S
491.23
S113?
v.4

श्लोकः

कोशं शब्दार्थ चिन्तामणि मथ रहितं पूर्णभावेन ।
कृत्वा श्रीसज्जनेश स्त्रिदिवपथ गत स्तत्प्रचाराय लोके
तत्सूनु स्तातभक्तो नरपति फतह : सिंह भूपैकवीर
विद्वत्कंठैकशोभा भरण विधिरुचिः प्रेषयत्येक कोशम् ॥ १

श्रीम त्फ़तह सिंहस्य नृपते : परमा ज्ञया ॥
कविराजः श्यामलाख्यः कोशं प्रेषयति ध्रुवम् ॥ २ ॥

By order of H.H. Maha Rana Fateh
Presented to the Library As...
Oodeypore
July 2/96

VoL

NOTICE.

THE SHABDARTH CHINTAMA[illegible]

A NEW SANSKRIT LEXICON.

—*‡**‡*—

This new and valuable work, in the compilation of which Brahmâvadhûta Shri Sukhânand Nâtha of Delhi, spent more than thirty years of his life, contains (as its name implies) the meanings of all words in general and colloquial use.

The following is a resumè—of the plân on which this most useful work has been arranged:—

1st. The word-forms have been tested by the process suggested in the Grammatical Sutras of Panini:—

2nd. The meanings of the words are derived from their roots, by which means not only correctness, but clearness of conception are secured. The Primary meaning is given first, and others are described according to their logical order.

The utmost care has been taken to express the meanings of the words in the best and simplest language - a feature in the construction of this work, which cannot fail to recommend it above all others for practical use.

3rd. Another point is well worthy of notice in the work, viz; that words which have special reference to Aryan Literature whether the Smritis, Purâns or Vedas, are clearly and briefly explained.

4th. Special attention has been paid to the full definition of Scientific and Technical terms, whether these occur in the Vedas, Vedangas, Shastras, Chemistry, Mechanics or Music.

5th. The descriptions of weapons of warfare, metals, precious stones; and the directions for preparing the different kinds of soil for planting garden - and forest-trees are fully given.

6th. The officinal and non-officinal properties of drugs and the immediate causes of those diseases for which they may be given, have been fully described according to the best Medical Treatises on the subject.

7th. The author has specially adapted his work for Educational purposes in explaining [illegible] Figures [illegible] excite, and by describing the di[illegible] Metres.

8th. In the arrangement [illegible] words the Alphabetical order is [illegible] preserved.

From these points it will be [illegible] seen that this excellent work will [illegible] unerring guide to those who seek [illegible]mation on Political as well as Pr[illegible] matters.

Fully convinced of the usef[illegible] of such a Lexicon, Adi Gaur, Pt. [illegible] -Râm (late Gumasta of Govt. C[illegible] Agra) resolved to undertake the [illegible]-cation of the first 2Vols. as far [illegible] letter [म] but on account of the wa[illegible] pecuniary assistance, he could not [illegible] the remaining portion of the Dicti[illegible]

About 16 years ago, the firs[illegible] volumes were published, and are n[illegible] the libraries of many of the [illegible] Nobles and Pandits of India, who [illegible] regret that the remaining 2vols [illegible] not in their possession.

However, no one seemed willin[illegible] undertake this arduous and impor[illegible] task until H. H. the late Mahâ[illegible] Sajjan Singh, G. C. S. I. of Mey[illegible] who during his life-time was the Pat[illegible] of Art and Literature, on hear[illegible] through Kuvi Râja Shyâmal Dâs of [illegible] unfinished Dictionary, issued or[illegible] that the remaining 2vols [3rd &. [illegible] should be printed in the Râj Press [illegible] all possible rapidity. So minute [illegible] H. H. the late Mahâ Rânâ's direc[illegible] that he expressed the desire tha[illegible] same kind of paper be used and t[illegible] equal clearness and legibility em[illegible] as in the first two volumes.

In fulfilment of His Hi[illegible] wishes, the work has been compl[illegible]

It is therefore requested that [illegible] who are desirous of obtainin[illegible] Lexicon send their names an[illegible] address to the undersigned.

Oodeypore, } Pundit B[illegible]

June 1[illegible]

श्रीः ... देवाही ।

शब्दार्थचिंतामणिः

(*——॥*॥——*)

श्रीमत्सज्जनसिंहवीरपतिभिः संमुद्रितः पूर्तिं भाक् श्रीमत्सूय

वार्य ... श्रीमन्निदेशादयं कीर्तिं गायति या पवत्यखिलसत्कार्येषु

कर ... राणां निधिरेष योविजयतेशब्दार्थचिन्तामणिः

तु सुखार्थं सततं संस्कृतविद्यैकरसिकानाम् ।

काशी गीर्वाणगिरश्चिंतामणिरिवसमस्तशब्दार्थः ॥

श्री सुखानन्दनाथेन रचितो मुद्रितः पुरं ॥

उदये कविराज श्री श्यामल प्रेरणावशात् ॥१॥

—||—*

चतुर्थभाग. यवर्गादिः

श्रीमन्महाराजाधिराज रविकुलावतंस महामहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरमेदपाटदेशेश श्री १०८ श्रीमत्सज्जनभूपशिरोमण्याज्ञया कविराजिराजप्रेरणयो मुद्रणारब्ध, श्रीमत्सज्जन सिंहासनाधिरूढसर्वाधिकारसम्पन्न श्री १०८ श्री फतहसिंह महीप मुकुटेन ... संवत्स्वविक्रमवत्सरे १९४२ वैक्रमेऽदेशाधान्युदयपुरे श्रीसज्जन यन्त्रालये मुद्रयित्वा ... श्रीमेदपाटेश्वरकोशधनव्ययतः पूर्णतांनीतः

—‡*‡—

S10
491.23
S113n
v.4

श्रीमदेकलिंगोविजयते

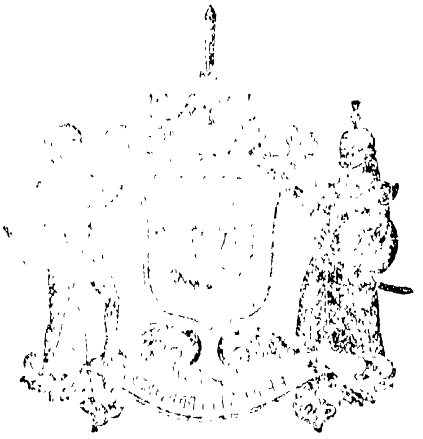

यः । पुं॰ वायौ ॥ यवने ॥ गन्तरि । यशसि योगे ॥ याने ॥ सर्व्वनाम यदर्थे ॥ यकारे ॥ आदिलघौ । ऽऽ ॥

यकृत् । न॰ कुक्षेर्दक्षिणभागस्थमांसखण्डे । कालखण्डे । अधोदक्षिण तथापि हृदयाद्यकृतःस्थितिः । तत्तु रञ्जकपित्तस्य स्थानमिति तज्जं यकृत् रोगविशेषे ॥ यथा । प्लीहामयस्येत्यादि समस्तं यकृदामये । किन्तुस्थितिस्तयोर्ज्ञेया वामदक्षिणपार्श्वयोः ॥ यमनम् । यमउपरमे । सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनामितिमलोपः आगमानित्यत्वान्न तुक् । यं॰ संयमं॰ कृन्तति । कृती । क्विप् । तुक् ॥

यक्षात्मिका । स्त्री॰ परोष्ण्याम् । [तैलपा]यिकायाम् ॥

पुं॰ ग्रीहन्ने । रो[illegible]

कुवेरे ॥ शक्रसद्मनि ॥ त्रि॰ पूज्ये ॥ यक्ष्यते॰ पूज्यते । यक्षपूजायाम् । अकर्त्तरिचकारके संज्ञायामिति॰ कर्म्मणिघञ् । पुंसानातदो[illegible] दा । इंलक्कोमलपोतव्यापोति अद्रूव्यापौ । कर्म्मण्यण् ॥ यद्वा । । इः कामस्तस्यैवाधिष्ठाताऽस्य । इरधिपुयश्चवा । बहुव्रीहौसकप्रत्ययाणोरितिषच् ॥

यक्षकर्द्दमः । पुं॰ कर्पूराद्यैः समैः कृतोऽनुलेपनविशेषे ॥ यथा । कर्पूरागुरुकस्तूरीकक्कोलघुसृणानिच । एकीकृत्यमिदंसर्वंयक्षकर्द्दमउच्यते ॥ अपिच । कुङ्कुमागुरुकस्तूरीकर्पूरंचन्दनंतथा महासुगन्धमित्युक्तं नाम तोयक्षकर्द्दमः ॥ यक्षाग्निकर्द्द[illegible]

यक्षतरुः । पुं॰ [illegible]

सि । सरलद्रवे । तरपत
गो० दे० भाषा० ॥
पुं० मध्वासवे । पुष्पमद्ये
रस : ॥
। पुं० गुह्यकेश्वरे । कुबेरे ॥
गुराजते । राज्० । सत्सूद्विषेति
क्विप् ॥ यक्षाणां राजत्वात्
यक्षराज : । पुं० कुबेरे ॥ यक्षाणां
राजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥
यक्षराट्पुरी । स्त्री० अलकायाम् ॥
यक्षरात्रि: । स्त्री० दीपान्वितायाम् ।
यक्षाणांरात्रि : ॥
यक्षाधिप : । पुं० कुबेरे ॥
यक्षसाधनम् न० यक्षोपासनायाम्
यक्षामलकम् । न० पिण्डखर्जूरफले ।
यक्षवास : । पुं० वटवृक्षे ॥
यक्षिणी । स्त्री० अलकायाम् ॥ यक्षा:
सन्त्यत्र अाम् । इनि : । ङीप् ॥
कुबेरपत्न्याम् ॥ यक्षभार्यायाम् ।
यक्षी । स्त्री० कुबेरपत्न्याम् ॥
यक्षोदुम्बरकम् । न० अश्वत्थफले ।
यक्ष्म : । पुं० रोगराजे ॥ यक्षते
यक्ष० । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् ॥
... स्त्री० द्राक्षायाम् ॥
...लि । राजयक्ष्म-

तांयस्मादृव्याधेर्यत्न नयक्ष्यते । यक्ष
आग्नेयच्यतेलोके यक्ष्माख्यविचार-
दे : ॥ यक्षते० यक्ष्यतेवा । यक्ष०
मनिन् ॥
यक्ष्मी । त्रि० क्षयरोगिणि ॥
यक्ष्य : । त्रि० पूज्ये ॥
यजन् । न० यागकर्तरि । यजति ।
यज० । शतृ० ॥
यजत : । पुं० ऋत्विजि ॥ यजति ।
यज्० । भृमृदृशियजिपर्वियादिग्‍भ्योऽतच्
॥ यजत : ०० यष्टव्यइतिवेदभाष्य-
म् ॥
यजति : । पुं० यागे ॥
यजत्र : । पुं० अग्निहोत्रे । यष्टव्या:
अदेवा : । यज० । अमिनक्षियजि
वधिपतिभ्योऽत्रन् ॥ यज्ञशीले ॥
यजनम् । न० सम्यक्त्वा हवि : प्रक्षेप-
णादिक्रियायाम् । यागे ॥ अस्यलक्ष
णं यथा । पशुक्षीराज्यपुरोडाशसो-
मौषधिचरुप्रभृतिभिर्हविर्भि : ख-
दिरपलाशाश्वत्थन्यग्रोधोदुम्बरप्रभृ
तिभि : समिद्भि : स्रुक्स्रुवोलूख-
लमुसलकुठारखनित्रयूपदारुदर्भ-
चर्मग्रावपवित्रभाजनादिभिश्चो-
पकरणैरुद्गातृहोत्रध्वर्युब्रह्मादि-
भिश्चर्त्विग्भि : कात्यनेति
...प्रश्रआणांयथोक्त...

यजनकर्म्मी । पुं॰ यजनव्यापारवति॰ ऋत्विजि । ब्रह्मादिऋत्विग्भि: ॥

यजमान: । पुं॰ अध्वरे॰ आदेष्टरि । तिमित्र । यष्टरि ॥ यजते । यज-देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । पूज्. यजो: शानन् । शानच्वा । आने मुक् ॥

यजाक: । त्रि॰ दानकर्त्तरि ॥

यजि: । पुं॰ यागकर्त्तरि । यजमाने ॥ यजते । यज॰ । सर्वधातुभ्य-इन् : ॥

यजुर्वेद: । पुं॰ [illegible] त्मकीयया । सर्वे: [illegible] [illegible] ॥ शुक्लाधियेवेदविशेषं ॥ [illegible] जुभि: [illegible] मा: । [illegible] द्वाप्यथर्वभि: ॥

यजुर्वेदविद् : पुं॰ ऋगी । शुक्र ॥

यजु: । न॰ वेदविशेषे । गीतिरहिताऽनियताक्षरपादवेदभागे ॥ इज्यतेऽनेन । यज॰ । अर्त्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्योनिदित्युसि: ॥

यज्ञ: । पुं॰ आत्मनि । नारायणे । विष्णौ ॥ हुताशने ॥ सवे । अध्वरे । यागे सप्ततन्तौ । मखे । क्रतौ । वितानै ॥ दक्षिणादौचावयज्ञसम्पत्नौ ॥ अयूपे ॥ अग्निष्टोमादौ । अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासादौ श्रौतयागे ॥ स्मार्त्तवैश्वदेवादौ । महायज्ञत्वेनश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धे । देवयज्ञ: पितृयज्ञ: भूतयज्ञ: मनुष्ययज्ञइतिचतुर्विधेस्मार्त्तयज्ञे ॥ अध्यापनादिपञ्चविधमहायज्ञे ॥ यथा । अध्यापनं ब्रह्मयज्ञ: पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनमिति ॥ यज्ञ-व्याख्याख्यासोऽप्य [illegible] इति [illegible] [illegible] [illegible] : । [illegible] [illegible] यागो [illegible] [illegible] : । [illegible] का [illegible] यजत्य: । [illegible] : [illegible] [illegible] ता : ॥ अग्निहोत्रदर्शपूर्णमास-चातुर्मास्यपशुबन्धज्योतिष्टोमादि: । सप्तविध : काम्यो नित्यश्च ॥ अ दृष्टार्थे । आत्ममेधितधर्म॰ अती न्द्रिये॰ ॥ समाध्यवस्थायांसर्वेन्द्रि-यवृत्तिनिरोध : घ्राणादीनीन्द्रिया-ण्यन्ये॰ जुह्वत्याव्यात्सपरोयज्ञ : । व्युत्थानावस्थायांरागद्वेषराहित्ये विषयभोगीय : सोऽपरोयज्ञ : शब्दादीन्विषयानन्येइन्द्रियाग्नि षुजुह्वतीत्युक्तत्वात् ॥ अन्येव्यु-त्थितावस्था : श्रोत्रादिभिरविरुद्ध

5020

विषयग्रहणं स्व्रशून्यत्वे नानन्य-साधारणं कुर्वन्ति। सएवतेषांहोमः ॥ सर्वेन्द्रियाणि य : साधनरूपे ॥ यज्ञः सात्त्विकादिभेदेनत्रिविधः। यथा। अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टोयइज्यते। यष्टव्यमेवेति-मन : समाधायससात्त्विक : ॥ अभिसन्धायतुफलं दम्भार्थमपिचैव यत्। इज्यतेभरतश्रेष्ठतंयज्ञंविद्धि राजसम् ॥ विधिहीनमसृष्टान्नं मंत्रहीनमदक्षिणम्। श्रद्धाविरहितंयज्ञंतामसंपरिचक्षते ॥ सचानेकविधोयथा। द्रव्ययज्ञास्तपो यज्ञायोगयज्ञास्तथापरे। स्वाध्याय ज्ञानयज्ञाश्चयतयः संशितव्रताः ॥ यज्ञानांजपयज्ञोऽस्मीतिभगवतोविभूतिस्वरूपेजपयज्ञे ॥ जप्येनैवतुसंसिद्ध्येद्ब्राह्मणोनात्रसंशयः। कुर्यादन्यन्नवाकुर्यान्मैत्रोब्राह्मणउच्यते। इज्यते॰ अनेनवा॰ अत्रवा। यज याचेतिनङ् ॥ वर्णानांस्वधर्मयज्ञा यथा। आरम्भयज्ञाः क्षत्राः स्युर्हविर्यज्ञाविशः स्मृताः। परिचारयज्ञाश्शूद्रास्तुजपयज्ञास्तुब्राह्मणा-इति ॥ यजनीये। पूज्ये।

यज्ञकृत्। पुं॰ यागकर्त्तरि ॥ यज्ञं करोति। क्विप् तुक् ॥

यज्ञपशुः। पुं॰ घोटके छागे ॥

यज्ञपुरुषः। पुं॰ विष्णौ ॥ यज्ञधारा

ते ॥

यज्ञभाजनम्। न॰ यागपात्रे ॥

यज्ञभूषणः। पुं॰ श्वेतदर्भे

यज्ञयोग्यः। पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि॰ यागार्हे ॥

यज्ञवल्ली। स्त्री॰ सोमलतायाम् ॥

यज्ञवाटः। पुं॰ यागस्थाने ॥

यज्ञवित्। पुं॰ यज्ञानांज्ञातरि ॥ यज्ञानांकर्त्तरि ॥ तेचबौधायनादयः। तेहिज्योतिष्टोमादयोयज्ञाव स्तुभूताभवन्तीतिमन्यंते॰ तच्चतेषां भ्रान्तिमात्रम्। यज्ञं व्याख्यास्यामो द्रव्यं देवतात्यागइति। अचेतनेषु क्वचित्॰ य[illegible]ज्ञानाभावात्॰ समुदाय[illegible]वस्तुत्वात् ॥ यज्ञान्वेत्ति॰ जानाति॰ विन्दतिलभतेवा। विद्॰। विदुस्[illegible] क्विप् ॥

यज्ञ[illegible]: । पुं॰ [illegible]ति। सुग्रु-[illegible] ॥

यज्ञशाला। स्त्री॰ [illegible] ॥

यज्ञशिष्टाशी। पुं॰ वैश्वदेवादियज्ञावशिष्टान्नभोजिनि

यज्ञशेषः। पुं॰ होमावशिष्टाज्यपुरोडाशादौ ॥

यज्ञश्रेष्ठा। स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥

यज्ञसारः। पुं॰ यज्ञोडुम्बरे ॥

यज्ञसूत्रम्। न॰ उपवीते। यज्ञोपवीते ॥ तत्प्रमाणंयथा ॥ ऊर्द्ध्वंतु त्रिवृतंसूत्रं सधवानिर्मितंशनैः।

अनुवचनमधोक्तं यज्ञसूत्रं विदुर्बुधाः। त्रिगुणं तद्ग्रन्थियुक्तं वेदप्रवरसम्मितम्॥ शिरोधराम्नाभिमध्यात् पृष्ठार्धपरिमाणकम्॥ यजुर्विदां नाभिमितं सामगानामयं विधिः। वामस्कन्धेन विधृतं यज्ञसूत्रं बलप्रदम्॥ इति कल्किपुराणे ४ अध्यायः। यज्ञसूत्रम्। यज्ञार्थं धृतं सूत्रं वा। शाकपार्थिवादिः॥

यज्ञसेनः। पुं॰ द्रुपदे॥

यज्ञस्थानम्। न॰ यज्ञवाटे॥

यज्ञाङ्गः। पुं॰ श्वेतदुग्धके। उदुम्बरे। यज्ञमङ्गति। अङ्गगतौ। अण्। खदिरवृक्षे। ब्राह्मणयष्टिकायाम्॥ वराहमूर्तौ। यज्ञाश्चाङ्गान्यस्य॥ यज्ञवराहस्याङ्गान्युक्तानि हरिवंशे। वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः। अग्निजिह्वो दर्भरोमा॰ ब्रह्मशीर्षो महातपाः॥ अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः। आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वनो महान्॥ धर्मसत्यमयः श्रीमान्क्रमविक्रमसत्क्रियः। प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्महाभुजः। उद्गात्रान्त्रो होमलिङ्गः फलबीजमहौषधिः। वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः॥ वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान्। प्राग्वंशकायो द्युतिमा-

न्नानादीक्षाभिरर्चितः। दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान्। उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः॥ नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः। छायापत्नीसहायो वै मेरुशृङ्ग इवोच्छ्रितः इति॥ न॰ प्रयाजादौ॥ यज्ञे हि द्विविधमङ्गं भवति। सिद्धरूपं॰ साध्यरूपञ्च। तत्र सिद्धरूपं जातिद्रव्यसङ्ख्यादि॰ साध्यरूपन्तु क्रियैव। तच्च द्विविधम्। सन्निपत्योपकारकमारादुपकारकञ्च। तत्र द्रव्यादिसंस्कारकत्वेन विधीयमानं यागस्वरूपान्तर्भूतं कर्म सन्निपत्योपकारकम्॰ व्रीहीन् अवहन्यात्॰ व्रीहीन्प्रोक्षतीत्यवं विहिताअवघातप्रोक्षणादि। तद्विपरीतञ्च फलजननसामर्थ्यजनकत्वादिना यागेन्वितं कर्मारादुपकारकम्॥

यज्ञाङ्गा। स्त्री॰ सोमवल्ल्याम्॥

यज्ञान्तः। पुं॰ अवभृथे। यागशेषे॥

यज्ञायज्ञीयम्। न॰ सामविशेषे॥ यज्ञायज्ञापदयुक्तं साम॰ यज्ञायज्ञीयम्॰ इति व्याख्यातारः। यज्ञायज्ञाशब्दोऽस्मिन्नस्ति। मतौ छः सूक्तसाम्नो रिति छः॥

यज्ञायुधम्। न॰ स्फ्यकपालादिद्रव्येषु। तानि यथा। स्फ्यश्च कपालानि चाग्निहोत्रहवणी च शूर्पञ्च कृष्णाजिनञ्च शम्या चोलूखलञ्च मुसलञ्च

यज्ञोपलाचेतानिवेदग्यग्यज्ञायुधानी
तिदर्शपूर्णमासयोः श्रुतानि ॥
यज्ञायुधी। पुं॰ यजमाने ॥
यज्ञारिः। पुं॰ शिवे ॥ राक्षसे ॥
यज्ञियः। पुं॰ किंशुकद्रुमे। पलाशवृक्षे
द्वापरयुगे ॥ त्रि॰ यज्ञकर्मार्हे। य-
ज्ञानांपात्रे। क्रतुक्रियासम्पादनयो
ग्ये द्विजद्रव्यादौ ॥ यज्ञमर्हति
यज्ञर्त्त्विग्भ्यामित्यत्र॰ तत्कर्मार्ह-
त्युपसङ्ख्यानात्॰ घः ॥ यज-
नीये ॥
यज्ञियदेशः। पुं॰ यागकरणोपयुक्त-
कुरुपञ्चालादौ ॥ कृष्णसारस्तुचर
तिमृगोयत्रस्वभावतः सज्ञेयोय-
ज्ञियोदेशोम्लेच्छदेशस्त्वतः परः ॥
यज्ञियस्यासौदेशश्च ॥
यज्ञियशाला। स्त्री॰ यज्ञार्थशालाया-
म्। यागमण्डपे ॥
यज्ञीयः। पुं॰ उदुम्बरवृक्षे। त्रि॰
यागसम्बन्धिनि ॥
यज्ञीयब्रह्मपादपः। पुं॰ विकङ्कतवृ-
क्षे।
यज्ञेश्वरः। पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥
यज्ञेष्टम्। न॰ दीर्घरोहिषकतृणे।
यज्ञोदुम्बरः। पुं॰ उदुम्बरे। जन्तु
फले ॥
यज्ञोपवीतम्। न॰ यज्ञसूत्रे। यज्ञा
र्थंधृतमुपवीतम्। शाकपार्थिवा-
दिः। यज्ञस्योपवीतम्वा। यज्ञस्य

श्रौतस्यस्मार्त्तस्यचविविधस्यद्रव्यत
पोयोगस्वाध्यायज्ञानादेरुपसामी-
प्येनविशेषेणनित्यसंयोगेन॰ वृतं
प्राप्तमित्यर्थः ॥ ब्राह्मणेनसदादैवा
च्छिन्नंयज्ञोपवीतकम्। मनसा
पेनशुद्धिःस्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्-
मुनिः ॥
यज्युः। पुं॰ यजुर्वेदविदि। अध्वर्यौ
॥ यजति। यज। यजिमनीति-
युच्।
यज्वा। पुं॰ विधिविधानतः कृतया
गे। इष्टवान्॰ यजतेस्मवा। यज
देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु। सुय-
जोङ्वनिप्।
यज्वनाम्पतिः पुं॰ चन्द्रे ॥
यत्। अ॰ हेतौ। पक्षान्तरद्॰ अव्य
यम् ॥
यत्। त्रि॰ यदर्थे। गच्छति। एति।
इण्गतौ। शतृप्रत्ययः ॥ यच्छब्दे
नोच्यतेयोर्थस्तच्छब्दस्तस्यवाचकः ॥
यतम्। न॰ हस्तिप्रेरणाय॰ पादाघा
ते ॥ पादकर्मयतंप्रोक्तं यातमङ्कुशवार
णम्। त्रि॰ संयते ॥ नियते ॥
यतचेताः। त्रि॰ संयतचित्ते ॥ यतं
चेतोयस्य ॥
यतन्। त्रि॰ प्रयत्नवति ॥ यथा। मा
इंनमामिदेवान्देवानतोत्यनसेवते-
देवः। मतदनुकरोतिविधामंतस्मै
यतवेनमोनमोमह्यम्। इतिपूर्व्य

पादामामार्य्या । अहंदेवान्नमामि० ननमस्करामि०योदेवानतीत्य० अतिक्रम्यस्थित : सदेवोदेवान्नमेवते०तदनुतदनन्तरं विधानंविध्युक्तं कर्मनकरोति० तस्मैसर्वात्मभूताय यततेप्रयत्नवतेमह्यं नमोनमइत्याद रार्थेद्विरुक्ति :॥

यतम : । त्रि० बहूनांमध्येनिर्द्धारिते० एकस्मिन् ॥ वाबहूनांजातिपरिप्रश्नेडतमच् ॥

यतमान : । त्रि० व्याप्रियमाणे । प्रयतमाने ॥ यतीप्रयत्ने । शानच् । मुक् ॥ प्रार्थयमाने ॥

यतमानसंज्ञा । स्त्री० वैराग्यविशेषे ॥ यथा । रागादय : कषायाश्चित्तवर्त्तिन : तैरिन्द्रियाणियथास्वविषयेषु प्रवर्त्यन्ते ०तन्माप्रवर्त्तिषतविषयेष्विन्द्रियाणीति०तत्परिपाचना यचारम्भ: प्रयत्नोयतमानसंज्ञावैराग्यम् । अत्रजगतिकिंसारंकिमसारमितिगुरुशास्त्राभ्यांज्ञास्यामीत्युद्योगे ।

यतर : । त्रि० द्वयोर्मध्येनिर्द्धारिते०एकस्मिन् ॥

यत : । अ० यदर्थे ॥ हेतौ ॥ यस्मात् । पञ्चम्यास्तसिल् । अव्ययम् ।

यतात्मा । त्रि० संयतचित्ते । संयतशरीरेन्द्रियादिसङ्घाते ॥ निदिध्यासनपरिपाकेणपरमात्मन्येवैकाग्रचित्ते ।

यति : । पुं० यमिनि । निर्जितेन्द्रियव्यूहे ॥ कुटीचरबहूदकहंसपरमहंसेषु सन्यासिषु ॥ विदितात्मनि०अवधूते ॥ यत्नशीले । मुनौ । यतते । यतीप्रयत्ने । सर्वधातुभ्यइन् ॥ नहुषस्यराज्ञोज्येष्ठापत्ये ॥ निकारे ॥

यति : । स्त्री० विरतौ । पाठविच्छेदे । द्रुतमध्यविलम्बितरूपायांपरिपाट्याम् ॥ विधवायाम् ॥ यमे : स्त्रियांक्तिन् । मलोप : ॥ रागे ॥ सन्धौ ॥ वाद्याङ्गप्रबंधविशेषे ॥

यतिचान्द्रायणम् । न० व्रतविशेषे ॥ यथा । अष्टावष्टौसमश्नीयात्पिण्डान्मध्यन्दिनेस्थिते । नियतात्मा हविष्यशीयतिचान्द्रायणंचरन् ॥ इतिमनु : । यतिचान्द्रायणेपादोनधेनुचतुष्टयंतदशक्तौसपादैकादशकार्षापणाइतिप्रायश्चित्तविवेक : ॥

यती । पुं० यती । निर्जितेन्द्रियग्रामे ॥ यमनम् । यमउपरमे । भावेक्त : । मलोप : । यतमुपरमणमस्तिनित्यंयस्य । अतइनिठनावितीनि : । वशिष्ठादौ ॥

यतिनी । स्त्री० विधवायां ॥

यतिपात्रम् । न० अलाब्वादिपात्रे ॥ अलाबुंदारुपात्रञ्चमृन्मयंवैदलंतथा

। एतानियतिपापाचिमनुः खाय
म्भुवोऽब्रवीत् ।
यतिमैथुनम् न० खश्ननरतौ यति-
गोष्यरतौ ॥
यती । स्त्री० गच्छन्त्याम् ॥ वृष : यत
रि०ङीप् ॥ विधवायाम् ॥
यतुका । स्त्री०
यतूका । स्त्री० } वृचविशेषे ।
यत्तः । त्रि० यत्नवति ॥
यत्नः । पुं० प्रयत्ने ॥ उत्साहे । उ-
द्योगे । यतनम् ॰यत्यतेऽनेनाच-
वा । यतौ० । यजयाचयतेतिन-
ङ् ॥ रूपादिचतुर्विंशतिगुणान्तर्ग
तगुणविशेषे ॥ सचत्रिविध : । प्र-
वृत्ति : निवृत्ति : जीवनयोनिश्चे-
ति ॥
यत्नवान् । त्रि० प्रयत्नविशिष्टे । यत्न-
मन्तरेणनकिञ्चिल्लभ्यते॰एवंज्ञात्वा-
यत्नतत्परे ॥ यत्नोस्यास्य मतुप् ॥
यत्र । ष० चनवक्लृप्तौ । चमर्षे । ग
र्हायाम् ॥ चाश्चर्ये यस्मिन् स-
प्तम्यात्रल् ।
यथा । ष० तुल्यार्थे माने । प्रशंसा
याम् ॥ निदर्शने दृष्टान्ते ॥ नि
र्देशे ॥ हेतूपपत्तौ । योग्यतायां-
म् ॥ वीप्सायाम् ॥ पदार्थानति
वृत्तौ ॥ येनप्रकारेण । प्रकारवचने
थाल् ॥ विभक्तित्वात्॰अदाद्यत्व-
म् ।

यथाकथञ्चित् । ष० येनकेनप्रकारेण-
त्यर्थे ॥ यथाच०कथञ्चिच्च ॥
यथाकथाच । ष० चनादरे ॥
यथाकामी । त्रि० खेच्छाचारिणि । स्व
तन्त्रे । खरुचौ । खच्छन्दे । स्वैरि
णि । निर्यन्त्रणे ॥
यथाकालम् । ष० विहितकाले ॥
यथाक्रमम् । ष० क्रमानुरूपे परिपा
ट्याम् । मूलावधिक्रमे ॥ क्रममनति
क्रम्यवर्ततइत्यर्थे पदार्थानतिवृत्ताव
व्ययीभावेव्ययम् ॥
यथाजात : । त्रि० मूर्खे ॥ जातंजन्म
कालविशेषमनतिक्रम्यवर्तते । पदा
र्थानतिवृत्तावव्ययीभाव : । तदस्या
स्ति । चर्शचाद्यच् ॥ नीचे ॥
यथाजातरूपधर : । त्रि० दिगम्बरे ॥
परमहंसे ॥ यथा । यादृशंजातमात्र-
स्वरूपंधारयतीतितथा ॥
यथातथम् । ष० न० यथावर्त्तितत्वेत्य
र्थे ॥ यथार्थे । सत्यार्थे । सत्यमनति
क्रम्य । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभा
व : यथाशब्दस्तथाशब्दोवासत्यार्थः
। यथार्थेव्ययीभावोवा । सनपुंसक
मितिनपुंसकत्वम् । ह्रस्वोनपुंसक
इतिह्रस्वत्वम् ॥
यथापूर्वम् । ष० पूर्वदिग्देशकालानु
रूपे ॥ यथा । चक्षतायांप्रतिष्ठायां
प्राणानांप्रतिमासुच । यथापूर्वंतथा
भाव : खर्णादीनांनविद्यता ।

यथामुखम् । अ॰ प्रतिबिम्बे ॥ मुखस्य सदृशम्॰ यथामुखम् । निपातनादव्ययीभावः । पदार्थानतिवृत्तौ यथा शब्दो वा ॥

यथामुखीनः । त्रि॰ मुखप्रतिबिम्बाश्रये । दर्पणे ॥ यथामुखंदर्शनः : यथामुखस्य मुखस्य दर्शनः ख-मुतिवः ॥

यथायथम् । अ॰ यथार्थे ॥ अनतिलङ्घनेनेत्यर्थे ॥

यथायथम् । न॰ यथास्वमित्यर्थे ॥ यथास्वर्थे॰ यथाशब्दस्य द्वित्वं नपुंसकत्वञ्च निपात्यते॰ यथास्वे यथायथमिति सूत्रेण ॥ योयमात्मा॰ य आत्मीयं॰ तद्यथास्वम् । आत्मनि आता : सर्वपदार्थास्तथायथम्॰ यथास्वभावमित्यर्थः ॥ आत्मीये । सर्वेषान्तु यथायथम् । यद्यदात्मीयमित्यर्थः ॥

यथायोग्यम् । अ॰ यथोचिते ॥

यथार्थम् । अ॰ सत्यार्थे ॥ अर्थमनतिक्रम्य । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभावः ॥

यथार्थः । त्रि॰ युक्ते ॥

यथार्थानुभवः । पुं॰ तद्वति तत्प्रकाराऽनुभवे ॥ सएव प्रमेत्युच्यते । यथार्थानुभवश्चतुर्विधः । प्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दभेदात् । तत्करणमपि चतुर्विधम् । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दभेदात् ॥

यथार्हम् । अ॰ यथायोग्ये ॥

यथार्हवर्णः । पुं॰ चरे । प्रणिधौ ॥ अर्हति । अर्ह॰ । अच् । योग्योर्हो यथार्हवर्णोद्रूपमस्य ॥

यथाविधि । अ॰ यैः सच्चयथोचितमित्यर्थे ॥ यथाविधानमित्यर्थे ॥

यथावृत्तः । त्रि॰ यथाचारे ॥

यथाशक्ति । अ॰ साध्यानुसारे ॥ शक्तिमनतिक्रम्य । यथार्थपदार्थानतिवृत्तावव्ययीभावः । अव्ययीभावस्याव्ययत्वम् ॥

यथाशास्त्रम् । अ॰ शास्त्रसम्मते ॥ शास्त्रमनतिक्रम्य । यथार्थेऽव्ययीभावः ॥

यथास्थितः । त्रि॰ सत्ये ॥

यथास्वम् । अ॰ यथार्थे ॥ यथायथमित्यर्थे । स्वात्मीये ॥ यथास्वमिति वीप्सायामव्ययीभावः । योयमात्मा यद्यदात्मीयंतद्यथास्वमित्युच्यते ॥

यथेप्सितम् । अ॰ कामम् । प्रकाममित्यर्थे ॥ इष्टानतिक्रमे । निकामे ॥ आप्तुमिष्टम् । आप्लृव्याप्तौ । सन् । क्तः । आप्तुमिच्छामीत् । अव्ययंविभक्तीत्यव्ययीभावः ॥

यथेष्टम् । न॰ इष्टमनतिक्रम्यस्थिते ॥

यथेष्टचारी । पुं॰ पक्षिणि ॥

यथेष्टाचरणः । त्रि॰ यथेष्टाचारिणि ॥ यथा । क्रियाहीनश्च मूर्खश्च महारोगिणएवच । यथेष्टाचरणश्चाहु-

मंरयात्मगीवकम् ॥

यथेष्टाचारी । त्रि॰ स्वेच्छाचारिणि ॥ यथेष्टमाचरितंशीलमस्य । णिनिः ॥

यथोक्तकारी । त्रि॰ काम्यनिषिद्धवर्जनपुरस्सरंनित्याद्यनुष्ठानलब्धेश्वरप्रीतौ ॥ यथाज्ञाकारिणि ।

यथोचितः । त्रि॰ यथायोग्ये । यथाप्राप्ते ॥

यथोत्तरम् । अ॰ उत्तरमुत्तरंप्रतीत्यर्थे ॥

यथोदितम् । न॰ यथोक्ते ॥

यथोपजोषम् । अ॰ यथासुखमित्यर्थे ॥

यद् । अ॰ हेतौ ॥ यच्छति । यम॰ । क्विप् । अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः ॥ यद्यर्थे ॥

यत्॰द् । त्रि॰ यदर्थे ॥ बुद्धिस्थत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्ने । ली॰ द्रुतिभाषा ॥ यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः यच्छब्देनोच्यतेयोर्थस्तच्छब्दस्तत्प्रकाशकः ॥ अपिच । तच्छब्देनतु यच्छब्दोबोद्धव्यः सततंबुधैः । उदाहृतेतुयच्छब्देतच्छब्दः स्यादुदाहृतः ॥ त्यजेस्त्यजितनियजिभ्योडिदित्यदिः ॥

यदा । अ॰ यस्मिन्काले ॥ यथा । यदायदासतांहानिर्वेदमार्गानुसारिणाम् । तदातदाकलिर्वृद्धिरनुमेयाविचक्षणैः ॥ सर्वेकाल्येत्यादि-

मा॰ दा ॥

यदि । अ॰ पक्षान्तरे ॥ सम्भावनायाम् । चेदर्थे । असन्देहेसन्देहवचने ॥ यदिवेदाः प्रमाणंस्युः । वेदाः प्रमाणंहिचेत्तुइत्यादियथा- ॥ यतनम् । यती॰ । दुन् । पृषोदरादित्वात्तलसद्धः ॥

यदीयः । त्रि॰ यत्सम्बन्धिनि ॥

यदु । पुं॰ देवयान्यांययातेर्जातेज्येष्ठपुत्रे ॥ दशार्हदेशे ॥ तद्देशवासिनि॰ यदवः ॥

यदुतुङ्गम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

यदुदेवः । पुं॰ वसुदेवे ॥

यदुनाथः । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

यदुपतिः । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ यदूनांपतिः ॥

यदुवंशः । पुं॰ यदोःसन्ताने ।

यदृच्छा । स्त्री॰ स्वातन्त्र्ये । स्वैरितायाम् ॥ स्वारसिक्यामिच्छायाम् । शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेके । ऋच्छगमृच्छा । ऋच्छगत्यादौ । गुरोश्च । याऋच्छा । विशेषणमिति समासः ॥ सहसार्थे । निर्निमित्ते ॥ यथायदृच्छाशब्दः । अथमतंप्रवृत्ति निमित्तमनपेक्ष्यय शब्दः प्रयोक्त्रभिप्रायेणप्रवर्ततेसयदृच्छाशब्दोडित्थादिरिति ॥ देवमती ॥

यदृच्छालाभः । पुं॰ अप्रार्थितोपस्थितलाभे ॥

यदृच्छालाभसन्तुष्टः । पुं॰ तत्त्वज्ञ ॥ शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेकात् ॰ यदृच्छा॰ तयैवयोलाभोऽन्नाच्छादनादेः शास्त्रानुमतस्य॰ सयदृच्छालाभः तेनसन्तुष्टः॰ तदधिकतृष्णारहितः ॥ यतयोभिक्षार्थंग्रामंप्रविशन्तीतिशास्त्रानुमतस्तु प्रयत्नः कर्त्तव्य एव ॥

यद्भविष्यः । त्रि॰ मूर्ख ॥ दैष्टिके ॥ यद्भविष्योविनश्यति ॥

यद्यपि । अ॰ अवधारणे ॥ अप्यर्थे ॥

यद्वा । अ॰ यदि ॥

यद्वत् । अ॰ प्रश्ने ॥ वितर्के ॥

यद्वा । अ॰ पक्षान्तरे ॥

यन्ता । पुं॰ मेठे । हस्तिपके ॥ सूते ॥ सारथौ ॥ यच्छति । यम॰ । तृच् ॥

यन्त्रम् । न॰ देवाद्यधिष्ठाने ॥ पात्रभेदे ॥ नियन्त्रणे । चन्द्रा॰ ताला इ॰ भा॰ ॥ बन्धने ॥ मृगबन्धनविशेषे ॥ यच्छति । यम॰ । गुधृवीपचिवचियमीतिच : । यन्त्र्यतेनिदमस्मै॰ निगृह्णाति॰ असाधून्॰ त्रायते॰ असाधून्॰ अनुगृह्णाति साधून् इतिचयन्त्रमितिचतुर्द्धरनीलकण्ठः ॥ तोप॰ . अगनइत्यादि भाषाप्रसिद्धेमहत्त्वग्नियन्त्रे ॥ बन्दूकइतिप्रथितेसीसगुलिकोत्क्षेपणार्थेलघ्वग्नियन्त्रे ॥ इतिमहाभारतटीकायांनीलकण्ठः ॥ वाद्ये ॥ यथा । यन्त्रस्यगुणदोषौनविचार्यौ मधुसूदन । अहंयन्त्रंभवान्यन्त्री नमेदोषानमेगुणाः ॥ दारुयन्त्रादौ ॥ कल॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । ईश्वरः सर्वभूतानांहृद्देशेऽर्जुनतिष्ठति । भ्रामयन्सर्वभूतानियन्त्रारूढानिमायया ॥ औषधस्यचपाकार्थंयानियन्त्राणिसन्तिहि । तानिभावप्रकाशादौद्रष्टव्यानिमनीषिभिः ॥ तत्रकेषाञ्चिन्नामानि लिख्यन्ते । अलककच्छपपाताल दोलाभूधरबालुकाः । पक्वाद्यायन्त्रभेदाः स्युर्वैद्यशास्त्रेषुविश्रुता इतिशब्दचन्द्रिका ॥

यन्त्रकम् । न॰ यन्त्रकाष्ठे । कुंद॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ यन्त्रतेकाष्ठमनेन । यम॰ पूर्वंवत्च : । स्वार्थेकः ॥

यन्त्रगृहम् । न॰ तैलशालायाम् ॥ यन्त्राणांस्थाने ॥

यन्त्रगोलः । पुं॰ मटरइतिप्रसिद्धेकलाये ॥

यन्त्रणम् । न॰ रक्षणे ॥ बन्धने ॥ नियमने ॥

यंत्रणा । स्त्री॰ पीडायाम् ॥

यंत्रपेषणी । स्त्री॰ पेषणार्थयंत्रे । जांता॰ चाकी॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

यन्त्रिका । स्त्री॰ पत्न्याः कनिष्ठभ

गिन्याम् ॥ यथा । कनिष्ठाश्याालिकाहालौयन्त्रिकाकीलिकुक्षिकेतिहेमचन्द्रः ॥

यन्त्रितः । त्रि० यथिते ॥ बद्धे ॥ नियमिते ॥ वशीकृते ॥

यन्त्री । त्रि० यन्त्रवति ॥ अस्त्यर्थे० इनिः ॥

यन्मूलः । त्रि० यदाश्रयभूते । यत् सत्तातिरिक्तसत्ताशून्ये ॥

यमः । पुं० दक्षिणाशापतौ । शमने । काले । धर्मराजे । पितृपतौ । समवर्त्तिनि ॥ यमः संयमतामहम् । संयमतांधर्माधर्मफलदानेन० नियहानुयहंकुर्वतांमध्ये० यमोवैवस्वतोभगवद्विभूतिः ॥ अस्यानुशानंयथा । केवलंयेजगद्धाममनन्तंसमुपाश्रिताः । भवद्भिः परिहार्यास्तेतेषांनास्तीहसंस्थितिः ॥ नमः कृष्णाऽच्युतानन्तवासुदेवेत्युदीरितम् । यैर्भावभावितैर्दूरतास्तेत्याज्याः सुदूरतइतिवह्निपुराणम् ॥ सर्वेषां संयमनात्यमः यच्छति० उपरमयतिप्रारब्धंक्षीणे प्राणैर्वियोजयतिइतियमः ॥ आदित्ये ॥ शनौ काके । ध्वाङ्क्षे ॥ संयमे ॥ शरीरसाधनापेक्षनित्यकर्मणि ॥ उपायान्तरनिरपेक्षशरीरमात्रेणसाध्यंनित्यंयावज्जीवमवश्यकार्यंयत्कर्म० अहिंसादि० तद्यमइत्यर्थः ॥ अहिंसासत्यवचनंब्रह्मचर्यमकल्कता । अस्तेयमितिपञ्चैतेयमावैपरिकीर्त्तिताः ॥ निषिद्धानाचरणे ॥ इन्द्रियाणांविषयेभ्योनिवारणे ॥ यमान्सेवेतसततंननित्यंनियमान्बुधः । यमान्पतत्यकुर्वाणोनियमान्केवलान्भजन् ॥ अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाइतिपातञ्जलसूत्रम् ॥ सर्वेब्रह्मेतिविज्ञानादिन्द्रियग्रामसंयमः । यमोयमितिसम्प्रोक्तोभ्यसनीयोमुहुर्मुहुः ॥ यमः यति । यमउपरमे । विडन्तादच् यच्छति० अनेनवा० यमनंवा । यम० । पचाद्यच्० यमः समुपनिविषुचेत्यप्० वा ॥ उपरमे । उपरतिमात्रे ॥ ब्रह्मचर्यादिदशसु ॥ यथा । ब्रह्मचर्यंदयाक्षांतिर्ध्यानंसत्यमकल्कता । अहिंसास्तेयमाधुर्येयमश्चेतियमाः स्मृताः ॥

यमौ । पुं० द्विवचनान्तः ०० एकयोक्त्यानकुलसहदेवयोः ॥

यमौ । त्रि० यमजे ॥ वीं० न्त्राघुना भिन्नौ द्वौजीवौकुक्षिमागतौ । यमाविच्यभिधीयेतेधर्मेतरपुरःसरौ ॥ धर्मस्तदितरोऽधर्मः ० तौपुरःसरौययोः । तेनयमौधर्मादधर्माच्चभवतः इत्यर्थः ॥ तयोर्ज्यैष्ठ्यनिरूपणंयथा । वह्निर्वर्षाणिपुत्राविन्द्याद्यमयोः पूर्वजन्मतः । यस्यजातस्य

यमयोः पश्चान्निःप्रथमंमुखम् ॥ सन्तानः पितरश्चैवतस्मिन्ज्येष्ठंप्रतिष्ठितम् । जन्मप्राथम्यात् ० ज्येष्ठंयमयोः ० नतुनिषेकप्राथम्यात् ० जन्मप्राथम्यसन्देहेमुखदर्शनप्राथम्यात् । ज्येष्ठत्वम् ॥

यमकः । पुं० संयमे । व्रते ॥ न० शब्दालङ्कारे । तल्लक्षणंयथा । सत्यर्थे पृथगर्थायाःस्वरव्यञ्जनसंहतेः । क्रमेणतेनैवावृत्तिर्यमकंविनिगद्यते ॥ अर्थेसत्यर्थभिन्नानांवर्णानांसापुनः श्रुतिः । यमकंपादतद्भागवृत्तितद्यात्यनेकताम् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । यथा । नगणमनुद्विलघुकुरु । फणिभणितयमकमिति ॥ यथा । विषमतरविषमशर । प्रहरमपिनचिरमपि ॥ त्रि० यमजे ॥

यमकालिन्दी । स्त्री० संज्ञायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥

यमकीटः । पुं० कीटविशेषे । घुघुरे ॥

यमकोटिः । स्त्री० पुरीविशेषे । सा चभद्राश्ववर्षस्थनिरक्षदेशेलङ्कायाः पूर्वं पृथिव्याश्चतुर्थभागेवर्त्तते ॥ यथा । लङ्काकुमध्ये यमकोटिरस्याः प्राक् पश्चिमेरोमकपत्तनञ्च । अधस्ततः सिद्धपुरंसुमेरुः सौम्ये ऽथ याम्ये वडवानलश्च ॥ कुवृत्तपादान्तरितानितानिस्थानानिषड्गोलविदोवदन्ति ॥ इति ॥

यमघण्टः । पुं० अशुभयोगविशेषे ॥ यथा । रवौमघाचन्द्रदिनेविशाखा चार्द्राकुजेचन्द्रसुतेचमूला । जीवेदिनेचकृत्तिकाभृगुजेविधिश्च स्वर्भानवीश्मनौस्या- यमघण्टयोगः ॥

यमजः । त्रि० समकालीनैकगर्भजातसन्तानद्वये ॥

यमदग्निः पुं० ऋचीकमुनिपुत्रे । परशुरामपितरिमुनिविशेषे ॥

यमदूतकः । पुं० कृतान्तचरे ॥ काके ॥

यमदूतकः । पुं० वायसे ॥ यमचरे ॥

यमदूतिका । स्त्री० चिञ्चिकायाम् । तिन्तिडीवृक्षे ॥ विशेषतः चारभूमौप्रोक्तायमदूतिका ॥

यमदेवता । स्त्री० भरणीनक्षत्रे ॥

यमद्रुमः । पुं० शाल्मलिवृक्षे ॥

यमद्वितीया । स्त्री० कार्त्तिकशुक्लद्वितीयायाम् ।

यमधारः । पुं० पार्श्वद्वयधारयुक्तास्त्रविशेषेद्विधाराखाण्डा० इ० भा० ॥

यमनः । पुं० यमे ॥ न० बंधने ॥ उपरतौ ॥

यमनिका । स्त्री० जवनिकायाम् । व्यवधायकवाससि । तिरस्करिण्याम् ॥ यमयति । यम० । ल्युट् । स्वार्थेकन् ॥

यमपत्नी । स्त्री० धूमोर्णायाम् विजयायाम् ।

यमप्रिय : । पुं॰ वटवृक्षे ।
यमभगिनी । स्त्री॰ यमुनायाम् ॥
यमभट : । पुं॰ यमदूते ॥ परेयमभटा: शठा: । कपटविग्रहैर्भूटानिवे इवतवीवचवलवनवाधिकारीमयि । चतुर्विवसुन्दरीचरणचारुपङ्केरुह सुवलसमधुसुधासवंसमविवन्न-बानीतरे ।
यमराट् । पुं॰ शमने । यमे ॥ यमेनसंयमेनराजते । राज॰ । क्विप् ।
यमराज : । पुं॰ यमे ।
यमलम् । न॰ युग्मे । युगले ॥ द्वि त्विते ।
यमलपत्रक : । पुं॰ अश्मन्तकवृक्षे ॥ कोविदारवृक्षे ॥
यमलार्जुनहा । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥
यमली । स्त्री॰ चोटीद्वये । शाटीद्वये ।
यमलीवस : । पुं॰ चित्रगुप्ते ॥ यमस्य लेखक : ।
यमवान् । त्रि॰ संयमिनि ।
यमशासन : । पुं॰ महिषे ॥
यमव्रतम् । न॰ पृथ्वीपतेर्धर्मविशेषे ॥ यथा । यथायम: प्रियद्वेष्यौप्राप्ते कालेनियच्छति तथाराज्ञानियन्तव्या : प्रजास्तद्धियमव्रतम् ।
यमस्वसा । स्त्री॰ यमुनायाम् । कालिन्द्याम् ॥ दुर्गायाम् । यमस्य स्वसा ॥
यमानिका । स्त्री॰ यवमोदायाम् ॥

यमसद्भार्याम् ॥ यमेनयमितिति । यम॰ । ण्वुल् ।
यमानी । स्त्री॰ यमानिकायाम् ।
यमान्तक : । पुं॰ शिवे ॥ यमस्यान्तक : ।
यमी । त्रि॰ संयमविशिष्टे ॥ यमवति ।
यमी । स्त्री॰ यमुनायाम् ॥
यमुना । स्त्री॰ कालिन्द्याम् । सूर्यतनयायाम् । यमनस्वसरि ॥ यच्छति । यमउपरमे । अजियमिभ्यो शीङ्चायः श्चुनम् ॥ दुर्गायाम् । यथोक्तं देवीपुराणे । सा यमाद्यमना इत्थालोकेदेवीविभाव्यते । यमस्य भगिनीयातातयमुनातेनसामतेति ।
यमुनाजनक : । पुं॰ सूर्ये ।
यमुनाप्रभव : । पुं॰ तीर्थविशेषे ।
यमुनाभित्॰ द्द॰ । पुं॰ बलभद्रे ।
यमुनाभ्राता । पुं॰ कृतान्ते । शमने । यमे । यमुनाया : भ्राता ॥
यमेरुका । स्त्री॰ दण्डढक्कायाम् ॥
ययाति : । पुं॰ नहुषात्मजे पुराणप्रसिद्धेनृपतेनाहुषे ॥ यस्यायंश्लोक : । यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशव : स्त्रिय : । नदुह्यन्तिमन : प्रीतिं पुंस : काममतस्यमे ।
ययातिपतनम् । न॰ भौमतीर्थविशेषे ।
ययी : । पुं॰ महादेवे । अश्वमार्गे ।
याचनेनयात॰ । याच : क्विप् च

तिः ॥

ययु : पुं॰ अश्वमेधीयतुरगे ॥ तुरङ्गमे । हये । याति । याप्राप्य यो-
ऽश्वश्च : ॥ यर्हि । अ॰ यस्मिन्-
काले । यदार्थे ॥ यस्मिन्काले । अ
नद्यतनेऽर्हिलन्यतरस्यां ।

यव : । पुं॰ स्वनामप्रसिद्धे शूकधान्ये । सितशूके । यवस्तु सितशूक : स्या
त्रि : शूकोऽतियव : स्मृत : । तो
क्मस्तत्सदृशो हरितस्तत : स्वल्पश्च की
र्तित : ॥ यव : कषायो मधुर :
शीतलो लेखनो मृदु : । व्रणेषु ति-
लवत्पथ्यो रूक्ष मेधाग्निवर्द्धन : ॥
कटुपाकी ऽनभिष्यन्दी स्वर्यो बलकरो
गुरु : । बहुवातमलो वर्ण्य : स्थै-
र्यकारी च पिच्छिल : ॥ कण्ठत्वगा
मयश्लेष्मपित्तमेद : प्रणाशन : ।
पीनसश्वासकासोरुस्तम्भलोहिततृ
ट्प्रणुत् ॥ अस्मादतियवो न्यूनस्तो
क्मोऽन्यूनतर : स्मृत : ॥ षड्भि
र्गौरसर्षपै : परिमितेपरिमाणवि
शेषे ॥ सर्षपा : षड्यवो मध्यइति
मनूक्ते : । मध्यानस्य तोनापिसू-
क्ष्मो यवो भवतीत्यर्थ : ॥ अपिच ।
जालान्तरगते भानौ यच्चाणु दृश्यते-
रज : । तैश्चतुर्भिर्भवेल्लिक्षा लि-
क्षाषड्भिस्सर्षप : ॥ षट्सर्षपै
र्यवस्त्वेकोगुञ्जैकातु यवैस्त्रिभि : ॥
योति॰ यूयतेवा । युमिश्रणे । अ-

च्॰ अप्वा ॥ यद्वा यवश्च फलं य
व : अवयवे च प्राणीत्यच् । फलपा
कशुषामिति प् । तु वियुक्तन-
त् ॥ पयक्षते ॥ इन्द्रयवे ॥ अस्य
सदृशबीजत्वात् ॥ अङ्गुलिस्थयवा-
कारेखाविशेषे ॥ यथा । तर्ज-
नीमूलसम्भूतौ यवौ पुत्रार्थदौ क्रमा
त् । मध्यमायां यवश्चैवाङ्गुष्ठेऽपूर्व
धनप्रद : ॥ अपिच । मध्यमायां य-
दियवो दृश्यते च सुशोभन : । तदा-
न्यसञ्चितं द्रव्यं प्राप्नोत्यङ्गुष्ठके यवे ॥
यस्यापि चक्रमङ्गुष्ठे यवपर्ण दृश्य-
ते । तद्राजितामहादीनामर्जितं-
लभते धनम् ॥

यवक : । पुं॰ शूकशून्ययवे ॥

यवक्यम् । त्रि॰ यवभवनोचितक्षे-
त्रे ॥ यवानांभवनं क्षेत्रम् । यवय
वकेतियत् ।

यवक्षार : । पुं॰ यवाग्रजे । पाक्ये ।
यवानां क्षार : ॥ यवक्षारो लघु :
स्निग्ध : सुसूक्ष्मो वह्निदीपन : ।
निहन्ति शूलवातामश्लेष्मश्वासगल
मयान् ॥ पाण्डुर्श्चोयकृत्गुल्मानाह
प्लीहहृद्रामयान् ॥ सि॰ रा॰ ॥ भा॰
प्रचारे ॥

यवक्षोद : । पुं॰ [illegible] ॥

यवगण्ड : । पुं॰ युवानामं [illegible] विशि-
ष्टे । युवगण्डे [illegible]

यवज : । पुं॰ यव [illegible] गाम ।

यवक्षोद्भवम् । न० यवक्षारे ।

यवतिक्ता । स्त्री० लताप्रभेदे । महातिक्तायाम् । इटपादविसर्पिण्याम् । सूक्ष्मपुष्पायाम् ॥

यवतैलम् । न० यवचूर्णादियुक्तपक्वतैलविशेषे ॥ यथा । यवचूर्णार्द्धकुडवं मञ्जिष्ठार्द्धपलेनतु । तैलप्रस्थशतगुणिकाञ्जिकेसाधितोजयेत् ॥ ज्वरदाहंमहारोगमङ्गनाशाप्रहर्षणम् ॥

यवद्वीप: । पुं० सप्तखण्डात्मके०उपद्वीपविशेषे ॥ ·

यवन: । पुं० देशविशेषे ॥ वेगाधिकाश्वे ॥ गोधूमे ॥ गर्ज्जरदर्षे ॥ तुरुष्के ॥ सुराम्न: पितरिनृपान्तरे ॥ जातिविशेषे । ययातेःपुत्रस्तुर्वसोर्वंशे ॥ यथोक्तंमात्स्ये । यदोस्तुजातायदवस्तुर्वसोर्यवना: सुता: । द्रुह्योस्तुतनयाभोजाश्चानोःसुम्लेच्छजातय: ॥ पुरोस्तुपौरवोवंशोयत्रजातोसिपार्थिवद्युति ॥ मुनिविशेषे ॥ यथा । आतंदिनंदूषयतेवसिष्ठश्चाष्टौचगर्गोयवनोदशाहम् । जन्मादयमामंकिलभागुरिश्चनौरेविवाहेपिचकर्णवेधे ॥ त्रि० वेगिनि ॥

यवनद्विष्ट: । पुं० गुग्गुलौ ॥

यवनप्रियम् । न० मरिचे ॥

यवनाचार्य्य: । पुं० ज्योति:शास्त्रकर्त्तरिमुनिविशेषे ॥

यवनानी । स्त्री० यवनानांलिप्याम् ॥ इन्द्रवरुणेत्यादिना० नुगागमौङीष् च ॥

यवनारि: पुं० श्रीकृष्णे ॥

यवनाल: । पुं० देवधान्ये । जूर्णाह्वये । बीजपुष्पिकायाम् । जुवार० बाजरा०इ०भा० ।

यवनालज: । पुं० यवक्षारे ।

यवनिका । स्त्री० जवनिकायाम् ।

यवनी । स्त्री० यवनस्त्रियाम् ॥ यवनस्यस्त्रीजातेरितिङीष् ।

यवनेष्ट: । पुं० लशुने ॥ राजपलाण्डौ ॥ निम्बे ॥ पलाण्डौ ॥ न० सीसके ॥ मरीचे ॥ गृञ्जने । सलगम०इ०भा०प्र० ।

यवनेष्टा । स्त्री० खर्ज्जूर्याम् ॥

यवफल: । पुं० वेणौत्वक्सारे ॥ यवइवफलान्यस्या ॥ मांस्याम् ॥ कुटजे । प्लक्षवृक्षे ॥

यवमध्यम् । न० चान्द्रायणप्रभेदे ॥

यवमय: । त्रि० यवस्यविकारे ॥ यवस्यच्छायामितिमयट् ॥

यवलास: । पुं० यवक्षारे ॥

यवशाकम् । न० वास्तूकशाके । बथुआ०इ०भा०प्र० ॥ प्रायशोयवमध्येस्याद्यवशाकमितीरित: ॥

यवशूक: । पुं०)

यवशूकज: । पुं०)यवक्षारे ॥

यवसम् । न० घासे गवाद्यदनीयतृणे ॥

॥ येति० यूयतेवा । युमिश्र ण्ऽ मिश्रणेच । अमियुभ्यांमिदित्यसच् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥

यवसुरम् । न० यवजातसुरायाम् ॥

यवागूः । स्त्री० यवद्रव्यविशेषे ॥ षड्गुणजलपक्वघनद्रवद्रव्यविशेषे । श्राणायाम् ॥ यथा । यवागूः षड्गुणे तोयेसंसिद्धाघनसिक्थिका । पृथगद्रव्यैस्तुविरजैः संयुक्ताज्वरिणेहिता ॥ यवागूर्दीपनीलघ्वीत ष्णाघ्नीबस्तिशोधनी ॥ श्रमग्लानिहरीपथ्याज्वरेचैवातिसारके ॥ येति० यूयतेवा । यु० । सुयुवसिभ्यो ऽन्युजागूजक्नुचइत्यागूच् ॥

यवाग्रजः । पुं० यवक्षारे । यवाग्रा ज्जायतेस्म । जनी० । पञ्चम्यामितिडः ॥

यवानः । त्रि० वेगिनि ॥

यवानिका । स्त्री० ब्रह्मदर्भायाम् । अजमोदायाम्० इ०भा० । यवान्याम् ॥ दुष्टोयवः । इन्द्रवरुणेति० ङीषानुकौ । इवार्थे० स्वार्थेवाकन् ॥

यवानी । स्त्री० यमान्यामोषधौ । यवानिकायाम् ॥ अस्यानामानि गुणाश्च । यवानिकोग्रगन्धाचब्रह्मदर्भा जमोदिका । सैवोक्तादीप्यकोदीप्यं तथास्याद्यवसाह्वया ॥ यवानीपाचनीरुच्यातीक्ष्णोष्णाकटुकालघुः । दीपनीचतथातिक्तापित्तलाशुक्रशूल हृत् ॥ वातश्लेष्मोदरानाहगुल्मप्लीहकृमिप्रणुत् ॥ दुष्टोयवइत्यर्थे० इन्द्रवरुणेतिसूत्रस्थयवाद्दोषइतिवार्त्तिकात्० यवशब्दस्यानुगागमस्ततोङीप्च । अयमेवास्यदोषोयदुत यवत्वजातेरभावेपितदाकारानुकृतिरिति ॥

यवानीशाकम् । न० यवान्याः शाके ॥ यवानीशाकमाग्नेयंरुच्यंवातकफप्रणुत् । उष्णंकटुचतिक्तञ्चपित्तलंलघुशूलहृत् ॥

यवापत्यम् । न० यवक्षारे ॥

यवाम्लजम् । न० सौवीरके ॥

यवासः । पुं० यासे । दुस्पर्शायाम् । रोदन्याम् । दुरालभायाम् । अवासो० इ० भा० ॥ खदिरे ॥ यौति । यु० अतन्यच्चेति० आसः ॥

यवासकः । पुं० यवासे ॥ स्वार्थेकः ॥

यवासशर्करा । स्त्री० यवासरसघटितशर्करायाम् । सुधामोदके । तवराजे ॥

यवासा । स्त्री० गुण्डासनीतृणे ॥

यवाह्वः । पुं० यवक्षारे ॥

यविष्ठः । त्रि० कनिष्ठे ॥ अयमेषामतिशयेनयुवा । अतिशायनइतीष्ठन् । स्थूलदूरेति० यणादिलोपगुणौ ॥

यवीयान् । त्रि० अतितरुणे ॥ कनिष्ठे ॥ अयमनयोरतिशयेनयुवा ।

३९८५

द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुना-
वितीयसुन् । स्थूलदूरयुवेत्यादि
नायणादिलोपगुणौ ॥

यवोत्थम् । न० सौवीरके ॥

यव्यम् । त्रि० यवक्ये ॥ यवानांभव
नंक्षेत्रम् । यवयवकषष्टिकाद्यत् ॥
यवेभ्योहितंवा । खलयवेतियत् ॥
पुं० मासे ॥ वैशाखे ॥

यशःपटहः । पुं० ढक्कायाम् । महा-
राजप्रयाणसमयेवाद्यस्य० यशो :
सकाशात्पाप्तराज्यस्यस्वकीयस्वसू-
चनायताड्यमानवाद्यस्यपटहोल०इ-
तिख्यातस्यैकतौवादनीयस्यनाम्नि
॥ यशः ख्यापकः पटहः । शाक
पार्थिवादिः ॥

यशःशेषः । पुं० मरणे ॥ त्रि०
मृते ॥

यशटम् । न० यसदे ॥

यशः । न० सुख्यातौ, कीर्त्तौ । सम
ज्ञायाम् ॥ दानादिप्रभवाकीर्त्तिः
शौर्यादिप्रभवंयशः । इतिमाधवी-
। अतएवयशः कीर्त्त्योर्भेदोदृश्यते ।
यशः कीर्त्तिपरिभ्रष्टोजीवन्नपिन-
जीवतीतिकस्यचित्प्रयोगः धर्मनि
मित्ताजीवतीलोकश्लाघारूपाप्रसि-
द्धिर्यशः ० मृतस्यख्यातिः कीर्त्ति
रितिकेचित् । तन्नसाधु । कीर्त्ति
र्यस्यइतिकेतिप्रयोगदर्शनात् ॥
अशूङ् व्याप्तौ । अश्नुते० व्याप्नोति । अशूव्याप्तौस

ङ्घातेच । अशेर्देवनेयुट्चेत्यसुन्०
प्रकृतेर्युडागमश्च ॥ विश्वतत्त्वे ॥

यशस्करः । त्रि० कीर्त्तिकारके । सु
ख्यातिजनके ॥ यशः करोति ।
डुकृञ्० । कृञोहेत्वितिहेतौटः ॥

यशस्करी । स्त्री० विद्यायाम् । टित्त्वा
न्ङीप् ॥

यशस्यः । त्रि० यशस्करे ॥ यशसेहि
तं ॥ यशसोनिमित्तं ॥ यशसोनि
मित्तंसंयोगउत्पातोवा । गोद्व्यच-
इत्यादिनायत् ॥

यशस्या । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धि
नामौषधौ ॥

यशस्वान् । त्रि० यशस्विनि ॥

यशस्वी । त्रि० यशोविशिष्टे । कीर्त्ति
मति । यशोऽस्यास्ति । अस्मायामेधा
स्रजोविनिरितिविनिः ॥

यशस्विनी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥
यवतिक्तायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्या
म् ॥ कीर्त्तिमत्याम् ॥ पलङ्कापु-
रः स्थायांनाड्याम् ॥ यथा । यश
स्विनीशङ्खवर्णापिङ्गलापूर्वदेश-
गा । याम्यभागस्यमूर्द्धादिपादाङ्गुष्ठा
न्तमाश्रिता ॥

यशोदः । पुं० पारदे ॥ त्रि०यशोदा
तरि ॥

यशोदा । स्त्री० नन्दपत्न्याम् ॥ यशो
ददाति । देङ् पालने । आतोनुपसर्गेकः
। यशोददातिवा । डुदाञ्० ।

वातद्रुतिक : ॥

यशोधन : । त्रि० स्वयशोरक्षके य शोधनामोंश्रियशोगरीष : ॥

यशोधरेय : । पुं० बाहुले । शाक्यमुनेः पुत्रे ॥

यशोवती । स्त्री० मेरोश्चक्रवाटाख्योमेखलायामैशानदिशि० ईशानपुर्य्याम् ॥ यथोक्तं श्रीमृगेन्द्रसंहितायाम् । ज्वलल्ललाटदृग्दग्धस्मरस्मृत्यु यशोभृत : । पुरीयशोवतीसर्वरत्नआरुद्रसेविता ॥ ज्वलल्लाटतीयेनाच्याद्दग्धोकामकालीयेन० अतएवतथाविधसकलजगद्वैरिविनाशात् ०-यशोभृतईशानमाथस्यसर्वरत्नमिर्मितारुद्रै : सेविताच० यशोवतीनाम पुरीत्यर्थ : ॥ (*)

यष्टव्य : । त्रि० यज्ञेषु यजनीये ॥

यष्टि : । पुं० ध्वजदण्डे ॥ पुं० स्त्री० हारलतायाम् ॥ भार्ग्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ शस्त्रभेदे । दण्डे । लगुडे ॥ तन्तौ ॥ यजे : क्तिन् ० - क्त्वा ॥

यष्टिक : । पुं० जलकुक्कुटे ॥ दण्डे ॥

यष्टिका । स्त्री० मीनगोधिकायाम् । वाप्याम् ॥ लगुडे । यष्ट्याम् । लाठी० इ० भा० ॥ हारभेदे मधुयष्ट्याम् ॥ स्वार्थेक : । ह्रस्व : ।

यष्टिग्रह : । पुं० लगुडधारिणि । यष्टिधारके । छडीबरदार० इ० भा०

। लठैत० इति च ॥

यष्ठिमधु । न० यष्टिमधुकायाम् ॥

यष्टिमधुका । स्त्री० क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् । मुलहठी० इतिख्यातौषधौ ॥ यष्टि : मध्विवास्या : । कप् ॥

यष्टिहेतिक : । त्रि० याष्टीके । लठैत० इ० भा० । यष्टिर्हेतिर्यस्य स : ॥

यष्टी । स्त्री० यष्टिमधुनि ॥ यष्टीहिमागुरु : स्वाद्वीचक्षुष्याबलवर्णकृत् । सुस्निग्धाशुक्रलाकेश्यास्वर्यापित्तानिलास्रजित् ॥ व्रणशोथविषच्छर्दिंतृष्णाग्लानिक्षयापहा ॥ बह्वादित्वात्पक्षे ङीष् ॥

यष्टीकम् । न० यष्टिमधुनि ॥

यष्टीपुष्प : । पुं० पुत्रजीववृक्षे ॥

यष्टीमधु । न०
यष्टीमधुकम् । न० } यष्ट्याम् । मधुयष्टिकायाम् ॥
यष्टीमधूकम् । न०

यष्टा । पुं० यजमाने । यागकर्त्तरि ॥ यजते । यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । तृच् ॥

यष्ट्याह्वयम् । न० मधुयष्ट्याम् ॥

यसदम् । न० रङ्गसदृशे । रीतिहेतौ जस्तइतिभाषा ॥ यसदंतुवरंतिक्तं शीतलंकफपित्तहृत् । चक्षुष्यंपरमं मेहान्पाण्डुंश्वासञ्चनाशयेत् ॥

यस्क : । पुं० मुनिविशेषे ॥

यह्व : । त्रि० महति ॥ याम्यमेन ।

या० । शिवयज्ञविशेषेति० वन्० धा
तोर्ड खोडुगागमश्च ॥ अन्येतु० यज
तेर्जकारस्यककारोनिपात्यतइत्याहुः
॥ यजमाने ॥
या । स्त्री० याचायाम् ॥ आप्ती ॥ भू
मिते ॥ त्यागे ॥ वारणे ॥ योगे ॥ स
मञ्जायाम् ॥ याने ॥ यानम् । या०
सम्पदादित्वात्क्विप् ॥
याघः । पुं० देशसर्गविशेषे ॥
यागः । पुं० देवतोद्देशेनद्रव्यत्यागे । यज्ञे ॥
तत्रश्रौताग्निकृत्यहविर्यज्ञाः सप्त
यथा । अन्याधानम् ० तदेवाग्निहो
त्रम् । १ । दर्शपौर्णमासौ । २ ।
पिण्डपितृयज्ञः । ३ । आग्रयणम्
। ४ । चातुर्मास्यः । ५ । निरूढ
पशुबन्धः । ६ । सौत्रामणिः । ७ ।
स्मार्ताग्निकृत्यपाकयज्ञाः सप्तय
था । औपासनम् । १ । वैश्वदेवः
। २ । स्थालीपाकः । ३ आग्रयण
म् । ४ । सर्वबलिः । ५ । ईशान
बलिः । ६ । अष्टकान्वष्टका । ७
श्रौताग्निसप्तसंस्थायथा । सोमया
गः० सएवाग्निष्टोमः । १ । अत्य
ग्निष्टोमः । २ । उक्थ्यः । ३ ।
षोडशी । ४ । वाजपेयः । ५ । स
द्विविधः ० संख्या० क्रुत्र च । अतिरा
त्रः । ६ । अप्तोर्यामः । ७ । उत्त
रक्रमतोवक्ष्येयथा । महाव्रतम्
। १ । सर्वतोमुखम् । २ । राजसूयः
। ३ । पौण्डरीकम् । ४ । अभि
जत् । ५ । विश्वजित् ६ । अश्व
मेधः । ७ । बृहस्पतिसवः । ८ ।
आङ्गिरसः । ९ । अमर्तान्यष्टादश
। १० । इत्यादिश्रौतसूत्रम् ॥
गन्धादिनादेवपूजायाम् ॥ गन्ध
पुष्पादिनादेवपूजायागोभिधीयते ॥
इज्यतेऽनेनाचवा । यजदेवपूजास
ङ्गतिकरणदानेषु । घञ् ॥ यजमंबा
। भाववचनाश्चेतिभावेघञ् ॥
यागमण्डपः । पुं० न० यज्ञगृहे ॥ या
गायमण्डपः ॥
याचकः । त्रि० वनीयके । याचनके
। मार्गणे । अर्थिनि । याञ्चाकर्तरि
॥ याचति । टुयाचृयाञ्चायाम् ।
ण्वुल्तृचाविति ण्वुल् ॥ तथाद्दपिस
घस्तूलस्तूलादपिचयाचकः । वायु
नाकिन्ननीतोऽसौकिञ्चित्प्रार्थनश
ङ्कया ॥ जगत्पतिर्हियाचित्वाविष्णु
र्वामनतांगतः । कोन्योऽधिकतरस्त
स्ययोर्यीयातिमलाघवम् ॥
याचन् । त्रि० याचके ॥ याचति । ट
याचृ० । लटःशतृ ॥ सुखभङ्गःस्वरोद्दी
नोगात्रस्वेदोमहद्भयम् । मरणेयानि
चिह्नानितानिचिह्नानियाचतः ॥
याचनम् । न० याञ्चायाम् ॥ याचे
र्भावेल्युट् ॥
याचनकः । त्रि० याचके ॥ याचति
[टु]याचृ० । ल्युः । स्वार्थेकन् ॥

याचना । स्त्री॰ याञ्चायाम् ॥ याचे युजादित्वात् । व्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

याचमान : । त्रि॰ याचके ॥ यथा । मवोनदीनभावस्य याचमानस्यमा निन : । वचोजीवितयोरासीतपुरो भि : सरणेरण : ॥ इतिचरक चि : ॥

याचित : । त्रि॰ प्रार्थिते । टुयाचृ॰ । क्त : न॰ याचनवृत्तौ । मृते मृतंतुयाचितंप्रोक्तमितिमनु : ॥

याचितकम् । न॰ याञ्चालब्धे ॥ या चितेनानिर्वृत्तम् । अपमित्ययाचि ताभ्यांककनाविति कन् ॥ प्रत्य र्पणीयत्वेनयाञ्चयायत्प्राप्तमलङ्का रादिवस्तुतत्याचितकम् । कार्या नन्तरंवस्तुस्वामीयत्पुनर्गृह्णाति॰ तदित्यर्थ : । मंगमीकी॰ इ॰ भा॰ ॥

याचिष्णु : । त्रि॰ याचके ॥

याच्यम् । त्रि॰ याचितुंयोग्ये ॥ टुया चृ॰ । ऋहलोर्ण्यत् । यजयाचेति कुत्वनिषेध : ॥

याञ्चा । स्त्री॰ याचने । अभिशस्तौ । याचनायाम् । अर्थनायाम् । भि क्षायाम् । अर्दनायाम् । मांगना इ॰ भा॰ ॥ याचनम् । टुयाचृ॰ । यजयाचेतिनङ् ॥

याज : । पुं॰ याजे । प्रसादने । अन्ने । भक्ते ॥

याजक : । पुं॰ ऋत्विजि ॥ राजकुञ्ज रे ॥ ऋत्विजि ॥ यथा । धार्मिकोभ्रा याधनैर्भार्याकृत्विजोयाजकावते इत्यमर : । यजमानैर्धनैर्भार्या : धनानिदत्वा॰ इष्टसम्पादनायक्रिय न्तेप्राप्यन्तेयेभ्यस्तेयाजकास्तेषु ऋ त्विजोयाजकाश्चप्तानि ॥ बहुया- जकयाम ... याक्रम । अ ब्राह्मणाद्यत ... ऋषिभिरूक्त- दृशि भि : । अयोराजशतस्तद्वा- द्वितीय : क्रयविक्रयी ॥ तृतीयो- बहुयाज्य : स्याद्दुर्योयामयाज- क : । पञ्चमस्तुभृतस्तस्यामस्यन गरस्यच ॥ अनादिग्याश्चय: पूर्वा- सादित्याश्चवर्णसमाम् । नोपा- सीतद्विज: सन् ध्वांसषष्ठोऽब्राह्मण: स्मृत : ॥ यजति । यज॰ । ण्वु ल् ॥ पुरोहिते ॥

याजनम् न॰ ब्राह्मणस्यकर्मविशेषे । यागक्रियाकारणायाम् । यागकरा वणा इ॰ भा॰ ॥ अविदित्वातुय : कुर्याद्याजनाध्यापनंजपम् । होम- मन्त्रजलादीनितस्यचाल्पंफलंभवे- दितियाज्ञवल्क्य : ॥

याजमानम् । न॰ यजमानस्यभावक- र्मणी : । युवादित्वादण् ॥

याजि : । पुं॰ यष्टरि ॥ यागकर्त- रि ॥ यागी । यजति । यज॰ ब-

सिचपियजिराओत्यादिना • इञ् ।
प्रार्थनायाम् ।

याजुष : । चि० यजुर्वेदसम्बन्धिनि ॥

याज्ञवल्क्य : । पुं० यजुष शाखावि
शेषस्यप्रवर्त्तके • मुनिविशेषे । भ-
गवति । योगिनि । योगीश्वरे ॥
यज्ञस्यवल्क : वक्ता • यज्ञवल्क : ।
यज्ञवल्कस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादि-
भ्योयञ् ॥

याज्ञसेनी । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ याज्ञ-
सेनस्यापत्यंस्त्री । अण् । ङीप् ॥

याज्ञिक : । पुं० याजके । आध्वर्यवा
दियज्ञकर्मकुशले ॥ यज्ञकाण्डदृष्ट
विकर्षोयज्ञमधीते • वेत्तिवा । क्र-
तूक्थादीतिठक् ॥ कुशे । रक्तखदि-
रे ॥ पलाशे अश्वत्थे ॥

याज्ञिक्यम् । न० याज्ञिकानां • धर्मे •
आम्नायेच । छन्दोगौक्थिकेति • -
ञ्य : ॥

याज्य: । चि० याजनीये । यजमाने ।
यष्टुंयोग्य : । यज० । ऋहलोर्ण्य
त् । यजयाचेतिकुत्वनिषेध : ।
याजयितुंयोग्योवा ॥ न० यागल-
ब्धधनादौ ।

याज्या । स्त्री० यज्ञाङ्गसाधने । होत्र-
पाठ्यायामृचि ॥ इज्यतेऽनया । य-
ज० । ऋहलोर्ण्यत् । यजयाचरुच
प्रवचर्चेतिकुत्वाभाव : ।

यात : । चि० गते ॥ याप्राप्रणे ।

त : । न० अङ्कुशवारणे ॥ प्राद-
कर्मयतप्रोक्तंयातमङ्कुशवारणमि
तिहलायुध : ॥

यातना । स्त्री० प्रगाढायांवेदनायाम्
म् । कारणायाम् । तीव्रवेदनाया
म् ॥ यतनिकारोपस्कारयो : । च
रादिणिजन्तात् • ण्यासश्रन्थेतियुच् ।

यातयाम : । चि० जीर्णे । पक्वेस-
तिप्रहरादिव्यवहिते • ओदनादौ •
भुक्तेप्राप्ते ॥ यथा । यातयाम-
गतरसंपूतिपर्युषितञ्चयदिति ॥
यातोगतोयामउपभोगकालोयस्य ।
परिभुक्तोज्झिते । भुक्तसमुज्झिते ॥
यथा । दर्भा : कृष्णाजिनमन्त्रा-
ब्राह्मणाहविरग्नय : । अयातया-
मान्येतानिनियोज्यानिपुन : पु-
न : ॥

यातायातम् । न० गमनागमने ॥

यातु । न० राक्षसे ॥ पुं० काले ।
याति । या० । कमिमनिजनिगा-
भायाहिभ्यश्चेतितु : । अर्हचादि : ।
चि० गन्तरि । पथिके ॥

यातुघ्न : । पुं० गुग्गुलौ ॥

यातुधान : । पुं० राक्षसे । यातूनिर
क्षांसिदधाति • पुष्णाति • सृजाति
पोषकत्वात् । डुधाञ् ० । बहुल-
मन्यत्रापीतियुच् । कृत्यल्युटिति
ल्युड्वा ।

याता । पुं० सारथ्यादौ । स्त्री० म०

तिष्ठाद्दृपत्न्याम् ॥ भार्य्यास्तुभ्रातृ
वर्गश्चयातरः स्युः परस्परम् ॥
त्रि० गमनकर्त्तरि ॥ यतते । यतौ
प्रयत्ने । यतेर्विश्वेतिक्तन् ॥
यात्यः । पुं० पान्थे ॥
यात्यः । त्रि० यतितव्ये । यतनीये ॥
यात्रा । स्त्री० यापने । भोजनादि
भिर्वर्त्तने । वृत्तौ । यथा० शरी-
रयात्रापिचतेनप्रसिद्ध्येदकर्म्मणइ-
तिगीता । अपिच येनोपायेनम-
र्त्यानांलोकयात्राप्रसिध्यति । तदे
वकार्य्यंब्रह्मज्ञैरिदंधर्म्मःसनातनमि
तिश्रीमहाभारतन्तम् ॥ उत्सवे
। उपाये ॥ प्रज्यायाम् । अभिनि
र्याणे । प्रस्थाने । गमने । गमे ॥
यात्रालक्षणंयथा । यत्किञ्चित्कार्य्यं
मुद्दिश्यदेशान्तरगमनंयात्रेतिज्यो-
तिर्विदः । साद्विधा । सङ्ग्राम
विजययात्रा० सामान्यात्रेतिभेदा
त् । तत्रविशेषः । परविषयेविज
यार्थंगन्तुर्यात्रातुसमरविजयाख्या ।
निखिलापरयात्रायासामान्यासाच
द्विविधास्यात् ॥ अन्यच्च । कथित
तिथिवारसर्व्वेष्वभिमतफलदाभवे-
त्सामान्या । समरविजयाख्यायात्रा
धीशविलग्नक्षितीशयोगेषु ॥ सायात्रा
त्रा० लग्नग्रहबलवशेन० नवधा य
था । उत्तमा० मध्यमा० अधमा०
उत्तमोत्तमा० उत्तममध्यमा० म
ध्यममध्यमा० मध्यमाधमा० अध
माधमाचेति । आसांलक्षणान्याह
० वशिष्ठः । सर्व्वेग्रहालग्नपोयस्यां
भास्करस्यसुहृद्यदि । सायात्राचोत्त
मात्तमा० यातुरिष्टफलप्रदा ॥ १ ॥
लग्नेशोमध्यमबलोयस्यांसूर्य्यस्यमध्य
मः । सायात्रामध्यमाज्ञेयायातुर्म
ध्यफलप्रदा ॥ २ ॥ होरेशोदुर्बलोय
स्यांप्रतिकूलोरवेर्यदि । सातुयात्रा
ऽधमाज्ञेयासर्व्वदाफलवर्जिता ॥३॥
वर्गोत्तमेस्वतुङ्गेवालग्नेशः सूर्य्यबा
न्धवः । उत्तमोत्तमयात्रायामिष्टाधि
कफलप्रदा ॥ ४ ॥ उदयेशोवलीयस्या
मनुक्तस्थोरवेः सुहृत् । क्रूरफ
लदायातुर्यात्रासोत्तममध्यमा ५ ॥
होरेशोबलवान्यस्यांशत्रुगः सूर्य्य
बान्धवः । उत्तमाधमयात्रासाशत्रु
पुष्टफलप्रदा ॥ ६ ॥ उक्तलक्षणएवा
सावनुक्तस्थानगोयदि । यातुः सा
मध्यमायात्रादुःखाधिकफलप्रदा
॥ ७ ॥ उक्तलग्नाधिपोयस्यामनुक्त-
स्थानगोयदि । प्राप्यार्थहानिदानि
त्यंसयात्राऽधममध्यमा ॥ ८ ॥
उक्तलग्नाधिपोयस्यांशत्रुस्थानगतो
यदि । अधमाधमयात्रासामृत्यु
दाऽनर्थकारिणी ॥ ९ ॥ यानम्०-
अनयात्रा । या० । ह्यामाशुभसि
भ्यस्तन् । प्राच्यांशक्रश्वरोचसौरि-
र्दक्षिणोत्याञ्योमवायातिथिः ।

याम्यायम्लकदासभं गुरुदिमं पंचत्र शीदृश्यपि । पुष्यारीहिणिकारवि- र्गुरुर्भौमषष्ठीमनु : पश्चिमे॰सौम्ये विस्कुलभानवीयमकरीदिग्वैहिती यातिथि॰रितिकश्चित् ॥

याथातथ्यम् । न॰ यथातथभावे ॥ ब्रा ह्मणादित्वात्ष्यञ् । यथातथा ॥ स्वार्थे ष्यञ् ॥

याथार्थ्यम् । न॰ सत्यार्थतायाम् । वास्तवार्थे ॥ यथा अजस्य गृह्णतो जन्मनिरीहस्यहतद्विष : । स्वपतो जागरूकस्ययाथार्थ्यं वेदकस्तवे- तिमुरै : कृतार्थिष्णो : स्तुति : । कोवेदकोवेत्ति । विदोलटोवेतिणल्आदेश :

याद : पति : । पुं॰ समुद्रे । वरुणे ॥ यादसांपति : ॥

यादईश : । पुं॰ समुद्रे ॥

यादव : । पुं॰ केशवे । श्रीकृष्णे तृष्णौ ॥ न॰ गोमहिष्यादौ । पाद बन्धने ॥ यदोरपत्यम् । अण् ॥ यदूनामिदम् । तस्येदमित्यण् ।

यादवी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ यदूनामियम् । अण् ॥

याद : । न॰ जलजन्तौ । यातिवेगेन । या॰ । असुन् बाहुलकात्॰ दुक् ॥ यद्वा । याति । क्विप् । या मत्तिपद॰ । असुन् । यांदस्यतिवा इसुउपधये । क्विप्

यादसांनाथ : । पुं॰ वरुणे ॥

यादसांपति : । पुं॰ समुद्रे ॥ वरुणे ॥ तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

यादृश : । त्रि॰ यादृशि । जैसा॰ इ॰ भा॰ ॥ यदृश्यते॰ यमिवपश्यति [illegible] । त्यदादिष्विव्यव क्षोपिवाच्यइतिक्स: । आसर्वनाम्न: । [illegible] दीर्घ : ॥

यादृच्छिक [illegible] त्रि॰ यदृच्छयाप्राप्ते । स्वप्रयोजनमद्दृश्यशून्ये ॥

यादृक् । त्रि॰ यथाविधे । यादृशे ॥ यमिवपश्यति॰ यदृशायंदृश्यते । दृशिर्॰ । त्यदादिषुदृशइतिक्विन् । आसर्वनाम्नइत्यात्वम् ॥

यादृश : । त्रि॰ यादृशि ॥ त्यदादिषु दृशोनालोचनेकञ्चेतिकञ् । पूर्ववदियदादिकम् ॥

यादोनाथ : । पुं॰ समुद्रे ॥

यादोनिवास : । न॰ जले ॥

यानम् । न॰ युग्ये । पत्रे । रथादिवाहने ॥ गतौ ॥ यथोरास्कन्दने । विजिगीषोररिम्प्रति यात्रायाम् ॥ यथा । परस्यचस्वयंचात्वासयत्तिं निरीच्यच । रात्रायामनुकर्तव्य मित्याहुर्नयकोविदा : । याप्रच । या॰ ल्युट् ॥ यात्यनेनवा । करणेतिल्युट् ॥

यानपात्रम् । न॰ निष्पदयानविशेषे । वहित्रे । बोहित्थे । [illegible]

प्रीतौ। जवाल द्रुतिमामाश्रजनमा यात्रसिद्धे। समुद्रयाने॥

यानपात्रकम्। न॰ यानपात्रे॥

यानमुखम्। न॰ रथादेः पुरोभागे। धुरि। योढ्वन्धनस्थाने॥ यानस्य मुखम्॰ पुरोभागः॥

यापकम्। त्रि॰ प्रापके॥

यापनम्। न॰ वर्तने॥ कालक्षेपे॥ निरसने। निरासे॥ यातेर्ण्यन्तात् ल्युट्। वर्तिर्त्र्यादिनापुगागमः॥

यापितः। त्रि॰ अपसारिते॥ प्रस्थापिते॥

यामा। स्त्री॰ जटायाम्॥

याप्यः। त्रि॰ यापनीये॥ क्षेपणीय कालादौ॥ निन्दिते। गर्हिते॥ याप्यतेस्म। या॰। ण्यन्तात्। अचोयत्॥ क्वाचित्के॥ व्याधिविशेषे॥ यथा। साध्यायाप्याश्चसाध्याश्च व्याधयस्त्रिविधाः स्मृताः। सुखसाध्यः कष्टसाध्यो द्विविधः साध्यउच्यते॥ यापनीयन्तुतंविद्यात् क्रियांधारयतेहिताम्। क्रियायान्तु निवृत्तायांसद्योयश्चविनश्यति। प्राप्ताक्रियाधारयतिसुखिनंयाप्यमातुरम्। प्रपतिष्यदिवागारंस्तम्भोय द्वेनयोजितः॥ साध्यायाप्यत्वमाप्नियाप्याश्चासाध्यतांतथा। घ्नन्ति प्राणानसाध्यास्तु नराणामक्रियावृ

ताम्॥ अक्रियावतांचिकित्सारहितानाम्॥

याप्ययानम्। न॰ शिबिकायाम्। पालकी॰ हि॰ भा॰। मशापाया॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰॥ याप्यैरधमैर्यानम्। याप्यस्याधमस्यवायानम्॥

याभः। पुं॰ न॰ मैथुने॥

यामः। पुं॰ दिवसस्य॰ रात्रेश्च॰ चतुर्थभागैकभागे। प्रहरे॥ याति। या॰। अर्तिस्तुसुहुहृतिमन्॥ संयमे॥ उपरतिमात्रे। यमे॥ यमनम्। यमः समुपनिविषुचेतिपक्षेघञ्

यामकौ। पुं॰ २ पुनर्वसौ॥

यामघोषः। पुं॰ कुक्कुटे॥ यामेघोषोस्य॥

यामघोषा। स्त्री॰ यन्त्रविशेषे। यामनाल्याम्। घट्याम्। घडी॰ इ॰ भा॰॥

यामतूर्य्यः। प्रहरावसानसूचकैवाद्यनीयवाद्ये॥ यामस्यतूर्य्यः॥

यामदग्न्यः। पुं॰ परशुरामे॥

यामनादी। पुं॰ कुक्कुटे॥

यामनाली। स्त्री॰ नाल्याम्। यामघोषायाम्॥

यामनेमिः। पुं॰ शचीपतौ। इन्द्रे॥

यामलम्। न॰ युगले॥ तन्त्रशास्त्रविशेषे॥ तल्लक्षणंयथा। सृष्टिश्चज्योतिषाख्यानंनित्यकृत्य प्रदीपनम्। क्रमसूत्रं वर्णभेदोजातिभेदस्तथैवच

। युगपम संसख्यातो यामलस्या लक्षणम् ॥ ततश्चषड्विधम् यथा । आदियामलविष्णुरुद्रगणेशादिव्यभेदतः । षड्विधं यामलं प्रोक्तं धारा शीतस्य सम्मतम् ॥ तथाहि । यामलाः षट् पसङ्ख्याता ब्रह्मादावादियामले । द्वाविंशच्च सहस्राणि चयस्त्रिंशत्पृष्टानि च ॥ द्वितीये ब्रह्म संपूर्णचतुर्विंशतिसंख्यया । सहस्राणि शतान्यत्र तान्येव कथितानि च ॥ २ ॥ तावत्संख्यासहस्राणि शतानि परिसंख्यया । विंशतिश्च तथा संख्याश्लोकानि विष्णुयामले ॥ ३ ॥ त्रयसंख्यासहस्राणि वेदसंख्याशतानि च । पञ्चाशीतिस्तथा श्लोकाः कनिष्ठे रुद्रयामले ॥ ४ ॥ नवश्लोकसहस्राणि शतोद्गतानि च । द्वाविंशतिसहस्रश्लोकाः गणेशयामले तमे ॥ ५ ॥ रविसंख्यासहस्राणि आदित्याख्ये तु यामले ॥ ६ ॥

यामवती । स्त्री० रात्री ।

यामाता । पुं० जामातरि ॥

यामार्द्धम् । न० प्रहरार्द्धे ।

यामि: । स्त्री० स्वसरि । भगिन्याम् । कुलस्त्रियाम् । याति । या० । बाहुलकान्मिः । जाम्याम् । रात्रौ ॥

यामिकभटः । पुं० प्रहरिके । चौकी दार० इति भाषा ॥

यामित्रम् । न० लग्नात्सप्तमेभवने । यामित्रवेधः । पुं० विवाहादौ वर्ज्ये ज्यौतिषे वेधविशेषे । यथा । लग्नाच्चन्द्रात् मदनभवनगे खेटे न स्यादिह परिणयनम् । कुर्वीत यामित्रवेधः स्यादिति शातातपः सामान्यमेव हि । तद्यामित्रवेधः स्यादिति शातातप वर्जयेत् । मुहूर्तचिन्तामणौ तु । लग्नाच्चन्द्रान्मदनभवनगे खेटे न स्यादिह परिणयनम् । किं वाणाशुग ५५ मितलवगे यामित्रं स्याच्छुभकरमिदम् ॥ किंवेति । यदाधिष्ठित राशेर्नवमांशमारभ्य० बाणाशुग ५५ मितलवगे० पञ्चपञ्चाशन्मितनवांशगे चन्द्रे लग्ने वा यामित्रं सूक्ष्मं स्यात् । यथा । मेषे पञ्चमनवांशे भौमोस्ति० तस्मात्तुलायां चतुर्थनवमांशस्थचन्द्रो निषिद्धः । अन्ये शेषनवांशास्तु तस्यां शुभाः । एवं विधं सूक्ष्मयामित्रमशुभकरं स्यादिति । विशेषमाह गुरुः । चन्द्रात्सप्तमराशिस्थाः त्याज्याः सूर्यादयो ग्रहाः । शानिदावत्तवक्त्रैऽत्र लग्नेनानताहुशाः ॥

यामिनी । स्त्री० रात्रौ ॥ भीतिहेतुत्वात्त्रिन्दितायामायस्याः । हनूहोपता पगत्वादिति निंदायामिनिः । ङीप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

यामिनीपतिः पुं० चन्द्रमसि ॥ यामिन्याः पतिः ॥ कर्पूरे ॥

यामी । स्त्री० याम्याम् ॥ यमस्य भगिन्याम् ॥ दक्षिणदिशि ॥

यामुनम् । न० चक्षुष्ये । सौवीराञ्जने ॥ यमुनायांभवम् । अण् ॥ यथा । यमुनायाइदम् । तदन्यामत्वात् ॥ देशविशेषे । कुलत्याकारप्रस्तरे ॥ यमुनाजले ॥ यथा । विभि:सारस्वतंतोयंसममिस्त्वययामुनम् । नार्मदंइदमभिमासेगांगंवर्षेणजीयेति ॥ त्रि० यमुनातीरवासिनि ॥ यमुनासम्बन्धिनि ॥

यामुनेष्टकम् । न० सीसके ॥

यामेय : । पुं० भागिनेये ॥

याम्य : । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ चन्दने ॥ यमस्यायम् । यमाच्चेतिण्य : ॥ न० भरणीनक्षत्रे ॥

याम्या । स्त्री० प्रत्याख्यान् । दक्षिण दिशि ॥ भरणीनक्षत्रे ॥

याम्यायनम् । न० दक्षिणायने ॥ याम्यायनेहरौसुप्ते सर्वकर्माणिवर्जयेत् ॥ याम्यायनम् ॥

याम्योद्भूत : । पुं० श्रीतालवृक्षे ॥

यायजूक : । पुं० इज्याशीले । भूयो भूयोयागकर्त्तरि । पुन : पुन :स्व यंवायजते । यजदेवपूजायाम् । क्रियासमभिहारे० इतियङ् । यजजपदशांयङइत्यूक : ॥

यायावर : । पुं० अश्वमेधीयाश्वे ॥ जरत्कारुमुनौ त्रि० अक्षमनशीले ॥ पुन : पुनरतिशयेनयाति० तच्छील : । या० । यश्चयङइतियाते

मङ्गलाकरम् ॥

याती । पुं० वैरिगमुद्दिश्य निगमिषौ राज्ञि ॥ याति । या० । यन्त्रादिस्वार्थिक : । यातीयुक्त ॥ विजयते ॥

याव : । पुं० अलक्ते । लाक्षारसे ॥ यौति० यूयतेवा । यु० । अच्० कृदेष्वा । यवपद । प्रज्ञाद्यण् । पाकप्रभेदे ॥

यावक : । पुं० कुल्माषे अलक्तके । यौति । यु० । अञ्जादिभ्योवुन् । लत : प्रज्ञाद्यण् ॥ यथा । यवक्षिकार : । अण् । यवादिभ्यइतिस्वार्थेकन् । यावाश्रे ॥

यावज्जीवम् । न० यावदायुषि । जीवमवधम् ॥

यावत् । अ० कात्स्न्ये ॥ अवधारणे ॥ प्रसंसायाम् ॥ परिच्छेदे ॥ माने ॥ अधिकारे ॥ सम्भ्रमे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधौ ॥ यत्परिमाणमस्य । तदि त्यादिनाभावनेनान्येऽनुनाभविन । विमापिता : । तेन० डावतु : ।

यावान् । त्रि० परिमाणविशिष्टे । जितना० इतिभा० ॥ यत्परिमाणमस्य । यत्तदेतेभ्य :परिमाणेवतु प् । आसर्वनाम्न इत्यात्वम् ॥

यावतिथ : । त्रि० यावतांपूरणे ॥ तस्यपूरणेडट् । वतोरिथुक् ॥

यावदर्थं : । त्रि० देहनिर्वाहाधिकद्रव्यामूल्ये ॥ यावदर्थमेवार्थोयस्य । स

ष्यमपदलोपीसमासः । यावता च यदिहनिर्वाहोयेन•दत्तवा ॥

यावनः । सिह्लकः । नागोरीगं इति प्रसिद्धधूपे ॥ यवनदेशभवः । तत्र भवइत्यण् ॥ याव्यतेवा । यौतेर्ण्यन्तल्युट् । तुवार•योनइरीइति ख्यातेधान्यप्रभेदे ॥ यावनोलोहितः : स्वादुर्लोहितः श्लेष्मपित्तजित् । चक्ष्यस्तुवरोरुच्यः क्रिंदकृत् श्लिष्टोलघुः ॥

यावनाल : । पुं• धान्यभेदे । इक्षतगडुलि । दीर्घनालि । दीर्घशरे । क्षेत्चो । इक्षुपत्रकः । यावनः । तुवार• इ•भा• ॥

यावनालशर : । पुं• शरविशेषे । नद्रीजे । दृढत्वचि । वारिसम्भवे । खरपत्रे । जोन्हरलो•इतिभाषा ॥

यावनाली । स्त्री• यावनालशर्करायाम् । हिमोत्पन्नायाम् । हिमशर्करायाम् ॥

यावशूक : । पुं• यवक्षारे ॥ इतिरत्नमाला ॥

यावसः । पुं• न•घ•सी ॥ तृणसङ्घाते ॥ यूयते । युं• । वहियुभ्यांणिदित्यासच् ॥

याव्यः । त्रि• मिश्रणीये ॥

याशोधरेय : । शाक्यमुनिपुत्रे ॥

याष्टीक : । त्रि• यष्ट्यायोधिनि । यष्टिहेतिकः ॥ यष्टिः प्रहरणमस्य । शक्तियष्ट्योरीकक् । स्त्रियांङीपि• याष्टीकी ॥

यास : । पुं• दुरालभायाम् । यवासे ॥ यासः स्वादुः सरस्तिक्तस्तुवरः शीतलोलघुः । कफमेदोमदभ्रान्तिपित्तासृक्कुष्ठकासनुत् ॥ तृष्णाविसर्पवातास्रवमिज्वरहरः स्मृतः । यंवासश्चगुणैस्तुल्या बुधैरुक्तादुरालभा ॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । भावे घञ् ॥ यासोऽस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ याति । बाहुलकात्सच्

यासा । स्त्री• मदनशलाकापक्षिणि ॥

यासापद्मम् । न• विकसितोत्पले ॥ सद्योविकसितंपद्मंयासापद्मंप्रचक्षते ॥

यास्क : । पुं• मुनिविशेषे ॥ यस्कस्यापत्यम् । शिवादिभ्योऽण् । बहुत्वे• यस्काः ॥

यियक्षमाण : । त्रि• यष्टुमिच्छति । यजतेः सन्नन्ताल्लटः शानच् ॥

यियक्षु : । त्रि• यष्टुमिच्छुः ॥ यजेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

यियासन् । त्रि• यातुमिच्छति । यातेसन्नन्ताल्लटः शत्रादेशः ॥

यियासित : । त्रि• जिगमिषिते । यातुमिष्टे ॥ यातेः सन्नन्तात्कर्मणि क्तः ॥

यियासुः । त्रि• यातुमिच्छुः ॥ यातेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

युक्तम् । न० हस्तचतुष्टये ॥ त्रि० युक्ते । अपृथग्भूते । मिलिते । औपयिके । न्यायगतद्रव्ये ॥ युक्तिसिद्धे । यथार्थे ॥ स्थिते ॥ नियुक्ते । अवहिते । अप्रमत्ते । निगृहीतमनसि । समाहितचित्ते । ईश्वरायैवेतानि कर्माणि नममफलायेत्येवमभिप्रायवति ॥ परिमिते ॥ पुं० अभ्यस्तयोगे ॥ यथा । योगी तु द्विविधः प्रोक्तो युक्तयुञ्जानभेदतः । युक्तस्य सर्वदा भानं चिन्तासहकृतोपरः ॥ युज्यतेस्म । युजिर् योगे क्तः ॥

युक्तदण्डः । पुं० यथापराधदण्डे । न्ये । उद्वेजयति तीक्ष्णेन मृदुना परिभूयते । दण्डेन नृपतिस्तस्माद्युक्तदण्डः प्रशस्यते ॥

युक्तरसा । स्त्री० रास्नायाम् । काटाचाम् रत्नौ० रु० गौ० दे० भा० । पलापर्णीम् ॥ युक्तोरसोयस्याः ॥

युक्ता । स्त्री० एलानौ० रु० गौ० दे० भा० प्र० वृत्तविशेषे ॥

युक्तिः । स्त्री० न्याये । कार्यकारणयोरभेदसाधने न्यायो यथा । मृदि मृदात्मना घटः प्रागस्ति० मृद्वियमोगस्मात्० तस्मात्० कार्यकारणयोरभेद एव । कार्यकारणयोरन्यत्वे० एककारणज्ञानात्० सर्वकार्यज्ञानमन्यादित्यादि ॥ योगे । योजना-

याम् ॥ लोकव्यवहारे ॥ धर्मशास्त्रविरोधे तु युक्तियुक्तो विधिः स्मृतः ॥ अनुमाने ॥ अपूर्वार्थप्राप्तौ । सन्धिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाख्येषु षड्गुणेषु ॥ शास्त्रदीपिकायां युक्तिशब्दस्य० प्रमाणपरतयाव्याख्यानात्० प्रत्यक्षादिषट्सुप्रमाणेषु ॥ योजनम् । युजेः स्त्रियां क्तिन् । नाट्यालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । युक्तिरर्थावधारणमिति ॥ उदाहरणं यथा । यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमितोऽन्यतः प्रयातुम् । अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः किमिति मुधा मलिनं यशः कुरुध्वमिति ॥

युगः । पुं० रथहस्ताद्याङ्गे । जूषा० इतिभाषा ॥

युगम् । न० युग्मे ॥ हस्तचतुष्के । वृद्धिनामौषधे ॥ कृतादिषु चतुर्षु ॥ देवानां द्वादशसहस्रवत्सरेण० चतुर्युगं भवति । मनुष्यमानेन चतुर्युगपरिमाणं विंशतिसहस्राधिकत्रिचत्वारिंशल्लक्षम् । ४३२०००० ॥ तत्र सत्ययुगस्य मानम् १७२८००० वर्षाः । त्रेतायुगस्य मानम् । १२९६००० वर्षाः । द्वापरयुगस्य मानम् । ८६४००० वर्षाः । कलियुगस्य मानम् । ४३२००० वर्षाः । तेषां भारतवर्षवर्त्तित्वं यथा । चत्वारि

भारते वर्षे युगानि मुनयोऽब्रुवन् । कृतं च त्रेता द्वापरश्च कलिश्चेति चतुर्युगम् । चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणान्तु कृतं युगम् । तस्य तावतच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च तथाविधः । इतरेषु ससन्ध्येषु ससन्ध्यांशेषु च त्रिषु । एकापायेन वर्त्तन्ते सहस्राणि शतानि च । यदेतत् परिसङ्ख्यातमादावेव चतुर्युगम् । एतद्द्वादशसहस्रं देवानां युगमुच्यते ॥ इति मनुः । तथा विष्णुपुराणे । चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु यथाक्रमम् । दिव्याब्दानां सहस्राणि युगमाहुः पुराविदः ॥ तत्प्रमाणैः शतैः सन्ध्या पूर्वा तत्राभिधीयते । सन्ध्यांशकस्तत्तुल्यो युगस्यानन्तरो हि सः ॥ सन्ध्यासन्ध्यांशयोरन्तर्यः कालो मुनिसत्तम । युगाख्यः स तु विज्ञेयः कृतत्रेतादिसंज्ञितः ॥ इति ॥ योजनम् । युज्यतेऽत्र । युजिर् योगे । घञ् । कुत्वम् । संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः । रथयुगेति निपातनाद्वा ॥

युगकील : । पुं॰ युगकीलके ।

युगकीलक : । पुं॰ युगकाष्ठस्य कीलके । शम्यायाम् । जुएकीकील॰ इ॰ भाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

युगक्षय : । पुं॰ महाप्रलये । युगानां क्षयो यस्मिन् ।

युगन्धर : । पुं॰ यत्र रथयुगकाष्ठमासज्यते तस्मिन् काष्ठे । कूवरे । युगं वोढृबन्धनकाष्ठम् धारयति । संज्ञायां भृतृवृजिधारीति खच् । अरुर्द्विषदजन्तस्येति मुम् ॥ पर्वतविशेषे ॥

युगपत् । अ॰ एकदा । एकस्मिन्नेव काले । युगमस्त्यस्मिन् काले । यु॰ । गपतक्प्रत्ययः ॥ यद्वा । युगं पद्यते अस्मिन् । पदगतौ । क्विप्प्रत्ययः ॥

युगपत्र : । पुं॰ कोविदारे । रक्तकाञ्चनारवृक्षे ॥ युगं पत्रमस्य ॥ युग्मपर्णवृक्षमात्रे ॥

युगपत्रक : । पुं॰ कोविदारे । रक्तकाञ्चनद्रुमे । युगं युग्मं पत्रमस्य ॥

युगपत्रिका । स्त्री॰ शिंशपावृक्षे ॥

युगपार्श्वग : । पुं॰ दमनकाले कण्ठारोपितकाष्ठवाहे । प्रष्ठौहि ॥ युगस्य स्कन्धकाष्ठस्य पार्श्वं गच्छति । पन्ये ष्वपीति डः ॥

युगलम् । न॰ युगे । युग्मे ॥ युज्यते । युजिर् योगे । वृषादिभ्यः कल्प्रत्ययः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ युगं लातिवा । आतइति कः ॥ युगं युग्ममस्त्यस्य वा । सिध्मादित्वात् लच् ।

युगलाख्य : । पुं॰ बर्बुरवृक्षे । त्रि॰ युग्मनामके ॥

युगांशक : । पुं॰ वत्सरे ॥ युगविभागके ॥

युगादिः । स्त्री॰ तिथिविशेषेषु ॥ यथा । वैशाखमासस्यसितातृतीया॰ नवम्यसौकार्त्तिकशुक्लपक्षे । नभस्यमासस्यचकृष्णपक्षे त्रयोदशीपञ्चदशीचमाघे ॥ एतायुगादयः प्रोक्ताः दत्तस्याक्षयकारिकाः ॥ विशेषमाहनारदः । कार्त्तिकेशुक्लनवमीत्वादिः कृतयुगस्यच । त्रेतादिर्माधवेशुक्लतृतीयापुण्यसम्मिता ॥ कृष्णापञ्चदशीमाघेद्वापरादिरुदीरिता । कल्पादिः स्यात्कृष्णपक्षे नभस्येचत्रयोदशीति ॥ कालविशेषे ॥ युगस्यआदिः ॥

युगान्तः । पुं॰ प्रलये ॥ युगशेषे ॥

युग्मम् । न॰ द्वन्द्वे । युगले । युगे । जोडा॰ जोडी॰ इ॰ भा॰ ॥ युज्यते । युजिर्योगे । युजिरुजितिभ्यांकुश्चेतिमक् ॥ द्वयोः श्लोकयोरन्वये ॥

युग्मपत्रः । पुं॰ रक्तकाञ्चने कोविदारे ॥ न॰ युगलपर्णे ॥ युग्मंपत्रमस्य ।

युग्मपत्रिका । स्त्री॰ शिंशपावृक्षे ॥

युग्मपर्णः । पुं॰ कोविदारे ॥ सप्तपर्णवृक्षे ॥

युग्मफला स्त्री॰ इन्द्रवर्भिर्याम् ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥ गन्धिकायाम् ॥

युग्मादरणम् । न॰ युग्मतिथिपूज्यतायाम् ॥ द्वयोर्मान्यत्वे ॥

युग्यः । पुं॰ प्रासङ्ग्ये । शाकटे । युगादीनांवोढरि ॥ युगंरथाद्यङ्गंवहतितद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥ न॰ याने ॥ हस्त्यश्वादिवाहने ॥ युज्यते । युजिर्॰ । युग्यञ्चपत्त्रइतिक्यबन्तोनिपातितः ॥ युगायहितोवा । उगवादिभ्योयत् युगमर्हतिवा । दण्डादित्वाद्यत् ॥

युङ्गी । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे । यथा । गङ्गापुत्रस्यकन्यायांवीर्येणवेशधारिणः । बभूववेशधारीचपुत्रोयुङ्गीप्रकीर्तितः । इ॰ ब्र॰ वै॰पु॰ ॥

युक्॰गु॰ । त्रि॰ समाधिमति । युग्मे ॥ युज्यतेसमाधत्ते । युजसमाधौदैवादिकः । क्विप्चेतिक्विप् ॥

युङ् । पुं॰ योगकर्त्तरि । मेलनकर्त्तरि ॥ युनक्ति । युजिर्योगे । ऋत्विगादिनाक्विन् । युजेरसमासे॰ इ॰ नुम् । क्विन्प्रत्ययस्यकुः । इतिनस्यकुत्वेन॰ सानुनासिकोङकारः ॥

युजौ । पुं॰ नित्यद्विवचनान्तः॰ अश्विनीकुमारयोः ॥

युजानः । पुं॰ सारथौ ॥

युञ्जानः । पुं॰ सारथौ ॥ विप्रे ॥ भावनासहकारेणसर्वज्ञेयोगिविशेषे ॥ यथा । योगीतुद्विविधः प्रोक्तोयुक्तयुञ्जानभेदतः । युक्तस्यसर्वदाभानंचिन्तासहकृतोऽपरः ॥ इ॰

भा० प० ॥ युक्तश्चेति० योगाभ्यासा
वगताखशीकृत समाधिसमासादि
तोविविधसिद्धियुक्तइत्युच्यते • अ
यमेवविशिष्टयोगवत्वात्युक्तइत्युच्य
ते । सर्वदेतिचिन्तासंस्कारंविनेत्य
र्थ: । भानंसर्वविषयाणांप्रत्यक्षम्
अपरोयुञ्जान: । विषयव्यावृत्त्यामा
नससमाधिस्थ: । अयञ्च । युञ्जान
उच्यते । चिन्ताध्यानम्० तदेवका
रणम्० तत्संस्कारात्सूक्ष्मसूक्ष्म-
व्यवहितविप्रकृष्टानर्थान्मन: प्रत्य
क्षीकरोतीत्यर्थ: । इतिसिद्धान्तमु-
क्तावली ॥

युत् । च० कुत्सायाम् ।

युतम् । न० हस्तचतुष्टये ॥ त्रि० यु
क्ते । अपृथग्भूते ॥ पृथग्योगे ॥

युतकम् । न० संशये ॥ युगे ।
युग्मे ॥ नारीवस्त्राञ्चले । पटाञ्चले
॥ चलनार्थे । दाढ्र्ये ॥ युक्ते ॥
मैत्र्ये ॥ स्त्रीवस्त्रप्रभेदे ॥ सूर्पाग्रे
॥ मैत्रीकरणे ॥ योनिसम्बन्धे ॥

युतयामित्रवेध: । पु० वेधविशेषे ॥
यथा । पापात्सप्तमग: शशीयदि
भवेत्पापैर्युक्तोऽथवायत्र नाशुभव
र्जयेत्तन्निमित्तदोषोऽयंकथ्यते । या
मायांवित्रदोषोयं युतवध: सौरेश्चरो-
नागमोवेधव्यं विवर्ज्यइते अस्पष्टंशुभ
[illegible] अस्यापवादोयथा
। तुर्य [illegible] मन्दिरगोयदा
मित्रर्क्षसौम्यग्रहगोथवादृष्टितोवा०
यामित्रवेधविहितामपहन्तिदोषाम्
दोषाकर: सुखमनेकविधंविधत्ते
वृषककर्कटसिंहकन्यामिथुनधनुर्मी-
नतुलास्थेचन्द्रे शुभग्रहवीक्षितोवा
• युतयामित्रदोषोनास्ति ॥

युतवेध: । पु० वेधविशेषे ।' यथा
। चन्द्र: करोतिरविणासहितोयदा
मारंभोमान्वित: पतिविनाशकर
स्तुचन्द्र: । सर्भानुकेतुशनिभिस्त्व-
तिमादृशातिमानासुखानिविना-
गुरुणावुधेन ।

युधम् । न० संयोधने । जन्ये प्रधने
मृधे । रणे युद्धे० कलहे० इ०
मा० ॥ योधनम् । युसम्प्रहारे ।
भावेक्त: ॥

युधङ्ग: । पु० कार्त्तिकेये ॥

युसार: । पु० घोटके ॥

युधाचार्य: । पु० युद्धमायुधविद्यां ।
परशिक्षके ॥

युत् । स्त्री० समिति । आजौ । सङ्ग्
रामे । युद्धे ॥ योधनम् युध० । स
म्पदादित्वात्क्विप् ॥

युधाजित: । पु० केकयाधिपतौ । भ
रतमातुले ॥

युधान: । पु० क्षत्रिये ॥ युध्यते ।
युध० । युधिबुधिदृश: किच्चा
नच् ।

युधामन्यु: । पु० नृपतिविशेषे ।

युधिष्ठिर : । धर्मात्मजे । कुन्त्यागर्भे धर्मादुत्पन्ने • अर्जुनाग्रजे • प्रथमपाण्डवे । अजातशत्रौ । धर्मचारी । अजमीढे ॥ युधिस्थ्येयभागित्वेन स्थिर : । हलदन्तादित्यलुक् । गवियुधिभ्यांस्थिरइतिषत्वम् ॥

युध : । पुं • धनुषि ॥ संयुगे ॥ युध्यते । युध • । इगुपधज्ञाप्रीकिरःक इति कः ॥ बाणे ॥

युयुत्सुर : । पुं • चतुष्पाद्भेदे ॥

युयुत्सु : । त्रि • योद्धुमिच्छौ ॥ युध : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥ धृतराष्ट्रवैश्यापुत्रे ॥

युयुधान : । पुं • सात्यकौ । शिनेर्नप्तरि ॥ इन्द्रे ॥ क्षत्रिये ॥ योद्धरि ॥

युवगण्ड : । पुं • यूनोगण्डस्थव्रणविशेषे । मुखगण्डे । वयस्फोटे ॥

युवति : । स्त्री • प्राप्तयौवनायांस्त्रियाम् । तरुण्याम् ॥ यौति • मिश्रयति कान्तेषु सर्वंशुभकर्मसुमिश्रीभवतिपाणिग्रहणे मसहाधिकारात् । युमिश्रणे । कनिन्युवृषितक्षीतिकनिन् । यूनस्ति : ॥ हरिद्रायाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥

युवती । स्त्री • तरुण्याम् । द्वित्रयां म् । वर्यायाम् । युवती • तस्या लक्षणादिर्यथा । षोडशाब्दाद्विंशाब्दावधिर्षीबंतामता । पञ्चपञ्चा-

शत : प्रौढाह्रसाभवतिततपरम् । बालातुप्राणदाप्रोक्तायुवतीप्राणहारिणी । प्रौढाकरोतिवृद्धत्वं वृद्धामरणमादिशेत् । निदाघशरदोर्बालाप्रौढावर्षावसन्तयो : । हेमन्तशिशिरेयोग्यामध्याह्नेपिप्रशस्यते ॥ शैत्याः • युवती ॥ हरिद्रायाम् ॥ यौति • शास्त्रविहितसर्वकर्मसुमिश्री भवति • दम्पत्यो : सहाधिकारात् । युमिश्रणे । लट : शतृ । उगितश्चेतिङीप् ॥ यद्वा । युवतिशब्दात् • सर्वतोक्तिन्नर्थादित्येकेङीष् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥

युवतीष्टा । स्त्री • स्वर्णयूथिकायाम् ॥

युवा । पुं • वयस्थे । तरुणे । षोडशवर्षमारभ्यत्रिंशद्वर्षपर्यन्तावस्थावति । मतान्तरेषोडशवर्षादारभ्यसप्ततिवर्षपर्यन्तवयस्के ॥ यथा । षोडशाब्दबालस्तरुणस्ततउच्यते । वृद्धःस्यात्सप्ततेरूर्ध्वं वर्षीयान्नवतेःपरम् ॥ यौति • । यु • । कनिन्युवृषीतिकनिन् ॥ त्रि • अल्पवयसि ॥ श्रेष्ठे ॥ निसर्गबलशालिनि ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतनवमवत्सरे ॥ तत्फलं यथा । महार्घं जायतेसर्वं घृततैलरसादिकम् । प्रजानाश्चभवेद्वृद्धिर्युवनिसंवत्सरे शुभे ॥

युवनाश्व : । पुं • सूर्यवंशीयराजविशेषे ॥ मान्धातृपितरि ॥

युवजानक : । पुं॰ मान्धातरिनृपे ।

युवराज : । पुं॰ नाम्योक्त्या॰ राजपुत्रे । कुमारे । भट्टारके । पितरि राज्यं कुर्वत्ये वसव निर्वाहकत्वेनाभिषिक्तपुत्रे ॥ युवा चासौ राजा च । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥ भाविबुधविशेषे । मेषं ये । धनिते ॥ त्वम् त्रि॰ भवति । त्वत्पदवाच्ये ॥ युष्यति । युषसौचोधातुर्भ जमे । युष्यसिभ्यां मदिक् ॥

यू : । स्त्री॰ यूषे ॥

यूकः । पुं॰ केशकीटे । खेदजे । षट्पदे ॥ यौति । यु॰ । धजियुधूनोभ्योदीर्घश्चेतिकन् ॥ तुलाराशौ ॥

यूका । स्त्री॰ यूके । केशकीटे । जूं॰ इ॰ भाषा ॥ लिङ्गाद्वष्टौ ॥ टाप् ॥

यूतिः । स्त्री॰ मिश्रणे । मिश्रीभावे ॥ युवनम् । यु॰ । ऊतियूतीत्यादिनाक्तिन्॰ निपातनाद्दीर्घः ॥

यूथ : । पुं॰ न॰ सजातीयसमूहे । तिरश्चाङ्गणे ॥ गणे । समूहे ॥ यौति॰ यूयतिवा । यु॰ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाइतिसाधुः ॥

यूथचर : । पुं॰ हस्तिशूकरादौ ॥

यूथनाथ : । पुं॰ यूथपे । वन्यहस्तिनांसमूहेश्वरे । यूथमुख्यद्विपे ॥ यूथस्यहस्तिवृन्दस्यनाथ : ॥

यूथप : । पुं॰ यूथनाथे ॥ यूथंहस्तिवृन्दंपाति । पा॰ । आतोनुपेति कः ॥

यूथभ्रष्ट : । पुं॰ यूथात्पलायितमृगे ।

यूथिका । स्त्री॰ अम्लानके ॥ जूही॰ इतिख्याते॰ पुष्पे । यूथ्या म ॥ यूथमस्त्यस्याः । अतइनिठनाविति ठन् ॥ यद्वा । यूथिकायाः पुष्पम् पुष्पमूलेषुबहुलमित्यनुदात्तादेरञोऽणो लुप् । लुपियुक्तवद्भाव : ॥

यूथी । स्त्री॰ प्रहसन्त्याम् । मागध्याम् । जूहीतिप्रसिद्धपुष्पे ॥ श्वेतपीतप्रभेदेनप्रोक्तं यूथीयुगं बुधैः ॥ यूथीयुगं हिमं तिक्तं कटुपाकं सरं लघु मधुरं तुवरं हृद्यं पित्तघ्नं कफवातकृत ॥ व्रणास्रमुखदन्ताक्षिशिरोरोगविषापहम् ॥ यूथ्याः पुष्पम् । पुष्पमूलेषुबहुलमित्यनुदात्तादेरञोऽणो लुप् । लुपियुक्तवत् । गौरादिः ॥ कुरण्टके ॥

यूथेन : । पुं॰ यूथपे ॥

यूथ्य : । त्रि॰ यूथभवे ॥ दिगादित्वाद्यत् ॥

यूनि : । स्त्री॰ योगे । मिश्रणे ॥

यूनी । स्त्री॰ युवत्याम् ॥

यूप: । पुं॰ यज्ञस्तम्भे ॥ यज्ञस्तम्भे ॥ ब्रह्मदारुणि । भूदे ॥ पुं॰ न॰ यज्ञसंस्तपशुबन्धनकाष्ठे ॥ वेदिवैत्व : आदिरोबाय्‌प : स्यादित्युच्यते । तस्यपरिमाणादिषं कात्यायने ॥ ... [illegible]

वर्त्तुल: शोभन: स्थूल: चार्व्वोग्रसमौलिक: ॥ भविष्ये । विल्वखवकुलश्चैव वकुलो यूप: प्रशस्यते ॥ इति सामवेदिकर्म्मोपदेशोत्सर्गतत्त्वम् ॥ यूयतेऽनेन । यु + । कुयुभ्यां चेति + पोदीर्घश्च ॥ यूयन्ति बध्नन्त्यस्मिन् पशुमिति वा ॥

यूपकटक: । पुं + चषाले ॥ यूपस्याग्रे कृत: कटकाकार: । यूपमूले निश्चितो लौहवलये ॥

यूपकर्ण: । पुं + यूपैकदेशे । घृताक्तौ ॥

यूपखण्ड: । पुं + तक्ष्यमाणस्य यूपस्य प्रथमपतितशकले ॥

यूपद्रु : पुं + खदिरवृक्षे ॥

यूपद्रुम : । पुं + खदिरवृक्षे ॥ यूपद्रुम: + तथोपयुक्तत्वात् ॥ रक्तखदिरे ॥

यूपवर्त्य: । पुं + पतञ्चिविपञ्चिणि ॥

यूपाग्रम् । न + तर्म्मणि । यूपस्याग्रभागे । यूपचषाम ॥

यूष : । पुं + न + मुद्गादिक्वाथरसे । जूस + इ + भा + ॥ मुद्गामलकयूषस्तु भेदी दीपनपाचन: ॥ षड्यूषयोगिषड्यूषं यथा । मुद्गयूषं रसं तक्रं धान्यजीरकसंयुतम् । सैन्धवेनान्वितं दद्यात् षड्यूषमिति कीर्त्तितम् । रस + जय यानि मांसभवम् ॥ अथ द्वादशवर्ष ॥ यूषति + यु

य + । अच् ॥ इगुपधेति कोश्रा ॥

येय : । त्रि + यातव्ये ॥ यातुंयोग्य: । या + । अचोयत् । ईद्यति । गुण : ॥

योक्ता । त्रि + योगकर्त्तरि ॥ युजे : कर्त्तरि तृन् ॥

योक्त्रम् । न + मन्थनरज्जौ । आबन्धे ॥ योत्रे ॥ युज्यतेऽनेन । युजिर् + । दाम्नीशसयुयुजेति ष्ट्रन् ॥

योग : । पुं + सन्नहने । कवचादिधारणे ॥ उपाये ॥ ध्याने ॥ सङ्गत्याम् ॥ युक्तौ ॥ अपूर्व्वार्थसम्प्राप्तौ । अलब्धलाभे ॥ वपु : स्थैर्ये ॥ प्रयोगे ॥ भेषजे ॥ विस्रब्धघातके । द्रव्ये । धने ॥ कार्म्मणे ॥ नैयायिके ॥ चारे ॥ सूत्रे ॥ विष्कम्भादिषु ॥ तेयथा । विष्कम्भ : प्रीतिरायुष्मान् सौभाग्य : शोभनस्तथा- अतिगण्ड : सुकर्म्मा धृति: शूलस्तथैव च ॥ गण्डो वृद्धिर्ध्रुवश्चैव व्याघातो हर्षणस्तथा । वज्रसिद्धिर्व्यतीपातो वरीयान् परिघ : शिव : ॥ सिद्ध : साध्य : शुभ : शुक्लो ब्रह्मैन्द्रो वैधृतिस्तथेति ॥ संयोगमात्रे ॥ परस्परसमागमे । चित्तवृत्तिनिरोधे ॥ सम्यग्दर्शनोपाये । निष्कामकर्म्मणि ॥ समाधौ ॥ दु: खसंयोगवियोगे । अन्त:करणशुद्धिविषये राज्ये ॥ अघटनघटनाकामध्याति

णये ॥ प्रभावे ॥ निरतिशयचा नैश्वर्यादिशक्तौ ॥ चित्तैकाग्रता-त्मात्मतत्त्वस्य स्वानुभावारूढत्वे ॥ मनोनाशवासनाक्षयानुकूले पुरुषप्रयत्ने ॥ चित्तस्यात्माकारप्रत्ययेन निर्वृत्तिजनताापादने ॥ सिद्ध्यसिद्ध्योः समत्वे ॥ ध्यानार्थं वीरासनादिनामनिशरीरबन्धे ॥ जीवात्मपरमात्मैक्ये ॥ संयोगो योग इत्युक्तो जीवात्मपरमात्मनोरित्युक्तेः ॥ जीवात्मपरमात्मैक्यलक्षणे तत्त्वमस्यादिवाक्यजनिते अखण्डसाक्षात्कारे सर्वयोगफलभूते ॥ योजनम् । युजसमाधौ युजिर्योगे वा । घञ् ॥ अवयवार्थे ॥ परमात्मचिन्तने ॥ योगिनि ॥ भगवदर्पणबुद्ध्याफलाभिसन्धिराहित्येन कृतानि शास्त्रीयाणि कर्माणि योगाः तैर्विद्यन्ते यस्य स योगः । अर्श आदित्वान्मत्वर्थीयोऽच् ॥ ईश्वरसङ्कल्पे ॥ योगो जीवात्मनोरैक्यं पूजनं शिवकेशयोः । सर्वं ब्रह्मेति विदुषो न योगो न च पूजनमिति मतानिर्वाणतन्त्रम् ॥ याचायोगविशेषे । यथा । बुधगुरुशुक्राणां मध्ये एकोऽपि केन्द्रे अथवा पञ्चमे नवमे वा स्थितस्य तदा योगः स्यात् तस्य यातायामं लभते ॥ युज्यते जीवो ब्रह्मणानेन । युजिर्योगे । करणे घ

अ ॥

योगचरः । पुं॰ अञ्जनानन्दने । महावीरे । हनुमति ॥

योगज्ञः । अलौकिकसन्निकर्षविशेषे ॥ न॰ अगुरुणि । योगोत्थवे ॥

योगतारा । स्त्री॰ दीप्तिमत्तरायां तारायाम् ॥ यथा । स्वतारागणमध्ये तु या तारा दीप्तिमत्तरा । योगतारेति सा प्रोक्ता नक्षत्राणां पुरातनैः ॥

योगदानम् । न॰ छलेनदानम् ॥

योगनाविकः । पुं॰ मत्स्यविशेषे । गर्गाटे ॥

योगनिद्रा । स्त्री॰ हरेः परमानन्दसमाधौ ॥ योगः स्वात्मनिष्ठैव निद्रेव निद्रा ॥ योगः समाधिः तद्रूपा निद्रा वा ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । यानिद्रा तु अष्टाधस्या जगद्व्यापालतः । विभज्य पुरुषं यातियोगनिद्रेति सोच्यते ॥

योगपट्टकम् । न॰ पूजादौ धार्ये उत्तरीयविशेषे । योगपटा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ यथा । त्रिविधं योगपट्टकमाद्यं व्याघ्राजिनोद्भवम् । द्वितीयं मृगचर्माख्यं तृतीयं तन्तुनिर्मितम् ॥ चतुर्मासप्रविस्तारं दैर्घ्ये षड्मासूचवत् । चतुर्मासम् चतुरङ्गुलमासम्

योगपीठम् । न॰ देवानां योगासने ॥

योगप्रतिपक्षः । पुं॰ योगभङ्गे ॥ योगस्य प्रतिपक्षः ॥

योगमल : । पुं॰ अन्तरायशब्दवाच्येषु व्याधिस्त्यानादिषु । चित्तविक्षेपे ॥

योगमाया । स्त्री॰ सर्वसङ्कल्पाधिष्ठानभूतायांभवगत्यांचिच्छक्तौ । ईश्वरसङ्कल्पवशवर्त्तिन्यांमायायाम् ॥ सत्त्वरजस्तमसांत्रयाणांगुणानांयोगोयुक्तिघटनंमाया । योगस्यमाया ॥

योगयत्न : । यमनियमादियोगाङ्गानुष्ठाने । योगएवयत्न : ॥ त्रि॰तत्परे ॥

योगरूढ: । पुं॰ योगार्थसद्भावेनरूढ्यर्थबोधकशब्दे ॥ यथा । योगरूढाश्चरूढाश्चयौगिकाश्चेतित्रिधा । तेशब्दास्त्रिधाभवन्ति । योगरूढा : पङ्कजादय : । पङ्कजनिडप्रत्यये : पङ्कजनिकर्त्रभिधायकेनयोगेनापि पद्मार्थएवप्रतिपाद्यतेनकुमुदाद्यर्थ : इति । योगार्थपुरस्कारेणापिरूढ्यर्थएवेति॰योगरूढ : । एवमीश्वरसङ्केतमहिम्नाझटितिपद्मस्यैवस्मृते : ॥

योगवाही । त्रि॰ मध्वादौ । संसर्गगुणग्राहके ।

योगवाही । स्त्री॰ क्षारविशेषे । सर्जिकायाम् ॥

योगविद् त्रि॰ प्राप्तयोगेयोगं विन्दतिलभते । विद्लृ॰ । लाभेक्विप्

हिनाक्विप् ॥

योग : । न॰ समाधौ ॥ युनक्ति । युजिर्॰ । भञ्ज्युजिभृजिभ्य : कुश्च त्यसुन्॰कवर्गश्चान्तादेश : । योगसौ॰योगांसि ॥

योगसार : । पुं॰ तन्त्रविशेषे ॥ सर्वरोगहरोपाये ॥

योगाङ्गम् । न॰ यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिषु ॥

योगात्मा । पुं॰ निरस्तसमस्तप्रपञ्चे परमात्मनि । यंविनिद्राजितश्वासा : संतुष्टा : संयतेन्द्रिया : । ज्योति : पश्यन्तियुञ्जानास्तस्मैयोगात्मनेनम : ॥

योगाधमनम् । न॰ छलेनबन्धके ॥

योगाधियोग : । पुं॰ याचायोगान्तरे ॥ यथा । एकोऽपि ज्यसितेषु पञ्चमतप : केन्द्रेषु योगस्तथा॰वीर्यं तत्तेष्वधियोगएव सकलायोगाधियोग :स्मृत : । योगेऽस्मिन्मथाधियोगगमनेऽस्य मंरिपूणांवधस्यायोऽश्च यशोवनीसलभतेयोगाधियोगेव्रजन् ॥

योगान्तराय : । पुं॰ योगमले । योगस्य॰योगेवाऽन्तराय : ॥

योगारङ्ग : । पुं॰ नारङ्गे ।

योगारूढ : । त्रि॰ इन्द्रियार्थतत्साधनकर्मानासक्ते ॥ यथा । यदाहिने

न्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते । सर्वसङ्कल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥

योगासनम् । न॰ ब्रह्मासने । ध्यानासने ॥

योगिदण्डः । पुं॰ वेत्रे ॥

योगी । त्रि॰ वसुरुद्रादित्यादिदेवताभक्ते ॥ दरिद्रब्राह्मणे ॥ ध्याननिष्ठे ॥ निरतिशयज्ञानैश्वर्यादिशालिनि ॥ समाधिनिष्ठेऽन्तर्दृष्टौ ॥ परमहंसपरिव्राजके ॥ परवैराग्ययुक्ते ॥ योगयुक्ते ॥ योगेननित्यसम्बन्धिनि ॥ योगारूढे ॥ सद्विविधोऽपरमः परमश्च । तत्रोत्पन्नतत्त्वज्ञानोऽनुत्पन्नजीवन्मुक्तिरपरमः । उत्पन्नतत्त्वज्ञान उत्पन्नजीवन्मुक्तिस्तु परमो योगीति ॥ स्वर्णे लोष्टे गृहेऽरण्ये सुस्निग्धे चन्दने तथा । समताभावना यस्य स योगी परिकीर्त्तितः ॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ योगोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनिः । कर्म योगिषु ॥ यथा । योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये इति ॥

योगिनी । स्त्री॰ योगयुक्तायां नार्याम् ॥ भगवत्याः सखीरूपास्वावरणदेवतासु । ताः कोटिविधाः । तासां च तुःषष्टिः प्रधानाः । तास्वष्टयोगिन्यो यथा । ततोऽष्टपत्रेष्वन्यच्च पूजयेदष्टयोगिनीः । ब्रह्मपुत्रीं चण्डघण्टां स्कन्दमातरमेव च । कातराशिञ्च पूर्वादिचतुर्दिक्षु प्रपूजयेत् ॥ चण्डिकामथ कूष्माण्डीं तथा कात्यायनीं शुभाम् । महागौरीं चाग्निकोणे नैरृत्यादिषु पूजयेत् ॥ इत्यन्ता योगिनः स्त्रीत्वविवक्षायामृन्नेभ्यो ङीविति नान्तलक्षणो ङीप् ॥ पश्यात्र योगिनीचक्रम् । मङ्गलादिषु । यथा मङ्गला पिङ्गला धन्या भ्रामरी भद्रिका तथा । उल्का सिद्धिः सङ्कटा च योगिन्योऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥

योगिनीचक्रम् । न॰ तिथिविशेषे दिग्विशेषावस्थिति योगिनीषु ॥ यथा । ब्रह्माणी संस्थिता पूर्वे प्रतिपन्नवमी तिथौ । माहेश्वरी चोत्तरे च द्वितीया दशमी तिथौ । स्थिताग्नेये च कौमारी तृतीयैकादशी तिथौ । नारायणी च नैरृत्ये चतुर्थी द्वादशी तिथौ ॥ पञ्चम्यां च त्रयोदश्यां वाराही दक्षिणे तथा । षष्ठ्यां चैव चतुर्दश्यामिन्द्राणी पश्चिमे स्थिता ॥ सप्तम्यां पौर्णमास्यां च चामुण्डा वायुगोचरे । अष्टम्यमावास्ययोश्च महालक्ष्मीश्च गोचरे ॥ योगिनीसम्मुखे नैव गमनादि प्रकारयेत् ॥ अपि च । नवमी प्रतिपत्पूर्वे॰ वह्निरुद्रे निकोणके ।

अयोदशशरेयास्ये॰ वेदादित्ये चमैरूते । चतुर्दशरसे ऽस्मात्॰ पूर्णिमासु निमाहते । दशपञ्चोत्तरे दर्शाष्टमीशासेषयोगिनी ॥ वामेशुभप्रदापृष्ठे वाञ्छितार्थप्रदायियिनी ॥ दक्षिणे भमहन्त्रीचसम्मुखेमृत्युदायिनी ॥

योगीन्द्रः । पुं॰ शिवे ॥ योगः परमात्मचिन्तनम्॰ तद्वत्सुश्रेष्ठः ॥

योगीशः । पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥ अन्ये योगिनोयोगान्तरायैर्हन्यन्ते॰ स्वस्वरूपात्प्रमाद्यन्ति॰ अयन्तुतद्रहितत्वात्तेषामीशः ॥ याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

योगीश्वरः । पुं॰ शिवे ॥ योगिनामीश्वरः ॥ याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

योगीश्वरी । स्त्री॰ दुर्गायाम् । यथा । योगिशक्रादयोदेवाः सनकान्तास्तपोबलाः । तेषांस्वामीतथायोगीश्वरीप्रभुपालना ॥ आत्मेन्द्रियमनादीनांसंधेयोगगउच्यते । तेषां वायोजनाद्योगी योगैश्वर्यविबोधनेतिदेवीपुराणम्

योगेशः । पुं॰ याज्ञवल्क्ये ॥

योगेश्वरः । पुं॰ सदाशिवे ॥ सर्वज्ञे सर्वशक्तौभगवति । श्रीकृष्णे ॥ सर्वेषामणिमादिसिद्धिशालिनां योगिनामीश्वरः । सर्वयोगसिद्धीनामीश्वरः ॥

योगेश्वरी । स्त्री॰ वराटदेशस्थितायामदुर्गायाम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

योगेष्टम् । न॰ सीसके । नागे । सीसाङ्कितप्रसिद्धधातौ ॥ योगेधातुसम्बन्धे इष्टम् । सप्तमीतिसमासः ॥

योग्यम् । न॰ ऋद्धिनामौषधौ ॥ वृद्धिनामौषधौ ॥ पुं॰ पुष्यनक्षत्रे ॥ त्रि॰ प्रवीणे ॥ योगार्हे ॥ उपाये योग्येनार्थः कस्यनस्यात्जनस्य ॥ शक्ते ॥ युज्यते । युजिर्॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥ यद्वा । योगायप्रभवति । योगाद्यच्च ॥ अभ्यासे ॥ यथा । अपरः प्रणिधानयोग्ययामरुतः पञ्चशरीरगोचराणिनिरघुः । प्रणिधानयोग्ययासमाध्यभ्यासेनवशमनयदितिसम्बन्धः ॥

योग्यता । स्त्री॰ वाक्यार्थज्ञानहेतौ । अर्थाबाधे ॥ अग्निनासिञ्चेदितिनप्रमाणम्॰ योग्यताविरहात् ॥ भावेतल् ॥ शाब्दबोधकारणविशेषे ॥ सतुपदार्थानांपरस्परसम्बंधबाधाभावः । इतिसाहित्यदर्पणः ॥ न्यायमते॰ तत्पदार्थेतत्पदार्थवत्ता । यथा । पदार्थेतत्रतद्वत्ता योग्यतापरिकीर्तिता । एकपदार्थेऽपरपदार्थसंबंधोयोग्यतेत्यर्थः । तन्निश्चयाभावाद्वह्निनासिञ्चतीत्यादौनशाब्दबोधः ॥ अमतायामितिलोकप्रसिद्धिः ।

योग्यरथः । पुं० वैनयिके ॥

योग्या । स्त्री० अभ्यासे ॥ अर्कयोषिति ॥ शस्त्राभ्यासे । खुरल्याम् । श्रमे ॥ टाप् ॥

योजकः । त्रि० नियोगकर्त्तरि ॥ योजयति । यु० । ण्वुल् ॥

योजनम् । न० परमात्मनि ॥ योगे ॥ चतुष्क्रोश्याम् । क्रोशचतुष्टये ॥ यथा । द्वादशाङ्गुलिकः शङ्कुस्तद्द्वयन्तु शयः स्मृतः । तच्चतुष्कं धनुः प्रोक्तं क्रोशो धनुः सहस्रकः ॥ तच्चतुष्कं योजनं स्यादित्यादिमानमास्थितम् ॥ एतन्मतेषोडशसहस्रहस्तैर्योजनं भवति ॥ द्वात्रिंशत्सहस्रहस्तैर्योजनमुक्तं लीलावत्यां यथा । यवोदरैरङ्गुलमष्टसङ्ख्यैर्हस्तोऽङ्गुलैः षड्गुणितैश्चतुर्भिः । हस्तैश्चतुर्भिर्भवतीह दण्डः क्रोशः सहस्रद्वितयेन तेषाम् ॥ स्याद्योजनं क्रोशचतुष्टयेन तथा कराणां दशकेन वंशः ॥ इति ॥ युजे ल्युट् ॥

योजनगंधा । स्त्री० कस्तूर्याम् । सीतायाम् । व्यासमातरि । सत्यवत्याम् ॥ योजनाद्गंधो यस्याः ॥

योजनगंधिका । स्त्री० योजनगंधार्थे ॥ स्वार्थे कः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

योजनपर्णी । स्त्री०)

योजनवल्लिका । स्त्री०) मञ्जिष्ठायाम् ॥

योजनवल्ली । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ योजनगामिनीवल्ली ॥

योजना । स्त्री० युक्तौ । योगकारणायाम् ॥

योजितः । त्रि० नियुक्ते ॥ प्रवर्त्तिते ॥ सम्पादिते ॥ युज्यते स्म । युजेः कर्मणि क्तः ॥

योटकः । पुं० विवाहोपयोगिविचारविशेषे ॥ स च वर्णवश्यादिकूटभेदादष्टधा । तदुक्तम् । वर्णो वश्यं तथा तारा योनिश्च ग्रहमैत्रकम् । गणमैत्रं भकूटञ्च नाडी चैते गुणाधिकाः ॥ एते वर्णादिमैत्र्यां सत्यां गुणाधिकाः स्युः । यथा वर्णमैत्र्यामेको गुणः । वश्ये द्वावित्यादि ॥

योतुः । पुं० परिमाणे ॥

योत्रम् । न० योक्त्रे । वृषादेर्ग्रीवायुगबन्धने ॥ यूयतेऽनेन । यु० । दाम्नीतिष्ट्रन् ॥

योद्धा । पुं० योधे । भटे । युद्धकर्त्तरि ॥ युध्यते । युधसम्प्रहारे । तृच् ॥

योधः । पुं० योद्धरि । युध्यते । युध० । पचाद्यच् ॥ सात्यकौ ॥

योधनम् । न० अस्त्रे ॥ युद्धे ॥

योधसंरावः । पुं० क्रन्दने । अन्योन्यं स्पर्द्धया योधानामाह्वाने ॥ योधानां संरावम् । क्रन्दे । उपसर्गे रुव इति घञ् ॥

योनालः । पुं॰ यवनाले । जूर्णाह्वये । देवधान्ये । जुन्हरी॰ जुवार॰इ॰ प्र॰ धान्ये ॥

योनिः । पुं॰ स्त्री॰ आकारे ॥ कारणे ॥ तोये ॥ स्मरमन्दिरे । भगे । वराङ्गे । उपस्थे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि । गर्भाधानस्थाने : तस्य लक्षणं यथा । शुभः कमठपृष्ठाभोगजस्कन्धोपमोभगः । वामोन्नतश्चेत्कन्याजः पुत्रजोदक्षिणोन्नतः ॥ आखुरोमागूढमणिः सुश्लिष्टः संवृतः पृथुः । तुङ्गः कमलवर्णाभः शुभो श्वत्थदलाकृतिः ॥ कुरङ्गखुररूपोयस्तु चुल्लिकोदरसन्निभः । रोमशोविवृतास्यश्च दृश्यनाशोतिदुर्भगः ॥ शङ्खावर्त्तो भगोयस्याः सागर्भं नेच्छति । चिपिटः कर्पराकारः किङ्करीप्रदो भगः ॥ वंशवेतसपत्राभो गजरोमोच्चनासिकः । विकटः कुटिलाकारोलम्बगल्लस्तथाशुभः ॥ अपिच । शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्तासाप्रकीर्त्तिता । तस्यास्तृतीयेत्वावर्त्ते गर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥ यौति । युमिश्रणे । वह्निश्रीतिनिः ॥ प्रकृतौ ॥

योनिकन्दः । पुं॰ योनिरोगविशेषे ॥

योनिकूटः । पुं॰ वैवाहिकविचारोपयोगिनि॰ योटकविशेषे । सयथा । तोयेशाश्विभयोस्तुरङ्ग उदितोवातार्क्ष्ययोः कासरः पूर्वाभाद्रधनिष्ठयोर्मृगपतिर्यमानलयोः कुक्कुरः । मैत्रेन्द्रज्यभयोर्जलप्लवणयोः कीशोऽभिजिच्च श्रवणयोर्विभ्रुर्ब्राह्मसौम्यर्क्षयोरहिर्ज्येष्ठानुराधर्क्षयोः ॥ वातायुः शिवमूलयोस्तु सरमा गौरर्यमोत्तरयोर्व्याघ्रस्त्विचविशाखयोः फणिपुनर्वस्वोस्तु मार्जारकः । आखुः पितृभगर्क्षयोस्तु कथिता योनिस्तु भानामियं वैरञ्चापि तयोर्द्वयोरपि महत्पाणिग्रहं वर्जयेत् ॥ गोव्याघ्रं गजसिंहमश्वमहिषं श्वैणमुखभ्रूगं वैरं वानरमेषकञ्च सुमहत्तद्वद्विडालोन्दुरम् । लोकानां व्यवहारतोन्यदपिच ज्ञात्वा प्रयत्नादिदं दम्पत्योर्नृपभृत्ययोरपि सदावर्ज्यं शुभस्यार्थिभिः ॥ एकयोनिषु सम्पत्तिर्दम्पत्योः सङ्गमः सदा । भिन्नयोनिषु मध्यास्यादरिभावोनचेत्तयोः ॥ अपरञ्च । योनेरभावेनोद्वाहः कार्यःसतु विधेगदः । राशिवश्यञ्च यद्यस्तिकारयेन्नतु दोषभाक् इति ॥

योनिजः । त्रि॰ योनिनिःसृतशरीरे ॥

योनिदेवता । स्त्री॰ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥

योनिमुद्रा । स्त्री॰ देवतापूजायां प्रदर्शनीयाङ्गुलीरचितयोन्याकारमुद्रा

कारविशेषे ॥

योनिरोग : । पुं॰ भगन्दरे ॥

योन्यर्श : । न॰ भगजातरोगविशेषे । कन्दसंज्ञे ॥

योषा । स्त्री॰ अबलायाम् । नार्याम् ॥ योषति॰ योषयतिवा । युषसौत्र: सेवायाम् । पचाद्यच् ॥ युष्यते॰ योष्यतेवा । घञ् ॥

योषित् । स्त्री॰ स्त्रीमात्रे । योषायाम् ॥ साचत्रिविधा । यथा । योषितस्त्रिविधाब्रह्मन्पृथिव्यां मूढचेतसाम् । साध्वीभोग्याच कुलटाता : सर्वा : स्वार्थतत्परा : ॥ परलोकभयात्साध्वीतथेहयशसात्मन : । कामत्त्याच कुरुतेभर्तु : स्नेहसन्ततम् १ ॥ भोग्याभोग्यार्थिनीशश्वत्कामतश्चाप्यकेवलम् । कुरुतेरतिसेवाञ्चनवभोग्याद्दृढव्रतम् ॥ वस्त्रालङ्कारसम्भोगंपुष्टिग्धाचारमुत्तमम् । यावत्प्राप्नोतिसाभोग्यातावच्चवशगाप्रिया ॥ २ ॥ कुलाङ्गारसमानारीकुलटाकुलनाशिनी । कपटात्कुरुतेसेवांस्वामिनोमन्नभक्षित: ॥ सदापुंयोगमाशंसुमत्तसामदनातुरा । आहारादधिकंजारंप्रार्थयन्तीनवंनवम् ॥ नारार्थेस्वपतिंतातहन्तुमिच्छतिपुंश्चली । तस्यांयो विप्रसेनाढ्ढोजीवनं तस्यनिष्फलम् । कथितायोषित : सर्वोत्तमाधममध्यमा : । स्वात्मा

रामाविज्ञात्मिमनसातांनपण्डिता ॥ योषते युष्यतेवा । युष॰ । हृसृरुहियुषिभ्यइति : ॥ अवध्या : सर्व: भूतानांयोषित : अम्यतामिति ॥

योषिता । स्त्री॰ योषिति ॥ युषेर्विन्नात्कर्मणित : ॥

योषित्प्रिया । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

यौक्तिक : । पुं॰ नर्मसचिवे । त्रि॰ युक्तियोग्ये ॥

यौगपद्यम् । न॰ एककालताम् ॥

यौगिक : । त्रि॰ योग्ये ॥ योगमित्यमर्हति छेदादित्वाट्ठञ् ॥ प्रकृतिप्रत्यययोगलभ्यार्थशाचके ॥ योगायप्रभवति । योगाद्यच्चेति॰ ठञ् ॥ योगरूढाश्चरूढाश्चयौगिकाश्चेतितेत्रिधा आदितेयादिशब्दायौगिका : । अदित्याअपत्यमिति॰ कृदिकारादक्तिनइतिङीषन्तात्स्त्रीभ्योढगितिढक् प्रत्ययेनकेवलंयोगार्थएव ॥

यौजनशतिक : । त्रि॰ शतयोजनयायिनि ॥ योजनानांशतम्॰ योजनशतम् । योजनशतंगच्छति । ठञ् । पुं॰ आचार्ये । योजनशतादभिगमनमर्हति । ततोभिगमनमर्हतीति अवक्तव्यमितिठञ् ॥

यौजनिक : । त्रि॰ योजनमात्रयायिनि ॥ योजनंगच्छति । योजनंगच्छतीतिठञ् ॥

यौतकम् । न॰ यौतुके । परिणयनका

ब्धे स्रोधमे । युतकं योनिसम्बन्धः । तत्रभवम् । तत्रभवइत्यण् ॥ युतयोर्बन्धुरयोर्वा० इदम् । तस्येदमित्यण् ॥

यौतवम् । न० द्रुवये । परिमाणे । यौतेर्बाहुलकाङ्गावे० कर्त्तरिवातुन् । योतुः योधनम्० योधकोवा । तस्येदम् । अण् ॥

यौतुकम् । न० यौतके ॥

यौधः । पुं० योधे । योधएव । स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण् ॥

यौधिष्ठिरः । त्रि० युधिष्ठिरसम्बन्धिनि ॥ साचयौधिष्ठिरीसेनागाङ्गेयशरताडिता । प्रतिपत्पाठशीलानां विद्येवतनुतांगता ॥ युधिष्ठिरस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

यौधिष्ठिरिः । पुं० युधिष्ठिरात्मजे ॥ कुर्वादित्वंबाधित्वा० बाह्वादित्वादिञ् । बहुत्वे० युधिष्ठिराः । यञञोश्चेतिलुक् ॥

यौनः । पुं० कन्यादानादिसम्बन्धे ॥ न० योनिसंबन्धाधीनपापे ॥

यौवतम् । न० युवतीनांवृन्दे ॥ परिमाणे० । युवतीनांसमूहः । यौते: शबन्तादुगितश्चेतिङीपि० अनुदात्तादेरञित्यञ् ॥ कास्प्रभेदे ॥

यौवनम् । न० अवस्थाविशेषे । तारुण्ये ॥ यूनोभावः । हायनान्तेत्यण् ।

अन्निति प्रकृतिभावः ॥ कौमारंपञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापञ्चदशाद्यौवनन्तुततः परम् ॥ नवयौवनलक्षणंयथा । दरोद्भिन्नस्तनंकिंचिच्चलाक्षंमे दुरस्मितम् । मनागभिस्फुरद्भावंनव्यंयौवनमुच्यते ॥ नव्ययौवनकारकमौषधं यथा अश्वगन्धानागबलागुडमांसविशेषिणाम् । रूपंभवेद्यथातद्वन्नवयौवनधारिणाम् ॥ इति ॥ युवतिवृन्दे ॥ युवतीनांसमूहः । अचित्तहस्तिधेनोरिति० ठक्ञोयुवतिशब्दः । तस्मात्भिक्षादित्वादणिविवक्षिते० पुंवद्भावेऽन्निति प्रकृतिभावः ॥

यौवनकण्टकः । पुं० न० युवगण्डे । वयस्फोटे ॥

यौवनलक्षणम् । न० लावण्ये ॥ कुचे ॥

यौवनाश्वः । पुं० मांधातरिनृपे ॥ यौवनाश्वोथमांधाताचक्रवर्त्त्यवनीप्रभुः । सप्तद्वीपवतीमेकः शशासाच्युततेजसा ॥ यावत्सूर्यउदेतिस्म यावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वंतद्यौवनाश्वस्यमांधातुः क्षेत्रमुच्यते ॥ इति वह्निपुराणम् ॥

यौवनाश्वकः । पुं० मांधातृनृपे ॥

यौष्माकः । त्रि० युष्मदीये । युवयोर्युष्माकंवाऽयम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यांखञ्चेत्युक्तेः अणि० । प्रकृतेर्युष्माकादेशः ॥

यौष्माकीण : । त्रि० युष्मत्सम्बन्धिनि । युष्मदीये । यौष्माके ॥ युवयोर्युष्माकं वाऽयम् । युष्मदस्मदोरितिखञ् तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ ॥

• : ❀ : •

र : । पुं० पावके । दहने ॥ तीक्ष्णे ॥ कामाग्नौ ॥ रेफे ॥ लघुमध्ये ऽ।ऽ पुं० न० ॥

रंस्यन् । त्रि० रममाणे ॥

रंहः । न० वेगे ॥ रमतेऽनेन । रमतेर्हायाम् । रमेर्हुक्चेत्यसुन् । हुगागमश्च ॥ रंहत्यनेन वा । रंहयंवा । रंहिगतौ । असुन् । अचेवंवदन्ति रंहेरसुनासिद्धे० रहेरसुनि० रहु इति माभूदिति० रमेरितिसूत्रम् । तथा च । स्यान्मध्यो मचतुष्कत्वमंहसोरंहसस्तथेति द्विरूपकोश : । एवञ्च० रहुः सङ्गोऽसुराणां जगदुपकृतये नित्ययुक्तस्य यस्य स्तौति प्रीतिप्रसन्नोन्वहमहिमरुचेः सोऽवतात्स्यन्दनोवःपूर्वपाठोऽनुप्रासरसिकानामप्रामादिकइति ॥ सवेगगतिवचनेस्य प्रयोगः ॥ वेगाख्यगुणे ॥

रकारः । पुं० रेफाख्यवर्णे । वासरूपविधिना० रात्कारप्रत्ययोऽपिभवति । रकारादीनिनामानिशृण्वतो ममपार्वतीतिलिङ्गात् ॥

रक्तः । पुं० बन्धूके ॥ लोहितवर्णे यथा । पाणिपादतलौरक्तौनेत्रान्तनिनखानिच । जिह्वाताल्वधरोष्ठौ च सप्तरक्तोधनीभवेदितिसामुद्रिकम् ॥ कुसुम्भे ॥ हिङ्गुले ॥ न० कुङ्कुमे ॥ ताम्रे ॥ प्राचीनामलके ॥ पद्मके ॥ सिन्दूरे ॥ हिङ्गुले ॥ रक्तचन्दने ॥ शरीरस्थसप्तधात्वन्तर्गतधातुविशेषे ॥ रुधिरे ॥ असृजि लोहिते । अस्रे । क्षतजे । शोणिते । कीलाले । त्वग्जे । रक्तम्० भा० प्र० ॥ रक्तस्यस्वरूपमाह । यद्रसोयकृद्यातितत्ररंजकपित्ततः ॥ रागंपाकञ्चसम्प्राप्यसभवेद्रक्तसंज्ञकः ॥ रक्तंसर्वशरीरस्थंजीवस्याधारमुत्तमः ॥ स्निग्धंगुरुचरंस्वादुविदग्धंपित्तवद्भवेत् ॥ जीवस्याधारउत्तमइति । यतआह । जीवोवसति सर्वस्मिन्देहेतत्रविशेषतः । वीर्येरक्तेमलेयस्मिन्क्षीणेयातिक्षयंचयात् इति ॥ वीर्येरक्तेमलेचैवशरीरारम्भके । वाग्भटोक्तपरिमाणविशेषे जीवोवसति० नतुङ्गे प्रवृत्ते रक्तस्यावयोपदेशस्यवैयर्थ्यप्रसङ्गात् । पित्तवद्भवेत्० पक्वंभवेदित्यर्थः ॥ रक्तस्यप्रमाणमाह । । यकृत्प्लीहा चरक्तस्यमुखंस्थानंतयोःस्थितम् । अन्यत्रापिस्थितंरक्तानामपोष

भवेत् ॥ इति ॥ रक्तदोषनाशक मौषधं यथा । ब्रह्मयष्टिफलं पिष्टं वारिणा तनुलेपनः । तेन चूर्णं रक्त दोषः प्रशमं तिनसंशय : ॥ रक्ततिका० रज्यतेवा । रञ्जरागे । मत्यर्थे तिष्ठ : । कर्मणिक्तोवा ॥ त्रि० अनुरक्ते ॥ नील्यादिरञ्जिते ॥ लोहिते ॥ कौङ्गारते ॥

रक्तक : । पुं० अम्लाने ॥ बन्धूके ॥ रक्तवस्त्रे ॥ रक्तशिग्रौ ॥ रक्तैरण्डे ॥ न० हिङ्गुले ॥ त्रि० अनुरागिणि ॥ विनोदिनि ॥ रक्तपुष्पत्वात् ० रक्त : । स्वार्थे कन् ॥

रक्तकन्द : । पुं० विद्रुमे ॥ राजपलाण्डौ ॥ रक्तालौ ॥

रक्तकन्दल : । पुं० प्रवाले ॥

रक्तकमलम् । न० रक्तोत्पले ॥ कोकनदे ॥

रक्तकम्बलम् । न० रक्तोत्पले ॥ यथा पाद्मे । रक्तकमलै :कुमुदै: पुष्पै : कल्हारैरक्तकंबलैरिति ॥

रक्तकरवीरक : । पुं० रक्तप्रसवे । गणेशकुसुमे । चण्डीकुसुमे । भूतद्राविणि । रविप्रिये । लालकनेर० इति भाषाप्रसिद्धे ॥

रक्तकाञ्चन : । पुं० रक्तकोविदारद्रुमे । चमरिके ॥

रक्तकाण्डा । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तकाष्ठम् । न० पतङ्गे ॥

रक्तकुमुदम् । न० रक्तकैरवे ॥

रक्तकुसुम : पुं० पारिभद्रे ॥ धन्वनवृक्षे ॥

रक्तकेशर : । पुं० पारिभद्रे ॥ पुन्नागवृक्षे ॥

रक्तकैरवम् । न० रक्तकुमुदे ॥

रक्तकोकनदम् । न० रक्तोत्पले ॥

रक्तखदिर : । पुं० रक्तसारे । बहुशल्ये । याज्ञिके ॥

रक्तगन्धकम् । न० बोले ॥

रक्तगुल्म : । स्त्रीणां रक्तजगुल्मरोगे ॥ तदौषधं यथा । तिलयष्टी त्रिकटुकं चूर्णं पीतं हरेत्क्षण । तिलक्वाथेन संयुक्तं रक्तगुल्मं स्त्रियाहर ॥

रक्तघ्न : । पुं० रोहितकवृक्षे ॥

रक्तघ्नी । स्त्री० दूर्वाविशेषे । गांठियादूर्वा इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

रक्तचन्दनम् । न० स्वनामप्रसिद्धे चन्दने । पत्राङ्गे । कुचन्दने । ताम्रसारे ॥ रक्तं शीतं गुरुस्वादुच्छर्दितृष्णास्रपित्तहृत् । पित्तनेत्रहितं वृष्यं ज्वरघ्नं विषापहम् ॥ रक्तञ्च तत्चन्दनञ्च ॥ रक्तसारे ॥ रक्तचन्दनमिव । रक्तसारत्वात् ॥

रक्तचित्रक : । पुं० क्षुपविशेषे । काले । कालमूले । दारुके । चित्राङ्गे । राङ्गचिता० इ० गौ० दे० भाषाप्र० ॥

रक्तचूर्णम् । न० सिन्दूरे ॥ रक्तवर्णचूर्णमात्रे ॥

रक्तजम्बुकः । पुं० भूनागे ॥ रक्तवर्णजम्बुमात्रे ॥

रक्तजिह्वः । पुं० सिंहे ॥ त्रि० रक्तवर्णजिह्वायुक्ते ॥

रक्तझिण्टी । स्त्री० कुरवके ॥

रक्ततुण्डः । पुं० शुकपक्षिणि ॥ त्रि० लोहितमुखयुक्ते ॥

रक्ततुण्डकः । पुं० भूनागे ॥

रक्ततृणा । स्त्री० गोमूत्रिकायाम् ॥

रक्तत्रिवृत् । स्त्री० रक्तवर्णत्रिवृतायाम् त्रिपुटायाम् । ताम्रपुष्पिकायाम् ॥

रक्तदन्तिका । स्त्री० चण्डिकायाम् ॥ तत्स्थाने ॥

रक्तदला । स्त्री० नलिकायाम् ॥ चिविल्लिकायाम् ॥

रक्तधातुः । पुं० गैरिके ॥ ताम्रे ॥

रक्तनालः । पुं० जीवशाके ॥

रक्तनासिकः । पुं० पेचके ॥ त्रि० लोहितनासिकाविशिष्टे ॥

रक्तपः । पुं० यातुधाने । राक्षसे ॥ रक्तंपिबति । पा० । आतोनुपसर्गेकः । त्रि० रक्तपानकर्त्तरि ।

रक्तपटः । पुं० वैनाशिकविशेषे ॥ साङ्ख्यभिक्षौ ॥

रक्तपत्रिका । स्त्री० नाकुल्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तपत्री । स्त्री० समङ्गायाम् । क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥

रक्तपद्मः । पुं० न० रक्तोत्पले । कोकनदे ॥

रक्तपल्लवः । पुं० अशोकवृक्षे ॥ लोहितपत्रे ।

रक्तपा । स्त्री० जलौकायाम् ॥ डाकिन्याम् ॥ रक्तंपिबति । पा० आतोनुपसर्गेकः ॥

रक्तपाकी । स्त्री० बृहत्याम् ॥

रक्तपाता । स्त्री० जलौकायाम् ॥

रक्तपादः । पुं० शुकपक्षिणि ॥

रक्तपादी । स्त्री० लज्जालौ ॥ हंसपद्याम् ॥

रक्तपायी स्त्री० रक्तपानशीले ॥

रक्तपायिनी । स्त्री० जलौकायाम् ॥

रक्तपारदः । पुं० न० हिङ्गुले ॥

रक्तपिण्डम् । न० जवापुष्पे ॥ इ० शब्दरत्नावली ॥

रक्तपिण्डकः । पुं० रक्तालौ । रतालू० इ० भा० ॥

रक्तपित्तम् । न० रोगविशेषे ॥

रक्तपित्तहा पुं० रक्तवल्याम् ॥

रक्तपुच्छिका । स्त्री० ब्राह्मण्याम् । ब्राह्मनीतिप्रसिद्धजन्तुविशेषे ॥

रक्तपुनर्नवा । स्त्री० रक्तपुनर्नवा शाके । मण्डलपत्रिकायाम् । रक्तकाण्डायाम् । रक्तपुष्पिकायां

म् शीणपत्रे ॥

रक्तपुष्प : । रक्तकरवीरे ॥ रक्तार्के ॥ बन्धूकवृक्षे ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ बकवृक्षे ॥ दाडिमे ॥ रोहितकवृक्षे ॥ रक्तकांचनवृक्षे ॥

रक्तपुष्पक : । पुं॰ रोहितकद्रुमे ॥ पलाशवृक्षे ॥ पर्पटे ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥

रक्तपुष्पा । स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे ॥ रक्तपुनर्नवायाम् सिन्दूर्याम् रक्तानिलोहितानिपुष्पाण्यस्या : ॥

रक्तपुष्पिका । स्त्री॰ लज्जालौ ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ भूपाटलौ ॥

रक्तपुष्पी । स्त्री॰ पाटलिवृक्षे ॥ जवायाम् ॥ आवर्तकीलतायाम् ॥ नागदमन्याम् ॥ करुणीवृक्षे ॥ उष्ट्रकाण्डाम् ॥

रक्तपूरकम् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

रक्तप्रसव : । पुं॰ रक्तकरवीरे ॥ रक्ताम्लाने ॥

रक्तफल : पुं॰ वटवृक्षे ॥

रक्तफला । स्त्री॰ पीलुपर्ण्याम् । बिम्बिकायाम् । कुंदुरु॰ कुंदूरी॰ इतिख्यातौषधौ ॥ रक्तानिफलान्यस्या : । अजादित्वाट्टाप् ॥

रक्तफेनज : । पुं॰ वामपार्श्वस्थेक्लोम्नि । पुप्फसे ॥

रक्तबालुकम् न॰ सिन्दूरे ॥

रक्तमञ्जर : । पुं॰ निचुलवृक्षे ॥

रक्तमत्स्य : । पुं॰ रक्तशणमत्स्यविशेषे

॥ यथा । योरक्ताङ्गोनातिदीर्घोनिम्नो नात्योनातिस्थूलोरक्तमत्स्य : सतू क्त : । शीतोरुच्य : पुष्टिकृद्दीपनो सौनाशं धत्तेकिञ्चिद्दोषत्रयस्य ॥

रक्तमाल : । पुं॰ चिरबिल्वे । करञ्जके ॥

रक्तमूलक : । पुं॰ देवसर्षपवृक्षे ॥

रक्तमेह : । पुं॰ प्रमेहरोगविशेषे ॥

रक्तमोक्षणम् न॰ शोणितस्रावे ॥ वेदनोपशमार्थायतथापाकशमायच । अचिरोत्पतितेशोथेशोणितस्रवणं चरेत् ॥ चरेत् कुर्यात् । एकतस्तु क्रिया : सर्वारक्तमोक्षणमेकत : । रक्तं हि वेदनामूलं तच्चेन्नास्तिन चापिरुक् ॥ विवर्णकठिनेश्यावेव्रणे चात्यन्तवेदने । सविशेषेविशेषेणजलौकाभि : पदैरपि ॥ शोणितस्रावणं चरेदित्यनेनान्वय : ॥

रक्तयष्टि : । स्त्री॰)

रक्तयष्टिका स्त्री॰) मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तयावनाल : । पुं॰ तुवरयावनाले ॥

रक्तरत्नम् । न॰ शोणमुक्ताफले ॥

रक्तरेणु : । पुं॰ सिन्दूरे ॥ पलाशकोरके ॥ पुन्नागे ॥ रक्तारेणवोऽस्य ॥

रक्तरेणुका । स्त्री॰ पलाशकलिकायाम् ॥

रक्तरैवतकम् । न॰ महापारे ॥

रक्तलशुन : । पुं॰ महाकन्दे । गृञ्जने । दीर्घपत्रके । पृथुपत्रे । स्थूल

… । यवनीष्टे ॥ गृञ्जनस्यमधुरं कटुकन्दं नालमप्युपदिशन्तिकषायम् । पञ्चसस्यमुशन्तिमतिकांसूरयो लवणमस्थिबदन्तीतिराजनिर्घण्टः ॥

रक्तला । स्त्री॰ काकतुण्ड्याम् ॥

रक्तलोचनः । पुं॰ कपोते ॥ त्रि॰ लोहितलोचनयुक्ते ॥ रक्ते लोचने यस्य सः ॥

रक्तवटी । स्त्री॰ मसूरिकायाम् ॥

रक्तवर्गः । पुं॰ किंशुके ॥ दाडिमे बन्धूके । लाक्षायाम् । निशाद्वये कुसुम्भपुष्पे । मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तवर्णः । पुं॰ इन्द्रगोपे ॥

रक्तवृन्तः । पुं॰ वार्त्ताकौ ॥

रक्तवर्षाभूः । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तवसनः । पुं॰ सन्न्यासिनि । त्रि॰ लोहितवस्त्रवति । न॰ रक्तवर्णवस्त्रे ॥

रक्तवातः । पुं॰ रोगविशेषे ॥ नारिकेलस्यैव मूलं छागीक्षीरेण संयुतम् । पिबेच्चिविधस्तस्य रक्तवातो विनश्यति ॥

रक्तशालुका । स्त्री॰ सिन्दूरे ॥

रक्तविन्दुः । पुं॰ रुधिरकणे ॥

रक्तबीजः । पुं॰ दाडिमे । शुम्भनिशुम्भयोः सेनापतावसुरविशेषे ॥

रक्तबीजका । स्त्री॰ तरदीवृक्षे ॥

रक्तवृन्ता । स्त्री॰ शेफालिकायाम् ॥

रक्तवृष्टिः । स्त्री॰ रुधिरवर्षणरूपे उत्पातविशेषे ॥ तत्फलंशस्त्रोद्योगोयथा रक्तैश्शस्त्रोद्योगोमांसास्थि वसादिभिर्मरकः । धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षितैर्भयंविद्यात् ॥

रक्तशालिः । पुं॰ रक्तवर्णधान्यविशेषे ॥ ताम्रशालौ । शोणशालौ ॥

रक्तशासनम् । न॰ सिन्दूरे ॥

रक्तशिग्रुः । पुं॰ रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । रक्ताङ्के । मधुरे ॥ रक्तोमधुरः रक्तकाष्ठानामितिदर्शनात् । सचासौशिग्रुः । रक्तोवर्णोस्यपुष्पेवा ॥

रक्तशीर्षकः । पुं॰ सरलद्रवे ॥

रक्तशृङ्गिकम् । न॰ विषे ॥

रक्तसंज्ञः । पुं॰ कुङ्कुमे ॥

रक्तसन्दंशिका । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥

रक्तसन्ध्यकम् । न॰ रक्तकह्लारे । हल्लके ॥ रक्तंसन्ध्येव । इवार्थे कन् । कौषः ॥ रक्तान्सन्धीनकृति । कुटिलायांगतौ । मूलविभुजादित्वात्कोवा ॥

रक्तसरोरुहम् । न॰ रक्तपद्मे ॥ रक्तञ्चतत्सरोरुहञ्च ॥

रक्तसर्षपः । पुं॰ राजिकायाम् ॥

रक्तसहा । स्त्री॰ रक्तम्लाने ॥

रक्तसार: । पुं॰ रक्तखदिरे ॥ अम्लवेतसे ॥ न॰ रक्तचन्दने ॥ पतङ्गे । बकम् इति ख्याते ॥

रक्तसौगन्धिकम् । न॰ रक्तकह्लारे । रक्तसोंधी इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ रक्तवर्णकह्लारविकाशिपुष्पवृक्षे ॥ रक्तञ्चतत्सौगन्धिकञ्च ॥

रक्तस्राव: । पुं॰ रक्तपतने ॥

रक्तहंसा । स्त्री॰ रागिणीविशेषे ॥

रक्ता । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥ लाक्षायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ उष्ट्रकाण्डायाम् ॥

रक्ताकार: । पुं॰ प्रवाले ॥

रक्ताक्तम् । न॰ रक्तचन्दने ॥ त्रि॰ शोणितमिश्रिते ॥

रक्ताक्ष: । पुं॰ कासरे । महिषे ॥ क्रूरे ॥ पारावते ॥ चकोरे ॥ सारसे ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥ दुर्भिक्षं मरणं रोगो धान्यौषधिप्रपीडनम् । पापरोगा भवेद्दे विरक्ताक्षेऽमरवन्दिते ॥ ५८ ॥ त्रि॰ रक्तनेत्रवति ॥ रक्ते अक्षिणी यस्य स: । अक्ष्णोऽदर्शनादित्यच् ॥

रक्ताङ्ग: । पुं॰ भौमग्रहे ॥ कम्पिल्ले ॥ प्रवाले ॥ मत्कुणे ॥ मण्डले ॥ कमलासे ॥ न॰ विद्रुमे ॥ धीरे । रक्तचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥

रक्ताङ्गा । स्त्री॰ जीवन्तिकायाम् ॥

रक्ताङ्गी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तातिसार: । पुं॰ रोगविशेषे ॥ पित्तकृन्ति यदात्यर्थं द्रव्यमश्नाति पैत्तिके । तद्दोषाज्जायते शीघ्रं रक्तातीसार उल्बण: ॥ वत्सकतरुत्वगार्द्रादाडिमफलसम्भवास्वकृच । त्वग्युगलं पलमानं विपचेदष्टाङ्गसम्मिते तोये ॥ अष्टमभागं शेषं क्वाथं मधुना पिबेत्पुरुष: । रक्तातिसारमुल्बणमतिशयितं नाशयेत्प्रियतम् ॥ कुटजदाडिमक्वाथ: ॥ गोदुग्धनवनीतन्तु मधुना सितया सह । लीढं रक्तातिसारे तु ग्राहकं परमं महत् ॥ नवनीतावलेह: ॥ पीतं मधुसितायुक्तं चन्दनं तण्डुलाम्बुना । रक्तातिसारजिद्रक्तपित्ततृड्दाहमेहनुत् ॥ चन्दनमचर्वितम् । चन्दनकल्क: ।

रक्ताधार: । पुं॰ चर्मणि ॥

रक्तापहम् । न॰ बोले ॥

रक्तापामार्ग: । पुं॰ क्षुद्रापामार्गे । आघट्टके ॥

रक्ताम्बरम् । न॰ वह्निशिखाख्यकुसुम्भरञ्जितवस्त्रे ॥ काषायवस्त्रे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

रक्ताम्र: । पुं॰ कोशाम्रे ॥

रक्ताम्लान: । पुं॰ कुरुबके ॥

रक्तार्क: । पुं॰ अर्कपर्णे । विकीरणे ॥ रक्तार्कपुष्पं मधुरं सतिक्तं कु

कन्दे । यवनेष्टे ॥ गृञ्जनस्य मधुरं कटुकन्दं नालमप्युपदिशन्ति कषायम् । पत्रमस्य यमुशन्ति सतिक्तं स्वरयोलवणमस्थिवदन्तीति राजनिर्घण्टः ॥

रक्तला । स्त्री० काकतुण्ड्याम् ॥

रक्तलोचनः । पुं० कपोते ॥ त्रि० लोहितलोचनयुक्ते ॥ रक्ते लोचने यस्य सः ॥

रक्तवटी । स्त्री० मसूरिकायाम् ॥

रक्तवर्गः । पुं० किंशुके ॥ दाडिमे बन्धूके ॥ लाक्षायाम् ॥ निशाद्वये कुसुम्भपुष्पे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तवर्णः । पुं० इन्द्रगोपे ॥

रक्तवर्द्धनः । पुं० वार्त्ताकौ ॥

रक्तवर्षाभूः । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तवसनः । पुं० सन्न्यासिनि ॥ त्रि० लोहितवस्त्रवति ॥ न० रक्तवस्त्रे ॥

रक्तवातः । पुं० रोगविशेषे ॥ नारिकेलस्य तैलं गोक्षीरेण संयुतम् । पिबेच्चिविधस्तस्य रक्तवातो विनश्यति ॥

रक्तवालुका । स्त्री० सिन्दूरे ॥

रक्तविन्दुः । पुं० रुधिरकणे ॥

रक्तबीजः । पुं० दाडिमे । शुम्भनिशुम्भयोः सेनापतावसुरविशेषे ॥

रक्तबीजका । स्त्री० तरदीवृक्षे ॥

रक्तवृन्ता । स्त्री० शेफालिकायाम् ॥

रक्तवृष्टिः । स्त्री० रुधिरवर्षणरूपे उत्पातविशेषे ॥ तत्फलं शस्त्रोद्योगो यथा रक्ते शस्त्रोद्योगो मांसास्थिवसादिभिर्मरकः । धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षितैर्भयं विद्यात् ॥

रक्तशालिः । पुं० रक्तवर्णधान्यविशेषे ॥ ताम्रशालौ । शोणशालौ ॥

रक्तशासनम् । न० सिन्दूरे ॥

रक्तशिग्रुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । रक्तके । मधुरे ॥ रक्तो मधुरः ० रक्तत्वस्थानामितिदर्शनात् । रक्तश्चासौ शिग्रुः । रक्तः शोणवर्णः पुष्पेण वा ॥

रक्तशीर्षकः । पुं० सरलद्रवे ॥

रक्तशृङ्गिकम् । न० विषे ॥

रक्तसंज्ञः । पुं० कुङ्कुमे ॥

रक्तसन्दंशिका । स्त्री० जलौकायाम् ॥

रक्तसन्ध्यकम् । न० रक्तकह्लारे । हल्लके । रक्ता सन्ध्येव इवार्थे कन् । कोणः ॥ रक्तान् सन्धीन् कायति । वक्रकुटिलायां गतौ । मूलविभुजादित्वात् को वा ॥

रक्तसरोरुहम् । न० रक्तपद्मे ॥ रक्तञ्च तत् सरोरुहञ्च ॥

रक्तसर्षपः । पुं० राजिकायाम् ॥

रक्तसहा । स्त्री० रक्तम्लाने ॥

रक्तसार: । पुं० रक्तखदिरे ॥ अम्लवेतसे ॥ न० रक्तचन्दने ॥ पतङ्गे । वकम् इति ख्याते ॥

रक्तसौगन्धिकम् । न० रक्तकह्लारे । रक्तसौंधी इ० भा० प्र० ॥ रक्तवर्णचिकालविकाशिपुष्पवृक्षे ॥ रक्तञ्चतत्सौगन्धिकञ्च ॥

रक्तस्राव: । पुं० रक्तपतने ॥

रक्तहंसा । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

रक्ता । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ लाक्षायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ उष्ट्रकाण्डाम् ॥

रक्ताकार: । पुं० प्रवाले ॥

रक्ताक्तम् । न० रक्तचन्दने ॥ त्रि० शोणितमिश्रिते ॥

रक्ताक्ष: । पुं० कासरे । महिषे ॥ क्रूरे ॥ पारावते ॥ चकोरे ॥ सारसे ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥ दुर्भिक्षं मरणं रोगो धान्यौषधिप्रपीडनम् । पापरोगा भवेयुर्हि विरक्ताक्षेऽमरवन्दिते ॥ ५८ ॥ त्रि० रक्तनेत्रवति ॥ रक्ते अक्षिणी यस्य स: । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् ॥

रक्ताङ्ग: । पुं० भौमग्रहे ॥ काम्पिल्ले ॥ प्रवाले । मत्कुणे ॥ मण्डले ॥ कृकलासे ॥ न० विद्रुमे । धीरे । रक्तचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥

रक्ताङ्गा । स्त्री० जीवन्तिकायाम् ॥

रक्ताङ्गी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तातिसार: । पुं० रोगविशेषे ॥ पित्तकृद्यदात्यर्थं द्रव्यमश्नाति पैत्तिके । तद्दोषाज्जायते शीघ्रं रक्तातीसार उल्वण: ॥ वत्सकतरुत्वगार्द्रा दाडिमफलसम्भवा त्वक् च । त्वग्युगलं पलमानं विपचेदष्टाङ्गसम्मिते तोये ॥ अष्टमभागं शेषं क्वाथं मधुना पिबेत्पुरुष: । रक्तातिसारमुल्बणमतिशयितं नाशयेन्नियतम् ॥ कुटजदाडिमक्वाथ: ॥ गोदुग्धनवनीतन्तु मधुना सितया सह । लीढं रक्तातिसारे तु ग्राहकं परमं महत् ॥ नवनीतावलेह: ॥ पीतं मधुसितायुक्तं चन्दनं तण्डुलाम्बुना । रक्तातिसारजिद्रक्तपित्ततृड्दाहमेहनुत् ॥ चन्दनमत्र श्वेतम् । चन्दनकल्क: ।

रक्ताधार: । पुं० चर्मणि ॥

रक्तापहम् । न० बोले ॥

रक्तापामार्ग: । पुं० क्षुद्रापामार्गे । आघट्टके ॥

रक्ताम्बरम् । न० वह्निशिखाख्यकुसुमरञ्जितवस्त्रे ॥ काषायवस्त्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥

रक्ताम्र: । पुं० कोशाम्रे ॥

रक्ताम्लान: । पुं० कुरुवके ॥

रक्तार्क: । पुं० अर्कपर्णे । विकीरणे ॥ रक्तार्कपुष्पं मधुरं सतिक्तंकु

उक्तमिदं कफनाशनञ्च । भाखोर्विषं हन्ति च रक्तपित्तं सङ्ग्राहि गुल्मश्वयथौ हितं तत् ॥

रक्ताभिष्यन्दम् । न॰ नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । पद्माभं मृदु रक्ताभिष्यन्दमांसं चीयते सिते ॥

रक्तार्बुदः । पुं॰ उपपापोद्भवरोगविशेषे ॥

रक्तार्शः । न॰ अर्शोरोगविशेषे ॥

रक्तालुः । पुं॰ रक्तपिण्डालौ । रक्तकन्दे । लोहितालौ । रक्तालु॰ रक्तपिण्डा॰ दू॰ भा॰ प्र॰ कन्दे ॥

रक्ताशोकः । पुं॰ वृक्षविशेषे ॥

रक्तिका । स्त्री॰ गुञ्जायाम् । रत्ती॰ घं घची॰ चिरमिठी॰ दू॰ भा॰ प्र॰ भिन्न भूषणायाम् । राजिकायाम् ॥ रक्तिकापरिमाणे ॥

रक्तिमा । पुं॰ लोहितत्वे ॥

रक्तेक्षुः । पुं॰ रक्तवर्णेक्षौ । सूक्ष्मपत्रे ॥

रक्तैरण्डः । पुं॰ व्याघ्रे । हस्तिकर्णे । रुवौ ॥

रक्तैर्वारुः । पुं॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥

रक्तोत्पलः । पुं॰ शाल्मलिवृक्षे ॥ न॰ कोकनदे । रक्तसरोरुहे ॥

रक्तोत्पलाभः । पुं॰ शोणवर्णे । त्रि॰ तद्वति ॥

रक्तोत्पलम् । न॰ गैरिके ॥

रक्षः । पुं॰ मन्त्रगुप्तसमर्थे ॥ रक्षति । रक्षपालने । पचाद्यच् ॥

रक्षःसभम् । न॰ रक्षःसमूहे ॥

रक्षकः । त्रि॰ रक्षितरि ॥ अनाथबालवृद्धानां रक्षकाः सर्वदेवताः ॥ रक्षति । रक्ष॰ । ण्वुल् ॥

रक्षणम् । न॰ पालने ॥ रक्ष॰ ल्युट् ॥ आपदर्थे धनं रक्षेद्दारान् रक्षेद्धनैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ॥ त्रि॰ रक्षके । पालके ॥ रक्षति॰ पालयति । रक्ष॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

रक्षणिः । स्त्री॰ त्रायमाणायां लतायाम् ॥

रक्षणीयः । त्रि॰ रक्ष्ये । रक्ष॰ । अनीयर् ॥

रक्षन् । त्रि॰ रक्षितरि ॥ रक्षति । रक्ष॰ । शतृ ॥

रक्षः । न॰ राक्षसे । निरृतिप्रभृतौ । रावणादौ । रक्षन्त्यस्मात् । रक्ष॰ । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥ निर्दये ॥ यथा । दृष्ट्वा तु विकलान् व्यङ्गानन्धान् रोगिणस्तथा । दयां न जायते यस्य स रक्ष इति मे मतिः ॥

रक्षा । स्त्री॰ भस्मनि । रक्षणे । बाधानिवृत्तौ ॥ योगयुक्तो जनार्दनं चिन्तयेदिति यत् सास्य चिन्तकस्य परा रक्षेत्यहं मन्ये । यथोक्तं सहस्रनामभाष्ये । नित्यं स चिन्तयेद्देवं योगयुक्तो जनार्दनम् । सास्य रक्षा परा मन्ये को हि नश्यच्युताश्रयमिति ॥ रक्षणम् । रक्ष॰ । गुरोश्च हल

इत्यः । टाप् ॥ भस्मनि ॥ श्राव णयां पौर्णमायान्तु रक्षाबन्धनमिष्यते । यथा । पौर्णमास्यांहरेरक्षाबन्धनं विधिपूर्वकम् । व्रजराजकुमारस्त्वा त्केचिदिच्छन्तिसाधव : ॥ तत्रभ द्रासङ्गांवेलामतिक्रम्यैवकुर्य्यात् । तथाचस्मृतिः । भद्रायांद्वे नकर्त्त व्ये श्रावणीफाल्गुनीतथा । श्राव णीन्नृपतिं हन्तिग्रामान्दहतिफाल् गुनीति ॥ विधिश्चभविष्योत्तरे । उपाकर्मदिनेप्रोक्तमृषीणांचैवतर्प णम् । ततोऽपराह्णसमयेरक्षापोट लिकांशुभाम् ॥ कारयेदक्षतैः शस्तैः सिद्धार्थैर्हेमभूषिताम् । व स्त्रैर्विचित्रैः कार्पासैः क्षौमैर्वा मलवर्ज्जितैः ॥ विचित्रंग्रथितं सूत्रंस्थापयेद्भाजनोपरि । उपलिप्ते गृहमध्ये दत्वाचतुष्कं न्यसेच्छुभं पीठम् । तत्रोपविशेद्राजासामा त्यः सपुरोहितः समुहृत् ॥ तद नुपुरोधान्नृपतेरक्षांबध्नीतमन्त्रेण । येनबद्धोबलीराजादानवेन्द्रोमहाब लः । तेनत्वांप्रतिबध्नामिरक्षे मा चलमाचल ॥ यद्वाबध्नं दाक्षायणा इत्यादिर्वैदिकोप्यत्रमन्त्रः पठनी यः ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्चान्यैश्चमानवैः । कर्त्तव्यो रक्षणाचारोविप्रान्सम्पूज्यशक्ति तः । अनेनविधिनायस्तु रक्षिका

बन्धमाचरेत् । ससर्व्वदोषरहितः सुखंसम्वत्सरं वसेत् । इति ॥

रक्षापत्रः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥ न० भूर्जत्वचि ॥

रक्षिका । स्त्री० रक्षायाम् । रखडी० इ० भा० ॥

रक्षितः । त्रि० त्राते । गोपायिते । गुप्ते ॥ रक्ष्यतेस्म । रक्ष० । क्त० ॥

रक्षिता । त्रि० रक्षाकर्त्तरि । रक्षके ॥ यथा । आयव्ययज्ञोलोकज्ञोदेशो त्पत्तिविशारदः । कृताकृतज्ञोभृत्या नांज्ञेयः स्यादेषरक्षिता ॥

रक्षी । त्रि० रक्षके ॥ अवश्यं रक्षति । रक्ष० । णिनिः ॥

रक्षिवर्गः । पुं० अनीकस्थे । राजर क्षकगणे ॥ अवश्यं रक्षन्ति । रक्ष पालने । आवश्यकेतिणिनिः । र क्षिणांवर्गः ॥

रक्षोघ्नः । पुं० सिद्धार्थे । सितसर्ष पे ॥ भल्लातकवृक्षे ॥ न० काञ्जि के ॥ हिङ्गुनि ॥

रक्षोघ्नधूपः । पुं० गुग्गुल्वगुरुसर्जरस वचागौरसर्षपचूर्णलवणनिम्बपत्र व्यामिश्रघृतसंयुक्ते ॥

रक्षोघ्नी । स्त्री० वचायाम् ॥ दुर्गाया म् ॥

रक्षोजननी । स्त्री० रात्र्याम् ॥ रात्रि समातरि ॥

रक्षोहा । त्रि० रक्षसांहन्तरि ॥ पुं०

गुग्गुलौ ।

रघ्ना : । पुं० चार्गे ॥ रघ० । यजयाचेतिनङ् ॥

रघु : । पुं० सूर्यवंशीयदिलीपराजपुत्रे । श्रीरामचन्द्रस्यप्रपितामहे । लङ्घते । लघिगतौ । लघिवंह्योर्नलोपश्चेतिकुर्नलोपश्च । बालमूललघ्वलुलीनांवालोरत्वमापद्यते॰ इतिरत्वम् ॥ रङ्घतेनाशंगच्छतीतिव्युत्पत्त्या॰ व्यष्टिसमष्टिरूपेऽन्नमयकोषे ॥

रघुकार : । पुं० कालिदासकवौ ॥ रघुंकाव्यविशेषंकरोति । दुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

रघुनन्दन : । }
रघुनाथ : । } रामचन्द्रे ॥

रघुपति : । पुं० श्रीरामे ॥ यथा । यदुते : कगतामथुरापुरीरघुपते : कागतोत्तरकोशला । इतिविचिन्त्यकुरुष्वमन : स्थिरंनसदिदंजगदित्यवधारयेतिरूपगोस्वामी ।

रघुवंश : । पुं० रघो : सन्ततौ ॥ रघोर्वंश : ॥ कालिदासकृते काव्यविशेषे ॥

रघुवंशवितु : । }
रघुवंशतिलक: । पुं० } श्रीरामे ॥
रघुवर : । }

रघूद्वह : । पुं० श्रीरामे ॥ उद्वहति । वह० । पचाद्यच् । रघूनामुद्वहोनायक : ॥

रङ्क : । त्रि० कृपणे ॥ मंदे ॥ रमते । रमेर्बाहुलकात्क : ॥

रङ्कु : । पुं० शबलपृष्ठे । मृगविशेषे । रमते० रज्यतेवा । मृगय्वादित्वात् साधु : ॥ जनपदविशेषे ॥

रङ्ग : । पुं० रागे ॥ नृत्ये ॥ नृत्यस्थाने ॥ रणाचितौ ॥ टङ्कणे ॥ खादिरसारे । पुं० न० त्रपुणि । चापूषे । वङ्गे । कुरूप्ये । पिच्चटे । पूतिगन्धे । रांग० इं० भा० ॥ तद्विशेषो यथा । श्वेतंमृदुलघुस्वच्छंस्निग्धमुष्णासहंहिमम् । सूत्रपत्रहरंकान्तंच पुष्पवन्मृदाहृतम् ॥ खुरकंमिश्रकञ्चापि द्विविधंरङ्गमुच्यते । उत्तमंखुरकंतत्र मिश्रकंत्वहितंमतम् ॥ तस्याशुद्धस्य दोषोयथा । रङ्गोविधत्ते खलुशुद्धिहीनस्तथाम्लपक्वश्चकिलासगुल्मौ । कुष्ठानिशूलंकिलवातशोथं पाण्डुप्रमेहस्वभगन्दरञ्च ॥ विषोपमंरङ्गविकारवृन्दंघयद्दहाच्छ्राणिवफज्वरञ्च । मेहाश्मरीविद्रधिरक्तरोगान्नाशीपिदध्यात् कथितान्विकारान् ॥ तच्छोधनंयथा । वङ्गनागौप्रतप्तौ चगालितौतौनिषेचयेत् । त्रिधा त्रिधाविशुद्धि : स्याद्रविदुग्धेपिच त्रिधा ॥ तैलतक्रकाञ्जिकगोमूत्रकुलत्थक्वाथेदुपत्येकंत्रिधात्रिधा । ततोऽर्कदुग्धत्रिधा ॥ अथमारणविधि : । मृत्पात्रेद्राविते रङ्गे

चिञ्चाश्वत्थत्वचोरजः । क्षिप्त्वाव
ङ्गचतुर्थांशमयोदर्व्या प्रचालयेत् ॥
चिञ्चाऽश्वत्थी । रजः चूर्णम् । अ-
योदर्वी लोहकौ० करच्छुली ॥ ततो
वियाममात्रेण वङ्गभस्म प्रजायते । अ-
थ भस्मसमं तालं क्षिप्त्वाम्लेन विमर्द्द
येत् ॥ ततो गजपुटे पक्त्वा पुनरम्लेन
मर्दयेत् । तालेन दशमांशेन यामम
कं ततः पुटेत् ॥ एवं दशपुटैः पक्वं
वङ्गं भवति मारितम् ॥ अस्य गुणा यथा
। वङ्गं लघु सरं रूक्षं कुष्ठमेहकफक्रिमी
न् । निहन्ति पाण्डुं सश्वासं चक्षुष्यं पि
त्तलं मनाक् ॥ सिंहो गजौघन्तु यथा
निहन्ति तथैव वङ्गोऽखिलमेहवर्गम् ।
देहस्य सौख्यं प्रबलेन्द्रियत्वं नरस्य पु
ष्टिं विदधाति नूनम् ॥ रङ्गति । रगि
गतौ । पचाद्यच् ॥ रज्यत्यस्मिन् ।
रज्यतेऽनेन वा । रञ्ज रागे । अकर्त्त
रि चेति घञ् । कुत्वम् ॥

रङ्गकारः । त्रि० वस्त्रादीनां रङ्गकर्त्तरि । रंगरेज० इ० भा० ॥

रङ्गकाष्ठम् । न० पतङ्गे ॥

रङ्गजम् । न० सिन्दूरे ॥

रङ्गजीवकः । पुं० चित्रकरे ॥

रङ्गदः । पुं० टङ्कणे ॥ खादिरसारे ॥

रङ्गदा । स्त्री० स्फट्याम् ॥

रङ्गदायकम् । न० कङ्कुष्ठे ॥

रङ्गदृढा । स्त्री० स्फटिकायाम् ॥

रङ्गपत्री । स्त्री०)

रङ्गपुष्पी । स्त्री०) नीलीवृक्षे ॥

रङ्गभूतिः । स्त्री० कोजागरपूर्णिमायाम् ॥

रङ्गभूमिः । स्त्री० मल्लभूमौ ॥ नाट्यभूमौ ॥

रङ्गमल्ली । स्त्री० वीणायां ॥

रङ्गमाणिक्यम् । न० माणिक्यरत्ने ॥

रङ्गमाता । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ जतुनि । लाक्षायाम् ॥ चुक्याम् ॥

रङ्गमातृका । स्त्री० लाक्षायाम् ॥

रङ्गलासिनी । स्त्री० शेफालिकायाम् ॥

रङ्गवीजम् । न० रूप्ये ॥

रङ्गशाला । स्त्री० नाट्यगृहे । नाचघर० इति भाषाप्र० ॥

रङ्गसट्टशम् । न० यसदे । जस्त० इ० भा० ॥

रङ्गाङ्गा । स्त्री० स्फटिकायाम् ॥

रङ्गाजीवः । पुं० चित्रकारे ॥ रङ्गेण आजीवति । जीव० । इगुपधेति कः ॥ रङ्गः आजीवोऽस्य इति वा ॥

रङ्गारिः । पुं० करवीरे ॥

रङ्गावतारकः । पुं० रङ्गावतारिणि । शैलूषे । भरते । नटे ॥ नृत्यगीतस्थानेगीतवाद्यादिना तदनुगुणतया प्रसङ्गिनि ॥ इ० प्रायश्चित्तविवेकः । नटगायनव्यतिरिक्तो रङ्गावतरणजीवी निर्दिष्टकुशूक-

भट्टः ॥

रङ्गावतारी । पुं॰ नटे ॥

रङ्गिणी । स्त्री॰ कैवर्त्तिकायाम् ॥ शतमूल्यां ॥

रङ्गोपजीवी । पुं॰ नटमल्लादिषु ॥ रङ्गोपजीविप्रभृतीनामन्नादानां नरकप्राप्तिरुक्ता विष्णुपुराणे २ अंशे ॥ यथा । रङ्गोपजीवी कैवर्त्तः कुण्डाशी गरदस्तथा । सूचीमाहिषिकश्चैव पर्वकारी च यो द्विजः ॥ आगारदाही मित्रघ्नः शाकुनिर्ग्रामयाजकः । रुधिरान्धे पतन्त्येते सोमं विक्रीणते च ये इति ॥

रङ्घः न॰ रंहसि ॥ इति भरतद्विरूपकोषः ॥

रचनम् । न॰ ग्रन्थने । निर्माणे ॥

रचना । स्त्री॰ कुसुमप्रकारादेः पत्रवल्ल्यादेश्च रचने । परिस्पन्दे ॥ रच प्रतियत्ने । चुरादिरदन्तः । ण्यासश्रन्थोयुच् । रच्यते॰ इति वा ॥ यथाक्रमेण स्थापने । निवेशे । स्थितौ ॥ निर्मितौ ॥ यथा । असाधारणचमत्कारकारिणी रचनाहि निर्मितिः तत्पर्यायाः सन्दर्भः । गुम्फः । सन्ध्यनम् ॥ ग्रन्थनम् ॥

रचितः । त्रि॰ कल्पिते । कृते ॥ स्थापिते ॥ रच॰ । कर्मणि क्तः ॥

रजः । पुं॰ रेणौ । धूलौ ॥ परागे ॥ आर्त्तवे ॥ गुणान्तरे । रञ्जयति । रञ्जरागे । घञर्थे कप्रत्ययः ॥ न॰ स्त्रीकुसुमे ॥

रजःशयः । पुं॰ शुनि । रजसि शेते । शीङ्॰ । अधिकरणे शेतेरित्यच् ॥

रजःसारथिः । पुं॰ वायौ ॥

रजकः । पुं॰ निर्णेजके । वस्त्रधावके ॥ अयन्तु तीवरपत्न्यां धीवराज्जातः सङ्करजातिः । वासांसि फलकैः शुक्लानि निर्णिज्याद्रजकः शनैः । अतोऽन्यथा हि कुर्वीत दण्ड्यः स्यात् द्रुकमाषकम् ॥ रज्यति । रञ्ज॰ । इति खनिरञ्जिभ्य इति॰ ण्वुन् । असि॰ अधि॰ अनेचरञ्जेर्नलोपः । विज्ञानज्ञो॰ रजकी । भाष्यमते॰ क्वुन् । टाप् रजिका ॥ शुक्तिः रजकौ धातकशुक्राविति हैमः ॥

रजतम् । न॰ दुर्वर्णे । रूप्ये ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । त्रिपुरस्य वधार्थाय निर्निमेषैर्विलोचनैः । निरीक्षयामास शिवः क्रोधेन परिपूरितः ॥ ततस्तूर्णात् समपतत्तस्य कस्मात् द्विलोचनात् । ततो रुद्रः समभवद् वैश्वानरमिवज्वलन् ॥ द्वितीयात् पतन् नेत्रात् अश्रुबिन्दुस्तु वामकात् ॥ तस्माद्रजतमुत्पन्नमुक्तकर्मसु योजयेत् । क्रिमश्च भवेत्तद्धि रङ्गादिरसयोगतः । पञ्चास्वगुणानू रूप्ये ॥ हारे दन्तिदन्तयोः ॥ शोणिते ॥ ह्रदे

। शैले ॥ स्वर्णे । रजतिरज्यतेऽनेनवा । रञ्ज० । पृषिरञ्जिभ्यांकिदित्यतच् ॥ त्रि० शुक्ले ॥

रजतद्युति: । पुं० हनुमति ॥

रजतप्रस्थ: । पुं० कैलासाचले ॥

रजताचल: । पुं० रौप्यपर्वते ॥

रजताद्रि: । पुं० कैलासपर्वते ॥

रजनम् । न० स्वर्णे । सुवर्णे ॥ कुसुमादिरागे ॥ रज्यतेनेन । रञ्ज: क्युन् ।

रजनि: । स्त्री० निशि । रात्रौ ॥ रजन्ति० अनुरक्ताभवन्ति० रागिणोस्याम् बाहुलकाद्रञ्जेरनिनलोपश्च ।

रजनिकर: । पुं० चंद्रे ॥

रजनी । स्त्री० नीलिन्याम् ॥ रात्रौ ॥ हरिद्रायाम् ॥ जतुकायाम् । लाक्षायाम् रंजन्त्यनुरक्ताभवन्त्यस्यां रागिण: । रञ्ज० । क्षिपे: किच्चेतिचकारादनि: । कित्त्वान्नलोप: । बाहुलकाद्वा० रजनि: । गौरादित्वान्ङीष् ॥

रजनीकर: । पुं० हिमांशौ ॥

रजनीगन्धा । स्त्री० पुष्पविशेषे ॥

रजनीचर: । पुं० राक्षसे । रात्रिचरे ॥ रजन्यांचरति । चरेष्ट: ॥ चौरे ॥ यामिकभटे ॥

रजनीजलम् न० नीहारे । ओस० इ०भा० । रजन्याजलम् ॥

रजनीपुष्प: । पुं० पूतिकरञ्जे ॥

रजनीमुखम् । न० प्रदोषे ॥ रजन्यामुखमिव ॥

रजनीहासा । स्त्री० शेफालिकापुष्पे हारशृङ्गार० पारिजात० इ० लोक प्रसिद्धे ॥ रजन्यांहासोयस्या: ॥

रज: । न० गुणान्तरे । प्रकृतिगुणविशेषे । रागद्वेषात्मकेदु:खहेतौ ॥ रजोरागात्मकंविद्धितृष्णासङ्गसमुद्भवम् । तन्निबध्नातिकौन्तेयकर्मसङ्गेनदेहिनम् । आर्त्तवे । स्त्रीपुष्पे ॥ परागे । सुमनोरजसि ॥ रेणुमात्रे । धूलिमात्रे ॥ निषिद्धाऽनिषिद्धंरजोयथा । आयुष्कामोनसेवेततथासम्मार्जनीरज: । तथाश्वरथधान्यानांगवाञ्चैवरज: शुभम् ॥ अशुभञ्चविजानीयात्खरोष्ट्राजाविकेषु च । गवांरजोधान्यरज: पुत्रस्याङ्गभवंरज: ॥ एतद्रजोमहाशस्तंमहापातकनाशनम् ॥ अजारज: खररजस्तथासम्मार्जनीरज: । स्त्रिय: पादरजोराजन्शक्रादपिहरेच्छ्रियम् इ०ल०चं० ॥ रञ्जयति० रजनम्० रज्यतेऽनेनवा । रञ्जरागे । भूरंजिभ्यांकिदित्यसुन् । नलोप: ॥ अस्त्रि ॥ दिवसे ॥ अहगहनीरजसीउच्यते० इतिनिरुक्तोक्ते: ॥ स्वस्तिश्रीनंरजीहीनंशि

रैनामविवर्जितम् । सुद्राशीनंहस्त दृत्तंपत्रं सिद्धिकरंनहीतिलच्यम् ॥

रजसानु : । पुं॰ मेघे ॥ चित्ते ॥

रजस्वल : । पुं॰ महिषे । सैरिभे ॥ वि॰ सरजस्के ॥ रजोऽस्यस्य । रज : कृषीतिवलच् ॥

रजस्वला । स्त्री॰ स्त्रीधर्मिण्याम् । अ व्याम् । आत्रेय्याम् । पुष्पवत्यां-स्त्रियाम् । उदक्यायाम् ॥ द्वादशा वत्सरादूर्ध्वमापञ्चाशत्समा : स्त्रि य : । मासिमासिभगद्वाराप्रकृत्यै वार्त्तवंस्रवेत् ॥ तत्र । प्रथमेऽहनि चण्डालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी । तृ-तीयेरजकीप्रोक्तावथाचर्यातथाङ्ग-ना ॥ शुद्धामर्त्तुश्चतुर्थेन्हिस्नुवाहे वर्षचर्यो : । दैवेकर्मणिपित्र्येचप-ञ्चमेहनिशुद्ध्यति ॥ रजोस्यस्या : । रज : कृष्यासुतिपरिषदोवलच् । तमोमत्वर्थइतिमत्त्वम् ॥ सिंहक-र्कटस्थेर्कनद्याम् ॥ यथा । सिंहक-र्कटयोर्मध्ये सर्वानद्योरजस्वला : । तासुस्नानंनकुर्वीतवर्जयित्वासमु-द्रगा : ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गेप्रेत-स्नानेतथैवच । चन्द्रसूर्यपरागेचर कोदोषोनविद्यते ॥ दशवर्षाधिका यांनार्याम् ॥

रवि : । पुं॰ चन्द्रवंशीयराजविशे-षे

रञ्ज : । पवि॰ आकृष्टे ॥ रञ्जेर्यार्-

: ॥ चार्थ-

न्तात्कर्मणिक्त : । रञ्जे र्णौमृगरम-णइत्यस्यप्रधानकारलोप : ॥

रजोगुण : । पुं॰ अप्रीत्यात्मकेप्रकृते-र्गुणे ॥ अप्रीतिरात्मभावोयस्य । उ पष्टम्भकंचलञ्चरज : । सत्त्वतमसी स्वयमक्रियत्वात्स्वकार्यप्रवृत्तिंप्रत्य वसीदन्तीरजसोपष्टभ्येते॰उत्साहंप्र यत्नंकार्येते । तदिदमुक्तमुपष्टम्भकं रजइति । कस्मादित्यतउक्तं॰चलमि ति । तदनेन॰रजस : प्रवृत्त्यर्थत्वं दर्शितम् । यद्दु : खहेतुस्तद्दु : खा त्मकंरज: । रज:कार्येहारयहर्षादौ ॥

रजोनिमीलित : । वि॰ रजोगुणाष्ट त्ते ॥ अपश्यिपदर्गंपश्यन्तिदिशुतय-न्तोपिरजोनिमीलिता : ॥

रजोबलम् ।)
रजोरसम् ।) न॰ अन्धकारे ॥

रजोविशाल : । पुं॰ भूलोके ॥ मध्ये रजोविशाल : सत्वधर्माधर्मानुष्ठा-नपरत्वात्॰दु : खबहुलत्वञ्च॰रजो विशालइतिसाङ्ख्याचार्या : ॥

रजोहर : पुं॰ रजके ॥

रज्जु : । स्त्री॰ वेण्याम् । बन्धनसाध नवस्तुनि । शुल्वे । वराटके । गुणे । डोरी॰रस्सी॰इ॰भा॰ । सृज्यते । सृजविसर्गे । सृजेरसुम्च । चात् सलोपउप्रत्ययश्च । सस्यपुस्त्वेनश:॰ तश्चुत्वेनज: ॥ मध्यगुरौ॰ ऽ। ॰ ॥

रज्यमान : वि॰ लोहितायमाने ॥

रञ्जे र्दैवादिकात्कर्त्तरि शानच् । अनिदितामिति नलोपः ॥

रञ्जकः । पुं॰ कुसुम्भादिना वस्त्रादिरागकर्त्तरि ॥ कम्पिल्लके ॥ प्रीतिजनके ॥ न॰ हिङ्गुले ॥

रञ्जनः । पुं॰ रागजनके ॥ मुञ्जतृणे ॥ न॰ रक्तचन्दने ॥ हिङ्गुले ॥ पतङ्गे । वक्रम्॰द्रु॰भा॰ ॥ वर्णान्तरापादने ॥ रञ्जयति । रञ्जरागे । ण्यन्तः । युच्॰ल्युड्वा ॥

रञ्जनकः । पुं॰ कट्फले ॥

रञ्जनी । स्त्री॰ गुण्डारोचनिकायाम् ॥ नील्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ पर्प्यां म् । रञ्जयति । रञ्ज॰ । ल्युट् । शिलोपस्यस्यानिवद्भावाद्यन यो : सतिवानलोपोन ॥ रज्यतेऽनयेति विग्रहेतु॰करणे तिल्युटि भवत्येव । रञ्जेः क्युन्निति वा ॥

रञ्जनीयं: । त्रि॰ रागोत्पादनयोग्ये ॥

रटितः । त्रि॰ कथिते ॥ रटेः कर्म्मणि क्तः ॥ न॰ कथनमात्रे ॥

रणः । पु॰ कोणे । वीणादिवादने ॥ क्कणे । पुं॰न॰ युधि । समरे । युद्धे ॥ रणनम्॰रणन्ति॰शब्दायन्तेऽस्मिन्निति वा । रणशब्दे । बशिरण्योरित्यप् ॥ रणति । रणः पचाद्यच्वा ॥

रणन् । पुं॰ ध्वनति ॥

रणतूर्य्यम् । न॰ सङ्ग्रामपटहे । अभयडिण्डिमे । युद्धवाद्ये ॥

रणप्रियः । पुं॰ श्येनविहगे ॥ न॰ उशीरे । वीरणस्य मूले ॥

रणमत्तः । पुं॰ हस्तिनि । द्विपे ॥

रणमुष्टिः । पुं॰ विषमुष्टिक्षुपे ॥

रणरङ्गः । पुं॰ रणकातरहस्तिनि । प्रतिमे ॥

रणरणः । पुं॰ मशके ॥ न॰ उद्वाहने

रणरणकः । पुं॰ उत्कण्ठायाम् ॥ कामे ॥

रणसङ्कुलम् न॰ तुमुले । व्याकुले रणे ॥ रणस्य सङ्कुलम् ॥

रणसमुद्यमः । पुं॰ युद्धोद्योगे ॥

रणाङ्गनम् । न॰ युद्धस्थले ॥

रणालङ्कारः । पुं॰ कङ्कपक्षिणि ॥

रण्डः । त्रि॰ अद्धचर्मावच्छिन्नावयवे ॥ धूर्त्ते ॥

रण्डकः । पुं॰ अफलद्रुमे ॥

रण्डा । स्त्री॰ मूषिकपर्ण्याम् ॥ विधवायाम् ॥ रमन्तेऽत्र । रमक्रीडायाम् । अमन्ताड्डः । टाप् ॥

रण्डाश्रमी । पुं॰ अष्टचत्वारिंशद्वत्सरोपरिभार्याविहीने ॥ यथा । चत्वारिंशद्वत्सराणांसाष्टानांचपरेयदि । स्त्रियावियुज्यते कश्चित्सतु रण्डाश्रमीमतः ॥

रतम् । न॰ मैथुने । सुरते ॥ तद्द्विविधम् । यथाह वात्स्यायनः । वाह्यमाभ्यन्तरञ्चेति द्विविधं रतम्

च्यते । तत्राद्यं चुम्बनाश्लेषनखदन्तक्षतादिकम् । द्वितीयं सुरतं साक्षान्नानाकारेणकल्पितमिति ॥ त्रि० गुह्ये ॥ अभिरते । अनुरक्ते रमणम् । रम० । नपुंसकेभावेक्त: । अनुदात्तोपदेशेतिनलोप: ॥

रतकील: । पुं० कुक्कुरे ॥

रतकूजितम् । न० रतिकालकथायाम् । मणिते ॥

रतगुरु: । पुं० भर्त्तरि हृदयेशे ॥

रतज्वर: । पुं० काके ॥

रतताली । पुं० विड्गे ॥

रतताली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥

रतनाराच: । पुं० नारीणांशीत्कारे ॥ स्मरे ॥ शुनि ॥ विड्गे ॥

रतनिधि: । पुं० खञ्जने ॥

रतराग: । पुं० सुरताभिलाषे ॥

रतर्द्दिकम् । न० दिवसे ॥ सुखस्नाने ॥ अष्टमङ्गले ॥

रतव्रण: ।)
रतशायी ।) पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥

रतहिण्डक: । पुं० स्त्रीचौरे ॥ लम्पटे ॥

रतान्दुक: । पुं० कुक्कुरे ॥

रताम्बी । स्त्री० कुज्झट्यां ॥

रतामर्द्द: । पुं० कुक्कुरे ॥

रतायनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

रतार्थिनी । स्त्री० मैथुनाभिलाषिण्याम् ॥ कामुक्याम् ॥

रति: । स्त्री० स्मरदारेषु । कामदेवस्यपत्न्याम् ॥ आषाढिस्थानस्थायांदेव्याम् ॥ सुरते ॥ गुह्ये ॥ रागे ॥ अनुरागे ॥ यथा । भगवान्० ब्रह्म०कात्स्न्येनत्रिरन्वीक्ष्यमनीषया । तदध्यवस्यत्कूटस्थोरतिरात्मन्यतोभवेत्इति ॥ रम्यतेऽनया रम० । क्तिन् । अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपोझलिक्ङिति०इतिमलोप: ॥ चेत: परितोषे ॥ इष्टार्थसंयोगजनितायां क्रीडायाम् ॥ इच्छाविशेषे ॥ यथा । यूनोरन्योन्यविषयस्थायिनीच्छारति: स्मृतेतिरसार्णवसुधाकर: ॥

रतिकुहरम् । न० भगे । योनौ ॥

रतिकूजितम् । न० मणिते । मैथुनशब्दे ॥ रते: कूजितम् ॥

रतिक्रिया । स्त्री० संवेशने । मैथुने ॥

रतिगृहम् । न० योनौ ॥ रमणमन्दिरे ॥

रतिचक्रम् । न० कामिन्यासहक्रीडने ॥ यथा । शास्त्रस्यविषयस्तावद्यावन्मन्दरसोनर: । रतिचक्रेप्रवृत्ते तुनशास्त्रंनापिचक्रम: ॥

रतिनाग: । पुं० षोडशबन्धान्तर्गतपञ्चदशबन्धे ॥ तल्लक्षणं यथा ॥ पीडयेदूरुयुग्मेनकामुकंकामिनीयदि । रतिनाग: समाख्यात: कामिनी

नामनोरम : ॥

रतिपति : । पुं॰ कामदेवे ॥ रते : पति : ॥ देशविशेषस्थस्त्रीणांस्थानविशेषितस्याविर्भावोयथा । वाचि श्रीमाथुरीणांजनकजनगदस्थायिनी नांकटाक्षे ॰दन्तगौडाङ्गनानां॰सुललितजघनेचोत्कलप्रेयसीनाम् । तैलङ्गीनांनितंबे॰सजलघनरुचौकेरलीकेशपाशे॰कार्णाटीनांकटौच-स्फुरतिरतिपतिर्गुर्ज्जरीणांस्तनेषु ॥

रतिपाशक: । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पीडयेदूरुयुग्मेनकामुकोयदिसुन्दरीम् । रतिपाशस्तथाख्यात : कामिनीनांसुखावह : ॥

रतिप्रिय : । पुं॰ कामदेवे ॥ रति : प्रियायस्य । सुरतप्रिये ॥

रतिबन्ध : । पुं॰ पद्मासनादिषोडशसु ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपाशोलतावेष्टोऽर्द्धसम्पुटम् । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच ॥ हिल्लोलोनरसिंहोपिविपरीतस्तथापर : । क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवमुत्कंठस्तुतत: परम् ॥ सिंहासनोरतिर्नागोविद्याधरस्तुषोडश : ॥

रतिमदा । स्त्री॰ अप्सरसि । स्वर्वेश्यायाम् ॥

रतिमन्दिरम् । न॰ योनौ ॥ मैथुनगृहे ॥

रतिमित्र : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पातयेदूरुयुग्मेचकामुकंयदिकामुकी । रतिमित्रस्तथाख्यात: कामिनीनांसुखावह : ॥

रतिरमण : । पुं॰ कामदेवे ॥

रतिलक्षम् । न॰ निधुवने ॥

रतिलाभ : । पुं॰ सुरतसुखप्राप्तौ ॥ यथोक्तंरतिरहस्ये । स्रस्ततावपुषिमीलनंदृशोर्मूर्च्छनाचरतिलाभलक्षणम् । श्लेषयेत्स्वजघनंमुहुर्मुहु: सीत्करोतिगलगद्गदाकुलेति ॥

रतिसत्त्वरा । स्त्री॰ चिरञ्जीवायाम् । पिडिङ्गशाक॰इ॰गौ॰दे॰ भा॰ ॥

रतिसुन्दर : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपदद्वयंकामीधारयेद्हृदयेयदि । धृतकंठोरमेत्कामीबन्ध: स्याद्रतिसुन्दर : ॥

रतू : । स्त्री॰ देवनद्याम् सत्यवाचि ॥ ऋदितिसौत्रोधातु: । तत : ऋतेरम्चेतिकृ : अमागमश्च ॥

रतोद्वह : । पुं॰ कोकिले ॥

रत्यङ्गम् । न॰ भगे । योनौ ॥ रते : सुरतस्यअङ्गम् ॥

रत्नम् । नं॰ स्वजातिश्रेष्ठे । जातौजातौयदुत्कृष्टंतद्रत्नमभिधीयते ॥ मणौ ॥ धनार्थिनोजना : सर्वेरमन्तेस्मिन्नतीवयत् । ततोरत्नमिति प्रोक्तंशब्दशास्त्रविशारदै : ॥ तत्तु पाषाणभेदोस्तिमुक्तादिचतदुच्यते तानिनवधानिरूपितानियथा । व

अंगारकस्य तु पुष्परागो माणिक्यमेव च । इन्द्रनीलस्तु गोमेदस्तथा वैदूर्यमित्यपि ॥ मौक्तिकं विद्रुमञ्चेतिर त्नान्युक्तानि वै नव । रत्नानि मर्चितानि स्युर्मङ्गलाय सुराणां च । चत्वार्यादि चशोभानि विषघ्नानि धृतानि तु ॥ मङ्गल्यानि तनोरुच्चानि ग्रहदोषहराणि च । माणिक्यं तरणेः सुजातममलं मुक्ताफलं शीतगोर्माहेयस्य तु विद्रुमो निगदितः सौम्यस्य गारुत्मतम् । देवेज्यस्य च पुष्परागमसुराचार्यस्य वज्रं शनेर्नीलं निर्मलमन्ययोर्निगदिते गोमेदवैदूर्यके ॥ रत्नानां शोधनमारणविधिर्वज्रशब्दे द्रष्टव्यः । रमयति । रम क्रीडायाम् । रमतेऽस्मिन्वा । रमे स्तर्चेतिनः । गेट् । माणिक्ये ॥ वज्रे ॥ सगणे ० ॥ ऽ ० ॥

रत्नकन्दलः । पुं॰ प्रवाले ॥

रत्नकूटः । पुं॰ पर्वतविशेषे ॥

रत्नगर्भः । पुं॰ समुद्रे ॥ रत्नानि गर्भेऽस्य ॥ कुवेरे ॥

रत्नगर्भा । स्त्री॰ भूमौ ॥ रत्नानि गर्भेऽस्याः ॥ उपचाराद्गुणवत्पुत्रायाम् ॥

रत्नचषकः । पुं॰ न॰ स्फटिकादिमणिपात्रे ॥

रत्नद्वीपः । पुं॰ न॰ रत्नप्रचुरद्वीपविशेषे ॥

रत्नधेनुः । स्त्री॰ महादानविशेषे ॥

रत्ननिधिः । पुं॰ खञ्जनपक्षिणि ॥

रत्नपञ्चकम् । न॰ सुवर्णादिपञ्चसु ॥ यथा । सुवर्णं रजतं मुक्ता लाजावर्त्तं प्रवालकम् । रत्नपञ्चकमाख्यातं मुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥

रत्नपरीक्षा । स्त्री॰ मणिविचारे ॥ तत्र मणीनां तावद्गुणप्रधानार्थमाह । रत्नेन शुभेन शुभं भवति नृपाणामनिष्टमशुभेन । यस्मादतः परीक्ष्यं दैवं रत्नाश्रितं तज्ज्ञैः ॥ द्विपहयवनितादीनां स्वगुणविशेषेण रत्नशब्दोऽस्ति । इह तूपलरत्नानामधिकारो वज्रपूर्वाणाम् ॥ रत्नानामुत्पत्तिप्रदर्शनार्थं मतभेदमाचार्याणामाह । रत्नानि बलाद्दैत्याद्दधीचितोऽन्ये वदन्ति जातानि । केचिद्भुवः स्वभावाद्वैचित्र्यं प्राहुरुपलानाम् ॥ वज्रेन्द्रनीलमरकतकर्केतनपद्मरागरुधिराख्याः । वैदूर्यपुलकविमलकराजमणिस्फटिकशशिकान्ताः ॥ सौगन्धिकगोमेदकशङ्खमहानीलपुष्परागाख्याः । ब्रह्ममणिज्योतीरससस्यकमुक्ताप्रवालानि ॥ वेणातटे विशुद्धं शिरीषकुसुमोपमञ्च कौशलकम् । सौराष्ट्रकमाताम्रं कृष्णं शूर्पारकं वज्रम् ॥ ईषत्ताम्रं हिमवति मतङ्गजं वल्लपुष्पसङ्काशम् । आपीतं कालिङ्गं श्यावं पौण्ड्रेषु सम्भूतम् ॥ ऐन्द्रं षडश्रियुक्तं याम्यं सर्पास्यरूपमसितञ्च । कदलीकाण्डनिकाशं वैष्णवमिति सर्वसंस्थानम् ॥ वारुणमव-

लागुञ्जोपमं भवेत्कर्णिकारपुष्पनिभम् । शृङ्गाटकसंस्थानं व्याघ्राक्षिनिभं स्वहीतभुजम् ॥ वायव्यं स्वयवोपममशोककुसुमप्रभं समुद्दिष्टम् । स्रोतः खनिप्रकीर्णकमित्याकरसम्भवस्त्रिविधः ॥ १० ॥ रक्तंपीतं शुभं राजन्यानां सितं द्विजातीनाम् । शैरीषं वैश्यानां शूद्राणां शस्यतेऽसिनिभम् ॥ ११ ॥ वज्रमणेर्मूल्यपरिज्ञानार्थमाह । सितसर्षपाष्टकं तण्डुलो भवेत् तण्डुलैस्तु विंशत्या । तुलितस्य द्वे लक्षे द्वात्रिंशत्रिंशतिदशसिक ... स्यैव ॥ १३ ॥ शुभवज्रलक्षणान्याह । सर्वद्रव्याभेद्यं लघ्वम्भसि तरति रश्मिवत् स्निग्धम् । तडिदनलशक्रचापोपमञ्च वज्रं हितायोक्तम् ॥ अथाशुभलक्षणम् । काकपदमक्षिकाकेशधातुयुक्तानि शर्करैर्विद्धम् । द्विगुणाश्रिदग्धकलुषत्रस्तविशीर्णानि न शुभानि ॥ यानि च बुद्बुददलिताग्रचिपिटवासीफलप्रदीर्घाणि । सर्वेषाञ्च तेषां मूल्यात् भागोऽष्टमो हानिः ॥ १६ ॥ वज्रं न किञ्चिदपि धारयितव्यमेके पुत्रार्थिनीभिरबलाभिरशंसितज्ञाः । शृङ्गाटकत्रिपुटधान्यकवत्स्थितं यच्छ्रोणीनिभ

ञ्च शुभदं तनयार्थिनीनाम् ॥ स्वज नविभव जीवितक्षयं जनयति वज्रमनिष्टलक्षणम् । अशनिभयविषारिनाशनं शुभमुपभोगकरञ्च भूभृताम् ॥ इति गारुडे ६८ अध्यायः ॥

रत्नपारायणम् । न० सर्वरत्नस्थाने ॥ यथा । समुद्रोपत्यका हैमी पर्वताधित्यका पुरी । रत्नपारायणं नाम्ना लङ्केति मम मैथिली ॥

रत्नप्रभा । स्त्री० जिनानां नरकविशेषे ॥

रत्नभूः । स्त्री० मणिप्रधानभूमौ ॥

रत्नमुख्यम् । न० हीरके ।

रत्नमुट् । त्रि० मणिचौरे ॥ रत्नं मुष्णाति । मुषस्तेये । क्विप् ॥

रत्नराट् । पुं० माणिक्ये ॥ रत्नश्रेष्ठे ॥

रत्नवती । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानि विद्यन्ते यस्याम् । मतुप् । उगित्वात् ङीप् ।

रत्नवर्षुकम् । न० पुष्पकरथे ॥ त्रि० रत्नवर्षणशीले ॥

रत्नसानुः । पुं० सुरालये । सुमेरुपर्वते ॥ रत्नानि सानौ शिखरेऽस्य ॥

रत्नसूः । स्त्री० भूमौ ॥

रत्नाकरः । पुं० जलनिधौ । रत्नानां माणिक्यमुक्तादीनामाकरः ॥

रत्नाङ्कः । पुं० विष्णुरथे ॥ रत्नचि

ष्टे ॥

रत्नाचलः । पुं॰ दानार्थमणिमयपर्वते ॥

रत्नाभरणम् । न॰ मणिमयालङ्करणे । जडाऊगहना॰ इ॰ भा॰ ॥ तस्य धारणगुणाः । धन्यं यशस्यमायुष्यं श्रीमद्व्यसनसूदनम् । हर्षणं काम्यमोजस्यं रत्नाभरणधारणम् ॥

रत्निः । पुं॰ बद्धमुष्टिकरे ॥ ऋच्छति॰ पर्यन्तेऽनेनवा । ऋगतौ । ऋतन्यञ्जीत्यर्त्तेः कत्निच् । यण् ॥

रथः । पुं॰ शताङ्गे । स्यन्दने ॥ पादे । चरणे ॥ वेतसे ॥ देहे । शरीरे ॥ रथवहयस्थानीयैरिन्द्रियैराकृष्यमाणत्वाच्छरीरस्य ॥ रम्यतेऽत्र॰ रमन्तेऽनेनवा । रम॰ । हनिकुषीतिक्थन् । अनुनासिकलोपः ॥ एकेनसहयोद्धरि ॥ सगणे॰ ॥ ऽ॰ ॥ पौरुषे ॥

रथकड्या । स्त्री॰ रथवृन्दे ॥ रथानांसमूहः । ड्रुनिवकड्यचश्चेतिकड्यच् ॥

रथकरः । पुं॰ रथकारे ॥ रथस्यकरः ॥

रथकारः । पुं॰ तक्षणि । वर्द्धकौ । रथनिर्माणकर्त्तरि । माहिष्यात् करण्यामुत्पन्ने जातिविशेषे । रढई॰ तखाण॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ माहिष्येणकरण्यान्तुरथकारः प्रजायते॰ इ॰ याज्ञवल्क्यः ॥ रथं करोति । डुकृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

रथकुटुंबी । पुं॰ सारथौ ॥ रथंकुटुम्बयितुंशीलमस्य । कुटुम्बधारणे । सुपीतिणिनिः ॥ यद्वा । रथएवकुटुम्बम् । रथकुटुम्बमस्यास्ति । इनिः ॥

रथगर्भकः । पुं॰ स्कन्धवाह्ययाने । नररथे । कर्णीरथे । प्रवहणे । डयने ॥

रथगुप्तिः । स्त्री॰ वरूथे । परप्रहरणाभिघातरक्षार्थंरथस्यसन्नाहवदावरणे ॥ रथस्यगुप्तिरावरणम् ॥

रथगोपनम् । न॰ रथगुप्तौ ॥

रथचरणः । पुं॰ कोकपक्षिणि । चक्रवाके ॥ रथचक्रे । पैप्या॰ इ॰-भाषा ॥

रथद्रुः । पुं॰ तिनिशवृक्षे ॥ रथस्यद्रुः । तत्रोपयुक्तत्वात् ॥

रथद्वितीया । स्त्री॰ आषाढशुक्लद्वितीयायाम् ॥ यथा । आषाढस्यसितेपक्षेद्वितीयापुष्यसंयुता । तस्यांरथेसमारोप्यरामंमांभद्रयासह ॥ यात्रोत्सवंप्रवृत्याथप्रीणयेच्चद्विजान्बहून् । ऋक्षाभावेतिथौकार्यासदासाप्रीतयेममेतिस्कन्दपुराणम् । सायाचा । मांजगन्नाथम् ॥

रथन्तरम् । न॰ सामविशेषे ॥ रथेनतरति । तृस्रवनसम्तरणयोः ।

संज्ञायांभृतॄवृजीतिखच् । व्युत्पत्ति मात्रं नत्ववयवार्थानुगम : ॥

रथपर्य्याय : । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥ रथ : पर्यायोऽस्य ॥

रथपाद : । पुं॰ चक्रे ॥

रथव्रज : । पुं॰ रथकट्यायाम् ॥ रथानांव्रज : ॥

रथपुष्पा । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ रथंपिबति । पा॰ । क : । पारस्करादित्वात्सुट्षत्वेनिपातसिद्धे ॥

रथसाधक : । पुं॰ तिनिशे ॥ रथस्य साधक : ॥

रथाङ्ग : । पुं॰ कोकपक्षिणि ॥ अपस्करे । चक्रभिन्नरथारम्भके ॥ न॰ चक्रे । रथस्याङ्गम् ॥

रथाङ्गपाणि : । पुं॰ विष्णौ ॥ रथाङ्गं पाणौयस्य स : । प्रहरणार्थेभ्य: परे निष्ठासप्तम्यौभवत : ॥

रथाङ्गाह्वय : । पुं॰ चक्रवाके ॥ रथाङ्गस्याह्वयोनामयस्य ॥

रथाङ्गी । पुं॰ श्रीहरौ ॥ रथाङ्गंचक्रमस्यास्ति । इनि : ॥

रथाङ्गी । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधौ ॥

रथान्तर : । पुं॰ कल्पभेदे ॥

रथाभ्र : । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥

रथारोही । पुं॰ रथस्थयुद्धकर्त्तरि । रथिनि ॥

रथावर्त्त : । पुं॰ धूमावतीदक्षिणार्द्धे तीर्थविशेषे ॥

रथिक : । त्रि॰ रथिनि । रथस्वामिनि । रथोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ रथेनचरतिवा पर्पादिभ्यष्ठन् ॥ षिद्गौरादिभ्यश्चेतिङीषि॰ रथिकी ॥

रथिका । स्त्री॰ क्षुद्ररथे । त्वाष्ट्राम् ॥

रथी । पुं॰ स्यन्दनारोहे । रथारोहिणि । रथस्वामिनि । रथिके ॥ रथोऽस्यास्ति । इनि : ॥

रथिन : । पुं॰ रथिनि । रथस्यइन : । शकन्ध्वादि : ॥

रथिनी । स्त्री॰ रथकट्यायाम् ॥ रथानांसमूह : । खलादिभ्यइनिर्वक्तव्य : ॥

रथिर : । पुं॰ रथिके रथोऽस्यास्ति । मेधारथाभ्यामिरन्निरचौवक्तव्याविति रच् ॥

रथी । स्त्री॰ शकट्याम् । मञ्भोजी ॰ इ॰ भा॰ ॥ बह्वादिभ्यश्चेतिङीष् ।

रथोद्धता । स्त्री॰ त्रिष्टुप् ११ प्रभेदे ॥ रात्परैर्नरलगैरथोद्धता । यथा । राधिकादधिविलोडनस्थिताकृष्णवेणुनिनदैरथोद्धता । यामुनंतटनिकुञ्जमञ्जसाराजगामसलिलाहृतिच्छलात् ॥ रथद्रुता ॥

रथ्य : । पुं॰ रथवाहकाश्वे । रथवोढरि ॥ रथंवहति । तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥ रथांसे । चक्रे

॥ रथस्याङ्गम् । रथाद्यत् ॥

रथ्या । स्त्री० रथौघे । रथानांसमूहः । खलगोरथादितियत् ॥ प्रतोल्याम् । विशिखायाम् । राजमार्गेतरमार्गे । जनसञ्चारिणिमार्गे । वर्त्मन्याम् । पथि ॥ चत्वरे ॥ रथाय हिता । यत्प्रकरणे : रथाच्चेति यत् ॥ रथंवहतिवा । तद्वहतीति यत् ॥

रदः । पुं० विलेखने ॥ दंते ॥ पुरुषदन्तलक्षणंयथा । विवर्णैर्धनहीनाश्चदन्ताः स्निग्धघनाः शुभाः । तीक्ष्णादंष्ट्राः समाः श्रेष्ठाजिह्वारक्तासमाशुभा ॥ अपिच । कुन्दकुड्मलसङ्काशैः प्रकारैर्दशनैर्नृपः । स्वच्छवानरदन्तःस्यान्निच्छंचुपरिपीडिताः ॥ हस्तिदन्ताः खररदाः स्निग्धदन्तागुणान्विताः । करालैर्विषमैर्दीर्घैर्दशनैर्दुः खजीविनः ॥ द्वात्रिंशद्दंताराजानएकोनेच्चसुभोगनान् । त्रिंशद्दंतानरायेतेसुखदुःखस्यभागिनः ॥ एकोनत्रिंशद्दशनाः पुरुषाद्दुःखजीविनः । अष्टाविंशद्दशायेषांतेतिदुःखस्यभाजनाः ॥ स्त्रीदन्तलक्षणंयथा । कुन्दपुष्पसमादन्ताभाषितंकोकिलासमम् । दाक्षिण्ययुक्तमशठंहंसशब्दसुखावहम् ॥ नासासमासमपुटाक्षीणान्रुचिराशुभा । करालविषमादन्ताः क्लेशायचभयायच ॥ चौर्यपकृष्टमांसाश्चदीर्घाभर्तुश्चमृत्यवे । इति ॥ दन्तस्यलग्नशुचित्वंयथा । दन्तवद्दन्तलग्नेषुजिह्वास्पर्शेशुचिर्भवेत् ॥ अपिच । दन्तलग्नसमंहार्यंलेपंमन्येतदन्तवत् । नतत्रबहुशः कुर्याद्यत्नमुद्धरणेपुनः ॥ भवेदशौचमत्यर्थंतृणवेधाद्व्रणेकृते ॥ रदति । रदविलेखने । पचाद्यच् ॥

रदच्छदः । पुं० ओष्ठे ॥

रदनः । पुं० रदे । दन्ते ॥ रद्यतेनेन । रद० । करणेतिल्युट् ॥ स० उत्खनने ॥

रदनच्छदः । पुं० ओष्ठे ॥ अधरे ॥ रदनाश्छाद्यन्तेऽनेन । छदसंवरणे । चुरादिः । पुंसीतिघः । छादेर्घेद्व्‍यतिह्रस्वः ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । मांसलैश्चघनोपेताअवक्रैरधरैर्नृपाः । विम्बोपमैश्चस्फुटितैरोष्ठैरूक्षैश्चखण्डितैः । विवर्तैर्धनहीनाश्चदन्ताः स्निग्धाघनाः शुभाः ॥

रदनी ।) पुं० हस्तिनि ॥

रदी ।)

रन्तव्यः । त्रि० रन्तुंयोग्ये ॥ रम० । तव्यः ॥

रन्तिदेवः । पुं० साङ्कृतिपुत्रेभरतान्वयोत्पन्ने० चन्द्रवंशीयनृपतिश्रेष्ठे । यस्ययशः पुराणेप्रसिद्धम् । यस्यकरुणावतोयंश्लोकः । नकामयेऽहंग

तिमीश्वरात्परामष्टर्द्धियुक्तामपुनर्भवश्च । आर्त्तिप्रपद्योखिलदेहभाजामन्तःस्थितोयेनभवन्त्यदुःखाः ॥ गरुडध्वजे । विष्णौ ॥ कुक्कुरे ॥

रन्तुः । पुं॰ वर्त्मनि ॥ स्त्री॰नद्याम् ॥

रंधनम् । न॰ पाके । छदने ॥

रन्ध्रम् । न॰ दूषणे ॥ छिद्रे ॥ रमणम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । सं ज्ञापूर्वकत्वान्नदीर्घः । रम्क्रीडांधरति । मूलविभुजादित्वात्कः ॥ यद्वा । रंधयति । रधिर्हिंसासंराध्योः । बाहुलकाद्रक् ॥ अष्टमभवने ॥ अश्वस्यकुक्षिनाभिमध्यभागे ॥ यथोक्तम् । कुक्षिनाभ्यन्तरेरन्ध्रमुपरन्ध्रंतथोपरीति ॥

रन्ध्रकण्टः । पुं॰ जालबर्बुरके ॥

रन्ध्रकरः । त्रि॰ छिद्रस्यकारके । रन्ध्रहितौविधेरा॰इ॰भाषा॰प्र॰ ॥ रन्ध्रकरोति । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येष्विति कृञः टप्रत्ययः ॥

रन्ध्रबभ्रुः । पुं॰ उंदुरौ ॥

रन्ध्रवंशः । पुं॰ सच्छिद्रवंशे । कीचकाह्वये । मस्करे । सुषिरास्ये ॥ अस्यगुणायथा । वंशौत्वम्लौकषायौचकिञ्चित्तिक्तौचशीतलौ । मूत्रकृच्छ्रप्रमेहार्शःपित्तदाहास्रनाशनौ ॥ विशेषोरन्ध्रवंशस्तुदीपनोजीर्णनाशकः । रुचिकृत्पाचनोहृद्यःशूलघ्नोगुल्मनाशनः ॥

रः । न॰ पापे ॥

रभसः । पुं॰ हर्षे ॥ यथा । शुचापाचंधाचीपरिणतिरमेध्यप्रणयभूरयंभूतावासोविमृशकियतीयातिनदशाम् । तदस्मिन्धीराणांक्षणमपिकिमास्थातुमुचितंफलीकारःकोयंयदहमहमेवेतिरभसः इतिशिल्हणमिश्राः ॥ पुं॰अभिधानविशेषे ॥ पौर्वापर्यविचारे ॥ त्रि॰तद्वति ॥ रभते । रभराभस्ये । अत्यविचमीत्यादिनाऽसच् ॥ तद्वत्यर्शआद्यच् ॥

रमः । पुं॰ कान्ते ॥ रक्ताशोकद्रुमे ॥ स्मरे ॥ रमते । रम॰ । पचाद्यच् ॥ रमणे ॥

रमकः । पुं॰ विलासिनि । कान्ते ॥ रमते । रम॰ । रमेरश्चलोवेतिक्वुन् ॥ केनापिकर्मणापररञ्जके ॥ रमयति । क्वुन् ॥

रमठम् । न॰) हिङ्गुनि ॥
रमठध्वनिः । पुं॰)

रमणः । पुं॰ धवे । प्रिये । पत्यौ ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ रमयति । रम॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ सगणोरमणः । कथितः ॥ यथा । धनदोधनदः । भवतांभवतात् ॥ रासभे ॥ वृषणे ॥ महारिष्टे ॥ न॰पटोलमूले ॥ जघने ॥ लम्भने । ग्राम्यधर्मे । सुरते । मैथुने । क्रीडारते ॥ यथा

सुखे ॥ क्रीडने ॥

रमणकम् । न० जम्बुद्वीपस्योपद्वीप विशेषे । रम्यकवर्षे ॥ यथा । एवमेवो त्तरेणैवशिवर्षाणिचतपोधन । कुरु वर्षं सिन्धुकूलाच्छुगवानवधिः स्मृ त : ॥ हिरण्मयंततोवर्षं श्वेताव धिनिगद्यते । रम्यकञ्चततोवर्षं नी लस्तस्यावधि : स्मृत : ॥ अपिच । दक्षिणे नतुश्वेतस्यनिषधस्योत्तरेण तु । वर्षं रमणकंनामजायन्ते तत्र मानवा : ॥ शुक्लाभिजनसम्पन्ना : सर्वेसुप्रियदर्शना : । दशवर्षसहस्- स्राणिशतानिदशपञ्चच ॥ जीवन्ति तेमहाभागनित्यं मुदितमानसा : ॥ इतिपाद्मे भूखण्ड : ॥

रमणा । स्त्री० रमण्याम् ॥

रमणी । स्त्री० विशेषाङ्गनायाम् । ना र्याम् ॥ रमयति०रम्यतेवाप्याम् । रम० । ल्युट् ॥ बालाख्यवृक्षे ॥ वेदिकायाम् ॥ • (*) ०

रमणीय : । त्रि० सुन्दरे । शोभने । रम० । अनीयर् ॥

रमणीयकम् । न० छन्दोविशेषे । रा न्नभद्वितयरेफदितंरमणीयकम् । इतिलक्षिते ॥

रमणीयचरण : । त्रि० सुकृतिनि । पु ण्यकर्म्मणि ॥ रमणीयंशोभनंचर- णंशीलंयस्य ॥

रमण्य : । त्रि० रमणीये ॥ रमतेऽस्मि न् । रम० । शरम्योर्ध्व यन्य : ॥

रमति : । पुं० नायके ॥ नाके ॥ कामदेवे ॥ काले ॥ रमतेऽस्मिन् । रम० । रमेर्नित्त्यति : ॥

रमा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयाया म् । सर्वत्ररमसे यस्माद्रमातस्माद्- विष्यसीतिविष्णुशापोक्तेरुक्त : श्रीदेवीभागवते ॥ हालाहलोनैव- विषं विषं रमापरं जनाव्यक्तयमेवम न्वते । योगेनजागर्त्ति निपीयतं शिव : स्मरन्रमांमुह्यतिनिद्रयाह रि :॥ रमयति । रमक्रीडा याम् । पचाद्यचि०टाप् ॥ शशिभूलराजक न्यायाम् । कल्किदेवपत्न्याम् ॥ शोभायाम् ॥०

रमाधव : । पुं०)

रमानाथ : । पुं०)

रमापति : । पुं०) विष्णौ ॥ रमाया धव: ॥ नाथ : पतिर्वा ॥ *

रमाप्रियम् । न० पद्मे ॥

रमावेष्ट : । पुं० श्रीवासे ॥

रमित : । त्रि० रतिप्रापिते ॥

रमेश्वर : । पुं० विष्णौ ॥

रम्भ : । पुं० वेणौ ॥ वैणवदण्डे ॥ वानरविशेषे ॥ महिषासुरस्यपित रि रभते । रभराभस्ये । पचाद्य च् । रभेरशबलिटोरितिनुम् ॥

रम्भा । स्त्री० कदल्याम् ॥ अपसरो भेदे ॥ दुर्गायाम् ॥ गोध्वनौ ॥ वे

म्भायाम् ॥ रभते । रभ॰ अच् । टाप् ॥ रम्यतेवा । घञ् ॥

रम्भातृतीया । स्त्री॰ व्रतविशेषकाले ॥

रम्भोरू : । स्त्री॰ स्त्रीविशेषे ॥ रम्भ॰ कदलीस्तम्भाविवऊरूयस्या : सा । ऊरूत्तरपदादौपम्येइत्यूङ् ॥

रम्य : । पुं॰ चम्पके ॥ बम्यकवर्षे ॥ न॰ पटोलमूले ॥ प्रधानधातौ ॥ त्रि॰ मनोज्ञे । हृद्ये । स्वभावसुन्दरे ॥ रम्याणांविकृतिरपिश्रियंतनोति ॥ रम्यतेक्रीडतेयत्र । रम॰ । पोरदुपधादितियत् ॥ बलकरे ॥

रम्यकम् । न॰ पटोलमूले । नीलगिरेरुदग्दशिवर्त्तमाने॰ वर्षविशेषे ॥ नीलनीरजरम्यस्यरम्यकेइदाद्दशस्थिति : । जनस्याव्दसहस्राणिन्यग्रोधफलमश्नत : ॥

रम्यपदपाठ : पुं॰ देवतापदस्तोभै : कालपूर्णे ॥

रम्यपुष्प : । पुं॰ शाल्मलिपादपे ॥

रम्यफल : । पुं॰ कारस्करवृक्षे ॥

रम्या । स्त्री॰ रात्रौ ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥

रम्र : । पुं॰ अरुणवर्णे ॥ शोभायाम् ॥

रय : । पुं॰ वेगे । वेगाख्यगुणे ॥ सवेगगतिवचनस्यप्रयोग : ॥ प्रवाहे ॥ रयत्यनेन । रयणंवा । रयगतौ । पुंसीतिघ : । रीणात्यनेनवा । रीगतिरेषणयो : । पुंसीतिघ : ॥ हलश्चेतिघञितु॰ संज्ञापूर्वकत्वा

. द्वृद्ध्यभाव : ।

रयि : । पुं॰ अन्ने । जले ॥

रराटी । स्त्री॰ ललाटे ॥

रल्लक : । पुं॰ कम्बले ॥ कम्बलमृगे ॥ पक्ष्मणि ॥ रमते । रम॰ । क्विप् । गमादीनांक्वाविति मलोप : । तुक् । लाति । ला॰ । क्विप् । रच्चासौलाश्च । स्वार्थेकन् । केऽण इतिह्रस्व : ॥ यद्वा । रमणम् । रमे : सम्पदादिक्विप् । रत्क्रीडा लक्ष्यतेऽनेन । लक आस्वादने । घ : ॥ रतं लातिवाकुन् ॥ स्त्रीणां सिंदूरमरण्याम् ॥

रल्लकभल्लकम् । न॰ सिन्दूरमरणौ । मांगडु॰ भा॰ ॥ शिर : सिन्दूरमरणि : स्त्रीणांरल्लकभल्लकमित्युक्ता: ॥ सीतारल्लकभल्लभग्नहृदय: स्वस्थानलङ्काश्वरइतिलच्यम् ॥ रल्लकोभल्लकमिव ॥

रव : । पुं॰ ध्वनौ । स्वने । शब्दे ॥ रवणम् । रुशब्दे । ऋदोरप् ॥ लघुवर्णे॰ ॥

रवण : । पुं॰ उष्ट्रे ॥ कोकिले ॥ स्वरे ॥ न॰ कांस्ये ॥ रवे । त्रि॰ शब्दने । तीक्ष्णे ॥ भगल्के ॥ चञ्चले ॥ रौति॰ तच्छील : । रु॰ । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । सुयुरुहञो युजितियुज्वा ॥

रव्थ : । पुं॰ कोकिले ॥ रौति ।

रु॰ ओङ्‌शपिहगमीत्यादिनाऽथप्र
त्ययः॥
रविः। पुं॰ सूर्य्ये। आदित्ये। दिवा
करे॥ रसान्‌आदत्ते॰ इतिरविः
। अत्ररसशब्देसलोपः वीत्यणादा
नमर्थः। वीगत्यादौइतिधातोर्वी
तिरूपम्॰ पृषोदरादित्वात्साधु
त्वम्। पृषोदरादित्वकल्पनामूल
न्तुविष्णुधर्मोत्तरवचनम्। तद्य
था। रसानांस्ततथादानाद्रविरित्य
भिधीयतेइति॥ प्रकाशानांमध्येर
विर्विष्णोर्विभूतिः॥ रूयते॰ रुङ्यते।
रुशब्दे। अचइः॥
रविकान्तः। पुं॰ सूर्य्यकान्तमणौ॥
रविचक्रम्। न॰ नराकारसूर्य्यचक्रवि
शेषे॥
रविजः। पुं॰ शनैश्चरे।
रवितनयः। पुं॰ सावर्णिकेमनौ॥
शनौ॥ यमे॥
रविनन्दनः। पुं॰ सुग्रीवाख्यवानरे
॥ वैवस्वतमनौ॥ सावर्णिमनौ॥
शनौ॥ यमे॥
रविनाथम्। न॰ बन्धुजीवके॥
पद्मे॥
रविपत्रः। पुं॰ आदित्यपत्रक्षुपे॥
रविपार्श्वगः। पुं॰ चण्डांशोः पा
र्श्वकेषु॥ तेयथा। माठरः पिङ्ग
लोदण्डश्चण्डांशोः पारिपार्श्वि-
काः॥ अपिच। वाङ्कुः शोषः खरः

पक्षीदारकोजानुकारकः। पिङ्गौ
यजस्वपुरुषः प्रासयातप्रतापकौ॥
आश्विनेयौतथादण्डीकुल्माषः पा
र्श्वगारवेः॥
रविप्रियः। पुं॰ आदित्यपत्रे॥ र-
क्तकरवीरे॥ लकुचे॥ न॰ ताम्रे
॥ रक्तकमले।
रविप्रीता। स्त्री॰ सुवर्चलायाम्॥
रविरत्नकम्। न॰ माणिक्ये॥
रविलोचनः। पुं॰ विष्णौ॥ रविर्लो
चनमस्यविराडात्मनइतिरविलोच
नः॥
रविलोहम्। न॰ ताम्रे॥
रविसंज्ञकम्। न॰ ताम्रे॥
रविसुतः। पुं॰ सुग्रीवे॥
रविसूनुः। पुं॰ शनौ।
रवीन्दम्। न॰ पद्मे॥
रवीषुः। पुं॰ कामे॥
रशना। स्त्री॰ काञ्च्याम्। कटिभूषणे
॥ अश्नुते। अशूङ्‌व्याप्तौसङ्घा
तेच। अशेर्नित्। अशेरशचेति
युच्॰ धातोरशादेशः॥ यद्वा।
रशति। रशशब्देसौत्रः। बहुलम
न्यत्रापीतियुच्॥ जिह्वायाम्।
रश्मिः। पुं॰ दीधितौ॥ पक्ष्मणि।
नेत्रपत्रे॥ अश्वरज्जौ। प्रग्रहे।
रथादियुक्ताश्वादीनांसंयमनरज्जौ
। अश्नुतेनेनवा। अशू॰। अश्नोते
रशचेतिमिः॥ सूर्य्यस्यरश्मिना

अलादानादानेयथा । तेजोभिःसर्व लोकेभ्योब्यादत्तेरश्मिभिर्जलम् । स मुद्राद्वायुसंयोगाद्वहन्त्यापोगभस्तयः ॥ ततस्तुपयसांकालेपरिवर्त्तन्दिवा करः । नियच्छत्यपोमेघभ्यः शुक्ला शुक्लैस्तुरश्मिभिरिति ॥ अभयादव: । तासांशतानिचत्वारिरश्मीनांवृष्टिसर्जने । शतत्रयंहिमोत्सर्गेताव द्गर्भस्यसर्जने ॥ आनन्दाश्चहिमे ध्याश्चनूतना: पूतनाइति । चतुः शतं वृष्टिवाहास्ता: सर्वाश्चमृतास्त्र य इति ॥

रश्मिपति: । पुं॰ आदित्यपत्रपे ॥

रस: । पुं॰ गन्धरसे ॥ जले ॥ विषे ॥ वीर्ये ॥ द्रवे ॥ रोगे ॥ स्वादे ॥ रस नायाश्चेगुणे ॥ सचकालसहायभू मिवियदनिलानलसंसर्गेणपरिणामा न्तरंगत: षड्विधोभवति । तत्र पृथिव्यम्बुगुणबाहुल्यान्मधुर: १ । तोयाग्निगुणबाहुल्यादम्ल: २ । पृ थिव्यग्निगुणबाहुल्याल्लवण: ३ । वाय्वग्निगुणबाहुल्यात्कटुक: ४ । वाय्वाकाशगुणबाहुल्यात्तिक्त: ५ । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्कषा य: ६ । आपोरसानामाधारकार णम् ॰ अतआप्योनाम । अपांपृथि व्यामनुप्रवेशात्पृथिव्याधारकार णमेव । तेनजलक्षितीअपितदाधा रतयारसानामभिव्यक्तौकारणं । अभिव्यक्तेश्चमधुरादिरूपमन्तरेणास त्वात्॰ मधुरादिविशेषेपिजलक्षिती कारणं । अन्यादयस्तुत्रयोमीरसत यामधुरादिविशेषप्राधान्येननिमि त्तकारणम् । तद्व्यतिरेकेणाम्लादि रसाभावात् । रसाभिव्यक्तेश्च॰ अ न्यादिभूतत्रयसन्निधानंविनानुपल ब्धेरभिव्यक्तावपि॰ अन्यादीनांकार णत्वम् । अत्राहमाधवाचार्य्यः । कफवातौवातकफौवातः पित्तश्चवृ द्धिगमौ । त्रिभिराद्यैस्त्रिभिरन्त्यै स्त्रिभिराद्यपरैस्तदन्यैश्च १ ॥ अ न्त्याद्याद्यमाद्यान्त्यावन्त्यंकोपशमं मलम् । मध्यमध्यंतरोमध्यंप्रयोगा न्नयतस्त्रिकौ ॥ २ ॥ आद्यमध्यंच यन्त्यन्त्यं मधुराद्या : शमेतरौ । आ द्यं मध्यान्त्यमाद्यश्चमध्यमान्तिमम न्तिमम् ॥ ३ ॥ आद्यं मध्यश्चमध्या न्त्यमाद्यमध्यान्तिमंक्रमात् । आद्य दोषंरसा : प्राय: प्रयोगपरिशीलि ता इति ॥ ४ ॥ मधुराम्ललवणक टुतिक्तकषाया: षड्रसा: । तत्रत्रि भिराद्यैर्मधुराम्ललवणै: कफवातौ यथाक्रमम् वृद्धिगमौवात: । यातइ त्यर्थ: । कफोवृद्धिं यातिवात:शमंया तीत्यर्थ: । वातइतिवागतिगन्धनयो रित्यस्यधातोरूपम् । वातइतिसर्व त्रसम्बध्यते ॥ अन्त्यैस्त्रिभि : कटु तिक्तकषायै : वातकफौवृद्धिगमौ

वातः वातोऽवृद्धिं वाति कफः शमं यातीत्यर्थः ॥ आद्यपरैस्तदन्त्यैरेवं पित्तं वृद्धिं वाति अर्थवशाद्वचनविपरिणामः। आद्यो मधुरः तस्मात्परैरम्ललवणकटुकैस्त्रिभिः पित्तं वृद्धिं याति तदन्यैस्तेभ्योऽन्यैर्मधुरतिक्तकषायैः शमं याति। केचित्तु तदन्त्यैरित्येवम्पठित्वा स अन्त्यैरेवेति विग्रहं कृत्वा स मधुरः अन्त्यौ तिक्तकषायौ तैर्मधुरतिक्तकषायैरिति व्याख्यानयन्ति ॥ पिण्डार्थस्तु॰ कफवातौ॰ वातकफौ॰ त्रिभिराद्यै- स्त्रिभिरन्त्यैश्च यथासङ्ख्यं [illegible] वातः। पित्तं च त्रि[illegible]तद न्यैर्वृद्धिशमौ यातीत्यर्थः ॥ १ ॥

अन्त्येति। अन्त्यस्त्रिकः कटुतिक्तकषायाख्यः। त्रयाणां सङ्घः त्रिकः। आद्यस्त्रिको मधुराम्ललवणाख्यः, एतौ द्वौ त्रिकौ॰ आद्यं मरुतं वातं कोपशमौ नयतः। मध्यमध्येतरौ त्रिकौ मध्यश्च मध्यौ च विद्यन्ते यस्मिन्नसौ मध्यः इतरश्चेतौ त्रिकौ॰ मधुराम्ललवणाः आद्यस्त्रिकः॰ तत्र मध्योऽम्लः प्रथमातिरिक्तकारणाऽभावात् स्वादम्ललवणकटुतिक्तकषायेषु षट्सु मध्यौ लवणकटू स मध्यस्त्रिकः इतरोऽस्मादन्यो मधुरतिक्तकषायाख्यः॰ एतौ मध्यं वातपित्तकफेषु पित्ताख्यं क्रमेण कोपशमौ नयतः। अन्त्यं कफम् आद्यान्त्यौ॰ आद्यस्त्रिको

मधुराम्ललवणाख्यः। अन्त्यस्त्रिकः कटुतिक्तकषायाख्यः क्रमेण कोपशमौ नयतः ॥ २ ॥ (+)

मधुराद्याः षड्रसाः प्रयोगेषु अभ्यासादिना परिशीलिता अभ्यस्ताः क्रमेण आद्यमध्यमान्त्यमित्यादीन् प्रायो बाहुल्येन॰ शमेतरौ शमं प्रशममितरं कोपं ते नयन्ति प्रापयन्ति। तत्र मधुर आद्यमध्यम् आद्यश्च मध्यश्चेति द्वन्द्वैक्यम्। आद्यं वायुम् मध्यं पित्तं शमं नयति। अन्ते भवमन्त्यं कफं कोपं नयति ॥ अम्लः आद्यं वायुं शमं नयति मध्यान्त्यम् पित्तकफौ कोपं नयति ॥ लवणः आद्यं वायुं शमं नयति मध्यमान्तिमं पित्तं कफौ कोपं नयति ॥ कटुरन्तिमं कफं शमं नयति आद्यं मध्यञ्च वातपित्तौ कोपं नयति। तिक्तः मध्यान्त्यं पित्तकफौ शमं नयति आद्यं वायुं कोपं नयति ॥ कषायः मध्यान्तिमं पित्तकफौ शमं नयति आद्यं वायुं कोपं नयति प्रायः इति व्यभिचारात्। यथा मधुरः शीतापि जीर्णौ कफं शमयति। मधुरो रसो वायुं कोपयति। एवं कटुकोऽपि रसो नो वायुं शमं नयति। एवमम्लादिष्वपि कचिद्व्यभिचारः ॥ ३ ॥ ४ ॥ तदुक्तं चरके।

रसनार्थो रसस्तस्य द्रव्यमापः क्षितिस्तथा ; निर्वृत्तौ च विशेषे च प्रत्ययाः

स्वादयस्तय : ॥ एतैश्चरसा : परस्य रसंयोगात्सप्तपश्चाशद्भवन्तीतिचक्र पाणिदत्त : ॥ अपिच । स्वादम्ललवणास्तिक्ता : कटुकश्चकषायक : । अमीतुषड्रसा : ख्याता : निर्बलो अपर : पर : ॥ न्यायमतेतु । रस स्तुरसनायाह्योमधुरादिरनेकधा । सहकारीरसज्ञायानित्यस्वादिचपूर्ववत् ॥ सहकारीति॰रासनज्ञानेर सकारणमित्यर्थ : । पूर्ववदिति । जलपरमाणोरसोनित्य : अन्य : सर्वोपिरसोऽनित्यइत्यर्थ : ॥ शृङ्गारादौ ॥ तेयथा । शृङ्गारहास्यकरुणारौद्रवीरभयानका : । बीभत्साद्भुतसंज्ञौचेत्यष्टौनाट्ये रसा : स्मृता : ॥ अयम्ब्दात्॰शान्तोपिनवम : स्मृतोवात्सल्यं दशम : स्मृत : । अष्टाविंशप्रसिद्धत्वादित्यप्यान्यचविस्तर : ॥ देहस्थधातुप्रभेदे । रसिकायाम् । स्वेदमातरि । चर्मसारे । रक्तसारे ॥ भुक्तस्यपक्कस्यसारभूतोयोद्रव : सरस : सोपिपच्यते । इतिभिषज : ॥ अस्यस्वरूपमाह : । यथा । सम्यक्पक्कस्यभुक्तस्यसारोनिगदितोरस : । सतुद्रव : सित : शीत : स्वादु : स्निग्धश्चलोभवेत् ॥ तस्य स्थानमाह । सर्वदेहचरस्यापिरस स्यहृदयंस्थलम् । समानमरुता पूर्वंयदयं हृदयेधृत : ॥ तस्यकर्मा ह्याह । आरुह्यधमनीर्गत्वाधातून् सर्वानयंरस : । पुष्णातितद्नुस्नेहैर्व्याप्रोतिचतनुंगुणै : ॥ गुणै : शीतस्निग्धपोषकत्वै : ॥ मन्दवह्निविदग्धस्तुकटुर्वाम्लोभवेद्रस : । सकुर्याद्दहूलान्रोगान्विषक्कत्यंकरोत्यपि ॥ पारदे ॥ रसायनार्थिभिर्लोकै : पारदोरस्यतेयत : । ततोरसइतिप्रोक्त : सचधातुरपिस्मृत : ॥ रागे ॥ तृष्णायाम् ॥ सुद्रसुख रागे ॥ सविकल्पकानन्दे रसयति॰आस्वाद्यते । रसआस्वादने । चुरादिरदन्त : । एरच् ॥ रस्यते॰ ऽऽस्वाद्यतेऽनेनवा । कर्मणिघञ् । अलिपस्यस्थानित्वान्नवृद्धि : ॥ भोगासारोरसइत्यन्यच ॥ षष्ठाङ्कं ॥ लघ्वादिचिह्निते ० । ऽ ॥ मात्रामाने । न॰ बोले ॥

रसक : । पुं॰ सिष्कायमांसे । न॰ खर्परीतुत्थे ॥ येगुणास्तुत्थकेप्रोक्तास्तेगुणारसकेस्मृता : ॥

रसकर्पूर : । पुं॰ न॰ कर्पूररसे । रसकपूर इतिख्याते ॥

रसकेशरम् । न॰ कर्पूरे । सिताभ्रे ॥

रसगन्ध : । पुं॰ गन्धरसे । बोले ॥ गन्धवान् रसोऽस्य । राजदंतादि : ॥

रसगन्धक : । पुं॰ गन्धरसे । बोले

॥ स्वार्थे कन्प्रत्ययः ॥ गन्धके ॥
रसगर्भम् । न० रसाञ्जने ॥ रसोगर्भोऽस्य ॥ हिङ्गुले ॥
रसघ्नः । पुं० टङ्कणे ॥
रसजम् । न० रक्ते ॥ रसाञ्जने ॥ मद्यकीटे ॥ गुडे ॥
रसज्ञः । त्रि० रसिके ॥ रसं जानाति । ज्ञा० । आतोनुपसर्गे कः ॥
रसज्ञा । स्त्री० जिह्वायाम् ॥ टाप् ॥
रसज्ञेष्टः । पुं० मधुररसे ॥ रसज्ञानामिष्टः ॥
रसज्येष्ठः । पुं० मधुररसे ॥ शृङ्गाररसे ॥
रसत् । त्रि० गर्जति ॥ रसति । रसशब्दे । लटः शतृ ॥
रसतेजः । न० रक्ते ॥
रसशब्दः । पुं० सशब्दमेघे ॥
रसदालिका । स्त्री० पुण्ड्रकेक्षौ ॥
रसद्रावी । पुं० मधुरजम्बीरे ॥
रसधातुः । पुं० पारदे ॥
रसधेनुः । स्त्री० दानार्थेक्षुरसनिर्मितधेनौ ॥
रसनम् । न० स्वदने । स्वादे ॥ ध्वनौ ॥ रसग्रहणलिङ्गेन्द्रिये । जिह्वायाम् ॥
रसना । स्त्री० रास्नायाम् ॥ काञ्च्याम् ॥ रज्जौ ॥ गन्धालिकायाम् ॥ जिह्वायाम् ॥ अस्याः शुभाशुभलक्षणं यथा । कृष्णाजिह्वाभवेद्य-

स्यसमलायदिवाभवेत् । नपापवान् भवेन्मर्त्यस्तथा स्थूलायथाभवेत् ॥ श्वेतजिह्वानराः ज्ञेयाः शौचाचारविवर्ज्जिताः । पद्मपत्रसमाजिह्वासूक्ष्मादीर्घासुशोभना ॥ नस्थूलानातिविस्तीर्णायेषांतेमनुजाधिपाः । निम्नदीर्घाचक्रस्वाचरक्ताग्ररसनायदि ॥ सर्वविद्याप्रवक्तासौभवेन्नास्त्यत्रसंशयः ॥ रसयति । रसआस्वादने । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ रसयन्त्यनया । ण्यासश्रन्थेतियुच्वा ॥ रसति । रसशब्दे । बहुलमन्यत्रापीतिवायुच् ॥
रसनाथः । पुं० पारदे ॥
रसनायकः । पुं० शिवे ॥
रसनालिट् । पुं० कुक्कुरे ॥
रसनेत्रिका । स्त्री० मनःशिलायाम् ॥
रसपाकजः । पुं० गुडे ॥
रसफलः । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥
रसभवम् । न० रक्ते ॥
रसमर्द्दनम् । न० पारदचूर्णीकरणे ॥
रसमानः । त्रि० कूजनशीले ॥ रसते: परस्मैपदित्वात् । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश्प्रत्ययेनशानच् ॥
रसमारणम् । न० पारदस्यमारणे ॥
रसमूर्च्छनम् । न० पारदस्यमूर्छाकरणे ॥

रसराजः । पुं० पारदे ॥ रसाञ्जने ॥

रसवान् । त्रि० सरसे ॥

रसवती । स्त्री० पाकस्थाने । महान-से ॥ रसाः सन्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप् । उगितश्चेतिङीप् ॥

रसशेषः । पुं० पारदे ॥

रसविक्रयी । त्रि० इक्ष्वादिरसविक्रेतरि ॥

रसवित्तद् । त्रि० रसज्ञे ॥

रसशेषः । पुं० अपक्वरसे ॥ भुक्तस्य पक्वस्य सारभूतो योद्रवः सरसः । स चापक्वः सरसशेष इत्युच्यते ॥

रसशोधनम् । न० टङ्कणे ॥ पारदशुद्धौ ॥

रससिन्दूरम् । न० सिन्दूररसाख्यौषधे ॥

रसस्थानम् । न० हिङ्गुले ॥ हृदये ॥

रसा । स्त्री० रसनायाम् । रास्नायाम् ॥ पाठायाम् ॥ शल्लक्यामोषधौ ॥ कङ्ग्वाम् ॥ भूमौ ॥ द्राक्षायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ रसोस्यामस्ति । अर्श आद्यच् ॥ रस्यतेवा रसः आस्वादनेचुरादावदन्तः । घञ् ० अजा ॥

रसाखन: । पुं० कुक्कुटे ॥

रसाग्रजम् । न० रसाञ्जने ॥

रसाञ्जनम् । न० रसजाताञ्जनविशेषे । रसगर्भे । तार्क्ष्यशैले । रसवत् ० रसौत इतिभाषा ॥ रीत्यानुभाय मानायांतत्किट्टन्तुरसाञ्जनम् । तद्भावेतुकर्तव्यंदार्वीक्वाथसमुद्भवम् ॥ इतिराजनिघण्टः । अपिच । दार्वीक्वाथसमंक्षीरंपाकंनीत्वाय थाघनम् । तदारसाञ्जनाख्यंतन्नेत्रयोः परमंहितम् ॥ रसाञ्जनंतार्क्ष्यशैलंरसगर्भञ्चताक्ष्यजम् । रसाञ्जनंकटुश्लेष्मविषनेत्रविकारनुत् ॥ उष्णंरसाञ्जनंतिक्तंछेदनंव्रणदोषहृत् । इति ॥ रसयुक्तमञ्जनम् । शाकपार्थिवादि ॥

रसाढ्यः । पुं० आम्रातके ॥ त्रि० सरसे ॥

रसातलम् । न० पाताले ॥ रसायाभुवस्तलमधः ॥

रसात्मकः । त्रि० रसस्वभावे ॥ रस आत्मायस्य ॥

रसादानम् । न० शोषणे ॥ रसानामादानम् ॥ भूमिदाने ॥

रसाधारः । पुं० सूर्ये ॥ रसस्याधारे ॥

रसाधिकः । पुं० टङ्कणे ॥ अधिकरसे ॥

रसाधिका । स्त्री० काकोलीद्राक्षायाम् ।

रसाभासः । पुं० अनौचित्यविशिष्टरसे ॥

रसाम्लः । पुं० अम्लवेतसे ॥ न० वृक्षाम्ले ॥ चुक्रे ॥

रसायकः । पुं० तृणविशेषे ॥

रसायनम् । न० जराव्याधिजिदौषधे ॥

॥ नसूतेनविनाकान्तंनकान्तेनविनारसः । सूतकान्तसमायोगाद्रसायनमुदीरितमितिराजनिर्घण्टः ॥ भावप्रकाशेतल्लक्षणादिर्यथा । यज्जराव्याधिविध्वंसिवयस्तम्भकंतथा । चक्षुष्यंबृंहणंवृष्यंभेषजंतद्रसायनम् ॥ दीर्घमायुः स्मृतिंमेधामारोग्यंतरुणंवयः । देहेन्द्रियबलंकान्तिंनरोविन्देद्रसायनात् ॥ विशेषस्तुभावप्रकाशादिषुद्रष्टव्यः ॥ विषे ॥ कटौ ॥ तक्रे ॥ पुं॰ पक्षिराजे । गरुडे ॥ विडङ्गे ॥

रसायनफला । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥ रसायनानिफलान्यस्याः ॥

रसायनश्रेष्ठः । पुं॰ पारदे ॥

रसायनी । स्त्री मञ्जिष्ठायाम् ॥ गुडूच्याम् काकमाच्याम् ॥ महाकरञ्जे ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ मांसच्छदायाम् ॥

रसालः । पुं॰ आम्रे ॥ इक्षौ ॥ रसमलति । अल॰ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । रसेनअलति॰ अच्यतेवा॰ पूर्यते॰ पूरयतिवा । अलेरच॰च-अ॒ ॥ पनसे ॥ कुन्दरुष्के ॥ गोधूमे ॥ पुण्ड्रकनामेक्षौ ॥ न॰बोले ॥ सिह्लके ॥

रसालवटः । पुं॰ यत्रपुर्यांवटयक्षिणीस्थाने ॥

रसालसा । स्त्री॰ नाड्यां ॥ नसूतेनविनाकान्तं...

रसाला । स्त्री॰ रसनायाम् । जिह्वायाम् ॥ दूर्वायाम् ॥ विदार्याम् द्राक्षायाम् ॥ शिखरिणीतिप्रसिद्धायाम् । मार्जितायाम् ॥ अस्याः करणप्रकारोयथा । आर्द्धमाढिषमम्लमम्लुरङ्कितंदध्याढकंशर्करांशुभ्रांप्रस्थयुगोन्मितांशुचिपटेकिञ्चित्क्षिपेत् । दुग्धेनार्द्धकमेनमृत्मयनवस्थाल्यांदृढंस्नावयेदेलालवङ्ग-चन्द्रमरिचैर्योग्यैस्तदायोजयेत् ॥ भीमेनप्रियभोजनेनरचितानाम्नारसालात्वयंश्रीकृष्णेनपुरापुनः पुनरियंप्रीत्यासमास्वादिता । एषायेनरसस्तवर्जितदिनेसंसेव्यतेनित्यशस्तस्यस्यादतिवीर्यवृद्धिरनिशंसर्वेन्द्रियाणांबलम् ॥ ग्रीष्मेतथाशरदियेरविशोषिताङ्गायेचप्रमत्तवनितासुरतातिखिन्नाः । येचापिमार्गपरिसर्पणशोषगात्रास्तेषामियंवपुषिपोषणमाशुकुर्यात् ॥ रसालाशुक्रलावल्यारोचनीवातपित्तजित् । दीपनीबृंहणीस्निग्धामधुराशिशिरासरा ॥ रक्तपित्तंतृषांदाहप्रतिश्यायंविनाशयेदिति ॥ अपिच । आर्द्धाढकंसुचिरपर्युषितस्यदध्नः खण्डस्यषोडशपलानिशशिप्रभस्य । सर्पिष्पलंमधुपलंमरिचंद्विकर्षंशुण्ठ्याः पलार्द्धमपिचार्द्धपलंचतुर्णाम् ॥ सूक्ष्मपटेललनयाम्रदुपाणिघृ...

शाकपूरधूलिसुरभीकृतपाचसंस्था एषाह्यकोदरकृतासरसा रसालाया स्वादिताभगवतामधुसूदनेनेति ॥ रसान् आलाति । ला० । मूलविभुजादित्वात्कः । टाप् ॥

रसालिहा । स्त्री० शीर्णमालायाम् । पृथक्पर्ण्याम् । चाकुलिया० इ० गौ० दे० भाषा ॥

रसाली । स्त्री० पुंड्रकेक्षौ ॥

रसाश्वासा । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥

रसास्वादः । पुं० अखण्डरसस्यावलम्बनेनानिर्विषयतने : सविकल्पकानन्दास्वादने । धन्योहमित्याद्यानन्दाकारवृत्तौ ॥

रसास्वादी । पुं० भ्रमरे ॥ त्रि० रसास्वादविशिष्टे ॥ रसानामास्वादी ॥

रसाढ्यः । पुं० सरलद्रुमरसे ॥

रसिकः । पुं० सारसखगे । तुरंगे ॥ हस्तिनि ॥ त्रि० सरसे । रसज्ञे । रसिया० इ० भा० रसोस्त्यस्यास्मिन् वा ठन् ॥

रसिका । स्त्री० रसालायाम् ॥ इक्षुरसे ॥ कटिसूत्रे । काञ्च्याम् ॥ रसनायाम् ॥ रागवत्याम् । रसीली० इ० भा० ॥ टाप् ॥

रसिकेश्वरः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ वृन्दावनान्तरे रम्ये रासोत्सवसमुत्सुकम् । रासमण्डलमध्यस्थं नमामि रसिकेश्वरम् ॥

रसिकेश्वरी । स्त्री० श्रीराधिकायाम् ॥

रसितम् । न० रुते ॥ स्तनिते । मेघनिर्घोषे ॥ त्रि० स्वर्णादिखचिते । स्वर्णादिलिप्ते ॥ रसशब्दे । भावे क्तः ॥

रसितवान् । त्रि० आस्वादितवति ॥ रस आस्वादने । क्तवतुप्रत्ययः ॥ उगितश्चेति ङीपि० रसितवती ॥

रसुनः । पुं० कन्दविशेषे । लशुने ॥

रसेन्द्रः पुं० पारदे । रसानामिन्द्रः ॥

रसोत्तमः । पुं० मुद्गे । श्रेष्ठरसे ॥ त्रि० तद्वति ॥

रसोद्भवम् । न० हिङ्गुले ॥ त्रि० रसजाते ॥

रसोनः । पुं० लशुने । रसोनके ॥ रस आस्वादने० चुरादिरदन्तः । ऊनः । पातकहेतुत्वात् । ऊन परिहाणे । चुरादिरदन्तः । एरच् । घञ् वा ॥ लशुनस्तु रसोनः स्यादुग्रगन्धो महौषधम् । अरिष्टो म्लेच्छकन्दश्च यवनेष्टो रसोनकः ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । यदामृतं वैनतेयो जहार सुरसत्तमात् । तदा ततोऽपतद्बिन्दुः स रसोनोऽभवद्भुवि ॥ पञ्चभिश्च रसैर्युक्तो रसेनाम्लेन वर्जितः । तस्माद्रसोन इत्युक्तो द्रव्याणां गुणवेदिभिः ॥ कटुकश्चापि मूलेषु तिक्तः पत्रेषु संस्थितः ।

नालिकषायउद्दिष्टोनालाग्रेलवणः स्मृतः ॥ वीजेतुमधुरः प्रोक्तोरसस्तद्गुणवेदिभिः ॥ तस्यभक्षणगुणाः। रसोनोवृंहणोवृष्यः स्निग्धोष्णः पाचनः सरः। रसेपाकेचकटुकस्तीक्ष्णोमधुरकोमतः ॥ भग्नसन्धानकृत्कण्ठ्योगुरुः पित्तास्रवृद्धिदः। वलवर्णकरोमेधाहितोनेत्र्योरसायनः ॥ हृद्रोगजीर्णज्वरकुक्षिशूलविबन्धगुल्मारुचिकासशोफान्। दुर्नामकुष्ठानलसादजन्तुसमीरणश्वासकफांश्चहन्ति ॥ मद्यंमांसंतथाम्लञ्चहितंलशुनसेविनाम्। व्यायाममातपंरोषमतिनीरपयोगुडम्। रसोनमश्नन्पुरुषस्त्यजेदेतन्निरन्तरं ॥

रसोनकः। पुं॰ रसोने। स्वार्थेकन् ॥

रसोपलम्। न॰ मौक्तिके ॥

रसौदनम्। न॰ पुं॰ मांसरसेनसिक्तओदने। रसोदनोगुरुर्वृष्योवल्योवातज्वरापहः ॥

रस्नम्। न॰ द्रव्ये ॥ रस्यते॰आस्वाद्यते। रस॰। टषिशुषिरसिभ्यः किदितिनः ॥

रस्यम्। न॰ रक्ते। त्रि॰ आस्वाद्ये। मधुररसप्रधाने ॥

रस्या। स्त्री॰ पाठायाम्। रास्नायाम् ॥

रहः। अ॰ विजने। विविक्ते ॥ रह्यते। रहेरसुन् ॥ रमन्तेऽत्रवा। रसेर्देशेहचेत्यसुन्॰हान्तादेशश्च ॥

रहः। न॰ तत्त्वे ॥ रते। गुह्ये ॥ रह्यते। रहत्यागे। असुन् ॥ यद्वा। रमन्तेऽत्र। रमेर्देशेहचेत्यसुन्हान्तादेशश्च ॥

रहस्यम्। त्रि॰ अभिप्राये। उपनिषदि ॥ उपासने। अतिगोप्ये ॥ गोपनीयत्वंसर्वत्रसमानम् ॥ रहस्यरोमस्पर्शनिषेधोयथा। नसर्पशस्त्रैःक्रीडेत्तस्मान्निखानिचनस्पृशेत्। रोमाणिचरहस्यानिनाशिष्टेनसहाव्रजेत् ॥ द्रू॰ रहोभवम् दिगादित्वाद्यत् ॥

रहस्या। स्त्री॰ सरिद्विशेषे ॥ पाठायाम् ॥ रास्नायाम्। टाप् ॥

रहितः। त्रि॰ वर्ज्जिते ॥

रहूगणः। पुं॰ पुराणप्रसिद्धेसिन्धुसौवीरदेशयोर्नृपतिविशेषे ॥

रा। स्त्री॰ दाने ॥ काञ्चने। विभ्रमे ॥

राका। स्त्री॰ पूर्णेन्दुपूर्णिमायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ कच्छूरोगे ॥ नवजातरजःस्त्रियाम् ॥ रातिशुभम्। रा दाने। कृदाधारार्चिकलिभ्यःकः। इत्यौणादिकःकप्रत्ययः। बाहुलकाद्गुकस्येत्संज्ञा। संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वात्कित्वाद्गुणाभावइतिहृस्वोन ॥

राकिनी। स्त्री॰ दुर्गायामनुचरीविशेषे ॥

राक्षस : । पुं॰ कौणपे । क्रव्यादे । आशरे । रात्रिचरे । यातुधाने ॥ रक्षन्त्यस्मात् । रक्षपालने । असुन् । प्रज्ञाद्यण्॰ राक्षस : । स्वार्थिका : प्रकृतितो लिङ्गवचनान्यतिवर्त्तन्तइति पुंस्त्वम् ॥ विवाहविशेषे । यथा । हत्वाच्छित्वाचभित्वाचक्रोशन्तींरुदतीं गृहात् । प्रसह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते ॥ रक्षसइवायम् । अण् । षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥ यथा । कोद्रवा : शालिमुद्गाद्यपीडान्तेवरवर्णिनि । सर्वौषधानिधान्यानिराक्षसेनिष्ठुरा : प्रजा : ॥

राक्षसिका । स्त्री॰ राक्षसीसङ्क्रान्तौ ॥

राक्षसी । स्त्री॰ चण्डायाम् । धनहर्यामोषधौ ॥ कौणप्याम् । राक्षसस्त्रियाम् । दंष्ट्रायाम् । डाढ दाढ॰ इ॰ भा॰ ॥ सायाह्नवेलायाम् ॥ सूर्यसंक्रान्तिविशेषे ॥ यथा । शनौतीक्ष्णसंज्ञे भवेद्राक्षसीसासुखायान्त्यजानांतदामासमेकम् ॥ तामस्यांप्रकृतौ ॥ अविहितहिंसाहेतुर्द्वेषप्रधानाराक्षसीप्रकृति : । वैदिकनिषेधातिक्रमेणस्वभावसिद्धरागद्वेषानुसारिसर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतुभूतातामसी हिंसाप्राधान्येनद्वेषप्राबल्याद्राक्षसीत्वमस्या : ॥ रक्षसइयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

राक्षसेन्द्र : । पुं॰ रावणे ॥

राक्षा । स्त्री॰ लाक्षायाम् ॥ रक्ष्यतेऽनया । रक्ष॰ । गुरोश्चहलइत्य : । प्रज्ञाद्यण् । अजादित्वाट्टाप् ॥

राग : । पुं॰ मात्सर्ये ॥ लोहितादिषु ॥ जपाकुसुमादिद्रव्ये ॥ क्लेशादौ ॥ अनुरागे । परस्परप्रीतौ । स्नेहे ॥ तल्लक्षणंयथा । सुखमप्यधिकंचित्तेसुखत्वे नैवरज्यते । यतस्तुप्रणयोत्कर्षात् सरागइतिकीर्त्यते ॥ इति ॥ सुखानुशयिनि । साधनरहितस्यापि॰ सर्वंसुखजातीयंमेभूयादितिविपर्यविशेषे । महामोहे ॥ मोहादनुभूयमानंसुखमनुशेतेकश्चिद्वृत्तिविशेषोराजस : सर्वंसुखजातीयंमेभूयादिति । तच्चदृष्टादृष्टसामग्र्यभावात्सम्पादयितुमशक्यम्॰ अत : सचित्तंकलुषीकरोति । यदातु॰ सुखिषुप्राणिष्वयंमैत्रींभावयेत्॰ सर्वेप्येतेसुखिनोमदीयाइति॰ तदातत्सुखंस्वकीयमेवसम्पन्नमितिभावयतस्तस्यरागोनिवर्त्तते । यथास्वस्यराज्यनिवृत्तावपिपुत्रादिराज्यमेवस्वकीयंराज्यंतद्वत् । निवृत्तेचरागे॰ वर्षाव्यपायेजलमिवचित्तंप्रसीदति ॥ रज्यतेविषयेषुपुरुषोऽनेनेति व्युत्पत्त्या॰ कामे । गर्वे । ततत्तत्फलतृष्णायाम् ॥ प्राप्तोविषय : क्षयकारणंसत्यपिनक्षीयतामित्येवमा

कारश्चित्तवृत्तिविशेषोरञ्जनात्मारा
गः॥ सदाकामाभिनिविष्टस्वरूपो
भिष्वङ्गोरागः॥ शोभनाध्यासनि
बन्धनोविषयेषुरञ्जनात्मकश्चित्तवृ-
त्तिविशेषोऽत्यन्ताभिनिवेशरूपोरा-
गः॥ रागोलिङ्गमबोधस्यचित्तव्या
यामभूमिषु । कुतः शाद्वलतातस्य
यस्याग्निः कोटरेतरोः॥ रागाद्
यः सन्तुकामंनतद्भावोपराध्यति ।
उत्खातदंष्ट्रोरगवद्विद्याकिंकरिष्य
तीतिचाचार्यः॥ सितादीनांवि-
कारविशेषे॥ यथा । सितामध्वा-
दिमधुरोद्राक्षादाडिमजोरसः ।
विरलश्चेत्कृतोरागइति॥ गान्धा-
रादौ॥ नृपे॥ चन्द्रे॥ सूर्ये॥ लाक्षा
दौ॥ रक्तिमत्त्विषि॥ रञ्जने॥ गा
नशास्त्रीयरागेषु॥ यथा । भरतम-
ते॰हनुमन्मतेचरागः षड्विधः ।
तेषांनामानियथा । भैरवः १ कौ
शिकः २ हिन्दोलः ३ दीपकः ४ श्रीरागः ५ मेघः । हनु-
मद्भरतयोर्मतेप्रत्येकमेषांपञ्चरागि-
ण्यः सोमेश्वरकलानाथयोर्मतेप्र-
त्येकमेतेषांषड्रागिण्यः । एतेषांप्र-
त्येकमष्टौपुत्राः एकैकापुत्रभार्या-
च॥ कलानाथसोमेश्वरमतेषड्रागा
यथा । श्रीरागः १ वसन्तः २ पं
चमः ३ भैरवः ४ मेघः ५ नट
नारायणः ६ । इतिनानासङ्गीत

शास्त्रम्॥ अथरागस्यव्युत्पत्तिसङ्
ख्यास्थानानि । यैस्तुचेतांसिरज्य-
न्तेजगत्त्रितयवर्त्तिनाम् । तेराग
इतिकथ्यन्तेमुनिभिर्भरतादिभिः
॥ गोपीभिर्गीतमारब्धमेकैकंकृष्ण
सन्निधौ । तेनजातानिरागाणांस-
हस्राणितुषोडश॥ रामेषुतेषुषड्
त्रिंशद्रागाजगतिविश्रुताः॥ काल
क्रमेणतत्रापिह्रासएवतुदृश्यते॥
केचिदुद्दिष्टारागाः सर्वेसन्तीति
निश्चितम् । मेरोरुत्तरतः पू-
र्वेपश्चिमेदक्षिणेतथा॥ समु-
द्रकण्ठेयेदेशास्तत्रामीषांप्रचारणा
। तथाच । अङ्गवङ्गकलिङ्गतै
लिङ्गभूलिङ्गवङ्गसुरङ्गपूपलङ्कखिल
ङ्गसौवीरकौरकाश्मीरनाभीरनाहौ
रसिन्धुजालन्धरमगमगधनिषधम
लयहौहयगजाह्वयमालवजालवम
रुमरुचोलोत्कलकुन्तलसिंहलहरि
केलकेरलकोशलमच्छिवालमल्लभल्ल
सौविदर्भवातकिञ्जातगुजरातगुर्ज्ज
रकांजरगौडद्रविडोड्रान्तर्वेदिका
द्वीपाञ्चालसौराष्ट्रशवरलौहावरव
शकीकशवरूपकामरूपहरिगर्भवि
दर्भदुर्मटवाटकोकटदेवङ्गमटङ्कन
नाटभोटकवाटकरहाटकर्णाटकुन्ति
कावन्तिकृकनकाञ्चकान्यकुब्जभोज
काम्बोजतोजतुखारविहारवलिहा
रराजगेहविदेहवाह्लीकपञ्चरीकणी

गन्धर्वादिदेशेषु रागाः प्रचरन्ती
ति ॥ यस्यश्रवणमात्रेणरञ्ज्यन्ते स
कलाः प्रजाः । सर्वाधरञ्जनाद्वेतो
स्तेनरागइतिस्मृतः ॥ अथरागाः
। आदौमालवरागेन्द्रस्ततोमल्लारसं
ज्ञितः । श्रीरामश्चततः पश्चाद्वस
न्तस्तदनन्तरम् ॥ हिल्लोलश्चाथक
र्णाटएतेरागाः षडेवतु । षट्त्रिं
शद्रागिणीतत्र्क्रमशः कथितामया
॥ धानसीमामसीचैवरामकौरीच
सिन्धुडा । आशावरीभैरवीचमाल
वस्यप्रिया इमाः ६ । वेलावलीपू
रवीचकानडामाधवीतथा । कोडा
केदारिकाचापिमल्लारदयिताइमाः
६ ॥ गान्धारीशुभगाचैवगौरीकौमा
रिकातथा । वेलोयारीचवैरागीश्री
रागस्यप्रियाइमाः ॥ ६ ॥ तुडीचप
ञ्चमीचैवललितापठमञ्जरी । गुर्ज्ज
रीचविभाषाचवसंतस्यप्रियाइमाः
६ ॥ मायूरीदीपिकाचैवदेशकारीचपा
हिडा । वराडीमोरहाटीचहिल्लोल
स्यप्रियाइमाः ६ ॥ नाटिकाचाथभू
पालीरामकेलीगडातथा । कामो
दाचापिकल्याणीकर्णाटस्यप्रियाइ
माः ६ ॥ ३६ ॥ अथकालनियमः
। विभाषाललिताचैवकामोदीपठ
मंजरी । रामकौरीरामकेलीवेलोया
रीचगुर्ज्जरी देशकारीचशुभगा
पञ्चमीचगडातुडी । भैरवीचाथकौ

मारीरागिण्योदशपञ्च ॥ एताः
पूर्वाह्णकालेतुगीयन्ते गायनोत्तमैः
। वराडीमायूरीकोडावैरागीचाथ-
धानुषी ॥ वेलावलीमोरहाटीसप्तै
तारागयोषितः । गेयामध्याह्नका-
लेतुयथाभरतभाषितम् ॥ गान्धारी
दीपिकाचैवकल्याणीपूरवीतथा ।
कानडाशावरीचैवगौरीकेदारपाहि
डा ॥ मायूरीमालसीनाटीभूपाली
सिन्धुडातथा । सायाह्ने तास्वरा-
गिण्यः प्रगायन्तिचतुर्द्दश ॥ पुरु-
षावस्तुभूषाढ्यारागास्ते मालवादयः
। प्रदोषेचापराह्णे चरजन्यांगान-
गोचराः ॥ दशदण्डात्परंरात्रौस
र्वेषांगानमीरितम् । मेघमल्लाररा-
गस्यगानंवर्षासुसर्वदा ॥ श्रीपञ्च-
मींसमारभ्ययावज्जन्मोत्सवंहरेः ।
तावद्वसन्तरागस्यगानमुक्तं मनीषि
भिः ॥ शक्रोत्थानंसमारभ्ययावद्दु
र्गामहोत्सवम् । गीयतेतद्बुधैर्नित्यं
मालसीसाममनोहरा ॥ सर्वेषामिह
रागाणांरागिणीनाञ्चसर्वशः । र-
ङ्गभूमौनृपाज्ञायांकालदोषोनविद्य
ते ॥ रागश्चालापयेदादौतत्पत्नी
स्तदनन्तरम् । नान्यपत्नीप्रगातव्या
नृपाज्ञायांनदूषणम् ॥ रागाः षडथ
रागिण्यः षट्त्रिंशच्चाकृविग्रहाः
आगताब्रह्मसदनात्ब्रह्माणंसमुपास
ते ॥ अथध्यानम् । नितम्बिनीचु ।

म्बितवक्त्रपद्म : शुकद्युति ' कुण्ड
लवान्प्रमत्त : । सङ्गीतशालीप्रविश
न्प्रदोषमालाधरोमालवरागराज :
॥ १ ॥ नीलोत्पलंकर्णयुगेवहन्ती-
श्यामासुकेशीचसुमध्यभागा । दृष-
त्महासाम्बुजरम्यवक्त्रासाधानसीप-
द्ममुखारुनेत्रा ॥ १ ॥ करेयुताभ्या
म्बुजयुग्मरम्याद्रुतस्ततस्त्वारुविलोक
यन्ती । कण्ठस्फुरन्मौक्तिकरत्नहा
रामामालसीसङ्कथिताविचित्रा॥२॥
प्रतप्तचामीकरचारुवक्त्राकर्णावतंसं
कमलंवहन्ती । पौष्पंधनु : पुष्पश
रैर्दधानाचन्द्राननारामकिरीप्रदि-
ष्टा ॥ ३ ॥ महेन्द्रनीलद्युतिर
म्बुजाक्षीप्रवादयन्तीकपिलाशयन्त्र-
म् । विचित्ररत्नाभरणासुकेशी-
सासिन्धुडाकान्तसमीपसंस्था ॥ ४
॥ जवाप्रसूनद्युतिविम्बवक्त्रास
कञ्जुपद्मं करयोर्दधाना । चौमां
शुकाच्छादितगात्रयष्टिराशावरीरङ्ग
कलाविदग्धा ॥ ५ ॥ सरोवरस्था
स्फटिकस्थमन्दिरीसरोरुहै : शङ्कर
मर्चयन्ती । तालप्रयोगप्रतिरङ्गगी
तै र्गौरीतनुर्भैरविकासतीयम् ॥
६ ॥ अथमल्लार : । विहारशीलो
तिसुकान्तिदेह: कान्ताप्रियोधार्मि
कशीलयुक्त : । कामातुर: पिङ्गल
नेत्रयुग्मोमल्लारराग : प्रियकृत्सु
वेश : ॥ २ ॥ सङ्केतिसोत्फुल्लल

तानिकुञ्जे कृतस्थिति : कान्तसमा
गमाय । वेलावलीचम्पकमौलिनी
सावालाविचित्राभरणानिरुक्ता ॥
१ ॥ रह : सुकान्तह्रियमाणपत्रं
रम्यंवहन्तीकुचकुम्भयुग्मे । दूर्वाद
लश्यामतनु : सकामापुरातनै :
सापुरवीनिरुक्ता ॥ २ ॥ अशोक
वृक्षस्यतलेविषण्णाबियोगिनीवाष्प
कणाञ्चिताङ्गी । विभूषिताङ्गीनटि
लेश्वालासाकानडाहैमलतेवतन्वी
॥ ३ ॥ सङ्ग्ध्यसङ्ग्ध्यगलेदधानाप्र
सूनमालादयितेनवाला । गौरीस्व
कान्ता ननचुम्बितास्यात्मासुन्दरी
माधविकानिकुञ्जे ॥ ४ ॥ सुकण्ठ
पीवादयतिस्वभर्तुर्गानार्थमभ्यस्य
तिसम्मुखेन । सदैवतालाविधि
ताश्वमाला कोड़ाकलातानवतीम
तासा ॥ ५ ॥ स्नात्त्वासमुत्तीर्णव
तीमुदेहाकेशप्रणिस्यन्दितवारिबि
न्दु : । निष्पीडयन्तीतिमिरांशु
कान्तंकेदारिकारक्तपयोधरश्री : ॥
६ ॥ अथश्रीराग : । लीलावतारेण
वनान्तराणिचिन्वन्प्रसूनानिवधूस
हाय : । विलासवेशोद्युतिदिव्यमू
र्त्ति : श्रीरागएषप्रथित: पृथिव्या
म् ॥ ३ ॥ संध्यामुकामेगृहमध्यदे
शेप्रवादयन्तीहपिनाकयन्त्रम् । धा
राधराधातुविचित्रिताङ्गीगान्धारि
कागन्धसुवंनिधत्ते ॥ १ ॥ रस

राग :

नयासुविचारितकौतुकं विदधतीक
विकीविदकौतुकम् । सुकविताम्
तभावनतत्परा भगवती सुभगा समु
दाहृता ॥ २ ॥ पुष्पोद्याने सार्द्धमा
लीकलापै : क्रीडन्त्येवं कोकिला
काकलीषु । रामाश्यामासद्गुणा
नाश्वसीमा गौरी गौरी गौरवालोक
दिष्टा ॥ ३ ॥ अट्टालिकायांस्फुट
कौमुदीभि: प्रकाशितायां रजनीवि
हारम् । सङ्गायकान्ते न समं वसन्ती
कौमारिकाकामकलां वहन्ती॥ ४ ॥
गौरीपादाम्भोजमभ्यर्चयन्ती गन्धोद्ध
तं गन्धमाल्यं दधाना । नानारत्नो
पायनैर्भक्तिभावैर्वेलोयारीकथ्य
तेवालिकेयम् ॥ ५ ॥ उल्लासयन्ती
धम्मिल्लरत्नः स्थान् प्राणबन्धुना ।
मालतीकुसुमस्रग्भिर्वैरागौरागि
णीस्मृता ॥ ६ ॥ अथवसन्त : ।
चूताङ्कुरेणैवक्कतावतंसो विघूर्ण
मानारुणनेत्रपद्म : । पीताम्बर :
काञ्चनचारुदेहो वसन्तरागोयुवती
प्रियश्च ॥ ४ ॥ सुनृत्यमानातिसुशी
लयुक्ता मुक्तालताकल्पितहारयष्टि:
। चूताङ्कुरं पाणियुगे वहन्ती जवा
रुणाङ्गी तुडिकेरितेयम् । १ ॥ स
ङ्गीतगोष्ठीषु गरिष्ठभावं समाश्रिता
गायनसम्प्रदायै : । खर्व्वङ्गिनी नू
पुरपादपद्मा सा पञ्चमी पञ्चमवेदवेत्री
॥ २ ॥ उरसिकेशचयस्य सुसारं विद

राग :

धतीशयनोत्थितचारुवेशम् । विलु
लितालकवल्लिकशाङ्गीभासुरा लसि
ताकथिता बुधै : ॥ ३ ॥ सखीक
लापै : परिहास्यमाना वियोगिनी
कान्तवियोगदेहा । पीनस्तनीचैव
धराप्रसुप्ता श्यामा सुकेशी पठमञ्ज
रीयम् ॥ ४ कर्णोत्पलालम्बिमधु
व्रतालीशृणोति सामञ्जुलकूजिता
नि । कान्तान्तिकं गन्तुमना : प्रदो
षे सा गुर्ज्जरी वेशकलोचिताङ्गी ॥
५ । अध्यापयन्ती निजशिष्यवृन्दं
संगीतशास्त्राणि विवेचनाभि: ॥ म
नोहरा हारलताभिरामा समस्तभा
षाकुशला विशेषा ॥ ६ ॥ अथहिन्दो
ल : । हासाभिलासेन पतन्पृथि
व्यामुत्थापितस्तत् चरणमालिवृन्दै :
। उल्लोलसंगीतरसैर्विदग्धो हिन्दो
लराग : कथितो रसज्ञै: ॥ ५ मयूरके
काश्रवणोल्लसन्ती मयूरिकानृत्यततं
किरन्ती । मयूरकान्तीवसितिं दधा
ना मायूरिका सङ्कथिता गुणज्ञै:॥ १ ॥
प्रदोषकाले गृहसम्प्रविष्टा प्रदीपह-
स्तारुणगात्रवस्त्रा । सीमन्तसिन्दू-
रविराजमाना सुरक्तमालाकिलदी-
पिकेयम् ॥ २ ॥ सार्द्धं सखीभिर्वि
जनेवसन्ती विचित्रवर्त्ताजनितम्वस
ङ्गा । निरीक्ष्यमाणानन दर्पणाया
सादेशकारी कथिता गुणज्ञै : ॥ ३ ॥
भक्तुं दधाना चरणारविन्दं निषेधय

न्तीपरदेशयानम् । प्रकामदाम्पत्य
सुखेनिमग्नासापाहिडासङ्कथिता-
कवीन्द्रै : ॥ ४ ॥ कर्णेदधानासुर-
पुष्पयुग्मं स्फुरत्सुवर्णोजमनोहरा-
ङ्गी । स्मेराननाचारुविलोलनेत्रा
वराङ्गनेयंकथितावडारी ॥ ५ ॥ उ
त्पन्नमात्रे प्रथमापराधेमानंपुन: क्व
र्त्तुमनास्थिरेण । ऋजुस्वभावान्नि-
यतंरुदन्तीसामोरहाटीहठकेलिरु-
ष्टा ॥ ६ ॥ अथकर्णाट : । कृपाण-
पाणिस्तुरगाधिरूढोमयूरकण्ठाति-
सुकण्ठकान्ति : । स्फुरत्सितस्नि-
ग्धरस : प्रशान्त : कर्णाटरागोह-
रितालवर्ण : ॥ ६ ॥ चिरंनटन्ती-
शुभरङ्गमध्ये संप्रार्थयन्तीनटिनंवस
न्तम् । सुगीततालेषुकृतावधाना-
नटीषुनाटीपरिधानदेहा ॥ १ ॥
स्वनायकंपुष्पलतादिरूढाहसन्मुखी
सर्वमुदंवहन्ती । स्वनानिशश्वद्वित
नोतिमुग्धाभूपालिकासास्खलद्दु-
त्तरीया ॥ २ ॥ अध्यापयन्तीशुक
सारसारी : श्रीरामरामेतिसुवेशल
क्ष्मी: । वामस्तनार्द्धस्खलितांशुक
श्री : श्रीरामकेलीकथिताकवीन्द्रै :
॥ ३ ॥ विशिष्टवैदग्ध्यवतीसमस्ता
न्कलाविलासेनविमोहयन्ती । वृ
हन्नितम्बापरिपुष्टदेहावडाप्रलम्बस्त
नभारभव्या ॥ ४ ॥ भर्त्तु : सम
पार्श्वस्तिमरन्तीपयोविहारेणसरो

राग :

रुहाणि । विचिन्वतीसौरभमोद
मानाकामोदरागिण्युदितागुणज्ञै:
॥ ५ व्याधूतानटनृत्यपरिश्रमेण
बालालीलाभि : मुदलीकृतादरा
। नटीनांकल्याणोकलयतिमनस्ह
स्तीएणप्रस्थानंमुखरिताकिङ्किणीक
लापम् ॥ ६ ॥ अथरागरागिणीनां
भावनिरूपणम् । मालव : श्रीव
हिन्दोलोमल्लारस्तदनन्तरम् । गाय
न्तिगायकाधीरसानन्देनचतुष्टय-
म् । वसन्तराग: कर्णाटोद्दीवीरोभव
त : क्रमात् ॥ धानसीमालसीचै
वभैरवीमाधवीतथा ॥ सुभगापञ्चमी
नाटीवेलोयारीचगुञ्जरी । कामो
दाचापिकल्याणीकोडाकेदारिका
तुडी ॥ कौमारीमायुरीचैवदेशका
रीचसिन्धुडा । रामकेलीचभूपाली
रागिण्यश्चेतिविंशति : ॥ आनन्दां-
शाद्धृतिप्राप्तागीयन्तेगानकोविदै :
। पूरवीकानडागौरीरामकौरी-
चदीपिका ॥ आशावरीविभाषाच
वडारीचगडातथा । एताश्चनवरा
गिण्योवीरांशेगानमुत्तमम् ॥ वेला
वलीचगान्धारीललितापठमञ्जरी ।
वैरागिरागिणीचापिमोरहाटीच-
पाहिडा ॥ करुणांशाविज्ञानीया
नृपश्रेतारागयोषित : ॥ रागेण
रसभागेनषट्त्रिंशत्रागिणीषु च
। करुणानन्दवीरेषुञ्ज्ञापनार्थंमत

थयम् ॥ इतिसंगीतदामोदरेशिव नारदसंवादे १।३ अध्यायौ॥ रञ्जनम् । रञ्ज॰ भावेघञ् ॥ रज्यतेऽनेनेतिवा। घञन्तरिचकारकेसंज्ञायामितिघञ्। घञिचभावकरणयोरितिरञ्जेर्नलोप:॥
रागचूर्ण: । पुं॰ दन्तधावने । खदिरे ॥ मकरध्वजे । कन्दर्पे ॥ लाक्षारसे ॥ फल्गुचूर्णे गुलाल॰इ॰भा॰ ॥ सिन्दूरे ॥
रागच्छन्न: । पुं॰ कामदेवे ॥ त्रि॰रागेणच्छन्ने ॥
रागद: । पुं॰ तेरणीक्षुपे ॥ त्रि॰रागदातरि ॥
रागदालि: । पुं॰ मसूरे ॥
रागपद्म: । पुं॰ कामादिषु ॥ कामश्चमत्सरश्चैवस्पृहातृष्णातथैवच। लोभोमायाचदम्भश्चरागपद्मइतीरित॥
रागपुष्प: । पुं॰ बन्धूके रक्ताम्लाने ॥
रागपुष्पी । स्त्री॰ जवायाम् ॥
रागप्रसव: । पुं॰ बन्धूके ॥ रक्ताम्लाने ॥
रागवर्द्धी । त्रि॰ रागप्रवर्त्तके ॥
रागयुक् । पुं॰ माणिक्ये ॥
रागरज्जु: । पुं॰ कामदेवे ॥
रागलता । स्त्री॰ रत्याम् । कामप्रियायाम् ॥
रागवृन्त: । पुं॰ कामदेवे ॥
रागषाडव: । पुं॰ दाडिमद्राक्षायुक्तमुद्गयूषे ॥
रागसूत्रम् न॰ तुलासूत्रे ॥ पट्टसूत्रे ॥
रागाङ्गी । स्त्री॰)
रागाढ्या । स्त्री॰) मञ्जिष्ठायाम् ॥
रागात्: । त्रि॰ आशंदत्त्वादानशीले॥
रागाशनि: । पुं॰ बुद्धे ॥
रागिणी । स्त्री॰ विदग्धायांनार्याम्॥ मेनकायाज्येष्ठकन्यायाम् ॥ जयश्रीनामन्यांलक्ष्म्याम् ॥ षड्रागाणांस्त्रिषु ॥ तास्त्वहनुमन्मतेभरतमतेचत्रिंशत्प्रकारा: ॥ सोमेश्वरमतेकल्लिनाथमतेचषट्त्रिंशत्प्रकारा: । आसांविवरणंरागशब्देद्रष्टव्यम् ॥
रागी। त्रि॰कामाद्याकुलचित्ते । कामुके । रञ्जकरि । अनुरक्ते ॥ रागिणोदेहिन्तोह्मिसदेवासुरमानुषा: ॥ यथोक्तभागशस्तेव्यासेन । रागीविष्णु: शिवोरागी ब्रह्मापिरागसंयुत: । रागज्ञनप्रियातुर्याहिदेहिइत्युच्यत इति॰ रञ्ज: सम्पृचानुरुधेतितघिनुण् ॥ तृणधान्यविशेषे । लाक्षके । बहुलरक्तिणिशे । गुच्छकणिशे ॥
राघ्॰ग॰ । त्रि॰ समर्थे ॥ राघति । राघृसामर्थ्येक्विप् ॥
राघव: । पुं॰ रघुवंशजे ॥ श्रीरामे

पुराणप्रसिद्धेमत्स्येमहामीने ॥ यथा । अस्तिमत्स्यस्तिमिर्नामशतयोजन विस्तृत: । तिमिङ्गिलगिलोप्यस्ति तद्गिलोप्यस्तिराघव : ॥ इति ॥ ब्रह्माण्डाभिमानिनि ॥ रङ्घतिनाशंगच्छतीतिरघुरन्नमय : कोश : । तस्यविदित: । अण् ॥

राघवायण: । पुं॰ रामायणे ॥ यथा । सेतिहासपुराणानिराघवायणभारतम् । समाप्तिरष्टितान्येवसन्तिता निश्रुतानिति ॥ इत्यग्निपुराणम् ॥

राङ्कल : । पुं॰ द्रुमकण्टके ॥

राङ्कवम् । न॰ मृगरोमजेवस्त्रे ॥ रङ्कौ भवम् । रङ्कोरमनुष्येण्चेत्यण् । मृगरोमजइत्यत्रमृगशब्दःपशुमात्रं ग्राह्यम् । तेनकम्बलादपिराङ्कवम् ॥ पुं॰ गवि ॥ रङ्कौ॰देशविशेषेभव : । पूर्ववाण् ॥

राङ्कवक : । पुं॰ मनुष्ये ॥ रङ्कौभव : । मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् ॥

राङ्कवायण: । त्रि॰ राङ्कवार्थे ॥ रङ्कौ भव: । रङ्कोरमनुष्येण्चेतिष्फक् ॥

राङ्गणम् । न॰ रङ्गन्॰इ॰गौ॰भा॰ प्र॰ पुष्पविशेषे ॥

राट्॰ड् । पुं॰ राजनि ॥ राजते । राजृदीप्तौ ॥ सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

राजकम् । न॰ नृपवृन्दे ॥ राज्ञांसमूह: । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् ॥ पुं॰ राजनि ॥

राजकदम्ब : । पुं॰ कदम्बविशेषे ॥

राजकन्या । स्त्री॰ केविकापुष्पे ॥ भूपसुतायाम् ॥

राजकर्कटी । स्त्री॰ चीनाकर्कट्याम् ॥

राजकशेरु : । पुं॰ न॰जलजकन्दविशेषे ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥

राजकीय : । त्रि॰ राजसम्बन्धिवस्तुनि ॥ राज्ञइदम् । राज्ञ : कचेतिच्छ : ककारोन्तादेश : ॥

राजकुमार : । पुं॰ राजपुत्रे ॥

राजकूष्माण्ड : । पुं॰ वार्त्ताक्याम् ॥

राजकोशातकी ॥ स्त्री॰ धामार्गवे । तोरञो॰इ॰ भा॰प्र॰ फलशाकेराजकोशातकीशीतामधुराकफवातला । पित्तघ्नीदीपनीश्वासज्वरकासकृमिनाशनुत् ॥

राजक्षवक : । पुं॰ सर्षपे ॥

राजखर्जूरी । स्त्री॰ श्रेष्ठखर्जूर्य्याम् । पिण्डखर्जूरिकायाम् । राजपिण्डायाम् । नृपप्रियायाम् ॥

राजगामि । त्रि॰ राजसम्बन्धिनि ॥

राजगिरि : । पुं॰ शाकप्रभेदे । राजाद्रौ । राजशाकिन्याम् ॥

राजगुह्यम् । न॰ सर्वेषांगुह्यानांराज्ञि॥ गुह्यानांराजा । राजदन्तादि:॥

राजगृहम् । न॰ । तीर्थविशेषे ॥

राजग्रीव: । पुं॰ मत्स्यविशेषे ॥ मद्गुरे ॥

राजघ: । त्रि॰ तीक्ष्णे ॥ राजघ्नति॰

राजानंहन्ति । हन० । राजघउपसङ्ख्यानात्टक् ॥ टिलोपोघत्त्वञ्च निपात्यते ।

राजचिह्नम् । न० नृपाज्ञासूचकलक्षणविशेषे ॥ चिह्नानांराजा । राजदन्तादि ॥

राजचिह्नकम् । न० उपस्थे ॥ चिह्नानांस्त्रीपुंविभाजकानांराजा ॥

राजजम्बूः । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥ जम्बूप्रभेदे । फलेन्द्रे । फरेंदा० इ० भा० । राजजम्बूफलंस्वादुविष्टम्भिगुरुरोचनम् ॥ जम्बूनांराजा ॥ राजदन्तादिः ॥

राजतम् । न० रजते ॥ त्रि० रजतनिर्मिते । रूप्यमये ॥ रजतस्यविकारः । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥

राजतरुः । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥ आरग्वधे ॥

राजतरुणी । स्त्री० पुष्पविशेषे । महासहाख्यम् । वर्णपुष्पे । अम्लाने । सुपुष्पे । सुवर्णपुष्पे ॥

राजता । स्त्री० राजत्वे ॥

राजतालः । पुं० स्वनामख्यातपादपे ॥ गुवाके ॥

राजतैमिषः । पुं० नाटाम्रे ॥ सुखाशे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

राजदण्डः । पुं० राजशासने ॥

राजदन्तः । पुं० अधोदन्तपङ्क्तिस्थमध्यदन्तयुग्मे ॥ दन्तानांराजा । राजदन्तादिषुपरम् ॥ उपरिश्रेणीस्थमध्यवर्त्तिदन्तद्वये ॥ यथा । राजदन्तौतुमध्यस्थावुपरिश्रेणिकौ क्वचिदितिहेमचन्द्रः ॥

राजदेशीयः । पुं० राजकल्पे । राजदेश्ये ॥ ईषदूनोराजा । ईषदसमाप्तौकल्पप्देश्यदेशीयरः ॥

राजधत्तूरकः । पुं० बृहद्धत्तूरके । राजधूर्त्ते । महाशठे ॥

राजधर्म्मः । पुं० राज्ञांकर्त्तव्यकर्म्मणि ॥ सचमनुस्मृतेःसप्तमाध्याये० कालीपुराणस्य ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अध्याययोः महाभारतस्यशान्तिपर्वणिपद्मपुराणस्यस्वर्गखण्डे ॥ १३८ ॥ अध्यायेचद्रष्टव्यः ॥

राजधानकम् । न० राजपुरे ॥ (*) ॥

राजधानी । स्त्री० कोट्टे । राजपुरे । स्कन्धावारे ॥ धीयतेऽस्याम् ० इति० धानी । करणाधिकरणयोश्चेत्यधिकरणेल्युट् । ङीप् । राज्ञांधानी ॥

राजधान्यम् । न० श्यामाके ॥

राजधुस्तूरकः । पुं० बृहद्धुस्तूरे ॥ राजधूर्त्ते । महाशठे । निस्त्रैणपुष्पके । भ्रान्ते । राजस्वर्णे ॥

राजा । पुं० प्रभौ ॥ क्षत्रिये ॥ मृगाङ्के । रजनीपतौ ॥ यक्षे ॥ शक्रे ॥ नृपे । पार्थिवे । राज्याभिषिक्तक्षत्रिये ॥ अभिषिक्तजनपदपुरपाल-

राजा

यिष्टपुरुषश्रेष्ठ । स्वाभृति । भूपे ।
प्रणताशेषसामन्ते ॥ अराजकेहि
लोकेस्मिन्सर्वतोविद्रुतेभयात् ।
रक्षार्थमस्यसर्वस्यराजानमसृजत्प्र
भुः ॥ अस्यव्युत्पत्तिर्विष्णुपुराणे॰
यथा । महताराजराज्येनपृथुर्वैन्यः
प्रतापवान् । सोभिषिक्तोमहातेजा
विधिवद्धर्मकोविदैः ॥ पित्राऽपर
ञ्जितास्तस्यप्रजास्तेनानुरञ्जिताः
अनुरागात्ततस्तस्यनामराजेत्यभा
षतेति ॥ राजकर्त्तव्यकर्म्माणियथा
मदालसोवाच । वत्सराज्याभिषिक्ते
नप्रजारञ्जनमादितः । कर्त्तव्यमवि
रोधेनस्वधर्म्मस्यमहीभृता ॥ अविरो
धेन॰ धर्मशास्त्राविरोधेन । व्यस
नानिपरित्यज्यसप्तमूलहराणिवै ।
आत्मारिपुभ्यःसंरक्ष्योवहिर्मन्त्रवि
निर्गमात् ॥ अष्टधानाशमाप्नोति
स्वचक्रस्यन्दनाद्यथा । तथाराजाप्य
सन्दिग्धंवहिर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥
दुष्टादुष्टांश्चजानीयादमात्यानरिदो
षतः । चरैश्चरास्तथाशत्रोरन्वेष्ट
व्याःप्रयत्नतः ॥ विश्वासोनतुक
र्त्तव्योराज्ञामित्रात्मबन्धुषु । का
र्य्ययोगादमित्रेषुविश्वसीतनराधिपः
॥ स्थानवृद्धिक्षयज्ञेनषाड्गुण्यविदि
तात्मना । भवितव्यंनरेन्द्रेणनका
मवशवर्त्तिना ॥ प्रागात्मामन्त्रिण
श्चैवततोभृत्यामहीभृता । जेयाश्चा

नन्तरंपौराविरुध्येततोरिभिः ॥
यस्त्वेतानविजित्यैववैरिणोविजि-
गीषते । सोऽजितात्माजितामा-
त्यःशत्रुवर्गेणबाध्यते ॥ तस्मात्
कामादयःपूर्वंजेयाःपुत्रमहीभृ-
ता । तज्जयेहिजयोराज्ञोराजानश्य
तितैर्जितः ॥ कामःक्रोधश्चलोभ
श्चमदोमानस्तथैवच । हर्षश्चशत्रवो
ह्येतेनाशाय॰कुमहीभृताम् ॥ का-
मप्रसक्तमात्मानंस्मृत्वापाण्डुंनिपा
तितम् । निवर्त्तयेत्तथाक्रोधादनु
ह्रादंहतात्मजम् ॥ हतमैलंतथालो
भान्मदाद्वेनंद्विजैर्हतम् । मानादना
युषःपुत्रंहतंहर्षात्पुरञ्जयम् ॥
एभिर्जितैर्जितंसर्वंमरुत्तेनमहात्म-
ना । स्मृत्वाविवर्जयेदेतान्षड्दो-
षांश्चमहीपतिः ॥ काककोकिल-
भृङ्गाणांवकव्यालशिखण्डिनाम् ।
हंसानांलोहकुट्टानांशिक्षेतचरितं-
नृपः ॥ काकात्॰सर्वशङ्किता । को
किलात्॰माधुर्यम् । भृङ्गात्॰अपी
ड्याऽर्थादानम् । वकात्॰शत्रुग्रह
णएकाग्रताम् । व्यालात्॰दुरुपसं
र्पित्वम् । शिखण्डिनः चित्रता॰
म्॰सर्पग्रहणायमूकताम्॰राजा-
वात्मगोपनञ्च । हंसात्॰सारग्राहि-
त्वम् । लोहकुट्टात्॰संधानम् ॥ कौ
शिकस्यक्रियांकुर्याद्विपक्षेमनुजेश्व
रः । चेष्टांपिपीलिकानाञ्चकालेभू

पः प्रदर्शयेत् ॥ कौशिकस्य॰उलूकस्य रात्रौ काकावस्कन्दनम् पिपीलिकानाम्॰सेनाबहुत्त्वं सर्पभक्षणं च ॥ स्यादग्निविस्फुलिङ्गानां बीजचेष्टा च शाल्मलेः । चन्द्रसूर्यस्वरूपश्च नीत्यर्थे पृथिवीक्षिता ॥ अग्निविस्फुलिङ्गात्॰दूराद्दाहः । बीजात्॰महद्‌द्रव्यनिष्पादनम् । उष्णकाले॰चन्द्रः सुखदायी॰शीतकालेन । एवं सूर्यः शीते सुखदायी उष्णकाले न एवं कालानुसारेण सुखदुःखदातृत्वम् ॥ बधकात् पद्मसरभशूलिन्या गुर्विण्या स्तनात् । प्रजा नृपेण चादेया तथा चण्डालयोषितः ॥ बधकात् निर्घृणत्वम् । पद्मात्॰कण्टकगोपनम् स्मितमुखता च । सरभात्॰ हत्वा पिशनृपनोर्द्धकः । यथा सरभोऽष्टापदः परोन्नतिं न सहते । शूलिन्याः शान्तिज्ञापनम् । गुर्विण्याः स्तनात्कालेर्यादानम् । चण्डालयोषितृशौनिको॰छागशिरो दर्शयित्वा अन्यद्विक्रीणाति ॥ शक्रार्कयमसोमानां तद्वद्वायोर्महीपतिः । रूपाणि पञ्च कुर्वीत महीपालनकर्मणि ॥ यथेन्द्रश्चतुरो मासान् वार्योघेण वभूतलम् । आप्याययेत् तथा लोकान् परिचारैर्महीपतिः ॥ परिचारैरर्थदानादिभिः ॥ मासानष्टौ यथा सूर्यस्तोयं हरति रश्मि

भिः । सूर्येण बाभ्युपायेन तथा शुल्कादिना नृपः ॥ यथा यमः प्रियद्वेष्यौ प्राप्ते काले नियच्छति । तथा प्रियाप्रियौ राजा दुष्टादुष्टे समो भवेत् ॥ पूर्णेन्दुमालोक्य यथा प्रीतिमान् जायते नरः । एवं यत्र प्रजाः सर्वा निर्वृतास्तच्छशिव्रतम् ॥ मरुतः सर्वभूतेषु निगूढश्चरते यथा । एवं चरेन्नृपश्चारैः पौरामात्यारिबन्धुषु ॥ न लोभार्थैर्न कामार्थैर्नार्थार्थैर्यस्य मानसम् । पदार्थैः क्षिप्यते धर्मात् स राजा स्वर्गमृच्छति ॥ लोभादिप्रयोजनैः उत्पथग्राहिणो मूढान् स्वधर्माच्चलितान्नरान् । यः करोति निजे धर्मे स राजा स्वर्गमृच्छति ॥ उत्पथग्राहिणः पापिनः ॥ वर्णधर्मा न सीदन्ति यस्य राष्ट्रे तथाश्रमाः । राजंस्तस्य सुखं तात परत्रेह च शाश्वतम् ॥ एतद्राज्ञः परं कृत्यं तथैतद्‌वृद्धिकारणम् । स्वधर्मस्थापनं नॄणां चाल्यते न कुबुद्धिभिः ॥ पालनेनैव भूतानां कृतकृत्यो महीपतिः । सम्यक्पालयिता भागं धर्मस्याप्नोति वै यतः ॥ एवमाचरते राजा चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणैः । स सुखी विहरत्येष शक्रस्यैति सलोकताम् ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे मदालसोपाख्यानाध्यायः ॥ राजते । राजृ॰ । कनिन्युवृषीति कनिन् ॥

द्वौमिमति ॥ समस्तपदेचेत् श्रेष्ठार्थवाचकः ॥

राजनम् । न० सामविशेषे ॥ त्रि० राज्ञः शूद्रायामुत्पन्ने ॥ राज्ञोऽपत्यम् । राजश्वशुराद्यत् । राज्ञो जातावेवेति वार्त्तिकात् शूद्रायामुत्पन्ने क्षत्रियजातित्वाभावाद्यण् । अन्नितिप्रकृतिभावः ॥

राजनामा । पुं० पटोले ॥

राजनीतिः । स्त्री० नीतिशास्त्रे । राजवर्त्मे ॥ पश्वान्यत्रनीतिं राजनीतिञ्च ॥

राजनीलम् । न० मरकतमणौ ॥

राजन्यः । पुं० क्षत्रिये ॥ स्वधर्मविधिबोधितानिकर्माणियथा । राजन्यानांसुमहत्संसङ्ग्रामेभूमिशासनम् । अथाशक्तोबिभृयात्शूद्रवृत्त मप्याश्रयेदिति ॥ स्वनिषिद्धकर्माणियथा । राजन्यानांकराद्दानंविनावैवाह्यिकाश्रयः । प्रतिग्रहः सर्वथाचपरत्रचासुखप्रदः ॥ युद्धेपलायनञ्चैवतथाकातरतार्थिषु । अपालनंप्रजानाञ्चदानेधर्मेविरक्तता । अनवेक्षास्वराष्ट्रस्यब्राह्मणानामनादरः । अमात्यानामसम्मानंतेषांकर्मानवेक्षणाम् ॥ भृत्यानाञ्चपरीहासोनिषिद्धः क्षत्रजन्मनामिति ॥ राज्ञोपत्यम् । राजश्वशुराद्यत् । राज्ञोजातावेव । येचाभावकर्मणो

रितिप्रकृत्या ॥ राजपुत्रे ॥ अग्नौ ॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ राजति । राजृ० । क्षीरन्यः ॥

राजन्यकम् । न० क्षत्रियसमूहे ॥ राजन्यानांक्षत्रियाणांसमूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्येतिवुञ् । प्रकृत्याचकेराजन्यमनुष्ययुवानः ॥ पुं० राजन्यादेशे । राजन्यानांविषयोदेशः । राजन्यादिभ्योवुञ् ॥

राजन्यबन्धुः । पुं० दुर्वृत्तनृपतौ । राजाभासे ॥ राजन्यावस्थवोऽस्य ॥

राजन्वान् । त्रि० सुराज्ञिदेशे । यत्रदेशेस्वधर्मशीलोराजा० तत्रदेशे ॥ राजाअस्तिअस्याचवा । प्रशंसायांमतुप् । राजन्वान्सौराज्ये० इतिनिपातनान्नलोपाभावः ॥ राजन्वती० भूमिः ।

राजपटोलः । पुं० पटोले ॥

राजपटोली । स्त्री० मधुपटोल्याम् ॥

राजपट्टः । पुं० मणिविशेषे । विराजते ॥

राजपट्टिका । स्त्री० चातकखगे ॥

राजपथः । पुं० राजमार्गे ॥ राज्ञः पन्थाः । ऋक्पूरितिसमासान्तः ॥ तल्लक्षणंयथा धनूंषिदशविस्तीर्णः श्रीमान्राजपथः स्मृतः । नृवाजिरथनागानामसम्बाधः सुसञ्चरः इति ॥

राजपर्णी । स्त्री० प्रसारिणीलतायाम् ॥

राजपलाण्डुः । पुं॰ रक्तवर्णपलाण्डौ
। यवनेष्टे । राजप्रिये । महामूले ।
दीर्घपत्रे । रक्तकन्दे । लालकांदा॰
लालप्याज॰इ॰भा॰ ॥

राजपीलुः । पुं॰ महापीलुवृक्षे ॥

राजपुत्रः । पुं॰ बुधग्रहे ॥ महाराजा
त्मजे ॥ राजनन्दने । युवराजे । रा-
जकुमारे । भर्तृदारके ॥ कुमार
रक्षाकर्त्तव्याराज्ञायत्नेनसर्वदा ॥
तथाहि । राजपुत्रस्यरक्षाचकर्त्त
व्यापृथिवीक्षिता । आचार्य्यैश्चास्य
कर्त्तव्यं नित्यमुक्तैः स्वरक्षणम् ॥ धर्म
कामार्थशास्त्राणिधनुर्वेदञ्चशिक्ष
येत् । रथेचकुञ्जरेचैनंव्यायामं
कारयेत्सदा ॥ शिल्पानिशिक्षये
च्चैवनाप्तैर्मिथ्याप्रियंवदेत् । गुणा
धानमशक्यन्तुयस्यकर्त्तुंस्वभावतः
॥ बन्धनंतस्यकर्त्तव्यंगुप्तेदेशेसुखा
न्वितम् । अविनीतकुमारंहिकुल
माशुविशीर्य्यते ॥ अधिकारेषुसर्व्वे
षुविनीतंविनियोजयेत् । आदौ
स्वल्पेषुतत्पश्चात्क्रमेणाथमहत्
स्वपि ॥ मृगयापानमक्षांश्चवर्ज्जयेत्
पृथिवीपतिः । एतान्यासेवमाना
स्तुविनष्टाः पृथिवीक्षितः ॥ बह
वोनृपशार्दूलास्तेषांसङ्ख्यानविद्य
ते । वृथाटनंदिवास्वप्नंविशेषेणवि
वर्ज्जयेत् ॥ वाक्पारुष्यंनकर्त्तव्यं
दण्डपारुष्यमेवच । परोक्षनिन्दा

चतथावर्ज्जनीयामहीक्षिता ॥ अर्थ
स्यदूषणंराजाद्विःप्रकारंविवर्ज्ज
येत् । अर्थानांदूषणञ्चैवतथाचार्थे
षुदूषणम् ॥ अकारणात्समुच्छे
दंदुर्गादीनामसत्क्रिया । अर्था
नांदूषणंप्रोक्तंविप्रकीर्णत्वमेवच ॥
अदेशकालेयद्दानमपात्रेदानमेवच
। अर्थेषुदूषणंप्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्त्त
नम् ॥ कामंक्रोधंमदंमानंलो
भंहर्षन्तथैवच । जेतव्यमरिषड्वर्गं
सादरंपृथिवीक्षिता ॥ एतेषांविज
यंकृत्वाकार्य्योभृत्यजयस्ततः । कृ
त्वाभृत्यजयंसर्व्वंराजाजनपदंजये
त् ॥ कृत्वातुविजयंतेषांशत्रून्
बाह्यांस्ततोजयेत् । बाह्याश्चत्रिवि
धाज्ञेयास्तुल्याभ्यन्तरकृत्रिमाः ॥
गुरवस्तेयथापूर्वंतेषुयत्नपरोभवेत्
। पितृपैतामहंमित्रंसामन्तञ्चत
थारिपोः ॥ कृत्रिमञ्चमहाभा
गमित्रं विविधमुच्यते । तथा
पिचगुरुः पूर्व्वंभवेत्तत्रापिचा-
हृतः ॥ स्वाम्यमात्योजनपदोदुर्गं-
सैन्यंतथैवच । कोषोमित्रञ्चधर्म्म
ज्ञसप्ताङ्गंराज्यमुच्यते ॥ सप्ताङ्गस्या
पिराज्यस्यमूलंस्वामीप्रकीर्त्तितः ।
तन्मूलत्वात्तथाङ्गानांराजारक्ष्यः
प्रयत्नतः ॥ षडङ्गरक्षाकर्त्तव्यात-
थातेनप्रयत्नतः । अङ्गेभ्योयस्त-
थैकस्यद्रोहमाचरतेल्पधीः ॥ वधस्त

स्यतुकर्त्तव्य : शीघ्रमेवमहीक्षिता। नराणाम्मृदुनाभाव्यंमृदुर्हिपरिभूयते ॥ नभाव्यंदारुणेनापितीक्ष्णात्दुद्विजतेजन :। कालेमृदुर्योभवति कालेभवतिदारुण : ॥ राजालोकद्वयापेक्षीतस्यलोकद्वयंभवेत् । भृत्यै : सहमहीपाल : परिहासंविवर्जयेत् ॥ भृत्या : परिभवन्तीहनृपंहर्षवशङ्गतम् । व्यसनानिचसर्वाणिभूपति : परिवर्ज्जयेत् ॥ लोकसङ्ग्रहणार्थायकृतकव्यसनोभवेत्। शौटीरस्यनरेन्द्रस्यनित्यमुद्रिक्तचेतस :॥ जनाविरागमायांतिसदादु : सेव्यभावत :। स्मितपूर्वाभिभाषीस्यात्सर्वस्यैवमहीपति : ॥ मध्येष्वपिमहाभागभृकुटिंनसमाचरेत्। भाव्यंधर्मभृतांश्रेष्ठस्थूललक्षेणभूभृता। स्थूललक्षस्यवशगासर्वाभवतिमेदिनी। अदीर्घसूत्रस्यभवेत्सर्वंकर्मसुपार्थिव : ॥ दीर्घसूत्रस्यनृपते : कर्महानिर्ध्रुवंभवेत्। रागेदर्पेचमानेचद्रोहेपापेचकर्मणि ॥ अप्रियेचैवकर्त्तव्येदीर्घसूत्र : प्रशस्यते। राज्ञासम्भृतमन्त्रेणसदाभाव्यंद्विजोत्तम ॥ तस्यासम्भृतमन्त्रस्य ज्ञेया : सर्वापदोध्रुवा :। कृत्यान्यवतुकर्माणिजायन्तेयस्यभूपते : ॥ नारब्धानिमहाभागतस्यस्याद्वसुधावशे । मन्त्रमूलंसदाराज्यंतस्मान्मूलंसुरक्षितम् ॥ कर्त्तव्यंपृथिवीपालैर्मन्त्रभेदभयात्सदा। मन्त्रवित्साधितोमन्त्र : संपदांमुखावह : ॥ मन्त्रच्छलेनबहवोविनष्टा : पृथिवीक्षित :। आकारैरिङ्गितैर्गत्याचेष्टयाभाषितेनच ॥ नेत्रवक्त्रविकारैश्चगृह्यतेऽन्तर्गतंमन :। नयस्यकुशलैस्तस्यवशेसर्वावसुन्धरा। भवतीहमहीभर्त्तु : सदापार्थिवनन्दन । नैकस्तुमन्त्रयेन्मन्त्रंनराजाबहुभि : सह ॥ नारोहेद्विषमांनावंनापरीक्षितनाविकाम् । येचास्यभूमिंजयतोभवेयु : परिपन्थिन: ॥ तानानयेद्वशेसर्वान्सामादिभिरुपक्रमै :। यथानस्यात्कृशोभाव: प्रजानामनपेक्षया ॥ तथाराज्ञाप्रकर्त्तव्यंस्वराष्ट्रंपरिरक्षता। मोहाद्राजास्वराष्ट्रंय : कर्षयत्यनपेक्षया ॥ सोचिराद्भ्रश्यतेराज्याज्जीविताच्चसबान्धव : ॥ भृतोवत्सोजातबल : कर्मयोग्योयथाभवेत्। तथाराष्ट्रंमहाभागभृतंकर्मसमंभवेत्। योराष्ट्रमनुगृह्णातिराजास्वंपरिरक्षति ॥ सङ्घातमुपयाचत्तुविन्दतेसुमहत्फलम्। राष्ट्राद्धिरण्यंधान्यञ्चमहीराज्ञामुरक्षिता ॥ नित्यंस्वेभ्य : परेभ्यश्चयथामातायथापिता। नित्यंराजास्वराष्ट्रंय : कर्षत्यन्यस्यचेच्छया ॥ गोपितानिसदाकुर्यात्-

मविभागीप्रियाश्चिच। अजसमुप योतव्यं फलंतेभ्यस्तथैवच ॥ धर्मं कर्मं दमायत्तं विधानेदैवमानुषे। तयोर्दैवमचिन्त्यंहि पौरुषेविद्यतेक्रिया ॥ एवंमहीपालयतोऽस्यभर्त्तुर्लोकानुरागः परमोभवेच्च। लोकानुरागप्रभवाचलक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चैव पराचकीर्त्तिः ॥ इतिमात्स्ये १८४ अध्यायः॥ रजपूतइतिलोकप्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा। वैश्यादम्बष्ठकन्यायांराजपुत्रस्यसम्भवः इतिपराशरपद्धतिः ॥ करणकन्यायांक्षत्रियाज्जातश्चेतिपुराणम् ॥

राजपुत्रकम्। न० राज्ञः पुत्राणांसमूहे ॥ राजपुत्राणांसमूहः। गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रेत्यादिनावुञ् ॥ पुं० राजाम्रे ॥

राजपुत्रिका। स्त्री० राजकन्यायाम्॥ शरारिपक्षिणि॥जात्याम् ॥ राज्ञः पुत्रिकेयं ॥

राजपुत्री। स्त्री० राजकन्यायाम्। मालत्याम् ॥ रेणुकाख्यौषधौ ॥ ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीतौ ॥ कुक्कुन्दर्याम् ॥

राजपुष्पः। पुं० नागकेशरवृक्षे ॥

राजपुष्पी। स्त्री०)

राजप्रिया। स्त्री०) करुणीवृक्षे ॥

राजफणिज्झकः। पुं० नागरङ्गवृक्षे॥

राजफलम्। न० पटोले ॥

राजफला। स्त्री० जम्ब्वां ॥

राजबदरः। पुं० उत्तमकोले। नृपश्रेष्ठे। नृपबदरे। राजवल्लभे। पृथुकोले। तनुबीजे। मधुरफले। राजकोले ॥ न० रक्तामलके ॥ लवणे ॥ लवण्याम् ॥

राजबला। स्त्री० गंधालिकायाम्। प्रसारण्यामोषधौ ॥ बलानांबलप्रदानांराजेव। राजदन्तादिः ॥

राजभद्रिका। स्त्री० श्यामपक्षिणि ॥

राजभयम्। न० राजत्वे ॥

राजभोगीणम्। न० राज्ञः शरीरायहिते ॥ राज्ञोभोगः शरीरम् तस्मैहितम्। आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः ॥

राजभोग्यः। पुं० पियालवृक्षे ॥ न० जातीकोषे। जातीफले ॥

राजभोजी। पुं० वाजपेययज्ञे ॥

राजमण्डूकः। पुं० बृहद्भेके। महामण्डूके। पीताङ्गे। वर्षाघोषे ॥

राजमल्लः। पुं० नृपमल्ले। उन्मिकेउद्वर्ते ॥ राज्ञांमल्लः। मल्लानांराजावा ॥

राजमार्गः। पुं० राजपथे ॥

राजमाषः। पुं० वर्वटे। नीलमाषे। महामाषे। चौरा० लोबियावडा इ० भा० ॥ राजमाषोगुरुः स्वादुस्तुवरस्तर्पणः सरः। रूक्षोवातकरोरुच्यः स्तन्योभूरिमलप्रदः ॥

श्वेतोरक्तस्तथाकृष्णा स्त्रिविध : स
प्रकीर्त्तितः । योमहांस्तेषु भवति
सएवोक्तागुणाधिक : ॥ अपिच ।
राजमाषं परंहृद्यं कफपित्तहरंपर
म् । आध्मानवातकृद्रूक्षोतत्पचं
तद्गुणावहम् ॥ माषाणांराजा ।
राजदन्तादि : ॥
राजमुद्ग : । पुं॰ मकुष्ठके ॥
राजयक्ष्मा । पुं॰ क्षयरोगे । यक्ष्मणि
॥ राज्ञश्चन्द्रमसोयस्मादभूदेषकि
लामय : । तस्मात्तंराजयक्ष्मेति
केचिदाहुर्मनीषिण : ॥ षष्ठीतत्पु
रुष : कर्मधारयोवा । तथाहवा
ग्भट : । अनेकरोगानुगतोबहुरो
गपुर : सर : । राजयक्ष्माक्षय :
शोषोरोगराडितिचस्मृत : ॥ नक्ष
त्राणांद्विजानाञ्चराज्ञोभूद्यदयं पुरा
। यच्चराजाचयक्ष्माचराजयक्ष्मात
तोगत : ॥ इति । महापातकज
श्चिह्नमप्ययम् । यथाहविष्णु : ।
अथनरकानुभूतदु : खानांतिर्यक्
त्वमुत्तीर्णानांमानुष्येलक्षणानिभ
वन्ति । कुष्ठ्यतिपातकी॰ ब्रह्महा
यक्ष्मी॰सुराप : श्यावदन्तक : सुव
र्णहारीकुनखीगुरुतल्पगोदुश्चर्मे
त्यादिकूर्मपुराणम् ॥
राजयज्ञ : । पुं॰ अश्वमेधे ॥ राज्ञए
वतत्राधिकारात् ॥ राज्ञोयज्ञ : ॥
राजयोग : । पुं॰ ज्ञानपरिपाके । व्य
वहारेप्यविक्षिप्तचित्ततालक्षणे यो-
गविशेषे ॥ राजत्वात्सर्वयोगानां-
राजयोगइतिस्मृत : । राजवदौप्य
मानंतंपरब्रह्माणमव्ययम् ॥ देहि-
नंप्रापयेद्यस्तुराजयोग : सउच्यते-
इत्युक्ते : ॥ राज्ञउपयुक्तोयोग : ।
योगानांराजेतिवा ॥ हठयोगोदेह
आयासकर : । अयंगुरोरवाप्तसन्नि
रायासेनमोक्षरूपपुरुषार्थप्रद : ।
हठश्चास्याप्यष्टाङ्गानिसन्ति ॥
राजयोगी । त्रि॰ ज्ञानपरिपाकयुक्ते ।
व्यवहारेप्यविक्षिप्तचित्ततालक्षणयो
गश्रेष्ठवति ॥
राजयोग्य : । त्रि॰ राजार्हे ॥
राजरङ्गम् । न॰ रजते ॥
राजराज : । पुं॰ धनाधिपे । कुवेरे ॥ रा
ज्ञांयक्षाणांराजा । राजाह : सखि
भ्यष्टच् ॥ नृपेशे । सार्वभौमे ॥ सु-
धाकरे । चन्द्रे ॥
राजरीति : । स्त्री॰ पित्तलविशेषे ।
पाकतुण्डाम् ॥ महेश्वर्याम् । क
पिलायाम् ॥
राजर्षि : । पुं॰ प्रभुत्वेसतिसूक्ष्मार्थ
निरीक्षणक्षमे॰प्रजापालनाधिका-
रिणिकृतपर्णनिमिप्रमुखे ॥ राजा
चासौऋषिश्च ॥
राजलक्ष्मा । पुं॰ युधिष्ठिरे ॥
राजवंश्य : । त्रि॰ राजवीजिनि । रा
जवंशोद्भवे ॥ वंशेभव : । दिगादि-

स्यात् । राज्ञोवंश्य : ॥ राजवंशे साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

राजवान् । त्रि॰ राजमाद्युक्तदेशे ॥ सुराज्ञिदेशेराजन्वान्स्यात्ततोन्यत्र राजवान् । राजास्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

राजवर्त्म । न॰ घण्टापथे । राजपथे ॥

राजवला । स्त्री॰ भद्रवलायाम् ॥

राजवल्लभ : । पुं॰ राजादन्याम् ॥ राजाम्रे ॥ राजवदरे । नारायणदासकविराजकृतद्रव्यगुणग्रन्थविशेषे ॥ त्रि॰ नृपतिप्रिये ॥

राजवल्ली । स्त्री॰ तोयवल्ल्याम् । उक्ता॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

राजवारुणी । स्त्री॰ सुराप्रभेदे ॥

राजवाह : । पुं॰ घोटके ॥ वाहानां राजा । राजदन्तादि : ॥

राजवाह्य : । पुं॰ राजवाहकहस्तिनि । उपवाह्ये । विजयकुञ्जरे ॥ त्रि॰ राजवहनीये ।

राजवीजी । त्रि॰ राजवंश्ये । राज्ञो वीजयितुंशीलमस्य । वीजव्यजनेऽदन्त : । सुपीतिणिनि : ॥ यद्वा । राज्ञोवीजम्॰ राजवीजम् । तद स्यास्ति । अतइनि : ॥

राजवृक्ष : । पुं॰ गिरिमाल॰ इतिप्रसिद्ध सुवर्णके । आरग्वधे ॥ राजा चासौवृक्षश्च ॥ वृक्षाणांराजावा ॥

राजदन्तादि : ॥ रोगाणांराजानं वृक्षतिवा । चोव्रसूक्ष्दने । वाहुलकात्सुक् ॥ पियाले ॥ लङ्कास्थायिनिवृक्षे । लङ्काथुहर॰ इ॰ भा॰ ॥

राजवृत्तम् । न॰ नृपचारित्रे । तच्च तुर्विधम् । यथाहकामन्दक : । न्यायेनार्जनमर्थस्यवर्द्धनंपालनंतथा । सत्पात्रेप्रतिपत्तिश्चराज्ञोवृत्तं चतुर्विधमिति ॥

राजशण : । पुं॰ पट्टशणे । पाटसन॰ इ॰ भा॰ ॥

राजशफर : । पुं॰ इलिशमत्स्ये ॥

राजशय्या । स्त्री॰ राज्ञ : शयनीये । महाशय्यायाम् ॥

राजशाक : । पुं॰ वास्तूके ॥

राजशास्त्रम् । न॰ नीतिशास्त्रे ॥ राज्ञांशास्त्रम् ॥

राजशिम्ब : । पुं॰ निष्पावे ॥

राजशुक : । पुं॰ प्राज्ञे । शतपत्रे । नृपप्रिये । राजसूआ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पक्षिणि ॥

राजशृङ्ग : । पुं॰ मद्गुरमत्स्ये ॥ न॰ राजच्छत्रे । कनकदण्डके ॥

राजस : । पुं॰ राजसाहङ्कारे । इन्द्रियाणांकारणे । तैजसे ॥ त्रि॰ रजोगुणोद्भवे । रजोगुणप्रधाने । तल्लक्षणंयथा । आरम्भरुचिताधैर्यमसत्कार्यपरिग्रह : । विषयोपसे

वाचाजञ्च राजसं गुणलक्षणम् ॥ आरम्भरुचिताफलार्थं कर्म्मानुष्ठानशीलता ॥ अपिच । येनास्मिन् कर्म्मणालोके ख्यातिमिच्छति पुष्कलाम् । नचशोचत्यसम्पत्तौ तद्विद्यन्तु राजसमिति ॥ रजसोयम् । अण् ॥

राजसदनम् । न० राजगृहे । सौधे ॥ राज्ञः सदनम् । योग्यत्वात् ॥ यद्वा । सदनानां राजा । राजदन्तादिः ॥ तद्वैद्यायथा । सौधोऽस्त्री राजसदनमुपकार्य्योपकारिका । स्वस्तिकः सर्वतोभद्रोनन्द्यावर्त्तादयोपिच । विच्छन्दकः प्रभेदाहि भवन्तीश्वरसद्मनाम् ॥

राजसधनम् । न० धनविशेषे ॥ यथा । कुसीदकृषिवाणिज्यशुल्कगानानुवृत्तिभिः । कृतोपकारादाप्तञ्च राजसं समुदाहृतम् ॥ अनुवृत्त्यासेवया ॥

राजसभा । स्त्री० नृपतिसमाजे ॥ राज्ञः सभा । सभाराजेत्यत्रराजपर्य्यायस्यैवग्रहणान्नक्लीवत्वम् ॥

राजसयज्ञः । पुं० सकामानांयज्ञे ॥ अभिसन्धायतुफलं दम्भार्थमपिचैव यत् । इज्यतेभरतश्रेष्ठतं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥

राजसर्प्पः । पुं० सर्पविशेषे । भुजङ्गभोजिनि ॥

राजसर्षपः । पुं० राजिकायाम् । आसुर्य्याम् ॥ तिसृभिस्त्रिरेखाभिः परिमिते ॥

राजसायुज्यम् । न० राजत्वे ॥ राज्ञः सायुज्यम् ॥

राजसारसः । पुं० मयूरे ॥

राजसाहङ्कारः । पुं० तैजसाहङ्कारे । इन्द्रियाणांकारणे ॥

राजसाहारः । पुं० रजोगुणिनामभोजने ॥ यथा । कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः । आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥

राजसी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ रजोगुणसम्बन्धिन्याम् ॥

राजसूयः । पुं० राज्ञाकर्त्तव्ये यज्ञविशेषे । नृपाध्वरे । क्रतुराजे । क्रतूत्तमे ॥ राज्ञासोतव्योऽभिषवद्वारानिष्पादयितव्यः । षुञ् अभिषवे । यद्वा । लतात्मकः सोमोराजासूयते॰कण्डातेऽत्र इत्यधिकरणे क्यप् । राजसूयसूर्य्येत्यादिना निपातनाद्दीर्घः ॥

राजसूयकी । स्त्री० राजसूयस्य दक्षिणायाम् ॥

राजस्कन्धः । पुं० घोटके ॥

राजस्वम् । न० करे । राजग्राह्यभागे ॥

राजस्वर्णः । पुं० राजधुस्तूरके ॥

राजहंसः। पुं० कलहंसे ॥ चरणै-
श्चञ्चुसहितैर्लोहितैर्येस्वयं सिताः
। ते राजहंसा विख्याता इत्याहुः
कोषकोविदाः ॥ हंसानां राजा ।
राजदन्तादिः ॥ कादम्बे । बालि
हांस० इति गौडदेशप्रसिद्धे । नील
हंसोयम् ॥ नृपोत्तमे ॥
राजहंसिनी । स्त्री० रसालायाः प्रभे
दे । राजहंस्याम् ॥ निर्नीरं पाचि
तं क्षीरं माहिषं तद्भवं दधि । शुभ्रश
र्करया लाद्यं गालितं राजहंसिनी
॥ राजहंसी सुमधुरा बल्यातृष्यतरा
हिमा । अत्यर्थं पित्तशमनी किञ्चित्
कफकरी स्मृता ॥
राजहर्षणम् । न० तगरपुष्पे ॥
राजहस्ती । पुं० राजगजे । मारीचे ।
याजकगजे । मदोत्कटे ॥
राजहासकः । पुं० मत्स्यविशेषे । का
तरे । कतले । राजीवे ॥
राजातनः । पुं० पियालवृक्षे ॥ रा-
जानमतति । अत० । कर्त्तरि०-
ल्युट् ॥
राजादनः । पुं० फलाध्यक्षे । क्षीरि-
कायाम् । न० पियाले ॥ राजभि-
रद्यते । अद० । कर्म्मणि ल्युट् ॥
किंशुके । चिपचके ॥
राजादनी । स्त्री० क्षीरिकायाम् ।
खिर्नी० इ० भा० ॥
राजानुजीवी । त्रि० राजोपजीविनि ॥
तस्य कर्माणि यथा । मत्स्य उवाच ।
यथानुवर्त्तितव्यं आत्मनो राजोपजी
विना । तथा ते कथयिष्यामि निबो-
ध गदितो मम । आज्ञासर्वात्मना-
कार्या स्वशक्त्या रविनन्दन । आचि-
न्त्य वचनन्तस्य न वक्तव्यं तथा वचः ॥
अनुकूलं प्रियं तस्य वक्तव्यं जनसंसदि ।
रहोगतस्य वक्तव्यमप्रियं यद्धितं भवे-
त् ॥ परार्थमस्य वक्तव्यं स्वस्थे चेत-
सि भार्गव । स्वार्थः सुहृद्भिर्वक्तव्यो
न स्वयन्तु कदाचन ॥ कार्यातिपातः
सर्व्वेषु रक्षितव्यः प्रयत्नतः । न-
च हिंस्यं धनं किञ्चिन्नियुक्तेन च कर्म-
णि ॥ नोपेक्ष्यं भाव्यमानञ्च तथा रा-
ज्ञः प्रियो भवेत् । राज्ञश्च न तथा-
कार्यं वेषभाषितचेष्टितम् ॥ राज-
लीला न कर्त्तव्या तद्द्विष्टं विवर्जये-
त् । राज्ञः समोधिको वा न कार्यो-
वेशो विजानता ॥ द्यूतादिषु तथै-
वास्य कौशलञ्च प्रदर्शयेत् । प्रदर्श्य-
कौशलं चास्य राजानञ्च विशेषयेत् ॥
अन्तःपुरधनाध्यक्षैर्वैरदूतैः समा
गतैः । संसर्गं न व्रजेद्राजन् विना पा
र्थिवशासनम् ॥ निःस्नेहतां चाव-
मानं प्रयत्नेन च गोपयेत् । यच्च गुह्यं
भवेद्राज्ञो न तल्लोके प्रकाशयेत् ॥ नृपे
णाश्राविर्तं यत् स्यात् वाच्यावाच्यं नृपो-
त्तम । न तत् संश्रावयेल्लोके तदा रा-
ज्ञः प्रियो भवेत् । आज्ञाप्यमाने-

चान्यस्मिन् समुत्थायस्त्वरान्वितः।
अहं किंकरवाणीति वाच्यो राजा वि-
जानता॥ कार्यावस्थास्वविज्ञाय-
कार्यमेवतथाभवेत्। सततंक्रियमा
णेऽस्मिन्लाघवन्तुव्रजेद्ध्रुवम्॥ रा
ज्ञः प्रियाणिवाक्यानिनचात्यर्थंपु
नः पुनः। नहास्यशीलश्चभवेन्न-
चापिभ्रुकुटीमुखः। नातिवक्तान-
निर्वक्तानचमत्सरिकस्तथा। आ
त्मसम्भावितश्चैवनभवेत्तुकथञ्चन॥
दुष्कृतानिनरेन्द्रस्यनतुसङ्कीर्त्तयेत्
क्वचित्। वस्त्रंशस्त्रमलङ्कारंराज्ञा
दत्तञ्चधारयेत् औदार्य्येणनतद्दे
यमन्यस्मैभूतिमिच्छता। नचैवो
पासनंकार्यंदिवास्वप्नंविवर्जयेत्॥
नानिर्दिष्टे तथाद्वारेप्रविशेतकदाच
न। नच पश्येत्तराजानमयोग्यासु-
चभूमिषु राज्ञस्तुदक्षिणेपार्श्वे वा
मेचोपविशेत्तथा। पुरस्तात्तुतथाप-
श्चादासनन्तुविगर्हितम्॥ जृम्भांनि
ष्ठीवनंकासंकोपंपर्य्यस्तिकाश्रयम्।
भ्रुकुटींवान्तमुद्गारंतत् समीपेविव-
र्जयेत्॥ स्वयंतत्रनकुर्वीतस्वगुणा
ख्यापनंतथा। स्वगुणाख्यापनेचैव
परमेवप्रयोजयेत्॥ हृदयंनिर्मलं
कृत्वापरांभक्तिमुपाश्रितैः। अनु
जीविगणैर्भाव्यंनित्यंराज्ञामतन्द्रि
तैः॥ शाठ्यंलौल्यञ्चपैशुन्यंना-
स्तिक्यंचद्रुततांतथा। चापल्यञ्चप

राजानुजीवी

रित्याज्यंनित्यंराजानुजीविना॥ श्रु
तेनविद्याशिल्पैश्चसंयोज्यात्मानमा
त्मना। राजसेवांततः कुर्याद्भूत
येभूतिवर्द्धिनीम्॥ नमस्कार्याः
सदाचास्यपुत्रवल्लभमन्त्रिणः। स
चिवैश्चास्यविश्वासोनतुकार्यः क
थञ्चन॥ अपृष्टश्चास्यनब्रूयात्का
मंब्रूयात्तथायदि। हितंपथ्यञ्च
वचनंहितैः सह सुनिश्चितम्॥
चित्तञ्चैवास्यविज्ञेयंनित्यमेवोप-
जीविना। भर्त्तुराराधनंकुर्याच्चित्त
ज्ञोमानवः सुखम्॥ रागापरागौ
चैवास्यविज्ञेयौभूतिमिच्छता। त्यजे
द्वृत्तिंविरक्तस्तुरक्तोवृत्तिन्तुकारयेत्।
विरक्तःकारयेन्नाशंविपक्षाभ्युदयन्तथा
। आशावर्द्धनकंकृत्वाफलनाशंकरो
तिच अकोपेऽपिसकोपाभःप्रसन्नो
ऽपिचनिष्फलः। वाक्यंसमन्दंव
दतिवृत्तिच्छेदंकरोतिच॥ प्रदेश
वाक्यमुदितोनसम्भावयतेऽन्यथा।
आराधनासुसर्वासुसुप्तवच्चविचेष्टते।
कथासुदोषंक्षिपतिवाक्यभङ्गंकरो-
तिच। लक्ष्यतेविमुखश्चैवगुणस-
ङ्कीर्त्तनेकृते॥ दृष्टिंक्षिपत्यथान्य
च्चक्रियमाणेचकर्मणि। विरक्तलक्ष
णंह्येतच्छृणुरक्तस्यलक्षणम्॥ दृ
ष्ट्वाप्रसन्नोभवति वाक्यंगृह्णाति
चादरात्। कुशलादिपरिप्रश्नौ-
संप्रयच्छतिचासनम्॥ विरक्तदर्शने

चाश्वरहस्ये वनभङ्गते । जायते-हृष्टवदनः श्रुत्वा तस्य तु तत्कथाम् ॥ अप्रियाण्यपि वाक्यानि तदुक्तान्यभिनन्दते । उपायनञ्च गृह्णाति स्तोकमप्यादरात्तथा ॥ कथान्तरेषु स्मरति प्रहृष्टवदनस्तथा । इति रक्तस्य कर्त्तव्या सेवा रविकुलोद्वह ॥ आपत्सु न त्यजेत्पूर्वं विरक्तमपि सेवितम् । मित्रं न चापत्सु तथा च भृत्यं त्यजन्ति ये निर्गुणमप्रमेयम् । प्रभुं विशेषेण च ते व्रजन्ति सुरेन्द्रधामामरवृन्दजुष्टम् ॥ इति मत्स्यपुराणे राजधर्मेऽनुजीविवृत्तिनामाध्यायः ॥ १९० ॥

राजान्नम् । न० आन्ध्रदेशोद्भवशालिविशेषे । राजार्हे । दीर्घशूकके । धान्यश्रेष्ठे ॥ राजस्वामिकभक्ते ॥

राजाम्रः । पुं० न० आम्रविशेषे । राजफले । मधुरे । कामाङ्गे । टङ्के ॥ राजाम्रं तुवरं स्वादु विशदं शीतलं गुरु । ग्राहि रूक्षं विबन्धाध्मवातकृत्कफपित्तनुत् ॥

राजाम्लः । पुं० अम्लवेतसे ॥

राजार्कः । पुं० सितार्कवृक्षे । वसुके । मन्दारे । सदापुष्पे । अलर्के ॥

राजार्हम् । न० जोङ्गके । अगुरुणि । त्रि० राजयोग्ये ॥ राजानमर्हति । अच् ॥

राजार्हा । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥

राजालाबुः । स्त्री० स्वादुतुम्ब्याम् । महातुम्ब्याम् । शाकालाब्वां ॥

राजालुकः । पुं० महाकन्दे । मूलके ॥

राजावर्त्तः । पुं० उपरत्नभेदे । आवर्त्तमणौ । रेवटी० इ० भा० प्र० ॥ राजावर्त्तः प्रमेहघ्नश्छर्दिहिक्कानिवारणः ॥ विराटदेशज हीरके । विराटजे ॥ राजपट्टे ॥

राजाहिः । पुं० द्विमुखसर्पे । विषायुधे । अहीरणौ ॥ अहीनां राजा । राजदन्तादिः ।

राजिः । स्त्री० वीथ्याम् । पङ्क्तौ ॥ रेखायाम् । निरन्तरं पङ्क्तिसाधारणे ॥ राजति । राज० । इन् । वसिवपियजिराजीत्यादिना० इञ् वा ॥

राजिका । स्त्री० आसुर्य्याम् । क्षवे । क्षुधाभिजनने । राजसर्षपे । रा० ई० इ० भा० ॥ राजिका कफपित्तघ्नी तीक्ष्णोष्णा रक्तपित्तकृत् । किञ्चिद्रूक्षाग्निदा कण्डूकुष्ठकोष्ठकृमीन् हरेत् । अतितीक्ष्णा विशेषेण तद्वत् कृष्णापि राजिका ॥ केदारे ॥ रेखायाम् । पङ्क्तौ ॥ राजति० राजयति वा । राज० । क्वुन् ॥

राजिकाफलः । पुं० गौरसर्षपे ॥

राजिफला । स्त्री० चीनाकर्कट्याम् ॥

राजिमत्फला । स्त्री० राजकोशात-

क्याम् ॥

राजिल : । पुं० डुण्डुभसर्पे ॥ राजिलोनिर्विषसर्पः ॥ राजि : रेखाऽस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ यद्वा । राजिं लाति । लाऽऽदाने । आतोनुपेतिक : ॥

राजी । स्त्री० निश्छिद्रपङ्क्तौ ॥ कृदिकारादिक्तिनङीष् ॥

राजीफल : । पुं० पटोले ॥

राजीव : । पुं० हरिणप्रभेदे ॥ राजीवस्तुमृगोंयोराजीभि : परितावृत : । राजीवस्तुगुणैर्ज्ञेय : पृषतेनसमोजनै : ॥ राइखडइतिख्यातेवृहन्मत्स्यविशेषे ॥ हस्तिनि ॥ सारसपक्षिणि ॥ न०नलिने । पद्मे ॥ राजीरेखाऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिशक्तिकाद्य: । केशरस्यराज्यस्यास्तीतिवा ॥ त्रि०राजोपजीविनि ॥

राजीवलोचन : । त्रि० कमलनयने ॥

राजेन्द्र : । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मण्डलेश्वराद्दशगुणे राजनि ॥ यथा । चतुर्ग्रामपर्यन्तमधिकारोनृपस्यच । योराजातच्छतगुण : सएवमण्डलेश्वर : ॥ तस्माद्दशगुणोराजाराजेन्द्र : परिकीर्त्तित : ॥ इ०ब्र०वैवर्त्तपुराणे ॥

राजोहिजनसंज्ञक : । पुं० भूताङ्कुशवृक्षे ॥

राज्ञी । स्त्री० राजप्रियायाम् । नृपते : पत्न्याम् । राणी०इ०भा० ॥ भास्करस्यभार्यायाम् ॥ कांस्ये ॥ नील्याम् ॥ त्रैलोक्यात्मन : कोशस्यपश्चिमदिग्भागे ॥ राज्ञावरुणेनाधिष्ठितत्त्वात् । सन्ध्यारागयोगाद्वा ॥

राज्यम् । न० नीवृति । जनपदे । देशे । विषये । उपवर्त्तने ॥ तल्लक्षणमुक्तंवरदातन्त्रे । यथा । लक्षाधिपत्यंराज्यंस्यात्साम्राज्यंदशलक्षके । शतलक्षेमहेशानिमहासाम्राज्यमुच्यते ॥ इति ॥ अपिच ॥ स्वाम्यमात्यौपुरंराष्ट्रंकोशदण्डौसुहृत्तथा । सप्तप्रकृतयोह्येता : सप्ताङ्गंराज्यमुच्यते ॥ इति ॥ राज्ञ : कर्म्मभावोवा ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक् ॥ राज्यं नेच्छयति : पिचादस्ततत्परिणामवित् । यत्प्रविष्ट: पुरुषआत्मानंनावबुध्यते ॥

राज्यका । स्त्री० पिष्टराजिकादधिलवणमिश्रितवास्तूकादौ । रायता० इ०भा ॥ राज्यकायातिरोचन्यापाचन्यार्त्तांस्तुभक्षयेत् ॥ तान्नटकान् ॥

राज्यमूलम् । न० मन्त्रसंरक्षणे ॥

राज्याङ्गम् । न० राज्यस्योपाये । प्रकृतौ । स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषराष्ट्रदुर्गबलेषु ॥ राज्यस्यराजकर्म्मणोङ्गंसाधनम् । स्वामी० राजा० पुरो

चितइतिश्रीधर : । अमात्योमन्त्री । सुहृत्० मित्रम् । कोशोभाण्डागार : । राष्ट्रं देश : । पर्वतादीनि दुर्गाणि । बलंसैन्यम् । उक्तञ्चकामन्दकीये । स्वाम्यमात्यश्चराष्ट्रञ्चदुर्गं-कोशोबलंसुहृत् । परस्परोपकारीदंसप्ताङ्गं राज्यमुच्यते । पौरश्रेण्यासप्ताङ्गमपिराज्यंप्रकीर्त्तितमिति ॥ सप्ताङ्गस्यापिराज्यस्यमूलंस्वामी-प्रकीर्त्तित : । तन्मूलत्वात्तथाङ्गानांराजारक्ष्य : प्रयत्नत : ॥ षडङ्गरक्षाकर्त्तव्यातथातेनप्रयत्नत : । अंगेभ्योयस्त्ववयेषु द्रोहमाचरतेऽल्पधी : ॥ वधस्तस्यतुकर्त्तव्य : शीघ्रमेवमहीक्षिता ॥

राटि : । स्त्री० युद्धे । राड० इ०भा० प्र० ॥

राडि : । स्त्री० शरारिखगे ॥

राढ : । पुं० मदनद्रुमे । मयनफलाख्ये ॥

राढक : । पुं० स्वनामाख्यातेदेशे ॥ यथा । प्राच्यांमागधशोणौचवारेन्द्रोगौडराढका : । इतिज्योतिषतत्त्वम् ॥

राढा । स्त्री० जनपदविशेषे । सुह्मपुरीभायाम् ॥ गौडदेशेपुरीविशेषे ॥

राढि : । स्त्री० युद्धे ॥

राढीय : । त्रि० राढदेशोद्भवे ॥

रात : । त्रि० दत्ते ॥

रात्रम् । न० ज्ञाने । यथा । रात्रञ्चज्ञानवचनंज्ञानंपञ्चविधंस्मृतम् । तेनेदंपञ्चरात्रंचप्रवदन्तिमनीषिण : ॥

रात्रक : । पुं० परगृहवासार्थं प्रवेशादिनि । ... ॥ न० पञ्चरात्रे ॥

रात्रि : । स्त्री० सूर्यकिरणाभावच्छिन्नकाले । निशायाम् । निशीथिन्याम् । विभावर्याम् । रात० इ० भा० ॥ तस्या : कारणंयथा । यदादित्यश्चन्द्रमसोर्ग्राम्यांगोनकौञ्जरा । ... रात्रि : स्यात्तदहर्विन्द्र ॥ इतिवह्निपुराणम् ॥ ... पश्चसन्ध्यायाम् ॥ रात्रिमुखम् । रा० । रात्रिद्वयांविप् ॥ रात्रे : पूर्वेतरीयामौविज्ञेयासिनतोजयेत् ॥ हरिद्रायाम् ॥

रात्रिचर : । पुं० राक्षसे ॥ रात्रौचरति । चरेष्ट : । रात्रे : कृतिविभाषेतिपंचेमुमभाव : ॥ त्रि० रात्रौगमनकर्त्तरि ॥

रात्रिचरी । स्त्री० राक्षस्याम् ॥ टित्वान्ङीप् ॥

रात्रिजलम् । न० कुज्झटिकायाम् । रात्रेर्जलम् ॥

रात्रिजागर : । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि०

रात्रौजागरणकर्त्तरि ॥
रात्रिजागरद : । पुं॰ मशके ॥
रात्रिञ्चर : । पुं॰ यातुधाने । राक्षसे ॥ रात्रौचरति । चरेष्ट : । रात्रे : कृतिविभाषेतिपक्षेमुम् ॥ त्रि॰ रात्रौगमनकर्त्तरि ॥
रात्रिञ्चरी । स्त्री॰ राक्षस्याम् ॥
रात्रिन्दिवम् । अ॰ अहोरात्रयो : ॥ रात्रौचदिवाच । अचतुरेत्यादिना ऽधिकरणार्थयोर्द्वन्द्वसमासान्तो-निपातित : । अव्ययान्तत्वादव्य-यम् ॥
रात्रिपुष्पम् । न॰ उत्पले ॥
रात्रिमट : । पुं॰ राक्षसे ॥ अ-टति । अटगतौ । पचाद्यच् । स प्तमीतियोगविभागात्समास : ॥ रात्रौअटतिवा । रात्रे :कृतिविभाषेतिमुम् ॥
रात्रिमणि : । पुं॰ चन्द्रे ॥ रात्रेर्म-णिरिव ॥
रात्रिवास : । पुं॰ अन्धकारे ॥ रात्रौ वासोऽस्य ॥
रात्रिवास : । न॰ रात्रौशयनकालीनपरिधेयवस्त्रे ॥ यथाशयनस्थान्धकारेषुरात्रिवासोदिनेतथा। स्नाना म्बरंकुवेशश्च वर्ज्येच्छ्ल्क्ष्णभोजनम् ।
रात्रिविगम : । पुं॰ प्रभाते ॥ रात्रे विंगमोऽत्र

रात्रिविश्लेषगामी । पुं॰ चक्रवाके ॥
रात्रिवेद : । पुं॰ कुक्कुटे ॥
रात्रिवेदी । पुं॰ कुक्कुटे ॥
रात्रिहास : । पुं॰ श्वेतोत्पले ॥
रात्रिहिण्डक : । पुं॰ अन्त : पुरर-क्षके ॥
रात्री । स्त्री॰ निशायाम् । रात्रौ ॥ कृदिकारादितिपाक्षिकोङीष् ॥
रात्रौ । अ॰ निशि ॥
रात्र्यन्ध : । त्रि॰ रात्रौदृष्टिहीनेनरे । रतन्मा॰कृ॰भा॰ ॥ तत्राशकौषधंय था । देवदारोश्चवेचूर्णंमजामूत्रेण-भावयेत् । एकविंशतिवारमस्तिष्णी तेनचाञ्जयेत् ॥ रात्र्यन्धमापटलता नश्येदितिविनिश्चय : ॥ इतिगारुडे ॥ १८८ ॥ अध्याय : ॥ का-कादौ ॥
राद्ध : । त्रि॰ पक्वे । सिद्धे ॥ ल-ब्धे ॥ राध्यति । राध॰ ॥ राधे रनिट : क्त : ॥
राद्धान्त : । पुं॰ सिद्धान्ते ॥ राद्ध : सिद्धोन्तोनिश्चयोयस्मिन् ॥
राध : । पुं॰ वैशाखमासे । माधवे ॥ राधा॰विशाखा॰तद्युतोपौर्णमासी॰ राधी । सास्मिन्नस्ति । सास्मिन्पौ र्णमासीत्यण् ॥
राधनम् । न॰ साधने ॥ प्राप्तौ ॥ तोषे ॥
राधना । स्त्री॰ भाषणे ॥

राधरङ्कः । पुं० सुनासीरे ॥ सीरके ॥ घनोपले ॥ शीकरे ॥ इति मेदिनी ॥

राधरङ्कुः । पुं० राधरङ्कार्थे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ *

राधः । न० ऐश्वर्य्ये ॥

राधा । स्त्री० गोपीविशेषे । तस्यानामानियथा । राधारासेश्वरीरासवासिनीरसिकेश्वरी । कृष्णप्राणाधिकाकृष्णप्रियाकृष्णस्वरूपिणी । कृष्णवामांशसम्भूतापरमानन्दरूपिणी । कृष्णावृन्दावनीवृन्दावृन्दावनविनोदिनी ॥ चन्द्रावतीचन्द्रकान्ताशतचन्द्रनिभानना । नामान्येतानि साराणितेषामभ्यन्तराणिचेति ॥ राधेत्येवञ्चसंसिद्धाराकारोदानवाचकः । स्वयंनिर्वाणधात्रीयासारा धापरिकीर्त्तिता इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् । राध्नोतिसकलान्कामांस्तेनराधेतिकीर्त्तितेतिदेवीभागवतम् । राध्नोतिसाधयतीत्यर्थः ॥ महालक्ष्म्याम् ॥ यथा । यन्मायया मोहिताश्चब्रह्मविष्णुशिवादयः । वैष्णवास्तांमहालक्ष्मींपरांराधांवदन्तिते ॥ यद्वाङ्गामहालक्ष्मीः प्रियानारायणस्यच ॥ धन्विनांधिष्ण्यभेदे । वेधविशेषे ॥ विशाखानक्षत्रे ॥ आमलक्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् ॥ विद्युति ॥ राध्नोति कार्य्यमनया । राधसंसिद्धौ । गुरोश्चहलइत्यकारः ॥ यद्वा । राधयति । अच् । टाप् ॥

राधाकान्तः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

राधाकृष्णः । पुं० राधाऽविनाभूतकृष्णे । श्रीकृष्णे । द्विभुजे । मुरलीधरे ॥ राधानामोच्चारणानन्तरं कृष्णनामोच्चारणे विधिर्यथा । नारद उवाच । आदौराधांसमुच्चार्य्यपश्चात्कृष्णंविदुर्बुधाः ॥ निमित्तमस्यमांभक्तवद्भक्तजनप्रिय ॥ श्रीनारायणउवाच । निमित्तमस्यत्रिविधं कथयामिनिशामय जगन्माताचप्रकृतिः पुरुषश्चजगत्पिता ॥ गरीयसीत्रिजगतांमाताशतगुणैः पितुः । राधाकृष्णेतिगौरीशेत्येवंशब्दः श्रुतौश्रुतः ॥ कृष्णराधेशगौरीतिलोकेनचकदाश्रुतः । प्रसीदरोहिणीचन्द्रगृहाणार्घ्यमिदंमम । गृहाणार्घ्यंमयादत्तंसंज्ञयासहभास्कर । प्रसीदकमलाकान्तगृहाणममपूजनम् ॥ इतिदृष्टंसामवेदेकौथुमेमुनिसत्तम । राशब्दोच्चारणादेव स्फीतोभवतिमाधवः । धाशब्दोच्चारतः पश्चाद्धावत्येवससम्भ्रमः । आदौपुरुषमुच्चार्य्य पश्चात्प्रकृतिमुच्चरेत् । सभवेन्मातृगामीचवेदातिक्रमणे मुने ॥ इति ब्र० वै० पु० ॥

राधातनय : । पुं॰ कर्णनामनि ॥ राधायास्तनय : ।।

राधावल्लभ : । पुं॰ श्रीकृष्णे ।।

राधावल्लभी । पुं॰ सम्प्रदायविशेषे ॥

राधावल्लभीय : । त्रि॰ सम्प्रदायविशेषयुक्ते वैष्णवे ॥ न । तिलकविशेषे ॥ यथा ॥ नासासामूलमाश्रित्यशिरोमध्यगतंमुने । हरिपादाकृतंनासा मूलमाश्रित्ययत्नत : । हरिमन्दिरवत्सर्वं तद्राधावल्लभीयकम् । श्रीराधावल्लभीयंयत्तिलकं सुमनोहरम् । यौगुलंतत्तुविज्ञेयं यदिमध्येसुरंगितम् इतिपद्मपुराणम् ॥

राधाभेदी । पुं॰ अर्जुने ॥

राधावेधी । पुं॰ अर्जुने ॥

राधासुत : । पुं॰ कर्णे । चम्पाधिपे । अंगराजे । अर्कतनये ॥

राधेय : । पुं॰ राधासुते । कर्णे ॥ राधाया : अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ।

राभसम् । न॰ उपक्रमे ॥

राम : । पुं॰ राघवे दशरथतनये । श्रीरामचन्द्रे ॥ राम : शस्त्रभृतामहम् । युद्धकुशलानांमध्येरामोऽखिलरोक्षसचयक्षयकर : परमवीरोभगवद्विभूति : ॥ अयमवतारस्त्रेतायुगान्तेरावणादिवधार्थ : ॥ रेणुकेये । परशुरामे ॥ हलायुधे । बलभद्रे ॥ भार्गवोराघवोगोपस्त्रयोरामा : प्रकीर्तिता : ॥ राशब्दोविश्ववचनोमश्चापीश्वरवाचक : । विश्वानामीश्वरोयोहितेनराम : प्रकीर्तित : ॥ रमन्तेरमयासार्द्धंतेनरामंविदुर्बुधा : । रमायारमणस्थानंरामंरामविदोविदु : । राचेतिलक्ष्मीवचनोमश्चापीश्वरवाचक : । लक्ष्मीपतिंगतिंरामंप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ नाम्नासहस्रंदिव्यानांस्मरणेयत्फलंभवेत् । तत्फलंलभतेनूनंरामोच्चारणमात्रत : ॥ वरुणे । हये ॥ पशुभेदे ॥ न॰वास्तुके ॥ कुष्ठौषधौ ॥ तमालपत्रे ॥ त्रि॰चारौ । मनोरमे ॥ सिते ॥ असिते । श्यामे ॥ परमात्मनि ॥ रमन्तेयोगिनोऽनन्तेनित्यानन्देचिदात्मनि । इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयते ॥ इतिपद्मपुराणम् ॥ रमते । रमक्रीडायाम् । ज्वलितिकसन्तेभ्योण : ॥ यद्वारमन्तेसच्चिदानन्दलक्षणेयोगिनोऽस्मिन्ननेनवा । हलश्चेतिघञ् ॥ रमयतीतिवा ॥ मथुराचविलोमेनमध्यमेनांयदक्षरम् । योनस्मरतिलोकेस्मिन्नस्तमध्यंतन्मुखोपरि ॥ रामोपासकस्यतिलकंयथा । श्रीरामोपासनायस्यतिलकंतूर्ध्वपुण्ड्रकम् । भ्रुवोर्मध्ये

सबिन्दु:स्यात्पदद्विप्रमनोहरम् ॥
रामकरी । स्त्री० रामकलीरागिण्याम् ॥
रामकर्पूरक : । पुं० स्वनामाख्यातेतृणे ॥
रामगिरि : । पुं० स्वनामप्रसिद्धे०प र्वते ॥ चित्रकूटपर्वते०इतिकश्चित् ॥
रामचन्द्र : । पुं० श्रीरामे । रावणारौ ॥
रामजननी । स्त्री० रेणुकायाम् ॥ कौशल्यायाम् ॥ रोहिण्याम् ॥
रामठ : । पुं० अङ्कोठवृक्षे ॥ न०हिङ्गुनि ॥ रामठदेशोद्भवत्वादुपचार : । रमन्तेऽनेनवा । रम० । रमेर्वृद्धिश्चेत्यठ : ॥ रमयतिवा ॥
रामठी । स्त्री० नाडीहिङ्गुनि ॥
रामण : । पुं० गिरिनिम्बे ॥ तिन्दुके ॥
रामणीयकम् । न० मनोहरत्वे । रमणीयत्वे ॥ रमणीयस्यभाव: । योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥
रामण्यकम् । न० रमणीयतायाम् ॥
रामतरणी । स्त्री० लताविशेषे ॥
रामतरुणी । स्त्री० तरुणीपुष्पे । सेवती०इ०भाषाप्र० ॥
रामतीर्थम् । न० गोमत्याम्प्रसिद्धे ॥ सूर्य्यारके ॥
रामदूत : । पुं० हनूमति ॥ यथा । मनोजवंमारुततुल्यवेगंजितेन्द्रिय बुद्धिमतांवरिष्ठम् । वातात्मजंवानरयूथमुख्यंश्रीरामदूतंमनसास्मरामीतिरामायणे ॥ रामस्यदूत : ॥
रामदूति : । स्त्री० तुलसीविशेषे । विशल्यायाम् ॥
रामदूतिका । स्त्री० नागिन्याम् । नागपुष्प्याम् ॥
रामदूती । स्त्री० पर्वपुष्प्याम् । विशल्यायाम् ॥
रामनवमी । स्त्री० चैत्रशुक्लनवम्याम् ॥ रामनवमीव्रतेपारणकालस्तु । नवमीचाष्टमीविद्धात्याज्याविष्णुपरायणै: । उपोषणंनवम्यांवैदशम्यामेवपारणमिति ॥
रामपद्म् । न० तीर्थविशेषे ॥
रामपूग : । पुं० पूगभेदे । कामीने । मुनिपूगे । सुरेवटे ॥
रामभद्र : । पुं० श्रीरामे ॥
रामलवणम् । न० रामके । सांभर०इ० भा० ॥
रामवल्लभम् । न० त्वचे ॥ त्रि० रामप्रिये ॥
रामबाण :। पुं० औषधविशेषे ॥ यथा । पारदामृतलवङ्गगंधकंभागयुग्ममरिचेनमिश्रितम् । तत्रजातिफलमर्द्धभागिकंतिन्तिडीफलरसेनमर्द्दितम् ॥ वह्निमान्द्यदशवक्त्रनाशनोरामबाणइतिविश्रुतोरस : । सङ्ग्रहग्रहणिकुम्भकर्णकमामवा-

तखरदूषणं जयेत् ॥ दीयतेतुशा
णकानुमानत: सद्यएवजठराग्नि-
दीपन:। रोचक: कफकुलान्तका
रक: श्वासकासवमिजन्तुनाशन: ॥
पारदभाग: १ विषभाग: १ लवङ्गभा
ग: १ गन्धकभाग: १ मरिचभा
गा: ८ जातीफलभागौ २ रामवा
णोरसोऽजीर्णे ॥ रामस्यशरे। राम
शरे ॥

रामवीणा । स्त्री० वीणाप्रभेदे ॥

रामशर: । पुं० शरतृणभेदे । राम
काण्डे ॥

रामशीतला । स्त्री० आरामशीतला
याम् ॥

रामसख: । पुं० सुग्रीवे ॥ रामस्यस
खा । तत्० ॥

रामसेनक: । पुं० भूनिम्बे ॥ कट्
फले ॥

रामह्रद: । पुं० तीर्थविशेषे ॥

रामा । स्त्री० उत्कृष्टयोषिति । रमते
गीतकलाभिरिति० रमयतिपुरुष
मितिवापुरुषरमणकारिण्यामबला
याम् ॥ रम० । ज्वलादित्वाण: ॥
हिंगुलिन्याम् । काकटकार्याम् ॥
गृहकन्यायाम् ॥ आरामशीतला-
याम् ॥ अशोके ॥ गोरोचनाया
म् ॥ गैरिके ॥ हिंगुले ॥

रामानुज: । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे ॥
आधुनिकवैष्णवसंप्रदाये ॥ न०

तिलकविशेषे ॥ यदूर्ध्वपुण्ड्रं तिलकं
श्रीभनंतम्मनोहरम् । तन्मध्यप्रीत
रेखं च श्रीमद्रामानुजं विदु: ॥

रामायणम् । न० वाल्मीकीयेमहा
काव्ये । कूजन्तंरामरामेति मधुरं
मधुराक्षरम् । रामेणरावणवधका
व्ये । कुशलवोपदिष्टचतुर्विंशतिस
हस्रश्लोकसङ्ख्याकचारिकाव्ये ॥ य
था । प्राप्तराज्यस्यरामस्यवाल्मी
किर्भगवानृषि: । चकारचरितंकृ
त्स्नं विचित्रपदमर्थवत् ॥ चतुर्विं
शत्सहस्राणिश्लोकानामुक्तवानृ-
षि: । तथासर्गशतान् पंचषट्का
ण्डानितथोत्तरम् । तच्चशतकोटिसङ्ख्य
कमपि । चरितंरघुनाथस्यशतकोटि
प्रविस्तरम् । एकैकमक्षरंपुंसांमहा
पातकनाशनम् ॥ तत्तुसम्पूर्णंब्रह्म
लोकेस्थितमित्यैतिह्यम् ॥ रामस्याय
यनंचरितम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

रामालिङ्गनकाम: । पुं० रक्ताम्लाने ॥

रामावरजोपम: । पुं० चक्रवाके ॥

रामावरज: । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्री
कृष्णे ॥

रामिल: । पुं० रमणे ॥ कामे ॥

राम्भ: । पुं० व्रतिनोवैणवेदण्डे ॥ र
म्भस्यवेणोर्विकार: । पलाशादि
भ्योवेत्यञ् ॥

रायभाटी । स्त्री० आमोद० कृ० गौ०
प्र० । नदीवीलाविशेषे ॥

रायस्पोषः। पुं॰ धनपुष्टौ। रायो धनस्यपोषः। अलुक्समासः। छान्दसोविसर्गस्यसकारः॥

रालः। पुं॰ स्वनाम्नाप्रसिद्धे॰ यक्षधूपे॥ अस्यनामानिगुणाश्चयथा। रालस्तुसालनिर्यासस्तथासर्जरसः स्मृतः। देवधूपोयक्षधूपस्तथासर्वरसश्चसः॥ रालोहिमोगुरुस्तिक्तः कषायोग्राहकोहरेत्। दोषास्रस्वेदवीसर्पज्वरव्रणविपादिकाः॥ ग्रहभग्नाग्निदग्धाश्चमूलातीसारनाशनः॥

रालकार्य्यः। पुं॰ सालवृक्षे॥

रावः। पुं॰ शब्दे। ध्वनौ॥ रवणम्। रुशब्दे। भावेघञ्॥

रावणः। पुं॰ लङ्केश्वरे। दशग्रीवे। पौलस्त्ये। पङ्क्तिग्रीवे॥ रावणोलोकरावणइतिन्यायात्॰ रावयति। रु॰। नन्द्यादित्वाल्ल्युः। तदुक्तमुत्तरकाण्डे। यस्माल्लोकत्रयंचैतद्रावितंभयमागतम्। तस्मात्त्वंरावणोनामनाम्नावीरोभविष्यसीति॥ यद्वा। विश्रवसोपत्यम्। शिवादिषु॰ विश्रवसोविश्रवणरवणादेशौनिपातितौ॰अण्च॥

रावणगङ्गा। स्त्री॰ सिंहलदेशस्थनदीविशेषे। येतुरावणगङ्गायांजायन्तेकुरुविन्दकाः। पद्मरागाघनंरागंबिभ्राणाःस्फुटार्चिषः॥

रावणारिः। पुं॰ श्रीरामे॥ रावणस्यअरिः॥

रावणिः। पुं॰ रावणस्यज्येष्ठपुत्रे। इन्द्रजिति॥ अक्षाख्येरावणकुमारे॥ रावणस्यापत्यम्। अतइञ्॥

राशिः। पुं॰ पुञ्जे। उत्करे। कूटे। धान्यादिसमूहे॥ मेषादिस्वरूपेज्योतिश्चक्रस्यद्वादशांशे॥ तस्यसंस्थानंयथा। विषुवत्क्रान्तिवृत्तैक्यात्पूर्वभागस्थितास्थिराः। मेषाद्याःराशयःक्रान्तिवृत्तयःपूर्वदिक्क्रमात्॥ तेयथा। मेषोवृषोथमिथुनंकर्कटःसिंहएवच॥ कन्यातुलावृश्चिकश्चधनुर्मकरएवच॥ कुम्भोमीनश्चविज्ञेयाराशयोद्वादशैवते॥ रश्यते॰रशतिवा। रशइतिसौत्रोधातुःस्वनार्थः। बाहुलकादिण्। णिजन्तादच्चवा॥ यद्वा। अश्नुते। अशूव्याप्तौ। अशिपणाय्योरुडायलुकौचेति॰ इण्॰ धातोरुडागमश्च॥ गणिते॥

राशिचक्रम्। न॰ मेषादिद्वादशराश्याद्युक्तवृत्ते। भचक्रे। ज्योतिषचक्रे॥ सप्तविंशतिभैर्ज्योतिश्चक्रंस्तिमितवायुगम्। तदर्कांशोभवेद्राशिर्नवर्क्षचरणाङ्कितः॥ तद्विवरणंयथा। भचक्रंध्रुवयोर्बद्धमाक्षिप्तंप्रवहानिलैः। पर्य्येत्यजस्रंतन्नद्धाग्रहकक्षायथाक्रमम्॥ उप

रिस्थस्यमहतीकक्षाल्पाध : स्थित
स्थच । महत्याकक्षयाभागामहान्तो
ल्पास्तथाल्पया ॥ कालेनाल्पे नभ
गणं भुङ्क्तेऽल्पभ्रमणाश्रित : । ग्र
ह : कालेनमहतामण्डलेमहतिभ्र
मन् ॥ स्वऽल्पयातुबहून् भुङ्क्ते
भगणान् शीतदीधिति : । महत्या
कक्षयागच्छन् तत: स्वल्पं शनैश्च
र : ॥ मन्दादध : क्रमेणस्यु श्चतुर्था
दिवसाधिपा : । वर्षाधिपतयस्तद्व
त्तृतीया : परिकीर्त्तिता : ॥ ऊ
र्द्ध्वक्रमेणशशिनोमासानामधिपा:
स्मृता : ॥ होरेशा : सूर्यतनयाद
धोध : क्रमशस्तथा । भवेद्भकक्षा
तिग्मांशोर्भ्रमणं षष्टिताडितम् ।
सर्वोपरिष्टाद्भ्रमति योजनैस्तैर्भ
मण्डलम् ॥ तत्कक्षाक्रममाह ।
ब्रह्माण्डमध्ये परिधिर्व्योमकक्षाभि
धीयते । तन्मध्ये भ्रमणं भानामधो
ध : क्रमशस्तथा ॥ मन्दामरेज्यभू
पुत्रसूर्यशुक्रेन्दुजेन्दव : । परिभ्रम
न्त्यधोध : स्था : सिद्धविद्याधराघ
ना : ॥ रविर्मासं निशानाथ: सपा
ददिवसद्वयम् । पक्षत्रयं भूमिपुत्रो
बुधोष्टादशवासरान् ॥ वर्षमेकं सु
राचार्यश्चाष्टाविंशद्दिनं भृगु : ।
शनि : सार्द्धद्वयं वर्षं स्वर्भानु: सार्द्ध
वत्सरम् ॥ एवं प्रमाणात्सकला :
स्वराशिं भुञ्जतेग्रहा : ॥ इतिराशि
भोग : ॥

राशिविभाग : । पुं॰ अश्विन्यादिन
क्षत्रैर्मेषादीनांविभजने ॥ यथा ।
सपादद्वयनक्षत्रैरश्विन्यादिभिरेवच
। राशय : कथितास्ते तेमेषाद्दिद्वाद
शक्रमात् ॥ तथाहि । अश्विनीभर
णीकृत्तिकापादोमेष : १ । कृत्ति
काशेषपादत्रयंरोहिणीमृगशिरोर्द्धं-
वृष : २ । मृगशिर : शेषार्द्धमार्द्रा
पुनर्वसुपादत्रयंमिथुनम् ३ । पुन-
र्वसुशेषपादैकंपुष्याश्लेषाकर्कट : ४
। मघापूर्वफल्गुन्युत्तरफल्गुनीप्र-
थमपाद :सिंह:५ । उत्तरफल्गुनी
शेषपादत्रयंहस्ताचित्रार्द्धञ्चकन्या ६
। चित्राशेषार्द्धं स्वातीविशाखापाद
त्रयंतुला ७ । विशाखाशेषैकपादो
ऽनुराधाज्येष्ठावृश्चिक : ८ । मूलं
पूर्वाषाढोत्तराषाढाप्रथमपादोधनु:
९ । उत्तराषाढाशेषपादत्रयश्रवणा
धनिष्ठार्द्धञ्चमकर : १० । धनि
ष्ठाशेषार्द्धं शतभिषापूर्वभाद्रपाद
त्रयंकुम्भ : ११ । पूर्वभाद्रशेषपाद
उत्तरभाद्ररेवतीमीनराशिं १२ ।
रिति । उक्तञ्च । सप्तविंशतिभै
र्ज्योतिश्चक्रंस्तिमितवायुगम् । तद
ष्टांशोभवेद्राशिर्नवर्क्षचरणाङ्कितद्धु-
ति ॥

राष्ट्र : । पुं॰ न॰ उपसर्गे । चक्रे ।
जीवति । देशे । विषये ॥ उपद्रवे

॥ राजति । राज् । ष्ट्रन् । वर्द्ध तिच : ॥

राष्ट्रनिवासी । त्रि० जानपदे । देश वासिनि ॥

राष्ट्रिका । स्त्री० कण्टकारिकायाम् ॥ राष्ट्रमस्त्यस्याः । अतइनिठना विति ठन् ॥

राष्ट्रिय : । पुं० नाट्योक्त्या राजश्याले ॥ राष्ट्रेऽधिकृत : । राष्ट्रावारपारा द्‌घखाविति घ : । घस्येयादेश : ॥

राष्ट्रीय : । पुं० राष्ट्रिये ॥ त्रि० राष्ट्र सम्बन्धिनि ॥

रास : । पुं० कोलाहले ॥ ध्वनौ ॥ भाषाशृङ्खलके ॥ विलासे । गोपानां गोपीभि: सह क्रीडाविशेषे ॥ रास ते । रासृ शब्दे । घञ् ॥ गर्ज्जिते ॥

रासगोष्ठी । स्त्री० हल्लीषके ॥ तल्लक्षणं यथा । पृथुंसुवृत्तं मसृणं वितस्तिमा ॰त्रोन्नतं कौ विनिखन्य शङ्कुकम् । आ क्रम्य पद्भ्यामितरेतरन्तु हस्तैर्भ्रमो यं खलुरासगोष्ठीतिहरिवंशटीकायां नीलकण्ठ : ॥

रासन : । पुं० रसे ॥ रसनया ग्राह्यते । शेषद्वत्वण् ॥

रासभ : । पुं० गर्द्दभे । रासते । रास्तृ० । रासियल्लिभ्यार्श्च स्यभच् ।

रासभवन्दिनी । स्त्री० मल्लिकायाम ॥

रासभी । स्त्री० गर्दभ्याम् । गधी० इ० भा० ॥ जातिलक्षणोङीष् ॥

रासमण्डलम् । न० श्रीकृष्णस्य रासक्री डास्थले ॥

रासेरस : । पुं० रासगोष्ठ्याम् ॥ रा से ॥ शृङ्गारे ॥ रससिद्धौ ॥ रसा-वासे ॥ षष्ठीजागरके ॥ उत्सवे ॥ परिहासे ॥

रासेश्वरी । स्त्री० राधायाम् ॥

रास्ना । स्त्री० स्वनामख्यातलताविशे षे । नाकुल्याम् । सुरसायाम् । भुजङ्गाख्याम् । रायस्न० प्तैत० इ० भा०प्र० ॥ रास्नातुत्रिविधाप्रोक्तामू लंपत्रंतृणंतथा । ज्ञेयामूलंदली- श्रेष्ठौतृणरास्नातुमध्यमा ॥ इ० रा०नि० ॥ अपिच । नाकुलीतुव- रातिक्ताकटुकोष्णाविनाशयेत् । भोगिलूताहश्चिकाखुविषज्वरकृमि व्रणान् ॥ इ०भा०प्र० ॥ रास्नागं धामवातघ्नोतिराजवल्लभ : ॥ एला वर्णी०य०दे०भा०प्र०औषधिविशे- षे । एलापर्ण्याम् । सुवहायाम् । युक्तरसायाम् । कांटाआमरुली० इ०गौ०दे०भा०प्र० ॥ अस्यागुणाय था । रास्नागणाचनीतिक्तागुरूष्णाक फवातजित् । शोथश्वाससमीरा- स्रवातशूलोदरापहा ॥ कासज्वर- विषाशीतिवातिकामयहिध्महत् ॥ राति०रायतेवा । रासते०रस्यतेवा । रादाने । रसआ स्वादने०रास शब्दे वा । रास्नासास्नेतिसाधु : ।

राहु : । पुं० तमोग्रहे । स्वर्भानौ । सैंहिकेये ॥ रहति० गृहीत्वात्यजति चन्द्रार्कौ । रहत्यागे । बाहुलकाद्उण् ॥

राहुगृहम् । न० कन्याराशौ ॥ राहो गृहम् ॥

राहुग्रह : । पुं०)

राहुग्राह : । पुं०) उपरागेचन्द्रसूर्ययोर्ग्रहणे ॥

राहुच्छत्रम् । न० आर्द्रके ॥

राहुदर्शनम् । न० राहोश्चाक्षुषज्ञाने । ग्रहणे ॥

राहुभेदी । पुं० विष्णौ ॥

राहुमूर्द्धभित् । पुं० केशवे ॥

राहुरत्नम् । न० गोमेदके ॥

राहुलसू : । पुं० बुद्धे । सुगते ॥

राहुस्पर्श : पुं० उपरागे ॥

राहुहा । पुं० विष्णौ ॥

राहूच्छिष्ट : । पुं०)

राहूत्सृष्ट : । पुं०) लशुने ॥

रिक्त : । त्रि० शून्ये । यथा । रिक्तहस्तो ननोपेयाद्राजानंदेवतांगुरुमिति ॥ निर्धने ॥ न० वने ॥ रिच्यतेस्म । रिचवियोजनसम्पर्चनयो : । क्त : ।

रिक्तकम् । त्रि० शून्ये ॥ स्वार्थे कन् ॥

रिक्ता । स्त्री० चतुर्थीनवमीचतुर्दशीषुतिथिषु ॥

रिक्थम् । न० धनमात्रे । वसुनि ॥ रिच्यते । रिचिर्विरेचने । पातृतुदिवचिरिचीतिथक् ॥

रिक्थहारी । त्रि० दायादे ॥

रिक्थाद : । पुं० पुत्रे ॥

रिक्थी । त्रि० धनहारिणि ।

रिखा । स्त्री० लिक्षायाम् । स्त्रीख० द्रू० भा० इतिहेमचन्द्र : ॥ लख्यते । लक्षणालोचने । घञ् । पृषोदरादि : ॥

रिङ्खणम् । न० स्खलने ॥ धर्मादिस्खलने ॥ बालानांहस्तपादाभ्यांचलने । रिखिगतौ । भावेल्युट् ॥

रिङ्गणम् । न० स्खलने ॥ धर्म्मादिस्खलने ॥ बालानांहस्तपादाभ्यांचलने । रींगणा० द्रू० भा० प्र० ॥ औचित्यात्पिच्छिलादेश्चस्खलनंरिङ्गणंक्वचित् ॥ रिगिगतौ । भावेल्युट् ॥

रिङ्गन् । त्रि० जानुभ्यांगच्छति ॥ गच्छति ॥

रिधम : । पुं० कामे ॥ वसन्ते ॥

रिपु : । पुं० शत्रौ । अहितकारिणि ॥ षाभ्यन्तरारिपवोयथा । कामक्रोधौलोभमोहौमदोमात्सर्यएवच । आभ्यन्तराद्धर्मप्राक्तारिपवस्तत्त्ववेदिभि : ॥ अनित्या : शत्रवोवाह्याविप्रकृष्टाश्चतेयत : । अत : सोभ्यन्तरान्नित्यान्षट्पूर्व्वंमजयद्रिपून् । अनिष्टंरपति । रपव्य

स्त्रायांवाचि । रपेरित्वोपधायाश्चेति कु : ॥ लग्नात्षष्ठभवने ॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥

रिपुघातिनी । स्त्री० लताविशेषे । कुचिकायाम् । कुचुइ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ शत्रुनाशकारिण्याम् ॥

रिपुट : । पुं० दक्षिणोत्तरद्वारगृहे ॥

रिपुभम् । न० षष्ठराशौ ॥

रिप्फम् । न० व्ययभवने ॥

रिप्र : । त्रि० अधमे । कुत्सिते ॥ रीयते । रीङ् स्रवणे । लीरीङोर्ह्रस्व : पुट् च तरौ श्लेषकुत्सनयोरिति रप्रत्यये धातोर्ह्रस्व : प्रत्ययस्य पुट् च ॥

रिभेद : । पुं० अरिभेदे ॥

रिरंसा । स्त्री० रन्तुमिच्छायाम् ॥ रमे : सन् ॥ अप्रत्ययात् । टाप् ॥

रिरंसु : । त्रि० रन्तुमिच्छौ । रमे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

रिरक्षा । स्त्री० रक्षितुमिच्छायाम् ॥

रिरक्षिषु : । त्रि० रक्षितुमिच्छौ ॥

रिरी । स्त्री० पित्तले ॥

रिश्य : । पुं० मृगे ॥

रिष्ट : । पुं० खड्गे ॥ फेनिले । रीठा० इ० भा० ॥ न० एनसि । पापे ॥ क्षेमे । कुशले ॥ अशुभे । अकल्याणे ॥ अभावे । नाशे ॥ क्षेमाशुभाभावेषु ॥ रेषणम्० रिष्यतेर्क्ति वा । रिषहिंसायाम् । क्त : ॥

रिष्टक : । पुं० फेनिले । रीठा० इ० भा० ॥

रिष्टि : । पुं० खड्गे । असौ ॥ स्त्री० शुभे ॥ रेषति । रिष० क्तिच् ॥

रिष्फम् : । न० व्ययभवने ॥

रिष्य : । पुं० मृगप्रभेदे ॥ रिष्यति । रिष० । अघ्न्यादित्वात्साधु : ॥

रिष्व : । त्रि० हिंस्रे ॥ न० शस्त्रे ॥ रिष्यतेऽनेन । रिष० । सर्वनिघृष्वरिष्वेतिसाधु : ॥

री । स्त्री० गतौ ॥

रीठा । स्त्री० रीठाकरञ्जे ॥

रीठाकरञ्ज : । पुं० स्वनामख्यातवृक्षे । गुच्छके । गुच्छपुष्पके । गुच्छफले । फेनिले ॥

रीढक : । पुं० पृष्ठवंशे ॥

रीढा । स्त्री० अवमाननायाम् । अवज्ञायाम् ॥ रेहणम् । रिहबन्धे । औणादिक : क्त : । स्त्रीत्वं लोकात् ॥

रीण : । त्रि० स्रुतजलादौ । क्षरिते । स्रुते ॥ रीयते स्म । रीङ् स्रवणे । क्त : । स्वादय ओदित : । ओदितश्चेति नत्वम् ॥ क्षीणे ॥

रीति : । स्त्री० स्पन्दे । गतौ ॥ प्रचारे ॥ लोहकिट्टे ॥ दग्धस्वर्णादिमले ॥ सीमनि ॥ स्रवणे ॥ स्वभावे । रूपे । लक्षणे । भावे । आत्म

नि । प्रकृतौ । सहजे । पित्तले ॥ पित्तलन्त्वारकूटं स्यात्तथा रीतिश्च कथ्यते । राजरीतिर्ब्रह्मरीतिः कपिलापिङ्गलापि च ॥ रीतिरप्युपधातुः स्यात्ताम्रस्य सदृशश्च । पित्तलस्य गुणा ज्ञेयाः स्वयोनिसदृशा जनैः संयोगजप्रभावेण तस्यान्येपि गुणाः स्मृताः । रीतिकायुगलं रूक्षं तिक्तञ्च लवणं रसे ॥ शोधनं पाण्डुरोगघ्नं क्रिमिघ्नं नातिलेखनम् । कांस्यशब्दे स्वेवास्य : शोधनमारणविधिः ॥ वैदर्भ्यादौ ॥ रीतिरात्मा काव्यस्य । विशिष्टा पदरचना रीतिरिति वामनसूत्रे । गुणभेदेनतद्विभागमाह । ओजःप्रसादमाधुर्य्यगुणत्रितयभेदतः । गौडवैदर्भ्यपाञ्चालीरीतयः परिकीर्त्तिताः प्रत्येकमेषां लक्षणानि यथा । ओजः समासभूयस्त्वं मांसलं पदडम्बरम् । व्यक्तार्थपदमग्राम्यं प्रसादः परिकीर्त्तितः शब्दार्थयो सुरसवन्मधुरं परिकीर्त्तितम् । सर्व्वलोकावगम्यं यद्ग्राम्यं तदभिधीयते ॥ सुश्राव्यमपि गम्भीरं प्रसन्नमुपनागरम् । ग्राम्यं यथा । कन्ये मन्येऽप्यसौ धन्या यस्त्वामद्य विशाङ्कयेत् । नाल्पेन तपसा लभ्यः सुन्दरस्त्रीसमागमः ॥ उपनागरं यथा । तन्विस्त्वदधरं मृदुनाविद्रं नविद्रो जनाः वसुधायां सुधाभावान्मृषा स्वर्गं यियासवः ॥ शब्दालङ्करणं तत्स्याद्यदनुप्रासभासुरम् । वर्णावृत्तिरनुप्रासः पादेपादे विधीयते पदावृत्तिस्तु यमकमादिमध्यान्तसर्व्वगम् । क्रमेण रीतित्रयाणामुदाहरणानि । गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गतजटाजूटाग्रजाग्रत्फणिस्फूर्ज्जत्फूत्कृतिभीतिसम्भृतिचमत्कारस्फुरत्सम्भ्रमा । आनन्दामृतवापिकां विदधती चित्ते गिरीशप्रभोस्त्वां पायान्नवसङ्गमे भगवती लज्जावती पार्व्वती ॥ भवतीति रहव्याधिमधिगम्य ससम्भ्रमा । कामिनी यामिनीकान्तं कृतान्तमिव पश्यति ॥ इत्यालि सन्तापनिवृत्तयेऽस्याः किन्तालवृन्तं तरलीकरोषि । उत्तापप्रशान्ततोपहेतुर्न तन्वेनव्यजनापनेयः ॥ इति काव्यचन्द्रिका ॥ अपि च । वैदर्भी साथ पाञ्चाली गौडीयावन्तिका तथा । लाटीया मागधी चेति षोढा रीतिर्निगद्यते ॥ रीयते० रीणाति वा० रयणं वा । रीगवणे० रीगतिरेषणयोः । क्तिच्० क्तिन् वा ॥

रितिकम् । न० पुष्पाञ्जने ॥

रीतिका । स्त्री० कुसुमाञ्जने पित्तले ॥

रीतिपुष्पम् । न० कुसुमाञ्जने रीतिकायां ध्मायमानायां जाते मले ॥ रीतेः पित्तलस्य पुष्पमिव० तम्मल-

स्वाम् ॥

रोतिहेतु : । पुं॰ रङ्गे । वङ्गे ॥ री तेर्हेतु : ॥

रु : । पुं॰ शब्दे ॥

रुक : । त्रि॰ बहुप्रभेदे ॥

रुक्प्रतिक्रिया । स्त्री॰ रोगनिवारणे । चिकित्सायाम् ॥ रुजः प्रतिक्रियानिरसनम् ॥

रुक्मम् । न॰ काञ्चने ॥ धूस्तूरे ॥ लौहे ॥ नागकेशरे ॥ रोचते । रुचदीप्तौ । युजिरुजितिजांकुश्चेति मक् ॥

रुक्मकार : । पुं॰ स्वर्णकारे ॥ रुक्मं करोति । डुकृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

रुक्मकारक : । पुं॰ स्वर्णकारे ॥ रुक्मकारएव । स्वार्थेक : ॥

रुक्मवती । स्त्री॰ पङ्क्तिच्छन्द : १० प्रभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । रुक्मवती सायत्रभमसगौ ॥ यथा । कायम •नोवाक्यै:परिशुद्धैर्यस्सदाकंसहिषिभक्ति : । राज्यपदेस्सर्यालिरुदारारुक्मवतीविप्र : खलुतस्य ॥ इय मेव॰ चम्पकमाला॰ रूपवतीचबोध्या ॥ त्रि॰ स्वर्णवति ॥

रुक्मवेदी । स्त्री॰ काञ्चनवेदिकायाम् ॥ रुक्मंहिरण्यंतन्मयाभिरिष्टकाभिश्चितावेदी॰ रुक्मवेदी ॥

रुक्माङ्गद : । पुं॰ परमभागवतेनृपतितिलके ॥

रुक्मिणी । स्त्री॰ कृष्णस्यप्रधानमहिष्याम् । लक्ष्म्याम् । हरिप्रियायाम् ॥

रुक्मिणीव्रतम् । न॰ व्रतविशेषे ॥

रुक्मिदर्प्प : । पुं॰)

रुक्मिदारी । पुं॰) बलरामे । बलभद्रे ॥

रुक्मी । पुं॰ भीष्मकात्मजे । रुक्मिणीभ्रातरि ॥

रुक्मिभित् । पुं॰ बलदेवे ॥

रुक्ष : । त्रि॰ अप्रेमणि । परुषे ॥ अचिक्कणे । अस्निग्धे ॥ रूक्ष॰ रू त्यभयोर्भाषा ॥ रुक्षयति । रुक्षपारुष्ये । पचाद्यच् ॥ यद्वा । रुहेरौणादिक : स : ॥

रुग्ण : । त्रि॰ रोगादिनाकुटिलीकृतेभुग्ने । वक्रे ॥ रुज्यतेस्म । रुजोभङ्गे । क्त : । ओदितश्चेतिनत्वम् ॥ रोगिणि ॥

रुक्॰ग्॰ । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ तेजसि ॥ द्युतौ ॥ इच्छायाम् ॥ रोचते । रुचदीप्तौ । क्विप् । शारिकाशुकवाचि ॥

रुच : । त्रि॰ शोभमाने ॥ रुचेरिगुपधेतिक : ॥

रुचक : । पुं॰ बीजपूरे ॥ निष्के ॥ दन्ते ॥ कपोते ॥ एरण्डे ॥ न॰ सर्जिकाक्षारे ॥ अश्वस्याभरणे ॥ माल्ये ॥ सौवर्चले ॥ यथा । रु-

चक्रंरोचनंभेदिदीपनंपाचनंपरम्। सस्नेहंवातनुत्तातिपित्तलंविशदंलघु ॥ उद्गारशुद्धिदंसूक्ष्मंविबन्धानाहशूलहृत् ॥ माङ्गल्यद्रव्ये ॥ उत्कटे ॥ रोचनायाम् ॥ विडङ्गे ॥ लवणे ॥ पुं॰ न॰ राजवेश्मविशेषे ॥ वनान्तरे॰ । रोचतेऽनेन । रुचदीप्तावभिप्रीतौच । अन्तर्भावितण्यर्थः । क्रुन्शिल्पिसंज्ञयोरिति क्रुन् ॥

रुचा । स्त्री॰ इच्छायाम् । दीप्तौ ॥ शोभायाम् ॥ शारिकाशुकवाचि ॥

रुचि: । पुं॰ प्रजापतिविशेषे । आकूतीपतौरौच्यमनो: पितरि ॥

रुचि: । स्त्री॰ दीप्तौ ॥ शोभायाम् ॥ अभिष्वङ्गे । उत्कटानुरागे ॥ अभिलाषे ॥ रोचते । रुच॰ । इगुपधात्किदितीन् ॥ बुभुक्षायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा नायिकायानायकस्यसम्मुखिजान्वोरुपर्य्युपविश्यवक्षसिन्यद्वक्षायदवस्थानमितिकामशास्त्रं ॥

रुचिकर: । त्रि॰ रोचने ॥

रुचित: । त्रि॰ इष्टतमद्रव्ये ॥ रुचे: कर्तारक:॥ यद्वा । रोचते । रुच॰ । रुचिवचीतिकितच् ॥

रुचिफलम् । न॰ अमृताह्वे । अमृतफले ॥

रुचिरम् । न॰ मूलके ॥ कुङ्कुमे । लवङ्गे । त्रि॰ सुन्दरे ॥ सौम्ये ॥ मिष्टे । रोचते । रुच॰ । इषिमदिमुदीतिकिरच् ।

रुचिरा । स्त्री॰ गोरोचनायाम् ॥ अतिजगतीछन्द: १३ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणादि यथा । जभौसजौगितिरुचिराचतुर्ग्रहै: । यथा । पुनातुवोहरिरतिरासविभ्रमी॰परिभ्रमन्व्रजरुचिराङ्गनान्तरेसमीरणोल्लसितलतान्तरालगोयथामरुत्तरलतमालभूरुह: ॥ इतिमात्रावृत्तान्तरेपियथा । सप्तचतुष्कलकलितसकलदलसंशोभितकुण्डलरुचिरा । नकुरुपयोधरमिहफणिपतिश्चरभणितमिदंवृत्तंरुचिरा ॥ यथा । कस्यतनुर्मनुजस्यसितासितसङ्गममधिविधित: पतिता । यस्यकृतेकरभोरुविषीदसिमिहिरातपनिहतेवलता ॥

रुचिराञ्जन: । पुं॰ शोभाञ्जने ॥

रुचिराश्व: । पुं॰ नृपतिविशेषे ॥ शोभनतुरगे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

रुचिष्य: । त्रि॰ इष्टवस्तुनि ॥ रोचते॰ रुच्यतेवा । रुच॰ । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥ अभिप्रेते ॥

रुचि । स्त्री॰ दीप्तौ ॥ रुक्रुचीरुचय: समाहृत्यैकार्थसङ्ग्रह: । कृदिकारादितिङीष् ॥

रुच्य: । पुं॰ कतकवृक्षे ॥ शालिधा·

न्य ॥ पद्मो ॥ न० सौवर्चले ॥ त्रि० मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ रोचते० रुच्यते वा । रुच० । राजसूयेतिसाधुः ॥

रुच्यकन्दः । पुं० सूरणे ॥

रुज् । स्त्री० रोगे ॥ रुजतिदेहम् । रुजोभङ्गे । क्विप् ॥ रोजनंवा सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ कुष्ठौषधौ ॥

रुजा । स्त्री० रोगे ॥ भङ्गे ॥ रुजति । रुजो० । भिदादिपाठात् रुजार्थानामितिनिर्देशाद्वाऽङ्टाप् ॥ इगुपधेतिकोशः ॥ कुष्ठे ॥ मेष्याम् ॥

रुजाकरः । पुं० व्याधौ । न० कर्मरङ्गफले ॥ त्रि० पीडाकारिणि ॥

रुजासहः । पुं० धन्वनवृक्षे ॥

रुणस्करा । स्त्री० सुव्रतायाम् । सुखसन्दोह्यायांगवि ॥

रुण्डः । पुं० कबन्धे ॥

रुण्डिका । स्त्री० द्वारपिण्ड्याम् । देहल्याम् ॥ दूतिकायाम् ॥ रणभूमौ ।

रुतम् । न० वाशिते । तिरश्चांशब्दे । कूजिते ॥

रुदथः पुं० कुक्कुटे ॥ शुनि ॥ शिशौ ॥ रोदिति । रुदिरश्रुविमोचने । रुदिविदिभ्यांङित्त्वथः ॥

रुदन्तिका ।) स्त्री०

रुदन्ती ।) स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे । स्वल्पतोयायाम् । सञ्जीवन्याम् । रोमाञ्चिकायाम् । चणपत्र्याम् ॥ अस्याः स्वरूपंयथा । चणपत्रसमंपत्रं च पत्रैः स्वल्पतयाकृतिः । शिशिरेजलबिन्दूनांस्रवन्तीतिरुदन्तिका ॥ रुदन्तीयक्ष्मकृत्व्याधिपित्तघ्नीचरसायनी ॥

रुदितम् । न० क्रन्दिते । क्रुष्टे ॥ रुदिर० । भावेक्तः ॥ त्रि० तद्वति ॥

रुद्धः । त्रि० नद्योप्राकारादिनाकृतवेष्टने । वेष्टिते । वलयिते । संवीते । आवृते ॥ रुध्यतेस्म । रुधिरावरणे । क्तः ॥

रुद्रः । पुं० गणदेवताविशेषे ॥ एकादशरुद्रेषु ॥ तेषांनामानियथा । अजैकपाद्हिर्बुध्नोविरूपाक्षोथरैवतः । हरश्चबहुरूपश्चत्र्यम्बकश्चसुरेश्वरः ॥ सावित्रश्चजयन्तश्चपिनाकीचापराजितः । एतेरुद्राः समाख्याताएकादशगणेश्वराः । एतेषांमानसानान्तुत्रिशूलवरधारिणाम् । कोटयश्चतुरशीतिस्तत्पुत्राश्चाक्षयामताः ॥ दिक्षुसर्वासुयेरक्षांप्रकुर्वन्तिगणेश्वराः पुत्रपौत्रसुताश्चैतेसुरभीगर्भसम्भवाः ॥ इतिमात्स्ये ५ ध्यायः ॥ शिवे । शम्भौ । ईशे ॥ रोदयत्यसुरान् । संहारकालेप्रजाः संहरन्रोदयतिवा । रुदिर० । रोदेर्णिलुक्चेतिरक्प्रत्ययश्चलुक् ॥ सर्वगतज्ञानत्वात्० रोदनहननाद्वारुद्रः । तथाचस्कान्दे । रुजः सर्वगता

यस्माद्द्रावयामि जगत्यहम्। रोदनं हन्मि यस्माच्च रुद्रस्तस्मादहं प्रिये ॥ यद्वा। रुत वेदात्मकं शब्दं कल्पादौ ब्रह्मणे राति ददाति। रादाने। आतोनुपसर्गे कः ॥ यद्वा। रुता नादेन सकलं जगदिदं द्रावयति रञ्जयतीति नादात्मकत्वाद्रुद्रः॥ यद्वा। रुतानादेन प्रणवरूपेण वेदरूपेण वा द्रावयति इष्टमर्थमिति रुद्रः। यद्वा। रुत संसारदुःखं तद्धेतुं वा द्रावयतीति रुद्रः तदुक्तं रुतं दुःखम्तद्धेतुं विद्रावयति यः प्रभुः। रुद्र इत्युच्यते तस्माच्छिवः परम कारणमिति ॥ विष्णुरुद्रयोरभेदो यथा कौर्मे। सदैव देवो भगवान्महादेवो न संशयः। मन्यन्ते ये जगद्योनिं विभिन्नं विष्णुमीश्वरात् ॥ मोहादवेदनिष्ठाद्वा ते यान्ति नरकं नराः। वेदानुवर्त्तिनं रुद्रं देवं नारायणं तथा। एकीभावेन पश्यन्ति मुक्तिभाजो भवन्ति ते। श्रीमद्भागवते देव्यादौ रुद्री परिकीर्त्तितौ। यथा। इच्छया ब्रह्मणो वक्त्राद्रुदरादाना र्थमुद्भवौ। मूलरुद्रस्यांशभूतो रुद्रनामा द्वितीयकः इति ॥ आदित्यपत्रवृक्षे ॥ एकादशाङ्के ॥ न० रौद्ररसे ॥

रुद्रकोटी। स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

रुद्रगणः। पुं० शिवपार्षदसमूहे ॥

रुद्रचण्डी। स्त्री० रुद्रयामलोक्तदेवी माहात्म्ये ॥

रुद्रजः। पुं० पारदे ॥

रुद्रजटा। स्त्री० लताविशेषे। रौद्र्याम्। सौम्यायाम्। सुगन्धायाम्। सुपत्रायाम्। सुगन्धपत्रायाम्। पत्रवल्ल्याम् जटावल्ल्याम्॥ अस्या गुणाः। कटुरसत्वम्० श्वासकासहृद्रोगभूतरक्षोनाशित्वञ्चेति ॥

रुद्रपत्नी। स्त्री० चण्ड्याम्। दुर्गायाम् ॥ अतस्याम् ॥

रुद्रप्रिया। स्त्री० हरीतक्याम् ॥ रुद्राण्याम् ॥

रुद्रवीणा। स्त्री० सङ्गीतनारायणोक्तवीणाविशेषे। रुद्र्याम् ॥

रुद्रसर्गः। पुं० रुद्रकर्तृकभूतवेतालादिसृष्टौ ॥

रुद्रसावर्णिः। पुं० द्वादशेमनौ ॥

रुद्रसूः। स्त्री० एकादशपुत्रप्रसवाम् ॥

रुद्राक्रीडः। पुं० श्मशाने ॥

रुद्राक्षः। पुं० स्वनामप्रसिद्धे वृक्षे। तृणमेरौ। अमरे। पुष्पचामरे। अक्षफले। शिवाक्षे। सर्पाक्षे। भूतनाशने ॥ विना भस्मत्रिपुण्ड्रेण विना रुद्राक्षमालया। पूजितोपि महादेवो न स्यात्तस्य फलप्रदः॥ विना मन्त्रेण यो धत्ते रुद्राक्षं भुवि मानवः। स याति नरकान् घोरान् यावदिन्द्राश्चतुर्दश इति पद्मपुराणम् ॥ रुद्राक्षान् कण्ठदेशे दशन ३२ परि

मितान्० मस्तकेविंशतिहै ४० ष ट् ६ षट् ६ कर्णप्रदेशे० करयुगलकृतेद्वादश १२ द्वादशै १२ व । वाक्कारिन्दो : कलाभि १६ र्नयनयुगकृतेत्वे क १ मेकं १ शिखायाम्० वक्षस्यष्टाधिकं य : कलयतिशतकं १०८ सस्वयंनीलकण्ठ : इतिदेवीभागवतम् ॥ मन्त्रेणेति द्विजेतरविषयम् । सर्वाश्रमाणांवर्णानांरुद्राक्षस्यचधारणम् । कर्त्तव्यंमन्त्रत : प्रोक्तंद्विजानांनान्यवर्णिनामितिनारायणवचनात् ॥

रुद्राणी । स्त्री० शिवायाम् । भवान्याम् । सर्वमङ्गलायाम् । रुद्रस्य स्त्री० इन्द्रवरुणभवसर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुगिति० ङीषानुकौ ॥

रुद्रावर्त्त : । पुं० तीर्थविशेषे ॥ अद्रिकूटस्थानस्थायांपरमेश्वर्याम् । रुद्रजटायाम् ॥

रुद्राक्षदम् । न० तीर्थविशेषे ॥

रुद्री । स्त्री० रुद्रवीणायां ॥

रुधिर : । पुं० अङ्गारके । कुजे । भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ न०कुङ्कुमे ॥ शरीरस्थरसभवधातौ । रक्ते । असृजे । त्वगजे । शोणिते । असृजि । लोहि०इ०भा० ॥ रुणद्धि०रुध्यतेवा । रुधिर्० । इषिमदिमुदीतिकिरच् ॥

रुधिराख्यम् । न० मणिप्रभेदे । यथोक्तंगरुडपुराणे । हुतभुग्रूपमादाय दानवस्यथेप्सितम् । नर्मदायांनिचिक्षेपकिञ्चिद्दीनादिभूतले ॥ तत्रेन्द्रगोपकलितंशुकवक्त्रवर्णसंस्थानत : प्रकटपीलुसमानमात्रम् । नानाप्रकारविहितंरुधिराख्यरत्नमुत्पद्यतस्यखलुसर्वसमानमेव ॥ मध्येन्दुपाण्डरमतीवविशुद्धवर्णंत च्चेन्द्रनीलसदृशंपटलंतुलेख्यात् । सैश्वर्यभृत्यजननंकथितंतदेवपक्वस्य तत्किलभवेत्सुरवज्ज्वराणम् । इति गारुडे ॥ ७८ ॥ अध्याय : ॥

रुधिरोद्गारी । पुं० षष्टिसंवत्सराणां मध्येवत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । महिषीगोहिरण्यादितास्रकांस्यादाशेषत : । तत्सर्वंदेविविक्रीयकर्त्तव्योधान्यसञ्चय : ॥ रक्तेसंवत्सरेदेविक्रूरबुद्धिर्नराधिप: । मानवा:क्रूरचेष्टाश्चसङ्ग्रामेनजयोभवेत् ॥ ५८ ॥

रुमण्वान् । पुं० लवणाचले ॥ लवणमस्त्यस्मिन् । मतुप् । आसन्दीवदिति०लवणस्यरुमणभाव : ॥ लवणाकरवाचकरुमन्शब्दस्येतन्निपातनंनलोपाभावार्थंणत्वार्थञ्चेत्यपिमतम् ॥

रुमा । पुं० लवणाकरे ॥

रुमा । स्त्री० सुग्रीवदारेषु ॥ विशिष्टलवणाकरे ॥

रुम्र : । पुं॰ रमणे ॥ अरुणे ॥ रम्यतेऽस्मिन् । रमक्रीडायाम् । चक्रि रम्योरच्चोपधायाइतिरक् ॥

रुरु : । पुं॰ मृगविशेषे । हरिणजात्यन्तरे । भारशृङ्गाख्ये ॥ रुरुर्महान् कृष्णसारइतियादव : ॥ व्याघ्रे ॥ यथा । गोगोपीगोपवीतोरुरुनखविलसत्कण्ठभूषश्चिरं वइति ॥ दैत्यभेदे ॥ रौति । रुशब्दे । जम्बादयश्चेतिसाधु: ॥ रुशातिभ्यांक्रुन्वा ॥

रुवु : ।) पुं॰

रुवुक : ।) पुं॰ एरण्डे ॥ इतिरत्नमाला । रक्तैरण्डे ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥

रुशन् । त्रि॰ निन्द्यार्थायांवाचि ॥ रुशति । रुशहिंसायाम् तालव्यान्तस्तौदादिकस्तस्माच्छतृप्रत्यय: । रुशन् शब्द : । रुशतीहिंसा । रुशद्वचनम् ॥

रुशती । स्त्री॰ निन्द्यार्थायांवाचि ॥ शत्रन्तान्ङीप् । आच्छीनद्योरितिनुम् विकल्पान्नुमभाव : । स्त्रियांवा हल्ङ्यादिसूत्रेण नलोपः ?? । स्त्रियां वाहुल्यं गास्ट दर्शनम् ॥

रुट् । स्त्री॰ क्रोधे ॥ रुशहिंसायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

रुषा । स्त्री॰ अमर्षे । कोपे । मन्यौ । क्रोधे ॥ क्विबन्ताद्गुरिमतेनटाप् ॥

रुषित : । त्रि॰ रुष्टे । क्रोधयुक्ते ॥ रुष्यतेस्म । रुषरोषे । क्त : । रुष्यमस्त्वरेतिपक्षे ॰इड्विकल्प : ।

रुष्ट : । त्रि॰ रुषिते ॥ शिवेरुष्टे गुरुस्त्राता गुरौरुष्टे नकश्चन । रुष्यतेस्म । रुष॰ । क्त : । रुष्यमत्वरसङ्घुषास्वनामितिपक्षेइडभाव : ॥

रुह : । त्रि॰ जाते ॥ आरूढे ॥ रुहे: कर्त्तरिक : ॥

रुहकम् । न॰ छिद्रे ॥

रुहा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ छिन्नापिरोहति । रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावे इगुपधज्ञाप्रीकिर : क : । टाप् ॥ महासमङ्गायाम् ॥

रुहिरुहिका । स्त्री॰ उत्कण्ठायाम् ॥ इतिपुराणम् ॥

रुह्वा । पुं॰ वृक्षे ॥ रोहति । रुह॰ शीङ्क्रुशिरुहीत्यादिना॰क्वनिप् ॥

रूक्ष: । पुं॰ वृक्षे ॥ वरकाष्ठे ॥ त्रि॰ अप्रेमणि । परुषे ॥ अचिक्कणे । अस्निग्धे । रूखा॰इतिभाषायाम् ॥ रूक्षयति । रूक्षपारुष्ये । पचाद्यच् ॥

रूक्षगन्धक : । पुं॰ गुग्गुलौ ॥

रूक्षणात्मिका । स्त्री॰ लङ्काधान्ये ॥

रूक्षदर्भ : । पुं॰ हरिद्दर्भे ॥

रूक्षपत्र : । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥

रूक्षप्रिय : । पुं॰ ऋषभौषधे ॥

रूक्षस्वादुफल : । पुं॰ धन्वनवृक्षे ॥

रूक्षा । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे ॥ क्रूरायाम् ॥ अस्निग्धायाम् ॥

रूढ : । पुं॰ प्रकृतिप्रत्ययार्थमनपे-
क्ष्यशाब्दबोधजनकेशब्दे ॥ यथा। मु
ख्योलाक्षणिकोगौण : शब्द : स्या-
दौपचारिक : । यौगिकोयोगरूढो
वारूढोशामुख्यएवस : ॥ इतिशा-
ब्दि[illegible] : ॥ अपिच । रूढमालक्षय-
ति॰विभजतेच । रूढंसङ्केतवन्नाम
सैवसंज्ञेतिकीर्त्यते। नैमित्तिकीपा
रिभाषिक्यौपाधिक्यपितन्त्रिदा ॥ य
न्नामयादृशार्थेसङ्केतितमेव॰नतुयौ
गिकमपि॰तद्रूढम् । योगरूढन्तुप-
ङ्कजादिकंनतथारूढानामेवचसंज्ञाप
देनाभिलप्यते । नतुरूढादिवत्सं-
ज्ञानाम्नोऽवान्तरभेद : । येनविभा
गव्याघात: स्यात् । संज्ञायास्त्रयो
भेदा॰नैमित्तिकीपारिभाषिकी॰औ
पाधिकीचेति । पाचकपाठकादय-
स्तुनसंज्ञा : सङ्केतशून्यत्वात् ॥ ये-
तुरूढस्यनाम्नश्चतुर्विधत्वमाहुस्तन्म
तमुपन्यस्यति । जातिद्रव्यगुणस्प-
न्दैर्धर्म्मै : सङ्केतवत्तया । जाति
शब्दादिभेदेनचातुर्विध्यंपरेजगु : ॥
गोगवयादीनांगोत्वादिजात्या । प
श्चाश्वादीनांलाङ्गूलधनादिद्रव्ये-
ण । धन्यपिशुनादीनांपुण्यद्वेषादि
गुणेन । चलचपलादीनाञ्चशब्दानां
कर्म्मणाऽवच्छिन्नशक्तिमत्त्वाच्चातुर्वि
ध्यमेवरूढानामिति। यदुक्तंदण्डा-
चार्यै : । शब्दैरेवप्रतीयन्तेजाति-

द्रव्यगुणक्रिया : । चातुर्विध्यादमी
षान्तुशब्दउक्तश्चतुर्विधइति ॥ तदे-
तञ्जडमूर्खादीनामन्यशून्यादीना-
ञ्चशब्दानामपरिग्रहापत्त्यापरित्य-
क्तमस्माभि : ॥ नैमित्तिकसंज्ञांल-
क्षयति। जात्यवच्छिन्नसङ्केतवती
नैमित्तिकीमता । जातिमात्रेहिस
ङ्केताद्व्यक्तेर्भानंसुदुष्करम्॥ यन्ना
मजात्यवच्छिन्नसङ्केतवत्सानैमि-
त्तिकीसंज्ञा । यथागोचैत्रादि : ।
साहिगोत्वचैत्रादिजात्यवच्छिन्नमे
वगवादिकमभिधत्ते नतुगोत्वादि-
जातिमात्रम् । गोपदंगोत्वेसङ्केति
तमित्याकारकग्रहाद्गामानयेत्यादौ
गोत्वादिनागवादेरन्वयानुपपत्ते :
एकशक्तत्वग्रहस्यान्यानुभावकत्वेऽ
तिप्रसङ्गात् ॥ पारिभाषिकीमौ-
पाधिकीञ्चसंज्ञांक्रमेणलक्षयति। उ
भयावृत्तिधर्मेणसंज्ञास्यात्पारिभा
षिकी। औपाधिकीत्वनुगतोपाधि
नायाप्रवर्त्तते ॥ उभयावृत्तिधर्मा
वच्छिन्नसङ्केतवतीसंज्ञापारिभाषि-
की । यथाकाशडित्यादि: ॥ याचा
नुगतोपाध्यवच्छिन्नसङ्केतवतीसं-
ज्ञासात्वौपाधिकी । यथाभूतदूता
दि । साहिसचेतनवृत्तविशेषगुणव
त्त्ववार्त्ताहारकत्त्वाद्यनुगतोपाधिपुर
स्कारेणैवप्रवर्त्तते । इतिशब्दशक्ति
प्रकाशिकायां॰जाते ॥ प्रसिद्धे ॥

रुहेर्गत्यर्थेतिक्तः । ढत्वधत्वष्टुत्वढ लोपदीर्घाः ॥

रूढपद : । त्रि० बद्धमूले ।

रूढि : । स्त्री० शिष्टप्रयोगे ॥ प्रसिद्धौ ॥ अनादिव्यवहारसिद्धसम्बन्धविशेषे ॥ मुख्यशब्दवृत्तिभेदे ॥ सा चस्वरूपेणजात्यागुणेन वानिर्देशाईवस्तुनिसंज्ञासंज्ञिसङ्केतेनप्रवर्त्तते । यथा । डित्थ : डवित्थ : गौ : शुक्लइति ॥ रूढशब्दनिष्ठशक्तौ ॥

रूपम् । न० वाच्याकारे । स्वभावे ॥ सौन्दर्ये । मनोहराकृतौ । तल्लक्षणं यथा । अङ्गान्यभूषितान्येव केनचिद्भूषणादिना । येनभूषितवद्भान्तितद्रूपमितिकथ्यते ॥ कृत्युत्पलनीलमणि । : नाणके । प्रशस्ते ॥ पशौ ॥ शब्दे ॥ ग्रन्थावृत्तौ नाटकादौ ॥ आकारे ॥ श्लोके ॥ अवकाशादिद्विपदार्थे नानाविकारविशेषे ॥ रूपन्तुषोडशविधंमोक्षधर्मेप्रकीर्तितम् । यथा । ह्रस्वम् १ दीर्घम् २ स्थूलम् ३ चतुरस्रम् ४ वृत्तम् ५ शुक्लम् ६ कृष्णम् ७ नीलारुणम् ८ रक्तम् ९ पीतम् १० कठिनम् ११ चिक्कणम् १२ श्लक्ष्णम् १३ पिच्छलम् १४ मृदु १५ दारुण १६ मिति ॥ चक्षुर्मात्रग्राह्यगुणे ॥ तच्चशुक्लनीलपीतरक्तहरितकपिशचित्रभेदात्सप्तविधम् । पृथिवीजलतेजोवृत्ति । तत्र पृथिव्यांसप्तविधम् । अभास्वरंशुक्लंजले । शुक्लंभास्वरंतेजसि ॥ मानामार्थे ०।० ॥ त्रि० उत्तरपदस्थित्यास्वसदृशे ॥ यथापितृरूपःपुत्रःमातृरूपाकन्या ॥ प्रापके ॥ रोपयतिविमोहयति । रूपविमोहने । अच् ॥ यद्वा । रूप्यतेऽनेन । स्वप्नशिल्पशब्देतिसाधु ॥ रौतिवा । रुशब्दे । खष्पशिल्पेतिपः रौतेर्दीर्घश्च ॥ अतिरूपन्तुनिन्दितम् ॥

रूपकम् । न० नाटके ॥ मूर्त्तौ ॥ रूप्ये ॥ काव्यालङ्कारे ॥ तल्लक्षणादि यथा । विषय्यभेदताद्रूप्यरञ्जनंविषयस्ययत् । रूपकंतत्त्रिधाधिक्यन्यूनत्वानुभयोक्तिभि : ॥ अयंहि धूर्जटि : साक्षाद्येनदग्धा : पुर : क्षणात् । अयमास्तेविनाशम्भुस्तार्त्तीयीकंविलोचनम् ॥ शम्भुर्विश्वमवत्वद्यस्वीकृत्यसमदृष्टिताम् । अस्यामुखेन्दुनालब्धेनेत्रानन्देकिमिन्दुना ॥ साध्वीयमपरालक्ष्मीरसुधासागरोदिता । अयंकलङ्किनश्चन्द्रान्मुखचन्द्रोतिरिच्यते ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा । सप्ताशीतिर्भवेच्छिद्रं प्रोक्तः सारोऽथ रूपकम् । रूपकैर्दशभि : प्रोक्त : कलञ्जोनामनामत : ॥ त्रि० । मूर्त्तिमति ॥ पुं० । हठादिमतसु ॥

वैयथा । इठ :प्रौढोऽयखर्वरोविभ
वचतुरक्रम :। निशाचक : प्रतिता
त : कथिता :सप्तरूपकोद्भतिद्रामो
दर :॥

रूपकभेद : । पुं॰ अभिनेयप्रकारे ॥

रूपतत्त्वम् । न॰ शीले ॥

रूपधारी । त्रि॰ सौन्दर्यविशिष्टे ॥

रूपधेयम् । न॰ रूपे ॥ रूपमेव ।भाग
रूपनामभ्यो धेय : ॥

रूपनाशन : । पुं॰ पेचके

रूपवान् । त्रि॰ आकारविशिष्टे ॥ सौं
दर्ययुक्ते ॥

रूपस्कन्ध : । पुं॰ विषयप्रपञ्चे । वास
नामयचित्तेननिरूप्यमाणे सुशब्दस्य
र्शादिषु । पञ्चेन्द्रियेषुच ॥ रूप्यन्ते
एभिर्वाविषयाइतिकर्मकरणव्युत्प
त्तिभ्यांसविषयाणीन्द्रियाणिरूपस्क
न्ध : । रूप्यमाणपृथिव्यादीनांवाह्य
त्वेपिदेहस्थत्वादिन्द्रियसम्बन्धाद्वा
ध्यात्मिकत्वम् ॥

रूपाजीवा । स्त्री॰ वारस्त्रियाम् । वेश्या
याम् ॥ रूपमाजीवोऽस्या : ॥

रूपामाली । स्त्री॰ वर्णवृत्तविशेषे ॥ य
था । चत्वारोऽस्यांकर्णाश्चायन्तेछन्दसे
वंहारंकुर्वन्ते ।भव्यावर्णापादेराज
न्ते रूपामालीवृत्तंतत्कान्ते ॥ यथा
। इत्वाचञ्चन्नत्यान्तीचण्डंसाचण्डी
व : कल्याणंकुर्यात् । देवेन्द्राद्या:
प्रीत्यासम्प्राप्ता :संसेवन्ते तत्पादा

भोजम् ॥

रूपाश्व : । पुं॰ कामदेवे ॥ रूपमश्वम
स्य ॥

रूपिका । स्त्री॰ श्वेतार्कवृक्षे ॥ ओड्र
पुष्पे ॥

रूपी । त्रि॰ रूपवति ॥ मूर्तिमति ॥

रूपेश्वरी । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥

रूप्यम् । न॰ आहतरजते ॥ आहतहे
मनि ॥ तारे । चन्द्रहासे । रजते
चन्द्रलोहके । चांदी॰ इ॰ भा॰ ॥
अस्यलक्षणंगुणादयश्चयथा । गुरु
स्निग्धंमृदुश्वेतंदाहच्छेदघनक्षमम्
। स्वर्णाढ्यंचन्द्रवत्स्वच्छंरूप्यंनवगु
णंशुभम् ॥ मारणायेयोग्यम् ॥
कठिनंकृत्रिमंरूक्षंरक्तंपीतंदलंल
घु । दाहच्छेदघनैर्नष्टंरूप्यंदुष्टंप्र
कीर्तितम् ॥ मारणायायोग्यम् रू
प्यशीतंकषायाम्लंस्वादुपाकरसंसर
म् ।वयस :स्थापनंस्निग्धंलेखनंवा
तपित्तजित् ॥ प्रमेहादिकरोगांश्च
नाशयत्यचिराद्ध्रुवम् ॥ तारंशरी
रस्यकरोतितापंविड्वन्धनंयच्छति
शुक्रनाशम् । वीर्यंवलंहन्तितनोश्च
पुष्टिंमहागदान्पोषयतिप्रशुद्धम्
॥ अथशोधनविधि : । पत्रीकृत्यप
चाग्नितारस्याग्नौप्रतापयेत् । निषि
ञ्चेत्तप्ततप्तानितैलेतक्रेचकाञ्जिके
॥ गोमूत्रेचकुलत्थानांकषायेचत्रिधा
त्रिधा । एवंरजतपत्राणांविशुद्धि:स

म्प्रजायते । अथास्य मारणविधिः ।
भागैकं तालकं मर्द्यं याममम्लेन केन
चित् । तेन भागचयं तारपत्राणि प-
रिलेपयेत् । धृत्वा मूषापुटे रुद्ध्वा पुटे
त्रिंशद्वनोपलैः । समुद्धृत्य पुन
स्तालं दत्वा रुद्ध्वा पुटे पचेत् ॥ एवं च
तुर्दशपुटैस्तारभस्म प्रजायते ॥ अ
न्योऽपि प्रकारो यथा । स्नुहीक्षीरेण स
म्पिष्टं माक्षिकं तेन लेपयेत् । तालक
स्य प्रकारेण तारपत्राणि बुद्धिमान् ।
पुटेच्चतुर्दशपुटैस्तारभस्म प्रजाय-
यते ॥ इति ॥ अथ रूप्यकरणम् ।
मध्वाज्यं गुडताम्रं चकरेणामाक्षि-
कं रसम् । धमनाच्च भवेद्रौप्यं सुवर्ण
करणं शृणु ॥ इति गारुडे १८८
अध्यायः ॥ कार्षापणे ॥ त्रि० रूप
वति । सुन्दरे ॥ आहतं० प्रशस्तं
वा० रूपमस्यास्ति । रूपादाहतप्र
शंसयोरिति यत् ॥ रूप्यते । रूप
रूपक्रियायाम् । ण्यन्तः ॥ अच् ०
वा ॥

रूप्यकः । पुं० लङ्कादिद्वीपवत्समुद्रा
न्तर्वर्त्तिनि द्वीपविशेषे ॥

रूप्यमाषकः । पुं० कृष्णलाद्वयमि
ते रूप्यमाने ॥ द्विकृष्णले समधृते विज्ञे
यो रूप्यमाषकः ॥

रूप्यशाला । स्त्री० टकसाल० इति
प्रसिद्धे रजतादिमुद्रागृहे ॥

रूप्याध्यक्षः । पुं० नैष्किके ॥ रूप्यस्य
अध्यक्षः ॥

रूबुकः । पुं० एरण्डे ॥

रूमः । पुं० शकदेशे । यथा । यो रू
मदेशाधिपतिं शकेश्वरं जित्वा गृही-
त्वोज्जयिनीं महाहवे । आनीय सम्
भ्राम्य मुमोच तन्त्वहो श्रीविक्रमार्कः
समसह्यविक्रमः ॥

रूषकः । पुं० वासके ॥

रूषणम् । न० मिश्रणे ॥ रूष० ।
ल्युट् ॥

रूषितः त्रि० गुण्ठिते । गुण्डिते ॥
रूष्यते स्म । रूषिर्वेष्टनार्थोऽपठि
तोऽपि भ्वादौ द्रष्टव्यो भ्वादेरवृत्कृत
त्वात् । क्तः । रूक्षीकृते ॥ लिप्ते
॥ लग्ने । लग्ना० इ० भा० ॥ रूष
त० क० विस्फुरणे० इति कविक
ल्पद्रुमः । अरूषत् ॥

रे । अ० सम्बोधनविशेषे ॥ यथा ।
सम्बोधनेऽङ्ग भोः पाट् प्याट् हे है हं हो
ऽरेरे पि चेति हेमचन्द्रः ॥ अनादरे ॥

रेकः । पुं० शङ्कायाम् ॥ नीचे ।
हीने ॥ विरेचने ॥ भेके । गूढव-
र्चसि ॥

रेका । स्त्री० सन्देहे ॥

रेक्णः । न० सुवर्णे । स्वर्णे । रिणक्ति ।
रिचिर् विरेचने । रिचेर्धने पिच्चेत्य
ऽसुन् । चात् प्रत्ययस्य नुट् । घित्वा
त्कुत्वम् ।

रेखा । स्त्री० अल्पके ॥ छद्मनि ॥

आभोगे । उल्लेखे ॥ उल्लेखस्त्वत्र दण्डाकारलिपिविशेष:। डंडी इ० लकीर० रेख० इ०भा० ॥ राज्याम् । लिख्यते । लिख अक्षरविन्यासे । भिदादित्वादङ् । णौरलयो रैकत्वम् ॥

रेखाभूमि:। स्त्री० वारप्रवृत्तिस्थले। लङ्का सुमेर्वोर्मध्यसूत्रगतदेशे ॥ यथा । यल्लङ्कोज्जयिनीपुरोपरिकुरुक्षेत्रादिदेशान्स्पृशन्सूत्रं मेरुगतं बुधैर्निगदिता सा मध्यरेखा भुव:। आदौ प्रागुदयोऽपरत्रविषये पश्चाद्धि रेखोदयात्स्यात्तस्मात्क्रियते तदन्तरभवं खेटे ध्रुवं स्वं फलमिति सिद्धान्तशिरोमणि: ॥

रेचक:। पुं० यवक्षारे ॥ जयपालवृक्षे ॥ तिलकवृक्षे ॥ क्रीडार्थं जलनिक्षेपयन्त्रे । पिचकारी० इ० भा० प्र० ॥ प्राणवायो: शनैर्वामनासापुटाद्दक्षिणनासापुटाद्वा० सव्यापसव्यन्यायेन वहिर्निस्सरणे ॥ मुच्यमानस्तु रेचक इतियाज्ञवल्क्य:। श्वासइतिशेष:॥ अनात्मोपेक्षायाम् ॥ निषेधनं प्रपंचस्य रेचकाख्य: समीरण: ॥ न० कङ्कुष्ठमृत्तिकायाम् ॥

रेचनम्। न० मलभेदने । प्रस्कन्दने । विरेके । विरेचने ॥

रेचनक:। पुं० कम्पिल्लके ॥

रेचना। स्त्री० काम्पिल्ले ॥

रेचनी। स्त्री० त्रिवृतायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ गुन्द्रायाम् ॥ रोचनकायाम् ॥ रिचिर्० । ल्युट् । ङीप् कालाञ्जन्याम् ॥ काम्पिल्ले ॥

रेचितम्। न० उत्तेजिताख्ये । यथा । उत्तेजितं मध्यवेगं योजनं श्लथवलायेति ॥ रेचनम्। रिचिर्० । क्त:। त्रि० रिक्तीकृते ॥ अश्वगतिविशेषे ॥

रेची। स्त्री० अङ्कोठे । कम्पिल्लके ॥

रेज:। त्रि० तेजिते ॥ रेजति । रेजतेवा। रेजृदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

रेणु:। पुं० पर्पटे ॥ रेणुकायाम् ॥ पांशौ । पुं० स्त्री० धूलौ ॥ दीपखट्वानुच्छायाच्छिन्नकेशनखादिकम् । अजमार्जाररेणुश्च हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ० इ० क० लो० ॥ रिणाति० रीयतेवा । रीगतिरेषणयो:। अजिवृरीभ्योनिच्चेति णु: ॥

रेणुकम्। न० कङ्कुष्ठभेदे ॥

रेणुका। स्त्री० मरिचाकृतसुगन्धिद्रव्यविशेषे। द्विजायाम्। हरेणौ । भस्मगन्धिन्यामौषधौ ॥ अस्यागुणा: रेणुका कटुका पाके तिक्तानुष्णा कटुर्लघु:। पित्तला दीपनी

मेध्यापाचनीगर्भपातनी ॥ बलास वातवैकव्यत्टट्‌कण्डूविषदाहनुत्‌ ॥परशुराममातरि ॥ रेणुरस्यास्ति । ब्रीह्यादित्वाट्ठन्‌ । कुसुमकान्तात्कः ॥ रेणुरिवबा । संज्ञायामितिकन्‌ ॥

रेणुकातीर्थम्‌ । न॰ तीर्थविशेषे ॥

रेणुकासुत : । पुं॰ परशुरामे ॥

रेणुरूषित : । पुं॰ गर्दभे ॥ त्रि॰ धूलिमच्छिते ॥

रेणुवास : । पुं॰ भ्रमरे ॥

रेणुसार : । पुं॰ कर्पूरे ॥

रेणुसारक : । पुं॰ कर्पूरे ॥

रेतजा । स्त्री॰ बालुकायाम्‌ ॥

रेतनम्‌ । न॰ वीर्ये । शुक्रे ॥

रेत : । न॰ वीर्ये । शुक्रे ॥ अप्सु रेत : पातनिषेधोयथा । नवामहस्ते नोद्दृत्यपिवेद्वक्रेणवाजलम्‌ । नोत्तरेदनुपस्पृश्यनाप्सुरेत : समुत्सृजेत्‌ ॥ पारदे ॥ रिणाति । रीगतिरेषणयो : । स्रुरीभ्यांतुट्‌चेत्यसुन्‌ ॥ पुं॰ । कार्ये ॥ अथातोरेतस : सृष्टिरित्यादौरेत : शब्दस्य कार्यपरत्वेनव्याख्यानात्‌ ॥

रेणम्‌ । न॰ रेतसि ॥ पीयूषे ॥ पटवासे ॥ सूतके । पारदे ॥

रेप : । त्रि॰ निन्दिते । विगर्हिते ॥ क्रूरे ॥ री॰ बाहुलकात्प : ॥

रेपा : । त्रि॰ अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे ॥ रपति । रपव्यक्तायांवाचि । रपेरतएच्चेत्यसुन्‌ ॥

रेफ : । पुं॰ रवर्णे ॥ रा:रिफ : ॥ रिफ्यते॰ रिफतिवा । रिफेर्घञ्‌॰ पचाद्यज्वा । रागे ॥ त्रि॰ अवद्ये । कुत्सिते ॥ रिफति । रिफकत्थनयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु । अकर्त्तरिचेतिघञ्‌ ॥ यद्वा । रिफते । अवद्यावमाधमेतिअप्रत्ययान्तोनिपात : ॥

रेभणम्‌ । नं॰ हम्भायाम्‌ । गोध्वनौ ॥

रेरिहाण : । पुं॰ वृषाङ्के । महादेवे । सदाशिवे ॥ अम्बरे ॥

रेवट : । पुं॰ शूकरे ॥ वेणौ ॥ वातुले ॥ विषवैद्ये ॥ न॰ दक्षिणावर्त्तशङ्खे ॥

रेवत : । पुं॰ जम्बीरे ॥ आरग्वधे ॥ रेवतीपितरि॰ नृपतिविशेषे । बलरामश्वशुरे ॥

रेवतकम्‌ । न॰ पारेवते ॥

रेवती । स्त्री॰ ककुद्मिकन्यायाम्‌ । बलदेवपत्न्याम्‌ ॥ मातृभेदे ॥ अन्त्यनक्षत्रे ॥ अस्मिन्नक्षत्रेजातस्यफलंयथा । चारुशीलविभवोजितेन्द्रिय : सत्कुले प्रभवनैकमानस : । मानवोननुभवेन्महीपतौ रेवतीभवतियस्यजन्मभम्‌ ॥ बाल

ग्रहविशेषे ॥ रैवतमनुमातरि ॥ धेनौ । दुर्गायाम् ॥ रेवतीनक्षत्रे ० इतिगौरादिषुपाठान्ङीष् ॥ रेवत्यांजातायाम् ॥ चित्रारेवती तिनक्षत्राणोलुक् ॥ पिप्पल्यादित्वान्ङीष् ॥

रेवत्य : । स्त्री० सामविशेषे ॥ नित्य बहुवचनान्तोयरेवतीशब्द : ॥

रेवतीजानि : । पुं० रेवतीरमणे ॥ रेवतीजायायस्य । जायायानिङितिसमासान्तोनिङादेश : । लोपोव्योर्वलीतियलोप : ॥

रेवतीभव : । पुं० शनैश्चरे ॥

रेवतीरमण : । पुं० रामे । हलायुधे । बलदेवे ॥ रेवत्यारमण : ॥

रेवतीश : । पुं० बलभद्रे । रेवतीरमणे ॥

रेवन्त : । पुं० सूर्यात्मजविशेषे ॥ गुह्यकाधिपतौ ॥

रेवन्तप्रसू : । स्त्री० संज्ञायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥

रेवा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ नर्मदाया म् । मेकलकन्यायाम् ॥ रत्याम् । मन्मथयोषिति ॥ नीलीवृक्षे ॥ दुर्गायाम् ॥ रेवति । रेवृप्लवगतौ । पचाद्यच् । टाप् ॥

रेषणम् । न० वृकशब्दे ॥ हिंसाया म् । रिषहिंसायाम् । ल्युट् ॥

रै । अ० दाने ॥ अनादरे ॥

रा : । पुं० स्वर्णे ॥ वित्ते । धने ॥ जलदे ॥ ध्वनौ । शब्दे ॥ रातिसु खम् ० रायतेवा । राद्गाने । राते र्डै : ॥

रैक्व : । पुं० संवर्गविद्याविदिमुनि विशेषे ॥

रैणुकेय : । पुं० परशुरामे ॥ रेणु कायाअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

रैभ्य : । पुं० ऋषिविशेषे ॥ रेभस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् ॥

रैवत : । पुं० सुवर्णालौ ॥ शैलभेदे ॥ शङ्करे ॥ जयन्ते ॥ दैत्यविशेषे ॥ वर्त्तमानकल्पीयेपंचमेमनौ ॥

रैवतक : । पुं० द्वारकासमीपस्थेप र्वतविशेषे । उज्जयन्ते ॥ श्रुतिपु राणप्रसिद्धपरमहंसे ॥ न० पारे वतवृक्षे ॥

रोक : । पुं० क्रयभेदे ॥ दीप्तौ ॥ न० नावि ॥ चरे ॥ विले । छिद्रे ॥ त्रि० चंचले ॥ रोचतेऽत्र । रुच दीप्तौ । हलश्चेतिघञ् ॥ निष्ठासि ट्त्वान्न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

रोग : । पुं० कुष्ठौषधौ । दोषवैषम्ये । व्याधौ आमये । गदे ॥ दुष्कर्म जानृणांरोगायान्तिचैवक्रमाच्छम म् । जपै : सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्त षांशमोभवेत् इतिकर्मविपाक : ॥ रोजनम् । भावेघञ् । रुजतिवा । रुजोभङ्गे । पदरुजेतिघञ् ॥

रुज्यतेपीड्यतेदेहोनेनेतिवारोगः॥

रोगघ्नम् । न० औषधे । त्रि० रोगनाशके ॥

रोगभूः । स्त्री० शरीरे ॥

रोगराजः । पुं० पापरोगे । राजयक्ष्मणि ॥ रोगाणांराजे । टच् ॥

रोगलक्षणम् । न० निदाने ॥

रोगशान्तकः । पुं० वैद्ये ॥

रोगशिला । स्त्री० मनःशिलायाम् ॥

रोगशिल्पी पुं० शरालु० इ० गौ० दे० भा० प्र० वृक्षविशेषे ॥

रोगश्रेष्ठः । पुं० ज्वरे ॥ रोगेषुश्रेष्ठः ॥

रोगहम् । न० औषधे । भैषज्ये ॥

रोगहारी । पुं० चिकित्सके । वैद्ये ॥ रोगंहरतितच्छीलः । सुपीतिणिनिः ॥ त्रि० रोगनाशके ॥

रोगितरुः । पुं० अशोकवृक्षे ॥

रोगी । त्रि० रोगयुक्ते । व्याधिते । आतुरे । अभ्यमिते । रोगार्त्ते ॥ रोगमस्यास्ति । इनिः ॥ अथवक्ष्ये चिकित्सार्थंपरीक्षांरोगिणस्तथा ॥ तत्राहवाग्भटः । दर्शनस्पर्शनप्रश्नैः परीक्षेतथरोगिणम् । आयुरादिदृशास्पर्शाच्छीतादेः प्रश्नतोऽपरम् ॥ आयुरारोग्यचादिशब्दात् साध्यत्वाऽसाध्यत्वादिवोध्यम् । दृशा०दर्शनेन । चक्षुसम्पदादिभ्यश्चतिभावेक्विप् । स्पर्शात् शीतादेः । शीतोष्णमृदुकठिनत्वादिनापरीक्षणञ्च । प्रश्नतः । उदरलाघवगौरवतृषाऽतृषा० बुभुक्षाऽबुभुक्षावलाऽवलादिना । मिथ्यादृष्टाविकाराहिदुराख्यातास्तथैवच । तथादुष्परिपृष्टाश्चमोहयेयुश्चिकित्सकान् ॥ तत्रदर्शनंनेत्रजिह्वामूत्रादेः कर्त्तव्यम् ॥

रोगिवल्लभम् । न० भैषज्ये । औषधे त्रि० रोगिप्रिये ॥

रोग्यम् । त्रि० अपथ्ये । अहिते ॥ रोगायहितम् । यत् ॥ रोगसम्बन्धिनि ॥

रोचकः । पुं० बुभुक्षायाम् । अशनायाम् । जिघत्सायाम् । कदल्याम् ॥ राजपलाण्डौ ॥ अश्रदंशे ॥ ग्रन्थिपर्णभेदे । निशाचरे । धनहरे । कितवे । गणहासके । नैपालदेशेभण्डउर० इतिप्रसिद्धे ॥ अस्यगुणाः । रोचकोमधुरस्तिक्तः कटुपाकः कटुर्लघुः । तीक्ष्णोहृद्योहिमोहन्तिकुष्ठकण्डूकफानिलान् ॥ रक्षोऽश्मोस्वेदमेदोस्रज्वरगंधविषव्रणान् ॥ त्रि० रुचिकारके ॥

रोचनः । पुं० कूटशाल्मलौ ॥ श्वेतशिग्रौ ॥ पलाण्डौ ॥ आरग्वधे ॥ करञ्जे ॥ अङ्कोठे ॥ दाडिमे ॥ त्रि० रोचके । रुचिकरे ॥ रोचते । रुचदीप्तौ । अनुदात्तेतश्चेतियुच् ॥

रोचयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥
रोचनकः । पुं॰ जम्बीरे ॥
रोचनफलः । पुं॰ बीजपूरके ॥
रोचनफला । स्त्री॰ चिर्भिटायाम् ॥
रोचना । स्त्री॰ रक्तकह्लारे ॥ गोपित्ते ॥ वरयोषिति ॥ रोचते । रुच॰ । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । टाप् ॥
रोचनिका । स्त्री॰ वंशरोचनायाम् ॥ शुण्डारोचन्याम् ॥
रोचनी । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ मनःशिलायाम् ॥ श्वेतत्रिवृतायाम् ॥ काम्पिल्यौषधौ ॥ रोचते । रुचदीप्तावभिप्रीतौ च । कृत्यल्युटइतिल्युट् ॥
रोचमानः । पुं॰ अश्वग्रीवास्थरोमावर्त्ते ॥ यथा । ग्रीवतोहृदयावर्त्तोरोचमानोगलेऽश्व इतिचिका गडशेषः ॥ अपिच । कण्ठेरोचमानस्तस्यामिसौभाग्यवर्द्धनइतिवैजयन्ती ॥ त्रि॰ प्रत्यन्तंदीप्यमाने ॥ रोचते । रुच॰ । लटःशानच् । आनेमुक् ॥
रोचितः । त्रि॰ प्रकाशिते ॥
रोची । त्रि॰ रोचिष्णौ ॥
रोचिष्णुः । त्रि॰ अलङ्कारादिनाशोभमाने । विभाजि । भाजिष्णौ ॥ रोचतेतच्छील । रुच॰ । अलङ्कृञितिष्णुच् ॥
रोचिः । न॰ शोचिषि । त्विषि । प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ रोचतेऽनेन । रुच॰ । बाहुलकादिसिः ॥
रोची । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥
रोच्यः । त्रि॰ प्रकाश्ये ॥ प्रीतिविषये ॥
रोटिका । स्त्री॰ रोटी॰ इतिभाषा प्रसिद्धेपिष्टकविशेषे ॥ अस्याः कश्चप्रकारोयथा । शुष्कगोधूमचूर्णं नकिञ्चित्पुष्टाम्बुपोलिकाम् । तप्तकेस्वेदयेत्कृत्वा भूयोङ्गारेपितांपचेत् । सैवपारोटिकाप्रोक्तागुणानस्याः प्रचक्ष्महे । रोटिकाबलकृद्रुच्याबृंहणीधातुवर्द्धनी ॥ वातघ्नीकफकृद्गुर्वी दीप्ताग्नीनां प्रपूजिता । यवजारोटिकारुच्यामधुराविशदालघुः । मलशुक्रानिलकरीबल्याश्लेष्मिकफामयान् ॥ पीनसश्वासकासांश्चमेदोमेहगलामयान् ॥
रोडः । पुं॰ चोदे ॥ त्रि॰ तृप्ते ॥
रोदनम् । न॰ क्रन्दने । शोकादिनाश्रुपतने । रोना॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्रे । अश्रुणि । आंसू॰ इ॰भा॰ रुद्यते । रुदिर्अश्रुविमोचने । बाहुलकात्कर्मणिल्युट् । तत्रशुभाशुभंयथा । आनन्दस्निग्धरुदितमदीनंशुभदंनृणाम् । प्रचुराश्रुदीनंरूक्षस्वरुदितंनसुखावहम् ।

॥ रोदनाश्रुपतनेनमृतानांनरक यथा ॥ ज्ञानिनोमारुदन्त्वेवमारोदी : पुत्रसाम्प्रतम् ॥ रोदनाश्रुप्रपतनान्मृतानांनरकंध्रुवम् ।' मृतमुद्दिश्यरोदननिषेधोयथा ॥ श्लेष्माश्रुबान्धवैर्मुक्तं प्रेतोभुङ्क्तेयतोऽवश: । यतोनरोदितव्यंहिक्रिया कार्याविधानत : इति ॥

रोदनिका । स्त्री॰ यवासे ॥

रोदनी । स्त्री॰ कच्छुरायाम् । दुरालभायाम् । यवासे ॥ रोदयति । रुदिर्॰ । ल्युट् । ङीप् ॥

रोद : न॰ दिवि ॥ भूमौ ॥ द्यावापृथिव्यो : ॥ रोदितिसर्वमस्मिन् । रुदिर्॰ । असुन् ॥

रोदसी । अ॰ द्यावापृथिव्यो : ॥ दिवि ॥ भूमौ ॥

रोदसी । स्त्री॰ स्वर्गे ॥ भूमौ ॥ द्यावाभूम्यो : ॥ गौरादित्वात्पक्षेङीष् ॥

रोदस्यौ । स्त्री॰ द्विवचनान्त : । भूमिस्वर्गयो : ॥

रोध : । पुं॰ नदीतीरे । कूले ॥ रुध- हि । रुधिरावरणे । पचाद्यच् ॥ प्रतिबन्धे ॥

रोधक : । त्रि॰ रोधिनि ॥ रुधिर्॰ । ण्वुल् ॥

रोधन : । त्रि॰ रोधकर्त्तरि ॥ न॰ रोधे ॥

रोधवक्रा । स्त्री॰ सरिति ॥ रोधेनवक्रा ॥

रोध : । न॰ तीरे ॥ रुधहि । रुधिर्॰ । सर्वधातुभ्योसुन्निति॰ असुन् ॥

रोधोवक्रा । स्त्री॰ नद्याम् ॥ रोधसावक्रा ॥

रोधोवती । स्त्री॰ नद्याम् ॥

रोध्र : । पुं॰ गालवे । लोध्रे । न॰ अपराधे ॥ किल्बिषे ॥ रुधहि । रुधिर्॰ । बाहुलकाद्रन् ॥

रोध्रपुष्प : । पुं॰ मधूकवृक्षे ॥

रोध्रपुष्पिणी । स्त्री॰ धातकीवृक्षे ॥

रोप: । पुं॰ रोपणे ॥ इषौ । बाणे ॥ न॰ छिद्रे ॥ रोप्यतेऽनेनवा । रुहजिमोहने । अन्त : । घञ् ॥ यद्वा । रूयतेऽनेन । इलश्चेतिघञ् ॥

रोपक : । पुं॰ सुवर्णसप्ततितमेभागे ॥ यथाहविश्वगुप्त : । द्वौतारारोपकौरष्टाविंशत्यापरिकीर्त्तित: । सुवर्णसप्ततितमोभागोरोपकउच्यतइति ॥

रोपणम् । न॰ विमोहने ॥ जनने ॥ प्रादुर्भावे ॥ रुपेर्भावेल्युट् ॥ अञ्जनविशेषे ॥ यथा । रोपणंरसकं-पिष्टासम्यक्समप्राव्यशारिणा । गृह्णीयात्तज्जलंसर्वंत्यजेच्चूर्णमधोगतम् ॥ शुष्कंतज्जलंसर्वंपर्पटीसन्निभंभवेत् । विचूर्ण्यभावयेत्सम्यक्त्रिवेलंत्रिफलारसै : । कर्पूरसारसंतद्वद्दशमांशेनतत्क्षिपेत् ।

अञ्जयेन्नयने तेन नेत्राखिलगदच्छिदः ॥

रोपणचूर्णम् । न० नयनाञ्जनविशेषे ॥ यथा । शिलायां रसकं पिष्ट्वा सम्यगाप्लाव्य वारिणा । गृह्णीयात्तज्जलं सर्वं त्यजेच्चूर्णमधोगतम् । शुष्कं तज्जलं सर्वं पर्पटीसन्निभं भवेत् । विचूर्ण्य भावयेत्सम्यक् त्रिवेलं त्रिफलारसैः ॥ कर्पूरस्य रजस्तत्र दशमांशेन निःक्षिपेत् । अञ्जयेन्नयनं तेन सर्वदोषोपशान्तये ॥ समस्तनेत्ररोगघ्नं चूर्णमेतन्न संशयः ॥

रोपणवर्त्तिः । स्त्री० नेत्राञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । अशीतिस्तिलपुष्पाणि षष्टिः पिप्पलितण्डुलाः । जातीपुष्पाणि पञ्चाशन्मरिचानि च षोडश ॥ सूक्ष्मं पिष्ट्वाम्बुना वर्त्तिः कृता कुसुमिकाभिधा । तिमिरार्ज्जुनशुक्राणां नाशिनी मांसवृद्धिनुत् ॥ एतस्या अञ्जने प्रोक्ता मात्रा सार्द्धहरेणुका । कुसुमिकावटी० रोपणी ॥

रोप्यातिरोप्यः । पुं० धान्यविशेषे ॥ यथा । रोप्यातिरोप्या लघवः शीघ्रपाका गुणोत्तराः । अदाहिनो दोषहरा बल्या मूत्रविवर्द्धनाः ॥

रोमम् । न० जले ।

रोमकम् । न० पांशुलवणे । अयस्कान्तप्रभेदे । पुं० रूमाभिधेनगरे ॥

रोमकन्दः । पुं० पिण्डालौ ॥

रोमकपत्तनम् । न० पश्चिमे केतुमालवर्षस्य निरक्षदेशे विद्यमाने पत्तने ॥ रूमे ॥ तच्चाधुनारूमश्याम० इति नाम्ना प्रसिद्धम् ॥

रोमकूपः । पुं० रोममूले ॥

रोमकेशरम् । रोमगुच्छम् । रोमगुच्छकम् रोमगुल्मम् ।	न०	चामरे । अवचूलके ॥

रोमः । न० लोम्नि । अङ्गजे । तनूरुहे ॥ तस्य फलं यथा । अल्परोमयुता श्रेष्ठा जङ्घा हस्तिकरोपमा । रोमैकैकं कूपकेस्यात् नृपाणान्तु महात्मनाम् ॥ द्वे द्वे रोमे पण्डितानां श्रोत्रियाणां तथैव च । रोमत्रयं दरिद्राणां रोगी निर्मांसजानुकः ॥ अपि च । रोमैकैकं कूपके पार्थिवानां द्वे द्वे ज्ञेये पण्डितश्रोत्रियाणाम् । त्र्याद्यैर्निःस्वा मानवा दुःखभाजः केशाश्चैवं निन्दिताः पूजिताश्चेति ॥ रोहति । रुह० । नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्नित्यादिना साधु । यद्वा । रूयते । रुशब्दे० रुङ्गतौ० भावे वा मनिन् ॥

रोमन्थः पुं० उद्गीर्य चर्वणे । पशूनां चर्वितस्याकृष्य पुनश्चर्वणे । शुगार० इ० भा० ॥

रोमभूमिः स्त्री० चर्म्मणि ॥

रोमलता । स्त्री० रोमावल्याम् ॥

रोमवान् । त्रि॰ रोमशे । लोमविशिष्टे ॥

रोमविकार : ।) पुं॰ रोमाञ्चे ।
रोमविक्रिया ।) स्त्री॰ रोमहर्षणे ।

रोमश : । पुं॰ पिण्डालौ । मेषे । कुम्भिनि ॥ शूकरे । त्रि॰ अतिशय लोमविशिष्टे ॥ रोमाण्यसन्त्यस्य । लोमादित्वात्॰ श : । रलयोरभेद : ॥

रोमशफल : । पुं॰ डिण्डिशे । मुनिनिर्म्मिते । डिण्डसौ॰ टिण्डा॰ इ॰ भा॰

रोमशा । स्त्री॰ दग्धावृक्षे ॥

रोमशूकम् । न॰ स्थौणेयके ॥

रोमहर्ष : । पुं॰ पुलकितत्वे । रोमाञ्चे ॥

रोमहर्षण : । पुं॰ सूते । इतिहासपुराणानांधारकेव्यासशिष्ये ॥ अस्य तेसर्वरोमाणिवचसाहृषितानियत् । द्वैपायनस्यभगवंस्ततोवैरोमहर्षण: ॥ भवन्तमेवभगवान्व्याजहारस्वयंप्रभु : ॥ विभीतकवृक्षे ॥ न॰ रोमाञ्चे ॥ रोम्णांहर्षणम् ॥

रोमाञ्च : । पुं॰ रोमहर्षणे । रोमोद्गमे ॥ रोम्णामञ्चनंपूजनम् । भावेघञ् ॥

रोमाञ्चिका । स्त्री॰ रुदन्तीवृक्षे ॥

रोमाञ्चित : । त्रि॰ जातपुलके । हृष्टरोमणि ॥ रोमाञ्च : सञ्जातोस्य । तारकादित्वादितच् ॥

रोमाली । स्त्री॰ वय : सन्धौ ॥ रोमावल्याम् ॥

रोमालु : । पुं॰ पिण्डालौ ॥

रोमालुविटपी । पुं॰ कुम्भीवृक्षे ॥

रोमावली । स्त्री॰ नाभेरुपरिलोमश्रेण्याम् ॥

रोमाश्रयफला । स्त्री॰ भिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥

रोमोद्गम : ।) पुं॰ रोमहर्षणे ।
रोमोद्भेद: ।) पुं॰ रोमाञ्चे ॥

रोल: । पुं॰ पानीयामलके ॥

रोलम्ब : । पुं॰ भ्रमरे ॥

रोला । स्त्री॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ यथा । रोलावृत्तमवेहिनागपतिपिङ्गलभणितंप्रतिपदमिहचतुरधिककलाविंशतिपरिगणितम् । एकादशमधिविरतिरखिलजनचित्ताहरणंसुललितपदमदकारिविमलकविकण्ठाभरणम् ॥ यथा । तरतिपयोनिधिसलिलमयतिगिरिशिखरशिखोपरि॰ विशतिरसातलमटतियशस्तवसकलदिशोपरि । गगनगमनमभिनयतिसमंशशिनाश्रियमस्यतिचित्रमिदंनतथापिभवन्तंभूपविमुञ्चति ॥

रोट । त्रि॰ बधके । हिंस्रे ॥ रोषति । रुष॰ । क्विप् ॥

रोष: । पुं॰ कोपे । क्रोधे ॥ अपमे

यमुदेतुमिच्छतातिमिरं रोषमयं धियापुरः। अविभिद्यनिशाकृतं तमः प्रभयानांशुमताप्युदीयते ॥ रोषणम्। रुषहिंसायाम्। भावे घञ्॥

रोषणः। पुं॰ पारदे॥ हेमघर्षणे॥ उषले॥ ऊषरे॥ त्रि॰ क्रोधने। अमर्षणे॥ रोषतितच्छीलः। रुष॰। क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच्॥

रोषमयः। त्रि॰ रोषादागते। मयड्वेतिमयट्॥

रोषितः। त्रि॰ रोषं प्रापिते। रुष्टे॥

रोहः। पुं॰ अङ्कुरे॥ सादिनि॥

रोहकः। पुं॰ प्रेतविशेषे॥ त्रि॰ रोढरि। रोहकारे॥ रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावे। ण्वुल्॥

रोहणः। पुं॰ गिरिप्रभेदे। विदूराद्रौ॥ न॰ शुक्रे॥ जन्मनि॥ प्रादुर्भावे॥

रोहन्तः। पुं॰ द्रुमविशेषे॥ रुह्यात्। रुह॰। रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिषीतिभाच्॥ वृक्षमात्रे॥

रोहन्ती। स्त्री॰ लतान्तरे॥ षित्वान्ङीष्॥

रोहिः। पुं॰ बीजे॥ वृक्षे॥ धार्मिके॥ व्रतस्थाम्॥ रोहति। रुह॰। इपिशिरुहिवृतिविदिच्छिदिकीर्त्तिभ्यश्चेतीन्॥ गन्धमृगे॥

रोहिणः। पुं॰ भूतृणे॥ वटवृक्षे॥ रोहितकवृक्षे॥ न॰ कालभेदे। रौहिणे। दिनस्यनवममुहूर्त्ते॥ सच पूर्वाह्णश्राद्धस्यगौणकालत्वेनोत्तरावधिः। अपराह्णश्राद्धस्यपूर्वावधिः। एकोद्दिष्टश्राद्धस्य समानकालः॥ रोहति। रुह॰। रुहेश्चेति॰ इनन्॥ त्रि॰ रोहिण्यां जाते। नक्षत्रेभ्योबहुलमितिलुक्। लुक्तद्धितलुकि॥

रोहिणिः। स्त्री॰ रोहिणीनक्षत्रे॥

रोहिणिका। स्त्री॰ रागादिनारक्तवर्णायांस्त्रियाम्॥

रोहिणी। स्त्री॰ अश्विन्यादिषुचतुर्थनक्षत्रे। ब्राह्म्याम्॥ तत्रजातस्य फलं यथा। स्याद्धर्मकार्येकुशलः कुलीनः सुचारुदेहोविलसत्कलेवरः। स्मराग्निनाचाकुलिताखिलाशयोयोरोहिणीजः सधनीसमानी॥ इति॥ रोहिणीनक्षत्रे इति गौरादिषुपाठान्ङीष्॥ कण्ठरोगविशेषे॥ अस्यनामानिसङ्ख्याचयथा। रोहिणीपञ्चधाप्रोक्ता कण्ठशालूकएवच। अधिजिह्वश्च वलयोऽलासनामैकवृन्दकः॥ ततोवृन्दः शतघ्नीचगिलायुः कण्ठविद्रधिः। गलौघः प्रस्वरघ्नश्च मांसतालस्तथैवच॥ विदारीकण्ठ

देशेतु रोगा षष्टादश स्मृता: । इति ॥ धेनौ । सौरभेय्याम् ॥ रोहित वर्णयोगात्० ङीब्‌नौ ॥ लोहिता याम् ॥ रोहितशब्दात्स्त्रीत्वेच्छायां० वर्णादनुदात्तात् तोपधात्तोन इति ङीप् तकारस्य नकारादेशश्च ॥ तडिति ॥ कटम्भरायाम् । कटुरोहिण्याम् ॥ सोमवल्के ॥ जिनानां विद्यादेवीविशेषे ॥ बलदेवस्य मातरि ॥ सुरभिकन्यायाम् ॥ नववर्षीयायां कन्यायाम् ॥ हरीतक्याम् ॥ वृत्तासा रोहिणीस्मृतेति लक्षणात् । कपिलवर्णावर्त्तुलाकाराविरेचनेप्रशस्ता ॥ काश्मर्याम् ॥ रागाद्यैरक्तितस्त्रियाम् ॥ रोहिण्यां जातायाम् ॥ चिचारेवतीरोहिणीभ्य: स्त्रियामितिनक्षत्राणोलुक् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

रोहिणीपति: । पुं० इन्द्रौ ॥ रोहिण्या: पति: ॥ इन्दुभे ॥

रोहिणीरमण: । पुं० वृषभे ॥ वसुदेवे ॥ चन्द्रे ॥

रोहिणीवल्लभ: ।) पुं० चन्द्रमसि
रोहिणीश: ।) वसुदेवे ॥

रोहिण्यष्टमी । स्त्री० रोहिणीयुक्तभाद्रकृष्णाष्टम्याम् ॥

रोहित् । पुं० अर्के । भानौ ॥ स्त्री०- मृग्याम् ॥ लताप्रभेदे ॥ रोहति । रुह० । इस्हृहियुषिभ्यइति: ॥

रोहित: । पुं० मीनविशेषे । रोहू० इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्यलक्षणंगुणाश्चयथा । कृष्णा:शल्कौघवेतकुचिस्तुमत्स्योय: श्रेष्ठोसौलोहितोवृत्तवक्त्र: । कोष्णं वल्यं रोहितस्यापिमांसं वातंहन्तिस्निग्धमृष्टातिवीर्यम् ॥ अपिच । रक्तोदरोरक्तमुखोरक्ताक्षोरक्तपक्षति: । कृष्णपक्षोभ्रषश्रेष्ठोरोहित: कथितोबुधै: ॥ रोहित: सर्वमत्स्यानांवरोवृष्योर्दितार्त्तिजित् । कषायानुरस: स्वादुर्वातघ्नोनातिपित्तकृत् ॥ ऊर्द्ध्वजत्रुगतान्रोगान्हन्याद्रोहितमुण्डकम् ॥ अस्यपाकप्रकारोयथा । रोहितोदरखण्डाश्चकासमर्द्दनमर्द्दिता: । कटुतैलपरिभृष्टाहिङ्गुसैन्धवसंयुता: ॥ शकलंपृष्ठसम्भूतंरोहितंदधिमर्द्दितम् । वेसवारान्वितंपाच्यंप्रलेहविधिनाश्रृशम् ॥ तन्मुण्डस्यतु । रोहितस्योत्तमंदेवंप्रलेहेनावलेपितम् । योश्नातीहनर: पूर्वंभवेत्सस्मररूपभृत् ॥ रोहित: प्रवरोमत्स्यानातिपित्तकरोगुरु: । वातघ्नापुष्टिदोहृद्य:स्निग्ध: पथ्य: समीरित: ॥ इति ॥ मृगविशेषे ॥ रोहितकद्रुमे ॥ हारभेदे ॥ रक्तवर्णे ॥ ऋषभाद्रिषासिगन्धर्वविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ नं० कु

क्षुमे ॥ रक्ते ॥ ऋजुशक्रशरासने । दण्डाकारे नानावर्णे दिविदृश्यमानेज्योतिर्विशेषे ॥ इन्द्रधनुरे वात्मातादिना ऋज्वक्रसद्रोहितं स्यात् ॥ त्रि० रक्तवर्णविशिष्टे ॥ रोहति । रुह० । रुहेरश्चलोवेतोतन् ॥ यद्वा । रोहणं रोह : । सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

रोहितक : । पुं० वृक्षविशेषे । रोहिणि । प्लीहशत्रौ । दाडिमपुष्पके । सदाप्रसूने । रोहिडा० इ० भा० प्र० ॥ रोहितोवर्णोऽस्यास्ति । अच् । स्वार्थेकन् ॥

रोहितगिरि : । पुं० पर्वतान्तरे । रोहितास इ० भा० प्र० ॥

रोहितगिरीय : । पुं० आयुधजीविविशेषे ॥ रोहितगिरिरभिजनोस्यायुधजीविन : । छ : ॥

रोहिता । स्त्री० रागादिना रक्तवर्णायांस्त्रियाम् ॥ वर्णादनुदात्तादिति पाक्षिकोङीप्तकारस्य नकारादेशश्च ॥

रोहिताश्व : । पुं० अग्नौ । वैश्वानरे ॥ लोहिताश्वायस्य । वरुणस्त्वसितानश्वान्० कुबेर : कुमुदोपमान् । हुताशन : किंशुकाभान्० वायुर्भृङ्गस्तथाश्वेतोदितिशालिहोत्रात् ॥ रलयो : सावर्ण्यात् रोहिताश्व : ॥ रोहितोमृगोवाहनमस्य तिमा ॥ हरिश्चन्द्रनृपात्मजे ॥

रोहितिका । स्त्री० कोपादिना रक्तवर्णायांस्त्रियाम् ॥

रोहितेय : । पुं० रोहितके ॥ प्रोक्तारौरोहितेय : स्याद्रक्तपुष्पश्च रोहित इतिरत्नकोष : ॥

रोही । पुं० रोहितके ॥ अश्वत्थे ॥ वटद्रुमे ॥ अवश्यं रोहति । रुह० आवश्यकेणिनि : ॥

रोहिष : । पुं० रौहिषे ॥ न० तृणान्तरे ॥

रोहीतक : । पुं० रोहितकद्रुमे ॥ रोहीतक : प्लीहघाती रुच्योरक्तप्रसादन : रोहीतकोयकृत्प्लीहगुल्मोदरहर : स्मृत : ॥

रौक्ष्यम् । न० रूक्षतायाम् ॥ पारुष्ये ॥ रूक्षस्यभाव : । ष्यञ् ॥

रौच्य : । पुं० मनुविशेषे ॥ रुचे : प्रजापते : पुत्रोरौच्योनामभविष्यति ॥ विल्वकाष्ठदण्डे । वैल्व ॥

रौद्र : । पुं० घर्मे । सूर्यतेजसि । आतपे ॥ अस्यगुणायथा । आतप : कटुकोरूक्ष : स्वेदमूर्च्छातृषावह : दाहवैवर्ण्यजननोनेत्ररोगप्रकोपण : ॥ रसविशेषे ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । अल्पतोयाघनाश्चैवकीटका : प्रबला : स्मृता : विरुद्धा : पार्थिवादेविरौद्रे संवत्सरे प्रिये ॥ ५४ ॥ श्रृङ्गाराष्टर

सान्तर्गतविशेषरसे । उग्रे । त्रि॰ तीव्रे ॥ भीषणे ॥ रुद्रसम्बन्धिनि ॥ रुद्रदैवत्ये । रुद्रस्येदम् । अण् ॥

रौद्री । स्त्री॰ चण्ड्याम् ॥ ङीप् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

रौप्यम् । न॰ रूप्ये ॥

रौप्यमाक्षिकम् न॰ तारमाक्षिके ॥

रौमम् । न॰ रौमके ॥ रुमायांभवम् । अण् ॥

रौमकम् । न॰ सांभरि॰ इ॰ भा॰ प्र॰ लवणे । रौमे । वसुके ॥ रुमायांभवम् । तत्रभवइत्यण् । संज्ञायांकन् त्रि॰ रौमकेभवस्ततआगतोवा । पलद्यादित्वादण् ॥

रौमहर्षणि : । पुं॰ उग्रश्रवसि । सूते । रोमहर्षणस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

रौरव : । पुं॰ नरकविशेषे । घोरे । त्रि॰ चञ्चले ॥ घोरे ॥ धूर्त्ते । रुरु सम्बन्धिनि ॥ रुरुर्भीरश्रृङ्गाख्य : प्राणिविशेष: । तस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

रौहिण : । पुं॰ चन्दनवृक्षे ॥ न॰ दिनस्यनवमेमुहूर्त्ते । यथा । अत्र पूर्वाह्णे श्राद्धमभिधायरौहिणन्तुनलङ्घयेदित्यभिधानेनपूर्वाह्णश्राद्धस्यसङ्गवात्परोरौहिणपर्यन्तगौणपूर्वाह्णकाल : प्रतीयते । तेन रौहिणंपूर्वाह्णश्राद्धस्यगौणका-लस्योत्तरावधि : अपराह्णश्राद्धस्यपूर्वावधिरित्यवगम्यते॰ ततश्च पूर्वदिनेसङ्गवात्परंरौहिणपर्यन्तं तिथेर्लाभेपरदिनेमुहूर्त्तत्रयमात्र-तत्तिथिलाभेपूर्वदिनेश्राद्धम् । रौहिणान्तरूपगौणपूर्वाह्णलाभान् नपरदिनेतथात्वभावात् । उभयदिने सङ्गवलाभेपरदिने॰ शुक्लपक्षे तिथिर्ग्राह्या तिवचनात् । रौहिनस्तुदिवसस्यनवममुहूर्त्तस्तस्यज्योतिषोक्त-रोहिणीदैवतत्वात्रौहिणत्वमिति कृतिश्राद्धतत्वम् ॥ त्रि॰ रोहिण्यांजाते ॥ सन्धिवेलादीत्यनेनाण् ॥

रौहिणेय : । पुं॰ बुधग्रहे ॥ हलायुधे । बलदेवे ॥ न॰ मरकतमणौ त्रि॰ गोवत्से ॥ रोहिण्याअपत्यम् । शुभ्रादित्वाट्ढक् ॥

रौहिष : पुं॰ मृगविशेषे । रोहिषंतृणभेदमप्ति । शेषइत्यण् ॥ रोहित मत्स्ये ॥ न॰ कत्तृणे । रोहितइति॰ रोहिसइतिचख्यातेतृणे ॥ रोहिषंतुवरंतिक्तंकटुपाकंव्यपोहति । हृत्कण्ठव्याधिपित्तास्रशूलकासकफज्वरान् । रोहति । रुह॰ । रुहेर्वृद्धिश्चेतिटिषच् ॥

रौहिषी । स्त्री॰ मृग्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥

॥ रकारसमाप्त: ॥

लकारस्यप्रारम्भः

लः । पुं॰ इन्द्रे । शक्रे ॥ लकारे ॥ लघूच्चारे॰ । ॰ ॥ न॰ पृथ्वीबीजे ॥ लीयते । लीङ्॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिडः ॥

लकचः । पुं॰ डहौ । लकुचे । इतिशब्दरत्नावली ॥

लकुचः । पुं॰ लिकुचे । डहौ । हृष्टवल्कलि । स्थूलस्कन्धे । क्षुद्रपनसे । बडहल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्यगुणाः । आमंलकुचमुष्णञ्चगुरुविष्टम्भकृत्तथा । मधुरञ्चतथाम्लञ्चदोषत्रितयरक्तकृत् ॥ शुक्राग्निनाशनञ्चापिनेत्रयोरहितंस्मृतम् । सुपक्वंतत्तुमधुरमम्लंचानिलपित्तकृत् ॥ कफवह्निकरंरुच्यंवृष्यंविष्टम्भकारकंतत् ॥ लक्यते । लकआस्वादने । बाहुलकादुचः ॥

लक्तकः । पुं॰ जीर्णवस्त्रखण्डे । कर्पटे । लत्ता॰ इ॰ भ॰ प्र॰ ॥ द्रवद्रव्यंयेनपूयतेतच्छकटीयमितिस्वामी ॥ तत्तुल्यंवस्त्रेपिवर्त्तते । मलिनत्वादिदुष्टजीर्णवस्त्रखण्डे॰ इतिमुकुटः ॥ प्रस्वेदादिमार्जनार्थंहस्तस्यवस्त्रखण्डस्यसंज्ञेयमितिनव्याख्याहुः ॥ लक्तते । ओलजीव्रीडे । बाहुलकात्तन् । स्वार्थेकन् । यद्वा । लक्यतेस्म । लक॰ । क्तः । स्वार्थेकन् ॥

लक्तकर्म्मा । पुं॰ पट्टिकाख्ये । रक्तवर्णलोध्रे ॥

लक्षम् । न॰ व्याजे । अपदेशे । परद्रोहफलकातिरिक्तव्याजे ॥ शरव्ये ॥ न॰ स्त्री॰ दशायुतसङ्ख्यायाम्-१००००० लाखइ॰ भा॰ ॥ लक्षणम् । लक्षआलोचने । घञ् ॥ लक्ष्यतेवा ॥

लक्षकः । त्रि॰ लक्षयितरि । लक्षयतियस्तस्मिन् ॥ यथा ॥ लक्षकंनामलक्षयति । यादृशार्थस्यसम्बन्धवतिशक्तन्तुयद्भवेत् । तत्रतल्लक्षकंनामतच्छक्तिविधुरंयदि ॥ यादृशार्थसम्बन्धवतियन्नामसङ्केतितंतदेवतादृशार्थेलक्षकम्॰ यदितादृशार्थशक्तिशून्यंभवेत् । सैन्धवादयस्तुशब्दास्तुरगादिसम्बन्धिनि॰ लवणादाविवतुरगादावपिशक्ताएव । गङ्गादयस्तुतीरादावसङ्केतिताः । तत्सम्बन्धिनीरादित्वत्वेनगृहीताएवतीरादान्वयंबोधयन्तितत्रलक्षकाएव ॥

लक्षणम् । न॰ नाम्नि ॥ चिह्ने ॥ स्वरूपे ॥ फले ॥ लक्ष्यतेज्ञायतेपदार्थोनेन । लक्षदर्शनाङ्कनयोः । करणेल्युट् ॥ तद्द्विविधम् । इतरभेदानुमापकम्॰ व्यवहारप्रयोजकञ्चेतिन्यायमतम् ॥ व्याकरणमतन्तु । कृत्तद्धितसमासानामभिधानंनियामकम् । लक्षणन्त्वनभिज्ञानांतदभिज्ञानसूचकमिति ॥ समाती

यविजातीयव्यावर्त्तकोलक्ष्यगत : कश्चिल्लोकप्रसिद्धआकारोलक्षणमिति मीमांसका: ॥ लक्षयोऽपिपदार्थो मानात्तंयातिपृथक्त्वश : । लक्षणेनतुसिद्धानामन्तंयान्तिविपश्चित इतिपूर्वाचार्या : ॥ स्वरूपंतटस्थं द्विधालक्षणंस्यात्स्वरूपस्यबोधोयतोलक्षणाभ्याम् । स्वरूपेप्रविष्टात् स्वरूपेऽप्रविष्टाद्यथाकाकवन्तोगृहा: स्वंविलक्ष्य ॥ शास्त्रे ॥ इतिवैयाकरणा : ॥ पुं॰रामभ्रातरि । सौमित्रौ ॥ सारसखगे ॥ लक्षेश्चुरादित्वात्स्लक्षेरट्चेतिनप्रत्ययस्तस्याडागमश्च ॥

लक्षणा । पुं॰ वृत्तिविशेषे ॥ यथा । अभिधेयाविनाभूतप्रवृत्तिर्लक्षणोच्यते ॥ साचत्रिविधा । जहल्लक्षणा॰अजहल्लक्षणा॰जहदजहल्लक्षणेति । यथास्थानमासांलक्षणमनुसन्धेयम् ॥ शक्यसम्बन्धे ॥ यथा । लक्षणाशक्यसम्बन्धस्तात्पर्यानुपपत्तित : ॥ अस्यार्थ : । गङ्गायांघोषइत्यादौ॰गङ्गापदस्यशक्यार्थेप्रवाहरूपे॰घोषस्यान्वयानुपपत्तिस्तात्पर्यानुपपत्तिर्वायत्र प्रतिसन्धीयते तत्रलक्षणयातीरस्यबोध : । साच शक्यसम्बन्धरूपा । तथाहि प्रवाहरूपशक्यार्थसम्बन्धस्यतीरेगृहीतत्वात्तीरस्यस्मरणंतत : शाब्दबो

धइतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ शब्दानामौपचारिकीवृत्तिष ॥ यथा । आधारेकारणेकार्येसमीपेचोपकारके । धर्माद्यनुकृतौचेति लक्षणांसूरयोजगु : ॥ मुख्यार्थानुगमानुपपत्तेर्गुणार्थप्रतिप्रतीतिकारिणीलक्षणांसूरयस्त्विदोजगु : जच् : । कुत्रकुत्रेत्याह । आधारइत्यादि । तत्रतावदाधारेयथा । मञ्चा : क्रोशन्तीति । अत्रहिमञ्चानामधिकरणभूतानामाचेतन्यात् ॰ रोदनलक्षणेनक्रोशनार्थेनानन्वयमादानर्थक्यात्॰तत्स्थानांबालानांसम्बन्धियत्क्रोशनंतत्तेषु तात् स्थ्यात्मलक्षणयोक्तम् ॥ कारणेतुलक्षणायथा । शालीन्वृष्टोदेव इति । अत्रहिमुख्ययावृत्याशालिवर्षणस्यार्थोनन्वितइतिलक्षणया॰कालोचितायांवृष्टौशालिकारणभूतायांप्रतिबन्धवैकल्ययोरसम्भावनात्॰ सम्पन्नमेवशालिलक्षणंकार्यमुपचर्यते । अथवा आयुर्घृतमिति । आयुष्कारणेघृते॰ आयुषस्तत्कार्यस्योपचार : ॥ एवंकार्येपि लक्षणासम्भवति॰ यथा । ऊर्णा : प्रावरणा : केचिदपरे तूलावास इति । अत्रकिलसूत्रभावंविनाभाविना कम्बलपटादि भाविना परिणतयो रूर्णातूलयोर्मुख्ययावृ

त्याप्रावरणत्वमसम्भावितम् । तत्कार्यञ्च कम्बलपटात्मन एव तदुपपत्तेः । ततश्च कम्बलपटादौ च तयोः कारणभूतयोरूर्णाकार्पासयोरुपचारः कृतः ॥ समीपार्थलक्षणा यथा । गङ्गायां घोष इति । अत्र हि मुख्यया वृत्त्या प्रवहज्जलरूपं स्रोतः गुणवृत्त्या वा तद्विशेषं यत्किञ्चित् गङ्गाशब्दः कथयेत् तदाश्रयासम्भाव्येव ग्रामाधिकरणतेति सामर्थ्यात् तत्सामीप्यलक्षणत्वेन तत्रावतिष्ठते ॥ उपकारकेऽपि लक्षणा दृश्यते यथा । भिक्षा वासयन्ति कारीषोऽध्यापयतीति । अत्र हि किल न भिक्षास्तत्प्रावरणाञ्चलं करेण गृहीत्वा गमननिषेधं कुर्वन्ति । नापि सर्वथाऽस्मात् स्थानान्न गन्तव्यमिति प्रणयवचनैरवस्थापयन्ति । अपि तु प्रचुरान्नव्यञ्जनवृष्टस्य तृप्तिहेतुत्वान्निरसनक्रियामुपकारकत्वेन सम्भाव्यमानाः प्रयोजकत्वेनोपचर्यन्ते । एवञ्च न कारीषोऽङ्ग पुत्राधीष्वेति ब्रुवन् माणवकमध्यापयति । नापि तच्छरीरमनुप्रविश्य भूतवेतालादिभिरिवैनं पाठयति । किन्तर्हि शीतापनुत्तिहेतुतयाऽध्ययनविध्युपकारकत्वेनानुकूल्यं भजंस्तत्प्रयोजकत्वेनोपचरितः ॥ किञ्च धर्माद्यनुकृताविति आदिग्रहणादाकारानुकृतौ वा । तत्र धर्मानुकृतौ यथा । सिंहो माणवकः । गौर्वाहीक इति । अत्र किल लक्षणया सिंहधर्माणां शौर्यादीनामनुकृत्यर्थं माणवके सामानाधिकरण्येन सिंहशब्दः प्रवृत्तः । मुख्यया वृत्त्या तस्य सिंहत्वस्यासम्भवात् । वाहीकेति पृष्ठवहनत्वासम्भवात् तिष्ठल्लक्षणागच्छन्तृणादिचर्वणादिबलीवर्दगतधर्मानुकरणाय गोशब्दः सामानाधिकरण्येनोपचरितवृत्तिरेव प्रवृत्तः । मुख्यया वृत्त्या तथाऽनन्वयात् ॥ एवमाकारानुकृतौ यथा । सूचिभेद्यैस्तमोभिरिति । अत्र हि तमसोऽमूर्त्तत्वात् सूचिभेद्यत्वं मुख्यया वृत्त्या न सङ्गतमतो लक्षणयातिनिविडत्वं वक्तुमाकृतिः सूचिभेद्यत्वेनानुकृता । एवं नाम घनानि तमांसि यद्वस्त्रादिवत् सूच्यादिना भेदमप्येषां वक्तुं शक्यमित्यर्थः ॥ मानान्तरोपरोधे मुख्यार्थस्यापरिग्रहे जाते । मुख्याविनाकृतेऽर्थे या वृत्तिः सैव लक्षणा प्रोक्तेति पूज्यपादाचार्याः ॥ हंसयोषायाम् ॥ प्रमाणे ॥ लक्ष्यतेऽनयेति लक्षणा । टाप् ॥ सारस्यां लक्षणा क्वचिदिति मेदिनीकरः ॥

लक्षणार्थः । पुं० लक्षणस्य प्रयोजने ॥ समानासमानजातीयव्यवच्छेदे ॥ लक्षणस्य अर्थः ॥

लक्षणीयः । त्रि० लक्ष्ये ॥ भाव

नीये ॥

लक्षतम्। न॰ लक्षणावृत्त्याज्ञाप्यत्वे ॥

लक्षा। स्त्री॰ दशायुतसङ्ख्यायाम् ॥

लक्षितः। त्रि॰ ज्ञापिते ॥ आलोचिते ॥ दृष्टे ॥ अङ्किते ॥ लक्षेः कर्मणि क्तः ॥ लक्षणाश्रये ॥

लक्षितलक्षणा। स्त्री॰ लक्षितेलक्षणायाम् ॥

लक्षिता। स्त्री॰ परकीयान्तर्गतनायिकाभेदे ॥

लक्ष्मणः। पुं॰ सौमित्रौ। श्रीरामभ्रातरि ॥ सारसे ॥ यक्षे। न॰ चिह्ने ॥ नामनि ॥ लक्षयति। लक्ष॰। चुरादिण्यन्तात्लक्षेः रट् चेति नप्रत्ययस्तस्यमुडागमे।पोर्थ्यके ॥ त्रि॰ श्रीयुक्ते सश्रीके ॥ लक्ष्मीरस्त्यस्य। पामादित्वान्नः। लक्ष्मणाश्चेतिगणसूत्रेणात्वंबोध्यं ॥

लक्ष्मणप्रसूः। स्त्री॰ सुमित्रायाम् ॥

लक्ष्मणा। स्त्री॰ सारसस्त्रियाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम्। क्षुद्रवार्त्ताकिन्याम्। कटुवार्त्ताक्याम्। निःस्नेहफलायाम्। चन्द्रपुष्पायाम् ॥ औषधीभेदे। पुत्रकन्दायाम्। पुत्रदायाम्। नागपत्रम्। अस्तविन्दुच्छदायाम्। लक्ष्मणाकन्दइतिनाम्ना।गौडदेशेप्रसिद्धे ॥ गुणास्तुयथा। पुत्रकाकाररक्ताल्पबिन्दुभिर्लाञ्छितासदा। लक्ष्मणापुत्रजननी वस्तगन्धाकृतिर्भवेत् ॥ कथितापुत्रदावश्यं लक्ष्मणामुनिपुङ्गवैः ॥ चन्द्रस्तत्वाट्टाप् ॥ दुर्योधनकन्यायाम्। साम्बपत्न्यां ॥

लक्ष्म। न॰ चिह्ने ॥ प्रधाने ॥ लक्षयति॰ लक्ष्यतेवा। लक्ष॰। मनिन् ॥

लक्ष्मीः। स्त्री॰ विष्णुपत्न्याम्। पद्मालयायाम् ॥ पद्मायाम्। लोकमातरि। मायाम् ॥ सम्पत्तौ ॥ शोभायाम् ॥ ऋद्ध्योषधे ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ फलनीवृक्षे ॥ सीतायाम् ॥ वीरभार्यायाम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ शम्याम्। द्रव्ये ॥ मुक्तायाम् ॥ मोक्षप्राप्तौ ॥ लक्षयति॰ पश्यतिनीतिच्छम्। लक्ष॰। लक्षेर्मुट्चेति॰ ईप्रत्ययस्तस्यमुट् ॥ लक्षते॰ लक्ष्यतेवा दुर्गायाम् ॥

लक्ष्मी। स्त्री॰ लक्ष्म्यर्थे ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥ लक्ष्मीर्लक्ष्मीर्हरिप्रियामितिद्विरूपाभिधानम् ॥

लक्ष्मीकान्तः। पुं॰ नारायणे ॥

लक्ष्मीगृहम्। न॰ रक्तोत्पले ॥ लक्ष्म्यागृहमिवगृहम् ॥ लक्ष्म्यावेश्मनि ॥

लक्ष्मीजनार्द्दनः। पुं॰ शालग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा। एकद्वारेचतुश्चक्रं नवीननीरदोपमम्। लक्ष्मी

जनार्द्दनं च यं रहितं वनमालया ॥
द्युतिब्रह्मसुवर्णं प्रकृतिखण्डम् ॥

लक्ष्मीताल : । पुं॰ श्रीतालवृक्षे ॥ तौर्य्यत्रिकस्यपरिच्छेदविशेषे ॥

लक्ष्मीनारायण : । पुं॰ शालिग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । एकद्वारे चतुश्चक्रं वनमालाविभूषितम् । नवीननीरदाकारं लक्ष्मीनारायणाभिधम् ॥

लक्ष्मीनृसिंह : । पुं॰ शालिग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । द्विचक्रं विस्तृतास्यञ्च वनमालासमन्वितम् । लक्ष्मीनृसिंहं विज्ञेयं गृहिणान्तु सुखप्रदम् ॥

लक्ष्मीपति : । पुं॰ वासुदेवे । नारायणे ॥ लक्ष्म्याः पतिः नरपतौ ॥ पूगे ॥ लवङ्गवृक्षे ॥ सम्पत्तियुक्ते ॥

लक्ष्मीपुत्र : । पुं॰ कामदेवे तुरङ्गमे ॥ लवे ॥ कुशे ॥

लक्ष्मीपुष्प : । पुं॰ पद्मरागमणौ ॥

लक्ष्मीफल : । पुं॰ विल्ववृक्षे ॥ लक्ष्मीप्रदं प्रियं वा फलमस्य । शाकपार्थिवादिः ॥

लक्ष्मीवान् । पुं॰ पनसवृक्षे ॥ श्वेतरोहितवृक्षे ॥ त्रि॰ श्रीले । श्रीमति । श्रीसमन्विते ॥ लक्ष्मीरस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाद्रुतिवत्वं ॥

लक्ष्मीवेष्ट : । पुं॰ श्रीवेष्टे ॥

लक्ष्मीश : । पुं॰ श्रीशे । विष्णौ ॥

लक्ष्मीसमाह्वया । स्त्री॰ रामपत्न्याम् । सीतायाम् ॥ लक्ष्मीसमआह्वयोयस्याः ॥

लक्ष्मीसहज : । पुं॰ चन्द्रे ॥

लक्ष्म्याराम : । पुं॰ वनविशेषे ॥ लक्ष्म्याः आरामः ॥

लक्ष्यम् न॰ शरवेध्ये । शरव्ये ॥ व्याजे । अपदेशे ॥ त्रि॰ अनुमेये ॥ लक्षणयाबोध्ये ॥ दर्शनीये ॥ लक्षणम्॰ लक्ष्यतेऽश । लक्षआलोचने । ण्यत् ॥

लक्षीकृत : । त्रि॰ वेद्धुमिष्टे ॥

लगडम् । त्रि॰ चारुणि । बन्धुरे । मनोज्ञे ॥

लगित : । त्रि॰ सङ्गयुक्ते । लगाङ्॰ भा॰ ॥ लगेसङ्गे । क्तः ॥

लगुड : । पुं॰ दण्डे । दण्डकाष्ठे । लाठी॰ इ॰ भा॰ ॥

लग्न : । पुं॰ स्तुतिपाठके । प्रातर्गाये ॥ न॰ मेषादिराशीनामुदये । त्रि॰ शङ्गणात्मके ॥ त्रि॰ लज्जितसक्ते । सङ्गतिफले । लगे॰ । क्षुब्धस्वान्तेतिक्तस्य इभावोनिष्ठानत्वमपि निपात्यते ॥

लग्नक : । पुं॰ प्रतिभुवियोहिदायं विनाऽन्यकृतऋणस्य परिशोधं कर्त्तुमात्मानं स्वीकरोति॰ यथा । यद्य

यस्तृषापनयनं न करिष्यति। तद्वं करिष्यामीति तस्मिन्। वामन० वृ० भा०॥ लङ्घतेस्म। ओलजी व्रीडने। गत्यर्थेति क्तः। स्वार्थे कः॥

लघट्। पुं० पवने, वायौ॥ लङ्घते। लघिगतौ। लङ्घेर्नलोपश्चेत्यटिः॥

लघटिः। पुं० वायौ॥

लघिमा। पुं० शिवैश्वर्यप्रभेदे॥ येनलघुर्भवति। यतः सूर्यरश्मीनालम्ब्यादित्यलोकं याति। लघुतायाम्॥ लघोर्भावः। इमनिच्॥

लघिष्ठः। त्रि० अत्यल्पके अयमेषामतिशयेनलघुः। अतिशायने। इष्ठन्। भले॥

लघीयान्। त्रि० अतिशयेनलघौ। लघुतरे॥ यथालघीयान्शब्दोपदेशोगरीयानपशब्दोपदेश इति॥ अयमनयोरतिशयेनलघुः। ईयसुन्॥

लघुः। पुं० एकमात्रवर्णे॥ यथा। गुरोर्विभिन्नोलघुरेकमात्रोह्रस्वादिपूर्वोपिलघुर्विकल्पात्। क्वचित् सबिन्दुः क्वचिदर्द्धबिन्दुरोकारयुक्तोपिलघुः क्वचित्स्यात्। उच्चार्यमाणास्त्वरितप्रयत्नात् द्वित्राश्चवर्णाः क्वचिदेकभावम्। भजन्ति भाषास्वथसंस्कृतेषु विनाशमित्थं बहुधानयोज्यम्॥ स्त्री० पृक्कानामौषधौ॥ न० शीघ्रे॥ कृष्णागुरुणि॥ लामज्जके॥ सत्वगुणे॥ विशेषनवचादौ॥ यथा। पुष्याश्विन्यभिजिद्धस्तालघुक्षिप्रं गुरुस्तथा। अत्रपण्यरतिज्ञानं भूषाशिल्पकलादिकम्॥ त्रि० अगुरौ। मनोज्ञे॥ निःसारे। ह्रस्वे॥ लङ्घते। लघि० लंघिवंह्योर्नलोपश्चेति कुन् लोपश्च। लङ्घतेवा॥

लघुकामः। त्रि० अल्पयाचके॥

लघुकायः। पुं० अल्पायुषि। छागे। वर्करे॥ त्रि० क्षुद्रशरीरे॥

लघुकाश्मर्यः। पुं० कट्फलवृक्षे॥

लघुक्रियः। त्रि० क्षिप्रव्यापारे॥

लघुखट्विका। स्त्री० आसन्द्याम्। क्षुद्रखट्वायाम्॥

लघुगर्गः। पुं० चिकटकमत्स्ये॥

लघुचर्भिटा। स्त्री० मृगेर्वारौ॥

लघुजङ्गलः। पुं० लावकपक्षिणि॥

लघुतमः। त्रि० लघिष्ठे॥ अतिशयेनतमप्॥

लघुदन्ती। स्त्री० क्षुद्रदन्तीवृक्षे॥

लघुदुन्दुभिः। पुं० डगडवाद्ये॥

लघुद्राक्षा। स्त्री० काकलीद्राक्षायाम्। निर्बीजायाम्॥

लघुनाम। न० अगुरुणि॥

लघुपञ्चमूलम्। न० क्षुद्रपञ्चमूल.

पाचने ॥ तद्यथा । शालपर्णीपृश्निपर्णीवार्ताकीकण्टकारिका । गोक्षुरः पञ्चभिश्चैतैः कनिष्ठं पञ्चमूलकम् ॥ अस्य गुणाः । पञ्चमूलं लघु स्वादुबल्यं पित्तानिलापहम् । नात्युष्णं बृंहणं ग्राहि ज्वरश्वासाश्मरीप्रणुत् ॥

लघुपञ्चमूली । स्त्री॰ लघुपञ्चमूले । शालपर्ण्यादौ ॥ पञ्चानां मूलानां समाहारः पञ्चमूली । लघ्वी चासौ पञ्चमूली चेति विग्रहः ॥

लघुपत्रिका । स्त्री॰ रोचन्याम् ॥ गुडारोचन्याम् ॥

लघुपत्री । स्त्री॰ अश्वत्थीवृक्षे ॥

लघुपिच्छिलः । पुं॰ भूकर्बुदारके ।

लघुपुष्पः । पुं॰ भूमिकदम्बे ॥

लघुबदरः । पुं॰ क्षुद्रकोली । सूक्ष्मफले ॥

लघुबदरी । स्त्री॰ भूबदर्याम् ॥

लघुब्राह्मी । स्त्री॰ क्षुद्रब्राह्म्याम् । जलोद्भवायाम् । सूक्ष्मपत्रायाम् ॥

लघुमन्थः । पुं॰ क्षुद्राग्निमन्थे ।

लघुमांसः । पुं॰ तित्तिरिपक्षिणि ॥

लघुमांसी । स्त्री॰ गन्धमांस्याम् । भूतकेश्याम् ॥

लघुराजमृगाङ्कः । पुं॰ औषधिविशेषे ॥ यथा । घृततोयायुतः सुरसास्वरसो लघुराजमृगाङ्क इति प्रथितः । अपहन्त्यनिलान् सबलान् बहु

लाग्निजभक्तरिपून् निशचक्रधरद्रुत लोलिम्बराजः ॥ *

लघुलयम् । न॰ वीरणमूले । नलदे ॥ लङ्घते रोगान् । लङ्घ्यते वा भूस्थत्वात् । लघि॰ । लंघिबंह्योरिति कुः । लीयते । लीङ् श्लेषणे । अच् । लघु च तत् लयञ्च ॥

लघुसदाफला । स्त्री॰ क्षुद्रोदुम्बरे ॥

लघुहस्तः । पुं॰ शीघ्रवेधिनि ॥

लघुहस्तकः । पुं॰ कृतहस्ते ॥

लघुहेमदुग्धा । स्त्री॰ लघूदुम्बरिकायाम् ॥

लघूदुम्बरिका । स्त्री॰ क्षुद्रोदुम्बरिकायाम् ॥ लघुसदाफलायाम् ॥

लघ्वक्षरम् । न॰ मात्राकाले ॥ निमेषोन्मेषणे मात्राकालो लघ्वक्षरन्तथेति पुराणम् ॥

लघ्वाशी । त्रि॰ परिमितमेध्याशिनि । लघु परिमितं मेध्यञ्चाश्नातु शीलं यस्य ॥ निद्रालस्यादिचित्तलयकारिरहिते ॥

लघ्वी । स्त्री॰ लाघवयुक्तायाम् ॥ स्यन्दनस्य प्रभेदे ॥ पृक्कायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ लघुस्त्रियाम् ॥

लङ्का । स्त्री॰ दक्षिणभारतवर्षस्य निकटदेशे विद्यमानायां रक्षःपुर्याम् । अधुना शैलम् इति ख्यातायाम् ॥ जम्बूद्वीपस्योपद्वीपविशेषे शाखायाम् ॥ शाकिन्याम् ॥

कुलटायाम् ॥ धान्यविशेषे । करालत्रिपुटायाम् ॥ लङ्क्यते मुखमस्याम् । लकि आस्वादने । चुरादिः । एरच् । घञ् वा । पृषोदरादित्वान्नुम् । नुम्यनुपधत्वान्न वृद्धिः ॥ यद्वा । रमन्ते ऽस्याम् । बाहुलकात्कोलत्वञ्च ॥

लङ्कादाही । पुं॰ हनूमति ॥

लङ्काधिपतिः ।
लङ्कापतिः । पुं॰ रावणे ॥

लङ्कापिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् । पिडिङ्शाक॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लङ्कामलयः । पुं॰ लङ्काद्वीपस्थमलयशैले ।

लङ्कायिका । स्त्री॰)
लङ्कारिका । स्त्री॰ लङ्कायिकायाम् ॥

लङ्कास्थायी । पुं॰ वृक्षविशेषे । लङ्कान्नुस्थाम् । लङ्कासिज॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लङ्केशः । पुं॰ रावणे ॥

लङ्कोपिका । स्त्री॰ पृक्कौषधौ ॥ लङ्कायामुप्यते । टुवप् बीजसन्ताने । क्कुन् । यचिस्वपीति वस्य उः ॥

लङ्कोयिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥ लङ्कायामूयते । ऊयी तन्तुसन्ताने । क्कुन् ॥

लङ्गः । पुं॰ लङ्के ॥ खिङ्गे । नाङ्इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ विटे ॥

लङ्गूलम् । न॰ लाङ्गूले । पुच्छे ॥

लङ्घनम् । न॰ उपवासे ॥ कर्षणे ॥ चतुष्प्रकारा संशुद्धिः पिपासामारुतातपौ । पाचनान्युपवासश्च व्यायामश्चेति लङ्घनमिति चरकोक्तौ यथानिर्णीतत्वात् ॥ अनशने ॥ लङ्घनेन क्षयं नीते दोषे सन्धुक्षिते ऽनले । विज्वरत्वं लघुत्वञ्च क्षुच्चैवास्योपजायते ॥ इत्यनशनरूपस्य लङ्घनस्य फलकथनात् ॥ त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा दशरात्रमथापि वा । लङ्घनं सन्निपातेषु कुर्य्यादारोग्यदर्शनादिति चक्रपाणिदत्तः ॥ क्रमणे ॥ प्लवने ॥ अश्वतृतीयगतौ ॥ प्लुतन्तु लङ्घनं पक्षिमृगगत्यनुकारकमिति हेमचन्द्रोक्तेः ॥ क्रमणे । यथा । नचाग्निं लङ्घयेद्धीमान् नोपदध्यादधः क्वचित् । नचैनं पादतः कुर्य्यान्मुखेन न धमेद्बुधः ॥

लजकारिका । स्त्री॰ लज्जालौ । वराहक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । तिक्तगन्धायाम् । नमस्कार्य्याम् ॥

लज्जा । स्त्री॰ मन्दाक्षे । त्रपायाम् । सुशीलस्वभायेयम् । पश्यशान्तिम् ॥ कृते ऽकरणीये परज्ञानसशङ्कयाद्दुःखे ॥ अकरणीयाप्रवृत्तिजनको ऽन्तःकरणस्य वृत्तिविशेषे ॥ लज्जनम् । ओलस्जी व्रीडने ।

गुरोश्चेद्दलइत्यः । भ्रलांतश्लभ-
शि । टाप् । लज्जालौ ॥
लज्जालुः । पुं० स्त्री० वराहक्रान्ताया
म् । नमस्कार्याम् । खदिरपत्रिका
याम् । सङ्कोचिन्याम् ॥ लज्जा
लुः शीतलातिक्ताकषायाकफपि-
त्तनुत् । रक्तपित्तमतीसारंयोनिरो-
गान्विनाशयेत् ॥
लज्जाशीलः । त्रि० अपत्रपिष्णौ । ल
ज्जिते ॥
लज्जितः । त्रि० लज्जायुक्ते । सल
ज्जे । ह्रीणे । ह्रीते ॥ लज्जासञ्जा-
ताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥
लज्जिरी । स्त्री० लज्जालौ ॥
लज्या । स्त्री० लज्जायाम् ॥ इतिश-
ब्दरत्नावली ॥
लञ्जः । पुं० पदे ॥ कच्छे ॥ पुच्छे ॥
लञ्जिका । स्त्री० वेश्यायाम् ॥
लटः । पुं० प्रमादवचने । दोषे । ल
टति । लटबाल्ये । अच् ॥
लटकः पुं० दुर्जने ॥ संज्ञायांकन् ॥
लटपर्णम् । न० त्वचे ॥
लटः । पुं० दुर्ज्जने ॥
लट्वः । जातिविशेषे । नट० इ० भा० ॥
रागभेदे ॥ तुरङ्गमे ॥ इत्युणादि-
कोषः ॥
लट्वा । स्त्री० करञ्जप्रभेदे । फले ॥ च
वद्यं ॥ पक्षिविशेषे ॥ कुसुम्भे ॥
लटति । लट० । अशूप्रुषिलटीति

कन् । टाप् ॥
लडहः । त्रि० मनोज्ञे ॥ इतित्रिका
ण्डशेषः ॥
लडुः । त्रि० दुर्जने ॥ इतिशब्दरत्ना-
वली ॥
लड्डुकः । पुं० मोदके । लड्डू० लाड्डू०
इ० भा ॥ लड्डुकोदुर्ज्जरोगुरुरिति-
राजवल्लभः ॥ दधिशाल्यंतथादुग्ध
कानिक्यामाषपर्पटाः । शूरवार्द्र
ककूष्माण्डशालूकामिषमत्स्यकाः ॥
नालिकेरप्रियालश्च मज्जाकूष्माण्ड-
कादयः । एतेषांलड्डुकाः प्रो-
क्ताः सम्भवन्त्यन्यतोपिच ॥
लण्ड्रः । पुं० लण्डनइतिख्यातेइङ्ग्ल
नपुरे ॥
लण्ड्नः । पुं० लिण्ड्ने । इङ्ग्रेजे ॥
लता । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥ शाखाया-
म् ॥ पृक्कायाम् ॥ ज्योतिष्मत्या-
म् ॥ लताकस्तूरिकायाम् ॥ मा-
धव्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ शाखिशा
खायाम् ॥ अशनपर्ण्याम् ॥ कैव-
र्त्तिकायाम् । सारिवायाम् ॥ वल्
ल्याम् । व्रततौ ॥ लतति । ल-
ति : सौत्रोवेष्टनार्थः । लतआघा
तेवा । पचाद्यच्टाप् ॥
लताकस्तूरिका । स्त्री० लताकस्तूर्या
म् । दक्षिणदेशजायाम् । मुष्कदा
ना० इतिख्यातायाम् ॥ लताकस्तू
रिकातिक्तास्वादीवृष्याहिमालघुः ।

चक्षुष्याक्ते दन्तीश्च प्रटष्याबस्थास्य रोगहृत् ॥

लताजिह्व : । पुं॰ सर्पे ॥ लतेवजिह्वाऽस्य ॥

लतातरु : पुं॰ तालवृक्षे ॥ नारङ्गवृक्षे ॥ शालवृक्षे ॥

लताद्रुम : । पुं॰ लताशाले । अश्वकर्णाह्वये । तार्क्ष्ये ॥

लतापनस : । पुं॰ चंलाले । चित्रफले । सुखाशे । नाटाम्रे । तरमुज्ञे ति॰ तरबूजइ॰ ख्याते ॥

लतापृक्का । स्त्री॰ समुद्रान्तायाम् । पिडिङ्गशाक॰इ॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰ ॥

लताफलम् । न॰ पटोले । लताया : फले ॥

लताभद्रा । स्त्री॰ भद्रालीवृक्षे ॥

लतामणि : । पुं॰ विद्रुमे । प्रवाले ॥

लतामरुत् । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

लतायष्टि : स्त्री॰ भण्डीर्याम् । मञ्जिष्ठायाम् ॥

लतायावकम् । न॰ प्रवाले ॥

लतारसन : । पुं॰ सर्पे ॥

लतार्क : । पुं॰ दुद्रुमे । हरिद्वर्णपलाण्डौ ॥ लतासुचक्यते अर्च्यतेवाविकृतलक्षणयानिन्द्यते । अर्कस्तवने॰अर्चपूजायांवाघञ् ॥

लतार्कक : । पुं॰ दुद्रुमे ॥ स्वार्थेकन् ॥

लतालक: । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥

लतावेष्ट : । पुं॰ देशविशेषे ॥ रतिबन्धप्रभेदे ॥ यथा ॥ बाहुभ्यांपादयुग्माभ्यांवेष्टयित्वास्त्रियंभवेत् । लघुलिङ्गताडनंयोनौलतावेष्टोयमुच्यते ॥

लतावेष्टितकम् । पुं॰ आलिङ्गनभेदे ॥

लताशङ्क : । पुं॰ शालवृक्षे ॥

लताश्रम : । पुं॰ लतामण्डपे ॥ लताविशिष्ट : आश्रम : ॥

लतिका । स्त्री॰ लतायाम् । स्वार्थेकन् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

लत्ता । स्त्री॰ योगविशेषे ॥ यथा । चराहुपूर्णेन्दुसिता : स्वपृष्टे॰भंसप्तगोजातिशरै ७ । ६ । २२ । ५ मितंहि । संलत्तयन्त्यर्कशनीज्यभौमा: सूर्याष्टतर्काग्निमितं १२ ८ । ६ ३ पुरस्तात् ॥ अस्या : फलंयथा । रवेर्लत्ताविस्तहरीनित्यंकौजौविनिर्दिशेन्मरणम् । चान्द्रीनाशंकुर्याद्बौधीनाशंवदत्यखम् ॥ सौरीमरणंकरोतिबधूविनाशं बृहस्पतेर्लत्ता । मरणंलत्ताराहो : कार्यविनाशंभृगोर्वदति ॥

लत्तिका । स्त्री॰ गोधायाम् । लति : सौत्र : । क्वदिभिदिलतिभ्य : कित्दितितिकन् ॥ लत्तायाम् ॥

लपनम् । न॰ आनने । मुखे ॥ लप्यतेनेन । लपव्यक्तायांवाचि । करणेल्युट् ॥ भाषणे ॥

लपितम् । न० वचने ॥ लप० । भावे क्त: । त्रि० उक्ते । कथिते ॥ लप्यतेस्म । लप० । क्त: ॥

लप्सिका । स्त्री० सर्पि: पयोभ्यां पक्व खाद्यवस्तुनि । लपसी० इति ख्यातायाम् ॥ सा यथा । समितां सर्पिषा भृष्टां शर्करां पयसि-क्षिपेत् । तस्मिन् घनीकृते न्यस्येल्लवङ्गमरिचादिकम् ॥ सिद्धैषा लप्सिका ख्याता गुणानस्या वदाम्यहम् ॥ लप्सिका वृंहणी वृष्या बल्या पित्तानिलापहा । स्निग्धा श्लेष्मकरी गुर्वी रोचनी तर्पणी परम् ॥

लब्ध: । त्रि० प्राप्ते ॥ सा ते भवतु सुप्रीता देवी शिखरवासिनी । उग्रेण तपसा लब्धो यया पशुपति: पतिरिति लभ्यतेस्म । डु लभष् प्राप्तौ । क्त: ॥

लब्धप्रशमनम् । न० न्यायलब्धधनस्य सत्पात्रे प्रतिपादने ॥ राज्यस्य चिर लब्धप्रशमनं परिपन्थिनाम् । रक्षन प्रतिकाराभ्यां लब्धप्रशमनं विदु: ॥

लब्धलक्ष: । त्रि० आयुधविदि । लक्षात् प्रच्युतशरे ॥ लब्धं लक्षं येन ॥

लब्धवर्ण: । पुं० विचक्षणे ॥ विदुषि । पण्डिते ॥ लब्धो वर्ण: स्तुतिर्येन ॥

लब्धव्य: । त्रि० प्राप्तव्ये । लभ्ये ॥

लब्धप्रवेश: । त्रि० प्राप्तप्रवेशे ॥

लब्धा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

लब्धि: । स्त्री० प्राप्तौ ॥ डु लभष् । स्त्रियांक्तिन्नाबादिभ्य: ॥

लभस: । पुं० धने ॥ याचके ॥ वाजिबन्धनरज्जौ ॥ लभते । डु लभष् । अत्यविचमितमौल्यादिना० असच् ।

लभ्य: । त्रि० युक्ते ॥ लब्धव्ये ॥ लभ्यते । डु लभष् । पोरदुपधादिति यत् ॥ लाभे ॥

लमक: । पुं० ऋषिविशेषे ॥ रमते । रम० । रमेरश्च लो वेति क्वुन् ॥

लम्पट: । पुं० विङ्गे ॥ मूर्खे ॥ यथा श्रीभागवते । यथैहिकामुष्मिककामलम्पट: सुतेषु दारेषु धनेषु चिन्तयन् । शङ्कत० विद्वान् कुकलेवरात्ययात् यस्तस्य यत्न: श्रम एव केवलमिति ॥ ऐहिकामुष्मिककामेषु० लम्पटो मूर्ख: सुतादिषु योगक्षेमं चिन्तयन्० कुत्सितस्य कलेवरस्य० अत्ययात् मृत्यो: शङ्कत । तथा विद्वानपि सन् य: शङ्कत० तस्य यत्न: श्रम एवेत्यर्थ: ॥ लोलुपे ॥

लम्पाक: । पुं० लम्पटे ॥ देशविशेषे ॥

लम्पापटह: । पुं० वाद्यप्रभेदे । पटहे ॥

लंफ: । पुं० प्लुतगतौ । लांफ० इ० भा० ॥

लम्ब: । पुं० नर्त्तके ॥ अङ्गे । कान्ते उत्कोचे ॥ अङ्गभेदे ॥ घञादौ लम्बमानरेखासूत्रे ॥ त्रि० दीर्घे ॥ लम्बते । लबि अवस्रंसने । अच् ॥

लम्बकर्ण: । पुं० अङ्कोठपादपे ॥

छगले । राक्षसे । हस्तिनि ॥ श्येनपक्षिणि ॥ दीर्घश्रोत्रे ॥ त्रि० दीर्घश्रोत्रवति ॥

लम्बकर्णी । स्त्री० गोविशेषे ॥

लम्बकेश : । पुं० विष्टरे ॥ सतु विवाहकाले वरोपवेशनार्थं सार्द्धहितयवामावर्त्तवलिताधोमुखापञ्चसङ्ख्यातादर्भ : । यथा । ऊर्द्धकेशो भवेद्ब्रह्मा लम्बकेशस्तुविष्टर : । दक्षिणावर्त्तकोब्रह्मावामावर्त्तस्तुविष्टर: ॥ केशोऽग्रम् । त्रि० दीर्घकेशयुक्ते ॥

लम्बदन्ता । स्त्री० सैंहलीपिप्पल्याम । त्रि० बृहद्दशनविशिष्टे ॥

लम्बन : । पुं० कफे ॥ लम्बते । लवि० । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥ न० नाभिलम्बितकण्ठकादौ । ललन्तिकायाम् ॥

लम्बमान : । त्रि० लम्बायमानेवस्तुनि ॥

लम्बबीजा । स्त्री० सैंहल्यांपिप्पल्याम् ॥

लम्बा । स्त्री० पद्मालयायाम् । गौर्याम् ॥ तिक्ततुम्ब्याम् ॥ दक्षदुहितृविशेषे ॥ हिमालयकन्याविशेषे ।

लम्बिका । स्त्री० घण्टिकायाम् । उपजिह्वायाम् । तालूर्द्ध्वसूक्ष्मजिह्वायाम् ॥

लम्बित : । त्रि० स्रम्समानेमाल्यादौ ॥ शब्दिते ॥ स्रंसिते ॥ लम्बते । लवि० । क्त : । इट् ॥

लम्बोदर : । पुं० श्रीगणेशे । गजानने ॥ उद्याने ॥ त्रि० खाद्यूने । औदरिके ॥ लम्बमुदरं यस्यस : ॥

लम्बोष्ठ : । पुं०)
लम्बौष्ठ : । पुं०) उष्ट्रे त्रि० लम्बितौष्ठे ॥ लम्बावोष्ठौयस्यस : । ओत्वोष्ठयो : समासे वा ॥

लम्भनम् । न० प्रतिलम्भे । लाभे ॥ ध्वनौ ॥

लम्भनीय : । त्रि० प्रापणीये ॥

लम्भा । स्त्री० वाटशृङ्खलायाम् ॥

लम्भित : । त्रि० प्रयुक्ते ॥ प्रापिते ग्राहिते ॥ लभेर्ण्यन्तात्कर्म्मणि क्त : । रभेरशब्लिटोरितिनुमागम : ॥

लम्भुक : । त्रि० लम्भनशीले । लब्धरि ॥

लय : । पुं० विनाशे ॥ संश्लेषे ॥ तौर्य्यत्रिकस्यसाम्ये । गीतवाद्यपादादिन्यासानांक्रियाकालयो: साम्ये ॥ लयनम् । लीङ्श्लेषणे । एरच् ॥ लीयन्तेऽस्मिन्वृत्तयोऽनेन वा । प्रलये ॥ मोक्षे ॥ लीयतेऽस्यामिन्द्रियमस्मिन्निति० सुषुप्तौ ॥ अखण्डवस्त्वनवलम्बनेनचित्तवृत्तेर्निद्रायाम् ॥ न० उशीरे । लीयते ॥ लीङ् • । पचाद्यच्

लयनम् । न० गृहे । वेश्मनि ॥ लीयतेऽस्मिन् । लीङ् । ल्युट् ॥

लयपुत्री । स्त्री० नर्त्तक्याम्

लयारम्भः ।) लयालम्बः ।) पुं०सर्ववेशिनिनटे ॥

ललः । पुं० विलासे ॥ लडति । लडविलासे । ललतेर्वा । ललईप्सायाम् । पचाद्यच् । पूर्ववडलयोरैक्यम् ॥ ईप्सायाम् ॥

ललज्जिह्व : । पुं० क्रमेलके । उष्ट्रे ॥ शुनि ॥ त्रि० हिंस्रे ॥

ललत् । त्रि० विलासयुक्ते ॥ उन्मन्यनविशिष्टे ॥ जिह्वाक्रियाविशिष्टे ॥ सर्षपे ॥ ललतेः कर्त्तरिशतृ । ईप्साविशिष्टे ॥ उपसेवायुक्ते ॥ भाषणविशिष्टे ॥

ललदम्बुः । पुं० जिम्बाके ॥

ललनः । पुं० वाले ॥ साले ॥ प्रियाले ॥ न० केलौ ॥ चालने ॥ यथा "विस्तारवदनाजिह्वाललनभीषणा॥

ललना । स्त्री० विशेषाङ्गनायाम् । कामिन्याम् । नारीभेदे ॥ जिह्वायाम् ॥ ललते । लल० चुरादीनां णिज्विभाषा ल्युर्युज्वा॥ लडति । लडविलासे । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । डलयोरैक्यम् । टाप् ॥

ललनाप्रियः । पुं० कदम्बे । कामिनीवल्लभे ॥ न० ह्रीवेरे ॥

ललन्तिका । स्त्री० लम्बने । नाभिलम्बिकण्ठिकायाम् ॥ किञ्चिद्दवलम्बमानकण्ठभूषणे ॥ लडति । लड० । लटः शतृ । उगितश्चेति ङीप् । डलयोरैक्यम् । ललन्त्येव । स्वार्थेकन् ॥ गोधायाम् ॥

ललाकः । पुं० मेहने ॥

ललाटम् । न० अलिके । गोधौ ॥ भाले ॥ ललंभ्रुवोरुपरिस्थाने । विलासमीप्सां वा० अटति० । अटगतौ । कर्मण्यण् ॥ लडतिललतेर्वा । लडललधातुभ्यांबाहुलकाट्टाटच् ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणमुक्तं गारुडे यथा । उन्नतैर्विपुलैः शङ्खैर्ललाटैर्विषमैस्तथा । निःस्वाधनवन्तस्त्वर्धेन्दुसदृशैर्नराः ॥ आचार्याः शुक्तिविशालैः शिरालैः पापकारिणः । उन्नताभिशिराभिस्तु स्वस्तिकाभिर्नेश्वराः ॥ निम्नैर्ललाटैर्वधभाजःक्रूरकर्मरतास्तथा । संवृत्तैश्चललाटैश्चकृपणाउन्नतैर्नृपाः ललाटोपगतास्तिस्रोरेखाश्च्युः शतवर्षिणाम् । नृपत्वंस्याच्चतसृभिरयुः पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखेणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चला । केशान्तोपगताभिश्चअशीत्यायुर्नरोभवेत् ॥ पञ्चभिः सप्तभिः षड्भिः पञ्चाशद्बहुभिस्तथा । चत्वारिंशच्चवक्राभिस्त्रिंशद्भ्रूलग्न

गामिभिः ॥ विंशतिर्वामवक्राभिरायुः षद्भिरल्पकम् । नपृथू वालेन्दुनिभे भ्रुवौ चाथललाटकम् ॥ शुभमर्द्धेन्दुसंस्थानमतुङ्गं स्यादशोभनम् । इति ६५ अध्यायः ॥

ललाटकम् । न० प्रशस्तललाटे ॥ ललाटमात्रे ॥

ललाटन्तपः । पुं० सूर्ये ॥ ललाटं तपति । तपसन्तापे । असूर्यललाटयोरितिखश् । मुम् ॥

ललाटिका । स्त्री० स्वर्णादिकृतेभालभूषणे । पत्रपाश्यायाम् । पानेपाटी० विन्दीवेना० टीकाटीकी० इतिख्याते ॥ ललाटस्यालङ्कारः । ललाटे भवोऽलङ्कारोवा । कर्णललाटात्कनलङ्कारे ।

ललामम् । न० पुं० लाञ्छने । ध्वजे ॥ शृङ्गे ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ रम्ये ॥ वालधौ ॥ पुण्ड्रे । अश्वादीनांभालेऽन्यवर्णचिह्ने ॥ तुरङ्गे ॥ प्रभावे । अश्वस्यभूषायाम् ॥ लडनम् । लडवाल्ये० लडविलासेवा । सम्पदादित्वात्क्विप् । डलयोरेकता । ललममतिअमगत्यादौ । कर्मण्यण् ॥

ललामकम् । न० पुरोभागेन्यस्ते ललाटपर्यन्तमागतेशिखालंबिमाल्ये ॥ ललाममिव । इवार्थेकन् ॥ मुण्डमालायाम् ।

ललाम । न० अश्वे ॥ चिह्ने ॥ शृङ्गे ॥ पताकायाम् ॥ रम्ये ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ पुण्ड्रे ॥ पुच्छे ॥ प्रभावे लडनम्० लल् । लल माअमति । अम० । वाहुलकात् कनिन् ॥

ललामी । स्त्री० उत्पिप्पिकायाम् । कर्णाभरणविशेषे ॥

ललितः । पुं० प्रातर्गेयेरागविशेषे ॥ यथा । प्रातर्गेयास्तुदेशागेललितः पठमञ्जरी । विभाषाभैरवीचैवकामोदेगेगुण्डकीर्यपि ॥ अस्यस्वरूपंयथा । प्रफुल्लसप्तच्छदमाल्यधारीयुवातिगौरोऽलसलोचनश्रीः । त्रिनिः सरन्वासगृहात्प्रभातेविलासिवेशोललितः प्रदिष्टः ॥ न० स्त्रीणांशृङ्गारभावजक्रियाविशेषरूपेहावविशेषे ॥ सुकुमारविधानेनभ्रूनेत्रादिक्रियासविवकरचरणाङ्गविन्यासोललितम् । तथाच । सुकुमाराङ्गविन्यासेमसृणाललितंभवेत् । यथा । सभ्रूभङ्गंकरकिशलयावर्त्तनैरापतन्तीसालिम्पन्तीललितललितालोचनस्याञ्चलेन । विन्यस्यन्तीचरणकमलेलीलयास्वैरयातेनिः शङ्काचप्रथमवयसामर्त्तिंतापङ्कजाक्षी ॥ भ्रूनेत्रादिक्रियाशालि सुकुमारविधानतः । हस्तपादाङ्गविन्यासस्तस्याललितंविदुरित्यन्ये

पि ॥ अनाचार्य्योपदिष्टं स्याल्ललितं रतिचेष्टितमित्यन्ये । अपिच । विन्यासभङ्गिरङ्गानां भ्रूविलासमनोहरा । सुकुमारा भवेद्यत्र ललितं तदुदीरितम् ॥ विषमवृत्तप्रभेदे । यथा । नयुगसकारयुगलञ्चभवति यदि चेत् तृतीयके । तदुदितमुरुमतिभिर्ललितं यदि शेषमस्य सकलं यथोद्गता ॥ यथा । व्रजसुन्दरीसमुदयेन मुदितमनसा सम्पीयते । हिमकरगलितमिवामृतकं ललितं मुरारिमुखचन्द्रविच्युतम् ॥ त्रि॰ ईप्सिते ॥ कोमले ॥ ललिते । मधुरे ॥ लडे र्ललेर्वाभावेक्तः । डलयोरभेदः ॥ सुन्दरे ॥

ललितकान्ता । स्त्री॰ मङ्गलचण्डिकायाम् ॥

ललिता । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ गोपीविशेषे ॥ नदीविशेषे ॥ सागरादृक्षिणात् पूर्व्वं महादेवावतारिता । वैशाखशुक्लपक्षस्य तृतीयायां नरस्तु यः । कुर्य्याद्वै ललितास्नानं स शम्भुसदनं व्रजेत् ॥ कस्तूर्याम् ॥ लघुसिकाभेदे ॥ मेघरागस्य रागिण्याम् ॥

ललितासप्तमी । स्त्री॰ भाद्रशुक्लसप्तम्याम् ॥

ललितिका । स्त्री॰ शान्तनुतीर्थे ॥

लल्लः । पुं॰ आचार्य्यविशेषे । वराहमिहिरसुते ॥

लवः । पुं॰ लेशे ॥ विनाशे । छेदने कालभेदे । अष्टादशनिमेषास्तु काष्ठाद्वयं लव इति हेमचन्द्रोक्ते ॥ पक्षिविशेषे । लवा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ गोपुच्छलोमसु ॥ रामनन्दने ॥ लवोम्मृष्टो लवः । वाल्मीकिना॰ लवैर्गोपुच्छलोमभिरुन्मृष्टो गर्भक्लेदो यस्य ॥ नवांशे ॥ लवनम्॰ लूयते वा । लूञ् छेदने । ऋदोरप् ॥ विलासे । इति विनाशस्यानेपाठो विश्वहेमचन्द्रयोः सम्मतः ॥ न॰ लामज्जके ॥ जातीफले ॥ लवङ्गे ।

लवङ्गम् । न॰ देवकुसुमे । श्रीसंज्ञे । श्रीपुष्पे । वारिसम्भवे । भृङ्गारे । लौंग॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ गुणास्तु । लवङ्गं कटुकं तिक्तं लघुनेत्रहितं मतम् । दीपनं पाचनं रुच्यं कफपित्तास्रनाशकृत् ॥ तृष्णां छर्दिं तथाध्मानं शूलमाशु विनाशयेत् । कासं श्वासञ्च हिक्काञ्च क्षयं क्षपयति ध्रुवम् ॥ लुनाति॰ लूयते वा । लूञ्॰ । तरत्यादिभ्यश्चेत्यङ्गच् ॥

लवङ्गकम् । न॰) लवंगे
लवंगकलिका । स्त्री॰)

लवंगलता । स्त्री॰ पुष्पविशेषे । गन्धराज इति कथित ॥

लवणः । पुं॰ समुद्रविशेषे ॥ राक्षसभेदे । लवणासुरे ॥ रसविशेषे । पटौ ॥ पृथ्व्यग्निगुणबाहुल्याल्लव

णत्वचसम्भव : । अथ गुणा यथा । लवण : शोधनो रुच्यः पाचनः कफपित्तद : । पुंस्त्ववातहर : कायशैथिल्यमृदुताकर : ॥ सोतियुक्तोऽविपाकाः सपित्तकोष्ठक्षयापकृत् ॥ अपिच । लवणो रुचिकृद्व सोऽग्निदार्यीपचनः स्वादुकरश्च । रसिकोनितरांजराश्वपित्तं शितिमानश्च ददातिकुष्ठकारी । पुनश्च । लवण : क्लेदनस्तीक्ष्णः पाचनोदीपन : सर : स्निग्धो रुचिकर : स्यन्दी दृष्टिशुक्रहरो लघुरिति ॥ पुनश्च । अस्थिभेदे ॥ न० सैन्धवादौ ॥ तथाहि । सामुद्रं यत्तु लवणमक्षीवं वशिरश्च तत् । सैन्धवोऽस्त्री शीतशिवं माणिमन्थश्च सिन्धुजे ॥ रौमकं वसुकं पाक्यं विडञ्च कृतके द्वयम् । सौवर्चलेऽक्षरुचके तिलकं तत्र मेचके इत्यमर : । लवणं नेत्रयोर्हिषि प्रायश : सैन्धवंविनेतिविशेष : पूर्वाह्णकालेचाश्वानांप्रायशो लवणं हितम् । शालानाहविवन्धघ्नं लवणं सैन्धवं वरमिति सिद्धयोगीश्वर सङ्ग्रह : ॥ त्रि० लवणरसयुक्ते । सलवणे । सलूणा० इ० भा० ॥ लुनातिजाड्यम् । लूञ्० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः । लवणाल्लुगिति लिंगात्सत्वम् ॥ लवणेन संसृष्टः । लवण : सूपः० लवणायवागूः० लवणं शाकम् । संसृष्टेऽर्थे जातस्य ठक्को लवणाल्लुगिति लुक् ॥ लवणोऽस्त्यस्मिन्वा । अर्शआद्यच् ॥

लवणकिंशुका । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

लवणक्षार : । पुं० क्षारविशेषे । लोणारे ॥

लवणखानि: । स्त्री० रुमायाम् । सांभरलवणोत्पत्तिस्थाने ॥ लवणाकरमात्रे ॥

लवणतृणम् । न० लोणतृणे । तृणाम्ले । पटुतृणके । अम्लकाण्डे ॥

लवणत्रयम् । न० विड्रुचकसैन्धवेषु ॥

लवणधेनु : । स्त्री० दानार्थं लवणादिनिर्मितधेनौ ॥

लवणपञ्चकम् । न० सैन्धवादिषु ॥ सैन्धवं रुचकञ्च विडं सामुद्रकं गडम् ॥

लवणमद : । पुं० लोणारे । लवणक्षारे ॥

लवणा । स्त्री० नदीविशेषे । त्विषि महाज्योतिष्मत्याम् ॥ लोनाख्ये च० इतिकश्चित् ॥

लवणाकर : । पुं० लवणोत्पत्तिस्थले ॥ रुमायाम् ॥

लवणाकारकम् । न० लोणारे ॥

लवणाचल : । पुं० दानार्थं लवणादिकृतपर्वते ॥

लवणाब्धि : । पुं॰ लवणोदे । क्षारा
ब्धौ ॥

लवणाब्धिजम् । न॰ सामुद्रलवणे ॥

लवणाम्भा: । पुं॰ लवणाब्धौ ॥ लवणं
क्षारमम्भो यस्य ॥

लवणासुरजम् । न॰ रोमकक्षारे ॥

लवणाष्टकम् । न॰ सैन्धवादिषु ॥
तेयथा । लवणाष्टकमेतत्स्यात्सैन्धवञ्च सु
वर्चलम् । विडं समुद्रसञ्जातमुद्भि
दं रोमकं गडम् ॥

लवणोत्तमम् । न॰ सैन्धवे ॥

लवणोत्थम् । न॰ रोमकक्षारे ॥

लवणोद : । पुं॰ लवणार्णवे ॥ लव
णमुदकं यस्य । उत्तरपदस्यचेत्युद
कस्योदादेश : ॥

लवनम् । न॰ छेदने । अभिलावे ।
लूनाइति भाषाप्रसिद्धे ॥ लूञ्॰
ल्युट् ॥

लवनी । स्त्री॰ फलवृक्षविशेषे । यो
षाजायाम् । अयिमायाम् । लोना॰
इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लवपति : । पुं॰ नवांशेशे ॥

लवली । स्त्री॰ सुगन्धमूलायाम् ।
कोमलवल्कलायाम् । नोयाडि॰
इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ फलवृक्षे
॥ अस्य फलगुणायथा । लवलीफल
मस्राश्रं : कफपित्तहरं गुरु । विश
दं रोचनं रूक्षं स्वाद्वम्लं तुवरं रसे ॥

लवाक : । पुं॰ छेदनद्रव्ये ॥

लवाणक : । पुं॰ दात्रादौ ॥
लूयतेऽनेन । लूञ्॰ । आणकोलूधूशि
ङ्घिधाञ्भ्यइत्याणक : ॥

लवि : । त्रि॰ छिदुरे ॥

लवित्रम् । न॰ दात्रे ॥ लूयतेऽनेन ।
अर्त्तिलूध्वित्यादिना॰ इत्र : ॥

लशुन : । पुं॰ न॰ रसोने । अस्यप
र्यायाद्ययोयथा । रसोनोलशुनोरि
ष्टोम्लेच्छकन्दोमहौषधम् । महाक
न्दोरसोनोन्योगृञ्जनोदीर्घपत्रक :
। गन्धाकृतिरसैस्तुल्योगृञ्जनस्तुप
लाण्डुना । दीर्घनालाग्रपत्रत्वाद्
भिद्यतेसोपलाण्डुत : ॥ अश्नाति
॰ अश्नुतेवा । अशभोजने॰ अशू
व्याप्तौवा । अशेर्लश्चेत्युनन् ॥

लष्व : । पुं॰ नर्त्तके ॥ लष्यते । लष
कान्तौ । सर्वनिघृष्वेतिसाधु : ॥

लसत् । त्रि॰ उल्लसति ॥ प्रकाशमा
ने ॥

लसमान : । त्रि॰ दीप्यमाने ॥

लसा । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

लसिका । स्त्री॰ लालायाम् ॥

लसितम् । न॰ चेष्टिते ॥

लसीका । स्त्री॰ इक्षुरसे ॥ त्वङ्मांस
मध्यगेरसे ॥

लस्त : । त्रि॰ श्लिष्टे । क्रीडिते । शि
ल्पयुक्ते ॥ लस्यतेस्म । लसश्लेष
णक्रीडनयो : । क्त : ॥

लस्तक : । पुं॰ धनुषोमध्यभागे ॥

स्वार्थे कन् ॥

लस्तकी । पुं॰ कार्मुके । धनुषि ॥

लहरिः । स्त्री॰)
लहरी । स्त्री॰) तरङ्गे ॥ महातरङ्गे । उल्लोले ॥ कल्लोले ॥

ला । स्त्री॰ दाने । ग्रहणे ॥ लाति : क्विप् ॥

लाक्षकी । स्त्री॰ सीतायाम् ॥

लाक्षणिकः । त्रि॰ लक्षणाभिज्ञे ॥ लक्षणमधीते॰ वेद वा । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥ लक्षणयाप्रतिपादके । लक्षणागम्येऽर्थे ॥

लाक्षा स्त्री॰ राक्षायाम् । जतुनि । यावे । अलक्ते । द्रुमामये ॥ लाक्षा वर्ण्या हिमा बल्या स्निग्धा च तुवरा लघुः । अनुष्णा कफपित्तास्रहिक्काकासज्वरप्रणुत् । व्रणोरःक्षतवीसर्पकृमिकुष्ठगदापहा । अलक्तको गुणैस्तद्वद्विशेषाद्व्यङ्गनाशनः ॥ लक्ष्यते । लक्ष शिल्पयोगे चुरादिः । बाहुलकात् सः । यद्वा लक्ष्यते । लक्ष आलोचने । घञ् । पृषोदरादित्वात्॰ लाक्षा रोचनेति निर्देशाद्वा दीर्घः ॥ लक्ष्यतेऽनयाऽशा । गुरोश्च हलः । प्रत्यायण् । अजादित्वाट्टाप् ॥

लाक्षातरुः । पुं॰ पलाशवृक्षे ॥

लाक्षातैलम् । न॰ लाक्षादितैलमिति प्रसिद्धे पक्वतैलविशेषे ॥ तद्विविधं स्वल्पं बृहच्चेति ॥

लाक्षापुष्पा । स्त्री॰ गुलाबाख्यशतपत्र्याम् ॥

लाक्षाप्रसादः । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥

लाक्षाप्रसादनः । पुं॰ रक्तलोध्रे । क्रमुके । पट्टिकायाम् ॥ लाक्षा प्रसीदत्यनेन । षद्लृ॰ । करणे ल्युट् ॥

लाक्षावृक्षः । पुं॰ कोशाम्रे ॥ पलाशवृक्षे ॥

लाक्षिकः । पुं॰ लक्षाभिज्ञे ॥

लाक्ष्यिकः । पुं॰ लक्ष्याभिज्ञे । अध्येतरि वेदितरि च॰ क्रतूक्थादिसूत्रस्यानुसूलक्ष्यलक्षणे॰ इति वार्त्तिकात् ठक् ॥

लाघवम् । न॰ आरोग्ये ॥ अप्रभुत्वे अनादरविशये । लघिमनि ॥ कार्योद्गमने हेतुर्भौलाघवम्॰ गौरवप्रतिहन् हि यतोऽग्ने रूर्द्ध्वज्वलनम्-भवति । तदेव लाघवं कस्यचित् तिर्य्यग्गमनहेतुः यथा वायोः । यथा कारणानां शिल्पटुत्वहेतुर्लाघवम्॰ गुरुत्वे मन्दाग्निरिति ॥ सत्वगुणे । लघोर्भावः । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥

लाङ्गलम् । न॰ कुसुमविशेषे । भूमिकर्षणयन्त्रविशेषे । गोदारणे

। सीरे । हले । टङ्करासे । ताले ॥ गृहदारुविशेषे । लिङ्गे ॥ लङ्गति । लगिगतौ । बाहुलकात् कलच् । दीर्घश्च ॥

लाङ्गलग्रह : । पुं० कृषके ।

लाङ्गलचक्रम् । न० कृषिकर्मणिहलाकारचक्रविशेषे ॥

लाङ्गलदण्ड: पुं० ईषायाम् । हलयुगयोर्मध्यकाष्ठ ॥ लाङ्गलस्य दण्ड : ।

लाङ्गलपद्धति:।स्त्री० सीतायाम्। हलरेखायाम् ॥ लाङ्गलस्य पद्धति:।

लाङ्गलिक : पुं० स्थावरविषभेदे ॥

लाङ्गलिका।स्त्री० लाङ्गलीवृक्षे ॥

लाङ्गलिकी । स्त्री० अग्निशिखौषधौ ॥ लाङ्गलंपुष्पविशेषोऽस्त्यस्या: । अतइनिठनाविति ठन् । जातेरिति गौरादित्वाद्वाङीष् ॥

लाङ्गली । पुं० बलदेवे ॥ हलिनि ॥ नारिकेले ॥ सर्पे ॥ लाङ्गलमस्त्यस्य । इनि : ॥

लाङ्गली । स्त्री० लाङ्गलाकारपुष्पजलशाकविशेषे । शारद्याम् । तोयपिप्पल्याम् ॥ कांचडा० इ० गौ० दे० भा० लाङ्गलाकारोऽस्त्यस्या: । अच् । गौरादि : ।

लाङ्गुलम् । न० पुच्छे ॥

लाङ्गुली । पुं० कपिकच्छ्वाम् ।

लाङ्गूलम् । न० पुच्छे । लूने । बालहस्ते । बालधौ ॥ लङ्गति । लगि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविति ऊलच्० लङ्गेर्वृद्धिश्च ॥ शेफसि । शिश्ने । कुसूले ॥

लाङ्गूलिका । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

लाङ्गूली । पुं० वानरे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥

लाज : । पुं० आर्द्रतण्डुले ॥

लाजा: । पुं० भूमिष्ठाक्षते । भृष्टधान्ये ॥ एतेचव्रीहयोभृष्टास्तेलाजाइतिसंज्ञिता : । यवाद्यश्चयेभृष्टास्तधाना: परिकीर्त्तिता : ॥ लाजाश्चयवधानाश्चतर्पणा: पित्तनाशना : । गोधूमयावनालीत्या: किंचिदुष्णाश्चशोषना : । तृष्णातीसारशमनो-धातुसाम्यकर : पर : मन्दाग्निविषमाग्नीनांबालस्थविरयो:पिताम् ॥ देयश्चसुकुमाराणांलाजमण्ड: सुसं-स्कृत : ॥ अपिच । येषांस्युस्तण्डुलास्तानिधान्यानिसतुषाणिच । भृष्टानिस्फुटितान्याहुर्लाजाइतिमनीषिण : लाजा : स्युर्मधुरा: शीतालघवोदीपनाश्चते स्वल्पमूत्रमलाहृद्यावल्या : पित्तकफच्छिद : छर्द्यतीसारदाहास्रमेहमेदस्तृषापहा: ॥ न० उशीरे ॥ लज्यंते । लजभर्जने ॥ घञ् ॥

लाजा । स्त्री० अक्षते ।

लाञ्छन : । पुं० रागीधान्ये ॥ न०

नामनि ॥ चिह्ने ॥ लाञ्छ्यते । लाञ्छि लक्षणे ल्युट् ॥

लाटः । पुं० देशविशेषे । सयथा । अवन्तीतः पश्चिमेतु वैदर्भाद्दक्षिणोत्तरे । लाटदेशः समाख्यातस्तंच श्रीशक्तिसङ्गमे ॥ अंशुके । वस्त्रे ॥ जीर्णभूषणादिषु ॥

लाटानुप्रासः । पुं० शब्दालङ्कारेषु वृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । शाब्दस्तु लाटानुप्रासो भेदे तात्पर्यमात्रतः ॥ शब्दगतोऽनुप्रासः । शब्दार्थयोरभेदेऽप्यन्वयमात्रभेदाल्लाटजनवल्लभत्वाच्च लाटानुप्रासः ॥ एष पदानुप्रास इत्यन्ये । पदानां सः । सइति लाटानुप्रासः उदाहरणम् । यस्य न सविधे दयिता दवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य । यस्य च सविधे दयिता दवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य ॥ पदस्यापि ॥ अपिशब्देन सङ्कीर्णसमुच्चीयते । उदाहरणम् । वदनं वरवर्णिन्यास्तस्याः सत्यं सुधाकरः । सुधाकरः क्वनु पुनः कलङ्कविकलो भवेत् ॥

लापः । पुं० कथने । लपनम् । लप० । घञ् ॥

लाभः । पुं० मूलधनादधिकार्ज्जिते । विक्रेयपटादीनां मूल्यादधिकयाप्ये द्रव्ये । फले । इष्टप्राप्तौ ॥ आत्मलाभात्परो लाभो नास्तीति विदुषां मतम् ॥ प्राप्तौ ॥ लग्नादेकादशस्थाने ॥ लभ्यते । डुलभष् प्राप्तौ । अकर्त्तरीति घञ् । संज्ञायामित्यस्य प्रायिकत्वात् ॥ उत्कृष्टपुरुषार्थलाभे सम्भवत्यधर्मं कामयमानो मूर्खः ॥

लामज्जकम् । न० वीरणमूले । नलदे । उशीरवत्पीतस्वच्छविलक्षणविशेषे ॥ लामज्जकं हिमं तिक्तं लघु दोषत्रयास्रजित् । त्वगामयस्वेदकृच्छ्रदाहपित्तास्ररोगनुत् ॥

लालनम् । न० अत्यन्तस्नेहकरणे । प्रेमपूर्वकबालकादरणे ॥ यथा । लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः । तस्मात्पुत्रञ्च शिष्यञ्च ताडयेन्नतु लालयेत् ॥ चतुर्वर्षावधि सुतान् लालयेत्पालयेत्पिता । ततः षोडशपर्य्यन्तं गुणान् विद्याञ्च शिक्षयेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान् पुत्रान् प्रेरयेद्गृहकर्मसु । ततस्तांस्तुल्यभावेन मत्वा स्नेहं प्रदर्शयेत् ॥

लालसः । पुं० लालसायामर्थेषु । त्रि० उत्सुके । भृशं लसनमित्यर्थे यङन्तादच् ॥

लालसा । स्त्री० औत्सुक्ये । तृष्णातिरेके ॥ महाभिलाषे ॥ याञ्चायाम् । लोले ॥ दोहदे ॥ लल ईप्सायाम् । चौरादिकोऽसच् ॥ यथा । लसकान्तौ । भृशं लसन

मित्यर्थे यङ्लुगन्तात् : । टाप् ॥ यद्वा
। ललसनम् । लसट्टीमी । यगन्त :
। अप्रत्ययात् । टाप् ॥
लालसीकम् । न० पिच्छिले ॥ विजि
ले ॥
लाला । स्त्री० सृणिकायाम् । स्यन्दि
न्याम् । मुखस्रावे । लाल० इ० भा०
॥ लालयते । लल० । चुरादि : ।
पचाद्यच् ॥
लालाटिक : । पुं० चाश्वपग्विशेषे
॥ मौहूर्त्तिकानांयोगविशेषे ॥
यथा । लग्ने १ र्के व्ययलाभयो १२
। ११ भृगुसुतेकर्मस्थिते १० भूमि
जे० राहौधर्मविनाशयो ६ । ८
रविसुते । द्यूने ७ ऽ रिसून्वो ६
। ५ विधौ । बन्धौ ४ ज्ञे० सहजा
र्थयो : ३ । २ सुरगुरावेवंललाटो
द्भवेयोगेनाशमुपैतिमानवपति : पू
र्वादिकाष्ठांगत : ॥ यथालग्ने सूर्ये
स्थितेसतिपूर्वस्यांलालाटिकोयोग :
स्यात् । एवंद्वादशैकादशस्थानस्थि
तेशुक्रे .. आग्नेय्याम् । दशमस्थिते
कुजेदक्षिणस्याम् । नवमाष्टमस्था
नस्थे राहौनैऋत्याम् । सप्तमस्थे
शनौपश्चिमायाम् । षष्ठपञ्चमस्थान
स्थितेविधौवायव्याम् । चतुर्थस्था
नस्थितेबुधे उत्तरस्याम् । तृतीय
द्वितीयस्थानस्थितेगुरावैशान्यांला
लाटिकोयोग :: इति । एवंलला

टोद्भवेयोगेपूर्वादिदिशाङ्गतोनृपो
नाशमुपैतीत्यर्थ : ॥ प्रकारान्तरञ्च
यथा । दिनेशाधिष्ठितोराशिर्यदा
लग्नगतस्तदा । यातुर्मृत्युप्रद :
प्राच्यांदिशिसूर्योललाटग : ॥ सूर्य
स्यराशितस्तस्माद्द्वादशेलग्नगेगृहे
। एकादशेवाग्नेय्यांदिशिशुक्रो
ललाटग : ॥ ललाटग : कुजोया
म्येदशमेलग्नगेगृहे ॥ लग्नगेनवमे
राशावष्टमेवापिनैऋते । ललाट
ग : सैंहिकेयोयातुर्द्राक्निधनप्रद :
॥ लग्नगेसप्तमेराशौशनि : प्रत्यग्ल
लाटग : । षष्ठराशौलग्नगतेपञ्चमे
वापिचन्द्रमा : । ललाटगोवायुदि
शियातुर्मृत्युप्रदस्तदा ॥ चतुर्थ
राशौलग्नस्थेबुध : सौम्येललाटग :
राशौतृतीयेलग्नस्थेद्वितीयेचेन्द्रपू
जित : । ललाटगश्चन्द्रमौलिदिंशि
यातुर्विनाशद : । लालाटिनिदि
गधीशेदिग्वलिविहगेललाटगेवापि
। प्रतिभृगुजेप्रतिशशिजे कालाशु
डोवसन्त्यजेद्यात्राम् ॥ स्पष्टमाह
मार्त्तण्डे । लग्नऽर्केन्दुजशुक्रसौ
रिगुरव : प्राप्तिव्ययेविद्भृगूखेशु
क्रार्ककुजेन्दुजा अथतपो मृत्यो :
सितज्ञासुरा : । द्यूनेशुक्रकुजार्क
जारिपुसुतेचन्द्रज्ञशुक्रा : सुखे चे
तेस्वत्रिकयो : सितज्ञगुरव : प्रा
च्यादिलालाटिन : ॥ त्रि० प्रभोर्भा

लद्दर्शिनि सेवके । प्रभुभावनिदर्शिनि ॥ ललाटं कोपप्रसादचिह्नं ललाटमेववापश्यति । संज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ पश्यतीति ठक् ॥ कार्यक्षमेसेवके ॥ दूरेस्थित्वाप्रभोर्ललाटं पश्यतिनतुकार्येषूपतिष्ठत इत्यर्थः ॥ त्रि॰ ललाटसम्बन्धिनि ॥

लालाभक्षः । पुं॰ नरकविशेषे ॥

लालामिकः । त्रि॰ ललामग्राहिणि ॥ ललामं गृह्णाति । प्रतिकण्ठार्थललाम्बेतिठक् ॥

लालामेहः । पुं॰ प्रमेहविशेषे ॥ यथा । लालातन्तुयुतं मूत्रं लालामेहेनपिच्छिलम् । प्रमेहतीतिशेषः । औषधन्तु । गुडूच्याः स्वरसः पेयोमधुनासर्वमेहजित् । हरिद्राचूर्णयुक्तोवारसोधात्र्याः समाक्षिकः ॥

लालाविषः । पुं॰ लूतादौ ॥

लालास्रावः । पुं॰ ऊर्णनाभे ॥

लालिकः । पुं॰ महिषे ॥

लालितः त्रि॰ पालिते ॥ उपस्कृते ॥

लालित्यम् । न॰ ललितस्यभावे ॥ ष्यञ् ॥

लावः । पुं॰ पक्षिविशेषे । लवा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्यप्रभेदामांसगुणाश्चयथा । लावाविष्किरवर्गस्थास्ते चतुर्धामताबुधैः । पांशुलोगौरकोन्योस्तिपौण्ड्रकोदर्भरस्तथा ॥ लवावह्निकराः स्निग्धाज्वरघ्नायाहिमोहिमाः । पांशुलः श्लेष्मलस्तेषुवीर्योष्णो निलनाशनः ॥ गौरोलघुतरोरूक्षोवह्निकारीविदोषजित् । पौण्ड्रकः पित्तकृत्किञ्चिल्लघुर्शीतकफापहः ॥ दर्भकोरक्तपित्तघ्नोहृद्रामयहरोहिमः पौण्ड्रकः किञ्चिदूनः । लावयति । लूञ् । कार्येण्यन्तः । अच् । छेदे ॥

लावकः । पुं॰ लावपक्षिणि । लघुअङ्गे ॥

लावणम् । न॰ लवणे ॥ नस्ये ॥ इतिरत्नमाला ॥ त्रि॰ लवणेनसंस्कृते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ लवणसम्बन्धिनि ॥

लावणिकः । पुं॰ लवणवणिजि ॥ लवणं पण्यमस्य । लवणाट्ठञ् ॥ त्रि॰ लावण्यवति ॥ लावण्यं कान्तिविशेषोस्यास्ति । अतइनिठनौ विनिठन् । ठस्येकः । यस्येतिचेत्यकोपेहलस्तद्धितस्येतियलोपः ॥ लवणेनसंस्कृते ॥

लावण्यम् । न॰ कान्तिविशेषे ॥ तस्यलक्षणं यथा । मुक्ताफलेषुच्छायायास्तरलत्वमिवान्तरा । प्रतिभातियदङ्गेषु लावण्यं तदिहोच्यते ॥ लवणात्विट् विद्यतेयस्य तस्यभावम्

। अर्शआदिभ्योऽच् । लवणस्य भाव : । दृढादित्वात् ष्यञ् ॥ यद्वा । लवणाल्विट् । स एव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥ रूपे ॥

लावण्यार्जितम् । न० विवाहकाले भर्तृश्वशुराभ्यां दत्तधने ॥ यथा । प्रीत्या दत्तञ्च यत्किञ्चित् श्वश्र्वा वा श्वशुरेण वा । पादवन्दनिकं यत् तत्लावण्यार्जितमुच्यते ॥ लावण्यं शीलनम्रत्वादि० तथाच पादप्रणतायै शीलादिमत्यै वध्वै श्वश्रूरादिना दत्तं तृतीयं स्त्रीधनमित्यर्थः ॥

लावा । स्त्री० लावपक्षिणि ॥

लावुः ।) स्त्री०
लावुकम् ।) न० तुम्ब्याम् ॥

लावुका । स्त्री० तुम्बिकाभेदे ॥

लावुकी० सूक्ष्मवीणायाम् ॥ इ० हा० ली० ॥

लावू । स्त्री० तुम्ब्याम् ॥

लाषुकः । त्रि० लषनशीले ॥ लष्यति० लषति तच्छीलः । लष कान्तौ ॥ लषपतपदेत्युकञ् ॥

लासः । पुं० नृत्यमात्रे ॥ स्त्रीणान्तु नृत्ये ॥ यूषे ॥ लसनम् । लसश्लेषणक्रीडनयोः । घञ् ॥

लासकः । पुं० लास्यकारिणि । नर्त्तके ॥ केकिनि । मयूरे ॥ वेष्टके ॥ लसति । लस० ण्वुल् ॥

लासिका । स्त्री० नृत्यकारिण्याम् ॥ नर्त्तक्याम् । लसति । लस० ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

लास्फोटनी । स्त्री० आस्फोटन्याम् । वेधनिकायाम् ॥

लास्यम् । न० नृत्ये । सुकुमारनृत्ये । तालतयाश्रये ॥ पुंनृत्यं ताण्डवं प्राहुः स्त्रीनृत्यं लास्यमुच्यते ॥ अपिच । स्फुरितं यौवनश्चेति लास्यं द्विविधमुच्यते । यत्राभिनयाद्यै र्भावै रसै राङ्गवमुल्वनैः ॥ नायिकानायकौ रङ्गे नृत्यतः स्फुरितं हि तम् । मधुरं बहुलीलाभिर्नटीभिर्यन्नृत्यते ॥ वशीकरणविद्याभं तल्लास्यं यौवनं मतमिति ॥ लस० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ तौर्यत्रिके ॥ पुं० नर्त्तके ॥

लास्यकम् । न० नृत्ये ॥

लास्या । स्त्री० नर्त्तक्याम् ॥

लिकुचः । पुं० लकुचे । डहौ । वडहलड० भा० प्र० ॥ लक्यते । लक आस्वादने । बाहुलकादुचप्रत्ययः । पृषोदरादिः ॥ न० चुक्रे ॥

लिक्का । स्त्री० लिक्षायाम् ॥

लिक्षा । स्त्री० यूकाण्डे । लिक्षिकायाम् । लीक० लीख० इ० भा० प्र० केशकीटे । यूकाभेदे ॥ लक्ष्यते । लक्ष आलोचने । घञ् । पृषोदरादित्वादस्येत्वम् ॥ परि

मानविशेषे । कचाग्राष्टके ॥ यथा । त्रसरेणवोऽष्टौ विज्ञेया लिक्षैका परिमाणतः । इति मनुः ॥ अपि च । जालान्तरगते भानौ यच्चाण्वं दृश्यते रजः । तैश्चतुर्भिर्भवेल्लिक्षा लिक्षाषड्भिस्सर्षप इति ॥

लिक्षिका । स्त्री० लिक्षायाम् ॥

लिखनम् । न० लेखने ॥ अखण्डनीयायां विधिलिपौ ॥ यथा । यस्य यल्लिखनं पूर्वं यत्रकाले निरूपितम् । तद्देवखण्डितुं राधे नाहं शक्तो शिवः ॥ विधातुश्च विधाताहं येषां यल्लिखनं कृतम् । ब्रह्मादीनाञ्च रुद्राणां न तत् खण्ड्यं कदाचन ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥

लिखितः । पुं० धर्मशास्त्रप्रवर्त्तकमुनिविशेषे ॥ न० वर्णसंस्थाने । लिपौ ॥ लिख्यते स्म । लिख अक्षरविन्यासे । क्तः ॥ त्रि० लिखितपत्रादौ ॥ यथा । प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कीर्त्तितम् ॥ इति मिताक्षरायां याज्ञवल्क्यः ॥

लिखिताक्षरविन्यासः । पुं० लिपौ ॥

लिगुः । पुं० मूर्खे ॥ भूप्रदेशे ॥ मृगे ॥ न० चित्ते ॥ लिगति । लगे सङ्गे । खरुशङ्क्विति कुप्रत्ययान्तः साधुः ॥

लिङ्गम् । न० चिह्ने ॥ शिवमूर्त्तिविशेषे ॥ यथा । नेह लिङ्गार्च्चनात् किञ्चित् पुण्यमभ्यधिकं क्वचित् । इति विज्ञाय यत्नेन पूजनीयः सदाशिवः ॥ तथा । दुर्गार्च्चनरतो नित्यं महापातकसम्भवैः । दोषैर्न लिप्यते वीर पद्मपत्र मिवाम्भसेत्याद्यारादर्शं भविष्यपुराणम् ॥ सांख्योक्तप्रकृतौ ॥ हेतौ ॥ धर्म्मे ॥ व्याप्ये । व्यापकस्य स्मारके ॥ व्यक्ते ॥ तच्च लिङ्गं प्रधानस्य । महदादि सूक्ष्मपर्य्यन्तं ॥ लिङ्गनाज्ज्ञापनाद्बुद्ध्यादिषु । लयङ्गच्छतीति० सूक्ष्मशरीरे । पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि० पञ्चकर्म्मेन्द्रियाणि० पञ्चप्राणाः मनोबुद्धिश्चेति सप्तदशात्मके ॥ यथा । बुद्धिकर्म्मेन्द्रियप्राणपञ्चकैर्मनसा धिया । शरीरं सप्तदशभिः सूक्ष्मं तल्लिङ्गमुच्यते ॥ लिङ्ग्यते गम्यते येनेति० बुद्ध्यादौ ॥ अनुमाने ॥ तत् त्रिविधम् । अन्वयव्यतिरेकि केवलान्वयि केवलव्यतिरेकि चेति ॥ उपक्रमादिषट्सु ॥ यथा । उपक्रमोपसंहारावभ्यासोऽपूर्वता फलम् । अर्थवादोपपत्ती च लिङ्गं तात्पर्य्यनिर्णये ॥ प्रमाणविशेषे ॥ शब्दसामर्थ्ये लिङ्गम् । यथाहुः । सामर्थ्यं सर्वभावानां लिङ्गमित्यभिधीयते० इति० । सामर्थ्यं रूढिरेव० समाख्या तेऽभेदः । तेन बर्हिर्देवसदनं दा

मीतिमन्त्रस्यकुशलवनाङ्गत्वंनतु॰ उत्पादित्वनाङ्गत्वम्। तस्यबर्हिर्दामीतिलिङ्गात्तच्छवनंप्रकाशयितुंसमर्थत्वात्। एवमन्यत्रापि लिङ्गाद्विनियोगोद्रष्टव्यः। तदिदंलिङ्गंवाक्यादिभ्योबलवत्। अतएवस्योनंतेसदनंकृणोमीतिमन्त्रस्यपुरोडाशसदनकरणाङ्गत्वं सदनंकृणोमीतिलिङ्गात्॰नतु वाक्यात्। मनसि। अवगम्यतेज्ञायतेऽवगच्छतियेनतल्लिङ्गमितिपूज्यपादाः॥ पुंस्त्वादौ॥ शेफसि। मेहने। अस्यशुभाशुभलक्षणं यथा। दीर्घलिङ्गेनदारिद्र्यंस्थूललिङ्गेननिर्द्धनः। कृशलिङ्गेनसौभाग्यंह्रस्वलिङ्गेनभूपतिः॥ कर्कशैः कठिनैर्लिङ्गैः परदाररतः सदा। रमतेचसदादासीम्निर्द्धनोभवतिध्रुवम्॥ कृशालिङ्गेनसूक्ष्मेण रक्तलिङ्गेनभूपतिः। परस्त्रींरमतेनित्यंनारीणांवल्लभोभवेत्॥ कृशलिङ्गेनरक्तेनलभतेचोत्तमाङ्गनाम्। राज्यंसुखञ्चदिव्याङ्ग्याः कन्यकायाः पतिर्भवेत्॥ इतिसामुद्रकम्॥ अपिच। दक्षिणावर्त्तलिङ्गोयः सभवेत् पुत्रवान्नरः वामावर्त्ततथाकन्याः सुरतासम्भवन्तिच। स्थूलैः शिरालैः कठिनैर्नरादारिद्र्यभाजनाः। ऋजुभिर्वर्त्तुलैर्लिङ्गैः पुरुषाः सुखभागिनः॥ यस्यपादोपविष्टस्य भूमिंस्पृशतिमेहनम्। भोगवान् सतुविज्ञेयोनरोदारिद्र्यभाजनः॥ भूमौपादोपविष्टस्ययस्यस्पृशतिमेहनम्। भोगवान्सतुविज्ञेयस्तथातुरगमेहनः॥ स्थूलग्रन्थियुतेलिङ्गेनरोऽतिसुखभाग्भवेत्। लिङ्गेनमृदुनामर्त्त्योम्रियतेकृच्छ्रपीडितइति॥ लिङ्ग्यतेऽनेन। लिगिगतौ। हलश्चेतिघञ्। वेषे॥

लिङ्गकः। पुं॰ दन्तशठे। कपित्थे॥

लिङ्गधारिणी। स्त्री॰ देवीविशेषे। नैमिषेतुमहास्थानेदेवीसालिङ्गधारिणीतिदेवीगीता॥

लिङ्गपुराणम्। न॰ लैङ्गे महापुराणे। तच्छ्लोकसंख्या यथा। एकादशसहस्राणिलिङ्गाख्यंचातिविस्तृतमिति॥

लिङ्गवर्द्धनः। पुं॰ कपित्थवृक्षे।

लिङ्गवर्द्धिनी। स्त्री॰ अपामार्गे॥

लिङ्गवृत्तिः। पुं॰ धर्म्मध्वजिनि। जीविकार्थंजटादिचिह्नधारिणि॥ जीविकादिनिमित्तन्तुयोबिभर्त्तिजटादिकम्। धर्म्मध्वजीलिङ्गवृत्तिरिदंयन्त्रनिगद्यते॥ लिंगमाश्रमादिचिह्नधारणंवृत्तिर्जीविकाहेतुर्यस्य सः॥

लिङ्गशरीरम्। न॰ सप्तदशावयवे

सूक्ष्मशरीरे ॥ सप्तदशावयवास्तु । ज्ञानेन्द्रियपञ्चकम् कर्मेन्द्रियपञ्चकं प्राणादिवायुपञ्चकं बुद्धिमनसी चेति ॥ लिङ्ग्यते ज्ञायते प्रत्यगात्मसद्भावो येन । तल्लिङ्गम् । लिगि॰ हलश्चेति घञ् । लिङ्गञ्च तत् शरीरञ्चेति विग्रहः ॥

लिङ्गस्थः । पुं॰ ब्रह्मचारिणि । वर्णिनि ॥

लिङ्गानुशासनम् । न॰ वररुच्यादिकृते नाम्नां लिङ्गबोधके ग्रन्थे ॥ तच्च शासनानर्हम् । लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्येति समासान्तादिति सूत्रभाष्योक्तेर्लिङ्गानुवदनं लोकादेव सिद्धमिति निर्णयात् ॥

लिङ्गालिका । स्त्री॰ दीनायाम् । क्षुद्रमूषिके ॥

लिङ्गी । पुं॰ प्रव्रजितादिषु । ब्रह्मचार्यादिषु ॥ धर्मध्वजिनि ॥ वेशधरे ॥ गजे ॥ आत्मनि ॥ लिङ्गमस्यास्ति । इनिः ॥ न॰ व्यापके ॥

लिङ्गिनी । स्त्री॰ लताविशेषे । बहुपत्र्याम् । शिवमल्लिकायाम् । चित्रफलायाम् । चाण्डाल्याम् । आपस्तम्भिन्याम् । पञ्चगुरिया॰ इ॰ भाषाप्रसिद्धे ॥

लिन्दुः । त्रि॰ पिच्छिले अशुद्धे ॥ वैदिकोऽयम् ॥

लिपिः । स्त्री॰ लिखिताक्षरे । लिपौ ॥ सा पञ्चविधा यथा । मुद्रालिपिः शिल्पलिपिर्लिपिर्लेखनिसम्भवा । गुण्डिकाघुणसम्भूता लिपयः पञ्चधा स्मृताः ॥ एताभिर्लिपिभिर्व्याप्ताधरित्रीशुभदा हरेरिति वाराहीतन्त्रोक्तेः ॥ लेखन्या लिखितं विप्रे मुद्राभिरङ्कितञ्च यत् । शिल्पादिनिर्मितं यच्च पाठ्यं प्रायश्च सर्वदेति मुण्डमालातन्त्रोक्तेश्च ॥ लिप्यते । लिप उपलेपे । इगुपधात्किदितीन् ॥ लिपिः प्रमाणं सर्वेषां सर्वत्रैव प्रशस्यते । विशेषाद्व्यवहारेषु न विनश्येच्चिरं यत इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

लिपिकरः । पुं॰ लेखके ॥ लिपिं करोतीति । डुकृञ्॰ । दिवाविभेति ॥

लिपिका । स्त्री॰ लिपौ ॥

लिपिकारः । पुं॰ लेखके ॥ लिपिं करोतीति । कर्मण्यण् ॥

लिपी । स्त्री॰ लिपौ ॥ लिप्यते लिपेरिन्नन्तात् कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

लिप्तः । त्रि॰ कृतलेपने । विलिप्ते ॥ विषदिग्धे विषाक्ते । भुक्ते । भक्षिते ॥ दिग्धे ॥ लिप्यते स्म । लिप॰ । क्तः ॥ यद्वा । लिनाति । लीश्लेषणे । लीयते वा । लिङ् श्लेषणे । लीरीङोर्ह्रस्वः पुट् च तरौ श्लेषणकुत्सनयोरिति तप्र-

स्ययोधातोर्न्ह :प्रत्ययमपुट् ॥ मिलिते ॥

लिप्तक : । त्रि० विषाक्तबाणे । दिग्धे ॥ स्वार्थे कन् ॥

लिप्ता । स्त्री० घटिकायाम् । दण्डे ॥

लिप्तिका । स्त्री० दण्ड ॥ लिप्तैव । स्वार्थेकन् ॥

लिप्सा । स्त्री० इच्छायाम् । वाञ्छायाम् ॥ लभे : सन्नन्तादप्रत्ययादिति०अ : ॥ लाभेच्छायाम् ॥ यथा । अर्थिनिखिलमतिलिप्साद्दान विदिताऽतुष्टरतोपास्ता । आस्तांक्तपणकथेयंरमापतेनोचिताभवतीति ॥

लिप्सु : । त्रि० लब्धुमिच्छौ । गृध्नौ ॥ लुब्ध । अभिलाषुके ॥ लभे : सन्नन्तादु : ॥

लिबि : । स्त्री० लिपौ । लिखितवर्णे ॥ लिप्यते । लिप० । इगुपधात्किदितीन् । बाहुलकात्पस्यबत्वम् ॥ लिबि : सौत्रोधातुर्वा ॥

लिबिकर : । पुं० लिपिकरे । लिविं करोति । डुकृञ्० । दिवाविभनिट : ॥

लिम्प : । पुं० लेपनकर्त्तरि ॥

लिम्पट : । पुं० षिड्गे ॥ इतिहारावली ।

लिम्पाक : । पुं० जम्बीरे ॥ खर्र ॥ न० निम्बूके । पातनीबू० इ०

भा० ॥

लिष्व : । पुं० नर्त्तके ॥ लष्यते । लषकान्तौ । सर्वनिघृष्वेतिसाधु : उपधेत्त्वम् ॥

ली : । पुं० श्लेषणे ॥ चपले ॥ लीङ् : क्विप् ॥

लीका ।) स्त्री० लिक्षायाम् । इतिश
लीचा ।) ब्दरत्नावली ॥

लीढ : । त्रि० आस्वादिते । भक्षिते ॥ लिह्यतेस्म । लिहआस्वादने । क्त : ढत्वधत्वष्टुत्वलोपदीर्घा: ॥

लीन : । त्रि० प्राप्तलये । विलीने ॥ छन्ने ॥ लीयतेस्म । लीङ्श्लेषणे । क्त : । स्वादयओदितइतिनत्वम् ॥

लीला । स्त्री० केलौ ॥ विलासे ॥ शृङ्गारभावचेष्टायाम् । गतिहास्यभणितादिभि : शृङ्गारभावतोजातक्रियानुकरणे ॥ प्रियस्यानुकृतिर्लीलाश्लिष्टावाग्वेषचेष्टितै: । अलब्धप्रियसमागमयास्वचित्तविनोदार्थंप्रियस्यवेशगतिहसितभणितैरनुकृति क्रियतेसालीलेत्यर्थ: तथाहि । अप्राप्तवल्लभसमागमनायिकाया : सख्या . पुरोत्रनिजचित्तविनोदवद्ध्या । आलापवेशगतिहास्यविलोकनाद्यै : प्राणेश्वरानुकृतिमाकथयन्तिलीलामितिभरत : ॥ शोभायाम् ॥ नयनंलौ : '

लीङ्० । सम्पदादित्वात् क्विप् । लियं लाति । ला० । आतोऽनुपसर्गे कः । यद्वा । लिलायनम् । लिला दीप्तौ० कण्ड्वादिः । भिदाद्यङ् । अप्रत्ययादिति वा । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । लयनम् । लीङो वा हुल काल्लोगुणाभावश्च ॥

लीलाखेलः । पुं० अतिशर्करीछन्दः १५ प्रभेदे । तल्लक्षणोदाहरणं यथा एकन्यूनौ विद्युन्मालापादौ चेल्लीलाखेलः । यथा । पायाद्गोगोविन्दः कालिन्दीकूलक्षोणीचक्रे० रासोल्लासः क्रीडद्गोपीभिः सार्द्धं लीलाखेलः । मन्दाकिन्यास्तीरोपान्ते स्वैरक्रीडाभिर्लीला० यद्देवानामीशः स्वर्वेश्याभिः खेलन्तीभिः ॥ त्रि० विलाससुभगे ॥

लीलावती । स्त्री० केलियुक्तायाम् ॥ विलासवत्याम् ॥ शृङ्गारभावचेष्टाऽन्वितायाम् । खेलाविशिष्टायाम् ॥ भास्कराचार्यस्य पत्न्याम् ॥ भास्कराचार्यकृते पाटीगणितग्रन्थे ॥ न्यायग्रन्थविशेषे ॥ वेश्याविशेषे ॥ मात्रावृत्तविशेषे ॥ तल्लक्षणोदाहरणं यथा । लघुगुरुवर्णनियमविरहितमिह हि मुकुलयचतुष्कलमष्टगणम् । द्वात्रिंशत्कलविरचितमिदमतिशयसहृदयहृदयदुःखहरणम् । लीलावतिका भवति चकारकर्णद्विजगणजगणभगणकलिता० फणिनायकपिङ्गलविरचितमङ्गुतवत्तममलगुम्फनललिता ॥ यथा । गोकोटिं प्रतिदिनमिह वितरन् द्विजवरनिवहे मुदमातनुषे रिपुतिमिरदलनकरहस्तकुशेशयमपि लक्ष्मीवसतिं तनुषे ।। दुरितविलयमिलितखजनोदय नृपराजवलयमवलयसि रणेत्वयि चलति चलति वसुधा वसुधाधिपकीर्त्तिसिंहधरणीरमणे ॥ लीला शोभाऽस्त्यस्याम् । मतुप् । ङीप् ॥

लीलोद्यानम् । न० देववने ॥

लुक्कायितः । त्रि० अन्तर्हिते ॥

लुङ्गः । पुं० मातुलुङ्गे । बीजपूरे ॥ लुञ्ज्यते । लुजि भाषार्थः । घञ् । चजोरिति कुत्वम् । न्यङ्क्वादित्वाद्वा ॥

लुङ्गुषः । पुं० छोलङ्गे ॥

लुठनम् । न० वेल्लने । अश्वस्य भूमौ पुनः पुनः श्रमोपहनने । लोट न० इ० भा० प्र० ॥

लुठितः । त्रि० श्रमशान्त्यर्थं मुहुर्मुहुः परावर्त्तं प्राप्ते । उपावृत्ते ॥ वेल्लिते । अपावृत्ते । परावृत्ते ॥ लुठति स्म । लुठ प्रतिघाते । अकर्मकत्वात् क्तः ॥

लुण्टकः । पुं० शाकविशेषे । नच्या० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे ॥

लुण्टाकः । पुं० चौरे ॥

लुण्टाकी । स्त्री॰ चौरायांस्त्रियाम् ॥

लुण्ठकः । त्रि॰ स्तेयकारके ॥

लुण्ठनम् । न॰ हठलुण्ठिते ॥ लूटइतिप्रसिद्धे साहसे ॥ लुठिस्तेये । ल्युट् ॥

लुण्ठाकः । पुं॰ परभृत्यौ । हिके । काके ॥

लुण्डिका । स्त्री॰)
लुण्डी । स्त्री॰) न्यायसारिण्याम् ।
लौण्डी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ।

लुप्तम् । न॰ चौर्यधने । त्रि॰ विलुप्ते । लोपवति ॥

लुप्तवर्णपदम् । न॰ ग्रस्ते ॥ लुप्तोवर्णः पदंवायत्रवाक्ये पदेवातत् ॥

लुप्तसंवत्सरः । पुं॰ विलुप्ताब्दे ॥ यथा । अतिचारगतोजीवस्तंराशिंनैतिचेत्पुनः । लुप्तसंवत्सरोज्ञेयोगर्हितःसर्वकर्मसु ॥ अस्यापवादस्तु दृषिमिथेभषिकुम्भेयद्यतीचारगोगुरुः । नतत्रकाललोपःस्यादित्याहभगवान्यमः ॥ अन्यञ्च । मासान्दशैकादशवाप्रभुज्यराशिंयदाराशिमुपैतिजीवः भुङ्क्तेनपूर्वंचपुनस्तथापिन लुप्तसंवत्सरमाहुरार्याः ॥ लुप्ताब्ददोषोऽविमतेनमध्येसिंहेगवायाः सुरनिम्नगायाः ॥

लुप्ताब्दः । पुं॰ लुप्तसम्वत्सरे ॥

लुब्धः । पुं॰ व्याधे ॥ लम्पटे ॥ त्रि॰ आकाङ्क्षिणि । यथा । परधनाभिलाषुके ॥ धर्मार्थंस्वद्रव्यत्यागासमर्थे ॥ मातरंपितरंभ्रातॄन्सर्वांश्चसुहृदस्तथा । हन्त्याशुसुतृषोलुब्धाराजानःप्रायशोभुवि । लुभ्यतिस्म । लुभगार्ध्ये । गत्यर्थेतिक्तः ॥

लुब्धकः । पुं॰ व्याधे ॥ स्वार्थे॰ सं ज्ञायांवाकन् । चोट्टायाम् ॥

लुलायः । पुं॰ महिषे ॥ लुडति । लुडसंश्लेषणे । इगुपधेतिकः । डलयोरैकत्वम् । आप्नोति । आप्लृ॰ । अच् । लुलश्चासावायश्च । यद्वा । लुडति । लुडलोडने । भिदाद्यङ् । लुलाविलोडिताचापोयेन । लुलविमर्दनेसौत्रोधातुर्वा ॥

लुलायकन्दः । पुं॰ महिषकन्दे ॥

लुलायकान्ता । स्त्री॰ महिष्याम् ॥

लुलायः । पुं॰ महिषे ॥ लुडति । लुड॰ । कः । डलयोरभेदः ॥ यद्वा । लुडति । लुडविलोडने । भिदाद्यङ् । लुलविमर्दनेसौत्रोधातुर्वा । बाहुलकादायप्रत्ययः ॥ यद्वा । अयते । अय॰ । अच् । लुलश्चासौअयश्च ॥

ललितः । त्रि॰ आन्दोलिते । तरलिते ॥ उत्सृष्टे ॥ लिप्ते यथा । बाल्येदुःस्वातिरेकोमललुलितवपुरिति ॥

लुषभ :। पुं॰ मत्तमातङ्गे। मत्तगजे॥ रोषति। रुषहिंसायाम्। रुषेर्निल्लुषचेत्यभच्॰ इतिरुषेरभच्मित्किद्वातोलुषादेशश्च॥

लू :। स्त्री॰ लवने। लवनम्। लूञ् भावेक्विप्॥ लुनातिवा। अत्रवाच्यलिङ्गः॥

लूता। स्त्री॰ ऊर्णनाभे। मर्कटके॥ पिपीलिकायाम्॥ रोगविशेषे। मर्म्मव्रणे॥ लुनाति। लूञ्॰। हसिमृग्रिण्वामीतितन्। संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः॥

लूतातन्तुः। पुं॰ मर्कटकजाले। मकडीकाजाला॰ इ॰ भा॰ लूतायान्तुः॥

लूतामर्कटकः। पुं॰ लूतामर्कटकः पुंस्त्री॰ नवमालिकयोः कपाविति हेमचन्द्रः॥

लूतारिः। पुं॰ दुग्धफेनीक्षुपे॥

लूतिका। स्त्री॰ ऊर्णनाभौ। मर्कटके। मकडी॰ इ॰ भा॰॥ लूतेव। स्वार्थेकः॥

लूनः। त्रि॰ छिन्ने॥ लूयतेस्म। लूञ्॰। क्तः। ल्वादिभ्यश्चेतिनत्वम्॥

लूनकः। पुं॰ भिन्ने। भेदिते॥ पशौ॥ यावादिषु॰ पशौलूनविपात इतिस्वार्थेकन्॥

लूनिः। स्त्री॰ छेदे॥

लूमम्। न॰ पुच्छे। लाङ्गूले॥ लूयते। लूञ्॰। बाहुलकान्मक्॥

लेखः। पुं॰ अदितिनन्दने। देवे सुरे॥ ध्यानार्थंचित्रादौलिख्यते। लिखअक्षरविन्यासे। अकर्त्तरिच कारकेसंज्ञायामितिकर्म्मणिघञ्। ग्रीवाहस्तपादेषुतिस्रोलेखाः सन्ति यस्येतिवा। अर्शआद्यच्॥ लेख्ये॥

लेखकः। पुं॰ लिपिकरे। अक्षरचुञ्चौ। लेखनकर्त्तरि। लिखारी॰ इ॰भा॰॥ लिखति। लिख॰। शिल्पिनिष्वुन्। ण्वुल्वा॥ अस्यलक्षणानियथा। सर्वदेशाक्षराभिज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः। लेखकः कथितोराज्ञः सर्वाधिकरणेषुवै॥ शीर्षोपेतान्सुसम्पूर्णान्समश्रेणिगतान्समान्। अक्षरान्वैलिखेद्यस्तुलेखकः सवरः स्मृतः॥ उपायवाक्यकुशलः सर्वशास्त्रविशारदः। बह्वर्थवक्ताचाल्पेनलेखकः स्यान्नृगृत्तम॥ वाक्याभिप्रायतत्त्वज्ञोदेशकालविभागवित्। अनाहार्योनृपेभक्तोलेखकः स्यान्नृगृत्तम॥ इतिमात्स्ये १८९ अध्यायः॥ अपिच। सकृदुक्तगृहीतार्थोलघुहस्तोजिताक्षरः। सर्वशास्त्रसमालोकीप्रकृष्टोनामलेखकः॥ राजलेखकलक्षणं यथा। ब्राह्मणोमन्त्रणाभिज्ञो राजनीतिविशारदः। नानालिपि

ज्ञो मेधावी नानाभाषासमन्वितः ॥
मन्त्रणाचतुरो धीमान् नीतिशास्त्रा-
र्थकोविदः । सन्धिविग्रहभेदज्ञो रा
जकार्यविचक्षणः ॥ सदा राजहिता
न्वेषी राजसन्निधिसंस्थितः । कार्या
कार्यविचारज्ञः सत्यवादी जितेन्द्रि
यः ॥ स्वरूपवादी शुद्धात्मा धर्मज्ञो
राजधर्मवित् । एवमादिगुणैर्युक्तः
स एव राजलेखकः ॥ नृपानुवर्ती
सततं नृपविश्वासरक्षकः । नृपते
र्हितकान्वेषी स एव राजलेखकः ॥
इति पत्रकौमुदी ॥

लेखनः । पुं० काशे । न० छर्दने ॥
भूर्जे । लिपिन्यासे ॥ लिख० ।
ल्युट् ॥

लेखनाञ्जनं । न० अञ्जनविशेषे । य-
था । दग्धा गडत्वक् शिला काचशङ्ख
चन्दनसैन्धवैः । चूर्णितैरञ्जनं प्रो-
क्तं पुष्पामर्दादिनिकृन्तनम् ॥ कुक्कुटा
गडस्त्वक् । शिलामनःशिला ॥

लेखनिकः । पुं० लेखहारे ॥ लिखिपु-
परहस्तेन स्वहस्तस्य च लेखके । यः
स्वहस्तं परहस्तेन लिखितं पुविलेख-
येत् ० तत्र ॥

लेखनी । स्त्री० कलमे । वर्णतूलिका
याम् ॥

लेखनीयः । त्रि० लेख्ये ॥

लेखर्षभः । पुं० जिष्णौ । शक्रे ।
इन्द्रे ॥ लेखेषु ऋषभः । सप्तमी

ति योगविभागात्समासः । लेखं
ऋषभ इवेति वा । उपमितसमासः ॥

लेखहारः } पुं० पत्रवाहके ॥ लेख
लेखहारकः }
हरति । हृञ् । कर्म्मण्यण् ॥

लेखा । स्त्री० लिपौ ॥ राजिकाया
म् । रेखायाम् ॥ लिख्यते । लिख० ।
भिदादिपाठादङ् गुणौ ॥ ज्याया
म् ॥

लेखार्हः । पुं० श्रीतालवृक्षे । मृदु
च्छदे ॥

लेख्यम् । न० भागदानादिव्यवहार
करणे । पत्रे ॥ त्रि० लेखितव्ये ।
लेखनीये । व्यवहाराङ्गक्रिया
पादाङ्गे । यथा । यन्मासिकेऽपि
समये भ्रान्तिः सञ्जायते यतः । धा
त्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढन्यतः पु
रा ॥ लेख्यन्तु द्विविधं प्रोक्तं स्वहस्ता
न्यकृतं तथा । असाक्षिकं साक्षिमच्च सि
द्धिर्देशस्थितेस्तयोः ॥ मृतास्तु सा
क्षिणो यत्र धनिकर्णिकलेखकाः तद
प्यपार्थं करणमृते त्वाधेः स्थिराश्र-
यात् ॥ दर्शितं प्रतिकालं च पठितं
श्रावितं च यत् । लेख्यं सिद्ध्यति सर्व
त्र मृतेष्वपि च साक्षिषु ॥

लेख्यचूर्णिका । स्त्री० तूलिकायाम् ॥

लेख्यपत्रः । पुं० तालद्रुमे ॥ न० ले
खनीयपत्रे ॥

लेख्यस्थानम् । न० अन्यकुल्याम् ।

इष्फत्तरइतीतरजनभा० प्र०
लेखडम् । न० गूथे । शकृति । लेखड इ० भा० प्र० ॥
लेखडुजः । पुं० इडग्ये जे ॥ इडग्ये जानवषट् पञ्चलेखडुजाख्यापिभावि नइत्यागमात् ॥
लेपः । पुं० लेपने ॥ अमधी । अश ने ॥ अनुशये । अनुबन्धे ॥ सच० इदमहमकार्षमेतत्फलंभोच्ये० इ त्यनुसन्धानकर्तृत्ववासनानिमित्तः । सचपुण्ये कर्मणिपुण्यरूपः० पापेचपश्चात्तापरूपोभवति ॥ लेपनम् । लिप० घञ् ॥ सुधायाम् । चूना० इ० भा० प्र० ॥
लेपकः । पुं० पलगण्डे । राज इ० प्र० जातौ ॥ त्रि० लेपकर्त्तरि ॥ लिंपति । लिप० ण्वुल् ॥
लेपनम् । न० लेपे । चन्दनागुर्वादिनाङ्गविलेपने ॥ देवगृहादिलेपने । लीपना० इ० भा० लिपेर्ल्युट् ॥ पुं० तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये ॥
लेपभुक् । पुं० पितामहपित्रादिषु ॥
लेपी । पुं० लेपकि । पलगण्डे । थैअर० इ० गौ० दे० भा० । राज० इ० दे० भा० ॥
लेप्यः । त्रि० लेपनीये ॥
लेप्यकृत् । पुं० लेपकि ॥
लेप्यमयी । स्त्री० काष्ठादिघटितपुत्तलिकायाम् । अङ्गुलिकारिकायाम् ।
लेभिरम् । न० उलूखले ॥
लेयः । पुं० सिंहराशौ ॥
लेलायनम् । न० चलने ॥
लेलायमानः । त्रि० अतिशयचलन विशिष्टे ॥ यथाग्निर्ईर्ष्यर्ईयायलेलायमानोभवति ॥
लेलिहः । पुं० सर्पे ॥
लेलिहा । स्त्री० जीवन्यासमुद्रायाम् ॥ यथा । तर्जनीमध्यमानामाः समाः कुर्यादधो मुखाः । अनामायांचिपेद्वामृजुंकृत्वाकनिष्ठिकाम् । लेलिहानामसुद्रेयंजीवन्यासेप्रकीर्त्तिता ॥
लेलिहानः । पुं० शिवे ॥ सर्पे ॥ त्रि० ललज्जिह्वे ॥ लेहातिशयकारके । पुनः पुनर्लेहनकर्त्तरि ॥ लिहेर्यङ्लुगन्तात्ताच्छील्ये चानश्प्रत्यये० गुणोयङ्लुकोरित्यभ्यासङ्गुणः ॥
लेलिहाना । स्त्री० लेलिहायांमुद्रायाम् ॥
लेशः । पुं० अल्पे कणे ॥ लिशति । लिशगतौ । पचाद्यच् ॥ लिश्यते वा । घञ् ॥
लेशेजः । त्रि० अतिकम्पने ॥ लेशेनाल्पेनापिएजति । एजृ० । पचाद्यच् ॥
लेष्टुः । पुं० दृढमृत्पिण्डे लोष्टे । ढीम्० ढेला० डला इ० भा० प्र० ॥

लिख्यते॰लिशतिवा । लिश॰ । बा हुलकात्तुन् ॥

लेष्टुघ्नः । पुं॰ लोष्टभेदने ।

लेष्टुभेदनः । पुं॰ कोटिशे । लोष्टभेदनमुद्गरे ॥

लेसिकः । पुं॰ कटिरोहके । हस्त्यारोहके ॥

लेहः । पुं॰ आहारे । भोजने । स्वादने ॥ लेहने ॥ लेहनम् लिह्यास्वादने । घञ् ॥ लेढि । आहारोधेतिघोवा ॥

लेहनम् । न॰ जिह्वास्वादे । जिह्वया रसग्रहणे । चाटना॰ इ॰ भा॰ ॥ लिहेर्ल्युट् ॥

लेह्यम् । न॰ अमृते । सुधायाम् ॥ त्रि॰ लेहयोग्ये । आस्वाद्ये । यज्जिह्वायांनिः क्षिप्यरसास्वादेननिगीर्यते किञ्चिद्द्रवीभूतगुडरसालादितत् ॥

लैङ्गः । पुं॰ वैयाकरणे ॥ वैयाकरणाहिस्त्रीपुंनपुंसकंशब्दजातंतत्त्वमितिवर्णयंतितद्युक्तम् । स्वादेः शब्दस्वभावत्वे सर्वादीनांत्रिलिङ्गत्वायोगादेकस्यानेकभावत्वायोगात् । औपाधिकधर्मस्यचतस्यावस्तुत्वात् ॥ न॰ लिङ्गपुराणे ॥ त्रि॰ लिङ्गसम्बन्धिनि ॥ लिङ्गस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥

लैङ्गी । स्त्री॰ लिङ्गिन्यामोषधौ ॥

लोकः । पुं॰ जने आत्मनि ॥ लोक्यतेअनुभूयतेशास्त्रोपदेशशीलितबुद्ध्यायमितिव्युत्पादनात् ॥ दर्शने ॥ लोकयमः नेविषये ॥ प्राणिनिकाये । भुवने ॥ त्रयोलोकाः स्वर्गमर्त्यपातालानि ॥ अथसप्तलोकनामानियथा । भूर्भुवः स्वर्महश्चैवजनश्चतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तुपरिकीर्त्तिताः ॥ दृश्यवर्गे ॥ ग्राह्यग्राहकविषयेस्मिन्शरीरे ॥ लोकोद्विविधः प्रोक्तआत्मानात्मविभेदतः । मनुष्यपितृदेवाख्योऽनात्मलोकस्त्रिधामतः ॥ आत्मलोकस्तस्वरूपमित्याहुः शास्त्रदर्शिनः ॥ मनुष्यलोकः पुत्रणापितृलोकस्तुकर्मणा । विद्ययादेवलोकश्चेत्यब्रवीत्सङ्कृच्छ्रुतिः ॥ लोक्यतेऽनुभूयते॰दृश्यते॰भुज्यते-वा । लोकृदर्शने । घञ् ॥ कर्मफले ॥ प्रसिद्धिमागमः प्राप्तोलोकइत्यभिधीयते ॥ चतुर्द्दशविद्यास्थानानिलोकाइतिव्याख्यातारः । लोक्यतेज्ञायतेधर्मब्रह्मादिरूपोऽर्थएभिरितिनिरुक्तेः ॥ चिदानन्दस्वरूपब्रह्मातिरिक्तस्यसर्वस्यलोकपदार्थत्वाद्देहस्यापिलोकान्तर्गतत्वम् ॥

लोककान्ता । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधे ॥

लोकचक्षुः । पुं॰ सूर्य्ये ॥ जनलोचने ॥

लोकजित् । पुं॰ जिने। लोकं जयति। जि॰ । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् । तुक् । लोकान् जयत्युपरमयतीति वा । त्रि॰ लोकजेतरि ॥

लोकतुषार : । पुं॰ कर्पूरे ॥

लोकत्रयम् । न॰ सर्वस्मिन्जगति ॥ लोकानांत्रयम् ॥

लोकदम्भक : । पुं॰ नि : क्षेपापहारादिना जनवञ्चके ॥

लोकधातु : । जम्बुद्वीपे ॥

लोकनाथ : । पुं॰ शिवे । ब्रह्मणि ॥ विष्णौ ॥ बुद्धे ॥ लोकानांनाथ : ॥ लोकैर्नाथ्यतेयाच्यतेवाकर्म्मणिघञ् ॥

लोकपाल : । इन्द्रादिषु ॥ तेयथा । इन्द्रो वह्नि : पितृपतिर्नैर्ऋतोवरुणोऽनिल : । धनद : शङ्करश्चैव लोकपाला : पुरातना : ॥ राजनि ॥

लोकबान्धव : । पुं॰ रवौ । सूर्य्ये ।

लोकभावन : । पुं॰ लोककर्त्तरि ॥

लोकमाता । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥ लोकानांमाता ॥

लोकयात्रा । स्त्री॰ लोकनिर्वाहे ॥ लोकाचारे । येनोपायेनमर्त्यानां लोकयात्राप्रसिद्ध्यति । तदेवकार्य्यं ब्रह्मज्ञैरिदं धर्मं सनातनम् ॥ लोकानांयात्रा ॥

लोकलोचन : । पुं॰ सूर्य्ये ॥

लोकवाह्य : । त्रि॰ सर्वाचारविवर्ज्जिते । लोकाद्वाह्य : ॥

लोकवित् । पुं॰ पौराणिके भूर्भुव : स्वरितित्रयोलोका : वस्तुभूता : सन्तीतिसङ्कल्पयति ॥

लोकविनायक : । पुं॰ ग्रहविशेषे ॥

लोकविश्रुति : । स्त्री॰ जनश्रुतौ ।

लोकवृत्तम् । न॰ विचित्रपरिहासकथादिके॰ असत्प्रियाख्याने ॥ न लोकवृत्तं वर्त्तेतवृत्तिहेतो : कथञ्चन । अजिह्मामशठां वृत्तिं जीवेद्ब्राह्मणजीविकाम् ॥ लोकानाम् वृत्तम् ॥

लोकसङ्ग्रह : । पुं॰ लोकानांस्वस्वधर्म्मे प्रवर्त्तने ॥ उन्मार्गान्निवर्त्तनेच ॥ सङ्ग्रहणं सङ्ग्रह : । लोकानां सङ्ग्रहोग्रहणम् ॥

लोकसार : । पुं॰ प्रणवे ॥

लोकाकाशास्तिकाय : । पुं॰ लोकानामन्तराकाशे ॥

लोकात्मा । पुं॰ परमेश्वरे ॥ यथा । यस्याग्निरास्यं द्यौर्मूर्द्धा खं नाभिश्चरणौक्षिति : । सूर्य्यश्चक्षुर्दिश : श्रोत्रे तस्मै लोकात्मनेनम : ॥

लोकादि : । पुं॰ ब्रह्मणि लोकानामादि : प्रथमशरीरत्वात् ॥

लोकाध्यक्ष : । पुं॰ परमेश्वरे ॥ लोकं दृश्यवर्गं स्वाभाविकेनबोधेनसाक्षात्पश्यतीति॰लोकाध्यक्ष: ॥ लोका

नामधेयस्य : । लोकायध्यक्षायस्य
तिवा । लोकाननुवध्यक्षयतीतिकर्म्म
ण्यपि उपपदसमासो वा ॥
लोकापवाद : । पुं० लोककर्त्तृकायां
निन्दायाम् ॥ लोकापवादाद्भय
म् ॥
लोकायतम् । न० तर्कभेदे । चार्वा
कदर्शने ॥ लोकायतम् ॥
लोकायतिक : । पुं० चार्वाके ॥
लोकालोक : । पुं० परमेश्वरे ॥ लो
कयाब्रह्मस्तम्बपर्यन्त : आलोक्यते
प्रकाश्यतेयेन स : ॥ चक्रवालेऽद्रि
विशेषे ॥ लोकालोकोवहिस्तमा
लोकालोकनियामक : । योजना
युतविष्कम्भसुश्रृङ्गपरिच्छद :
॥ अन्त : स्थितं लोकं वहि : स्थि
तञ्चालोकं नियमयतीति० लोका
लोकनियामक : । तदात्र्लोका
भावादित्यर्थ : ॥ लोकदर्शने ।
भावेवञ् । नलोक : अलोक : ।
लोकश्चालोकश्च० लोकालोकौ० प्र
काशान्धकारावयस्त : अन्तर्वहि :
सूर्यकिरणानांस्पर्शास्पर्शाभ्याम् ॥
लोकालोकी । त्रि० अलोकदर्शिनि
॥ लोकानालोकते० तच्छील : ।
णिनि : ॥
लोकेश : । पुं० हिरण्यगर्भे । ब्रह्म
णि ॥ लोकानामीश : ॥ बुद्धभेदे
॥ पारदे ॥

लोकेशाधिष्ठित : । पुं० राजनि ॥
लोकेश्वर : । पुं० शिवे ॥ लोकानां
नानाम्बुईश्वर : प्रभु : ॥ बुद्धभेदे
लोकेश्वरात्मजा । स्त्री० बुद्धशक्तिवि
शेषे । तारायाम् । श्रियि । मनो
रमायाम् ॥
लोकैषणा । स्त्री० देवलोकादिकाम
नायाम् ॥ लोकैषणेतिदेवादिलो
कार्थोपासनार्थिता ॥
लोकोत्तर : । त्रि० लोकातीते ॥
लोकोद्धार : । पुं० तीर्थविशेषे ॥
लोक्य : । त्रि० परलोकादिसाधने ।
लोकायहिते ॥
लोचनम् । न० अश्रुणि । वाष्पे ॥
लोचक : । पुं० मांसपिण्डे ॥ अक्षि
तारकायाम् ॥ कज्जले ॥ स्त्रीभा
लभूषणे ॥ कदल्याम् ॥ नीलव
स्त्रे ॥ कर्णपूरे । कर्णिकायाम्
। कर्णाभरणे ॥ ज्यायाम् । मौ
र्व्याम् ॥ भूसंयचर्म्मणि ॥ निर्मो
के ॥ त्रि० निर्बुद्धौ ॥
लोचनम् । न० चक्षुषि ॥ अ
स्यशुभाशुभलक्षणं यथा । कर्णान्तै :
पद्मपत्राभैर्लोचनै : सुखभागिन : ।
मार्जारलोचनै : पापैर्महात्मानमधु
पिङ्गलै : ॥ क्रूरा : केकरनेत्राश्च
रिणाक्षा : सकल्मषा : । जिह्मैश्च
लोचनै : क्रूरा : सेनान्योगजलोच
ना : ॥ गम्भीराक्षाईश्वरा : स्युर्म

ल्लिया : स्थूलचचुषः । नीलीत्यला वाबिहास: सौभाग्यंश्यावचचुषा म् ॥ श्यावकृष्णातारकाचाणाम- पुणामुत्पाटनंकिल । मण्डलाचा षपापा : स्थूलनिस्वा : स्थूर्दीर्घलोचना : ॥ दृक्स्निग्धाविपुलाभोगी अल्पायुर्यातिचोन्नता । विशालोन्नतासुखिनिर्दरिद्राविषमभ्रुवः ॥ इतिगारुडे ६६ ॥ लोच्यतेनेन । लोचृदर्शने । ल्युट ॥ आलोचने॥

लोचनहिता । स्त्री॰ तुत्याञ्जने ।।

लोचना । स्त्री॰ बुद्धशक्तिविशेषे ॥

लोचनामय. । पुं॰ चक्षूरोगविशेषे । अभिमन्ये ।।

लोचनी । स्त्री॰ महाश्रावणिका- याम् ।।

लोचमर्कट : । पुं॰ लोचमस्तके ।।

लोचमस्तक : । पुं॰ खराश्वायाम् । कारव्याम् । दीप्ये । मयूरे । मयूरशिखौषधे । रुद्रजटाद्रु॰ गौ॰ दे॰ प्र॰ ।। लोच्यते । लोचृदर्शने घञ् ।। यद्वा । लोचयति । लोचृभासार्थः । पचाद्यच् । लोचोदर्शनीयोभासमानोवा॰ मस्तकोऽस्य ।।

लोठनम् । न॰ द्रुतस्तनयालने ॥

लोडनम् । न॰ प्रतिघाते ॥

लोडमम् । न॰ लवणतृणे ॥

लोणा । स्त्री॰ क्षुद्राम्लिकायाम् । चाङ्गेर्याम् ॥ लोणोगाकि । लोनिका॰ लोणी॰ इ॰ भा॰ प्रुते ॥ अम्लागुणा : । लोणाकृमागुरु : कटुवात श्लेष्मदीपटुः । अर्शोघ्नीदीपनीचा श्मामन्दाग्निविषनाशिनी ॥

लोणाम्ला । स्त्री॰ क्षुद्राम्लिकायाम् । चाङ्गेर्याम् ॥

लोणारम् । न॰ क्षारविशेषे । लवणोत्थे । लवणाकारजी । लवणक्षारे । लवणमदे ॥

लोणितम् । न॰ लोनियाख्यशाके ॥ शाकंलोणितसंज्ञकंसुदलितंतप्तेघृते तापितंहिंग्वार्द्रेणविमिश्रितंसलवणं तक्रेणसंपाचितम् । नीराक्तेयमितंसुहिङ्गुसहितंतैलेनवासितं छिन्नंतण्डुलसंयुतंसलवणंतक्रं विनापाचितम् ॥ लोणितं शुभशोणोगुरुविष्टम्भकारकम् । दोषघ्नन् मधुरंपाकेवातघ्नामलपित्तकृत् ॥

लोणी । स्त्री॰ लोणायाम् ॥

लोत : । पुं॰ न॰ वाष्पे । अश्रुणि । नेत्राम्बुनि ॥ न॰ लोप्त्रे ॥ लुनाति । लूञ्॰ । हसिमृग्रिनित्यादिना तन् । लोतोमेघइतिक्षतवत्पूनिर्व्यतिसूत्रे कैयट : ॥

लोत्रम् । न॰ लोप्त्रे ॥ नेत्रजले ॥ लूञ : सर्वधातुभ्यष्ट्रन् ॥

लोध्र : । पुं॰ गालवे । शाबरे । तिरीटे । तिल्वे । मार्जने । लोध॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ लोध्रोग्राहीलघु:

शीतस्वचुष्य : कफपित्तनुत् । क
षायोरक्तपित्तास्रग्ज्वरातीसारशो
थहृत् ॥ रुणाद्धि । रुधिर० । बा
हुलकाट्ट्रन् । कपिलकादि : ॥

लोध्रवत्स : । पुं० गालवे ॥

लोध्रपुष्पक : । पुं० शालिप्रभेदे ॥

लोप : । पुं० अदर्शने ॥ गम्यमाना
र्थस्यप्रयोगएवलोप : । यथाविभक्त
धनेषु० विभक्ताभ्रातर : अत्रोत्तर
पदस्यधनस्यलोप : ॥ लुप्यते । लु
प्लृच्छेदने । कर्म्मणिघञ् ॥ छेदे ॥

लोपा । स्त्री० लोपामुद्रायां ॥

लोपाक :) पुं० शृगाले । फेरौ ॥
लोपापक:)

लोपायिका । स्त्री० शृगाल्याम् ॥

लोपामुद्रा । स्त्री० अगस्त्यमुने : पत्
न्याम् ॥ नमुदंरातिअमुद्रा आतो
नुपेतिक : । लोपेधर्मलोपाअमुद्रा
हर्षंनलभतइत्यर्थ : ॥

लोपामुद्रापति : । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥

लोपाशक : । पुं० शृगाले ॥

लोपाशिका । स्त्री० शृगाल्याम् ॥

लोप्त्रम् । न० चोरिते । चौरधने ॥
लुप् तृ० । ष्ट्रन् ॥

लोप्त्री । स्त्री० हस्तलालनयाकृते०
वारिमिश्रितगोधूमादिचूर्णपिण्डे ।
लोयी० पेडी० इतिचलोकभाषा
यांप्रसिद्धे ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥ लो
प्त्रे ॥

लोभ : । पुं० धनतृष्णायाम् । मत्त
तिधनागमेजायमाने प्यनुत्तमांवर्द्ध
मानेतदभिलाषे । स्वविषयप्राप्त
निवर्त्ये० इच्छाविशेषे ॥ आत्मनो
ऽनुकूले सुसुखहेतुसुदृश्यमानेषुश्रूय
माण सुस्मर्य माण सुवातद्गुणानु
सन्धानाभ्यासेनयोरत्यात्मकोगर्द्धा
भिलाषस्तृष्णा० लोभ : ॥ धर्म
विरोधेनपरद्रव्येच्छायाम् ॥ यथा
। परवित्तादिकंदृष्ट्वानेतुंयोहृदि
जायते । अभिलाषोद्विजश्रेष्ठसलो
भ : परिकीर्त्तितइति ॥ सतुनाश
कारणम् । यथा । लोभप्रमादवि
श्वासै : पुरुषोनश्यतेत्रिभि : ।
तस्माल्लोभोनकर्त्तव्य : प्रमादोनन
विश्वसेत् ॥ अपिच । त्रिविधंनर
कस्येदंद्वारंनाशनमात्मन : । का
म : क्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्र
यंत्यजेदिति ॥ अस्यस्वरूपंयथा ।
सन्त्यतेमददन्तिनोमदजलप्रक्लान
गण्डस्थलावातव्यायतपातिनश्चतुर
गाभूयोऽपिलप्स्ये परान् । एतल्लब्ध
मिदंलभे पुनरिदंलब्ध्वाधिकंध्या
यतांचिन्ताजर्ज्जरचेतसामतनृणां
कानामशान्ति : कथा ॥ अपिच ।
क्षेत्रग्रामवनाद्रिपत्तनपुरोद्दीपत्तमा
मण्डलप्रत्याशानसूत्रबद्धमनसां
लब्ध्वाधिकंध्यायताम् । तृष्णे दे
वियदिप्रसीदसितनोष्यङ्गानितुङ्गा

निर्वेत् तस्रो : प्राणभृतांकुत : शमकथाब्रह्माण्डलक्षैरपीति ॥ लोभएवमनुष्याणांदेहसंस्थोमहारिपुः । सर्वदुःखाकरः प्रोक्तोदुःखद : प्राणनाशकः ॥ सर्वपापस्यमूलंहि सर्वदाटष्णयान्वित : । विरोधकृत्त्रिवर्णानांसर्वार्त्तेः कारणंतथा ॥ लोभात्त्यजन्तिधर्मंवै कुलधर्मंतथैवहि । मातरंभ्रातरंहन्तिपितरंबान्धवंतथा ॥ गुरुंमित्रंतथाभार्यांपुत्रञ्चभगिनींतथा । लोभाविष्टोनकिंकुर्यादकृत्यंपापमोहित : ॥ क्रोधात्कामादहङ्काराल्लोभएवमहारिपु : । प्राणांस्त्यजतिलोभेनकिंपुन : स्यादनाहतम् ॥ तस्माल्लोभाभिभूतस्तुकिंनकुर्यान्नर : किलेतिदेवीभागवतम् ॥

लोभनी । स्त्री॰ महाश्रावणिकायाम् ॥

लोभनीय : । त्रि॰ तृष्णोत्पादके ॥

लोभी । त्रि॰ गृध्नौ । लुब्धे । लोभयुक्ते ॥ लोभोस्त्यस्य । इनि : ॥

लोभ्य : । पुं॰ मुद्गे ॥ त्रि॰ लोभनीये ॥

लोमम् । न॰ पुच्छे । लाङ्गूले ॥

लोमकरणी । स्त्री॰ मांसच्छदायाम् ॥

लोमकर्ण : । पुं॰ शशके । त्रि॰ लोमयुक्तकर्णविशिष्टे ॥

लोमघ्न : । पुं॰ इन्द्रलुप्तकेरोगे ॥ त्रि॰ लोमघातके ॥ लोमानिहन्ति । हन॰ । अमनुष्यकर्त्तृकेचेतिटक् ॥

लोम । न॰ तनूरुहे । रोमणि ॥ रोहति । रुह॰ । नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्लोमन्निति साधु ॥ यद्वा । रूयते । रुशब्दे॰ रुङ्गतौभाषणेवा । मनिन् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् लूयतेवा ॥

लोमपाद : । पुं॰ ऋष्यशृङ्गमुने : पुत्रे । अङ्गदेशीयराजविशेषे ।

लोमपादपू : । स्त्री॰ चम्पापुर्याम् । मालिन्याम् । कर्णपुरि ॥

लोमफलम् । न॰ भव्ये ॥

लोमवान् । त्रि॰ लोमशे ॥ लोमानिसन्त्यस्य । मतुप् ॥

लोमविष : । पुं॰ व्याघ्रादौ ॥

लोमश : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ मेषे ॥ त्रि॰ अतिशयलोमान्विते ॥ यथा । कदाचिद्दन्तुरोमूर्ख : कदाचिल्लोमश: सुखी । कदाचित्तुन्दिलोदु : खीकदाचिच्चञ्चलामती ॥ लोमानिसन्त्यस्य । लोमादिभ्य : श : ॥

लोमशकान्ता । स्त्री॰ कर्कट्याम् ॥

लोमशपर्णिनी । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

लोमशपुष्पक : । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

लोमशमार्ज्जार : । पुं॰ पूतिके । मार्जातके । सुगन्धिनि । मूत्रपतने । गन्धमार्ज्जारकेगन्धगोकुला॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ गन्धमार्ज्जार

वीर्यत्सुवीर्यकृत्कफवातहृत् । क
ण्डूकोठहरं मेध्यं सुगन्धंस्वेदगन्धनु
त् ॥

लोमशा । स्त्री॰ काकजङ्घायाम् ॥
मांस्याम् ॥ वचायाम् ॥ शूकशि
म्ब्याम् ॥ महामेदायाम् ॥ काशी
शे ॥ शाकिनीभेदे ॥ शृगाल्याम् ॥
अतिबलायाम् ॥ घण्टारवायाम्
। शणपुष्प्याम् ॥ एर्वारौ ॥ गन्ध
मांस्याम् ॥ लोमानिसन्त्यस्या: ।
लोमादित्वाच्छ: । टाप् ॥

लोमशातनम् । न॰ लोमपातने ॥

लोमहर्ष: । पुं॰ रोमहर्षे रोमाञ्चे ॥

लोमहर्षण: । पुं॰ सूते । व्यासशि
ष्ये ॥ न॰ रोमाञ्चे ॥

लोमहृत् । पुं॰ हरिताले ॥

लोमालिका । स्त्री॰ शृगालिकायाम्
। दीर्घजिह्वायाम् । उल्कामुख्यां ॥

लोमावली । स्त्री॰ रोमावल्याम् ॥

लोल: । त्रि॰ सतृष्णे ॥ चञ्चले ॥
लोडति । लुडविलोडने । क्वचिद
पवादविषयेप्युत्सर्गप्रवृत्तेरच् । ड
लयोरैकत्वम् ॥ यद्वा । लोडति
। लोडृउन्मादे । पचाद्यच् ॥ देश
विशेषे ॥

लोलमान: । त्रि॰ चलनशीले ॥ ता
च्छील्येतिचानश् ॥ लुठमाने ॥

लोला । स्त्री॰ जिह्वायाम् ॥ कमला
याम् । श्रियि ॥ चञ्चलायांनार्यां
म् ॥ कामनायाम् ॥ शर्करीछन्द:
१४ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । द्वि:
सप्तच्छिदिलोलाम्सौम्भौगौचरणे
चेत् ॥ यथा , मुग्धे यौवनलक्ष्मी
र्विद्युद्विभ्रमलोला ॰ चैलोक्याद्भुत
रूपोगोविन्दोतिदुराप: तद्वृन्दाव
नकुञ्जे गुञ्जद्भृङ्गसनाथे श्रीनाथेनसमे
तास्वच्छन्दं कुरुकेलिम् । लोलाट्टा
प् ॥

लोलार्क: । पुं॰ सूर्ये । काशिस्थे
रवौ ॥ लोलार्ककेशवौकोटीगङ्गा
ज्ञानगरं धनु: । कलिलंच:शरो
धर्म: शिवोधन्वोपुनातुमाम् ॥

लोलिका । स्त्री॰ चाङ्गेर्य्याम् ॥

लोलित: । त्रि॰ वर्त्तुलीकृते ॥ चा
लिते ॥ श्रथे ॥ लोल: सञ्जातोऽ
स्य । इतच् ॥

लोलुप: । त्रि॰ अतिलुब्धे ॥ गर्हितं
लुम्पति । लुप्लृच्छेदने । लुपसदे
तियङ्लन्ताद्च् ॥

लोलुभ: । त्रि॰ लोलुपे ॥ भृशंलुभ्य
ति । लुभगार्द्ध्ये । धातोरेकाचद्द
तियङन्ताद्च् ॥

लोष्ट: । पुं॰ न॰ मृत्खण्डे । पांशु
पिण्डे । लोष्टौ । ढील॰ ढेला॰
इ॰ भा॰ ॥ लोष्टति । लोष्टसङ्घा
ते । पचाद्यच् ॥ यद्वा । लुनाति ।
लूञ्॰ लोष्टपलितावितिक्त: त
स्यसुट्॰ धातोर्गुणश्चनिपातनात्

॥ न० लोहमलि ॥

लोष्टघ्नः। पुं० लोष्टभेदने ॥

लोष्टभेदनः। पुं० कोटिशे। लोष्टभङ्गसाधनकाष्ठे ॥

लोष्टमर्द्दी। स्त्रि० लोष्टमर्द्दनशीले ॥

लोष्टुः। पुं० लोष्टे। दृढमृत्पिण्डे ॥

लोहः। पुं० सर्व्वलोहितच्छागे ॥ पुं० न० लोहे। लोहविकारे ॥ जोङ्गके। अगुरुणि ॥ सर्व्वतैजसे रुधिरे ॥ कृष्णायसे। दृषत्सारे। शस्त्रके। कालायसे। लोहा० इ० भा० प्र० अथलोहस्योत्पत्त्यादयो यथा। पुरालोमिनदैत्यानांनिहतानांसुरैर्युधि। उत्पन्नानिशरीरेभ्यो लोहानिविविधानिच॥ लोहोऽस्त्रीशस्त्रकंतीक्ष्णं पिण्डंकालायसायसी। गुरुतादृढतोत्क्लेदकश्मलदाहकारिता॥ अश्मदोषः सुदुर्गन्धोदोषाः सप्तायसस्यतु। लोहं तिक्तं सरं शीतं मधुरं तुवरं गुरु॥ रूक्षं वयस्यं चक्षुष्यं लेखनं चानिलं जयेत्। कफं पित्तं गरं शूलं शोथार्शः प्लीहपाण्डुताः॥ मेदो मेहकृमीन्कुष्ठं तत्किट्टं तद्वदेवहि। षण्ढत्वकुष्ठामयमृत्युदं भवेद्धृद्रोगशूलौ कुरुतेऽश्मरीञ्च। नानारुजानाञ्चतथाप्रकोपं करोतिहृल्लासमशुद्धलोहम्॥ जोऽहारिमदकारिचायसं

चेदशुद्धिमदसंस्कृतं ध्रुवम्॥ पाटवं नतनुतेशरीरकेदारुणांहृदिरुजाञ्चयच्छति॥ अथलोहदोषप्रशान्तयेशोधनमभिधीयते। पत्तलीकृतपत्राणिलोहस्याग्नौप्रतापयेत्। निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैलेतक्रे च काञ्जिके॥ गोमूत्रे चकुलत्थानां कषायेचत्रिधात्रिधा। एवं लोहस्य पत्राणांविशुद्धिः सम्प्रजायते॥ अथास्यमारणविधिः। शुद्धलोहभवं चूर्णं पातालगरुडीरसैः मर्द्दयित्वापुटेद्वह्नौदद्यादेवं पुटत्रयम्॥ पुटत्रयं कुमार्य्याश्चकुठारच्छिन्निकारसैः। पुटषट्कं ततोदद्यादेवं तीक्ष्णमृतिर्भवेत्॥ अन्यच्च। त्रिपिरद्वादशमांशेनदरदं तीक्ष्णचूर्णतः। मर्द्दयेत्कन्यकाद्रावैर्यामयुग्मं ततः पुटेत्॥ एवं सप्तपुटैर्मृत्युं लोहचूर्णमवाप्नुयात्। सत्यानुभूतोयोगीन्द्रैः क्रमोऽयंलोहमारणे॥ कथ्यतेरामराजेनकौतूहलधियाधुना सूतकाद्द्विगुणं गन्धं दत्वाकुर्य्याच्चकज्जलीम्। द्वयोः समं लोहचूर्णं मर्द्दयेत्कन्यकाद्रवैः॥ यामयुग्मं ततः पिण्डं कृत्वाताम्रस्यपात्रके। घर्म्मे धृत्वारुवूकस्यपत्रैराच्छादयेद्बुधः॥ यामद्वयाद्भवेदुष्णं धान्यराशौन्यसेत्ततः। दत्वोपरिशरावञ्चत्रिदिनान्तेसमुद्धरेत्॥

पिष्ट्वा चाम्लयोगेन लिप्त्वा देयं वारितरं भवेत् । दाडिमच्छदलं पिष्ट्वा तच्चतुर्गुणवारिणा ॥ तद्रसेनायसश्चूर्णं सन्नीयात् भावयेदपि आतपे शोषयेत्तत्त्वपुटे देयं पुनः पुनः ॥ एकविंशतिरात्रैस्तन्म्रियते नात्र संशयः एवं सर्वाणि लोहानि स्वर्णादीन्यपि मारयेत् ॥ एवंमारितस्य लोहस्य मात्रा । गुञ्जामेकां समारभ्य यावत् स्युर्नवरक्तिकाः । तावल्लोहं समश्नीयाद्यथादोषानलं नरः ॥ कूष्माण्डं तिलतैलञ्च माषान्नं राजिकां तथा । मद्यमम्लरसञ्चैव वर्जयेल्लोहसेवकः ॥ लुह्यते । लुहगार्ध्ये । घञ् ॥ लोहति वा । अच् ॥ यद्वा । रोहति । रुह० । अच् । रलयोरैक्यम् ॥ रुह्यते वा । घञ् । कपिलकादिः ॥ लूयतेऽनेन वा । लू अच्० । बाहुलकात् हः वा ॥ यदातु आयसे पात्रे पक्वमश्नाति वै द्विजः । स पापिष्ठोऽपि भुङ्क्तेऽन्नं रौरवे परिपच्यते इति मत्स्यसूक्ततन्त्रे लोहपात्रे भक्षणनिषेधः ॥ ब्रह्मवैवर्तेऽपि । यथा । अग्रः पात्रे पयः पानं गव्यं सिद्धान्नमेव च । भृष्टादिकं मधु गुडं नारिकेलोदकं तथा । फलं मूलं च यत्किञ्चिदभक्ष्यं मुनिरब्रवीदिति ॥

लोहकण्टकः । पुं० मदनद्रुमे ॥ लोहमयकण्टके ॥

लोहकान्तः । पुं० अयस्कान्ते ॥ लोहः कान्तोऽस्य ॥

लोहकारः । पुं० लोहकारके । व्योकारे ॥ लोहं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

लोहकारकः । पुं० लोहकृति । व्योकारे । लोहार० इ० भा० । कर्मकारे ॥ सङ्करजातिरयं यथा । गोपालात् तन्तुवाय्यां वै कर्मकारोऽप्यभूत्सुतः । इ० प० पु० ॥

लोहकिट्टम् । न० लोहमले । किट्टे ॥ यल्लोहं यद्गुणं प्रोक्तं तत्किट्टमपि तद्गुणम् ॥ लोहस्य किट्टम् ॥

लोहचूर्णम् । न० लोहकिट्टे ॥

लोहजम् । न० कांस्ये ॥ लोहकिट्टे ॥

लोहद्रावी । पुं० टङ्कणे ॥

लोहधमनी । स्त्री० भस्त्रायाम् ॥

लोहनालः । पुं० नाराचे ॥

लोहपृष्ठः । पुं० कङ्कपक्षिणि ॥ लोहमिवपृष्ठमस्य ॥

लोहप्रतिमा । स्त्री० लोहमय्यां प्रतिमायाम् । सूर्म्याम् ॥

लोहमयः । त्रि० लोहात्मके ॥

लोहमारकः । पुं० शाल्मिचशाके ॥

लोहराजकम् । न० कलधौते । रूप्ये ॥

लोहलः । पुं० शृङ्खलाधार्ये ॥ त्रि०

अव्यक्तशब्दचिन्हि ।। लोहनं लोह: लुहकान्त्यनादानिति स्वामी । लुह मौगाद्ध्यें इति बोपदेव: । भावेघञ् । लोहं लाति । आतोनुपेतिक: ।। यद्वा । रोहयतेर्वाहुलकात् अलच् । कपिलकादित्वाल्लत्वं ॥

लोहवरम् । न० स्वर्णे ॥

लोहशिङ्घाणिका । स्त्री० लोहमले । मण्डूरे ॥

लोहसङ्घष: । पुं० टङ्कणे ॥

लोहसङ्करम् । न० वर्त्तलोहे ॥

लोहसार: । पुं० साराख्यलोहे ॥ यथा भृष्टिखराकाराख्यङ्गान्यल्पेनलेपिते । लोहे हुयँवसूक्ष्माणितत्सारम भिधीयते ॥ लोहसारात्ययं हन्यात् ग्रहणीमतिसारकम् । अर्शसर्वाङ्ग जंवातंशूलत्वपरिणामजम् । छर्द्दि श्वपीनसंपित्तंश्वासमाशुव्यपोहति॥

लोहाख्यम् । न० अगुरुणि ॥

लोहाभिसार: । पुं० भूपानांनीराजनाविधौ । महानवम्यांप्राक्प्रस्थानाच्छस्त्रवाहनादिपूजनविधौ । लोहाभिहारे । लोहस्यशस्त्रस्यअभित: सरणम् । सृगतौ । भावेघञ् ॥ लोहाभिसारोऽस्त्रभृतांराज्ञांनीराजनाविधि: ॥

लोहाभिहार: । पुं० लोहाभिसारे । लोहस्यशस्त्रस्यअभितोहरणम् । हृञ्भावेघञ् । लोहाभिहारश्च । लोहविधिर्नीराजनोत्तर: ॥

लोहार्गल: । पुं० तीर्थविशेषे ॥ न० स्त्री० लोहकीलके ॥

लोहि । न० श्वेतटङ्कणे ॥

लोहिका । स्त्री० खरसीम्ने । खरपात्रे । लोहपात्रे ॥

लोहित: । पुं० नदविशेषे ॥ भौमे । मङ्गले ॥ रक्तवर्णे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ मृगविशेषे ॥ सर्पे ।। सुराक्षे ॥ मसूरे ॥ रक्तालौ ॥ रक्तशालौ ॥ बलभेदे ॥ न० रक्तगोशीर्षे कुङ्कुमे॥ रक्तचन्दने ॥ पद्मरागेपतंगे ।। हरिचन्दने ॥ कृष्णकुङ्कुमे ॥ रुधिरे ॥ युद्धे ॥ त्रि० रक्तवर्णान्विते ॥ रोहति० रुहधेवा । रुह० । रस्यलोवेतोतन् ॥

लोहितक: । पुं० पद्मरागमणौ ॥ भौमग्रहे ॥ लोहितएवमणि: लोहितान्मणाविति कन ॥ न० रीतौ०

लोहितचन्दनम् । न० कुङ्कुमे ॥ लोहितश्चतच्चन्दनंच ॥ रक्तचन्दने ॥

लोहितपुष्प:) पुं० दाडिमवृक्षे ॥
लोहितपुष्पक:)

लोहिमृत्तिका । स्त्री० गैरिके रक्तवर्णमृत्तिकायाम् ॥ लोहिताचासौ मृत्तिकाच ॥

लोहिता । स्त्री० रागादिरक्तायाम् ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥ रक्तपुनर्नवयाम् ॥ वर्णादनुदात्तादितिपाक्षि

स्त्री। ङीबभावस्तकारस्य नकारादेशश्च न ।

लोहिताक्षः । पुं० विष्णौ ॥ प्रतिछायामग्निशेषे ॥ कोकिले ॥ त्रि० रक्तवर्णचक्षुर्युक्ते ॥ लोहिते अक्षिणी यस्य सः । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात् षच् ॥

लोहिताङ्गः । पुं० कुजे ॥ कम्पिल्लके ॥ लोहितान्यङ्गान्यस्य ॥

लोहिताननः । पुं० नकुले ॥ त्रि० रक्तवर्णमुखे ॥

लोहितायः । न० ताम्रे ॥

लोहितायसम् । न० रक्तवर्णलोहजातौ ॥

लोहितिका । स्त्री० लोहितायाम् ॥ लोहितेव । लोहितान्मणावित्यत्र ०लोहितालिङ्गबाधनं वेति कन् ॥

लोहित्यः । पुं० अब्धौ ॥ नदे ॥ व्रीहौ ।

लोहिनिका । स्त्री० लोहिन्याम् ॥ लोहिन्येव । लोहितालिङ्गबाधनं वेति कन् ॥

लोहिनी । स्त्री० लोहितायाम् ॥ वर्णादनुदात्तादिति ङीप् तकारस्य च नकारादेशः ॥ गुञ्जायाम् ॥

लोहोत्तमम् । न० स्वर्णे काञ्चने ॥ लोहेषु सर्वतैजसेषु उत्तमम् ॥

लौकायतिकः । पुं० चार्वाकदर्शनाभिज्ञे ॥ लोकायतमधीते वेद वा । उक्थादित्वात् क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥ तार्किकभेदे ॥

लौकिकः । त्रि० अप्रामाणशास्त्रपरिशीलनजन्यबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपाद्ये ॥ लोकप्रसिद्धे ॥ लोकव्यवहारमात्रपरे ॥ लोकानुरञ्जनमेव तत्त्वमिति लौकिकानां भ्रान्तिमात्रमेव । लोकस्य भिन्नरुचित्वात् तदनुरञ्जनस्य ईश्वरेणापि कर्त्तुमशक्यत्वात् ॥ यथाहुः । विद्यते न खलु कश्चिदुपायः सर्वलोकपरितोषकरो यः । सर्वथा स्वहितमाचरणीयं किं करिष्यति जनो बहुजल्पः इति ॥ लोके विदितः । अर्थशास्त्रादिज्ञाने ॥ लोकसर्वलोकाट्ठञ् । भवार्थे त्वध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥ स्मृत्युपनिबद्धधर्मादौ । न० जागरिते ॥

लौकिकाग्निः । पुं० असंस्कृताग्नौ ॥

लौल्यम् । न० चापल्ये ॥ लोलस्य भावः ष्यञ् ॥

लौहः । पुं० न० लौहे ॥ लोह एव । प्रज्ञाद्यण् ॥ लोहस्य विकारः । रजतादित्वादञ् ॥

लौहचारकः । पुं० नरकभेदे ॥

लौहजम् । न० मण्डूरे ॥

लौहभाण्डः । पुं० अश्मभाले । हामानदिस्ता इति साधारणभाषाप्रसिद्धे ॥ न० लोहनिर्मितभाण्डे ॥

लौहभू : । स्त्री॰ कठिन्याम् ॥

लौहशङ्कु : । पुं॰ नरकविशेषे ॥ लौहनिर्मितकीलके ॥

लौहा ।) स्त्री॰ कठिन्याम् ॥
लौहात्मा ।) स्त्री॰

लौहित : । पुं॰ लोहिते ॥ त्रि॰ लोहितसम्बन्धिनि ॥

लौहितीक : । पुं॰ स्फटिके ॥ त्रि॰ लोहितवर्णतुल्ये ॥ लोहितद्रव । कर्कलोहिताटीकक् ॥

लौहित्य : । पुं॰ नदविशेषे । ब्रह्मपुत्र इतिप्रसिद्धे । अब्धौ । सागरे ॥ ब्रीहौ ॥ न॰ लोहितत्वे । रक्तिमनि ॥ तीर्थविशेषे ॥ † * †

लकारस्समाप्त :

॰†—†॰

वकारस्य प्रारंभ :

व॰ । अ॰ इवार्थे । औपम्ये ॥ पादपूरणे ॥

व : । पुं॰ वकारे ॥ सान्त्वने ॥ वाते ॥ वरुणे ॥ वातिवानंवा ॥ वागतिगन्धनयो : । ड : ॥ बाहौ ॥ मन्त्रणे ॥ कल्याणे ॥ वलवति ॥ शार्दूले ॥ वस्त्रे ॥ शालूके ॥ वन्दने ॥ न॰ प्रचेतसि ॥ वरुणबीजे ॥

वंश : पुं॰ पितृपितामहाद्युत्पादकप्रबन्धे । सन्ततौ । गोत्रे । जनने । कुले । जन्मनैकलक्षणे । सन्ताने ॥ शिष्याचार्यसन्तानाविच्छेदे ॥ त्वक्सारे । कर्मारे । त्वचिसारे । तृणध्वजे । वांस॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्य गुणा यथा । वंश : सरोष्णिम : स्वादु : कषायोबस्तिशोधन : । छेदन : कफपित्तघ्न : कुष्ठास्रव्रणशोथजित् ॥ तत्करीर : कटु : पाकेरसेरूक्षोगुरु : सर : । कषाय : कफकृत्स्वादुर्विदाहीवातपित्तल : ॥ तद्यवास्तुसरारूक्षा : कषाया : कटुपाकिन: । वातपित्तकराउष्णाबद्धमूत्रा : कफापहा : ॥ पृष्ठावयवे ॥ वर्गे । सङ्घे ॥ वाद्यविशेषे । वंसी॰ वांसी॰ इ॰ भा॰ ॥ इक्षुविशेषे । वंशके ॥ सालवृक्षे ॥ वनति॰ वन्यतेवा । टू वमउद्गिरणे । मृभृवमिभ्य : शक्॰ इतितुन । उणासूत्रस्योज्वलदत्तादिसूत्रवृत्तिष्वदर्शनात्॰ अनुनासिकस्य उपधादीर्घप्रसङ्गाच्च ॥ वनति॰ वन्यतेवा । वनशब्दे॰ वनसम्भक्तौवा । वाहुलकात्॰ श : ॥ उश्यते॰ वष्टिवा ॥ वशकान्तौ । घञ्॰ अच्॰वा । सङ्ख्यावंशेनेतिनिर्देशान्नुम् । आचक्षीत्यनुमितियोगविभागाद्वा ॥

वंशक : पुं॰ इक्षुविशेषे । वडोखा॰ इ॰ देशभा॰ प्र॰ । वांशा॰ सोमसाडा॰ इ॰ अ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ दीर्घ

पोरः सुकठिनः सच्चारो वंशकः स्मृतः ॥ वंशकस्त्वनभिष्यन्दी लघुर्दोषचयापहः ॥ वंशदूष । इक्षवेप्रतिक्तताविति कन् ॥ वांशपातामाच० इ० गौ० दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥ न० अगुरुणि ॥

वंशकठिनः । पुं० देशविशेषे ॥ वंशाः वेणवः कठिनायस्मिन्-सः ॥

वंशकफम् । न० इन्द्रतूले । वृद्धसूत्रके । ग्रीष्महासे । वुढिशाकासूत० इ० भा० प्र० ॥

वंशकर्पूररोचना । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥

वंशक्षीरी । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ वंशात् क्षीरमस्याः । गौरादिः ॥

वंशगुल्मः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वंशजः । पुं० वेणुयवे । वंशबीजे ॥ त्रि० वंश्ये । सद्वंशजाते ॥ बीजे ॥ वंशेजातः । जनी० । डः ॥

वंशजा । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ वंशात् जायते । जनी० । पञ्चम्यामिति डः ॥

वंशतण्डुलः । पुं० } वेणुयवे । वंशधान्यम् । न० } वंशयवे ॥

वंशनालिका । स्त्री० वंशीवाद्ये ॥

वंशनेत्रम् । न० इक्षुमूले ॥

वंशपत्रः । पुं० नले ॥ न० वंशस्यदले ॥

वंशपत्रकः । पुं० श्वेतेक्षौ ॥ वांशः पातामाच० इ० गौ० दे० भा० प्र० चुद्रमत्स्ये । नले ॥ न० हरिताले ॥

वंशपत्रपतितम् । न० अत्यष्टिच्छन्दः १७ प्रभेदे ॥ यथा । दिङ्मुनिवंशपत्रपतितंभरनभनलगैः ॥ यथा । नूतनवंशपत्रपतितंरजनिजललवं० पश्यमुकुन्दमौक्तिकमिवोत्तमम रकतगम् । एषचतंचकोरनिकरः प्रपिबतिमुदितो० बान्तमवेत्य-चन्द्रकिरणैरमृतकणमिव ॥

वंशपत्री । स्त्री० वेणुपत्र्याम् । हिङ्गुपर्ण्याम् ॥ हिङ्गुपत्रीगुणाविज्ञैर्वंशपत्रीचकीर्त्तिता ॥ नाडीहिङ्गुनि ॥ तृणविशेषे । वंशदलायाम् ॥ अस्यागुणाः । सुमधुरत्वशिशिरत्वपित्तरक्तदोषनाशित्वरुच्यत्वानि० पशूनांदुग्धदायित्वञ्चेतिराजनिर्घण्टः ॥

वंशपीतः । पुं० कणगुग्गुलौ ॥

वंशपुष्पा । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥

वंशपूरकम् । न० इक्षुमूले ॥

वंशमूलकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

वंशयवः । पुं० वंशधान्ये ॥ यवावंशभवारूक्षाः कषायाः कटुपाकिनः । बद्धमूत्राः कफघ्नाश्चवातपित्तकराः सराः ॥

वंशरोचना । स्त्री० त्वक्क्षीर्याम् वै

ष्व्याम् । श्वेतायाम् ॥ गुणाय-
था । वंशजाहंस्वणीरुष्याबल्यास्त्रा
हीचशीतला । तृषाकासज्वरस्त्रा
सक्षयपित्तास्रकामला: । हरेत्कु
ष्ठव्रणं पाण्डुं कषायावातकृच्छजि-
त् ॥ रोचते । रुच० । नन्द्यादिः ।
वंशस्यरोचना ॥

वंशरोचनिका । स्त्री० वंशरोचनाया
म् ॥

वंशलोचना । स्त्री०) वंशरोचना
वंशशर्करा । स्त्री०) याम् ॥

वंशशलाका । स्त्री० वीणामूले ॥

वंशस्तनितम् । न० वंशस्यविले ॥

वंशस्थम् । न० जगती १२ प्रभेदे ॥
यथा । पुरोजकारः परतस्तसंज्ञ-
कौगणोजकारोरगणस्ततः परम् ।
निवेशितश्चेद्यशवन्तभूपतेर्यशीतिवं
शस्थमद्वत्तदाफणी ॥ जतौतुवंश-
स्थमुदीरितंजरौवितिचास्यलक्षण-
म् ॥ त्रि०वंशेस्थिते ॥

वंशस्थविलम् । न० जगति १२ प्रभे
दे । वंशस्थेवृत्ते ॥ यथा । वदन्ति
वंशस्थविलंजतौजरौ । यथा । वि
लासवंशस्थविलंमुखानिलैः प्रपू-
र्यय: पञ्चमरागमुद्गिरम् । व्रजाङ्ग
नानामपिगानशालिनांजहारमानं
सहरिः पुनातुनः ॥

वंशाग्रम् । न० वंशाङ्कुरे ॥

वंशाङ्कुरः । पुं० करीरे । वंशाग्रे ।
यवफलाङ्कुरे ॥

वंशानुचरितम् । न० वंशचरित्रव-
र्णने ॥

वंशिकम् । न० अगुरुणि ॥ वंशोस्त्य-
स्य । अतइनिठनाविति ठन् ॥

वंशिका । स्त्री० वंश्याम् । वेणौ ॥ अ
गुरुणि ॥

वंशी । स्त्री० मुरलीवाद्ये । वंसरी०
इ०भा० ॥ कर्षचतुष्टये ॥

वंशीधरः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ धरतीति
धरः । वंश्याधरः ॥ त्रि०वंश्याधा-
रके ॥

वंश्यः । त्रि० सद्वंशजाते । कुल्ये ।
बीज्ये ॥ वंशेभवः । दिगादित्वा
द्यत् ॥

वंहिष्ठः । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अय-
मेषामतिशयेनबहुल: । अतिशाय
नेतमबिष्ठनाविति ष्ठन् ॥ प्रियस्थि-
रस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृ-
न्दारकाणांप्रस्थस्फवर्बंहिगर्वर्षित्र
पुद्राघिवृन्दाइतिबंह्यादेशेनसाधुः ॥

वंहीयान् । त्रि० बहुलतरे ॥ अयमन
योरतिशयेनबहुल: । द्विवचनवि
भज्योपपदेतरबीयसुनाविती यसुनि
प्रियस्थिरेत्यादिनावंह्यादेशः ॥

वक्रः । पुं० बकार्थेषु ॥ यनृत्यविशेषे ॥
यथा । जलकक्षपपातालदोलाभूध
रबालुकाः । बकाद्यायन्त्रभेदास्युर्वै
आम्नायाश्चमूषिकाः ॥ दीर्घक-

शठत्वाच्चकुप्यागिलयेत्स्वल्पभाण्ड-
कम् । तिर्यक्कृत्वाप्यचेत्सृत्यांव-
कयन्नमिदंस्मृतम् ॥ असुरवि-
शेषे ॥

वकवृत्ति : । पुं० वकवृत्तौ ॥ तल्लक्ष
णं यथा । अधोदृष्टिर्नैकृतिक :
स्वार्थसाधनतत्पर : । शठोमिथ्या
विनीतश्चवकवृत्तिरुदाहृत : ॥

वकुल : । पुं० वकुले ॥ न० अस्यफ
ले ॥ अस्यगुणा : । वकुलंमधुरं
चाहिद्दन्तस्थैर्यकरंपरम् ॥ पुष्पगु
णास्तु । पक्वंकषायंमधुरंशीतं
पित्तकफास्त्रनुत् । तद्वद्वकुलपुन्ना
गकह्लारोत्पलपाटलम् ॥

वक्तव्य : । त्रि० कुत्सिते । विहितक
र्मत्यागाल्लोकविगर्हिते ॥ हीने
वचनार्हे । अधीने ॥ वचनार्ह : ।
वचपरिभाषणे० व्रूञ् आदेशोवा
तव्य : ॥ न० वचने ॥

वक्ता । त्रि० पण्डिते ॥ वदे । वदावदे
। योहिवक्तुंजानातितस्मिन् औ
चित्याद्बहुविशिष्टंयोवदतितत्रेत्य
र्थ : ॥ सुष्ठुवक्तरि ॥ बहुभाषिणि
। वाचोयुक्तिपटौ । वाग्मिनि ।
वावदूके ॥ वक्ति । वचपरिभाषणे
। तृन् ॥

वक्त्रम् । न० आस्ये । मुखे ॥ यथा ।
सौम्यश्चसंवृतंवक्त्रममलंयस्यदेहि
न : । महाराजाभवेन्नित्यंविपरीते
तुनिर्धनइति ॥ उच्यतेऽनेन । वच
० । व्रूञोवचिर्वा । गुधृवीपचिव
चियमिसदिक्षदिभ्यस्त्र : ॥ वस्त्रभेदे
तगरमूले । विषमवृत्तान्तरे ॥ तस्य
लक्षणादियथा । भवत्यर्धसमंवक्त्रं
विषमस्वक्कदाचन । तयोर्द्वयोरुपा
न्तेचच्छन्दस्तदधुनोच्यते ॥ वक्त्रंयुगभ्या
मगौस्यातामब्धेर्योऽनुष्टुभिख्यात
म् ॥ अनुष्टुभित्यादिश्लोक : पूरयि
तव्य : ॥ वक्त्राम्भोजंसदास्मेरंच
क्षुर्नीलोत्पलंफुल्लम् । जगतीनां
मुरारातेश्चेतोभृङ्गंजहारोस्त्रै : ॥

वक्त्रखुर : । पुं० दन्ते ॥

वक्त्रज : । पुं० ब्राह्मणे ॥ त्रि० मुख
जाते ॥

वक्त्रतालम् । न० मुखवाद्ये ॥

वक्त्रपट्ट : । पुं० अश्वान्नभोजनपात्रे
। तोवड़ा० इ० भा० प्र० ॥

वक्त्रभेदी । पुं० तिक्तरसे ॥ त्रि० मु
खभेदके ॥

वक्त्रवास : । पुं० नागरङ्गे ॥ मुखग
न्धे ॥

वक्त्रशोधनम् । न० भव्ये ॥ मुखशु
द्धिकरणे ॥

वक्त्रशोधी । पुं० जम्बीरे । त्रि० आस्य
शोधके ॥

वक्त्रासव : । पुं० अधरमधुनि ॥

वक्र : । पुं० शनैश्चरे ॥ मङ्गलग्रहे ॥
रुद्रे ॥ त्रिपुरासुरे ॥ पर्पटे ॥ वक्र

गतिविशिष्टग्रहे ॥ न० सरिद्वङ्के पुटभेदे ॥ त्रि० भुग्ने । अराले । कुटिले । क्रूरे ॥ वङ्कतिस्म । वङ्कुगतौ । स्फायितञ्चीतिरक् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ।

वक्रकण्ट : । पुं० बदरवृक्षे ॥

वक्रकण्टक : । पुं० खदिरवृक्षे ॥

वक्रखड्ग : । पुं० करवाले ॥

वक्रग्रीव : । पुं० उष्ट्रे ॥

वक्रचञ्चु : । पुं० शुके । कीरे ॥

वक्रतालम् । न०)
वक्रताली । स्त्री०) मुखवाद्ये ॥

वक्रतुण्ड : । पुं० गणेशे ॥ शुकखगे ॥

वक्रदंष्ट्र : । पुं० शूकरे ॥

वक्रनक्र : । त्रि० खले । पिशुने ॥ पुं० शुकखगे ॥

वक्रनालम् । न० मुखवाद्ये ॥

वक्रनासिक : । पुं० पेचके ॥ त्रि० कुटिलनासायुक्ते ॥

वक्रपट्ट : । पुं० तलसारके । तद्व० इ० भा० प्र० ॥

वक्रपुच्छ : । पुं० कुक्कुरे ॥

वक्रपुष्प : । पुं० पलाशद्रुमे ॥ वकवृक्षे ॥

वक्रवालधि : । पुं० शुनि ॥

वक्रभणितम् । न० वक्रोक्तौ । कुटिलवाक्ये ॥

वक्रम : । पुं० पलायने

वक्रलाङ्गूल : । पुं० कुक्कुरे ॥

वक्रवक्त्र : । पुं० शूकरे ॥

वक्रशल्या । स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ।

वक्रशृङ्गी । स्त्री० गोविशेषे ॥

वक्रा । स्त्री० शृङ्गाम् । अजशृङ्ग्याम् ॥

वक्राग्रम् । न० कवाटवक्रवृक्षे ॥

वक्राङ्ग : । पुं० हंसे । न० कुटिलावयवे ॥

वक्री । पुं० बुद्धे ॥ त्रि० वक्रगतिविशिष्टे ॥

वक्रोक्ति : । स्त्री० काकूक्तौ ॥ शब्दालङ्कारप्रभेदे । यथा । यदुक्तमन्यथावाक्यमन्यथान्येन योज्यते । श्लेषेण काक्वा वा ज्ञेया सा वक्रोक्तिस्तथा द्विधा ॥ तथेति श्लेषवक्रोक्ति : काकुवक्रोक्तिश्च ॥ पदभङ्गश्लेषेण यथा । नारीणामनुकूलमाचरसि चेज्जानासि कश्चेतनो वामानां प्रियमादधाति हितकृन्नैवाबलानां भवान् । युक्ताकिं हितकर्त्तनं ननु बलाभावप्रसिद्धात्मन : सामर्थ्यं भवत : पुरन्दरमतच्छेदं विधातुं कुत : ॥ अभङ्गश्लेषेण यथा । वहौ केनेदृशी बुद्धिर्दारुणा तव निर्मिता । त्रिगुणा श्रूयते बुद्धिर्न तु दारुमयी क्वचित् ॥ काक्वा यथा । गुरुजनपरतन्त्रतया दूरतरं देशमुद्यतो गन्तुम् । अलिकुलकोकिलललिते नैष्यति सखि सुरभि

समयैसौ ॥ कुटिलोक्तौ ॥ यथा ।
वादीव्याकरणं विनैव विदुषांधृष्टः
प्रविष्टः सभां जल्पन्नल्पमतिः स्म
यात्पटुवटुभ्रूभङ्गवक्रोक्तिभिः ।
ह्रीतः सन्नुपहासमेतिगणकोगोला
नभिज्ञस्तथाज्योतिर्वित्सदसिप्रग
ल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभिः ॥

वक्रोष्ठिका । स्त्री० स्मिते । मन्दस्मित
दृष्टास्ये । ईषद्धास्ये ॥

वक्षणम् । पुं० वक्षसि ॥

वक्षाः । पुं० अनडुहि ॥ वहति ।
वह० । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्य
सुन्प्रत्ययस्तस्य चसुट्इतिवक्षिक्ष
त् ॥

वक्षः । न० अवयवविशेषे । हृदयात्
परिकण्ठादधोभागे । क्रोडे । भु
जान्तरे । उरसि । वत्से ॥ अस्यशु
भाशुभलक्षणं यथा । अन्नवान्सम
वक्षाः स्यात्पीनैर्वक्षोभिरूर्जितः
। वक्षोभिर्विषमैर्निःस्वः शस्त्रेण
निधनंतथेतिगारुडे ६६ ॥ अर्थ
वान्समवक्षाः स्यात्पीनैः शूरा
धनान्विताः । अल्पैश्चविकलादी
नाविषमैः शस्त्रमृत्यवइतिसमुद्रः
॥ वक्षति । वक्षसङ्घाते । असुन् ॥
उह्यतेऽनेनवा । वच० । पचिवचि
भ्यांसुडुक्चसुन् ॥

वक्षोजः । पुं०) कुचे । स्तने ॥
वक्षोरुहम् । न०)

वगला । स्त्री० देवीविशेषे ॥ यथा ।
वैद्यनाथेतुवगलास्थानं सर्वोत्तमं म
तमिति ॥

वगलामुखी । स्त्री० महाविद्याविशे
षे । पीताम्बरायाम् । वगलायाम् ॥

वगाहः । पुं० अवगाहे ॥ भागुरीमत
याल्लोपः ॥

वग्नुः । पुं० वक्तरि ॥ वक्ति । वच०
। वचेर्गश्चेतिनुः ॥

वङ्कः । पुं० पर्याणभागे । पर्याणको
टौ ॥ नदीपार्श्वे ॥ भङ्गुरे । व
क्रे । इतिमेदिनिकरः ॥

वङ्कसेनः । पुं० अगस्तिद्रुमे ॥

वङ्का । स्त्री० वल्गाग्रभागे ॥

वङ्किलः । पुं० कण्टके । द्रुमनखे ०
इ० शि० शेषः ॥

वङ्क्यः । त्रि० वक्रे ॥

वङ्क्रिः । पुं० न० वाद्यप्रभेदे ॥
वङ्कते । वङ्किकौटिल्ये । वङ्क्याद
यश्चेतिक्रिन्नन्तः साधुः ॥ गृहदा
रुणि ॥ पार्श्वास्थनि । पशुके ॥

वङ्क्रिमः । त्रि० कुटिले ॥

वङ्क्षणः । पुं० वस्त्यधऊरुमेढ्रयो
मन्तरालसन्धौ ॥ वाङ्क्षति० वाङ्
क्ष्यतेवा । वाक्षिकाङ्क्षायाम् ।
ल्युट्वाहुलकान्नलोपश्च ॥
वङ्क्षतेवङ्क्षणइतिस्वामी ॥ यद्वा
। वक्षति । वक्षरोषसंघात्योः ।
ल्युट् । आक्षीनयोर्नुमित्यच०

नुमितियोगविभागान्नुम् ॥
वङ्क्षुः । स्त्री॰ गङ्गास्रोतोविशेषे ॥ यथा । तस्याः स्रोतसिसीताचवङ्क्षुभद्राचकीर्त्तितेतिशब्दमाला ॥ सातुपर्वतमतादिषु चतुर्द्धाप्रतिपद्यते । सीताचालकनन्दाचवङ्क्षुभद्राचवैक्रमात् ॥ सागङ्गा ॥ वङ्क्षुश्चपश्चिमगिरीनतीत्यसकलंततः । पश्चिमंकेतुमालाख्यंवर्षमन्वेतिसार्णवम् ॥
वङ्गः । पुं॰ कार्पासे । वृन्ताके ॥ चन्द्रवंशीयवलिराजपुत्रे ॥ वङ्गाः पुं॰ भूम्नि॰ जनपदविशेषे ॥ रत्नाकरंसमारभ्यब्रह्मपुत्रान्तगंशिवे । वङ्गदेशोमयाप्रोक्तः सर्वसिद्धिप्रदर्शकः ॥ वङ्गानांनिवासोजनपदः वङ्गाः । निवासिवोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भावः ॥ न॰ रङ्गे । त्रपुणि । स्वर्णे । नागजीवने । सृद्दङ्गे । रङ्गे । सिंहले । रांगइ॰ भा॰ प्र॰ धातुविशेषे ॥ खुरकंमिश्रकंचापिद्विविधंवङ्गमुच्यते । उत्तमंखुरकंतत्र॰ मिश्रकन्त्वहितंमतम् ॥ पश्चाच्चरङ्गम् ॥ सीसके ॥ वङ्गति । वगिगतौ । पचाद्यच् ॥
वङ्गजम् । न॰ सिन्दूरे ॥ त्रि॰ वङ्गदेशजाते ॥
वङ्गनः । पुं॰ वार्त्ताकौ ॥
वङ्गशुल्वजम् । न॰ कांस्ये ॥
वङ्गसेनः ।
वङ्गसेनकः ।) पुं॰ वकद्रुमे । अगस्तिवृक्षे । मुनिद्रुमे ॥ अस्यपुष्पगुणाः । वासकस्यचपुष्पाणिवङ्गसेनस्यचैवहि । कटुपाकानितिक्तानिकासक्षयकराणिच ॥
वङ्गला । स्त्री॰ रागिणीविशेषे ॥
वङ्गारिः । पुं॰ हरिताले ॥
वङ्गालः । पुं॰ भैरवरागपुत्रे ॥
वङ्गाली । स्त्री॰ भैरवरागस्यरागिण्याम् ॥
वचः । पुं॰ कीरे । शुकपक्षिणि ॥ वक्ति । वचपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥
वचक्नुः । पुं॰ विप्रे । ब्राह्मणे ॥ ऋषिविशेषे ॥ त्रि॰ वावदूके ॥ वक्ति । वच॰ । सृयुगचिभ्योन्युजागूजक्नुचवचेष्टक्नुच् ॥
वचण्डा । स्त्री॰ वरिण्डार्थे ॥
वचण्डी । स्त्री॰ शारिकायाम् ॥ वर्त्तौ ॥ शस्त्रप्रभेदे । छुरिकायाम् ॥
वचनम् । न॰ दूराणाम् । उक्तौ । वाचि । भाषणे ॥ श्रुतिमात्रात्सुधातुल्यंसर्वकालसुखावहम् । सत्यंसारंहितकरंवचनंश्रेष्ठमीप्सितम् ॥ वचेर्भावेल्युट् उच्यतेऽनेनवा ॥ शुण्ठ्याम् ॥ वाचोवृत्तौ ॥
वचनग्राही । त्रि॰ अवचनेस्थिते ॥
वचनीयः । त्रि॰ वक्तव्ये ॥ वचेरनीयर् ॥

वचनीयता । स्त्री० निंदायाम् । लोकापवादे ॥ भावेतल् ॥

वचनेस्थित : । त्रि० विधेये । विनयग्राहिणि । आश्रवे । प्रवृत्तिनिवृत्त्योर्विधातुंशक्ये ॥ वचनेतिष्ठतिस्म । ष्ठा० । गत्यर्थेतिक्त : । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

वचनोपक्रम : । पुं० वाक्यारम्भे । उपन्यासे ॥

वचर : । पुं० कुक्कुटे ॥ शठे ॥

वचलु : । पुं० वैरिणि ॥ शत्रौ ॥

वच : । न० वाक्ये । वाचि । वचने ॥ वच० । सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुन् ॥

वचसाम्पति : । पुं० सुरगुरौ । वृहस्पतौ ॥

वचा । स्त्री० शारिकायाम् ॥ उग्रगन्धौषधौ । षड्ग्रन्थायाम् । गोलोम्याम् । शतपर्विकायाम् । अस्या गुणायथा । वचोग्रगन्धाकटुकातिक्तोष्णावान्तिवह्निकृत् । विवन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी ॥ अपस्मारकफोन्मादभूतजन्त्वनिलान्हरेत् ॥ अपिच । अह्निर्वापयसाज्येनमासमेकंतुसेविता । वचाकुर्यान्नरंप्राज्ञंश्रुतिधारणसंयुतम् ॥ चन्द्रसूर्यग्रहेपीतंपलमेकंपयोन्वितम् । वचायास्तत्क्षणंकुर्यान्महाप्रज्ञान्वितंनरम् ॥ अथवचाभेदा : । पारसीकवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसाहैमवत्युदितातद्वच्छ्रूमंहन्तिविशेषत : ॥ अथमहाभरीवचा॰यस्या : कुलञ्जन॰इतिभाषायांनामान्तरम् । सुगन्धाप्युग्रगन्धाचविशेषात्कफकासनुत् । सुस्वरत्वकरीरुच्याहृत्कण्ठमुखशोधनी ॥ अपरासुगन्धास्थूलग्रन्थिर्यस्यालोकेमहाभरावृतिनाम । स्थूलग्रन्थि : सुगन्धान्याततोहीनगुणास्मृता ॥ द्वीपांतरवचा॰ याचोपचीनीतिनाम्नालोकेविख्याता । द्वीपान्तरवचाकट्वीतिक्तोष्णावह्निदीप्तिकृत् । विवन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी ॥ वातव्याधिमपस्मारमुन्मादंतनुवेदनाम्व्यपोहतिविशेषणफिरङ्गामयमुद्धतम् ॥ वक्ति । वचेरन्तर्भावितण्यर्थात्पचाद्यच् । टाप् ।

वचोग्रह : । पुं० कर्णे ॥

वचोहर : । त्रि० दूते ॥ वचोहरति । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

वज्र : । पुं० श्रीकृष्णस्यप्रपौत्रे ॥ अनिरुद्धात्सुभद्रायांवज्रोनामनृपोभवत् इतिगारुडे १४४ऽध्याय : ॥ विष्कम्भादिषुपञ्चदशेयोगे ॥ अत्रजातस्यफलंयथा । गुणीगुणज्ञोवलवान्महौजा : सद्रत्नवस्त्रादिपरीक्षक : स्यात् । वज्राभिधानेयदि

चेत्प्रसूतोवज्रोपमः स्याद्रिपुक्षा
मिनीनाम्॥ कोकिलाक्षवृक्षे॥
श्वेतकुशे॥ सिंहुण्डवृक्षे॥ न॰
बालके॥ धात्याम्॥ काञ्जिके
॥ वज्रपुष्पे॥ लोहविशेषे॥ सच
बहुविधोयथा। नीलपिण्डम्॰
अरुणाभम्॰ मोरकम्॰ नागकेश
रम्॰ तित्तिराङ्गम्॰ स्वर्णवज्रम्
॰शैवालवज्रम्॰शोणवज्रम्॰ रोहि
णीकाङ्कोलम्॰ग्रन्थिवज्रकम्॰ मद
नाख्यमित्यादि एतेषांनामानुरूपं
चिह्नमितिपुराणम्॥ अभ्रविशेषे॥
अस्योत्पत्त्यादिर्यथा। पुरावधायवृ
त्रस्यवज्रिणावज्रमुद्धृतम्। विस्फु
लिङ्गास्ततस्तस्यगगनेपरिसर्पिताः
॥ तेनिपेतुर्घनध्वानाच्छिखरेषुम
हीभृताम्। तेभ्यएवसमुत्पन्नंतत्
तद्गिरिषुचाभ्रकम्। तद्वज्रंवज्रजा
तत्वादभ्रमभ्ररवोद्भवात्। गगना
त्स्खलितंयस्माद्गगनञ्चततोमत
म्॥ पिनाकंदर्दुरंनागंवज्रंचेति
चतुर्विधम्। वज्रन्तुवज्रवत्तिष्ठेत्
तन्नाग्नौविकृतिंभजेत्॥ सर्वाभ्रे
षुवरंवज्रंव्याधिवार्द्धक्यमृत्युहृत्।
पुं॰ न॰ इन्द्रास्त्रविशेषे। ह्लादि
न्याम्। कुलिशे। भिदुरे। पवौ
। शतकोटौ। स्वरौ। शम्बे। दम्भो
लौ। अशनौ। दधीचेरस्थिसम्भवे
ऽस्त्रे। आयुधानांमध्ये भगवतोवि

भूतौ। वज्रधारकविधिर्यथामुनेः
कल्याणमिच्छञ्जैमिनेरपिकीर्त्त
नात्॥ विद्युदग्निभयंनास्तिपठि
तेचगृहोदरे। लिखितेचगृहद्वारे॰
इतिवापाठः॥ जैमिनिश्चसुमन्तु
श्चवैशम्पायनएवच। पुलस्त्यः पु
लहश्चैवपञ्चैतेवज्रवारकाः॥ रत्न
विशेषे। अभेद्ये। हीरके। हीरा॰
इ॰ भा॰ प्र॰ अस्यविशेषोयथा।
स्वच्छंविद्युत्प्रभंस्निग्धंसौन्दर्यंल
घुलेखनम्। षडारंतीक्ष्णधारञ्च
सुशाम्पारंश्रियंदिशेत्। भस्मा
भंकाकपादस्थरेखाक्रान्तञ्चवर्त्तुल
म्। आधारमलिनंविन्दुसन्त्रासे
स्फुटितंतथा॥ नीलाभंचिपिटं
रूक्षंतद्वज्रंदोषलंत्यजेत्॥ वज्रस्य
चतुर्वर्णलक्षणंयथा। श्वेतताम्रोद्ध
तपीतमेचकतयाछायाश्चतस्रःक्रमा
द्विप्रादित्वमिहास्यसत्सुमनसःशं
संतिसत्यंततः। स्फीतांकीर्त्तिम
नुत्तमांश्रियमिदंदत्तेयथासन्धृतं
मर्त्यानामयथायथंतुकुलिशंपथ्यं
हितंजायते॥ तस्यपरीक्षायथा
। यत्पाषाणतलेनिकाशनिकरैर्नोद्
घृष्यतेनिष्ठुरैर्यच्चान्योपलकोटिमुद्गर
मुखैर्लेखान्नयात्याहतम्। यच्चा
न्यंनिजलीलयैवदलयेद्वज्रंयावा
भिद्यतेतज्जात्यंकुलिशंवदन्तिकुश
लाः श्लाघ्यंमहार्घ्यंस्तुतत्॥ तस्य

वर्णगुणौयथा । विप्र : सोपिरसाय
नेषुबलवानष्टाङ्गसिद्धिप्रदोराजन्य
स्तुनृणांवलीपलितजिन्मृत्युंजयेद्
द्रुसा । द्रव्याकर्षणसिद्धिदस्तुसुत
रांवैश्योऽथशूद्रोभवेत्सर्वव्याधिहर
स्तदेषकथितोवज्रस्यवर्णोगुणः॥ अ
पिच । वज्रस्यनामलक्षणगुणायथा
। हीरक : पुंसिवज्रोस्त्रीचन्द्रोम
णिवरश्चस :। सतुश्वेत : स्मृतो
विप्रोलोहित : क्षत्रियोमत : ॥
पीतोवैश्यो ऽसित : शूद्रश्चतुर्वर्णा
त्मकश्चस :। रसायनेमतोविप्र :
सर्वसिद्धिप्रदायक : । क्षत्रियोव्या
धिविध्वंसीजरामृत्युहरः पर : ।
वैश्योधनप्रद : प्रोक्तस्तथादेहस्यदा
र्ढ्यकृत् ॥ शूद्रोनाशयतिव्याधीन्
वयस्तम्भंकरोतिच । पुंस्त्रीनपुंस
कास्तेतेलक्षणीयास्वलक्षणै : ॥ सु
वृत्ता : फलसम्पूर्णास्तेजोयुक्ताबृह
त्तरा :। पुरुषास्तेसमाख्यातारेखा
बिन्दुविवर्जिता : ॥ रेखाबिन्दु
समायुक्ता : षडस्रास्तेस्त्रिय : स्मृ
ता :। षडस्रा : षट्कोणा : ॥
त्रिकोणाश्चसुदीर्घास्तेविज्ञेयान
पुंसका : ॥ तेषिस्यु : पुरुषा :
श्रेष्ठारसबन्धनकारिण : । स्त्रिय :
कुर्वन्तिकायस्यकांतिंस्त्रीणांसुख
प्रदा : ॥ नपुंसकास्त्ववीर्या : स्यु
रकामा : सत्ववर्जिता: । स्त्रिय:

वज्र :

स्त्रीभ्य : प्रदातव्या : क्लीबा : क्लीबे
षुयोजयेत् । सर्वेभ्य:सर्वदादेया:
पुरुषावीर्यवर्द्धना : ॥ अशुद्धंकुरु-
तेवज्रंकुष्ठंपार्श्वव्यथांतथा । पा
ण्डुतापंगुरुत्वञ्चतस्मात्संशोध्य
मारयेत् ॥ शोधनविधिस्तु। कुलत्थ
कोद्रवक्काथेदोलायन्त्रेविपाचयेत्
। व्याघ्रीकन्दगतंवज्रं त्रिदिनंतद्वि
शुध्यति ॥ व्याघ्रीकण्टकारिका ।
अन्य : शोधनविधिर्यथा गृहीत्वा
ऽशुभंवज्रं व्याघ्रीकन्दोदरेक्षिपे
त् । महिषीविष्ठयालिप्त्वाकरी
षाग्नौविपाचयेत्॥ त्रियामायांचतु
र्यामंयामिन्यन्तेश्वमूत्रके । सेचये
त्पाचयेदेवंसप्तरात्रेणशुद्ध्यति ॥
अथास्यमारणविधि: ॥ हिङ्गुसैन्ध
वसंयुक्तेक्षिपेत् क्काथेकुलत्थजे ।
तप्तंतप्तंपुनर्वज्रंभवेत्भस्मत्रिसप्त
धा ॥ अन्योमारणप्रकारोयथा ।
मेषशृङ्गंभुजङ्गास्थिकूर्मपृष्ठाम्लवेत
सम् । शशदन्तंसमंपिष्ट्वावज्रीक्षीरे
णगोलकम् ॥ कृत्वातन्मध्यगंवज्रं
म्रियतेध्मातमेवहि ॥ मारितस्य
वज्रस्यगुणायथा । आयु : पुष्टिंब
लंवीर्यंवर्णंसौख्यंकरोतिच । से
वितंसर्वरोगघ्नंमृतंवज्रंनसंशय :
॥ शेषरत्नानांशोधनमारणविधि :
॥ वज्रवत्सर्वरत्नानिशोधयेन्मारये
त्तथा । शुद्धानांमारितानाञ्च

तेषांस्तृण गुणानपि ॥ मणयोवीर्य्यतः
शीतामधुरास्तुवरारसाः । षष्ट्यु
ष्यालेखनाश्चापि सारकाविषहार
काः ॥ धारणात्तेतुमङ्गल्याग्रह
दुष्टिहराश्चपि ॥ वज्रगणानांलक्ष्मो
त्पत्तिपरीक्षामूल्यानिचपद्मान्यत्र
युक्तिकल्पतरुप्रभृतिषु ॥ मणिवेध
केरत्नविशेषे । मणिवेधकसूच्याम्
॥ वजतिगच्छतिपर्वतादौ । वजग
तौ । ऋज्रेन्द्रेतिरन् ॥ सगणे • ॥८०॥

वज्रकम् । न० वज्रक्षारे ॥ दुग्धपाच
णे ॥ वज्रकंदुग्धपाचनमिति हारा
वली ॥

वज्रकङ्कट : । पुं० हनुमति ॥

वज्रकण्टक : । पुं० कोकिलाक्षवृक्षे ॥
स्नुहीवृक्षे ॥

वज्रकण्टकशाल्मली । स्त्री० नरकविशे
षे ॥

वज्रकन्द : । पुं० वज्रकर्णे । सकरक
न्द इ० भा० प्र० ॥

वज्रकन्दा । स्त्री० स्नुह्यां ॥

वज्रकपाली । पुं० बुद्धविशेषे ।
हेरुके ॥

वज्रकालिका । स्त्री० मायादेव्याम् ॥

वज्रकूट: । पुं० प्लक्षद्वीपस्थाद्रिप्रभेदे ॥

वज्रकेतु : । पुं० नरकराजे ॥

वज्रक्षारम् । न० क्षारभेदे । वज्रके
धूमोत्थे । क्षारश्रेष्ठे ॥

वज्रचर्म्मा । पुं० खड्गिनि । गण्डके

वज्रजित् । पुं० गरुडे ॥

वज्रज्वाला । स्त्री० वज्राग्नौ ॥

वज्रटीक : । पुं० बुद्धविशेषे । चक्रसं
वरे । वज्रकपालिनि ।

वज्रतुण्ड : पुं० गणेशे ॥ गरुडे
गृध्रे । मशके ॥

वज्रदन्त : । पुं० शूकरे ॥ मूषिके ॥

वज्रदशन : । पुं० मूषिके ॥

वज्रद्रु : । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥ वज्रना
माद्रु : ॥

वज्रद्रुम : । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥

वज्रधर : । पुं० इन्द्रे ॥ जिनविशे
षे ॥

वज्रध्वनि : । पुं० वज्रनिष्पेषे ॥

वज्रनिर्घोष : । पुं० अशनिशब्दे ॥
वज्रस्यनिर्घोष : ॥

वज्रनिष्पेष : । पुं० स्फूर्जथौ । व
ज्रनिर्घोषे ॥ निष्पेषणम् । पिष्लृ
सञ्चूर्णने । घञ् । इदुदुपधस्येति
ष : ॥ निष्पेषशब्दस्तदुत्थशब्दपर:
। सङ्घट्टमात्रपरइत्यन्ये । वज्रस्य
निष्पेष : ॥

वज्रपञ्जर : । पुं० याचायोगान्तरे ॥
यथा । उच्चमूलत्रिकोणे शुभभवनेषु
शनैश्चर: । वज्रपञ्जरयोगोयंहन्ति
क्रूरानरीन्प्रति ॥

वज्रपाणि : । पुं० पुरन्दरे । इन्द्रे ॥
वज्रंपाणौयस्यस : ॥

वज्रपुष्पम् । न० तिलपुष्पे ॥ वज्र

भिवपुष्पं ॥

वज्रपुष्पा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

वज्रबाहुः । पुं॰ इन्द्रे ॥

वज्रमूली । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

वज्ररथः । पुं॰ क्षत्रिये ॥

वज्ररदः । पुं॰ शूकरे ॥

वज्रलेपः । पुं॰ कल्कविशेषे ॥ स चोक्तो वाराह्यां यथा । आमं तिन्दुकमामं कपित्थकं पुष्पमपि च शाल्मल्याः । बीजानि शल्लकीनां धन्वनकल्कस्त्वचा चेति ॥ एतैः सलिलद्रोणः क्वाथयितव्योऽष्टभागशेषश्च । अवतार्योऽस्य च कल्को द्रव्यैरेतैः समनुयोज्यः ॥ श्रीवासकरसगुग्गुलुभल्लातककुन्दुरूकसर्जरसैः । अतसीबिल्वैश्च युतः कल्कोऽयं वज्रलेपाख्यः ॥ ३ ॥ अस्य गुणानाह । प्रासादहर्म्यवलभीलिङ्गप्रतिमासु कुड्यकूपेषु । सन्तप्तो दातव्यो वर्षसहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥ अन्यमप्याह । लाक्षाकुन्दुरुगुग्गुलुगृहधूमकपित्थबिल्वमध्यानि । नागफलनिम्बतिन्दुकमदनफलमधुकमञ्जिष्ठाः ॥ सर्जरससालकानि चेति कल्कः कृतो द्वितीयोऽयम् । वज्राख्यः प्रथमगुणैरयमपि तेष्वेव कार्येषु ॥ ६ ॥ अपि च । गोमहिषाजविषाणैः खररोम्णां महिषचर्मगव्यैश्च । निम्बकपित्थरसैः सह वज्रतरो नाम कल्को न्यः ॥ ७ ॥ अपि च । अष्टौ सीसकभागाः कांस्यस्य द्वौ तु रीतिकाभागः । मयकथितो योगोऽयं विज्ञेयो वज्रसङ्घातः ॥ ८ ॥ इति ॥

वज्रवल्ली । स्त्री॰ अस्थिसंहारलतायाम् ॥

वज्रवारकः । पुं॰ जैमिन्यादौ ॥ यथा । जैमिनिश्च सुमन्तुश्च वैशम्पायन एव च । पुलस्त्यः पुलहश्चैव पञ्चैते वज्रवारकाः ॥

वज्रवाराही । स्त्री॰ मायादेव्याम् । मारीच्याम् । त्रिमुखायाम् ॥

वज्रबीजकः । पुं॰ लताकरञ्जे ॥

वज्रवृक्षः । पुं॰ सेहुण्डवृक्षे ॥

वज्रव्यूहः । पुं॰ वज्राकाररचनयाविधाव्यवस्थितबले ॥

वज्रशल्यः । पुं॰ शल्यकनामजन्तौ ॥

वज्रशृङ्खला । स्त्री॰ विद्यादेव्याम् ॥

वज्रसारः । त्रि॰ वज्रवत्कठिने ॥

वज्रसूर्य्यः । पुं॰ बुद्धविशेषे ॥

वज्रा । स्त्री॰ स्नुह्याम् । गुडूच्याम् । दुर्गायाम् ॥ वज्राङ्कुशकरी देवी वज्रा तेनोपगीयते इति देवीपुराणम् ॥

वज्राङ्गः । पुं॰ भुजङ्गमे ॥ त्रि॰ वज्रतुल्याङ्गयुक्ते ॥

वज्राङ्गी । स्त्री॰ अस्थिसंहारिणि । हाडजोडा इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ गवेधुकायाम् ॥

वज्राभः । पुं॰ दुग्धपाषाणे ॥ त्रि॰

वज्रसमानदीप्तिमिति ॥

वज्रायुधः । पुं० इन्द्रे ॥

वज्राशनिः । पुं० स्त्री० वज्रे ॥

वज्रासनम् । न० अष्टाङ्गयोगस्य तृतीयाङ्गविशेषे ॥ यथा । ऊर्वोः पादौ क्रमान्न्यस्य कृत्वा प्रत्यङ्मुखाङ्गुली । करौ निदध्यादाख्यातं वज्रासनमनुत्तममिति ॥

वज्रास्थिशृङ्खला । स्त्री० कोकिलावृक्षे ॥

वज्री । पुं० देवाधिपे । शक्रे ॥ वज्रोऽस्यास्ति अतइनिठनाविति इनिः । बुद्धे ॥

वज्री । स्त्री० स्नुहीप्रभेदे ॥

वञ्चकः । पुं० जम्बुके । शृगाले । गृहबभ्रौ ॥ त्रि० खले । धूर्त्ते । परप्रतारणस्वभावे । सुवर्णादिद्रव्यं गृहीत्वाऽपद्रव्यप्रर्पणेन वञ्चनशीले ॥ वञ्चयति । वञ्चु गतौ । णिजन्तः । ण्वुल् । वञ्चयतेर्वा । वञ्चु प्रलम्भने । आकुस्मीयः । ण्वुल् ॥

वञ्चथः । पुं० धूर्त्ते ॥ वञ्चति । वञ्चु० । शीङ्शपीत्यादिनाऽथप्रत्ययः ॥ कोकिले । वञ्चनायाम् ॥

वञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ शाठ्ये ॥ वञ्चु प्रलम्भने । ल्युट् ॥

वञ्चना । स्त्री० प्रतारणायाम् ॥ प्रमादे ॥ यथा । मन्यते स्म पिबतां विलोचनैः पक्ष्मपातमपि वञ्चनां मनः ॥ ११ सर्गे रघुः ॥ ३६ ॥

वञ्चनीयः । त्रि० प्रतारणीये ॥ वञ्चितुमर्हः । अर्हे कृत्यतृचश्चेति वञ्चेरनीयर् ॥

वञ्चितः । त्रि० प्रतारिते । विप्रलब्धे । वञ्चनाविशिष्टे ॥ वञ्च्यते स्म । वञ्च० । णिजन्तः । क्तः ॥

वञ्जुलः । पुं० तिनिशे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वानीरे । वेतसे ॥ वञ्च्यते । बाहुलकादुलोजस्त्वञ्च ॥ वञ्चति वा । वञ्च गतौ । बाहुलकादुलच् नुम्च ॥ दीर्घपत्रे वेतसे ॥ स्थलपद्मे ॥ पक्षिविशेषे ॥

वञ्जुलकः पुं० कर्णशालखगे ॥

वञ्जुलद्रुमः । पुं० अशोकवृक्षे ॥

वञ्जुलप्रियः । पुं० वानीरे । वेतसे ॥

वञ्जुला स्त्री० बहुक्षीरायां गवि ॥

वटः । पुं० वृक्षविशेषे । न्यग्रोधे । बहुपादे । पादरोहणे । यक्षावासे । अस्य गुणा० । वटः शीतो गुरुर्ग्राही कफपित्तव्रणापहः । वर्ण्यो विसर्पदाहघ्नः कषायो योनिदोषहृदिति ॥ कपर्दे । वराटके ॥ मौले । गुणे । रज्जौ ॥ भक्ष्ये । वडा० दृ० भा० प्र० ॥ साम्ये ॥ पिशाचविशेषे ॥ पश्चवफम् ॥ वटति । वट वेष्टने । अच् ॥

वटक : । पुं० तोलके । पिष्टकप्रभेदे । वडा० भल्ला० कु० भा० प्र० भक्ष्ये ॥ तस्यनिर्माणादिर्यथा । माषाणां पिष्टिकांयुक्तांलवणार्द्रकहिङ्गुभि : । कृत्वाविदध्याद्वटकांस्तांस्तैलेषुपचेच्छनै : ॥ विशुष्कावटकावल्या बृंहणावीर्यवर्द्धना : । वातामयहराःरुच्याविशेषादर्दितापहा : ॥ विबन्धभेदिन : श्लेष्मकारिणोत्यग्निपूजिता । सञ्चूर्णनिषिञ्चेत्तक्रे भृष्टंजीरकहिङ्गु च ॥ लवणंतत्रवटकान्सकलानपिमज्जयेत् । शुक्रलस्तत्रवटकोबलकृद्रोचनोगुरु : ॥ विबन्धहृद्दिदाहीचश्लेष्मल : पवनापह : । राज्यक्तयातिरोचन्यापाचन्यातांस्तुभक्षयेत् ॥ वटति । वट० । क्वुन् ॥

वटपत्र : । पुं० बर्बराप्रभेदे । सितार्जके । न० न्यग्रोधपर्णे ॥

वटपत्रा । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पवृक्षे ।

वटपत्री । स्त्री० मोहिन्याख्यलतायाम् । ऐरावत्याम् ॥ वटपत्रीकषायोष्णायोनिमूत्रगदापहा ॥

वटवासी । पुं० यक्षे ॥ त्रि० वटवृक्षवासकर्त्तरि ॥

वटाकर : । पुं० शुल्वे । रज्जौ । आकरोति । पचाद्यच् ॥ वटस्याकर : ॥

वटारका । स्त्री० रज्जौ ।

वटाबीक : । पुं० नामचौरे ॥

वटि : । स्त्री० उपजिह्विकायाम् ॥ वटिकायाम् ॥ वटति । वट० । सर्वधातुभ्यइन् ॥

वटिका । स्त्री० वट्याम् । मोदके गुटिकायाम् । पिण्डायाम् ॥ व्यञ्जनोपयोगिमाषादिद्रव्ये । बडी० इत्युभयोर्भाषायांप्रसिद्धि : अस्यानिर्माणविधिर्यथा । माषाणांपिष्टिकाहिङ्गुलवणार्द्रकसंयुता । तयाविरचितावस्त्रेवटिका : साधुशोषिता : ॥ तलितास्तप्ततैलाअथवासुप्रलेहिता : । वटकस्यगुणैर्युक्तास्तास्तव्यारुचिदाभृशम् ॥ कुष्माण्डकवटीज्ञेया पूर्वोक्तवटिकागुणा । विशेषात्पित्तरक्तघ्नीलघ्वीचकथिताबुधै : ॥ मुद्गानांवटिकातद्वद्रचितासाधितातथा । पथ्यारुच्यातथोलघ्वीमुद्गसूपगुणास्मृतेति ॥

वटितम् । न० शिलापिष्टमांसे ॥ त्रि० शिलापिष्टद्रव्ये ॥

वटी । स्त्री० वटिकायाम् ॥ वृक्षविशेषे । नदीवटे । यज्ञवृक्षे ॥ त्रि० रज्जौ । गुणे ॥ वटति । वट० । अच् ॥ वच्यतेवा ॥ खनोघचेतिघ : । गौरादि : । यथा । सिताचतुर्गुणादेयावटीषुद्विगुणोगुडइति ॥

वटु : । पुं० ब्रह्मचारिणि ॥ ब्राह्मणमाणवके ॥ बालके ॥ कुटन्नटवृक्षे ।

श्येनाके । वटति । वट० । अय
संतिसूत्रेणादु: ॥
वटुक: । पुं० बालके । माणवके ।
भैरवविशेषे ॥
वटुकरणम् । न० उपनयने ॥
वटेश्वरपुरम् । न० तीर्थविशेषे ॥
वठर: । पुं० मूर्खे । अम्बष्टे ॥ शब्द
कारे । वक्रे ॥ त्रि० शठे । मन्द
वक्ति । वच० । वचिमचिभ्यांकिच्च
त्यरष्टोन्तादेशश्च ॥
वडभी । स्त्री० मुदनी० गृहचूडा०
इ० गौ० दे० भा० प्र० । कुड्य
पुच्छादनार्थं दत्त वक्रकाष्ठे । गोपा
नस्याम् ॥ बलते । बलसंवरणे ।
बाहुलकादभच् । गौरादित्त्वान्
ङीष् । चन्द्रशालायाम् ॥ चन्द्र
शालाश्चवडभीस्यात्तांप्रासादमूर्द्धनी
तिश्रीधर: ॥
वडवा । स्त्री० द्विजयोषिति । ब्राह्म
ण्याम् । अश्वायाम् । घोटक्याम् ।
कुम्भदास्याम् ॥ नारीजात्यन्तरे ॥
बलंसामर्थ्यमतिशयितमस्या: । अ
न्येभ्योपीतिव: । डलयोरैकता ।
बलंवातिवा । आतोनुपेतिक: ॥ ब
लेनवजतिवा । अन्येभ्योपीतिड: ॥
वडवाकृत: । पुं० पञ्चदशदासान्तर्ग-
तदासविशेषे ॥ यथा । भक्तदासश्च
विज्ञेयस्तथैववडवाकृत: ॥ वडवा
दासीतल्लोभादङ्गीकृतदास्यइत्य
र्थ: ॥
वाडवाग्नि: । पुं० समुद्राग्नौ सलि
लेन्धने । वडवाग्नौ ॥
वडवादुग्धम् । न० अश्वाक्षीरे । अस्य
गुणा: ॥ रूक्षोष्णं वडवाक्षीरं बल्यं
शाखानिलापहम् । अम्लं पटु लघु
स्वादुसर्वमैकशफंतथा ॥
वडवानल: । पुं० और्वे । वाडवे ।
वडवाग्नौ ॥ वडवाया अनल: ।
आराधाधेयभावएवसम्बन्धस्तेनष-
ष्ठ्यर्थ: । पुराकिलऔर्वेणमुनिना ।
अयोनिजं पुत्रमिच्छताबक्षोमथितं
तत्रज्वालामय: पुरुषोजात: । सचस
मुद्रे वडवामुखेऽवस्थापितइतिपौरा
णिका: ॥
वडवामुख: । पुं० और्वे । अब्ध्यग्नौ ।
वडवानले ॥ न० पाताले ॥
वडवासुतौ । पुं० २ अश्विनीकुमार
यो: स्वर्वैद्ययो: ।
वडवाहृत: । पुं० वडवाकृते । दा
सविशेषे ॥ वडवागृहदासीतयाहृ
तस्तल्लोभेनतामुद्वाढुदासत्वं नप्र-
विष्ट: ॥
वडा । स्त्री० वटके ॥
वडिशम् । न० मत्स्यधरणार्थं वक्रलौ
हकण्टकविशेषे । मत्स्यवेधने ॥
वलिनोमत्स्यान्श्यति । शोतनू
करणे । आतोनुपेतिक: । डल
योरैकता ॥

वण्डिशी । स्त्री० वण्डिशे ॥

वड्ड : । त्रि० वृहति । वडा० वडी० वृ० भा० ॥ वलते , वलसंवरणे सञ्चरणे च । बहुलमन्यत्रापीतिर-क् । डलयोरैकत्वस्मरणाद्गत्वड: ॥

वण : । पुं० शब्दे ॥

वणिक्पथ : । पुं० हट्टे । आपणे ॥ स्थलवणिज्यायाम् ॥ स्थलजलादि नानावाणिज्यमितिकुल्लूकभट्ट : ॥

वणिक् । पुं० क्रयविक्रयकर्त्तरि । वाणिज्यकारके । वैदेहके । सार्थवाहे । नैगमे । पण्याजीवे । क्रयविक्रयिके ॥ करणान्तरे ॥ स्त्री० वणिज्यायाम् ॥ पणते । पण० । पणेरिज्यादेश्च : ॥

वणिज्या । स्त्री० विपणे ॥ न० वणिज : कर्मभावयो : ॥ दूतवणिग्भ्यांचेति : । माधवस्तु० वणिज्याशब्द: स्वभावात्स्त्रीलिङ्गोभावपरश्च प्रत्ययोमतुकर्मणीत्याह ॥ भाष्ये तु० वार्त्तिकमेवनास्ति ॥

वण्ट : । पुं० अंशे । भागे । वाण्टा० वृ० भा० ॥ दात्रमुष्टौ । वैण्टा० वृ० भा० ॥ अनूढपुरुषे ॥

वण्टक : । पुं० अंशे । भागे ॥ वण्टते । वटिविभाजने । कर्मणिघञ् । स्वार्थेक :

वण्टाल : । पुं० युद्धभेदे । शूरयुद्धे ॥ नौकायाम् ॥ खनित्रे ॥

वण्ठ : । पुं० अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० वृ० प० भा० प्र० वण्ठते । वठिएकचर्यायाम् । अच् ॥

वण्ठर : । पुं० स्थगिकायाम् ॥ रज्जौ कुक्कुरस्यलाङ्गूले ॥ करीरकोषे । तालस्यपल्लवे ॥ पयोधरे ॥ वण्ठरच् ॥

वण्ड : । पुं० अनावृतमेढ्रे । दुश्चर्म्मणि ॥ त्रि० हस्तादिवर्ज्जिते ॥ छिन्नलाङ्गूले ।वांडा० वृ० भा० प्र० ॥ छिन्नहस्त ॥ वनुते । वनुयाचने । वनतिवा । वनसम्भक्तौ । अमन्ताड्ड : ॥

वण्डा । स्त्री० पांशुलायाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

वत् । अ० सादृश्ये ॥ तेनतुल्यमित्यादिभिर्विहितोवतिप्रत्यय : । यस्तूपसर्गाद्वात्त्वर्थइतिविहित : सनगृह्यते ॥

वत । अ० आमन्त्रणे । सन्तोषे ॥ खेदे ॥ अनुकम्पे ॥ विस्मये ॥ वयतेस्त । वयगतौ । गत्यर्थेतिक्त : । नेटयलोप : ॥ वन्यतेस्तवा । वनुयाचने । क्त : अनुदात्तोपदेशेति-नलोप : ॥

वतंस: । पुं० कर्णपूरे । कर्णाभरणे ॥ शिरोभूषणे । शेखरे ॥ अवतंसपति० अवतंस्यतेऽनेनवा । तसि :

सौत्रोभूषार्थः । पचाद्यच् । हल श्चेतिघञ् वा । भागुरिमतेनाकारलोपः ॥

वतण्डः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

वतोका स्त्री॰ अवतोकायाम् । स्खलितगर्भायाम् ॥

वत्सः । पुं॰ पुत्रादौ । अमा॰ इ॰ भा॰ ॥ तर्णके । शकृत्करौ ॥ वदत्यभीष्टं मातरम् । वदव्यक्तायांवाचि॰ वदस्यैर्वा । वृतृवदीतिसः ॥ ऋषिविशेषे ॥ वर्षे ॥ न॰ । उरसि । वक्षसि ॥

वत्सकः । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ न॰पुष्पकासीसे ॥ संज्ञायांकन् ॥ अनुकम्पितेवत्से अनुकम्पितोवत्सः । अनुकम्पायामितिकः ॥

वत्सकबीजम् । न॰ इन्द्रयवे ।

वत्सकामा । स्त्री॰ वत्साभिलाषिण्यां गवि । वत्सलायाम् ॥ पुत्रादिकामनाविशिष्टायांनार्याम् ॥

वत्सतरः । पुं॰ दम्ये । वत्सभावमतीत्यद्वितीयंवयः प्राप्ते ॥ तनुर्वत्सः वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्वइति ष्टरच् ॥

वत्सतरी । स्त्री॰ वत्साभावमतीत्यद्वितीयंवयः प्राप्तायाम् । त्रिहायण्यां गवि ॥ तन्वीवत्सा । ष्टरच् । ङीष् ॥

वत्सनाभः । पुं॰ विषवृक्षविशेषे । स्मृते । उग्रे । महौषधे । मारणे । गारुडाबू॰ भा॰प्र॰ ॥ अस्यस्वरूपनिरूपणंयथा । सिन्धुवारसदृक्पत्रोवत्सनाभ्याकृतिस्तथा । यत्पार्श्वे नतरोर्वृद्धिर्वत्सनाभःसभाषित इति ॥ अस्यगुणाः । अतिमधुरत्वम्॰वातकफकण्ठरुक्सन्निपातनाशित्वम्॰पित्तसन्तापकारकत्वञ्चेतिराजनिर्घण्टः ॥ वत्सान्नाभ्यातिहिनस्ति । णभहिंसायाम् । कर्मण्यण् ॥ वत्सस्यनाभिरिवनाभिरस्येतिवा ॥

वत्सपः । पुं॰ वत्सचारकबालके ॥

वत्सपत्तनम् । न॰ भारतवर्षस्योत्तरे देशविशेषे । कौशाम्ब्याम् ॥

वत्सपालः । पुं॰ बलदेवे ॥ श्रीकृष्णे ॥ वत्सपे ॥

वत्सरः । पुं॰ द्वादशमासात्मकेकाले । संवत्सरे । अब्दे । हायने । शरदि । समायाम् । वर्षे ॥ सचसंवत्सरादिभेदेनपञ्चधाभवति । तथाहि । शकाब्दात्पञ्चभिः शेषात्समाद्यादिषुवत्सराः । सम्परीदनुपूर्वास्तथेदापूर्वकामताः ॥ अथषष्टिसंवत्सराणांगणना । माने गुरोरगभिदः परिवत्सराणांषष्टिः स्मृतामुनिवरैः प्रभवादिकानाम् । स्यादेकवत्सरमितिगुरुमध्यमेकराशिस्तुभोगमितिरेवसदातथाहि ॥

प्रभवो • विभवः • शुक्ल, प्रमोदो •
थ • प्रजापतिः । अङ्गिराः श्रीमु
खो • भावो • युवा • धातेश्वराभिधौ ॥
बहुधान्यः प्रमाथीच • विक्रमो • वृ-
षसंज्ञकः । चित्रभानुः सुभानुश्च • -
तारणः पार्थिवो • व्ययः सर्वजि
त् • सर्वधारीच • विरोधी • विकृतस्त
तः । खर • नन्दनसंज्ञौच • विज-
यो • जय • मन्मथौ ॥ दुर्मुखस्तदनु
प्रोक्तो • हेमलम्बकसंज्ञकः । विल
म्बाख्यो • विकारी • स्याच् • छर्वरी-
प्लवसंज्ञकौ ॥ उक्तः शुभकृतस्तस्माद
ब्दः शोभनकृत्स्मृतः । क्रोधी • -
• विश्वावसुश्चैयो • वत्सरोऽथपराभ
वः । प्लवङ्गः कीलकाख्यो • थसौ
म्यः साधारणाह्वयः ततोविरो
धकृन्नामा • परिधावि • प्रमाथिनौ ॥
आनन्दो • राक्षसः प्रोक्तो • ऽनलः
पिङ्गलसंज्ञकः । कालयुक्ताख्यसि
द्धार्थौ • रौद्रो • दुर्मतिदुन्दुभी । रु
धिरोद्गारिरक्ताक्षौ • क्रोधनः • क्षयक्र
न्मतः । वत्सराणांगुरोर्मानेषष्टि
रियमुदाहृता ॥ वत्सरानयनंय-
था । नगैर्नखैः सन्निहतोद्विधाश
कः सखचिशक्रोद्धयमाङ्गभाजि-
तः । गताः सतत्त्वशकोभपङ्क्ति
तोऽवशेषकैश्च : प्रभवादिवत्स-
राः । अत्र • आद्यातुविंशतिर्ब्राह्मी
द्वितीयावैष्णवीस्मृताद्वतीयारुद्रदै

वत्याश्रेष्ठामध्याधमाभवेत् । वसन्त्य
स्मिन्नयनर्त्तुमासपक्षादयः । वस
निवासे । वसेश्चेतिसरप्रत्ययः ।
सस्यार्धधातुकइतिसस्यतः ॥

वत्सरान्तकः । पुं • फाल्गुनेमासि ॥

वत्सलः । पुं • शृङ्गारादिरसान्तर्गत-
रसविशेषे । वात्सल्ये । तृणा-
ग्नौ । त्रि • स्नेहयुक्ते । स्निग्धे । व
त्सेपुत्रादिस्नेहपात्रेऽभिलाषोऽस्या-
स्ति । वत्सांसाभ्यांकामबले • इति
लच् ॥

वत्सला । स्त्री • वत्सकामायांधेनौ ।

वत्सशालम् । न •)
वत्सशाला । स्त्री •) वत्सानांगृहे ॥

वत्सानांशाला पुं • । विभाषासेनेति • प
क्षेक्लीबता ॥ त्रि • वत्सशालोत्प-
न्ने ॥ वत्सशालेजातः । जातार्थ
स्यबालुक् ॥ पक्षेपि • वात्सशा-
लोपि ;

वत्सा । स्त्री • पुत्र्याम् ॥ वयसिप्रथ-
मइतिङीपंबाधित्वा • अजादित्वा
ट्टप् ।

वत्साक्षी । स्त्री • गोडुम्बायाम् । चि
त्रायाम् ॥

वत्सादनः । पुं • वृके ॥

वत्सादनी । स्त्री • छिन्नरुहायाम् ।
गुडूच्याम् । वत्सैरद्यते । अद • ।
ल्युट् ॥

वदः । त्रि • वक्तरि ॥ वदति । वद-

व्यक्तायांवचि । पचाद्यच् ॥

वदनम् । न० आनने । मुखे । वद्यतेऽनेन । वद० । करणेल्युट् ॥

वदनासव : । पुं० अधरमधुनि । वक्त्रासवे ॥ वदनस्यआसव: ॥

वदन्ति : ।) स्त्री० कथायाम् ॥
वदन्ती ।)

वदन्य : । त्रि० वदान्ये ॥

वदान्य : । त्रि० अत्युदारे । दानशौण्डे । वहुप्रदे ॥ मांयाचस्वेतिवदति । वद० । वदेरान्य: ॥ चारुवादिनि । प्रियवादिनि ॥

वदामम् । न० फलविशेषे । मुकूले । वातवैरिणि । वातादे ॥

वदाल: । पुं० पाठीनमत्स्ये वोत्रालि०इ०गौ०दे०भा०प्रा० ॥

वदावद : । त्रि० वक्तरि ॥ वदति । वद० । पचाद्यचि०चरिचलीतिद्वित्वादि ॥

वदि । अ० कृष्णपक्षे ॥

वध : । पुं० हिंसने ॥ हिंसायाम् ॥

वधुका । स्त्री० वध्वाम् ॥

वधू : । स्त्री० स्नुषायाम् । ब्रह्म०इ०भा०प्रसिद्धे ॥ वहति०उह्यतेवा । वहप्रापणे । वहेर्धश्च्यू : ॥ शारिवौषधौ ॥ शठ्याम् ॥ नवोढायाम् ॥ भार्यायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ अङ्गनायाम् ॥

वधूजन : । पुं० योषिति ॥

वधूट : । पुं० यौवने ॥

वधूटशयनम् । न० गवाक्षे ॥

वधूटी । स्त्री० स्वल्पवध्वाम् ॥ स्नुषायाम् ॥ सुवासिन्याम् ॥ युवती ॥ वयस्यचरमइतिङीप् ॥

वधूतसवप्रसव : । पुं० रक्तास्लाने ॥

वध्रम् । न० चर्मरज्जौ ॥ वध्यतेऽनेन । वधेरौणादिक : ष्ट्रन् ॥

वध्रि : । स्त्री० वध्रे ॥

वध्री । स्त्री० वध्रे ॥ षित्त्वान्ङीष् । चर्मा : पट्टवध्रिका : पट्टेतिभाष्यम् ॥

वनम् । न० नीरे । जले ॥ निवासे ॥ आलये ॥ प्रस्रवणे ॥ कानने । स्वत : सिद्धवृक्षसमूहे । गहने । वना०इ०भा० ॥ प्रवासे ॥ वन्यते० सम्भज्यते०सेव्यते०याच्यतेवा वनसम्भक्तौ०वनुयाचनेवा । हलश्चेति कर्म्मणिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव: ॥ कर्त्तरिपचाद्यच्चा ॥ त्रि०वननीये ॥ सम्भजनीये ॥

वनकदली । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

वनकन्द : । पुं० सितशूरणे ॥ धरणीकन्दे ॥

वनकार्पासी । स्त्री० त्रिपर्णायाम् । भारद्वाज्याम् । वनकपास० इ० भा० ॥

वनकुलत्थ : । पुं० कुलत्थायाम् ॥

वनकोद्रव : । पुं० उद्दाले ॥

वनकोलि: । पुं॰ वनजबदर्याम् । कर्कन्धिकायाम् ॥

वनगौ: । पुं॰ स्त्री॰ गवये ॥

वनगोचर: । पुं॰ नारायणे ॥ वनं जलं गोचरो निवासस्थानं यस्य स: ॥ व्याधे ॥

वनचन्दनम् । न॰ अगुरुणि । देवदारुणि ॥

वनचन्द्रिका । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

वनचम्पक: । पुं॰ वनदीपे । हेमाङ्गे ॥

वनचर: । पुं॰ किराते ॥ वनमृगे ॥ वने चरति । चर॰ । चरेष्ट: ॥

वनच्छाग: । पुं॰ वनच्छगले । एडकौ । शिशुवाह्यके ॥ शूकरे ॥

वनज: । पुं॰ मुस्तके ॥ स्तम्बेरमे ॥ वनशूरणे । अम्बुजे । त्रि॰ वनोत्पन्ने ॥ वने जायते । जनी॰ । ड: ॥

वनजा । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥ वनकार्पास्याम् ॥ वन्योपोदक्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥ मिश्रेयायाम् ॥ ऐन्द्रे । वनार्द्रकायाम् ॥

वनजायतेक्षण: त्रि॰ पद्मलोचने ॥

वनजीर: । पुं॰ सूक्ष्मपत्रे । अरण्यजीरे ॥

वनतिक्त: । पुं॰ रोहितकद्रुमे ॥

वनतिक्ता । स्त्री॰ वनतिक्तिकायाम् ॥

वनतिक्तिका । स्त्री॰ पाठायाम् ॥ हरीतक्यां ॥

वनद: । पुं॰ घने । मेघे ॥ वनं जलं ददाति । डुदाञ्॰ । क: ॥ त्रि॰ वनदातरि ॥

वनदमन: । पुं॰ अरण्यदमने ॥

वनदीप: । पुं॰ वनचम्पके ॥

वनधेनु: । स्त्री॰ गवय्यां ॥

वननीय: । त्रि॰ सम्भजनीये ॥

वनपल्लव: । पुं॰ शोभाञ्जनवृक्षे ॥ अरण्यजपत्रे ॥

वनपांशुल: । पुं॰ व्याधे ॥

वनपिप्पली । स्त्री॰ क्षुद्रपिप्पल्याम् ॥

वनपुष्पा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

वनपूरक: । पुं॰ वनबीजपूरे ॥

वनप्रिय: । पुं॰ परभृते । कोकिले ॥ न॰ त्वचे । गुडत्वचि ॥ त्रि॰ अरण्यप्रियमात्रे ॥

वनभुक् । पुं॰ ऋषभौषधे ॥

वनमक्षिका । स्त्री॰ दंशे ॥ वनस्थमक्षिका ॥

वनमल्लिका ।) स्त्री॰ वनोद्भवमल्लिकायाम् ॥
वनमल्ली ।)

वनमाला । स्त्री॰ श्रीकृष्णस्रजि सपल्लवपुष्पग्रथितायामाजानुलम्बिन्यां स्रजि । तस्या: स्वरूपं यथा । आजानुलम्बिनीमालासर्वर्तुकुसुमोज्ज्वला । मध्ये स्थूलकदम्बाढ्यावन

मालेतिकीर्त्तिता ॥ वनपुष्पस्र जि ॥

वनमाली । पुं॰ हरौ । श्रीकृष्णे ॥ वनं वनपुष्पं तन्मालाऽस्येति॰ वनमाली । व्रीह्यादित्वादिनिः । सपल्लवपुष्पग्रथितास्रक् वनमालेत्यन्ये ॥ आपादपद्मं या माला वनमालेति सामतेति तु कलिङ्गः । साऽस्त्यस्येति वा ॥ वनं मलितुं शीलमस्येति वा । मलधारणे । सुपीति णिनिः । यद्वा भूतलस्य रूपं वैजयन्त्याख्यां वनमालां वहन् वनमाली । वनमालापरिच्छिन्नं धन्याः पश्यन्ति ते मुखमिति हरिवंशोक्तिः ॥

वनमालिनी । स्त्री॰ वाराह्याम् ॥ द्वारकापुर्य्याम् ॥

वनमुक् । पुं॰ जलदे । मेघे ॥ वनं नीरमुञ्चति मुच्लृ॰ । क्विप् ॥

वनमुद्ग : । पुं॰ मकुष्ठके ॥

वनमुद्गा । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

वनमूर्द्धजा । स्त्री॰ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

वनमेथिका । स्त्री॰ मेथिकाप्रभेदे ॥

वनमोचा । स्त्री॰ काष्ठकदल्याम् ॥

वनर : । पुं॰ वानरे ॥

वनराज : । पुं॰ मृगेन्द्रे ॥ वनस्य राजनि ॥

वनराजक : । पुं॰ सिंहे ॥

वनराजि : । स्त्री॰ वनवृक्षाणां पङ्क्तौ ॥

वनरुहम् । न॰ पद्मे ॥ वने रोहति । रुह॰ । इगुपधेति कः ॥

वनलक्ष्मी : । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

वनवर्व्वर : । पुं॰ कृष्णार्जके ॥

वनवर्व्वरिका । स्त्री॰ अरण्यजवर्व्वर्याम् । सुप्रसन्नके । विषघ्ने । सूक्ष्मपत्रके । निद्रालौ ॥

वनवल्लरी । स्त्री॰ निःश्रेणिकातृणे ॥

वनवह्नि : । पुं॰ दवानले ॥

वनवासन : । पुं॰ गन्धोतौ । खट्टाशे ॥

वनवासी । पुं॰ नीलमहिषकन्दे । शाल्मलिकन्दे ॥ पाटल्याम् । मुष्ककवृक्षे ॥ शृङ्ग्याम् । ऋषभौषधे ॥ शूकरकन्दे । वाराहीकन्दे ॥ त्रि॰ वनवासकर्त्तरि ॥

वनबीज : ।
वनबीजक : ।
वनबीजपूरक : । } पुं॰ मातुलुङ्गिकायाम् ॥ अरण्यजातबीजपूरे । मत्स्यम्लायाम् ॥

वनवृन्ताकी । स्त्री॰ वृहत्याम् ॥

वनव्रीहि : । पुं॰ नीवारे ॥

वनशूकरी । स्त्री॰ शूकशिम्ब्याम् ॥ अरण्यवाराह्याम् ॥

वनशूरण : । पुं॰ वनोद्भवोले । सितशूरणे । वनकन्दे ॥

वनशृङ्गाट : । पुं॰ गोक्षुरके ॥ वनस्य शृङ्गाटइव ॥

वनशृङ्गाटक : । पुं॰ गोक्षुरके ॥

वनशोभनम् । न० पद्मे ॥ त्रि० वनस्यशोभाकरे ॥
वनश्वा । पुं० गन्धमार्जारे ॥ वृकी । गोमायौ ॥ व्याघ्रे ॥
वनसङ्कट : । पुं० मसूरे ॥
वनसद् । त्रि० वनेचरे ॥
वनसमूह : । पुं० वन्यायाम् ॥ वनानांसमूह : ॥
वनसरोजिनी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥
वनस्थ : । पुं० मृगे ॥ त्रि० वनवासिनि ॥
वनस्था । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥
वनस्पति : । पुं० द्रुममात्रे ॥ विना पुष्पंफलशालिनिवृक्षे ॥ अपुष्पाफलवन्तोये तेवनस्पतय : स्मृताइति मनु : ॥ श्योनीवृक्षे । नन्दीवृक्षे ॥ वनस्पति: । पारस्करादित्वात् सुट् ॥ वटे ॥
वनहरिद्रा । स्त्री० काननोत्पन्नहरिद्रायाम् । शोलिकायाम् ॥
वनहास : । पुं० अश्ववाले । काशतृणे ॥ कुन्दवृक्षे ॥
वनहासक : । पुं० काशतृणे ॥
वनाखु : । पुं० शशके ॥
वनाखुक : । पुं० मुद्गे ॥
वनाज : । पुं० वनच्छागे । तुम्बिके ॥
वनाटु : । पुं० स्त्री० वर्वणायाम् । नीलमक्षिकायाम् ॥

वनाधिवासी । त्रि० वनस्थे ॥ वनमधिवसतितच्छील : । णिनि : ॥
वनामल : । पुं० करमर्दे । कृष्णपाकफले ॥
वनाम्र : । पुं० कोषाम्रे ॥
वनायु : । पुं० हरिणे ॥ देशविशेषे ॥
वनायव : । पुं० वहुवचनान्तोयम् । देशविशेषे ॥
वनायुज : । पुं० हयविशेषे । वनायुजे ॥ वनायुषुदेशेजात : । सप्तम्यामजनेर्ड : ॥
वनारिष्टा । स्त्री० वनहरिद्रायाम् ॥
वनार्चक : । पुं० पुष्पजीविनि । मालाकारे ॥
वनार्द्रका । स्त्री० ऐन्द्रे । वनभवार्द्रके ॥
वनालिका । स्त्री० वज्रवल्ल्याम् । हस्तिशुण्डाम् ॥
वनाश्रय : । पुं० द्रोणकाके ॥
वनाहिर : । पुं० दन्तायुधे । शूकरे ॥
वनि : । पुं० अग्नौ ॥ वन्यतेयाचते । वनुयाचने । खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिवलिचरिभ्यश्चेति०इप्रत्यय : ॥
वनित : । त्रि० याचिते ॥ सेविते ॥
वनिता । स्त्री० उत्पादितात्यर्थानुरागनार्याम् ॥ योषिन्मात्रे ॥ वन्यतेस्म । वनुयाचने० वनसम्भक्तौवा । क्त : । यस्यविभाषेत्यस्यानित्यत्वा

दिट् ॥ यथा । वनतैर्बाहुलकादि तन् ॥

वनी । पुं॰ कन्दमूलफलाद्याहारेणसाग्निहोत्रे॰निरग्निहोत्रे॰वानप्रस्थे । तृतीयाश्रमे । वनंनिवासस्थानमस्यास्ति । अतइनिठनाविती निः ॥

वनी । स्त्री॰ विपिने । गहने ॥ वनति । वन॰ । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

वनीपकः । त्रि॰ याचके ॥ वनींपाति । आतइतिकः । ततःसंज्ञायांकन् ।

वनीयकः । त्रि॰ याचके ॥ वननम् । वनु॰ । सर्वधातुभ्यइन् । वनियाच्ञा॰तामिच्छति । सुपआत्मनः क्यच् । ण्वुल् ॥

वनेचुद्रा । स्त्री॰ करञ्जे ॥

वनेचरः । पुं॰ किराते ॥ त्रि॰ अरण्यचारिणि ॥ वनेचरति । चरेष्टइतिटः ॥ तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

वनेज्यः । पुं॰ वरसाले ॥

वनेसट् । पुं॰ वनेचरे ॥ वनेसीदति । षद्लृ॰ । क्विप् । तत्पुरुषइत्यादिनाऽलुक् ॥

वनेसर्ज्जः । पुं॰ असनवृक्षे ॥

वनोद्भवा । स्त्री॰ वनकार्पास्याम् ॥ त्रि॰ वनजे ॥

वनोपलः । पुं॰ आरण्यगोमये ॥

वनौकाः । पुं॰ वानरे ॥ वनस्थिते । पुलिन्दे ॥ वनमोकोऽस्य ॥

वनौषधी । स्त्री॰ वनोद्भवौषधिमात्रे ॥ प्रायोजना: सन्तिवनेचराद्यागोपाद्य: प्राकृतनामतज्ज्ञा: । प्रयोजनार्थाश्चन प्रवृत्तिर्यतस्तत: प्राकृतइत्यदोष: ॥ किञ्च । रसवीर्यविपाकेभ्योमूलात्स्यात्फलाद्दलात् । आकाराद्दश्यकालादेर्वनौषध्यर्थमुन्नयेत् ॥

वन्दकः । पुं॰ नीलवलस्याम् । वन्दायाम् ॥ त्रि॰ वन्दनकृति ॥

वन्दका । स्त्री॰ वृक्षादन्याम् । वन्दायाम् ॥

वन्दथः । त्रि॰ स्तोतरि ॥ स्तुत्ये ॥ वन्दते॰ वन्द्यतेवा । वदि अभिवादनस्तुत्यो: । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथइत्यत्र वञ्चीत्यस्यस्थानेवन्दीतिपाठोपिबहुश्रुतनिर्णीरितइतिवन्देरथ: ॥

वन्दनम् । न॰ नतौ । प्रणामे ॥ वन्दे ल्युट् ॥ मुखे ॥

वन्दनमाला । स्त्री॰ तोरणे । रम्भास्तम्भचतुष्टयवेष्टितास्रपपत्ररचितमालायाम् ॥ यथा । कुर्याद्वन्दनमालांयोरम्भास्तम्भै:सुशोभनै: । चूतवृक्षोद्भवै: पत्रैर्नागरेचक्रपाणिन: । युगानिपञ्चसङ्ख्यानांस्वर्गेतस्यो त्सवोभवेत् । पूज्यतेवासवाद्यैश्च क्रीडतेचाप्सरोगणै: ।

वन्दनमालिका । स्त्री॰ वहिर्द्वारोपरि शुभदार्थमालायाम् ॥ यथा । तो रणोर्हेतुमङ्गल्यं दामवन्दनमालिका ॥

वन्दना । स्त्री॰ समीच्याम् । स्तुतौ ॥ देहमभस्मनातिलके ॥ यथा । ऐशान्यामाश्वरेद्भस्मशुचावाथशुचेरण वा । वन्दनांकारयेत्तेनशिर : क ण्ठांसकेषुच ॥ कश्यपस्येतिमन्त्रेण यथानुक्रमयोगतइतिवशिष्ठ : ॥

वन्दनी । स्त्री॰ नतौ ॥ जीवातौ ॥ वध्याम् ॥ पाचनकर्म्मणि ॥

वन्दनीय : । पुं॰ पीतभृङ्गराजे ॥ त्रि॰ नमस्ये । वन्द्ये । स्तवनीये ॥ वन्दितुमर्हे : । वदि॰ । अनी यर् ॥

वन्दनीया । स्त्री॰ गोरोचनायाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

वन्दा । स्त्री॰ वृक्षोपरिजातेवृक्षे । वृक्षा दन्याम् । वृक्षरुहायाम् । जीव न्तिकायाम् । वन्दाके ॥ वृक्षे वि जातीयप्ररोहोवन्दा । वन्द्यते । वदि॰ । गुरोश्चहल : ॥ भिक्षुक्याम् । वन्द्यां ॥

वन्दाक : । पुं॰ द्रुमरुहायाम् । वन्दा याम् ॥ यथा । वन्दाक : स्याद्धिम स्तिक्त : कषायोमधुरोरसे । मङ्ग ल्य : कफवातास्ररक्षोव्रणविषाप ह : ॥ + * +

वन्दाका ।) स्त्री॰ वन्दायाम् ।
वन्दाकी ।) वृक्षादन्याम् ॥

वन्दारु : । त्रि॰ वन्दनशीले । अभि वादके ॥ वन्दते । वदि॰ । शृवन्द्योरारु : ॥

वन्दि : । स्त्री॰ निवद्धमनुजादौ । प्रग्रहे । उपग्रहे । वन्दी॰ इ॰ लोक॰ प्र॰ ॥ सोपानके ॥

वन्दिग्राह : । पुं॰ अग्न्यायुधदेवता गारभेदके ॥

वन्दिचौर : । पुं॰ माचले । सन्धि चौरे ॥

वन्दित : । त्रि॰ पूजिते ॥

वन्दी । पुं॰ राजादे : स्तुतिपाठिनि । स्तुतिपाठके । भाट॰ इ॰ प्र॰ ॥ प्रस्तावानुवक्तरि ॥ वन्दिनस्त्वमल प्रज्ञा : प्रस्तावसदृशोक्तय : ॥ वन्द ते । वदि॰ । ग्रह्यादित्वादावश्यके तिवाणिनि : ॥ पणमध्यस्थ ॥

वन्दिपाठ : । पुं॰ भोगावल्याम् । स्तुतिग्रन्थे ॥

वन्दी । स्त्री॰ आहृतस्त्रियाम् ॥ पण मध्यस्थायाम् । वन्द्यते॰ वन्दते वा । वदि॰ इन् । ङीष् ॥ शूद्रा यांचत्रियेणोत्पादितायाम् ॥

वन्दीकार : । पुं॰ वन्दिग्राहे । प्रस ह्यचौरे । माचले ॥

वन्द्य : । त्रि॰ स्तव्ये । वन्दनीये ॥

वन्द्या । स्त्री॰ स्तव्यायाम् । वन्दनीयाया

मृ। गोरोचनायाम्॥ वन्दायाम्॥

वन्द्र:। त्रि० पूजके॥ पुं० गुरौ॥ वन्दते० वन्द्यतेवा। वदि०। स्फायितञ्चीत्यादिनारक्॥ न० कल्याणे॥

वन्य:। पुं० वनौषधे। वनशूरणे॥ वाराहीकन्दे॥ देवनले॥ न० कैवर्तीमुस्तके॥ त्वचे॥ त्रि० वनोद्भूते॥ वनेभव:। यत्॥

वन्या। स्त्री० वनसमूहे॥ अम्बुसमूहे॥ वनानांसमूह:। पाशादिभ्याय:॥ गोपालकर्कट्याम्॥ मुद्गपर्ण्याम्॥ गुञ्जायाम्॥ भद्रमुस्तायाम्॥ गन्धपत्रायाम्॥ मिश्रेयायाम्॥

वन्योपोदकी। स्त्री० लताप्रभेदे वनआयाम्। वनसाह्वयायाम्॥ इति राजनिर्घण्ट:॥

वन्न:। त्रि० भंगिनि। भागिनि॥ वनति। वनसम्भक्तौ। ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन्॥

वप:। पुं० मेदसि॥ केशमुण्डने॥ बीजवपने॥ वपति। टुवप०। पचाद्यच्॥ वपतियद्दक्षिणा: सैवमासाद्यबीजम्॥

वपनम्। न० बीजाधाने॥ मुण्डने॥ यथा। गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ। आधानेसोमपानेच वपनंसप्तसुस्मृतम्॥ टुवप०। ल्युट्॥ अन्यचनिधनात्पत्यु: पत्नीकेशान्नवापयेत्॥ क्षौरे॥

वपनी। स्त्री० नापितशालायाम्॥

वपा। स्त्री० विवरे। छिद्रे॥ मेदसि॥ उप्यतेऽत्र। टुवप०। भिदाद्यङ्॥ यद्वा। वपति। पचाद्यच्॥ टाप्॥

वपिल:। पुं० पितरि॥

वपुस्तव:। पुं० शरीरस्थरसधातौ॥

वपुन:। पु० देवे। सुरे॥

वपुषा। स्त्री० हवुषायाम्। शौवेर० इ० भा॥

वपुष्टमा। स्त्री० पद्मचारिण्याम्॥

वपु:। न० तनौ। शरीरे॥ प्रशस्ताकृतौ॥ वपति० उप्यतेवा। टुवप० बीजसन्ताने। अर्तिपृवपीत्युसि:॥

वप्तव्य:। त्रि० वपनीये॥ भूमौबीजंहिवप्तव्य० मुर्वरायांनचोषरे॥

वप्ता। पुं० जनके॥ त्रि० वापके। वपति। टुवप०। तृन्तृचाविति तृच्॥ कवौ॥

वप्र:। पुं० ताते॥ प्रकारे॥ न० सीसके॥ पुं० न० प्राकाराधारवेदिकायाम्। चये॥ तथाचार्थशास्त्रम्। खातादुद्धृतमृदावप्रंकारयेत्० तस्योपरिप्राकारमिति॥ मृत्ता वप्रोयथा। महीद्यानांमवप्रां

तङ्गगतशोभिताम् । प्राकारगृह
सम्बाधामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥
महान्वप्रोयस्याः । प्राकाराधार
भूतात्कृत्रिमोच्छ्रिताभूमिर्वप्रसंज्ञ
तिवि॰ पु॰ ॥ रोधसि । तटे ॥
रेणौ ॥ चये । केदारे । सानुनि ॥
उप्यतेऽत्र । टुवप॰ । वृधिवपिभ्यां
रन् ॥
वप्रक्रीडा । स्त्री॰ वृषभादीनांवप्रक्रि-
यायाम् ॥ यथा । उत्खातकेलिःशृ
ङ्गाद्यैर्वप्रक्रीडानिगद्यतेइतिशब्दा-
र्णवः ॥
वप्रा । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥
वप्रि : । स्त्री॰ चये ॥ वपति । टुव
प॰ । बङ्क्रादित्वात्साधुः ॥
वप्री । स्त्री॰ वल्मीके ॥
वम : । पुं॰ स्त्री॰ वमने ॥
वमथु : । पुं॰ वमने । गजस्यकरशी-
करे ॥ वमनं॰ वम्यतेवा टुवमउ
द्गिरणे ॥ ट्वितोथुच् ॥
वमन : । पुं॰ शणे ॥ न॰ छर्दने ॥
अर्दने ॥ आहुतौ । आहरणे ॥
वमनी । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥
वमनीया । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥
त्रि॰ वमनयोग्ये ॥
वमि : । पुं॰ हुताशने । अग्नौ ॥
धूर्ते ॥ स्त्री॰ वान्तौ । छर्दने ॥
वमनम् । टुवम॰ । इक्कृष्या
दिभ्यः ॥

वमित : । त्रि॰ कृतवमने ॥ यथा ।
वमितंलङ्घयेत्प्राज्ञोलङ्घितंच
तुवामयेत् । वमनेक्षीणबलस्याद
न्याद्वङ्घनकर्षितम् ॥
वमी । स्त्री॰ वमने ॥ कृदिकारादिति
ङीष् ॥
वम्भ : । पुं॰ वंशे ॥
वम्री । स्त्री॰ उपजिह्वायाम् । सीम
क॰ हु॰ दे॰ भा॰ । वालवी॰ हु॰
महाराष्ट्रभाषा ॥ हु॰ हि॰ न्द्र : ॥
वम्रीकूट : । पुं॰ वल्मीके ॥
वय : । पुं॰ पक्षिणि । खगे ॥ तार
ण्ये ॥ यौवने ॥ कालकृतायांयौव
नादिरूपायांशरीरावस्थायाम् । बा
ल्यादौ ॥ अवस्थात्रय : पक्षा : ।
यथा । कौमारयौवनमध्यस्थस्थवि-
रत्वानिचत्वारिवयांसीत्येक : प
क्ष : । तथाचाहु : । आद्येवयसि
नाधीतंद्वितीयेनार्जितंधनम् । तृती
येनतपस्तप्तंचतुर्थेकिंकरिष्यतीति ॥
त्रीणिवयांसीत्यन्ये । यदाहु : ।
पितारक्षतिकौमारेभर्त्तारक्षतियौ-
वने । पुत्रास्तुस्थाविरेभावेनस्त्रीस्वा
तन्त्र्यमर्हतीति ॥ अन्ये तु॰ कौमार
यौवनस्थविरत्वानि॰ त्रीणीच्छन्ति ।
आहुश्चते । आषोडशाद्भवेद्बालोयावत्
क्षीरनिवर्त्तक : । मध्यम : सप्तति
र्यावत्परतोवृद्धउच्यतइति ॥ के-
चित्तुउपचयापचयलक्षणं द्वे वयसी

इत्युक्तिर्यस्मिन्पक्षे यौवनस्य प्रथम
वयोवाचित्वात् वयसि प्रथम इति वधू-
टीचिरण्टीत्यत्र ङीपि सिद्धे । वय
स्यचरम इति न वक्तव्यमिति स्थितम् ॥
यस्त्वर्थप्रकरणादिकमनपेक्ष्य श्रवण
मात्रेण वयः प्रतिपादयति । स व
योवाचीत्युच्यते । अन्तरङ्गत्वात् ।
तेनेह न । उत्तानशया । लोहित
पादा । इह प्रकरणादिना वयसः
प्रतीतावपि । शब्दादप्रतीतेः । अ
बालापि हि व्याध्यादिवशादुत्तानाशे
ते । अलक्तकेन रक्तचरणा भवति
॥ वयते । वेति । अजति वा । वय
गतौ । वीगत्यादौ । अजगतौ वा
असुन् ॥ वयस्त्रिविधं बाल्यं मध्य
मं वार्द्धकं तथेति सुश्रुतः ॥
वयस्थः । त्रि । मध्यमवयसि । तरु
णे ॥ वयसि तिष्ठति । सुपीति यो
गविभागात्कः ॥

वयःस्था ।) स्त्री । ब्राह्म्याम् ॥ गुडू
वयस्था ।)

च्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ सूक्ष्मैला
याम् ॥ काकोल्याम् । पथ्याया
म् । पूतनायाम् । हरीतक्याम् ॥
सोमलतायाम् ॥ शाल्मलौ ॥ क्षी
रकाकोल्याम् ॥ अत्यम्लपर्ण्याम् ॥
मत्स्याक्ष्याम् ॥ वयो यौवनं तिष्ठ
त्यनया । स्था । घञर्थे कः ॥ युवतौ ।
तरुण्याम् । सख्याम् । आल्या

म् ॥ खर्परे शरि वा विसर्गलोपः ॥
वयस्यः । पुं । समानवयस्के । स्नि
ग्धे । सवयसि ॥ वयसा तुल्यः
। नौवयोधर्मेत्यादिना यत् ॥ स
ख्यौ ॥
वयस्या । स्त्री । सख्याम् ॥ टाप् ॥
वयस्वी । पुं । तरुणे ॥
वयुनः । पुं । देवतालये ॥ न । प्रज्ञा
ने ॥ कर्मणि ॥ अजति । अज । ।
अजियमिशीङ्भ्यश्चेत्युनन् चित्
। अजेर्वी गुणायादेशौ ॥
वयोधाः । पुं । यूनि । तरुणे ॥ वयो
दधाति । डुधाञ् । । वयसि धाञ
इत्यसि डित् ॥
वयोवङ्गम् । न । सीसके ॥
वयोवाची । पुं । अर्थप्रकरणादिकम
नपेक्ष्य श्रवणमात्रेण वयसः प्रतिपा
दके कुमारादिशब्दे ॥
वरः । पुं । देवाहृते । देवतादेरभी
प्सिते ॥ तपोभिरिष्यते यस्तु देवेभ्यः
स वरो मत इति भरतः ॥ भर्त्तरि ॥
जामातरि ॥ वृत्तौ । वरणे ॥ वि
टे । षिड्गे ॥ गुग्गुलौ ॥ कन्या
र्थिनि ॥ वरं परीक्ष्य कन्या देया ।
तथा हि विद्याप्रभावं ज्ञानञ्च परीक्ष्य
कुर्याद्वरम् । अत्रोक्तं देवीभागवते
। वराय गुणहीनाय वृद्धायाज्ञानिने
तथा । दरिद्राय च मूर्खाय रोगिणे
कुत्सिताय च ॥ अत्यन्तकोपयुक्ताय

वाऽल्पमतदुर्मुखायच । पङ्गवेपङ्क्ति हीनायचान्धायबधिरायच ॥ जड़ायचैवमूकायक्लीवतुल्यायपापिने । ब्रह्महत्यांलभेत्सोपियः स्वकन्यां प्रयच्छति ॥ शान्तायगुणिनेचैवयूनेचविदुषेपिच । साधकायसुतांदत्वा दशयज्ञफलंलभेदितिनवम : स्क- न्ध : ॥ न० कुङ्कुमे ॥ किञ्चिदिष्टे । मनाक्प्रिये ॥ तथाहि । वरंप्राणाः परित्याज्यानचशिशुर्विनाशित्वभिरतिवरंमौनंकार्यंनचवचनमुक्तंयदनृतम् । वरंक्लीवंभाव्यंनचपरकलत्राभिगमनंवरंभिक्षाशित्वंनच परधनानांह्रिरणम् ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥ साधुनि ॥ व्रियते०वरणंवा । वृञ्वरणे । ग्रहवृदित्यप् ॥ यद्वा । वृणोति० वरतिवा । पचाद्यच् ॥

वरक : । पुं० वनमुद्गे ॥ पर्पटे ॥ तृणधान्यप्रभेदे । स्थूलकङ्गौ । चीणा० इ० भा० प्र० ॥ मधुरोवरकोरूक्ष : कषायोवातपित्तकृत् ॥ न० पत्रोर्णे । धौताधौतसाधारणवस्त्रे ॥ पोताच्छादने ॥

वरक्रतु : । पुं० इन्द्रे । मरुत्वति ॥

वरचन्दनम् । न० कालीये ॥ देवदारुणि ॥ वरश्चतच्चन्दनञ्च ॥

वरट : । पुं० हंसे ॥ गन्धोल्याम् । वरडे० इ० प्र० कीटे ॥ म्लेच्छजातिविभेदे ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥ वृणोतिसेवतेसर : । वृङ्सम्भक्तौ । वृणोतिवा । वृञ्वारणे । शकादिभ्योटन् ॥

वरटा । स्त्री० हंसस्त्रियोषिति । हंस्याम् ॥ गन्धोल्याम् । वरडे० इ० भा० प्र० कीटे ॥ कुसुम्भबीजे । वरट्टिकायाम् ॥ यथा । वरटाम धुराम्लिग्धारक्तपित्तकफापहा । कषायाशीतला गुर्वी स्यादवृष्यानिलापहा ॥ + +

वरटी । स्त्री० हंस्याम् । वरडे० इ०- प्र०सपक्षकीटे । गन्धोल्याम् ॥ गौरादि : ।

वरट्टिका । स्त्री० वरटायाम् । कुसुम्भबीजे ॥

वरण : । पुं० तिक्तशाके । वरुणद्रुमे ॥ प्राकारे । सालेॽ उष्ट्रे ॥ सङ्क्रमे ॥ न०कन्यादिवरणे ॥ वेष्टने । वृत्याम् ॥ व्रियते०वृणोतिवा । वृञ् ० । युच् ॥ कर्तृकारणयोर्वाल्युट् ॥ वरुणे । यथा वरंवृणवन्तितंदेवायरदृश्वराथिनाम् । धातुर्वैवरणंप्रोक्तंतस्मात्तुवरणा : स्मृत : ॥ इति साम्बपुराणम् ॥ पूजनादौ ॥

वरणसी । स्त्री० वाराणस्याम् ॥

वरणा । स्त्री० काश्याउत्तरसीम्निस्थितायांनद्याम् ॥

वरणीय : । त्रि० उपासनीये । वरेण्ये ॥

वरण्ड : । पुं० अन्तरावेदाम् । वरण्डके ॥ समूहे । सङ्घे ॥ वदनामये । वयस्फोडा० इ० भा० प्र० ॥ वृणोति । वृञ० । अण्डन्नुक्षस्य वृञडुष्यण्डन् ।।

वरण्डक : । पुं० अन्तर्वेदौ । वरण्डे । मातङ्गवेदाम् ॥ अभ्यासकालिका सूनवेदिमन्तर्वायदन्तिनोयोधयेतेइ तिप्रसिद्धि : ॥ यौवनकण्टके ॥ संवर्तुले । गोलइतिख्याते ॥ भित्तौ ॥ त्रि० विशाले ॥ भयसम्पन्ने ॥ कृपणे ॥

वरण्डा । स्त्री० शरिकायाम् । वर्त्याम् । शस्त्रविशेषे । छुरिकायाम् ॥

वरण्डालु : । पुं० फलपुच्छे ।

वरतिक्त : । पुं० कुटजवृक्षे ।

वरतिक्तिका । स्त्री० पाठायाम् ॥

वरत्करी । स्त्री० रेणुकानामनिगन्धद्रव्ये ।

वरत्रा । स्त्री० नद्ध्याम् । चर्ममयरज्जौ । वरत० इ० भा० प्र० ॥ दूष्यायाम् । कक्षायाम् । गजमध्यबन्धनरज्जौ । व्रियतेऽनया । वृञ० । वाहुलकादत्र : । वृञश्चिदित्यत्रनवा । यद्वा । वरंत्रायते । चेकुप्रालने । आतोनुपेतिक : ॥

वरत्वच : । पुं० निम्बवृक्षे ॥ न० श्रेष्ठवल्कले ।

वरद : । त्रि० प्रसन्ने । अभीष्टदातरि । समर्थके ॥ शान्तिचित्ते ॥ वरंददाति । डुदाञ० । आतोनुपसर्गेइतिक : ॥ पुं० अग्नौ ॥ शान्तिकर्मणिपुष्टौचवरदोह्यव्यवाहनइत्यागमात् ॥

वरदा । स्त्री० कन्यायाम् । कुमारिकायाम् । वरदाख्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् । आदित्यभक्तायाम् ॥ टाप् । तिथिविशेषे माघशुक्लचतुर्थ्याम् ॥

वरदाचतुर्थी । स्त्री० माघशुक्लचतुर्थ्याम् । तस्यांगौरीपूज्या । यथा । भविष्योत्तरेमाघशुक्लमधिकृत्य । चतुर्थीवरदानामतस्यांगौरीसुपूजिता । सौभाग्यमतुलंकुर्यात्पञ्चम्यांश्रीरपिश्रियम् ॥

वरदातु : । पुं० भूमिसहैवृक्षे ॥

वरदावी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

वरदानम् । न० भौमेतीर्थभेदे ॥ यत्रविष्णवेदुर्वाससावरोदत्त : ॥

वरदारु : । पुं० शाकवृक्षे ॥

वरदासङ्गम : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वरपर्णाख्य : । पुं० क्षीरकाञ्चुकीवृक्षे ॥

वरप्रद : । त्रि० वरदे ॥

वरप्रदा । स्त्री० अगस्त्यमुने : पत्न्याम् । लोपामुद्रायाम् ॥ वरंप्रददाति । डुदाञ : क : । टाप् ॥

वरफ : । पुं॰ पिशाचविशेषे ॥ यथो-
क्तं शूलिनीमन्त्रविधाने । सवत्सं प्र
अपिमन्त्रं शूलिन्यायंस्पृशन्नरः । व-
टाश्ववरफाश्चैवनस्पृशन्तिकदाच-
नेति ॥

वरफल : । पुं॰ नारिकेलवृक्षे ॥ वराणि
फलानियस्य ॥ न॰ श्रेष्ठफले ॥

वरम् । अ॰ ईषदुत्कर्षे ॥ मनागिष्टे ॥

वरमुखी । स्त्री॰ रेणुकाभिधगन्धद्र-
व्ये ॥

वरम्वरा । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

वरयिता । पुं॰ भर्त्तरि ॥ वरणकार
यितरि ॥

वरर् : । त्रि॰ वरप्रदे ॥ वरान्राति ।
रादाने । आतङ्कतिक : ॥

वररुचि : । पुं॰ पुनर्वसौ ॥ कात्या
यनमुनौ ॥ विक्रमादित्यराजसभा
स्थकविविशेषे ॥ वरेषुरुचिर्यस्य ॥

वरल : । पुं॰ वरटे । गम्भोल्याम् ॥

वरलब्ध : । पुं॰ चम्पकवृक्षे ॥ त्रि॰
वरप्राप्ते ॥

वरला । स्त्री॰ गम्भोल्याम् ॥ हंस्याम् ॥

वरली । स्त्री॰ वरटायाम् ॥

वरवत्सला । स्त्री॰ श्वश्र्वाम् ॥

वरवर्णिनी । स्त्री॰ वरारोहायाम् ।
मत्तकाशिन्याम् । उत्तमायांनार्य्या
म् ॥ अस्या : लक्षणंयथा । शीतेसु
खोष्णसर्वाङ्गीग्रीष्मेयासुखशीत -
ला । भर्तृभक्ताचयानारीसाभवेद्वर
वर्णिनी ॥ इतिरुद्र : ॥ वरोवर्णो
स्त्यस्या : । इनि : । ङीप् ॥ लाक्षा
याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ रोचनाया
म् ॥ फलिन्याम् ॥ माधीयस्याम्
वरश्चासौवर्णश्चसोस्त्यस्या : । इ-
नि : । ङीप् ॥ श्रियि ॥ गौर्याम् ॥
सरस्वत्याम् ॥

वरवाह्लीकम् । न॰ कुङ्कुमे ॥

वरवृत्त : । पुं॰ सुप्रसादे । शिवे ॥
वरेषुवृत्त : ॥

वरा । स्त्री॰ फलत्रिके । त्रिफलाया-
म् ॥ पाठायाम् ॥ रेणुकाख्यगन्ध
द्रव्ये ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥
ब्राह्म्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ विड
ङ्ग । श्रेष्ठायाम् ॥ वृञ्वृद्रिस्त्यबन्ता
दजटाप् ॥

वराक : । पुं॰ सङ्गरे । रणे । युद्धे ॥
त्रि॰ शोचनीये । शोच्ये ॥ अध-
मे ॥ वृणोतितच्छील : । वृङ्सम्भ
क्तौ । जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङ : षा
कन् ॥

वराकी । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥ ङीष् ॥

वराङ्ग : । पुं॰ पुष्करिणि । गजे ।
मातङ्गे ॥ न॰ योनौ ॥ मस्तके ॥
गुडत्वचि ॥ शोभनावयवे ॥ त्रि॰
शोभनावयवविशिष्टे ॥ वरश्चतद-
ङ्गञ्च । वराण्यङ्गान्यस्य ॥

वराङ्गकम् । न॰ गुडत्वचि । त्वक्प
त्रे । त्वचे ॥ वरमङ्गमस्य । शेषा-

द्विभाषेतिकप् ॥

वराङ्गना । स्त्री० अतिप्रशस्ताङ्गयुक्तायांस्त्रियाम् ॥ यथा । शिरः सपुष्पं चरणौसुपूजितौवराङ्गनासेवनमल्पभोजनम् । अनग्नशायित्वमपर्वमैथुनम्चिरप्रनष्टांश्रियमानयन्तिषट् ॥

वराङ्गरूपोपेतः । त्रि० श्रेष्ठरूपयुक्ते । सिंहसंहनने ॥ अङ्गानिचरूपञ्चअङ्गरूपाणि । वराणिचतानिअङ्गरूपाणिच०तैरुपेतः ॥

वराङ्गी । पुं० अम्लवेतसे ॥

वराङ्गी । स्त्री० हरिद्रायां ।

वराटः । पुं० कपर्दके ॥ तस्यभेदाः पञ्चयथा । सिंही०व्याघ्री०मृगी०हंसी०विदन्तेतिराजनिर्घण्टः ॥ रज्जौ ॥ वरमटति । अटगतौ । कर्मण्यण् ॥

वराटकः । पुं० पद्मबीजकोषे ॥ रज्जौ ॥ कपर्द्दके कौडी० इ० भा० प्र० ॥ तस्यसङ्ख्याभेदेनसंज्ञाभेदा यथा । वराटकानांदशकद्वयंयत् साकाकिणीताश्चपणश्चतस्रः तेषोडशद्रम्मइहावगम्योद्रम्मैस्तथाषोडशभिश्चनिष्कः ॥ इतिलीलावती ॥ अपिच । तान्त्रिकः कार्षिकः पणइतियाज्ञवल्क्यवचनेन०गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषकस्तेषोडशाक्षः कर्षोऽस्त्रीत्यमरसिंहोक्तेनचअशीतिरक्तिकापरिमिततास्रेपणशब्दः सङ्केतितः सचतावत्सङ्ख्यकवराटकैर्लभ्यतेइतिवराटकेष्वपितथाव्यवहारः । एतन्मूलकंभविष्यमत्स्यसूक्तयोर्वचनंयथा । अशीतिभिर्वराटकैः पणइत्यभिधीयते । तैः षोडशैः पुराणंस्याद्रजतंसप्तभिस्तुतैरितिप्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥ तेचदक्षिणार्थंविधीयन्ते । यथा । इतमन्त्रोक्षियंदानंहतोयज्ञस्त्वदक्षिणः । तस्मात्पणंकाकिणींवाफलंपुष्पमथापिवा ॥ प्रदद्याद्दक्षिणांयस्मात्तयासफलोभवेत् । इतिशुद्धितत्त्वम् ॥ व्रियतेदलैः । वृञ्आवरणे । अन्येभ्योपीत्याटच् । ततः स्वार्थेकः ॥ यद्वा । वरंदलवर्णमटति । अट० । कर्मण्यण् । ततः स्वार्थेकन् ॥ वराटकारजाः । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥

वराटिका । स्त्री० कपर्द्दके ॥

वराणः । पुं० इन्द्रे ॥ वरुणवृक्षे ॥

वराणसी । स्त्री० काश्याम् ॥

वरादनम् । न० राजादने ॥

वराभिधः । पुं० अम्लवेतसे ॥ श्रेष्ठनामनि ॥

वरारकम् । न० हीरके ॥

वरारोहः । पुं० परमेश्वरे ॥ वरआरोहोऽस्य । पुनरावृत्त्यसम्भवात्०वरमारोहणंयस्मिन्वा ॥ गजारो

हे ॥ अश्वरोहे ॥
वरारोहा । स्त्री॰ मत्तकाशिन्याम् । वरवर्णिन्याम् । वरआरोहोनितम्बोऽस्याः ॥ कटौ ॥
वरालिका । स्त्री॰ आर्यायाम् । पार्वत्याम् ॥ शू॰ चि॰ ॥
वराशि : । पुं॰ स्थूलवस्त्रे । स्थूलशाटके ॥ वरं श्रेष्ठवरणं वा अश्नुते । अशूव्याप्तौ । इन् ॥
वरासन : । पुं॰ षिड्गे ॥ द्वारपाले ॥ न॰ ओड्रपुष्पे ॥ श्रेष्ठासने ॥
वरासि : । पुं॰ स्थूलशाटके ॥ खड्गधरे ॥
वरासी । स्त्री॰ म्लानवस्त्रे ॥
वराह : । पुं॰ विष्णौ ॥ मानप्रभेदे ॥ तीर्थप्रभेदे ॥ अद्रिविशेषे । मुस्तायाम् ॥ शिशुमारे ॥ वाराहीकन्दे ॥ अष्टादशद्वीपान्तर्गतक्षुद्रद्वीपविशेषे ॥ यथा । गन्धर्वो॰ वरुणः सौम्यो वराहः कङ्क एव च । कुमुदश्च कशेरुश्च नागो भद्रारकस्तथा ॥ चन्द्रे न्द्रमलयाः शङ्खयवाङ्गकगभस्तिमान् । ताम्राङ्गश्च कुमारी च तत्र द्वीपा दशाष्टभिरिति ॥ सूकरे । कोले । भूदारे ॥ अस्य मांससाधनादि यथा । वराहस्य तनुं तोयैः सम्यक् प्रक्षालितां मुहुः । दग्ध्वाग्निना यथा दग्धां किञ्चित्तैलेन सेकिताम् ॥

शस्त्रेण खण्डशयेत्तान्तु यावन्निर्लोमता भवेत् । ततो तितीक्ष्णशस्त्रेण खण्डयित्वा यथोचितम् ॥ गृह्णीयात्त्वामिषं तस्य पृथगङ्गविभागशः । रन्धयेद्बहुधा ब्रह्मप्रलेहतलनादिकम् ॥ स्वेदनं बृंहणं वृष्यं शीतलं तर्पणं गुरु । श्रमानिलहरं स्निग्धं वाराहं बलवर्द्धनम् ॥ वरं श्रेष्ठमाहन्ति । हन॰ । अन्येष्वपीतिड : ॥ तन्मांसं विष्णवे न देयम् ॥ तदुक्तं विष्णुसूत्रे । नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थे॰ भक्ष्येष्वजामहिषीक्षीरं वर्जयेत् । पञ्चनखमत्स्यवराहमांसानि चेति ॥ आरण्यवराहमांसं श्राद्धादौ विहितम् । अश्नन्तीत्यनुवृत्तौ॰ महारण्यवासिनश्च वराहांस्तथेति हारीतोक्तेः ॥
वराहकन्दः । पुं॰ वाराह्याम् ॥
वराहकर्णी । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥
वराहकान्ता । स्त्री॰ वाराह्याम् । वदराद्रुमे ॥
वराहकाली । स्त्री॰ सूर्यमणिपुष्पवृक्षे ॥ सूर्यावर्त्ते ॥
वराहक्रान्ता । स्त्री॰ लज्जालौ । तिक्तगन्धिकायाम् । नमस्कार्याम् ॥
वराहनामा । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥
वराहपुराणम् । न॰ वाराहे ॥
वराहव्यूह : । पुं॰ वराहाकृतिवत्कृतरचने व्यूहे ॥ सूक्ष्ममुखपश्चाद्भागः पृथुमध्यो वराहव्यूहो भवति ।

अनेनपार्श्वयोभयेसतियातव्यंमा गंव्रजेत् ॥

वराङ्गाङ्गी । स्त्री० दन्त्याम् ॥

वराटिका । स्त्री० कपर्दिकायाम् ॥

वराही । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥ शू करकन्दे ॥

वरिमा । पुं० उरुत्वे । विशालतायाम् ॥ उरोर्भाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेति० उरो र्वभाव : ॥

वरिव : । न० परिचर्यायाम् ॥ धने ॥

वरिवसित : । त्रि० उपासिते ॥ वरिव : कृतम् । नमोवरिवइतिक्यच । क्त: क्यस्यविभाषेतिपक्षे यलोप: ॥

वरिवसिता । त्रि० नमस्कर्त्तरि ॥

वरिवस्या । स्त्री० शुश्रूषायाम् । सेवायाम् ॥ वरिवस : करणम् । वरिवस्शब्द : पूजार्थ : । नमोव रिवश्चित्रङ : क्यच् । अप्रत्ययादित्व : । टाप् ॥

वरिवस्थित : । त्रि० उपासिते । वरिवसिते ॥ वरिवस: क्यच् । क्त: । क्यस्यविभाषेतिपक्षे यलोपाभाव: ॥

वरिशी । स्त्री० मत्स्यवेधने ॥

वरिषम् । न० वत्सरे ॥

वरिषा : । स्त्री० भूम्नि० वर्षासु । प्रावृषि ॥ ॥

वरिषाप्रिय : । पुं० चातकेखगे ॥

वरिष्ठ : । पुं० तित्तिरौ ॥ नारङ्गवृक्षे ॥ न० मरिचे ॥ ताम्रे ॥ त्रि० वरतमे ॥ उरुतमे ॥ अयमेषामतिशयेनवर : ० उरुर्वा । अतिशायने० इष्ठन् । प्रियस्थिरेति० उरोर्वभाव : ॥ वस्मे ॥

वरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥ नीलोत्पलाकारपुष्पत्वात् । वृणोति । वृञ् । पचाद्यच् । गौरादि : ॥ सूर्यभार्यायाम् ॥ ...

वरीयान् । पुं० विष्कम्भादिष्वष्टादशे योगे । तत्रजातस्यफलंयथा । दातादयालु : सुतरांसुवेश : सत्कर्मकर्त्तामधुर : स्वभाव : नरोबलीयान्धनवान्जनाढ्योयोगेवरीयान् यदिजन्मकाले ॥ त्रि० अतियूनि ॥ श्रेष्ठे ॥ अतिविस्तारे ॥ अयमनयोरतिशयितउरुर्वरोवा । द्विवचने तीयसुनिप्रियस्थिरेति० उरोर्वरा देश : ॥

वरीवर्द्द : । पुं० बलीवर्द्दे ॥

वरुट : । पुं० म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । पुलिन्दानाहलानिष्या : शबरावरुटाभटा : । मालाभिल्ला: किरातावसर्वेपिम्लेच्छजातय : ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

वरुड : । पुं० अन्त्यजजातिविशेषे ॥ यथा । रजकश्चर्मकारश्चनटोवरुडएवच । कैवर्त्तमेदभिल्लाश्चसप्तैते चान्त्यजा: स्मृता : ॥ एतेषांचस्त्रियो गत्वाभुक्त्वाचप्रतिगृह्यच । पतत्य

ज्ञानतोविप्रोज्ञानात् साम्यन्तु गच्छति ॥ इतियम: ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । कैवर्त्तस्य च कन्यायां शौण्डिकाद्वैव सौचिक: । सौचिक्यां शौण्डिकाज्जातो नटो वरुड एव च ॥ इ० प० प० ॥

वरुण : । पुं० पश्चिमाशापतौ । प्रचेतसि । पाशिनि । यादसांपतौ । अप्पतौ ॥ यादसामस्म्यि तेषांराजा वरुणोनामभगवतोविभूति: ॥ व्रियते० वृणोतिवा । वृञ्० । कृवृदारिभ्यउनन् ॥ अप्सु । जले ॥ स्वरश्मिसंवरणात्सायङ्कालेसूर्य्ये ॥ तरुविशेषे । वरणे । सेतौ । तिक्तशाके । कुमारके । अश्मरीघ्ने । श्वेतवृक्षे । तमाले । वरुणा० इ० भा० प्र० ॥ अस्यगुणा: । वरुण: पित्तलोभेदीश्लेष्मकृच्छ्राश्ममारुतान् । निहन्तिगुल्मवातास्र कृमींश्चोष्णोग्निदीपन: ॥ कषायोमधुरस्तिक्त: कटुकोरूक्षकोलघु: ॥ अपिच । वरुणोनिलशूलघ्नोभेदीचोष्णोश्मरोहर: । पुष्पंवरुणजंग्राहिपित्तघ्नमामवातजित् ॥ *

वरुणजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

वरुणात्मजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ वरुणालयेपिवरुण: । तस्यात्मजा ॥

वरुणानी । स्त्री० वरुणस्यपत्न्याम् ॥ वरुणस्यस्त्री० । इन्द्रवरुणेतिङीषानुकौ ॥

वरुणालय : । पुं० समुद्रे ॥ वरुणस्य आलय : ॥

वरुत्रम् । न० प्रावरणे । उत्तरीयवस्त्रे ॥ वृणोति । वृञ्० । अशित्रादिभ्यइत्रोत्राविति उत्रप्रत्यय : ॥

वरुल : । पुं० सम्भक्ते ॥

वरूथ : । पुं० रथगुप्तौ । परप्रहरणाभिघातरक्षार्थं रथस्यसन्नाहवद्दारवणकद्रव्ये ॥ वरूथोरथगुप्तिर्यातिरोधत्ते रथस्थितमितिसज्जन : ॥ पिके ॥ काले ॥ समूहे ॥ त्रि० वरणीये ॥ न० चर्म्मणि ॥ वर्म्मणि ॥ वेश्मनि ॥ व्रियतेरथोऽनेन । वृञ्वरणे । जॄवृञ्भ्यांमूथन् ॥

वरूथाधिपति : । पुं० सेनान्याम् ॥

वरूथी । त्रि० गुप्तिमति ॥ रथिनि ॥

वरूथिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ वरूथा : सन्त्यस्याम् । इनि : ङीप् ॥

वरेण्य : । पुं० वह्नौ ॥ प्रजापतौ ॥ ध्यानेनसूर्य्यमण्डले द्रष्टव्ये पुरुषे ॥ तथाचयोगियाज्ञवल्क्य : । वरेण्यं वरणीयंस्वजन्मसंसारभीरुभि : ॥ आदित्यान्तर्गतं यच्चभर्गाख्यंवामुमुक्षुभि : । जन्ममृत्युविनाशाय दु:खस्यत्रिविधस्यच । ध्यानेनपुरुषोयस्तुद्रष्टव्य : सूर्य्यमण्डले इति ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० प्रधाने ॥ वरणीये ॥ व्रियते । वृञ्० ।

बृ अप्रथम : ॥

बरेन्द्री । स्त्री० गौडदेशे ॥

बरेश्वर : । पुं० सदाशिवे । बराणामीश्वर : ॥

बरोटम् । न० मरुवकपुष्पे ॥

बरोल : ।) पुं०
बरोली ।) स्त्री० बरटे ॥

बर्ब्बर : पुं० नर्म्मणि । परिहासे ॥ युग्मपशौ ॥ छागे । बकरा० इ० भा० प्र० अस्यमांसगुणा: । यथा सहिङ्गुनाड्यैनयुतंसुपक्वमजासुतस्यामिषमल्पकस्य । एलालवङ्गोषणयोगयोगात्करोतिपुष्टिं जठरानलस्य ॥ अजासुतस्यबालस्यमांसं गुरुतरंस्मृतम् । हृद्यं मृदुतरंश्रेष्ठं सुस्वादुबलदंस्मृतम् ॥ बर्करीयास्तु । सिद्धार्थसम्भवेतैलेघृतेवोपस्करान्विते । साधितस्याप्रसूताया : पलमाजं गुणोत्तमम् । अजाऽप्रसूतासम्भूतं मांसं पीनसनाशनम् । शुक्रकासारुचिशोफहितमग्नेश्चदीपनम् ॥ अजासुतस्यपीनस्ययौवनस्यस्यसाधितम् । घृतरामठसंयुक्तोपस्करैरसवत्पलम् ॥ वातपित्तहरंबल्यं सुस्वादुरुचिकारकम् । हृद्यं पीनसकासार्श : शोधघ्नं पुष्टिकृत्परम् ॥ इतिपिठौरा ॥ अथच्छिलाधिया । स्थूलनिष्कासितान्त्रमांसंक्लतमजस्यच । रन्धितं बहुधासूदैराखुरादिकमस्तकम् ॥ तन्मांसंमांसदंबल्यं रुच्यं पित्तानिलापहम् । सुस्वादुमधुरंपाकेकिञ्चित्कफकरंस्मृतम् ॥ बर्कते । हकचादाने । बाहुलकादरन् ॥

बर्ब्बराट : । पुं० कटाक्षे ॥ तरुणादित्यरोचिषि ॥ नारीपयोधरोत्सङ्गकान्तदन्तनखक्षते ॥ इतिमेदिनिकर : ॥

बर्ग : । पुं० स्वजातीयसमूहे । समानधर्म्मिभि : प्राणिभिरप्राणिभिर्व्वोपलक्षितेद्वन्द्वे ॥ यथा । कवर्ग : पशुवर्ग : । इति ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ यथा । सर्गोवर्गपरिच्छेदोद्घाताध्यायाङ्कसङ्ग्रहा : । उच्छ्वास : परिवर्त्तश्चपटल : काण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानंप्रकरणंपर्वाह्णिकञ्चग्रन्थसन्धय : ॥ समानाङ्कद्वयस्यपूरणे । कृतौ ॥ वृज्यते । वृजीवर्ज्जने । घञ् । कुत्वम् ॥

बर्गोत्तम : । पुं० नवांशानांमध्येस्वांशे ॥ यथाचराणांमेषकर्क्कटतुलामकरराशीनांप्रथमोंश : । स्थिराणां वृषसिंहवृश्चिककुम्भानांपञ्चमोंश: । द्व्यात्मकानांमिथुनकन्याधनुर्म्मीनानांनवमोंश : । चराणांप्रथमेचांशेस्थिराणांपञ्चमेतथा । नवमेद्व्यात्मकानाञ्चबर्गोत्तमइतिस्मृत : ॥ अपिच । मेषाद्यामकराद्याश्चतुलाद्या : कर्कटादय : । क्रमान्नवांशा

रागीनांखांशावर्गीसमा:स्मृता:॥ इति ॥
वर्णा:। पुं॰ चन्द्रात्मजे ॥ यथा। रोहिण्यामभवद्वर्णावर्चस्वीयेनचन्द्रमा:। त्रि॰ ॥ न॰रूपे ॥ विद्वायाम् ॥ तेजसि ॥ वर्चते । वर्चदीप्तौ । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥
वर्चस्क:। पुं॰ न॰गूथे। पुरीषे। विष्ठायाम् ॥ वर्चते॰वर्च्यतेवा । वर्च॰। असुन्। कुत्सायांकन् ॥
वर्चस्वी। पुं॰ चन्द्रमसि॥ त्रि॰वर्चोविशिष्टे ॥ अस्मायामेधेतिमत्त्वर्थीयोविनि:॥
वर्जनम्। न॰ हिंसायाम् ॥ त्यागे॥
वर्जनीय:। त्रि॰ त्यागार्हे। वर्ज्ये ॥
वर्जित:। त्रि॰ परित्यक्ते ॥ वृजे:॥ क्त:॥
वर्ज्य:। त्रि॰ त्याज्ये। वर्जनीये॥
वर्ण:। पुं॰ द्विजादौ। ब्राह्मणादौ। ब्राह्मणे। क्षत्रिये। वैश्ये। शूद्रे ॥ देवेषुवर्णायथा। आदित्या: क्षत्रियास्तेषांविशश्चमरुतस्तथा। अश्विनौचस्मृतौशूद्रौतपस्युग्रेसमाश्रितौ। स्मृतास्त्वाङ्गिरसादेवाब्राह्मणाइतिनिश्चय:। अपिच। चत्वार: कथितावर्णाआश्रमाअपिसुव्रते। आचाराश्चापिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्पृथक् ॥ कृतादौकलिकालेतुवर्णा: पञ्चप्रकीर्तिता:। ब्राह्मणा: क्षत्रियोवैश्य: शूद्र: सामान्यएवच ॥ सामान्योवर्णसङ्कर:॥ शुक्लादौ ॥ सचबहुविधोयथा। श्वेत: १। पांडु: २ धूसर: ३। कृष्ण: ४। पीत: ५। हरित: ६। रक्त: ७। शोण: ८। अरुण: ९। पाटल: १०। श्याव: ११। धूम्र: १२। पिङ्गल: १३। कर्बुर: १४। यथाहामर:। शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्येतपाण्डरा:। अवदात: सितोगौरोऽवलक्षोधवलोर्जुन: ॥ १ ॥ हरिण: पाण्डुर: पाण्डु २। ईषत्पाण्डुस्तुधूसर: ३। कृष्णेनीलासितश्यामकालश्यामलमेचका: ४ ॥ पीतोगौरोहरिद्राभ: ५ पालाशोहरितोहरित् ६ लोहितोरोहितो रक्त: ७। शोण: कोकनदच्छवि: ८ ॥ अव्यक्तरागस्त्वरुण: ९। श्वेतरक्तस्तुपाटल: १०। श्याव: स्यात्कपिशो ११ धूम्रधूमलौकृष्णलोहिते १२ ॥ कडार: कपिल: पिङ्गपिशङ्गौकद्रुपिङ्गलौ १३। चित्रंकिर्मीरकल्माषशबलैताश्चकर्बुरे १४ ॥ गुणेशुक्लादय: पुंसिगुणिलिंगास्तुतद्वति। इति ॥ यशसि॥ गुणे। गजच्छिचकम्बले। प्रवेण्याम्। आस्तरणे ॥ हाथीकोभूल॰ इ॰ भा॰ ॥ स्तुतौ ॥ काञ्चने ॥

व्रते ॥ गीतक्रमे ॥ न० कुङ्कुमे । पुं० न० भेदे ॥ रूपे ॥ विलेपने ॥ अक्षरे । अकारादिवर्णसमूहद्विविधः । ध्वन्यात्मकोऽक्षरात्मकश्च ॥ अक्षरात्मकस्योच्चारणमुक्तं भरद्वाजेन । यथा । श्रीशिवउवाच । विशेषकथयाम्यद्यप्रोच्चार्याः कण्ठतः स्वराः । हृदयंजिह्वयामूर्द्धन्वयं जिह्वान्तगम् ॥ मुखस्थानाद्वहिर्वाच्याः अकारः कण्ठजातइति ॥ चित्रे ॥ शब्दे ॥ तालविशेषे ॥ षड्जादिगतौ ॥ षड्गरागे ॥ त्रिषु तैजसेन । इञ् । कृष्टजुसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्योनिदितिनः ॥ यद्वा । वर्ण्यतेवर्णाः सन्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ वर्ण्यतेऽर्थोऽनेनवा । वर्णवर्णने० वर्णप्रेरणेवा । घञ् ॥ वर्णयतिवा । अच् ॥

वर्णकः । पुं० चारणे ॥ मण्डले ॥ न० हरिताले ॥ पृष्टचन्दनादिलेपमात्रे ॥ गात्रानुलेपनयोग्यपिष्टे पृष्टे वासुगन्धिद्रव्ये ॥ चन्दने ॥ पुं० स्त्री० हिङ्गुलहरितालका चनीलीकादौ ॥ पुं० न० चन्दने ॥ विलेपने ॥ त्रि० वर्णकरि ॥ वर्णकरोति० वर्णयति० वर्णोतिवा । वर्ण० ॥ ण्वुल् ॥

वर्णकम्बलः । पुं० आस्तरणे ॥

वर्णकविः । पुं० कुबेरात्मजे ॥

मायुराजे ॥

वर्णका । स्त्री० प्रावरणभेदे ॥ वर्णयर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेष्विति चौरादिकः । ततोण्वुल् । वर्णकातान्तस्मादितोत्वंन ॥

वर्णकूटः । पुं० येटकविशेषे ॥ यथा । प्रारब्धिट्शूद्रविप्राः स्युः क्रमान्मेषादिराशयः । तस्वर्णाधिकाकन्यानैवेद्याद्याकदाचन ॥ दोषस्तु । वर्णज्येष्ठातुयानारीवर्णहीनस्तुयः पुमान् ॥ विवाहंयदिकुर्वीततस्याभर्ताविनश्यतीति ॥

वर्णकूपिका । स्त्री० मसीधान्याम् ॥

वर्णक्रिया । स्त्री० वर्णकरणे ॥ यथा । वर्णस्यकरणे देयंकुङ्कुमंरक्तचन्दनम् । ताम्बूलंयवयद्युक्तं तत्तत्प्रयोजयेत् ॥ पार्थिवगुरुणादेयं गौल्यजैव्रीरजेषुच ॥ शेषेषुपाकयोगेषु धूपयेद्विहिङ्गुसर्पिषा ॥

वर्णचारकः । पुं० चित्रकारे ॥

वर्णज्येष्ठः । पुं० ब्राह्मणे ॥ वर्णानां०

वर्णेषुवाज्येष्ठः ॥ त्रि० स्वर्णापि चयोस्समवर्ण ॥

वर्णतूलिः ।)
वर्णतूलिका ।) स्त्री० लिखन्याम् ॥
वर्णतूली ।)

वर्णदम् । न० कालीयके ॥ त्रि० वर्णदातरि ॥

वर्णदात्री । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

त्रि॰ वर्णदातरि ॥

वर्णदूतः । पुं॰ लेखे । वाचिकहार के ॥

वर्णधर्म्मः । पुं॰ न॰ वर्णाधिकृत धर्म्मे ॥ वर्णत्वमेकमाश्रित्य यो धर्मः सम्प्रवर्त्तते । वर्णधर्मः स उक्तस्तु यथोपनयनं नृपेति भविष्यपुराणम् ॥ अपिच । यजनं याजनं दानं ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहः । अध्यापनं चाध्ययनं षट्कर्माणि द्विजोत्तमाः ॥ दानमध्ययनं यज्ञो धर्मः क्षत्रियवैश्ययोः । दण्डो युद्धं क्षत्रियस्य कृषिर्वैश्यस्य शस्यते ॥ शुश्रूषैव द्विजातीनां शूद्राणां वर्णसाधनम् । कारुकर्म तथाजीवः पाकयज्ञोपि धर्म्मतः ॥ क्षमा दमो दया दानमलोभस्त्याग एव च । आर्जवं चानसूया च तीर्थानुसरणं तथा ॥ सत्यं सन्तोष आस्तिक्यं श्रद्धा चेन्द्रियनिग्रहः । देवताभ्यर्चनं पूजा ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ अहिंसा प्रियवादित्वमपैशुन्यमकल्कता । सामासिकमिमं धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मुनिः ॥ प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम् । स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां सङ्ग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्त्तताम् । गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचारेतु वर्त्तताम् । इतिकौर्मे २ अध्याय ः ॥

वर्णनम् । न॰ उपवर्णने ॥ स्तवने ॥ शुक्लपीतादिवर्णयोजने ॥

वर्णना । स्त्री॰ प्रशंसायाम् । गुणकथने । स्तवे ॥

वर्णनीयः । त्रि॰ वर्ण्ये । वर्णितव्ये ॥

वर्णपात्रम् । न॰ चित्रकारस्य नील्यादिवर्णाधारे ॥

वर्णपुष्पः ।)
वर्णपुष्पकः ।) पुं॰ महासहायाम् । राजतरुणीपुष्पवृक्षे । अम्लाने ॥

वर्णपुष्पी । स्त्री॰ उष्ट्रकाण्डीपुष्पवृक्षे ॥

वर्णप्रसादनम् । न॰ अगुरुणि ॥

वर्णमाता । स्त्री॰ भारत्याम् ॥ लेखन्याम् ॥

वर्णमातृका । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥

वर्णमाला । स्त्री॰ क्रमागताकाराद्यक्षरसमूहे । मातृकायाम् ॥ वर्णानां मालेव ॥ तत्र संस्कृतवर्णाः ५० । जपमालायाम् ५१ । इङ्ग्रेजीयवर्णाः २६ । फरासीयाः २३ । हिब्रु॰ अर्थात् इहूदीयाः २२ । आरबीयाः २८ । पारसीयाः ३१ । तुरस्कीयाः ३३ । रूषीयाः ४१ । ग्रिक्॰ अर्थात् इयुनानीयाः २४ । लाटिन्देशीयाः २२ । डच्॰ अर्थात् ओलन्दाजीयाः २६ । स्पान्

देशीयाः २७। इटलीदेशीयाः २०। तातारीयाः २०२। वर्म्मदेशीयाः १९। चीनदेशीयवर्णाः शब्दात्मकाः तच्छब्दसङ्ख्याः ८०००० ॥ इतिशब्दकल्पद्रुमेराधाकान्तदेवः ॥

वर्णरेखा ।)
वर्णलेखा ।) स्त्री० कठिन्याम् ॥
वर्णलेखिका ।)

वर्णवती । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ त्रि० वर्णविशिष्टे ॥ वर्णोऽस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप् । उगित्वात् ङीप् ॥

वर्णविक्रिया । स्त्री० वर्णापचारे ॥ +

वर्णविलोडकः । पुं० श्लोकस्तेने । काव्यच्छायाहृति ॥ सन्धिचौरे ॥

वर्णसङ्करः । पुं० सङ्कीर्णाचारे ॥ मिश्रितजातौ । मूर्द्धाभिषिक्तमाहिष्यकरणाद्यनुलोमप्रतिलोमजातेऽन्तरालजातौ ॥ वर्णयोर्वर्णानांवासङ्करोयस्मिन्जनयितव्येसवर्णः सङ्करः ॥ व्यभिचारेणवर्णानामवेद्यावेदनेनच । स्वकर्मणाञ्चत्यागेनजायन्तेवर्णसङ्कराः ॥

वर्णसङ्घातः । पुं० अक्षरसमाम्नाये ॥

वर्णसमाम्नायः । पुं० वर्णमालायाम् ॥

वर्णसिः । पुं० जले । वृणोति । वृ असि० । सानसिवर्णसीत्यादिना०

असिप्रत्ययोधातोर्नुक्च ॥

वर्णा । स्त्री० आढक्याम् ॥

वर्णाङ्का । स्त्री० लेखन्याम् ॥

वर्णाटः । पुं० गायने ॥ चित्रकरे ॥ स्त्रीकृतजीवने ॥

वर्णात्मा । पुं० शब्दे ॥

वर्णाश्रमधर्म्मः । पुं० वर्णाश्रमोभयाऽधिकृतधर्मे ॥ यथा। वर्णत्वमाश्रमत्वञ्चयोधिकृत्यप्रवर्त्तते । सवर्णाश्रमधर्मस्तुमौञ्जीयामेखलायथा ॥ वर्णाश्रमयोर्धर्म्मः ॥ सचोक्तः श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । यथा । श्रुत्वाधर्मान्बहुविधान्भवानीभवमोचिनो । हितायजगतांमाताभूयः शङ्करमब्रवीत् ॥ श्रीदेव्युवाच। श्रुतंबहुविधंधर्ममिहामुत्रसुखप्रदम् । धर्मार्थकामदंविघ्नहरंनिर्वाणकारणम् ॥ साम्प्रतंश्रोतुमिच्छामिब्रूहिवर्णाश्रमान्विभो । यत्रयेविहिताचाराः कृपयावदतानपि ॥ श्रीसदाशिवउवाच ॥ चत्वारः कथितावर्णाआश्रमाअपिसुव्रते । आचाराश्चापिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्पृथक् ॥ कृतादौ० कलिकालेतुवर्णाः पञ्चप्रकीर्त्तिताः । ब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्यः शूद्रः सामान्यएवच ॥ एतेषांसर्ववर्णानामाश्रमौद्वौमहेश्वरि । तेषामाचारधर्मांश्चशृणुष्वावदामिते ॥ पुरैवकथितंतावत्

कलिसम्भववर्ज्जितम् ॥ तपःस्वा
ध्यायहीनानांनृणामल्पायुषामपि।
क्लेशप्रयासाशक्तानांकुतोदेहपरिश्र
मः ॥ ब्रह्मचर्य्याश्रमोनास्तिवानप्र
स्थोऽपिनप्रिये। गार्हस्थोभैक्षुकश्चै
वआश्रमौद्वौकलौयुगे ॥ गृहस्थस्य
क्रियाःसर्व्वाआगमोक्ताःकलौयु
गे। नान्यमार्गैःक्रियासिद्धिः
कदापिगृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुके
ऽप्याश्रमेदेविवेदोक्तंदण्डधारणम्।
कलौनास्त्येवतत्त्वज्ञेयतस्तच्छ्रौत
संस्कृतिः॥ शैवसंस्कारविधिना
ऽवधूताश्रमधारणम्। तदेवकथि
तंभद्रेसंन्यासग्रहणंकलौ ॥ विप्रा
णामितरेषाञ्चवर्णानांप्रबलेकलौ।
उभयत्राश्रमेदेविसर्व्वेषामधिकारि
ता ॥ सर्व्वेषामेवसंस्काराःकर्म्मा
णिशैववर्त्मना। विप्राणामितरेषां
चकर्म्मलिङ्गंपृथक्पृथक् ॥ जात
मात्रोगृहस्थःस्यात्संस्काराद्दाश्र
मीभवेत्। गार्हस्थ्यंप्रथमंकुर्य्याद्य
थाविधिमहेश्वरि ॥ तत्त्वज्ञानेसमु
त्पन्नेवैराग्यंजायतेयदा। तदासर्व्वं
परित्यज्यसंन्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ वि
द्यामुपार्ज्जयेद्बाल्येधनंदारांश्चयौव
ने। प्रौढेधर्म्याणिकर्म्माणिचतुर्थेप्रव्र
जेत्सुधीः ॥ मातरंपितरंवृद्धंभार्य्या
ञ्चैवपतिव्रताम्। शिशुञ्चतनयंहि
त्वानावधूताश्रमंव्रजेत् ॥ मातॄः

पितॄन्शिशून्दारान्स्वजनान्बा
न्धवानपि। यःप्रव्रजतिहित्वैता
न्समहापातकीभवेत् ॥ मातृहा
पितृहासस्यात्स्त्रीवधीब्रह्मघातकः
। असन्तर्प्यस्वपित्रादीन्योगच्छेत्
भिक्षुकाश्रमे ॥ ब्राह्मणोविप्रभिन्न
श्चस्वस्ववर्णोक्तसंस्क्रियाः। शैवेन
वर्त्मनाकुर्य्यादितिधर्मःकलौयुगे ॥
श्रीदेव्युवाच। कोवाधर्मोगृहस्थस्य
भिक्षुकस्यचकिंविभो। विप्रस्यवि
प्रभिन्नानांसंस्कारादीनिमेवद ॥
श्रीसदाशिवउवाच ॥ गार्हस्थ्यंप्र
थमंधर्म्मंसर्व्वेषामनुजन्मनाम्।
तदेवकथयाम्यादौशृणुकालिनित
त्त्वतः ॥ ब्रह्मनिष्ठोगृहस्थःस्याद्ब्र
ह्मज्ञानपरायणः। यद्यत्कर्म्मप्रकु
र्व्वीततद्ब्रह्मणिसमर्पयेत् ॥ नमि
थ्याभाषणंकुर्य्यान्नचशाठ्यंसमा
चरेत्। देवतातिथिपूजासुगृहस्थो
निरतोभवेत् ॥ मातरंपितरञ्चैव
साक्षात्प्रत्यक्षदेवताम्। मत्वागृ
हीनिषेवेतसदासर्व्वप्रयत्नतः ॥ तु
ष्टायांमातरिशिवेतुष्टेपितरिपार्व्व
ति। तवप्रीतिर्भवेद्देविपरब्रह्मप्र
सीदति ॥ त्वमाद्याजगतांमातापि
ताब्रह्मपरात्परम्। युवयोःप्रीण
नंयस्मात्तस्मात्किंगृहिणांतपः
॥ आसनंशयनंवस्त्रंपानंभोजनमे
वच। तत्तत्समयमाज्ञायमातृ

पित्रे निवेदयेत् ॥ श्रावयेन्मृदुलां वाणीं सर्वदा प्रियमाचरेत्। पित्रोराज्ञानुसारी स्यात्सत्पुत्रः कुलपावनः ॥ औद्धत्यं परिहासञ्च तर्जनं परिभाषणम्। पित्रोरग्रे न कुर्वीत यदीच्छेदात्मनो हितम् ॥ मातरं पितरं वीक्ष्य नत्वोत्तिष्ठेत्ससम्भ्रमः। विनाज्ञया नोपविशेत्संस्थितः पितृशासने ॥ विद्याधनमदोन्मत्तो यः कुर्यात्पितृहेलनम्। स याति नरकं घोरं सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ मातरं पितरं पुत्रं दारानतिथिसोदरान्। हित्वा गृही न भुञ्जीयात्प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ वञ्चयित्वा गुरून्बन्धून् यो भुङ्क्ते स्वोदरम्भरः। इहैव लोके गर्ह्योऽसौ परत्र नारको भवेत् ॥ गृहस्थो गोपयेद्दारान्विद्यामभ्यासयेत्सुतान्। पोषयेत्स्वजनान्बन्धूनेष धर्म्मः सनातनः ॥ जनन्या वर्द्धितो देहो जनकेन प्रपोषितः। स्वजनैः शिक्षितः प्रीत्या सोऽधमस्तान्परित्यजेत् ॥ एषामर्थे महेशानि कृत्वा कष्टशतान्यपि। प्रीणयेत्सततं शक्त्या धर्म्मो ह्येष सनातनः ॥ स धन्यः पुरुषो लोके सत्कृतो परमार्थवित्। ब्रह्मनिष्ठः सत्यसन्धो यो भवेद्विमानवः ॥ न भार्यां ताडयेत्क्वापि मातृवत्पालयेत्सदा। न त्यजेद्घोरकष्टेऽपि यदि साध्वी

पतिव्रता ॥ स्थितेषु स्वीयदारेषु स्त्रियमन्यां न संस्पृशेत्। दुष्टेन चेतसा विद्वानन्यथा नारको भवेत् ॥ विरले शयनं वासं त्यजेत्प्राज्ञः परस्त्रिया। अयुक्तभाषणञ्चैव स्त्रियं शौर्यं न दर्शयेत् ॥ धनेन वाससा प्रेम्णा श्रद्धयामृतभाषणैः। सततं तोषयेद्दारान्नाप्रियं क्वचिदाचरेत् ॥ उत्सवे लोकयात्रायां तीर्थेष्वन्यनिकेतने। न पत्नीं प्रेषयेत्प्राज्ञः पुत्रामात्यविवर्जिताम् ॥ यस्मिन्नरे महेशानि तुष्टा भार्या पतिव्रता। सर्वो धर्म्मः कृतं तेन भवती प्रिय एव सः ॥ चतुर्वर्षावधि सुतान्लालयेत् पालयेत्पिता। ततः षोडशपर्य्यन्तं गुणान्विद्याञ्च शिक्षयेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान् पुत्रान्प्रेरयेद्गृहकर्मसु। ततस्तांस्तुल्यभावेन मत्वा स्नेहं प्रदर्शयेत् ॥ कन्याप्येवं पालनीया शिक्षणीयातियत्नतः। देया वराय विदुषे धनरत्नसमन्विता ॥ एवं क्रमेण भ्रातॄंश्च स्वस्रभ्रातृसुतानपि। ज्ञातीन्मित्राणि भृत्यांश्च पालयेत्तोषयेद्गृही ॥ ततः स्वधर्म्मनिरतानेकग्रामनिवासिनः। अभ्यागतानुदासीनान् गृहस्थः परिपालयेत् ॥ यद्येवं नाचरेद्देवि गृहस्थो विभवे सति। पशुरेव स विज्ञेयः स पापी लोकगर्हितः ॥ निद्रालस्यं देहयत्नं केशवि

न्यासमेव च । आसक्तिमशनेवस्त्रे-
नातिरिक्तं समाचरेत् ॥ ५१ ॥ यु
क्ताहारो युक्तनिद्रो मितवाङ् मितमै
थुन : । स्वच्छो नम्र: शुचिर्दक्षो यु-
क्त : स्यात् सर्वकर्मसु ॥ शूर : श-
क्तो विनीत : स्याद्वाग्मी वै गुरुसन्नि-
धौ । जुगुप्सितान् न मन्येत नावम-
न्येत मानिन : । सौहार्द व्यवहारांश्च
प्रवृत्तिं प्रकृतिं नृणाम् । सहवासेन
तर्कैश्च विदित्वा विश्वसेत् तत : ॥
वसेद् दृष्टुरपि दूरात् समं यं वीक्ष्य
बुद्धिमान् । प्रदर्शयेत् स्वप्रभावा-
न् नैव धर्मं विलङ्घयेत् ॥ स्वीयं य
श : पौरुषस्व गुप्तये कथितस्त्वयत् ।
कृतं यदुपकाराय धर्मज्ञो न प्रकाशये
त् । जुगुप्सितप्रवृत्तौ च निश्चितेऽपि
पराजये । गुरुणा लघुना चापि यश
स्वी न विवादयेत् ॥ विद्याधनयशो-
धर्मान् यतमान उपार्जयेत् । व्यस
नस्यासतां सङ्गं मिथ्याद्रोहं परित्यजे
त् । अवस्थानुगतास्चेष्टा : समया
नुगता : क्रिया : । तस्मादवस्थां स
मयं वीक्ष्य कर्म समाचरेत् ॥ योगक्षे
मरतो दक्षो धार्मिक: प्रियबान्धव :
। मितवाङ् मितहास : स्यान्मा-
न्यार्यं तु विशेषत : ॥ जितेन्द्रिय :
प्रसन्नात्मा सुचिन्त्य : स्याद् दृढव्र-
त: । अप्रमत्तो दीर्घदर्शी मात्वास्य-
र्थान् विचारयेत् । सत्यं मृदुप्रियं

वर्णाश्रमधर्म्म :

धीरो वाक्यं हितकरं वदेत् । आत्मो
त्कर्षं तथा निन्दां परेषां परिवर्जये-
त् । जलाशयाश्च वृक्षाश्च विश्रामगृ
हमध्व नि । सेतु : प्रतिष्ठितो येन ते
न लोकत्रयं जितम् ॥ सन्तुष्टौ पितरौ
यस्मिन्ननुरक्ता : सुहृद्गणा : । गाय
न्ति यद्यशो लोकास्तेन लोकत्रयं जित
म् ॥ सत्यमेव व्रतं यस्य दया दीनेषु-
सर्वथा । कामक्रोधौ वशे यस्य तेन लो
कत्रयं जितम् ॥ विरक्त : परदारे
षु निस्पृह : परवस्तुषु । दम्भमात्स
र्यहीनो यस्तेन लोकत्रयं जितम् ॥ न
बिभेति रणाद्यो वै सङ्ग्रामेऽप्यपराङ्
मुख : । धर्मयुद्धे मृतो वापि तेन लो
कत्रयं जितम् ॥ असंशयात्मा सुश्र
द्ध : शास्त्रवाचारतत्पर : । मच्छास
ने स्थितो यश्च तेन लोकत्रयं जितम् ॥
ज्ञानिना लोकयात्रायै सर्वत्र समदृष्टि
ना । क्रियन्ते येन कर्माणि तेन लोक
त्रयं जितम् ॥ शौचन्तु द्विविधं प्रोक्तं-
बाह्याभ्यन्तरभेदत : ब्रह्मण्यात्मा
र्पणं यत् तच्छौचमान्तरिकं स्मृतम् ॥
अद्भिर्वा भस्मना वापि मलानामपक-
र्षणम् । देहशुद्धिर्भवेद्येन बाह्य :
शौचं तदुच्यते ॥ गङ्गा नद्यो ह्रदा वा
प्यस्तथा कूपाश्च शुक्ता: । सर्वं पवित्रं
जननं सूर्यादीक्रमत: प्रिये ॥ भस्माच
याज्ञिकं श्रेष्ठं मृत्स्ना तु मलवर्जिता ।
वासोऽजिनतृणादीनि मृद्धस्नानी-

द्विसुव्रते ॥ किमत्रबहुनोक्तेनशौ-
चाशौचविधौशिवे । मनः पूतंभवे
द्येनस्रहस्थस्ततदाचरेत् ॥ निद्रा
न्तेमैथुनस्यान्तेत्यागान्तेमलमूत्रयोः।
भोजनान्तेमलेस्पृष्टेवह्निः शौचंवि-
धीयते ॥ सन्ध्याश्चैकालिकीकार्या
वैदिकीतान्त्रिकीक्रमात् । उपास-
नायाभेदेनपूजांकुर्याद्यथाविधि ॥
ब्रह्ममन्त्रोपासकानांगायत्रीजपना-
त्प्रिये । स्नानाद्ब्रह्मेतितद्वाच्यंस
न्ध्याभवतिवैदिकी ॥ अन्येषां
वैदिकीसंध्यान्सूर्य्योपस्थानपूर्वक
म् । अर्घ्यदानंदिनेशायगाय
त्रीजपनंतथा । अष्टोत्तरंसहस्रंवा
शतंवादशधापिवा । जपानांनिय-
मोभद्रेसर्वत्राह्निककर्म्मणि ॥ शू-
द्रसामान्यजातीनामधिकारोस्तिके
वलम् । आगमोक्तविधौदेविसर्व-
सिद्धिस्ततोभवेत् ॥ प्रातः सूर्योद
यः कालोमध्याह्नस्तदनन्तरम् ।
सायंसूर्यास्तसमयस्त्रिकालानामयं-
क्रमः ॥ श्रीदेव्युवाच । विप्रादि
सर्ववर्णानांविहितातान्त्रिकीक्रिया ।
त्वयैवकथितानाथसम्प्राप्तेप्रबलेक
लौ ॥ तदिदानींकथंदेवविप्रानृवै
दिककर्मणि । नियोजयसिततस
र्वविशेषाद्वक्तुमर्हसि । श्रीसदाशि
वउवाच । सत्यंब्रवीषितत्त्वज्ञेस
र्वेषांतान्त्रिकीक्रिया । सोकानांभो

गमोक्षायसर्वकामसुसिद्धिदा ॥ द्व
यन्तुब्रह्मसावित्रीयथाभवतिवैदि
की । तथैवतान्त्रिकीज्ञेयाप्रशस्ता
भयकर्म्मणि ॥ अतोमयाकथितंदेवि
द्विजानांप्रबलेकलौ । गायत्र्यामधि
कारोस्तिनान्यमन्त्रेषुकर्हिचित् ॥
तारोद्याकमलायाश्चवाग्भवाद्याय
थाक्रमात् । ब्राह्मणक्षत्रियविशांसा
वित्रीकथिताकलौ ॥ द्विजातीनां
प्रभेदार्थंशूद्रेभ्यः परमेश्वरि ।
सन्ध्येयंवैदिकीप्रोक्ताप्रागेवाह्नि
ककर्म्मणाम् ॥ अन्यथाशांभवैर्मा
र्गैः केवलैः सिद्धिभाग्भवेत् ।
सत्यंसत्यंपुनः सत्यंसत्यमत्रनसं
शयः ॥ कालात्ययेपिसन्ध्येयंक
र्त्तव्यादेववन्दिते । ओंतत्सद्ब्रह्म
चोच्चार्य्यमोक्षमुभिरनातुरैः ॥
आसनंवसनंपात्रंशय्यांयानंनि
केतनम् । गृहोपकंवस्तुजातञ्चस्व
च्छात्स्वच्छंप्रशस्यते ॥ समाप्याह्नि
ककर्म्माणिस्वाध्यायंगृहकर्म्मवा ।
गृहस्थोनियतंकुर्यान्नैवतिष्ठेन्निरु
द्यमः ॥ पुण्यतीर्थेपुण्यतिथौग्रह
णेचन्द्रसूर्ययोः । जपंदानंप्रकु
र्वाणः श्रेयसांनिलयोभवेत् ॥ क
लावन्नगताःप्राणानोपवासःप्रशस्य
ते । उपवासप्रतिनिधावेकंदानं
विधीयते ॥ कलौदानंमहेशानिस
र्वसिद्धिकरंभवेत् । तत्पात्रं

केवलं स्वयोऽदरिद्र : सत्क्रियान्वि
त : ॥ मासवत्सरपक्षाणामारम्भ
दिनमव्विके । चतुर्द्दश्यष्टमीशुक्ला
तथैवैकादशीकुहू : ॥ निजजन्म
दिनं चैव पित्रोर्मरणवासर : ।
वैधात्सवदिनञ्चैवपुण्यकाल :
प्रकीर्त्तित : ॥ गङ्गानदामहानद्यो
गुरो : सदनमेवच । प्रसिद्धदेवता
स्थैर्चं पुण्यतीर्थं प्रकीर्त्तितम् ॥
त्यक्त्वासूाध्ययनं पित्रो : शुश्रूषां
दारचणम् । नरकायभवेत्तीर्थं तो
र्थायव्रततान्नृणाम् ।। नतीर्थसेवा
नारीणांनोपवासादिका : क्रिया :
। नैवव्रतानांनियमोभर्त्तु : शुश्रूष
णं विना भर्त्तैवयोषितांतीर्थंत
पोदानंव्रतंगुरु : । तस्मात्सर्वा
त्मनानारीपतिसेवांसमाचरेत् ॥
१०१ ।। पत्यु : प्रियंसदाकुर्याद्दच
सापरिचर्यया तदाज्ञानुचरीभू
त्वातोषयेत्पतिबान्धवान् ॥ नेक्षे
तत्पतिंक्रूरदृष्ट्याश्रावयेन्नैवदुर्व
च : । माप्रियंमनसावापिचरेद्भर्त्तु:
पतिव्रता ॥ कायेनमनसावाचासर्व
दाप्रियकर्म्मभि : । याप्रीणयतिभ
र्त्तारंसैवब्रह्मपदंलभेत् ॥ नान्य
वक्त्रंनिरोक्षेतनान्यै : सम्भाषणं-
चरेत् । नचाङ्गंदर्शयेदन्यानांभ-
र्त्तुराज्ञानुसारिणी ॥ तिष्ठेत्पित्रो
र्वशेबाल्येभर्त्त : समप्राप्तयौवने

। वार्द्धक्ये पितृवन्धूनांनमृतन्नाभवे
त्क्वचित् ॥ अज्ञातपतिमर्यादा
मज्ञातपतिसेवनाम् । नोद्वाहयेत्
पिताबालामज्ञातधर्मशासनाम् ॥
नरमांसंनभुञ्जीयान्नराकृतिपशूंस्त-
था । बहूपकारकान्गाश्चमांसादा
न्रसवर्ज्जितान् फलानिग्राम्य
वन्यानिमूलानिविविधानिच । भू
मिजातानिसर्वाणिभोज्यानिस्वेच्छ
याशिवे ॥ १०८ ॥ अध्यापनंयाज
नञ्चविप्राणांवृत्तमुत्तमम् । अशक्तौ
चत्रियविशांवृत्तैर्निर्वाहमाचरेत् ॥
राजन्यानाञ्चसङ्ग्रामेभूमिशासनम् । अचाशक्तौवणिग्वृ
त्तंशूद्रवृत्तमथाश्रयेत् ॥ वाणिज्या
शक्तवैश्यानांशूद्रवृत्तमदूषणम् । शूद्रा
णांपरमेशानिसेवा वृत्तंविधीयते ॥
सामान्यानान्तुवर्णानांविप्रवृत्त्यन्यवृ
त्तिषु । अधिकारोऽस्तिदेवेशिदेहया
त्राप्रसिद्धये ॥ अदुष्टानिर्ममःशा
न्त : सत्यवादीजितेन्द्रिय : । नि
र्मत्सरोनिष्कपटः स्ववृत्तोब्राह्मणो
भवेत् ॥ अध्यापयेत्पुत्रवधूश्शि
ष्यान्सन्मार्गवर्त्तिन : । सर्वलोक
हितैषीस्यात्पक्षपातविनिर्मुख :
। मिथ्यालापमसूयांचव्यसनाप्रिय
भाषणम् । नीचै : प्रसक्तिंदम्भञ्च
सर्वथाब्राह्मणस्त्यजेत् ॥ युयुत्सा
गर्व्विंतासम्बौसम्मानै : सन्धिकृत्त

मा । मृत्युर्ज्येयो वा युद्धेषु राजन्या
नां वरानने ॥ बलीभीत्यात् प्रजा
वित्ते गृह्णीयात् सम्मितं करम् ।
रक्षन्नङ्गीकृतं धर्म्मं पुत्रवत् पालयेत्
प्रजाः ॥ न्यायं युद्धं तथा सन्धिं कर्मा
ण्यन्यानि यानि च । मन्त्रिभिः सह
कुर्वीत विचार्य सर्वथा नृपः ॥ धर्म
युद्धे नयो हव्यं न्यायदण्डपुरस्क्रिया
। करणीया यथाशास्त्रं सन्धिं कुर्याद्य
थाबलम् ॥ उपायैः साधयेत् कार्यं
युद्धं सन्धिञ्च शत्रुभिः । उपाया-
नुगताः सर्वा जयन्ते मविभूतयः ॥
श्यान्नीचसङ्गाद्विरतः सदा विद्वज्ज
नप्रियः । धीरो विपत्तौ दक्षश्च शी
लवान् सम्मितव्ययी ॥ निपुणो दु
र्गसंस्कारे शस्त्रशिक्षाविचक्षणः ।
स्वसैन्यभावान्वेषी स्यात् शिक्षयेद्र-
णकौशलम् ॥ नहन्यान्मूर्च्छिता
न् युद्धे त्यक्तशस्त्रान् पराङ्मुखान्
। बलानीतान् रिपून् देविरिपुद्दा
रशिशूनपि ॥ जयलब्धानि वस्तूनि स
म्प्राप्तानि यानि च । वितरेत् ता
नि सैन्येभ्यो यथायोग्यविभागतः ॥
शौर्यं वृत्तं चयोद्गुणांश्च यं राजा पृथ
क् पृथक् । बहुसैन्याधिपं नैकं
कुर्यादात्महितेरतः ॥ नैकस्मिन्-
विश्वसेद्राजा नैकं न्याये नियोजयेत्
। साम्यं क्रोडे पक्षासत्त्वनीचैः सह
विवर्ज्जयेत् ॥ बहुश्रुतः स्वल्पभा

वर्णाश्रमधर्म्मः

षी जितात्मा सुधर्म्मिष्ठानपि । बहुमा
नोऽपि निर्दम्भो धीरो दण्डप्रसादयोः
स्वयं चाचारदृष्ट्या वा प्रजाभावान् वि
लोकयेत् । एवं स्वजनभृत्यानां भावा
न् पश्येन् नराधिपः ॥ क्रोधाद्द-
म्भात् प्रमादाद्वा सम्मानं शासनं तथा
। सहसा नैव कर्त्तव्यं स्वामिना तत्त्वद
र्शिना ॥ सैन्यसेनाधिपामात्यव-
निताप्रत्यसेवकाः । पालनीयाः
सदोषाश्च द्दण्डाराज्ञा यथाविधि
॥ उन्मत्तानसमर्थांश्च बालांश्च मृत-
बान्धवान् । ज्वराभिभूतान् वृद्धां
श्च रक्षयेत् पितृवन्नृपः ॥ वैश्यानां
कृषिवाणिज्यवृत्तं वृद्धिसनातन-
म् । येनोपायेन लोकानां देहयात्रा
चाप्रसिध्यति ॥ अतः सर्वात्मना दे
वि वाणिज्यकृषिकर्मसु । प्रमादव्य
सनालस्यं मिथ्याशाठ्यं विवर्ज्जयेत्
निश्चित्य वस्तुतन्मूल्यमुभयोः सम्म
तौ शिवे । परस्परार्ज्ञाकरणं क्रय
सिद्धिस्ततो भवेत् ॥ मत्तक्षिप्त
प्रबालानामरियस्तनूणां प्रिये । रो
गविभ्रान्तबुद्धीनामसिद्धौ दान
विक्रयौ ॥ क्रयसिद्धिरदृष्टानां गुण
श्रवणतो भवेत् । विपर्यये तद्गुणा
नामन्यथा भवति क्रयः ॥ कुञ्जरोष्ट्र
तुरङ्गाणां गुणदोषप्रकाशनात् ।
वर्षातीतेऽपि तत्क्रेयमन्यथा कर्त्तुम
र्हति ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां भाज

नं मानवं वपुः। अतः कुलेशित
त्वं क्रियोनसिद्धो न्ममशासनात् ॥
यवगोधूमधान्यानां लाभो वर्षगते
प्रिये। युक्तश्चतुर्थो धातूनामष्टमः
परिकीर्त्तितः॥ ऋणं कृषौ च वाणि
ज्ये तथा सर्व्वेषु कर्म्मसु। यद्यदङ्गीकृ
तं मर्त्यैस्तत्कार्य्यं शास्त्रसम्मतम् ॥
दक्षः शुचिः सत्यभाषी जितनिद्रो
जितेन्द्रियः। अप्रमत्तो निरालस्यः
सेवाव्रतो भवेन्नरः प्रभुर्विष्णुसमो
मान्यस्तज्जाया जननीसमा। मान्या
स्तद्बान्धवा भृत्यैरिहामुत्र सुखेप्सुभिः॥
भर्त्तुर्मित्राणि मित्राणि जानीयात्
तद्वैरीनरीन्। सभीतिः सर्व्वदा
तिष्ठेत् प्रभोराज्ञां प्रतीक्षयन्॥ अप
मानं गृहच्छिद्रं गुप्त्यर्थं कथितञ्च य
त्। भर्त्तुर्ग्लानिकरं यच्च गोपयेदिति
यत्नतः॥ अलोभः स्यात् स्वामिध
ने सदा स्वामिहिते रतः तत्सन्निधा
वसन्नाषं क्रीडां हास्यं परित्यजेत् ॥
नपापमनसा पश्येद्दयितद्गृहकिङ्क
रीः। शिविकाशय्यां हास्यच्चताभिः
सह विवर्ज्जयेत्॥ प्रभोः शय्यास
नं यानं वसनं भाजनानि च। उपा
नद्भूषणं शस्त्रं नात्मार्थं विनियोजये
त्॥ क्षमां कृतापराधश्चेत् प्रार्थयेद्
यत्नतः प्रभोः। प्रागल्भ्यं प्रौढवा
दञ्च साम्याचारं विवर्ज्जयेत्॥ सर्व्वे
वर्णाः स्वस्ववर्णै र्ब्राह्मोद्वाहं तथाश

नम्। कुर्य्यीरन् भैरवीचक्रात्तत्त्व
चक्रादृते शिवे॥ उभयत्र महेशानि
शैवोद्वाहः प्रकीर्त्तितः। तथाद
नेच पाने च वर्णभेदो न विद्यते॥ श्री
देव्युवाच॥ गृहस्थानामशेषेण ध
र्म्मान् कथय: प्रभो। संन्यासविहि
तान् धर्म्मान् कृपया वक्तुमर्हसि॥
श्रीसदाशिव उवाच॥ अवधूताश्र
मो देवि कलौ संन्यास उच्यते। विधि
ना येन कर्त्तव्यस्तत्सर्व्वं शृणु साम्प्रत
म्॥ ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्ने विरते सर्व्व
कर्म्मणि। अध्यात्मविद्यानिपुणः
सन्न्यासाश्रममाश्रयेत्। विहाय वृद्धौ
पितरौ शिशुं भार्य्यां पतिव्रताम्।
त्यक्त्वाऽसमर्थान् बधून् प्रव्रजन्नार
कौ भवेत्॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वै
श्यः शूद्रः सामान्य एव च। कुला
वधूतसंस्कारे पञ्चानामधिकारि
ता॥ सम्पाद्य गृहकर्म्माणि परि
तोष्य परानपि। निर्म्ममो निलयाद्ग
च्छेन्निष्कामो विजितेन्द्रियः॥ आहू
य स्वजनान् बन्धून् ग्रामस्थान् प्रतिवा
सिनः। प्रीत्यानुमतिमन्विच्छेद्
गृहान्निर्गमिषुर्जनः॥ तेषाम-
नुज्ञामादाय प्रणम्य परदेवताम्।
ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य निरपेक्षो गृहा
दियात्॥ मुक्तः संसारपाशेभ्यः
परमानन्दनिर्वृतः। कुलावधूतं
ब्रह्मज्ञं गत्वा सम्प्रार्थयेदिदम्॥ गृ

ह्याश्रमे परब्रह्मन् मम त्वद्गतं वयः
। प्रसादं कुरु मे नाथ सन्न्यासग्रहणं
प्रति ॥ निवृत्तगृहकर्माणं विचा-
र्य विधिवद्गुरुः । शान्तं विवेकिनं
वीक्ष्य द्वितीयाश्रममादिशेत् ततः
शिष्यः कृतस्नानो यतात्मा विहिता
ह्निकः । ऋणत्रयविमुक्त्यर्थं देव
र्षीन् चर्चयेत् पितॄन् नित्यादिविधानेन
द्वितीयाश्रमं स्वीकृत्य यथा तिष्ठेत्त
दाह । ततो निर्द्वन्द्वरूपोऽसौ निष्का
मः स्थिरमानसः । विहरेत् स्वेच्छ
या शिष्यः साक्षाद्ब्रह्ममयो भुवि ॥
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सद्रूपेण विभाव
यन् । विस्मरन्नामरूपाणि ध्यायन्ना
त्मानमात्मनि ॥ अनिकेतः क्षमा
वृत्तो निःशङ्कः सङ्गवर्जितः ।
निर्ममो निरहङ्कारः सन्न्यासी विह
रेत् क्षितौ ॥ मुक्तो विधिनिषेधेभ्यो
निर्योगक्षेम आत्मवित् ॥ सुखदुः
खसमो धीरो जितात्मा विगतस्पृहः
स्थिरात्मा प्राप्तदुःखोऽपि सुखे प्राप्ते
ऽपि निस्पृहः । सदानन्दः शुचिः
शान्तो निरपेक्षो निराकुलः ॥ नोद्वे
जकः स्याज्जीवानां सदा प्राणिहिते
रतः । विगतामर्षभीर्दान्तो निःस
ङ्कल्पो निरुद्यमः ॥ शोकद्वेषविमु
क्तः स्याच्छत्रौ मित्रे समो भवेत् । शी
तवातातपसहः समो मानापमान
योः ॥ समः शुभाशुभे तुष्टो यदृ-

वर्णाश्रमधर्म्मः

च्छाप्राप्तवस्तुना । निस्त्रैगुण्यो निर्वि
कल्पो निर्लोभः स्यादसञ्चयी ॥ य
था सत्यमुपाश्रित्य मृषा विश्वं प्रतिष्ठ-
ते । आत्माश्रितस्तथा देही जानन्नेवं
सुखी भवेत् ॥ इन्द्रियाण्येव कुर्वन्ति
स्वं स्वं कर्म पृथक् पृथक् । आत्मा सा
क्षी विनिर्लिप्तो ज्ञात्वैवं मोक्षभाग्भ
वेत् ॥ धातुप्रतिग्रहं निन्दामनृतं क्री
डनं स्त्रिया । रेतस्त्यागमसूयां च स
न्न्यासी परिवर्जयेत् ॥ सर्वत्र समदृ-
ष्टिः स्यात् कीटे देवे तथा नरे । सर्वं
ब्रह्मेति जानीयात् परिव्राट् सर्वकर्म
सु ॥ विप्रान्नं श्वपचान्नं वा यस्मात्त-
स्मात् समागतम् । देशं कालं तथा-
पात्रमश्नीयादविचारयन् ॥ अध्या
त्मशास्त्राध्ययनैः सदा तत्त्वविचार
णैः । अवधूतो नयेत् कालं स्वेच्छा
चारपरायणः ॥ सन्न्यासिनां मृतं-
कायं दाहयेन्न कदाचन । सम्पूज्य गन्ध
पुष्पाद्यैर्निखनेद्वाप्सु मज्जयेत् ॥ अ
प्राप्तयोगमर्त्यानां सदा कामाभिला-
षिणाम् । स्वभावाज्जायते देवि प्रवृ-
त्तिः कर्मसङ्कुले ॥ तत्रापि ते सानु
रक्ता ध्यानार्चाजपसाधने । श्रेयस्त-
देव जानन्तस्तत्रैव दृढनिश्चयाः ॥ अ
तः कर्मविधानानि प्रोक्तानि चित्त
शुद्धये । नामरूपं बहुविधं तदर्थं क-
ल्पितं मया ब्रह्मज्ञानादृते देवि क
र्म सन्न्यसनं विना । कुर्वन् कल्पशतं

कर्म्मनभवेन्मुक्तिभाग्जन : ॥ कुलावधूतस्त्वच्चोजीवन्मुक्तोनराकृति : । साक्षान्नारायणंमत्वागृहस्थस्तंप्रपूजयेत् ॥ यतेर्दर्शनमात्रेणविमुक्त:सर्वपातकात् । तीर्थव्रततपोदानसर्वयज्ञफलंलभेत् ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रेऽष्टमोल्लासेवर्णाश्रमधर्मनिरूपणम् ॥

वर्णाहः । पुं० मुद्गे ॥

वर्णि : । न० सुवर्णे ॥ वर्णिर्वेलिख्यादिरण्यइत्युक्त : । अहिरण्येतु०वलि : ॥

वर्णिकः । पुं० लेखके ॥

वर्णिका । स्त्री० कथनस्योत्कर्षे ॥ काठिन्याम् ॥ मसौ ॥ नील्यादिरागे ॥ व्याख्यायिकायाम् । ग्रन्थविशेषस्यव्याख्यायाम् ॥ स्तोत्रकर्त्र्याम् ॥ वर्ण० । चौरादिक : । ततोण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्त्वं ॥

वर्णित : । त्रि० स्तुतियुक्ते । अभिष्टुते । ईडिते । वर्ण्यतेस्म । वर्णवर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु । क्त : ॥

वर्णी । पुं० लेखके॥चित्रकरे ॥ ब्रह्मचारिणि ॥ वर्ण : अष्टविधमैथुनाऽभावरूपास्तुति :सास्यास्ति । वर्णाब्रह्मचारिणीति०इनि : । त्रि० वर्णवति ॥

वर्णिनी । स्त्री० वनितायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

वर्णिलिङ्गी । पुं० ब्रह्मचारिवेशवति ॥ वर्णीब्रह्मचारी० तस्यलिङ्गंचिह्नमस्यास्ति । इनि : ॥

वर्णु : । पुं० सूर्ये ॥ नदविशेषे ॥ वृणोति । वृञ्० । अजिवृरीभ्योनिच्चेतिणु : ॥ देशविशेषे ॥ वर्णुनदसमीपदेशोवर्णु : । अदूरभवश्चेत्यर्थे० सुवास्त्वादयणोजनपदेलुबितिलुप् ॥

वर्ण्य : । त्रि० वर्णनीये । श्लाघ्ये ॥ व्याख्यातव्ये ॥

वर्त्तक : । पुं० अश्वस्यखुरे ॥ व्याघ्राटपक्षिणि । भारद्व इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ अस्यमांसगुणाय था । वर्त्तकोग्निकर : शीतोज्वरदोषत्रयापह : । सुरुच्य : शुक्रदोबल्योवर्त्तकाल्पगुणाततः ॥ वर्त्ततेहृतुवर्त्तने । ण्वुल् । न० वर्त्तलोहे । नीललोहे । बिटर० इ० भा० इ० केचित् ॥

वर्त्तका । स्त्री० वर्त्तिकायाम् । व्याघ्राटशकुनौ । बटेर० इ० भा० प्र० खगे ॥ वर्त्तकाशकुनौप्राचामितीत्त्वंन ॥

वर्त्तकी । स्त्री० अश्वखुरे । व्याघ्राटे॥

वर्त्तजन्मा । पुं० अम्बुदे । मेघे ॥

वर्त्तन : । पुं० वामने ॥ न० वृत्तौ । जीविकायाम् ॥ बह्वोवर्त्तनोपायाऋषिभि : परिकीर्त्तिता : ।

सर्वेषामपिचैवैषांकुसीदमधिकंवि दुः॥ विशेषः कुसीदद्रव्यः॥ वर्त्ततेऽनेन, हतुवर्त्तने । ल्युट्॥ साधारणवर्त्तले ॥ न॰ स्त्री॰ तूल मालायाम् ॥ तर्कुपीठे ॥ जीवने ॥ त्रि॰ वर्त्तिष्णौ ॥ वर्त्तनशील: । हतु॰ । अनुदात्ततश्चेतियुच्॥

वर्त्तनिः । पुं॰ पूर्वदेशे ॥ स्त्री॰ पथि ॥ वर्त्ततेऽनया । हतु॰ । वर्तेश्च स्यनिः ॥

वर्त्तनी । स्त्री॰ पथि । वर्त्तने ॥ तर्कुपीठे । प्रेषणायाम् ॥ कृदिकारादितिङीष्॥

वर्त्तमानः । पुं॰ अतीतानागतभिन्नकाले ॥ आरब्धापरिसमाप्तिवर्त्तमानः कालः । यथा । मया भारतंपठति । सचतुर्विधः यथा । प्रवृत्तोपरतश्चैव॰ वृत्ताविरत एवच ॥ नित्यप्रवृत्तः सामीप्यो वर्तमानश्चतुर्विधः ॥ क्रमेणोदाहरणानि । मांसंनखादति । आदौप्रवृत्तंमांसभोजनंनिवृत्तंय- ति॰ इत्यर्थः । इहकुमाराः क्रीडन्ति॰ तदानींतनक्रीडनाभावेपि पूर्वक्रीडारंभाद्ध्वेवर्तमानत्वा- त् । पर्वतास्तिष्ठन्ति॰ नित्यप्रवृत्तत्वात् । किञ्चपर्वतानांस्थितत्वं वर्त्तमानत्वपिभूतभविष्यत्काला भ्यांसम्बन्धविवक्षयापर्वतास्तस्थुः॰ स्थास्यन्तीत्यपिस्यात् । सामीप्यो द्विविधः । भूतसामीप्यं यथा । कदाआगतोसि॰ इतिप्रश्ने॰ अ यमेवागच्छामि॰ वर्त्तमानत्वात्॰ एषो ऽहमागच्छामि॰इत्यागतोपिवदति भविष्यत्सामीप्यं यथा । कदा॰ गमिष्यसीतिप्रश्ने॰ एषोहंगच्छा- मीतिगमनक्रियमाणोद्यमोपिवद ति॰ इतिमुग्धबोधटीकायांदुर्गा- दासः ॥ प्रयोगाधिकरणोभूतश्चा लोवर्तमानः कालइतिनैयायि काः ॥ अद्यतने । अधुनातने ॥ त्रि॰ तत्कालवृत्ते । विद्यमाने । स्थिते ॥ वर्त्तते । हतु॰ । शानच् । मुक्॥

वर्त्तकः । पुं॰ दौ: साधिके । द्वारपाले ॥ नदीभेदे ॥ काकनीडे जलावटे ॥

वर्त्तलोहम् । न॰ लोहविशेषे । लोहसंकरे । नीललोहे । विट्र॰ इ॰ भा॰ प्र॰ इतिकेचित्॥

वर्त्ति: । स्त्री॰ वटिकायाम् । भेषजनिर्माणे ॥ नयनाञ्जने । लेखे ॥ गात्रानुलेपन्याम् ॥ दीपकस्यद शायाम् ॥ दीपे ॥ वर्त्यते । हतु॰ । ग्रन्थ: अचइ: वर्ततेऽनया वा हतु॰ । इपिशिरुहीत्यादि नेन्वा ॥ वृतेश्छन्दसीति॰ इर्वा । स्वरेभेद: । वाहुलकात्ङीपि ॥

वर्त्तिविशेषे ॥ यथा ! कतकस्य फलं शङ्खः सैन्धवं त्र्यूषणं वचा । फेनो रसाञ्जनं क्षौद्रं विडङ्गानि मनः शिला ॥ एतावर्त्तिर्हन्त्याशु तिमिरं पटलं तथेति ॥

वर्त्तिकः । पुं॰ पक्षिविशेषे । वर्त्तकी । बटेर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

वर्त्तिका । स्त्री॰ वर्त्तकायाम् । व्याघ्राटे । बटेर । इ॰ भा॰ प्र॰ खगे ॥ अस्यामांसगुणायथा वर्त्तिकामधुराकृष्याकफमारुतनाशिनी ॥ अजस्रुङ्गयाम् ॥ वर्त्ती । वर्त्ती॰ इ॰ भा॰ ॥ सापञ्चविधायथा । पद्मसूत्रभवादर्भगर्भसूत्रभवाथवा । शणजाबादरीवापिफलकोषोद्भवा यथा । वर्त्तिकादीपकृत्येषुसदापञ्च विधास्मृता ॥ वर्त्तते॰ वर्त्यतेवा । वृतु॰ णवुल् । उदीचांमते॰प्रत्ययस्यादितीत्वम् ॥ वस्तुतस्तुवर्त्तेस्ति कन्नितिकन्नबोध्यः ॥

वर्त्तितः । त्रि॰ नीते ॥ निष्पादिते ॥ ग्रथिते ॥

वर्त्तितव्यः । त्रि॰ वर्त्तितुमर्हे ॥

वर्त्ती । त्रि॰ वर्त्तिष्णौ ॥

वर्त्तिष्णुः । त्रि॰ वर्त्तने ॥ वर्त्तनशील: । अलङ्कृञितीष्णुच् ॥ वर्त्तिनि ॥

वर्त्तिष्यमाणः । त्रि॰ भविष्यत्कालादौ ॥ वर्त्तनप्रागभावाश्रये ।

वर्त्ती । स्त्री॰ वर्त्ती ॥

वर्त्तुलः । पुं॰ कलायविशेषे । बाटुला॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ यथा । कलायस्यत्रयोभेदास्त्रिपुटोवर्त्तुलोऽङ्कटी । इतिशब्दमाला ॥ न॰ गृञ्जने ॥ त्रि॰ गोलवस्तुनि । निस्तले । वृत्ते ॥ वर्त्तते । वृतु॰ । बाहुलकादुलच् ॥

वर्त्तुला । स्त्री॰ तर्कुपीठ्याम् । टेकोरबांटुल इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ इति हारावली ॥

वर्त्तुली । स्त्री॰ गजपिप्पल्याम् ॥

वर्त्म । न॰ नेत्रच्छदे ॥ मार्गे । अध्वनि ॥ वर्त्ततेऽनेनास्मिन्वा । वृतु॰ । मनिन् ।

वर्त्मनिः । स्त्री॰ पथि ॥ वर्त्तन्तेऽनया । वृतु॰ । वृतेश्चत्यनिः । चान्मुडितिगोवर्द्धनः ॥

वर्त्मनी । स्त्री॰ पथि ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

वर्त्स्यन् । त्रि॰ वर्त्तिष्यमाणे । लृटः सदितिसदादेशे॰ वृद्भ्यःस्यसनोरितिविभाषयापरस्मैपदम् ॥

वर्द्ध । पुं॰ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ पूर्त्तौ ॥ छेदे ॥ न॰ सीसके ॥

वर्द्धकः । पुं॰ ब्राह्मणयष्टिकायाम् । भार्ग्याम् ॥ वर्द्धते । वृधु छेदने । णवुल् ॥ त्रि॰ पूरके । छेदके ॥

वर्द्धकिः । पुं० त्वष्टरि । रथकारे तक्षणि । बढ़ई० इ० तखाण० इ० भा० प्र० । वर्द्धते । वर्द्धच्छेदने । ण्वुल् । वर्द्धकयति । कप् शिल्पायाम् । बाहुलकात् इः ॥

वर्द्धकी । पुं० बढ़ई० इ० भा० प्र० वर्णसङ्करजातौ । त्वष्टरि । सूत्रधारे । रथकारे । काष्ठतक्षके ॥

वर्धनम् । न० वृद्धौ । छेदने । वर्धच्छेदनपूरणयोः ल्युट् ॥ त्रि० वर्धिष्णौ ॥ वर्धते तच्छीलः । वृध वृद्धौ । अनुदात्तेतश्चेतियुच् । वर्धयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा ॥

वर्धनी । स्त्री० गलन्तिकायाम् । सनालजलपात्रे । वधना० वधनी० इ० भा० सम्मार्जन्याम् । बढनी० इ० भा० ॥

वर्धमानः । पुं० प्रश्नभेदे । शरावे । एरण्डे । वीरजिने । चरमतीर्थङ्करे । महावीरे । विष्णौ । नारायणे । स्वस्तिके । राजगृह विशेषे । दक्षिणद्वाररहितो वर्द्धमानो धन्यप्रदः ॥ वर्धते । वर्धच्छेदनपूरणयोः । शानच् । स्वनामप्रसिद्धे देशविशेषे । त्रि० वृद्धिमति ॥

वर्धमानकः । पुं० शरावे ॥ वर्धते । वृध० । शानच् । शप् । स्वार्थेकन् ॥ त्रि० वृद्धिविशिष्टे ॥

वर्धापनम् । न० नाडीच्छेदने ॥ *

वर्धितः । त्रि० प्रवृद्धे ॥ छिन्ने ॥ पूरिते ॥

वर्धिष्णुः । त्रि० वर्धने । वृद्धिशीले ॥ वर्धिते० तच्छीलः वृधु० । अलङ्कृञितीष्णुच् ॥

वर्त्मः । पुं० न० वपुषि । सीसे ॥ वरत्रायाम् ॥ वर्द्धते० दृढबन्धनेन दीर्घीभवति । वृधु० । वृधिवपिभ्यां रन् । लघूपधगुणो रपरः ॥

वर्ध्री । स्त्री० नद्राम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । बधी० इ० भा० ॥ वर्द्धते । वृधु० । रन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ यद्वा । औणादिकः ष्ट्रन् । गुणो रपरः । प्रत्ययतकारस्य० झषस्तथोर्धोऽध इति धत्वं० षित्त्वान्ङीष् ॥

वर्पः । न० रूपे ॥ वृणोति । वृङ् सम्भक्तौ । वृङ्शीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् चेत्यसुन्० प्रत्ययस्य पुट् ॥

वर्म्मकण्टकः । पुं० पर्पटे ॥

वर्म्मकषा । स्त्री० चर्म्मकषायाम् । सप्तलायाम् ॥

वर्म्मा । पुं० क्षत्रियस्योपपदौ ॥ यथा । शर्म्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्म्मान्तं क्षत्रियस्य च । गुप्तदासात्मकं नाम प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः ॥ न० कवचे

। तनुत्रे । वृणोतिदेहम् । वृञ् व
रणे । मनिन् ॥

वर्म्मिः । पुं॰ मत्स्यविशेषे । बाँबी॰
बामी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

वर्म्मिकः । त्रि॰ वर्म्मिणि । वर्म्मास्या
स्तिव्रीह्यादित्वात्॰ ठक् ॥

वर्म्मितः । त्रि॰ धृतसन्नाहे । सन्नद्धे
। सज्जे । वर्म्मसञ्जातमस्य । तार
कादित्वादितच् ॥

वर्म्मी । त्रि॰ वर्म्मवति । वर्म्मिके ॥ व
र्म्मास्यास्ति व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

वर्म्मिमत्स्यः । पुं॰ बांबीतिख्याते
मत्स्ये । वर्म्मिमत्स्योहरेद्वातपि
त्तंरुचिकरोलघुः ॥

वर्म्मुषः । पुं॰ बामिरूप॰ इ॰ गौ॰
दे॰ भा॰ प्र॰ मत्स्ये ॥

वर्य्यः । पुं॰ कन्दर्पे । स्मरे ॥ त्रि॰
वरेण्ये ॥ वर्य्यते । वरई प्सायां
चुरादावदन्तः । अचोयत् ॥

वर्य्या । स्त्री॰ पतिंवरायाम् ॥ अव
द्यपण्यवर्य्यागर्ह्यपणितव्यानिरोधे-
ष्विति॰ अप्रतिबन्धविषये॰ वृङ्
सम्भक्ताविव्यस्मात्॰ यत् ॥

वर्व्वणा । स्त्री॰ वृहन्मक्षिकायाम् ।
नीलमक्षिकायाम् ॥ वरिति । व
णति । वणशब्दे । अच् ॥ यद्वा
। वर्व्वति । वर्व्वगतौ । युच् ॥

वर्व्वरः । पुं॰ पामरे । नीचे ॥ केशे । वक्र
केशे । बाबरी॰ इ॰ भा॰ । चक्रले ॥
देशविशेषे ॥ यथा । मायापुरंसमा
रभ्यसप्तशृङ्गात्तथोत्तरे । वर्व्वरा
ख्योमहादेशः प्रोक्तः श्रीशक्तिसङ्ग
मे ॥ पारसिकेजने ॥ वृक्षविशेषे ।
सुमुखे । गरघ्ने । गन्धपत्रे । का
लबावुइ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥
वर्व्वर्त्ति । वृञ्॰ । यङ्लुगन्त ।
पचाद्यच् ॥ यद्वा । वृणोति । वृ
ञ्॰ । कॄगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्वर
च् ॥ न॰ हिङ्गुले ॥ पीतचन्दने
बोले ॥ हिमवत्प्रान्तेरुक्॰ अट्ट॰
प्र॰ धूपविशेषे ॥ यथा । जलेना
लोडितंशालिपिष्टकांखण्डमिश्रित
म् । धारायांपक्वश्वतंपाच्यंतद्भवे
द्वर्व्वराख्यकम् ॥ वर्व्वरंबलकृत्मद्यः
श्रेष्ठंपित्तानिलापहम् । रोचनं
कफकृच्छीतंहृद्यंहल्लासनाशनं ।

वर्व्वरकम् । न॰ चन्दनभेदे । श्वेत
वर्व्वरके ॥

वर्व्वरा । स्त्री॰ शाकविशेषे । तुङ्
ग्याम् । खरपुष्पायाम् । अजग
न्धिकायाम् । वाबुइ॰ इ॰ भा॰
प्र॰ ॥ कृष्णार्ज्जकस्तथाशुक्लोवटप
त्रस्तथापरः । वर्व्वरास्त्रितयंरूक्षंशी
तंकटुविदाहिच ॥ तीक्ष्णंरुचिकरं
हृद्यंदीपनंलघुशाकिच । पित्त
लंकफवातास्रदद्रुकृमिविषापहम्
। पुष्पप्रभेदे ॥ वृणोति । वृञ्॰
कॄगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्वरच् । अनि

ष्य : षित्वान्ङीष् ॥

बर्बरी । स्त्री॰ बर्बराऽर्थे ॥ षित्वान् ङीष् ॥

बर्बरीक : । पुं॰ भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ कुटिलकुन्तले । बाबरी॰इ॰भा॰ ॥ अजगन्धिकायाम् । बाबुइ॰इ॰भा॰ ॥ यूनि ॥ वृणुते । वृञ्॰ । शॄपॄवृञांद्वेरुक् चाभ्यासस्येति॰ईकन् ॥

बर्व्वा । स्त्री॰ वर्षर्य्याम् ॥

बर्व्वि : । पुं॰ घस्मरे ॥ वृणुते । वृञ्॰ । वृदृभ्यांविन् ॥

बर्व्वुर : । पुं॰ युगलाक्षे । तीक्ष्णकण्टके । गोशृङ्गे । कफान्तके । बबूर॰ बबूल॰इ॰प्र॰वृक्षे ॥ बर्व्वुर : कफनुद्ग्राहीकुष्ठकृमिविषापह : ।

बर्व्वूर : । पुं॰ बर्व्वुरे ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥

वर्ष : । पुं॰ न॰ भारतादौ ॥ जम्बुद्वीपे ॥ अब्दे । समायाम् । वत्सरे ॥ वृष्टौ ॥ वर्षधरे । मेघे ॥ वर्षणम्॰ वृष्यतेवा । वृषुसेचने । अज्विधौभयादीनामुपसङ्ख्यानमित्यच् ॥ वर्षयति॰वर्षतिवा । पचाद्यच् ॥ यद्वा ॥ वृणाति । वॄञ्वरणे । वॄतॄवदीतिस : ॥ वर्षशब्दोदिवसपरोपिदृश्यतेच॰दीर्घसत्राणिवार्षशतिकानि॰वार्षसहस्रिकाणिचेति ॥

वर्षकरी । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् ॥

वर्षकेतु : । पुं॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

वर्षकोष : । पुं॰ दैवज्ञे ॥ मासे ॥ वर्ष : कोषोऽस्य

वर्षज : । त्रि॰ वृष्टिजाते ॥

वर्षणम् । न॰ वृष्टौ ॥ वृषुसेचने । ल्युट् ॥ नचाऽचाल्युटोबाध : वृषभोवर्षणादितिभाष्यप्रयोगात्॰ल्युडपिभवतीतिकैयटादय : ॥

वर्षणि : । स्त्री॰ वर्तने ॥

वर्षपर्वत: । पुं॰ वर्षविकृतौ । भाजकगिरौ ॥ यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोमेरुरेवंच । चैत्र : कर्णीचशृङ्गीचसप्तैतेवर्षपर्वता : ॥ इतिहारावली ॥

वर्षपाकी । पुं॰ आम्रातके ॥

वर्षपुष्पा । स्त्री॰ सहदेवीलतायाम् ॥

वर्षप्रिय : । पुं॰ चातकपक्षिणि ॥

वर्षवर : । पुं॰ शण्ढे । अत्यन्तान्तर्मल्लके । खोजा॰इ॰भा॰प्र॰ ॥ वृणोति॰वरतिवा । वृञ्वरणे॰-वरणावरणेवा । अच् । वर्षस्यवर : । येत्वल्पसत्त्वा : प्रथमक्लीबाश्चस्त्रीस्वभाविन : । जात्यानदुष्टा : कार्येषुतेवैवर्षवरा : स्मृता : ॥

वर्षवृद्धि : । स्त्री॰ जन्मतिथौ ॥

वर्षा : । स्त्री॰ भूम्नि॰॰प्रावृट्काले । नभोनभस्ययो : । श्रावणभाद्रयो : ॥ आषाढादिचतुर्षुमासेषु । यथा । वर्षासुसविषंतोयंदिव्यमप्याश्विनंविनेति ॥ वर्षंवर्षाणमत्रास्ति ।

अर्श आद्यच् । टाप् ॥

वर्षांश : । पुं० मासे ॥

वर्षाघोष : । पुं० महाभेके ॥

वर्षाङ्ग : । पुं० मासे ॥

वर्षाभव : । पुं० रक्तपुनर्नवायाम् ॥ त्रि०वर्षासुजाते ॥

वर्षाभू : । पुं० भेके । मण्डूके ॥ भूलतायाम् । गण्डूपदे । किञ्चुलुके ॥ इन्द्रगोपे ॥ वर्षासुभवति । भू० । भुव : संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥

वर्षाभू : । स्त्री० शोथघ्न्याम् । पुनर्नवायाम् ॥ भेक्याम् ॥

वर्षाभ्वी । स्त्री० भेक्याम् । वर्षासुभवति । भू० । क्विप् । वर्षाभ्वीत्यसाधु : । ङीष्विधायकाभावात् ॥ गौरादित्वाद्वाङीष् ॥ पुनर्नवायाम् ॥

वर्षार्चि : । पुं० कुजे । भौमे ॥

वर्षावसान : । पुं० शरत्काले ॥

वर्षिष्ठ : । त्रि० अतिवृद्धे ॥ अयमेषामतिशयेनवृद्ध : । इष्ठनि०प्रियस्थिरेति-वृद्धस्यवर्षि०आदेश : ॥

वर्षीयान् । त्रि०वृद्धतरे । ज्यायसि ॥ अयमनयोरतिशयेनवृद्ध : । द्विवचनेतीयसुनि० प्रियस्थिरेतिवर्षिआदेश : ॥

वर्षुक : । त्रि० वृष्टिकारिणि ॥ वर्षतितच्छील : । वृषुसेचने । लषपतपदेत्यादिनोकञ् ॥

वर्षुकाब्द : । पुं० वर्षणशीलमेघे ॥

वर्षेज : । त्रि० वर्षाकालजाते । वर्षेजे ॥ विभाषावर्षक्षरशरवरादित्यलुक् ॥

वर्षोपल : । पुं० करकायाम् ॥ वर्षायाउपल : ॥

वर्ष्म् । न० देहे ॥ इतिद्विरूपकोष : ॥

वर्ष्म । न० देहे । तनौ ॥ प्रमाणे ॥ प्रमाणमारोन्नतिरितिस्वामी । इत्यन्तिभरत : ॥ अतिसुन्दराकृतौ ॥ वर्षति० वृष्यतेवा । वृषु० । मनिन् ॥

वर्हम् । न० पुं० कलापे । मयूरपिच्छे ॥ दले ॥ न० ग्रन्थिपर्णे । स्थौणेये ॥ परीवारे ॥ वर्हति । वृहवृद्धौ । पचाद्यच् ॥ वर्ह्यतेवा । वर्हहिंसायां । घञ् ॥

वर्हणम् । न० पत्रे ॥

वर्हि : । पुं० पावके ॥

वर्हि : पुष्पम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥

वर्हि : शुष्मा । पुं० अग्नौ ॥ वर्हि : कुश : शुष्मबलमस्येतिविग्रह : ॥

वर्हि । न० स्थौणेये । कुकुरौंधा० इ० भा० ॥ वर्ह अच्प्रशस्तमस्य । अतइनि : ॥

वर्हिकुसुमम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥

वर्हिचूडा । स्त्री० खराश्वायाम् । मयूरशिखेतिप्रसिद्धायामोषधौ ॥

वर्हिण : । पुं॰ मयूरे ॥ वर्हमस्त्यस्य । फलवर्हाभ्यामिनच् ॥

वर्हिणवाहन : । पुं॰ षडानने ॥

वर्हिर्ध्वजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

वर्ही । पुं॰ मयूरे ॥ वर्होऽस्त्यस्य । इनि : ॥

वर्हिःपुष्पम् । न॰ ग्रन्थिपर्णे ॥

वर्हिर्ज्योति : । पुं॰ अग्नौ ॥

वर्हिर्मुख : । पुं॰ गीर्वाणे । देवे ॥ वर्हिरग्निर्मुखंयस्यस : ॥

वर्हिषद् । पुं॰ दैत्यदानवादीनांपितृषु ॥ यथा । दैत्यदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् । सुपर्णकिन्नराणाञ्च स्मृतावर्हिषदोऽत्रिजा : ॥

वर्हिष्ठम् । न॰ वाले । ह्रीवेरे । वाला॰ । इ॰ भा॰ प्र॰ ओषधौ । वर्हिषिकुशेतिष्ठति । सुपिस्थइति क : । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥

वर्हि : । पुं॰ हुताशने ॥ चित्रके ॥ यज्ञे ॥ दीप्तौ ॥ न॰ ग्रन्थिपर्णे ॥ पुं॰ न॰ कुशे । दर्भे ॥ वर्हिर्द्विविधम् । मुख्यंगौणञ्च । तत्रमुख्यं कुशकाशादिदशदर्भमयम् । गौणन्तु॰तत्सदृशंतृणान्तरम् । वृंहति वृहिवृद्धौ । ओष्यादि : । वृंहेर्नलोपश्चेति॰ इसि : । वर्हि : सान्त : ॥

वलम् । न॰ सैन्ये ॥

वलक्ष : । पुं॰ शुक्लवर्णे । धवले ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ वलते । वलसंवरणे सञ्चरणे च । क्विप् । वलमक्षत्यस्मिन् । अक्ष॰ । घञ् ॥ अवलक्षतेवा । अकारलोप : ॥

वलक्षगु : । पुं॰ चन्द्रे ॥ वलक्षा : गावोयस्यस : । गोस्त्रियोरितिह्रस्व : ॥

वलभी । स्त्री॰ गोपानस्याम् । कुड्याच्छादनार्थंदत्तवक्रकाष्ठे । वडभ्याम् ॥ पटलाधारवंशपञ्जरे ॥ वलति । वल॰ । वाहुलकादभच् । गौरादि : ॥

वलय : । पुं॰ कण्ठरोगे ॥ वेलायाम् ॥ पुं॰ न॰ कङ्कणे । कटके । प्रकोष्ठाभरणे ॥ वल्यते । वल॰ । वलिमलितनिभ्य : कयन् ॥ अस्थिविशेषे ॥ यथा । पाण्यो : पार्श्वयुगेपृष्ठेवक्षोजठरपायुषु । पादयोरपिचास्थीनिवलयानिवभाषिरे ॥ लघ्वादित्रिकले॰ । ऽऽ॰ ॥ गुर्वक्षरेपुं॰ ॥

वलयित : । त्रि॰ वेष्टिते । नद्यादिनारुद्धे ॥ वलयंजातमस्य । तारकादित्वादितच् ॥ यद्वा । वलयवत्कृतम् । तत्करोतीतिणिच् ॥ क्त : ॥

वला । स्त्री॰ वलायाम् । वाट्यालके ॥ विद्याविशेषे ॥

वलाक : । पुं॰ क्षुद्रवके । वलायाम् ॥

वलाहक : । पुं॰ बलाहके ॥

वलिकर : । त्रि॰ बलिकारिणि ॥ वलिं करोति । डुकृञ्॰ । दिवाविभेतिट : ॥

वलित : । त्रि॰ वेष्टिते ॥

वलिर : । त्रि॰ केकरे । निम्नोन्नताक्षिणि ॥ वलते । वल॰ । बाहुलकात्किरच् ॥

वलिशम् । न॰ वलिशि : । स्त्री॰ वलिशी । — वलिशे । बडिशे ॥

वली । स्त्री॰ मध्यमरेखायाम् ॥ ऊर्म्याम् ॥ जीर्णत्वचि ॥ गृहदारुणि ॥

वल्क : । पुं॰ न॰ त्वचि । वल्कले ॥ शल्के । खण्डे । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥ वलते । वल॰ । शुल्कवल्कोल्काइतिकक् ॥ यद्वा । वल्कयति । वल्कपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥

वल्कतरु : । पुं॰ पूगवृक्षे ॥

वल्कद्रुम : । पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥

वल्कल : । पुं॰ न॰ द्रुमत्वचि । वल्के वक्कल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ त्वचे । दालचीनीतिभा॰ प्र॰ ॥ वलति । वल॰ । बाहुलकात्कल : ॥ वल्कं लातीति तु स्वामी ॥

वल्कला । स्त्री॰ शिलावल्कायाम् ॥

वल्कलोध्र : । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥

वल्कवान् । पुं॰ मत्स्ये ॥ त्रि॰ वल्कयुक्ते ॥

वल्किल : । पुं॰ कण्टके ॥

वल्ग : । पुं॰ न॰ अभ्यवहारे । जेमने ॥ वल्गभोजने । अच् ॥

वल्गन् । त्रि॰ धावति ॥

वल्गनम् । न॰ बहुभाषणे ॥ प्लुतगमने ॥

वल्गा । स्त्री॰ दन्तालिकायाम् । अवक्षेपण्याम् । अश्वमुखरज्जौ ॥ साचोत्क्षिप्तादिभेदेनचतुर्दशविधोक्ताश्वलीलावत्याम् । उत्क्षिप्ता शिथिलातथोत्तरवतीमन्दाचवैहायसीविक्षिप्तैककराङ्ककन्धरसमोत्कीर्णाविभक्तातथा । अत्युत्क्षिप्ततलोद्धृतेखलुतथा व्यागूढगोकर्णिके वाहानाङ्कथितास्वतुर्दशविधावल्गाप्रभेदाश्चमीति ॥ तल्लक्षणानितुतत्रैवद्रष्टव्यानि ॥ अश्वप्रेरणविशेषे ॥

वल्गाविभागकुशल : । त्रि॰ वाहानां षड्विधप्रेरणाभिज्ञे ॥ यथाहभोज : । वाहनं प्रतिवाहानां षड्विधं प्रेरणं विदु : । रागावल्गाकषापार्ष्णिप्रतोदरवभेदत : ॥ वल्गायाविभागोविविच्यप्रयोग : तत्रकुशल : ॥

वल्गितम् । न॰ घोटकस्यविशेषगमने । वेगेनर्विजघ्नोपरिचरणे ॥ गमने ॥ बहुभाषणे ॥ वल्गनम् । वल्ग गतौ । भावेक्त : ॥

वल्गु : । पुं॰ छागे ॥ त्रि॰ मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ यथोक्तम् । चाणमाच

मतिवल्गु जगदेतदतिफल्गु। धन
लोभमपहायनमपङ्कजनयनाय॥ वल्गते
। वल्ग ०। वल्गिगुक्चेत्यु :॥ बाचा
ले ॥

वल्गुकम्। न० चन्दने ॥ विपिने ॥
पणे ॥ चि० रुचिरे ॥

वल्गुपत्र :। पुं० वनमुद्गे ॥

वल्गुला। स्त्री० पाकुच्याम् ॥ पक्षि
विशेषे। वल्कविहगायाम्। बादुड०
इतिभाषा ॥

वल्गुलिका। स्त्री० तैलपायिकायाम्॥

वल्गुली। स्त्री० खविहगादेपक्षिविशे
षे ॥

वल्भनम्। न० भक्षणे ॥

वल्मीक :। पुं० न० वामलूरे। वल्मी
के ॥ तन्मृत्तिकयाशौचनिषेधोयथा
। वल्मीकमृत्तिकोत्खातांमृदमन्त
र्जलांतथा। शौचावशिष्टांगेहाच्च
नाद्याल्लेपसम्भवाम्। अन्त :
प्राण्युपपन्नाश्च हलोत्खातानकर्हि
माम् ॥

वल्लरि :। स्त्री० मञ्जर्याम्॥ वल्लते।
वल्ल०। क्विप्। ऋच्छति। ऋगतौ
अच्इ :। वल्ल्चासावरिश्च॥ मेथि
कायाम्॥ चित्रमूले॥

वल्लव :। पुं गोदोग्धरि। गोपे ॥
भीमसेने॥ चि० सूपकारे ॥ वल्ल
नम्। वल्लसंवरणसञ्चरणेच ।
वल्लि : सौभोवाप्रीतौ। भावेघञ्

। वल्लोस्यास्ति। अन्येभ्योपीतिव :
॥ वल्लंवाति० वायतिवा। वाशति
गन्धनयो : औणैशिषणवा। आ
तोनुपसर्ग इतिक :॥

वल्लवी। स्त्री० आभीर्याम्। गोपिका
याम्। महाशूद्राम्॥

वल्लि :। स्त्री० वल्ल्याम्। लता
याम्॥ पृथिव्याम्॥ वल्लते।
वल्ल०। सर्वधातुभ्यइन्॥

वल्लिकण्टकारिका। स्त्री० अग्निद
मनीक्षुपे ॥

वल्लिदूर्वा। स्त्री० मालादूर्वायाम्॥

वल्लिशाकटपोतिका। स्त्री० मूल
पोत्याम् ॥

वल्लिशूरण :। पुं० अत्यम्लपर्ण्याम्॥

वल्ली। स्त्री० व्रतत्याम्। गुडूच्या
दिलतायाम्॥ याभूमेर्नसमारोह
न्तितावल्ल्य :॥ अजमोदायाम्
॥ कुसुमान्तरे। वेलाइ० भा० प०
॥ कृदिकारादितिङीष्॥

वल्लीगड :। पुं० मत्स्यविशेषे॥
भेला० बालिकडा० इ० च०
गौ० दे० भाषाप्रसिद्धे॥

वल्लीजम्। न० मरिचे। वेल्लजे॥

वल्लीबदरी। स्त्री० भूबदर्याम्॥

वल्लीमुद्ग :। पुं० मकुष्ठके॥

वल्लीवृक्ष :। पुं० सालवृक्षे॥

वल्लुरम्। न० शाद्वले॥ क्षेत्रे॥
गहने॥ औषधे। कुञ्जे। मञ्ज

र्याम् । औषधे । निर्जलस्थाने ॥ विश्वधरणिशब्दरत्नावलिषु । वब्बरमितिपाठ : ॥

वल्लूरम् । त्रि० आतपादिनाशुष्कमांसे ॥ वनक्षेत्रे ॥ वाहने ॥ ऊषरभूमौ ॥ कोलमांसे ॥ वल्लते० वल्ल्यते वा । वल्ल० । खर्जादित्वादूर: ॥

वल्ल्या । स्त्री० धात्रीवृक्षे ॥

वल्वजा : । पु० भूम्नि० उलपे । वध-श्री० इ० प्र० तृण ॥ वलते । वल० । क्विप् । वजति । वजगतौ । अच् । वल्चासौवजश्च । एकोवल्वज इतिभाष्यादेकत्वे पि ॥ यद्वा । वल्लतेभुर्शंवेष्टयतिविशादित्वाद्वप्रत्यये० वल्व : पर्वत : तत्रजाता : वल्वजा : । इत्यन्ये । स्वभावा द्बहुत्वेवल्वजा : ॥ अतएव० सुमनोऽप्सरोवल्वजादेर्वैतिपाक्षिकबहुत्वाऽर्थंक्रमदीश्वरसूत्रम् ॥

वल्वजा । स्त्री० तृणविशेषे । दृढपत्र्याम् । तृणोर्ध्वौ । मौञ्जीपत्रायाम् । सा वेवाणे० इ० भा० ॥

वश : । पुं० एकादशकर्णान्तर्गतप्रथमकरणे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । वशाभिधानेजननंहियस्यशूरोतिधीरोमनुज : क्षतीस्यात् । पद्मालयातन्निलयेनिवासंकरोतिनित्यंसुविचक्षण : स्यात् ॥

वशंवद : । त्रि० आयत्तअरवाक्यस्य कारि । इष्टवादिनि ॥ वशंवशकरंम धुरंवदति । प्रियवशेवद : खच् । मुम् ॥

वश : । पुं० कान्तौ । स्पृहायाम् । इच्छायाम् ॥ वेश्यागृहे ॥ आयत्तता याम् ॥ योयस्यवशमापन्न : सतस्य किङ्कर : किल ॥ प्रभुत्वे ॥ जन्मनि ॥ न० आयत्तत्वे ॥ इच्छायाम् ॥ प्रभुत्वे ॥ त्रि० आयत्ते ॥ वशनम । वशकान्तौ । वशिरण्योरुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥ वष्टि । अज्वा ॥

वशका । स्त्री० वश्यायांनार्याम् ॥

वशक्रिया । स्त्री० वशीकरणे । संवदने ॥ मणिमन्त्रौषधैरायत्तीकरणे ॥ वशस्यकरणम् । कृञ : शच ॥

वशग : । त्रि० वशीभूते ॥

वशा । स्त्री० वन्ध्यायाम् ॥ सुतायाम् । दुहितरि ॥ योषायाम् । नार्याम् ॥ वन्ध्यगव्याम् ॥ करिण्याम् । हस्तिन्याम् ॥ वष्टि । वश० । पचाद्यच् । उश्यतेवा । वशिरण्योरुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥

वशाव्यक : । पुं० शिशुमारे ॥

वशापायी । पुं० कुक्कुरे ॥

वशि । न० वशित्वे ॥

वशिक : । त्रि० रिक्ते । शून्ये । उश्यते । वश० । सर्वधातुभ्यइन् । संज्ञायांकन् ॥

वशिका । स्त्री० अगुरौ ॥

वशिता । स्त्री० वशित्वे ॥ वशोऽस्या स्ति । इनिः । वशिनोभावः । तल् ॥

वशित्वम् । न० शिवैश्वर्यविशेषे । अष्टभूतिर्व्विकस्याम् ॥ येनभूतंभौतिकञ्चावश्यमेववशीभवति ॥

वशी । पुं० जितेन्द्रिये ॥ अव्यसनिनि ॥ स्ववशीकृतकार्यकरणसङ्घाते ॥ स्वतन्त्रे । परमेश्वरे ॥ यतः सर्वंह्यस्यजगद्वशेवर्त्तते॰इतिवशी ॥

वशिनी । स्त्री॰ शमीवृक्षे ॥ वन्दायाम् ॥

वशिरः । पुं॰ किणिह्याम् । अपामार्गे ॥ हस्तिपिप्पल्याम् ॥ चव्ये ॥ वचायाम् ॥ न॰ अक्षीवे । सामुद्रलवणे ॥ वष्टि । वश॰ । बाहुलकात्किरच् । संज्ञापूर्वकत्वान्नसम्प्रसारणम् ॥ यद्वा । वशनम् । वश॰ । क्विन् । वशिंराति । रा॰ । आतोनुपेतिकः ॥

वशिष्ठः । पुं॰ स्वनाम्नाप्रसिद्धेमुनौ । अथर्वनिधौ । अरुन्धतीपतौ ॥ त्रि॰ वशकर्त्तरि ॥ श्रेष्ठतमे ॥

वशीकरणम् । न॰ मणिमन्त्रौषधैराय त्तीकरणे । वशक्रियायाम् ॥

वशीकारसञ्ज्ञा । स्त्री॰ ज्ञानप्रसादरूपायांतृष्णाविरोधिन्याम् चित्तवृत्तौ । दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णास्यवैराग्ये ॥ औत्सुक्यमात्रस्यापि निवृत्तिरुपस्थितेष्वपिदृष्टानुश्रविकविषयेषुयासंज्ञात्मयात्पराधीना सावशीकारसंज्ञावैराग्यम् । उक्तञ्चपतञ्जलिना । दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णस्यवशीकारसंज्ञावैराग्यमिति ॥

वशीकृतः । त्रि॰ जिते ॥

वशीभूतः । त्रि॰ वश्यताम्प्राप्ते ॥ अवशोवशोभवति । च्विः । अस्य च्वौ ॥

वशीरः । पुं॰ गजपिप्पल्याम् ॥

वश्यम् । नलवङ्गे ॥ आयत्तीकरणे ॥ वश्यंजनानांसर्वेषांविधेयत्वमुदाहृतम् ॥ त्रि॰ प्रणये । प्रवर्त्तयितुंनिवर्त्तयितुंवाशक्ये ॥ वशमधीनत्वंगतः । वशंगतइतियत् ॥

वश्यका । स्त्री॰ वशगायाम् ॥

वश्यकूटः । पुं॰ वैवाहिकविचारविशेषे ॥ यथा । सिंहस्यसर्वेवशगाविनालिंविहायसिंहंवशिनोनराणाम् । भक्ष्यास्तथैषांजलराशयस्ते वश्यास्तुलोकव्यवहारतोऽन्ये ॥ एवं वश्यसमायोगेदम्पत्योः प्रीतिरुत्तमा । वश्याभावेपिदम्पत्योर्विवाहः कलहप्रदः ॥

वश्या । स्त्री॰ वशगायाम् ॥ टाप् ॥

वश्यात्मा । पुं॰ स्वाधीनान्तःकरणे ॥ वैराग्यपरिपाकेण॰ वासनाक्षयेसति॰वश्यः स्वाधीनोविषयपा

एतन्नाशगून्य : आत्मोयन्त : कर्त्तयन्स : ॥
वषट् । अ० देवहविर्दानमन्त्रे ॥ उह्यतेऽनेन । वह० बाहुलकात्० डषट् ॥
वषट्कार : । पुं० देवयज्ञे । आहुतौ । होमे ॥ वषट्क्रियाक्रियतेयस्मिन्नधिकरणे घञ् ॥ विष्णौ ॥
वषट्कृतम् । त्रि० हुते । अग्नौप्रक्षिप्ते ॥ अग्नौहुतन्तुयद्द्रव्यंतत्स्यात्त्रिषुवषट्कृतम् ॥ वषडितिमन्त्रोपलक्षणम् । वषट्मन्त्रेणकृतम्०अग्नौप्रक्षिप्तम् ॥
वष्कय : । पुं० तरुणवत्से ॥ एकहायनेवत्से । वष्कते । वष्कगतौ । बाहुलकादयन् ॥
वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् । चिरप्रसूतायांगवि ॥ वष्कयस्त्वेकहायनोवत्स इतिशाकटायन : । तेननीयते । णीञ् ० । क्विप् । सर्वतोक्तिन्नर्थादितिङीष् । गौरादित्वाद्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥
वष्कयिणी । स्त्री० वष्कयण्याम् ॥ वष्कयस्तरुणोवत्स : । सोस्त्यस्या : । अतइनि : । अट्कुप्वाङितिणत्वम् ॥
वसति : । स्त्री० वासे । अवस्थाने ॥ यामिन्याम् । निशायाम् ॥
निकेतने । सदने ॥ वसन्त्यस्याम् ०वसनंवा । वसनिवासे । वहिवस्यर्त्तिभ्यश्चिदित्यति : ॥
वसती । स्त्री० वसतौ ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥
वसनम् । न० छादने । वस्त्रे ॥ अस्यधारणे नक्षत्रादयोयथा । धातानुराधवसुपुष्पविशाखहस्ताश्विनोत्तराश्विपवनादितिरेवतीषु । जन्मर्क्षजीववुधशुक्रदिनोत्सवादौधार्यंनवंवसनमीश्वरविप्रतुष्टाविति समयप्रदीप : ॥ वस्यतेऽनेनवा । वस आच्छादने ॥ ल्युट् ॥ निवासे ॥ स्त्रीकटीभूषणे ॥
वसना । स्त्री० स्त्रीकटीभूषणे । सारसने ॥
वसन्त : । पुं० ऋतुराजे । पुष्पसमये । कुसुमाकरे । सुरभौ । पिकानन्दे । कामसखे । मधुमाधवयो: । चैत्रवैशाखयो: ॥ वसन्त्यत्रपठनोत्सुका : । वस० । तॄभूवहिवसिभासीतिझच् । अतिसारे ॥ रागविशेषे ॥ तालविशेषे ॥ वसन्ततालेकर्त्तव्योनगणोमगणस्तथा ॥ श्योनाकविशेषे ॥ क्रतुविशेषे ॥
वसन्तक : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥ वसन्ते ॥
वसन्तकुसुम : । पुं० शेलुवृक्षे ॥
वसन्तकुसुमाकर : । पुं० औषधवि

शेषि ॥ यथा । प्रवालरसमौक्तिका स्वरमिदं चतुर्भागभाक् पृथक् पृथग् यस्मृतेरजतहेमतोद्रांशकौ । अयो भुजगरङ्गकं चिलवकं विमर्द्याखिलं शुभेहनि विभावयेद्भिषगिदं धिया सम्यक् : ॥ द्रवैर्वृषनिशेच्जैः क मलमालतीपुष्पजैः पयः कदलि कन्दजैर्मलयजैर्घनाम्भुद्भवैः । व सन्तकुसुमाकरोरसपतिर्हिबसोभित : समस्तगदहृद्भवेत्किलनिजानु पानैरयमितिहृदयोगतरङ्गिणी ॥

वसन्तजा । स्त्री० वासन्तीलतायाम् ॥

वसन्ततिलकम् । न० शर्करीछन्दः १४ प्रभेदे । सिंहोद्धतावृत्ते ॥ यथा । उक्तं वसन्ततिलकं तभजाजगौगः । यथा फुल्लं वसन्ततिलकं तिलकं वना ल्यालीलापरं पिककुलं कलमत्र रौति । वात्येष पुष्पसुरभिर्मलयाद्रिवातो- यातोहरिः समधुरां विधिनाहतास्मः ॥ पुष्पविशेषे ॥ औषधविशे षे ॥ यथा । अथारसहृदनसैन्धवविं द्वयमकचर्णं करञ्जसहितं मथितेनपी तम् । नैवं प्ररोहति पुनर्गुदजः स्व हेतोस्तस्माद्वसन्ततिलकौरपिकल्पक ल्पम् ॥

वसन्ततिलका । स्त्री० वसन्ततिलके ॥ यथा । उक्तावसन्ततिलकातभजा जगौगः ॥

वसन्तदूतः । पुं० चूते ॥ पिके पञ्च मरागे ॥ आम्रे ॥

वसन्तदूती । स्त्री० पाटलीवृक्षे ॥ य तिमुक्तौ । माधवीलतायाम् ॥ ग णिकार्याम् । कोकिलायाम् । पिक्याम् ॥

वसन्तद्रुः । } पुं० आम्रवृक्षे ॥
वसन्तद्रुमः ।

वसन्तमालिका । स्त्री० विषमवृत्तप्र भेदे ॥ यथा । विषमेससजागुरूस मेचेत्सभरायवसन्तमालिकासा ॥

वसन्तसखः । पुं० कामदेवे ॥

वसन्तोत्सवः । पुं० होलाकायाम् ॥

वसा । स्त्री० मांसप्रभवधातुविशेषे कायस्नेहे । मेदसि । वपायाम् ॥ वसति० इस्तेवा । वसनिवासे० वसआच्छादनेवा । पचाद्यच्० भि दाद्यङ्वा ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

वसाढ्यः । पुं० शिशुमारे ॥

वसादनी । स्त्री० सिंहमुख्याम् ॥ वा सके ॥

वसानः । त्रि० आच्छादयति ॥ वस० । शानच् ॥

वसापायी । पुं० कुक्कुरे ॥

वसिः । पुं० वसने ॥ वस्तेः वस्तेवा वसआच्छादने । खनिकष्यज्यसी त्यादिनाइः ॥

वसिरम् । न० अचीवे । सामुद्रलव णे । वशिरे वस्ते वस० । बा हुलकात्किरच् ॥ यथा । वसनम् ।

। वसुस्तम्भे । इन् । वसिंराति ।
राद्याने । आतोनुपेतिक : । करि
पिप्पल्याम् ।
वसिष्ठ : । पुं० वसिष्ठमुनौ । अरुन्धती
जानौ । अरुन्धतीनाथे ॥
वसु : । पुं० देवभेदे । गणदेवता
विशेषे ।। यथा । धरोध्रुवश्चसोमश्च
विष्णुश्चैवानिलोऽनल : । प्रत्यूष
श्चप्रभासश्चवसवोऽष्टौक्रमात्स्मृता :
।। धनाधिपे ।। आयाम् । दीप्तौ
॥ अग्नौ ॥ योक्त्रे ॥ वकवृक्षे ।
शिवमल्ल्याम् । पाशुपते ॥ रा
जनि ।। साधौ ॥ पीतमुद्गे ॥
शिवे ॥ सूर्ये ॥ अष्टसङ्ख्या
याम् ।। धनिष्ठानक्षत्रे ॥ पुष्करि
ण्याम् ।। क्लीबे ।। हरिद्रौषधे ॥ अ
भ्रके ।। विष्णौ ॥ वसन्तिसर्वभूता
न्यत्र० तेष्वयमपिवसतीतिवावसु : ॥
न० रत्ने ॥ धने । रायि ॥ हाटके ॥
जले ॥ स्त्री० दीप्तौ । हरिद्रौषधे ॥
त्रि० मधुरे ॥ शुष्के ॥ वसतिसर्व-
त्र० उष्यतेवागुणै : सर्वत्रोष्यतेऽने
नवा० वस्ते० वञ्चतेवा । वसनिवा
से० वसआच्छादनेवा । शृस्वृस्निहि
त्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्य
श्चेत्युः ॥
वसुक : । पुं० शिववल्ल्याम् । वकपु
ष्पे । सुरेष्टे ॥ अर्कपर्णे । रक्ता-
र्के । मन्दारे ॥ न० रोमके । साम्भ
रिलवणे ॥ पांशवे ॥ वासुके ।।
स्वार्थेकन् ।। वसुकायतिवा । कै० ।
आतोनुपेतिक : ।। वस्तेव । याबा
दित्वात्कन्वा ॥ वसन्त्यस्मिन् ।
शीङ्शादित्वादुकञ् । शुसुक्षिति-
कोवा ।।
वसुकीट : । पुं० याचके ।।
वसुचरणम् । न० भगणे० ऽ ।। ० ।।
वसुच्छिद्रा । स्त्री० महामेदावृक्षे ।।
वसुद : । पुं० धनाधिपे । कुबेरे ।।
हरौ ।। त्रि० धनदातरि ।। वसुदय
ते । देङ्पालने । वसुददातिवा ।
डुदाञ्० । आतश्चोपसर्गेक : ॥
वसुदान : । त्रि० सर्वफलदे ।
वसुदेव : । पुं० श्रीकृष्णजनके । आ
नकदुन्दुभौ । शूरे । वसुवुधनेवुदी
व्यतिमोदते । दिवु० । पचाद्यच् ॥
वसुदेवता । स्त्री० धनिष्ठानक्षत्रे ॥
वसुदेवभू : । पुं० श्रीकृष्णे ॥
वसुधा । स्त्री० क्षितौ ॥ वसुदधाति ।
डुधाञ्० । आतश्चोपसर्गेक : ॥
वसुधाखर्ज्जूरिका । स्त्री० भूखर्ज्जूरि
कायां ॥
वसुधाधिप : । पुं० भूपतौ ॥ अग-
णे० । ऽ । ० ॥
वसुधान : । पुं० कोशे ॥ वसुधीयते
स्मिन् ।
वसुधारा । स्त्री० वृद्धिश्राद्धपूर्वकार्त्तव्य
वे दिराजवसूद्ध्य्यककुड्यालग्नघृत

धारायाम् । यथा । कुडालमंत्र
सीर्धारांसप्तधारान् घृतेनतु । कार
येत्पञ्चधारान् वानातिनीचांनचो
च्छ्रिताम् ॥ आयुष्मान्निति शान्त्य
र्थंजप्तातत्समाहित : । षड्भ्यः
पितृभ्यस्तदनुश्राद्धदानमुपक्रमेत् ॥
इतिकात्यायनः । अपिच । देव
स्यांनाभिमात्रायांप्रादेशपरिमाण
तः । सप्तवापञ्चवाविन्दून् दद्यात्
सिन्दूरचन्दनैः ॥ प्रत्येकविन्दुंम
तिमान्कामंमायांरमांस्मरन् । घृ
तधारामविच्छिन्नांदत्त्वातत्रवसुंयजे
त् ॥ कुबेरपुर्याम् ॥ धनसम्पत्तौ ॥
जिनशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ व
सोश्चेदिराजस्यधारा ॥ भौमेतीर्थ-
विशेषे ॥

वसुनन्दकः । पुं॰ खेटके । धनवृद्धि
जीवके ॥

वसुन्धरा । स्त्री॰ गोचायाम् । उर्व्या
म् ॥ वसूनिधारयति । संज्ञायांभृ
तृवृजिधारीतिखच् । खचिह्रस्वः ।
अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

वसुप्राणः । पुं॰ वह्नौ ॥

वसुमती । स्त्री॰ भुवि ॥ यथासप्तद्वी-
पावसुमतीति । वसुधनमस्त्यस्या
म् ॥ मतुप् । ङीप् ॥

वसुमनाः । पुं॰ विष्णौ ॥ वसुशब्दे
नप्राशस्त्यंलक्ष्यते। वसुप्रशस्तंमनो
यस्य । रागद्वेषादिभिः क्लेशैर्म

द्यादिभिरुपक्लेशैश्चयतोनकलुषि
तंचित्तंततस्तन्मनः प्रशस्तम् ॥

वसुरोचिः । न॰ यज्ञे ॥ वसवः
रोचन्तेऽस्मिन् । रुचदीप्तौ । वसौ
रुचेः संज्ञायामिति॰ इसिन् ॥

वसुलः । पुं॰ देवतायाम् ॥

वसुश्रेष्ठम् । न॰ रूप्ये ॥

वसुषेणः । पुं॰ कर्णे । अङ्गाधि
पे ॥

वसुस्थली । स्त्री॰ कुबेरपुर्याम् ॥

वसुहट्टः । पुं॰ वकद्रुमे ॥

वसूकः । पुं॰ वकवृक्षे ॥ न॰ साम्भ
रिलवणे ॥

वसूत्तमः । पुं॰ भीष्मपितामहे ॥

वस्कयः । पुं॰ वष्कये ॥

वस्कयनी ।)
वस्कयिनी ।) स्त्री॰ वष्कयिण्याम् ।

चिरप्रसूतायांधेनौ ॥ वस्कयिन्या
स्विदोषघ्नंतर्पणंबलकृत्पयः ॥

वस्कराटिका । स्त्री॰ वृश्चिकायाम् ।
कालिकारूपे ॥

वस्तः । पुं॰ छागे ॥ वस्तयते । वस्त
अर्द्दनेपचादि : । पचाद्यच् ॥

वस्तकम् । न॰ कृत्रिमलवणे ॥ वस्त
इव । अजगन्धित्वात् । इवेप्रति
कृताविति कन् ॥

वस्तकर्णः । पुं॰ शालवृक्षे ॥

वस्तगन्धा । स्त्री॰ अजगन्धायाम् ॥

वस्तस्येवगन्धोऽस्याः । वस्तशब्दः

स्वगन्धेलाघविकः ॥

वस्तमोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥
बस्तं मोदयति । मुद० । ण्यन्तः
कर्मण्यण् ॥

वस्तान्त्री । स्त्री० छगलान्त्रीक्षुपे । वृ
षगन्धायाम् । मेषान्त्र्याम् ॥ व
स्तस्येवान्त्रमस्याः । गौरादिः ॥

वस्तिः । पुं० स्त्री० नाभेरधोभागे ।
नाभिलिंगयोरन्तरे ॥ मूत्राशयो
धनुर्वक्रो वस्तिरित्यभिधीयते ॥ ना
भेरधस्तादलाबूसदृशमधोनालमने
कच्छिद्रं मूत्रभाजनं वस्तिरुच्यते ॥
अस्यालक्षणं यथा । विस्तीर्णामांस
लास्निग्धावस्तिः पुंसांप्रशस्यते ।
निर्मांसाकर्कशारूक्षादुःखदारिद्रा
दास्मृता । गोमायुसदृशायस्यखरो
ष्ट्रमहिषस्यच । सभवेद्दुःखितो
नित्यं धनहीनस्समानवः ॥ वसति
मूत्रमत्र । यद्वा । वस्ते० वस्यते
वा । वस० निवासे० आच्छादने
वा । वस्यतिवा । वसुस्तम्भे ॥ व
सेस्तिः ॥ चिकित्साविशेषे ॥ य
था । वस्तिर्द्विधानुवासाख्योनिरूह
स्ततः परः । यः स्नेहैर्दीयतेस
स्यादनुवासननामकः ॥ कषाय
क्षीरतैलैर्योनिरूहः सनिगद्यते ।
वस्तिभिर्दीयवेयस्मात्तस्माद्वस्तिरि
तिस्मृतः ॥ वस्तिभिः मृगादीनां
मूत्राशयैः ॥ भून्नि० वस्तयः --

वस्त्रान्तावयवेषु ॥ दशासु ॥

वस्तिकर्माढ्यः । पुं० अरिष्टवृक्षे ।
फेनिले ॥

वस्तिमलम् । न० मूत्रे ॥

वस्तु । न० द्रव्ये ॥ पदार्थे ॥ जग
तिवस्तुद्वयं भावोऽभावश्चेतिन्याय
शास्त्रम् ॥ वस्तु० सच्चिदानन्दा
द्वयं ब्रह्मेतिवेदान्तशास्त्रम् ॥ वस
ति । वस० । वसेस्तुन् ॥ लक्षणप्र
माणाभ्यांहिवस्तुसिद्धिर्भवतीतिव्या
ख्यातारः ॥

वस्तुकम् । न० वास्तूके ॥

वस्तुकी । स्त्री० श्वेतचिल्लीशाके ॥

वस्तुपरिच्छेदः । पुं० सजातीयभेदो
विजातीयभेदः स्वगतभेदश्चेतित्रि
विधभेदे ॥ जीवेश्वरभेदः० जीवज
गद्भेदः० जीवपरस्परभेदः० ईश्वरजग
द्भेदः० जगत्परस्परभेदश्चेतिपञ्चवि
धभेदे ॥ वस्तुनः परिच्छेदः परि
च्छिन्नत्वम् ॥

वस्तुविवेकः । पुं० अनित्यान्नित्यस्य
पृथक्करणे ॥ नित्यमात्मस्वरूपं
हिदृश्यं तद्विपरीतगम् । एवंयोनि
श्चयः सम्यक्विवेकोवस्तुनः सवै
॥ वस्तुनोविवेकः ॥

वस्ता । पुं० वास्तव्ये ॥ वसति । व
स० । तृच् ॥

वस्त्यम् । न० निशान्ते । गृहे ॥ वस
नम् । वस० वसेस्तिः ॥ तत्रसा

धुरितियत् ॥ यद्वा । अवस्याय ति । छ्यैस्यै शब्दसङ्घातयोः । आतश्चोपसर्गं इतिकः । वष्टीस्य लोपः ॥

वस्त्रम् । न० आच्छादने । वाससि । चेले । वसने । अंशुके । कपडा० इ० भा० प्र० ॥ वस्यतेऽनेन । व सआच्छादने । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥

वस्त्रकुट्टिमम् । न० वस्त्रजालये । तंबूटी० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रस्यकुट्टिममल्पगृहम् ॥ छत्रे ॥

वस्त्रगृहम् । न० पटवेश्मनि । पटवापे । पटमये । दूष्ये । स्थूले । तम्बू० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रस्य गृहम् ॥

वस्त्रग्रन्थिः । पुं० उच्चये । नीव्याम् । परिधान वस्त्रस्यग्रन्थने ॥

वस्त्रपञ्जलः । पुं० कोलकन्दे ॥

वस्त्रपुत्रिका । स्त्री० वस्त्रनिर्मितपुत्तलिकायाम् । गुडिया० इ० भा० ॥

वस्त्रभूषणः । पुं० शाकखण्डवृक्षे ॥

वस्त्रभूषणा । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

वस्त्रयोनिः । पुं० स्त्री० वसनोत्पत्तिकारणे त्वगादौ । त्वक्फलकृमिरोमसु ॥ वस्त्रस्ययोनिः कारणम् ॥

वस्त्ररञ्जकम् । न० कुसुम्भे । वह्निशिखे ॥ वस्त्राणांरञ्जकम् ॥ त्रि० वस्त्राणांकुसुम्भादिनारञ्जनकर्त्तरि ॥

वस्त्ररञ्जनः । पुं० कुसुम्भे ॥

वस्त्ररञ्जनी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

वस्त्वाभासः । पुं० मायामयेरज्जुसर्प्पादौ० शुक्तिगौरीरादौर्वोश्चस्वइतिव्यवहारे ॥ वस्तुधर्मिंद्रव्यम्० तद्वदवभासते० इतितथा ॥

वस्नः । पुं० मूल्ये । अवक्रये ॥ न० वेतने ॥ वस्ने ॥ धने ॥ मूल्ये ॥ मृतौ ॥ द्रव्ये ॥ त्वचि ॥ वसत्यनया । वस० । धाप्वस्यज्यतिभ्योनः ॥

वस्नमम् । म० कटिभूषणे ॥

वस्नसा । स्त्री० वायुवाहिन्यांनाड्याम् । स्नायौ ॥ वस्तेशरीरम् । वसआच्छादने । धाप्वस्यज्यतिभ्योनः । वस्नंचर्म० स्यति । षोअन्तकर्म्मणि । आतोनुपसर्गं इतिकः । टाप् ॥

वस्निकः । त्रि० वस्नजीवातौ ॥ वस्नेनमूल्येनजीवति । वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् । यद्वा । वस्नंमूल्यंहरति० वहति० आवहतिवा । वस्नद्रव्याभ्यांठन्कनाविस्यार्थेयष्ठन् ॥

वस्वोकसारा । स्त्री० अलकायाम् । कुबेरपुर्याम् ॥ कुबेरनलिन्याम् ॥ मानसोत्तरशिखरवर्त्तिन्यामिन्द्रस्य नगर्याम् । इन्द्रपुर्याम् ॥ इन्द्रनलिन्याम् ॥

वहोकसारिका । स्त्री० वहोकसारायाम् ॥

वहंलिह: । पुं० गवि ॥ वहः स्कन्धस्तं लेढि । लिह० । वहाभ्रेलिहइतिखश् । मुम् । खशोडिच्त्वान्नगुणः ॥

वहः । पुं० वृषभस्कन्धे ॥ वाहे । हये ॥ गन्धवहे । वायौ ॥ पथि ॥ मदे ॥ वहतियुगमनेन । वहप्रापणे । गोचरसञ्चरेतिसाधुः ॥

वहतः । पुं० वृषे ॥ पान्थे ॥

वहतिः । पुं० गवि ॥ सचिवे ॥ वायौ ॥ वहति । वह० । वहिवस्यर्त्तिभ्यश्चिदित्यतिः ॥

वहतुः । पुं० पथिके ॥ वृषभे ॥ वहति । वह० । एधिवह्योश्चतुः ॥

वहनम् । न० प्रापणे ॥ होडे । तरा स्त्री । कुडि०दू०गो०भा०प्र०नौका विशेषे ॥ वह० । ल्युट् ॥

वहन्तः । पुं० वायौ ॥ त्रि० बालके । वहति । वह० । तॄभूवहिवसी-त्यादिनाभच्षित् ॥

वहलम् । न० वार्वटेपोते ॥ त्रि० बहुले ॥ दृढे ॥

वहलगन्धम् । न० शम्बरचन्दने ॥

वहलचक्षुः । पुं० मेषशृङ्गाम् ॥

वहलत्वचः । पुं० श्वेतलोध्रे ॥

वहला । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥

वहा । स्त्री० नद्याम् ॥ वहति । वह० । अच् ॥

वहिःकुटीचरः । पुं० तिर्य्यग्यामे । कुलीरे ॥

वहिःप्रज्ञः । पुं० विश्वस्मिन् । व्यष्ट्युपहितचैतन्ये ॥ वहिःस्वात्मव्यतिरिक्तविषयेप्रज्ञायस्य सः ॥

वहितः । त्रि० अवहिते ॥ अवधीयतेस्म । डुधाञ् । क्तः । दधातेर्हिः । भागुरिमतेऽल्लोपः ॥

वहित्रम् । न० पोते । वार्वटे ॥ वहति । वह० । अशित्रादिभ्यइत्रोत्राविति०इत्रप्रत्ययः ॥

वहित्रकम् । न० जलयाने । यानपात्रे ॥

वहिर्द्वारम् । न० द्वारवाह्यभागे । तोरणे ॥ वहिर्द्वारात् । वहिस्थतद्वारस्थितिवा ॥

वहिर्द्वारप्रकोष्ठकम् । न० प्रघाणे ॥

वहिर्भूतः । त्रि० वहिर्गते ॥

वहिर्मुखः । त्रि० विमुखे ॥ यथा । शैवोवावैष्णवोवापियोवास्यादन्यपूजकः । सर्वंपूजाफलंहन्तिशिवरात्रिवहिर्मुखः ॥

वहिस्वरः । पुं० कर्कटे ॥

वहिष्ठः । त्रि० वहिर्भवे । वहिःस्थिते ॥

वहिष्पवमानः । पुं० याज्ञिकस्तोत्रे । सामगानांसूक्तत्रयगानसाध्ये

स्तोत्रे ॥

वहिः । अ० बाह्ये ॥ वहति । वह० । डस् ॥

वहुल : । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न० आकाशे ॥ सितमरिचे । त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ कृष्णवर्णे ॥ वहून् मर्थान् लाति । ला० । आतइति-कः ॥ वहति । वह० । वाहुलका डुलच् ॥ वहुलायां जाते ॥ सम्बिवे लायां तुनचत्रेभ्योऽण् । तस्यश्रविष्ठा षाढे तिलुक् ॥

वहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलायाम् ॥ गवि ॥ मानसाचलस्थदेवी-विशेषे ॥

वहुलाः । स्त्री० भू० व० कृत्तिकासु ॥

वहेडुक : । पुं० विभीतकवृक्षे । व-हेडा० इ० भा० प्र० ॥

वह्निः । पुं० वैश्वानरे । चीतिद्रोचे । धनञ्जये । अग्नौ ॥ स्वाहादेवीवह्नि पत्नी ॥ चित्रकाख्यौषधौ ॥ भल्लात के ॥ निम्बूके ॥ वहतिहव्यम् ० देवे भ्योहविः प्रापयतिवा । वहप्राप णे । वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित् इति० नि: ॥

वह्निकरी । स्त्री० धातपुष्प्याम् । धातक्याम् ॥

वह्निकाष्ठम् । न० दाहागुरुणि । दाहकाष्ठे ॥

वह्निगन्धः । पुं० यक्षधूपे ॥

वह्निगर्भ : । पुं० वंशे ॥

वह्निगर्भा । स्त्री० शमीद्रुमे ॥

वह्निचक्रा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

वह्निज्वाला । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥ वह्नेरिवज्वालाऽस्याः । वह्नेर्ज्वालेवबा । रक्तपुष्पत्वात् ॥

वह्निदमनी । स्त्री० अग्निदमनीक्षुपे

वह्निदीपक : । पुं० कुसुम्भे ॥

वह्निदीपिका । स्त्री० अजमोदायाम् ।

वह्निनामा । पुं० चित्रके ॥ भल्लातके ॥

वह्निनी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

वह्निपुष्पी । स्त्री० धातक्यां ॥

वह्निभोग्यम् । न० घृते ॥

वह्निमन्थ : । पुं० गणिकारिकावृक्षे ॥

वह्निमन्थक : । पुं० अग्निमन्थे ॥

वह्निमारकम् । न० जले ॥

वह्निमित्र : । पुं० वायौ ॥

वह्निरेता : । पुं० शिवे । कृशानुरेतसि ॥ वह्नौरेतोऽस्य ॥

वह्निलोहकम् । न० कांस्ये ॥

वह्निवक्त्रा । स्त्री० कलिहार्याम् । लाङ्गल्याम् ॥

वह्निवधू : । स्त्री० अग्नाय्याम् । स्वाहायाम् ॥

वह्निवर्णम् । न० रक्तोत्पले ॥

वह्निवल्लभ : । पुं० सर्जरसे । धूनके ॥ अनिले ॥ वह्नेर्वल्लभः ॥

वह्निबीजम् । न॰ निम्बूके ॥ स्वर्णे ॥

वह्निशिखम् । न॰ कुसुम्भे ॥ वह्निवत्॰ शिखाऽस्य ॥

वह्निशिखरः । पुं॰ लोमशस्तके ॥

वह्निशिखा । स्त्री॰ अनंतायाम् ॥ फलिन्याम् ॥ कलिकार्याम् ॥ धातक्याम् ।

वह्निसञ्ज्ञः ।) पुं॰ चित्रकाख्यौ
वह्निसञ्ज्ञकः ।)

षधौ ॥ वह्निः संज्ञायस्य सः ॥

वह्निसखः । पुं॰ वायौ ॥ जीरके॥

वह्यम् । न॰ वाहने ॥ शकटे ॥ वहत्यनेन ॥ वह॰ । वह्यंकरणमितियत् ॥

वह्या । स्त्री॰ मुनिपत्न्याम् ॥

वह्लीकः । देशविशेषे ॥ वह्लते । वह्लप्राधान्ये । बाहुलकादीकन् ॥

वा । विकल्पे ॥ उपमायाम् । उपमाने ॥ वितर्के ॥ पादपूरणे ॥ समुच्चये ॥ विस्रम्भे ॥ नानार्थे ॥ अतीते ॥ एवार्थे ॥ अवधारणे वाति । वागतिगन्धनयोः । क्विप् ॥

वांश । त्रि॰ वंशसम्बन्धिनि ॥

वांशिकः । पुं॰ वंशीवादके । वैणिके ॥ वंशीवादनं शिल्पमस्य । ठक् ॥ भारभूतान्वंशान्हरति ॰ वहति॰ आवहतिवा । तद्धरति

वहतीत्यादिनाठञ् ॥

वांशी । स्त्री॰ वंशरोचनायां ॥

वाःकिटिः । पुं॰ शिशुमारे ॥ कुम्भीरे ॥ वारीजलस्यकिटिःशूकरः॥

वाःसदनम् । न॰ जलाधारे ॥ जलाम्मस्यगृहे । जलमन्दिर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

वाकः । पुं॰ वाचि ॥ उच्यतेऽनयेति । वचपरिभाषणे । करणेघञ् ॥ न॰ बकसमूहे ॥ बकानांसमूहः तस्यसमूहइत्यण् ॥ त्रि॰ बकसम्बन्धिनि ॥ बकस्यावयवोविकारोवा । प्राणित्वादञ् ॥

वाक्की । त्रि॰ वाग्विशिष्टे ॥ वाकोविद्यतेऽस्य । अतइनिः ॥

वाकुची । स्त्री॰ ओषधिविशेषे । सोमराज्याम् ॥ सुप्रभायाम् । काम्बोज्याम् । पूतिगन्धायाम् ॥ वाकुचीमधुरातिक्ताकटुपाकारसायनी । विष्टम्भहृद्धिमारुच्यासरास्रश्वासपित्तनुत् ॥ रूक्षाहृद्याश्वासकुष्ठमेहज्वरकृमिप्रणुत् । तत्फलंपित्तलंकुष्ठकफानिलहरंकटु ॥ केश्यंत्वच्यंक्रमीश्वासकासशोथामपाण्डुहृत् ॥ वातंसङ्कोचयति । कुचशब्दतारे । मूलविभुजादित्वात्कः । पृषोदरादिः ॥

वाकुलम् । न॰ वकुलफले ॥ वाकुलंमधुरंग्राहिदन्तस्थैर्यकरंपरम् ॥

वाकोवाक्यम् । न॰ तर्कशास्त्रे ॥ उक्तिप्रत्युक्तिरूपे वैदिकग्रन्थे ॥ यथा किंस्विदावपनं महत्॰ भूमिरावपनं महदिति ॥

वाक्कोरः । पुं॰ श्यालके ॥

वाक्छलम् । न॰ छलविभेदे । वाक्यव्याजे ॥ यथा । अविशेषाभिहितेर्थे वक्तुरभिप्रायादर्थान्तरकल्पना-वाक्छलम् ॥ यत्र शक्यार्थद्वयं सम्भवति॰ एकार्थनिर्णयेकविशेषाभावादनभिप्रेतशक्यार्थकल्पनेन दूषणाभिधानं तद्वाक्छलम् । लक्षणान्तु॰ शक्यैकार्थशाब्दबोधतात्पर्यकशब्दस्य शक्त्यार्थान्तरतात्पर्यकत्वकल्पनया दूषणाभिधानम् । यथा । नेपालादागतोयं नवकम्बलवत्त्वादित्युक्ते॰ कुतोस्य नवसङ्ख्याकाः कम्बलाइति ॥ एवं गौर्विषाणीत्युक्ते॰ कुतोगजस्य शृङ्गम् श्यं तोधावतीतिश्वेतरूपवदभिप्रायेणोक्ते॰ श्वा तोनधावतीत्यभिधानमित्यादिकमूह्यम् ॥

वाक्पतिः । पुं॰ बृहस्पतौ ॥ वाचां पतिः ॥ त्रि॰ वागीशे । पटुवचने ॥

वाक्पारुष्यम् । न॰ अप्रियवाक्योच्चारणे । तत्तु सप्तधाव्यसनान्तर्गतव्यसनविशेषः । यथा । मृगयाक्षाः स्त्रियः पानं वाक्पारुष्यार्थदूषणे । दण्डपारुष्यमित्येतज्ज्ञेयं व्यसनसप्तकम् ॥ तल्लक्षणमाह नारदः । देशजातिकुलादीनामाक्रोशन्यङ्गसंयुतम् । यद्वचः प्रतिकूलार्थं वाक्पारुष्यं तदुच्यतइति ॥ देशादीनामाक्रोशन्यङ्गसंयुतम् । उच्चैर्भाषणमाक्रोशः॰ न्यङ्गमवद्यम्॰ तदुभययुक्तं यत्प्रतिकूलार्थमुद्वेगजननार्थं वाक्यं तद्वाक्पारुष्यं कथ्यते ॥

वाक्यम् । न॰ परस्पराकाङ्क्षोपेतपदचये॰ तिङ्सुबन्तचये । तिङन्तानां चये यथा । पचति पश्येत्यादिवाक्यम् । सुबन्तानाञ्चये यथा । प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनामित्यादि । कारकान्वितक्रियायाम् ॥ धात्वर्थः क्रिया॰ कारकैः कर्त्रादिभिरन्वितासम्बद्धा कारकान्विता॰ अन्वितत्वञ्च क्रियाकारकाणामाकाङ्क्षायोग्यतासन्निधिवशाज्ज्ञेयम्॰ तिङ्सुबन्तचयात्मकोपि सम्बद्धार्थतावोध्या॰ असम्बद्धार्थस्याप्रयोगात्॰ अतएव परस्पराभिसम्बन्धः पदसमूहो वाक्यमिति वृद्धाः । कारकान्वितोक्रियायथा॰ घटमानयेत्यादि ॥ वाक्यस्वरूपमाह । वाक्यं स्याद्योग्यताकाङ्क्षासत्तियुक्तः पदोच्चयः । वाक्योच्चयोमहावाक्यमित्थं वाक्यं द्विधामतम् ॥ उक्तञ्च । स्वार्थबोधसमाप्तानामङ्गाङ्गित्वव्यपेक्षया ।

वाक्यानामेकवाक्यत्वंपुनः सम्भूय
जायतइति ॥ अत्रवाक्यंयथा ।
शून्यंवासगृहमित्यादि । महावा
क्यंयथा । रामायणमहाभारतरघु
वंशादि । इति ॥ पुनस्तद्द्वि
धम् । लौकिकंवैदिकञ्चेति । वै
दिकमीश्वरोक्तत्वात्सर्वमेवप्रमाण-
म्लौकिकन्त्वाप्तोक्तंप्रमाणम् ।
अन्यदप्रमाणम् ॥ समभिहारोवा
क्यम् । समभिहारस्यसाध्यत्वादि
वाचकद्वितीयाद्यभावेपिवस्तुतः शे
षशेषिवाचकपदयोः सहोच्चारण
म् । यथा । यस्यपर्णमयीजुहूर्भ
वतिनसपापंश्लोकंशृणोतीत्यत्र० प
र्णताजुह्वाः समभिहारादेवपर्ण
तायाःजुह्वङ्गत्वम् । नचानर्थक्यं
जुह्वाः सिद्धत्वादितिवाच्यम् ।
जुहूशब्देनतत्साध्यापूर्वलक्षणात्
तथाचवाक्यार्थः० पर्णतयाऽवद्यह-
विर्धारणद्वाराजुहूपूर्वंभावयेदिति ।
एवञ्चपर्णतयायदिजुहूः क्रियतेत
देवतत्साध्यमपूर्वंभवतिनान्यथेतिग
म्यते० इतिनपर्णतायावैयर्थ्यम् ।
अवद्यहविर्धारणद्वारेतिचावश्यंवक्त
व्यम्० अन्यथास्रुवादिष्वपिपर्णताप
त्तेः । सेयंपर्णता० अनारभ्याधीता
पिसर्वप्रकृतिष्वेवान्वेतिनविकृतिषु
० तत्रचोदकेनापितत्प्राप्तिसम्भवात्
पौनरुक्त्यापत्तेः । तदिदंवाक्यंप्र
करणादिभ्योवलवत् । अतएवैन्द्रा
ग्नौइदंहविरित्यादेरेकवाक्यत्वाद्द
र्शाङ्गत्वम् । नतुप्रकरणाद्दर्शपूर्ण
मासाङ्गत्वम् ॥ उच्यतेइतिवाक्यम्
। वचेर्ण्यत् । वचोरितिकुत्वम् ।
शब्दसंज्ञात्वात्० वचोऽशब्दसंज्ञाया
मितिनिषेधेन ॥ शुभाशुभवाक्या
नितु । नैवराज्येनमहतानचैवार्थ
स्यराशिभिः । प्राप्यतेज्ञानकथनं
परलोकसुभाषितम् ॥ स्वर्गापवर्ग
सिद्ध्यर्थंभाषितंयत्सुशोभनम् । वा
क्यंमुनिवरैः शान्तैस्तद्विज्ञेयंसुभा
षितम् ॥ रागद्वेषानृतक्रोधकामतृ
ष्णानुसारियत् । वाक्यंनिरयहेतुत्वा
त्तद्भाषितमुच्यते ॥ संस्कृतेनापि
किन्तेनमृदुनाललितेनवा । अवि
द्यारागवाक्येनसंसारक्लेशहेतुना ॥
यच्छ्रुत्वाजायतेपुण्यंरागादीनाञ्चस
ङ्क्षयः । विरूपमपितद्वाक्यंविज्ञे
यमतिशोभनम् ॥ इतिवह्निपुराण
म् ॥

वाक्यलक्षणवित् । पुं० मीमांसाशास्त्र
ज्ञे ॥

वाक्याध्याहारः । पुं० आकाङ्क्षितै
कदेशपूरणे ॥ वाक्यस्यअध्याहारः ॥

वाक्याभिधायी । त्रि० पृष्ठमांसादे ॥
वाक्यंभिधायीपुरुषः पृष्ठमांसादउ
च्यतइतिचिकाण्डशेषः ॥

वागधिपः । पुं० वृहस्पतौ । वाचा

मधिप: ॥

वागर: । पुं॰ गतातङ्के । परित्यक्तभये ॥ मुमुक्षौ ॥ वातवेष्टके ॥ विशारदे । पण्डिते ॥ विषाणे ॥ निर्णये ॥ वारके ॥ शाणे ॥ वाडवे ॥ वृके ॥

वागारु: । त्रि॰ आशाहन्तरि ॥ यथा । आशांबलवतींदत्त्वायोहन्तिपिशुनोजन: । सजीवासोपिवागारुर्दु॰ णो॰दानुस्तुदातरि ॥ इतिशब्दमाला

वागाशनि: । पुं॰ बुद्धे ॥

वागाशी: । पुं॰ शुभवाचि ॥ वाचि आशीर्यस्य स: ॥

वागीश: । पुं॰ जीवे । बृहस्पतौ ॥ त्रि॰ वाक्पतौ ॥

वागीशा । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥ वाचामीशा ॥

वागीश्वर: । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ बृहस्पतौ ॥ ऋग्वेदादिरूपाणांवाचामीश्वर: । मञ्जुघोषे ॥ त्रि॰वाचामीश्वरे ॥

वागीश्वरी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥

वागुजी । स्त्री॰ सोमराज्याम् ॥ वाचं गुञ्जति । गुजिअव्यक्तशब्दे । मूलविभुजादित्वात्क: । पृषोदरादि: ॥

वागुण: । पुं॰ कर्मरङ्गे ॥

वागुरा । स्त्री॰ मृगबन्धनार्थजाले । मृगबन्धन्याम् ॥ खावल॰खावली॰ इ॰जाल॰इ॰च॰भषा ॥ अवागुरते । गुरीहिंसायाम । इगुपधेतिक: । वष्टिभागुरीत्यवाकारलोप: ॥

वागुरिक: । पुं॰ व्याधविशेषे । जालिके ॥ वागुरयाचरति । चरतीतिठक् ॥

वाग्गुद: । पुं॰ पक्षिविशेषे । वागुड॰ वाड॰इ॰भा॰प्र॰ ॥

वाग्गुलि: । पुं॰ ताम्बूलिनि । राज्ञांताम्बूलदातरि ॥ जातिविशेषे ॥

वाग्गुलिक: । पुं॰ ताम्बूलदे ॥

वाग्जालम् । न॰ शास्त्रमात्रे ॥ यथा । परिनिर्मथ्यवाग्जालंनिर्णीतमिदमेवहि । नोपकारात्परोधर्मोनापकारादघंपरम् ॥

वाग्दरिद्र: । त्रि॰ वाग्ये । मितभाषिणि ॥ वाचादरिद्र: ॥

वाग्दलम् । न॰ दन्तवाससि । ओष्ठाधरयो: ॥

वाग्दुष्ट: । पुं॰ व्रात्ये ॥ त्रि॰ वाचा दूषिते । परुषभाषिणि ॥ वाचादुष्ट: ॥

वाग्देवता ।)
वाग्देवी ।) स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥

वाग्बन्ध: । पुं॰ पणे । समये ॥ *

वाग्मी । पुं॰ सुराचार्ये ॥ त्रि॰ पटौ ॥ वक्तरि । विविधशास्त्राभ्यासाधिवासितप्रशस्तवाग्युक्ते ॥ वाग्मीसत्य

वाग्भवतीति निश्चितोऽर्थः॥ प्रशस्ता वागस्य। वाचो ग्मिनिः। गकारोच्चारणं प्रत्यये भाषायामित्यनुनासिकाभावाय। उत्तरसूत्रस्य बहुभाषिणीत्यस्यापि सम्बन्धात्। सम्यग्बहुभाषिणि॰ वाग्मीति बोध्यम्॥

वाग्यः। त्रि॰ निर्वेदे॥ काल्पे॥ वाग्दरिद्रे॥

वाग्यतः। त्रि॰ यतशाचि। मौनिनि॥ वाचियतः॥

वाग्यामः। त्रि॰ योऽस्मशक्त्यादिना वाचं यच्छति तस्मिन्॥

वाग्वज्रः। पुं॰ शापे॥ वागेव वज्रो हिंसकत्वात्॥

वाग्वित्। त्रि॰ वैयाकरणे। वाक्यकोविदे॥ वाचः विन्दति॰ वक्तुं॰ विवेकञ्च जानाति वा। सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप्॥

वाग्विसर्गः। पुं॰ वाचः प्रयोगे॥

वाङ्कः। पुं॰ काचकूले। समुद्रे॥

वाङ्मती। स्त्री॰ नदीविशेषे॥ यथा। हिमाद्रेस्तुङ्गशिखरात् प्रोद्भूता वाङ्मती नदी। भागीरथ्याः शतगुणं पवित्रं तज्जलं स्मृतम्॥

वाङ्मयः। त्रि॰ वाक्यात्मके॥ यथा। स्फुरत्तनभूगैर्नान्तरैभिर्दशभिरत्तरैः। समस्तं वाङ्मयं व्याप्तं त्रैलोक्यमिव विष्णुना॥

वाङ्मयी। स्त्री॰ परापश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपायां वाण्याम्। सरस्वत्याम्॥

वाङ्मात्रा। स्त्री॰ वाचो मात्रायाम्॥ यथा। निमेषोन्मेषणं पुंसामङ्गुल्याः छोटिकाथवा। गुर्वक्षरोच्चारणं वा वाङ्मात्रं यं स्मृता बुधैः॥

वाङ्मुखम्। न॰ वचनोपक्रमे। उपन्यासे॥ वाचो मुखमिव मुखम्॰ उपक्रमः॥

वाक्। स्त्री॰ वाण्याम्। भारत्याम्। अर्थपरिज्ञानफलायाम्। सर्वस्यार्थस्य प्रकाशिकायां संस्कारवाण्याम्॥ योऽस्यार्थं सम्यगवबुध्यते तेनैव सा सम्यक् श्रुता भवति। प्रत्यक्षेण शब्दस्वरूपमुपलभमानोऽपि अर्थापरिज्ञानान्न पश्यति न शृणोतीत्यनुभवात्॥ शब्दसामान्ये॥ वचने। वाक्ये॥ तीक्ष्णा नारुन्तुदा बुद्धिः कर्मशान्तप्रतापवत्। नोपतापि मनः सोष्म वागेका वाग्मिनः सतः॥ कण्ठताल्वादिस्थाने॰ इन्द्रिये॥ जिह्वामूलादिष्वष्टसु स्थानेषु विषक्तेनाग्नेयेन वर्णानामभिव्यञ्जकेन करणे॥ अकारादिवर्णेषु॥ वर्णाश्चार्थसङ्केतपरिच्छिन्ना एतावन्त एवं क्रमप्रयुक्ता इत्येवं तदभिव्यङ्ग्यः शब्दः पदं वागित्युच्यते॥ इति भाष्यम्॥ वक्तीति॰ उच्यते॰ ऽनया वा। वचपरिभाषणे। क्विब्वचीत्यादिना क्विप्॰ दीर्घोऽसम्प्रसारणञ्च॥

वाच : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । वाचा॰
ङ॰गौ॰दे॰भा॰ ॥

वाचंयम : । पुं॰ मुनौ । मौनव्रतिनि
॥ वाचंयच्छति । यमउपरमे । वाचि
यमोव्रतइतिखच् । वाचंयमपुरन्द
रौचेत्यमन्तत्त्वम् ॥

वाचक : । पुं॰ शब्दे ॥ यथा । शास्त्रे
शब्दस्तुवाचक : । शास्त्रे व्याकरणा
दौयोवाचक : साधुशब्द : सएवनि
रुपपदेनशब्दशब्देनव्यवह्रियते ॥
वर्णव्यतिरिक्तस्यपदस्यवाक्यस्यवावा
चकत्त्वमिच्छन्तिवैयाकरणा : । वर्णा
नांप्रत्येकंवाचकत्त्वे द्वितीयादिवर्णो
च्चारणानर्थक्यप्रसङ्गादितिकैयट :
॥ कथके । पुराणादिपाठके ॥ सचब्रा
ह्मणएवभवति । यथा । ब्राह्मणंवा
चकंविद्यान्नान्यवर्णजमादरात् ।
श्रुत्वान्यवर्णजाद्राजन्वाचकान्नरकं
व्रजेदिति ॥ त्रि॰वक्तरि ॥ वक्ति ॥

वाचक्नवी । स्त्री॰ वचक्नोर्दुहितरि ।
गार्ग्याम् ॥

वाचनम् । न॰ कथने ॥ पठने ॥ यथा
। शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्न
त : । नकार्यासक्तमनसाकार्यंस्तो
त्रस्यवाचनमितिवाराहीतन्त्रम् ॥

वाचनकम् । न॰ प्रहेलिकायाम् ॥ वा
यने । व्रतोपायने । यूपविशेषे ॥

वाचनिक : । त्रि॰ वचनप्राप्ते ॥ वच
नादागत : । ठक् ॥

वाचनीय : । त्रि॰ वाचयितुमर्हे ॥

वाचस्पति : । पुं॰ जीवे । बृहस्पतौ
॥ वाच : समस्तविद्यारूपस्यवचस :
पति : । षष्ठ्या : पतिपुत्रपृष्ठपारपद
पयस्पोषेष्विति सत्त्वविधानात् ॰ष
ष्ठ्याअलुक् ॥

वाचस्पतिवल्लभ : । पुं॰ पुष्परागमणौ
। पोखराज॰इतिभाषाप्र॰ ॥

वाचस्पत्यम् । न॰ वाग्मित्त्वे ॥ ब्राह्म
णादित्त्वाद्भावेष्यञ् ॥

वाचा । स्त्री॰ वाचि । वाण्याम् ॥ क्वि
बन्ताद्वाचो॰भागुरिमतेटाप् ॥

वाचाट : । त्रि॰ जल्पाके । वाचाले ।
बहुगर्ह्यवाचि ॥ कुत्सितं बहुभाष
ते । आलजाटचौबहुभाषिणि । कु
त्सितइतिवक्तव्यमितिवाक्शब्दादा
टच् ॥ सुबहुभाषिण्यपिजल्पाकवा
चाटवाचालावर्त्तन्ते । वाचाटोवा
चालोजल्पाक : सुबहुभाषीस्यादि
तिशब्दार्णवपर्यायेवोपालित : ।
निस्त्यप्रगल्भवाचालामुपतिष्ठे सर
स्वतीमितिमुरारिश्च ॥

वाचारम्भणम् । न॰ अनृतजडानात्म
रूपे ॥ निरूप्यमाणे स्वत : सत्ताही
नमपियदपरोक्षव्यवहारगोचरतया
गम्यतेतदित्यर्थ : ॥

वाचाल : । त्रि॰ वाचाटे ॥ कुत्सितं
बहुभाषते । वाचोबह्वोऽस्यसन्तिवा ।
आलजाटचौबहुभाषिणि । कुत्सित

हृतिवक्तव्य मितिवाचत्रालच् ॥

वाचिक्कम् । न० सन्देशवाचि ॥ वाचोव्याहृतार्थाया मितिठक् ॥ वाचिकंतद्गवेयत्रदूतत्वे नाभिशंसन मितिशब्दरत्नावली ॥ पुं० वाक्यारम्भे ॥ यथा । आलापश्चविलापश्च संलापश्चविलापक : । अनुलापोपलापश्चसन्देशश्चातिदेशिक : ॥ अपदेशोपदेशौचनिर्देशोव्यपदेशक: । कीर्त्तितावचनारम्भा द्वादशामीमनीषिभिरित्युज्ज्वलनीलमणि : ॥ त्रि०वाचा०वचसाकृते ॥ यथा । कायिकंवाचिकंवापिमानसंवायथामति । आराधनेपरेशस्यभावशुद्धिर्विधीयते ॥

वाचिकहारक : । पुं० लेखे । वार्त्तादूते ॥

वाचोयुक्ति : । त्रि० वाग्मिनि ॥ वाचोवचस : युक्ति : सयुक्तिकस्त्वम् । वाक्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरेष्विति षष्ठ्याअलुक् ॥

वाचोयुक्तिपटु : । त्रि० सुवक्तरि । वाग्मिनि। वाचोयुक्तिश्चासौपटुश्च ॥

वाच्यम् । न० प्रतिपादने । दूषणे ॥ त्रि०कुत्सिते । हीने ॥ वचनार्हे ॥ अभिधेये ॥ यद्यस्माच्छब्दान्नियमत : प्रतीयते०तत्तस्यवाच्यम् । यथा । गामानयेत्यस्मिन्वाक्ये०गोशब्दस्यगोत्वम् ॥ उच्यते । वचपरिभाषणे । ण्यत् । वचोऽशब्दसंज्ञायामितिनकुत्वम् ॥ अर्थोवाच्यश्चलक्ष्यश्चव्यङ्ग्यश्चेतित्रिधामत : । वाच्योर्थोभिधयावोध्योलक्ष्योलक्षणयामत : । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाता : स्युस्तिस्र : शब्दस्यशक्तय : ॥

वाच्यमान : । त्रि० प्रस्तूयमाने ॥ वचेस्चौरादिकात्कर्मणिलट :शानच् ॥

वाज : । पुं० निस्वने । शब्दे ॥ पक्षे ॥ शरपक्षे ॥ वेगे ॥ मुनौ ॥ न० घृते । यज्ञे । अन्ने ॥ वारिणि ॥ वजत्यनेन । वजगतौ । हलश्चेतिघञ् । निष्ठायांसेट् त्वान्नकुत्वम् ॥ वाजयतिवा । अच् : । पचाद्यच् ॥

वाजपेय : । पुं० न० अन्नसुराप्रधाने यागविशेषे ।। वाजपेयप्रतिपादके ग्रन्थे ॥

वाजपेयिक : । पुं० वाजपेययागविदितरि ॥ वाजपेयप्रतिपादकग्रन्थाध्येतरि ॥ वाजपेयमधीते०वेदवा । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥

वाजभोजी । पुं० वाजपेययज्ञे ॥

वाजश्रवा : । पुं० अन्नदानादिनिमित्तयशोविशिष्टे ॥ वाजमन्नंतद्दानादिनिमित्तंश्रवोयशोयस्यस : ॥

वाजश्रवस : । पुं० वाजश्रवसोपत्ये ॥

वाजसनेय : । पुं० जनमेजयकृतवेदा

र्थयन्थे ॥ सतुवैशम्पायनशापादु
च्छिन्न : ॥

वाजसनेयी । पुं॰ यजुर्वेदिनि ॥

वाजिगन्धा । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥

वाजिता । स्त्री॰ अश्वत्वे । पक्षे ॥

वाजिदन्त : । पुं॰ वासके ॥ वाजी
दन्तोऽस्य॰ वाजिदन्ताभकेशरत्वा
त् ॥

वाजिदन्तक : । पुं॰ वैद्यमातरि ।
अटरूषे ॥ स्वार्थेक : ॥

वाजी । पुं॰ अश्वे ॥ पक्षिणि । खगे
॥ बाणे ॥ वाजा : पक्षा : सन्त्य
स्य । अतद्दुनि : । पूर्वेह्यश्वा : स
पक्षाआसन् । तथाचशालिहोत्र
म् । सपक्षावाजिन : पूर्वसञ्जा
तोव्योमचारिण : गन्धर्वेभ्योयथा
कामंगच्छन्तिचसमन्ततइति ॥
अवश्यंव्रजति । व्रजगतौ । आव
श्यकेणिनिर्वा ॥

वाजिनम् । न॰ आमिक्षाजले ॥ घ
नीभूत: पिण्डआमिक्षा॰ जलंवा
जिनमितिव्यवहारात् ॥

वाजिनी । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥
अश्वायाम् । वडवायाम् ॥

वाजिपृष्ठ : । पुं॰ अम्लानवृक्षे ॥

वाजिभक्ष : ।)
वाजिभक्ष्य: ।) पुं॰ चणके ॥ वाजि
भोभक्ष्य : ॥

वाजिभोजन : । पुं॰ मुद्गे ॥

वाजिमान् । पुं॰ पटोले ॥

वाजिवाहन : । पुं॰ गन्धर्वे ॥

वाजिशाला । स्त्री॰ मन्दुरायाम् । घु
डशाल॰ इ॰ भा॰ ॥ वाजिनां
शाला ॥

वाजीकर : । त्रि॰ वाजीकरणे ॥

वाजीकरणम् । न॰ वीर्यवर्धकद्र
व्ये ॥ येनस्त्रीषुविषयेषुवाजीवन्नर :
सामर्थ्यंप्राप्नोति । अस्यलक्षणन्तु ।
यद्द्रव्यंपुरुषंकुर्यात्वाजिवत्सुरत-
क्षमम् । तद्वाजीकरमाख्यातंमुनि
भिर्भिषजांवरैरिति ॥ वाजीकरणत
न्त्रंनाम॰ अदुष्टविशुष्कक्षीणरेत
सामाप्यायनप्रसादोपचयजननमि-
मित्तंप्रहर्षजननार्थंचेतिसुश्रुत: ॥
विधिमात्र । नरोवाजीकरान्यो
गान्सम्यक्शुद्धोनिरामय : । स
प्तत्यन्तंप्रकुर्वीतवर्षादूर्द्ध्वन्तुषोडशा
त् ॥ नचवैषोडशादर्वाक्सप्तत्या:
परतोनच । आयुष्कामोनर : स्त्री
भि : संयोगंकर्त्तुमर्हति ॥

वाञ्छनम् । न॰ वाञ्छायाम् ॥

वाञ्छा । स्त्री॰ इच्छायाम् । काङ्
क्षायाम् । स्पृहायाम् । वाञ्छ
नम् । वाञ्छिइच्छायाम् । गुरोश्च
ल्य : । टाप् ॥ आत्मवृत्तिगुणवि
शेषइतिनैयायिका : । साद्विविधा
॥ यथा । उपायविषयिणी॰ फल
विषयिणीवा । फलंसुखंदु : खा

भावस्य । तत्र० फलेच्छांप्रतिफल
ज्ञानंकारणम् । उपायेच्छांप्रति०
इष्टसाधनताज्ञानंकारणमितिसि-
द्धान्तमुक्तावली । ननाकपृष्ठंनच
सार्वभौमंनपारमेष्ठ्यंनरसाधिपत्य
म् । नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवावा
ञ्छन्तितत्पादरजः प्रपन्नाः ॥

वाञ्छितम् । त्रि० अभिलषिते ॥

वाञ्छिनी । स्त्री० वाञ्छनीयायांना
र्याम् । लज्जिकायाम् । कलतू
लिकायाम् ॥

वाटः । पुं० पथि । मार्गे ॥ वृत्ति
स्थाने । वृत्तौ । वाड० इ० भा०
॥ न० वरण्डे ॥ अङ्गे ॥ अन्नप्रभे
दे । पुष्पादिवाटिकायाम् ॥

वाटधानः । पुं० भूर्जकण्टकोद्भवस
ङ्कीर्णजातौ ॥

वाटरम् । न० मधुविशेषे ॥ वटरैः
कृतम् । क्षुद्राभ्रमरवटरेत्यञ् ॥

वाटशृङ्खला । स्त्री० पथरोधकशृङ्ख
लायाम् लम्भायाम् ॥

वाटिका । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कु
ट्याम् ॥ वास्तुनि ॥ वाट्यालके ॥
गृहोद्याने ॥ वट्यते । वटवेष्टने ।
संज्ञायामितिण्वुल् । टाप् । प्र
त्ययस्थादितीत्वम् ॥

वाटी । पुं० वाट्याले ॥ त्रि० वेष्टित-
स्थले ॥

वाटी । स्त्री० कुट्याम् ॥ वास्तौ ॥ गृ-
होद्याने । पूगपुष्पादिकृतोपवने ॥
वाट्यालके ॥

वाटीदीर्घः । पुं० इत्कटवृक्षे ।

वाट्टकम् । न० भृष्टयवे ॥

वाट्यपुष्पी । स्त्री० वाट्यालके ॥

वाट्या । स्त्री० वलायाम् । वरिया-
रा० इ० भा० ॥

वाट्यालः । पुं० वाट्यायाम् ॥

वाट्यालकः । पुं० क्षुपविशेषे । वा
ट्यायाम् ॥ वाटीमलति । अलभू
षणादौ । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन्
। ण्वुल्वा ॥ वाट्याआलकोवा ॥

वाट्याली । स्त्री० वाट्यालके ॥

वाडः । पुं० वेष्टने ॥

वाडवः । पुं० ब्राह्मणे ॥ वडवानले
॥ न० स्त्रीणांकरणे ॥ घोटकौघे
॥ पुं० न० पाताले ॥ वडवायां
भवः । तत्रभवइत्यण् ॥ वडवा
यांजातः । तत्रजातइत्यण्वा ॥
वडवानांसमूहः । खण्डिकादि
भ्यश्चेत्यञ् ॥

वाडवाग्निः । पुं० वाडवाग्नौ ॥ वा
डवश्चासावग्निश्च ॥

वाडवाग्र्यः । पुं० ब्राह्मणश्रेष्ठे ॥

वाडवेयः । पुं० अश्विनीसुते ॥ वीजा
ऽश्वे ॥ वडवायाःवृषः । वडवा
यावृषेवाच्ये० इतिढक् ॥

वाडवेयौ । पुं० द्विवचनान्तः नासत्य
योः ॥

बाडव्यम् । न० विप्रवृन्दे ॥ बाडवा नांसमूह : । ब्राह्मणमाणवबाडवा यन् ॥ बाडवतायाम् ॥ बाडवस्य कर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

बाड्वलिः । पुं० बाह्वादस्यापत्ये ॥ अपत्ये० अतइञ् । बाह्वादित्वाद्वृत्त्वं वलभावश्चोत्तरपदस्येति ॥

बाढम् न० दृढे । भृशे । अतिशये ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ त्रि० अतिशयिनि ॥ आविष्टके ॥ बाहते । बाहृप्रयत्ने० भ्वादि : । गत्यर्थेतिक्त प्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातितम् ॥ उह्यतेस्मवा । वहप्रापणे । क्त : । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधु : ॥

बाढम् । अ० स्वीकारे । अङ्गीकृतौ ॥

बाण : । पुं० काण्डे । शरे । पृषत्के । विशिखे । अजिह्मगे । खगे । कलम्बे । मार्गणे ॥ गोस्तने ॥ केवले ॥ अग्नौ ॥ शरस्यावयवे ॥ वृक्षविशेषे ॥ भद्रमुञ्जे ॥ दैत्यविशेषे । बलेर्ज्येष्ठपुत्रे ॥ कविवरे ॥ मुञ्जे ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ ध्वनौ ॥ त्रि० ध्वनियुक्ते ॥ बाणयति० शोषमुत्पादयतिशत्रुम् । वणशब्दे । स्वार्थण्यन्त : । पचाद्यच् ॥ वण्यते । कर्मणिघञ्वा ॥ वणनम् । भावेघञ्वा ॥ बाण : शब्दोऽस्त्यस्य । अर्शआद्यज्वा ॥

बाणगङ्गा । स्त्री० रावणबाणनिर्भिन्नसोमेश्वरगिरिप्रभवनदीविशेषे ॥ यथा । सोमेशाद्दक्षिणे भागेबाणेनाद्रिं विभिद्यवै । रावणेनप्रकटिताजलधारातिपुण्यदा ॥ बाणगङ्गेतिविख्यातायास्नानादघहारिणी ॥ स्नात्वातुबाणगङ्गायां दृष्ट्वासोमेश्वरंविभुम् । गङ्गास्नानफलंप्राप्य मोदतेदेववद्दिवि ॥

बाणदण्ड : । पुं० बापदण्डे । वेमनि ॥

बाणपुङ्खा । स्त्री० शरपुङ्खायाम् ॥

बाणपुरम् । न० देवीकोटे । शोणितपुरे ॥ बाणस्यासुरविशेषस्य पुरम् ॥

बाणभट्ट : । पुं० ग्रन्थकारविशेषे ॥

बाणयुद्धम् । न० बाणासुरेणसहश्रीकृष्णस्ययुद्धे ॥ शरैर्युद्धे ॥

बाणलिङ्गम् । न० नर्मदानद्युद्भवशिवलिङ्गे ॥ यथा । नर्मदाजलमध्यस्थं बाणलिङ्गमितिस्मृतम् । बाणलिङ्गे स्वयंभूतेचन्द्रकान्ताश्मयं स्थितम् ॥ चान्द्रायणशतंकार्यंशम्भोर्नैवेद्यभक्षणात् । ग्राह्याग्राह्यविभागोयं बाणलिङ्गे नविद्यते ॥ तदर्पितं जलं बाह्यं याह्यं प्रासादसंज्ञया । शिवनाभमयं लिङ्गं सदापूज्यं महर्षिभि : ॥ यतश्चसर्वलिङ्गेभ्यस्तद्धिपूज्यतमंमतम् । चतुरङ्गुल

मुक्तायं रम्यं वैदिकयायुतम् ॥ उत्तमं लिङ्गमाख्यातं पञ्चसूत्रसुसाधितम् । तदर्धं मध्यमं प्रोक्तं तदर्धमवरं स्मृतम् ॥ तस्मान्न्यूनं पूजनीयं न कदापि न तत्फलम् ॥ रुद्राक्षं शिवलिङ्गस्य स्थूलस्थूलं प्रशस्यते । शालग्रामे नार्मदस्य सूक्ष्मसूक्ष्मो विशिष्यते ॥

बाणवारः । पुं॰ भटादेर्दोलाकृतिसन्नाहे । वारबाणे । चोलके ॥

बाणवारकः । पुं॰ कञ्चुके ॥ बाणस्य वारकः ॥

बाणसुता । स्त्री॰ ऊषायाम् ॥ बाणस्य सुता ॥

बाणहा । पुं॰ विष्णौ ॥

बाणा । स्त्री॰ बाणमूले । पुं॰ स्त्री॰ नीलझिण्टयाम् ॥ बण्यते । बण शब्दे । कर्मणि घञ् ॥

बाणाह्वयः । पुं॰ मुञ्जे ॥ बाणह्वया ऽख्यास्य ॥

बाणाश्रयः । पुं॰ धनुषि ॥

बाणासनम् । न॰ धनुषि ॥

बाणिः । स्त्री॰ वस्त्रादेर्वयनक्रियायाम् । व्यूतौ ॥ वयने ॥ वायदण्डे । अम्बुदे ॥ मूल्ये ॥ सरस्वत्याम् ॥ बाणनम् । बण॰ । चुरादिः । अच्इः ॥

बाणिनी । स्त्री॰ नर्त्तक्याम् ॥ मत्तायां नार्याम् ॥ विदग्धवनितायाम् ॥ अवश्यं वणति । वण॰ । आवश्यके तिमच्छ्यादित्वाद्बाणिनिः ॥ अष्टिसंज्ञकछन्दः १६ प्रभेदे ॥ नजभजरैर्यदा भवति बाणिनी गयुक्तैः ॥ यथा । स्फुरतु ममानने ऽयमनुबाणिनीतिरम्यं तव चरणप्रसादपरिपाकतः कवित्वम् । भवजलराशिपारकरणक्षमं मुकुन्दं सततमहं स्तवैः स्वरचितैस्तवानि नित्यम् ॥

बाणी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् । भारत्याम् ॥ वायक्रियायाम् । व्यूतौ ॥ वचने ॥ बण्यते । बण॰ । सर्वधातुभ्य इन्निति॰ इन् । कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

वातः । पुं॰ पवने । श्वसने । वायौ ॥ निमित्तभेदेनास्य गुणा यथा । व्यजनस्यानिलस्तूष्णः स्वेदमूर्च्छाश्रमापहः ॥ तालवृन्तभवो वातस्त्रिदोषशमनो मतः ॥ वंशव्यजनजः सोष्णो रक्तपित्तप्रकोपनः । चामरोत्थः स्वसम्भूतो मायूरो वैत्रजस्तथा ॥ एते दोषजिता वाताः स्निग्धा हृद्याः सुपूजिताः ॥ वाति । वा गतिगन्धनयोः । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन्निति तन् ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ रोगविशेषे ॥ हेमन्तवर्षाशिशिरेषु वायोः प्रकोपो भवति । यतः । मार्गे पौषे तथा माघे आषाढे श्रावणेऽपि च । भाद्रे मासि विकि

स्मान्नैर्वातोरोगाप्रकीर्त्तितइति ॥
वातकः । पुं० शीतले । अपराजितायाम् । शणपर्ण्याम् ॥ वातंकरोति । डुकृञ्० । अन्येभ्योपीतिडः ॥
वातकर्म्म । न० मरुत्क्रियायाम् । पर्द्दने ॥
वातकी । त्रि० वातरोगयुक्ते । वातरोगिणि ॥ वातोऽतिशयितोऽस्य । वातातीसाराभ्यांकुक्चेतीनिः ॥
वातकुम्भः । पुं० गजकुम्भाधोभागे ॥
वातकेतुः । पुं० पांशौ । धूलौ ॥
वातकेलिः । पुं० कलालापे । वस्वरीधि ॥ षिड्गदन्तक्षते ॥
वातखुडा । स्त्री० वात्यायाम् ॥ पिच्छिलस्फोटे ॥ वामायाम् ॥ वातशोणिते ॥
वातगुल्मः । पुं० वातूले ववण्डर० बवूला० इतिभाषाप्रसिद्धे ॥
वातघ्नम् । न० तैले ॥ त्रि० वातनाशकर्त्तरि ॥ वातंहन्ति । हन० अमनुष्यकर्त्तृकेचेतिटक् ॥
वातघ्नी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ शिम्बीक्षुपे ॥
वातचक्रम् । न० आषाढ्यांवायुविचारे ॥ तच्चोक्तंवाराहीभट्टोत्पलेन । यथा । आषाढपौर्णमास्यान्तुयद्यैशानेनिलोभवेत् । अस्तंगच्छतितीक्ष्णांशौसस्यसम्पत्तिरुत्तमा ॥ पूर्वसमुद्रवीचिशिखरप्रस्फालनाघूर्णितश्चन्द्रार्कांशुसटाकलापकलितोवायुर्यदाशागतः । नैकान्तस्थितनीलमेघपटलाशारदसंवर्द्धितावासन्तोत्कटसस्यमण्डिततलासर्वामहीशोभते ॥ यदाग्नेयोवायुर्वहतिगगनेखण्डिततनुः प्रवल्यस्मिन्योगेभगवतिपतङ्गे प्रवसति । तदानित्योद्दीप्ताज्वलनशिखरालिङ्गिततलास्तगोत्रोच्छ्वासैर्वमतिवसुधाभस्मनिकरम् ॥ तालीपत्रलतावितानतरुभि. शाखामृगाक्रान्तयन्योगेस्मिन्नवतिध्वनिः सुपरुषोवायुर्यदादक्षिणः । तद्वद्योगसमुत्थितस्तुगजवत्तालाङ्कुशैर्घट्टिताः कीनाशाइवमन्दवारिकणिकामुञ्चन्तिमेघास्तदा ॥ सूर्ये लालवलीलवङ्गनिचयान्व्याघूर्णयन्सागरेभामोरस्तमयेप्रवात्यविरतोवायुर्यदानैरृतः । अन्तृक्ष्णावृतमानुषास्थिशकलप्रस्तारभारच्छदामत्ताप्रेतवधूविधेयचपलाभूमिस्तदालक्ष्यते ॥ (*) यदारेणूत्पातैः प्रविचलसटाटोपचपलः प्रवातः पश्चाच्चेद्दिनकरकरापातसमये । तदासत्त्वोपेताप्रवरनिकरावद्धसमराश्चितिः स्थानस्थानेष्वविरतवसामांसरुधिरा ॥ आषाढीपर्वकालेयदिकिरणपतेरस्तकालोपपत्तौ वायव्योहृद्ववेगः

पवनघनवपुः पन्नगार्धानुकारी ।
आनीलाकारधाराप्रमुदितमुदिता
मुत्तमण्डूककण्ठांसध्योहाससुखचि
र्प्पुण्यबहुलतया भाग्यसेनामिवो
र्वीम् ॥ मेघग्रस्तमरीचिमण्डलतत
स्तीक्ष्णाम्बसानिरन्धौ वात्यामोदिक
दम्बगन्धसुरभिर्वायुर्यदाचोत्तरः ।
विद्युद्भाभिसमस्तकान्तिकलना
भ्रान्तास्तदातोयदाउन्मत्ताइवस्थ
स्तकिरणोगांपूरयन्त्यम्बुभिः ॥
इतिवातचक्रनामाध्यायः । १७ ॥
श्रावण्यामाषाढ्यांकृष्णचतुर्थ्यामजै
कपादर्क्षे । यदिवर्षतिपर्जन्यः
प्रावृट्शस्तानचेन्नततः ॥

वातचटकः । पुं० वार्त्तिकखगे ।
बटेर० इ० भा० ॥

वाततूलम् । न० मरुद्धुजे । वृद्धसू
त्रे । आकाशे० उड्डीयमानसूत्रे ।
ग्रीष्महासे ॥

वातधूडा । स्त्री० वातखुडा
र्थे ॥

वातध्वजः । पुं० मेघे ॥

वातपित्तजशूलम् । न० शूलरोगवि
शेषे ॥ तदौषधं यथा । मातुलुङ्ग
स्यनिर्यासं गुडाढ्येनसमन्वितम् ।
वातपित्तजशूलानिहन्तिवेपानयो
गतः ॥

वातपुत्रः । पुं० महाधूर्त्ते ॥ भीमसे
ने । हनूमति ॥

वातपोतः ।) पुं० पलाशे ॥
वातपोतकः ।)

वातपोथः । पुं० पलाशे । किंशुके
। पर्णे । केसू० इ० भा० प्र० वृक्षे
॥ वातंपोथयति । पुथहिंसायाम्
। कर्मण्यण् ॥

वातप्रमीः । पुं० स्त्री० वातमृगे । वा
तादहरिणे । निःशृङ्गमृगाकृतौ
॥ वातंप्रमिमीते० वाताभिमुख
धावनात् । माङ्माने । वातप्रमी
लुगादिसूत्रेणमाङईप्रत्ययः कित्
। स्त्रीत्वकृदिकारादितिवाङीषित्य
के । अन्येतुकारग्रहणस्ततपराध
त्वाद्दीर्घान्तान्ङीषनेत्याहुः नहि
कारग्रहणेकेवलग्रहणमितिमुनि
त्रयेणपरिभाषितम् । अतएव०
वातप्रमीश्रीलक्ष्मीतिपचेद्भ्रान्ताः
सुधाधरद्वितिरचितः ॥ अश्वे ॥
नकुले ॥

वातफुल्लान्त्रम् । न० पुप्फुसे

वातमजः । पुं० वातप्रमौ । वाताट
हरिणे । वातमजति । अजगति
क्षेपणयोः । वातशुनीतिलभर्त्ते
ष्वजघेटतुदजहातिभ्यउपसङ्ख्या
नमितिखश् । अरुर्द्विषदितिमु
म् ॥

वातमजा । स्त्री० वातमृग्याम् ॥

वातमण्डली । स्त्री० वायुसंहतौ ।
वात्यायाम् ॥

वातमृग : । पुं॰ वातमजे । वातप्रमी ॥ वातहूव॰ वातसवामृग : ॥

वातरक्तम् । न॰ रोगविशेषे ॥

वातरक्तघ्न: । पुं॰ कुक्कुरे । ग्रन्थिपर्णे ॥

वातरक्तारि : । पुं॰ पित्तघ्नाम् । गुडूच्याम् ॥

वातरङ्ग : । पुं॰ अश्वत्थे ॥

वातरथ : । पुं॰ मेघे ॥ वातोरथोस्य ॥ गन्धे ॥

वातरशन: । त्रि॰ दिग्वाससि । दिगम्बरे ॥

वातरायण : । पुं॰ उन्मत्ते ॥ निष्प्रयोजनपुरुषे ॥ काण्डे । सायके । करपत्रे । क्रकचे ॥ कूटे ॥ शरसङ्क्रमे ॥ परसङ्क्रमे॰ इ॰ मेदिनी ॥ सरलद्रुमे ॥

वातरूष : । पुं॰ वातूले ॥ शक्रकार्मुके ॥ उत्कटे । इ॰ मेदिनी ॥ उत्कोचे । इ॰ हेमचन्द्र: ॥

वातरोग : पुं॰ वायुव्याधौ । चलातङ्के । अनिलामये ॥

वातरोगी । त्रि॰ वातरोगयुक्ते । वातकिनि ॥ वातरोगोस्यास्ति । इन्द्रोपतापेतीनि : ॥

वातर्षि: । पुं॰ काष्ठलोष्टभयनिर्मितपात्रे । काष्ठलोष्टाम् ॥

वातल : । पुं॰ चणके ॥ त्रि॰ वायुकारके ॥ वातंलाति । ला॰ । क : ॥

वातलमण्डली । स्त्री॰ वात्यायाम् ॥

वातवैरी । पुं॰ वाताद्रे ... त्रि॰ वातहरे ॥ वातस्यवैरी ॥

वातव्याधि: । पुं॰ वातरोगे ॥ [illegible] श्लेष्मणि । उग्रवे ॥

वातशीर्षम् । न॰ वस्तौ ॥

वातशोणितम् । न॰ वातरक्तरोगे ॥

वातष्ठीला । स्त्री॰ वातव्याधिविशेषे ॥ यथा । नाभेरधस्तात्सञ्जात : सञ्चारीयदिवाचल : । अष्ठीलावद्घनोग्रन्थिरूर्ध्वमायतमुन्नत: । वातष्ठीलांविजानीयाद्बहिर्मार्गनिरोधिनीम् ॥

वातसह : । त्रि॰ अत्यन्तवायुयुक्ते । वातूले ॥

वातसारथि : । पुं॰ अग्नौ ॥

वातस्कन्ध : । पुं॰ आकाशस्यभागविशेषे ॥

वातहा । त्रि॰ वातघ्ने । वायुनाशकौषधौ ॥

वातहुडा । स्त्री॰ वातयुक्तार्थे ॥

वातह : । पुं॰ वायुग्रस्ताङ्गे ॥ वातह : पारदारिक : ॥

वाताट: । पुं॰ सूर्यघोटके । वातमृगे ॥

वाताण्ड : । पुं॰ मुष्करोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । यथोदूषयेद्वायु : शुक्रमार्गस्यसंवृत: । तस्यमुष्कस्य शल्यकोरोगोवाताण्डसंज्ञक : ॥

वातात्मज : । पुं॰ हनुमति ॥

वाताद :। पुं॰ बदामपादपे। मेघोपमफले ॥ वातादउष्णः सुस्निग्धो वातघ्नः शुक्रकृद्गुरुः। वातादमज्जामधुरो वृष्यः पित्तानिलापहः॥ स्निग्धोष्णः कफकृच्छ्लेष्मरक्तपित्तविकारिणाम्॥ वातमत्ति। अद॰। कर्म्मण्यण्॥

वाताध्वा। पुं॰ वातायने॥

वातापि :। पुं॰ इल्वलभ्रातर्य्यसुरविशेषे॥ वातमाप्नोति। आप्॰। फलिचपिरात्मन्भरिस्व तिचकारादिन्॥

वातापिद्विट्। } पुं॰ अगस्त्यमुनौ॥
वातापिसूदन :। }
वातापिहा। }

वाताम : पुं॰ वातादे॥

वातायन :। पुं॰ एकशफे। अश्वे। हये॥ न॰ गवाक्षे॥ ईयतेऽनेन। इण्॰। करणे ल्युट् वातस्य अयनम्॥ त्रि॰ शीघ्रगे॥

वातायु :। पुं॰ मृगे। कुरङ्गे। हरिणे॥ वातमयते। अय॰। बाहुलकादुण्॥

वातारि :। पुं॰ रक्तैरण्डे॥ सयथा। वातारिबीजं प्रस्थञ्च सुपक्वं निस्तुषीकृतम्। क्षीरं द्रोणार्द्धसंयुक्तं भिषक् मन्दाग्निनापचेत्॥ घृतप्रस्थार्द्धसंयुक्तं खण्डप्रस्थद्वयं क्षिपेत्। त्र्यूषणञ्च चतुर्जातं ग्रन्थिकं वह्निचित्रकम्॥ कृष्णामिसीशटीबिल्वं दी- प्यमोरौनिशायुगम्। अश्वगन्धाबलं पाठाश्वपुषावेरपौष्करम्॥ श्वदंष्ट्रारग्वधाद्दारुवेल्लजं बालकं वरी। एतानि पिचुमात्राणि चूर्णयित्वाविनिः क्षिपेत्॥ वातव्याधिं सशूलञ्च राजयक्ष्मां तथोदरम्। आनाहं ब्रध्नं गुल्मञ्च आमवातं कटिग्रहम्॥ जरयेच्च तथा हिध्माश्वासकासहृद्दामयान्। अर्दितार्द्धपविश्वाचीगृध्रसीमपतन्त्रकम्॥ पक्षाघातं पाण्डुवातं भङ्गं दण्डापतानकम्। मन्यास्तम्भं हनुस्तम्भं नाशयेदपि वेगतः॥ इति॥ पुत्रदाजीलतायाम्॥ यवान्याम्॥ शेफालिकायाम्॥ स्नुह्याम्॥ भार्ग्याम्॥ विडङ्गे॥ शूरणे॥ भल्लातके॥ जतुकायाम्॥ शतमूल्याम्॥

वाताली। स्त्री॰ वातसंहतौ। वात्यायाम्॥

वाताश्व :। पुं॰ कुलीनाश्वे। हयोत्तमे। जात्ये। आजानेये॥

वातासह :। त्रि॰ वातुले॥

वाति :। पुं॰ अनिले। वायौ॥ सूर्य्ये॥ सोमे॥ वाति। वागतिगन्धयोः। क्तिच्। वातेर्नित्त्वमिति वा॥

वातिक :। पुं॰ आयुर्व्याधौ॥ न॰ वातस्य शमने। वातस्य कोपने॥ वातपित्तश्लेष्मणः शमनकोपनयो

रूपसङ्ख्यानमितिठञ् ॥

वातिग : । पुं॰ भण्टाक्याम् ॥ त्रि॰ धातुवादिनि ॥

वातिगम : । पुं॰ वार्त्ताकौ ॥

वातिङ्गण: । पुं॰ वार्त्ताकौ । भण्ट॰ भटा॰ इ॰ च॰ प्र॰ फलशाके ॥

वातीयम् । न॰ काञ्जिके ॥

वातुल : । पुं॰ वात्यायाम् ॥ त्रि॰ वायुरोगिणि ॥ वातसुखसेवनयोर दन्त : । बाहुलकादुलच् ॥ उन्मत्ते ॥

वातुलि : । स्त्री॰ तरुतूलिकायाम् । वादुड॰ इ॰ भा॰ ॥

वातूल : । पुं॰ वात्यायाम् ॥ त्रि॰ वातासहे । मारुतासहे ॥ वातानांसमूह : । वातंनसहतेवा । वातात् समूहेचेत्यूल : । चातूतदसहने ॥ यद्वा । वाता : सन्त्यस्यास्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् । वातदन्तबलललाटोनामूङ्चेत्यूङ् ॥ उन्मत्ते ॥

वाता । पुं॰ वाते ॥ वाति । वागति गन्धनयो : ॥ तृच् ॥ .

वातोना । स्त्री॰ गोजिह्वाक्षुपे ॥ त्रि॰ वायुहीने ॥

वातोर्म्मी । स्त्री॰ त्रिष्टुप्छन्द : ११ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणादियथा । वातोर्म्मीयंगदितािम्भौतगौग : । यथा ॥ ध्यातामूर्त्ति : क्षणमप्यच्युतस्यश्रेणीनाम्नांगदितापेलयापि । संसारेऽस्मिन्दुरितंहन्तिपुंसांवातोर्म्मीपोतमिवाम्भोधिमध्ये ॥

वात्या । स्त्री॰ वातसमूहे । वातालयाम् ॥ वातानांसमूह : । पाशादिभ्योय : ॥

वात्सकम् । न॰ वत्सानांवृन्दे । वत्सानांगणे ॥ वत्सानांसमूह : । गोत्रोक्षोष्ट्रेतिवुञ् ॥

वात्सल्य : । पुं॰ रसविशेषे ॥ न॰ प्रेम्णि ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

वात्सल्यता । स्त्री॰ कृपालुत्वे ॥

वात्सीपुत्र : । पुं॰ नापिते ॥

वात्स्य : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ वत्सस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् । बहुत्वे॰ वत्सा : । यञञोश्चेतिलुक् ॥

वात्स्यायन : । पुं॰ शब्दादयोविषया भूयोभूयोभुज्यमानास्तत्त्वमितिकल्पनापरेऋषिविशेषे । मन्दनागे । पक्षिले । स्वामिनि ॥

वाद : । पुं॰ यथार्थबोधेच्छोर्वाक्ये ॥ अरिविद्विषोर्द्वयो: कथायाम् । व्यक्तवाक्ये ॥ भगवद्विभूतिविशेषे । यथोक्तंभगवद्गीतायांवाद : प्रवदतामहमिति । अस्यार्थ : । प्रवदतांवादिनांसम्बन्धिन्योवादजल्पवितण्डाख्यास्तिस्र : कथा : प्रसिद्धा:॰ तासांमध्येवादोऽहम् । यत्र द्वाभ्यामपिप्रमाणतस्तर्कतश्चस्वपक्ष:

वादः

स्थापयति। परपक्षञ्छलजातिनिग्रह
स्थानैर्दूषयति स जल्पो नाम। यस्त्वे
कः स्वपक्षं स्थापयति। अन्यस्तु।
छलजातिनिग्रहस्थानैस्तत्पक्षं दूष
यति। न तु स्वपक्षं स्थापयति। सा
वितण्डा नाम कथा। तत्र जल्पवितण्डे
विजिगीषमाणयोर्वादिनोः शक्ति
परीक्षामात्रफले। वादस्तु वीतराग
योः शिष्याचार्ययोरन्ययोर्वा तत्त्व
निरूपणफलः। अतोऽसौ श्रेष्ठत्वा
दादौ भणित इत्यर्थः। इति श्रीध
रस्वामिनः। अस्य लक्षणं गौतमो
क्तं यथा। प्रमाणतर्कसाधनोपाल
म्भः सिद्धान्ताविरुद्धः॥ १।
४१॥ अयं च। वाद इति लक्ष्यनि
र्देशः। पक्षप्रतिपक्षौ विप्रतिपत्ति
कोटी। तयोः परिग्रहस्तत्साधनो
द्देश्यकोक्तिप्रत्युक्तिरूपवचनसन्दर्भः
तावन्मात्रं च कथान्तरसाधारणम
त आह। प्रमाणेत्यादि। प्रमाण
तर्काभ्यां तद्रूपेण ज्ञाताभ्यां साधनो
पालम्भौ यत्र स तथा। उभयत्रापि
प्रमाणादिसद्भावकोटिद्वयस्यापि सि
द्धिः स्यादतस्तद्रूपेण ज्ञाताभ्यामि
ति। ज्ञानमत्राहार्यं विवक्षितम्।
उपालम्भो दूषणम्। जल्पादौ तु प्र
माणाभासत्वादिना ज्ञाताभ्यामपि
साधनोपालम्भौ भवत इति तद्वारणं
तथा। इतरथा तु सद्धेतोरेव दुष्टत्व

वादः

म्। इत्यत्र च प्रमाणाभासत्वप्रका
रकज्ञानविषयकरणकसाधनोपाल
म्भयोग्यान्यत्वे सतीत्यर्थः। तेन
तादृशजल्पविशेषेणातिव्याप्तिः। तत्र
च निग्रहस्थानविशेषनियमार्थं सिद्धा
न्तेत्यादिविशेषणद्वयम्। अन्ये तु तदपि
लक्षणघटकमेव। तदर्थं च। तावन्मा
त्र निग्रहस्थानयोग्यत्वम्। तावद
तिरिक्तनिग्रहस्थानोपन्यासायोग्य
त्वं वा। निग्रहस्थानं प्रतिज्ञाहान्या
दीनामेकं धृत्वा। तदुपन्यासायोग्य
त्वमिति निष्कर्षः। तेनोक्तजल्प
विशेषवारणमित्याहुः। सिद्धा
न्ताविरुद्ध इत्यनेनापसिद्धान्तो
द्भावनम्। पञ्चावयवोपपन्न इत्य
नेन न्यूनाधिकोद्भावने। अवयवा
भासस्य दृष्टान्तासिद्ध्यादेश्चोद्भावनम्
। प्रमाणेत्यनेन च प्रमाणाभासत्वेन हे
त्वाभासानां तर्काभासस्य चोपन्यासो
नियम्यते तथा चाच हेत्वाभासन्यूनाधि
कापसिद्धान्तरूपनिग्रहस्थानचतुष्ट
योद्भावनमिति वदन्ति। वस्तुतस्तु वाद
स्य वीतरागकथात्वेन तत्त्वनिर्णयस्यो
द्देश्यतया पुरुषदोषस्याविज्ञातार्था
देर्न्यूनाधिकयोरपि नोद्भावनमुचि
तम्। अत एव पञ्चावयवावश्यकत्व
मपि भाष्यकारो नानुमेने। हेत्वाभा
साद्युद्भावनेनापि च तदेव कथाविच्छे
दो यदि हेत्वन्तरेणापि साधयितुं न श

कथ्यते । इतरथा तु तदर्थं तोरेव दुष्ट
त्वम् । इत्थञ्च पञ्चावयवोपप
न्न इति प्रायिकत्वाभिप्रायेणेति तत्
त्वम् । वादाधिकारिणस्तु तत्त्वबुभुत्स
व: । प्रकृतीशिका: । अविप्रल
म्भका: । यथाकालस्फूर्त्तिका:
। अनाक्षेपका: युक्तिसिद्धप्रत्ये
तार: । अनुविधेयस्थेय: सभ्य
पुरुषवतीजनतासभा अनुविधेयो
राजादि: स्थेयान् मध्य: सा च वा
देनावश्यकी वीतरागकथात्वादिति
॥ १ । ४१ ॥ अपि च । वादफलस्य त
त्त्वनिर्णयस्य दुरूढवादिनिराक
रणेन संरक्षणार्थं विजिगीषुकथे
जल्पवितण्डे । जयपराजयमात्रप
र्यन्ते । तदुक्तम् । तत्त्वाध्यवसाय
संरक्षणार्थं जल्पवितण्डे बीजप्ररो
हसंरक्षणार्थं कण्टकशाखाप्रावरण
वदिति ॥ छलजातिनिग्रहस्थानै:
परपक्षो दूष्यते इति जल्पे वितण्डा
याञ्च समानम् । तत्र वितण्डा
यामेकेन स्वपक्ष: स्थाप्यत एव अन्ये
न च सदूष्यत एव । जल्पे तु उभा
भ्यामपि स्वपक्ष: स्थाप्यते उभा
भ्यामपि परपक्षो दूष्यत इति विशेष:
। तदुक्तम् । यथोक्तोपपन्नश्छलजा
तिनिग्रहस्थानसाधनोपालम्भो ज
ल्प: ॥ १ । ४२ ॥ स प्रतिपक्षस्थाप
नाहीनो वितण्डेति । १ ॥ ४३ ।

वाद :

अतो वितण्डाद्वय शरीरत्वाज्ज
ल्पो नाम मैका कथा । किन्तु शक्त्य
तिशयज्ञानार्थं समयबन्धमात्रेण प्र
वर्त्तत इति खण्डनकारा: ॥ तत्त्वा
ध्यवसायपर्यवसायित्वेन तु वादस्य
श्रेष्ठत्वमेव ॥ सङ्घातादिवादेषु ॥
तेचोक्तारामगीतोत्सवे यथा । सङ्घा
तवादो लोकायतिकानां नास्तिका
नाम् । अनादौ च विकिलोकेनेश्व
रादिरपेक्ष्यते । प्रत्यक्षसङ्घातभेद
शक्तिभि: सर्वसिद्धित: ॥ यथौ
षधानां सङ्घाते मादोरागो रसायनम्
। तथैव भूतसङ्घाते चैतन्यं कान्य
जीवता ॥ १ ॥ यथा चारम्भवादस्ता
र्किकाणां मीमांसकानाञ्च । आ
त्माकाशाणुमुखत: कारणं पूर्व
मिष्यते । कुलालादिवद्दण्डतन्तुघट
वज्जन्मनाशभाक् ॥ पृथिव्यम्भो
ग्निवायूनां कर्मसंयोजिताणव: ।
द्व्यणुकादिक्रमेणाण्डमारभन्त इदं
महत् ॥ २ ॥ यथा च परिणामवाद:
साङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानाम् । गु
णसाम्यं प्रधानं स्याद्गुणा: सत्त्वं र
जस्तम: । सुखदु:खमोहरूपं दृश्य
ते हि स्फुटं जगत् ॥ प्रधानं स्यान्महा
न् सोऽहङ्कारोऽसौ षोडशात्मना ।
जायते पञ्चतन्मात्राण्यक्षाण्येका
दशापि वत् । तन्मात्राणि तु भूतानि
जायन्ते तत्र सङ्ख्यया । चतुर्विंशति

वाद :

रेतानि तत्रात्मा पञ्चविंशति : । स
देवकार्यमुत्पन्ने : पूर्व्वं कारणरूप
कम् । आविर्भावतिरोभावौ जन्म
नाशावुदीरितौ ॥ ३ ॥ यथा च जी
वोत्पत्तिवाद : पाञ्चरात्राणाम् ।
ब्रह्मणो वासुदेवाख्याज्जीव : सङ्कर्ष
णाभिध : । जायते च मनस्तस्मात्प्र
द्युम्नाख्यं तत : पुन : । अहङ्कारोऽ
निरुद्धाख्यस्तत्त्वारो विश्वरूपका: ।
वासुदेवाराधनाद्यैर्जायते वश्यमोक्ष
णम् ॥ ४ ॥ यथा च क्षणिकविज्ञा
नातिरिक्तभावाभाववादो बौद्धाना
म् । विज्ञानं बुद्धिरिति नार्थान्तर
म् । यदन्तर्ज्ञेयतत्त्वं तद्बहिर्वदव
भासते । स्वप्नवज्जागरे सुप्तावभाव:
स्फुट एव हि ॥ ५ ॥ यथा च वाह्या
स्तित्ववादो बौद्धैकदेशिनाम् । समु
दायोऽणुसम्भूतो वाह्यो भूम्यप्गादि
क : । आन्तर : स्कन्धजश्चित्तश्चै
त्यरूपस्ततो जगत् ॥ सदम्बु वह्निवा
यूनां खरस्निग्धोष्णचञ्चला : । चतु
र्द्धाणव : पञ्चस्कन्धा रूपादिभेद
त : ॥ रूप : शब्दादयस्तेषां व्यक्ति
र्विज्ञानमुच्यते । वेदना सुखदु : ख
स्त : संज्ञा डित्थादिनामयत् । सं
स्कारो वासना चैवमुक्तसङ्घद्वया
त्मकम् । जगत्प्रत्यक्षत : सिद्धं
किमन्यपरिकल्पनै : ॥ ६ । यथा
च सप्तपदार्थवादश्चार्हतानाम् । जी

वाद :

वाजीवात्मकं विश्वं चेतन : स्वशरी
रवत् । परिणामावयववानऽजीव :
षड्विध : स्मृत : । महीधरादिरे
क : स्यात् पञ्चधाऽऽस्रवादिक : ।
आस्रव : संवरो निर्जरो वन्धो मोक्ष
एव च ॥ इन्द्रियाख्यविवेकादि : के
शोलुञ्चादिभिस्तप : । जन्मान्यूर्द्ध्व
गतिश्चेति पञ्चानामर्थ उच्यते ॥ स्या
दस्तीत्यादिना सप्तभङ्गीन्यायेन वा
दिन : । सप्तैव क्रमशोऽपास्य स्वमतं
साधयेत्सुधी : ॥ सत्त्वासत्त्वोभयाऽ
वाच्यवादिन : स्युश्चतुर्विधा : । द्वि
धाऽऽद्यावावाच्यतोक्तावादिन : स
प्तकीर्त्तिता : ॥ ७ ॥ एतेषां वादा
नां प्रमाणानपेक्षस्वाग्रहमात्रमूलत्वा
द्वक्ष्यमाणप्रमाणवाधितत्वाच्च न साम
ञ्जस्यम् । तथाहि । तावत्सङ्घा
तवादो न युक्तिसह : । घटोपलब्धि
वत् सङ्घोपलब्धिर्भिद्यते स्फुटम् ।
साऽऽजीवो मम देहोऽयमिति भेदानुभूति
त : ॥ योगिनश्चाथ भूतादेर्देहान्तर
गति : स्फुटम् । आत्माभावे कृत
ध्वंसोऽप्यकृताभ्यागमस्तथा ॥ क्षणि
कान्नो कार्यजन्मसहकार्यप्रतीक्षि
णा : । सहकारिप्रतीक्षायां च क्षणिक
त्वं पराहतम् ॥ ईशानुमानन्तु पुष्प
दन्त : समर्थयामास । अजस्मानो
सौक्ता : किमवयववत्त्वोपि जगताम
धिष्ठातारं किं भव विधिरनादृत्य भ

वाद :

वति । अनौशीवाकुर्वोन्नवनजनमी
वा : परिवारोयतोमन्दास्तुप्रथमरव
रसं शेरतइमे ॥ इति। यतोवाइमा
निभूतानिजायन्ते येनजातानिजीव
न्तिवत प्रयन्त्यभिसंविशन्तितद्ब्रह्म
त्यादिश्रुतयस्तु स्वतन्त्रमेवप्रमाणम्
॥ १ ॥ आरम्भवादोपिनयुक्तिस
ह : । यथा । अणुसंयोजकं कर्म्म
निमित्तं यदाभवेत् प्रयत्नस्तर्हि
नभवेत् सनिमित्तं कथं वद ॥ शरी
राभावतस्तत्प्रयत्नादेरसम्भवात् ।
नित्यस्त्वादीशयत्नोपिकादाचित्कोऽ
र्हितोनहि ॥ जीवात्मसमवेतत्वाद
दृष्टं नाणुयुक्तवित् । एवमादिवि
चारेणदुष्टाणुपरिकल्पना ॥ कुला
लवत्तटस्थश्चेदीश्वरस्तर्हिमत्सम:
। शरीरोपस्कराकाङ्क्षीविषमोनि
र्घृणस्तथा । ईशेवेद:प्रमाणञ्चेत्त्वा
त्मातर्हितटस्थता। यत:स्फुटं निरो
बाधंमायित्वंतत्रवर्ण्यते ॥ अखण्डस
च्चिदानन्दोजगद्रूपेणभासते । मा
यायांदुर्घटं नास्तिकिञ्चित्तद्रूप
णादिसा ॥ परमाण्वादिकल्पना
विरोधिन्य : श्रुतय : । एकोऽहं
बहुस्यांप्रजायेयेति । एतस्मादात्म
नआकाश : सम्भूत : आकाशाद्वा
युर्वायोरग्निरग्नेराप : अद्भ्य : पृ
थिवीति । मायान्तुप्रकृतिं विद्या
न्मायिनन्तुमहेश्वरमिति । इन्द्रो

मायाभि : पुरुरूपईयते । इत्येव
मायाप्रसङ्ख्याताएव । एवं स्मृ
तीतिहासवाक्यान्यपि ॥ २ ॥ परि
णामवादोपिनयुक्तिसह : । यथा ।
विचित्रजगतोहेतुर्नप्रधानमचेतन
म् । चेतनोपिहिनिःसङ्गोनसहाय
त्वमर्हति ॥ गुणकार्य सुखादीना
मान्तरत्वश्चनिश्चयात् । घटादावन्व
योनास्तिकथमव्यक्तकार्यता ॥ कि
ञ्चापरिणतेतस्मिन्नकार्योत्पत्ति
र्नयुज्यते । परिणामेतन्नाश :
कार्यस्यापिनिराश्रयात् ॥ नचप्र
धानकल्पनायाम् । अजामेकांलो
हितशुक्लकृष्णामित्यादिश्रुति : प्र
माणम् । तस्या : यदग्नेरोहितं
रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपांय
त्कृष्णं तदन्नस्येतिच्छान्दोग्योक्तते
जोबन्नात्मकप्रकृतिपरत्वेनमायापर
त्वेनापिसूरिभिर्व्याख्यातत्वात् । ए
वमन्यत्स्वयंसमाधेयम् ॥ ३ ॥ जीवो
त्पत्तिश्चनयुक्तिसहा । यथा । जीवोत्प
त्तिर्नयुक्तेतिजीवस्यानादिताश्रुता ।
विनाशेकृतनाश : स्यादकृताभ्या
गमस्तथा ॥ ४ ॥ विज्ञानवादोपि
नयुक्तिसह : । यथा । जागरेबाध्य
तेस्वप्नोजागरोनैवबाध्यते । तवत
द्बाधकाभावाद्बाह्यमस्त्युपलब्धित:
॥ बहिर्वदितितेप्युक्तिर्बाह्यमर्थं
प्रसाधयेत् । एवं नयुज्यतेबुद्धे

वादः

जगदाकारतातच ॥ स्थिरचेतन
राहित्यात् स्वयञ्चचयिकत्वत :
। स्मृत्यादिव्यवहारस्यलोपश्चतत्र
दाहच : ॥ ममतु • आगरादिभ्रमा
धिष्ठानस्याखण्डबोधानन्दरूपस्यब्र
ह्मण : साक्षात्कारोबाधकोस्ति ॥
५ ॥ बाह्यास्तित्ववादो ऽपिनयुक्ति
सह : । यथा । स्थिरचेतनराहित्या
त् स्वयञ्चाचेतनत्वत : । नस्क
न्धानामणूनांवासमुदायोऽवयुज्य
ते ॥ ६ ॥ सप्तपदार्थीवादश्चनयु
क्तिसह : । यथा । एकस्मिन् सदस
त्त्वादिविरुद्धप्रतिपादनात् ।
अपन्याय : सप्तभङ्गीनचजीवस्यासां
मता ॥ अस्यार्थ : । स्यादस्ति १
। स्यान्नास्ति २ । स्यादस्तिचनास्ति
च ३ । स्यादवक्तव्य : ४ । स्याद
स्तिचाऽवक्तव्य : ५ । स्यान्नास्तिचा
वक्तव्य : ६ । स्यादस्तिचनास्तिचा
वक्तव्यश्चेति ७ । सप्तभङ्गीवाक्यानि
। तेषुचस्याच्छब्द : ईषदर्थवाची
निपात : । तदयंचपूर्वपक्षश्लोको
क्तानांसद्वादसद्वादुभयवादानिर्व
चनीयवादसदनिर्वचनीयवादाद्
भयानिर्वचनीयवादिनांमतानि ।
क्रमेणाभिहितानि । तेचवादिन :
समागत्याहर्न्तं प्रतिकिन्त्वन्मते
मोक्षोस्तीत्यादिस्वस्वमतंक्रमेणपृ
च्छन्ति । तत्राहर्न्तान्प्रतिप्रत्ये

वादः

कं क्रमेणतान्येववाक्यानीषत् तन्म
ताभ्युपगमनार्थकानिपृथक् पृथगे
वोत्तरत्वेनब्रूते । तावतासर्व
वादिनोनिर्विषण्णा : सन्तोनो
त्तरंप्रतिपद्यन्तेएवंविधस्तेषांसप्त
भङ्गीरूपोयं न्यायोऽपन्याय एव ।
अपकृष्टोन्यायोन्यायाभ्यास एवे
त्यर्थ : । कुतइत्यतआह ।
एकस्मिन्निति । एकस्य जीवप
दार्थस्यसद्वादिनंप्रतिसद्रूपत्वम् ।
असद्वादिनंप्रत्यसद्रूपत्वञ्चेत्येवमा
दिविरुद्धधर्म्मप्रतिपादकत्वात् ।
नचजीवस्यसावयवत्वंयुज्यते । श
रीरादिवदनित्यत्वप्रसङ्गात् । तद
नित्यत्वेमोक्ष : कस्यपुरुषार्थ: स्या
त् । तस्मान्न्यायाभासेनसप्तभङ्ग्याख्ये
नजीवादिपदार्थानांनसिद्धिरिति
॥ ततश्चपारिशेष्याज्जगतोमायाम-
यत्वसिद्धि : । तदुक्तम् । ततोनि
रंशआनन्दे विवर्त्तोजगदिष्यताम् ।
अवस्थान्तरभानन्तुविवर्त्तोरज्जुसर्प
वत् ॥ मायाशक्ति : कल्पिकास्या
दिन्द्रजालिकशक्तिवत् । शक्ति: श
क्तात्पृथङ् नास्तितवद्दृष्टे नचाभि-
दा ॥ प्रतिबन्धस्यदृष्टत्वाच्छक्त्यभावे
तुकस्यस : । शक्ति:कार्यानुमेयाया
अनिर्वाच्यत्वमिष्यताम् ॥ इति ॥
वदनम् । वदव्यक्तायाम्वाचि ।
घञ् ॥

वादकः । त्रि० वाद्यकरे ॥ वक्तरि ॥
वादनम् । न० वाद्ये ॥ शिवागारेझ ल्लकंचसूर्यागारेचशङ्खकम् । दु र्गागारेवंशिवाद्यंमधुरींचनवादयेत्
वादफलम् । न० तत्त्वनिर्णये ॥
वादरम् । न० कृष्णालावीजे । कास्म विञ्च्याबीजे ॥ दक्षिणावर्त्तश ङ्खे ॥ चीरे ॥ कासविद्यायाम् ॥ भारद्याम् ॥ कृमिजे ॥ जले ॥ कार्पासीफले ॥ वदरायाविकारः फलम् । अवयवेचेत्यण् । तस्यफ लेलुक् । वदरस्यविकारः । तस्य विकारइत्यण् । त्रि० कार्पासी निर्मितवस्त्रादौ ॥
वादरङ्गः । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥
वादरा । स्त्री० कार्पास्याम् ॥
वादरायणः । पुं० व्यासदेवे ॥
वादरायणिः । पुं० शुकदेवे ॥ व्यास तनये ॥ वादरायणस्यापत्यम् । अ तइञ् ॥ व्यासदेवे ॥
वादलम् । न० मधुयष्टिकायाम् ॥
वादवादी । पुं० जिनभेदे । पार्श्वे ॥
वादवित् । त्रि० धातुवादीमन्त्रवाद ध्वित्यादयेवादावस्तुभूतामवक्तीति वादज्ञ ॥ कल्पनैवैषा० ताम्रादि भावेस्थितेनष्टेयकानकादित्वभावा सम्भावात् । मन्त्रवादेपि० कालद ष्टोनजीवति । अकालदष्टः स्वय मेवोत्थास्यतीत्यभ्युपगमात्० व्या
मोहमात्रमेव ॥ वादज्ञ ॥
वादान्यः । त्रि० बहुदातरि । बहु प्रदे ॥
वादमम् । न० वाद्यमे । वातादे ॥
वादालः । पुं० मत्स्यप्रभेदे । सहस्र दंष्ट्रे । बोयालि० इ० गौ० दे० भाषोप्रसिद्धे ॥
वादिः । त्रि० विदुषि ॥ वक्तरि ॥ वा दयति । वद० । वसिवपियजिरा जिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् । सूत्रे वादीतिण्यन्तोनिर्दि ष्टः । बाहुलकाद्ण्यन्तादपि । त थाचभूवादिसूत्रे० वदन्तीतिवाद योवाचकाइतिन्यासकारादयः ॥
वादित्रम् । न० वातोद्ये । वाद्ये ॥ वाद्यते० ध्वन्यते । वदेर्ण्यन्तात् । भूवदिगृभ्योणित्रन्० इति० णि त्रन् ॥
वादी । त्रि० वक्तरि । वदनशीले ॥ अर्थिनि । विवादकर्त्तरि । पुका रु० वादू० इ० भा० प्र० पूर्व्वप क्षकर्त्तरि । वादोऽस्यास्ति । इनिः ॥
वादिरम् । न० वदरीसदृशस्वल्पफल वृक्षे ॥
वादिराट् । पुं० पूर्वजिने । मञ्जु घोषे ॥
वादिराजः । त्रि० वादिश्रेष्ठे ॥ वा दिनांराजा । टच् ॥ पुं० मञ्जु घोषे ॥

वादित्र : । त्रि॰ साधुवादिनि ॥
वाद्यम् । न॰ वादनीये । वादित्रे । आतोद्ये ॥ वाद्यते॰ध्वन्यते । वदेर्ण्यं न्तादृचोयत् ॥ तच्चतुर्विधं यथा । ततं वीणादिकं वाद्यमानद्धं मुरजादिकम् । वंशादिकन्तु सुषिरं कांस्यतालादिकं घनम् ॥ अथवा द्यानि । तालेनराजतेगीतं तालो वादित्रसम्भव : । गरीयस्तेनवादित्रं तच्चतुर्विधमुच्यते ॥ ततं सुषिरमानद्धं घनमित्यं चतुर्विधम् । ततं तन्त्रीगतं वाद्यं वंशाद्यं सुषिरन्तथा । चर्मावनद्धमानद्धं घनं तालादिकं मतम् ॥ तत्रततं यथा । अलावनीब्रह्मवीणाकिन्नरीलघुकिन्नरी । विपञ्चीवल्लकीज्येष्ठाचित्राघोषवतीजया ॥ हस्तिकाकुब्जिकाकूर्मीशारङ्गीपरिवादिनी । त्रिशवीशतचन्द्रीचनकुलौष्ठीचढंसवी ॥ औडम्बरीपिनाकीचनिबन्ध: शुष्कलस्तथा । गदावारणहस्तश्चरुद्रोऽथ स्वरमण्डल : ॥ कपिलासोमधुस्यन्दी घोषेत्यादितत्तंभवेत् ॥ अलावणी यथा । कनिष्ठिकापरिध्यर्द्धमध्यच्छिद्रेणसंयुत : । दशवष्टिमितोदण्ड: खादिरोवैणवोऽथवा ॥ अध : करभवानूं छ्वावल्याभिशोभित : । नवाङ्गुलादधश्छिद्रोपरिचन्द्राईसन्निभाम् ॥ निवेश्यचुम्बिकांभद्रालाबुखण्डं निवेशयेत् । द्वादशाङ्गुलविस्तारंदृढपक्कं मनोहरम् ॥ तुम्बिकाविधमध्येनदण्डच्छिद्रे तुनिर्मिताम् । अलाबुमध्यगांडोवीकृत्वाखल्पान्तुकाष्ठिकाम् ॥ तथासंवेष्ट्यतन्मध्ये काष्ठिकांभ्रामयेत्तत : । यथा स्यान्निश्चलालाबुर्बन्धश्चकरभोपरि ॥ पश्चाङ्गुलिषुसन्त्यज्यालाबुंस्वल्पाश्च बन्धयेत् । कौशान्तनिर्मितापट्टमयीसूत्रकृताथवा ॥ समासूक्ष्मादृढा तत्रतन्त्रदेयाविचक्षणै: । एतल्लक्षणसंयोग्यान्यालावणीप्रकीर्त्तिता ॥ विन्दुनानसमुपेतं तुम्बंनि: चिप्य वक्षसि । मध्यमानामिकाभ्याञ्च वाद्यादृक्षिणपाणिना ॥ तारेमन्द्रे चघोषेचविस्थानेविन्दुरिष्यते । तुम्बीमूलं समुत्पन्नवामाङ्गुष्ठेन धारयेत् ॥ ततस्ताभिस्तुसर्वाभि : स्वरव्यक्तिर्विधीयते । चिस्वरोदृक्षि ण : पाणिर्वामस्तच्चतु : स्वर : ॥ अलावण्यांस्थिताज्ञेया : सप्तषड्जादय : स्वरा: । रागव्यक्तिर्यथारागेभवेत्‌षड्जादिभेदत : ॥ अंशन्यासविभेदाञ्चतथाचापिविधीयते । इयमलावणीप्रोक्तामन : श्रवणरञ्जनी ॥ प्रत्यक्षाशारदादेवीवीणारूपेणसंस्थिता । इत्यलावणी ॥ अन्ये षांलक्षणं विस्तरभयान्नोक्तम् ॥ शुषिरं यथा । वंशीयपारीमधु

रीतिस्तिरीशङ्खकाहला : । तोडही
मुरलीबुक्का शृङ्गिका स्वरनाभय : ॥
शृङ्गं कापालिकं वंशश्चमर्वंशस्तथा
पर : । एते शुषिरभेदास्तु कथिता :
पूर्वसूरिभि : ॥ वर्त्तुल : सरलश्चै
कपर्वदोषविवर्ज्जित : । वैणव :
खादिरोवापिरक्तचन्दनजोऽथवा ॥
श्रीखण्डजोऽथसौवर्णोदन्तिदन्तमयो
ऽपिवा ॥ राजतस्ताम्रजोवापिलौह
ज : स्फाटिकोऽथवा । कनिष्ठाङ्गुलि
तुल्येन गर्भरन्ध्रेण शोधित : शि
ल्पविद्याप्रवीणेन वंश : कार्योम
नोहर : ॥ वंशेनैवमतोपीतिमतङ्ग
मुनिमोदितम् । ततोऽन्येपितदा
कारावंशाएवप्रकीर्त्तिता : ॥ तत्र
त्यन्माशिरोदेशा द्वेधाङ्गिमितमङ्गु
लम् । फूत्काररन्ध्रं कुर्वीतमित
मङ्गुलिपर्वणा ॥ पञ्चाङ्गुलानिसन्
त्यज्यतावद्रन्ध्राणिकारयेत् । कु
र्यात्तथान्यरन्ध्राणिसप्तसङ्ख्या
निकौशलात् ॥ बदरीबीजतुल्या
निसन्त्यज्यार्द्धार्द्धमङ्गुलम् । प्रा
न्तयोर्बन्धनं कार्यंस्वराद्यैर्नादहेतवे
॥ सिक्थकेनकलादेयातेनसुस्वरता
भवेत् । पञ्चाङ्गुलोऽयंवंश : स्या
देकैकाङ्गुलिवर्द्धित : ॥ षडङ्गु
लानिनास्त्याद्यावदष्टादशाङ्गु
लम् । फूत्कारताररन्ध्रयावद
ङ्गुलिमन्तरम् ॥ तदेवनामवंश

स्यर्वांशिकै : परिकीर्त्यते । एका
ङ्गुलोद्व्यङ्गुलश्चत्र्यङ्गुलश्चतुर
ङ्गुल : ॥ अतितारतरत्वेनवांशि
कै : समुपेक्षित : । अयोदशाङ्गु
लोवीणापर : । निन्दितोयंशतत्त्व
ज्ञैस्तथासप्तदशाङ्गुल : ॥ महान
न्दस्तथानन्दोविजयोऽथजयस्तथा ।
चत्वारउत्तमावंशामतङ्गमुनि
सम्मता : ॥ दशाङ्गुलोमहानन्दो
नन्दएकादशाङ्गुल : । द्वादशा
ङ्गुलमानस्तुविजय : परिकीर्त्ति
त : ॥ चतुर्दशाङ्गुलमितोजयइ
त्यभिधीयते । ब्रह्मारुद्रोरविर्विष्णु:
क्रमादत्रव्यवस्थिता : ॥ नैविड्यं
प्रौढताचापिसुस्वरत्वञ्च शीघ्रता
। माधुर्यमितिपञ्चामीफूत्कृतेषु
गुणा : स्मृता : ॥ शीत्कारबहुल :
स्तब्धोविस्वर : स्फुटतोलघु : ।
अमधुरश्चविज्ञेया : षड्दोषा :
फूत्कृतेक्रमात् ॥ यथाप्रयोगबाहु
ल्यमल्पतागीतशादने । एभिर्दोषै
र्युतोतोवनिन्दितोवांशिकोमत :
॥ स्थानकादिलयाभिज्ञोगमकाढ्य:
स्फुटाक्षर : । शीघ्रहस्त : कलाभि
ज्ञोवांशिकोरक्तउच्यते ॥ प्रमुक्ति
र्वहमुक्तिश्चयुक्तिश्चेत्यङ्गुलेर्गुणा :
। सुस्थानत्वंसुस्वरत्वमङ्गुलीसा
वनक्रिया ॥ समस्तगमकज्ञानंराग
रागाङ्गवेदिता । क्रियाभाषाविभा

वामुदञ्चतागीतवादने ॥ स्वस्थाने
चापिदु : स्थानेनादनिर्माणकौश
लं । गातृणांस्थानदातृत्वं तद्वा
वाच्छादनं तथा ॥ वांशिकस्यगुणा
एतेमयासङ्क्षिप्यदर्शिता : ॥ इति
वंश : ॥ ॥ काहलास्त्रीनिषङ्ग :
। तोडहीमुरलीवुक्काइत्यं तेचस्त्रि
यांसप्तस्वराणांनाभिरिवस्वरनोभि :
स्त्रियांवर्त्तते । इतरेषांविस्तरभया
न्नोक्तम् ॥ ॥ आनद्धं यथा ।
आनद्धे मर्दल : श्रेयान् इत्युक्तं
भरतादिभि : । अपिच । मुरजपट
हढक्काविश्वकोदर्पवाद्यंपणवघनस
कल्लालावजाल्लचिश्लय : । करठक्क
-मठभेरीश्चात्कुडुक्काहुडुक्काझनस
मुरलीझल्लीढुक्कलीदौण्डिशाना ॥
डमरुटमुक्किमड्डु : कुण्डलीस्तु
नामारणमभिघटवाद्यं दुन्दुभीचर
जय । क्वचिदपिटुटुकौस्याद्दर्दुरं
चाप्युपाङ्गंप्रकटितमनवद्धंवाद्यमि
त्थं जगत्याम् ॥ त्रिपुरमथनकर्त्तु
स्ताण्डवेतत्प्रयाणे ततमुखशुषिर
स्यानद्धमित्थं घनस्य ॥ ॥ मर्द्दल :
खादिर : श्रेष्ठोहीन : स्यादन्यदा
रुज : । रक्तचन्दनजोवाद्योगभीर
ध्वनिरुच्चकै : ॥ सार्द्धहस्तप्रमाणस्तु
दैर्घ्यमस्यविधीयते । अयोदशाङ्गु
लंवाममथवाद्वादशाङ्गुलम् ॥ द
क्षिणस्यभवेद्धीनमेकेनार्द्धाङ्गुलेन

वा । करणानद्धवदनेमर्ध्ये चैवपृ
थुभवेत् ॥ पणमासीयोभवेद्धस्त
स्तत्वमंकरणंमतम् । मृत्तिकानि
र्मितस्यैवमृदङ्ग : परिकीर्त्तित :
॥ पातयेत्खरलिं वाद्यसादनार्थं
स्वमर्द्दले । विभूतिर्गैरिकं भक्तं किन्तु
कैनचसंयुतम् । यद्वाचिपीटकं
देयंजीवनीसत्त्वमिश्रितम् । सर्व्व
मेकत्रपिष्टंतल्लेप : खरलिरुच्यते
॥ वामाङ्गे पूरिकांकृत्वालेपं दद्या
द्दक्षिणे ॥ एवं मर्द्दलक : प्रोक्त :
सर्व्ववाद्योत्तमोमत : ॥ अस्यसंयो
गमासाद्यसर्व्ववाद्यञ्चशोभते ।
एतदङ्गेशीजकाष्ठे दलमर्द्धाङ्गु
लं विदु : ॥ तधिधोतेमितिर्ज्ञेया :
पाठवर्णा : मृदङ्गजा : । थोंदं
ढें धिक्कटस्तद्धीताकंदंदंघोगंधि
धि ॥ खर्झंझिंनंगटंदंघाकूटपा
टामताश्चभो । तथिंथोंढेंतक्कधीदों
दंदं धिगणांततंतधि ॥ तक्कतंधं
धिदोंताधिपाटखण्डेत्वयंक्रम : ॥
तथाचयतिमानेपाटखण्ड : । द्रग
तथे जांद्रगतथे जांधोधेधिकताधि
काथेजांथेजांतकततधिकाथेता
द्रगततधिधिधिधिकततकडना
थेधिकथेजांधेताद्रगततद्रतता
धि । इतियतिमानेपाटखण्ड : ॥ ॥
यतिरोढाप्यवच्छेदोगजरोरूपकं
ध्रुवम् । गलप : सारिगीणीचनाद

सकथितं तथा ॥ प्रहरणं वृन्दनञ्च
प्रबन्धाद्द्वादशस्मृता : । यथा । दं
थातद्दत्थे कताल्यांयति : ।। घोढ
वाद्यंयथा । दांतथोतधिकतधिक
दं था।दंथाथोधिथोधितत्ततत्तथथिथ
त्रिदिग्ग्रांदिग्ग्रांटट्नकिटट्नकित
दटङ्गतंटंदगथवटङ्गथवटङ्गत
गिनगितगिनगिदांदांदंदंदौंदौंदंता
तथा । इत्योढवाद्यम् ।। अवच्छेदं
वाद्यंयथा । दंथात : दंथात : धि
क्किधिक्किदिगणं दंथात : । इत्यव
च्छेदवाद्यम् ॥ ॥ गजावाद्यं
यथा । थोकटे अनेअढें डें गथोगथे।
ङ्गटेङ्कथे।गतकिधिकटे ङ्कनधिधि
कटतकथोकतधिकटतक्ककतथोग
तद्धीम् । इत्थे कताल्यांगजर: ।।
रूपकवाद्यंयथा । तकधिक्तक
धिक्कथवितकिथवितक्किधिक्कदंथात:
। इतिरूपकवाद्यम् ॥ ध्रुवकवा
द्यंयथा । तक्कतक्कटधिक्कधिक्कट ।
इतिनिसारतालेध्रुवक : ॥ ॥
गलपोयथा । तधिद्धिधिकतकतधि
गलगंथाथादेंतथाढेनञ ।। इत्थं
कताल्यांगलप : ।। ।। सारिगो
णीयथा । थोङ्गटे अ तक्कधिक्कत
कधिक्तकथे।इटङ्गनइटङ्गनथे।
गक्कथो : । इतिप्रथमखण्ड : ॥ ॥
टे अथे। : धिथोइ : टे अटे अदक्
कतगदक्कधिक्कतदिदक्कटंगदं

गथोगथोक तकतक धिकत धिकत
घे।टे अघोटे अथटे गलखोगगलखे।
गखे।इटगेंटगेंखे।इटअ । इत्यस्यक
न्दनम् । इतिसारिगोणी ॥ ॥
नादोयथा । दांकारचितयंपूर्वदां
धिगिति ततस्त्रयम् । दांदांधिक
चयंयञ्चइतिनाद : शचीप्रिय : ॥
इतिनाद : ॥ । द्रुतं मानसमार
भ्यं शुद्धं कूटविनिर्मितम् । सप्त
खण्डमयंवाद्यंकथितंतदिहोच्यते
॥ द्रुतमानत्त्वात्प्रतितालेयथा ।
तत्ततततत्ततक्कितक्किदिदंधि
गनथे।धिगनथे।धिक्कधिक्धिक्क
धिक्कधिक्नगिनगमिथोथोधिधि
धि : दांदांधिक्कथे।थे।थे।इथे।ङ्
नञिथे।नञिथे।थे।इथे।इङ्डे ढिङ्डे
ढिथे।इथे।इतटितटितट्कगौंगौंध
गिधगितततधे ततधेततगि ङ्गी
अङ्गीथोगथे।गथौंथे।गगथे।गथे।तत्ता
ता। इतिसप्तपदान्याहु: कथितं वा
द्यपण्डितै : । प्रतितालेनतालेन
पादवर्णसमासत : ॥ गन्धर्वपति
नापूर्वमूर्वशीलास्यनर्त्तने । सुध
र्मारञ्जनार्थंस्वकथितं प्रकटीकृतम्
॥ ॥ प्रहरणं यथा । थोगक्का
तद्धिकाथागकटगगौंदंथोगदिद्
धिकधिक्कदिकटे अ । इत्थं कता
ल्यांप्रहरणम् ॥ ॥ वाद्यंविमुच्य
तेयेनकुन्दनंतन्निगद्यते । यथा ।

तद्द्विधोदितस्तज्ज्ञैः । इति च्छन्दनम् ॥ ॥ कांस्यो विकालासस्टाकली चार्धटाकली । जेलाटाकलिका चैव गोमुखो मुरजस्तथा ॥ अलाबुजवाद्यमन्ये च वाद्यम् । मर्दलस्तयोर्दशाङ्गुलवाममुखो द्वादशाङ्गुलदक्षिणमुखः । मुरजस्त्वष्टादशांगुलवाममुखः सप्तदशांगुलदक्षिणमुखः । मर्दलमुरजयोरयंभेदः ॥ ॥ घनंयथा । अनुरक्तंविरक्तञ्चद्विविधंघनवाद्यकम् । गीतानुगमनुरक्तंविरक्तंतालसंश्रयम् ॥ करतालः कांस्यवलोजयघण्टोथशुक्तिका । कम्बिकापटवाद्यञ्चपट्टातोघस्वघर्घरम् ॥ झञ्झातालश्च मञ्जीरकर्त्तर्युदुम्बरकस्त्वपि । द्वादशैतेमुनीन्द्रैर्गणकथिताघनसंज्ञकाः ॥ त्रयोदशाङ्गुलव्यासौशुद्धकांस्यविनिर्मितौ । मध्यमुखौस्तनाकारौतन्मध्येरज्जुगुम्फितौ । पद्मिनीपत्रसदृशौकराभ्यांरज्जुयन्त्रितौ । करतालाबुभौवाद्यौपाटैर्भर्नटकैरिति ॥ यद्वात्रयोदशयवव्यासंवक्रयवोन्मितम् । यवपञ्चकगम्भीरंमध्येत्रययवसप्तकम् ॥ विस्तृतंवर्त्तुलंनिम्नंयवत्रयमितंततः । पृष्ठतोमध्यदेशेचशिवलिंगसमाकृतिम् ॥ अत्यल्पपृष्ठीनिर्दिग्धशुद्धकांस्यविनिर्मितम् । संरक्ताङ्गुलिमुक्ति-

गधसुदीर्घमधुरध्वनिम् ॥ घनानिसाविसंरक्तंदृढंशुष्कंमनोहरम् । काश्मीरादिसमुद्भूतंतालमाहुर्मनीषिणः ॥ सुनादंदक्षिणंतालंततोहीनञ्चवामकम् । कुर्वीततद्द्वयंकार्यंतर्जन्यङ्गुष्ठयोगतः । वामहस्तस्थतालस्यमध्यमंसन्निनादितम् । तिर्यग्दक्षिणतालस्यपरिव्यंशेनतालयेत् ॥ तालादौवादयेच्चैवम्लुतदीर्घलघुद्रुतैः । इतिकरतालविशेषः । कर्त्तरीघनविशेषः । उड्डुरस्तुघनविशेषोऽदन्तरेफान्तपुंल्लिङ्गः अन्येषांलक्षणंविस्तरभयान्नोक्तम् ॥ ॥ रुक्मिण्याः सत्यभामायाः कालिन्दीमित्रविन्दयोः । जाम्बवत्यानाग्निजित्यालक्ष्मणाभद्रयोरपि ॥ कृष्णस्याष्टमहिषीणांपुरोद्वाहमहोत्सवे । ततंशुषिरमानद्धंघनञ्चयुगपज्जनाः ॥ अवाद्यन्नसङ्ख्यातमितिपौराणिकीश्रुतिः । ततंवाद्यन्तुदेवानांगन्धर्वाणाञ्चशौषिरम् । आनद्धंराक्षसानान्तुकिन्नराणांघनंविदुः । निजावतारेगोविन्दः सर्वमेवानयत्क्षितौ ॥ यावन्तिवाद्यभाण्डानिरामरावणयोर्युधि । तावन्त्योनाभवन्सेनाः कुरुपाण्डवसङ्गरे ॥ ॥ किञ्च । निलिम्पहृत्कम्पनतोमरेणरणेसुरारेर्मथनात्सुरेण । च

भूत्ततादृयैरपिसिंहनादैः साप ञ्चशब्दीतिकथाद्वादः॥ युद्धे सैन्यानांयोऽहङ्काररवः ससिंहनादः। ततादिभिरेभिश्चतुर्भिर्वाद्यैस्सम्नांसिंहनादैश्चपञ्चशब्दीवाद्यमभूत्। सिंहनादेनसहवाद्यंपञ्चविधंभवतीत्यर्थः॥ इतिसङ्गीतदामोदरः॥ शिवागारेभल्लकञ्चसूर्यागारेचशङ्खकम्। दुर्गागारेवंशीवाद्यंमाधुरीञ्चनवादयेत्॥ भल्लकंकांस्यनिर्मितकरतालम्। इतियोगिनीतन्त्रम्॥ मत्स्यपुराणेपि। गीतवादित्रनिर्घोषंदेवस्याग्रेचकारयेत्। विरिञ्चेस्सगृहेढक्कांघण्टांलक्ष्मीगृहेत्यजेत्॥ घण्टाभवेदशक्तस्यसर्ववाद्यमयीयतः॥

वाद्यभाण्डम्। न॰ वादनीयपात्रे॥

वाद्यकरः। त्रि॰ वादित्रकर्त्तरि। बजन्त्रीतिभाषाप्रसिद्धे॥

वाधनम्। न॰ बाधायाम्॥

वाधुक्यम्। न॰ विवाहे॥

वाधूः। पुं॰ वहित्रे॥

वाध्रीणसः। पुं॰ खड्गे। गण्डके॥ वार्ध्रीणसे॥ पक्षिविशेषे॥ यथा। रक्तग्रीवोरक्तशिराः श्वेतपक्षोविहङ्गमः। सवैवाध्रीणसःप्रोक्तइत्येषानैगमीश्रुतिः॥

वानम्। न॰ स्यूतिकर्म्मणि। सीवने॥ कटे॥ गतौ। गमने॥ जलसम्प्लुतवातोर्म्याम्॥ सुरुङ्गायाम्॥ सौरभे॥ गोक्षीरजीतवक्षीरे॥ वाजिनांगतौ॥ त्रि॰ शुष्कफले॥ शुष्के॥ वनजे। वनसम्बन्धिनि॥ वायतिस्म। पैओवैशोषणे। गत्यर्थाकर्म्मकेतिक्तः। ओदितश्चेतिनत्वम्॥ वन्यते। वनुयाचने। घञ्वा॥

वानप्रस्थः। पुं॰ मधूकवृक्षे। गुडपुष्पे। किंशुके। पलाशवृक्षे॥ तृतीयाश्रमे॥ सचकलौनास्त्येव॥ वनमिवप्रस्थोवनस्यवाप्रस्थः प्रदेशः। वनप्रस्थेवनैकदेशेभवः। तत्रभवः इत्यण्॥

वानरः। पुं॰ मर्कटे। कपौ। प्लवङ्गे। शाखामृगे। बन्दर॰ इ॰ भा॰॥ वनेभवम्॰ फलादि॰ वानम्। अण्। वानंराति। रा॰। आतोनुपसर्गेकः॥ यद्वा। वानम्। वा॰। सम्पदादित्वात्क्विप्। वा॰ गमनेपि॰ नृणाति॰ वालकम् नृनये। पचाद्यच्॥

वानरप्रियः। पुं॰ क्षीरिवृक्षे॥

वानराक्षः। पुं॰ वनच्छागे॥

वानराघातः। पुं॰ लोध्रवृक्षे॥

वानरी। स्त्री॰ मर्कव्याम्। बांदरी॰ इ॰ भा॰॥ वानरस्यस्त्री। ङीष्॥ शूकशिम्ब्याम्॥ वानरीइवविधि

धचेष्टाहेतुत्वात् ॥

वानरेन्द्रः । पुं॰ सुग्रीवे ॥ वानराणा मिन्द्रः ॥

वानलः । पुं॰ बाधवे । कालीवातु द्र॰ष्ट॰ भा॰ ॥

वानस्पत्यः । पुं॰ पुष्पजातफलवृक्षे ॥ वानस्पत्यः फलैः पुष्पात्तैरित्यमरः ॥ वनस्पतिः । पारस्करादित्वात्सुट् । वनस्पतीभवः । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्यः वनस्पतिसमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यर्थे॰पूर्वेण॰ण्यः ॥

वाना । स्त्री॰ वर्त्तिकापक्षिणि ॥

वानायुः । पुं॰ हरिणे ॥ वनंवनभु ॰ वमयति । अच॰ । वाहुलकाटुण् ॥ भारतवर्षस्योत्तरपश्चिमस्थेदेशविशे षे ॥ बहुवचनान्तः ॥

वानायुजः । पुं॰ हयविशेषे ॥ वनायुजातः । सप्तम्यांजनेर्डः । सएव । प्रज्ञाद्यण् ॥

वानीरः । पुं॰ वेतसे । वञ्जुले ॥ वायति । पैशोषणे । क्विप् वाशुष्कमासमन्तान्नीरमस्य ॥

वानीरकः । पुं॰ मुञ्जतृणे ॥

वानीरजम् । न॰ कुष्ठे । कूटद्र॰ प्र॰ चौषधौ ॥

वानेयम् । न॰ कैवर्त्तीमुस्तके । मोथाख्ये ॥ वनेपानीयेजायते । नद्यादिभ्योढक् ॥

वान्तम् । न॰ उद्गीर्णे ॥ त्रि॰ कृतवमने ॥

वान्ताद् । पुं॰ कुक्कुरे ॥ वान्तमत्ति । अण् ॥

वान्ताशी । त्रि॰ उद्गीर्णाशिनि ॥ पुं॰ शुनि ॥

वान्तिः । स्त्री॰ उद्गिरणे । वमने ॥

वान्तिकृत् । पुं॰ मदनद्रुमे । मयनफल॰द्र॰भा॰प्र॰ ॥ वान्तिंकरोति । डुकृञ्॰ । क्विप् । तुक् ॥

वान्तिदा । स्त्री॰ काटुक्याम् ॥

वान्या । स्त्री॰ वनसमूहे ॥

वापः । पुं॰ क्षेत्रे ॥ उप्यतेस्मिन् । डु वप् घञ् ॥ वपने ॥

वापकः । त्रि॰ वपनकारयितरि ॥

वापदण्डः । पुं॰ तन्तुवायदण्डे । वेमनि ॥ वपनम् । डुवप्॰ । घञ् । वापस्यदण्डः ॥

वापिः । स्त्री॰ वापिकायाम् ॥ उप्यतेपद्मादात्राम् । डुवप्बीजसन्ताने । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्यइञ् ॥ भावे इञ्॰वपादिभ्यइतीञ्वा ।

वापिका । स्त्री॰ वाप्याम् ॥

वापितः । त्रि॰ मुण्डिते ॥ बीजाकृते । उप्तकृष्टे ॥ न॰धान्यविशेषे । वेयाधान॰द्र॰भा॰ ॥ वापितंगुरुतद्धान्यंकिञ्चिद्धीनमवापितं ॥

वापी । स्त्री॰ दीर्घिकायाम् ॥ वद्धसो

पानकूपे । पाषाणैरिष्टिकाभिर्वा बद्धकूपाद्बृहत्तरा । ससोपानाभवेद्वापीप्राहुः शास्त्रविशारदाः ॥ पपरिमाणं तु द्रोणाद्दशगुणावापीति । यथा । नव्यवर्द्धमानधृतोवशिष्ठः । शतेनधनुभिः पुष्करिणी० त्रिभिः शतैर्दीर्घिका० चतुर्भिर्द्रोणः पञ्चभिस्तडागः द्रोणाद्दशगुणावापी । तेनचतुर्दिक्षु पञ्चविंशद्धस्तान्यूनतायांदशशतहस्तान्तरान्यूनत्वे नदीर्घिका ॥ चतुर्दिक्षु चत्वारिंशद्धस्तान्यूनतायांषोडशशतहस्तान्तरान्यूनत्वे नद्रोणः । चतुर्दिक्षु त्रिंशदधिकशतहस्तान्यूनतायामृषोडशसहस्रहस्तान्तरान्यूनत्वेनत्रापीतिजलाशयोत्सर्गतत्त्वम् ॥ येवापीमथवाकूपंदेशेवारिविवर्ज्जिते । खानयेत्सदिवंयातिविन्दौविन्दौशतंसमाः ॥ तज्जलगुणास्तु । वाप्यंगुरुकटुक्षारंपित्तलंकफवातजित्० हृ० । उप्यतेपद्मादिकमत्राम् । डुवप० । वसिवपीत्यादिना० इञ् । ततः कृदिकारादितपाचिकोङीष् ॥ याम्यायोमान्तरे ॥ यथा । एकान्तरगतेलग्नाच्छुभेखेटेऽथवाऽशुभे । वापीयोगस्त्वरित्रातितिमिरौघदिवाकरः ॥

वापीहः । पुं० चातकखगे ॥

वाप्यम् । न० कुष्ठौषधे । पारिभाव्ये ॥ वाप्यांभवम् । दिगादिभ्यो यत् ॥ वापीजले ॥ वाप्यंवारियदिक्षारंपित्तकृत्कफवातहृत् । तदेवमिष्टंकफकृद्वातपित्तहरंभवेत् । त्रि० वापीभवे ॥

वाभ्रवी । स्त्री० चण्डयाम् । दुर्गायाम् ॥ बभ्रोरपत्यंस्त्री । अण् । ङीप् ॥ बभ्रोर्विष्णोरियंवा ॥

वाम् । अ० युवामित्यर्थे ॥

वाम । पुं० उमानाथे । हरे ॥ कामदेवे । पयोधरे ॥ न० धने ॥ वास्तूके ॥ पुण्यकर्मफले ॥ त्रि० वल्गौ । चारौ । शोभने । अतिसुन्दरे ॥ प्रतीपे । प्रतिकूले ॥ सव्ये ॥ वमति० वम्यतेवा । टुवमउद्गिरणे । ज्वलितिकसन्तेभ्योणः भावेघञ्वा ॥ यद्वा । वाति । वागतिगन्धनयोः । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् ॥

वामदृक् । स्त्री० वनितायाम् ॥ वामामनोहराहक्दृष्टिर्यस्याःसा ॥

वामदेवः । पुं० शिवे ॥ वामयति० दुष्टानांमदमितिवामः । टुवम० । णिजन्तात्पचाद्यच् । वामश्चासौदेवश्च ॥ लोकविपरीतत्वात्० सुन्दरत्वाद्वावामः । सचासौदेवश्च ॥ ऋषिविशेषे ॥

वामदेव्यम् । न० सामविशेषे ॥ वामदेवेनदृष्टम् । वामदेवात्

डात्डौ ॥

वामनः। पुं॰ अच्युते। हरौ। मन्वन्तरेऽप्यसम्प्राप्ते तथा वैवस्वते द्विज। वामनः कश्यपाद्विष्णुरदित्यां सम्बभूव हेति विष्णुपुराणम्॥ अङ्कोठवृक्षे। दक्षिणाशास्थदिग्गजे॥ मुमुक्षुभिः सम्भजनीये॥ त्रि॰ अतिखर्वे। ह्रस्वे। बौना॰ हि॰ भा॰ प्र॰॥ खर्वत्वाद्वामनः वामयति त्याजयति मदम्। टु वम्॰। नन्द्यादित्वात् ल्युः॥ वामशब्दादस्त्यर्थे पामादित्वान्नो वा॥ न॰ अयुतं वामनाख्यस्य पुराणस्य संख्याविशिष्टे महापुराणविशेषे॥

वामनतीर्थम्। न॰ तीर्थविशेषे॥ तत्र कौशिकी देवी तिष्ठति॥

वामनीः। पुं॰ अक्षिस्थे निरञ्जने पुरुषे॥ वामानि पुण्यकर्मफलानि॰ पुण्यानुरूपं प्राणिभ्यो नयति प्रापयतीति तथा॥

वामनी। स्त्री॰ खर्वायां गवि॥ वमनप्रदौषधिप्रभेदे॥

वामनेत्रम्। न॰ सव्ये चक्षुषि॥ नेत्रस्याधः स्फुरणमसकृत् सङ्गरे भङ्गहेतुर्नेत्रोपान्ते हरति नयनं नेत्रमूलेऽपमृत्युः। नेत्रस्योर्द्ध्वं हरति सकलं मानसं दुःखजातं वामे चैवं फलमविकलं दक्षिणे वैपरीत्यम्॥

वाममार्गः। पुं॰ पुनः पुनर्गमनागमनवर्ज्जिते विद्यावतां मार्गे। देवयानाख्येऽर्चिरादिमार्गे शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते। एकया यात्यनावृत्तिमन्यया वर्त्तते पुनः॥ दक्षिणादुत्तमं वाममित्युक्तं कुलार्णवे॥ अग्ने नय सुपथेति मन्त्रे॰ सुपथेति विशेषणं दक्षिणमार्गनिवृत्त्यर्थम्॰ निर्विण्णोऽहं दक्षिणेन मार्गेण गतागतलक्षणेन॰ अतो याचे त्वां पुनः पुनर्गमनागमनवर्ज्जितेन शोभनेन पथा नयेत्याचार्य्यभाष्यम्॥

वामलूरः। पुं॰ नाकौ। वल्मीके। बांबी॰ हि॰ भा॰ प्र॰॥ वामैर्वा मंबा॰ लूयते। लूञ् छेदने। बाहुलकाद्रक्॥

वामलोचना। स्त्री॰ उत्कृष्टस्त्रीविशेषे॥ वामः कामो लोचने आलोचने॰ नेत्रे वा॰ यस्याः यद्वा। वामे सुन्दरे लोचने चक्षुषी यस्याः॥

वामशीलः। त्रि॰ वक्रस्वभावे॥ सुन्दरस्वभावे॥

वामा। स्त्री॰ नार्याम्। वनितायाम्॥ वमति स्नेहम्। टु वम्॰ ज्वलादित्वाण्णः॥ यद्वा वामः कामोऽस्त्यस्याः। अर्श आद्यच्॥ दुर्गायाम्॥ वर्णविकृतरूपन्तु विपरीतन्तु गीयते। वामेन सुखदा देवी वामा तेन मता बुधैः॥ पक्षिविशेषे॥

वामाक्षी । स्त्री॰ वामलोचनायाम् ॥ वामे मनोहरे अक्षिणी यस्याः । षच् । ङीष् ॥

वामाचारः । पुं॰ देवयानमार्गसाधके दक्षिणाचारादुत्तमे सदाशिवोक्ताचारविशेषे ॥ वामश्चासावाचारश्च ॥

वामापीडनः । पुं॰ पीलुवृक्षे ॥

वामिका । स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥

वामी । पुं॰ वामाचारयुक्ते ॥ वामः सव्यः सुन्दरो वा दक्षिणादुत्कृष्टत्वादाचारः सोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनिः । नतु दक्षिणायान्तिना विद्वांसस्तपस्विनः । तत्र ह्यलोके ॥

वामिलः । त्रि॰ दाम्भिके । वामे ॥

वामी । स्त्री॰ शृगाल्याम् ॥ वडवायाम् ॥ रासभ्याम् ॥ करभ्याम् ॥ वामयति । टुवम्॰ स्वार्थे ण्यन्तः । मितां ह्रस्व इत्यत्र वेत्यनुवृत्तेर्न ह्रस्वः ॥ यद्वा । वं वरुणम् अमति । अम गत्यादौ । कर्मण्यण् । घञ् वा । गौरादिः ॥

वामोरूः । स्त्री॰ नारीविशेषे ॥ वामौ सुन्दरौ ऊरू यस्याः । संहितशफलक्षणवामादेश्च इत्यूङ् ॥

वायकः । पुं॰ गणे । समूहे ॥ तन्तुवायविशेषे ॥

वायदण्डः । पुं॰ वेमनि । वापदण्डे ॥ वयनम् । वेञ् तन्तुसन्ताने । भावे घञ् । आतो युक् । वायस्य दण्डः ॥

वायनम् । न॰ व्रतोपायने । प्रहेणके । वायना॰ दू॰ भा॰ प्र॰ पूपादिद्रव्ये ॥

वायवी । स्त्री॰ वायुकोणे ॥

वायव्यम् । न॰ वायुदेवताकहविषि ॥ वायुदेवताकेऽस्त्रविशेषे ॥ वायुर्देवतास्य । वाय्वृतुपित्रुषसो यत् । गुणावादेशौ । त्रि॰ वायुसम्बन्धिदिगादौ ॥ न॰ षट्शतश्लोकाधिकचतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मके महापुराणविशेषे ॥ वायव्यं षट्शतानि च चतुर्विंशतिसङ्ख्यातमिति देवीभागवतोक्तेः ॥

वायसः । पुं॰ अगुरुवृक्षे ॥ श्रीवासे ॥ ध्वाङ्क्षे । काके ॥ वयते । वय गतौ । वयस्त्यसच् । णित् ॥ वायससमूहे ॥ तस्य समूह इत्यण् ॥

वायसविरुतम् । न॰ शकुनविशेषे ॥

वायसादनी । स्त्री॰ तेजोवत्याम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकतुण्डाम् ॥

वायसारातिः । पुं॰ पेचके ॥ वायसस्य काकस्य अरातिः ॥

वायसाह्वा । स्त्री॰ काकनामनि ॥ काकमाच्याम् ॥

वायसी । स्त्री॰ काकोदुम्बरिकाया

म् ॥ काकमाच्याम् । महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकनामनि ॥ काकतुण्डाम् ॥ वायसानामियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ काक्याम् ॥

वायसेक्षु : । पुं॰ काशे । इक्षुगन्धायाम् ॥

वायसोलिका । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

वायसोली । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥ वायसान् ओलण्डयति । ओलडि उत्क्षेपे । अन्येभ्योपीति ड : । शकन्ध्वादि : ॥

वायु : । पुं॰ श्वसने । स्पर्शने । मातरिश्वनि । शब्दतन्मात्रसहितात् स्पर्शतन्मात्रादुत्पन्ने शब्दस्पर्शगुणे सर्वदाचलनस्वभावेरूपरहितस्पर्शवतिमारुते ॥ शरीरान्तर्वाह्यभेदेन वायुर्दशविधोयथा । प्राण : ॥ १ ॥ तस्यकर्म बहिर्गमनम् । अपान : ॥ २ ॥ तस्यकर्माधोगमनम् । व्यान : ॥ ३ ॥ तस्यकर्म कुञ्चनप्रसारणादि । समान : ॥ ४ ॥ तस्यकर्माऽशितपीतादीनांसमं नयनम् । उदान : ॥ ५ ॥ तस्यकर्म॰ऊर्द्ध्वनयनम् । उद्गारेनाग ॥ ६ ॥ आख्यात : कूर्म ॥ ७ ॥ उन्मीलनेस्मृत : । कृकर : ॥ ८ ॥ क्षुत्करोज्ञ्ये देवदत्तो ॥ ९ ॥ विजृम्भणे ॥ नजहाति मृतञ्चापिसर्वव्यापीधनञ्जय : ॥ १० ॥ अन्यदप्युक्तं यथा । द्वितीयं मारुतोभूतं त्वगध्यात्मञ्चविश्रुता । स्प्रष्टव्यमधिभूतञ्चविद्युत्तत्राधिदैवतम् ॥ अस्यगुणायथा । स्पर्शस्त्वगिन्द्रियञ्चापिलघुतास्पन्दनं तनो : । चेष्टासर्वशरीरस्थवायोरेतेगुणामता : ॥ अपिच । वायोरनियमस्पर्शोवादस्थानं स्वतन्त्रता । बलं शैघ्र्यञ्चमोक्षञ्चकर्म चेष्टात्मताभव : ॥ इ॰म॰भा॰मोक्षधर्म : । अस्यार्थ : । अनियमस्पर्श : अनुष्णाशीतस्पर्श : ॥ १ ॥ वादस्थानम्॰श्रोत्रेन्द्रियगोलकानि ॥ २ ॥ स्वतन्त्रता॰गमनादौ ॥ ३ ॥ बलम् ॥ ४ ॥ शैघ्र्यम् ॥ ५ ॥ मोक्ष : सूत्रादे : ॥ ६ ॥ कर्म॰उत्क्षेपणादि ॥ ७ ॥ चेष्टा॰श्वासप्रश्वासादि ॥ ७ ॥ आत्मता॰प्राणरूपेणचिद्वाधित्वम् ॥ ९ भव : जन्ममरणे ॥ १० ॥ इतितट्टीका ॥ न्यायमतेऽस्यगुणादिर्यथा । अपाकजानुष्णाशीतस्पर्शस्तुपवनोमत : । तिर्यग्गमनवानेषज्ञेय : स्पर्शादिलिङ्गक : ॥ पूर्ववन्नित्यताद्युक्तं देहव्यापित्वगिन्द्रियम् । प्राणादिस्तुमहावायुपर्यन्तोविषयोमत : ॥ वायुंनिरूपयति॰अपाकजइति । अनुष्णाशीतस्पर्शस्यपृथिव्यामपिसत्त्वात्॰अपाकजइति । अपाकजस्पर्शस्यजलादावपिसत्त्वादुक्तम्॰अनुष्णाशीतइति । एतेन

वायोर्विजातीयस्पर्शादिर्मितः । त
ज्जनकतावच्छेदकं वायुत्वमितिभा
वः। एषवायुः स्पर्शादिलिङ्गकः। वा
युर्हिस्पर्शशब्दधृतिकम्पैरनुमीयते।
विजातीयस्पर्शेन० विलक्षणशब्देन
० तृणादीनांधृत्या० शाखादीनांक
म्पनेनच० वायोरनुमानात् । तथा
च वायुर्न प्रत्यक्षः । वायुर्नित्योऽ
नित्योवा० परमाणुरूपोनित्यस्तद
न्योऽनित्यः समवेतश्च । सोऽपित्रि
विधः शरीरेन्द्रियविषयभेदात् ।
अत्रशरीरमयोनिजं पिशाचादीना
म् । देहव्यापीति । शरीरव्यापकं
स्पर्शग्राहकमिन्द्रियं त्वक् । तच्च
वायवीयम् रूपादिषुमध्ये स्पर्शस्यैव
व्यञ्जकत्वात् । अङ्गसंसर्गिसलिल
शैत्यव्यञ्जकव्यजनवातवत् । विष
यं दर्शयति० प्राणादिरितियद्यप्यनि
त्योवायुश्चतुर्विधः तथाचातुर्वि
ध्यं प्राणादिना० इत्यत्राह्माकारे ।
तथापिसङ्ग्रहं पाइचनं विध्यमुक्तम्
० प्राणस्त्वेकएवहृदादिनानास्था
नवशान्मुखनिर्गमादिनानाक्रिया
वशाच्च० नानासंज्ञांलभतइत्यर्थः
॥ ॥ सप्तवायवोयथा । भूवायुराव
हइहप्रवहस्तदूर्ध्वः स्यादुद्वहस्तदनुसं
वहसंज्ञितश्च । अन्यस्ततोपिसुवहः
परिपूर्वकोऽस्मात् बाह्यः परावह
इमेपवनाः प्रदिष्टाइतिशिरोमणिः

॥ प्रावाहोनिवहश्चैवउद्वहः संवह
स्तथा । विवहः प्रवहश्चैवपरिवह
स्तथैव ॥ अन्तरीक्षेचवाह्योतेपृथ
ङ्मार्गविचारिणः । महेन्द्रप्रवि
भक्ताङ्गामरुतः सप्तकीर्त्तिताः ॥
॥ वायोः सप्तस्कन्धायथा । वायु
स्कन्धाः सप्ततेषामेकैकंसप्तसप्त
भिः । आमेघादेवावहादिरूपयुंप
रिसंस्थिताः । आवहप्रवहानुवह
उद्वहइ० पाठान्तरम् संवहविवह
परावहाभ्यपरिवहेति पाठान्तरम्
वत्मेतिभेदात्सप्तवायोः स्कन्धाः
॥ तथाचपुराणम् । आवाहः
प्रवहश्चैवतथाचैवोद्वहः परः ।
संवहोविवहश्चैवतदूर्द्ध्वंस्यात्परावहः
॥ तथापरिवहश्चोर्ध्वंवायोर्वैसप्तनै
मयइति । तेषांस्थानानियथा ।
मध्ये भूमेघयोर्वायुरावहः प्रवहस्त
तः । मेघभास्करयोः सूर्यशशिनो
रुद्वहस्ततः ॥ चन्द्रनक्षत्रगणयोः
संवहोविवहस्ततः । नक्षत्रग्रहम
ध्यस्थोग्रहसप्तर्षिमध्यगः ॥ परा
वहः परिवहः सप्तर्षिध्रुवमध्यगः
॥ इत्थंवंवायवः सप्तवहन्तिभु
वनत्रयमिति ॥ वाति । वा० ।
कृवापाजीत्युण् । आतोयुगितियु
क् ॥ वायुरायुर्बलंवायुर्वायुर्धाता
शरीरिणाम् । वायुर्विश्वमिदंसर्वं
प्रभुर्वायुः प्रकीर्त्तितः ॥ वाद्यम

खड्गलचक्रेषु यथाराजा प्रशस्यते ।
तथा शरीरमध्येऽपि वायुरेकः परोविभुः ॥ वायोः पत्नी स्वस्तिदेवी ॥
वायुकेतुः । पुं० चितिकणे । धूलौ ॥
वायुगण्डः । पुं० अजीर्णे ॥
वायुगुल्मः ।) पुं० आवर्ते । अम्भसां भ्रमे ॥
वायुगुल्मकः)
वायुग्रस्तः । त्रि० विक्षिप्तचित्ते ॥
वायुदारुः । पुं० व्योमधूमे । मेघे ॥
वायुपुत्रः । पुं० भीमसेने ॥ हनूमति ॥
वायुफलम् । न० शक्रकार्मुके ॥ जलदोपले ॥
वायुभक्ष्यः । पुं० सर्पे ॥ त्रि० वातभक्षके ॥
वायुवर्त्म । न० खे । नभसि ॥ वायोर्वर्त्म ॥
वायुवाहः । पुं० धूमे ॥
वायुवाहनः । पुं० विष्णौ ॥ वहतः सप्त० आवहादीन् वाहयतीति व्युत्पत्त्या ॥ [?]
वायुवाहिनी । स्त्री० वायुसञ्चारिण्यां शिरायाम् ॥
वायुषः । पुं० मत्स्यविशेषे । कालवायुषपीना० इ० गौ० दे० भा० प्र० । वायुषोऽष्ट्रव्योमधुरो धातुवर्द्धनः ॥
वायुसखः । पुं० पावके । वह्नौ ॥

वायोः सखा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥
वायुसखा । पुं० अनले ॥ अग्नौ ॥ वायुः सखास्येति तथा । टजभावादनङ् साविस्यनङ् ॥
वार्ध्वस्पदम् । न० आकाशे ॥
वाः । न० जले ॥ वारयति । वृञो ण्यन्तात् क्विप् ॥
वारः । पुं० सूर्यादिवासरे ॥ यथा । रविः सोमो मङ्गलश्च बुधो जीवः सितः शनिः । एतेषां नामतो वारा विख्याताः सर्वकर्मसु ॥ सितेन्दुबुधजीवानां वाराः सर्वत्र शोभनाः भानुभूसुतमन्दानां शुभकर्मसु केष्वपि ॥ द्वारे ॥ हरे ॥ कुब्जवृक्षे ॥ निवहे । वृन्दे ॥ अवसरे ॥ क्षणे ॥ वारयति० वियते वा । वृञ्० । पचाद्यच् । घञ् वा ॥ यद्वा । वार्यते० आच्छाद्यतेऽनेन । वृञश्चुरादेः पुं० सौतिघः ॥ स्पन्दने ॥ न० मदिरापात्रे ॥
वारकः । पुं० अश्वगतौ ॥ अश्वविशेषे ॥ न० कष्टस्थाने ॥ ह्रीवेरे ॥ त्रि० कार्य्यनिषेधके ॥ वारयति वृञ्० । ण्वुल् ॥
वारकी । पुं० शत्रौ ॥ चित्राश्वे ॥ पर्णाम् ॥ जीवे ॥ पर्णजीविनि पयोधौ ॥ इ० मेदिनिकरः ॥
वारकीरः । पुं० श्यालै ॥ द्वारपाले

ष्वि ॥ वाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेधि वेधिन्याम् ॥ जलौकायाम् ॥ नौ राजितवये ॥

बारङ्कः । पुं॰ पक्षिणि ॥

बारङ्गः । पुं॰ खड्गादिमुष्टौ ॥ बारयति॰ व्रियतेऽसौ । बृञ्॰ । बाहुलकादङ्गच् ॥

बारटम् । न॰ क्षेत्रे ॥ क्षेत्रसमूहे ॥

बारटा । स्त्री॰ हंस्याम् ॥

बारणः । पुं॰ मतङ्गजे । गजे ॥ बाधवारे ॥ न॰ प्रतिषेधे । प्रवृत्तिविघाते ॥ नदेवगुरुविप्राणांदीयमानन्तुवारयेत् । नचात्मानंप्रशंसेद्वापरनिन्दाञ्चवर्जयेत् ॥ बारयतिशत्रुबलम् । वृञ्वारणे । ल्युः ॥

बारणवल्लभा । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

बारणबुसा । स्त्री॰ कदल्याम् । रम्भायाम् ॥ बुसते । बुसउत्सर्गे । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । बारणाभांबुसा ॥

बारणसी । स्त्री॰ वाराणस्याम् । काश्याम् ॥ वरणश्चासिश्च॰ वरानःश्रेष्ठोदकम् । तस्यायदूरेभवा । अदूरभवश्चेत्यण् । वृद्धिः । ङीप् । पृषोदरादिः ॥

बारप्रवृत्तिः । स्त्री॰ रेखादेशस्थलोकानांसूर्यावलोकनसमये ॥ रेखाभूमौ हिवारप्रवृत्तिर्भवति । रेखाभूमिश्च॰लङ्का सुमेरुपर्वतयोर्मध्यसूत्रगतोदेशः । यथा । यल्लङ्कोज्जयनीपुरोपरिकुरुक्षेत्रादिदेशान्स्पृशन् सूत्रंमेरुगतंबुधैर्निगदितासामध्यरेखाभुवः । आदौप्रागुदयोऽपरत्रविषयेपश्चाद्धिरेखोदयात्स्यात्तस्मात्क्रियतेतदन्तरभुवंखेटैष्वृणंस्वंफलम् ॥ इतिसिद्धान्तशिरोमणिः ॥ अपिच । रेखोक्तासूर्यसिद्धान्ते यथा । रेखामधिकृत्य । राक्षसालयदेवौकशैलयोर्मध्यसूत्रगाः । रोहितकमवन्तीचतथासन्निहितंसरः ॥ अस्यार्थः । लङ्कासुमेरुपर्वतयोर्मध्यसूत्रगादेशारेखासंस्थिताः । तान्देशानाह । रोहितकदेशोऽवन्तीदेशः सन्निहितंसरः कुरुक्षेत्रमित्यर्थः । रेखायाः पूर्वदेशे॰ परदेशेच॰ यथासङ्ख्यंसूर्योदयकालात्परकालम्॰पूर्वकालञ्च॰बारप्रवृत्तिः स्यादित्यर्थः । एतेनैतदुक्तंभवति॰रेखासंस्थकदेशस्थलोकायदासूर्यंपश्यन्ति॰तदैवसर्वदेशेबारप्रवृत्तिरित्यर्थः । तत्र॰रेखापूर्वस्थाः सन्निहितत्वादादौसूर्यंपश्यन्ति॰तदनन्तरंरेखास्थाः । अतोरेखापूर्वे॰सूर्योदयात्परंबारः । तथारेखास्थैः सूर्येदृष्टेसति । पश्चात्रेखापरस्थाः पश्यन्ति अतोरेखापरदेशेसूर्योदयात्पूर्वंबारः

त्यर्थः । तत्कालपरिमाणमाह । रेखातोयोवन्तिदेशान्तरयोजनानि॰ तत्परिमिताभिर्विघटीभिः पलैः पादहीनाभिः चतुर्थभागहीनाभिर्वारप्रवृत्तिः स्यादित्यर्थः । देशान्तरसाधनप्रकारस्तु सूर्यसिद्धान्ते॰ उक्तः ॥ रामदैवज्ञोप्याह । पादोनरेखापरपूर्वयोजनैः पलैर्युतोनास्तिथयोदिनार्द्धतः । ऊनाधिकास्तद्विवरोद्भवैः पलैरूर्द्धं तथाधोदिनपप्रवेशनमिति ।

वारमुख्या । स्त्री॰ जनैः सत्कृतायां वेश्यायाम् ॥ वारे॰ वेश्यावृन्दे मुख्या ॥

वारम्वारम् । अ॰ पौनःपुन्ये ॥

वारम्वारेण । अ॰ शश्वदर्थे ॥

वारयिता । पुं॰ भर्त्तरि ॥ त्रि॰ निषेधके ॥

वाररुच । पुं॰ वररुचिनाकृतेग्रन्थे ॥ कृतेग्रन्थइत्यण् ॥

वारला । स्त्री॰ गन्धोल्याम् । वरटायाम् ॥ हंसकान्तायाम् ॥

वारलीक । पुं॰ बल्वजायाम् । वावुइ॰ इ॰ भा॰ ॥

वारवधूः । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ वारस्य॰समूहस्यवधूः साधारणत्वात् ॥

वारवन्तीयम् । न॰ सामविशेषे ॥ वारवन्तशब्दोऽस्मिन्नस्ति । मत्वीयः सूक्तसाम्नोरितिच्छः ॥

वारवाण । पुं॰ न॰ लौहचर्मणि । कवचे । कञ्चुके । चोलकाकृतिसन्नाहे ॥ वाणं वारयति॰ वृणोतिवा । वृञ्॰ णिजन्तोवा । कर्मण्यण् । राजदन्तादित्वात्परनिपातः ॥ वारमाच्छादकं वानमस्यवा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

वारशाखः । पुं॰ वंशीवादके । उत्तमगायके ॥ धर्माध्यक्षे ॥ संवत्सरे ॥

वारवाणिः ।) वारवाणी ।) स्त्री॰ वेश्यायाम् । शून्यायाम् । झर्झरायाम् ॥

वारविलासिनी । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ वारे॰ जनसमूहे॰ विलासिनी॰ विलसनशीला ॥

वारवेला । स्त्री॰ यामार्द्धविशेषे ॥ यथा । चतुः सप्तद्विपञ्चाष्टत्रिषट् सूर्यादिवारतः । यामार्द्धं वारवेला स्यान्नशुभाशुभकर्मसु ॥ अपिच । कृतमुनियमशरमङ्गलरामर्त्तुशुभास्कराद्यियामार्द्धे । प्रभवतिहिवारवेलानशुभाशुभकार्यकरणाय ॥ इति ॥

वारसिद्धा । स्त्री॰ वासरविशेषेनन्दादितिथौ ॥ यथा । वारेनन्दापूर्वदे वार्चिताङ्ग्भद्राविद्याऽऽरेजया॰ सैनिरिक्ता । पूर्णागीर्वाणशवन्द्यौ

ऽखिलेषु कर्म्मस्वेवं दोषवत्यस्तिसिद्धा ॥ भौमादिवारेष्वेतेष्वनिष्टा यथा । सर्वारम्भेमु मिदायाद्भान्वोर्नन्दा गुर्विन्दूद्योश्च भद्रा जयार्क्के रिक्ताधिष्ण्ये हेलिसूनोश्च पूर्णा धृष्टे याऽस्याऽगारदा कालविद्भिः ॥

वारसुन्दरी । स्त्री० वेश्यायाम् । मञ्जिकायाम् ॥ वारस्य जनतायाः सुन्दरी स्त्रीसामान्यत्वात् ॥

वारस्त्री । स्त्री० गणिकायाम् । वेश्यायाम् ॥ वारस्य वृन्दस्य स्त्री । साधारणत्वात् ।

वारांनिधिः । पुं० अम्बुधौ । समुद्रे ॥

वाराणसी । स्त्री० विश्वनाथनगर्याम् । काश्याम् । तपस्थल्याम् । महाश्मशाने ॥ अविमुक्ते । आनन्दकानने ॥ मोक्षं सुदुर्लभं मत्वा संसारञ्चातिभीषणम् । अश्मनाचरणौ हत्वा वाराणस्यां वसेन्नरः ॥ वरणायास्तथा चास्या मध्यं वाराणसी पुरी । वाराणस्यां महादेवाज्ज्ञानं लब्ध्वा विमुच्यते ॥ वरणासी च नद्यौ द्वे पुण्ये पापहरे उभे । तयोरन्तर्गता या तु सैषा वाराणसी स्मृता ॥ विशेषोऽसिशब्दे द्रष्टव्यः ॥ वरञ्च तत् अनस्ववराऽनः श्रेष्ठाद्कम् । तस्य अदूरेभवा । अदूरभवश्चेत्यण् । आदिवृद्धिः । ङीप् । पूर्वपदात्संज्ञायामगइति णत्वम् ॥

वाराणसीचक्रम् । न० सिद्धक्षेत्रविशेषे । काश्यां ॥

वाराणसेयः । त्रि० वाराणसीभवे ॥ वाराणस्यां जातादिः । नद्यादिभ्यो ढक् ॥

वारासनम् । न० जलालये । वाःसदने ॥

वाराहः । पुं० महापिण्डीतकवृक्षे ॥ वराहार्थे ॥ वराह एव । अण् ॥ त्रि० वराहसम्बन्धिनि ॥ न० चतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मके महापुराणविशेषे ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रं वाराहं परमाद्भुतमिति भागवतोक्तेः ॥

वाराहकर्णी ।) वाराहपत्री ।) स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

वाराहाङ्गी । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥

वाराही । स्त्री० मातृप्रभेदे ॥ योगिनीविशेषे ॥ तीर्थविशेषे वराहदेवस्य शक्तौ श्यामापक्षिणि ॥ विष्वक्सेनप्रियायाम् । वृष्टिभेषजे । गेंठी० इ० भा० । अस्या गुणा यथा । वाराही पित्तला बल्या कट्वी तिक्ता रसायनी । आयुःशुक्राग्निकृन्मेहकफकुष्ठानिलापहा ॥ वाराहीकन्दसंज्ञस्तु पश्चिमे गृष्टिसंज्ञकः । वाराहीकन्द एवान्यैश्चर्मकारालुको मतः ॥ अनूपे स भवेद्देशे वाराहसदृशलोमवान् ॥ वराहस्येयम् प्रियत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥

वाराही । स्त्री॰ शूकर्याम् ॥ वराहस्यापत्यं स्त्री । अतइञ् । तस्य॰ यञिञोश्चेति ङीप् । वाराही ॥ शृङ्गाटके ॥ कुम्भिकायाम् ।

वारि : । स्त्री॰ वाचि । सरस्वत्याम् । गजबन्धनभूमौ ॥ वन्द्याम् । वारयति॰ वार्यते ऽनयावा । वसिवपियजिराजीतीञ् ॥ न॰ वालके । ह्रीवेरे ॥ अम्बुनि । जले । नीरे । रसोरसेन्द्रियंग्राह्यः स्पर्शः हिमगुरुतातथा । स्वं द्रवसमूहश्शुक्लं वारिगुणास्मृताः ॥

वारिकण्टक : । पुं॰ शृङ्गाटके । सिंघाडा॰ इ॰ भा॰ ॥

वारिकर्णिका । स्त्री॰ कुम्भिकायाम् । खमूलिकायाम् ॥

वारिकर्पूर : । पुं॰ इल्लिशमत्स्ये ॥

वारिकुब्ज :
वारिकुब्जक: } पुं॰ वारिकण्टके । शृङ्गाटके ॥

वारिक्रिमि: । पुं॰ जलमक्षिकायाम् ॥

वारिचत्वर : पुं॰ कुम्भिकायाम् ॥

वारिचर: । पुं॰ मत्स्ये ॥ यादोमात्रे ॥

वारिचामरम् । न॰ शैवले ॥

वारिज : । पुं॰ शङ्खे ॥ शम्बूके ॥ न॰ पद्मे ॥ द्रोणीलवणे ॥ गौरसुवर्णे । लवङ्गे ॥

वारितस्कर : । पुं॰ सूर्ये ॥ मेघे ॥

वारिदा । स्त्री॰ जम्बुकुट्याम् । राजनिघ॰ वारिदस्तमे॰ चलतीत्यम् । इ॰ भा॰ यथा । जलदा जम्बुकुटीकावारीम्बुधकर्ष्णेरीति हारावली । छत्रे ॥

वारिद : । पुं॰ जलदे । मेघे । मुस्तके ॥ वारिददाति । डुदाञ्॰ । आतोनुपसर्गेक : । न॰ वालायाम् । ह्रीवेरे ॥

वारिधर : । पुं॰ मेघे ॥

वारिधार : । पुं॰ अद्रिविशेषे ॥

वारिधारा । स्त्री॰ जलधारायाम् ॥

वारिधि : । पुं॰ समुद्रे । अकूपारे । अर्णवे ॥ वारीणिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्॰ । कर्मण्यधिकरणे चेति॰ कि : ॥

वारिनिधि : । पुं॰ वारिधौ ॥

वारिपथिक : । त्रि॰ जलपथेनागते ॥ जलपथगामिनि ॥ वारिपथेनाहृतम्॰ तेनगच्छतिवा॰ । ठक् ॥

वारिपर्णिका । स्त्री॰ वारिपर्ण्याम् ॥

वारिपर्णी । स्त्री॰ कुम्भिकायाम् । खमूल्याम् । वारिपर्णीहिमातिक्तालघ्वीस्वाद्वीसरापटु : । दोषत्रयकरीरूक्षाशोणितज्वरशोषकृत् । वारिणिपर्णान्यास्या : ॥ पाककर्णेति ङीष् । यद्वा वारिपिपर्त्ति । पृ॰ । धापॄवस्यज्यतिभ्योन : । जातेरिति ङीष् ॥

वारिपालिका । स्त्री॰ खमूल्याम् ॥

वारिप्रवाहः । पुं० निर्भरे । भरे । उच्चाग्निर्गतजलप्रवाहे । वारिणः प्रवाहः ॥

वारिप्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥

वारिवदरम् । न० प्राचीनामलके ॥

वारिभवम् । न० स्रोतोञ्जने ॥

वारिमसिः । स्त्री० पाथोदे । मेघे ॥

वारिमुक् । पुं० खतमालि । मेघे ॥

वारिमूली । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥ वारिणि मूलं यस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥

वारिरथ : पुं० नावि । तरिके ॥

वारिराशिः । पुं० समुद्रे ॥

वारिरुहम् । न० कमले ॥ वारिणि रोहति । रुह० । इगुपधेति कः ॥

वारिलोमा । पुं० अप्पतौ । वरुणे ॥

वारिवल्लभा । स्त्री० विदार्याम् ॥

वारिवासः । पुं० सुराजीविनि । शौण्डिके ॥

वारिवाहः । पुं० जलदे । मेघे ॥ वारि वहति । वह० । कर्मण्यण् ॥ मुस्तायम् ॥

वारिवाहकः । पुं० बलाहके । मेघ ॥ वारिणोवाहकः ॥

वारिवाहनः । पुं० वारिदे ॥

वारिशः पुं० विष्णौ ॥

वारिशिरीषिका । स्त्री० शिरीषिकायाम् ।

वारिसम्भवः । पुं० यावनालशरे ॥

न० उशीरे ॥ लवङ्गे ॥ सौवीराञ्जने ॥

वारी । स्त्री० गजबन्धन्याम् । हस्तिशालायाम् ॥ कलस्याम् ॥ वार्यतेऽनया । वृञ्० । घञ् । वर्तिवपि यनिराजीतीञ् । बह्वादित्वान्ङीष् वा ॥

वारीट : । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

वारीशः । पुं० समुद्रे ॥

वारुः । पुं० विजयकुञ्जरे ॥

वारुठः । पुं० शवशय्यायाम् ॥

वारुण्डिः । पुं० वरुडापत्ये ॥ व्याघ्रवरुड्ङ्यादिभ्यञ्० अकड्ादेशश्च ॥

वारुणः । पुं० भारतवर्षे यौपद्वीपविशेषे ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥ शतभिषर्क्षे ॥ जले ॥ त्रि० वरुणसम्बन्धिनि ॥

वरुणकर्म । न० जलाशयखननादौ ॥

वारुणव्रतम् । न० नृपतेर्नियमविशेषे ॥ यथा । वरुणेनयथापाशैर्बद्धएवाभिदृश्यते । तथापापान्निगृह्णीयाद्व्रतमेतद्धिवारुणम् ॥

वारुणिः । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ वसिष्ठे ॥

वारुणी । स्त्री० गण्डदूर्वायाम् ॥ पश्चिमायाम् । प्रतीच्यां दिशि ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ दूर्वायाम् । शतभिषानक्षत्रे ॥ तिथिविशेषे ॥ यथा । वारुणेनसमायुक्तमधौकृष्णा

शरीदृशी । गङ्गायां यदि लभ्येत सूर्यग्रहशतैः समा ॥ वरुणं • शतभिषा ॥ एवमेव शनिवारयुक्ता चेन्महावारुणीति शुभयोगयुता चेन्महामहावारुणीति संज्ञां लभते । यथा । शनिवारसमायुक्ता सा महावारुणी स्मृता । गङ्गायां यदि लभ्येत कोटिसूर्यग्रहैः समा ॥ शुभयोगसमायुक्ता शनौ शतभिषा यदि । महामहेति विख्याता त्रिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥ सुराधिदेवतायाम् । प्रथमाभिमानिन्यां मद्यस्याधिदेवतायाम् । अन्नाद्वारुणीति श्रुतेः ॥ ६ ॥ अन्नमय्यां सुरायाम् । पैष्ट्याम् ॥ पुनर्नवाशालिपिष्टैर्विहिता वारुणी स्मृता । संहितैस्तालखर्ज्जूररसैर्या सापि वारुणी ॥ सुरावद्वारुणी लघ्वी पीनसाध्मानशूलनुत् ॥ वरुणप्रेरितवृन्दावनस्थकदम्बतरुकोटरनिःसृतायां बलदेवपीतवारुण्याम् ॥ यथा । पराशर उवाच । वने विचरतस्तस्य सह गोपैर्महात्मनः । मानुषच्छद्मरूपस्य शेषस्य धरणीभृतः । निष्पादितोरुकार्य्यस्य कार्य्येणोर्वीविचारिणः । उपभोगार्थमत्यर्थं वरुणः प्राह वारुणीम् ॥ अभीष्टा सर्वदा यस्य मदिरे त्वं महौजसः । अनन्तस्योपभोगाय तस्य गच्छ मुदे शुभे ॥ इत्युक्ता वारुणी तेन सन्निधानमथाकरोत् वृन्दावनवनोत्पन्नकदम्बतरुकोटरे ॥ विचरन् बलदेवोऽपि मदिरागन्धमुत्तमम् । आघ्राय मदिरातर्षमवापाथ पुरातनम् ॥ ततः कदम्बात् सहसा मद्यधारां स लाङ्गली । पतन्तीं वीक्ष्य मैत्रेय प्रययौ परमां मुदम् ॥ पपौ च गोपगोपीभिः समवेतो मुदान्वितः । उपगीयमानो ललितं गीतवाद्यविशारदैः ॥ इति विष्णुपुराणे पञ्चमांशे २५ अध्यायः ॥ अचाराधिकारिणः प्रति श्रीसदाशिवः । सम्यग्विधिविधानेन सुसमाहितचेतसा । पिबन्ति मदिरां मर्त्या अमर्त्या एव ते क्षितौ ॥ इयं श्रीवारुणी देवी निपीता विधिवर्ज्जिता । नृणां विनाशयेत् सर्वं बुद्धिमायुर्यशो धनमिति कुलार्णवसेतु. ॥ कुलार्णवेऽपि निसङ्गो निर्भयो धीरो निर्लज्जो निष्कुतूहलः । निर्णीतवेदशास्त्रार्थो वरदो वारुणीं पिबेदिति ॥ वरुणस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

वारुणीवल्लभः । पुं॰ वरुणे । वारुणी वल्लभा यस्य सः ।

वारुण्डः । पुं॰ फणिनां राज्ञि । पुं॰ न॰ सेकपात्रे । नौस्थजलनिःसारणभाजने ॥ नेत्रमले ॥ कर्णमले ॥

वारुण्डी । स्त्री॰ द्वारपिण्डाम् ॥

वारूढः । पुं॰ वस्त्राञ्चले ॥ कपाटे ॥ अर्गले ॥ पञ्जरे ॥ शम्वले ॥

इतिमेदिनीकरः ॥

वारेन्द्रः । त्रि० वरेन्द्रजाते । अण् ॥

वरेन्द्री । स्त्री० देशविशेषे । राजसाही० इतिगौडदेशभाषाप्रसिद्धे ॥

वार्क्षम् । न० वने । वृक्षाणांसमूहः । तस्यसमूहइत्यण् ॥ त्रि० वृक्षसम्बन्धिनि ॥

वार्क्षदुर्गम् । न० वृक्षैः समन्ताद्वेष्टितेपुरे पुराद्बहिः सर्वतोयोजनमात्रं व्याप्यतिष्ठतिमहावृक्षकण्टकिगुल्मलताद्याचितोराज्ञोवासस्थाने ॥

वार्क्षी । स्त्री० स्त्रीविशेषे । इतिमहाभारतम् ॥

वार्ज्जम् । न० पद्मे ॥

वार्णवः । त्रि० वर्णुदेशजे । कच्छाद्यण् ॥

वार्णिकः । त्रि० लेखके ॥

वार्त्तम् । न० निस्सारे ॥ आरोग्ये । पाटवे । स्वास्थ्ये ॥ त्रि० वृत्तिमति । वृत्तिशालिनि ॥ नीरोगे ॥ वृत्तिरस्त्यस्य वृत्तस्येतिणः ॥

वार्त्तकः । पुं० पक्षिविशेषे । बटेर इ० भा० । वर्त्तके ॥ न० वर्त्तकानांगणे ॥ वर्त्तकानांसमूहः । तस्यसमूहइत्यण् ॥

वार्त्ता । स्त्री० वर्त्तने ॥ वार्त्तिङ्गने ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ कृष्यादौवृत्तौ ॥ यथा । कृषिर्वाणिज्यातद्वत्तृतीयं पशुपालनम् । विद्यादेतामहाभागवार्त्तावृत्तित्रयाश्रया ॥ चतुर्विधापिसाप्रोक्ताकृष्णेनपितरंप्रति । कृषिर्वाणिज्यगोरक्षाकुसीदन्तुर्यमुच्यते ॥ इति ॥ जनश्रुतौ ॥ उदन्ते ॥ वृत्तान्ते ॥ वृत्तिर्जीविकावृत्तम् । तदस्त्यस्याम् । वृत्तस्येतिवार्त्तिकेन० णः ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । पश्वादिपालनाद्वीजकृषिकर्मान्तकारणात् । वर्त्तनाकारणाद्वापिवार्त्तासापरिगीयते ॥

वर्त्ताकः । पुं० वार्त्ताकौ ॥ वार्त्तिङ्गणे । वनभण्टा० इतिख्याते ॥ वार्त्तामारोग्यमाकयति । अककुटिलायांगतौ । अण्अन्तः कर्मण्यण् ॥ वार्त्तफलमकंयस्यवा ॥ वार्त्तकपक्षिणि ॥

वार्त्ताकी । स्त्री० हिंगुल्याम् । भण्टाक्याम् ॥ जातेरितिङीष् ॥ वृहत्याम् ॥ वार्त्तिङ्गणे । वनभण्टा० इतिभा० ॥

वार्त्ताकुः । स्त्री० हिंगुल्याम् । भण्टाक्याम् । वृन्ताके । अस्यागुणा यथा । अग्निप्रदामारुतनाशिनीच शुक्रप्रदाशोणितवर्द्धिनीच । हृद्यासकासारुचिनाशिनीचवार्त्ताकुरेषागुणसंप्रयुक्ता ॥ साबालाकफवातघ्नीपक्वासक्षारपित्तला । सदाफलात्रिदोषघ्नीरक्तपित्तप्रसादनी ।

अङ्गारपक्वावार्त्ताकुः किञ्चित्पित्तकरीमता । कफमेदोऽनिलघ्रासरा लघुतरापरा ॥ पुंलिङ्गोपीतिचिक्का गडशेष : ॥ वर्त्तते । ऋतु० । वृतेर्वृद्धिश्चेतिकाकुः ॥ बाहुलकादुक्कारश्चास्त्वे वार्त्ताकमपि ॥

वार्त्तायन : । पुं० हेरिके । गूढपुरुषे । प्रवृत्तिज्ञे । प्रणिधौ । चरे ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

वार्त्तावह : । पुं० कृषिवाणिज्यादिजीवे । वैवधिके ॥ वार्त्तायावह : ॥

वार्ताहारी । पुं० चारे । यथार्थवर्णे ॥

वार्त्तिक : । पुं० वर्त्तिके । बटेर० इ० भा० ॥ वार्त्तिकोमधुरोवृष्य : शीतश्चकफपित्तनुत् ॥ वार्ताको ॥ चरे । स्पशे ॥ वैद्ये । न० उक्ताऽनुक्तदुरुक्तार्थव्यञ्जकसूत्रे ॥ उक्तानुक्तदुरुक्तार्थचिन्ताकारितुवार्त्तिकमितिहेमचन्द्र : ॥ वृत्तिमधीते० वेदवा । उक्थादित्त्व इक् ॥ वृत्तौसाधुर्वा । कथादिभ्यष्ठक् ॥

वार्त्तिका । स्त्री० वर्त्तिकायाम् । विष्णुलिङ्गाम् । बटेर० इ० भा० ॥ वर्त्तिकेतिहारावली ॥

वार्त्रघ्न : । पुं० पार्थे । अर्जुने ॥ वृत्रघ्नोऽपत्यम् । अण् ॥ जयन्तेच० वृत्रघ्नसम्बन्धिनि ॥

वार्द्दल : । पुं० मेलानन्दायाम् । न० दुर्द्दिने । बादला० इ० भा० ॥ मस्याम् ।

वार्द्धकम् । न० वृद्धसङ्घाते ॥ वृद्धानांसमूह : । वृद्धाच्चेतिवक्तव्यमितिवुञ् ॥ वृद्धस्यभावकर्म्मणो : । वृद्धत्वे । यौवनात्परावस्थायाम् ॥ यथा । तिथिवर्षमतं बाल्यं चिंशद्वर्षन्तुयौवनम् । मुख्यंगौणं द्विधाभिन्नं वार्द्धकन्तुतत : परम् ॥ वृद्धस्यकर्म्मभावोवा । मनोज्ञादित्त्वाद्वुञ् ॥ वार्द्धकेतपश्चातिष्ठेदितिशास्त्रोदितंवच : ॥

वार्द्धक्यम् । न० वृद्धत्वे । वार्द्धके ॥ वृद्धसङ्घाते ॥ वार्द्धकमेव । चतुर्वर्णादित्त्वात् । स्वार्थेष्यञ् ॥

वार्द्धि : । पुं० समुद्रे ॥ वारीणिधीयन्तेऽत्र । कर्म्मण्यधिकरणे चेतिधाञ : कि : ॥

वार्द्धिभवम् । न० द्रोणीलवणे ॥ *

वार्द्धुषि : । त्रि० वृद्ध्याजीवे ॥ वृद्ध्यर्थंद्रव्यंवृद्धि : तत्प्रयच्छति । प्रयच्छतीतिगर्ह्यमितिठक् । वृद्धेर्वृधुषिभाव : ॥ पृषोदरादित्त्वात्कलोप : ॥

वार्द्धुषिक : । त्रि० कुसीदिके । वृद्ध्याजीवे । वार्द्धुषी । बहुरा० इ० भा० ॥ तल्लक्षणंयथा । समर्घंधान्यमादायमहार्घंय : प्रयच्छति ।

सर्वे वार्द्धुषिकोनाम हव्यकव्यबहिष्कृत : ॥ तत्र वृद्धिग्रहणनियमो यथा । अशीतिभागं गृह्णीयान्मासाद्वार्द्धुषिक: शतात् । द्विकं शतं वा गृह्णीयात्सतांधर्ममनुस्मरन् । द्विकं शतन्तु गृह्णानोनभवत्यर्थकिल्बिषीति । शतकार्षापणेऽशीतिभागं विंशतिपणा : । द्विकं पुराणद्वयम् । एवंविधं नियममतिक्रम्य अनापदि॰ स्वयमन्यद्वाराबास्वाच्छन्द्येनयोव्यवहरतितस्यैवप्रायश्चित्तम् । आपदितुस्वयङ्करणे॰ नियमातिक्रमेचनदोष : । इतिप्रायश्चित्तविवेक : ॥ वृद्ध्यर्थं द्रव्यं वृद्धि : । तांप्रयच्छति । प्रयच्छतिगर्ह्यमिति ठक् । वृद्धेर्वृधुषिभावोवक्तव्य : ॥

वार्द्धुष्यम् । न॰ धान्यवर्द्धने ॥

वाधेयम् । न॰ द्रोणीलवणे ॥

वार्द्ध्रम । न॰ स्त्री॰ चर्म्मणि ॥ वध्र्यैइदम् । चर्मणोऽञ् वि॰ वध्रस्यविकारे । तस्यविकारइत्यण् ॥

वार्ध्री । स्त्री॰ चर्मरज्जौ म् । वधी॰इ॰ भा॰ । वार्ध्रान्॰ङीष् ।

वार्ध्रीणस : । पुं॰ वार्ध्रीणसे । छागविशेषे ॥ यथा । त्रिपिवंस्त्विन्द्रियक्षीणं श्वेतं वृद्धमजापतिम् । वार्ध्रीणसमितिप्राहुर्याज्ञिका: पितृकर्मणीतिनिगमे । एकचरे । गण्डकि । गैंडा॰इ॰भा॰ ॥ पक्षिविशेषे । यथा । नीलग्रीवोरक्तशीर्ष : कृष्णपाद : सितच्छद : । वार्ध्रीणस : स्यात्पक्षीशोममविष्णोरतिप्रिय : ॥ रोहितस्यतुमत्स्यस्यमांसैर्वार्ध्रीणसस्यच । तृप्तिमाप्नोतिवर्षाणां शतानिस्त्रीणिमत्प्रिया ॥ महिषाणाञ्चखड्गानांरुधिरै : शतवार्षिकीम् । तृप्तिमाप्नोतिपरमांशार्दूलरुधिरैस्तथा ॥ इतिकालिकापुराणे ६६ ऽध्याय : । वार्ध्रीवनासिकाऽस्य । अञ्नासिकायाइत्यच्॰ नसादेशश्च । पूर्वपदादितिणत्वम् ।

वार्भट : । पुं॰ नक्रे । कुम्भीरे । वारिजले॰भट : ॥

वार्म्मणम् । न॰ वर्मसमूहे ॥ वर्मणां समूह : । भिक्षादिभ्योण् ॥

वार्म्मिणम् । न॰ वर्मिणांसमूहे ॥

वार्म्मुक् । पुं॰ अम्भोदे । मेघे ॥ वा : मुञ्चति । मुच्लृ॰ । क्विप् ॥

वार्य्य : । पुं॰ ऋत्विजि ॥ व्रियते । वृङ्सम्भक्तौ । ण्यत् । क्यप्तु॰ वृञएव । —॰— ॥

वार्य्य : । त्रि॰ वरणीये ॥ वारिसम्बन्धिनि ॥

वार्य्युद्भवम् । न॰ पद्मे । त्रि॰ जलजे ।

वाराशि : । पुं॰ समुद्रे । इतिपुराणम् ॥

वार्व्वट : । पुं॰ वहित्रे ॥

वार्ष्णा । स्त्री० वर्षणायां ॥

वार्षकम् । न० सुराष्ट्रकृतपृथिवीदशभागान्तर्गतभागविशेषे ॥

वार्षगण्य : । पुं० पतञ्जलौ ॥ वृषगणस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् ॥

वार्षभानवी । स्त्री० वृषभानुकन्यायाम् । श्रीराधायाम् ॥ यथापरात्पर : कृष्णस्तथेयं वार्षभानवीति पद्मपुराणम् ॥

वार्षलम् । न० वृषलकर्मणि ॥ यथा । नकथञ्चनकुर्वीतब्राह्मण : कर्म वार्षलम् । वृषल : कर्म चब्राह्मं पतनीयेह्यितेतयो : ॥

वार्षिकम् । न० त्रायमाणायाम् । वलभद्रिकायाम् ॥ वृष्टिजले ॥ यथा । वार्षिकं तद्दृष्टं वृष्टं भूमिष्ठमहितं जलम् । त्रिरात्रमुषितं तत्तु प्रसन्नममृतोपमम् ॥ त्रि० वर्षाभवे ॥ वर्षासुभवम् । जातम्० साधु वा । वर्षाभ्यष्ठक् । ठञ्के : ॥ वर्षभवे । वात्सरिके । वर्षासम्बन्धिनि ॥ यथा । वार्षिकाश्चतुरोमासा दुर्गमा : पथिसर्वदा । तस्मादेकत्र विबुधै : स्थातव्यमितिनिश्चय : ॥ अष्टौमासांस्तुप्रवसेत्सदाकार्यवशाद्द्विज : । वर्षाकालेनगन्तव्यं प्रवासेसुखमिच्छते तिभागवते नारद : ॥

वार्षिकी । स्त्री० त्रायमाणायादमोषधौ ॥ वेलड़० प्र० पुष्पविशेषे ॥ यथा । श्रीमद्दोषट्पदानन्दावार्षिकीमल्लिकास्वनेतिभावप्रकाश: । वार्षिकीशीतलालघ्वीतिक्तादोषत्रयापहा । कर्णाक्षिमुखरोगघ्नी० तत्तैलंतद्गुणंस्मृतम् ॥ इतिच ॥ वर्षकर्त्तव्यपूजादौ ॥ वर्षासुभवा । ठक् । ङीप् । कालाट्ठञ्वा ॥

वार्षिला । स्त्री० करकायाम् ॥

वार्ष्णेय : । त्रि० वृष्णिवंशोद्भवे ॥

वार्हतम् । न० वृहतीफले ॥ वृहत्या: फलम् । प्लक्षादिभ्योण्विधानसामर्थ्यात्तस्यफलेनलुक् ॥

बार्हद्रथ : । पुं०
बार्हद्रथि: । पुं० } न.पे ॥ वृहद्रथस्यापत्यम् । अण् इञ्वा ॥

बार्हस्पत्य : । पुं० नास्तिके ॥ यथा । स्याद्वादवाद्यार्हत : स्या० च्छून्यवादीतुसौगत: । नैयायिकस्त्वक्षपादो० योग: साङ्ख्यस्तुकापिल: वैशेषिक : स्यादौलूक्यो० बार्हस्पत्यस्तुनास्तिक : । चार्वाकोलौकायतिकश्चैतेषडपिताकिका : ॥ मेषये । कश्यापचिद्विद्यायांमैत्रेयोवृहस्पते : शिष्य : ॥ न० नीतिशास्त्रे ॥ वृहस्पतिदेवताके त्रि० वृहस्पतिसम्बन्धिनि ॥ वृहस्पतिर्देवताऽस्य० वृहस्पतेरिदंवा । दित्य

दिष्ठ्यादिष्ठ्यपत्युत्तरपदात्य : ॥

वालक : । पुं० न० पारिहार्ये ॥ त्रि० अङ्गुरीयके । वालकोऽस्त्रीपारिहार्ये० त्रिषुस्यादङ्गुरीयके । इ० मेदिनि : ॥ वालके ॥

वालव : । पुं० द्वितीयकरणे ॥ तत्र जातस्य फलंयथा । कार्यस्यकर्तास्वजनस्यभर्तासिनाप्रणेताकुलशीलयुक्त : । उदारबुद्धिर्बलवान्मनुष्यः स्याद्वालवाख्ये जननंहियस्य ॥

वाल्कम् । न० चौमादिवस्त्रे ॥ त्रि० वल्कभवे ॥ वल्कस्यवल्कलस्य० विकार : । तस्यविकारइत्यण् ॥

वाल्कलम् । त्रि० वल्कलनिर्मिते ॥ वल्कलस्येदम् । अण् ।

वाल्कली । स्त्री० मदिरायाम् ॥

वाल्मिकि : ।
वाल्मीक : । पुं० } कविज्येष्ठे ।
वाल्मीकि : ।

प्राचेतसेभृगुवंशीयमुनिविशेषे ॥

वाव । अ० अवधारणार्थे । प्रसिद्धौ ॥

वावदूक : । त्रि० वाचोयुक्तिपटौ । वाग्मिनि । वक्तरि ॥ कुर्वादिषु वावदूकशब्दपाठसामर्थ्याद्वदेरूक : ॥ यद्वा । पुन : पुनरतिशयेनवाव दति० इति० वदेर्यङन्तात्० उलूकादयश्चेत्यूक : ॥

वावय : । पुं० तुलसीविशेषे । वावुइ० इ० भा० ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

वावृत : । त्रि० कृतवरणे । वृते । वृतृते । स्वयंवरादिनास्वीकृतवरादौ ॥ वावृत्यतेस्म । वावृतुवर्तने । क्त : ॥

वाशा । स्त्री० वासके ॥ वाश्यते । वाशृशब्दे । गुरोश्चेत्य: । टाप् ॥

वाशि : । पुं० छेदनसाधने । कुठारप्रभेदे ॥ अग्नौ ॥ वाश्यते । वाशृ० । वसिवपीत्यादिनाइञ् ॥

वाशिका । स्त्री० वासके ॥ वाश्यते । वाशृ० । गुरोश्चहलइत्य : टाप् । क : । यद्वा । उश्यते । वशकान्तौ । संज्ञायामित्यनेन० णवुल् ॥

वाशितम् । न० पशुपक्ष्यादिशब्दे ॥ वाशनम् । वाशृ० भावेक्त : ॥

वाशिनायनि : । पुं० वाशिनोपत्ये ॥ उदीचांवृद्धादगोत्रादिति० फिञ् दाण्डिनायनेति० टिलोपाभाव : ॥

वाशिष्ठ : । त्रि० वशिष्ठसम्बन्धिनि ॥

वाशिष्ठी । स्त्री० । गोमत्यांनद्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ अत्रैवकर्षिकुल्यातीर्थम् ॥ वशिष्ठसम्बन्धिन्याम् ॥

वाशुर : । पुं० गर्दभे ॥ वाश्यते । वाशृ० । मन्दिवाशिमथिचतिचङ्ग्यङ्किभ्यउरच् ॥

वाशुरा । स्त्री० रात्रौ ॥ वाश्यन्तेऽस्याम् । वाशृ० । मन्दिवाशी

ष्युरच्। टाप्॥
वाश:। पुं॰ दिवसे॥ शकुनौ॥ रासभे॥ न॰ मन्दिरे॥ चतुष्पथे॥ वाश्यते। वाशृ॰। स्फायितञ्चिवञ्चीच्यादिना - रक्।
वाष्प:। पुं॰ न॰ नेत्रजले। भाफइ॰ भा॰ प्र॰॥ ऊष्मणि॥ वायति। ओवै शोषणे॰ वातिवा। वागस्याटी। खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पा: इतिसाधु:। बाधतेनेत्रमितिवा। वाधते: पोनिपातनात्॥ लोहे॥ इतिमेदिनीकर:॥
वाष्पक:। पुं॰ मारिषे। यथा। मारिषोवाष्पकोमार्ष: श्वेतोरक्तश्चसस्मृत:॥
वाष्पका। स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम्॥
वाष्पायमाण:। त्रि॰ वाष्पमुद्वमति॥
वाष्पिका। स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम्। कारव्याम्॥ वाष्पमिव इवेप्रतिकृतावितिकन्॥
वाष्पी। स्त्री॰ वाष्पिकायाम्॥
वाष्पीका। स्त्री॰ त्वक्पत्र्याम्। वाष्पिकायाम्। रांधुनी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰॥ वाष्पमिव। कन्। टाप्। पृषोदरादि:॥
वास:। पुं॰ वेश्मनि॥ अवस्थाने॥ वासके॥ वसत्यत्र। वसनिवासे। हलश्चेतिघञ्॥ लघ्वादिविकले॰। ऽ॰॥
वासकोष:। पुं॰ वस्त्रपेटके॥
वासक:। पुं॰ वैद्यमातरि। वृषे। अटरूषे। सिंहास्ये। बांसा॰ वासूटी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ वृक्षे॥ अस्यगुणायथा। वासकोवातकृत्स्वर्य: कफपित्तास्रनाशन:। तिक्तस्तुवरकोहृद्योलघु: शीतस्तृडर्त्तिहृत्॥ श्वासकासज्वरच्छर्दिमेहकुष्ठक्षयापह:॥ गानाङ्गविशेषे॥ त्रि॰ गन्धकृति॥ वासयति। ण्वुल्॥ यद्वा। वस्त॰ आच्छादयति। वसआच्छादने। ण्वुल्॥
वासकर्णी। स्त्री॰ यज्ञशालायाम्॥
वासकसज्जा। स्त्री॰ स्त्रीयादिनायिकाभेदे॥ अद्यमेप्रियवासर: ॰ इत्यं निश्चित्य॰या॰ सुरतसामग्रींसज्जीकरोतिसा॰ वासकसज्जा। वासकोवासर:॥
वासका। स्त्री॰ वासकसज्जा॥
वासगृहम्। न॰ गर्भागारे। गृहमध्यभागे॥ शयनगृहे॥ स्थितिगेहे॥ वासार्थं॰ वासस्य वागृहम्॥
वासतेयी। स्त्री॰ रात्रौ॥ वसनम्॰ वसति: वसतौसाधु:। पथ्यतिथिवसतिस्वपतेढञ्॥
वासनम्। न॰ धूपने॥ वारिधान्याम्॥ वस्त्रे॥ निक्षेपाधारे॥ वासे॥ ज्ञाने॥ त्रि॰ वसनेनक्रीते॥

शतमानविंशतिकसहस्रशसमाद था॥

वासना। स्त्री॰ प्रत्याशायाम्॥ ज्ञाने॥ देहात्मबुद्धिजन्यमिथ्यासंस्कारे॥ दुर्गायाम्॥ यथा। वसस्यहृष्टा सर्वेषुभूतेष्वन्तर्हितायच। धातुर्वसनिवासितोवासनातेनसास्मृतेति॥ स्मृतिहेतौ। संस्कारे। भावनायाम्॥ धर्माधर्मरूपेजीवगतसंस्कारविशेषे॥ वासनाद्विविधा। मलिना॰ शुद्धाच। शुद्धा॰ दैवीसम्पत्॰ शास्त्रसंस्कारप्राबल्यात्तत्त्वज्ञानसाधनत्वेनैकरूपैव। मलिनातु॰ त्रिविधा। लोकवासना॰ शास्त्रवासना॰ देहवासनाचेति। सर्वेजनायथा ननिन्दन्ति॰ तथैवाचरिष्यामीति॰ अशक्यार्थाभिनिवेशो लोकवासना। तस्याश्चकोलोकमाराधयितुम्समर्थ इतिन्यायेन॰ सम्पादयितुमशक्यत्वात्॰ पुरुषार्थानुपयोगित्वाच्चमलिनत्वम्। शास्त्रवासनातु॰ त्रिविधा। पाठव्यसनम्॰ बहुशास्त्रव्यसनम्॰ अनुष्ठानव्यसनञ्चेति। क्रमेण॰ भरद्वाजस्य॰ दुर्वाससो॰ निदाघस्यचप्रसिद्धा। मलिनत्वञ्चास्याः क्लेशावहत्वात्॰ पुरुषार्थानुपयोगित्वात्॰ दर्पहेतुत्वात्॰ जन्महेतुत्वाच्च। देहवासनापित्रि

वासना

विधा। आत्मत्वभ्रान्तिः॰ गुणाधानभ्रान्तिः॰ दोषापनयनभ्रान्तिश्चेति। तत्रात्मत्वभ्रान्तिर्विरोचनादिषुप्रसिद्धा॰ सार्वलौकिकी। गुणाधानं द्विविधम्॰ लौकिकं॰ शास्त्रीयञ्च। समीचीनशब्दादिविषयसम्पादनम् लौकिकम्॰ गङ्गास्नानशालग्रामतीर्थादिसम्पादनं शास्त्रीयम्। दोषापनयनमपि द्विविधम्॰ लौकिकं॰ शास्त्रीयञ्च। चिकित्सकोक्तैरौषधैर्व्याध्याद्यपनयनं लौकिकं॰ स्नानाचमनादिभिरशौचाद्यपनयनं वैदिकम्। एतस्याश्चसर्वप्रकाराया मलिनत्वम्॰ अप्रामाणिकत्वात्॰ अशक्यत्वात्॰ पुरुषार्थानुपयोगित्वात्॰ पुनर्जन्महेतुत्वाच्चशास्त्रप्रसिद्धम्। तदेतल्लोकशास्त्रदेहवासनात्रयमविवेकिनामुपादेयत्वेनप्रतिभासमानमपि॰ विविदिषोर्वेदनोत्पत्तिविरोधित्वात्॰ विदुषोज्ञाननिष्ठाविरोधित्वाच्च॰ विवेकिभिर्हेयम्। तदेवं बाह्यविषयवासना॰ त्रिविधानिरूपिता। अभ्यन्तरवासनातु॰ कामक्रोधदम्भदर्पाद्यासुरसम्पद्रूपासर्वानर्थमूलं मानसीवासनेत्युच्यते। तदेवं बाह्याभ्यन्तरवासनाचतुष्टयस्य॰ शुद्धवासनयात्ययः सम्पादनीयोविवेकिभिः॥ अत्रवशिष्ठः

॥ शुभाशुभाभ्यां मार्गाभ्यां वहन्ती वासनासरित् । पौरुषेण प्रयत्नेन योजनीया शुभे पथि ॥ अशुभेषु समाविष्टं शुभेष्वेवावतारयेत् । स्वमन : पुरुषार्थेन बलेन बलिनांवर ॥ अशुभाच्चालितं याति शुभं तस्मादपीतरत् । जन्तोश्चित्तन्तु शिशुवत् तस्मात् तच्चालयेद्बलात् ॥ अपिच । वासनानां परित्यागे यदि यत्नं करोष्यलम् । तत् ते शिथिलतां यान्ति सर्वाधिव्याधय : क्षणात् । पौरुषेण प्रयत्नेन बलात् सन्त्यज्य वासना : । स्थितिं बध्नासि चेत् तर्हि पदमासादयस्यलमिति ॥

वासनाक्षय : । पुं॰ वासनानाशे ॥ यथा । पूर्वापरपरामर्शमन्तरेण॰ सहसोत्पद्यमानस्य क्रोधादिवृत्तिविशेषस्य॰ हेतुश्चित्तगत : संस्कारविशेषो वासना । पूर्वपूर्वाभ्यासेन॰ चित्ते वास्यमानत्वात् । तस्या : क्षयो नाम॰ विवेकजन्यायां चित्तप्रशमवासनायां दृढायां सत्यपि बाह्ये निमित्ते क्रोधाद्यनुत्पत्ति : । तत्र॰ तत्त्वज्ञाने सति॰ मिथ्याभूते जगति॰ नरविषाणादाविव॰ धीवृत्त्यनुदयात्॰ आत्मनश्चादृष्टत्वेन॰ पुनर्वृत्त्यनुपयोगात्॰ निरिन्धनाग्निवत् मनो नश्यति॰ नष्टे च मनसि॰ संस्कारोद्बोधकस्य बाह्यस्य निमित्तस्याऽप्रतिपत्तौ॰ वासना क्षीयते । एवं क्षीयमाणायां वासनायां॰ हेत्वभावेन क्रोधादिवृत्त्यनुदयात् मनो नश्यति॰ नष्टे च मनसि॰ शमदमादिसम्पत्त्या॰ तत्त्वज्ञानमुदेति॰ एवमुत्पन्ने तत्त्वज्ञाने॰ रागद्वेषादिरूपा वासना क्षीयते॰ क्षीणायाञ्च वासनायां प्रतिबन्धाभावात् तत्त्वज्ञानोदय इति परस्परत्वं द्रष्टव्यम् ॥ वासनाया : क्षय : ॥

वासनाक्षयाभ्यास : । पुं॰ वासनाक्षयस्यावृत्तौ ॥ यथा । दृश्यासम्भवबोधेन रागद्वेषादितानवे : । रतिर्घनोदिता यासौ ब्रह्माभ्यास : स उच्यते ॥

वासनात्याग : । पुं॰ पूर्वसंस्कारोपेक्षायाम् ॥ वासनाया : त्याग : ॥

वासनापरित्याग : । पुं॰ मनोनिग्रहस्योपायविशेषे ॥ यस्तु॰ विद्यामदादिदुर्वासनया पीड्यमानो न साधूननुवर्त्तितुमुत्सहते॰ तस्य विवेकेन वासनापरित्याग एवोपाय : ॥ वासनाया : परित्याग : ॥

वासनिक : । पुं॰ निवासि । मार्गनिवासि ॥

वासन्त : । पुं॰ परपुष्टे । कोकिले । करभे । उष्ट्रे ॥ विटे ॥ मुद्गे ॥ कृष्णमुद्गे ॥ मदनवृक्षे ॥ त्रि॰ अव

चित ॥ वसन्तोद्भवे ॥ वसन्ते भव: सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् ॥

वासन्तक : । त्रि॰ वसन्तसम्बन्धिनि ॥

वासन्तिक : । पुं॰ विदूषके । केलिकिले ॥ त्रि॰ वसन्तोत्सवे ॥ वसन्तसहचरिताध्ययनवति ॥ वसन्तमधीतेवेदवा । वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥

वासन्ती । स्त्री॰ लताविशेषे । माधव्याम् ॥ यूथ्याम् ॥ पाटलायाम् ॥ स्मरोत्सवे । चैत्रावल्याम् । मधूत्सवे । गणिकार्याम् ॥ पुष्पलताविशेषे । प्रवसन्त्याम् । वसन्तजायाम् ॥ नवमल्लिकायाम् । नेवारा॰ निवारी॰ इ॰ प्र॰ पुष्पहन्नविशेषे ॥ यथा । नेपालीकथिता तज्ज्ञै : सप्तलानवमालिका । वासन्तीशीतलालघ्वीतिक्तादोषत्रयापजित् वसन्तेपुष्प्यति । कालात् साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्विण् ॥ शक्वरीच्छन्द : १४ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । मात्तोनोमोगो यदिगदीतावासन्तीयम् । यथा । भ्राम्यद्भृङ्गीनिर्भरमधुरालापैर्गीतै : श्रीखण्डाद्रे रङ्गतपवनैर्मन्दान्दोला । लोलालोलापल्लवविलसद्धस्तोल्लासै : कंसारातेर्नृत्यतिसदृशी वासन्तीयम् ॥ वासन्तीदुर्गापूजा प्रमाणं यथा । चैत्रेमासिसिते पक्षे सप्तम्यादिदिनत्रये । पूजयेद्विधिवद्दुर्गां दशम्यांतुविसर्जयेत् ॥ अपिच । श्रीनारायणउवाच । पुरासुतासा गोलोके कृष्णेनपरमात्मना । सम्पूज्यमधुमासेचप्रीतेनरासमण्डले ॥ मधुकैटभयोर्युद्धे द्वितीये विष्णुनापुरा । तत्रैवकालेसादुर्गा ब्रह्मणाप्राणसङ्कटे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे ६२ अध्याय : ॥

वासयोग : । पुं॰ चूर्णायाम् । पाटवासादिकोदे । गन्धचूर्णे ॥ वासेसुगन्धीकरणे योगउपाय : ॥

वासर : । पुं॰ न॰ अह्नि । दिने ॥ रागप्रभेदे ॥ वासयति वसतेर्ण्यन्तात् ॰अर्त्तिकमिभ्रमीत्यादिनाऽर : ॥

वासरच्छवि : । स्त्री॰ प्रकाशे । आतपे ॥

वासव : । पुं॰ इन्द्रे । मरुत्वति । मघोनि । देवाधिपतौ ॥ सचदेशनामध्येभगवतोविभूति : ॥ वसवोदेवा : ॰ वसूनिरत्नानिवा॰अस्यसन्ति । ज्योत्स्नादिभ्योऽण् ॥ वासोरपत्यंवा ॥ दैत्यानांवासंवाति । वागतिगन्धनयो : । आतोनुपसर्गे क : ॥ त्रि॰ वसुदेवताके । सास्यदेवतेत्यण् ॥ वसुशब्दात्स्वार्थिक : प्रज्ञाद्यण्वा ॥

वासवदत्ता । स्त्री० गद्यरूपे० आख्यायिकाग्रन्थविशेषे ॥ वासवदत्तामधिकृत्यकृता० आख्यायिका । वृद्धाच्छ: । तस्यलुक् ॥

वासवानुज: । पुं० उपेन्द्रे ॥ वासवस्यानुज: ॥

वासवी । स्त्री० व्यासमातरि । सत्यवत्याम् । दासेय्याम् । उपरिचरवसोर्वीर्यजातायाम् ॥ वसोरपत्यम् । अण् । ङीप् ॥ इन्द्राण्याम् ॥

वासवेय: । पुं० व्यासे । पाराशर्ये ॥ वासव्याअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

वास: । न० वस्त्रे ॥ वस्त्यनेनवा० वस्तेशरीरंवा । वसआच्छादने । वसेर्णिदित्यसुन् ॥

वाससज्जा । स्त्री० नायिकाप्रभेदे ॥

वासा । स्त्री० अटरूषे । वासके ॥ वासायांविद्यमानायामाशायांजीवितस्यच । रक्तपित्तक्षयीकासीकिमर्थमवसीदति ॥ वासयति । वसनिवासे । ण्यन्त: । पचाद्यच् ॥

वासागारम् । न० भोगगृहे । कन्याटे ॥ वासस्यआगारम् ।

वासि: । पुं० कुठारभेदे । छेदनसाधने । वसूला० इ० भा० ॥ वास्यादीनामिवकरणानांकर्तृव्यापार्यत्वनियमादितिवैशेषिका: ॥ वसति० वस्तेवा । वसनिवासे० आच्छादनेवा । वसिवपियजीत्यादिना० इञ् ॥

वासिका । स्त्री० वासके ॥ वासैव । स्वार्थेकन् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

वासितम् । न० रुते । खगाऽऽरावे ॥ ज्ञानमात्रे ॥ त्रि० सुरभीकृते । धूपितव्यञ्जनादौ । भाविते ॥ वस्त्रच्छन्ने ॥ वासतेस्म । वासस्नेहनादौ । चुरादि: । क्त: । वासउपसेवायामवा ॥ ख्याते ॥

वासिता । स्त्री० करिण्याम् ॥ नार्याम् ॥ वासयति । वसनिवासे० ण्यन्त: । वासउपसेवायाम्वा । क्त: । टाप् ॥

वासिनी । स्त्री० सितझिण्ट्याम् ॥

वासिष्ठ: । पुं० वसिष्ठात्मजे ॥ ऋष्यण् । बहुत्वे० वसिष्ठा: ॥ न० रुधिरे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ वसिष्ठकृतेयोगशास्त्रादौ ॥ त्रि० वसिष्ठसम्बन्धिनि ॥

वासी । स्त्री० तक्षण्याम् । वसूली० इ० भा० प्र० ॥

वासु: । पुं० विष्णौ । नारायणे ॥ वसतिसर्वभूतेषु जीवरूपेणान्तर्यामिरूपेणवा०वासयतिसर्वाणिभूतानिस्वात्मनिवा । वस० । बाहुलका

दुण् ॥ पुनर्वसौ ॥ विश्वरूपे ॥

वासुकिः । पुं॰ अहिराजे । सर्पराजे । सर्पजातिभेदानांमध्ये॰ भगवतोविभूतौ ॥ वसुः रत्नंकेमूर्ध्नि यस्य । वसुकायतिवा । कैशब्दे । आतोनुपसर्गेकः । वसुकस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

वासुकेयः । पुं॰ अहिराजे ॥

वासुकेयस्वसा । स्त्री॰ विषहर्याम् । मनसादेव्याम् ॥ आस्तीकस्यमुनेर्माताभगिनीवासुकेस्तथा । जरत्कारुमुनेः पत्नी मनसादेविनमोस्तुते ॥

वासुदेवः । पुं॰ चित्ताधिष्ठातरि । विष्णौ । नारायणे । वृष्णीनांमध्ये॰ वसुदेवपुत्रत्वेनप्रसिद्धे॰ऽर्जुनोपदेष्टरिभगवद्विभूतौ ॥ तस्येश्वरस्यापिविभूत्यन्तः पाठस्तेनरूपेणचिन्तनार्थः । एवंरामादावप्यवगन्तव्यम् ॥ वसुदेवस्यापत्यम् । ऋष्यन्धकेत्यण् ॥ यद्वा । वसतीति वासुः । वस॰ बाहुलकादुण् । वासुश्चासौदेवश्च ॥ विष्णुपुराणे नामव्युत्पत्तिर्यथा । सर्वत्रासौसमस्तञ्चवसत्यत्रेतिवैयतः । ततोसौ वासुदेवेतिविद्वद्भिः परिगीयते ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥ यद्वा । वस आच्छादयति॰ स्वमायया आवृणोतिजगदितिवासुः । वसेरौणादिकउः । अन्येषामपिदृश्यतइतिवासुशब्दाकारस्यदीर्घः । बाहुलकादुण्प्रत्ययोवा । दीव्यतिप्रकाशतइति देवः वासुश्चासौदेवश्च ॥ छादयामिजगत्सर्वंभूत्वासूर्यइवांशुभिः । सर्वभूताधिवासश्च वासुदेवस्ततः स्मृतः ॥ इतिमोक्षधर्मेभारतम् ॥ लक्षणं यथा । दक्षिणे तु करेचक्रमधस्तात्पद्ममेव च । वामे शङ्खं गदाधस्ताद्वासुदेवस्य लक्षणमित्यग्निपुराणम् ॥

वासुदेवप्रियङ्करी । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥ श्रीकृष्णप्रियकारिण्याम् ॥

वासुदेववरीयसी । स्त्री॰ शतावर्याम् ।

वासुपूज्यः । पुं॰ जिनविशेषे ॥

वासुभद्रः । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

वासुरा । स्त्री॰ वासितायाम् ॥ रात्रौ ॥ भुवि । वासतेयभूमौ ॥

वासूः । स्त्री॰ नाट्योक्त्याबालायाम् ॥ वासयति॰ स्वगृहे । वसेर्ण्यन्ताद्बाहुलकादूः ॥

वासौकः । न॰ शयनागृहे । वासमन्दिरे ॥

वास्तवम् । न॰ परमार्थभूते । परमात्मनि ॥ वस्त्वेव । स्वार्थेऽण् ॥ जीवे ॥ वस्तुनोंशत्वात् ॥ मायायाम् ॥ वस्तुनः शक्तित्वात् ॥ जगति वस्तुनः कार्यत्वात् ॥

वास्तविकः । त्रि॰ परमार्थभूतेवस्तुनि ॥

वास्तव्यः । त्रि॰ वस्तरि । वासकर्त्तरि

रि । वसति । वस० । वसेस्तव्यत् कर्त्तरिणिच्चेतितव्यत् । वासयोग्ये ॥ पुं० वसतौ ॥

वास्तु । न० वास्तूकशाके । वास्तूके ॥ पुं० न० पुर्याम् । सीम्नि ॥ सुरङ्गायाम् । गृहार्हभूमौ । वेश्मभूमौ । वसन्त्यत्र । वसनिवासे । वसेस्तुन् । अगारेणिच्च । पुं० दैत्यविशेषे ॥ जलाशयगृहारामसेतुसङ्क्रमशाखिनाम् । देवतानांप्रतिष्ठायांवास्तुदैत्यंप्रपूजयेत् ॥ अनर्चयित्वा योवास्तुंकुर्यात्कर्माणिमानवः । विघ्नंतस्यचरेद्वास्तुः परिवारगणैः सहेतिनिर्वाणतन्त्रम् ॥ अपिच । मारीभयेरोगभयेडाकिन्यादिभयेतथा । औत्पातिकेपत्यदोषेव्यालिरक्षोभये पिचेति ॥ ध्यात्वाचपूजयेद्वास्तुं सर्वशान्तिस्ततो भवेदित्यूहः ॥

वास्तुकम् । न० वास्तूकशाके । वथुवा० इ० भा० प्र० ॥ यथास्यगुणाः । लघुदीर्घपत्रभेदाद्वास्तुकद्वितयं मतम् । वास्तुकद्वितयंस्वादुक्षारंपाकेकटूदितम् ॥ दीपनंपाचनंरुच्यंलघुशुक्रबलप्रदम् । सरंप्लीहास्रपित्तार्शःकृमिदोषत्रयापहम् ॥ वास्तौभवम् । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् । इसुसुक्तान्तात्कः ॥

वास्तुकी । स्त्री० चिल्लीशाके । क्षुद्रवास्तूके ॥

वास्तुपुरुषः । पुं० वास्तुरक्षसि । पूर्वमासीन्महद्भूतंसर्वलोकभयङ्करम् । तद्देवैर्निहतंभूमौसवास्तुपुरुषः स्मृतः ॥

वास्तुविद्या । स्त्री० वास्तुविधानशास्त्रे ॥ पश्यवाराहीमन्यच्च ॥

वास्तूकम् । न० वास्तुके । वथुवा० इ० प्र० शाके । वसतिदेहेचिरम् । गुणावाऽस्मिन्वसन्ति । वस० । उलूकादयश्चेतिसाधु ॥

वास्तेयम् । त्रि० वस्तिसदृशे ॥ वस्तिरिव । वस्तेर्ढञ् । ङीपि० वास्तेयी ॥

वास्तोष्पतिः । पुं० सुरपतौ । बलारातौ । इन्द्रे ॥ वास्तोर्गृहस्येवस्य० पतिरधिष्ठाता । वास्तोष्पतिगृहमेधाच्छचेतिनिपातनाद्लुक्० षत्वञ्चेत्यके । इणः परत्वात्० कस्कादिषुचेतिषत्वम् ॥ देवे ॥

वास्तोष्पतीयम् । न० वास्तोष्पतत्ये० हविषि ॥ वास्तोष्पतिर्देवताऽस्य । द्यावापृथिवीत्यादिनाछः ॥

वास्तोष्पत्यम् । न० वास्तोष्पतीये । वास्तोष्पतिर्देवताऽस्य । द्यावापृथिवीत्यादिनायत् ॥

वास्त्र ः । त्रि० वस्त्राछन्नरथे ॥ वस्त्रेणपरिवृतोरथः परिवृतोरथइत्यण् ।

वास्थः । त्रि० जलस्थे ॥

वाख्य: । त्रि० आच्छाद्ये ॥ वसआच्छादने । कर्म्मणिण्यत् ॥

वाह: । पुं० भुजे ॥ धान्यमानप्रभेदे यथाहु: । पलंप्रकुञ्चकंमुष्टि: कुडवस्तच्चतुष्टयम् । चत्वार: कुडवा: प्रस्थश्चतु: प्रस्थमथाढकम् ॥ अष्टाढकोभवेद्द्रोणोद्विद्रोणा: सूर्प उच्यते । सार्द्धसूर्पोभवेत्खारीद्वे खार्य्यौगोण्युदाहृता ॥ तामेवभारंजानीयाद्वाहोभारचतुष्टयमिति ॥ अश्वे ॥ वृषे ॥ वायौ ॥ वहति वहप्रापणे । हलश्चेतिघञ् ॥ उह्यतेऽनेनवा । वहे: कर्मणि० करणेवा० घञ् वाह्यतेवा । ण्यन्त: । अच् ॥ वाहतेवा । वाहृप्रयत्ने । अच् ॥ रथादौ ॥ त्रि० वहनकर्त्तरि ॥

वाहक: । त्रि० वहनकर्त्तरि ॥ वहति । वह० ण्वुल् ॥

वाहद्विषन् । पुं० महिषे ॥ वाहानांद्विषन्० वाहेषुद्विषन्वा । सप्तमीतियोगविभागात्समास: ॥

वाहनम् । न० हस्त्यश्वरथादौ । याने । युग्ये । पत्रे । धोरणे ॥ देव्यावाहनानियथा । विष्णुब्रह्मशिवैर्द्देवैर्ध्रियतेसाजगन्मयी । सितप्रेतो महादेवोब्रह्मालोहितपङ्कज: ॥ हरिर्हरिस्तुविज्ञेयोवाहनानिमहौजस: । स्वमूर्त्यावाहनत्वन्तुतेषांयस्मान्नयुज्यते ॥ तस्मान्मूर्त्त्यन्तरंकृत्वा वाहनत्वंगतास्त्रय: । यस्मिन्यस्मिन्महामायाप्रीणातिसततंशिवा ॥ तेनतेनैवरूपेणआसनान्यभवंस्त्रय: । इतिकालिकापुराणम् ॥ वहन्त्यनेन । वह० । करणेल्युट् । वाहनमाहितादितिनिपातनाद्दीर्घ: ॥ यद्वा । वाहयति । वहे: स्वार्थण्यन्तात्कर्त्तरिल्युट् ॥ वाहानांप्रेरणे ॥ यथा । वाहनंप्रतिवाहानांषड्विधंप्रेरणंविदु: । रागावल्गाकशापार्ष्णिप्रतोदरवभेदत: ॥ चतुर्थभवने ॥

वाहनश्रेष्ठ: । पुं० अश्वे । हये ॥

वाहना । स्त्री० निर्वाहयितृत्वे ॥ ण्यासश्रन्थोयुच् ॥

वाहवेग: । पुं० पशुभेदे ॥

वाहा: । पुं० अनडुहि ॥ वहति । वह० । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् ० णित् । शोणाश्वणून्ट्वाहसा ॥

वाहस: । पुं० अजगरे । शयौ । शयालौ ॥ जलनिर्याणे ॥ सुनिषण्णके ॥ वहति । वह० । वहियुभ्यांणिदित्यसच् । णित्वाद्वृद्धि: ॥ वाहंगतिंस्यतीतिवा । षोन्तकर्मणि । आतोनुपेतिक: ॥

वाहा । स्त्री० वाहौ । भुजे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

वाहिक : । पुं॰ ढक्कायाम् ॥ गोवाह्ये । शकटादौ ॥

वाहित : । त्रि॰ लङ्घिते ॥

वाहित्थम् । न॰ हस्तिकुम्भाधोभागे ॥ कुम्भोऽन्तवातकुम्भ : । वाहित्थं वातकुम्भाधइतिभागुरि : । सचललाटाधोभाग : । अवश्यंवहति । वह॰ । आवश्यकेणिनि : । सतिष्ठत्यत्र । घञर्थेक : । पृषोदरादित्वात्साधुत : ॥

वाहिनी । स्त्री॰ तरङ्गिण्याम् । शैवलिन्याम् ॥ सेनायाम् ॥ सेनाविशेषे । त्रिगुणेषु ॥ यथा । इभा : ८१ । रथा : ८१ । अश्वा : २४३ । पदातय : ४०५ । एतत्परिमाणपरिमितायांसेनायामित्यर्थ : । समस्तसङ्ख्यया ८१० ॥ वहति । वह॰ । ग्रह्यादित्वाण्णिनि : ॥ वाहा:सन्त्यस्यांवा । इनि : ॥

वाहिनीपति : । पुं॰ सेनापतौ । सेनान्याम् ॥ समुद्रे ॥ वाहिन्या : सेनाया : ० वाहिनीनांनदीनांवा पति : ॥

वाहीक : । पुं॰ देशविशेषे ॥ जर्त्तिकजातौ जाट॰ जट्ट॰ इ॰ भा॰ प्र॰ जातौ ॥ यथोक्तंकर्णपर्व्वणि ४०० अध्याये । तत्रहत्र : पुरावृत्ता : कथा : कश्चिद्० द्विजोत्तम : । वाहीकदेशंमद्रांश्चकुत्सयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ पञ्चानांसिन्धुषष्ठानामन्तरंयेसमाश्रिता : । तान्धर्म्मवाह्यानशुचीन्वाहीकान्परिवर्ज्जयेत् ॥ शाकलंनामनगरमापगानामनिम्नगा । जर्त्तिकानामवाहीकास्तेषांवृत्तंसुनिन्दितमिति ॥ शतद्रुविपाशैरावतीवितस्ताचन्द्रभागेतिपञ्चनद्य : सिन्धु : षष्ठ : तन्मध्यदेशोवाहीकइतिव्याख्यात : ॥ म्लेच्छप्रभेदे ॥ गवि ॥ वाह्लीके ॥ वहति । वह॰ । अलीकादित्वात्कीकन्॰ वहतेर्वृद्धिश्च ॥ त्रि॰ वाह्ये ॥ प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु॰ ईकक्चेतिवार्तिकेन॰ ईकक्॰ वहिषष्टिलोपश्च ॥ वाहीका : पुं॰ भूम्नि॰ देशविशेषे । टक्कनामसु ॥ वाहीकाष्टक्कनामानोवाह्लीकावह्लिकाह्वयाइतिहेमचन्द्र : ॥

वाहुशार : । पुं॰ श्लेष्मातके । वहुवारे ॥

वाह्यम् । न॰ याने । युग्ये । पत्रे । वाहने । वह्ये ॥ त्रि॰ वहनीये । बलीवर्द्दादौ ॥ वहिरर्थे ॥ वहिर्भवे ॥ वाहयितुंयोग्य : । वहेर्ण्यत् ॥ वहिर्भवोत्र । वहिषष्टिलोपोयञ्चेतियञ् ॥

वाह्यप्रपञ्च : । पुं॰ आन्तरप्रपञ्चातिरिक्ते ॥ सयथा । पृथिव्यादिपञ्चभूततज्जन्यब्रह्माण्डतदन्तर्भूतोप

बाह्येन्द्रियम्

ध्युपरिविद्यमानभूर्भुवः स्वर्म्महर्जनस्तपः सत्यनामकाधोधोविद्यमानातलवितलसुतलतलातलमहातलरसातलपातालनामकचतुर्द्दशभुवनतन्निष्ठजरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जचतुर्विधभूतग्रामसमुदायोयथायोग्यं विविधनाम रूपगुणधर्म्मश्चक्याश्रयो० बाह्यप्रपञ्चः ॥ *

बाह्यमानः । त्रि० पृष्ठेनोह्यमाने ॥

बाह्यवृत्तिः । पुं० श्रोत्रवागादौ ॥

बाह्यास्तित्ववादः । पुं० बौद्धैकदेशिनांवादे ॥ सयथा । समुदायोऽणुसम्भूतोबाह्योभूम्यापगादिकः । आन्तरः स्कन्धजश्चित्तचैत्यरूपश्चतौजगत् ॥ मृदम्बुवह्निवायूनां खरस्निग्धोष्णचलाः। चतुर्द्धाणवः पञ्चस्कन्धारूपादिभेदतः ॥ रूपशब्दादयस्तेषांव्यक्तिर्विज्ञानमुच्यते । वेदनासुखदुःखेस्तः संज्ञाडित्थादिनामयत् ॥ संस्कारोवासनाचैवमुक्तसङ्घद्वयात्मकम् । जगत्प्रत्यक्षतः सिद्धंकिमन्यपरिकल्पनैरिति ॥ नायंवादोयुक्तिसहः । यतः । यथा । स्थिरचेतनराहित्यात्तत्पञ्चाचेतनत्त्वतः । नस्कन्धानामणूनांवासमुदायोपयुज्यते ।

बाह्येन्द्रियम् । न० श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणेषु ॥ वाक्पाणिपादपायूपस्थेषु ॥

बाह्येन्द्रियविषयम् । न० श्रोत्रादिविषयेषु ॥ यथाहुः । बुद्धीन्द्रियाणितेषांपञ्चविशेषाविशेषविषयाणि । वाग्भवतिशब्दविषयाशेषाणितुपञ्चविषयाणि ॥ अस्यार्थः । तेषांदशानामिंद्रियाणांमध्ये० पञ्च० विशेषाविशेषविषयाणि० विशेषाः० स्थूलाः शब्दादयः शान्ताघोरामूढाः पृथिव्यादिरूपाः० अविशेषाः तन्मात्राणि० सूक्ष्माः शब्दादयः । तन्मात्रग्रहणेन० स्थूलभूतभावमपाकरोति० विशेषाश्चअविशेषाश्चविशेषाविशेषाः० तएवविषयायेषांबुद्धीन्द्रियाणांतानि० तथोक्तानि । तत्रोर्द्ध्वरेतसांयोगिनांचश्रोत्रम्० शब्दतन्मात्रविषयंस्थूलशब्दविषयञ्च० अस्मदादीनान्तुस्थूलविषयमेव । एवंतेषांत्वक्० स्थूलसूक्ष्मस्पर्शविषया० अस्मदादीनान्तुस्थूलस्पर्शविषयेव । एवंचक्षुरादयोपि० तेषामस्मदादीनाञ्चरूपादिषुस्थूलेषुद्रष्टव्याः एवंकर्मेन्द्रियेषुमध्ये० वाग्भवतिशब्दविषया० स्थूलशब्दविषया० तत्हेतुत्त्वात्० नतुशब्दतन्मात्रस्यहेतुः० तस्याहङ्कारकार्यत्त्वेन० वागिन्द्रियेणसहैककारणत्त्वात् । शेषाणितुचत्त्वारि० पाणिपादपायूपस्थानि० पञ्चविषयाणि० पायु

द्याग्र्द्यापटादीनांपत्रचशब्दा-
द्यात्मकत्वात् ॥

वह्लि : । पुं० अश्वयोनौदेशविशेषे ॥

वाह्लिक : । पुं० बाह्लीकदेशे ॥ बा ह्लीकदेशोत्पन्नेऽश्वे ॥ न० धीरे । कुङ्कुमे ॥ हिङ्गुनि ।। वह्लिकदेशे भव : । कोपधादिस्यण् ॥

वाह्लिज : । पुं० वाह्लिदेशोत्पन्नेतु रगे ॥

वाह्लीक : । पुं० बलख० इ० भा० प्र० देशविशेषे ॥ यथोक्तं शक्तिस ङ्गमे । कम्बोजदेशमारभ्यमहा म्लेच्छात्पूर्वके । बाह्लीकदेशोदे वेशिअश्वोत्पत्तिपरायण : ॥ तद्दे शोत्पन्नाश्वे ॥ न० हिङ्गुनि ॥ धी रे । कुङ्कुमे ।। उच्यते० वहतिवा । वहप्रापणे । अलीकाद्यश्चेतिसा धु : ॥ यद्वा । वह्लते । वह्लप्राधान्ये । बाहुलकादीकन् ॥ त्रि०वह्लीकदेशो द्भवे ॥ वह्लीकदेशेभव : कच्छादिभ्य श्चेत्यण् ॥ पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

। अ० निग्रहे ।। नियोगे ॥ पदपूर णे ॥ निश्चये ।' सदृशे ॥ हेतौ ॥ अव्याप्तौ ॥ विनियोगे ॥ ईषदर्थे ॥ परिभवे ॥ शुद्ध्यावलम्बने ॥ वि ज्ञाने ।। श्रेष्ठे ।। अतीते ॥ विग तै ॥ विशेषे ॥ गतौ ।। आलम्भे ॥ पालने ॥ नानार्थे ॥ गते ॥ वि रुद्धे ॥

वि : । पुं० स्त्री० पक्षिणि । वागति गन्धनयो : । वातेर्ङिच्चेतीण् ।।

विंश : । त्रि० विंशते : पूरणे विंश तितमे ॥ तस्यपूरणे डट् ॥

विंशक : । त्रि० विंशतौ ॥ विंशत्या क्रीते ॥ विंशतित्रिंशद्भ्यांड्वुन्न संज्ञायाम् । तिविंशतेर्डितीति- लोप : ॥

विंशति : । स्त्री० सङ्ख्याविशेषे । एकाऽधिकोनविंशतौ ॥ सङ्ख्या र्थे०एकद्विवहुवचनान्त : ' सिङ् ख्येये०एकवचनान्त : । यथा । विं शत्याद्या : सदैकत्वे सर्वा : स- ङ्ख्येयसङ्ख्ययो : । सङ्ख्या र्थेद्विवहुत्वेस्तस्तासुचानवते : स्त्रि य : ॥ द्वौदशतौपरिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतीतिनिपातनात्०प्रकृ तेर्विन्भाव : शतिप्रत्ययश्च ॥

विंशतिक : । त्रि० विंशत्याक्रीतद्र व्याद्यर्थे ॥ विंशतित्रिंशद्भ्यांड्वुन्नसं ज्ञायामित्ययोगविभागात्कन् ॥

विंशतितम : । त्रि० विंशे ॥ विंश ते : पूरण : ॥ तस्यपूरणेडट् । विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम्० इतिडटस्तमडागम : ॥

विंशी । पुं० विंशतौ ॥

विकम् । न० सद्य : प्रसूताया : गो : क्षीरे ॥ यथा । क्षीरंसद्य : प्रसूता या : पेयूष : पालनंविकमितिशब्द

चन्द्रिका ॥
विकङ्कट: । पुं॰ गोक्षुरे ॥ इतिशब्द माला ॥
विकङ्कत: । पुं॰ स्वादुकण्टके । स्रु वाहवृक्षे । ग्रन्थिले । व्याघ्रपादि । म दुफले । बंइंच॰ इ॰गौ॰दे॰मा॰प्र॰ विकङ्कते । कङ्किगतौ । अतच् प्र त्यय: ॥ विकङ्कतफलंपक्वंमधुरंस- र्वदोषजित् ॥
विकङ्कता । स्त्री॰ अतिबलायाम् ॥
विकच: । पुं॰ क्षपणे ॥ केतुग्रहे ॥ त्रि॰अकेशे । केशशून्ये ॥ विकसि ते । स्फुटिते ॥ कचति । कचब- न्धने । पचाद्यच् ॥ विगत: क चोऽस्माद्वा ॥
विकचा । स्त्री॰ महाश्रावणिकाया म् ॥
विकच्छ: । त्रि॰ कच्छरहिते । मुक्त कच्छे ॥
विकट: । पुं॰ विस्फोटके ॥ साकुरु ण्डवृक्षे ॥ त्रि॰उरौ । विशाले । पृथुले ॥ पृथौ ॥ विकराले ॥ रम्ये । सुन्दरे ॥ दन्तुरे ॥ कटाभा वे । विकटति । कटवर्षावरण यो: । पचाद्यच् ॥ यद्वा । सम्प्रो दश्चेतिचकाराद्रुरपिकटच् ॥
विकटा । स्त्री॰ बौद्धदेव्यन्तरे । मायी देव्याम् । मारीच्याम् । त्रिमुखा याम् । वज्रकालिकायाम् । वज्र वाराह्याम् । गौर्याम् । पीठिर थायाम् ॥
विकटानन: । पुं॰ राक्षसान्तरे ॥ त्रि॰भीषणास्ये ॥
विकण्टक: । पुं॰ विकङ्कते ॥ दुरा लभायाम् ॥ विरुद्ध: कण्टको ऽत्र ॥
विकत्थनम् । न॰ मिथ्याश्लाघाया- म् ॥ यथा ।-श्लाघाप्रशंसार्थवा द: सातुमिथ्याविकत्थनम् । इ॰ हेमचन्द्र: ॥ विकत्थ्यते । कत्थ श्लाघायाम् । भावेल्युट् । त्रि॰तच्छी ले ॥ताच्छीलिकेषु॰वासरूपविधिर्ना स्तीत्यसरूपायिकत्वात्॰वौकत्थनसे तिघिनुण्विषये॰चलनशब्देतियु च् ॥ स्वगुणश्लाघनादौ ॥
विकत्थी । त्रि॰ विकत्थनशीले ॥ वि कत्थते । तच्छील: । कत्थ॰ । वौक षलसकत्थस्रम्भ: । इतिघिनुण् ॥
विकथा । स्त्री॰ अध्ययनेऽनुपयुक्तायां कथायां ॥
विकनीनिक: । त्रि॰ काणे ॥ विग ताकनीनिकातारायस्मात् ॥
विकम्पित: । त्रि॰ विशेषेणकम्प- विशिष्टे ॥
विकर: । पुं॰ रोगे ॥ विकीर्यते । कृ॰ । ऋदोरप् ॥ त्रि॰करशून्ये ॥
विकराल: । त्रि॰ भयानके ॥
विकर्ण: । पुं॰ शिरीषे । कर्णे ।

द्वयोर्म्मध्ये ॥ यथा । शक्रादीनांपुरेतिष्ठन्स्पृशन्वै षपुरत्रयम् । विकर्णौद्दौ। विकर्णस्वस्त्रीन्कोणान् द्वेपुरेतथेतिविष्णुपुराणम् ॥ दुर्योधनानुजे ॥ त्रि। कर्णरहिते ॥

विकर्णिक : । त्रि० कर्णिकारहिते ॥ पुं० भूम्नि। सारस्वतदेशे ॥ यथा । काश्मीरास्तुमाथुमताः सारस्वता विकर्णिकाः । इतिहेमचन्द्रः ॥

विकर्णी । स्त्री० अयाङ्कुशेशरे। उद्दारेऽन्वष्टारिणि ॥

विकर्त्तन : । पुं० अर्के । मार्त्तण्डे । सूर्ये ॥ विकर्त्तयतिभक्तं रागात् । कृतीछेदने । णिअन्तात्ल्युट् ॥ यद्वा । विशेषेणकर्त्तनं यस्य । विश्वकर्मणोयन्त्रोल्लीढत्वात् ॥ अर्कवृक्षे ॥

विकर्म्मकृत् । त्रि० निषिद्धकर्मकारिणि ॥

विकर्म्म । न० शास्त्रप्रतिषिद्धे। व्यापारे ॥

विकर्म्मस्थ : । त्रि० निषिद्धकृति । श्रौतैर्दैहिकस्यकर्मणो। विरोधीनि यानिकर्माणि। अगम्यागमनादीनि तत्कारिणि ॥

विकर्ष : पुं०। कर्षणे ॥ विकर्षणम् । कृष० । घञ् ॥ वाणे ॥

विकर्षणम् । न० आकर्षणे ॥

विकल : । त्रि० जने ॥ विह्वले ॥ स्वभावहीने ॥ विगताकलायस्य ॥ निष्कले ॥

विकलपाणिक : । पुं० कुणौ । कुकरे । विकृतकरे ॥ विकल : पाणिर्यस्य ॥

विकला । स्त्री० ऋतुहीनायाम् ॥ राश्यादिकलायाः षष्टितमांशे ॥

विकलाङ्ग : । त्रि० स्वभावतोन्यूनाधिकाङ्गे । अपोगण्डे ॥ विकलमङ्गमस्य ॥

विकली । स्त्री० ऋतुहीनायाम् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

विकल्प : । पुं० भ्रमे । भ्रान्तौ ॥ कल्पने ॥ सङ्कल्पविपर्यये ॥ वितर्के ॥ संशये ॥ तुल्यबलरूपविरोधे विकल्पोभवति । शब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्योविकल्प : ॥ विकल्पनम् । कृपू सामर्थ्ये । भावेघञ् । विविधकल्पे । विशिष्टकल्पे ॥

विकल्पक : । त्रि० निर्मातरि ॥

विकल्पित : । त्रि० विपरीतत्वेनकल्पिते ॥

विकषा । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ विकषति । कषहिंसायाम् । पचाद्यच् ॥

विकस : । पुं० सिन्धुनन्दने ॥ चन्द्रे ॥

विकसत् । त्रि० जृम्भमाणे ॥

विकसनम् । न० स्फुटने ॥

विकसा । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ विकसति । कसगतौ । अच् ॥

विकसित: । त्रि० उज्जृम्भिते । विनिद्रे । दलानामन्योन्यविश्लेषे । दलिते ॥ व्यकासीत् । कस० । गत्यर्थेतिक्त: ॥

विकस्वर: । त्रि० विकसनशीले । विकाशिनि ॥ विकसति । कस० । स्थेशभासपिसकसोवरच् ॥

विकस्वरा । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

विकार: । पुं० प्रकृतेरन्यथाभावे । विकृतौ ॥ स्वरूपपरित्यागेनरूपान्तरापत्तौ । कार्ये ॥ पञ्चमहाभूतान्येकादशेन्द्रियाणीतिषोडशकेगणे ॥ जन्मादिनाशान्तपरिणामे । सचयास्केनपठितोयथा । जायते० अस्ति० वर्द्धते० विपरिणमते० अपक्षीयते० विनश्यतीतिषट्भावविकारा:इति ॥ धार्मज्योति.कथमनुदितानस्तनित्यप्रकाशं विश्वोत्पत्तौव्रजतिविकृतिं निष्कलं निर्मलञ्च । शश्वन्नीलोत्पलदलरुचांमम्बुवाहावलीनांप्रादुर्भावेभवतिनभस:कीदृशोवाविकार: ॥ विकरणम् । कृञ० । घञ् । रुजि । रोगे ॥

विकारहीन: । त्रि० निर्विकारे । जायतेऽस्तीत्यादिषड्भावविकारशून्ये ॥

विकारावर्त्ति । न० निर्गुणे० भगवद्रूपे ॥ विकारेषुनवर्त्ततइतितथा ॥

विकारी । पुं० षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥ विषमस्थं जगत्सर्वं विरोधिभयसम्भ्रमम् । विकारीसर्वतोऽपायोममवाक्यन्तुनान्यथा ॥ ३३ ॥ त्रि० उपचयादिमति । परिणामिनि ॥ विकारोऽस्यास्ति । इनि: ॥ षड्भावविकारयुक्तदेहवति ॥ तथाहि । ब्रह्मादितृणपर्यन्तादेहवन्तोविकारिण । किंविष्णुः किंशिवोब्रह्मामघवाकिंबृहस्पति: । देहवान्प्रभवत्येवविकारै: संयुत:सदेतिव्यास: ॥

विकार्य्य: । पुं० सांख्यादौ० कर्मशेषे ॥ विक्रियते । डुकृञ० । विभाषाकृवृषोरितिक्यब्भावे० ऋदृलोर्ण्यत् । वृद्धि: ॥ अहङ्कारे ॥ त्रिविधं कार्य्यमस्य । सचत्रिविध: । तामसोराजस:सात्त्विकइतिभेदात् । तत्रतामसाज्जडानिभूतसूक्ष्माणिजायन्ते० राजसाद्बहिर्मुखाणिदशेन्द्रियाणि० सात्त्विकान्मनइन्द्रियदेवताश्चजायन्ते ॥

विकाल: । पुं० दिनान्ते । सायाह्नि ॥ दैवपैत्रादिकर्मणिविरुद्ध: काल: ॥

विकालक: । पुं० विकाले ॥

विकालिका । स्त्री० ताम्र्याम् । मा

नरन् प्रायाम् । तांबी० हू० गौ दे० भा० प्र० वाचे ॥

विकाश : । पुं० विजने । रहसि ॥ प्रकाशे । व्यक्ते ॥ विकाशनमस्मिन् वा । काशृदीप्तौ । भावेऽधिकरणे वा घञ् ॥ यद्वा । विकाशनमथवा कशशब्दे । पूर्ववद्घञ् ॥ विजृम्भणे ॥

विकाशनम् । न० विकाशे ॥

विकाशी । त्रि० विकस्वरे । विकासशीले ॥ विकाशोऽस्यास्ति । अतइनि : ॥

विकाषी । त्रि० विकाशिनि ॥ वीकषेतिघिनुण् ॥

विकास : । पुं० विस्फरे ॥

विकासी । त्रि० विकस्वरे । विकसति । कसगतौ ॥ वीकषेतिघिनुण् । पृषोदरादि : ॥ विकासोऽस्यास्ति वा । अतइनि : ॥

विकिर: पुं० खगे । पक्षिणि । विकिरति । कृविक्षेपे । इगुपधेति क : ॥ कूपे ॥ पूजासमयेविघ्नोत्सारणार्थं क्षेपणीयलाजादौ । यथा । लाजाचन्दनसिद्धार्थभस्मदूर्वाकुशाक्षता : । विकिराइतिसन्दिष्टा : सर्वविघ्नौघनाशका : ॥ अग्निदग्धादीनांपिण्डदाने ॥ न० जलविशेषे ॥ यथा । नद्यादिनिकटे भूमिर्यभवेद्वालुकामयी । उद्धृत्य तोयस्तु तज्जलं विकिरं विदु : ॥ विकिरं शीतलं स्वच्छं निर्दोषं लघु चमृतम् । तुवरं स्वादु पित्तघ्नं मनाक् कफकरं स्मृतम् ॥

विकीरण : । पुं० रक्ताकवृक्षे ॥ विकिरति । कृविक्षेपे । कृवृइतिक्युन् । इत्वंरपरत्वम् । बाहुलकाद्दीर्घ : ॥ विक्षेपणे । वक्तेरणा० इ० भा० ॥ विहिंसने । विज्ञाने ॥

विकीर्ण : । त्रि० विस्तीर्णे । लुलितकीर्णे । विक्षिप्ते । विखराइति ख्याते ॥ विललापविकीर्णमूर्द्धजेति० कुमारसम्भव : ॥ विकीर्यते स्म । कृ० । क्त : ॥

विकीर्णरोम । न० स्थौणेये । कुकुरौंधा० इ० भा० प्र० ओषधौ ॥ विकीर्णानिरोमाण्यस्मिन् ॥

विकीर्णसञ्ज्ञम् । न० स्थौणेये ॥ *

विकुण्ठित : । त्रि० कुण्ठीकृते ॥

विकुर्वाण : । त्रि० हर्षमाणे । हृष्टचित्ते ॥ विकुरुते । करोतेश्शानश् ० शानच् वा ॥ विक्रियमाणे ॥ विकृते ॥

विकुस : । पुं० चन्द्रे ॥ विकसति । वीकसेरितिरक् । उत्वोपधाया: ॥

विकूणिका । स्त्री० नासिकायाम् ॥

विकूननम् । न० आस्यगतविकारे । विराबना० कूटकढाबना० छोलना० इत्यादिभाषाप्रसिद्धे ॥

विकृतम् । न० विकारे ॥ तस्योदाहरणं यथा । स्त्रीमतैर्ष्यादिभिर्यत्र नोच्यते स्वं विवक्षितम् । व्यज्यते चेष्टयैवेदं विकृतं तद्विदुर्बुधाः ॥ पुं० वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । सर्वाः प्रजाः प्रपीड्यन्ते व्याधिः शोकश्च जायते । शिरोवक्षोक्षिरोगाश्च पादवृद्धिर्विकृतेजनाः ॥ २४ ॥ त्रि० बीभत्से ॥ रोगिते ॥ असंस्कृते । बीभत्साख्यरसान्विते ॥ विकरणं विकृतम् । जुगुप्साप्रभवत्वात् ॥ विक्रियते स्मयथा । क्तः ॥

विकृतिः । स्त्री० विकारे ॥ वजि ॥ डिम्बे ॥ यत्र नसमयाभिप्रायदेशः साविकृतिरिति मीमांसकाः० यथा सौर्यादिः । तत्र कतिपयाङ्गानामतिदेशेनाप्राप्तत्वात् ॥ मद्यादौ ॥ विकरणम् । कृञः क्तिन् ॥

विकृष्टः । त्रि० दीर्घे ॥ आकृष्टे ॥ विकृष्यते स्म । कृषविलेखने । क्तः ॥

विकेशः । त्रि० केशरहिते ॥

विकेशी । स्त्री० केशशून्यायाम् ॥ पटचर्याम् ॥

विकोकः । पुं० वृकासुरपुत्रे ॥

विकोषः । त्रि० कोषरहिते । निष्कोषे ॥

विक्कः । पुं० करिशावके । कलभे ॥

विक्रमः । पुं० पादविन्यासे ॥ आक्रमे । क्रान्तिमात्रे ॥ शक्तिसम्पत्तौ ॥ यथा । प्रमत्तेष्वभियुक्तेषु दैवेनप्रहृतेषु च । विक्रमास्तत्र सिद्ध्यन्ति परीक्ष्यविधिना कृताः ॥ इति युद्धकाण्डे रावणं प्रति विभीषणवाक्यम् ॥ शौर्यातिशये ॥ चरणे ॥ शिक्षाशास्त्रप्रयोगकौशलेः । लग्नात्तृतीयभवने ॥ प्रभवादिषु चतुर्दशेवर्षे ॥ यथा । जायन्ते सर्वशस्यानि मेदिनी निरुपद्रवा । रावणं मधुगन्यस्त्र मत्रार्घ्यं विक्रमे प्रिये ॥ विक्रमादित्यभूपती ॥ विक्रमणम् ॥ अतेगंथा । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् ॥ त्रि० क्रमात् च्युते ॥

विक्रमादित्यः । पुं० स्वनामख्यातिप्रसिद्धे नृपतिश्रेष्ठे । साहसाङ्के । शकारौ ॥ विक्रमेणादित्य इव ॥ अथविक्रमार्कवर्णनम् सन्धानि- ज्योतिर्विदाभरणसमाप्तौ श्रीकालिदासः । वर्षे श्रुतिस्मृतिविचारविवेकरम्ये श्रीभारते खधृतिसम्मित१८० देशपीठे । मत्तोऽधुनाकृतिरियं सति मालवेन्द्रे श्रीविक्रमार्कनृपराजवरे समासीत् ॥ प्रथमं नृपसभायां पण्डितवर्गं वर्णयति । शङ्कुः सुवाग वररुचिर्मणिरंशुदत्तो जिष्णुस्त्रिलोचनहरो घटखर्पराख्यः । अन्येपि सन्ति कवयोऽमरसिंहपूर्वाः यस्यैव विक्रमनृपस्य सभासदोऽमी ॥

सत्यो वराहमिहिर : श्रुतसेननामा श्री
बादरायणमणित्थकुमारसिंहा :
। श्रीविक्रमार्कनृपसंसदि सन्ति
चैते श्रीकालतन्त्रकवयस्त्वपरे मदा-
ख्या : ॥ धन्वन्तरि : क्षपणकोऽमर
सिंहशङ्कु वेतालभट्टघटखर्परका-
लिदासा : । ख्यातो वराहमिहिरो
नृपते : सभायां रत्नानि वै वररुचिर्न
व विक्रमस्य ॥ अथ परिजनान् वर्ण
यति । अष्टौ यस्य शतानि मण्डलध
राधीशा : सभायां सदा स्यु : सं स
त्परिणाहकोटिसुभटा : सत्पण्डि
ता : षोडश । दैवज्ञा दश षण्मि
ता० स्वभिषजो० भट्टा० स्तथा० ठङ्कि
नो० वेदज्ञा रसचन्द्रमा १६ विजयते
श्रीविक्रम : सोऽधिभू : ॥ अथास्य
सैन्यं वर्णयति । यस्याष्टादशयोज
नानि कटके० पादातिकोटित्रयम्
३००००००० वाहानामयुतायुतम्
१०००००००० च० नवतेस्त्रिघ्ना । कृ
ति २४३०० हस्तिनाम् । नौकाल
क्षचतुष्टयं० विजयिनो यस्य प्रयाणे
ऽभवत्० सोऽयं विक्रमभूपतिर्विजयते०
नान्यो धरित्रीतले । अथास्य शाकप्र
वृत्तिं दर्शयति । येनास्मिन् वसुधा
तलेऽपगणयन् सर्वा दिश : सङ्करेह
स्वापस्वमवप्रमान् ५५५५५५५५५
कलियुगे शास्त्रप्रवृत्ति : [illegible] ।
श्रीविक्रमभूस्त्राप्रति [illegible]

मणिस्वर्णगोसमोभाव्य पवञ्जनेन वि
हितोऽधर्म : सुवर्णानन : ॥ अथा
स्य दिग्विजयमाह । उदग्रमद्रविडद्रु
मैकपरशुर्लाटाटवीपावको वल्गद्वङ्ग
भुजङ्गराजगरुडो गौडाब्धिकुंभोद्भव :
। गर्व्वं द्रुत्वं रराजसिन्धु रकरिधीरा
न्धकारायमाणकाम्बोजाम्बुजचन्द्र
मा विजयते श्री विक्रमार्को नृप : ॥
अथास्य प्रभुत्त्वादिगुणान् वर्णयति
। येनाप्युग्रमहीधरा यवि षयेदुर्गाण्य
सह्यान्यहो नीत्वा यानि नतीकृतास्त
दधिपाद्दत्तानि तेषां पुन : । वृन्दा
भोध्यमरद्रुमस्मरसुरत्नाभङ्गुणेना
स्मसा श्रीमद्विक्रमभूभृताखलजनाम्भो
जेन्दुना मण्डले ॥ अस्य पुरीं वर्णय
ति । यद्राजधान्युज्जयिनी महापुरी
सदा महाकालमहेशयोगिनी । स
माश्रितप्राण्यपवर्गदायिनी श्रीवि
क्रमार्कोऽवनिपो जयत्यपि ॥ योरु
मदेशाधिपतिं शकेश्वरं जित्वा गृही
त्वोज्जयिनीं महाहवे । आनीय स
म्भ्राम्यमुमोचतन्नृहो श्रीविक्रमार्क :
समसह्यविक्रम : ॥ तस्मिन् सदा
विक्रममेदिनीशे विराजमाने समव
न्तिकायाम् । सर्वप्रजामण्डलसौ
ख्यसम्पद्बभूव सर्वत्र च वेदकर्म ॥ श
ङ्क्वादिपण्डितवरा : कवयस्त्वने
के ज्योतिर्विद : समभवंश्च वराहपू-
र्वा : । श्रीविक्रमार्कनृपसंसदि मा

मधुविस्तरेप्यहंन्नृपसखा किलका लिदास : ॥ इतिज्योतिर्विदाभरणम् ॥ पाकविशेषे ॥ यथा । घृतेगुग्गलं विंशत्पचेत्सम्यग्भिषग्वर: । उत्तार्य चक्षिपेदेषांखण्डचपलविंशति : ॥ तालमूलीतुरङ्गीचशुण्ठी चैतिपलार्द्धकम् । जातीफलंचकक्कोलं लवङ्गं तिकार्षिकम् ॥ मालतीच कुलिञ्जञ्चकवावंकरभंस्तथम् । एतेषांतोलमात्रञ्चआयसस्य पलद्वयम् ॥ पलैकंमोदकंकृत्वाए ककं भक्षयेद्दिने । धातुक्षीणोग्नि क्षीणश्चबलानलकरंपरम् ॥ नेत्ररोगेषुसर्वेषुकासश्वासेचकामले । प्रमेहान्विंशतिंहन्यात्विक्रमादित्यमोदकइति ॥

विक्रमार्क : । पुं० विक्रमादित्ये ॥

विक्रमी । पुं० सिंहे ॥ त्रि० शक्तिमति ॥ विक्रम : शौर्यम् तद स्मिन्नस्तीति । अतइनिठनाविति नि : ॥

विक्रय : । पुं० विक्रयणक्रियायाम् । विपणे । मूल्यग्रहणपूर्वकद्रव्यत्यागे । वेचा० इ० भा० ॥ कन्याविक्रयेदोषो यथा । य : कन्यापालनंकृत्वाकरोतिविक्रयं यदि । विप ...धनलोभेन कुम्भीपाकं सग च्छति । कन्यामूत्रपुरीषञ्चतत्रभक्ष ति ... ी । कृमिभिर्दंशित : का

कार्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ मृतश्चव्याध येनोच्च स्तलभेत्सन्मनिश्चितम् । विक्रीणीतेमांसभारं चहत्वेवद्दिवा निशमितिब्रह्मवैवर्त्तपुराणे ॥ विक्रयणम् । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । एरच् ॥

विक्रयणम् । न० विक्रये ॥ यथा । यमाद्दिशक्राग्निहुताशपूर्वानिष्टा : क्रयेविक्रयणे प्रशस्ता : । पौष्णाग्निचित्राशतविन्दुवाजिता : क्रयेहिता विक्रयणे निषिद्धा : ॥

विक्रयिक : । त्रि० विक्रेतरि ॥ विक्रयेणजीवति । वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् । क्रयविक्रयग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम् ॥

विक्रयी । त्रि० विक्रयकर्त्तरि ॥

विक्रान्त : । पुं० शूरे ॥ विक्रान्तस्य लक्ष्माभूषणम् ॥ सिंहे ॥ न० वैक्रान्तमणौ ॥ नीचवज्रे । कुवज्रे ॥ विक्रामतिस्म । क्रमु० गत्यर्थेतिक्त : ॥

विक्रान्ति: । स्त्री० अश्वगतौ । पुलायिते ॥ विक्रमे ॥

विक्रयिक : । त्रि० विक्रेतरि ॥

विक्रिया । स्त्री० विकारे । विकृतौ ॥ विकारणम् । कृञ : शच ॥ विविधत्वेनक्रियतेइतिवा ॥ विशेषाकारे ॥

विक्रीत : । त्रि० कृतविक्रये । वेच

ह्रिया० भा० ॥ विक्रीतेकरिणिकि मङ्कुशिविवाद : ॥

विक्रुष्ट : । त्रि० निष्ठुरे ॥

विक्रेता । त्रि० विक्रयकर्त्तरि ॥ विक्रयिकी ॥ विक्रीणाति । डुक्रीञ् ०तृच् ॥

विक्रेय : । त्रि० विक्रयणीयद्रव्ये । पणितव्ये । विक्रयक्रियाकर्म्मणि ॥ विक्रीयते । डुक्रीञ्० । अचो यत् । गुण : ॥

विक्लव : । त्रि० विह्वले । भयादिनाभिभूते ॥ विक्लवते । क्लुङ्गतौ । पचाद्यच् ॥

विक्लवता । स्त्री० भीरुतायाम् ॥ भवति हि विक्लवता गुणोऽङ्गनानाम् ॥

विक्लित्ति : । स्त्री० विक्लेदने ॥ क्तिन् ॥

विक्लिधि : । पुं० विचर्चिकादियुक्तदेहे ॥

विक्लिन्न : । त्रि० अरसाज्जीर्णे ॥ शीर्णे ॥ आर्द्रे ॥ विक्लिद्यतिस्म । क्लिदू० । कर्त्तरि क्त : ॥

विक्षत : । पुं० विशेषेणक्षते ॥

विक्षर : । त्रि० अविनाशिनि ॥ वि विगत : क्षरोविनाशोयस्य स : ॥

विक्षवणम् । न० विक्षावे । कासे ॥ टुक्षुशब्दे । ल्युट् ॥

विक्षार : । पुं० भोजनादौ ॥

विक्षालित : । त्रि० धौते ॥

विक्षाव : । पुं० विक्षवणे ॥ शब्दे ॥ विक्षवणम् । टुक्षु० । घोक्षुश्रुव ह्नतिघञ् ॥

विक्षिप्तम् न० चित्तस्यभूमिकाविशेषे ॥ यथा । सर्व्वदाविषयासक्तमपि० कदाचिद्‌ध्याननिष्ठं क्षिप्ताद्विशिष्टतया० विक्षिप्तम्० चित्तस्यतृतीयाभूमि : । तत्र० क्षिप्तमूढयो : समाधिशङ्कैवनास्ति० विक्षिप्ते तु चेतसि० कादाचित्क : समाधिर्विक्षेपप्राधान्याद्योगपक्षे नप्रवर्त्तते० किन्तु । तीव्रपवनविक्षिप्तप्रदीपवत् स्वयमेवनश्यति ॥ त्रि० विप्रसृते ॥ विक्षेपयुक्ते ॥ क्षिक्षिप्यतेस्म । क्षिपप्रेरणे । क्त : । त्यक्ते ॥

विक्षीर : । पुं० अर्कवृक्षे ॥

विक्षुद्र: । त्रि० क्षुद्रिते । कूटागशा शू० भा० ॥

विक्षेप: । पुं० प्रेरणे । त्यागे । विक्षेपणे ॥ ताडने ॥ अखण्डवस्त्वनवलम्बनेन० चित्तवृत्तेरन्यावलम्बने । विषयस्फुरणे ॥ ज्ञानेनावरणे नष्टे विक्षेपस्त्ववशिष्यते० इ षाराद्वैति : ॥ विक्षेपंलक्षयति गौतम : कार्यव्यासङ्गात्कथाविच्छेदोविक्षेप : । इति ॥ अस्यार्थ: । कार्य्यव्यासङ्गात्० कार्य्यव्यासङ्गमुद्भाव्येत्यर्थ:० ल्यब्लोपेपञ्चमी । कार्य्यव्यासङ्गस्यासम्भवात्कालान्त

रक्तत्वेनारोपितः॰ तेनतादृशकथा
विच्छेदेविक्षेपः। तेनराजपुरुषा
दिभिराकारणे॰गृहजनादिभिर्वा
वश्यककार्यार्थमाकारणे॰ स्वगृह
दाहादिकं पश्यतोगमनेवा॰ शिरो
रोगादिनाप्रतिबन्धेवा॰ नविक्षे
पः। ननुकार्यव्यासङ्गोऽत्रवनं
कुतः॰ सभाक्षोभादिनाचेत्॰ अन
नुभाषणमेव॰ उत्तराप्रतिपत्त्याचे
त्॰ अप्रतिभैवेतिचेन्न। उत्तराव
सराभावात्। वस्तुतस्तूत्तरस्फू
र्त्तावपि॰ तद्दूषणसम्भावनयावि
क्षेपसम्भवात्। यथाक्षितिःसक
र्तृकाकार्यत्वादित्युक्तम्॰अत्राङ्कुरे
व्यभिचारस्तावन्मयोद्भाव्यः॰तत्र
चेदयंपक्षसमत्वंब्रूयात्॰ तदामे
किमुत्तरम्॰ अतोऽत्रमत्रार्थंवलि
खितंमयाचविचारितम्॰ किञ्चि
त्कार्यमुपाध्यगृहेगत्वाद्रक्ष्यते॰ द्र
ष्टव्यंविक्षेपसम्भवादिति॥ वि
क्षेपणम्। क्षिप॰। भावे॰ घञ्॥

विक्षेपशक्तिः। स्त्री॰ अज्ञानसाम
र्थ्यं। मायाशक्तौ॥ यथा॰ रज्ज्व
ज्ञानं॰ स्वावृतरज्जौ॰ स्वशक्त्या॰
सर्पादिकमुद्भावयति। एवम्॰ अ
ज्ञानमपि॰ स्वावृतात्मनि॰ तया
विक्षेपशक्त्या॰ आकाशादिप्रपञ्च
मुद्भावयतितादृशंसामर्थ्यम्। वि
[illegible]शक्तिर्लिङ्गादिब्रह्माण्डान्तंजग
सृजेदित्युक्तेः। विविधस्वरूपेण
भवनंविक्षेपशक्तिः॥

विक्षेपसहभूः। पुं॰ अन्तरायविशे
षेषु॥ तेचयोगसूत्रेप्रदर्शिताः।
यथा। दुःखदौर्मनस्याङ्गमेजयत्वश्वा
सप्रश्वासाविक्षेपसहभुवः॰ इति॥
अस्यार्थः। कुतश्चिन्निमित्तादुत्प
न्नेषुविक्षेपेषु॰ एतेदुःखादयः
प्रवर्त्तन्ते। तत्रदुःखंचित्तस्यराग
जःपरिणामोबाधनालक्षणः॰ य
द्घातात्प्राणिनस्तदपघातायप्रवर्त्त
न्ते। दौर्मनस्यंबाह्याभ्यन्तरैः
कारणैर्मनसोदौस्थ्यम्। अङ्ग
मेजयत्वंसर्वाङ्गीणोवेपथुरासनमनः
स्थैर्यस्यबाधकः। प्राणोयद्बाह्यवा
युमाचामतिसश्वासः। यत्कौ
ष्ठ्यवायुंनिःश्वसितिसप्रश्वासः
। तएतेविक्षेपैःसहप्रवर्त्तमाना
यथोदिताभ्यासवैराग्याभ्यांनिरोद्ध
व्याः समाहितचित्तस्यैतेनभवन्ति
॰विक्षिप्तचित्तस्यैवभवन्तीतिविक्षे
पसहभुवोऽन्तरायाएव। एतेअभ्या
सवैराग्याभ्यांनिरोद्धव्याः ईश्वर
प्रणिधानेनवा॥

विखः। त्रि॰ विगतनासिके।

विखनाः। पुं॰ स्रष्टरि। ब्रह्मणि॥

विख्रुः। त्रि॰ गतनासिके॥ विगता
नासिकाऽस्य। खुरखौचवक्तव्याविग
तनासिकायाः ख्रुः॥

विखुर : । पुं॰ राक्षसे । चौरे ।
विखिद् : । त्रि॰ गतमोहे ॥ विगत : खेदोस्य ॥
विख्य : । त्रि॰ विखौ ॥ विगताना सिकास्य । ख्यश्चेतिनासिकाया ख्यादेशोऽच्प्रत्ययश्च ॥
विख्यात : त्रि॰ प्रसिद्धे । ख्याप्य पन्न ॥ विपूर्वात्ख्याते : क्त : ॥
विख्याति : । स्त्री॰ अतिप्रसिद्धौ ॥ विख्यानम् । ख्याप्रकथने । स्त्रियांक्तिन् ॥
विख्यापनम् । न॰ व्याख्याने ॥ प्रकाशने ॥
विखु : । त्रि॰ विख्ये । विगतानासिकास्य । खुखौचवक्तव्याविति नासिकाया : खु : ॥
विगणनम् । न॰ ऋणमुक्तौ । ऋणादिनिर्यातने ॥
विगत : । त्रि॰ निष्प्रभे । अरोके । प्रभारहिते ॥ वीते । गते । विगच्छतिस्म । गम्लृगतौ । गत्यर्थेति क्त : । च्युते ॥
विगतकल्मष : । त्रि॰ निर्गतमले । निर्मले । स्वच्छे ॥ संसारहेतुधर्माधर्मरहिते ॥
विगतक्लम : । त्रि॰ शरीरक्लेशरहिते ॥
विगतज्वर : त्रि॰ ऐहिकपारत्रिकदुर्योगनरकपातादिनिमित्तशोकरहिते ॥ ज्वरहीने ॥
विगतशोक : । त्रि॰ नि : शोके । शोकरहिते ॥ विगतःशोकोयस्य स : ॥
विगतस्पृह : । त्रि॰ देहजीवितभोगेष्वपिवाञ्छारहिते । सर्वदृश्येषुदोषदर्शनेन॰नित्यबोधपरमानन्दरूपमे।क्षगुणदर्शनेनच॰सर्वतोविरक्ते ॥ स्पृहारहिते ॥ विगतास्पृहायस्य ॥
विगतार्त्तवा । स्त्री॰ निष्कलायाम् । पञ्चपञ्चाशद्वर्षोर्द्ध्वयोनिवृत्तरजसिस्त्रियाम् ॥ विगतमार्त्तवंरजोऽस्या : ॥
विगन्धक : । पुं॰ इङ्गुद्याम् ॥
विगन्धिका । स्त्री॰ हबुषायाम् ॥
विगम : । पुं॰ नाशे । यथा । एकदेशोदिङनोपाधिरूपेण । विद्वा न्तिनस्तु॰यदुपाध्यनवच्छिन्नस्वरूपोविशुद्धरूपता॰ताहशोपाधिविगमएवकैवल्यम् । चिद्विङनस्तु॰आनन्दमयपरमात्मनि॰जीवात्मनोलयोमोक्ष : । जीवात्मपरमात्मनोरभेदेपि॰उपाधिविशेषविशिष्टस्यात्मनोजीवरूपतया॰तदौपाधिक : परमात्मभेद: । इति भेदकोपाधिविगमएवजीवस्यपरमात्मनिलय : । यथाघटाकाशस्यघटविगमएवशुद्धआकाशेतस्यलय : । लिङ्गशरीरावच्छिन्नस्यैवात्मनोजीवभाव : इतिलिङ्गशरीरनाश

एवपय्य॑वसितोमोघ : । इतिमु
ग्धबोध : ॥

विगर्हणम् । न० विगर्हणायाम् ॥

विगर्हणा । स्त्री० निन्दने । भर्त्सना
याम्

विगर्हित: । वि० जुगुप्सिते । निन्दि
ते ॥ निषिद्धे ॥

विगलित : । वि० स्खलिते ॥ यथा ।
विगलितवसनंपरिहृतवसनंघटय
जघनमपिधानम् । किशलयशयने
पङ्कजनयनेनिधिमिवहर्षनिधान
म् ॥

विगाढ : । वि० प्रविष्टे ॥ विगाहते
स्म । गाहूविलोडने । क्त : ॥ क
ठिने ॥ प्ररूढे ॥ स्नाते । अवगा
हिते ॥

विगाथा । स्त्री० मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ य
था । गाथाद्वितीयतुर्यौपादौभव
तोयदाचविपरीतौ । सेयंभवतिवि
गाथाफणिनायकपिङ्गलेनोक्ता ॥
यथा । वृन्दारण्यविहारी बल्लवनारी
मनोहारी । गोपालीकरतालीन
र्त्तनशालीपुनातुवनमाली ॥

विगानम् । न० निन्दायाम् ॥ परदे
वते ॥ विरुद्धगानम् ॥

विगाहनम् । न० स्नाने ।

विगाह्यमान : । वि० प्रविश्यमाने ॥
विगाह्यते । गाहू० । शानच् ।
मुक् ॥

विगीत : । वि० निन्दिते ॥

विगुण : । वि० गुणवैपरीत्यविशि
ष्टे ॥ यथा । यथामनोममोवाहने
यंमातातथामम । विगुणेष्वपिपु
त्रेषुनमाताविगुणाभवेत् ॥ अ
ङ्गविकले ॥

विगूढ : । वि० गर्हिते ॥ गुप्ते ॥

विगृह्यवाद : । पुं० अयपराजयप्रधा
नेजल्पन्यायै ॥

विग्न : । वि० भीते ॥

विग्र : । वि० गतनासिके ॥ विग
तानासिकाऽस्य । वेर्ग्रोवक्तव्य : ।
प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमास : ॥

विग्रह : । पुं० काये । शरीरे ॥ वि
भागे ॥ विस्तारे ॥ समासवाक्ये ।
विस्तरे । तदर्थबोधकेवाक्ये ॥ पुं०
न० राज्ञांगुणभेदे । वैरे । रणे ।
युद्धे । कलहे । सङ्ग्रामे ॥ सम
ज्यायोभ्यांसन्दधीत० हीनेनविग्र
हणीयात् । यथा । वालोवृद्धोदी
र्घरोगी तथाज्ञातिबहिष्कृत : ।
भीरुकोभीरुकजनोलुब्धोलुब्धजन
स्तथा ॥ विरक्तप्रकृतिश्चैवविषयेष्वति
शक्तिमान् । अनेकचित्तमन्त्रश्चदेव
ब्राह्मणनिन्दक: ॥ दैवोपहतश्चैव
दैवचिन्तकएवच । दुर्भिक्षव्यसनो
पेतोबलव्यसनसंयुत : ॥ अदेश
स्थोवहुरिपुयुक्तःकालविपर्यय : ।
सत्यधर्मव्यपेतश्चविंशति : पुरुषा

धमाः ॥ एतैः सन्धिं न कुर्वीत विगृह्णीयात्तु केवलम् इति कामन्दकीयाः ॥ विरुद्धं विविधं वा ग्रहणम् । ग्रह० । ग्रहज्यादिस्यप् ॥ विविधैर्व्याधिभिर्गृह्यते वा । अप् ॥ विविधं सुखदुःखादि गृह्णाति वा । अच् ॥ त्रि० ग्रहगृहीते ॥

विपश्चाचरम् । न० पृष्ठे ॥

विम्लापनम् । न० श्रमहृतौ ॥ विम्लापयति । म्लै० । ल्युट् ॥

विघटनम् । न० विरुद्धनिर्माणे ॥

विघटिका । स्त्री० पले ॥

विघटितः । त्रि० नाशिते ॥

विघटी । स्त्री० पले ॥

विघट्टनम् । न० सङ्घर्षे ॥

विघट्टितः । त्रि० अभिहते ॥ विशेषेण चालिते ॥ विपूर्वात् ० घट्टतेः क्तः ॥ इट् ॥

विघसः । पुं० भुक्तशेषे । अतिथिगुर्वादिभुक्तावशेषे ॥ विशिष्टैरद्यते । अद० उपसर्गेऽदल्यप् । घञपोश्चेति घसॢ ॥ आहारे ॥ न० सिक्थके ॥

विघसाशी । त्रि० अतिथिगुर्वादिभुक्तशेषभुजि ॥ विघसं भुक्तशेषमेवाश्नाति । अश० । णिनिः ॥ विघसाशी भवेन्नित्यं नित्यं वाऽमृतभोजनः । विघसो भुक्तशेषन्तु यज्ञशेषं तथामृतम् ॥

विघातः । पुं० मारणे ॥ हननं घातः । विशिष्टो घातः ॥ व्याघाते । आघाते ॥

विघाती । त्रि० निवारके । घातके ॥

विघूर्णम् । त्रि० भ्रमति ॥ घुण घूर्ण भ्रमणे । अनुदात्तेत्प्रयुक्तात्मनेपदस्य० अशिङ्ङोऽङित्वे नानित्यत्वज्ञापनात् ० परस्मैपदम् ॥ *

विघ्नः । पुं० अन्तराये । प्रत्यूहे । समाधिप्रतिबन्धकदुरिते ॥ विहननम्० विघ्नन्ति मनांस्यस्मिन् वा० विहन्यतेऽनेन वा । हन० । घञर्थे कः ॥

विघ्नकारी । त्रि० घोरदर्शने ॥ विघातिनि । विघातस्य कारके ॥

विघ्नचतुष्टयम् । न० लयविक्षेपकषायरसास्वादलक्षणेषु चतुर्षु ॥ निर्विकल्पसमाधौ क्रियमाणे लैतेऽचत्वारो विघ्नाः सम्भवन्ति ॥ विघ्नानां चतुष्टयम् ॥

विघ्ननायकः । पुं० गणेशे । विघ्नानां नायकः ॥

विघ्ननाशकः । पुं० विनायके । गणेशे ॥ विघ्नानां नाशकः ॥

विघ्ननाशनः । पुं० गणेशे ॥

विघ्नराजः । पुं० विनायके । गणाधिपे ॥ विघ्नानां राजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

विघ्नविनायकः । पुं० श्रीगणेशे ॥

विघ्नहारी । पुं० गणाधिपे । लम्बोदरे ॥ अवघ्नं हरति । हृञ्० । णिनि: । विघ्नसंहारी ॥

विघ्नित: । त्रि० सञ्जातविघ्ने ॥ इतच् ॥

विघ्नेश: । पुं० हेरम्बे ॥ विघ्नानामीश: ॥

विघ्नेशवाहन: । पुं० मूषके ॥ विघ्नेशस्यवाहन: ॥

विघ्नेशानकान्ता । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥

विङ्ग: । पुं० अश्ववुरे । घञ् ॥

विङ्गा । स्त्री० अश्वगतिप्रभेदे ॥ शुक्लशिम्ब्याम् ॥ नर्त्तने ॥ इ० मेदिनिकर: ॥

विचकिल: । पुं० मल्लीप्रभेदे । इगुपधात् ॥ मदनवृक्षे ॥ इतिमेदिनिकर: ॥

विचक्षण: । पुं० पण्डिते ॥ विचष्टे चक्षिङ्० । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् । कर्त्तरिल्युडितिन्यासकार: ॥ त्रि० विचारकुशले ॥ निपुणे । तत्तत्कालकर्त्तव्यतायां चतुरे ॥ निपुणतरवस्तुदर्शिनि ॥

विचक्षणा । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

विचक्षु: । त्रि० विमनसि ॥ चक्षुर्हीने ॥

विचय: । पुं० अन्वेषणे ॥ विचीयते । चिञ् चयने । कर्मण्यच् ॥

विचयनम् । न० मार्गणे ॥ संवीक्षणे ॥ विविधम्० चयनम् ॥ चिञ्० । ल्युट् ॥

विचर्चिका । स्त्री० रोगविशेषे । पामनि । पामायाम् ॥ दारुयतेत्वक् खराकण्डूपायोग्ये याविचर्चिका । पादेविपादिकाश्येया स्थानभेदाद्विचर्चिका ॥ दाल्यते० ॥ विदार्यते ॥ विचर्च्यते । चर्च अध्ययने । रोगाख्यायांण्वुल्बहुलम् । प्रत्ययोपसर्गाभ्यांरोगप्रतीति: ॥

विचल: । त्रि० अस्थिरे ॥

विचलनम् । न० विभ्रमे ॥

विचलित: । त्रि० स्खलिते । पतिते ॥ स्थानान्तरप्राप्ते ॥

विचार: । पुं० कार्याकार्यरूपेविमर्शे ॥ तत्त्वनिर्णये । सन्दिग्धेवस्तुनिप्रमाणेनतत्त्वपरीक्षायाम् । वितर्के । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षायाम् । चर्चायाम् । सङ्ख्यायाम् ॥ सन्दिग्धंसप्रयोजनञ्च० विचारमर्हति ॥ विवेके ॥ कोऽहंकथमिदंजातंकोवैकर्त्तास्यविद्यते । उपादानंकिमस्तीहविचार: सोयमीदृश: ॥

विचरणम् । न० विचरत्यनेनवा । चर० । घञ् ॥

विचारणा । स्त्री० विद्यायाम् ॥ यथा । परीक्षापरीक्षाचविद्याद्वाविचारणा । तत्रापरीक्षविद्यायां

विचारोऽयं समाप्यते ॥ त्रि॰ वि चारोत्पन्न । विचाराज्जाते ॥ ज- नी॰ । ड : ॥

विचारणम् । न॰ विचारे ॥ चरसंश येचुरादि : युच् ॥

विचारणा । स्त्री॰ विचारे । चर्चाया म् ॥ मीमांसाशास्त्रे ॥ चरसंशये॰ चुरादि : । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

विचारणीयम् । न॰ शास्त्रे ॥ त्रि॰ विचार्ये ॥

विचारित : । त्रि॰ कृतविचारे । वि म्रे । विस्ते ॥ विचार्यतेस्म । चर णतौ॰ण्यन्त : । क्त : ॥ विचार : सञ्जातोऽस्यवा । तारकादित्वादि तच् ॥

विचार्य्य : । त्रि॰ विचारयोग्ये । वि चारितव्ये । विचारणीये ॥

विचार्य्यमाण : । त्रि॰ चिन्त्यमाने ॥ ज्ञानंज्ञेयंतथाज्ञाताचितयंभाति मायया । विचार्य्यमाणेत्रितयेआ त्मैवैकोऽवशिष्यतइतिश्रीमद्दानि- र्वाणतन्त्रम् ॥

विचाल : । पुं॰ न॰ अन्तरे । अभ्यन्त रे । अन्तराले ॥ रूपान्तरापत्तौ ॥ यथापयसोदध्यादिरूपताविचाल : ॥

विचि : । पुं॰ स्त्री॰ अल्पतरङ्गे ॥

विचिकित्सा । स्त्री॰ संशये । वितथा नेककोट्यवगाहिज्ञाने ॥ विचिकि त्सनम् । कितसंशये । गुप्तिज् किद्भ्य : सन् । तत : अप्रत्यया दित्यकारप्रत्यय : । टाप् ॥

विचिकित्सित : । त्रि॰ संशयिते । सन्दिग्धे ॥ विचिकित्सासञ्जाता स्य । तारकादित्वादितच् ॥

विचिकिल : । पुं॰ द्विपुटायांमल्लिका याम् ॥ दमनके ॥ इ॰ हे॰ चन्द्र : ॥

विचित : । त्रि॰ अन्विष्टे ॥

विचित्त : । त्रि॰ उन्मत्ते ॥

विचित्रम् । न॰ कर्बुरवर्णे ॥ पुं॰ न॰ अलङ्कारविशेषे ॥ विचित्रंस्ववि रुद्धस्यफलस्यप्यात्समुद्यमदृतिल क्षणात् ॥ त्रि॰ विचित्रवर्णवति ॥ नानाविधे ॥

विचित्रक : । पुं॰ भूर्जद्रुमे ॥

विचित्रदेह : । पुं॰ मेघे ॥ त्रि॰ आश्च र्यशरीरे ॥ नानावर्णदेहे ॥

विचित्रवीर्य्य : । पुं॰ चन्द्रवंशीयनृ पतिविशेषे ॥

विचित्रवीर्य्यसू : । स्त्री॰ सत्यवत्या म् ॥

विचित्रा । स्त्री॰ मृगेर्वारौ ॥ चित्रा ख्यनाड्याम् ॥

विचित्राङ्ग : । पुं॰ केकिनि । मयूरे । व्याघ्रे ॥ त्रि॰ आश्चर्यशरीरे ॥ वि चित्राणि॰अङ्गानियस्यस : ॥

विचिन्वन् । त्रि॰ मृगयमाणे । अ न्विष्यति ॥

विची । स्त्री० वीच्याम् । तरङ्गे ॥ दु० हिरूपकोष : ॥

विचेतन : । त्रि० चेष्टारहिते ॥ विग ताचेतनायस्य स : ॥ (०) ॥

विचेता : । त्रि० दुर्मनसि । अन्यम नसि । विमनसि । विगतचित्ते ॥ भगवद्ज्ञानजनितदुरितप्रतिबद्ध विवेकविज्ञाने । विक्षिप्तचित्ते ॥ उद्विग्नचित्ते ॥

विचेय : । त्रि० मृग्ये ॥

विचेष्टकम् । न० अङ्गपरिवर्त्तने ॥

विचेष्टितम् । न० विरुद्धाचरणे ॥ व्यापारे ॥

विच्छन्द : । पुं० विच्छन्दके ॥ वि शिष्टश्छन्दोऽत्र ॥

विच्छन्दक : । पुं० ईश्वरसद्मप्रभेदे ॥ विशिष्टश्छन्दोऽभिप्रायोऽत्र ॥ य द्वा । विशिष्टान् • छन्दयति • साभि लाषान् करोति । छदि० । ण्वु ल् ० कुन् वा ॥ उपर्युपरिगृहं यत्तद्वि च्छन्दकसंज्ञकमिति भरत : ॥

विच्छर्द्दक : । पुं० विच्छन्दके ॥ उच्छृदिर् दीप्तौ ॥ ण्वुल् ॥

विच्छाय : । पुं० मणौ ॥ न० पक्षिणां छायायाम् ॥ त्रि० हतप्रभे ॥ छाया रहिते ॥ विगताच्छायायस्य ॥

विच्छाया । स्त्री० पक्षिच्छायायाम् ॥ क्लीवतोचिता • छायाबाहुल्य इतिस्म रणात् ॥

विच्छित्ति: । स्त्री० अङ्गहारे ॥ विच्छे दे ॥ हावभेदे ॥ यथा । मण्डनाना दरन्यासोविच्छित्तीरूपदर्पत : । चा मरणविलेपनादीनांकुतश्चित्प्रिया पराधादीर्घ्ययानादरेणाव्यक्तानांसखी नांप्रयत्नतोधारणंविच्छित्ति : ॥ प्रि येणदत्तंप्रीतिनिबन्धनंस्वल्पमपिवि भूषणंविच्छित्तिरित्यन्ये । चाक्ष ल्पकल्पनाल्पापिविच्छित्ति : कां तिपोषकृदित्युज्ज्वलनीलमणि : ॥ विच्छेदनम् । छिदिर् द्वैधीकरणे । क्तिन् ॥ छेदे • विनाशे • विच्छित्ति रितिविकाण्डशेष : ॥ गेहावधौ । इतिहेमचन्द्र : ॥

विच्छिन्न : । त्रि० समालब्धे । छन्ने । काटा • दू • मा • ॥ विभक्ते ॥ कुटि ले ॥ विशेषेणच्छिन्न : ॥

विच्छिन्नावस्था । स्त्री० विच्छेदावस्था याम् । अभिव्यक्तस्यजनितकार्य स्यापि • क्षीणचिद्बलवताभिभवे ॥

विच्छेद : । पुं० वियोगे । विरहे ॥ कान्ताया : कान्तविच्छेदोमरणा दतिरिच्यते ॥ विच्छेदनम् । छि दिर् • । घञ् ॥

विच्छेदावस्था । स्त्री० विच्छिन्नावस्था याम् ॥

विच्युत : । त्रि० विचरिते ॥ विगते ॥

विच्युति : । स्त्री० वियोगे ॥

विजन : । त्रि० निर्जने । विविक्ते ।

नि : प्रजाक्षी । रक्षसि ॥ यथा ।
आहारनिद्राविहारयोगाः सदैव
सद्भिर्विजयैर्विधेयाः ॥ अथ वृद्धान
न्दं यजाचि ॥ आदौ नक्तं समध्ये चन्द
नोक्षिन्न वियदि । येनेदं सततव्या
प्तं सद्विष्णोर्विजयः स्मृतः ॥ विगतो
जन्मोऽस्मात् ॥

विजननम् । न० प्रसवे ॥ पुं० मुनि
मात्रि । विजायतेऽस्मिन् । अधि० ।
करणेतिल्युट् ॥

विजन्मा । पुं० जैवे । सुधन्वाचार्ये ॥

विजपिलम् । न० पिच्छिले ॥

विजयः । पुं० जये । अप् पराजयनि
मित्तत्वत्क्षये ॥ पार्थे । अर्जुनपा
ण्डवे ॥ विमाने । विष्णुनुचरविशे
षे ॥ कुलार्हत् पितरि ॥ जिनवल
देवे ॥ यमे ॥ कल्किपूर्वे । वत्स
रविशेषे ॥ तत्फलं यथा । अस्यतो
याज्ञयामेघावर्षन्ति खगण्डमण्डली ।
मध्यन्तिसर्वशस्यानि विजयेनाश्व सं
शयः ॥ २७ ॥ यात्रायोगान्तरे ॥
यथा । दिगीशोदिग्वलोचेत् स्यात्
अंशस्तु सुहृद्यदि । विजयोनामयो
गोऽयं याता राजा जयी भवेत् । सम
रयात्रायोगे ॥ गुरौवीर्ये केन्द्रयुते बु
धे वाभृगुनन्दने । विजयो नामयो
गोऽयंयातुर्विजयदः सदा ॥ विजय
वम् । अजये । एरण् ॥ एकादशे
मुहूर्ते ॥ चतुर्दिग्द्वारगृहे ॥ परमे
श्वरे ॥ विजयतेऽस्माद्वैराग्यैश्वर्या
दिगुणैर्विश्वम् । जि० कर्त्तरि अच् ।
पचाद्यच् ॥

विजयकः । पुं० विजये कुशले । वा
कर्मादित्वात् कन् ॥

विजयकुञ्जरः । पुं० राजवाह्य मा
तङ्गे ॥

विजयच्छन्दः । पुं० पञ्चशतमौक्ति
कहारे ॥

विजयनन्दनः । पुं० इक्ष्वाकुवंशज
राजविशेषे ॥ जये ॥ अभिमन्यौ ॥
विजयश्चनन्दनः ॥

विजयमर्दलः । पुं० ढक्कायाम् ।
जयढक्का० इ० भा० ॥

विजयसखः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ विज
यस्यसखा । राजाहःसखिभ्य-
ष्टच् ॥

विजया । स्त्री० उमायाम् । जाया
यस्याम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । वि
जिष्यपद्मनामानं दैत्यराजं महाबल
म् । विजयातेनसादेवी लोकेष्वप
राजिते तिदेवीपुराणम् ॥ उमास
ख्याम् ॥ तिथिविशेषे ॥ यथा ।
इषमासिसिताद्शमी विजया शुभ-
कर्मसुसिद्धिकरीकथिता । श्रवणर्क्ष
युतासुतरांशुभदा नृपतेस्तुगमे जयस
न्धिकरी ॥ अस्यां नीलकण्ठदर्शन
विधिर्यथा । कृत्वा नीराजनं राजा
वलवृद्ध्यै यथाबलम् । शोभनं खञ्ज

नं पश्येज्जलगोगोष्ठसन्निधौ ॥ द
र्शनानन्तरं तन्नमस्कारमन्त्रोयम् ।
नीलग्रीव शुभग्रीव सर्वकामफलप्रद
। पृथिव्यामवतीर्णोसि खञ्जरीट न
मोस्तु ते ॥ त्वं योगयुक्तो मुनिपुत्रक
स्त्वमदृश्यतामेषि शिखोद्गमेन । त्वं
दृश्यसे प्रावृषि निर्गतायां त्वं खञ्जना
श्चर्य्यमयो नमस्ते ॥ द्रव्यविशेषे परि
स्थितस्य तस्य दर्शनफलं यथा ॥ प
द्मेषु गोषु गजवाजिमहोरगेषु राज्य
प्रदः कुशलदः शुचिशाद्वलेषु ।
भस्मास्थिकेशनखलोमतुषेषु दृष्टो-
दुःखं ददाति बहुशः खलु खञ्ज
रीटः । अशुभदर्शने प्रायश्चित्तं य
था । अशुभं खञ्जनं दृष्ट्वा देवब्राह्म-
णपूजनम् । दानं कुर्वीत कुर्य्याच्च स्ना
नं सर्वौषधीजलैरिति ॥ मादकद्रव्य
विशेषे । भङ्गायाम् ॥ तस्या ना
मानि गुणाश्च यथा । भङ्गा गञ्जा
मातुलानी मादनी विजया जया ।
भङ्गा कफहरी तिक्ता ग्राहिणी पाच
नी लघुः । तीक्ष्णोष्णा पित्तला मोह
मदवाग्वह्निवर्द्धनी । इति भावप्र
काशः ॥ अपिच । शक्राशनं तु ती
क्ष्णोष्णं मोहकृत् कुष्ठनाशनम् । बल
मेधाग्निकृच्च श्लेष्मदोषहारि रसाय-
नम् ॥ जाता मन्दरमन्थनाज्जलनि
धौ पीयूषरूपा पुरा त्रैलोक्ये विजय-
प्रदेति विजया श्रीदेवराजप्रिया ॥ लो
कानां हितकाम्यया क्षितितले प्राप्ता
नरैः कामदा सर्वातङ्कविनाशहर्ष
जननी यैः सेविता सर्वदा ॥ इति रा
जवल्लभः ॥ वचायाम् ॥ यमभार्या
याम् ॥ हरीतक्याम् ॥ अलाबुप
त्रा विजयेति लक्षणाम् ॥ जयन्त्या
म् ॥ शेफालिकायाम् ॥ मञ्जि
ष्ठायाम् ॥ शमीभेदे ॥ अग्निमन्थे
। गणिकार्याम् ॥ अष्टमहाद्वाद
श्यन्तर्गत द्वादशीविशेषे ।

विजयासप्तमी । स्त्री० सप्तमीतिथिप्र
भेदे ॥ सा यथा । शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां
सूर्य्यवारो यदा भवेत् । सप्तमी विज
या नाम तत्र दत्तं महाफलम् ॥

विजयी । त्रि० विजयशीले ॥ विशेषे
ण जेतुं शीलमस्य । जिदृक्षीत्यादि
ना० इनिः ॥

विजरः । पुं० वेदान्तवेद्यआत्मनि ॥
त्रि० जरारहिते ॥ विगता जरा
यस्य ॥

विजलम् । न० विजिले । पिच्छिले
इति हेमचन्द्रः ॥ त्रि० जलशून्ये ॥

विजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥ यथा
। व्यक्तयासूयया गूढमानमुद्रान्तरा
लया । अघद्विषि कटाक्षोक्तिर्विज
ल्पो विदुषां मतः ॥ इत्युज्ज्वल
नीलमणिः ॥

विजातः । त्रि० विकृते ॥ जाते ॥

विजाता । स्त्री० जातापत्यायाम् ।

प्रजातायाम् ॥
विजातीय : । त्रि० विभिन्नधर्माक्रान्ते ॥ विलक्षणे । भिन्ने ॥ यथाश्चाद्विजातीय : शिलादि : ॥
विजिगीष : । त्रि० जयेच्छौ ॥
विजिगीषा । स्त्री० विजयेच्छायाम् ॥ स्वोदरपूरणासक्तिनिमित्तकनिन्दात्यागेच्छायाम् ॥
विजिगीषाविवर्ज्जित : । त्रि० आद्यूने । औदरिके ॥ स्वोदरपूरणासक्तिनिमित्तकनिन्दात्यागो विजिगीषा० व्यवसाय : कश्चित्प्रकर्षो वा० आलस्यात्तेन विहीनोय : केवलमुदराधीन इति भाव : ॥
विजिगीषु : । त्रि० जयैषिणि । जयेच्छाशीले । प्रतिवादिजयकामे ॥ यथा । जेतुमीषणशीलस्य विजिगीषुरिति स्मृत : । इति ॥ शक्तस्य हि विजिगीषो : कार्यसाधनं प्रधानम्० अन्यत्समयरक्षणाद्यशक्तस्येति नीति : ॥ विजेतुमिच्छाधातो : कर्मण्युःसन् । सनाशंसभिक्ष उ : ॥
विजिघत्स : । त्रि० विगताशनेच्छे ॥ विगताजिघत्साक्षुधायस्य ॥
विजिज्ञासितव्य : । त्रि० स्वसंवेद्यतामापादयितव्ये० निजात्मनि ॥ विशेषेणज्ञातुमेष्टव्य : ॥
विजित : । त्रि० पराजिते ॥ विजीयतेस्म । जिपभिभवे । क्त : ॥

विजितात्मा । त्रि० स्ववशीकृतदेहे ॥ वशीकृतात्म : करणे ॥ विजित आत्मादेहो० मनोवायेन ॥
विजिताश्व : । पुं० पृथो : पुत्रे ॥ त्रि० वशीकृततुरगे ॥
विजिति : । स्त्री० विजये ॥ यथाह दण्डी । क्षितिविजितिस्थितिविहितिव्रतरतय : परगतय : । उरुरुरुधगुरु दुधवुयुधिकुरव : स्वमरिकुलम् ॥ इति ॥
विजिलम् । त्रि० पिच्छिले । मण्डयुक्तजलयुक्तव्यञ्जनयो : ॥ विजनं विजि : । ओविजोभयचलनयो : । इगुपधात्कित्दितीन् । विजिंलाति । ला० । आतोनुपसर्गे क : ॥
विजिविल : । त्रि० विजिले ॥ इति हेमचन्द्र : ॥
विजिहीर्षा । स्त्री० विहर्त्तुमिच्छायाम् ॥
विजिह्म : । त्रि० कुटिले । वक्रे ॥ विशेषेणजिह्म : ॥
विजुल : । पुं० शाल्मलीकन्दे ॥
विजृम्भणम् । न० विभ्रमे ॥ विकासे ॥ जृम्भणे ॥
विजृम्भितम् । न० चेष्टायाम् ॥ त्रि० विकस्वरे । विकसनशीले ॥ अभ्युज्र्जिते ॥ उल्लसिते ॥ जृम्भायुक्ते ॥ विजृम्भासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

त्यय इतिकल्पतरुः । अहमितिप्रत्ययोऽविज्ञानस्कन्धइत्यानन्दगिरिः ॥

विज्ञानावसितः । त्रि० विज्ञानेननिश्चिते ॥

विज्ञानिकः । त्रि० वैज्ञानिकी । प्रवीणे ॥ विज्ञानमस्त्यस्य । अतइनिठनाविति स्वार्थं अण् ॥

विज्ञापनम् । न० बोधने । सम्बोधना० बुझावना० इ०भा०प्र० ॥ विपूर्वाण्ज्ञन्तज्ञानातेर्ल्युट् ॥

विज्ञेयम् । न० परमात्मतत्त्वे ॥ त्रि० विज्ञातव्ये । इदमेवमितिविस्पष्टज्ञानार्हे ॥ विज्ञातुंयोग्यः । ज्ञा० । अचोयत् । इत्यत्ति ॥

विज्यम् । न० निर्गुणे धनुषि ॥ विगताज्यायस्मिन्० यस्माद्वा० तत् ॥

विज्वरः । त्रि० विगतज्वरे ॥ विगतमनस्तापे ॥ विगतोज्वरोयस्य ॥

विझर्झरः । त्रि० विषमे ॥

विझामरम् । न० चक्षुषः शुक्लक्षेत्रे ॥ इतिकश्चित् ॥

विझोली । स्त्री० वीथ्याम् । पङ्क्तौ ॥

विटः । पुं० खट्टौ ॥ लवणविशेषे ॥ षिङ्गे । खर्गे ॥ मूषिके ॥ खदिरे ॥ कामुकानुचरे ॥ धूर्त्ते ॥ कामतन्त्रकलाकोविदे ॥ नारङ्गवृक्षे ॥ वेटति । विटशब्दे । इगुपधलक्षणः कः ॥

विटका । स्त्री० वीटिकायाम् ॥ इतिकश्चित् ॥

विटङ्कः । पुं० न० गृहप्रान्ते रचितपक्षिस्थाने । कपोतपालिकायाम् ॥ विशेषेणटङ्क्यन्तेऽत्र । टङ्किबन्धने । हलश्चेतिघञ् ॥ तोरणस्तम्भयोरुपरितर्यङ्निहितेदारुणि ॥ त्रि० सुन्दरे ॥ यथा । तस्मिन्नतीवमुनयः षड्वसम्भमानाः कक्षाः समानवयसाबथसप्तमायाम् । देवावचक्षतगृहीतगदौपरार्द्ध्यकेयूरकुण्डलकिरीटविटङ्कवेशौ ॥ इतिभा०३०स्कन्धे १५ अध्यायः ॥

विटङ्कितः । त्रि० अलङ्कृते ॥

विटपः । पुं० विटोधिपे । पारदारिकश्रेष्ठे ॥ आदित्यपत्रे ॥ पुं० न० शाखापल्लवसमुदाये । विस्तारे ॥ स्तम्बे । गुल्मे ॥ शाखायाम् ॥ पल्लवे ॥ मुष्कवङ्क्षणयोरन्तरे मध्यवीर्थ्ये ॥ विटान्पाति । पा० । आतोनुपतिकः ॥ यद्वा । विटानांपानम् । पा० । घञर्थेकः ॥ वेटति० विस्ययेवा । विटआक्रोशे० शब्दे च । विटपविष्टपविशिपोलपाः ० इ०साधुः ॥

विटपी । पुं० पादपे । तरौ । वृक्षे ॥ वटे ॥ विटपः शाखाविस्तारोऽस्यास्ति । अतइनिः ॥

विटप्रियः । पुं० मुद्गरवृक्षे । मोगरा० इ० भा० प्र० ॥ विटानांप्रियः ॥

विटमाक्षिक : । पुं॰ धातुविशेषे । ताप्ये । नद्दीजे । कामारौ ।
विटि : । स्त्री॰ पीतचन्दने ॥
विट्कारिका । स्त्री॰ पक्षिविशेषे । गोराख्याम् ॥
विट्खदिर : । पुं॰ दुर्गन्धिखदिरे । अरिमेदे ॥ विड्गन्धि : खदिर : ॥
विट्चर : । पुं॰ ग्राम्यशूकरे ॥ विषं विष्ठांचरति । चर॰ । पचाद्यच् । मूलविभुजादित्वात्कोवा ॥ विषयचरोवा ॥
विट्ठल : । पुं॰ अज्ञानुग्राहकेदेवे ॥ यद्वाऽर्वाचीनादाक्षिणात्या : । विदाज्ञानेनठाम्शून्यान्॰लाति अतस्तं आत्मीयतयागृह्णाति । ला॰ । आतोनुपसर्गे इतिक : । विदाज्ञानेनठान्शून्यान्लातिगृह्णातिय : स्वयम् । अज्ञानुग्रहकृद्देवोविट्ठल : कथ्यतेबुधैरिति प्रक्रियाप्रसाद : ॥
विट्पति : । पुं॰ जामातरि ॥ यथा । मातामहंमातुलञ्चस्वस्रीयंश्वशुरंगुरुम् । दौहित्रंविट्पतिंबन्धुमृत्विग्याज्यौचभोजयेत् ॥ एतान्मातामहादीन्॰दशमुख्यमोक्षिया दासञ्चैवभोजयेद् गुरुर्विद्यागुरुराचार्यादि : । विट्दुहितातस्या : पति : । इतिकुल्लूकभट्ट : ॥ भोजयेत्॰श्राद्धे॰इतिशेषोबोध्य : ॥ नृपतौ ॥ वैश्यवर्य्ये ॥
विट्सारिका । स्त्री॰ पक्षिविशेषे । कुणप्याम् । गुयासालुक्॰इ॰गौ॰दे॰भा॰प्रसिद्धे ॥
विठर : । पुं॰ वाग्मिनि ॥
विडम् । न॰ कृत्रिमलवणे । पाक्ये । खारीलूण॰इ॰भा॰ ॥ अस्यगुणायथा । विडंसक्षारमूर्द्ध्वाध:कफवातानुलोमनम् । अर्द्ध्वकफमधोवातंसद्यायदिवर्थ : । दीपनंलघुतीक्ष्णोष्णं रूक्षं रुच्यंव्यवायिच । विबन्धानाहविष्टम्भहृद्गगौरवशूलनुत् ॥ विडति । विडभेदने । इगुपधज्ञाप्रीकिर : क : ॥
विडङ्ग : । पुं॰ न॰ वेल्ले । चित्रतण्डुलायाम् । कृमिघ्ने ॥ विडङ्गंकटुतीक्ष्णोष्णंरूक्षंवह्निकरंलघु । शूलाध्मानोदरश्लेष्मकृमिवातविबन्धनुत् ॥ त्रि॰ अभिज्ञे ॥ विडति ॥ विड॰ । विडआक्रोशेवा । विड्यादिभ्य : कित्॥ इनच् ॥
विडम्बनम् । न॰ अनुकरणप्रतारणे॥
विडम्बना । स्त्री॰ विडम्बने । अनुकृतौ ॥
विडम्बमान : । त्रि॰ अनुक्रियमाणे ॥
विडम्बित : । त्रि॰ अनुकृते ॥ व्यस्ते ॥ दुर्गते ॥ उपहसिते ॥
विडम्बा : । त्रि॰ उपहासास्पदे ॥

बिडार : । पुं० बिडाले ॥ रसयोर भेद : ॥

बिडारक : । पुं० बिडाले ॥

बिडाल : । पुं० ओतौ । मार्जारे । वृषदंशके । नेत्रपिण्डे ॥ बिडति० बिडातिवा । बिडआक्रोशे । तमि विशिविडिम्बिकुलिकपिपलिपश्चि भ्य: कालन् ॥ भैषौषधविशेषे ॥ रगणे०ऽ। ऽ० ॥

बिडालकम् । न० हरिताले ॥ पुं०ने त्ररोगौषधविशेषे ॥

बिडालपद : । पुं० तोलकद्वयपरिमाणे ॥ न०मार्जारचरणे ॥

बिडालपदकम् । न० कर्षपरिमाणे ॥

बिडाली । स्त्री० भूमिकूष्माण्डे । बिदार्याम् ॥ मार्ज्जार्याम् ॥

बिडीनम् । न० खगानांगतिप्रभेदे ॥ विशिष्टंडयनम् । डीङ् विहायसा गतौ । स्वादि: । नपुंसकेभावेक्त : । स्वाद्यओदितइत्यतिदेशात्ओदि त्वान्निष्ठानत्वम् ॥ बिडीनंविचि त्रंपक्षिण : पतनमितिमहाभा-रतं ॥

बिडुल : । पुं० वेतसवृक्षे ॥

बिडोजा : । पुं० इन्द्रे ॥ वेवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । क्विप् । विट् ० व्यापकम् ०ओजस्तेजोऽस्य ॥ विट् सुप्रजासु० मनुष्येषुवा०ओजोयस्ये तिवा ॥

बिडौजा : । पुं० पाकशासने । इन्द्रे ॥ बिडति । बिडभेदने । इगुपधेतिक : । बिडंभेदकमोजोऽस्य । सान्त : ॥

बिड्भ्यम् । न० बिड्लवणे ॥

बिड्ज : । त्रि० विष्ठायांजाते ॥

बिड्लवणम् । न० बिडे ॥

बिड्वराह : । पुं० बिट्चरे ॥

वितंस : । पुं० वीतंसे ॥

वितण्डा । स्त्री० कच्चीशाके ॥ शिलाह्वये ॥ करवीर्याम् ॥ दर्व्याम् ॥ वादप्रभेदे । परपक्षप्रतिवादे । स्वपक्षस्थापनहीनायाम्विजिगीषुकथायाम् । तथाचन्यायसूत्रम् । सप्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डा । यद्यपि तच्छब्देनजल्पोनपरामष्टुंशक्यते० जल्पस्यस्थापनाद्वयवत : प्रतिपक्षस्थापनाहीनत्वस्यविरुद्धत्वात् । तथापिस्थापनाद्वयवत्त्वंविहाय०जल्पैकदेश : परामृश्यते । प्रतिपक्षोद्वितीयपक्ष : । तथाच०प्रतिपक्षस्थापनाहीनाविजिगीषुकथा०वितण्डेति । नचस्वस्यस्थापनीयाभावात्कथमियंकथाप्रवर्त्तामितिवाच्यम् । परपक्षखण्डनेनजयस्यैवोद्देश्यत्वात् । परेतु०यत्परपक्षखण्डनेनैवस्वपक्षसिद्धेरर्थादेवसिद्धे तत्साधनाभावेपि नप्रवृत्त्यनुपपत्तिरितिवदन्ति ॥ १ । ४२ ॥ वितण्डातेपरमोऽनया

। तडिघघाते । गुरोश्चेत्य : ॥

विततः । त्रि॰ विस्तृते ॥ विशेषेणतत : ॥

विततिः । स्त्री॰ विस्तारे ॥

वितथम् । न॰ अनृतेवचसि ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ विगतंतथासत्यंयस्मात्॰ तत्॰वितथम् । अजितियोगविभागात्समासान्तोऽच् ॥

वितन्द्रः । त्रि॰ जागरूके ॥ तन्द्रारहिते ॥ विगतातन्द्रायस्यसः ॥

वितन्यमानः । त्रि॰ वितायमाने ॥ तनोतेः कर्मणिलटः शानजादेशः ॥

वितन्वन् । त्रि॰ विस्तारयति ॥

वितमाः । त्रि॰ तमोगुणरहिते ॥

वितरणम् । न॰ दाने ॥ तृप्लवनतरणयोः विपूर्वः । भावेल्युट् ॥

वितर्कः । पुं॰ ऊहे ॥ संशये ॥ विपरीततर्के ॥ वितर्कणम् । तर्कभाषार्थश्चुरादी । भावेघञ् ॥ ज्ञानसूचके ॥

वितर्कणम् । न॰ वितर्के ॥ तर्क॰ । ल्युट् ॥

वितर्दिः । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ विगतातर्द्दिःहिंसाऽस्याः । तर्द्दहिंसायाम् । सर्वधातुभ्यइन्नितीन् ॥

वितर्द्दिका । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ स्वार्थेकः ॥

वितर्द्दी । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

वितलम् । न॰ पातालप्रभेदे ॥

वितस्ता । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ तीर्थविशेषे ॥ काश्मीरेवितस्ताख्यंनागसदनमस्ति ॥

वितस्तिः । पुं॰ स्त्री॰ कनिष्ठयासह विततेऽङ्गुष्ठे । द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ वितस्यति॰वितस्यतेवा । तसु उपक्षये । वौतसेरितितिः ॥

वितानः । पुं॰ न॰ यज्ञे ॥ क्रतुकर्मणि । गार्हपत्यकुण्डस्य नामग्नेना माहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहारे ॥ कदके । उल्लोचे चन्द्रातपे ॥ विस्तारे ॥ न॰वृत्तविशेषे । अवसरे त्रि॰मत्ते ॥ तुच्छे । शून्ये ॥ मन्दे ॥ वितननम्॰वितन्यतेवा । तनुविस्तारे । घञ् ॥

वितानकः । पुं॰ माडद्वृक्षे ॥ पुं॰न॰ चन्द्रातपे ॥

वितानतनिका । स्त्री॰ पटमण्डपरज्जौ ॥

वितानमूलकम् । न॰ उशीरे ॥

वितायमानः । त्रि॰ वितन्यमाने । विस्तीर्यमाणे । वितनोतेः कर्मणि लटः शानजादेशः । तनोतेर्यकीति॰ वा॰ आकारादेशः ॥ विटङ्किते । अलङ्कृते ॥

वितिष्ठमानः । त्रि॰ अवतिष्ठमाने ॥ समवप्रविभ्यस्थइत्यात्मनेपदम् ॥

वितीर्णः । त्रि० दत्ते । अवगाढे ॥

वितुन्नम् । न० सुनिषण्णे । विषखप रिया० इ० भा० प्र० शाके ॥ शैवाले ॥ विगततुन्नं व्यथनमस्मात् ॥ त्रि० व्यथिते ॥

वितुन्नकः । पुं० न० धन्याके ॥ भाटामलौषधौ । तामलक्याम् । भूम्यामलक्याम् ॥ मुक्तावत्पीलवपुरंशुकाभं स्याद्वितुन्नकम् ॥ वितुन्नकं हिमं तिक्तं कषायं कटु कान्तिदम् ॥ कफपित्तास्रश्वासघ्नं कुष्ठकण्डुविषप्रणुत् ॥ वितुद्यतेऽस्मा । तुद् व्यथने कर्मणि क्तः । स्वार्थे कन् ॥ विगतं तुन्नं दुःखमस्माद्वा । कप् ॥

वितुन्ना ।) स्त्री० तामलक्याम् ।
वितुन्निका ।) भूम्यामलक्याम् ॥ वितुन्नके ॥

वितृप्तः । त्रि० सन्तुष्टे ॥ विशेषेण तृप्तः ॥

वितृष्णः । त्रि० निष्कामे ।

वित्तम् । न० धने । न्यायार्जितधने । धर्माययशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च । पञ्चधा विभजन्वित्तमिहामुत्र च मोदते । प्रभूतैरिप्यस्थलादौ ॥ ख्याते ॥ लग्नाद्द्वितीयभवने । त्रि० ख्याते । विचारिते । विचारिते ॥ विद्यतेऽस्मात् विद् विचारणे । क्तः ॥ नुदविदेतिपक्षे नत्वाभावः ॥ यद्वा । अवेदि । विद्लृ लाभे । क्तः । वित्तो भोगप्रत्यययोरिति साधुः ॥ लब्धे ॥

वित्तदः । पुं० पूर्वदक्षिणोत्तरद्वारे गृहे ॥ त्रि० धनदातरि ॥ वित्तं ददाति । डु दाञ् दाने । आतश्चोपसर्गे कः ॥

वित्तपः । पुं० कुबेरे ॥ त्रि० धनरक्षके ॥ वित्तं पाति । पा० क्त ः ॥

वित्तमयः । त्रि० धनप्राये ॥

वित्तिः । स्त्री० विचारे । ज्ञाने ॥ यथा । सत्त्वं भावेन वित्तिर्व्यपनुदति यतः कर्मनाशो घटादिर्मिथ्याभूतं च कर्म प्रथयति मतथा वित्तिवाच्यं यतस्तत् । इत्थं सिद्धे विभागेऽस्तु तिमिरसरणिरा वित्तिवाच्यप्रतीतीव स्वो मिथ्यैति सिद्धं न तदपवतयेक्षं कातं समर्थम् ॥ इति ॥ लाभे ॥ सम्भवे ॥ विदेर्भावादौ स्त्रियां क्तिन् ॥

वित्तेशः । पुं० धनपतौ । कुबेरे ॥

वित्तैषणा । स्त्री० धनलाभेच्छायाम् ॥ कर्मणां साधनं वित्तं तृष्णा वित्तैषणामता ।

वित्रस्तः । त्रि० त्रासयुक्ते ॥ विपूर्वात् त्रसेः क्तः ॥

वित्रासः । पुं० भये । त्रसी उद्वेगे० विपूर्वः । घञ् ॥

विथुरः । पुं० वृषभे ॥

विधुरः । पुं० चौरे । राक्षसे ॥ व्यथते । व्यथ भयचलनयोः । व्यथेः

सम्प्रसारणं कित्वेत्युरच् ॥

विथ्या । स्त्री॰ गोजिह्वायाम् ॥

वित्॰द्वत् । त्रि॰ विदुषि ॥ न॰ ज्ञाने ॥ वेदनम् । विदज्ज्ञाने । सम्पदादित्वात् भावे क्विप् ॥

विद : । पुं॰ पण्डिते ॥ वेत्ति । विद॰ क : ॥

विदंश : । पुं॰ अवदंशे ॥ विदंश्यते । दंश॰ । कर्मणि॰ भावे वा घञ् ॥

विदग्ध : । त्रि॰ चतुरे । दग्धे ॥ नागरे ॥ पण्डिते ॥ अत्यन्तपक्वे ॥

विदग्धता । स्त्री॰ विदग्धत्वे ॥

विदग्धा । स्त्री॰ परकीयान्तर्गतनायिकाप्रभेदे ॥

विदथ : । पुं॰ योगिनि ॥ कृतिनि । प्राज्ञे ॥ वेत्ति । विद ज्ञाने । रुदिविदिभ्यां ङिदित्यथ : ॥ यज्ञे ॥ वेत्ति॰ अस्मिन् देवान् ॥

विदन् । त्रि॰ पण्डिते ॥

विदन्दशु : । त्रि॰ विदंष्टुमिच्छौ । उपदंशेच्छावति । दंशे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

विदन्ता । स्त्री॰ नातिदीर्घायांवराटिकायाम् ॥

विदर : । पुं॰ स्फुटने । भिदायाम् । फटना॰ इ॰ भा॰ ॥ विदरणम् । दृ विदारणे । ऋदोरप् ॥ न॰ विश्वसारके । नागफणीथूहर॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ दरशून्ये । निर्भये ॥

विदरणम् । न॰ विदरे ॥ विद्रधौ ॥

विदर्भ : । पुं॰ कुण्डिनपुरे ॥ स तु वङ्गदेशस्य दक्षिणपश्चिमे वर्त्तते॰ अधुना॰ वडानागपुर॰ इति ख्यात : । भद्रकालीमहापूर्वे रामदुर्गाच्च पश्चिमे । श्री विदर्भाभिधो देशो वैदर्भी तत्र तिष्ठति ॥ त्रि॰ दर्भशून्ये ॥ कर्मठे ॥ विशिष्टेन दर्भेणोपलक्षित : ॥

विदर्भजा । स्त्री॰ अगस्त्यमुने : पत्न्याम् । कौशीतक्याम् । लोपामुद्रायाम् ॥ दमयन्त्याम् । रुक्मिण्याम् ॥

विदर्भराज : । पुं॰ विदर्भदेशाधिपतौ । भीमाभिधे पुराणप्रसिद्धे राजनि । दमयन्तीजनके ॥

विदर्भसुभ्रू : । स्त्री॰ दमयन्त्याम् ॥

विदर्भाधिपति : । पुं॰ कुण्डिनपतौ । भीष्मकाभिधे । रुक्मिणीजनके ॥

विदल : । पुं॰ रक्तकाञ्चने ॥ पिष्टके ॥ न॰ वंशादिकृतपात्रविशेषे ॥ वेणुदले ॥ शिफाविदलरज्ज्वाद्यै र्विदध्यान्नृपतिर्दममितिमनु : ॥ दाडिमवल्कले ॥ द्विधाकृतकलायादौ । दाल॰ इ॰ भा॰ ॥ स्वर्णादेरवयवे ॥

विदला । स्त्री॰ त्रिवृति ॥ पत्रशून्यायाम् ॥

विदा । स्त्री॰ ज्ञाने ॥ मनीषायाम् ॥ भिदादित्वाद्विदेरङ् । टाप् ॥

विदाय : । पुं॰ गमनानुमतौ ॥ यथा । क्षणं वाचम्पकवनं गच्छ मा तिष्ठसु

न्दरि । चणांगदृश्चयाख्यामिविशिष्टं
कार्यमस्तिमे । विदार्यदेहिसम्प्रीत्या
चणांमांप्राणवल्लभे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते
श्रीराधांप्रतिश्रीकृष्णवाक्यम् ॥

विदार : । पुं॰ जलोच्छ्वासे । आजौ
। युधि ॥ दारणे ॥ विदार्यते । दृ॰
। कर्मणिघञ् ॥

विदारक : । पुं॰ शुष्कनद्यादौवार्यर्थंकृ
तगर्त्ते । कूपके ॥ नद्यादौस्रोतोदृ
धकारिणितरुशिलादौ । कूपके ॥
याचायोगान्तरे ॥ यथा । मार्गेश :
शनिसंयुक्त : सप्तमेऽस्तगतोग्रह :
॥ विदारकमिमंमन्ये प्राहु : पत्नीवि
नाशकम् ॥ पुनश्च । मार्गेशात्सप्त
मेभानु : पञ्चमेक्रूरखेचर : । विदा
रकाख्यएवासौभार्यामरिवशंनयेत्
॥ न॰ वज्रचारे ॥ विदार्यते । दृ वि
दारणे । णिच् । बाहुलकात्कर्म
णिण्वुल् ॥ यद्वा । विदार्यते । क
र्मणिघञ् ॥ कुत्सितोविदार :
कुत्सायांक : ॥ त्रि॰ विदारणकर्त्त
रि ॥ विदृणाति । दृ॰ । ण्वुल् ॥

विदारकसमाख्य : । पुं॰ याचायांनि
षिद्धयोगान्तरे ॥ यथा । भार्येशोव्य
यगोनीचपुत्रस्थोनेशनेश्वर : । विदा
रकसमाख्योयंयातु : पत्नींनिहन्तिवै
॥ विदारकेणसमाख्यायस्य स : ॥

विदारण : । पुं॰ कर्णिकारवृक्षे ॥
न॰ विडम्बे । विडम्बने ॥ भेदे ।
भेदने ॥ पुं॰ स्त्री॰ रणे । सम्परा
ये । समीके ॥ विदार्यतेऽनेन दृ॰
। णिजन्त : । ल्युट् ॥ विदारय
तिवा ॥

विदारिका । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥
विदार्यर्थे ॥ विदार्येव । स्वार्थेक : ॥

विदारिगन्धा । स्त्री॰ अंशुमत्याम् ।
शालपर्ण्याम् ॥ विदार्या: गन्ध: वि
दारिगन्ध : । ङ्यापोरितिह्रस्व : ।
सोऽस्त्यस्या : ॥

विदारिणी । स्त्री॰ काश्मर्यां ॥

विदारित : । त्रि॰ भेदिते ॥ विदार्य
तेस्म । दृ॰ । णिजन्त : । क्त : ॥

विदारी । त्रि॰ विदारणकर्त्तरि ॥
विपूर्वाद्दृणाते: कर्त्तरिणिनि : ॥

विदारी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ अष्टा
दशप्रकारकण्ठरोगान्तर्गतरोगवि
शेषे ॥ यथा । सदाहतोयंश्वयथुंसु
ताम्रमन्तर्गलेपूतिविशीर्णमांसम् ।
पित्तेनविद्याद्वदनेविदारींपार्श्वेविशे
षात्सतुयेनशेते ॥ सपुरुषोयेनपा
र्श्वेन॰ विशेषाद्बाहुल्येनशेते॰ त
स्मिन्पार्श्वेसाविदारीभवतीत्यर्थ :
॥ इक्षुगन्धायाम् । श्वेतभूकूष्मा
ण्डे ॥ विदारीक्षीरशुक्लेक्षुगन्धा
क्रोष्ट्रीचेत्यमर : ॥ अस्या: गुणास्तु ।
विदारीमधुरास्निग्धाबृंहणीस्तन्यशु
क्रदा । शीतास्वर्यामूत्रलाचजीव
नीबलवर्णदा ॥ गुरु: पित्तास्रपव

नदाहंहन्तिरसायनीति ॥ विदारय
ति । दृविदारणे० ण्यन्त : । पचा
द्यच् । गौरादि:॥ विदार्या:फलं
मूलञ्च० विदारी ! अनुदात्तादेश्च
त्यञ:०पुष्पमूलेषुवहुलमिति०लु
पि० युक्तवद्भाव : ॥

विदारु : । पुं० क्रकचपादे । कृक
लासे ॥

विदाहि । न० परिणामेऽम्लपाकमु
पयाते० दाहजनकद्रव्ये ॥ विदा
हिद्रव्यमुद्गारमम्लं कुर्यात्तथातृषा
म् । हृदिदाहञ्चजनयेत्पाकंगच्छ
तितच्चिरात् ॥

विदिक्चक्र : । पुं० हरिद्राङ्गपक्षिणि ॥

विदित : । पुं० कवौ ॥ त्रि० वुधि
ते । अवगते । ज्ञाते । विदिक्रिय
यातिशयेनाप्ते । विदिक्रियाकर्म
भूते । यथा । तस्मिन्ब्रह्मणिवि
दितेविश्वमशेषंभवेदिदंविदितम् ।
आरणमृदिविदितायांघटककाद्या-
यथाऽवगम्यन्ते ॥ ৭৫ ॥ श्रुते ॥
अर्थिते ॥ वृत्तान्तज्ञानवति ॥ अ
भ्युपगते ॥ व्याकृते ॥विद्यतेस्म ।
विद्ज्ञाने । क्त : । यस्यविभाषेती
ट् ॥ विदितंवेदनमस्यास्तिवा । अ
र्शआद्यच् ॥

विदिक् । स्त्री० अपदिशं । अपदिशे
। दिशोर्मध्ये । अग्निनिरृतिवा
य्वीशानकोणचतुष्टये ॥ दिग्भ्यां
विनिर्गता० शान्ताविदिक् ॥

विदिशा । स्त्री० नगरीविशेषे ॥

विदीर्ण : । त्रि० कृतविदारणे ।
चीरा० फाडा इ० भा० ॥ दृ० ।
कर्मणिक्त : । ऋतइत्० रपर : ।
रदाभ्यामितिनत्वम् । णत्वम् ॥

विदु : । पुं० हस्तिकुम्भयोर्मध्यभागे
॥ कुम्भौतुपिण्डौशिरसस्तयोर्मध्ये
विदु : पुमान् ॥ वेत्तिसंज्ञामनया
तेन । विद्० । वाहुलकात्कु : ॥

विदुर : । पुं० नागरे ॥ धीरे ॥ धृत
राष्ट्रानुजे । कौरवाणांमन्त्रिणि ॥
त्रि०ज्ञानशीले ॥ वेदनशील : ।
विदिभिदिच्छिदे : कुरच् ॥

विदुल : । पुं० अम्वुवेतसे ॥ वेतसे ॥
गन्धरसे । वोले ॥ वेत्तिविद्यतेवा ।
वाहुलकादुलच् ०गुणाभावश्च ॥ न
म्रवेतसे ॥

विदुषी । स्त्री० पण्डितायांनार्याम् ॥
वेत्ति । विदे : शतुर्वसु : । उगित
श्चेतिङीप् ॥

विदुष्मती । स्त्री० पण्डितवत्यांपु-
र्याम् ॥

विदून : । त्रि० परितप्ते ॥ विदूयते
स्म । टुदुउपतापे । क्त : । ल्वादि
भ्यश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ विशेषेणदू
नोवा ॥

विद्दरम् । न० देशविशेषे । वालवा

ये ॥ बालवायाद्रे : समीपवर्त्ति
निनगरे ॥ त्रि॰ अतिदूरस्थदेशा
दौ । विप्रकृष्टे ॥
विदूरजम् । न॰ वैदूर्य्यमणौ ॥
विदूरथ : । पुं॰ राजविशेषे ॥
विदूरभूमि : । स्त्री॰ विदूरदेशे ॥
विदूराद्रि : । पुं॰ रोहणपर्व्वते ॥
विदूषक : । पुं॰ क्रीडनीयेकपात्रे ।
षिड्गे । विटे । व्यलीके । काम
केलौ । चाटुवटौ । वासन्तिके ।
वैहासिके । प्रहासिनि ॥ परनिन्दा
करे । खले । अभीरौ । सूचके ।
कपटके । परद्वेषिणि ॥ नायकवि
शेषे ॥
विदेश : । पुं॰ परदेशे ॥ कोतिभा
र : समर्थानांकिंदूरंव्यवसायिना
म् । कोविदेश : सविद्यानांच :
पर : प्रियवादिनाम् ॥
विदेह : । पुं॰ जनकान्वयभूमिपे ।
मैथिले ॥ विदेहा : पुं॰ भूम्नि ।
देशविशेषे । तीरभुक्तौ । तिरह्वि
त॰इ॰भा॰प्र॰ ॥ यथा । गण्ड
कीतीरमारभ्यचम्पारण्यान्तकंशि
वे । विदेहभू : समाख्यातातीरभु
क्त्यभिध : सतु ॥ त्रि॰ कायशून्ये ।
निर्द्देहे ॥
विदेहमुक्ति : । स्त्री॰ मुक्तिविशेषे ॥
सायथा । तत : कालवशादेवप्रार
ब्धेतुक्षयङ्गते । वैदेहीमामकीमु

क्ति : यातिनास्त्यत्रसंशयइति ॥ त
तोजीवन्मुक्त्यनन्तरम् ॥
विदेहा । स्त्री॰ मिथिलायाम् ॥
विद्ध : । त्रि॰ वेधिते । कृतच्छिद्रे ॥
क्षिप्ते ॥ सदृशे ॥ बाधिते ॥ ताडि
ते ॥ विध्यतेस्म । व्यधताडने ।
क्त : । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥
विद्धकर्ण : । पुं॰ विद्धकर्णाम् ॥
त्रि॰ कृतकर्णवेधे ॥ विद्धौकर्णौ
यस्य ॥
विद्धकर्णा ।)
विद्धकर्णिका ।) स्त्री॰ विद्धकर्णाम् ॥
विद्धकर्णी । स्त्री॰ पाठायाम् । अम्ब
ष्ठायाम् ॥ विद्धौकर्णौयया॰अस्या
वा । पाककर्णेतिङीष् ॥
विध्यर्थ : । पुं॰ विधिफले ॥ कृति
साध्यत्वमर्थहेतुत्वमनर्थाहेतुत्वञ्चे
तितात्पर्यार्थंदर्शनम् ॥ भाट्टमते
विद्ध्यर्थस्तु॰श्येनफलस्यैवाभिचार
स्यानर्थहेतुत्वादधर्मत्वम्॰श्येनस्य
तुविहितस्यसमीहितसाधनस्यधर्म
त्वमेव । अर्थपद्व्यावर्त्त्यन्तु॰कल
ञ्जभक्षणादेर्निषिद्धस्यैवेति । फल
तोऽनर्थहेतुत्वेनतु॰शिष्टानांश्येना
भिनधर्मत्वेनव्यवहार : । तदुक्त
म् । फलतोपिचयत्कर्म्मनानर्थं
मानुबध्यते । केवलप्रीतिहेतुत्वात्
तद्धर्म्मइतिकथ्यते ॥
विध्वंस : । पुं॰ विनाशे ॥ विधि

ष्टोध्वंस : ।
विद्यमान : । त्रि॰ वर्त्तमाने ॥
विद्या । स्त्री॰ उमायाम् । शिवायाम्
। दुर्गायाम् ॥ मन्त्ररूपायाम् ॥ दे
वताज्ञाने । उपासनायाम् ॥ विज्ञा
ने ॥ श्रेयोविषयायाम् ब्रह्मविद्या
याम् ॥ अनावृतसंवित्ताद्रात्म्यापन्ना
यांब्रह्माकारान्त : करणवृत्तौ ॥ आ
त्मसाक्षात्कारे ॥ वेदार्थपरिज्ञाने ॥
शास्त्रे ॥ आन्वीक्षिकीत्रयीवार्त्ताद
ण्डाख्यासुचतसृषु ॥ यथा । आन्वी
क्षिकींत्रयींवार्त्तांदण्डनीतिञ्चपार्थि
व: । तद्विद्यैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद्वि
नयान्वित : ॥ आन्वीक्षिक्यात्मवि
ज्ञानं॰धर्माधर्मौत्रयीस्थितौ । अर्था
नर्थौतुवार्त्तायांदण्डनीत्यांनयानयौ
॥ विद्याश्चतस्रएवैतायोगच्चेमायदे
हिनाम् । विद्याविनीतोनृपतिर्न
कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ इति ॥ पुराणा
दिचतुर्द्दशसु ॥ यथा । पुराणन्याय
मीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिता: । वे
दा : स्थानानिविद्यानांधर्मस्यचच
तुर्द्दश ॥ इति ॥ अष्टादशविद्यासु
॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे । अङ्गानिवे
दाश्चत्वारोमीमांसान्यायविस्तर : ।
धर्म्मशास्त्रंपुराणञ्चविद्याह्येताश्चतु
र्द्दश । आयुर्वेदोधनुर्वेदोगान्धर्वश्चे
तितेत्रय : । अर्थशास्त्रंचतुर्थञ्चवि
द्याह्यष्टादशैवता : ॥ इति ॥ तत्रा

ङ्गानिषट्॰यथा । शिक्षाकल्पोव्या
करणंनिरुक्तंछन्दोज्योतिषमिति ।
ऋग्यजु : सामाथर्वाख्या : वेदाश्च
त्वारईरिता : । विचारोवेदवाक्या
नांमीमांसाप्रोच्यतेबुधै : ॥ साचपू
र्वोत्तरभेदाद्द्विधा । तथाहि । कर्म
प्रतिपादनपराजैमिनिप्रणीताद्वाद
शाध्यायी॰पूर्वमीमांसा । ब्रह्मप्रति
पादनपराव्यासप्रणीताचतुरध्यायी॰
उत्तरमीमांसेति । पदार्थनिर्णयप
रंतर्कशास्त्रंन्याय: ॰अत्रैववैशेषिक
नयस्यान्तर्भाव : । मन्वत्रिविष्णुहा
रीतादिप्रणीतंधर्मशास्त्रम् ।कापिलपा
तञ्जलपाशुपतपाञ्चरात्रादीनामाग
मानामपिधर्मशास्त्रएवान्तर्भाव : ।
सर्गादिपञ्चलक्षणलक्षितम्॰मत्स्य
मार्कण्डेयभविष्यभागवतब्रह्मब्रह्मा
ण्डब्रह्मवैवर्त्तवायुवामनविष्णुवरा
हाग्निनारदीयपद्मलिङ्गगरुडकूर्मस्क
न्दभेदादष्टादशविधंपुराणम् । तदु
क्तम् । मद्वयंभद्वयञ्चैव॰ब्रत्रयंवचतु
ष्टयम् । अनापलिङ्गकूस्कञ्चपुराणा
निविदुर्बुधा : ॥ उपपुराणानामप्य
त्रैवान्तर्भाव : । रोगोपशमपूर्वका
नन्दफलकोऽष्टस्थानसंयुतआयुर्वे
द : । शस्त्रास्त्रप्रयोगोपसंहारप्रति
पादकमन्त्रसहित : पादचतुष्टयात्म
कोधनुर्वेद: । षड्जादिस्वरप्रयुक्ततानपरि
च्छेदप्रयुक्तावधानेपृथक्षड्जादि

स्वरसमुदायोथर्व्ववेद : । चतु : षष्टिकलासङ्ख्याङ्कमीमांसादिशास्त्रमर्थशास्त्रमिति ॥ सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम् । अहार्य्यत्वादनर्घ्यत्वादक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥ विद्या ददाति विनयं विनयाद्याति पात्रताम् । पात्रत्वाद्धनमाप्नोति धनाद्धर्मस्तत : सुखम् इति विष्णुशर्म्मा ॥ दानेन तपसा यज्ञैरुपवासव्रतैस्तथा । नतां गतिमवाप्नोति विद्यायामवाप्नुयादिति यम : ॥ विद्यन्त्यनया • धर्म्मामिति वा । विद-ज्ञाने । संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिण इति क्यप् ॥ ब्रह्मविद्या स्त्रि॰ दृश्यमिथ्यात्वं दृग्वस्तुन : सत्यत्वं बोधयति ॥ परापरविभेदेन विद्याद्वैविध्यमीरितम् । ऋग्वेदाद्याऽपरा विद्या परा त्वक्षरतत्परा ॥ व्यवहारदशेयं विद्याविद्येति भेदपरिभाषा । नास्त्येव तत्त्वदृष्ट्या तत्त्वं ब्रह्मैव नान्यदस्ति स्मात् ॥ तत्त्वदृष्ट्या • ब्रह्मात्मैकत्वसिद्धान्तदृष्ट्या । तत्त्वम् • यथार्थस्वरूपम् ॥ गणिकार्य्यामोषधौ ॥

विद्यागुरु : । पुं॰ आचार्यातिरिक्तोपाध्यायादौ ॥

विद्यातीर्थम् । न॰ सन्ध्यातीर्थे ॥ विद्यादानपात्रे ॥

विद्यादल : । पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥

विद्यादाता । त्रि॰ विद्यादानकर्त्तरि ॥ यथा । अन्नदाता भयत्राता पत्नीतातस्तथैव च । विद्यादाता जन्मदाता पञ्चैते पितरो नृणाम् ॥

विद्यादानम् । न॰ अध्यापने ॥ पुस्तकदाने ॥ अन्नदानं महादानं विद्यादानं ततोऽधिकम् । अन्नेन क्षणिका तृप्तिर्यावज्जीवन्तु विद्यया ॥ अपि च । वाजपेयसहस्रस्य सम्यगिष्टस्य यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नोति विद्यादानान्न संशय : ॥ तस्माद्वालयेन्नित्यं धर्मशास्त्रस्य वा श्रुते । पठनं कारयेद्राजन् यदीच्छेच्च शर्म्म आत्मन : ॥ गोभूहिरण्यवासांसि शयनान्यासनानि च । प्रत्यहं तैर्न दत्तानि भवन्ति नृपसत्तम ॥ धर्माधर्म्मं न जानाति लोकोऽयं विद्यया विना । तस्मात् सदैव धर्मात्मन् विद्यादानरतो भव ॥ इति वह्निपुराणे विद्यादाननामाध्याय : ॥ अपि च गारुडे ५१ अध्याये । विद्यां दत्त्वा ब्राह्मणाय ब्रह्मलोके महीयते । दद्याद्वरहस्तां तु श्रद्धया ब्रह्मचारिणे ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मस्थानमवाप्नुयात् इति ॥ यस्तु देव्या गृहे नित्यं विद्यादानं प्रवर्त्तयेत् । स भवेत् सर्वलोकानां पूज्य : पूजापदं व्रजेत् ॥ धर्मार्थीयचनस्यातांशुश्रूषावापितद्विधा । तत्र विद्यानमप्यन्याशुभं बीजमिवो

षरे ॥ विद्ययैवसमंकामंमर्त्तव्यंब्रह्मवादिना । आपद्यपिहिघोरायां नत्वेनामिरिणेवपेत् ॥ विद्याब्राह्मणमित्याहशेवधिस्तेऽस्मिरक्षमाम् । असूयकायमांमादास्तथास्यांवीर्यवत्तमा ॥ यमेवतुशुचिंविद्यान्नियतंब्रह्मचारिणम् । तस्मैमांब्रूहिविप्रायनिधिपायाप्रमादिने ॥ इति- मनुः ॥

विद्यादेवी । स्त्री० विद्याधिष्ठात्र्याम् । सरस्वत्याम् ॥ जिनषोडशदेवीषु ॥ यथा । विद्यादेव्यस्तुषोडश ॥ १५२ ॥ रोहिणीप्रज्ञप्तीवज्रशृङ्खलाकुलिशाङ्कुशाः । चक्रेश्वरीनरदत्ताकाल्यथोऽसौमहापरा ॥ गौरीगान्धारीसर्वास्त्रमहाज्वालाच मानवी । वैराट्याच्छुप्तमानसीमहामानसिकेतिताः ॥ १५४ ॥ इ० हे० च० ॥

विद्याधनम् । न० विद्ययोपार्ज्जितेवित्ते ॥ यथाहकात्यायनः । उपन्यस्तेतुयल्लब्धंविद्ययापणपूर्वकम् । विद्याधनन्तुतद्विद्याद्विभागेननियोजयेत् ॥ शिष्यादार्त्विज्यतः प्रश्नात्सन्दिग्धप्रश्ननिर्णयात् । स्वज्ञानशंसनाद्वादाल्लब्धंप्राध्ययनाच्चयत् ॥ विद्याधनन्तुतत्प्राहुर्विभागेनप्रयोजयेत् । शिल्पेष्वपिहिधर्म्मोयं० मूल्याद्यच्चाधिकंभवेत्

साधारणसुवर्णादिकमादाय० कुण्डलादिकंनिर्माय० स्वर्णादिमूल्यात्० शिल्पगुणेनयदधिकमूल्यंस्यात्तदित्यर्थः ॥ परंनिरस्ययल्लब्धंविद्ययाद्यूतपूर्वकम् । विद्यातिशयनैपुण्येन० द्यूतपूर्वकंयल्लब्धमित्यर्थः ॥ विद्याधनन्तुतद्विद्यान्नविभाज्यंबृहस्पतिः ॥ अस्यार्थंवचनार्थानुक्रमेणाह । यदीति । यदिभवान्भद्रमुपन्यस्यति० तदाभवते० एवमयैतद्देयमितिपणितंयत्रोपन्यासंनिस्तीर्यलभतेतन्नविभाज्यम् ॥ शिष्यादध्यापितात्० आर्त्विज्यतः ० यजमानाद्दक्षिणयालब्धंधनम्० दक्षिणाधनप्रतिग्रहेवेतनरूपत्वात्तस्याः तथायत्किञ्चिद्विद्ययाप्रश्नंनिस्तीर्य० अपणितमेवयदिकश्चित्परितोषाद्ददाति० प्रश्नंनिस्तीर्य० प्रश्नस्यसम्यगुत्तरेदत्तइत्यर्थः सन्दिग्धप्रश्ननिर्णयादितिव्याचष्टे । तथेति० तथायोऽस्मिन्शास्त्रार्थेममसंशयमपनयति० तस्मैसुवर्णमिदंददानीत्युपस्थितस्यसंशयमपनीययल्लब्धम् । तत्रैवविकल्पेनव्याख्यान्तरमाहयद्वेति । यद्वा० वादिनोवादसन्देहे० न्यायकरणार्थमागतयोः सम्यङ्निरूपणेनयल्लब्धंषष्ठांशादिकम् । स्वज्ञानशंसनादितिव्याचष्टे० तथेति० तथाशास्त्रादिषुप्रक

ष्ज्ञानंविभाव्ययत्प्रतिपक्षादिनालब्धम्। वादादित्यस्यार्थमाह० तथेति। तथाद्वयोः शास्त्रज्ञानविवादे० अन्यथापियत्रकुत्रचिदन्योन्यज्ञानविवादे० निर्जित्ययल्लब्धम्० निर्जित्य० एककोटिव्यवस्थापनेनविवादमपनीय० लब्धम्० वादिपणितंराज्ञावाप्रसाददत्तमित्यर्थः। प्राध्ययनादित्याचष्टे० तथेति० तथैकस्मिन्देयेबहूनामुपप्लवे० येन प्रकृष्टमधीत्य० यल्लब्धम्। शिल्पेष्वपीत्यस्यार्थमाह० तथेति० तथा शिल्पादिविद्यया० चित्रकारसुवर्णकारादिभिर्यल्लब्धम्० शिल्पगुणेन यदधिकंलब्धम्। तथाद्यूतेनापि परंनिर्जित्ययल्लब्धं० तत्सर्वंविद्याधनमविभाज्यमितरैरित्यर्थः। तस्मादाययाकयाचविद्यायालब्धमर्जकस्यैवतन्नेतरेषामिति० प्रदर्शनार्थन्तुकात्यायनेनविस्तारितमितिदायभागः॥ अथनारदः। कुटुम्बंविभृयाद्भ्रातुर्योविद्यामधिगच्छतः। भागंविद्याधनात्तस्मात्सलभेताश्रुतोपिसन्निति॥ विभृयादित्येकवचननिर्देशान्नबहवः। यदिविद्यामभ्यस्यतोभ्रातुः कुटुम्बमपरोभ्रातास्वधनव्ययशरीरायासाभ्यांसंवर्द्धयति० तदातद्विद्यार्जितधनेतस्याधिकारः० अश्रुतोमूर्खः॥

विद्याधरः। पुं० देवयोनिविशेषे। जीमूतवाहनपुष्पदन्तादौ० कामरूपिणि० खेचरे॥ विद्यायागुटिकाञ्जनादिविषयिण्याः० धरोधारकः॥ रतिबन्धविशेषे॥ यथा। नार्याऊरुयुगंधृत्वाकराभ्यांताडयेत्पुनः। कामयेन्निर्भयंकामीबन्धोविद्याधरोमतः॥ यन्त्रविशेषे॥ यथा॥

विद्याधरयन्त्रम्। न० डमरुयन्त्रे॥

विद्याधारः। पुं० वर्णवृत्तान्तरे॥ यथा। नागाधीशेनोक्तंवृत्तंविद्याधारम्० षड्भिः कर्णैः शेते पूर्णंभूमौसारम्। स्यादस्मिन्विश्रामोवेदैर्वेदैर्वेदैः० कृत्वायस्यात्पूर्णंधीरः कीर्त्यायुक्तः॥ यथा। वन्देपादाम्भोजन्नित्यंसीताभर्त्तुः कृत्वासिन्धौसेतुंरक्षोनाथंहन्तुः। पैत्र्यामाज्ञांज्ञात्वाप्राप्तंराज्यंभ्रातुः स्वीयैः सर्वैर्लोकैः साकंनाकंयातुः॥ विद्यां धरति। धृञ्०। कर्म्मण्यण्॥

विद्योधिकारी। त्रि० उपनिषन्निर्वचनेनोक्ते॥ विद्यायाः ब्रह्मविद्यायाः अधिकारी॥ सद्द्विविधः० कृतोपास्तिरकृतोपास्तिश्च। तत्रोपास्तिमाचात्कारपर्यन्तामुपासनां कृत्वायोज्ञानेप्रवर्त्ततेसमुख्योविद्याधिकारी। इदानीन्तनस्तुप्रायेणाकृतोपासनएवोत्सुक्यमात्रात्सहसा

विद्यायांप्रवर्त्ततेसतुगौणोधिकारी॰
तस्यज्ञानस्यसवातप्रदेशप्रदीपवत्स
हसानिवर्त्तनात् । ननुसर्वेषाम
पिविदुषामात्मनोनित्यप्राप्तिरूपो
मुख्याधिकारः किमस्मादविशेषा
दविद्यानिवृत्तिरितिचेत्॰शृणु॰स
स्वायम्भावः । यस्तूपास्यदेवतासा
साक्षात्कारपर्यन्तंसगुणोपासनंवि
धायविद्यायांप्रवृत्तस्तस्यविचारेणज्ञा
नोत्पत्तौविघ्नपाभावात्॰आत्मधी
र्नित्यप्राप्तेव । यः पुनरुपासनमकृ
त्वाश्रवणाद्यनुष्ठायतत्त्वंनिश्चिनोति
तस्यचित्तवशीकरणाभावेविघ्नपस
म्भवात्तम्प्रतिनियमविधिः । नच
तत्त्वज्ञानेमाज्ञानस्यनष्टत्वाद्विधिवै
यर्थ्यमितिशङ्क्यम्॰वशीकरणा
भावे॰शास्त्रीयनश्येत्परमार्थबुद्धिरि
त्यज्ञानेपरमार्थत्वांशनाशेपि॰जन्म
हेत्त्वज्ञाननाशायोगात् । अन्यथा
वेदान्तेषूपास्तिविधीनामेकाग्र्यद्वा
राऽद्वितीयब्रह्मपरत्वंनस्यात् । अ
तस्तेषांश्रुतिप्रसिद्धप्रणवोच्चारणपूर्व
कमप्रतिबद्धसाक्षात्कारायनिरन्तरं
निर्गुणब्रह्मभावनाकार्या । अतएव
शास्त्र॰विदुषोविधिर्नास्तीत्युक्ता॰
पुनर्विद्वानन्तर्बहिर्मनसीतिब्रह्म
निष्ठाविधीयते॰इत्याद्युक्तिर्नविरु
ध्यते । अधिकारिभेदेनव्यवस्थास
म्भवात् ॥

विद्यानिधिः । पुं॰ विद्यासम्प्रदाय
प्रवर्त्तके ॥

विद्यानैपुण्यकामः । त्रि॰ विद्याति
शयमात्रार्थिनि ॥

विद्याप्रयोजनम् । न॰ आत्यन्तिकसंसारनिवृत्तौब्रह्मप्राप्तिलक्षणायाम् ॥
विद्यायाः प्रयोजनम् ॥

विद्याभीप्सी । त्रि॰ विद्यार्थिनि ॥

विद्यारम्भः । पुं॰ प्राप्तेतुपञ्चमेवर्षे
विद्यारम्भञ्चकारयेदितिवचनबोधि
तेविद्यायाः प्रारम्भे ॥

विद्यार्थी । त्रि॰ विद्याभीप्सिनि ॥
विद्यैवार्थः सोऽस्यास्तीति॰इ-
निः ॥

विद्यावान् । त्रि॰ विद्याविशिष्टे ॥
पण्डिते ॥ विद्यास्त्यस्य । म-
तुप् ॥

विद्याविषयः । पुं॰ परब्रह्मणि॰प्र
त्यगात्मभूते ॥ विद्यायाः विष
यः ॥

विद्युज्जिह्वः । पुं॰ राक्षसविशेषे ॥
त्रि॰तडिदाभजिह्वे ॥

विद्युज्ज्वाला । स्त्री॰ कलिकारीवृ-
क्षे ॥ तडित्प्रभायाम् ॥

विद्युत् । स्त्री॰ मेघेषुदृश्ये॰दीर्घाका
रे॰ज्योतिषि । तडिति । सौदा
मिन्याम् । चञ्चलायाम् ॥ साचतु
र्विधा यथा । वातायकपिलाविद्युदा
तपायह्विलोहिता । पीतावर्षायवि

स्रे यादुर्भिक्षायासिताभवेत् ॥ सन्ध्यायाम् ॥ विशेषेणद्योतते । द्युतदीप्तौ । भ्राजभासीतिक्विप् ॥ स्त्री० निष्प्रभे ॥

विद्युत्केश : । पुं० राक्षसविशेषे ॥

विद्युत्प्रियम् । न० कांस्ये ॥

विद्युत्वान् । पुं० मेघे ॥ विद्युत : सन्त्यस्मिन् । मतुप् ॥

विद्युन्माला । स्त्री० अनुष्टुप्छन्दोभेदे ॥ यथा । मोमोगोगोविद्युन्माला । वासोवल्लीविद्युन्मालावर्हश्रेणीशाक्रश्चाप : । यस्मिन्नास्तांतापोच्छित्त्यै गोमध्यस्थ : कृष्णाम्भोद : ॥ अपिच । उक्तायस्यामष्टौवर्णा : पादेपादेसर्वेदीर्घा: । विश्राम : स्याद्वेदैर्वेदै : साविद्युन्मालानिर्दिष्टा ॥ यथा । आगामिन्योनोयामिन्यो यायायाताभूयोभूय : । अभ्रच्छाया वस्तारुण्यंमानेनानेनस्यात्किन्ते ॥

विद्युन्माली । पुं० राक्षसविशेषे ॥

विद्योपयोग : । पुं० विद्यायेष्टसिद्धौ ॥ चतुर्भिश्चप्रकारैर्विद्योपयुक्ताभवति । आगमकालेन० आगमकालश्चविद्याग्रहणकाल : । १ । स्वाध्यायकालेन० स्वाध्यायकालश्चाभ्यासकाल : । २ । प्रवचनकालेन० प्रवचनकालोऽध्यापनकाल: । ३ । व्यवहारकालेन० व्यवहारोयज्ञानुष्ठानकर्म्मणि । ४ । तत्राद्ययोर्विद्याध्ययंबुद्धिमानिष्यादरपूर्वकमन्नवस्त्रादिलाभरूपोपयोग: । तृतीयेप्रतिष्ठा० सच्छिष्यलाभद्वारार्थप्राप्ति : सत्कारविशेषश्च । चतुर्थे० यज्ञादानुष्ठानकालेऽपशब्दप्रयोगप्रयुक्तप्रायश्चित्ताभाव: ० कर्म्मसाङ्गता० दक्षिणालाभ : प्रतिष्ठाचेत्युपयोग : ० तादृशश्चोपयोग : सर्वाध्ययनएवेतिमहाभाष्यकाराद्य : ॥

विद्रम् । न० छिद्रे ॥

विद्रधि : । पुं० रोगविशेषे । हृद्ग्रन्थौ । हृद्व्रणे ॥ अस्यसम्प्राप्तिपूर्व्वकंसामान्यंलक्षणंयथा । त्वग्रक्तमांसमेदांसिप्रदुष्यास्थिसमाश्रिता : । दोषा : शोथंशनैर्घोरंजनयन्त्यायताभृशम् ॥ महामूलंरुजावन्तं वृत्तं व्याप्यथवायतम् । सविद्रधिरितिख्यातोविज्ञेय : षड्विधश्चस : ॥ पृथग्दोषै : समस्तैश्चक्षतेनाप्यसृजातथा । विद्रधि : षड्विध: प्रोक्तोविशेषोभाश्वसङ्ग्रहे ॥ जलौकापातनंशस्तंसर्वस्मिन्नपिविद्रधौ । मृदुर्विरेकोलघ्वन्नं स्वेद : पित्तोत्तरंविना ॥ वेदनम् । विदेर्वंहुलमन्यत्रापिसंज्ञाछन्दसोरितिवारक् । यद्वा । विद्रास्वप्ने पलायने । आतश्चोपसर्ग इतिक: । विद्रं धीयतेऽस्याम् । डुधाञ्० । कर्मण्यधिकरणेचेतिकि : ॥ यद्वा । विद्रस्यधानम् । इकृष्यादिभ्य : ॥

विद्रधिनाशन : । पुं० शोभाञ्जनवृक्षे ॥

विद्रव:। पुं॰ विद्रुतौ । पलायने॥ धियि । बुद्धौ ॥ विद्रवणम् । द्रुगतौ । ऋदोरप् ॥ निन्दायाम् ॥ क्षरणे ॥

विद्रावित :। त्रि॰ पलायिते ॥

विद्रुत :। त्रि॰ पलायिते ॥ प्रचलिते ॥ द्रवीभूते स्वत : प्राप्तद्रवीभावे । विलीने । द्रुते ॥ विद्रवतिस्म । द्रु गतौ । गत्यर्थेतिक्तः ॥

विद्रुति :। स्त्री॰ पलायने । प्रद्रावे ॥

विद्रुम :। पुं॰ रत्नवृक्षे ॥ प्रवाले ॥ किशलये ॥ विशिष्टोद्रुम : ॥ यद्वा । विशिष्टेद्रौवृक्षेभव : । विशिष्टोद्रुवृक्षोस्त्यस्यवा । व्युद्रुभ्यांम : ॥ त्रि॰ विगतद्रुमेभूमिपर्वतादौ ॥

विद्रुमलता । स्त्री॰ नलीनामौषधौ ॥ शुषिराविद्रुमलताकपोताङ्घ्रिर्नटी नली ॥ विद्रुमस्येवलता ॥

विद्रुमलतिका । स्त्री॰ विद्रुमलतायाम् ॥

विद्वत्कल्प :। त्रि॰ ईषदूने विदुषि । विद्वद्देशीये ॥

विद्वत्संन्यास:। पुं॰ सम्यगनुष्ठितै : श्रवणमननिदिध्यासनै: परन्तत्त्वं विदितवद्भि : सम्पाद्यमाने॰ ज्ञानफलभूतेचतुर्थाश्रमे ॥ तत्त्वयाज्ञवल्क्यादय : सम्पादयामासु : ॥

विद्वान् । त्रि॰ प्राज्ञे । दक्षे ॥ पण्डिते ॥ वेदविदि ॥ विदितसकलवेद्ये । आत्मविदि ॥ व्युत्थानमपरिग्रहश्चेतिद्वयंविविदिषूणांसाधनत्वेनोक्तम्॰ तत्॰ विदुषांस्वत : सिद्धमित्याह । लोकान्वयार्थेषणाभ्योव्युत्थानस्यापरिग्रह : । द्वयं सोऽयमस्मिन्नेवविदुषांनतुयत्नत : ॥ आनन्दैकस्वभावंस्वमात्मानंपश्यत : कुत : । काम : परिग्रहोवास्याद्योकामइतिचश्रुते : ॥ वेत्ति । विदज्ञाने । विदे : शतुर्वसुरिति पाणिनीयसूत्रादेश: ॥ नशिल्पादिज्ञानयुक्ते विद्वच्छब्द : प्रयुज्यते ॥ विद्वत्त्वञ्चनृपत्वञ्चनैवतुल्यंकदाचन।स्वदेशेपूज्यतेराजाविद्वान्सर्वत्रपूज्यते ॥

विद्विट् । त्रि॰ शत्रौ ॥

विद्वेष :। पुं॰ विद्वेषणे । द्विषअप्रीतौ । घञ् ॥

विद्वेषक :। त्रि॰ विद्वेष्टरि । द्वेषकर्त्तरि ॥ विद्विष्टि। द्विष॰ण्वुल् ॥

विद्वेषणम् । न॰ विद्वेषे । वैरे ॥ अभिचारकर्मविशेषे ॥ स्निग्धानां द्वेषजननंमिथोविद्वेषणंमतम् ॥

विद्वेषणी । स्त्री॰ स्त्रीविशेषे ॥

विद्वेषी । त्रि॰ शत्रौ । वैरिणि ॥ विद्वेषोस्त्यस्यास्मिन्वा । इनि : ॥

विधनम् । त्रि॰ विनाशयति ॥

विधवनम् । न॰ कम्पने ॥

विधरण :। त्रि॰ विधारयितरि ॥

विधवा । स्त्री॰ रण्डायाम् । मृतभर्तृकायाम् । विश्वस्तायाम् । पतिहीनाचयानारीकामंभवतुपुत्रिणी । धनधान्यसमृद्धापिविधवेत्युच्यतेबुधैः । विगतोधवोभर्त्तायस्याः॥

विधा । स्त्री॰ गजान्ने । ऋद्धौ । विधौ । विधानम् । डुधाञ् धारणपोषणयोः ॥ आतश्चोपसर्गे इति कः ॥ वेतने ॥ कर्माणिविधौयुक्तेऽनया ॥ प्रकारे ॥ वेधने ॥

विधाता । पुं॰ वेधसि । द्रुहिणे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ विशेषेणदधाति । डुधाञ्॰ । तृच् । विरन्योपसर्गनिवृत्त्यर्थः ॥ मदिरायामितिराजनिर्घण्टः ॥ भृगुमुनेः पुत्रे ॥ विधत्ते कर्माणिदर्शपूर्णमासादीनि॰ तत्फलानिस्वर्गादीनिचविदधातिसृजति । पूर्ववत्तृच् ॥

विधातृभूः । पुं॰ नारदमुनौ ॥

विधातायुः । पुं॰ सूर्यशोभायाम् ॥ ब्रह्मणोवयसि ॥

विधात्री । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥ मद्ये ॥ विधानकर्त्र्याम् ॥

विधानम् । न॰ हस्तिकवले ॥ विधौ ॥ कारणे ॥ अप्रवृत्तप्रवर्त्तने ॥ वेदे ॥ विधीयन्तेऽनेनकर्माण्यग्निहोत्रादीनि । डुधाञ्॰ । ल्युट् ॥

विधानगः । पुं॰ पण्डिते ॥ विधानंगायति । गैशब्दे । गापोष्टक् ॥

विधानोक्तः । त्रि॰ विधिशास्त्रबोधिते ॥ विधानेनउक्तः ॥

विधाय । अ॰ कृत्वेत्यर्थे ॥

विधायकः । त्रि॰ विधेर्ज्ञापके । विधानस्यकर्त्तरि ॥ विपूर्वोधाञोण्वुल् ॥

विधायी । त्रि॰ विधानकर्त्तरि ॥

विधारकः । पुं॰ विधरणे ॥

विधिः । पुं॰ ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि । काले ॥ दैवे । नियतौ ॥ विधाने ॥ विधिवाक्ये ॥ प्रकारे ॥ कल्पे ॥ क्रमे ॥ नियोगे ॥ विष्णौ ॥ वैद्ये ॥ योगोपदेशग्रन्थे ॥ कर्मणि ॥ लिङाद्यर्थे ॥ वेदे ॥ कुर्यात्क्रियेतकर्त्तव्यंभवेत्स्यादितिपञ्चमम् । एतत्स्यात्सर्ववेदेषुनियतंविधिलक्षणमितिन्यायविदांस्मरणम् ॥ तथाच॰ पुरुषार्थमुद्दिश्य॰ कर्मोपासनाज्ञानात्मककाण्डत्रयविधायको वेदो॰ विधिरितिफलितोऽर्थः ॥ अस्मात्तज्ज्ञापकोवेदभागो॰ विधिरितिमीमांसकाः । सचतादृशप्रयोजनवदर्थविधानेनार्थवान्॰ यादृशंचार्थंप्रमाणान्तरेणाप्राप्तंविधत्ते । यथा॰ अग्निहोत्रंजुहुयात्स्वर्गकाम इतिविधिर्मानान्तरेणाप्राप्तंस्वर्गप्रयोजनवद्धोमंविधत्ते॰ अग्निहोत्रहोमेनस्वर्गंभावयेदितिवाक्यार्थबोधः । यत्रकर्ममानान्तरेणाप्राप्तं॰

तत्र तदुद्देशेन गुणमात्रं विधत्ते । यथा दध्ना जुहोतीत्यत्र · होमस्याग्निहोत्रं जुहुयादित्यनेन प्राप्तत्वात् होमोद्देशेन · दधिमात्रविधानं · दध्ना होमं भावयेदिति । यत्र तूभयमप्राप्तं · तत्र विशिष्टं विधत्ते । यथा · सोमेन यजेतेत्यत्र · सोमयागयोरप्राप्तत्वात् · सोमविशिष्टयागविधानम् । सोमपदे मत्वर्थलक्षणया · सोमवता यागेनेष्टं भावयेदिति · वाक्यार्थबोधः । न चोभयविधाने वाक्यभेदः · प्रत्येकमुभयस्याविधानात् · किन्तु · विशिष्टस्यैकस्य विधानात् ॥ विधिस्तु त्रिविधः नियोगविधिरधिकारविधिः प्रयोगविधिश्चेति ॥ विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियमः पाक्षिके सति । तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ परिसंख्या विधीयते ॥ अप्राप्तप्रापको विधिरिति वैयाकरणाः ॥ न्यायमते विधिर्यथा । प्रवृत्तिः कृतिरेवात्र सा चेच्छातो यतश्च सा । तज्ज्ञानं विषयस्तस्य विधिस्तज्ज्ञापकोऽथवा ॥ विधिजन्यज्ञानात् · प्रवृत्तिर्दृश्यते · सा · इच्छातः · चिकीर्षातः · चिकीर्षा च कृतिसाध्यत्वेष्टसाधनत्वज्ञानात् · तज्ज्ञानस्य विषयः कार्यत्वमिष्टसाधनत्वञ्च विधिरिति प्राचीनमतम् । स्वमतमाह · तज्ज्ञापकोऽथवेति । इष्टसाधनत्वानुमापकप्राप्ताभिप्रायो विधिप्रत्ययार्थः । इति हरिदासीयकुसुमाञ्जलिः ॥ विधिर्विधायक इति न्यायसूत्रम् । इष्टसाधनताबोधकप्रत्ययसमभिव्याहृतवाक्यं विधिः · अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इत्यादि ॥ विधीयते च मेनसुखदुःखे । डुधाञ् · उपसर्गे घोः किः · ॥ विधत्त इति विधिर्वा । वाहुलकात् कर्त्तरि किः ॥ यद्वा । विध विधाने । इन् । इगुपधात् किदिति कित्वान्न गुणः ॥ विधानमनेन वा । पूर्ववत् किः ॥

विधिगोचरः । त्रि · विधिकिङ्करे ॥

विधिज्ञः । त्रि · शास्त्रज्ञे ॥

विधित्समानः । त्रि · विधातुमिच्छति ॥

विधित्सा । स्त्री · विधातुमिच्छायाम् ॥ विपूर्बाद्दधातेः सनिमीमेत्यादिना · इकारः । अत्र लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः ततः स्त्रियामित्यनुवृत्तौ · अप्रत्ययादिति अप्रत्यये टाप् ॥

विधित्सितः । त्रि · विधातुमीप्सिते । कर्त्तुमिष्टे ॥

विधित्सुः । त्रि · विधातुमिच्छौ ॥ विपूर्बाद्दधातेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

विधिदर्शी । पुं · सदस्ये । न्यूनाधिकविचारके ऋत्विग्विशेषे ॥ विधिं द्रष्टुं शीलमस्य । णिनिः ॥

विधिदृष्टः । त्रि · यथाशास्त्रं निश्चिते ॥ विधिनादृष्टः ॥

विधिदेशक : । पुं॰ सदस्ये । विधिदर्शिनि ॥

विधियज्ञ : । पुं॰ विधिनानुष्ठीयमानेवाग्नयज्ञे । दर्शपौर्णमासादौ । विधिविषयीयज्ञ : ॥

विधिवत् । अ॰ यथाविधि । विध्यनुसारेणेत्यर्थे ॥

विधिविषय : । त्रि॰ विधिजन्यप्रयत्नभाव्ये ॥ विधेर्विषय : ॥

विधिहीन : । त्रि॰ यथाशास्त्रबोधितविपरीते । विधिनाहीन : ॥

विधु : । पुं॰ सुधांशौ । सोमे । चन्द्रे ॥ कर्पूरे । अच्युते । हरौ । ब्रह्मणि ॥ राक्षसे । विध्यतिविरहिणम् ॰विध्यत्यसुरान्वा । व्यधताडने । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्य : कु : । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

विधुक्षय : । पुं॰ अमावास्यायाम् ॥

विधुत : । त्रि॰ त्यक्ते । निरस्ते ॥ कम्पिते ॥ विशेषेणधुत : ॥

विधुति : । स्त्री॰ कम्पने ॥

विधुन्तुद : । पुं॰ राहौ । सैंहिकेये । विधुंतुदति । तुद॰ । विध्वरुषोस्तुद इतिखश् । मुम् ॥

विधुपञ्जर : । पुं॰ खड्गे ॥

विधुप्रिया । स्त्री॰ चन्द्रपत्न्याम् ॥ दाक्षायिण्योविधुप्रिया : । इतिकोषान्तरम् ॥

विधुरम् । न॰ प्रविश्लेषे । वैकल्ये त्रि॰विकले । विगताधू : कार्यभार : । ऋक्पूरित्यप् । धुरोविगतइतिप्रादिसमासोवा । न॰प्रत्यवाये ॥ कष्टे ॥

विधुरा । स्त्री॰ रसालायाम् । इ॰मे॰ ॥

विधुरित : । त्रि॰ विश्लिष्टे ॥

विधुवनम् । न॰ विधूनने । कम्पने ॥ धूविधूनने । ल्युट् । गाङ्कुटादिभ्यइतिङित्वाद्गुणाभाव : ॥

विधूत : । त्रि॰ कम्पिते ॥ त्यक्ते ॥ विधूयतेस्म । धूञ्कम्पने । क्त : । यस्यविभाषेतिनेट् ॥

विधूननम् । न॰ कम्पने । विधुवने । धूञ्कम्पनेचुरादि : । ल्युट् । धूञ्प्रियोर्नुग्वक्तव्य : ॥ अस्मादीनामृगागमकम्पने ॥

विधूनित : । त्रि॰ व्याप्ते ॥ कम्पिते ॥ धूञोण्यन्तात्कर्मणि॰क्त : । धूञ्प्रीञोरितिनुगागम : ॥

विधूम्र : । पुं॰ धूसरे । कृष्णरक्तमिश्रितवर्णे ॥ त्रि॰तद्वति ॥

विधृत : । त्रि॰ विधारिते ॥ विशेषेणधृते ॥ विष्टब्धे ॥

विधृति : । स्त्री॰ विधरणे ॥

विधेय : । पुं॰ मन्त्रे ॥ विधीयतेविनियुज्यतेत्राह्मणवाक्येनकर्मास्वनेनेतिहरिहरभाष्यम् ॥ त्रि॰विनयग्राहिणि । वचनेस्थिते ॥ विधिजन्यबोधविषये ॥ यथा । अनुवाद्यम

मुच्चातुनविधेयमुदीरयेत् । नच्चल
म्वाक्ष्यदंकिञ्चित्कुत्रचित्प्रतितिष्ठति
॥ विधातुंशक्य : । वचोयत् । ईं
रयति । । गुण : ॥ विधिगम्ये । च
नुष्ठेये । कर्त्तव्ये ॥ वश्ये ॥

विधेयता । स्त्री॰ विधेयत्त्वे । विधिज
न्यबोधविषयत्त्वे ॥ यथा ॥ यथात्र
स्नानदानादिषुपापस्यनिवित्तयोपयुक्त
त्राह्मणादिस्नानेहेगुण्यं॰तथागङ्गा
स्नानादिषुपुण्यस्यविधेयतावच्छेदक
गङ्गादिस्नानेहेगुण्यमितिप्रायश्चित्तत
त्त्वम् ॥

विधेयवर्त्ती । वि॰ वशवर्त्तिनि ॥ वि
धेयेवर्त्तते॰विधेयंवर्त्तयतिवा । णि
नि : ॥

विधेयात्मा । पुं॰ वशीकृतान्त : कर
णे ॥ विधेयआत्माचस्य ॥

विनत : । वि॰ प्रणते ॥ भुग्ने ॥ शि
क्षिते ॥ विनमतिस्म । णम॰ । क्त :
॥ विशेषेणनतोवा ॥

विनता । स्त्री॰ तार्क्ष्यस्त्रजनन्याम् । सुप
र्णायाम् ॥ पिटकाभेदे ॥

विनतासूनु : । पुं॰ अरुणे । सूर्यसा
रथौ ॥ गरुडे । खगेश्वरे ॥ विनता
या : सूनु : ॥

विनति : । स्त्री॰ विनये ॥ विशिष्टान
ति : ॥

विनद : । पुं॰ छगाके । शिलीन्ध्रे ॥

विनम्र : । वि॰ विनयिनि ॥ विशेषे
णनम्र : ॥

विनम्रकम् । न॰ तगरपुष्पे ॥

विनय : । पुं॰ शिक्षायाम् ॥ प्रणतौ
। विनीतत्त्वे । निरहङ्कारे । सौशी
ल्ये । अनौद्धत्ये । अवनतौ ॥ वि
नयप्रशंसायथा । विनयोपपन्नाभूभृ
त्त्यै कुर्वीतन्नृपति : सुतान् । अवि
नीतकुमारंहिकुलमाशुविशीर्यते ।
विनीतमौरसंपुत्रं यौवराज्येऽभिषेच
येत् ॥ अपिच । वृद्धांश्चनित्यंसेवेत
विप्रान्वेदविद : शुचीन् । वृद्धसे
वीहिसततंरक्षोभिरपिपूज्यते ॥ ते
भ्योधिगच्छेद्विनयंविनीतात्मापिनि
त्यश : । विनीतात्मादिनृपतिर्नवि
नश्यतिकर्हिचित् ॥ बहवोऽविनया
न्नष्टाराजान : सपरिच्छदा : । वन
स्थाअपिराज्यानिविनयात्प्रतिपेदि
रे ॥ वेणोविनष्टोऽविनयान्नहुषश्चैव
पार्थिव : । सुदा : सोयवनश्चैवसुमुखो
निमिरेवच ॥ पृथुस्तुविनयाद्राज्यंप्रा
प्तवान्मनुरेवच । कुबेरश्चधनैश्वर्यं
ब्राह्मण्यश्चैवगाधिज : । इतिमनु :
॥ द्विविधोविनय : स्वाभाविक : कृ
त्रिमश्चेतिकौटिल्य : । विशिष्टोन
य : ॥ दण्डे ॥ वि॰ वणिजि ॥ क्षि
प्ते ॥ निभृते । विजितेन्द्रिये ॥

विनययाही । वि॰ विधेये । वचनेस्थिते
। आश्रवे ॥ विनयंग्राहीतुं शीलमस्य
। सुपीतिणिनि : ॥

विनयस्थः । त्रि० विधेये । आश्रवे । वचनेस्थिते । आज्ञाकारिणि ॥ विनयेतिष्ठति । ष्ठा० । कः ॥

विनया । स्त्री० बलौषधौ । बाट्यालके ॥

विनयी । त्रि० विनयान्विते ॥ विनयोऽस्यास्ति । इनिः ॥

विनर्द्दः । पुं० ऋषभकूजितसमस्वरविशेषे ॥ विशिष्टोनर्द्दः ॥

विनशनम् । न० तीर्थविशेषे । कुरुक्षेत्रे । सरस्वत्याः प्रथमादर्शनस्थले ॥ विनाशे ॥

विनष्टः । त्रि० अन्तर्हिते ॥ विनश्यतिस्म । णशअदर्शने । गत्यर्थेतिक्तः ॥ छिन्ने । भिन्ने ॥ नाशाश्रये । ध्वंसविशिष्टे ॥ पतिते ॥

विनष्टिः । स्त्री० विनाशे ॥ णशेर्भावेक्तिन् ॥

विनसः । त्रि० विग्रे । गतनासिके ॥

विना । अ० वर्जने । पृथक् । अन्तरेण । ऋते । हिरुक् । विनञ्भ्यांनानाञौनसहेति० निषेधार्थाद्विशब्दाञ्ना ॥

विनाकृतः । त्रि० विरहिते । भिन्ने ॥ डु०त्रि० ॥

विनामः । पुं० शरीरस्यनम्रतायाम् । व्यथयावपुषोनमने ॥ विनमनम् । णम । घञ् ।

विनामकः । पुं० अधिमासे ॥

विनायकः । पुं० विघ्नराजे । गजानने । हेरम्बे ॥ तार्क्ष्ये ॥ विघ्ने ॥ ॥ जिने ॥ गुरौ ॥ विनयतिहितमनुशास्ति । णीञ्० । ण्वुल् ॥ विशिष्टोनायकइतिवा ॥ विगतोनायकोनियन्ताऽस्येतिवा ॥ त्रि०नायकवर्ज्जिते ॥

विनायिका । स्त्री० तार्क्ष्यपत्न्याम् ॥

विनारुहा । स्त्री० विपर्णिकायाम् ॥

विनाशः । पुं० अदर्शने । विनष्टे ॥ ध्वंसे ॥ विनशनम् । णशअदर्शने । घञ् ॥

विनाशकः । त्रि० विनाशकर्त्तरि ॥ विनाशयतितच्छीलादिः । णश० । विपूर्वोहेतुमण्ण्यन्तः । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपेत्यादिना वुञ् ॥

विनाशी । त्रि० अनित्ये । देशकालवस्त्वात्मकत्रिविधपरिच्छेदवति ॥ विनष्टुंशीलमस्य । णिनिः ॥ विनाशकरणशीले ॥

विनाशोन्मुखः । त्रि० पक्वे ॥ नाशोद्यते ॥ विनशनंविनाशः । भावेघञ् । उद्गतंमुखमारम्भोऽस्य । विनाशेउन्मुखः ॥

विनासकः । त्रि० अनासिके । गतनासिके ॥ विगतानासायस्यसः ॥

विनाहः । पुं० कूपाननपिधानके ॥ णहबन्धने । हलश्चेतिघञ् ॥

विनिगमकः । त्रि॰ विशेषेणनितरां बोधके । ज्ञापके ॥

विनिगमना । स्त्री॰ एकतरपक्षपातिन्यांयुक्तौ । येकस्मिन्विषये अन्येषां विशेषधारणाक्षमत्वम् ॥

विनिद्रः । त्रि॰ उन्मीलिते । विकसिते । स्फुटिते । निद्रारहिते ॥ विगतानिद्रायस्य ॥

विनिद्रत्वम् । न॰ निद्रारहितत्वे ॥ प्रबोधे ॥

विनिनीषुः । त्रि॰ विनेतुमिच्छौ ॥

विनिपातः । पुं॰ निपाते । अपपाते । दैवादिव्यसने । दैविकानर्थे । विशिष्टोनिपातः ॥ अपमाने ॥

विनिमयः । पुं॰ परिदाने । प्रतिदाने ॥ व्यतिहारे ॥ व्यत्यये । परस्परमन्याभासे ॥ बन्धके ॥ यथा । विक्रयेणोविनिमयेदस्त्वाणीमांसखादके । व्रतंचन्द्रायणंकुर्यान्नद्येसात्सङ्गीभवेत् ॥ इतिगोभिलवचनम् ॥ विशेषेणनिमीयते । मीञ् हिंसायाम् । एरच् ॥

विनियोगः । पुं॰ विनियोजने ॥ अनेनेदन्तुकर्त्तव्यंविनियोगः प्रकीर्त्तितः ॥ विशिष्टोनियोगः ॥ विभजने ॥ विनियोगोऽर्पणंफले॰इ॰ हेमचन्द्रः ॥

विनियोगविधिः । पुं अङ्गप्रधानसम्बन्धबोधकेविधौ ॥ यथा । दध्नाजुहोतीति । सहितृतीयाप्रतिपन्नाङ्गभावस्यदध्नोहोमसंबन्धंविधत्ते॰द ध्नाहोमंभावयेदिति । गुणविधौच धात्वर्थस्यसाध्यत्वेनैवान्वयः । कचिदाश्रयत्वेनापि । यथाऽदध्नेन्द्रियकामस्यजुहुयादित्यत्र॰दधिकरणकेनेन्द्रियंभावयेत् । तत्रकिन्निष्टमित्याकाङ्क्षायां॰सन्निधिप्राप्तहोमआश्रयत्वेनान्वेति । एतस्य धेः सहकारिभूतानि॰श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यारूपाणि षट्प्रमाणानि । एतत्सहकृतेनानेनविधिनाङ्गत्वंपरोद्देशसाध्यप्रवृत्तकृतिसाध्यत्वरूपंपाराथ्यापरपर्यायं ज्ञाप्यते ॥

विनियोजितः । त्रि॰ प्रवर्त्तिते । विनियुक्ते ॥

विनिर्णीतः । त्रि॰ विचार्यस्थापिते ॥ विशेषेणनिर्णीतः ॥

विनिर्देश्यः । त्रि॰ वक्तव्ये ॥

विनिर्धूतः । त्रि॰ दुरपसृयाचलिते ॥ विशेषेणनितरांकम्पिते ॥ समुन्मूलिते ॥ परित्यक्ते ॥

विनिर्भयः । पुं॰ साध्यगणविशेषे । त्रि॰भयरहिते ॥

विनिर्मुक्तः । त्रि॰ वियुक्ते ॥

विनिर्मोकः । पुं॰ विनिर्मुक्तौ ॥

विनिर्वृत्तः । त्रि॰ निष्पन्ने । समाप्ते ॥

विनिवृत्त : मद्वृत्तविशिष्टे । निरस्ते । शान्ते ॥

विनिवृत्तकाम :। वि॰ विवेकवैराग्यद्वारात्यक्तसर्वकर्मणि ॥ विशेषेणनिवृत्त : कामोऽस्य ॥

विनिवेशित :। वि॰ प्रतिष्ठापिते । स्थापिते ॥

विनिश्चित :। वि॰ प्रमाणतोनिर्णीते ॥

विनिष्कल :। वि॰ निरवयवे ॥ विशेषेणनिर्गता : कला : यस्मात् ॥

विनिष्ट :। वि॰ विनष्टे ॥

विनीत :। पुं॰ सुवशाश्वे । साधुवाहिनि ॥ वणिजि ॥ दमनकवृक्षे शिक्षितअश्वभाद्रौ ॥ वि॰ जितेन्द्रिये । अपनीते । हृते । निभृते । विनयान्विते । अनुद्धते । नम्रे । शिक्षिते ॥ क्षिप्ते । कृतदण्डे ॥ व्यनायि॰ विनीयतेस्मवा । णीञ् प्रापणे । क्त : ॥

विनीतक :। पुं॰ दमनकवृक्षे ॥ पुं॰ न॰ वैनीतके । परम्परावाहने ॥

विनीय :। पुं॰ पिष्टऔषधिविशेषे । कल्के ॥ कपटे । विनीयतेसिद्धिं प्राप्यत ॥ णीञ्॰ । निपूर्वविनीयेतिक्यप् पपे ॥

विनीयमान :। वि॰ शिष्यमाणे ॥

विनेता । पुं॰ देशके । नियामके ॥ राजनि ॥ त्रि॰ मे॰ ॥ विशिष्टोनेता ॥ देशिते ॥ त्रि॰ हे॰ चन्द्र : ॥

विनेय :। त्रि॰ नेतव्ये ॥ विनेतुंयोग्य : । णीञ्॰ । अचोयत् ॥ दण्डेर ॥

विनेयक :। पुं॰ आदेशके ॥ राज्ञि ॥

विनोक्ति :। स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । विनोक्तिश्चेद्विनाकिञ्चित्प्रस्तुतंहीनमुच्यते । विद्याहृद्यापिसावद्याविनाविनयसम्पदम् ॥ किञ्चित्॰विनाप्रस्तुतंयद्यहीनंदुष्टमुच्यतेचेत्तदाविनोक्तिर्नामालङ्कार इत्यर्थ : ॥ प्रकारान्तरमपि । तत्र्किञ्चिद्विनारम्यंविनोक्ति : सापिकथ्यते । विनाखलैर्विभात्येषाराजेन्द्रभवत : सभा ॥ तत्प्रस्तुतंकिञ्चिद्विनारम्यञ्चेत्सापिविनोक्तिर्नामालङ्कार : कथ्यते ॥

विनोद :। पुं॰ क्रीडायाम् ॥ यथा । विनोदायचैतन्यमेकंविभज्यद्विधादेहि॰जीवस्वरूपेतिनाम्ना । शिवस्याजीवत्वमापाद्यन्तोपुनर्जीवमेनंशिवंवाकरोषोति ॥ कुतूहले ॥ चमत्कारविशेषे ॥ अपनोदे ॥ राजगृहविशेषे ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायकोनायिकायाद्वक्षपादंवामपादंवातस्मध्यदेशे॰स्वदक्षिणपादंवामपादंवा॰नायिकामध्यदेशेनिधाय॰वक्षसिवक्ष : ॰योऽकोष्ठंदत्त्वायदाश्लिष्यतितदितिकामशास्त्रम् ॥

विनोदित :। त्रि॰ अपनीते ॥ सम्प्रा

जविशेषे ॥ तारकादित्वादितच् ॥

बिन्दः । पुं॰ विजयाख्ये मुहूर्ते ॥ बिन्दति । विद लाभे । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च इति शः ॥ वेदितरि । ज्ञातरि । विज्ञानशीले ॥

वस्तुतस्तु जविशेषे ॥ तारकादित्वादितच् ॥

बिन्दुः । पुं॰ जलकणायाम् । विप्रुषि । पृषते ॥ दन्तक्षतान्तरे ॥ भ्रुवोर्मध्ये ॥ रूपकार्यप्रकृतौ ॥ लवे ॥ अनुस्वारे ॥ नादोद्भवे ॥ त्रि॰ वेदितरि । ज्ञातरि । विज्ञानशीले ॥ बिन्दति॰ बिदिच्छवयवे । बाहुलकात् उः । पवर्गीयादिः ॥ यद्वा । वेत्तीत्यच्छील: । बिन्दुरिच्छुरितिसाधुः ॥ दातरि ॥ वेदितरि ॥

बिन्दुचित्रकः । पुं॰ मृगविशेषे ॥

बिन्दुभिश्चित्रः ॰सपत्रकः ॥

बिन्दुजालम् । न॰ बिन्दुजालके ॥

बिन्दुजालकम् । न॰ तारुण्याज्जायमानेगजमुखादिस्थबिन्दुसमूहे । पद्मके ॥ बिन्दूनां जालकमिव ॥

बिन्दुतन्त्रः । पुं॰ शारिफलके ॥ तुरङ्गके ॥

बिन्दुपत्रः । पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥

बिन्दुरेखकः । पुं॰ पक्षिविशेषे ॥

बिन्दुसरः । न॰ हैमवते॰ सरोविशेषे ॥ यथा । अभ्युत्तरेण कैलासं शिवं सर्वौषधिं गिरिम् । गौरन्तु पर्वतं श्रेष्ठं हरितालमयं प्रति ॥ हिरण्यशृङ्गः ॰सुमहान् दिव्यौषधमयो गिरिः । तस्य पादे महद्दिव्यं सरः काञ्चनसन्निभम् ॥ रम्यं बिन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः । गङ्गार्थे स तु राजर्षिरुवास बहुलाः समाः ॥ दिवं यास्यन्ति मे पूर्वे गङ्गातोयपरिप्लुताः । तत्र त्रिपथगा देवी प्रथमन्तु प्रतिष्ठिता ॥ सोमपादात् प्रसूता सा सप्तधा प्रतिभज्यते । यूपा मणिमयास्तत्र चितयश्च हिरण्मयाः ॥ तत्रेष्ट्वा क्रतुभिः सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह । दिव्यच्छायापथस्तत्र नक्षत्राणान्तु मण्डलम् ॥ दृश्यते भास्वरा रात्रौ देवी त्रिपथगा तु सा । अन्तरीक्षं दिवञ्चैव भावयित्वा भुवं गता । भवस्याङ्के पतिता संरुद्धा योगमायया । तस्या ये बिन्दवः केचित् क्रुद्धायाः पतिता भुवि ॥ कृतस्तु तैर्बिन्दुसरस्ततो बिन्दुसरः स्मृतम् ॥ इति मात्स्ये १०१ अध्यायः ॥

विन्ध्यः । पुं॰ जलपालके । विन्ध्याचले ॥ व्याधे ॥ विरुद्धं ध्यायति । ध्यै चिन्तायाम् । आतश्चोपसर्गे इति कः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । विन्ध्यते । जिह्मीदीर्घो ण्यत् । अन्तर्भावितण्यर्थः । शकन्ध्वादिः । अघ्न्यादिर्वा ॥ नर्मदासुरसाद्याश्च नद्यो विन्ध्यविनिर्गताः ॥

विन्ध्यकूटः । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ विन्ध्याद्रिशृङ्गे ॥

विन्ध्यवासिदेशः । पुं॰ विन्ध्यस्थदेशेषु ॥ यथा । मालवाश्च करूषाश्च मेकलाश्चोत्कलैः सह । उत्तमार्णा दशार्णाश्च भोजाः किष्किन्धकैः सह ॥ तोषलाः कोशलाश्चैव त्रैपुरा वैदिकास्तथा । तुमुरास्तुम्बुराश्चैव पटुमान्निषधैः सह ॥ अनूपास्तुण्डिकेराश्च वीतिहोत्रा ह्यवन्तयः । एते जनपदाः ख्याता विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ इति मत्स्यपुराणम् ॥

विन्ध्यवासी पुं॰ व्याडिमुनौ ॥

विन्ध्यवासिनी । स्त्री॰ विन्ध्याचलनिवासिन्यां दुर्गायाम् ॥ विन्ध्ये वसतीयं देवार्थं हतो घोरो महाभटः । यथा पितत्र सा वासा तेन सा विन्ध्यवासिनी ॥ इति देवीपुराणम् ॥

विन्ध्यस्थः । पुं॰ व्याडिमुनौ ॥ त्रि॰ विन्ध्याचलस्थिते ॥ विन्ध्ये तिष्ठति ष्ठा॰ । कः ॥

विन्ध्या । स्त्री॰ लवल्यां ॥ त्रुटौ । सूक्ष्मैलायां ॥

विन्ध्याचलनिवासिनी । स्त्री॰ विन्ध्यवासिन्याम् ॥ नन्दगोपगृहे जाता यशोदागर्भसम्भवा । ततस्तौ नाशयिष्यामि विन्ध्याचलनिवासिनी ॥ विन्ध्याचलेतत्रापि गङ्गातीरे निवासिनीति बोध्यम् । अयमवतारो भगवत्या जातएवेति पुराणे प्रसिद्धम् ॥

विन्ध्यावली । स्त्री॰ बलिपत्न्याम् । बाणराजमातरि ॥

विन्ध्यावलीपुत्रः । पुं॰ बाणासुरे ॥

विन्ध्यावलीसुतः । पुं॰ बाणराजे ॥

विन्नः । त्रि॰ विचारिते । लब्धे ॥ स्थिते ॥ ज्ञाते । विद्यतेस्म । विद् विचारणे । क्तः । नुदविदेति वा नत्वम् ॥

विन्यस्तः । त्रि॰ क्रमेणस्थापिते । रचिते ॥ कृतविन्यासे ॥ विशिष्टे न्यस्ते ॥ विन्यस्यतेस्म । अस॰ । क्तः ॥

विन्याकः । पुं॰ छत्राके ॥

विन्यासः । पुं॰ विभज्य स्थापने ॥ यथा । गुहेषु मणिविन्यासो विश्रेणीनचटाडवत् । विशुद्धवीरकन्यासो विधेयः सद्मनोपरि ॥ तेन सर्वाणि नश्यन्ति यरिष्टानि महीभुजामिति युक्तिकल्पतरुः । विन्यसनम् । असुक्षेपणे । विनिपूर्वः । ततोघञ् ॥ सन्निवेशे ॥ विशिष्टोन्यासः । रचने ॥

विपक्षः । पुं॰ रिपौ । द्विषि । प्रतिवादिनि । भवी ॥ स्वाभाववति । निश्चितसाध्याभाववति ॥ यथा॰ धूमवान् हेतोर्ह्रदः ॥ विरुद्धः पक्षोऽस्य । विविधः पक्षोऽस्यवा ॥

विपञ्चिका । स्त्री॰ विपञ्च्याम् ॥

विपञ्ची । स्त्री॰ वीणायाम् । वल्लक्यां

म् ॥ विपश्चीषु सप्तस्वरान् वादयन्त्यस्तवद्वारिगायन्तिगन्धर्वकन्या : । त्वं सावधानेनचित्तेनमात: समाकर्णयत्वं मयाप्रार्थितासि विपंचपतिविस्तारयतिशब्दं । पचि विस्तारे । ण्यन्तादच् । गौरादि : ॥ केलौ । लीलायाम् ॥

विपण : । पुं॰ विक्रये । विक्रयक्रियायाम् ॥ विपणनम् । पणव्यवहारे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: ॥ खनेघचेतिघेवा ॥

विपणि : । पुं॰ स्त्री॰ विक्रयार्थप्रसारितनानाद्रव्यायांवणिग्वीथ्याम् । पण्यवीथिकायाम् । वणिज् व्यवहार॰ बजार॰ वाणिजावीथी॰ इतिचभाषाप्रसिद्धायाम् । पण्यवीथ्याम् । वणिजांविक्रयस्थाने ॥ विपण्यते॰ अस्यांवा । पण॰ । सर्वधातुभ्यइन् ॥ विपणन्तेऽत्रवा । इकृष्यादिभ्य: ॥

विपणी । पुं॰ वणिजि । विपणोव्यवहार : सोऽस्यास्ति । इनि : ॥ बुधभेदे ॥

विपणी । स्त्री॰ पण्यवीथ्याम् । कृदिकारादितिङीष् ॥

विपण्यु : । त्रि॰ विगतव्यवहारे ॥

विपति : । पुं॰ खगेश्वरे । गरुडे ।

विपत्ति : । स्त्री॰ यातनायाम् ॥ आपदि । विपदि ॥ मरणे । विनाशे ॥ यथा । यस्मिन्राशिगतेभानौविपत्तिंयान्तिमानवा : । तेषांतत्रैवकर्त्तव्यापिण्डदानोदकक्रिया ॥ विपदनमनयावा । पदगतौ । स्त्रियांक्तिन् ॥ पुं॰ विशिष्टपदातौ ॥

विपथ : । पुं॰ निन्दितपथे । व्यध्वे । दुरध्वे । कदध्वनि । कापथे ॥ विरुद्ध : पन्था : । प्रादयोगताद्यर्थइतिसमास : । ऋक्पूरित्य : ॥

विपत्॰द् । स्त्री॰ विपत्तौ ॥ विपदनमनयावा । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ तृतीयतारायाम् ॥

विपदम् । न॰ नभसि ॥ वीनांवयसांपदंविहारस्थानम् ॥ त्रि॰ विगतप्रतिष्ठे ॥

विपदा । स्त्री॰ विपदि ॥

विपन्न : । पुं॰ भुजङ्गमे ॥ त्रि॰ विपदाक्रान्ते ॥ नष्टे ॥ विपद्यतेस्म । पद॰ । क्त : । नत्वम् ॥

विपरिणाम : । पुं॰ विशिष्टे : परिणामे ॥

विपरिश्रम : । पुं॰ आयासेसत्यपिश्रमरहिते ॥

विपरीत : । त्रि॰ तम : प्रकाशाविवान्योन्यव्याहतरूपे । प्रतिकूले । उलटा॰ इ॰भा॰ ॥ यथा॰ धर्मविपरीतोऽधर्म : ॥ पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पादमेकमुरौकृत्वाद्वितीयंकटिसंस्थितम् । नारीषुरमतेकामीविपरीतस्तुबन्धक : ॥ अपिच

। पादमेकमुरीकृत्य द्वितीयं स्कन्धसंस्थितम । कामिन्या : कामयेत्कामी यन्त्र : स्याद्विपरीतक : ॥
विपरीतभावना । स्त्री० अतस्मिं स्तद्बुद्धौ ॥ यथाथावस्थिततत्त्वं हित्वा ऽन्यथाऽस्त्वधी : । विपरीताभावना स्यात्पिचाद्दावधीर्यथा ॥
विपरीता । स्त्री० कामुक्याम् ॥
विपर्ण : । त्रि० पर्णरहिते ॥
विपर्णक : । पुं० पलाशवृक्षे ॥ त्रि० पत्ररहिते ॥
विपर्य्यय : । पुं० व्यतिक्रमे । व्यत्यासे । विपर्यासे । व्यत्यये ॥ मिथ्याज्ञाने ॥ यथाशुक्तं विन्दुरजतमिति ॥ अन्यथाभावे । देहादिष्वात्माभिमानलक्षणे ॥ यथार्थानिश्चये । अतत्त्वज्ञाने ॥ विपर्ययाद्दिष्यते बन्ध : । अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशा : यथासङ्ख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्रान्धतामिस्रसञ्ज्ञका : पञ्च विपर्ययभेदाभवन्ति ॥ लक्षणन्तुयथा । किञ्चित्सामान्यतोऽन्यत्रमतिरन्या विपर्यय: । किञ्चित्साधारण्यादन्यस्मिन्नन्यादृशोबुद्धिर्विपर्यय : । मरुमरीचिकास्विवजलावगति : ॥ अपि च । विपर्ययस्तमोयोनिर्मिथ्यारूपतयासच । सामान्यमात्रकाभासात्सत्त्वात्मेतिविनिश्चित: ॥ विपर्ययस्यमिथ्यारूपत्वात्तम : प्रभ

वत्वम् । सच विपर्यय : साधारण्यमात्रप्रथनात्प्रकाशरूप : सत्त्वात्मकोऽपिनिश्चित : ॥ विपर्ययणम् । रूपगतौ । एरच् ॥
विपर्य्यस्त : । त्रि० मिथ्याज्ञानविशिष्टे ॥ विपरीते ॥
विपर्य्याय : । पुं० विपरीतमयने । अन्यथाऽन्यरूपग्रहणे ॥
विपर्य्यास : । पुं० विपर्यये । व्यत्यये । व्यतिक्रमे । अतस्मिं स्तद्बुद्धौ । अविवेके ॥ विपर्य्यसनम् । अमु० । घञ् ॥
विपव्य : । त्रि० शोधनीये ॥
विपश्चित् । त्रि० विदुषि । दोषज्ञे । पण्डिते । अत्यन्तविवेकिनि । मेधाविनि ॥ सर्वज्ञ ० निरस्तभेदे ० अविपश्चितचैतन्यस्वभावे ॥ परमात्मनि ॥ विप्रकृष्टं निश्चिनोति ० चेतति ० चिन्तयतिवा । पृषोदरादि : ॥
विपाक : । पुं० पचने ॥ स्वादे ॥ कर्मणोविसदृशफले ॥ कर्मण : परिणामे । दुर्गतौ ॥ जात्यायुर्भोगात्मकेकर्मफले ॥ पचनं पाक : विशिष्टपाक : विरुद्ध : पाकोऽस्यवा ॥ विपच्यतेवा । घञ् ॥ विपाकक्रूट् यत्कर्मनतच्छं सन्तिपण्डिता : ॥ जाठरेणाग्निनायोगात्यदुदेतिरसान्तरम् । रसानांपरिणामान्तेसविपाकइति

स्मृतद्भूतिसुश्रुतः ॥ अपिच । मिष्टः कटुश्चमधुरमम्लोऽम्लंपच्यते रसः । कटुतिक्तकषायाणांपाकः स्यात्प्रायशः कटुः ॥ तथा चवाग्भटः । त्रिधारसानांपाकः स्यात्स्वाद्वम्लकटुकात्मकः । प्रायः पदेन० ब्रीहिः स्वादुरम्लविपाकः शिवाकषायामधुपाका । शुण्ठीकटुकमधुरपाकेत्यादिः ॥ विपाकानांगुणायथा । श्लेष्मकृन्मधुरः पाकोवातपित्तहरोमतः । अम्लस्तुकुरुतेपित्तंवातश्लेष्मगदापहः ॥ कटुः करोतिपवनंकफंपित्तञ्चनाशयेत् । विशेषएषरसतोविपाकानांनिदर्शितः ॥

विपाचनम् । न० नरके ॥

विपाटः । पुं० वाणे अस्त्रकाण्डके । शरे ॥ विपाटयति । पचाद्यच् ॥

विपाण्डुः । पुं० शुभ्रे ॥ अतिशुभ्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥

विपादिका । स्त्री० । पादस्फोटे । बिवाइ० इ० भा० ॥ प्रहेलिकायाम् ॥ वैपादिकंपाणिपादेस्फुटनंतीव्रवेदनम् । कण्डूमद्भिः सरागैश्चगण्डैरलसकंचितम् ॥ विपादिकावातश्लेष्मोद्भवेतिमाधवः । अयंकुष्ठरोगः ॥

विपाट् । स्त्री० विपाशायाम् ॥ पाशंविमोचयति । तस्यापपाशेत्यादिना०पाशान्मोचनद्भुतिणिच् । क्विप्चेतिक्विप् ॥

विपाशः । त्रि० पाशरहिते ॥

विपाशा । स्त्री० नदीविशेषे । विपाशि ॥ पाशंविमोचयति । तस्यापपाशेत्यादिना०पाशान्मोचनद्भुतिणिच् । ततः पचाद्यच् । पुत्रशोकाद्वगलेपाशंबद्ध्वाप्रविष्टंवशिष्ठंपाशच्छेदात्विपाशितवतीविमुक्तपाशंकृतवतीतिविपाशा । अस्याजलस्यगुणायथा । शतद्रोर्विपाशायुजः सिन्धुनद्याः सुशीतंलघुस्वादुसर्वामयघ्नम् । जलंनिर्मलंदीपनंपाचनञ्चप्रदत्तेबलंबुद्धिमेधायुषञ्चेतिराजनिर्घण्टः ॥

विपिनम् । न० अरण्ये । गहने । वने ॥ वेपन्तेऽत्र । टुवेपृकम्पने । वेपितुह्योर्ह्रस्वश्चेतीनन् ॥ विशेषिणापियत्वञ्च । पिगतौ । बाहुलकान्नक् ॥

विपिनतिलकम् । न० अतिशक्वरीछन्दःप्रभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । विपिनतिलकंनसनरेफयुग्मैर्भवेत् । यथा । विपिनतिलकंविकासितंसिन्नागमेमधुकृतमदैर्मधुकरैः क्वणद्भिर्वृतम् । मलयमरुतारचितलास्यमालोकयन्नवयुवतिभिर्विहरतिस्ममुग्धोहरिः ॥

विपीडः । त्रि० निर्बाधे ॥

विपुल: । पुं॰ मेरुपश्चिमभूधरे । मेरो: स्थैर्यायविधसारष्टपुष्वतुर्षुविष्कम्भशैलेषु॰प्रतीच्यांविपुलोनाम विष्कम्भशैलोनीलवर्णः पश्चाश्नस्मृत्वयोजनोच्छ्रायोस्ति॰यश्चयोजनसहस्रोन्नतिमानश्वत्थपादपोस्ति ॥ सुमेरौ ॥ हिमाचले ॥ त्रि॰पृथुले । विशाले ॥ अगाधे । दृष्टिपथपश्चिमोस्ताहोरटते ॥ विपोलति । पुलमहत्त्वे । इगुपधेतिकः ॥ विशिष्टपुलके ॥

विपुलपुलिना । स्त्री॰ नद्याम् ॥

विपुलरस: । पुं॰ इक्षौ ॥

विपुला । स्त्री॰ धोम्याम् । क्षितौ ॥ आर्याभेदे ॥ यथा । पश्याविपुलाचपलामुखचपलजघनचपलाश्च । गीत्युपगीत्युद्गीतयआर्यागीतिश्चनवधार्या ॥ संलङ्घ्यगणत्रयमादिमंशकलयोर्द्वयोर्भवतिपाद: । यस्यास्तांपिङ्गलनागोविपुलामितिसमाख्याति ॥ पुंसांकालिकालव्यालहतानांनास्त्यपहतिरन्यापि । वीर्यविपुलामुखेचेत्स्याद्गोविन्दाख्यमन्त्रोक्तिः ॥

विपुलांस: । त्रि॰ मांसलोन्नतभुजशिरस्के ॥

विपुलास्रवा । स्त्री॰ गृहकुमार्याम् ॥

विपूय: । पुं॰ रज्ज्वादिकरणाय शोधयितव्ये॰ मुञ्जे ॥ विपूयते । पूञ्पवने । विपूयविनीयेतिक्यप् । मुञ्जे ॥ यथा । वसानांवल्कलेशुद्धेविपूयै: कृतमेखलाम् । चामामञ्जनपिण्डाभांदृष्टिंडोमजिनाम्बरामितिभट्टि: ॥

विपोथित: । त्रि॰ आघातेनाध:पातिते ॥ आमर्द्दिते ॥

विप्र: । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ तल्लक्षणं यथा । जन्मनाब्राह्मणोज्ञेय: संस्कारैर्द्विजउच्यते । विद्ययायातिविप्रत्वंत्रिभि: श्रोत्रियलक्षणमितिप्रायश्चित्तविवेक: ॥ विशेषेणप्रातिपूरयतिषट्कर्माणि । प्रापूर्तौ । आतश्चोपसर्गेइतिक: ॥ उप्यतेधर्मबीजमत्रवा । डुवप्॰ ऋज्रेन्द्रेतिसाधु: ॥ विपाति॰वा॰ विपतिवा । विप्रक्षेपे ॥ अश्वत्थे ॥

विप्रकर्ष: । पुं॰ विशेषे ॥ विशिष्ट: प्रकर्ष: ॥

विप्रकार: । पुं॰ अपकारे । निकारे ॥ विप्रकरणम् । कृञोभावेघञ् ॥ तिरस्कारे ॥

विप्रकाष्ठम् । न॰ तूलवृक्षे ॥

विप्रकृत: । त्रि॰ तिरस्कृते । निकृते । यस्यापकार: कृतस्तस्मिन् ॥ विप्राकारि । क्त: ॥ विप्रेणाकृते ॥

विप्रकृति: । स्त्री॰ विप्रकारे ।

विप्रकृष्टम् । न॰ ब्राह्मणाकर्षे ॥

यथा । अध्यापनमध्ययनयाजनं दानंद्विजेस्युर्यजनंप्रतिग्रह : । कर्माणिषड्यजनापवर्जनेचिकर्मवानध्ययनंतथेतिराट् ॥ वैश्य : सदाप्रापणिकोक्तिःअन्याद्विजन्मसेवारतिरेतदीयम् । कर्मत्यऽकृत्यव्यवहारआनिकर्माण्यनेकान्यपरान्त्यजानाम् ॥ यद्वर्णकर्माणितदेवकालेसंसाधितान्येवहियन्तिसिद्धिम् । तत्स्वस्ववर्णव्यवहारकालंनयेन्मनीषीयुगपद्मयर्द्धिम् ॥ अथविप्रादीनांस्वभावकृत्यमाह । शमोदम : सत्यमथार्जवंक्षमाशौचंतपोज्ञानकथामराचंनम् । तीर्थंतथास्तिक्यमभिज्ञसङ्गति : स्वभावकर्माग्रजनेर्मस्वव्रतम् ॥ शौर्यंबलंधैर्यंधृतिर्धृतिर्मृधंविद्यासुदीर्घेश्वरतापवर्जनम् । क्षमाभृत : कर्मनिसर्गजंविशोवाणिज्यगोजीवनकर्षणान्विति ॥ द्विजातिसेवावनिदेवताश्चयाधर्मोविधि : शूद्रनिसर्गकर्मच । स्वभावकर्मप्रविहायथोन्यथास्वयश्चरेत्सोऽन्त्यजकर्मनर्मभाक् ॥ इतिकालिदास : ॥

विप्रकृष्ट :) विप्रकृष्टक :) त्रि॰ दूरे ॥ विप्रकृष्यतेस्म । कृषि : क्त : । स्वार्थेकनिविप्रकृष्टकोपि ॥

विप्रचित्ति : । पुं॰ दनोगर्भेकश्यपाज्जातेऽसुरविशेषे ॥

विप्रतिपत्ति: स्त्री॰ विरुद्धकोटिद्वयोपस्थापकेशब्दे ॥ विरुद्धाप्रतिपत्ति : ॥ विरोधे ॥ विकृतौ ॥

विप्रतिपन्न: । त्रि॰ विरुद्धतयावगते ॥

विप्रतिषिद्ध : । त्रि॰ निषिद्धे ॥

विप्रतिषेध : । पुं॰ तुल्यबलविरोधे ॥ परस्परविरोधे ॥ विप्रतिपूर्वात्कर्मव्यतिहारेवर्त्तमानात्सेधतेर्घञ् ॥

विप्रतिसार : । पुं॰ पश्चात्तापे ॥ विप्रतिसरणम् । सृगतौ । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घाभाव: ॥

विप्रतीसार : । पुं॰ पश्चात्तापे । अनुतापे । कौकृत्ये ॥ अनुशये ॥ रुषि । रोषे ॥ विप्रतिसरणम् । सृ॰ । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

विप्रदेह: । पुं॰ फलमूलादिशुष्कद्रव्ये ॥ ब्राह्मणतमौ ॥ विगत : प्रदेहो॰ विशेषेणप्रकृष्टोवादेहोस्य । विप्रस्यवादेह : ॥

विप्रप्रिय : । पुं॰ पलाशे ॥ विप्राणांप्रिय: ॥ विष्णौ । श्रीरामचन्द्रे ॥ त्रि॰ ब्राह्मणवल्लभे ॥ विप्रा : प्रियायस्यस : ॥

विप्रदास : । पुं॰ कायस्थे । मसीशे ॥

विप्रयाणम् । न॰ पलायने ॥

विप्रयुक्त : । त्रि॰ विभिन्ने । विश्लिष्टे ॥

विप्रयोग : । पुं॰ विरहे ॥ ब्राह्मणै : सहसङ्गमे ॥ विप्रयोजनम् । युजिर्योगे । घञ् ॥ विरुद्ध : प्रयोगोवा ॥ विशेषेणप्रकृष्टोवायोग : ॥ विप्राणांवायोग : ॥ विप्रलम्भे ॥

विरहोविसम्वादेवैतिखामी ॥ रागिणोर्विच्छेदे ॥ इतिसुभूति : ॥
विप्रलब्ध : । त्रि॰ वञ्चिते ॥ विप्रलभ्यतेस्म । डुलभष्प्राप्तौ । क्त : ॥
विप्रलब्धा । स्त्री॰ स्वीयादिनायिकाभेदे ॥ सङ्केतनिकेतनेप्रियमनवलोक्य समाकुलहृदयाविप्रलब्धेतिलक्षणम् ॥
विप्रलब्धा । त्रि॰ प्रतारके ॥
विप्रलम्भ : । पुं॰ विसंवादे । अभीप्सितासम्पादने ॥ वञ्चने ॥ वियोगे । विरहे । रागिणोर्वियोजने ॥ विप्रविप्रलम्भनम् । डुलभष्प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गादितिनुम् ॥ विप्रलब्धि : । लभेर्घञ्वा ॥
विप्रलम्भक : । पुं॰ मिथ्यावचने : परवञ्चके । ठग१इ॰भा॰प्र॰ ॥
विप्रलाप : । पुं॰ विरोधोक्तौ । अन्योन्यविरुद्धवचने । यथा॰एकोब्रूते॰ आगतावाल्यावोति॰अन्योब्रूतेनहीति । तथाभ्युदाजवारसर्वानन्द : । एक:स्वयमधुसरोजमवैतिवक्त्रमन्य : सुधाकिरणविम्बमदोमृगाक्ष्या: । यूनोर्मुहुर्विवदतोर्वदनेनभूतु : सिवान्तरन्मधुपराविगतागतानीति ॥ विरुद्ध : प्रलाप : ॥ अनर्थकवाक्ये । अपार्थवचने ॥
विप्रलिप्सा । स्त्री॰ वञ्चनेच्छायाम् ।
विप्रलिप्सु : । त्रि॰ वञ्चके ॥

विप्रलुम्पक : । त्रि॰ अत्यावेनधनग्राहिणि ॥
विप्रलोभी । पुं॰ अशोकपादपे । किङ्किराते ।
विप्रवसित : । त्रि॰ कृतदूरदेशगमने ॥
विप्रश्निका । स्त्री॰ अनागतालथादिनाशुभाशुभनिरूपिण्याम् । ईक्षणिकायाम् । दैवज्ञायाम् ॥ विविध : प्रश्नोस्त्यस्या : । ठन् ॥
विप्रसृत : । त्रि॰ विस्तृते ॥ विप्रसरतिस्म । सृगतौ । गत्यर्थेतिक्त : ॥
विप्रिय : । पुं॰ अपराधे । आगसि । त्रि॰ अप्रिये ॥
विप्रियकृत् । त्रि॰ शठे ॥
विपुट् । स्त्री॰ विन्दौ । जलकणे ॥ पृषदादिः । सम्पदादित्वाद्भावेक्विप् । विगताहृद्याद्पुट्दाहोऽस्मात् ॥
विप्लव : । पुं॰ डिम्बे । भाकडलुप्टनादौ । अयस्त्वकलङ्के ॥ विप्लवनम् । प्लुङ्गतौ । ऋदोरप् । परचक्रादिभये । राष्ट्राद्युपद्रवे ॥ नाशे ॥ मतिसम्मोहे ॥
विप्लाव : । पुं॰ अश्वस्यप्लुतगतौ ॥
विप्लुत : । त्रि॰ व्यसनार्त्ते । विप्लवे । खण्डिते ॥ विप्लवनम् । प्लुङ् । क्त : ॥
विप्लुताक्ष : । त्रि॰ अश्रुपूर्णनयने ॥

विप्लुति : । स्त्री॰ स्वभावच्युतौ ॥

विप्लुष्ट : । त्रि॰ निर्दग्धे । त्रिशेषे पप्लुष्ट : ॥

विफल : । त्रि॰ निरर्थके । मोघे ॥ विगतं फलं यस्य ॥

विफला । स्त्री॰ कैतक्याम् ॥ ऋतुहीनायाम् ॥

विवध : । पुं॰ पर्याहारे । उभयतोबद्धशिक्यस्कन्धवाह्यकाष्ठे ॥ पथ्वनि ॥ भारे ॥ विगतोवधोऽस्मात् ॥

विवधिक : । त्रि॰ वैवधिके ॥ विवधेनहरति । विभाषाविवधादितिष्ठन् । ङीषि॰विवधकी ॥

विबन्ध : । पुं॰ आनाहे । आध्माने । मूत्रादिरोधे ॥ यथास्यचिकित्सा । तुल्यकारणकार्यत्वादुदावर्त्तहरीं क्रियाम् । आनाहेपिचकुर्वीतविशेषश्चाभिधीयते ॥ त्रिवृत्कृष्णाहरीतक्योद्विचतुष्पञ्चभागिकाः । गुडेनतस्यावटिकाहरत्याशुमुल्वणम् ॥ वर्त्तिस्त्रिकटुकसैन्धवसर्षपगृहधूमकुष्ठमदनफलैः । मधुनिगुडेवापक्वैर्निर्हितास्वाङ्गुष्ठपरिमाणा ॥ वर्त्तिरियंदृष्टफलाशनैःप्रणिहितागुदेघृताभ्यक्ते । आनाहोदावर्त्तौशमयतिजठरंतथागुल्मम् ॥ त्रिकटुकाद्यावर्त्तिर्भावप्रकाशे ॥ विबन्धनम् । बन्धबन्धने

। घञ् ॥ कारणेघञ् ॥

विबाधा । स्त्री॰ विहेठने ॥

विविध : । त्रि॰ नानाप्रकारे ॥

विवुद्ध : । त्रि॰ तत्त्वसाक्षात्कारवति ।

विबुध : । पुं॰ ज्ञे । पण्डिते ॥ सुरे । देवे ॥ चन्द्रे । विशिष्टोबोधोयस्य । विशेषणबुध्यतेनस्वपितीतिवा । बुधअवगमने । इगुपधेतिक : ॥

विबुधान : । पुं॰ आचार्य ॥ पण्डिते ॥ देवे ॥

विबुधानुग : । पुं॰ किन्नरादिषु ॥

विबुभूषु : । त्रि॰ विविधंभवितुमिच्छौ ॥

विबोध : । पुं॰ प्रबोधे ॥

विबोधनम् । न॰ प्रबोधने । जगाबना॰ दू॰ भा॰ ॥

विभक्त : । त्रि॰ विभज्यस्थापिते । कृतविभागे ॥ विभिन्ने । परस्परव्यावृत्ते ॥ प्राप्तविभागे ॥ विभज्यतेस्म । भज॰ । कर्मणिक्त : ॥ विभक्ताभ्रातरश्चत्यत्र तु॰ विभक्तमेषामस्तीतिमत्वर्थीयोऽर्शआद्यजित्यच् । नतुकर्त्तरिक्त : । सकर्मकेभ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ अथवोत्तरपदलोपोद्रष्टव्य : । विभक्तधनाविभक्ता : । गम्यार्थस्याप्रयोगएवलोपोभिमत : । तेनविभक्ताभ्रा

तद्भूत्यपधनस्यदृविभक्तस्यतत् । भातृष्वारोप्यते ॥ विभक्तं पितृने यस्तुस्वीयांशंप्रतिपादयेत् । पुनर्वि भज्यतद्‌व्यमप्रार्थं शायदापयेत् ॥

विभक्तज: । पुं॰ विभागानन्तरंजाता पत्ये ॥ पुत्रे: सहविभक्तेनपि चायत्स्वयमर्जितम् । विभक्तजस्यतत् सर्वमनीशा: पूर्वजा: स्मृता: ॥

विभक्ति: । स्त्री॰ विभागे ॥ सुप्‌ति ङो: ॥ यथा । सङ्ख्यात्वव्याप्य सामान्ये: शक्तिमान्प्रत्ययस्तुय: । साविभक्तिर्द्विधाप्रोक्तासुप्‌तिङ्चेति प्रभेदत: ॥ सङ्ख्यात्वावान्तर जात्यवच्छिन्नशक्तिमान्य: प्रत्य य: साविभक्ति: । सुप्‌तिङिति भेदात्साद्विविधेतिशब्दशक्तिप्रकाशि- का ॥ कारकशक्ति ॥ विभज्यतेप्रा तिपदिकार्थोऽनया । क्तियांक्ति न् ॥

विभजनीय: । त्रि॰ विभा ज्ये । विभागयोग्ये ॥ भज नार्हे ॥

विभज्य: । त्रि॰ विभक्तव्ये ॥ ऋत इयोर्यतिप्राप्ते॰ हिवजनविभज्योप पदे॰ इतितद्पवादोयन्निपात्यते । तेनविभाज्यमितिनभवति ॥

विभव: । पुं॰ राये । धने ऐश्व र्ये ॥ विभवति । भू॰ । पचा द्यच् ॥ भिक्षाप्राणस्यरक्षार्थंकन्या शीतनिवारणी । चपलाक्षीप्रविभ क्तिर्विभवे: किंप्रयोजनमितिस ञ्चासिधर्म: ॥ निवृत्तौ ॥ मो क्षे ॥ विगत: भवोयस्मिन् ॥ प्र ष्टिवत्सरान्तर्गतद्वितीयवत्सरे । य थाभविष्ये भैरवउवाच । सुभिक्षं क्षेममारोग्यं सर्वेव्याधिविवर्जिता: । प्रशान्तामानवास्तत्रबहुशस्याबसु न्धरा । हृष्टास्तुष्टाजना: सर्वेवि भवेचवरानने ॥ २ ॥

विभवी । त्रि॰ ऐश्वर्यवति ॥ विभ वोऽस्यास्ति ॥ इनि: ॥

विभा । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ प्रकाशे ॥ किरणे ॥ उद्दीप्यांशोमस्युपुर्याम् ॥

विभाकर: । पुं॰ अग्नौ । अर्के ॥ सूर्ये । विभांकरोति । दिवावि भानिशेतिट: ॥ अर्कवृक्षे । चि त्रकवृक्षे ॥

विभाग: । पुं॰ अंशे । भागे । वि वेके । विविच्यप्रयोगे । संयोगना शकेनवद्रव्यवर्तिनिगुणे ॥ सत्त्व निर्णयानुकूलव्यापारे ॥ विभ ज्यते॰ विभजनंवा । भज॰ । भा वेघञ् ॥

विभागी । त्रि॰ अंशिनि ॥ विभा गोऽस्यास्ति । अतइनिठनावितो नि: ॥

विभाजित: । त्रि॰ विभागेनस्था पिते ॥

विभाज्यः। त्रि० विभजनीये। विभागयोग्ये॥ विपूर्वाद्भजधातोर्णिच्प्रत्ययात्॥
विभाण्डकः। पुं० ऋष्यशृङ्गपितरि॰ मुनिविशेषे॥
विभाण्डी। स्त्री० आवर्त्तकीलतायाम्॥
विभान्। त्रि० भासमाने॥ शचन्तः॥
विभातम्। न० प्रभाते। प्रत्यूषे॥ विभातुं प्रवृत्तम्। भा०। आदिकर्म्मणिक्तः॥
विभातकम्। न० प्रत्यूषे॥
विभावः। पुं० परिचये॥ रसस्योद्दीपनादौ॥ रत्यादीनां कारणेषु। ललनोद्यानादिष्वालम्बनोद्दीपनकारणेषु॥
विभावनम्। न० विभावनायाम्॥
विभावना। स्त्री० अलङ्कारविशेषे॥ विभावना विनापि स्यात्कारणं कार्यजन्म चेत्। अप्यलाक्षारसासिक्तं रक्तं तच्चरणद्वयम्॥ अत्रलाक्षारसासेककारणाभावेपिरक्तिमाकथितः स्वाभाविकत्वेनविरोधपरिहारः॥
विभावरी। स्त्री० तमस्विन्याम्। रजन्याम्। यामिन्याम्॥ निशायाम्। हरिद्रायाम्॥ कुट्टन्याम्॥ वक्रयोषिति॥ विवादवत्स्त्रियाम्॥ विभातिनक्षत्रादिभिः। क्वनिप्। वनोरचेतिङीब्रौ॥ मौखर्य्येमिरतस्त्रियाम्॥ मेदाख्ये॥
विभावसुः। पुं० ग्रहपतौ। सूर्य्ये॥ अर्कवृक्षे॥ पावके॥ हारभेदे॥ चित्रकवृक्षे॥ चन्द्रे॥ विभाप्रभावसुधनंयस्य॥ असुरविशेषे॥ मणौ॥
विभावितः। त्रि० अभ्यूहिते। ज्ञाते॥ विचिन्तिते॥ विशेषेणोत्पादिते॥ विशेषेणप्रापिते॥ विमिश्रयिते॥ विशेषेणभावितः॥
विभावि। त्रि० प्रभावसम्पन्ने॥ विभावोस्यास्ति। इनिः॥
विभाव्यः। त्रि० संलक्ष्ये॥
विभाषा। स्त्री० विकल्पे॥ विभाष्यते विकल्प्यते। भावव्यक्तायांवाचि। गुरोश्चहलइत्यकारः। ततष्टाप्॥
विभिन्नः। त्रि० मिश्रिते॥ विदारिते॥ विदीर्णे॥ विभक्ते॥ समालब्धे। परिभिन्ने॥ विकसिते॥
विभीतः। त्रि० विभीतके॥ विगतंभीतं रोगभयमस्मात्॥ त्रि० निर्भये॥
विभीतकः। त्रि० कर्षफले। भूतवासे। कलिद्रुमे बहेडुवी। बहेडा० इतिख्याते॥ विभीतकंस्वादुपाकंकषायंकफपित्तनुत्। उष्णवीर्य्यंहिमस्पर्शंभेदनंकासनाशनम्॥ रूक्षंनेत्रहितंकेश्यंकृमिवैस्वर्य्यनाशनम्। विभीतमज्जातृट्छर्दिकफवातहरो

लघुः ॥ कषायोमदकृच्चाथधातम
ज्ञापित्तद्गुषा ॥ विगतंभीतंरोगभ
यमस्मात् ॥ स्वार्थेकः स्त्रियां०षा
तेरितिङीष् ॥

विभीषणः । पुं० रावणानुजे ॥ नल
तृणे । त्रि०भयानके ॥ विशेषेणभी
षयते । ञिभीभये । नन्द्यादित्वा
ल्युः । भियोहेतुभयेषुक् ॥ निर
स्ताविद्ये ॥ विगतंभीषणंभयङ्करम
ज्ञानंयस्यसः ॥

विभीषिका । स्त्री० भयप्रदर्शने ॥ य
था । कृत्वाशस्त्रविभीषिकांकतिप
ययामेषुदीनाः प्रजाः ०मयूक्तो
बिटजल्पितैरुपहृताःक्षोणीभुजस्ते
किल । विश्वासोपिवयंपरंत्रिजगतां
सर्गस्थितिव्यापदामीशस्तत्परिचर्य
यामगणितोयैरेषनारायणः ॥ इति
शिह्लणमिश्रः ॥

विभुः । पुं० शङ्करे । सदाशिवे ॥ प
रमेश्वरे ॥ सर्वमूर्त्तसंयोगिनि । प
रममहत्त्ववति ॥ सतु०आत्मादिर्य
था । आत्मेन्द्रियाद्यधिष्ठाताकरणं
हिसकर्त्तृकम् । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवा
नबुद्धिस्तुद्विविधामतेतिभाषापरिच्छे
दः । विभुरिति०विभुत्त्वपरममह
त्त्वमितिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ काल
खात्मदिशांसर्वगतत्त्वंपरमंमहदिति
भाषापरिच्छेदः ॥ अर्हति ॥ नित्ये
॥ भृत्ये ॥ विष्णौ ॥ त्रि०व्यापके ॥
प्रभौ ॥ सर्वगते । दृढे ब्रह्मणि ॥ य
था । निवृत्तेः सर्वदुःखानामीशा
नः प्रभुरव्ययः । अद्वैतः सर्वभा
वानांदेवस्तुर्योविभुःस्मृतइत्यागमः
॥ विविधंभवतियस्मात् । भू० । वि
प्रसम्भाड्डुरितिडुः ॥

विभुता । स्त्री० सामर्थ्ये ॥ भावेतल् ॥

विभूतिः । स्त्री० भूतौ । ऐश्वर्ये । अ
णिमादिषु ॥ यथा । अणिमालघि
माप्राप्तिः प्राकाम्यंमहिमातथा । ई
शिताववशिताचैवतथाकामावशायि
तेति ॥ भस्मनि ॥ शिवधृतभस्मनि
॥ अंशे ॥ विविधभावे । विशेषेणभ
वनम् । स्त्रियांक्तिन् ॥ विभूतिरिति
कथनमन्यप्रादिनिवृत्त्यर्थम् ॥

विभूतिद्वादशी । स्त्री० विष्णोर्व्रतविशे
षे ॥

विभूतिमत् । त्रि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥ विभू
तिर्विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥

विभूमा । त्रि० परिपूर्णे ॥ विगताभू
मायस्मात् । यमपेक्ष्यान्यन्महत्त्वं
नास्तीति ॥

विभूषणम् । न० अलङ्कारे । आभर
णे ॥ विशिष्टंभूषणम् । विभूष्यते
ऽनेनवा । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥
पुं०मञ्जुघोषे ॥

विभूषा । स्त्री० शोभायाम् ॥ आभर
णे ॥

विभूषितः । त्रि० अलङ्कृते ॥

विभृत : । त्रि॰ धृते ॥ पुष्टे ॥

विभ्यत् । त्रि॰ भयंकुर्वति ॥

विभेद : । पुं॰ विशेषे ॥

विभ्रंस : । पुं॰ नाशे ॥

विभ्रत् । त्रि॰ धारणकर्त्तरि ॥ पोषणकर्त्तरि ॥

विभ्रम : । पुं॰ भ्रान्तौ ॥ संशये ॥ शोभायाम् ॥ भ्रमणे ॥ हावप्रभेदे । स्त्रीणांशृङ्गारभावजातक्रियाविशेषे ॥ तथाहि । मदरागहर्षजनितविपर्यासोविभ्रम : । यथा । अन्यनिमित्तमानसादुत्थायान्यत्रगमने॰प्रियारब्धकथामाक्षिप्यसख्यासहालपन॰मुच्चैर्हसितक्रोधौ॰पुष्पादीनांयात्रा॰सहसैवतत्परित्याग : । वस्त्राभरणमाल्यानामकारणत: खण्डनंमाननञ्च । यदुक्तम् । क्रोध: स्मितस्रक्कुसुमाभरणादियोज्ञातस्त्यजनञ्चसहसैवविमण्डनञ्च । आक्षिप्यकान्तवचनंलपनंसखीभिर्निष्कारणोत्थितगतंबहुविभ्रमंतत् ॥ इति ॥ चित्तवृत्त्यनवस्थानंशृङ्गाराद्विभ्रमोमत: । इत्यन्यत्र ॥ अपिच । विभ्रमस्त्वरयाकालेभूषास्थानविपर्यय : । यथा । श्रुत्वायान्तंवहि: कान्तमसमापितभूषया । भालेऽञ्जनंदृशोर्लाक्षाकपोलेतिलक: कृत : । इति ॥ योषितांयौवनजोविकारोविभ्रमइत्येके ॥ अपिच । वल्लभप्राप्तिवेलायांमदनावेशसम्भ्रमात् । विभ्रमोहारमाल्यादिभूषास्थानविपर्यय : ॥ विविधंभ्रमणम् । भ्रमुअनवस्थाने । घञ् । नोदात्तोपदेशेतिनवृद्धि : ॥

विभ्रमा । स्त्री॰ विस्रसायाम् । जरायाम् । वार्द्धक्ये ॥

विभ्राट्॰ड् । त्रि॰ भ्राजिष्णौ । रोचिष्णौ । अलङ्कारादिनाशोभमाने ॥ विशेषेणभ्राजते । भ्राजृदीप्तौ भ्राजभासेतिक्विप् ॥

विभ्रान्त : । त्रि॰ विभ्रमयुक्ते ॥ यथा । विभ्रान्तबुद्धेर्मनुजात्कार्याकार्यमजानत : । स्वानिष्टञ्चपरानिष्टंजायतेस्मात्पदेपदे ॥ इतिमत्स्यानिर्शणतन्त्रम् ॥

विभ्रान्ति : । स्त्री॰ विभ्रमे ॥

विमत : । त्रि॰ विरुद्धमतिविशिष्टे ॥

विमति : । स्त्री॰ नानामतौ ॥ विरुद्धमतौ ॥

विमत्सर : । त्रि॰ मात्सर्य्यरहिते ॥ अद्वितीयात्मदर्शनेननिर्वैरबुद्धौ । विगतोमत्सरोयस्मात् ॥

विमना : । त्रि॰ दुर्मनसि । अन्तर्मनसि । चिन्तादिनाव्याकुलचित्ते ॥

विमनस्क : । त्रि॰ विमनसि ॥

विमनीकृत : । त्रि॰ वैमनस्यंप्रापिते ॥ अविमना : विमना : सम्पद्यमान : कृत : । अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसांलोपश्चेतिच्विप्रत्ययसलोपौ ।

अष्टचुविंतोकार : ॥

विमय : । पुं० परिवर्त्तने । विनिमये ॥ विमीयते । मीञ्० । एरच् ॥

विमर्द : । पुं० कालकृतदर्शे । चक्रमर्दे ॥ युद्धे ॥ व्यालोडने ॥ सङ्घर्षे ॥

विमर्दक : । पुं० चक्रमर्दे । कसौं०दौतिप्रसिद्धक्षुपे ॥

विमर्दनम् । न० कुङ्कुमादिनामर्दने । परिमले । मृद्यते ; ल्युट् ॥

विमर्दना । स्त्री० कुङ्कुमादिमर्दे ॥

विमर्दोत्थ : । पुं० परिमले । मर्दनाज्जातिसुगन्धादौ ॥ यथा । अथगन्धेपरिमलोविमर्दोत्थे मनोहरे । दूरगामीमनोहारीगन्धआमोदईरितइति शब्दरत्नावली ॥

विमर्श : । पुं० विचारे ॥ न्यायमार्गेणविचारे ॥ संशयात्मिकायांवृत्तौ ॥

विमर्शनम् । न० परामर्शे । वितर्के ॥

विमर्शित : । त्रि० विचारिते ॥ विमर्श : सञ्जातोस्य । तारकादित्वादितच् ॥

विमर्ष : । पुं० विचारणायाम् । इतिजटाधर : ॥ विशिष्टार्थाक्षमायाम् ॥

विमर्षणम् । न० ज्ञाने ॥ कर्मणाकर्मनिर्हारोनह्यात्यन्तिकइष्यते । अविद्वदधिकारित्वात्प्रायश्चित्तंविमर्षणम् ॥ इतिभागवतेषष्ठस्कन्ध : ॥

विमल : । पुं० सूर्यपरिवारे ॥ अर्हति । जिने ॥ न०तारकेमणिधातौ । उपरसविशेषे । निर्मले । स्वच्छधातुके ॥ त्रि०निर्मले । बौद्धे ॥ विगतंमलंयस्मात् ॥ चारौ ॥ रागादिशून्ये ॥

विमलतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे । यथा द्यापिसौवर्णराजतमत्स्याद्दृश्यन्ते ॥

विमलदानम् । न० नित्यनैमित्तिककाम्यदाने ॥ यथोक्तंगरुडपुराणे । नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंविमलंदानमीरितम् । चेतनासत्त्वयुक्तेनदानंतद्विमलंस्मृतमितिग०पु० ॥ ईश्वरप्रीणनार्थदाने ॥

विमलमणि : । पुं० स्फटिके ॥

विमला । स्त्री० शीतलायाम् । सप्तलायाम् । सोङ्गाडप्रभेदे ॥ भुव : प्रभेदे ॥ देवीप्रभेदे ॥ यथा । उत्कलेनाभिदेशस्तुविरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलाचमहादेवीजगन्नाथस्तुभैरव : ॥

विमलात्मक : । त्रि० बौद्धे । निर्मले । स्वभावनिर्मले ॥ विमलआत्मास्वभावोस्य ॥

विमलाद्रि : । पुं० शत्रुञ्जयपर्वते ॥

विमलेश्वर : । पुं० शिवे ॥ विश्वेशादेव्यधिष्ठिते पुण्यस्थाने ॥

विमाता । त्रि० गणयितरि ॥

विमाता । स्त्री० मातु : सपत्न्याम् ॥ विरुद्धामाता । प्रादयोगतेतिसमास : ॥

विमातृज : । पुं० सापत्नभ्रातरि ।

वैमात्रेये ॥ विमातुर्जात : । पञ्च म्यामजाताद्भितिड : ॥

विमान: । पुं० न० देवतायाने । व्योम याने । सार्वभौमगृहे । घोटके । या नपात्रे । विशिष्टं मानयन्त्यनेन । पुंसिसंज्ञायामितिकरणे घ: ॥ विशेषेणमान्त्यस्मिन्निति वा । अधिकरणे ल्युट् ॥ विगतंमानमुपमाऽस्येति वा ॥ त्रि० मानहीने ॥

विमानक : । पुं० विमाने ॥

विमानता । स्त्री० तिरस्कारे ॥

विमानित : । त्रि० अनादृते ॥

विमार्ग : । पुं० कुपथे ॥

विमिश्र : । त्रि० विभिन्ने ।

विमुक्त : । त्रि० विरहिते ॥ पृथग्भूते ॥ सर्वैषणाविनिर्मुक्ते ॥ नित्यमुक्ते चिदानन्दरसआत्मनि ॥ विशेषेण० अविद्याकामक्रोधादिभिर्मुक्त: परित्यक्त : ॥ क्षिप्ते ॥ जीवन्मुक्ते ॥ जीवन्नेवदृष्टबन्धात्कामादेर्विशेषेणमुक्त : सन् देहपातेभाविबन्धाद्विशेषेणमुच्यते । विमुक्तश्चविमुच्यतइतिश्रुते : ॥

विमुक्ति : । स्त्री० मोक्षे ॥ विमोचने । अनुध्यानरूपेऽनुग्रहे ॥

विमुख : । त्रि० पराङ्मुखे ॥ विरुद्धंमुखंयस्य ॥

विमुद्र: । त्रि० प्रस्फुटे । प्रफुल्ले ॥ मुद्रारहिते ॥

विमूढ : । त्रि० विक्षिप्ते ॥ अनुत्पन्नब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे । दृष्टादृष्टविषयभोगवासनाकृष्टचेतस्तयाआत्मानात्मविवेकायोग्ये । अदूरदर्शिनि ॥ विगतमूढभावेऽतिचतुरे० सूक्ष्मार्थविवेचनकुशले ॥

विमूढभाव: । पुं० व्याकुलचित्तत्वे ॥

विमूढात्मा । त्रि० रागद्वेषादिदूषितान्त: करणे ॥ विमूढआत्मायस्य स: ॥

विमूढेन : । त्रि० मूर्खशिरोमणौ । देहात्मवादिनि । अत्यनादरकारिणि ॥ विमूढानामिन : ॥

विमूल्य: । त्रि० अमोलविमोलइतिभाषायांख्याते । महार्घे ॥

विमृत्यु : । पुं० विगतकामाविद्ये । वेदान्तवेद्यआत्मनि ॥

विमृश : । पुं० विमर्शे ॥

विमृष्ट: । त्रि० विभाविते ॥

विमृष्य : । त्रि० विचार्ये ॥ विमृषे : ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरितिक्यप् ॥

विमृष्यकारी । त्रि० विवेकिनि ॥ विमृष्यकरोति । णिनि : ॥

विमोक : । पुं० विमोचने ॥

विमोक्ष : । पुं० मुक्तौ ॥

विमोक्षणम् । न० विमोचने । परित्यजने ॥

विमोचनम् । न० दूरीकरणे । विमुक्तौ । विपूर्वान्मुचेर्ल्युट् ॥ तीर्थविशेषे ॥

विमोह : । पुं॰ भ्रमपरम्परायाम् । विशिष्टोमोह : ॥

विमोहनम् । न॰ आकुलीकरणे । वैचित्तीकरणे ॥

विमोहित : । त्रि॰ विविधं मोहं भ्रमपरम्परां प्रापिते । मोहयुक्ते ।

विम्ब : । पुं॰ कृकलासे ॥ न॰ प्रतिबिम्बे ॥ बिम्बीफले ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ नगणककारगम्भकर्णंभवतिनवबर्णपूर्णम् । फणिवदनभूषणं यत्तदितिकिलबिम्बमेतत् ॥ यथा । कपटकृतगोपवेश : शयनवरभूतशेष : । जयतिकृतनन्दहर्षोगिरिविधृतशातवर्ष : ॥ पुं॰ न॰ सूर्यचन्द्रमण्डले ॥ वेति शोभते । वीगत्यादिषु । उल्वादयश्चेति॰ वन्नन् मोगमङ्गस्त्वानि ॥ बिम्बश्चोष्ठश्च यवानुंज्ञात्यन्तरे ॥

बिम्बकम् । न॰ मण्डले ॥ बिम्बीफले ॥

बिम्बजा । स्त्री॰ बिम्बिकायाम् ॥

बिम्बट : । पुं॰ सर्षपे ॥

बिम्बभूत: । त्रि॰ कारणभूते ।

बिम्बा । स्त्री॰ बिम्बिकायाम् ॥

बिम्बिका । स्त्री॰ तुण्डिकेर्याम् । रक्तफलायाम् । पीलुपर्ण्याम् । कंदूरी॰ कुंदुरुइतिभाषा ॥ बिम्बीं कायति ॥ कैशब्दे । आतोनुपसर्गेक : । ङ्यापोरितिह्रस्व : ॥

बिम्बी । स्त्री॰ बिम्बिकायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

बिम्बीफलम् । न॰ बिम्बिकायाम् । कंदूरी॰ इ॰ प्र॰ फले । बिंम्बीफलंस्वादुशीतंगुरुपित्तास्रवातजित् । स्तम्भनंलेखनं रुच्यं विबन्धाध्मानकारकम् ॥

बिम्बु : । पुं॰ गुवाके ॥

वियच्चारी । पुं॰ चिल्लखगे ॥ त्रि॰ आकाशगामिनि ॥

वियत् । न॰ विष्णुपदे । गगने । आकाशे ॥ विविश्वतएतिव्याप्नोति । इण : शतृ । यद्वा । वियच्छति॰ नविरमति । विपूर्वाद्यमेरन्येभ्योपीतिक्विप् । ओषगमादीनामिति मलोपेतुक् ॥

वियद्गङ्गा । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् । स्वर्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ वियति॰ वियतोवागङ्गा ॥

वियद्भूति : । स्त्री॰ तमसि । अन्धकारे ॥

वियन्मणि: । पुं॰ सूर्ये । सहस्रांशौ ॥ वियतोमणिरिव ॥

वियम : । पुं॰ संयमे ॥ विविधयमने ॥ वियमनम् । यम : समुपनिविषुचेतिपक्षे॰ अप् ॥

वियात : । पुं॰ धृष्टे । निर्लज्जे ॥ विरुद्धं यातंचेष्टितं यस्य । विरुद्धमयामोहा । गत्यर्थेतिक्त : ॥

वियामः । पुं॰ संयमे । विविधयमने ॥ वियमनम् । यमः समुपनिविषु चेति॰ अवभावेघञ् ॥

वियुक्तः । त्रि॰ वियोगविशिष्टे ॥

वियोगः । पुं॰ विच्छेदे । विप्रलम्भे । रागिणोर्वियोजने । विरहे ॥ स्मृत्वावियोगजं दुःखंत्यजस्नेहंप्रियेजने । अतिस्नेहपरिष्वङ्गाद्वर्तिरार्द्रापिदह्यते ॥ वियोजनम् । युजिर्योगे । घञ् । वियुज्यतेऽनेनवा ॥

वियोगभाक् । त्रि॰ विच्छेदयुक्ते ।

वियोगी । पुं॰ चक्रवाके । कोके ॥ त्रि॰विरहिणि । वियोगयुक्ते ॥ वियोगोऽस्यास्ति । इनिः ॥

वियोगिनी । स्त्री॰ विरहिण्याम् ॥

वियोजितः । त्रि॰ पृथक्कृते । वियोगंप्रापिते

विरक्तः । त्रि॰ विरागवति ॥ सच॰ कुटीचकबहूदकहंसपरमहंसभेदाच्चतुर्विधः ॥ विपूर्वाद्रञ्जेः क्तः ॥ अतिरक्तवर्णे ॥

विरक्ता । स्त्री॰ सांसारिकविषयेषुविरागविशिष्टायाम् ॥ दुर्भगायाम् ॥ अननुकूलायाम् ॥ यांचिन्तयामिसततंमयिसाविरक्ता ॥

विरक्तिः । स्त्री॰ वैराग्ये ॥ तीव्रातीव्रतराचेतिविरक्तिर्द्विविधामता । तत्रसत्यांतुतीव्रायांन्यसेद्योगीकुटीचके । शक्तोबहूदकेतीव्रतरायांहंसंसंज्ञिते । मुमुक्षुः परमेहंसेसाक्षाद्विज्ञानसाधने ॥ स्कान्दे ॥

विरङ्गम् । न॰ कङ्कुष्ठे ॥

विरचनम् । न॰ निर्माणे ॥ विशेषेणरचनम् ॥

विरचितः । त्रि॰ निर्मिते ॥ विशेषेणरचितः ॥

विरजम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

विरजाः । त्रि॰ विगतधर्माधर्मे ॥ रजोगुणरहिते ॥ विगतंरजोयस्य सः ॥

विरजाः । स्त्री॰ विगतार्त्तवायाम् ॥

विरजस्तमाः । पुं॰ द्वयातिगे । निष्टत्तरजस्तमोगुणे ॥ रजस्तमोभ्यांविगतः । निरादयइतिसमासः ॥ विगतेरजस्तमसीयस्मादितिवा ॥

विरजा । स्त्री॰ कपित्थपर्य्यायाम् ॥ दूर्वायाम् ॥ ययातिमातरि ॥ गोलोकेश्रीकृष्णसखीविशेषे ॥ दीक्षाविशेषे ॥ देवयानपथवर्त्तिन्यांनद्याम् ॥ जगन्नाथक्षेत्रे ॥ यथा । मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधिः । वर्जयित्वागयांगङ्गांविशालांविरजांतथा ॥

विरजाक्षेत्रम् । न॰ पुरुषोत्तमतीर्थे ॥ यथा । उत्कलेनाभिदेशन्तुविरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तुभैरवः इतितन्त्रचूडामणौपीठनिर्णयः ॥

विरजाहोम:। पुं० अवधूतस्य सम्याटके० आगमप्रोक्तकर्मविशेषे॥

विरञ्च:। पुं० द्रुहिणे। ब्रह्मणि॥ विरचयति। रचप्रतियत्ने। पचाद्यच्। पृषोदरादित्वान्नुमागम:॥

विरिञ्चि:। पुं० स्रष्टरि। ब्रह्मणि॥ विरचयति। रच०। स्वार्थण्यन्तादचइ:। पृषोदरादित्वान्नुम्॥

विरणम्। न० वीरणतृणे॥

विरत:। त्रि० निवृत्ते। विरक्ते॥

विरति:। स्त्री० आरतौ। उपरामे। निवृत्तौ॥ विरमणम्। रमक्रीडायाम्। क्तिन्॥

विरथ:। त्रि० भग्नरथे॥

विरमणम्। न० विरतौ॥ विपूर्वाद्रमेर्ल्युट्॥

विरमित:। त्रि० निरस्ते॥

विरलम्। न० दध्नि॥ त्रि० अवकाशे। पेलवे। तनौ। सान्तरे॥ विराति। रादाने। बाहुलकात्कलन्॥ पुं० निर्जने॥

विरलजानुक:। त्रि० वक्रजानुविशिष्टे। प्रज्ञौ। प्रज्ञे॥ द्रू० हे० चन्द्र:॥

विरलद्रवा। स्त्री० श्लक्ष्णयवाग्वाम्॥ यथा। यवागुरुष्णिकाश्राणा सैवतुद्रुतसिकथिका। विलेपीतरलाचस्यत्साश्लक्ष्णाविरलद्रवा॥

विरस:। त्रि० रसहीने॥ विगतोरसोयस्मात्॥

विरह:। पुं० विप्रलम्भे। वियोगे। विच्छेदे॥

विरहिणी। स्त्री० वियोगिन्याम्॥ विच्छेदविशिष्टायाम्॥ नार्याम्भृतौ॥ ङीप्॥

विरहित:। त्रि० त्यक्ते। विहीने विशेषेणरहित:॥

विरही। पुं० वियोगिनि। विरहविशिष्टे॥ विरहोऽस्यास्ति। अतइनि:॥ रहतेराभीक्ष्ण्येर्थेघिनिर्वा॥

विरहोत्कण्ठिता। स्त्री० नायिकाविशेषे॥ चिरम्प्रत्युरनालोके विरहोत्कण्ठितोन्मनेतिलक्षणात्॥

विराग:। पुं० वैराग्ये। रागप्रतिद्वन्द्विनि॥ त्रि० गताभिलाषे॥ विगत:रागोऽस्य॥

विरगर्ह:। त्रि० विरागयोग्ये। वैरङ्गिके॥ अर्हति। अर्ह०। पचाद्यच्। विशिष्टोराग: विराग:। विरागस्यार्ह:॥ धनवति॥

विरागी। त्रि० विरक्तिमति॥

विराट्। पुं० त्रिविधंराजमानत्वात्स्थूलसमष्ट्युपहितचैतन्येभगवत: स्थूलरूपे॥ यथा तत्कार्यस्थविराड्देह: स्थूलदेहोयमात्मनइति। पञ्चीकृतभूतानांयत्कार्यंतत्का-

यँ विराट् देहोभवतिसचदेह : परमेश्वरस्यस्थूलदेह: ॥ आत्मनोमममभगवस्याङ्ग ० दे० भो० ॥ विराडात्मानाम० स्थूलप्रपञ्चाभिमानीसूर्यमण्डलात्मक : समष्टिदेहश्चलिङ्गात्मकहयानुयायकोहिरण्यगर्भ : स चस्ना भ्यामर्वाग्तरमितिव्याख्यातार : ॥ विशेषेणराजते । राजृ दीप्तौ । विविधंराजतेवा । सत्सूद्विषेतिक्विप् । र्वचिये ॥ स्त्री० ट्गाचराचरायांब्रती ॥

विराज : । पुं० विराजि ॥

विराजमान : । त्रि० दीप्तिविशिष्टे । शोभमाने ॥

विराजित : । त्रि० शोभिते । दीप्ते ॥

विराट : । पुं० मत्स्यदेशे ॥ वैदर्भदेशादूर्ध्वंसइन्द्रप्रस्थाच्चदक्षिणे । मरुदेशात्पूर्वभागेविराट : परिकीर्त्तित : ॥ मत्स्यदेशाधिपे ॥ नगरविशेषे ॥

विराटक : । पुं० राजपट्टे ॥ इति हेमचन्द्र : ।

विराटज : । पुं० विराटदेशोयहीरके । राजपट्टे । राजावर्त्ते ॥ त्रि० विराटराजजाते ॥

विराणी । पुं० हस्तिनि ॥ इतिशब्दमाला ॥

विराव : । त्रि० विप्रकृते ॥ राधेर्निट : कर्मणिक्त : ॥

विराध : । पुं० रामायणप्रसिद्धेराक्षसविशेषे ॥

विराधनम् । न० पीडायां ॥

विराध्यन् । त्रि० अपकुर्वाणे ॥

विराम: । पुं० अवसाने ॥ वितर्कविचारानन्दास्मितादिरूपचिन्तात्यागे । वृत्युपरमे ॥ विपूर्वाद्रमेर्भावेघञ् ॥ विरमन्तिनिवर्त्तन्तेऽस्मिन्निति वा ॥

विराव : । पुं० शब्दे । स्वाने । आरावे ॥ विरवणम् । रु० उपसर्गेरुवइतिभावेघञ् ॥

विरिक्त : । त्रि० सञ्जातविरेके ॥

विरिञ्च : । पुं० वैकुण्ठे । विष्णौ ॥ परमेष्ठिनि ॥ शिवे ॥ इ० श० रत्नावली ॥

विरिञ्चन : । पुं० विरञ्चने । द्रुहिणे ॥ इ० हे० चन्द्र : ॥

विरिञ्चि : । पुं० शिवे । विष्णौ ॥ विधातरि । परमेष्ठिनि । सुरज्येष्ठे ॥ भूतानिविरचयति । रचप्रतियत्ने । स्वार्थण्यन्तादचइ : । पृषोदरादित्त्वादकारस्येत्त्वंनुमागमश्च ॥

विरिब्ध : । पुं० स्वरे ॥ रेभृशब्दे सौत्र : । क्त : । घुष्यस्वान्तध्वान्तेत्यादिनानिपातित: ॥

विरिष्ट : । त्रि० विच्छिन्ने ॥

विरुद्ध : । पुं० हेत्वाभासान्तरे । साध्याभावव्याप्तहेतौ ॥ यथाशब्दोनि

स्य : कृतकत्वादिति । कृतकत्वं हि नित्यत्वाभावेनानित्यत्वं न व्याप्तम् ॥ न्यायसूत्रञ्च । सिद्धान्तमभ्युपेत्य तद्विरोधी विरुद्धः । अत्र च सिद्धान्तं साध्यम्०प्रतिज्ञार्थं हि पक्षसिद्धत्वान्तं साध्यमभिधीयते० तथाच साध्यमभ्युपेत्य तद्विरुद्धप्रयुक्तस्तद्विरोधी साध्याभावव्याप्त इति फलितार्थः । यथा वह्निमान् ह्रदत्वादिति । एतञ्च साध्याभावानुमितिसामग्रीत्वेन साध्यानुमिति प्रतिबन्धी दूषकताबीजम् । न च सत्प्रतिपक्षाविशेषः । तत्र हेत्वन्तरं साध्याऽभावसाधकम्० इह तु हेतुः साध्याभावसाधकः साध्यसाधकत्वेन त्वयोपन्यस्तस्त्वशक्तिविशेषोन्नापकत्वेन विशेषात् ॥ १ । ४६ ३० ॥ विपरीतधर्माक्रान्ते ॥ विरोधविशिष्टे ॥

विरूढः । त्रि० अङ्कुरिते । विरूढा० इतिख्याते ॥ विपूर्वाद्रुहेर्गत्यर्थे तिक्तः । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥ चारोहणार्थे शष्ट ॥

विरूपम् । न० पिप्पलीमूले ॥ त्रि० कुरूपे ॥ विरूद्धरूपं यस्य सः ॥

विरूपा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ कुरूपायाम् ॥

विरूपाक्षः । पुं० त्रिलोचने । शम्भौ । ईशे । शिवे ॥ रुद्रविशेषे ॥ विविधानि रविचन्द्राग्निरूपाण्यक्षीणि यस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् ॥ विरूपेष्वपि० अविरूपाक्ष इत्यर्थः इति वा ॥ विविधरूपाणि० विविधरूपेषु० अक्षाणीन्द्रियाण्यस्येति वा ॥ असुरविशेषे ॥

विरूपिका । स्त्री० कुरूपायाम् ॥

विरूपी । पुं० शाखके ॥ त्रि० कुरूपविशिष्टे ॥

विरेकः । पुं० मलभेदे । रेचने । रेके । रेचनायाम् । विरेचने ॥ पृथक्त्वे ॥ यथा । यच्चयद्यत्यासस्त द्विरेकात्पत्यनिबन्धनोऽभवद्इति भाष्यम् ॥

विरेचकः । त्रि० विरेककारके ॥ यथा । चूर्णमध्ये त्रिवृच्चूर्णं स्वरसे कारवेल्लकम् । स्नेहेष्वेरण्डजं तैलं फलेष्वेव हरीतकी इति वाग्भटः ॥

विरेचनम् । न० विरेके ॥ तत्कारकौषधं यथा । हरीतकीसमगुडामधुनासहपेषिता । विरेचनकरी रुद्र भवतीति न संशयः ॥ त्रिफलाक्वाथ कंचित्तथा कटुकरोहिणी । उष्णं स्नुहोरसं पत्रमन्नु विरेचनम् ॥ अपिच । त्रिफलाक्षद्रदंष्ट्राच्चापिप्पलीचविरेचकृत् । हरीतकी सैन्धा नीरालवणाः स्युर्विरेचकृत् । इति गरुडपुराणे ॥ पुं० पीलुवृक्षे ॥

विरेफ : । पुं॰ नदमात्रे ॥ त्रि॰ रेफशून्ये ॥

विरेभित : । त्रि॰ शब्दिते ॥

विरोक : । पुं॰ सूर्यकिरणे ॥ न॰ छिद्रे । रन्ध्रे ॥ विरोचतेऽनेन । रुच॰ । घञ् । चजो: कुघिण्ण्यतोरिति कुत्वम् । लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्येति नपुंसकत्वाविरोध : ॥

विरोचनम् । न॰ स्फुरणे ॥

विरोचन : । पुं॰ प्रह्लादतनये ॥ अर्के । सूर्ये ॥ अग्नौ ॥ चन्द्रे ॥ अर्कवृक्षे ॥ रोहितकवृक्षे ॥ श्योनाकप्रभेदे । घृतकरञ्जे ॥ विशेषेण रोचते । रुचदीप्तौ ॥ अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ त्रि॰ रोचके ।

विरोचनसुत : । पुं॰ बलिराजाख्य दैत्ये ॥ विरोचनस्यसुत : ॥

विरोध : । पुं॰ वैरे । विद्वेषे ॥ यथा । प्रधानस्याप्रधानेनसहविरोधेनतुदुर्बलेनेति ॥ विरोधकरणे दोषोयथा । अथपुत्रं रेणुकासाक्षात्वाजेहात्स्वयशसि । उवाचकिञ्चिद्वचनंपरिणामसुखावहम् ॥ अविरोधोभवाब्धौचसर्वमङ्गलमङ्गलम् । विरोधोनाशबीजञ्चसर्वोपद्रवकारणम् ॥ अकर्त्तव्योविरोधश्चदारुणैः सुविधैः सह । प्रतिज्ञाचैषाकर्त्तव्या

मदीयंश्वचनंशृणु ॥ स्मृति ॥ अपि च । नकुर्याद्गुरुभि : सार्द्धंविरोधंबंधुभिस्तथा । आत्मन : प्रतिकूलानिपरेषांनसमाचरेदिति ॥ विरोधंनोत्तमैर्गच्छेन्नाधमैश्चसदाबुधइतिच ॥ विरोधनम् । रुधिर् आवरणे । घञ् ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । विरोध : सोऽविरोधेपिविरुद्धत्वेनयद्वच : । वस्तुवृत्तेरविरुद्धेपिविरुद्धयोरिवयदभिधानंसविरोध : । जातिश्चतुर्भिर्जात्याद्यैर्विरुद्धास्याद्गुणस्त्रिभि : । क्रियाद्वाभ्यामपिद्रव्यंद्रव्येणैवेति तेदश ॥ अभिनवनलिनीकिसलयमृणालवलयादिदवदहनराशि : । सुभगकुरङ्गदृशोस्याविधिवशतस्त्वद्वियोगपविपाते ॥ गिरयोप्यनुन्नतियुजोमरुदप्यचलोब्धयोप्यगम्भीरा: । विश्वम्भराप्यतिलघुर्नरनाथतवान्तिकेतिनियतम् ॥ (*) येषांकण्ठपरिग्रहप्रणयितांसम्प्राप्यधाराधरस्तीक्ष्ण: सोप्यनुरज्यतेचकमपिस्नेहंपराप्नोतिच । तेषांसङ्गरसङ्गसक्तमनसांराज्ञांत्वयाभूपतेपांशूनांपटलै : प्रसाधनविधिर्निर्वर्त्यतेकौतुकम् ॥ सृजतिचजगदिदमवतिचसंहरतिचहेलयैवयोनियतम् । अत्र सरवशत : शफरोजनार्दन : सोपि चित्रमिदम् ॥ सततंमुसलासक्ताव

हुतरगृहकर्मघटनयान्वपते । द्विज
पत्नीनां कठिनाः सति भवति कराः
सरोजकुसुमाराः ॥ पेशलमपि खल
वचनं दहतितरां मानसं सुतत्त्वविदाम् । परुषमपि सुजनवाक्यं मलयजरसवत्प्रमोदयति ॥ क्रौञ्चाद्रिरुद्दाम
दृषद्दृढोऽयं यन्मार्गणानर्गलशातपाते अभूत्नवाम्भोजदलाभिजातः स
भार्गवः सत्यमपूर्वसर्गः ॥ परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः
पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथं योऽनगतवान् । विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनो विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च तापं च कुरुते ॥ अयं वारामेको निलय इति रत्नाकर इति श्रितोऽस्माभिस्तृष्णातरलितमनोभिर्जलनिधिः । क एवं जानीते निजकरपुटीकोटरगतं क्षणादेनं ताम्यत्तिमिमकरमापास्यति मुनिः ॥ समदमतङ्गजमदजलनिस्यन्दतरङ्गिणीपरिष्वङ्गात् । क्षितितिलक त्वयि तटजुषि शङ्करचूडापगापि कालिन्दी ॥ इति ॥ अनैक्ये । विपरीतार्थे ॥ यथा । श्रुतिस्मृतिविरोधे तु श्रुतिरेव गरीयसी । अविरोधे सदा कार्यं स्मार्त्तं वैदिकवत्सता ॥ असामानाधिकरण्ये ॥ न्यायमते साध्यव्यापकाभावप्रतियोगित्वमिति चिन्तामणिः । साध्यासमानाधिकरण्यमिति दीधितिः । अहिनकुलादेरन्यतरेणापरस्मरणे ॥ विरोधनाश्ववस्तुनि ॥

विरोधकृत् । पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । वासवो वर्षते देवि देशे चाखण्डमण्डले । अहिच्छत्रे कान्यकुब्जे विरोधीकृषिनाशकृत् ॥ ४५ ॥ त्रि॰ विरोधकर्त्तरि ॥

विरोधनः । पुं॰ विद्विषि ॥ न॰ पर्य्यवस्थायाम् । विरोधे ॥ रुधिर॰ । ल्युट् ल्युड्वा ॥

विरोधी । पुं॰ शत्रौ ॥ विरोधोऽस्यास्य स्मिन्वा । इनिः । वत्सरविशेषे ॥ यथा । अनग्निप्रबलो लोका धान्यौषधिप्रपीडनम् । जायते मानुषे कष्टं विरोधिनि न संशयः ॥ त्रि॰ विवादिनि ॥ विरोधविशिष्टे ॥

विरोधिनी । स्त्री॰ विरोधकारिकायाम् ॥ विरोधविशिष्टायाम् ॥

विरोधोक्तिः । स्त्री॰ विप्रलापे । परवचनविरोधिवचने ॥ विरोधस्य उक्तिः ॥

विलः । पुं॰ उच्चैःश्रवसि । इन्द्रस्य हये ॥ वेतसे ॥ न॰ छिद्रे । रन्ध्रे ॥ गुहायाम् ॥ विलति भिनत्ति । विल भेदने॰ पोष्ठादिः । इगुपधेति कः । विल्यते वा । कृत्यल्युटो बहुलमिति॰ इगुपधेतिकः । घञर्थे को वा । खनो घचेति घे॰ संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावो वा ॥

विलकारक : । पुं॰ मूषके ॥

विलकारी । पुं॰ मूषिके ॥ गर्त्तकारके ॥

विलक्ष : । त्रि॰ विस्मयान्विते । परकीयधर्मशीलादौप्राप्ताश्चर्ये ॥ विशेषेणलक्षयति । लक्षआलोचने । पचाद्यच् ॥ लक्षाद्भ्रष्टे ॥ लज्जिते ॥ विलक्षणे ॥

विलक्षणम् । न॰ हेतुशून्यायांस्थितौ । निष्प्रयोजनस्थितौ ॥ यथा । विलक्षणं मतं स्थानं यच्चैवनिष्प्रयोजनमितिभागुरि : ॥ त्रि॰भिन्ने । अन्यलक्षणे ॥ विशेषलक्षणयुक्ते ॥ विगतं लक्षणमालोचनं यत्र ॥

विलक्षणा । स्त्री॰ शय्याविशेषे ॥

विलक्षित : । चिह्निते ॥ विशेषेणलक्षित : ॥

विलग्न: । पुं॰ न॰ मध्ये ॥ न॰जन्मलग्ने ॥ मेषादिलग्नमात्रे ॥ त्रि॰ लग्ने । संसक्ते ॥ विशेषेणलग्न : ॥ वियुक्ते ॥

विलङ्घनम् । न॰ अतिक्रमणे ॥

विलङ्घित : । त्रि॰ अतिक्रान्ते ॥

विलङ्घ्य : । त्रि॰ अतिक्रमणीये ॥

विलज्ज : । त्रि॰ लज्जयाहीने ॥ विगतालज्जायस्य : ॥

विलपनम् । न॰ विलापे ॥ भाषणे ॥

विलम्ब : । पुं॰ उचितकालाधिककाले ॥ लम्बने ॥ गौणे ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । तस्करै : पार्थिवैश्चैवअभिभूतमिदं जगत् । अर्घैभवतिसामान्योविलम्बे तुभयं महत् ॥ ३२ ॥

विलम्बनम् । न॰ अशीघ्रे ॥

विलम्बितम् । न॰ तत्ताख्यनृत्यादौ ॥ विशेषेणलम्बन्तेवाद्यवादय : प्रत्यक्षं गतिविशेषप्रदर्शनायात्र । लबिअवस्रंसने॰अोधीप थ : सोधिकरणे चेतिक्त : ॥ त्रि॰ आश्रिते । विलम्बमाने ॥

विलम्बी । त्रि॰ लम्बमाने ॥ विशेषेणलम्बमाने ॥

विलम्भ : । पुं॰ अतिसर्ज्जने । दाने ॥ विलभ्भि : । डुलभष्प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गात्खलघञोरिति नुम् ॥

विलय : । पुं॰ प्रलये ॥ विशेषेण लीयन्तेपदार्थाअस्मिन् । लीङ्श्लेषणे । एरच् ॥ यथालवणस्यतोये ॥

विलला । स्त्री॰ श्वेतवलायाम् ॥ इ॰राजनि॰ ॥

विलवास : । पुं॰ आखुकजन्तौ ॥

विलवासी । पुं॰ सर्पे ॥ विलेवसति । णिनि : ॥

विलशय : । पुं॰ विलेशये ॥

विलसन् । त्रि॰ विलासयुक्ते ॥

विलसितम् । न॰ चेष्टिते ॥ भावे क्तः ॥ उद्भूते ॥

विलापः । पुं॰ परिदेवने । अनुशोचने । शोकोक्तौ ॥ विलपनम् । लपेर्भावे घञ् ॥ दुःखजे वचसि ॥

विलापितः । त्रि॰ घृतवद्द्रवीकृते । विलीनतां प्रापिते ॥

विलालः । पुं॰ यन्त्रे ॥

विलासः । पुं॰ लीलायाम् ॥ हावभेदे । स यथा । प्रियसमीपगमने यः स्थानासनगमनविलोकनेषु विकारोऽकस्माच्च क्रोधस्मितचमत्कारमुखविकूणनं स विलासः । तथाहि । यो वल्लभावानुगतो विकारो गत्यासनस्थानविलोकनेषु । तथा स्मितक्रोधचमत्कृतौ च विकूणनश्चाप्यगतं विलासः ॥ अपि च । विलासोऽङ्गविशेषो यः प्रियाप्रावासनादिषु । इति । विलसनम् । लस श्लेषणे । घञ् ॥ प्रकाशे ॥ शारीरिकसुखानुभवे ॥

विलासकाननम् । न॰ क्रीडावने ॥

विलासायुधः । पुं॰ कामदेवे ॥

विलासी । पुं॰ भोगिनि ॥ व्याले सर्पे । विष्वक्सेने । हरौ । अग्नौ ॥ चन्द्रे ॥ विलसनशीलः । विपूर्वाल्लसेर्वौ कषलसेति घिनुण् ॥

विलासिनी । स्त्री॰ नार्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

विलिप्तः । त्रि॰ श्लिष्टे ॥ विशेषेण लिप्तः ॥

विलिम्पन् । त्रि॰ उपदिहाने ॥ विलिम्पति । लिप॰ । शतृ ॥

विलीनः । त्रि॰ स्रुतः प्राप्तद्रवीभावे घृतादौ । विद्रुते । द्रुते । श्लिष्टे । संसक्ते ॥ विलीयते स्म । लीङ् श्लेषणे । गत्यर्थेति क्तः । स्वादयश्चोदित इति नत्वम् ॥ विशेषेण लीनो वा ॥ विशेषेण लयङ्गते ॥ यथा । विलीनो वैवस्वतनगरकोलाहलभरो गता दूता दूरं क्वचिदपि परेतान्मृगयितुम् । विमानानां व्राते विदलयति वीथीर्दिविषदां कथा ते कल्याणी यदवधि महीमण्डलमगात् ॥ विश्लिष्टे ॥

विलुप्तः । त्रि॰ संहृते ॥ चोरिते ॥

विलुप्ताब्दः । पुं॰ लुप्तसंवत्सरे ॥ यथा । गोजान्त्यकुम्भेतरभेऽतिचारगो नापूर्वराशिं गुरुरेति वक्रितः । तदा विलुप्ताब्द इहातिनिन्दितः शुभेषु रेवासुरनिम्नगान्तरे ॥

विलुम्पकः । त्रि॰ अपहर्त्तरि ॥

विलुलितः । त्रि॰ आकुलिते । आकर्षणाकुलिते ॥ विधुते ॥

विलिखनम् । न॰ छेदने ॥ आकर्षणे ॥ लेखने ॥

विलेप: । पुं॰ लेपे ॥ लिपेर्भावे घञ् ॥

विलेपनम् । न॰ कुङ्कुमाद्यनुलेपने । समालम्भे ॥ गात्रानुलेपनयोग्ये पिष्टे घृष्टे वा सुगन्धद्रव्ये । गात्रानुलेपन्याम् । घृष्टचन्दनादिलेपमात्रे । विलिप्यतेऽनेन । लिप उपदेहे । ल्युट् ॥

विलेपनी । स्त्री॰ यवाग्वाम् ॥ सुवेशस्त्रियाम् ॥

विलेपी । त्रि॰ विलेपनकर्त्तरि ॥

विलेपी । स्त्री॰ यवाग्वाम् । उष्णिकायाम् ॥ अस्याविधिर्गुणाश्च । चतुर्गुणाम्बु संसिद्धा विलेपी घनसिक्थिका । पृथग्द्रवेण रहिता स्याच्छिथिलभक्तिका ॥ संसिद्धा॰ अतीवसिद्धा । विलेपी गिलत्यो॰ इति लोके । विलेपी दीपनी बल्या हृद्या सङ्ग्राहिणी लघुः । व्रणाक्षिरोगिणां पथ्या तर्पणी तृड्ज्वरापहा ॥ विलिम्पति । लिप॰ । पचाद्यच् । गौरादि: ॥

विलेवासी । पुं॰ सर्पे ॥

विलेशय: । पुं॰ सर्पे । मूषिके ॥ गोधादिषु ॥ यथा । गोधाशशभुजङ्गाखुशल्लक्याद्या विलेशयाः । विलेशया वातहरा मधुरा रसपाकयोः । बृंहणा बलिनस्सूष्णवीर्य्याश्चापि कीर्त्तिताः ॥ विले शेते । अधिकरणे शेते॰ इत्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥

विलोकनम् । न॰ दर्शने ॥ लोकृ दर्शने । ल्युट् ॥

विलोकित: । त्रि॰ दृष्टे ॥ लोकृ॰ । क्त: ॥

विलोचनम् । न॰ चक्षुषि ॥ विलोच्यतेऽनेन । लोचृ॰ । ल्युट् ॥ दर्शने ॥

विलोटक: । पुं॰ नलमीने । बालियामाछ॰ दू॰ गौ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥

विलोडनम् । न॰ मथने ॥ आलोडने । बिलोवना॰ दू॰ भा॰ प्र॰ ॥

विलोडित: । त्रि॰ आलोडिते । मथिते । बिलोया॰ दू॰ भा॰ न॰ तक्रे ॥

विलोप: । पुं॰ विशिष्टलोपे ॥

विलोभ: । पुं॰ विलोभने ॥ विलुभेर्घञ् ॥

विलोम: । पुं॰ सर्पे ॥ वरुणे ॥ शुनि । न॰ अरघट्टके ॥ पिषणयन्त्रे । त्रि॰ प्रतीपे । विपरीते ॥

विलोमक: । पुं॰ प्रतिकूले । विपरीते ॥

विलोमजिह्व: । पुं॰ अन्त: स्वेदे । महामृगे । हस्तिनि । विलोमा जिह्वायस्य स: ॥

विलोमजिह्वक: । पुं॰ पीलौ । सि

ध्वुरे । हस्तिनि । विलोमा जिह्वा यस्य । कप् ॥

विलोमवर्णः । पुं॰ वर्णसङ्करजाते ॥

विलोमी । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥

विलोलः । त्रि॰ चञ्चले । यथा । कापि विलासविलोलविलोचनजनितमनोजम् । ध्यायति मुग्धवधूरधिकं मधुसूदनवदनसरोजम् ॥

विलोलितः । त्रि॰ विद्राविते ॥

विल्लम् । न॰ तले । तर्षे । आलवाले । हिङ्गुनि ॥

विल्वः । पुं॰ श्रीफलद्रुमे । शाण्डिल्ये । शैलूषे । मालूरे । श्रीफले ॥ अस्य फलगुणाः । श्रीफलस्तुवरस्तिक्तो ग्राही रूक्षोऽग्निपित्तकृत् । वातश्लेष्महरो बल्यो लघुरुष्णश्च पाचनः ॥ अपि च । बिल्वं बालं कषायोष्णं पाचनं वह्निदीपनम् । सङ्ग्राहि तिक्तकटुकं तीक्ष्णं वातकफापहम् ॥ पक्वं सुगन्धि मधुरं दुर्जरं ग्राहि दोषलम् । फलेषु परिपक्वेषु ये गुणाः समुदाहृताः ॥ बिल्वादन्यत्र सर्वेषु ये बिल्वमामं गुणोत्तरम् । कफवातामपित्तघ्नी ग्राहिणी बिल्वपेशिका ॥ अन्यच्च । काञ्जिके संस्थितं बिल्वमग्निसन्दीपनं परम् । इति ॥ भावप्रकाशे यथा । बालं बिल्वफलं ग्राहि दीपनं पाचनं कटु । कषायोष्णं लघु स्निग्धं तिक्तं वातकफापहम् । पक्वं गुरु त्रिदोषं स्याद् दुर्जरं पूतिमारुतम् । विदाहि विष्टम्भकरं मधुरं वह्निमान्द्यकृत् ॥ फलेषु परिपक्वं यद् गुणवत्तदुदाहृतम् । बिल्वादन्यत्र विज्ञेयमामं तद्धि गुणाधिकम् ॥ द्राक्षाबिल्वशिवादीनां॰ फलं शुष्कं गुणाधिकमिति च ॥ अस्य शाकप्रकारस्तु । वाह्लीकसौरभ्यकृतप्रकाशं बैल्वं फलं खण्डितमेव तैले । विपाचितं वल्लजचूर्णकीर्णं रुचिं विधत्तेऽभ्यवहारकाले ॥ कफानिलहरं स्निग्धं कषायं दीपनं लघु । बालं तिक्तं फलं बैल्वं पक्वं बैल्वं विबन्धकृत् । इति ॥ बिलति । बिल भेदने । उल्वादिः । न॰ विल्वद्रुमस्य फले ॥ पलपरिमाणे ॥

विल्वकर्कटी । स्त्री॰ बालबिल्वफले । बिल्वपेशिकायाम् ॥

विल्वजम् । न॰ बिल्वशाके ॥ यथा । सुकृतं बिल्वजं शाकं चिप्रमाज्ये सहिङ्गुके । उषितं क्वथितं तक्रे शुक्लवर्णं सुपाचितम् ॥ बिल्वजं कटुकं शाकं तिक्तं स्वलघुपाचितम् । सुगन्धं सुरसं प्रोक्तं सुशीतं रुचिकारकम् ॥

विल्वपत्री । स्त्री॰ बिल्वशुण्ठ्याम् । ज्वरापहायाम् । शुष्कबिल्वखण्डे ॥

विल्वपेशिका । स्त्री॰ बिल्वकर्कट्याम् । वेलशूंठ॰ इ॰ गौ॰ भा॥ ग्राहिणी कफवातामशूलघ्नी बिल्वपेशिका

बिल्वमूला । स्त्री० वाराहीकन्दे ॥

बिल्वशुण्ठी । स्त्री० बिल्वपत्न्याम् । बैलशुण्ठा । शृ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

बिल्वसू : । स्त्री० दशपुत्रायाम् ॥

बिल्वा । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् ॥

विव : । त्रि० पक्षिवाहने ॥ विनापक्षिणा वा तिगच्छति । वा० । आतद्धित : ॥

विवचा । स्त्री० कथनेच्छायाम् ॥ प्रश्ने ॥

विवक्षित : । त्रि० कथनेच्छाविषये । वक्तुमिष्टे ॥ अभ्यार्थे ॥

विवक्षु : । त्रि० वक्तुमिच्छौ ॥

विवत्सा । स्त्री० नष्टापत्यायाम् ॥

विवदमान : । त्रि० विवादकर्त्तरि ॥

विवध : । पुं० पर्य्याहारे । वीवधे । अध्वनि । भारे ॥ विविधोवधोहननं गमनंवाश्मिनवा । प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमासेोत्तरपदलोपौ ॥

विवन्ध : । पुं० मलाप्रवृत्तौ ॥

विवरम् । न० दूषणे । गर्त्ते । छिद्रे ॥ अलन्ध्यस्थाने ॥ विवृणोति । वृञ् वरणे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । विव्रियते । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च इत्यप् ॥ विगतोवरोऽस्मात् ॥ वीनांपक्षिणांवरंवा ॥ पुं० अतलादिबिलेषु । यथा । अतलं प्रथमंप्रोक्तं द्वितीयंवितलंतथा । तृतीयंसुतलंप्रोक्तं चतुर्थं वैतलातलम् । महातलंपञ्चमञ्चषष्ठंप्रोक्तं रसातलम् । सप्तमंचिप्रपातालं सप्तैतेविवरा : स्मृता : । एतेषुबिलस्वर्गेषुदिवोप्यधिकमेवच । कामभोगैश्वर्य्यसुखंसमृद्धभवनेषुचेतिदेवीभागवतम् ॥

विवरणम् । न० व्याख्यायाम् । अर्थस्फुटीकरणे ॥ कथने ॥

विवरनालिका । स्त्री० वंश्याम् । वेणौ ।

विवरेसद् । त्रि० मध्यवर्त्तिनि ॥ विवरेसीदति । षद्लृ० । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप् । तत्पुरुषेकृतोबहुलमित्यादिनाऽलुक् ॥

विवर्ण : । त्रि० पामरे । नीचे । सङ्करे ॥ विगतोवर्णोयस्मात्सा ॥ मलिने ॥

विवर्णवासा : । त्रि० काषायवाससि ॥

विवर्त्त : । पुं० समुदाये ; सङ्घे ॥ अपावृत्तौ । अपवर्त्तने ॥ नर्त्तने । नृत्ये । स्वरूपानुपमर्द्देनकार्य्यान्तरापत्तौ । अप्रच्युतपूर्व्वस्वरूपस्य अन्यथाऽऽकाराबभासे ॥ यथा । सतत्त्वतोऽन्यथाप्रथाविकारइत्युदीरित : । अतत्त्वतोऽन्यथाप्रथा । विवर्त्तइत्युदाहृतइति ॥ विवर्त्तनम् । वृतु० । घञ् ॥

विवर्त्तनम् । न० परिभ्रमणे ॥ प्रत्यावृत्तौ ॥ पराङ्मुखविलुठने ॥

विवर्त्तवाद : । पुं० वादविशेषे । अद्वैतानामनिर्व्वचनीयाविद्यावशात्ब्रह्मणाक

पीयविवर्त इति॰सुखमिवतत्त्वतायाम्
स्वनभेदादित्येवं निर्दारिते ॥ त
थाहि । ततो निरंशस्यानन्दविवर्त्तो
जगदित्यलम् । अवस्थान्तरभानन्तु
विवर्त्तो रज्जुसर्पवत् ॥ मायाशक्तिः
काल्पिकाख्या इन्द्रजालिकशक्तिवत्
। शक्तिः शक्तात्पृथङ्नास्ति तद्वद्
दृष्टेमयाभिदा । प्रतिबन्धस्य दृष्टत्वा
च्छक्त्यभावेतु कस्य सः । शक्तेः
कार्यानुमेयाया अनिर्वाच्यत्वमिष्य
ते ॥
विवर्त्तितः । त्रि॰ परिमण्डलिते ॥
विवर्द्धन । पुं॰ विशेषेणवृद्धिहेतौ ॥
विवशः । त्रि॰ अस्वतन्त्रे । अवश्यात्म
नि ॥ अरिष्टदुष्टधीयि । आसन्नमर
णसूचकलक्षणेनदुष्टमतौ ॥ विरुद्धं
वष्टि॰कामयते । वश॰ । अच् ॥
कातरे ॥
विवसन । पुं॰ अर्हति । जिने ॥ बौ
द्धे ॥ त्रि॰ दिगम्बरे ॥ विगतंवसनं
यस्य सः ॥
विवस्त्रः । त्रि॰ नग्ने ॥
विवस्वान् । पुं॰ सर्वतत्त्वेषुवंशबीजभू
ते॰आदित्ये । सूर्य्ये ॥ विविधवस्त्र
॰आच्छादयति वस॰ । क्विप् ।
विवोरश्मिरस्त्यस्ति । मतुप् । तस्यै
मस्यवं तत्त्वाद्दुत्वाभावः ॥ वि
वस्वान् ... अरुणे ॥ अर्कवृक्षे ॥
... सुरे ... अरुणे ॥ वैवस्वत
मनौ ॥
विवस्वती । स्त्री॰ सूर्य्यनगर्य्याम् ॥
विवहः । पुं॰ दारपरिग्रहे ॥ वायोः
पञ्चमेस्कन्धे । सयथा । उद्वहः
शीतगन्धासुदूकप्रतिच्छिन्नसम्मतो
समभवस्थायश्च पञ्चमो विवहो
गणः ॥ ५ ॥
विवाकः । त्रि॰ विवेचनकर्त्तरि ॥ य
था । अर्थिप्रत्यर्थिनोर्वचनविरुद्धावि
रुद्धमध्ये सत्यविवेकं विवेचयति
सः॰विवाकइतिमिताक्षरा ॥
विवादः । पुं॰ व्यवहारे । ऋणादि
न्याये ॥ सचधनविभागादिविषय
न्यायादिः । यथा । ऋणादिदाय
कालेष्वियोर्व्यवहारस्थता । विवादोव्य
वहारश्चयमेतादृग्यते ॥ अष्टादश
विवादस्य नानिर्णयः । तेषामाद्य
मृणादानं निः । पोनिक्षे
पः । सम्भूयचसमुत्थानं दत्तस्यान
पकर्म च ॥ वेतनस्यैव चादानं संविद
व्यतिक्रमः । क्रयविक्रयानुशयो
विवादःस्वामिपालयोः ॥ सीमा
विवादधर्मश्च पारुष्ये दण्डवाचिके ।
स्तेयञ्च साहसञ्चैव स्त्रीसङ्ग्रहणमेव च
॥ स्त्रीपुंधर्मोविभागश्च द्यूतमाह्वयमे
व च । पदान्यष्टादशैतानि व्यवहार
स्थितादिहेतिमनुः ॥ मिथोविरुद्ध
वादे । पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेणविरुद्ध
वद्ने ॥ विरुद्धोवादोविवादः ॥

विवादानुगत : । त्रि० विवादकर्त्तरि ॥

विवादी त्रि० विवादवति ॥ मत्वर्थीयइनि : ॥ विवादकर्त्तरि ॥

विबाधनम् । न० शाठ्ये ॥ पीडायाम् ॥

विबाधा । स्त्री० पीडायाम् ॥

विवार : । पुं० वर्णोच्चारणे प्रयत्नविशेषे ॥ विवारयति विकासयत्यास्यमिति विवार इति कैयट : ॥

विवास : । पुं० समाप्तौ ॥

विवाह : । पुं० भार्याप्राप्तिहेतौ । दारपरिग्रहे । उपयमे । परिणये । उद्वाहे । उपयामे । पाणिपीडने ॥ धर्मप्रजारत्यर्थी हि विवाह : विवाहोऽष्टविध : प्रोक्त : स्मृतिशास्त्रे पुमृषिभि : । ब्राह्मणैर्वर्णभेदेन कलौ सद्विधिर्मत : ॥ परिणीतास्तु या नार्योब्राह्मणैर्वर्णभि : । ता एव दारा विज्ञेया अन्या सर्वा परिग्रह० इति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ विवाहानन्तरकन्यायाभर्तृगृहगमनकालविवादौ नारदेनपुराणसिद्धम् । यथा दुर्वाससासहचौर्वकन्याया : कन्दल्याविवाहे । कन्यासमर्पणं कृत्वा मोहादुर्वैद्वैरोदव । मूर्च्छामवापस मुनि : स्वकन्याविरहातुर : ॥ च पश्यमेदशीकौव : स्वात्मारामंनसु खति । वर्षं नचैतमांप्राप्यवेधया मासकन्यकाम् ॥ मूर्च्छितांतात

विच्छेदाद्दुदन्तींशोकसंयुताम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ विशिष्टंवहनम् । वहप्रापणे । घञ् ॥

विवाहक : । पुं० विवाहे । स्वार्थेक : ॥

विवाहित : । पुं० स्त्री० कृतविवाहे ॥

विवाह्य : । त्रि० विवाहयोग्ये ॥

विविक्त : । पुं० वसुनन्दने ॥ त्रि० असम्पृक्ते ॥ एकान्ते । रहसि ॥ जनसम्मर्दरहितदेशे ॥ पूते ॥ विवेकिनि ॥ विविक्तोजनाश्च । विचिर० । धौव्यार्थत्वात्कर्त्तरित्वाद्वा ०क्ताधिकरणे च क्त : । विविच्यते० विविच्यतेवा । विजिरपृथग्भावे० विचिर्विरेचनेवा । क्त : ॥ एकाग्रे

विविक्तदेश : । पुं० जनसम्बन्धविवर्जितदेशे । स्वभावत : संस्कारोवा ०शुद्धे ०ऽशुचिभि : सर्पव्याघ्रादिभिश्चरहित० सुरधुनिपुलिनादौ ० चित्तप्रसादकारिदेशे ॥ विविक्तयासौदेशश्च ॥

विविक्तसेवी । त्रि० एकान्तवासस्वभावे विवेकिनि ॥ विविक्तं जनसम्मर्दरहितं ०पूतञ्च ० यद्वनगिरिगुहादि ०तत्सेवितुंशीलंयस्य ॥

विविक्ता । स्त्री० दुर्भगायाम् ॥

विविग्न : । त्रि० भीते ॥

विविदिषा । स्त्री० वेदितुमिच्छायाम् ॥

विविदिषित : । त्रि० ज्ञातुमिष्टे ॥ ज्ञ

व्य,मिष्ट ॥

विविदिषा। स्त्री॰ वेदितुमिच्छायाम॥

विविदिषासन्न्यास : । पुं॰ इहजन्मनि जन्मान्तरेवासम्यगनुष्ठितैर्वेदानुवचनादिभिरुत्पन्नया॰विविदिषया॰सम्पादितो ज्ञानसाधनभूतैस्त्यागो ॥ अयञ्चद्विविध : । जन्मापादककर्मादित्यागमात्मक : प्रैषोच्चारणपूर्वं दण्डधारणाद्याश्रमरूपश्चेति । तत्राद्यो॰स्त्रियोऽप्यधिक्रियन्ते । अतएव॰वेदे॰येनाहंनामृतास्यांकिमहं तेनकुर्यामित्यादिमैत्रेयीवाक्यमाम्नायते । ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थानां॰केनचिन्निमित्तेन॰सन्न्यासाश्रमलोकान्तरप्राप्तिवर्ज्जं॰स्वाश्रमधर्म्मेष्वनुष्ठीयमानेष्वपि॰वेदनार्थोमननकर्मादित्यागोनविरुध्यते॰श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणेषु॰लौकिकेच॰तादृशानांस्त्रविदांबहूनामुपलम्भात् । यस्तुदण्डधारणादिरूपोवेदनहेतु : परमहंसाश्रम : सपूर्वोक्तयथोक्तधाप्रपञ्चिततत्तद्वाक्यैरवधेय : ॥

विविदिषु: । त्रि॰ विविदिषासन्न्यासवति ॥ यथा । रूपन्तुविविदिषु : पुत्रवित्तैषणाक्लेशमाश्रय । अनुतिष्ठतविद्यार्थैश्रवणादीन्यवर्ज्जितम् ॥

विविध : । त्रि॰ बहुविधे । नानाप्रकारे ॥ विविधाभिधायकस :॥

विविधप्रहरणनामा । पुं॰ पञ्च-

कर्षे॰ ॥ १० ।

विवीत : । पुं॰ भूमिविशेषे । यथा । सममेषांविवीतेपिखरोष्ट्रमहिषीसमम् ॥ विवीत : ॰प्रचुरतृणकाष्ठोरक्ष्यमाण : परिगृहीतोभूप्रदेशस्तदुपघातेपीतरक्षत्रसमंदण्डमेषांमहिष्यादीनांविद्यात्॰इतिस्वामिपालविवादेमिताक्षरा ॥

विवीतभर्त्ता। पुं॰ विवीतभूस्वामिनि॥

विवृक्ण : । त्रि॰ छिन्न ॥

विवृत : । त्रि॰ विस्तृते ॥ उद्घाटिते । व्याप्ते । व्यो॰ह॰भा॰ । प्रकाशीकृते ।

विवृता । स्त्री॰ क्षुद्ररोगभेदे ।

विवृताक्ष : । पुं॰ ताम्रचूडे ॥ त्रि॰ व्यादिताक्षे ।

विवृति : । स्त्री॰ व्याख्यायाम् । विवरणम् । हस्त॰ । विवर्तिन् ।

विवृत्त : । त्रि॰ लुठिते ॥ तिर्यक्चलिते । परावृत्ते ॥

विवृता । स्त्री॰ क्षुद्ररोगभेदे ।

विवृत्ति : । स्त्री॰ स्फुरिते ॥ घूर्णे । चक्रभ्रमणे । विवर्त्तनम् । हलु॰ । क्तिन् ॥

विवेक : । पुं॰ विचारे । मिथोव्यावृत्त्याऽवस्तुस्वरूपनिश्चये । इदंदेयमिदमुपादेयमितिविवेचनायाम् ॥ यथा : नित्यानित्यवस्तुनो : ॥ तत्त्वज्ञानश्रवणादिकं साधनम्॰मनोना

शस्ययोग:। वासनचयस्यप्रतिकूलवा।सनोत्पादनमित्येवंविविच्य निश्च ये॥ पृथगात्मतायाम्। पृथग्भावे। प्रकृतिपुरुषादिभेदज्ञाने। व्यक्ताव्यक्तज्ञविज्ञानेविवेचनम्। विचिर्पृथग्भावे। घञ्॥ तत्त्वावधारणे। विद्यामदधनमदकुलाचारमदादिमदानांविरोधिनि। सच दर्शितोजनकेन। यद्ययेमहतांमूर्द्धि तेद्दिनेनिपतन्त्यध:। हन्तचित्तमहत्तायांकैषाविश्वस्तता तव॥ कथनानिमहीपालाब्रह्मणा:कजगन्तिवा। प्राक्तनानिप्रयातानिकेयंविश्वस्ततातव॥ कोटयोब्रह्मणांयातागतासर्गपरम्परा:। प्रयातापांशुवद्भूपा:काधृतिर्ममजीविते॥ येषांनिमेषणोन्मेषौजगत: प्रलयोदयौ ताद्दशा:पुरुषायातामादृशांगणनैवका॥ इति॥ जलद्रोण्याम्॥ पृथग्भावविचारे॥ विभागे॥ एकान्ते॥

विवेकिता। स्त्री० विवेकित्वे। कार्याकार्यविचारतायाम्॥ मदमूढबुद्धिषुविवेकिताकुत:॥

विवेकी। त्रि० मनीषिणि। गुरुशास्त्राद्युपदेशयुक्ते॥ विवेकोस्यास्ति। अतइनि:। शास्त्रदृष्टिर्विवेकिनाम्॥ विचारकर्त्तरि॥ पुं०देवसेनराजपुत्रे।

विवेचक:। पुं० विवेचनस्यकर्त्तरि॥ विवेचयति। विचिर्०। ण्वुल्॥

विवेचनम्। न० विवेके॥

विवेचनीय:। त्रि० विवेच्ये। विवेचितव्ये॥

विवोढा। पुं० परिणेतरि। वरे। पत्यौ॥

विव्रुवन्। त्रि० विरुद्धवक्तरि।

विव्वोक:। पुं० हावविभेदे। स्त्रीणां शृङ्गारभावजायांक्रियायाम्॥ यथाक्रम्। विव्वोकोऽभिमतप्राप्ताविपिगर्वादनादरइति॥ विवानम्। वागतौ। विवुर्गतिविशेष:। मृगय्वादित्वात्कुप्रत्यय:। उच्यतेसमवैत्यच। उचसमवाये। हलश्चेति घञ्। घञर्थेकोवा। ओकउच: के०इतिनिपातित:। विवोरोक:स्थानम्॥

विट्। पुं० मनुजे॥ वैश्ये॥ प्रवेशे॥ विशति। विशप्रवेशने। क्विप्। व्रश्चेतिषत्वम्। जश्त्वचर्त्वे॥

विशम्। न० विसे। मृणाले॥

विशकण्ठी। स्त्री० बलाकायाम्॥

विशङ्क:। त्रि० निश्शङ्के। शङ्कारहिते॥

विशङ्कट:। त्रि० पृथौ। विशाले॥ विस्तृतार्थवृत्तेर्विशब्दात्०वे:शालच्छङ्कटचौ॥ स्त्री०विशङ्कटी। बह्वादिभ्यश्चेतिङीष्॥

विशद: । पुं॰ शुक्ले । शुभ्रे । श्वेते । पाण्डरे । धवले ॥ त्रि॰धवलवर्णयुक्ते ॥ प्रसन्ने । विमले । व्यक्ते । विविक्तावयवे । यथा॰खरविशदमभ्यवहार्यमभ्यवहार्यमिति ॥ विशीयते॰। दृशातने । अच् ॥

विशदप्रभ: । त्रि॰ निर्मलकान्तौ ॥

विशब्दनम् । न॰ प्रतिज्ञाने ॥ शब्देनप्रकटीकृताभिप्राये ॥

विशम्वरा । स्त्री॰ पद्माम् । इतिरोजनिर्घण्ट: ॥

विशय: । पुं॰ संशये न्यायमते निवेतिसन्देहे ॥ विविधंशयनम् । शीङ्स्वप्ने । एरच् ॥

विशयी । त्रि॰ संशयिनि ॥

विशर: । पु॰ वधे । मारणे । विशरणम् । शृहिंसायाम् । ऋदोरप् ॥

विशरणम् । न॰ अवयवानांविश्लेषे ॥ मारणे ॥ भेदने ॥

विशल्य: । त्रि॰ शल्यरहिते ॥

विशल्यकरणी । स्त्री॰ ओषधिविशेषे॥

विशल्यकृत् । पुं॰ अचोटके । भूपलाशे । इत्यमरमालातनगादे॰भा॰प्र॰ऋचे ॥ त्रि॰विशल्यकारिणि ॥ विशल्यंकरोति । डुकृञ् । क्विप् ॥

विशल्या । स्त्री॰ अग्निशिखायाम् लाङ्गलिक्याम् । लघुदन्त्याम् । गुडूच्याम् ॥ त्रिपुटायाम् ॥ शल्यनरहितायाम् । लक्ष्मणार्थौषधौ । अजमोदायाम् । कलिकार्याम् । विगताशल्यात् । विगतंशल्यमनया॰यस्मात्वा । तीर्थविशेषे ॥

विशल्यानदी । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

विशसन: । पुं॰ तरवारौ ॥ खड्गे नरकान्तरे ॥ न॰मारणे ॥ शसुहिंसायाम् । ल्युट् ॥

विशसित: । त्रि॰ मारिते ॥ विपूर्वाच्छसे: क्त: ॥

विशसिता । त्रि॰ पशोरङ्गानां कर्त्र्यादिनापृथक्पृथक्कारके ॥

विशस्त: । त्रि॰ अविनीते ॥ शसु॰ । क्त: । ध्रुषिशसीवैयात्ये । एतौनिष्ठायामनिडपवानिटौस्त: ॥

विशस्ता । पु॰ चाण्डाले ॥

विशाकर: । पुं॰ भद्रचूडे ॥

विशाख: । पुं॰ शिखिवाहने । कार्तिकेये । षडानने ॥ विशाखेति । शाखृव्याप्तौ । पचाद्यच् ॥ विशाखायांजातइतिवा । सन्धिवेलादीत्यण् । श्रविष्ठाफल्गुन्यादिनातस्यलुक् । लुकतद्धितलुकि । धन्विनांसमरकाले॰वितस्त्यन्तरेणस्थितेपादद्वयेसतिविशाखाख्यस्थानंभवति॰तस्मिन् । याचके । तर्कौ । पुनर्नवायाम् ॥

विशाखलम् । न॰ योधानांपादविन्यासभेदे ॥

विशाखा । स्त्री० षोडशीनक्षत्रे । राधा याम् ॥ पञ्चांजातश्च फलंयथा । सदानुरक्तोविविधक्रियायांसुवक्ता रैरपिसख्यमेति । यस्यप्रसूतौचभवे द्विशाखासखानकस्यापिभवेत्प्रसूत: ॥ पाचिकमेकवचनम् ॥ चत्र काङ्गाप् ॥ कठिल्लके ॥

विशाय: । पुं० उपशाये । यामिनांक्रमाच्छयने ॥ यथा । उपशायोविशायश्चपर्यायशयनार्थको । विशयनम् । शीङ्स्वप्ने । व्युपयो: शेते: पर्यायइतिघञ् ॥

विशारणम् । न० मारणे ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

विशारद: । पुं० सर्वज्ञे । ईश्वरे ॥ वकुले ॥ मद्यगन्धे ॥ त्रि० पण्डिते ॥ धृष्टे ॥ प्रगल्भे ॥ प्रसिद्धे ॥ श्रेष्ठे ॥ विशिष्टोविपरीतोवाशारद: । प्रादयोगतेतिसमास: ॥ विशुद्धे ॥

विशारदा । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

विशाल: । पुं० मृगभेदे ॥ पचिविशेषे ॥ नृपान्तरे ॥ वृचविशेषे ॥ त्रि० पृथुले ॥ विस्तृतार्थवृत्तेर्विशब्दात् । वि: शालच्छङ्कटचाविति शालच् ॥ यद्वा । विशति । विशप्रवेशने । तमिविशिविडोत्यादिनाकालन् ॥ विस्तीर्णं ॥

विशालता । स्त्री० पाशर्वविसारे । परियाष्टे । पनशा० इ० भा० ॥

विशालसभाव: । तस्यभावस्त्वतलाविति तल् ॥

विशालतैलगर्भ: । पुं० अङ्कोठवृक्षे ॥

विशालत्वम् । न० विशालतायाम् ॥

विशालत्वक् । पुं० सप्तपर्णवृक्षे ॥ विशालात्वगस्य । बहुत्वचि ॥

विशालपत्र: । पुं० कासालौ । कोकणदेशप्रसिद्धोयम् । मृदुताले । श्रीताले । विशालानिपत्राणियस्य ॥

विशालफलिका । स्त्री० निष्पाव्याम् ॥

विशाला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ अन्येन्द्रवारुणोप्रोक्ताविशालातु महाफला । विशालाक्षफलातन्वी मेहकुष्ठहरासरा । उज्जयिन्याम् ॥ विशलति । शलचलने । ज्वलितीतिण: ॥ यद्वा । विशति । विश० । तमिविशिविडीतिकालन् । विशालशब्दात्स्त्रियामजाद्यतष्टाबिति टाप् ॥ उपोदक्याम् ॥ बदरिकाश्रमे ॥

विशालाच: । पुं० हरे । महेश्वरे ॥ तार्क्ष्ये । गरुडे ॥ त्रि० विशालनयने । सुनेत्रे ॥ विशालेअचिणीयस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णो: स्वाङ्गात्षच् ॥

विशालाची । स्त्री० वराङ्गयाम् ॥ नागदन्त्याम् ॥ देवताविशेषे ॥ वाराणस्याम्विशालाचीविशाला-

यामपि स्थिता ॥ योगिनीविशेषे ॥ षित्वान्ङीष् ॥

विशालाया । स्त्री॰ पाटलायाम् ॥

विशाली । स्त्री॰ अजमोदायाम् । वनयवान्याम् । वस्तगन्धायाम् ॥ बह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

विशिखः । पुं॰ शरे । बाणे ॥ तोमरे ॥ शरवृक्षे ॥ विशिष्टा शिखाऽग्रमस्य ॥ त्रि॰ शिखारहिते ॥ यथा । विशिखोऽप्युपवीती च यत्करोति न तत्कृतमिति स्मृतिः ॥

विशिखा । स्त्री॰ खनित्र्याम् ॥ रथ्यायाम् ॥ नलिकायाम् ॥ विशेते ॥ शीङ् । शीङः किद्ध्रस्वश्चेति खः । टाप् ॥

विशिपम् । न॰ गृहे । मन्दिरे । विशन्त्यत्र । विश॰ विटपविष्टपविशिपोलपा इति॰ विशेः कपन्॰ प्रत्ययो देरित्वश्च ॥

विशिष्टः । पुं॰ विष्णौ ॥ त्रि॰ प्रकृष्टज्ञानवति ॥ अधिके ॥ युक्ते ॥ विशेषेण शिष्टः ॥ यद्वा । विशिष्यते सर्वज्ञत्वादिभिः सर्वेभ्योऽतिरिच्यते । विपूर्वात्॰ शिष्लृ विशेषणे इत्यतः कर्मणि क्तः ॥

विशिष्टाद्वैतवादी । त्रि॰ प्रकृतिपुरुषयोर्भिन्नत्वेऽपि मितयोस्तयोर्ब्रह्मत्ववादिनि ॥ तस्य मतं यथा । पुरुषस्तदतिरिक्ताकृतिः॰ किन्तु भयमितं ब्रह्म । यथा कश्चिदलवत् । इत्थं ब्रह्मण एकत्वं व्यवस्थितम् । चित्परमाणुस्वरूपो जीवः॰ समस्तविश्वं ब्रह्मांशः । इति माधवभाष्यादिः ॥

विशीर्णः । त्रि॰ विध्वस्ते ॥ गलिते ॥ विशीर्यते स्म । शॄ हिंसायाम् । क्तः ऋत इद्धातोः । रदाभ्यामिति नः । णत्वम् ॥ विशीर्णः प्रारम्भो वपुरपि जराव्याधिविधुरं गतं दूरे विप्रस्वजनभरणं चाऽर्जितमपि । इदानीं व्यामोहाद्दहह विपरीते हतविधौ विधेयं यत्तत्त्वं स्फुरति मम नाद्यापि हृदये । इति शिह्लणमिश्रः ॥

विशीर्णपर्णः । पुं॰ निम्बवृक्षे ॥

विशीर्णवाक् । त्रि॰ स्खलितवचने ॥

विशुद्धम् न॰ । अज्ञानतत्कार्यमलरहितत्वाद्विषप्रपञ्चे वेदान्तप्रसिद्धे ब्रह्मणि षट्चक्रान्तर्गतपञ्चमचक्रे कण्ठस्थे । विशुद्धिं तनुते यस्माज्जीवस्य हंसलोकनात् । विशुद्धं पद्ममाख्यातमाकाशाख्यं महाद्भुतम् ॥ जीवस्य हंसस्य परमात्मनोऽवलोकनात् जीवं यस्माद्विशुद्धं तनुते॰ ततो विशुद्धमित्यन्वयः ॥ त्रि॰ उज्ज्वले । विमले । शुद्धे ॥ केवले ॥ निभृते ॥ सत्ये ॥

विशेषेणशुद्ध: ॥ विषयोपरागशून्ये ॥

विशुद्धविज्ञानम् । न० कार्यकारणोपाधिविनिर्मुक्ते ब्रह्मणि ॥

विशुद्धात्मा । त्रि० निर्मलाऽन्त:करणे ॥ विशुद्धो रजस्तमोभ्यामकलुषित आत्माऽन्त:करणरूपं सत्त्वं यस्य स: ॥

विशुद्धि: । स्त्री० समे ॥ शोधने ॥ सर्वकर्मण्युपादेया विशुद्धिश्चन्द्रतारयो: ॥

विशृङ्खल: । त्रि० शृङ्खलारहिते । अवशे ॥ अप्रतिष्ठले ॥ विगता शृङ्खला यस्य ॥

विशेष: । पुं० तिलके ॥ प्रभेदे ॥ अतिशये ॥ प्रकर्षे । इतरव्यावर्त्तके असाधारणधर्मे ॥ सप्तपदार्थान्तर्गतपदार्थभेदे ॥ विशेषं निरूपयति । अन्त्यो नित्यद्रव्यवृत्तिर्विशेष: परिकीर्त्तित इति । अन्ते अवसाने वर्त्तते इति अन्त्य: । यदपेक्षया विशेषो नास्तीत्यर्थ: । घटपटादीनां द्व्यणुकपर्यन्तानां तत्तदवयवभेदात् परस्परभेद: । परमाणूनां भेदको विशेषएव । स तु स्वत एव व्यावृत्त: तेन तत्र विशेषान्तरापेक्षा नास्तीत्यर्थ: ॥ इति मुक्तावली ॥ पञ्चतन्मात्रेभ्यो यथासङ्ख्यमाकाशादीनि यानि पञ्चभूतानि । एतेभ्यस्ता विशेषा: कुत: शान्ता घोराश्च मूढाश्चेति साङ्ख्या: ॥ अलङ्कारप्रभेदे ॥ यथा । विशेष: स्यादनाधारं विनाप्याधेयवर्णनम् । गतेऽपि सूर्ये दीपस्थास्तमश्छिन्दन्ति तत्करा: ॥ १ ॥ विशेष: सोऽपि यद्येकं वस्त्वनेकत्र वर्ण्यते । अन्तर्बहि: पुर: पश्चात् सर्वदिक्ष्वपि सैव मे ॥ २ ॥ किञ्चिदारम्भतोऽशक्यवस्त्वन्तरकृतिश्च स: । त्वां पश्यता मया लब्धं कल्पवृक्षनिरीक्षणम् ॥ ३ ॥ विशिष्यते । शिष्लृ विशेषणे । घञ् ॥ त्रि० शेषशून्ये ॥

विशेषकम् । न० तमालपत्रे । ललाटकृततिलके ॥ त्रयाणां श्लोकानामन्वये ॥ पुं० तिलकवृक्षे ॥ पुं० न० तिलकविशेषे ॥ त्रि० विशेषयितरि । विशेषाधायके० प्रभेदे ॥ विशिनष्टि । शिष् लृ० । ण्वुल् ॥

विशेषकच्छेद्यम् । न० चतु:षष्टिकलान्तर्गतषष्ठकलायाम् ॥ सा तु तिलकेषु नानाविच्छेदरचनेति शैवतन्त्रम् ॥

विशेषगुण: । पुं० बुद्ध्यादिषट्के । रूपादिचतुष्टये ॥ स्नेहे ॥ स्वाभाविकद्रवत्वे ॥ अदृष्टे ॥ भावनायाम् ॥ शब्दे ॥ इति भाषापरिच्छेद: ॥

विशेषज्ञ: । त्रि० सारविदि ॥

विशेषणम्। न॰ विशेष्यधर्मे॥ स गुणादिर्यथा। नीलोत्पलमित्यादि॥ व्यवच्छेदके॥ इदम्मपि विशेषणाख्यम्। विशिष्यते येनतद्विशेषणम्। करणे ल्युट्॥ सुबन्तमिव यथानेकमुबन्तस्य विशेषणम्। तथा तिङन्तमप्याहुस्तिङन्तस्य विशेषणम्॥ पश्य मृगो धावतीत्यादौ मृगकर्तृकगमनरूपक्रियायाः कर्म॰ प्रधानत्वेऽपि क्रियैव॥

विशेषणविशेष्यभावः। पुं॰ पदार्थयोः सम्बन्धविशेषे॥ द्वयोर्हि प्रतीतपदार्थकयोर्लौकिके विशेषणविशेष्यभावो भवतीति भाष्यम्॥ सम्बन्धस्य उभयनिरूपणीयत्वात् यथा सोऽयं देवदत्त इति वाक्ये॰ सशब्दार्थ तत्कालविशिष्टदेवदत्तस्य॰ अयंशब्दार्थे तत्कालविशिष्टदेवदत्तस्य चान्योन्याभेदस्य वर्त्तमानतया विशेषणविशेष्यभावः। इन्द्रियार्थसन्निकर्षविभागवाक्ये॰ विशेषणविशेष्यभावः सन्निकर्षः घटाभाववद्भूतलमित्यत्र॰ चक्षुःसंयुक्तभूतले घटाभावस्य विशेषणत्वात्॥

विशेषतः। अ॰ विशेषादित्यर्थः॥

विशेषप्रतिपत्तिः। स्त्री॰ उत्कृष्टसम्भावनायाम्॥

विशेषविधिः। पुं॰ अल्पविषयकविधौ॥ यथा। तथा सामान्यकार्येभ्यो विशेषकविधिर्बली। बहवो विषया यस्य स सामान्यो विधिर्भवेत्। अल्पः स्याद्विषयो यस्य स विशेषविधिर्मतः॥ सामान्यविशेषयोर्मध्ये विशेषविधिर्बलवान्॥

विशेषव्याप्तिः। स्त्री॰ व्याप्तिभेदे॥ तल्लक्षणं यथा। प्रतियोगिव्यधिकरणस्वसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वमिति चिन्तामणिः॥

विशेषितः। त्रि॰ व्यवच्छिन्ने॥

विशेषोक्तिः। स्त्री॰ अलङ्कारभेदे॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा। कार्याजनिर्विशेषोक्तिः सति पुष्कलकारणे। हृदि स्नेहक्षयो नाभूत् स्मरदीपे ज्वलत्यपि॥ इति चन्द्रालोके॥

विशेष्यः। पुं॰ व्यवच्छेद्ये। भेद्ये॥

विशोकः। पुं॰ वेदान्तवेद्यात्मनि॥ विगतः शोकदुःखादिवियोगनिमित्तो मनसः सन्तापो यस्य॥ अशोकवृक्षे॥ त्रि॰ शोकरहिते॥

विशोधनम्। न॰ विशुद्धिसाधने॥

विशोधनी। स्त्री॰ दन्तीवृक्षे॥ शोधन्याम्॥

विशोधनीबीजम्। न॰ दन्तीबीजे। जयपाले॥

विशोधिनी। स्त्री॰ नागदन्त्याम्॥

विश्नः। पुं॰ दीप्तौ॥ गत्याम्॥ विच्छ दीप्तौ॰ गतौ वा। यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ्। निरवशगुणः॥

विश्रवणम् । न० विश्राणने । इ०स०
र० ॥

विश्रब्ध : । त्रि० अनुद्धटे शान्ते ।
विश्वस्ते ॥ अत्यर्थं ॥ गाढे ॥

विश्रब्धनवोढा । स्त्री० मुग्धानवोढा
भेदे ॥

विश्रम : । पुं० विरतौ ॥ अश्रान्तौ ॥
विश्रम्यतेऽस्मिन्निति अन्यत्रत्या विश्रम
आधार : ॥ श्रमापनोदे । श्राम्यते
र्घञ् । नोदात्तोपदेशस्यमान्तस्या
नाचमेरिति वृद्ध्यभाव : ॥

विश्रमणम् । न० विश्रमे ॥

विश्रम्भ : । पुं० विश्वासे ॥ विश्रम्भणा
म् । श्रम्भु विश्वासे । घञ् ॥ केलि
कलहे ॥ प्रणये ॥

विश्राणनम् । न० विश्राणिते । दाने ।
सम्प्रेषणे । परित्यागे ॥ श्रणदाने
। चुरादि : । प्रायेणविपूर्व : । भावे
ल्युट् ॥

विश्राणित : त्रि० दत्ते ॥

विश्रान्त : । त्रि० विगतक्लमे ॥ विगत
चिन्तादिखेदे ॥ श्रमे : क्त : । अनु
नासिकस्य क्विझलोरिति दीर्घ : ॥ शान्तियु
क्ते

विश्रान्ति : स्त्री० विश्रामे तीर्थविशे
षे ॥ विश्रमे : क्तिन् ॥

विश्राम : । पुं० विरतौ । विरामे ॥
अस्य गुणास्तु । विश्रामो व्यवहारात्मे
दश्रमजनन्याश्याद : शुभ : । इ
ति ॥ शयनगृहे ॥ परमात्मनि ॥
संसारसागरे अनुत्पप सादृश्य
मिं भत्नरहितं० अविद्याद्यनेका
क्लेशैर्दाहादिभिरुपक्लेशैः वशी
कृतानां विश्रान्तिं कुर्वाणानां
विश्रामं मोक्ष करोतीति विश्राम : प
रमात्मा ॥ विश्रमणम् । भावे घ
ञ् ॥ विश्रामइतित्वपाणिनीय
म् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्ध्यभा
वात् श्रमे : शुद्धादघञि हस्व दुर्लभ
त्वादिति भाव : । यदि तु धुर्यान्
विश्रमयेत्यादाविव० णिचि वृद्धिर्ध
मास्त्रिस्यणिजन्तादेरच् क्रियते० त-
दारूपं सिध्यत्येव । अर्थस्तुभिन्न
तद्धितिभाव : । निरुक्तप्रवणा दुधाता :
प्राकृतार्थं णिजिति विवक्षायान्तु०
नदोषस्त्वत्रपि यम् ॥

विश्रामगृहम् । न० पान्थानां० प
थि० निवासोचितेगेहे यथा ।
जलाशयाश्वत्थाश्व विश्रामगृहमध्व
नि । सेतु : प्रतिष्ठितो येन तेन लो
का स्त्रयं जितमितमश्चा निर्बाधतन्त्व-
म् ॥

विश्रामस्थानम् । न० पान्थानां०
पथि निवासायस्थानविशेषे ॥

विश्राव : । पुं० प्रख्यातौ । अति
प्रसृतौ । विश्रवणम् । स्रु श्रव
णे । विस्रुवद्धति घञ् ॥

विश्रि : । पुं० मृत्यौ ॥

विश्रुतः । त्रि० ख्याते । प्रसिद्धे ॥ व्यथाधि । श्रु० । क्तः ॥ ज्ञाते ॥ हृष्टे ॥ विशेषेणश्रुतः ॥

विश्रुतात्मा । पुं० विष्णौ ॥ अनाद्यविद्यावशात्मनुष्योऽहंब्राह्मणोऽहंकर्त्ताऽहंभोक्ताऽहमित्यन्वतायात्मनाप्रतीयमानोऽप्यन्नतएवहतुः खात्मकेभ्योदेहादिभ्योविशेषेणवैलक्षण्येनवेदान्तवाक्यैः सत्यज्ञानादिलक्षणः सन् श्रुतः श्रवणादिनाऽवगतआत्माऽनेतो विशेषेणश्रुतत्वाद्विश्रुतात्मा । सचचेतनः । चैतन्याज्ञापिमांविद्धीतिभगवद्वचनात् ॥ ब्रह्मविदि । विशेषेणश्रुतआत्मायेन । ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवद्वचनादस्यविष्णुरूपत्वं सुप्रसिद्धमेव ॥

विश्रुतिः । स्त्री० कीर्त्तौ ॥ विख्यातौ ॥

विश्लथः । त्रि० शिथिले ॥

विश्लिष्टः । त्रि० शिथिले ॥

विश्लेषः । पुं० विधुरे ॥ वियोगे विभागे ॥

विश्वः । पुं० विश्वरूपभगवति ॥ व्यष्टिसुषुप्तिचैतन्ये व्यष्टिस्थूलशरीरोपहितस्य० विश्वशब्दवाच्यत्वेहेतुः सूक्ष्मशरीरमपरित्यज्यस्थूलशरीरादिप्रविष्टत्वादिति । सूक्ष्मशरीरंकारणशरीरंतदपरित्यज्य० स्थूलशरीरादौ० तदपेक्षयास्थूलशरीरंलिङ्गशरीरंतदादियस्यपरमस्थूलशरीरस्य तितदुगुणसंविज्ञानीय-हुत्रोहिः । तस्मिन्प्रविष्टत्वात् । तथाहि । जीवस्यत्रयउपाधयः सुषुप्त्यादौबुद्ध्यादिसंस्कारोपरक्तितमज्ञानमात्रमुपाधिः । स्वप्ने जाग्रदासनामयंलिङ्गशरीरमुपाधिः । जाग्रदवस्थायान्तुसूक्ष्मशरीरसंसृष्टस्थूलशरीरमुपाधिः । तथाचपूर्वपूर्वोपाधिविशिष्टस्यैवोत्तरोपाधिप्रवेशात्सर्वशरीरप्रविष्टत्वेनैवस्थूलभोगायतनाभिमानिनोविश्वइतिसंज्ञा ॥ यद्वा । सूक्ष्मशरीरंलिङ्गशरीरंतदपरित्यज्य० स्थूलशरीरंविराट्व्यष्टितदादियासांचतुराद्दिशरीरनां० तत्तद्विषयाकाराणाञ्चतत्प्रविष्टत्वादितिहेतुयोजनाविश्वशरीरवत्त्वाद्विश्वः ॥ गणदेवताविशेषः ॥ तेयथा ॥ क्रतुर्दक्षोवसुः सत्यः कालः कामोधृतिः कुरुः ॥ पुरूरवामाद्रवाश्चविश्वेदेवाश्चशस्मृताः ॥ इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षः सत्योनान्दीमुखेवसुः । नैमित्तिकेकालकामौकाम्येचधुरिलोचनौ ॥ पुरूरवोमाद्रवाश्चपार्वणे समुदाहृतौ ॥ तेतु० धर्माद्दक्षकन्यायांविश्वायांजाताः ॥ विशति० कर्मक्षितिविश्वः । विशप्रवेशने । अशूप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः

क्वन्निति क्वन् । ब्रह्मणि । विशन्ति सर्वाणि भूतान्यस्मिन् । तत् । अनुप्रवेशश्रुत्या । विशति सर्वमिति वा ॥ पञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्यात्मके विराजशरीरे । भुवने । जगति । सर्वं स्वप्नप्रपञ्चजाले ॥ विशति स्वकारणमिति निरुक्तेः । अज्ञकारणस्य रूपादिविषये तर्कजालं न कर्त्तव्यं मायामयत्वात् द्विव्यादिकिमिदं किमस्य रूपं कथमिदमभूदमुष्य को हेतुः । इति मनसापि विचिन्त्य चिन्त्यं मायेति धीमता ॥ विश्वम् ॥ दान्तानिदाःऋविकारे दारुतिरोभवतिसि पितवैव । जगतितथा परमात्मा परमात्मन्यपि जगत्तिरोधत्ते । ८४ ॥ इति ॥ अपि च । मूलोच्छेदं विना कश्चित्प्ररोहन्ति पुनः पुनः । यथा लतास्तथा विश्वमस्त्ज्ञानप्रशमं विना ॥ अपि च । विश्वं दर्पणदृश्यमाननगरीतुल्यं निजान्तर्गतं पश्यन्नात्मनि मायया बहिरिवोद्भूतं यथा निद्रया । यः साक्षात्कुरुते प्रबोधसमये स्वात्मानमेवाद्वयं तस्मै श्रीगुरुमूर्त्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्त्तये ॥ इति ॥ अपि च । गौडपादाचार्याः । स्वप्नमाये यथा दृष्टे गन्धर्वनगरं यथा । तथा विश्वमिदं दृष्टं वेदान्तेषु विचक्षणैरिति ॥ नागरे । शुण्ठ्याम् ॥ बोले ॥ अयोदशाहे । त्रि० अखिले । कृत्स्ने । विशति स्व

कारणम् ॥ विश० । कर्त्तरि क्वन् । अमन्ते ॥ विश्वं शतं सहस्रं सर्वमक्षय्यं चाक्षमिति भारतम् ॥ सर्वनामसंज्ञीयम् । आधुनिकसंज्ञात्वे सर्वनामत्वपर्युदासात् ॥

विश्वकद्रुः । पुं० आखेटशुनि । मृगयाकुशलकुक्कुरे । ध्वनौ । ध्वाने ॥ त्रि० खले । पिशुने ॥ विश्वं कंसयति । द्रुगतौ । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ यद्वा । विश्वं कन्दते । कदि आह्वानादौ । जन्वादिः ॥

विश्वकर्मजा । स्त्री० विश्वकर्मसुतायाम् ।

विश्वकर्म्मा । पुं० सहस्रांशौ । सूर्य्ये । मुनिविशेषे ॥ देवशिल्पिनि । त्वष्टरि । देववर्द्धकौ ॥ दीप्तोक्तौ विश्वकर्म्मा मयस्त्वष्टा अयोगवित् ॥ विश्वकर्माऽस्मादभवेति ॥

विश्वकर्म्मसुता । स्त्री० सूर्य्यभार्य्यायाम् । संज्ञायाम् ॥

विश्वका । स्त्री० गङ्गाचिल्लाम् ॥

विश्वकृत् । पुं० देवशिल्पिनि । विश्वकर्म्मणि । ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि ॥ विश्वं करोति । डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

विश्वकेतुः । पुं० कामे । मदने । विश्वस्मिन् विश्वव्यापी वा केतुर्ज्योतिरस्य ॥ अनिरुद्धे ।

विश्वगः । पुं० ब्रह्मणि ।

विश्वगन्धः । पुं० पलाण्डौ । न० बो

से ॥

विश्वगन्धा । स्त्री॰ भूमौ ॥ क्षितौ ॥ विश्वस्मिन्गन्धोऽस्याः ॥

विश्वग्रन्थिः । स्त्री॰ हंसपद्याम् ॥

विश्वचक्रम् । न॰ महादानविशेषे ॥

विश्वचक्रात्मा पुं॰ विष्णौ ॥

विश्वजनः पुं॰ सर्वसाधारणेवेश्यादौ रःमजनौ॰ हू॰ भा॰ प्र॰ ॥

विश्वजनीनः त्रि॰ सर्वजनहिते ॥ विश्वश्चासौजनश्च॰ तस्मैहितम् । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात् खः ॥

विश्वजनीयः । त्रि॰ विश्वजनहिते ॥ विश्वस्यजनःसर्वसाधारणोवेश्यादिः । विश्वोजनोऽस्येतिबहुव्रीहिः॰ सएवान्यपदार्थः । तस्मैहितम् । कर्मधारयादेवेष्यतइतीष्टेरवनखः किन्तु छएव ॥ विश्वेषांजनायहितोवा ॥

विश्वजित् । पुं॰ सर्वस्वदक्षिणयज्ञविशेषे । सर्वमेधे ॥ त्रि॰ सर्वजेतरि ॥ विश्वंजयति । जि॰ क्विप् चेतिक्विप् । तुक् ॥

विश्वतः । अ॰ सर्वतइत्यर्थे । विश्वस्मात् । पञ्चम्यास्तसिल् ॥

विश्वतोमुखः । त्रि॰ सर्वतोमुखे ॥ विश्वतोमुखान्यस्य ॥

विश्वदेवः । पुं॰ गणदेवताविशेषे ॥ यथा । विश्वदेवौक्रतुदक्षौसर्वास्विष्टिषुविश्रुतौ । नित्यंनान्दीमुखश्राद्धेवसुसत्यौचपैतृके ॥ नवान्नालम्भनेदेवौकामकालौसदैवहि । अपिकन्यागतेसूर्येश्राद्धेचध्वनिलोचकौ ॥ पुरूरवामाद्रवाश्चविश्वदेवौचपार्वणे ॥ वह्नि॰पु॰ ॥ चक्षुरादिषुप्राणेषु ॥ देवसमूहे ॥ ह्रस्वगवेधुकायाम् ॥

विश्वदेवा । स्त्री॰ ह्रस्वगवेधुकायाम् ॥ गोरक्षचाकुलिया॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ नागबलायाम् ॥ अरुणपुष्पदण्डोत्पले ॥

विश्वधायाः । त्रि॰ विश्वस्यधारके ॥ विश्वंदधाति । डुधाञ्॰ । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन्॰ णित् । आतोयुक् ॥ वैदिकोयम् ॥

विश्वधृक् । पुं॰ श्रीपतौ ॥ विश्वंधृष्णोतिज्ञानैश्वर्यादिभिर्ब्रह्मादीन्वाऽभिभवति । ञिधृषा॰ । क्विप् । कुत्वात्पूर्वंजश्त्वंनस : । गः । कः ॥

विश्वनाथः । पुं॰ विश्वेश्वरे । शिवे ॥ विश्वेषांनाथः ॥

विश्वनाथनगरी । स्त्री॰ काश्याम् ॥ यत्रदेहपतनेनदेहिनांमुक्तिरेवभवतीतिनिश्चितम् । पूर्वपुण्यनिचयेनलभ्यतेविश्वनाथनगरीगरीयसी ॥

विश्वपः । पुं॰ अग्नौ ॥ विश्वंपाति । पा॰ । आतोनुपसर्गेकः ॥

विश्वपाः । पुं॰ अग्नौ ॥ विधौ ॥ रवौ ॥ प्रजापतौ ॥ विश्वंपा-

ति । पा० । आतोनुपसर्गङ्कइतिकेप्राप्ते० वासरूपन्यायेन० आतोमनिन्क्वनिप्वनिपश्चेतिचेनविच् ॥ देवे ॥

विश्वपा । पुं० वह्नौ ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ समीरणे ॥ कृतान्ते ॥ विश्वंपाति । पाभक्षणे । शु॰ शुत्वन्निन्तिसाधुः ॥

विश्ववेधः । पुं० धर्मकाये । बुद्धे ॥

विश्वभुक् । पुं० विष्णौ ॥ विश्वं कृत्स्नंजगद्भुङ्क्ते संहरतिप्रलयकालेइति० भुनक्तिपालयतिस्थितिकालेइतिवाभुजेः परिपालनाभ्यवहारकर्मणः क्विप् ॥

विश्वभूः । पुं० बुद्धप्रभेदे ॥

विश्वभेषजम् । न० शुण्ठाम् ॥ विश्वस्यदोषस्यभेषजम् ॥

विश्वभोक्ता । पुं० इन्द्रे ॥ विश्वंभुङ्क्तेभुनक्तिवा । भुज० । विद्भिभुजिभ्यांविश्वे० इत्यसिप्रत्ययः ॥

विश्वभद्रा । स्त्री० अग्निजिह्वाविशेषे ॥

विश्वम्भरः । पुं० अच्युते । विष्णौ ॥ विडौजसि । शक्रे ॥ विश्वंबिभर्त्ति । डुभृञ्० । संज्ञायांभृतॄवृजिधारिसहितपिदमइतिखच् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥ अग्नौ ॥ विश्वस्यभरणाद्विश्वम्भरो मिनिरितिभाष्यकारः ॥ विसम्भरः० इ० भा० प्रा० णिविशेषे ॥

विश्वम्भरा । स्त्री० धरायाम् । स्थिरायाम् । पृथिव्याम् ॥ विश्वम्भरातद्धरणाज्ञानन्तानन्तरूपतः । इतिपुराणम् ॥ विश्वंबिभर्त्ति० डुभृञ्धारणपोषणयोः । संज्ञायामित्यादिनाखच् । मुम् । टाप् ॥

विश्वयोनिः । पुं० भगवति ॥ विश्वस्ययोनिः कारणम्० निमित्तोपादानात्मकम् ॥

विश्वरूपः । पुं० विराजि । विष्णौ ॥ आदित्ये । सूर्ये ॥ विश्वानिबहूनिरूपाण्यस्य ॥ विश्वानिननाविधानि० रूपाणिश्वेतपीतादिगुणात्मकानियस्य ॥ मणिविशेषे ॥ सचनानारूपोऽवभासते० उपाधिसन्निधानात्० नत्वतोनेकरूपः ॥ न० अगुरुणि ॥

विश्वरूपकम् । न० अगुरुणि ॥

विश्वरेताः । पुं० ब्रह्मणिविधातरि ॥ विश्वस्यरेतः कारणम् ॥ विश्वंसर्वंकार्यत्वेनाभिमतंरेतः कार्यंयस्यसविश्वरेताः परमेश्वरः ॥

विश्वरोचनः । पुं० नाडीचशाके ॥

विश्ववेद्राः । पुं० अग्नौ ॥ सर्वज्ञे ॥ विश्वंवेत्ति० विदज्ञाने । विद्० । विद्भिभुजिभ्यांविश्वइति० असिप्रत्ययः ॥

विश्वसनम् । न० मुनिविश्रामदेशे ॥ मुनिविश्रामदेशो यस्तत् विश्वसनं स्मृतमितिवचनात् ।

विश्वसहा । स्त्री० वह्निजिह्वाविशेषे ।

विश्वसारम् । न० तन्त्रविशेषे ॥

विश्वसारकम् । न० विद्रवघ्ने । फाणिमनसा० श्रु० गौ० भा० । नागधुहर० श्रु० भा० प्र० ॥

विश्वसित: । त्रि० विश्वस्ते । कृतविश्वासे ॥

विश्वसृट्-ड् । पुं० विधौ । ब्रह्मणि ॥ विश्वं सृजति । सृज० । क्विप् । क्विन्प्रत्ययस्येति कुत्वं न० रज्जुसृड्भ्यामिति भाष्यप्रयोगात् । यजादित्वाज्झलो: पदान्ते षत्वविधे: कुत्वापवादत्वात् ॥

विश्वस्त: । त्रि० जातविश्वासे । अशङ्किते ॥

विश्वस्ता । स्त्री० विधवायाम् । विफलं श्वसिति । श्वसप्राणने । गत्यर्थेति क्त: । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नेट् ॥

विश्वस्या । स्त्री० शतावर्याम् ॥

विश्वा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ शुण्ठ्याम् । शतावर्याम् ॥ विशति । विश० । अशूप्रुषीति क्वन् । टाप् ॥ पिप्पल्याम् ॥

विश्वाकषाय: । पुं० शुंठीक्वाथे ॥

विश्वाची । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

विश्वात्मा । पुं० परमेश्वरे । विश्वमात्मा नियन्ता यस्य ॥ प्रतीचि ॥ विश्वस्मिन्नपञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्ये मिश्रस्थूलजगति वैराजशरीरे० जागरिते च० अत्मा अहमेत्यभिमानोऽस्य । विश्वस्य स्थूलशरीरात्मकस्य प्रविविक्तात्मा प्रत्ययस्यापीत्वा ॥

विश्वामित्र: । पुं० ब्रह्मर्षिविशेषे । गाधिजे । विश्वजयाजिनि । कौशिके ॥ विश्वेषां मित्र: । विश्वस्य मैत्रीं कर्तुमिच्छति धर्मत: । विश्वामित्र: स इति भागवतोक्ते: ॥ आत्मनि ॥ विश्वस्मिन्मित्रं निरुपाधिप्रेमगोचरतया प्रियम् । आत्मानमेव प्रियमुपासीतेति श्रुते: ॥ मित्रे चर्षाविति विश्वशब्दस्य दीर्घ: ॥ त्रि० सकलबान्धवे ॥ विश्वेषाम् मित्र: ॥

विश्वामित्रतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

विश्वामित्रप्रिय: । पुं० नारिकेले ॥

विश्वाराट् । पुं० विश्वस्मिन्राजमाने ॥

विश्वावसु: । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ विश्वं वसुर्यस्य स । विश्वस्य वसुराटोरिति पूर्वपदान्तस्य दीर्घ: ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । सर्वकामार्थसंपन्नं सर्वशस्यमहार्घता । विश्वावसौ नरा रोगैर्व्याप्ता सस्यमहार्घता ॥ स्त्री० रात्रौ ॥

विश्वासः । पुं॰ विस्रम्भे । दृढमित्यमेवनान्यथेतिनिश्चये ॥ विश्वसनम् । श्वस॰ । घञ् ॥ लोभप्रमादविश्वासैः पुरुषोनश्यतित्रिभिः । तस्माल्लोभोनकर्त्तव्यः प्रमादोननविश्वसेत् ॥ सात्मीयानिमदंकुर्यात्सत्सुखोदर्क्यथोज्झितः । तस्मिन्यस्यविश्वासः पुरुषः सजितेन्द्रियः ॥ अपिच । सौहार्दंव्यवहारांश्चप्रवृत्तिंप्रकृतिंनृणाम् । सहवासेनतर्कैश्चविदित्वाविश्वसेत्ततः ॥

विश्वास्यः । त्रि॰ श्रद्धेयवचने ॥

विश्वेदेवाः । पुं॰ अग्नौ ॥ श्राद्धदेवे ॥ क्रतुर्दक्षोवसुः सत्यः कामः कालस्तथाध्वनिः । रोचकश्चाद्रवाश्चैवतथाचान्यः पुरूरवाः ॥ विश्वेदेवाभवन्त्येतेदशसर्वत्रपूजिताः ॥

विश्वेशः । पुं॰ परमेश्वरे ॥ विश्वेषांसर्वेषामीशोनियन्ता ॥

विश्वेशा । स्त्री॰ विमलेश्वरेवस्त्रनामायांदेव्याम् ॥

विश्वेश्वरः । पुं॰ काशिस्थे शिवे । काशीनाथेलिङ्गविशेषे ॥ विश्वेषामीश्वरः ॥ इत्थोविश्वेश्वरोदेवोस्मातव्यासमणिकर्णिका ॥

विश्वौषधम् । न॰ शुण्ठ्याम् ॥ विश्वेषामौषधम् । विश्वस्मादौषधंचेतिवा ॥

विट् । स्त्री॰ विष्ठायाम् ॥ वेवेष्टि । विषॢव्याप्तौ । क्विप् । अप्स्वप्त्वे ॥ दुहितरि ॥ विट्पतिशब्दनिर्द्देशात् ॥ व्यापने ॥

विषम् । न॰ जले । तोये ॥ वत्सनाभाभिधे ॥ बोले ॥ सामान्यविषे ॥ पुं॰ न॰ क्ष्वेडे । गरले ॥ तद्भेदायथा । पुंसिक्लीवेचकाकोलकालकूटहलाहलाः । सौराष्ट्रिकः शौक्लिकेयोब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः ॥ दारदोवत्सनाभश्चविषभेदाअमीनव ॥ अपिच । विषंतुगरलंक्ष्वेडस्तस्यभेदाननुदाहरेत् । वत्सनाभः सहारिद्रः सक्तुकश्चप्रदीपनः ॥ सौराष्ट्रिकः शृङ्गिकश्चकालकूटस्तथैवच । हालाहलोब्रह्मपुत्रोविषभेदाअमीनव ॥ ब्राह्मणः पाण्डरस्तेषुक्षत्रियोलोहितप्रभः । वैश्यः पीतोऽसितः शूद्रोविषउक्तश्चतुर्विधः ॥ रसायनेविषंविप्रंक्षत्रियंदेहपुष्टये । वैश्यंकुष्ठविनाशायशूद्रंदद्याद्वधायहि ॥ अथास्यगुणाः । विषंप्राणहरंप्रोक्तंव्यवायिचविकासिच । आग्नेयंवातकफहृद्योगवाहिमदावहम् ॥ व्यवायि॰ सकलकायगुणव्यापनपूर्वकपाकाग॰ मनशीलम् । विकासि॰ ओजः शोषणपूर्वकंसन्धिबन्धशिथिलीकरणशीलम् । आग्नेयम्॰ अधिकाग्न्यंशम् । योगवाहि॰ संसर्गगुणग्राहकम् । मदावहम्॰ तमोगुणाधिक्येनबुद्धिविध्वंसकम् ॥

तदेवयुक्तियुक्तन्तु प्राणदायिरसायनम्। योगवाहि परं वातश्लेष्मजित् सन्निपातहृत्॥ योगवाहि त्रिदोषघ्नं बृंहणं वीर्यवर्द्धनम्। येदुर्गुणा विषेऽशुद्धे ते स्युर्हीना विशोधनात्॥ तस्माद्विषं प्रयोगेषु शोधयित्वा प्रयोजयेत्। अथ शोधनविधिः। गोमूत्रे त्रिदिनं स्थाप्यं विषं तेन विशुद्ध्यति। रक्तसर्षपतैलाक्तं तत्राधाय सुवाससि॥ येगुणा गरले प्रोक्तास्ते स्युर्हीना विशोधनात्। तस्माद्विषं प्रयोगेषु शोधयित्वा प्रयोजयेत्॥ स्थावरं जङ्गमञ्चैव द्विविधं विषमुच्यते। दशाधिष्ठानमाद्यन्तु द्वितीयं षोडशाश्रयम्॥ विशेषो भावप्रकाशे द्रष्टव्यः॥ वैवेष्टिकायाम्। विषत्व० विषविप्रयोगेश। वृगुपधेतिकः॥ हालाहलो नैव विषं विषं रमापरं जना व्यत्ययमेव मन्वते। योगेन जागर्त्ति निपीय तं शिवः स्मरन् रमां मुह्यति निद्रया हरिः॥

विषकण्टकिनी। स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम्॥

विषकन्दः। पं० नीलकन्दे॥

विषक्तः। त्रि० अतिश्लिष्टे। लग्ने॥ चाश्रिते॥

विषघा। स्त्री० गुडूच्याम्॥

विषघाती। पुं० शिरीषवृक्षे॥ विषनाशके॥ त्रि०॥

विषघ्नः। पुं० शिरीषद्रुमे॥ यवासे। विभीतके॥ चम्पकवृक्षे॥ त्रि० विषनाशके॥ विषं हन्ति। हन०। हन्तेरमनुष्यकर्तृकेपुचेतिठक्॥ विषघ्नौषधानि मात्स्ये १८२ ऽध्यायेद्रष्टव्यानि॥

विषघ्नधूपः। पुं० धूपविशेषे॥ तथा। लाक्षा सर्जरसोपेतः सर्षपाः एलवालुकैः। सुवर्णातस्करतरोः कुसुमैरर्जुनस्य तु॥ धूपो वासगृहे हन्ति विषं स्थावरजङ्गमम्। न तत्र कीटाः सविषा नदर्दुरसरीसृपाः। न कृत्याकर्मणास्तत्र धूपोयंयत्र दह्यते॥

विषघ्ना। स्त्री० चित्रलतायाम्॥ गुडूच्याम्॥

विषघ्नी। स्त्री० हिलमोचिकायाम्॥ वृन्दवारुण्याम्॥ वनबर्बरिकायाम्॥ स्वल्पफलायाम्॥ भूम्यामलक्याम्॥ रक्तपुनर्नवायाम्॥ हरिद्रायाम्॥ वृश्चिकाल्याम्॥ महाकरञ्जे॥ हवुषायाम्॥

विषक्तौ। त्रि० मिथः श्लिष्टे॥

विषजिह्वः। पुं० देवताडवृक्षे॥

विषज्वरः। पुं० महिषे॥ विषजज्वरे॥

विषतुम्बम्। न० मृणाले॥

विषण्णः। त्रि० विषादप्राप्ते॥ भग्नोत्साहे॥ दुःखिते॥ विषीदतिस्म। षदृ०। गत्यर्थेतिक्तः। रदा

ष्यामितिनत्वम् ॥
विषज्ञता । स्त्री॰ जडतायाम् ॥
विषतिन्दुः । पुं॰ कुपीलौ ॥ कारस्करवृक्षे ॥
विषदम् । न॰ पुष्पकासीसे ॥ त्रि॰ विषदातरि ॥ यथा । विषदः श्याव शुष्कास्योविलक्षोबीच्यतेद्विज: । खेदवेपथुमांस्त्रस्तोभीतः स्खलति जृम्भते ॥ विषंददाति । दुदाञ्॰। आतदृतिकः ॥
विषदंष्ट्रा । स्त्री॰ सर्पकङ्काल्याम् ॥
विषदन्तक : । पुं॰ सर्पे ॥
विषदर्शनमृत्युक : । पुं॰ चकोरपक्षिणि ॥ जीवञ्जीवस्तुगुन्द्रालोविषदर्शनमृत्युकइतिहेमचन्द्र : ॥
विषद्रुम : । पुं॰ कारस्करवृक्षे ॥
विषधर : । पुं॰ आशीविषे । सर्पे ॥ विषस्यधर : ॥
विषधर्म्मा । पुं॰ कुलत्थयायाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥
विषधात्री । स्त्री॰ जरत्कार्व्याम् ॥
विषनाशन : । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥ त्रि॰ विषनाशके ॥
विषनाशिनी । स्त्री॰ सर्पकङ्काल्याम् ॥ नाकुल्याम् ॥
विषनुत् । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥
विषपुष्प: । पुं॰ मदनद्रुमे । मयनफलवृ॰ क्ष॰ ॥ न॰ नीलपद्मे । विषयुक्तपुष्पे ॥
विषपुष्पक : । पुं॰ मदनवृक्षे ॥ ज्वरे ॥ विषपुष्पभक्षणजन्यरोगे ॥ विषपुष्पैर्जनित : । कालप्रयोजनाद्रोगइतिकन् ॥
विषभक्षणम् । न॰ विषखादने ॥ यथा ।
चमुहूर्त्तमाह । चराचरेन्द्रद्रुलघूडुचित्राविषाशनेभानुकवीन्दुभौमाम् । यदृक्षतेऽनेकविधामिताबत्सकालकूटानिसदेतिषेना ॥
विषभिषक् । पुं॰ विषवैद्ये ॥
विषम : । पुं॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । क्वचिद्यदतिवैधर्म्यान्नश्लेषोघटनामियात् । कर्त्तु : क्रियाफलावाप्तिर्नैवानर्थश्चयद्भवेत् ॥ गुणक्रियाभ्यां कार्यस्यकारणस्यगुणक्रिये । क्रमेणचविरुद्धेयत्सएवविषमोमत : ॥ द्वयोरत्यन्तविलक्षणतया॰यदनुपपद्यमानमयेनयोग : प्रतीयते॰यस्त्वकिञ्चिदारभमाण : कर्त्ता॰क्रियाया : प्राणान्नकेवलमभीष्टंतत्फलंनलभेत॰यावदप्रार्थितमप्यनर्थंविषयमासादयेत्॰तथासत्यपिकार्यस्यकारणरूपाऽनुकारेयत्तयोर्गुणौक्रियेचपरस्परविरुद्धतांव्रजत : ॰सएमविषयंयात्मा॰चतूरूपोविषम : । क्रमेणोदाहरणम् । शिरीषादपिमृद्वङ्गीकेयमायतलोचना । अयंक्वचकुकूलाग्निकर्कशोमदनानल : ॥ सिंहिकासुतसन्त्रस्त : शश : शीतांशुमाश्रित : । जग्रसेसाश्रयंतत्रतमन्य : सिं

ष्टिकासुतः ॥ यथा : करस्य शमवा
प्यविषंरथोरथोयस्यकृपाणलेखा ।
तमालनीलाशरदिन्दुपाण्डुयशस्त्रि
लोक्याभरणंप्रसूते ॥ आनन्दमम
न्दमिमंकुवलयदललोचनेददासित्व
म् । विरहस्त्वयैवजनितस्तापयति
तरांशरीरंमे ॥ अत्रानन्ददानंशरीर
तापेनविरुध्यते॰ एवम्॰ विपुलेनसा
गरशयस्यकुक्षिणा । भुवनानियस्यप
पिरेयुगक्षये । मदविभ्रमासकलया
पपेपुनः सपुरस्त्रैकतमयैकहेलया
॥ कृत्यादावपिविषमत्वंयथायोगम
वगन्तव्यम् ॥ तालभेदे ॥ यथा ।
चतुर्विधः परिज्ञेयस्तालः कङ्कण
नामकः । पूर्णः खण्डः समश्चै
वविषमश्चैवकथ्यते ॥ सचतुष्कंगणौ
पूर्णःखण्डेबिन्दुद्वयंगुरुः । गणा
स्तुसमेज्ञेयस्तगणोविषमेभवेदिति
॥ अयुग्मराशौ ॥ न॰ विषमाशने ॥
बहुस्तोकमकालेचभुक्तंयद्विषमंहि
तत् ॥ पद्यस्यत्रिविधवृत्तान्तर्गतवृत्त
विशेषे ॥ यथा । पद्यंचतुष्पदीतच्च
वृत्तंजातिरितिद्विधा । वृत्तमक्षरस
ङ्ख्यातंजातिर्मात्राकृताभवेत् ॥
सममर्द्धसमंवृत्तंविषमञ्चेतितत्त्रि
धा । समंसमचतुष्पादंभवत्यर्द्धसमं
पुनः ॥ आदिस्तृतीयवद्यस्यपादस्तु
र्य्योद्वितीयवत् । भिन्नचिह्नचतुष्पा
दंविषमंपरिकीर्त्तितम् ॥ स्फुटे ।

उन्नतानते । उच्चनीचस्थाने ॥ त्रि॰
असमाने ॥ कोपने ॥ अयुग्मे ॥ वि
गतः समः सदृशोऽस्य । सुविनि
र्द्दिष्टैः सुषिसूतिसमादितिषत्वम् ॥

विषमच्छदः । पुं॰ सप्तपर्णः । छतिवि
मोतिप्रसिद्धे ॥ विषमाश्छदायस्य
सः ॥

विषमज्वरः । पुं॰ चतुर्थकादिज्वरवि
शेषे ॥ तस्यनिदानाद्याह । दोषो
ल्पोऽहितसम्भूतो॰ ज्वरोत्सृष्टस्यवा
पुनः । धातुमन्यतमंप्राप्यकरोतिवि
षमज्वरम् ॥ सन्ततंरससंस्थः स
ततंरक्तधातुगः । दोषः क्रुद्धोज्वरं
पुंसांसोऽन्येद्युः पिशिताश्रितः
॥ मेदोगतस्तृतीयेह्निअस्थिमज्जग
तः पुनः । कुर्याच्चातुर्थकंघोरम
न्तकंरोगसङ्करम् ॥ यः स्यादनिय
तात्कालाच्छीतोष्णाभ्यांतथैवच । वे
गतश्चापिविषमोज्वरः सविषमः स्मृ
तः ॥ अस्यभेदायथा । सन्ततः स
ततोऽन्येद्युस्तृतीयकचतुर्थकावि
ति ॥

विषमनयनः । पुं॰ शिवे ॥ विषमा
णिनयनानियस्य ॥

विषमन्त्रः । पुं॰ जाङ्गुल्याम् । विष
विद्यायाम् ॥

विषमर्द्दनिका । } स्त्री॰ गन्धनाकुल्या
विषमर्द्दनी । }
म् ॥

विषमस्थ : । त्रि॰ दुरिद्रे ॥ विषमेतिष्ठ ति । ष्ठो॰ । सुपिस्थइतिकः ॥ उपप्लवदेशस्थे ॥

विषमाश्व : । पुं॰ शिवे ॥ विषमाश्वाश्चीयस्यस : ॥

विषमायुध : । पुं॰ कामे । पञ्चशरे ॥ विषमाण्यायुधानियस्य ॥

विषमाशनम् । न॰ अकालेबहुचाल्पं वाभुक्तन्तुविषमाशनमितिलक्षिते ॥ बहुस्तोकमकालेवाभुक्तं तद्विषमाशनम् ॥

विषमित : । त्रि॰ विषमीकृते

विषमीयम् । त्रि॰ विषमदेशभवे ॥ गहादिभ्यश्छ इति छ : ॥

विषमुष्टि : । पुं॰ महानिम्बे ॥ क्षुपविशेषे । सुमुष्ट्याम् । रामुष्टिके ॥ विषंमुष्णाति । मुष॰ । क्तिच् ॥

विषमृत्यु : । पुं॰ चकोरे ॥

विषमेषु : । कामे ॥ विषमाइषवोयस्य स : ॥

विषमोन्नत : । त्रि॰ स्थपुटे ॥

विषय : । पुं॰ चक्षुरादिग्राह्ये रूपादौ न्द्रियार्थे । गोचरे ॥ न्यायमतेक्षित्यप्तेजोवायूनांविषया यथा । तत्र क्षितिर्गन्धहेतुर्नानारूपवतीमता । षड्विधस्तुरसस्तत्रगन्धोपिद्विविधोमत : ॥ स्पर्शस्तस्यास्तुविज्ञेयोह्यनुष्णाशीतपाकज : । नित्यानित्याचसा

द्वेधा नित्यास्यादणुलक्षणा ॥ अनित्यातुतदन्या स्यात्सैवावयवयोगिनी साचत्रिधाभवेद्देहइन्द्रियंविषयस्तथा ॥ योनिजादिर्भवेद्देहइन्द्रियंघ्राणलक्षणम् । विषयोद्व्यणुकादिश्च ब्रह्माण्डान्तउदाहृत : ॥ वर्ण : शुक्लोरसस्पर्शौजलेमधुरशीतलौ । स्नेहस्तत्रद्रवत्वन्तुसांसिद्धिकमुदाहृतम् ॥ नित्यतादिप्रथमवत्किन्तुदेहमयोनिजम् । इन्द्रियंरसनंसिन्धुर्हिमादिर्विषयोमत : ॥ स्पर्शउष्णस्तेजसस्तुस्याद्रूपंशुक्लभास्वरम् । नैमित्तिकंद्रवत्वन्तुनित्यतादिचपूर्ववत् ॥ इन्द्रियंनयनंवह्निस्वर्णादिर्विषयोमत : ॥ अपाकजोऽनुष्णाशीत : स्पर्शस्तुपवनेमत : । तिर्यग्गमनवानेषज्ञेय : स्पर्शादिलिङ्गक : ॥ पूर्ववन्नित्यताद्युक्तं देहव्यापित्वगिन्द्रियम् । प्राणादिस्तुमहावायुपर्यन्तोविषयोमत : ॥ विषिण्वन्तिविषयिणमनुबध्नन्ति स्वेनरूपेणनिरूपणीयंकुर्वन्ति॰ इतिविषया : । षिञ् बन्धने । पचाद्यच् । परिनिवीतिषत्वम् । विषयग्रामनगरा॰ वित्रियोलिङ्गा । विञ्एरच्॰ पुंसीतिघोवा॰ पचाद्यज्वा ॥ विषस्यविषयाणाञ्च दूरमत्यन्तमन्तरम् । उपभुक्तंविषंहन्तिविषया : स्मरणादपीतिविषया नुसन्धानस्यनिन्दितत्वादिन्द्रियार्थेषु

वाराङ्गनायां विषयेति सतां मतम् ॥ यथोक्तम् । दोषेणतीव्रो विषयः कृष्णसर्पविषादपि । विषं निहन्ति भोक्तारं द्रष्टारं चक्षुषाप्ययम् ॥ अपिच । विषयविषधराणां दोषदंष्ट्रोत्कटानां विषमविषमविसर्पव्यक्तदुश्चेष्टितानाम् । विरमविरमचेतः सन्निधानादमीषामसुखकणमणिष्टैतोः साहसं मास्मकार्षीः ॥ इति ॥ नियामके यथा । विशब्दोहि विशेषार्थः सिनोतेर्बन्धउच्यते । विशेषेणासिनोतीति विषयोऽतोनियामकः ॥ इति ॥ प्रबन्धाद्यस्यज्ञातस्तत्र ॥ यथा जीवब्रह्मैक्यं शुद्धचैतन्यं प्रमेयं वेदान्तानां विषयः ॥ कुरुपञ्चालादिदेशे ॥ जनपदे ॥ अयते ॥ शुक्रे ॥ आश्रये । आश्रये ॥ भोगसाधने ॥ सर्वमेवहि कार्यमदृष्टाधीनम् यच्चकार्यं यददृष्टाधीनं तत्तदुपभोगं साक्षात्परम्परया जनयत्येव न हि भोजप्रयोजनाभ्यां विना कस्यचिदुत्पत्तिरस्ति तेन द्व्यणुकादिब्रह्माण्डान्तं सर्वमेव विषयो भवतीत्यर्थः । इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥

विषयवित् । पुं० वात्स्यायनादिमुनिषु । तेचेत्थं कल्पयन्ति शब्दादयो विषयाः भूयो भूयो भुज्यमानास्तत्त्वमिति तदेतत्कल्पनं तेषां विभ्रममात्रम् । विषयश्चविषयाणामितिविष

यानुसन्धानस्यनिन्दितत्त्वात् ॥

विषयाज्ञानम् । न० तन्द्रायाम् ॥

विषयायी । पुं० राज्ञि ॥ वैषयिकजने ॥ इन्द्रिये ॥ कामदेवे ॥ विषयासक्तपुरुषे ॥

विषयी । पुं० नृपतौ ॥ कामदेवे ॥ वैषयिके ॥ ध्वनौ ॥ विषयोऽस्यास्ति । अतइनिः ॥ देशे ॥ ग्रह्यादित्वात्तिनिर्वृद्ध्यभावः षत्वञ्चनिपात्यते ॥ न० इन्द्रिये ॥ त्रि० विषयासक्ते ॥ आरोप्यमाणे ॥

विषयोगः । पुं० तिथिवारयोर्योगविशेषे ॥ यथा । षष्ठीशशाङ्के नवमीचशुक्रे बुधे द्वितीया तपने चतुर्थी । जीवेऽष्टमी सौरिकुजेऽङ्किसप्तमी योगा विषाख्याः कुलनाशकाः स्युः ॥ बुधवारे भद्रारूपेणासिद्धियोगस्तुसप्तमीशादश्याश्चरितार्थो न तु द्वितीयायामिति । अन्यथाष्टस्याश्चाद्विवाक्यविरोधः स्यादिति ॥

विषरूपा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

विषलम् । न० विषे ॥

विषलता । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

विषविद्या । स्त्री० विषघ्नमन्त्रे ॥

विषवैद्यः । पुं० कथाप्रसङ्गे गारुडिके । जाङ्गुलिके ॥ विद्यामधीते वेत्तिवा । तदधीतेतद्वेदेत्यण् । विषस्यवैद्यः ॥

विषवैरिणी । स्त्री० निर्विषायाम् ॥

विषशालूक : । पुं॰ पद्मकन्दे ॥

विषशूक : ।) पुं॰ भृङ्गरोले ॥
विषशृङ्गी ।)

विषसूचक : । पुं॰ चकोरे ॥

विषसृक्का । स्त्री॰ भृङ्गरोले ॥

विषहन्त्री । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥ निर्विषायाम् ।

विषहर : । पुं॰ गरलनाशकौषधादौ ।

विषहरा ।) स्त्री॰ मनसादेव्याम् ॥
विषहरी)

विषहा । स्त्री॰ देवदालीलतायाम् ॥

विषा । अ॰ बुद्धौ ॥ विपूर्वात् स्यतेर्विषाविहित्याप्रत्यय : ॥

विषा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥ विषा सोष्णा कटुस्तिक्ता पाचनी दीपनी हरेत् । कफपित्तातिसाराम विषकास वमिकृमीन् ॥ बुद्धौ ॥ वेवेष्टि । विष् क्त॰ । विषप्रयोगेवा । इगुपधेति क : ॥

विषाङ्कुर : । पुं॰ शल्यास्त्रे ॥

विषाणम् । न॰ पशुशृङ्गे ॥ कुम्भदन्ते ॥ कुष्ठनामौषधे ॥ क्रोडे ॥ व्यस्ति । असभुवि । चानश् असोरल्लोप : । उपसर्गप्रादुर्भ्यामितिषत्वम् ॥

विषाणिका । स्त्री॰ मेषशृङ्ग्याम् ॥ सातलायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ आवर्त्तक्याम् ॥

विषाणी । पुं॰ हस्तिनि ॥ शृङ्गिणि ॥ ऋषभनामौषधे ॥ शृङ्गाटके ॥

विषाणी । स्त्री॰ क्षीरकाकोल्याम् ॥ अजशृङ्ग्याम् ॥ फलस्याजशृङ्गसदृशत्वात् । विषाणमस्त्यस्या : । अर्श आद्यच् । गौरादि : ॥ तिन्तिड्याम् ॥ ऋषभौषधे ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥

विषाद : । पुं॰ अवसादे । उपतापे । स्नेहविषयीभूतस्वजनविच्छेदाशङ्कानिमित्त शोकापरपर्यायेचित्तव्याकुलीभावे ॥ इष्टनाशकृतेमनोभङ्गे ॥ तदुक्तम् । विषादश्चेतसोभङ्ग उपायाभावनाशयोरिति- विषदनम् । षद्लृ॰ । घञ् । मोहे ॥ विषादात्मकस्तमोगुण : ॥

विषादनी । स्त्री॰ पलाशीलतायाम् ।

विषादी । त्रि॰ सततमसन्तुष्टस्वभावत्त्वेनानुशोचनशीले ॥

विषानन : । पुं॰ सर्पे ॥

विषान्तक : । पुं॰ शिवे ॥ त्रि॰ विषनाशके ।

विषापह. । पुं॰ पाटलौ । मुष्कके ॥

विषापहा । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥ निर्विषायाम् ॥ नागदमन्याम् । अर्कमूलायाम् ॥ सर्पकङ्कालिकायाम् ॥

विषाभावा । स्त्री॰ निर्विषायाम् ॥

विषायुध : । पुं॰ सर्पे । न॰ विषयुक्तास्त्रे ॥

विषारः । पुं॰ सर्पे ॥

विषारातिः । पुं॰ कृष्णधत्तूरके ॥

विषारिः । पुं॰ घृतकरञ्जे ॥ महा चञ्चुशाके ॥

विषास्यः । पुं॰ सर्पे ॥ त्रि॰ विषयुक्तमुखे ॥

विषास्या । स्त्री॰ भल्लातके ॥

विषीदन् । त्रि॰ विषादं कुर्वति । षदिॡ : स्थितौ ॥

विषु । अ॰ नानार्थे ॥ साम्ये ॥ सर्वतोर्थे ॥

विषुणः । पुं॰ विषुवदाख्ये काले । विषुवे ॥ विषुनानारूपाण्यन्तीति विष्वञ्चि । तान्यस्य सन्ति । पामादिषु॰ विष्वगित्युत्तरलोपश्चाकृतसन्धेरितिगणसूत्रान्नप्रत्ययउत्तरपदलोपश्च । विषुवदाख्यकालस्य हिनानागतानि दिनानि सन्ति॰ दिनानां रात्र्यां न्यूनाधिकभावस्य तन्मूलकत्वात् ॥

विषुवम् । न॰ समरात्रिन्दिवे काले । तुलामेषयोरर्कसङ्क्रमे ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति॰ तुलयामेषेयास- ह्वेत्यर्थे॰ वप्रकरणे अन्येभ्योपीत्युक्तेर्वः ॥

विषुवत् । न॰ विषुवे ॥ प्रथमे कृत्तिकाभागे यदा भास्वांस्तदा शशी । विशाखानां चतुर्थे शे मुनेतिष्ठत्यसंशयम् ॥ विशाखायां यदा सूर्यश्चरत्यं शंतृतीयकम् । तदा चन्द्रं विजानीयात् कृत्तिकाशिरसि स्थितम् ॥ तदैव विषुवाख्योयं कालः पुण्योभिधीयते । तदा दानानि देयानि देवेभ्यः प्रयतात्मभिः ॥ इति विष्णुपुराणम् ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति॰ तुलयामेषेयासह्वेत्यर्थे मतुप् प्रत्ययः ॥

विषूचिः । स्त्री॰ नानागतौ । पृथक्फले ॥

विषूचिका । स्त्री॰ प्रवाहिकायाम् ॥

विषूचीनः । त्रि॰ सर्वतः प्रसृते ॥

विषोषधी । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

विष्कः । पुं॰ विंशतिवर्षके गजे ॥

विष्कम्भः । पुं॰ योगविशेषे । तज्जातस्य फलं यथा । विष्कम्भयोगेयदि जन्मकाले कार्येषु तन्त्रो मनुजस्तदानीम् । सुहृत्कलत्रात्मजसौख्ययुक्तः स्वनिर्माणविधौ समर्थः ॥ विस्तारे ॥ प्रतिबन्धे । अर्गलायाम् । आगल॰ इति भाषा ॥ योगिनां बन्धभेदे ॥ विष्कभ्नाति । स्कम्भु : सौत्रो रोधनार्थः । कर्मण्यण् । वेः स्कभ्नातेरिति षत्वम् इष्टं ॥

विष्कम्भकः । पुं॰ पूर्वं नटसङ्क्षेपपूर्वकतत्प्रतिपन्नोत्कृष्टनटप्रवेशे ॥ यथा । वृत्तवर्तिष्यमाणानां कथांशानां सूचकः । विष्कम्भक इति ख्यातो हीनपात्रप्रयोजक इति ॥

विष्कम्भशैल : । पुं० मेरोर्दार्ढ्यार्थं स्थितेषु चतुर्षु पर्वतविशेषेषु ॥ यथा । विष्कम्भशैलाश्चत्वारो मेरोः स्थैर्याय वेधसा । सृष्टाश्चोन्नतयः ख्याताः तेषां पूर्वे तु मन्दरः ॥ श्वेतो हरिद्राचूर्णाभो याम्ये तो गन्धमादनः । प्रतीच्यां विपुलो नील : सुपार्श्वः सौम्यतोऽरुण : ॥ सहस्रयोजनोच्छ्राया स्तेषु कल्पद्रुमाः स्थिताः । कदम्बजम्बू अश्वत्थन्यग्रोधा मेरुतोऽन्तिकाः ॥

विष्कम्भि । न० अर्गलायाम् ॥ विष्कभ्नाति० कर्तरि । स्कम्भ० । आवश्यके णिनि : ॥

विष्कल : । पुं० ग्राम्यशूकरे ॥ इ० रा० नि० ॥

विष्किर : । पुं० खगे । पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषाणां गणे ॥ यथा । वर्तकालावविष्किरकपिञ्जलकतित्तिरा: । कुलिङ्गकुक्कुटाद्याश्च विष्किरा: समुदाहृता: ॥ विकीर्य्य भक्षयन्त्येते यस्मात्तस्माद्धि विष्किरा : ॥ विष्किरा मधुरा : शीता : कषाया : कटुपाकिन : । बल्या वृष्यास्त्रिदोषघ्ना: पथ्यास्ते लघव : स्मृता : ॥ विकिरति । कृ० । इगुपधेति क : । विष्किर : शकुनिर्विकिरो वेति पक्षे सुट् । परिनिविभ्य इति षत्वम् ॥

विष्ट : । त्रि० प्रविष्टे ॥ संवद्धे ॥ विशति । विश० । क्त : ॥

विष्टपम् । न० पुं० विष्टपे । भुवने ॥ विशन्त्यस्मिन् सुकृतिन : । विशप्रवेशने । विटपविष्टपविशिपोलपा इति विशेरौणादिक : कपन्प्रत्यय: । प्रत्ययस्य तुट् । अस्येति षत्वम् । सूत्रे विष्टपस्थाने पिष्टप इति पकारादि पाठस्तूज्ज्वलदत्तरीत्योक्त इति बोध्यम् । नायं युक्त: यच्चक्षुस्य विष्टपमित्यादौ० दन्त्योष्ठ्यादि पाठस्य दर्शनात्

विष्टब्ध : । त्रि० विधृते ॥

विष्टम्भ : । पुं० प्रतिबन्धे ॥ आमयस्य भेदे । आनाहरोगे ॥ तल्लक्षणन्तु । आमं शकृद्वा निचितं क्रमेण भूयो विबद्धं विगुणानिलेन । प्रवर्त्तमानं न यथा स्वमेनं विकारमानाहमुदाहरन्ति ॥ आममपक्वमाहाररसारम्० शकृत्पुरीषं वा क्रमेण निचितं सञ्चितम्० भूयो विगुणानिलेन दुष्टवायुना विबद्धं व्यामयेऽपितम् वा यथा स्वं पूर्ववत् अप्रवर्तमानम्० एनं विकारमानाहमाहु : ॥ उत्तरदेशगतिप्रतिबन्धे ॥ आक्रमे ॥

विष्टम्भी । त्रि० विष्टम्भरोगजनके ॥ विष्टम्भरोगवति ॥

विष्टर : । पुं० विटपिनि । महीरुहे ॥ दर्भमुष्टौ ॥ पीठाद्यासने ॥ आदिनाकुशासनादिग्राह : ॥ समध्यग्रन्थिदर्भासने ॥ विष्टरलक्षणम् यथा । विष्टरस्तु० सार्द्धद्वितयवामावर्तवलि

ताग्रेमुखाग्रायासंख्यातदर्भाः । तथाचगृह्यसङ्ग्रह: । ऊर्द्धकेशोभवेद्ब्रह्मालम्बकेशस्तुविष्टर: । दक्षिणावर्त्तकोब्रह्मावामावर्त्तस्तुविष्टर: ॥ इति ॥ दर्भसङ्ख्यानविहिताविष्टरास्तरणेष्वपीतिच ॥ विस्तीर्य्यते । स्तृञ्आच्छादने । वृक्षासनयोर्विष्टरइतिसाधु: । विपूर्व्वात्स्तृञ्धातेस्तस्मात् । ऋदोरप् । इत्यपि । षत्वंनिपातनादित्यर्थ: ॥

विष्टरश्रवा: । पुं॰ विष्णौ ॥ विष्टरेवृक्षेश्रूयते । असुन् । वृक्षस्याश्वत्थोभिमत: । अश्वत्थ: सर्व्ववृक्षाणामित्युक्ते: ॥ विष्टरोदर्भमुष्टिरिवअश्वसीकर्णावस्येतिवा ॥

विष्टरा । स्त्री॰ गुण्डासिन्याम् ॥

विष्टरुहा । स्त्री॰ स्वर्णकेतक्याम् ॥

विष्टि: । स्त्री॰ वेतनंविनाइठाद्भारीहरणादिक्लेशे । आज्ञायाम् । वेठी॰ वेठू॰ वेगारी॰ इतिभाषा ॥ हठादभृतिक: क्लेशोविष्टिराजूरुकीर्त्तिते ॥ वेतने ॥ कर्म्मणि ॥ प्रेषणे ॥ करणान्तरे । भद्रायाम् ॥ अस्याउत्पत्तिमाह । भद्रापुरासंयुगईशविग्रहोद्भवाभीषदनामरासुरे । लाङ्गूलिनीसप्तशया त्रिपद्वतीवराटकाहग्घनघोषकस्वना ॥ आमीरासभीतद्वदनंमुखंयस्या: । घनोनिविड:॰ कुत्सितोघोषोघोषक: कुत्सितकार्य्यंतद्वत्स्वन: शब्दोयस्या: ॥ आसिप्रविष्टाकुणपांशुकाम्बराऽमरद्विषामयनकाननेतद्रा । परेतगाधूमनिभावलीपतावार्य्यवसाभूदतिदीर्घविग्रहा ॥ जातिसमूहे । अयनकानने॰ पितृवने । परेतगा॰ शववाहना ॥ तस्यास्तदाचानघिरेऽमरारय: कालिन्दजासीदरधामपद्वतिम् । अवापसाकर्णपदंकपर्द्दिनोवज्रायुधानन्दवतीमरुद्वया ॥ आनघिरे॰ जग्मु: । वज्रायुधा॰ अग्निशस्त्रा । आनन्दवत:॰ परमसुखयुक्तस्य ॥ विधेयमेवाऽग्निशिखायतालुका॰ फलंनसाशोतवराऽस्तिमङ्गलम् । नरैरत: स्वात्महितोपलब्धिभिस्तदाश्रितंस्वाश्रितकर्म्मसिद्धिजम् शोतवरा॰ शादीशात्दूत: प्राप्तावरोयया । अग्निशिखायत:लुका॰ वह्निज्वालायवत्तालुकंयस्या: । स्वाश्रितकर्म्मसिद्धिजम्॰ स्वयाविष्ट्याश्रितंविहितंकर्म्मतस्यसिद्धिस्तस्याजातम्॰ भद्रायांकृतकार्य्यनिष्पत्तिजातम् । तदाश्रितम्॰ विष्टिवेलाप्राप्तम्॰ मङ्गलमुद्वाहादिकंनविधेयम् । स्वात्महितोपलब्धिभि॰: स्वात्मनेनिजजीवाय॰ हिता॰ हितकारिणी॰ उपलब्धिर्बुद्धि: प्राप्तिर्ज्ञानंवायेषांतै: ।

विष्टियोग्यकालमात्र । शुक्लेऽष्टमी पौर्णमास्योः पूर्वार्द्धे विष्टिसम्भवः । एकादशीचतुर्थ्योश्चपरार्द्धे विष्टिरीरिता ॥ कृष्णस्याश्चतृतीयायाः परार्द्धे कृष्णपक्षके । चतुर्दश्याश्चसप्तम्याः पूर्वार्द्धे विष्टिरेवहि ॥ विष्टिस्तुसर्पाकृतिरेव । आननेपञ्चदण्डाः स्युर्वक्षःस्थानेचतुर्दश । मध्येचाष्टौविजानीयाद्विष्टिपुच्छेत्रयः स्मृताः ॥ फलन्तु । आननेदेहनाशः स्याद्वक्षःस्थानेमहद्भयम् । मध्येचमध्यमंविद्याद्विष्टिपुच्छेध्रुवंजयः ॥ प्रकारान्तरञ्चापि । मुखेपञ्चगलेत्वेकावक्षस्येकादशस्मृताः । नाभौचतस्रः षट्कट्यांतिस्रः पुच्छेतुनाडिकाः ॥ फलन्तु । मुखेकार्य्यध्वंसोभवति० मरणंचाथगलके० धनन्नाशोनिर्धनत्वमथकटितटेबुद्धिविलयः । कलिर्नाड्योर्देशेविजयमथपुच्छेचजगदुः शरीरंभद्रायाः पृथगितिफलंपूर्वमुनयः ॥ मनुवसुमुनितिथियुगदशशिवगुण-सङ्ख्यासुतिथिषुपूर्वान्त्योः : १४ । ८ । ७ । १५ । ४ । १० । ११ । ० ३ । आयातिविष्टिरेषापृष्ठेशुभदापुरस्त्वशुभदा ॥ पूर्वान्त्योः० पूर्वान्त्यादिदिङ्मुखीभवतीत्यर्थः ॥ शिवायविपरीतोद्भाणिविष्टिंसर्वंवर्ज्जयेत् । विष्टिपुच्छेविदगह्नेऽपि शेषिकार्येशुभावहम् ॥ वि० कर्मकरे ॥

विषतिक्लेशम् । विश० क्तिच ॥ यद्वा । विष्णाति । विषविप्रयोगे । क्तिच् ॥ यद्वा । विष्यतेकर्म्मणि । क्तिन् ॥

विष्टुतिः । स्त्री० सामगानांस्तुतिप्रकारविशेषे ॥ तस्याविष्टुतेरुपतीतिनाम । एवंपरिवर्त्तिनीकुलायिनीतिद्वेविष्टुती ॥

विष्ठा । स्त्री० उच्चारे । शमले गूथे । विषिपुरीषे ॥ विविधप्रकारेणातिष्ठतिउदरे० अनयावा० पुरुषः । ष्ठा० । आतश्चेतिकः । उपसर्गादितिषः ॥

विष्ठारुहा । स्त्री० स्वर्णकेतक्याम् ॥

विष्णुः । पुं० नारायणे । देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्यव्यापनशीलेपरमात्मनिवासुदेवे ॥ यथाविष्णुपुराणे । ज्योतींषिविष्णुर्भुवनानिविष्णुर्वनानिविष्णुर्गिरयोदिशश्चनद्यः समुद्राश्चसएवसर्वंयदस्तियन्नास्तिचविप्रवर्य्येति ॥ यथावा तत्रादिनौचैः सुकृतानसत्यानृपाषाणमृद्दारुमयादिदेवान् । भजन्तियेमाधवनिन्दकास्तेपूर्णः सदानन्दमयोहिविष्णुरिति ॥ अपिच । वेदेरामायणेचैवपुराणेभारतेतथा । आदावन्तेचमध्येचविष्णुः सर्वत्रगीयतइति । अप्रजातवैकवचनंबोध्यम् ॥ द्वादशादित्यानांमध्येभगवतोवासुदेवस्यविभूतौ । आदित्यानामहंविष्णुरित्यु

नोः । वेवेष्टि व्याप्नोति विश्वम् । विष्लृ व्याप्तौ । विषेः किच्चेति नुः । रषाभ्यामिति णत्वम् ॥ वेषति सिञ्चति आप्याययति विश्वम् इति वा । विष्णाति वियुङ्क्ते भक्तान् मायापसारणेन संसारादिति वा । पूर्ववन्नुः ॥ विशति भूतेन्द्रियमनोजीवभावेन सर्वप्राणिनः विशन्ति सर्वभूतान्यत्रेति वा । यस्माद्विष्टमिदं सर्वं तस्य शक्त्या महात्मनः । तस्मादेवोच्यते विष्णुर्विशधातोः प्रवेशनात् ॥ यद्वा रोदसी व्याप्य कान्तिरभ्यधिका स्थिता यस्येति तथा । व्याप्य मे रोदसी पार्थ कान्तिरभ्यधिका स्थिता । विशेषेण क्रामति । क्रमु विपूर्वः । अस्मात् णु प्रत्ययो धातुलोपश्च पृषोदरादित्वात् क्रमणाच्चाप्यहं पार्थ विष्णुरित्यभिधीयते ॥ यज्ञे ॥ वामने ॥ वेवेष्टि त्रिभिर्विक्रमैरेव लोकत्रयमिति तथा ॥ शुक्रे ॥ वसुदेवताशाम् ॥ वह्नौ ॥ धर्मशास्त्रकर्तृमुनिविशेषे ॥

विष्णुऋक्षम् । न॰ श्रवणर्क्षे ॥

विष्णुकन्दः । पुं॰ मूलविशेषे ॥ विष्णुगुप्ते । जलवासे । बृहत्कन्दे । दीर्घपत्रे ॥

विष्णुक्रान्ता । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥ अपराजितायाअन्यान्नुपजातिरपि विष्णुक्रान्ता । तत्पर्य्यायाः । हरिक्रान्ता । नीलपुष्पा । अपराजिता । नीलक्रान्ता । सुनीला । विक्रान्ता । इति राजनिर्घण्टः ॥

विष्णुगुप्तः । पुं॰ कौण्डिन्यमुनौ ॥

विष्णुगुप्तकम् । न॰ चाणक्यमूलके ॥

विष्णुगृहम् । न॰ विष्णुमन्दिरे । स्तम्बपुरे ॥

विष्णुचक्रम् । न॰ सुदर्शनचक्रे ॥ करस्थरेखामयचक्रे ॥ विष्णुचक्रं करे चिह्नं सर्वेषां चक्रवर्त्तिनाम् । भवत्यव्याहतो यस्य प्रभावस्त्रिदशैरपि ॥

विष्णुतैलम् । न॰ भैषज्यरत्नावल्युक्ते लघुबृहद्भिन्ने तैलविशेषे ॥

विष्णुदत्तः । पुं॰ परिचिन्नृपतौ ॥

विष्णुदैवतम् ।)
विष्णुदैवत्यम् ।) त्रि॰ विष्णुधिष्ठातृदेवताके ॥ श्रवणे ॥

विष्णुदैवत्या । स्त्री॰ एकादश्याम् ॥ द्वादश्याम् ॥ एकादशी द्वादशी च प्रोक्ता श्रीचक्रपाणिनः ॥

विष्णुधर्म्मः । पुं॰ शास्त्रविशेषे ॥ विद्याविशेषे ॥

विष्णुधर्मोत्तरम् । न॰ संहिताविशेषे ॥ तत्र प्रश्नकर्त्ता जनमेजयसुतः । वक्तारः शौनकादयः ॥

विष्णुपञ्जरम् । न॰ विष्णुकवचविशेषे ॥

विष्णुपदम् । न॰ वियति । आकाशे ॥ विष्णोः पदम् आस्पदं स्वरूपं वा ॥

चक्रे । विष्णोः स्थाने ॥ यथा ।
अपुण्यपुण्योपरमे यं पुनर्भवनिर्भयाः । शान्ताः सन्यासिनो यान्ति
तत्र : । यत्र गत्वा न शोचन्ति तद्वि
ष्णोः परमं पदम् ॥ पुं॰ क्षीरोदे ॥

विष्णुपदी । स्त्री॰ गङ्गायाम ॥ विष्णुः
पदं स्थानं यस्याः सा । गौरादित्वा
न्ङीष् ॥ द्वारिकायाम् ॥ रवेः स
ङ्क्रान्तिविशेषे । वृषालिघटसिंहेषु
विष्णुपदार्कसङ्क्रमे ॥

विष्णुपुरम् । न॰ वैकुण्ठे ॥ विष्णोः
पूः । ऋक्पूरित्यप्रत्ययः ॥

विष्णुभक्तः । त्रि॰ वैष्णवे । विष्णु
भक्तिविशिष्टे ॥ तल्लक्षणं यथा । म
त्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गव-
र्जितः । निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स
मामेति पाण्डव ॥ न चलति निजवर्ण
धर्मतो यः सममतिरात्मसुहृद्विपक्ष
पक्षे । न हरति न च हन्ति किञ्चिदुच्चैः
सितमनसं तमवेहि विष्णुभक्तम् ॥
विमलमतिरमत्सरः प्रशान्तः शुचि
चरितोऽखिलसत्त्वमित्रभूतः । प्रिय
हितवचनोऽस्तमानमायो वसति सदा
हृदि तस्य वासुदेवः ॥ सकलमिदमहं
च वासुदेवः परमपुमान् परमेश्वरः
स एकः । इति मतिरचला भवत्यनन्ते
हृदयगते व्रज तान् विहाय दूरात् ॥
यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदि
नमच्युतसक्तमानसानाम् । अपगत
मदमानमत्सराणां व्रज भट दूरतरेण
मानवानामिति ॥

विष्णुभक्तिः । स्त्री॰ भगवत्सेवाया
म् ॥

विष्णुमाया । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ प्र
कृतौ ॥ अव्यक्तं व्यक्तरूपेण रजः स
त्त्वतमोगुणैः । विभज्य यार्थं कुरुते
विष्णुमायेति सोच्यते ॥ विष्णोरेव
माया । एकैव शक्तिः परमेश्वरस्य
भिन्ना चतुर्धा व्यवहारकाले । भोगे भ
वानी पुरुषेषु विष्णुः कोपेषु काली
समरेषु दुर्गा ॥ इत्यनेन विष्णुकालि
कयोरेकमूर्तित्वप्रतिपादनात् ॥

विष्णुयशाः । पुं॰ ब्रह्मयशःपुत्रे ।
कल्किपितरि ।

विष्णुरथः । पुं॰ नागान्तके । गरुडे
॥ विष्णोरथ इव ॥ यद्वा । रथः
पौरुषदेहयोरिति त्रिकाण्डशेषः ।
विष्णोरथः पौरुषं देहो वा ॥ विष्
णोः स्यन्दने ॥

विष्णुरातः । पुं॰ अभिमन्युसुते ।
परीक्षिन्नृपतौ ॥ विष्णुना रातः ॥

विष्णुलिङ्गी । स्त्री॰ वर्त्तिकापक्षिणि ॥

विष्णुवल्लभा । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ लक्ष
म्याम् ॥ अग्निशिखायाम् ॥

विष्णुवाहनम् । न॰ अरुणावरजे ।
गरुडे ॥ विष्णोर्वाहनम् ॥ गरुडः
शाल्मल्यरुणावरजो विष्णुवाहन
इति हेमचन्द्रः ॥

विष्णुवाह्यः । पुं॰ गरुडे

विष्णुस्थानम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

विष्यन्दनः । पुं॰ रोचकरसस्वन्तरे । विष्यंदे ॥ यथोक्तं सूदशास्त्रे । दधिक्षीरेसमेपक्त्वात्वर्द्धभागावशेषिते । अष्टमांशंक्षिपेत्तत्रतण्डुलान्निस्तुषस्तिलान् ॥ प्रियालपनसाम्राणामम्लामाञ्चसमंक्षिपेत् । क्षीरादर्द्धंघृतञ्चैवशर्करास्तुतथाऽसितम् ॥ सिद्धस्निग्धकटुकोपेत : कर्पूरेणाधिवासितः । एषविष्यन्दनोनामदेवलोकेपिदुर्लभः ॥ यस्मिन्पक्वेहिभूतंस्यन्दतेसर्वतोमुखम् । तस्मात्सूपविधानज्ञैर्विष्यन्दमइतिस्मृतः ॥ विष्यन्दोबृंहणोहृद्यः पित्तानिलहरोगुरुः । रुच्योबहुतरंस्वादुर्बलशुक्रकरोहिमः ॥ इति ॥

विष्यः । त्रि॰ विषवधोचिते ॥ विषेणवध्यः । नौवयोधर्मविषेत्यादिनायत् ॥ विषायवधोवा । उगवादिभ्यायत् ॥

विष्वः । त्रि॰ हिंस्रे ॥

विष्वक्पर्णी । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥ विष्वक्पर्णान्यस्याः ॥

विष्वक्सेनः । पुं॰ जनार्द्दने । विष्णौ ॥ विषुनानाञ्चतिगच्छतीति । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेति ङीप् । विष्वचीसेनायस्य । मकारपरत्वादेतिसंज्ञायामगादितिनषत्वम् ॥ विष्वगञ्चतिपलायन्तेदैत्यसेनायद्दर्शनाद्योगमात्रेणेतिवा ॥ विष्णोर्निर्माल्यधारिणि ॥ चयोदशीमनौ ॥

विष्वक्सेनप्रिया । स्त्री॰ वाराहीमोषधौ । चामारथालू॰इ॰गौ॰दे॰भा॰ । लक्ष्म्याम् ॥ विष्वक्सेनस्यप्रिया ॥

विष्वक्सेना । स्त्री॰ प्रियङ्गौ । फलिन्याम् ॥ विष्वक्सेनेति षिञ् बन्धने । कृवापाजीत्यादिनाम : ॥

विष्वक् । अ॰ पारतः । समन्तादर्थे ॥ नानाविधगतौ ॥ तुल्याहोरात्रकाले ॥ विषुवञ्चति । अञ्चु॰ । क्विन् ॥

विष्वङ् । पुं॰ पुरुषे । आत्मनि । सर्वज्ञे ॥ विविधंसृष्टञ्चति । अञ्चु॰ । क्विन् ॥

विष्वाणनम् । न॰ भोजने ॥ भक्ष्णकरणे ॥

विष्वद्र्यङ् । त्रि॰ सर्वतोगच्छति । विष्वग्गतिके ॥ विष्वगञ्चति । ऋत्विगादिनासु : क्विन् । विष्वग्देवयोरित्यद्र्यादेश:। स्त्रियांविष्वद्रीची ॥

विष्वाणः । पुं॰ भक्षणे ॥

विसंवादः । पुं॰ विप्रलम्भे । पूर्वोक्तासम्पादने ॥ विरुद्धंसम्यग्वदनम् । वदेर्भावेघञ् ॥

विसंवादि । त्रि॰ विलक्षणे ॥

विसम् । न॰ मृणाले । पद्मादीनांमूले ॥ विसति । विसप्रेरणे । इगु

पर्य्येतिका : ॥
विसकण्ठिका । स्त्री॰ बलाकायाम् ॥
विसकुसुमम् । न॰ कमले ॥
विसकण्टः । पुं॰ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ कुन्दौषधे ॥
विसतन्तु : पुं॰ मृणालसूत्रे
विसनाभि : । पुं॰ पद्मिन्याम् ॥
विसपुष्पम् । न॰ नलिने ॥ विसस्य पुष्पम् ॥
विसप्रसूनम् । न॰ अम्भोरुहे । नलिने । पद्मे ॥ विसस्यप्रसूनम् ॥
विसम्वाद : । पुं॰ विप्रलम्भे । मिथ्याख्यानेनवञ्चने । अङ्गीकृतासम्पादने ॥
विसर : । पुं॰ सन्दोहे । व्रजे । समूहे । विसरति । सगतौ । पचाद्यच् । प्रसरे ॥
विसर्ग्गः । पुं॰ दाने ॥ त्यागे ॥ मलनिर्गमे पायूपस्थयोर्व्यापारे ॥ विभासोरयनभेदे ॥ विसर्ज्जनीये ॥ यथा । शृङ्गवद्गोलवत्स्यबालिकाकुचयुग्मवत् । नेच्चवत्तृष्यसर्पस्यविसर्गोयमितिस्मृत : ॥ विशेषसृष्टौ ॥ यथा । पुरुषानुगृहीतानामेतेषांवासनामय : । विसर्गोयंसमाहारोबीजाद्वीजंचराचरम् ॥ विसर्ज्जनम् । सृज॰ । घञ् ॥ विविधंसृज्यतेचिप्यतेवा॰घञ् ॥
विसर्ज्जनम् । न॰ दाने ॥ परित्यागे

॥ सम्प्रेषणे ॥ सृजेर्विपूर्वाद्भावे ल्युट् ॥
विसर्ज्जनीय : । पुं॰ विसर्गे । द्विविन्दुके ॥
विसर्प्पः । पुं॰ रोगविशेषे । सर्पिर्नामये ॥ अस्यविप्रकृष्टं निदानंसङ्ख्यासंप्राप्तिश्चाह । लवणाम्लकटूष्णादिसेवनाद्दोषकोपत : । विसर्प : सप्तधाज्ञेय : सर्वत : परिसर्पणात् ॥ आदिशब्दात्वरकोक्तहरितशाकशिखण्डादीप्रभृतीनांग्रहणम् । सप्तधात्वं विवृणोति । पृथक्त्रयस्त्रिभिश्चैकोविसर्पोद्वन्द्वजास्त्रय : । वातिक : पैत्तिकश्चैवकफज : सान्निपातिक : । चत्वारएतेवीसर्पावच्यन्तेद्वन्द्वजास्त्रय : । आग्नेयोवातपित्ताभ्यांग्रन्थ्याख्य : कफवातज : । यस्तुकर्दमकोघोर : सपित्तकफसम्भव : ॥ एषांलक्षणादिकंग्रन्थान्तरादवधेयम् ॥
विसर्प्पणम् । न॰ प्रसरे । तन्तुवायादेर्विसर्प्पणे ॥ सृप्लृगतौ । ल्युट् ।
विसर्प्पि : । पुं॰ विसर्पे ॥
विसलम् । न॰ किसलये । पल्लवे ॥
विसार : । पुं॰ मत्स्ये ॥ विशेषेणसरति । सगतौ । व्याधिमत्स्ययबलेषुवेतिशाच्यमितिघञ् ॥

विसारिणी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

विसारितः । त्रि० प्रसारिते ॥ विपूर्व्वात्सृधातोः क्तः ॥

विसारी । त्रि० प्रसरणशीले । प्रसारिणि ॥ विसरणम् । सृ० । घञ् विसारोऽस्यास्ति । अतइनिः । अभीक्ष्णं विसरतीति वा । बहुलमाभीक्ष्ण्ये० इति णिनिः ॥

विसिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ मृणाले ॥ बिसमस्त्यस्याः । पुष्करादिभ्य इतीनिः ॥

विसूचिका । स्त्री० अजीर्णहेतुकरोगविशेषे । विसूच्याम् ॥

विसूची । स्त्री० विसूचिकायाम् अस्यालक्षणन्तु । मूर्च्छातिसारो वमथुः पिपासा शूलं भ्रमोद्वेष्टनजृम्भदाहाः । वैवर्ण्यकम्पौ हृदये रुजश्च भवन्ति तस्यां शिरसश्च भेदः ॥ अस्या उपद्रवा यथा । निद्रानाशोऽरतिः कम्पो मूत्राघातो विसंज्ञता । अमी उपद्रवा घोराः विसूच्याः पञ्च दारुणाः इति । निरुक्तिर्यथा तु । सूचीभिरिव गात्राणि तुदन् सन्तिष्ठतेऽनिलः । यत्राजीर्णेन सा वैद्यैर्विसूचीति निगद्यते ॥ न तां परिमिताहारा लभन्ते विदितागमाः । मूढास्तामजितात्मानो लभन्तेऽशनलोलुपाः ॥ अस्याश्चिकित्सा यथा । लशुनजीरकसैन्धवगन्धकत्रिकटुरामठचूर्णमिदं समम् । सपदि निम्बुरसेन विसूचिकां हरति भोरतिभोगविचक्षणे इति लोलिम्बराजः ॥

विसूरितम् । न० अनुतापे ॥ इ० ज० ध० ॥

विसृतः । त्रि० विस्तृते ॥ विसरति स्म । सृ० । गत्यर्थे क्तः ॥

विसृत्वतः । त्रि० विस्तृते ॥

विसृत्वरः । त्रि० प्रसारिणि प्रसरणशीले ॥ विसरति तच्छीलः । सृ० । इण्नशजिसर्त्तिभ्यः क्वरप् । ह्रस्वस्येति तुक् ॥

विसृमत्वम् । न० विस्तृते ॥

विसृमरः । त्रि० विसृत्वरे ॥ विसरति तच्छीलः । सृ० । घस्यदः क्मरच् ॥

विसृष्टः । त्रि० निक्षिप्ते । उत्पादिते ॥ विपूर्व्वात् सृजेः क्तः ॥ मुक्ते ॥ दत्ते ॥ विशेषेण सृष्टः ॥

विस्तः । पुं० हेम्नोऽर्द्धे । सुवर्णे । हेम्नः षोडशसु माषेषु । अशीतिरक्तिकापरिमिते । स्वर्णे ॥ विस्यते । विस उत्सर्गे । क्तः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नेट् ॥

विस्तरः । पुं० शब्दस्य विस्तारे । वाक्प्रपञ्चे ॥ विस्तारे ॥ प्रणये ॥ विस्तरणम् । स्तॄञ् आच्छादने । ऋदोरप् ॥ पीठे ॥ समूहे ॥

विस्तारः । पुं० तिर्य्यगायतौ ।

विस्तृतौ । प्रसृतावयवेसमूहे ॥ विटपे ॥ शाखापल्लवादिसमुच्चये ॥ स्तम्बे ॥ विस्तीर्णतायाम् । विग्रहे । व्याप्तौ ॥ विस्तरणम् । स्तृञ् । प्रथनेवावशब्देइतिघञ् ॥ विभूतौ ॥ यथा । विस्तार : सर्वभूतस्य विष्णो : सर्वमिदंजगत् । द्रष्टव्यमात्मवत्तस्मादभेदेनविचक्षणैरिति । सर्वभूतस्यसर्वात्मकस्य ॥

विस्तारित : । त्रि० विस्तृते ॥ प्राप्तविस्तारे ॥

विस्तीर्ण : । त्रि० विपुले । विशाले ॥ विस्तीर्यतेस्म । स्तृञ् । क्त : । रदाभ्यामितिन : ॥

विस्तीर्णपर्ण : । पुं० मानामकद्रुमे । महापत्रे ॥

विस्तृत : । त्रि० विस्तृते । तते । विस्तारिते । लब्धविस्तारे ॥ विस्तर्यतेस्म । स्तृञ् । गत्यर्थेतिक्त : ॥

विस्तृति : । स्त्री० विस्तारे ॥ विस्तरणम् । क्तिन् ॥

विस्पष्ट : । त्रि० सुव्यक्ते । सुस्पष्टे ॥ न०प्रकटोदिते । प्रकटोक्ते ॥

विस्फार : । पुं० धनुष : स्वाने । ये धानौधनुर्गुणशब्दे ॥ विस्फुरणम् । स्फुरस्फुरणे । घञ् । स्फुरतिस्फुलत्योर्घञीत्यात्वम् ॥ स्फारस्फुरणेवा ॥

विस्फारित : । त्रि० निर्घोषिते ॥ विकम्पिते ॥ प्रकाशिते ॥ विपूर्वात्स्यन्तस्फुरते : क्त : ॥

विस्फुरणम् । न० सर्वतःप्रसरणे ॥

विस्फुरित : । त्रि० स्फूर्तिविशिष्टे ॥

विस्फुलिङ्ग : । पुं० विषप्रभेदे ॥ अग्निकणे ॥

विस्फूर्जथु : । पुं० उद्रेके ॥ ट्वितोथुच् ॥

विस्फूर्जित : । त्रि० सञ्जृम्भिते ॥

विस्फोट : । पुं० विरुद्धस्फोटके । पिटके । पिटकायाम् । पिडिया०फोड़ा०इ०भा० ॥ विस्फोटति । स्फुटिर्विशरणे । अच् ॥ करणेघञ्वा ॥

विस्फोटक : । पुं० व्रणविशेषे । विस्फोटे ॥ विस्फोटाति । स्फुटिर् । ण्वुल् ॥

विस्मय : । पुं० अद्भुते । आश्चर्ये । अलौकिकचमत्कारविशेषे ॥ यथा । विविधेषुपदार्थेषुलोकसीमातिवर्त्तिषु । विस्फारश्चेतसोयस्तुसविस्मयउदाहृत : ॥ गर्वे । दर्पे ॥ विस्मयनम् । ष्मिङ्ईषद्धसने । एरच् ॥ सन्देहे ॥

विस्मयान्वित : । त्रि० विलक्षे ॥ विस्मयेनआश्चर्येणअन्वित : ॥

विस्मयाविष्ट : । त्रि० अद्भुतदर्शनजन्याश्चर्यव्याप्ते ॥ विस्मयेनआश्चर्येणविष्टोव्याप्त : ॥

বিস্মরণম্ । ন০ বিস্মৃতৌ ॥ স্মৃ-আধ্যানে । ল্যুট্ ॥

বিস্মাপন : । পুং০ কুহকে । ইন্দ্রজালে ॥ গন্ধর্ব্বনগরে ॥ স্মরে । কামদেবে ॥

বিস্মিত : । ত্রি০ বিস্ময়মাশ্চর্য্যং কৃতে । বিস্ময়ান্বিতে ॥ স্মিঙ্০ । কর্ত্তরি ক্ত : ॥

বিস্মৃত : । ত্রি০ অন্তর্গতে । স্মরণাবিষয়ে ॥ বিস্মর্য্যতেস্ম । স্মৃ০ । ক্ত : ॥

বিস্মৃতি : । স্ত্রী০ বিস্মরণে ॥ বিস্মরণম্ । স্মৃ০ । ক্তিন্ ॥

বিস্মের : । ত্রি০ বিস্ময়শীলে ॥ বিস্ময়তেতচ্ছীল : । নমিকম্পীত্যাদিনা র : ॥

বিস্রম্ । ন০ আমগন্ধিনি ॥

বিস্রংসনম্ । ন০ অবস্রংসনে । অধ : পতনে ॥

বিস্রংসমান : । ত্রি০ ধ্বংসমানে ॥

বিস্রগন্ধ : । পুং০ হরিতালে ॥ ত্রি০ দুর্গন্ধিনি ॥ বিস্রংগন্ধোস্য ॥

বিস্রগন্ধা । স্ত্রী০ হবুষায়াম্ ॥

বিস্রগন্ধি : । পুং০ হরিতালে ॥

বিস্রব্ধ : । ত্রি০ অনুদ্ধতে ॥ গাঢ়ে ॥ বিশ্বস্তে ॥

বিস্রম্ভ : । পুং০ কেলিকলহে ॥ বিশ্বাসে ॥ প্রণয়ে ॥ প্রণয় : পরিচয় : শৃঙ্গারপ্রার্থনাবিত্যমরমালা । ক্রীড়াপারতন্ত্র্যমিতিকশ্চিৎ ॥ বধে ॥ পরিত্যয়ে ॥ বিপ্রলম্ভে ॥ বিস্রম্ভণম্ । বিস্রম্ভ্যতেঽনেনবা । স্রম্ভু বিশ্বাসে । ঘঞ্ ॥

বিস্রম্ভিত : । ত্রি০ বিশ্বাসংপ্রাপিতে ॥

বিস্রম্ভী । ত্রি০ প্রণয়িনি ॥ বিশ্বাসিনি ॥ অস্ত্যর্থে ইনি : ॥

বিস্রসা । স্ত্রী০ জরায়াম্ । বিস্রস্যতেঽনয়া । স্রংসু অধ : পতনে । ভিদাদ্যঙ্ ॥

বিস্রস্ত : । ত্রি০ বিচ্যুতে ॥

বিস্রা । স্ত্রী০ হবুষায়াম্ ॥

বিহগ : । ত্রি০ পক্ষিণি ॥ আশুগেবাণে ॥ গ্রহে ॥ বিহায়সা০বিহায়সিবা গচ্ছতি । গম্লৃ০ । অন্যত্রাপিদৃশ্যতইতিড : । ডেচবিহায়সোবিহাদেশোবক্তব্য : ॥

বিহঙ্গ : । ত্রি০ পক্ষিণি ॥ আশুগে । বাণে ॥ পুং০ চন্দ্রে ॥ সূর্য্যে ॥ মেঘে ॥ বিহায়সা০বিহায়সিবাগচ্ছতি । বিহায়সোবিহশ্চগমে : সুপীতিখচ্ । খচ্চডিদ্বা ॥

বিহঙ্গম : । পুং০ বিহঙ্গে । খগে ॥ বিহায়সাগচ্ছতি । গম্লৃ০ । বিহায়সোবিহশ্চ০গমে : সুপীতিখচ্ ॥

বিহঙ্গমা । স্ত্রী০ ভারযষ্ট্যাম্ ॥

বিহঙ্গরাজ : । পুং০ গরুড়ে ॥ বিহঙ্গানাংরাজা । টচ্ ॥

বিহঙ্গিকা । স্ত্রী০ ভারযষ্ট্যাম্ । বহঙ্গী০হু০ভা০ ॥ বিহঙ্গপ্রতিকৃতি :

। हूवेप्रतिकृत्याविति कन् ॥ विहा
यसामच्छतिवा । गमस्येतिखच् ।
विहायसोविहच । खच्च मांडिद्वाच्य:
। यावादिभ्यात् कन् । टाप् ॥

विहत: । त्रि॰ विनष्टे । विशेषेणहत: ॥

विहननम् । न॰ विघ्ने ॥ हिंसायाम्
॥ तूलपिञ्जले । तूलधनुषि ॥

विहर : । पुं॰ वियोगे ॥

विहरणम् । न॰ विहारे ॥ विपूर्वाहृ
ञो ल्युट् ॥

विहरन् । त्रि॰ क्रीडति ॥

विहर्तुम् । अ॰ क्रीडितुमित्यर्थे ॥

विहसितम् । न॰ महत्त्वाल्पत्त्वहीने॰
मध्यहास्ये । यथाह : । आकुञ्चित
कपोलाद्यं सस्वनं निस्वनंतथा । प्र
स्तावोत्थंसानुरागमाहुर्विहसितंबु
धा : ॥ हसेहसने । भावेक्त : ॥

विहस्त : । त्रि॰ पण्डिते ॥ विह्वले ।
व्याकुले ॥ करशून्ये ॥ विगतोवि
क्षिप्तोवाहस्तोऽस्य ॥

विहा । अ॰ स्वर्गे ॥ विशेषेणजहाति
। ओहाक् त्यागे । विपाविहेत्याप्रत्य
य : ॥ न्यायेनोपार्जितस्यधनादे :
सत्पात्रे विनियोगे ॥

विहापितम् । न॰ दाने ॥ विहापन
म् । ओहाक्॰ । ण्यन्तात् क्त : ॥

विहाया : । पुं॰ खगे । शकुने ॥ पुं॰
न॰ गगने । आकाशे ॥ विशेषेणहा
ययति॰ गमयति॰ विमानादीन् ।
हयगतौ । ण्यन्तादसुन् ॥ विजहा
तिभुवंवा । ओहाक्॰ । वहिहाधा
ञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् । णिदित्यस्या
नुवृत्तेर्युक् । कचिच्छान्दसाअपि
भाषायांप्रयुज्यन्ते तेनलोकेपि ॥

विहायसम् । न॰ व्योम्नि ॥

विहायसा । अ॰ नभसि ॥

विहार : । पुं॰ क्रीडार्थंपद्भ्यांसञ्चरणे
। परिक्रमे । भ्रमणे ॥ स्कन्धे ॥ ली
लायाम् ॥ सुगतालये ॥ विहरण
म् । हृञ्॰ । घञ् ॥ यानादौ ॥
विहरन्त्यनेन । करणे घञ् ॥ क्रीडा
स्थाने ॥ विहरन्त्यत्र । अधिकरणे
घञ् ॥ बिन्दुरेखखगे ॥ त्रि॰ हार
वर्जिते ॥ विगतोहारोऽस्य ॥

विहारगृहम् । क्रीडागारे ॥

विहारवित् । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ त्रि॰ वि
हारज्ञे ॥

विहारवेदिका । स्त्री॰ वितर्द्याम् ॥

विहारस्थानम् । न॰ क्रीडाप्रदेशे ॥

विहारी । त्रि॰ परिक्रमिणि । विहार
कर्त्तरि ॥ मत्वर्थीयइनि : ॥

विहित : । त्रि॰ सृष्टे । निर्मिते ॥ वि
धेये । विध्यागतोचितकृत्ये ॥ वि
धीयतेस्म । डुधाञ्॰ । क्त : । द
धातेर्हि : ॥ अभिहिते । विपूर्वस्य
दधाते : क्रियासामान्यवाचित्वात्

विहिति : । स्त्री॰ विधाने ॥

विहीन : । त्रि॰ विगते । विशेषेणही

ने । त्यक्ते । वर्ज्जिते । वेधविद्दी
नेश्रोतरि रक्ता,वाक्यं प्रयातिवैफल्यम्
। नयनविहीनेभर्त्तुरिवलावण्यमिव
खञ्जनाक्षीणाम् ॥
विहृतम् । न० स्त्रीणांस्वाभाविकदशा
लङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे ॥ यथा
। लीलाविलासोविच्छित्तिर्विब्बोकः
किलकिञ्चितम् । मोट्टायितंकुट्टमि
तं ललितं विहृतं तथा ॥ विभ्रमश्चे
त्यलङ्काराः स्त्रीणांस्वाभाविका द
शेतिहेमचन्द्रः ॥ तल्लक्षणं यथा ।
वक्तव्याभाषणंव्याजाद्विहृतंदर्शितेङ्गि
तम् ॥ विहरणम् । हृञ्० । भावेक्तः ॥
विहृतिः । स्त्री० सञ्चारे ॥ विहरणम्
। हृञ्० । क्तिन् ॥ विशेषेणहरणे ॥
विहेठः । पुं० विहेठने ॥
विहेठनम् । न० हिंसायाम् ॥ मर्द्दने
॥ विडम्बने । हेठविबाधायाम् ।
ल्युट् ॥ दुःखे ॥
विहेडनम् । न० विहेठनार्थे ॥ हेड्०
। ल्युट् ॥
विह्वलः । त्रि० भीत्याद्यभिभूते, स्वा
ङ्गान्यवधारयितुमशक्ते । विकले ॥
विह्वलति । ह्वलचलने । अच् । मू
र्च्छिते । विलीने ॥ विवशे ॥
वीः । पुं० गमने । वेति । वीगत्या
दौ । क्विप् ॥
वीकः । पुं० वायौ । वाते । पक्षिणि
। खगे । मरुति । वज० । पक्षिपु

धूनीभ्योदीर्घश्चेतिकम् ॥ मनसि ॥
वीकाशः । पुं० रहसि । विजने ॥
विकाशे । प्रकाशे ॥ विकाशनम्०
अस्मिन्वा । काशृदीप्तौ । भावे० इ
लश्च्यधिकरणे वा घञ् । इकः
काशइतिदीर्घः ॥ यद्वा, विकाश
नमत्रवा । कशशब्दे । पूर्ववत्० घ
ञ्दीर्घौ ॥
वीक्षणम् । न० विलोकने ॥ विशिष्ट
मीक्षणम् ॥
वीक्षणीयः । त्रि० गुरुमुखादवगत्य
विचारणीये । वीक्षितुं योग्ये ॥ ईक्ष०
अ० । अनीयर् ॥
वीक्षापन्नः । त्रि० विस्मयान्विते ॥ वी
क्षणम्०वीक्षातामापन्नः ।
वीक्षितः । त्रि० अवलोकिते । दृष्टे ॥
विशेषेणईक्षितः ॥
वीक्ष्यः । पुं० लासके ॥ वाजिनि ।
घोटके । न० विस्मये । दृश्ये । त्रि०
दर्शनीये ॥ *
वीङ्खा । स्त्री० शूकशिम्ब्याम् ॥ ग
तिभेदे ॥ नर्त्तने ॥ अश्वगतिभेदे ॥
सख्यौ ॥
वीचिः । पुं० स्त्री० स्वल्पतरङ्गे । ऊ
र्म्याम् ॥ अवकाशे । वीच० हृ० भा०
॥ सुखे ॥ वयति० अजयतेवा । वेञ्
तन्तुसन्ताने । वेजोडिच्चेति० वीचिः
॥ अल्पे ॥ आल्याम् ॥
वीचिमाली । पुं० समुद्रे ॥ वीचीनां

माला॰सा अस्तिअस्य। व्रीह्यादित्वा
दिनिः॥

वीची। स्त्री॰ वीचिशब्दार्थे॥

वीचीतरङ्गः। पुं॰ न्यायविशेषे॥ स
तु शब्दस्योत्पत्तिकारणरूपः।
यथा। वीचीतरङ्गन्यायेनतदुत्पत्ति
स्तुकीर्त्तिता। कदम्बगोलकन्यायाद्
उत्पत्तिः कस्यचिन्मते॥ इ॰भा॰
प॰॥ ननुमृदङ्गाद्यवच्छेदेनोत्पन्न
शब्दे॰श्रोत्रेकथमुत्पत्तिरित्यतआह
। वीचीति आद्यशब्दस्य॰वहिर्द
शदिगवच्छिन्नोऽन्यःशब्दस्तेनैवशब्दे
नजन्यते॰तेनचापरस्तद्व्यापकएवंक्र
मेणश्रोत्रे॰त्पन्नोगृह्यतइति। कदम्ब
इति। आद्यशब्दाद्दशदिक्षु दशश
ब्दाउत्पद्यन्ते॰तैश्चान्येदशशब्दाउत्प
द्यन्तइतिभावः। अस्मिन्कल्पेगौ
रवादुक्तंकस्यचिन्मतइति॥

वीजम्। न॰ अङ्कुरकारणे॥ हेतौ।
तत्त्वे॥ आधाने॥ शुक्रे। रेतसि
॥ सर्वभूतानांप्ररोहकारणंवीजंत
स्माद्योपाधिकंचैतन्यंभगवद्विभूतिः
॥ विशेषेणजायतेऽनेन। उपसर्गे
चसंज्ञायामितिडः। अन्येषामपी
तिदीर्घः॥ यद्वा। विशेषेण॰ईजते।
ईजगतिकुत्सनयोः। अच्। वीज्य
तेवा। घञ्। कुत्वन्तुनभवति॰व
जेरित्यत्रनिष्ठायामनिटइतिवार्त्ति
ककृतापूरितत्वात्। अस्यचनिष्ठा
यांसेट्त्वात्॥ यद्वा। वीजयति॰
वीज्यतेऽनेनवा। वीजव्यजने। अ
च्॰घञ्वा॥ मज्जनि॥ गणित
विशेषे॰अव्यक्तगणिते॥ मन्त्रे॥

वीजकः। पुं॰ मातुलुङ्गे॥ असनवृ
क्षे। पीतसारके। विजयसार॰इ॰
भा॰॥ वीजकः कुष्ठवीसर्पश्वित्र
मेहगुदकृमीन्। हन्तिश्लेष्मास्रपि
त्तघ्नस्त्वच्यःकेश्योरसायनः॥

वीजकृत्। न॰ वाजीकरणे॥

वीजकोशः। पुं॰ वीजकोषे॥

वीजकोशी। स्त्री॰ शिम्बायाम्॥

वीजकोषः। पुं॰ वराटके। कर्णिका
याम्॥ वीजस्यकोषः पात्रमाधार
इतियावत्॥ वीजाभिधाने॥

वीजगर्भः। पुं॰ पटोले॥

वीजगुप्तिः। स्त्री॰ शिम्ब्याम्॥

वीजधर्म्मिणी। स्त्री॰ सर्वेषांमहदादी
नांविकाराणांवीजत्वेनावस्थितायां॰
प्रकृतौ॥

वीजधान्यम्। न॰ धान्याके॥

वीजनम्। व्यजने॥ कोके। चक्रवा
के॥ चकोरे। वस्तुनि॥ विधूनने
॥ वीजव्यजने। चुरादिः। ल्युट्॥

वीजपादपः। पुं॰ भल्लातके॥

वीजपुष्पम्। न॰ मरुवके॥ मदनद्रौ॥

वीजपूरः। पुं॰ फलपूरे। मातुलु
ङ्गे। टावाजेवू॰इ॰बगो॰दे॰भा॰मह
भाषाच॥ गुणास्तु। वीजपूरफलं

स्वादुरसेऽम्लं दीपनं लघु । रक्तपित्तह
रं कण्ठजिह्वाहृदयशोधनम् ॥ श्वा
सकासारुचिहरं हृद्यं तृष्णाहरं स्मृत
म् ॥ सैन्धवार्द्रकसंयुक्तं बीजपूरक
मप्रियः । शाकिनीभिरिवाकृष्टं
विगत्य दूरमोदनम् ॥ केशरं मातु
लुङ्गस्य लघु स्वादु निलापहम् । रो
चनं दीपनं हृद्यं गुल्मशूलार्शसां जये
त् इति ॥ क्वाथेऽस्य मूलं ग्राह्यमित्या
हुः ॥ बीजेन पूर्य्यते । पूरी आप्याय
ने । कर्म्मण्युपधेतिकः । कर्म्मणि घञ्
वा ॥ देशभाषया बिजोरा इति प्र
सिद्धोयम् ॥

बीजपूर्णः । पुं० बीजपूरे । छोलङ्गे ॥

बीजपेशिका । स्त्री० अण्डकोषे ॥

बीजप्रदः । पुं० पितरि । गर्भाधा
नस्य कर्त्तरि ॥

बीजफलकः । पुं० बीजपूरे ॥

बीजसूः । स्त्री० क्षितौ ॥

बीजमातृका । स्त्री० पद्मबीजे । प
द्माक्षे ॥

बीजरत्नः । पुं० माषकलाये ॥

बीजरुहः । पुं० शाल्यादौ ॥ य
था । कुरण्टाद्याश्च ये मूल-
जास्तृणाद्याः । पर्व्वयोनय इ
क्ष्वाद्याः स्कन्धजाः ॥ शल्लकीमु
खाः ॥ शाल्यादयो बीजरुहाः स
म्मूर्च्छजास्तृणादयः । चतुर्व्विधस्य
तिकायस्य पञ्चेति मूलजातयः ० हे

मचन्द्रः ॥

बीजरेचनम् । न० जयपाले ॥

बीजवपनम् । न० क्षेत्रे बीजक्षेपणे ॥

बीजवृक्षः । पुं० असनवृक्षे ॥

बीजसञ्चयः । पुं० बीजसङ्ग्रहे ॥

बीजसन्तानः । पुं० वपने । क्षेत्रे
बीजानां विकरणे ॥ गर्भाधाने ॥

बीजसूः । स्त्री० भूमौ । पृथ्व्याम् ॥

बीजाकृतम् । न० उप्तकृष्टे । सबीज
कृष्टक्षेत्रे ॥ बीजेन सह कृतं कृष्ट
म् । कृञो द्वितीयेति डाच् ॥

बीजाम्लम् । न० वृक्षाम्ले ।

बीजी । पुं० पितरि ॥ त्रि० बीज
विशिष्टे ॥

बीजोदकम् । न० करकायाम् ॥ बी
जाकृत्युदकम् । शाकपार्थिवादिः ॥

बीजोप्तिचक्रम् । न० बीजवपनजन्य
शुभाशुभज्ञानार्थं सर्पाकारचक्रे ॥

बीज्यः । त्रि० कुलसम्भवे ॥ बीज्य
ते । बीजव्यजनेऽदन्तः । अचोय
त् ॥ यद्वा । बीजमस्यास्ति । अ
न्येभ्योऽपि दृश्यत इति यप् । बीजे भ
वः साधुर्वा ॥

बीटिका । स्त्री० सुसज्जीकृततांबू
ले ॥ इति केचित् ॥

बीथा । स्त्री० तडिति । विद्युति ।
शम्पायाम् । चिपञ्चाम् ॥ वेति
आयते सुरोस्याम् । बीगत्यादि
षु । रीस्तासामस्य वा बीथा इति

नञस्ययोगत्वं गुणाभावश्च निपातितः ॥ अस्याः प्रभेदा यथा । विश्वावसोस्तु बृहती तुम्बुरोस्तु कलावती । महती नारदस्य स्यात् सरस्वत्यास्तु कच्छपी ॥ अपि च । शिवस्य वीणा नालम्बी सरस्वत्यास्तु कच्छपी । महती नारदस्य स्यात् गणानान्तु प्रभावती ॥ विश्वावसोस्तु बृहती तुम्बुरोस्तु कलावती । चाण्डालानान्तु कण्डालवीणा चाण्डालिकापि च ॥ तस्या अङ्गानां नामानि यथा । कायः कोलम्बकस्तस्या उपनाहो निबन्धनम् । दण्डः पुनः प्रवालः स्यात् ककुभस्तु प्रसेवकः । मूले वंशशलाका स्यात् कलिका कूणिकापि चेति ॥ रत्नमा० ८ । ८० ॥

वीणादण्डः । पुं॰ वीणास्थितालाबूपरिकाष्ठे ॥ प्रवाले ॥ वीणाया दण्डः ॥

वीणानुबन्धः । पुं॰ उपनाहे ॥

वीणालः । त्रि॰ वीणावति ॥ पुं॰ नारदे ॥ वीणास्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

वीणावादः । त्रि॰ वैणिके ॥ वीणां वादयति । वदेर्ण्यन्तात् कर्म्मण्यण् ॥

वीणावादकः । पुं॰ वैणिके ।

वीणास्यः । पुं॰ नारदे ॥ वीणा आस्यमिव प्रधानं यस्य ॥

वीतम् । न॰ असारगजे । युद्धाक्षमे हस्तिनि ॥ असारतुरगे । युद्धाक्षमे घोटके ॥ अङ्कुशकर्म्मणि । कारिणः पादाघातनवैकाङ्कुशवारणे ॥ पादकर्म्म यत्प्रोक्तं यातमङ्कुशवारणम् । उभयं वीतमाख्यातमिति हलायुधः ॥ वीति । अजतिस्म वा । युद्धादिकर्म्मणः वीगत्यादौ । अजगतौ वा । गत्यर्थे क्तः ॥ अनुमानप्रभेदे । अन्वयमुखेन प्रवर्त्तमाने विधायकेऽनुमानविशेषे ॥ वीतानुमानन्तु द्विधा । पूर्ववत् सामान्यतोदृष्टञ्च । दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयं यत्तत् पूर्ववत् । पूर्वं प्रसिद्धम् दृष्टस्वलक्षणसामान्यमिति यावत् । तदस्य विषयत्वेनास्त्यनुमानज्ञानस्येति पूर्ववत् । यथा धूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेषः पर्वतेऽनुमीयते । तस्य वह्नित्वसामान्यस्य स्वलक्षणं वह्निविशेषो दृष्टो रसवत्याम् । अपरञ्च वीतं सामान्यतोदृष्टम् अदृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयम् । यथेन्द्रियविषयमनुमानम् । अत्र हि रूपादिज्ञानानां क्रियात्वेन करणत्वमनुमीयते यद्यपि च करणत्वसामान्यस्य च्छिदादौ वास्यादि स्वलक्षणमुपलब्धम् तथापि यज्जातीयं रूपादिविज्ञाने करणमनुमीयते तज्जातीयस्य करणस्य न दृष्टं स्वलक्षणं प्रत्यक्षेण

इन्द्रियजातीयं चितत्कारणम्। नचेन्द्रियत्वस्यसामान्यस्यस्वलक्षणमिन्द्रियविशेष : प्रत्यक्षगोचरोबाग्दृश्यम्। यथा वह्नित्वस्यसामान्यस्य स्वलक्षणं वह्नि : सोयंपूर्ववत: सामान्यतोदृष्टस्यसत्यपिवीतत्वे नतुल्यत्वे विशेष। अत्रचदृष्टं दर्शनम्। सामान्यस्य सार्वविभक्तिकस्तसिल्। अदृष्टस्वलक्षणस्यसामान्यस्य। दर्शनमनुमानमित्यर्थ : ॥ त्रि॰ शान्ते ॥ निवृत्ते ॥ आच्छादिते। विरहिते ॥ विशेषेणइत : ॥

वीतंस : । पुं॰ मृगाणांपक्षिणामपि वन्धनोपाये ॥ मृगाणांपक्षिणाञ्चविश्वासहेतो : प्रावरणे ॥ वितंस्यते। तसिअलङ्कारे। घञ्। उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

वीतदम्भ : । त्रि॰ त्यक्तदम्भे ॥

वीतन : । पुं॰ कृकपार्श्वद्वये ॥ यथा। कृकस्तुकन्धरामध्यंकृकपार्श्वौतु वीतनौ। इतिहेमचन्द्र : ॥

वीतभय : । त्रि॰ निर्भये ॥ वीतंविगतंभयंयस्य ॥

वीतमन्यु : । त्रि॰ विगतरोषे ॥

वीतराग : । पुं॰ बुद्धे । त्रि॰ निस्पृहे। रागशून्ये। विशेषेणइत : गत :॰ राग : प्रीतिर्मात्सर्यंवा॰ यस्य॰ यस्माद्वा ॥

वीतरागभयक्रोध । त्रि॰ शुद्धसत्त्वे। रागभयक्रोधा :॰ वीता : विवेकेन विगतायस्मात् ॥

वीतरागी । त्रि॰ इहामुत्रार्थफलभोगरहिते ॥

वीतशोक : । पुं॰ अशोकद्रुमे ॥ त्रि॰ आत्मज्ञे। आत्मज्ञएववीतशोकोभवतिनानात्मज्ञ : ॥ शोकहीने। वीत : विशेषेणगत : शोकोयस्य यस्माद्वा ॥

वीतस्पृह : । विरक्ते ॥

वीति : । पुं॰ अश्वे। स्त्री॰ गतौ दीप्तौ ॥ प्रजने । अशने ॥ धावने ॥ वेति। वीगत्यादौ। क्तिच्॰ भावेक्तिन्शंक्तिन्वा ॥ निवृत्तौ ॥

वीतिहोत्र : । पुं॰ धनञ्जये। अग्नौ ॥ वीयते। वीगतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु। कर्मणिक्तिन्। वीतिर्भक्ष्यं पुरोडाशादि॰ हूयतेऽस्मिन्। हुदानादनयो : । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्॰ इतित्रन् ॥ वीतिरश्वोहोत्रंहवनमस्येतिवा ॥ अर्के। सूर्य्ये ॥

वीत्त : । त्रि॰ विशेषेणदत्ते ॥ विदीयतेस्म। डुदाञ्॰। क्त : । अच उपसर्गात्तइतितादेश : दस्तीति दीर्घ : ॥

वीथि : । स्त्री॰ वीथ्याम्। अश्वसम्बारस्थाने ॥ तारस्थव। यथा। सि

हंसमुखेन वसुवीथिषु कश्चिदश्वं वल्गाविभागकुशलो गमयाम्बभूवेति माघव्याख्यानावसरे मल्लिनाथः । नव सुवीथिषु सञ्चारस्थानेषु गमयाम्बभूव॰ वीथयो नवाश्वानां सर्वत्र धाराद्या व्यायामाः परिमिताः प्रचारदेशाः । तासु तिसृषु दूत्यर्के॰ नवेत्यन्ये॰ तच्चोत्तरपक्षमाश्रित्योक्तं कविनानवस्थिति । यथाहभोजः । वीथ्यस्तिस्रोऽश्वधाराणां लघ्वीमध्योत्तमाः क्रमात् । तासां प्रमाणं धनुषां मानमशीतिर्नवतिः शतम् ॥ श्रेष्ठमध्योत्तमानां तु वाजिनां वीथिकाः स्मृताः । नवानां कथिता वीथ्यो दृष्टानां क्रमशः क्रमे ॥ अन्येषामपि सर्वत्र गतिश्चव्याथमीरिताः ॥ समोन्नता सा विषमा स्वकीर्णा शुद्धानताया तु गणवी॰ रुद्धाद्या । स्थाणुप्रकीर्णोपलसंप्रकीर्णा पार्श्वोन्नता ख्यातमवधेति वीथ्यः ॥ सर्ववीथिषु योधा जीहढशिक्षासमन्वितः । तेन राजा रणे नित्यं मृगयायां मुदं व्रजेदिति ॥ अन्ये तु॰ उरसाल्यादयो गतिविशेषा वीथय इत्याहुः । उरसालीवरश्वालीधृष्टुलीमध्यनामकः । आलीढः शोभनैरङ्गैः प्रत्यालीढस्तथापरः ॥ उपधेनवउत्तस्वपादचालोचसर्वगः । निर्दिष्टा वीथयस्त्वेता इति ॥ विध्यतेनया । विधृ याचने । इगुपधात्किदितीन् । बाहुलकाद्दीर्घः ॥

वीथिका । स्त्री वीथ्याम् ॥

वीथी । स्त्री॰ पङ्क्तौ ॥ गृहाङ्गे । गृहपिण्डकायाम् ॥ नाट्यरूपके । वर्त्मनि ॥ विध्यतेऽनया । विथृ॰ । घञ् । पृषोदरादिः । गौरादिः ॥ यद्वा । विध्यते । इगुपधात्किदितीन् । बाहुलकाद्दीर्घः । कृदिकारादितिपाक्षिको ङीष् ॥

वीथ्यङ्गः । त्रि॰ नाटकभेदे ॥

वीध्रः । पुं॰ अग्नौ ॥ वायौ ॥ न॰ नभसि ॥ त्रि॰ विमले ॥ वीन्धे । ञिइन्धीदीप्तौ ॥ वाचिन्धेरिति॰ क्रन् ॥

वीनाहः । पुं॰ इष्टकादिभिर्बद्धे कूपमुखे ॥ विनह्यतेऽनेन॰ कूपमुखम् । णह बन्धने । हलश्चेति घञ् । उपसर्गस्य घञीति दीर्घः ॥

वीपा । स्त्री॰ विद्युति ॥

वीप्सा । स्त्री॰ व्याप्तुमिच्छायाम् ॥ नानार्थकशब्दाधिकरणानां क्रियागुणाभ्यां प्रयोक्तुर्युगपद्व्याप्तुमिच्छा वीप्सा ॥ शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे । देशे देशे न विद्वांसश्चन्दनं न वने वने ॥

वीवधः । पुं॰ पर्याहारे । उभयतोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठे । विहङ्गिकायाम् ॥ अध्वनि । भा

रे ॥ मोर्गे ॥ धान्यादिप्राप्तौ ॥ वि विधैर्विधैरनन्तगमनं वा ऽत्रानेनशा । प्रादिभ्यो धातुजस्येति समासोत्त रपदलोपौ चान्येषामपीति दीर्घः ॥

वीवधिकः । त्रि० वार्त्तावहे ॥ वीव धेनहरति । एकदेशविकृतस्यान न्यत्वात् विभाषाविवधादितिष्ठ न् । षोडशोषष्ठः ॥

वीरः । पुं० शूरे । विक्रान्ते ॥ वि ष्णौ ॥ जिने ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसा न्तर्गतरसविशेषे । उत्साहस्थायी ॥ उत्तमप्रकृतिर्वीरउत्साहस्थायि भावकः । महेन्द्रदैवतोहेमवर्णो ऽयंसमुदाहृतः ॥ ऋषभद्रुमे ॥ ब्राह्मणे । भावविशेषे ॥ न० अग्नौ ॥ तण्डुलीये ॥ वराहकन्दे ॥ लताकरञ्जे ॥ करवीरे ॥ शृङ्गाटे ॥ नडे ॥ मरिचे ॥ पुष्करमूले ॥ काञ्जिके ॥ उशीरे ॥ चारूके ॥ त्रि० उत्तमे । श्रेष्ठे । वीराचारविशिष्टे यथा । कुलाचाररतोवीरः कुलसङ्गीसदा भवेत् । संविद्रासेवनंकुर्यात्सोमपा नंमहेश्वरि ॥ सर्वदाकुरुतेदेविवीर स्सोहृतमानसः ॥ पुं० वीरयति । शूर वीरविक्रान्तौचुरादिः । पचाद्यच् ॥ यद्वा । विशेषेण ईर्त्ते ईरयतिवा । ईरगतौ । कोऽज्वा ॥ यद्वा । अज ति । अजगतिक्षेपणयोः । स्फायि तञ्चीतिरक् । अजेर्वी ॥ विविधानां शत्रूणामीरयितावा ॥ यद्वा । ईरण म् । ईरगतौकम्पनेच । भावेघञ् । ईरः पलायनं कम्पनञ्च तदुभये परवीरप्रयुक्तं विगतमस्मा दितिवीरः ॥

वीरकः । पुं० करवीरे ॥

वीरकुलम् । न० ब्राह्मणानांगणे ॥

वीरगतिः । पुं० स्वर्गे ॥

वीरजयन्तिका । स्त्री० रणे वीराणां नृत्ये ॥

वीरणम् । न० उशीरमूलत्वे । वीरत रे । बहुमूलके । गाँडरइतिख्याते तृणे ॥ वीरणं पाचनं शीतंस्तम्भनंल घुतिक्तकम् । मधुरंज्वरनुद्वान्तिम दहृत्कफपित्तहृत् ॥ तृष्णासृग्विष वीसर्पकृच्छ्रदाहव्रणापहम् ॥ कुशा दीनांगणे ॥ यथा । कुशः काशश दर्भश्च काशतृणं भूतृणं तथा । शीतदू र्वानीलदूर्वा गण्डदूर्वेतिवीरणम् ॥ विंपचितमीरयति । ईरगतौकम्प नेच । ल्युर्युज्वा ॥

वीरतरः । पुं० वीरश्रेष्ठे ॥ शरे ॥ न० वीरणे ॥ अतिशयितोवीरः । द्विवचनविभज्येतितरप् ॥

वीरतरुः । पुं० अर्जुनवृक्षे ॥ वीरस्त रोतरुश्च ॥ कोकिलाक्षवृक्षे ॥ वि ल्वान्तरवृक्षे ॥ भल्लातके ॥

वीरपर्णम् । न० सुरपर्णे ॥

वीरपत्नी । स्त्री० वीरभार्यायाम् ॥ वी रः पतिर्यस्याः विभाषासपूर्वस्येति नित्यं स

पत्न्यादिष्विति॰ पतिशब्दस्यनकारा न्तादेशे॰ कर्त्तृभ्यइति ङीप् ॥ नहि वीरपत्नीनामलभ्यंनामकिञ्चिदस्ति ॥
वीरपत्रा । स्त्री॰ विजयायाम् ॥
वीरपाणम् । न॰ वीराणांसमयविशेषे क्रियमाणेमद्यपाने ॥ यथा। वीरपा नमुयत्पानंवृत्तेभाविनिवारणे ॥ वीराणांपानम् । बाभावकरणयो रितिणत्वम् ॥
वीरपुरुष : । पुं॰ परैरपराजिते ॥
वीरपुष्पी । स्त्री॰ सिन्दूरपुष्प्याम् ॥
वीरप्रमोक्ष : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
वीरभद्र : । पुं॰ अश्वमेधाश्वे ॥ वीर श्रेष्ठे ॥ वीरणे ॥ दक्षाध्वरध्वंसि नि शिवगणविशेषे ॥
वीरभद्रकम् । न॰ वीरणे ॥
वीरभार्य्या । स्त्री॰ वीरपत्न्याम् ॥ वीरस्यभार्य्या ॥
वीरमाता । स्त्री॰ वीरस्वाम् ॥ वीरस्य माता ॥
वीररज : । न॰ सिन्दूरे ॥
वीररात्रिः। स्त्री॰ निशाविशेषे ॥ यथा । दीपावल्याममायांचग्रहणेयदि सत्तमे । वीररात्रिमहेशानीत्यागम : ॥
वीररेणु : । पुं॰ भीमसेने।नागवल्ले ।
वीरवती । स्त्री॰ मांसरोहिण्याम् ॥ वीरजनन्याम् ॥
वीरवत्सला । स्त्री॰ श्वश्र्वाम् ॥
वीरवत्सा । स्त्री॰ वीरजनन्याम् ॥
वीरविप्लावक : । पुं॰ शूद्रद्रव्येणहोम कर्त्तरि ॥ यथा । वीरविप्लावकोऽनु क्तश्चैः शूद्रसमर्पितैरितिहेमच न्द्र :॥
वीरवृक्ष : । पुं॰ भल्लातके ॥ ककुभद्रु मे ॥ बिल्वान्तरे ॥ देवधान्ये । अश्म रीहरे ॥ वीरइववृक्ष : ॰दुस्पर्शत्वा त् ॥
वीरव्रत : । पुं॰ दृढव्रते ॥ नैष्ठिके ॥
वीरसू : । स्त्री॰ वीरमातरि ॥ वीरंसू ते । षूङ्प्राणिगर्भविमोचने । स त्सूद्विषेतिक्विप् ॥
वीरसेन : । पुं॰ नलाभिधभूपपित रि ॥ न॰ आरुकाख्ये ॥ आलुके ॥
वीरसेनज : । पुं॰ नलाभिधनृपे ॥
वीरहा । पुं॰ त्यक्तयज्ञाग्नौ । नष्टा ग्नौ । प्रमादादिनायस्याग्निर्होत्रि णोऽग्निर्नष्टोनिर्वाण :शान्तस्तस्मि न् ॥ वीरोऽग्निस्तंहन्ति । हन॰ । क्विप् । हरौ ॥ वीरान् असुरभटा न्॰ हिरण्यकशिपुप्रभृतीन्वाहन्तीतितथा ॥
वीरा । स्त्री॰ सुरायाम् । मदिरायाम् ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ तामलक्याम् ॥ एलवालुके ॥ पतिपुत्रवत्याम् । पत्यासुतेनचयुक्तायाम् ॥ रम्भायाम् ॥ विदार्याम् ॥ विदारीस्थानेगम्भारीतिपाठान्तरम् ॥

काकोल्याम् ॥ महाशतावर्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ अतिविषायाम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥

वीराध्वा । पुं॰ शूराणामध्वनि ॥ वीराणामध्वा ग्रामेष्व[illegible]णां गोव्रजगवादिकृत्यार्थं कण्टकवृश्चिकसर्पसिंहव्याघ्रभीतानामध्वा ॥

वीरारुकम् । न॰ आरुके ॥

वीराशंसनम् । न॰ अतिभयप्रदायां युद्धभूमौ ॥ सा वीराशंसनं युद्धभूमिर्यातिभयप्रदा ॥ वीरा आशंस्यन्तेऽत्र । आङ्‌ः शंसि इच्छायाम् । ल्युट् ॥

वीराश्रमः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥ यत्र कार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

वीरासनम् । न॰ राज्ञो खड्गहस्तस्य स्थितो जागरणे ॥ ऊर्द्ध्वावस्थाने ॥ योगिनामासनविशेषे ॥ तदुक्तं योगशास्त्रे वसिष्ठेन । एकं पादमथैकस्मिन् विन्यसेदूरुसंस्थितम् । इतरस्मिंस्तथा बाहुं वीरासनमिदं स्मृतम् । इति ॥ अपि च । एकं पादमधः कृत्वा विन्यस्योरौ तथेतरम् । ऋजुकायो विशेन्मन्त्री वीरासनमितीरितमिति तन्त्रशास्त्रम् ॥ श्रीभागवतेपि । कृत्वोरौ दक्षिणं सव्यं पादपद्मञ्च जानुनि । बाहुप्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनं तर्कमुद्रयेति ॥

वीरिणी । स्त्री॰ दक्षप्रजापतेः पत्न्याम् ॥

वीरुत् । स्त्री॰ शाखापत्रप्रचयवत्यां लतायाम् । गुल्मिन्याम् । उपले ॥ विटपे ॥ विरुणद्धि । रुधिर्॰ । क्विप् । अन्येषामपीति दीर्घः ॥

वीरुधा । स्त्री॰ वीरुधि ॥ भागुरिमतेन टाप् ॥

वीरेशः । पुं॰ शिवे ॥

वीरेश्वरः । पुं॰ महाशिवे ॥ वीराणामीश्वरः ॥

वीरोज्झः । पुं॰ होमाकर्त्तरि ॥ यथा । अभ्युदिताभिनिर्मुक्तौ वीरोज्झो न जुहोति यः ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

वीरोपजीविकः । पुं॰ जीविकार्थमग्निहोत्रिणि ॥ यथा । अग्निहोत्रफलाद्याज्ञापरो वीरोपजीविक इति हेमचन्द्रः ॥

वीर्य्यम् । न॰ शुक्रे । रेतसि ॥ यथा । हरितालं हरेर्वीर्य्यं लक्ष्मीवीर्य्यं मनःशिला । पारदं शिववीर्य्यं स्यात् गन्धकं पार्वतीरजः ॥ इति ॥ प्रभावे ॥ तेजसि ॥ इन्द्रियसामर्थ्ये ॥ अतिशयशक्तिभाक्त्वमाहे ॥ शक्तौ ॥ सा च पृथिव्यादीनां यः सारभागस्तदतिशयरूपा । सा द्विविधा चिन्त्याचिन्त्यक्रियाहेतुत्वेन । तत्राचिन्त्यक्रियाहेतुर्यद्द्रव्यरसादीनां

स्वस्वकर्म्मविस्वभावसिद्धाशक्तिः । अचिन्त्यक्रियाहेतुस्वप्रभावापरपर्यायः द्रव्यादौरसाद्यनुरूपकार्यकरणशक्तिः । उक्तञ्च । भूतप्रभावातिशयोद्द्रव्ये पाकेरसेस्थितः । अचिन्त्योऽचिन्त्यक्रियाहेतुर्वीर्यं धन्वन्तरेर्मतमिति ॥ अस्यावधिमाह । यामंक्वाथकषायवीर्यमखिलंचूर्णस्यपक्षत्रयंषण्मासान्घृततैलयोर्गुडकौमासत्रयंगुग्गुलोः । सिद्धानांरसभस्मनांसुविपुलंवीर्यस्वश्वर्षत्रयम्-किञ्चिद्दृष्टविवर्जितंगुणपरंतैलंपुराणंमहदितिनारायणदासकृतापरिभाषा ॥ वीरे । अक्लीवेसाधु । तत्रसाधुरितियत् ॥ यद्वा । वीर्यतेऽनेन । वीरविक्रान्तौ । अचोयत् । अघ्न्यादिर्वा ॥ बले ॥

वीर्यवान् । त्रि० मांसले । वीर्यमस्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ।

वीर्य्यवृद्धिकरम् । न० वृष्ये । वाजीकरणे । शुक्रवृद्धिकारकौषधादौ ॥

वीर्य्या । स्त्री० अतिशयशक्तौ ॥

वीसर्प्पः । पुं० विसर्पे ॥

वीहारः । पुं० बुद्धमन्दिरे । महालये ।

वुकः । पुं० वकपादपे । शिवमल्ल्याम् ॥ वाति । वा० बाहुलकात्कुक । कुनोकारस्योत्त्वंवा ॥

वृंहणः । पुं० यावकाख्ये० खाद्यभेदे ॥ संयावोवृंहणोगुरुः ॥ त्रि० पुष्टिकारके ॥

वृंहितम् । न० करिगर्ज्जिते ॥ वृहधम् । वृंहिध्वनौ । नपुंसके तिक्तः ।

वृकः । पुं० कोके । ईहामृगे । हुंडार० हु० भेडिया० इ० अभाषा० प्र० ॥ वर्कते । वृकआदाने । इगुपधेतिकः । यद्वा । वृणाति । वृञ् । सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् ॥ शृगाले ॥ कृत्रिमधूपे ॥

वृकदंशः । पुं० कुक्कुरे ॥ वृकान् दंशयति । दंश० । कर्म्मण्यण् ।

वृकधूपः । पुं० नानासुगन्धिद्रव्यकृतधूपविशेषे । कृत्रिमधूपे ॥ सरलद्रवे । वृकधूपे । श्रीवेष्टे ॥ वृकस्येवधूपः ॥ धूप्यतेऽनेन । धूप सन्तापे । घञ् । वृकनामाधूपः शाकपार्थिवादिर्वा ॥

वृकधूर्त्तः । पुं० शृगाले ॥

वृका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥

वृकाणी । स्त्री० त्रिवृति ॥

वृकारातिः । पुं० कुक्कुरे ॥

वृकारिः । पुं० कुक्कुरे ॥

वृकी । स्त्री० पाठायाम् ॥

वृकोदरः । पुं० भीमाख्यपाण्डवे । भीमसेने ॥ यस्यतीक्ष्णो वृकोनाम जठरेहव्यवाहनः । मयादत्तः स

धर्मात्मातिनयासीद्वृक्षोदरः ॥ ब्र० मत्स्यपु० ॥ वृक्षवदुदरं यस्य सः ॥

वृक्णः । त्रि० छिन्ने । वृश्च्यते स्म । ओव्रश्चू छेदने । क्तः ॥

वृक्षः । पुं० महीरुहे । शाखिनि । विटपिनि । पादपे ॥ पुष्पैः फलिनस्तैर्वृक्षास्तूभयतः स्मृताः ॥ वृक्षतिवृक्षवरणे । पचाद्यच् । यद्वा । वृश्च्युत्थाम्० वृश्च्यतेऽसौ । ओव्रश्चू० । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः किदिति सः ।

वृक्षकः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ ह्रस्वो वृक्षः । ह्रस्वार्थे कः ॥

वृक्षखण्डः । पुं० वृक्षाणां समूहे ॥ वृक्षादिभ्यः खण्डः ॥

वृक्षचरः । पुं० वानरे ॥

वृक्षधूपः । पुं० श्रीवासे । सरलद्रवे ॥

वृक्षनाथः । पुं० वटवृक्षे ॥

वृक्षपञ्चकम् । न० क्षीरिवृक्षपञ्चके ॥

वृक्षपाकः । पुं० वटद्रुमे ॥

वृक्षभक्षा । स्त्री० वन्दायाम् ॥

वृक्षभवनम् । न० वृक्षकोटरे ।

वृक्षभित्-द् । स्त्री० वृक्षभेदिनि । वास्याम् ॥ वृक्षं भिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

वृक्षभेदी पुं० कुठारविशेषे । वृक्षादने ॥ वृक्षं भेत्तुं शीलमस्य । भिदिर् विदारणे । सुप्यजातौ णिनिः ॥

वृक्षमर्कटिका । स्त्री० हविड़ूतिप्रसिद्ध पर्णमृगजातौ ॥

वृक्षमार्जारः । पुं० वृक्षविडाले । गिलहरी० टिखरी० इ० भा० ॥

वृक्षमृदुः । पुं० जलवेतसे ॥

वृक्षराजः । पुं० अम्लवेतसे ॥

वृक्षरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥ वृक्षं रोहति रुहेर्मूलविभुजादित्वात् कः ॥ अमृतस्रवायाम् ॥

वृक्षवाटिका । स्त्री० अमात्यस्य० गणिकायाश्च० गेहस्थोपवने ॥ वध्यते । वटवेष्टने । संज्ञायामिति ण्वुल् । टाप् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् । वृक्षाणां वाटिका ॥

वृक्षादनः । पुं० वृक्षभेदिनि० कुठारविशेषे ॥ वृक्षमत्ति । अद० । कृत्यल्युटो बहुलमिति ल्युट् । चलदले ॥ मधुच्छदे । पियाले ॥

वृक्षादनी । स्त्री० वन्दायाम् । विदारीकन्दे । विदारीगन्धिकौषधौ । टित्त्वान्ङीप् ॥

वृक्षादिरुहकम् ।)
वृक्षादिरूढकम् ।) न० आलिङ्गने ॥

वृक्षामयः । पुं० लाक्षायाम् ॥

वृक्षाम्लः । पुं० आम्रातके । न० शाकाम्ले । तिन्तिडीके । चुक्रे ॥ अस्य गुणाः । वृक्षाम्लमाममम्लोष्णं वातघ्नं कफपित्तलम् । पक्वन्तु गुरु सङ्ग्राहि कटुकं तुवरं लघु । अम्लोष्णं

रोपणं रक्षणं दीपनं कफशातकृत्। ट
ष्णार्थो यद्गणी गुल्मशूलघ्नरागनत्सुजि
त्॥ वृक्षस्याऽस्त्रम्॥ वृक्षच्छिन्नो
वा॥

वृक्षायुर्वेद :। पुं॰ महीरुहाणां चिकि
त्सायाम्॥ सा च शार्ङ्गधराख्ये ५३
अध्याये। यथा। तत्रादौ प्रयोजनप्र
दर्शनार्थमाह। प्रान्तच्छायाविनि
र्मुक्ता मनोज्ञा जलाशयाः। तस्मा
द्गेहजलप्रान्तेष्वारामान् विनिवेशये
त्॥ १॥ तत्र भूलक्षणम्। मृ
द्वी भूः सर्ववृक्षाणां हिता तस्यांति
लान् वपेत्। पुष्पितांस्तांश्च मृद्नी
यात् तत्कर्म प्रथमं भुवः॥ प्रथम
रोप्या वृक्षाः। अरिष्टाशोकपुन्नाग
शिरीषाः सप्रियङ्गवः। मङ्गल्याः
पूर्वमारामे रोपणीया गृहेषु वा॥ ३॥
काण्डरोप्याणां विधानमाह। पन
साशोककदलीजम्बूबकुलदाडिमा।
द्राक्षापालीवताश्चैव बीजपूरातिमु
क्तकाः॥ एते द्रुमाः काण्डरोप्या
गोमयेन प्रलेपिताः। मूलोच्छेदेऽथ
वा स्कन्धे रोपणीयास्ततः परम्॥ ५॥
कालनियमार्थमाह। अजातशा
खान् शिशिरे जातशाखान् हिमागमे
। वर्षागमे च सुस्कन्धान् यथादिक्
स्थान् प्ररोपयेत्॥ घृतोशीरतिल
क्षौद्रविडङ्गक्षीरगोमयैः। आमूल
स्कन्धलिप्तानां सङ्क्रामणविरोपण

म्॥ ७। रोपणविधानम्। शुचि
र्भूत्वा तरोः पूजां कृत्वा स्नानानुले
पनैः। रोपयेद्रोपितश्चैव पत्रैस्त
रेव जायते॥ ८॥ रोपितानां सेक
विधानम्। सायं प्रातश्च घर्मर्त्तौ शी
तकाले दिनान्तरे। वर्षासु च भुवः
शोषे सेक्तव्या रोपितद्रुमाः॥ ९॥
अनूपजानाह। जम्बूवेतसवानीर
कदम्बोदुम्बरार्ज्जुनाः। बीजपूर
कमृद्वीकलकुचाश्च सदाडिमाः।
वञ्जुलो नक्तमालश्च तिलकः पनस
स्तथा। तिमिरोम्रातकश्चेति षोड
शानूपजाः स्मृताः॥ ११। रोपि
तानां वृक्षाणां किम्प्रमाणमन्तरं का
र्यमित्याह। उत्तमं विंशतिर्हस्ता
मध्यमं षोडशान्तरम्। स्थानात्
स्थानान्तरं कार्यं वृक्षाणां द्वादशावर
म्॥ १२॥ किमर्थमन्तरं कार्यं त
दाह। अभ्यासजातास्तरवः सं
स्पृशन्तः परस्परम्। मिश्रैर्मूलैश्च
न फलं सम्यग् यच्छन्ति पीडिताः
॥ २३॥ तेषां रोगज्ञानमाह। शी
तवातातपै रोगो जायते पाण्डुपत्र
ता। अवृद्धिश्च प्रवालानां शाखाशो
षो रसस्रुतिः॥ १४॥ एतेषां चि
कित्सामाह। चिकित्सितमथैतेषां
शस्त्रेणादौ विशोधनम्॥ विडङ्गघृ
तपङ्काक्तान् सेचयेत् क्षीरवारिणा।
फलनाशे चिकित्सितमाह॥ फल

नारिकेलस्त्वैश्च माषैर्मुद्गैस्तिलैर्यवैः । शृतशीतपयःसेकः फलपुष्पसमृद्धये ॥ १६ ॥ वृद्ध्यर्थं प्रयोगः । आविकाजशकृच्चूर्णस्याढके द्वे तिलाढकम् । सक्तुप्रस्थो जलद्रोणो गोमांसतुलया सह ॥ सप्तरात्रोषितैरेतैः सेकः कार्यो वनस्पतेः । वल्लीगुल्मलतानाञ्च फलपुष्पाय सर्वदा ॥ १८ ॥ अथ बीजानां वापनविधानम् । वासराणि दश दुग्धभावितं बीजमाज्ययुतहस्तयोजितम् । गोमयेन बहुशो विरूक्षितं क्रौडमार्गपिशितैश्च धूपितम् ॥ मांससूकरवसासमन्वितं रोपितञ्च परिकल्पितावनौ । क्षीरसंयुतजलावसेचितं जायते कुसुमयुक्तमेव तत् ॥ २० ॥ अथ तिन्तिडीविधानम् । तिन्तिडीत्यपि करोति वल्लरीं ब्रीहिमाषतिलचूर्णसक्तुभिः । पूतिमांससहितैश्च सेचिता धूपिता च सततं हरिद्रया ॥ २१ ॥ अथ कपित्थबीजरोपणम् । कपित्थवल्लीकरणाय मूलान्यास्फोतधात्रीधववासिकानाम् । पलाशिनीवेतससूर्यवल्लीश्यामातिमुक्तैः सहिताष्टमूली ॥ क्षीरे शृते चाप्यनया सुशीते तालं शतं स्थाप्य कपित्थबीजम् । दिने दिने शोषितमर्कपादैर्मासं विधिस्त्वेष ततोऽधिरोप्यम् ॥ हस्तायतं तद्द्विगुणं गभीरं खात्वावटं प्रोक्तजलावपूर्णम् । शुष्कं प्रदग्धं मधुसर्पिषा तं प्रलेपयेद्भस्मसमन्वितेन ॥ चूर्णीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्च प्रपूरयेन्मृत्तिकयान्तरस्थैः । मत्स्यामिषाम्भःसहितञ्च हन्याद्यावद्घनत्वं समुपागतं तत् ॥ उप्तञ्च बीजं चतुरङ्गुलाधो मत्स्याम्भसा मांसजलैश्च सिक्तम् । वल्ली भवत्याशु शुभप्रवाला विस्मापनी मण्डपमावृणोति ॥ २६ ॥ अथान्येषां रोपणम् । शतशोऽङ्कोठसम्भूतफलकल्केन भावितम् । एतत्तैलेन वा बीजं श्लेष्मातकफलेन वा ॥ वापितं करकोन्मिश्रमृदि तत्क्षणजन्मकम् फलभारान्विता शाखा भवतीति किमद्भुतम् ॥ २८ ॥ श्लेष्मातकरोपणम् । श्लेष्मातकस्य बीजानि निष्कुलीकृत्य भावयेत् प्राज्ञः । अङ्कोलविज्जलाद्भिश्छायायां सप्तकृत्वैवं ॥ माहिषगोमयघृष्टान्यस्य करीषे च तानि निक्षिप्य । करकाजलमृद्योगेन्युप्तान्यह्ना फलकराणि ॥ वृक्षाणां रोपणनक्षत्राणि । ध्रुवमृदुमूलविशाखागुरुभं श्रवणं तथाश्विनं हस्तम् । उक्तानि दिव्यदृग्भिः पादपसंरोपणे भानि ॥ ३१ ॥ इति ॥

वृक्षरुहा । स्त्री॰ वृक्षरुहायाम् । वृक्षमारोहतीति तथा ॥

वृक्षारोपकः । त्रि॰ वृक्षाणामारोप

यितरि ॥

वृत्तार्ता । स्त्री० मत्स्यामेद्रायाम् ॥

वृत्तालय : । पुं० खगे । पक्षिणि ॥

वृत्ताश्रयी । पुं० चन्द्रोलूके ॥

वृत्तिशय : । पुं० विहगे ॥ वृत्ते शेते । शीङ् ० । अधिकरणे शेतेरित्यच् । शयवासवासिष्वकालादित्यलुक् ॥

वृक्षोत्पल : । पुं० कर्णिकारे ॥

वृजन : । पुं० केशे ॥ न० पापे ॥ आकाशे ॥ वृणक्ति० वृज्यते वा । वृजीवर्जने । कृपृवृजीत्यादिना क्यु : ॥

वृजिन : । पुं० केशे ॥ न० कल्मषे । अघे ॥ रक्तचर्मणि ॥ चर्मखले । धर्माधर्मरूपसंसारफलेकर्मणि ॥ पापवत्पुण्यस्याप्यनिष्टफलत्वात् ॥ त्रि० कुटिले । वक्रे ॥ वृज्यते । वृजी० । वृजे : किच्चेति० इनच् ॥

वृजिनच्छित्० दृ । त्रि० दु:खहन्तरि ॥

वृत : । त्रि० वृत्त । व्यावृत्ते । कृतवरणे ॥ स्वयंवरादौ स्वीकृतवरादौ ॥ व्रियते स्म । वृञ् वरणे । क्त : ॥ आवृते ॥

वृतकोशा । स्त्री० देवदाल्याम् ॥

वृतपत्रा । स्त्री० पुत्रदात्यामोषधौ ॥

वृतपुत्रा स्त्री० वृतपत्रायाम् ॥

वृति : । स्त्री० वरणे । वेष्टने । वाटे । वाड्इतिख्यातौ प्रसिद्धिविषयेकण्टकशाखावरणे ॥ वरणम् । वृञ् ० । क्तिन् ॥ गोपने ॥

वृतिङ्कर : । पुं० विकङ्कतवृक्षे ॥ त्रि० वृतिकारके ॥

वृतिस्थ : । पुं० सरटे ॥ त्रि० वृतौतिष्ठति ॥

वृत्त : । पुं० कूर्मे पुं० न० पद्ये यथा । पद्यंचतुष्पदीतच्चवृत्तं जातिरितिद्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृताभवेत् ॥ वृत्तौ ॥ चारित्रे ॥ वेदबोधिताचारस्यपरिपालने ॥ छन्दसि ॥ कृतिच्छन्दोभेदे ॥ यथा । वृत्तमोदृशन्तुनाम तोरजौरजौरजौगुरुर्लघुश्च । यथा । चित्तवृत्तलीलयानिसर्गरम्यदेहरूपविभ्रमेणरामसमानसद्वयेविलासस म्पदाकलाकुतूहलेन । य : समंत्र साङ्गनाजनै : सुराङ्गनानिभै : सुखंसमेत्यविष्णुरुल्लासचित्तपद्म कोषषट्पद : समेसदास्तु ॥ त्रि० अधीते ॥ गौरध्ययनेवृत्तमितिनिपातित : । वृत्तंव्याकरणम्० अधीतमित्यर्थ : ॥ अतीते ॥ अतिवर्तुले ॥ वृते ॥ मृते ॥ दृढे ॥ वर्त्ततेस्म० वृत्यतेस्मवा । वृतुवरणे । गत्यर्थेतिक्त : ॥ वर्तनम् । वृतुवर्तनेवरणेवा । भावेक्तोवा ॥

वृत्तकम् । न० गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । अकठोराऽक्षरंस्वल्पसमासंवृत्तकंमतम् ॥ यथा । सहिचयाणामेवजगतांगति : परमपुरुष : पुरुषोत्तमोदृप्तदानवभरेणभङ्गु

राज्ञीमवनिमवलोक्यकरुणार्द्रहृद
यस्तस्याभारमवतारयितुंरामकृष्ण
स्वरूपेणांशतोयदुवंशेऽवततारयस्तुप्र
सङ्गेनापिस्मृतोवागृहीतनामापुंसां
संसारपारमवलोकयति ॥

वृत्तकर्कटिका । स्त्री० वृत्तकर्कट्याम् ॥

वृत्तकर्कटी । स्त्री० वृत्तेर्वारौ । षड्भु
जायाम् ॥

वृत्तगन्धि । न० गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं
यथा । भवेदुत्कलिकाप्रायंसमासा
ढ्यंदृढाक्षरम् । वृत्तैकदेशसम्बन्धा
द्वृत्तगन्धिपुनःस्मृतम् । तदुदा
हरणंयथा । जयजयजयजनार्द्दनसु
कृतिमनस्तडागविकस्वरचरणपद्मप
द्मपत्रनयनपद्मापद्मिनीविनोदराज
हंसाभभास्वरयशःपटलपरिपूरि
तभुवनकुहर । हरकमलासनादिवृ
न्दारकवृन्दवन्दनीयपादारविन्दद्वन्द्व
द्वन्द्वनिर्मुक्तयोगीन्द्रहृदयमन्दिराबि
ष्कृतनिरञ्जनज्योतिःस्वरूपनीर
दरूपविरूपपनायनाथजगन्नाथमा
ममवधिभवदुःखव्याकुलंरक्षरक्ष
क्ष ॥

वृत्तगुण्डः । पुं० तृणविशेषे । दीर्घ
नाले । जलाशये ॥ अयंद्विधा । ल
घुस्थूलभेदात् । तत्रस्थूलोऽधिकगु
णः ॥

वृत्ततण्डुलः । पुं० यावनाले ॥

वृत्ततः । अ० वृत्तेनेत्यर्थे ॥

वृत्तनिष्पावी । स्त्री० वृत्तनिष्पाविकाया
म् । नखनिष्पावे ॥

वृत्तपर्णी । स्त्री० महाशणपुष्पिकाया
म् ॥ पाठायाम् ॥

वृत्तपुष्पः । पुं० कदम्बे ॥ शिरीषे ॥
वानीरे ॥ कुब्जके ॥ मुद्गरे ॥

वृत्तफलः । पुं० दाडिमे ॥ बदरे ॥
न० मरिचे ॥

वृत्तफला । स्त्री० आमलक्याम् ॥ वा
र्त्ताक्याम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥

वृत्तमल्लिका । स्त्री० श्वेतार्के । मोदि
न्याम् ॥

वृत्तबीजः । पुं० भिण्डायाम् ॥

वृत्तबीजका । स्त्री० पाण्डुरफल्याम् ॥

वृत्तबीजा । स्त्री० आढक्याम् ॥

वृत्तसम्पन्नः । त्रि० सदाचारवति ॥

वृत्ता । स्त्री० झिञ्झिरिष्टायाम् ॥ प्रि
यङ्गौ । रेणुकायाम् ॥ मांसरोहि
ण्याम् ॥

वृत्ताध्ययनर्द्धिः । स्त्री० ब्रह्मवर्चसे ॥
वृत्तस्याचारः० अध्ययनस्यगुरुमुखा
द्दाचरणस्य० तयोर्ऋद्धिः ॥

वृत्तानन्दम् । न० मात्रावृत्तान्तरे ॥
तल्लक्षणोदाहरणं यथा । एकादश
विश्रामि० सप्तविरामि० यदिवृत्ताद्ध
र्त्तंभवति । छन्दोवृत्तानन्दमिहपा
नन्दकारिफणिन्दपतिरितिवदति ।
यथा । मधुरस्मितनवशालियदिव
नमालिवदनकमलमवलोकये । च

धरसुधारसधामपरमभिरामममवलम्बि जीवितमयि ॥

वृत्तान्त : । पुं॰ वार्त्तायाम् । प्रवृत्तौ । उदन्ते । समाचारे ॥ यथा । अतीतजन्मवृत्तान्तं बाल्ये प्रायेण पश्यति । ऐहिकं यौवनेऽन्ते तु तत्पश्चाभाविवोच्यते ॥ वार्त्ताजनश्रुतिराख्यायिकाचेतिस्वामी । प्रभेदे । विशेषे ॥ प्रक्रियायाम् ॥ कार्त्स्न्ये । प्रस्तावे । अवसरे ॥ वृत्तोऽनुवर्त्तनीयोगवेषणीयोऽन्त : समाप्तिर्यस्य । वृत्तोन्तोऽस्य॰वृत्तस्यान्तइति वा । भावे ॥

वृत्तावृत्तम् । न॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ तस्यलक्षणोदाहरणं यथा । द्वहस्तमचतुष्कलगणनिर्मितपदंविलघुविरामं भवतियदि । नागाधिपपिङ्गलभणितसुमङ्गलवृत्तावृत्तमिदंहिपदि ॥ यथा । हृदिताबद्दनेक : स्फुरतिविवेकस्तपसिमनोनियतंभवति । यावन्नवहरिणीनयनातरुणीस्मितसुभगंनविलोकयति ॥

वृत्ति : । स्त्री॰ व्याख्यानग्रन्थविशेषे । विवरणे ॥ आजीवे । वर्त्तने । कृष्यादिजीवने । अनुष्ठेयायांजीविकायाम् ॥ कैशिक्यादौ ॥ यथा । भारतीसात्वतीचैवकैशिक्यारभटीतथा । चतस्रोवृत्तयश्चैतायासुनाट्यंप्रतिष्ठितमितिभरत : ॥ शृङ्गारेकैशिकीवीरेसात्वत्यारभटीपुन: । रसेरौद्रे चबीभत्से वृत्ति: सर्वत्रभारती । चतस्रोवृत्तयोह्येता : सर्वनाट्यस्यमातृका : ॥ प्रवर्त्तने ॥ विभूतौ ॥ व्यवहारे ॥ वर्त्ततेऽनया । वृतुवर्त्तने । स्त्रियांक्तिन् ॥ प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिषु पञ्चविधासु ॥ लज्जादिवृत्तीनामपिपञ्चस्वेवान्तर्भाव : ॥ अर्थसन्निकृष्टेन्द्रिये ॥ इन्द्रियाणांव्यापारे । विषयाकारवृत्तिपरिणामे ॥ वृत्तीर्नामानन्त्यादशक्यत्वंसूचयतिपतञ्जलि : । वृत्तय : पञ्चतय्यक्लिष्टा अक्लिष्टाइति । वृत्तयश्चित्तस्यपरिणामविशेषा : । रागद्वेषादिक्लेशरूपा : ॰आसुरवृत्तय :क्लिष्टा : । रागादिरहितादैववृत्तयोऽक्लिष्टा : । यद्यपिपञ्चस्वेवक्लिष्टानामक्लिष्टानामन्तर्भाव : ॰तथापिक्लिष्टा एवनिरोद्धव्याइतिमन्दबुद्धिंबारयितुंताभि : सहाक्लिष्टाउदाहृता: । नामधेयलक्षणाभ्यांवृत्तीर्विशदयितुंसूत्रषट्कमाह । प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतय : । प्रत्यक्षानुमानागमा : प्रमाणानि । विपर्ययोमिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् । अतद्रूपप्रतिष्ठम्॰तस्यार्थस्ययद्रूपंमतस्मिन्रूपेप्रतिष्ठति॰तस्यार्थस्ययत्पारमार्थिकंरूपंनतत्प्रतिभा

सयतीतियावत्। संशयोप्यतद्रूपप्रतिष्ठत्वान्मिथ्याज्ञानम्॰यथास्थाणुर्वापुरुषोवेति। शब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्योविकल्पः। अभावप्रत्ययालम्बनावृत्तिर्निद्रा। अनुभूतविषयाऽसम्प्रमोषः स्मृतिः॥ तत्रप्रमाणविपर्ययविकल्पाजाग्रदवस्था॰तएवयदानुभवबलात्प्रत्यक्षायमाणाःसास्वप्नः॰निद्रात्वसंवेद्यमानविषया॰स्मृतिश्चप्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रानिमित्तेतिव्याख्यातावृत्तयः॥ कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपासुपञ्चसु। विच्छिन्नस्यप्रतिविधाने॥ अप्रतिबन्धे॥

वृत्तिग्लानः। त्रि॰ वृत्तिक्षीणे॥

वृत्तिज्ञानम्। न॰ घटाकारज्ञाने॥ यद्यपिवृत्तिज्ञानमपिस्वरूपज्ञानमेव॰तथापि॰अन्तःकरणदोषैस्तत्तथातथाभातीतिततोभेदः॥

वृत्तिनिरोधः। पुं॰ वृत्तीनांप्रतिहनने॥ तत्साधनंसूत्रयतिभगवान्पतञ्जलिः। अभ्यासवैराग्याभ्यांतन्निरोधः॰इति। प्रकाशप्रवृत्तिनियमरूपाणांचित्तवृत्तीनामभ्यासवैराग्याभ्यांप्रतिहननंसनिरोधः। यथातीव्रवेगोपेतंनदीप्रवाहंसेतुबन्धनेननिवार्यकुल्याप्रणयनेनक्षेत्राभिमुखंतिर्यक्प्रवाहान्तरमुत्पाद्यते॰तथावैराग्येणचित्तनद्याविषयप्रवाहंनिवार्य॰समाध्यभ्यासेन॰प्रशान्तप्रवाहःसम्पाद्यते। एतदुक्तंभवति। तासांविनिवृत्तबाह्याभिनिवेशानामन्तर्मुखतयास्वकारणएवचित्तेशक्तिरूपतयावस्थानम्। तत्रविषयदोषदर्शनजेनवैराग्येण॰तद्वैमुख्यमुत्पाद्यते॰अभ्यासेनचसुखजनकशान्तप्रत्ययप्रवाहप्रदर्शनद्वारेणदृढंस्थैर्यमुत्पाद्यतइत्याभ्यांभवतिचित्तवृत्तिनिरोधः॥

वृत्तिभेदः। पुं॰ प्रवृत्तिनिमित्तभेदे॥

वृत्तिमान्। त्रि॰ वार्ते॥ वृत्तिरस्यास्मिन्वास्ति। मतुप्॥

वृत्तिविषयः। पुं॰ वृत्तिव्याप्ये॥ आत्मनि॥

वृत्तिविस्मरणम्। न॰ ध्यातृध्येयाकारवृत्तिशून्ये। द्वैतानुसन्धाने॥

वृत्तिव्याप्यत्वम्। न॰ विशिष्टशब्दादिप्रमाणबलात्॰तत्तद्विषयाकाराधीसमुन्मेषाभिव्यक्तत्वे॥ ब्रह्मज्ञाननाशायवृत्तिव्याप्तिरपेक्षिता॥

वृत्यः। त्रि॰ वरणीये॥ वरणं॰क्रियते। वृञ्वरणे। एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप्॥

वृत्त्यनुप्रासः। पुं॰ शब्दालङ्कारान्तरे। यथा। एकस्याप्यसकृत्परः। ए

कस्य॰ अपिशब्दादनेकव्यञ्जनस्य॰ द्विवंहुकृत्वोवासोदृश्यंहत्यनुप्रास : । यथा । युधिष्ठिरंदैतवनेवनेचरदृष्टव॰ हयो : स्वरव्यञ्जनसमुदाययोरैकदैवावृत्ति : ॥

वृत्र : । पुं॰ ध्वान्ते । अन्धकारे ॥ अरौ । शत्रौ ॥ त्वष्टु : पुत्रे दानवविशेषे ॥ वृत्रिनात्ञातुमधुनायस्मात्त्वन्तोसिपुत्रक । तस्माद्वृत्रइतिख्यातंतवनामभविष्यति ॥ घने ॥ शैलविशेषे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ वृणोति । वृञ्॰ । बाहुलकात्त्र : ॥ वर्त्तते । वृतुवर्त्तने । स्फायितञ्चीत्यादिनारक्वा ॥

वृत्रद्विट् । पुं॰ इन्द्रे ॥ वृत्रंद्वेष्टि । द्विषअप्रीतौ । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् ॥

वृत्रभोजन : । पुं॰ गण्डीरे । समष्ठिलायाम् । समठ॰ इ॰गौ॰दे॰भा॰॥

वृत्रहा । पुं॰ इन्द्रे ॥ वृत्रंहतवान् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप् ॥

वृत्रारि : । पुं॰ शक्र । इन्द्रे ॥

वृथा । अ॰ वन्ध्ये । मुधा । अविधौ । निरर्थके ॥ यथा । वृथावृष्टि : समुद्रस्यतृप्तस्यभोजनंवृथा । वृथादानं समर्थस्यनीचस्यसुकृतंवृथा ॥ निष्कारणे ॥

वृथाजन्म । न॰ निरर्थकेजनने ॥ *

वृथादानम् । न॰ परिहासनिमित्तंपण्डादिभ्योदेये ॥ धूर्त्तेवन्दिनिमल्ले चकुवैद्ये कितवेशठे । चारचारणचौरेषुदत्तंभवतिनिष्फलम् ॥

वृथामांसम् । न॰ देवतादिकमनुद्दिश्यकृतेमांसे ॥ तद्भक्षणे प्रत्यवायंभवतीत्युक्तंवह्निपुराणे । यथा । वृथारेतावृथामांसोवृथावादीवृथामति : । निन्दकोद्विजदेवानांसप्रेताजायतेनरइति ॥

वृन्द : । पुं॰ वृन्दारके ॥ न॰ गन्धद्रव्यविशेषे । शैलजे । शैलेये । अश्मपुष्पे । रन्दू व॰ छरीला॰ इत्यादिभाषाप्रसिद्धे ॥ रूढे ॥ त्रि॰ जीर्णे । प्रवयसि । स्थविरे । जीने । गतयौवने ॥ सप्ततिवर्षानन्तरंवृद्धउच्यते । यथा । वृद्धोजनोदु : खशतानिभुङ्क्ते । इ॰ ॥ नतेनवृद्धोभवतियेनास्यपलितंशिर : । योवैयुवाप्यधीयानस्तंदेवा : स्थविरंविदुरितिमनु : । वृद्धस्यप्रत्युत्थायाभिवादनंकार्य्यम् ॥ ज्ञे । पण्डिते ॥ वर्द्धतेस्म । वृधुवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्त : । यस्यविभाषितिनेट् ॥

वृद्धकाक : । पुं॰ काकोले । द्रोणकाके ॥

वृद्धगङ्गा । स्त्री॰ कामरूपपीठस्थनदीविशेषे ॥

वृद्धत्वम् । न॰ स्थाविरे । वार्द्धक्ये ॥ वृद्धस्यभाव : । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

वृद्धदारकः। पुं॰ छगलान्त्राम्। विधारा॰ इ॰ भा॥ वृद्धोदारकोऽस्मात्॥ वृद्धस्त्वं दारयति वा। ण्वुल्॥

वृद्धदारु। न॰ वृद्धदारके। विधारा॰ इ॰ भा॰ प्रसिद्धे॥ यथा। वृद्धदारुद्वयं गौल्यं पिच्छिलं कफवातनुत्। बल्यं कासामदोषघ्नं द्वितीयं स्वल्पवीर्यदम्॥

वृद्धनाभिः। त्रि॰ उन्नतनाभौ। तुण्डिले॥ वृद्धा उन्नता नाभिरस्य॥

वृद्धप्रपितामहः। पुं॰ प्रपितामहस्य जनके॥

वृद्धप्रपितामही। स्त्री॰ प्रपितामहस्य जनन्याम्॥

वृद्धबला। स्त्री॰ महासमङ्गायाम्॥

वृद्धवाहनः। पुं॰ आम्रवृक्षे॥ सुपक्वा वृद्धवाहन इति केचित्॥

वृद्धविभीतकः। पुं॰ आम्रातके॥

वृद्धश्रवाः। पुं॰ सुनासीरे। इन्द्रे॥ वृद्धेभ्यः शृणोति। श्रु श्रवणे। असुन्॥ वृद्धे श्रवसी यस्येति वा। वृद्धेषु पण्डितेषु श्रवो यशो यस्येति वा।। वृद्धात् बृहस्पतेः शृणोति वा॥

वृद्धश्रावकः। पुं॰ कपालिनि॥

वृद्धसङ्घः। पुं॰ वार्द्धके॥ वृद्धानां सङ्घः॥

वृद्धसूत्रकम्। न॰ इन्द्रतूले। योग्यहासे। महद्ध्वजे। बुढियाकास्त॰ इ॰ भा॰॥

वृद्धा। स्त्री॰ गतयौवनायाम्। पलिक्न्याम्। अरत्याम्॥ तदवस्थाकालो यथा। आषोडशाद्भवेद्बाला तरुणी त्रिंशतो मता। पञ्चपञ्चाशतः प्रौढा वृद्धा भवति तत्परम्॥ महाश्रावणिकायाम्॥ अङ्गुष्ठे॥

वृद्धाङ्गुलिः। स्त्री॰ अङ्गुष्ठे॥

वृद्धिः। स्त्री॰ वर्द्धने। स्फात्याम्॥ विष्कम्भादिष्वेकादशयोगे॥ तत्र जातस्य फलं यथा। प्रसूतिकाले यदि वृद्धियोगो नरः सुभोगी विनयान्वितश्च। धनप्रयोगग्रहणे पटुश्च विचक्षणः स्यात्क्रयविक्रयाभ्यामिति॥ अष्टवर्गौषधान्तरे। योग्यायाम्। ऋद्धौ। सिद्धौ। लक्ष्म्याम्॥ अस्या गुणा यथा। ऋद्धिर्वृद्धिश्च मधुरा सुस्निग्धा तिक्तशीतला। रुचिमेधाकरी श्लेष्मकुष्ठक्रिमिहरा परा॥ प्रयोगेष्वनयोरेकं यथालाभं प्रयोजयेत्। यत्र यद्धातुमिष्टिः क्वा द्वयमप्यत्र योजयेदिति राजनिर्घण्टः॥ ऋद्धिवृद्ध्योरुत्पत्तिलक्षणनामगुणा यथा। ऋद्धिर्वृद्धिश्च कन्दौ द्वौ भवतः कोषयामलौ। श्वेतलोमान्वितः कन्दो लताजातः सरन्ध्रकः॥ स एव ऋद्धिर्वृद्धिश्च भे

दमध्ये तयोर्ध्रुवे । तूलग्रन्थिसमा ऋद्धिर्वामावर्तफला च सा ॥ वृद्धिस्तु दक्षिणावर्तफला प्रोक्ता महर्षिभिः । ऋद्धिर्योग्यं सिद्धिलक्ष्म्यौ वृद्धेरप्याह्वया इमे ॥ ऋद्धिर्बल्या विदोषघ्नी शुक्रला मधुरा गुरुः । प्राणैश्वर्यकरी मूर्च्छारक्तपित्तविनाशिनी ॥ वृद्धिर्गर्भप्रदा शीता बृंहणी मधुरा स्मृता । वृष्या पित्तास्रशमनी क्षतकासक्षयापहा ॥ राज्ञामप्यष्टवर्गस्तु यतोऽयमतिदुर्लभः । तस्माद्दस्य प्रतिनिधिं गृह्णीयात्तद्गुणं भिषक् ॥ मुख्यसदृशः प्रतिनिधिः ॥ प्रतिनिधिमाह । मेदाजीवककाकोलीऋद्धिद्वन्द्वेऽपि चासति । वरीविदार्यश्वगन्धावाराहीश्च क्रमात् क्षिपेत् ॥ मेदामहामेदास्थाने शतावरीमूलम् । जीवकर्षभकस्थाने विदारीमूलम् । काकोलीक्षीरकाकोलीस्थानेऽश्वगन्धामूलम् । ऋद्धिवृद्धिस्थाने वाराहीकन्दं गुणैस्तुल्यं क्षिपेत् ॥ कलान्तरे । वृद्धौ । लाभे । सूद । व्याज । इ । भा । ॥ अभ्युदये ॥ समृद्धौ ॥ हर्षे ॥ मुष्कवृद्धौ । कुरण्डरोगे । शैलेये ॥ धने ॥ समूहे ॥ नीतिवेदिनां क्षयादित्रिवर्गान्तर्गतवर्गविशेषे ॥ ह्रासाभावे ॥ वर्द्धनम् । वृधु वृद्धौ क्तिन् । वर्द्धतेऽनया वा ॥ उक्त

मर्घेनमूलधनातिरिक्तग्राह्यधने ॥

वृद्धिका । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधौ ॥

वृद्धिजीविका । स्त्री॰ अर्थप्रयोगे । कुसीदे । ऋणदानजीविकायाम् ॥ वृद्ध्याजीविका ॥

वृद्धिजीवी । त्रि॰ कुसीदिके ॥ वृद्ध्यर्थं द्रव्यं वृद्धिः । तया जीवितुं शीलमस्य । णिनिः ॥

वृद्धिदः । पुं॰ जीवके ॥ शूकरकन्दे ॥ त्रि॰ वृद्धिदायिनि ॥

वृद्धिश्राद्धम् । न॰ आभ्युदयिकश्राद्धे ॥ नान्दीमुखश्राद्धे ॥

वृद्धोक्षः । पुं॰ जरद्गवे । वृद्धवृषे । वृद्धश्चासावुक्षा च । अचतुरेति साधुः ॥

वृद्ध्याजीवः । त्रि॰ वृद्धिजीविनि । कुसीदिके ॥ वृद्धिराजीवो जीविकाऽस्य ॥

वृधसानः । पुं॰ मनुष्ये ॥ वर्द्धते । वृधु॰ । ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यः किदित्यसानच् ॥

वृन्तम् । न॰ फलपत्रादिर्येन धार्यते तत्र । प्रसवबन्धने । बेंटा॰ बोंटा॰ इ॰ भा॰ ॥ वृणोति । वृञ्॰ । बाहुलकादक्षिधृशीति क्तोनुम् च ॥ घटीधारायाम् ॥ कुचाग्रे । स्तनमुखे ॥

वृन्ताकम् । न॰ वार्ताकौ । अस्य गुणा यथा । वृन्ताकं कफपित्तकृत् ॥ अ

पित्त । वृन्ताकंस्वादुतीक्ष्णोष्णंकटु
पाकमपित्तलम् । ज्वरवातबला
सघ्नंदीपनंशुक्रलंलघु ॥ तद्बलंक
फपित्तघ्नंवृद्धंपित्तकरंगुरु ॥ वृ
न्ताकंपित्तलंकिञ्चिदङ्गारपरिपाचि
तम् । कफमेदोनिलामघ्नमत्यर्थं
लघुदीपनम् । तदेवहिगुरुस्निग्धं
सतैलंलवणान्वितम् ॥ अपरंश्वेतवृ
न्ताककुक्कुटाण्डसमंभवेत् । तदर्श
स्सु विशेषेणहितंहीनञ्चपूर्वत : ॥
पूर्वत : कृष्णात् ॥ भोजनंधिगवृ
न्ताकंवृन्ताकंधिगवृन्तकम् । सवृन्तं
धिगतैलाढ्यंसतैलंधिगरामठम् ॥ स
र्वासांशाकजातीनांवृन्ताकंशाकना
यकम् ॥

वृन्ताकी । स्त्री॰ वार्ताक्यां ॥

वृन्तिका । स्त्री॰ वृन्तितायाम् । कटु
क्याम् ॥

वृन्द : । पुं॰ दशार्बुदे । शतकोटौ ।
मध्यार्बुदे । अङ्के ॥ न॰ समूहे ॥ वृण्यते
वृणभक्ते । वृन्दादयश्चेतिसाधु : ॥

वृन्दा । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ जलन्धरस्य
पत्न्याम् ॥ केदारराजकन्यायाम् ।
। राधाषोडशनामान्तर्गतनामवि
शेषे ॥

वृन्दार : । वि॰ मनोज्ञे ॥

वृन्दारक : । पुं॰ अमरे । देवतायो-
म् । सुरे । प्रशस्तंवृन्दंयस्यस : ।
शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन् । स्त्रियांसूत
कापुत्रिकावृन्दारकाणांवेतिवक्तव्य
मिति॰वृन्दारका॰वृन्दारिकेत्युभ
यम् ॥ यूथपतौ ॥ यथा । वृन्दा
रक : सुरश्रेष्ठे मनोज्ञे यूथपावपी
तिव्याडि : ॥ त्रि॰ मनोज्ञे ॥
श्रेष्ठे ॥

वृन्दावनम् । न॰ स्वनामप्रसिद्धे
तीर्थविशेषे ॥ वृन्दावनेकेशजालसु
मानामीषदेवता । भूतेशोभैरव
स्तत्रसर्व्वसिद्धिप्रदायक : ॥ इ
त्यागम : ॥ वृन्दायस्तपस्तेपेतत्तु
वृन्दावनंस्मृतम् । वृन्दयाचकृता
क्रीडातेनवामुनिसत्तम ॥ इतिपु
राणम् ॥ वृन्दायावनम् ॥

वृन्दावनेश्वरक : पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

वृन्दावनेश्वरी । स्त्री॰ राधायाम् ॥

वृन्दिष्ठ : । त्रि॰ अतिवृन्दारके ॥ अय
मेषामतिशयेनवृन्दारक : । इष्ठन् ।
प्रियस्थिरेतिसाधु : ॥

वृन्दीयान् । त्रि॰ वृन्दारकतरे ॥ अय
मनयोरतिशयेनवृन्दारक : । ईयसु
नि॰प्रियस्थिरेतिवृन्दारकस्यवृन्दा-
देश : ॥

वृश : । पुं॰ आर्द्रके ॥ मूले ॥ वृणो
ति ॥ वृञ्॰ । जनिदेत्यादिनाश
क् ॥ उन्दुरौ ॥

वृशा । स्त्री॰ औषधीविशेषे ॥

वृश्चिक : । पुं॰ अलौ । द्रुणे । विच्छू॰
इ॰भा॰प्र॰ । वृश्चिकविषस्यलक्षणं

यथा। दष्टस्याग्निरिवाट्टीचभिन्नतो वेद्विमाशु च। वृश्चिकस्य विषं यातिपश्चाद्दंशेऽवतिष्ठते॥ औषधन्तु। जीरकस्य कृत: कल्को घृतसैन्धवसंयुत:। सुखोष्णो मधुनालेपात् वृश्चिकस्य विषं हरेत्॥ गन्धमाघ्राय मृद्नीत सूर्य्यावर्त्तदलस्य तु। वृश्चिकेन नरो विद्ध: क्षणाद्भवति निर्विष:॥ अष्टमराशौ॥ तल्लग्नजातस्य फलं यथा। वृश्चिकोदयसञ्जात: शौर्य्यवानतिदुष्टधी:। भवेद्विद्वानसम्पन्नो विग्रही सुभग: सुधी:॥ शूककीटे। शुयपोका। इ॰भा॰प्र॰॥ ओषधीविशेषे॥ वृश्चति। ओव्रश्चू छेदने। व्रश्चिकृषो: किकन्। यहिज्येति सम्प्रसारणम्॥

वृश्चिकप्रिया। स्त्री॰ पूतिकायाम्॥

वृश्चिकर्णी। स्त्री॰ आखुकर्ण्याम्॥

वृश्चिका। स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे। नखपर्ण्याम्। पिच्छिलायाम्। अलिप्रियायाम्॥

वृश्चिकाधिप:। पुं॰ मङ्गले॥

वृश्चिकाली। स्त्री॰ क्षुपविशेषे वृश्चिपत्र्याम्। विषघ्न्याम्। सर्पदंष्ट्रायाम्। भूरिदुग्धायाम्। भासुरपुष्पायाम्। विकाटी॰ इ॰ गौ॰भा॰॥ वृश्चिकाली विषघ्नी तु कासमारुतनाशिनी॥

वृश्चिपत्री। स्त्री॰ वृश्चिकाल्याम्॥

वृश्चीर:। पुं॰ श्वेतमूलपुनर्नवायाम्॥

वृष:। पुं॰ धर्म्मे॥ वर्षति फलम्। वृषु श्रेष्ठसेचनेच। इगुपधेतिक:॥ वर्षणात्सर्वकामानां धर्म्मो वृष: इति शङ्करभाष्यम्॥ बलीवर्द्दे। उक्षणि। भद्रे। ऋषभे। वृषभे। अनडुहि। सौरभेये। गवि॥ शिववाहनवृषस्य स्वरूपं यथा। शृङ्गायुध: शुक्लकायश्चतुष्पाद्सितक्षुर:। बृहत्ककुत्कृष्णपुच्छ: श्यामस्कन्धो वृष: स्मृत इति॥ वृषोत्सर्गवृषे॥ तल्लक्षणं यथा। चरणानि मुखं पुच्छं यस्य श्वेतानि गोपते:। लाक्षारससवर्णश्च तं नीलमिति निर्द्दिशेत्॥ एवंविधवृषाभावेऽन्यो वृषभो यो यस्योपादेय: सोऽप्युक्त:। वर्णतस्ताम्रकपिलो ब्राह्मणस्य प्रशस्यते। तथा। श्वेतोदर: कृष्णपृष्ठो ब्राह्मणस्य प्रशस्यते॥ स्निग्धरक्तेन वर्णेन क्षत्त्रियस्य प्रशस्यते॥ काञ्चनाभेन वैश्यस्य कृष्णेनाप्यन्त्यजन्मन:॥ इति। वृषोत्सर्गकालस्त्वशौचान्तद्वितीयदिनम्। कार्त्तिकी चैत्री रेवतीयुताश्विनपूर्णिमा चेति॥ शृङ्ग्याम्॥ चतुर्विधपुरुषमध्ये पुरुषविशेषे॥ तल्लक्षणन्तु। बहुगुणबहुवस्त्र: शीघ्रकामी नताङ्ग: सकलरुचिरदेह: सत्यवादी वृषोयमि

ति ॥ तावुरिसंज्ञे द्वितीयराशौ एतद्राशिजातफलं यथा । स्थिरमतिं सुमतिं कमनीयतां कृशलतां द्विजनृणामुपभोगताम् । वृषगतोहिमगुर्भ्यमादिशेत्सुकृतिनः कृतिमत्सुखान्यपि ॥ तल्लग्नजातस्य फलम्तु । वृषलग्ने भवेज्जातोगुरुभक्तः प्रियंवदः । गुणीकृतीधनीलुब्धःशूरः सर्व्वजनप्रियइति ॥ उत्तरपदस्थः श्रेष्ठे ॥ वासे । वासके । षटरूषे ॥ मूषिके ॥ शुक्रलि । वास्तुस्थानभेदे ॥ रिपौ ॥ कामे ॥ बलवति ॥ ऋषभनामौषधे ॥ वर्षतिफलमधुकामादीन् । इगु० । वृगुपधेतिकः ॥ वृष्यप्रयोगे । श्रीकृष्णे ॥ पुण्ये ॥ वस्त्रविशेषे । यथा । कोद्रवाःशालिमुद्गाश्च सक्तुमाषास्तथैवच । महार्घेणाव तैसर्व्वैर्वृषैश्चसुरवन्दिते ॥ १५ ॥ न० अर्षे । पिच्छे ॥ वेतसे ॥ त्रि० पुस्त्ववति ॥

वृषकर्णी । स्त्री० सुदर्शनायाम् । सुदर्शनागुलुञ्च० इ० गौ० भा० ।

वृषकर्म्मा । पुं० भगवति । वृषोधर्म्मलक्षणं कर्म्मास्य ॥

वृषकेतुः । पुं० कर्णस्यपुत्रे ॥

वृषगन्धा । स्त्री० अजान्त्र्याम् ॥

वृषचक्रम् । न० कृषिकर्म्मोक्ते वृषाकारचक्रे ॥

वृषणः । पुं० मुष्के । अण्डकोषे । वृषणौभवतः सारौकफासृङ्मांसमेदसाम् । वीर्य्यवाहिशिरादारौ च धर्म्मौपुरुषावहौ । स्थूलशिश्नोदरिद्रः स्यादुःस्थैकवृषणोभवेत् विषमैर्श्चीचलोचने नृपः स्याद्वृषणैसमैः ॥ प्रलम्बवृषणोल्पायुर्निर्द्रव्योमण्डिभिर्भवेत् ॥ वर्षति । वृषु सेचने । बाहुलकात्क्युः । बहुलमन्यत्रेतियुच्चा । संज्ञापूर्व्वकत्वाद्गुणाभावः ॥

वृषणश्वः । पुं० इन्द्रस्याश्वे । उच्चैःश्रवसि । श्वेतहये ।

वृषण्वसु । न० इन्द्रभवने । नन्दने । नन्दसारे ।

वृषदंशकः । पुं० आखुभुजि । विडाले । वृषान्मूषिकान्दशति । दंश० । कर्म्मण्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वृषध्वजः । पुं० वृषाङ्के । शिवे ॥ वृषोध्वजचिह्नमस्य ॥ हेरम्बे ॥ पुण्यकर्म्मणि ॥

वृषा । पुं० कर्णे ॥ महेन्द्रे ॥ वृषभे । तुरगे ॥ वर्षति । वृषु० । कनिन् युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः । कनिन् ।

वृषनाशनः । पुं० विडङ्गे ॥

वृषपतिः । पुं० शिवे ॥ षण्ढे ॥

वृषपत्रिका । स्त्री० वसान्याम् । वसान्याम् ॥

वृषपर्व्वा । स्त्री० वृषविशेषे । दक्षा

स्याम्। अक्षाङ्ख्याम्। सुदर्शना
याम्। पुराती०द्व०गी०भा०॥ वा
सुपर्व्वाणि॥
वृषपर्व्वा। पुं० अश्वसूदने। शम्भौ
। ऋषि॥ दैत्यप्रभेदे। शृङ्गारिणि॥
भृङ्गरौ॥ वृषरूपाणिपर्व्वाण्यस्य॥
वृषभः। पुं० श्रेष्ठे॥ गवि। वृषे॥
औषधीभेदे। शृङ्ग्याम्॥ वर्षति
मूत्रं वभूमिंसिञ्चति। वृषु०। क
षिवृषिभ्यांकिदित्यभच्। आदित्त्वि
ने। वर्षरम्भे॥
वृषभगतिः। पुं० शिवाचे। शम्भौ
। वृषभेवगतिर्यस्य॥
वृषभध्वजः। पुं० महेश्वरे। शिवे।
वृषभोध्वजश्चिह्नमस्य॥
वृषभाक्षः। पुं० श्रीकृष्णे॥ सर्वका
माभिवर्षणेवर्षित्वीयस्य। वहु
व्रीहाविति अच्। वृषभोधर्म्मोहृदि
रक्षया॥
वृषभाक्षी। स्त्री० इन्द्रवारुण्याम्॥
वृषभानुः। पुं० सुरभानुपुत्रे। राधि
कापितरि॥
वृषभासा। स्त्री० अमरावत्याम्॥
वृषयः। पुं० आश्रये॥ वृणोति। वृ
अवरणे। वृषो: पुक्दुकोचितिक
यन्०भाती: पुनागमश्च॥
वृषलः। पुं० गृञ्जने॥ शूद्रे। चन्द्र
गुप्तनृपे॥ वाजिनि। तुरगे॥ अधा
र्म्मिके। वृष्यति०वर्षतिवा। वृषु०

। वृषादिभ्यश्चिदितिकलः॥ वृषं
धर्म्मंलुनातिवा। लूञ्०। अन्ये
ष्वपीतिडः। वृषंलातिवा। ला०
। कः॥ वृषोहिभगवान्धर्म्मस्तस्य
यः कुरुतेह्यलम्। वृषलंतंविदुर्देवा
स्तस्माद्धर्म्मंनलोपयेत्॥
वृषलपतिः। पुं० शूद्रे०चौरादिनांरा
ज्ञि॥
वृषलवृत्तिः। पुं० शूद्रोपजल्पप्रवृत्तौ॥
वृषली। स्त्री० शूद्रायाम्। जातित्वा
न्ङीष्॥ चौमार्थे॥ निरुक्तमनु
र्वन्ति। वृषस्यन्तीचपलयतिभर्त्ता
रमिति०वृषली०ब्राह्मणस्यपरिणी
ताब्राह्मण्यपिवृषलीति०श्राद्धभुग्
वृषलीतल्पमित्यत्रकुल्लूकभट्टः॥
कश्यातुवृषलीज्ञेया०वृषलीतुस्मृत
प्रजा। अपरावृषलीज्ञेयाकुमारी-
याऽरजस्वला॥ पितृगेहेपविवाहि
तायांरजस्वलायांकन्यायां॥ यथाऽ
पिकाश्यपी। पितुर्गेहेचयाकन्या
रजःपश्यत्यसंस्कृता। भ्रूणहत्या
पितुस्तस्याः साकन्यावृषलीस्मृता
॥ यस्तुतांवरयेत्कन्यांब्राह्मणोज्ञा-
नदुर्म्मलः। अश्राद्धेयमपाङ्क्तेयं
तंविद्याद्वृषलीपतिमिति॥ स्वपतिं
परित्यज्यपरपतिगामिन्याम्। य
था। स्वपतिंयापरित्यज्यपरम्पुषे०वृ
षायते। वृषलीसाहिविज्ञेयानशू
द्रीवृषलीभवेदिति॥

वृषलीपति: । पुं॰ सवर्णामपरिणीय कृतशूद्राविवाहे ॥ वृषल्या: पति: ॥ यस्तुतांवरयेत्कन्यांब्राह्मणोज्ञानदुर्बल: । अश्राद्धेयमपाङ्क्तेयंतंविद्याद्वृषलीपतिम् ॥ यदिशूद्रांव्रजेद्विप्रोवृषलीपतिरेवस: । तांपितुर्गृहेसज्ञातरजस्काम् ॥

वृषलीफेन: । पुं॰ शूद्रायाअधररसे ॥

वृषलोचन: । पुं॰ मूषिके ॥ त्रि॰ वृषनयने ॥

वृषवाहन: । पुं॰ शिवे ॥

वृषशत्रु: । पुं॰ विष्णौ ॥ इ॰ त्रि॰ ष: ॥ विडाले ॥

वृषशृङ्गी । पुं॰ भृङ्गरोलि ॥

वृषस्यन्ती । स्त्री॰ कामुक्याम् । मैथुनेच्छावत्याम् ॥ वृषंनरं॰शुक्रंवा ॰इच्छत्यात्मन: । सुपआत्मन: क्यच् । अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौक्यचीतिसुक् । लट: शतृ । उगितश्चेतिङीप् ॥

वृषा । स्त्री॰ मूषिकपर्णीम् ॥ कपिकच्छूम् ॥ वर्षति । वृषेरिगुपधेति क: । टाप् ॥

वृषाकपायी । स्त्री॰ श्रियाम् ॥ गौर्याम् ॥ वृषाकपे: स्त्रीतिपुंयोगाद्॰ वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्त इत्यैकारादेशोङीप् च ॥ वर्याम् । शतावर्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ शच्याम् ॥ स्वाहायाम् ।

वृषाकपि: । पुं॰ हरे । स्मरहरे ॥ कृष्णे । वासुदेवे ॥ वर्षणात्सर्वकामानांधर्मोवृष: । तत्तृतीयात्भूमिमपात्रित्तिकपिर्वराह: । वृषत्वात्कपिरूपत्वाच्चवृषाकपि: । कपिर्वराह: श्रेष्ठश्चधर्मश्चवृषउच्यते । तस्माद्वृषाकपिंप्राहकश्यपोमांप्रजापतिरितिमहाभारतम् ॥ जातवेदसि । अग्नौ ॥ वृषंधर्मंनकम्पयति । कपिकिञ्चिच्चलने । कुण्डकम्प्यानेनोपधेति॰इ: । वृषादृष्टधर्माद्वाकम्पयतिदुष्टानितिवा ॥ यद्वा । वर्षतिकामान् । वृषु॰ । इगुपधेतिक: । आकम्पयतिपापानि । पूर्ववद् इ: । वृषश्चासावाकपिश्च ॥ यद्वा । वृषाइन्द्रोऽनकम्पते॰आकम्पतेवाऽस्मात् ॥ यद्वा । वृषोधर्मो॰वृषाइन्द्रोवा॰कपिरिववशेयस्य ॥ यद्वा, वृषस्चक: कपिर्वराह: । शाकपार्थिवादि: । अन्येषामपीतिदीर्घ: ॥ यद्वा । वृषाइन्द्रस्य॰अकम् वृषाकम् पिव-ति॰पिवतौ । अग्निर्भाविनाग्न्यर्थी-वा । इन्द्रदु: खंप्राप्नोति॰प्रापयति॰अग्न्याम्॰रक्षकत्वात् । विविसंज्ञापूर्वकत्वाद्गुण: । क्विपितु आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नतुक् ॥

वृषाकर: । पुं॰ माषे ॥

वृषाकृति: । पुं॰ विष्णौ । नारायणे ।

धर्मार्थाश्वाकृतिरस्य ॥ वृषशब्दस्तादर्थ्ये० आकृतिराकारः शरीरम् । वृषार्थधर्मार्थाश्वाकृतिः शरीरमस्येति ॥

वृषाङ्कः । पुं० शङ्करे ॥ साधौ ॥ वृषः अङ्कश्चिह्नमस्य ॥ भल्लातके ॥ मदनके ॥

वृषाङ्कजः । पुं० डमरुशब्दे ॥ इ० श० र० ली ॥

वृषाश्वनः । पुं० शिवे ॥ इ० चि० षः ॥

वृषाणकः । पुं० महाकाले ॥ इ० चि० षः ॥

वृषाधिपः । पुं० शुक्रग्रहे ॥ वृषस्य राशिविशेषस्याधिपः ॥

वृषान्तकः । पुं० जनार्द्दने ॥ विष्णौ ॥

वृषायणः । पुं० चटके ॥ इ० हा० ली० ॥

वृषासनः । पुं० शिवे ॥ वृषो बलीवर्द्दः आसनं यस्य ॥ वृषरूपआसने ॥

वृषाहारः । पुं० विडाले ॥ वृषाम् विकआहारोऽस्य ॥ इ० हा० ली० ॥

वृषी । पुं० मयूरे ॥ इ० श० ला० ॥

वृषी । स्त्री० यतीनामासने । व्रतिविष्टरे ॥ वर्षतिसुखम् । वृषु० । इगुपधेतिकः । गौरादिः ॥

वृषोत्सर्गः । पुं० श्राद्धादौ वत्सतरी चतुष्टयसहितत्रिशूलचक्राङ्कितवृषत्यागे ॥

वृष्टः । त्रि० सिक्ते ॥ वृषेः क्तः ॥

वृष्टिः । स्त्री० वर्षे । मेघाज्जलपतने । वर्षणे । वर्षणम् । वृषु० । स्त्रियांक्तिन् ॥ भाग्याध्यायाम् तुष्टौ ॥

वृष्टिघ्नी । स्त्री० भृङ्गपर्णिकायाम् । सूक्ष्मैलायाम् ॥ त्रि० वृष्टिनाशके ॥

वृष्टिजीवनः । पुं० देवमातृकेदेशे ॥ वृष्टिर्जीवनं यस्य सः ॥ वृष्ट्याजीवनं यत्र वा ॥

वृष्टिप्रमाणम् । न० मेघाज्जलपतनेयत्तायाम् ॥ यथा । द्रोणोपस्थनिमित्तगर्भे० चौण्याढकानिपवनेन । षड्वृत्तानवाभ्रैः स्तनितेनद्वादशप्रसवः ॥ इतिवराहोक्तौ वृष्टेराढकद्रोणप्रमाणपरिज्ञानपराशरश्चाह । आढकाश्चतुरोद्रोणमपांविद्यात्प्रमाणतः । धनुः प्रमाणमेदिन्यांविद्याद्द्रोणाभिवर्षणम् ॥ समेविंशाङ्गुलानाहे द्विचतुष्काङ्गुलोच्छ्रिते । भाण्डेवर्षतिसम्पूर्णे ज्ञेयमाढकवर्षणम् ॥ तथाचाचार्य्यः । हस्तविशालंकुण्डकमधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्द्देशः । पञ्चाशत्पलमाढकमनेनमिनुयाज्जलंपतितमिति ॥

वृष्टिभूः । पुं० भेके ॥ वृष्टौ भवति ।

भू० । भुवः संग्रामान्तरयोरिति-क्विप् ॥

वृष्णिः । पुं० यादवे । मेषे ॥ श्रीकृष्णे ॥ वर्षति । वृषु० । सृवृषिभ्यां कित्दिति निः ॥ त्रि० पाषण्डे ॥ चण्डे ॥

वृष्णिगर्भः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ वृष्णौगर्भो यस्य सः ॥

वृष्यः । पुं० माषे ॥ न० वाजीकरणे ॥ त्रि० शुक्रवृद्धिकारकौषधादौ ॥ वृष्यते । वृषु० । विभाषाकृवृषोरिति क्यप् । पक्षे ण्यति तु० वर्ष्यम् ॥ वृषायहिते ॥ वृषाय कामुकाय हितम् । खलयवमाषेति-यत् ॥

वृष्यकन्दा । स्त्री० विदार्याम् ॥

वृष्यगन्धा । स्त्री० वृद्धदारके ॥

वृष्यगन्धिका । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

वृष्यवल्लिका । स्त्री० विदार्याम् ॥

वृष्या । स्त्री० ऋद्धिनामौषधे ॥ शतावर्याम् ॥ आमलक्याम् ॥

वृसी । स्त्री० व्रतिनामासने । ब्रह्मचार्याद्यासने ॥ व्रुवन्त: सीदन्त्यस्याम् ॥ पृषोदरादित्वाद्व्रुवच्छब्दस्य वृ० आदेशः । अन्येष्वपीत्यधिकरणे डः ॥

वृहच्चक्षुः । पुं० महाचञ्चुशाकेपचिशिशिरे । दीर्घपादे । कुलङ्क०-भा० ॥

वृहच्छित्तः । पुं० वीजपूरे ॥

वृहच्छल्कः । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥

वृहच्छुकः । पुं० दार्वाघाटे । काठकोरवा० इतिख्याते खगे ॥

वेकटः । पुं० वैकटिके । मणिकारे । मणिचारा० वृ० भा० प्र० भेकटी० वृ० गौ० देशभाषाप्रसिद्धमत्स्ये ॥ यूनि । जाततारुण्ये ॥ विदूषके ॥

वेगः । पुं० जवे । रंहसि । रये । स्यदे ॥ प्रवाहे । ओघे । धारायाम् ॥ किम्पाके । महाकालफले ॥ रेतसि ॥ मूत्रादिप्रवृत्तौ ॥ यथा । वेगान्नधारयेज्जातु विण्मूत्रक्षवथूट्-तृधाम् ॥ अपिच । वेगरोधो न कर्त्तव्योऽन्यत्र क्रोधवेगतः ॥ पुनश्च । स्वभावतः प्रवृत्तानां मलादीनां जितो विधुः । न वेगान्धारयेद्धीरः कामादीनान्तु धारयेदिति । पृथिव्यादिचतुष्टयमनोवृत्तौ संस्कारे । वेजनम् । ओविजी भयचलनयोः । घञ् ॥

वेगनाशनः । पुं० श्लेष्मणि ॥

वेगवान् । पुं० ईश्वरे । त्रि० वेगिनि ॥ वेगोऽस्यास्ति । मतुप् ॥

वेगवती । स्त्री० अर्द्धसमवृत्तभेदे ॥ यथा । विषमे प्रथमाक्षरसौ नंदोधकमेवहि वेगवती स्यात् ॥ यथा । स्मरवेगवती व्रजरामा केशववंशरवे रतिमुग्धा । रभसान्न गुरून्गणयन्ती

स्त्रीकेलिनिकुञ्जगृहाय जगाम ॥

वेगसर : । पुं० वेगिहये ॥

वेगित : । त्रि० सञ्जातवेगे । वेगविशिष्टे ॥ वेग : सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

वेगी । पुं० श्येनपक्षिणि ॥ त्रि० वेगवति । तरस्विनि । जाङ्घिके ॥ अतिशयितोवेगोऽस्य । अतइनि: ॥

वेगिहरिण : । पुं० श्रीकारीमृगे ॥

वेङ्कट : । पुं० द्रविडदेशस्थेऽचलविशेषे ॥

वेचा । स्त्री० मूल्ये ॥ विचिर्० । अच् । टाप् । वेचामूल्यस्ववेतनमितिहलायुध : ॥

वेजानी । स्त्री० सोमराज्याम् ॥

वेजित : त्रि० भीते ॥

वेडम् । न० सान्द्रविच्छिन्नचन्दने ॥

वेडा ।)
वेडी ।) स्त्री० नौकायाम् ॥

वेण : । पुं० अङ्गात्सुनीथायामुत्पन्ने पृथो : पितरि : ॥ सतपुत्रेणतु जातेनवेणोपिदिवंययौ । पुन्नाम्नोनरकात्त्रात : सतेनसुमहात्मनेतिविष्णुपुराणम् ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वैदेहकेन त्वम्बष्ठामुत्पन्नोवेणउच्यतइतिमनु : ॥

वेणा । स्त्री० भारतवर्षस्थनदीविशेषे ॥

वेणि : । स्त्री० वेण्याम् ॥ वेति०

वीयतेवा । वीगतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु । वीज्याज्वरिभ्योनि : । बाहुलकात्स्वम् ॥ यद्वा । वेणति । वेण्० । इन् ॥

वेणिवेधिनी । स्त्री० जलौकायाम् ॥

वेणी । स्त्री० केशबन्धे । प्रवेण्याम् । प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ यथा । जटानेयंवेणीकृतकचकलापोनगरलंगलेकस्तूरीयंशिरसिशशिरेखानतिलकम् । इयंभूतिर्नाङ्गेप्रियविरहजन्माधवलिमापुरारातिर्भ्रान्त्याकुसुमशरकिंमांव्यथयसि ॥ देवताडे ॥ नद्यादेरन्तरे ॥ सेतौ ॥ प्रवाहे ॥ मेष्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ वेणति । वेणृगतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु ॥ इन् । कृदिकारादितिङीष् ॥

वेणीर : । नुं० अरिष्टवृक्षे ॥

वेणु : । पुं० नृपविशेषे । त्वक्सारे । वंशे ॥ वंशवाद्ये ॥ यथा । महानन्दस्तथानन्दोविजयोथजयस्तथा । चत्वारउत्तमावंशामतङ्गमुनिसम्मता : ॥ दशाङ्गुलोमहानन्दोनन्दएकादशाङ्गुल : । द्वादशाङ्गुलमानस्तुविजय : परिकीर्तित : । चतुर्दशाङ्गुलिमितोजयइत्यभिधीयते ॥ वेणति । वेणृगत्यादौ । बाहुलकादु : ॥ यद्वा । अ

जति । अजिवृरीभ्योनिच्चेतिणु: । अजेर्वी ॥

वेणुकम् । न० तोत्रे । गजप्रतोदनद ण्डे । वेणुनानिर्वृत्तम् । निर्वृत्ते ऽक्षद्यूतादिभ्यइतिठक् । इसुसुक्ता न्तात्क: । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृ द्धि: ॥

वेणुकर्कर : । पुं० करीरवृक्षे ॥

वेणुज : । पुं० वेणुयवे ॥

वेणुदारी । पुं० नरकात्मजे बाणा सुरात्मजे ॥

वेणुध्म : । पुं० वैणविके । वंशीवाद के ॥ वेणुंधमति । ध्मा० आतोनु पसर्गेक: ॥

वेणुपत्री । स्त्री० वंशपत्रीवृक्षे ॥

वेणुयव : । पुं० वंशतण्डुले । वंशयवे ।

वेणुवाद : । पुं० वैणुके ॥

वेणुवीजम् । न० वंशयवे ॥

वेण्वा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वेण्वासङ्गम : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वेत : । पुं० वेत्रे ॥ इ०रा०नि० ॥

वेतनम् । न० कर्मण्यां भृतौ । कर्म ण्यायाम् । विधायाम् । भृत्यायाम् । निर्वेशे । कामकारः । इ०भा० ॥ जीवनोपाये । आजीवे ॥ रूप्ये ॥ वीयतेऽनेन । वीगत्यादौ । वीपति भ्यांतनन् ॥

वेतस : । पुं० लताविशेषे । रथे । अ म्लपुष्पे । विदुले । शीते । वानीरे । वञ्जुले । वेत०इ०भा० ॥ अथभावप्र काश : । वेतसोविदुलोनम्रोवञ्जु लोदीर्घपत्रक : । नादेयीगम्भपत्र श्चलतीकासम्भृतस्तथा ॥ नदीकूल प्रियस्त्वन्य : सुगन्धोघनपुष्पक : । जलजातस्तोयकामोविदुलोजलवे तस : ॥ वेतस : शीतलोदाहशो थार्शोयोनिरुग्व्रणान् । हन्तिवीस र्पकृच्छ्रास्रपित्ताश्मरिकफानिलान् ॥ अयनम् । इण्० । नपुंसकइति क्त : । वाग्निकल्पश्च०इतंज्ञामं०श्च ति । धोमन्तकर्मणि । आतोनुपेति क : ॥ यद्वा । अयते । वेञ् । वेञ स्तुट्चेत्यसच् । बाहुलकादात्वंन ॥

वेतसाम्ल : । पुं० अम्लवेतसे ॥

वेतसी । स्त्री० वेतसे ॥

वेतसीका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वेतस्वान् । त्रि० बहुवेतसदेशे ॥ वेत सा : सन्त्यत्र । कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् । मादुपधायाइतिव : ॥

वेताल : । पुं० द्वारपाले ॥ भू ताधिष्ठितशवे ॥ अकस्माद्भयदा भासमानेभूतविशेषे ॥ शिवगणाधि पविशेषे ॥

वेत्ता । त्रि० वेदितरि । ज्ञातरि ॥ वेत्ति । विद्० । तृच् ॥

वेत्र : । पुं० वेते । योगिदण्डे । सु दण्डे ॥ वीयते । वीगत्यादिषु । गुधृवीपचिवचोत्यादिना०त्र : ॥ वं

षे ॥ फलिन्याम् ॥ पुं॰ असुरविशे
षे ॥
वेत्रधरः । पुं॰ द्वारपाले ॥
वेत्रधारकः । पुं॰ द्वाःस्थिते ॥
वेत्रवान् । त्रि॰ वेत्रधारके ॥
वेत्रवती । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ सातुमा
लवदेशात् कालपीसमीपेयमुनायां
मिलिता ॥ वेत्रासुरमातरि ॥ वेत्रा
णिसन्त्यस्याम् । मतुप् । ङीप् ॥
वेत्रावती । स्त्री॰ वेत्रवत्यांनद्याम् ॥
वेत्रासनम् । न॰ वेत्रनिर्मितासने ।
आसन्द्याम् ॥ स्याद्वेत्रासनमासन्दी
ति॰ हेमचन्द्रः ॥
वेत्रासुरः । पुं॰ असुरविशेषे ॥
वेत्री । पुं॰ द्वारपाले ॥ त्रि॰ वेत्रयुक्ते ॥
वेदः । पुं॰ आम्नाये । श्रुतौ । क्रमो
पगृहीतवर्णात्मन्यपौरुषेयवाक्ये ॥
वेदयतिबोधयतिआत्मानम् । विद
ज्ञाने । इत्यतोण्यन्तात्पचाद्यच्
॥ नार्थंबुद्ध्वावेदसृष्टिः कालिदासा
दिवाक्यवत् । किन्तुश्वासवद्वायुवता
त्स्यादतोऽपौरुषेयता ॥ यथाहुरा
र्यायामाचार्याः । वेदोऽनादितया
वायद्वापरमेश्वरप्रणीततया । भवति
परमंप्रमाणंबोधेनास्तिस्वतश्चपरतो
वा ॥ नापेक्षन्तेयदन्ययदपेक्षन्तेऽ
खिलानिमानानि । वाक्यंतन्निग
मानांमानंब्रह्मण्यतीन्द्रियावगतौ ॥
मानंप्रबोधयन्तंबोधंमानेनयेबुभुत्स
न्ते । एधोभिरेवदहनंदग्धुंवाञ्छन्ति
तेमहात्मानः ॥ ४६ ॥ वेदोनादिर
मुख्यव्यञ्जकईशः स्वयंप्रकाशात्मा ।
तदभिव्यक्तिमुदीच्यप्रोक्तोसौसूरि
भिः प्रमाणमिति ॥ रूपाणामव
लोकेचक्षुरिवान्यन्नकारणंदृष्टम् । त
द्वददृष्टावगतौवेदवदन्योनवेदकोहे
तुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतन्त्रंक
श्चिदपिप्रकाशयति । तदिदमनुवा
दमात्रंप्रामाण्यंतस्यसिद्ध्यतिनकि
ञ्चित् ॥ अंशद्वयवतिनिगमेसाधयति
द्वैतमेकएकोंशः । अद्वैतमेववस्तुप्र
तिपादयतिप्रसिद्धमपरोंशः ॥ ५० ॥
सचवेदोमन्त्रब्राह्मणभेदाद्विविधः ।
विधिमन्त्रनामधेयनिषेधार्थवादभेदा
त्पञ्चविधश्चभवति ॥ अस्मात्त्वा
पकोवेदइतिप्रमाणविदः ॥ अ
तोवेदार्थज्ञानप्रशंसामाहकूर्मपुराण
म् । नवेदपाठमात्रेणसन्तोषंका
रयेद्बुधः । पाठमात्रावसानस्तुपङ्के
गौरिवसीदति ॥ योऽधीत्यविधिव
द्विप्रोवेदार्थंनविचारयेत् । ससान्व
यः शूद्रसमः पात्रतांनप्रपद्यते ॥
व्यासश्च । वेदस्याध्ययनंसर्वंधर्मशा
स्त्रस्यवापियत् । अजानतार्थंतत्स
र्वंतुषाणांकण्डनंयथा ॥ यथापशुर्भा
रवाहीनतस्यभजतेफलम् । द्विजस्त
थार्थानभिज्ञोनवेदफलमश्नुते ॥ पा
ठमात्ररतोनित्यंद्विजातीनांथवर्जि

तान् । पशूनिवचतान्प्राज्ञोवाङ्
मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ श्रुतहीनम
धीतंयन्नेहनामुत्रतद्भवेत् । श्रुतन्तु
केवलमपिसमुद्धारायकल्पते । यो
धीतेनार्थतत्त्वज्ञस्तस्योद्धारणात्तथा
। भारवाहीसमृतकः केवलंक्लेशभा
ग्भवेत् ॥ तस्मादर्थंपरिज्ञानेयत्नः
कार्योविजानता । ज्ञानंकर्मचसंयु
क्तंयुक्तार्थंकथितंमया ॥ अधीतंश्रुत
संयुक्तंतथाश्रेष्ठंनकेवलम् । अधीत्य
यत्किञ्चिदपितदर्थमवबुध्यच । स्व
र्गलोकमवाप्नोतिधर्मानुष्ठानविद्द्वि
जः इति । अपिच । वेदार्थज्ञोज
पंजप्त्वातथैवाध्ययनंद्विजः । कुर्वं
न्स्वर्गमवाप्नोतिनरकन्तुविपर्यये । इ
तिव्यासः ॥ मनुः । वेदशास्त्रा
र्थतत्त्वज्ञोयत्रतत्राश्रमेवसेत् । इहै
वलोकेतिष्ठन्सब्रह्मलोकायकल्पते
इति ॥ व्यासः । समुच्चितंश्लोक
मपिश्रुताधीतंविशिष्यते । चतुर्णा
मपिवेदानांकेवलाध्ययनाद्द्विजाः ॥
अज्ञेभ्योग्रन्थिनः श्रेष्ठाग्रन्थिभ्योधा
रिणोवराः । धारिभ्यश्चार्थतत्त्वज्ञा
स्तेभ्योऽप्यध्यात्मचिन्तकाः ॥ पुस्त
केवेदलिखननिषेधः पाद्मोत्तरख
ण्डे ११० ऽध्यायेयथा । वेदस्यलिख
नंकृत्वायः पठेद्ब्रह्महाभवेत् । पुस्त
कंवागृहेस्थाप्यवज्रपातोभवेद्ध्रुवमि
ति ॥ विदन्त्यनेनधर्मम् । विदज्ञा

ने । इत्यस्यतिघञ् ॥ वेदार्थवेदन
हेतुत्वाद्व्याकरणे ॥ व्याकरणेमहि
पदादिविभागशऋग्वेदादयोऽम्नाय
न्ते ॥ अनुभवे । भावेघञ् ॥ वृत्तौ
॥ केशवे ॥ इन्द्रियादिदेवताप्रकाश
के ॥ सोमशरीरावच्छेदेनभगवद्वा
क्यमितिन्यायशास्त्रम् ॥

वेदगर्भः । पुं॰ अजयोनौ । ब्रह्मणि
॥ ब्राह्मणे ॥ वेदोगर्भेयस्यसः ॥

वेदगर्भा । स्त्री॰ दुर्गायाम् । वेदजन
यित्र्याम् ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिश्व
सितमेतद्यद्वेद इत्यादिश्रुतेः । म
मैवाज्ञापराशक्तिर्वेदसंज्ञापुरातनी
। ऋग्यजुः सामरूपेणसर्गादौसंप्रव
र्ततइतिकूर्मपुराणेद्वादशाध्यायेश्री
भगवद्युक्तेश्च । तथाचचत्वारोवेदाः
साङ्गाः सरहस्याबहुधाभिन्नाः । ए
कशतमध्वर्युशाखाः । सहस्रवर्त्मा
सामवेदः । एकविंशतिधाबाह्वृच्य
म् । नवधाथर्वणोवेदइतिमहाभाष्य
म् ॥

वेदज्ञः । त्रि॰ वेदपारगे । वेदंजानाति
। ज्ञा॰ । आतोनुपसर्गइतिकः ॥

वेदनम् । न॰ अनुभूतौ । संवेदने ।
विज्ञाने । ल्युट् चेति॰ ल्युट् क्लीब
त्वम् ॥ विवाहे ॥

वेदना । स्त्री॰ ज्ञाने । दुःखे । पी
डायाम् ॥ विदवेदनाख्याननिवा
सेषुचुरादिः । ण्यासेतियुच् । अ

दृ। विदत्ताने। घञ्हृषिमन्दिविदिभ्य श्चेतिवाच्यमितियुच्॥

वेदनास्कन्धः। पुं॰ विषयज्ञानप्रपञ्चे। विज्ञानस्कन्धजन्ययोः सुखदुःखयोः याप्रियाप्रियानुभयविषयस्पर्शेसुखदुःखतद्रहितविशेषावस्थाचित्तस्य जायते॰ सवेदनास्कन्धइतिवाचस्पतिः। सुखादिप्रत्ययेवेदनास्कन्धइत्यानन्दगिरिः॥

वेदनिन्दकः। पुं॰ नास्तिके। वेदनिन्दाकरे॥ वेदंनिन्दति। णिदिकुत्सायाम्। ण्वुल्॥

वेदपारगः। पुं॰ मन्त्रब्राह्मणात्मकशाखाध्यायिनि॥ त्रि॰ अवगतवेदार्थतत्त्वे॰ ज्ञानिनि॰ सन्न्यासिनि॥ वेदस्यपारंगच्छति। गम्लृ॰। अन्तात्यन्तेतिगमेर्डः॥

वेदभागः। पुं॰ मन्त्रब्राह्मणयोः॥ पूर्वैरुदाहृतेषुहेत्वादिषु॥ तेयथा। हेतुर्निर्वचनंनिन्दाप्रशंसासंशयोविधिः। परकृतिः पुराकल्पोवधारणकल्पनेतिहेत्वादयः॥

वेदमाता। स्त्री॰ गायत्र्याम्॥ सर्वशास्त्रादिषु॥ प्रोक्तानशौनकवैष्णवाः। उपासतेस्मादिदेवींगायत्रींवेदमातरम्॥ अपिच। योधीतेऽहन्यहन्येतांसावित्रींवेदमातरम्। विज्ञायार्थंब्रह्मचारीसयातिपरमांगतिमिति॥ दुर्गायाम्॥

वेदमार्गः। पुं॰ वेदबोधितेपथि॥ यथा। कलौचैर्निरभियुक्तसेतवोवर्त्तीश्वरे। पाखण्डनामसद्वादैर्वेदमार्गाःकलौयथेतिश्री॰। अपिच। एतस्माद्वेदमार्गाद्वियदन्यदिहजायते। तत्सुद्रष्टुर्मविज्ञेयंरौद्रंशौचविवर्जितमितिव॰पु॰॥

वेदवती। स्त्री॰ कुशध्वजराजकन्यायाम्॥ पिवेकस्यप्रतीहारायाम्। वेदविद्याभिमानिन्यांदेवतायाम्॥

वेदवदनम्। न॰ व्याकरणे॥ यथा। योवेदवेदवदनंसदनंहिसम्यग्ब्राह्म्याः सवेदमपिवेदकिमन्यशास्त्रम्। यस्मादतः प्रथममेतदधीत्यधीमान्शास्त्रान्तरस्यभवतिश्रवणेधिकारीतिसिद्धान्तशिरोमणिः॥ योगिनीतन्त्रेप्यथमेवपाठः॥

वेदवादरतः। त्रि॰ वेदेयेसन्तिवादाः॰ अर्थवादाः॰ अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनः सुकृतंभवतीत्येवमादयस्तेष्वेवरते। वेदार्थसत्यत्वंनैवमेवैतदितिमिथ्याविश्वासेनसन्तुष्टे॥

वेदवासः। पुं॰ ब्राह्मणे। वेदस्यवासोयस्मिन्॥

वेदवित्। पुं॰ कर्मब्रह्माख्यवेदार्थविदि। कर्मकाण्डोपासनाकाण्डज्ञानकाण्डात्मकसर्ववेदार्थविदि॥ वेदज्ञे॥ ऋग्वेदादयोवेदाश्चत्वारस्त्वानीतिवेदविद्वदति॥ वेदंवेदार्थं

स्ववेत्ति • विद्यते • विन्दते वा । विद ज्ञाने • विद सत्तायाम् • विद विचारणे वा । सत्सूद्विषेति • क्विप् ॥

वेदव्यासः । पुं• शुकदेवस्य पितरि । माठरे । द्वैपायने । पाराशर्य्ये । बादरायणे ॥ वेदं व्यस्यति । असु• । अण् ॥ यथा । वेदमेकं चतुर्भेदं कृत्वा शाखाशतैर्विभुः । करोति बहुलं भूयो वेदव्यासस्वरूपधृक् । द्वापरे तु युगे विष्णुर्व्यासरूपी महामुने । वेदमेकं सबहुधा कुरुते जगतो हितः ॥ यथा सुकुरुते तन्वा वेदमेकं पृथक्प्रभुः । वेदव्यासाभिधाना तु सा सा मूर्त्तिर्मधुद्विषः इति विष्णुपुराणम् ॥

वेदः । न• धने ॥ विद्यते • लभ्यते । विद्लृ लाभे । असुन् ॥

वेदसारः । पुं• श्रीदेवीभागवते ॥

वेदसन्न्यासी । पुं• वेदविहिताग्निहोत्रादिकर्मत्यागिनि ॥

वेदस्वामी । पुं• आगमपे । आगमाधिपतौ ॥ यथाह कालिदासः । मुकृशनोद्धारकराजपुत्राञ्चयाः क्रमेणागमपाः प्रवीणाः । निजागमेशाह्निमेखलाया बभ्रुस्तदाचारकरा निरुक्ताः ॥ इति ॥ तदाचारकरः • तेषां विप्रादीनामाचारकृत् • उक्तम् ॥

वेदाग्रणी । स्त्री• सरस्वत्याम् ॥

वेदाङ्गम् । न• शिक्षाकल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति श्रुतिबोधितेषु षट्सु ॥ तत्राकारादिवर्णानां स्थलकरणप्रयत्नबोधिका अकुहविसर्जनीयानां कण्ठ इत्यादिका शिक्षा । यागक्रियाणामुपदेशः कल्पः । साधुशब्दान्वाख्यानं व्याकरणम् । वर्णागमो वर्णविपर्ययश्चेत्यादिना निरुच्येनोक्तं निरुक्तम् । श्रुतिच्छन्दसां प्रत्यायकं छन्दः । ग्रहणादिगणनशास्त्रं ज्योतिषमिति सङ्क्षेपः ॥ वेदस्याङ्गम् ॥ पुं• परमेश्वरे ॥ वेदा अङ्गभूता यस्य ॥

वेदादि । न• प्रणवे ॥

वेदानुवचनम् । न• नित्यस्वाध्यायलक्षणे मन्त्रब्राह्मणाध्ययने ॥ वेदस्यानुवचनम् ॥ वेदोऽनूच्यते गुरूच्चारणानन्तरं पठ्यते इति ॥ अथवा । वेदस्य अनुपश्चात् गुरूपासनाऽनन्तरम् वचनम् • पठनम् ॥

वेदान्तः । पुं• उपनिषदि ॥ तदुपकारिशारीरकसूत्रादौ ॥ तथा च वेदानामन्तोऽवसानभागो वेदान्त इति व्युत्पत्तियोगात् मुख्यो वेदान्तशब्दो वेदविभागोत्तरभेदेषूपनिषत्सु • शारीरकादौ तूपचरित इति ॥ वेदानामन्ते निर्णये । प्रस्थानत्रयात्मके शास्त्रे ॥ आसुप्तेरामृतेः कालं नयेद्वेदान्तचिन्तयेति सन्न्यासिनो यावज्जीवाग्निहोत्रप्रयोगवच्छ्रवणस्य नियमविहितं श्रवण

दि । गृहस्थादीनान्तुश्रवणादिका

ध्यम् । तदुक्तम् । दिनेदिनेतुवेदा

न्तश्रवणाद्भक्तिसंयुतात् । गुरुशुश्रू

षयालब्धात्कृच्छ्राऽशीतिफलंलभे-

दिति ॥ वेदेषुतिलेषुतैलवदन्तोऽ

वस्थितोय : । तैलमद्दे देवेदान्त : उ

प्रतिष्ठितइतिश्रवणात् ॥

वेदान्तकृत् । पुं॰ वेदान्तार्थसम्प्रदा

यप्रवर्त्तकेवेदव्यासादौ ॥

वेदान्तग : । त्रि॰ ब्रह्मज्ञे ॥ वेदा

न्तानामुपनिषदामर्थंब्रह्मगच्छति ।

गम्ल॰ । डप्रत्यय : ॥

वेदान्तसार : । पुं॰ वेदान्तस्यमथि

तार्थे ॥ वेदान्तस्यसार : ॥

वेदान्ती । पुं॰ ब्रह्मतत्त्वज्ञे ॥ येत्वे

तांविद्यांत्मिकांचेतोवृत्तिमुपेक्ष्यके

वलतदनुकूलयुक्त्यनुसन्धानकौश-

लेनैवतुष्यन्ति॰तेतुनैयायिकादिस

दृशानिन्दिताएव । तदुक्तम् । वेदा

न्तावहुतर्ककर्कशमतिग्रस्ता: परं

मायया॰ भाट्टा : कर्मकलाकुला

हतधियोद्वैतिवैशेषिका : । अ

न्येभेदरताविवादकलहास्तेतत्त्वतो

वञ्चितास्तस्मात्सिद्धमतंस्वभावकम

यंधीर : परंसंश्रयेत् । इति ॥ वे

दान्ताउपनिषद : प्रमाणमस्यास्ति

इनि : ॥

वेदाभ्यास : । पुं॰ वेदानुशीलने ॥ स

पञ्चविधोयथाहदक्ष : । द्वितीयेच

तथाभागेवेदाभ्यासोविधीयते । वे-

दाभ्यासोहिविप्राणांपरमंतपउच्य-

ते । ब्रह्मयज्ञ:परंज्ञेय : षडङ्गसहि

तश्चय : । वेदस्वीकरणंपूर्वंविचारो

ऽभ्यसनंजप : । तद्दानञ्चैवशिष्ये

भ्योवेदाभ्यासोहिपञ्चधा । मन्वा

दिस्मृतौ नवेदमनधीत्यान्यांवि

द्यामधीयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्य: ।

वेदार : । प॰ कृकलासे ॥ इ॰ त्रि॰

ष : ।

वेदारण्यम् । न॰ सुन्दर्यांदेव्यासमधि

ष्ठितेपुण्यस्थाने ॥

वेदि : । पुं॰ पण्डिते । वुधे ॥ वे

त्ति । विद॰ । सर्वधातुभ्य इन् इति

विदीतिइन् । न॰ अङ्गुष्ठायाम्

॥ स्त्री॰ परिष्कृतायांभूमौ ॥ प

रिष्कृता॰ यज्ञार्थं॰ पशुबन्धना

य॰ यज्ञपात्रासादनायचाश्रितसं-

स्कारामूमिर्वेदिरुच्यते ॥ विद्यते॰

शोधनेनज्ञायते॰ विचार्य्यते॰ प्रा

प्यतेवा । पूर्ववदिदेरिन् ॥ यद्वा ।

वेदयति॰ चेद्यतेवा । विदनिवा

सादौ॰ चुरादि : । अचइ : ॥ अ

ङ्गुलिमुद्रायाम् ॥

वेदिका । स्त्री॰ चतुरस्रायांकर्मार्थवि

द्याम् ॥ वितर्द्याम् । प्राङ्गणादि

षुकृते॰ उपवेशनस्थाने ॥ स्वा

र्थेक : ॥

वेदिजा । स्त्री॰ द्रौपद्याम् । इतिहै

मचन्द्र: ॥

वेदित :। त्रि॰ ज्ञापिते ॥

वेदितव्य :। त्रि॰ विदुरे । ज्ञातरि ॥ इ॰ हे॰ चन्द्र: ॥

वेदी । पुं॰ पण्डिते ॥

वेदी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥ वेदिशब्दार्थे ॥

वेदीतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

वेदीश :। पुं॰ द्रुहिणे । विधौ । ब्रह्मणि ॥

वेदोदय :। पुं॰ रवौ । सूर्ये ॥

वेदोदित :। त्रि॰ वेदोक्ते ॥

वेदोपकरणम् । न॰ शिक्षादिवेदाङ्गे ॥ वेदस्यउपकरणम् ॥

वेद्धव्य :। त्रि॰ ताडयितव्ये ॥

वेद्य :। त्रि॰ वेदितव्यवस्तुनि । ज्ञेये । संविद्विषयभूते ॥ वेदितुंयोग्य :। विदेर्ज्ञानार्थात्कर्मणिण्यत् । सचार्हकृत्यतृचश्चत्यर्हार्थे । इत्याहभगवान्शङ्कराचार्य: । निःश्रेयसार्थिभिर्वेदनार्हत्वादित्यादृति ।

वेध :। पुं॰ व्यधे । वेधने ॥ वेधनम् । विधविधाने । घञ् ॥ खनने ॥ गभीरतायाम् । गहरा॰इति भाषाप्र॰ ॥

वेधक :। पुं॰ अम्लवेतसे ॥ कर्पूरे । न॰धान्याके ॥ त्रि॰वेधकर्त्तरि ॥

वेधनम् । न॰ वेधे । बींधना॰इ॰भा॰ ॥ विध॰ल्युट् ॥ वेधसाधने ॥ विध्यतेऽनेन । करणेतिल्युट् ॥

वेधनिका । स्त्री॰ मणिशङ्खादिवेधनोपकरणे । आस्फोटन्याम् । भौंरी॰ बर्मी॰ इ॰ भा॰ ॥ विध्यतेऽनया । विधविधाने । ल्युट् । स्वार्थेक: ॥

वेधमुख्य: । पुं॰ कर्चूरे ॥ वेधेमुख्य: ॥

वेधमुख्यक :। पुं॰ कर्चूरके ॥ द्राविडके । काल्यके ॥ स्वार्थेकन् ॥

वेधमुख्या । स्त्री॰ कस्तूर्याम् वेधेमुख्या ॥

वेधा: । पुं॰ परमेष्ठिनि । धातरि ॥ बुधे ॥ विष्णौ । हृषीकेशे ॥ रवौ ॥ ब्रह्मतार्क्ष्ये ॥ विदधाति । डुधाञ् । विधाञोवेधचेतिविधादेशोऽसिप्रत्ययश्च ॥ विधति । विधविधाने । असुन्वा ॥

वेधसम् । न॰ ब्रह्मतीर्थे । अङ्गुष्ठमूले । इ॰श॰चं॰का॰ ॥

वेधित :। छिद्रिते । विद्धे । बिंधा॰ बींधा॰इ॰भा॰ ॥ वेध्यतेस्म । विध॰णिजन्तोऽनेकार्थ: ॥

वेधी । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ त्रि॰वेधकर्त्तरि ॥ वेधविशिष्टे ॥

वेधिनी । स्त्री॰ रक्तपाठायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

वेध्यम् । न॰ लक्ष्ये ॥ त्रि॰ वेधनीये ॥

वेन :। पुं॰ प्रजापतौ ॥ अजति ।

अज० । धापृवस्यज्यतिभ्योन : । अजीर्णे ॥

वेन्ना । स्त्री० नद्याम् ॥ वनति । वन शब्दे सम्भक्तौवा । वनेरिस्त्रोपधाया इति० न : । लघूपधगुण : ॥

वेपथु : । पुं० कम्पे ॥ वेपनम् । टुवेपृकम्पने । ट्वितोऽथुच् ॥

वेपनम् । न० कम्पने ॥ टुवेपृ० । ल्युट् ॥

वेप : । न० अनवद्ये ॥

वेपमान : । त्रि० भयेनकम्पमाने ॥

वेम : । पुं० वायदण्डे ॥ यथा । वायदण्ड : पुंसिवेमावेमोनावेमनद्वयोरितिश०र०इ०ली० ॥

वेमा । पुं० न०वायदण्डे । तन्तुवायदण्डोवेयु०इ०गो०भा ॥ वयति० अनेन । वञ्० । वेञ : सर्वत्रेति०इमनिच् । अर्हेचादि : । सामनौ०वेमनौ०इतिद्वित्वप्रयोगात् ॥

वेमून : । त्रि० वेमवति ॥ वेमाऽस्यास्ति । पामादित्वात्०न : ॥

वेरम् । न० कलेवरे । शरीरे ॥ वार्त्ताकौ । वृन्ताके ॥ कुङ्कुमे । घु-सृणे ॥

वेरकम् । न० कर्पूरे ॥

वेरट : । पुं० नीचे ॥ न०वरटीफले ॥ त्रि०मिश्रीकृते ॥

वेलम् । न० आरामे । उपवने । कृत्रिमवने ॥

वेला । स्त्री० काले । समये ॥ मर्यादायाम् । सीमायाम् ॥ होरायाम् ॥ यथा । चतुर्विंशतिवेलाभिरहोरात्रं प्रचक्षते । पश्चिमादर्द्धरात्राद्धि होराणांविद्यतेक्रमइ० वह्निपुराणम् ॥ अब्धे : कूले ॥ अब्धेर्विकारे । अब्धाब्धु विकृतौ ॥ अक्लिष्टमरणे ॥ रागे ॥ ईश्वरस्यभोजने ॥ बुधस्यभार्यायाम् ॥ वाचि ॥ वेलति । वेलृ गतौ । पचाद्यच् ॥ वेल्यते०अनया वा । वेलकालोपदेशे । गुरोश्चहल इत्य : । टाप् ॥

वलाकूलम् । न० तामलिप्तदेशे ॥

वेलायाम् । अ० कालपरिमाणे ॥

वेल्लम् । न० पुं०विडङ्गे ॥ वेल्लति । वेल्लचलने । पचाद्यच् ॥ अभ्यनुज्ञाने ॥

वेल्लजम् । न० मरिचे ॥ वेलनम् । वल्ल० । घञ् ॥ वेल्लं जायते । जनौ० । अन्तर्भावितण्यर्थ : । अन्येभ्योपीतिड : ॥

वेल्लनम् । न० भूमौअश्वस्यलुण्ठने । लुठने । अङ्गपरिवर्त्तने ॥ वलनइ० प्र०रोटिकानिर्माणार्थकाष्ठे ॥

वेल्लनी । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

वेल्लन्तर : । पुं० सजलदेशप्रसिद्धवृक्षविशेषे । वीरतरौ ॥ तथा । वेल्लन्तरोजगतिवीरतरु : प्रसिद्ध :श्वेतासितारुणविलोहितनीलपुष्प : ।

श्चात्यातितुल्यकुसुमः शमिसूक्ष्म पत्रः स्तोत्कटकोचलदेशजएष ब्रष्ट्: ॥ वेल्लन्तरोरसिपाकेतिलास्त्याकफापहः। सूक्ष्मोघातास्तमि दृष्यात्रीयेनिसूक्ष्मनिलार्त्तिजित् ॥

वेल्लहल:। पुं॰ कैल्लिनागरे ॥

वेल्लि:। स्त्री॰ लतायाम् ॥

वेल्लिकाख्या। स्त्री॰ वृक्षविशेषे। मरु म्मालायाम्। विल्वपत्र्याम् ॥

वेल्लितम्। न॰ चेष्टिते ॥ गमने ॥ त्रि॰कुटिले ॥ विधुते। कम्पिते ॥ वेल्लतिस्म। वेल्ल॰। गत्यर्थेतिक्तः॥

वेशः। पुं॰ वेश्यागृहे ॥ गृहमात्रे ॥ नेपथ्ये। अलङ्कारादिकृतशोभायाम् ॥ विशन्त्यत्र। विशप्रवेशने। हलश्चेतिघञ्॥ विशति॰वेशनम्॰ विष्टवेशः। विश॰। पदरुजविश स्पृशोघञ्॰अज्वा। पद्यस्थिता: भृतौ। प्रवेशे ॥

वेशकः। पुं॰ गृहे ॥ वेशएव। स्वार्थेकः॥

वेशजीवी। त्रि॰ वेशवति ॥

वेशदानः। पुं॰ सूर्य्यशोभायाम् ॥

वेशधारी। पुं॰ छलतपस्विनि ॥ त्रि॰ वेशधारके ॥

वेशनम्। न॰ चणकचूर्णे। वेसण॰ इ॰भा॰प्र॰ ॥ यथा। टोलयस्तणका नान्तुनिस्तुषायत्नपेषिता:। तत्तु र्णवेशनंप्रोक्तंपाकशास्त्रविशारदैः ॥

वेशनमोदकः। पुं॰ बुंदियालाला इ॰इतिख्यातेखाद्यप्रभेदे ॥ यथा। मुद्गामोदकवत्कार्याविशनजश्चमोदकाः। वेशनजश्चः शीतो: किञ्चिद्वातकरास्तथा। विष्टम्भिनो ज्वरघ्नाश्चपित्तश्लेष्मकफापहाः॥

वेशनवटिका स्त्री॰ पकौरो॰इ॰प्र॰ खाद्यद्रव्ये ॥ वटिकावेशनस्याज्ज घितायांनिमज्जिता। रुच्याविष्टम्भ जननीवल्याबृष्टिकरीस्मृता ॥

वेशन्तः। पुं॰ पल्वले। अल्पसरसि ॥ विशन्त्यत्रभेकादयः। विश॰। तृविशिभ्यांझच् ॥ वह्नौ ॥

वेशरः। पुं॰ अश्वतरे ॥

वेशवारः। पुं॰ वेगर॰इ॰भा॰प्र॰मांसादिसाधकद्रव्ये ॥ यथा। द्रव्याणिवेशवारस्यनागरक्षोदलानिच। तंडुलाक्षलवङ्गानिमरिचानिसमासतः ॥

वेशिः। पुं॰ अश्वकालेसूर्यकान्तरासिदितोयेऽशौ ॥ यथा। सूर्य्याद्द्वितौ यस्थंवेशिस्थानंप्रकीर्त्तितंयवनैरिति ॥

वेशीजाता। स्त्री॰ पुत्रदात्रीलतायाम् ॥

वेश्मकलिङ्गः। पुं॰ चटके ॥

वेश्मकुलः। पुं॰ पञ्चोडायाम् ॥

वेश्म। न॰ गृहे। सद्मनि ॥ विशन्त्य त्र। विश॰। मनिन् ॥

वेश्मनकुल : । पुं॰ गन्धमूषिके ॥

वेश्मभू : । स्त्री॰ गृहरचनार्थच्छिन्नभूमौ । वास्तुनि ॥ वेश्मनोभू : ॥

वेश्यम् । न॰ वेश्यालये ॥ वेशेभव : । दिगादित्वाद्यत् ॥

वेश्या । स्त्री॰ वारस्त्रियाम् । गणिकायाम् । रूपाजीवायाम् ॥ वेशेनपण्येनसम्पद्यते । कर्मवेशाद्यत् ॥ वेशेवेश्यागृहेभवावा । दिगादित्वाद्यत् ॥ वेश : प्रवेशोस्त्यस्यवा । अन्येभ्योपीतियत् ॥ पाठायाम् ॥

वेश्यागण : । पुं॰ वेश्यावारे । वेश्यासमूहे ॥

वेश्याचार्य्य : । पुं॰ पीठमर्दे ॥

वेश्याजनसमाश्रय : । पुं॰ । गणिकागृहे । वेशे ॥ वेश्याजनस्यसमाश्रयोवासस्थानम् ॥

वेश्यालय : । पुं॰ वेशे ॥

वेष : । पुं॰ वेशे । प्रसाधने । अलङ्कारचनादिकृतशोभायाम् ॥ विवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । अच् ॥

वेषवार : । पुं॰ कारमर्द्दे । पचोपस्करे ॥

वेषणा । स्त्री॰ वितुन्नके । धन्याके ॥

वेष्ट : । पुं॰ वेष्टने ॥ निर्यासे । श्रीवेष्टे । सरलरसे । वेष्टते । वेष्टवेष्टने । अच् ॥

वेष्टक : । पुं॰ कुष्माण्डे । पुष्पफले ॥ प्राचीरे । वृतौ ॥ न॰ उष्णीषे ॥ निर्यासे ॥ श्रीवेष्टे ॥ त्रि॰ वेष्टनका रके संवेष्टके ॥

वेष्टनम् । न॰ कर्णशष्कुल्याम् ॥ उष्णीषे ॥ मुकुटे ॥ वृतौ । गुग्गुलौ । व्यावर्तने । वेठन॰ लपेटन॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

वेष्टनक : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । ऊर्द्धगंपादमेकस्तुभुजान्तरैर्वेष्टयेद्यदि । कान्तकण्ठाश्रितांनारीं बन्धोवेष्टनक : स्मृत : ॥

वेष्टनवेष्टक : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । ऊरुपादद्वयंनार्याभुजाभ्यां वेष्टयेद्यदि । कराभ्यांकण्ठमालिङ्ग्यबन्धोवेष्टनवेष्टक : ॥

वेष्टनिका । स्त्री॰ वेढमिकायाम् ॥

वेष्टवंश : । पुं॰ कण्टकिनि ॥

वेष्टसार : । पुं॰ श्रीवेष्टे ॥

वेष्टित : । त्रि॰ वलयिते । संवीते । रुद्धे । आवृते ॥ न॰ लासके ॥ स्त्रीणांकरणान्तरे ॥ वेष्ट्यतेस्म । विष्टवेष्टने । क्त : ॥

वेष्प : । पुं॰ जले । नीरे । पानीये ॥ विवेष्टि । विष्लृ॰ । पानीविषिभ्य : प : । इतिप : ॥

वेष्य : । पुं॰ नटे । विषिणकृत्रिमाकारेणसम्पद्यते ॥

वेष्या । स्त्री॰ गणिकायाम् ॥ विवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । अघ्न्यादित्वाद्यत् ॥

वेसनम् । न॰ चणकादालिचूर्णे । वेशने ॥

वेसर : । पुं॰ सङ्कराश्वे । अश्वतरे ॥

वेसवारः । पुं॰ व्यञ्जनादौसंस्कारार्थं दीयमानेहिङ्ग्वादौ । उपस्करे ॥ द्रव्याणिवेसवारस्तनागवल्लीदलानि च । तण्डुलाश्चलवङ्गाश्चमरिचानि समासतः ॥ सर्वव्यञ्जनपरिभाषाया न्तु । हिङ्गुःशुण्ठीमरिचंजीरंहरिद्रांधा न्यकंतथा । आमेथहिङ्गुषंसर्ववेसवार मिमंजगुः । लोकेनवारिणासर्वं हितंसम्यगालितम् । माषयाव्यञ्जने देयंवासवदंचतत्स्मृतम् ॥ वेसन म् । विसप्रेरणे । घञ् । वेसंप्रेरणं वारयति॰ वृणोतिवा । वृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

वैहत् । स्त्री॰ गर्भोपघातिन्यांगवि ॥ विहन्तिगर्भम् । संवतृत्पृहहदित्य तिप्रत्ययेनसाधुः ॥

वैहारः । पुं॰ स्वनाम्नाख्यातेदेशविशे षे ॥ यथा । वैहारेचैवश्रीहट्टे कोश लेशवकश्मिके । अष्टादशभुजाकार्या माहेन्द्रे चहिमालये॰ इतिमत्स्यसू क्ते ५॰ पटलः ॥ महिषासुरमर्द्दि नीविशेषः ॥

वै । अ॰ हेतौ ॥ पादपूरणे ॥ सम्बो धने ॥ विशेषे ॥ स्मरणार्थे ॥ अनुन ये ॥ प्रसिद्धौ ॥ निश्चये ॥ वाति । वागतिगन्धनयोः । ॰ओगत्यादौवा । डैः ॥

वैंशतिकः । त्रि॰ विंशत्याक्रीते ॥

वैकचम् । न॰ तिर्य्यग्वक्षोलम्बिमा ल्ये ॥

वैकक्षकम् । न॰ उत्तरासङ्गीतवत्ति र्यक्क्षिप्तमाल्ये ॥ विशिष्टःकक्षो स्मात्॰ विकक्षमुरस्तत्रभवम् । तत्र भवइत्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वैकङ्कतः । पुं॰ विकङ्कते । विकङ्क तस्यावयवोविकारोवा । पलाशादि त्वादञ् ॥

वैकटिकः । पुं॰ मणिकारे ॥

वैकर्णः । पुं॰ वात्स्ये ॥ विकर्णस्या पत्यम् । विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभ रद्वाजात्रिष्विल्यण् ॥

वैकर्णेयः । पुं॰ काश्यपे ॥ विकर्ण स्यापत्यम् । विकर्णकुषीतकात्का श्यपइतिढक् ॥

वैकल्पिकः । त्रि॰ विकल्पेनभवे ॥

वैकल्यम् । न॰ विकलतायाम् ॥ अ विवेके । विकलस्यभावः । ष्यञ् ॥

वैकारिकः । पुं॰ देवानांकारणेसा त्त्विकाहङ्कारे ॥ देवतावर्गे ॥ बन्ध विशेषे ॥ अथबन्धस्त्रयः॰ येविकारा नेवभूतेन्द्रियाहङ्कारबुद्धिरूपान्॰ पु रुषबुद्ध्यापासते । तान्प्रतीदमुच्य ते॰ दशमन्वन्तराणीहतिष्ठन्तीन्द्रिय चिन्तकाः । भौतिकास्तुशतंपूर्णं स हस्रन्त्वाभिमानिकाः ॥ बौद्धाद्दशस हस्राणितिष्ठन्तिविगतज्वराः । पुरु षंनिर्गुणंप्राप्यकालसङ्ख्यानिवर्त्त ते ॥ तेषाम्बन्धोविदेहेयेषांवैकृति

कोषश्च ॥

वैकुण्ठः, पुं, विष्णौ । कृष्णे । विष्टरश्रवसि ॥ विकुण्ठाया अपत्यम् । शिवाद्यण् । यथोक्तं विष्णुपुराणे । चाक्षुषस्यान्तरे देवो वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः । विकुण्ठायामसौ जज्ञे वैकुण्ठैर्दैवतैः सह ॥ इति ॥ अपि च । कुण्ठं जडस्य विष्णोर्य विशिष्टस्य करोति या । विकुण्ठां प्रकृतिं वेदास्तस्या रस वदन्ति ताम् ॥ गुणत्रयेण भगवान् तस्यां जातः स्वसृष्टये । परिपूर्णतमं तेन वैकुण्ठं विदुर्बुधाः ॥ विगता कुण्ठा नाशो यस्य स विकुण्ठः । विकुण्ठं स्थानं ज्ञानं वा अस्ति स्वरूपत्वेन आश्रयत्वेन वाऽस्य । ज्योत्स्नादित्वादण् ॥ यद्वा । विविधा कुण्ठा माया विद्यतेऽस्य ॥ अण् ॥ यद्वा । विकुण्ठानां जीवानामयं नियन्ता । ज्ञाता वा । तस्येदमिति । शैषिकोऽण् ॥ विगता कुण्ठाऽस्मात् प्रज्ञाद्यण् ॥ पुं, तद्रूपाभिधे विष्णोर्धामविशेषे । तद्वर्णनं यथा । उपरिष्टात् स्थितो रुद्रो कोटयः सत्यमीरितम् । सत्यादुपरि वैकुण्ठो योजनानां प्रमाणतः ॥ भूर्लोकात् परिसंख्यातः कोटिरष्टादशप्रभेः । यत्रास्ते श्रीपतिः साक्षात् सर्वेषामभयप्रदः ॥ वैकुण्ठादुत्तरे शैवो लोकः षोडशकोटयः । तिर्यगेव महाराजकैला

साख्यस्तु पर्वतः ॥ पार्वत्या सहितः शम्भुर्यत्रास्ते स्वगणैर्वृतः । इति पाद्मे स्वर्गखण्डे ६ अध्यायः ॥ अपि च । अमृतं शाश्वतं नित्यमनन्तं परमं पदम् । हिरण्मयं मोक्षपदं ब्रह्मानन्दसुखाश्रयम् ॥ एवमादिगुणोपेतं तद्विष्णोः परमं पदम् । यज्ञत्वामनिवर्त्तन्ते तद्धाम परमं हरेः ॥ न हि वर्णयितुं शक्यं कल्पकोटिशतैरपि । अपद्रष्टुमशक्यन्तद्ब्रह्मरुद्रादिदैवतैः ॥ ज्ञानेन शास्त्रमार्गेण दृश्यते योगिपुङ्गवैः । तत्स्थानमुपभोक्तव्यमव्यक्तब्रह्मसेविनाम् ॥ श्रीशाङ्घ्रिभक्तिसेवैकरसा भोगविवर्जिताः । महात्मानो महाभागा भगवत्पदसेवकाः ॥ तद्विष्णोः परं धाममयान्तिब्रह्मसुखप्रदम् । नानाजनपदाकीर्णं वैकुण्ठं तद्धरेः पदम् ॥ प्राकारैश्च विमानैश्च सौधैरत्नमयैर्युतम् । तन्मध्ये नगरी दिव्या सायोध्येति प्रकीर्त्तिता ॥ चतुर्द्वारसमायुक्ता हेमगोपुरसंयुता । चण्डादिद्वारपालैस्तु कुमुदाद्यैः सुरक्षिता ॥ चण्डप्रचण्डौ प्राग्द्वारे याम्ये भद्रसुभद्रकौ । वारुण्यां जयविजयौ सौम्ये धातृविधातरौ । कुमुदः कुमुदाक्षश्च पुण्डरीकोऽथ वामनः । शङ्कुकर्णः सर्वनिद्रः सुमुखः सुप्रतिष्ठितः तस्मिन्नुपस्वि

निर्मुक्ताः प्राप्य तं सुसुखं पदम् । यं प्राप्य न निवर्त्तन्ते तस्मान्मोक्ष उदाहृतः ॥ मोक्षं परं पदं लिङ्गममृतं विष्णुमन्दिरम् । अक्षरं परमं धाम वैकुण्ठं शाश्वतं परम् ॥ नित्यञ्च परमं व्योम सर्व्वोत्कृष्टं सनातनम् । पर्य्यायवाचकान्यस्य परं धाम्नो व्युतस्य हि ॥ इति पाद्मोत्तरखण्डे २८ अध्यायः ॥ विहितञ्चैतन्नाम साङ्ख्यभाष्यकारैः विविधाकुण्ठागतेः प्रतिहतिर्व्विकुण्ठा तस्याः विकुण्ठायाः कर्त्ता वैकुण्ठः । तथोद्दिष्टम् । जगदारम्भे विश्लिष्टानि भूतानि परस्परं संश्लेषयन् तेषां गतिं प्रतिरुधाति । मया संश्लेषिता भूमिरद्भिर्व्योम च वायुना । वायुश्च तेजसा सार्द्धं वैकुण्ठत्वं ततो मम शान्तिपर्व्वणीति ॥ भूमिरद्भिः सार्द्धं मया संश्लेषिता परस्पराधारेण स्थापिता पृथिव्यादीनि भूतानि उत्तरे दंशगुणे विकुण्ठयामीति विकुण्ठः विकुण्ठ एव वैकुण्ठः इति विकुण्ठायाः कर्त्तेति वैतिग्रन्थार्थः ॥ शक्रे । वासवे ॥ मितार्जके ॥

वैकृतः । त्रि० सात्त्विके । न० वैकृत्ये । बीभत्सरसे ॥ विकृतमेव । प्रज्ञादाण् ॥ त्रि० बीभत्सरसालम्बने मांसशोणितादौ । दुर्निमित्ते ॥

वैकृताहङ्कारः । पुं० सात्त्विकाभिमाने ॥

वैकृत्यम् । न० बीभत्सरसे ॥ त्रि० तदालम्बने

वैक्रान्तम् । न० मणिविशेषे । तत्पर्य्यायगुणौ यथा । वैक्रान्तञ्च विक्रान्तं नीचवज्रं कुवज्रकम् । गोनाशः क्षुद्रकुलिशं चीपावज्रङ्गोनसः ॥ [illegible] वैक्रान्तं रसवीर्य्यादिकैः समम् । कुष्ठविषघ्नं पुष्टिदं सुरसायनम् ॥ वैक्रान्तं वज्रसादृश्यं वज्रद्रसवीर्य्यकम् । यथाप्यभावे वज्रस्य ग्राह्यं वैक्रान्तमुत्तमम् ॥ वज्राकारतया वज्रसादृश्यकरणाय सर्व्वरोगाणाम् । तद्विक्रान्तिं धत्ते तद्वैक्रान्तं बुधैरिह कथितम् ॥

वैक्लव्यम् । न० वैकश्यं ॥ व्याकुलतायाम् ॥

वैखरी । स्त्री० बुद्ध्युत्थितकण्ठगतनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारात् प्रथममुदितो यस्तु तारः पराख्यः पश्चात् पश्यन्त्यथ हृदयगो बुद्धियुङ् मध्यमाख्यः । वक्त्रे वैखर्य्यथ रुरुदिषोरस्य जन्तोः सुषुम्णा बद्धस्तस्माद्भवति पवनप्रेरितो वर्णसङ्घः ॥ इत्यलङ्कारकौस्तुभे प्रथमः किरणः । अस्यार्थः । अस्तु तारो नादो वर्णरूपः सनाभिरूपमूलाधारात् प्रथममुदयप्राप्तश्चेत् पराख्यासंज्ञो वस्तु तथाभूतो भवति । अथानन्तरं सः

यद्दर्यं चित्त गतश्चैतुरीय्नसमये-
नासिकाद्वारा यथाकथञ्चिद्बहिर्यान्ति ।
कण्ठादिषु जन्मनां सामध्यस्थितसूक्ष्मा-
णां मात्रा भवः । तथोच्चनासाद्वारे
यथाकथञ्चित्सन्नादस्वरूपः प्रत्यक्षो
भवतीत्यर्थः । तस्माद्वैखरीदशा
पन्नाद्वादात्प्रवनप्रेरितो वर्णसमू-
हो वृत्तिः सर्वेषां प्रत्यक्षविषयो भव
तीत्यर्थः । परापश्यन्तीदशापन्न
स्तु योगिनामेव प्रत्यक्षो न तु सर्वेषामि
त्यपि बोध्यमिति तट्टीका ॥ हरिर
प्याह । वैखर्या मध्यमायाश्च पश्य
न्त्याश्चैतदद्भुतम् । अनेकतीर्थभे
दायास्त्रय्या वाचः परं पदमिति ।
तत्रश्रोत्रविषया वैखरीमध्यमा हृद
यदेशस्था पदप्रत्यक्षानुपपत्त्याव्यव-
हारकारणम् । पश्यन्ती तु लोकव्य
वहारातीता योगिनान्तु तत्रापि प्रकृ-
तिप्रत्ययविभागावगतिरस्ति । प
रायान्तु नेति मध्या वृत्युक्तम् । स्वरू
ज्योतिरेवान्तः परावागनपायि
नी । तस्यां दृष्टस्वरूपायामधिकारो
निवर्त्तते इत्युक्तेः । अनेन ती
र्थभेदायाः नामाख्यातादिवीथा-
वेष्टुमूलदूशब्दादिरूपानेकभेदायाः
। आहवस्त्वपि च त्वरिवाक्परिमि
तानीति वरञ्च मन्त्रवृत्तिदर्थ्याख्या
तारः ॥
वैखानसः । पुं॰ तपोविशेषाश्रमस्थे तापसविशेषे । वानप्रस्थे ॥ ब्र
ह्मणो नखाज्जात । येन खाता से वै
खानसा इति श्रुतेः ॥ यद्वा । विख
नसमुनिप्रोक्तं सूत्रमधिकृत्य तन्मा-
र्गानुसारी वैखानसः ॥
वैगुण्यम् न॰ विगुणत्वे
वैचक्षण्यम् । न॰ विचक्षणत्वे ॥
वैचित्त्यम् । न॰ अविवेके ।
वैचित्र्यम् । न॰ विचित्रतायाम् ॥
वैजननः । पुं॰ सूतिमासि । विजा
यतेऽस्मिन् । अनी॰ करणे तिष्ठ्यु
ट् । विजननएव । प्रज्ञाद्यण् ॥
यद्वा । विजननस्य गर्भमोचनस्या
यम् । तस्येदमित्यण् नवमे दश
मे वापि प्रबलैः सूतिमारुतैः ।
निस्सार्यते बाण इव जन्तुश्छिद्रेण स-
त्वरः ॥
वैजपायनः । पुं॰ ऋष्यन्तरे ।
वैजयन्तः । पुं॰ गृहे । शक्रध्वजे
शक्रप्रासादे ॥ वैजयन्त्यः पताकाः
सन्त्यस्य अर्शआद्यच् ॥
वैजयन्तिकः । पुं॰ धृतपताके । पता
किनि । वैजयन्त्यस्याभिः श्रीह्या
दिभ्यश्चेति ठन् ॥ यद्वा । वैजयन्त्या
पताकया चरति । चरतीति ठक् ॥
वैजयन्तिका । स्त्री॰ पताकायाम् ॥
जयन्तीवृक्षे । जातीतिप्रसिद्धे ॥ अ
ग्निमन्थे ॥ विजयन्तस्येयम् । तस्ये
दमित्यण् । स्वार्थे कन् ॥ यद्वा ।

वैजयन्तीशब्दादिवेप्रतिकृतावितिकन् ।

वैजयन्ती । स्त्री० पताकायाम् ॥ जयन्तीपादपे ॥ अग्निमन्थे ॥ विजयते । जिपराभवे । तृभूवहीतिझच् । विजयन्तस्येयम् । तस्येदमित्यण् ॥ पञ्चवर्णमय्यांजानुपर्यन्तलम्बितायांमालायाम् ॥ साचोक्ता- विष्णुपुराणे । पञ्चरूपातुयामा- लावैजयन्तीगदाभृतः । साभूतहेतुसङ्घातभूतमालाचवैद्विज इति । पञ्चस्वरूपामुक्तामाणिक्यमरकतेन्द्रनीलवज्रसमानवर्णाहरेर्यावैजयन्त्याख्यामाला । साभूतहेतूनांपञ्चतन्मात्राणांसङ्घातः पङ्क्तिः भूतमालाचमहाभूतपङ्क्तिरितिसूक्ष्मस्थूलभूतमयीत्यर्थः ॥

वैजयिः । पुं० अर्जुनात्मजे ॥ विजयस्यापत्यम् । इञ् ॥ जिनचक्रवर्त्तिविशेषे । मघवति ।

वैजयिकः । त्रि० विजयस्यनिमित्ते । विजयस्यनिमित्तं संयोगः उत्पातोवा । तस्यनिमित्तमितिठञ् ॥

वैजवापः । पुं० गृह्यभेदे ॥

वैजिकः । पुं० सद्योङ्कुरे ॥ न० शिग्रुतैले ॥ हेतौ । कारणे ॥ त्रि० बीजसम्बन्धे ॥ प्रतिषिद्धमैथुनसङ्कल्पादिनाचपैतृकरेतोदोषजेपापे ॥

वैज्ञानिकः । त्रि० प्रवीणे । निपुणे । शिल्पिनि । कृतमुखे । कुशले ॥ विज्ञानजनिते ॥ विज्ञानंबुद्धिः शिल्पमेनयुक्तः । तत्रनियुक्तइतिठक् ॥ यद्वा । विज्ञानेनजयति । तेनदीव्यतिखनतिजयतिजितमितिठक् ॥

वैडालः । त्रि० बिडालसम्बन्धिनि ॥

वैडालव्रतम् । न० दुष्टाचारविशेषे ॥ यथा । यस्यधर्मध्वजोनित्यंशक्रध्वजइवोच्छ्रितः । प्रच्छन्नानिचपापानिवैडालंनामतद्व्रतम् ॥

वैडालव्रतिकः । पुं० छद्मतापसे । सर्वाभिसन्धिनि ॥ यथाहमनुः । धर्मध्वजीसदालुब्धश्छाद्मिकोलोकदम्भकः । वैडालव्रतिकोज्ञेयोहिंस्रः सर्वाभिसन्धकः । इति ॥ बिडालव्रतेनचरतीतिवैडालव्रतिकः । बिडालोहिप्रायेणमूषिकादिहिंसाकपटध्याननिष्ठश्चविनीतः सन्नवतिष्ठतइत्युपचरितोयंशब्दः ॥

वैडालव्रती । पुं० भण्डतापसे ॥ वैडालव्रतिनः पापाः सर्वधर्मविनाशकाः । सद्यः पतन्तिपापेषुकर्मणस्तस्यतत्फलम् ॥

वैणवम् । न० वेणुफले ॥ वेणोः फलम् । विल्वादिभ्योणविधिर्णयोलुक् । त्रि० वेणोर्विकारे दण्डादौ ॥ वेणोर्विकारः । पूर्ववदण् ॥ पुं० रामे । उपनयनेवेणुदण्डे ॥

वैणविकः । त्रि॰ वेणुवादे । वेणुर्मि ॥ वेणोर्विकारः । चारञ् । वैणवं शिल्पमस्य । शिल्पमित्यादिठक् ॥

वैणवी । स्त्री॰ यक्ष्मादौ । वंशरोचनायाम् । वेणोर्विकारा । विल्वाद्यण् । ङीप् ॥

वैणिकः । त्रि॰ वीणावादे । वीणा॰ तद्वादनंशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥

वैणुकः । पुं॰ वेणुवादिनि ॥ न॰ तोत्रे । गजप्रतोदनदण्डे । हस्तिचालनार्थं लौहमुखवंशदण्डे ॥ वेणुनानिर्वृत्तम् । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यइतिठक् । इसुसुक्तान्तात्कः ॥ साम्बर्षि॰ गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

वैण्यः । पुं॰ पृथुनाम्निधराधीशे ॥ यथा । वेणस्यमथितेपाणौसम्बभूवमहामुने । वैण्योनाममहीपालोयः पृथुः परिकीर्त्यते ॥

वैतंसिकः । त्रि॰ कौटिके । मांसिके । मांसविक्रेतरि ॥ वीतंसेनमृगपक्ष्यादिबन्धनोपायेनचरति । चरतीतिठक् ॥

वैतण्डिकः । त्रि॰ वितण्डावादिनि ॥

वैतत्यम् । न॰ महत्त्वे ॥ विततस्यभावः । ष्यञ् ॥

वैतथ्यम् । न॰ वितथस्यभावे । असत्यत्वे ॥ वैतथ्यंसर्वभावानांस्वप्नप्राहुर्मनीषिणः । भावेष्यञ् ॥

वैतनिकः । त्रि॰ भृतके । भृतिभुजि । वेतनेनकर्मकृति ॥ वेतनेनजीवति । वेतनादिभ्योजीवतीतिठक् ॥

वैतरणिः । स्त्री॰ वैतरण्याम् । इतिरुद्रः ॥

वैतरणी । स्त्री॰ यातुमातरि । राक्षसानांजनन्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ नरकनद्याम् । विण्मूत्रपूयशोणितकेशनखास्थिमेदोमांसवसावाहिन्यांवैतरण्याम् ॥ यथा । नदीवैतरणीनामदुर्गन्धारुधिरावहा । उष्णातोयामहावेगाअस्थिकेशतरङ्गिणीति यमदूतैः ॥ विगतस्तरणिर्यस्य॰ तत्रभवा । तत्रभवइत्यण् ॥ विगतातरणिर्नौर्यस्यांवा । प्रज्ञाद्यण् ॥ वितरणेर्नद्याभेदेनलब्धेति॰ वृत्तिवा । शेषइत्यण् । ङीप् । यमद्वारेमहाघोरेतप्तावैतरणीनदी । तांसन्तर्तुंचददाम्येनांकृष्णांवैतरणींचगामितिवैतरणीगोदानानन्तरंप्रार्थनामन्त्रः ॥

वैतसः । पुं॰ अम्लवेतसे ।

वैतानम् । न॰ श्रौतकर्मणि । गार्हपत्यकुण्डस्थानग्नीन्॰ आहवनीयादिकुण्डेषुवितत्यक्रियतइति ।

वैतानिकः । पुं॰ श्रौताग्नौ । अग्निहोत्रे ॥ गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहारोवितानम्॰ तत्रभवः । ठञ् कर्मण्योगिनि ॥

वैतालिकः । पुं॰ खिट्टताले ॥

त्रि॰ बोधकरे। मङ्गलपाठके। स्तुत्यादिना प्रातर्जागरणकारिणि ॥ विविधेन तालेन॰ शब्देन चरति। चरतीति ठक्॥ वैतालिकास्तु कविभिः कथ्यन्ते सौख्यशायिकाः॰ इत्यन्यत्र ॥

वैतालीयम्। न॰ छन्दोभेदे॥ षड्विषमेऽष्टौ समे कलास्ताश्च समे स्युर्नो निरन्तराः। न समात्र पराश्रिता कला- वैतालीयेऽन्ते रलौ गुरुः ॥ यथा। घुसृणं नमदेन चर्चितं तनयन्निन्दति राधिके कुचम्। मुदमातनुतेऽस्य पक्ष्मिमं तद्वैतालीयफलं हरेः॥

वैदग्धी। स्त्री॰ भङ्ग्याम्। सुभनिमोलिकायाम्॥ वैदग्ध्ये॥ शोभायाम्॥ विदग्धस्य भावः। ब्राह्मणादित्वात्॰ ष्यञ्। षित्वान्ङीष्। यलोपः॥ भर्त्तानिः श्वसितेऽप्यसूयति॰ मनोजिघ्रः सपत्नीगणः॰ श्वश्रूरिङ्गितदैवतं॰ नयनयोरीहालिहोयातरः। तद्दूरादयमञ्जलिः॰ किममुना दृग्भङ्गिभागेन ते वैदग्धीमधुरप्रबन्धरसिक- व्यर्थोयमत्र श्रमः॥

वैदग्ध्यम् न॰ विदग्धभावकर्म्मणोः। चातुर्य्ये॥ ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्॥

वैदर्भः। पुं॰ विदर्भदेशाधिपतौ॥ स तु दमयन्त्याः पिता भीमसेन॰ रुक्मिणीजनकौ॰ भीष्मकश्च॥ दन्तरोगविशेषे। यथा। घृष्टेषु दन्तमांसेषु संरम्भो जायते महान्। भवन्ति दन्ताश्चचलाः स वैदर्भोऽभिघातजः॥ ८ न॰ वाक्यवक्रत्वे। त्रि॰ विदर्भसम्बन्धिनि॥

वैदर्भी। स्त्री॰ काव्यरीतिभेदे॥ यथा माधुर्य्यव्यञ्जकैर्वर्णैरचना ललितात्मिका अवृत्तिरल्पवृत्तिर्वा वैदर्भी रीतिरिष्यते॥ उपनागरिकावृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे॥ लोपामुद्रायाम्। दमयन्त्याम्। रुक्मिण्याम्॥

वैदलः। पुं॰ पिष्टके। पूपे॥ शमीधान्ये॥ तद्गुणा यथा। वैदला मधुरा रूक्षाः कषायाः कटुपाकिनः। वातलाः कफपित्तघ्ना बद्धमूत्रमला हिमाः॥ ऋते मुद्गमसूराभ्यामन्ये त्वाध्मानकारकाः। मुद्गमसूरयोरनाध्मानकारित्वमन्यवैदलापेक्षया॰ न च सर्वथा॰ एतयोरपि किञ्चिदाध्मानकारित्वदर्शनात्॥ न॰ भिक्षुकपात्रविशेषे। यथा। अलाबुं दारुपात्रञ्च मृन्मयं वैदलं तथा। एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत्॥

वैदिक। पुं॰ वेदज्ञब्राह्मणे॥ त्रि॰ श्रुत्युपनिबद्धविधर्म्मादौ। वेदोक्ते॥ यथोक्तं श्रीदेवीभागवते। यथा।

शुकउवाच । सन्देहोवर्त्ततेचित्ते नहिगच्छतिमेक्वचित् । भवताकथितंयत्तच्छृणवतेमेनराधिप ॥ वेदधर्मेषुहिंसास्यादधर्मबहुलाहिसा । कथंमुक्तिप्रदोधर्मोवेदोक्तोवतभूपते ॥ प्रत्यक्षेणत्वनाचारः सोमपानंनराधिप । पशूनांहिंसनंतद्वन्मांसभक्षणमेवच ॥ सौत्रामण्यांतथाप्रोक्तः प्रत्यक्षेणसुराग्रहः । द्यूतक्रीडातथाप्रोक्ताव्रतानिविविधानिच ॥ - व्रतानि॰ब्रह्मचारिपुंसस्त्रीमैथुनादीनि - ॥ श्रूयतेस्मपुराह्यासीच्छशबिन्दुर्नृपोत्तमः । यज्वाधर्मपरोनित्यंवदान्यः सत्यसागरः ॥ गोप्ताचधर्मसेतूनांशास्ताचोत्पथगामिनाम् । यज्ञाश्चविहितास्तेनबहवोभूरिदक्षिणाः ॥ चर्मणांपर्वतोजातोविन्ध्याचलसमः पुनः । मेघाम्बुप्लावनाज्जातानदीचर्मण्वतीशुभा ॥ सोऽपिराजादिवंयातः कीर्त्तिरस्याचलाभुवि । एवंधर्मेषुवेदेषुनमेबुद्धिः प्रवर्त्तते ॥ - स्वर्गाद्यनित्यफलकत्वाद्वेदोक्तस्यकर्मणः - ॥ स्त्रीसङ्गेनसदाभोगेसुखमाप्नोतिमानवः । अलाभेदुःखमत्यन्तंजीवन्मुक्तः कथंभवेत् ॥ जनकउवाच । हिंसायज्ञेषुप्रत्यक्षासाऽहिंसापरिकीर्त्तिता । उपाधियोगतोहिंसानान्यथेतिविनिर्णयः ॥ - अहिंसेतिच्छेदः अहिंसनम् सर्वभूतान्यन्यत्रतीर्थेभ्यइतिश्रुतेः । उपाधियोगतः इति । रागरूपोपाधिनाकृतातुहिंसैवभवति - ॥ यथाचेन्धनसंयोगादग्नौधूमः प्रवर्त्तते । तद्वियोगेतथातस्मिन्निर्धूमत्वंविभातिवै ॥ अहिंसाञ्चतथाविद्धिवेदोक्तांमुनिसत्तम । रागिणांसापिहिंसैवनिस्पृहाणांनसामता ॥ आर्द्रेन्धनोपाधिनाबह्निः सधूमस्त्वमन्यथानिर्धूमत्वम् । तथारागाद्युपाधिनापश्वालम्भस्यहिंसात्वमन्यथाहिंसात्वाभावइत - ॥ अरागेणचयत्कर्मतथाऽहङ्कारवर्जितम् । अकृतंवेदविद्वांसः प्रवदन्तिमनीषिणः ॥ गृहस्थानान्तुहिंसैवयायज्ञेद्विजसत्तम । - गृहस्थानांरागिणामित्यर्थः । - । अरागेणचयत्कर्मतथाहङ्कारवर्जितम् । साहिंसैवमहाभागमुमुक्षूणांजितात्मनामित्यष्टादशोध्यायः प्रथमस्कन्धे ॥ वेदोभवः । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥ म । वेदार्थज्ञाने ॥

वैदिकदर्शनम् । न॰ वैदिकानांसिद्धान्तः ॥ यथा । अन्योविज्ञानमयतस्मादन्योऽन्तरः । अस्तीत्यं वोपलब्धव्यइतिवैदिकदर्शनमिति ॥

वैदुष्यम् । न॰ विद्वत्तायाम् ॥ यथा । वाग्वैखरीशब्दभरीशास्त्रव्याख्यानकौशलम् । वैदुष्यंविदुषांतद्वद्भु

कर्थेभचमुक्तयेद्भूति ॥ विदुष : कर्म
भावोवा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ।
वैदूर्य्यम् । न० लसुनिया० इतिख्याते
कृष्णपीतवर्णमणौ । बालवायजे ।
बालसूर्य्ये । केतुरत्ने ॥ तच्छायाल
क्षणं यथा । एकं वेणुपलाशकोमलरु
चामायूरकण्ठत्विषामार्जारेक्षणपि
ङ्गलच्छविजुषास्त्रेयं त्रिधाच्छायया ।
यद्गात्रं गुरुतां दधाति नितरां स्निग्ध
न्तु दोषोज्झितं वैदूर्यं विशदं वदन्ति सु
धिय : स्वच्छस्वतच्छोभनम् ॥ तस्य
कुलक्षणं यथा । निच्छायं मृच्छिलाग
र्भं लघुरूक्षक्षसक्षतम् । सत्रासं परुषं
कृष्णं वैदूर्यं दूरतां नयेत् ॥ तत्परी
क्षा यथा । घृष्टं यदात्मना स्वच्छं स्व
च्छायां निकषाश्मनि । स्फुटं प्रदर्श
येदेतद्वैदूर्य्यं जात्यमुच्यते । विशेषो
गारुडे० युक्तिकल्पतरौ च द्रष्टव्य : ॥
विदूरात् प्रभवति । विदूर । ञ्य :
नन्वर्थासङ्गति : ० बालवायाद्धासौ
प्रभवति विदूरे तु संस्क्रियते । सत्यम्
। बालवायस्यापि विदूरमिति संज्ञा ।
अथवा । बालवायस्य ० विदूरआदेश:
। अतएव भाष्ये ० बालवायो विदूरञ्च
प्रकृत्यन्तरमेववेति समाहितम् ॥
वैदूर्य्यभूमि : । स्त्री० बालवायप्रभव
स्थाने ॥ उरगेन्द्रमूर्द्धन्ययनाङ्कुरे :
सद्योदितमेघध्वनेर्विदूरभूमेरुद्भिन्ना
ङ्कुराभवतीतिप्रसिद्धि : । उरगमू
र्द्धन्यरत्नसन्निधानाद्वालोपिमेघागर्ज
न्तीतिवार्त्ता । केचित्तु यत्र वैरगर
नं० मेघरसितञ्च० तत्रैव वैदूर्य्यभूमि
रित्याहु : ॥
वैदेह : । पुं० वणिजि ॥ निमिराज
पुत्रे । जनके ॥ वैश्याद्ब्राह्मण्यामु
त्पन्ने सङ्करजात्यन्तरे । त्रि० विदेहदे
शजाते ॥
वैदेहक : । पुं० वाणिजके ॥ शूद्राद्वै
श्यासुते ॥ विदेहेषुभव : । धूमादि
भ्यश्च इति वुञ् ॥ विदेग्धवा । दि
ह० । ण्वुल् । प्रज्ञाद्यण् ॥ वैनि
श्चित : देहउपचयोयस्येति वा । वि
देहेषुभव : । तत्रभव इत्यण् । वि
देहस्यापत्यं वा । जनपदेत्यञ् । क:
स्वार्थे ॥
वैदेही । स्त्री० रोचनायाम् ॥ सीता
याम् । जानक्याम् ॥ वणिक्स्त्रि
याम् । वैदेहनार्य्याम् ॥ पिप्पल्या
म् ॥ विदेहेषुभवा । अण् । ङीप् ।
वैद्य : । पुं० भिषजि । रोगहारिणि
। अगदङ्कारे । चिकित्सके ॥ सचतु
र्विध : । रोगहर : १ । विषहर :
२ । शल्यहर : ३ । कृत्याहर : ४
। इतिभेदात् ॥ सद्यस्त्वप्रकोपस्य प्र
सरं स्थानमेवच । दोषाणाञ्चैव यो वेद
स भवेद्भिषगुत्तम : ॥ व्याधेस्तत्त्वपरि
ज्ञानं वेदनायाश्च निग्रह : । एतद्वैद्य
स्य वैद्यत्वं न वैद्य : प्रभुरायुष : ॥

कुचेलः कर्कशोऽदीनः कुग्रामीस्व यमागतः। पश्चाद्यानपूज्यन्ते धन्वन्तरिसमा अपि ॥ सुश्रुतं नस्मृतं येन हारीतं येन नश्रुतम्। नालोकितं चरकं येन स वैद्यो वैद्यनिन्दितः ॥ हेतौलिङ्गे प्रशमने रोगाणामपुनर्भवे। ज्ञानं चतुर्विधं यस्य स राजार्हो भिषक्तमः ॥ अपिच। एकं शास्त्रमधीयानो न विद्याच्छास्त्रनिश्चयम्। तस्माद्बहुश्रुतः शास्त्रं विजानीयाच्चिकित्सकः ॥ शास्त्रं गुरुमुखोद्गीर्णमादायोपास्य चासकृत्। यः कर्म कुरुते वैद्यः स वैद्योऽन्ये तु तस्कराः ॥ इति सुश्रुतः ॥ विद्यामधीते। तदधीते तद्वेत्त्यण् ॥ वासकवृक्षे ॥ पण्डिते ॥

वैद्यकम्। न॰ आयुर्वेदे। चिकित्साशास्त्रे ॥

वैद्यनाथः। पुं॰ देशविशेषे ॥ शिवे॰। महालिङ्गविशेषे ॥ यथा। झारखण्डे वैद्यनाथो वक्रेश्वरस्तथैव च। वीरभूमौ सिद्धिनाथो राढे च तारकेश्वरः। भैरवविशेषे ॥ यथा। हार्दपीठे वैद्यनाथे वैद्यनाथस्तु भैरवः। देवता जयदुर्गाख्या॰ नेपालि जानुनी मम ॥ इति ॥

वैद्यबन्धुः। पुं॰ आरग्वधवृक्षे ॥ *

वैद्यमाता। स्त्री॰ अटरूषे। वासके ॥ वैद्यस्य मातेव ॥

वैद्यसिंही। स्त्री॰ वासकवृक्षे ॥

वैद्या। स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

वैद्यी। स्त्री॰ वैद्यपत्न्याम् ॥

वैधः। त्रि॰ विधिबोधिते ॥

वैधहिंसा। स्त्री॰ वेदबोधितप्राणिवधे ॥ सा चाहिंसैव। यथाह मनुः। या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे। अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभाविति ॥

वैधात्रः। पुं॰ सनत्कुमारे ॥ विधातुरपत्यम्। अण् ॥ त्रि॰ विधातृसम्बन्धिनि ॥ यथाहुः। कलत्रं वैधात्रं कतिकतिभजन्ते न कवयः श्रियो देव्याः को वा न भवति पतिः कैरपि धनैः। महादेवं हित्वा तव सति सतीनामचरमे कुचाभ्यामासङ्गः कुरवकतरोरप्यसुलभ इति ॥

वैधात्री। स्त्री॰ ब्राह्म्यामोषधौ ॥

वैधृतिः। पुं॰ विष्कम्भादिषु शेषयोगे। तत्र जातस्य फलं यथा। मैत्री विहीनः कुटिलः खलश्च मूर्खो दरिद्रः परवञ्चकश्च। कुकर्मकर्त्ता परदारभर्त्ता भवेन्नरो वैधृतिलब्धजन्मा ॥

वैधेयः। त्रि॰ मूर्खे ॥ विधेयं॰ विधानम्। तस्यायमधिकारी॰ अविद्यावद्विषयत्वाच्छास्त्राणाम्। तस्येदमित्यण्। स्त्रियां॰ वैधेयी।

वैध्यतः। पुं॰ यमप्रतीहारे ॥

वैनतेयः। पुं॰ खगेश्वरे। गरुडे॥ पक्षिणांमध्ये गरुडोभगवद्विभूतिः। वैनतेयश्चपक्षिणामित्युक्तेः। विनतायाअपत्यम्। स्त्रीभ्योढक्॥ अरुणे। सूरसूते॥

वैनयिकः। पुं॰ शस्त्राभ्यासरथे। योग्यरथे॥ गुणविशेषे॥ यथा। लोकधीगुरुशास्त्रेभ्योभातिवैनयिकोगुणः। यस्तुसद्यथावच्छिन्नलोकवृद्धगुरुतः शास्त्राद्वा॰समर्जितः सवैनयिकोभाति। समर्ज्जितोवैनयिकोमनोवाक्तनुचेष्टया। योमनोवाक्तनुचेष्टयाशुद्धव्यापारेणार्ज्जितः सवैनयिकोबोद्धव्यः॥ त्रि॰ विनयान्विते॥ विनयादिभ्यष्ठगितिस्वार्थेठक्॥

वैनायिकः। पुं॰ बौद्धे॥ सर्वक्षणिकत्ववादिनिपुणेवैनाशिके॥

वैनाशिकः। त्रि॰ क्षणिके। परतन्त्रे। परायत्ते॥ बौद्धे। असहादिभि॥ पुं॰ ऊर्णनाभे॥ न॰ नाडीनक्षत्रविशेषे॥ निधनतारायाम्॥

वैनीतकः। पुं॰ न॰ परम्परावाहने॥ वोढृपरम्परया॰ यद्यान्यं॰ वहवोवृषानराश्चवहन्ति॰ शकटशिबिकादि यथा॰ तद्वैनीतकम्। विनीतकानामिदम्। तस्येदमित्यण्॥ यद्वा। विनीयतेऽस्मात्। क्तः। संज्ञायांकन्॥

वैपरीत्यम्। न॰ व्यत्यासे। विपर्यासे। विपर्यये। व्यत्यये॥ दू॰ ह॰ न्द्रः॥ विपरीतस्य। भावः। ष्यञ्॥

वैपरीत्यलज्जालुः। पुं॰ स्त्री॰ स्वल्पक्षुपवृहत्फलायांलज्जालौ॥ यथा। लज्जालुर्वैपरीत्यान्यास्वल्पक्षुपवृहत्फला। वैपरीत्याद्यलज्जालुश्चाभिधानेप्रयोजयेत्। लज्जालुर्वैपरीत्याख्याः कटुरुष्णः कफापनुत्। रसेनियामकश्चैवनानाविज्ञानकारकः॥ इ॰ रा॰ नि॰ वटः॥

वैवधिकः। त्रि॰ वार्त्तावहे। कावडिया॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥ विवधेन॰ वीवधेनवा॰ हरति। विभाषाविवधादिति पर्णठक्। एकदेशिकृतस्याऽनन्यत्वात्॰ वीवधादपिठक्॥

वैविधिकः। पुं॰ वैतालिके। विविधः शीलमस्य। शीलमितिठक्॥

वैभवः। पुं॰ विभवस्वरूपे॥ न॰ ऐश्वर्य्ये॥

वैभाजित्रम्। न॰ विभाजयितुर्धर्म्ये॥ तस्यधर्म्यमित्यधिकारेविभाजयितुर्णिलोपश्चाञ्वक्तव्यइत्यञ्णिलोपश्च॥

वैभ्राजम्। न॰ सुराणामुद्यानविशेषे॥ विपुलाख्यस्याद्रेर्मूले॰ वैभ्राजाख्यंनामवनमस्ति। यथा। वैभ्राजं विपुलेमूर्ध्निसितोदश्चक्रदोत्तमः। देवैर्निषेव्यतेह्यत्र: कामदैरंशुमत्प्रभैः॥

वैमात्र : । पुं॰ विमातृजे ॥ विमातुरपत्यम् । अण् ॥

वैमात्री । स्त्री॰ विमातु : कन्यायाम् ।

वैमात्रेय : । पुं॰ वैमात्रे । विमातुरपत्यम् । शुभ्रादिभ्यश्चेति ढक् । स्त्रीभ्यो ढगित्यत्र स्त्रीप्रत्ययान्तस्यग्रहणात् ॥

वैमात्रेयी । स्त्री॰ विमातु कन्यायाम् ।

वैमानिक : । त्रि॰ विमानयायिनि देवादौ ॥ विमानेनचरतीत्यर्थे ठक् ।

वैमेय : । पुं॰ विनिमये ॥

वैश्वकि : । पुं॰ विश्वात्मजे । विश्वस्यजात्यस्यात्मजस्यापत्यम् । व्यासवरुडेत्यादिनेञ् ॰ प्रकृतेरकङादेश : ॥

वैयाकरण : । त्रि॰ व्याकरणशास्त्राभिज्ञे ॥ व्याकरणमधीते ॰ वेद वा ॰ तदधीतेतद्वेदेत्यण् । ऐजागम : ॥ व्याकरणस्यव्याख्यान : व्याकरणेभवोवावैयाकरण : । ऋगयनादिभ्यश्चेत्यण् ॥ स्त्री॰ वैयाकरणी ॥

वैयाघ्र : । त्रि॰ व्याघ्रचर्मावृतस्यन्दने । द्वैपे ॥ व्याघ्रस्यविकार : । प्राणिरजतादिभ्योञ् । वैयाघ्रेणचर्मणापरिवृतोरथ : । द्वैपवैयाघ्रादञ् ॥

वैयाघ्रपद्य : । पुं॰ गोत्रर्षौ ॰ मुनिविशेषे ॥ व्याघ्रपदोऽपत्यम् । आङ् ॥ कुन्दयुक्षमुनौ ॥ व्याघ्रपदो गोत्रापत्यत्वात् ॥ यद्वा । व्याघ्रस्येवपादावस्येति बहुव्रीहौ पादस्यलोपइति लोपे गर्गादित्वात् यञि पाद : पदिति पद्भावे नख्वाभ्यामित्यैच् ।

वैयात्यम् । न॰ अविनीततायाम् ॥ विरूपं यातं गमनम् ॰ चेष्टनं यस्य । वियातस्यभाव : । दृढादित्वात् ष्यञ् ॥

वैयासम् । न॰ व्यासोपन्यस्ते वचसि ॥ शेषइत्यण् ।

वैयासकि : । पुं॰ शुकदेवे ॥ व्यासस्यापत्यम् । व्यासवरुडनिषादचण्डालबिम्बानाञ्चेति वक्तव्यमिति वार्त्तिकादिञ् ॰ अकङादेशश्च । नख्वाभ्यामित्यैजागम : ॥

वैरम् । न॰ विरोधे ॥ तस्यसमुत्थानं पञ्चविधम् । स्त्रीकृतम् १ यथाकृष्णशिशुपालयो : । वास्तुजम् २ यथाकौरवपाण्डवानाम् । वाग्जम् ३ यथाद्रोणद्रुपदयो : । सापत्नम् ४ यथामूषिकमार्जारयो : । अपराधजम् ५ यथापूजनीब्रह्मदत्तयो : ॥ वीरस्यकर्म । वैरमैथुनिकयोरिति निर्देशात् ॰ युवादित्वाद्वाण् । अतिवादांस्तितिक्षेत नाभिमन्येत कञ्चन । नचेमंदेहमाश्रित्यवैरं कुर्वीत केनचित् ।

वैरङ्गिक : । त्रि॰ विरागयोग्ये । विरागं नित्यमर्हति । छेदादिषु ॰ वि

रागविरक्तस्येतिपाठान्तरम् । विरक्ता देशस्य ॥

वैरञ्च्यः पुं॰ सनकादिषु ॥

वैरटमा । स्त्री॰ देव्यन्तरे ॥

वैरनिर्यातनम् । न॰ वैरशुद्धौ । प्रतीकारे । कृतापकारस्यप्रत्यपकारे । वैरस्यनिर्यातनम् । यतनिकारा दौचुरादिः । ल्युट् ॥

वैरप्रतिक्रिया । स्त्री॰ वैरनिर्यातने ॥

वैरशुद्धिः । स्त्री॰ वैरनिर्यातने ॥ वैरस्यशुद्धिः ॥

वैरस्यम् । न॰ विरसत्वे ॥

वैरागी । त्रि॰ विषयेच्छारहिते । वैराग्ययुक्ते ॥ यथा । सनकश्चसनन्दश्चतृतीयश्चसनातनः । सनत्कुमारोवैरागीचतुर्थः पुत्रएवच ॥

वैराग्यम् । न॰ विषयेषुतुच्छबुद्ध्या रागाभावे ॥ तच्च॰ यतमानसंज्ञा॰ व्यतिरेकसंज्ञा॰ एकेन्द्रियसंज्ञा॰ वशीकारसंज्ञेतिचतस्रः संज्ञाभवन्ति । तत्रैवद्रष्टव्यम्॰ विषयास्त्यक्तमशक्नुवतोपिसम्यगेच्छात्यागस्याद्यंवैराग्यम् । ततोविषयाणांमध्येत्यक्तादिव्यतिरेकेणापिद्वितीयम् । तथात्यक्तावपिमनसिरागशैथिल्येन॰ बाह्येन्द्रियैरेवविषयसेवनंतृतीयम् । तत्राप्यौदासीन्यंचतुर्थम् । यथाहुः । वैराग्यमाद्यंयतमानसंज्ञंकश्चिद्विरागोव्यतिरेकसंज्ञम् । एकेन्द्रियाख्यंहृदिरागमोक्षस्तस्याप्यभावस्तुवशीकृताख्यमिति ॥ विषयेषुक्षयित्वादिदोषदर्शनेन॰ वैतृष्ण्ये ॥ तद्वैराग्यंगुरुप्रसादाद्दर्शनश्रवणादिभिः ॥ देहादिब्रह्मपर्यन्तेह्यनित्येभोग्यवस्तुनि ॥ विषयेष्वौदासीन्यभावे ॥ ब्रह्मादिस्थावरान्तेषुवैराग्यविषयेष्वनु । यथैवकाकविष्ठायांवैराग्यंतद्धिनिर्मलम् ॥ त्यागेच्छायाम् ॥ दोषदृष्टिर्जिहासाचपुनर्भोगेष्वदीनता । हेतुस्वरूपकार्याणिवैराग्यस्यविदुः क्रमात् ॥ परमपरञ्चेति द्विविधंवैराग्यम् ॥ दृष्टानुश्रविकेषु॰ भोगेषु॰ रागविरोधिन्यामस्पृहात्मिकायाम्चित्तवृत्तौ॰ दृष्टादृष्टविषयेषु॰ स्पृहाविरोधिचित्तपरिणामे ॥ वैराग्यात्प्रकृतिलयः ॥ यथाहि॰ नवनीलनीरजदलोपान्तातिमृद्वीतनुंत्वङ्मांसान्तरिताभिषांवदिपुनर्नैवप्रजानांपतिः ; प्रत्यग्रच्चरदस्रमिश्रपिशितग्रासग्रहंगृध्रतोगृध्रध्वाङ्क्षवकांस्ततोनिपततः कोवाकथंवारयेत् ॥ अपिच । स्त्रियोदोलालोलाविषयजरसाः प्रान्तविरसाःविपद्गेहंदेहंमहदपिधनंभूरिनिधनम् ; बृहच्छोकोलोकः सततमबलाऽनर्थकुलातथाप्यस्मिन्घोरेपथि

वतरतामात्मनिरता: ॥ विराग एव। स्वार्थे ष्यञ् ॥

वैराजम्। न० सामविशेषे ॥ पुं० ब्रह्मरूपे विराजो देहे ॥

वैराज्यम्। न० अणिमादिसिद्धिभाक्त्वे ॥ विराजो भाव:। ष्यञ् ॥

वैराट:। पुं० विराटतनये ॥ इन्द्रगोपकीटे ॥

वैराटी। स्त्री० उत्तरायाम्। अभिमन्युपत्न्याम् ॥ विराटस्यापत्यं स्त्री। अण्। ङीप् ॥

वैरातङ्क:। पुं० अर्जुनवृक्षे ॥

वैरिञ्च:। पुं० सनकादिषु ॥ त्रि० विरिञ्चसम्बन्धिनि ॥

वैरी। पुं० रिपौ। शत्रौ वैरमस्यास्ति। इनि: ॥ षष्ठभवने ॥

वैरूपम्। न० सामविशेषे ॥

वैरूप्यम्। न० विरूपतायाम् ॥

वैरोचन:। पुं० रवेस्तनये ॥ विष्णुपुत्रे ॥ बलिदानवे ॥ सिद्धगणे बुद्धे ॥ अग्निपुत्रे ॥ त्रि० सवितु: सम्बन्धिनि ॥ विरोचनस्यायम्। अण् ॥

वैरोचननिकेतनम्। न० पाताले ॥

वैरोचनि:। पुं० अर्कपुत्रे ॥ बलिदैत्ये ॥ सुगते ॥ विरोचनस्यापत्यम्। अत इञ् ॥

वैरोधि:। पुं० बाणासुरे ॥

वैरोद्धार:। पुं० कृतापकारस्य प्रत्यपकारे। प्रतीकारे। वैरनिर्यातने ॥

वैलक्षण्यम्। न० विलक्षणत्वे ॥

वैलक्ष्यम्। न० व्यलीके ॥ विलक्षणस्य विस्मयव्यग्रस्य भाव:। ष्यञ् ॥

वैल्व:। पुं० बिल्वकाण्डे ॥ बिल्वविकारे ॥ बिल्वस्यावयवे विकारो वा। बिल्वादिभ्योऽण्। वैल्व: खादिरो वा यूप: स्यात् ॥ न० बिल्वशाके ॥ बिल्वफले ॥ त्रि० बिल्वसम्बन्धिनि ॥

वैवधिक:। पुं० वार्त्तावहे ॥ पसारी० इ० भा० प्र० विवधेन धान्यतण्डुलादिना व्यवहरति। ठक् ॥ कापिकद्ध्यादिजीवे ॥

वैवर्ण्यम्। न० विवर्णतायाम् ॥

वैवस्वत:। पुं० श्राद्धदेवे। अन्तके। यमे ॥ सप्तममनौ ॥ विवस्वतोऽपत्यम्। अण् ॥ रुद्रविशेषे ॥ शनैश्चरे ॥

वैवस्वती। स्त्री० दक्षिणस्यां दिशि।

वैवाहिकम्। न० धनविशेषे ॥ यथा। वैवाहिकन्तु यद्द्रव्यं भार्यया यत् सहागतम्। भार्याप्राप्तिकाले लब्धमित्यर्थ: ॥ त्रि० विवाहसम्बन्धिन्यग्न्यादौ विवाहे भव: अध्यात्मादेठञ् इष्यते।

वैवाह्य:। त्रि० सम्बन्धिनि ॥

वैशम्पायन:। पुं० यजुर्वेदधरे व्यासशिष्ये मुनौ ॥ विशम्पस्य गोत्रापत्य

त्यम् । अश्वादिभ्यः फञ् ॥

वैशसम् । न० हिंसायाम् ॥ यथा । वरं हुतवहज्वालापञ्जरान्तर्व्यवस्थितिः । न शौरिचिन्ताविमुखजनसंवासवैशसमिति कात्यायनः । शौरिचिन्ताविमुखेषु तन्निन्दापरेषु जनेषु यः संवासः स एव वैशसं हिंसा तद्वरमित्यर्थः ॥ नरकविशेषे ।

वैशस्त्रम् । न० विशसितुः कर्म्म ॥ विशसितुरिड्लोपश्चाञ् वक्तव्यः ॥

वैशाखः । पुं० मासविशेषे । माधवे । राधे ॥ वैशाखी पौर्णमास्यस्मिन् सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥ खजके । मन्थानदण्डे । रत्न० हृ० भा० प्र० ॥ विशाखा प्रयोजनमस्य । विशाखाषाढादित्यण् ॥ न० धन्विनां संस्थानभेदे । वितस्त्यन्तरे यस्थितौ पादद्वये विशाखाख्यस्थानं भवति । विशाख एव । स्वार्थेऽण् ॥

वैशाखी । स्त्री० वैशाखपूर्णिमायाम् ॥ विशाखया युक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेण युक्तः कालइत्यण् । ततो ङीप् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

वैशारदी । स्त्री० मायायाम् ॥ विशारद ईश्वरः । तस्येयम् । अण् ङीप् ॥

वैशारद्यम् । न० विशुद्धौ ॥ विशारदस्य भावः । दृढादिषु० वैयातला भमतिमनः शारदानामिति ष्यञ् ॥

वैशिकः । पुं० त्रिविधनायकान्तर्गतनायकविशेषे ॥ बहुवेश्याभोगी परसिकोवैशिकइतितल्लक्षणम् ॥

वैशिष्ट्यम् । न० विशिष्टत्वे । सम्बन्धपदार्थे । विशिष्टधीनियामके ॥

वैशेषिकः । पुं० कणादमुनिकृतदर्शनविशेषे । परमार्थतो द्रव्यादिसमवायान्तषट्पदार्थवादिनि । यथात्मनो द्रव्यत्वं तस्य गुणा बुद्ध्यादयो नव । वासनात्वेन वेदोनाकृति वैशेषिकोदयः बुद्ध्यादिधर्मिणमन्तः करणमेवात्मेति भ्रमित्वा० आत्मगुणा एव वासनात्वेन० यथा । महारजनमित्यादिश्रुत्योच्यत इति सद्गन्तकणादाद्युक्त्यर्थः ॥ अयं वैशेषिकग्रन्थविवरणम् । स तु विशेषपदार्थनिरूपकग्रन्थः । अस्य मतं न्यायदर्शनमततुल्यम् । अत्र जगतः कारणं परमाणुपर्यन्तं निरूपितम् ॥ इह खलु निखिलप्रेक्षावन्निसर्गप्रतिकूलवेदनीयतयाऽखिलात्मसंवेदनसिद्धं दुःखं जिहासतस्तद्धानोपायं जिज्ञासुः परमेश्वरसाक्षात्कारमुपायमाकलयति । यदा चर्म्मवदाकाशं वेष्टयन्तीह मानवाः । तदा शिवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यतीत्यादिवचननिचयप्रामाण्यात् । परमेश्वरस्य साक्षात्कारश्च श्रवणमननभावनाभिर्

वनीयः। यदाह। आगमेनानुमानेन ध्यानाभ्यासबलेन च। त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां लभते योगमुत्तममिति। तच्च मननमनुमानाधीनम्। अनुमानञ्च व्याप्तिज्ञानाधीनम्। व्याप्तिज्ञानञ्च पदार्थविवेकसापेक्षम्। अतः पदार्थषट्कम्। अथातो धर्मं व्याख्यास्यामः। इत्यादिकां दशलक्षणीं कणभक्षभगवता व्यवस्थापि। तत्राह्निकद्वयात्मके प्रथमेऽध्याये समवेताशेषपदार्थकथनमकारि। तत्रापि प्रथमाह्निके जातिमन्निरूपणम् द्वितीयाह्निके जातिविशेषयोर्निरूपणम्। आह्निकद्वयात्मके द्वितीये भूतविशेषलक्षणम्। तत्रापि प्रथमाह्निके भूतविशेषलक्षणम्। द्वितीये दिक्कालप्रतिपादनम्। आह्निकद्वयात्मके तृतीये आत्मान्तःकरणलक्षणम्। तत्राप्यात्मलक्षणं प्रथमे। द्वितीयेऽन्तःकरणलक्षणम्। आह्निकद्वययुक्ते चतुर्थे शरीरतदुपयोगिविवेचनम्। तत्रापि प्रथमे तदुपयोगिविवेचनम्। द्वितीये शरीरविवेचनम्। आह्निकद्वयवति पञ्चमे कर्मप्रतिपादनम्। तत्रापि प्रथमे शरीरसम्बन्धिकर्मचिन्तनम्। आह्निकद्वयशालिनि षष्ठे श्रौतधर्मनिरूपणम्। तत्रापि प्रथमे दानप्रतिग्रहधर्म

विवेकः। द्वितीये चातुराश्रम्योचितधर्मनिरूपणम्। तथा विधे सप्तमे गुणसमवायप्रतिपादनम्। तत्रापि प्रथमे बुद्धिनिरपेक्षगुणप्रतिपादनम्। द्वितीये तत्सापेक्षगुणप्रतिपादनं समवायप्रतिपादनञ्च। अष्टमे निर्विकल्पकसविकल्पकप्रत्यक्षप्रमाणचिन्तनम्। नवमे बुद्धिविशेषप्रतिपादनम्। दशमे अनुमानप्रतिपादनम्। तत्रोद्देशो लक्षणं परीक्षा चेति त्रिविधास्य शास्त्रस्य प्रवृत्तिरिति वैशेषिकग्रन्थविवरणम्॥ कणादमुनिकृतदर्शनशास्त्रवेत्तरि। [illegible]॥ विनयादित्वात् स्वार्थे ठक्॥ त्रि॰ विशेषविदि॥

वैशेष्यम्, न॰, भागाधिक्ये॥ भावे ष्यञ्॥

वैश्यः, पुं॰, ऊरव्ये। ऊरुजे। भूस्पृशि। तमउपसर्जनरजःप्रधाने तृतीयवर्णे। तस्य च कृष्यादीनि तादृशानि कर्माणि भवन्ति। तानि च वर्णाश्रमशब्दे द्रष्टव्यानि। निषिद्धानि यथा। वैश्यानां धनलोभेन मिथ्यामन्त्रप्रकाशनम्। अपालनं पशूनाञ्च वाणिज्याद्विभवेऽसतीति पाद्मे स्वर्गखण्डे २७ अध्यायः॥ लक्षणन्तु। विशत्याशु पशुभ्यश्च कृष्यादानरुचिः शुचिः। वेदाध्ययनसम्पन्नः स वैश्य इति संज्ञितः॥ विशति।

विश॰ क्विप्। स्वार्थे॰ ष्यञ्॥

वैश्यकर्म। न॰ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यादौ॥

वैश्या। स्त्री॰ अर्याणाम्। आर्यायाम्। बुद्धशक्त्यन्तरे॥ तारायाम्॥

वैश्रवणः। पु॰ कुवेरे। विश्रवसोऽपत्यम्। शिवादिषु विश्रवसे। विश्रवणरवणाववादेशौ निपातितौ॰ अण् च॥

वैश्रवणालयः। पुं॰ वैश्रवणावासे॥ वटवृक्षे॥

वैश्रवणावासः। पुं॰ वटद्रुमे॥ कुवेरपुर्याम्॥

वैश्रवणोदयः। पुं॰ वटवृक्षे॥

वैश्वः। पुं॰ उत्तराषाढनक्षत्रे॥

वैश्वदेवः। पुं॰ अन्नसाध्यहोमवलिदानातिथिभोजनात्मके सायम्प्रातर्गृहस्थं प्रतिविहिते कर्मविशेषे॥ विश्वेदेवा देवता अस्य। सास्यदेवतेत्यण्। न॰ उत्तराषाढान॰॥

वैश्वदेवी। स्त्री॰ आमिक्षायाम्। जगतीछन्दःप्रभेदे॥ तल्लक्षणादि यथा। वाणाश्वैश्छिन्ना वैश्वदेवी ममौ यौ। यथा। अर्चामन्येषां त्वं विहायामराणामद्वैतेनैकं विष्णुमभ्यर्च्य भक्त्या। तत्राशेषात्मन्यर्चिते भाविनी ते भ्रातः सम्पन्नाराधना वैश्वदेवी॥

वैश्वदेव्यम्। न॰ सामविशेषे॥

वैश्वानरः। पुं॰ अग्नौ। वह्नौ॥ अग्न्यभिमानिन्यां देवतायाम्॥ जाठराग्नौ॥ चित्रकवृक्षे। विश्वे नरा अस्य। नरे संज्ञायामिति विश्वशब्दस्य दीर्घः॥ विश्वानरस्यापत्यम्। ऋष्यण्। गोत्रापत्ये॰ विदादित्वादञ् वा॥ विश्वेषां नराणां कर्त्तरि॥ ब्रह्मणि। जीवे॥ विश्वनराभिमानित्वात्॰ स्थूलसमष्ट्युपहिते चैतन्ये॥ विश्वे चते नराश्च॰ विश्वानराः। पूर्वपदस्य दीर्घः। विश्वानरान् भोक्तृत्वेन व्यवस्थितान् प्रति॰ अनेकधा धर्माधर्मकर्मानुसारेण॰ सुखदुःखादिप्रापणात्॰ अयं परमात्मा कर्मणां फलदाता॰ वैश्वानरशब्दितो भवति॥ अथवा। विश्वश्चासौ नरश्च॰ विश्वानरः। नरे संज्ञायाम्। विश्वानर एव। वैश्वानरः। स्वार्थेऽण्॥

वैश्वानरमार्गः। पुं॰ दहनवीथ्याम्। पूर्वोत्तराषाढयोः समीपे॥

वैश्वानरीवीथी। स्त्री॰ दक्षिणमार्गे नक्षत्रविशेषाणां संज्ञाविशेषे॥ यथा। शतभिषक् तथा। वैश्वानरी भाद्रपदे रेवती चैव कीर्त्तिता। एतास्तु वीथयस्तिस्रो दक्षिणो मार्ग उच्यत इति॥

वैश्वी। स्त्री॰ उत्तराषाढानक्षत्रे॥

वैषम्यम्। न॰ विषमत्वे॥ भावे॰ ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्॥

वैषयम्। न॰ विषयाणां समूहे भि

न्यायेन ॥

वैषयिकः । त्रि० विषयसम्बन्धिनि ॥

वैष्टुतम् । न० होमभस्मनि ॥

वैष्टम् । न० विष्णौ ॥ विष्टपे ॥ वेवेष्टि । विश० भस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति ष्ट्रन् ॥ दिवि ॥ वायौ ॥

वैष्णवः । त्रि० विष्णूपासके । विष्णुमन्त्रदीक्षिते । कार्ष्णे । हारे ॥ तल्लक्षणमाहात्म्यादि यथा । फलसन्धानरहिता विष्णुभक्ताश्च वैष्णवाः । मत्प्रीतिभक्तिकामास्ते सर्वदा सर्वकर्मसु । गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रविश्यते । जीवन्मुक्तं वैष्णवं तं वेदाः सर्वे वदन्ति च ॥ पुरुषाणां शतं पूर्वं पैतृकञ्च शतं परम् । मातामहस्य च शतं मातरं मातृमातरम् । भगिनीं भ्रातरञ्चैव भागिनेयञ्च मातुलम् । श्वश्रूं श्वशुरञ्चैव गुरुपत्नीं गुरोः सुतम् । गुरुञ्च ज्ञानदातारं मित्रञ्च सहचारिणम् । भृत्यं शिष्यं तथा चेटीं प्रजाः स्वाश्रमसन्निधौ ॥ उद्धरेदात्मना सार्द्धं मन्त्रग्रहणमात्रतः । मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः । तत्संस्पर्शमात्रेणापूतं तीर्थञ्च भारतम् । तस्यैव पादरजसा सद्यः पूता वसुन्धरा ॥ पादोदकं तस्यात्र तीर्थमेव भवेद्ध्रुवम् । इ० ब्र० वै० ब्र० पुराणम् । ये कण्ठलग्नतुलसीभवकाष्ठमाला ये द्वादशाङ्गहरिनामकृतोर्द्ध्वपुण्ड्राः । ये कृष्णभक्तिसुदृढा धृतशङ्खचक्रास्ते वैष्णवा भुवनमाशु पवित्रयन्ति ॥ अपि च । पशुर्मनुष्यः पक्षी वा ये च वैष्णवसंश्रयाः । तेनैव ते प्रयास्यन्ति तद्विष्णोः परमं पदमिति ॥ अस्याचारश्च । सर्वान् कामान् परित्यज्य दृढभक्तिञ्च साधयेत् । स एव वैष्णवाचारः कामसङ्कल्पवर्जितः ॥ विष्णोरयम् । अण् ॥ न० विष्णुपुराणे ॥ यथा । त्रयोविंशतिसाहस्रं वैष्णवं परमाद्भुतमिति ॥

वैष्णवी । स्त्री० विष्णोः शक्तौ ॥ यथा । एताश्चिच्छक्तिरुद्दिष्टा नयसिद्धान्तगामिनी । एषा श्वेता परा सृष्टिः सात्त्विकी ब्रह्मसंस्थिता ॥ एषैव रक्ता राजसी वैष्णवी परिकीर्त्तिता । एषैव कृष्णा तमसी रौद्री देवी प्रकीर्त्तिता ॥ अष्टादशतयाकोट्यो वैष्णव्या भेद उच्यते । या विष्णो राजसी शक्तिः पालनी चैव वैष्णवी ॥ इति वराहपुराणम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । शङ्खचक्रगदाधारि विष्णुमाता तथा हरिः । विष्णुरूपा च या देवी वैष्णवीति नगीयते ॥ इति देवीपुराणम् ॥ गङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ अपराजितायाम् ॥ शतावर्य्याम् ॥

वैसादृश्यम् । न० विसदृशत्वे ॥

वैसारिण: । पुं॰ मत्स्ये ॥ विविधंसरति । सृ॰ । ग्रह्यादित्वाणिनि: । ततोविसारिणोमत्स्यइति-स्वार्थेऽण् ॥ सिद्धं ॥

वैहायस: । पुं॰ खेचरे ॥

वैहायसी । स्त्री॰ भारतवर्षस्थनद्यन्तरे ॥

वैहव्यं: । त्रि॰ परिहासेनलालनी-येऽथालसंबंध्यादौ ॥

वैहासिक: । पुं॰ आसन्तिके । कौलिके । विदूषके । प्रहासिनि ॥

वोटा । स्त्री॰ चेट्याम् । दास्याम् ॥ इ॰हे॰न्द्र:॰ ॥

वोड्र: । पुं॰ गोनसाहौ ॥ झषान्तरे

वोड्री । स्त्री॰ पणचतुर्थांशे । बुडि॰ इ॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰ ॥

वोढव्य: । त्रि॰ वहनीये ॥

वोढु: । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

वोढा । पुं॰ भारिके ॥ सूते । वोढुमर्ह: । वह॰ । अर्हेकृत्यतृचश्चेतितृच् । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपा: । सहिवहोरोदवर्णस्येत्योकार: ॥ अनडुहि । ऋषभे । परिणेतरि ॥ सूढे ॥

वोद्र: । त्रि॰ आर्द्रे ॥

वोदाल: । पुं॰ पाठीनमत्स्ये ॥

वोद्र: । पुं॰ गोनसाहौ ॥ झषान्तरे ॥

वोद्री । स्त्री॰ पणपादे । काकिन्याम् ॥

वोरक: । पुं॰ लेखके ॥ इ॰वि॰-शेष: ॥

वोरट: । पुं॰ कुन्दपुष्पे ॥ इ॰वि॰शेष: ॥

वोरपट्टी । स्त्री॰ मन्दुरायाम् । मादरी॰कट्॰चटाइ॰इ॰भा॰प्र॰ ॥

वोरव: । पुं॰ वोरो॰इ॰गौ॰भा॰प्र॰ धान्यविशेषे ॥ यथास्यगुणा: । वोरवस्तुबुधै: प्रोक्तस्त्रिदोषस्यप्रकोपण: । मधुरश्चाम्लपाकश्चव्रीहि: पित्तकरोगुरु: ॥

वोरुखान: पुं॰ पाटलवर्णाश्वे ॥ इ॰हे॰न्द्र: ॥

वोलम् । न॰ गन्धरसे । अस्यगुणा: । वोलंरक्तहरंशीतंमेध्यंदीपनपाचनम् । मधुरंकटुतिक्तञ्चयस्त्वंद्विदोषजित् ॥ ज्वरापस्मारकुष्ठघ्नंगर्भाशयविशुद्धिकृत् । अपिच । वोलस्तुकटुतिक्तोष्णंकषायंरक्तदोषनुत् । कफपित्तामयानूहन्तिप्रदरादिरुजापहम् । पुं॰ रसगन्धे ॥ वोलयति । बुलमज्जने । अच् । बालिश । वा॰ । पिञ्छादित्वात्तूलच् ॥

वोलक: । पुं॰ लेखके ॥

वोला । स्त्री॰ रोलावृत्ते ॥ यथा । द्विगुणितरविमितकलितकलाभिर्ललितनिवद्धा॰ मङ्गलपिङ्गलभणितगणितकलयाकिलनद्धा । एकादशकलविरतिविदितमृदुगतिरिह-

वेला० यशसापूरितभुवनभुवनर सनासनवेला ॥

वेलाज: । पुं० अश्वविशेषे । यथा वेलाजस्त्ववमेश्यात्पाण्डुकेशर-वालधि: ॥ इ० हे० च्द्र०: ॥

वोहित्यम् । न० यानपात्रे । पोते । अथाञ० इ० भा० प्र० । इ० हे० च्द्र: ॥

वौषट् । अ० देवहविर्दानमन्त्रे ॥ स्वाहा देवहविर्दाने श्रौषट्वौषट्वषट्स्वधेत्यमर: ॥ उच्चतेऽनेन । वह० । वाहुलकात् डौषट् ॥

व्यंशक: । पुं० पर्वते ॥ इ० मुद्राङ्कितहेम चन्द्र: ॥

व्यंसक: । पुं० धूर्त्ते ॥

व्यंसित: । त्रि० वञ्चिते ॥

व्यक्त: । त्रि० स्फुटे ॥ मनीषिणि ॥ प्रत्यक्षे । हेतुमदनित्यमव्यापि सक्रियमनेकमाश्रितं लिङ्गम् । सावयवं परतन्त्रं व्यक्तम् । इति लक्षिते ॥ स्थूले ॥ यथा । अव्यक्तोव्यक्तकारणमिति ॥ व्यज्यतेस्म । अञ्जूव्यक्त्यादौ । क्त: । विपूर्वादञ्जते: क्तेतु० अस्तेर्नत्वे व्यक्तप्रतिषिधइति निष्ठातक्षस्येनपाठादनइतिनत्वम् ॥

व्यक्तकाल: । पुं० स्थितिकाले ॥

व्यक्तदृष्टार्थ: । पुं० प्रत्यक्षिणि ॥ साक्षिणि । इ० त्रि० शेष: ॥

व्यक्तविशेष: । पुं० बुद्धे ॥

व्यक्ति: । स्त्री० पृथगात्मताम् ॥ प्रत्यक्षे । स्पष्टतायाम् । शरीरविषयादिरूपायांभोगभूमौ ॥ प्रभावे ॥ व्यक्तिलक्षणमाहगोतम: । यथा । व्यक्तिर्गुणविशेषाश्रयोमूर्त्तिरिति । अस्यार्थ: । यद्यपिजात्यादेरपिव्यक्तित्वात्प्रमेयत्वमेवव्यक्तित्वम् । तथापिजात्याकृतिशक्तिविषयव्यक्तेरिदंलक्षणम् । तथाच० गुणविशेषोजात्याकृतिसमानाधिकरणोगुण:० सङ्ख्यादिभिन्नस्तदाश्रय:० मूर्त्तिव्यक्तिरितिसमानार्थकमित्यर्थ: । परेतु० गुणारूपादय:० विशेषाविशेषका:० उत्क्षेपणादयस्तेषामाश्रयोद्रव्यम्० तेन जात्याश्रयोव्यक्तिरित्याशय: । विशेषलक्षणमाहमूर्त्तिरिति । मूर्त्ति: संस्थानविशेषस्तद्वानित्याहु: । अवयवस्थमन्दरोपौसमासइत्याशय: । अन्यतु० व्यक्तेर्लक्षणंमूर्त्तिरिति० सैवेत्याह । गुणविशेषाश्रय इति । गुणविशेषस्य० अवच्छिन्नपरिमाणस्याश्रयइत्यर्थइत्याहु: ॥ १३२ ॥ व्यज्यतेऽनया । अञ्जू० । स्त्रियांक्तिन् ॥ अन ॥ इ० हे० चन्द्र: ॥

व्यग: । त्रि० व्याहते । व्याकुले ॥ अय वर्जिते ॥ सोवमे । व्यासक्ते ॥

त्रिविधं॰ विविधेवाच्यमस्यवा। द्विसमगतिवा। अग॰ कर्मेन्द्रे तिसाधु:॥

व्यङ्कट:। पुं॰ अद्रिप्रभेदे॥

व्यङ्ग:। पुं॰ भेके॥ मुखरोगविशेषे॥ तल्लक्षणंयथा। क्रोधायासप्रकुपितोवायु: पित्तेनसंयुत:। मुखमागम्यसहसामण्डलंविसृजत्यत:॥ नीरुजंतनुकंश्यावंमुखेव्यङ्गंतमादिशेत्॥ त्रि॰ हीनाङ्गे॰ छिन्ननासिकादौ॥ विकृतानि॰विगतानिवाअङ्गान्यस्य॥ विकले॰विगतमङ्गमस्य॥

व्यङ्गक:। पुं॰ शैले। पर्वते इ॰ त्रि॰ शेष:॥

व्यङ्गाङ्ग:। त्रि॰ विकलाङ्गे। व्यङ्गमङ्गयस्य स:॥

व्यङ्ग्य:। त्रि॰ व्यञ्जनयाबोध्येऽर्थे॥ यथा। वाच्योऽर्थोऽभिधयाबोध्यो॰ लक्ष्योलक्षणयामत:। व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाता: स्यु: तिस्र: शब्दस्यशक्तय:॥ प्रकाश्ये। आन्तरेशब्दे॥

व्यज:। पुं॰ तालवृन्ते। व्यजत्यनेन। अज॰गोचरसञ्चरेतिघप्रत्ययान्तोनिपातित:॥

व्यजनम्। न॰ वाजे। तालवृन्ते॥ चामरे॥ व्यजत्यनेन। अज॰। करणेल्युट्। वायावितिपक्षेवीन॥

व्यञ्जक:। पुं॰ अभिनये॥ त्रि॰ व्यक्तिकारके। प्रकाशके॥ वैखरीरूपेशब्दे॥ घटप्रत्यक्षसमयेआलोको व्यञ्जकोयथा॥ व्यञ्जनयाप्रतिपादके॥ इ॰सा॰द॰प॰॥ व्यनक्ति। अञ्ज॰। ण्वुल्॥

व्यञ्जनम्। न॰ निष्ठाने। तेमने। दधिघृतादौ। सूपशाकादौ। तीवण इ॰भा॰प्र॰॥ चिह्ने॥ श्मश्रुणि॥ अवयवे। स्त्रीपुंसयो: गुह्यदेशे। सूप्यादिचिह्ने॥ अह्नि। दिने॥ व्यज्यतेऽनेनवाल्युट्॥ स्वरहीनवर्णे॥ अचांहितस्याशोच्चारणंन भवति। नपुनरन्तरेणाच व्यञ्जनस्योच्चारणमपिभवतीतिभाष्योक्ते:॥

व्यञ्जना। स्त्री॰ शब्दस्यवृत्तिविशेषे॥ तस्यालक्षणंयथा। विरतास्वभिधाद्यासुययार्थोबोध्यतेपर:। सावृत्तिर्व्यञ्जनानामशब्दस्यार्थादिकस्यच॥ शब्दबुद्धिकर्मणांविरम्यव्यापाराभावइतिनयेनाभिधालक्षणातात्पर्याख्यासुतिसृषुवृत्तिषुस्वंस्वमर्थंबोधयित्वोपक्षीणासु॰ययान्योऽर्थोबोध्यते॰साशब्दस्यार्थस्यप्रकृतिप्रत्ययादेश्चवृत्तिर्व्यञ्जनध्वननगमनप्रत्यायनादिव्यपदेशविषयाव्यञ्जनानाम॥ विशेष: साहित्यदर्पणादौद्रष्टव्य:॥

व्यञ्जित: त्रि॰ प्रकटीकृते॥

व्यडम्बकः । पुं० एरण्डे ॥ व्यडं मलमम्बयति । अवि स्रंसने । णिच् । ण्वुल् ॥

व्यडम्बनम् । न० एरण्डे ॥ व्यडं मलमम्बयति । अवि० । ल्युट्० युक्ता ॥ शुक्लैरण्डे ॥

व्यतिकरः । पुं० व्यसने ॥ व्यतिषङ्गे० ॥ मिश्रणे ॥ क्षोभे ॥ सम्बन्धे ॥

व्यतिकीर्णः । त्रि० संकीर्णे ॥

व्यतिक्रमः । पुं० व्यत्यये । अन्यथात्वे । क्रमविपर्यये । यथा । सर्वं अप्राङ्मुखादातायन्तोताअउदङ्मुखः । एषएवविधिर्दानेविधाहेतुव्यतिक्रमः ॥ व्यतिक्रमणम् । क्रम० । घञ् । नोदात्तोपदेशेतिनवृद्धिः ॥ अन्याये ॥

व्यतिभेदः । पुं० समावेशे ॥

व्यतिरिक्तः । त्रि० व्यतिरेकविशिष्टे । भिन्ने । अन्यस्मिन् ॥ व्यतिरिच्यतेस्म । रिचिर् विरेचने । क्तः ॥

व्यतिरेकः । पुं० अभावे । विरहे । कारणकार्याद्व्यवृत्तौ । कार्यव्यतिरेकप्रयोजकव्यतिरेकप्रतियोगित्वे ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । व्यतिरेकोविशेषश्चेदुपमानोपमेययोः । शैलाइवोन्नताः सन्तः किन्तुप्रकृतिकोमलाः ॥ अयमुपमेयाधिक्यपर्यवसायीव्यतिरेकः ॥ यथावा ।

पक्षवत : कल्पतरोरेषविशेषः करस्थितेवीर । भूषयतिकर्णमेकः परस्तुकर्णंतिरस्कुरुते ॥ तन्न्यूनत्वपर्यवसायी । यथा । रक्तस्त्वंनवपल्लवैरहमपिश्लाघ्यैः० प्रियायागुणैस्त्वामायान्तिशिलीमुखाः स्मरधनुर्मुक्ताः सखेमामपि । कान्तापादतलाहतिस्तवमुदेतद्वन्ममाप्यावयोः सर्वंतुल्यमशोककेवलमहंधात्रासशोकः कृतः ॥ अनुभयपर्यवसायीयथा । दृढतरनिबद्धमुष्टेः कोषनिषण्णस्यसहजमलिनस्य । कृपणस्यकृपाणस्यचकेवलमाकारतोभेदः । विशिष्टः० अतिरेकः० पृथग्भावः ॥ विपर्यये ॥

व्यतिरेकव्याप्तिः । स्त्री० साध्यनिषेधेसाधननिषेधरूपेण० प्रवृत्तायांव्याप्तौ । यथा । यत्रवह्निर्नास्ति० तत्रधूमोनास्तीति० यथाह्रदे ॥

व्यतिरेकसंज्ञा । स्त्री० वैराग्यविशेषे । परिपाचनेचानुष्ठीयमानेकेचित्कषायाः पक्वाः० पच्यन्तेकेचित् तत्रैवंपूर्वापरीभावेसतिपच्यमानेभ्यः कषायेभ्यः पक्वानांव्यतिरेकेणावधारणे, स्वचित्तेपूर्वंविद्यमानदोषाणांमध्येऽभ्यस्यमानविवेकेनैतेपक्वा० एतेऽवशिष्टाइतिचिकित्सकवद्विवेचनस्वरूपे ॥

व्यतिरेक्युदाहरणम् । न० उदाहरण

विशेषे ॥ अवगीतम:। तद्विपर्य याद्वाविपरीतंव्यतिरेक्युदाहरणमि ति। अस्यार्थ:। तद्विपर्ययात्•सा ध्यसाधनव्यतिरेकव्याप्तिप्रदर्शनात् । तथाचसाध्यसाधनव्यतिरेकव्या प्त्युपदर्शकोदाहरणं•व्यतिरेक्युदा हरणम्। यथाजीवच्छरीरं•सात्म कम्प्राणादिमत्वात्•यन्नैवम्•तन्नै वम्•यथाघटइति। आकार: प्र योगमपेक्ष्य•तथाचान्वयुदाहरणं व्यतिरेक्युदाहरणंचाप्रयोक्तव्यमि त्यर्थ:॥ ३६ ॥

व्यतिषक्त:। त्रि• सम्बन्धान्विते। स म्बद्धे। व्यतिषज्यतेस्म। षञ्जस ङ्गे। क्त:। उपसर्गात्सुनोतीत्या दिनाषत्वम्।

व्यतिषङ्ग:। पुं• विनिमये॥ सङ्गे। परस्परमेलने॥व्यतिषञ्जनम्। प ञ्ज•। घञ्।

व्यतिहार:। पुं• विनिमये। परस्प रकरणे। यथा•त्वमहमस्मि•अहस्त्व मसीतिव्यतिहार: सचेश्वरता त्पर्यावगमइत्यतीति। व्यत्यये। अन्यस्मिन्नन्याभासे॥ व्यतिहरण म्। हृञ्•। घञ्। व्यतिह्रिय तेऽनेनावा। घञ्। उपसर्गस्ये तिपाक्षिकोदीर्घाभाव:॥

व्यतीत:। त्रि• विगते। विशेषित• अतीत:।

व्यतीपात:। पुं• महोत्पाते। उपद्र वे॥ अपमाने। पलायने। योगवि शेषे॥ तत्रजातस्यफलंयथा। कठो रवाक्य:। पिशुनस्वभावोगदातुरो मातृहितोमनुष्य:। परस्वकार्यैककृत प्रयत्नो•यस्यप्रसूतौव्यतिपातयोग। । व्यतिक्रम्यपतनम्। पत्लृगतौ । घञ्। उपसर्गस्येतिदीर्घ:॥ अन्ययोगे॥

व्यतीहार:। पुं• परीवर्ते। व्यति हरणम्•व्यतिह्रियतेवा। हृञ्• । घञ्। उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदी र्घ:॥ परस्परमेकजातीयक्रियाक रणे॥

व्यत्यय:। पुं• व्यतिक्रमे। व्यत्या से। विपर्यासे। विपर्यये। व्यत्य यनम्। इण्•। एरच्॥

व्यत्यस्त:। त्रि• व्यतिक्रमसंस्थिते। यथा। व्यत्यस्तपाणिनाकार्यमुपसं ग्रहणंगुरो:। सव्येनसव्य: स्पृ ष्टव्योदक्षिणेनचदक्षिणइतिमनु: ॥ उत्तानाभ्यांहस्ताभ्यांदक्षिणोपरि भावेनव्यत्यास: शिष्टसमाचारात् बोध्य:॥

व्यत्यास:। पुं• व्यतिक्रमे। व्यत्य ये॥ व्यत्यसनम्। असुक्षेपणे। घञ्॥

व्यत्यासित:। त्रि• वैसादृश्यंप्रापि ते॥ तारकादित्वादितच्॥

व्यथकः । त्रि॰ व्यथाकारिणि । दुःख जनके ॥ भयङ्करे । व्यथयतिव्यथभयचलनयोः । बहुल मन्यत्रापी तिकुन् ॥

व्यथा । स्त्री॰ पीडायाम् । दुःखे ॥ व्यथ॰ । षटादयः षितइतिषित्वा दङ् । टाप् ॥

व्यथितः । त्रि॰ दुःखिते । पीडिते ॥ व्यथासञ्जातास्य । तारकादित्वादि तच् ॥

व्यधः । पुं॰ वेधे ॥ व्यधनम् । व्यधत ड्ने । व्यधजपोरित्यप् ॥ ताड्ने ॥

व्यधनम् । न॰ वेधने ॥

व्यध्यः । पुं॰ प्रतिकाये । धनुर्गुणे ॥

व्यध्वः । पुं॰ दुरध्वे । विपथे । निन्दितेवर्त्मनि ॥ विरुद्धोध्वा । प्रादयो गताद्यर्थेइतिसमासः । उपसर्गाद ध्वनइत्यच् ॥

व्यपगतः । त्रि॰ निवृत्ते ॥

व्यपदेशः । पुं॰ शब्दे । नामनि ॥ कपटे ॥ विशिष्टोऽपदेशः । वाक्यविशेषे ॥ यथा । व्याजेनात्माभिलाषी स्मिव्यपदेशइतीयंतइत्युज्ज्वलनी लमणिः ॥

व्यपवर्गः । पुं॰ । व्यपवर्गभेदे ॥

व्यपाकृतिः । स्त्री॰ अपकृवे । अ-स्वीकारे ॥

व्यपाश्रयः । पुं॰ शरणे ॥

व्यपेतः । त्रि॰ अपगते ॥

व्यपोढः । त्रि॰ विपरीते ॥

व्यपोहः । पुं॰ व्यपोहने ॥

व्यपोहनम् । न॰ अपाकरणे ॥

व्यभिचारः । पुं॰ कदाचारे । भ्रष्टाचारे ॥ परिलोपे ॥ स्खालित्ये ॥ दोषविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववृत्तित्वं हिव्यभिचारइतिव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावचिन्तामणिः ॥ सचत्रिविधः । साधारणासाधारणा नुपसंहारिभेदात् । तत्रविपक्षवृत्तित्वंसाधारणत्वम् । सर्वसपक्षव्यावृत्तत्वमसाधारणत्वम् । व्याप्तिग्रहानुकूलकधर्म्युपसंहारोभावोयत्रसत्वमनुपसंहार्यः । इतिसव्यभिचारचिन्तामणिः ॥ विशिष्टोभिचारः ॥ व्यभिचरणंवा । चर॰ । घञ् ॥

व्यभिचारिणी । स्त्री॰ परपुरुषगामिन्याम् । कुलटायाम् ॥ यथा । वृताधिकारांमलिनांपिङ्माश्चोपसेवनीम् । परिभूतामधःशय्यांवासयेद् व्यभिचारिणीम् ॥ व्यभिचारोव्यतिक्रमोस्त्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

व्यभिचारी । पुं॰ चतुर्स्त्रिंशत्प्रकार शृङ्गारभावविशेषे ॥ तेयथा । निर्वेदग्लानिशङ्काख्यास्तथासूयामदश्रमाः । आलस्यञ्चैवदैन्यञ्चचिन्तामोहः स्मृतिर्धृतिः ॥ व्रीडाचपलता

हर्षश्चावेगो जडता तथा गर्वो विषाद औत्सुक्यं निद्रापस्मार एव च ॥ सुप्तो विबोधोऽमर्षश्चाप्यवहित्थमथोग्रता मतिः । उपलब्धश्च व्याधिश्च उन्मादो मरणं तथा ॥ त्रासश्चैव वितर्कश्च विज्ञेया व्यभिचारिण इति हेमचन्द्रः ॥ साहित्यदर्पणे त्रयस्त्रिंशदुक्ताः । यथा । विशेषादाभिमुख्येन चरन्तो व्यभिचारिणः । स्थायिन्युन्मग्ननिर्मग्नास्त्रयस्त्रिंशच्च तद्भिदाः ॥ स्थिरतया वर्त्तमाने हि रत्यादौ निर्वेदादयः प्रादुर्भावतिरोभावाभ्यामाभिमुख्येन चरणाद्व्यभिचारिणः कथ्यन्ते । केते० इत्याह । निर्वेदावेगदैन्यश्रममदजडता औग्र्यमोहौ विबोधः स्वप्नापस्मारगर्वा मरणमलसतामर्षनिद्रावहित्थाः । औत्सुक्योन्मादशङ्काः स्मृतिमतिसहिता व्याधिसन्त्रासलज्जाहर्षासूयाविषादाः सधृतिचपलताग्लानिचिन्तावितर्का इति ॥ त्रि० व्यभिचारविशिष्टे ॥

व्ययः । पुं० अर्थापचये । वित्तस्यापगमे । उठाव० खरच० इ० भा० ॥ पूर्वगृहीतदेहेन्द्रियादिवियोगे ॥ धर्मादिषु विनियोगे । क्षये ॥ वत्सरविशेषे । तत्फलं यथा । दुर्भिक्षं जायते घोरं सर्वोपद्रवसंयुतम् । अनावृष्टिः समाख्याता व्यये संवत्सरे प्रिये ॥ २० ॥ न० लग्नाद्द्वादशभवने व्ययनम् । व्ययवित्तसमुत्सर्गेऽर्थः । घञ् अच् वा । विपूर्वादिणः एरच् वा ॥

व्ययितः । त्रि० कृतव्यये ॥

व्ययी । त्रि० व्यययुक्ते ॥ यथा । द्रविणं परिमितमधिकव्ययिनं जनमाकुलीकुरुते । जीर्णांशुकमिव पीनस्तनजघनायाः कुलीनायाः ॥

व्यर्थः । त्रि० निरर्थके । मोघे । विफले ॥ यथा । भर्त्ता निश्वसितेऽप्यसूयति मनोजिघ्रः सपत्नीगणः श्वश्रूरिङ्गितदैवतं नयनयोरीहालिहो यातरः । तद्दूरादयमञ्जलिः किमधुनादृग्भङ्गिभागेन ते वैदग्धीमधुरप्रबन्धरसिक व्यर्थोऽयमत्र श्रम इति ॥ विशेषेण गतः अर्थो यस्मात् ॥

व्यर्थभाषणम् । न० निरर्थकेन व्यापारे । यथा । देशराष्ट्रप्रसङ्गाच्चापरार्थपरिकल्पनात् । नर्महासप्रसङ्गाच्च भाषणं व्यर्थभाषणमिति देवलः ॥

व्यलीकः । पुं० नागरे । षिङ्गे ॥ न० अप्रिये ॥ अकार्ये ॥ वैलक्ष्ये ॥ पीडने । व्यङ्गे । विशेषेण अलति अलभूषणादौ । अलीकादयश्चेति साधुः ॥ विगतमृते । विगतमलीकम् । विपर्ययेऽपीति स्वामी ॥

व्यवकलनम् । न० वियोगे । हीने ॥ अङ्कस्यान्तरकरणे । बाकि काटा० इ० गौ० दे० भा० ॥

व्यवकलित: त्रि० कृतव्यवकलने। वियोजिते। न० व्यवकलने॥

व्यवच्छिन्न:। त्रि० भिन्ने॥ विशेषिते

व्यवच्छेद:। पुं० पृथक्त्वे॥ बाणमुक्तौ॥

व्यवच्छेदकम्। न० विशेषणे॥

व्यवच्छेद्यम्। त्रि० विशेष्ये॥

व्यवधा। स्त्री० अन्तर्द्धायाम्। तिरोधाने॥ व्यवधानम्। डुधाञ्०। आतश्चोपसर्गेऽङ्॥

व्यवधानम्। न० अन्तर्द्धौ। तिरोधाने। वस्त्वन्तरकृतेऽवच्छेदे। खड्गादे: कोषादिव्यवधावरणे॥ व्यवपूर्वाद्धाञोल्युट्॥

व्यवधायक:। त्रि० व्यवधानकर्त्तरि॥

व्यवधि:। पुं० विधाने। व्यवधाने॥ व्यवधानम्। डुधाञ्०। उपसर्गे घो: कि:॥

व्यवसर्ग:। पुं० दाने॥ व्यवसर्ज्जनं सृज०। घञ्॥

व्यवसाय:। पुं० उपजीविकायाम्॥ उद्यमे। फलाव्यभिचार्युद्यमे॥ यथा। व्यवसायिनांव्यवसाय: फलाव्यभिचार्युद्यमोभगवद्विभूतिरिति। निश्चये॥

व्यवसायात्मिका। स्त्री० निश्चयात्मिकायांबुद्धौ॥ व्यवसायोनिश्चय: आत्मयस्या:।

व्यवसायी। त्रि० कृतनिश्चये॥ साध्यमे॥ व्यवसायविशिष्टे॥ वाणिज्यकारके॥ अनुष्ठातरि॥

व्यवसित:। त्रि० निश्चये॥ प्रतारिते॥ अनुष्ठिते॥ विशिष्टमवस्यतिस्म। अवसीयतेस्मवा। षोऽन्तकर्म्मणि। क्त:। द्यतिस्यतीतीत्वम्॥

व्यवस्था। स्त्री० संस्थायाम्। सद्विषयकत्वनिर्धारणे॥ विशिष्टावस्था॥ शास्त्रनिरूपितविधौ॥ रचनानियमे॥ व्यवतिष्ठतेऽनया। ष्ठा०। आतश्चोपसर्गेऽङ्। टाप्॥ व्यवस्थानंवा॥

व्यवस्थान:। पुं० शौरौ॥ यस्मिन् व्यवस्थिति: सर्वस्य:॥ जातिवर्णाश्रमतद्धर्मादिकान्विभज्यकरोतिवा। कृत्यल्युटोबहुलमिति०। बहुलग्रहणात्कर्त्तरिल्युट्। व्यवतिष्ठतेसर्वंजगदस्मादस्मिन्‌वा। अधिकरणेल्युट्वा॥ न० व्यवस्थितौ॥

व्यवस्थापक:। पुं० व्यवस्थादातरि॥

व्यवस्थापित:। त्रि० निर्णीते॥

व्यवस्थित:। त्रि० अप्रचलिते। तत्तदुद्योगेनावस्थिते। प्रतिष्ठिते॥ विशेषेणावस्थित:॥ व्यवस्थांप्राप्ते॥ इतच्।

व्यवस्थिति:। स्त्री० अवस्थाने। व्यवस्थाने॥

व्यवस्य । अ० निश्चित्येत्यर्थे ॥

व्यवहरणम् । न० व्यवहारे ॥

व्यवहर्त्ता । पुं० व्यवहारकर्त्तरि ॥ प्राड्विवाके ।

व्यवहारः । पुं० शास्त्रीयलौकिकादिव्यवहरणे । व्यौहार० इ० भा० ॥ यथाहुः । अहमिदमितिममतिर्यास्ततं व्यवहरतिसर्वलोकोपि । प्रथमाप्रतीचिचरमानिवसतिवपुरिन्द्रियादिवाह्यार्थे ॥ इति ॥ द्रुमप्रभेदे ॥ न्यासे ॥ पणे ॥ स्थितौ ॥ व्युत्पत्तौ ॥ विवादे । ऋणदानादिविषयचतुष्पाद्याये ॥ ऋणदानाद्यष्टादशविषये० विरुद्धार्थिप्रत्यर्थिवाक्यजनितसन्देहहारी विचार एव व्यवहारः । यथाह कात्यायनः । विनानार्थेऽवसन्देहहरणं हार उच्यते । नानासन्देहहरणाद् व्यवहार इति स्मृत इति ॥

व्यवहारज्ञः । पुं० प्राप्तव्यवहारे ॥ स तु षोडशवर्षानन्तरं भवति । यथा । बाल आषोडशाद्वर्षात् पौगण्डोपि निगद्यते । परतो व्यवहारज्ञः स्वतन्त्रः पितरावृते इति ॥ त्रि० व्यवहारज्ञातरि ॥

व्यवहारदर्शनम् । न० न्यायदर्शने । विचारकरणे ।

व्यवहारपदम् । न० वादिनाराज्ञिनिवेदने ॥ यथाह याज्ञवल्क्यः । स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः । आवेदयति चेद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तदिति ॥

व्यवहारपादः । पुं० व्यवहारांशे । यथा । पूर्वपक्षः स्मृतः पादो द्विपादश्चोत्तरः स्मृतः । क्रियापादस्तथा चान्यश्चतुर्थो निर्णयः स्मृत इति ॥

व्यवहारमातृका । स्त्री० व्यवहारोपयोगिक्रियायाम् ॥ सा च मिताक्षरातोऽनुसन्धेया ॥

व्यवहारमार्गः । पुं० व्यवहारविषये । व्यवहारपदे ॥

व्यवहारविधिः । पुं० धर्मशास्त्रे । व्यवहारस्य विधाने ॥

व्यवहारविषयः । पुं० व्यवहारपदे ॥

व्यवहारिका स्त्री० लोकयात्रायाम् ॥ वर्द्धन्याम् । सम्मार्ज्जन्याम् ॥ इङ्गुदे ॥

व्यवहारी । त्रि० व्यवहारविशिष्टे ॥

व्यवहार्य्यः । त्रि० व्यवहरणीये । व्यवहर्त्तव्ये । व्यवहारयोग्ये ॥

व्यवहितः त्रि० दूरस्थिते ॥ व्यवधानविशिष्टे । सान्तरे । भित्त्याद्यन्तरिते ॥ तिरोहिते ॥

व्यवहृतः । त्रि० कृतव्यवहारे ॥

व्यवहृतिः । स्त्री० व्यवहारे ॥

व्यवायः । पुं० सुरते । ग्राम्यधर्मे ।

मैथुने ॥ अन्तर्द्धौ । व्यवधाने ॥ शब्दार्थचिन्तामणिः ॥ न० तेजसि ॥ व्यवायनम् । इण् गतौ० अयगतौ वा । एरच्० घञ् वा ॥

व्यवायी । पुं० स्त्री० कामुके ॥ त्रि० द्रव्यविशेषे ॥ व्यवायोऽस्यास्मिन् वाऽस्ति । इनिः ॥

व्यश्नुवानः । त्रि० व्याप्नुवति ॥ अश्नोतेर्लटः शानजादेशः ॥

व्यष्टिः । स्त्री० व्यस्तव्यापिनि ॥ विशेषे । अध्यात्मादिविभागेन व्याप्तिर्व्यष्टिरितीरिता ॥

व्यसनम् । न० अशुभे ॥ सक्तौ ॥ दैवानिष्टफले । भ्रंशे ॥ पापे ॥ विपत्तौ । निष्फलोद्यमे ॥ स्त्रीपानमृगयादिष्वष्टादशविधेषु ॥ यथाह मनुना । मृगयाक्षो दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः । तौर्य्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः ॥ पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् । वाग्दण्डजञ्च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥ कामजेषु प्रसक्तो हि व्यसनेषु महीपतिः । वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यां क्रोधजेष्वात्मनैव तु ॥ द्वयोरप्येतयोर्मूलं यं सर्वे कवयो विदुः । तं यत्नेन जयेल्लोभं तज्जावेतावुभौ गणौ ॥ पानमक्षाः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमम् । एतत्कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजे गणे ॥ दण्डस्य पातनं चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे । क्रोधजेऽपि गणे विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकं सदा ॥ सप्तकस्यास्य वर्गस्य सर्वत्रैवानुषङ्गिणः । पूर्वं पूर्वं गुरुतरं विद्याद्व्यसनमात्मवान् ॥ तथाहि । द्यूतात् पानं कष्टतरम् । मद्यपानेन मत्तस्य संज्ञाप्रणाशात् । यथेष्टचेष्टया देहधनादिविरोध इत्यादयो दोषाः । द्यूते तु पाश्चिकबोधनाशादिरप्यस्ति । स्त्रीव्यसनात् द्यूतकष्टम् । द्यूते हि वैरोद्भवादयो नित्याः स्त्रीकृता दोषाः । मूत्रपुरीषवेगधारणाद्व्याध्युत्पत्ति । स्त्रीव्यसने पुनरपत्योत्पत्त्यादिगुणयोगोऽप्यस्ति । मृगयास्त्रीव्यसनयोः स्त्रीव्यसनं दुष्टम् । तत्रादर्शनं कार्य्याणां कालातिपातेन धर्मलोपादयो दोषाः । मृगयायां तु व्यायामेनारोग्यादिगुणयोगोऽप्यस्तीत्येवं कामजचतुष्कस्य पूर्वं पूर्वं गुरुदोषम् ॥ क्रोधजेष्वपि त्रिषु । वाक्पारुष्यात् । दण्डपारुष्यं दुष्टम् । अङ्गच्छेदादेरशक्यसमाधानत्वात् । वाक्पारुष्यं तु कोपानलो दानमानपानीयसेकैः शक्यः शमयितुम् । अर्थदूषणात् । वाक्पारुष्यदोषवन्मर्मपीडाकरम् । वाक्पारुष्यस्य दुश्चिकित्स्यत्वात् । एवं पूर्वं पूर्वं दुष्टतरं त्यजेदित्यर्थः । यतो व्यसनासक्तिरनर्थहेतुः ॥ व्यसनस्य च मृत्योश्च व्यसनं कष्टमुच्यते । व्यसन्यधोऽधो

व्रजति स्वर्गाद्य व्यसनी मृतः ॥ इति ॥ अन्यत्रापि । एकैकव्यसनासक्ताः सर्वे मृत्युवशंगताः । यः पुनः संहतान् सेवेद्विषयान्विषयी नरः । स पतेन्महदैश्वर्याच्छिन्नमूल इव द्रुम इति ॥ वीर्यं व व्यसनान्यष्ट कामजानि भवन्त्युत । मिथ्यावाक्यं परमं तस्माद्गुरुतराबुभौ ॥ परदाराभिगमनं विना वैररौद्रतेति रामायणम् ॥ व्यस्यते । असु क्षेपणे । भावकर्मकरणादौ ल्युट् ॥ सर्वथैतत् सम्पादयिष्यामीत्याग्रहो व्यसनम् ॥

व्यसनवारकः । पुं० राजर्षिविशेषे ॥

व्यसनार्त्तः । त्रि० उपरक्ते । दैवमानुषान्यतरपीडायुक्ते ॥ व्यस्यति श्रेयोमार्गात् व्यसनम् तेनार्त्तः ॥

व्यसनी । त्रि० व्यसनग्रस्ते । पञ्चभद्रे । व्यसनमस्यास्ति अस्मिन्नर्था । इनिः ॥

व्यस्तः । त्रि० व्याकुले । व्याप्ते ॥ प्रत्येकम् । पृथक्पृथगर्थे ॥ विपरीते ॥ व्यस्यते स्म । असु क्षेपणे । क्तः ॥ विभक्ते ॥ विक्षिप्ते ॥ *

व्यस्तपदम् । न० ऋणादानाभियोगपदान्तरेणोत्तरे ॥ यथा ॥ सुवर्णशताभियोगे अनेनाहं ताडित इति ॥

व्यस्तारम् । न० हस्तिनोमदप्रयोगे ॥

व्याकरणम् । न० वेदस्याङ्गे शब्दशास्त्रे ॥ विशेषेण आक्रियन्ते व्युत्पाद्यन्ते शब्दा अनेन । डुकृञ् । ल्युट् । प्रादिसमासः ॥ अस्यारम्भे शुद्धिर्यथा । नयेच्छब्दशास्त्रागमारम्भकालं कृतीशिमुषीशीशभेषु द्विजेषु । चलक्षिप्रमैत्रेऽध्रुवे चाश्रिते पुष्यतीधर्मशास्त्रादिकारम्भकालमिति ॥ अपोक्तं महाभाष्ये । पुराकल्प एतदासीत् । संस्कारकालोत्तरं ब्राह्मणा व्याकरणं स्माधीयते । तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानज्ञेभ्यो वैदिकाः शब्दा उपदिश्यन्ते । तदद्यत्वे न तथा । वेदमधीत्य त्वरिता वक्तारो भवन्तीति । त्वरिताविशेषादाशितिकं यटः । संस्कार उपनयनम् । करणमाभ्यन्तरप्रयत्नः । अनुप्रदानं नादादिर्बाह्यः प्रयत्नः । तेन अधीतव्याकरणशिष्टेभ्य इत्यर्थ इति विवरणम् ॥

व्याकारः । पुं० व्याकरणे । कृञो घञ् ॥

व्याकीर्णः । त्रि० विकीर्णे । विक्षिप्ते ॥ *

व्याकुलः । त्रि० शोकादिभिरितिकर्त्तव्यतापरिज्ञानशून्ये ॥ विह्वले ॥ व्याकोलति । कुल संस्त्याने बन्धुषु च । इगुपधेति कः ॥ उपद्रुते ॥ सम्भ्रान्ते ॥

व्याकुलात्मा । त्रि० शोकाभिहतचित्ते ॥

व्याकृतः। पुं॰ कार्य्यब्रह्मणि। सम्भूतौ। हिरण्यगर्भे॥

व्याकृतिः। स्त्री॰ भङ्ग्याम्। व्युत्पत्तौ॥ व्याकरणम्। डुकृञ्॰। क्तिन्॥ विशिष्टाकृतौ॥ व्यञ्जने॥

व्याकोशः। त्रि॰ व्याकोषे। विकसिते॥ व्यावृत्तः कोशः सङ्कोचोऽस्मात्। प्रादिसमासः॥

व्याकोषः। पुं॰ प्रफुल्ले। उत्फुल्ले। विकसिते॥ व्यावृत्तः कोषः सङ्कोचोऽस्मात्। प्रादिभ्यो धातुजस्येति समासः॥

व्याक्षेपः। पुं॰ अत्यये॥ व्याक्षेपो भविष्यन्त्याः कार्य्यसिद्धेर्हि लक्षणम्॥

व्याख्या। स्त्री॰ विवरणे। व्याख्यानम्। ख्या॰। आतश्चोपसर्गे इत्यङ्। टाप्॥

व्याख्यागम्यम्। न॰ उत्तराभासभेदे॥ यथा अस्तव्यस्तपदव्यापिनिगूढार्थं तथाकुलम्। व्याख्यागम्यमसारञ्च मोत्तरं शस्यते बुधैः॥ व्याख्यया गम्यते ज्ञायते यत्। गम्लृ॰। पोरदुपधादिति यत्॥ *

व्याख्यातः। त्रि॰ विवृते। कथिते। विस्पष्टमाख्याते॥

व्याख्याता। त्रि॰ विवरणकर्त्तरि॥

व्याख्यानम्। न॰ व्याख्यायाम्॥ यथा सूत्रलक्षणम्। पदच्छेदः पदार्थोक्तिर्विग्रहो वाक्ययोजना। आक्षेपस्य समाधानं व्याख्यानं पञ्चलक्षणम्॥ व्याख्यानसाधने॥ व्याख्यायतेऽनेन। ख्या॰। करणे ल्युट्॥

व्याघातः। पुं॰ विष्कम्भादियोगान्तर्गतयोगभेदे॥ अत्रजातस्य फलं यथा। व्याघातकर्त्ता च सतां नितान्तं व्याघातजन्मा मनुजः कठोरः। असत्यभाषी कृपया विहीनो मन्दश्च शोदीर्घतनुः कृशाङ्गः॥ अन्तराये। विघ्ने। घाते। प्रहारे। विशिष्टाघातः॥ अलङ्कारविशेषे॥ तस्य लक्षणं यथा। तद्यत्र साधितं केनाप्यपरेण तदन्यथा। तथैव यद्विधीयेत स व्याघात इति स्मृतः॥ येनोपायेन यदेकेनोपकल्पितं। तस्यान्येन जिगीषुतया तदुपायकमेव यदन्यथाकरणं। स्वसाधितवस्तुव्याहतिहेतुत्वात्। व्याघातः॥ उदाहरणम्। दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति दृशैव याः। विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवे वामलोचनाः॥

व्याघ्रः। पुं॰ शार्दूले। द्वीपिनि। रक्तैरण्डे॥ करञ्जे॥ नराद्युत्तरस्थः श्रेष्ठे॥ यथा नरव्याघ्रः। व्याजिघ्रति। घ्रा॰। व्याङ्घ्राति स्वजातीविति तर्कः। यद्वा आतश्चोपसर्गे इति कः। पाघ्राध्माधेट्दृशः

शङ्कितिशेन । घ : संज्ञायामितिनि षेधात् ॥

व्याघ्रदल : । पुं॰ एरण्डे ॥

व्याघ्रनख: । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ व्याघ्रनखे । ल्यसफले ॥ व्याघ्रस्य नखे ॥ न॰ नखीनामगन्धद्रव्ये । व्याडायुधे । करजे । चक्रकारके कन्दविशेषे ॥ नखक्षतविशेषे ॥ व्याघ्रस्य नखमिव ॥

व्याघ्रनखकम् । न॰ नखक्षते ॥

व्याघ्रनायक : । पुं॰ शृगाले । इ॰ रा॰ स्ट : ॥

व्याघ्रपात् । पुं॰ विकङ्कते । ग्रन्थिले ॥ व्याघ्रस्यपादाएवपादमूलान्यस्य ॥ मुनिविशेषे ॥ त्रि॰ व्याघ्रतुल्यचरणे ॥

व्याघ्रपाद : । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे ॥ विकण्टकवृक्षे ॥ मुनिविशेषे ॥ रक्तैरण्डे ॥

व्याघ्रपुच्छ : । पुं॰ एरण्डमात्रे ॥ व्याघ्रपुच्छमिवपुच्छमस्य ॥

व्याघ्राट : । पुं॰ भरद्वाजपक्षिणि ॥ व्याघमटति । अट॰ । कर्मण्यण् । व्याघ्रइवअटतिवा । अच् ॥

व्याघ्रादनी । स्त्री॰ चित्रतायाम् ॥

व्याघ्रायुधम् । न॰ नखाख्यगन्धद्रव्ये ॥

व्याघ्रास्य : । पुं॰ बिडाले ॥ न॰ व्याघ्रमुखे ॥

व्याघ्री । स्त्री॰ निदिग्धिकायाम् । कण्टकार्याम् ॥ व्याजिघ्रति । घ्रा॰ । व्याघ्रादिभिरितिलिङ्गादा तश्चोपसर्गइतिक:॰ नतुश : । गौरादि: ॥ धूम्रवर्णायाम्बराटिकायाम् ॥ व्याघ्रस्त्रियाम् ॥ यथा । व्याघ्रीवास्तेजराचायुर्यातिभिन्नघटाम्बुवत् । निघ्नन्तिरिपुवद्रोगास्तस्माच्छ्रेय: समाचरेत् ॥ इ॰ कुलार्णव : ॥

व्याङ्गि : । पुं॰ व्यङ्गसुते ॥ अपत्ये इञ् । स्वागतादीनाञ्चेतिवृद्धिनिषेधऐजागमश्चन ॥

व्याचिख्यासित : । त्रि॰ व्याख्यातुमिष्टे ॥

व्याचिख्यासु : । त्रि॰ व्याख्यातुमिच्छौ ॥

व्याज : । पुं॰ शाठ्ये । कुसृतौ ॥ स्वरूपाच्छादने । अपदेशे । मिषे ॥ व्यजन्ति॰ छिद्यन्त्यनेन । अज॰ । हलश्चेतिघञ् । निष्ठायांसेट् स्वान्नकुत्वम् ॥

व्याजनिन्दा । स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा ॥ निन्दायांनिन्दयाव्यक्ति व्याजनिन्देतिगीयते । विधेस निन्द्योयस्तेप्रागेकमेवाहरच्छिर : ॥ अत्रहरनिन्दया॰ विषमविपाकंसंसारंप्रवर्त्तयतोविधेर्निन्दाव्यङ्ग्या॰ व्याजनिन्दा ॥ यथावा । वि

धिरेव विशेषगर्हणीयः कारटस्य रट
कस्तवापराधः। सहकारतरौ चकार
यो सौ सहवासं परलोककोकिलेन॥ अ
न्यस्तुत्या० अन्यस्तुत्यभिव्यक्तिरिति
पञ्चमप्रकारव्याजस्तुतिप्रतिपन्नेयं
व्याजनिन्दा॥ कपटकुत्सायाम्॥

व्याजस्तुतिः। स्त्री० अलङ्कारविशेषे
॥ यथा। उक्तिर्व्याजस्तुतिर्निन्दा
स्तुतिभ्यां स्तुतिनिन्दयोः। क्व: स्व
र्धुनि विवेकस्ते पापिनो नयसे दिवम्
॥ साधुदूति पुनः साधु कर्त्तव्यं
किमतः परम्। यन्मदर्थे विलू
नासि दन्तैरपि नखैरपि॥ निन्दया
स्तुतेः० स्तुत्या निन्दया वा० अवग
मनं व्याजस्तुतिः। क्व: स्वर्धुनी
त्युदाहरणे० विवेको नास्तीति निन्दा
व्याजेन० गङ्गा मुक्तिप्रदेति० महा
पातकिनोऽपि० स्वर्गं नयतीति व्याज
रूपया निन्दया तत्प्रभावातिशयस्तु
तिः। साधुदूतीत्युदाहरणे० म
दर्थमियन्तं क्लेशमनुभूतवत्यसीति
व्याजरूपया स्तुत्या० मदर्थं न गतासि
० किन्तु रन्तुमेव गतासि० धिक् त्वां दू
तिकाधमं विरुद्धकारिणीमिति नि
न्दावगम्यते॥ कपटप्रशंसायाम्॥

व्याजोक्तिः। स्त्री० छलवाक्ये॥ अ
लङ्कारविशेषे॥ यथा। व्याजो
क्तिरन्यहेतूक्त्या यदाकारस्य गोपनम्।
सखि पश्य गृहारामपरागैरस्मि धूस
रा॥ अत्र चौर्यरसक्षतसङ्केतभूपृष्ठ
लुठनलग्नधूलिकालस्य गोपनम्॥
कस्य वा न भवेद्रोषः प्रियायाः स
व्रणेऽधरे। सभृङ्गपद्ममाघ्रासीर्वारि
तापि मयाधुना॥ उपपतिनाख
ण्डिताधराया नायिकायाः सका
शमागच्छन्तं प्रियमपश्यन्त्या वसख्या
नायिकां प्रति हितोपदेशव्याजेन त
म्प्रति० नायिकापराधगोपनं च्छेका
पह्नुतेरस्यायं विशेषः। यत्तस्यां व
चनस्यान्यथानयनेनापह्नवः। अस्या
माकारस्य हेत्वन्तरवर्णनेन० गोपन
मिति० लक्षणे० लक्ष्यनाम्नि चोक्तिप
दगणनाकारस्य गोपनार्थं हेत्वन्तरप्रत्या
ययकव्यापारमात्रेण लक्षणम्॥

व्याडः। पुं० हिंस्रपशौ॥ मांसा
दिपशौ॥ सर्पे॥ व्याडति। अ
डउद्यमे। व्याङ्पूर्वः। पचाद्य
च्॥ खले। वञ्चके॥ इन्द्रे।

व्याडायुधम्। न० व्याघ्रनखाख्यगन्धद्र
व्ये॥ व्याडस्य व्याघ्रस्यायुधमिव॥

व्याडिः। पुं० मुनिभेदे। विन्ध्यस्थे
नन्दिनीसुते। मेधाविनि॥ व्यडस्
स्यापत्यम्। इञ्। स्वागतादित्वा
द्वृद्धिनिषेधऐजागमश्च न॥

व्यात्तः। त्रि० विवृते। वाया०इ०
भा०प्र०। यथा व्यात्तानन :॥

व्यात्युक्षी। स्त्री० रसिकजनानाम
न्योन्यं जलक्रीडने। करपार्श्वे। ज

लक्रीडायाम् । करपत्रिकायाम् । छींटाखेलना • इ • छींटाछींटी खेल ना • इ • व • भा • ॥ व्यतिहारे णत्वच् • परस्पराभ्युक्षणम् । उक्षसेच ने । कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियामि ति णच् प्रत्ययः । णचः स्त्रियामञ् । टिड्ढाणञित्यादिना ङीप् ॥

व्यादित : । त्रि • प्रसारिते ॥

व्यादिष्ट : । त्रि • सन्दर्शिते ॥ व्या ङ्पूर्वाद्दिशेः क्तः ॥

व्याध : । पुं • मृगवधाजीवे । मृ गयौ । लुब्धके ॥ अयंसवर्णस्त्रिभा र्यायांचत्रियाज्जातः । यथोक्तंब्रह्म वैवर्त्ते । नापिताद्गोपकन्यायांस र्वस्वी • तस्ययोषिति । क्षत्राद्बभू वव्याधश्चबलवान्मृगहिंसकवृत्ति दुष्टे ॥ ताराममेचे ॥ भेदने ॥ विध्यति । व्यधताडने । श्याद्व्य धेतिणः ॥

व्याधभीत : । पुं • मृगे ॥

व्याधाम : । पुं • वज्रे ॥ इ • इ • न्द्रः ॥

व्याधि : । स्त्री • कुष्ठौषधौ ॥ रोगे । धातुवैषम्यनिमित्ते • ज्वराती सारादिरूपेविकारे ॥ चिकित्सा शास्त्रे • पञ्चमहाभूतशरीरिसमवा यः पुरुषइत्युच्यते । तस्मिन्क्रियासो ऽधिष्ठानम • कस्माल्लोकस्यद्वैविध्या त् । लोकोहिद्विविधः स्थावरोज ङ्गमश्च । द्विविधात्मकएवाग्नेयः सौम्यश्च • तद्भूयस्त्वात् । पञ्चा त्मकोवा । तत्रचतुर्विधोभूतग्राम : । स्वेदजाण्डजोद्भिज्जजरा युजसंज्ञः । तत्रपुरुषप्रधानम् । तस्योपकरणमन्यत् । तस्मात्पुरु षोधिष्ठानम् । तद्दुःखसंयोगा व्याधयइत्युच्यन्ते । तेचतुर्विधाः • आगन्तवः • शारीरा • मानसाः • स्वाभाविकाश्चेति । तेषामागन्त वोभिघातनिमित्ताः । शारीरास्त्व न्नपानमूलावातपित्तकफशोणित सन्निपातवैषम्यनिमित्ताः । मान सास्तु • क्रोधशोकभयहर्षविषादे र्ष्याभ्यसूयादैन्यमात्सर्यकामलोभप्र भृतयइच्छाद्वेषभेदैर्भवन्ति । स्वा भाविकाः क्षुत्पिपासाजरामृत्यु निद्राप्रभृतयः तएतेमनः शरीरा धिष्ठानाः ॥ तेषांसंशोधनसंशम नाहाराचाराः सम्यक्प्रयुक्तानिग्र हहेतवः इत्यादिसुश्रुतेप्रथमाध्या यः ॥ विगतआधिरनेन ॥ विवि धाआधयोऽस्माद्वा ॥ व्याधानंवा । उपसर्गवो : कि : ॥

व्याधिघात : । पुं • आरग्वधे ॥ व्या धीन्हन्ति । हन • कर्मण्यण् । हनस्तोचिण्णलो : ॥

व्याधित : । त्रि • व्याधियुक्ते । आम याविनि । आतुरे ॥ व्याधिः सञ्जा

तीस्य । तदस्यसञ्जातंतारकादिभ्य इतच् ॥

व्याधिहन्ता । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥ त्रि॰ व्याधिघातके ॥

व्याधूतः । त्रि॰ कम्पिते ॥ विशेषेण आसमन्ताद्धूतः ॥

व्यानः । पुं॰ विष्वग्गमनवानखिलशरीरवर्त्ति निर्देहस्थपञ्चवाय्वन्तर्गतानिलविशेषे ॥ प्राणापानयोर्नियमनकर्म्मवीर्यवत्कर्म्महेतुत्वादखिलशरीरवर्त्ती व्यानइत्यर्थः ॥ व्यानोविनामयत्यङ्गं व्याने व्याधिप्रकोपनः । प्रतिष्ठानंतथाकण्ठाद्व्यापनाद्व्यानउच्यते ॥ व्याप्त्याअनित्यनेनहलश्चेतिघञ् ॥

व्याननम् । न॰ रतिबन्धान्तरे ॥ यथा । स्वेच्छयाभ्रमतिवल्लभेप्रियायोषिदाचरतिवल्लभायितम् । व्याननंरतमिदंयदिप्रियास्यादधोमुखचतुष्पदाकृतिः ॥

व्यानद्धः । त्रि॰ विशेषेणावद्धे ॥

व्यापकः । त्रि॰ अपरिच्छिन्ने । अन्यूनदेशकालवृत्तौ ॥ विष्णौ ॥ स्वसत्ताप्रकाशाभ्यांनामरूपेऽव्याप्नोति । आप्लृव्याप्तौ । ण्वुल्तृचाविति ण्वुल् ॥ तद्भिन्नष्ठात्यन्ताभावाऽप्रतियोगिनि ॥ यथा । साध्यस्यव्यापकोयस्तुहेतोरव्यापकस्तथा । सउपाधिर्भवेत्तच्चनिष्कर्षोयंप्रदर्श्यते ॥ द्र॰भा॰प॰ ॥ आच्छादके ॥ यथा । पद्मस्यव्यापकंसारमसन्दिग्धमनाकुलम् । अव्याप्यागम्यमित्यैवमुत्तरंतद्विदोविदुः ॥ पद्मस्य॰ भाषार्थस्य॰ व्यापकमाच्छादकम्॰ अभियोगाप्रतिकूलमितियावत् । इतिव्यवहारतत्त्वम् ॥ लिंगिनि ॥ येनचप्रतिबद्धंतद्व्यापकम् ॥ वाच्यं ॥

व्यापकता । स्त्री॰ व्यापकत्वे ॥

व्यापत्तिः । स्त्री॰ व्याधौ । मरणे ॥

व्यापद् । स्त्री॰ आपदि ॥ मृत्यौ ॥ व्याङ्पूर्वात्पदेः क्विप् ॥ विशिष्टाआपद् ॥

व्यापनम् । न॰ आच्छादने ॥ व्याप्तौ ॥

व्यापन्नः । त्रि॰ मृते ॥

व्यापादः । पुं॰ द्रोहचिन्तने ॥ व्यापादनम् । व्याङ्पूर्वकपद्धातोर्ण्यन्ताद्भावेघञ् ॥

व्यापादनम् । न॰ मारणे ॥ व्याङ्पूर्वात्पद्धातोर्ण्यन्ताल्ल्युट् ॥

व्यापादितः । त्रि॰ मारिते ।

व्यापारः । पुं॰ कर्म्मणि । क्रियायाम् ॥ दृशमभवने ।

व्यापारितः । त्रि॰ नियुक्ते ॥

व्यापारी । त्रि॰ व्यापारविशिष्टे व्यवसायिनि ॥

व्यापिका । स्त्री॰ व्यापिन्याम् । व्या

प्नोति । आप्लृ० ण्वुल् । टाप् । ह्रस्वम् ॥

व्यापी । त्रि० विभौ । व्यापके । आत्मनि । पूर्णे ॥ सकलवस्तुव्यापनशीले । व्याप्तुं शीलमस्य । आप्लृ० । सुप्यजाताविति णिनिः ॥

व्यापिनी । स्त्री० व्यापिकायाम् ॥

व्यापृण्वानः । त्रि० व्याप्रियमाणे ॥

व्यापृतः । पुं० कर्मसचिवे । आयुक्ते ॥ त्रि० व्यापारयुक्ते ॥

व्यापृतिः । स्त्री० व्यापारे ॥

व्याप्तः । त्रि० ख्याते । समाक्रान्ते । यथा । यद्यत्कार्यं कारणेन व्याप्तमन्तर्बहिश्चेति । कारणत्वेन सर्वकार्याणां व्यापनाद्व्याप्तः परमात्मा । पूर्णे ॥ व्याप्यते स्म ॥ आप्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेति क्त । कार्त्स्न्येन संस्थिते । क्ते ॥ सर्वकार्यमुपादानत्वेन व्याप्नोति । विपूर्वादाप्नोतेः पूर्वे कर्तरि क्तः ॥

व्याप्तिः । स्त्री० व्यापने ॥ रम्भे । इति मेदिनी ॥ लम्भने । इति हेमचन्द्रः ॥ यत्र धूमस्तत्राग्निरिति साहचर्यनियमे ॥ व्यापनम् । आप्लृ० । क्तिन्नाबादिभ्य इति क्तिन् ॥ आप्तौ ॥

व्याप्यम् । न० लिङ्गे । साधने ॥ अधिकदेशकालनियमं व्याप्यम् ॥ व्यापकाभावे व्याप्याभावो न्याय्यः ॥

व्याप्यते । आप्लृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ कुष्ठौषधौ । पालके । व्याधौ । उत्पले ॥ त्रि० व्याप्तिविशिष्टे । व्याप्तिकर्मणि ॥ आन्तरे ॥ शङ्कितसमारोपितोपाधिनिराकरणेन स्वभावप्रतिबद्धं व्याप्यमिति साङ्ख्याः ॥ अस्यार्थः । संशययुक्तः शङ्कितः । विपर्ययुक्तः समारोपितः । उपाधिर्विशेषणम् स्वभावेति । भावः सत्ता । तया प्रतिबद्धमित्यर्थः । प्रतिबन्धं गृहीत्वा तेन लिङ्गसत्ताभावेनाऽनुमानं सिद्ध्यतीति भावः ॥

व्याप्यत्वासिद्धः । पुं० सोपाधिके ॥ साध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्यापकत्वमुपाधिः । साध्यसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वं साध्यव्यापकत्वम् । साधनवन्निष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगित्वं साधनाव्यापकत्वम् । पर्वतो धूमवान्वह्निमत्त्वादित्यत्रार्द्रेन्धनसंयोग उपाधिः । यत्र धूमस्तत्रार्द्रेन्धनसंयोग इति साध्यव्यापकता । यत्र वह्निस्तत्रार्द्रेन्धनसंयोगो नास्ति । अयोगोलके आर्द्रेन्धनाभावादिति साधनाव्यापकत्वम् । एवं साध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्यापकत्वादार्द्रेन्धनसंयोग उपाधिः । सोपाधिकत्वाद्वह्निमत्त्वं व्याप्यत्वासिद्धो हेत्वाभासः ॥

अव्यभिचारितसामानाधिकरण्यस्याभावे ॥

व्यामः । पुं० बाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगन्तरे । स्वस्वपार्श्वप्रसारितयोर्बाह्वोर्मध्ये । व्यायामे । न्यग्रोधे ॥ विशेषेणाम्यतेऽनेन । अम गतौ । हलश्चेति घञ् ॥

व्यामनम् । न० व्यामे ॥

व्यामिश्रः । त्रि० सङ्कीर्णे ॥

व्यामृषः । त्रि० प्रमृष्टे ॥

व्यामोहः । पुं० मोहे । विपरीतज्ञाने ॥

व्यायच्छमानः । त्रि० व्यायामं कुर्वति ॥

व्यायतः । त्रि० व्यापृते ॥ दीर्घे ॥ दृढे ॥ अतिशये ॥ विशेषेणायतः ॥

व्यायामः । पुं० वियामे ॥ दुर्गसञ्चरे ॥ शरीरायासजनके पौरुषे श्रमे । मल्लक्रीडायाम् ॥ अस्य गुणा यथा । व्यायामो हि सदा पथ्यो बलिनां स्निग्धभोजिनाम् । स च शीते वसन्ते च तेषां पथ्यतमः स्मृतः । सर्वेष्वृतुषु सर्वैर्हि शूरैरात्महितार्थिभिः । शक्त्यर्द्धेन तु कर्त्तव्यो व्यायामो हन्त्यतोऽन्यथा ॥ कुचौ ललाटे ग्रीवायां यदा घर्मः प्रवर्त्तते । शक्त्यर्द्धं तं विजानीयाद्दायतोच्छ्वासमेव च ॥ लाघवं कर्मसामर्थ्यं स्थैर्यं क्लेशसहिष्णुता । दोषक्षयोऽग्निवृद्धिश्च व्यायामादुपजायते ॥ व्यायामं कुर्वतो नित्यं विरुद्धमपि भोजनम् । विदग्धमविदग्धं वा निर्दोषं परिपच्यते ॥ न च व्यायामसदृशमन्यत् स्थौल्यापकर्षणम् । न च व्यायामिनं मर्त्त्यं मर्दयन्त्यरयो बलात् ॥ न चैनं सहसाक्रम्य जरा समधिगच्छति । व्यायामक्षुण्णगात्रस्य पद्भ्यामुद्वर्त्तितस्य च ॥ व्याधयो नोपसर्पन्ति वैनतेयमिवोरगाः ॥ रक्तपित्ती कृशः शोषी कासी श्वासी क्षतातुरः । भुक्तवान् स्त्रीषु च क्षीणो व्यायामं परिवर्जयेत् ॥ वातपित्तामयी बालो वृद्धोऽजीर्णी च संत्यजेत् ॥ अतिव्यायामतः कासो रक्तपित्तं प्रजायते । श्रमः क्लमः क्षयस्तृष्णा ज्वरश्छर्दिश्च जायते ॥ इति राजवल्लभः ॥ यामे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

व्यायामवान् । त्रि० व्यायामिनि ॥ व्यायामोऽस्त्यस्य । बलादित्वात् पक्षे मतुप् । तदभावे इनिः ॥ व्यायामी ॥

व्यायासः । पुं० परिश्रमे ॥ विशिष्टः आयासः ॥

व्यायोगः । पुं० दशविधरूपकान्तर्गतरूपकविशेषे ॥ यथा । ख्यातनाटकप्रकरणभाणप्रहसनडिमाः । व्यायोगः समवाकारो वीथ्यङ्केहामृगा इति । अभिनेयप्रकाराः स्युर्भाषाः षट् संस्कृतादिकाः ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

व्याल: । पुं॰ दुष्टगजे ॥ सर्पे ॥ श्वापदे ॥ सिंहे ॥ त्रि॰ खले ॥ शठे ॥ व्याडति । चडउद्यमेव्याङ्पूर्वः । पचाद्यच् । डलयोरैक्यस्मरणाद्व्याल: यद्वा । विशेषेणसमन्तादलति॰ भुडतिवारणे॰ अड॰ । डलयोरैक्यत्वम् । पचाद्यच् ॥

व्यालक: । पुं॰ दुष्टगजे । गम्भीरवेदिनि ॥ कु॰ त्रि॰ शेष: ॥

व्यालखड्ग: । पुं॰ व्यालनखे ॥

व्यालगन्धा । स्त्री॰ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥

व्यालग्रह: । पुं॰ व्यालग्राहिणि ॥

व्यालग्राही । पुं॰ आहितुण्डिके ॥ व्यालंगृह्णाति । नन्द्यादित्वाणिनि: ॥

व्यालजिह्वा । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥

व्यालदंष्ट्र: । पुं॰ गोक्षुरे ॥

व्यालनख: । पुं॰ गन्धद्रव्यविशेषे । व्याघ्रनखे ॥

व्यालपत्रा । स्त्री॰ एर्वारौ ॥

व्यालबल: । पुं॰ व्यालनखे ॥

व्यालमाल: । पुं॰ शिवे ॥ व्याला: सर्पाएवमालायस्य ॥

व्यालमृग: । पुं॰ चित्रव्याघ्रे ॥

व्यालम्ब: । पुं॰ रक्तैरण्डे ॥

व्यालायुधम् । न॰ व्याडायुधे ॥ व्यालसिंहस्यायुधमिव ॥

व्याली । त्रि॰ व्यालवति ॥

व्याली । स्त्री॰ दुष्टायाम् ॥

व्यालोडनम् । न॰ विमर्दने ॥

व्यालोलित: । त्रि॰ विलुलिते ॥

व्यावक्रोशी । पुं॰ परस्पराक्रोशने

व्यावर्त्त: । पुं॰ रोगभेदे ॥ विशिष्टावर्त्ते ॥

व्यावर्त्तक: । त्रि॰ भेदके ॥

व्यावर्त्तनम् । न॰ इतरेतरवियोगस्थाने ॥ वेष्टने । वेठन॰ इ॰ भा॰

व्यावर्त्तयितुम् । अ॰ बाधितुमित्यर्थे

व्यावर्त्तिका । स्त्री॰ बाधिकायाम् । प्रतिबन्धिकायाम् ॥ यथा । बीभत्साप्रतिभान्तिकिन्नविषया: क्लिन्नास्पृहायुष्मतो॰ देहस्थापचयोमतोनिविशतेगाढोग्रहेषुग्रह: । अस्मोपास्यमितिस्फुरत्यपिहृदिव्यावर्त्तिकावासना॰ कामामेयमतर्क्यमोहगहनाद्वैरीसतांयातना ॥

व्यावर्त्तित: । त्रि॰ बाधिते । पराङ्मुखीकृते ॥

व्यावहारिक: । त्रि॰ व्यवहारसिद्धे ॥ व्यवहारेणचरति । चरतीतिठक् । स्वागतादि: ॥ विनयादित्वात्स्वार्थेवाठक् ॥

व्यावृत्त : । त्रि० निवृत्ते ॥ वृते ॥

व्यावृत्ति : । स्त्री० व्यतिरेके । निरसने । खण्डने । आवृत्तौ ॥ यथा सर्वसपक्षव्यावृत्तिरेवदोषो० नविपक्षव्यावृत्तिरपितस्यानगुणत्वात् ॥

व्याश्रय : । त्रि० विभिन्नाश्रये । नानापक्षसमाश्रये ॥ विभिन्नआश्रय : ॥

व्यास : । पुं० मुनिविशेषे । बादरायणे । पाराशर्य्ये । भगवति० कृष्णद्वैपायने । मुनीनांमध्ये भगवतोविभूतौ । येन० ऋग्वेदादि विभागेन० चतुर्धावेदाव्यस्ता : । तत्रऋग्वेदएकविंशतिधाकृत : यजुर्वेदाधिकशतधाकृत : । सामवेद: सहस्रधाकृत : अथर्वण : पञ्चाशच्छाखाभेदेनकृत : । एवंविभागेनचतुर्वेदाव्यस्ता : । अन्यानिचपुराणानि० व्यस्तान्यनेनेतिव्यास : । तंवेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धिं-चर्माम्बरंसुरमुनीन्द्रनुतंकवीन्द्रम्-। कृष्णत्विषंकनकपिङ्गजटाकलापंव्यासनमामिशिरसातिलकंमुनीनाम् ॥ व्यस्यतिविभजतिविस्तारयतिवाविपूर्वादस्यतेर्वाहुलकात्कर्त्तरिघञ् । वेदविस्तारकरणाद्व्यासनामाभन्मुनिरितिभागवतम् ॥ पाठकब्राह्मणे ॥ यथा । विस्पष्टमद्रुतंशान्तंस्पष्टाक्षरपदन्तथा । कलस्वरसमायुक्तंरसभावसमन्वितम् ॥ बुद्ध्यमान : सदर्थेवैग्रन्थार्थंकृत्स्नशोनृप । ब्राह्मणादिषुसर्वेषुग्रन्थार्थंश्चार्पयेन्नृप । यएवंवाचयेद्ब्रह्मन्सविप्रोव्यासउच्यते ॥ विस्तृते । प्रपञ्चे । विस्तारे ॥ मानभेदे ॥ गोलस्य मध्यरेखायाम् ॥ व्यसनम् । असु क्षेपणे । घञ् ॥

व्यासक्त : । त्रि० व्यापृते । विशेषासक्ते । संलग्ने ॥ व्यासक्त : कार्यान्तरंविस्मरतीहत्यसावधानोक्ति : ॥

व्यासङ्ग : । पुं० विक्षेपे ॥ विशिष्टासङ्गे ॥ विशेषेणआसङ्ग : ॥ अभ्यासे ॥

व्यासमाता । स्त्री० सत्यवत्याम् । वासव्याम् ॥

व्यासिद्ध : । त्रि० निषिद्धे ॥

व्यासेध : । पुं० प्रतिषेधे । व्यासेधनम् । व्याङ्पूर्वात्सेधतेर्घञ् ॥

व्याहत : । त्रि० बाधिते ॥ विधूनिते ॥ व्ययंनीते ॥ विशेषेणआहत : ॥ व्यर्थे ॥

व्याहति : । स्त्री० व्याघाते ॥

व्याहन्यमान: । त्रि० प्रतिषिद्ध्यमाने ।

व्याहरणम् । न० व्याहारे । यथा । स्नातुस्तुवरुणस्तेजोजुहृतोऽग्नि : श्रियंहरेत् । भुञ्जानस्ययमस्त्वायुस्त

स्नानवद्व्याहरेत्क्षिप्तिभविष्योत्तरपुराणम् ॥

व्याहरन् । त्रि॰ शब्दयति ।

व्याहारः । पुं॰ उक्तौ । जल्पिते । वचसि ॥ व्याहरणम् । व्याङ्पूर्वात् हृञो भावे घञ् ॥

व्याहृतम् । त्रि॰ उक्ते ॥ सन्दिष्टे ॥

व्याहृतिः । स्त्री॰ भूरादिषु ॥ व्याहरति भूरादिसप्तलोकान् । हृञ् । व्याङ्पूर्वस्ततः क्तिन् । व्याहारे ॥

व्युच्छिन्नः । त्रि॰ विमुक्ते ॥ विशेषेणोच्छिन्ने ॥

व्युतः । त्रि॰ स्यूते ॥ इ॰ हि॰ कोषः ॥

व्युतिः । स्त्री॰ व्यूतौ इ॰ हि॰ कोषः ॥

व्युत्क्रमः । पुं॰ क्रमविपर्यये । व्यतिक्रमे । उत्क्रमे । अक्रमे । विशिष्टउत्क्रमः ॥

व्युत्क्रमणम् । न॰ पृथगवस्थाने ॥ व्युत्पूर्वात्क्रमेर्ल्युट् ॥

व्युत्थानम् । न॰ स्वातन्त्र्यकरणे । क्षिप्तमूढविक्षिप्ताख्यभूमिद्वये । समाधिपारणे ॥ विरुद्धमुत्थानम् । प्रादयोगतेतिसमासः ॥ वैपरीत्येनोत्थानं वा ॥ विरोधाचरणे । न्याय्यां वृत्तिं समुल्लङ्घ्य तद्विरुद्धतयास्थितिः । व्युत्थानमुदितं राज्ञः सामन्तो व्युत्थितो यथा ॥ एषणानुगुणत यास्थितिमतिक्रम्य तत्प्रतिकूलत्वेन व्यास्थितिः सा व्युत्थानमित्युदितं महद्भिरिति शेषः । तत्प्रसिद्धिं प्रमाणयति । राज्ञ इति ॥ प्रतिरोधने ॥ नृत्यभेदे ॥ विशेषेणोत्थाने ॥

व्युत्थापनम् । न॰ बाधने ॥

व्युत्पत्तिः । स्त्री॰ सम्यग्ज्ञाने ॥ संस्कारे ॥ विशेषेणोत्पत्तिः ॥ विविधोत्पत्तिः ॥ शब्दज्ञाने ॥

व्युत्पन्नः । त्रि॰ व्युत्पत्तियुक्ते ॥ सम्यग्ज्ञानवति ॥ संस्कृते । विशेषेणात्यन्तम् उत्पन्नः परिचितः ॥

व्युत्पादकः । पुं॰ व्युत्पत्तिजनके ॥

व्युदसनम् । न॰ निरसने ॥

व्युदस्तः । त्रि॰ प्रतिषिद्धे ॥

व्युदासः । पुं॰ प्रतिषेधे ॥

व्युषितः । त्रि॰ पर्युषिते । कुमा॰ इति भाषाप्रसिद्धे ॥ व्युष्यतेस्म । उष॰ । क्तः ॥ देशान्तरकृते ॥

व्युष्टम् । न॰ फले । प्रभाते । काल॰ इ॰ भा॰ ॥ फले ॥ दिने ॥ त्रि॰ उषिते । पर्युषिते ॥

व्युष्टिः । स्त्री॰ फले ॥ समृद्धौ ॥ स्तुतौ ॥ व्युच्छनम् व्युच्छतेर्वा । उच्छी विवासे ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥ स्वकरणसंवेद्यविस्मृततत्त्वे । अपरोक्षख्यातौ ॥

व्यूढ : । त्रि॰ विन्यस्ते । व्यूहरचनया स्थिते ॥ संहते ॥ पृथुले । विशेषेणोह्यते स्म । वह प्रापणे । क्त : ॥

व्यूढकङ्कट : त्रि॰ सन्नद्धे । वर्म्मिते । सन्नद्धे । दंशिते । धृतसन्नाहे ॥ गूढो धृत : ॰ कङ्कट : सन्नाहो येन ॥

व्यूढि : । स्त्री॰ व्यूहे ॥ विन्यासे ॥ संहतौ ॥ पृथुलतायाम् ॥

व्यूत : । त्रि॰ ऊते । तन्तुसन्तते ॥

व्यूति : । स्त्री॰ वस्त्रादिवानेवाणौ ॥ विशिष्टा ऊति : । वेञ : ॰ ऊतिप् यूतिजूतीत्यादिनाक्तिन्निपातित : ॥

व्यूह : । पुं॰ निर्माणे ॥ वृन्दे । समूहे । विभागे ॥ तर्के ॥ देहे ॥ विस्तारे ॥ बलविन्यासे । युद्धार्थसेनारचनायाम् । युद्धार्थसैन्यस्यदेशविशेषेविभज्यदुर्लङ्घ्यत्वेन संस्थापने । व्यूहते । ऊहवितर्के । इगुपधेतिक : ॥ व्यूह्यतेवा । घञ् ॥ विशिष्टऊहोवा ॥

व्यूहनम् । न॰ सैन्यसंस्थाने ॥

व्यूहपार्ष्णि : । पुं॰ व्यूहपृष्ठे । प्रत्यासारे । सैन्यस्यपृष्ठेधनु : शतद्वयान्तरेस्थितसैन्ये ॥ व्यूहस्य पार्ष्णि : पृष्ठभाग : ॥

व्यूहभेद : । पुं॰ बलविन्यासस्यप्रभेदे । व्यूहस्यभेदोविशेष : ॥ यथाहु : । समयप्रस्तुसैन्यस्यविन्यास: स्थानभेदत : । सव्यूहइतिविख्यातोयुद्धेषुपृथिवीभुजाम् ॥ व्यूहभेदास्तुचत्वारोदण्डोभोगोऽस्त्रमण्डलम् । असंहतश्चनिर्णीताभीतिसारादिसम्मता : ॥ अन्येपिप्रकृतिव्यूहा : क्रौञ्चचक्रादय : क्वचित् । तत्र । तिर्यग्वृत्तिस्तुदण्ड : स्याद्भोगोऽन्वावृत्तिरेवच । मण्डलंसर्वतोवृत्ति : पृथग्वृत्तिरसंहत : ॥ इति ॥ दण्डवदवस्थानंदण्ड : । अन्योन्यानुगतावृत्तिर्भोग : । सर्पशरीरवदवस्थानं मण्डलम् । गजादीनांविजातीयैरमिश्रितानांस्थानमसंहत : । शकटमकरपताकासर्वतोभद्रदुर्ग्यादयोऽन्यपिव्यूहा : सन्तितेषांलक्षणंभारतादिषुद्रष्टव्यम् ।

व्यो । अ॰ लोहे ॥

व्योकार : । पुं॰ लोहकारके ॥ व्योइत्यव्ययंलोहवाचीतिस्त्रीभोज : । व्योकरोति । डुकृञ् ॰ । कर्मण्यण् ॥

व्योम : । पु॰ मयासुरपुत्रे ॥

व्योमकेश : । पुं॰ शिवे ॥ व्योम्निकेशायस्य । गङ्गाधारणायव्योमव्यापिन : केशायस्येतिवा ॥

व्योमचारी । पुं॰ देवतायाम् ॥ विहङ्गमे । ग्रहे ॥ चिरजीविनि ॥ त्रि॰ व्योमचरे ॥

व्योमचारिपुरम् । न॰ देवानांपुरे ॥ व्योमचारिणांपुरम् । शोभे ॥

व्योमधूम : । पुं॰ मेघे ॥

व्योम । न० वारिणि ॥ आकाशे ॥ भास्करस्याचनाश्रये ॥ व्ययति । व्येञ् संवरणे । नामन्सीमन्व्योमन्नित्यादिनामन्नन्तं निपातितम् ॥ यद्वा । व्ययति । विपूर्वादवतेर्मनिन् । ज्वरत्वरेत्यूठ् । सवर्ण दीर्घः । मव धातुकेगुण : । अव्यक्ते ॥ लग्न द्वादशभवने ॥

व्योमनासिका । स्त्री० पक्षिविशेषे । भारद्वाजे । गरुडोधिनि ॥

व्योम । न० पताकायाम् ॥

व्योममण्डलम् । न० आकाशे ॥

व्योममुद्गर : । पुं० निर्घाते ॥

व्योम । न० विमाने ॥ व्योम यानमनेन । करणे ल्युट् । व्योम ल्युटि बहुलमिति कर्त्तरि ल्युड्वा ॥

व्योमसद् । पुं० गन्धर्वे ॥

व्योमस्थली । स्त्री० भूमौ ॥

व्योमाभ : । पुं० बुद्धे ॥

व्योमोदकम् । न० दिव्योदके ॥

व्योष : । पुं० करिविशेषे ॥ न० त्रिकटुद्रव्ये । विशेषेणोषति । उष दाहे । पचाद्यच् ॥

व्रज : । पुं० गोष्ठे । गोकुले । गवांस्थाने ॥ अध्वनि । अयने ॥ वृन्दे । सङ्घे । व्रजति । व्रजगतौ पचाद्यच् व्रजन्त्यनेनवा । गोचरसञ्चरवहव्रजेत्यादिना घ : साधु : ॥

व्रजक : । पुं० तपस्विनि ॥

व्रजकिशोर : । पुं० ललितायामाधिवनाधिपे श्रीकृष्णदेवे ॥

व्रजनाथ : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

व्रजभू : । पुं० सत्कृदम्बे ॥ स्त्री० व्रजभूमौ ॥

व्रजमण्डलम् । न० व्रजभूमौ ॥

व्रजमोहन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

व्रजवर : । पुं० आवृन्दाविपिनाधिपे श्रीकृष्णदेवे ॥

व्रजवल्लभ : । पुं० श्रीकृष्णे

व्रजाङ्गना । स्त्री० गोप्याम् ॥

व्रजेश्वरी । स्त्री० व्रजाधिष्ठातृदेव्याम् ॥ यशोदायाम् ॥ *

व्रज्या । स्त्री० अटाट्यायाम् । पर्यटने ॥ प्रस्थाने । जिगीषो : प्रयाणे ॥ गमने ॥ वर्गे ॥ व्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावेक्यप् ॥

व्रण : । पुं० न० क्षते । ईर्मे अरुषि ॥ व्रणो द्विधापरिज्ञेयो देहजआगन्तुभेदत : । दोषैर्दुष्टैर्देह : स्यादन्य : शस्त्रादिसम्भव : ॥ वर्मयोगस्तु । आयतश्चविशालश्चसुविभक्तो निराश्रय : । प्राप्तकालकृतश्चापिव्रण : कर्मणिशस्यते ॥ व्रणति । व्रणशब्दे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । व्रणयति । व्रणगात्रविचूर्णनेऽदन्त : । अच् ॥ *

व्रणकृत् । पुं० भल्लातके ॥ व्रणंकरो

ति । डुकृञ् । क्विप् । तुक् ॥ त्रि॰ व्रणकारके ॥

व्रणकेतुघ्नी । स्त्री॰ दुग्धफेन्याम् । गोजापर्ण्याम् ॥

व्रणद्विट् । पुं॰ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ त्रि॰ व्रणद्वेषके ॥

व्रणशोधनम् । न॰ व्रणपरिष्कारणे यथा । व्रणस्य त्वक्शुद्धस्य क्वाथः शुद्धिकरः परः । पटोलनिम्बपत्रस्य सर्वत्रैव प्रयुज्यते । वातिकेद्गणमूलानां क्षीरिणां पैत्तिके व्रणे । आरग्वधादेः कफजे कषायः शोधनं हितम् ॥

व्रणहः । पुं॰ एरण्डवृक्षे ॥ त्रि॰ व्रणघातके ॥

व्रणघ्ना । स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥

व्रणहृत् । पुं॰ कालकारीवृक्षे ॥

व्रणारिः । पुं॰ बोले ॥ अगस्त्यवृक्षे ॥

व्रतम् । न॰ पुं॰ अशने । भक्षणे ॥ इत्युणादिकोषः ॥ पुण्यजनकोपवासादौ । नियमे । शास्त्रविहिते नियमानुष्ठाने । मधुमांसवर्जनादिनियमे ॥ तथाच वेदे॰ पयोव्रतो ब्राह्मणो यवागूव्रतो राजन्यः आमिक्षाव्रतो वैश्य इत्युच्यते । व्रतञ्च नामाभ्यवहारार्थमुपादीयते । शक्यश्चानेन शालिमांसादीन्यपि व्रतयितुम् । तत्र नियमः क्रियते॰ इति भाष्यम् । सत्यामपि तायां पयएव व्रतयतीति नियमोयं नतु विधिरिति कैयटः ॥ उपनयने ॥ व्रियते । व्रञ्॰ वृङ् वा । पृषिरञ्जिभ्यां कित् इत्यतच् । बाहुलकात् वृञोपि । कित्वान्न गुणः ॥ यद्वा । व्रजन्त्यनेन स्वर्गम् । गोचरसञ्चरेति घः । पृषोदरादिः । कन्यासङ्क्रान्त्यादौ स्त्रीणां व्रतं निषेधयति कालिदासो यथा । वर्णिनीनां व्रतोपासनं नाहितं कुम्भतीर्थोदयेव गिर्नीस्थे हरौ । देवतासुप्तकालेऽथ मासि धिक्षेपवदे देवेज्यदैत्येज्ययोरस्तके ॥ कुम्भतीर्थोदये॰ कुम्भे घटे॰ तीर्थये निरुत्पत्तिर्यस्य सः॰ कुम्भतीर्थः॰ अगस्तिः तस्योदये ॥ मयेदं कर्त्तव्यमिदं न कर्त्तव्यमित्येवं विधिसङ्कल्पविशेषे ॥

व्रततिः । स्त्री॰ विस्तारे ॥ वल्ल्याम् ॥ व्रजन्तीतति र्विस्तृतिरस्याः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । प्रतनोति । तनु विस्तारे । क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम् । पृषोदरादित्वात् पस्य वः ॥ व्रतमिव करोति । व्रतशब्दात् तत्करोतीति ण्यन्तात् बाहुलकात् डतिर्वा ॥

व्रतती । स्त्री॰ वल्ल्याम् ॥ विस्तारे । इति द्विरूपकोषः ॥

व्रतबन्धः । पुं॰ उपनयने ॥ व्रतानां शास्त्रीयाणां नियमानां बन्धो बन्धनं यस्मिन् सः ॥

व्रतयज्ञः। पुं॰ संशितव्रते ॥
व्रतसङ्ग्रहः। पुं॰ दीक्षायाम् ॥
व्रतस्थः। पुं॰ ब्रह्मचारिणि ॥
व्रतादेशः। पुं॰ उपनयने ॥
व्रती। पुं॰ यजमाने। साधके ॥ ब्रह्मचारिणि। चान्द्रायणादिव्रतकारिणि ॥ व्रतमेणाजिनादिधारणं भोजनादिनियमो वास्यास्ति। इनिः। यद्वा व्रतयति। व्रताद्भोजनतन्निवृत्त्योरिति णिच्। व्रतेर्णिनिः ॥
व्रतोपनयम। न॰ व्रतस्योद्यापने ॥
व्रतोपायनम्। न॰ वायने ॥
व्रश्चनः। पुं॰ स्वर्णादिच्छेदनद्रव्ये। पत्रपरशौ। छेनी॰ इ॰ भा॰ व्रश्च्यतेऽनेन। ओव्रश्चू॰। करणे ल्युट् ॥ न॰ छेदने ॥
व्राजिः। स्त्री॰ वात्यौ ॥ वाताली ॥ व्रजति। व्रजगतौ। वसिवपीत्यादिना॰ इञ् ॥
व्रातः। पुं॰ सङ्घे। नानाजातीयानामनियतवृत्तीनामुत्सेधजीविनां सङ्घे ॥ न॰ तेषां कर्मणि ॥ व्रियते॰ नियम्यते॰ मुण्डमिश्रेत्यन्तात् व्रतशब्दात्॰ घञ्। व्रातच्फञोरिति लिङ्गाद्वृत्तिः ॥ पुं॰ समूहमात्रे ॥ व्याधादौ ॥
व्रातीनः। त्रि॰ सङ्घजीविनि ॥ शरीरायासजीविनि ॥ व्रातेन शरीरायासेन जीवति॰ न तु बुद्धिवैभवेन। व्रातेन जीवतीति खञ् ॥
व्रात्यः। पुं॰ षोडशादिवर्षपर्यन्तमप्यसंस्कृते भ्रष्टगायत्रीके विप्रादौ। संस्कारहीने ॥ यथाह मनुः। आ षोडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते। आद्वाविंशात्क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥ अत ऊर्द्ध्वं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः। सावित्रीपतिता व्रात्या भवन्त्यार्य्यविगर्हिताः ॥ नैतैरपूतैर्विधिवदापद्यपि हि कर्हिचित्। ब्राह्मान्यौनांश्च सम्बन्धानाचरेद्ब्राह्मणः सह ॥ इति ॥ शरीरायासजीवी व्याधादिव्रातः॰ तत्र भवः। शाखादिभ्यो यः ॥ यद्वा व्रातमर्हति। दण्डादिभ्यो यत् ॥ उपनयनादिसंस्कारहीने ॥
व्रात्यस्तोमः। पुं॰ यज्ञविशेषे ॥
व्रीडः। पुं॰ लज्जायाम् ॥ भावे घञ् ॥
व्रीडनम्। न॰ लज्जायाम् ॥
व्रीडा। स्त्री॰ लज्जायाम्। त्रपायाम् ॥ गुरोश्च हलः। टाप् ॥
व्रीडाकरवातः। पुं॰ गुदरवे। पर्द्द ॥
व्रीडितः। त्रि॰ लज्जिते ॥ भावे क्तः ॥
व्रीहिः। पुं॰ धान्यमात्रे ॥ आशुधान्ये। व्रीहति॰ उपचयं गच्छति। व्रीह वृद्धौ। इगुपधात्कि

व्रीहिमयः

द्वितीन् । पृषोदरादिः ॥ व्रीयते । व्रीङ् गत्याम् । बाहुलकाद्धिक्न् वा ॥

व्रीहिः फलं वा व्रीहिः । बिल्वादिभ्योऽण् । फलपाकशुषामिति लुपि युक्तवद्भावः ॥

व्रीहिकः । पुं॰ धान्यविशिष्टे ॥ ठन् ॥

व्रीहिकाञ्चनः । पुं॰ मसूरे

व्रीही । त्रि॰ व्रीहियुक्तक्षेत्रादौ ॥ व्रीह्यादिभ्यश्चेतीनिः ॥

व्रीहिपर्णी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥

व्रीहिमयः । पुं॰ पुरोडाशे । व्रीहेर्विकारः पुरोडाशः । व्रीहेः पुरोडाश इत्युक्तेर्मयट् ॥

व्रीहिराजकः । पुं॰ कामलिकायाम् । कङ्गुधान्ये । चीनकधान्ये ॥

व्रीहिश्रेष्ठः । पुं॰ शालिधान्ये ॥

व्रीह्यगारम् । न॰ कुसूले । धान्यगृहे ॥

व्रैहः । त्रि॰ व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । न॰ व्रीहिभूम्याम् । धान्यसामान्यक्षेत्रमादेशोत्पत्तियोग्यं क्षेत्रं च ॥ व्रीहीणां भवनं क्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् ॥

इत्यादि गौड़कुलोत्पन्ना डीघवाले प्रधानोपनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राजकाचार्य श्री महरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्रह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथ परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ यवर्गः समाप्तिमगात्॥

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्र परनाम ब्रह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामैः, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलावतंस महामहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरैः मेदपाटदेशाधीशैः अखिल भूपाल मौलिमणिभिः श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहैः संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितवालपेयि वंशीधरेण अक्षिसुनाजितदेव शर्मणा च शोधितः हेडजीवनराम शम्भूनाथ गुलाबराम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंह प्रभृतिभिर्द्विजैः वर्णक्रमैरङ्कभिरित सर्दारवेग यवनेन गौरीशङ्करेण च मार्गशीर्षशुक्ला चतुर्दश्यां सोमवासरे शब्दार्थचिन्तामणिकोशस्य यवर्गोमुद्रितः

एकोनविंशत्येकाधिकचत्वारिंशत्तमे १८४१ वैक्रमाब्दे राजधा
न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
कोशधनञ्जयात् वाजपेयिवंशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रितः

शः । पुं॰ शिवे ॥ शस्त्रे ॥ शकारे ॥

शंयुः । त्रि॰ शुभान्विते ॥ शमस्त्यस्य । कंशंभ्यांबभयुस्तितुतयसः इतियुस् । सकारः पदत्वार्थः ॥ पदेऽनुस्वारस्यपरसवर्णेऽनुनासिकोयः शय्युँः ॥

शंवः । पुं॰ मुषलाग्रस्थलौहमण्डलके ॥ वज्रे । त्रि॰ शुभान्विते । शाम्यत्यरीन् । अन्तर्भावितण्यर्थात्कमेवम् । शंशुभमस्यास्त्यस्याभेद्यत्वादितिवा । कंशम्भ्यामितिवः । पदद्वयेऽपिदन्त्योष्ठ्यः । अनुस्वारस्यवैकल्पिकेपरसवर्णेऽनुनासिकोवः । शव्वँः ॥

शंवट्॰ अन्तःकरणे । आभिमुख्ये ।

शंसन् । त्रि॰ कथयति ॥

शंसनम् । न॰ शंसायाम् ॥ सूचने ॥ कथने ॥ शंसुस्तुतौ । ल्युट् ॥

शंसा । स्त्री॰ वचसि । वचने ॥ वाञ्छायाम् ॥ प्रशंसायाम् ॥

शंसितः । त्रि॰ निश्चिते ॥ हिंसिते ॥ स्तुते ॥ अनुष्ठिते । शंसिः क्तः ॥

शंसितव्रतः । त्रि॰ अनुष्ठितव्रते ॥

शंस्ता । पुं॰ स्तोतरि ॥ होतरि ॥ शंसति । शंसु॰ । तृन्तृचौशंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायाञ्चानिटाविति तृन् । नप्त्रादिग्रहणस्यनियमार्थत्वान्नदीर्घः । शंस्तारौ॰शंस्तार

इत्यादि ॥

शंस्यः । त्रि॰ स्तुत्ये ॥

शकः । पुं॰ म्लेच्छजातिप्रभेदे । शकदेशोद्भवेपुरस्तात्क्षत्रिये॰पश्चाद्विहितक्रियालोपादिनाशूद्रत्वमापन्ने ॥ यथाहमनुः । शनकैस्तुक्रियालोपादिमाःक्षत्रियजातयः । वृषलत्वंगतालोकेब्राह्मणादर्शनेनच ॥ पौण्ड्रकाश्चौड्रद्रविडाः काम्बोजा यवनाः शकाः । पारदाः पह्लवाश्चीनाः किरातादरदाः खशाः । इति । अस्यसत्ययुगेसगरेणाश्वमेधार्थमुण्डयित्वावेशान्यत्ववेदवाह्यत्वञ्चाऽकारि । अर्द्धंशिरः शकानान्तुमुण्डयामासभूपतिरिति पाद्मेस्वर्गखण्डे निरूपितम् ॥ रूमइतिप्रसिद्धदेशे तदन्त्याः सर्वेशकपदवाच्याः ॥ शालिवाहननाम्नाप्रसिद्धनृपतिलके । तस्यमरणदिनावधिवत्सरगणनाङ्कः शकाब्द॰इतिसंज्ञयातिथितत्त्वेव्यवह्रियते ॥

शककारकः । पुं॰ शकप्रवृत्तिकर्त्तरिनृपतिवरे ॥ यथाहकालिदासः । निहन्तियोभूतलमण्डलेशकान्सपञ्चकोट्यञ्जदलप्रमान् ५५०००-०००० कलौ । सराजपुत्रः शककारकोभवेन्नृपाधिराजोद्युतमाक्कमर्दका । अर्द्धंशतकोटिस्त

स्यार्द्धपञ्चशतकोटिः ॥ कलौ षट् शककारकाः । युधिष्ठिरो विक्रमशालिवाहनौ नराधिनाथौ विजयाभिनन्दनः । इमेनु नागार्जुनमेदिनीविभुर्बलिः क्रमात् षट् शककारकाः कलौ ॥ एषामन्तरालवर्षाण्याह । युधिष्ठिरार्द्ददयुगाम्बराग्नयः ३०४४ । कलाम्बरविश्वे १३५ ऽभ्रखखाष्टभूमयः १८००० इहायुतं १०००० लक्षचतुष्टयं ४००००० क्रमात्समहा हनागा ८२१ इति शाकवत्सराः ॥ एषां जन्मभूमिमाह ॥ युधिष्ठिरो भूद्धिह्वस्तिनापुरे तथोज्जयिन्यां पुरि विक्रमाह्वयः । शालेयधाराभृति शालिवाहनः सुचित्रकूटे विजयाभिनन्दनः ॥ नागार्जुनो रोहितकेचिततौ बलिर्भविष्यतीन्द्रो भृगुकच्छपत्तने ॥ क्रमप्रवृत्तश्चैतदनन्तरं भवेत्तदाभविष्यन्त्यवनीभृतोऽकृत ॥

शकट । पुं० न० वनसि । छक्डा० इ० भा० ॥ गन्त्र्याम् । गाडी० इ० भा० ॥ शक्नोति भारं वोढुं० औचयितुं वा । शकृ शक्तौ । शकादिभ्योऽटन् ॥ तिनिशवृक्षे ॥

शकटव्यूह । पुं० शकटाकारेण बलविन्यासे । सूच्याकारायः पश्चात् पृथुलः शकटव्यूहो भवति । तेन पृष्ठतो भयेसति यातव्यं मार्गं गच्छेत् ॥

शकटघ्न । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० शकटनाशके ॥

शकटाह्वा । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रे ॥

शकटिका । स्त्री० गन्त्र्याम् ॥

शकटी । स्त्री० सुमीनांशावनविशिषि ॥ बह्वादित्वात् ङीप् ॥

शकट्या । स्त्री० शकटसङ्घे ॥ शकटानां समूहः । पाशादिभ्यो यः ॥

शकल । पुं० न० खण्डे एकदेशे ॥ न० रोहितादिमत्स्यानां त्वचि ॥ रागवस्तुनि ॥ वल्कले । पुं० रत्यन्तरे । शक्यते० शक्नोति वा । शकृ शक्तौ । शकिशम्योर्नित् इति कलः ॥

शकली । पुं० मत्स्ये ॥ शकलं० शल्कमस्यास्ति । पतद्दिनिः ॥

शकलीकृत । त्रि० खण्डीकृते ॥

शका । स्त्री० भाषान्तरे ॥ शक्नोतीत्यर्थे पचाद्यच् ॥

शकान्तक । पुं० विक्रमादित्ये ॥

शकार । पुं० राज्ञोऽनूढायाः स्त्रिया भ्रातरि ॥ यथा । मदमूर्खताभिमानी दुष्कुलतैश्वर्यसंयुक्तः । सोयमनूढाभ्राता राज्ञः श्यालः शकार इत्युक्तः ।

शकारि । पुं० विक्रमादित्ये । माहसाङ्के ॥

शकुनः । पुं॰ पक्षिमात्रे ॥ पक्षिवि
शेषे । गृध्रे ॥ द्विजप्रभेदे । उत्स
वादिषु मङ्गलार्थंगेयगीतविशेषे । न॰
शुभाशुभशंसिनिमित्ते । शुभा
शुभज्ञाननिर्णयहेतौ ॥ यथा । श
कुनं कथ्यते तत्तु यच्छुभाशुभसूचक
म् । तथा हि । विप्राश्वेभफलान्नदु
ग्धदधिगोसिद्धार्थपद्माम्बरं वेश्यावा
द्यमयूरचाषनकुलाः बद्धैकपश्वामि
षम् । सद्वाक्यकुसुमेक्षुपूर्णकलशच्छ
त्राणि मृत्कन्यकारत्नोष्णीषसितोक्ष
मद्यससुतास्त्रीदीप्तवैश्वानराः ॥
आदर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजको मीनाज्य
सिंहासनं शावं रोदनवर्जितं ध्वजम
धुच्छागास्त्रगोरोचनम् । भारद्वाज
नृयानवेदनिनदा माङ्गल्यगीताङ्कुशा
दृष्टाः सत्फलदाः प्रयाणसमये
रिक्तो घटः स्वानुगः ॥ नरो निरू
पः सितवाससश्चौश्चाप्रशस्तां म
धुरांश्च जल्पन् । एवंविधो योषिद
पि प्रयाणे प्रवेशकाले कुरुतेऽर्थसिद्धि
म् ॥ पृथ्वीपतिर्ब्राह्मणहर्षयुक्तो वे
श्या कुमारी सुहृदः सुवेशाः । ना
र्यो नराः श्वेतवृषाऽधिरूढाः शु
भाय दृष्टाः सकलोद्यमेषु । श्वेता
म्बरा श्वेतविलेपनाढ्या श्वेतां स्रजं
मूर्द्ध्नि निधारयन्ती । दृष्टा प्रहृष्टा यदि
गौरवर्णा नारी नरैः स्यात्तदभीष्ट
सिद्ध्यै ॥ धृतातपत्रः शुचिशुक्लवा
साः पुष्पार्चितश्चन्दनचर्चिता
ङ्गः । निःश्वासयुक्तः कृतभोज
नो वा विप्रः पठन्यच्छति सर्वसिद्धि
म् अभ्युपगच्छति यस्य यियासोः
स्त्री पुरुषो वाऽप्यथवा फलहस्तः । सर्वं
समीहितसिद्धिरवश्यं तस्य नरस्य भव
त्यचिरेण ॥ आदाय रिक्तकलशं ज
लार्थी यदि व्रजेत् कोऽपि सहाध्वगेन ।
पूर्णं समादाय निवर्त्तते सोऽयथा कृ
तार्थः पथिकस्तथैव ॥ गोधाजाह
कसूकराहिशशकानां कीर्त्तनं शोभ
नं नो शब्दो न विलोकनं च कपिऋ
क्षाणां शुभो व्यत्ययः । नद्युत्तारभ
यप्रवेशसमरे नष्टार्थसंवीक्षणे व्यत्य
स्ताः शकुनान्नृपेक्षणविधौ यात्रोदि
ताः शोभनाः ॥ वामाङ्गे कोकिला
पल्ली पोतकी शूकरी रला । पिङ्गला
छुच्छुकाश्च शिवा पुरुषसंज्ञिता
छिक्करः पिप्पीका भासः श्रीकण्ठो
वानरो रुरुः । स्त्रीसंज्ञकाः काक
ऋक्षश्वानः स्युर्दक्षिणे शुभाः ॥
प्रदक्षिणगताः श्रेष्ठाः यात्रायां मृ
गपक्षिणः । ओजा मृगा व्रजन्तोऽति
धन्या नामे खरस्वनः ॥ श्यामाशि
वा पिङ्गलिकान्यपुष्टा पल्ली बलाशुक
रिका तथैव । छुच्छुन्दरी चापि शु
भाय वामे पुन्नामधेयाः शकुनाश्च
सर्वे । श्रीकण्ठछिक्कारुरुभरद्वाजाः
श्रीकण्ठभासौ भषको मयूरः । श्ये

नः समः पिप्पकाया प्रशस्ताः स्त्री नामधेयान्यपि दक्षिणेन ॥ दुष्टश कुनेर्जातेयत्कर्त्तव्यं तदाह । प्रा णायामांस्त्रयः पञ्चसप्तवान्नायायादर्शं शाकुने वै विरुद्धे । तिग्मान्कृत्वे वंहितीयेत्तृतीये पञ्चप्राण्यान्नो चतुर्थ- गमः स्यात् ॥ पञ्चप्राण्यान्हंस तुल्यान्तिग्मान्तीक्ष्णान्प्राप्येत्य र्थः । शक्नोति । शक्लृ० शकेरुनोन्तो न्त्युनयइत्युनप्रत्ययः ॥

शकुनज्ञः । त्रि० शकुनज्ञातरि ॥

शकुनज्ञा । स्त्री० ज्येष्ठ्याम् । प ल्ल्याम् ।

शकुनाहृतः । पुं० शालिविशेषे ॥

शकुनिः । पुं० विहगे । पक्षिणि ॥ सौबले । दुर्योधनस्य मातुले ॥ क रणान्तरे ॥ तत्रजातस्य फलं यथा । परजनधनहर्त्ताविद्धकः क्रूरचेष्टः करधृतकरवालोव्याहतः स्वामिप क्षः । अतिशयपरदारासक्तचित्त- सरोषोभवतिशकुनिजन्मा मानवः शीघ्रकर्म्मा ॥ शक्नोतीत्यर्थे । शकेरु नोन्तोन्त्युनयइत्युनिः ॥

शकुनिकः । त्रि० शकुनीकुशले ॥ आकर्षादित्वात्कन् ॥

शकुनिप्रपा । स्त्री० पक्षिणांपानीय शालायाम् । श्रीयहे ॥

शकुनी । स्त्री० श्यामाख्यविहगे ॥

शकुनीश्वरः । पुं० गरुडे ॥

शकुन्तः । पुं० कीटविशेषे । भा सपक्षिणि ॥ विहङ्गमात्रे ॥ श क्नोति । शकेरुनोन्तोन्त्युनयइति० उन्तः ॥

शकुन्तला । स्त्री० दुष्यन्तपत्न्या भरतमातरि ॥ निर्जनेतुवनेयस्मा त्० शकुन्तैः परिरक्षिता । शकु न्तलेतिनामाऽस्याः कृतञ्चापिततो मया ॥ कालिदासविरचितेना- टके ॥

शकुन्तलात्मजः । पुं० भरते ॥ य न्नाम्नाभारतोवर्षः सुप्रसिद्धोधरा तले ॥

शकुन्तिः । पुं० पक्षिमात्रे ॥ शक्नो ति । शकेरुनोन्तोन्त्युनयइतिशके रुन्तिः ॥

शकुन्दः । पुं० करवीरे ॥

शकुलः । पुं० मत्स्यविशेषे । कल के । शउल० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ शक्नोतिगन्तुंवेगेन । बाहु लकाच्छकेरुलच् ॥

शकुलगण्डः । पुं० शालमत्स्ये ॥

शकुलाक्षकः । पुं० श्वेतदूर्वायाम् । गोलोम्याम् ॥ शकुलस्यमत्स्यस्येवा क्षियस्याः । अत्राऽदर्शनादित्यच् । स्वार्थेकन् ॥

शकुलाक्षी । स्त्री० गण्डदूर्वायाम् ।

शकुलादनी । स्त्री० कृष्णभेद्याम् । क टुक्याम् ॥ कस्तटशाके । जलपिप्प

ल्याम् । काचडाटाम० इति गौ० भा०प्र० ॥ मांस्याम् ॥ किञ्चुलिकायाम् ॥ शकुलैरदनी । अद + । कर्मणि ल्युट् । ङीप् । गजोषणायाम् । कटफले ॥

शकुलार्भकः । पुं० गडकमत्स्ये ॥ शकुलस्य मत्स्यविशेषस्य अर्भकः ॥

शकुली । स्त्री० मत्स्यविशेषे । सौरी, इ०दे०भा०प्र० । सृगाल् इ० गौड०दे०भा० ॥ शकुली ग्राहिणी हृद्या मधुरा तुवरा स्मृतेति भावप्रकाशः ॥ शकुली रोहिताकारा भूमौ प्रायश्चरती ॥ गुर्व्वी पाके षमधुराभेदिका दोषकोपणी तिराजश्लभः ॥

शकृत् । न० विष्ठायाम् ॥ शक्नोति० शक्यते वा निस्सर्त्तुं वा निस्सारयितुं वा । शकेर्ऋतिन् ॥

शकृत्करिः । पुं० वत्से ॥ शकृत्करोति । स्तम्बशकृतोरिन् ॥

शकृद्द्वारम् । न० गुदे । पायौ ॥ शकृतो द्वारम् ॥

शक्करः । पुं० वृषे ॥ इ०हे०चन्द्रः ॥

शक्करः । पुं० इ०चि०शेषः ॥

शक्करी । स्त्री० चतुर्द्दशाक्षरायां वृत्तौ । शर्करायाम् ॥ नदीप्रभेदे ॥ मेखलायाम् ॥

शक्तः । त्रि० शक्तिविशिष्टे । समर्थे ॥ शक + । कर्मणि क्तः ॥ शक्तानां भूषणं क्षमा ॥

शक्तिः । स्त्री० अस्त्रविशेषे । सेल इ० भा०प्र० ॥ गौर्याम् । दुर्गायाम् ॥ या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता ॥ चैतन्यरूपायाम् । चिच्छक्तौ । निर्विषयकसंविदि ॥ सा च सर्वत्रैकरूपा ॥ यथा । एकैव शक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्धा व्यवहारकाले । भोगे भवानी पुरुषेषु विष्णुः कोपेषु काली समरेषु दुर्गा ॥ अपि च । एकमूर्त्तेरपि भिन्नरूपिणी या जगज्जननपालनक्षये । काच्युतेश्वरतया विभक्त तेब्रह्मशक्तिमहमानतोऽस्मितामिति ॥ तथा हि देवीभागवते । निर्गुणाया सदा नित्या व्यापिकाऽविकृता शिवा । योगगम्याखिलाधारा तुरीया या च संस्थिता ॥ तस्यास्तु सात्त्विकी शक्ती राजसी तामसी तथा । महालक्ष्मीः सरस्वती महाकालीति ताः स्त्रियः ॥ तासां तिसृणां शक्तीनां देहाङ्गीकारलक्षणः । सृष्ट्यर्थञ्च समाख्यातः सर्गः शास्त्रविशारदैरिति ॥ सा च सच्चिदानन्दब्रह्मरूपिणी । तस्या या सात्त्विकी शक्तिस्तथा राजसी तथा तामसी च या शक्तिः तत्तच्छक्तिविशिष्टं यत्परब्रह्मेत्यर्थः । तन्महालक्ष्म्यादयो याः प्रसिद्धाः स्त्रियस्ताः स्त्रियो भवन्ति । साम्यावस्था

त्मकब्रह्मरूपिणीमूलदेवतातत्तदे-
वैकगुणविशिष्टब्रह्मरूपिण्योमत्स्या
द्यादयोदेवताइतिभावः अतए
वश्रुत्यागमपुराणादिष्वासांसच्चिदा
नन्दरूपत्वमुक्तं नतुकेवलजडशक्ति-
रूपत्वं सृष्ट्यर्थं जगत्सर्जनाययस्ता-
सांतिस्रःशक्तीनांदेहाङ्गीकारोदे-
हधारणंतल्लक्षणोयः सर्गः सोऽ
त्रशास्त्रविशारदैः पण्डितैः सर्ग
शब्देनसमाख्यातइत्यर्थः ॥ अपि
च । पौराणवहिःप्रमाणानिपठिता
निसपण्डितैः । प्रत्यक्षानुमा
नञ्चशाब्दञ्चतृतीयकम् । चत्वा
र्येवेतरेप्राहुरूपमानयुतानिच । इ
तरेनैयायिकैकदेशिनः । अर्थाप-
त्तियुतान्यन्येपञ्चप्राहुर्महाधियः
॥ सम्पौराणिकाश्चैवप्रवदन्तिमनी
षिणः । पूर्वोक्तानिपञ्चसाचिरूपं
षष्ठं । एतच्चसप्तममितिमतप्रमा
णानि । एतैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयंय
द्ब्रह्मरूपमहत्तत् । एतैरनेकधा
भेदभिन्नैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयंयत्परंब्रह्म
तदेवपरमंमुख्यंजगत्कारणमस्ती-
तिवेदान्ताचार्याहुरितिशेषः । एव
मेतानिसर्वमतानिवेदे । एतसन्ति ।
तत्राङ्कमतंमुख्यमितिविमर्शोदुर्घट
एव । तथापियच्छ्रुतिवाक्यानांपर
स्परविरोधस्तत्रोपक्रमोपसंहारादि
लिङ्गैः श्रुतितात्पर्यंनिर्णीयतात्पर्य

वतोऽस्तुइतिः प्रबलेतिसिद्धान्तउत्तर
मीमांसायामुक्तः । ननुतेनसिद्धा
न्तेनब्रह्मैवजगत्कारणमितिनिश्चयो
तिचेत्तत्रानुमानेनाऽन्येनश्रुतिवा
क्येनच । यद्ब्रह्मकिंसशक्तिकंजगत्का
रणमुतशक्तिरहितमितिविचारः
कार्त्तव्यत्यावितर्कइति । वित
र्कःसापकर्त्तव्योबुद्ध्याचैवागमेनच ।
निश्चयात्मिकयायुक्त्याविचार्यचपु
नः पुनः ॥ वितर्कोऽनुमानमित्य
र्थः । बुद्ध्येत्यस्यार्थोनिश्चयात्मि
कयायुक्त्येति । प्रत्यक्षतस्तुविज्ञानं
चिन्त्यंमतिमतासदा । दृष्टान्तेना
पिसततंशिष्टमार्गानुसारिणा ॥
किञ्चमतिमताप्रत्यक्षतोयद्विज्ञानं
तदपिचिन्त्यंग्राह्यम् प्रमाणत्वेने
त्यर्थः । शिष्टमार्गः शिष्टाचारस्त
दनुसारिणादृष्टान्तेनव्याप्तिग्राहके
णापिसततमनुमेयमितिशेषः ॥ तमे
वदृष्टान्तमाह । वि सेपीति । वि
ह्नांसिपिबदन्त्येवंपुराणैःपरिगीयते ।
दुग्धंसृष्टिशक्तिश्चहरौपालनशक्ति
ता ॥ हरेसंहारशक्तिश्चसूर्येशक्तिः
प्रकाशिका । धराधरणशक्तिश्चशेषे
कूर्मेतथैवच ॥ साद्याशक्तिः परि
णतासर्वस्मिन्याप्रतिष्ठिता । दाह
शक्तिस्तथावह्नौसमीरेप्रेरणात्मिका ॥
साद्येति । यासर्वस्मिन्आद्याश
क्तिरस्तिसाशक्तिः परिणतातत्तच्छ

क्तिरूपेणेत्यर्थः ॥ शिवोऽपि शववतां याति कुण्डलिन्या विवर्जितः । शक्तिहीनस्तु यः कश्चिदसमर्थः स्मृतो बुधैः ॥ एवं सर्वप्रभूतेषु स्थावरेषु चरेषु च । ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्तं ब्रह्माण्डेऽस्मिन् महातपाः ॥ शक्तिहीनन्तु निन्द्यं स्याद्वस्तुमात्रं चराचरम् । अशक्तः शत्रुविजये गमने भोजने तथा ॥ तथा विद्वांसो वदन्तीत्यन्वयः ॥ एवं सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विविच्यते । सोपास्या विबुधैः सम्यक् विचार्य्य सुधिया सदा ॥ एवमिति । यथा च सर्वपदार्थेष्वावच्छेदेन शक्तिमत्त्वमभिगृहीतं तथा ब्रह्मणोऽपि पदार्थत्वावच्छिन्नत्वे न शक्तिरस्ति सा च शक्तिः सामर्थ्यरूपा न स्वाश्रयाद्भिन्नत्वेन भासते अग्निशक्त्यादावदृष्टत्वात् । किन्त्वभिन्नैव तदेव दर्शयितुमेवं सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विविच्यते इत्यनेन स्वाश्रयाद्भेद एवोक्तः तथा च श्रुतिप्रतिपाद्यं ब्रह्म मायाप्रधानं सदिति मतस्य कार्य्यकारणस्वरूपिणी परा च शक्तिर्विविधैव श्रूयते इत्यादिश्रुतिभिरनुमानादिभिश्च सशक्तिकमेव जगत्कारणमिति तदेवोपास्यमिति भावः । एतेन चाशक्तिरिव स्थितं ब्रह्मसामर्थ्यरूपा शक्तिरस्तीति बोधितम् । सोपास्ये

ति । यतो ब्रह्माभिन्ना शक्तिस्ततस्तस्या भजने अग्निशक्त्यादेरिवाग्नेरिव मस्यार्थसिद्धत्वं ब्रह्मण उपासनं जातमेवेति सर्वकारणभूता सैव शक्तिः सा स्याद्वस्थात्मकोपास्येत्यर्थः । त्रिगुणा च सात्त्विकी शक्तिस्तया होमाद्यकर्म्मकृत् । द्विगुणा राजसी शक्तिर्य्या होमोत्सृष्टकृत् ॥ शिवेच तामसी शक्तिस्तथा संहारकारिका । इत्युक्तं मनसा सर्वं विचार्य्य च पुनः पुनः ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रादिषु प्रसिद्धेष्वन्वयव्यतिरेकं दर्शयंस्तेषामेकैकगुणवत्तयान्यन्नत्वेन नोपास्यत्वं श्रीभगवद्गीतयेति दर्शयति ... च गौचितम् ॥ शक्तिः करोति ... तु सार्वपापहरस्त्वखिलम् । ... हरत्येषा जगतश्चराचरम् । ... नेश्वरः प्रकृतीन ब्रह्मा न च पावकः । न सूर्य्यो वरुणः शक्त्याः स्वे स्वे कार्य्ये कथञ्चन ॥ तया युक्ता हि कुर्वन्ति स्वानि कार्य्याणि ते सुराः । सैव कारणकार्य्येषु प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ सगुणा निर्गुणा सा तु द्विधा प्रोक्ता मनीषिभिः । सगुणा रागिभिः सेव्या निर्गुणा तु विरागिभिः ॥ सगुणा एकैकगुणविशिष्टा निर्गुणा साम्यावस्थोपाधिकब्रह्मरूपेत्यर्थः ॥ धर्म्मार्थकाममोक्षाणां स्वामिनी सा निराकुला । ददाति वाञ्छितान् कामान् पूजिता विधि

पूर्व्वकम् ॥ नजानन्ति जना मूढास्तां सदा मायया वृताः । जानन्तोऽपि नराः केचिन्मोहयन्ति परानपि ॥ पण्डिताः स्वोदरार्थं वा पाखण्डानि पृथक् पृथक् । प्रवर्त्तयन्ति कलिना प्रेरिता मन्दचेतसः ॥ कलावस्मिन् महाभागा नानाभेदसमुत्थिताः । नान्ये युगे तथा धर्म्मा वेदबाह्याः कथञ्चन ॥ विष्णुश्चरत्यसावुग्रं तपो वर्षाण्यनेकशः । ब्रह्मा हरस्तथा देवा ध्यायन्तः कामपि ध्रुवम् ॥ कामयाना सदा काम ते त्रयः सर्व्वदेवहि । यजन्ति यज्ञान् विविधान् ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वराः ॥ यदि ब्रह्मादयो मुख्यास्त्रिदशेऽथ किमितिभजेयुः भजन्ति च तत्तान्नमुख्याः किन्तु पराशक्तिरेवेतिभावः ॥ सैव शक्तिं परां देवीं ब्रह्माख्यां परमात्मिकाम् । ध्यायन्ति मनसा नित्यं नित्यां मत्वा सनातनीम् ॥ परंब्रह्मैव तस्याः रूपं नान्यमतोऽत्यभिप्रायेण ब्रह्मात्मिकामित्युक्ताम् । स्पष्टीकृतञ्चैतदग्रिमश्लोकद्वये ॥ तस्माच्छक्तिः सदा सेव्या विद्वद्भिः कृतनिश्चयैः । निश्चयः सर्व्वशास्त्राणां ज्ञातव्यो मुनिसत्तमाः ॥ कृष्णाच्छ्रुतं मया चैतत्तेन ज्ञातं तु नारदात् । पितुः सकाशात्तेनापि ब्रह्मणा विष्णुना श्रुतः ॥ नश्रोतव्यं न मन्तव्यं तथान्यं वचनं बु-धैः । शक्तिरेव सदा सेव्या विद्वद्भिः कृतनिश्चयैः ॥ यथा गजशरीरे प्रविष्टस्य चैतन्यस्य गजचैतन्यव्यवहारः तथा प्रथमतो मायाशरीरे प्रविष्टस्य चैतन्यस्य मायाशक्तिरिति व्यवहारस्तदनन्तरं गुणोत्पादादेकैकगुणविशिष्टमायाशबलब्रह्मणएव ब्रह्माविष्णुरुद्रत्वादिव्यवहारः । तथा च सर्व्वकारणं ब्रह्म मायाशक्तिसहितमेव भवतीति मायाशक्तिर्देवी भगवती सा आदिमुख्यशब्दैरेवोपास्या । शक्तिरेवेति ॥ प्रत्यक्षमपि दृष्टं मया तत्तस्याश्चेष्टितम् । अतः सर्वेषु भूतेषु ज्ञातव्या शक्तिरेव हि ॥ इति श्रीदेवीभागवते प्रथमस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ या शक्तिः परमात्मा सोऽयं सा परमात्मता । अन्तरं मे तयोः कोऽपि सूक्ष्मं वेदविचारदेति तृतीयस्कन्धे ७ऽध्यायः ॥ इति ॥ उत्साहादौ । नीतिवेदिनां प्रभावोत्साहमन्त्रजा शक्तिस्त्रयः ॥ तत्र प्रभुत्वं साधकत्वात् कोशदण्डौ प्रभुशक्तिः । विक्रमेणात्मशक्त्याभिस्फुरणमुत्साहशक्तिः । सन्ध्यादौ मांसामाद्योनाञ्च यथावस्थानं मन्त्रशक्तिः ॥ बलौ । सामर्थ्ये । शौर्य्ये । पराक्रमे ॥ बुद्धिसामर्थ्ये ॥ स्त्रियाम् । योषिति । नार्याम् ॥ प्रकृतौ ॥ लक्ष्म्याम् ॥ अस्मात्पदा

यमर्थो बोद्धव्य इतीश्वरसङ्केते ।
शक्यतेजेतुमनयावा । शक्लृ शक्तौ
। स्त्रियांक्तिन् । कासाम् । शर्व
लाक्षे ॥ पुं० वशिष्ठमुनेर्ज्येष्ठ पुत्रे
शक्तिग्रहः । पुं० शिवे ॥ कार्त्तिके
ये ॥ शब्दशक्तिज्ञाने ॥ अस्मात्प
दादयमर्थोबोद्धव्यइतीश्वरेच्छाशक्
तिरिति तार्किकाः । तज्ज्ञानन्तु
व्याकरणादिभ्यः । अतएव । शक्ति
ग्रहं व्याकरणोपमानकोषाप्तवाक्या
द्व्यवहारतश्च । वाक्यस्यशेषाद्विवृते
र्वदन्तिसान्निध्यतः सिद्धपदस्य वृद्धाः
॥ इतिप्राञ्चः ॥
शक्तिग्राहकः । पुं० व्याकरणोपमा
नादौ ॥ त्रि० शक्तिग्राहयितरि ॥
शक्तित्रयम् । न० ज्ञानेच्छाक्रियाख्य
शक्तित्रये । यथा । इच्छाक्रियात
थाज्ञानंगौरीब्राह्मीतुवैष्णवी । त्रि
धाशक्तिः स्थितायत्रतत्परज्यो
तिरोमिति ॥ राज्ञांप्रभुमन्त्रोत्साहा
ख्यासु । अत्र विजयार्थं राज्ञा शक्ति
त्रयंकालहरणादरणीयंनतुस्थापनीयम्
। त्रिशक्तयोयथा । एषात्रिशक्ति
रुद्दिष्टानयसिद्धान्तगामिनि । एषा
श्वेतात्राकृष्टिः सात्त्विकीब्रह्मसं
स्थिता ॥ एषैवरक्ताराजसिवैष्णवी
परिकीर्त्तिता । एषैवकृष्णातामसि
रौद्रीदेवीतुकीर्त्तिता ॥ परमात्माय
थादेवएकएवत्रिधास्थितः । प्रयोज

नवशाच्छक्तिरेकैवत्रिविधाभवेदि
तिवाराहपुराणम् ॥ शक्तीनांत्रय
म् ॥
शक्तिधरः । पुं० कार्त्तिकेये । स्क
न्दे । त्रि० शक्तिभृति ॥ शक्तेर्ध
रः ॥
शक्तिपर्णः । पुं० सप्तपर्णवृक्षे ॥
शक्तिपाणिः । पुं० कार्त्तिकेये ॥ त्रि०
शक्तिधारिणि ॥ शक्तिः पाणौयस्य
सः ॥
शक्तिवन्धनम् । न० प्रजननसामर्थ्ये ।
शक्तिसम्बन्धे ॥
शक्तिभृत् । पुं० कार्त्तिकेये ॥ त्रि०
शक्तिधारके ॥
शक्तिमान् । त्रि० शक्ते ॥
शक्तिहेतिः । त्रि० शक्तिधरे ॥
शक्तिहेतिकः । त्रि० शक्त्यस्त्रधारिणि
। शाक्तीके ॥
शक्ती । स्त्री० शस्त्रान्तरे । शक्तौ ॥ व
ह्वादिषुशक्तिः शकटइतिपाठात्प
क्षे ङीष् ॥
शक्यर्द्धः । पुं० अक्ताराकुक्षिललाट
नीवान्तूत्तमं धर्म० दीर्घान्तः श्वासि
च ॥ यथा । कुत्तोऽल्पंदेयोब्रायांय
दाधर्मः प्रवर्त्तते । भक्तायद्धीतंवि
जानीयाद्दारतीच्छासमेवच ॥
शक्यः । त्रि० शक्तिविषये । शक्तया
ग्ये । वाच्ये । यथा । शक्योऽर्थोऽ
भिधयाज्ञेयः लक्ष्योलक्षणयामतः

। व्यक्तीभूतनयाक्षेर्यस्तिस्य: शब्दस्येत्ययद्गति ॥ ईश्वरसङ्केत : शक्तिस्तयाऽर्थबोधकंपदंवाचकम् । यथागोत्वादिविशिष्टबोधकंगवादिपदं • तद्बोध्योगवादिर्वाच्य : सएवमुख्यार्थ इत्युच्यते । समर्थे ॥ शक्नु० । शकिसहोर्श्चेतियत्साध्ये । शक्नीये॥ शक्यतावच्छेदकम् । न० शक्यांशेभासमानार्थे ॥

शक्र: । पुं० इन्द्रे । देवराजे ॥ कुटजवृक्षे ॥ अर्जुनपादपे ॥ शक्नोतिदैत्यान्नाशितुम् । शक्नृ० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

शक्रक्रीडाचल: । पुं० सुमेरुपर्वते ॥

शक्रगोप: । पुं० इन्द्रगोपकीटे ॥

शक्रज: । पुं० काके । वायसे । गूढमैथुने ॥ इन्द्रपुत्रे ॥ शक्राज्जात: । जनी० डः ॥

शक्रजित् । पुं० इन्द्रजिति । रावणपुत्रे । शक्रमजैषीत् । जि० । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप् ॥

शक्रधनु: । न० शक्रायुधे । शक्रस्यधनुः ॥

शक्रध्वज: । पुं० इन्द्रध्वजे । उत्सवविशेषे ॥ चतुरस्रंध्वजाकारंराजद्वारेप्रतिष्ठितम् । आहु: शक्रध्वजंनामपौरलोकसुखावहम् ॥ विशेषोदेवीपुराणे • वाराहीसंहितादिपुचद्रष्टव्य: ॥ शक्रस्यध्वजइव ॥

शक्रनन्दन: । पुं० जयन्ते । अर्जुने । वालिनि । काके ॥ शक्रस्यनन्दन:

शक्रपर्याय: । पुं० कुटजवृक्षे ॥ शक्र: पर्यायोऽस्य

शक्रपादप: । पुं० देवदारुवृक्षे । शक्रस्यपादप: ॥ कुटजे ॥

शक्रपुष्पिका । स्त्री० शक्रपुष्प्याम् ॥

शक्रपुष्पी । स्त्री० अग्निशिखावृक्षे ॥ शक्रोऽर्जुनतरु: पुष्पमस्या: । शक्रशब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिक: । पाककर्णेतिङीष् ॥

शक्रभवनम् । न० स्वर्गे ॥

शक्रभित्•द् । पुं० इन्द्रजिति । रावणौ ॥ शक्रमभैत्सीत् । भिदिर्• । क्विप् ॥

शक्रभुवनम् । न० नाके । सुरलोके ॥ शक्रस्यभुवनम् ॥

शक्रभूभवा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रमाता । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ इन्द्रजनन्याम् ॥

शक्रमातृका । स्त्री० इन्द्रध्वजाङ्गयष्टिविशेषे ॥

शक्रमूर्द्धा । पुं० वल्मीके ॥ इ० चि० शेष: ॥

शक्रवल्ली । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रवारुणी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रवाहन: । पुं० मेघे ॥

शक्रवीजम् । न० इन्द्रयवे ॥ शक्रसंज्ञकंवीजम् ॥

शक्रशरासनम् । न० इन्द्रधनुषि ॥

शक्रशाखी । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ शक्रस्य शाखी ॥

शक्रशाला ।) स्त्री॰ प्रतिश्रये । स
शक्रशालिका ।) भायाम् ॥

शक्रशिरः । न॰ वल्मीके ॥ इन्द्रमस्तके ॥

शक्रसारथिः । पुं॰ मातलौ ॥

शक्रसुतः । पुं॰ जयन्ते । वालिवानरे ॥ अर्ज्जुने ॥ काके । शक्रस्य सुतः ॥

शक्रसुधा । स्त्री॰ कुन्दुरौ ॥

शक्रसृष्टा । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥

शक्राख्यः । पुं॰ पेचके । त्रि॰ इन्द्रनामके ॥

शक्राणी । स्त्री॰ इन्द्राण्याम् ॥ शक्रमणतिकीर्त्तयति । अणशब्दे । कर्म्मण्यण् । टिड्ढेतिङीप् ॥

शक्रायुधम् । न॰ इन्द्रायुधे ॥ अस्य स्वभावादिकं यथा वाराह्याम् । सूर्यस्य विविधवर्णाः । पवनेन विघट्टिताः कराः साभ्रे । वियति धनुःसंस्थानाये दृश्यन्ते तदिन्द्रधनुः ॥ केचिदनन्तकुलोरगनिःश्वासोद्भूतमाहुराचार्याः । तद्यायिनां नृपाणामभिमुखमजयावहं भवति ॥ अच्छिन्नमवनिगाढं द्युतिमत् स्निग्धं घनं विविधवर्णम् । द्विरुदितमनुलोमञ्च प्रशस्तमम्भः प्रयच्छति च ॥ विदिगुद्भूतं दिक्पतिनाशं व्यभ्रजं मरककारि । पाटलपीतकनीलैः शस्त्राग्निक्षुत्कृता दोषाः ॥ जलमध्येऽनावृष्टिर्भुवि सस्यवधस्तरौ स्थिते व्याधिः । वल्मीके शस्त्रभयं निशि सचिववधाय धनुरैन्द्रम् ॥ वृष्टिं करोत्यवृष्ट्यां वृष्ट्यां वृष्टिं निवारयत्यैन्द्र्याम् । पश्चात् सदैव वृष्टिं कुलिशभृतश्चापमाचष्टे ॥ चापं मघोनः कुरुते निशायामाखण्डलायां दिशि भूपपीडाम् । याम्यापरोदक्प्रभवं निहन्यात् सेनापतिं नायकमन्त्रिणौ च ॥ निशि सुरचापं सितवर्णाद्यं जनयति पीडां द्विजपूर्वाणाम् । भवति च यस्यां दिशि तद्दृश्यं नरपतिमुख्यं नचिराद्धन्यात् ॥ इति ॥

शक्राशनः । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ न॰ भङ्गायाम् । विजयायाम् । संविदि ॥ अस्य गुणा यथा । शक्राशनन्तु तीक्ष्णोष्णं मोहकृत् कुष्ठनाशनम् । बलमेधाग्निकृत् श्लेष्मदोषहारि रसायनम् ॥

शक्राह्वः । पुं॰ इन्द्रयवे ॥

शक्रोत्थानम् । न॰ शक्रध्वजोत्सवे ॥

शक्रोत्सवः । पुं॰ ध्वजोत्थाने । इन्द्रस्योत्सवे ॥

शक्लः । त्रि॰ प्रियंवदे ॥ शक्नोति । शक्ल॰ । सृशक्यम्विभ्यः क्लः ॥

शक्वा । पुं॰ हस्तिनि ॥ शक्ते ॥ शक्नोति । शक्ल॰ । स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्यो वनिप् ॥

शक्करः । पुं० वृषे ॥

शक्करी । स्त्री० चतुर्द्दशाक्षरायां छन्दोजातौ ॥ नदीविशेषे ॥ मेखलायाम् ॥ सामविशेषे० नित्यं बहुवचनान्तोऽयम्० शक्कर्य्य इति० महानाम्नीषु ऋक्षु शक्करीर्गीयन्ते । शक्करी० अङ्गुलिरिति मल्लव्याख्यानम् । वनोर इति ङीब्गौ ॥

शङ्कः । पुं० शकटवाहकवृषे । स्कन्धवाहे । अवधूर्त्ते ॥ वृ०श०ली ॥

शङ्कनकः । पुं० चन्द्रगण्डके ॥ शङ्कते । शङ्किशङ्कायाम् । कर्त्तरि० अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् । संज्ञायां कन् ॥

शङ्करः । पुं० सदाशिवे ॥ एकादशरुद्राणां मध्ये भगवद्विभूतौ ॥ शङ्कल्याणं करोति । शमिधाता : संज्ञायामिति० अच् ॥ यथा । शङ्करोऽमिसदाध्यानात् परमं शङ्करामयम् । भूतानामसकृद्यस्मात्तेनायं शङ्करः स्मृतः ॥ इति स्कान्दे ॥ त्रि० कल्याणकरे ॥

शङ्कराचार्य्यः । पुं० स्वनामप्रसिद्धे० अद्वैतवादिनि० वेदान्तभाष्यकर्त्तरि० नरावतारे विश्वेश्वरे ॥ यथाहुः । सत्सम्प्रदायप्रथमायतिष्ये शिष्यैश्चतुर्भिः सहयोगतीर्थैः । उत्तोदहत् सक्रमतन्त्रराशीर्यो शङ्कराचार्य्यगुरुं तमीडे ॥

शङ्करावासः । पुं० कर्पूरप्रभेदे ॥ कैलाशे ॥

शङ्करावाससंज्ञः । पुं० कर्पूरे ॥

शङ्करी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ पार्व्वत्याम् । श्रीगिरौ शङ्करीस्मृतेति देवीगीता ॥ अप्येश्वराधिवासिन्याम् अम्बायाम् ॥ शम्याम् ॥

शङ्कव्यम् । न० शङ्कुप्रयोगिदारुणि । शङ्कवेष्टितम् । उगवादिभ्योयत् ॥

शङ्का । स्त्री० त्रासे ॥ वितर्के ॥ इति शब्दार्णवः ॥

शङ्कितः । त्रि० भीते ॥ वितर्किते । संशययुक्ते ॥ अविश्वस्ते ॥ शङ्कासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥ पुं० चोरकनाम्नि गन्धद्रव्ये । दुष्पत्रे ॥

शङ्कितवर्णः ।) पुं० चौरे ॥
शङ्कितवर्णकः ।)

शङ्कुः । पुं० सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा । १०००००००००००००० ॥ अस्त्रप्रभेदे । दीर्घायुधे । कुन्ते । शल्ये । यादोभेदे । शङ्कोचमत्स्ये ॥ कीले ॥ दीपसूर्यदीप्च्छायापरिमाणार्थं काष्ठादिनिर्म्मितक्रमेण सूक्ष्माये द्वादशाङ्गुलपरिमितकीलके । ईशे । शम्भौ ॥ मेढ्रे ॥ कलुषे । राक्षसे ॥ नखीनामगन्धद्रव्ये । द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ स्थाणौ । शा

शापपञ्चविततरौ ॥ पर्णनाशे ॥ पञ्चशिरामाले ॥ शङ्कतेऽस्मात् । शकि० । खरुशङ्कुपीयुनिलकुलि ख्यतिकुप्रत्ययान्तः साधुः ॥

शङ्कुकर्णः । पुं० गर्दभे ॥ सिद्धस्थानविशेषे ॥ शङ्कुकर्णध्वनिः प्रोक्तो सिदेवीगीता ॥

शङ्कुकर्णी । स्त्री० औषधिप्रभेदे । पाककर्ण्यादिमान्ङीष् ॥

शङ्कुधिः : पुं० शङ्कुमत्स्ये ॥

शङ्कुतरुः । पुं० शालवृक्षे ॥

शङ्कुरः : त्रि० भयदे ॥ त्रासदायिनि ॥

शङ्कुला । स्त्री० उत्पलपत्रिकायाम् । पूगकर्त्तन्याम् । सरौता० इ० भा० प्र० ॥ शङ्कतेऽस्याः । शकि० । बाहुलकादुलच् । टाप् ॥

शङ्कुवृक्षः । पुं० शालवृक्षे ॥

शङ्कुशिराः । पुं० दानवविशेषे ॥

शङ्कुश्रुतिः । पुं० पातालाधिपतिदैत्यविशेषे ॥

शङ्कोचः । पुं० शङ्कुमत्स्ये । शांकीच० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

शङ्कोचिः । पुं० शङ्कोचमत्स्ये ॥

शङ्खः । पुं० ललाटास्थि । भालास्थनि ॥ कुवेरस्य निधिप्रभेदे ॥ नखीनामगन्धद्रव्ये । शुक्तौ । कीसदले ॥ कर्णसमीपास्थनि ॥ अष्टनागनायकान्तर्गतनागविशेषे ॥ हस्तिदन्तमध्ये ॥ दशनिखर्वसङ्ख्यायाम् । लक्षकोटौ ॥ धर्मशास्त्रप्रयोजकमुनिविशेषे ॥ रणवाद्यविशेषे । माषामाने० । ० ॥ पुं० न० कम्बौ । अर्णोभवे । पावनध्वनौ । अन्तःकुटिले । महानादे ॥ अस्योत्पत्त्यादिकं श्रीदेवीभागवतेब्रह्मवैवर्त्ते च यथा । अस्थिभिः शंखचूडस्य शङ्खजातिश्च भूरिह । नानाप्रकाररूपेण शश्वत्पूतासुरार्चने ॥ प्रशस्तं शङ्खतोयञ्च देवानां प्रीतिदम्परम् । तीर्थतोयस्वरूपञ्च पवित्रं शम्भुना विना ॥ शङ्ख [illegible] : सुसंस्थित [illegible] ष्टेषु यः कान्त [illegible] शंखे हरिरधिष्ठानं यत्र शंखस्ततो हरिः । तत्रैव वसते लक्ष्मीर्दूरीभूतममङ्गलम् ॥ स्त्रीणाञ्च शंखध्वनिभिः शूद्राणाञ्च विशेषतः । भीता रुष्टा याति लक्ष्मीः स्थलमन्यत् स्थलात्तत इति ॥ भूताद्यहङ्कारात्मकेपाञ्चजन्ये ॥ यथा ॥ भूतादिमिन्द्रियादिञ्च द्विधाहङ्कारमीश्वरः । बिभर्त्ति शङ्खरूपेण शार्ङ्गरूपेण च स्थितमिति विष्णुपुराणम् ॥ शङ्खनति० जनयति । खनुअवदारणे । अन्येभ्योपीति डः ॥ शङ्खयतीति वा ॥ शाम्यति अलक्ष्मीर्वा । शमु० । अन्तर्भावितण्यर्थः । शमेः खः ॥

शाल्यन्नमेनवा ॥ असुरविशेषे ॥

शङ्खकः । पुं० शिरोरोगविशेषे । तल्लक्षणादि यथा । पित्तरक्तानिला दुष्टाः शङ्खदेशे विमूर्च्छिताः । तीव्ररुग्दाहरागं हि शोथं कुर्वन्ति दारुणम् ॥ स शिरो विषवद्वेगान्निरुध्याशु गलं तथा । त्रिरात्राज्जीवितं हन्ति शङ्खको नाम नामतः । त्र्यहाज्जीवति भैषज्यं प्रत्याख्येयस्य कारयेत् । पित्तरक्तानिला० अथकफोपित्तान्यः । कृतानुतापः कफपित्तरक्तैरिति सुश्रुतवचनात् । विमूर्च्छिताः प्रवृद्धाः । त्रिरात्रात् त्रिरात्रमध्ये मारयति । अस्य चिकित्सा शिरोरोगे भावप्रकाशे द्रष्टव्या । न० वलये । पुं० न० कम्बौ ॥

शङ्खकारः । पुं० शूद्रागर्भे विश्वकर्म्मा रसजाते० वर्णसङ्करजातौ । शाङ्खिके । शांखारी० इति भा० ॥ शङ्खं करोति । डुकृञ्० कर्म्मण्यण् ॥

शङ्खचरी । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥ शङ्खचरति । चर० । पचादौ चरडित्युक्तेर्ङीप् ॥

शङ्खचर्ची । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥

शङ्खचिल्लः । पुं० कम्बातायिनि ॥

शङ्खचूडः । पुं० दैत्यविशेषे ॥

शङ्खचूर्णम् । न० शङ्खजातचूर्णे ॥ शङ्खचूर्णं कटुक्षारमुष्णं क्रिमिहरं परम् ॥

शङ्खजः । पुं० कपोतडिम्बवद्वृहन्मुक्तायाम् ॥ त्रि० शङ्खजातवस्तुनि ॥

शङ्खद्रावी । पुं० अम्लवेतसे ॥

शङ्खधरा । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥

शङ्खधारी । पुं० छन्दोविशेषे ॥ ध्वजानन्दकर्णाः षडेवात्र वर्णाः । बुधानन्दकारी भवेच्छङ्खधारी ॥ यथा । स्फुरद्गोपनारीपरीरम्भकारी । हरिः पातु वृन्दावनाभ्यर्णचारी ॥

शङ्खध्मः । पुं० शङ्खवादके । शाङ्खिके ॥

शङ्खध्माः । पुं० शाङ्खिके ॥

शङ्खनखः । पुं० क्षुद्रशङ्खे ॥ शङ्खस्य नख इव ॥ शङ्खनतिवा । वहुलमन्यत्रापीति युच् ल्युङ् वा । स्वार्थे कः । पृषोदरादिः । नखीनाम गन्धद्रव्ये । हट्टनख्याम् ॥

शङ्खनखा । स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ द्विधा शङ्खनखाख्याऽन्या शुक्त्याख्या वदरीच्छदः ॥ इति रत्नमाला ॥

शङ्खपुष्पी । स्त्री० मङ्गल्यकुसुमायाम् ॥ शङ्खपुष्पी तु शङ्खाह्वा मङ्गल्यकुसुमापि च । शङ्खपुष्पी सरा मेध्या पुष्पा मानसरोगहृत् । रसायनी कषायोष्णा स्मृतिकान्तिबलाग्निदा ॥ दोषापस्मारभूताश्रीकुष्ठक्रिमिविषप्रणुत् । इति भावप्रकाशः ॥ पाककर्णेति ङीष् ॥

शङ्खप्रस्थः । पुं॰ चन्द्रस्थचिह्ने ॥

शङ्खभृत् । पुं॰ विष्णौ ॥ भूताहङ्कारात्मकं पाञ्चजन्याख्यं शङ्खं बिभर्त्ति । शङ्ख+भृ+क्विप् । तुक् ।

शङ्खमुखः । पुं॰ कुम्भीरे ॥

शङ्खमूलम् । न॰ मूलके ॥

शङ्खसञ्ज्ञा । स्त्री॰ यात्रायोगान्तरे । यथा । स्वांशसंस्थे बुधे लग्ने शुक्रे वापि स्वपूजिते । शङ्खसंज्ञाख्ययोगो यातुः कीर्त्तिप्रदः सदा ॥

शङ्खसेनः । पुं॰ चित्रगुप्तात्मजे कायस्थविशेषे ॥

शङ्खाख्यः । पुं॰ हट्टनख्याम् ॥

शङ्खालुकम् । न॰ श्वेततायुक्तकन्दविशेषे

शङ्खाह्वा । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥

शङ्खिका । स्त्री॰ तृणविशेषे । चोरायाम् । चोरहुली॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

शङ्खी । पुं॰ हरौ ॥ समुद्रे ॥ त्रि॰ शङ्खवति ॥

शङ्खिनी । स्त्री॰ चोरपुष्प्याम् । केशिन्याम् । शांखाहुली॰ इ॰ भाषा ॥ श्वेतचुक्रायाम् । वधूभेदे । चक्रलाप्रभेदे ॥ तीर्थविशेषे ॥ बुद्धशक्तिविशेषे ॥ श्वेतपुन्नागे ॥ यवतिक्तायाम् ॥ श्वेतवृन्दायाम् ॥ शङ्खवत्याम् ॥ चतुर्विधस्त्रीमध्ये स्त्रीविशेषे । तल्लक्षणं यथा । दीर्घा सुदीर्घनयना वरसुन्दरी या कामोपभोगरसिका गुणशीलयुक्ता । रेखात्रयेण च विभूषितकण्ठदेशा सम्भोगकेलिरसिका किल शङ्खिनी सा ॥ शशकः पद्मिनीतुष्टश्चित्रिणीरमते मृगः । वृषभः शङ्खिनीतुष्टो हस्तिनीरमतेऽश्वयम् ॥ पद्मिनी पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी । शङ्खिनी क्षारगन्धा स्यान्मदगन्धा च हस्तिनी ॥ नाडीविशेषे ॥ गान्धार्याश्च सरस्वत्याः स्थिता मध्ये च शङ्खिनी ॥ शङ्खाः सन्त्यस्याः शङ्खाकारपुष्पत्वात् । अत इनिः ॥

शङ्खिनीफलः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

शङ्खिनीवासः । पुं॰ शाखोट-वृक्षे ॥

शचि । स्त्री॰ शच्याम् । इन्द्राण्याम् ॥ शचति । शच व्यक्तायां वाचि । सर्वधातुभ्य इन् ॥ स्त्रीकरणान्तरे ॥

शची । स्त्री॰ पुलोमजायाम् । पौलोम्याम् । इन्द्राण्याम् । शचति॰ व्यक्तं वदति । शच॰ इन्नन्तात्॰ कृदिकारादिति ङीष् ॥ शतावर्याम् ॥

शचीपतिः । पुं॰ इन्द्रे ॥ शच्याः पतिः ॥

शचीशः । पुं॰ इन्द्रे ॥

शाम्यत्यनेनवा ॥ असुरविशेषे ॥
शङ्खकः । पुं॰ शिरोरोगविशेषे । त
स्मलक्षणादिर्यथा । पित्तरक्तानिला
दुष्टाः शङ्खदेशेविमूर्च्छिताः । ती
व्ररुग्दाहरागंहिशोथंकुर्वन्तिदारुण
म् ॥ सशिरोविषवद्वेगान्निरुध्याशु
गलंतथा । त्रिरात्राज्जीवितंहन्ति
शङ्खकोनाममनामतः । त्र्यहाज्जीव
तिभैषज्यंप्रत्याख्येयस्यकारयेत् ।
पित्तरक्तानिला॰ अत्रकफोपिग्रा-
ह्यः । कृतानुतापः कफपित्त
रक्तैरितिसुश्रुतवचनात् । विमूर्च्छि
ताः प्रवृद्धाः । त्रिरात्रात्त्रिरा
त्रमध्येमारयति । अस्यचिकित्सा
शिरोरोगेभावप्रकाशेद्रष्टव्या ॥ न॰
वलये ॥ पुं॰ न॰ कम्बौ ॥

शङ्खकारः । पुं॰ शूद्रागर्भेविश्वकर्मौ
रसजाते॰ वर्णसङ्करजातौ । शा
ङ्खिके । शांखारी॰ इतिभा॰ ॥ श
ङ्खंकरोति । डुकृञ्॰ कर्म्मण्यण् ॥

शङ्खचरी । स्त्री॰ ललाटिकायाम् ॥
शङ्खंचरति । चर॰ । पचादौचर
टित्युक्तेङीप् ॥

शङ्खचर्ची । स्त्री॰ ललाटिकायाम् ॥

शङ्खचिलः । पुं॰ कम्बूतायिनि ॥

शङ्खचूडः । पुं॰ दैत्यविशेषे ॥

शङ्खचूर्णम् । न॰ शङ्खजातचूर्णे ॥
शङ्खचूर्णंकटुक्षारमुष्णंक्रिमिहरं-
परम् ॥

शङ्खजः । पुं॰ कपोतडिम्बवद्वृहन्मु
क्तायाम् ॥ त्रि॰ शङ्खजातवस्तु
नि ॥

शङ्खद्रावी । पुं॰ अम्लवेतसे ॥

शङ्खधरा । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥

शङ्खधारी । पुं॰ छन्दोविशेषे ॥ ध्व
जानन्दकर्णाः षडेवात्रवर्णाः ।
बुधानन्दकारीभवेच्छंखधारी ॥ य
था । स्फुरद्गोपनारीपरीरम्भकारी
। हरिःपातुवृन्दावनाभ्यर्णचारी ॥

शङ्खध्मः । पुं॰ शङ्खवादके । शाङ्खि
के ॥

शङ्खध्मा । पुं॰ शाङ्खिके ॥

शङ्खनखः । पुं॰ क्षुद्रशङ्खे ॥ शङ्ख
स्यनखइव ॥ शङ्खनतिवा । बहु
लमन्यत्रापीतियुच्ल्युड्वा । स्वा
र्थेकः । पृषोदरादिः । नखीनाम
गन्धद्रव्ये । ह्रस्वनख्याम् ॥

शङ्खनखा । स्त्री॰ शङ्खनख्याम् ॥ द्वि
धाशङ्खनखास्याऽन्याश्रुक्त्याख्याबद
रीच्छदः ॥ इतिरत्नमाला ॥

शङ्खपुष्पी । स्त्री॰ मङ्गल्यकुसुमायाम्
॥ शङ्खपुष्पीतुशङ्खाह्वामङ्गल्यकुसु
मापिच । शङ्खपुष्पीसरामेध्यावृष्या
मानसरोगहृत् । रसायनीकषायोष्णा
स्मृतिकान्तिबलाग्निदा ॥ दोषा
पस्मारभूतालक्ष्मीकुष्ठकृमिविषप्रणु-
त् । इतिभावप्रकाशः ॥ पाकक
र्णेतिङीष् ॥

शङ्खप्रस्थः। पुं॰ चन्द्रस्य चिह्ने ॥

शङ्खभृत्। पुं॰ विष्णौ ॥ भूतादहङ्कारात्मकं पाञ्चजन्याख्यं शङ्खं बिभर्त्ति। डुभृञ्॰ ॥ क्विप्। तुक्।

शङ्खमुखः। पुं॰ कुम्भीरे ॥

शङ्खमूलम्। न॰ मूलके ॥

शङ्खसञ्ज्ञा। स्त्री॰ याज्यायोगान्तरे। यथा। स्वांशसंस्थे बुधे लग्ने शुक्रे वा देवपूजिते। शङ्खसंज्ञस्तयोर्योगो यातुः कीर्त्तिप्रदः सदा ॥

शङ्खसेनः। पुं॰ चित्रगुप्तात्मजे कायस्थविशेषे ॥

शङ्खाख्यः। पुं॰ [illegible] ॥

शङ्खालुकम्। न॰ श्वेततायुक्तकन्दविशेषे

शङ्खाह्वा। स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥

शङ्खिका। स्त्री॰ तृणविशेषे। चोरायाम्। चोरहुली॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

शङ्खी। पुं॰ हरौ ॥ समुद्रे ॥ त्रि॰ शङ्खवति ॥

शङ्खिनी। स्त्री॰ चोरपुष्प्याम्। केशिन्याम्। शाखाहुली॰ इ॰ भाषा ॥ श्वेतचुक्रायाम्। वधूभेदे। अबलाप्रभेदे ॥ तीर्थविशेषे ॥ बुद्धशक्तिविशेषे ॥ श्वेतपुन्नागे ॥ यवतिक्तायाम् ॥ श्वेतवृन्दायाम् ॥ शङ्खवल्याम् ॥ चतुर्विधस्त्रीमध्ये स्त्रीविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा। दीर्घा सुदीर्घनयना वरसुन्दरी या कामोपभोगरसिका गुणशीलयुक्ता। रेखात्रयेण च विभूषितकण्ठदेशा सम्भोगकेलिरसिका किल शङ्खिनी सा ॥ शशकं पद्मिनी तुष्टा चित्रिणी रमते मृगम्। वृषभं शङ्खिनी तुष्टा हस्तिनी रमते हयम् ॥ पद्मिनी पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी। शङ्खिनी क्षारगन्धा स्यान्मदगन्धा च हस्तिनी ॥ नाडीविशेषे ॥ गान्धार्यास्तु सरस्वत्याः स्थिता मध्ये च शङ्खिनी ॥ श शङ्खाः सन्त्यस्याः शङ्खाकारपुष्पत्वात्। अतइनिः ॥

शङ्खिनीफलः। पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

शङ्खिनीवासः। पुं॰ शाखोट-वृक्षे ॥

शचि। स्त्री॰ शच्याम्। इन्द्राण्याम् ॥ शचति। शच व्यक्तायां वाचि। सर्वधातुभ्य इन् ॥ स्त्रीकरणान्तरे ॥

शची। स्त्री॰ पुलोमजायाम्। पौलोम्याम्। इन्द्राण्याम्। शचति॰ व्यक्तं वदति। शच॰। इन्नन्तात्॰ कृदिकारादिति ङीष् ॥ शतावर्याम् ॥

शचीपतिः। पुं॰ इन्द्रे ॥ शच्याः पतिः ॥

शचीशः। पुं॰ इन्द्रे ॥

शट । पुं॰ देशान्तरे ॥ शटेरच् । अ॰ अस्मे ।

शटा । स्त्री॰ जटायाम् । शटति । श टरुजाविशरणगत्यवसादनेषु । अ च् । टाप् ।

शटि : । पुं॰ शट्याम् । गन्धपला श्याम् । शट॰ । इन् ।

शटिका । स्त्री॰ शटीप्रभेदे । गन्ध पत्रायाम् ।

शटी । स्त्री॰ गन्धशट्याम् । गन्धमू ल्याम् । षड्ग्रन्थिकायाम् । कर्चू रे । पलाशे । गन्धपलाश्याम् । कचूर॰इ॰दे॰भा॰ । बनश्रादा॰इ ॰गौ॰दे॰भा॰ ॥ गन्धपलाशीसुगन्ध द्रव्यं काश्मीरेप्रसिद्धम् । शटति । शट॰ । अच् । गौरादि : ॥

शट्ट । पुं॰ शट्टके ॥

शट्टकम् । न॰ शट्टे । सांटा॰इ॰भा॰ प्र॰ । शालिचूर्णं घृततोयंमि श्रितं शट्टकंवदेत् ।

शठ : । पुं॰ मध्यस्थपुरुषे ॥ धुस्तूरे ॥ धूर्त्ते । परवञ्चनार्थं मन्यथा जा नन्नप्यन्यथावादिनि । गूढविप्रियक्त ति । यथोक्तं विष्णुपुराणे । प्रियंव क्तिपुरोऽन्यत्रविप्रियंकुरुतेभृशम् । व्यक्तापराधचेष्टश्चशठोऽयंकथितोबु धैरिति ॥ अपिच । परकार्यविमुखे । यथा । मनसाश्चसायञ्चदृश्यते कार्यतत्पर : । कर्मणाविपरीतश्च सशठ : सद्भिरुच्यते ॥ चतुर्विधप त्यन्तर्गतपतिविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । कामिनीविषयकपटपटुरिति ॥ शठति॰वञ्चयति । शठकैतवे । प चाद्यच् ॥ न॰ तगरे । कुङ्कुमे ॥ तीक्ष्णायसि ।

शठता । स्त्री॰ कुसृतौ । निकृतौ । मायायाम् । शाठ्ये ॥ भावकर्म णोस्तल् ॥

शठाम्बा । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् । छिन्न पत्र्याम् ॥

शण : । पुं॰ स्वनामप्रसिद्धक्षुपे । माल्यपुष्पे । कटुतिक्तके । त्वक्सा रे । दीर्घपल्लवे ॥ न॰ भङ्गायाम् । मातुलान्याम् ॥

शणघण्टिका । स्त्री॰ शणपुष्प्याम् ।

शणपत्रम् । न॰ शणवल्कलनिर्मितेप त्रे । कागज॰इ॰प्र॰ ॥

शणपर्णी स्त्री॰ अश्मन्तक्याम् । श ण : पर्णमस्या : । शणशब्द : शण पर्णसदृशेलाक्षणिक : । पाककर्ण तिङीष् ॥

शणपुष्पम् । न॰ शणके ॥

शणपुष्पिका । स्त्री॰ घण्टारवायामो षधौ । शणा: पुष्पंयस्या : । स्वा र्थेकन् ॥

शणपुष्पी । स्त्री॰ घण्टारवायाम् । घण्टेतिख्यातौषधौ ॥ शणा : पुष्पं यस्या : । शणशब्दस्तत्पुष्पसदृ ेला

शणिकः । पाककर्णेति ङीष् ॥

शणगुणी । शणपुष्पीकटुस्तिक्ता वामनीकफपित्तजित् ॥ भाटक्याम् ।

शणसूत्रम् । न० शणादुमांशुसूत्रे । पवित्रके ॥ शणोति । शण गतौ । पचाद्यच् । शणस्य सूत्रम् ।

शणालुः । शणालुकः । पुं० आरेवते । आरग्वधे । इ०श०र०ली० ॥

शणिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

शणीरम् । न० शोणमध्यस्थपुलिने ॥ दर्दरीतटे । इ० मेदिनिकरः ।

शण्डम् । न० षण्डे । पद्मादिसमूहे ॥ पुं० असुरपुरोहिते ॥ शण्डते । शडि रुजायां सङ्घाते च । अस्मात् पचाद्यच् ॥

शण्डकः । पुं० देशविशेषे ॥

शाण्डिलः । पुं० मुनिविशेषे ॥ शण्डते । शडि० । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य इलच् ॥

शण्ढः । पुं० गोपतौ । सांड इ० भा० ॥ आकृष्टाण्डे ॥ वर्षवरे । अस्तमर्दितलिङ्गे । अभ्यन्तरस्त्रीरक्षके ॥ तृतीयप्रकृतौ । क्लीबे ॥ शाम्यति शिष्याभावात् । शम उपशमे । शमेर्ढः ॥ वन्ध्यपुरुषे । उन्मत्ते ॥

शतम् । न० दशगुणितदशसङ्ख्यायाम् । दशतौ । १०० । दशदशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतीति निपातनात् प्रकृतेः शभावः तप्रत्ययः । सङ्ख्येये ॥

शतकः । त्रि० शतसङ्ख्याविशिष्टे सङ्घे ॥ शतं परिमाणमस्य । सङ्ख्याया अतिशदन्तायाः कन् ॥ शतेन क्रीतो वा ॥

शतकीर्त्तिः । पुं० भाव्यर्हद्विशेषे ॥

शतकुन्दः । पुं० करवीरे ॥

शतकुम्भः । पुं० पर्वतविशेषे ॥ श्वेतकरवीरे ॥

शतकोटिः । पुं० वज्रे ॥ शतं कोटयो धाराः कोणलक्षणा यस्य सः ॥ दशार्बुदे । वज्रे । पद्मे ॥

शतक्रतुः । पुं० इन्द्रे ॥ शतं क्रतवो यस्य सः ॥

शतखण्डम् । न० सुवर्णे ॥ त्रि० शतभागे ॥

शतग्रन्थिः । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

शतघ्नी । स्त्री० शिल्पविद्याप्रसिद्धशस्त्रविशेषे ॥ प्राकाररक्षार्थं निर्मिते यन्त्रविशेषे ॥ शतं हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेति टक् ॥ ङीप् । लोहकण्टकसञ्छन्ना शतघ्नी महती शिलेति० विजयरक्षितः ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥ करञ्जके ॥ गलरोगविशेषे ॥

शतच्छन्दः । पुं॰ काष्ठकुट्टखगे । दार्वाघाटे । शतच्छदाख्य ।

शततम : । त्रि॰ शतसंपूरणे । नित्यं शतादिमासार्द्धमाससंवत्सराच्चे तिडट्तमडागम : ॥

शततारा । स्त्री॰ शतभिषायाम् ॥

शतदन्तिका स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

शतद्रु : । स्त्री॰ सरिद्विशेषे । शतुद्री ॥ अस्याजलगुणायथा । शतद्रोर्विपाशायुज : सिन्धुनद्या : सुशीतंलघुस्वादुसर्वामयघ्नम् । जलं निर्मलं दीपनंपाचनञ्चप्रदत्ते बलंबुद्धिमेधायुषञ्च । शतधाद्रवति । द्रुगतौ । हरिमितयोर्द्रुव : शतेचैतकुः । मितद्रुादित्वाडुर्वा ॥

शतधा ।) स्त्री॰ शतप्रकारे ॥ दूर्वायाम् ॥
शतधा ।)

शतधामा । पुं॰ विष्णौ । शतमनन्तानिधामान्यस्य ॥

शतधारम् । न॰ पवौ । वज्रे । शतंधारा: कोणाग्रस्थायस्य: त्रि॰ शतधाराविशिष्टे ॥

शतधृति: । पुं॰ इन्द्रे । ब्रह्मणि ॥ परमेष्ठिनि । स्रष्टरि ॥ दिवि । स्वर्गे ।

शतपत्र : । पुं॰ मयूरे ॥ दार्वाघाटे ॥ सारसे ॥ राजकीरे ॥ नू रीतालता॰ इ॰ भा॰ न॰ कमले शतंपत्राण्यस्य ।

शतपत्रक : । पुं॰ दार्वाघाटे । काष्ठकुट्टखगे । शतंपत्राण्यस्य ॥

शतपत्रनिवास : । पुं॰ ब्रह्मणि । त्रि॰ पद्मस्थे ।

शतपत्रिका । स्त्री॰ शतपत्र्याम् । सेवन्त्याम् ॥

शतपत्री । स्त्री॰ सेवन्त्याम् । सेवती॰ इ॰भा॰ ॥ पाटलवर्णासेवती॰गुलाब इ॰प्रसिद्धास्त्री॰उभयोः पर्यायायथा । शतपत्रीतरुण्युक्ताकर्णिकाचारुकेशरा । महाकुमारीगन्धाढ्यालाक्षापुष्पातिमञ्जुला ॥ शतपत्री हिमाहृद्यायाहिणीशुक्रलालघुः दोषत्रयास्रजिद्वर्णातिक्ताकटीचपाचनी ॥

शतपथ : । पुं॰ वेदैकदेशे ।

शतपथिक : । त्रि॰ शतपथाध्येतरि ॥ शतपथमधीतेवेदवा । इकन् पदोत्तरपदात्॰ शतषष्टे : षिकन् पथ : इतिषिकन् ॥ षित्वात्॰ स्त्री॰ शतपथिकी ॥

शतपद्मचक्रम् । न॰ नाक्षत्रचक्रज्ञानार्थेचक्रे ॥ तद्यथा । चक्रंशतपदंवक्ष्ये॰ कथांमासरसंभवम् । मामादिवर्णतोम्रेयाकचर्ताशं शकास्तथा । तिर्यगूर्ध्वगतारेखा रुद्रसङ्ख्यालिखेद्बुध : ॥ आयते कोष्ठकानामुभतेकानोचसंभव : ॥

म० ट० प० र० ता० इरिति०
चाग्नेय्याम् । न० य० भ० ज०
खा० नैरृत्यां० ग० स० द० च०
ला० वायव्याम् ॥ पञ्चपञ्चक्रमेणैवविं
शवर्णान्प्रयोजयेत् । पञ्चस्वरसमा-
योगेएकैकंपञ्चधाकुरु ॥ अवर्णाद्या
स्वयोज्ञेयाः सव्यञ्जनयुतास्तथा ।
सजातीयैक्यमाश्रित्यपञ्चस्वरविनिर्ण
यः ॥ ऋद्वृतोरप्यकारेण० शेम
सम्प्रतियहः । कुर्यात्कुपु० भु०
दु० स्थानिन्यौविपञ्चौस्थवराविच ॥
कु० घ० ङ० छा० भवेत्स्तम्भेरौ
द्रेस्तोभानगोचरे । पु० ष० ण०
ठा० भवेत्स्तम्भे ईशे चाग्नेयसंज्ञ-
के ॥ भु० ध० फ० ढाभवेत्स्तम्भेपू
र्वाषाढे चनैरृते । दु० थ० झ०
ञ० भवेत्स्तम्भेवायव्ये भाद्रउत्तरे
एवंस्तम्भचतुष्कञ्चज्ञातव्यं स्वरवेदि
भिः । धिष्ण्यानिकृत्तिकाद्दीनिप्रत्ये
कंचतुरक्षरैः ॥ साभिजित्यं शका
स्तच्छतैकंद्वादशाधिकम् । यद्दर्शा
शकोऽस्थः क्रूरः सौम्योपिवा
यहः ॥ तत्रस्थोवेधयेत्सम्यक्पुं
सोनामादिमाक्षरम् । सौम्यैर्विद्धं
शुभंज्ञेयमशुभंपापखेचरैः ॥ मि
श्रैर्मिश्रफलंतत्र निर्वेधेनशुभाशुभम्
। यद्वाच्यं सर्वतोभद्रे यहोपयहभेद
तः ॥ शुभाशुभफलंसर्वंतद्दिहापि
विचिन्तयेत् ॥ पञ्चस्वराः० च०

शतपदचक्रम्

चु० ड० ए० ओकारास्तैर्योगेधि-
ष्ण्यानिमस्तकाचि । अत्रचतुर्भि-
र्वर्णैरेकनक्षत्रं यथा । च० चु० ड०
ए० कृत्तिका । ओ० व० वि०
वु० रोहिणी । वे० वो० क०
कि० मृगशिरः । कु० घ० ङ०
छ० आर्द्रा । के० को० ह० हि०
पुनर्वसु । हु० हे० हो० ड० पु
ष्यः । डि० डु० डे० डो० श्लेषा
। म० मि० मु० मे० मघा । मो०
टा० टि० टु० पूर्वाफाल्गुनी ।
टे० टो० प० पि० उत्तराफाल्गु
नी । पु० ष० ण० ठ० हस्तः । पे०
पो० र० रि० चित्रा । रु० रे०
रो० त० स्वाति । ति० तु० ते०
तो० विशाखा । न० नि० नु० ने०
अनुराधा । नो० य० यि० यु० ज्ये
ष्ठा । ये० यो० भ० भि० मूलम् ।
भु० ध० फ० ढ० पूर्वाषाढा । भे०
भो० ज० जि० उत्तराषाढा । जु०
जे० जो० ख अभिजित् । खि०
खु० खे० खो० श्रवणः । ग० गि०
गु० गे० धनिष्ठा । गो० श० शि०
शु० शतभिषा । शे० शो० द० दि०
पूर्वभाद्रपदा । दु० थ० झ० ञ०
उत्तरभाद्रपदा । दे० दो० च०
चि० रेवती । चु० चे० चो० ल०
अश्विनी । लि० लु० ले० लो० भर
णी । ऋ लृयुक्तः अकारयुक्तमस्य

यः । ह्रस्वेन दीर्घोऽन्त्यः । तालव्यशकारेण दन्त्यसकारोऽन्त्यः ॥ इति शतपदचक्रम् ॥

शतपदी । स्त्री० कर्णजलौकायाम् ॥ शतं पादा यस्याः । कुम्भपदीषु चेति साधुः ॥ शतावर्य्याम् ॥

शतपत्रम् । न० श्वेतकमले । पुण्डरीके ॥

शतपर्वा । पुं० वंशे । त्वक्सारे । शतपर्व्वाख्यस्य इक्षुविशेषे । शतपोरके ॥ यथा । शतपर्व्वा भवेत् किञ्चित्कोषकारगुणान्वितः । विशेषात्किञ्चिदुष्णश्च सक्षारः पवनापहः ॥

शतपर्व्वी । स्त्री० दूर्व्वायाम् ॥ वचायाम् ॥ भार्गवभार्य्यायाम् ॥ कोजागरपूर्णिमायाम् ॥ कटुकायाम् ॥ शतं पर्व्वाण्यस्याः । पाक्षिकः कवभाव ॥

शतपर्व्विका । स्त्री० दूर्व्वायाम् ॥ वचायाम ॥ शतं पर्व्वाण्यस्याः । शेषादिति कप् । यद्वा । शतं पर्व्वति । पर्व्व पूरणे । ण्वुल् । यवे ॥

शतपर्व्वेशः । पुं० शुक्रग्रहे ॥ शतपर्व्वाणामीशः ॥

शतपात्-द् । स्त्री० शतपद्याम् ॥ शतं पादा अस्याः ॥ सङ्ख्यासुपूर्व्वस्येति साधुः ॥

शतपादिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

शतपादी । स्त्री० शतपादिकायाम् ॥

शतपुष्पा । स्त्री० सितच्छत्रायाम् । अतिच्छत्रायाम् । मधुरायाम् । सौंफ । भानसोया० इ० भा० प्र० ॥ अस्या गुणा यथा । शतपुष्पा लघुस्तीक्ष्णा पित्तकृद्दीपनी कटुः । उष्णा ज्वरानिलश्लेष्मव्रणशूलाक्षिरोगहृत् ॥ मिश्रेया तद्गुणा प्रोक्ता विशेषाद्योनिशूलनुत् । अग्निमान्द्यहरी हृद्या बद्धविट्क्रिमिशुक्रहृत् ॥ रूक्षोष्णा पाचनी कासवमिश्लेष्मानिलान् हरेत् ॥ अपि च । एकैवाहं बहुरसा स्ववासेनैव वासिता । शतपुष्पा वदत्येवं छत्रं दृष्ट्वा जिगीषया ॥ शतं पुष्पाण्यस्याः । सङ्चकाण्डेति टाप् ॥

शतपुष्पिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

शतपोरकः । पुं० शतपर्व्वाख्येक्षुविशेषे ॥

शतप्रसूना । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

शतप्रासः । पुं० करवीरवृक्षे । शतं प्रासा इव पत्राण्यस्य ॥ शतं पुष्पाणि प्राश्नाति । अमुष्मिन्पक्षे । कर्म्मण्यण् ॥

शतबलिः । पुं० कपोताबृषपतेर्व्विशेषे ॥

शतभिषक् । स्त्री० शतभिषानक्षत्रे ॥ त्रि० शतभिषजि जाते । वत्सशालेति जातार्थे प्रत्ययस्य लुक् । पक्षे ॥

तभिषज् : । शातभिषापि ॥

शतभिषा । स्त्री॰ अश्विन्यादिषु चतुर्विंशभे ॥ तत्र जातस्य फलं यथा । शीतभीरुरतिसाहसी सदा निष्ठुरो हि चतुरो नरो भवेत् । वैरिणामतिशयी हि दारुणो वारुणोडु यदि यस्य सम्भवे ॥

शतभीरुः । स्त्री॰ मल्लिकायाम् । बेला॰ बेली॰ रायबेल॰ इति च॰ भा॰ प्र॰ पुष्प ॥ शतं बहवो वियोगिनो भीरवोऽस्याः ।

शतमखः । पुं॰ इन्द्रे । शचीपतौ ॥ शतं मखा यस्य ॥

शतमन्युः । पुं॰ दिवस्पतौ ॥ इन्द्रे ॥ शतं मन्यवो यागा यस्य । शतेषु दैत्येषु मन्युः क्रोधोऽस्येति वा । शतं मन्यवो दैन्यान्यस्य वा । दैत्यैः पराजितत्वात् ॥

शतमानः पुं॰ दशरूप्यधरणेषु । विंशत्यधिकरक्तिकाशतत्रयपरिमाणे द्रव्यार्थः ॥ धरणानि दशज्ञेयः शतमानस्तु राजत इति मनुः ॥

शतमार्ज्जः । पुं॰ अस्त्रकारके ॥ इ॰ कश्चित् ॥

शतमूला । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ वचायाम् ॥

शतमूलिका स्त्री॰ दन्त्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥

शतमूली । स्त्री॰ बहुसुतायाम् । शतावर्याम् ॥ शतं मूलान्यस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥

शतयष्टिकः । पुं॰ शतलतिकाहारे । देवच्छन्दे ॥

शतरुद्रियम् । न॰ हविरादौ ॥ शतं रुद्रा देवता अस्य । शतरुद्राद्घश्चेति घः ॥

शतरुद्रीयम् । न॰ शतरुद्रिये ॥ शतरुद्राद्घश्चेति चकाराच्छः । शतशब्दोऽनन्तवचनः ॥

शतरूपा । स्त्री॰ स्वायम्भुवमनोः पत्न्याम् ॥ ब्रह्मणः कन्यायाम्॰ पत्न्यां चेति मात्स्ये तृतीयोऽध्यायः ॥

शतलुम्पः ।)
शतलुम्पकः ।) पुं॰ किरातार्जुनीयकाव्यकर्त्तरि भारविकवौ ॥

शतवीर्य्या । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥ शतं वीर्याण्यस्याः ॥ कपिलद्राक्षायाम् । शतावर्याम् ॥

शतवेधी । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ शतं वेद्धुं शीलमस्य । विधविधाने । सुपीति णिनिः ॥

शतवेधिनी । स्त्री॰ चुक्रिकायाम् ; चूकाख्यशाके ॥

शतव्रजः । पुं॰ अनन्तगतौ । अपरिमितगतौ ॥

शतसहस्रम् । न॰ शतगुणितसहस्रे । लक्षे ॥

शतसहस्रकम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

शतह्रदा । स्त्री० वज्रे ॥ विद्युति । सौदामिन्याम् ॥ शतं ह्रदाः ध्वनयो वि० अगाधजलाशया वा सन्त्यस्याः । अच् ॥ शतं ह्रादायच्छादविरा । पृषोदरादित्वात् साधुः ॥

शतांशः । त्रि० शततमेभागे । सङ्ख्याशब्दस्य वृत्तिविषये पूरणार्थत्वम् । यथा । तस्याखिलोद्गांशिनया गङ्गासुरपूजिता । शतांशेन वसुल सीतेनविष्णोः प्रियासदेति मृत्युञ्जयतन्त्रम् । तस्याः सुरायाद्र्वतस स्वस्थः ॥

शताक्षी स्त्री० पार्वत्याम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ रात्र्याम् ॥ शतमक्षीण्यस्याः । बहुव्रीहौ० षच् । ङीष् ॥

शताङ्गः । पुं० युद्धार्थरथे । स्यन्दने ॥ शतमङ्गान्यवयवा यस्य सः । तिनिशद्रुमे ॥

शतानकम् । न० रुद्राक्रीडे । श्मशाने ॥

शतानन्दः । पुं० मुनिविशेषे । गौतमस्य सुते देवकीनन्दने ॥ गौतममुनौ ॥ जनकपुरोहिते ॥ ब्रह्मणि । विष्णुरथे । शतमानन्दा यस्य एक एव परानन्दरूपाधिभेदात् शतधाभिद्यते ॥ शतमनेके० आनन्दाः स्वरूपवृत्तिविशेषोपाधिष्वभिव्यज्यमाना आनन्दा अस्य परमानन्दसिन्धो-र्वस्यापच्छूतिश्च ॥

शतानीकः । पुं० व्यासशिष्ये० मुनिविशेषे ॥ वृद्धे ॥ नृपविशेषे । जनमेजयपुत्रे ॥

शतायुः । त्रि० शतवर्षवयसि ॥ शतं वर्षाणामायुर्यस्य सः ॥

शतारम् । न० वज्रे ॥

शतारुषी । स्त्री०
शतारुः । न० कुष्ठभेदे ॥ रक्तश्यावं सदाहार्त्ति शतारुः स्याद्बहुव्रणम् ॥

शतावरी । स्त्री० शतमूल्याम् । इन्दीवर्याम् ॥ अस्या गुणाः । शतावरी गुरुः शीता तिक्ता स्वाद्वी रसायनी । मेधाग्निपुष्टिदा स्निग्धा नेत्र्या गुल्मातिसारजित् । शुक्रस्तन्यकरी बल्या वातपित्तास्रशोथजिदिति ॥ अस्याः पाको यथा । शतावरीमूलकल्कं कल्कात् क्षीरं चतुर्गुणम् । क्षीरतुल्यं घृतं गव्यं सितया कल्कतुल्यया ॥ घृतशेषं पचेत्तत्तु पलार्द्धं लेहयेत् सदा । रक्तपित्तं चाम्लपित्तं क्षयं श्वासञ्च नाशयेत् । इति लघुशतावरीपाकः ॥ अस्याम् । इन्द्राण्याम् ॥ शतेनावृणोति । वृञ्० । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

शतावर्त्तः । पुं० विष्णौ ॥ शतमावर्त्ताः प्रादुर्भावा अस्य ॥

शतावर्त्ती । पुं० विष्णौ ॥

शतास्रिः । पुं० शतकोटौ ॥ वज्रे ॥

शताह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ।

शल्फा० इ० गौ० भा० ॥ मधुरिकायाम् । अतिच्छत्रायाम् ॥

शतिकः । त्रि० शत्य ॥ शतेन क्रीतः० शतस्य विकारोऽवयवो वा । शतस्य निमित्तं संयोग उत्पातो वा ॥ क्रीतवत् परिमाणादित्यतिदेशात्० शताच्च ठन्यतावशत इति ठन् ॥

शत्रिः पुं० शत्रौ । हिंसायाम् ॥ शीयते । शद्लृ शातने । अद्दिसचेस्त्रिरक् ॥

शत्यः । त्रि० शतिके ॥ शतिकवदिलिग्राह्यत् ॥

शत्रिः । पुं० कुञ्जरे । हस्तिनि ॥ शीयते । शद्लृ । राशदिभ्यां त्रिप् ॥

शत्रुः । पुं० । स्वविषयान्तरावनिपे ॥ विषयानन्तरो राजा शत्रुरित्यमरः ॥ निपातकारिणि । रिपौ । वैरिणि । सपत्ने । अरौ । अभिघातिनि ॥ शत्रुर्द्विधा । आभ्यन्तरो बाह्यश्च । आभ्यन्तरः कामक्रोधादिरूपः ॥ बाह्यश्च विघातादिकर्त्ता । यदाहुः । एकः शत्रुर्न द्वितीयोऽस्ति शत्रुरज्ञानतुल्यः पुरुषस्य राजन् । येनावृतः कुरुते कार्य्याणि घोराणि कर्म्माणि सुदारुणानीति ॥ लग्नात् षष्ठस्थाने ॥ शातयति । शद्लृ० । रुशातिभ्यां क्रुन् । बहुलमन्यत्रापीति णिलुक् । प्रज्ञादिपाठादकः ॥ घातयितरि । हन्तरि ॥ यथा । इन्द्रशत्रुः । इन्द्रस्य शत्रुर्हन्ता । इन्द्रः शत्रुर्हन्तास्येति बहुव्रीहिर्व्वा ॥

शत्रुघ्नः । पुं० सुमित्रातनये । शत्रुमर्द्दने । श्रीरामभ्रातरि ॥ शत्रून् हतवान् । हन० । मूलविभुजादित्वात्कः ॥ यद्वा । शत्रून् हन्ति । अमनुष्यकर्त्तृकेऽपि चेत्यपि शब्दात्० कृतघ्नशत्रुघ्नादयः सिद्धा इति दुर्गसिंहः । पाणिनीयेऽपि० बहुलग्रहणादभीष्टसिद्धिः । कृत्यल्युटो बहुलम् ॥ त्रि० अरिघ्ने ॥

शत्रुघ्नजननी । स्त्री० सुमित्रायाम् ॥

शत्रुजित् । पुं० भूपविशेषे । कुवलयाश्वपितरि ॥ त्रि० वैरिजयकारिणि ॥ शत्रून् जयति अभिभवति । जि० । क्विप्० तुक् ॥

शत्रुञ्जयः । पुं० विमलाद्रौ ॥ हस्तिनि । शत्रुं जयति जि० । संज्ञायां भृतवृजीति खच् ॥ शत्रुजेतरि ॥

शत्रुता । स्त्री० शत्रुत्वे । वैरिभावे । तल् ॥

शत्रुन्तपः । त्रि० वैरितापकृति ॥

शत्रुमर्द्दनः । पुं० शत्रुघ्ने । त्रि० वैरिघ्ने ॥

शत्रुवलः । त्रि० शत्रुमति । शत्रुरस्त्यस्य । अन्येभ्योपि दृश्यत इति वलच् । असंज्ञात्वात् वले इति न दीर्घः ॥

शत्रुहा । पुं० क्रूरकर्म्मणि वक्री ॥

अत्वरी । स्त्री० निम्नगायाम् ॥
अद् : । पुं० फलमूलादौ ॥ अदेरच् ॥
अद्रि : । पुं० पर्वताधरे । मेघे । जिष्णौ ॥ हस्तिनि ॥ खड्गे ॥ स्त्री० तडिति ॥ शीयतेअनयेतिवा। अद्रल्० । चद्रियद्रीतिक्रिन् ॥
अनकाखलि: । स्त्री० गजपिप्पल्याम् ॥
अनन्त : । च० सत्वरायाम् ॥ अनेरेव । अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेरित्यकच् ॥ सम्भ्रमेचेत्यर्थे ॥
अनपर्णी । स्त्री० वसनपर्ण्याम् ॥ बटुकायाम् ॥
अनि : । पुं० समनयरे । चौरे । अनेश्वरे । नीलवाससि । मन्दे । छायात्मजे ॥ कुक्कुरे ॥
अनिगृहम् । न० मकरराशौ ॥ कुम्भराशौ ॥ अनेर्गृहम् ॥
अनिप्रसू : । स्त्री० छायायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥
अनिप्रियम् । न० नीलमणौ ॥
अनिवार : । पुं० अनिमेषस्तावनदिने ॥ तत्पु० छद्रवकालादेोद्दवका ल : ॥
अनेश्वर : । पुं० अनिग्रहे ॥ अनैश्चरति० पञ्चत्वात् । चर० । अच् ॥ त्रि० मन्दगामिनि ॥
अने : । अ० क्रियामान्द्ये । स्वैरे ॥ सत्वरायाम् । अद्भुते । अनेश्चरे । अनति० । आनयतिवा । अनदा

नि० आनतेअनेवा। डेसुप्रत्यय: । पृषोदरादित्वात्० वत्सन: अनोवा
अन्तनु : । पुं० प्रतीपभूपतनये । नटाभिधे ॥
अप : । पुं० अपवने । निर्भर्त्सने ।
अपर : । पुं० कारे ॥ चाकोशे ॥ हिंसायां । समये । सुताहिभि: अपने ॥ अपन्ति अपथाक्रोशे । शीलप्र पिण्डगमीत्यादिनाऽचप्रत्यय : ॥
अपनम् । न० अपथे । अप० । ल्युट् ।
अपमान : । त्रि० क्रोधति ॥ स्वरितेत्त्वादात्मनेपदम् ॥
अपस : । त्रि० आपयस्ते ॥ अप्यतीश्च । अप० । अ : । पुं० उन्० बू० गौ० भा० प्र० तृणविशेषे ॥
अफ : । पुं० सुगन्धिद्रव्यविशेषे । नखे । कोकनदले ॥ न० तरुणां मूले ॥ गवादीनांखुरे ॥ शफवति । फलगतौ । अन्येभ्योपीति ड : । पृषोदरादि : ॥
अफर: । पुं० मत्स्यविशेषे । प्रोष्ठ्याम् । यूंठी० बू० गौ० दे० भा० प्र० अफरीति । रा० । आतोनुपेतिक : ॥
अफराधिप : । पुं० रूप्यविशे० मत्स्ये । वारिकर्पूरे ॥ अफराणामधिप: ॥
अफरी । स्त्री० अफरे । प्रोष्ठ्याम् ॥ आतीरितिङीष् ॥

शबलः। पुं० एते। कर्बुरे। चित्रे। किर्मीरे। अपलि० च क्लीव तिव्रचाम्। अप० अपेवर्त्तितकलपस्थैयावत्सच। चोःष्ठ्यमध्यः। त्रि० तद्वति।

शब्दः। पुं० अक्षरे। यशसि। गीतौ। वाक्ये। खे। श्रवणे। ध्वनौ। इति हेमचन्द्रः॥ श्रोत्रग्राह्यगुणपदार्थविशेषः। अस्य पर्य्याययथा। शब्द० निनादनिनदध्वनिध्वानरवस्वनाः। स्वाननिर्घोषनिर्ह्रादनादनिस्वाननिस्वनाः। आरवारावसंरावविरावाः। इत्यमरः॥ प्रयोगेणाभिज्वलितयाकाशदेशः शब्दः। स द्विविधः ध्वन्यात्मको वर्णात्मकश्चेति भेदात्। तथाहि। शब्दो ध्वनिश्च वर्णश्च मृदङ्गादिभवो ध्वनिः। कण्ठसंयोगादिजन्या वर्णास्ते कादयो मताः॥ सर्वः शब्दो नभोवृत्तिः श्रोत्रोत्पन्नस्तु गृह्यते। वीचीतरङ्गन्यायेन तदुत्पत्तिस्तु कीर्त्तिता। कदम्बगोलकन्यायादुत्पत्तिः कस्यचिन्मते। उत्पन्नः को विनष्टः क इति बुद्धेरनित्यता॥ सोऽयं क इति बुद्धिस्तु साजात्यमवलम्बते। तदेवौषधमित्यादौ सजातीयेऽपि दर्शनात्। इ० भा० प० शब्दं निरूपयति। शब्द इति। नभोवृत्तिराकाशसमवेतः। दूरस्थशब्दस्याऽग्रहणादाह। श्रोत्रोत्पन्न इति। ननु मृदङ्गाद्यवच्छेदेनोत्पन्ने शब्दे श्रोत्रे कथमुत्पत्तिरत आह। वीचीतरङ्गन्यायेनेति। आद्यशब्दस्य बहिर्दशदिग्व्यापकोऽन्यः शब्दस्तेनैव शब्देन जन्यते तेन चापरस्तद्व्यापकः एवं क्रमेण श्रोत्रोत्पन्नो गृह्यत इति कदम्बगोलकन्यायादिति। आद्यशब्दाद्दशदिक्षु दश शब्दा उत्पद्यन्ते। ततश्चान्ये दश शब्दा उत्पद्यन्ते इति भावः। अस्मिन् कल्पे गौरवादुक्तं कस्यचिन्मत इति। ननु शब्दस्य नित्यत्वादुत्पत्तिः कथमत आह। उत्पन्नः क इति। शब्दानामुत्पादविनाशप्रत्ययशालित्वादनित्यत्वमित्यर्थः। ननु स एवायं ककार इत्यादिप्रत्यभिज्ञानाच्छब्दानां नित्यत्वम्। इत्थं चोत्पादविनाशबुद्धिर्भ्रमरूपा चेत्यत आह। सोऽयं क इति बुद्धिस्तु साजात्यमवलम्बते इत्यादि। तत्र प्रत्यभिज्ञाने तत्सजातीयत्वं विषयः। न तु तद्व्यक्त्यभेदो विषयः उक्तप्रतीतिविरोधात्। इत्थञ्च द्वयोरपि बुद्ध्योर्नभ्रमत्वमिति। ननु सजातीयत्वं सोऽयमिति प्रत्यभिज्ञायां भासते इति कुत्र दृष्टमित्यत आह। तदेवेति। यदौषधं मया कृतं तदेवान्येनापि कृतमित्य

दिदर्शनादिति भावः ॥ इति मुक्तावली ॥ अथ शब्दाख्यः । आप्तश्रुतिराप्तवचनन्त्विति साङ्ख्याः । आप्तवचनमिति लक्ष्यनिर्देशः । शेषं लक्षणम् । आप्ताः प्राप्ता युक्तेति यावत् । आप्ता चासौ श्रुतिश्च आप्तश्रुतिः । श्रुतिः वाक्यजनितं वाक्यार्थज्ञानम् । तच्च स्वतः प्रमाणम् । अपौरुषेयवेदजनितत्वेन सकलदोषाशङ्काविनिर्मुक्तं युक्तं भवति । एवं वेदमूलस्मृतीतिहासपुराणवाक्यजनितमपि ज्ञानं युक्तम् । आदिविद्वान् कपिलादौ कल्पान्तराधीतश्रुतिस्मरणसम्भवः । सुप्तप्रबुद्धस्येव पूर्वेद्युरवगतानामर्थानामद्येद्युः । तथा चावट्यजैगीषव्ययोः संवादे भगवान् जैगीषव्यो दशमहाकल्पवर्त्तिजन्मस्मरणमात्मन उवाच । दशसु महाकल्पेषु परिवर्त्तमानेन मयेत्यादिना ग्रन्थसन्दर्भेण । आप्तग्रहणेन च अयुक्ताः शाक्यभिक्षुकनिर्ग्रन्थकसंसारमोचकादीनामागमाभासाः परिहृता भवन्ति । अयुक्तत्वञ्चैषां विगानाद्विच्छिन्नमूलत्वात् प्रमाणविरुद्धार्थाभिधानाच्च कैश्चिदेव म्लेच्छादिभिः पुरुषापसदैः पशुप्रायैः परिग्रहाद्बोद्धव्यम् । तु शब्देनानुमानाद्व्यवच्छिनत्ति । वाक्यार्थो हि प्रमेयः न च तद्धर्मो वाक्यं येन तत्र लिङ्गं भवेत् । न च वाक्यं वाक्यार्थं बोधयत् सम्बन्धग्रहणमपेक्षते । अभिनवकविरचितस्य वाक्यस्यादृष्टपूर्वस्याननुभूतचरवाक्यार्थबोधकत्वादिति । अध्ययनकार्यः शब्दः । शब्द इति शब्दजनितमर्थस्वरूपज्ञानमुपलक्षयति कार्ये कारणोपचारात् । सा द्वितीया सिद्धिः सुतारमुच्यते । तदिदं द्विधा श्रवणम् । अन्येभ्यः श्रवणं । यद्वा साङ्ख्यशास्त्रपाठमन्यदीयमाकर्ण्य तत्त्वज्ञानमुत्पद्यते सा सिद्धिः शब्दः शब्दपाठानन्तरं भावात् । इति साङ्ख्याः ॥ आप्तोपदेशः शब्दः इति गौतमसूत्रम् । अस्यार्थः । शब्द इति लक्ष्यकथनं तदर्थः प्रमाणशब्द इति । आप्तोपदेश इति लक्षणम् । आप्तः प्रकृतवाक्यार्थयथार्थज्ञानवान् । तस्योपदेश इत्यर्थः । प्रकृतवाक्यार्थे यथार्थज्ञानप्रयुक्तः शब्द इति फलितार्थः । अथवा । आप्तो यथार्थ उपदेशः शब्दो यस्मात् तत् । शब्दत्वञ्च जातिविशेषः । तथा च यथार्थशाब्दज्ञानकरणत्वमर्थः । अत्र च विशेष्यावृत्त्यप्रकारकत्वतद्वति तत्प्रकारकत्वादिप्रमालक्षणानामैक्यम् । लक्षणे परम्परलक्ष्यतावच्छेदकं निवेशनीयमतो नाभेदः ॥ ७ ॥ विभजते । स द्विविधो दृष्टा

दृष्टार्थत्वात् । सप्रमाणशब्दः श
ब्दतदुपजीविप्रमाणातिरिक्तप्रमाण
गम्यार्थकोदृष्टार्थकः । शब्दतदुपजी
विप्रमाणमात्रगम्यार्थकोऽदृष्टार्थकः
। तथाचदृष्टार्थकत्वादृष्टार्थकत्व
भेदात् प्रमाणशब्दस्य द्वैविध्यमित्य
र्थः ॥ ८ ॥ शप्यते । शपत्याक्रोशि
। शाशपिभ्यांददनाविति दन् ॥ शा
स्त्रे शब्दस्तु वाचकइति । शास्त्रे
व्याकरणादिशास्त्रे । वाचकः
साधुशब्दः । एवनिरूपपदेनशब्दश
ब्देनव्यवह्रियतेनध्वनिर्नचापभ्रंशः
। सद्विविधोलौकिकवैदिकभेदात्
। तत्रगौरश्वः पुरुषोहस्तीशकुनि
र्मृगोब्राह्मणइतिलौकिकः । शन्नो
देवीरभीष्टये । इषेत्वोर्जेत्वा । अग्नि
मीळेपुरोहितम् । अग्नआयाहिवीत
यइतिवैदिकइत्यर्थः ॥ वाक्यसन्द
र्भे ॥ अस्यप्रयोगविषयोयथा । म
हान्हिशब्दस्यप्रयोगविषयः । सप्त
द्वीपावसुमतीत्रयोलोकाश्चत्वारोवे
दाःसाङ्गाःसरहस्याबहुधाभिन्नाः ।
एकशतमध्वर्युशाखाः । सहस्रवर्त्मा
सामवेदः । एकविंशतिधाबाह्वृच्य
म् । नवधाथर्वणोवेदः । वाकोवा
क्यम् । इतिहासः । पुराणम् । वै
द्यकमित्येतावान्शब्दस्यप्रयोगविषयः
। एतावन्तंशब्दस्यप्रयोगविषयमन
नुनिशम्यसन्त्यप्रयुक्ताइतिवचनंकेव

लंसाहसमेव । एतस्मिंश्चातिमहति
शब्दस्यप्रयोगविषयेतेतेशब्दास्तत्रत
त्रनियतविषयादृश्यन्ते । तद्यथा ।
शवतिर्गतिकर्माकम्बोजेष्वेवभाषि
तोभवति । विकारएवैनमार्याभाष
न्तेशवइति । हम्मतिः सुराष्ट्रेषु
रंहतिः । प्राच्यमध्येषु । गमिमेव
त्वार्याः प्रयुञ्जते । दातिर्लवनार्थे
प्राच्येषु । दात्रमुदीच्येषु । इतिमहा
भाष्यम् । शवतेर्मृतावस्थाविका
रस्तत्रेत्यर्थः ॥ इतिकैयटः ॥ श
ब्दश्चतुर्विधः । जातिगुणक्रियायदृ
च्छाशब्दभेदात् । तत्रजातिशब्दोय
थागौरश्वः पुरुषोहस्तीशकुनिर्ब्राह्म
णइत्यादिः । गुणशब्दोनीलोहरित
इत्यादिः । क्रियाशब्दः पचतिप
ठतिगच्छतीत्यादिः । यदृच्छाशब्दो
डित्थोडवित्थआखण्डोबालस्वस्त
सेत्यादिः ॥

शब्दकोषः । पुं॰ शब्दसमूहे ॥ शब्दा
नांकोषोऽर्थसमूहः शब्दकोषः ॥

शब्दग्रहः । पुं॰ कर्णे ॥ शब्दोगृह्यते
ऽनेन । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

शब्दनः । त्रि॰ शब्दकारकः । रवणः ॥
शब्दयतितच्छीलः । शब्दशब्दक्रि
यायाम् । चलनशब्दार्थादितियुच् ॥

शब्दब्रह्म । न॰ वेदे ॥

शब्दभावना । स्त्री॰ शाब्दीभावनाया
म् ॥ शब्दस्यभावना ॥ प्रेरणाधर्मकः

शब्दव्यापार: स्वज्ञानकरणका: सु
प्त्यादिज्ञानेतिकर्तव्यताक: पुरुष-
प्रयत्नभाज्यविशिष्ट: शब्दभावनोच्यते ॥
शब्दभेदी । पुं॰ अर्जुने । तृतीयपाण्डवे ॥ भि
द्यतेऽनेन भेद: । सोऽस्यास्तीति भेदी । शब्दस्य
भेदी । बाणविशेषे । इ॰ रामायणम् ॥
शब्दयन् । त्रि॰ व्याहरति ॥ शब्दशब्दो
त्॰ तत्करोतीतिण्यन्तात्लट: शतृ
प्रत्यय: । स्त्री॰ ङीप् ।
शब्दयोनि: । पुं॰ भवेधस्पर्शादिधातुषु
॥ शब्दस्य नाम्नो योनि: ॥
शब्दवृत्ति: । स्त्री॰ शब्दप्रवृत्तौ ॥ सा
च चतुर्विधा यथा । तत्त्वस्य तत्वर्मता
प्यासत्तत्समीपतयापिच । तस्माच्च
पर्यावशब्दानांवृत्तिरुक्ताचतुर्विधा ॥
साच॰ मुख्यलक्षणागुणभेदेन॰ त्रि
धा । मुख्यापिरूढियोगभेदेनद्वि
धारूढिश्चस्वरूपेणजात्यागुणेनशा-
निर्देशार्हवस्तुनि॰ संज्ञासंज्ञिसङ्के
तेन॰ प्रवर्त्तते । यथा॰ डित्थ: डवि
त्थ: ॰ गौ: शुक्लइति । लक्षणाच
तेनैवसङ्केतेनाभिहितार्थसम्बन्धिनि
। यथागङ्गायांघोषइति । गौणीच॰
अभिहितार्थलक्षितगुणयुक्ते तत्सदृ
शे । यथा॰ सिंहोदेवदत्तइति ।
योगवृत्तिस्तु॰ एतत्त्रिविधवृत्ति
प्रतिपादितपदार्थयो: प्रकृतिप्रत्य
यार्थयोर्योगेन । यथा॰ पङ्कजम्॰
औपगव: ॰पाचकइत्यादि ॰ ॥

शब्दवेधी । पुं॰ अर्जुने ॥ दशरथे ॥
शब्दस्मृति: । स्त्री॰ व्याकरणे ।
शब्दहेतु: । पुं॰ यत्स्यादिषु । यथा ।
यद्यौगुणक्रियाजातिरूढय: शब्दहे
तव: । गोमान्नीलोत्पलश्चैवपाच
कोघटएवच ॥ आकाशवृत्तिशब्दानां
तत्तदर्थप्रवर्तका: ॥
शब्दाधिष्ठानम् । न॰ कर्णे ॥
शब्दानुशासनम् । न॰ प्रकृत्यादिविभा
गेनशब्दव्युत्पादने ॥ उक्तञ्च यथा ।
शिष्यन्ते: साधव: शब्दा: प्रकृत्या
दिविभागत: । तद्यत्रोच्यते तन्त्रंतच्च
शब्दानुशासनमिति ॥ व्याकरण
स्यदमन्वर्थं नाम शब्दानुशासनमिति ॥
शब्दार्थ: । पुं॰ शब्दजन्यज्ञानविषये ।
वस्त्वाकृतौ ॥ शब्दस्यअर्थ: ॥ यत्
पर: शब्द: सशब्दार्थ इतिमीमांस
का: । संयोगोविप्रयोगश्चसाहच
र्यंविरोधिता । अर्थ: प्रकरणंलिङ्गं
शब्दस्यान्यस्यसन्निधि: । सामर्थ्य
मौचितीदेश: कालोव्यक्ति: स्वरा
दय: । शब्दार्थस्यानवच्छेदे विशेष
स्मृतिहेतव: ॥
शब्दितम् । त्रि॰ भाषिते ॥ गीते ॥
प्रतिपादिते ॥ शब्दसंशब्दमैत्री
रादिक: । कर्मणिक्त: ॥
शम् । अ॰ कल्याणे ॥ सुखे ॥ शास्त्रे
शम: । पुं॰ शान्तौ । विषयेभ्यइन्द्रि
योपरतौ ॥ मोक्षे ॥ अन्तरिन्द्रियनिग्रह

दे । चान्तः करणोपरमे ॥ मनोने
मल्ये ॥ मनः प्रसादे ॥ चान्तःक
रणस्य विषयेभ्यो निवृत्तौ ॥ अथवा
इन्द्रियातिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निव
र्त्तने ॥ उपशान्तौ ॥ सर्वकर्मसंन्या
से ॥ सदैववासनात्यागः शमोयमि
तिशब्दितः ॥ शमनम् । शम
उपशमे । भावेघञ् ॥ नोदात्तोप
देशेतिवृद्ध्यभावः ॥ शान्तिरसे ॥
शाम्यतेऽनेनेतिव्याख्यानात् ॥ पा
णौ । शये । हस्ते । शाम्यतिकण्डू
संलोपानेन । इलश्चेतिघञ् ॥ उप
चारे । चिकित्सायाम् ॥

शमकः । त्रि० शान्तिकारके ॥

शमथः । त्रि० शान्तौ । मन्त्रिणि ॥
शमनम् । शम० । शमादिभ्योथच्
॥ शाम्यतिश । बाहुलकाद्वाथप्रत्य
यः ॥

शमनः । पुं० यमराजे । यमे । श्रा
द्धदेवे । अन्तके । पितृपतौ ॥ मृग
विशेषे ॥ कलापे ॥ न० शान्तौ ॥
वधे । हिंसायाम् ॥ परम्पराके ।
प्रोक्षणे । यज्ञार्थपशुहनने ॥ चर्व
णे ॥ शमयति । शम० । णिजन्ता
ल्ल्युः । भावेल्युड्वा ॥

शमनस्वसा । स्त्री० कालिन्द्याम् । य
मुनायाम् ॥ शमनस्यस्वसा ॥

शमनी । स्त्री० उन्मूलिन्याम् ॥

शमनीषदः । पुं० निशाचरे । राक्ष
से ॥

शमपरा । स्त्री० तीर्थप्रभेदे ॥

शमयिता । त्रि० विनाशके ॥

शमलः । पुं० अपराधे ॥ न० विष्टा
याम् ॥ शम्यते । शाम्यतिवा ।
शम० । शकिशम्योर्नित्वित्कलः ॥

शमसुखम् । न० शान्त्यानन्दे ॥

शमादिषट्कम् । न० शमदमोपरति
तितिक्षासमाधानश्रद्धाः ॥ शमा
दीनांषट्कम् ॥

शमान्तकः । पुं० कामदेवे ॥ इ०
त्रि० शेषः ॥

शमिः । स्त्री० शिम्बायाम् ॥ शाम्य
ति । शम० । सर्वधातुभ्यइन् ॥

शमितः । त्रि० शान्ते । शीतोष्णास
हने ॥ शम्यतेस्म । शम० । क्तः ।
वादान्तशान्तेतिपक्षेसाधुः ॥ वि
नाशिते ॥ निर्वापिते ॥

शमी । त्रि० शान्ते ॥

शमिरः । पुं० शमीवृक्षे ॥

शमी । स्त्री० सक्तुफलायाम् । शिवा
याम् । छोंकरा०जांटी०इ०भा०प्र०
वृक्षे ॥ अस्याः गुणायथा । शमी
तिक्ताकटुःशीताकषायारेचनील
घुः । कम्पकासज्वरश्वासकुष्ठार्शः
कृमिजित्स्मृता ॥ शिम्बिकाया
म् ॥ वल्गुल्याम् ॥ शाम्यति ।
शम० । अच् । गौरादिः । यद्वा
। शमयतिरोगान् । शमेरजन्तान्ङी

ष् ॥

शमीकः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ शाम्यति । शम॰ । अलीकादित्वादीकन् ॥

शमीगर्भः । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ अग्नौ ॥

शमीजः । पुं॰ शमीधान्ये ॥

शमीधान्यम् । न॰ वैदले । माषादौ । यथा । मुद्गामाषाराजमाषः कुलत्थस्त्वकस्तिलः । काकाण्डाचीवरस्तु तिशमीधान्यगणः स्मृतः ॥ शम्याधान्यम् ॥

शमीपत्रा । स्त्री॰ खदिरिकायाम् । लज्जालौ । शमीपत्रसदृशानिपत्राणियस्याः सा ॥

शमीफलम् । न॰ शम्याः फले । सागर॰ सैगर॰ हू॰ भा॰ प्र॰ । यथा । शमीफलंकोमलशौनसम्मितंतमोऽदकेस्वेदितमिवक्वेवलम् । प्रलेहयोगेविधिनाविपाचितंसराजिकंवादधिसैन्धवान्वितम् ॥ शमीफलंलघूष्णादुकुष्ठार्शः कफहृत्सरम् । सूरुच्यंफलंरूक्षंमेध्यंपापविनाशनम् ॥

शमीरः । पुं॰ अल्पायांशम्याम् । ह्रस्वाशमीत्यर्थे कुटीशमीशुण्डाभ्योरः ॥

शम्पा । स्त्री॰ शतह्रदायाम् । विद्युति ॥ भयङ्करत्वात् शंसुखंपिबति । पा॰ । आतोऽनुपसर्गेकः । टाप् ॥

शम्पाकः । पुं॰ आरग्वधे । चतुरङ्गुलि ॥ शङ्कल्याणंपाकोऽस्य ॥ विपाके ॥ पावकी ॥

शम्पातः । पुं॰ आरग्वधे ॥

शम्बः । पुं॰ शंबे । मुसलाग्रस्थलौहमण्डलके । लौहकाञ्च्याम् । पवौ ॥ शम्बसम्बस्वमौ॰ चुरादिः । शम्बयतिसम्बयतिशबन्तवृत्तिविषये पवर्गद्वितीयः । अच् ॥ प्रतिलोमे । द्वितीयकर्षणे ॥ यथा । शम्बाकरोति॰ अनुलोमंकृष्ट्वाप्रतिलोमंकर्षतीत्यर्थः ॥ कृञोद्वितीयेतिडाच् ॥ त्रि॰ शुभान्विते ॥ शमस्यास्ति । कंशंभ्यामितिबः ॥ यद्वा । शाम्यति । शम॰ । शमेर्वन् ॥ दन्त्योष्ठ्यः ओष्ठ्यवानपि ॥

शम्बरः । पुं॰ गवयाकृतिमृगविशेषे । सागर॰ हू॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्यमांसगुणाः । शम्बरस्यपललमग्धंशीतलंगुरुबृंहणंस्मृतम् । रसपाकेचमधुरंकफदंरक्तपित्तहृत् ॥ दैत्यविशेषे । मत्स्यप्रभेदे ॥ गिरिविशेषे ॥ शंवृणोति । वृञ॰ । पचाद्यच् ॥ शंवसंवरणंरातिवा । कः ॥ शंवयति । बाहुलकादरन्नितिवा । शमिधातोः संज्ञायामित्युज्ज्वलः ॥ न॰ सलिले । जले ॥ चित्रे । बौद्धव्रतविशेषे ॥

शम्बरकन्दः । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥

शम्बरचन्दनम् । न॰ चन्दनविशेषे । कैरातिबहुलगन्धे ॥

शम्बरविद्या । स्त्री॰ मायायाम् । श

म्बरस्य दैत्यविशेषस्य स्त्रिया ॥

शम्बरसूदनः । पुं॰ मदने । कामदेवे ॥ शम्बरं दैत्यविशेषं॰ सूदितवान्॰ सूदयति वा । सूद॰ । नन्द्यादित्वा ल्युः ॥

शम्बरारिः । पुं॰ मनसिजे । कामे ॥ शम्बरस्य दैत्यविशेषस्य॰ व्रतविशेषस्य वा॰ अरिः शत्रुः ॥

शम्बरी । स्त्री॰ आखुपर्ण्याम् ॥ मायायाम् ॥ शं वृणोति । वृञ्॰ । शमि धातोरित्यच् । गौरादि ॥

शम्बलः । पुं॰ न॰ कूले । तटे ॥ पाथेये ॥ मत्सरे ॥ शम्बयति । शम्ब॰ । बाहुलकात् कलः ॥

शम्बली । स्त्री॰ कुट्टन्याम् ॥ शं सुखं॰ बलति॰ बलति वा ; बलसंवरणे॰ बलप्राणने वा । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

शम्बाकृतम् । त्रि॰ द्विवारकृष्टक्षेत्रे । द्वितीयाकृते ॥ शमस्यास्ति । कं शम्बामिति वः । शंशब्दो द्वितीयकर्षणे वर्तते । शं कृतम् । कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात् कृषाविति डाच् ॥ यद्वा । शंब शब्दः प्रतिलोमे । अनुलोमेन कृष्टं च पुनः प्रतिलोमेन कृष्टमित्यर्थः ॥

शम्बुः पुं॰ शम्बूके ॥ यथा । शम्बूकः शम्बुकोऽपि च : पूर्वः कालस्तु सर्वदा । ककारेण विनाऽपि स्याद् दृश्यते ग्रन्थविस्तरे ॥ इति हट्टचन्द्रः ॥

शम्बुकः । पुं॰ शम्बूके ॥ शमेर्बाहुलकादुकप्रत्ययो वुगागमश्च ॥ शम्बूकमपि शम्बुकमिति द्विरूपकोशः ॥

शम्बुकः पुं॰ जलशुक्तौ ॥

शम्बूकः । पुं॰ गजकुम्भान्ते । जलशुक्तिकायाम् ॥ शूद्रतापसे ॥ जलजन्तुविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥ शङ्खे ॥ शाम्यति । शम॰ । उलूकादयश्चेत्यूको बुक् च ॥ क्षुद्रशङ्खे ॥

शम्बूकपुष्पी । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥

शम्बूका । स्त्री॰ जलशुक्तौ ॥

शम्भलः । पुं॰ ग्रामविशेषे ॥ तत्र च द्वितीयार्थनिसम्भि॰ कल्कीऽवतरिष्यति सहस्रसमाः स्यास्यति ॥

शम्भली । स्त्री॰ कुट्टन्याम् ॥ शं सुखं भलति । भलपरिभाषणे । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

शम्भुः । पुं॰ महादेवे । ईशे । शिवे ॥ परमेष्ठिनि । ब्रह्मणि ॥ विष्णौ ॥ सिद्धे ॥ अर्हति ॥ श्वेतार्कपादपे ॥ शं सुखं भवति॰ भावयति वा । भू॰ । मितद्र्वादित्वाद्डुः ॥ यद्वा । शं भवत्यस्मात् । भू सत्तायाम् । भू प्राप्तौ वा । बाहुलकादपादानेऽपि॰ मितद्र्वादि

त्वाङ्गुः । वर्ण्णवृत्तविशेषे ॥ यथा ।
कुचपार्णिकङ्कणयुग्मालङ्कृतमपरं रत्न
हारं त्वम् । चरणं सनूपुरसंयुक्तं कु
रु कर्णं राजत्ताटङ्कम् । रसनामा
ये जयमञ्जीरद्वयमेवं शम्भुसङ्गतम्
• भुविकान्तं गौरि चिरं सम्भावयतन्त्रा
गाधीशेनोक्तम् । यथा । जयमायामा
नवमूर्त्ते दानवखं शर्व्वं सव्यापारी •
वलमायोद्रावण हत्याकारण लङ्का
लक्ष्मीसंहारी । कृतकं सर्व्वं सनध
र्मां समगोगोपीगोपानन्दी • वलि
लक्ष्मीशासनलीलावामनदैत्यश्रे
णीनिष्कन्दी ॥

शम्भुतनयः । पुं• कार्त्तिकेये ॥ ग
णेशे ॥

शम्भुतिथिः । स्त्री• चतुर्द्दश्याम् ॥

शम्भुनन्दनः । पुं• कार्त्तिकेये ॥
गणेशे ॥ शम्भोर्नन्दनः ।

शम्भुप्रिया । स्त्री• गौर्य्याम् ॥ आम
लक्याम् । शम्भोः प्रिया ॥

शम्भुवल्लभम् । न• श्वेतपद्मे ॥
त्रि• शिवप्रिये ॥

शम्या । स्त्री• युगकीलके ॥ शम्य
तेऽनया । शम• अघ्न्यादिः ॥
यज्ञाङ्गभूते शूलाकारे काष्ठविशेषे ॥
दक्षिणहस्तगृहीततालविशेषे ॥ य
ष्ट्याम् ॥ यथा । धनुः शतं परी
णाहो यामः शम्यात् समन्ततः । श
म्यापाताश्च यो वापि • त्रिगुणो नग

रस्य तु ॥ चक्रस्याप्यष्टिरिति कुल्लू
कभट्टः ॥

शम्याक्षेपः । पुं• भ्रमितक्षिप्तयष्टि
प्राप्तयावत्भूप्रदेशे । शम्यापाते ॥

शम्यापातः । पुं• शम्याक्षेपे ॥ य
था । भ्रामयित्वा बहुगुणां यष्टिः क्षि
प्ता सम्प्राप्नुयात् । भुवः प्रदेशं याव
न्तं शम्यापातः स उच्यते ॥

शम्याप्रासः । पुं• व्यासाश्रमे ॥ य
था । ब्रह्मनद्यां सरस्वत्यामाश्रमः
पश्चिमे तटे । शम्याप्रास इति प्रोक्त
ऋषीणां सत्रवर्द्धन इति ॥

शयः । पुं• शय्यायाम् ॥ पन्नगा
खे । पाणौ । शेतेऽस्मिन् सर्व्वम् ।
शीङ् स्वप्ने । पुंसीति घः ॥ त्रि•
॥ निद्रायाम् । पणे ॥

शयण्डः । पुं• निद्रालौ । शयालौ ॥

शयथः । पुं• अजगरे ॥ निद्रालौ ॥
मरणे ॥ शेते । शीङ् शपिरुग
मिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः । म
त्स्ये । वराहे ॥

शयनम् । न• शय्यायाम् ॥ निद्रा
याम् । करणानामुपशमे ॥ सुर
ते । मैथुने ॥ शीङो भावे ल्युट्
॥ शय्यतेऽत्र । अधिकरणे ल्युट्
॥ शयने विशेषो यथा । श्वासान
ष्टौ समुत्तानस्तावद्दिः १६ पार्श्वे
तु दक्षिणे । ततस्तु द्विगुणान् ३२
वामे • पश्चात् स्वप्यात् यथासुखम् वा ॥

मद्दिशायामनलोनाभेरूर्ध्वास्तिजन्तू नाम् । तस्मात्तु वामपार्श्वे शयीत भुक्तप्रपाकार्थम् ॥

शयनासनम् । न० शयनगृहे । आस्यतेऽस्मिन् । आस० । करणाधिकरणयोरितिल्युट् । शयनस्यासनम् ॥

शयनीयम् । न० शय्यायाम् ॥ शेते० शय्यतेऽत्रवा । कृत्यल्युटइत्यधिकरणे शीङोऽनीयर् । त्रि० शयनयोग्ये ॥

शयनीयकम् । न० शय्यायाम् ॥

शयान : । त्रि० शय्यानिहिताङ्गे । शय्यायांसुप्ते । शयाना: भुञ्जतेयवना : । भुजिक्रियाया : शयनंलक्षणम् । लक्षणहेत्वो : क्रियायाइति लट : शानच् । निद्राकृते ॥ शयानंनप्रबोधयेत् ॥ विश्रान्ते ॥

शयानक : । पुं० अजगरे ॥ कृकलासे ॥ शेते । आनक : शीङ्भिय : ॥

शयालु : । पुं० वाहसे । अजगरे ॥ कुक्कुरे । शुनि ॥ मृतकान्तके । शृगाले । सियाल० सयाल० हू० भा० प्र० त्रि० निद्रालौ । स्वप्नजि । निद्रालु० हू० भा० प्र० । शयनशील: । शीङो वाच्यइत्यालुच् ॥

शयित : । पुं० शेलौ । श्लेष्मातकी । वसन्तकुसुमे । त्रि० निद्रिते । निद्राणे । शेतेस्म । शीङ्० । अकर्मकात्कर्त्तरिक्त : । निष्ठाशीङिति नकित्त्वम् । स्थिते ॥

शयितवान् । त्रि० निद्रिते ॥ शेतेस्म । शीङोऽकर्मकात्कर्त्तरिक्तवतु: । निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषइतिन कित्त्वम् ॥

शयिता । त्रि० शयनकर्त्तरि ॥

शयु : । पुं० वाहसे । अजगरे ॥ शेते । भृ० मृ० शी० तृ० चरि० तनि० धनि० मि० मस्जिभ्यउ : ॥

शयुन : । पुं० अजगरे ॥ शेतेऽत्यर्थम् । यजि० यमि० शीङ्भ्यश्चेतिशीङउनम् ॥

शय्या । स्त्री० शयनीये । तूलिकाद्यास्तरणविशेषे ॥ शय्यतेऽत्र० शेतेऽस्यांवा । संज्ञायांसमजेतिशीङ : क्यप् । अयङ्यिक्ङितीतिशीङोऽयङादेश: । खट्वादौ । गुम्फने । शब्दगुम्फे ॥

शय्याजन्तु : । पुं० मत्कुणे ॥

शर : । पुं० तेजनके । गुन्द्रे ॥ बाणे । काण्डे ॥ दध्यग्रे । दधिसारे ॥ न० सलिले । नीरे । जले ॥ शृणाति० अनेनवा । शृहिंसायाम् । अच्० ऋदोरब्वा ॥

शरजम् । न० हैयङ्गवीने ॥

शरजन्मा । पुं० षडानने । स्कन्दे ॥ शरेषुजन्मास्य ॥

शरट : । पुं० सरटे ॥ शृणाति : शकादित्वादटन् ॥ कुसुम्भशाके ।

शरणम्। न० गृहे। रक्षितरि। वधे॥ रक्षणे॥ श्रीधरस्तु: शरणमस्मिन्निति व्युत्पत्त्या प्रपन्नानामार्त्तिहरि। यथा। शरणं न हि मम जननी न पिता न सुता न सोदरा नान्ये। परमशरणमिदमेव चरणं मम मूर्द्धनि देशिकन्यस्तमिति॥ आश्रये॥ घातके॥ शृणाति। शॄ हिंसायाम्। ल्युट्० भावे वा॥

शरणदः। पुं० स्थानदातरि० ईश्वरे। त्रि० शरणदातरि॥

शरणा। स्त्री० प्रसारण्याम्॥

शरणागतः। त्रि० आश्रिते। शरणापन्ने। शरणार्थिनि॥ शरणे आगतः॥ शास्त्रेषु निष्कृतिर्दृष्टा महापातकिनामपि। शरणागतहन्तुस्तु न दृष्टा निष्कृतिः क्वचित्॥ शरणागतमार्त्तञ्च योऽवज्ञाति नराधमः। स एव नरकं याति यावदाहूतसम्प्लवम्॥

शरणागतिः। स्त्री० शरणागमने॥ सा षड्विधा यथा। आनुकूल्यस्य सङ्कल्पः प्रातिकूल्यस्य वर्ज्जनम्। रक्षिष्यतीति विश्वासो गोप्तृत्ववरणं तथा॥ आत्मनिक्षेपकार्पण्ये षड्विधा शरणागतिः॥

शरणार्थी। त्रि० शरणागते। अनुगते॥

शरणार्पकः। पुं० शरणापन्ने। स्वारक्षीविनि॥

शरणिः। स्त्री० पथि॥ शॄ०। बाहुलकादनिः॥ आवली॥ शरणिं हिंसामिति वेदभाष्यम्॥ पृथ्व्याम्॥

शरणी। स्त्री० पथि॥ प्रसारण्याम्॥ जयन्त्याम्। जयावृक्षे॥

शरण्डः। पुं० धूर्त्ते॥ शरटे॥ भूषणान्तरे॥ पक्षिणि॥ कामुके॥ चतुष्पदे॥

शरण्यः। त्रि० आर्त्तस्य रक्षितरि। त्रातरि॥ शरणे रक्षणे साधुः। तत्र साधुरिति यत्॥ शृणाति भयं वा। शॄ०। शॄरम्यो रेत्वन्तः॥ शरणमिव वा। शाखादिभ्यो यः॥

शरण्या। स्त्री० शरणार्हायाम्। दुर्गायाम्॥ यथा। विपत्स्विभवघोरेषु शरण्यास्मरणाद्यतः। शरण्येति न सा देवी मुनिभिः परिकीर्त्तिता॥

शरण्युः। पुं० वारिदे॥ वाते॥

शरत्कम्। न० तृणप्रभेदे॥

शरत्कामी। पुं० कुक्कुरे॥

शरत्पद्मम्। न० सिताम्बुजे॥

शरत्पर्व। न० दुर्गोत्सवे। कोजागरे॥

शरत्पुष्पम्। न० आहुल्य० क्षुपे। हलरास्ये। तगरे। मिश्रीफले। सुपुष्पे। पीतपुष्पे। काश्मीरेतरवटनाम्नाप्रसिद्धे। शारदपुष्पमात्रे॥

शरत्·द् । स्त्री· हायने । संवत्सरे । वर्षे ॥ शृणाति भावान् । शॄ हिंसायाम् । शॄदृभसोऽदि : ॥ ऋतुविशेषे । आश्विनकार्त्तिकयो : ॥ वर्षावसाने ॥ शीर्य्यन्तेऽस्यां पाकिनौ षधय : । पूर्ववद्दि : ॥ तस्मात स्य फलं यथा । नर : शरत्संज्ञकाल अजन्मा भवेत्सुकर्म्मानुजस्तरस्वी । शुचि : सुशीलो गुणवान् सुमानी धनान्वितो राजकुलप्रपन्न : ॥

शरद : । त्रि· शरवर्षिणि ॥ शरं ददाति । डुदाञ्· । आतश्चोपसर्गे इति क : ॥

शरदन्त : । पुं· हेमन्ते ॥ शरदोऽन्तोऽस्मिन् ॥

शरदा । स्त्री· सम्वत्सरे ॥ शरदृतौ ॥ शरदो भागुरिमतेटाप् ॥

शरदिज : । त्रि· शरत्कालजाते ॥

शरदुदाशयम् । न· शरत्कालिके सरोवरे ॥

शरधि : । पुं· तूणे । तूणीरे ॥ शरा धीयन्तेऽस्मिन् । डुधाञ्· । उपसर्गे घो : कि : । किलादाकारलोप : ॥

शरपर्णी । स्त्री· ओषधिविशेषे ॥

शरपुङ्ख : । पुं· शोफघ्नी । सरफोंका· इ· भा· प्र· ओषधौ ॥ अस्य गुणा यथा । शरपुङ्खो यकृत्प्लीहगुल्मव्रणविषापह : । तिक्त : कषाय : कासास्रज्वरश्वासहरो लघु : ॥

शरभ : । पुं· मृगेन्द्रविशेषे । महामृगे । अष्टापदे । महासिंहे । पर्वताश्रये ॥ अस्य लक्षणं यथा महाभारते । अष्टपादूर्द्ध्वनयन ऊर्द्ध्वपादचतुष्टय : । सिंहं हन्तुं समायाति शरभो वनगोचर इति ॥ शृणाति । शॄ· । कॄशॄशलिकलिगर्द्दिभ्योऽभच् ॥ करभे उष्ट्रे । वानरविशेषे ॥ हरौ । विष्णौ ॥ शीर्य्यन्ते इति । शरा : शरीराणि· शीर्य्यमाणत्वात्· तेषु प्रत्यगात्मतया भाति । भा दीप्तौ । आतश्चोपसर्ग इति क : ॥ पतङ्गे ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ यथा । द्विजवरतिलककलितमिह सगणं कलय शरभमिदमलिसुलङ्करणम् । कविवरसकलहृदयकृतहरणं फणिवरनरपतिवदनविहरणम् ॥ अत्र हि जवरशब्दस्तुष्कलगणपञ्चमरूपवाचकस्तद्रूपम् चतुर्लघु तेषां तत्केन चितयेनकलितं द्वादशलघुभिरिति यावत् ॥ यथा । सकलकमलदलरुचिधरनयन : अखिलजलनिधिफणिपतिफणशयन : । दनुजविजयसुरपतिनतिमुदितो हरिरपहरतु दुरितततिमुदित : ॥

शरभङ्ग : । पुं· गौतमवंशजे । रामायणप्रसिद्धे । मुनिविशेषे ॥

शरभङ्गाश्रम : । पुं· तीर्थविशेषे ॥

शरभू : । पुं· पार्वतीनन्दने । स्कन्दे ॥

शरभूमिज : । पुं· गन्धके ॥

मरलय : । वि० मरमिमिते ॥

मरमक : । पुं० समविशेषे । गूथ लके ॥

मरलखम् । न० अशे ॥

मरवनाशन : । पुं० स्कन्दे ।

मरवाचि: । पुं० मरमुखे ॥ मरको विलि ॥ बद्दाती ॥

मरवीजम् । न० धातुवी । बीटुका स्ये ॥

मरव्रम् । न० लक्षे ॥ मरविंसा वर्दिलम् । उगवादिभ्योयत् ॥ य द्दा । मरानृप्यवति । स्रंअ संवर चे । समसारिचिभ्योड : ॥

मरावात : । पुं० प्रपताके । वाधा याते ॥

मराटि : ।)
मराडि : ।) स्त्री० मरारिविहगे ॥

मराति : । स्त्री० मरारी । चाडि विहगे ॥ मरंमीरमतति । चत० चव्यतिभ्याछतीच् ॥

मराभ्यास : । पुं० उपासने । मर मिचायाम् ॥ मरस्यारमोपयथ्य भ्यास : ॥

मरारि : । स्त्री० मुरगाई० इ० भा० प्र० ॥ पचिविशेषे । चाटी ॥ मरं मीरमर्चति । जगतीपयद् : ॥

मराक : । वि० हिंस्रे ॥ मृत्वाति । मू० । मूचन्योराक : ॥

मरालि : । स्त्री० मरारिपचिवि ॥

मरंमीरमृच्छति । च० । चपद् : । चपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥

मरालिका ।)
मराली) स्त्री० मरालिविहगे ॥

मराव : । पुं० कुडवाद्यपरिमाणे चतु : षष्टितोलके । सेर० इ० भा० प्र० । माचिकायाम् ॥ मृत्या चविशेषे । वर्धमानके । सराबा० इ० भा० प्र० मरवम् । गृ० । मदोरप् ॥ मृचातिवा । चप् ॥ मरंमराद्रुवा० भवति । चवरचचा द्री । चप्० चज्जा ॥

मरावती । स्त्री० रामात्मजसुतलवस्य राजधान्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ इय स्रोतरपूर्वाभिमुखी० चमांदृवि चपूर्वंभागव्यवस्थितोदेश : प्रागदे-श : उत्तरापरसांव्यवस्थितउदगदे श : । तयाचोक्तम् । प्रागुदचौ विभजतेहंस : चोरोदकंयथा । वि दुषांशब्दसिद्धयर्थंसान : पातुमरावतीति ॥ मरा : सन्त्यस्याम् । मतुप् । मरादीनाच्चेतिदीर्घ : ॥

मरावर : । पुं० कवचे ॥ तूणीरे ॥ यथा । मरावरीमरे : पूर्वो विध्यतीपस्यसकवचेतिरामायणम् ।

मरावाप : । पुं० धनुषि ॥

मरावाईम् । न० कुडवपरिमाणे । दुवाचिंशत्तोलके । चाधसेर० भा० प्र० परिमाणे ॥

शराश्रयः । पुं॰ तूणे ॥

शरासनम् । न॰ कोदण्डे । चापे धनुषि ॥ शरा अस्यन्तेऽनेन । अस क्षेपणे । करणे ल्युट् ॥

शरास्यम् । न॰ धनुषि ॥

शरिः । पुं॰ हिंस्रे ॥ शूले ॥ शृणाति । शृ॰ । इन् ॥

शरिमा । पुं॰ प्रसवे । शृणाति यौवनम् । शृ॰ । हृभृधृसृशृभ्य इमनिच् ॥

शरी । स्त्री॰ गुन्द्रायाम् । एरका वर्णे । गौरादित्वान्ङीष् ॥

शरीरम् । न॰ कलेवरे । गात्रे । वपुषि । संहनने । वर्ष्मणि । विग्रहे । समपेन्द्रियकलापे॰ देवापत्यमनुष्यादीनां देहे । जरायुजाण्डजोद्भिज्जस्वेदजभेदभिन्ने॰ पादादिशिरोन्ते ॥ शीर्यते॰ तत्त्वज्ञानादिनश्यतीति शरीरम् ॥ शरीरलक्षणं यथा । चेष्टेन्द्रियार्थाश्रयः शरीरमिति गौतमः ॥ चचेष्टादिमिलिताश्रयत्वं न लक्षणम्॰ वैयर्थ्यात् । अपितु॰ आश्रयपदस्य प्रत्येकमन्वयचेष्टाश्रयत्वादिलक्षणचयमेतात्पर्यम् । चेष्टात्वञ्च॰ प्रयत्नजन्यतावच्छेदकजातिविशेषः । न च शरीरावयवेऽतिव्याप्तिः अन्त्यावयवित्वेन विशेषणात् । न च छिन्नकरशरीरेऽव्याप्तिः॰ तादृशेमानाभावात् । अतएवाह॰ इन्द्रियाश्रयइति । इन्द्रियाश्रयत्वञ्च॰ अवच्छेदकतासम्बन्धविशेषेण॰ चक्षुष्मान्देवदत्तीयमित्यादिप्रतीतेः । अर्थाश्रयत्वमित्यत्रार्थशब्दोऽमरूपादिपरः । तदाश्रयत्वस्य घटादावतिव्याप्तेः । किन्तु सुखदुःखान्यतरपरः । अतएव भाष्यं॰ यस्मिन्नायतने सुखदुःखयोः प्रतिसंवेदनं प्रवर्त्तते॰ सएषामाश्रयस्तच्छरीरमिति । वस्तुतस्त्वन्यतराश्रयत्वमपि तल्लक्षणम् । किन्तु॰ सुखाश्रयत्वं दुःखाश्रयत्वञ्चेति लक्षणद्वयमेतात्पर्य्यम् । शरीरस्यतदाश्रयत्वमवच्छेदकतासम्बन्धेन हस्तादेरलक्षणत्वे त्वन्त्यावयवित्वेन विशेषणीयम्॰ स्वर्गिशरीरेनारकिशरीरेत्वचादौसुखदुःखस्वीकारान्नाव्याप्तिः । न च तच्छून्यखण्डशरीरेऽव्याप्तिः॰ सुखाद्याश्रयवृत्तिद्रव्यत्वव्याप्यजातिमत्त्वस्य विवक्षितत्वात्॰ तादृशजातिश्च मनुष्यत्वचैत्रत्वादिः॰ कल्पभेदे नरसिंहशरीरारम्भेदान्नरसिंहत्वजातिमादायनरसिंहशरीरे लक्षणसमन्वयइति ॥ १ ॥ शृणाति॰ शीर्यते रोगादिना वा । शॄ॰ । कृशॄपॄकटीतीरन् ॥ अर्द्धर्चादिः ॥

शरीरजः । पुं॰ रोगे ॥ कामे ॥ पुत्रे ॥ त्रि॰ देहजाते ॥ शरीरा

ष्याति । चनो० । पञ्चम्यामिति
ङ: ॥

शरीरभाक् । त्रि० देहभाजि ॥ भजो
ण्वि: ॥

शरीरभृत् । पुं० प्राणिनि ॥ शरीरं
बिभर्त्ति । भृञ: क्विप् ॥ वि
ष्णौ । ईश्वरे ॥ शरीराणांश
रीराणिभन्नरूपेणपोषयन् । प्राण
रूपेणवाधारयन्० शरीरभृत् । स्व
माययाशरीराणिबिभर्त्ति वा । डु
भृञ्० । क्विपचेतिक्विप्तुक् ॥

शरीरयात्रा । स्त्री० वपुषःस्थितौ ॥

शरीरावरणम् । न० त्वचि । चर्म्म
णि ॥ कायवेष्टने ॥

शरीरी । पुं० जीवे । प्राणिनि ॥
शरीरमस्यास्ति । अतइनिठनावि-
तीनि: ॥ चेतने ॥

शरु: । पुं० कोपे । क्रोधे ॥ वज्रे
॥ शरे । बाणे ॥ आयुधे ॥
शृणाति । शृ० । शृस्वृस्निही-
त्यु: ॥

शरेष्ट: । पुं० आम्रे ॥

शर्करक: । पुं० मधुजम्बीरे ॥

शर्करजा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

शर्करा । स्त्री० खण्डविकृतौ । सि
तायाम् । शुक्लायाम् । बूरा०
इ० भा० प्र० । मीनागड्डाम ।
सितोपलायाम् । चीनी० इ०
भा० प्र० ॥ उपलायाम् । अश्मरू

पाषाणमृदि ॥ मृत्तिकामिश्रक्षुद्र
पाषाणेषु । कर्परांशे ॥ मृत्क
पालखण्डे ॥ शर्करान्वितदेशे ॥
शकले ॥ रोगप्रभेदे ॥ यथा । प
च्यमानाश्मरीपित्तात्शोष्यमाणाच
वायुना । विमुक्तककसस्थाना स्रवन्ती
शर्करामता ॥ शृणाति० शीर्यतेवा
शृ० । शृ: करन् । शर्कराऽस्त्यस्य
च । देशेलुबिलचौचेतिमत्वर्थीय
स्याणोलुप् ॥

शर्कराचल: । पुं० दानार्थंकृत्रिमे
शर्करामयेगिरिविशेषे ॥

शर्कराधेनु: । स्त्री० दानार्थंशर्करा-
निर्म्मितायांधेनौ ॥

शर्करापुष्प: । पुं० अर्कद्रुमे ॥

शर्कराप्रभा । स्त्री० जिनानांनरक
विशेषे ॥ यथा । रत्नशर्करावालु
कापङ्कधूमतमप्रभा । महातमप्र
भावेत्यधोधोनरकभूमय स्मृतिकेम०॥

शर्करावान् । त्रि० सशर्करेदेशे ॥ श
र्करायाम् । शर्करिले । शार्करे
शर्करास्सन्त्यत्र । देशेलुबिलचौचे
तिवामतुप् ॥

शर्करावती । स्त्री० नदीविशेषे ॥

शर्करासप्तमी । स्त्री० वैशाखशुक्लस
प्तम्याम् ॥

शर्करासव: । पुं० शर्करयाकृतेआ
सवविशेषे ॥

शर्करिल: । त्रि० शर्करावतिदेशे ॥

शर्करायाम् । शाकरे । शर्कराऽस्य च । देशेलुविलचौचेतीलच् ॥

शर्करी । स्त्री० मेखलायाम् ॥

शर्करोदकम् । न० शर्करान्वितपानीये । रस० रसवत० वृ० भा० प्र० ॥ यथा ॥ अलिनशीतलेनैवघोलिताशुभ्रशर्करा । एलालवङ्गकर्पूरमरिचैश्चसमन्विता ॥ शर्करोदकनाम्नैतत्प्रसिद्धं विदुषांमुखे । शर्करोदकमाख्यातंशुक्रलंशिशिरंसरम् ॥ बल्यंरुच्यंलघुस्वादुवातपित्तास्त्रनाशनम् । मूर्च्छाछर्दितृषादाहज्वरशान्तिकरंपरम् ॥

शर्द्ध : । पुं० अपानशब्दे ॥ शर्द्धनम् । शृधुशब्दकुत्सायाम् । घञ् ॥

शर्द्धञ्जह : । पुं० माषे ॥ शर्द्धमपानशब्दंजहाति । खोहाक० । वातशुनीतिलशर्द्धेभ्यश्चतिखश् । अरुर्द्विषदितिमुम् । तद्भक्षणादपानशब्दनिवृत्तिभावितत्वार्थ : ॥

शर्द्धनम् । न० गुदशब्दे । पर्द्द ॥

शर्म्मा । पुं० ब्राह्मणस्योपपदे ॥ न० सुखे । त्रि० तद्वति । शृणात्यशुभम् । शॄ० । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥

शर्म्मर : । पुं० वस्त्रविशेषे ॥

शर्म्मरा स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥

शर्म्मिष्ठा । स्त्री० दानवेन्द्रवृषपर्वणोदुहितरि ॥

शर्य्या । स्त्री० रात्रौ ॥ इ० वाचस्पतिकोष : ॥

शर्य्याति : । पुं० वैवस्वतमनो:पुत्रे ॥

शर्व्व : । पुं० ईश्वरे । ईशाने । शिवे ॥ शृणाति० सर्वा : प्रजा : संहरतिप्रलयेसंहारयतिवा । शृणात्यसुरान् ० भक्तानांपापंवा । शॄ० । कृगॄशॄदृभ्योव : ॥

शर्व्वरी । स्त्री० निशायाम् । यामिन्याम् ॥ स्त्रियाम् ॥ शृणातिचेष्टा । शॄ० । कृगॄशॄवृञ्चतिभ्य : ष्वरच् । षित्वान्ङीष् ॥ वनिपितु० वनोरचेतिङीव्रौ ॥ हरिद्रायाम् ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । क्वचिद्वर्षतिपर्ज्जन्योदेशेसंछन्नमण्डल : । दुर्भिक्षंशर्वरीवर्षेव्यवहारोविपर्यय : ॥ ३४ ॥

शर्व्वरीश: । पुं० निशापतौ । चन्द्रे ॥

शर्व्वला । स्त्री० तोमरास्त्रे । गँड़ासा० सवलौ० इ० भा० प्र० ॥ इस्तचेप्येसशल्यदण्डे । रायवांस० इ० गौ० भा० ॥

शर्व्वाणी । स्त्री० उमायाम् । कात्यायन्याम् । गौर्य्याम् ॥ शर्व्वस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवशर्वेत्यादिना० ङीषानुकौ ॥ शर्व्वाणीमध्यमाभिधे । मध्यमेश्वरस्थानइत्यर्थ : ॥

शशरीक : । पुं० हिंस्रे ॥ खले । शृणाति । शॄ० । शॄपॄवृञ्जांद्वेकन्चाभ्यासस्येति० ईकन् ० हित्वमभ्यासस्यचरुक् ॥

शलः । पुं॰ भृङ्गिणि ॥ वंशप्रभेदे ॥ विधौ । ब्रह्मणि ॥ दीर्घायुधे । कुन्ते । विषाङ्कुरे ॥ उष्ट्रे ॥ शल्यो स्थनृपे ॥ न॰ श्वाविल्लोम्नि शलस्याम् । शलति ॥ शलति । शल चलने । पचाद्यच् ॥

शलकः । पुं॰ मर्कटे । लूतायाम् । मकडी॰ मकडा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शलङ्कः । पुं॰ लोकपाले ॥ लवणविशेषे ॥

शलभः । पुं॰ कीटविशेषे ॥ पतङ्गे । ईतिविशेषे । टिड्डी॰ टीडी॰ इ॰ दे॰ भा॰ ॥ शलति । शल॰ । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥

शललम् । न॰ शल्ये । श्वाविल्लोम्नि । शलति । शल चलनसंवरणयोः ॥ वृषादित्वात्कलच् ॥

शलली । पुं॰ श्वाविधि ॥ शललमस्यास्ति । इनि ॥

शलली । स्त्री॰ शलली ॥ गौरादित्वाज्जातित्वाद्वा ङीष् ॥

शलाका । स्त्री॰ शल्ये ॥ मदनद्रुमे ॥ शारिकायाम् ॥ शलाक्याम् कञ्चपञ्जरादिकाष्ठ्याम् ॥ तिलि इ॰ भाषा॰ शरे ॥ आलेख्यकूर्चिकायाम् ॥ शलति । शल॰ । बलाकादयश्चेति साधुः ॥ धातुमय्यामञ्जनकलिकायाम् । सला इ॰ भा॰ ॥

शलाकापुरुषः । पुं॰ जैनानां देवपुरुषेषु ॥ ते च त्रिषष्टिसङ्ख्यापरिमिताः ॥ तत्र द्वादश चक्रवर्त्तिनः । चतुर्विंशतिर्जिनाः । नव वासुदेवाः । नव बलदेवाः । नव प्रतिवासुदेवाः । इति ॥

शलाटः । पुं॰ शकटपरिमाणे ॥

शलाटुः । पुं॰ बिल्वे । मूलविशेषे ॥ त्रि॰ आमफले ॥ शलति । शल चलनसंवरणयोः । पचाद्यच् । अटति । अट गतौ । मृगय्वादित्वात्कुः । शलश्चासावटुश्च ॥

शलाभोलिः । पुं॰ उष्ट्रे । इ॰ हे॰ न्द्र ॥

शलालुः । न॰ सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥

शली । स्त्री॰ श्वाविधि ॥

शल्कम् । न॰ त्वचि । वल्कले ॥ शकले । खण्डे ॥ मत्स्यत्वचि ॥ शलति । शल चलने । शृणीकेति कन् ॥ शल्कैः काष्ठखण्डैरिति वेदभाष्यम् ॥

शल्कली । पुं॰ मत्स्ये । मीने ॥

शल्की । पुं॰ मीने ॥

शल्मलिः । स्त्री॰ शाल्मलितरौ ॥ शलति । शल॰ । क्विप् । मलते । मल धारणे । सर्वधातुभ्य इन् । शल् चासौ मलिश्च ॥ इ॰ द्वि॰ पः ॥

शल्मली । स्त्री॰ शाल्मलिद्रुमे ।

शल्य : । पुं॰ मदनद्रुमे ॥ श्वाविधि ॥ नृपविशेषे । युधिष्ठिरमातुले ॥ सीम्नि ॥ शलाकायाम् ॥ बिल्ववृक्षे ॥ मत्स्यविशेषे ॥ न॰ घुष्टे ॥ इषौ । शरे । तोमरे । कुन्ते ॥ वंशकम्बिकायाम् ॥ पापे । दुःखे ॥ दुर्वाक्ये ॥ अस्थ्नि ॥ आयुर्वेदस्याङ्गविशेषे ॥ यथाह सुश्रुतः । तत्र शल्यं नाम विविधतृणकाष्ठपाषाणपांशुलोहलोष्टास्थिबालनखपूयास्रावान्तर्गर्भशल्योद्धरणार्थं यन्त्रशस्त्रक्षाराग्निप्रणिधानव्रणविनिश्चयार्थञ्चेति ॥ पुं॰ न॰ शङ्कौ । तोमरे । सेल इ॰ भा॰ ॥ शलति । शलगतौ । अघ्न्यादित्वाद्यत् ॥ यद्वा । सानसिवर्णसीत्यादिना शलेर्यः ॥

शल्यक : । पुं॰ मदनद्रुमे । राढे ॥ श्वाविल्लाह शेस्यु लोमवतिप्राणिविशेषे ॥ तन्मांसगुणास्तु । शल्यकः श्वासकासास्रशोषदोषत्रयापहः । इति ॥

शल्यकण्टक : । पुं॰ शल्यके ॥

शल्यलोम । न॰ शललयाम् ॥

शल्यहृत् । त्रि॰ व्रणचिकित्सके । शल्यहर्त्तरि ॥

शल्यारि : । पुं॰ धर्मपुत्रे । युधिष्ठिरे ॥

शल्ल : । पुं॰ भेके ॥ न॰ त्वचि ॥

शल्लक : । पुं॰ शोणकवृक्षे ॥ न॰ त्वचि ॥

शल्लकी । स्त्री॰ श्वाविधि । शल्यमृगे । अस्या मांसगुणा यथा । शल्यमांसं गुरु स्निग्धं शीतलं कफपित्तजिदिति ॥ द्रुमविशेषे । गजभक्ष्यायाम् । सुवहायाम् अस्या गुणास्तु । शल्लकी तुवरा शीता पित्तश्लेष्मातिसारजित् । रक्तपित्तव्रणहरी पुष्टिकृत्समुदीरितेति ॥ सलति । षलगतौ । क्वुन् । पृषोदरादिः । गौरादिः ॥ सत्कृत्यलक्यते । लक आस्वादने । क्वुन् ।

शल्लकीद्रव : । [illegible]

शल्व : । पुं॰ [illegible]

शव : । पुं॰ कुण [illegible] न॰ तोये [illegible] पचाद्यच् ॥

शवकाम्य : । पुं॰ कुक्कुरे ।

शवयानम् । न॰ काष्ठमञ्चे । शववहनार्थखट्वायाम् ॥

शवर : । पुं॰ अरण्यवर्तिम्लेच्छविशेषे ॥ अप्सु । पानीये ॥ शङ्करे ॥ शास्त्रविशेषे ॥ हस्ते ॥ न॰ जले ॥ चित्रे ॥ बौद्धानां व्रतविशेषे ॥ शवति । शव॰ बाहुलकादरः ॥ शवं राति वा रा॰ । कः ॥

शवरथ : । पुं॰ शवयाने । अरथी॰ इ॰ भा॰ ॥

शवपाद्प : । पुं॰ लोध्रे ।

शवरलोध्र : । पुं॰ श्वेतलोध्रे ॥

शवरालय : । पुं॰ पक्कणे । भिल्लग्रामे । शवरगृहे । शवं राक्षीति शवरा : । तेषामालय : ॥

शवरावास : । पुं॰ शवरालये । शवराणामावास : ॥

शवरी । स्त्री॰ शवरभार्यायाम् ॥

शवल : । पुं॰ शवलि चित्रे । कर्बुरेवर्णे ॥ त्रि॰ तद्वर्णयुक्ते ॥ पर्य्यायोऽस्यमध्यम् ॥

शवलिमा । पुं॰ चित्रितायाम् । शवलस्यभाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच् ॥ वर्णवाचकत्वात् वर्णदृढादिभ्यष्यञ्चेति वा॰ इमनिच् ॥

शवली । स्त्री॰ शवलवर्णायांगवि ॥ शवलयोगादन्यतो ङीष्

शव : । न॰ शवे । शवयति । टु ओश्वि॰ । श्वे : संप्रसारणञ्चेत्यमुनं । शवसी॰ शवांसि॰ इत्यादिबोध्यम् ॥

शवसान : । पुं॰ पथि ॥ शवति॰ शूयतेवा । शुगतौ । छन्दस्यसानच् शुजृभ्याम् ॥

शव्यम् । नं॰ शवकर्म्मणि ॥

शश : । पुं॰ बोले ॥ लोध्रे ॥ पशुविशेषे । शशके । लोमकर्णे । वनाखौ । सम्रा॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्यमांसगुणायथा । शश : शीतो लघुर्याहीरूक्ष : स्वादु : सदाहित : । वह्निकृत्कफपित्तघ्नोवातसाधारण : स्मृत : ॥ ज्वरातीसारशोषास्र श्वासामयहरश्चस : । अपिच । निरंश्च क्षतंपलमेवशाशंसर्पिषुशाल्ये भक्तंसुपाकम् । ससैन्धवं चूर्णमद्दनवासं करोतिकोष्ठाग्निमतिप्रकामं ॥ शशादिमांसानिविशेषवीर्यदियानीत्याह । मार्ग मांसं तथा छागं शाशंसमनुयुज्यते । एतानिहिप्रियाण्यस्यु : प्रयोज्यानिवसुन्धरे । इत्येकादशीतत्त्वम् ॥ चतुर्विधपुरुषान्तर्गतपुरुषविशेषे । तल्लक्षणं यथा । मृदुश्चनसुशील : कोमलाङ्ग : सुकेश : सकलगुणविधान : सत्यवादीशशोयमिति ॥ चन्द्रचिन्हे ॥ शशति । शशप्लुतगतौ । अच्

शशक : । पुं॰ वनाखौ । शशे ॥

शशघातक : । पुं॰ श्येने । वाजइ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शशघ्नी । स्त्री॰ शकुन्याम् । शशंहन्ति । अमनुष्यकर्तृकेचेतिष्टक । ङीप् ॥

शशधर : । पुं॰ विधौ । चन्द्रे ॥ यथा । विलोक्यवदनंप्रिय शशधरोप्रियापाण्डुर : कुचौकमलकोरका : स्फुटतिवत्ससांप्रतम् । इदन्तु हिनखलाम्बुदलानिदन्तच्छदं प्रियेकथयजायतांसपदितन्विमूक :

पिकः॥ शशधरोधारकः कर्पूरे॥

शशपानतीर्थम्। न॰ तीर्थविशेषे॥

शशप्लुतकम्। न॰ स्तनादिस्थनखाघाते॥

शशभृत्। पुं॰ विधौ। चन्द्रे॥ शशं बिभर्त्ति; डुभृञ्॰। क्विप्॥

शशलोम। न॰ शशीर्णे॥ शशस्यलोम॥

शशबिन्दुः। पुं॰ वासुदेवे॥ राजान्तरे। चित्ररथपुत्रे॥ चन्द्रे॥ शशरूपबिन्दुस्त्वम्लक्षणमस्य॥

शशशिम्बिका। स्त्री॰ जीवन्त्याम्॥

शशस्थली। स्त्री॰ गङ्गायमुनयोर्मध्यदेशे। अन्तर्वेदाम्॥ कू॰ मुद्रितचि॰ शेषः॥

शशाङ्कः। पुं॰ चन्द्रमसि। कर्पूरे॥

शशाङ्कमूर्त्तिः। पुं॰ चन्द्रे॥ शशाङ्कामूर्त्तिर्यस्य॥

शशाण्डुली। स्त्री॰ कर्कटीप्रभेदे। बहुफलायाम्। तण्डुल्याम्। अस्याः पर्यायायथा। शशाण्डुलीबहुफलातण्डुलीश्चवसम्भवा। क्षुद्राम्लासौमशफलाधूम्राहस्तफलातथा॥ अस्याः गुणाः। शशाण्डुलीतिक्तकटुश्चकोमलाकङ्क्वयुतामधुराकफापहा। पाकेतुसाम्लामधुराविदाहकृत्कफं तुशुष्काकृषिकृद्वह्निदीपनी॥

शशादः। पुं॰ विकुक्षिसंज्ञके॰राजर्षिविशेषे॥ श्येने॥

शशादनः। पुं॰ श्येनपक्षिणि॥ शशमत्ति। अद॰॥ ल्युः॰ ल्युट्॰युज्वा॥

शशिकला। स्त्री॰ अतिशक्वरी१५ छन्दोविशेषे॥ तत्रचरणस्तु गुरुनिधनमनुलघुरिहशशिकला। यथा। मलयजतिलकसमुदितशशिकला॰ व्रजयुवतिलसदलिकगगनगता सरसिजनयनहृदयसलिलनिधिं व्यतनुतवितततरभसपरितरलम्॥ शशिनः षोडशांशे॥

शशिकान्तः। पुं॰ चन्द्रकान्तमणौ॥ न॰कुमुदे। कह्लारे। कैरवे॥ त्रि॰ चन्द्रसमे॥

शशिदेवः। पुं॰ रन्तिदेवे॥

शशिध्वजः। पुं॰ भल्लाटपुरनृपे॥ कल्किपुराणस्य २५ऽध्यायप्रसिद्धे॥

शशी। पुं॰ हिमांशौ। चन्द्रे। नक्षत्रेशे॥ नक्षत्राणांमध्येशशीविष्णोर्विभूतिः॥ सचजलमयः। यथा। सलिलमयेशशिनिरवेर्दीधितयोमूर्च्छितास्तमोनैशम्। क्षपयन्तिदर्पणोदरनिहिताइवमन्दिरस्यान्तः॥ इति॥ वर्णवृत्तप्रभेदे। नरेन्द्रोयदिस्यात्। शशीकथ्यतेतत्॥ यथा। जनानन्दकन्दः प्रियस्ताम्मुकुन्दः॥ षण्मासस्यद्वितीयप्रभेदे॰॥ ऽऽ॰

॥ चर्म्मवृक्षविशेषे ॥

शशिप्रभम् । न॰ मुक्तायाम् ॥ कुमुदे ॥ त्रि॰ चन्द्रसमदीप्तियुक्ते ॥

शशिप्रभा । स्त्री॰ ज्योत्स्नायाम् ॥

शशिभूषण : । पुं॰ चन्द्रशेखरे । शिवे ॥

शशिलेखा । स्त्री॰ चन्द्रमस : कलायाम् । इन्दुलेखायाम् ॥ गुडूच्याम् ॥ बाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥ चन्द्रलेखाभिधेवृत्ते ॥ रसालाया: प्रभेदे ॥ यथा । शर्करामधुयुक्तेन शृतदुग्धघृतेनच । पटपूताशिखरिणोशशिलेखेतिकीर्त्तिता ॥ शशिलेखाहिमाबल्यारुच्या:पुष्टिप्रदालघु । वातपित्तहराश्लेष्ममहादाहविनाशिनी ॥

शशिलेखिका । स्त्री॰ शशिलेखायाम् ॥

शशिवदना । स्त्री॰ गायत्रीछन्द : ६ प्रभेदे ॥ शशिवदनाख्यौ ॥ यथा । शशिवदनानांव्रजतरुणीनाम् । अधरसुधोर्म्मिंमधुरिपुरैच्छत् ॥ चन्द्रसममुखायांविभाषिति ॥

शशिवाटिका । स्त्री॰ पुनर्नवायाम् ॥

शशिशेखर : । पुं॰ ईश्वरे । चन्द्रमौलौसदाशिवे ॥ बुद्धभेदे । चक्रसंवरे । वज्रकपालिनि । वज्रटीके ॥

शशोर्णम् । न॰ शशलोमनि ॥ शशस्यऊर्णा॰शशोर्णम् । शशोर्णकारचंकरणमितिचन्द्रगोमिलिङ्गानुशासनात्॰क्लीवत्वम् ॥

शश्वत् । अ॰ आत्मप्रश्ने सहार्थे ॥ पुराकल्पे ॥ सदार्थे । नित्ये । निरन्तरे ॥ आभीक्ष्ण्ये ॥ पुनरर्थे ॥ शशति गच्छति वा । शश॰ । बाहुलकात्॰ वत् ॥ सहार्थे ॥

शष्कुल : । पुं॰ छित्तौ । कारञ्जे ॥

शष्कुली । स्त्री॰ पिष्टविशेषे । सोहालीतिख्याते ॥ यथा । समितायाघृताक्तायालोपञ्चीकृत्यावबेलयेत् । आज्येताम्भर्ज्जयेत्सिद्धाशष्कुलीफेनिकागुणा ॥ कर्णरन्ध्रे ॥ यथाकर्णशष्कुल्यवच्छिन्नंनभएवश्रोत्रमिति ॥ सौरी॰कू॰भा॰प्र॰मत्स्ये ॥ तद्गुणायथा । शष्कुलीग्राहिणोहृद्यामधुरातुवरास्मृता । गौरादित्वान्ङीष् ॥

शष्पम् । न॰ नवीनतृणे । बालतृणे ॥ पुं॰ प्रतिभाहानौ ॥ शस्यते॰शुष्यतिवा । शसुहिंसायाम्॰शुषशोषणेवा । खष्पशिल्पशष्पेतिपो निपातनात्॰षत्वञ्च ॥

शसनम् । न॰ परम्पराके । यज्ञार्थपशुहनने ॥ शसु॰ । भावेल्युट् ॥

शस्तम् । न॰ श्व : श्रेयसि । शिवे । क्षेमे । त्रि॰ कल्याणयुक्ते ॥ स्तुते ॥ प्रशस्ते ॥ शस्यतेस्म । शंसुस्तुतौ । कर्म्मणिक्त : ॥

शस्तकम् । न॰ अङ्गुलित्राणे ।

शस्तकेशक : । त्रि॰ प्रशस्तकेशवति

शस्ताङ्गः । त्रि॰ रम्यतमे ॥ शस्तान्यान्वयः ॥ पुं॰ अतीतकल्पार्हद्भेदे ॥

शस्त्रम् । न॰ लौहे ॥ तीक्ष्णायसे ॥ अस्त्रे । आयुधे ॥ शस्त्रास्त्रवर्षैर्वसुमतीरित्यादौ शस्त्रास्त्रयोर्भेदउक्तः । तथाहि । येनकरधृतेनहन्यते तच्छस्त्रं खड्गादि । येनप्रक्षिप्तेनहन्यते तदस्त्रं काण्डादिरित्यनयोर्भेदः । अपिच । अस्त्रं मन्त्राभिमन्त्रितम् । शस्त्रं तद्रहितमिति ॥ शस्यतेऽनेन । शसु हिंसायाम् । दाम्नीतिष्ट्रन् । सर्वधातुभ्यष्ट्रनिति वा ॥ अमिचिमिदिशसिभ्यः क्त्रो वा ॥ अप्रगीतऋग्जातौ ॥ शंसादिनाशंस्यमानस्तुत्यर्थः ॥ अप्रगीतमन्त्रसाध्यायांस्तुतौ ॥ अप्रगीतमन्त्रसाध्यगुणनिष्ठगुणाभिधानं शस्त्रमिति याज्ञिकाः ॥ व्यवहारः ॥ पुं॰ खड्गे । तरवारौ ॥

शस्त्रकम् । न॰ अयसि । लौहे ॥ शस्यतेऽनेन । शसेः ष्ट्रन् । स्वार्थे कः ॥

शस्त्रकर्म । न॰ वैद्यानांप्रधानेकर्मविशेषे ॥ तदष्टविधंभवति । यथा । छेद्यं॰ भेद्यं॰ लेख्यं॰ वेध्य॰ एष्यमाहार्यं॰ विस्राव्यं॰ सीव्यमितिभेदात् ॥

शस्त्रकोशतरुः । पुं॰ महापिण्डीतरौ ॥

शस्त्रजीवी । पुं॰ शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रधारणजीविकः । पुं॰ शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रपाणिः । पुं॰ ऋष्ट्यादिशस्त्रहस्ते ॥ आततायिविशेषे ॥

शस्त्रभृत् । पुं॰ शस्त्रधारिणि ॥

शस्त्रमार्जः । पुं॰ असिधावके । शाणाजीवे ॥ शस्त्रंमार्ष्टि । मृज् शुद्धौ । कर्मण्यण् ॥

शस्त्रशास्त्रम् । न॰ अथर्ववेदस्योपवेदे ॥

शस्त्रहतः । त्रि॰ शस्त्राघातेनमृते ॥

शस्त्रहस्तः । त्रि॰ शस्त्रपाणौ ॥

शस्त्राजीवः । त्रि॰ काण्डपृष्ठे । आयुधीये । आयुधिके ॥ शस्त्रमाजीवति॰उपजीवति । जीव॰ । कर्मण्यण् ॥

शस्त्राभ्यासः । पुं॰ शस्त्रशिक्षायाम् ॥

शस्त्रायसम् । न॰ पिण्डायसे । इस्पात इ॰ भा॰ ॥

शस्त्री । त्रि॰ शस्त्रविशिष्टे ॥

शस्त्री । स्त्री॰ छुरिकायाम् ॥ ष्ट्रनः षित्वान्ङीष् ॥

शस्यम् । न॰ वृक्षादिफले ॥ शंस्यते । शंसु॰ । तकिशसिचतीत्यादिनायत् ॥ तालव्यादिदन्त्यादिशस्यशूकरपाशशः ॥ च धान्ये ॥ यथा । शस्यं क्षेत्रगतंप्राहुः सतुषंधान्यमुच्यते । आमंवितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतमितिस्मृतिः ॥

शस्यध्वंसी । पुं॰ तुन्नवृक्षे । नन्दीवृक्षे ॥ त्रि॰ शस्यनाशके ॥

शस्यमञ्जरी । स्त्री॰ कणिशे । अभिनवनिर्गतधान्यादिशीर्षके ॥ शस्यस्य मञ्जरी ॥

शस्यशूकम् । न॰ यवाद्यग्रे । किंशारौ । शस्यस्य शूकम् ॥

शस्यसंवर : । पुं॰ अश्वकर्णे । सालवृक्षे ॥ शस्यैः संव्रियते । वृञ् ॰ । अप् ॥

शस्यसंवरण : । पुं॰ दीर्घपर्णे । अश्वकर्णे । सर्जद्रुमे ॥

शस्यात् । त्रि॰ शस्यभक्षके ॥

शस्याक : । पुं॰ शमीरे । अल्पशमीवृक्षे ॥

शांशप : । पुं॰ अमरे ॥ शिंशपाया विकार : । अञ् । दैविकाशिंशपेत्यात्वम् ॥

शांशपायन : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

शाक : । पुं॰ द्वीपविशेषे । शाकेशाकद्रुमस्तुङ्ग : शाकसंज्ञानिबन्धनहेतुर्ता : ॥ शाकंशपर्णे महतिद्रुमे । क्रकचपत्रे । खरपत्रे । श्रेष्ठकाष्ठे । स्थिरसारे ॥ शकी ॥ नृपविशेषे ॥ युधिष्ठिरविक्रमादित्यशालिवाहनादिशकनरपतीनामतीताब्दे ॥ वर्षे । शैयानाख्ये ॥ पुं॰ न॰ हरितके । शाकभाजे ॥ मण्डूकपर्णी पालङ्क्याचिञ्चिकाचाप्यपीदृशा । चाङ्गेरीचिल्लमोचाचकालस्त्रीशाकजा तय : । वास्तूके ॥ पत्रपुष्पादिषु ॥ तत्रपत्रंनिम्बादे : ॰ पुष्पंकोविदारादे : ॰ आदिपदात्फलंवार्त्ताकादे : ॰ मूलमूलकादे : ॰ कन्द : शूरणादे : ॰ अङ्कुरोवंशादे : । आह च । मूलपत्रकरीराग्रफलकन्दाधिरूढकम् । त्वक्पुष्पंकवकञ्चैव शाकंदशविधंस्मृतम् ॥ अधिरूढकं तालस्थिरशाङ्कुराश्छित्रमज्जादीतिगौडा : । अन्येतुवर्षोद्भूतस्यफलमूलादे : स्वेदात्रवीनाङ्कुरान्मन्यन्ते ॥ शक्यते ॰ शक्नोत्यनेनवाभोक्तुम् । शक् ॰ । घञ् ॥ यद्वा । श्यति । शोतनूकरोति ॥ वाहुलकात्कन् ॥ भावप्रकाशेतु ॰ षड्विधंशाकमुक्तम् । यथा । पत्रंपुष्पंफलंनालंकन्दसंस्वेदजंतथा । शाकंषड्विधमुद्दिष्टंगुरुविद्याद्यथोत्तरम् ॥ अथैतेषांगुणा : । प्राय : शाकानिसर्वाणिविष्टम्भीनिगुरूणिच । रूक्षाणिबहुवर्चांसिसृष्टविण्मारुतानिच ॥ शाकंभिनत्तिवपुरस्थिनिहन्तिनेत्रंवर्णंविनाशयतिरक्तमथापिशुक्रम् । प्रज्ञाक्षयंप्रकुरुतेपलितञ्चनूनंहन्तिस्मृतिंगतिमितिप्रवदन्तितज्ज्ञा : ॥ शाकेषुसर्वेषुवसन्तिरोगास्तेहेतवोदेहविनाशनाय । तस्माद्बुध : शाकविवर्ज्जनन्तुकुर्य्यात्तथाम्लेषुसएवदोष : ॥ अपिच । सामा

न्यान्येवबोध्यानि शाकानि स्ट्रावधानि । विशेषस्तत्र तेषान्तु तत्र तत्र निरूपितः ॥ शाकपाकविधिर्यथा । हिङ्गुजीरयुते तैले क्षिपेच्छाकं सुखण्डितम् । लवणञ्चार्द्रचूर्णादि सिद्धे हिङ्गूदकं क्षिपेत् ॥ इत्थं सर्वशाकानां साधने विहितो विधिः ॥ वास्तूकं काकमाचीञ्च तण्डुलीयः पुनर्नवा । कैचूकं नालिकापाठा तत्क्षयन्तोऽन्नेन तद्बुधैः ॥ कामर्द्दीयमेथीच पुन्नाटचणकोद्भवम् । इमाद्र्ध्वन्नरहितं पक्वं सम्यग्विचक्षणैः । एवं वार्त्ताककुष्माण्डपटोलादिफलेष्वपि । तलने विधिरुद्दिष्टो विशेषोयः स कथ्यते ॥ तप्ते तैले क्षिपेच्छाकं वास्तूकादि सुखण्डितम् । लवणं तोयमल्पञ्च सिद्धेऽर्द्धे माचकम ॥ सधान्यवेशनेतक्रेगालितं क्वथितं क्षिपेत् ॥ ततः शुण्ठीजीरकञ्च क्षिपेद्धिङ्गूदकं क्षिपेत् ॥ इत्थमेवापरस्यापि शर्णस्ककार्य्यं यदि । तत्सर्वं स्वेच्छयादेयं वर्णक्तत् प्रथमं स्मृतम् । एवं यत्कथितं शाकं कषायं कटु तिक्तकम् । तदुष्णानाम्बुनापूर्वं तक्रं पानदन्तरम् । तप्ततैलेविनिःक्षिप्य रम्भयेच्चयथेच्छया । वर्णस्करकं देयं कुङ्कुमं रक्तचन्दनम् । ताम्बूलं वचयद्युक्तं तत्तत्प्रयोजयेत् ॥

शाकचुक्रिका । स्त्री॰ चिञ्चायाम् ॥

शाकटः । पुं॰ शकटस्थोटरि ॥ श्लेष्मातके । बहुवारके ॥ त्रि॰ शकटस्येदमित्यर्थे । शकटोपकरणे ॥ शकटं वहति । शकटाद्दण् ॥ शकटवाह्यभारे ॥ शकटेनउह्यते । शेषद्रव्यम् ॥

शाकटाख्यः । पुं॰ धववृक्षे ॥

शाकटायनः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

शाकटिकः । त्रि॰ शकटेनगमनकर्त्तरि ॥ शकटेनचरति॰ गच्छति । चरतीति ठक् ।

शाकटीनः । पुं॰ विंशतितुलापरिमाणे । भारे । आचिते । शलाटे ॥

शाकतरुः । पुं॰ शाकवृक्षे । सागौन॰ इ॰ भा॰ ॥ शाकाख्यस्तरुः ॥

शाकपत्रकः । पुं॰ शिग्रौ ॥

शाकम्भरी । स्त्री॰ । चण्डाम् । दुर्गायाम् ॥ शाकैर्भरणात्पोषणात् ॥ तस्याः स्थानं हिमाद्रेः प्रत्यन्तपर्वते प्रसिद्धम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

शाकम्भरीयम् । न॰ सांभर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ लवणविशेषे । अस्यपर्यायगुणाययो । शाकम्भरीयं कथितं गडाख्यं रोमकं तथा । गडाख्यं लघुवातघ्नमत्युष्णं भेदिपित्तलम् ।

तीक्ष्णव्यवायिसूक्ष्मश्चाभिष्यन्दिकटुपाकिच ॥

शाकयोग्यम् । न॰ धान्याके ॥

शाकराट् । पुं॰ वास्तूके ॥

शाकराज: । पुं॰ वास्तूके

शाकरुण्ड: । पुं॰ ग्रन्थिफले ॥

शाकल: । पुं॰ उदीच्यग्रामे ॥ वाहीकग्रामे ॥

शाकल्य: । पुं॰ ऋषिविशेषे ॥ शकलस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादित्वा द्यञ् ॥

शाकशालेय: । पुं॰ ब्रह्मयष्ट्याम् ॥

शाकबिल्व: ।) पुं॰ वार्त्ताकौ ॥
शाकबिल्वक: ।)

शाकवीर: । पुं॰ जीवशाके ॥ पुनर्नवायां ॥

शाकवृक्ष: । पुं॰ शाके । खरपत्रे । श्रर्ज्जुनोपमे । क्रकचपत्रे ॥

शाकशाकटम् । न॰ शाकक्षेत्रे ॥ शाकानांभवनक्षेत्रम् । भवने क्षेत्रेशाकटशाकिनाविति शाकटः ॥

शाकशाकिनम् । न॰ शाकशाकटे ॥ शाकानाम्भवनक्षेत्रम् । भवने क्षेत्रेशाकटशाकिनाविति शाकिनः ॥

शाकश्रेष्ठ: । पुं॰ न॰ वास्तूकशाके ॥

शाकश्रेष्ठा । स्त्री॰ जीवन्त्याम् । वार्त्ताकौ ॥ डिडीशपे ॥

शाकाख्यम् । न॰ पत्रपुष्पादौ । यथा । मूलपत्रकरीराग्रफलकाण्डाधिरूढकम् । त्वक्पुष्पं कवकञ्चेतिशाकंदशविधंस्मृतम् ॥ पुं॰ शाकवृक्षे । बतिपत्रे । श्रेष्ठकाष्ठे । स्थिरसारे । गृहद्रुमे । सागोनवृ॰ गो॰ भा॰ ॥

शाकाङ्गम् । न॰ मरिचे ॥

शाकाम्लम् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

शाकाम्लभेदनम् । न॰ चुक्रे । काञ्चिकप्रभेदे ॥

शाकालाबू: । स्त्री॰ राजतुम्ब्याम् ॥

शाकिनम् । न॰ महच्छाकवति । महच्छाकंशाकी॰ तद्वति ॥ मत्वर्थेपामादित्वान्न: । शाकोपलक्षितेक्षेत्रमात्रेक्षेत्रसु ॥

शाकिनी । स्त्री॰ दुर्गायाअनुचरीविशेषे ॥ शाकयुक्तायांभूमौ ॥ यथा । शकट: शाकिनीगावोजालमस्यन्दनंवनम् । अनूपंपर्व्वतोराजादुर्भिक्षेनवरूत्तय: ॥ शकटोधान्यादिवहनद्वारेणोपजीव्य: । पत्रपुष्पफलादिषड्विधशाकयोगात् शाकिनी॰ गृहवाटिका॰ शाकाद्याहरणेन । गावो । दुग्धादिना । जालं । मत्स्याद्याहरणेनस्यन्दनंस्वस्थानात्स्थानान्तरगमनार्थं । वनं काष्ठाहरणेन । अनूपं कपादिलाभेन॰ व्ययाधिक्यनिवृत्त्याच । वनंफलपुष्पाद्याहरणेन । अनूपंबहूदकदे

शः। समृद्धालशालूकाद्याहरणेन। पर्वतागैरिकमृदाद्याहरणेन। राजाभेद्यादिनेत्यर्थः॥

शाकी। पुं॰ मत्स्यके॥

शाकुनः। पुं॰ न॰ पशुपक्ष्यादिरूपशकुनद्वारामनुष्यशुभाशुभनिरूपायकग्रन्थे। वसन्तराजादौ॥

शाकुनिः। त्रि॰ पक्षिजीविनि॥

शाकुनिकः। पुं॰ जीवान्तके। पक्षिहन्तरि। शकुनान्हन्ति। पक्षिमत्स्ये। त्वचपर्यायस्यापिग्रहणाट्ठक्॥

शाकुनेयः। पुं॰ क्षुद्रउलूके। पिङ्गले। क्षुद्रपेचके। शकुनेरपत्यम्। शुभ्रादित्वाड्ढक्॥

शाकुन्तलेयः। पुं॰ भरते। शकुन्तलायाअपत्यम्। स्त्रीभ्यो ढक्॥

शाकुलिकः। पुं॰ मात्स्यिकविशेषे। शकुलान्हन्ति। पक्षिमत्स्येति ठक्॥

शाक्करः। पुं॰ अनडुहि॥

शाक्तः। त्रि॰ सर्वदेवमय्याः शक्तेरुपासके। शक्तिर्देवतास्य। सास्यदेवतेत्यण्॥ यथा। शाक्ताएवद्विजाः सर्वेनशैवानचवैष्णवाः। उपासते यतोदेवीं गायत्रीं परमाक्षरीम्॥ शक्त्युपासनानन्तरमन्योपासननिषेधोयथा। शक्त्याराधनंकृत्वानान्यस्याराधनंचरेत्। अन्यस्याराधनाद्देवि योगिनीशापमाप्नुयादितिदिग्वैष्णवम्॥ देवीभक्तापराधहृद्दुःखदातृत्वमुक्तं मुण्डमालातन्त्रे। शाक्तान्हिंसन्तिगर्जन्तिनिन्दन्ति बहुजल्पकाः। छिनत्तितेषांदेवी शीर्षाणिचक्रचक्रभैरवी। गर्जन्ति• कुप्यन्तियुध्यन्तीत्यर्थः॥

शाक्तिकः। त्रि॰ शक्त्युपजीविनि॥ शक्त्याजीवति। वेतनादित्वाट्ठञ्॥

शाक्तीकः। त्रि॰ शक्तिहेतिके। शक्तियोधिनि॥ शक्तिः प्रहरणमस्य। शक्तियष्ट्योरीकक्॥

शाक्यः। पुं॰ बुद्धे॥ शकोऽभिजनोऽस्य। शण्डिकादिभ्यो ञ्यः॥ शाक्यमुनौ भीमवत्॥

शाक्यमुनिः। पुं॰ शौद्धोदनौ। मायादेवीसुते॥ शकोऽभिजनोऽस्य। शण्डिकादिभ्यो ञ्यः॥ यद्वा। शाकवृक्षप्रतिच्छन्नं वासंयस्मात्प्रचक्रिरे। तस्मादिक्ष्वाकुवंश्यास्ते शाक्याइतिभुविस्मृताः इतिसुन्दरानन्दचरितागमे॥ अयमर्थः। केचनेक्ष्वाकुवंश्याराजपुत्राः पित्रावनवासायदत्ताज्ञाः गौतमवंशस्यकपिलस्याश्रमे• शाकच्छन्नंवसतिंकृतवन्तइतिहेतोस्ते शाक्याः। शाकेभवाः। दिगादित्वाद्यत्। तद्वंशावतीर्णोमुनिः। शाक्यश्चासौमुनिश्चेति• शाक्यमुनिः॥

शाक्यसिंहः । पुं॰ सर्व्वार्थसिद्धे । शाक्यमुनौ ॥ शाक्यः सिंह इव । उपमितंव्याघ्रेतिसमासः ॥

शाक्री । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

शाखः । पुं॰ छिन्ने । कार्त्तिके ॥

शाखा । स्त्री॰ पक्षान्तरे ॥ बाहौ ॥ ग्रन्थभेदे ॥ अन्तिके ॥ द्रुमाङ्गे । लतायाम् ॥ वेदभागे । ऋग्वेदादिके मेषवेदाश्चत्वारः । तत्रैकविंशति शाखा ऋचः । नवाधिकशतशाखा यजुषः । सहस्रशाखाः साम्नः । पञ्चाशच्छाखा अथर्व्वणः । अतोक्तं छन्दोगपरिशिष्टे । स्वशाखाश्रय मुत्सृज्य परशाखाश्रयस्तु यः । कर्त्तु मिच्छति दुर्म्मेधा मोघं तत्तस्य यत्कृतम् ॥ यन्नाम्नातं स्वशाखायां पारक्य मविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेय मग्निहोत्रादिकर्म्मवदिति ॥ अल्पं वा बहु यद्यस्य यस्य यत्कर्म्म कीर्त्ति तम् । तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्व्वं कृतं भवेदिति तत्रापि विशेषः ॥ शाखति । शाखृ व्याप्तौ । पचाद्यच् । टाप् । यद्वा । शेतेऽस्यां पक्षी । शीङो ङस्वश्चेत्युण॰ ख प्रत्ययश्चाचेति दशपाद्यनुसारिणः ॥

शाखाकण्टः । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥

शाखानगरम् । न॰ यन्मूलनगरादन्य त्पुरं तस्मिन् । मुख्यपुराभ्यर्णपुरे । अभिध्यन्दिरमर्थे । यथा । आरभ्यमूलनगरादपरं नगरं हि यत् । तदभिष्यन्दिरमर्थं शाखानगरमित्यपीति शब्दरत्नावली ॥ तदस्यार्थो यस्य मूलनगरस्य शाखेव नगरम् ॥

शाखापित्तम् । न॰ पाणिपादांसमूलदाहे ॥

शाखापुरम् । न॰ शाखानगरे ॥ शाखेव पुरं ॥

शाखामृगः । पुं॰ कपौ । वलीमुखे । वानरे ॥ शाखाचारी मृगः पशुः । शाकपार्थिवादिः ॥

शाखामृगाधिपः । पुं॰ सुग्रीवे । शाखामृगाणामधिपः ॥

शाखाम्ला । स्त्री॰ वृक्षाम्लायाम् ॥

शाखारण्डः । पुं॰ स्वशाखांपरित्यज्य शाखान्तराध्ययनकर्त्तरि । अन्यशाखके । स्ववेदशाखामुत्सृज्य परशाखाश्रयकर्म्मकारिणि ॥

शाखारथ्या । स्त्री॰ पीडयवहस्तप्रस्थे पथि । यथा । धनूंषि चैव चत्वारि शाखारथ्यास्तु निर्म्मिताः । चिकारासोपरथ्यास्तु द्विकारा ह्युपरथ्यका ॥ इति देवीपुराणम् ॥

शाखालः । पुं॰ वानीरवृक्षे ।

शाखाशिखा । स्त्री॰ मूलादारभ्याग्रं यावद्॰ गतायां लतायाम् । अवरोहे ॥

शाखिः । पुं॰ तुरुष्के । तुरकस्तान्॰ वृ॰ भा॰ प्र॰ देशे ॥ शा

खृ॰ । इन् ॥

शाखी । पुं॰ पादपे ॥ वेदे ॥ तुरुष्काख्यजने ॥ राजभेदे ॥ शाखाऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ यद्वा । अवश्यं शाखति । शाखृ॰ । आवश्यकेतिणिनिः ॥

शाखोटः । पुं॰ सहोडा इ॰ भा॰ प्र॰ द्रव्ये । पीतफले । यथास्यपर्यायगुणाः । शाखोटः पीतफलको भूतावासः खरच्छदः । शाखोटो रक्तपित्तार्शोवातश्लेष्मातिसारजिदिति ॥

शाखोटकः । पुं॰ शाखोटे ॥

शाङ्करः । पुं॰ बलीवर्दे ॥ न॰ छन्दोभेदे ॥ त्रि॰ शङ्करसम्बन्धिनि । माहेश्वरे । शङ्करप्रोक्ते ॥ यथा । आगमोक्तविधिं हित्वा यः श्राद्धं कुरुते नरः । श्राद्धं तद्विफलं सोऽपि पितृभिर्नरकं व्रजेत् ॥ ततोऽयं शोणितसमं पिण्डो मलमयो भवेत् । तस्मान्मर्त्त्यः प्रयत्नेन शाङ्करमतमाश्रयेत् ॥ शङ्करस्यायम् शङ्करेणप्रोक्तं वा । अण् ॥

शाङ्करिः । पुं॰ स्कन्दे । गणेशे ॥

शाङ्करी । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ श्रीगिरौ शाङ्करी स्मृतेति देवीशाङ्करीतुमहाकालि॰ इति च देवीगीता । अत्र शाङ्करीशाङ्कर्योर्व्यत्ययेन पाठो गीतायां बोध्यः ॥

शाङ्कुची । स्त्री॰ शङ्कुयादसि ॥

शाङ्खिकः । पुं॰ काम्बविके । शङ्खवलयादिकर्त्तरि जातिविशेषे ॥ शङ्खः शिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥

शाङ्गुष्ठा । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥ इ॰ र॰ माला ॥

शाटः । पुं॰ वस्त्रविशेषे । शाटके ॥ शटेकर्म्मणि घञ् ॥

शाटकः । पुं॰ न॰ पटप्रभेदे ॥ यथा आजानुलम्बितमलीमसशाटकानां मिथ्यादपिप्रथमयाचितभाटकानाम् । पुत्रादपिप्रियतमैकवराटकानां पञ्चदिवः पततु मूर्द्धि कराटकानाम् ॥ स्वार्थे कः ॥

शाटिका । स्त्री॰ शाट्याम् ॥

शाटी । स्त्री॰ शाटके । स्त्रीपरिधेयवस्त्रे । साडी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ शाट्यते । शटश्लाघायां चुरादिः । सर्व्वधातुभ्यइन् । कृदिकारादितिङीष् ॥

शाट्यायनः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ न॰ प्रकृतकर्म्मवैगुण्यप्रशमनार्थे होमे ॥ नायं होमः सर्व्वसम्मतः निर्मूलत्वात् । समूलत्वे शाखान्तरीयत्वमितिगौडाः ॥

शाठ्यम् । न॰ कुसृतौ । कपटे । व्याजे । निकृतौ । शठतायाम् ॥ शठति । शठकैतवे । पचाद्यच् । शठस्यकर्म्म । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

यथा । शठनम् । कटशोऽयं तु ॥
शाणः । पुं॰ माषचतुष्टये । निष्के ।
टङ्के ॥ खड्गादितीक्ष्णीकारकयन्त्रे
निकषे । कषे । कसौटी॰ इ॰
भा॰ प्र॰ पाषाणे ॥ शण्यते । श
ण दाने । अकर्त्तरीतिघञ् ॥ अ
सिता । शीतनूकरणे । बाहुलका
त्सः ॥ न॰ शणनिर्मितवस्त्रे ॥
शाणकम् । न॰ शणपुष्पे ॥ तच्छा
कप्रकारो यथा । सुस्विन्नं शाणकं पु
ष्पं तक्रे तैले विपाचितम् । हिङ्गुना
वासितं चाम्लं चूर्णेनावचूर्णितम् ।
शणपुष्पं सरं चाम्लमसृक्प्रदरनाशन
म् । मधुरं रुचिरं पाके किञ्चिद्विष्ट
म्भकारकम् ॥
शाणाजीवः । पुं॰ असिधावके । श
स्त्रमार्जे ॥
शाणिः । पुं॰ पट्टसूत्रे ॥
शाणितः । त्रि॰ तेजिते । निशिते ॥
शाणी । स्त्री॰ प्रावरणाम्बरे ॥ शण
सूत्रमय्यां पट्टिकायाम् ॥ यथा ।
शाणीप्राया विवस्त्रा वि शमीप्राया म
हीरुहः । शूद्रप्रायास्तथा वर्णा भ
विष्यन्ति कलौ युगे ॥ इ॰ वि॰
पु॰ शाणी॰ शणसूत्रमयी पट्टिका॰
तत्तुल्या निवस्त्राणीति तट्टीका ॥
छिद्रवस्त्र ॥ हस्तकटाद्यादिसूचना
याम् । सैन॰ इ॰ भा॰ ॥ शणस्य
विकारः । तस्य विकार इत्यण् । टि

ड्ढेति ङीप् ॥
शाण्डकी । स्त्री॰ मण्डलीमध्यान्तस्था
यां देवतायाम् ॥
शाण्डिल्यः । पुं॰ शीघ्रभक्तिसूत्रयोः
कर्त्तरि मुनिविशेषे ॥ शाण्डिल्यो
मुनिश्रेष्ठेषु मान्योऽतीव प्रकीर्त्तितः ॥
पावकविशेषे ॥ मालूरे । बिल्व
वृक्षे ॥ शण्डते । अण्डि रुजायां स
ङ्घाते च । सलिकल्यनिमञ्जिभञ्जि
भण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभू-
भ्य इलच् । शण्डिलस्य मुनेर्गोत्रा
पत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् ॥ शा
ण्डिल्य इत्यमान्यत्वाद्वा ॥
शाण्डिल्यविद्या । स्त्री॰ मनोमयात्म
न उपासनायाम् ॥ शाण्डिल्येन
मुनिना दृष्टा विद्या ॥
शातम् । न॰ सुखे ॥ त्रि॰ दुर्ब
ले । निशिते ॥ सुखान्विते ॥ शा
यतेस्म । शो॰ । क्तः । शाच्छो
रन्यतरस्यामिति पक्षे इत्वाभावः ॥
अयति दुःखम् । शावते वा । बाहुलका
त्तन् ॥
शातकर्णिः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥
शातकुम्भः । पुं॰ अश्वमारके । कर
वीरे ॥ न॰ काञ्चने ॥ शतकुम्भ
पर्वते भवम् । अण् ॥
शातकौम्भम् । न॰ काञ्चने । स्वर्णे ॥
शतकुम्भपर्वते भवम् । तत्र भव इ
त्यण् । अनुशतिकादीनाञ्चेत्युभय

पद्बहिरितिस्वामी ॥

शातकौम्भाम्बरम् । न० सुवर्णरसाक्ते वस्त्रे ॥

शातनम् । न० कार्श्ये ॥ विशीर्णने । यथा । वसन्ते सर्वसस्यानांजायते पत्रशातनम् । मोदमानाश्चतिष्ठन्ति यवाः कणिशशालिनः ॥ शदृलृ शातने । णिच् । शदेरगतावितितस्य ल्युट् ॥

शातपत्रः । पुं० शातपत्रके ॥ शतपत्रमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

शातपत्रकः । पुं० चन्द्रिकायाम् । ज्योत्स्नायाम् । प्रकाशे । स्वार्थे संज्ञायांवा० ककनी ॥ वृ० श० चं० का ॥

शातभीरुः । पुं० मल्लिकाप्रभेदे ॥

शातामनम् । त्रि० शतमानेनक्रीते ॥

शातयिता । त्रि० हन्तरि ॥

शातला । स्त्री० चर्मकषायाम् । सीहुण्डप्रभेदे ॥ शातंसुखंलाति । ला० । कः ॥ शातलाकटुकापाकेवातलाशीतलालघुः । तिक्ताशोधककानाहपित्तोदावर्त्तरक्तजित् ॥

शातक्रदम् । न० विद्युत्सम्बन्धिनिज्योतिषि ॥

शातितः । त्रि० छिन्ने ॥

शात्रवः । पुं० रिपौ । शत्रौ । स्वार्थेऽण् ॥ न० शत्रुसंहतौ ॥ शत्रुत्वे । ष्यञ् ।

शादः । पुं० कर्द्दमे । शष्पादौ ॥ शष्पे । शीयन्तेऽस्मिन्ननेनवा । शदृलृ० । घञ् । यद्वा । शीयते०नश्यति । ज्वलितिकसन्तेभ्योणः ॥ यद्वा । श्यति । शो० । शाशपिभ्यांददनाविति दः ॥ शद्यतेऽनेनवा । शदृलृ० । हलश्चेतिभावेवाघञ् ॥

शाद्वरितः । त्रि० नवतृणप्रायदेशे । शाद्वले । शादैर्वालतृणैर्हरितः ॥

शाद्वरः । त्रि० शाद्वले ॥ रलयोरभेदः ॥

शाद्वलः । त्रि० शादहरिते ॥ शादाबालतृणमस्मिन् । नडशादाड्ड्वलच् । शष्पशाचिनएवशादाड्ड्वलच्०नतुपङ्कवाचिनोऽनभिधानात् ।

शानपादः । पुं० पारिपात्रशैले ॥ चन्दनघर्षणपाषाणे ॥

शान्तः । पुं० अभियुक्ते । स्वामिनि ॥ रसविशेषे ॥ यथाच । नयत्र दुःखंनसुखंनचिन्तानद्वेषरागौनचकाचिदिच्छा । रसः सशान्तः कथितोमुनीन्द्रैः सर्वेषुभावेषुसमप्रमाणः ॥ त्रि० शमान्विते । शान्ते । संयतान्तःकरणे । अन्तरिन्द्रियनिग्रहकर्त्तरि । प्रशान्तचित्ते । दान्ते । ०उपद्रवरहिते० सर्वानर्थोपशमरूपे० जात्यादिरहिते०अविकृते०निरस्त

समस्तोपाधित्वाद्विद्वेपाद्विविकार
शून्ये • आत्मनि ॥ रागादिदोषरहि
ते । निर्वृत्तिकतयानिरुद्धेन्द्रियव्या
पारे • संस्कारमात्रशेषे • चित्तविद्व
परहितेयतौ चतुर्तृष्णारहिते ॥
सर्वविशेषप्रत्यस्तमितरूपे • अविक्रि
ये • सर्वान्तरे • सर्वबुद्धिप्रत्ययसाक्षि
णि • मुख्यआत्मनि । आकाशादि
पुस्थूलेषुसत्त्वप्रधानतया • केचिद्विशे
षा : शान्ता : सुखा : प्रकाशका :
लघवस्ते शान्ता : कथ्यन्ते ॥ शाम्य
तिस्म । शम० । यत्न : । क्त : ।
वादान्तशान्तेतिसाधु : ॥ निवृत्ते
॥ यथा • शान्तोरोग : ॥

शान्तनव :। पुं • भीष्मे ॥ शन्त
नोरपत्यम् । अण् ॥

शान्तनु :। पुं • कुरुवंशजेनृपविशेषे ।
प्रातीपे । प्रतीपभूपतनये ॥ यो
यंगङ्गायांभीष्मंजनयामास ॥ यंयं
कराभ्यांस्पृशतिजीर्णंयौवनमेष्यति
। शान्तिमाप्नोतिचैवाग्र्यांकर्मणा
तेनशान्तनु : ॥ ललितिकातीर्थे ।

शान्तम् । अ • वारणे ॥

शान्तमाना :। त्रि • नियतचित्ते ।
वशीकृतमनसि ॥

शान्ता । स्त्री • दुर्गायाम् ॥ सात्त्वि
क्यांमनसोवृत्तौ । आमलक्याम् ॥
शमीप्रभेदे । शुभायाम् । भद्रा
याम् । अपराजितायाम् ॥ श

मीवदस्यागुणा : ॥

शान्तावृत : पुं • अयायाम् ॥

शान्ति :। पुं • अर्हद्विशेषे ॥
जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ॥ दशमम
न्वन्तरीयेइन्द्रे ॥

शान्ति :। स्त्री • मङ्गले । भद्रे ॥
सम्पूजकानांकुलपालकानांयती-
न्द्रयोगीन्द्रतपोधनानाम् । देशस्य
राष्ट्रस्यकुलस्यराज्ञ : करोतुशान्तिं
भगवान्कुलेश : ॥ विषयेभ्यइन्द्रि
योपरतौ । शमथे । शमे । तृष्णा
क्षये ॥ तल्लक्षणंयथा । यत्किञ्चि
द्वस्तुसम्प्राप्यस्वल्पंवायदिवाबहु ।
यातुष्टिर्जायतेचित्ते शान्ति : साग
द्यतेबुधैरिति ॥ सुशीलस्यभार्या
याम् । यथा । शान्तिलक्ष्मीश्चभा
र्येद्वे सुशीलस्यचपूजिते । याभ्यां
विनाजगत्सर्वंमृत्युमिवनारदे
ति । कामक्रोधाद्यभावे ॥ सर्व
संसारोपरतौ । मुक्तौ । सहेतुक
स्यसंसारस्योपशमे । सर्ववृत्त्युपर-
तौ ॥ विषयभोगस्पृहानिवृत्तौ ।
अन्त : करणस्योपशमे ॥ सकार्या
विद्यानिवृत्तिरूपायांवेदान्तवाक्य
जन्यायां • ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्-
कृतौ ॥ सर्वलौकिकालौकिकक
र्मविक्षेपनिवृत्तौ ॥ बाधितानुवृ
त्त्याऽविद्याकार्यनिवृत्तौ । अविद्या
तत्कार्य्यंनिवृत्तिरूपायांमुक्तौ ॥

दुर्गायाम् ॥ यथा । उत्पत्तिस्थितिनाशेषु रजआदिगुणात्मता । सर्वज्ञा सर्वेशत्वाच्छान्तित्वाच्छान्तिरुच्यते ॥ गोपीविशेषे ॥ अनर्थनिवृत्तौ ॥ धर्म्मद्वारा यद्दोषात् दुःस्वप्नादिसूचितेष्टानिष्टहेतुदुरितनिवृत्तौ ॥ यथा शस्त्रप्रहाराणां कवचं विनिवारकम् । तथा दैवोपघातानां शान्तिर्भवति वारणम् ॥ अपि च । रोगकृच्छ्रग्रहादीनां निरासः शान्तिरीरितेति ॥ शमनम् । शम० । स्त्रियां क्तिन् । अनुनासिकेति दीर्घः ॥

शान्तिकामः । त्रि० शान्त्यभिलाषिणि ॥ श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् । वृष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नपि ॥

शान्तिगृहम् । न० यज्ञान्ते शान्त्यार्थे शान्तिकुम्भजलेन स्नानगृहे ॥ आथर्वणे । हृ० हे० चन्द्र० ॥

शान्तिमार्गः । पुं० दुस्तर्कादिरहिते वर्त्मनि ॥

शापः । पुं० आक्रोशे । इदमनिष्टमेषामस्त्वित्येवंरूपे अभिशापे ॥ शापदानात्तपःक्षयः ॥ दिव्ये । शपथे ॥ शपनम् । शप० । घञ् ॥ निन्दायाम् ॥ मिथ्याभिशंसने ॥ अनिष्टाचरणे ॥

शापास्त्रः । पुं० मुनौ ॥

शाफरिकः । त्रि० मात्स्यिकविशेषे ॥

शफरान् हन्ति । पक्षिमत्स्येति ठक् ॥

शाब्दः । त्रि० शब्दजन्ये ॥ शब्दसम्बन्धिनि ॥ शब्दे जातः । शब्दे भवः । शब्दस्यायं वा । अण् ॥

शाब्दबोधः । पुं० शब्दार्थज्ञाने ॥ न्यायमते पदार्थज्ञानजन्यज्ञाने ॥ तस्य करणं पदज्ञानं । तस्य कारणं पदशक्तिज्ञानम् । कदाचिल्लक्षणाज्ञानम् । एवमाकाङ्क्षायोग्यतासत्तितात्पर्यज्ञानञ्च ॥ यथा । पदज्ञानन्तु करणं द्वारं तत्र पदार्थधीः । शाब्दबोधः फलं तत्र शक्तिधीः सहकारिणीति भा० प० ॥ संसारमोहनाशाय शाब्दबोधो न हि क्षमः । न निवर्त्तेत तिमिरं कदाचिद्दीपवार्त्तयेति कुलार्णवे १ उल्लासः ॥

शाब्दिकः । पुं० वैयाकरणे ॥ शब्दं करोति प्रकृतिप्रत्ययविभागेनोत्पादयति । अवैयार्थं शब्ददर्दुरं करोतीति ठक् अभिधानस्वाभाव्यात् । तेनेह न । शब्दं करोति वर्व्वरः ॥ आदिशाब्दिका यथा कविकल्पद्रुमे । इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्नापिशली शाकटायनः । पाणिन्यमरजैनेन्द्रा जयन्त्यष्टादिशाब्दिकाः ॥ इति ॥

शाब्दीभावना । स्त्री० पुरुषप्रवृत्त्यनुकूलव्यापारविशेषे ॥ यथा । यजेत इत्यत्रास्य शब्दयम् । यजिधातुः प्र

त्ययश्च। तत्रप्रत्ययेप्यस्त्यंशद्वयम्, आख्यातत्वं, लिङ्त्वञ्च। तत्राख्यातत्वं दशलकारेषुविद्यते, लिङ्त्वन्तुकेवलेलिङ्येव। तत्राख्यातत्वलिङ्त्वाभ्यांभावनैवोच्यते। साहिद्विधा, शाब्दीभावना, आर्थीभावनाचेति। तत्रशाब्दीभावनालिङ्त्वांशेनोच्यते, लिङ्श्रवणे, अयंमांप्रवर्त्तयति, मत्प्रवृत्त्यनुकूलव्यापारवानयमितिनियमेनप्रतीयमानत्वात्। यच्चयस्मात्प्रतीयते, तत्, तस्यवाच्यम्। यथागोत्वम्। सचप्रवृत्त्यनुकूलोव्यापारविशेषोलोकेपुरुषनिष्ठोभिप्रायविशेषः। वेदेतुपुरुषाभावाल्लिङादिशब्दनिष्ठएवशाब्दीभावनेत्युपदिश्यते। साचशाब्दीभावना, अंशत्रयमपेक्षते, साध्यं, साधन, मितिकर्त्तव्यताञ्च। साध्यंस्वर्गादि, साधनंलिङादिज्ञानस्यकरणत्वेनान्वयत्वम्, इतिकर्त्तव्यताप्राशस्त्यज्ञानमितिकर्त्तव्यतात्वेनान्वीयते। यथोवर्मवाएतत्, यज्ञस्यक्रियतेयत्प्रयाजानुयाजाहुतिप्रयाजादिस्तुतिज्ञानम्। तथाहि, भाव्याकाङ्क्षायां, किंभावयेत्, स्वर्गंभावयेत्। कारणाकाङ्क्षायांकेनभावयेत्, यागेनभावयेत्। कथम्भावाकाङ्क्षायांयत्सन्निधौपठितमश्रूयमाणफलस्वक्रियाजातंतद्देवोपकार्य्याकाङ्क्षामामितिकर्त्तव्यतात्वेनान्वयमनुभवितुंयोग्यम्। तथाच, प्रयाजानुयाजसहकृतेनदर्शपौर्णमासेनस्वर्गोभाव्यः, इति॥

शामनी। स्त्री॰ दक्षिणस्यांदिशि॥

शामिता। त्रि॰ वधकर्त्तरि॥

शामित्रम्। न॰ वधरूपेशमितुःकर्म्मणि॥

शामित्रकर्म। न॰ पशुहिंसने॥ शमितुरिदंशामित्रम्, तच्चतत्कर्मचेति॥

शामीलम्। न॰ भस्मनि। शमीभस्मनि॥ शम्याविकारः। शम्याः ष्लञ्। षित्वान्ङीष्। शामीलीस्रुक्॥

शाम्बरी। स्त्री॰ मायायाम्। इन्द्रजालादौ॥ शम्बरस्यदैत्यविशेषस्येयम्। तस्येदमित्यण्। ङीप्॥

शाम्भवः। पुं॰ गुग्गुलौ॥ कर्पूरे॥ विषमल्याम्। विषप्रभेदे॥ शम्भुपुत्रे॥ न॰ देवदारुणि॥ त्रि॰ शम्भुसम्बन्धिनि॥ कौलिके। माहेश्वरे॥ पुं॰ शम्भुप्रोक्तआचारे। कुलाचारे॥ यथा। अशाम्भवेनमार्गेणदेवतास्थापनंचरेत्। नसान्निध्यंभवेत्तत्रदेवतायाः कथञ्चन॥ इहामुत्रफलंनास्तिकायक्लेशोधनक्षयः॥ आगमोक्तविधिंहित्वायः श्राद्धंकुरुतेनरः। श्राद्धंतद्विफलं

स्यापि पितृभिर्नरकं व्रजेत् ॥ ततो यं शापितसर्वापिसण्डामलमयो भवेत् । तस्मात्सर्वः प्रयत्नेन शाङ्करं मतमाश्रयेत् ॥ बहुशास्त्रविमुक्तेन सत्यं सत्यं मयोच्यते । अशाम्भवं कृतं कर्म सर्वं देवि निरर्थकम् ॥ अस्तु तावत्परो धर्म्मः पूर्वधर्म्मोऽपि नश्यति । शाम्भवाचारहीनस्य नरकान्नैव निष्कृतिः ॥ शम्भोरयम् । शम्भोरागतः शम्भुमाप्तो वा ॥ अण् ॥

शाम्भवी । स्त्री० पार्व्वत्याम् ॥ कुलौमायाम् ॥ नीलदूर्व्वायाम् ॥

शायिका । स्त्री० शयने ॥ शीङो धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् । वृत्वम् ॥

शारः । पुं० समीरणे । वाते ॥ अक्षोपकरणे ॥ त्रि० शबले । कर्बुरे ॥ पीते ॥ शीर्य्यतेऽनेन शॄ । शॄ हिंसायाम् । शॄ वायुवर्णनिवृतेष्विति घञ् ॥ शृण्वन्त्यनेन यूतकाराः परस्परम् । बाहुलकाद्घञ् ॥ शारो वर्णः । चित्रीकरणमिह धात्वर्थः ॥

शारङ्गः । पुं० सारङ्गविहगे ॥ शारयति शीर्य्यते वातपादिना । शॄ० । तरत्यादिभ्यश्चेत्यङ्गच् ॥ शबले ॥ हरिणे ॥

शारङ्गी । स्त्री० वाद्ययन्त्रविशेषे ॥

शारदः । पुं० अब्दे । वत्सरे ॥ काशे ॥ बकुले ॥ पीतमुद्गे ॥ हरिन्मुद्गे ॥ रोगे ॥ न० सस्ये ॥ श्वेतपद्मे ॥ त्रि० शरज्जाते ॥ नवे । नूतने ॥ अप्रतिभे ॥ शालीने ॥ शृणाति । शॄ० । शॄदृभसोऽदिरिति० अदिः । प्रज्ञाद्यण् ॥ शरदि भवः । सन्धिवेलादीत्यण् ॥ शरदि पुष्प्यति कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्वित्यण् ॥ शरदि पच्यन्ते शारदाः शालयः ॥

शारदकः । पुं० भूदर्भविशेषे ॥ मुद्गविशेषे । शरदि जाताः । संज्ञायां शरदो वुञ् ॥

शारदा । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ शरत्काले पुरा यस्मान्नवम्यां बोधिता सुरैः । शारदा सा समाख्याता पीठे लोके च नामतः ॥ ब्राह्म्याम् ॥ शारिकायाम् ॥ शृणाति अज्ञानम् । शॄ० अदिः । अण् । टाप् ॥

शारदिकः । पुं० रोगे । शारदे ॥ विभाषा रोगातपयोरिति ठञ् । पक्षे० शारदो रोग आतपो वा ॥ न० शरदि भवे श्राद्धे ॥ श्राद्धे शरद इति ठञ् ॥

शारदी । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् ॥ कोजागरपूर्णिमायाम् ॥ शरदि भवा । सन्धिवेलेत्यण् । ङीप् ॥ सप्तपर्णे ॥ शरदि पुष्प्यति । कालात्साधुपुष्प्यदित्यण् । ङीप् ॥

शारदीयः । पुं० दुर्गोत्सवे ॥ यथा ।

वटूरिजगदम्बाया : शारदीयामहोत्स
व : ॥

शारदीयमहापूजा । स्त्री॰ शरत्कालि
कदुर्गामहापूजायाम् ॥

शारद्वत : । पुं॰ कृपे ॥

शारि : । पुं॰ अक्षोपकरणे । द्यूत
साधने । खेलन्याम् । शारे । गु
टिका॰ गोट॰ सारि॰ इ॰ भा॰
प्र॰ ॥ स्त्री॰ शकुनिकाप्रभेदे ॥ यु
द्धार्थगजपर्याणे ॥ व्यवहारान्तरे ॥
शृणाति । शॄ॰ । श्र: शकुनाविति
॰इञ् ॥ कपटे ॥ बह्वादित्वात्प
क्षे ङीषि॰ शारी ॥

शारिका । स्त्री॰ खगान्तरे । पीतपा
दायाम् । गोराख्याम् । मैना॰इ॰
भा॰ ॥ शृणाति तु : खं विरहिणीना
म् । शॄ॰ । ण्वुल् । प्रत्ययस्यादि
तीत्वम् ॥ वीणावादनदण्डे ॥ इ॰
हे॰ न्द्र : ॥

शारीफलम् । न॰ अष्टापदे । शारिखे
लनाधारे । शारीणांखेलनाधारपट्टे
। चौपड॰ इ॰ भा॰ शारीणांफल
म्॰ षष्ट : ॥

शारिफलक : । पुं॰ न॰शारिफले ।
अक्षपीठिकायाम् ॥

शारिवा । स्त्री॰ गोप्याम् । श्यामा
याम् । अनन्तायाम् । उत्पलशा
रिवायाम् ॥ अस्यागुणा : । श्वेत
कृष्णाप्रभेदेनशारिवाद्विविधास्मृता

॥ शारिवायुगलंस्वादुस्निग्धंशुक्रकरं
गुरु । अग्निमान्द्यारुचिश्वासकासा
मविषनाशनम् ॥ दोषत्रयासृप्रदर
ज्वरातीसारनाशनम् ॥ अपिच ।
एकंवाशारिवामूलंसर्वव्रणविशोध
नमिति ॥ शरणम् । शॄ॰ । कृमॄ
त्यादिना॰ इण् । शारिरस्त्यस्या:
। अन्येभ्योपीतिव : ॥

शारिशृङ्खला । स्त्री॰ पाशकविशे
षे । पञ्चम्याम् ॥ यथा । चतुरी
तिस्तिडीयुतं॰ पञ्चमीशारिशृङ्
खला । नयपीठीचाष्टकाष्ठो॰नव:
स्याञ्जयपुत्रक : ॥ एतेपाशकभेदा:
स्यु॰ जंयकोलाहलोपिच । इति
शब्दरत्नावली ॥

शारी । स्त्री॰ शारिपदार्थे ॥ कुशाया
म् ॥

शारीर : । पुं॰ जीवे ॥ न॰वृषे ॥ त्रि॰
देहजे ॥ शरीरेभव : शरीरेजातो
वा । अण् ॥ कर्मविशेषे । शरीर
स्थितिमात्रप्रयोजने॰ कौपीनाच्छा
दनादियरणभिक्षाटनादिरूपेयति
स्यातिशास्त्राभ्यनुज्ञाते ॥ शारीरंके
वलंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषमिति
भगवदुक्ते : ॥ शरीरप्रधाने : वाचा
दिभि : साध्येचकर्मणिनतुकेवले
नशरीरेण॰ पञ्चैतेतस्यहेतव इत्यु
क्ते : ॥ शरीरमात्रसाध्येचकर्मणि
॥ तपोविशेषे ॥ यथा । देवद्विजगु

रुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम्। ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते॥

शारीरकः। पुं॰ जीवे॥ शरीरमेव शरीरकम्। तत्र भवः। अण्॥ शारीरकंभाष्यमितित्वभेदोपचारात्॥

शारीरकसूत्रम्। न॰ उत्तरमीमांसायाम्। अथातोब्रह्मजिज्ञासेत्यादिव्यासप्रणीतेषु॰ जीवयाथात्म्यवादिषु वेदान्तार्थसङ्ग्रहवाक्येषु॥ शारीरकोजीवःससूच्यतेयाथातथ्ये ननिरूप्यतेस्तानीतिव्याख्यानात्॥

शारीरकीयः। पुं॰ ग्रन्थविशेषे॥ शारीरकमधिकृत्यकृतोग्रन्थः। अधिकृत्यकृतेग्रन्थइत्यर्थे॰ वृद्धाच्छः॥

शारुकः। त्रि॰ हिंसके॥

शार्कः। पुं॰ शर्करायाम्॥

शार्ककः। पुं॰ दुग्धफेने। शर्करापिण्डे॥

शार्करः। पुं॰ दुग्धफेने। शर्करेव। शर्करादिभ्योऽण्॥ शर्करान्वितदेशे। शर्करायाम्। शर्करिले॥ शर्करास्त्यत्र। देशेलुबिलचौचेति चादण्॥ त्रि॰ शर्करासम्बन्धिनि॥

शार्कराक्ष्यः। पुं॰ जनाख्यर्षौ॥ शर्कराक्षस्यापत्यम्। गोत्रापत्ये॰ गर्गादित्वाद्यञ्॥

शार्ङ्गः। पुं॰ न॰ विष्णोर्धनुषि। कार्मुकमात्रे॥ शृङ्गस्यविकारः। अनुदात्तादेरञ्॥ पुं॰ पक्षिणि॥ शृणाति। शॄ॰। गण्शृकुनाविति गण्॰ तस्यनुट्। अपि। अपीतीतिधातोर्वृद्धिः॥ त्रि॰ शृङ्गसम्बन्धिनि॥ न॰ आर्द्रके॥

शार्ङ्गधन्वा। पुं॰ विष्णौ॥ इन्द्रियाद्यहङ्कारात्मकं॰ शार्ङ्गनामधनुर्यस्य। धनुषश्चेत्यनङ्॥ यथा। भूतादिमिन्द्रियादिंचद्विधाहङ्कारमीश्वरः। बिभर्तिशङ्खरूपेणशार्ङ्गरूपेणचस्थितिमिति वि॰ पु॰॥

शार्ङ्गपाणिः। पुं॰ विष्णौ॥ शार्ङ्गंपाणौयस्यसः। प्रहरणार्थेभ्यःपरेनिष्ठासप्तम्याविति पाणेः परनिपातः॥

शार्ङ्गी। पुं॰ विष्णौ॥ शार्ङ्गमस्यास्ति। अतइनिठनाविति॰ इनिः। धन्विमात्रे॥

शार्दूलः। पुं॰ व्याघ्रे॥ पशुविशेषे। राक्षसे। उत्तरस्थितः सत्तमे॥ यथा॰ राजशार्दूलः॥ अग्नौ। चित्रके॥ शारयति। शॄ॰ स्वार्थेणिच्: क्विप्। दूयते। दूङ् परितापे। अन्तर्भावितण्यर्थः। बाहुलकाल्लक्। शार्चासौदूलश्च। यद्वा। शृणाति। पिञ्जादित्वादूलच्। बाहुलकाद्दुक्। वृद्धिः॥

शार्दूललसितम्। न॰ धृति १८

छन्दःप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा ।
मः सौ जः सततसाद्दिनेशऋतुभिः
शार्दूललसितम् । यथा । कृत्वाकंस
मृगेपराक्रमविधिं शार्दूललसितंयश्च
क्रोधितभारकारिषुसुरारातिष्वति
दरम् । सन्तोषंपरमन्तुदेवनिवहे
त्रैलोक्यशरणं श्रेयोनःसतनोत्वपा
रमहिमालक्ष्मीप्रियतमः ॥

शार्दूलवाहनः । पुं० पञ्चविंशति
पूर्वजिनान्तर्गतजिने ॥

शार्दूलविक्रीडितम् । न० अतिधृति
१९ वृत्तप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा ।
सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शा
शार्दूलविक्रीडितम् । यथा । गो
विन्दं प्रणमोत्तमाङ्गरसनेत्वं घोषया
हर्निशम् पाणीपूजयतं मनः स्मर
पदेतस्मात्त्रयं गच्छतम् । एवं चे
त्कुरुताखिलं मम हितं शीर्षादयस्तद्
ध्रुवम् नप्रेक्षे भवतां कृते भवमहाशा
र्दूलविक्रीडितम् ॥

शार्व्वरम् । न० अन्धतमसे । ध्वा
न्ते ॥ त्रि० घातुके । शर्व्वर्य्यांभवम् ।
तत्रभवइत्यण् । कालाट्ठञ्चि
तः ॥ शर्व्वरीसम्बन्धिनि ॥

शार्व्वरी । स्त्री० शर्व्वर्य्याम् । रा
त्रौ ॥

शार्वी । स्त्री० ऐशान्यां दिशि ॥

शालः । पुं० मत्स्यविशेषे । गर्ज्ज
के । गजाड० इ० प्र० ॥ शालि
वाहननृपे ॥ नद्विशेषे ॥ साल
वृक्षे ॥ शाड्याते । शाड्ङ्लाघाया
म् । कर्म्मणि० घञ् । डलयो
रैक्यम् ॥ श्वस्ति । शीतनकार
णे । वाहुलकात्कालन्वा ॥

शालग्रामः । पुं० हरिचक्रे । ग
ण्डकीशिलायाम् । विष्णवादि
दैवानांप्रतिविम्बरूपेपाषाणविशेषे ।
गण्डक्याश्चैकदेशेचशालग्रामस्थलं
स्मृतम् । पाषाणंतद्भवंयत्तच्छा
लग्राममितिस्मृतम् ॥ शालवृक्षो
पलक्षितोग्रामः शालग्रामः शाल
ग्रामेभवः । अण् ॥ अपिपापसमा
चारोब्रह्महत्यायुतोपिवा । शाल
ग्रामशिलातोयंपीत्वायातिपरांग-
तिम् ॥ तुलसीचन्दनंचक्रंशङ्खो
घण्टाचचक्रकम् । शिलाताम्रस्य
पात्रन्तुविष्णोर्नामपदामृतम् ॥ प
दामृतन्तुनवभिः पापराशिप्रदाहक
म् । वदन्तिमुनयः शान्ताः स
र्व्वशास्त्रार्थकोविदाः ॥ सर्व्वती
र्थपरिस्नानात्सर्व्वक्रतुसमर्च्चनात्
पुण्यंभवतियद्राजन्विन्दौविन्दौतद
द्भुतम् ॥ शालग्रामशिलावारिपू
ज्यतेपुरुषोत्तमः । तत्रयोजनमा
त्रन्तुतीर्थकोटिसमन्वितम् ॥ शा
लग्रामाः समाः पूज्याः समेषु
द्वितयंनहि । विषमानैवपूज्याश्च
विषमेषुत्रयंनहि ॥ द्वारावतीभ

वंशक्रान्तथा वै गण्डकीभवम् । उभयोः सङ्गमो यत्र तत्र गङ्गासमुद्रगा ॥ शालग्रामो हरेर्मूर्त्तिर्जगन्नाथस्वभावतम् । कलौ दशसहस्राणि ययुस्त्यक्त्वा हरेः पदम् ॥ विप्रक्षत्रियवैश्यानां शालग्रामशिलार्च्चने अधिकारो न शूद्राणां हरेरर्च्चनेन तथा ॥

शालग्रामगिरिः । पुं॰ शालग्रामोत्पादकपर्व्वते ॥

शालङ्कटङ्कटः । पुं॰ सुकेशिनिशाचरे ॥

शालङ्कायनः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ नन्दिनि । शिवद्वारपाले ॥

शालङ्कायनकः । पुं॰ शालङ्कायनानां विषये देशे । राजन्यादिभ्यो वुञ् ॥

शालङ्कायनजीवसूः । स्त्री॰ व्यासमातरि ॥

शालङ्किः । पुं॰ मुनिविशेषे । पाणिनौ ॥

शालजः । पुं॰ गर्ज्जकमत्स्ये । शालि ॥

शालनिर्यासः । पुं॰ धूनके । सर्ज्जरसे ॥

शालपर्णिका । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥

शालपर्णी । स्त्री॰ ओषधिविशेषे । विदारिगन्धायाम् । अंशुमत्याम् । स्थिरायाम् । शालपाणी॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ अस्या गुणा यथा । शालपर्णी गरच्छर्द्दिज्वरश्वासातिसारजित् । शोषदोषत्रयहरी बृंहण्युक्ता रसायनी ॥ तिक्ता विषहरी स्वादुः क्षतकासकृमिप्रणुत् ॥ पाककर्णेति ङीप् ॥

शालभञ्जिका । स्त्री॰ शालभञ्ज्याम् ॥

शालभञ्जी । स्त्री॰ पञ्चालिकायाम् । दन्तकाष्ठादिनिर्म्मितपुत्त्रिकायाम् । वेश्यायां ॥

शालवः । पुं॰ लोध्रे ॥

शालवेष्टः । पुं॰ धूनके । शालस्य वेष्टो निर्यासः ॥

शालसारः । पुं॰ तरौ । द्रुमे ॥ हिङ्गुनि ॥

शाला । स्त्री॰ गृहे ॥ गेहैकप्रदेशे । द्रुमस्कन्धशाखायाम् । स्कन्धात्प्रथमोत्पन्नप्रधानशाखायाम् ॥ शल न्यच । शलगतौ । हलश्चेति॰ घञ् ॥ यद्वा । शलति । शलचलने । ज्वलितीतिण ॥ श्यति । शो॰ । बाहुलकात्॰ कालन्शा ॥

शालाकटङ्कम् । न॰ चाणक्यमूलके ॥

शालाकी । पुं॰ शस्त्रवैद्ये ॥ नापिते ॥ शिलाधारिणि ॥ इतिकश्चित् ॥

शालाक्यम् । न॰ आयुर्वेदस्याङ्गविशेषे ॥ यथाह सुश्रुतः । तत्र॰ शालाक्यं नाम॰ ऊर्द्ध्वजत्रुगतानां रोगाणां॰ श्रवणनयनवदनघ्राणादिसंश्रितानां व्याधीनामुपशमनार्थमिति ॥

शालाग्निः । पुं० आवसथ्याग्नौ ॥

शालाङ्की । स्त्री० पुत्तलिकायाम् । पञ्चालिकायाम् ॥ इ० म० र० फौ ॥

शालाजिरः । पुं० न० शरावे ॥

शालाञ्जिः । स्त्री० शाकविशेषे । शालिञ्चे ॥

शालातुरीयः । पुं० पाणिनीयमुनौ ॥ शलातुरोऽभिजनोऽस्य । तूदीशलातुरेतिछण् ॥

शालानी । विदार्याम् ॥

शालामृगः । शृगाले ॥

शालारम् । न० हस्तिनखे । पुरद्वारस्थमञ्चये ॥ सोपाने ॥ पक्षिपञ्जरे ॥

शालावृकः । पुं० शृगाले ॥ सारमेये ॥ वलीमुखे । मर्कटे । वानरे ॥ शालां वृणोति । वृञ्० । सृवृभूशुषिभ्यः कक् ॥ विडाले ॥

शालिः । पुं० गन्धोतौ । गन्धमार्जारे ॥ कलमादिधान्ये ॥ आदिशब्दात् राजशाल्याद्या बोद्धव्याः ॥ तेयथा । राजान्नषष्टिकासितेतररक्तमुण्डस्थूलाशुगन्धतिरियादिकशालिसंज्ञाः । ब्रीहिस्तथेति द्विधाभुवि शालयस्तेषां क्रमेण गुणनामगणं ब्रवीमि । इति राजनिर्घण्टः ॥ शाडाते । शाडृ श्लाघ्ये । डलयोरैक्यम् ॥ इन् ॥ शाल्यते वा । शल चलने । अन्तः । चवइः ॥ यद्वा । शृणाति । शॄ० । बाहुलकादिञ् शारिः । कपिलकादित्वात् लत्वम् ॥ शालयो द्विविधाः प्रोक्ता जलजाः स्थलजास्तथा । तत्र । कण्डनेन विना शुक्ला हैमनाः शालयः स्मृताः ॥ शालीनां नामान्याह । रक्तशालिः सकलमः पाण्डुकः शकुनाहृतः । सुगन्धकः कर्दमको महाशालिश्च दूषकः ॥ पुष्पाण्डकः पुण्डरीकस्तथा महिषमस्तकः । दीर्घशूकः काञ्चनको हायनो लोध्रपुष्पकः ॥ इत्याद्याः शालयः सन्ति बहवो बहुदेशजाः । ग्रन्थविस्तरभीतेस्ते समस्ता नात्र भाषिताः ॥ अथगुणाः । शालयो मधुराः स्निग्धा बल्या बद्धाल्पवर्चसः । कषाया लघवो रुच्याः स्वर्या वृष्या बृंहणाः ॥ अल्पानिलकफाः शीताः पित्तघ्ना मूत्रलास्तथा । शालयो दग्धमृज्जाताः कषाया लघुपाकिनः ॥ सृष्टमूत्रपुरीषा रूक्षाः श्लेष्मापकर्षणाः ॥ कैदारा वातपित्तघ्ना गुरवः कफशुक्रलाः । कषाया अल्पवर्चस्का मधुरा बलावहाः ॥ कैदाराः कृष्टजा वलाऽल्पाः ॥ स्थलजाः स्वादवः पित्तकफघ्ना वातवह्निदाः । किञ्चित्तिक्ताः कषाया विपाके कटुकाश्च ते ॥ स्थलजाः

अकृष्टभूमिजाः स्वयंजाताः ॥ वा
पितामधुरावृष्याबल्याः पित्तप्र
शामनाः । स्निग्धा अल्पवर्चस्काः
कषायागुरवोहिमाः ॥ वापिताः
कृष्टेचेऽकृष्टेचेवा ॥ वा
पितेभ्योगुणैः किञ्चिद्धीनाः प्रो
क्तात्ववापिताः । कृष्टेचेऽकृ
ष्टेचेवा । रोपितास्तुनवावृष्याः
पुराणालघवः स्मृताः ॥ रोपिता
रोपिताभूयः शीघ्रपाकागुणाधि
काः ॥ छिन्नरूढाहिमारूक्षाबल्याः
पित्तकफापहाः ॥ बद्धविट्काः
कषायाश्चलघवश्चाल्पतिक्तकाः ॥
रक्तशालिर्वरस्तेषुबल्योवर्ण्यस्त्रिदो
षजित् । चक्षुष्योमूत्रलः स्वर्यः
शुक्रलस्तृट्ज्वरापहः ॥ विषव्रण
श्वासकासदाहनुद्वह्निपुष्टिदः ।
तस्मादल्पान्तरगुणाः शालयोमह
दादयः ॥ रक्तशालिः दीदखानी
इतिमगधदेशेयस्यप्रसिद्धिः ॥ इ
तिभावप्रकाशः ॥

शालिकरः । पुं० षण्मासवयस्कयो
दृशप्रभेदे ०॥।०

शालिका । स्त्री० विदार्याम् ॥

शालिञ्चः । पुं० शाकविशेषे । दीपने ॥

शाली । त्रि० शोभायमाने ॥ शाल
ते । शालकत्थने । तच्छीलः ।
णिनिः ॥ पदान्तेयुक्तवाचकोयं-
यथा । स्मितशाली ॥

शालिनी । स्त्री० त्रिष्टुप् ११ छन्दो
भेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । मात्तौगौ
चेच्छालिनीवेदलोकैः ॥ यथा ।
धर्मोहन्तिज्ञानवृद्धिंविधत्तेधर्मंधत्ते
काममर्थंप्रसूते । मुक्तिंदत्तेसर्वं
दोपास्यमानःपुंसांश्रद्धाशालिनीवि
श्वभक्तिः ॥ श्लाघायाम् ॥

शालिनीकरणम् । न० न्यग्भावने ।
तिरस्कारइतियावत् ॥ इ० त्रि० शेषः ॥

शालिपर्णी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

शालिपिष्टम् । न० स्फाटिकोपले ।
धौतशिले ॥

शालिवाहनः । पुं० वर्त्तमानशक
कर्त्तरिनृपविशेषे ॥

शालिहोत्रः । पुं० अश्वे । मुद्गभु
जि । घोटके ॥ मुनिविशेषे ॥

शाली । स्त्री० कृष्णजीरके ॥

शालीनः । त्रि० अधृष्टे । सलज्जे ।
शालाप्रवेशमर्हति । शालीनकौ
पीनेअधृष्टाकार्ययोरितिसाधुः ॥
शोभमाने ॥ यथा । वनहरिण
शालीननयनाद्युत्याचार्याः ॥

शालिना । स्त्री० मिश्रेयायाम् ॥

शालीयः । त्रि० शालायांभवे ॥

शालुः । पुं० कषायद्रव्ये । चौर
काख्यौषधौ ॥ मण्डूके । भेके ॥
न० शालूके ॥

शालुकम् । न० पङ्कशूरणे । शालूके ॥

शालूकम् । न० सौगन्धिकादीनां

कन्दे । पद्मगूरणे ॥ शालूकंशी तलंश्चर्थ्यंपित्तदाहास्रनुद्गुरु । दुर्ज्जरंस्वादुपाकस्तन्यानिलकफप्रदम् ॥ सङ्ग्राहिमधुरंरूक्षंभिषग्भिरुदाहृतम् ॥ जातीफले ॥ शल्यते॰ शलतिशा । शलचलनसंवरणयोः । शलिमण्डिभ्यामूकण्॰ इत्युणादिसूत्र ।

शालूकिनी । स्त्री॰ ग्रामविशेषे ॥ शालूकानिसन्त्यस्याः देशे । पुष्करादिभ्योदेशइति॰ इनि : ॥ तीर्थविशेषे ॥

शालूर : । पुं॰ प्लवे । दर्दुरे ॥ शाडते । शाडगतौ । खर्ज्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविल्वूरः । डलयोरैक्यम् ॥ शालतेवा । शालकत्थने ॥ पूर्ववदूर : ॥

शालेय : । पुं॰ मिसौ । मधुरायाम् ॥ त्रि॰ शाल्युद्भवेऽर्थे । धान्यसामान्यस्यकलमादेश्चोत्पत्तियोग्येक्षेत्रे ॥ शालीनांभवनंक्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् । तदस्यास्ति । चतुरर्थ्याढक् ॥

शालेयधाराभृत् । पुं॰ गिरिविशेषे । शालेरमौ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । शालिवाहनजन्मस्थाने ॥

शालेया । स्त्री॰ मिश्रेयायाम् ॥

शाल्मल : । पुं॰ शाल्मलिद्रुमे ॥ शाल्मलिद्वीपे ॥

शाल्मलि : । पुं॰ स्त्री॰ पिच्छिलायाम् । पूरण्याम् । मोचायाम् । स्थिरायुषि । सेमल॰ सेमर॰ इ॰भा॰ । षष्टिवर्षसहस्राणिवनेतिष्ठतिशाल्मलिः ॥ यथागुणायथा । शाल्मलि : शीतलास्वादीरसेपाकेरसायनी । श्लेष्मलास्निग्धवीर्याचबृंहणी रक्तपित्तजित् ॥ इति ॥ शालयति । शलचलनेसंवरणे : । णिच् । मलते । मलधारणे । सर्वधातुभ्यइन् । शालचासौमलिश्च ॥ द्वीपविशेषे । सप्तम्योजनोद्भव : सूर्यद्युति शाल्मलिवृक्ष : शाल्मलिद्वीपेस्ति । यथा । शाल्मलेशाल्मलीवृक्षोद्वैम : सात्त्विकोऽर्भा : । प्रियोमराणां तत्केतुः सततंख्यानिवत्स्यनइति ॥

शाल्मलिक : । पुं॰ रोहितकवृक्षे । कूटशाल्मली ॥

शाल्मली । पुं॰ गरुडे ॥ इ॰ श॰ मा ॥

शाल्मलिनिर्यास : । पुं॰ मोचरसे ॥

शाल्मलिनी । स्त्री॰ शाल्मलीवृक्षे ॥

शाल्मलिपत्रक: । पुं॰ सप्तच्छदवृक्षे ॥

शाल्मलिस्थ : । पुं॰ गरुडे । शाल्मलिद्वीपस्थशाल्मलिवृक्षे तिष्ठति । स्था॰ । क : ॥

शाल्मली । स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

शाल्मलीकन्द : । पुं॰ शाल्मलिवृक्षमूले । विजुले । मलघ्ने ॥

शाल्मलीपुष्पम् । न० पिच्छिलाकुसुमे ॥ तच्छाकगुणाः । शाल्मलीपुष्पशाकन्तु घृतसैन्धवसाधितम् । प्रदरं नाशयत्येव दुःसाध्यञ्च न संशयः ॥ रसे पाके च मधुरं कषायं शीतलं गुरु । कफपित्तास्रजिद्ग्राहि शातलस्यप्रकीर्त्तितम् ॥

शाल्मलीफल: । पुं० तेजःफलवृक्षे ॥

शाल्मलीवेष्ट: । पुं० पिच्छायाम् । मोचरसे । मोचस्रावे सैंमरगोंद इति ख्याते ॥ शाल्मल्यावेष्टः ॥

शाव: । पुं० अर्भके । शिशौ । त्रि० शवसम्बन्धिनि । शव्यते । शश गतौ । घञ् । शवस्यायम् । अण् ॥

शावक: । पुं० शिशौ । बाले । शव्यते । शश० । घञ् । स्वार्थे कन् ॥

शावर: । पुं० पापे ॥ अपराधे ॥ श्वेतलोध्रे । गालवे ॥ शवराणामयम् । तस्येदमित्यण् ॥ शवरस्वामिकृतभाष्ये ॥ न० तन्त्रविशेषे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ त्रि० शवरसम्बन्धिनि ॥

शावरभेदाख्यम् । न० ताम्रे ॥

शावरी । स्त्री० शूकशिम्ब्याम् ॥ ङीप् ॥

शावरोत्सव: । पुं० म्लेच्छकृतोत्सवे ॥ यथा । पूजयित्वा महाष्टम्यां नवम्यां बलिभिस्तथा । विसर्जयेद्दशम्यांन्तु श्रवणे शावरोत्सवैरित्यादि कालिकापुराणम् ॥

शाश्वत: । पुं० वेदव्यासे । शिवे । त्रि० नित्ये० अनाद्यनन्ते० सदैकरूपे० परमात्मनि ॥ शश्वत् सर्वदा भवति० नापचीयते नापचीयते च योऽह्य शाश्वता सेऽपचीयतेऽपचीयते च० अयन्तु न तथा ॥ सतते । अनारते । सापेक्षनित्ये ॥ शश्वद्भव: । तत्रभवइत्यण् । अनित्योऽव्ययानां टिलोपो बहिषष्टिलोपविधानाज्ज्ञापकात् ॥ पारिभाषिकशाश्वतं यथा गारुडे । शाश्वतं देवपूजादि० विप्रदानञ्च शाश्वतम् । शाश्वती सगुणा विद्या० सुहृन्मित्रञ्च शाश्वतमिति ॥

शाश्वतिक: । त्रि० नित्ये ॥ शश्वद्भव: । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् । शाश्वतिक इति निर्देशान्न कादेशः ॥

शाष्कुल: । त्रि० आमिषाशिनि ॥ शष्कुलीमांसोपलक्षणम् । तामत्ति । शैषिकइत्यण् । पृषोदरादिः ॥

शाष्कुलि: । त्रि० मांसाशिनि ॥ शष्कुलीमांसोपलक्षणम् तामत्ति । शैषिकइत्यण् ॥

शाष्कुलिकम् । न० शष्कुलीवृन्दे । शष्कुलीनां समूह: । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् । त्रि० शष्कुलिप्रिये ॥ शष्कुल्यो भक्तिरस्य अचित्ताद्देशका

लादृत्वम्॥ शष्कुलीसदृशे। शष्कुलीव। अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक्॥

शासकः। त्रि॰ शासनकृति। उपदेष्टरि। शास्तरि॥ शास्ति। शासु॰ ण्वुल्॥

शासनम्। न॰ राजदत्तोर्व्याम्॥ लेखे। लिपौ। लेखायाम्॥ आज्ञायाम्। प्रवर्त्तनायाम्॥ शास्त्रे॥ शास्तौ॥ पत्रे॥ स्तुतिरूपेश्वराज्ञावली॥ शासु अनुशिष्टौ। ल्युट्॥ त्रि॰। शासयितरि॥ णिजन्ताच्छासेर्नन्द्यादित्वाल्ल्युः॥

शासनहरः। पुं॰ राजदूते॥ आज्ञावाहके॥

शासितः त्रि॰ कृतशासने॥

शासिता। त्रि॰ शासनकृति। उपदेष्टरि। शास्तरि॥ ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्तस्य॰ चेतनाचेतनस्य॰ जगतो नियन्तर्य्यन्तर्यामिणि परमात्मनि॥ योयमग्न्यादीनामौष्ण्यादिनियमो यश्चादित्यादीनां भ्रमणादिनियमो यश्च कर्मणां फलं प्रतिनियतमेतत् सर्वं परमात्माधीनमस्ति॥

शास्तिः। स्त्री॰ आज्ञायाम्॥ राजदण्डे। शासु॰। बाहुलकात् क्तिप्रत्ययः ह्रस्वाभावश्च।

शास्ता। पुं॰ उपाध्याये॥ पितरि॥ राजनि॥ बुद्धे॥ समन्तभद्रे। जिने॥ त्रि॰ शासके। देशके। शासितरि॥ शास्ति शिष्यान्॰ तृन्॰ शास्ता। तन्तृचौ शंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायाञ्चानिटाविति तृन्॰ तृच् वा। नप्तृ इत्यादिसूत्रे व्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थत्वान्न दीर्घः। पितात्॰ शास्तृशब्दः। योधाता चाधाता च पौराणीजगतः पतौ यौ शास्तारौ त्रिलोकेस्मिन् धर्माधर्मौ प्रकीर्त्तिताविति ब्रह्मपुराणे तु सबलत्वाविति तज्ज्वोध्यः॥ प्रशासितरि। ईश्वरे॥ सर्वेषां वर्णाश्रमाणां तत्तत्कर्मण्यधिकृतानां श्रुतिस्मृत्यादिभिरनुशिष्टं कारयिता ततथा। शासिर्यद्यपि सेट्कस्तथापि बहुलप्रयोगानुरोधाद् नित्यमागमशासनमिति न्यायात्॰ यसितस्कभितेत्यादिछन्दसि निपातनादिडभावः॥

शास्त्रम्। न॰ आज्ञायाम्। निदेशे। आगमे। वेदे। शिष्यते॰ अनुशिष्यतेऽपूर्वोर्थो बोध्यतेऽनेनेति शास्त्रं वेदः॥ वेदोपजीविषु॰ स्मृतिपुराणागमादिषु॥ एकप्रयोजनोपनिबद्धेऽशेषार्थप्रतिपादके॥ छन्दोव्याकरणाभिधानकोषकलाषड्गुणगजतुरगखड्गादिलक्षणग्रन्थाः शास्त्राण्यभवन्ति॥ प्रवृत्तिर्वा निवृत्तिर्वा नित्येन कृतकेन वा। पुंसां येनोपदिश्येत तच्छास्त्रमभिधीयते॥

तच्छास्त्रं त्रिविधं प्रोक्तं सात्त्विकादिविभेदतः। यथोक्तं देवीभागवते। सात्त्विकं तत्र वेदान्तं मीमांसारा असंमतम्। तामसं न्यायशास्त्रञ्च हेतुवादाभियन्त्रितमिति॥ तथाऽध्यात्मशास्त्रातिरिक्तशास्त्रनिन्दा यथा कुलार्णवे। षड्दर्शनमहाकूपे पतिताः पशवः प्रिये। परमार्थं न जानन्ति पशुपाशनियन्त्रिताः॥ वेदशास्त्रार्णवे घोरे उह्यमाना इतस्ततः। षडूर्मिनिग्रहग्रस्तास्तिष्ठन्ति हि कुतार्किकाः॥ वेदागमपुराणज्ञः परमार्थं न वेत्ति यः। विडम्बकस्य तस्यैव तत्सर्वं काकभाषितम्॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयमिति चिन्तासमाकुलाः। पठन्त्यहर्निशं शास्त्रं परतत्त्वपराङ्मुखाः॥ वाक्यच्छन्दोनिबन्धेन काव्यालङ्कारशोभिताः। चिन्तया दुःखिता मूढास्तिष्ठन्ति व्याकुलेन्द्रियाः॥ अन्यथा परमं तत्त्वं जनाः क्लिश्यन्ति चान्यथा। अन्यथा शास्त्रसद्भावो व्याख्यां कुर्वन्ति चान्यथा॥ कथयन्त्युन्मनीभावं स्वयं नानुभवन्ति च। अहङ्कारहताः केचिदुपदेशादिवर्जिताः॥ पठन्ति वेदशास्त्राणि विवदन्ति परस्परम्। न जानन्ति परं तत्त्वं दर्वीपाकरसं यथा॥ शिरो वहति पुष्पाणि गन्धं जानाति नासिका।

शास्त्रम्

पठन्ति वेदशास्त्राणि दुर्लभो भावबोधकः॥ तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मूढः शास्त्रेषु मुह्यति। गोपः कक्षगते छागे कूपं पश्यति दुर्मतिः॥ संसारमोहनाशाय शाब्दबोधो न हि क्षमः। न निवर्त्तति तिमिरं कदाचिद्दीपवार्त्तया॥ प्रज्ञाहीनस्य पठनमन्धस्य दर्पणं यथा। देवी प्रज्ञावतः शास्त्रं तत्त्वज्ञानस्य साधनम्। अग्रतः पृष्ठतः केचित्पार्श्वयोरिति केचन। तत्त्वमीदृक्तादृगिति विवदन्ति परस्परम्॥ सद्विद्यादानशौर्यादिगुणैर्विख्यातमानवः। ईदृशस्तादृशश्चेति दूरस्थः कथ्यते जनः॥ प्रत्यक्षग्रहणं नास्ति वार्त्तया ग्रहणं प्रिये। एवं ये शास्त्रसम्मूढास्ते दूरस्था न संशयः॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयं सर्वं तच्छ्रोतुमिच्छति। दिव्यवर्षसहस्रायुः शास्त्रान्तं नैव गच्छति। वेदाद्यनेकशास्त्राणि स्वल्पायुर्विघ्नकोटयः। तस्मात् सारं विजानीयात्क्षीरं हंस इवाम्भसः। अभ्यस्य सर्वशास्त्राणि तत्त्वं ज्ञात्वाथ बुद्धिमान्। पलालमिव धान्यार्थी सर्वशास्त्राणि सन्त्यजेत्॥ यथाऽमृतेन तृप्तस्य नाहारेण प्रयोजनम्। तत्त्वज्ञस्य तथा देवि न शास्त्रेण प्रयोजनम्। न वेदाध्ययनान्मुक्तिर्न शास्त्रपठनादपि। ज्ञानादेव

च्छिन्नमुक्तिः स्यान्नान्यथा वीरवन्दिते ॥ आगमाः कारणं मुक्तेर्दर्शनानि च कारणम् । तथैव सर्व्वकर्म्माणि ज्ञानमेव हि कारणम् ॥ मुक्तिदा गुरुवागेका विद्याः सर्व्वा विडम्बनाः । काष्ठभारसहस्रेषु एकं सञ्जीवनं परम् ॥ अद्वैतं हि शिवप्रोक्तं क्रियायासविवर्ज्जितम् । गुरुवक्त्रेण लभ्येत नाधीतागमकोटिभिः ॥ आगमोत्थं विवेकोत्थं द्विधा ज्ञानं प्रचक्षते । शब्दब्रह्मागममयं परं ब्रह्म विवेकजम् ॥ अद्वैतं केचिदिच्छन्ति द्वैतमिच्छन्ति चापरे । मम तत्त्वं न जानन्ति द्वैताद्वैतविवर्ज्जितम् ॥ द्वे पदे बन्धमोक्षाय निर्म्ममेति ममेति च । ममेति बध्यते जन्तुर्निर्म्ममेति विमुच्यते ॥ तत् कर्म्म यन्न बन्धाय सा विद्या या विमुक्तिदा । आयासायापरं कर्म्म विद्यान्या शिल्पनैपुणम् ॥ यावत् कर्म्माणि दीप्यन्ते यावत् संसारवासना । यावदिन्द्रियचापल्यं तावत्तत्त्वकथा कुतः ॥ यावत् प्रयत्नवेगोऽस्ति यावत् सङ्कल्पकल्पना । यावन्न मनसः स्थैर्य्यं तावत् तत्त्वकथा कुतः ॥ यावद्देहाभिमानश्च ममता यावदेव हि । यावन्न गुरुकारुण्यं तावत् तत्त्वकथा कुतः ॥ तावत् तपो व्रतं तीर्थं जपहोमार्च्चनादिकम् । वेदशास्त्रागमकथा यावत् तत्त्वं न विन्दति ॥ तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन सर्व्वावस्थासु सर्व्वदा । तत्त्वनिष्ठो भवेद्देवि यदीच्छेन्मोक्षमात्मनः ॥ धर्म्मज्ञानसुपुष्पस्य स्वर्गमोक्षफलस्य च । तापत्रयाग्निसन्तप्तश्छायां मोक्षतरोः श्रयेत् ॥ इति ॥ वह्निपुराणेऽपि । पुराणं भारतं वेदा धर्म्मशास्त्राणि यानि च । आयुषः क्षपणायैव धर्म्मं तत्त्वेन चाचरेत् ॥ पुत्त्रदारादिसंसारः पुंसां सम्मूढचेतसाम् । विदुषां शास्त्रसंसारः सद्योगाभ्यासविघ्नकृत् ॥ इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयं यः सर्व्वं ज्ञातुमिच्छति । अपि वर्षसहस्रायुः शास्त्रान्तं नाधिगच्छति ॥ विज्ञायाक्षरतन्मात्रं जीवितञ्चापि चञ्चलम् । विहाय शास्त्रजालानि पारलौकिकमाचरेत् । पण्डितोऽपि हि मूर्खोऽसौ शक्तियुक्तोऽप्यशक्तिकः ॥ यः संसारान्न चात्मानं समुत्तारयितुं क्षमः ॥ इति ॥ शैवपाशुपतादिशास्त्रोत्पत्तिर्यथा गन्धर्व्वतन्त्रे ॥ प्रथमं हि मया प्रोक्तं शैवं पाशुपतादिकम् । मच्छक्त्यावेशितैर्विप्रैः सम्प्रोक्तानि ततः परम् ॥ कणादेन च सम्प्रोक्तं शास्त्रं वैशेषिकं महत् । गौतमेन तथा न्यायं साङ्ख्यन्तु कपिलेन हि ॥ धिषणेन तथा प्रोक्तं चार्व्वाकमतिगर्हितम् । दैत्यानां नाशनार्थाय विष्णु

नाबुद्धिरूपिणा ॥ वेदशास्त्रं तथाप्रोक्तं नमनीलपटादिकम् । आपस्तं श्रुतिशाक्यानां दृष्ट्वा सनत् लोकगर्हितम् ॥ कर्मस्वरूपत्यागस्त्वमथवै प्रतिपद्यते । सर्वकर्मपरिभ्रष्टं कल्मषं तु तदुच्यते ॥ गौतमप्रोक्तशास्त्रार्थनिरताः सर्व एव हि । शार्गालीं योनिमापन्नाः सन्दिग्धाः सर्वकर्मस्विति ॥ शास्त्रविहीनोऽन्धः । यथोक्तम् । अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् । सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ इति ॥ शासनम् । शिष्यतेऽनेनवा । शासु अनुशिष्टौ । सर्वधातुभ्यष्ट्रन् ॥ विहिताशास्त्राज्ञा नियत् सत्यं तदुपास्यताम् ।

शास्त्रकृत् । पुं॰ ऋषौ । मुनौ ॥ त्रि॰ शास्त्रकारे ॥

शास्त्रगण्ड : । पुं॰ प्रघटाविदि । छात्रगण्डे ॥ पदार्थविदि । श्लोकाद्यवेत्तरि ॥

शास्त्रचक्षु : । न॰ व्याकरणे ॥

शास्त्रचारण : । पुं॰ शास्त्रदर्शिनि ॥

शास्त्रज्ञ : । त्रि॰ शास्त्रविदि । आगमज्ञे । बहुयोज्ञे ॥ यथा । अनियुक्तो नियुक्तो वा शास्त्रज्ञो वक्तुमर्हति । दैवीं वाचं स वदति ... शास्त्रमुपजीवतीति । शास्त्रं जानातिनारदः । ज्ञा॰ । क : ॥

शास्त्रतत्त्वज्ञ : । परमार्थविदि ॥ गणके । शास्त्रतत्त्वं जानाति । ज्ञा॰ । क : ॥

शास्त्रदर्शी । त्रि॰ शास्त्रज्ञे ॥

शास्त्रदृष्टि : । स्त्री॰ विवेकिनयचक्षुष्मत्तायाम् ॥

शास्त्रयोनि : । पुं॰ वेदप्रमाणके ; परमात्मनि ॥ शास्त्रं योनि : कारणं प्रमाणमस्य । यतो शास्त्रमानिभूता नीत्यादिशास्त्रादेवप्रमाणाज्जगतो जन्मादिकारणं ब्रह्माधिगम्यते ॥ वेदात्मकनिश्वासे ॥

शास्त्रयोनित्वम् । न॰ शास्त्रस्यवेदस्यापिकारणत्वे ॥ शास्त्रयोनि : कारणम्प्रमाणं यस्य॰ तस्यभावे ॥

शास्त्रवित्॰द्॰ । त्रि॰ अन्तर्वाणौ । शास्त्रज्ञे ॥ शास्त्रं वेत्ति । विद॰ । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप्

शास्त्रविधि : । पुं॰ शास्त्रसम्बन्धिलिङादिशब्दे । कुर्यान्नकुर्यादित्येवं प्रवर्त्तनानिवर्त्तनात्मकं कर्त्तव्याकर्त्तव्यज्ञानहेतौ विधिविधायके ॥ विधिनिषेधातिरिक्तमपिब्रह्मप्रतिपादकं शास्त्रमस्तीति सूचयितुं विधिशब्द : ॥

शास्त्रशिल्पिन : । पुं॰ भूमिकीरेषु । कश्मीरदेशे ॥

शास्त्रित : । त्रि॰ विहिते ॥ शास्त्रं सञ्जातमस्य । तारकादित्वादित

च् ॥

शास्त्री० । त्रि० शास्त्रज्ञानवति ॥ शास्त्रमस्त्यस्यास्मिन्वा । इनिः ॥

शास्त्रीयः । त्रि० शास्त्रप्रोक्ते ॥ वृद्धाच्छः ॥

शास्यः । त्रि० शासनयोग्ये । शासनीये ॥

शिंशपा । स्त्री० पिच्छिलायाम् । अगुरौ । सीसौं इ० प्र० द्रुमे ॥ गुणा यथा । शिंशपा कटुकातिक्ता कषाया शोषहारिणी । उष्णवीर्या हरेन्मेदः कुष्ठश्वित्रवमिक्रमीन् ॥ वस्तिरुग्व्रणदाहास्रबलासान्गर्भपातिनीति० भा० प्र० ॥ शिंशपा पीतनाशिनीति राजवल्लभः ॥ शी० इ० शीर्षं शपाति । पा० । आतर्तिकः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । शिमित्यव्यक्तं शब्दं० शब्देन वा० शपति । शप आक्रोशे । पचाद्यच् ॥ शिंशाभिः शपतीति वा । देविकाशिंशपेति निर्देशाद्वा शब्दलोपः ॥

शिक्रुः । त्रि० अव्यवसायिनि ॥

शिक्यम् । न० काचे । दर्भमौञ्जादिरसनारचितदुग्धदध्यादिद्रव्याधारविशेषे ॥ संन्यासिनां भिक्षादिपात्राधारभूते । छींका इ० भा० प्र० ॥ संस्रवतेऽस्मात् । स्रंसु अधःपतने । स्रंसेः शिकुट्किच्चेति० धातोः शिरादेशो यत्प्रत्ययः कित् तस्य कुडागमश्च ॥

शिक्या । स्त्री० शिक्ये । काचे ॥

शिक्यितः । त्रि० काचिते । शिक्यस्थापितवस्तुनि ॥ शिक्ये धृतम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थ इति णिच् । क्तः ॥

शिक्षकः । त्रि० शिक्षाकारके शिक्षाभिज्ञे ॥ शिक्षामधीते० वेदवा । क्रमादिभ्यो वुन् ॥

शिक्षणम् । न० विद्योपादाने ॥ शिक्षायाम् । शिक्ष विद्योपादाने । ल्युट् ॥

शिक्षा । स्त्री० वेदाङ्गविशेषे । अकारादिवर्णानां स्थानप्रयत्नादिबोधके० अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि पाणिनीयं मतं यथेत्यादिपाणिन्यादिमुनिप्रोक्तशास्त्रविशेषे ॥ शिक्षणे । श्योनाकवृक्षे । शिक्ष्यते स्थानादिकमनया । शिक्ष० । गुरोश्च हलः । टाप् ॥

शिक्षाकरः । पुं० वेदव्यासे । त्रि० शिक्षाकर्त्तरि । शिक्षके ॥

शिक्षाकारः । पुं० पाणिन्यादिमुनौ ।

शिक्षागुरुः । पुं० विद्यादातरि गुरौ ॥

शिक्षितः । त्रि० कुशले । विज्ञे । बोधिते ॥ शिक्षा सञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥ यद्वा । अशिक्षिष्ट ।

शिख० । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः ॥

शिखितोद्घरः । पुं० अघरमुखे । छागे ॥

शिख्यः । त्रि० नियम्ये ॥

शिखण्डः । पुं० बर्हे । मयूरपिच्छे । मोरपङ्ख-इ० भा० ॥ चूडायाम् ॥ शिखिनाऽशम्यते । अमगण्डादिषु । अमन्ताड्डः । शकन्ध्वादिः ॥

शिखण्डकः । पुं० काकपक्षे । पट्टे० इ० भा० । शिखायाम् । यथा । बालानां शिरः कार्य्यं शिखं मुण्डमेव चेति ॥ पुं० न० केकिपुच्छे ॥

शिखण्डिकः । पुं० कुक्कुटे । शिखण्डोऽस्यास्ति । ठन् ॥

शिखण्डिका । स्त्री० शिखायाम् ॥

शिखण्डी । पुं० कलापे । बर्हे । मोरपङ्ख० इ० भा० ॥ मयूरे । बर्हिणि ॥ गाङ्गेयारौ । भीष्मरिपौ । द्रुपदराजपुत्रे ॥ कुक्कुटे ॥ वाणे ॥ गोपवेशधरे विष्णौ ॥ शिखण्डो बर्हः कलापोलङ्करणमस्यास्मिन् वास्ति अतइनिठनाविति इनिः ॥

शिखण्डिनी । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ द्रुपदराजकन्यायाम् ॥ मयूरपिच्छभूषणायाम् ॥ मयूरकलापध्वजे ॥ शिखण्डोऽस्त्यस्याः । इन्नन्तान् ङीप् ॥

शिखण्डी । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ गौरादित्वान् ङीष् ॥

शिखरः । पुं० न० द्रुमाग्रे । शिरसि । अग्रे ॥ पर्व्वतशृङ्गे । कूटे । शृङ्गे ॥ पुलके ॥ कक्षे ॥ पक्वदाडिमबीजाभमाणिक्यशकले ॥ अग्रे ॥ कोटौ ॥ शिखाऽस्यास्ति । शिखायाक्ल चितिरः ॥ शिखां राति वा । रा० । कः । ङ्यापोरिति ह्रस्वः ॥

शिखरवासिनी । स्त्री० उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ सा तेभ्यस्तु सुप्रीता देवी शिखरवासिनी । उवाच वत पश्यान्त्वो यथा पशुपतिः पतिः ॥

शिखरी । स्त्री० मूर्व्वायाम् ॥

शिखरिणी । स्त्री० रसालाप्रभेदे ॥ यथा । गव्यमावर्त्तितं दुग्धं निबद्धं दधिमाहिषम् । एकीकृत्यपटे घृष्टं शुभ्रशर्करयासमम् । एलालवङ्गकर्पूरमरीचैश्च समन्वितम् । नाम्ना शिखरिणी कुर्य्याद्रुचिं सकलवल्लभा ॥ अत्यष्टि १७ प्रभेदे ॥ यथा । रसैः रुद्रैश्छिन्ना यमनसभलागः शिखरिणी ॥ यथा । स्फुरद्दस्रभष्टेननु शिखरिणीदृश्यति शिशौ । विलीनाः स्म : सत्यं नियतमधियन्तद्खिलैः । इति प्रच्छन्नोऽनुचितमिभृतालापजनितं स्मितं विभ्रद्देवो जगदवतु गोवर्द्धनधरः ॥ दृशि यति शिशौ इतिच्छन्द । नारीरत्ने ॥ मल्लिकायाम् ॥ रोमावल्याम् ॥ नवमालिकायाम् ॥

द्राक्षाविशेषे ॥ मूर्व्वायाम् ॥

शिखरी । पुं॰ अपामार्गे । शैले । पर्व्वते । पादपे । द्रुमे ॥ कोट्टे ॥ कोयष्टौ ॥ वन्दाके ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कुन्दुरुसंज्ञकेनिर्यासे ॥ यावनाले । शिखरमस्त्यस्य । अतइनिः ॥

शिखलोहित : । पुं॰ कुकुरमुडा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ वृक्षे ॥

शिखा । स्त्री॰ शाखायाम् ॥ बर्हिचूडायाम् । माङ्गलिक्याम् ॥ अग्रमात्रे ॥ शिरोमध्यस्थकेशेषु । चूडायाम् । केशपाश्यायाम् । चोटी॰ इ॰भा॰ ॥ अग्निज्वालायाम् । ज्वाले । अर्च्चिषि ॥ प्रपदे ॥ प्रधाने ॥ शिफायाम् ॥ घृणौ । कामज्वरे ॥ मात्राछन्दःप्रभेदे । यथा । द्विजवरमिह द्विरसगुणितमुपनयतदनुजगणमपि निधेहि रगुणितमपरदलमपि कुरुवरफणिपतिमुखभणितरुचिरशिखिहि । यथा । बकुलवनमृदुपवनरयनिहतशिरहिशंतसुरभिरयमेति । दयिततमविरहिमनहृदयमतिशयतिमखिमदहतविधुरयमुदेति ॥ शैले । शीर्षो[illegible]तिख: । [illegible]गुण : ॥

शिखाकन्दम् । न॰ गृञ्जने । सलगम • इ॰ भा॰ प्र॰ ।

शिखाजट : । पुं॰ [illegible]विशेषे ॥ शिखेवजटाजातायस्यसः ॥ अपरे॰ शिरःकेशामुण्डितायस्यतथाविधोब्रह्मचारी॰ शिखाजटइत्युच्यते ॥

शिखाण्डक : । पुं॰ काकपक्षे ॥

शिखातरु : । पुं॰ दीपवृक्षे ॥ दीवट • इ॰ भा॰ प्र॰ दीपाधारविशेषे ॥

शिखाधर : । पुं॰ मयूरे । मञ्जुघोषे ।

शिखाधार : । पुं॰ मयूरे ॥

शिखामूलम् । न॰ गृञ्जने ॥

शिखालु : । पुं॰ मयूरशिखायाम् ॥

शिखावान् । पुं॰ अग्नौ ॥ चित्रके ॥ केतुग्रहे ॥ त्रि॰ शिखायुक्ते ॥ शिखास्त्यस्य मतुप् ॥

शिखावती । स्त्री॰ मूर्व्वायाम् ॥

शिखावर : । पुं॰ पनसद्रुमे ॥

शिखावल: । पुं॰ शिखिनि । मयूरे ॥ शिखास्त्यस्य । दन्तशिखात्संज्ञायामितिवलच् ॥

शिखावला । स्त्री॰ मयूरशिखायाम् ॥

शिखावृद्धि : । स्त्री॰ कायिकावृद्धौ ॥

शिखावृक्ष : । पुं॰ शिखातरौ ॥

शिखिकण्ठम् । न॰ नीले । मयूरग्रीवे । तुत्थाञ्जने ॥

शिखिग्रीवम् । न॰ तुत्थे ॥ शिखिनो ग्रीवा । शिखिग्रीवाअस्यास्ति । तद्वर्णत्वात् ॥ अर्शआद्यच् ॥

शिखिध्वज : । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ शिखीमयूरोध्वजचिह्नमस्य ॥ धूमे ॥

शिखिनोध्वज: ॥

शिखी । पुं० अग्नौ । वैश्वानरे ॥ चित्रकवृक्षे ॥ बलीवर्द्दे ॥ शरे ॥ केतुग्रहे ॥ द्रुमे ॥ मयूरे ॥ कुक्कुटे ॥ हये ॥ शिखा: सन्त्यस्य । शिखास्त्यस्य वा । इत्यत्रोपत्तापेति० सू० नि: ० व्रीह्यादित्वादा ० अजलोमनि ॥ सितावरे ॥ मेथिकायाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि० शिखायुक्ते ॥

शिखिनी । स्त्री० मयूर० शिखायाम् ॥

शिखिपुच्छम् । न० मयूरपिच्छे ॥

शिखिप्रिय: । पुं० लघुबदरे ॥

शिखिमण्डल: । पुं० वरुणद्रुमे ॥

शिखिमूलम् । न० गृञ्जने ॥

शिखिमोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

शिखियूप: । पुं० श्रीकारीमृगे ॥

शिखिवर्द्धक: । पुं० कूष्माण्डे ॥

शिखिवाहन: । पुं० कार्त्तिकेये । महासेने ॥ शिखीमयूरोवाहनमस्य ॥

शिखिव्रतम् । न० व्रतविशेषे ।

शिग्रु: । पुं० शाकमात्रे ॥ शोभाञ्जने । अस्यपर्यायायथा । शोभाञ्जने शिग्रुतीक्ष्णगन्धकाक्षीवमोचका: । रक्तोसौमधुशिग्रु: स्यादिति ॥ अस्य गुणायथा । शिग्रुस्तुकटुक: पाकेतीक्ष्णोष्णोमधुरोलघु: । दीपनोरोचनोरूक्ष: क्षारस्तिक्तोविदाहकृत् ॥ सङ्ग्राही शुक्रलोहृद्य: पित्तरक्तप्र

कोपण: । चक्षुष्य: । कफवातघ्नोविद्रधिश्वयथुक्रमीन् । मेदोऽपचीविषप्लीहगुल्मगण्डव्रणान्हरेत् । श्वेत: प्रोक्तगुणोज्ञेयोविशेषाद्दाहकृद्भवेत् । प्लीहानंविद्रधिंहन्तिव्रणघ्न: पित्तरक्तहृत् ॥ मधुशिग्रु: प्रोक्तगुणोविशेषाद्दीपन: सर: । शिग्रुवल्कलपत्राणांस्वरसंपरमार्त्तिहृत् ॥ अपिच । लोलिम्बराज कविनावनितावतंसेशिग्रोरमुष्यकथितोस्तिकिमुपयोग: । एतस्यपल्लवरसात्समधो: किमन्यद्दृष्ट्वाधिमाक्षहरणेमहिलाग्रगण्ये ॥ इति ॥ शिनोति । शिञ्निशाने । जम्बूादयश्चतिनिपातित: ॥ शोक्यतेवा । शोकृसेचने । बाहुलकाद्रुक्० स्त्री० गश्च ॥

शिग्रुकम् । न० वाह्लीकेपुप्रसिद्धेशाकविशेषे ॥

शिग्रुजम् । न० श्वेतमरिचे । शोभाञ्जनस्यबीजे । अस्यगुणा: । चक्षुष्यंशिग्रुजंबीजंतीक्ष्णोष्णांविषनाशनम् । अवृष्यंकफवातघ्नंतन्नस्येनशिरोर्त्तिनुत् ॥ त्रि० शिग्रुभवे ॥ शिग्रौजायतेस्म । जनी० । ड: ॥

शिग्रुपुष्पम् । न० शोभाञ्जनकुसुमे । तस्यास्यगुणा: । शिग्रो: पुष्पन्तुकटुकंतीक्ष्णोष्णंस्नायुशोथनुत् । क्रिमिहृत्कफवातघ्नंविद्रधिप्लीहगुल्म

जित् ॥ मधुशिग्रोस्त्वचिश्रितं रक्तपित्तप्रसादनम् ॥

शिग्रुमूलम् । न० शोभाञ्जनजटायाम् ॥ अस्य गुणाः । धौतं कुञ्जरदन्तदीप्तिसदृशं स्निग्धं त्यतैलामुरीराश्चौ सङ्कुमितं तथैव रसं मूलं नवं शिग्रुजम् । तस्या हि वदनाम्बुजेनिविशिते श्रीचन्द्रचूडप्रियापादाम्भोरुहरेणुरञ्जितशिरोयः प्राश्विकालिपुमान् ॥ शिग्रुमूलन्तु वातघ्नं श्लेष्मशोथविनाशनम् । शमनं वायुरोगस्य पित्तकृत् कफनाशनम् ॥

शिग्रुबीजम् । न० शिग्रुजे ॥

शिङ्घाणम् । न० नासिकामले ॥ शिङ्घ्यते । शिघि घ्राणे । आणकोलूधूशिङ्घिभ्यः । पृषोदरादित्वात् पक्षे कलोपः । पुं० श्लेष्मणि ॥ न० काचपात्रे ॥ लोहमले । मण्डूरे ॥

शिङ्घाणकः । पुं० श्लेष्मणि ॥ न० नासिकामले ॥ शिङ्घ्यते । शिघि० । आणकोलूधूशिङ्घिधाञ्भ्यः ॥

शिङ्घिणी । स्त्री० नासिकायाम् ॥

शिङ्घितः । त्रि० घ्राते ॥

शिच् । स्त्री० शिक्ये ॥ स्निग्धाः सुशिग्विन्दविदायवेणवः ॥ शिचः क्विप् ॥

शिञ्जा । स्त्री० भूषणशब्दे । धनुर्गुणे ॥ शिञ्जनम् । शिजि अव्यक्ते शब्दे ॥ गुरोश्चेत्यप्रत्ययः । टाप् ॥

शिञ्जितम् । न० भूषणध्वाने । नूपुरशब्दे ॥ शिञ्जनम् । शिजि० । तालव्यादिः । भावे क्तः ॥ त्रि० शब्दायमाने । कर्त्तरि क्तः ॥

शिञ्जिनी । स्त्री० मौर्व्याम् । धनुर्गुणे ॥ शिङ्क्ते । शिजि० । आवश्यके णिनिः ॥

शिण्डाकी । स्त्री० खाद्यद्रव्यविशेषे राजिकायुक्तैः सर्षपस्वरसैर्मूलकद्रवैर्निष्पन्नशाक्युत्यपिष्टके ॥ यथा । शिण्डाकी राजिकायुक्तैः स्यान्मूलकद्रवैः । सर्षपस्वरसैर्वापि शालिपिष्टकसंयुतैः ॥ सहितैरिति शेषः । शिण्डाकी रोचनी गुर्वी पित्तश्लेष्मकरी स्मृता ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

शितः । त्रि० दुर्बले । कृशे ॥ तीक्ष्णे । निशिते ॥ शायते स्म । शो तनूकरणे० । शोऽन्यतरस्याम् । क्तः । शाच्छोरितीत्वम् ॥

शितद्रुः । स्त्री० शतद्रुनद्याम् ॥ चौरमोरटे ॥

शितशूकः । पुं० यवे । गोधूमे ॥ शितं शूकं यस्य ॥

शिताग्रः । पुं० कण्टके ॥

शितिः । पुं० भूर्जे ॥ त्रि० सिते । धवले ॥ असिते । श्यामले ॥ शोयते० शिनोति समवा । शिञ् निशा

मे । खिन् ० खिज्वा । शते : सौ चात् ० क्रमितमिशतिसम्भामत इत्यति ० इत्युसचखित् ० चतद्रूदा देशोबा ॥

शितिकण्ठः । पु ० शम्भौ । ईशे । शिवे ॥ शिति : काल : कण्ठोऽस्य ॥ दात्यूहखगे ॥

शितिचरः । पुं ० सुनिषण्णशाके ॥

शितिचारः । पुं ० शाकविशेषे ॥

शितिच्छदः) पुं ० हंसे ॥
शितिपक्षः)

शितिसारः । पुं ० तिन्दुके । स्फूर्जके । तेंदू ० इ ० प्र ० हर्च ॥ शितिः कालः सारोमज्जायस्य सः ॥

शितिसारकः । पुं ० शितिसारे ॥

शिथिलम् । त्रि ० श्लथे । ढीला इ ० भा ० । न ० मन्दबन्धने ॥ श्लथबन्धे ॥ संयोगविशेषे ॥ श्रथमोचने । अजिरशिशिरशिथिलेतिकिरच् ० उपधायाइत्वम् ० रेफलोपः प्रत्ययरेफस्यलत्वञ्चनिपात्यते ॥

शिथिलितः । त्रि ० विश्लिषिते ॥

शिनिः । पुं ० सात्यकेः पितामहे ० क्षत्रियविशेषे ॥

शिनिनप्ता । पुं ० सात्यकौ ॥ शिनेर्नप्ता ॥

शिपिः । पुं ० रश्मौ ॥ पशौ ॥ पा ० ॥ बाहुलकात्किः ॥

शिपिविष्टः । पुं ० खलतौ । खल्वाटे । दुश्चर्मणि । पिनाकिनि । शिवे ॥ विष्णौ ॥ यथा । शैत्याच्छयनयोगाच्च शीतवारिप्रचक्षते । तत्पानाद्वचवाश्चैवशिपयोरश्मयोमताः । तेषुप्रवेशाद्विश्वेशः शिपिविष्टइहोच्यते ॥ शिपिषु ० रश्मिषु पशुषु वा विष्टः प्रतिष्ठितोयस्तदूपेणेतितथा ॥

शिप्रः । पुं ० कालिकापुराणप्रसिद्धे ० सरोवरविशेषे ॥

शिप्रा । स्त्री ० अवन्तिदेशप्रसिद्धपुण्यसरिद्विशेषे ॥

शिफा । स्त्री ० वटादिद्रुमाणांजटायाम् । मूले ॥ सरिति ॥ मांसिकायाम् ॥ मातरि । शतपुष्पायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ शेते । बाहुलकात् ० शीङः फक्ह्रस्वश्च ॥

शिफाकः । पुं ० पद्ममूले ॥

शिफाकन्दः । पुं ० करहाटे । पद्ममूले । शिफामूलतरुप्ररोहः तत्स्थितः कन्दोमूलम् ॥

शिफाधरः । पुं ०) शाखायाम् ॥
शिफाधरा । स्त्री ०)

शिफारुहः । पुं ० वटवृक्षे ॥

शिमृडी । स्त्री ० क्षुपविशेषे । मतिदायाम् । द्रवत्पल्याम् । वातघ्नाम् । गुच्छपुष्पाम् ॥

शिम्बः । पुं ० रक्तचक्रमर्द्दके ॥

शिम्बा । स्त्री ० सम्याम् । वीजगुप्त्याम् । सेमफली ० इ ० भा ० ॥

शिनोति । शिञ् । उणादय
श्वितिसाधुः ॥

शिम्बाभवः । पुं॰ शमीधान्ये ॥

शिम्बिः । स्त्री॰ शिम्बायाम् ॥ शिम्बी पुस्तकशिम्बीतिभेदाच्छिम्बिर्द्विधा मता ॥ शिम्बिद्वयस्तु मधुरं रसे पाके हिमं गुरु । बल्यं दाहकरं प्रोक्तं श्लेष्मवातपित्तजित् ॥ शिनोति । शिञ् । इन् ॥

शिम्बिकः । पुं॰ कृष्णमुद्गे ॥

शिम्बिका । स्त्री॰ शिम्बायाम् ॥

शिम्बिजः । त्रि॰ शमीधान्ये ॥

शिम्बिपर्णी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

शिम्बी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ शिम्बायाम् ॥

शिम्बीफलम् । न॰ चाङ्गुल्ये । पीतपुष्पे । काञ्चनपुष्पके ॥

शिरः । पुं॰ पिप्पलीमूले ॥ मस्तके । शिरसि । यथा । शिरोऽशवीशिरोऽदन्तीरजोवाचीरजस्तथेति कोशान्तरम् । पिण्डं दद्याद्गयाशिरे इति वायवीये ॥ शृणातिर्वजर्थकः ॥

शिरःफलः । पुं॰ नारिकेले ॥

शिरःशूलम् । न॰ मस्तकवेदनारोगे ॥ तदौषधं यथा । श्वेतापराजितामूलं पिप्पलीशुण्ठिसंयुतम् । स्वरसिष्टं शिरोर्त्तिपाच्छिरःशूलविनाशनम् ॥

शिरजः । पुं॰ केशे । चिकुरे ॥

शिरः । न॰ मस्तके । मूर्द्धि ॥ तद्रोगनाशकौषधं यथा । शिरोरोगहरं लेपात् गुञ्जामूलं सकाञ्जिकमिति ॥ सङ्गीतदामोदरे भङ्गहारचालने शिरसश्चतुर्द्दशभेदा उक्ताः । यथा । आकम्पितं कम्पितञ्च॰ धुतं॰ विधुतमेव च । परिवाहित॰ माधूत॰ मवधूतं॰ तथाञ्चितम् । आकुञ्चितं॰ परावृत्त॰ मुत्क्षिप्त॰ ञ्चाप्यधोगतम् । लोलितं॰ प्रक्ततस्वोतं॰ चतुर्द्दशविधं शिर इति ॥ प्रधाने ॥ सेनाग्रे ॥ शिखरे । नगाग्रे ॥ वृक्षाग्रे ॥ श्रीयते॰ उष्णीषादिना । श्रिञ् सेवायाम् । श्रयतेः स्वाङ्गे शिरः किच्चेत्यसुन्॰ धातोः शिरादेशश्च ॥

शिरसिजः । पुं॰ कुन्तले । वाले । केशे ॥ शिरसि जातः । सप्तम्यामिति डः । तत्पुरुषे कृतीति॰ हलदन्तादिति अलुक् ॥

शिरस्कम् । न॰ शिरस्त्राणे ।

शिरस्त्रम् । न॰ शिरोरक्षणसन्नाहे । शीर्षण्ये । शीर्षके । टोप॰ इ॰ भा॰ ॥ शिरः त्रायतेऽनेन । चैङ् पालने । आतद्रुतकः ॥

शिरस्त्राणम् । न॰ शिरस्त्रे ॥

शिरस्थः । पुं॰ मिथोऽयुक्ताक्षचे । सनार्द्दना॰ जमलके शि । श्री

र्षण्ये ॥ शिरसिभव: शिरसिष्ठि
तो वा । शरीरावयवाद्यत् ॥
शिरा । स्त्री० धमन्याम्० नाड्या
म् ॥ शिनोति । शिञ्० बहुल
मन्यत्रापीति रक् ॥
शिरापत्र: । पुं० हिन्तालवृक्षे ॥ क
पित्थे ॥
शिरालम् । न० कर्मरङ्गे ॥ त्रि०
शिरासन्तते ॥
शिरालक: । पुं० अस्थिसंहारवृक्षे ॥
शिरावृत्तम् । न० सीसके ॥
शिरि: । पुं० शलभे हिंस्रे ॥
हन्तरि ॥ शृणाति । शॄ० । कॄ
गॄशॄपॄकुटीत्यादिना इ: ॥ खड्गे ॥
शरे ॥
शिरीष: । पुं० कपीतने । भण्डिले
। सिरस इति [illegible] । शिरी
षो मधुरोऽनुष्णस्तिक्तश्च तुवरो लघु:
। दोषशोथविसर्पघ्न: कासव्रणवि
षापह: ॥ शृणाति हिनस्ति ।
शॄ० । शॄपॄभ्यां किच्च इति० ईष
न् ॥
शिरीषपत्रिका । स्त्री० श्वेतकिण्वि
ह्याम् ॥
शिरोगृहम् । न० चन्द्रशालायाम् ॥
शिरसिगृहम् । इ० हे० न्द्र: ॥
शिरोधरा । स्त्री० ग्रीवायाम् । शिर
सो धरा ॥ इ० हे० न्द्र: ॥
शिरोधानम् । न० उष्णीषके । उप
धाने । गाण्डो । सिराहना० इ०
भा० ॥ शिरोधीयतेऽत्र । डुधा
ञ: करणाधिकरणयोश्चेत्यधिकर
णे ल्युट् ॥
शिरोधि: । स्त्री० ग्रीवायाम् । शि
रोधीयतेऽस्याम् । कर्मण्यधिकरणे
चेति कि: ॥
शिरोमणि: । पुं० स्त्री० शिरोधार्य
रत्ने । चूडामणौ ॥ शिरस:
मणि: ॥
शिरोमर्म्मा । पुं० शूकरे ॥
शिरोरत्नम् । न० शिरोमणौ ॥
शिरसोरत्नम् ॥
शिरोरुजा । स्त्री० सप्तपर्णवृक्षे ।
शिरोरोगे ॥
शिरोरुह: । पुं० केशे मूर्द्धजे । शि
रसि रोहति । इगुपधेति क: ॥
[illegible] । पुं० शिर:पीडायां ॥
शिरोवल्ली । स्त्री० बर्हिचूडायाम् ॥
शिरोवृत्तम् । न० मरिचे ॥ श्रीदेवी
भागवते दशस्कन्धे श्रीनारायण
प्रोक्ते व्रतविशेषे ॥
शिरोवृत्तफल: । पुं० रक्तापामार्गे ॥
शिरोवेष्ट: । पुं० उष्णीषे । चोलोण्डु
के ॥ इ० चि० शेष: ॥
शिरोवेष्टनम् । न० शिरोवेष्टे ॥
शिरोऽस्थि । न० मस्तकास्थनि । करो
टी । शिरस्त्राणे ॥
शिरीषिका । स्त्री० वारिशिरीषिका

याम् ॥ यथा । त्रिदोषविषकुष्ठार्शोहरी वारि शिरीषिका ॥

शिलः । पुं॰ न॰ कणिशाद्यर्जने । लूनकेदारशेषधान्ये । मञ्जर्यात्मकानेकधान्योच्चयने ॥ शिलति । शि लउञ्छे । कोवयञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥

शिलकः । पुं॰ वेदप्रसिद्धमुनिविशेषे ॥

शिलगर्भजः । पुं॰ पाषाणभेदने ॥

शिलहट्टः । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा । गणेश्वरं समाराध्य महेन्द्रस्य च गां शिवे । शिलहट्टाभिधो देशः पर्वते तिष्ठति प्रिये ॥

शिला । स्त्री॰ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मनःशिलायाम् ॥ द्वाराधःस्थितदारुणि ॥ स्तम्भशीर्षे । कर्पूरे ॥ टाप् ॥

शिलाकर्णी । स्त्री॰ शल्लकीवृक्षे ॥

शिलाकुट्टः ।)
शिलाकुट्टकः ।) पुं॰ पाषाणदारणे । टङ्के । शिलाखट॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शिलाजम् । न॰ शैलेये । लौहे ॥

शिलाजतु । न॰ पर्वतजातोपधातुविशेषे । सिलाजीत॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । अस्य पर्यायादयो यथा । गैरेयमर्थ्यं गिरिजमश्मजञ्च शिलाजतु त्वश्मरः । शिलाव्याधौ ॥ निदाघघर्मसन्तप्ता धातुसारं धराधराः । निर्यासवत्प्रमुञ्चन्ति तच्छिलाजतु कीर्त्तितम् ॥ सौवर्णं राजतं ताम्रमायसं च चतुर्विधम् । शिलाजत्वद्रिजतु च शैलनिर्यासइत्यपि । गैरेयमश्मजञ्चापि गिरिजं शैलधातुजम् । शिलाजं कटु तिक्तोष्णं कटुपाकं रसायनम् । छेदियोगवहं हन्ति कफमेदोऽश्मशर्कराः ॥ मूत्रकृच्छ्रं क्षयं श्वासं वाताशोसि पाण्डुताम् । अपस्मारं तथोन्मादं शोथकुष्ठोदरकृमीन् ॥ सौवर्णन्तु जवापुष्पवर्णं भवति तद्रसात् । मधुरं कटु तिक्तोष्णं कटुपाकं रसायनम् ॥ छेदियोगवहञ्चैव शीतलं कटुपाकि च । राजतं पाण्डुरं शीतं कटुकं स्वादुपाकि च ॥ ताम्रं मयूरकण्ठाभं तीक्ष्णमुष्णञ्च जायते । लौहं जटायुपक्षाभं तत्तिक्तं लवणं भवेत् । विपाके कटुकं शीतं सर्वश्रेष्ठमुदाहृतम् ॥ अस्य शोधनप्रकारो भावप्रकाशादितोऽवधेयः ॥ शिलाया जत्विव ॥ षष्ठीतत्पुरुषः ॥

शिलाञ्जनी । स्त्री॰ कालाञ्जनीवृक्षे ॥

शिलाटकः । पुं॰ अट्टे । अट्टालके ॥ बिले । गर्त्ते ॥ इ॰ मे॰ नो॰ शिलाटयोरिति मुद्रितहेमचन्द्रे पाठः ॥

शिलाटिका । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

शिलात्मज : । पुं॰ लौहे ॥
शिलात्मिका । स्त्री॰ मूषायां ॥
शिलाद्रु : । पुं॰ शैलेये ॥ शिला जतुनि ॥
शिलाधातु : । पुं॰ सितोपले । खयाम् । सेलखडी॰ इ॰ भा॰ ॥ स्वर्णगैरिके । सोनागेरू॰ इ॰भा॰ प्र॰ ॥
शिलापट : । पुं॰ शिवार्थशिलायाम् । सिलड़॰ भा॰ ॥
शिलापुत्र : । पुं॰ घर्षशालि । सिलवट्टा॰ लोढा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥
शिलापुष्पम् । न॰ शैलेये । अश्मपुष्पे । शिलाजतुनि ॥
शिलाभवम् । न॰ शिलापुष्पे ॥
शिलाभेद : । पुं॰ पाषाणभेदनिकर्षे ॥ पाषाणभेदकार्थे ॥
शिलारम्भा । स्त्री॰ काष्ठकदल्याम् ॥
शिलावल्का । स्त्री॰ औषधद्रव्यविशेषे । वल्कलायाम् । शैलगर्भायाम् । शिलावाक्॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥
शिलाव्याधि : । पुं॰ शिलाजतुनि ॥
शिलासनम् । न॰ शैलेये ॥ पाषाणरचितासने ॥
शिलासन्धि : । पुं॰ पर्वतगह्वरे । गुहायाम् ॥
शिलासारम् । न॰ लोहे ॥
शिलाह्वम् । न॰ शिलाजतुनि ॥
शिलि: । पुं॰ भूर्जपत्रवृक्षे । स्त्री॰ द्वाराध : स्थितकाष्ठे ॥
शिलिन्द : । पुं॰ मत्स्यविशेषे ॥ यथा । शिलिन्द : श्लेष्मलो बल्यो विपाके मधुरो गुरु : । आमवातकरो वृष्यो वातपित्तहरो मत : । इ॰ रा॰ भ : ॥
शिली । स्त्री॰ गण्डूपद्याम् । स्तम्भशीर्षे । द्वाराध : स्थितदारुणि ॥ शिलति । शिल॰ । इगुपधेति क : । आदिरत्नीति॰ ङीष् ॥
शिलीन्ध्र : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । विचफले ॥ यथा । शिलीन्ध्र : श्लेष्मलो बल्यो विपाके मधुरो गुरु : । वातपित्तहरो हृद्य आमवातकरश्च स : ॥ तरुप्रभेदे ॥ न॰ कवके । कवाके । कदलीपुष्पे ॥ विपुटाख्ये ॥
शिलीन्ध्रकम् । न॰ छत्राके । गोमयच्छत्रिकायाम् ॥
शिलीन्ध्री । स्त्री॰ विहंगीविशेषे ॥ गण्डूपद्याम् ॥ मृदि ॥
शिलीपद : । पुं॰ श्लीपदाभिधपादरोगे । पादवल्मीके । गोद॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ । पीलुपांव॰ इ॰ भा॰ ॥ अथ विप्रकृष्टं निदानं सामान्यलक्षणञ्चाह । पुराणोदकभूयिष्ठा : सर्वर्त्तुषु च शीतला : । ये देशास्तेषु जायन्ते श्लीपदानि विशेषत : ॥ य : सज्वरो वङ्क्षणजो भृ-

नि : शिरीषमृणालपादगतः क्रमे
णतस्त्रीपदं यातृत्कर्णमेव शिरीष
पुष्पनासामुपिपीलिवद्रातु : ॥

शिलीमुखः । पुं० अली । भ्रम
रे ॥ काण्डे । बाणे । शिली०
शल्यं मुखमस्य ॥

शिलूषः । पुं० वृक्षविशेषे ॥

शिलेयम् । न० शैलजे । शिलेश ।
शिलावाढः ॥

शिलोच्चयः । पुं० शैले । गिरौ ॥
शिलाभिरुच्चीयते । चञ् । प
रच् । शिखरी ॥

शिलोञ्छः । पुं० उञ्छशिले ॥

शिलोत्थम् । न० शैलेये ॥

शिलोद्भवम् । न० शैलेये । चन्द
नविशेषे ॥ यथा । सुशीतलंचन्द
नंयत्तैलपर्णिकमुच्यते । उभयो
तस्य पर्याये सोमयोनिः शिलोद्भव-
म् ॥

शिलौकाः । पुं० गरुडे ॥

शिल्पम् । न० स्रुवे ॥ क्रियायाम्
। कलादिकर्म्मणि । हस्तव्यापार
रूपे० चित्रादिकर्मणि ॥ कला०
न्यायोनादिरूपाबतः चतुःषष्टिभेदभि
न्न … सुवर्णकारादिकारक-
र्म यह : । क्रियाकौशल्ये । क्रिया
ऽभ्यासपूर्वकेज्ञानविशेषे ॥ शील्य
ते० शल्यतेवा । शीलसमाधौ०
भवगतोवा । चण्यशिल्पशष्पव

व्यरूपपर्वतल्पाद्भूतिसाधुः ॥

शिल्पकारः । पुं० शिल्पिनि ॥

शिल्पकारी । त्रि० शिल्पकर्मकर्त्तरि
। सङ्करजातिविशेषे ॥ तदुत्पत्तिर्य
था । विश्वकर्मा च शूद्रायांवीर्य्याधा
नंचकारसः । ततोबभूवुःपुत्रा
श्चनवेतेशिल्पकारिणः ॥ मालाका
रः कर्म्मकारः शङ्खकारः कुविन्द
कः । कुम्भकारः कांस्यकारः षडे
तेशिल्पिनांवराः ॥ सूत्रधारश्चित्रक
रः स्वर्णकारस्तथैवच । पतितास्ते
ब्रह्मशापादयाज्यावर्णसङ्कराः ॥
स्वर्णकारः स्वर्णचौर्य्याद्ब्राह्मणानां
द्विजोत्तम । बभूवसद्यः पतितोब्र
ह्मशापेनकर्म्मणा ॥ सूत्रधारोद्विजा
तीनांशापेनपतितोभुवि । शीघ्रञ्च
यज्ञकाष्ठञ्चनददौतेनहेतुना ॥ व्य
तिक्रमेणचित्राणांसद्यश्चित्रकरस्तथा
। पतितोब्रह्मशापेनब्राह्मणानाञ्च
कोपतः ॥ कश्चिद्वणिग्विशेषश्चसंस
र्गात्स्वर्णकारिणः । स्वर्णचौर्य्यादि
दोषेणपतितोब्रह्मशापतइतिब्र० वै
० पु० ब्र० खण्डे १०अध्यायः ॥

शिल्पयोगः । पुं० क्रियाकौशल्ये ॥

शिल्पशाला । स्त्री० स्वर्णकारादिकाः
रूपाकर्म्मगृहे । चावेशने । कारखा
ना० इ० प्र० ॥ शिल्पस्थशाला ॥

शिल्पशास्त्रम् । न० वास्तुशास्त्रादि
शिल्पकर्मग्रन्थे ॥

शिल्पिका । स्त्री० तृणविशेषे ॥

शिल्पी । त्रि० कारौ । शिल्पविद्याव्यवसायिनि कारुकर० इ० भा० प्र० ॥ यथा । तक्षा च तन्तुवायश्च नापितो रजकस्तथा । पञ्चमश्चर्मकारश्च कारवः शिल्पिनो मताः ॥ अपि च । मालाकारः कर्मकारः शङ्खकारः कुविन्दकः । कुम्भकारः कांसकारः षडेते शिल्पिनो वराः ॥ सूत्रधारश्चित्रकरः स्वर्णकारस्तथैव च । पतितास्ते ब्रह्मशापादयाज्या वर्णसङ्कराः ॥ शिल्पं क्रियाकौशलमस्त्यस्येति इन् । शिल्पिनो वर्णसङ्कराः ॥

शिल्पिनी । स्त्री० कोलदलौषधौ ॥

शिल्पशाला । स्त्री० शिल्पशालायाम् । आवेशने ॥ शिल्पिनां शाला ॥

शिवः । पुं० शम्भौ । ईशे । पशुपतौ । शूलिनि । महेश्वरे । महादेवे । हरे । चन्द्रशेखरे । अप्रतिहतनिरतिशयसर्वार्थदृक्क्रियाशक्तौ ॥ नामस्मरणमात्रेणाशुक्लोपापावनः शिवः । परिशुद्धे परमानन्दबोधरूपे ॥ सर्वद्वैतोपशमत्वात् तुरीये । मोक्षे ॥ वेदे । कीले : कीलकयष्टे ॥ वालुके गुग्गुलौ ॥ पुण्डरीकद्रुमे ॥ कृष्णधत्तूरे । पारदे । देवे । सुरे ॥ विष्कम्भादिषु विंशतितमे योगे ॥ अत्र जातस्य फलं यथा । महेशभक्तः श्रुतिपारदृश्वा जितेन्द्रियश्चारुतनुर्महात्मा । शिवाभिधानः खलु योगराजः प्रसूतिकाले यदि मानवानाम् ॥ आर्द्रानक्षत्रे ॥ एतस्मादस्य प्रथमपर्याये । ... • SSS• ॥ शेतेऽस्मिन् सर्वम् शेतेऽनिनवा । शीङ् स्वप्ने । सर्वनिघृष्वरिष्वलष्वशिवपट्वप्रह्वेष्वा अतन्त्रे । इति शीङो वन् । ह्रस्वश्च निपात्यते ॥ न० कल्याणे । मङ्गले । क्षेमे ॥ जले । सुखे ॥ समुद्रलवणे ॥ सैन्धवे ॥ श्वेतटङ्कणे ॥ शिवं सुखं तदस्यास्ति अर्शआद्यच् ॥ शिवयति तत्करोतीति णिजन्तात् पचाद्यच् ॥

शिवकः । पुं० कीलके । बन्धनस्थाणौ । खूंटा० इ० भा० ॥ गवां गात्रकण्डूयनार्थं गोष्ठे निखातस्तम्भे ० हृतसुभूतिः ॥ इति गात्रकण्डूयनम्० शेतेऽसौ । शिवकर्म० शीङ् स्वप्ने । सर्वनिघृष्वेति साधुः । स्वार्थे कः ॥

शिवकरः । त्रि० मङ्गलकारके ॥ पुं० अतीतकल्पार्हद्भेदे ॥

शिवकीर्त्तनः । पुं० भृङ्गरीटे शिवगणे ॥ असुरद्विषि । हरौ ॥ शौरौ ॥

शिवस्वम् । न० । स्थापितेशस्वरूप

रितः शतहस्तप्रमाणं सिद्धस्थानं । तदुक्तं श्रीमहानिर्वाणे । यथा । लिङ्गरूपधरं शम्भुं परितो दिक्षु [illegible] च । शतहस्तप्रमाणेन [illegible] प्रकीर्त्तितम् ॥ अस्य माहात्म्यमपि । ईशस्य महापुण्यं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् । अत्रामराविराजन्ते सर्वतीर्थानि सर्वदा ॥ अत्र माणं

सर्वपापनिर्मुक्तो यात्यन्ते शङ्करालयम् ॥ अत्र यत् क्रियते कर्म स्वल्पं वा बहुलं तथा । प्रभावाद्धूर्जटेस्तस्य तत्तत् कोटिगुणं भवेत् ॥ अन्यत्र कृतात् पापान् मुच्यते शिवसन्निधौ । शैवक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपसमं प्रिये । पुरश्चर्याजपं दानं श्राद्धं तर्पणमेव च । यत् करोति शिवक्षेत्रे तदनन्ताय कल्पते ॥ पुरश्चर्याशतं कृत्वा यद्देवि शशिदिनेशयोः । यत् फलं तदवाप्नोति सकृज्जप्त्वा शिवान्तिके ॥ गयागङ्गाप्रयागेषु कोटिपिण्डप्रदो नरः । यत् प्राप्नोति तदाप्नोति सकृत् पिण्डप्रदानतः ॥ अतिपातकिनो ये च महापातकिनश्च ये । शैवतीर्थे कृतश्राद्धास्ते पियान्ति परां गतिम् ॥ लिङ्गरूपी जगन्नाथो देव्या श्रीदुर्गया सह । यत्रास्ति तत्र तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश ॥ स्थापिते शतमात्रात्मा किञ्चिदेतत्प्रकाशि-

तम् । अनादिभूतभूतेशमहिमा भागीश्वरः ॥ महापीठस्य सर्वस्या मस्पृश्यस्पर्शदूषणम् । विद्यते विद्यते नैव तल्लिङ्गरूपधरेश्वरे ॥ यथा चक्रार्चने देवि कोऽपि दोषो न विद्यते । शिवक्षेत्रे महातीर्थे तथा नो विद्यते कलिके ॥ बहुना किमिहोक्तेन तस्य गौरवमुच्यते । प्रभावः शिवलिङ्गस्य न याति वाक्यपथं ॥ अयुक्तं वायुक्तं लिङ्गं युक्तं वैदिकया प्रिये । साधकः पूजयेद्भक्त्या स्वाभीष्टफलसिद्धयेइति ॥

शिवगतिः । पुं॰ भूतार्हद्विशेषे ॥

शिवघर्मजः । पुं॰ मङ्गलग्रहे ॥

शिवङ्करः । त्रि॰ मङ्गलकारिणि । घ मङ्गरे ॥

शिवचतुर्दशी । स्त्री॰ चतुर्दशीकर्त्तव्यशिवव्रतविशेषे ॥ फाल्गुनकृष्णचतुर्दश्याम् । शिवरात्रौ ॥

शिवज्ञा । स्त्री॰ शिवोपासिकायाम् । घ मज्ञायाम् ॥

शिवज्ञानम् । न॰ शुभाशुभकालबोधकशास्त्रे ॥

शिवतातिः । स्त्री॰ कल्याणकारिण्याम् । च शङ्कर्याम् ॥

शिवदः । त्रि॰ परमसुखदे ॥

शिवदत्तम् न॰ विष्णुचक्रे ॥ त्रि॰ शिवेन॰ शिवायवा दत्ते द्रव्यमात्रे ॥

शिवदारु । न॰ देवदारुवृक्षे ॥

शिवदूतिका । स्त्री॰ मातृकाविशेषे ॥

शिवदूती । स्त्री॰ भवान्याम् । दुर्गायाम् ॥ यतोनियुक्तोदौत्येनतयादेव्याशिवः स्वयं । शिवदूतीतिलोकेस्मिंस्ततःसाख्यातिमागता ॥ शिवेनदूतयतिसन्देशम्प्रापयतीत्यर्थे • गौरादेराकृतिगणत्वान् ङीष् । बहुव्रीहौतुटाप्स्यादित्याहुः । वस्तुतस्तु• दुमेतिदुतनिभ्यांदीर्घश्चेतिनिष्ठायांदीर्घेमत्यल्पसन्देशप्रापकत्वविवक्षायांकादल्पाख्यायामिति• बहुव्रीहावपिङीप्सम्भवति ॥ मातृभेदे ॥ योगिनीविशेषे ।

शिवद्रुमः । पुं॰ विल्वे मालूरवृक्षे ॥

शिवद्विष्टा । स्त्री॰ केतक्याम् ॥

शिवधातुः । पुं॰ पारदे ॥

शिवनाभिः । पुं॰ शि[illegible]

शिवपुराणम् । न॰ उपपुराणविशेषे

शिवपुरी । स्त्री॰ काश्याम् ॥

शिवप्रियः । पुं॰ वकद्रुमे ॥ स्फटिके ॥ धत्तूरे ॥ धत्तूरधूर्ततरुणौ तुन्दनिवासयोग्यस्थानेपिशाचपतिनार्विनिवेशितोसि । किंवैरवाणिविकसन्नितमःप्रयातिकिंवाविकासतिकिंदृषदःस्रवन्ति ॥ न॰ रुद्राक्षे ॥ त्रि॰ शिवेष्टद्रव्ये ॥ शिवस्यप्रियः ॥

शिवप्रिया । स्त्री॰ उमायाम् ॥

शिवभट्टारकः । पुं॰ सर्वेशानामीशिते ॥

शिवमल्लकः । पुं॰ अर्जुनपादपे ॥

शिवमल्लिका । स्त्री॰ वसुके । वकवृक्षे ॥

शिवमल्ली । स्त्री॰ वकपुष्पे ॥ शिवप्रियामल्ली ॥

शिवरसः । पुं॰ अग्नौ द्रवीभूते । त्रिरात्रस्थापितान्नाम्बुरसे ॥

शिवरात्रिः । स्त्री॰ शिवचतुर्दश्याम् ॥ अस्यामुपवासः प्रधानम् । यथा । नस्नानेननवस्त्रेणनधूपेननचार्चया । तुष्यामिनतथापुष्पैर्यथातत्रोपवासतः ॥ ततोरात्रौप्रकर्तव्यंशिवप्रीणनतत्परैः । प्रहरेप्रहरेस्नानंपूजाचैवविशेषतः शैवोवावैष्णवोवापियोवास्यादन्यपूजकः । सर्वंपूजाफलंहन्तिशिवरात्रिबहिर्मुखः ॥ शिवरात्रिव्रतेकालनिर्णयमाह । यथा । माघनिशीथसङ्गताचतुर्दशीपक्षेऽपरेयाशिवरात्रिसंज्ञिका । भवेदुपोष्यासजयाविशेषमयायुताचरिक्ताप्रविहायपारणा ॥ यदानिशीथद्वयगामिनीभवेच्चतुर्दशीसापरपूर्वगाक्रमात् । त्रियामव्यत्वादुतमुक्तद्वयात्रतोविधयाकिलशास्त्रविद्भिः ॥ इति ज्योतिर्विदाभरणम् ॥ जयन्तीशिवरात्रिश्चकार्येभद्रजयान्विते । कृत्वोपवासंतिथ्यन्तेतदाकुर्याच्चपारणम् ॥ तिथ्यन्तपारणंतुजयन्तीभिन्नपर

म् । चतुर्दश्यामेवपारणम् । यथा तम् । ब्रह्माण्डोदरमध्येतुयानितीर्थानिसन्तिवै । पूजितानिभवन्तीह भूतायांपारणेकृतेइति ॥

शिवलिङ्गम् । न० महादेवस्यशिश्ने ॥

शिवलोकः । पुं० कैलासे ॥

शिववल्लभः । त्रि० शिवप्रिये ॥ शिवस्यवल्लभः । शिवोवल्लभोस्यवा ॥

शिववल्लभा । स्त्री० शतपत्र्याम् ॥

शिववल्लिका । स्त्री० लिङ्गिन्याम् ।

शिववल्ली । स्त्री० श्रीवल्ल्याम् ॥ लिङ्गिन्याम् ।

शिववाहनः । पुं० वृषभे ॥

शिवबीजम् । न० पारदे ॥

शिवशेखरः । पुं० वकद्रुमे ॥ धत्तूरे ॥ शिवमस्तके ॥

शिवसायुज्यम् । न० शिवेनसहयोगे ॥

शिवसुन्दरी । स्त्री० भवगेहिन्याम् । गौर्याम् ॥

शिवा । स्त्री० गौर्याम् । भवान्याम् ॥ यथा । शिवामुक्तिः समाख्याता योगिनांशिवगामिनी । शिवा यथांजपन्तीहशिवालोकोत्तमः स्मृतेतिदेवीपुराणम् ॥ अपिच, शिवाकल्याणरूपाचशिवदाचशिवप्रिया । प्रियेदातरिवाशब्दः शिवातेन प्रकीर्त्तितेतिब्र० वै० पुराणम् ॥ पुनश्च । शवकल्याणवचनश्चेवोत्कृष्टवाचकः । समृद्धवाचकश्चैववाकारोदातृवाचकः । श्रेयःसङ्घोत्कृष्टदात्रीशिवातेनप्रकीर्त्तिता । शवराशिमूर्त्तिमतीशिवातेन प्रकीर्त्तितेतिब्र० वै० पु० ॥ आत्मानुभूतिनिष्णातोद्वैतभावविवर्जिताः । तेपिप्रेम्णाभजन्त्येनामित्यंसर्वोत्तमाशिवेत्युमासंस्तुता ॥ मुक्तौ ॥ फेरौ ॥ सक्तुफलायाम् । झाटामलौषधौ ॥ अभयायाम् ॥ आमलक्याम् ॥ शम्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ दूर्वायाम् । गोरोचनायाम् ॥ बुद्धिशक्तिविशेषेतारायाम् ॥ शिवमस्त्यस्याः शिवोस्तिभर्त्तृत्वेनयस्याइतिवा । अर्शआद्यच् ॥ शिवः शिवास्यादेवताअस्तियस्याः अर्शआद्यच् । शकुनावेदकत्वात् । शिवंकरोति । तत्करोतीतिणिच् । पचाद्यच् ॥ शिवयतिवा ॥

शिवाक्षम् । न० रुद्राक्षे ॥

शिववाटिका । स्त्री० वंशपत्र्याम् ॥

शिवात्मकम् । न० सैन्धवे ॥ त्रि० शिवमये ॥

शिवानी । स्त्री० जयन्तीवृक्षे ॥ दुर्गायाम् ॥

शिवापीडः । पुं० चन्द्रमसि ॥ वकवृक्षे ॥ शिवस्यआपीडः ॥

शिवाप्रियः । पुं० छागे ॥

शिवाफला । स्त्री० शमीवृक्षे ॥

शिवारातिः । पुं॰ सारमेये ॥

शिवारुतम् । न॰ शृगालध्वानिनादे ॥

शिवालयः । पुं॰ हरमन्दिरे ॥ रक्ततुलस्याम् ॥ श्मशाने ॥

शिवालुः । पुं॰ शृगाले ॥

शिवास्मृतिः । स्त्री॰ जयन्तीवृक्षे ॥

शिवाह्लादः । पुं॰ बकवृक्षे ॥ शिवस्यानन्दे ॥

शिवाह्वयः । पुं॰ पारदे त्रि॰ शिवनामके ॥

शिवाह्वा । स्त्री॰ रुद्रजटायाम् ॥

शिबिः । पुं॰ उशीनरदेशाधिपतौ भूपतिवरे औशीनरे ॥ उदारो यं महीपतिर्येन स्वमांसं श्येनाय दत्त्वा॰ शरणागतः कपोतोऽरक्षत ॥ भूर्जपत्रवृक्षे ॥ व्याडे । हिंस्रपशौ ॥

शिबिका । स्त्री॰ याप्ययाने । झंपान॰ डोला॰ चौपाला॰ पालकी॰ इत्यादिभाषाप्रसिद्धवस्तुविशेषे । शिबीरथे ॥ शिवैव । शिवं करोतीति वा । तत्करोतीति ण्यन्तात्॰ ण्वुल् ॥

शिबिरम् । न॰ युद्धवेश्मनि ॥ निवेशे । आगन्तुकसैन्यवसतौ ॥ सेनायावासस्थाने ॥ राजनिवेशे ॥ अथ शिबिरलक्षणम् । श्रीभगवानुवाच । शिबिरं परिखायुक्तमुच्चप्राकारवेष्टितम् युक्तद्वादशगारथसिंहद्वारपुरस्कृतम् ॥ युक्तं विचित्रैर्विविधैश्च कृत्रिमैश्चकपाटकैः । निषिद्धद्वारस्थितं प्रसिद्धैश्च पुरस्कृतम् ॥ सुत्रांश्चन्द्रवेधं प्राङ्गणाश्च तथैव चेति । विशेषो ब्रह्मवैवर्ते द्रष्टव्यः कृष्णखण्डके १०२ अध्याये ॥ शव मृत्यच । शवगतौ । बाहुलकात् किरच्॰ अतद्वत्वश्च ॥ यद्वा । शेरते राजबलान्यस्मिन् । शीङ् स्वप्ने । बाहुलकात् किरच् । शीङो वुगागमश्च ॥

शिवी । स्त्री॰ गौर्याम् ॥ पुं॰ योगे ङीष् ॥

शिबीरथः । पुं॰ शिबिकायाम् । ॰ शाली ॥

शिविष्टः । पुं॰ बकवृक्षे ॥ त्रि॰ शिवप्रिये ।

शिवेष्टा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ।

शिशयिषुः । त्रि॰ शयितुमिच्छौ ॥ शेतेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

शिशिरः । पुं॰ हिमे । तुषारे ॥ द्वीपान्तरप्रसिद्धगिरिविशेषे ॥ पुं॰ न॰ ऋतुविशेषे । तपस्तपस्ययोः । माघफाल्गुनयोः । कम्पने । शीते । हिमकूटे ॥ अस्य गुणा यथा । शिशिरः शीतलोऽतीवरूक्षो वाताग्निवर्द्धनः । अपि च । शिशिरं शीतलं वृष्यं शीतवातप्रकोपमिति ॥ अत्रजातस्य फलम् । मिष्टान्नभोगी मधुरप्रगाढीकलत्रपुत्रादियुतः सुधान्तः । क्रोधी सुधीश्चारुकलेवरश्च प्रसू

तिःशिशिराभिधाने । इति ।। वि॰ शीतगुणयुक्ते ।। यथा । सुशीम: शिशिरोजड: । तुषार: शीतल: शीतोहिम: सप्तान्यलिङ्गका: ।। अन्ति॰ धात्रिणिपरिसन्नियमस्तक: । अज्ञ्यज्ञगतौ । चन्निर्तशिशिरशि खिलशिशिरस्फुरश्चविरशुद्दरा: ॰ इ तविकारच्॰ शशिरुपधायाद्ध्वस्य निपात्यते ॥

शिशु: । पुं॰ पोते । पाके अर्भके । डिम्भे । पृथुके । शावके ॥ अस्य लक्षणाद्युक्तं ब्रह्मतात्पर्ये यथा । शिशोरस्यच्युत्तप्रोक्तं॰ बालस्यच मनंस्मृतम् । रजस्वलादिसंस्पर्श स्नातव्यं तुकुमारकै: ।। प्राक्चूडा करणात्काल: ॰ प्राणतप्राणनाच्छि शु: ... ...यावन्मौ ञ्जी... ...स्यति॰ शायतेड्ल वा । शो... ...कि: ... ...नृ वच्चेच्य ।।

शिशुक: । पुं॰ संसुकद्र॰ गौ॰ प्र॰ यादोविशेषे । उलूपिनि ॥ शिशु: शिशुमार: ॰ तस्यप्रकृतिरिव । इ वेगतकुलाविलिवात् ॥ शिशुमारे । बालके ॥ वृक्षविशेषे ॥

शिशुगन्धा: । स्त्री॰ मधुमल्लयाम् ॥

शिशुचान्द्रायणम् । न॰ व्रतविशेषे ॥ यथा । चतुर: प्रातरश्नीयात्पिण्डा न्विप्र: समाहित: । चतुरोऽस्त मितेसूर्ये शिशुचान्द्रायणं स्मृतम् ॥

शिशुता । स्त्री॰ शिशुत्वे ॥ शिशोर्भा व: । तल् । टाप् ॥

शिशुत्वम् । न॰ शिशुतायाम् । शैश वे । शिशोर्भाव: ॥ तस्यभावस्त्वत लौ ॥

शिशुपाल: । पुं॰ दमघोषसुतेन्नृपतौ । चैद्ये । चेदिराजि ॥

शिशुपालक: । पुं॰ दमघोषसुते ॥ सतकदम्बे ॥ शिशून्पालयति । पाल॰ । कर्मण्यण् । स्वार्थेक: ॥ वि॰ बालकपालके ॥

शिशुपालहा । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

शिशुप्रिय: । पुं॰ कुत्तुपाके । गुडे ॥ वि॰ बालकाभीष्टवस्तुनि ॥

शिशुभाव: । पुं॰ शिशुत्वे ॥ यथा । अयं कस्यचिदस्तिकश्चिदपिन: के नापिपूर्वकृत: संसार: शिशुभा वयौवनजराभावावतारादयम् । बालस्तं पशुमन्यतामसुलभंप्राप्त यु वासेव्यतांवृद्धस्तंविषयाद्विष्कृतेद्धृ व्यावृत्यकिंपश्यति ॥

शिशुमार: । पुं॰ यादोविशेषे । सुंस॰ इ॰ भा॰ प्र॰ मशोक्कासि । अस्यप र्यायायथा । जलकूर्मस्त्वम्बुकौशी वसाढ्य: शिशुकश्चसइति॰ त्रिका ण्डशेषोक्ता: ॥ शिशून्मारयति मृङ्प्राणत्यागे । णिजन्तात्कर्मण्य ण् ॥ तारात्मकाच्युते । तस्यविव

एवं विष्णुपुराणे २ अंशे १२ अध्याये यथा । शिशुमारस्तु यः प्रोक्तः स ध्रुवो यत्र तिष्ठति । सन्निवेशश्च तस्यापि शृणुष्व मुनिसत्तम ॥ यदह्ना कुरुते पापं दृष्ट्वा तं निशि मुच्यते । तावत्यश्चैव तारास्ताः शिशुमाराश्रिता दिवि ॥ तावन्त्येव तु वर्षाणि जीवत्यभ्यधिकानि तु । उत्तानपादस्तस्याथ विज्ञेयो ह्युत्तरो हनुः ॥ यज्ञोऽधरश्च विज्ञेयो धर्मो मूर्द्धानमाश्रितः । हृदि नारायणश्चास्ते अश्विनौ पूर्व्वपादयोः ॥ वरुणश्चार्य्यमा चैव पश्चिमे तस्य सक्थिनी । शिश्ने संवत्सरस्तस्य मित्रोऽपानं समाश्रितः ॥ पुच्छेऽग्निश्च महेन्द्रश्च कश्यपोऽथ ततो ध्रुवः । तारका शिशुमारस्य नास्तमेति चतुष्टयम् ॥ इत्येष सन्निवेशोऽयं पृथिव्यां ज्योतिषां तथा । द्वीपानामुदधीनाञ्च पर्व्वतानाञ्च कीर्त्तितः ॥ वर्षाणाञ्च नदीनाञ्च ये च तेषु वसन्ति वै । तेषां स्वरूपमाख्यातं सङ्क्षेपः श्रूयतां पुनः ॥ यदम्बु वैष्णवः कायस्ततो विप्र वसुन्धरा । पद्माकारा समुद्भूता पर्व्वताब्ध्यादिसंयुता ॥ ज्योतींषि विष्णुर्भुवनानि विष्णुर्वनानि विष्णुर्गिरयो दिशश्च । नद्यः समुद्राश्च स एव सर्व्वं यदस्ति यन्नास्ति च विप्रवर्य्य ॥ ज्ञानस्वरूपो भगवान् यतोऽसावशेषमूर्त्तिर्न तु वस्तुभूतः । ततो हि शैलाब्धिधरादिभेदान् जानीहि विज्ञानविजृम्भितानि ॥ यदा तु शुद्धं निजरूपसर्व्वं कर्म्मक्षये ज्ञानमपास्तदोषम् । तदा हि सङ्कल्पतरोः फलानि भवन्ति नो वस्तुषु वस्तुभेदाः ॥ मही घटत्वं घटतः कपालिका कपालिका चूर्णरजस्ततोऽणुः । जनैः स्वकर्म्मस्तिमितात्मनिश्चयैरालक्ष्यते ब्रूहि किमत्र वस्तु ॥ इति ॥ अपि च । तारामयं भगवतः शिशुमाराकृतिप्रभोः । दिवि रूपं हरेर्यत्तु तस्य पुच्छे स्थितो ध्रुवः ॥ सैष भ्रमन् भ्रामयति चन्द्रसूर्य्यादिकान् ग्रहान् । भ्रमन्तमनु तं यान्ति नक्षत्राणि च चक्रवत् ॥ सूर्य्याचन्द्रमसौ तारा नक्षत्राणि ग्रहैः सह । वातानीकमयैर्बन्धैर्ध्रुवे बद्धानि तानि वै ॥ शिशुमाराकृति प्रोक्तं यद्रूपं ज्योतिषां दिवि । नारायणोऽयनं धाम्नां तस्याधारः स्वयं हृदीति ॥

शिशुवाहक: । पुं॰ वनच्छागे ॥ त्रि॰ बालकवोढरि ॥

शिशुवाह्यक: । पुं॰ एडके । वनच्छागे ॥

शिश्न: । पुं॰ मेढ्रे । मेहने । शेफसि ॥ शशति । शश॰ । शिनोति वा । शिञ् निशाने । बाहुलकान्नक् । पृषोदरादिः ॥

शिश्नक: । पुं॰ मेढ्रे ॥ स्वार्थे कन् ॥

शिश्विदान: । त्रि॰ अकृष्णकर्म्मणि ।

। पुण्यकर्म्मणि ॥ शिष्विन्दे । श्रिदिश्वैत्ये । बाहुलकाच्छिट : शानच् । अनित्यत्वान्नुम् ॥ यद्वा । श्वेतितुमिच्छति । श्वितावर्णे । श्वितेर्द्वश्चेत्यानच् । टः समोलुक् च ॥ कृष्णाकर्मेत्यमरे पाठान्तरात् । पापाचारेपि ॥

शिष्ट : । त्रि० आर्ये । साधुव्यवहारान्विते ॥ यथा । नपाणिपादचपलोननेत्रचपलोयति : । नचवाक्चपलश्चैवमितिशिष्टस्यलक्षणम् ॥ शान्ते ॥ स्वच्छस्वान्ते । सत्कारणवादिनि । धर्मेणाधिगतोयैस्तुवेद: सपरिवृंहण: । तेशिष्टाब्राह्मणाज्ञेया: श्रुतिप्रत्यक्षहेतव : ॥ उर्वरिते ॥ शिष्यते । शिष्लृ० । क्त० ॥

शिष्टसमाचार । पुं० आर्यव्यवहारे ॥

शिष्टाचार : । पुं० सदाचारे । साधुव्यवहारे ॥ यथा । दानंसत्यंतपोऽलोभोविद्येज्यापूजनंदम : । अष्टौतानिचरित्राणिशिष्टाचारस्यलक्षणम् ॥ शिष्टायस्माच्चरन्त्येनंमनु : सप्तर्षयश्चये । मन्वन्तरेषुसर्वेषुशिष्टाचारस्तत : स्मृत : ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यांविहितोधर्मोवर्णाश्रमात्मक : । शिष्टाचाराविरुद्धस्तुधर्म : ससाधुसम्मत : ॥ शिष्टानामाचार : ॥

शिष्टबुद्धि : । त्रि० शास्त्राचार्यानुशिष्टमतौ ।

शिष्टापरिग्रह : । पुं० सत्कारणवादिभि : केनाप्यंशेनागृहीते० अण्वादिवादे ॥ शिष्टानामपरिग्रहोयस्मिन् ॥

शिष्टि : । स्त्री० आज्ञायाम् । शासने ॥ शासनम् । शासु० । स्त्रियांक्तिन्नावादिभ्य : । शासइदङ्हलो: :

शिष्य : । पुं० छात्रे । अन्तेवासिनि । शासनयोग्ये ॥ तल्लक्षणंयथा । वाङ्मन : कायवसुभिर्गुरुशुश्रूषणेरत : । एतादृशगुणोपेत : शिष्योभवतिनारद ॥ देवताचार्यशुश्रूषांमनोवाक्कायकर्मभि : । शुद्धभावोमहोत्साहोबोद्धाशिष्यइतिस्मृत : ॥ अपिच । शान्तोविनीत : शुद्धात्माश्रद्धावान्धारणक्षम : । समर्थश्चकुलीनश्चप्राज्ञ: सच्चरितोव्रती । एवमादिगुणैर्युक्त : शिष्योभवतिनान्यथेति ॥ शिष्यते । शासु० । एतिस्तुशास्वृदृजुष : क्यप् । शासइदङ्हलो : । शासितव्योतिष : ॥ पुत्रशिष्ययोस्तुल्यत्वंयथा । यथापुत्रस्तथाशिष्योनभेद : पुत्रशिष्ययो : । तर्पणेपिण्डदानेचपालनेपरिपोषणे ॥ यथानदातापुत्रस्यतथाशिष्यस्यनिश्चितम् । इतीदंकाण्वशाखायामुवाचकमलोद्भव : ॥

शी : । स्त्री० शान्तौ । शयने ॥

शीकर : । पुं० वातस्रुताम्बुनि । वा

तास्तजले । अम्बुकरणेषु ॥ शीकते । शीकसेचने । तालव्यादिः । कटकेररन्नितिबाहुलकादरन् ॥ न॰ सरलद्रवे ॥

शीघ्रम् । न॰ उशीरे । नलदे । चक्राङ्गे ॥ त्वरिते । लघुनि । क्षिप्रे परे । द्रुते । सत्वरे । चपले । तूर्णे । अविलम्बिते । आशुनि ॥ तूर्णपर्य्यायोऽयंक्रियाविशेषणाद्द्रव्येवर्त्तमानः क्लीबे । यथा॰ शीघ्रं जुहोति । सत्वगामीतुवाच्यलिङ्गः । यथा । कलौशीघ्राजरा॰ शीघ्रो मृत्युः शीघ्रंभयस्तथेति ॥ शिङ्घति॰ व्याप्नोति । शिघिआघ्राणे । शीघ्रादयश्चेतिरगन्तोनिपातितः ॥ त्रि॰ द्रुतगतौ ॥

शीघ्रगः । त्रि॰ नभस्वति । वायौ ॥ त्रि॰ त्वरितगामिनि ॥

शीघ्रगामी । त्रि॰ आशुगमनशीले । द्रुतगतौ ॥

शीघ्रचेतनः । पुं॰ शुनि । त्रि॰ त्वरितचेतनायुक्ते ॥

शीघ्रजन्मा । पुं॰ पूतिकरञ्जे ॥

शीघ्रपुष्पः । पुं॰ वकवृक्षे । अगस्त्यागे ॥

शीघ्रवेधी । पुं॰ लघुहस्ते । शिक्षितास्त्रे । आशुशरादिनालक्ष्यवेधकर्त्तरि ॥

शीघ्रा । स्त्री॰ उदुम्बरपर्य्यायम् । इन्त्याम् ॥

शीतः । पुं॰ वानीरे । वञ्जुले । वेतसवृक्षे । शीतमस्यास्ति । अर्शआद्यच् । शीतवीर्य्यत्वेपाद्दाहशमनात् ॥ बहुले । बहुवारके । निम्बे ॥ पर्पटे । कर्पूरे ॥ असनपर्य्यायम् ॥ नरकान्तरे । हिमर्तौ ॥ न॰ हिमगुणे । जले ॥ त्वचे । दारचीनी॰ इ॰ भा॰ ॥ शीतंतुषारवानीरबहुवारद्रुमेषुचेत्यजयः ॥ त्रि॰ शीतले ॥ अलसेशीतस्पर्शे । शीतंक्षियतेऽस्य । अर्शआद्यच् ॥ विशेष्यीभूतः शीतशब्दोनपुंसकम् । अस्मिन्द्रव्येशीतःस्पर्शइत्यादौविशेषणीभूतस्तुशीतशब्दोविशेष्यनिघ्नः ॥ श्यायतइतिशीतः । श्यैङ्गतौ । भावेक्तः । द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः श्यइतिसम्प्रसारणम् । हलइतिदीर्घः । श्ये स्पर्शइति पर्युदासान्ननिष्ठानत्वम् ॥

शीतकः । पुं॰ शीतकाले ॥ ऋतावुष्णशीते॰ इ॰ यावादिषुपाठात्॰ स्वार्थेकन् ॥ असनपर्य्यायम् ॥ त्रि॰ सुस्थिते । सुस्थे ॥ अलसे । दीर्घसूत्रिणि । मन्दे ॥ शीतंकरोति । शीतोष्णाभ्यांकारिणीतिकन् ॥ वृश्चिके ॥

शीतकरः । पुं॰ चन्द्रे ॥ त्रि॰ शीतलप्राणियुक्ते ॥ शीतकारिणि ॥

शीतकषाय: । पुं० हिमकषाये यथा । चतुःसं द्रव्यपलं सम्यक्‌ षड्भिः नीरपलैः प्लुतम् । सर्वरीमुषितः स स्यात्‌ हिमः शीतकषायकः इति वैद्यकम् ॥

शीतकाल : । पुं० हिमर्त्तौ । मार्गपौषयोः । हेमन्ते । कूपोदकं वटच्छाया श्यामा स्त्री इष्टकागृहम् । शीतकाले भवेदुष्णमुष्णकाले च शीतलम् ॥ हेमन्तशिशिरर्त्त्वोः ॥

शीतकिरण : । पुं० हिमांशौ ॥ चन्द्रमसि ॥ यथा । कान्ते कोऽयमुदेति शीतकिरणो जातः कुतो वारिधेः कस्ते सुन्दरि सोदरः कारमहोदरं त्वदीये स्तने । धन्यास्त्वं युवतीस तीकुलवतीभ्राता पि धन्यस्तवेत्यं श्रीपरिहासकेलिकलया मुग्धो हरिः पातु वः ॥

शीतकुम्भ : । पुं० करवीरे ॥

शीतकुम्भी । स्त्री० जलजद्रव्यविशेषे । शिउलीछोप ॥ इ० गौ० भा० प्र० । अस्याः पर्याया यथा । शीतली शीतकुम्भी च शुक्रपुष्पा जलोद्भवेति रत्नमाला ॥

शीतकृच्छ्र : । पुं० व्रतविशेषे । यथा । त्र्यहं शीतं पिबेत्तोयं त्र्यहं शीतं पयः पिबेत् । त्र्यहं शीतं घृतं पीत्वा वायुभक्ष्यः परं त्र्यहमिति यमस्मृतिः ॥

शीतचारम् । न० श्वेतटङ्कणे ॥

शीतगन्ध : । पुं० श्वेतचन्दने ॥

शीतगु : । पुं० चन्द्रे ॥

शीतचम्पक : । पुं० चातपर्णे । तर्पणे ॥ दिने ॥ दीपे ॥ दर्पणे ॥

शीतपर्णी । स्त्री० अर्कपुष्पिकायाम् । सूर्यवल्ल्याम् ॥

शीतपाकिनी । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥ काकोल्याम् ॥

शीतपाकी । स्त्री० वाट्यालके ॥ गुञ्जायाम् ॥ काकोल्याम् ॥

शीतपुष्प : । पुं० अर्कवर्णे ॥ शिरीषे ॥ न० परिपेले ॥ शैलेये ॥

शीतपुष्पक : । पुं० अर्कवृक्षे ॥ न० शैलेये ॥

शीतपुष्पा । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

शीतप्रभ : । पुं० कर्पूरे ॥ त्रि० शीतलप्रभायुक्ते ॥

शीतप्रिय : । पुं० पर्पटे ॥ त्रि० शीतलप्रीतियुक्ते ।

शीतफल : । पुं० उदुम्बरे ॥ बहुलशरे । शेलौ ॥ पीलौ ॥ शीतानि फलानि यस्य ॥

शीतबला । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥

शीतभानु : । पुं० चन्द्रे ॥ शीता भानवः किरणा यस्य सः ॥

शीतभीत : । त्रि० शीतार्त्ते ॥

शीतभीरु : । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ शीतात् भीरुः ॥ त्रि० शीतभीते ॥

शीतभीरुक: । त्रि॰ शीतार्त्ते

शीतभीरुका । स्त्री॰ मल्ल्याम् ॥

शीतमञ्जरी । स्त्री॰ शेफाल्याम् ॥

शीतमयूख: । पुं॰ चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥

शीतमरीचि: । पुं॰ इन्दौ । कर्पूरे ॥

शीतमूलकम् । न॰ उशीरे ॥

शीतरम्य: । पुं॰ प्रदीपे ॥ त्रि॰ शीतरमणीये ॥

शीतरश्मि: । पुं॰ चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥

शीतरस: । पुं॰ शीधुप्रभेदे ॥

शीतल: । पुं॰ अशनपर्ण्याम् ॥ अर्हद्विशेषे ॥ सुधांशौ । चन्द्रे ॥ व्रतविशेषे ॥ चम्पके ॥ वहुवारके ॥ धूनके । राले ॥ कर्पूरभेदे ॥ न॰ पुष्पकासीसे ॥ शैलजे ॥ मलयोद्भवे । चन्दने ॥ पद्मके ॥ मौक्तिके ॥ शैत्ये ॥ वीरणमूले ॥ त्रि॰ सुषीमे । शिशिरे ॥ शीतं गुणोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ शीतलातिवालावादाने । अतद्गुतिक: ॥

शीतलक: । पुं॰ मरुवके ॥ न॰ सितोत्पले ॥

शीतलच्छद: । पुं॰ चम्पके ॥ शीतलपत्रे ॥

शीतलजलम् । न॰ उत्पले ॥ शिशिरोदके । शीताम्बुनि ॥ यथा मूर्च्छापित्तोष्णदाहेषु विषे रक्ते मदात्यये । भ्रमे श्रमे विदग्धेन्ने तमके वमथौ तथा । ऊर्द्ध्वगे रक्तपित्ते च शीतमम्भः प्रशस्यते ॥ पार्श्वशूले प्रतिश्याये वातरोगे गलग्रहे । आध्माने स्तिमिते कोष्ठे सद्यः शुद्धौ नवज्वरे ॥ अरुचिग्रहणीगुल्मश्वासकासेषु विद्रधौ । हिक्कायां स्नेहपाने च शीताम्बु परिवर्जयेत् ॥

शीतलत्वम् । न॰ शीतलतायाम् । जडत्वे ॥

शीतलत्वकम् । न॰ शीतलत्वे ॥

शीतलप्रद: । पुं॰ चन्दने ॥ त्रि॰ हिमदातरि ॥

शीतवनम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

शीतलवातक: । पुं॰ अशनपर्ण्याम् ॥

शीतला । स्त्री॰ शीतलीवृक्षे ॥ यथा । शीतला शीतली शीतकुम्भी पाण्डरपुष्पिकेति शब्दचन्द्रिका ॥ कुट्टिन्याम् । जलरुहायाम् ॥ वालुकायाम् ॥ आरामशीतलायाम् ॥ देवताविशेषे । विस्फोटकविशेषाधिष्ठात्र्याम् ॥ यथा । नमामि शीतलां देवीं रासभस्थां दिगम्बरीम् । मार्जनीकलशोपेतां सूर्पालङ्कृतमस्तकामिति स्कन्दपुराणम् ॥

शीतली । स्त्री॰ जलबुद्बुदविशेषे । शीतकुम्भ्याम् ॥ कालानुसारि

वायाम् ॥

शीतवल्कः । पुं॰ उदुम्बरे ॥

शीतवीर्य्यकः । पुं॰ प्लक्षवृक्षे । त्रि॰ शीतलवीर्य्ययुक्ते ॥

शीतशिवः । पुं॰ सक्तुफलावृक्षे ॥ मधुरिकौषधौ ॥ न॰ सैन्धवे लवणे । मणिमन्थे ॥ शैलेयनामगन्धद्रव्ये ॥ शीतमस्यास्ति । अच् । शिवमस्यास्ति । अच् । शीतश्चासौ शिवश्च ॥

शीतशिवा । स्त्री॰ मिश्रेयायाम् । शमीवृक्षे ॥

शीतसहः । पुं॰ पीलुवृक्षे ॥ नीलसिन्धुवारके ॥

शीतसहा । स्त्री॰ नीलसिन्धुवारे । वासन्त्याम् ।

शीतहरः । पुं॰ कुचोपरि ॥ शीतं हरति । हृञ्॰ । हरतेरनुद्यमनेऽजित्यच् । त्रि॰ शीतापहे ॥

शीता । स्त्री॰ रामपत्न्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । शीतानभः सरिति लाङ्गलपद्धतौ च शीता दशाननरिपोः सहधर्म्मिणी च । शीतं स्मृतं हिमगुणे चतदन्विते च शीतोऽलसे च बहुवारतरौ च दृष्टः ॥ इति तालव्यादौ धरणिः ॥ दूर्वायाम् ॥ शिल्पिन्यामोषधौ ॥ अतिबलायाम् ॥ कुटुम्बिन्याम् । पथ्यायाम् ॥ कौमुद्याम् । ज्योत्स्नायाम् । शीतेरुक्षे । गत्यर्थत्वादिनाशीङः क्तः । टाप् ॥

शीतांशुः । पुं॰ विधौ । चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥

शीतांशुतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ॥

शीताङ्गः । त्रि॰ शीतलाङ्गे ॥

शीताङ्गी । स्त्री॰ हंसपद्याम् । गोधापद्याम् ॥ शीतलाङ्ग्याम् ॥

शीतादः । पुं॰ दन्तरोगविशेषे ॥ तल्लिङ्गादि यथा । शोणितं दन्तवेष्टेभ्योऽकस्मात् प्रवर्त्तते । दुर्गन्धीनि सकृष्णानि प्रक्लेदीनि मृदूनि च ॥ दन्तमांसानि शीर्य्यन्ते पचन्ति च परस्परम् । शीतादो नाम स व्याधिः कफशोणितसम्भवः ॥ अस्यौषधं यथा । शीतादे हृतरक्ते तु तोयनागरसर्षपान् । निष्क्वाथ्य त्रिफलां चापि कुर्य्याद्गण्डूषधारणम् ॥ काशीसलोध्रकृष्णामनःशिलासप्रियङ्गुतेजोह्वाः । एतच्चूर्णं मधुयुक् शीतादे दन्तिमांसहरम् ॥ तेजोह्वा॰ तेजबला । तैलं घृतं वाथ तत्र शीतादे सम्प्रशस्यते ॥ इति भा॰ प्र॰ ॥

शीतार्त्तः । त्रि॰ शीतालौ ॥ शीतेन ऋतः ॥

शीतालुः । त्रि॰ शीतार्त्ते । शीतं न सहते । शीताच्च द्रप्रत्ययस्तदसहनस्य । आलुः ॥ शीतालुराष्ट्रादस्ते ॥

शीताश्मला । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥

शीताश्मा । पुं॰ चन्द्रकान्तमणौ ॥ शीतलपाषाणे ॥

शीतीभावः । पुं॰ मोक्षे ॥ इति त्रि॰

…षः ॥

शीतोत्तमम्। न॰ जले ॥

शीत्कारः। पुं॰ रतस्त्रीणां रतिकालध्वनौ ॥ यथा। शीत्कारो रतनाराचः सुरतेषु योषिताम् ॥

शीत्कृतम्। न॰ शीत्कारे ॥ इ॰ धरणिः ॥

शीधुः। पुं॰ न॰ इक्षुरसे। मद्ये ॥ पुं॰ स्त्री॰ आसवे ॥ यथा। शीधुरिक्षुरसैः पक्वैरपक्वैरासवो भवेत् ॥ इति माधवः ॥ अपिच। इक्षोः पक्वै रसैः सिद्धः शीधुः पक्वरसश्च सः। आमैस्तैरेव यः सिद्धः स तु शीतरसः स्मृतः ॥ शीधुः पक्वरसः श्रेष्ठः स्वराग्निबलवर्णकृत्। वातपित्तकरः सद्यः स्नेहनो रोचनो हरेत् ॥ विबन्धमेदःशोफार्शःशोषोदरकफामयान्। तस्मादल्पगुणः शीतरसः संलेखनः स्मृतः ॥ शेरतेऽनेन। शीङो धुक्। शीध्यतेऽनेनेति शीधुरिति मल्लिनाथः ॥

शीधुगन्धः। पुं॰ बकुलवृक्षे ॥ मद्यगन्धे ॥ यथा। वेश्याविभ्रमशीधुगन्धिललनावक्त्रासवामोदितैर्नीत्वा निर्भरमन्मथोत्सवरसैरुन्निद्रचन्द्राः क्षपाः। सर्वज्ञा इति दीक्षिता इति चिरात्प्राप्ताग्निहोत्रा इति ब्रह्मज्ञा इति तापसा इति दिवा धूर्त्तैर्जगद्वञ्च्यते ॥ इत्युद्भिदाभिख्याव्यवहरन्ति ॥

शीधुगन्धिः। त्रि॰ सुरागन्धयुक्ते ॥

शीधुपः। त्रि॰ मद्यपे। सुरापे ॥ शीधु पिबति। पादाने। गापोष्टगित्यत्र॰ पिबतेः सुराशीध्वोरिति वार्त्तिकात् टक्। स्त्रियां टित्वान् ङीपि॰ शीधुपी ॥

शीधुपुष्पः। पुं॰ कदम्बे बकुले ॥

शीधुपुष्पी। स्त्री॰ धातक्याम् ॥

शीधुरसः। पुं॰ आम्रे ॥

शीधुसंज्ञकः। पुं॰ बकुले ॥

शीनः। पुं॰ अजगरे। त्रि॰ मूर्खे। द्रवावस्थायाः काठिन्यं प्राप्ते घृतादौ ॥ श्यैङ् गतौ। क्तः। द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः श्य इति सम्प्रसारणम्। श्योऽस्पर्श इति तस्य नः ॥

शीभरः। पुं॰ शीकरे ॥

शीरः। पुं॰ अजगरसर्पे। सूर्ये ॥ शेते। स्फायितञ्चीति शीङो रक् ॥

शीर्णम्। न॰ स्थौणेये ॥ त्रि॰ तनौ। कृशे ॥ विशीर्णे ॥ शीर्यते स्म। शॄ॰। क्तः। ऋत इद्धातोः। रदाभ्यामिति नः। णत्वम् ॥

शीर्णपत्रः। पुं॰ पट्टिकालोध्रे। कर्णिकारवृक्षे ॥ निम्बे ॥ न॰ विशीर्णपत्रे ॥

शीर्णपर्णः। पुं॰ निम्बवृक्षे। न॰ विशीर्णपत्रे ॥

शीर्णपादः। पुं॰ महिषध्वजे ॥ यमे ॥

शीर्णपुष्पिका । स्त्री० अवाक्पुष्प्या
म् ॥
शीर्णमाला । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥
विशीर्णायांमालायाम् ॥
शीर्णवृन्तम् । न० गोडुम्बे । तरम्बु
जे ॥
शीर्णाङ्घ्रिः । पुं० यमे ॥ त्रि० शी
र्णपादे ॥
शीर्विः । त्रि० हिंस्रे ॥ शृणाति
शृ० । जॄशॄस्तृजागृभ्यः क्विन् ॥
शीर्षम् । न० कालागुरुणि ॥ म
स्तके ॥ कुमारशीर्षयोरितिज्ञाप
कात्० शिरसः शीर्षादेशः ॥
शीर्षकः । पुं० विधुन्तुदे । राहुग्रहे
॥ शीर्षस्यप्रतिकृतिः इवेप्रतिकृ
ताविति कन् न० शिरोऽस्थ्नि ॥
शिरोरक्षणसन्नाहे । शीर्षण्ये ।
शिरस्त्रे । टोपइतिभाषा ॥ शीर्षे
कं सुखमस्मात् ॥ जयपराजयप
त्रे ॥
शीर्षच्छेदिकः । त्रि० वध्ये ॥
शीर्षच्छेद्यः । त्रि० वध्ये ॥ शिर
श्छेदं नित्यमर्हति । शीर्षच्छेदा
द्यच्चेतियत् । प्रत्ययसंयोगेनशिरसः
शीर्षभावोनिपात्यते ॥
शीर्षण्यः । पुं० सुकेशे । विशदक
चे ॥ शिरस्ये । स्नानादिनामि
थोऽसक्तकचे ॥ शिरसिभवः ।
शरीरावयवाद्यत् । येचतद्धितइत्य
च० वाकेशेषुचेतिवचनात्० शिरसः
शीर्षन्नादेशः ॥ न० शिरस्त्रे ।
शीर्षके ॥ शिरसिहितम् । यत् ।
येचतद्धितइतिशीर्षन्नादेशः । येचा
भावेतिटिलोपाभावः ॥
शीर्षरक्षम् । न० शिरस्त्राणे । शि
रस्के ॥
शीर्षा । स्त्री० उष्णिक्छन्दः ७ प्र
भेदे ॥ यथा । उक्तावर्णाः सप्ता
र्णां० सर्वदीर्घाः स्युर्यस्याम् ।
एषाशीर्षानिर्दिष्टाशेषांश्चार्णादिष्टा
॥ यथा । हृष्टः कृष्णः कालिन्द्या
। तीरेगोपालानन्दी । वेणुक्वाणै
रक्तानांचेतोहर्त्तागोपीनाम् ॥
शीर्षोदयः । पुं० राशिविशेषे ॥ यथा
। मिथुनंकेशरीकन्यातुलावृश्चिक
भं तथा । कुम्भोथमीनएवैतेसप्तशी
र्षोदयाः स्मृताः ॥
शीलः । पुं० न० स्वभावे । सहज
धर्मविशेषे ॥ सद्वृत्ते । साधुवृत्ते
। सच्चरित्रे । हारीतोक्ते । ब्रह्म
ण्यतादिरूपे ॥ तद्यथा० हारीतः
। ब्रह्मण्यता० देवपितृभक्तता० सौ
म्यता० अपरोपतापिता० अनसूयु
ता० मृदुता० अपारुष्यम्० मैत्र
ता० प्रियवादित्वम्० कृतज्ञता०
शरण्यता० कारुण्यताम्० प्रशान्ति
श्चेतित्रयोदशविधंशीलम् ॥ चरि
त्रमात्रे ॥ समम्० शीलवतीऽ

शैनशा । शीलनमाधौ० यन्ता
हा० घञ्० घीश । यथा । शी
लोऽनुकूलवालव्यवालनद्गति० ल
त्। अर्द्धर्चादि : ॥
शीलनम् । न० पाठनिश्चये । गुण
न्याम् । अविन्याम् ॥
शीलवान् । त्रि० सुस्वभाववति । सु
शीले । सद्वृत्ते ॥
शीलहीन : । त्रि० अभिरतपुंस्त्री
दुष्याद्विजने ॥
शीला । स्त्री० कौण्डिन्यमुने : प
त्न्याम् ॥
शीलितम् । न० शीर्णे ॥ त्रि० अ
भ्यस्ते ॥ शील्यतेस्म । शील० ।
क्त : ॥
शीली । त्रि० शीलवति ॥ शीलम
स्यऽस्य । अत्रादिभ्यश्चेतीनि : ॥
शीवा । पुं० अजगरे ॥ शेते : शी
ङ् स्वप्ने । शीङ्क्रुशिरुहिभ्य
धूभ्य : क्विप् ॥
शीवलम् । न० शैलेये ॥ शे : । ० ल
लेशेतेतिष्ठतिशीङोवलन् । बा
काद्गुणाभाव : ।
शु । अ० पूजायाम् ॥ आश्चर्ये ॥
शुक : । पुं० व्यासमुनें । बादराय
णौ ॥ कीरे । मेधाविनि । फला
शने । तोता० इ० भा० प्र० प
चिणि । अस्त्रशुभसूचकत्वं यथाम
समराजी । वाम: पठन्राजशुक:
प्रयाणे० शुभंभवेद्दक्षिणत : प्रवे
शे । वनेचरा : काष्ठशुका : प्रया
तु : स्यु : सिद्धिदा : सम्मुखमात
तन्त : । इति ॥ रावणस्यमन्त्रिणि
। शिरीषवृक्षे ॥ न० ग्रन्थिपर्णे ॥
वस्त्रे । वस्त्राञ्चले ॥ शिरस्त्रे ॥
शीचति० श्मशतिश । शुकशौचै०
शुगतौश । शुकवल्कोल्का इतिसा
धु : ॥ शोभते । शुभशोभे ।
पूर्ववत्साधु : । यथा । शोकति
। शुकगतौ ॥ इत्युपविमिक्त ॥
शुकच्छदम् । न० स्थौणेये ।
शुकजिह्वा । स्त्री० शुकाननायाम्
। सुवाठोंठी० इ० भा० प्र० ॥
शुकतरु : । पुं० शिरीषवृक्षे ॥
शुकतुण्ड : । पुं० छिद्रन्तभेदे ॥
स्पीत : शुकतुण्डक : ॥
शुकद्रुम : । पुं० शुकतरौ ॥
शुकनासा । स्त्री० शुकशिम्बायाम् ॥
शुकनासन : । पुं० दद्रुघ्ने ॥ त्रि०
शुकनासिके ॥
शुकनास : । पुं० शोणकद्रुमे ॥ शु
कनासेवपुष्पमस्यास्ति । अर्शआद्य
च् । त्रि० शुकस्यनास तुल्ये ।
शुकपिण्ड : । स्त्री० शुकशिम्ब्या
म् ॥
शुकपुच्छ : । पुं० गन्धके ॥ शुकव
नाङ्गुले ॥
शुकपुष्पकम् । न० स्थौणेये ।

शुकपुष्पः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥ न॰ स्थौणेये ॥

शुकप्रियः । पुं॰ शिरीषद्रुमे ॥ त्रि॰ शुकवल्लभे ॥

शुकप्रिया । स्त्री॰ जम्ब्वाम् । शिरीषे ॥

शुकफलः । पुं॰ अर्कवृक्षे ॥

शुकबर्हः । पुं॰ न॰ स्थौणेये । ग्रन्थिपर्णे ॥ गन्धद्रव्यविशेषे ॥

शुकबर्हकम् । न॰ ग्रन्थिपर्णे ॥

शुकम् । न॰ ग्रैव्ये ॥

शुकवल्लभः । पुं॰ दाडिमे । त्रि॰ शुकप्रियवस्तुनि ॥

शुकाख्या । स्त्री॰ शुकशिम्बायाम् ॥

शुकादनः । पुं॰ दाडिमे ॥

शुकानना । स्त्री॰ शुकजिह्वायाम् ॥

शुकी । स्त्री॰ कश्यपस्य पत्नीप्रभेदे । शुकी शुकानजनयदुलूकीप्रत्युलूकिकांश्चानिति गारुडम् ॥

शुकोदरम् । न॰ तालीशपत्रे ॥ कीरजठरे ॥

शुक्तः । त्रि॰ अम्ले ॥ यथा । यन्मस्त्वादिशुचौ भाण्डे सगुडक्षौद्रकाञ्जिकम् । धान्यराशौ त्रिरात्रस्थं शुक्तं चुक्रं तदुच्यते ॥ इति ॥ स्वभावतो मधुरादिरसानि कालवशेनोदकवासादिना चाम्लत्वमितानि शुक्तानीति मन्वर्थमुक्तावल्यां कुल्लूकभट्टः । पूते । श्लिष्टे । राडा॰ इ॰ भा॰ शान्त्यर्थस्य शुचिरत्नीभावे क्तः । द्रव्यविशेषे ॥ यथा । कन्दमूलफलादीनि सस्नेहलवणानि च । यद्द्रव्येऽभिषूयन्ते तच्छुक्तमभिधीयते ॥ शुक्तं कफघ्नं तीक्ष्णोष्णं रोचनं पाचनं लघु । पाण्डुक्रिमिहरं रूक्षं भेदनं रक्तपित्तकृत् ॥ निष्ठुरे । कर्कशे ॥ काञ्जिके । मांसे ॥

शुक्ता । स्त्री॰ चुक्रिकायाम् ॥

शुक्तिः । स्त्री॰ कपालशकले । शङ्खे ॥ शङ्खनखे । नख्याम् ॥ अश्वावर्त्ते ॥ यथा । वक्षस्थाः शुक्तयस्तिस्रश्च हरेमा जयावहा इति ॥ दुर्नामनि । अर्शोरोगे । मुक्तास्फोटे । सोपा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ दृग्व्याधिविशेषे । कर्षद्वयोन्मिते ॥ चतुस्तोलकपरिमाणे । अष्टमिकायाम् । शुच्यति शोचति शोकति वा । शुच अभिषवे शुच शोके शुक गतौ वा । क्तिन् ॥

शुक्तिका । स्त्री॰ चुक्रिकायाम् ॥ शुक्तौ । मुक्तास्फोटे ॥

शुक्तिजम् । न॰ मौक्तिके ॥

शुक्तिमान् । पुं॰ कुलपर्वतविशेषे । ऋषिकुल्याकुमाराद्याः शुक्तिमत्पादसम्भवाः ॥

शुक्तिबीजम् । न॰ मौक्तिके ॥

शुक्रः । पुं॰ दैत्यगुरौ । काव्ये । उशनसि । भार्गवे । कवौ । सिते ॥ ज्येष्ठमासे ॥ अग्नौ । चित्रकवृक्षे ॥

न० । मज्जजातधातौ । तत्पर्यायो यथा । शुक्रं० तेजोरेतसीच० बी जवीर्य्येन्द्रियाणिचेति ॥ नेत्ररोगवि शेषे ॥ शुक्लवर्णे । शुभ्रे । त्रि०त द्वर्णविशिष्टे ॥ शोचयति । शुच्यं न्द्रे तिनिपातनात्कुत्वे ऋज्रेक : ० रन् प्रत्ययश्च ॥ शोचतीतिशुक्र : । शुचशोके । पूर्ववत् ॥ शोचत्यने नवा ॥ विरहिण : शोचन्त्यस्मिन् ० शुक्रोऽज्येष्ठमास : ५

शुक्रकर : । पुं० मज्जनि ॥ त्रि० वी र्य्यकारके ॥

शुक्रच्छम् । न० शुक्रतुलयो : ॥

शुक्रभुक्‌०ग्० । पुं० मयूरे ।

शुक्रभू : । स्त्री० मज्जनि । त्रि० वीर्य्यो त्पन्ने ॥

शुक्रल : । त्रि० बहुवीर्य्यवति ॥ वीर्य्य दे ॥

शुक्रला । स्त्री० उच्चटायाम् ॥

शुक्रवार : । पुं० भृगुवारे । शुक्रग्रह भोग्यदिने ॥

शुक्रशिष्य : । पुं० दितिसुते । असुरे ॥ शुक्रस्यशिष्य : ।

शुक्रां : । पुं० मयूरे ।

शुक्रास्त : । पुं० नष्टभृगौ । अथया चार्द्दिनिषिद्धोयथाहवृद्धराजमार्त्तण्डे- । यात्राविवाहव्रतवन्धवेश्मप्रासाद चूडाकरणंहितेशौ ॥ नष्टेभृगौभो पदिश्चिरायांदेवप्रतिष्ठामपिकर्णवे

धमिति ।

शुक्रियम् । न० शुक्रदैवते० हविषि ॥ शुक्रोदेवताऽस्य । शुक्राद्‌घन् ॥

शुक्ल : । पुं० विष्कम्भादियोगान्तर्ग तयोगविशेषे ॥ वर्णविशेषे । तत् पर्यायोयथा । शुक्लशुभ्रशुचिश्वेत विशदश्येतपाण्डुरा : । अवदात: सितोगौरोवलक्षोधवलोर्जुनइति ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । रोगाबहुविधाश्चैवमनुष्याणांजिकृ त्सुरा : । सर्वपापप्रशमन्ति शुक्लेब र्षेवरानने ॥ इति ॥ शुक्लेरण्डे ॥

शुक्लचक्षु । न० रक्ते । रक्तम् ॥ नत्रजोते ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ यथा । सुखंतंमृदुशुक्लामं शुक्लंतदर्हते चिरात् ॥ त्रिफलास्वरसचभुक्त्वा पाचितलपृष्ट्वाचक्षुषोर्य्यदिदृश्यते अचिरेणनतद्धारितिमिराण्यपि हन्ति ॥ स्नानंकृष्णतिलैर्वापिचक्षु ष्यमनिलापहम् । अमलै : सत तंस्नानंपरंदृष्टिबलावहम् ॥ शु र्ठोनिम्बदलै : पिण्डी सुखोष्णा स्वल्पसैन्धवा । धार्य्यानेत्रेऽनिलघ्नी शोथकण्डूव्यथाहरी ॥ त्रिफला पिण्डिकानेत्रेवातपित्तकफापहेति ॥ शुक्लमार्गे ॥ देवयानमार्गे ॥ त्रि० शुभ्रवर्णयुक्ते ॥ शुक्लोगुणोऽस्या ऽस्ति० अस्मिन्वा । मतुप् । गुण वचनेभ्योमतुपोलुगिष्टइतिलुक् ॥

शोचतिवा । शुच० । ऋज्रेन्द्राग्र्यत्यादिनारन् • निपातनात्कुत्वेञ्च शुक्रः । पक्षे रेफस्य लः ॥

शुक्लकः । पुं• शुक्ले ॥ शुक्लपक्षे ॥

शुक्लकण्ठः । पुं• दात्यूहे ॥ त्रि• श्वेतगलयुक्ते ॥

शुक्लकन्दः । पुं• महिषकन्दे ॥ श्वेतमूले ॥

शुक्लकन्दा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

शुक्लकर्मा । त्रि० अकृष्णकर्मणि ॥

शुक्लकुष्ठम् । न• श्वेतकुष्ठे ॥

शुक्लकृष्णम् । न० शुभाशुभे ॥

शुक्लक्षीरा । स्त्री• काकोल्याम् ॥

शुक्लदुग्धः । पुं• शृङ्गाटके ॥

शुक्लधातुः । पुं• कठिन्याम् ॥ शुक्लश्चासौ धातुश्च ॥

शुक्लपक्षः । पुं० सितपक्षे । विधुसत्वात्स्वनक्षत्रानुकूलपक्षद्वयकालाश्रयः प्रवृत्ते॥ तत्र [illegible] सितस्त्वापूर्वकाल [illegible] शुचिः श [illegible] शु तस्य [illegible] शुक्लप्रतिपदा [illegible] दशान्त्यात्म । यथा । [illegible] भौमासि शुक्लकर्षौ क्रमेणाहि । चन्द्रवृद्धिकारः शुक्लः कृष्णश्चन्द्रक्षयात्मकः ॥ पक्षत्याद्यास्तु तिथयः क्रमात् पक्षद्वयस्य ताः । दर्शान्ताः कृष्णपक्षे ताः पूर्णिमान्ताश्च शुक्लके ॥

शुक्लपुष्पः । पुं० कुटजवृक्षे । अतिच्छत्रे । कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ मरुवके ॥ त्रि० श्वेतकुसुमयुक्ते ।

शुक्लपुष्पा । स्त्री• नागदन्त्याम् ॥ शीतकुम्भ्याम् ॥

शुक्लपुष्पी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

शुक्लपृष्ठः) । पुं• निसिन्धुके ।
शुक्लपृष्ठकः) । पुं• सिन्धुवारे ॥

शुक्लबलः । पुं• जिनविशेषे ॥

शुक्लरोहितः । पुं० श्वेतरोहितवृक्षे ॥

शुक्लला । स्त्री० उच्चटायां ॥

शुक्लवर्गः । पुं• श्वेतवर्णसजातीयद्रव्ये । शङ्खशुक्तिकपर्दकादौ ॥

शुक्लवायसः । पुं• बके । दीर्घजङ्घे । बकोटे ॥

शुक्लशालः । पुं• अद्रिनिम्बे ॥ इ• रा• नि: ॥

शुक्ला । स्त्री• शारदायाम् । सरस्वत्याम् । वाग्देवतायाम् ॥ शुक्लां ब्रह्मविचारसारपरमामाद्यां जगद्व्यापिनीं वीणापुस्तकधारिणीमभयदां जाड्यान्धकारापहाम् । हस्ते स्फाटिकमालिकां विदधतीं पद्मासने संस्थितां वन्दे तां परमेश्वरीं भगवतीं बुद्धिप्रदां शारदाम् ॥ गतिविशेषे । ज्ञानप्रकाशमयत्वादर्चिरादिगतौ । सा च मार्गस्थे नागमप्रसिद्धे देवयानमार्गे ॥ स्नुह्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

विदार्याम् । शुभ्रवर्णायाम् ॥ टाप् ॥

शुक्लाङ्गी । स्त्री० शेफालिकायाम् ॥

शुक्लापाङ्गः । पुं० मयूरे । त्रि० शुक्लवर्णनेत्रान्ते ॥

शुक्लार्जकः । पुं० सितपर्णासे । वर्बरप्रभेदे ॥

शुक्लार्म्म । न० चक्षूरोगविशेषे ॥ सुश्वेतं मृदु शुक्लार्म्म शुक्ले तद्वर्द्धते चिरात् ।

शुक्लिमा । पुं० शुक्लत्वे ॥

शुक्लोपलः । पुं० श्वेतपाषाणे ॥

शुक्लोपला । स्त्री० शर्करायाम् ॥

शुषिः । पुं० वायौ ॥ तेजसि ॥ छिद्रे ॥ शुष्यति । शुषशोषणे । स्नुषि कुषिशुषिभ्यः क्सः ॥

शुङ्गः । पुं० न० वटे । आम्रातके ॥ पक्षस्याम् । अङ्कुरे । कार्ये ॥

शुङ्गा । स्त्री० प्लक्षवृक्षे ॥ नवपल्लवकोश्याम् ॥

शुङ्गाकर्म्म । न० पुंसवनसंस्कारविशेषे ॥

शुङ्गी । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥ वटद्रुमे ॥

शुच् । स्त्री० शोके ॥ शोचनम् । शुचशोके । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥ वयं प्राप्ते मृत्यौ पितरि तनये वा सुहृदि वा शुचा सन्तप्यन्ते भृशमुदरतो- जडधियः । असारे संसारे विरसपरिणामे तु विदुषां वियोगो वैराग्यदृढयति वितन्वन् शमसुखम् ॥

शुचा । स्त्री० शोके ॥

शुचिः । पुं० ग्रीष्मे ॥ अग्नौ ॥ सौराग्नौ ॥ यथा । पावकः पवमानश्च शुचिरग्निश्च ते त्रयः । निर्मथ्यः पवमानः स्याद्वैद्युतः पावकः स्मृतः । यश्चासौ तपते सूर्यः शुचिरग्निस्त्वसौ स्मृतः । तेषान्तु सन्तता ह्यन्ये चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ पावकः पवमानश्च शुचिस्तेषां पिता च यः । एते चैकोनपञ्चाशद्वह्नयः परिकीर्त्तिताः ॥ इ० कौर्म्मे १२ अध्यायः ॥ चित्रके ॥ शृङ्गाररसे ॥ उत्तमयुवप्रकृतिकत्वेन जुगुप्सारहितत्वात् शुचिः शृङ्गाररसः ॥ आषाढमासि ॥ शुचिं पवित्रं करोति शुचयति । तत्करोतीति ण्यन्ताद् बहुः ॥ यद्वा । शोचति । अन्तर्भावितण्यर्थोऽच्छुचेरिगुपधात् किदितीन् ॥ शोचन्ति विरहिणोऽस्मिन्निति वा । शोचत्यनेन वा ॥ विदुषि ॥ शोचति जनं क्लिश्यमानम् ॥ उपदाशुद्धमन्त्रिणि । ज्येष्ठमासि ॥ स्त्री० कश्यपपत्न्यास्ताम्रायाः सुतायाम् ॥ त्रि० धवले ॥ शुद्धे ॥ यथा । आसनं शयनं यानं जायापत्यं कमण्डलुम् । आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु ॥ स्वभावतः संस्कारतश्च शुद्धे ॥ बाह्याभ्यन्तरशौचसम्पन्ने ॥ ये

र्थे शुचिर्हि सशुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः ॥ अनुपहते । शुक्लगुणविशिष्टे ॥

शुचिता । स्त्री॰ शुचित्वे ॥

शुचिद्रुमः । पुं॰ पिप्पलवृक्षे ॥

शुचिप्रणीः । पुं॰ आचमने ॥

शुचिमणिः । पुं॰ स्फटिके ॥

शुचिमल्लिका । स्त्री॰ नवमालिकायाम् । यौष्मीहवायाम् ।

शुचिरोचिः । पुं॰ चन्द्रमसि ॥

शुचिव्रतः । पुं॰ युधिष्ठिरे ॥

शुचिश्रवाः । पुं॰ विष्णौ । शुचीनि पावनानि श्रवांसि नामानि श्रवणीयानि यस्य सः ।

शुचिषद् । पुं॰ परमात्मनि । शुचिषु चित्ते सीदति । षद्लृ॰ । सत्सूद्विषेति क्विप् ॥

शुटीरता । स्त्री॰ वीर्ये । इ॰ चि॰ शेषः ॥

शुण्ठिः । स्त्री॰ शुण्ठ्याम् । शुण्ठति कफम् । शुठि॰ । इन् ॥

शुण्ठी । स्त्री॰ शुष्कार्द्रके । महौषधे । विश्वे । नागरे । विश्वभेषजे । शृङ्गवेरे । कफारौ । शब्द॰ । भा॰ अस्या गुणा यथा भावप्रकाशे । शुण्ठी रुच्यामवातघ्नी पाचनी कटुका लघु । स्निग्धोष्णा मधुरा पाके कफवातविबन्धनुत् ॥ वृष्या स्वर्या वमिश्वासशूलकासहृदामयान् । हन्ति श्लीपदशोथार्शआनाहोदरमारुतान् । आग्नेयगुणभूयिष्ठतोयांशपरिशोषयत् । संगृह्णाति मलं तत्तु ग्राहि शुण्ठ्यादयो यथा ॥ विबन्धभेदिनी या तु सा कथं ग्राहिणी भवेत् । शक्तिर्विबन्धभेदे स्याद्यतो न मलपातने ॥ शुण्ठति कफम् शुठि शोषणे । पचाद्यच् । गौरादिः ॥ इति तु॰ कृदिकारादिति ङीष् ॥

शुण्ठीक्वाथः । पुं॰ विश्वाकषाये ॥ स चोक्तो यथा । वातं निर्दलयन् कफं कवलयन्नुन्मूलयन् पीनसं दृष्टिं निर्मलयन् प्रभावबलयन् हृद्रोगमुत्सारयन् । निःशेषं जठरामयं प्रशमयन्नुद्दीपयन् पावकं कासश्वासनिरासमाधमसौ विश्वाकषायः कृत इति ॥

शुण्ठीपाकः । पुं॰ विश्वभेषजप्रधानपाकविशेषे ॥ यथा । प्रस्थत्रयं शुद्धशुण्ठ्याः पचेद्दुग्धे चतुर्गुणे । शुण्ठीसमं गव्यसर्पिः खण्डं स्त्री रससंपचेत् ॥ ताम्रायसे कटाहे च दर्व्या ... पचेत् । जातीफलं जीरके द्वे त्रिफला तथा । एलाद्राक्षाचोपकुल्याचविदारीशतवालुका । बीजं खर्जूरकाणां च घनसारकमेव च । पलार्द्धमात्राश्चैतेषां नालिकेरफलस्य च । पलान्यष्टौ पादांशि छतलोहस्य मञ्जरी ॥ चारबीजं मि

सिवापिगशुनीदिपत्नादिकः। चि ह्रतायाः पत्ने च कमलवापरिगेदा भवेत्॥ हन्त्यशोतिवातरोगान्च त्वारिंशच्चपित्तजान्। विंशतिश्ले ष्मजांतानष्टौचःपिच्चरोद्भवान्॥ दृगम भत्रानरोगानश्यानपिनि- वारयेत्। मन्तौषधप्रसादेनपरमः सुन्दरीभवेत्। इतिपाद्मावली॥

शुण्ठम् ।) न०
शुण्ठाश्च : ।) पु० शुण्ठाम्।

शुण्ड : । पु० मदनिर्भरे॥

शुण्डक । पु० मण्डहारके॥ युद्ध वैद्यौ॥

शुण्डरोह : । पु० भूतृणे॥

शुण्डा । स्त्री० मद्यपानालये॥ ज लहस्तिन्याम्। वेश्यायाम्॥ ह स्तिहस्ते॥ सुरायाम्॥ नलिन्या म्॥ शुन्यते शु नगतौ। अम न्त डः॥

शुण्डापानम् । न० मदस्थाने॥

शुण्डार : । पु० शौण्डिके। स्वल्प शुण्डायाम्। स्वल्पशुण्डा। कु टीशमीशुण्डाभ्योरः॥

शुण्डाल : । पु० हस्तिनि॥

शुण्डी । पु० शौण्डिके॥

शुण्डमषिका ।)
शुण्डिमषी ।) स्त्री० कुक्कुन्द र्याम्॥ इ० रा० नि० वट०॥

शुण्डी । स्त्री० हस्तिशुण्डावर्षे॥

शुतुद्रि : । स्त्री० शतद्रुसरिति॥ शु पञ्जितंतुदति। तुद०। इगुपधा त्किदितीन्। बाहुलकात्कुक्॥

शुदि । अ० शुक्लपक्षे॥

शुद्धम् । न० मरिचे सैन्धवे॥

शुद्ध : । त्रि० पूते। पवित्रे। अशुद्धिरहिते॥ निर्मले। नि र्लेपे॥ निर्दोषे॥ शुक्ले॥ रा गान्तराभिश्रितरागे॥ प्रसन्ने॥ नित्यनिरस्तसमस्तदोषपरसंविद्रूपे ॥ शुद्ध्यतिशुद्ध्यतेऽनेनवा। शु धशौचे। क्तः। प्रशस्ताशुद्धिर स्यवा। अर्शआदाच्॥ शहरहित भवे॥ रागाद्यशुद्धिरहितेपर मात्मनि॥

शुद्धचैतन्यम् । न० सर्वधर्मातीते॥

शुद्धजङ्घ : । पु० शुक्लवर्णे। गर्दभे॥

शुद्धदत् । त्रि० शुक्लदन्तयुक्ते। शु द्धदन्ते। शुद्धादन्तायस्य:॥ अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्चेति पक्षे दन्तस्यदत्रादेशः॥

शुद्धमति : । स्त्री० पवित्रमतौ। सु मतौ त्रि० सुमतिविशिष्टे॥ प वित्रबुद्धियुक्ते॥ शुद्धाचासौमतिश्च॥ शुद्धभावनत्यक्षस : । पु० च तुर्विंशतितमाईदन्तर्गतजिनविशे षे॥

शुद्धमांसम् । न० मांसव्यञ्जन

विशेषे । सुधवाँस० इ० भा० ॥ यथा । पाकपात्रे घृतं दत्त्वा तप्ते तत्र भावयेत् ॥ तत्र हिङ्गुहरिद्राभ्यां भर्जयेत् तदनन्तरम् ॥ छागादेरस्थिरहितं मांसं तत्खण्डितं भृशम् । धौतं निर्गालितं तस्मिन् घृते तत्तत्र भर्जयेत् ॥ सिद्धयोग्यं जलं दत्त्वा लवणं चापचेत्ततः । सिद्धे जलेन सम्यग्वेसवारं परिक्षिपेत् ॥ द्रव्याणि वेसवारस्य नागवल्लिदलानि हि तण्डुला अलवङ्गानिमरिचानि समासतः ॥ अनेन विधिना सिद्धं शुद्धमांसमिति स्मृतम् । शुद्धमांसं परं हृद्यं बल्यं रुच्यं बृहं हणम् ॥ त्रिदोषशमनं श्रेष्ठं दीपनं धातुवर्द्धनमिति भावप्रकाशः ॥

शुद्धवती । स्त्री० वरुणस्य पुर्य्याम् ॥ यथा । शुद्धवत्यम्बु नाथस्य स्फटिकोपलनिर्मिता । पाण्डुराभ्रोपमैर्यादः सेविता भाति धामभिरिति स्कन्दपुराणे संहिता ॥

शुद्धवल्लिका । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

शुद्धसत्त्वम् । न० रजस्तमोभ्यामस्पृष्टे त्रिगुणाया मायाया अंशभूते० विमलसत्त्वगुणे ॥ त्रि० शुद्धान्तःकरणे ॥ शुद्धं रागादिकषायरहितं सत्त्वमन्तःकरणं यस्य ।

शुद्धान्तः । पुं० भूभुजां स्त्र्यागारे । अन्तःपुरे अवरोधने ॥ स्मा भृद्दृक्कक्षान्तरे । राजधानीस्थान विशेषे वासगृहाख्ये० इति स्वामी ॥ राजयोषिति ॥ शुद्धोऽन्तोऽस्य । रक्षकाः शुद्धा अस्त्र समीपेऽस्य वा ॥ अर्थोचान्ते ॥

शुद्धान्तपालकः । पुं० अन्तःपुररक्षके । गृहदौवारिके । कञ्चुकिनि ॥ रात्निद्दण्डके ॥ तल्लक्षणं यथा । शुद्धः कुलोद्गतः सूक्तः पितृपैतामहः शुचिः । राज्ञामन्तःपुराध्यक्षो विनीतश्च तथेष्यते ॥ इ० मत्स्यपु० ॥

शुद्धान्ता । स्त्री० राजयोषिति ॥

शुद्धापह्नुतिः । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा ॥ शुद्धापह्नुतिरन्यस्यारोपार्थो धर्मनिह्नवः । नायं सुधांशुः किन्तर्हि व्योमगङ्गासरोरुहम् । इति ॥

शुद्धिः । स्त्री० । मार्जनायाम् ॥ दोषनिरासे ॥ वैदिककर्माहत्वप्रयोजकसंस्कारविशेषे ॥ कलिकल्मषदीनानां द्विजादीनां सुरेश्वरि । मेध्याऽमेध्यविचाराणां न शुद्धिः श्रौतकर्मणा ॥ न संहिताद्यैः स्मृतिभिरिष्टसिद्धिर्नृणां भवेत् । विनाह्यागममार्गेण कलौ नास्ति गतिः प्रिये ॥ कलावागममुल्लङ्घ्य योऽन्यमार्गे प्रवर्त्तते । न तस्य गतिरस्तीति सत्यं सत्यं न संशयः ॥ दुर्गायाम् ॥

(५८९)

शुनाशीरः

शुन्ध्युः

यथा । स्मरणाच्छिन्नशाखापि शोध्यते संहिपातकात् । तेन शुद्धिसमाख्याता देवी रुद्रतनौ स्थितेति ॥ शुद्धिः स्त्रियां क्तिन् । देवतायै सुराप्रदाने द्रव्यान्तरसंज्ञायाम् ॥ यथा । मांसं मीनश्च मुद्रा च फलमूलानि यानि च । सुरादाने देवतायै सर्वेषां शुद्धिरीरितेति ॥

शुद्धिलाभः । पुं॰ प्रायश्चित्ते ॥

शुद्धोदनः । पुं॰ नृपविशेषे ॥ शुद्ध ओदनोऽस्य । शकन्ध्वादिः ॥ शुद्धोदनो यतो भुङ्क्ते न्यायवच्छुद्धमोदनम् ॥

शुद्धोदनसुतः । पुं॰ शाक्यमुनौ ॥

शुनः । पुं॰ वायौ ॥ कुक्कुरे ॥ यथाश्वास्यति । कुक्कुरस्तु गणिः श्वाजः कपिलोमण्डलः शुन इति ॥

शुनःशेपः ।) पुं॰
शुनःशेफः ।) न॰ मुनिविशेषे । ऋचीकमुनिपुत्रे । आजीगर्त्ते ॥

शुनकः । पुं॰ कुक्कुरे । शुनति । शुनगतौ । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥

शुनकचञ्चुका । स्त्री॰ क्षुद्रचञ्चुक्षुपे ॥

शुनक चिल्ली । स्त्री॰ शाकविशेषे । श्वानचिल्लिकायां ॥

शुनाशीरः । पुं॰ इन्द्रे ॥ शुनो वायुः शीरः सूर्यः । तावस्यस्तः । अर्श आद्यच् । अन्येषामपीति दीर्घः ॥ शुनाशीरो द्वितालव्यः सुनासीरो द्विदन्त्यकः । तालव्यादिर्दन्त्यमध्यः शुनासीरश्च दृश्यते । इति भरतः ।

शुनासीरः । पुं॰ इन्द्रे । पुरुहूते । पुरन्दरे । शुन्ययव्ययस्य पूजार्थकात् शोभनं नासीरं सेनाविशेषो यस्य सः ॥ यद्वा । शुनो वायुः सीरः आदित्यः । शुनश्च सीरश्चेति । देवताद्वन्द्वे चेत्यानङ् । इतिवृत्तिकारः । दन्त्यतृतीयपाठो बहुसम्मतः ॥

शुनासीरीयम् । न॰ शुनासीर्यं ॥ शुनासीरो देवताऽस्येत्यर्थे॰ द्यावापृथिवीत्यादिना छः ॥

शुनासीर्यम् । न॰ शुनासीरीयं॰ हविरादौ । शुनासीरो देवतास्येत्यर्थे॰ द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ चेति॰ चाद्यत् ॥

शुनिः । पुं॰ कुक्कुरे । सारमेये ।

शुनी । स्त्री॰ कुक्कुरीम् । अश्यालस्यं शुनोलीढ्यमत्र । कुष्माण्डाम् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

शुनीरः । पुं॰ कुक्कुरीसमूहे । इति॰ शि॰ शेषः ॥

शुन्ध्युः । पुं॰ अग्नौ । शुन्धति शुद्धौ । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् ॥

शुन्यम्। न० शून्ये॥ शुने हितम्। गवादिषु शुन: सम्प्रसारणं वाच्यं दीर्घत्वमिति यत्॥ शुनीमांससमूहे॥

शुभ:। पुं० विष्कम्भादिषु० योगविशेषयोगे॥ तत्रोत्पन्नस्य फलं यथा। शुभप्रसूत: शुभकृन्नराणां शुभोद्वेगो विदुषां समाजे। करोति नित्यं शुभकर्म्म धीमान् शोभाधिक: शोभनवेशधारी॥ इति॥ छागे॥ शुभ हिंसायाम्। इगुपधेति क:॥ न० कल्याणे। क्षेमे। भद्रे। मङ्गले॥ मौक्तिके॥ पद्मकाष्ठे॥ इष्टफले॥ परमानन्दरूपत्वेन मङ्गलानां मङ्गले मोक्षसुखे॥ त्रि० सुखरूपे॥ क्षेमशालिनि॥ खसस्वारिपुष्टे॥ प्रशस्ते॥ शोभने। शुभ शोभायाम्। इगुपधज्ञाप्रीकिर: क:॥

शुभंयु:। त्रि० शुभान्विते॥ शुभमस्यास्ति। शुभमिति मान्तमव्ययम्। अहंशुभमोर्युस्॥

शुभकृत्। पुं० प्रभवादिवत्सरान्तर्गत वत्सरविशेषे। यथा। सुवर्णरूप्य धान्यानि जगत्सर्वं सुशोभनम्। ब्राह्मणाश्च विशस्तुष्टा: सुभिक्षै: शुभकृति प्रिये॥ ३६॥ त्रि० शुभकारके।

शुभगन्धकम्। न० बोले। त्रि० मङ्गलगन्धयुक्ते॥

शुभग्रह:। पुं० सौम्यग्रहे॥ चन्द्राधिक: शशीचैव गुरु: शुक्रस्तथैव च। पापाऽयुतो बुधश्चैव प्रोक्ताश्चैते शुभग्रहा:॥

शुभङ्कर:। त्रि० क्षेमङ्करे। धर्मकारि॥

शुभङ्करी। स्त्री० पार्व्वत्याम्॥

शुभद:। पुं० अश्वत्थवृक्षे। त्रि० शुभदातरि॥

शुभदन्ती। स्त्री० सुदन्त्याम्। सुदत्स्त्रियाम्। पुष्पदन्तेभयोषिति। शुभा शोभना दन्ता यस्या:। नासिकोदरौष्ठेति ङीष्॥

शुभपत्रिका। स्त्री० शालपर्ण्याम्॥ मङ्गलपत्रिकायाम्॥

शुभम्। अ० क्षेमे। भद्रे॥

शुभवासन:। पुं० मुखवासकारगन्धे। मुखवासने॥

शुभस्थली। स्त्री० यज्ञभूमौ। भद्रभूमौ॥

शुभा। स्त्री० वंशरोचनायाम्॥ गोरोचनायाम्॥ प्रियङ्गौ॥ शम्याम्॥ श्वेतदूर्वायाम्॥ देवसभायाम्॥ उमासखीविशेषे॥ मङ्गलजनिकायाम्॥ छायायाम्॥ टाप्॥

शुभाङ्ग:। त्रि० मङ्गलावयवयुक्ते। सुन्दरावयविनि॥ शुभानि लक्षणलक्षितान्यङ्गान्यस्य॥

शुभाङ्गी। स्त्री० कुबेरपत्न्याम्। कामदेवपत्न्याम्॥ मङ्गलावयवयुक्ता

याम् ॥

शुभाचार : । त्रि॰ शोभनाचारवति ॥

शुभाचारा । स्त्री॰ उमासखीभेदे ॥

शुभाञ्जन : । पुं॰ शिग्रौ ॥

शुभात्मिका । स्त्री॰ कन्यायाम् । शुभोक्तौ ॥

शुभान्वित : । त्रि॰ मङ्गलयुक्ते । शुभं यौ ॥ शुभेनान्वित : कर्तृकारण इतिसमास : ॥

शुभ्र : । पुं॰ चन्दने ॥ शुक्लवर्णे ॥ शोभते । शुभ्रदीप्तौ । स्फायितञ्चीतिरक् ॥ न॰ अभ्रके ॥ रूप्ये ॥ कासीसे ॥ गडलवणे ॥ शाकम्भरीये ॥ त्रि॰ उद्दीप्ते । शुक्लगुणयुक्ते ॥

शुभ्रदन् । त्रि॰ शुभ्रदन्ते ॥ शुभ्रादन्तायस्य : । वयान्तशुद्धशुभ्रेतिदन्तस्यदत्रादेश : ॥

शुभ्रदन्त : त्रि॰ शुभ्रदति ॥

शुभ्रदन्ती । स्त्री॰ पुष्पदन्तभार्यायाम् ॥ शुभ्रौदन्तौ॰ यस्या: सा । नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्चेतिङीष् ॥

शुभ्ररश्मि : । पुं॰ चन्द्रे ॥

शुभ्रा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ वंशरोचनायाम् । स्फटिकायाम् ॥

शुभ्रांशु : । पुं॰ सुधांशौ । औषधीशे । चन्द्रे ॥ शुभ्राअंशवोयस्य ॥ कर्पूरे ॥

शुभ्रालु : । पुं॰ महिषकन्दे ॥

शुम्भि : । पुं॰ ब्रह्मणि । कमलासने ॥ दुर्गनीये ॥ शोभते । शुम्भशोभनार्थे । अच्छिशदिभशुम्भिभ्य क्रिन् ॥

शुम्भ : । पुं॰ कश्यपादद्वियासुत्पन्ने॰ निशुम्भनमुचिभ्यांज्येष्ठे॰ शिवाद्वरप्राप्ते॰ असुरे॰ दैत्यविशेषे ॥ यथा : कश्यपस्यदितिर्भार्यासीद्दीर्घसमागम । तथा : पुत्रद्वयंजज्ञे सहस्रनागबलाधिकम् । ज्येष्ठ : शुम्भइतिख्यातोनिशुम्भश्चापरोऽसुर : ॥ तृतीयोनमुचिर्नाममहाबलपराक्रम : । इतिवामनपुराणम् ॥

शुम्भघातिनी ।
शुम्भनिबर्हिणी ।) स्त्री॰ महासरस्वत्याम् ॥

शुम्भपुरम् । न॰ एकनगरं । हरिद्वारे । शुम्भतद्दूत्यधुनाप्रसिद्धपुरमस्ति ॥

शुम्भपुरी । स्त्री॰ शुम्भासुरनगर्याम् । शुंभपुरे ॥

शुम्भमथनी ।
शुम्भमर्दिनी { स्त्री॰ दुर्गायाम् । महासरस्वत्यां ॥

शुम्भा । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ शुम्भ्यति शुभशुम्भशोभायाम् । भवाद्यच् ॥

शुल्क । पुं॰ न॰ घट्टादिदेये राजानिमित्तकूपेराजभागे । राजामित्रे शोराजभाग : शुल्क : ॰ इत्युक्ते : । स्थलजलपथादिना॰ वाणिज्याकार

भ्यो नियतस्थानेषु द्रव्यानुसारेण राजग्राह्यभागे । दान० स्तु० भा० प्र० ॥ घट्टादौत्यादिशब्दे शुल्कप्रतीत्यादिवत् ॥ तथापि प्रावेशने ष्क्राम्यद्रव्येभ्यो राजग्राह्यभागोऽस्ति ॥ वराद्यर्थग्रहणे ॥ गृहोपस्करवाह्यालङ्काराभरणकर्म्मणाम् । मूल्यं कन्यानुयत्किञ्चिच्छुल्कं तत् परिकीर्त्तितम् ॥ गृहादिकर्म्मभिः शिल्पिभिस्तत् कर्म्मकरणाय भर्त्रादिप्रेरणार्थं स्त्रियै यदुत्कोचदानं तच्छुल्कम् । तदेवमूल्यं प्रशस्यं यत्वात् ॥ व्यासेनोक्तं च । यथा । यदानीतं भर्तृगृहे शुल्कं तत्परिकीर्त्तितम् ॥ भर्तृगृहगमनार्थमुत्कोचादि यद्दत्तं तदित्यर्थः । यज्ञादिदेयवस्तुनि ॥ शुल्कयति । शुल्कं अतिसर्जने । वञ् ॥

शुल्कशाला स्त्री० आयस्थानविशेषे ॥

शुल्वम् न० ताम्रे ॥ यज्ञकर्म्मणि ॥ आचारे ॥ जलसन्निधौ ॥ शलति । शलगतौ उल्वादयश्चेति साधुः ॥ यद्वा । शुल्वयति । शुल्व्यते वा । शुल्वमाने । ण्यन्तः । एरच् । घञ् वा ॥ वराटे । रज्जौ ॥

शुल्वा । स्त्री० रज्जौ ॥

शुल्वारिः । पुं० गन्धके ॥

शुश्रुवान् । त्रि० श्रुतवति ॥ शृणोतेः क्वसुः ॥

शुश्रूः । स्त्री० मातरि । यथा । शिशोः शुश्रूषणाच्छुश्रूरिति महाभारते मोक्षधर्म्मः ॥

शुश्रूषणम् । न० सेवायाम् । शुश्रूषायाम् ॥

शुश्रूषा । स्त्री० उपासने । परिचर्यायाम् । सेवायाम् ॥ यथाह भगवान् । नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन वा । तुष्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूषया यथेति ॥ कथने ॥ श्रोतुमिच्छायाम् ॥ शुश्रूषणम् । श्रुश्रवणे । सन्नन्तः । अप्रत्ययात् ॥

शुश्रूषुः । पुं० परिचारके । श्रोतुमिच्छौ ॥ यथा खनन् खनित्रेण नरो वार्य्यधिगच्छति । तथा गुरुगतां विद्यां शुश्रूषुरधिगच्छति ॥ शृणोतेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

शुषः । पुं० गर्त्ते ॥ शोषणे ॥ कुल्य जयपालः ॥

शुषिः । स्त्री० शोषे ॥ छिद्रे । शुषिरे । शोषणम् । शुष शोषणे । कृगुपधात् किदितीन् । शुष्यत्यनेति वा ॥

शुषिरः । पुं० न० गर्त्ते ॥ वह्नौ ॥ मूषिके ॥ न० वंश्यादिवाद्ये । छिद्रान्वंशादिवद्यः ॥ यथा । वंशोऽयपारीमधुरीतित्तरोमक्ष्वक्रहस्ताः । तोडहीमुरलीमुखा शृङ्गिकास्वरनाभयः ॥ शृङ्गकापालिकं वंश

यमैवंशस्तथापरः । एते शुषिररो
गाः सुकथिताः पूर्वसूरिभिरिति ॥
विवरे ॥ त्रि॰ सरन्ध्रे । रन्ध्रान्वि
ते । शुषिश्छिद्रमस्यास्मिन्वाऽस्ति
। अथशुषीतिरः ॥ यद्वा । शुष्य
ति । शुष॰ इषिमदिमुदीतिकि
रच् ॥ शुष्केऽपील्यन्ये ॥

शुषिरा । स्त्री॰ नलीनामगन्धद्रव्ये ॥
शुषिराविद्रुमलताकपोतांङ्घ्रिर्न
टीनलीत्यमरः ॥ शुषिरमस्त्यस्य
अर्शआद्यच् ॥

शुषिलः । पुं॰ समीरणे । वायौ ।

शुष्कः । त्रि॰ नीरसे ॥ शुषितः ।
शुषः क्तइति॰ निष्ठातकारस्य-
ककारः ॥ यद्वा । शुष्यति । शुष॰
। सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् ॥

शुष्कतर्कः । पुं॰ दुस्तर्के । अनु
ग्राहकमानहीनतया॰ निरालम्ब-
ने॰ ऽद्वैतेनाधिकारिकल्पितेऽनु-
माने ॥

शुष्कपत्रम् । न॰ नीरसदले ॥ आ
तपादिशोषितपत्रशाके । नालि-
ता॰ शुक्ता॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰
प्र॰ ॥ अस्यगुणायथा । शुष्कपत्र
पर्यायमिश्रं पित्तस्य ज्वरापहम् ।
तच्छुष्कपत्रं जलदोषनाशनं विशेष-
तः पित्तकफज्वरापहम् । जल
स्रुतस्यापि च पित्तहारकं सुरोचनंव्य
ञ्जनयोगकारकमिति राजवल्लभः ॥

शुष्कमत्स्यः । पुं॰ आतपादिना नी-
रसीभूते ॥ शुष्कमत्स्या नवल्याः
स्युर्दुर्जराविड्विबन्धनाः ॥

शुष्कमांसम् । न॰ आतपादिना॰
अनार्द्रे पिशिते । उत्तमे । वल्लूरे ॥ य
था । वृद्धानां दोषलं मांसं॰ बाला-
बलनं लघु । विदोषकृद्द्यालजु
ष्टं शुष्कं भूलवारं गुरु ॥

शुष्करेवती । स्त्री॰ मातृकाविशेषे ॥

शुष्कलः । त्रि॰ आमिषे ॥ शुष्क
मांसस्यापणिके । पिशिताशिनि
॥ शुष्कलीमसि । शेषवृत्त्यण् ।
संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्ध्यभावः ॥

शुष्कली । स्त्री॰ शुष्कमांसे ॥ मांस
मात्रे ॥

शुष्कवृक्षः । पुं॰ पाण्डुतरौ ।
धवे ॥

शुष्कव्रणः । पुं॰ किणे ॥

शुष्काङ्गः । पुं॰ धववृक्षे ॥ त्रि॰ नि
स्नेहावयवे ॥

शुष्काङ्गी । स्त्री॰ गोधायाम् ॥

शुष्कार्द्रम् न॰ शुण्ठ्याम् ॥

शुष्णः । पुं॰ सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ शुष्य
त्यनेन । शुष॰ । तृषिशुषिरसि
भ्यः किदितिनः ॥

शुष्मः । पुं॰ सूर्ये ॥ अग्नौ ॥
अर्चिषि ॥ न॰ तेजसि ॥ ओज
सि । बले ॥ शुष्यति जलम्॰ शु
षिरन्तर्भावितण्यर्थात्॰ अविसिवि

सिग्रुषिभ्यः किदिति मन्प्रत्ययः
शुष्यत्यनेन वा । शुष॰ ॥

शुष्मः । पुं॰ अग्नौ । चित्रकवृक्षे ॥
सूर्ये । न॰ तेजसि ॥ शुष्यत्य
नेन । शुष॰ । अन्येभ्योऽपीति म
निन् । संज्ञापूर्वकत्वन्न गुणः ॥
शोषयति वा । बाहुलकात् कालुक् ॥

शुष्मी । त्रि॰ बलिष्ठे । मत्ते ॥
अस्त्यर्थे इनिः ॥

शूकः । पुं॰ शूके । श्लक्ष्णतीक्ष्णाग्रे
। किंशारौरन्यस्मिन्॰ श्लक्ष्णती
क्ष्णाग्रे । समादेरन्यवस्त्रिका-
दिकण्टके ॥ श्यति, शो तनूकर
णे । उलूकादयश्चेति साधुः ॥
दयायाम् । न॰ शूकतृणे ॥

शूककः । पुं॰ प्रावृटे । यवे । रसे

शूककीटः । पुं॰ वृश्चिके ॥ शूकवा
न् कीटः । शूकयुक्तः कीटः ।
शाकपार्थिवादिः ॥ ऊर्णादिभक्ष
कः कीटविशेषो वृश्चिकः शूक
कीटस्य॰ भ्रमरप्रभेदोऽयम् ॥

शूककीटकः । पुं॰ शूककीटे ॥

शूकतृणम् । न॰ तृणविशेषे । शूके ।
शूकाढ्ये । कणिशके ॥ इ॰ रा॰
राट ॥

शूकधान्यम् । न॰ यवगोधूमादौ ॥ शू
कस्य धान्यम् ।

शूकपिण्डिका ।
शूकपिण्डी । } स्त्री॰ शूकशिम्ब्याम् ॥

शूकरः । पुं॰ कूर्मचरविशेषे, वराहे
क्रोडे ॥ शूकोऽस्त्यस्य॰ खररोमत्वा
त् । रः ॥ यद्वा, शूकं राति । रा॰
आतश्चेति कः ॥ यद्वा । शू॰ इति
ध्वनिं करोति, अच्॰ टावा ॥ शा
लिविशेषे ॥

शूकरकन्दः । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥

शूकरपादिका । स्त्री॰ कोलशिम्ब्याम् ।
सुवरासिमइतिभाषाप्रसिद्धायाम् ॥

शूकरमुखम् । न॰ नरकविशेषे ॥

शूकराक्रान्ता । स्त्री॰ वराहक्रान्ताया
म् ॥

शूकरी । स्त्री॰ शूकरस्त्रियाम् । जा
तेरिति ङीष् ॥ इन्द्रस्याशुचिशूक
रस्य च सुखेदुःखे च नास्त्यन्तरं स्वेच्छा
कामनयोस्तयोरपि सुधा विष्ठा च का
म्याशनम् । रम्भा चाशुचिशूकरी च प
रमप्रेमास्पदं मृत्युतः सन्त्रासोऽपि
समः स्वकर्मगतिभिश्चान्योन्यभा
वः समः ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

शूकरेष्टः । पुं॰ कशेरुणि ॥ त्रि॰ सू
करप्रियवस्तुनि ॥

शूकलः । पुं॰ दुर्विनीताश्वे ॥

शूकवान् । त्रि॰ शूकयुक्ते ।

शूकवती । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् ॥

शूकशिम्बा । स्त्री॰
शूकशिम्बि । पुं॰
शूकशिम्बिका । स्त्री॰
शूकशिम्बी । } कपिकच्छ्वाम् ॥

। कौचदू॰ भा॰ ॥ शूकयुक्ताशिम्बा ॰ शिम्बि : शिम्बिका॰ शिम्बीवा ॥

शूकशिम्बा । ⎫ स्त्री॰
शूकशिम्बिः । ⎬ पुं॰ कपिकच्छाम् ।
शूकशिम्बी । ⎭ स्त्री॰

मर्कव्याम् । कौंच॰ भा॰ प्र॰ ॥

शूका । स्त्री॰ शूकशिम्बायाम् ॥

शूकाढ्यम् । न॰ शूकतृणे ॥

शूकापटु : । पुं॰ तृणग्राहिणि । तृणमणौ । कपूरंदू॰ भा॰ प्र॰ ॥ दू॰ हा॰ ली ॥

शूतिपर्ण : । पुं॰ आरग्वधे ॥

शूद्र : । पुं॰ अवरवर्णे । वृषले । जघन्यजे ॥ अस्यान्नादियहणं वैदिकब्राह्मणैर्न कर्त्तव्यमित्याह नारायणः । शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं शूद्रेण च सहासनम् । तेषामिन्नरकं घोरं यावच्चन्द्रदिवाकराविति ॥ अस्योत्पत्तिरग्निपुराणे जातिमालायामुक्ता । तथाहि । आदौ प्रजापतेर्जाता मुखाद्विप्रा : सदारका : । बाहोश्च क्षत्रियाजाता ऊर्वोर्वैश्या विजज्ञिरे ॥ पादाच्छूद्रस्य सम्भूतस्त्रिवर्णस्य च सेवक : । श्रीमन्नामा सुतस्तस्यप्रदीपस्तस्य पुत्रक : ॥ कायस्थस्तस्य-पुत्रोऽभूद्भूपलिपिकारक : । कायस्थस्य त्रय:पुत्राविख्याताजगतीतले ॥ चित्रगुप्तश्चित्रसेनोविचित्रश्च तथैव च । चित्रगुप्तोगत : स्वर्गेविचित्रो नागसन्निधौ ॥ चित्रसेन : पृथिव्यां वैद्दूति शूद्र : प्रचक्षतद्दूति ॥ शोचति । शुचशोके । शुचेर्दश्चेतिरक् ॰ दीर्घश्च ॥ अहहारेत्वा शूद्रेतिश्रुतौ तु॰ रूढेर्यधात्॰ योगएवपुरस्कृत: तथा चोत्तरतन्त्रे भगवान्व्यास : । शुगस्यतद्नादरश्रवणात्॰ तदाद्रवणात्सूच्यतेहि ॥ १ । ३ । ३४ । अस्यार्थ : । छान्दोग्ये चतुर्थप्रपाठके॰ शिष्यम्प्रतिशूद्रेतिसम्बोधनाच्छूद्रेधिकारइतिचेन्न । शुगस्येति । अर्थगेहंसेरत्नवृत्यनाद्दतोजानश्रुति : ॰ तदनादरश्रवणाद्दयाशुक्॰ तया॰ आशीघ्रं॰ रैक्वगुरुं प्रेद्रवणात्सशूद्र : । एतद्विवृत्तं॰ शूद्रेतिसम्बोध्य॰ सर्वज्ञत्वख्यापनाय रैक्वेणसूच्यते ॥

शूद्रक : । पुं॰ अतिकुत्सिते शूद्रे ॥ कुत्सायांकन् ॥

शूद्रकर्म्म । न॰ द्विजपरिचर्य्यायाम् ॥ यथाह भगवान् । परिचर्य्यात्मकं कर्म्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् इति । स्वभावजं रजउपसर्ज्जनतमोगुणस्वभावाज्जातम् कालिदासोपि । द्विजातिसेवाऽवनिदेवताज्ञयाधर्म्मोविधि : शूद्रनिसर्गकर्म्म च । स्वभावकर्म्मप्रतिहाययोन्यथास्वयस्वरेत्सोन्त्यजकर्म्मनर्म्मभागिति ॥ शूद्रस्यकर्म्म ॥ अध्यनिषिद्धानिकर्म्मा

त्रियया । शूद्राणाञ्चमश्वाराजहर्थे वधनसञ्चयः । शुश्रूषेः कृतकार्य्यस्य कृतसम्मानकर्म्मणः ॥ अस्यनुज्ञातराजस्य शूद्रस्य जगतीपते । अल्पान्तरगतस्यापि दशधर्म्मगतस्य च ॥ आश्रमा विहिताः सर्व्वे वर्जयित्वा निराशिषमिति पाद्मे स्वर्गखण्डः ॥

शूद्रकृत्यम् । न॰ शूद्रकर्त्तव्यकर्म्मणि ॥

शूद्रधर्म्मः । पुं॰ शूद्रस्य शास्त्रविहिताचारे ॥ सचवर्णाश्रमशब्दे द्रष्टव्यः ॥

शूद्रप्रियः । पुं॰ पलाण्डौ ॥ त्रि॰ तदिष्टद्रव्ये ॥

शूद्रप्रेष्यः । पुं॰ शूद्रस्य परिचारके ब्राह्मणादौ ।

शूद्रयाजकः । पुं॰ शूद्रसम्बन्धियज्ञादावृत्विजि ॥ शूद्रस्य याजकः ॥

शूद्राम्नम् । न॰ पट्टे । मकुलौ । शूद्रसाधिकारे ॥ स्मृति॰ त्रि॰ शिपः ॥

शूद्रशिष्यः । त्रि॰ शूद्राद्व्याकरणाद्यध्ययनकारिणि ।

शूद्रा । स्त्री॰ शूद्रजातौ । अन्यभार्य्यायामपि शूद्रजातीयायाम् ॥ शूद्री शूद्रस्य भार्य्या स्यात्॰ शूद्रा तज्जातिरेव चेत्यमरः ॥ शूद्राणामन्तपूर्व्वा जातिरितिटाप् ॥

शूद्रान्नम् । न॰ शूद्रस्वामिकान्ने । यथा । शूद्रान्नेनतुभुक्तेनउदरस्थेनयोमृतः । सखरत्वमुष्ट्रत्वं शूद्रत्वञ्चाधिगच्छति ॥

शूद्राभार्य्यः । पुं॰ शूद्रास्वामिनि ॥ शूद्राभार्य्या यस्य सः ॥

शूद्रार्त्ता । स्त्री॰ प्रियङ्गुवृक्षे ॥

शूद्रावेदी पुं॰ सवर्णापरिणीयकृतशूद्राविवाहे ॥ शूद्रांविन्दति॰ परिणयति, विदेर्णिनिः ॥ शूद्रावेदीपतत्यत्रेरुतथ्यतनयस्य च । शौनकस्य सुतोत्पत्त्या तदपत्यतयाभृगोः ॥ अपिच ॥ शूद्राशयनमारोप्य ब्राह्मणो यात्यधोगतिम् । जनयित्वा सुतं तस्यां ब्राह्मण्यादेव हीयते ॥

शूद्री । स्त्री॰ शूद्रस्य भार्य्यायाम् । भिन्नजातीयायाम् शूद्रभार्य्यायाम् ॥ शूद्रस्य स्त्री । पुं॰ योगादाख्यायामिति ङीष् ॥

शूनः ।)
शूनवान् ।) वि॰ शोथिनि, स्फीते । वर्द्धिते । उत्श्वीयतेस्म । क्रमेण श्वयतेः • क्तक्तवतू । यजादित्वात् सम्प्रसारणे • पूर्व्वरूपे ओदितश्चेति नत्वे वहलङ्गतिदीर्घः ॥

शूनाघः । त्रि॰ । उच्छूनाघे ॥

शून्यम् । न आकाशे ॥ विन्दौ ॥ त्रि॰ निर्ज्जनेदेशादौ ॥ तुच्छे । रिक्ते । सूनाः॰ रीता॰ इ॰ भा॰ ॥

अविद्यजीवनं शून्यं दिक् शून्या चेदबान्धवा । पुत्त्रहीनं गृहं शून्यं सर्व्वशून्या दरिद्रता ॥ खपुष्पादिवदत्यन्ताभावरूपे । यथा । मृगतृष्णाम्भसि स्नातः खपुष्पकृतशेखरः । एष वन्ध्यासुतो याति शशशृङ्गधनुर्द्धरः ॥ शुने हितम् । शुनः सम्प्रसारणं वाच दीर्घत्वमिति यत् ॥

शून्यकम् । न० शून्यार्थे । त्रि० तुच्छे ॥ शून्यरिक्त इति यावादिषु पाठात् कन् । स्वार्थे को वा ॥

शून्यता । स्त्री० चित्तस्य दोषे । रागद्वेषादितीव्रवासनया चित्तस्य स्तब्धीभाविकषाये । वक्ष्यतायाम् । ध्यानं चिन्ता हितानाशः शून्यता श्ववासतापकृत् ॥ शून्यस्य भावः तल् ॥

शून्यतिथिः । स्त्री० तिथिविशेषे ॥ यथा । अष्टमी नवमी चैव पक्षयोरुभयोरपि । माधवे द्वादशी त्याज्या पक्षयोरुभयोस्तथा । ज्यैष्ठे त्रयोदशी निन्द्या सिते कृष्णे चतुर्द्दशी । आषाढे कृष्णपक्षस्य षष्ठी शुक्ले च सप्तमी । द्वितीया च तृतीया च श्रावणे सितकृष्णयोः । प्रथमा च द्वितीया च नभस्ये मासि निन्दिता ॥ दशम्येकादशी निन्द्या मासीषे शुक्लकृष्णयोः । ऊर्ज्जे चतुर्द्दशी शुक्ला कृष्णपक्षे तु पञ्चमी ॥ सप्तमी चाष्टमी सौम्ये पक्षयोरुभयोरपि । पौषे पक्षद्वये चैव चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ माघे तु पञ्चमी षष्ठी कृष्णे शुक्ले यथाक्रमम् । तृतीया च चतुर्थी च फाल्गुने सितकृष्णयोः ॥ तिथयो मासशून्याख्या वित्तवंशविनाशिकाः । आसु श्राद्धं प्रकुर्व्वीत नैव मङ्गलमाचरेत् ॥ इति वशिष्ठः ॥

शून्यनक्षत्रम् । न० शून्यभे ॥ यथा । अश्विनी रोहिणी चैव शून्यभे परिकीर्त्तिते । चित्रास्वाती च वैशाखे ज्यैष्ठे विश्वज्यतारके ॥ भगवासवमाषाढे श्रावणे हरिविश्वभे । नभस्ये वारुणान्त्यञ्च मजपादश्वयुज्यपि ॥ कार्त्तिके पितृवह्न्यृक्षे सौम्ये चित्रादितैवते । पौषेद्रास्वकरार्द्राः सार्पे मूलश्वविष्णुभम् ॥ तपस्ये शक्रभरणी शून्यभान्याहुरग्रजाः । एषु यत् कृतं कर्म धनैः सह विनश्यति ॥

शून्यभम् । न० शून्यनक्षत्रे ॥

शून्यमध्यः । पुं० नले । पोटगले ॥

शून्यराशिः । पुं० मासविशेषगतराशिविशेषे । यथा । घटमत्स्यवृषा युग्ममेष कन्याः सवृश्चिकाः । तुलाचापकुलीराख्या मृगसंज्ञाश्च राशयः ॥ चैत्रादौ राशिशून्याख्या वित्तवंशविनाशदाः ॥

शून्यलग्नम् । न॰ दग्धलग्ने ॥ यथा । पञ्चादितस्त्वोजतिथौघटेणौ मृगेन्द्रनक्रौमिथुनाङ्गनेच । चापेन्द्रभेकर्कहरीहयान्त्यैगोन्त्यौच नेष्टे तिथिशून्यलग्ने॰ तस्यांतस्यां तिथौ॰ दृष्टं लग्नं नेष्टं॰ निषिद्धं ॥

शून्यवादी । पुं॰ माध्यमिके । सौगते ॥ अस्यमतंयथा । विज्ञानं क्षणिकंनात्माविद्युदभ्रनिमेषवत् । अनन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यंमाध्यमिकाजगुरिति । अस्यापवादो यथा । अभावेनैनभावेनज्ञायते शून्यवादिमातस्यभावस्यसङ्गा- वोऽनदकेननिवार्यते ॥ अपिच । शून्यस्यापिहिशून्यत्वंतस्माच्छि ष्यसतोच्यते । असाक्षिकंचेतत्तत्सिद्धंसाक्षिवत्स्यात्स्वयम्प्रभमिति ॥ शून्यंवदत्यवश्यम् । आवश्यकेणिनि : ॥

शून्यवृत्ति : । स्त्री॰ अभाववृत्तौ ॥

शून्यशून्य : । त्रि॰ शून्यप्रकारे । अनर्थप्राये ॥ प्रकारेगुणवचनस्येतिद्विर्भाव : ॥

शून्या । स्त्री॰ नल्याम् ॥ तूलिकायाम् ॥ महाकण्टकिन्याम् । नागथूहर॰ नागफणाथूहर॰ इ॰ भा॰ ॥ वन्ध्यायाम् ॥

शून्यालय : । पुं॰ निर्जनमन्दिरे ॥

शूर : । पुं॰ भटे । वीरेयुद्धकर्मण्यधृत्साहवति । यादवे । वसुदेवस्यपितरि ॥ सूर्ये ॥ शूरयति । शूरवीरविक्रान्तौ । पचाद्यच् ॥ यद्वा । शवति । शु : सौत्रोगत्यर्थ : । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन् । सिंहे । शूकरे ॥ कुक्कुरे ॥ चित्रकव्याघ्रे ॥ चित्रकवृक्षे ॥ साले । वृक्षे । लकुचे ॥ मसूरे । रगणेऽ । ऽ ॥

शूरक : । पुं॰ कोकिलाक्षे ॥

शूरण : । पुं॰ अर्शोघ्ने । कंदे ॥ अस्यगुणायथा । शूरणोदीपनोरूक्ष : कषाय : कण्डुकृत्कटु : । विष्टम्भी विशदोरुच्य : कफार्श : कृन्तनोलघु : ॥ विशेषादर्शसेपथ्य : प्लीहगुल्मविनाशन: । सर्वेषांकन्दशाकानांशूरण : श्रेष्ठउच्यते ॥ दद्रूणांरक्तपित्तानांकुष्ठानांनहितोहित : । सन्धानयोगसम्प्राप्त : ॥ शूरणोगुणकृत्पर : ॥ शूयते । शूरीहिंसायाम् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । कर्त्तरिल्युड्वा ॥

शूरणोद्भज : । पुं॰ हरिद्रापक्षिणि ॥

शूरदेव : । पुं॰ भाव्यर्हद्विशेषे ॥

शूरसेन : । पुं॰ चन्द्रवंशीयेनृपतिविशेषे ॥ शूरा: सेनायांयस्य ॥ शूराणांसेनासायस्यास्ति ॥ पुं॰ भूम्नि॰ मथुरादेशेषु ॥

शूर्प्पः । पुं॰ द्रोणद्वयात्मकेपरिमाणे ॥ पुं॰ न॰ प्रस्फोटने । सूप॰ इ॰ भा॰ ॥ शूर्पयति । शूर्प्यतेऽनेनवा । शूर्पमाने । पचाद्यच् । पुंसीति घोषः ॥ यद्वा । शृणाति । शॄ॰ । सुशॄभ्यांनिच्चेतिपः । बाहुलकादुत्वम् । रपरत्वम् । हलिचेतिदीर्घः ॥ न॰ शोणितभाजने ॥

शूर्प्पकः । पुं॰ कामदेवारातावसुरविशेषे ॥

शूर्प्पकर्णः । पुं॰ गजे । नागे । गणेशे । विघ्नराजे ॥ शूर्पाविवकर्णौ यस्य ॥

शूर्प्पकारातिः ।
शूर्प्पकारिः । } पुं॰ कामदेवे ।

शूर्प्पणखा । स्त्री॰ रावणभगिन्याम् ॥ शूर्प्पाणिवनखानियस्याः । पूर्वपदात्संज्ञायामितिणत्वम् । नखमुखात्संज्ञायामितिनङीष् । केवलयौगिकत्वे तु ङीष् ॥

शूर्प्पणखी । स्त्री॰ रावणस्वसरि ॥ शूर्पं शोणितभाजनम् । नखविदूषणइतिधातुः । शूर्पेण॰ शोणितभाजनेनयज्ञादिक्रियानखयतिदूषयतीतिशूर्पणखी ॥ यद्वा । शूर्पाकाराणिनखानियस्याः साङीष् ।

शूर्प्पपर्णी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

शूर्प्पवातः । पुं॰ सूर्पवायौ । फुत्क फाले ॥

शूर्प्पश्रुतिः । पुं॰ हस्तिनि ॥ इ॰ हा॰ ली ॥

शूर्प्पी । स्त्री॰ शूर्पणखायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥ क्षुद्रशूर्पे ॥

शूर्म्मः । पुं॰
शूर्म्मिः । स्त्री॰
शूर्म्मिका । स्त्री॰
शूर्म्मी । } शूर्म्मिकायाम् । लौहप्रतिमायाम् ॥

शूलः । पुं॰ न॰ आयुधविशेषे वर्छा॰ भाला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । मृत्यौ ॥ केतने ॥ विष्कम्भादिषुनवमयोगे॰ तत्रजातस्यफलं यथा । भीतोदरिद्रोदयिताप्रियश्चशूलोङ्गवः शूलङ्करश्चमन्त्री : । विद्यामवाभ्यां रहितोथशूलीकरोतिलोकेनहितं कदाचित् ॥ मुतीच्चा ॥ बधहेतावय . कीलके ॥ व्यथायाम् ॥ विक्रेतव्ये ॥ यथा । अट्टशूलाजनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः । प्रमदाः केशशूलिन्योभविष्यन्तिकलौयुगे ॥ इतिमहाभारतेआदिपर्व ॥ रोगविशेषे ॥ अस्यदानादिकं भावप्रकाशे॰ शूलाधिकारेद्रष्टव्यम् ॥ नाभ्यङ्गोरादिमध्यान्ते पुनश्चान्त्यादिमध्यतः । मध्येचान्तेतथादौचदोषैर्नाल्पातिशूलकृत् ॥ भुक्तेजीर्यतिजीर्णेऽन्ने जीर्णेभुक्तेचजीर्यति । जीर्णेजार्यतिभुक्ते [illegible]दोषैर्नाल्पा

तिरुक्क्रमात् ॥ ‡ दोषैर्वातपित्तकफैः शूलरुक् शूलाख्योरोगः। रात्रिस्वमहस्स्वरात्यक्षणीतयोरादिमध्यान्तेषुभागेषु वातेनशूलरुक् नभवतिशमंप्राप्नोति। अल्पाभवति ईषत्प्रादुर्भवति। अतिभवतिअत्यन्तंभवति॥ रात्र्यह्नोरन्त्यादिमध्यतःअन्त्यादिमध्येषुपित्तेनशूलरुक् नअल्पाअत्यन्तञ्चभवति॥ तयोरेवमध्येचान्त्येचादौचकफेनशूलरोगोनाल्पातिभवतीत्यर्थः॥ भुक्तइति। अन्ने भुक्ते अभ्यवहृतेसतिजीर्यतिपाकंगच्छति: जीर्णे पाकंगतेअन्ने इति॰सर्वत्रसम्बध्यते। तेनायमर्थः। भुक्ते अन्ने वातशूलरुक् नभवति शान्तोभवतीत्यर्थः। जीर्यतिच अल्पाभवति। जीर्णेचातिभवति॥ पित्तशूलरुक्॰जीर्णेऽन्नेन। भुक्तेऽल्पा। जीर्यतिअतिभवतिश्लेष्म शूलरुक् जीर्णेऽन्नेन। जीर्यति अल्पा। भुक्तेऽतिभवति॥ शूलति। शूलरुजायाम्। इगुपधेतिकः॥

शूलग्रन्थिः। स्त्री॰ मालादूर्वायाम्॥

शूलघातनम्। न॰ मण्डूरे॥

शूलघ्नः। पुं॰ तुम्बुरुवृक्षे। तीक्ष्णफले॥ त्रि॰ शूलघातके॥

शूलद्विट्। पुं॰ हिङ्गुनि॥

शूलधन्वा। पुं॰ शम्भौ। शिवे॥

शूलधरः। पुं॰ शिवे॥ त्रि॰ शूलधारिणि॥

शूलधरा। स्त्री॰ दुर्गायाम्॥

शूलधारी। पुं॰ शूलिनि॥

शूलधारिणी स्त्री॰ दुर्गायाम्॥

शूलधृक्। पुं॰ शिवे। स्त्री॰ दुर्गायाम्॥

शूलनाशनम्। न॰ सौवर्चललवणे॥

शूलपर्णी। स्त्री॰ गौडदेशेशूलीतिख्यातेतृणे॥

शूलपाणिः। पुं॰ ईश्वरे। शिवे॥ शूलंपाणौयस्यसः। प्रहरणार्थेभ्यः परेनिष्ठासप्तम्यौभवतः॥

शूलप्रोतः। पुं॰ नरकविशेषे॥

शूलभृत्। पुं॰ शङ्करे॥

शूलशत्रुः। पुं॰ एरण्डवृक्षे॥

शूलहन्त्री। स्त्री॰ यवान्याम्॥

शूलहृत्। पुं॰ सूपधूपने। हिङ्गुनि॥

शूला। स्त्री॰ पण्ययोषिति॥ दुष्टवधार्थकीलके॥

शूलाकृतम्। त्रि॰ शूलविद्धपक्वमांसादौ। भटित्रे। शूल्ये। शूला॰ ह॰ भा॰ प्र॰॥ शूलेनकृतम्। शूलात्पाकइतिडाच्॥

शूलिकः। पुं॰ शशके॥ न॰ शूल्ये अङ्गारपरिपाचितेमांसे॥

शूली। पुं॰ शिवे। महेश्वरे॥ यथा

। शूलं शूली चक्रमादाय चक्री पाशं पाशी वज्रमादाय वज्री धावन्त्यग्रे पृष्ठतः पार्श्वतो वा दुर्गां दुर्गां वा दिनो रक्षणाय ॥ त्रि० शूलरोगयुक्ते ॥ यथा । वर्जयेद्विदलं शूली कुष्ठी मांसं क्षयी स्त्रियमिति ॥ शूलमस्यास्ति । इनिः ॥

शूलिनः । पुं० भाण्डीरवृक्षे ॥

शूलिनी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

शूली । स्त्री० तृणप्रभेदे । शूलपत्न्याम् । धूम्रमूलिकायाम् ।

शूलोत्खा । स्त्री० सोमराज्याम् ॥

शूल्यम् । त्रि० शूलके । लौहशलाकया पक्वमांसे । शूलाकृते ॥ शूले संस्कृतं मांसम् । तत्र संस्कृतमित्यर्थे ० शूलोखाद्यत् ॥ तत् पाकप्रकारो यथा । कालखण्डानि मांसानि ग्रथितानि शलाकया । घृतं सलवणं दत्त्वा निर्धूमे दहने पचेत् ॥ तत्तु शूल्यमिति प्रोक्तं पाकक्रमविचक्षणैः । शूल्यं शल्यं सुधातुल्यं रुच्यं वह्निकरं लघु । कफवातहरं बल्यं किञ्चित्पित्तकरं हितम् ॥ अन्योऽपि । अङ्गारकपरिभ्याम् मुद्गलयन्त्रे पुटेऽथवा । भर्जनं विविधं प्रोक्तं सूपकारविशारदैः ॥ जलेन सिक्त्वा यत् पूर्वं प्रोतं शूलेन्तरान्तरम् । दद्याद्धिङ्गुलवणे लिप्तं अङ्गारपाचितम् ॥ तच्छूल्यन्तु सुधातुल्यं रुच्यं वह्निप्रदं लघु । तद्वे

वाङ्गारतप्तन्तु प्रपक्वं वाराणसीतनम् ॥

शूल्यकम् । त्रि० शूलविद्धपक्वमांसे । भटित्रे । शूल्यमेव । कन् ॥

शृगालः । पुं० शिवायाम् । भूरिमायौ । गोमायौ । मृगधूर्त्तके ॥ सियाल० इ० भा० ॥ सृजतिमायाम् । सृज० । बाहुलकात् कालन् । न्यङ्क्वादिः । पृषोदरादिः ॥ असृगालातिवा । पृषोदरादिः ॥ सृगं भिन्दिपालमन्नमालातिवा । पूर्ववत् ॥ तालव्यादिः । तालव्यापि दन्त्याद्यमस्वगस्वलशूकराः । रसनापि च जिह्वायां शृगालः कलशोऽपि चेति शब्दभेदात् ॥ दैत्यभेदे ॥ वासुदेवे ॥ खले ॥ निष्ठुरे ॥ भीरौ ॥

शृगालकण्टकः । पुं० सियालकांटा इ० भा० प्र० क्षुपे ॥

शृगालकोलिः । पुं० क्षुद्रबदर्याम् । गोधघोण्टायाम् । झडबेरी० इ० भा० ॥

शृगालघण्टी । स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

शृगालजम्बुः । स्त्री० गोडिम्बे ॥ घोण्टाफले ॥

शृगालविन्ना । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

शृगालिका स्त्री० शृगालयोपिति । शिवायाम् ॥ लोमालिकायाम् । दीर्घजिह्वायाम् । लोमडी० इ० भा० प्र० ॥ त्रासात्पलायने । विद्रुतौ । भाजड० इ० भा० प्र० ॥

शृगाली । स्त्री० विद्रवे । डमरे । भीत्यापलायने ॥ कोकिलाक्षे ॥ विदार्याम् । सियाला० इ० भा० ॥

शृङ्खलः । त्रि० पुंस्कटीवस्त्रबन्धे । कौंधनी० इ० भा० प्र० ॥ पुंस्कटीभूषणे । तगडी० इ० भा० प्र० ॥ निगडे । पुरुषप्रचारनिरोधके । लोहरज्जौ । बेडी० इ० भा० प्र० ॥ बन्धने ॥ शृङ्गे : खलति । खलसञ्चये । अच् । पृषोदरादिः ॥

शृङ्खलकः । पुं० दारुविकारशृङ्खलाप्रायबन्धनयुक्ते० करभे । करभाः स्युः शृङ्खलकादारवैः पादबन्धनैरित्यमरः । शृङ्खलैर्बन्धनमस्य । शृङ्खलमस्य बन्धनं करभस्येति कन् । उष्ट्रे ॥

शृङ्खला । स्त्री० पुंस्कटीवस्त्रबन्धे ॥ निगडे ॥ कपाटादिबन्धयोग्यवस्तुनि । सङ्कल० सांकार० इ० भा० प्र० ॥ परम्परायाम् । परिपाट्याम् ॥ शृङ्गं प्राधान्यं खलति । खल० । अन्तर्भावितण्यर्थः । अच् । पृषोदरादिः ॥ शृङ्गात् प्राधान्यात् ० खलत्यनेन । पुंसोऽपि घः । भिदाद्यङ् वा । पृषोदरादिः ॥ कोकिलाक्षे ॥

शृङ्खली ।) शृङ्खलीका ।) स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

शृङ्गः । पुं० कूर्चशीर्षकवृक्षे । जीवकौषधौ ॥ मुनिविशेषे ॥ न० प्रभुत्वे ॥ शिखरे । कूटे । पर्वतोपरिभागे ॥ चिह्ने ॥ क्रीडाम्बुयन्त्रे ॥ विषाणे ॥ उत्कर्षे ॥ पर्वतसमभूभागे । सानौ ॥ महिषादिशृङ्गनिर्मितवाद्यविशेषे ॥ यथा । क्वचिद्वनाशायमनोदधद्व्रजात् प्रातः समुत्थायवयस्यवत्सपान् । प्रबोधयन् शृङ्गरवेण चारुणा विनिर्गतो वत्सपुरस्सरो हरिः ॥ शृणाति । शृ० । शृणातेर्ह्रस्वश्चेति० गन्नुट् च ॥ कामोद्रेके ॥

शृङ्गकः । पुं० जीवकतरौ ॥ विषविशेषे ॥ परीक्षाश्रययथा । यस्मिन् गोशृङ्गकोषस्थे दुग्धं भवति लोहितम् । स शृङ्गकइति प्रोक्तो द्रव्यतत्त्वविशारदैरिति ॥

शृङ्गकन्दः । पुं० शृङ्गाटके ॥

शृङ्गजः । त्रि० शृङ्गजाते ॥ न० अगुरौ ॥

शृङ्गमूलः । पुं० शृङ्गाटके ॥

शृङ्गरोही । पुं० चम्पके ॥

शृङ्गला । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥

शृङ्गवान् । पुं० इलावृतस्योत्तरवर्षि सहस्रयोजनविस्तीर्णपूर्वतो दीर्घे कुरुवर्षमर्यादागिरौ ॥

शृङ्गवेरम् । न० आर्द्रके ॥ शुण्ठ्याम् ॥ शृङ्गमिव वेरं शरीरमस्य ॥ राममित्रनिषादाधिपतेर्गुहस्य पुरे ॥

शृङ्गवेरकम्। न॰ आर्द्रके॥

शृङ्गवेरपुरम्। न॰ तीर्थविशेषे॥ यत्र रामो गङ्गामुत्तीर्णः॥

शृङ्गवेराभमूलकः। पुं॰ गुन्द्रायाम्। गोंदपटेरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥

शृङ्गाटः। पुं॰ अम्बुकण्टके स्वादुकण्टके॥ कामाख्यादेशस्थपर्वतविशेषे। दीपवत्याः पूर्वतस्तु शृङ्गाटोनामपर्वतः॥ न॰ चतुष्पथे॥

शृङ्गाटकः। पुं॰ वारिकण्टके॥

शृङ्गाटकम्। न॰ चतुष्पथे। वारिकण्टके। सिँघाड़ा॰ इ॰ प्र॰ जलजलताफले। गुणा यथा। शृङ्गाटकं हिमं स्वादु गुरु वृष्यं कषायकम्। ग्राहि शुक्रानिलश्लेष्मप्रदं पित्तास्रदाहनुत्। मांसशृङ्गाटके॥ शृङ्गं प्राधान्यमटति। अट॰। कर्मण्यण्। संज्ञायां कन्॥

शृङ्गाटी। स्त्री॰ जीवन्त्याम्॥

शृङ्गारः। पुं॰ सुरते। गजभूषणे। राजमण्डने। मण्डने। नाट्यरसे॥ तल्लक्षणं यथा। पुंसः स्त्रियां स्त्रियाः पुंसि संयोगं प्रति या स्पृहा। स शृङ्गार इति ख्यातो रतिक्रीडादिकारणम्। अपि च। शृङ्गं हि मन्मथोद्भेदस्तदागमनहेतुकः। उत्तमप्रकृतिप्रायो रसः शृङ्गार इष्यते॰ इति॥ शृङ्गं प्राधान्यमियर्ति। ऋ॰। कर्मण्यण्। यद्वा। शृङ्गारम्भृङ्गाराविति॰ शृणातेरारन्॰ नुम्॰ गुक्॰ ह्रस्वश्च॥ न॰ लवङ्गे॥ नागसम्भवे। चूर्णे॥ कालागुरुणि॥

शृङ्गारकः। पुं॰ शृङ्गारे॥ स्वार्थे कः। न॰ सिन्दूरे। त्रि॰ शृङ्गयति॥ शृङ्गमस्त्यस्य। शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन्॥

शृङ्गारभूषणम्। न॰ सिन्दूरे॥

शृङ्गारयोनिः। पुं॰ कामदेवे॥

शृङ्गारितः। त्रि॰ मण्डिते। अलङ्कृते। सिंगारा॰ इ॰ भा॰। शृङ्गारो मण्डनं सञ्जातमस्य। तारकादित्वादितच्॥

शृङ्गारी। पुं॰ गजे। विषे। पूगे। क्रमुके। पद्मरागे। माणिक्ये॥ त्रि॰ सशृङ्गारे॥ सुवेषे। शृङ्गारोऽस्त्यस्मिन्। अत इनिठनाविति इनिः॥

शृङ्गिः। स्त्री॰ मत्स्यविशेषे। शृङ्ग्याम्॥

शृङ्गिकः। पुं॰ न॰ विषभेदे॥

शृङ्गिका। स्त्री॰ प्रतिविषायाम्॥

शृङ्गिणः। पुं॰ मेषे॥ शृङ्गोऽस्त्यस्य। ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्जस्विन्नित्यादिना शृङ्गादिनच् निपात्यते॥

शृङ्गिणी। स्त्री॰ माहेय्याम्। सौरभेय्याम्। गवि॥ शृङ्गोऽस्त्यस्याः। अत इनिः॥

शृङ्गी । पुं० नागे । हस्तिनि । वृक्षे ॥ पर्व्वते ॥ वर्षपर्व्वतविशेषे ॥ शमीकर्षितनये ॥ वटे ॥ प्रलयाम्भसि शृङ्गवति मत्स्यविशेषस्वरूपेश्वरे ॥ अतिशय : शृङ्गे स्त्यस्य । इनि: ॥ त्रि० शृङ्गयुक्ते ॥

शृङ्गी । स्त्री० विषायाम् । अतिविषायाम् ॥ कुण्डलादिभूषणानां स्वर्णे ॥ मीनविशेषे । मद्गुरस्त्रियाम् । सींगीमछ्ली० इ० भा० प्र० ॥ अस्या गुणा यथा । शृङ्गी तु वातशमनी स्निग्धाम्ला प्रकोपणी । रसे तिक्ता कषाया च लघ्वी रुच्या स्मृत बुधैरिति ॥ ऋषभौषधे । जीवकौषधे ॥ अजशृङ्ग्याम् । यथा अस्या गुणा : । शृङ्गी कषाया तिक्तोष्णा कफवातक्षयज्वरान् । श्वासोर्द्ध्ववाततृट्कासहिक्काऽरुचिवमीर्हरेत् ॥ शृणाति । शॄ० । शृणातेर्ह्रस्वश्चेति० गन्० ह्रस्वत्वं० नुडागमश्च । पुंयोगादिति० जातेरिति वा ङीष् । गौरादित्वाद्वा ॥

शृङ्गीकनकम् । न० कुण्डलोज्ज्वलकारसुवर्णे ॥ शृङ्गिणामौ० शृङ्गीकनति । कनीदीप्तौ । क्वुन् ॥

शृणि : । पुं० स्त्री० अङ्कुशे । आंकस० इ० भा० प्र० ॥ शृणाति । शॄ० । शृणातेर्वाहुलकात्निरिति कश्चित् ॥ दन्त्यादिरेव साधु : ॥

शृत : । त्रि० क्षीरहविषो : पाके ॥ श्रायते स्म । श्रा पाके । शृतं पाके० इति साधु : । अनेन श्रातिश्रायत्यो र्द्वादिभ्वाद्योरकर्मकत्वात्कर्त्तरि क्ते शृभावो निपात्यते० क्षीरहविषो: पाके । यथा० शृतं क्षीरं० स्वयमेव विक्लिन्नं पक्वं वेत्यर्थ : । शृतं हवि: स्वयमेव ॥ क्षीराज्यपयसां पाके ॥ क्वथिते ॥ इति रत्नमाला शब्दचन्द्रिका च ॥ यथा । जलजलजजलवाहैराशुवौषधशिशिरै : शिशिरं जलं शृतं यदि तितो लिस्मराल : ॥

शृदर : । पुं० भुजङ्गमे ॥ शृणाति । शॄ० । कृदरादयश्चेत्यदरप्रत्ययान्तो निपातित : ॥

शृधु : । पुं० गुदे । शर्द्धते । शृधु शब्दकुत्सायाम् । नृतिशृध्यो : कु : ॥

शेखर : । पुं० आपीडे । शिखाविन्यस्तमालायाम् ॥ शिरोभूषणे ॥ न० लवङ्गे ॥ शिग्रुमूले ॥ शिङ्खति । शिखिगतौ । बाहुलकादर : । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न नुम् ॥ पञ्चमाङ्कस्य पञ्चमे प्रभेदे० । ५०।०॥

शेखरित : । त्रि० मुकुटवत्कृते ॥

शेखरी । स्त्री० वन्दायाम् ॥

शेप : । पुं० शिश्ने । शेफसि ॥ शेते रेत : पाति । शीङ् स्वप्ने । बाहुलकात्पप्रत्यय : ॥

शेप : । न० शिश्ने ॥ शेते रेत : पाति ।

वङ्शीङ्भ्यांरूपस्वांगयो: फुट्चेत्यसुन् ॥

शेपाल:। पुं॰ न॰ शैवाले ॥ इ॰ श॰ र॰ ली ॥

शेफ:। पुं॰ मेढ्रे। शिश्ने ॥ शेतेरेत: पातानन्तरम्। बाहुलकात् फप्रत्यय: ॥

शेफ:। पुं॰ मेढ्रे। शिश्ने ॥ शेतेरेत: पाति। शीङ्॰। वङ्शीङ्भ्यांरूपस्वांगयो: फुट्चेत्यसुन्। अत्रपक्षेद्वितीयेप्यागमे ॥

शेफसी। स्त्री॰ शिश्ने ।

शेफालि:। स्त्री॰ शेफालिकायाम् ॥

शेफालिका। स्त्री॰ सुवहायाम्। निर्गुण्डाम् ॥ नीलिकायाम्। हारशृङ्गार॰ पारिजाता॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पुष्पवृक्षे। शिउली॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ चत्वारि शेफालिकानामानि। शियलीतिख्यातनीलपुष्पायांशेफालिकायामिति केचित्। शेफालिकादिद्वयंशेफालिकानाम॰ निर्गुण्ड्यादिद्वयं-नीलपुष्पशेफालिकायामितिकेचित्। न्यवारीतिख्यातेपुष्पविशेषे॰ इतिचान्ये ॥ शब्दरत्नावल्युक्ता: पर्यायास्तु। शेफाली॰ मल्लिका॰ रजनीहासा॰ निशिपुष्पिका॰ सा शुक्ला चेत्॰ श्वेतसुरसा॰ भूतवेशीति ॥ राजनिर्घण्टोक्तास्तु। शुक्लाङ्गी शीतमञ्जरी॰ विजया॰ वातारि:॰ भूतकेशीति ॥ शेतेइति शे:॰ शीङोविच्। शयंफालयति। ञिफलाविशरणे। अण्। स्वार्थेकन्कृत्वा ॥ शेफालिकाया: पुष्पम्। शेफालिका। पुष्पमूलेषुबहुलमिति॰ अनुदात्तादेरञोऽपवादलुप्। लुपियुक्तवत् ॥ शेरतेशेफाअलयोऽस्याम्। वा। ङीप्। स्वार्थेकन् ॥

शेफाली। स्त्री॰ निर्गुण्डाम्। शेफालिकायाम्। न्यवारीतिख्यातेपुष्पवृक्षे। हारशृङ्गार॰ इ॰ च॰ भा॰ प्र॰ ॥ शेरतेशेफाअलयोऽस्याम्। वाङीष् ॥ नीलसिन्धुवारे। संभालू॰ इ॰ भा॰ ॥

शेमुषी। स्त्री॰ बुद्धौ। प्रज्ञायाम्। मतौ ॥ शेतेइतिशे:। शीङोविच्। शे:॰ मोह:॰ तंमुष्णातीति॰ शेमुषी। मुषस्तेये। मूलविभुजादित्वात्क:। गौरादित्वात्ङीष् ॥

शेयाल:। पुं॰ जलनील्याम्। शेवले। जलेशेते॰ तिष्ठति। शीङोवालन् ॥ बाहुलकाद्दस्यय: ॥

शेलु:। पुं॰ श्लेष्मातके। बहुवारके। लसोडा इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ शिलति। शिल॰। बाहुलकादु: ॥

शेव:। पुं॰ अही ॥ शिश्ने ॥ त्रि॰ उन्नते ॥ शेते। इण्शीभ्यां

र्ब्बिति• शीङ्गीवन् । शेतेऽस्यर्थम् । शेवयक्षेतिसाधु र्वा ॥ सुखे ॥

शेवधि :। पुं• सामान्यनिधौ । शेवल्याणं• सेोहिवा• अवधि :। ततः प्रकृतवद्भ्यलुक् ॥ यथा । शेवेऽसेनशेवंसुखम् । दूणशीभ्यांवन् । शेवंधीयतेऽस्मिन् । कमंण्यधिकरणे चेति कि : ॥

शेवलम् । न• शैवाले ॥

शेवालम् । न• शैवले ॥ जलेशेतेति ष्ठति । शीङोधुक्लक्वलञ्वालनद्ग्रतिवालन् ॥

शेवालिनी । स्त्री• नद्याम् ॥

शेवाली । स्त्री• आकाशमांस्याम् ॥

शेष :। पुं• भगवतोद्वितीयायांमूर्त्तौ ॥ यथा । एकाभगवतोमूर्त्तिर्ज्ञानरूपाशिवामला । वासुदेवाभिधानासागुणातीतासुनिष्कला ॥ द्वितीयाकालसञ्ज्ञाऽन्यातामसीशेषसंज्ञिता । निहन्तिसकलांश्चान्तेवैष्णवीपरमातनुरितिकौर्म्मे ४८ऽध्याय : ॥ सङ्कर्षणे । सीरपाणौ । वलदेवे ॥ वधे ॥ अनन्ते । नागजातिराजे । फणासहस्रसंयुते ॥ शिष्यते । शिषलृविशेषणे• शिष्यसर्वोपयोगेवा । घञ् ॥ तत्पर्याय : शेषद्गतिमोमांसका : ॥ अदृष्ट्ये ॥ पुं• न• उपयुक्तेतरे ॥ परामाविक्रमपञ्चमप्रभेदे• ॥ ऽ• । त्रि• अन्ते । सूत्कृतेतरवस्तुनि ॥ अवशेषे । यथा । अत्यादरपरोविद्वानीहमान : स्थिरांश्रियम् । अग्ने : शेषमृणस्यापिशत्रो: शेषंनशेषयेत् ॥ अपिच । ऋणशेषमग्निशेषंशत्रुशेषंतथैवच । पुन: पुन:प्रवर्द्धन्ते तस्माच्छेषंनशेषयेदितिगरुडपु० १६६ अ• ॥ शिष्यते परिशिष्यते । शिषिघञ् ॥

शेषत्वम् । न• उपकारित्वे ॥ पारार्थ्ये । परोद्देश्यप्रवृत्तिकत्वे ॥ यथा । शेषत्वमुपकारित्वंद्रव्यादावाहवादरि : । पारार्थ्यंशेषतातत्त्वसर्वेष्वस्तीतिजैमिनिरित्यधिकरणमालायांमाधवाचार्य्य : ॥

शेषभूत : । त्रि• अङ्गभूते ॥

शेषरात्रि : । स्त्री• रात्रिशेषे । उषसन्ध्यै । अपररात्रे ॥

शेषवत् । न• अनुमीतानुमाने ॥ शेष एवविषयतयाऽस्त्यस्यनुमानस्यानस्य• तच्छेषवत् ॥

शेषा । स्त्री• प्रसादेनस्वमिमाल्यार्पणे । निर्माल्यदाने ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । छन्दोविद्भि : प्रोक्तावद्भिर्वर्णैरेषा । सर्वेवर्णायस्यांदीर्घा साख्याच्छेषा : यथा । किंवाकुर्यांकान्त : संहेोनेवायात : व्योमाभ्रैराभूर्णेधाराः प्राणास्तूर्णम् ॥

शेषावस्था । स्त्री० वार्द्धक्ये ॥

शेषित : । त्रि० उद्वरिते ॥

शैक्ष : । पुं० प्रथमारब्धवेदे । प्राथमकल्पिके ॥ शिक्षामधीते । तद्वेत्ती तद्धृत्यण् ॥ शिक्षायाअयम्० तत्र भवोवा ॥ यद्वा । शिक्षांलभते । शैक्षकृत्यण् ॥ यद्वा । शिक्षाशीलमस्य । छत्रादिभ्योण् ॥

शैख : । पुं० सङ्कीर्णजातिविशेषे । । भूर्जकण्टके ॥

शैखरिक : । पुं० अपामार्गे ॥ शिखरेप्रायेणभवति । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

शैखरेय : । पुं० अपामार्गे ॥

शैत्यम् । न० शीतत्वे ॥ भावेष्यञ् ॥ शैत्यंहियत्सा प्रकृतिर्जलस्य ॥

शैथिल्यम् । न० शिथिलतायाम् ॥ अनुद्यमे ॥ भावेष्यञ् ॥

शैनेय : । पुं० शिनेर्नप्तरि । सात्यकौ । श्रीकृष्णसारथौ ॥ शिनेर्गोत्रापत्यम् । इतश्चानिञ इतिढक् ॥

शैर्षच्छेदिक : । त्रि० शीर्षच्छेद्ये ॥ शिरश्छेदंनित्यमर्हति । शीर्षच्छेदाद्यच्चेतिठञ्० प्रत्यययोगेनशिरस : शीर्षभावश्च ॥

शैल : । पुं० महीध्रे । अचले । शिलोच्चये ॥ प्रचुरा : शिला : सन्त्यत्र । ज्योत्स्नादित्वादण् ॥ न० शैलेये ॥ तार्क्ष्यशैले । रसाञ्जने ॥ शिलाजतुनि ॥

शैलकम् । न० शैलजे ॥

शैलगन्धम् । न० शावरचन्दने ।

शैलगर्भा । स्त्री० शिलावल्कायाम् ॥

शैलगर्भाह्वा । स्त्री० शिलावल्कायाम् ॥ इ० रा० नि० गट : ॥

शैलजम् । न० शैलेये । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥ शैलेजातम् । जनी० । सप्तम्यांजनेर्ड : ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नेवस्तुनि ॥

शैलजा । स्त्री० गिरिजायाम् । पार्वत्याम् ॥ शैलाज्जाता । जनी० । पञ्चम्यामितिड : ॥ गजपिप्पल्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥

शैलधन्वा । पुं० शम्भौ । शिवे । इ० त्रि० शेष : ॥

शैलधर : । पुं० गिरिधरे । श्रीकृष्णे ॥ इतिधनञ्जय : ॥

शैलधातुजम् । न० शिलाजतुनि ॥

शैलनिर्यास : । पुं० अश्मजे । शिलाजतुनि ॥ शैलस्यनिर्यासइव ॥

शैलपत्र : । पुं० विल्ववृक्षे ॥

शैलपीलु : । पुं० अक्षोटे ॥

शैलभित्ति : । स्त्री० टङ्के ।

शैलराज : । पुं० मेरुपर्वते ॥ हिमालये ॥ शैलानांराजा । टच् ॥

शैलराजतनया । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शैलराजसुता । स्त्री० पार्वत्याम् ।

दुर्गायाम् ॥ यथा । बहूपापर भावत्वाद्दुरूपाक्रियात्मिका । आ तारशैलेन्द्रगेहिसाशैलरासुतात-त : ॥ इतिदेवीपुराणे ४५अ० ॥

शैलवल्कला । स्त्री० शिलावल्कलायाम् ॥

शैलबीजः । पुं० भल्लातकवृक्षे ॥

शैलशिबिरम् । न० वार्द्धौ । धरणीभृते । समुद्रे ॥

शैलसुता । स्त्री० अम्बिकायाम् । पार्वत्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥

शैलाख्यम् । न० शैलजे ॥

शैलाग्रम् । न० शिखरे । शैलशृङ्गे ॥

शैलाजम् । न० शैलेये ॥ इ० रा० नाट : ॥

शैलाटः । पुं० देवले ॥ सिंहे ॥ शुक्लकाचे । किराते ॥ इ० मे० कर : ॥

शैलादिः । पुं० नन्दिनि । शिवगणविशेषे ॥

शैलापगा । स्त्री० क्षुद्रनद्याम् ॥

शैलाली । पुं० नटे ॥ शिलालिनाप्रोक्तं नटसूत्रमधीते । पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयोरितिणिनिः ॥

शैलिक्यः । पुं० सर्वलिङ्गिनि ॥ शिलिकस्वभावः कर्मवाष्यञ् ॥

शैली । स्त्री० सङ्केते ॥ प्रश्नाश्च : परिभाषाशैलीसङ्केतसमयवाचा-सैतिर्यमिकाक्षुद्रभेद : ॥ समयधान पूर्विकायांप्रवृत्तौ ॥ यथाव्राह्मणैः सहव्राह्मणाभोज्यमृषिभिः सह ऋषियाइति ॥ शीलभवा । अण् ङीप् ॥

शैलूषः । पुं० बिल्वे । मालूरवृक्षे ॥ नटे ॥ शिलूषस्यापत्यम् । अण् । शैलूषइवेति० नानरूपत्वात् ॥

शैलूषिकः । पुं० नटवृत्त्यन्वेषिणि ॥

शैलूषिकी । स्त्री० शैलूषिकजातिस्त्रियाम् ॥

शैलेन्द्रः । पुं० हिमाचले ॥

शैलेन्द्रस्थः । पुं० भूर्जवृक्षे ॥

शैलेयः । पुं० मधुपे । भ्रमरे ॥ सिंहे. न० तालपर्ण्याम् । सैन्धवे । शैलजे शैलजातगन्धद्रव्ये । छरीला० इ० भा० प्र० ॥ तत्पर्यायादर्शोयथा । शैलेयन्तुशिलापुष्पंवृद्धं कालानुसार्यकम् ॥ शैलेयंशीतलं हृद्यंकफपित्तहरंलघु । कण्डूकुष्ठाश्मरीदाहविषहृद्गुदरक्तहृदिति ॥ त्रि० शिलातुल्ये ॥ शिलाया मुत्पन्ने ॥ शिलायांभवः । नद्यादिभ्यस्तिढक् ॥ शिलेश । शिलायाइतियोगविभागेनढञ्वा। ङीपिशैलेयी ॥

शैलेयी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

शैलोदा । स्त्री० निम्नगान्तरे ॥

शैलोद्भवा । स्त्री० क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ अम्बिकायाम् ॥

शैवः । त्रि० शिवोपासके । शौर्द्धसौतसिके ॥ न० शिवप्रोक्ते मार्गे ॥ यथा । नपादुकापरोमन्त्रो नदेवः श्रीगुरोः परः । नशैवात्परोमार्गोनपुण्यंकुलपूजनात् ॥ आचारविशेषे ॥ यथा । अष्टाङ्गयोगसंयुक्तोयत्रैवशैवविधानतः यावद्ध्यानंसमाधिस्थतावच्छैवः प्रचक्ष्यते ॥ विवाहविशेषे ॥ यथा । शैवोविवाहोद्विविधः कुलचक्रे विधीयते । चक्रस्यनियमेनैकोद्वितीयोजीवनावधिः ॥ अपिच । परिणीतानरमिताकन्यकाविधवाभवेत् ॥ साप्युद्वाह्यापुनः पित्राशैवधर्मेष्वयंविधिः ॥ शिवस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ शिवे । स्वार्थेऽण् ॥ वसुके । वकपुष्पे ॥ धत्तूरे ॥ देशविशेषे ॥ शिवीनांविषयोदेशः । विषयोदेशइत्यण् ॥ न० शिवपुराणे ॥ शैवाले ॥ त्रि० शिवसंबन्धिनि ॥

शैवलः । पुं० शैवाले ॥ न० पद्मकाष्ठे ॥ जलेशेतेतिष्ठति । शीङो धुक्लुक्वलञ्वालन्सूतिवलञ् ॥

शैवावधूतः । पुं० अवधूतविशेषे ॥ स चोक्तः श्रीमहानिर्वाणेसदाशिवेन । पूर्णाभिषेकविधिनासंस्कृतायेचमानवाः । शैवावधूतास्तेज्ञेयाः पूजनीयाः कुलार्चिं तेहूति ॥

शैवलिनी । स्त्री० तरङ्गिण्याम् ॥ तटिन्याम् । नद्याम् ॥ शैवलमस्त्यस्याम् । अतइनिठनाविति इनिः । ऋन्नेभ्योङीप् ॥

शैवालम् । न० जलनील्याम् । शैवाले ॥ शैवालंतुवरंतिक्तंमधुरंशीतलंलघु । स्निग्धंदाहतृषापित्तरक्तज्वरहरंपरम् ॥

शैवालिनी । स्त्री० नद्याम् ॥

शैवी । स्त्री० शैवविवाहेनोद्वाहितायाम् ॥

शैव्यः । पुं० श्रीकृष्णरथस्याश्वविशेषे ॥ यथा । तुरगाः शैव्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाः ॥ पाण्डवानांसेनापतिविशेषे ॥

शैशवम् । न० शिशुत्वे । बाल्ये ॥ शिशोर्भावः कर्मवा । इगन्तात्लघुपूर्वादित्यण् ॥

शैशिरः । पुं० श्यामचटके ॥ दन्तरोगविशेषे ॥ त्रि० शिशिरसम्बन्धिनि ॥

शैशुमारम् । न० शिशुमाराकारे ज्योतिश्चक्रे ॥

शौक्तः । पुं० मन्त्री । शुचि । व्या

कुलतायाम् । इष्टवियोगानुचिन्तने । इष्टवियोगनिमित्ते मनसः सन्तापे । इष्टवियोगेनलाभानर्थ-तात्प्ताने ॥ सन्तानुचिन्तनम्॰ यतः । शोचमानास्तु सस्नेहा बान्धवाः सुहृदस्तथा । पातयन्तिगतंस्वर्गादश्रुपतेनराघव ॥ भूरिद्युम्नोगतः स्वर्गंपुत्त्रेणपतितः पुनः । शोचितोबन्धुवर्गेणसमतिस्ते हंपरित्यज ॥ इतिवह्निपुराणेरामंप्रतिवशिष्ठोक्तिः ॥ विवेकिनांचित्ते तुनास्त्येवशोकावकाशः । यतः । पान्थानामिववर्त्मनि॰ क्षितिरुहांनद्यामिव॰ भ्राम्यतां॰ मेघानामिवपुष्करे॰ जलनिधौसांयात्रिकाणामिव । संयोगः पितृमातृबन्धुतनयभ्रातृप्रियाणांयदासिद्धो॰ दूरवियोगएव॰ विदुषांशोकोदयः कस्तदा ॥ शोचनम् । शुचशोके । घञ् ॥ संसारे ॥ स्वसंसृष्टंपुरुषंशोचयतीतिशोकस्तमोमूलः संसारः । उक्तञ्चश्रीविद्यारण्यगुरुभिः । शोकंतरतिचात्मविदिति ॥

शोकनाशनः । पुं॰ अशोकवृक्षे ॥ शोकंनाशयति । णशअदर्शने । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ परमात्मनि ॥ स्वाभेदसाक्षात्कारेणसंसारिणां संसारशोकंनाशयति ॥

शोकहारी । पुं॰ वनबर्बरिकायाम् ॥

शोकातिगः । त्रि॰ मानसैर्दुःखैर्वर्जिते ॥ शोकमत्यगच्छतीतितथा ॥

शोकापनुदः । पुं॰ पुत्त्रे ॥ शोकमपनुदति । णुदप्रेरणे । तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोरितिसूत्रेणकः ॥

शोकारिः । पुं॰ कदम्बवृक्षे ॥

शोकार्त्तः त्रि॰ शोकाकुले ॥

शोचनम् । न॰ शुचि । शोके ॥ त्रि॰ शोकशीले ॥ शोचति॰ तच्छीलः । शुचशोके । जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः । इतियुच् ॥

शोचना । स्त्री॰ शोकोत्पादनायाम् ॥

शोचनीयः । त्रि॰ शोच्ये । शोचितुं योग्ये ॥ यथा । येबालभावेनपठन्तिविद्यांयेयौवनस्थाअधनाअदाराः । तेशोचनीयाइहजीवलोकेमनुष्यरूपेणमृगाश्चरन्तीति ॥

शोचिष्केशः । पुं॰ उषर्बुधे । अग्नौ ॥ शोचींषिज्वालाः केशाइवास्य । नित्यंसमासेऽनुत्तरपदस्थस्येतिषत्वम् ॥ चित्रकवृक्षे ॥

शोचिः । न॰ रोचिषि । प्रभायाम् ॥ शुच्यति॰ पूतीभवत्यनेन । इञ् शुचिरपूतीभावे । अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्यः इसिः ॥

शोच्यः । त्रि॰ तपस्विनि । सापराधे ॥

अनुकम्प्य ॥

शोच्यकः । त्रि० क्षुद्रे ॥

शोठः । त्रि० मूर्खे ॥ अलसे ॥ धूर्त्ते । नीचे ॥ पापरते ॥

शोणः । पुं० कृशानौ । अग्नौ श्योनाके ॥ लोहिताश्वे ॥ नदविशेषे । हिरण्यवाहौ ॥ योऽयममरकण्टकदेशात् पाटलिपुत्रे गङ्गायां मिलितः ॥ समुद्रविशेषे ॥ रक्तेक्षौ ॥ लवणाम्बुधेः पारस्थे रक्तजलेऽगाधेशीघ्रगामिनिप्रसिद्धोपात्सर्वत्तिनि नदविशेषे ॥ अनुत्कटरक्ते । कोकनदवर्णे ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ न० सिन्दूरे ॥ रुधिरे ॥ त्रि० कोकनदच्छाये । कोकनदवर्णवति ॥ शोणति । शोणु वर्णगत्योः । पचाद्यच् ॥ रक्तवर्णे ॥

शोणकः । पुं० श्योनाकतरौ । सोनापाठा० इ० भा० प्र० ॥ स्वार्थे कः ॥

शोणज्योतीरथीसङ्गमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

शोणझिण्टिका । स्त्री० रक्तसैरेये ॥

शोणझिण्टी । स्त्री० कुरवके ॥ कण्टकिन्याम् ॥

शोणपत्रः । पुं० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

शोणपद्मम् । शोणपद्मकम् । न० रक्तपद्मे ॥

शोणपुष्पः । शोणपुष्पकः । पुं० कुद्दाले । कोविदारे ॥ शोणानि तद्वर्णानि पुष्पाण्यस्य ॥

शोणपुष्पी । स्त्री० सिन्दूरपुष्प्याम् ॥

शोणप्रभवः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

शोणरत्नम् । न० पद्मरागमणौ ॥ माणिक्ये ॥ शोणस्तद्रत्नञ्च ।

शोणा । स्त्री० शोणवर्णयुक्तायाम् । शोणायाम् ॥ शोणात् प्राचामित्यन्येषामपि टाप् ॥

शोणाकः । पुं० श्योनाकवृक्षे । शुकनासे ।

शोणितम् । न० रुधिरे । रक्ते ॥ कुङ्कुमे ॥ शोणितस्म । शोणु० । गत्यर्थे क्तः ॥

शोणितचन्दनम् । न० रक्तचन्दने ॥

शोणितपुरम् । न० बाणासुरपुरे सराहण० इ० भा० प्र० । शोणितसंज्ञकपुरम् ॥

शोणितह्वम् । न० कुङ्कुमे ॥

शोणितोत्पलम् । न० रक्तोत्पले ॥

शोणी । स्त्री० रक्तायाम् । रक्तोत्पलवर्णायाम् स्त्रियाम् । शोणात् प्राचामिति वा ङीप् ॥

शोणोपलः । पुं० माणिक्ये ॥

शोथः । पुं० शोफे । श्वयथौ । स्वविवर्द्धने ॥ शवति । अवगतौ । बाहुलकात् थः । स्फोरित्यूठ् ।

आद्गुणः। संज्ञापूर्वकत्वादेत्वे
धत्वष्ठ्त्वितिनवृद्धिः यद्वा। शव
ति। शुगतौ। पूर्ववत्। थः।
ऊर्द्ध्वगामीनरःद्ध्यामधोगामीमुखा
त् स्त्रियम्। उभयोर्विस्तसञ्जातः
शोथे इन्तिनसंशयः॥

शोथकः। पुं॰ शोथे॥

शोथकृत्। त्रि॰ शोफकारिणि॥

शोथघ्नः। त्रि॰ शोथनाशके॥

शोथघ्नी। स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम्॥
पुनर्नवायाम्॥ शोथं हन्ति। अ
मनुष्यकर्तृकेऽपि चेति टक्। ङी
प्॥ शालपर्ण्याम्॥

शोथजित्। पुं॰ भल्लातके॥ पुनर्नवा
याम्॥ त्रि॰ शोफहारके॥

शोथहृत्। पुं॰ भल्लातके॥

शोधः। पुं॰ शोधने॥

शोधकः। त्रि॰ शुद्धिकारके॥ न॰
कङ्कुष्ठे॥

शोधनः। पुं॰ निम्बे॥ निम्बूके॥
न॰ शुद्धौ। शोधे॥ मलापनयने
॥ विष्ठायाम्॥ कासीसे॥ धा
तुनिर्दोषीकरणे॥ ऋणादिपरिष्क
रणे॥ लिखितपत्रादेः प्रमाणी
करणे॥ विरुद्धलिखितस्य शुद्
धीकरणे॥ अङ्कशुद्धिकरणे। त्रि॰
शुद्धिसाधने। शुद्धिकारके॥

शोधनी। स्त्री॰ सम्मार्ज्जन्याम्। सी
हनी॰ जु॰ भा॰॥ शोध्यतेऽनया
। शुध शौचे। करणे ल्युट्। ङीप्
॥ ताम्रवल्ल्याम्॥ नील्याम्॥

शोधनीयः। त्रि॰ शोधितव्ये। शो
ध्ये॥

शोधनीबीजम्। न॰ जयपाले। म
लद्राविणि॥

शोधितः। त्रि॰ सम्मृष्टे। मक्षिका
द्यपनयनेन कृतशोधने व्यञ्जनादौ॥
यथा। व्यञ्जने केशकीटादिशुद्धे स
म्मृष्टशोधितेवुतिशब्दरत्नावली॥ अ
पनीतमले। निर्णीते। मृष्टे।
धौते॥ शोध्यतेस्म। शुध॰। ण्य
न्तः कर्त्तरि क्तः॥

शोफः। पुं॰ शोथे॥ शवति। शव॰
। बाहुलकात् फः। ऊङ्गोरित्यूठ्
। आद्गुणः। संज्ञापूर्वकत्वादेत्वे
धत्वष्ठ्त्वितिनवृद्धिः॥ यद्वाशवति
। शु॰। पूर्ववत् फः॥

शोफकृत्। त्रि॰ शोथकृति॥

शोफघ्नी। स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम्॥
शालपर्ण्याम्॥

शोफनाशनः। पुं॰ नीलवृक्षे॥ त्रि॰
शोथनाशके॥

शोफहृत्। पुं॰ भल्लातके॥ त्रि॰
शोथहारके॥

शोभनः। पुं॰ ग्रहे॥ विष्कम्भादि
षु पञ्चमयोगे॥ तत्र जातस्य फलं
यथा। स्यात् शोभनः शोभनयोगज
न्मा दक्षो विपक्षप्रतिलब्धवित्तः।

सदुत्तरखानवपुः सुधीरम. सम्मानयुक्तामनुज : प्रबोध : ॥ शोभ नकृतिवत्सरे ॥ तत्फलंयथा । सुभिक्ष क्षेमसारोग्यं वृषागोव्रा ह्मणाः प्रिये । सुस्थिताः शोभनेवर्षेप्रजाः सर्वा : सुशोभने ॥ ३७ ॥ न॰ वारिणि । पद्मे ॥ त्रि॰ सुन्दरे । सुषमे । मनो... ...भते । शुभदीप्तौ । चनुदात्त तद्यां तयुच् । शो.भयति । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

शोभनक : । पुं॰ शिग्रौ ।

शोभकृत् । पुं॰ शोभनेवर्षे ॥ त्रि॰ शोभनकारके ॥

शोभना । स्त्री॰ गोरोचनायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ इ॰ रा॰ नट ।

शोभनीय : । त्रि॰ शोभितव्ये ॥

शोभमान : । त्रि॰ विराजमाने ॥ यथा । मणि : शाणोल्लीढ॰ ॰समरविजयीहेतिदलितो॰ मदक्षीणोनाग : शरदिसरित : श्यानपुलिना : । कलाशेषश्चन्द्र : सुरतमृदिताबालवनितातनिम्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु नृपा इति ॥

शोभा । स्त्री॰ कान्तौ । द्युतौ ॥ अलंकारलक्षणं यथा । साशोभारूपभोगाद्यैर्यत्स्यादङ्गविभूषणम् । शोभैवकान्तिराख्याता मन्मथाप्यायनोज्ज्वलेति । इच्छायाम् ॥ गोपीविशेषे ॥ गोरोचनायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ कृतिच्छन्द : २० प्रभेदे ॥ यथा । रसाश्वाश्वै : शोभानयुगलजठरामेघविस्फूर्जिता- चेत् ॥ यथा । सपीयूषोन्मीलत्सरसिजयुगलामध्यनम्रा फलाभ्यां नतयोरूर्व्वोराजतृतरलकिसलयाश्लिष्टसुस्निग्धशाखा । लसन्मुक्ताहारस्तोत्पलकुवलयवच्चन्द्रविम्बाश्रिताया मम्बाशोभामौलौमिलद्विपटलै : कृष्णसाकापिवल्ली ॥ शोभति । शुभशुम्भशोभायाम् । पचाद्यच् ॥

शोभाञ्जन : । पुं॰ शिग्रौ । तीक्ष्णगन्धके । अक्षीवे । मोचके । सहिजनो॰ संज्ञना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ शोभाञ्जन : कटुस्तीक्ष्ण : शोथविद्रधिगुल्मनुत् ॥ शोभामञ्जति । अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । कर्म्मण्यण् । बहुलमन्यत्रापीतियुच्वा ॥

शोभित : । त्रि॰ शोभायुक्ते ॥

शोभनी । स्त्री॰ शोभनीयायाम् ॥

शोली । स्त्री॰ वनहरिद्रायाम् ॥

शोष : । पुं॰ शोषणे ॥ यक्ष्मणि ॥ संशोषणाद्रसादीनांशोषइत्यभिधीयते ॥ अशोषधंयथा । वचाचिकटुकाबलाबलामुस्तं देवदारुच । मञ्जिष्ठाविफलाश्वेताशिरीषोरज-

नीहयम् ॥ प्रियङ्गुनिम्बविकट, गोमूत्रेणावघर्षितम् । नस्यमालेपनञ्चैव स्नानमुद्वर्त्तनं तथा ॥ अपस्मारविषोन्मादशोषालक्ष्मीज्वरापहम् । भूतेभ्यश्च भयं हन्ति राजद्वारे च शासनमिति ॥ रवेः पार्श्वगे ॥ शोषयति । शुषशोषणे पचाद्यच् ॥

शोषकः। त्रि॰ शोषणकर्त्तरि ॥

शोषणः। पुं॰ कामास्त्रविशेषे ॥ श्योनाके । न॰ रसाकर्षणे । रसादाने । शोषे ॥ त्रि॰ शोषके ॥

शोषसम्भवम्। न॰ पिप्पलीमूले ॥

शोषापहा। स्त्री॰ क्षीतनके ॥

शोषितः। त्रि॰ जारिते ॥ यथा। समुद्रः शोषितो येन तमगस्तिं नमाम्यहम् ॥

शौकम्। न॰ शुकगणे ॥ शुकानां समूहः। खण्डिकादित्वादञ् ॥ शुकस्यावयवो विकारो वा। प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥ स्त्रीणां करणान्तरे ॥

शौकरम्।)
शौकरवम्।) न॰ तीर्थविशेषे ॥

शौक्तिकम्।)
शौक्तिकेयम्। न॰) मुक्तायाम्।
शौक्तेयम्।)
मौक्तिके। शुक्तिसम्भवे ॥

शौक्लम्। न॰ शुक्लतायाम् ॥

शौङ्गः। पुं॰ भारद्वाजे ॥ शुङ्गस्याऽपत्यम्। विकर्णशुङ्गेत्यादिनाऽण् ॥

शौचम्। न॰ बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्ने पावित्र्यजनककर्मणि। शुचितायाम्। तदुक्तं श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे। शौचन्तु द्विविधं देवि बाह्याभ्यन्तरभेदतः। ब्रह्मण्यात्मार्पणं यत्तच्छौचमान्तरिकं स्मृतम् ॥ अद्भिर्भस्मनावापि मलानामपकर्षणम्। देहशुद्धिर्भवेद्येन बहिः शौचं तदुच्यते ॥ गङ्गानद्यो ह्रदाश्चाप्यस्तथा कूपाः सपुल्लकाः। सर्वे पवित्रजननं स्वर्णदीक्षमतः प्रिये ॥ भस्माचयाग्निकं श्रेष्ठं मृत्स्नातु मलवर्ज्जिता। वासेऽजिनत्वणादीनि मृद्वानीह सुव्रते ॥ किमत्र बहुनोक्तेन शौचाशौचविधौ शिवे। मनः पूतं भवेद्येन गृहस्थस्तदाचरेत् ॥ निद्रान्ते मैथुनस्यान्ते त्यागान्ते मलमूत्रयोः। भोजनान्ते मलस्पृष्टे बहिः शौचं विधीयते॰ इति ॥ अत्र वर्त्तमाने प्रबलेकलौ ॥ शौचेयत्नः सदा कार्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः। शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥ मृज्जलादिभिः कायादिक्षालनं हितमितमेध्याशनादि च॰ बाह्यम्। मैत्र्यामुदितादिभिर्मदमानादिचित्तमलक्षालनमान्तरम् ॥ कायमलानां मृज्जलाभ्य

चालन बाह्यम् । मनोमलानां रागद्वेषादीनां विषयदोषदर्शनरूपप्रतिपक्षभावनयाऽपनयनमाभ्यन्तरमितिविवेकः ॥ वैद्यकमते तु चर्मप्रयोगादौ मायाऽन्नतादि रहितं मनुष्यजलादिजनितं ग्राह्यं ॥ सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् । योऽर्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिरितिमनुः ॥ आह्निके शौचविशेषउक्तः । गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्यादतन्द्रित इति । एतत् सर्वसाधारणम् । गृहस्थस्य तु । एकालिङ्गे गुदे तिस्रो दशवामकरे तथा । उभयोः सप्तदातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता ॥ पाद्योः षट् प्रकीर्त्तिता इति च ॥ इतीदं शौचमित्थं कुर्याद्विप्रचतुर्गुणम् । यद्दिवा विहितं शौचं तदर्द्धं निशि कीर्त्तितम् ॥ तदर्द्धमातुरे प्रोक्तमातुरस्यार्द्धमध्वनि । स्त्रीशूद्रबालवृद्धानामर्द्धमेनस्मृतवत् ॥ शौचविद्दिनं इत्त्तं नाथः शौचेनियोजयेत् । तथैवबामहस्तेनतामेकर्ड्डनयोधयेदिति ॥ मूत्रकरणे शौचन्तु एकालिङ्गकरेतिस्रउभयोर्मृद्द्वयं स्मृतमिति ॥ अशुद्धतानिरसनेनशुद्धेरापादकत्वमाख्यस्वरूपम् । यथा । अभक्ष्यपरिहारस्तु संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः । स्वधर्मे च व्यवस्थानं शौचमेतत् प्रकीर्त्तितमिति ॥ सत्यं शौचं मनः शौचं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदया शौचं जलशौचन्तु पञ्चमम् ॥ यस्य सत्यञ्च शौचञ्च तस्य स्वर्गो न दुर्लभः ॥ शुचेः कर्म भावो वा । इगन्ताच्च लघुपूर्व्वादिति त्वण् । गोकुलेकन्दुशालायां तैलयन्त्रे च यन्त्रयोः । अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषु बालातुरेषु च । अत्यन्तमलिनोदेहो देहश्चात्यन्तनिर्मलः । उभयोरन्तरं ज्ञात्वा कस्य शौचं विधीयते ॥ ... प्रवदति ॥

शौचपर : । त्रि॰ बाह्याभ्यन्तरशौचयुक्ते ॥

शौचिक : । पुं॰ वर्णसङ्करविशेषे ॥ यथा । कैवर्त्तस्य चकन्यायां शौण्डिक इत्यादेः शौचकाद्वृतिपरा परपशं त : ॥

शौचेय : । पुं॰ रजके ॥ इ॰ श॰ र॰ लौ ॥

शौटीर : । पुं॰ वीरे ॥ त्यागिनि ॥ शौटति गर्व्वं करोतीति शौटीरः । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ॥

शौटीर्य्यम् । न॰ वीर्य्ये । गर्व्वे ॥ तदेतद्विति शौटीर्य्य मौड्वीमेन मृष्यतीति कल्पतरुः ॥ शौटीरस्य भावः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

शौण्ड : । त्रि॰ मत्ते । मदिरामत्ते ॥ प्रगल्भे ॥ विख्याते ॥ शुण्डायां पानागारे भवः । तत्र भव इत्यण् ॥

शौण्डिकः । पुं॰ जातिविशेषे । आसुतीवले । मण्डहारके । सुंडी॰ कलवार॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । तैलिगाम्बिककन्यायां कैवर्त्तादिश्शौण्डिकः । कैवर्त्तस्य च कन्यायां शौण्डिकाद्वैसौधिकः ॥ इ॰ प॰ पु॰ ॥ शुण्डा सुरा॰ पण्यमस्य । तदस्य पण्यमिति ठक् । शुण्डिकादागतो वा । शुण्डिकादिभ्योऽण् ॥

शौण्डी । पुं॰ शौण्डिके ॥

शौण्डी । स्त्री॰ [illegible]याम् ॥ चव्ये । कटभ्याम् । मधुरेणौ ॥ शुण्डायां मद्यपानस्थाने भवा । तत्र भव इत्यण् । ङीप् ॥

शौण्डीरः । त्रि॰ शूरे । अहङ्कारिणि ॥ शौटति । शौट॰ । औणादिक ईरन् । पृषोदरादित्वान्नुम॰ टस्य डः ॥

शौण्डीर्य्यम् । न॰ पौरुषे । शौर्य्ये । भावे॰ ष्यञ् ।

शौद्रः । पुं॰ द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे । पारशवे । त्रि॰ शूद्रसम्बन्धिनि ॥

शौद्धोदनिः । पुं॰ शाक्यवंशजमुनिविशेषे । सर्वार्थसिद्धे । गौतमे । मायादेवीसुते । शुद्धोदननृपतिविशेषस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

शौधिका । स्त्री॰ रक्तकह्लारे॰ हे॰ चन्द्रः ॥

शौनः । त्रि॰ पशुघातिनि ॥

शौनकः । पुं॰ ऋषिविशेषे । अतिधन्वनि ॥ शुनकस्यापत्यम् । बिदाद्यञ् । कापेयमुनिविशेषे ॥

शौभः । पुं॰ निलिम्पे । देवे । सुरे ॥ गुवाके । न॰ व्योमपुरे । हरिश्चन्द्रपुरे । हरचन्द्रावली॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ त्रि॰ शुभान्विते ॥

शौभाञ्जनः । पुं॰ शिग्रौ ॥ शोभाञ्जन एव । प्रज्ञाद्यण् ॥ अस्य शाकप्रकारस्तु । शिग्रुमूलफलपुष्पकं घृततैलपक्वमुदकेऽप्यधिश्रितम् । हिङ्गुसैन्धवरजोयुतं हि जायते सपदि दीपनमग्नेः ॥ शिग्रुकः कटुस्तीक्ष्णोष्णः स्वादुर्गोत्थसमीरजित् । क्रिमिहृत्कासदोषघ्नस्तथा तिल्लीहगुल्महा ॥

शौभाञ्जनफलम् । न॰ शिग्रुफले ॥ सौभाञ्जनफलं स्वादु कषायं कफपित्तनुत् । शूलकुष्ठक्षयश्वासगुल्महृद्दीपनं परम् ॥

शौभिकः । त्रि॰ इन्द्रजालिके । कुहककारिणि ॥ इ॰ हारावली ॥

शौरिः । पुं॰ वसुदेवे । वासुदेवे ॥ श्रीकृष्णे ॥ शूरस्यापत्यम् । वंशजत्वात् । वृष्णित्वेन ऋष्यन्धकवृष्णीत्यणाभावम् । तथापि बाह्वादित्वादिञ् ॥ शनैश्चरे ॥

शौर्य्यम् । न॰ आरभट्याम् ॥ बले ।

शक्ती ॥ शूरस्य कर्म्म भावो वा । ष्य
ञ् ॥ उत्साहे ॥
शौल्क : । पुं॰ शुल्कसम्बन्धिनि ॥
शौल्कशालिक : । पुं॰ शुल्कशालाया
मवक्रये ॥ अवक्रयश्चेतिठक् ॥
शौल्किक : । त्रि॰ शुल्काध्यक्षे ॥
शौल्किकेय : । पुं॰ विषप्रभेदे ॥ शु
ल्किकदेशभव : । इतिकुक्षीतियो
गविभागाड्ढञ् ॥
शौल्विक : । पुं॰ कंसकारे । ताम्रकु
ट्टके । कसेरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ शु
ल्वघट्टनं शिल्पमस्य । शिल्पमिति
ठञ् ॥
शौव : । पुं॰ श्वभिर्दृष्टे सामविशेषे ॥
दृष्टं सामेत्यण् ॥ न॰ शुनांसमूहे
॥ खण्डिकादित्वादञ् ॥
शौवस्तिकम् । त्रि॰ भाविदिनस्थायि
निद्रव्ये । श्वस्तने ॥ श्वोभवम् ।
श्वसस्तुट्चेति॰ ठञ् । ऐजागम: ॥
शौवापदम् । त्रि॰ श्वापदे । श्वापद
सम्बन्धिनि ॥ श्वापदस्येदम् । अण्
। पदान्तस्यान्यतरस्यामितिपक्षे॰
ऐच् ॥
शौषिर : । पुं॰ दन्तरोगविशेषे ॥ य
था । श्वयथुर्दन्तमूलेषुरुजावान्
कफरक्तज : । लालास्रावीसविज्ञे
य : शौषिरोनामनामत : ॥ ४ ॥
शौष्कल : । पुं॰ शुष्कमांसस्यापणिके
त्रि॰ पिशिताशिनि ॥ शुष्कलोऽशु
ष्कमांसं॰ मांसमात्रं वाऽस्ति । शै
षइत्यण् ॥
श्च्योत : । पुं॰ प्राग्भारे । क्षरणे ॥
श्च्योतनम् । श्च्युतिर्क्षरणे ।
घञ् ॥
श्च्योतन् । त्रि॰ क्षरति ॥
श्म ॥ न॰ मान्त : ॰ मुखे ॥
श्मशानम् । न॰ प्रेतदाहभूमौ । श
वस्थाने । पितृवने ॥ शवा : शेरते
ऽत्र॰ शवानांशयनं वा । पृषोदरा
दित्वात्साधु ॥ श्मशब्देनशव : प्रो
क्त : शानंशयनमुच्यते । निर्वचन्ति
श्मशानार्थं मुनेशब्दार्थकोविदा: ॥
श्मशानकाली । स्त्री॰ कालीविशेषे ॥
श्मशानवासी । पुं॰ शिवे ॥ त्रि॰ श्म
शानवासकर्त्तरि ॥ श्मशानेवस्तुंशी
लंयस्य । वस॰ । सुप्यजातौणिनि: ॥
श्मशानवासिनी । स्त्री॰ कालिकाया
म् ॥
श्मशानवेश्मा । पुं॰ गिरिशे । शम्भौ ॥
श्मशानालयवासिनी । स्त्री॰ कालि
कायाम् ॥ श्मशानालयेवस्तुंशील
मस्या : । णिनि : । ङीप् ॥
श्मश्रु । न॰ पुंमुखलोमहढ़ुधोड़ाढ़ी
॰ भा॰ केशश्मश्रु नारयतामग्र्याभ
वतिसन्ततिरितिदानधर्म्म भारतम्
॥ श्म॰ मुखंश्रयति । श्रिञ्॰ । श्म
निश्रयतेडुन् ॥ यद्वा । श्मनिमुखे
शृयते॰ उपलभ्यते । श्रु॰ । [illegible]

द्वादित्वात् डः । क्विप् वा आग मशासनस्यानित्यत्वान्नतुक् ॥

श्मश्रुमुखी । स्त्री॰ श्मश्रुयोषिति । पोटायाम् ॥

श्मश्रुलः । त्रि॰ प्रवृद्धमुखरोमवति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

श्माशानिकः । पुं॰ पितृश्मशानपाठादिकर्त्तरि । मताशिज्ञा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । श्मशानेऽधीते । अध्यायिन्यदेशकालादिति ठक् ॥

श्यानः । त्रि॰ शीतात् सङ्कुचिते । सङ्कुचितमात्रे ॥ श्यायतेस्म । श्यैङ् गतौ । क्तः । संयोगादेरातोधातोर्यण्वत इति निष्ठानत्वम् ॥

श्यामः । पुं॰ प्रयागस्थवटे । वारिदे ॥ वृद्धदारके । पिके । कोकिले ॥ कृष्णवर्णे ॥ हरिद्वर्णे ॥ श्यामाके ॥ पीलुवृक्षे ॥ धत्तूरे ॥ दमनकवृक्षे ॥ गन्धतृणे ॥ न॰ मरिचे ॥ सिन्धुलवणे ॥ त्रि॰ कृष्णवर्णविशिष्टे ॥ हरिद्वर्णवति ॥ श्यायतेमनोऽस्मात् । श्यैङ्॰ । इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्योमगिति मक् ॥ पुं॰ ऋषभादिजाति॰ तमालदलनिभे॰ चन्दनविशेषे ॥ श्रीकृष्णे ॥

श्यामकः । पुं॰ श्यामाके । सांवक इति भाषाप्रसिद्धान्ने ॥ न॰ रोहिषतृणे ॥ श्यामं वर्णम् अकति । अक॰ । कर्मण्यण् । शकन्ध्वादिः ॥

श्यामकण्ठः । पुं॰ मयूरे ॥ शिवे ॥ पक्षिविशेषे ॥

श्यामकन्दा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥

श्यामकाण्डा ।)
श्यामग्रन्थिः ।) स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥ गण्डाल्याम् । मीनगोधायाम् ॥

श्यामपत्रः ।)
श्यामपत्रकः ।) पुं॰ तमालपादपे ॥

श्यामलः । पुं॰ पिप्पले । कृष्णे । श्यामे ॥ नीलमाक्षिवे । त्रि॰ कृष्णवर्णविशिष्टे । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

श्यामलचूडा । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥

श्यामलता । स्त्री॰ शारिवायामोषधौ ॥ श्यामलिनि ॥

श्यामला । स्त्री॰ पार्वत्याम् । कस्तूर्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ जम्ब्वाम् ॥ कटभ्याम् ॥

श्यामलिका । स्त्री॰ नील्याम् ॥

श्यामलिङ्गः । पुं॰ कृष्णे ॥

श्यामवल्कः । पुं॰ शिरीषे ॥

श्यामसुन्दरः । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

श्यामशालिः । पुं॰ कृष्णशालौ ॥

श्यामा । स्त्री॰ कालिकायाम् । दुर्गायाम् । पार्वत्याम् ॥ श्यामायाउत्पत्तिर्यथा । ततः साकालिकादेवीयोगनिद्राजगन्मयी । पूर्वत्यक्तसतीरूपाजन्मार्थमेनकांययौ ॥ समयस्यानुरूपेणमेनकाजठरेशिवा

। सम्भूय च समुत्पन्ना साल्लक्ष्मीरिव सागरात् ॥ वसन्तसमये देवी नवम्यां मृगयोगतः । अर्द्धरात्रौ समुत्पन्ना गङ्गेव शशिमण्डलात् ॥ ततस्तस्यान्तु जातायां प्रसन्ना ह्यभवन् दिशः । सानुकूलो ववौ वायुर्गम्भीरो गन्धिलः शुभः ॥ बभूव पुष्पवृष्टिश्च तोयवृष्टिः परा तथा । जज्वलुश्चाग्नयः शान्ता जगर्ज्जुश्च घनाघनम् ॥ तस्यान्तु जायमानायां सर्व्वं स्वास्थ्यमपद्यत । तान्तु दृष्ट्वा यथाजातां नीलोत्पलदलानुगाम् ॥ श्यामां सा मेनका देवी मुदमाया तिहर्षिता । देवाश्च हर्षमतुलं प्रापुस्तत्र मुहुर्मुहुः ॥ तुष्टुवुस्तां मन्त्रीश्च गन्धर्व्वाश्चाप्सरोगणाः । तान्तु नीलोत्पलदलश्यामां हिमवतः सुताम् ॥ कालीति नाम्ना हिमवान् जुहावक्रतेर्दिने । बान्धवास्तुस्तु सन्तानां नाम्नातां पार्व्वतीति च ॥ कालीति च तथा नाम्ना कीर्त्तिता गिरिनन्दिनी ॥ इति कालिकापुराणे ४० अध्यायः ॥ शारिवौषधौ ॥ कृष्णश्वेतासारिवायां सा श्यामेति निगद्यते ॥ अप्रसूताङ्गनायाम् ॥ नारीविशेषे । यौवनमध्यस्थायाम् । अस्या लक्षणं यथा । स्निग्धनखनयनदशना निरनुशयामानिनी स्थिरस्नेहा । सुस्पर्शशिशिरमांसलवराङ्गनासा मता श्यामेति ॥ छायायाम् । भावा

नुरूपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ वागुज्जौ । सोमलतायाम् ॥ यमुनायाम् ॥ त्रियामायाम् ॥ कृष्णत्रिवृत्तिकौषधौ । यथा । श्यामा त्रिवृत्ततो हीनगुणा तीव्रविरेचिका । मूर्च्छादाहमदभ्रान्तिकण्ठोत्कर्षणकारिणी ॥ नीलिकायाम् ॥ गुग्गुलौ ॥ गुन्द्रायाम् । गुडूच्याम् ॥ कस्तूर्य्याम् ॥ वटपत्र्याम् ॥ वन्ध्यायाम् । रोचनायाम् ॥ नीलपुनर्नवायाम् ॥ पिप्पल्याम् । कृष्णायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ नीलगव्याम् ॥ नीलदूर्व्वायाम् ॥ स्त्रियाम् ॥ पद्मवीजे । शिंशपायाम् ॥ पक्षिविशेषे । वाराह्याम् । पाण्डविकायाम् । शकुन्याम् । पेतक्याम् । कालिकायाम् । शितिसिम्बिन्याम् ॥ श्यामो वर्णोऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् ॥ भगन्ताद्वा टाप् ॥

श्यामाकः । पुं॰ तृणधान्यभेदे । श्यामके । श्यामे चिवौजे । ऋषिप्रिये । राजधान्ये । सांवां॰ सांवक॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ श्यामाकः शोषणो रूक्षो वातलः कफपित्तहृत् ॥ श्यायते । श्यैङ्॰ । पिनाकादयश्चेति साधुः ॥ यद्वा । श्यामं वर्णम् अकति । अक॰ । कर्म्मण्यण् ॥

श्यामाङ्गः । पुं॰ बुधग्रहे ॥ त्रि॰ श्या

मशरीरे ॥

श्यामाङ्गी । स्त्री० मेघाङ्ग्याम् । कृष्ण कलेवरायाम् ॥

श्यामाद्नी । स्त्री० लाङ्गल्यां ॥

श्यामाम्ली । स्त्री० दीर्घशाखिकायाम् । नीलाम्ल्याम् ॥

श्यामायमान: । त्रि० योऽश्यामश्श्याम भवति तत्र । लोहितादिडाज्भ्य: क्यष् । वाक्यषइत्यात्मनेपदेशान च् । शानेमुक् ॥

श्यामित: । त्रि० श्यामले ॥

श्यामैककर्ण: । पुं० श्वेतहयविशेषे ।

श्याल: । पुं० पत्नीसहोदरे । वाकौरे । साला० इ० भा० प्र० ॥ श्यायते । बाहुलकात्० श्यैङ: कालन् ॥ उच्छिष्टमधुरक्षं वाचो श्याशब्द: । श्यालाति । शातीनुपैति कइतिमुकुट: ॥

श्यालक: । पुं० श्याले ॥ स्वार्थे क: ॥

श्यालिका । स्त्री० केलिकुञ्चिकायाम् । पत्नीभगिन्याम् । साली० इ० भा० प्र० ॥

श्याली । स्त्री० श्यालिकायाम् ॥

श्याव: । पुं० कपिशे । कृष्णपीतमिश्रितवर्णे ॥ धूम्रे । शुक्लानुविद्धे कृष्णवर्णे ॥ श्याववर्ण० इतिभावप्रकाश: ॥ मुद्गाभवर्ण इतिभट्टोत्पल: ॥ त्रि० तद्वर्णवति । श्यायते । कृगृशृदृभ्योव इति० बाहुलकात्० श्यैङो व: ॥

श्यावदत् । त्रि० श्यावदन्ते । कृष्णपीतमिश्रितवर्णदन्तयुक्ते ॥ श्यावादन्तायस्य स: । विभाषाश्यावारोकाभ्यामितिपक्षे दन्तस्यदत्रादेश: ॥

श्यावदन्त: । त्रि० जन्मनैवकृष्णदन्ते ॥ श्यावादन्तायस्य । विभाषाश्यावारोकाभ्यामितिपक्षे दत्रादेशाभाव: ॥

श्यावदन्तक: । त्रि० श्यावदन्ते ॥ प्रधानदन्तद्वयमध्यस्थसूक्ष्मदन्तविशिष्टे ॥ प्रधानदन्तोपरिदन्तान्तरयुक्ते ॥ अत्रविष्णु: । अथनरकानुभूतदु:खानांतिर्यक्त्वमुत्तीर्णानांमानुष्ये लक्षणानिभवन्ति । कुष्ठ्यतिपातकी० ब्रह्महायक्ष्मी० सुराप: श्यावदन्तक: ० सुवर्णहारीकुनखी० गुरुतल्पगोदुश्चर्माइत्यादि ॥ दन्तरोगविशेषे ॥ यथा । योऽसृङ्मिश्रेणपित्तेनदग्धोदन्तस्त्वशेषत: । श्यावतांनीलतांवापिगत: सश्यावदन्तक: । १८ ॥ स्वार्थेक: ॥

श्येत: । पुं० शुक्लवर्णे । श्वेते । पाण्डुरे ॥ त्रि० तद्वर्णयुक्ते ॥ श्यायते । दृश्याभ्यामितन्निति० श्यैङइतन् ॥

श्येतकोलक: । पुं० मत्स्यविशेषे । शफरे । पुंटी० इ० गौ० भा० प्र० ॥

श्येन:। पुं॰ पक्षिविशेषे। बाजाद
इति। पक्षिणि। बाज॰ इ॰ प्र॰
। महाकायोमन्दवेग: श्येनइति
व्याख्यातार:। श्यायते। श्यैङ्॰
। श्याश्याहृञविभ्यइनच्। पाण्डु
रे। शुक्ले॥ त्रि॰ तद्वति॥
श्येनघण्टा। स्त्री॰ दन्तीवृक्षे। एरण्ड
फलायाम्॥
श्येनचित्। पुं॰ आहवनीयधारणा
र्थं॰ इष्टकानिर्मितस्थलविशेषे॥
श्येनइवचित:। चिञ्॰। कर्मण्य
ग्न्याख्यायामितिक्विप्॥
श्येनजीवी। पुं॰ क्रयविक्रयादिना
श्येनपक्षीजीवति॰ तस्मिन्॥
श्येनी। स्त्री॰ शुक्लवर्णायाम्। व
र्णादनुदात्तात्तोपधात्तोनइति॰ ङी
प्॰ तकारस्यनकारादेशश्च॥
त्रिष्टुप्छन्द: ११ प्रभेदे॥ यथा
। श्येन्युदीरितारजौरलौगुरु:॥
यत्कीर्त्तिरिन्दुकुन्दचन्दनश्येन
शोभिताशावनोमदा। जङ्गमेव
विश्रवस्यविभ्रमातंभजामिभावग
म्यमच्युतम्॥ श्येनयोषिति।
श्येनीपुत्र:। पुं॰ जटायुषि। स
म्पातेरनुजे। दशरथराजसखे॥
श्यैनम्पाता। स्त्री॰ मृगयायाम्॥ प
तनम्पात:। श्येनस्यपात:।
कर्तृषष्ठ्यासमास:। श्येनपातो
ऽस्यांवर्त्तते। अञ्: साऽस्यांक्रिये
ति ञ:। श्येनतिलस्यपातेञ॰
इतिमुमागम:॥
श्योनाक:। पुं॰ श्योनाकद्रुमे।
सोनागाछ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰॥
अस्यपर्यायायथा। मण्डूकपर्ण
पत्रोर्णनटकट्वङ्गटुण्टुका:। स्यो
नाकशुकनासर्क्षदीर्घवृन्तकुटन्नटा:
॥ शोणकश्चारलाविति। सोनापा
टा॰ इ॰ भा॰ प्र॰। अस्यगुणा
यथा। श्योनाकोदीपन: पाके
कटुकस्तुवरोहिम:। ग्राहीतिक्तो
निलश्लेष्मपित्तकासामनाशन:॥
टुण्टुकस्यफलंबालंहृद्यंवातकफा
पहम्। हृद्यंकषायंमधुरंरोचनंल
घुदीपनम्। गुल्मार्श:क्रिमिहृत्
प्रौढंगुरुवातप्रकोपणम्॥ श्यायते
। श्यैङ्गतौ। पिनाकादौनिपा
तित:॥
श्रत्। अ॰ श्रद्धायाम्॥
श्रथनम्। न॰ वधे॥ यत्ने॥ पुन:
पुनर्हर्षणे॥ बन्धने॥ मोक्षणे॥
शिथिलीकरणे॥
श्रद्दधान:। त्रि॰ श्रद्धायुक्ते। श्रद्धा
वति। यथा। श्रद्दधान: शुभांवि
द्यामाददीतावरादपि। अन्त्याद
पिपरंधर्मंस्त्रीरत्नंदुष्कुलादपीति।
श्रत्॰ श्रद्धांदधानेर्विभाषा:॥
श्रद्धा। स्त्री॰ सम्प्रत्यये। आदरे।
आस्तिक्यबुद्धौ। शास्त्रार्थप्रत्यये॥

गुरुवेदान्तादिवाक्येषु विश्वासे । गुरुवेदान्तादिवाक्येषु • इदमित्थमेवेतिप्रमारूपायामास्तिक्यबुद्धौ । शास्त्राचार्य्योपदिष्टेर्थेऽननुभूतेप्येवमेवैतदितिविश्वासे ॥ निगमाचार्य्यवाक्येषुभक्तिः श्रद्धेति-विश्रुतेतिपूज्यपादोक्तिः ॥ प्रत्यये । धर्मकार्य्येषु दृढ श्रद्धेत्युदाहृता । नास्तिह्यश्रद्दधानस्यधर्मकृत्येप्रयोजनमितिस्मृतिः ॥ इयंवैराग्यस्यपत्नी । वैराग्यस्यचद्वेभार्य्ये श्रद्धाभक्तिश्चेत्युक्तेः ॥ श्रद्धानम् । डुधाञ् • । श्रदन्तरोरुपसर्गवद्वृत्तिर्वाच्या । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ इच्छायाम् । काङ्क्षायाम् । स्पृहायाम् ॥ चेतसः प्रसादइति पातञ्जलभाष्यम् ॥ श्रद्धात्रिविधा । सात्त्विक्यादिभेदात् । यथाहि । श्रीभगवानुवाच । त्रिविधाभवतिश्रद्धादेहिनांसास्वभावजा सात्त्विकीराजसीचैवतामसीचेतितांशृणु ॥ सत्त्वानुरूपासर्वस्यश्रद्धाभवतिभारत । श्रद्धामयोयंपुरुषोयोयच्छ्रद्धः सएवसः । यजन्तेसात्त्विकादेवान्यक्षरक्षांसिराजसाः । प्रेतान्भूतगणांश्चान्येयजन्तेतामसाजनाइति ॥

श्रद्धालुः । स्त्री • दोहदवत्याम् ॥ श्रद्दधाति । डुधाञ् • । स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्यश्चालुजित्यालुच् । श्रद्धतेतच्छीलावा ॥ त्रि • श्रद्धायुक्ते ॥

श्रद्धावान् । त्रि • आस्तिके । अतिशयेनश्रद्दधाने । श्रद्धासमन्विते ॥ श्रद्धास्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

श्रद्धाविरहितः । त्रि • कुत्सितगर्हेषादिनाश्रद्धारहिते । अश्रद्दधाने ॥

श्रद्धेयः । त्रि • विश्वसनीये । श्रद्धातुमर्हे ॥ आगमोपपत्तिभ्यांहिनिश्चितोर्थः श्रद्धेयोभवत्यव्यभिचारादितिपूज्यपादाः ॥

श्रन्थः । पुं • श्रन्थने ॥

श्रन्थनम् । न • ग्रन्थने । गुम्फे ॥ यथा । सन्दर्भोरचनागुम्फः श्रन्थनंग्रन्थनंसमाइतिहेमः ॥

श्रन्थितः । त्रि • ग्रन्थिते । गुम्फिते ॥ कृतवधे ॥

श्रपितः । त्रि • पक्वे । घृतदुग्धजलभिन्नपक्वद्रव्ये ॥ यथा । निष्पक्वंक्वथितेपक्वान्त्वाज्यंक्षीरंपयः स्मृतम् । अन्यत्तुश्रपितंश्राणं • समुदक्तोद्धृतेसमे • इतिजटाधरः ॥ आप्राकेक्ताः ॥

श्रपिता । स्त्री • काञ्जिके ॥ इतिकेचित् ॥

श्रमः । पुं • अभ्यासे । अभ्यसने ॥ यथाभ्यासे । खुरल्याम् । शरविद्यायाम् ॥ यत्नातिशये ॥ क्लमे । परिश्र

मे । आयासे । व्यायामे ॥ तपसि ॥ खेदे । गमनादिप्रयुक्तखेदादौ । श्रमः खेदोऽध्वरत्यादेरितिलक्षणम् ॥ श्राम्यत्यनेन । श्रमुतपसिखेदे । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्ध्यभावः ॥

श्रमणः । पुं॰ तपस्विनि । श्रमणाः परिव्राड्भिरिति पाणिनिः । बुद्धभिक्षौ । निर्ग्रन्थे । यतौ । जति॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । न॰ श्रमे । त्रि॰ निन्द्यजीविनि ॥ तपस्विनि ॥ श्राम्यति । श्रमु॰ । ल्युः ॥

श्रमणा । स्त्री॰ सुदर्शनायाम् । मांस्याम् । मुण्डीर्याम् । शवरीभेदे ॥

श्रमणी । स्त्री॰ चतुर्थाश्रमवासायाम् । तपस्विन्याम् ॥

श्रमवारि । न॰ आयासेनखेदविन्दौ ॥

श्रमी त्रि॰ श्रमयुक्ते ॥

श्रयः । पुं॰ श्रयणे । आये । श्रयणम् । श्रिञ्सेवायाम् । एरच् ॥

श्रयणम् । न॰ आये । आश्रये ॥ श्रिञो ल्युट् ॥

श्रवः । पुं॰ कर्णे । श्रवणे । श्रूयतेऽनेनश्रवणं वा । श्रुश्रवणे । ऋदोरप् ॥

श्रवणः । पुं॰ नक्षत्रविशेषे । श्रवणायाम् । न॰ श्रुतौ । श्रोत्रकर्मणि । श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणेष्वभ्यन्तात्पर्यावधारणे । तदर्थनिर्द्धारणानुकूलन्यायविचारे ॥ षड्विधलिङ्गैरशेषवेदान्तानामद्वितीये वस्तुनि तात्पर्यावधारणम् । वेदान्तानामशेषाणामादिमध्यावसानतः । ब्रह्मात्मन्येव तात्पर्यमितिधीः श्रवणं भवेदित्युक्तेः ॥ आचार्यमुखादेव श्रवणं सफलं भवेत् ॥ कर्णेन्द्रियेण सगुणस्य निर्गुणस्य वा शब्देन ज्ञाने । जुनना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । पुं॰ न॰ कर्णे । कान॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । कर्णपुंन पुंसकयोः । श्रवणाव निल स्वचेति दर्शनात् । नस्त्रियांश्रवः कर्णइति हेमाभिधानाच्च ॥ श्रूयतेऽनेन । करणे ल्युट् ॥

श्रवणद्वादशी । स्त्री॰ श्रवणानक्षत्रयुक्तायां भाद्रशुक्लद्वादश्याम् ॥

श्रवणशीर्षिका । स्त्री॰ श्रावणीवृक्षे । मुण्डीर्याम् ॥

श्रवणा । स्त्री॰ द्वाविंशतितमेनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्य फलं यथा । शास्त्रानुरक्तो बहुपुत्रमित्रः सत्पुत्रभक्तिर्विजितारिवर्गः । यैज्जन्मकाले श्रवणा हि दस्युप्रमोपरा श्रवणे प्रवीणः ॥ श्रावणपूर्णिमायाम् । श्रावण्याम् ॥ श्रवणानयुक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्तः । तस्य॰ लुबविशेषइति लुप् । टाप् ॥ मुण्डीरीवृक्षे ॥

श्रवणाह्वा । स्त्री॰ मुण्डीरिकायाम् ॥

श्रवः । न॰ यशसि ॥ कर्णे ॥ श्रूयते

ऽनेनवा । अ० । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

श्रवाय्यः । पुं० यज्ञपशौ ॥ शृणोति । उ० । श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्यः ॥ श्रवाय्यः० श्रवणीयश्रुतिवेदभाव्यम् । श्रवणार्थे० वाच्यलिङ्गः ॥

श्रविष्ठा । स्त्री० धनिष्ठानक्षत्रे ॥ श्रवणं श्रवः । ऋदोरप् । प्रसिद्धः श्रवोऽस्त्यस्याः । मतुप् । अतिशयेन श्रववती । अतिशयने तमबिष्ठनाविति ष्ठन् । विन्मतोर्लुगिति मतुपो लुक् ॥

श्रविष्ठाजः । पुं० बुधग्रहे ॥ त्रि० तज्जातमात्रे ॥

श्रव्यम् । न० सुन्दरवाक्ये ॥

श्राणम् । त्रि० । पक्वे ॥ श्रा ति । श्रा पाके । क्तः । संयोगादेरातो धातोर्यण्वत इति० तस्य नः ॥ अपि ते ॥

श्राणा । स्त्री० । उष्णिकायाम् । यवाग्वाम् ॥ श्रायते स्म । श्रा० । कर्मणि क्तः । संयोगादेरिति निष्ठानत्वम् ॥ पक्वायाम् ॥

श्राद्धम् । न० शास्त्रोक्तविधानेन पितृकर्म्मणि ॥ तल्लक्षणं यथा । संस्कृतव्यञ्जनाद्यञ्च पयोदधिघृतान्वितम् । श्रद्धया दीयते यस्मात् श्राद्धं तेन निगद्यते० इति ब्रह्मपुराणम्० श्रद्धया अन्नादेर्दानं श्राद्धमिति वैदिकप्रयोगाधीनयौगिकमिति श्राद्धतत्त्वम् ॥ वेदबोधितपात्रालम्भनपूर्वकं प्रमीतदेवताकत्यागविशेषः । सम्बोधनपदोपनीतान् पित्रादीन् चतुर्थ्यन्तपदेनोद्दिश्य हविस्त्यागे । तच्च श्राद्धं द्वादशविधमिति विश्वामित्रोक्तेः । तथा हि । नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं सपिण्डनम् । पार्वणञ्चेति विज्ञेयं गोष्ठ्यां शुद्ध्यर्थमष्टमम् ॥ कर्माङ्गं नवमं प्रोक्तं दैविकं दशमं स्मृतम् ॥ यात्रार्थैकादशं प्रोक्तं पुष्ट्यर्थं द्वादशं स्मृतमिति ॥ विवृतञ्चैतद्भविष्यपुराणे यथा । अहन्यहनि यच्छ्राद्धं तन्नित्यमभिधीयते । वैश्वदेवविहीनं तदशक्तावुदकेन तु ॥ एकोद्दिष्टन्तु यच्छ्राद्धं तन्नैमित्तिकमुच्यते । तदप्यदैवं कर्त्तव्यमयुग्मानाशयेद्द्विजान् ॥ कामाय विहितं काम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये । पार्वणेन विधानेन तदप्युक्तं खगाधिप ॥ वृद्धौ यत् क्रियते श्राद्धं वृद्धिश्राद्धं तदुच्यते । सर्वं प्रदक्षिणं कार्यं पूर्वाह्णे तूपवीतिना ॥ गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात् पात्रचतुष्टयम् । अर्घ्यार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् । ये समाना इति द्वाभ्यामेतज्ज्ञेयं सपिण्डनम् । नित्येन तुल्यं शेषं स्यादेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि ॥ अमावास्यां यत् क्रियते तत् पार्वणमुदाहृ-

तम्। क्रियतेवापवर्जितं तत्पा
वर्णमितिस्थितिः॥ गोष्ठायतं
क्रियतेश्राद्धंगोष्ठीश्राद्धंतदुच्यते
। बहूनांविदुषांसम्पत्सुखार्थंपि
तृतृप्तये॥ क्रियतेशुद्धयेयत्तुब्रा
ह्मणानान्तुभोजनम्। शुद्ध्यर्थमि
तितत्प्रोक्तंवैनतेयमनीषिभिः।
निषेककालेसोमेचसीमन्तोन्नयनेत
था। ज्ञेयंपुंसवनेचैवश्राद्धंकर्मा
ङ्गमेवच॥ देवानुद्दिश्यक्रियतेयत्तद्दै
विकमिहोच्यते। हविष्येणविशि
ष्टेनसप्तम्यादिषुयत्नतः॥ गच्छन्
देशान्तरंयत्तुश्राद्धंकुर्यात्तुसर्पिषा।
यात्रार्थमितितत्प्रोक्तंप्रवेशेचनसंश
यः॥ शरीरोपचयेश्राद्धमर्थोप
चयएवच। पुष्ट्यर्थमेतद्विज्ञेयमौप
चयिकमुच्यते॰ इति॥ पञ्चविध
मपिब्रह्मपतिवचनात्तद्यथा। नि
त्यंनैमित्तकंकाम्यंवृद्धिश्राद्धंतथैव
च। पार्वणञ्चेतिमनुनाश्राद्धंपञ्च
विधंस्मृतमिति॥ श्रद्धाचास्ति।
प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योणइतिणः॥ य
द्वा। श्रद्धाप्रयोजनमस्य। चूडा
दिभ्यउपसङ्ख्यानमित्यण्॥ कालाव
स्थानुष्ठानमागमोक्तविधिनैवकार्य
म्। यथाहभगवान्सदाशिवः।
आगमोक्तविधिंहित्वायःश्राद्धं
कुरुतेनरः। श्राद्धंतद्विफलंसोपि
पितृभिर्नरकंव्रजेत्। तत्तोयंश्रा

णितसमंपिण्डोमलमयोभवेत्। त
स्मान्मर्त्यःप्रयत्नेनशाङ्करंमतमा
श्रयेदिति॥ त्रि॰ श्रद्धान्विते॥

श्राद्धदेवः। पुं॰ अन्तके। धर्मराजे
। यमे। श्राद्धस्यदेवः॰ अंशभा
क्त्वात्॰ पितृपतित्वाद्वा॥

श्राद्धप्रदेशः। पुं॰ स्वर्गस्तीर्थादिषु॥

श्राद्धशाकम्। न॰ कालशाके॥

श्राद्धिकः। त्रि॰ श्राद्धिनि। अद्य
तनएवश्राद्धान्नभोजिनि। श्राद्ध
शब्दःकर्मनामधेयंतत्साधनेद्रव्ये
लक्षणयावर्त्तते। श्राद्धंभुक्तमनेन
। श्राद्धमनेनभुक्तमितिठनाविति
ठन्॥ श्राद्धसम्बन्धिद्रव्ये॥

श्राद्धी। त्रि॰ श्राद्धिके॥ श्राद्धम
नेनभुक्तमितीनिः॥

श्रान्तः। पुं॰ यतौ। शान्ते॥ त्रि॰
क्लान्ते। श्रमयुक्ते॥ श्राम्यतेःक्तः॥

श्रान्तकथः। त्रि॰ निवृत्तसंलापे॥

श्रान्तसंवाहनम्। न॰ श्रमान्वितस्या
सनादिप्रदानद्वाराश्रमोपशमने॥

श्रामः। पुं॰ मासे॥ मण्डपे॥ का
ले॥

श्रामणेरः। पुं॰ जिनभिक्षोःशिष्ये
। चेलुके। महापासके॥

श्रायः। पुं॰ आश्रये। अश्रणे॥ श्रय
णम्। श्रिञ्सेवायाम्। श्रिणीभु
वोनुपसर्गइतिघञ्॥ त्रि॰ श्रीदे
वताकेश्चविरादौ॥ श्रीर्देवताऽस्य

। अण् ॥

श्राव : । पुं॰ श्रवणे ॥

श्रावक : । पुं॰ शाक्यमुनेः शिष्ये ॥ काके । वायसे ॥ दूरध्वनौ । त्रि॰ श्रावयितरि ॥ श्रावयति । श्रु॰ । णवुल् ॥

श्रावण : । पुं॰ मासविशेषे । नभसि । श्रावणिके ॥ श्रवणापौर्णमास्य स्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यर्थे वि भाषाफाल्गुनीतिपाक्षिकोण् ॥ शब्दे ॥ श्रवणेनगृह्यते । शेषद्त्यण् ॥ पाषण्डे ॥ इ॰ मेदिनिकर : ॥

श्रावणा । स्त्री॰ दृष्यालोवृक्षे ॥

श्रावणिक : । पुं॰ नभोमासि । श्रावणे ॥ श्रवणापौर्णमास्यस्मिन्नस्ति । विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्रीभ्यइतिठक् ॥

श्रावणी । स्त्री॰ श्रवणायाम् । श्रावणमासस्यपूर्णिमायाम् ॥ अस्यामृषितर्पणं भवति । तत्रकालादि कमाहकालिदासः । पूर्वास्तकालसमयाप्युतशारदान्तायापूर्णिमानभसिसम्भवगातुतस्याम् । विष्णायुतोतरश्रितामुनितर्पणं स्याचेत्सङ्गमोभवतिवायदर्शतदानकेचित्समभिच्छंतितदैवतर्पणं श्रुतौचहस्ते श्रुतिशाखिनोयदि । स्यात्सङ्क्रमेवास्तितसर्वशाखिनांतत्तर्पणंश्रावणशुक्लपञ्चमी । स्यात्सम्भवान्तेव सुपाकृतौस्यात्पूर्वान्वितावापिचपाकयज्ञे । तथासितापक्षदशीसमुक्षातथाष्टकातत्समयाभिरूपै : । ज्यो॰ २१ अध्याय : । ४६ ४८ । श्रवणेनयुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेण्यण् । ङीप् । मुंडोयम् ॥

श्रावस्ती । स्त्री॰ देशविशेषे । धर्मपत्तने ॥

श्राविष्ठीय : । त्रि॰ श्रविष्ठायांजाते छण्प्रत्यय : ॥

श्राव्यम् । त्रि॰ श्रुतिपथमधुरे ॥

श्रित : । त्रि॰ आश्रिते ॥ संलग्ने ॥ श्रयति । श्रिञ्॰ । गत्यर्थाकर्मकेतिकर्त्तरिक्त : ॥

श्रितवान् । त्रि॰ श्रिते ॥ श्रिञ : क्तवतु ॥

श्री : । पुं॰ सामेश्वरमतेषड्रागान्तर्गतप्रथमरागे ॥ हनुमद्भरतयोर्मते पञ्चमरागे ॥

श्री : । स्त्री॰ वेशरचनायाम् ॥ शोभायाम् ॥ भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ लवङ्गे ॥ सरलद्रुमे ॥ लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम् । पद्मायाम् । कमलायाम् । हरिप्रियायाम् ॥ त्रिवर्गसम्पत्तौ ॥ विधायाम् ॥ उपकरणे ॥ विभूतौ ॥ नात्मानमवमन्येतपूर्वाभिरसमृद्धिभिः । आमृत्यो : श्रियमन्विच्छेन्नैनांमन्येतदुर्लभाम् ॥ म

नी ॥ विल्वद्रुमे ॥ लवङ्गे ॥ अधिकारे ॥ प्रभायाम् ॥ कीर्त्तौ ॥ वृद्धौ ॥ सिद्धौ ॥ उपाङ्गमात्रि ॥ तारायाम्, । बुद्धदेव्याम् ॥ श्रयतिहरिम्० श्रयन्त्येनामितिवा । श्रिञ्० । क्विब्वचीति० क्विप् दीर्घौ ॥ कर्त्तरि विहितस्यक्विप : कर्म्मणयसम्भव : कृदिकारादितिङीप् तुन० कृत्प्रत्ययोयइकारइतिव्याख्यानात् । कृदन्तं यदिकारान्तमितिपक्षेपि० कारग्रहणे तत्सामर्थ्यादिकतैवलग्रहणात् । दुर्घटस्तु० ङीषि० श्रीमिताविरचितइच्छतीतोह ॥ विद्याशक्तौ ॥ श्रयतिपारतन्त्र्यांचिदात्मानमिति श्री : ॥ राजलक्ष्म्याम् ॥ शरीरशोभायाम् । सर्व्वोत्कृष्टत्वेनात्माश्रयतयास्वीक्रियतेप्रलयसुषुप्त्यादौसर्व्वभूतैरिता क्रया० जीवत्वोपाधिभूयामामविद्यायाम् ॥ देवादिनाम्न : पूर्व्वंश्रीशब्दप्रयोग : कर्त्तव्यइत्याह । देवंगुरुंगुरुस्थानंक्षेत्रंक्षेत्राधिदेवताम् । सिद्धंसिद्धाधिकारांश्चश्रीपूर्व्वंसमुदीरयेदिति प्रयोगसार : ॥ स्वर्गगामित्वादिनासिद्धोऽधिकारीयेषांनराणामितानेन० जीवतांश्रीशब्दादित्वं मास्मोनतुमृतानांतथैताधुनिकशिष्टानामाचार : ॥ पत्नेश्रीशब्दद्वन्पमाणंयथा । षड्गुरो : स्वामिन : पञ्चैभूत्वैचतुरोरिपौ । श्रीशब्दानांत्रयंमित्रएकंकंपुत्रभार्ययोरिति ॥ उक्तायां १ वृत्तौ ॥ ग. श्री : । यथा । श्रीस्ते । सास्ताम् ॥

श्रीकण्ठ : । पुं० नीलकण्ठे । शिवे ॥ कालकूटविषधारणात्० श्री : शोभाकण्ठेयस्य स : । धृतंकण्ठे विषंघोरंतत : श्रीकण्ठनाममेति नीलकण्ठस्तव : ॥ कुरुजाङ्गलदेशे ॥

श्रीकण्ठपदलाञ्छन : । पुं० मालतीमाधवनाटककर्त्तरि० भवभूतिकवौ ॥

श्रीकण्ठसख : । पुं० कुवेरे ॥ इ० ष० युध : ॥

श्रीकन्दा : स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

श्रीकर : । पुं० विष्णौ ॥ स्मरतांस्तुवतांकीर्त्तयतामर्च्चयतांभक्तानांश्रियंमोक्षसाम्राज्यलक्ष्मींकरोति । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येष्विति कृञट : ॥ न० रक्तोत्पले ॥ त्रि० श्रीकारके ॥ करोति । डुकृञ्० । अच् ॥ श्रिय : कर : ॥

श्रीकरणम् । न० लेखन्याम् ॥

श्रीकरी । स्त्री० शक्तिविशेषे ॥

श्रीकान्तः । पुं॰ विष्णौ ॥

श्रीकारी । पुं॰ मृगविशेषे । वैगि हरिणे ॥ इ॰ रा॰ नि॰ घट: ॥

श्रीकुञ्जम् । न॰ सरस्वत्यास्तीर्थे ॥

श्रीखण्ड: । पुं॰ न॰ चन्दने ॥ इ॰ त्रि॰ शेष: ॥

श्रीगर्भ: । पुं॰ विष्णौ ॥ श्रीर्विभूति: गर्भे यस्य ॥ खड्गे ॥

श्रीग्रह: । पुं॰ पक्षिणांपानीय शालायाम् । शकुनिप्रपायाम् ॥

श्रीघन: । पुं॰ सर्वज्ञे । बुद्धे । जिने । मुनीन्द्रे ॥ श्रिया॰ ज्ञानपुण्यसम्भारेण॰ बुद्ध्यावा॰ घन: पूर्ण: घुभ्रादित्वान्नत्वम् ॥ न॰ दधि ॥

श्रीज: । पुं॰ कामदेवे ॥

श्रीताल: । पुं॰ तालवृचसदृशेवृच विशेषे । मृदुताले । विशालपत्रे । मसीलिख्यदले ॥

श्रीतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

श्रीद: । पुं॰ पुण्यजनेश्वरे । कुबेरे ॥ श्रियंददाति॰ ददातिवा । देवोदाऔवा॰ आतइतिक: ॥ चि॰ श्रीप्रदे । शोभादातरि ॥

श्रीदेवी । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

श्रीधर: । पुं॰ विष्णौ । श्रिया: वचसिधरोधारक: ॥ भूतार्द्रद्दे ॥ शालग्रामविशेषे । यथा । चतुर्द्दिवक्रान्तुवनमालाविभूषित म् । श्रीधरंदेवविविद्यंश्रीप्रदंगृहिणांसदा ॥

श्रीनगरम् । न॰ श्रीविद्याख्याने ॥

श्रीनन्दन: । पुं॰ कामदेवे ॥

श्रीनिकेतन: । पुं॰ विष्णौ ॥

श्रीनिवास: । पुं॰ विष्णौ । नारायणे ॥ श्रियोनिवास: । नित्ययेन॰ अपायंविना॰ श्रीर्वसत्यस्मिन्नपायिनिश्रीर्व-सति॰ सङ्गत्यर्थ: । यथा । श्रियोनिवासोयस्योर: पानपात्रंमुखं दृशाम् । बाहवोलोकपालानां सारङ्गानांपदाम्बुजमिति ॥ यद्वा श्रीशब्देनश्रीमन्तोलक्ष्यन्ते । श्रीमतस्तुनित्यंनिवासोऽस्य । यतोलक्ष्मीस्ततोहरिरित्युक्ते ॥

श्रीपति: । पुं॰ पुरुषोत्तमे । विष्णौ ॥ अमृतमथनेसर्वानसुरान्सर्वान् देवांश्चविहायविष्णुमेवपतित्वेनवृतवतीतिविष्णुपुराणप्रसिद्धे ॥ श्रिय: पति: ॥ नृपतौ । पृथिवीनाथे ॥

श्रीपथ: । पुं॰ राजमार्गे ॥ इ॰ हे॰ चन्द्र: ॥

श्रीपर्णम् । न॰ अग्निमन्थे ॥ चक्री । पद्मे । श्री: पर्णे॰ पर्णेषुवास्य । अर्शआद्यच् ॥

श्रीपर्णिका । स्त्री॰ कट्फले । कायफल॰ इ॰ प्र॰ ॥ काश्मर्याम् ।

गम्भार्याम् ॥ स्वार्थे कन् । ह्रस्वः ॥

श्रीपर्णी । स्त्री० काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ॥ हठे । कुम्भ्याम् । वारिपर्ण्याम् ॥ श्रीयुक्तानि पर्णान्यस्याः । श्रीपर्णीपुष्पश्चावा । पाककर्णपर्णेत्यादिना ङीष् ॥ कट्फले ॥ शाल्मलौ ॥

श्रीपर्वतः । पुं० श्रीशैले ॥ तीर्थविशेषे ॥

श्रीपिष्टः । पुं० सरलद्रुमरसे । सरलद्रवे ॥ श्रियः सरलद्रुमस्य पिष्टः । तच्चूर्णनजमितत्वात् ॥

श्रीपुत्रः । पुं० अश्वे ॥ कामदेवे ॥

श्रीपुष्पम् । न० लवङ्गे ॥ पद्मकाष्ठे ॥

श्रीप्रसूनम् । न० लवङ्गे ॥

श्रीफलः । पुं० बिल्वे । मालूरे ॥ श्रीप्रदं श्रीप्रियं वा फलमस्य । शाकपार्थिवादिः । श्रीफलस्तुवरस्तिक्तोग्राही रूक्षोऽग्निपित्तकृत् । वातश्लेष्महरो बल्यो लघुरुष्णाग्निपाचनः । राजादनवृक्षे ॥

श्रीफला । स्त्री० आमलक्याम् ॥ नील्याम् । क्षुद्रकारवेल्ल्याम् ॥

श्रीफलिका । स्त्री० आमलक्याम् ॥ क्षुद्रकारवेल्ल्याम् ॥ महानीलीवृक्षे ॥

श्रीफली । स्त्री० धात्र्याम् । आमलक्याम् ॥ नीलिकायाम् ॥

श्रीवल्ली । स्त्री० कट्फलायाम् ॥

श्रीभद्रः । पुं० चित्रगुप्तसुते कायस्थजातिविशेषे ॥

श्रीभद्रा । स्त्री० भद्रमुस्तके ॥

श्रीभागवतम् । न० पुराणार्के । महापुराणान्तर्गतपुराणविशेषे ॥

श्रीभ्राता । पुं० घोटके ॥ विधौ । चन्द्रे ॥ समुद्रोत्पन्नत्वात् ॥

श्रीमान् । पुं० तिलकवृक्षे । शुके ॥ अश्वत्थवृक्षे ॥ शिवे ॥ विष्णौ ॥ कुवेरे ॥ इन्द्रे ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥ धनिके । श्रीले ॥ सर्वातिशयितश्रियि । अखण्डितैश्वर्यसम्पन्ने । महाराजचक्रवर्त्तिनि ॥ श्रीः लक्ष्मीः सम्पत् शोभा कान्तिर्वा सास्मिन्वास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् ॥ ऋचो यजूंषि सामानि सा हि श्रीरमृता सताम् । तया युक्ता महात्मानः श्रीमन्तः शास्त्रसम्मताः ॥

श्रीमतिः । स्त्री० राधायाम् ॥

श्रीमती । स्त्री० श्रीयुक्तायाम् ॥ योषितामभिधानस्य पूर्वमेतत् प्रयोजयेत् ॥

श्रीमदः । पुं० धनमदे । सर्वमदाधमे ॥ यथा । नह्यन्यो जुषतो जोष्यान् बुद्धिभ्रंशो रजोगुणः । श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्र स्त्रीद्यूतमासवः ॥ हन्यन्ते पशवो यत्र निर्दयैरजितात्मभिः । मन्यमानैरिमं देहमजराम्

स्त्र॰ नगरम् ॥

श्रीमत्तापका । स्त्री॰ वृ॒ह्यपवायाम् ॥ गन्धपवार्या ॥

श्रीमस्तक : । पुं॰ रसोने ॥ त्रि॰ शिष : ॥

श्रीमुख : । पुं॰ सप्तमेवत्सरे ॥ तत्फलंयथा । सुभिक्षंचेममारोग्यंवर्षाकालंसुशोभनम् । सस्यवृद्धिर्विजानीयात्॰श्रीमुखेसुरवन्दिते ॥ ७ ॥ न॰ शोभिताननं ॥

श्रीमूर्त्ति : । स्त्री॰ देवताविग्रहे ॥ विष्णुप्रतिमायाम् ॥

श्रीयुक्त : । श्रीयुत : । त्रि॰ लक्ष्मीविशिष्टे । श्रीमति ॥

श्रीरङ्ग : । पुं॰ पुण्यक्षेत्रविशेषे ॥ श्रीरङ्गाख्यंमहापुण्यंयत्रसन्निहितोहरिरितितन्त्रम् ॥

श्रीरस : । पुं॰ सरलरसे । श्रीवेष्टे ॥

श्रीराग : । पुं॰ षड्रागान्तर्गततृतीयरागे ॥

श्रीराम : । पुं॰ दशरथात्मजे ॥

श्रील: । त्रि॰ श्रीमति । लक्ष्मीवति ॥ लक्ष्मणि । श्रियायुक्ते ॥ श्रीरस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ श्रियंलातिवाला॰ आदाने । आतोनुपसर्गेक :

श्रीलता । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥

श्रीवत्स : पुं॰ विष्णोश्चिह्नविशेषे । कृष्णस्यदुर्वासस : पदाघातरूपेरेखाविशेषे ॥ महापुरुषलक्षणभृते॰ वक्षस्थले तथर्वदक्षिणावर्त्तरोमावर्त्तविशेषेवा ॥ प्रदक्षिणावर्त्तविचित्ररोमश्रीवत्ससंज्ञितवित् चिताङ्कमितिगरुडपुराणात् ॥ वदतिसत्वम् । वदत्यश्चायांवापि । वृत्तवद्वित्तिमिश्रिभ्य : सहतिस : । श्रीयुक्तोवत्स : ॥ विष्णौ । कृष्णे । गृहविशेषे ॥ सुरङ्गाप्रभेदे ॥ अश्वत्थवृक्षे ॥

श्रीवत्सकी । पुं॰ वक्षतवक्रावर्त्तहये ॥

श्रीवत्सभृत् । पुं॰ हरौ । विष्णौ ॥

श्रीवत्सलाञ्छन : । पुं॰ विष्णौ । श्रीवत्सोमहापुरुषलक्षणभूतस्तनेरोमावर्त्तविशेषोलाञ्छनंचिह्नमस्येतिविग्रह : ॥

श्रीवत्साङ्क : । पुं॰ विष्णौ ॥

श्रीवराह : । पुं॰ आदिवराहे । विष्णौ ॥

श्रीवल्लभ : । पुं॰ परमात्मनि ॥ श्रिया : विद्याश्चर्क्रवल्लभस्तद्धाकारे ॥

श्रीवाटी । स्त्री॰ नागवल्लीभेदे ॥

श्रीवारक : । पुं॰ शाकविशेषे । सितावरे । सूच्याह्वे । सपीपत्रके । सिराला॰ सिरयारा॰ सिरियारो॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ तच्छाकप्रकारोयथा । श्रीवारकंदलंग्राह्यमारनालेसुसाधितम् । पीडिताशिथिलंतैलेकासमर्दसमन्वितम् । वातपित्त

रावल्याविबन्धाध्माननाशिनी । कफकृन्मूत्रकृच्छ्रघ्नीभेदिनीसारसाधनी ॥ सा॰ श्रीवालीत्यर्थः ॥

श्रीवाली । स्त्री॰ श्रीवारकैः शाकविशेषे ॥

श्रीवासः । पुं॰ विष्णौ । नारायणे ॥ श्रियोवासः । षष्ठ्यवसि॰ श्रीरनपायिनी॰ वसतीत्यर्थः ॥ शिवे । हरे ॥ पद्मे । वृकधूपे । सरलद्रवे । श्रीवेष्टे ॥ अस्यगुणाः । श्रीवासोमधुरस्तिक्तः स्निग्धोष्णस्तुवरः सरः । पित्तलोवातमूर्द्धाक्षिस्वररोगकफापहः । रक्षोघ्नोस्वेदृदौर्गन्ध्ययूकाकण्डूव्रणप्रणुत् ॥

श्रीवाहनः । पुं॰ चित्रगुप्तात्मजकायस्थजातिविशेषे ॥

श्रीविद्या । स्त्री॰ महाविद्याविशेषे । परदेवतायाम् । त्रिपुरसुन्दर्य्याम् ॥

श्रीवृक्षः । पुं॰ बिल्ववृक्षे ॥ अश्वत्थवृक्षे ॥ श्रीप्रदः॰ श्रीप्रियोवावृक्षोस्य । शाकपार्थिवादिः ॥

श्रीवत्सकः । पुं॰ अश्वस्यवक्षस्यावर्त्ते ॥

श्रीवत्सकी । पुं॰ श्रीवत्सकावर्त्तविशिष्टेऽश्वे ॥ तल्लक्षणंयथा । वक्षोभवावर्त्तचतुष्टयस्यकण्ठेभवेद्यस्यवरोचनामः । श्रीवत्सकीनामहयः सभर्त्तुः श्रीपुत्रपौत्रादिविवृद्धयेस्यादिति ॥ श्रीवत्सकीवत्सचिह्नरोमावर्त्तीसुखिपिवेतितुवैजयन्ती ॥

श्रीवेष्टः । पुं॰ सरलद्रवरसे । वृक्षधूपे । श्रीवासे ॥ तस्यगुणायथा । श्रीवेष्टः कटुकस्तिक्तकषायः श्लेष्मपित्तजित् । योनिदोषहृणाओगौं व्रणघ्नाध्मानदोषनुत् ॥ श्रीसंज्ञकः॰ श्रियोवावेष्टोनिर्यासः ॥

श्रीशः । पुं॰ विष्णौ ॥ श्रीरामे ॥ श्रियईशः ॥

श्रीशैलः । पुं॰ भारतवर्षस्थपर्वतविशेषे ॥ सिद्धिंतथाविधमनोविलयांसमर्थांश्रीशैलशृङ्गकुहरेषुकदोपलभ्यं । गात्रंयथामरलताः परिवेष्टयन्तिकर्णेयथाविरचयन्तिखगाश्चनीडम् ॥ इतियोगतारावली ॥

श्रीसंज्ञम् । न॰ लवङ्गे ॥ श्रियः संज्ञासंज्ञायस्य ॥

श्रीहरिः । पुं॰ परमात्मनि ॥ श्रियंजीवत्वोपाधिभूतामविद्यांहरति॰ आत्मज्ञानप्रदानेननाशयति॰ इतिश्रीहरिः ॥ श्रियंदधाने । विष्णौ ॥

श्रीहस्तिनी । स्त्री॰ भूरुण्ड्याम् । हातीसुंडा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ श्रियाहस्तः॰ श्रीहस्तः । सविद्यतेयस्याः । अतइनिः ॥ यद्वा । हस्तंगृह्णातिहस्तयति । अवश्यंश्रियंहस्तयति । आवश्यकेतिणिनिः ॥

श्रुघ्निका । श्रुघ्नी । स्त्री॰ सर्ज्जिकाक्षारे ॥

श्रुतम् । न॰ शास्त्रे ॥ शास्त्रविचारे ।

वेदे । श्रवणे । सुगना० द्रु० भा० ॥ त्रि० विश्रुते । आकर्णिते । श्रवणगोचरे ॥ श्रूयते० श्रवणं वा । श्रुश्रवणे । क्तः ॥ अग्राविवा । श्रु० । क्तः ॥

श्रुतकीर्त्तिः । पुं० देवर्षौ ॥ स्त्री० जनकभ्रातुः कुशध्वजस्यकन्यायाम् ॥ त्रि० कीर्त्तियुक्ते ॥

श्रुतदेवी । स्त्री० सरस्वत्यां ॥

श्रुतर्षिः । पुं० सुश्रुताद्यृषिषु ॥ सुश्रुताद्याः श्रुतर्षयद्धतिचिका:सदशिषः ॥

श्रुतश्रवाः । त्रि० आकर्णितयशसि ॥

श्रुतश्रवा । स्त्री० श्रीकृष्णस्यपितृष्वसरि । शिशुपालमातरि ॥

श्रुतश्रवोनुजः । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥

श्रुतश्रोणी । स्त्री० द्रवन्त्यां ॥

श्रुतादानम् । न० ब्रह्मवादे ॥ द्रु० हा० ली० ॥

श्रुताध्ययनसम्पन्नः । त्रि० धर्मशास्त्रज्ञे ॥ यथा । श्रुताध्ययनसम्पन्नाः कुलीनाः सत्यवादिनः । राज्ञासभासदः कार्याः शत्रौमित्रेचयेसमाः ॥

श्रुतान्वितः । त्रि० शास्त्रज्ञे ॥

श्रुतार्थः । पुं० शाब्दबोधविषयीभूतार्थे । श्रवणमात्रबोध्येऽर्थे ॥ यथा । श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्य कल्पनात् । प्राप्तस्यबाधादित्येवं परिसङ्ख्यात्रिदोषिकेति ॥

श्रुतायुः । पुं० सूर्यवंशोत्पन्ननृपतिविशेषे ॥

श्रुतिः । स्त्री० वेदे । आम्नाये । वेदाख्यपरदेवतायाम् ॥ विनियोगविधेः सहकारिभूतेप्रमाणविशेषे ॥ तत्रनिरपेक्षोरवः श्रुतिः । साच त्रिविधा । विधात्री० अभिधात्री० विनियोक्त्रीच । तत्राद्यालिङाद्यात्मिका० द्वितीयाव्रीह्यादिश्रुतिः० यस्यशब्दस्यश्रवणादेवसम्बन्धः प्रतीयतेसाविनियोक्त्री । साऽपि त्रिविधा । विभक्तिरूपा० एकाभिधानरूपा० एकपदरूपाचेति । तत्रविभक्तिश्रुत्याङ्गत्वम्० यथाव्रीहिभिर्यजेतेति० तृतीयाश्रुत्या० व्रीहीणांयागाङ्गत्वम्० तदपिपुरोडाशप्रकृततया० अरुणयाएकहायन्यागवासोमंक्रीणातीत्यस्मिन्वाक्ये आरुण्यस्यापितृतीयाश्रुत्याक्रयाङ्गत्वम्० तदपिगोरूपद्रव्यपरिच्छेदद्वारा० नतुसाक्षादमूर्त्तत्वात् । व्रीहीन्प्रोक्षतीतिप्रोक्षणस्यव्रीह्यङ्गत्वं द्वितीयाश्रुत्या० तत्रप्रोक्षणं० नव्रीहिस्वरूपार्थंतस्यतेनविनाप्युपपत्तेः । किन्त्वपूर्वसाधनत्वप्रयुक्तम्० व्रीहीन्प्रोक्ष्ययागानुष्ठानेऽपूर्वानुपपत्तेः । एवंसर्वत्राङ्गेषु० अपूर्वप्रयुक्तमङ्गत्वंबोध्यम् । एवमिमामष्टभ्यन्रसनामृतस्यैत्यश्वाभिधानीमा

श्रुतिः

दत्त॰ इत्यत्र॰ द्वितीयाश्रुत्या॰ म
न्त्रस्याश्वाभिधान्यङ्गत्वम् । यदाहव
नीये जुहोतीत्याहवनीयस्य होमाङ्ग
त्वं सप्तमीश्रुत्या । एवमन्योऽपि विभ
क्तिश्रुत्या विनियोगो ज्ञेयः । पशुना
यजेतेत्यत्र एकत्वपुंस्त्वयोः सामाना
धिकरण्यश्रुत्या कारकाङ्गत्वम् । य
जेतेत्याख्यातेऽभिहितसंख्याया
भावनाङ्गत्वम् समानाभिधानश्रुतेरे
वपदश्रुत्या च यागाङ्गत्वम्॰ न चामू
र्त्तयोस्तयोः कथं भावनाङ्गत्वम्॰
कर्तृपरिच्छेदद्वारा तदुपपत्तेः । क
र्त्ता चात्रोपलभ्यः॰ आख्यातेन हि
भावनोच्यते॰ सा च कर्त्तारं विनाऽनु
पपन्नेति तमाक्षिपति । सेयं श्रुति
र्लिङ्गादिभ्यः प्रबला॰ लिङ्गादिषु
न प्रत्यक्षो विनियोजकः शब्दोऽस्ति॰
किन्तु कल्प्यः । यावता विनियो
जकः शब्दः कल्प्यते॰ तावत्प्र
त्यक्षया श्रुत्या विनियोगस्य कृतत्वेन
तेषां कल्पकत्वशक्तिर्व्याहतत्वात् । अ
त एवैन्द्र्या लिङ्गेनेन्द्रोपस्थानार्थत्व
म्॰ किन्त्वैन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठत
इत्यत्र॰ गार्हपत्यमिति द्वितीया
श्रुत्या॰ गार्हपत्योपस्थानार्थत्वम् ॥
अथ देवीगीतायां देवीवाक्यं यथा ।
सर्वज्ञायाः सर्वशक्तेर्मत्तो वेदः
समुत्थितः । अज्ञानस्य ममाभावा-
दप्रमाणा न च श्रुतिरिति सर्वज्ञात्-

श्रुतिः

सर्वशक्तेश्च मत्त इति पाठे तु मत्तो मत्
स्वरूपादित्यर्थः ॥ प्रयोगविध्युप
योगिनि प्रमाणविशेषे ॥ तच्च क्रमप
रं वचनं श्रुतिः । तच्च द्विविधम् ।
केवलक्रमपरम्॰ तद्विशिष्टपदार्थ
क्रमपरञ्च । तत्र वेदं कृत्वा वेदिं क
रोतीति केवलक्रमपरम्॰ वेदि
करणादेर्वचनान्तरप्राप्तत्वात् । वष
ट्कर्त्तुः प्रथमभक्ष इति तु क्रमवि-
शिष्टपदार्थपरम्॰ एकप्रसरताभ
ङ्गभयेन भक्षानुवादेन क्रममात्रस्य वि
धातुमशक्यत्वात् । सेयं श्रुतिरित
रप्रमाणापेक्षया बलवती॰ तेषां व
चनकल्पनद्वारा क्रमप्रमाणत्वात् ।
अत एवाश्विनग्रहस्य पाठक्रमात्तृ-
तीयस्यैव ग्रहणप्रसक्तावाश्विनो द
शमो गृह्यत इति वचनाद्दशमस्यैव ग्र
हणमित्युक्तम् ॥ कर्णः । अस्य प
र्यायः । कर्णशब्दग्रहौ श्रोत्रं श्रुतिः
स्त्री श्रवणं श्रवः ॥ अस्य शुभाशुभ
लक्षणं यथा । रक्ताल्पपक्ष्मसुक
र्णाः स्युः पापमृत्यवः । निर्मां
सैश्चिपिटैर्भोगाः कृपणा ह्रस्वकर्ण
काः ॥ शङ्कुकर्णास्तु राजानो रोम
कर्णाः शतायुषः । बृहत्कर्णाश्च
राजानो धनिनः परिकीर्त्तिताः
॥ श्रवणे । वाक्यजनितवाक्या
र्थविज्ञाने । मननिदिध्यासन
सहकृतश्रवणज्ञाने ॥ श्रोत्रकर्मणि ॥

वार्त्तायाम् ॥ अभ्यासे ॥ षड्जा
दिस्वरारम्भकःशब्दविशेषे ॥
तदुक्तम् । प्रथमश्रवणाच्छब्दः श्रू
यते ह्रस्वमात्रकः । सा श्रुतिः सम्प
रिज्ञेयास्वरावयवलक्षणेति ॥ श्रव
णर्क्षे ॥ श्रूयते । स्त्रियां क्तिन्निति
कर्मणि क्तिन् ॥ श्रूयते धर्मोऽनयेति
वा । श्रुयजीषिस्तुभ्यः करणे इति
क्तिन् ॥

श्रुतिकटः । पुं॰ प्रास्त्रलेहे ॥ सर्पे
॥ पापशोधने । प्रायश्चित्ते ॥ इ॰
मेदिनिहेमचन्द्रौ ॥

श्रुतिकटुः । पुं॰ कठोरशब्दे ॥

श्रुतिजीविका । स्त्री॰ स्मृतौ ॥

श्रुतितत्परः । त्रि॰ वेदाभ्यासरते
॥ सकर्णे ॥

श्रुतिधरः । त्रि॰ श्रुतमात्रेणधार-
के ॥ तदौषधमुक्तं गारुडे यथा ।
हरिद्राच । हस्तिकर्णश्चवैमूलंगृ
हीत्वाचूर्णयेद्वर । सर्वरोगविनि
र्मुक्तं चूर्णं पलशतंशिव ॥ सक्षीरं
भक्षितंकुर्यात्मासेनैवषध्वज । न
रंश्रुतिधरंशूरंमृगेन्द्रगतिविक्रमम्-
पद्मगौरप्रतीकाशं युक्तं दशशतायुषा
। षोडशाब्दाकृतिंविप्रसततंदुग्ध
भोजिनम् । मधुसर्पिः समायु
क्तंजग्धमायुष्करंभवेत् । तज्जग्धं
मधुनासार्द्धं दशवर्षसहस्रिणम् ।
कुर्यान्नरंश्रुतिधरंप्रमदाजनवल्लभ-
मिति ॥ १८१ अध्यायः ॥

श्रुतिवर्जितः । त्रि॰ बधिरे ॥ ना
स्तिके ॥ श्रुतिभ्यां॰ श्रुत्या वा वर्जि
तः ॥

श्रुतिवेधः । पुं॰ कर्णवेधे ॥

श्रुतिस्फोटा । स्त्री॰ कर्णस्फोटा
याम् । विपुटायांलतायाम् ॥

श्रुतोपनिषत्कः । त्रि॰ ज्ञानिनि ॥

श्रेटी । स्त्री॰ लीलावत्युक्ताङ्कविशेषे ॥

श्रेणिः । पुं॰ स्त्री॰ वीथ्याम् ।
आलौ । पङ्क्तौ ॥ समानशिल्पिसं
हतौ । कारुसंहतौ । एकेनशिल्पे
नपण्येनवायेजीवन्ति॰ तेषांसमूहे
॥ श्रयति॰ श्रीयते वा । श्रिञ्॰ ।
वह्निश्रीतिनिः ॥ एकमुख्येसजाति
समूहे ॥ सैकपार्श्वे ॥

श्रेणिकः । पुं॰ मगधदेशीयनृपति
विशेषे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

श्रेणी । स्त्री॰ श्रेणिशब्दार्थे ॥

श्रेणीधर्मः । पुं॰ वणिगादीनांधर्मे ॥

श्रेयः । न॰ मुक्तौ । निर्वाणे । निः
श्रेयसे । वेदबोधितेपरमपुरुषार्थे
। स्वरूपावस्थाने । अनपायिसुखा
वाप्तिलक्षणे । आगमज्ञापितेहिते
॥ यथा । दृष्टेनरकव्याधिश्चिकित्सां
नकरोतियः । गत्वानिरौषधंदेशं
व्याधिस्थः किंकरिष्यति ॥ याव
त्तिष्ठतिदेहोयतावत्तत्त्वंसमभ्यसेत्
। सन्दीप्तेभवनेकोनुकूपंखनतिपावके

ति । व्याघ्रीवास्ते जराचायुर्याति भिन्नघटाम्बुवत् । निघ्नन्ति रिपुवद्रोगास्तस्माच्छ्रेयः समाचरेत् ॥ यावन्नाश्रयते दुःखं यावन्नायान्ति चापदः । यावन्नेन्द्रियवैकल्यं तावच्छ्रेयः समाचरेत् ॥ कालोनत्वायते नानाकार्यैः संसारसम्भवैः । सुखदुःखैर्जनो हन्त न वेत्ति हितमात्मनः इति कुलार्णवे प्रथमोल्लासः ॥ कल्याणे । मङ्गले । शुभे ॥ धर्मे । । वेदविहितैः प्राणिनामभ्युदयनिःश्रेयससाधनैः प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणे । पुण्ये ॥ त्रि॰ अतिप्रशस्ते । शस्ते ॥ इदमनयोरतिशयेन प्रशस्तम् । द्विवचनेतीयसुन् । प्रशस्यस्य श्रः । विद्याद्यधिके ॥ धर्मार्थावुच्यते श्रेयः॰ कामार्थौ॰ धर्म एव च । अर्थ एवेह वा श्रेयस्त्रिवर्ग इति तु स्थितिः ॥ अयमुपदेशो बुभुत्सून् प्रति बोध्यः ॥

श्रेयसी । स्त्री॰ करिपिप्पल्याम् ॥ अभयायाम् । पाठायाम् । शठाम्बायाम् । श्रेष्ठायाम् ॥ उगित्वान् ङीप् ॥

श्रेयांस ः । पुं॰ व्रतार्हद्विशेषे ॥

श्रेष्ठः । पुं॰ कुबेरे । धनदे ॥ विप्रे ॥ नृपे ॥ मुख्यप्राणे । न॰ गोदुग्धे । गव्ये ॥ त्रि॰ अग्र्ये । वरे । पुष्कले । सत्तमे । अतिशोभने ॥ अयमेषामतिशयेन प्रशस्यः । अतिशायने तमबिष्ठनाविति इष्ठन् । प्रशस्यस्य श्रः ॥ प्रधानभूते ॥ ज्येष्ठे ॥ वृद्धे ॥

श्रेष्ठकाष्ठः । पुं॰ शाकवृक्षे ॥

श्रेष्ठता । स्त्री॰ श्रेष्ठत्वे ॥

श्रेष्ठा । स्त्री॰ स्थलपद्मिन्याम् । उत्तमायां नार्याम् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

श्रेष्ठाम्लम् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

श्रेष्ठी । पुं॰ कुलोत्तमशिल्पिनि ॥

श्रोणः । त्रि॰ जङ्घाहीने पङ्गौ ॥ श्रोणति । श्रोणृ सङ्घाते । पचाद्यच् ॥ यद्वा । शृणोति । श्रु॰ । बाहुलकान्नः ॥

श्रोणिः । स्त्री॰ कट्याम् ॥ श्रोणति । श्रोणृ॰ । इन् ॥ यद्वा । श्रूयते पुम्भिः । श्रु॰ । वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित् इति निः ॥ पथि ॥

श्रोणीफलम् । न॰ कटौ ॥

श्रोणीफलकम् । न॰ कटिपार्श्वे । कटे ॥ श्रोणिः फलकमिव॰ चर्मकारत्वात् ॥

श्रोणिबिम्बम् । न॰ कटिसूत्रे ॥

श्रोणिसूत्रम् । न॰ खड्गबन्धनसूत्रे । परतला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

श्रोणी । स्त्री॰ कट्याम् ॥ पथि ॥ कृदिकारादितिपक्षे ङीष् ॥

श्रोतव्यः । त्रि॰ श्रवणीये । श्रोतुं योग्ये । श्रोतव्यः श्रुतिवाक्येभ्यो म

न्यश्चोपपत्तिभिः ॥

श्रोतः । न० कर्णे ॥

श्रोता । त्रि० श्रवणकर्त्तरि । योऽत्यर्थं सम्यगवबुध्यते स एव श्रोता भवति ॥ यथा । वक्तुरेव हि तज्जाड्यं श्रोता यत्र न बुध्यते । इति ॥ अपि च । बोधविहीने श्रोतरि वक्तुर्वाक्यं प्रयाति वैफल्यम् । नयनविहीने भर्त्तरि लावण्यमिव खञ्जनाक्षीणामिति ॥ शृणोति । श्रु० । तृच् ॥

श्रोत्रम् । न० श्रुतौ । कर्णे । शब्दग्रहणलिङ्गेन्द्रियविशेषे । शब्दाभिव्यञ्जकेन्द्रिये ॥ शृणोत्यनेनेति श्रोत्रम् । शब्दस्य श्रवणं प्रति करणम् । श्रूयतेऽनेन वा । श्रु० । दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे इति ष्ट्रन् ॥ कर्णशष्कुल्यवच्छिन्नं नभ एव श्रोत्रम् ॥

श्रोत्रियः । पुं० छान्दसे । अधीतवेदे ॥ शिष्टाचारवति । स्नातके ॥ छन्दोऽधीते । श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते इति० छन्दःशब्दस्य० श्रोत्रभावो घन्प्रत्ययश्छन्दोऽध्यायिनि निपात्यते ॥ छन्दोमात्राध्यायिनि ॥ श्रोत्रियलक्षणं यथा । जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते । विद्याभ्यासी भवेद्विप्रः श्रोत्रियस्त्रिभिरेव हि ॥ इति पाद्मे उत्तरखण्डे ११६ अध्यायः ॥ अपि च । एकां शाखां सकल्पां वा षड्भिरङ्गैरधीत्य च । षट्कर्मनिरतो विप्रः श्रोत्रियो नाम धर्मवित् ॥ इति दानकमलाकरः ॥

श्रोत्रियता । स्त्री० श्रोत्रे । श्रोत्रियत्वे ॥

श्रोत्रियत्वम् । न० श्रोत्रे । वेदवेदाङ्गपारगत्वे । वेदान्तार्थपारगत्वे ॥ श्रोत्रियस्य भावः । त्व ः श्रोत्रिये कामराहित्यात् सर्वानन्दाः समस्थिताः । सोऽश्नुते सकलान् कामान् सहेति प्राह तित्तिरिः ॥

श्रौतम् । न० अग्नित्रये । गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्निषु । त्रि० वेदसम्बन्धे ॥ श्रुतौ भवम् । श्रुतेरिदमित्यादिर्थे प्रभृ० शैषिकोऽण् । श्रुतिविहितधर्मादौ ॥ यथा । धर्मज्ञैर्विहितो धर्मः श्रौतः स्मार्त्तो द्विधा द्विजैः । दानाग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् ॥ स्मार्त्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः । पूर्व्वेभ्यो वेदयित्वेह श्रौतं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ॥ ऋचो यजूंषि सामानि ब्रह्मणोऽङ्गानि सा श्रुतिः । मन्वन्तरस्यातीतस्य स्मृत्वा तन्मनुरब्रवीत् ॥ ततः स्मार्त्तः स्मृतो धर्मो वर्णाश्रमविभागशः । एवं वै द्विविधो धर्मः शिष्टाचारः स उच्यते । विज्ञेयः श्रवणाच्छ्रौतः स्मरणात् स्मार्त्त उच्यते ॥ इज्या वेदात्मकः ः

श्रौतः स्मार्त्तो वर्णाश्रमात्मक इति मात्स्ये १२० अध्यायः ॥

श्रौतयज्ञः । पुं० अग्निहोत्रदर्शपौर्णमासादौ ॥ श्रुत्याप्रोक्तः श्रौतः । अण् । स चासौ यज्ञश्च ॥

श्रौतसंस्कृतिः । स्त्री० वेदोक्तसंस्क्रियायाम् । यथा । गृहस्थस्य क्रियाः सर्व्वा आगमोक्ताः कलौ शिवे । नान्यमार्गैः क्रियासिद्धिः कदापि गृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुक्याश्रमे देवि वेदोक्तं दण्डधारणम् । कलौ नास्त्येव तत्त्वज्ञे यतस्तच्छ्रौतसंस्कृतिरिति म० नि० तन्त्रम् ॥

श्रौत्रम् । न० श्रोत्रियतायाम् । श्रोत्रियस्य कर्म्म भावो वा । युवादित्वादण्० श्रोत्रियस्य यलोपश्च ॥ श्रोत्राणां समूहे ॥ भिक्षादित्वादण् ॥

श्रौषट् । अ० देवहविर्दाने ॥ श्रूयतेऽनेन । श्रु० । बाहुलकात् डौषट् ॥

श्लक्ष्णः । त्रि० स्तोके । अस्य पर्य्याया यथा । स्तोकाल्पक्षुल्लकाः सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दभ्रं कृशं तनु । स्त्रियां मात्रा त्रुटिः पुंसि लवलेशकणाणवः ॥ इति ॥ मनोहरे ॥ सुखस्पर्शे । अपरुषे । स्निग्धे ॥ श्लिष्यति० श्लिष्यति वा । श्लिष आलिङ्गने । श्लिषेरच्चोपधाया इति क्स्नः ॥

श्लक्ष्णकम् । न० पूगफले ॥

श्लक्ष्णतीक्ष्णाग्रम् । न० शूके । शूकी ॥ श्लक्ष्णं कृशञ्च तत् तीक्ष्णाग्रञ्च० तच्च तदग्रञ्च ॥

श्लक्ष्णत्वक् । पुं० अश्मन्तकवृक्षे ॥ सुन्दरवल्कले ॥

श्लक्ष्णभूमिः । स्त्री० कृष्णमृदि ॥

श्लथः । त्रि० शैथिल्याढ्ये । शिथिले ॥

श्लाघनम् । न० अभिनन्दने ॥

श्लाघा । स्त्री० अभिलाषे । इच्छायाम् ॥ उपास्तौ । परिचर्य्यायाम् ॥ प्रशंसायाम् । अविद्यमानगुणस्य ख्यापने ॥

श्लाघिष्ठः । त्रि० श्लाघ्यतमे ॥

श्लाघ्यः । त्रि० प्रशंस्ये । श्लाघनीये । स्तुत्ये ॥ आशास्ये ॥

श्लिकुः । पुं० सेवके । भृत्ये ॥ श्लिष्यति० यावत्कार्य्यं लगति व्याप्रियते । श्लिष आलिङ्गने । श्लिषेः कर्थेति कुः कश्चान्तादेशः ॥ षिङ्गे ॥ न० ज्योतिःशास्त्रे ॥

श्लिषा । स्त्री० आलिङ्गने ॥

श्लिष्टः । त्रि० सम्पृक्ते । गत्यर्थाऽकर्म्मकेति० श्लिषेः क्तः ॥ श्लेषयुक्तशब्दादौ । भिन्नार्थैकरूपान्वितवाक्ये ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लिष्टमिष्टमविस्पष्टमेकरूपान्वितं वच इति ॥

श्लीपदम् । न० पादरुग्भिदि । पादवल्मीके ॥ अस्य निदानन्तु । यः सज्वरो वङ्क्षणयोर्भृशार्त्तिः शो

योन्तॄणां पादगतः क्रमेण। तच्छ्लोपदं स्यात्करकर्णनेत्रश्लिष्टोष्ठनासास्वपि केचिदाहुः॥ पुराणोदकभूयिष्ठाः सर्वर्त्तुषु च शीतलाः। ये देशास्तेषु जायन्ते श्लीपदानि विशेषतः। इति॥ विशेषतइत्युक्तेरन्यत्रापि भवतीति वोध्यते॥

श्लीपदप्रभवः। पुं॰ आम्रवृक्षे॥

श्लीपदापहः। पुं॰ पुत्रजीववृक्षे॥

श्लीपदी। त्रि॰ व्याधिनास्थूलचरणे॥

श्लीलः। त्रि॰ लक्ष्मीवति। श्रीले॥ श्रियं लाति। ला॰। कः। कपिलकादित्वाल्लत्वम्॥

श्लेषः। पुं॰ संयोगे। सन्धौ॥ शब्दालङ्कारविशेषे। तस्य लक्षणादर्यो यथा। वाच्यभेदेन भिन्ना यद्युगपद्भाषणस्पृशः। श्लिष्यन्ति शब्दाः श्लेषोऽसावक्षरादिभिरष्टधा॥ अर्थभेदेन शब्दभेद इति दर्शने॰ काव्यमार्गे स्वरो न गण्यत इति च नये॰ वाच्यभेदेन भिन्ना अपि शब्दा यद्युगपदुच्चारणेन श्लिष्यन्ति॰ भिन्नस्वरूपमपह्नुवते॰ स श्लेषः। स च वर्णपदलिङ्गभाषाप्रकृतिप्रत्ययविभक्तिवचनानां भेदादष्टधा। क्रमेणोदाहरणम्। अलङ्कारः शङ्काकरनरकपालं परिजनो विशीर्णाङ्गो भृङ्गी वसु च वृष एको बहुवयाः। अवस्थेयं स्थाणोरपि भवति सर्वामरगुरोर्विधौ वक्रे मूर्ध्नि स्थितवति वयं के पुनरमी॥ विधौ चन्द्रे एव॰ विधौ दैवे वक्रे कुटिले एव॰ वक्रे प्रतिकूले॰ मूर्ध्नि मस्तके स्थितवति सति सर्वामरगुरोर्महादेवस्यापीयमवस्था भवति॰ अमी मानुषा वयं पुनः केषां गणनायामित्यर्थः। अत्र विधावित्युभयोः॰ वर्णयोः श्लेषः॥ पृथुकार्त्तस्वरपात्रं भूषितनिःशेषपरिजनं देव। विलसत्करेणुगहनं सम्प्रति सममावयोः सदनम्॥ भक्तिप्रह्वविलोकनप्रणयिनी। नीलोत्पलस्पर्धिनी। ध्यानालम्बनतां समाधिनिरतैर्नीते हितप्राप्तये। लावण्यैकमहानिधौ रसिकतां लक्ष्मीदृशो स्तन्वती युष्माकं कुरुतां भवार्त्तिशमनं नेत्रे तनुर्वा हरेः। एष वचनश्लेषोऽपि॥ महदे सुरसन्धम्मे तमव समासङ्गमागमाहरणे। हरबहुसरणं तं चित्तमोहमवसरउमे सहसा॥ अयं सर्वाणि शास्त्राणि हृदि ज्ञेषु च वक्ष्यति। सामर्थ्यकृदमित्राणां मित्राणाञ्च नृपात्मजः॥ रजनिरमणमौलेः पादपद्मावलोकक्षणसमयपराप्तापूर्वसम्पत्सहस्रम्। प्रथमनिबहमध्ये जातु चित्तप्रसादादहमुचितरुचिः स्यां नन्दितासातथामे॥ सर्वस्वं हरसर्वस्वं भवच्छेदतत्परः। नयोपकार

साम्मुख्यमायासितनुवर्त्तनम् । भेदाभावात्प्रकृत्यादेर्भेदोपि नव-मोभवेत् । नवमोपीत्यपि भिन्नक्रमः ॥ उदाहरणम् । योऽसकृत्परगोत्राणां पक्षच्छेदक्षणक्षमः । शतकोटिदतां बिभ्रद्विबुधेन्द्रः सराजते ॥ अत्र प्रकरणादिनियमाभावात् द्वावप्यर्थौ वाच्यौ ॥ अर्थालङ्कारविशेषः ॥ तल्लक्षणादयो यथा । श्लेषः स वाक्य एकस्मिन् यत्रानेकार्थता भवेत् ॥ एकार्थप्रतिपादकानामेव शब्दानां यत्रानेकोर्थः स श्लेषः । उदाहरणम् । उदयमयते दिङ्मालिन्यं निराकुरुतेतराम् । नयति निधनं निद्रामुद्रां प्रवर्त्तयति क्रियाः । रचयतितरां स्वैराचारप्रवर्त्तनकर्त्तनम् । बत बत लसत्तेजःपुञ्जो विभाति विभाकर ॥ अत्राभिधाया अनियन्त्रणात् द्वावप्यर्कभूपौ वाच्यौ ॥ श्लेषणम् । श्लिष । घञ् ॥ ऐक्ये ॥ श्लिष्यति । श्याद्यधितिणः ॥

श्लेषणम् । न० एकीभवने ॥

श्लेष्मकः । पुं० कफे ॥

श्लेष्मकरः । त्रि० कफवर्द्धकद्रव्येषु ॥ तानि यथा । भोजनानन्तरं स्नानं जलपानं तृषां विना । तिलतैलं स्निग्धतैलं स्निग्धामामलकीद्रवम् ॥ पर्युषितान्नं तक्रं चापक्वं रम्भाफलं दधि । मायाम्बु शर्करातोयं सुस्निग्धस्थलसेवनम् ॥ नारिकेलोदकं रूक्षस्नानं पर्युषितं जलम् । तरमुज्ञापक्कफलं सुपक्कं कर्कटीफलम् ॥ खातस्नानं स्वबर्षासु मूलकं श्लेष्म-कारणम् । तज्जलं ब्रह्मरन्ध्रे च मस्तकीयं विनाशनमिति० ब्र० वै० १६ अध्यायः ॥

श्लेष्मघना । स्त्री० मल्ल्याम् ॥ केतक्याम् ॥

श्लेष्मघ्नः । त्रि० श्लेष्मनाशके । न० मधुनि ॥ श्लेष्माणं हन्ति । हन० । अमनुष्ये तिटक ॥

श्लेष्मघ्ना । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ कम्पिल्लके ॥ इ० हे० न्द्रः ॥

श्लेष्मघ्नी । स्त्री० मल्लिकारा ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ टित्वान्ङीष् ॥ चिकटुनि । व्योषे । इ० मे० करः ॥

श्लेष्मणः । पुं० श्लेष्मले । बहुवारके ॥ सश्लेष्मकफे । त्रि० श्लेष्मशति । श्लेष्मास्त्यस्य । पामादित्वान्नः ॥

श्लेष्मणा । स्त्री० वृक्षभेदे । तपर्य्याम् । गुरुस्कन्धे ॥

श्लेष्मा । पुं० कफे ॥ तत्प्रकोपहेतुर्यथा । गुरुमधुररसातिस्निग्धदुग्धेक्षुभक्ष्यद्रवदधिदिननिद्रापूपसर्पिः प्रपूरैः । तुहिनपतनकालेश्लेष्मणः सम्प्रकोपः प्रभवति

दिवसादौ भुक्तमात्रे वसन्ते ॥ तल्लक्षणं यथा । स्तैमित्यं मधुरास्यता शिशिरता शौक्ल्यं प्रसेको मलप्राचुर्यं स्थिरतां रसज्ञलक्षणः कण्डूरतिस्वल्पता । आलस्यं चिरकारिता कठिनता शोथारुचिः स्निग्धता तन्द्रा तृप्त्युपदेहका सगुरुता एताः कफोत्थारुजः ॥ तत्प्रशमनाकारणं यथा । गुरुशीतमृदुस्निग्धं मधुरस्थिरपिच्छिलाः । श्लेष्मणः प्रशमं यान्ति विपरीतगुणैर्गुणाः ॥ रूक्षक्षारकषायतिक्तकटुकव्यायामनिष्ठीवनस्त्रीसेवाध्वनियुद्धजागररतिक्रीडाप्रघातनम् । धूमात्युष्णशिरोविरेकवमनम् दीपनाद्यादिकं पानाहारविहारभेषजमिदं श्लेष्माणमुग्रं जयेत् ॥ श्लिष० । सर्वधातुभ्यो मनिन् ॥

श्लेष्मलः । पुं० शेलौ । श्लेष्मातके ॥ त्रि० श्लेष्मयुक्ते । कफिनि ॥ श्लेष्मास्यास्ति । सिध्मादिभ्यश्चेति पक्षे लच् ॥

श्लेष्मवान् । त्रि० श्लेष्मली ॥ लचभावे मतुप् ॥

श्लेष्महः । पुं० कट्फलवृक्षे ॥

श्लेष्महरः । त्रि० श्लेष्महरद्रव्येषु ॥ तानि यथा । वह्निस्वेदं भृष्टभङ्गं पक्वतैलं विशोषकम् । भ्रमणं शुष्कभक्ष्यञ्च शुष्कपक्वहरीतकी । पिण्डारकमपक्वञ्च रम्भाफलमपक्वकम् । विशवारं सिन्धुवारमनाहारमपानकम् ॥ सघृतं रोचनाचूर्णं सघृतं शुक्रशर्करम् । मरीचं पिप्पली शुष्कमार्द्रकं जीरकं मधु ॥ द्रव्याण्येतानि गन्धर्वि सद्यः श्लेष्महराणि चेति ब्र० वै० १६ऽध्यायः ॥

श्लेष्मातः । पुं० श्लेष्मातके । बहुवारके ॥

श्लेष्मातकः । पुं० शेलौ । शीतै । बहुवारके । लसोडा० इ० भा० प्र० ॥ श्लेष्माणमतति । अत सातत्यगमने । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥

श्लैष्मिकः । त्रि० कफजे ॥ श्लेष्मणः शमनं कोपनं वा । वातपित्तश्लेष्मभ्यः शमनकोपनयोरिति ठञ् । कफशमने ॥

श्लोकः । पुं० पद्ये । अनुष्टुप्प्रभेदे ॥ यथा । पञ्चमो लो गुरुः षष्ठः सप्तमस्तु समे लघुः । पादे हि विषमे गश्चेच्छ्लोकोऽनुष्टुप् च कीर्त्तितः ॥ क्वचित्पादे तु विषमे पञ्चमाद्यास्त्रयोऽपि लाः । क्वापि सर्वे गाः श्लोके क्वचित्कैश्चलपञ्चमः ॥ यशसि ॥ यथा । पुण्यश्लोको नलो राजा पुण्यश्लोको युधिष्ठिरः । पुण्यश्लोका च वैदेही पुण्यश्लोको जनार्दनः ॥ वेदमन्त्रे ॥ सङ्घाते ॥ श्लोक्य

ते ॥ श्लोकसङ्घाते । घञ् ॥

श्लोककार । पुं० वाल्मीकिमुनौ ॥ श्लोककृत् ॥ श्लोकं करोति कर्मण्यण् ॥

श्लोक्य: । त्रि० पुण्यकीर्त्तने ॥

श्व: कार्य्यम् । न० आगामिन्यहनि कर्त्तव्ये ॥ यथा । श्व: कार्य्यमद्य कुर्व्वीत पूर्व्वाह्णे चापराह्णिकम् ॥ नहि मृत्यु: प्रतीक्षेत कृतं वाप्यथवा कृतम् ॥ इति कुलार्णवतन्त्रम् ॥

श्व: श्रेयसम् । न० शिवे । भद्रे । कल्याणे । मङ्गले । शुभे । शस्ते अर्थपरपदस्यास्य श्व: शब्द: कालवाच्यपि । अभिधत्ते स्वभावेन । से नैमीमङ्गलार्थकाविति पाणिनीयमतदर्पण: ॥ परमात्मनि । परानन्दे । शर्म्मणि । शाते । सुखे ॥ श्व: आगामी श्रेयोऽस्य । श्वसो वसीय: श्रेयस इत्यच् समासान्त: ॥ श्व: श्रेय इति विग्रहे० मयूरव्यंसकादित्वात् समास: ॥

श्वगण: । पुं० कुक्कुरसमूहे ॥

श्वगणी । त्रि० शुनांपोषके ॥ श्वगणी । [illegible] ॥

श्वग्राही । त्रि० शुनांपोषके ॥ शुनां ग्राही ॥

श्वचक्रम् । न० कुक्कुरचेष्टायाम् ॥ पश्चाराध्याम् ॥

श्वदंष्ट्रक: । पुं० गोक्षुरे ॥

श्वदंष्ट्रा । स्त्री० गोकण्टके । गोक्षुरके शुनो दंष्ट्रेव ॥

श्वधूर्त्त: । पुं० शृगाले ॥

श्वा । पुं० ग्राममृगे । अस्य पर्याया यथा । कौलेयक: सारमेय: कुक्कुरो मृगदंशक: । शुनको भषक: श्वा स्यादिति ॥ शुनो लक्षणं यथा । पादा: पञ्चनखास्त्रयोऽग्रचरणा: षड्भिर्नखैर्दक्षिण स्ताम्रौष्ठाग्रनखो मृगेश्वरगतिर्जिघ्रन्भुवं याति च । लाङ्गूलं ससटं० दृगम्बुसदृशी कर्णौ च लम्बौ मृदू यस्य स्यात् स करोति पोष्टुरचिरात् पुष्टां श्रियं वै गृहे ॥ इति वाराही ॥ अस्य परीक्षा तु मृगयार्थं शाकुनार्थं कौतुकार्थं मपीक्षिता । श्वान: पोष्यास्ततस्तेषामथ वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ गुणजातिप्रभेदेन शुनो भेदा ह्यनेकश: । सात्त्विका राजसाश्चैव तामसाश्च विधा मता: ॥ अग्राम्याश्च परिक्षीणा: पवित्रा: स्वल्पभोजिन: । श्वानस्ते सात्त्विका: प्रोक्ता दृश्यन्ते क्वचित् क्वचित् ॥ १ ॥ कृशा बहुभुजो दीर्घा गुरुवक्षस्तनूदरा: । जाङ्गलस्था जाङ्गिका श्वगुणान्ते राजसा मता: ॥ २ ॥ अल्पश्रमेण येश्रान्ता लम्बजिह्वा गुरूदरा: । श्वानस्ते तामसा ज्ञेया: सन्ध्यावनसमाश्रया: ॥ ३ ॥ ब्रह्मादिजातिभेदेन चतुर्द्धा सर्व एव हि । शुभ्रा दीर्घास्त्र्यक्षकर्णा लघुपुच्छास्तनूदरा:

सुश्लक्ष्णखरदन्ताश्च श्वानस्ते ब्रह्मजातयः ॥ १ ॥ रक्ताक्षास्तनुलोमानो लघुत्कर्णास्तनूदराः । दीर्घादीर्घनखरदाः श्वानस्ते क्षत्रजातयः ॥ २ ॥ येपीतवर्णाम्मृदवस्तनुलोमानएवच । कुशाकुशालवश्चिन्नास्ते श्वानोवैश्यजातयः । ३ ॥ कृष्णवर्णास्तनुमुखादीर्घरोमाश्चएवच । चकुशाः श्रमयुक्ताश्चतेश्वानः शूद्रजातयः ॥ ४ ॥ लघुप्रमाणास्तुगुरूदरायेयेऽमेध्यभक्षाश्चहुपुच्छकाश्च । प्रह्वपुच्छालघुसूक्ष्मदन्तास्त चान्त्यजाः कुक्कुरजातयः स्युः ॥ ५ ॥ द्विजातिभिन्नसंसर्गात्द्विजातिः श्वाभयावहः । लक्षणत्रयसम्बन्धात्भिन्नजातिर्धननाशनः ॥ चक्रभोजः । द्विजातिर्वाभिन्नजातिर्वाविजातिः श्वामहीभृताम् । भयंधनक्षयंशोकंविदधातियथाक्रमम् ॥ इतिभोजराजकृतयुक्तिकल्पतरुः ॥ शुन्यालक्षणंयथा । पादेपादेपञ्चपञ्चाऽग्रपादेवामेयञ्चषण्नखा- मल्लिकाख्याः । वक्रंपुच्छंपिङ्गला मम्बकर्णौयासारःष्ट्रं कुक्कुरीपातिपुष्टा ॥ इतिवाराही ॥ श्वयति । टुओश्विगतिवृद्ध्योः । श्वन्नुक्षन्निति साधुः । वास्तुनः स्थानभेदे ।

श्वनिशम् । न० श्वनिशायाम् । यस्यांनिशायांश्वानउपवसन्ति० तां

कृष्णचतुर्दशील्याहुः । तस्यांहिवहवः श्वानउपवसन्ति । तथाचतिर्यगधिकरणे० शावरभाष्यम् । शुनश्चतुर्दश्यामुपवसतः पश्यामइति । शुनांनिशेतिविग्रहे० विभाषासेनासुराच्छायाशालानिशानामिति० निशान्ततत्पुरुषस्यपाक्षिकंक्लीवत्वम् ॥

श्वनिशा । स्त्री० श्वनिशि ॥ शुनांनिशा । विभाषासेनेतिपक्षे क्लीवत्वाभावः ॥

श्वपक् । पुं० श्वपचे ॥ निषादः श्वपचः श्वपगितिवोपालितः ॥

श्वपचः । पुं० श्वपाके चाण्डाले । चान्त्यःवसायीश्वस्यसंज्ञान्तरम् ॥ चस्यधर्मायथा । चाण्डालश्वपचानान्तु बहिर्ग्रामात्प्रतिश्रयः । अपपात्राश्च कर्त्तव्याधनमेषांश्वगर्दभम् ॥ वासांसिमृतचेलानिभिन्नभाण्डेषुभोजनम् । कार्ष्णायसमलङ्कारः परिव्रज्याचनित्यशः । नतैः समयमन्विच्छेत्पुरुषोधर्ममाचरन् । व्यवहारोमिथस्तेषांविवाहः सदृशैः सह । अन्नमेषांपराधीनंदेयस्याद्भिन्नभाजने । रात्रौनविचरेयुस्तेग्रामेषुनगरेषुच ॥ दिवाचरेयुः कार्यार्थंचिह्निताराजशासनैः । अबान्धवंशवञ्चैवनिर्हरेयुरितिस्थितिः ॥ वध्यांश्चहन्युः सततंयथाशास्त्रंनृ

पाकृथा । वध्यवासांसि गृह्णीयुः श्मशानाभरणानि चेति मनुः ॥ चण्डालः श्वपचः क्षत्ता सूतो वैदेहकस्तथा । मागधायोगवौ चैव सप्तैतेऽन्त्यावसायिनः ॥ इत्यङ्गिराः ॥ श्वपचः डोम० डोमडा० इ० भा० प्र० ॥ श्वानं पचति । डुपचष्० । पचाद्यच् ॥

श्वपदम् । न० कुक्कुरपादे ॥

श्वपाकः । पुं० निषादे । चण्डाले ॥ तस्योत्पत्तिर्यथा । क्षत्तुर्जातस्तथोग्रायां श्वपाक इति कीर्त्यते० इति मनुः । शूद्रेण वैश्यायां जातः क्षत्ता० क्षत्रियेण शूद्रायां जाता उग्रा० तेन तस्यां जातः श्वपाक इत्युच्यत इति कुल्लूकभट्टः ॥

श्वफलः । पुं० बीजपूरे ॥

श्वफल्कः । पुं० वृष्णिपुत्रे । अक्रूरपितरि ॥

श्वफल्कपुत्रः । पुं० अक्रूराख्ययादवे ॥

श्वभीरुः । पुं० फेरौ । शृगाले ॥

श्वभ्रम् । न० भूच्छिद्रे । तत्पर्याया यथा । कुहरं शुषिरं विवरं बिलम् । छिद्रं निर्व्यथनं रोकं रन्ध्रं श्वभ्रं वपा शुषिरिति ॥ श्वभ्रयति । श्वभ्र गतौ । अन्तः । पचाद्यच् ॥ शुभ्रा भगमभ्रं व्योमाथवा ॥ विदीर्णभूभागे ॥

श्वयथुः । पुं० शोथे । त्वग्विवर्द्धने श्वयति० श्वयनमनेनवा । टुओ श्वि गतिवृद्ध्योः । ट्वितोऽथुच् ॥

श्वयीचिः । पुं० चन्द्रे ॥ व्याधौ ॥ श्वयति । टुओश्वि० । श्वयतेश्छिदितिईचिः । गुणायादेशौ ॥

श्ववृत्तिः । स्त्री० सेवायाम् । चाकरी० इ० भा० प्र० ॥ सेवा तु दीनहृष्टसंदर्शनस्वामितर्जननीचक्रियादिधर्मयोगात् शुनोवृत्तिरिव । शुनइववृत्तिर्वा । सेवा श्ववृत्तिराख्याता तस्मात्तां परिवर्जयेदिति मनुः ॥

श्वव्याघ्रः । पुं० श्वापदे । व्याघ्रादिहिंस्रपशौ ॥

श्वशुरः । पुं० पूज्ये ॥ पतिपत्न्योः पितरि ॥ पत्युः पिता पत्न्याः श्वशुरः० पत्न्याः पिता पत्युः श्वशुरः ॥ शुकृत्याशुयं० पूजार्थो वा । शुधस्नुते० अश्नुते वा । अशूव्याप्तौ० सङ्घाते च । आश्वशिरामादिल्युरन् ॥

श्वशुरा । स्त्री० ब्राह्म्याम् ॥

श्वशुरौ । पुं० २ सहोक्त्या० श्वश्रूश्वशुरयोः । श्वश्रूश्च श्वशुरश्च तौ । श्वशुरः श्वश्र्वेति पाक्षिक एकशेषः ॥

श्वशुर्य्यः । पुं० देवरे । श्याले ॥ श्वशुरस्यापत्यम् । राजश्वशुराद्यत् ॥

श्वश्रूः। स्त्री॰ सास्विति। श्वशुरभार्य्यायाम्। पतिपत्न्योः प्रसूम्। पत्युर्मातापत्न्याः श्वश्रूः॰ पत्न्याः मातापत्युः श्वश्रूः। श्वशुरस्य स्त्री॰ श्वशुरस्योकाराकारलोपश्चेत्यूङ्। पुंयोगलक्षणस्य ङीषोऽपवादः॥

श्वश्रूश्वशुरौ। पुं॰ २ स्त्रीश्वश्रूश्वशुरयोः॥ श्वश्रूश्च श्वशुरश्च तौ। श्वश्रूः पूर्वजपत्नी च मातृतुल्या प्रकीर्त्तितेति श्वश्र्वा अभ्यर्हितत्वात् पूर्वनिपातः॥

श्वः। अ॰ अनागतदिने॥ आगामिअह्नि पृषोदरादिः। ऐषमोह्यः श्वसोऽन्यतरस्यामितिनर्देशखाखानुकूलः॥

श्वसनः। पुं॰ स्पर्शने। वायौ॥ मदनद्रुमे। मयनफलेतिप्रसिद्धे॥ न॰ श्वसिते। श्वासे॥ श्वसित्यनेन। श्वसप्राणने। ल्युट्॥ निन्दते विश्वसिति। नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा।

श्वसना। स्त्री॰ श्वासोच्छ्वासवत्यां धमन्याम्॥

श्वसनाशनः। पुं॰ सर्पे॥ श्वसनोऽशनं यस्य सः॥

श्वसनेश्वरः। पुं॰ अर्जुनद्रुमे॥

श्वसनोत्सुकः। पुं॰ अहौ। सर्पे॥

श्वसितम्। न॰ श्वासे॥ उच्छ्वासमारुते। फूत्कारे॥ श्वसिति। श्वस॰। क्तः॥

श्वसुनः। पुं॰ घतघ्ने। कुकरौंधा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ द्वयं॥

श्वस्तन। त्रि॰ श्वोभवे वस्तुनि॥ ऐषमोह्यः श्वसोऽन्यतरस्यामिति॰ त्यव भावेस्य ट्युट्युलौ॰ तुट् च॥ न॰ भविष्यत्काले। इति राजनिर्घण्टः।

श्वस्त्यः। त्रि॰ श्वोभवे। श्वस्तने। ऐषमोह्यः श्वसोऽन्यतरस्यामिति त्यप्॥

श्वानम्। न॰ शुनां समूहे। खण्डिकादित्वादञ्॥ पुं॰ कुक्कुरे॥ इ॰ श॰ र॰ ली।

श्वानकः। पुं॰ शुनि॥

श्वानचिल्लिका। स्त्री॰ शाकविशेषे। शुनकचिल्ल्याम्॥

श्वानलोमापहः। पुं॰ तीर्थविशेषे॥

श्वानी। स्त्री॰ शुन्याम्॥

श्वापदः। पुं॰ व्याघ्रादिहिंस्रपशौ॥ व्याघ्राद्यो वनचराः पशवः श्वापदा मताः॥ शुनो दन्तदंष्ट्राकर्णकुन्दवराहपुच्छपदेषु दीर्घो वाच्य इति दीर्घः॥ त्रि॰ शौवापदे॥ श्वापदस्येदम्। श्वापदस्यान्यतरस्यामिति पाक्षिक ऐच् निषेधः॥

श्वावित्॰ ट्। पुं॰ शल्यपशौ। सा॰ उ॰ इ॰ प्र॰ सूक्ष्मलोमवति॥ श्वानं विध्यति। व्यध॰। क्विप्। नहिवृतीति दीर्घः॥

श्वाश्व: । पुं० भैरवे ॥

श्वास: । पुं० श्वसिते । प्राणेनबाह्यवायोरन्त: प्रवेशने । समाध्यङ्गरेचकविरोधिनि । प्राणवायौ ॥ श्वसिति । श्वस० । श्वाद्य घेतिण: ॥ रोगविशेषे ॥ पिशुनो नरक: सद्यो जायते श्वासकासवान् । घृततैलप्रदातव्यं सहस्रपलसम्मितम् । मतिशातातपीयकर्मविपाक: ॥ अस्यौषधं यथा बिभीतकस्य चूर्णं मधु श्वासनाशनम् ॥ पिप्पलीत्रिफलाचूर्णं मधुसैन्धवसंयुतम् । सर्वरोगज्वरश्वासशोषपीनसहृद्रोगनुत् ॥ इति गारुडे १८८ अध्याय: ॥ प्राणे ॥ हारीद्घाटने ॥

श्वासकास: । पुं० श्वासयुक्तकासरोगे । श्वासजनककासे ॥ यथा । कासवृद्ध्या भवेच्छ्वास: पूर्वैर्वा दोषकोपनै: ॥ इति गारुडपुराणम् ॥

श्वासकुठार । पुं० । श्वासरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा । रसो गन्धो विषस्तापिटङ्कणस्तु मन: शिला । एतानि कर्षमात्राणि मरिचस्याष्टकर्षकम् ॥ कटुत्रयं कर्षयुग्मं पृथगत्र विनि:क्षिपेत् । रस: श्वासकुठारोऽयं सर्वश्वासनिवारणम् इति भावप्रकाश: ॥

श्वासप्रश्वासधारणम् । न० प्राणायामे । श्वासप्रश्वासयोर्धारणं यत्र तत् ॥

श्वासहेति: । पुं० निद्रायाम् । स्वापे ॥

श्वासारि: । पुं० पुष्करमूले ॥

श्वासी । पुं० वायौ । त्रि० श्वासरोगिणि ॥

श्वित्रम् । न० श्वेतकुष्ठे । कुष्ठे ॥ श्वित्रते । श्वेतावर्णे, स्यादिति सप्तोतिरक् ॥ अस्यौषधन्तु । धात्रीखदिरयो: क्वाथं पीत्वा वाकुचिसंयुतम् । शङ्खेन्दुधवलं श्वित्रं हन्ति तूर्णं न संशय: ॥

श्वित्रघ्नी । स्त्री० पीतपर्णाम् । विकुटौ० इति० गौ० भा० प्र० ॥

श्वित्री । त्रि० श्वेतकुष्ठवति । श्वित्रमस्यास्मिन्वास्ति । अतइनिठनाविति इनि: ॥

श्वेत: । पुं० शुभ्रवर्णे । सपेट० इ० भा० ॥ द्वीपविशेषे । श्वेतद्वीपे ॥ अद्रिविशेषे । इलावृतस्योत्तरे हिमवत्स्वयोजनविस्तीर्णे प्रागायते हिरण्मयवर्षमर्यादागिरौ ॥ वानरविशेषे ॥ यथा रामायणे । श्वेतो रजतसङ्काशश्चपलो भीमविक्रम: । बुद्धिमान्वानरवर: किपुलेकेषु विश्रुतद्युति ॥ कपर्दके ॥ शुक्रग्रहे ॥ शङ्खे ॥ श्वेताभ्रे ॥ शिवावतारविशेषे ॥ न० रूप्ये । त्रि० शुक्लवर्णविशिष्टे ॥

श्वेतति । श्विता० । पचाद्यच् ॥

श्वेतक: पुं० वराटके ॥ न० रूप्ये ॥

श्वेतकाटकारी । स्त्री॰ नाकुल्याम् । कण्टकार्य्याम् ॥

श्वेतकान्ता । स्त्री॰ अतिविषायाम् ।

श्वेतकिणिही । स्त्री॰ गिरिकर्णिकायाम् । शिरीषपर्ण्याम् । विषघ्निकायाम् ॥ श्वेताऽपामार्गेऽपीति च

श्वेतकुञ्जरः । पुं॰ ऐरावते ॥ शुक्लगजे ॥ श्वेतश्चासौ कुञ्जरश्च ॥

श्वेतकुशः । पुं॰ तृणविशेषे ॥ सितदर्भे । ह्रस्वकुशे । पूते । यज्ञभूषणे । सूचीमुखे । पुण्यतृणे । बर्हिषि ॥

श्वेतकुष्ठम् । न॰ शुक्लकुष्ठे ॥ अस्यौषधं यथा । सोमराजस्य बीजानि नवनीतयुतानि च मधुनास्वादितानि स्युः शुक्लकुष्ठहराणि वै ॥

श्वेतकेतुः । पुं॰ उद्दालकस्यर्षेस्तनये । श्रुतिप्रसिद्धे आरुणेयमुनौ ॥ केतुग्रहविशेषे ॥ बुधे ॥

श्वेतकेशः । पुं॰ रक्तशिग्रौ ॥ शुक्लकचे ॥

श्वेतकोलः । पुं॰ शफरमत्स्ये ॥

श्वेतखदिरः । पुं॰ शुक्लखदिरे । सोमवल्के । कदरे ।

श्वेतगजः । पुं॰ इन्द्रहस्तिनि । ऐरावणे । अभ्रमातङ्गे । चतुर्दन्ते ॥

श्वेतगरुत् । पुं॰ हंसे ॥ श्वेता गरुतोऽस्य ॥

श्वेतगुञ्जा । स्त्री॰ चूडालायाम् । श्वेतकाम्बोज्याम् । काकादन्याम् ॥

श्वेतचन्दनम् । न॰ शुक्लचन्दने ॥

श्वेतचिल्ली । स्त्री॰ शाकभेदे । वास्तुक्याम् । सुपथ्यायाम् । श्वेतचिल्लिकायाम् । ज्वरघ्न्याम् । क्षुद्रवास्तुक्याम् । अथ अ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्या गुणा यथा । श्वेतचिल्ली सुमधुरा चाराश्मरिशिरावसा । त्रिदोषशमनी पथ्या ज्वरदोषविनाशिनी ॥

श्वेतच्छदः । पुं॰ हंसे ॥ श्वेताश्छदा यस्य सः । गन्धपत्रे । वायु इ॰ चु॰ भा॰ ॥

श्वेतजीरकः । पुं॰ अजाज्याम् । गौरजीरके ॥

श्वेतटङ्कणम् । न॰ क्षारविशेषे द्रावकारे । मालतीतीरसम्भवे ॥

श्वेतदूर्वा । स्त्री॰ पाण्डुरदूर्वायाम् । अस्याः पर्यायास्तु । गोलोमीशतवीर्या च गण्डाली शकुलाक्षकश्चेति गुणास्तु । श्वेतदूर्वा कषाया स्यात् स्वाद्वी वर्ण्या च जीवनी । तिक्ता हिमा विसर्पास्रतृट्पित्तकफदाहनुत् ॥ इति ॥

श्वेतद्युतिः । पुं॰ इन्दौ । चन्द्रे ॥

श्वेतद्वीपः । पुं॰ शक्रहस्तिनि । हस्तिमल्ले । चतुर्दन्ते । ऐरावणे ॥

श्वेतद्वीप : । पुं॰ विष्णोर्धामविशेषे ॥ यत्रानिरुद्धमूर्त्तिर्भगवानास्ते ॥

श्वेतधातु : । पुं॰ खटिकायाम् ॥ शुक्लवर्णधातुमात्रे ॥

श्वेतधामा । पुं॰ इन्दौ । घनसारे अब्धिफेने ॥

श्वेतनील : । पुं॰ अम्बुदे । मेघे ॥ शुक्लनीलवर्णे ॥

श्वेतपत्र : । पुं॰ हंसे ॥ न॰ शुभ्रपर्णे ॥

श्वेतपत्ररथ : पुं॰ स्रष्टरि ब्रह्मणि । विधातरि ॥ श्वेतपत्रो हंसो रथो वाहनं यस्य ॥

श्वेतपद्मम् । न॰ पुण्डरीके । सिताम्भोजे । शंभुवल्लभे ॥

श्वेतपर्णा । स्त्री॰ कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् ॥

श्वेतपर्णास : पुं॰ श्वेततुलस्याम् अर्जके । गन्धपत्रे ॥

श्वेतपाटला । स्त्री॰ शुक्लपाटलायाम् ॥

श्वेतपिङ्ग : । पुं॰ सिंहे ॥ इ॰ हि॰ न्द्र : ॥

श्वेतपिङ्गल : । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ शुक्लकपिलवर्णयुक्ते ॥

श्वेतपिण्डीतक : । पुं॰ महापिण्डीतके ॥

श्वेतपुष्प : । पुं॰ सिन्धुवारवृक्षे ॥

श्वेतार्के । श्वेतकरवीरे ॥ मरुषाद्रुमे । न॰ शुक्लवर्णकुसुमे ॥

श्वेपुष्पक : । पुं॰ करवीरवृक्षे ॥

श्वेतपुष्पा । स्त्री॰ मृदङ्ग्याम् । श्वेतघोषा॰ इ॰ गो॰ भा॰ प्र॰ ॥ नागदन्त्याम् । मृगेर्वारौ ॥ श्वेतानि पुष्पाणि यस्या : ॥

श्वेतपुष्पिका । स्त्री॰ महाशणपुष्पिकायाम् ॥ पुत्रदात्र्याम् ॥ इ॰ रा॰ गट : ॥

श्वेतप्रसूनक : । पुं॰ वृक्षविशेषे । वरुणाद्रुमे ॥

श्वेतभण्डा । स्त्री॰ श्वेतापराजितायाम् ॥

श्वेतमन्दारक : । पुं॰ पृथ्वीकुरङ्के । दीर्घायुष्ये । श्वेताकड़॰ भा॰ प्र॰ ।

श्वेतमरिचम् । न॰ शिग्रुबीजे ॥ श्वेतं मरिचमिव ॥ शुक्लमरिचे ॥

श्वेतरक्त : । पुं॰ पाटलवर्णे । श्वेतयुक्तो रक्त : ॥

श्वेतरञ्जनम् । न॰ सीसके ॥

श्वेतरथ : । पुं॰ दैत्यगुरौ । शुक्रे ॥ श्वेतो रथोऽस्य ॥ शुक्लवर्णस्यन्दने ॥

श्वेतराजी । स्त्री॰ त्रिविडे । सुदीर्घफले ॥

श्वेतरोचि : । पुं॰ चन्द्रे ॥

श्वेतरोहित : । पुं॰ सितपुष्पे । सि

ताह्वये । श्वेतरोहिता० इ० भा० प्र० वृत्ते ॥

श्वेतलोध्रः । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

श्वेतवचा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ वचाप्रभेदे । मेध्यायाम् । हैमवत्याम् । साक्षावच० इ० भा० प्र० ॥

श्वेतवल्कलः । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ शुक्लत्वचि ॥

श्वेतवाजी । पुं० चन्द्रे ॥ पार्थे । अर्जुने ॥ कर्के । शुक्लाश्वे ॥

श्वेतवासाः । पुं० शुक्लवस्त्रधारिसन्यासिनि ॥ इ० हलायुधः ॥ त्रि० परिहितशुक्लवसने ॥

श्वेतवाः । पुं० इन्द्रे ॥ श्वेताएनं वहन्ति । वह- श्वेतेभ्यो वहतेर्वा मन्त्रे श्वेतवहेति णिवमोविषये० श्वेतवहादीनांडस्पदस्येति० यस्य पदत्वं तत्र णिवनोपश्चादेशः । श्वेतवाः श्वेतवाहौ० श्वेतवाहः० श्वेतवोभ्याम् इत्यादि ॥

श्वेतवाहनः । पुं० चन्द्रे । अर्थिनि ॥ धनञ्जये । अर्जुने ॥ मकरे ॥

श्वेतवाहो । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥

श्वेतवृक्षा । स्त्री० वनतिक्तायाम् । त्रिसर्पिण्याम् । गिरिजायाम् ॥

श्वेतबृहती । स्त्री० क्षुद्रवार्त्ताक्याम् । श्वेतफलायाम् ॥

श्वेतवृक्षः । पुं० वरुणद्रुमे ॥

श्वेतशरपुङ्खा । स्त्री० क्षुपविशेषे । सिततायकायाम् । सितपुङ्खायाम् ॥

श्वेतशिग्रुः । पुं० शुक्लशोभाञ्जने सतीक्ष्णे । मधुशिग्रुके ॥

श्वेतशिंशपा । स्त्री० शुक्लशिंशपावृक्षे ॥

श्वेतशिम्बिकः । पुं० निष्पावे । भटवांसु० इ० भा० प्र० ॥

श्वेतशुङ्गः । पुं० यवे ॥

श्वेतशूरणः । पुं० वनशूरणे ॥

श्वेतसर्पः । पुं० शुक्लवर्णभुजगे । वरुणवृक्षे ॥

श्वेतसर्षपः । पुं० गौरसर्षपे ॥

श्वेतसारः । पुं० कद्दरे । खदिरे ॥

श्वेतसुरसा । स्त्री० श्वेतपुष्पशेफालिकायाम् । भूतवेश्याम् ॥ शोभनो रसोऽस्याः । श्वेता चासौ सुरसा च ॥ श्वेततुलस्याम् ॥

श्वेतस्पन्दा । स्त्री० विष्णुक्रान्ताभेदे ॥

श्वेतहयः । पुं० उच्चैःश्रवसि । वृषणश्वे ॥ अर्जुने । पार्थे ॥ चन्द्रे ॥ शुक्लवर्णाश्वे । कर्के ॥

श्वेतहस्ती । पुं० ऐरावते । शुक्लगजे ॥

श्वेता । स्त्री० वराटिकायाम् ॥ काष्ठपाटलायाम् ॥ शङ्खिन्याम् ॥ अपराजितायाम् ॥ स्फट्याम् ॥ अतिविषायाम् ॥ श्वेतदूर्व्याम् ।

श्वेतकण्टकार्य्याम् ॥ पाषाणभेद्याम् ॥ श्वेतदूर्व्वायाम् ॥ शिलावल्कलायाम् ॥ वंशरोचनायाम् ॥ शर्करायाम् ॥ लताविशेषे । कुटिकापर्णिकायाम् । पर्वमूलायाम् ॥ अतिप्रियायाम् ॥ गुणास्तु । श्वेतातिमधुराशीतास्तन्यदारुचिकारिका ।

श्वेताचिल्लत् । स्त्री॰ शुक्लचिल्लतायाम् । चिभाण्डायाम् ॥

श्वेताम्लिः । स्त्री॰ क्षुपविशेषे । अम्लिकायाम् पिष्टोड्याम् ॥

श्वेतार्कः । पुं॰ शुक्लार्कवृक्षे । तपने । शर्करापुष्पे । वृत्तमल्लिकायाम् ॥ अस्यगुणाः । श्वेतार्कः कटुकस्तिक्तउष्णोमलविशोधनः । मूत्रकृच्छ्रास्रशोफार्त्तिव्रणदोषविनाशनइति ॥

श्वेतावरः । पुं॰ सितावरयोगिनि ॥

श्वेताश्वः । पुं॰ अर्ज्जुने ॥ सहदेवपाण्डवे ॥

श्वेताह्वा । स्त्री॰ सितपाटलायाम् ॥

श्वेतेक्षुः । पुं॰ सितेक्षौ । वंशपत्रके । पाण्डुरेक्षौ ॥ अस्यगुणाः । श्वेतेक्षुः कठिनोरुच्योगुरुश्चकफमूत्रकृत् । दीपनः पित्तदाहघ्नो विपाकेकोष्णलस्तथेति ॥

श्वेतोदरः । पुं॰ कुवेरे ॥ दू॰ चि

काण्डशेषः ॥

श्वोवसीयसम् । न॰ कल्याणे । मङ्गले ॥ वसुशब्दः प्रशंसावाची॰ ईयसुन्नन्तः । श्वस्शब्दउत्तरपदार्थप्रशंसामाशीर्विषयमाह । श्वोवसीयइतिविग्रहे॰ मयूरव्यंसकादित्वात्समासः । श्वसोवसीयः श्रेयस्तुल्यच्समासान्तः अर्थं परपदस्थाश्वः शब्दः कालवाच्यपि । अभिधत्तेस्वभावेनतेनेमौमङ्गलार्थकावितिपाणिनीयमतदर्पणः । श्वोवसीयसन्ते भूयात् ॥

षकारस्य प्रारम्भः

षः । पुं॰ षकारे ॥ कचे ॥ त्रि॰ विज्ञे । निपुणे ॥ श्रेष्ठे ॥

षट्कः । पुं॰ षण्मासङ्घे ॥ सङ्ख्यायाः संज्ञासङ्घसूत्राध्ययनेष्वितिकन् ॥ षष्ठेनरूपेणगृह्णातीत्यर्थे तु॰ तावतिथेनगृह्णातीतिकन्वक्तव्यः पूरणप्रत्ययस्यचनित्यंलुक् । षष्ठेनरूपेणगृह्णाति॰ षट्कोदेवदत्तः ॥

षट्कट् । न॰ षडूषणे ॥

षट्कर्णः । पुं॰ कर्णषट्कोनयोरपत्ययोर्विद्यमानयोस्तृतीयस्यापत्यस्यसम्भावनायाम् ॥

षट्कर्म्मा । पुं॰ यागादिभिर्युते ब्राह्मणे ॥ षट्कर्माण्यध्ययनादीन्यस्य । तानियथा । कृत्याध्ययन

दानानियाजनाध्यापनेतथा । प्रतिग्रहश्चतैर्युक्तः षट्कर्माविप्रउच्यतइति ॥ बहुपोष्यवर्गगृहस्थब्राह्मणे ॥ ऋतायाचितभैक्षकृषिवाणिज्यकुसीदानिषट्कर्माण्यस्य ॥ न० षण्णांकर्मणांसमाहारे । अध्यापनादिषट्सुकर्मसु ॥ यथा । अध्यापनमध्ययनंयजनंयाजनंतथा । दानंप्रतिग्रहश्चैवषट्कर्माण्यग्रजन्मनइति ॥ शान्त्यादिषट्सुकर्मसु ॥ तानियथा । शान्तिवश्यस्तम्भनानिविद्वेषोच्चाटनेतथा । मारणान्तानिशंसन्तिषट्कर्माणिमनीषिणइति ॥ त्रि० षट्कर्मकर्त्तरि ॥

षट्काष्टकम् । न० विवाहादिविचारे दोषविशेषे ॥ यथा । यदिकन्याष्टमेभर्त्ताभर्त्तुः षष्ठेचकन्यका । षट्काष्टकंविजानीयात्वर्ज्जितंत्रिदशैरपि ॥

षट्कूटा । स्त्री० भैरवीदेवताविशेषे ॥

षट्कोणम् । न० वज्रे ॥ षडस्रे ॥ लग्नात्षष्ठगृहे ॥

षट्कोशः । पुं० न० षड्भ्यः कोषेभ्यउत्पन्नेवपुषि ॥ यथाहुः । पितृभ्यामशितादन्नात्षट्कोषंजायतेवपुः । स्नायवोऽस्थीनिमज्जाचजायन्तेपितृतस्तथा । त्वङ्मांसशोणितमितिमातृतश्चभवन्तिहि ॥

षट्चक्रम् । न० शरीरस्यपद्माकारषट्प्रकारचक्रे ॥

षट्चरणः । पुं० भ्रमरे ॥ यूकायाम् ॥

षट्तिली । पुं० माघशुक्लैकादश्यांभैम्यामुपवासंकृत्वाद्वादश्यांषट्तिलाचारविशिष्टे ॥ यथा । मृगशीर्षेशशधरेमाघमासिप्रजायते । एकादश्यांसितेपक्षेसोपवासोजितेन्द्रियः ॥ द्वादश्यांषट्तिलाचारंकृत्वापापात्प्रमुच्यते । तिलस्नायीतिलोद्वर्त्तीतिलहोमीतिलोदकी ॥ तिलस्यदाताभोक्ताचषट्तिलीनावसीदतीति ॥

षट्त्रिंशत् । स्त्री० सङ्ख्याविशेषे । छत्तीस० इ० भा० प्र० चि० । सङ्ख्येये ॥ यथाषट्त्रिंशदुपचाराः ॥

षट्त्रिंशत्तत्त्वम् । न० शैवशास्त्रप्रसिद्धतत्त्वसमूहे ॥ यथा । प्राणापानसमानाश्चोदानव्यानौचवायवः । भूतैश्चपञ्चभिः सार्थैश्चतुर्दशभिरिन्द्रियैः ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानिसाङ्ख्यशास्त्रविदोविदुः । महान्कालः प्रधानञ्चमायाविद्याचपूरुषः इतिपौराणिकाः प्राहुस्त्रिंशत्तत्त्वानितैः सह । बिन्दुनादौशक्तिशिवौशान्तःतीतोपरंततः ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वमित्युक्तंशैवागमविशारदैरितिमानसोल्लासः ॥

षट्पदः । पुं० भ्रमरे ॥ षट्पदानियस्य ॥ यूकायाम् ॥ न० मात्रा

वृत्तान्तरे । यथा । षट्कलमादौ तदनु चतुस्तुरगं परिसम्मनु । श्रीविदितं कलकलचतुष्पदमेवं संस्थितु ॥ छन्दः षट्पदनाम भवति फणिना वक्रगीतं । रुद्रे विरतिमुपैति नृपतिसुखकरमुपनीतम् । उल्लालयुगलमन्ते भवेदष्टाविंशतिकलमिदम् । स्पृगुपञ्चदशे विरतिस्थितं पठनेऽपि गुडतजनहितम् ॥ तथा । तामरसोदरकलितकमलसोदरकृषिवदना । गुरुपुरतोऽपि तवेवनामजल्पति गुरुमदना । भवदभिलषणविशेषरभसपरिशोषितदिवसा । मुग्धतचन्द्रभयेन रजनिमधिजीवितमपि सा । निजहृदि विनिहितभवदभिसरणारूढतरङ्गगमनङ्गगमति । भवदीयविलोकनमन्तरा न मनोरथसुखमनुभवति ॥

षट्पदप्रियः । पुं॰ नागकेशरवृक्षे ॥ न॰ रक्तोत्पले ॥

षट्पदा । स्त्री॰ यूकायाम् ॥

षट्पदातिथिः । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

षट्पदानन्दः । पुं॰ पुष्पवृक्षविशेषे । किङ्किराते । पीतभद्रे ॥

षट्पदानन्दवर्द्धनः । पुं॰ किङ्किराते । अशोकपादपे ।

षट्पदी । स्त्री॰ यूकायाम् । दू॰ छे॰ न्दः ॥

षट्पदेष्टः । पुं॰ नीपे । कदम्बे ॥

षट्प्रज्ञः । पुं॰ कामकेलौ । कामुके पिङ्गे ॥ धर्मादिशास्त्रवित्ते ॥ यथा । धर्मार्थकाममोक्षेषु लोकतत्त्वार्थयोरपि । षट्सु प्रज्ञास्ति यस्यैव स षट्प्रज्ञ इति स्मृतः ॥ दू॰ चि॰ शेषः ॥

षड । पुं॰ पेयान्तरे । भेदे ॥

षडंशः । त्रि॰ षष्ठांशे ॥ सङ्ख्याशब्दस्य वृत्तिविषये पूरणार्थत्वम् ॥

षडङ्गः । पुं॰ वेदे ॥ षट्शिक्षादीन्यङ्गान्यस्य । चतुर्गे चतुरके । न॰ शिक्षादिषु वेदाङ्गेषु ॥ यथा । शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषं तथा । छन्दश्चेति षडङ्गानि वेदानां वैदिका विदुः ॥ छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पस्तु कथ्यते । ज्योतिषामयनं नेत्रं निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते ॥ शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम् । तस्मात् साङ्गमधीत्यैव ब्रह्मलोके महीयते ॥ दू॰ स्मृतिः ॥ शरीरस्य षडवयवे । यथा । जङ्घे बाहू शिरो मध्यं षडङ्गमिदमुच्यते । इति ॥ हृदादिषु ॥ हृच्छिरश्च शिखा चैव कवचं नयनत्रयम् । करतलकरपृष्ठौ च षडङ्गं न्याससम्मितम् ॥ गव्यविशेषे ॥ यथा ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं सर्पिर्दधि च रोचना । षडङ्गमेतन्माङ्गल्यं पवित्रं सर्वदा गवामिति स्मृतिः ॥

षडङ्गजित् । पुं० जनार्द्दने ॥ त्रि० षडङ्गजेतरि ॥

षडङ्गधूपः । पुं० । देवदेयधूमविशेषे ॥ यथा । गुग्गुल्वगुरुशीशीरसर्ज्जरामधुचन्दनैः । धूपयेदाज्यसंमिश्रैर्नीचैर्द्देवद्देशिक इति ॥

षडङ्गवित् । पुं० शिक्षादिवेदाङ्गज्ञे । पङ्क्तिपावनब्राह्मणे ॥ षडङ्गानि शिक्षादीनि यो व्याचष्टे सः ।

षडभिज्ञः । पुं० अद्वयवादिनि । सर्व्वज्ञे । बुद्धे ॥ दिव्यं चक्षुः श्रोत्रं परचित्तज्ञानं पूर्व्वनिवासानुस्मृतिः आत्मज्ञानं वियद्गमनं कायव्यूहादिसिद्धिश्चेति षट् अभिज्ञायमानानि यस्य सः । षट्सु दानशीलक्षान्तिवीर्य्यध्यानप्रज्ञासु अभिज्ञा आद्यं ज्ञानमस्येति वा ॥

षडशीतिः । स्त्री० अर्कसङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । षडशीतिर्भवेदापन्नयुक्कन्याभषिषुचेति ॥ षडधिकाऽशीतिसङ्ख्यायाम् ॥

षडशीतिचक्रम् । न० मिथुनकन्याधनुर्मीनराशिस्थरवेः शुभाऽशुभफलज्ञानार्थं नघचाङ्गनराकारचक्रे ॥ यथा । मुखे वेक करे वेदाः पादयुग्मे द्वयं द्वयम् । क्रोडे वाणास्तथा वेदाः करे सव्येतरेऽपि च । द्वयं द्वयं तथा नेत्रे मस्तके चितयं तथा । द्वयञ्चैव तथा गुह्ये षडशीत्यां स्वमे स्थिते ॥ मुखे दुःखं करे लाभः पादयोर्भ्रमणं हृदि । कान्ताशाखनं वामे स्तेऽस्यात् तृतीयमेनूणाम् ॥ सम्मानं नेत्रयोश्चैवमपमानश्च मस्तके । गुह्ये चैव भवेन्मृत्युः षडशीतिफलश्रुतिरिति ॥

षडष्टकम् । न० षट्काष्टयोगे ॥ स तु वरकन्ययोः स्वस्वराश्यपेक्षया परस्परषष्ठाष्टमराशिसम्बन्धः । स च मित्रारिभेदेन द्विविधः । तत्र मित्रषडष्टकं यथा । मकरसमेतं मिथुनं । कन्याकलसौ मृगेन्द्रमीनौ च । वृषभतुलेऽलिमेषौ कर्कटधनुषौ च मित्रविधौ ॥ षडष्टकारिर्वितश्रेषः ॥ अरिषडष्टकमाह । मकरः करिकुलरिपुणा कन्या मेषेण सह झषस्तुलया । कर्किघटौ वृषधनुषौ वृश्चिकमिथुने च वैरिविधौ ॥ यदि कन्याष्टमे भर्त्ता भर्त्तुः षष्ठे च कन्यका । षडष्टकं विजानीयात् वर्ज्ज्यं तं चिद्वगेरपि ॥

षडाननः । पुं० कार्त्तिकेये । महासेने । स्कन्दे । गुहे ॥ कृत्तिकानामग्निपत्नीनां षण्णां स्तनपानार्थं षट् आननानि यस्य सः ॥

षडूषणम् । न० । मिश्रितकटुषट्कद्रव्ये । यथा । पञ्चकोलं समरिचं षडूषणमुदाहृतम् । पञ्चकोलगुणं तत्तु रूक्षमुष्णं विषापहमिति भाव

प्रकाश : ॥

षड्गया । स्त्री॰ षड्विधगयायाम् ॥ यथा । गयागजोगयादित्योगायत्रीचगदाधरः । गयागयासुरश्चैव षड्गयामुक्तिदायिकेतिवायुपुराणे गयापद्धतिः ॥

षड्गवम् । न॰ गोषट्कयुक्तहलादौ ॥ यथा । अष्टागवंधर्महलंषड्गवं जीविकार्थिनाम् । चतुर्गवंनृशंसानांद्विगवंब्रह्मघातिनाम् ॥ षण्णांगवांसमाहारः । गोरतद्धितलुकीतिसमासान्तष्टच् ॥

षड्गुणरहितः । पुं॰ मधुरादिषड्गुणरहितेपरमात्मनि ॥

षड्गुणेशः । पुं॰ षडिन्द्रियनियन्तरि ॥

षड्ग्रन्थः । पुं॰ महाकरञ्जपादपे । षट्ग्रन्थयोयस्य । अच्प्रत्यन्ववपूर्वादित्यत्राजितियोगविभागादच् ॥ षट्ग्रन्थायस्यवा ॥

षड्ग्रन्था । स्त्री॰ वचायाम् ॥ षट् ग्रन्था : ग्रन्थयोयस्याः सा ॥ शठ्याम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥

षड्ग्रन्थिः । पुं॰ षट्पर्वणि ॥ स्त्री॰ वचायाम् ॥ न॰ पिप्पलीमूले ॥

षडग्रन्थिका । स्त्री॰ शठ्याम् । गन्धमूल्याम् । षट्पर्वोग्रन्थयोयस्याः । स्वार्थेकन् ॥

षड्जः । पुं॰ तन्त्रीसमुत्थितेकण्ठोत्थितेचस्वरविशेषे ॥ षड्भ्यः स्थानेभ्योजातः । पञ्चम्यामिति डः ॥ यथा । नासांकण्ठमुरस्तालु जिह्वांदन्तांश्चसंस्पृशन् । षड्भ्यः सञ्जायतेयस्मात्तस्मात्षड्जइति स्मृतः ॥ मयूरस्वरतुल्योऽयम् । यथा । षड्जंरौतिमयूरोहिगावोन र्दन्तिचर्षभम् । अजाविरौतिगान्धारंक्रौञ्चोनदतिमध्यमम् ॥ तानसेनमतेसप्तस्वराणांमध्येप्रथमस्वरोऽयम् ॥

षड्धा । अ॰ षट्प्रकारे ॥ सङ्ख्यायाविधार्थेधा ॥

षड्विधः । त्रि॰ षट्प्रकारे ॥ षट्विधाः प्रकारायस्य ॥

षड्भावविरहितः । त्रि॰ अस्तीत्यादिशरीरधर्मरहितेपरमात्मनि ॥ अस्तीत्यादयोयथा । अस्तिजायतेवर्द्धतेविपरिणमतेऽपक्षीयतेविनश्यतीति ॥

षड्भुजः । त्रि॰ षड्हस्तयुक्ते ॥

षड्भुजा । स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥ रुद्रचण्डायाम् ॥ चण्डवत्याम् ॥ न॰ षड्रेखाभिधफललताविशेषे । मधुफलायाम् । हतकर्कव्याम् । तिक्तफलायाम् । खरबूजा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्याः फलगुणायथा । तिक्तंबाल्येतदनुमधुरंकिञ्चि

दम्लस्वपाकेनिष्पक्वचेत्तदमृतसमं-
तर्प्पणं शुष्टिदायि । वृष्यं दाहश्रम
विशमनं मूत्रशुद्धिं विधत्ते पित्तो
न्मादापहरकफदं षड्भुजं वीर्यका-
रीतिराजनिर्घण्ट: ॥

षड्रस: । पुं॰ मधुरादिषट्प्रकार
रसे ॥ यथा । मधुरो लवणस्तिक्त:
कषायोम्ल: कटुस्तथा । सन्तीतिरस
नीयत्वादन्नाद्ये षडमीरसा: ॥ ए
षामामलक्षणं यथा । मधुरं गोक्ष्य
मित्याहुरिक्षुवादौ सचलक्ष्यते । ल
वणस्तुपटु: प्रोक्त: सैन्धवादौ सदृ
श्यते ॥ तिक्तस्तुपिचुमर्दादौ व्यक्त
मास्वाद्यतेरस: । कषायस्तुवरस्तू
क्त: सुपूगीफलादिषु ॥ कटु
स्तुक्षारसंज्ञ: ग्राम्मरिचादौसचे
ष्यते । इतिराजनिर्घण्ट: ॥

षड्रावम् । न॰ षडहे ॥

षड्रेखा । स्त्री॰ षडभुजायाम् ॥
खर्वूजे ॥

षड्लवणम् । न॰ सपञ्चलवणे मृ
त्स्नातलवणे । मृत्स्नोपेतेपञ्चलव
णे ॥

षड्वक्त्र: । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥

षड्वर्ग: । पुं॰ लग्नहोरादिषु ॥ यथा
। त्रिंशद्भागात्मकं लग्नं होरातस्यार्द्ध
मुच्यते । लग्नत्रिभागोद्रेष्काणोन
वभागोनवांशक: ॥ द्वादशांशोद्वा
दशांशस्त्रिंशांशस्त्रिंशदंशका: । ष
ड्वर्गा: कथिताश्चैतेषांक्रमशुदो
रितम् ॥ षण्णांवर्ग: ॥ षडिन्द्रिय
सुखे ।

षड्वर्ष: । त्रि॰ षड्वर्षाविभूते॰ बाल
के ॥ तद्धितार्थेतिसमास: । चित्त
वतिनित्यमितिखठञोस्तद्धितयोर्लु
क् ॥

षड्वाद: । पुं॰ भ्रमरे ॥

षड्बिन्दु: । पुं॰ हरौ । विष्णौ ॥ की
टविशेषे ॥ शिरोरोगापहे॰ पक्वते
लविशेषे ॥ यथा । एरण्डमूलंतग
रंशताह्वाजीवन्तिकासैन्धवरास्नेश्चै
व । भृङ्गंविडङ्गंमधुयष्टिकाचवि
श्वौषधंकृष्णतिलस्यतैलम् ॥ अजा
पयस्तैलविमिश्रतश्चचतुर्गुणे भृङ्ग
रसेविपक्वम् । षड्बिन्दवोनासिक
यो: प्रदेया: सर्वान्निहन्यु: शिर
सोविकारान् ॥ च्युतांश्चकेशान्प
लितांश्चदन्तान्निर्बध्यमूलान्सुदृढीक
रोति । सुपर्णगृध्रप्रतिमश्चचक्षु:
कुर्व्वित्विवाह्लोरधिकंबलञ्च ॥ जीव
न्तिकाचहरीतकीशाकविशेष: ॥
इतिभावप्रकाश: ॥

षड्बिन्ध्या । स्त्री॰ तैलिन्याम् ॥

षण्ड: । पुं॰ गोपतौ । वृषभे ॥ समू
हे ॥ पुं॰ न॰ कदम्बे । षण्डादिक
दम्बे । पद्मकुमुदादिसङ्घाते ॥ स
मीति । षण्डदाने । अमरत्वाङ्ग: ।
वाहुलकात्सत्वाभाव: ॥

षण्डाली । स्त्री॰ सरस्याम् । कामुकस्त्रियाम् । तैलमाने । छटांक॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । इति हेमचन्द्रो मेदिनिकारश्च ॥

षण्ढः । पुं॰ षण्डशब्दार्थे । शाम्यति शिश्नाभावात् । शमउपशमे । शमेढः । बाहुलकात् षः । यद्वा । समति । षमष्टमवैकल्ये । अनिदित्वादिनात्षमेर्ढः । बाहुलकात्सत्वाभाव ॥ अस्य दर्शने सूर्यदर्शनम्॰ स्पर्शनम्॰ स्पर्शनेतु स्नानं सूर्यविलोकनञ्च प्रायश्चित्तम् ॥

षण्मुखः । पुं॰ कार्त्तिकेये । स्कन्दे । षट् मुखान्यस्य ॥

षण्मुखा । स्त्री॰ षट्भुजायाम् । खरबूजा॰ इ॰ भा॰ ॥

षट् । त्रि॰ सङ्ख्यान्तरे । छ छौ॰ इ॰ भा॰ । सङ्ख्येये ।

षष्टिः । स्त्री॰ सङ्ख्यान्तरे साठ॰ इ॰ भा॰ । सङ्ख्येये । षट् दशतः परिमाणमस्य । प्रकृतेः षष्भावस्ति प्रत्ययोऽपदत्वञ्च॰ पङ्क्तिविंशतित्रिंशत्चत्वारिंशत् पञ्चाशत् षष्टीतिनिपातनात् ॥

षष्टिकः । पुं॰ न॰ यौगिके॰ धान्यविशेषे । साठी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । षष्टिकाह्वधान्यविशेषाः षष्टिकाः षष्टिरात्रेणपच्यन्त इति तद्धितीयान्तात् कन्॰ रात्रशब्दलोपश्च निपात्यते । धान्यविशेष एवायं साधुर्न मुद्गेषु॰ ते हि षष्टिरात्रेण पच्यन्ते ॥ अस्य लक्षणगुणाश्च यथा । गर्भस्था एव ये पाकं यान्ति ते षष्टिका मताः ॥ षष्टिकः शतपुष्पश्च प्रमोदकमुकुन्दकौ । महाषष्टिक इत्याद्याः षष्टिकाः समुदाहृताः ॥ एतेपि व्रीहयः प्रोक्ता व्रीहिलक्षणदर्शनात् ॥ षष्टिका मधुराः शीता लघवो बद्धवर्चसः । वातपित्तप्रशमनाः शालीनां सदृशा गुणैः । तत॰ साठेगुणाः षष्टिकायाम् ॥ अपि च । गौरो नीलः षष्टिकोऽयं द्विधा स्यादाद्यो रुच्यः शीतलो दोषहारी । बल्यः पथ्यो दीपनो वीर्यवृद्धिं दत्ते तस्मात्किञ्चिदूनो द्वितीयः ॥

षष्टिका । स्त्री॰ साठीतिप्रसिद्धधान्ये । अस्याः गुणाः । षष्टिका प्रवरा तेषां लघ्वी स्निग्धा त्रिदोषजित् । स्वाद्वी मृद्वी ग्राहिणी च बलदा ज्वरहारिणीति ॥ रक्तशालिगुणैस्तुल्यास्ततः स्वल्पगुणाः परे ॥ तेषां षष्टिकशतपुष्पादीनाम् । परे॰ षष्टिकशतपुष्पादयः ॥ शरदि षष्टिकाभिः पार्वणन्नित्यमिति वाचस्पतिमिश्राः ॥

षष्टिक्यम् । न॰ षष्टिकधान्योत्पत्त्युचितभूमौ ॥ षष्टिकानां भवनं क्षेत्रम् । यवयवकषष्टिकाद्यदिति यत् ॥

षष्टिज : । पुं॰ षष्टिकधान्ये

षष्टितम : । त्रि॰ षष्टे : पूरणे ॥

षष्टिदुर्गा । स्त्री॰ स्कन्दभार्यायाम् ॥ तिथिभेदे ॥

षष्टिधा । अ॰ षष्टिप्रकारे ॥

षष्टिमत्त : । पुं॰ गजे ॥ षष्टिवर्षपर्य्यन्तंयः पूर्णाईस्थित्या॰षष्टिमत्तो हस्तीतिसारस्वताभिधानम् ॥

षष्टिलता । स्त्री॰ भ्रमरमार्यां ॥

षष्टिहायन : । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥ धान्यविशेषे ॥ त्रि॰ षष्टिसङ्ख्यकवत्सरवयोयुक्ते ॥

षष्ठ : । त्रि॰ षसांपूरणे ॥ तस्यपूरणे डट् । षट्कतिकतिपयचतुरांथुक् ॥

षष्ठान्नकालिक : । त्रि॰ तृतीयदिनभोजिनि ॥ न॰ द्विदिनानन्तरभुक्ते ॥ यथा । द्व्यन्तरेत्यन्तरेभुक्तमाहु: षष्ठान्नकालिकम् ॥

षष्ठिका । स्त्री॰ षष्ठ्याम् ॥

षष्ठी । स्त्री॰ कात्यायन्याम् । गौर्याम् ॥ मातृकाविशेषे ॥ साचप्रकृते: षष्ठीकला॰स्कन्दभार्य्याच ॥ यथा । प्रकृतेरितिसम्बन्धे॰प्रधानांशस्वरूपा यादेवसेनाचनारद । मातृकासुपूज्यतमासाषष्ठीचप्रकीर्त्तिता ॥ पुत्रपौत्रादिदात्रीचधात्रीचत्रिजगतांसती । षष्ठांशरूपाप्रकृतेस्तेनषष्ठीप्रकीर्त्तितेतिश्रीदेवीभागवतम् ॥ तिथिविशेषे । गुहतिथौ ॥ षसांपूरण्याम् । ङस्॰ ओस्॰ आम्॰ इतिविभक्तौ ॥ अस्यास्वसम्बन्धोर्थ : सचराजपुरुषौपगवादिशब्दानांप्रवृत्तौनिमित्तम् गोमान्धनवानित्यादीनांचप्रवृत्तिनिमित्तम्॰ अपत्यापत्यवत्सम्बन्धादे : शब्दप्रवृत्तिनिमित्तत्वात् ॥ एरणप्रत्ययान्तत्वट्टित्वात ङीप् ॥षष्ठ्यान्तिथावुत्पन्नस्यफलं यथा । विद्वान्वरिष्ठश्चतुर : सुकीर्त्ति : प्रलम्बबाहुर्व्वरकीर्णगात्र : । सत्यप्रतिष्ठोधनपुत्रयुक्त : षष्ठीप्रसूतोमनुजश्चिरायुरिति ॥

षष्ठीदण्डकपाठ : । पुं॰ । ग्रन्थविशेषे ॥ यत्रैकशतंषष्ठ्यर्थाउक्ता : ॥

षाट्कौशिक : । पुं॰ स्थूलदेहे ॥ यथा । मज्जास्थिस्नायव : शुक्रासृक्त्वङ्मांसशोणितम् । इतिषाट्कौशिकोनामदेहोभवतिदेहिनाम् ॥

षाडव : । पुं॰ गाने । रागस्यजातिविशेषे । सचषट्स्वरमिलितरागरागिण्यौ । यथा । औडव : पञ्चभि : प्रोक्त : स्वरै : षड्भिस्तुषाडव : । सम्पूर्ण : सप्तभिर्ज्ञेय एवंरागस्त्रिधामत : ॥ रसविशेषे ॥ सचरसविशेषउक्त : सूदशास्त्रे । यथा । सितामध्वादिमधुरोद्राक्षादाडिमजोरस : । विरलश्चेत्कृतोरा

गः सान्द्रश्चेत् षाडवः स्मृतः ॥ इति ॥ अपि च । षाडवा मधुराम्लादिरससंयोगपाचिता इति । गुडाम्बुप्रभृतयः षाडवा इत्यर्थः ॥

षाड्गुण्यिक । पुं० इन्द्रियषड्वर्गविषये ।

षाड्गुण्यम् । न० राज्ञां राज्यकार्य्योपायेषु षट्सु ॥ यथा । सन्धानासनम् ० सन्धिं कृत्वाऽवस्थानम् १ यात्रासन्धानम् २ । विगृह्यासनम् ० वैरं कृत्वावस्थानम् ३ । यात्रां सम्परिगृह्यासनम् ० शत्रोर्भयप्रदर्शनार्थं यानं प्रदर्श्य स्वस्थानेऽवस्थानम् ४ द्वैधीभावः ० उभयत्र सन्धीकरणम् ५ । अन्येषां संश्रयः ० दुर्गादिसंस्काराज्जयबाह्याश्रयः ६ इति महाभारते राजधर्मः ॥ सन्धिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रय इत्यमरः ॥ षड्गुणा एव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥

षाण्मातुरः । पुं० शक्तिधरे । कार्त्तिकेये ॥ षण्णां मातॄणामपत्यम् । मातुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वाया इत्यणि ० उत्वं रपरत्वञ्च ॥

षाष्ठः । त्रि० षष्ठे ॥

षिड्गः । पुं० कामकेलौ । कामुके । नागरे । विटे । लुच्चा० इ० भा० ॥ सेटति० सिध्यति वा । षिट अनादरे । बाहुलकाद्गन्० सत्वाभावश्च ॥

षुः । पुं० गर्भविमोचने ॥

षोडन् । त्रि० षड्दन्तयुक्ते ॥ षट् दन्ता अस्य । वयसि दन्तस्येति दत्रादेशः । ततः षषउत्वं दतृदशधासूत्तरपदादेष्टुत्वञ्च० धासु वेति वाच्यम् ॥

षोडश : । त्रि० षोडशानां पूरणे । तस्य पूरणे डट् ॥

षोडश । पुं० नित्यं बहुवचनान्तः । एकाधिकपञ्चदशसङ्ख्यायाम् ॥ गर्भाधानादिसंस्कारेषु ॥ ते यथा । गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा । जातकर्माभिधानञ्च निष्क्रमः प्राशनन्ततः ॥ चूडोपनयनं वेदव्रतानाञ्च चतुष्टयम् ॥ गोदानं मेखलामोक्षौ विवाहः षोडशक्रमात् ॥ षट् च दश च षडधिका दश वा । षषउत्वं दतृदशधासूत्तरपदादेष्टुत्वञ्च० धासु वेति वाच्यम् ॥ त्रि० सङ्ख्येये ॥

षोडशक : । पुं० षोडशसङ्ख्यापरिमितगणविशेषे ॥ यथा । षोडशकस्तु विकार इति । पञ्च भूतानि० एकादशेन्द्रियाणि चेत्येतानि विकारपदवाच्यानि ॥

षोडशकला : । स्त्री० चन्द्रमण्डलस्य षडधिकदशभागेषु ॥ यथा । अमृता मानदा पूषा तुष्टिः पुष्टी रतिर्धृतिः । शशिनी चन्द्रिका कान्तिर्ज्योत्स्ना श्रीः प्रीतिरङ्गदा ॥ पूर्णापूर्णामृता कामदायिन्यः शशिनः :

कला: ॥

षोडशदानम्। न॰ श्राद्धादौ षोडश प्रकारदेयद्रव्ये ॥ तत्क्रममाहुः सा म्प्रदायिकाः। भूम्यासनं जलं वस्त्रं प्रदीपोऽन्नं ततः परम्। ताम्बूलच्छत्रगन्धाश्च माल्यं फलमतः परम्॥ शय्यापादुकागावः काञ्चनं र जतन्तथा। दानमेतत्षोडशकं प्रे तमुद्दिश्य दीयते॥ तत्षोडशषोड शकैरेकोदानसागरोभवति॥

षोडशभुजा। स्त्री॰ षोडशहस्तयुक्ता यां दुर्गायां॥

षोडशमातृकाः। स्त्री॰ गौर्यादिषु॥ यथा। गौरीपद्माशचीमेधासावित्री विजयाजया। देवसेनास्वधास्वाहा शान्तिः पुष्टिर्धृतिः क्षमा॥ आत्मनोदेव ताचैवतथैवकुलदेवता॥

षोडशर्त्विक्क्रतुः। पुं॰ षोडशर्त्विक्साध्ये॰ ज्योतिष्टोमयागे॰ द्वाद शाहसाध्यसत्रयागेच॥ तत्रर्त्वि जांनामानियथा। ब्रह्मा १ ब्राह्म णाच्छंसी २ आग्नीध्रः ३ पोता ४ एतेसार्ववेदीयाः॥ होता ५ मै त्रावरुणः ६ अच्छावाकः ७ ग्राव स्तोता ८ एतेऋग्वेदिनः॥ अध्व र्युः ९ प्रतिप्रस्थाता १० नेष्टा ११ उन्नेता १२ एतेयाजुषाः॥ उद्गा ता १३ प्रस्तोता १४ प्रतिहर्ता १५ सुब्रह्मण्यः १६ एतेसामगाः॥

ज्योतिष्टोमेद्वादशशतगोदक्षिणावि भागः षोडशर्त्विजाम्। तद्विकृ तौभूतेसत्रात्मकेद्वादशाहसाध्ये॰ शतेनाङ्गिरेोदक्षिणयत्तोयादिदर्शने नलिणीयते। तत्रविभागमनुराहा ह। सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्धे नार्द्धिनोऽपरे। तृतीयिनस्तृतीयांशा श्चतुर्थाशैश्चपादिनः॥ दक्षिणागो शतविभागायशीतकाल्यायनोपि। चयदादशदादशआद्येभ्यः षट्ष ट्द्वितीयेभ्यश्चतस्रश्चतस्रस्तृतीयेभ्य स्तिस्त्रस्तिस्रइतरेभ्यः। इत्यषोड षर्त्विजांचतुरश्चतुरः कृत्वाचत्वा रोवर्गाइतिमलमासतत्त्वम्॥

षोडशांशुः। पुं॰ शुक्रग्रहे॥ षोडश अंशवोऽस्य॥

षोडशाङ्गः। पुं॰ धूपविशेषे॥ यथा। गुग्गुलुंसरलंदारुपद्मं मलयसम्भ वम्। ह्रीवेरमगुरुंकुष्ठंगुडंसर्जरस ञ्चन्दनम्॥ हरीतकींनखींलाक्षांज टामांसींशिलाजम्। षोडशाङ्गंवि दुर्धूपंदेवपित्र्येचकर्मणि॥ त्रि॰ षोडशावयववति॥

षोडशाङ्घ्रिः। पुं॰ कर्कटे॥

षोडशारम्। न॰ षोडशदलपद्मे॥

षोडशार्चिः। पुं॰ शुक्रग्रहे॥

षोडशावर्त्तः। पुं॰ शङ्खे॥

षोडशिकाम्रम्। न॰ पलपरिमाणे॥

षोडशी। पुं॰ यज्ञपात्रविशेषे॥ ससो

मकपाचविशेषे ॥ समयाध्युषिते सूर्ये षोडशिन: स्तोत्रमुपाकरोति ॥

षोडशी । स्त्री० दशमहाविद्यान्तर्गत महाविद्याविशेषे ॥ यथा । काली तारामहाविद्याषोडशीभुवनेश्वरी । भैरवीछिन्नमस्ताचविद्याधूमावती तथा ॥ बगलासिद्धविद्याचमातङ्गी कमलात्मिका । एतादशमहाविद्या: सिद्धविद्या: प्रकीर्त्तिता: ॥ जनविंशतिपिण्डदानक्रियायाम् ॥ षोडशानांपूरणी । डट् । ङीप् ॥

षोढा । अ० षड्धा । षट्प्रकारे ॥ षोढाषट्धावाकुरु । सङ्ख्यायाविधार्थेधा । षषउत्वं दतृदशधासूत्तरपदादेष्टुत्वञ्च० धामुवेतिवाच्यम् ॥

ष्ठीवनम् ।) न० फूत्कृत्यश्लेष्मण:
ष्ठेवनम् ।)

प्रक्षेपे ॥ ष्ठिवुनिरसने । ल्युट् । ष्ठिवुसिव्योर्ल्युटिदीर्घोवेतिस्वामी ॥

ष्ठ्यूतम् । त्रि० ष्ठीवने ॥ ष्ठिवु० । कर्मणिक्त: । च्छ्वोरित्यूठ् ॥ ॥

सकारवर्णप्रारम्भ :

स: । पुं० सकारे । ईश्वरे ॥ सर्पे ॥ पक्षिणि ॥ विष्णौ ॥ सगणे० ॥ ऽपुं० ॥

संय: । पुं० कङ्काले ॥ इ० श० च० का ॥

संयत् । पुं० स्त्री०युद्धे । वाशोधर्मे । समितौ ॥ संयतनम्० संयमनंवा । यतीप्रयत्ने० यमउपरमेवा । सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनामितिमलोप: । तुक् ॥

संयत: । त्रि० बद्धे ॥ संयम्यतेस्म । यम० । क्त: ॥ कृतसंयमे ॥

संयतेन्द्रिय: । त्रि० वशीकृतेन्द्रिये ॥ संयतानिविषयेभ्योनिवर्त्तितानि० इन्द्रियाणियेनस: ॥

संयत्त: । त्रि० उद्युक्ते ॥

संयद्वर: । पुं० नृपे । संयच्छति । यम० । कृत्वरच्छत्वरेतिष्वरच् । निपातनान्मस्यद: ॥

संयन्ता । त्रि० संयमनकर्त्तरि । नियन्तरि ॥ संयच्छति । यम० । सम्पूर्व: । तृच् ॥

संयम: । पुं० व्रताद्यङ्गपूर्वदिनकर्त्तव्याचारे । वियामे । वियमे । यामे । यमे । संयामे । संयमने ॥ धारणाध्यानंसमाधिरितित्रयमेकविषयं ० संयमशब्देनोच्यते । त्रयमेकत्र संयमइतिपतञ्जलि: ॥ सर्ववर्णानुष्ठेय: सकलपुरुषार्थोपयुक्तोयंसंयम: । तथाचमनु: । इन्द्रियाणांविचरतांविषयेष्वपहारिषु । संयमेयत्नमातिष्ठेद्विद्वान्यन्तेववाजिनामिति ॥ विद्वान्० विषयेषुवर्त्तमानानामिन्द्रियाणांजयित्वादिदेषान्जानन्नित्यर्थ: ॥ धर्माधर्मफलदानेनानुग्रहेनिग्रहेच ॥ संयमनम् । यम: समुपनिविषुचेतिपक्षेऽप्

॥ संयते ॥

संयमक : । वि० नियन्तरि ॥ संयमिनि ॥

संयमन : । पुं० यमलोके ॥ न० बन्धने ॥ व्रते ॥

संयमनी । स्त्री० यमस्यपुर्य्याम् ॥ यथा शंखोन्द्रगेन्द्रसंस्थितायाम् ॥ मत्स्योः संयमनीतुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाशपितव्याधिप्रेतमारीभिरावृता ॥ कालपाशादिजुष्टा० ऽत्युच्चतायसप्राकारसमूहा० संयमनी नामदक्षिणस्यांयाम्यपुरीत्यर्थः ॥

संयमित : । वि० आत्मसंयमे ॥ तारकादित्वादितच् ॥ यमिते ॥

संयमी । पुं० मुनौ ॥ वि० संयमवति ॥ स्थितप्रज्ञे ॥ यानिशासर्वभूतानांतस्यांजागर्त्तिसंयमी ॥ संयमोऽस्यास्ति । इनि : ।

संयात । स्त्री० सम्भूययातायाम् । पितेनतौपान्तरगमने ॥ समुदितानांगमने ॥

संयाम : । पुं० संयमे ॥ संयमनम् । यम : समुपनिविपुचेतिपक्षे घञ् ॥ संयमे ॥

संयाव : । पुं० घृतक्षीरगुडगोधूमचूर्णसिद्धेभोज्यविशेषे ॥ यथा । संयावस्तुघृतक्षीरगुडगोधूमपाकजइति ॥ पिष्टकविशेषे । पेराक० पिराको ० इ० भा० प्र० । यथा । पयःस्याज्यसमितानिर्मिताघृतभर्जिता : । कुट्टिताश्चोलिता : शुभ्रा : शर्कराभिर्विमर्दिता : ॥ ततश्चर्णेपिपिदेलालवङ्गमरिचानिच । नालिकेरंसकर्पूरंचारवोलान्यनेकशः ॥ घृताक्तसमितापुष्टेपटिकारचिततः ततः । तस्यांतत्पूरणंन्यस्यकुर्य्यान्मुद्रांदृढांसुधी : ॥ सर्पिषिप्रचुरेतान्तुसुपचेन्निपुणोजन: । प्रकारस्तैः प्रकारोयंसंयावइतिकीर्त्तित : ॥ मठकेनसमोऽर्थ य : संयावोपिगुणैर्जनै: ॥ लोके० गुंभा:इतिप्रसिद्धोयम् ॥ संयूयतेमिश्रीक्रियतेगुडादिभि: । यु० । संनियुद्रुदुवइतिघञ् ॥

संयुक्त : । वि० संलग्ने । संयोगाश्रये ॥ सम्यग्युक्त : ॥

संयुक्तसमवाय : । पुं० सन्निकर्षे ॥ यथा० घटरूपप्रत्यक्षे संयुक्तसमवाय : सन्निकर्ष : । चक्षु : संयुक्तेघटेरूपस्यसमवायात् ॥

संयुक्तसमवेतसमवाय : । पुं० सन्निकर्षविशेषे ॥ यथा० रूपत्वसामान्यप्रत्यक्षे० संयुक्तसमवेतसमवाय : सन्निकर्ष : । चक्षु : संयुक्तघटेरूपंसमवेतम्० तत्ररूपत्वस्यसमवायात् ॥

संयुग : । पुं० युद्धे । आयोधने । जन्योरर्थे ॥ संयोजनम् । युजिर्० । घञ् । रघदुर्गेतिनिर्देशाद्गुणा

भावः। प्रतिजनादिषुसंयुगशब्द पाठः॥

संयुक्। वि॰ गुणवति। सम्बन्धिनि॥ संयुज्यते। युज॰। क्विप्चेति क्विप्॥

संयुतः। वि॰। संयुक्ते। बद्धे॥

संयोगः। पुं॰ प्रश्लेषे। इमौसंयुक्ताविति व्यवहारहेतौ॰ नवद्रव्यवर्त्तिनि॥ मेलने। सम्बन्धे॥ सन्निकर्षभेदे॥ चक्षुषाघटप्रत्यक्षजननेसंयोगसन्निकर्षः॥ संबन्धमात्रे॥ संयुज्यतेनेन। युजिर्॰। घञ्॥ न्यायमतेसंयोगोगुणपदार्थः। सचाप्राप्तवस्तुद्वयस्यप्राप्तिरूपः सम्बन्धविशेषः। सत्रिविधोयथा। एककर्मजन्यः। यथापर्वतेपक्षिसंयोगः।१। उभयकर्मजन्यः। यथामेषद्वयसंयोगः।२। संयोगजन्यसंयोगः। यथाकपालतरुसंयोगजन्यतरुकुम्भसंयोगः।३। कर्मजन्यसंयोगोऽपिद्विविधः। अभिघातः॰ तस्माच्छब्दोजायते।१। नोदनः॰ तस्माच्छब्दोनजायते।२॥ अथप्रमाणम्। अप्राप्तयोस्तुयाप्राप्तिः सैवसंयोगईरितः। कीर्त्तितस्त्रिविधस्त्वेषआद्योऽन्यतरकर्मजः॥ तथोभयोः कर्मजन्योभवेत्संयोगजोऽपरः। आदिमःश्येनशैलादिसंयोगः परिकीर्त्तितः॥ मेषयोः सन्निपातोयः सद्वितीयउदाहृतः। कपालतरुसंयोगात्संयोगस्तरुकुम्भयोः॥ द्वितीयःस्यात्कर्मजोऽपिद्विधैवपरिकीर्त्तित। अभिघातोनोदनञ्चशब्दहेतुरिहादिमः॥ शब्दाहेतुर्द्वितीयःस्यादिति भाषापरिच्छेदः॥ उदयात्पूर्वदशम्याः शेषे॥ यथा। उदयात्प्राक्दशम्यास्तुशेषः संयोगइष्यते। उपरिष्टात्प्रवेशस्तुतस्मात्तांपरिवर्जयेत्॥ सन्निधौ॥

संयोगपृथक्त्वम्। न॰ न्यायविशेषे॥ यथा। एकस्यकर्मणोनित्यत्वकाम्यत्वाभ्यांद्वैरूप्याङ्गीकारे॰ नित्यानित्यसंयोगविरोधः। नैवम्॰ संयोगपृथक्त्वन्यायात्। सचन्यायश्चतुर्थाध्यायउक्तः। यथा। खादिरेपशुंबध्नाति॰ खादिरंवीर्यकामस्ययूपंकुर्वीतेतिश्रूयते। अत्रसंशयः। किंकाम्यस्यैवखादिरतानित्येपिस्यादुतनेति। तत्रफलार्थत्वेनानित्यतया॰ नित्यप्रयोगाङ्गतानयुक्ता। यत्तुनित्येपिखादिरत्वश्रवणं॰ तत्काम्यस्यैवपशुबन्धनाययूपाश्रयज्ञापनार्थमतोननित्येखादिरतेति प्राप्ते॰ राद्धान्तायचतुर्थाध्यायसूत्रम्। एकस्यतूभयत्वेसंयोगपृथक्त्वमिति। अतसंयोगः सम्बन्धमा

नम्॰ पृथक्त्वभेद: । एकस्मान्ना दिश्यत्वस्यार्थं त्वपुरुषार्थं त्वरूपोभया त्मकत्वेवाक्यद्वयेनचक्रतुभिषत्वफल शेषत्वलक्षणसंयोगभेदावगमान्न नि त्यानित्यसंयोगविरोध: । तथा ऋयस्नानार्थं मित्यवाक्यं॰ सन्निधा नादेवाश्रयलाभात् । अतउभयार्थी त्वादिरतेति । एवं दध्नाजुहोति॰ द ध्नेन्द्रियकामस्येत्यादावुभयार्थ तैव । दधित्वस्यद्व धाश्रवणादितिप्राय श्चित्ततत्त्वम् ॥

संयोगित: । त्रि॰ आत्तसंयोगे ॥ तार

संयोगी । त्रि॰ संयोगविशिष्टे ॥ कादित्वादितच् ॥

संयोजनम् । न॰ संयोगे ॥ रतिलक्षे । नि धुवने । मैथुने ॥ इ॰ हारावली ॥

संयोजित: । त्रि॰ पदार्थान्तरेणसंयु क्तीकृतेपदार्थे । उपाहिते । मेलि ते ॥ संयोज्यतेस्म युजिर्॰ । क्र न्त: । क्त: ॥

संरब्ध: । त्रि॰ संलग्ने । कुपिते ॥

संरम्भ: । पु॰ आटोपे ॥ उत्साहे ॥ यथा । कार्यारम्भेषुसंरम्भ:स्थे यउत्साहइष्यते ॥ कोपे ; क्रोधे ॥ यथा । प्रणिपातप्रतीकार: सं रम्भोहिमहात्मनाम् ॥ संरम्भणम् । रभराभस्ये । घञ् । रभेरशब्लुटो रितिनुम् ॥

संरम्भी । त्रि॰ क्षुभिते ; संरम्भयुक्ते ।

संराधि: । स्त्री॰ निष्पत्तौ ॥

संराधनम् । न॰ समाध्यादौ । भ क्तिध्यानप्रणिधानाद्यनुष्ठाने ॥ सं राध्यतेऽनेन । राध ॰ । भावक रणादौल्युट् ॥

संराव: । पु॰ आरवे । आरावे । शब्दमा त्रे ॥ संरवणम् । रुशब्दे । उप सर्गेरुवइतिभावेघञ् ॥

संरावी । त्रि॰ प्रशस्तशब्दविशिष्टे ॥

संरुद्ध: । त्रि॰ प्रतिबद्धे ॥ विरग यावृतिख्याते ॥

संरूढ: । त्रि॰ प्रौढे ॥ अङ्कुरिते । सम्यग्वाद्विर्गत्यर्थं तित्त: । ढत्वधत्व ष्टुत्वढलोपदीर्घा: ॥

संरोध: । पु॰ क्षेपे ॥ रोधे ॥ सं रोधनम् । रुधिर् । घञ् ॥

संलग्न: । त्रि॰ संयुक्ते ॥ सम्य क्लग्न: ॥

संलय: । पु॰ निद्रायाम् । शयने ॥ सम्यक्लीयतेऽत्र । लीङ्श्लेषणे । एरच् ॥ प्रलये ।

संलाप: । पु॰ प्रीत्यामिथोभाषणे । अन्योन्यप्रीतिभाषणे ॥ संल पनम् । लप॰ । घञ् ॥ आ लापएकेनापिक्रियते॰संलापस्तुपर स्परभाषणमेवेतिभेद: ॥ उक्तिप्र त्युक्तिमद्वाक्यंसंलापइतिकीर्त्यते ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणि: ॥

संव: । पु॰ शम्बे । वज्रे । कुलि

शि । संवयति । वय० । अच् ॥
संवत् । अ० वर्षे । वत्सरे ॥ संवय
ति । वयगतौ । क्विप् । यलोपः ।
तुक् ॥
संवत्सरः । पुं० वत्सरे । अब्दे ॥
सम्यग्वसन्त्यत्र र्त्तवोमासादयश्च ।
वसनिवासे । संपूर्वाच्चिदिसरप्रत्य-
यः । सस्यार्द्धधातुकइतिसश्चतः
संवत्सरपरिवत्सरेडावत्सरानुवत्स
रोद्वावत्सरेषुप्रथमवत्सरे ॥ तत्र य
दाशुक्लप्रतिपदिसङ्क्रान्तिर्भवति०
तदासौरचान्द्रयोर्मासयोर्युगपदुप
क्रमोभवति० ससंवत्सरः । त
तः सौरमानेन० वर्षेषड्दिना
निवर्द्धन्ते० चान्द्रमानेन० ह्रस
न्तीतिद्वादशदिनव्यवधानादुभयोर
यएवाङ्कोभवति । एवंपञ्चवर्षा
णिगच्छन्ति । तन्मध्येद्वौमलमासौ
भवतः षष्ठः संवत्सरोभवति ।
तदेवचान्तरभेदेन० संवत्सरादिप
ञ्चकंसमामनन्ति ॥ एषामुद्धारस्तु
। शकाब्दात्पञ्चभिः शेषात्समा
द्यादिषुवत्सराः । सम्परीदानुपू
र्व्वाश्चतथेदापूर्व्वंकामता० इति ॥
कालात्मसंस्थितेविष्णौ ॥
संवत्सरमुखी । स्त्री० ज्यैष्ठशुक्लदश
म्याम् । दशहरायाम् ॥ यथा ।
ज्यैष्ठस्यशुक्लदशमीसंवत्सरमुखी-
स्मृता । तस्यांस्नानंप्रकुर्व्वीतदान
ञ्चैवविशेषतः । इतिब्रह्मपुराण
म् ॥
संवत्सरा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
संवद् । अ० वर्षे ॥ संवदतिभाषा
न् । वद० क्विप् ॥
संवदनम् । न० संवादे ॥ समालो
चे ॥ वशीकृतौ ॥
संवननम् । न० वशक्रियायाम् । व
शीकरणे ॥ सम्पूर्व्ववनुयाचने
वशीकरणार्थः । ल्युट् ॥
संवरः । पुं० अनेकान्तवादिनांसप्त
पदार्थान्तर्गतपदार्थविशेषे ॥ य
था । इन्द्रियसंयमलब्धप्रतिष्ठंध्यान
म्० आस्रवनिरोधात्मकत्वात्०सं
वणोत्यास्रवमितिसंवरश्चतुर्थः ।
वृङ्वृञ्भ्यां० यहृ० दित्यादिना
कर्मण्यप् ॥
संवरणम् । न० गोपने ॥ सम्यक्
वरणवेष्टनम् ॥ आवरणे ॥
संवर्गः । पुं० प्राणे ॥ वायौ ॥
संवर्ज्जनादर्थात्सङ्ग्रहणात्० स
ङ्ग्रसनाद्वाऽग्न्यादीनां० वायुः
संवर्गः । संवृङ्क्ते । वृजि० ।
घञ् । कुत्वम् ॥
संवर्गविद्या । स्त्री० वायूपासनवि
द्यायाम् ॥ संवर्गस्यविद्या ॥
संवर्त्तः । पुं० प्रलये ॥ संवर्त्ततेज
गदत्र । वृतु० । हलश्चेतिघञ् ॥
मुनिविशेषे ॥ स्मृत्यादिप्रसिद्धेपर

महंसेऽप्येरवतारे ॥ अपवृत्ते । क
र्षफले ॥ योगविशेषे ॥ यथा । स
मीरविचारैरप्रतिपद्धवासरे ।
संवर्त्तसंज्ञकोयोगोगर्हित: शुभ
कर्मसु ॥ मेघाधिपविशेषे । संवर्त्त
वद्धृक: ॥
संवर्त्तक: । पुं॰ कालाग्निरुद्रे ॥ ब
लदेवस्यलाङ्गले ॥ और्वे । बाडवा
ग्नौ ॥ त्रि॰ प्रवर्त्तके ॥ संवर्त्तय
ति । ब्रतु॰ ण्वुल् ॥
संवर्त्तकी । पुं॰ बलदेवे । अच्यु
ताऽग्रजे ॥ द्र॰ त्रि॰ शेष: ॥
संवर्त्तवापी । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥
संवर्त्ति: । स्त्री॰ पद्मादिनवपत्रे ।
संवर्त्तिकायाम् ॥ संवर्त्तते । ब्रतु
॰ । इपिषिरुहिवर्तिविदिच्छिदि
कीर्त्तिभ्यश्चेतीन् ॥
संवर्त्तिका । स्त्री॰ पद्मादीनांनवद
ले ॥ पद्मस्यकेसरसमीपस्थदले ॥
संवर्त्तिरेव । स्वार्थेकन् ॥ गुणा
स्तु । संवर्त्तिकाहिमातिक्ताकषाया
दाहहृट्प्रणुत् । मूत्रकृच्छ्रगुदव्या
धिरक्तपित्तविनाशिनी ॥
संवर्द्धक: । पुं॰ संवर्द्धनकारिणि ॥
संवर्द्धनम् । न॰ सम्यग्वृद्धौ ॥ सं
वर्द्धतेतच्छील: । वृध्वृधौ । अ
नुदात्तश्चेतियुच् ॥ संदीपने ॥
संवर्द्धित: । त्रि॰ पुष्टे ॥ सम्यग्वृ
द्धिविशिष्टे ॥

संवलनम् । न॰ मिश्रणे ॥
संवलित: । त्रि॰ मिलिते । मिश्रि
ते । एकत्रीकृते ॥
संवसथ: । पुं॰ ग्रामे ॥ संवसन्त्यत्र
। वस॰ । उपसर्गेवसइत्यथच् ॥
संवह: । पुं॰ सप्तवाय्वन्तर्गतप्रथ
मवायौ ॥ सतुद्वहवायोरुपरिस्थ
इतिसिद्धान्तशिरोमणि: ॥ वा
योश्चतुर्थस्कन्धे ॥ यथा । भवन्ती
नयउत्पन्नभौम: संपत्सराह्वय: ।
स्वभियुगमेघवाभेद्यश्चतुर्थ: सं
वहोगत: ॥ ४ ॥
संवाटिका । स्त्री॰ शृङ्गाटके ॥
संवाता । पुं॰ संवदतरि ॥ वाते
गत्यर्थाच्छतप्रत्यय: ॥
संवाद: । पुं॰ परस्परवचनाविरो
धे ॥ वाचिके । सन्देशवाक्ये ।
समाचारे ॥ संवदनम् । वद॰ ।
घञ् ॥
संवादिनी । स्त्री॰ सहग्रामम् ॥ य
था । षड्जसंवादिनीतिरघु: ॥
संवार्य्य: । त्रि॰ संवरणीये ॥
संवास: । पुं॰ गृहे ॥ पुरवासि
नांविहारार्थपुरमध्येवहिर्वाऽनाच्छ
न्नस्थाने । सन्निवेशे । निकर्ष
णे ॥
संवाहक: । पुं॰ अङ्गविमर्द्दके ॥
संवाहनम् । न॰ भारादेर्वाहने ॥
अङ्गमर्द्दने । पादमर्द्दनादौ ॥ वह

प्रापणे । स्वार्थव्यन्तात्ल्युट् । बाहुलकादिति निपातनाद्दीर्घ इत्येके ॥
संवाहित:। त्रि॰ सञ्चारिते ॥
संविग्न:। त्रि॰ उद्विग्ने ॥ सम्भ्रान्ते ॥ ओविजीभयचलनयो: संपूर्वः। क्तः। ओदितश्चेति नः। श्वीदितइतिनेट् ॥
संवित्तिः। स्त्री॰ प्रतिपत्तौ ॥ जनावबोधे ॥ विदज्ञाने। स्त्रियांक्तिन् ॥
संवित्॰ द्॰ स्त्री॰ ज्ञाने । सम्भाषायाम् ॥ क्रियाकारे । आजौ । सङ्ग्रामे । नाम्नि ॥ अङ्गीकारे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ आचारे । तोषणे ॥ संयमे ॥ सङ्केते । यथा । प्रवृत्तैवमिहत्तैषसंविद: स्थापयेद्रत्नेइति । कृतव्यवस्थायाम् ॥ यथा । संविद्व्यतिक्रमइति ॥ मनीषायाम् ॥ संवेदनम्॰ संविद्यतेऽनयावा । विदज्ञाने॰ विद चेतनादौवा । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥
संविदित:। त्रि॰ अङ्गीकृते । अरीकृते । संविद्यतेस्म । विदज्ञाने । क्तः ॥
संविधा। स्त्री॰ भोग्यवस्तुनि । सामग्र्याम् ॥ संविधीयतेऽनया । संविपूर्वात्धाञ्धातोरुपसर्गेइ-
तिकः ॥
संविधानम्। न॰ उत्पादने ॥
संविभाग:। पुं॰ विभज्यप्रतिपादने ॥
संविद्यतीर्थम्। न॰ तीर्थविशेषे ॥
संविषा। स्त्री॰ अतिविषायां ॥
संवीक्षणम्। न॰ अन्वेषणे । अपहृतवस्तुनस्तात्पर्येणान्वेषणे । सम्यक्तात्पर्येणविविधप्रकारैरीक्षणम् ॥
संवीत:। त्रि॰ वृते । आवृते । वस्त्रादिनावेष्टिते । संवीयतेस्म । व्येञ्संवरणे । क्तः ॥
संवीताङ्ग:। त्रि॰ आच्छादितदेहे ॥
संवृत:। त्रि॰ सङ्कुचिते ॥ यथा । नासंवृतमुखः कुर्याद्धास्यंजृम्भांतथाक्षुतमिति ॥ निगूढे । गुप्ते । संवेष्टिते ॥ सम्पूर्वाद्वृञः क्तः ॥
संवृतिः। स्त्री॰ वागिन्द्रियप्रयुक्तव्यवहारे ॥ गोपने ॥ संवरणम् । वृञ्॰ क्तिन् ॥
संवृत्त:। त्रि॰ सञ्जाते । सम्यक्प्रवृत्ते ॥ सम्पूर्वाद्वर्त्ततेः क्तः ॥ पुं॰ वरुणे ॥
संवृत्ति:। स्त्री॰ संवरणे ॥ अविद्याविषयेलौकिकेव्यवहारे ॥ लौकिक्यांबुद्धौ ॥ अविद्यायाम् ॥ संव्रियते॰ आच्छाद्यतेतत्त्वंयया ॥ विभ्रमे ॥ संवर्त्तनम् । वृतु॰

क्तिन् ॥

संवेगः । पुं॰ सम्भ्रमे । हर्षादिना कर्मसु त्वरणे ॥ अद्भुतपरस्कादिदर्शनात् सत्वरतायाम् ॥ संवेजनम् । ओविजी॰ घञ् । सम्यग्वेगे ॥

संवेदः । पुं॰ वेदने । अनुभवे ॥ विदज्ञाने । सम्पूर्वः । घञ् ॥

संवेदनम् । न॰ संवेदे ॥

संवेद्यः । त्रि॰ ज्ञेये ॥

संवेशः । पुं॰ स्वापे । निद्रायाम् ॥ स्त्रीरतिबन्धे ॥ पीठे ॥ संवेशनम् । विश॰ । घञ् ॥

संवेशनम् । न॰ मैथुने ॥ उपभोगस्थाने ॥

संव्यानम् । न॰ उत्तरीयवस्त्रे । अंशुके । वस्त्रे ॥ संवीयतेऽनेन । व्येञ् संवरणे । ल्युट् ॥

संशप्तकः । पुं॰ समयात् सङ्ग्रामादनिवर्त्तिनि ॥ समयात्॰ कुलाचाराच्छपथाद्वा॰ सङ्ग्रामादनिवर्त्तिनोऽपराङ्मुखा अपलायमाना ये क्रोशन्ति॰ ते संशप्तकाः कथ्यंते ॥ नारायणस्य सेनाविशेषे ॥ शपनम् । शपथाक्रोशे । भाषितः । संशपं शपथं करोति । तत्करोतीति णिच् । ण्वुल्॰ क्तान्तवा ॥ सम्यक्॰ शप्तं सत्यं यस्येति वा ॥

संशमः । पुं॰ निरवशेषनाशे ॥ संशमनम् । शम॰ भावे घञ् ॥

संशमनम् । न॰ शमने । यथा । न शोधयति यद्दोषान् समान्नोदीरयत्यपि । समीकरोति संवृद्धांस्तत् संशमनमुच्यते ॥ न शोधयति॰ नोर्ध्वाधोमार्गाभ्यां पातयति । नोदीरयति॰ न वर्द्धयति ॥ इ॰ भा॰ प्र॰ ख : ॥

संशयः । पुं॰ सन्देहे । द्वापरे ॥ अस्य लक्षणं यथा । एकस्मिन् धर्मिणि विरुद्धनानाधर्मवैशिष्ट्यज्ञानं॰ संशय इति । यथास्य स्थाणुर्वा पुरुषो वेति ॥ विचिकित्सायाम् ॥ योगः साधनीयो न वेत्युभयकोटिस्पृशि विज्ञाने ॥ अतद्रूपप्रतिष्ठत्वेन विपर्ययान्तर्गतोऽपि सन्नुभयकोटिस्पर्शित्वैककोटिस्पर्शित्वरूपावान्तरविशेषविवक्षया विपर्ययाद्भेदो बोद्धव्यः ॥ प्रतिबन्धके ॥ संशयं लक्षयति गोतमः । समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपलब्ध्यनुपलब्ध्यव्यवस्थातश्च विशेषापेक्षो विमर्शः संशयः । १ । २३ । संशय इति लक्ष्यनिर्देशः विमर्श इत्यत्र विशब्दो विरोधार्थः । मृशिर्ज्ञानार्थः एकस्मिन् धर्मिणीति पूरणीयम् । तेन॰ एकधर्मिणि विरोधेन भावाभावप्रकारकं ज्ञानम् संशयः । तच्च कारणमुखेन विशेषलक्षणान्या

स॰समानेत्यादि । उपपत्तिस्थानम् । तथाच॰ समानस्य विरुद्धकोटिद्वयसाधारणधर्मस्य ज्ञानादित्यर्थः । तथाचसाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्योऽसाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यश्चेत्यर्थः । विप्रतिपत्तिविरुद्धकोटिद्वयोपस्थापकः शब्दस्तस्मादित्यर्थः । यद्यपिशब्दस्यनसंशायकत्वम्॰ तथापिशब्दात् कोटिद्वयोपस्थितौमानसः संशय इतिवदन्ति उपलब्धेर्ज्ञानस्य॰ अनुपलब्धेर्व्यतिरेकज्ञानस्ययाऽव्यवस्था सद्विषयकत्वानिर्धारणं प्रामाण्यसंशयइतिफलितोर्थः ॥ अन्येतु उपलब्ध्यव्यवस्थाप्रामाण्यसंशयः । अनुपलब्धिरुपलब्धिभ्रमत्वम्॰ तदव्यवस्था ततसंशयइत्याहुः । वस्तुतस्तुप्रामाण्यसंशयस्यनसंशयहेतुत्वम्॰ किन्तु गृहीताप्रामाण्यकज्ञानस्यविरोधितयासतिप्रामाण्यसंशयेतज्ज्ञानस्याविरोधितयासाधारणधर्मदर्शनादितएवसंशयोत्पत्तिरिति । उपलब्धोत्यादिकंतादृशस्थलेसंशयोभवतीत्येतावन्मात्रपरम् । चकारोव्याप्यसंशयस्यव्यापकसंशयहेतुत्वंसमुच्चिनोतीतिवदन्ति । विशेषापेक्ष कोटिस्मरणसापेक्ष । वस्तुतस्तुसंशयधारावाहिकत्वंस्यादतश्चाह । विशेषेति । विशिष्यंविशेषदर्शनम्॰ अपेक्षतेनिवर्त्तकत्वेन॰ तथाच॰ विशेषदर्शननिवर्त्यत्वकथनमुखेनविशेषदर्शनजन्यसंशयइत्युक्तम् ॥ १।२३ । संशयनम् । शीङ् एरच् ॥

संशयात्मा । त्रि॰ इदमेवंभवतिनवेति सर्वत्रसंशयाक्रान्तचित्ते । संशये॰ आत्मामनोयस्यसः । संशयात्माविनश्यति ।

संशयानः । त्रि॰ संशयापन्ने । संशययुक्ते ॥

संशयापन्नः । त्रि॰ संशयिनि ॥

संशयापन्नमानसः । त्रि॰ सन्देहके । संशयिते । सांशयिके ॥ संशयमापन्नंमानसंयस्य॰ यस्मिन्विषयेवा ॥

संशयालुः । त्रि॰ संशयितरि ॥

संशयितः । त्रि॰ सन्देहविषये । विचिकित्सिते ॥

संशयिता । त्रि॰ सन्देहाश्रये । संशयकर्त्तरि । यथाहुः । अस्तित्वयमित्यस्मिन्नर्थेकश्चास्तिसंशयः पुमः । अथापिसंशयश्चेत्संशयितायः सएवभासितम् । ४ ।

संशितः । त्रि॰ सम्यक्सम्पादिते ॥ संशितंव्रतम् । सम्यक्सम्पादितमित्यर्थः । व्रतविषयकयत्नवति ॥ संशितोव्राह्मणः । व्रतविषयकयत्नवानित्यर्थः । सम्यक्शायतेस्म

। शीतन्करणे । क्तः । शाकटायनस्य तरस्मामित्यत्र॰ श्यतेरित्वम्॰ । व्रते नित्यमिति॰ नित्यमित्वम्व्यवस्थितविभाषात्वात्॰ व्रतविषयेश्यतेर्नित्यमित्वम् । सुनिशिते ॥ सम्यक्तनूकृते । सूक्ष्मे ॥

संशितव्रतः । त्रि॰ व्रतयुक्ते ॥ सम्यक्शितानितीक्ष्णीकृतानि॰ अतिदृढानिव्रतानियस्यसतथा । श्यतेरित्वंव्रतेनित्यम् ॥

संशुद्धः । त्रि॰ सम्यक्शुद्धिविशिष्टे ॥

संशुद्धिः । स्त्री॰ सम्मार्जने । शरीरादिमार्जने । शौचे ॥

संशुष्कः । त्रि॰ आतपादिनासंशोषितवस्तुनि ॥

संशोकः । पुं॰ शोकाये ॥

संशोकजः । त्रि॰ स्वेदजे ॥ शोकाया जःयमनेयूकादौ ॥ तेषांश्चाण्डजेऽन्तर्भावः ॥ यद्वा । शोकायाम्भिमुद्भिद्यजातेमशकादौ । तेषामुद्भिज्जेऽन्तर्भावः । तथाचसंशोकजो नाण्डजोद्भिज्जाभ्यामतिरिच्यते ॥

संशोधनम् । न॰ संशुद्धौ ॥ स्थानादूर्ध्वंयेदूर्ध्वमधोवादोषसञ्चयम् । संशोधनंतद्देशस्याद्यदालोफलं यथा ॥

संशोधितः । त्रि॰ शुद्धीकृतवस्तुनि ॥

संशत् । न॰ कुहके । इन्द्रजाले । मायायाम् ॥ सम्भीनाति । चिञ्चयने । संशत्प्रपद्गृहदित्युपतिः । निपातनात्॰ सुडिकारलोपश्च ॥

संश्यानः । त्रि॰ शीतेनसङ्कुचिते ॥

संश्रयः । पुं॰ राज्ञामाश्रयाख्येगुणे । अरिणापीड्यमानस्यबलवदाश्रयणे ॥ आख्यायाम् ॥ नवमेनन्दनोद्देशेनचैत्ररथसंश्रये॰ इतिरामायणेदर्शनात् ॥ आश्रये ॥ बले ॥

संश्रवः । पुं॰ अङ्गीकृतौ । प्रतिज्ञाने ॥ सम्पूर्णाच्छ्रोतीः॰ ऋदोरप् ॥

संश्रितः । त्रि॰ अनुजीविनि ॥ आश्रिते ॥

संश्रुतः । त्रि॰ अङ्गीकृते ॥ संश्रूयतेस्म । श्रुश्रवणे । क्तः ॥

संश्लिष्टः । त्रि॰ आश्लिष्टे । मिलिते ॥

संश्लेषः । पुं॰ उपगूहने ॥ संश्लेषणम् । श्लिषआलिङ्गने । घञ् ॥

संश्वत् । न॰ संशति । मायायाम् ॥ संश्वत्प्रपद्गृहदित्यत्र॰ सुभूतिचन्द्रः सम्पूर्वाच्छ्वयतीः संश्वदित्याह । संश्वत्कुहकेस्त्रियंसंश्वत्तत्वैवतेसमे । इतयुगादिकोषश्च ॥

संसक्तः । त्रि॰ अन्योन्यश्लिष्टे । अव्यवहिते । संलग्ने ॥ संसज्यतेस्म । षञ्जसङ्गे । क्तः ॥ लौहदारुमयैः पाशैर्दृढबद्धोविमुच्यते । स्त्रीधना

द्विषु संसक्तौ मुच्यते न कदाचन ॥

संसक्तिः । स्त्री० संश्लेषे ॥

संसद् । स्त्री० परिषदि । सभायाम् ॥ संसीदन्त्यस्याम् । षद्लृविशरणादौ । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

संसरणम् । न० असम्बाधचमूगतौ । रथादीनामसम्बाधगमने ॥ घण्टापथे । नगरस्योपनिर्गमे ॥ संसारे ॥ रणारम्भे ॥ समारम्भे ॥ प्राचिजन्मनि । पुनः पुनर्योनिसम्बन्धे ॥ गतौ । सम्यक् सरन्त्यनेन० सम्भूयसरन्त्यनेनाथवा । सृगतौ । करणादौ ल्युट् । बाहुलकाद्वा ल्युट् । युवतुयुक्तः । घञ्लुडपवादत्वात् ॥

संसर्गः । पुं० सङ्गे । सङ्गमे । समवायादिसम्बन्धे ॥ संसर्जनम्० सम्सृज्यते वा । सृज० । घञ् ॥

संसर्गाभावः । पुं० सम्बन्धरहितत्वे ॥ न्यायमते अभावपदार्थविशेषः । सतु भेदभिन्नाभावः । सच त्रिविधः । प्रागभावः १ ध्वंसः २ अत्यन्ताभावः ३ इति भेदात् । यथा । अभावस्तु द्विधा संसर्गान्योन्याभावभेदतः । प्रागभावस्तथा ध्वंसोप्यत्यन्ताभाव एव च । एवं त्रैविध्यमापन्नः संसर्गाभाव इष्यते । इ० भा० प० ॥ भेदत्वं तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वम् । विनाश्यभावत्वं प्रागभावत्वम् १ जन्याभावत्वं ध्वंसत्वम् २ नित्यसंसर्गाभावत्वमत्यन्ताभावत्वम् ३ । इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥

संसर्गी । त्रि० संसर्गविशिष्टे ॥ मत्वर्थीयइनिः ॥ संसृजति ॥ सम्पूर्वात्सृजेः० सम्पृचानुरुधेति विनुण् ॥

संसर्पः । पुं० मासविशेषे ॥ यथा । यद्यत्र क्षमासो भवति० तदा क्षयमासस्य पूर्वो यः अधिमासो भवत । तत्र पूर्वस्मिन्नधिमासे ॥ स च न मलमासः किन्तु शुद्धवत्तुल्यः । उत्तरएवासंक्रान्तो मलमासः । तथा च आचार्यः । एकस्मिन्नपि वर्षे चेद् द्वौ मासावधिमासकौ । पूर्वो मासः प्रशस्तः स्यादपरस्तु मलिम्लुचइति ॥ संसर्पणे ॥

संसर्पणम् । न० सम्यक्प्रकारेण गमने ॥

संसर्पी । त्रि० संसर्पविशिष्टे । सम्यग्गमनशीले ॥

संसारः । पुं० मृषाज्ञानसम्भूतवासनायाम् ॥ यथा । संसारमिथ्याधीप्रभवावासनेति ॥ भवे । स्थूलसूक्ष्मोपनिबद्धशरीरपरिग्रहे । जन्ममरणलक्षणे । प्रमातृताप्रमुखकर्तृत्वाद्यनर्थे ॥ अविद्यायाम् ॥ यथा शङ्कराचार्यैः । संसारः स्वप्रतुल्यो हि रागद्वेषादिसङ्कुलः । स्व

कालेसत्यवद्भातिप्रबोधेऽसत्यवद्भवेदिति ॥ अपिच । अयमतिचारितचारतया संसारो भातिरमणीयः । अपुनः परमार्थदृष्ट्यानकिमपिसारो रमणीयवृत्तिमिल्लक्षणमिश्रः ॥ दुःखे ॥ कृच्छ्रेणामेध्यमध्ये नियमिततनुभिः स्थीयतेगर्भवासे ० कान्ताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषमे यौवनेचोपभोगः । वामाक्षीणामवज्ञाविहसितवसतिर्वृद्धभावोऽप्यसाधुः संसारेरेमनुष्याः वदतयदिसुखंस्वल्पमप्यस्तिकिञ्चित् ॥ संसरति कालान्तरम् । सृ० । घञ् ० ॥ संसरणम् ० वा ॥ दुःखमूलंहिसंसारः सयस्यास्तिसदुःखितः । त्यागः कृतोयेनससुखीनापरः प्रिये ॥ प्रभवंसर्वदुःखानामालयं सकलापदाम् । आश्रयंसर्व्वपापानांसंसारंवर्जयेत्प्रिये ॥ अध्यध्वनंघोरमखीकृतमहाविषम् । अग्रस्खवंडनंदेविसंसारः सकचेतसाम् ॥ आदिमध्यावसानेषुदुःखंसर्वमिदंयतः । तस्मात्सन्त्यज्यसंसारंतत्त्वनिष्ठः सुखीभवेत् ॥ इतिकुलार्णवे १ उल्लासः ॥

संसारगुरुः । पुं० प्रद्युम्ने । कामदेवे । मनोजन्मनि । रूपास्त्रे ॥ संसारस्यगुरुः ॥

संसारबन्धनिर्मुक्तिः । स्त्री० नानायोनिसम्बन्धनिवृत्तौ ॥ संसारएवबन्धः ० तस्यनितरांमुक्तिः ॥

संसारमार्गः । पुं० मिथ्याज्ञाने ॥ भगे । योनौ ॥

संसारबीजम् । न० कामकर्मप्रवृत्तिकारणे० अज्ञाने ॥

संसारवृक्षः । पुं० अव्यक्तादिस्थावरान्तोद्रुमसदृशः ॥ यथा । कदलीस्तम्भवन्निःसारोऽनेकशतशाखगुडबुद्धिविकल्पास्पदस्तत्त्वविजिज्ञासुभिर्निर्द्धारितेदंतत्त्वो० वेदान्तनिर्द्धारितपरब्रह्ममूलसारो० ऽविद्याकामकर्माव्यक्तबीजप्रभवो० ऽपरब्रह्मविज्ञानक्रियाशक्तिद्वयात्मकहिरण्यगर्भाङ्कुरः० सर्वप्राणिलिङ्गभेदस्कन्धः० तत्तृष्णाजलावसेकोद्भूतदर्पो० बुद्धीन्द्रियविषयप्रवालाङ्कुरः० श्रुतिस्मृतिन्यायविद्योपदेशपलाशो० यज्ञदानतपआद्यनेकक्रियासुपुष्पः सुखदुःखवेदनानेकरसः० प्राण्युपजीव्यानन्तफलस्तत्तृष्णासलिलावसेकप्ररूढजटीकृतदृढबद्धमूलः सत्यनामादिसप्तलोकब्रह्मादिभूतपक्षिकृतनीडः० प्राणिसुखदुःखोद्भूतहर्षशोकजातनृत्यगीतवादित्रक्ष्वेडितास्फोटितहसिताकृष्टरुदितहामुञ्चमुञ्चेत्याद्यनेकशब्दकृततुमुलीभूतमहारवो० वेदान्तविहितब्रह्मात्मदर्शनासङ्गशस्त्रकृतो

श्छेदएष संसारवृक्षो निरूपितो वेदान्तेष्वाचार्यैः ॥ तथोक्तं श्रीकृष्णमिश्रैः । अमुष्य संसारतरोरबोधमूलस्योन्मूलविनाशनाय । विष्णुस्वराधनबीजजाततत्त्वप्रबोधान्न परोऽभ्युपाय इति ॥

संसारहृत् । पुं॰ आत्मबोधे ॥

संसारहेतुः । पुं॰ आत्मनोऽविद्यायाम् ॥

संसारी । पुं॰ संसारविशिष्टप्राणिनि ॥ भोक्तरि ॥ संसारोऽस्यास्ति । इनिः ॥ कर्तृत्वादिधर्मवति ॥

संसिद्धिः । स्त्री॰ सम्यक्सिद्धौ ॥ प्रकृतौ ॥ स्वभावे ॥ मदोद्यायां स्त्रियाम् ॥ मुक्तौ । मोक्षे ॥ देहेन्द्रियसङ्घातस्याऽशुद्धिक्षयेण सम्यग्ज्ञानोत्पत्तियोग्यतायाम् । श्रवणादिसाध्यायां ज्ञाननिष्ठायाम् ॥ फले ॥ साङ्ख्ययोगमनुष्ठाय परिसमापनं संसिद्धिरिति योगिनः ॥ संसेधनम् । षिधु संराद्धौ । क्तिन् ॥

संसृतिः । स्त्री॰ संसारे ॥ प्रवाहे ॥ संसरणं । सृ॰ । क्तिन् ॥

संसृष्टः । त्रि॰ संसर्गे ॥ वमनादिना संशुद्धे ॥ विभागानन्तरं प्रीत्या पुनः संमिलितधने ॥ यथा । विभक्तो यः पुनः पित्रा भ्रात्रा चैकत्र संस्थितः । पितृव्येणाथवा प्रीत्या स तु संसृष्ट उच्यते॰ इति बृहस्पतिः ॥ संसर्जनम् । सृज॰ । क्तः ॥

संसृष्टिः । स्त्री॰ काव्यालङ्कारविशेषे ॥ यथा । सैषा संसृष्टिरेतेषां भेदेन यदिह स्थितिः । एतेषां शब्दार्थालङ्काराणां यथासम्भवमन्योन्यनिरपेक्षतया॰ यदिह॰ शब्दभाग एव॰ अर्थविषय एव॰ उभयत्रापि वाऽवस्थानं॰ सैकार्थसमवायस्वभावसंसृष्टिः । तत्र शब्दालङ्कारसंसृष्टिर्यथा । वदनसौरभलोभपरिभ्रमद्भ्रमरसम्भ्रमसम्भृतशोभया । चलितया विदधे कलमेखलाकलकलोऽलकलोलदृशान्यया ॥ अर्थालङ्कारसंसृष्टिर्यथा । लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः । असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता ॥ पूर्वत्र परस्परनिरपेक्षौ यमकानुप्रासौ संसृष्टिं प्रयोजयतः । उत्तरत्र तु तथाविधे॰ उपमोत्प्रेक्षे । शब्दार्थालङ्कारयोः संसृष्टिर्यथा । सो णत्थि एत्थ गामे जो एअं महमहन्तलावण्णम् । तरुणाणं हिअअलुडिं परिसंपन्तीं णिवारेइ ॥ स नास्ति अत्र ग्रामे य एतां स्फुरल्लावण्याम् । तरुणानां हृदयलुण्ठनं परिसङ्क्रामन्तीं निवारयतीति संस्कृतम् ॥ हृदयलुण्ठनमिति रूपकम्॰ आयुष्टतमिति वत् । पूर्वार्द्धे तु अनुप्रासः । एवं शब्दार्थालङ्कारयोः संसृष्टिरियम् ॥ अनुप्रा

सोरूपकस्यान्योन्यानपेक्षे । संसर्गवतयोरेकवाक्ये छन्दसि वा समवेतत्वात् ॥

संसृष्टी । त्रि॰ संसृष्टत्वविशिष्टे ॥

संसेवनम् । न॰ सम्यगन्नादीनामुपभोगे ॥ तत्र निघण्ट्वादिप्रोक्तव्यतिरिक्तानां द्रव्याणां भक्षणं निषेधति । अज्ञातजातिगुणरूपविधानकानामन्नादिबीजरसपुष्पफलौषधानाम् । संसेवनं सुकृतसौख्ययशोभिवृद्ध्यै निःसंशयं नरवरो विदधीत नाच ॥

संस्कारः । पुं॰ अनुभवे । मानसकर्मणि । वासनायाम् ॥ प्रतियत्ने । उत्कृष्टगुणाधाने ॥ संस्क्रियते॰ अनेन ॰श्रौतेनस्मार्तेन वा कर्मणा पुरुषवृत्तिसंस्कारः । स्वीयस्वीयजातिसामान्यविशेषविहितवैदिकस्मार्तकर्मानुष्ठानद्वाराऽदृष्टविशेषाधायकवृत्तियावत् । तत्र चयःतदर्थोक्तादिनशुद्धादिरपिसंस्कारशब्देनोच्यते ॥ अत्रोक्तं श्रीमद्दानिःशास्त्रे । संस्कारेण विना देवि देहशुद्धिर्न जायते । नासंस्कृतोऽधिकारी स्याद्दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ अतो विप्रादिभिर्वर्णैः स्वस्ववर्णोक्तसंस्क्रियाः । कर्तव्याः सर्वथा यत्नैरिह मुत्र हितेप्सुभिः ॥ ते च दश षोडशाष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्नाः प्रोक्ता यथा । जीवसेकः पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा । जातनाम्नी निष्क्रमणमन्नाशनमतः परम् ॥ चूडोपनयनोद्वाहाः संस्काराः कथिता दश । शूद्राणां शूद्रभिन्नानामुपवीतं न विद्यते ॥ तेषां नवैव संस्कारा द्विजातीनां दश स्मृताः ॥ नित्यानि सर्वकर्माणि तथा नैमित्तिकानि च । काम्यान्यपि वरारोहे कुर्याच्छाभववत्मना ॥ षोडश यथा । गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं ततः । जातकर्माभिधानञ्च निष्क्रमः प्राशनं तथा ॥ चूडोपनयनं वेदव्रतानाञ्च चतुष्टयम् । गोदानं मेखलोन्मोक्षो विवाहः षोडशक्रमात् ॥ अष्टचत्वारिंशद्यथा । गर्भाधानमथापि पुंसवनकं सीमन्तजातक्रियानामान्नादनचौलकोपनयनश्रौतव्रतान्यप्यथ । चत्वारिस्नपनं विवाहकरणं पञ्चाभियज्ञा अपि सप्ताः सप्तचसप्तसप्त इति ते संस्कारजा अष्टमौ । देवताप्रतिष्ठायां षट्संस्कारा यथा । जातनाम्नी निष्क्रमणमन्नप्राशनमेव च । चूडोपनयनञ्चैते षट्संस्काराः शिवोदिताः इति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ संस्क्रियतेऽनेन । कृञ् घञ् ॥ व्युत्पत्तौ ॥ न्यायमते गुणविशेषे ॥ स च त्रिविधः वेगाख्यसंस्कारः १ अयं मूर्तपदार्थस्थायी॰ क्वचिद्वेगजन्य॰ क्वचित्कर्मजन्यश्च । स्थितिस्थापकसंस्कारः २

अयं पृथिवीगुणः॰ केषाञ्चिन्मते पृथिव्यादिचतुष्पदार्थानांगुणः॰ अयमतीन्द्रियः स्पन्दनकारणञ्च। भावनाख्यसंस्कारः २ अयमात्मनोऽतीन्द्रियगुणः॰ उपेक्षानात्मकनिश्चयजन्यः॰ अयं स्मरणप्रत्यभिज्ञयोः कारणञ्च। यथाह विश्वनाथतर्कालङ्कारः। संस्कारभेदो वेगोऽप्यस्थितिस्थापकभावने। मूर्त्तमात्रे तु वेगः स्यात् कर्म्मजो वेगजः क्वचित्॥ स्थितिस्थापकसंस्कारः क्षितौ केचिच्चतुर्ष्वपि।॰ अतीन्द्रियः सविज्ञेयः क्वचित्स्पन्दोऽपि कारणम्॥ भावनाख्यस्तु संस्कारो जीववृत्तिरतीन्द्रियः। उपेक्षाऽनात्मकस्तस्य निश्चयः कारणं भवेत्॥ स्मरणे प्रत्यभिज्ञायामप्यसौ कारणं भवेदिति॥ अयं जातकर्म्मादिक्रियाकलापः समयः उक्तकालक्रमेण शरीरसंस्कारार्थं स्त्रीणामपि भवति। तथाचाह मनुः। अमन्त्रिका तु कार्य्येयं स्त्रीणामावृदशेषतः। संस्कारार्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम्॥ वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः। पतिसेवा गुरौ वासो गृहार्थोऽग्निपरिक्रियेति॥ चात्र तु॰ जातकर्म्मादिक्रियाकलापः। गृहकृत्यमेव सायं प्रातः समिद्धोमादिरूपोऽग्निपरिचर्य्यैवार्थः॥

संस्कारजः। त्रि॰ संस्कारात्जाते॥

संस्कारवर्ज्जितः। पुं॰ व्रात्ये॥ त्रि॰ गर्भाधानादिसंस्कारविधुरे॥

संस्कारस्कन्धः। पुं॰ वासनाप्रपञ्चे। रूपविज्ञानवेदनासंज्ञास्कन्धानां वासनायाम्॥ रागद्वेषाभिनिवेशेषु। रागादयः क्लेशाः॰ उपक्लेशा स्तमदमानादयो॰ धर्म्माधर्म्मौ चेति वा स्यपतिमिश्राः॥

संस्कारहीनः। पुं॰ व्रात्ये॥ त्रि॰ गर्भाधानादिसंस्कारवर्ज्जिते॥ संस्कारैरुपनयनादिभिर्गर्भाधानादिभिर्वा॰ हीनः॥

संस्कार्य्यः। पुं॰ कर्म्मशेषे॰ मीमांसादौ॥ त्रि॰ संस्कारार्हे॥

संस्कृतम्। न॰ लक्षणोपेते। पाणिन्यादिव्याकरणबोधिते। गीर्वाणवाग्याम्॥ संस्कृतं नाम दैवी वागन्वाख्याता महर्षिभिः॥ त्रि॰ कृत्रिमे॥ शस्ते॥ भूषिते। संस्क्रियते स्म। क्तः॥ व्युत्पन्ने। अपनीतमले। शोधिते। कृतसंस्कारे॥ पक्वे॥

संस्कृतात्मा। पुं॰ दीक्षयादीक्षिते॥

संस्कृतिः। स्त्री॰ संस्क्रियायाम्॥ संस्करणम्। डुकृञ्॰। क्तिन्॥

संस्क्रिया। स्त्री॰ संस्कृतौ। शवदाहादिक्रियायाम्॥ मलापनयने॥ संस्कारायकरणम्। डुकृञ्॰। कृञः श चेति शः। रिङ् इयङ्॥ भावे

योऽविप्रभिन्नस्वस्वस्वर्णाभासंस्क्रियाम्। शैवेनत्वम् न कुर्य्यादेषधर्मः कलौयुगे॥

संस्तरः। पुं॰ प्रस्तरे। पल्लवादिरचितशय्यायाम्। सांथरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥ अध्वरे। यज्ञे॥ संस्तीर्य्यते। स्तृञ् आच्छादने। ऋदोरप्॥

संस्तवः। पुं॰ परिचये। सङ्गतिस्तवने। संस्तवनम्। ष्टुञ् स्तुतौ। ऋदोरप्॥ सम्यक्स्तुतौ॥

संस्तवानः। त्रि॰ वाग्मिनि॥ संस्तौति। ष्टुञ्॰। सम्यानच्स्तुवद्दल्यानच्॥

संस्तावः। पुं॰ क्रतुषु द्विजन्मनां स्तुतिभूमौ। यत्र छन्दोगैः क्रियमाणायां स्तुतिभूमौ। यत्र स्तावका द्विजा अवस्थानभूमौ॥ समेत्य स्तुवन्त्यत्र। ष्टुञ्॰। यज्ञे समि स्तुवः इति अधिकरणे ल्युटोऽपवादो घञ्॥ संस्तवनं वा॥

संस्तुतः। त्रि॰ सम्यक्स्तुतिविषयीभूते॥ संस्तूयते स्म। ष्टुञ्॰। क्तः॥ सदृशत्वेन निरूपिते॥ परिचिते॥

संस्त्यानम्। न॰ संहतौ। उपचये॥

संस्त्यायः। पुं॰ सन्निवेशे॥ संस्थाने॥ विस्तृतौ। सङ्घाते॥ संस्त्यानम्। ष्ट्यै स्त्यै शब्दसङ्घातयोः॥ घञ्। आतो युक्॥ गृहे॥ यथा। संस्त्यायान् प्रविशेयुरिति॥

संस्थः। पुं॰ चरे॥ निजराष्ट्रकीयचरे॥ क्रतुभेदे॥ सन्तिष्ठतेऽनेन। ष्ठा॰। अङ्॥ त्रि॰ अवस्थिते॥

संस्था। स्त्री॰ स्थितौ॥ सादृश्ये॥ नाशे॥ न्याय्यपथस्थितौ। मर्य्यादायाम्॥ सन्तिष्ठतेऽनया। सम्यगवस्थानं वा। ष्ठा॰ आतश्चोपसर्गे इत्यङ्॥ व्यवस्थायाम्। समाप्तौ॥ व्यक्तौ॥ प्रलयचतुष्टये। यथा। नैमित्तिकः प्राकृतिको नित्य आत्यन्तिको लयः। संस्थेति कविभिः प्रोक्तश्चतुर्द्धास्य स्वभावत इति पुराणम्॥

संस्थानम्। न॰ आकृतौ॥ मृतौ॥ सन्निवेशे॥ चतुष्पथे॥ संस्थीयतेऽनेनेति संस्थितिर्वा। ष्ठा॰। भावाधिकरणादौ ल्युट्। चिह्ने॥ त्रि॰ शिवादौ॥ समीचीनं स्थानमस्य॥

संस्थापनम्। न॰ स्थिरीकरणे॥

संस्थितः। त्रि॰ मृते॥ व्यवस्थिते॥ सम्यक्स्थिते। उत्थिते। सन्तिष्ठते स्म। ष्ठा॰ गत्यर्थाकर्मकेति क्तः॥

संस्थितिः। स्त्री॰ तत्त्वे। संस्थाने॥ मृत्यौ॥

संस्पर्शः। पुं॰ स्पर्शे। त्वगिन्द्रियग्राह्यगुणविशेषे॥ यथा। बालापाङ्गाच्च संस्पर्शात् निःस्वा

सा तु सहस्रमोजनात् । सहशय्यासना ध्यायात् पापं संक्रमते नृणामिति च्छागलेयः ॥ सम्प्रयोगे । सम्बन्धे ॥ संस्पर्शनम् । स्पृश संस्पर्शने : चकारविचक्षारकेसंज्ञायामिति घञ् ॥

संस्पर्शजः । चि॰ विषयेन्द्रियसंबन्धाज्जातभोगे । ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते । आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥

संस्पर्शा । स्त्री॰ जतूकायाम् । जनी नामगन्धद्रव्ये । स्पृशति । संस्पृश्यते वा । स्पृश॰ । पदरुजेति घञ्॰ पचाद्यच्॰ कर्मणि घञ् वा॰ ॥

संस्फालः । पुं॰ मेषे ॥

संस्फुटः । त्रि॰ फुल्ले । विकसिते ॥ स्फुटति । स्फुट विकसने । इगुपधेति कः ॥

संस्फेटः । पुं॰ युद्धे । रणे ॥ संस्फेटनम् । स्फिट अनादरे । घञ् ॥

संस्फोटः । पुं॰ युद्धे ॥ संस्फोटनम् । स्फुटिर्॰ । घञ् ॥

संस्मरणम् । न॰ संस्कारजन्यज्ञाने । संस्मृतौ

संस्मृतिः । स्त्री॰ संस्मरणे ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥

संस्वेदजम् । न॰ स्वेदजैशाकविशेषे ॥ तथाहि । उक्तं संस्वेदजं शाकं भूमिच्छत्रं शिलीन्ध्रकम् । शिलीन्ध्रमयकाष्ठ पुष्पादिषु तदुद्भवे- सर्वे संस्वेदजाः शीताः दोषलाः पिच्छिलाश्च ते । गुरवश्छर्दतीसारज्वरश्लेष्मामयप्रदाः ॥ श्वेताः शुचिस्थलीकाष्ठवंशगोव्रजसम्भवाः । नातिदोषकरास्तेषु शेषास्तेभ्यो विगर्हिताः ॥ त्रि॰ भूवः शरीरस्य संस्वेदादूष्मणो जाते दंशमशकादिरूपे भूतग्रामे ॥

संहतः । त्रि॰ सङ्गते । मिलिते दृढे ॥ दृढसन्धौ । संहन्यते स्म । क्तः ॥

संहतजानुः । त्रि॰ संज्ञौ । संहतजानुके ॥

संहतजानुकः । त्रि॰ सञ्ज्ञौ ॥ संहते मिलिते जानुनी यस्य सः ॥

संहतलः । पुं॰ मिलितपाणिद्वये । प्रतले । सिंहतले । विस्तृताङ्गुल्योर्मिलितयोर्दक्षिणयोःपाण्योः ॥ संहतं सङ्घट्टं तलाति । ला॰ । आतोनुपसर्ग इति कः ॥

संहतिः । स्त्री॰ समूहे । वृन्दे । निकुरम्बे । कदम्बे ॥ अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका । तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्ते मत्तदन्तिनः ॥ संहतिः श्रेयसी पुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि । तुषेणापि प

रित्यक्ता: नप्ररोहक्षितण्डुला: ॥ घनतायाम् ॥ संहन्यते । हन्तेः क्तिन् ॥ घाते ॥

संहननम् । न॰ कवचे । गात्रे । शरीरे ॥ संहंति॰ संहन्यतेवा । हन॰ । कृत्यल्युटद्धतिल्युट् ॥ यद्वा । संहन्यन्तेऽस्मिन् भूतानि । करणेतिल्युट् ॥ दृढाङ्गत्वे ॥

संहननाङ्ग: । त्रि॰ कठिनावयवे ॥ संहन्यतेनिविडीभवन्ति॰ अङ्गानि यस्यस: ॥

संहर्ष: । पुं॰ स्पर्द्धायाम् ॥ मुदि । सुखे ॥ घर्षणे । घृष्टौ ॥ प्रभञ्जने । पवने ॥ संहर्षणम् । हृषतुष्टौ । घञ् ॥

संहार: । पुं॰ प्रलये ॥ सङ्कोचने सङ्क्षेपे ॥ नरकविशेषे ॥ हरणंहार: । हृञोभावेघञ् । सम्यक्हारोऽत्र ॥ यद्वा । संह्रियतेऽनेन । अध्यायन्यायेतिघञन्त: साधु: ॥ असिताङ्गादिभैरवान्तर्गतभैरवविशेषे ॥

संहारमुद्रा । स्त्री॰ विसर्जनमुद्रायाम् ॥

संहित: । त्रि॰ सहिते ॥ योजिते ॥ सन्धीयतेस्म । डुधाञ: क्त: । दधातेर्हि: ॥ मिलिते ॥

संहितपुष्पिका । स्त्री॰ मिश्रेयायाम् ॥

संहिता । स्त्री॰ मन्वादिप्रणीतधर्मशास्त्रे ॥ पुराणसंहितासु ॥ पद्मसंहितायथा । ब्रह्मणश्चसिंवस्या पिप्पलादस्यतथैवच । गौतमस्यकुमारस्यसंहिता: परिकीर्त्तिता: ॥ चतस्रोयथा । ब्राह्मीभागवतीशैवीवैष्णवीचप्रकीर्त्तिता: । चतस्र: संहिता: पुण्याधर्मकामार्थमोक्षदा: ॥ षट्संहितायथा । आद्यासनत्कुमारीक्ताद्वितीयासूतसंहिता । तृतीयाशाङ्करीविप्राश्चतुर्थीवैष्णवीमता ॥ तत्परासंहिताब्राह्मीसौरान्त्यासंहितामतेति ॥ सन्धौवर्णानामतिशयितसन्निधौ । वर्णसंयोगे ॥ वेदैकदेशे ॥ सम्पूर्वाद्दधाते: कर्मणिक्त: । दधातेर्हि: ॥

संहूति: । स्त्री॰ बहुभिर्विहिताह्वाने ॥ समाह्वानम् । सम्पूर्वात्॰ ह्वेञ: स्त्रियांक्तिन् । वचिस्वपीति सम्प्रसारणम् ॥

संहृत: । त्रि॰ कृतसंहारेसङ्क्षिप्ते ॥

संहृति: । स्त्री॰ संहारे ॥

संहृष्ट: । त्रि॰ प्रहर्षिते ॥

सकट: । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥

सकटाक्ष: । पुं॰ धराक्षे ॥ त्रि॰ कटाक्षसहिते ॥

सकण्टक: । पुं॰ शैवाले । पूती

कारके ॥ त्रि॰ कण्टकयुक्ते ॥

सकर : । त्रि॰ सहस्ते ॥ राजस्व विशिष्टे ॥ शुण्डयुक्ते ॥ सकिरणे ॥ कराणसहवर्त्तते य : स: ॥

सकरुण : । त्रि॰ सदये । करुणा विशिष्टे ॥

सकर्ण : । त्रि॰ श्रवणशीले । श्रुतितत्परे ॥ सावधाने ॥

सकर्म्मक : । पुं॰ कर्मयुक्तपचत्यादिधातुषु ॥

सकल : । पुं॰ सगुणेशिवे ॥ यथा शारदातिलके । निर्गुण : सगुणश्चेतिशिवोज्ञेय : सनातन : । निर्गुण : प्रकृतेरन्य : सगुण : सकल : स्मृतइति ॥ कलाप्रकृतिस्तयासहवर्त्तते ॥ त्रि॰ सम्पूर्णे । सर्वस्मिन् ॥ कलाभियुक्ते । कलाभि : परिपूर्णे ॥

सकलप्रिय : । पुं॰ काके ॥ त्रि॰ सर्वेषांप्रीतिविषये ॥

सकलाज्ञानम् । न॰ समष्टयज्ञाने ॥

सकषाय : । त्रि॰ सरागे ॥ कषाये र्कामक्रोधादिमलैःसहवर्त्तमाने ॥ कषायविशिष्टे । कसैला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सकाम : । त्रि॰ कामनाविशिष्टे । कामिनि ॥ पुंसोयाविषयापेक्षा स कामइतिभण्यते । तेनयुक्तोदीनमना : सकाम : प्रोच्यतेबुधै: ॥ सकामाश्चैवनिष्कामाद्विविधाभुविमानवा : । कामिनांफलमित्युक्तं चयिण्युस्वप्रराज्यवत् । निष्कामाणान्तुनिर्वाणंपुनरावृत्तिवर्ज्जितम् ॥ सहकामेनवर्त्तते । सहस्य स: ॥

सकाश : । पुं॰ समीपे ॥ त्रि॰ काशयुक्ते ॥

सकुरण्ड : । पुं॰ साकुरुण्डवृक्षे ॥

सकुल : । त्रि॰ कुलान्विते ॥

सकुल्य : । त्रि॰ सगोत्रे । सप्तमपुरुषानन्तरंदशमपुरुषपर्यन्तस-न्ततौ ॥ दशाहेनसपिण्डास्तुशुध्यन्तिप्रेतसूतके ॥ त्रिरात्रेणसकुल्यास्तु॰ स्नात्वाशुध्यन्तिगोत्रजा : ॥ दायाधिकारिसकुल्यास्तु॰ पञ्चमपुरुषावधय : । यथाहबौधायन : । प्रपितामह॰ पितामह॰ पिता॰ स्वयं॰ सोदर्य्यभ्रातर : सवर्णाया: पुत्र॰ पौत्र॰ प्रपौत्रोएतानविभक्तदायादान्सपिण्डानाचक्षते । विभक्तदायादान्सकुल्यानाचक्षते सत्स्वङ्गजेषुतद्गामीह्यर्थोभवतीति ।

सकृत् । अ॰ सहार्थे । एकवारे॥ एकवारम् । एकस्यसकृच्चेतिसुच् । संयोगान्तस्येतिसुचोलोप : । सकृदंशोनिपततिसकृत्कन्याप्रदीयते । सकृदाहददानीतित्रीण्येतानिसतांसकृत् ॥

सकृत्प्रज : । पुं॰ काके । वायसे ॥

सकृत्प्रजायस्य सः ॥ सिंहे ॥

सकृत्फला । स्त्री॰ कदल्याम् ॥ सकृत्फलान्यस्याः ॥

सकृद्गर्भः । पुं॰ वेसरे । खच्चर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सकृद्विभातः । त्रि॰ एकदैव सकृत्प्राऽभिव्यक्ते ॥ सदैव विभाति । सदाभारूपे ॥

सकृद्वीरः । पुं॰ एकवीरवृक्षे ॥

सक्तः । त्रि॰ आश्रिते । लग्ने ॥ अभिनिवेशेन लग्ने । कर्त्तव्याभिमानेन फलाभिसन्धिना च कर्म्मण्यभिनिविष्टे ॥ सज्यते स्म । सञ्ज सङ्गे । क्तः ।

सक्तचेताः । त्रि॰ आसक्तचित्ते ॥ यथा । अनर्थ्यमन्वनं घोरमस्वीकृत महाविषम् । अगम्यखण्डनं देवि संसारः सक्तचेतसाम् ॥

सक्तिः । स्त्री॰ सङ्गे ॥ षञ्जेः क्तिन् ॥

सक्तुः । पुं॰ न॰ भृष्टयवचूर्णे । भृष्टयवादिचूर्णे । सत्तू॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सचते । षच सेचने । सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्क्रुशिभ्यस्तुन् ॥ अस्य लक्षणादयो यथा । धान्यानि भ्राष्टभृष्टानि यन्त्रपिष्टानि सक्तवः ॥ तत्र यवसक्तवो यथा । यवजाः सक्तवः शीतादीपनाः लघवः सराः । कफपित्तहरा रूक्षा लेखनाश्च प्रकीर्त्तिताः ॥ ते शीता बलदा वृष्या बृंहणा भेदनास्तथा । तर्पणा मधुरा रुच्याः परिणामे बलावहाः ॥ कफपित्तश्रमक्षुत्तृड्व्रणनेत्रामयापहाः । प्रशस्ता घर्मदाहाढ्यव्यायामार्त्तशरीरिणाम् ॥ चणकयवसक्तवस्तु । निस्तुषैश्चणकैर्भृष्टैस्तुर्यांशैश्च यवैः कृताः । सक्तवः शर्करासर्पिर्युक्ता ग्रीष्मे तिपूजिताः । शालिसक्तवो यथा । सक्तवः शालिसम्भूता वह्निदा लघवो हिमाः । मधुरा ग्राहिणो रुच्याः पथ्याश्च बलशुक्रदाः ॥ न भुक्त्वा न रदैश्छित्त्वा न निशायां न चाबहून् । न जलान्तरितान् नहि सक्तूनद्यान्न केवलान् ॥ पृथक्पानं पुनर्दानं सामिषं पयसा निशि । दन्तच्छेदनमुष्णञ्च सप्त सक्तुषु वर्जयेत् ॥ अर्द्धर्चादिः ॥

सक्तुकः । पुं॰ विषप्रभेदे ॥ यद्ग्रन्थिः सक्तुकेनैव पूर्णमध्यः संसक्तुकः ॥

सक्तुफला । स्त्री॰ शमीवृक्षे ॥ सक्तुवत् फलमस्याः । अजादित्वात् टाप् ॥

सक्थि । न॰ जानूर्द्ध्वभागे । ऊरौ । सांथल॰ इ॰ भा॰ ॥ सजति॰ सज्यते वा । सञ्ज सङ्गे । असिसञ्जिभ्यां क्थिन् ॥

सक्रियम् । न॰ व्यक्ते । परिस्पन्दवति । तथाहि । बुद्ध्यादयउपात्तमूर्त्तदेहत्वजन्ति॰ देहान्तरस्थोपादानतद्धेतुतेषांपरिस्पन्दः । शरीरपृथिव्यादीनाञ्चपरिस्पन्दः प्रसिद्धएव ॥ चि॰ क्रियासहिते ॥

सक्षणः । त्रि॰ कृतावसरे ॥

सक्षत्रम् । अ॰ क्षत्रियाणांयोग्ये क्षत्रत्वे ॥ क्षत्रियाणांसम्पत्तिः अव्ययंविभक्तीतिसम्पत्तावव्ययीभावः । सम्पत्तिश्चसमत्वमात्मानोऽनुरूपद्रव्यादियोग्यप्रवृत्तिनिमित्तम् ॥

सक्षमः । त्रि॰ क्षमतायुक्ते ॥ क्षमाविशिष्टे ॥

सक्षारः । त्रि॰ लवणयुक्ते ॥

सखा । पुं॰ मित्रे । सुहृदि । वयस्ये । समवयसि । स्निग्धे । अर्थितेप्रतिषिद्धस्थितेचैवप्रवर्त्तनम् । व्यसनेचापरित्यागस्त्रिविधंसखिलक्षणम् ॥ अपिच । सन्त्यागासहनोऽबन्धुः सदैवानुगतः सुहृत् । एकक्रियोभवेन्मित्रंसमप्राणः सखाभवेदिति ॥ समानः ख्यायतेलोकैः । ख्याप्रकथने । समानेख्यः सचोदात्तइतीण्॰ सच्छित्॰ यलोपः॰ समानस्यतूदात्तः सध्यादेशश्च ॥ सहाये । अमात्यादौ ॥

सखिता ।) स्त्री॰
सखित्वम् ।) न॰ सख्ये.

सखी । स्त्री॰ आली । वयस्यायाम् ॥ सख्यशिश्वीतिङीष् ॥

सख्यम् । न॰ मैत्र्ये । मित्रतायाम् । साप्तपदीने । सौहार्दे ॥ दशाव्दाख्यंपौरसख्यंपञ्चाव्दाख्यंकलाभृताम् । त्र्यब्दपूर्वंश्रोत्रियाणांस्वल्पेनापिस्वयोनिषु ॥ इतिमनुः ॥ सख्युर्भावः कर्मवा । सख्युर्यः ॥ सख्येनिषिध्यायथा । कृतघ्नैरशठैस्तब्धैःकामुकैश्चगतघृणैः । निर्लज्जैनैवकर्त्तव्यंसख्यंमतिमतासदेति ॥ हिताशंसने ॥

सगद्गदः । पुं॰ भयेनकृपेणवाऽश्रुपूर्णनेत्रत्वे । सति॰ कफरुद्धकण्ठनतयायोऽवाचोमन्दत्वंसकम्पादिर्विकारस्तस्मिन् ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

सगन्धः । पुं॰ चंशके । ज्ञातौ दायादे । त्रि॰ गन्धयुक्ते ॥

सगरः । पुं॰ अयोध्याधिपतौ॰ बाहुराजपुत्रे॰ सूर्यवंशीयेनृपतिवरे ॥ नामनिरुक्तन्तु । सपत्न्यातुगरस्तस्यैदत्तोगर्भजिघांसया । गरेणसहतेनैवजातस्तत्सगरोऽभवदिति ॥ अष्टद्वदे ॥ त्रि॰ गरसहिते । सविषे ॥

सगर्भः । पुं॰ सोदरे ॥ समानोगर्भोयस्यसः । सगर्भेतिनिर्देशात्समानस्यसः ॥ अभ्यन्तरितसूक्ष्मपत्रादियुक्तकुशादौ ॥

सगर्भा । स्त्री० गर्भवत्याम् ॥

सगर्भ्यः । पुं० सहोदरे ॥ समानेन गर्भेण भवः । सगर्भसयूथेतियत् । स गर्भेतिनिर्देशात्सः ॥ यद्वा । स इतुल्ये गर्भे कुक्षौ भवः ॥

सगुणः । पुं० गन्धादिविशिष्टे ॥ विद्यादियुक्ते ॥ यथा । सगुणोनिर्गुणोवापिसत्पात्रोभवतत्परः । तुषेणापिपरिभ्रष्टस्तण्डुलोनाङ्कुरायते ॥ मायाशवलितस्वरूपे सर्वशक्तियुक्ते ब्रह्मणि ॥

सगुणा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ गुणवत्याम् ॥

सगोत्रम् । न० गोत्रे । कुले । पुं० समानादूर्द्धपुरुषे । त्रि० अभिन्नगोत्रे । ज्ञातौ ॥ समानंगोत्रंकुलमस्य ज्योतिर्जनपदेतिसमानस्यसः ॥

सग्धिः । स्त्री० सहभोजने ॥ अदनम् । अद० । स्त्रियांक्तिन् । बहुलंछन्दसीतिघस्, घसिभसोर्हलिचेत्युपधालोपः । झलोझलीतिसलोपः । झषस्तथोर्धोधः । झलांजश्झशीति घस्यगः । समानाग्धिः । समानस्यच्छन्दसीतिसभावः ॥ सहग्धिर्वा । सहस्यसः संज्ञायाम् ॥

सङ्कटः । त्रि० सम्बाधे । सङ्कीर्णे । अल्पावकाशे । वर्त्मादौ । सम्यक्कटति० आवृणोति । कटेवर्षावरणयोः । पचाद्यच् ॥ यद्वा सम्बाधार्थात्सम्‌प्रव्‌त्‌तुर्मात्‌ संप्रोदश्चेति कटच् ॥ न० दुःखे ॥

सङ्कटा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ योगिनीप्रभेदे ॥

सङ्कटाचः । पुं० धवद्वक्षे ॥

सङ्कथनम् । न० सम्यग्भाषणे ॥

सङ्कथा । स्त्री० परस्परभाषणे । सम्भाषणे । मिथः प्रेमगोष्ठ्याम् ॥

सङ्करः । पुं० सम्मार्जन्याक्षिप्तधूल्यादौ । अवकरे । सङ्कारे ॥ सङ्कीर्यते । कृविक्षेपे ऋदोरप् ॥ सायांवा । ऋदोरप् ॥ व्यामिश्रत्वे । मिश्रितत्वे ॥ परस्परात्यन्ताभावसमानाधिकरणयोरेकाधिकरण्ये ॥ यथा मूर्त्तत्वमनसिवर्त्तते० भूतत्वंनास्ति । आकाशेभूतत्वंवर्त्ततेमूर्त्तत्वंनास्ति । पृथिव्यांभूतत्वंनास्ति । पृथिव्यांभूतत्वंवर्त्तते० मूर्त्तत्वञ्चास्तीतिजातिसाङ्कर्यमिति ॥ सामान्यजातौ । वर्णसङ्करजातौ ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । अविश्रान्तिजुषामात्मन्यङ्गाङ्गित्वन्तुसङ्करः । एतएवालङ्कारायत्रात्मन्यनासादितस्वतन्त्रभावाः परस्परमनुग्राह्यानुग्राहकतांदधति० सएषांसङ्कीर्यमाणस्वरूपत्वात्सङ्करः । उदाहरणम् यथा । आत्तेसीमन्तरत्नेमरकतिनिहितेहेमताटङ्कपत्रेलुप्तायांमेखलायांझटितिमणितुलाकोटियुग्मेगृहीते

हीते । शोणं बिम्बौष्ठकान्त्यात्वदरिमृगदृशामित्वरीणामरण्ये राजन् गुञ्जाफलानां स्रजइति शबरा नैव हर्षन्ति ॥ अत्र तद्गुणमपेक्ष्य भ्रान्तिमता प्रादुर्भूतं तदाश्रयेण च तद्गुणः सचेतसां प्रभूतचमत्कृतिनिमित्तमित्यनयोरङ्गाङ्गिभावः ॥ अस्यान्ये भेदाः काव्यप्रकाशादिषु द्रष्टव्याः ॥

सङ्करी । स्त्री० सङ्कार्यम् ॥

सङ्करीकरणम् । न० नवविधपापान्तर्गतपापविशेषे । यथाह विष्णुः । अथ पुरुषस्य कामक्रोधलोभाख्यं रिपुत्रयं भवति० परिग्रहप्रसङ्गमधिशेषादृगृह आश्रमिणः । तेनायमाक्रान्तोऽतिपातकमहापातकानुपातकोपपातकेषु वर्त्तते० जातिभ्रंशकरेषु० सङ्करीकरणेषु० अपात्रीकरणेषु० मलावहेषु० प्रकीर्णकेषु० ॥ तद्यथा । खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवधस्तथा । सङ्करीकरणं ज्ञेयं मीनाहिमहिषस्य चेति मनुः ॥ गर्दभतुरगोष्ट्रमृगहस्तिच्छागमेषमत्स्यसर्पमहिषाणामन्यतमस्य वधः सङ्करीकरणं ज्ञेयमिति कुल्लूकभट्टः ॥

सङ्कर्षकः । त्रि० सङ्कर्षणकर्त्तरि ॥

सङ्कर्षणः । पुं० सीरपाणौ । बलभद्रे ॥ सम्यक् कर्षति शत्रुशरीरमायुधैः । कृषविलेखने । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ सम्यक् कृष्यतेऽसौ । कर्मणि ल्युट् ॥ गर्भस्य सम्यक् कर्षणात् । यथोक्तं हरिवंशे । गर्भसंकर्षणात्सोऽपि सङ्कर्षणः स्मृत इति ॥ अहङ्काराधिष्ठातरि ॥ द्रष्टृदृश्ययोः सम्यक् कर्षणमेकीकरणं येन । अन्यत्रस्थितस्यान्यत्र नयने ॥ आकर्षणे ॥ सम्यक्प्रकारेणाकर्षणम् ॥

सङ्कलनम् । न० क्रमादुत्क्रमतो वाऽङ्कयोगे । जोड़देना० इ० भा० प्र० कलशब्दसङ्ख्यानयोः । सम्पूर्वः । ल्युट् ॥

सङ्कलितः । त्रि० सङ्गृहे । सङ्गृहीते एकत्रीकृते । अङ्कान्तरेणैकीकृताङ्के । जोड़दिया अङ्क इति भाषा ॥ सङ्कल्यते स्म । कलसङ्ख्याने । क्तः ॥ पुञ्जीकृतधान्यादौ ॥

सङ्कल्पः । पुं० मानसकर्म्मणि । इदमहं कुर्यामिति मनसो व्यापारे । इदं करिष्यामीत्यादिलक्षणेऽन्तःकरणपरिणामे ॥ इदं नीलमिदं पीतमिति विषयविवेचने ॥ इष्टसाधनताज्ञाने । समीचीनत्वेन भावने ॥ अहङ्करोमीति कर्त्तृत्वाभिमाने ॥ दुष्टेष्वपि विषयेषु० अशोभनत्वादर्शनेन शोभनाध्यासे ॥ अनेन कर्म्मणेदमिष्टफलं साध्यते० इत्येवं विषयायां बुद्धौ ॥ तिथ्याद्युल्लेखपूर्वकनामगोत्राद्युच्चारणपूर्वकवाक्यविशेषे ॥

काम्यं कर्म्म च सर्व्वं तदबुधः सङ्कल्प
माचरेत् । विधिवाक्यानुसारेण स
म्पूर्णमुक्ततामयैकृत्यागमोक्तिः ॥ य
था । स्मृत्वा विष्णुं ततः सदितिमास
पक्षतिथींस्ततः । समुल्लिख्य निमि
त्तानि सङ्कल्पं रचयेत् सुधीः ॥ अत्र
हारीतः । मनसा सङ्कल्पयति० वा
चाऽभिलपति० कर्म्म चोपपादय
तीति ॥ सङ्कल्पेन विना राजन् यत्
किञ्चित् कुरुते नरः । फलञ्चाल्पाल्प
कं तस्य धर्म्मस्यार्द्धक्षयो भवेत् ॥ सङ्क
ल्पनम् । क्लृप् सामर्थ्ये । भावे घञ्
॥ इच्छायाम् । कामचेष्टौ ॥ सङ्क
ल्पमूलः कामो वै यज्ञाः सङ्क
ल्पसम्भवाः । व्रतानि यमधर्म्माश्च स
र्व्वे सङ्कल्पजाः स्मृताः ॥ का
म जानामि ते मूलं सङ्कल्पात् कि[illegible]
जायसे । न त्वां सङ्कल्पयिष्यामि
समूलो न भविष्यसि ॥

सङ्कल्पजन्मा । पुं० मदने । काम
देवे ॥

सङ्कल्पसम्भवः ।)
सङ्कल्पमूलः ।) पुं० कामदेवे ॥
सङ्कल्पयोनिः)

संकसुकः । त्रि० अस्थिरे । चलस्व
भावे ॥ दुर्ज्जने ॥ संकसति ।
का[illegible]गौ । सन्निकासउकन् । सम्य
क् [illegible] इत्यन्ये जनाश्च [illegible] ॥

संकारः । पुं० अ[illegible]चटत्कारे ॥

सम्मार्ज्जन्यवपुञ्जिते । अवकरे ।
सङ्कीर्य्यते । कृविक्षेपे हिंसायांवा
: कर्म्मणि घञ् ॥

संकारी । स्त्री० नवदूषितकन्यायाम् ।
भुक्तकन्यायाम् । इति मेदिनीहेमचन्द्रौ ॥

संकाशः । पुं० अन्तिके ॥ त्रि०
उत्तरपदस्थस्तुल्यार्थे ॥ यथा० प
द्मसंकाशः ॥ यथा वा । सम्पदः
स्वप्नसंकाशा यौवनं कुसुमोपमम् ।
तडिच्चपलमायुष्यं कस्य स्याज्जानतो
धृतिरिति ॥ संकाशते । काशृ
दीप्तौ । पचाद्यच् ॥

संकिलः । पुं० अग्निकुक्कुटे । द
ग्धोल्कायाम् ॥

संकीर्णः । पुं० अम्बष्ठादिचण्डाल
पर्य्यन्तमिश्रितजातौ । तथाऽम
रः । आचण्डालात् संकीर्णा अ
म्बष्ठकरणादयः । शूद्राविशोस्तु क
रणोऽम्बष्ठो वैश्याद्द्विजन्मनः ॥
शूद्राक्षत्रिययोरुग्रो मागधः क्षत्रि
याविशोः । माहिष्योऽर्य्याक्षत्रिययोः०
क्षत्तार्य्याशूद्रयोः सुतः ॥ ब्राह्म
ण्यां क्षत्रियात् सूतः० तस्यां वैदेहको
विशः । रथकारस्तु माहिष्यात् कर
ण्यां यस्य सम्भवः ॥ स्याच्चण्डाल
स्तु जनितो ब्राह्मण्यां वृषलेन यः ।
इति ॥ मिश्रितरागे ॥ नानाजा
तीयवर्णे ॥ त्रि० निचिते ॥ अशु
द्धे ॥ जनादिभिर्व्वकाशे । सं

कुले । आकीर्णे ॥ संकीर्यतेऽस्मिन् । कृ विक्षेपे । क्तः ऋतइद्धातोः । रदाभ्यामिति नत्वम् ॥ संकटे ॥ परस्परविजातीये ॥

संकीर्तनम् । न० सम्यगुक्तौ । सम्यक् प्रकारेण देवतादिनामोच्चारणे ॥ यथा । शमायालं जलं वह्नेस्तमसो भास्करोदयः । शान्तिः कलेरघौघस्य नामसंकीर्तनं हरेरिति ॥ नामसंकीर्तनं नित्यं क्षुत्प्रस्खलितादिषु । वियोगं शीघ्रमाप्नोति सर्वानर्थैर्न संशयः । सम्यक्कीर्तनम् ॥

सङ्कीर्त्तित । त्रि० सम्यगुच्चरिते ॥

सङ्कुचितः । त्रि० सङ्कोचयुक्ते निद्राणे । मीलिते । मुद्रिते ॥ यथा । न स सङ्कुचितः पन्था येन वाली हतो गतः । समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगाः ॥ सङ्कुचति । कुचसङ्कोचने । रुचिवचिकुचिकुटस्य : क्तित्व् ॥

सङ्कुलम् । न० परस्परपराहतवाक्ये । क्लिष्टे । माता मे वन्ध्येति विरुद्धार्थवचने । यथा । यावज्जीवमहं मौनी ब्रह्मचारी पितामहः । माता च मम वन्ध्यासीत् स्मराभो लुपसे भवान् । इति ॥ संकीर्णे । कुलसंस्थाने । इगुपधत्वात् कः ॥ युद्धे ॥ त्रि० जनादि

भिर्निरवकाशे । व्याप्ते । आकीर्णे । सङ्कीर्णे ॥ अविस्पष्टवाचि ॥

सङ्कृतिः । स्त्री० चतुर्विंशत्यक्षरायां वृत्तौ ॥

सङ्केतः । पुं० स्वाभिप्रायव्यञ्जकचेष्टाविशेषे । प्रज्ञप्तौ । परिभाषायाम् । शैल्याम् । समये । आकारे ॥ न्यायमते सङ्केतार्थो यथा । सङ्केतो लक्षणा चार्थे पदवृत्तिः । वृत्त्या पदप्रतिपाद्योऽर्थ एव पदार्थ इत्यभिधीयते । इदं पदमिममर्थं बोधयत्विति अस्माच्छब्दादयमर्थो बोद्धव्य इतीच्छा सङ्केतरूपा वृत्तिः । तत्राधुनिकसङ्केतः परिभाषा । तयार्थबोधकं पदं पारिभाषिकम् । यथा शास्त्रकारादिसङ्केतितनदीवृद्ध्यादिपदम् । ईश्वरसङ्केतः शक्तिः तयार्थबोधकं पदं वाचकम् । यथा गोत्वादिविशिष्टबोधकगवादिपदम् । तत्रैव यौगिकवादिर्वाच्यः स एव मुख्यार्थ इत्युच्यते । इति श्रीवादिगदाधरीटीका ॥ सङ्केतनम् । कृतनिवासे । घञ् ॥

सङ्केतनिकेतनम् । न० प्रियमेलनार्थावधारितगृहे ॥

सङ्कोचः । पुं० मीनविशेषे ॥ बन्धे ॥ कटुविषयत्वाशक्यार्थादिरूपविषय

यस्यापगमे ॥ यथा । सामान्यश
ब्दार्थस्य विशेषनिष्ठत्वं सङ्कोचः ॥ न०
कुंकुमे ॥ सङ्कोचति० सङ्कु
च्यते वा । यद्वा सङ्कोचयति सङ्
कोच्यते वा कुचसम्यचनकौटिल्यप्र
तिष्टम्भविलेखनेषु । अच्० घञ्
वा । सङ्कुचतीति विग्रहे नस
म्यङ् । कुचसङ्कोचनवृत्त्यस्य कु
टादित्वेन गुणाभावप्रसङ्गात् ॥
सङ्कोचनी । स्त्री० लज्जालुलता
याम् ॥
सङ्कोचपिशुनम् । न० कुंकुमे ॥
सङ्क्रन्दन : । पुं० दुश्चवने । इ
न्द्रे ॥ सम्यक् क्रन्दयति । क्रन्दि
क्रन्दिष्वाह्वानेरोदनेच । ल्यु : ॥
न० रोदने ॥
सङ्क्रम : । पुं० क्रमणे । जला
परिगमनार्थकाष्ठपाषाणादिभिर्नि
र्मिते० मार्गे ॥ सङ्क्रमस्त्वा
ग्रोचयामि लोकानां संक्रमं यथा ।
दद सोढ तथा स्वर्गसंक्रमो भिप्रदीय-
ताम् ॥ भानोराश्यन्तरप्रवेशे ।
संक्रमणे ॥ वृटे : सहस्रभागो
य : स कालोऽरविसंक्रम : पुं०
न० दुर्गसञ्चरे । दुर्गद्वारे फलका
दिनिर्मितेसञ्चारमार्गे ॥ संक्रम
णम् । क्रमु० । घञ् । नोदा
त्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेरिति न
वृद्धि : ॥

संक्रमणम् । न० संक्रान्तौ । सम्पूर्व
त्क्रामेर्ल्युट् ॥ गमने ॥
संक्रान्त : । त्रि० ससङ्गे ॥ संक्रान्ति
विशिष्टे ॥ क्रमागतधनादौ ॥ प्रा
प्ते ॥ गते ॥
संक्रान्ति : । स्त्री० राश्यन्तरसंयोगा
नुकूलव्यापारे । सूर्यादीनां प्राया
शितोऽपरराशौ संक्रमणे ॥ तत्संज्ञा
विशेषा यथा । अयने द्वे विषुवे द्वे च
तस्र : षडशीतय : । चतस्रो विष्णु
पद्यस्तु संक्रान्त्यो द्वादशस्मृता : ॥
अपि च । तुलालिघटसिंहेषु विष्णु
पद्यर्कसंक्रमे । षडशीतिर्भवेद्द्वा-
पन् युक्कन्याभषेषु च ॥ विषुवन्तु स
माख्यातं तुलामेषाभयोस्तथा । या
म्यायनं कर्कटे स्यान्मकरे चोत्तराय
णम् । संक्रमणम् । क्रमु० । स्त्रियां
क्तिन् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ : ॥
संक्राम : । पुं० दुर्गसञ्चरे ॥
संक्लेद : । पुं० आर्द्रीभावे ॥
संक्लेश : । पुं० दु : खे ॥ संक्लेशन
म् । क्लिशूविबाधायाम् । घञ् ॥
संक्षय : । पुं० प्रलये ॥ नाशे ॥
संक्षिप्त : । त्रि० संहृते ॥ कृतसं
क्षेपे । संक्षेपयुक्ते ॥
संक्षुब्ध : । त्रि० आकुले ॥ आकु
लीभूते ॥
संक्षेप : । पुं० सङ्ग्रहे ॥ स्वल्पे ॥
समासे ॥ स्तोकेनभूयसोऽभिधा

ने । सङ्ख्यायते सङ्ख्योपयामा । ख्यिप० । घञ् ॥

सङ्ख्यापयम् । न० विस्तृतानां संक्षेपणे । समसने सम्पूर्णतृत्यपि ल्युट् ॥

सङ्ख्यायोग : । पुं० ध्यानयोगभ्रम् सङ्ख्यानीयोगे ॥ यमाङ्गजनायकी भगवान् । यथा । सर्वानुकूलत्वाच्च हिर्श्वांशवर्त्तवान्तरेभ्यो वा । प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यन्तरचारिणौ ॥ यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनि र्मोक्षपरायण : । विगतेच्छाभयक्रोधोय : सदामुक्तएवस : ॥

सङ्ख्योग । पुं० हरौ ॥ त्रि० सङ्ख्याप्रकारके ॥ विस्तृतं सूक्ष्मरूपेणसङ्ख्यापति । ख्यिपप्रेरणे । टच् ॥

सङ्क्षोभ : । पुं० सञ्चलने । चालने ॥

सङ्ख्यम् । न० मृधे । आस्कन्दने । युद्धे ॥ सङ्ख्यानम् । चख्ङ्ख्याप्रकथनेवा । भावेकौवा । ल्युट् । त्रि० सङ्ख्येये ॥

सङ्ख्या । स्त्री० विमर्शे । चर्चायाम् । विचारणायाम् । विचारे ॥ सम्यक् विवेकेनात्मकथने ॥ सम्यगात्मबुद्धौ ॥ एकद्वादौ ॥ अमराः मरसिंहः । सङ्ख्याः सङ्ख्येयाद्यविषु । विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः सङ्ख्येयसङ्ख्ययोः ।

। सङ्ख्यार्थे द्विबहुत्वेस्तस्तासुचानवतेः स्त्रियः ॥ पङ्क्तेः शत सहस्रादिक्रमाद्दशगुणोत्तरमिति ॥ अस्यार्थः । आदश० दशशब्दमभिव्याप्य । आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभाव : । नपुंसकादन्यतरस्यामितिपक्षे टच् न । एकादिकाः सदशपर्यन्ताः ० सङ्ख्याः सङ्ख्येये० त्रिलिङ्गाः । तेनसङ्ख्यासङ्ख्येययोः सामानाधिकरण्ये नवर्त्त : । यथा० एकः पटः ० एकाशाटी० एकं वस्त्रम् । द्विशब्दोऽवधारणे० सङ्ख्येयएव० नतुसङ्ख्यायामित्यर्थः । तेन० एकोविप्रश्चत्वादिभवतिनतुविप्रस्यैकद्वत्वादि । किन्तु । द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचनइतिसूत्रे० द्व्येकयोरितिनिर्देशात्सङ्ख्यामात्रेपिसम्भव : । तेनघटानांपञ्चत्वपित्यादिरितिसुभूतिः । वार्त्ताकुरेषाशुचसम्युक्तेति वैशकश्चसङ्गच्छते । विंशतिराद्यायासांताः सङ्ख्याः ० सङ्ख्येयसङ्ख्यायोर्वर्तन्ते० एकवचनान्ताश्च० यथाविंशतिर्गावः ० गवांविंशतिः । विंशत्यादीनांयदासङ्ख्यार्थस्तदाद्विवचनबहुवचनेअपिस्तः । यथाद्वे विंशती० गावः ० गवां वातिस्रोविंशतयइति । तासुविंशत्यानवतिमभिव्याप्यस्त्रीलिङ्गाः ।

भिन्नलिङ्गेनापि समानाधिकरण्ये स्त्रीलिङ्गाः । यथा विंशत्या पुरुषैः कृतम् । विंशतिः कुण्डानीति । पङ्क्तेर्दशगुणोत्तरं क्रमात् । शतसहस्रादि विज्ञेयम् । यथा । एकं दशगुणितं पङ्क्तिरुच्यते । दशपङ्क्तयः शतम् । दशशतानि सहस्रम् । दशसहस्राण्ययुतमित्यादि ज्ञेयम् ॥ यथाह लीलावत्याम् ॥ एकदशशतसहस्रायुतलक्षप्रयुतकोटयः क्रमशः । अर्बुदमब्जं खर्वनिखर्वमहापद्मशङ्कवस्तस्मात् ॥ जलधिश्चान्त्यं मध्यं परार्द्धमिति दशगुणोत्तरासंज्ञाः । सङ्ख्यायाः स्थानानां व्यवहारार्थं कृताः पूर्वैरिति ॥ विष्णुपुराणे श्रीपराशर उवाच । स्थानात् स्थानं दशगुणमेकस्माद्गण्यते द्विज । ततोऽष्टादशमे भागे परार्द्धमभिधीयते ॥ परार्द्धद्विगुणं यत्तु प्राकृतः प्रलयो द्विज । तदाऽव्यक्तेऽखिलं व्यक्तं सहेतौ लयमेति वै ॥ इति ॥ न्यायमते तु । च थागणनव्यवहारैककारणत्वम् । एकत्वं नित्यवस्तुनि नित्यमन्यत्रानित्यम् । द्वित्वादिपरार्द्धपर्यन्तमपेक्षाबुद्धेर्जायते । एवमपेक्षाबुद्धिनाशेनैषां नाशः । पर्याप्तिसम्बन्धेनानेकाश्रयेति वक्ति ॥ सङ्ख्यानम् । सङ्ख्यायतेऽनया वा । चक्षिङ् : ख्याञ् । ··मश्चेत्यङ् ॥

सङ्ख्यातः । त्रि । कृतसङ्ख्ये । गणिते । सङ्ख्यायते स्म । ख्या । क्तः । चक्षिङादेशो वा । ख्याते ॥

सङ्ख्यानम् । न । सङ्ख्यायाम् । प्रकाशे ॥

सङ्ख्यावान् । पुं । पण्डिते । सुधियि ॥ सङ्ख्याविचारणाऽस्त्यस्य । मतुप् ॥ त्रि । सङ्ख्यायुक्ते ॥

सङ्ख्येयः । त्रि । सङ्ख्यायोग्ये । गणनीये । गण्ये ॥ सङ्ख्यातुं योग्यः । ख्या । यत् । ईत् ॥

सङ्गः । पुं । सङ्गमे । मेलने ॥ सङ्गदोषो यथा । निःसङ्ग एव मोक्षः स्याद्दोषाः सर्वेऽपि सङ्गजाः । सङ्गात् पतत्यधिज्ञानी चावश्यं किमुताल्पवित् ॥ सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत् त्यक्तुं न शक्यते । स सद्भिः सह कर्त्तव्यः सन्तः सङ्गस्य भेषजम् ॥ सत्सङ्गश्च विवेकश्च निर्मलं नयनद्वयम् । यस्य नास्ति नरः सोऽन्धः कथं न स्यादमार्गगः ॥ इति श्रीकुलार्णवतन्त्रम् ॥ सद्भिः सङ्गं प्रकुर्वीत सिद्धिकामः सदा नरः । नासद्भिरिह लोकाय परलोकाय वा हितमिति गरुडपुराणम् ॥ विष्णुपुराणमपि यथा । मत्स्यस्य सङ्गादभवच्च यो मे सुतादिरागो मुषितोऽस्मि तेन । निःसङ्गता मुक्तिपदं यतीनां सङ्गादशेषाः प्रभवन्ति दोषाः ॥ इति ॥ रागे ॥

फलाभिलाषे । आसंगे : अतएव सुखहेतुरेवैतदेवं शोभनाध्यासतया प्रीतिविशेषे ॥ अभिनिवेशे । अ हमेवं करोमीति कर्तृत्वरूपे । कर्त्त्वाभिनिवेशे ॥ सञ्जनम् । षञ्जसंगे । घञ् ॥ संगोऽप्रवर्त्तिरितिबोध्या : । यथा । वातमूत्रपुरीषाणां संगोध्मानं क्लमोरुजा । जठरेवात जाद्यान्ये रोगा: स्युर्वातनिग्रहात् ॥ रुजाजठरे० इतिसम्बन्ध : ॥ प्रतिबन्धे ॥

संगणिका । स्त्री० अप्रतिरूपकथायाम् । इ० त्रि० शेषिसङ्कीर्णवर्ग : ॥

संगतम् । न० सौहृदे ॥ सुखजनकोक्तौ । इदयङ्गमेयुक्तियुक्तवाक्ये । संगतियुक्ते ॥ सत्ययोगजोफले ॥ त्रि० सङ्गते ॥ युक्ते ॥ उपसन्ने ॥ संगच्छतेस्म । गत्यर्थेतिकर्त्तरिक्त: ॥

संगति : । स्त्री० संगमे ॥ ज्ञाने ॥ उपोद्घातादिषट्के ॥ यथा । स प्रसंगउपोद्घातोहेतुताऽवसरस्तथा । निर्वाहकैककार्यत्वे षोढासंगतिरिष्यते ॥ संश्लेषे ॥ सङ्गच्छते ॥ सम्पूर्वाद्गमे : क्तिन् ॥

संगतिका । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । सगणपुर : कुरुशोभितं जगणद्वयं गुरुसंगतम् । फणिराजवक्त्रनिवेदिताभवतीहसंगतिकाहिसा ॥ यथा । अवधेहिकिञ्चिदनुत्तरंप्रदानिमितेन्दपसत्वरम् । तवदिव्यकीर्त्तिविलासिनीप्रतिबिम्बगेहनिवासिनो ॥

संगम : । पुं० संगे । मेलके ॥ नद्यादिमेलके ॥ स्त्रीपुंसयोर्मिथुनीभावे ॥ यथा । विदग्धस्यविदग्धेनसंगमोगुणवान्भवेत् । विदग्धायाद्युतिवा ॥ सचप्रथममध्यमोत्तमभेदात् त्रिविध : । यथाहव्यास : । त्रिविधंतत्समाख्यातंप्रथमंमध्यमोत्तमम् । अदेशकालभाषाभिर्निर्जनेच परस्त्रिया : ॥ कटाक्षावेक्षणंहास्यंप्रथमंसाहसंस्मृतम् । १ । प्रेरणंगन्धमाल्यानांधूपभूषणवाससाम् । प्रलोभनञ्चान्नपानैर्मध्यमंसाहसंस्मृतम् । २ । सहासनंविविक्तेषु परस्परसमाश्रय : । केशाकेशियहश्चैवसम्यक्संग्रहणंस्मृतमितिमिताक्षरा ॥ संगमनम् । ग्रहवृदिति गमेरप् ॥

संगर : । पुं० युद्धे । समरे ॥ आपदि ॥ क्रियाकारे ॥ संविदि । विषे ॥ अङ्गीकारे ॥ न० । शम्याफले । सांगर० इ० भा० प्र० ॥ संगरणम् ० संगीर्यतेवा० अनेनवा । गॄ शब्दे । ऋदोरप् । पुंसीतिघोवा ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ यथा । सत्यसंगर : ॥

संगरहित : । त्रि० नि : संगे ॥ य

इमेश्मशायाश्रित्य कृत्याद्यभिमान रूपोऽहङ्कारापरपर्यायो रागसंगद विशेषः संगः तेनशून्ये । संगेन रहितः ॥

संगवः । पुं॰ पञ्चधाविभक्तदिनस्य द्वितीयांशे । प्रातःकालात् परं स्मनमुहूर्त्तत्रये । यथा । प्रातः का लि मुहूर्त्तांस्त्रीन् संगवस्तावदेवतु । मध्याह्न॰ स्त्रिमुहूर्त्त : स्यात्परा ह्णस्ततः परम् । सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्याच्छ्राद्धं तत्रनकारयेदिति ॥ स्मृतिः ॥

संगवर्ज्जितः । त्रि॰ निःसंगे सन्यासिनि ॥ संगैर्वर्ज्जितः । वा स्यवस्तुस्पृहाहीने ।

संगविवर्ज्जितः । त्रि॰ चेतनाचेतन सर्व्वविषयशोभनाध्यासरहिते ॥

संगी । त्रि॰ सक्ते । संगविशिष्टे । यथा । आमृत्युतोनैवमनोरथानामन्तोऽस्ति विज्ञातमिदं मयाद्य । मनोरथासक्तिपरस्य चित्तं नजायते वै परमार्थसंगि ॥

संगीतम् । न॰ तौर्य्यत्रिकं, प्रेक्षणार्थं नृत्यगीतवाद्ये । यथा । गीतवाद्यनृत्यत्रयं नाट्यं तौर्य्यत्रिकञ्चतत् । संगीतं प्रेक्षणार्थेऽस्मिन् शास्त्रोक्ते नाट्यधर्म्मिकेति हेमचन्द्रः ॥ अपिच । तालवाद्यानुगं गीतं नटीभिर्यत्प्रगीयते । नृत्यस्यानुगतं रंगेत त् संगीतकमुच्यते ।

संगीतशास्त्रम् । न॰ नृत्यगीतवाद्यानांशिक्षाशास्त्रे । तत्तु॰ सोमेश्वरभरतहनुमत् कल्लिनाथमतभेदाच्चतुर्विधम् । अधुनातु हनुमन्मतं प्रचलितमस्ति । तस्याध्यायाः सप्त । स्वराध्यायोरागाध्यायस्तालाध्यायोनृत्याध्यायोभावाध्यायः कोकाध्यायोहस्ताध्यायश्चेति ॥ अस्यमुहूर्त्तमाह कालिदासः । हरिभेचति ष्येभगर्भे हरिभे हरिभे च मैत्रे थवै श्रवं हरिभे । हरिभेश्रविष्ठाहयेन्त्यसद्भिः कलारम्भयेन्नाट्यसङ्गीतशास्त्रम् । इति । इस्तोमृगश्चाश्विनी च मूलातिश्रवणातथा । पश्चानांहरिभानां हि मर्थावोध्या मनीषिभिः ॥

संगीतिः । स्त्री॰ आलापे ॥ संगीते ॥

संगीर्णः । त्रि॰ संविदिते । संश्रुते । उरीकृते । अङ्गीकृते ॥ सङ्गीर्यतेस्म । गृनिगरणे । क्तः ।

सङ्गुप्तः । पुं॰ बुद्धभेदे । त्रि॰ संगोपनाश्रये ॥

संगूढः । त्रि॰ सङ्कलिते । रेखादिना पुञ्जीकृतधान्यादौ । संगुह्यतेस्म । गुहू॰ । क्तः ॥

संगृहीतः । त्रि॰ एकत्रीकृते । सङ्कलिते ॥

संगोपनम् । न॰ सम्यग् गोपने ।

संग्रहः । पुं॰ समाहृतौ । एककर्तृकाणामनेककर्तृकाणां वा एकाभिप्रायाणां वाक्यानां संग्रहणे ॥ बृहद्दुद्रङ्गे ॥ यत्ने ॥ सङ्क्षेपे । विस्तृतार्थानां समासेन निबन्धने । यत्ने । संग्रहणम् । ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥ सङ्क्षेपेण गृह्यन्ते नानास्थाने विप्रकीर्णा अर्था बुद्ध्यन्ते ऽस्मिन्निति॰ बाहुलकादधिकरणेऽप् वा ॥ परमात्मनि । विष्णौ ॥ संगृह्णाति प्रलये सर्वं जगत् स्वात्मन्युपसंहरतीति संपूर्वाद्ग्रहेः पचाद्यच् ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ इति कौयटः । सचलक्षश्लोकसङ्ख्योव्याडिकृतो ग्रन्थ इति प्रसिद्धिः । इति शब्दार्णवम् ॥

संग्रहणम् । न॰ संग्रहे तीर्थारण्यादिनिर्जनदेशे परस्त्रियाः सह सम्भाषणादौ ॥ सङ्ग्रहणदण्डे । यथा । परस्त्रियं योऽभिवदेत् तीर्थेऽरण्ये वनेऽपि वा । नदीनां वापि सम्भेदे स संग्रहणमाप्नुयात् ॥ उपचारक्रिया केलिः स्पर्शो भूषणवाससाम् । सह खट्वासनञ्चैव सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥ स्त्रियं स्पृशेददेशे यः स्पृष्टो वा मर्षयेत्तया । परस्परस्यानुमते सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥ सम्यक् गृह्यते ऽत्र परस्त्रीभोगाभिलाषइति॰ सम्पूर्वात्॰ ग्रहेर्ल्युट् ॥

संग्रहणी । स्त्री॰ ग्रहणीरोगभेदे ॥ यथा । अन्त्राधिष्ठानमन्नस्य ग्रहणाद्ग्रहणी मता । अपक्वं धारयत्यन्नं पक्वं सृजति चाप्यधः । तस्याः स्वरूपम् । सुश्रुतोऽपि । षष्ठी पित्तधरा नाम या कला परिकीर्त्तिता । आमपक्वाशयान्तः स्था ग्रहणी साभिधीयते ॥ अस्याः प्रभेदः संग्रहणी । यथा । द्रवं घनं सितं स्निग्धं सकटीवेदनं शकृत् । आमं बहुसपैच्छिल्यं सशब्दं मन्दवेदनम् ॥ पक्षान्मासाद्दशाहाद्वा नित्यं वाऽपि विमुञ्चति । अन्त्रकूजनमालस्यं दौर्बल्यं सदनं भवेत् ॥ दिवा प्रकोपो भवति रात्रौ शान्तिं च गच्छति । दुर्विज्ञेया दुर्निवारा चिरकालानुबन्धिनी । सा भवेदामवातेन तेन संग्रहणी मतेति ॥

संग्रहभोजनम् । न॰ चन्द्रसूर्योपरागकालभोजने ॥

संग्रामः । पुं॰ युद्धे ॥ संग्रामणम् । संग्रामयुद्धे । व्यस्तः एरच् ॥ सङ्गसते । ग्रसु अदने । ग्रसेराचेतिमन्वा ॥

सङ्ग्रामपटहः । पुं॰ रणतूर्ये ॥ शङ्खादिरणवाद्ये ॥

सङ्ग्राहः । पुं॰ फलकमुष्टौ फलकग्रहणस्थाने ॥ मुष्टिबन्धनक्रियायाम् । मुष्टिबन्धे ॥ यथा । चर्मखड्गस्य सङ्ग्राहः ॥ सङ्ग्रह

याम् । गृहउपादाने । समिमुद्राविति गृहेर्घञ् ॥

सङ्ग्राहो । पुं॰ कूटबन्धे ॥

सङ्घः । पुं॰ चये । समूहे ॥ सजातीयानां विजातीयानाञ्च जन्तूनां वृन्दे । यथा पक्षिसङ्घो भिक्षुसङ्घो वणिक्सङ्घः ॥ संहन्यते॰ परिच्छिद्यतेऽनेन संहननं वा । सङ्घोद्घोगणप्रशंसयोरिति टिलोपोऽप्प्रत्ययो घत्वञ्च निपात्यते ॥

सङ्घचारी । पुं॰ मत्स्ये ॥ त्रि॰ बहुभिः सहगामिनी ॥

सङ्घजीवी । पुं॰ ब्रातीने ॥

सङ्घटनम् । न॰ योजनायाम् ॥

सङ्घट्टः । पुं॰ अन्योन्यविमर्द्दे । घटने ॥

सङ्घट्टनम् । न॰ सङ्घट्टे ॥ मेलने ॥ घटने ॥

सङ्घट्टना । स्त्री॰ संघट्टने ॥

संघट्टा । स्त्री॰ लतायाम् ॥

संघट्टितः । त्रि॰ निर्मिते ॥

संघट्टी । त्रि॰ पद्मभवे । पक्षी॰ ङू॰ पद्मका॰ ङू॰ भा॰ ॥

संघतिथः । पुं॰ संघानां पूरणे ॥ बहुपूगगणसङ्घस्येति डटि॰ तिथुगागमविधानात्॰ सङ्घस्य संख्यात्वेऽपि डट् ॥

संघपुष्पी । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् । धातक्याम् ॥

संघर्षः । पुं॰ स्पर्द्धायाम् । पराभिभवेच्छायाम् ॥ संघर्षणे ॥ द्रुमसंघर्षस्तटस्थपीडाकरः । यथा वृषभकलहाद्वृक्षपादभङ्गः॰ ॥ वपुसङ्घर्षे । घञ् ॥ संसर्पे ॥

संघाटिका । स्त्री॰ युग्मे ॥ कुट्टन्याम् ॥ जलकण्टके ॥ घ्राणे ॥

संघातः । पुं॰ घाते ॥ संहतौ । सङ्घे । यथा । सङ्घाताः स्वप्रभृत्सर्वेद्रत्यागमविदामुपदेशः ॥ अप्रकृतावयवसमूहे ॥ श्लिष्टावयवत्वे । पञ्चभूतपरिणामे । सेन्द्रियशरीरे ॥ नरकविशेषे ॥ सम्यक्घातोऽत्र॰ सम्यक्घातयन्त्यत्रेति वा । यद्वा । संहन्यन्तेऽत्र । हन्तेर्घञ् । हनस्तोऽचिण्णलोः । हो हन्तेर्ञ्णिन्नेष्विति घः ॥ कफे ॥

संघातपत्रिका । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

संघातवादः । पुं॰ लोकायतिकानां नास्तिकानां वादे ॥ स यथा । अनादौ क्षणिकैलौकिकैनेश्वरादिरपेच्यते । प्रत्यक्षसङ्घातभेदशक्तिभिः सर्व्वसिद्धितः ॥ यथौषधानां सङ्घातैर्मादैरारोगैरसायनम् । तथैव भूतसङ्घातैश्चैतन्यकान्यजीवतेति ।

सङ्घुषितः । त्रि॰ सङ्घुष्टे । सङ्घ

ष्यतेस्म । षुञिर् विशब्दने । सः कथम् त्वरसङ्कुषास्वनामितिपक्षे डट् ॥

सङ्कुष्ट : । त्रि॰ सङ्कुषिते । संश ब्दिते । सम्यग्घोषणाश्रये ॥ स ङ्कुष्यतेस्म । घुषिर्॰ कथमत्वर सङ्कुषास्वनामितिपक्षे इडभाव : ॥

सचल: । त्रि॰ अचलभिन्ने । अस्थिरे ॥

सचि : । स्त्री॰ शच्याम् ॥ सर्वेन्द्रि येषुसचते । अचसमवाये । सर्व धातुभ्यइन् ॥

सचिक्कण : । त्रि॰ क्लिन्ननेत्रे ॥

सचिव : । पुं॰ अमात्ये । मन्त्रिविशे षे ॥ कार्यसहाया : सचिवाबुद्धि सहायास्वमन्त्रिण : प्रोक्ताइतिभेद: ॥ अथसचिवा : तेचभेदा७८ध्याये ५८४८श्लोकेद्रष्टव्या : । सहाये । चेटे । सचनम् । सच॰ । सर्वधा भ्यइन् । सचिंवाति । वा॰ आ तोनुपसर्गेक : ॥

सचिवामय : । पुं॰ विसर्परोगे ॥

सची । स्त्री॰ इन्द्राण्याम् ॥ कृदिका रादितिङीष् ॥

सचीनन्दन: । पुं॰ जयन्ते । गौडदे शीयत्रयोदशशताब्दीयवैष्णवविशिष्टधर्मप्रव- र्त्तकेचैतन्यदेवे ॥ यथा शाकेमुनि व्योमयुगेन्दुगण्ये १४०७ पुण्ये तिथौफाल्गुनपौर्णमास्याम् । भै लोक्यभाग्योदयपुण्यकीर्त्तिर्देव : सचीनन्दनआविरासीत् इतिचैत न्यचन्द्रोदयनाटकम् ॥

सचेतन : । त्रि॰ सप्राणे ॥

सचेता: । त्रि॰ अव्याकुलचित्ते ॥ प्र सन्नचित्ते ॥

सचेष्ट : त्रि॰ चेष्टयासहवर्त्तमाने ॥

सच्चारा । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

सच्चित् । न॰ ब्रह्मणि ॥

सच्चिदानन्दम् । न॰ ब्रह्मणि । नित्यज्ञानसुखस्वरूपे ॥ त्रि॰ सा कारदेवविशेषणे ॥

सच्चिदानन्दलक्षणम् । त्रि॰ पर मात्मनि ॥ सच्चिदानन्दा:॰ अन् तजडदु : खप्रतियोगिभिर्व्यते॰ विरुद्धधर्मत्यागलक्षणयाभागलक्ष णयाज्ञायते॰ इतिसच्चिदानन्दल क्षणम् ॥ यद्वा । सन्तौसर्वदास्था यिनौयौचिदानन्दौज्ञानानन्दौतौ लक्षणंस्वरूपमस्य ॥

सच्छाकम् । न॰ आर्द्रके ॥

सजम्बाल : । त्रि॰ पङ्किले । पङ्कवि शिष्टे । जम्बालेनपङ्केनसहेति विग्रह : ॥

सजाति : । पुं॰ समानजातिस्त्री पुंसयो: पुत्रे ॥ यथ. । सवर्णेभ्य: सवर्णासुजायन्तेहिसजातय. । अ निन्द्येषुविवाहेषुपुत्रा : सन्तान वर्द्धना : ॥ त्रि॰ समानजातौ ॥

सजातीय : । त्रि॰ समानजातीये ॥

जातीभवोजातीय :। समानस्ये तियोगविभागात्सादेश : ॥

सजू :। अ॰ सहार्थे ॥

सजू :। स्त्री॰ प्रीतियुक्तायाम् । सेवा युक्तायाम् । जोषणम्॰ जुट्। जुषप्रीतिसेवनयोः। भावेक्विप् सह जुषा वर्त्तते॰ यासा॰ सजू :। बहुव्रीहौ सहस्य सभाव :। ससजुषो रु :। र्वोरितिदीर्घ :॥

सज्ज :। त्रि॰ सन्नद्धे। वर्म्मिते। बद्धसन्नाहे ॥ सज्जतिस्म। षस्ज गतौ। अच्॥ सम्भृते ॥

सज्जन :। पुं॰ महाकुले। कुलीने। आर्ये। अस्यलक्षणं यथा। निजाचारयाहियोयोकुर्व्वन्नोविद्सत्तमम्। पापाभिलाषरहिताः सज्जनास्ते प्रकीर्त्तिताइति याज्ञिकयायोगसारे १६ऽध्याय :॥ न॰ उपरक्षणे। सैन्यरक्षणायनियुक्त प्रहरिकादौ। गुल्मे। घट्टे॥ त्रि॰ कुलीने। सति। सत्‌चासौजनश्च सज्जन्तोऽनेन॰ सत्॰ शोभनम्‌जन्यतेवाऽनेन। षस्जगतौ॰ जनीप्रादुर्भावेवा। ल्युट्॥ महात्मनि ॥

सज्जना। स्त्री॰ पल्याणाद्यारोपणेनेभसज्जीकरणे। कल्पनायाम्। षस्जगतौ। ण्यन्त : ण्यासश्रन्थेति युच्। सज्जयुत्वेनत्र॰ तज्जनत्र्

त्वेनत :॥

सज्जा। स्त्री॰ वेशे। सन्नाहे। साजना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सज्जित :। त्रि॰ वशीकृते ॥ भूषिते। कृतसज्जे ॥ वर्म्मिते। सन्नद्धे॥ षस्ज॰। क्त :॥

सञ्च :। पुं॰ पुस्तकलेखनार्थपत्रचये। सांची॰ इ॰ भा॰॥ यथा। श्रीताडोपत्रजेसञ्चे समेपत्रसुसञ्चिते। त्रिचित्रकंविपाश्वेचचर्म्मणासम्पुटीकृते। रक्तेनवाथकृष्णेन मसूर्छन्यावर्त्तितेनच। दृढसूत्रसुबन्धेनपद्मबिधकृतेनच॥ यस्तुवादशसाहस्रींसंहितामुपलेखयेत्। ददातिचाभियुक्तायसयातिपरमाङ्गतिमितिदेवीपुराणेविद्यादानमाहात्म्यफलनामाध्याय :॥

सञ्चत् पुं॰ प्रतारके ॥

सञ्चय :। पुं॰ समूहे। निवहे॥ सञ्चीयते। चिञ्॰। एरच्॥

सञ्चयनम्। न॰ सञ्चये ॥

संचयी। त्रि॰ संचयशीले। सङ्ग्रहकर्त्तरि॥ सञ्चयोऽस्यास्ति। इनि :॥ संचयीनावसीदति॥

संचर :। पुं॰ सेतौ। मार्गे॥ देहे॥ संचरन्त्यनेन। गोचरसंचरेति साधु :॥

संचलनम्। न॰ कम्पने ॥

संचाय्य :। पुं॰ क्रतौ। यज्ञे॥ सं

चीयतेऽसौ । सम्पूर्वाच्चिनोतेः॰ क्तौकृ अपाव्यसञ्चाय्याविति च दाय्येनिपात्यते ।

सञ्चारः । पुं॰ निर्गमे । सञ्चरणम्॰ सञ्चरत्यनेनवा । चरगतौ । घञ् । गमने ॥ यथा । सञ्चारो निगमान्तवीथिष्विति ॥ चकृता भयसञ्चाराः प्रकाराश्चमिथ्याभ्रमिके॰ दूतिच ।

संचारजीवी । त्रि॰ नरवाणिजिनि ॥

संचारिका । स्त्री॰ युगले । कुट्टन्याम् । दूत्याम् ॥ घ्राणे । संचरति॰ संचारयतिवा । चर॰ । ण्वुल ॥

संचारिणी । स्त्री॰ गोधापद्याम् ॥ संचरणशीलायाम् ॥

संचारी । पुं॰ धूपे । वायौ । भावविशेषे ॥

संचारितः । त्रि॰ संवाहिते ॥

संचाली । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥ यथा । संचालीप्रोच्यतेगुञ्जासातिक्तोरूपकंभवेत् ॥

संचितः । त्रि॰ रचिते । संभृते । सम्पादिते । भाविदेहारम्भके कर्मविशेषे ॥

संचितकर्म । न॰ ज्ञानोत्पत्तेः प्रागुत्पन्ने॰ अनारब्धफलकर्मणि ॥ संचितंचतत्कर्मच ॥

संचिता । स्त्री॰ मूषिकपर्ण्याम् । मूषीकपर्ण्याम् ॥

संचिन्तितः । त्रि॰ सङ्कल्पेगते ॥

संचिन्वानः । त्रि॰ संचयंकुर्वाणे ॥ संचिन्वानकमेवैनंकामानामवितृप्तकम् । इत्तौवैराग्यमासाद्य मृत्युरादायगच्छति ॥

संचेयः । त्रि॰ संचयनीये । संचितव्ये ॥

सञ्छन्नः । त्रि॰ आच्छादिते ॥

सञ्जः । पुं॰ विधौ । ब्रह्मणि ॥ रुद्रे । शिवे ।

सञ्जननः । त्रि॰ उत्पादके ।

सञ्जयः । त्रि॰ रागद्वेषादिदोषाणां सम्यक्जेतरि ।

सञ्जवनम् । न॰ अन्योन्याभिमुखशालाचतुष्टयगृहे । चतुःशाले । सञ्जवन्त्यत्र । जुगतौसौत्रः । अधिकरणेल्युट् ॥

सञ्जा । स्त्री॰ अजायाम् ॥ छाग्याम् ।

सञ्जितः । त्रि॰ संलग्ने । सञ्जेर्ण्यन्तात्क्तः ।

सञ्जिहानः । त्रि॰ परित्यजति ।

सञ्जीवनम् । न॰ सञ्जनेसम्यक्प्रकारेणप्राणधारणे ।

सञ्जीवनी । स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे अमृतस्रवायाम् । रुद्रन्तिकायाम् यावयोगान्तरे ॥ यथा । उत्सवे वगतचन्द्रोद्यचोणचरविशुद्धः । सञ्जीवनीसमाख्योयंमृत्युयोगाप

कारकः ॥

संज्ञम्। न० पीतकाष्ठे ॥ त्रि० सज्ञजानुके। संहतजानुके ॥ संज्ञावति ।

संज्ञपनम्। न० मारणे ॥ मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा। ज्ञपमिच्चेति वा। भावे ल्युट् ॥

संज्ञप्तिः। स्त्री० मारणे ॥ विज्ञप्तौ ॥

संज्ञा। स्त्री० नामनि ॥ यया प्रत्याय्यते सा संज्ञेति महाभाष्यम्। पर्यायमिति यावत्। नाम संज्ञिनं बोधयति ॥ गायत्र्याम् ॥ चेतनायाम्। बुद्धौ ॥ रवियोषिति ॥ हस्ताद्यैरर्थस्य सूचनायाम् ॥ संज्ञानम्। ज्ञापनबोधने। आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ॥ सम्यक् ज्ञायते इति कर्मणि वाङ् ॥ सङ्केते ॥

संज्ञास्कन्धः। पुं० नामप्रपञ्चे। देवदत्तादिनामधेये ॥ सविकल्पके ॥ सविकल्पप्रत्ययः। संज्ञासंसर्गयोग्यप्रतिभासः। यथा। डित्थः। कुण्डली। गौरः। ब्राह्मणो गच्छतीत्येवं जातीयक इति वाचस्पतिमिश्राः। सविकल्पप्रत्यय इत्यनेन। विज्ञानस्कन्धो निर्विकल्प इति भेदः स्कन्धयोर्ध्वनित इति कल्पतरुः। गौरश्व इत्यादिशब्दसङ्कल्पितप्रत्यय इत्यानन्दगिरयः। गौरश्व इत्यादिशब्दादिविशिष्टवस्तुविषयकसविकल्पप्रत्यय इति वृत्तिकाराः ॥

संज्ञी। त्रि० संज्ञावति ॥ संज्ञया यः प्रतीयते स संज्ञीति महाभाष्यकृत्। संज्ञाऽस्यास्ति व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

संज्ञुः। त्रि० संहतजानुके ॥ संहते संलग्ने जानुनी यस्य। प्रसम्भ्यां जानुनोर्ज्ञुः ॥

सञ्ज्वरः। पुं० अग्निसन्तापे। सन्तापे ॥ संज्वरयति। ज्वररोगे। ण्यन्तात् पचाद्यच् ॥

सटम्। न० व्रतिनः शिखायाम्।

सटा। स्त्री०। जटायाम् ॥ यथा। जटा जटिर्जटी जूटी जुटश्च लुसटं सटा। कोटीरं जूटकं हस्तशिखायां व्रतिनामपीति शब्दरत्नावली ॥ सटति। षट अवयवे। अच् ॥ केसरे ॥

सटाङ्कः। पुं० सिंहे ॥ व्रतिनि ॥ सटा अङ्कश्चिह्नं यस्य सः ॥

सटिः। }
सटिका। स्त्री० } शट्याम्। गन्धपलाश्याम्। वनखादा। पञ्चहरिद्रा।
सटी। }

इ० गौ० भा० प्र० ॥

सथः। पुं० अश्वे ॥

सण्डिशः। पुं० सन्दंशे ॥

सण्डीनम्। न० खगगतिक्रियायाम्। पक्षिणोऽवादीपतने ॥

सङ्कटं डयनम् । डीङ् विहायसा गतौ । नपुंसके भावे क्तः । स्वादयश्चोदित इत्यादिना निष्ठानत्वम् ॥ सण्डीनं सम्यक्पतनमिति महाभारतम् ॥

सण्डीनडीनम् । न० खगानां गतिभ मगममार्गे ॥

सण्डीनोड्डीनम् । न० खगानां गतिभेदे० ऊर्द्ध्वगमने ॥

सत् । अ० आदरे ॥ आदरानादरयोः सदसती इति निपातसंज्ञा ॥

सत् । न० सत्ये । सदास्थायिनि । अनृतशून्यस्यात्ते । बाधाभावोपलक्षितस्वरूपसत्तात्मके । सत्स्वभावे वेदान्तसिद्धपरमेश्वरे । कालत्रयाबाध्ये ब्रह्मणि ॥ यद्विषया बुद्धिर्न व्यभिचरति० तत्सदिति भाष्यम् ॥ त्रि० सत्ये । भावस्वाश्रये ॥ साधौ । नित्यानित्यवस्तुविवेकादिसाधनसम्पन्ने मुमुक्षौ । शिष्टे । वेदोक्तकारिणि वेदशास्त्रानुसारेण वर्त्तमाने । धीरे ॥ मान्ये ॥ प्रशस्ते ॥ धार्मिके ॥ विद्यमाने । अस्तीति विधिमुखेन प्रतीयमाने ॥ यत्सम्बन्धितया यद्विद्यते० तत् तत् सदित्युच्यते ॥ व्यक्ते । विधिमुखेन प्रमाणस्य विषये ॥ कर्मवैगुण्यापनोदनसमर्थे ॥ पृथिव्यप्तेजसु ॥ सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत् प्रयुज्यते । प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते । कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥ अस्ति । अस भुवि । लट् शत्रादेशः । श्नसोरल्लोपः ॥ सत्ताशालिनि । अस्तितामात्रवस्तुनि । शान्ते ॥ अस्ति ब्रह्मेति ब्रह्मास्तित्वविदि ॥ आविःस्नातोऽस्तुमिष्टोऽस्यमानोऽथ विस्मृतः । अर्थेऽस्मिन् सद्भूत्येवं सद्भिर्बहुधोच्यते ॥

सततम् । अ० सर्वदार्थे निरन्तरे ।

सततम् । न० अनारते । अश्रान्ते । सन्तते । सन्तन्यते स्म । तनु विस्तारे । क्तः । अनुदात्तोपदेशेति नलोपः । समो वा हिततततयोरिति पक्षे समो मलोपः ॥ क्रियान्तरैरव्यवधानमत्यार्थः । क्रियाविशेषणे त्वस्य क्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणे तु त्रिलिङ्गम् ॥ पुं० विषमज्वरविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । अहोरात्रे सततको द्वौ कालावनुवर्त्तत इति । द्वौ कालौ० अन्येद्युष्कं रात्रावेककालम् अयतोऽदे । ततोऽहोरात्रे प्रत्येकं द्वौ द्वौ प्रकोपकालौ ॥

सततगः । पुं० वायौ ॥ त्रि० सर्वदा गमनशीले ॥ सततं गच्छति । गम० । डः ॥

सततविमुक्त : । त्रि॰ सर्व्वदैवमुक्ते॰ नकदाचिदपिबद्धे ॥

सततयायी । त्रि॰ सदाविनश्वरे ॥

सततोत्थित : । त्रि॰ निरन्तरमुद्युक्ते ॥ सततमुत्थित : ॥

सतत्त्वम् । न॰ स्वभावे । याथात्म्ये ॥ त्रि॰ तत्त्वेनसहिते ॥ तत्त्वेनवास्तवरूपेणसहवर्त्तते इति ॥

सतर्क : । त्रि॰ सभये । तर्केणसहवर्त्तमाने ॥

सती । स्त्री॰ दाक्षायण्याम् । उमायाम् ॥ साध्व्याम् । पतिव्रतायाम् ॥ साध्व्याम् ॥ विद्यमानायाम् ॥ सौराष्ट्रमृदि ॥ प्रमाणान्तराबाधायोग्यायाम् ॥ सूयसत्यपत्नी । यथा । सत्यपत्नीसतीमुक्ता : पूजिताजगतोप्रिया । ययाविनाभवेल्लोकोऽसंधुतारहित : सदा ॥ यत्रसत्त्वंयतोनास्ति॰ तत्राविश्वासात्॰ मनुष्य : स्नेहंनकरोति॰ इतिवस्तुतारहितोऽभवतीतियुक्तमेव ॥ प्रतिष्ठाच्छन्द : प्रभेदे ॥ मणिमती ॥ यथा । सुरपेतवपद्मम् । ममतिसाननु सती । अस्ति॰ एकस्मिन्पत्न्यौ । अस॰ । शतृ । अस्तोरल्लोप : । उगित्वान्ङीप् ॥

सतीन : । पुं॰ वंशे । कलाये । वायौ ॥

सतीनक : । पुं॰ वंशे ॥ कलाये । खण्डिके । मटरइ॰ भा॰ प्र॰ ॥ कलायस्त्रिपुट : प्रोक्त : सतीनोवर्त्तुलोमत : इतिव्याडि : ॥ सतिवीबृन : प्रभु : । संज्ञायामितिसमास : । बलदन्तादित्यलुक् ॥ सतीनंवाहुलकरोति । अन्येष्वपीतिड : ॥

सतीर्थ्य : । पुं॰ परस्परमेकगुरो : शिष्ये । सहाध्यायिनि ॥ समानेतीर्थेगुरौवसति । समानतीर्थेवासीतियत् । तीर्थेये॰ इतिसमानस्यस : ॥

सतील : । पुं॰ सतीने ॥ वंशे॰ इ॰ मुद्राङ्किताङ्गारावली ॥

सतीलक : । पुं॰ सतीनके । मटरइ॰ भा॰ प्र॰ कलाये ॥ तिलेन॰ तिलवत्कृष्णवर्णचिह्नेनसहवर्त्तते॰ इतिसतील : । निपातनादिकारस्य दीर्घ : । स्वार्थेक : ॥

सतीला । स्त्री॰ कलायविशेषे । निश्चिडकायाम् । त्रिपुटे ॥

सतुषम् । न॰ तुषयुक्तसस्ये ॥ धान्ये ॥ यथा । सस्यं च यगतंप्राहु : सतुषं धान्यमुच्यते । आमंवितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतम् ॥

सतूर्य्य : । त्रि॰ वादित्रसहिते । तूर्य्यै : तूर्य्यघोषै : सहित : ॥

सवट् । त्रि॰ हर्षयुक्ते । हर्षिते ॥

सत्कदम्ब : । पुं॰ व्रजभुवि । कदम्बे ।

सत्कर्म्म । न॰ वेदविहितक्रियायाम् ॥ सत्कर्मयोग्योनजनोनैवाप: श्रीपकारकम् । यस्मिन्ननुदितेतस्मिन्नमो देवायभास्वते ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥

सत्कास्वमार: । पुं॰ रक्तकास्वने ॥

सत्काण्ड: । पुं॰ चिल्ले ॥

सत्कार: । पुं॰ अवातिशये ॥ साधुरयंतपस्वीत्र अयथूर्थे च क्रियमाणायांस्तुतौ ॥ कौमुद्यादिषु ॥ यथा । तस्मादेता: सदापूज्या: भूषणाच्छादनाशनै: । भूतिकामैर्नरैर्नित्यंसत्कारेषूत्सवेषुचेति । पता: • नार्य: ॥ पूजायाम् ॥

सत्कृत: । त्रि॰ कृतसत्कारे । पूजिते ॥ अर्हते ॥

सत्कृति: । स्त्री॰ सत्क्रियायाम् । सत्कारे ॥

सत्क्रिया । स्त्री॰ सत्कारे । आदरस्य क्रियायाम् ॥ अश्रद्धादिक्रियायाम् । संस्क्रियायाम् ॥

सत्तम: । त्रि॰ पूज्यतमे । साधीयसि । उत्तमे । अतिशोभने । एषामेषामतिशयेनसत्। अतिशायनेतमबिष्ठनाविति तमप् ॥

सत्ता । स्त्री॰ सजातीयविजातीयस्वगतभेदरहितानुभूतौ । विद्यमानतायाम् । साधुतायाम् । जातिविशेषे । इतिभाषापरिच्छेद: ॥ भावेतल् ॥

सत्तामात्रम् । त्रि॰ केवलपरमार्थस्वरूपे ॥

सत्य: । पुं॰ श्रीरामे । दशमुखान्तके । विष्णौ ॥ यथा । श्रीरामेऽप्यन्तरे विष्णु: सत्यै: सहस्वधामभि: । सत्यायामभवत्सत्य: सत्यरूपोजनार्दन इति कौर्मे ४८ऽध्याय: । अश्वत्थवृक्षे । नान्दीमुखश्राद्धदेवे ॥ यथा । इष्टिश्राद्धक्रतुर्दक्ष: • सत्यो नान्दीमुखेवसु: । नैमित्तिकेकालकामौ• काम्ये धुरिलोचनाविति ॥ तपोलोकादूर्द्ध्वगतेलोके । सत्यलोके ॥ यथेता मृगेन्द्रसंहितायाम् । तत: सत्याधिय: स्थानंसत्यलोक: स्वयम्भुव: । कामातिशयसम्पन्न: कोटयोनवसप्तच । सावित्रीमूर्त्तिमत्यास्ते यत्रवेदा:ससानुगा: ॥ ततस्तपोलोकानन्तरम्• सत्यलोकाद्धित्वात्• प्रागुक्तस्याधिपत्यञ्चब्रह्मण: स्थानम्• इत्यर्थ: । न॰ कृतयुगे ॥ शपथे ॥ यथोक्तं श्रीमहानिर्वाणे । सत्यंब्रवीमिसच्छल्प्यस्पृष्टाकौलंगुर्वहिजम् । गङ्गातीयंदेवमूर्त्तिं कुलशास्त्रं कुलामृतम् । देवीनिर्माल्यमथवाकथनंशपथोभवेत् । तथानृतंवदन्मर्त्य: कल्पान्तंनरकंव्रजेत् ॥ अपापजनिकार्याणांत्यागेश्वाप्यन्यथापिवा । तत्कार्यंसर्व्वथामर्त्यै: स्वीकृतं

अपथेनयत् ॥ लोकाचारोऽप्रवृत्तस्तु
दृष्ट्वा तूपदत्तमेकमभोजनैः । अमेध्या
पितमुच्छिष्टं ध्यन्नादशाहकाशनैः
॥ कुलधर्मोऽपि सत्येन विधिनाचैव
सेवितः । मोक्षाय श्रेयसेनस्यात्
कौलेपापायकेवलम् ॥ इति ॥ त
थ्ये । अव्यभिचारिणि । अनृतवि
रोधिनि । यथादृष्टार्थभाषणे । प्र
माणेनावबुद्धस्यार्थस्य तथैव भाष
णे । यथा च । यथा तिष्ठन्ति पुण्यानि
सत्यमाश्रित्य पार्वति । तथाऽनृ
तं समाश्रित्य पातकान्यखिलान्यपि
॥ अतः सत्यविहीनस्य सर्वपापा
श्रयस्य च ताडनाद्दमनाद्राजान
पापार्हः शिवाज्ञया ॥ अकुलच
यामुक्तं पाद्मे क्रियायोगसारे । यथा
र्थकथनं यच्च सर्वलोकसुखप्रदम् ॥
तत् सत्यमिति विज्ञेयं असत्यं तद्वि
पर्ययमिति ॥ तस्याकाराख्योऽलाम
हाभारते राजधर्मे यथा । सत्यञ्च स
मता चैव दमश्चैव न संशयः । अमा
त्सर्यं क्षमा चैव ह्रीस्तितिक्षानसूय
ता ॥ त्यागो ध्यानमथार्यत्वं धृति
श्च सततं दया । अहिंसा चैव राजे
न्द्र सत्याकारास्त्रयोदशेति ॥ सत्य
प्रशंसा यथा । नहि सत्यात् परो ध
र्मो नानृतात् पातकं परम् । नहि मा
तुः परो बन्धुर्न गुरुर्मन्त्रदात् प
रः ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥ अपिच

सत्यः

महानिर्वाणतन्त्रे । प्रवृत्तेऽवकलौ
देवि सर्वे धर्माश्च दुर्बलाः । स्थास्य
त्येकं सत्यमात्रं तस्मात् सत्यमयो भवे
त् ॥ सत्यधर्मं समाश्रित्य यत्कर्म कु
रुते नरः । तदेव सफलं कर्म सत्यं
जानीहि सुव्रते ॥ नहि सत्यात् प
रो धर्मो न पापमनृतात् परम् । तस्मा
त् सर्वात्मना मर्त्यः सत्यमेकं समाश्र
येत् ॥ सत्यहीना वृथा पूजा सत्य
हीनो वृथा जपः । सत्यहीनं तपो
व्यर्थमूषरे वपनं यथा ॥ सत्यरूपं प
रम्ब्रह्म सत्यं हि परमं तपः । सत्य
मूलाः क्रियाः सर्वाः सत्यात्
परतरं नहि ॥ अत एव मया प्रोक्तं
दुष्कृते प्रबले कलौ । कुलाचारोऽपि
सत्येन कर्त्तव्यो गुप्तभावतः ॥ गो
पनाद्धीयते सत्यं नगुप्तमनृतं वि-
ना । तस्मात् प्रकाशतः कुर्य्यात्
कौलिकः कुलसाधनम् । कुल
धर्मस्य गुप्त्यर्थं नानृतं तस्य तज्जुगुप्
सितम् । यदुक्तं कुलतन्त्रे पुनश्चास्तं
प्रबले कलौ ॥ सत्ये धर्मश्चतुष्पाद
स्त्रेतायां पादहीनकः । द्विपादो
द्वापरे देवि पादमात्रं कलौ युगे ॥ त
त्रापि सत्यं बलवत्तपः खञ्जं दया
पि च । सत्यपादे कृते लोपे धर्मलोपः
प्रजायते । तस्मात् सत्यं समाश्रि
त्य सर्वकर्माणि साधयेत् ॥ कुलाचा
रं विना यद्वत्तत्सत्यं प्रायः कुलेश्वरि

। तस्मान्नृतप्रवेशश्च त्वक्तो निश्चयं संभवेत् ॥ इति ॥ अश्वमेधसहस्रस्य सत्यस्य तुलया धृतम् । अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेकं विशिष्यते ॥ अनृतभाषणरूपवाग्व्यापारनिरोधि, अनर्थाननुबन्धियथाभूतार्थवचने । प्रियहितयथार्थभाषणे ॥ अबाधिततात्पर्यविषयेतत्त्वावेदके वेदाख्ये प्रमाणे ॥ तदुपजीविनि पुराणादौ ॥ प्रमाणमूलेऽबाधितार्थे वाक्ये ॥ सिद्धान्ते ॥ भूतपञ्चके ॥ सच्छब्देन पृथिव्यप्तेजांसि त्यच्छब्देन वाय्वाकाशौ । सच्च त्यच्च अनयोः समाहारः ॥ मम दर्शने । परमार्थरूपे । अद्वैतवस्तुनि परमब्रह्मणि ॥ द्वैताद्वैतयोः प्रमाणभूतवेदप्रतिपाद्यत्वात्कस्य सत्यत्वं कस्यासत्यत्वमित्याकाङ्क्षायामाहाचार्यः अद्वैतमेव सत्यं तस्मिन् द्वैतं न सत्यमध्यस्तम् । रजतमिव शुक्तिकायाम् मृगतृष्णायामिवोदकस्फुरणम् । आरोपितं यदि स्याद् अद्वैतं वस्त्वऽवस्तु निर्द्वैतं । युक्तं नैव तदाख्यातं सत्ये च ख्यातो भवत्यऽसत्यानाम् ॥ यस्यारोपणमुभयोः स्वव्यतिरिक्तस्य चिद्भावः । आरोपणं न शून्ये तस्मात् द्वैतमसत्यताया ख्यातः ॥ एवम्भूतेऽद्वैते श्रुतिरेव प्रमाणमित्याह । प्रत्यक्षाद्यनवगतं श्रुत्या प्रतिपादनीयमद्वैतम् । द्वैतं न प्रतिपाद्यम् स्वत एवमेव लोकसिद्धत्वात् ॥ ५४ ॥ इति ॥ भूतपञ्चके । सच्छब्देन पृथिव्यप्तेजांसि । त्यच्छब्देन वाय्वाकाशौ । सच्च त्यच्च सत्यमिति व्याख्यानात् ॥ व्यक्ताव्यक्तात्मकः पूर्वमूर्त्तममूर्त्तरूपकम् । सत्त्वमर्त्तिनाशं च सत्यं तद्वस्तु कथ्यते ॥ त्रि० तथ्यवति ॥ अबाध्ये ॥ सति सत्त्वे साधुः तत्र साधुरिति यत् ॥ पारमार्थिके । यथा । सत्यस्य सत्यः परमेश्वरः । सत्यस्य भूतपञ्चकस्य सत्यः पारमार्थिको नाशोपलक्ष्यमाणरूपः ॥

सत्यकामः । पुं० जाबालर्षौ ॥ ईश्वरे ॥ सत्या अवितथाः कामा यस्य सः ॥

सत्यगङ्गा । स्त्री० कामरूपदेशप्रसिद्धायां नद्यां ॥

सत्यंकारः । पुं० अवश्यमयं तत्कर्त्तव्यमिति सत्यकरणे । सत्यापने ॥ सत्यस्य करणम् । भावे घञ् । कारे सत्यागदस्येति मुम् । समयकरणे ॥

सत्यंकारकृतः । त्रि० अवश्यमयं तत्कर्त्तव्यमिति सत्यंकृत्वा गृहीतं यं तस्मिन् । अयाना० साहु० भा० प्र० ॥

सत्यतपाः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

सत्यधृतिः । पुं॰ ऋषिविशेषे ॥ त्रि॰ अवितथधैर्य्ये ॥ सत्याऽवितथविषया धृतिर्यस्य ॥

सत्यनारायणः । पुं॰ स्कन्दपुराणप्रसिद्धदेवताविशेषमूर्त्तिकल्पि-त् ॥

सत्यपरः । पुं॰ परमेश्वरे ॥ सत्यं परं श्रेष्ठं प्राप्तिसाधनं यस्मिन् सः ॥

सत्यफलः । पुं॰ बिल्ववृक्षे ॥

सत्यभामा । स्त्री॰ श्रीकृष्णस्याष्टमहिष्यन्तर्गतमहिषीविशेषे ॥ दुर्गायाम् ॥

सत्यभारतः । पुं॰ कृष्णद्वैपायने । वेदव्यासे

सत्यम् । अ॰ अङ्गीकारे ॥ प्रश्ने ॥ अभ्युपगमे ॥ प्रतिबोधे ॥ सत्ये ॥

सत्यम्भरा । स्त्री॰ प्लक्षद्वीपस्थमहानद्याम् ॥

सत्ययज्ञः । पुं॰ पौलुषिनाम्निमुनिविशेषे ॥

सत्ययुगम् । न॰ चतुर्युगानां प्रथमयुगे । कृते ॥ यथा । कृतं सत्ययुगं त्रेताऽग्न्यायौ द्वापरयज्ञगौ । कलिर्भ्भारकः क्रमं युगमिति त्रिकाण्डशेषः ॥

सत्ययोनिः । पुं॰ परमेश्वरे ॥ सत्यस्य भूतपञ्चकस्य योनिः कारणम् ॥

सत्ययौवनः । पुं॰ विद्याधरे ॥

सत्यरतः । पुं॰ सत्यव्रतराजपुत्रे ॥ व्यासे ॥ त्रि॰ सत्यशालिनि ॥ सत्ये रतः ॥

सत्यलोकः । पुं॰ सप्तलोकान्तर्गतलोकविशेषे ॥ यथा । षड्गुणेन तपोलोकात् सत्यलोको विराजते । अपुनर्मारकाय च ब्रह्मलोको हि स स्मृतः ॥ जनलोकात्पि वयं वषड्गुणेन द्वादशकोट्युच्छ्रायेण तपोलोकानन्तरं सत्यलोकः । अपुनर्मारकाः पुनर्मृत्युशून्याः ॥

सत्यवर्चाः । पुं॰ ऋषौ ॥ त्रि॰ सत्यवादिनि ॥

सत्यवान् । पुं॰ नृपान्तरे ॥ त्रि॰ सत्यवाचि ॥ सत्यमस्यास्मिन् मतुप् । मादुपधाया इति मतोर्म्मस्य वः ॥

सत्यवती । स्त्री॰ व्यासमातरि । कन्यायाम् ॥ नारदस्य पत्न्याम् ॥ ऋचीकमुनेर्भार्य्यायाम् ॥ सत्यवाग्विशिष्टायाम् ॥ उगित्वान्ङीप् ॥

सत्यवतीसुतः । पुं॰ व्यासे ॥

सत्यवाक् । पुं॰ ऋषौ ॥ काके ॥ त्रि॰ सत्यवादिनि ॥ सत्या वाग् यस्य ॥

सत्यवाक्यः । पुं॰ भगवतीपुराणप्रसिद्धे मुनिविशेषे ॥ त्रि॰ सर्वावस्थायां सत्यवचने ॥ सत्यं वाक्यमस्य ।

सत्यवादी । त्रि० यथार्थवक्तरि । सत्योद्ये ॥

सत्यवृत्तः । त्रि० अकपटचरिते ॥

सत्यव्रतः । पुं० ईश्वरे । सत्यं व्रतं सङ्कल्पोऽस्य ॥ सूर्य्यवंशीयस्य त्र्यारुणस्यात्मजे राजर्षिविशेषे । योऽसौ त्रिशङ्कुसंज्ञामवाप ॥ त्रि० सत्यसङ्कल्पे ॥

सत्यसङ्कल्पः । त्रि० अमोघवाञ्छिते । ईश्वरे ॥ सत्याः सङ्कल्पा अस्य ।

सत्यसङ्गरः । पुं० त्रिशिरसि । श्रीदे । कुवेरे ॥ कूटास्त्रवर्ज्जितेशूरायुधे ॥ त्रि० सत्यप्रतिज्ञे ॥

सत्यसन्धः । पुं० कैकेयीतनये । भरते । जनमेजये ॥ त्रि० सत्यप्रतिज्ञे ॥ सत्या सन्धा प्रतिज्ञा यस्य ॥

सत्यसन्धा । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

सत्या । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ जनकात्मजायाम् । सीतायाम् ॥ व्यासमातरि । सत्यवत्याम् ॥ सत्यभामायाम् ॥ विनापिप्रत्ययम्पूर्व्वोत्तरपदलोपः ॥ सत्यभाविष्याम् । अविनाशिन्यां ॥

सत्याकृतिः । स्त्री० सत्यापने । मयैतदवश्यं कर्त्तव्यमिति तथ्यकरणे । सत्यक्रिया० साङ्० भा० प्रसिद्ध निश्चये ॥ सत्यस्यकरणं । स्त्रियांक्तिन् । सत्यादशपथे० कृतिडाच् ॥

सत्याग्निः । पुं० अगस्त्यमुनौ । च-ण्डाकर्माग्नौ ॥

सत्यानृतम् । न० वाणिज्ये ॥ सत्यसहितमनृतम् । शाकपार्थिवादिः ॥

सत्यापनम् । न० सत्यङ्कारे । सत्याकृतौ ॥ सत्यस्यकरणम् । सत्यापपाशेतिणिजापुक् । भावेल्युट् ॥

सत्योद्यम् । न० सत्यवचे । सत्यस्यवदने ॥ वदः सुपिक्यप् चेतिक्यप् ॥

सत्त्रम् । न० क्रतौ । यज्ञे ॥ सदादाने ॥ आच्छादने ॥ अरण्ये ॥ कैतवे ॥ यज्ञविशेषे । गवायनादिक्रतुविशेषे ॥ यत्रयजमाना एव समानाः ऋत्विगादिरूपेण० कर्म्मकुर्व्वन्ति० तस्मिन् यज्ञे सदन्विणे सततान्नदाने ॥ धने ॥ गृहे ॥ कर्म्मणि ॥ सीदन्त्यत्राऽनेनवा । षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु । ष्ट्रन् ॥ गृधुषीभ्यादिनावोचः ॥ सतः साधून् त्रायतेवा । त्रैङ्पालने । आतोनुपसर्गेकइतिकः । नपुंसकत्वात्सत्र त्रंति ॥

सत्त्वम् । अ० सहार्थे । सहत्रायते । त्रैङ्पालने । अम् । यद्वा सहितत्वम् ॥

सत्त्रशाला । स्त्री० प्रतिश्रये । अन्नदानाद्युदवसिते ॥

सत्रा । अ० सहार्थे ॥ सत्राकलत्रैर्गार्हस्थ्याम् ॥ सहत्रायते । त्रैङ्० । क्विप् ॥

सत्राजित् । पुं० कृष्णस्य श्वशुरे ।

सत्त्रायणम् । न० बहुयजमानके० वैदिककर्म्मणि ॥

सत्त्रि : । पुं० गजे । हस्तिनि ॥ अब्दे । मेघे ॥ त्रि० जयशीले ॥

सत्त्रिजातकम् । न० व्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । मांसं बहुघृतेभृष्टं सिक्ताचोष्णाम्बुनामुहुः । जीरकाद्यैः समायुक्तं परिशुष्कं तदुच्यते ॥ तदेव घृततक्राढ्यं प्रदिग्धं सत्त्रिजातकम् ॥

सत्त्री । पुं० गृहपती । सदान्नादिदानकर्त्तरि गृहस्थे ॥ नाशौचं सत्त्रिणां सत्रे० नकारूणांस्वकर्म्मणि ॥ ऋत्विजि ॥ सत्त्रं० यज्ञस्तत्त्वमस्यास्ति । अतइनिठनाविती नि : ॥

सत्त्व : । पुं० न० जन्तौ ॥ न० प्रकृतेर्गुणविशेषे । प्रीत्यात्मके सत्त्वगुणे ॥ येतुप्रीतिनदुःखाभावादतिरिच्यते० एवंदुःखमपिनप्रीत्यभावादन्यदितिमन्यन्ते० तान्प्रत्याह्मयक्षणम् । नेतरेतराभावाः सुखादयः ० अपितुभावाः ० आत्मशब्दस्यभाववचनत्वात्० प्रीतिरात्माभावोयेषांतेप्रीत्यात्मानः । भावरूपताचैषांगुणानामनुभवसिद्धा० परस्पराभावात्मकत्वे तुपरस्पराश्रयापत्तेरेकस्याप्यसिद्धेरुभयासिद्धिरितिभावः । सत्त्वं लघुप्रकाशकमिष्टं साङ्ख्याचार्य्यैः । यत्सुखहेतुस्तत्सुखात्मकं सत्त्वम् ॥ चेतोधर्म्मविशेषे ॥ यस्मिन्सतिन कुतश्चिद्भयमुत्पद्यतेनकस्यामप्यवस्थायाम्विषादः समुपजायतेतत्सत्त्वमितिव्याख्यातारः । तथाहि । एकाकिनीवनवासिनिराजलक्षणनीतिशास्त्रे । सत्त्वोच्छ्रितेमृगपतौ० राजेतिगिरः परिणमन्ति ॥ पिशाचादौ ॥ बले । पराक्रमे ॥ द्रव्ये ॥ स्वभावे ॥ आत्मत्वे ॥ व्यवसाये । असुषु । प्राणेषु ॥ चित्ते ॥ रसे ॥ आयुषि ॥ धने ॥ वित्ते ॥ यथा । अन्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् । सामानाधिकरण्यं हितेजस्तिमिरयोः कुतइति ॥ जीवात्मनि ॥ अन्तःकरणे ॥ निर्विकारमनसि ॥ यथा । व्यसनेऽभ्युदयेवापियस्यविकारे सदामनः । ततु सत्त्वमितिप्रोक्तमिति ॥ उत्साहशक्तौ ॥ चित्तधैर्य्ये ॥ सतोभावः । तस्यभावस्त्वतलौ । सीदन्त्यस्मिन्गुणाद्याः । षद्लृ० । अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतित्वन्‌वा ॥

सत्त्वतनु : । पुं० वासुदेवे ॥

सत्त्वरम् । न० शीघ्रे । अविलम्बिते ॥ त्रि० तद्वति ॥ सहत्वरयावर्त्तते । सहस्यसः ॥ अविलम्बितेक्रियाविशेषणत्वादद्रव्ये वर्त्तमानं क्लीवम् । द्रव्येतुत्रिलिङ्गं ॥

सत्त्वविशाल : । पुं० भुवः प्रभृतिस

स्यान्तेलोके । त्रि॰ सत्त्वबहुले । ऊर्द्ध्वसत्त्वविशाल:॥ सत्त्वेन विशाल : ॥

सत्त्वसंशुद्धि : । स्त्री॰ अन्त : करणस्य निर्मलतायाम् । श्रवणादिपरिपाकेणान्त : करणस्यासम्भावनाविपरीतभावनादिमलराहित्ये सम्यक्शुद्धि : संशुद्धि : सत्त्वस्य संशुद्धि : । तथा : सम्यक्ताभगवत्तत्त्वस्फूर्त्तियोग्यता ॥

सत्त्वसङ्क्षय : । पुं॰ चित्तभङ्गे ॥ प्रारब्धकार्यासिद्ध्यादेर्विषाद : सत्त्वसङ्क्षय : ॥

सत्त्वसमाविष्ट : । त्रि॰ सत्त्वेनआत्मना॰ आत्मविवेकज्ञानेहेतुनाचित्तगतेनातिशयेन॰ सम्यग्ज्ञानप्रतिबन्धकरजस्तमोमलराहित्येन॰ आसमन्तात्फलाव्यभिचारेण॰ आविष्टे व्याप्ते ।

सत्त्वसम्पन्न : । त्रि॰ सद्भावापन्ने ।

सत्त्वस्थ : । त्रि॰ सत्त्ववृत्तिप्रधाने ॥ पुं॰ विष्णौ ॥ सत्त्वं सत्त्वगुणं प्रकाशात्मकमधितिष्ठतिपालनोपाधितयाविष्णुरूपेणेतिसत्त्वस्थोविष्णु: । यद्वासत्त्वेषुसर्वप्राणिषुक्षेत्ररूपेणान्तर्यामिरूपेणचतिष्ठतीतिसत्त्वस्थ : । छा॰ । सुपिस्थइतिक : ॥

सत्पत्रम् । न॰ सर्वार्तिकायाम् ॥

सत्पथ : । पुं॰ अर्चितेऽध्वनि । संख्यासौपन्थाश्च । सन्महदितितत्पुरुष : । समासान्तष्टच् ॥

सत्पुत्र : । पुं॰ सदपत्ये ॥ सत्पुत्रेणातुजातेनवेणोपिविदिवंययौ । पुन्नाम्नोनरकात्त्रात : सतेनसुमहात्मना ॥

सत्पुरुष : । पुं॰ पूज्यमानपुरुषे ॥

सत्प्रतिग्रह : । पुं॰ साधुजनदत्तद्रव्यग्रहणे ॥ सद्भ्य : साधुभ्य : प्रतिग्रहोदानग्रहणम् । यथा । सप्तवित्तागमाधर्म्यादायोलाभ : क्रियोजय : । प्रयोग : कर्मयोगश्चसत्प्रतिग्रहएवचेतिमनु : ॥

सत्प्रतिपक्ष : । पुं॰ तुल्यव्यक्तौ । प्रतियोगिनि ॥ न्यायमते॰ साध्याभावसाधकंहेत्वन्तरंयस्यतस्मिन् ॥ यथा । शब्दोनित्य : श्रवणत्वात् शब्दवत् शब्दोऽनित्य : कार्यत्वाद्घटवदिति ॥ यद्वा । ह्रदोवह्निमान्धूमात्॰ ह्रदोवह्न्यभाववान्पाषाणमयत्वादिति ॥

सत्फल : । पुं॰ दाडिमवृक्षे ॥ शोभनफलवतिवृक्षे ॥

सत्सङ्ग : । पुं॰ साधुसङ्गमे । सधर्म्मवर्त्तिजनसमागमे । यथोक्तं कुलार्णवे । सत्सङ्गश्चविवेकश्चनिर्मलंनयनद्वयम् । यस्यनास्तिनर : सोन्ध : कथंनस्यादमार्गगइति ॥

सत्सार : । पुं॰ खादिरे । खदिरसा

रे । वृत्तविशेषे ॥

सद्युत्कारम् । न० अम्बुकृते ॥ युत्कारे यदसहस्रसमाने ॥

सदंशकः । पुं० कर्कटे । कुलीरे ॥ त्रि० दंशयुक्ते ॥

सदंशवदनः । पुं० कङ्कपक्षिणि । रणालङ्करणे । आमिषप्रिये ॥

सदङ्गनम् । न० कुसुमाञ्जने ॥

सदनम् । न० वस्त्ये । भवने । गृहे ॥ सीदन्त्यत्र । षद्लृ० । अधिकरणे ल्युट् ॥ तोये । जले ॥ ग्लानौ ॥ यथा । दौर्बल्यं सदनं कार्श्यं कुत्सितशूलमथारुचिमिति ॥

सदव्ययः । त्रि० विनाशापचयोपलक्षितसर्वविकारशून्ये । सं श्चासौ अव्ययश्चेति कर्मधारयः ॥

सदश्वः । पुं० दान्ताश्वे ॥

सदः । स्त्री० न० सभायाम् ॥ सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । असुन् ॥

सदसदात्मकम् । न० स्वरूपपररूपाभ्यां निरूपणीये सर्वस्मिन् जगति । जगच्चेदं व्यवहारदृष्ट्या सत्० परमार्थदर्शनेनासत् । तत्स्वरूपम् ॥ सदसतीआत्मा स्वरूपं यस्य तत् ॥

सदसद्ब्रह्मानिर्वचनीयम् । न० अज्ञाने ओत्कृष्टलक्षणे ॥ नेदमसम्भवि०अज्ञानस्य सत्त्वे चिदात्मवद्बाधाभावप्रसङ्गात् । असत्त्वे च०वन्ध्यासुतादिवदपरोक्षप्रतिभासानुपपत्तेः बाध्यप्रतीत्योरुभयोरप्रसिद्धत्वाद्युक्तं तस्यानिर्वचनीयत्वम् ॥

सदसद्योनिः । स्त्री० धर्माधर्ममिश्रस्वाब्राह्मणादिमनुष्येषु ॥ तेषु हि राजसंमिश्रं फलं भुज्यते ॥ सदसतोर्योनिः ॥

सदसद्द्वाटौ । पुं० अकलङ्कचितयप्रभृतिषु० अर्हत्सु ॥

सदसद्विकारम् । न० जगति ॥ सत् आकाशवायुरूपममूर्त्तभूतद्वयम्० असत् तेजोजलभूमिरूपं मूर्त्तभूतत्रयम् । तयोर्विकारं तत्परिणामरूपं यत् तत् ॥

सदस्पतिः । पुं० सभाधिपतौ ॥ सदसः पतिः ॥

सदस्यः । पुं० विधिदर्शिनि । सभायाम् न्यूनाधिकविचारके० ऋत्विग्विशेषे ॥ सदसि साधुः । तत्र साधुरिति यत् ॥ सभ्ये ॥ सदसि यज्ञसभायामृत्विग्भ्योऽन्ये मिलिता ये ब्राह्मणास्ते सदस्याः ॥

सदा । अ० सर्वकाले । सर्वदार्थे ॥ सर्वस्मिन् काले सर्वैकान्यकिंयत्तदः कालेदा । सर्वस्य सोन्यतरस्यादि ॥

सदाकारः । पुं० आत्मनि । अस्तीत्येतन्मात्रव्यवहारकारणभूतप्रकारो यस्य सः ॥

सदागतिः । पुं० वाते । वायौ ॥

सदागतिरस्य ॥ साक्षि ॥ निर्वाणे ॥ सदोश्वरे ॥ सूर्य्ये ॥

सदाचारः । पुं॰ प्रातःकृत्यादि नियमाचरणेऽसाधुव्यवहारे । शिष्टाचारे ॥ अथमनुः । तस्मिन् देशेयआचारः पारम्पर्य्यक्रमागतः वर्णानांसान्तरालानांससदाचारउच्यते ॥ तस्मिन्देशे॰ ब्रह्मावर्त्तदेशे ॥ सताम्आचारः ॥ सदाचार सतांपुंसांआचारोलोकाद्भुभावपि । विशेषः कालिकाखामतपुराणादौ द्रष्टव्यः ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

सदाचारवान् । त्रि॰ सदाचारविशिष्टे । सदाचारिणि ॥

सदातनः । पुं॰ विष्णौ ॥ त्रि॰ नित्ये ॥ सदाभवः । सायंचिरमित्यादिना॰ ट्युट्युलातुट्च ॥

सदातोया । स्त्री॰ एलापर्ण्याम् ॥ सदानीरायांसरिति ॥

सदादान । पुं॰ अभमोतङ्गे । ऐरावते ॥ हेरम्बे । लम्बोदरे ॥ गन्धहस्तिनि । मत्तगजे ॥ न॰ नित्यदाने ॥ त्रि॰ सर्व्वदोदानशीले ॥ सदादानंयस्य ॥

सदाम । पुं॰ समरे ॥

सदानन । त्रि॰ शोभनवदने । सत्-आननंयस्य ॥

सदानन्दः । पुं॰ सदाशिवे ॥ सदाआनन्दः सन्॰ सर्व्वदाआधेयोवाआनन्दोयस्य । सतः साधून्आनन्दयतीतितथा ॥ त्रि॰ सतताह्लादयुक्ते ॥ यथा । ममानन्दे सदानन्दः सदानन्दोभविष्यति । ममानंदेनिरानन्दोनिरानन्दोभविष्यतीतिपुराणेभगवतीवाक्यम् ॥

सदानर्त्तः । पुं॰ खञ्जनखगे ॥

सदानीरवहा । स्त्री॰ करतोयायाम् ॥

सदानीरा । स्त्री॰ करतोयायांसरिति ॥ गौरीविवाहसमये॰ शङ्करकरगलितसम्प्रदानतोयप्रभवत्वात्॰ सदानीरंयस्याः चरजलत्वात् । तथाचावस्मृतिः । प्रथमेकर्कटे देवीत्र्यहंगङ्गारजस्वला । सर्व्वारक्त-वाहनद्यः करतोयाम्बुवाहिनीति ॥

सदापुष्पः । पुं॰ नारिकेलवृक्षे ॥ श्वेतार्के ॥ न॰ कुन्दे । माच्चे ॥

सदापुष्पी । स्त्री॰ अरुणार्के । आदित्यपुष्पिकायाम् ॥

सदाप्रदः । त्रि॰ सततदातरि ॥

सदाप्रसून । पुं॰ अर्कवृक्षे ॥ रोहितके ॥ कुन्दवृक्षे ॥

सदाफल । पुं॰ स्कन्धफले ॥ उदुम्बरे । नारिकेले । बिल्वे ॥ सदाफलानियस्मिन् ॥

सदाफला । स्त्री॰ त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे ॥ वार्त्ताकुविशेषे । सदाबेगुन॰ इ॰ भा॰ ॥ सदाफलाविदोषघ्नी

रक्तपित्तप्रसादनी । कण्डूकच्छूहरी च ॥ वार्त्ताकीगुणवत्सरेति राजवल्लभः ॥

सदाभद्रा । स्त्री॰ गम्भार्य्याम् । भद्रपर्य्याम् ॥

सदामुदितम् । न॰ दानपद्धात्याख्यायां पञ्चम्यां सिद्धौ ॥ त्रि॰ सर्व्वदा हृष्टे ॥

सदायोगः । पुं॰ स्वस्वरूपाविर्भावे ॥

सदायोगी । पुं॰ विष्णौ ॥ शिवे ॥ सदाविर्भूतस्वरूपे ॥ सदायोगोऽस्यास्ति । इनिः ॥ अन्येषां चित्तवृत्तिनिरोधरूपयोगत्वात् स्वरूपाविर्भावः । ईश्वरस्य तु स्वरूपानावरणात् स्वरूपयाथात्म्याविर्भावः सर्व्वदास्तीत्यर्थः ॥

सदाशयः । त्रि॰ साधुभिप्राये ॥ सन् आशयो यस्य ॥

सदाशिवः । पुं॰ महादेवे । शम्भौ ॥ सदा सर्व्वदा॰ शिवं कल्याणं यस्य॰ यस्माद्वा ॥

सदृक्षः । त्रि॰ सदृशे ॥ समानमात्मनां पश्यति॰ समान इव पश्यति वा । दृशिप्रेक्षणे । त्यदादिष्विति च॰ कसोपि वाच्य इति क्सः । दृक्षे चेति समानस्य सादेशः । रूढिरियं नावयवार्थो ग्राह्यः ॥

सदृक् । त्रि॰ सदृशे ॥ समानमात्मनां पश्यति॰ समान इव पश्यति वा । दृशिर्॰ । त्यदादिष्विति॰ क्विन् । दृग्दृशवतुष्विति सभावः । रूढिशब्दोऽयमिति नात्र दर्शनक्रियापेक्षास्ति ॥

सदृशः । त्रि॰ तुल्ये । समे । सदृशि ॥ समानमात्मना॰ समान इव वा पश्यति । दृशिर्॰ । त्यदादिष्विति कञ् । दृग्दृशवतुष्विति सभावः । रूढिरियमिति नात्र दर्शनक्रियापेक्षास्ति ॥ उचिते ॥

सदृशस्पन्दनमस्थि । न॰ निष्पन्दे ॥

सदेशः । त्रि॰ निकटे ॥ देशान्विते ॥ समानो देशोऽस्य ॥

सद्गतिः । पुं॰ ईश्वरे ॥ सन्ति ब्रह्मवादिनः सन्तः॰ तैर्गम्यते प्राप्यते इति तथा ॥ स्त्री॰ शोभनगतौ ॥ [illegible] ॥ सतां गतिर्बुद्धिरस्य ॥ सतामस्ति ब्रह्मेति विदुषां गतिः प्राप्यं स्थानं सद्गतिः ॥

सद्गुरुः । पुं॰ कौले ॥ यथोक्तं महानिर्वाणे । शाक्तः शाक्तो गुरुः शस्तः शैवे शैवो गुरुर्मतः । वैष्णवे वैष्णवः सौरे सौरो गुरुरुदाहृतः ॥ गाणपे गाणपश्चैव कौलः सर्व्वत्र सद्गुरुः । अतः सर्व्वात्मना धीमान् कौलाद्दीक्षां समाचरेदिति ॥

सद्भावः । पुं॰ अविद्यमानत्वशङ्कायां विद्यमानत्वे । सतः सम्भावस्ययो

भावोऽधर्मः सत्त्वप्रमेयत्वादिस्तस्मिन् ॥ अस्तित्वे । देवदत्तस्य पुत्रादिकमस्तीत्यस्मिन्नर्थे ॥

सद्भूतः । त्रि॰ सत्ये ॥

सद्म । न॰ वेश्मनि । निकेतने । गृहे ॥ तोये । पानीये । नीरे ॥ सीदन्त्यत्र । षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु । मनिन् ॥

सद्यःकृतम् । न॰ नामनि ॥ त्रि॰ तत्कालकृते ॥

सद्यःप्राणकरः । त्रि॰ तत्क्षणात् बलकारकद्रव्यादौ ॥ यथा । सद्योमांसं नवान्नञ्च बाला स्त्री क्षीरभोजनम् । घृतमुष्णोदकञ्चैव सद्यः प्राणकराणि षट् ॥

सद्यःप्राणहरः । त्रि॰ तत्क्षणात् बलायुषोर्नाशकद्रव्यादौ ॥ यथा । शुष्कंमांसं स्त्रियो वृद्धा बालार्कस्तरुणं दधि । प्रभाते मैथुनं निद्रा सद्यः प्राणहराणि षट् ॥

सद्यःशुद्धिः । स्त्री॰ सद्यःशौचे ॥ यथा । देशान्तरमृते बाले सद्यः शुद्धिर्यतौ मृते ॥ इ॰ गारुडे १०७ अध्यायः ॥

सद्यःशोथा । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् ॥

सद्यःशौचः । पुं॰ कार्वादिषु ॥ ते यथा । कारवः शिल्पिनो वैद्याः दासीदासास्तथैव च । राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्त्तिताः ॥ मिश्रितोऽगरुडकूर्मपुराणशुद्धिविवेकादौ द्रष्टव्यः ॥

सद्यः । अ॰ तत्क्षणे । सपद्यत्यर्थे । समानेऽहनि॰ इत्यस्मिन्नर्थे॰ सद्यः परुत्परार्य्यैषमइत्यादिना समानस्य सभावोऽद्यस् चाहनि निपात्यते ॥ यथा । सद्योबलहरा नारी सद्योबलकरं पयः । स्त्रियं गच्छेत् पयः पीत्वा तां स्वल्पः पुमान् पिबेदिति ॥

सद्यस्कः । त्रि॰ नवीने । नूतने ॥

सद्योजातः । पुं॰ शिवे । वत्से ॥ त्रि॰ तत्क्षणोत्पन्ने ॥

सद्योनिः । पुं॰ देवे । सुरे ॥ सात्त्विकोऽफलभुजि ॥ सतो योनिः ॥

सद्योभावी । पुं॰ तर्णके । गोवत्से ॥ त्रि॰ तत्क्षणभवनयोग्ये ।

सद्रूपः । त्रि॰ समाध्यनुरूपे । सर्वदाऽस्थायिस्वरूपे ॥ सत् सदा स्थायी रूपं यस्य ॥

सद्वक्ता । पुं॰ सत्कथने । सद्यःसोवक्ता च ॥

सद्वृत्तम् । न॰ सच्चरित्रे । साधुस्वभावे ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥ यथा । नासमञ्जसशीलैस्तु सहासीत कदाचन । सद्वृत्तसन्निकर्षो हि क्षणार्द्धमपि शस्यते ॥

सद्वृत्तिः । स्त्री॰ शास्त्राविरुद्धजीवने ॥ प्रमाणान्तरबाधायोग्यायां ब्रह्माकारायां वृत्तौ ॥ सती चासौ वृत्तिश्च

सतिसर्व्वदाह्याविविनिव्वर्त्तिर्वा ॥
सद्वृत्तिभाक् । त्रि॰ सद्वृत्तिविशिष्टे ॥ यथा । पथ्याशिनां शीलवतां नरा-णां सद्वृत्तिभाजां विजितेन्द्रियाणा-म् । एवंविधानामिदमायुरत्र च न्यंसदाब्दद्धमुनिप्रसाद: ॥
सधर्म्मचारिणी । स्त्री॰ गृहिण्याम् ॥
सधर्म्मा । त्रि॰ तुल्ये ॥ समानोधर्मो यस्यस : ॥ धर्म्मादनिच् केवलात् ॥
सधर्म्मिणी । स्त्री॰ समानधर्म्मवत्या म् भार्य्यायाम् । पत्न्याम् ॥ सध र्म्मोस्त्यस्या : ॰ कर्म्मसुपत्न्यासहा धिकारात् । धर्म्मशीलवर्णान्ताच्चे ति॰ इनि : । वोपसर्ज्जनस्येतिसा स : ॥
सधर्म्मी । त्रि॰ समानधर्मचारिणि ॥
सधवा । स्त्री॰ पतिवत्याम् ॥
सन्धि: । पुं॰ अग्नौ ॥ सहधारणे । सहस्थानौ ॥ धानंधि : । सहधि॰ सधि : ॥
सधि: । पुं॰ हृषभे ॥ सहते । षह॰ । सहेर्धश्चेतीसन् ॥
सध्रीची । स्त्री॰ सख्याम् ॥
सध्रीचीन: । त्रि॰ समीचीने ॥ विभा षाञ्चेरिति॰ ख : । सहस्यसध्रि: ॥
सध्र्यङ् । त्रि॰ सहचरे । सहगच्छति ॥ सहाञ्चति । ऋत्विगादिनाक्वि : क्विन् । सहस्यसध्रि : । चनहिता मितिनिक्करलोप: ॥

सन: । पुं॰ घण्टापाटलिवर्णे ॥ पुं॰ स्त्री॰ हस्तिकर्णास्फाले ॥ दाने ॥ सनोतिषणुदाने । प॰ अच् ॥ त्रि॰ अखण्डिते ॥
सनक: । पुं॰ विष्णो : पारिषदभेदे । ब्रह्मण : सुते । मुनिविशेषे ॥
सनत् । अ॰ नित्यार्थे ॥
सनत् । पुं॰ ब्रह्मणि । द्रुहिणे ॥
सनत्कुमार: । पुं॰ वैदृयसंहिताप्र वर्त्तितब्रह्मण : पुत्रे । वेधात्ते ॥ सनत्॰ नित्यंकुमार : ॥ यद्वा । स नत्॰ ब्रह्मणस्तकुमारोऽपत्यम् ॥ तस्मान्मकारषमुक्तं हरिवंशे । यथोत्प न्नस्तथैवाहं कुमारइतिविद्धिमा म । तस्मात् सनत कुमारे तिनाम मामप्रतिष्ठितम् ॥ इति । जिना नांद्वादशसार्व्वभौमान्तर्गतसार्व्वभौ मविशेषे ॥ न॰ उपपुराणविशेषे ॥
सनन्द: । पुं॰ सनन्दने । ब्रह्मण : पुत्रे । सयथा । सनकश्चसनन्दश्च सनातनमथात्मभू : । सनत्कुमा रश्चमुनीन् निष्क्रियान् ऊर्द्ध्वरेतस: ॥ चस्त्वादित्यसम्बन्ध : ॥
सनन्दन: । पुं॰ ब्रह्मणश्चतुर्थे पुत्रे ॥ यथा । पूर्व्वमभार्य्योऽहिं साख्यान स्यापुत्रचतुष्टयम् । सम्प्राप्तंमुनि शार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठ : सनत्कुमारोभूत् ॰ द्वि तीयश्चसनातन : । तृतीय : सन

कोनामचतुर्थस्सनन्दनइति ॥ सनत्कुमारे ॥

सनपर्णी । स्त्री॰ असनपर्ण्याम् ।

सना । अ॰ नित्ये ॥ सनति । षणसम्भक्तौ । आप्रत्ययः ॥

सनाखल: । पुं॰ सनखले ॥ यथा । महेन्द्रभीमविमलकुरुक्षेत्रगयाः खलाः । सनापदोत्तराः साद्दृशाः सनखलाः खग ॥

सनात् । अ॰ नित्यार्थे ।

सनातनः । पुं॰ अच्युते । विष्णौ ॥ शिवे ॥ अजे । वेधसि ॥ पितृणामतिथौ ॥ दिव्यमनुष्ये । ब्रह्मणः पुत्रे । मुनिविशेषे ॥ परम्पराप्राप्ते॰उपाधिपरिच्छेदेपिवस्तुतः परमात्मस्वरूपत्वात्नित्ये॰आत्मज्ञानंविनाछेत्तुमशक्येसंसारवृत्ते ॥ त्रि॰ स्थिरे । मुनिस्थे । सर्वदैकरूपे । अविनाशिनि श्रुतौ ॥ सनाभवः । सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट्च ॥ अनादिपरम्परागते । चिरन्तने ॥

सनातनी । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥ सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् । भवान्याम् ॥ निर्वचनन्तु । सर्वकालेसनाप्रोक्तं विद्यमानेतनीतिच । सर्वञ्चसर्वकालेषुविद्यमानासनातनीति ॥ अपिच । निर्गुणस्यचनित्यस्यवाचकश्चसनातनः । सदानित्याविनिर्गुणा याकीर्त्तितासासनातनीति ॥ टित्वान्ङीप् ॥

सनत्कुमारः । पुं॰ ब्रह्मणः पुत्रे॰ सनत्कुमारे ॥ सनात्॰ नित्यं कुमारः ॥

सनाथः । त्रि॰ सस्वामिके । नाथवति ॥

सनाथा । सनाथिका । } स्त्री॰ } पतिवत्याम् । जीवद्भर्तृकायाम् ॥

सनाभः । पुं॰ सोदरेभ्रातरि ॥

सनाभिः । पुं॰ ज्ञातौ । सपिण्डे ॥ सहोदरे । समानोनाभिर्मूलपुरुषोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेतिसमानस्य सः ॥ त्रि॰ तुल्ये । सदृशे ॥

सनामकः । पुं॰ शोभाञ्जने ॥ त्रि॰ समाननामवति ॥

सनिः । स्त्री॰ भक्तौ । दाने ॥ सनोति । षणुदाने । खनिकषीत्यादिना॰ इन् ॥ सननं वा ॥ अध्येषणायाम् । गुर्वादिप्रार्थनयाकश्चिदर्थे नियोजने ॥ यथा । हेस्वामिन्ममाभिषिक्तं कुरु । अपिच । वाहिनायकुलाचारनलिनीकुलवल्लभ । त्वत्पादाम्भोरुहच्छायांदेहिमूर्द्धि कृपानिधे॰ इति ॥

सनितः । त्रि॰ प्रतिपन्ने ॥

सनिष्ठीवम् । न॰ सष्ठीवनवचसि । सनिष्ठीवे । निष्ठीवनम् । ष्ठिवुनिरसने । घञ् । लघूपधगुणः । ट

षाद्रादित्वादीकारः। सहनिष्ठी
वेन॰ श्लेष्मकणादिनिर्गमनेनवर्त्त
तेद्युतिसनिष्ठीवम्॥ त्रि॰ तद्वति॥
सनिष्ठेवम्। न॰ सश्लेष्मवचसि। अ
म्बूकृते। निष्ठेवनम्॰ निष्ठेवः
। ष्ठिवु॰। घञ्। लघूपधगुणः।
सहनिष्ठेवेनश्लेष्मकणादिनिर्गमने
नवर्त्ततद्युतिसनिष्ठेवम्॥ अम्बूकृ
तंसनिष्ठेवमित्यमरः॥ त्रि॰ त
द्वति॥
सनी। स्त्री॰ सनिशब्दार्थे॥
सनीडः। त्रि॰ निकटे। समीपे।
उपकण्ठे॥ समानंनीडंवासस्था
नमस्य। सहनीडमेतिवा॥
सनुतर्। अ॰ अन्तर्द्धाने॥
सन्ततः। पुं॰ ज्वरविशेषे॥ तल्लक्ष
णंयथा। सप्ताहंवादशाहंवाद्वाद
शाहमथापिवा। सन्तत्यायोऽविस
र्गीस्यात्सन्ततः सनिगद्यतइति
॥ विकल्पोवातिकादिभेदात्। स
न्तत्यानैरन्तर्येण। अविसर्गीअपरि
त्यागी॥ न॰ सतते॥ त्रि॰ स
द्वति॥ व्याप्ते॥ विस्तीर्णे॥ सन्त
न्यतेस्म। तनु॰। क्तः। अनुदात्तो
पदेशेतिनलोपः। समोवाहिततत
योरितिपक्षे मलोपाभावः॥
सन्ततम्। अ॰ सातत्ये॥
सन्तताभ्यासः। पुं॰ स्वाध्याये॥
सन्ततिः। स्त्री॰ गोत्रे। अभिजने।

सन्ताने॥ पङ्क्तौ। पुत्रपौत्राणां
पारम्पर्ये॥ विस्तारे॥ तनये॥
दुहितरि॥ सन्तन्यते। तनोतेस्त्रि
यांक्तिन्। पारम्पर्ये॥
सन्तप्तः त्रि॰ अध्वगमनादिनाश्रान्ते
। तत्पर्यायायथा। सन्तापितस्तुस
न्तप्तोधूपितधूपायितौचदूनश्चेति
॥ सन्तप्यतेस्म। तपसन्तापे। क्तः।
अकर्मकत्वात्कर्त्तरिवाक्तः॥ प
रमोद्विग्ने॥ अग्निजतापयुक्ते॥
सन्तमसम्। न॰ विष्वग्ध्वान्ते। व्याप
कान्धकारे॥ समन्तात्सर्वतः॰
तमः। अवसमन्धेभ्यस्तमसइत्य
च्॥
सन्तरणम्। न॰ तरणे। पारगमने।
अवनपूर्वकदेशान्तरगमने॥
सन्तर्हणम्। न॰ दृढसंश्लेषे॥
सन्तर्पणम्। न॰ प्रीणने। तृप्तौ॥
द्राक्षादाडिमखर्जूरीकदलीशर्करा
लाजाचूर्णमध्वाज्यसम्मिलिते॥
त्रि॰ तृप्तिकारके।
सन्तर्पितः त्रि॰ सम्यक्प्रीणिते
सन्तानः पुं॰ सन्ततौ। विस्तारे॥
गोत्रे। वंशे। अन्ववाये॥ अप
त्ये॥ सन्तन्यते। तनुविस्तारे॥
घञ्॥ सुरद्रुमे। कल्पवृक्षे॥
सम्यक्तनोतिपुष्पाणिवाञ्छितानीति
सूर्व॰तनोतेरुपसङ्ख्यानाणः॥
सम्यक्तन्यन्तेपुष्पाण्यस्मिन्नित्यधि

करणे इवशे तिघञ् वा ॥

सन्तानिका । स्त्री० मर्कटजालश्री ॥ छुरिकाफले । फेने ॥ चीरादिसारे । सन्तानु० ष्ट० भा० ॥ सन्तानिकागुरुः शीताष्णापित्तास्त्रवातनुत् । तर्पणीवृंहणीस्निग्धाबलासवलशुक्रदा ॥

सन्ताप : । पुं० अग्निजतापे । सन्ज्वरे ॥ सन्तापयति । तपसन्तापे । ण्यन्तः । पचाद्यच् ॥ सम्यगुत्तापे । शोचये ॥

सन्तापन : । पुं० स्मराशुगविशेषे ॥ त्रि० सम्यक् तापकारके ॥

सन्तापित : । त्रि० अध्वादिनाश्रान्ते । सन्तप्ते ॥ सन्ताप्यते स्म । तपदाहेचुरादिः । क्तः । अकर्मकत्वात् कर्त्तरिवाक्तः ॥

सन्तार : । पुं० सन्तरणे ॥

सन्ति : । स्त्री० दाने ॥ अवसाने ॥ पुं० भृत्ये ॥

सन्तुष्ट : । त्रि० उत्पन्नालम्प्रत्यये । निवृत्तस्पृहे । सन्तोषयुक्ते । यथा । अप्राप्तेविपरित्यज्यसम्प्राप्ते समतांगतः । अदृष्टखेदाखेदोयः सन्तुष्टइतिकथ्यतइति ॥ असन्तुष्टाद्विजानष्टाः सन्तुष्टाश्चमहीभुजः । सलज्जागणिकानष्टानिर्लज्जाचकुलाङ्गना ॥ पुं० अश्ववारणे । खञ्जरद्० भा० प्रसिद्ध ॥

सन्तृण : । त्रि० विद्धे । व्याप्ते ॥

सन्तोष : । पुं० विद्यमानभोगोपकरणादधिकस्यानुपादित्साख्यायांचित्तवृत्तौ । आनमगे । यदृच्छालाभसन्तुष्टौ अलाभेचाविषादे । अलम्बुद्धौ । यथासम्भवभृत्यात्मवर्गाणांधारणावश्यकपञ्चयज्ञाद्यनुष्ठानमात्रोचितधनानधिकायांस्पृहायाम् ॥ सन्तोषामृततृप्तानांयत् सुखंशान्तचेतसाम् । कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्चधावताम् ॥ धृतौ । स्वास्थ्ये ॥

सन्त्रास : । पुं० साध्वसे । भये ॥

सन्दंश : । पुं० कङ्कमुखे । संदशतीति व्याघ्रेति । इथन्त्रविशेषे । एकाङ्गानुवादेनविधीयमानयोरप्यङ्गयोरन्तरालेविहितत्वंसन्दंशः ॥ नरकविशेषे ॥

सन्दंशिका । स्त्री० सुचुच्याम् ॥ लौहयन्त्रविशेषे । कातारि० ष्ट० गौ० दे० भा० प्र० ॥

सन्दर्भ : । पुं० प्रबन्धे । रचनायाम् । ग्रन्थने ॥ प्रकरणे ॥

सन्दर्शनम् । न० साक्षात्कारे । संदृश्यते । दृशिर्० । ल्युट् ॥ सम्यक्प्रकारेणदर्शनंवा ॥

सन्दृष्ट : । त्रि० सम्यक्प्रकारेणदृष्टे

सन्दानम् । न० दामनि । देहमकालिपादबन्धनरज्जौ ॥ सन्दीयते

सम्पूर्वाद्दाण् बन्धने इत्यस्मात् ट् । पुं॰ गजस्याष्ठीवतोऽधोभागे ॥

सन्दानिका । स्त्री॰ सुरिखदिरे । विट्खदिरे ॥

सन्दानितः । त्रि॰ बद्धे ॥ सन्दान्यतेस्म ॥ दामखण्डने । क्तः ॥

सन्दानिनी । स्त्री॰ गोगृहे ॥

सन्द्रावः । पुं॰ पलायने । प्रद्रावे ॥ सन्द्रवनम् । द्रुगतौ । समि युद्रुदुवइतिघञ् ॥

सन्द्राहः । पुं॰ मुखतालुवोष्ठदाहे ॥

सन्दिग्धः । त्रि॰ संशयग्रस्ते । संशययुक्ते ॥ सन्दिह्यतेस्म । दिह॰ । क्तः ॥

सन्दिग्धमतिः । त्रि॰ सन्देहविषयीभूतबुद्धियुक्ते ॥

सन्दिग्धार्थः । पुं॰ सन्देहविषयीभूतार्थे ॥ त्रि॰ तद्विशिष्टे ॥

संदितः । त्रि॰ बद्धे । अस्यपर्यायाः । बद्धसन्दानितंमूतमुद्दितंसन्दितंसितमिति ॥ सन्दीयतेस्म । दो अवखण्डने । क्तः ॥ सन्द्यतेस्म॰ वा ॥ ग्रथिते ॥

सन्दिष्टम् । न॰ वार्त्तायाम् । सन्देशे ॥ त्रि॰ व्याहृते । उक्ते । कथिते ॥

सन्दिष्टार्थः । त्रि॰ सन्देशहरे ॥ दू॰ कश्चित् ॥

संदिहानः । त्रि॰ सांशयिके । यथा । सन्दिहानः सांशयिकः संशयापन्नमानसः ॥

सन्दिह्यमानः । त्रि॰ संशयविषयीभूते । सांशयिके ॥

सन्दी । स्त्री॰ खट्वायाम् ॥ निषद्या खट्विकासन्दीतिचिकाण्डशेषः ॥

सन्दीप्तः । त्रि॰ प्रज्वलिते । अलउठा॰ इ॰ भा॰ ॥ यथायावत्तिष्ठतिदेहोयंतावत्तत्त्वंसमभ्यसेत् । सन्दीप्ते भवने कोनुकूपं खनतिपार्वति ॥ सन्दीप्यतेस्म । दीपीदीप्तौ । क्तः । ईदित्वान्नेट् ॥

सन्दीप्यः । पुं॰ मयूरशिखावृक्षे ॥

सन्दृशः । त्रि॰ सन्दर्शनविषये ॥ नसन्दृशेतिष्ठतिरूपमस्य ॥

सन्देशः । पुं॰ संवादे । संदेसा॰ इ॰ भा॰ ॥ घोटकस्यहयोरप्यन्तराप्यास्योमर्ध्यवर्त्तिनोहेहेहन्तो सन्देशायुच्यते ॥ सन्दिश्यते । दिश॰ । हलश्चेतिघञ् ॥

सन्देशवाक् । स्त्री॰ वाचिके । परेणोक्तार्थस्यपरम्प्रत्युक्तौ ॥ सन्दिश्यतेइतिसंदेशः । संदेशार्थः॰ तस्यवाक् ॥ सन्दिष्टोर्थोयये॰च्यतेसा ॥

सन्देशहरः । पुं॰ दूते ॥ संदेशं वाचिकंहरति । हृञ्॰ । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

संदेशहारकः । पुं॰ दूते ॥ संदेशहारकः ॥

सन्देहः । पुं॰ विचिकित्सायाम् । संशये । हृदयशङ्कौ । यथा । व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्नहि संदेहादलक्षणमिति ; नहि संदेहमात्रादलक्षणता भवति । पुनः प्रमाणान्तरेण निश्चयोत्पादादिति ॥ संदेहनम् । दिह उपचये । भावे घञ् । देहमध्यभागे ॥ सन्दिह्यते॰ उपचीयते इति वा । पृथिव्यादिभूतैरुपचिते शरीरे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । विषयो विषयीयत्र साहश्यात्कविसम्मतात् । संदेहगोचरौ स्यातां संदेहालङ्कृतिश्च सेति ॥

सन्दोहः । पुं॰ विसरे । समूहे ॥ सन्दुह्यते । दुहप्रपूरणे । घञ् ॥

सन्द्रावः । पुं॰ पलायने । अस्य पर्यायो यथा । प्रद्रावोद्रावसन्द्रावसन्दावाविद्रवोद्रवः । अपक्रमोऽपयानञ्चेति ॥ सन्द्रवणम् । द्रुगतौ । समियुद्रुदुव इति घञ् ॥

सन्धा । स्त्री॰ स्थितौ ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ सन्धानि ॥ सन्धानम्॰ अवधा । डुधाञ्॰ । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

सन्धाता । पुं॰ शौरी ॥ कर्मफलैः पुरुषान्सन्दधाति । डुधाञ्॰ । तृच् । सम्यक्संयोजयति कर्मफलैः पुरुषान्वा । त्रि॰ सन्धानकर्त्तरि ॥

सन्धानम् । न॰ अभिषवे । सुराकरणे । सुरोत्पत्तिप्रकारे । मद्यस्य आसवा॰ दू॰ भा॰ ॥ सङ्घट्टने । मिथोऽन्ययवसंयोजने । जोड जोडना॰ दू॰ भा॰ । सन्धीयते । डुधाञ्॰ । ल्युट् ॥ काञ्जिके ॥ मदिरायाम् ॥ अवदंशे ॥ सौराष्ट्रे ॥ धनुषि शरयोजने ॥ यथा । तदाशुकृतसन्धानं प्रतिसंहर सायकम् । आर्त्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्त्तुमनागसि ॥

सन्धानितः । त्रि॰ सन्धानविशिष्टे । सङ्घटिते ॥ इतच् ॥

सन्धानी । स्त्री॰ स्वर्णरूप्यान्यसद्मनि । कुप्यशालायाम् ॥ संधाने । संधिकायाम् ॥

संधार्य्यः । त्रि॰ अनुष्ठेये ॥

संधिः । पुं॰ राज्ञां षड्गुणान्तर्गतगुणविशेषे । स्वर्णादिदानेन बन्ध्वादिभिः प्रीत्युत्पादनान्मैत्रीकरणे । पणबन्धेन कार्य्ये । अरिविजिगीष्वोर्व्यवस्थाकरणरूपे॰ ऐक्यसंधौ ॥ उभयोर्मेलने ॥ यथा । अभीष्टदृष्टिं परिज्ञाय स्वयं तस्य निरीक्ष्य च । स्वामिने कथयेत् संधिं मन्त्री हितकरप्रभो ॥ तथा चोक्तं रामा-

यश्च माल्यवता । यथा । ततस्तु सुमहाप्राज्ञो माल्यवान्नाम राक्षसः । रावणश्रेष्ठः श्रुत्वा मातुः पैतामहोऽब्रवीत् ॥ विद्यास्वभिविनीतो यो राजा राजन्नयानुगः । स शास्ति चिरमैश्वर्यमरींश्च कुरुते वशे ॥ सन्दधानो हि कालेन विगृह्णंश्च वैरिभिः सह । स्वपक्षवर्द्धनं कुर्व्वन् महदैश्वर्यमश्नुते ॥ हीयमानेन कर्त्तव्यो राज्ञा सन्धिः समेन च । न शत्रुमवमन्येत ज्यायान् कुर्वीत विग्रहम् ॥ अधिकबलः शत्रुं नावमन्येत नोपेक्षेत० किन्तु तेन सह विग्रहं कुर्वीत । हीयमानः समश्च सन्धिं कुर्यादित्यर्थः ॥ तन्मह्यं रोचते सन्धिः सह रामेण रावण । यदर्थमभियुक्ताः स्म सा च तस्मै प्रदीयताम् ॥ तस्य देवर्षयः सर्वे गन्धर्वाश्च जयैषिणः । विरोधं मा गमस्तेन सन्धिस्तेन च रोच्यतामिति सन्धीयते पूर्व्वोक्तरूपेऽस्मिन्निति सन्धिः संयोगे । ग्रंथि । सन्धाने ॥ सन्धानम् । भावे क्तिः ॥ पर्व्वसन्धौ ॥ सन्धीयते दानादिना अस्मिन् । डुधाञ्० । उपसर्गे घोः किः ॥ सुरङ्गायाम् ॥ भगे ॥ योनौ । सङ्घट्टने । एकपर्य्यन्तजौविनासङ्गे । सावकाशे ॥ रूपकाणां मुखाद्यङ्गे । नाट्याङ्गे ॥

यथा । मुखं प्रतिमुखं गर्भोऽवमर्षोपसंहृतिरिति सन्धयस्तुति । भेदे ॥ व्याकरणे तु० वर्णद्वयमेलने । संहितायाम् ॥ तल्लक्षणम् यथा अर्द्धमात्रोच्चारणकालेनाव्यवहितयोर्वर्णयोर्द्रुततरोच्चारणं सन्धिरिति । सन्धिविधायकसूत्रविहितकार्यं वा ॥

सन्धिका । स्त्री० अभिषवे । मद्यसन्धाने ॥

सन्धिचौरः । पुं० चौरविशेषे । कुम्भिले । हारके ॥

सन्धिजा । स्त्री० पुष्पविशेषवृक्षे ॥ त्रिसन्धौ ॥

सन्धिजीवकः । त्रि० कुत्सिताभिमतान्वेषिणि । पार्श्वके ॥

सन्धितः । त्रि० संधियुक्ते मिलिते ॥

सन्धित्सुः । त्रि० सन्धातुमिच्छौ । दधातेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

सन्धिनालः । पुं० सुगन्धिद्रव्यविशेषे । नखे । शङ्खे ॥

सन्धिनी । स्त्री० कृतमैथुनायां वृषि । वृषभाक्रान्तायाम् ॥ अकालदुग्धायाम् । दोहकालेऽस्याः । क्षीरत्यागादिति । अवश्यं सन्धत्ते वा । आवश्यके णिनि

सन्धिपूजा । स्त्री० शारदीयमहापूजाङ्गमहतीयपूजायाम् ॥ यथा । अष्टमीनवमीसन्धौ तृतीया खलु कथ्यते । तत्पूज्यात्वहं पुत्रयोगिनीग

असंयुता ॥ अपिच । अष्टम्यांस
न्धिवेलायां सकलपरिजनैः पूजयेत्स
स्वभावैरिति ॥
संधिबंधः । पुं० भूमिचम्पके ॥
संधिबंधनम् । न० शिरायाम् ॥
संधिला । स्त्री० सुरङ्गायाम् । गू
ढमार्गे । सुरङ्ग० इ० भा० प्र०
॥ नद्याम् ॥ मन्दिरे । शोक
सि ॥
संधिवल्ली । स्त्री० चित्तनृधिपुष्पे ॥
संधिवेला । स्त्री० कालविशेषे ।
अहोरात्रादिमेलनकालरूपे ॥
संधिहारकः । पुं० कुम्भिले । स
न्धिचौरे ॥
संधुक्षितः । वि० प्रदीप्ते ॥
सन्ध्यम् । न० स्वप्नस्थाने ॥ संध्यं
स्वप्नस्थानमिति वेदे दर्शनात् ॥
सन्ध्या । स्त्री० पितृप्रसूाम् ॥ नदी
विशेषे । युगसन्धौ ॥ चिन्तायाम्
संश्रवे । सीम्नि । संधाने ॥ कुसु
मान्तरे ॥ दुर्गायाम् ॥ अहोरात्र
संधौ ॥ यथा । अहोरात्रस्य यः
संधिः सूर्यनक्षत्रवर्जितः । सा
तुसंध्यासमाख्याता मुनिभिस्तत्त्वद
र्शिभिरिति ॥ कालभार्येयम् । य
थाकालस्यतिस्रोभार्याश्चसंध्याराति
दिनानिच । याभिर्विनाविधाताच
सङ्ख्यांकर्तुंनशक्यतइति ॥ संध्या
रात्रिदिनानामपिकालाधीनत्वात्

स्त्रीसदृशत्वात्स्त्रीत्वम् ॥ प्रातर्मध्याह्न
सायाह्नरूपकालविशेषे ॥ त्रिकालवि
हितकर्मविशेषे ॥ अतोऽस्मिन्महानिर्वाण
तन्त्रे । संध्यात्रैकालिकीकार्यावैदि
कीतान्त्रिकीक्रमात् । उपासनाया
भेदेनपूजांकुर्याद्यथाविधि ॥ ब्रह्म
मन्त्रोपासकानांगायत्रीजपनात्प्रि
ये । स्नानाद्भस्मतिलकाच्चसंध्या
भवतिवैदिकी ॥ अन्येषांवैदिकी
संध्यासूर्योपस्थानपूर्वकम् । अ
र्घ्यदानंदिनेशायगायत्रीजपनंतथा
॥ अष्टोत्तरसहस्रंवाशतंवादशधा
पिवा । जपानांनियमोभद्रे सर्व
दाह्निककर्म्मणि ॥ शूद्रसामान्य
जातीनामधिकारोऽस्तिकेवलम् ।
आगमोक्तविधौदेविसर्वसिद्धिस्ततोभ
वेत् ॥ प्रातः सूर्योदयः काले
मध्याह्नस्तदनन्तरम् । सायंसूर्या
स्तसमयेत्रिकालानामयंक्रमः
। इति ॥ तत्काले० उपास्या०
अपिदेवता० संध्या । तथाचयाज्ञ
वल्क्यः । संधौ संध्यामुपासीत
नास्तगेनोद्गतेरवाविति ॥ उपासनो
पक्रममाहसंवर्त्तः । प्रातः संध्यां
सनक्षत्रामुपासीतयथाविधि । सा
दित्यांपश्चिमांसंध्यामर्द्धास्तमितभा
स्करामिति ॥ गायत्रीमभ्यसेत्ताव
द्यावदादित्यदर्शनमित्यनुदितहो
मीतरविषयम् । सन्ध्याकर्माव

सा नित्यं स्वयं हि मे विधीयतामिति दक्षोक्तेः ॥ मध्याह्नसन्ध्याया अष्टममुहूर्त्तकालमाह स्मृतिः । पूर्वापरे तयोः सन्ध्ये सञ्ज्ञे प्रकीर्त्तिते । समसूर्ये प्रमध्याह्ने मुहूर्त्तः सप्तमोऽपरीति ॥ त्रिविधमाह व्यासः । गायत्री नाम पूर्वाह्णे सावित्री मध्यमे दिने । सरस्वती च सायाह्ने सैव सन्ध्या त्रिषु स्मृता ॥ प्रतिग्रहादन्नदोषात् पातकादुपपातकात् । गायत्री प्रोच्यते तस्माद्गायन्तं त्रायते यतः ॥ सवितृद्योतनात् सैव सावित्री परिकीर्त्तिता । जगतः प्रसवित्रीत्वाद्वाग्रूपत्वात् सरस्वतीति ॥ एतत् सन्ध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यदधिष्ठितम् । यस्य नास्त्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यत इति । सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मस्विति च स्मृतिः । सन्ध्याहीनः शूद्रवद्व्यवहर्त्तव्यः । यथाह मनुः । न तिष्ठति तु यः पूर्वां नोपास्ते यस्तु पश्चिमाम् । स शूद्रवद्बहिष्कार्यः सर्वस्माद्द्विजकर्मण इति च नैव प्रत्यवायेन सन्ध्योपासनस्य नित्यता । नित्यत्वेऽपि सर्वदा पेक्षितपापक्षयस्य फलत्वमविरुद्धमिति कुल्लूकभट्टो गौडः । अथ शातातपः । अब्राह्मणास्तु षट् प्रोक्ता ऋषिणा तत्त्ववादिना । आद्यो राजभृतस्तेषां द्वितीयः क्रयविक्रयी ॥ तृतीयो बहुयाज्यः स्याच्चतुर्थो ग्रामयाजकः । पञ्चमस्तु भृतस्तेषां ग्रामस्य नगरस्य च ॥ अनादित्यां तु यः पूर्वां सादित्यां चैव पश्चिमाम् । नोपासीत द्विजः सन्ध्यां स षष्ठोऽब्राह्मणः स्मृतः ॥ राजभृतो राजसेवकः । ग्रामादेर्भृतो भरणीयः ॥ जननमरणाशौचेतु निषेधो यथा । सन्ध्यां पञ्चमहायज्ञान् नैत्यिकं स्मृतिकर्म च । तन्मध्ये हापयेत्तेषां दशाहान्ते पुनः क्रिया ॥ सायंसन्ध्यानिषेधकालो यथा । सङ्क्रान्तौ पक्षयोरन्ते द्वादश्यां श्राद्धवासरे । सायंसन्ध्यां न कुर्वीत कृते च पितृहा भवेत् ॥ इति ॥ तत्काले शयनादिनिषेधो यथा । स्वप्नमध्ययनं स्नानमुद्वर्त्तं भोजनं गतिम् ॥ उभयोः सन्ध्ययोर्नित्यं मध्याह्ने चैव वर्जयेदिति ॥ अल्पाणुफलमाह शातातपः । अनृतं मद्यगन्धञ्च दिवा मैथुनमेव च । पुनाति वृषलस्यान्नं बहिः सन्ध्या ह्युपासिता ॥ गृहेषु प्राकृती सन्ध्या गोष्ठे शतगुणा स्मृता । नदीषु शतसाहस्री ह्यनन्ता शिवसन्निधौ ॥ प्राकृती एकगुणा ॥ कालपरिमाणमाह याज्ञवल्क्यः । ह्रासवृद्धी हि सततं दिवसानां यथाक्रमम् । सन्ध्यामुहूर्त्तमात्रां ह्रासे वृद्धौ च सा समेति ॥

समाप्तिकालं चाह । अपन्नासीतसा
वित्रीं प्रत्यगातारकोदयात् । सन्ध्यां
प्राक् प्रातरेवं हि तिष्ठेदामूर्य्यदर्श
नात् ॥ प्रत्यक् पश्चिमाभिमुखः ।
प्राक् पूर्वाभिमुखः । आसीतेति
सायं जपे आसनतीयम् । तिष्ठे
दिति प्रातर्जपे ऊर्द्ध्वत्वार्थम् , मध्या
ह्नसन्ध्याजपेऽप्यूर्द्ध्वतैव ॥ सम्यग् ध्या
यन्त्यस्याम् । ध्यै चिन्तायाम् ; आ
तश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥ यद्वा । सन्द
धाति । डुधाञ् ० । आम्नादित्वा
क् । आतोलोपः । तीर्थं विशेषे ।
सन्ध्यांशः । पुं० युगसन्धौ । पश्चात्स्थ
विवरणं युगे ॥
सन्ध्याकालः । पुं० मुहूर्त्तमात्रे ॥ स
न्ध्याकाले प्रणवव्याहृतित्रयोपेतांसा
वित्रीं ब्राह्मणादिर्जपेत् ॥ सन्ध्या
याः कालः ॥ आहारं मैथुनं निद्रां
सन्ध्याकाले विवर्ज्जयेत् । कर्म्म चा
ध्ययनं चापि तथा दानप्रतिग्रहौ ॥
सन्ध्याचलः । पुं० शैलविशेषे । स
न्ध्यां वशिष्ठः कृतवान् तत्र यस्मा
दिति सुतः । अतः सन्ध्याचलं
नाम तस्य गायन्ति देवताः ॥ स चद
क्षिणस्यां काष्ठायां चोभकाख्यस्य ला
द् शास्त्रां वसति ॥
सन्ध्यानाटी । पुं० शम्भौ । शिवे ॥
सन्ध्यापुष्पी । स्त्री० जात्याम् । माल
त्याम् । सुमनायाम् ।

सन्ध्याबलः । पुं० राक्षसे ॥
सन्ध्याबलिः । पुं० शिवालयेत्वष्ट
वृषे ॥ ये शिवायतने त्वष्टास्ते सन्ध्या
बलयो वृषाः ॥
सन्ध्याभ्रम् । न० स्वर्णगैरिके ॥ सान्ध्य
मेघे ॥
सन्ध्यारागः । पुं० लोहिते । न० सि
न्दूरे ॥
सन्ध्यारामः । पुं० विधातरि ॥
सन्ध्यालक्षणम् । न० सन्ध्यास्वरूपे ।
यथा । अर्द्धास्तमितानुदितात्सूर्य्या
दस्पष्टभं नभो यावत् । तावत्सन्ध्या
कालश्चिह्नैरेतैः फलं वाच्यम् ॥
चिह्नानि फलानि च० वाराहीसंहि
तायां द्रष्टव्यानि ॥
सन्ध्योपासनम् । न० संध्यायां ब्रह्म
णोऽभिन्नायागायत्र्या ध्याने ॥ यथा
। नभिन्नां प्रतिपद्येत गायत्रीं ब्रह्मणा
सह । सोऽहमस्मीत्युपासीत विधि
ना येन केनचिदिति व्यासः । सन्ध्या
याः सन्ध्याकालाधिष्ठात्र्या गायत्री
देव्या उपासनं ध्यानम् ॥ यथा ।
ब्रह्मणोपासिता सन्ध्या विष्णुना शङ्क
रेण च । कस्तां नोपासयेद्देवीं सिद्धि
कामो द्विजोत्तम इति याज्ञवल्क्येन
देवीत्वेन कीर्त्तनात् सन्ध्यारूपाया-
देव्याः प्राणायामादिनोपासनमा
राधनमित्यर्थः ॥ यद्वा । संधीये
ति प्राणायामादिकर्म्म नाम उपासनं

सिद्धनमनुष्ठानमित्याचद्रित्यर्थः ॥
सन्नः । पुं॰ पियालवृक्षे । त्रि॰ अवसादसंयुते । शीर्णे ॥
सन्नकः । पुं॰ पियालवृक्षे ॥
सन्नकद्रुः । पुं॰ पियालवृक्षे । चारद्रु॰ भा॰ प्र॰ ॥ सन्नोलीनः कद्रुः पिङ्गलवर्णोस्य ॥
सन्नतः । त्रि॰ सम्यक् प्रह्वीभूताङ्गे । संनमति स्म । नम॰ । क्तः ॥
सन्नतिः । स्त्री॰ ध्वनौ शब्दे । प्रणतौ । नम्रतायाम् ॥ यथा । हरिवंशे । यतश्री : श्री : स्थितास्तत्र । यतश्रीस्तत्र सन्नतिः । सन्नतिश्च स्थिता श्रीश्च नित्यं कृष्ण महात्मनि ॥ सम्यक् नतिः ॥ आनुकूल्ये ॥
सन्नद्धः । त्रि॰ युद्धाय सज्जे । धृतसन्नाहे । अङ्गपर्याया यथा । सन्नद्धो वर्मितः सज्जो दंशितो व्यूढकङ्कटः । इति ॥ व्यूहरचनया स्थिते ॥ सन्नह्यति॰ सन्नह्यते स्म वा । आरम्भने । अकर्म्मकत्वात्॰ कर्त्तरि॰ कर्म्मणि वा क्तः । मन्त्रादिसंयुते ॥ सज्जाते ॥ यथा । लतेव सन्नद्धमनोज्ञपल्लवेति रघुः ॥
सन्नद्रुः । पुं॰ पियाले ॥
सन्नयः । पुं॰ समवाये । समूहे । पृष्ठस्थायिबले । अनुसैन्ये ॥ सन्नयनम् सन्नीयते वा । सन्नयति वा । णीञ प्रापणे । एरच् । पचाद्यच् वा ॥

सन्नहनम् । न॰ कवचादिधारणे ॥
सन्नाहः । पुं॰ कवचे । वर्म्मणि ॥ संवर्म्मयति॰ सन्नह्यत्यात्मनेऽस्मात्तौ स्थमो । सन्दंशते॰ दंशयते॰ सन्नाहोपदंशकम् ॥
सन्नाह्यः । पुं॰ सन्नाहयोग्ये । युद्धार्हगजे ॥
संनिकर्षः । पुं॰ संनिधाने । समीपे । निकटे ॥ पतिगर्वितसंनिधौ ॥ सयस्थाने ॥ न्यायमतेन॰ विषयेन्द्रियसम्बन्धे ॥ सवस्थानसकारणम् ॥ संनिकर्षणम् । कृष॰ । घञ् ॥
संनिकर्षणम् । न॰ संनिधौ । संनिकर्षे ॥ कृषेर्ल्युट् ॥
संनिकृष्टः । त्रि॰ समीपे । संनिकृष्यते स्म । कृषि : क्तः ॥
संनिधम् । न॰ संनिधाने । संनिधौ ॥
संनिधानम् । न॰ संनिधौ । निकटे ॥ आश्रये ॥ यथादेवतासन्निधानमिति ॥ न॰ लक्ष्यस्थाने ॥ सम्यङ्निधीयतेऽस्मिन् । ल्युट् ॥
सन्निधिः । पुं॰ संनिधाने । अन्तिके ॥ इन्द्रियगोचरे । प्रत्यक्षे ॥ वाक्यार्थज्ञानहेतौ । पदानामविलम्बेनोच्चारणे ॥ प्रहरे प्रहरेऽसंनिहितोच्चारितानि॰ गामानयेत्यादिपदानि नप्रमाणम्॰ सांनिध्याभावात् ।

संनिधानम् । डुधाञ् । उपसर्गयोः क्तिः ॥

संनिपतनम् । न० सम्यङ्निपाते ॥

संनिपातः । पुं० सङ्गमे । मेलने ॥ तालविशेषे ॥ यथा । एकपञ्चगुरुर्यत्र संनिपातः स उच्यते इति ॥ त्रिदोषजनितज्वराधौ ॥ यथा । वृद्धैरेकैकशो वृद्धैः षट् स्युर्हीनमध्याधिकैश्च षट् । समैश्चैको विकारास्ते संनिपातास्त्रयोदश ॥ इति चरकोक्तत्रयोदशसंनिपाता उक्ताः । तेयथा । वातोल्बणः १ । पित्तोल्बणः २ । कफोल्बणः ३ । वातपित्तोल्बणः ४ । वातश्लेष्मोल्बणः ५ । पित्तश्लेष्मोल्बणः ६ । एवं षट् । अधिकवातो मध्यपित्तो हीनकफः १ । अधिकवातो मध्यकफो हीनपित्तः २ । अधिकपित्तो मध्यवातो हीनकफः ३ । अधिकपित्तो मध्यकफो हीनवातः ४ । अधिककफो मध्यवातो हीनपित्तः ५ । अधिककफो मध्यपित्तो हीनवातश्चेति षट् ६ । समैर्वातपित्तकफैश्चैक उल्बण एकः १ । एवं त्रयोदश संनिपाताः ॥ संनिपतनम् । पत्लृ० । घञ् ॥ समूहे ॥

संनिपातज्वरः । पुं० त्रिदोषज्वरे ॥ त्रिदोषजनकैर्वातपित्तश्लेष्मामगेहगाः । वह्निं निरस्य कोष्ठाग्निं रसगा ज्वरकारिणः ॥ अन्यच्च । संनिपातस्य कालस्य कथितं दोषविद्यया । चिकित्सकोऽपि यत्नेन तस्मात्कोऽपि प्रतापवान् ॥ त्रिदोषाजगरग्रस्तं मोचयेद्यस्तु वैद्यराट् । आत्मापि तस्य दातव्यः किं पुनः कनकादय इति सेविम्नराजः ॥

संनिपातनुत् । संनिपातारिः । पुं० नेपालनिम्बे । तृणनिम्बे । ज्वरान्तके ॥

संनिबद्धः । त्रि० संयोजिते । सम्यग्बन्धनयुक्ते ॥ संनिपूर्वो बन्धेः क्तः ॥

संनिभः । त्रि० सदृशे ॥ संनिभाति । भा० । आतश्चोपसर्गे इति कः ॥

संनिरोधः । पुं० लये ॥

संनिवायः । पुं० समुदाये ॥

संनिविष्टः । त्रि० स्थिते ॥ उपविष्टे ॥

संनिविष्टोद्भवः । पुं० उपविष्टस्याग्निभावे ॥

संनिवृत्तः । त्रि० प्रत्यागते ॥

संनिवृत्तिः । स्त्री० सम्यङ्निवर्त्तने ॥

संनिवेशः । पुं० पुरादौ गृहादिरचनापरिच्छिन्नप्रदेशे । निकर्षणे ॥ पुरादेर्बहिर्विहारभूमौ ॥ नगरादिबहिः स्वैरविहारचारुभूमिषु । तत्र च निगदितं संनिवेशो निकर्षणमिति शब्दरत्नावली । संनिविशन्तेऽत्र । विश० । हलश्चेति घञ्

, सम्यङ् निवेशने । रचनायाम् ।
संनिहितम् । न० कुत्रचिद् वे० सरोविशेषे । त्रि० समीपस्थे । निकटे ॥
संनिहितातीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥
संनीति : । स्त्री० सम्यङ्न्याये ॥ समप्रापणे ॥
सन्मानम् । न० आदरे ॥ यथा । असम्मानात्तपोवृद्धि : सन्मानात्तप : क्षय : । अर्चित : पूजितो विप्रोदुग्धागौरिवगच्छतीति ॥ अपिच । तथाचरेत वै योगी सतांधर्ममनुस्मरन् । जनायथाऽवमन्येरन् गच्छेरन् नैवसङ्गतिम्मिति ॥ सच्चतन्मानञ्च ॥ महतांधने ॥ यथा । संसारेपुनिमग्नानांस्वस्मिन् पूज्यत्वमानिनाम् । ईश्वरात्सकामकामानांसन्मानंमहतांधनं ॥
सन्मार्ग : । पुं० सदाचारे । श्रुत्यनुसारिस्मृत्युक्तार्थे । वेदमार्गे । सतांस्वत : प्रमाणभूतानामप्रामाण्यकारणरहितानांवेदानांमार्ग: ० ब्रह्मपरत्वम् ॥
सन्न्यस्त : । त्रि० सम्यक्त्यागविशिष्टे । संन्यासिनि ॥ सम्यङ्न्यस्ता:नि० आत्मातिरिक्तानियेन । सम्यक् त्यक्ते । समर्पिते ।
सन्न्यास : । पुं० त्यागे । सर्वकर्म्मतत्फलपरित्यागे । सर्वकर्म्मणांभगवतिसमर्पणे । सफलकाम्यकर्मत्यागे । फलत्यागरूपेचतुर्थाश्रमे ॥ यथा । यदामनसिवैराग्यंजायतेसर्ववस्तुषु । तदैवसन्न्यसेद्विद्वानन्यथापतितोभवेत् ॥ अपिच । चित्तशुद्धिकरमहेतुत्वात्तत्त्यागोज्ञानसाधनम् । एवञ्चाचवसन्न्यासोविनत्यागेनलभ्यते ॥ ज्ञानस्यहेतु : सन्न्यासइतिशास्त्रेषुडिण्डिम : ॥ सचविविधोयथा । सन्न्यासस्त्रिविध: प्रोक्तोविद्वद्विविदिषाश्रमैरिति । तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषन्तीतिश्रुतौ० ब्राह्मणाद्युक्त्वा० ब्राह्मण : प्रव्रजेदित्यादिव्यवच० ब्राह्मणपदञ्चत्रैवर्णिकपर : । तेन० ब्राह्मण : क्षत्रियोवापिवैश्योवाप्रव्रजेद्गृहादितिस्मृतेरविरोध: । तत्रैवंनिर्णयश्चाचार्याणाम् । यच्चतुर्थाश्रमरूपंदण्डधारणादिलिङ्गधारणंतत्तुविप्राणामेव । यस्तुसर्वकर्मत्यागलक्षणस्तत्फलत्यागरूपोवासन्न्यास : सतुत्रैवर्णिकसाधारणइति ॥ एतदेवस्पष्टमुक्तंश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । चत्वार : कथितावर्णाआश्रमाअपिसुव्रते । आचाराअपिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्पृथक् ॥ कृतादौकलिकालेतुवर्णा: पञ्चप्रकीर्त्तिता : । ब्राह्मण : क्षत्रियोवैश्य : शूद्र : सामान्यएवच ।

एतेषांसर्ववर्णानामाश्रमौद्वौमहेश्व
रि । तेषामाचारधर्मांश्चशृणुष्वा
द्येमहेशिते । पुरैवकथितंतावत्
कलिसम्भवचेष्टितम् । तप : स्वा
ध्यायहीनानांनृणामल्पायुषामपि
क्लेशप्रयासाशक्तानांकुतोदेहपरिश्र
म : । ब्रह्मचर्याश्रमोनास्तिवानप्र
स्थोपिनप्रिये । गार्हस्थ्योभैक्षुकश्चै
वचाश्रमौद्वौकलौयुगे । गृहस्थस्य
क्रिया : सर्वाआगमोक्ता : कलौ
प्रिये । नान्यमार्गे क्रियासिद्धि:
कदापिगृहमेधिनाम् । भिक्षुकेप्या
श्रमेदेविवेदोक्तंदण्डधारणम् । क
लौनास्त्येवतत्त्वज्ञयतस्तच्छ्रौतसं-
स्कृति : । शैवसंस्कारविधिनाऽवधू
ताश्रमधारणम् । तदेवकथितंभ
द्रेसंन्यासग्रहणंकलौ । विप्राणा
मितरेषाञ्चवर्णानांप्रबलेकलौ उ
भयत्राश्रमेदेविसर्वेषामधिकारिता
सर्वेषामेवसंस्कारा : कर्माणिशैव
वर्त्मना । विप्राणामितरेषाञ्चक
र्मलिङ्गंपृथक्पृथक् । आतमा
वेगृहस्थ : स्यात्संस्काराद्गृहाश्रमी
भवेत् । गार्हस्थ्यंप्रथमंकृत्वायथा
विधिमहेश्वरि ॥ तत्त्वज्ञानेसमु
त्पन्नेवैराग्यंजायतेयदा । तदास
र्वंपरित्यज्यसंन्यासाश्रममाश्रयेत् ॥
विद्यामुपार्ज्यवेदाद्यैर्धनंदारांश्चयौ
वने । प्रौढेधर्म्याणिकर्माणिचतुर्थे

प्रव्रजेत्सुधी : । मातरंपितरंवृद्धं
भार्याञ्चैवपतिव्रताम् । शिशुञ्चतन
यंत्यक्त्वानावधूताश्रमंव्रजेत् । मा
तृ : पितृन्शिशून्दारान्स्वजना
न्बान्धवानपि । य : प्रव्रजतिहि
त्वैतान्समहापातकीभवेत् । मा
तर:पितरस्तस्मात्क्षीरधोमशुभा
तक : । वसन्नप्यस्वपितादौमृये
गच्छेद्भिक्षुकाश्रमे । ब्राह्मणादि
प्रभिन्नवर्णस्वस्ववर्णासंस्क्रिया : ।
शैवेनवर्त्मनाकुर्यादेवधर्म : क
लौयुगे । इति । अपिच यवधूता
श्रमेदेविकलौसंन्यासउच्यते । कृ
तोपक्रम्य । ब्रह्मज्ञानेसमुत्पन्ने
विरतेसर्वकर्मणि । अध्यात्मवि
द्यानिपुण : संन्यासाश्रममाश्रये
त् । विशाखदृष्टौपितरौशिशुं
भार्यांपतिव्रताम् । त्यक्त्वाऽसमर्था
न्बंधून्प्रव्रजन्नारकीभवेत् । ब्रा
ह्मण : क्षत्रियोवैश्य : शूद्र : सा
मान्यएवच । कुलावधूतसंस्कारे
पञ्चानामधिकारिता । सम्यक्
न्यास : सन्न्यास : सम्यग्न्यास
निक्षेपादिवत् । [illegible]
[illegible] । च
[illegible] : सन्न्या
स : श्रुतियुक्तिभिः [illegible]
[illegible] । नीरिक्ष
[illegible]

सुखरकरेपुनोत्तरास् ॥ नीरिक्ते स्थिरसद्दने • कु.मारामिवर्जितेस्थि रशाय् द्वयेसतीत्यर्थ : ॥

सन्यासी । पुं• चतुर्थाश्रमिणि । अवधूते । अस्यपर्य्यायाश्च यथा । भिक्षुः परिव्राट् कर्मन्दीपाराशर्यपिमस्करीति ॥ ज्ञानसन्यासिनः केचिद्वेद सन्यासिनोऽपरे । कर्मसन्यासिन स्त्वन्ये त्रिविधा : परिकीर्त्तिता: ॥ य : सर्वसङ्गनिर्मुक्तोनिर्द्वन्द्वश्चा पिनिर्भय: । प्रोच्यतेज्ञानसन्यासी •स्वात्मन्येवव्यवस्थित : ॥ वेद मेवाभ्यसेन्नित्यं निराशीनिष्परिग्रह: । प्रोच्यतेवेदसन्यासीमुमुक्षुर्विजितेन्द्रिय : ॥ यस्त्वग्नीनात्मसात्कृत्वाब्रह्मार्पणपरोद्विज: ज्ञेय : सकर्मसन्यासीमहायज्ञपरायण : ॥ त्रयाणामपिचैतेषांज्ञानीत्वभ्यधिकोमत : । नतस्यविद्यतेकार्य्यंनलिङ्गा द्याविपश्चित : ॥ युगभेदेसन्यासिनांनामान्यपाचार्य्याश्च यथा । श्रादौवेदान्ताचार्य्योब्रह्मा । द्वितीयाचार्य्योविष्णु:। तृतीयाचार्य्योरुद्र : । चतुर्थाचार्य्योवशिष्ठ. पञ्चमाचार्य: शक्ति: । षष्ठ : पराशर : । सप्तमोव्यास : । अष्टम: शुक : । नवमोगौड : दशमोगोविन्द एकादश श्रीशङ्कराचार्य: ॥ सत्ययुगे• आचार्यत्रयं ब्रह्मविष्णुरुद्रा : । त्रेतायामाचार्यत्रयं

वशिष्ठशक्तिपराशरा: द्वापरआचार्य्यद्वयंव्यासशुकौ । कलावाचार्य्यत्रयं गौडगोविन्दशङ्कराचार्य्या : ॥ शङ्कराचार्य्यस्यचत्वार शिष्या:स्वरूपाचार्य्य : पद्मपादाचार्य:त्रोटकाचार्य: • पृथ्वीधराचार्य्य श्चेति । श्रयद्दगनामानि । स्वरूपाचार्य्यस्यशिष्यौतीर्थाश्रमौ । पद्माचार्य्यस्यवनारण्यौ । त्रोटकाचार्य्यशिष्या : • गिरिपर्वतसागरा : । पृथ्वीधराचार्य्यस्यशिष्यत्रयं • सरस्वतीभारतीपुरीचेतिशङ्कराचार्य्यरचितसम्प्रसूत्रम् ॥ अपिच । तीर्थाश्रमवनारण्यगिरिपर्वतसागरा : । सरस्वतीभारतीचपुरीतिद्दशकीर्त्तिता : ॥ तेषांलक्षणानियथा । त्रिवेणीसङ्गमेतीर्थेतत्त्वमस्यादिलक्षणे । स्नायात तत्त्वार्थभावेनतीर्थनामासउच्यते ॥ १ ॥ आश्रमग्रहणेप्रौढआशापाशविवर्जित : । यातायातविनिर्मुक्तएतदाश्रमलक्षणम् ॥ २ ॥ सुरम्येनिर्भरेदेशेवनेवासं करोतिय: । आशापाशविनिर्मुक्तो वननामासउच्यते ॥ ३ ॥ अरण्येसंस्थितोनित्यमानन्दनन्दनेवने । त्यक्त्वासर्वमिदंविश्वमारण्यलक्षणं किल ॥ ४ ॥ वासोगिरिवरेनित्यंगीताभ्यासेहितत्पर : । गम्भीराचलबुद्धिश्चगिरिनामासउच्यते ॥ ५ ॥

वसेत् पर्व्वतमूलेषु प्रौढो यो ध्यानधारणात् । सारात् सारं विजानाति पर्व्वतः परिकीर्त्तितः ॥ ६ ॥ वसेत् सागरगम्भीरो वनरत्नपरिग्रहः । मर्य्यादाञ्च न लङ्घेत सागरः परिकीर्त्तितः ॥ ७ ॥ स्वरज्ञानवशो नित्यं स्वरवादी कवीश्वरः । संसारसागरे साराभिज्ञो यो हि सरस्वती ॥ ८ ॥ विद्याभारेण सम्पूर्णः सर्व्वभारं परित्यजेत् । दुःखभारं न जानाति भारती परिकीर्त्तितः ॥ ९ ॥ ज्ञानतत्त्वेन सम्पूर्णः पूर्णतत्त्वपदे स्थितः । परब्रह्मरतो नित्यं पुरीनामा स उच्यते ॥ १० ॥ इति वृहच्छङ्करविजये श्रीविद्यारण्यस्वामिनः ॥ अस्य धर्म्माचरणादिकं मनुस्मृतौ ब्रह्मवैवर्त्तगरुडकूर्म्मपुराणादिषु द्रष्टव्यम् । विधानन्तु श्रीमहानिर्व्वाणतन्त्रे श्रीसदाशिवेनोक्तं तत् ततोऽवगन्तव्यम् ॥ सन्न्यासोऽस्यास्ति । अत इनिः ॥ अस्यार्च्चनविधिमाह शौनकः । सर्व्वसङ्गनिवृत्तस्य ध्यानयोगरतस्य च । न तस्य दहनं कार्य्यं नैव पिण्डोदकक्रिया ॥ निदध्यात् प्रणवेनैव बिले भिक्षोः कलेवरम् । प्रोक्षणं खननञ्चैव सर्व्वं तेनैव कारयेत् इति ॥

सन्मुखः । त्रि॰ अभिमुखे ॥

सपक्षः । त्रि॰ निश्चितसाध्यवति । साध्यवत्त्वनिश्चयविषये । यथा धूमवत्त्वे महानसम् ॥ अनुकूले । समानः पक्षः इति विग्रहे समानस्येति योगविभागात् समादेशः ॥ यद्वा । सशब्दः सदृशवचनः । तेनास्वपदविग्रहो बहुव्रीहिः । समानः पक्षोऽस्य इति सपक्षः ॥

सपणः । पुं॰ ग्लहे ॥ पणेन सह वर्त्तमाने व्यवहारविशेषे ॥ यथा यद्यहमत्र पराजितो भवामि तदा शतं दास्यामीति ॥

सपत्त्राकरणम् । न॰ अत्यन्तपीडने । सपत्त्रनिष्पत्त्रादतिव्यथने इति डाच् ॥

सपत्त्राकृतः । पुं॰ शतमृगादौ ॥ त्रि॰ अत्यन्तपीडिते ॥

सपत्त्राकृतिः । स्त्री॰ अत्यन्तदुःखे । निष्पत्त्राकृतौ ॥

सपत्नः । पुं॰ शत्रौ । सपत्नीव । व्यन् सपत्न इति निर्द्देशात् नकारः । इवार्थे अन् प्रत्ययो वा ।

सपत्नारिः । पुं॰ वेणुवंशे । शत्रोः शत्रौ ॥ सपत्नस्य अरिः ॥

सपत्नी । स्त्री॰ समानपतिकायाम् ॥ समानएकः पतिर्यस्याः इति विग्रहे सपत्न्यादिषु समानस्य सभावो निपात्यते । नित्यं सपत्न्यादिष्विति ङीप् ॥

सपत्नीकः । पुं॰ पत्नीसहिते ॥ सह पत्न्या वर्त्तते इति तथा नद्यृतश्चेति

बप् ॥

सपदि । अ० तत्क्षणे । शीघ्रे । सम्पद्यतेऽस्मिन् । पद गतौ । इन् । पृषोदरादित्वात् समोऽन्त्यलोपः ॥

सपर्य्या । स्त्री० पूजायाम् । पर्य्यायास्तु । पूजानमस्याऽपचितिः सपर्य्यार्चार्हणाः समा इति । सपर्य्यम् । सपर पूजायाम् । कण्ड्वादित्वाद्यक् । अप्रत्ययात् ॥

सपादः । त्रि० चरणयुक्ते । चतुर्थभागसहिते ॥

सपादपीठः । त्रि० पादपीठयुक्तसिंहासनादौ ॥

सपादमत्स्यः । पुं० गोधाभिधमत्स्ये । सपादमत्स्योऽभिधाकम्पदः स्वादुरसः । वातपित्तकरश्चापि स्निग्धः परमो मतः ॥

सरादक्षाण्डः । पुं० न० सुगन्धद्रव्ये । चाणो० इ० भा० ॥

सपिण्डः । पुं० समानो । सप्तपुरुषावधिज्ञातौ । यथा । प्रपितामहः । पितामहः । पिता । स्वयं सोदर्य्या भ्रातरः । सवर्णाया पुत्रः पौत्रप्रपौत्रः । एतानविभक्तदायादान् सपिण्डान् प्रचक्षते । येषामविभक्तदाता येषां तु पिण्डदातारस्तेऽविभक्तपिण्डकं पदार्थमप्रत्यविभक्तदायादाः । सपिण्डाः । समानः पिण्डो देहो मूलपुरुषो निवापो वा । यान्यपि न सपिण्डतेति निर्द्देशात् समानस्य सः ॥ यथा । सहपिण्डेन वर्त्तते इति तथा ॥ सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते । सचाशौचविधावष्टावभेदाद्विविधः । तत्राशौचसपिण्डस्य लक्षणं यथा । सप्तपुरुषान्त० गंत्वे सति गोत्रे वर्णे अतिदाहत्वमेतत्त्वान्यतरसम्बन्धे सपिण्डत्वे ऽपान्यतरत्वम् । दत्तकन्यानान्तु० भर्त्तृसापिण्ड्येन सापिण्ड्यामुपदत्तानामपि पचविधित्रिपुरुषमापिण्ड्यम् ॥ विवाहसपिण्डास्तु । पितृपितृबन्धुपेक्षया सप्तमपुरुषावधयः मातामहमातृबन्धुपेक्षया पञ्चमपुरुषावधयः । यथा । पञ्चमात् सप्तमादूर्द्धं मातृतः पितृतः क्रमात् । सपिण्डतानिवर्त्तेत सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ दायसपिण्डास्तु । त्रिपुरुषाऽवधयः । तेषां पितृपितामहप्रपितामहाः । तेषां पुत्रपौत्रप्रपौत्रदौहित्राः । मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः । तत् पुत्रपौत्रप्रपौत्राश्चेति दायभागः ॥

सपिण्डता । स्त्री० सापिण्ड्ये यथा । विपमाधन्तुर्थी वा पिता वा पिण्डभागिनः । पिण्डदः सप्तमस्तेषां सापिण्ड्यं साप्तपौरुषमिति ॥ समानोदकता वेद सपिण्डता । सपिण्डतातु सर्वेषां गोत्रतः साप्तपौरुषी ।

तेन मातामहादीनामेकपिण्डसंबन्धेऽपि न सपिण्डता ॥ सपिण्डस्य भावः । तल् । टाप् ॥

सपिण्डीकरणम् । न० श्राद्धविशेषे । प्रेतपिण्डस्य पितृपिण्डेन सह मिश्रीकरणे ॥ तच्च पूर्णे संवत्सरे सपिण्डीकरणमिति मुख्यकल्पः । तदशक्तौ नवमो मासः । तदशक्तौ षष्ठो मासः । तथाप्यसक्तौ त्रिपक्षः । तथाप्यशक्तावशौचापगमे प्रथममासस्य द्वादशभिर्दिनैर्द्वादशमासिकानि श्राद्धानि निर्वर्त्य त्रयोदशाहः सपिण्डीकरणकालः ॥ सपिण्डीकरणविषये कूर्मपुराणं यथा । सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे सम्वत्सरे पुनः । कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः ॥ प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः । ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥ सपिण्डीकरणश्राद्धं देवपूर्वं विधीयते । पितॄनावाहयेदत्र पृथक्पिण्डांश्च निर्दिशेत् ॥ ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात्पृथक्क्रिया । यस्तु कुर्यात्पृथक्पिण्डं पितृहा सोऽपि जायते ॥ इति ॥

सपीतकः । पुं० राजकोषातक्याम् ॥

सपीतिः । स्त्री० आत्मीयेन जनेन सह मिलित्वैककालकृते पाने । तुल्यपाने । पानम् । पापाने स्त्रियां क्तिन् । घुमास्थेतीत्वम् । समानापीति

। समानस्य छन्दसीति सभावः । सहपीतिर्वा । सहस्य सः संज्ञायाम् ॥

सपीतिका । स्त्री० हस्तिघोषायाम् ॥

सपुत्रः । त्रि० पुत्रेण सह वर्त्तमाने ॥

सप्तकः । पुं० सप्तसङ्ख्यायाम् ॥ त्रि० सप्तसङ्ख्याविशिष्टे ॥ सप्तभिः क्रीतवस्तुनि ॥ सङ्ख्याया अतिशदन्तायाः कन्नित्यार्हीयेष्वर्थेषु कन् ॥

सप्तकी । स्त्री० मेखलायाम् । काञ्च्याम् । कटिभूषणे ॥ सपति । षप समवाये । बाहुलकात्तन् । स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । सप्तभिरनेकाभिः किङ्किणीभिर्वा० सप्तस्वरान्वा० कायति । कै शब्दे । आतोऽनुपसर्गे कः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

सप्तगङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

सप्तगोदावरम् । न० सप्तानां गोदावरीणां समाहारे ॥ तीर्थविशेषे ॥

सप्तच्छदः । पुं० सप्तपर्णवृक्षे । काण्डे काण्डे सप्त छदा अस्य । सङ्ख्याशब्दस्य वृत्तिविषये वीप्सार्थत्वम् । न० तस्य पुष्पे ॥

सप्तजिह्वः । पुं० अनले । अग्नौ ॥ सप्त काल्यादयो जिह्वा आहुतिग्रसनार्था यस्य सः । तद्यथा । काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनी विश्वरुची च देवी लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः ॥ इति

मुण्डकम् ॥ उत्तरार्द्धं० उद्यानप्रदी
प्तावक्रपोटयोनिःसप्त वक्षोलाः कथि
ताश्चजिह्वाः० इति पाठान्तरमन्यत्॥
सप्तज्वालः । पुं० वह्नौ ॥
सप्ततन्तुः । पुं० यज्ञे । सवे । अध्व
रे ॥ सप्तभिश्छन्दोभिरग्निजिह्वा
भिर्वा० तन्यते । तनु० । सितनि
गमीतितुन् ॥ यद्वा । सप्तजिह्वा
श्छन्दांसिवा० तन्यन्तेऽत्र ॥ सप्त
तन्तवः संख्यायस्यवा ॥
सप्ततिः । स्त्री० दशाधिकषष्टिसङ्ख्या
याम् ७० । सत्तर० इ० भा० प्र०
॥ सङ्ख्येये ॥ सप्तदशतः परि
माणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्च
त्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीति
नवतिशतमितिनिपातनान्प्रकृते
सप्तभावस्तिप्रत्ययश्च ॥
सप्ततितमः । त्रि० । सप्ततेः पूरणे ॥
तस्यपूरणेडट् । विंशत्यादिभ्यस्तम
डन्यतरस्यामितिडटस्तमडागमः ॥
सप्तदशः । त्रि० सप्तदशानांपूरणे ॥डट्॥
सप्तदश । त्रि० । सङ्ख्याभेदे । स
प्ताधिकदशसु १७ ॥ सङ्ख्येये ॥
सप्तदशावयम् । न० लिङ्गशरीरे ॥
सप्तदशअवयवायस्य । तेयथा ।
ज्ञानेन्द्रियपञ्चकम्० बुद्धिमनसी
कर्मेन्द्रियपञ्चकम्प्राणादिपञ्चवाय
वश्चेति ॥
सप्तदीधितिः । पुं० । सप्तदीधितौ।

वह्नौ ॥
सप्तद्वीपपतिः । पुं० । सप्तद्वीपानाम
धिपतौ ॥ द्वीपास्तु० जम्बूशाककुश
क्रौञ्चद्वयोद्वीपशब्दे द्रष्टव्याः ॥
सप्तद्वीपा स्त्री० । वसुमत्याम् । भू
मौ ॥ यथा । मनोः स्वायम्भुव
स्यासन्दशपुत्रास्तुतत्समाः । यै
रियं पृथिवीसर्वासप्तद्वीपासपत्त
ना ॥ ससमुद्राकरवतीप्रतिवर्ष
निवेशितेति ॥ अस्याः परिमाण
मुक्तं शेषवन्मे । कोटिद्वयं विप
ञ्चाशच्चोनिचततः परम् । पञ्चाश
च्चसहस्राणि सप्तद्वीपाससागरा
॥ ततोहिममयीभूमिर्दशकोट्योव
रानने । देवानांक्रीडनार्थायसो
वालोकस्ततः परमिति ॥सप्त
द्वीपाद्यस्यांसा ॥
सप्तधा । अ० सप्तप्रकारे ॥
सप्तधातुः । पुं० शरीरे । सप्त
धातवस्त्वगाद्योयस्मिन् ॥
सप्त । त्रि० सङ्ख्याविशेषे । सा
तइतिभा० प्र० ॥ सङ्ख्येये । य
थासप्तसमुद्राः ॥ सपति । षप
समवाये । सप्यशूभ्यांतुट्चेतिक
निन् ॥
सप्तनाडीचक्रम् । न० स्वरोदयो
क्तं वृष्टिज्ञानार्थं ग्रहनक्षत्राङ्कितसप्
त नाडिकसर्पाकारचक्रं ॥
सप्तनामा । स्त्री० आदित्यभक्ता

याम् ॥

सप्तपदः । पुं॰ सप्तच्छदे ॥ मुद्गरवृक्षे । सप्तसप्तपदा यस्य ।

सप्तपदार्थवादः । पुं॰ आर्हतानां वादे । यथा । जीवाजीवात्मकं विश्वं॰ चेतनः स्वशरीरवत् । परमाणवश्चात्मजीवः षड्विधः स्मृतः ॥ महीधरादिकः स्यात्पञ्चधास्रवादिकः ; आस्रवः संवरो निर्जरो बन्धो मोक्षएव च ॥ इन्द्रियाण्यविवेकादिः क्लेशोलुञ्चादिभिस्तपः । जन्मान्यूर्ध्वंगतिर्मुक्तिरपवर्ग उच्यते । स्यादस्तीत्यादिनासप्तभङ्गीन्यायेन वादिनः । सप्तैव क्रमशोऽपायमतथ्यं साधयेत्सुधीरिति ॥

सप्तपदी । स्त्री॰ विवाहाङ्गसप्तपदीगमने । सप्तानां पदानां समाहारः । द्विगोरिति ङीप् ॥

सप्तपर्णः । पुं॰ छतवनीतिख्याते वृक्षे । पर्यायास्तु । सप्तपर्णो विशालत्वक् शारदो विषमच्छद इति ॥ सप्तपर्णो व्रणश्लेष्मवातकुष्ठास्रजन्तुजित् ॥ दीपनः श्वासगुल्मघ्नः स्निग्धोष्णस्तुवरः सरः इति गुणाः ॥ काण्डे काण्डे सप्त सप्त पर्णान्यस्य । क्वचित्सङ्ख्याशब्दस्य वृत्तिविषये वीप्सार्थत्वमिति कैयटादिव्याख्यानात् ॥ न॰ मिष्टान्नविशेषे ॥ यथा । द्राक्षादाडिमखर्जूरमृदितान्न सशर्करम् । लाजचूर्णसमध्वाज्यं सप्तपर्णमुदाहृतम् ॥

सप्तपर्णी । स्त्री॰ लज्जालौ ॥

सप्तपलाशः । पुं॰ सप्तपर्णद्रुमे ॥ सप्त सप्त पलाशानि पर्णानि पर्वसु यस्य ॥ न॰ सप्तपर्णपुष्पे ॥

सप्तपातालम् । न॰ सप्तसङ्ख्याकाधोभुवने ॥ यथा । अतलं वितलञ्चैव नितलञ्च गभस्तिमत् । महाख्यं सुतलञ्चाग्र्यं पातालं सप्तमं विदुरिति ॥ नामान्तराण्यपि यथा । आभासं प्रथमं श्रुतम् ततलाख्यं वितलं गभस्तिमत् । महातलं रसातलञ्च पातालं सप्तमं स्मृतम् इति ॥ एतेषामधिपा यथा । सप्तस्वेतेषु दैत्येन्द्रभुजङ्गमदानवाः । सप्त सप्त समाख्यातास्तानप्यत्र निबोध मे ॥ दैत्याः शङ्खश्रुतिः पूर्वं प्रह्लादः शिशुपालकः । कर्णाभ्युक्षो हिरण्याक्षो ह्यङ्गमीवलिस्तथा ॥ काद्रवेयाः कुटिलको वासुकिः कम्बलस्तथा । कर्कोटकोऽथ कालाङ्को दर्शतक्षकस्तथा ॥ विकटाक्षोऽहिताक्षश्च यमाख्यो विकटाननः करालो भीमनिर्ह्रादः पिङ्गलश्चेति राक्षसाः इति ।

सप्तपुरुषः । स्त्री॰ सुतवस्करायाम् । सप्तपुत्रायाम् ॥

सप्तप्राणाः । पुं॰ ब॰ सप्तेन्द्रियेषु ॥ यथा । अन्तःकरणत्वान्मनस एकत्वेन॰ पञ्चकर्मेन्द्रियाणामेकत्वसङ्ख्ययाचहे॰ पञ्चबुद्धीन्द्रियाणि॰ सङ्कलनया सप्तेन्द्रियाणि॰ सप्तप्राणपदवाच्यानि भवन्तीति ॥ शीर्षण्येषु सप्तप्राणेषु ॥

सप्तभङ्गी । स्त्री॰ अनेकान्तवादिनां न्यायविशेषः ॥ देहग्रहणात्पूर्वं जीवः किमस्ति॰ उत नेति यथा पर्यनुयुङ्क्ते॰ तत्प्रति॰ अनेकान्तवादिभ्युपगन्तव्यः । तद्यथा । स्यादस्ति॰ स्यान्नास्ति॰ स्यादस्ति च नास्ति च॰ स्यादवक्तव्यः॰ स्यादस्ति चावक्तव्यश्च॰ स्यान्नास्ति चावक्तव्यश्च॰ स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यश्चेति । अत्र हि यद्यत्पर्यनुयोज्यं तत्तत्सदसत्तया समाधेयम् । तत्र वाच्यतयाऽवाच्यतयापि च विरोधश्चानिस्तु घटनीयः । इति सप्तभङ्गसोपवह्नावयतामजैनमिह किन्तु ॥ यतस्यादस्ति स्यान्नास्ति स्यादितिप्रद्गलितिभिर्भ्राम्यति जगत्सर्वमिति ॥

सप्तभद्रः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

सप्तभूरादयः । पुं॰ ब॰ प्राणिनां कर्मज्ञानफलोपभोगस्थानविशेषेषु॰ यथापाठक्रममुपर्युपरिवर्त्तमानेषु॰ भूर्भुवः स्वर्महर्जनतपः स

त्येषु ॥

सप्तमः । त्रि॰ सप्तानां पूरणः ॥ डट् । तस्य मडागमः ॥

सप्तमी । स्त्री॰ तिथिविशेषः । सा तु॰ शु॰ भा॰ प्र॰ ॥ तत्रोत्पन्नजनस्य फलं यथा । कन्याप्रजोदैरिकुलेभसिंहो विशालनेत्रः प्रथितप्रभावः । देवद्विजाचाररतो महात्मा स्यात्सप्तमीजः दिष्टवित्तहर्त्ता ॥ व्रतादौ षष्ठीयुता ग्राह्या ॥ ङि॰ खोस्॰ सुप्॰ इतिचिह्ने ॥ टित्वान्ङीप् ॥

सप्तरक्तम् । न॰ शरीरस्य रक्तवर्णविशिष्टेषु सप्तावयवेषु ॥ तत्र सामुद्रवाक्यं यथा । पाणिपादतलौ रक्तौ नेत्रान्तरनखानि च । तालुकाधरजिह्वाश्च सप्तरक्ताः प्रशस्यन्त इति ॥

सप्तर्षयः । पुं॰ भू॰ मरीच्यादिमुनिषु॰ चित्रशिखण्डिषु । यथोक्तं पाद्मे सृष्टिखण्डे । सप्तर्षिमण्डलं तस्माद्ध्रुवस्योपरि सर्वतोपरि । तत्र सप्तर्षयः सन्ति विनियुक्ताः प्रजासृजः ॥ मरीचिरत्रिः पुलहः पुलस्त्यः क्रतुरङ्गिराः । वशिष्ठश्च महाभाग । ब्रह्मणो मानसाः सुताः ॥ सप्तब्रह्माण इत्येते उच्यन्ते ब्रह्मवादिभिः । सम्भूतिरनसूया च क्षमा प्रीतिश्च सन्नतिः ॥ अरुन्धती तथा लज्जा तत्पत्न्यो लोकमातरः । एतासां तपसा

चैतद्धार्य्यते भुवनत्रयम् ॥ सन्ध्यात्रयमु
पासीना गायत्रीजपतत्पराः । त
स्मिंल्लोके च सन्त्ये ते ब्राह्मणा ब्रह्मवा
दिनः ॥ इति पाद्मे ११ऽध्यायः ॥
सप्तला । स्त्री॰ नवमालिकायाम् ॥
सप्तलाति । ला॰ । आतोऽनुपेति
कः ॥ चर्मकषायाम् । सातला
याम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ पाटलाया
म् ॥
सप्तवाहनः । पुं॰ आदित्ये ॥ सप्ता
श्वा वाहनान्यस्य । सप्तनामक एको
ऽश्वो वाहनमस्य वा ॥ एकोऽश्वो वह
ति सप्तनामेति श्रुतेः ॥ वहति॰
आदित्यरथम् ॥
सप्तशती । स्त्री॰ सप्तशतिकायाम् ॥
सप्तशतमन्त्रात्मकदेवीमाहात्म्ये ॥
गीतायाम् ॥ सप्तानां शतानां समा
हारः । द्विगोरिति ङीप् ॥
सप्तशलाकः । पुं॰ विवाहोपयोगि
वेधविशेषे ॥ यथा । ऊर्द्ध्वगाः
सप्तरेखास्तु तिर्य्यक् सप्त विलिख्य च ।
कृत्तिकादिषु तुः सप्तसाभिजिता
सुसंलिखेत् ॥ चन्द्ररेखास्थनक्षत्रं
यत्र तिष्ठति चेत्तदा । वेधः सप्त
शलाकाख्यो विवाहं तत्र वर्ज्जयेत् ॥
यद्रेखायां चन्द्रस्तिष्ठति सा चन्द्ररेखा
॥ तत्र स्थितं नक्षत्रं तस्मिन् यदि सू
र्य्यादीनामन्यतमो यः कश्चिद्ग्रहस्ति
ष्ठति॰ तदा सप्तशलाकाख्यो वेधः
स्यात्॰ तत्र विवाहं वर्ज्जयेदिति ॥
यस्याः शशी सप्तशलाकभिन्नः पा
पैरपापैरथवा विवाहे । रक्तांशुकेन
वतुरोदमाना श्मशानभूमिं प्रमदा प्र
यातीति फलं ॥
सप्तशिरा । स्त्री॰ नागवल्ल्याम् ॥
ताम्बूल्याम् ॥
सप्तशृङ्गः । पुं॰ हिमाचले ॥ सप्त
शृङ्गमस्ति । दक्षिणदेशप्रसिद्धे गि
रिविशेषे ॥ तत्र प्रसिद्धेऽम्बिका
स्थाने ॥
सप्तसप्तिः । पुं॰ दिवाकरे । सूर्य्ये ॥
सप्त गायत्र्यादीनि छन्दांसि॰ सप्त-
योऽश्वाः यस्य सः ॥ यथा । हया
श्च सप्तच्छन्दांसि तेषां नामानि मे शृणु ।
गायत्री च बृहत्युष्णिग् जगती त्रिष्टुबे
व च । अनुष्टुप् पङ्क्तिरेतानि छन्दां
सि हरये हरेरिति विष्णुपुराणम् ।
सप्ताश्वरूपाश्छन्दांसि वहन्ते वा तरं
हसद्गतिमत्स्यपुराणञ्च ॥
सप्तसमिधः । स्त्री॰ बहुवचनान्तः॰
सप्तप्राणानां सप्तसु विषयेषु ॥ विष
येषु समिध्यन्ते प्राणाः ।
सप्तसागरः । पुं॰ महादानविशेषे ॥
सप्तसारस्वतम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥
सप्तसूः । स्त्री॰ सूतवस्करायाम् ।
सप्तपुत्रप्रसूतायाम् ॥
सप्तस्रोतः । न॰ तीर्थप्रभेदे । दक्षि
णेन हिमवतः ऋषीणामाश्रमे ॥ यथा

स्रोतोभि : सप्तभिर्यविस्वर्धुनीसप्तधाव्यधात् । सप्तानांप्रीतयेनाम्नासप्तस्रोत : प्रचक्षते ॥

सप्तांशुपुंगव : । पुं॰ शनिग्रहे ॥

सप्तार्चि: । पुं॰ दमुनसि । शुक्रे । अग्नौ । वैश्वानरे ॥ सप्तअर्चिषोयस्य ॥ चित्रकवृक्षे । शनिग्रहे ॥ त्रि॰ क्रूरचक्षुषि ॥ सप्तार्चींषि:॰सप्तप्राणानांदीप्तय: स्वविषयानुद्योतनानीत्यर्थ : ॥

सप्तावर्त्त : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सप्ताश्व : । पुं॰ हरिदश्वे । उष्णरश्मौ । सूरे । सूर्ये ॥ सप्तअश्वा : सन्त्यस्य ॥ अर्कवृक्षे ॥

सप्ताश्ववाहन : । पुं॰ सूर्ये ॥

सप्ति : । पुं॰ घोटके । पीतौ । तुरगे ॥ सपतिसेनायांसमवैति । षपसमवाये । क्तिच् । बाहुलकात् तिर्वा ॥

सप्तेन्द्रियम् । न॰ सप्तप्राणेषु ॥

सप्तोपधातव : । पुं॰ ब॰ सप्तसङ्ख्यकोपधातुषु ॥ यथा । माक्षिकंतुत्थकाभ्रे चनीलाञ्जनशिलाऽऽलका : । रसकश्चेतिविज्ञेयाएतेसप्तोपधातव : ॥ शरीरस्थसप्तधातुभवसप्तोपधातुषु ॥ यथा । स्तन्यंरजश्चनारीणांकालेभवतिगच्छति । शुद्धमांसभव : स्नेह: य : सावसामत्यर्तेवसा ॥ स्वेदोदन्तास्तथाकेशा

स्तथैवौजश्चसप्तमम्‌इतिधातुभवाज्ञेयाएतेसप्तोपधातवइति ॥

सफल : । त्रि॰ फलिते । फलवति ॥

सबल : । त्रि॰ सैन्ययुक्ते । सामर्थ्यवति ॥ बलेनसहवर्त्ततेइति ॥

सबलि : । पुं॰ दिनावसाने । उत्सूरे । विकाले ॥ त्रि॰ बलिसहिते ॥

सबाध : । त्रि॰ पीडायुक्ते । निषेधयुक्ते ॥ बाधया॰ बाधेनचसहवर्त्तमान : ॥

सब्रह्मचारी । पुं॰ समानवेदव्रताचारिणि । यथाहामर: । एकब्रह्मव्रताचारामिथ सब्रह्मचारिणइति । ब्रह्मवेदस्तदध्ययनार्थंव्रतमप्युपचाराद्ब्रह्म॰ एकस्मिन्ब्रह्मणिव्रताचरणंयेषांतेमिथ : परस्परं॰ सब्रह्मचारिणोभवंतीत्यर्थ : ॥ समानंब्रह्मचरति । व्रतइतिणिनि : । चरणेब्रह्मचारिणीति॰ समानस्यस : ॥ समानेब्रह्मणिचरतिवा ॥

सभर्त्तृका । स्त्री॰ पतिवताम् ॥ सहभर्त्तास्तियस्या: । कप्तस्येतिकप् ॥

सभा । स्त्री॰ गोष्ठ्याम् । समज्यापरिषद्गोष्ठीसभासमितिसंसद : । आस्थानीक्लीबमास्थानंस्त्रीनपुंसकयो: सद : ॰ इत्यमर : ॥ सहभान्तियेयस्यांवा । भादीप्तौ । सुपीतिक: । अन्यत्रापीतिडोवा । भिदाद्यङ् वा ॥ समानोभानस्यामितिवा ।

समानस्येति योगविभागात् सभायाङ्कृतिमिदं शासा समानस्य सादेशः। अस्या लक्षणं यथा। यस्मिन् देशे निषीदन्ति विप्रा वेदविदस्त्रयः। राज्ञश्चाधिकृतो विद्वान् ब्रह्मणस्तां सभां विदुरिति मनुः॥ चत्वारो वेदधर्म्मज्ञाः पर्षत् त्रैविद्यमेव वा। सा ब्रूते यं स धर्म्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः॥ इति याज्ञवल्क्यः॥ विद्वत्संहतौ। भाः प्रकाशस्तया सह वर्त्तते। इत्युज्ज्वलः॥ ग्रामनगरादौ नियत जनसमूहस्थाने॥ सामाजिके। सभ्ये॥ द्यूते॥ मन्दिरे। राज्ञोऽमात्यादिदर्शनगृहे॥ अनुविधेयस्थेयः सभ्यपुरुषवती जनता सभा। अनुविधेयो राजादिः। स्थेयान् मध्यस्थः॥

सभागः। त्रि० सभाकृते॥ अन्यैः पूज्यमाने॥ भजनं भागः। पूजा। सेवा। सह भागेन वर्त्तमानः॥ भागसहिते॥

सभाजनः। पुं० सभ्ये॥ न० गमनागमनादिसमये सुहृदादेरालिङ्गनादिव्यग्रस्वागतादिनानन्दोत्पादने। आनन्दने। आपृच्छने॥ सभाज प्रीतिसेवनयोः। ल्युट्॥

सभाजितः। त्रि० पूजिते॥

सभाज्यः। त्रि० पूज्ये। भजनीये॥

सभापतिः। पुं० सभाधिपतौ॥ यथा। श्रीमद्रामपुरे साधो रत्नामा सभापतिरिति॥

सभारचना। स्त्री० राजमन्दिरनिर्मितौ॥ यथा। चापाकृतिन्यस्तनृपासनोद्रा सतौ निकीर्णा नृपगौरवेण। निष्पातवीरैर्विद्धीत मन्त्रिणा नरैरन्वानरसामरैः सभा॥

सभासत्-द्। पुं० सभास्तारे। सभ्ये। सामाजिके। सभासदानोह। श्रुताध्ययनसम्पन्नाः कुलीनाः सत्यवादिनः। राज्ञा सभासदः कार्य्याः शत्रौ मित्रे च ये समा इति याज्ञवल्क्यः॥ श्रुताध्ययनसम्पन्नाः धर्म्मशास्त्रज्ञाः। कुलीनाः साङ्कर्य्यदोषशून्यमातापितृवंशपरम्पराकाः॥ सभायामधिकृतत्वेन लोकानां धर्म्माधर्म्मविलोकनार्थं सीदन्तीत्युपविशन्ति। षद्लृ०। सत्सूद्विषेति क्विप्॥ समाः द्विशाकः सामान्यः सब्राह्मणपुरोहितः। ससभ्यः प्रेक्षको राजा स्वर्गे तिष्ठति धर्म्मतः॥ तत्र ब्राह्मणाश्च नियुक्ताः सभ्यास्तु नियुक्ता इति भेदः। तत्र नियुक्तानां यथावस्थितार्थकथनेऽपि यदि राजान्यथा करोति तदाऽसौ निवारणीयोऽन्यथा दोषः। यथाह कात्यायनः। अन्यायेनापि तं यान्तं येऽनुयान्ति सभासदः। तेऽपि तद्भागिनस्तस्माद्बोध

नीय : सतैर्नृपइति ॥

सभास्तार : । पुं॰ सभासदि । सभांस्तृणाति । स्तृञ् आच्छादने । कर्मण्यण् ॥

सभिक : । पुं॰ द्यूतकारके । प्रतिभूत्वादिनाद्यूतप्रयोजके ॥ सभाद्यूतमाश्रयत्वेनास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठन् ॥

सभोचित : । पुं॰ पण्डिते ॥ त्रि॰ सभायोग्ये ॥

सभ्य : । पुं॰ सभासदि ॥ यथा । सभ्येनावश्यवक्तव्यं धर्मार्थसहितं वच : । शृणोतियदिनोराजास्यात्तु सभ्यस्तदाऽनृण : इति ॥ गीतापमोदाद्यर्थयाचकै : प्रवितेऽग्नविशेषे ॥ सभायांसाधु : । सभायाय : ॥ कुलीने ॥ साधौ ॥ त्रि॰ प्रत्ययिते । विश्वासपात्रे ॥ सभासम्बन्धिनि ॥

सम् । अ॰ शोभनार्थे ॥ समार्थे ॥ सङ्गार्थे ॥ प्रकृष्टार्थे ॥ सर्वतोभावे ॥ समुच्चये ॥

सम : । त्रि॰ समाने । तुल्यार्थे ॥ साध्वर्थे ॥ सर्वशब्दार्थे ॥ रागद्वेषादिरहिते ॥ समंत । अमवैकल्ये । पचाद्यच् । सर्वार्थे सर्वनामसंज्ञा ॥ अवक्रे ॥ निम्नानुन्नतयोरनारम्भात् ॥ सर्वेषुभूतेष्वात्मौपम्येनसर्वत्रसुखंदुःखञ्च पश्यतितस्मिन् ॥ न॰ सम्पूर्णे । सत्ताप्रकाशाभ्यांसर्वाभिन्ने॰ निर्विशेषे॰ सर्वविकारशून्ये॰ कूटस्थे॰ नित्ये॰ एकस्मिन्॰ सर्वत्रैकरूपे॰ प्रतिदेहमेकस्मिन्॰ ब्रह्मणि ॥ समस्थाने ॥ सङ्गमर्थे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । समंयोग्यतयायोगोयदिसम्भावितःक्वचित् । इदमनयो : श्लाघ्यमितियोग्यतया सम्बन्धस्यनियतविषयमध्यवसानस्य तत्तदासमम् । तत्सद्योगेऽमद्योगेच । उदाहरणम् : धातु : शिल्पातिशयनिकषस्थानमेषा मृगाक्षी रूपेदेवीप्ययमनुपमोदत्तपत्र : स्मरस्य । जातंदैवात् सदृशमनयो : सङ्गतंयत्तदेतच्छृङ्गारस्योपनतमधुनाराज्यमेकातपत्रम् ॥ यथावा । शिवंचित्रंवलवतमहस्त्रिचमेतद्विचित्रंजातोदैवादुचितरचनासंविधाताविधाता । यन्निम्बानांपरिणतफलस्फीतिरास्वादनीयायच्चैतस्या : कवलनकलाकोविद : काकलोक : ॥ नक्षत्रविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ यथा । समंमृदुनिप्रश्रुश्रवेऽग्निमघाश्विपूर्वास्वपभमितिपञ्चदशमन्त्रेषु ॥ पुं॰ विष्णौ ॥ मयाश्रयासञ्चस्तैवतितथा । सर्वत्रालेषुसर्वविकाररहितत्वाद्वा । राशिविशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा ।

क्रूरोऽथसौम्यः। पुरुषोऽङ्गनाच। ओजोऽथयुग्मं विषमः समश्च। चरस्थिरद्व्यात्मकनामधेयामेषादयोऽमीक्रमशः प्रदिष्टाः॥ मानस्यप्रकारविशेषे॥ स तु यदा गीतस्याद्ययोस्तालयोगानकर्त्तृहस्तपादादिचालनस्य एकदासमभाविनपततितदा भवतीतिसङ्गीतशास्त्रम्॥

समकक्षः। त्रि० तुल्ये। समे॥

समकन्या। स्त्री० विवाहोपयुक्तायाम्॥ इतिधनञ्जयः॥

समकोलः। पुं० चक्रभर्त्ते। द्विरसने। सर्पे॥ हृ० त्रि० शेषः॥

समक्षम्। अ० अक्ष्णोः समीपे॥ अक्ष्णोःसमीपं योग्यं वा। अव्ययं विभक्तीतिसमीपे० यथार्थे वाऽव्ययीभावः। प्रतिपरीतिटच्॥

समगन्धकः। पुं० कृकधूपे॥

समगन्धिकम्। न० उशीरे॥

समग्रः। त्रि० समस्मिन्। सर्वस्मिन्। विश्वस्मिन्। अशेषे। सम्पूर्णे॥ सङ्गतमग्रमस्य॥ समं ग्रसते वा। अन्येभ्योऽपीतिग्रसेर्डः॥ शोभनायके॥ सहायेणापक्षेणविद्यतेयत्तत्र॥

समङ्कः। पुं० मूषके॥ सम्यक् प्रकारेणछिद्रादिकरणेन० अङ्कयति० चिह्नयतिवस्त्रादिकम्। अचि०। अच्॥

समङ्गा। स्त्री० मजीठइ० प्र० ओषधौ। पर्यायास्तु। मञ्जिष्ठाविकसाजिङ्गीसमङ्गाकालमेषिका। मण्डूकपर्णीभण्डीरीभण्डीयोजनवल्ल्यपीति॥ लज्जालौ। नमस्कार्याम्। गण्डकार्याम्॥ सम्यक् अङ्गति। अगि०। पचाद्यच्॥

समचित्तः। त्रि० हर्षविषादशून्यमनसि। आत्मविदि॥ समं चित्तं यस्य॥ एकविषयकान्तःकरणवृत्तौ॥

समजः। पुं० पशूनां वृन्दे॥ संवीयतेऽत्रवा। अज०। समुदोरजः पशुष्विस्यप्॥ मूर्खसंहतौ॥ न० विपिने॥

समज्ञा। स्त्री० यशसि। कीर्त्तौ॥ समैः सर्वैर्ज्ञायते। ज्ञा०। घञर्थे कः॥

समज्या। स्त्री० परिषदि। सभायाम्॥ समजन्त्यस्याम्। अज०। संज्ञायांसमजेतिक्यप्। अजेः व्यपिवीभावेन॥

समञ्जसम्। न० उचिते। न्याय्ये॥ सम्यगञ्जोऽत्र। अचप्रत्यन्ववेत्यचाऽजातियोगविभागाद्वा॥ यथा। सङ्गतमञ्जसात्त्वमत्र। क्लीनपुंसकेइतिख्यातत्वम्। त्रि० समीचीने॥ अभ्यस्ते॥ अविरुद्धे। युक्ते॥ न्याय्ये। ऋज्ववाधि॥

समष्ठ : । पुं॰ शाकभेदे । गण्डीरे ॥
समता । स्त्री॰ साम्ये । समत्वे ॥ स मत्वमाराधनमच्युतस्येतिप्रह्लादव चनम् ॥ समवर्त्तित्वे । मध्यस्थत्वे ॥ चित्तस्यरागद्वेषादिरहिततावस्थायाम् । तत्त्व ॥
समतिक्रान्त : । त्रि॰ अनुत्क्रान्ते ॥
समतीत : । त्रि॰ चिरविनष्टे ॥
समत्र्यम् । न॰ समभागासुगुडशुण्ठीहरीतकीषु ॥
समदर्शन । न॰ समालम्बने ॥
समदर्शी । त्रि॰ सम्यग्दर्शिनि । ज्ञानिनि । सर्वरूपवस्तुदर्शनशीले । पण्डिते ॥ समं ब्रह्मदृष्टुंशीलंयस्य । णिनि : ॥
समदृक् । पुं॰ ज्ञानिनि । ब्रह्मात्मैक्यज्ञानवति ॥ समं ब्रह्मपश्यति । दृशिर॰ । क्विप् ॥ चण्डीवाद्वेषा कुसुमयवमिवाहवदिवामणौवालौष्टे वावककर्तिरिपौवासुहृदिवा । कदा वाश्लेषे वाममसमदृशोयान्तुदिव सा : क्वचित्पुण्यारण्ये शिवशिवशि वेतिप्रलपत : ॥
समदृष्टि : । स्त्री॰ सर्वत्रतुल्यदर्शने ॥ यथा । दु : खेसुखेचविप्रेन्द्रया दृष्टिवर्त्तते सदा । तथाग्नौचभिते चसमदृष्टिश्च सा स्मृतेतिपद्मपुराणे क्रियायोगसारे १६ऽध्याय : ॥
समधिक : । त्रि॰ अधिके । अतिरि क्ते सम्यगधिक : ॥
समधिगत : । त्रि॰ प्राप्ते । अधिग ते ॥ सम्यगधिगत : ॥ अधिगतप रमार्थान्पण्डितान्मावमंस्थास्तृ णमिवलघुलक्ष्मीर्नैवतान्संरुण द्धि । अभिनवमदरेखाश्यामगण्ड स्थलानांनभवतिबिसतन्तुर्वारणं वा रणानां ॥
समधुर : । त्रि॰ मधुररसयुक्ते ॥ स मासभावे ॥ मधुरेणसहवर्त्तते ॥ समाधुर्भावेयथास: ककुपुरिच्य: ॥
समन्त : । पुं॰ समन्ततोर्थे ॥ सीमनि ॥
समन्तत : । अ॰ चतुर्दिगभिव्याप्तौ । परित : । सर्वत : । विष्वक्॰ ॥ समन्तात् । आद्यादित्वात्तसि: ॥
समन्तदुग्धा । स्त्री॰ स्नुहीद्रुमे । सी हुण्डे ॥ समन्ताद्दुग्धमस्या : ॥
समन्तपञ्चकम् । न॰ कुरुक्षेत्रे ॥
समन्तभद्र : । पुं॰ सुगते । बुद्धे ॥ स मन्तंभद्रंयस्य : । समन्तात्सर्व त : पुण्यसम्भारतो॰ ज्ञानसम्भार तश्चभद्र : श्रेष्ठ : । पश्चमीतियोग विभागात्समास: । पृषोदरादि: ॥
समन्तभुक् । पुं॰ अनले । अग्नौ ॥
समन्तात् । अ॰ समन्ततोर्थे ॥
समन्यु : । त्रि॰ सक्रोधे ॥
समन्वय: । पुं॰ लिङ्गै: शास्त्रस्यतात्पर्य सम्बन्धे ॥ भिन्नानांसरूपतायाम् ॥

सम्यगन्वय : ॥
समन्वारम्भणम् । न॰ समनुगमने ॥
समन्वित : । वि॰ सम्यगन्विते । संयुक्ते ॥
समन्वितलय : । पुं॰ एकताले ॥ सम्यक् अन्वितोलयोन्त्यगीतवाद्यावांसाम्यंयत्र : ॥ सम्यगन्वितौलयौमध्यमलयोयस्मिन् ॥
समपद : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । योषित पादौ हृदिस्थाप्यकरास्यांपीडयेत् स्तनौ । यथेष्टंताडयेद्योनिंबन्ध : समपद : स्मृतइति ॥ न॰ युद्धकालेधन्विनांपादन्यासविशेषे । धन्विनांपादयोस्तुल्यरूपतयाधारणे ॥ धन्विनांस्थाने ॥
समपर्य्यासनम् । न॰ परिवर्त्तने ॥
समपादम् । न॰ धन्विनांपादयोस्तुल्यरूपतयाधारणे ॥
समबुद्धि : । वि॰ सर्वत्ररागद्वेषशून्ये ॥ क : कौतुककर्मा॰ कृत्यव्यापृतबुद्धौ ॥
समभिव्याहार : । पुं॰ सन्निधौ ॥
समभिव्याहृत : । वि॰ सहोच्चरिते ॥ सहिते ॥
समभिहार : । पुं॰ पौनःपुन्ये । भृशार्थे ॥ समभिहरणम् । कृञ्॰ । घञ् ॥ सम्यगभिहारोवा ॥ विप्रकीर्णानांद्रव्याणांराशीभावे । शेषशेषिवाचकपदयो : सहोच्चारणे ॥
समभूमि : । स्त्री॰ समानस्थाने । भाजौ ॥
समम् । अ॰ सहार्थे । साकम् । सत्रम् ॥ समति । षम॰ । अम् ॥
समय : । पुं॰ काले । दिष्टे । अनेहसि ॥ सम्यगेति । इण् गतौ । पचाद्यच् ॥ कार्यकाले ॥ समयेहिसर्वमुपकारिकृतम् । सर्वंसमयेकृतमुपकार्येभवति ॥ शपथे ॥ आचारे ॥ सिद्धान्ते ॥ विधि । संविदि ॥ क्रियाकारे ॥ निर्देशे ॥ सङ्केते ॥ भाषायाम् ॥ सम्पदि ॥ नियमे ॥ अवसरे ॥ समयनम्॰ समीयन्तेऽनेनवा॰ समेतिवा । इण्॰ इगतौवा । एरच्॰ पुंसौ तिघोरा । पचाद्यच्वा ॥ सङ्गमे ॥
समयकार : । पुं॰ सङ्केते ॥
समयज्ञ : । वि॰ कालज्ञे ॥ समयंजानाति । ज्ञा॰ । क : ॥
समयभेदी । वि॰ संविद्व्यतिक्रमकारिणि ॥
समया । अ॰ अन्तिके । निकटे ॥ मध्ये ॥ समेति॰ समयनंवा । इण्॰ । आः समिण्निकषिभ्याम् ॥ कालविज्ञापने ॥
समयाचार : । पुं॰ समयोचिताचरणे ॥ तन्त्रविशेषे ॥

समयाध्युषित :। पुं॰ सूर्यनक्षत्रवर्ज्जितकाले ॥ समय: अध्युषितो यस्मिन् ॥

समयी । पुं॰ भगवत्याचरणभक्तिभावप्रतिपादकशास्त्रनिष्ठे ॥

समर :। पुं॰ न॰ युद्धे । रणे ॥ समरणम् । ऋगतौ॰ भ्वादि: । ऋदोरप् ॥

समरभ :। पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । स्वजङ्घाद्वयसंयुक्तं कृत्वा योषित्पदद्वयम् । स्तनौ धृत्वा रमेत् कामी बन्ध: समरभ: स्मृत: ॥

समरविजया । स्त्री॰ यात्राप्रभेदे ॥ समरविजयाचयात्रायोगविलग्नस्थितौ शुभयोगेषु ॥ स्थितौ शुभयोगेषु॰ राजयोगेषु । तात्कालाष्टजलवशीमनवधि तिथाभावाद्रष्टव्या ॥

समर्थ :। त्रि॰ हिते ॥ शक्ते । शक्तिसम्पन्ने ॥ संबद्धे । उपायकुशले । समर्थयते॰ समर्थ्यते वा । अर्थ उपयाच्ञायाम् । चुरादि॰ अच् वा ॥ सम्बद्धार्थे ।

समर्थता । स्त्री॰ सामर्थ्ये ॥

समर्थनम् । न॰ अनुचितोचितनिश्चये ॥ सम्प्रधारणायाम् ॥ अर्थयते: सम्पूर्वात्॰ ल्युट् ॥ चोद्यपरिहारे ॥

समर्थना । स्त्री॰ समर्थने ॥ युच् ॥

समर्थयिता । त्रि॰ प्रतिपादयितरि ॥

समर्थित :। त्रि॰ कृतसमाधाने ॥

समर्द्धक :। त्रि॰ वरदातरि । वरदे । इष्टार्थप्रदेदेवतादौ ॥ समृध्नोति । ऋधुवृद्धौ । ण्वुल् ॥

समर्पणम् । न॰ सम्यगर्पणे । आदरेणार्पणे । सौंपना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

समर्पित :। त्रि॰ कृतसमर्पणे ॥ सम्प्रोते । सम्प्रवेशिते ॥ स्थापिते ॥

समर्य्याद :। पुं॰ समीपे ॥ त्रि॰ मर्य्यादासहिते ॥ समानामर्यादास्य । सहमर्यादयेति वा ॥ हेमचन्द्रस्तु । समर्यादंमर्यादासहितेपिच । मुख्यानुयायिनि शिष्टोपक्रतस्यानुवर्त्तने । देशेत्यादे॰ इत्याह ॥

समल :। त्रि॰ मलिने । आविले ॥

समवतार :। पुं॰ तीर्थे ॥

समवर्त्ती । पुं॰ परेतराजि । धर्मराजे । पितृपतौ । यमे ॥ त्रि॰ तुल्यवर्त्तनशीले ॥ समं वर्त्तितुं शीलमस्य । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये ॥

समवसर्या । स्त्री॰ रक्षाम् ॥ समवसर्यते । सृज॰ । समवपूर्वाश्चेतियत् । चजो: कुत्वम् ॥

समवस्थित :। त्रि॰ अविनाशिनि । जन्मादिविनाशान्तभावविकारशून्यतया॰ सम्यक्तयाऽवस्थिते ॥

समवकार :। पुं॰ नाटकभेदे ॥

समवाय :। पुं॰ समूहे ॥ कस्याश्चि

तृक्रियायांमेलने । सम्बन्धविशेषे ॥ यथा । घटादीनांकपाला दौद्रव्येषुगुणकर्मणो: । तेषुजातेश्चसम्बन्ध : समवाय : प्रकीर्त्तित : ॥ अवयवावयविनो॰ गुणगुणिनो : ॰ क्रियाक्रियावतो॰ जातिव्यक्त्यो॰ नित्यद्रव्यविशेषयोश्च : सम्बन्ध : स समवायइत्यर्थ : ॥ यथावा॰ श्रोत्रेण शब्दसाक्षात्कारे॰ समवाय : सन्निकर्ष : ॰ कर्णविवरवर्त्याकाशस्य श्रोत्रत्वात्॰ शब्दस्याकाशगुणत्वात्॰ गुणगुणिनोश्चसमवायात् । सर्वाङ्ग्यसम्बन्ध : । समएकपद ॥ समवायते । अय॰ । घञ् ॥

समवायिकारणम् । न॰ उपादानकारणे ॥ यत्समवेतंकार्यमुत्पद्यते॰ तत्समवायिकारणम् । यथातन्तव : पटस्य॰ पटश्चस्वगतरूपादे : । यथावा॰ परमाणुर्द्व्यणुकस्य॰ कपालश्चघटस्य । सर्वत्रसमवायिकारणंद्रव्यमेव : समवायेनास्यत्र्यमिति : । तत्रतत्कारणत्व ॥

समवेत : । वि॰ मिलिते । सङ्गते ॥ समवायसम्बन्धेनवृत्तौ ॥ यथा । यत्समवेतंकार्यंभवतितद्यत्तुसमवायिजनकंतत् ॥

समवेतसमवाय : । पुं॰ सन्निकर्षविशेषे ॥ यथा । शब्दत्वसाक्षात्कारेसमवेतसमवाय : सन्निकर्ष : ॰ श्रोत्रसमवेतेशब्दे॰ शब्दत्वस्यसमवायात् ॥

समश्नुवान : । त्रि॰ सम्यक्प्रकारेणव्याप्तिविशिष्टे ॥

समष्टि : । स्त्री॰ सामान्ये । समस्तव्याप्तौ ॥ यथा । समस्तत्वेनसंव्याप्ति : समष्टिरितिकीर्त्तितेति अपिच । समष्टिरीश : सर्वेषांस्वात्मतादात्म्यवेदनात् । तदभावात्तदन्येतुज्ञायंतेव्यष्टिसंज्ञयेति । सङ्गते ॥

समष्ठिल : । पुं॰ क्षुपविशेषे । भण्डीरे । नद्याम्रे । ध्वाङ्क्षनख्यां । कोकाये । कण्टकिफले । उपदंशे । कोकुर्प॰ दू॰ भा॰ ॥

समष्ठिला । स्त्री॰ गण्डीरे । गण्डदूर्वा॰ दू॰ प्र॰ शाके ॥ सम्यगष्ठिलाबीजंयस्या : ॥

समष्ठ्यज्ञानम् । न॰ सकलाज्ञाने ॥

समष्ठल : । पुं॰ समष्टिले ॥

समष्ठिला । स्त्री॰ समष्ठिलायाम् ॥ समेतिष्ठति । मिथिलादयश्चेति साधु : ॥

समष्ठीला । स्त्री॰ समष्ठिलायाम् ॥

समसनम् । न॰ समासेनादानामैक्यसाधने । अनेकस्यपदस्यएकपदीभवने ॥ सङ्क्षेपणे ॥ असुक्षेपणे । सम्पूर्वास्ल्युट् ॥

समसुप्ति : । स्त्री॰ कल्पान्ते । महा

प्रलये । तुल्यगणने ॥

समस्तः । त्रि० सर्वावयवविशिष्टे । सकले । समस्मिन् । पूर्णे । समस्यतेस्म । अस्० । क्तः ॥ समासकरणे ॥ संक्षिप्ते ॥ पुञ्जीकृते । निःक्षिप्ते ॥

समस्थः । त्रि० धनधान्यादियुक्ततया सम्यगवस्थिते ॥ समेतिष्ठति । स्था० । सुपिस्थ इतिकः ॥ समभावेन स्थिते । समाने ॥

समस्थली । स्त्री० गङ्गास्थल्याम् ॥ अन्तर्वेदि समस्थलीति हेमचन्द्रः ॥

समस्या । स्त्री० श्लोकस्यैकेन पादेन द्वाभ्यां त्रिभिर्वा पूरणे । समासार्थायाम् ॥ समस्यमानस्योक्तस्यापूरणम् । अस्० । क्यप् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥ सुमीर्षीकितवा थापिच्छकाननगरैः । स्मर नारायणं चिन्त्ये तात्यारादपीदृतः ॥

समा । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥ साम्यमलङ्कारितयोगोऽसतोरनुरूपयोरितिलक्षणम् ॥

समाः । स्त्री० शरदि । संवत्सरे । वत्सरे । हायने ॥ समन्ति० विक्लवं कुर्वन्ति सर्वम् । इत्यमरटीकायाम् । पचाद्यच्० टाप् । प्रायेणायं बहुवचनान्तः ॥

समांशहारी । त्रि० समभागार्हे ॥ यथा । समांशहारिणी माता पुत्राणां-स्यान्मृते पताविति दायतत्त्वम् ॥ पतावितिप्रयोगस्तु प्रामादिक एव ॥

समांशिकः । त्रि० समभागार्हे ॥ यथा । यदि कुर्यात् समानंशान् पत्न्यः कार्याः समांशिकाः । न दत्तं स्त्रीधनं यासां दत्ते त्वर्द्धं प्रकीर्तितमिति दायतत्त्वम् ॥

समांशी । त्रि० तुल्यभागिनि ॥ यथा । ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्वे वा स्युः समांशिन इति दायतत्त्वम् ॥

समांसमीना । स्त्री० प्रतिवर्षप्रसूतायां गवि ॥ समां समां विजायते । समांसमां विजायते इति खः । उत्तरपदे द्विभक्त्योर्लोपः० पूर्वपदे द्वितीयालोप एव ॥

समाकर्षः । पुं० सम्यगाकर्षणे ॥

समाकर्षी । पुं० दूरगामिगन्धे । निर्हारिणि ॥

समाकुलः । त्रि० संशयिते ॥

समाकृष्टः । त्रि० सम्यगाकृष्टे ॥

समाक्रान्तः । त्रि० सम्यक्कृताक्रमणे । व्याप्ते ॥ अधिष्ठिते ॥

समाख्या । स्त्री० नाम्नि । संज्ञायाम् ॥ कीर्त्तौ । यशसि ॥ योगलभ्यार्थे ॥ विनियोगविधेः सहकारिभूतप्रमाणविशेषे ॥ समाख्या यौगिकः शब्दः । सा च द्विविधा । वैदिकी लौकिकी च । तत्र होतुश्चमसभक्षणाद्दर्शनं होतृचम

चपूर्ति॰ वैदिक्यासमाख्यया । च ध्वर्य्योस्तत्तत्पदार्थात्वं लौकिक्या ध्वर्य्यवमितिसमाख्ययेतिसङ्क्षेपः । चपर्णे ॥

समागतः । चि॰ सम्प्राप्ते ॥ चाग समाख्ये । सम्यगागमनविशिष्टे ॥

समागमः । पुं॰ संयोगे ॥ सम्यगा गमने ॥ संप्राप्तौ ॥

समाघातः । पुं॰ वधे ॥ युद्धे ॥

समाघननम् । घञ् । हनस्तोऽचि ण्णलोः । हो हन्तेरिति घः ॥

समाचयनम् । न॰ राशीकरणे ॥

समाचरणम् । समाचारे । समाङ् पूर्वाच्चरेर्ल्युट् ॥

समाचारः । सम्यगाचरणे । वर्णाश्र मादिधर्माणामाचरणे ॥ समाच रणम् । समाङ्पूर्वाच्चरेर्भावेघञ् ॥ वृत्तान्ते ॥

समाजः । पुं॰ पशुभिन्नानांसमूहे । यथा॰ समाजोब्राह्मणानां॰ स माजः चत्रियाणाम् ॥ चनेकेषां ग्रामाणिकजनानांवासस्थाने ॥ स भायाम् । उत्सवेषु सङ्घाते ॥ सं चीयतेऽत्र । चज॰ घञ् । चघञ पोरित्युक्तेर्वीभावोन । समुदिव्रज्यो खेतिक्यपमिषिधः ॥ हस्तिनि ॥ इत्यनेकार्थकोषः ॥

समाज्ञा । स्त्री॰ ख्यातौ ॥ समाज्ञा यते । समाङ्पूर्वात्ज्ञावबोधने॰ इत्यस्मादातश्चोपसर्गेइत्यङ् ॥

समादरः । पुं॰ सम्माने ॥

समादानम् । न॰ सङ्ग्रहे । समी चीनग्रहणे । सौगताह्निके । नि त्यधार्मानित्यकर्मणि ॥ सम्भाषा याम् ॥

समाधानम् । न॰ ब्रह्मणिमनःस्थि रीकरणे । अवधाने । प्रणिधाने । चित्तैकाग्र्यानुमन्नत्वं समाधान मितिव्युत्पत्तिः ॥ निगृही तस्यमनसः श्रवणादौ॰ तदनुगुणवि षयेचसमाधिः समाधानमितिलक्ष णलक्षिते ॥ श्रवणादावित्यत्रादिश ब्दोमननादिसङ्ग्रहार्थः । तदनुगु णेष्वत्र॰ गुरुशुश्रूषापुस्तकसम्पादन तद्रक्षणादिः श्रवणाद्यनुगुणोविषयो निर्दिश्यते॰ नपुन सुखदासद्रव्या न्नादिसङ्ग्रहादेरुपभवणाद्यनुकूल त्वात्तदर्थमठारम्भप्रतिग्रहादावप चित्तसमाधिः कर्त्तव्यइत्युपदिश्य ते । दण्डमाच्छादनंकौपीनंपरिग्र हेच्छेष विसृजेदितिसन्न्यासकालेत्या जितस्यदण्डकौपीनाद्यतिरिक्तस्य॰ विनाप्रतिप्रसवशास्त्रंसङ्ग्रहानुप पत्तेरित्ययः ॥ योगेयोगसामर्थ्ये । तत्परतायाम् । सम्यक्आधानम् ॥

समाधिः । पुं॰ समर्थने । समर्थन मशक्यं॰ अध्यवसाये । दुर्घटस्यघ टनंवा । नीवाके ॥ नीवाकोश्चना

भावहूतिस्वामी। धान्यादिसुमूल्यो
त्कर्षपूर्वकोऽनादरहूतिप्रभृतिः
॥ नियमे। अङ्गीकारे। मौनव्रता
दौ। सिद्धान्ते। इन्द्रियरोधे। प
रमात्मभक्तियोगे। ध्याने। काव्यगु
णविशेषे। अलङ्कारप्रभेदे। यथा।
समाधिः सुकरं कार्यं कारणान्तरयोग
तः साधनान्तरोपकृतेन कर्त्रा यद्
क्रियते कार्यमारब्धमाधीयते स समा
धिर्नाम। उदाहरणम्। मानम
स्या निराकर्तुं पादयोर्मे पतिष्यतः
॥ उपकाराय दिष्ट्येदमुदीर्णं घनग
र्जितमिति॥ समाधीयतेऽस्मिन्
मनोऽनेन। डु धाञ्। उपस
र्गयोः किः। इत्यधिकरणे किः॥
कारणसामग्र्याम्॥ ध्याने। चित्त
स्यैकाग्रतया निश्चलावस्थाने॥ स
च समाधिर्द्विविधः। सविकल्पको
निर्विकल्पकश्चेति। तद्विवरणं स
विकल्पकनिर्विकल्पकशब्दे द्रष्टव्य
म्। ध्यानमेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरू
पशून्यमिव समाधिः। सर्वथा वि
जातीयप्रत्ययानन्तरितः सजातीय
प्रत्ययप्रवाहः। मतु चित्तभूमिभेदे
न द्विविधः। सम्प्रज्ञातोऽसम्प्रज्ञा
तश्चेति। चित्तस्य पञ्चभूमयो भ
वन्ति। क्षिप्तं मूढं विक्षिप्तमेकाग्रं
निरुद्धमिति। समाधीयतेऽस्मिन्
सर्वमितिव्युत्पत्त्या समाधिरन्तः

करणम् परमात्मा वा॥ अत्र कृत्स्ना
यामवस्थायां समाधिरिति गीयते॥ द्वि
विधो हि समाधिर्भवति। अथ पूर्व
कोऽबाधपूर्वकश्चेति। तत्र तदन
न्यत्वमारम्भणशब्दादिभ्य इति न्याये
न कारणव्यतिरेकेण कार्यस्यासत्वा
त्। पञ्चीकृतपञ्चमहाभूतकार्यं
व्यष्टिरूपं समष्टिरूपविराट्कार्यं
त्वात् तद्व्यतिरेकेण नास्ति। त
च्चापि पृथिवी शब्दस्पर्शरूपरस
गन्धाख्यपञ्चगुणाः तथा समष्टिरूप
मपि पञ्चीकृतपञ्चभूतात्मकं कार्य
म्। अपञ्चीकृतपञ्चमहाभूतकार्य
त्वात्। सा च पृथिवी गन्धेतरच
तुर्गुणाकार्यत्वात् तद्व्यतिरे
केण नास्ति। तोयतुर्गुणा आपो
गन्धरसेतरत्रिगुणात्मकतेजः का
र्यत्वात् तद्व्यतिरेकेण न सन्ति
तदपि त्रिगुणात्मकं तेजो गन्धरस
रूपेतरद्विगुणवायुकार्यत्वात् तद्व्य
तिरेकेण नास्ति। सोऽपि द्विगुणात्म
को वायुः। शब्दमात्रगुणाकाश
कार्यत्वात् तद्व्यतिरेकेण नास्ति
स च शब्दगुण आकाशो बहु स्यामिति
परमेश्वरसङ्कल्पात्मकाहङ्कारकार्य
त्वात् तद्व्यतिरेकेण नास्ति। त
दपीश्वररूपं महत्तत्त्वं मायापरिणा
मत्वात् तद्व्यतिरेकेण नास्ति।
तदपि मायाख्यकारणं अङ्गत्वेनैत

न्योऽध्यस्तत्वात्। तद्व्यतिरेकेणाना
त्मोऽप्यनुसन्धानेन। विद्यमानेतिका
र्यंकारणात्मकेप्रपञ्चे। एतस्यमा
अगोचरोयः समाधिः। सलयपू
र्वकउच्यते। तत्रतत्त्वमस्यादिवेदा
न्तमहावाक्यार्थज्ञानाभावेनाऽविद्या
तत्कार्यस्याक्षीणत्वात्। एवचिन्तने
विकारणसत्त्वेन। पुनः कृत्स्नप्रप
ञ्चोत्थानात्। अयंसुषुप्तिवत्सबी
जः समाधिर्मुख्यः। मुख्यस्तु।
तत्त्वमस्यादिमहावाक्यार्थसाक्षात्का
रेण। अविद्यायानिवृत्तौसर्गक्रमेण
तत्कार्यनिवृत्तिरनोऽविद्यायाःपु
नरुत्थानाभावेनतत्कार्यस्यापिपु
नरुत्थानाभावान्निर्वीजोबाधपूर्व-
कः समाधिः। सएव। सर्वाणी
न्द्रियकर्माणिप्राणकर्माणिचापरे।
आत्मसंयमयोगाग्नौजुह्वतिज्ञानदी
पितइत्यनेनश्लोकेनप्रदर्शितः। त
थाहि। सर्वाणिनिखिलानिस्थूल
रूपाणिसंस्काररूपाणिच। इन्द्रि
यकर्माणि। इन्द्रियाणांश्रोत्रत्वक्
चक्षूरसनघ्राणाख्यानांपञ्चानां। वा
क्पाणिपादपायूपस्थाऽऽख्यानांवा
ह्यानाम्। आन्तर्योर्मनोबुद्ध्योः
कर्माणि। शब्दश्रवणस्पर्शग्रहणरूप
दर्शनरसग्रहणगन्धग्रहणानि। वच
नादानगमनविसर्गोत्सर्गानन्दा-
ख्यानिच। सङ्कल्पाध्यवसायौच।

एवंप्राणकर्माणिच। प्राणानां। प्रा
णापानव्यानोदानसमानाख्यानांप
ञ्चानांकर्माणि। वहिर्नयनमधोनय
नमाकुञ्चनप्रसारणाद्यशितपीतस
मानयनमूर्द्धनयनमित्यादीनि। अ
नेनपञ्चज्ञानेन्द्रियाणि। पञ्चकर्मे
न्द्रियाणि। पञ्चप्राणाः। मनोबु
द्धिश्चेतिसप्तदशात्मकंलिङ्गमुक्तम्।
तच्चसूक्ष्मभूतसमष्टिरूपं। हिरण्य
गर्भाख्यमिहविवक्षितमितिवेदितुं
सर्वाणीतिविशेषणम्। आत्मसंय
मयोगाग्नौ। आत्मविषयकः सं
यमोधारणाध्यानसम्प्रज्ञातसमाधि
रूपस्तत्परिपाकेसतियोगो। निरो
धसमाधिः। यं। पतञ्जलिः सू
चयामास। व्युत्थाननिरोधसंस्का
रयोरभिभवप्रादुर्भावौनिरोधलक्ष
णचित्तान्वयोनिरोधपरिणामइति
। व्युत्थानं। क्षिप्तमूढविक्षिप्ताख्यं
भूमित्रयम्। तत्संस्काराः स
माधिविरोधिनः तैर्योगिप्रयत्नेन
प्रतिदिनंप्रतिक्षणञ्चाभिभूयन्ते।
तद्विरोधिनश्चनिरोधसंस्काराः प्रा
दुर्भवन्ति। ततश्चनिरोधमात्रक्षणो
र्मचित्तान्वयोनिरोधपरिणामइति।
तस्यफलमाह। ततः प्रशान्तवाहि
तासंस्कारादिति। तमोरजसोः
सर्वात्मनाविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्व
रूपंचित्तंप्रशान्तमित्युच्यते। पूर्व

पूर्व्वप्रथमसंस्कारपाटवेनतद्राधि
क्यंप्रशान्तवाहितेति । तत्कारणञ्च
सूचयामास । विरामप्रत्ययाभ्यास
पूर्व्वः संस्कारशेषोऽन्यइति । वि
रामोव्र० स्य परमः तस्यप्रत्ययः का
रणं व्रत्य परमार्थः पुरुषप्रयत्नस्त
स्याभ्यासः पौनःपुन्येनसम्पाद
नम्० तत्पूर्व्वकस्तज्जन्योऽन्यः स
म्प्रज्ञातादिलक्षणोऽसम्प्रज्ञातइत्य
र्थः । एतादृशोयश्चात्मसंयमयोगःस
एवाग्निस्तस्मिन्० ज्ञानदीपिते० ज्ञा
नंवेदान्तवाक्यजन्योब्रह्मात्मैक्यसा
क्षात्कारः० तेनाविद्यातत्कार्य्यनाश
द्वारादीपितेपज्वलितेजुहोतिदाधपूर्व्वं
केसमाधौसमर्पितलिङ्गशरीरमपरिजुह्व
तिप्रविलापयन्तीत्यर्थः । तदेकतान
तामेतिससमाधिर्विधीयते ॥ तत्
० ध्यानम्० ऐकताननताम्० ध्येयै
कनिर्भासत्वम्० यदाऽभ्येति० त
दा० समाधिरितिशास्त्रेषुप्रदिश्यते
॥ अथवान्तु । निर्व्विकारतयावृत्त्या
ब्रह्माकारतयापुनः । वृत्तिविस्मर
णंसम्यक्समाधिर्ज्ञानसंज्ञकः ॥
अपिच । ध्यातृध्यानेपरित्यज्यक्र
माद्ध्येयैकगोचरम् । निवातदीपव
च्चित्तंसमाधिरभिधीयतइति । पु
नश्च । नित्यंशुद्धंबुद्धियुक्तंसत्यमा
नन्दमद्वयम् । तुरीयमक्षरंब्रह्मा
हमस्मिपरंपदम् । अहम्ब्रह्मेत्यव
स्थानंसमाधिरितिगीयते ॥ इ०
गा० ४४ ॥ अपिच । तस्यैवकल्प
नाहीनंस्वरूपग्रहणंहियत् । मनसा
ध्याननिष्पाद्यंसमाधिः सोऽभिधी
यते ॥ इ० वि० पु० ख अपरञ्च
। इसंगुणसमाहारमनात्मत्वेनप
श्यतः । अन्तः शीतलतायास्सस
माधिरितिकथ्यते । इतियोगवा
शिष्ठे उपशमप्रकरणम् ॥ समाधी
यतेसर्व्वमस्मिन्० समाधानमनेनवा
। समाङ्पूर्व्वधाञोऽधिकरणादौ०
उपसर्गेघोः किः ॥

समाधिविघ्नः । पुं० लयविक्षेपकषा
यरसास्वादलक्षणेषुचतुर्षु ॥

समाधिस्थः । त्रि० व्युत्थितचित्तः ॥
समाधियुक्तः ॥ यथा । मनः स
ङ्कल्परहितमिन्द्रियार्थानचिन्त
यन् । यस्यब्रह्मणिसंलीनंसमाधि
स्थः सकीर्त्तितः । ध्यायतः प
रमात्मानमात्मस्थंयस्ययोगिनः ।
मनस्तन्मयतांयातिसमाधिस्थः स
कीर्त्तितः । इतिगारुडेगीता
सारे २४० अध्यायः ॥

समानः । पुं० इन्नाभिसर्व्वसन्धिवर्त्ती
वायुविशेषः । शरीरमध्यगतेऽशि
तपीतान्नपानादिसमीकरणकारीवा
युः । नाभिसंस्थितः ॥ यथा । पी
तंभक्षितमाघ्रातंरक्तपित्तकफानि
लम् । समंनयतिगात्रेषुसमानो

नाममात्रइति । चतुर्थउक्तलक्षणे ॥ समानशब्देनपूर्वाचार्यैर्निर्दिष्टाद्वयोऽभिधीयते दयसमानाद् इतिवचनादितिकैयटः । वचनादिति । यथा॰ इई उऊ ऋॠ ऌॡ इत्यसमानाइतिपूर्वव्याकरणवचनादित्यर्थइतिविवरणम् ॥ त्रि॰ सती । साध्वी ॥ समे । तुल्ये । ऊनातिरिक्तवर्ज्जे ॥ एकस्मिन् ॥ समन्तादनित्यमेन । यम॰ । इल संतिघञ् ॥ समतिवा यम॰ । आक्रौष्ठ्ययोर्वचनशक्तिषुचासस् । आगमस्यासनमनित्यमितिसुमन् ॥ सहमानेनवर्त्ततइतिवा । वोपसर्जनस्येतिसभावः ॥ समानं मानमस्येतिवा । समानस्यच्छन्दसीतिसः ॥

समानकालीनः । त्रि॰ समकालोत्पत्तिकः ॥ यथा । गोषुदुह्यमानासुआगतः॰ दुग्धास्वागतइत्यादौ समानकालीनत्वंभाषते । तेनगोविषयकवर्त्तमानदोहनकालीनगमनानुकूलकृतिमान् । एवंगोविषयकातीतदोहनसमानकालीनातीतगमनानुकूलकृतिमानितिबोधः ॥

समानयानकर्म्मा । पुं॰ सन्धेः प्रभेदे ॥ यथा । तात्कालिकफललाभार्थंमुत्तरकालीनफललाभार्थंवायत्र राज्ञान्तरेणसहान्यंप्रतियानादिकमं क्रियते॰ ससमानयानकर्म्मासन्धिर्मतः ॥

समानाधिकरणः । पुं॰ समानविषये ॥

समानाभिहारः । पुं॰ समानगुणानां मिश्रणे ॥ यथा॰ तोयदमुक्तजलबिन्दूनां॰ जलाशयेसमाभिहारः यथागोमाहिषादिदुग्धपतितानांगव्यदुग्धानाम् ॥

समानालङ्कृतिः । स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । समानालङ्कृतिर्योगेवस्तुनोरनुरूपयोरिति ॥

समानिका । स्त्री॰ वर्णवृत्ताकरे ॥ हारमेकमाथदासकृत्ताभवेत्तदा । सप्तवर्णनिर्म्मितासासमानिकामता ॥ यथा । पद्मचारुचञ्चुपानीलनीरजत्विषा ॥ पालिमम्मनोहृतंमयादमोहितम् ॥ अनुष्टुब्भेदेपि । श्लोकजौसमानिकातु । यथा । वक्त्रक्वणपादपद्ममस्तिहृत्तडागसद्म । धीः समानिकापरेणमोचिताचमत्सरेण ॥

समानोदकः । पुं॰ चतुर्द्दशपुरुषपर्य्यन्तजन्मनामस्मृतिपर्य्यन्तेच ॥ गोत्रजमात्रे ॥

समानोदर्य्यः । पुं॰ सहोदरे । सोदर्य्ये ॥ समानेउदरेशयितः स्थितः । समानोदरेशयितयोवोदात्तइतियत् । विभाषोदरइतिपा-

छिन्नत्वात्तस्मादेशेन ॥

समापः । पुं० देवयजने ॥ समाचापोयस्मिन् । ऋकृपूरित्य: ॥

समापकः । त्रि० समापनकर्त्तरि ॥ समापयति । ण्वुल् ॥

समापत्तिः । स्त्री० यदृच्छयासङ्गतौ ॥

समापनम् । न० परिच्छेदे ॥ समाप्तौ ॥ वधे ॥ समाधाने ॥ लब्धे । प्राप्ते ॥

समापन्नः । त्रि० समाप्ते ॥ प्राप्ते । क्लिष्टे ॥ वधे ॥

समापय्य । अ० समाप्तिं प्रापय्येत्यर्थे ॥

समापिका । स्त्री० वाक्यसमापकक्रियायाम् ॥ तच्चतिवादयोभवन्ति । यथा । देवदत्तोगच्छति । क्वचित् क्तान्तादिपदेनापिवाक्यसमाप्तिः । यथा । नाम्नाहष्टः शिवोजनैः । क्वचित्तव्याद्यन्तक्रिययापिवाक्यसमापकत्वम् । यथा । मया काशींगन्तव्यम् । याक्तादन्तक्रियाऽसमापिका० तच्चक्त्वादयोभवन्ति । यथा । गच्छन्भुङ्क्ते । भुक्त्वाव्रजति पीत्वास्वपिति ॥

समापितः । त्रि० कृतसमापने ॥ यथा । आरब्धं मलमासात्प्राक् यत्कर्म नसमापितम् । आगतेमलमासेपितत्समाप्यं नसंशयइतिमलमासतत्त्वम् ॥

समाप्तः । त्रि० समाप्तिंगते । समाप्तिविशिष्टे ॥ यथा । समाप्ते यद्विजानीयान्मयैतदन्यथाकृतम् । यतस्तदन्यथाभूतंततएवसमापयेदितितिथ्यादितत्त्वं ॥

समाप्तिः । स्त्री० अवसाने ॥ समर्थने ॥ समापनम् । आप्लृ० । क्तिन्नावादिभ्यः ॥ परिप्राप्तौ ॥

समाप्तिका । स्त्री० समाप्त्यर्थे ॥

समाप्त्यर्था । स्त्री० समर्थायाम् ॥

समाप्यः । त्रि० समापनीये ॥

समायोगः । पुं० संयोगे ॥ समवाये ॥ प्रयोजने ॥ समायोजनम् । युजिर्० । घञ् ॥ युद्धे० । रतौ० । अन्वये० । वशीकरणसाधने ॥

समारतः । त्रि० उपरते ॥

समारम्भः । पुं० उपक्रमे । आत्वारम्भे । यथा । समारम्भाभग्नाः कतिकतिनवारांस्तवपशोः पिपासोस्तुच्छेस्मिन्द्रविणमृगतृष्णाम्बुनिवहे । तथापिप्रत्याशाविरमतिनतेऽद्यापिशतधानजीर्णं यज्ञेतोनिपततमश्मनियावघटितमिति ॥ औचम्० विद्रीर्णम् ॥ समारभ्यते । रभेर्घञ् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

समारोपितः । त्रि० विपर्ययुक्ते ॥ सम्यक्कृतारोपणे । सम्यक्

ल्पिते ॥ सम्यक् आरोपित : ॥
समारोह : । पुं॰ सम्यगारोहणे । नीचादूर्द्ध्वगमने ॥ सोपाने ॥ समारुह्यतेऽनेन॰ समारोहणम् । समारोहतिवा । रुहे : कर्मणि॰ भावे वाघञ् । पचाद्यच्वा ॥
समालम्बी । पुं॰ भूरुहे ॥
समालम्भ : । पुं॰ विलेपने । कुङ्कुमादिविलेपे ॥ समालम्भनम् । डुलभष् प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गात्खल् घञोरितिनुम् । घातने ॥
समालम्भनम् । न॰ विलेपे ॥ घातने ॥ सम्यक् स्पर्शने ॥
समालिङ्ग : । पुं॰ समालिङ्गने ॥
समाली । पुं॰ कुसुमाकरे ॥
समावर्त्त : । पुं॰ विष्णौ ॥ संसारचक्रस्य सम्यगावर्त्तकइतितथा । जननमरणादिरूपसंसारचक्रमज्ञजीवान् प्रतिसम्यगावर्त्तयन् समावर्त्त इत्यर्थ : । समाङ् पूर्वाद्वृतेर्ण्यन्तात्पचाद्यच् ॥ समावर्त्तनम् । वृतु॰ । भावेघञ् ॥
समावर्त्तनम् । न॰ साङ्गाधीतवेदस्य गुरोरनुज्ञयागृहागमे । वेदाध्ययनानन्तरगार्हस्थ्याधिकारप्रयोजककर्मणि ॥ सम्पूर्वाद्वर्त्तेर्ल्युट् ॥
समावाय : । पुं॰ समुदाये । समूहे ॥
समावास : । पुं॰ स्थाने ॥

समाविष्ट : । त्रि॰ आक्रान्ते ॥
समावृत्त : । पुं॰ लब्धानुज्ञे । साङ्गवेदाध्ययनानन्तरंत्वमिदानींगृहस्थोभवेतिगार्हस्थ्यायगुरो : प्राप्तानुज्ञे ॥ समावर्त्ततेस्म । वृतु॰ । गत्यर्थेतिक्त : ॥
समावेदनम् । न॰ निवेदने ॥
समावेश : । पुं॰ विन्यासे ॥ एकत्रसहावस्थाने ॥
समावेशित : । त्रि॰ सहावस्थिते ॥ प्रविष्टे ॥
समाश : । पुं॰ सहभोजने ॥
समाश्रय : । पुं॰ वासस्थाने ॥ सम्यक्॰ आश्रय : । सम्यगाधारे ! सहाये ॥
समाश्रित : । त्रि॰ सम्यक् शरणागते ॥ सम्यक् प्रकारेणाश्रित : ॥
समाश्वस्त : । त्रि॰ सञ्जातविश्वासे ॥
समाश्वास : पुं॰ सम्यगाश्वासे ॥
समास : । पुं॰ सङ्क्षेपे ॥ समर्थने ॥ ऐकपद्ये । पदयो : पदानांवाएकीकृतौ । समसने ॥ समसनम्॰ पदयो : पदानांवा॰ एकपदीकरणम् समास : सङ्क्षेप : । भावेघञ् । सचानेकपदैक्यम् । सचतुर्द्धा॰ प्रधानार्थस्यचातुर्विध्यात् । तथाचोक्तंमहाभाष्ये । क्वचित्समास : पूर्वपदार्थप्रधान : ॰ क्वचिदुत्तरपदार्थप्रधान : ॰ क्वचि

दन्यपदार्थप्रधानः० क्वचिदुभय
पदार्थप्रधानइति॥ पुनश्चद्विविधो
नित्योऽनित्यभेदात्। अविग्रहोनि
त्यसमासः० अस्वपदविग्रहोवा०
समस्यमानयावत्पदरहितविग्रहइ
तियावत्।। तद्भिन्नोऽनित्यः॥
अपिच। कृत्तद्धितसमासैकशे
षसनाद्यन्तधातुरूपाः पञ्चवृत्तयः
। परार्थाभिधानंवृत्तिः०परशब्दस्य
योऽर्थस्तस्याभिधानमितियावत्।
वृत्त्यर्थबोधकंवाक्यंविग्रहः। सद्वि
धा। लौकिकोऽलौकिकश्च। परि
निष्ठितत्वात्साधुर्लौकिकः। प्र
योगानर्होऽसाधुरलौकिकः। य
थाराज्ञः पुरुषः। राजन्ङस्०
पुरुषसु० इति। अविग्रहोनित्य
समासोऽस्वपदविग्रहोवा। समा
सश्चतुर्द्धेतिप्रायोवादः०अव्ययी
भावतत्पुरुषबहुव्रीहिद्वन्द्वाधिका
रच्छिभूतानामपिसहसुपेतिविधा
नात्। पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययी
भावः० उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्
पुरुषः० अन्यपदार्थप्रधानोबहुव्री
हिः। उभयपदार्थप्रधानोद्वन्द्वः
इत्यपिप्रायांप्रवादः प्रायोभिप्रायः
। सूपप्रति० उन्मत्तगङ्गमित्याद्य
व्ययीभावे० अतिमालादौतत्पुरु
षे० द्वित्राः सपुत्रइत्यादिबहुव्री
हौ० दन्तोष्ठमित्यादिद्वन्द्वे चाभा
वात्। तत्पुरुषविशेषः कर्मधा
रयः० तद्विशेषोद्विगुः। अनेकपद
त्वं द्वन्द्वबहुव्रीह्योरेव०तत्पुरुषस्य
क्वचिदेवेत्युक्तम्॥ किञ्च। सुपां
सुपातिङानाम्नाधातुनाऽथतिङांति
ङा। सुबन्तेनेतिवक्तव्यः समासः
षड्विधोबुधैः॥ सुपा० राजपु
रुषः। तिङा० पर्यभूषत्। ना
म्ना० कुम्भकारः। धातुना० क
टप्रूः अजस्रम्। तिङां० तिङा०
पिबतखादत। तिङांसुपा० कृन्त
विचक्षणेतियस्यांक्रियायांसाकृन्त
विचक्षणा। एहीडादयोन्यपदा
र्थेइति० मयूरव्यंसकादौपाठात्
समासः१ समुदाये। समूहे॥

समासक्तः। त्रि० सम्यगासक्ते।
संयुक्ते॥

समासञ्जनम्। न० समासङ्गे। मेलने
संयोगे॥

समासत्तिः। स्त्री० संनिकर्षे॥

समासन्नः। त्रि० प्रत्यासन्ने। निक
टवर्त्तिनि॥ समासीदतिस्म। ष
दॢ०। गत्यर्थेतिक्तः। समासा
द्यतेस्मवा॥

समासवान्। पुं० तुन्ने। नन्दिवृ
क्षे॥ त्रि० समासाश्रये। समा
सविशिष्टे॥

समासादितः। त्रि० आहृते। प्राप्ते॥

समासाद्यः। त्रि० प्राप्ये। गम्ये।

आसुभक्ये । समासाद्यते । षद् लृ० । कर्म्मणि क्त ।

समासार्था । स्त्री० समस्यायाम् । पूरयितव्यपदाकाङ्क्षायाम् । कविशक्तिपरीक्षार्थमपूर्णतयैव पठ्यमानायाम् ॥ यथा । शतचन्द्रं नभस्तलमिति । तत्र० दामोदरकराघातविह्वलीकृतचेतसा । दृष्टं चाणूरमल्लेनेत्यादिना० सा० पूर्य्यते ॥ समासार्थोऽस्याः ॥

समासोक्तिः । स्त्री० अर्थालङ्कारभेदे ॥ यथा । परोक्तिर्भेदकैः श्लिष्टैः समासोक्तिः । प्रकृतार्थप्रतिपादकवाक्येन० श्लिष्टविशेषणमाहात्म्यान्नतु विशेष्यस्य सामर्थ्यादपि० यदप्रकृतस्यार्थस्याभिधानं सा समासोक्तिः ॥ उदाहरणम् । लहिऊण तुज्झ बाहुप्फंसं जीए स कोवि उल्लासो । जयलच्छी तुह विरहे ण होज्जला दुब्बला णं सा ॥ अत्र जयलक्ष्मीशब्दस्य केवलं कान्तावाचकत्वं नास्ति । प्राकृतस्य संस्कृतन्तु । लब्ध्वा तव बाहुस्पर्शं यस्याः स कोऽप्युल्लासः । जयलक्ष्मीस्तव विरहे न खलूज्ज्वला दुर्ब्बला ननु सेति ॥ अत्र बाहुस्पर्शलाभप्रयुक्तोल्लासादिसाधारणविशेषणबलाज्जयलक्ष्मीवृत्तान्तो नायिकावृत्तान्तरूपतया गम्यत इति समासोक्तिरलङ्कारः ॥

समाहरणम् । न० समाहारे ॥

समाहारः । पुं० । समुच्चये । ससमुदायकरणे । एकत्रकरणे । बहूनां भिन्नानां वा स्वव्यापारेण बुद्ध्या वा पञ्चमूली त्रिभुवनं नवद्राघीकरणे ॥ सङ्क्षेपे ॥ समूहे । संहतिप्रधाने वार्थे द्विशिषे ॥ यथा छत्रोपानहम् वाक्त्वचम् । शमीदृषदमिति ॥ अत्र संहतेरेकत्वादेकवचनं नित्यक्लीवता च भवतो ॥ समाहरणम् । हृञ० । घञ् । सम्यगाहारे ॥

समाहितः । त्रि० यतात्मनि । अनन्यमनसि । समाहितत्वमेकाग्र्यं मनसः श्रवणादिषु ॥ समाधिस्थे ॥ उक्तसिद्धान्ते ॥ आहिते ॥ निर्व्विवादीकृते ॥ प्रतिज्ञाते । संश्रुते । अङ्गीकृते ॥ समाधीयते स्म । क्तः । दधातेर्हिः ॥ सम्यगाहितः स्थितो वा ॥ सावधाने ॥ अलङ्कारान्तरे ॥

समाहृतः । त्रि० सम्मेलिते ॥

समाहृतिः । स्त्री० सङ्ग्रहे । समाहरणम् । भावे क्तिन् ॥ एककर्तृकाणामनेककर्तृकाणां वा एकाभिप्रायाणां वाक्यानां समाहरणं ॥ स क्रियते० सङ्क्षेपेण प्रतिपद्यतेऽनया । क्तिन् ॥

समाह्वयः । पुं० आहवे । सङ्गरे ॥ आह्वाने ॥ प्राणिद्यूते । पशुभिः

पक्षिभिर्यद्दूते ॥ तच्चनिषिद्धत्वं यथा । द्यूतं समाह्वयञ्चैव राजाराष्ट्रान्निवारयेत् । राज्यान्तकरणावेतौ द्वौदोषौ पृथिवीक्षिताम् ॥ प्रकाशमेतत्तास्कर्य्यं यद्देवनसमाह्वयौ । तयोर्नित्यंप्रतीघातेन्नृपतिर्यत्नवान्भवेत् ॥ अप्राणिभिर्यत्क्रियतेतल्लोकेद्यूतमुच्यते । प्राणिभिः क्रियतेयस्तुसविज्ञेयः समाह्वयः ॥ द्यूतं समाह्वयञ्चैव यः कुर्यात्कारयेतवा । तान्सर्वान्घातयेद्राजाशूद्रांश्चद्विजलिङ्गिनइति ॥ समाह्वयन्तेऽत्र । ह्वेञ्स्पर्द्धायाम् । पुंसीतिघः । बाहुलकान्नात्वम् ॥

समाह्वा । स्त्री॰ गोजिह्वायाम् । गोजियालता॰ इ॰ भा॰ प्रसिद्धा ॥

समित् । अ॰ निन्दायाम् ॥

समित् । स्त्री॰ युद्धे । आयोधने । रणे ॥ समयनम् । इणगतौ । सम्पदादित्वात्क्विप् । तुक् ॥

समितः । त्रि॰ सङ्गते ॥ सम्यक्कृतः ॥

समिता । स्त्री॰ गोधूमचूर्णविशेषे । मयदा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ यथा । गोधूमाधवलाधौताः कुट्टिताः शोषितास्ततः । प्रोक्षितायन्त्रनिष्पिष्टाश्चालिताः समितास्मृतेतिराजनिर्घण्टः ॥

समितिः । स्त्री॰ आजौ । सम्पराये । अभ्यामर्द्दे । सङ्ग्रामे । सभायाम् ॥ सङ्गमे । साम्ये ॥ संहतौ ॥ सहविद्यमानामिलितैर्वासमितिः प्रमाऽस्याम् । समयनम्॰ समीयतेवाऽस्याम् । इणगतौ । क्तिन् । समयन्त्यस्यांवा ॥

समितिञ्जयः । पुं॰ श्रीहरौ ॥ समितौयुद्धेजयति । जिजये । संज्ञायांभृतवृजीत्यादिनाखच्मुमागमः ॥ समितिंयुद्धंजयतीतिवा ॥

समितिनन्दनः । त्रि॰ युद्धोत्सुके ॥ नन्दतीतिनन्दनः । समितौयुद्धेनन्दनः ॥

समिथः । पुं॰ वह्नौ ॥ समेति । इण॰ समीणइतिथक् ॥ सङ्ग्रामे सम्यगेतिजयार्थमत्र ॥

समिद्धः । त्रि॰ प्रज्वलिते । सम्यग्दीप्ते । समिद्धेन्नावाहुतीर्जुहोतीतियथा ॥

समिद्वरः । पुं॰ किंशुकवृक्षे ॥

समित् । स्त्री॰ अग्निसन्दीपनार्थंतृणकाष्ठादौ । इन्धने । एधसि । समिन्धने । ईन्धन॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ समिद्ध्यतेऽनया । जिइन्धीदीप्तौ । सम्पदादित्वात्करणेक्विप् । नलोपः ॥ होमीयकाष्ठे ॥ तल्लक्षणं यथा । प्रादेशमात्राःसमिधाः सवल्कास्तु । नाधिकाः । समिधः

कल्पयेत्प्राज्ञ : सर्वकर्मसु सर्वदे
तिमत्स्यपुराणम् ॥ छन्दोगपरिशि
ष्टेपि । नाङ्गुष्ठादधिकान्यूनासमि
त्स्थूलतयाक्वचित् । ननिर्मुक्तत्व
चार्चैवनसकीटानपाटिता ॥ प्रा
देशान्नाधिकानोनानतथास्याद्विशा
खिका । नसपत्रानिर्वीर्याहोमे
षुचविजानतेति ॥ निषिद्धलक्षणंय
था । विशीर्णाविदलाह्रस्वावक्रा :
स्थूलाद्विधाकृता : । कृमिदष्टाश्च
दीर्घाश्चसमिधोनैवकारयेत् ॥ अत्र
दोषोयथा । विशीर्णायु : क्षयंकु
र्याद्विदलापुत्रनाशिनी । ह्रस्वाना
शयतेपत्नींवक्रावन्धुविनाशिनी ॥
कृमिदष्टारोगकरीविद्वेषणकरीद्वि-
धा । पशून्मारयतेदीर्घास्थूलाचा
र्थविनाशिनीतितन्त्रम् ॥ नवग्र
हाणांसमिधोयथा । अर्क : पला
श : खदिरस्त्वपामार्गोथपिप्पल :
उदुम्बर : शमीदूर्वा: कुशाश्चसमि
ध : क्रमादिति ॥

समिध : । पुं॰ असितार्चिषि ।
अग्नौ ॥

समिन्धनम् । न॰ समिधि ॥

समिर : । पुं॰ वायौ ॥ इ॰ ह्रे॰ च
न्द्र : ॥

समी । स्त्री॰ शम्याम् । बीजगुप्त्या
म् ॥ समति । षम॰ । अच् । गौ
रादि : ॥

समीकम् । न॰ साम्परायिके । युद्धे
॥ समनम् । षम॰ । अनीकादय
श्चेतिकन् ॥ सम्यगयनंवा । ईगत्या
शौ । बाहुलकात्क : ॥

समीक्षम् । न॰ साङ्ख्यशास्त्रे ॥

समीक्षणम् । न॰ सम्यङ्निरूपणे ॥
प्रेक्षणे ॥ सम्यक्प्रकारेणईक्षणं
दर्शनम् ॥

समीक्षा । स्त्री॰ तत्त्वे ॥ बुद्धौ ॥ नि
भालने । समीक्षणे । दर्शने ॥
मीमांसाशास्त्रे ॥ सम्यगीक्षणमन
याबा ॥ ईक्ष॰ । गुरोश्चेत्य : । टा
प् ॥ यत्ने ॥

समीक्ष्य : । त्रि॰ समीक्षणीये । दर्श
नीये ॥

समीक्ष्यमाण : । त्रि॰ प्रेक्ष्यमाणे ॥

समीघ : । पुं॰ समुद्रे । अकूपारे ॥
संयन्त्यस्मिन् ॥ इण॰ । समी
णाइतिचट्दीर्घत्वञ्चधातो : ॥

समीची । स्त्री॰ मृग्याम् । एण्याम्
॥ वन्दनायाम् ॥ टित्वान्ङीप् ॥

समीचीनम् । न॰ सत्ये । ऋते । त
थ्ये ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ सम्यगेव ।
विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामितिख :
। सम : समि ॥ शोभने ॥

समीन : । त्रि॰ समाम्॰ अभीष्ट॰
भृत॰ भूत॰ भाविनि । समाया :
ख : ॥ मीनसहिते ॥

समीप : । त्रि॰ अव्यवहिते । निकटे

॥ सङ्गतामपेयस्मिन् । स्तक् पूरिण्य : समासान्त : । दृव्यन्तरुपसर्गेभ्योपईत् ॥

समीपकम् । न० निकटे ॥

समीपता । स्त्री० समीपत्वे । सामीप्ये । नैकट्ये ॥

समीर : । पुं० मारुते । श्वसने । स्पर्शने । वायौ ॥ सम्यगीरयतिगच्छति । ईरयतिप्रेरयतिवा । ईरगतौ कम्पनेच । अच् । स्वातिनक्षत्रे ॥ समीरणे ॥

समीरण : । पुं० श्वसने । नभस्वति । वाते । पवने ॥ सम्यगीरयति० गच्छति० सम्यगीरयतिप्रेरयतिवा । ईर० । युच् ० ल्युर्वा ॥ पथिके । पान्थे ॥ फणिज्झके । मरुवके । मरुवा० इ० प्र० पुष्पवृक्षे ॥

समीरसार : । पुं० बिल्वे ॥

समीरित : । त्रि० उद्दीपिते ॥ क्षिप्ते ॥ समीर्यतेस्म । ईर० । क्त : ॥

समीहन : । पुं० विष्णौ ॥ सृष्ट्यर्थं समीहते । ईह० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

समीहा । स्त्री० वाञ्छायाम् ॥ सम्यगीहनमनया । ईह० । गुरोश्चहलः ॥

समीहित : । त्रि० वाञ्छिते ॥ सम्यक् ईहित : ॥

समुख : । त्रि० वाग्मिनि । वावदूके ॥

समुचित : । त्रि० यथायोग्ये । सम्यगुचित : ॥

समुच्चय : । पुं० सहावस्थानलक्षणे० एकाधिकरण्ये ॥ समाहारे । राशीकरणे । यथा । राशीकृतेर्वहूनामसमाहार : समुच्चय : । चार्थविशेषे । परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वये ॥ यथा गार्ग्यौ शास्त्रमपचतिपठतिचचैत्र : ॥ समुच्चयनम् । चिञ० । एरच् ॥ इन्दे ॥ अर्थालङ्कारभेदे । यथा । तत्सिद्धिहेतावेकस्मिन्यत्रान्यत्तत्करंभवेत्० समुच्चयोऽसौ ॥ तस्य प्रस्तुतस्यकार्यस्य० एकस्मिन्साधकेस्थिते० साधकान्तराणियत्रसम्भवन्तिससमुच्चय : उदाहरणम् । दुर्वारा : स्मरमार्गणा : प्रियतमोदूरेमनोप्युत्सुकंगाढंप्रेमनवंवयोऽतिकठिना : प्राणा : कुलंनिर्मलम् । स्त्रीत्वंधैर्यविरोधिमन्मथसुहृत्काल : कृतान्तोऽक्षमीनोसख्यश्चतुरा : कथंनुविरह : सोढव्यइत्थंशठ : ॥ अत्रविरहासहत्वंस्मरमार्गणाएवकुर्वते० तदुप्रियतमदूरस्थित्याद्युपात्तम् । एषएवसमुच्चय : सद्योगे०ऽसद्योगे० सदसद्योगेचपर्यवस्यतीतिनपृथग्लक्ष्यते । तथाहि । कुलममलिनंभद्रामूर्तिर्मति: श्रुतशालिनीभुजबलमलंस्फीतालक्ष्मी : प्रभुत्वमखण्डितम् । प्र

क्वतिसुभगा द्युतिभाजाऽमीभिरयंज
नोव्रजतिसुतरांदर्पं राजंस्तएवतवा:
क्षुभा : ॥ अवसतांयोग:० उत्कोटा
हरणेत्वसतांयोग : अशीदिवसधू
सरो० गलितयौवनाकामिनी०
सरोविगतवारिजं० मुखमनक्षरं
स्वाकृते । प्रभुर्धनपरायण:० सत
तदुर्गत : सज्जनोनृपाङ्गणगत :
खलो० मनसिसप्तशल्यानिमे ॥
अवशिष्टनिधूसरेशल्ये शल्यान्तरा
णीतिशोभनशोभायोग : ॥ द्विती
य : समुच्चयोयथा । सत्त्वन्यायुग
पद्यागुणक्रिया : । गुणौचक्रियेगुण
क्रिया : । क्रमेणोदाहरणम् । वि
दलितसकलारिकुलंतवबलमिदम
भवदाशुविमलञ्च । प्रखलमुखा
निनराधिपमलिनानिचतानिजाता
नि ॥ अथमेकपदेतयावियोग : प्रि
यया चोपगत : सुदु : सहोमे । न
ववारिधरोदयादयोऽभिभवितव्यञ्च
निरातपत्वरम्यै : कलुषञ्चतवाहि
तेष्वकस्मात्सितपङ्करुहसोदरश्रि-
चक्षु : । पतितञ्चमहीपतेन्द्रतेषां
वपुषिप्रस्फुटमापदांकटाक्षै : ॥
बहूनांसमाहारे ॥ खलेकपोतन्या
येनबहूनांकार्यसाधने । कारणानां
समुद्योग : सद्वितीय: समुच्चय: ।
समुच्छेद : । पुं० विनाशे ।
समुच्छ्रय : । पुं० विरोधे । वैरे ॥ उ
त्सेधे । उन्नतौ ॥ समुदूर्ध्वश्रय
णम् । श्रिञ् । एरच् ॥
समुच्छ्राय : । पुं० समुच्छ्रये ॥ सम्य
गुच्छ्राय : ॥
समुच्छ्रित : । त्रि० उच्चे ॥
समुज्झित: । त्रि० त्यक्ते ॥ समुज्झा
तेस्म । उज्झउत्सर्गे । क्त : ॥
समुत्कीर्ण : । त्रि० सम्यगुल्लिखिते ।
विद्धे ॥
समुत्क्रम : । पुं० ऊर्द्ध्वगमने ॥ स
म्यगुत्क्रमे ॥
समुत्क्रोश : । पुं० कुररपक्षिणि ॥
सम्यमुत्क्रोशति । क्रुश० । अच् ॥
समुत्त : । त्रि० क्लिन्ने ॥ समुनत्ति
। उन्दीक्लेदने । अकर्मकत्वात्
कर्त्तरिक्त : । नुदविदेतिपक्षेनत्वा
ऽभाव : ॥
समुत्थ : । त्रि० समुद्भवे ॥ समु
त्थिते ॥
समुत्थनम् । न० समुद्योगे । व्या
धीनांनिर्णये । ऊर्द्ध्वगमने ॥
सम्यक्प्रकारेणोत्थाने । उठावना०
ऊभाकर्ना० इ० भा० । यथा ।
इन्द्रध्वजसमुत्थानंप्रमादाद्गतंय
दि । तदाद्वादशमेवर्षेकर्त्तव्यंना
न्तरापुन : ॥
समुत्थित : । त्रि० सम्यगुत्थिते ॥
समुत्पतनम् । न० कूर्दने ॥
समुत्पन्न : । त्रि० समुद्भूते ॥

समुत्पिञ्ज : । त्रि० अत्यन्तव्याकुले ॥ समुत्पिञ्जते । पिजिहिंसायाम् । अच् ॥ पुं० भृशमाकुलसैन्ये । पिञ्जले ॥

समुत्सुक : । त्रि० अनुरक्ते ॥ सम्यगुत्कण्ठिते ॥ सम्यगिष्टार्थोद्युक्ते ॥

समुद् । त्रि० सानन्दे ॥ मुदासह वर्त्तते इ० ॥

समुद्क्त : । त्रि० कूपादेरुद्धृतजला दौ । उद्धृते । समुद्च्यतेस्म । अञ्चु० । क्त : ॥

समुदय : । पुं० सङ्घे । गणे । समूहे ॥ संयुगे । रणे । युद्धे ॥ समुद्गमे ॥ समुदीयते० समुदय तेवा । इण् ० । अयगतौवा । एरच् ० । पचाद्यच्वा ॥ समेत्योदये ॥ राशीनांधान्यहिरण्याद्युत्पत्तिस्थाने ॥ समुदयन्ति० उत्पद्यन्ते० अस्मादर्थाः । एरच् ॥ दिने । न० लग्ने ॥

समुदागम : । पुं० सम्यग्ज्ञाने ॥

समुदाचार : । पुं० अभिप्राये । आशये ॥

समुदाय : । पुं० समूहे ॥ युद्धे ॥ समुदायते । अयगतौ । आङ् पूर्व : । घञ् । समुदयनम् । अन्तर्धानादौ घञ्वा ॥ पृष्ठस्थायिबले ॥ उद्गमे ॥

समुदित : । त्रि० समुत्पतिते समुद्गते ॥ सम्यक्प्रकारेणकथिते ॥

समुदीषणम् । न० पश्चिमांपरस्य रस्येर्षयागमने

समुद्ग : । पुं० सम्पुटके ॥ समुद्गच्छति । गम्लृ० । अन्येष्वपीतिड : ॥ यमकभेदे ॥ अर्धाभ्यास : समुद्ग : स्यादस्यभेदास्त्रयोमता: ॥ त्रि० मुद्गसहिते ॥

समुद्गक : । पुं० सम्पुटके । भूषणाद्यावपने ॥ समुद्गच्छति । गम्लृ० । अन्येष्वपीतिड : । स्वार्थेकन् ॥

समुद्गत : । त्रि० उत्पतिष्णौ ॥

समुद्गम : । पुं० ऊर्ध्वगतौ ॥ उत्पत्तौ ॥

समुद्गयमकम् । न० चित्रकाव्यप्रभेदे ॥ यथा । अयशोभिदुरालोकोपधामरणादृते ॥ अयशोभिदुरा० लोके० कोपधा० मरणादृते ॥ अस्यार्थः । अय: शुभावहोविधि:० अयशोभी० भाग्यवान् । सचासौ दुरालोक:० तेजस्वित्वाद्दुर्निरीक्ष्य इतिविशेषणसमास:० तस्मिन् । कोपधामकोपाश्रय : कुपितइत्यर्थ: । अतएवरणादृत:० रणार्थीत्यर्थ: । कोपधामचासौ० रणादृतश्चतस्मिन्० एवंविधेवीरेलोके । अयशोभिदुरा० स्वाम्यनादरनिमित्ता

पक्षोर्निर्निवर्त्तिका। उपधा। उपायः। मरणाद्दते। प्राणत्यागं विनेत्यर्थः। का। नकापीत्यर्थः॥

समुद्गीतम्। त्रि। उच्चैर्गीते॥

समुद्गीर्णः। त्रि। वमिते॥ उत्तोलिते। कथिते॥

समुद्धतः। त्रि। अविनीते॥ समुद्गीर्णे॥ समुद्धन्तिस्म। समुद्धन्यतेस्मवा। हन्तेर्गत्यर्थत्वात् कर्त्तरि क्तः कर्मणिवा॥

समुद्धरणम्। न। उद्धरणे॥ सम्यगुद्ध्रियते। उद्धरतेर्ल्युट्। भावेवा॥ वान्ताने॥ उन्नये॥ भुक्तोज्झितोन्मूलितयोः स्यादुद्धरणमुन्नयेइतिरभसः॥

समुद्धर्त्ता। त्रि। उद्धारकर्त्तरि॥ श्रीगुरौ॥ सम्यगनायासेन। उत्। ऊर्द्ध्वे सर्वबाधावधिभूतेशुद्धेब्रह्मणिधर्त्ता। धारयिता॥ उन्मूलयितरि॥ यथा॥ अनम्राणांसमुद्धर्त्तुरितिरघुः॥

समुद्धृतः। त्रि। समुत्क्षिप्ते॥ अपनीते॥ उत्थापिते॥ यथा। जलौघमग्नासचराचराधराविषाणकोट्याखिलविश्वमूर्त्तिना। समुद्धृतायेनवराहरूपिणासमेस्वयम्भूर्भगवान्प्रसीदतु॥ सम्यक्प्रकारेणउद्धृतः॥

समुद्भवः। पुं। उत्पत्तौ॥ कारणे सम्यगुद्भवः॥ समुद्भवत्यस्माद्वा। अपादानार्थे॥ भुवोऋदोरप्॥

समुद्भूतः। त्रि। समुत्पन्ने॥

समुद्रः। पुं। अम्भोधौ। तत्पर्यायाः। समुद्रोऽब्धिरकूपारः। पारावारः। सरित्पतिः। उदन्वानुदधिः। सिन्धुः। सरस्वान्। सागरः। अर्णवः। रत्नाकरः। जलनिधिः। यादःपतिः। अपाम्पतिरिति॥ समुनत्ति। उन्दी। स्फायीतिरक्॥ चन्द्रोदयेसम्यक्उन्दन्ति क्लिद्यन्तिआपोयत्रवा। अपाञ्चैषसमुन्देनससमुद्रइतिस्मृतः। वायुपुराणम्॥ समीचीनाः। उद्राः। जलचरविशेषायस्मिन्नितिवा॥ सहमुद्रयामर्यादयावर्त्तते। इतिवा॥ परमात्मनि॥ समुत्पद्यभूतानिद्रवन्तिलयंगच्छन्त्यस्मिन्नितिव्याख्यानात्॥ सङ्ख्याविशेषे॥ अन्त्यादिंशतिगुणः समुद्रइतिरामायणटीकायांमाहेश्वरीव्याख्यानात्॥ ठगणस्यद्वितीयपर्याये आदिगुरुत्रिकले। SI। त्रि। मुद्रयासहितेपत्रादौ॥

समुद्रकफः। पुं। समुद्रफेने॥ समुद्रस्यकफइव॥

समुद्रकान्ता। स्त्री। नद्याम्॥ समुद्रस्यकान्ता। समुद्रः कान्तोयस्यावा॥ पृक्कायाम्॥

समुद्रगा । स्त्री॰ नद्याम् ॥

समुद्रगृहम् । न॰ जलयन्त्रालये । फुहारेका घर॰ इ॰ भा॰ वि॰ शेष: ॥

समुद्रचुलुक: । पु॰ अगस्त्यमुनौ ॥ समुद्रश्चुलुकोगण्डूषोस्य ॥

समुद्रदयिता । स्त्री॰ नद्याम् ॥

समुद्रनवनीतम् । न॰ पीयूषे ॥ चन्द्रे ॥ समुद्रस्य नवनीतमिव ॥

समुद्रनेमि: । स्त्री॰ समुद्रमेखलायाम् । भूमौ ॥ समुद्रोनेमिर्यस्या: ॥

समुद्रफलम् । न॰ अब्धिफले । औषधविशेषे ॥ तद्गुणायथा । फलंसमुद्रस्यकटूष्णकारि॰ वातापहंभूतनिरोधकारि । त्रिदोषदावानलदोषहारिकफामयभ्रान्तिनिरोधकारीतिरा॰ नि॰ वर्ग:॥

समुद्रफेन: । पु॰ फेने । अब्धिकफे । डिण्डीरे ॥ समुद्रफेनचक्षुष्योलेखन: शीतल: सर: । कषायोविषपित्तघ्न: कर्णरुक्कफहृल्लघु: ॥

समुद्रमेखला । स्त्री॰ भुवि । पृथिव्याम् । विश्वम्भरायाम् ॥ क्षितौ ॥ समुद्रोमेखलायस्या: ॥

समुद्रयात्रा । स्त्री॰ पोतेनसमुद्रगमने । समुद्रयात्रादय: कलौ निषिद्धायथा । समुद्रयात्रास्वीकार: कमण्डलुविधारणम् । द्विजानामसवर्णासुकन्यासूपयमस्तथा । देवरेणसुतोत्पत्तिर्मधुपर्के पशोर्वध: । मांसादनंतथाश्राद्धे वानप्रस्थाश्रमस्तथा ॥ दत्तायाश्चैव कन्यायापुनर्दानंपरस्यच । दीर्घकालंब्रह्मचर्यं नरमेधाश्वमेधकौ ॥ महाप्रस्थानगमनंगोमेधश्चतथा मख: । इमान्धर्मान्कलियुगेवर्ज्यानाहुर्मनीषिण इतिवृहन्नारदीयम् ॥ अपिच । एतानिलोकगुप्त्यर्थं कलेरादौमहात्मभि: । निवर्त्तितानिकर्माणिव्यवस्था॰ पूर्वकंबुधैरिति ॥

समुद्रयानम् । न॰ पोते । वहित्रे ॥ यथा । समुद्रयानैरत्नानिमहार्घ्याणिसाधुभि: । रत्नपरीक्षकै: सार्द्धमानयिष्येवहूनिचेतिवराहपुराणम् ॥

समुद्रयायी । त्रि॰ समुद्रेवहित्रादिनाद्वीपान्तरगामिनिजने ॥ समुद्रयायीवन्दीचतैलिक: कूटकारक: इतिमनु: ॥ समुद्रयायिभि: सार्द्धंसंविदंसूच्यनिर्गतइतिवराहपुराणं ॥

समुद्ररसना । स्त्री॰ पृथ्व्याम् ॥ समुद्रोरसनाकाञ्चीयस्या: ॥

समुद्रलवणम् । न॰ करकचे । त्रिकु

टे । सामुद्रे ॥ समुद्रस्यजलस्यम् । समुद्रजलजातं लवणं वा ॥
समुद्रवह्निः । पुं॰ वाडवे । बडवानले ॥
समुद्रविजयः । पुं॰ कृष्णाहत्पितरि ॥
समुद्रसिन्धुसङ्गमः । पुं॰ । तीर्थविशेषे ॥
समुद्रसुभगा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥
समुद्रा । स्त्री॰ शम्याम् ॥ शम्यां ॥
समुद्राम्रम् । न॰ जातीफले ॥ अश्वासनाने ॥
समुद्रान्ता । स्त्री॰ तुरुष्कीय्याम् कार्पास्याम् ॥ समुद्रोन्तोयस्याः ॥ यद्वा । मुद्रयासहवर्त्तमानोन्तः समीपोयस्याः । आच्छादकत्वात् ॥ दुरालभायाम् । यासे । यवासे ॥ समुद्रोन्तोऽस्ययस्याः । अर्थभाव च् ॥ समुद्रोन्तोऽस्यावा ॥ मरुन्मालायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ समुद्रोंतोऽस्याः ॥
समुद्राम्बरा । स्त्री॰ पृथिव्याम् । अचलायाम् ॥ समुद्रोम्बरं वसनं यस्याः ॥
समुद्रायणा । स्त्री॰ नद्याम् । सरिति ॥ समुद्रोऽयनं गतिर्यस्याः ॥
समुद्रारुः । पुं॰ ग्राहविशेषे ॥ सेतुबन्धे ॥ तिमिङ्गिले ॥
समुद्गकः । पुं॰ प्रादुर्भावे ॥
समुन्दनम् । न॰ आर्द्रीभावे । क्लेमे । क्लेमे । उन्दी॰ ल्युट् ॥
समुन्नः । त्रि॰ आर्द्रे । समनक्ति । उन्दी॰ अकर्मकत्वात् कर्त्तरिक्तः । नुदविदेतिपक्षे नत्वम् । सम्यगुन्नं क्लिन्नं वा ॥
समुन्नतः । त्रि॰ समुन्नद्धे ॥ स्तम्भविशेषे । हु॰ धरणिः ॥
समुन्नतिः । स्त्री॰ समुत्कर्षे । उत्सेधे ॥ अतिवृद्धौ ॥
समुन्नद्धः । त्रि॰ समुद्धृते ॥ पण्डितमन्ये ॥ गर्विते । दृप्ते ॥ ऊर्ध्वंबद्धे ॥ प्रभौ ॥
समुन्नयः । पुं॰ समुत्कर्षे
समुन्नाहः । पुं॰ उच्छ्राये ॥
समुपक्रमः । पुं॰ आरम्भे ॥ समुपक्रमणम् । क्रमु॰ । घञ् ॥
समुपजोषम् । अ॰ आनन्दे । कल्यार्थे ॥ समुपजोषणम् । जुषीप्रीतिसेवनयोः । अम्प्रत्ययः ॥
समुपस्थितः । त्रि॰ प्राप्ते ॥
समुपेतः । त्रि॰ सम्प्राप्ते ॥
समुपेयिवान् । त्रि॰ सम्यगुपगते ॥
समुल्लसत् । त्रि॰ सम्यगुल्लासयुक्ते ॥ यथा । दरस्मितसमुल्लसद्वदनकान्तिपूरामृतैर्भवानलविभर्जितानानिश्रमूर्ज्जयन्तीनरान् । चिदेकमयचन्द्रिकाचयचमत्कृतिन्तन्वतीतनोतुममशन्तनोः सपदिशन्तनोरङ्गना ॥
समुल्लिखन् । त्रि॰ पादादिनाभूमि

खननकर्त्तरि ॥

समुल्लेख : । पुं. सम्यक्खनने । सम्यगु ल्लेखने ॥

समूढ : । त्रि. पुञ्जिते । भुग्ने ॥ स द्योजाते ॥ अनुप्लुते । शोधिते ॥ दमिते ॥ ऊढे ॥ विवाहिते ॥

समूरु : । पुं. अजिनयोनौ । हरिण प्रभेदे ॥ शोभनावूरू यस्य ॥

समूल : । त्रि. सप्रमाणके । मूलस हिते ॥ मूलेनसहवर्त्तमानइति तथा ॥

समूह : । पुं. व्यूहे । सन्दोहे । व्रजे । समुदाये । समूहने ॥ ऊह. घञ् ॥

समूहचार : । पुं. वारनिकुरम्बे ॥

समूहगन्धम् । न. जवादिनि । गन्धा व्ये ॥

समूहनी । स्त्री. ऊहन्याम् । सम्मा र्ज्जन्याम् ॥

समूहित : । त्रि. एकत्रीकृते ॥

समूह्य : । पुं. यज्ञाग्नौ । परिचा य्ये । उपचाय्ये ॥ समुह्यते. सम् ह्यतेवा । वहप्रापणे. ऊहवितर्के वा । अग्नौपरिचाय्योपचाय्यसमू ह्याइतिसाधु : । अग्निधारणार्थ स्थलविशेषे ॥

समृद्ध : । त्रि. अधिकद्धौ । समृ द्धियुक्ते ॥ समृद्धोतिस्म । ऋधुवृ द्धौ । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्त : ॥

समृद्धि: । स्त्री. महद्धौ । एधायाम् । धनसम्पत्तौ । अपेक्षितार्थस म्पत्तौ ॥ समर्द्धनम् । ऋधु. । क्तिन् ॥

समेत : । त्रि. मिलिते । संयुक्ते ॥ यथा । श्रीनाथेनसमेत:स्वच्छन्दंकुरु केलिमिति ॥ अपिच । नामसमेतं कृतसङ्केतंवादयतेमृदुवेणुमिति ॥

समेत्य । अ. मिलित्वेत्यर्थे ॥

समेधित : । त्रि. सम्यग्वर्द्धिते ॥

समोदकम् । न. मथिताद्धाम्बुदधिनि । उदश्विति ॥ सममुदकंयस्मिन् ॥

समोसा । पुं. स्वनाम्नेवलोकभाषा याम्.सुदर्शनाख्येअप्रसिद्धेखाद्यवि शेषे ॥ निर्माणप्रकारोयथा : मयद खण्डकृतापट्टीपूरणेनप्रपूरिता । वेष्ट्यशृङ्गाटकाकारंसर्पिंषिपरिपक्व निष्ठया । घृतेपचेत्समोसेतिनाम्ना षट्रोतिसूपक : ॥ सुरुच्यंवातजिद्व ल्यंबल्यंपित्तापहंगुरु । श्लेष्मोच गुणोयोहिमांसभेदात्सजायते ॥

सम्पत्ति : । स्त्री. विभवोत्कर्षे । ल क्ष्म्याम् । सम्पदि ॥ सावेगानपत्नी यथा । द्रोणामपत्नीसम्पत्ति: पूजिता असुरैर्नरै: । सर्वलोकाद्दरिद्रास्तुज गत्यत्याविनेतिभागवतम् ॥ हृ ष्टप्राप्तौ ॥ सम्पदनमनयावा । प दगतौ । स्त्रियांक्तिन् । मुक्तौ । ऋद्धिनामौषधौ ॥ गुणोत्कर्षे ॥

सम्पत्‌॰दृ॰। स्त्री॰ भूतौ ॥ गुणोत्कर्षे ॥ हारभेदे ॥ सम्पद्यतेऽनयावा । पद॰ । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ अथसम्पदउच्यन्ते स्वल्पेकर्मणिकर्मणा : । महतस्विन्न सम्पत्तया प्राप्यंमहाफलम् ॥ इतीयतारायाम् ॥ वासनाःसन्ततौशरीरारम्भकासेपुण्यादिकर्मभिरभिव्यक्तावाम् । साद्विधा । दैवी॰ आसुरीति भेदात् । अनयोर्विस्तारस्तुभगवद्गीतायांषोडशाध्यायेयथा । श्रीभगवानुवाच । अभयंसत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः । दानंदमश्चयज्ञश्च स्वाध्यायस्तपआर्जवम् । अहिंसासत्यमक्रोधस्त्यागश्शान्तिरपैशुनम् । दयाभूतेष्वलोलुप्त्वंमार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ तेजः क्षमाधृतिः शौचमद्रोहोनातिमानिता । भवन्तिसम्पदंदैवीमभिजातस्यभारत ॥ दम्भोदर्पोऽभिमानश्चक्रोधः पारुष्यमेवच । अज्ञानञ्चाभिजातस्य पार्थसम्पदमासुरीम् ॥ दैवीसम्पद्विमोक्षायनिबन्धायासुरीमता । माशुचः सम्पदंदैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥ द्वौभूतसर्गौलोकेऽस्मिन् दैवआसुरएवच । दैवोविस्तरशः प्रोक्तआसुरंपार्थमेशृणु ॥ प्रवृत्तिञ्चनिवृत्तिञ्चजनानविदुरासुराः । नशौचंनापिचाचारोनसत्यंतेषुवि

द्यते ॥ असत्यमप्रतिष्ठन्ते जगदाहुरनीश्वरम् । अपरस्परसम्भूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ एतांदृष्टिमवष्टभ्यनष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः । प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयायजगतोऽहिताः ॥ काममाश्रित्यदुष्पूरंदम्भमानमदान्विताः । मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्त्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥ १० ॥ चिन्तामपरिमेयाञ्चप्रलयान्तामुपाश्रिताः । कामोपभोगपरमाएतावदितिनिश्चिताः ॥ आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥ इदमद्यमयालब्धमिदंप्राप्स्येमनोरथम् । इदमस्तीदमपिमेभविष्यतिपुनर्धनम् ॥ असौमयाहतः शत्रुर्हनिष्येचापरानपि । ईश्वरोऽहमहंभोगीसिद्धोऽहंबलवान्सुखी ॥ आढ्योऽभिजनवानस्मिकोऽन्योऽस्तिसदृशोमया । यक्ष्येदास्यामिमोदिष्यइत्यज्ञानविमोहिताः ॥ अनेकचित्तविभ्रान्तामोहजालसमावृताः ॥ प्रसक्ताःकामभोगेषुपतन्तिनरकेऽशुचौ ॥ आत्मसम्भाविताःस्तब्धाधनमानमदान्विताः । यजन्ते नामयज्ञैस्तेदम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥ अहङ्कारंबलंदर्पंकामंक्रोधञ्चसंश्रिताः । मामात्मपरदेहेषुप्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥

तानहं द्विषतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान् । क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि । मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ २० ॥ त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः । कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः । आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्त्तते कामचारतः । न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ तस्माच्छास्त्रं प्रमाणन्ते कार्य्याऽकार्य्यव्यवस्थितौ । ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म्म कर्त्तुमिहार्हसि ॥ २४ ॥ इति ॥

सम्पदम् । न॰ समपदयुगे ॥

सम्पद्यमानः । त्रि॰ मिलिते ॥

सम्पद्या । स्त्री॰ अलक्ते । लाक्षारसे ॥

सम्पन्नः । त्रि॰ सम्पत्तिसहिते । समृद्धे ॥ साधिते ॥ सङ्गते । एकीभूते ॥ विशिष्टे ॥ सम्पद्यते स्म । पद॰ । क्तः । रदाभ्यामिति नत्वम् ॥

सम्परायः । पुं॰ समीके । युद्धे ॥ आपदि ॥ उत्तरकाले ॥ सम्यक् परैकालिङ्गैर्यत्रेति सम्परायः॰ परलोकस्तस्मिन्॰ इति व्याख्यातारः ॥ सम्परायणम् । इण्॰ । एरच् । अय॰ इगतौ वा । घञ् ॥

सम्परायकम् ।) न॰ युद्धे ॥
सम्परायिकम् ।)

सम्परेतः । त्रि॰ मृते ॥

सम्पर्कः । पुं॰ मेलके ॥ रतौ । सुरते ॥ सम्बन्धे । संयोगे ॥

सम्पर्की । त्रि॰ सम्पर्कविशिष्टे ॥

सम्पाकः । पुं॰ आरग्वधे ॥ सम्यक् पाके ॥ त्रि॰ तर्कके । याचके ॥ धृष्टे ॥ सम्यक् पाकोऽस्य ॥ सम्यक् पचनम्॰ सम्यक् पच्यतेऽनेन वा । डुपचष्॰ । हलश्चेति घञ् ॥

सम्पाटः । पुं॰ तर्कौ ॥ इ॰ श॰ माला ॥

सम्पातः । पुं॰ पक्षिगतविशेषे । पतने ॥ सम्भूयपतने ॥ सञ्चारे ॥ सम्यक् पतनम् । पत्लृ॰ । घञ् ॥ सम्यक् पतन्त्यनेनेति व्युत्पत्त्या॰ कर्म्मणः क्षये ॥

सम्पातिः । पुं॰ पक्षिराजे । अरुणात्मजे॰ जटायुषोज्येष्ठभ्रातरि ॥ सम्यक् पाति । पातेरतिः ॥

सम्पातिकः । पुं॰ सम्पातौ ॥

सम्पादकः । त्रि॰ निष्पादके । सम्पन्नकर्त्तरि ॥ धनादिसङ्ग्राहके ॥

सम्पादनम् । न॰ निष्पादने । अर्ज्जने ॥

सम्पादितः । त्रि॰ योजिते ॥ स

स्थिते ॥

सम्पीडः । पुं॰ मोदने ॥

सम्पीडनम् । न॰ सम्यक् प्रकारेणव्यथने ॥

सम्पुटः । पुं॰ कुरुबके ॥ समुद्गके ॥ पेटके । एकजातीयोभयमध्यवर्त्तिनि ॥ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । सम्प्रसार्यो भयोपादौशय्यागतकपोलकः । भगलिङ्गस्यसंयोगाद्रमते सम्पुटोहिसः ॥

सम्पुटकः । पुं॰ समुद्गके । भूषणाद्याधपने । इव्वा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । सम्पुष्यते । पुटसंश्लेषणे । क्वुन् ॥

सम्पूर्णः । पुं॰ रागजातिविशेषे ॥ यथा । औडवः पञ्चभिः प्रोक्तः स्वरैः षड्भिस्तुषाडवः । सम्पूर्णः सप्तभिः प्रोक्तोरागजातिस्त्रिधामते ति ॥ त्रि॰ न्यूनत्वदोषरहिते । कृत्स्ने । परिपूर्णे ॥ साङ्गे ॥ सम्पूर्य्यतेस्म । पूरी॰ । क्तः । कर्त्तरि॰ कर्म्मणिवाक्तः ॥

सम्पृक्तः । त्रि॰ खचिते । मिश्रिते । आरब्धे । कर्बरे । मिश्रे ॥ संयुक्ते ॥ संसृष्टे । सम्पृच्यतेस्म । पृची॰ । क्तः ॥

सम्प्रचालः । पुं॰ तपोविशेषलब्धसंज्ञकेबानप्रस्थविशेषे ॥

सम्प्रज्ञातः । पुं॰ समाधिप्रभेदे ॥ त्रि॰ सम्यक्प्रकर्षेणज्ञाते ॥

सम्प्रज्ञातसमाधिः । पुं॰ सविकल्पकसमाधौ ॥ ब्रह्माहमस्मीतिचिन्त्यते । यावद्वेदोध्यापृतिस्तावत्सम्प्रज्ञातसमाधिः ॥

सम्प्रतापनः । पुं॰ कुम्भीपाके ॥

सम्प्रति । अ॰ अधुनार्थे ॥ सम्॰ प्रति॰ एतयोः समाहारद्वन्द्वः ॥ न्याय्ये ॥

सम्प्रतिः । पुं॰ पूर्वकल्पस्याहंद्भेदे ॥

सम्प्रतिपत्तिः । स्त्री॰ उत्तरविशेषे । साध्यस्यसत्यकथने ॥ अस्त्वाभियोगं प्रत्यर्थीयदितंप्रतिपद्यते । सातु सम्प्रतिपत्तिः स्यात्शास्त्रविद्भिस्तदाहृता ॥ निश्चये ॥ उत्पत्तौ ॥

सम्प्रतिपन्नः । त्रि॰ सम्यग्ज्ञाते ॥

सम्प्रतिष्ठा । स्त्री॰ स्थितौ ॥

सम्प्रतीतिः । स्त्री॰ सम्यक्ख्यातौ ॥ सम्यक्ज्ञाने ॥

सम्प्रत्ययः । पुं॰ आदरे । भक्त्यतिशये ॥ ज्ञाने । निश्चये ॥ यथासंज्ञासम्प्रत्ययायसंज्ञात्वनिश्चयायेतितदर्थः ॥

सम्प्रदाता । त्रि॰ दातरि । सम्प्रदानकर्त्तरि ॥

सम्प्रदानम् । न॰ दानपात्रे । चतुर्थीकारके । त्यागोद्देश्ये ॥ सम्यक्प्रकर्षेणदीयतेऽस्मै तत् ॥ सम्यक्प्रकृष्टदानं वा ॥

सम्प्रदायः। पुं॰ गुरुपरम्परागतसदुपदेशे। आम्नाये॥ आगमोक्ता वैष्णवसम्प्रदाया यथा। श्रीशिव उवाच। वैखानः सामवेदादौ श्रीराधावल्लभी तथा। गोकुलेशो महेशानि तथा वृन्दावनी भवेत्॥ पाञ्चरात्रः पञ्चमः स्यात् षष्ठः श्रीवीरवैष्णवः। रामानन्दी हरिव्यासी निम्बार्कश्च महेश्वरि॥ ततो भागवतो देवि दश भेदाः प्रकीर्त्तिताः। शिखी मुण्डी जटी चैव वहिश्चिद्दण्डी क्रमेण च॥ एकदण्डो महेशानि वीरशैवस्तथैव च। सप्त पाशुपताः प्रोक्ता दशधा वैष्णवा मताः। एतेषां लक्षणं देवि शृणु यत्नेन शाम्भवि। वेवेष्टि सर्वं संव्याप्य यस्तदिति स वैष्णवः॥ वैखानसादिदीक्षाद्यैर्भूषितः स्मार्त्तवैष्णवः। श्रीराधावल्लभं देवि शृणु यत्नेन शाम्भवि॥ वैष्णवाचारनिरतो विष्णुतन्त्रैकपारगः। अनन्यचेताः शान्तात्मा विष्णुचिन्तापरायणः॥ श्रीराधावल्लभो देवि गोकुलेशं शृणु प्रिये। नानाभूषणसम्पन्नो नानासुगन्धिभूषितः। गवां कुलं प्रीणयिता कृष्णस्वरूपधृक्। शरीरमर्थं प्राणांश्च तन्निवेदनकारकः॥ अन्तःशक्तिपरो देवि बहिर्वैष्णवरूपधृक्। गन्धर्वाचारनिरतो लतावेष्टनतत्परः॥ सम्प्रदायी गोकुलेशः सर्वसिद्धिकरो भुवि। वृन्दावनाख्यं देवेशि शृणु यत्नेन साम्प्रतम्॥ विगताशः प्रसन्नात्मा विष्णुभक्तिपरायणः। कामिनीसङ्गचपलो वनक्रीडाविनोदधृक्॥ सौगन्ध्यभूषिततनुः स्त्रीध्यानैकपरायणः। विष्णुसारूप्यतत्त्वज्ञः प्रोक्तो वृन्दावनी शिवे॥ पाञ्चरात्रो महेशानि तथैव वीरवैष्णवः। पूर्वमेव महेशानि कीर्त्तितः परमेश्वरि॥ रामशक्तिरतिविख्यातामः शिवः परिकीर्त्तितः। सदानन्दो शान्तचित्तो प्रसन्नात्मा विचारधृक्॥ सर्ववसमरूपश्च रामानन्दी प्रकीर्त्तितः। हरिव्यासं महेशानि यथावदवधारय॥ पापसंहरणाशक्तो विष्णुभक्तो जितेन्द्रियः। यमादिनियमैर्युक्तो भक्त्याचारपरायणः॥ स्वोपयोगफलत्यागी परकार्यपरायणः। हरिव्यासो महेशानि शिवभक्तिस्वरूपधृक्॥ निम्बार्काख्यं सम्प्रदायं शृणु यत्नेन साम्प्रतम्। नित्यार्चनक्रमासक्तः स्वतन्त्रैकपरायणः॥ बाह्यपूजादिनिरतो नान्यभक्तः प्रसन्नधीः। आर्यपद्यान्वितः स्वच्छः स्वच्छन्दाचारतत्परः॥ स्वतन्त्रस्मार्त विष्णौ निम्बार्को भगवान् हरिः॥ अथ भागवतं देवि कथयामि शृणु प्रिये। विष्णुभक्त्यैकनिपुणो विजितात्मा

प्रसन्नधी : ॥ स्मातंगर्गान्विती दैवि तदन्याचारतत्पर : । मार्यपद्मान्विती देविनथा स्वरूपवेशधृक् ॥ शैवश्च षो तस्य सञ्ज्ञातपुन : स्नानपरायण : । केवलंविष्णुतत्त्वज्ञ: प्रोक्तोभागवत: शिवे ॥ इतिश्रीमच्छक्तिसङ्गमतन्त्रे १ खण्डे ८ पटल : ॥ पद्मपुराणोक्ता वैष्णवसम्प्रदायभेदा यथा । श्रीमन्नारायणोब्रह्मानारदोव्यासएवच । श्रीलमध्वपद्मनाभौ नृहरिर्माधवस्तथा ॥ अक्षोभ्योजयतीर्थश्चज्ञानसिन्धुर्महानिधि: । विद्यानिधिश्चराजेन्द्रोजयधर्ममुनिस्तथा । पुरुषोत्तमोब्रह्मण्योव्यासतीर्थमुनिस्तथा । श्रीमांल्लक्ष्मीपति : श्रीमान्माधवेन्द्रपुरिस्तथा ॥ सम्प्रदायविहीनायेमन्त्रास्ते निष्फलामता : । अत : कलौभविष्यन्तिचत्वार : सम्प्रदायिन : ॥ श्रीमाध्विरुद्रसनकावैष्णवा : क्षितिपावनाइति ॥ सम्प्रदानम् । दुदाञ् • । घञ् • आतइतियुक् ॥

सम्प्रधारणम् । न• विचारे ॥ सम्प्रश्ने ॥

सम्प्रधारणा । स्त्री• उचितानुचितनिरूपे । समर्थने । इदमुचितमेवेति निश्चये ॥ सम्प्रधारणम् । धृञ् • । ण्यन्त : । ण्यासेतियुच् ॥

सम्प्रमोष : । पुं • विस्मरणे ॥

सम्प्रयोग : । पुं • रते ॥ निधुवने ॥ ॥ योन्वितौ । सम्बन्धे ॥ कार्मणे । वशीकरणादिकर्मणि ॥ त्रि• प्रार्थिते ॥

सम्प्रयोगी । पुं • कलाकेलौ । कामे । कामुके । सम्प्रयोजने ।

सम्प्रश्न : । पुं • संप्रधारणे ।

सम्प्रसाद : । पुं • सुषुप्तिस्थाने ॥ सम्यक्प्रसीदत्यस्मिन् । षद्लृ• । घञ् । विदुषि ॥ प्राणे ॥

सम्प्रसाधनम् । न• परिष्कीकरणे ॥ शोभाजनके ॥

सम्प्रहार : । पुं • गतौ ॥ युद्धे । रणे सम्प्रहरणम् । हृञ् • । घञ् ॥ हनने० इतिधरणि ॥

सम्प्रहृष्ट : । त्रि• पुलकिते । पुलकितगात्रे ॥

सम्प्राप्त : । त्रि• समागते ॥ सम्यक् प्रकारेणप्राप्त : ॥

सम्प्राप्ति : । स्त्री• सम्यक् प्रापणे ॥

सम्प्रैष : । पुं • नियोगे । विधौ ॥

सम्प्लव : । पुं • एकीभावेनेतरेतरघनीभावे ॥ व्यामिश्रणे ॥ महापूरे ॥ वारिपूरे ॥ प्रलये ॥ सङ्क्षोभेण उन्नते ॥ यथा । मेघ : सम्प्लवते ॥ सम्प्लवनम् । प्लुङ् • । ऋदोरप् ॥ सम्प्लवतेवा । पचाद्यच् ॥

सम्प्लवोपल: । पुं • चन्द्रकान्ते ॥

सम्फाल : । पुं • मेषे ॥

सम्फुल्ल : । त्रि• विकचे । विकसिते । प्रफुल्ले ॥ सम्फलति । अफ

ज्ञाविधारणे। ओतः क्तः, षादि तश्चेतोऽभावः। उत्फुल्लसम्फुल्लयोरुपसङ्ख्यानमिति तत्त्वः॥

सम्बद्धः। त्रि० बंधनविशिष्टे। सम्यक् प्रकारेण बद्धः। सम्बन्धयुक्ते॥ संबद्ध्यतेस्म। बध०। क्तः॥

सम्बन्धः। पुं० सङ्गे। न्याये। तुल्यजयः। संयोगादौ॥ आदिना समवायस्तादात्म्यं विषयविषयिभावश्चेति गृहाण॥ सम्पर्के। स च त्रिविधः। विद्यायोनिजः प्रीतिजश्चेति भेदात्॥ संसर्गे॥ यथा। एकपदार्थेऽपरपदार्थसम्बन्धः संसर्गमर्यादया भासते। स च प्रतियोग्यनुयोग्याधाराधेयविषयविषयिभावादिरिति प्रथमव्युत्पत्तिवादीयगादाधरी॥ सम्बन्धो बहुविधो जन्यजनकसेव्यसेवकबोध्यबोधकप्रतिपाद्यप्रतिपादकादिभेदात्॥ प्रश्लेषे। संश्लेषे॥ षष्ठ्यर्थे॥ तृतीयानुबन्धे॥ यथा वेदान्तिनां प्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यप्रमेयस्य तत्प्रतिपादकोपनिषत्प्रमाणस्य च बोध्यबोधकभावलक्षणः सम्बन्धः॥ सम्बन्धान्वये॥ यथा। पदयोः सामानाधिकरण्यम पदार्थयोर्विशेषणविशेष्यभावः। प्रत्यगात्मपदार्थयोर्लक्ष्यलक्षणभावश्चेति। तदुक्तम्। सामानाधिकरण्यञ्च विशेषणविशेष्यता। लक्ष्यलक्षणसम्बन्धः पदार्थप्रत्यगात्मनामिति॥ दायविभागोपयोगिनि॥ स द्विविधः। यथा, सम्बन्धो द्विविधो ज्ञेयो वैवाह्यो जन्मनस्तथा। तत्रौद्वाहिकसम्बन्धादपरो बलवत्तर इति॥ बन्धनम्। बन्धः। बन्धेर्हलश्चेति घञ्। सम्यक्बन्धः॥ यावतः कुरुते जन्तुः सम्बन्धान् मनसः प्रियान्। तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः॥ स्वदेहमपि जीवोऽयं मुक्त्वा याति कुलेश्वरि। स्त्रीमातृपितृपुत्रादिसम्बन्धः केन हेतुना॥ त्रि० बद्धे॥ हिते॥ सम्बध्यते। कर्मणि घञ्॥

सम्बन्धी। त्रि० सम्बन्धविशिष्टे। गुणवति। संयुक्ते। मातृपक्षे। श्वशुरादौ। जामातृश्यालकादौ॥ सम्बन्धोऽस्यास्ति। इनिः।

सम्बरः। पुं० दैत्यविशेषे। हरिणविशेषे॥ मत्स्यभेदे। शैलप्रभेदे॥ जिनान्तरे॥ सेतौ॥ न० सलिले। जले॥ बौद्धव्रतविशेषे॥ संयमे। संवयति। षम्बसम्बन्धने। बाहुलकादरन्॥

सम्बरारिः। पुं० मनसिजे। कामदेवे। सम्बरस्य दैत्यविशेषस्यारिः॥

सम्बरी। स्त्री० मतमूल्याम्॥ सम्बर्य्याम्॥

सम्बरोद्भवम्। न० गडलवणे॥

सम्बलः । पुं॰ न॰ पाथेये ॥ जले ॥
सम्बाकृतम् । त्रि॰ सम्बाकृते । द्वि
तीयाकृते । समृद्धर्थे । अत्यन्तम्ब-
र्थे । ख्यातः । अच । सम्बाकृत
म् । डाजितिकथित् ॥
सम्बाधः । पुं॰ सङ्कटे ॥ भगे । भा
गे ॥ भये । सम्यक्बाधन्तेऽत्र ।
बाधृ लोडने । हलश्चेति घञ् ॥ अ
न्योन्यपीडायाम् ॥ सम् बाधनम्
। भावे घञ् वा । सम्बाध्यते वा । घ
ञन्तस्यापि विशेषनिघ्नत्वम् ॰ सम्बा
धमनुशस्त्रमिति भाष्यप्रयोगादित्य-
ते । सम्बाधं ब्रह्म पितः भूयतृप्ता
तिमाघः ॥
सम्बाधनम् । न॰ द्वाः सङ्कने । शू
लाग्रे ॥ द्वारपाले ॥ धूर्तमोद
निकर ॥
सम्बुद्धः । त्रि॰ सम्यक्बुद्ध इति ॥
सम्यग्ज्ञातपदार्थः । यथा । ज्ञाने
नाकाशकल्पेन धर्मान् यो गगनोपमा
न् । ज्ञेयाऽभिन्नेन सम्बुद्धस्तं॰
वन्दे द्विपदांवरम् ॥ सम्बोधौ । पुं॰
बुद्धे । समन्तभद्रे । सुगते ॥
सम्बुद्धिः । स्त्री॰ सम्यग्बुद्धौ ॥
सम्बोधनप्रथमायाएकवचने ।
सम्बोधः । पुं॰ सम्यग्बोधे ॥ सम्बो
धने ॥
सम्बोधनम् । न॰ आमन्त्रणे । अभि
मुखीकरणे । अन्यतव्यासक्तस्य॰
कार्यान्तरे नियोजनार्थं साभिमुख्यवि
धाने ॥ यथा॰ हे देवदत्त॰ हे भटो इति
व्याकरणम् ॥ हे ब्रूत॰ हे लते॰ हे
फल॰ इत्यादौ अचेतनेऽप्युपचारः ॥
सम्भक्तिः । स्त्री॰ संभजने सम्भज॰
क्तिन् ॥
संभली । स्त्री॰ कुट्टन्याम् । सम्यक्
नाय्यन्यपतिमङ्गं भलति । भल परि
भाषणे । पचाद्यच् । गौरादिः ॥
संभवः । पुं॰ हेतौ । कारणे ॥
सम्भवत्यस्मात् । अकर्त्तरि च का
रके इत्यधिकारात् अपादानार्थे॰ ऋदो
रप् ॥ उत्पत्तौ ॥ मेलके । आधेय
स्याधारानतिरिक्तत्वे । आधाराधे
यैकरूप्ये । भूयः सहचाराधीन
ज्ञाने ॥ यथा सम्भवतिद्राह्मणे॰
विद्यासंभवः त॰ सहस्रे शतम् । यथा
खार्यां द्रोणाढकप्रस्थाद्यागमः ॥ वि
ष्णौ ॥ स्वेच्छया समीचीनं भवनम
स्य । समीचीनो भवो जन्मास्येति
वा । धर्मसंस्थापनार्थाय संभवा
मीति वचनात् ॥ उत्पन्ने ॥ संभ
वति । भू॰ । पचाद्यच् । सङ्ग
ते ॥ अपाये । भवत्यस्मादिद
न्तरे ॥
सम्भारः । पुं॰ सम् भृतौ ॥ सङ्घे ।
गणे । सम्भ्रियते । भृञ्॰ ।
अकर्त्तरि चेति घञ् । साधने । उ
पकरणे । सम्पूर्णत्वे ।

सम्भावनम् । न॰ शक्त्युत्कर्षप्रका शनायात्युक्तौ ॥ यथा अपिस्तु यां विष्णुम् । अत्राशङ्कमनसगोच रं विष्णुमपिस्तुयादित्यधिकोक्तिः ; एतादृशस्यान्यदीयस्तवने सामर्थ्यम स्तीत्यत्र किं वक्तव्यमितिभावः ॥ सम्भाव्यते । यद्यन्तः । ण्यासश्रन्थो युच् । सम्भावनं । क्रियासु योग्य ताध्यवसायइतिमुग्धबोधव्याकरण म् ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । स म्भावनं यदीदं स्यादित्यूहोऽन्यसिद्धये । यदि शेषो भवेद्वक्ता कथिताः स्युर्गुणास्तव ॥

सम्भावना । स्त्री॰ योग्यतायाम् ॥

सम्भावनीयः । त्रि॰ सम्भावनायो ग्ये । संभाव्ये ॥

सम्भावितः । त्रि॰ मानिते । बहुमा नं प्राप्ते । पूज्यतां प्राप्ते । बहुम ते ॥ यथा । भूयोभाविभवति मरणं किन्तु सम्भावितानामिति ॥ चि न्तिते ॥

सम्भाव्यः । त्रि॰ सम्भावितुं योग्ये । सम्भावनीये ॥

सम्भाषणम् । न॰ आभाषणे ॥ सम्यक् भाषिते ल्युट् ॥ नग्ने च्छाशुच्यथा मिश्रैः सह सम्भाषितं ॥

सम्भाषा । स्त्री॰ संभाषणे ॥

सम्भिन्नः । त्रि॰ संयुक्ते ॥ सम्भिनु रिति ॥ सम्यग्भेदविशिष्टे ॥

सम्भुः । पुं॰ जनितरि ॥ जनमाने ॥ सम्भवति । भू॰ । विप्रसम्भो ऽहुसंज्ञायामितिडुः ॥

सम्भूतः । त्रि॰ उत्पन्ने । समभवति स्म । भू॰ । क्तः ॥

सम्भूतविजयः । पुं॰ श्रुतकेवलिसं ज्ञकेबौद्धविशेषे ॥

सम्भूतिः । स्त्री॰ हिरण्यगर्भाख्यायां देवतायाम् ॥ सम्यग्भूतिरैश्व र्यं यस्याः । सम्भवनं वा ॰ सम्भूतिः । सम्भवमात्रे ॥ यथा । कामान्मातापिताचैनं यदुत्पादय तो मिथः । सम्भूतिं तस्यतां विद्या द्ययोनावभिजायतइतिमनुः ॥ यद्योनौ मातृकुक्षावभिजायते च ङ्ग प्रत्यङ्गानि लभते । ततस्तस्य सम्भवमा त्रं पश्वादिसाधारणं । यतः । आ चार्यस्त्वस्ययां जातिं विधिवद्वेदपा रगः । उत्पादयति सावित्र्या सा सा त्यासाऽजराऽमरेतिमनुः ॥

सम्भूयसमुत्थानम् । न॰ मिलित्वैक्क मत्यावणिगादीनां कर्मकरणे ॥ आ दिनानटनर्त्तकप्रभृतयोग्राह्याः ॥ तत्तु विवादपदविशेषः ॥

सम्भृतः । त्रि॰ सम्पादिते । संहृते ॥ पूर्णे ॥ सम्यक्पुष्टे ॥ जनिते ॥ सम्यक्धभारि । भृञ् । क्तः ॥

सम्भृतिः । स्त्री॰ सम्भारे । सम्यक् पोषणे ॥ सम्यग्भरणे । सम्यग्धा

रणे ॥

सम्भेदः । पुं॰ सिन्धुसङ्गमे । सरितोर्मिथः सङ्गमे । नद्योर्नद्योर्नद्योः समुद्रयोश्च मेलके ॥ सम्भिद्यन्तेऽस्मिन्नत्र । भिदिर्॰ । इत्यर्थे तिघञ् ॥ स्फुटने ॥ सङ्गे । मेलने ॥

सम्भोगः । पुं॰ भोगे । रते । निधुवने । सुरते ॥ स्त्रीणां सम्भोगएवमण्डनम्॰ तदभावे सर्वमण्डनस्याप्यमण्डनत्त्वम् । जिनशासने ॥ शुण्डायाम् ॥ हर्षे ॥ शृङ्गारविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । दर्शनस्पर्शनादीनि निषेवेते विलासिनौ । यत्रानुरक्तावन्योन्यं सम्भोगः समुदाहृतः इति साहित्यदर्पणम् ॥

सम्भोगी । पुं॰ कामिनागरे ॥ त्रि॰ सम्भोगवति ॥ सम्भोगोविद्यतेऽस्य । इनिः ॥

सम्भोजनी । स्त्री॰ बहुपुरुषभोजनात्मिकायां गोष्ठ्याम् ॥ यथाह मनुः । सम्भोजनीसाऽभिहिता पैशाचीदक्षिणाद्विजैः । इहैवास्ते तु सा लोके गौरन्धेवैकवेश्मनीति ॥ सहभुज्यते यया । भुज॰ । ल्युट् । ङीप् । दक्षिणादानक्रियेत्यर्थः ॥

सम्भोज्यः । त्रि॰ संभोजयितव्ये ॥

सम्भ्रमः । पुं॰ भयादिजनितत्त्वरायाम् । संवेगे ॥ साध्वसे । भये ॥ आदरे ॥ अप्राप्तप्राप्तौ हि सम्भ्रमोऽभ्यत्थानाख्यानाश्चास्य ॥ सम्भ्रमणम् । भ्रमुअनवस्थाने । भावे॰ घञ् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिः ॥ भ्रमे ॥ भ्रमे । सुत्रे ॥ इत्यजयपालः ॥

सम्भ्रान्तः । त्रि॰ संविग्ने ॥

सम्मतः । त्रि॰ निर्णीते ॥ अनुमते । सम्मानभाजि । महाजनाङ्गीकृते ॥

सम्मतिः । स्त्री॰ अभिलाषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥ अभिप्रायस्यबोधने ॥ पूजने ॥ यथा॰ देवदेवस्त्वमसि । अवधाक्यादेरामन्त्रितस्य तिसम्मतौ हित्वम् ॥

सम्मदः । पुं॰ हर्षे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ मदोहर्षः । प्रमदसम्मदौहर्ष इत्यप् ।

सम्मर्दः । पुं॰ सम्बाधे । परस्परपीडायाम् । मीड॰ द्र॰ भ॰ षा॰ प्र॰ ॥

सम्मर्दजः । पुं॰ गन्धद्रव्यभेदे ॥ यथा । सगन्धकान्वौ विल्वगन्धनीतिलकांस्तथा । प्रभृतीनां रसोयोऽसौ निष्पीड्य परिगृह्यते । ससम्मर्द्दाद्गतोगन्धः सम्मर्द्दजइतीष्यत इति ॥

सम्मादः । पुं॰ मत्स्यविशेषे ।

सम्मानम् । न॰ समादरे । गौरवे । यथा । सम्मानाद्ब्राह्मणोनित्यमुद्विजेत विषादिव । अमृतस्येवचाकाङ्क्षेदवमानन्तु सर्वतः ॥ इति ॥

सम्मानितः । त्रि॰ समादृते । गौरविते ॥

सम्मार्ज्जकः । त्रि॰ सम्यङ्मार्जन

कर्त्तरि ॥

सम्मार्ज्जनम् । न॰ संशुद्धौ । संशोधने । मलापनयने ॥ सम्यङ्मार्ज्जनम् ॥

सम्मार्ज्जनी । स्त्री॰ शोधन्याम् । वर्द्धन्याम् । सोहनी॰बढनी॰इ॰भा॰॥ सम्मार्ज्यतेऽनया । मृज शुद्धौ । करणे ल्युट् । मृजेर्वृद्धिः ॥

सम्मार्ज्जितः । त्रि॰ विरजस्के । मांजा॰इ॰भा ॥ सम्यङ्मार्ज्जितः ॥

सम्मितः । त्रि॰ सदृशे । परिच्छिन्ने । मिते । मिणा॰मिन॰इ॰भा॰ ॥ सम्यङ्मितः ॥

सम्मिश्रः । त्रि॰ संयुक्ते ॥

सम्मुखः । त्रि॰ अभिमुखे । अग्रपृष्ठे ॥

सम्मुखीनः । पुं॰ दर्पणे । समंसर्वं मुखं॰ सम्मुखम् । समशब्दस्याकारलोपो निपातसिद्धः । सर्वस्य मुखस्य दर्शनः । यथामुखसम्मुखस्य दर्शनः खइतिखः ॥

सम्मूढः । त्रि॰ सम्यङ्मोहयुक्ते । मुग्धे ॥

सम्मूर्च्छनः । पुं॰ दर्पणादौ ॥

सम्मूर्च्छनम् । न॰ अभिव्याप्तौ । उच्छ्राये । मोहे ॥ मुर्च्छामोहसमुच्छ्राययोः । ल्युट् । उपधायाश्चेति दीर्घः ॥

सम्मूर्च्छनोद्भवः । पुं॰ मत्स्यादौ ॥

सम्मूर्च्छा । स्त्री॰ सकलेन्द्रियमनसां स्वविषयग्रहणाशक्तिहेतावस्थाविशेषे ॥

सम्मूर्च्छितः । त्रि॰ सम्पिण्डिते ॥ संहतकरणे । विज्ञानशून्ये ॥ प्रतिफलिते ॥

सम्मृष्टः । त्रि॰ संशोधिते । शुद्धान्ने ॥ संमृज्यतेस्म । मृज शुद्धौ । कर्म्मणि क्तः ॥ मक्षिकाद्यपनयनेनशोधितेव्यञ्जनादौ ॥

सम्मोदः । पुं॰ प्रीतौ ॥

सम्मोहः । पुं॰ विवेकायोग्यत्वे । कार्य्याकार्य्याविवेकाभावे ॥ विकलसत्वे ॥ सम्मोह्यतेऽनेन । सम् पूर्व्वान्मुहेर्घञ् ॥

सम्मोहनम् । न॰ अस्त्रविशेषे ॥ सम्मोह्यतेऽनेन । मुहवैचित्त्ये । ल्युट् ॥

सम्मोहा । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । होकर्णोहारः सम्मोहासारः । वर्णाः पञ्चैवंनागाधीशोक्तम् ॥ यथा । दूरं यातालोधे रावन्यात्रौ । कृष्णोमायावीनिर्वेदोभावौ ॥

सम्मोहितः । त्रि॰ जातसम्मोहे । सम्यङ्मोहविषयीकृते ॥ स्वरूपावरणेनविक्षिप्ते ॥

सम्यग्ज्ञानम् । न॰ एकरूपेज्ञाने । औपनिषदेज्ञाने । यथाग्निरूष्णइतिज्ञानंवस्तुतत्त्वादेकरूपम् । एवंनिर्व्विशेषचैतन्यात्मकोऽहमिति

ज्ञानम सम्यग्ज्ञानम् ॥

सम्यग्दर्शनम् । न० यथार्थत्वदर्शने । आप्तोपदिष्टाभ्यामवधारितेऽदृष्टार्थे ॥ ज्ञानस्यदृष्टत्वादात्मन्यैकान्त्यबुद्धिरेवसम्यग्दर्शनमित्या हुर्भाष्यकाराः ॥

सम्यक् । अ० हठे ॥ प्रशंसायाम् ॥

सम्यक् । त्रि० मनोज्ञे ॥ सङ्गते ॥ सम्यक्पथे । रुते ॥ संशयादिशून्ये ॥ अर्थेनसहसम्यग्बुद्धिसङ्गच्छतयितिसम्यक् । अञ्चु० ऋत्विगादिना० क्विन् । समः समीतिसम्यादेश ॥

सम्यग्व्यय । पुं० आयतुरीयांशव्यये ॥

सम्राट् । पुं० राजसूययागकर्तरि । राजसूयिनि । चतुरब्धिसीमाबच्छिन्नायाभूमेरीश्वरे । चक्रवर्तिनि । सार्वभौमेनृपवरे ॥ द्वादशराजमण्डलस्येश्वरे ॥ क्षियत्परिमाणायाभूमेराज्ञोनृपान्नोसम्राट्प्रदाज्ञयाशास्ति० तस्मिन्नपि । राजयाज्ञयाशासके ॥ यथाइयेनेष्टंराजसूयेन० मण्डलस्येश्वरश्च यः ॥ शास्तियश्चाज्ञयाराज्ञः स सम्राडित्यमरः ॥ सम्यक्० राजति ॥ राजृ० । क्विप् । मोराजि समः क्वौ ।

सयावसानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

सयोनि ॥ पुं० इन्द्रे ॥ त्रि० समानयोनौ ॥

सरः । पुं० कटके ॥ दध्यग्रे । दध्युत्तरे । दध्युपरिस्थितमाले ॥ गतौ ॥ बाणे ॥ लवणे ॥ निर्झरे ॥ नीरे । जले ॥ सरोवरे ॥ त्रि० सारके । भेदके ॥ सरति । सृ० । अच् । दध्नउपरिभागेघनः स्नेहसमन्वितः । सलिलेसरदुग्धोत्थोदधनोमण्डउत्तमस्त्रि ति ॥ सरः स्वादुर्गुरुर्वृष्यो वातवह्निप्रणाशनः सोस्रो विस्तिप्रवसनः पित्तश्लेष्मवर्द्धनः ॥

सरःकाकः । पुं० हंसे ॥

सरःकाकी । स्त्री० बरटायाम् । हंस्याम् ।

सरकः । पुं० न० शीधुपाने । शीधुपात्रे । इक्षुशीधुनि ॥ अविच्छिन्नाध्वगपङ्क्तौ । अविच्छिन्नाश्चध्वगानां पङ्क्तिर्यस्मिन् । सरक० सडक० इ० आ० प्र० वर्त्मनि ॥ न० गगने । आकाशे ॥ तीर्थविशेषे ॥ सरसि ॥ त्रि० गन्तरि । गतिशीले ॥ खियते । सृङ्गतौ ॥ क्वुन् आदिभ्यः संज्ञायांवुन् ॥ सरति । सगतौ । प्रसृत्य । समभिहारेवुन० वुनिवावुन् ॥

सरघा । स्त्री० मधुमक्षिकायाम् ॥ रङ्घणम् । रंघिगतौ । खसेघचे

निपित्कारणादन्येभ्योपीतिच : आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । सह रघेणगत्याबर्त्तते ।

सरत्तम् । न॰ नवनीते ।

सरजा : । स्त्री॰ मलिष्ठायाम् । रजस्वलायाम् । इ॰ चि॰ शेष : ॥

सरट् । पुं॰ वायौ ॥ वारिदे ॥ सरघायाम् ॥ सरति । सृ॰ । सर्त्तेरटि : ॥

सरट : । पुं॰ कृकलासे । सरति । सृ॰ । शकादिभ्योऽटन् ॥

सराटि : । पुं॰ वायौ ॥ मेघे ॥

सरटु : । पुं॰ सरटे ॥

सरणम् । न॰ गमने । लोहमले ॥ सर्त्तलप्कोल : । सृ॰ । चुचङ् क्रम्येभ्यादिना युच् ॥ धावने । भावेल्युट् वा ॥

सरणा । स्त्री॰ गन्धालिकायाम् । प्रसारण्याम् ॥ चिहतायाम् ॥ सरति । सृ॰ । बाहुलकात्॰ युच् । टाप् ॥

सरणि : । स्त्री॰ पङ्क्तौ । मार्गे । पद्धतौ । श्रयणे ॥ सरन्त्यनया । सृगतौ । अर्त्तिसृधृधमीत्यनि : ॥

सरणी । स्त्री॰ कटशारायाम् ॥ पथि । पङ्क्तौ ॥ ङीष् ॥ सरनाङ्॰ इतिहिमगिरिप्रसिद्धेनिष्पद्यानविशेषे ॥

सरण्ड : । पुं॰ धूर्त्ते ॥ सरटे । भूषणविशेषे । सरति । सृ॰ । आण्डन्कृसृभृवृअ इत्यण्डन् ॥ कामुके ॥ खगे ॥

सरण्यु : । पुं॰ वारिवाहे ॥ मातरिश्वनि ॥ सरति । ससर्त्ति वा । सृ॰ । सृयुवचिभ्योऽन्युजागूजक्नुच इत्यन्युच् ॥ सरण्यु : शीघ्रगामी तिवेदभाष्यम् ॥ जले ॥

सरत् । पुं॰ तन्तौ । सूत्रे ॥

सरथ : । त्रि॰ रथेनसहवर्त्तमाने ॥

सरद्वान् । पुं॰ गौतममुनौ ॥

सरपत्रिका । स्त्री॰ पद्मपत्रे ॥

सरभसम् । त्रि॰ ससत्त्वरे ॥

सरमा । स्त्री॰ कुक्कुर्याम् ॥ देवशुन्याम् ॥ राक्षसीभेदे । बिभीषणस्यपत्न्याम् ॥ सरति सृ॰ । बाहुलकादम : ॥ काश्यपस्यस्त्रीविशेषे । भ्रमरादीनांमातरि ॥ त्रि॰ श्रीयुते ।

सरयु : । पुं॰ पवने । वाते ॥

सरयु : । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ सरति । सृ॰ । सर्त्तेरयु : ।

सरयू : । स्त्री॰ नदीप्रभेदे । सरति । सृ॰ । सर्त्तेरयुरित्येके ॥ सरयूसलिलंस्वादुबलपुष्टिप्रदायकं ॥

सरल : । पुं॰ पीतद्रौ । पूतिकाष्ठे ॥ अस्यगुणा : । सरलोमधुरस्तिक्त : कटुपाकरसोलघु: । स्निग्धोष्ण : कर्णकण्ठाक्षिरोगरक्षोहर :

स्मृतः । कफानिलस्वेदयुक्ताक्ता सालक्ष्मीहन्यपहः ॥ इति ॥ देवदारुविशेषे ॥ बुद्धे ॥ अग्नौ ॥ सरति । सृ० । बाहुलकात् कलच् । इषाद्विवाद्याकलः । बाहुलकाद्गुणः ॥ त्रि० उदारे ॥ ऋजौ । अवक्रे ॥ यथा । सरलाविरलायस्मिन् वनायन्तेकलिद्रुमाः ॥ नद्यमीनयपुन्नागाचस्मिन् संसारकानने ॥

सरलद्रवः । पुं वृक्षधूपे । श्रीवेष्टे ॥ सरलस्यदेवदारोः द्रवः ॥

सरला । स्त्री० सर्वानुभूतौ । त्रिपुटायाम् । त्रिवृति । एवं तन्निधारीतिख्यातौषधौ ॥ सरति । सृ० । बाहुलकात् कलच् । टाप् ॥

सरलाङ्गः । पुं० श्रीवेष्टे ॥

सरलाधिका । स्त्री० सानेय्याम् ॥

सरः । न० नीरे ॥ तडागे । सञ्ज्ञान्नोभयजलाश्रये । अस्य जलगुणाः । सारसं लघुतृष्णाघ्नं बल्यं स्वादुकषायवद्विति ॥ देवखातजलाश्रये । स्रियते । सृगतौ । कर्मण्यसुन् ।

सरसम् । न० सरसि । रसवतिमांसि ॥ त्रि० रससंयुक्ते ॥

सरसम्प्रतम् । न० स्नुह्याम् । त्रि- कण्टे ॥

सरसा । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥ रसविशिष्टायाम् ॥

सरसिजम् । न० पद्मे । सरसिजातम् । जगज्जननी० जलोत्पादुर्भाविवा । सप्तम्यांजनेर्डः । तत्पुरुषइति० ङेरलुक् ॥

सरसी । स्त्री० कासारे । सरसि ॥ स्त्रियते । सृ० । कर्मण्यसुन् । गौरादित्वान् ङीप् ॥ प्रकृतिच्छन्दः २१ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । नजभजजाजरौयदितदागदितासरसीकवीश्वरैः ॥ चिकुरकलापपेशलकृतप्रमदासुलसद्रसोर्मिपु० स्फुटचन्दनाम्बुजासुविलसद्भुजगालतालवलिषु । कुचयुगचक्रवाकमिथुनानुगतामुकुलाकुलहस्तौ० व्यरचयदच्युतोव्रजमृगीनयनासरसीषुविभ्रमं ॥

सरसीकः । पुं० सारसपक्षिणि ॥

सरसीरुहम् । न० पद्मे । नलिने । सारसे । सरस्यांरोहति । रुह० । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

सरस्वान् । पुं० सागरे । अर्णवे ॥ नदे । सरोनीरं० गतिर्वाऽस्त्यस्मिन् । भूम्निमतुप् । तसौमत्वर्थइतिभत्वान्नपदकार्यम् ॥ त्रि० रसिके ॥

सरस्वती । स्त्री० वाण्याम् । वाचि । वाग्देव्याम् । पर्यायास्तु । ब्राह्मीतुभारतीभाषागीर्वाग्वाणीसरस्वतीति ॥ अस्याध्यानंयथा । वाणीम्

पूर्णनिशाकरोज्ज्वलमुखीं कर्पूरकुन्दप्रभां चन्द्रार्द्धाङ्कितमस्तकां निजकरैः संबिभ्रतीमादरात्। वीणामक्षगुणं सुधाढ्यकलशं विद्याञ्च तुङ्गस्तनीं दिव्यैराभरणैर्विभूषिततनुं हंसाधिरूढां भजे॥ नदीविशेषे। प्लक्षसमुद्भवायाम्॥ वाक्प्रदायाम्। ब्रह्मसुतायाम्॥ अस्या जलगुणा यथा। सरस्वत्या जलं स्वादु पूतं सर्वरुजापहम्। रुच्यञ्च दीपनं पथ्यं देहकान्तिकरं लघु॥ सा तु देशभेदेन सप्तनाम्नी यथा। पुष्करे पितामहयज्ञे समाहूता सुप्रभा १ नैमिषे सत्रयाजिभिरृषिभिराहूता काञ्चनाक्षी २ गयदेशे गयराजयज्ञ आहूता विशाला ३ उत्तरकोशलायामौद्दालकमुनियज्ञे समाहूता मनोरमा ४ ऋषभद्वीपे कुरुक्षेत्रे कुरुराजयज्ञे समाहूता ओघवती ५ गङ्गाद्वारे दक्षप्रजापतियज्ञे समाहूता सुरेणुः ६ हिमालये ब्रह्मणः पुनर्यज्ञे समाहूता विमलोदा ७ तत्र सप्तसरस्वत्यः समागताः। अतस्तत्तीर्थं सप्तसारस्वतनाम्ना प्रसिद्धमिति महाभारते शल्यपर्व॥ स्त्रीरत्ने॥ गवि॥ नदीषु॥ मनुपत्न्याम्॥ ज्योतिष्मत्याम्॥ ब्राह्म्यामोषधौ॥ सोमवल्ल्याम्॥ दुर्गायाम्॥ वृद्धिशक्तिविशेषे॥ सरोऽस्त्यस्याः। सरांसि सन्त्यस्यां वा। मतुप्। ङीप्॥ तीर्थविशेषे॥

सरस्वतीसङ्गमः। पुं॰ तीर्थविशेषे॥

सरस्वतीसागरसङ्गमः। पुं॰ तीर्थविशेषे॥

सरस्वत्यरुणासङ्गमः। पुं॰ तीर्थविशेषे॥

सरहस्यः। त्रि॰ मन्त्रदेवताज्ञानसहिते॥

सरा। स्त्री॰ विवृतायाम्॥ गन्धालिकायाम्। प्रसारण्याम्॥ झरे॥

सरागः। त्रि॰ रागसहिते॥

सरावः। पुं॰ शरावार्थे। सेर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ कुडवद्वयपरिमाणे। मानिकायाम्॥ मृत्पात्रविशेषे। वर्द्धमानके॥ यथा। वरं सरावहस्तस्य चाण्डालागारवीथिषु। भिक्षार्थमटनं कार्य्यं राज्यं नान्यव-नीरिपु॥ सरणम्। सृ॰। ऋदोरप्। सरति वा। अच्। सरं सरो ह्रदाऽवति। अव। अण्॰ अज्वा॥

सरिः। पुं॰ स्त्री॰ निर्झरे। उत्से॥ सरणम्। सृ॰। अच इः॥

सरिका। स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम्॥

सरित्। स्त्री॰ नद्याम्। तरङ्गिण्याम्॥ सरति। सृ॰। हसृरुहियुषिभ्य इतिरिति॥ सूत्रे॥

सरितान्नाथः। (पुं॰ समुद्रे॥
सरिताम्पतिः। (

सरितांवरा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ यथा । त्वं देवसरितांनाथः त्वं देवि सरितांवरे । उभयोः सङ्गमेस्नात्वामुच्यामिदुरितानिवै ॥ इति गङ्गासागरसङ्गमस्नानमन्त्रः ॥

सरित्पतिः । पुं॰ समुद्रे । पारावारे । सरितांपतिः ॥

सरिद्वरा । स्त्री॰ गङ्गायाम् । विपाशायाम् ॥ सरित्सु वरा ॥

सरिन्नाथः । पुं॰ समुद्रे ॥

सरिमा । पुं॰ अनिले । वायौ ॥ सरति । सृ॰ । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥

सरिलम् । न॰ सलिले । जले ॥ रलयोरैक्यम् ॥

सरिषपः । पुं॰ सर्षपे । कटुस्नेहे ।

सरी । स्त्री॰ निर्झरे ॥

सरीसृपः । पुं॰ सर्पे । पृदाकौ । आशीविषे ॥ कुटिलं सर्पति । सृप॰ । नित्यंकौटिल्येगताविति यङ् । पचाद्यच् यङोचिचेति यङोलुक् ॥ वृश्चिकराशौ ॥

सरीसृपन् । त्रि॰ अतिशयेनचलति ।

सरूपः । त्रि॰ सदृशे ॥ समानंरूपमस्य । ज्योतिर्जनपदेतिसमानस्यसः ॥

सरोजम् । न॰ अब्जे । पद्मे ॥ सरसिजातम् । सप्तम्यांजनेर्डः । तत्पुरुषेकृतिबहुलमिति लुक् ॥

सरोजखण्डः । पुं॰ पद्मवने ॥ सरोजानांसमूहः । कमलादिभ्यः खण्डः ॥

सरोजन्म । न॰ पद्मे ॥

सरोजी । पुं॰ ब्रह्मणि । सुरज्येष्ठे ॥ लोकनाथे । बुद्धभेदे ॥

सरोजिनी । स्त्री॰ कमलाकरे । पद्मखण्डे ॥ पद्मे ॥ कासारे ॥ सरोजानिसन्त्यस्याम् । पुष्करादित्वादिनिः ॥

सरोत्सवः । पुं॰ सारसखगे ॥

सरोधः । त्रि॰ रुद्धे ॥ रोधेनसहवर्त्तमानः ॥

सरोरुट् ।) पुं॰
सरोरुहम् ।) न॰ अम्बुजे ॥

सरोरुहासनः । पुं॰ ब्रह्मणि । कमलासने ॥

सरोवरः । पुं॰ पद्माकरे । तडागे ॥

सर्ग्गः । पुं॰ स्वभावे । निर्मोचे ॥ निर्मोक्षस्त्यागोमोक्षाभावोवा । मोक्षाभावेयथा । इहैवतैर्जितःसर्गोयेषांसाम्येस्थितंमनः ॥ निश्चये ॥ यथा । एषत्वमस्त्रंयदिसर्गएषते॰ इति ॥ अध्याये । मोहे । उत्साहे ॥ अनुमतौ ॥ सृज्यते । सृज विसर्गे । कर्म्मणिघञ् ॥ सृष्टौ ॥ यथा । सर्गश्चप्रतिसर्गश्चेति ॥ कौमारब्राह्मप्राजापत्योमानवइत्यादिभेदैः पुराणेषुविस्तरेणोक्तः । द्वैतप्रपञ्चे । स्थूलदेहोत्पत्तौ । अचे

तनसृष्टौ ॥ सृज्यन्ते येषु स्रष्टव्याः प्राणिनाद्भूतिव्युत्पत्त्या॰ पृथिव्यादिलोकाः सर्गपदवाच्याश्च ॥ अव्याकृतगुणक्षोभान्महतस्त्रिवृतोऽहम् । भूतसूक्ष्मेन्द्रियार्थानां सम्भवः सर्ग उच्यते ॥ इति श्रीविष्णुभागवतम् ॥

सर्गक्रमः । पुं॰ प्रकृतेर्महदाद्युत्पत्तिक्रमे ॥ यथा । प्रकृतेर्महांस्ततोऽहङ्कारस्तस्माद्गणस्तु षोडशकः । तस्मादपि षोडशकात् पञ्चभ्यः पञ्चभूतानीति ॥ सर्गस्योत्पत्तेः क्रमः ॥

सर्गबन्धः । पुं॰ महाकाव्ये ॥ सर्गाणां बन्धो यत्र ॥

सर्ज्जः । पुं सालवृक्षे । सखुआ॰ इति ख्याते ॥ सृजति । सृजेरिगुपधलक्षः ॥

सर्ज्जकः । पुं॰ पीतसाले । आसने । बन्धूकपुष्पे । विजयसार॰ इ॰ भा॰ प्र॰ वृक्षे ॥ सृजति । सृज विसर्गे । ण्वुल् । यद्वा । सर्ज्यते । षर्ज अर्जने कुन् ॥ त्रि॰ सृष्टिकर्त्तरि ॥

सर्ज्जगन्धा । स्त्री॰ रास्नायाम् ॥

सर्ज्जतैलम् । न॰ सर्ज्जस्नेहे । रालतेल इ॰ भा॰ ॥ तैलं सर्ज्जरसोद्भूतं विस्फोटव्रणनाशनम् । कुष्ठपामाकृमिहरं वातश्लेष्मामयापहम् ॥

सर्ज्जनम् । न॰ विसर्ज्जने ॥ सृष्टौ ॥

सर्ज्जनिर्यासः ।)
सर्ज्जमणिः ।) पुं॰ राले । धूनके

सर्ज्जरसः । पुं॰ धूनके । यक्षधूपे । सर्ज्जस्य सालस्य रसः ॥ वाद्यभाण्डविशेषे ॥

सर्ज्जिः ।)
सर्ज्जिका ।) स्त्री॰ सर्ज्जिकाक्षारे । सज्जी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ सर्ज्जिकाल्पगुणा तस्माद्विशेषाद्गुल्मशूलहृत्॰ । तस्मात्॰ यवक्षारात् ॥

सर्ज्जिकाक्षारः । पुं॰ कापोते । सुवर्च्चिके । सौवर्च्चले । रुचके । सज्जी॰ साजी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ सर्ज्जिकारजसः क्षारः । शाकपार्थिवादिः । सर्ज्जिकां दग्ध्वा क्रियमाणः क्षार इत्यर्थः ॥

सर्ज्जिक्षारः । पुं॰)
सज्जी । स्त्री॰) सर्ज्जिकाक्षारे ॥

सर्ज्जूः । स्त्री॰ वणिजि । विद्युति । सर्ज्जति । षर्ज अर्जने । कृषिचमितनिधनिसर्ज्जिखर्ज्जिभ्य ऊः ॥ अभिसारे ॥ हारे ॥

सर्ज्ज्यः । पुं॰ सर्ज्जरसे ॥

सर्प्पः । पुं॰ अहौ । नागेभ्योपकृष्टे । अस्य पर्याया यथा । सर्प्पः पृदाकुर्भुजगो भुजङ्गोऽहिर्भुजङ्गमः । आशीविषो विषधरश्चक्री व्यालः सरीसृपः ॥ कुण्डली गूढपाच्चक्षुःश्रवाः काकोदरः फणी । दर्वीकरो दी

र्षपृष्ठोद्‌भ्रूक्षीविशेषय : ॥ उरगः पन्नगोभोगोजिह्मगःपवनाशनभृति ॥ सर्पति । सृप्‌लृगतौ । पचाद्यच् ॥ नागकेशरे । स्मस्मुत्थारिविशेष्ट चारिविशेषे ॥ पञ्चमाचक्ष्वद्वितीय भेदे ऽ।ऽ०॥ षणमात्रकषष्ठप्रभेदे० ॥ ऽऽ० ॥ सर्पणे । गमने ॥

सर्पकङ्कालिका । स्त्री० वृक्षभेदे ॥ सर्पकङ्कालिका० तीक्ष्णा० विषदंष्ट्रा० विषापहेतिपर्याया : ॥

सर्पकङ्काली । स्त्री० सहायाम् । सर्पकङ्कालिकायाम् ॥

सर्पगन्धा । स्त्री० अहिभुजि । रक्तपत्रिकायाम् ॥ वृक्षविशेषे । छत्राकी० सर्पगन्धाचरसनाचपलङ्कषेति पर्याया : ॥

सर्पघ्न : । पुं० सर्पघ्नगुल्मी ॥

सर्पघातिनी । स्त्री० सर्पकङ्काली भेदे । सर्पसहायाम् । सर्पाङ्ग्यां ॥

सर्पिम् । त्रि० गच्छति ॥

सर्पछत्र : । पुं० नकुले ॥ इ० हे० न्द्र : ॥

सर्पदंष्ट्र : । पुं० दन्तीवृक्षे ॥

सर्पदंष्ट्रा । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

सर्पदंष्ट्रिका । स्त्री० अजशृङ्ग्याम् ॥

सर्पदण्डा । स्त्री० सैंहल्याम् ॥

सर्पदण्डी । स्त्री० गोरक्ष्यां ॥

सर्पदन्ती । स्त्री० नागदन्त्यां ॥

सर्पदमनी । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

सर्पनामा । स्त्री० सर्पघातिन्याम् ॥

सर्पनिर्मोचन : । पुं० धूपविशेषे ॥ यथा । कार्पासास्थिभुजङ्गमत्वचानिर्मोचनं भवेत् । सर्पनिर्मोचनोधूप : प्रशस्त : सततंगृहे ॥

सर्पपुष्पी । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

सर्पफणज : । पुं० सर्पफणजात मणौ ॥

सर्पभुक् । पुं० मयूरे ॥ सर्पान् भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥ द्विमुखाहौ ॥ त्रि० सर्पभक्षके ॥

सर्पराज : । पुं० अहिराजे । वासुकौ ॥ सर्पाणांराजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

सर्पलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

सर्पविद्या । स्त्री० गारुडे ॥ सर्पाणांविद्या ॥

सर्पसत्रम् । न० जनमेजयारब्धे सर्पनाशकेयज्ञविशेषे ॥

सर्पसत्री । पुं० जनमेजये ॥

सर्पसहा । स्त्री० सर्पघातिन्याम् ॥

सर्पसुगन्धा । स्त्री० रास्नायाम् ॥

सर्पहा । पुं० नकुले ॥ इ० हे० न्द्र : ॥

सर्पाक्षम् । न० रुद्राक्षे ॥

सर्पाक्षी । स्त्री० कन्दविशेषे । गन्ध

नाकुल्याम् ॥ वृक्षविशेषे गण्डा
ल्याम् ॥ अस्याः गुणाः । सर्पाक्षी
कटुकातिक्ता सोष्णा कृमिनिकृन्त-
नी । वृश्चिकोन्दुरुसर्पाणां विषघ्नी
व्रणरोपणीति ॥ सर्पान् अक्षति । अ
क्षू व्याप्तौ । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥
सर्पाक्षी नागफणीति भावमिश्रः ॥

सर्पाख्यः । पुं० महिषकन्दभेदे । ना
गकेसरे ॥ त्रि० सर्पनामके ॥

सर्प्पाङ्गी । स्त्री० सर्प्पघातिन्याम् ॥
सैंहल्याम् । रास्नायाम् ॥

सर्प्पादनी । स्त्री० व्यालगन्धायाम् ॥

सर्प्पारातिः । पुं० गरुडे ॥ सर्पाणा
मरातिः ॥

सर्प्पारिः । पुं० नकुले ॥

सर्प्पावासः । पुं० श्वेतचन्दने ॥ पा
ताले ॥ सर्प्पाणामावासः ॥ बहुव्री
हिर्वा ॥

सर्प्पाशनः । पुं० मयूरे ॥

सर्प्पाह्वयः । पुं० नागकेशरे ॥

सर्प्पिणी । स्त्री० सर्पस्त्रियाम् ॥

सर्पिर्दर्वी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

सर्प्पिः । न० आज्ये । घृते ॥ सर्प
ति । सृप्० । अर्चिशुचिहुसृपिच्छा
दिच्छर्दिभ्य इसिरितीसिः ॥

सर्प्पी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ जातित्वा
न्ङीप् ॥

सर्प्पेष्टम् । न० श्रीखण्डचन्दने ॥

सर्म्मः । पुं० गमने ॥ सरति । सृ०
। अर्त्तिस्तुसुहुसृतिमन् ॥

सर्व्वः । पुं० ईश्वरे । शिवे । हरे ॥
विष्णौ । हृषीकेशे । हरौ ॥ यथा
। असतश्च सतश्चैव सर्वस्य प्रभवाप्य
यात् । सर्वस्य सर्वदा ज्ञानात् सर्व
मेतं प्रचक्षते ॥ असतः कारणात्म
कस्य० सतः कार्यात्मकस्य सर्वस्य
प्रपञ्चस्य प्रभवाप्ययात् उत्पत्तिप्रलय
स्थानत्वात् । तथा च सर्वोपादानत
या सर्वात्मकत्वात् सर्व इत्युच्यते इ
त्यर्थः ॥ सर्वति । सर्व हिंसाया
म्० इत्यतः सर्वगताविस्यतो वा०
वर्योरभेदात्० पचाद्यच् । सरति
। सृगतौ । सर्वनिघृष्वेति साधुर्वा
सृतमनेन विश्वं वा । पूर्ववत् ॥
न० । नामरूपात्मके जगति ॥ त्रि०
। विश्वस्मिन् । समस्मिन् । अशे
षे । निरविशेषे । । कृत्स्ने ॥ यथा
। सर्वरत्नमयो मेरुः सर्वाश्चर्यमयं
नभः । सर्वतीर्थमयी गङ्गा सर्वदे
वमयो हरिरिति वह्निपुराणं ॥

सर्व्वंसहा । स्त्री० वसुमत्याम् । भुवि
। भूमौ ॥ सर्वं सहते । षह मर्षणे
। पूः सर्वयोरिति खच् । अरुर्द्वि
षदिति मुम् ॥ सर्वंसहा वसुमतीस
हते न त्विदं द्वयम् । अकार्यपादघा
तस्त्वदीपतापमर्थैव च ॥ यतो भूमौ
निराधारो दीपो न संस्थाप्यः ॥
त्रि० सर्वंसहिष्णौ ॥

सर्व्वकर्त्ता । पुं॰ स्रष्टरि । ब्रह्मणि ॥

सर्व्वकर्म्मसन्न्यासः । पुं॰ देहादिव्यापाराणामविद्ययात्मन्यक्रियेसमारोपितानांविद्ययाबाधे ॥ सर्व्वकर्म्मणां सम्यक् न्यासः ॥

सर्व्वकर्म्मीणः । त्रि॰ पुरुषे ॥ सर्व्वंकर्म्माणिव्याप्नोति । तत्सर्व्वादेरिति खः ॥

सर्व्वकेशी । पुं॰ नटे ॥ सर्व्वकेशोऽस्यास्ति । सर्व्वादित्वेति॰ इनिः ॥

सर्व्वक्षारः । पुं॰ बहुक्षारे । महाक्षारे । सावन् इ॰ भा॰ प्र॰ । मलवस्त्रविशोधने ॥

सर्व्वगः । पुं॰ शङ्करे ॥ ब्रह्मणि । विभौ ॥ आत्मनि ॥ सर्व्वंगच्छति । गम्लृ॰ । अन्यत्रापीतिडः ॥ न॰ सलिले ॥ त्रि॰ सर्व्वत्रगामिनि ॥

सर्व्वगतः । त्रि॰ विभौ ॥ सर्व्वानुस्यूतिसम्भावे ॥ यच्चकिञ्चिज्जगत्यस्मिन्दृश्यतेश्रूयतेपिवा । अन्तर्व्वहिश्चतत्सर्व्वंव्याप्यनारायणः स्थितः ॥ सर्व्वगतत्वंसर्व्वान्वयसधानमात्रमितिव्याख्यातारः । व्यापित्वमितियावत् ॥

सर्व्वगन्धम् । न॰ कुङ्कुमादिगन्धद्रव्यवृन्दे ॥ यथा । कुङ्कुमागुरुकर्पूरकस्तूरीचन्दनेषु ॥ चतुर्जातकादौ ॥ यथा ॥ चतुर्जातककर्पूरकक्कोलागुरुकुङ्कुमम् । लवङ्गसहितञ्चैवसर्व्वगन्धंविनिर्द्दिशेदिति ॥

सर्व्वगा । स्त्री॰ प्रियङ्गौ ॥

सर्व्वग्रन्थिः । पुं॰)
सर्व्वग्रन्थिकम् । नं॰) पिप्पलीमूले ॥

सर्व्वङ्कषः । त्रि॰ खले ॥ सर्व्वङ्कषति । कषहिंसायाम् । सर्व्वकूलाभ्रेतिखच् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

सर्व्वजनीनः ।)
सर्व्वजनीयः ।) त्रि॰ सार्व्वजनिके ॥ सर्व्वश्चासौजनश्च । पूर्व्वकालैकेतितत्पुरुषः । सर्व्वजनायहितः । सर्व्वजनाट्ठञ् खश्च ॥ षष्ठीतत्पुरुषात्तु॰ छः ॥

सर्व्वजित् । पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । उद्यतोऽश्वर्णमेघो जलं नैवोपजायते । महार्घं सर्व्वजिद्वर्षे सर्व्वमेववरानने ॥ त्रि॰ सर्व्वजयकर्त्तरि ॥

सर्व्वजीवः । पुं॰ ईश्वरे ॥ सर्व्वान् जीवयति । जीव॰ । अच् ॥

सर्व्वज्ञः । पुं॰ शिवे । ईश्वरे ॥ सर्व्वंजानाति । सर्व्वविषयावच्छिन्नचैतन्यलक्षणज्ञानवानिति । ज्ञा॰ । आतोनुपसर्गेकः ॥ यद्वा । सर्व्वेज्ञायस्यात्मनः सर्व्वस्यापरोक्षत्वात् ॥ यद्वा । सर्व्वेज्ञायस्मात् सर्व्वज्ञायेनवा ॥ सर्व्वश्चासौज्ञश्चेतिवा ॥ आनन्दमये ॥ यथा । अशेषप्राणिहृद्गीनांवासनास्तत्रसंस्थिताः । ता

भिः क्रोडीकृतं सर्वं तेन सर्वज्ञबुद्धि विता:॥ तत्र सौषुप्तेऽज्ञानैकाकार रूपभूतैकादशभूतानां सर्वप्राणिबुद्धीनां वासनानि सन्ति• ताभिर्वासनाभिः सर्वं जगत्• क्रोडीकृतम्• विषयीकृतम्• तेन सर्वबुद्धिवासनाधद्ज्ञानोपाधिकत्वेन सर्वज्ञत्वमुच्यते इत्यर्थः॥ परमार्थपण्डिते॥ जिनेन्द्रे॥ बुद्धे। सुगते। त्रि• सकलज्ञातरि॥

सर्वज्ञत्वम्। न• सर्वज्ञतायाम्॥ परमार्थतो सङ्ख्यापि चैतन्यस्याध्यासिकत्वस्वज्ञानद्वारा सर्वावभासकतायाम्।

सर्वज्ञा। स्त्री• दुर्गायाम्॥ सर्वं ज्ञानसंवित्त्वात् क्रान्तिस्वाच्छान्तिरुच्यते। इति देवीपुराणम्॥

सर्वज्ञाननिष्ठः। त्रि• सर्वकर्मणि• ब्रह्मणि• सगुणे निर्गुणे च• यज्ज्ञानं त्रिविधम्• प्रमाणतः प्रमेयतश्च• प्रयोजनतश्च तन्निष्ठः• सर्वप्रकारेण योग्ये॥

सर्वतःपाणिपादम्। न• चैतन्ये॥

सर्वतःशुभा। स्त्री• प्रियङ्गुवृक्षे।

सर्वतःश्रुतिमत्। न• चैतन्ये॥

सर्वतन्त्रम्। न• सकल शास्त्रे॥

सर्वतन्त्रसिद्धान्तः। पुं• गौतमोक्तसिद्धान्तविशेषे॥ तथाहि। सर्वतन्त्राविरुद्धस्तन्त्रेऽधिकृतः सर्वतन्त्रसिद्धान्तः॥ अस्यार्थः। सर्वतन्त्राविरुद्धः• सर्वशास्त्राभ्युपगत इति यावत्। वस्तुतो यथाश्रुतएवार्थः। अन्यथा• तन्त्रेऽधिकृत इत्यस्य वैयर्थ्यापत्तिः• अतएव चक्षुरादेरसदुत्तरत्वमपि सर्वतन्त्रसिद्धान्तः। न च तन्त्रेऽधिकृत इति स्पष्टार्थलक्षणे तु न देयमेवेति वाच्यम्। मनस इन्द्रियत्वस्यापि सर्वतन्त्रसिद्धान्ततापत्तेः। नव्यास्तु सूत्रस्योपलक्षणमात्रत्वात्• वादिप्रतिवाद्युभयाभ्युपगतः कथानुकूलोर्थः स इति वदन्तीति॥ २८॥

सर्वतः। अ• समन्ततोऽर्थे॥ सर्वस्मात्। पञ्चम्यास्तसिल्॥

सर्वतापनः। पुं• कामदेवे॥ त्रि• सर्वतापके॥

सर्वतिक्ता। स्त्री• काकमाच्याम्॥

सर्वतीर्थवरह्रदः। पुं• तीर्थविशेषे॥

सर्वतोभद्रः। पुं• चित्रकाव्यविशेषे॥ तदुदाहरणम् यथा।

स	का	र	ना	ना	र	का	स
का	य	सा	द	द	सा	य	का
र	सा	ह	वा	वा	ह	सा	र
ना	द	वा	द	द	वा	द	ना

॥ अस्यार्थः॥

पुनः कीदृशी सेना• सकाराः स

यथा : सोत्साहा: नाना नाना
विधाश्च ये घोरा : शरीरांस
मूर्द्धा । तेषां कासा: गतिभेदा ।
काया: विग्रहाश्च तेषां सादं
ददति दुःखसादादा: नाशका
रका: सायकायस्यां सा तथोक्ता ।
रसेन रागेण अनुवेयस्या:
सा रसानुबा रसरागिणीत्यर्थ: ।
बाणसाराणां बाणश्रेष्ठानां येनादा:
द्वेषादिदोषा : तेषां सादं कलहं द
दाति दुःखसादादानि ते : सत्त्व
लक्षणमानानि सादनानि यानि
यस्यां सा बाणहीनादशादवाद
वा । अतएव तेषां तुल्यतोक्तिरतिश
योक्ति : । सर्वतोभ्रमणात् सर्वतोभ
द्राख्यश्चित्रबन्ध : । अतएव दण्डी ।
तदिष्टं सर्वतोभद्रमभ्रमणं यदि सर्व
तद्गति ॥ निम्बे ॥ विष्णुरथे ॥ व्यू
हविशेषे । सर्वतोभद्रमत्र । सर्वतो
भद्रं यस्माद्वा । न० देवयानविशे
षे । ग्रहोत्सर्गव्रतप्रतिष्ठादिषु पूजा
धारमण्डलविशेषे ॥ तच्च शारदादि
तन्त्रेषु द्रष्टव्यम् ॥ पुं० न० ईश्वर
सद्मविशेषे । चतुर्द्वारालिन्दशोभि
राजगृहान्तरे ॥ चतु : शालश्चतु-
र्द्वार : सर्वतोभद्रसंज्ञितस्त्वयुक्त : ।
सर्व्वतोभद्रा । स्त्री० गम्भार्यां ॥ न
टयोषिति ॥ सर्वतोभद्रं यस्या : ।
सर्वतोमुख : । पुं० विधौ । ब्रह्मणि ।

उमे । रुद्रे । शिवे ॥ [illegible] ।
आत्मनि ॥ अग्नौ ॥ ब्राह्मणे ॥
स्वर्गे । न० अम्बुनि । जले ॥ आ
काशे । खे । सर्वतोमुखान्यस्य ।
सर्वदिग्गमनात् ॥

सर्व्वत्र । अ० सर्वस्मिन्काले ॥ सर्व
स्मिन्देशे । सर्वस्मिन्दिशि ॥ सम
स्थाखल् ॥ सर्वत्र खलु दृश्यन्ते साध
वो धर्मचारिण : । शूरा : शरण्या :
सौमित्रे तिर्यग्योनिगतेष्वपि ॥

सर्व्वग : । पुं० वायौ । त्रि० सर्व
व्यापिनि । सर्वकारणे ॥ सर्वत्रग
च्छति । गम् ड० । डप्रकरणे सर्वत्र
पन्नयोरुपसङ्ख्यानम् ॥

सर्व्वगामी । पुं० अनिले ॥ त्रि०
सर्ववदिग्देशकालेषु गमनकर्त्तरि

सर्व्वसमदर्शन : । त्रि० सर्व-
स्मिन्नरिमित्रादौ समं दर्शनं यस्य त
स्मिन् ॥

सर्व्वथा । अ० हेतौ ॥ बाढे ॥ सर्व्व
प्रकारेणेत्यर्थे ॥ सर्वै : प्रकारै : ।
प्रकारवचने थाल् ॥ यथा । विद्यते
नखलु कश्चिदुपाय : सर्वलोकपरि
तोषकरो य : । सर्वथा स्वहितमाच
रणीयं किं करिष्यति जनो बहुजल्प : ।
। प्रतिज्ञायाम् । भृशे ॥

सर्व्वथावर्त्तमान : । त्रि० सर्वथा प्रा
रब्धकर्मवशादिधर्मातिक्रम्यवर्त्त-
माने

सर्व्वदमनः । पुं॰ शकुन्तलात्मजे॰ भरते ॥ कार्त्तवीर्य्ये ॥

सर्व्वदर्शनः । पुं॰ जिने ॥ सर्व्वाणि दर्शनात्मकान्यक्षीणि यस्य सर्व्वात्मकत्वात् ॥

सर्व्वदर्शी । पुं॰ विष्णौ ॥ सर्व्वेषां प्राणिनां कृताकृतं सर्व्वं पश्यति स्वाभाविकेन बोधेनेति तथा ॥ बुद्धे ॥ त्रि॰ सर्व्वज्ञे ॥ सर्व्वं द्रष्टुं शीलमस्य । सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये ॥

सर्व्वदा । अ॰ सर्व्वस्मिन् काले ॥ सर्व्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा ॥

सर्व्वदुःखक्षयः । पुं॰ मोक्षे ॥ सर्व्वदुःखानां क्षयो विनाशोऽस्मिन्॰ इति तथा ॥ सर्व्वपीडानाशे ।

सर्व्वदृक् । त्रि॰ सर्व्वज्ञे अखिलस्य पदार्थस्यावलोकयितरि । सर्व्वं पश्यति । दृशिर्॰ । क्विप् ॥ ईश्वरे ॥ सर्व्वमतीतानागतादि॰ पश्यति स्वरूपबोधेनेति तथा । क्विन्प्रत्ययश्चेत्यत्र बहुव्रीह्याश्रयणात्-कुत्वम् ॥

सर्व्वदेवमुखः । पुं॰ अनले । अग्नौ ।

सर्व्वधातमः । त्रि॰ सर्व्वस्य धारयितृतमे ॥

सर्व्वधारी । पुं॰ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । कोद्रवाः शालिमुद्गाश्च कङ्गुमाषास्तथैव च । सुलभं जायते सुस्थं जगच्च सर्व्वधारिणि ॥ त्रि॰ सर्व्वधारणशीले ॥

सर्व्वधुरावहः । पुं॰ सर्व्वधुरीणे ॥ सर्व्वा चासौ धूश्च॰ सर्व्वधुरा । पूर्व्वकालैकसर्व्वेति समासः । ऋक्पूरित्यः । वहतीति॰ वहः । अच् । सर्व्वधुराया वहः ॥

सर्व्वधुरीणः । पुं॰ रथलाङ्गलादि सर्व्वभाराणां वाहके गवादौ । सर्व्वधुरावहे ॥ सर्व्वधुरां वहति । खः सर्व्वधुरादिति खः ॥

सर्व्वनाम । न॰ सर्व्वादिपञ्चत्रिंशत्सु ॥ तानि यथा । सर्व्व॰ विश्व॰ उभ॰ उभय॰ डतर॰ डतम॰ अन्य॰ अन्यतर॰ इतर॰ त्वत्॰ त्व॰ नेम॰ सम॰ सिम॰ पूर्व्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् । स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः । त्यद्॰ तद्॰ यद्॰ एतद्॰ इदम्॰ अदस्॰ एक॰ द्वि॰ युष्मद्॰ अस्मद्॰ भवतु॰ किम्॰ इति ॥

सर्व्वनियन्ता । त्रि॰ परमेश्वरे । चिदात्मनि ॥ परमार्थतोऽसङ्गस्याऽपि चैतन्यस्य॰ आध्यासिकसम्बन्धसम्बद्धाज्ञानद्वारा सर्व्वजीवप्रवर्त्तकत्वेन॰ सर्व्वनियन्तृत्वमिति ज्ञेयम् ॥

सर्व्वन्दमः । पुं॰ शाकुन्तलेये॰ भ

रती ॥

सर्व्वपथीन : । पुं॰ सारथौ ॥ सर्व्वपथान्व्याप्नोति । तत्सर्वादे पथ्य ङ्कर्मपावपात्रं व्याप्नोतीतिख : ॥

सर्व्वपथीन : । पुं॰ रथे ॥ सर्व्वपथान्व्याप्नोति । तत्सर्व्वादेरितिख: ॥

सर्व्वपाणीण: । पुं॰ योद्धरि ॥ सर्व्वपात्रं व्याप्नोति । तत्सर्वादेरितिख: ॥

सर्व्वपूर्णत्वम् । न॰ सम्भारे ।

सर्व्वभक्ष: । त्रि॰ सर्व्वभक्षणकर्तरि ॥

सर्व्वभक्षा ।) स्त्री॰ गलस्तन्याम् । सर्व्वभक्ष्या ।) छाग्याम् । अजायाम् ॥ इ॰ हे॰ रुद्र : ॥

सर्व्वभूतगुहाशय : । पुं॰ चिदात्मनि॰ परमेश्वरे ॥ सर्वभूतानांआशयरजङ्गमानां॰गुहासुबुद्धिषुशेते । शीङो धिकरणेशेतेरित्यच् ॥

सर्व्वभूतप्रणेता । पुं॰ लोकात्मनिपरमेश्वरे ॥ यथाहु : । द्यांमूर्द्धानंयस्य विप्रावदन्ति॰ खंवैनाभिंचन्द्रसूर्यौ चनेत्रे । दिश : श्रोत्रे विद्धिपादौ चितिञ्चसोचिन्त्यात्मासर्वभूतप्रणेता । इति ॥

सर्व्वभूतात्मक: । त्रि॰ प्रत्यगभिन्नपरमात्मनि ॥

सर्व्वभूतात्मभूतात्मा । पुं॰ आत्मज्ञानिनि ॥ यथा । जडाजडात्मकं सर्वमात्ममात्रंप्रपश्यति । सएवसर्वभूतात्मभूतात्माप्रोच्यतेबुधैरिति सर्व्वभूतात्मभूतश्च॰ आत्माखस्य सङ्ख्यस्य ॥

सर्वभूताशयस्थित : । त्रि॰ आत्मनि॰ चैतन्यानन्दघनेचिन्मात्रे ॥ सर्वभूतानामाशयेहृदि शेतारपामिरूपेण॰ प्रत्यगात्मरूपेणचस्थितोय : सएवस : ॥

सर्वभृत् । त्रि॰ नामरूपात्मकस्यजगतो धारके॰ पोषकेच॰ चिदात्मनि॰ ॥ मायया॰ सदात्मना॰ सर्वञ्जकल्पितं॰ धारयति॰ पोषयतिच॰ निरधिष्ठानभ्रमायोगात् । डुभृञ्धारणपोषणयो : । क्विप् । तुक् ॥

सर्वमङ्गला । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ सर्वेभ्य : सर्वेषांवामङ्गला ॥ सर्वाणिमङ्गलानियस्याइतिवा ॥ सर्वाणिहृदयस्थानिमङ्गलानिशुभानिच । ददातिचेप्सितांल्लोकेतेनसासर्वमङ्गलेतिदेवीपुराणम् ॥ अपिच । मङ्गलं मोक्षवचनमाशब्दोदातृवाचक: । सर्वान्मोक्षान्याददातितेनसासर्वमंगला ॥ हर्षसम्पत्तिकल्याणेमङ्गलंपरिकीर्त्तितम् । तान्ददातिचयादेवी साएवसर्वमङ्गला ॥ इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ अन्यच्च । सर्वमङ्गलशब्दश्च सम्पूर्णार्थवाचक : । आकारो दातृवचनस्तस्मात्सासर्वमङ्गला ॥ ॥ इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ श्रीकृष्णजन्मखण्डे २७ अध्याय : ॥

सर्व्वमयः । त्रि० सर्व्वात्मके ॥

सर्व्वमूल्यम् । न० कपर्द्दके ॥

सर्व्वमूषकः । पुं० अनेहसि ॥ काले ।

सर्व्वमेधः । पुं० सर्व्वस्वदक्षिणे॰ विश्वजिदाख्ये यज्ञे ॥

सर्व्वभरिः । पुं० प्राणे ॥ सर्व्वं बिभर्त्ति । सर्व्वस्यमुमागमौ भृञ् इन्निर्निपातनात् ॥

सर्व्वयोगविनिर्मुक्तः । त्रि० असङ्गे । सर्व्वसम्बन्धविनिर्गते ॥ योगशब्देन सम्बन्ध उच्यते । सर्व्वे ये योगाः सम्बन्धास्तेभ्यो विनिर्मुक्तः विनिर्गतः ॥

सर्व्वरत्नकम् न० कवचविशेषे ॥

सर्व्वरसः । पुं० सर्ज्जरसे । धूनके ॥ वीणाप्रभेदे ॥ लवणरसे ॥ सर्व्वे रसन्ते । रस आस्वादने । अदन्तोऽयं । घञ्० अच्वा ॥ सर्व्वे रसा यस्मिन्वा । परमानन्दे॰ आत्मनि ॥ सर्व्वे रसाः सुखानि विद्यन्ते यस्मिन्सः ॥ पण्डिते ॥

सर्व्वरसाग्रः । पुं० मण्डे ॥ रसानां साररूपे । रसाग्रमितिवा ॥ अग्रो रसः ॰ रसाग्रः । राजदन्तादिर्वा । सर्व्वस्य रसाग्रः ॥

सर्व्वरसोत्तमः । पुं० लवणरसे ॥

सर्व्वर्त्तुपरिवर्त्तः । पुं० वत्सरे ॥

सर्व्वलिङ्गी । पुं० पाषण्डे । वेदविरुद्धाचारे॰ सर्व्ववर्णाश्रमचिह्नधारिणि ॥ नानाव्रतधरा नानावेषाः पाषण्डिनो मताः ॥ सर्व्वाणि च तानि लिङ्गानि च । सर्व्वाणि लिङ्गानि सन्त्यस्य । अत इनिः ॥

सर्व्वलोहः । पुं० लोहमयबाणे । प्रक्ष्वेडने । समस्तधातौ ॥

सर्व्ववर्णिका स्त्री० गम्भार्य्याम् ॥

सर्व्ववल्लभः । त्रि० सर्व्वप्रिये ॥

सर्व्ववल्लभा । स्त्री० असत्याम्नार्य्याम् ॥

सर्व्ववाह्यः । त्रि० सर्व्वमिन्द्रावगम् विषये ॥

सर्व्वविक्रयी । पुं० प्रतिषिद्धद्रव्याणां विक्रेतरि ॥

सर्व्ववित् । पुं० परमेश्वरे ॥ त्रि० विदितात्मतत्त्वे ॥ सर्व्वं वसर्व्वं वेत्ति॰ विन्दति वा । विद॰ विद्लृ वा । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् ।

सर्व्वविषयातीतः । त्रि० सर्व्वातिशायिनि । सर्व्वमविद्यावत्कार्यात्मकं विषयमतीत्यावस्थितः ॥

सर्व्ववेदाः । पुं० विश्वजिद्यष्टरि । सर्व्वस्वदक्षिणोपेतयागकर्त्तरि ॥ यथाहामरः । सर्व्ववेदाः स येनेष्टो यागः सर्व्वस्वदक्षिणः इति ॥ सर्व्वं वेदयति॰ लम्भयति॰ ऋत्विग्भ्य इति सर्व्ववेदाः । विद्लृ लाभे । अन्तः । असुन् ॥

सर्व्ववेशी । पुं॰ नर्त्तके । नटे । सर्वेषांवेशः सोऽस्त्यस्य । इनिः । सकलवेशधारिणि । वहुरूपी॰ इ॰ भा॰ ॥

सर्व्वव्यापी । वि॰ आकाशवत्सकलपदार्थव्यापनशीले ॥ यथा । सर्वव्यापिनमात्मानं ज्ञात्वाधीरोनशोचतीति ॥

सर्व्वशः । अ॰ सर्वप्रकारेणेत्यर्थे ॥

सर्व्वशाखामलम् । न॰ नक्षत्रविशेषेषु ॥ यथा । भरणीकृत्तिकापित्र्यविशाखाशक्रभानिच । सर्वशाखामलंप्रोक्तं व्रतंतत्रविवर्ज्जयेत् ॥

सर्व्वशास्त्रवित् । वि॰ महानिर्व्वाणागमज्ञे ॥

सर्व्वशान्तिकृत् । पुं॰ द्रौः च्यमी । शाकुन्तलेये ॥ वि॰ सर्वशांतिविधायिनि ॥

सर्व्वसंसर्गलवणम् । न॰ औषरके ॥

सर्व्वसङ्गतः । पुं॰ षष्टिकाशाम ॥ वि॰ सर्व्वप्रिये । सकलसङ्गतियुक्ते ।

सर्व्वसत्त्वसमुद्भवा । स्त्री॰ प्रावृषि ॥ सर्वेषांप्राणिनांसमुद्भवउत्पत्तितोजीवनतश्चयस्याम् ॥

सर्व्वसन्नहनार्थकः । पुं॰ सर्व्वसैन्यसन्नहने । सर्वाभिसारे ॥ सर्वेषांसन्नहनम्॰ सर्वसन्नहनम् । सर्वसन्नहनार्थोयस्यसः ॥

सर्व्वसन्नाहः । पुं॰ सर्वात्मनि ॥

सर्व्वसहः । पुं॰ गुग्गुलौ ॥ वि॰ सकलसहिष्णौ ॥

सर्व्वसाक्षी । पुं॰ परमात्मनि ॥ सर्वेषांशुभाशुभकर्म्मणां॰साक्षी॰ साक्षाद्द्रष्टा ॥ वि॰ सर्व्वविषयद्रष्टरि ॥

सर्व्वसिद्धिः । पुं॰ श्रीफले विल्वे ॥ वि॰ सिद्धियुक्ते ॥

सर्व्वसुखप्रदः । पुं॰ परमात्मनि ॥ भगवति ॥

सर्व्वस्वम् । न॰ समस्तधने ॥

सर्व्वस्वौ । पुं॰ गोपकन्यायांनापिताज्जातेसङ्करजातौ ॥ वि॰ सर्व्वस्वविशिष्टे ॥

सर्व्वहरः । वि॰ सर्वसंहारकारिणि ॥

सर्व्वहितम् । न॰ मरिचे ॥ वि॰ सर्वेषांहितकारिणि ॥

सर्व्वाकारः । वि॰ समस्तदेहाद्याकारविशिष्टे॰ भगवति ॥ यथाहुराचार्याः । सर्वाकारोभगवानुपास्यतेयेनयेनभावेन । तत्तद्भावम्भूत्वाचिन्तामणिवत्समभ्येतीति ॥ सर्वोपादानकारणत्वात्सर्वाकारत्वम् ॥

सर्व्वाङ्गम् । न॰ सकलावयवे ॥

सर्व्वाङ्गसुन्दरः । पुं॰ औषधविशेषे ॥ यथा । रसगन्धकतुल्यांशौद्वौभा

गोटङ्कणस्य च । मौक्तिकं विद्रुमं शङ्खमभ्रकं चैव समांशतः ॥ हेमभस्मार्द्धभागञ्च सर्व्वं खल्वे निधापयेत् । निम्बुद्रवस्य योगेन पिष्टिकां कारयेद्भिषक् ॥ पश्चाद्गजपुटं दत्त्वा शीतलं समुद्धरेत् । हेमभस्मसमं तीक्ष्णं तीक्ष्णार्द्धं दरदं मतः ॥ एकीकृत्य समस्तानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् । ततः पूजां प्रकुर्व्वीत भक्षयेद्दिवसे शुभे ॥ सर्व्वाङ्गसुन्दरो ह्येष रोगराजनिकृन्तनः । वातपित्तज्वरे घोरे सन्निपाते सुदारुणे ॥ षण्मासग्रहणीरोगे गुल्मे भगन्दरे । निहन्ति वातजान् रोगान् श्लेष्मकांश्च विशेषतः ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तं घृतयुक्तमथापि वा । भक्षयेत् पर्णखण्डेन सितया चार्द्रकेण वा ॥ गुडूचीमत्स्यसहितं प्रमेहे च विशेषतः । रसरत्नाकरः प्रोक्तः सिद्धयोगरसोत्तमः ॥ राजिकाहिङ्गुतैलाम्लं तथा नारीं विवर्ज्जयेत् । धूर्त्तभैषज्यरत्नावल्यां सर्व्वाङ्गसुन्दरो रसः ॥

सर्व्वाङ्गीणः । पुं॰ तापे ॥ सर्व्वाङ्गानि व्याप्नोति । तत् सर्व्वादेरिति खः ॥ त्रि॰ सर्व्वावयवसम्बन्धयुक्ते ॥

सर्व्वातिथिः । पुं॰ विश्वरक्षितरि ॥ सर्व्वातिथिपूजके ॥ सर्व्वे॰ अतिथयो यस्य सः ॥

सर्व्वात्मा । पुं॰ सर्व्वस्वरूपे ॥ सर्व्वप यमे ॥

सर्व्वात्मता । स्त्री॰ सर्व्वस्यात्मभेदे ॥ भावे तल् ॥

सर्व्वाध्यक्षः । त्रि॰ सर्व्वस्मिन्नधिकृते ॥ सर्व्वप्रत्यक्षे ॥ सर्व्वनियन्तरि ॥

सर्व्वानुकारिणी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥

सर्व्वानुकारी । त्रि॰ सर्व्वसमे ॥

सर्व्वानुभूतिः । स्त्री॰ श्वेतत्रिवृतायाम् ॥ सर्व्वाननुभूतयोऽस्याम् ॥ सर्व्वैरनुभूयते वा । कर्म्मणि क्तिन् ॥ सकलज्ञाने । पुं॰ भूतार्हद्विशेषे ॥ भाव्यर्हद्विशेषे ॥

सर्व्वान्नभक्षकः । त्रि॰ उदरपिशाचे । सर्व्वान्नभोजिनि ॥

सर्व्वान्नभोजी । त्रि॰ सर्व्वान्नीने ॥ सर्व्वेषामन्नानि॰ सर्व्वान्नानि । सर्व्वान्नानि भोक्तुं शीलमस्य । सुपीति णिनिः ॥

सर्व्वान्नीनः । त्रि॰ सर्व्ववर्णान्नभक्षके । सर्व्वान्नभोजिनि ॥ सर्व्वान्नानि भक्षयति । अनुपदसर्व्वान्नेति खः ॥ भिक्षौ ॥

सर्व्वाभिसन्धकः । पुं॰ परगुणासहनतया सर्व्वाधिक्षेपके । वैडालव्रतिकादौ ॥ यथाह मनुः । धर्म्मध्वजी सदा लुब्धश्छाद्मिको लोकदम्भकः । वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्व्वाभिसन्धकः इति ॥

सर्व्वाभिसन्धी । पुं॰ वैडालव्रतिके ।

छद्मतापसी ॥ त्रि॰ सर्व्वाभिसंधान विशिष्टे ॥

सर्व्वाभिसार:। पुं॰ सर्व्वौघे। सर्व्वस न्नहनार्थके। चतुरङ्गसैन्यसन्नाहे॥ सर्व्वेषां॰ अभिसरणम्। ष॰। भा वेघञ्॥

सर्व्वार्थसाधिका। स्त्री॰ दुर्गायाम्॥ त्रि॰ सकलप्रयोजनसाधके॥

सर्व्वार्थसिद्ध:। पुं॰ बुद्धभेदे। शाक्य मुनौ। शौद्धोदनौ। त्रि॰ लब्धा र्थे। समस्तप्रयोजनसिद्धियुक्ते॥ सर्व्वार्थेषु सानोनिष्पन्न। सिद्धश ब्दस्याकाच्ये॰ चेतिसमास:॥ सर्व्वार्थः सिद्धोऽस्येतिवा॥

सर्व्वार्थसिद्धि:। स्त्री॰ योगविशेषे। सर्व्वार्थसिद्धिसंहिते॥ सर्व्वार्था नांसिद्धि:॥

सर्व्वार्थसिद्धिसंहित:। पुं॰ योगभे दे॥ यथा। मूलोत्तराकरतुरङ्गम पुष्यभानिसूर्य्ये॰ इन्दुर्विधिमैत्र गुरु: शशाङ्के। सार्पोहुताशनउ पान्त्यमघेषभौमे॰ वक्त्रेन्दुमैत्रकर भानिविधिश्चसौम्ये॥ मैत्रान्त्यपु ष्यतुरगादितिभानिजीवे॰ हर्य्यन्त्य मैत्रतुरगादितयश्चशुक्रे। ब्राह्मानि सश्रवणभानिशनैश्चराहे॰ सर्व्वार्थ सिद्धिसहित: कथितोहियोग:॥

सर्व्वार्थानुसाधनी। स्त्री॰ सर्व्वार्थसाधि न्याम्। अम्बायाम्। दुर्गायाम्॥ यथा। धर्मादीश्चिन्तितान् यस्मात् सर्व्वलोकेषुयच्छति। ततोदेवीसमा ख्यातासासर्व्वार्थानुसाधिनीतिदेवी पुराणे ४५ ऽध्याय:॥

सर्व्वावसर:। पुं॰ नि:संपाते। अ र्द्धरात्रे॥ सर्व्वेषामवसरोऽस्मिन्॥ ष॰ वि॰ शेष:॥

सर्व्वाशी। त्रि॰ निषिद्धभोजनादि- शीले॥

सर्व्वाश्चर्य्यमय:। त्रि॰ अनेकाद्भुतप्र चुरे॥

सर्व्वाश्रमनमस्कृत:। पुं॰ अन्त्याश्रमे। पारमहंस्ये॥

सर्व्वासा। स्त्री॰ देशविशेषे॥

सर्व्वाह्ण:। पुं॰ समस्तदिने॥

सर्व्वीय:। त्रि॰ सार्व्वे। सर्व्वस्मैहित म्। सर्व्वात्खोवेतिवार्त्तिक:॥

सर्व्वेन्द्रियगुणाभासम्। त्रि॰ चक्षुरादीन्द्र याणि॥ सर्व्वेषांबहि: करणानांश्रो त्रादीनां॰ अन्त: करणयोश्चबुद्धि मनसोर्गुणै॰ रध्यवसायसङ्कल्पश्रव णवचनादिभिस्तत्तद्विषयतया ऽवभा सतइव॰ सर्व्वेन्द्रियव्यापारैर्व्यापृ तमिवयत्॥ तत्सर्व्वेन्द्रियाणिगु णाश्चतद्विषयानाभासयतिवा॥

सर्व्वेशान:। पुं॰ परमेश्वरे॥ सर्व्वे षामीशान:॥

सर्व्वेश्वर:। पुं॰ परशिवे॥ परमार्थ तोऽसङ्गस्यापिचैतन्यस्य॰ आध्यासि

कतम्बश्चमस्वद्धाज्ञानद्वारं सर्वम
र्यादाधारकपत्नरूपत्वेन परमेश्वर
त्वम्। सर्वपाम्० ईश्वरः। श्या
मं रमये॥ यथा। अयं यत् सृजति वि
श्वं तदन्यथयितुं पुमान्। न कोऽपि
शक्तस्तेनायं सर्वेश्वर इति श्रुतः॥
यथा वा। नारायणमात्मानं ज्ञात्वा
सर्गस्थितिप्रलयहेतुम्। सर्वज्ञः
सर्वभूतः सर्वः सर्वेश्वरो भव
तीति॥

सर्वैश्चः। पुं० सर्वसन्नहनार्थके।
सर्वस्वयोधः॥ गुरुविशेषे॥

सर्वौषधिः। स्त्री० ओषधिवर्गविशे
षे॥ यथा। कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मु
राशैलेयचन्दनम्। वचाकाकर्पूरमु
स्ताख्याः सर्वौषध्यः प्रकीर्त्ति
ताः॥

सर्षपः। पुं० सरिषपे। तुभे। कटु
स्नेहे॥ सरति स्नेहोऽस्मात्। सृ०
। सर्षपः शुक्लश्चेत्यपः पुगागम
श्च॥ सर्षपस्तु रसे पाके कटुः स्नि
ग्धः सतिक्तकः। तीक्ष्णोष्णः कफवा
तघ्नो रक्तपित्ताग्निवर्द्धनः॥ रक्षोह
रो जयेत् कण्डूकुष्ठकोष्ठक्रिमिग्रहा
न्। यथा रक्तस्तथा गौरः किन्तु गौ
रो वरो मतः॥ स्यावरविषप्रभेदे॥
लिक्षाषट्कपरिमाणे॥ यथा। जा
लान्तरगते भानौ यच्चाणु दृश्यते रजः
। तैश्चतुर्भिर्भवेल्लिक्षा लिक्षाषड्भि

श्वसर्षपः॥

सर्षपतैलम्। न० सर्षपाणां स्नेहे।
स्नेहे तैले च। दीपनं सार्षपं तैलं
कटुपाकरसं लघु। लेखनं स्पर्शवी
र्योष्णं तीक्ष्णं पित्तास्रदूषकम्॥ क
फमेदोऽनिलार्शोघ्नं शिरःकर्णामया
पहम्। कण्डूकोठक्रिमिश्वित्रकुष्ठदु
ष्टव्रणप्रणुत्॥ तद्वद्राजिकयोस्तैलं
विशेषान्मूत्रकृच्छ्रकृत्। राजिक
योः कृष्णराजिकाऽरक्तराजिका०
तयोः॥

सर्षपनालम्। न० सार्षपेकाण्डे॥
तीक्ष्णोष्णं सार्षपं नालं वातश्लेष्म
व्रणापहम्। कण्डूक्रिमिहरं दद्रु
कुष्ठघ्नं रुचिकारकम्॥ भावप्रका
शे यथा। सार्षपः कोमलो दण्डः
स्विन्नः क्षारेण पीडितः। ततस्तैले
सहिङ्गुगव्ये भर्जितः सैन्धवा
न्विते॥ इति॥

सर्षपशाकम्। न० सार्षपशाके॥
कटुकं सार्षपं शाकं बहुमूत्रमलं गुरु
। अम्लपाकं विदाहि स्यादुष्णं रूक्षं
त्रिदोषकृत्॥ सक्षारं लवणं तीक्ष्णं
स्वादु शाकेषु निन्दितम्॥

सर्षपी। स्त्री० खञ्जनिकायाम्॥

सलम्। न० जले॥ सलति। सल०
। अच्॥

सलिलतम्। त्रि० सविलासे॥

सलिरम्। न० जले॥ सलति। सल०।

सलिलंकलोति• कुलच्। रलयोरैकत्वम्॥

सलिलम्। न• जले। उपादानाख्यायां द्वितीयायां तुष्टौ॥ सलति• गच्छति निम्नदेशम्। सलगतौ। सलिकल्यनिमहिभडिभगिडशगिड-पिगिडतुगिडकुकिभूभ्यइलच्। सलिलव्युत्पन्नकदेशाद्गौरगलेद्रष्टव्याः। कश्चिद्विशेषो वापिकालिदासोक्तौ यथा। अद्यानुमोदुम्बरसिन्दुवाराः पर्णप्रशोलातिविशालशाखाः। बल्मीकपार्श्वाः स्नुरगाहि यत्र तत्वानिर्दिश्यमलं समाशु॥ येषामतिशीतलयस्तत्वृक्षपुष्करिणीस्वादुसान्द्रसलिलाकिलशीघ्रवार्दो। इत्थं विलोक्य सुधामिह कूपवापीकासारकुण्डखननं विदधीत शश्वत्॥ नीचगतजलदेशमाह। सिंधुप्रतानमरुकार्यं वगीडगं शिनिम्नं धरान्तरगमम्बु निसर्गभावात्। छारान्नकुराठतरुवञ्जुविनिस्तृणोर्व्यां तदन्नं विकृतिमद्गुणमाहुरार्याः॥ शुभजलस्थानमाह। यामादुदीरितदिग्युगमोश्नभागेच भमण्डलविभागकतिप्रशस्तम्। वाच्यं वनं तदिभगर्भकवीन्दुभागे निम्नाद्रिभूमितटिमीनगदिक्षुशिराभिरिति॥

सलिलकुन्तलः। पुं• शैवाले। सलिलस्य कुन्तल इव॥

सलिलकोष्ठः। पुं• जलगृहे। छ। स मंदिरङ्• भा• प्र•॥

सलिलजः। त्रि• जलोत्पन्ने॥ न• पद्मे॥

सलिलनिधिः। पुं• समुद्रे॥ यथा। पीत्वागस्त्यं न्यपस्ते दिशि दिशि जलदास्त्वं शरण्यो गिरीणां सुत्रामावासभाजाममरविटपिनां जन्मभूमिस्त्वमेव। गाम्भीर्यं किन्तु तादृक् त्वयि सलिलनिधे किन्तु विज्ञापयामः सर्वोपायेन मैनाकमुनिकृपादृष्टयः काङ्क्षणीयाः॥ जलानां निधिः॥

सलिलेन्धनः। पुं• वाडवाग्नौ॥ सलिलमिन्धनं यस्य॥

सलीलः। त्रि• लीलया सह वर्त्तमाने॥

सलोकता। स्त्री• समानलोकतायाम्॥

सल्लकी। स्त्री• गजभक्ष्यायाम्। शल्लक्याम्। सत्कृत्य लक्यते स्वाद्यते गजैः। लक्• । क्वुन्। गौरादि॥

सल्लक्ष्यम्। न• प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि॥ सच्च तल्लक्ष्यं चेति तथा॥

सवः। पुं• यज्ञे॥ सोमो यत्राभिषूयते रसार्थं खण्ड्यते वा अध्वरे स सवः॥ सन्धाने॥ सूयते सोमोऽत्र। षु अ•। ऋदोरप्॥ यद्वा। सूयतेऽनेन वा। षू प्रेरणे। अप्• घि वा। न• जले॥

सवनम्। न• यज्ञस्नाने। सूत्याया

। अभिषवे ॥ अध्वरे ॥ सोमनिर्दलने ॥ षुञ् अभिषवे । ल्युट् ॥ प्रसवे ॥ पुं॰ काले । समये ॥ यज्ञमसि ॥ सवति॰ सुनोति॰ सुनुतिभ्यां । ऋत्युल्कञोयुच् ॥

सवयाः । पुं॰ वयस्ये । स्निग्धे ॥ समानंवयोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेति समानस्य सः ॥

सवरः । पुं॰ सलिले ॥ शिवे ॥

सवर्णः । त्रि॰ सदृशे ॥ तुल्यवर्णे । समानजातौ ॥ यथा । पाणिग्रहणसंस्कारः सवर्णासूपदिश्यते॰ इति ॥ समानोवर्णोऽस्य । ज्योतिर्जनपदेतिसः ॥ तुल्यास्यप्रयत्ने वर्णे ॥

सवर्णा । स्त्री॰ मनिमातरि । छायायाम् ॥

सवर्णाख्यम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

सवला । स्त्री॰ चित्रिते ॥

सवासकः । पुं॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ द्विजगणसगणभगणानुपात्तरः ; अगा तिरथासकमितिगुणनायत्र ॥ यथा ; गिरिवरनन्दिनिदुरितनिवारिणि । विदितनतौ सविकृतवक्र चामपि ॥

सविकल्पकः । पुं॰ सविज्ञानसमाधौ ॥ तथाहि ; सविकल्पकोनाम ज्ञातृज्ञानादिविकल्पानेरपेक्षयाऽद्वितीयवस्तुनि तदाकाराकारितायाश्चित्तवृत्तेरवस्थानम् । तत्रोदाहरणम् । मृन्मयगजादिभानेपि मृद्भानवत्॰ द्वैतभानेऽप्यद्वैतवस्तुभासते॰ इति । तदुक्तम् । दृशिस्वरूपंगगनोपमंपरंसकृद्विभातन्त्वजमेकमक्षरम् ; अलेपकंसर्वगतं यदद्वयंतदेवचाहंसततंविमुक्तमिति ॥ त्रि॰ सविकल्पसहिते ॥

सविकारः । त्रि॰ क्रियासर्गेकृतेमहाभूतादिधृत्यन्ते ॥ विकारेणसहितः ॥ कार्यकारणोपादानतया सर्वकार्यतादात्म्यापन्ने ब्रह्मणि ॥

सविकाशः । त्रि॰ सप्रकाशे ॥

सविकासः । त्रि॰ विकासेनसहवर्तमाने ॥

सविग्रहः । त्रि॰ मूर्त्तिमति ॥

सविता । पुं॰ सूर्ये । सर्वभावानांप्रसवितरि ॥ यथाहयाज्ञवल्क्यः । सविता सर्वभूतानां सर्वभावान्प्रसूयते । सवनात्पावनाच्चैव सविता तेन चोच्यतइति ॥ वह्निपुराणेऽपि यथा । धीवद्यायोब्रह्मणांप्रचोदयति सर्वदा । स एव भगवान्विष्णुः सविताऽऽतु कीर्त्तितः ॥ सर्वलोकप्रसवनात्सविता सतु कीर्त्तितः । यतस्तद्देवता देवी सावित्रीत्युच्यते ततइति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेऽपि । रसानां घृतधाराणां कविरित्यभिधीयते । प्रजानांप्रसवनात्सवितेत्य-

मित्यौयमद्भृति ॥ सवति ॥ सुव
ति० कर्मणिणिः । कर्मण्यरयति । सूते
रणि । तच् । कर्त्तरि ॥
सवितृदैवतः । पुं० हस्तनक्षत्रे ॥ स
विता दैवतं यस्य ॥
सवितृम् । न० प्रसवसाधने ॥ सूय
तेऽनेन । ष० । कर्त्तरि वसुसूवु
नेतीच ॥
सवितृयः । सूर्यसम्बन्धीये ॥
सवित्री । स्त्री० जनन्याम् । तजन्ता
त्० ङीप् ॥
सविधः । त्रि० सन्निकृष्टे । निकटे ॥
समाना विधाऽस्य० सह विधयेति वा
॥ सप्रकारे ॥
सविस्मयः । त्रि० आश्चर्ययुक्ते । वी
स्मापन्ने ॥ विस्मयेन सह वर्त्तत इति
तथा ॥
सवेशः । त्रि० निकटे ॥ वेशान्विते
समानो वेशोऽस्य० सह वेशेनेति वा ॥
सव्यः । पुं० विष्णौ ॥ त्रि० वामे । प्र
तीपे प्रतिकूले । दक्षिणे ॥ सूयते ।
ष० । यत् ॥ यथा । सुनो
ति । बाहुलकात् यः ॥
सव्यभिचारः । पुं० हेत्वाभासान्त
रे ॥ यथा । अनैकान्तिकः स
व्यभिचारः । त्रिविधः । साधा
रणाऽसाधारणानुपसंहारिभेदात् ॥
सव्यलीकः । त्रि० सापराधे ॥
सव्यसाची । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥
सव्येन वामेन हस्तेनापि० शरान्०
सचितुं सन्धातुं शीलं यस्य । णि
निः ॥
सव्येष्ठः । पुं० सारथौ ॥ सव्येतिष्ठ
ति । सुपिस्थ इति कः । स्थास्थिनू
स्तृणामिति षः । हलदन्तादिति
लुक् ॥
सव्येष्ठा । पुं० सूते ॥ सारथौ ॥
सव्ये वामेतिष्ठति । ष्ठा० । सव्ये
स्यन्दने सीति० क्वः० डिच ।
अम्बाम्बेत्यत्र० स्थास्थिनूस्तृणामुपस
ङ्ख्यानात् षत्वम्० सुषामादित्वाद्वा
। हलदन्तादित्यलुक् । सव्येष्ठरौ०
सव्येष्ठर इत्यादि रूपाणि ॥
सशस्त्रः । त्रि० शस्त्रयुक्ते भृत्यादौ ॥
सशस्त्रा । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥
सश्मश्रुः । स्त्री० श्मश्रुयुक्तस्त्रियाम् ।
नरमानिन्याम् ॥
ससत्त्वः । त्रि० प्राणियुक्ते ॥
ससत्त्वा । स्त्री० गर्भिण्याम् ॥
ससन्देहः । पुं० अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥
यथा । ससन्देहस्तु भेदोक्तौ० तदनु
क्तौ च संशयः । भेदोक्तौ यथा । अ
यं मार्त्तण्डः किं स खलु तुरगैः स
प्तभिरितः कृशानुः किं सर्वाः प्रसरति
दिशो नैव नियतम् कृतान्तः किं
साक्षान्महिषवहनोऽसाविति चिरं स
मालोक्याजौ त्वां विदधति विकल्पा
न्नृपतिभटाः ॥ भेदोक्तावित्यनेन नी

कलमयं निखयगर्भोयाबस्निखयाक्तो पिसन्देह: स्वीकृत: । यथा। इन्दु: किं क्वकलङ्क: सरसिजमेतत्किमम्बु कु वगतम्। ललितसविलासवचनैर्मु खमिति हरिणाक्षिनिश्चितं परत: ॥ किन्तु निश्चयगर्भ इत्यनावनिश्चय: प्रतीयमानत्वपि चितोभिट्टोत्कटेन । तदनुक्तीयया । यथा: सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रोनुकान्तिप्रद: शृङ्गारैकरस: स्वयंनुमदनोमासो नुपुष्पाकर: । वेदाभ्यासजड: क थंनुविषयव्यावृत्तकौतूहलोनिर्मा तुं प्रभवेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो मुनि: ॥ त्रि॰ सन्देहसहिते ॥
ससुर: । त्रि॰ सदेवे । सुरासहिते । सुरेण॰ सुरयावा॰सहवर्त्तते इति ॥
सस्मित: । त्रि॰ ईषद्धास्ययुक्ते ॥ यथा । सस्मिताननसरोजमकृतैरिङ्ग मागमतिलोलकुन्तलम् । रोचमो च्छ्रितभालमस्तु मैऽङ्गसंगमनसिद्ध सर्ववपुरित्यनुमितो जगदीश: ॥
सस्यम् । न॰ शस्ये । वृक्षादिफले ॥ धान्ये ॥ शस्त्रे ॥ गुणे ॥ सस्ति । घसषसिस्वप्ने । भोक्षासमित्योय: ॥
सस्यक: । पुं॰ मणिभेदे । नालिकेरान्त: सलाभमणौ । असौ । खड्गे ॥ वस्त्रे ॥ साधौ ॥ सस्येनगुणेन परिज्ञात: सस्यक: । सस्येनपरि ज्ञातइतिकन् ॥

सस्यमारी । पुं॰ मत्सामूषके ॥
सस्यसंवर: । पुं॰ सालवृक्षे ॥ सस्ये: संवियते । वृञ्॰ । ग्रहवृद्रित्यप् ॥
सस्यसंवरण: । पुं॰ सालवृक्षे । स ल्युट॰ वृ॰ भा॰ प्र॰ ॥
सस्वेद: । त्रि॰ स्वेदसहिते ॥
सस्वेदा । स्त्री॰ दूषितायाम्कन्यायाम् ॥
सह । अ॰ साकल्ये ॥ विद्यमाने ॥ साहश्ये । यौगपद्ये । सार्द्धम्॰ साकम्॰ समम्॰ समभिव्याहार्ये । सहिते ॥ समृद्धौ । सम्बन्धे ॥ सहते । षहमर्षणे । पचाद्यच् ।
सह: । पुं॰ न॰ बले । पुं॰ मार्गशीर्षे ॥ न॰ पांशवे॰ लवणे ॥ त्रि॰ क्षमे ॥ क्षान्ते ॥ सहते॰ क्षमते । षह॰ । पचाद्यच् ॥
सहकार: । पुं॰ अतिसौरभाम्रे ॥ सहार॰ वृ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सहकारयति॰ मेलयतिहृन्नृहम् । अच् । तुषारादयश्चेत्यात्मोवासाधु: ॥ सा हाय्ये ।
सहकारी पुं॰ प्रत्यये ॥ त्रि॰ सहकार्य्यं कृति: ॥
सहकारित्वम् । न॰ तद्भिन्नत्वेसति तज्जन्यजनकत्वं॰इतिनैयायिका: ॥
सहगमनम् । न॰ । अनुगमने ॥ यथा ॥ षष्टौलोकपालाभ्यादित्यचन्द्राग्नि सान्न्याकाशभूमिजलहृदयावस्थिता

स्त्र्यामिपुरुषयमदिमराविसन्ध्याधमायुर्यंसाक्षिणीभवत॰ज्वलच्चितारोहणेनपतिदेहेनसहगमनमहंकरोमीत्यनुगमनेसङ्कल्पः ॥

सहचरः । पुं॰ नीलझिण्ट्याम् ॥ पीतझिण्ट्याम् । पीयाबांसा इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ त्रि॰ अनुचरे ॥ सहचरति । चर॰ । पचाद्यच् ॥ वयस्ये ॥ प्रतिबन्धिनि ॥

सहचरितः । त्रि॰ सहानुष्ठिते ॥ सहेचारिते ॥

सहचरी । स्त्री॰ नीलझिण्ट्याम् ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ झिण्टीमात्रे ॥ भार्यायाम् । पत्न्याम् ॥ वयस्यायाम् ॥ सहचरति । चर॰ । पचादौ चरडितिटित्वनिपातनात्॰ङीप् ।

सहजः । पुं॰ निसर्गे । स्वभावे ॥ तृतीयभवने ॥ त्रि॰ सहोत्थे । सहसम्भवे । सहोदरे ॥ सहतुल्ये॰ उदरे॰ जात॰ । जनी॰ । अन्येष्वपीतिडः ॥

सहजन्मा । पुं॰ सोदरे ॥ सहसमाने उदरेजन्मयस्यसः ॥

सहजमित्रम् । न॰ स्वाभाविकेसुहृदि । यथा । अरिमित्रमुदासीनोऽनन्तरस्तत्परः परः । क्रमेणमण्डलंचिन्त्यंसामादिभिरुपक्रमैः ॥ अरिः॰ शत्रुः । मित्रम्॰ सुहृद्॰ । उभयविलक्षणः॰ उदासीनः । तेचत्रयस्त्रिविधाः । सहजाः॰ कृत्रिमाः॰ प्राकृताश्चेति ॥ सहजंमित्रम्॰ भागिनेयपैतृष्वस्रीयमातृष्वस्रीयादिरितिमिताक्षरा ॥

सहजा । स्त्री॰ भगिन्याम् । सहोदरायाम् ॥ प्रकृतिप्रभेदे । आत्मनासहैवजातायाम् ॥ यथापक्ष्यादीनामाकाशगमनादिलक्षणाप्रकृतिःसहजा ॥ टाप् ॥

सहजातः । त्रि॰ सहोदरे ॥ यमजे ॥

सहजारिः । पुं॰ स्वाभाविकेशत्रौ ॥ यथा । सहजारिःसापत्न्यपितृव्यतत्पुत्रादिरितिमिताक्षरायामाचाराध्यायः ॥

सहञ्जकम् । न॰ अस्थिसहितेपक्कमांसे । सास्थिरक्तमांसे । हडमांसइतिप्रसिद्धे ॥ यथा । छागादेर्मांसमस्थ्यादेः कुट्टितंखण्डितंपुनः । शुद्धमांसविधानेनपचेदेतत्सहञ्जकम् ॥ सहञ्जकंगुणग्रन्थेशुद्धमांसगुणंस्मृतमितिभावप्रकाशः ॥

सहदेवः । पुं॰ पञ्चमपाण्डवे । माद्रीतनये । नकुलानुजे ॥ जरासंधसुते ॥ त्रि॰ देवेनसहिते ॥

सहदेवा । स्त्री॰ बलायाम् ॥ दण्डोत्पले । शारिवौषधौ ॥ महादेवायाम् । अर्हन्मातरि ।

सहदेवी । स्त्री॰ महाबलायाम् । पीतपुष्पायाम् ॥ यथा । ज्वरंहन्ति

शिरोवसहदेव्याजटाभ्रमम्‌ ॥ ज्वरं विषमज्वरम्‌ ॥ सर्पाक्ष्याम्‌ ॥ पीतदण्डोत्पलायाम्‌ ॥ सहदेवस्यभार्य्यायाम्‌ ॥

सहदेवीगणः । पुं॰ प्रतिष्ठायां देवस्नानार्थमोषधीसमूहे ॥ यथा । पञ्चगव्यैः स्नापयेच्च सहदेव्यादिभिस्ततः । सहदेवी बला चैव शतमूली शतावरी ॥ कुमारी च गुडूची च सिंही व्याघ्री तथैव च । या ओषधीतिमन्त्रेण स्नानमेषां विमङ्गलैः ॥

सहधर्मिणी । स्त्री॰ वेदविधानेनोढायाम्‌ । पत्न्याम्‌ । द्वितीयायाम्‌ । भार्य्यायाम्‌ ॥ सहधर्मीत्यग्रा : ॰ पत्न्याः सहकर्मस्वधिकारात्‌ । धर्मशीलवर्णान्ताच्चेतोनिः । वोपसर्ज्जनस्य ॥

सहनम्‌ । न॰ क्षमायाम्‌ । प्रतीकारानिच्छायाम्‌ ॥ यथा । सहनं सर्वदुःखानां तितिक्षा साशुभामतेति ॥ त्रि॰ क्षमयान्विते । सहिष्णौ । क्षमिणि ॥ सहनितक्षोषः । षह॰ अनुदात्तेत्त्वादियुच्‌ । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा ॥

सहनर्त्तनम्‌ । न॰ एकत्रमण्डलाकारनृत्यकरणे ॥

सहनशीलः । त्रि॰ सहिष्णौ ॥

सहपांशुक्रीडः । त्रि॰ वयस्ये ॥

सहपानम्‌ । न॰ सपीतौ ॥

सहभावी । त्रि॰ सहायी ॥

सहभोजनम्‌ । न॰ बहुभिः सम्मिल्यैकपात्रभोजने । सग्धौ ॥ सह॰ भोजनम्‌ । सुप्सुपेतिसमासः ॥

सहमरणम्‌ । न॰ मृतस्वामिना सह ज्वलच्चितारोहणेन प्राणत्यागे ॥

सहमानः । त्रि॰ सहिष्णौ ॥

सहमाना । स्त्री॰ चैलोक्यात्मनः क्षीमस्य दक्षिणदिग्भागे ॥ सहन्तेऽस्यां पापकर्मफलानि यमपुर्य्यां प्राणिन इति तथा ॥

सहयज्ञः । त्रि॰ कर्माधिकृते ॥ यज्ञेन विहितकर्मकलापेन सह वर्त्तत इति ॥

सहयायी । त्रि॰ मिलितगामिनि । स॰ यो॰ द्व॰ भा॰ ॥

सहयुध्वा । त्रि॰ कारितयुद्धे ॥ सहयोधितवान्‌ । युध॰ सहेचेतिक्वनिप्‌ ॥

सहरमा । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्यां ॥

सहर्षः । त्रि॰ हर्षयुक्ते ॥

सहवासः । पुं॰ सहावस्थाने ॥ यथा । न संवसेच्च पतितैर्न चाण्डालैर्न पुक्कसैः । न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिरिति मनुः ॥

सहवासी । त्रि॰ एकस्थाने योगपद्येनावस्थानकर्त्तरि ॥ यथा । सहवासी विजानाति चेष्टितं सहवासिनामिति ॥

सहाः । पुं॰ मार्गशीर्षे । मार्गे ॥

हिमस्पर्शौ। सहति। षह०। असुन्॥

सह:। न० बले॥ मानसपाटवे॥ ज्योतिषि॥ सहते० सह्यतेऽनेनावा। षह०। असुन्॥

सहस:। त्रि० सहासे॥ हसेनसहवर्त्तत इति॥

सहसा। अ० हठादर्थे॥ अविमर्शे॥ यथा। सहसाविदधीतनक्रियामविवेक: परमापदांपदम्। वृणतेहि विमृश्यकारिणंगुणलुब्धा: स्वयमेवसम्पद:॥ अतर्किते। आकस्मिके। अकस्मादर्थे॥ सहसानिस्मृतोभावोयोऽस्यनित्यंहृदिस्थित:। नाकारोगूहितुंशक्योवृहस्पतिसमैरपि॥ तत्क्षणादर्थे॥ दिव: प्रसूनंसहसापपातेतियथा॥ सहते। षह०। असाप्रत्यय:॥

सहसान:। पुं० मयूरे॥ यज्ञे॥ त्रि० क्षमायुक्ते॥ सहते। षह०। ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्य: कित्य सानच्॥

सहस्य:। पुं० पौषमासे। सहसिबलेसाधु:। तत्रसाधुरितियत्।

सहस्रम्। न० दशशते० १००० अनन्ते॥ विश्वंशतंसहस्रञ्चसर्वमक्षयवाचकमितिमहाभारतम्॥

सहस्रकाण्डा। स्त्री० श्वेतदूर्वायाम्॥

सहस्रकिरण:। पुं० सूर्ये॥ सहस्रंकिरणायस्य॥

सहस्रगु:। पुं० आदित्ये। भानौ॥ सहस्रंगवोरश्मयोयस्यस:॥ अत्र याद्रव:। तासांशतानिचत्वारिरश्मीनांवृष्टिसर्जने॥ शतत्रयंहिमोत्सर्गेतावद्घर्मस्यसर्जने॥ आनन्दाश्चहिमेध्याश्चनूतनापूतनाइति। चतु:शतंवृष्टिवाहास्ता: सर्वाअमृता: स्त्रियइति॥

सहस्रजित्। पुं० हरौ॥ सहस्राण्यसुराणांजयति। जि०। क्विप्॥

सहस्रणी:। पुं० भीष्मे। गाङ्गेये॥ सहस्रंरथिनोनयति० पालयति। णीञ्०। सत्सूद्विषेतिक्विप्॥

सहस्रतम:। त्रि० सहस्रस्यपूरणे॥ नित्यंशतादीतिडटस्तमडागम:॥

सहस्रदंष्ट्र:। पुं० पाठीनमत्स्ये॥ सहस्रंदंष्ट्रायस्यस:॥

सहस्रदंष्ट्री। स्त्री० पाठीने। बोदालमत्स्ये॥

सहस्रद:। त्रि० बहुप्रदे॥ सहस्रंददाति। डुदाञ्०। क:॥

सहस्रदो:। पुं० कार्त्तवीर्यार्जुने॥ सहस्रंदोषोबाहवोयस्यस:। षत्वस्यासिद्धत्वाद्रुत्वविसर्गौ॥

सहस्रधार:। पुं० विष्णुचक्रे॥

सहस्रधारा। स्त्री० देवतास्नानार्थंसहस्रच्छिद्रयुक्तपात्रगलितजलधारायाम्॥ यथा। सहस्रधारयादेवी०

स्नापयामि सुरेश्वरीमिति ॥

सहस्रनयन : । पुं॰ इन्द्रे ॥ सहस्रं नयनान्यस्य ॥

सहस्रनेत्र : । पुं॰ इन्द्रे ॥ विष्णौ । सहस्रं नेत्राण्यस्य ॥

सहस्रपत्रम् । न॰ कमले । पद्मे । नलिने ॥ सहस्रमस्य हूनि पत्राण्यस्य ॥

सहस्रपात् । पुं॰ विष्णौ ॥ सहस्रं पादायस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादस्यान्तलोपः ॥

सहस्रपाद : । पुं॰ कारण्डे ॥ मार्त्तण्डे ॥ यज्ञपुरुषे । विष्णौ ॥

सहस्रभित् । न॰ कस्तूर्य्याम् ॥ अम्लवेतसे ॥

सहस्रभुज : । पुं॰ विष्णौ ॥ कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुने ॥

सहस्रभुजा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ महालक्ष्म्याम् ॥

सहस्रमरीचि : । पुं॰ सूर्य्ये ॥

सहस्रमूर्द्धा । पुं॰ श्रीहरौ ॥ विष्णौ ॥ सहस्राणि अपरिमितानि मूर्द्धानोऽस्य ॥

सहस्रमूली । स्त्री॰ द्रवन्त्यामोषधौ ॥

सहस्रमौलि : । पुं॰ विष्णौ ॥ अनन्ते ॥

सहस्ररश्मि : । पुं॰ सूर्य्ये ॥

सहस्रवदन : । पुं॰ शेषे ॥ विष्णौ ॥

सहस्रबाहु : । पुं॰ कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुने ॥ बाणासुरे ॥

सहस्रवीर्य्या । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ सहस्रवीर्य्याण्यस्याः ॥ महाशतावर्य्याम् ॥

सहस्रवेधम् । न॰ काञ्जिकविशेषे । चुक्रे ॥

सहस्रवेधी । पुं॰ अम्लवेतसे । चुक्रे ॥ कस्तूर्य्याम् । न॰ रामठे । हिङ्गुनि ॥ त्रि॰ सहस्रवेधकर्त्तरि ॥ सहस्रं वेधितुं शीलमस्य । विध विधाने । सुप्यजातौ णिनिः ॥

सहस्रशिखर : । पुं॰ विन्ध्याचले ॥

सहस्रा । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् ॥

सहस्रांश : । पुं॰ सहस्रतमेभागे ॥

सहस्रांशु : । पुं॰ भानौ । हंसे । तपने ॥ सहस्रमंशवोयस्य ॥

सहस्राक्ष : । पुं॰ आखण्डले । इन्द्रे ॥ विष्णौ सर्व्वलोकसाक्षिणि ॥ सहस्रमक्षीण्यस्य । सहस्राण्यपरिमितान्यक्षीण्यस्य वा॰ । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णो : स्वाङ्गात् षच् ॥

सहस्रार : । पुं॰ न॰ शिरोवस्थिताधोमुखसहस्रदलकमले ॥

सहस्रार्च्चि : । पुं॰ विष्णौ । सूर्य्ये सहस्राण्यर्च्चींषि यस्य स : सहस्राण्यनन्तान्यर्च्चींषि भासो यस्य विश्वरूपधरस्य विष्णोरिति ॥

सहस्री । पुं॰ सहस्रसङ्ख्यसैन्ययुक्ते ।

सोढम्‌ ॥ सहस्र्‌ बलमस्त्यस्य । तपः सहस्राभ्यां विनौनौ॰ इतीति : ॥ वल्मिभ्यिसहस्र्‌ सासाहस्रास्तिसहसि ष : ॥

सहा । स्त्री॰ नखभेषजि । दण्डोत्पलायाम्‌ । सहदेवायाम्‌ ॥ मुद्गपर्ण्याम्‌ ॥ घृतकुमार्याम्‌ ॥ उर्व्याम्‌ । भूमौ ॥ सहते । षह॰ । अच्‌ । टाप्‌ ॥ सेवन्त्याम्‌ ॥ शुक्लझिण्ट्याम्‌ ॥ स्पर्शकङ्गल्याम्‌ ॥ राम्नायाम्‌ ॥ स्वर्णचोर्याम्‌ ॥ तरणीपुष्पे ॥ पीतदण्डोत्पलायाम्‌ ॥

सहाचरः । पुं॰ पीतझिण्ट्याम्‌ । कटसारिका॰ कटसरैय्या॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सहचरे ॥ सहआचरति । चर॰ । अच्‌ ॥

सहाय : । पुं॰ चक्रवाके ॥ त्रि॰ सहचारिणि । अनुचरे । अभिसरे ॥ सहअयते॰ अयतिवा । अय॰ । इ गतौवा । पचाद्यच्‌ ॥ राज्ञः सहायथा । सहायसम्पन्ना : सततं प्रतिमानिता : ॥ राज्ञासहायाः कर्त्तव्या : पृथिवीजेतुमिच्छतेति मात्स्ये १८९ अध्याय : ॥ अथोक्तं दैवीभागवतेव्यासेन । शक्तोयेत्थं मतिदं नाहरिणाहमचातिने । प्रविष्टः सर्वविष्णु : सहाय : प्रत्यपद्यत । अथापदिसहायोभूद्वासुदेव : क

रुणन । समयेसुजन : सर्व : सं सारेस्मिन्नराधिप : ॥ देवैसु खतांप्राप्तेनसोप्यस्तिसहायवान्‌ । पितामातातथाभार्याभ्रातावाथसहोदरः ॥ सेवकोवापिमित्रं वापुत्रस्रौ वतथौरस : । प्रतिकूलेगतेदैवेनसो प्यस्तिसहायतामिति ॥

सहायता । स्त्री॰ सहायौघे । सहायानांसमूह : । गजसहायाभ्यामिति तल्‌ ॥ साहाय्ये ॥ सहायस्यकर्म भावोवा । तल्‌ ॥

सहायत्वम्‌ । न॰ साहाय्ये ॥

सहार : । पुं॰ आम्रवृक्षे । रसाले ॥ महाप्रलये ॥ इतिहलायुध : ॥

सहारी । पुं॰ वर्णाहस्तान्तरे ॥ आद्यन्तवर्णा : पञ्चावर्णा : । लघ्वेक धारोवाच्य : सहारी ॥ यथो । कंसादिर्कतुंधर्मंकहेतुम्‌ । वंदेश्रमभम॰ इन्दीवराभम्‌ ॥

सहारोग्य : । त्रि॰ नीरुजि ॥

सहित : । त्रि॰ सहिते । संयुक्ते ॥ सम्प्रीयतेस्म । डुधाञः क्तः । दधातेर्हि : । समोहितततयोर्वालोपः ॥ सम्यग्धिते ॥ हितेनसहवर्त्तमाने ॥

सहिता । त्रि॰ सोढरि । सहनशीले ॥ सहते । षह॰ । तृच्‌ । तीषस हेतिवेट्‌ ॥

सहिष्णु : । त्रि॰ सहने । क्षमरि ।

तितिक्षौ क्षमिणि । सहनशीलः । यथा । सहते शीतोष्णादीनि । षह० । अलङ्कृञिति० इष्णुच् ॥

सहिष्णुता । स्त्री० क्षमायाम् ॥

सहुरिः । पुं० आदित्ये । दिवाकरे ॥ स्त्री० क्षितौ ॥ सहते । षह० जसिसहोरुरिन् । सहुरिः सहनशीलइति वेदभाष्यम् ।

सहृदयः । त्रि० प्रशस्तचित्ते । हृदयालौ ॥ सह हृदयेन । तेन सहेति बहुव्रीहिः । प्राणिमात्रस्य तथात्वादत्र प्रशस्तपरत्वं हृदयशब्दस्य ॥

सहृल्लेखम् । न० विचिकित्सितान्ने ॥ यथा । विचिकित्सा तु हृदये यत्रान्ने यस्मिन् प्रजायते । सहृल्लेखन्तु विज्ञेयं पुरीषन्तु स्वभावतइति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

सहोक्तिः । स्त्री० अर्थालङ्कारविशेषः ॥ यथा । सा सहोक्तिः सहार्थस्य बलादेकं द्विवाचकम् । एकार्थाभिधायकमपि सहार्थबलादुभयस्यावगमकं सा सहोक्तिः ॥ यथा । सह० दिअस० णिसाहिं० दीहरा० सासदण्डा० सहमणिवलएहिं० बाहधारा० गलन्ति । सुहअ० तुह० विओए० उव्वेइणीए० सोहअतणुलदाए० दुव्वला० जीविदासा ॥ अस्य संस्कृतन्तु । सह दिवसनिशाभिर्दीर्घाः श्वासदण्डाः० सह मणिवलयैर्बाष्पधारा गलन्ति । सुभग० तव वियोगे० तस्या० उद्वेगशीलायाः० सह च० तनुलतायाः० दुर्बला० जीविताशेति ॥ दृश्यानायकं प्रतीयमुक्तिः । श्वासानां घनप्रचुरतया दण्डत्वेन निरूपणम्० कार्श्यान्मणिकङ्कणगलनम्० शोकाद्दुर्बलत्वं कादाचित्कत्वम् । श्वासदण्डादिगतं दीर्घत्वादि शाब्दं दिवसनिशादिगतन्तु० सहार्थसामर्थ्यात् प्रतिपद्यते । अत्र सहोक्तिरलङ्कारः । अपि च । सहोक्तिः सहभावश्चेद्भासते जनरञ्जन. । दिगन्तमगमत्तस्य कीर्त्तिः प्रत्यर्थिभिः सहेति ॥ लक्षणान्तरमपि । सहार्थेनान्वयो यत्र भवेदतिशयोक्तितः । कल्पितौपम्यपर्यन्ता सा सहोक्तिरिहेष्यतइति ॥

सहोटजः । पुं० मुनीनां पर्णशालायाम् । पर्णोटजे । यथा । मुनीनाशुचिताकुर्यां पर्णोटजसहोटजाविति हारावली ॥

सहोढः । पुं० द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे ॥ यथा । या गर्भिणी संस्क्रियते ज्ञाताज्ञातापि वा सती । वोढुः स गर्भो भवति सहोढइति चोच्यतइति मनुः ॥ संस्क्रियते० प

रिणीयति । अहरादेशाचयम् ॥ सहि ऊढेस्म । वह० । ता : सम्प्रसारणम् । गुण : ॥ त्रि० ऊढेनसह वर्त्तमाने ॥

सहिष्य : । पुं० तृतीयमनौ ॥

सहोदर : । पुं० सहजे : सोदरभ्रातरि ॥ सहउदरेणवर्त्तते । वोपसर्जनस्य ॥ सह० समानम्० उदरं यस्येति वा ॥

सहोर : । त्रि० साधुनि ॥ सहते । षह० । किशोरादयश्चेतिओरन् ।

सह्य : । पुं० मलयाद्रिसमीपवर्त्तिनि शैलविशेषे । न० आरोग्ये ॥ साम्ये । त्रि० सहनीये । सोढव्ये । सुमधुरे ॥ सह्यते० सोढुं शक्योवा । षह० । शकिसहोश्चेति यत् ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्णावेण्यादिकास्तथा । सह्यपादोद्भवा नद्य : स्मृता : पापभयापहा : ॥

सा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥

सांयात्रिक : । पुं० पोतवणिजि । वहित्रगामिनिवणिग्जने ॥ संयात्रा द्वीपान्तरगमनाय सम्भूययात्रा साप्रयोजनमस्य । तदस्य प्रयोजनमिति ठञ् ॥

सांयुगीन : । त्रि० रणोत्सुके । युद्धकुशले ॥ संयुगेरणे साधु : । प्रतिजनादिभ्य : खञ् ॥

सांराविणम् । अ० न० समन्ताच्छब्दे । हट्टशब्दध्वनौ ॥ संहूतौ ॥

सांवत्सर : । पुं० गणके ॥ अस्यलक्षणमाह वराहमिहिर : । तत्र सांवत्सरोऽभिजात : प्रियदर्शनो० विनीतवेश:० सत्यवागनसूयक:० समः० सुसंहितोपचितगात्रसन्धिरविकलश्चारु० करचरणनखनयनचिबुकदशनश्रवणललाटभ्रूत्तमाङ्गो वपुष्मान् गम्भीरोदात्तघोष:० प्रायः शरीराकारानुवर्त्तिनो हि गुणा दोषाश्च भवन्ति ॥ १ ॥ तत्र गुणा : शुचिर्दक्ष : प्रगल्भो वाग्मी प्रतिभानवान् देशकालवित् सात्त्विको न पर्षद्भीरु : सहाध्यायिभिरनभिभवनीय : कुशलोऽव्यसनी शान्तिकपौष्टिकाभिचारस्नानविद्याभिज्ञो विबुधार्च्चनव्रतोपवासनिरत : स्वतन्त्राश्चर्य्योत्पादितप्रभाव: पृष्टाऽभिधाय्यन्यत्र दैवात्ययाद् ग्रहगणितसंहिताहोराग्रन्थार्थवेत्ता ॥ २ विशेषोपाराख्यां सांवत्सरसूत्रे द्रष्टव्य : ॥ संवत्सरं वेत्ति । तदधीते तद्वेदेत्यण् ॥ न० फले ॥ पर्व्वणि ॥ सन्धिवेलादिषु० संवत्सरात्फलपर्व्वणोरिति शैषिकोऽण् ॥

सांवत्सरिक : । त्रि० संवत्सरसम्बन्धिनि । कालाट्ठञिति शैषिकेष्वर्थे ठञ् ॥ संवत्सरंव्याप्यभूते ॥ प्रतिवर्षकर्त्तव्ये श्राद्धादिकर्म्मणि ॥

सांवर्त्तकः। पुं॰ प्रलयाग्नौ॥ प्रलयकर्त्तरि॥

सांमाद्रिकः। पुं॰ नैयायिके॥ इ॰ ज॰ धरः॥

सांशयिकः। त्रि॰ संशययुक्ते। संशयापन्नमानसे। सन्दिहाने॥ संशयमापन्नः। संशयमापन्नइतिठक्॥

सांसर्गिकः। त्रि॰ संसर्गनिमित्ते॥

सांसारिकः। त्रि॰ संसारसम्बन्धिनि॥ सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोस्मीतिवादिनम्। कर्मब्रह्मोभयभ्रष्टं तं त्यजेदन्त्यजं यथा॥

सांसिद्धिकः। पुं॰ अणूनांगुणविशेषे॥ यथा। विशिष्टधर्मसंस्कारसमुद्दीपितचेतसाम्। गुणः सांसिद्धिको भातिदेहापायेपिपूर्ववत्॥ विशिष्टेनेष्टापूर्त्तादिधर्मसंस्कारेणसम्यगुद्दीपितंप्रेरितंचेतोयेषांतेषांनरदेहसंयोगे॰ यावद्देहापायेपिप्रागुक्तो गुणः प्रकाशतेससांसिद्धिकोनामबोद्धव्यः॥ सम्यक्सिद्धिः संसिद्धिः। तत्रभवः। ठक्॥

सांसिद्धिकी। स्त्री॰ प्रकृतौ यथा योगिनांसिद्धानामणिमाद्यैश्वर्यप्राप्तिप्रकृतिः॰ सांसिद्धिकीस्वाभाविकीसहजाप्रकृतावथा। प्रकृतिः शीलस्वभावेनजप्रकृतिर्वा।

सांस्थानिकः। त्रि॰ समीचीनस्थाने व्यवहर्त्तरि॥ संस्थानेव्यवहरति। कण्ठमान्तेतिठक्॥

सांहितिकः। त्रि॰ संहिताभिज्ञे॥ संहितामधीतेवेदवा। क्रतूक्थादीतिठक्॥

साकम्। अ॰ सहार्थे॥ सहवचनम्। अमप्रत्ययः॥ सहार्थेतिसः। आभीक्ष्ण्यंणमुल्वा॥

साकम्प्रस्थाप्यः। पुं॰ यागविशेषे॥ साकम्प्रस्थाप्येनयजेतपशुकामः॥

साकल्यम्। न॰ अशेषतायाम्॥ सकलस्यभावः। ष्यञ्॥

साकारः। त्रि॰ आकारविशिष्टे॥ यथासाकारमनन्तंविद्धीति। साकारापिनिराकारामाययाबहुरूपिणीतिच॥ अपिच। साकारञ्चनिराकारं सगुणंनिर्गुणंप्रभुम्। सर्वाधारञ्च सर्वञ्चस्वेच्छारूपंनमाम्यहमिति॥

साकुरुण्डः। पुं॰ वृक्षविशेषे। ग्रन्थिफले: कर्बुरफले॥

साकेतम्। न॰ अयोध्यायाम्॥

साक्तुकः। पुं॰ यवे॥ सक्तुषुसाधुः। गुडादिभ्यष्ठक्॥ न॰ सक्तूनां समूहे। अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्॥

साक्षरः। त्रि॰ अक्षरयुक्ते॥

साक्षात्। अ॰ प्रत्यक्षे॥ यथासाक्षाद्दृष्टा। सहाक्षेण॰ साक्षः। तमतति। क्विप्॥ तुल्ये॥ यथासाक्षा

लक्ष्मीः तुल्यार्थसाक्षाच्छब्दयोगे। तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यामिति। तृतीयाप्रयोगउचितः। साक्षाल्लक्ष्मीरित्यादिप्रथमान्तप्रयोगेतु। प्रत्यक्षार्थकएवप्रतिभाति। लक्ष्म्यासाक्षादिति। लक्ष्म्यातुल्येतिवत्। लक्ष्मीसाक्षादितिभवतिच

साक्षात्कारः। पुं। इद्रानीमित्यमेविस्य परीक्षणे॥ प्रत्यक्षकरणे॥ साक्षात्करणम्। कृञोघञ्॥

साक्षी। त्रि। प्रत्यक्षदर्शने। द्रष्टरि। साक्षादिन्द्रियार्थसन्निकर्षंविनैवेक्षतेपश्यतिप्रकाशयतीति। निर्विकारे। आत्मनि॥ स्वप्रकाशज्ञानमात्रस्वरूपोप्यात्माऽविद्योपहितःसन्। साक्षीत्युच्यते। यथा बुद्ध्यादिविकाराः। मर्त्त्यस्यादिक्रियादुःखौसाक्षितयाकाविकारिणः धीविक्रियासहस्राणांसाक्ष्यतोहमविक्रियइति॥ यथा। नेनस्वरूपबोधेनपश्यतिसर्वमितिसाक्षी। वृत्तिव्यवधानमन्तरेणस्वाध्यस्तंसर्वंस्वरूपचैतन्येनपश्यतीत्यर्थः। साक्षाद्द्रष्टरिसंज्ञायामिति। इनिः॥ शून्यवादिभिरपिशून्यसिद्धयेसाक्ष्यभ्युपेय। किमुतान्यमततरैरस्याह। प्रत्यक्षसाक्ष्यतिरेकेणमाभावोपिप्रसिद्ध्यति। किमुभावोजगत्यस्मिन्साक्षीचानन्यसिद्धिकः। अभावोपि। शून्यमपीत्यर्थः॥ पुरेपौराणाम्पश्यन्नरयुवतिनामाकृतिमयान्सुवेशान्स्वर्णालङ्करणकलितांश्चित्रसदृशान्। स्वयंसाक्षीद्रष्टेत्यपिचकलयंस्तैःसहरमनमुनिर्व्यामोहंभजति गुरुदीक्षाचततमः॥ साक्षाद्द्रष्टरि। सर्वप्राणिनांसाक्षाच्छुभाशुभद्रष्टरि॥ चेतनत्वेनाविषयत्वेनचसाक्षित्वंद्रष्टृत्वञ्च। चेतनोहिद्रष्टाभवति। यस्मैप्रदर्श्यतेविषयःससाक्षी॥ तथालोके। अर्थिप्रत्यर्थिनौ। विवादविषयंसाक्षिणेदर्शयतः। एवंप्रकृतिरपिस्वचरितंविषयंपुरुषायदर्शयतीतिपुरुषःसाक्षी। नचाचेतनोवा। विषयोवा। शक्योविषयंदर्शयितुमिति। चैतन्यादविषयत्वाच्चभवतिसाक्षी। अतएवद्रष्टापिभवतीतिसांख्यविदः॥

साक्ष्यम्। न। साक्षिकर्म्मणि॥ यथा। समक्षदर्शनात्साक्ष्यंश्रवणाच्चैवसिद्ध्यतीतिमनुः॥

साख्यम्। न। सख्ये।

सागरः। पुं। समुद्रे। अब्धौ। सगरपुत्रैःखातेजलाशये॥ सगरस्यराज्ञोयम्। सगरेणावतारितत्वात्। तस्येदमित्यण्॥ क्षीरोदादिष्वप्युपमयासागरव्यपदेशइतिवृद्धाः॥ मृगविशेषे॥ इत्यपद्मस

ङ्ख्यायाम् ॥

सागरगा । स्त्री॰ नद्याम् ॥

सागरगामी । त्रि॰ सिन्धुगे । समुद्रयायिनि ॥

सागरगामिनी । स्त्री॰ नद्याम् ॥ सूक्ष्मैलायां ॥

सागरनेमिः ।) पुं॰
सागरमेखला ।) स्त्री॰ पृथिव्याम् ॥

सागरोनेनिर्मेखलावायस्याः ॥

सागरानूपः । पुं॰ समुद्रतीरप्रदेशे ॥ सागरस्थानूपः ॥

सागराम्बरा । स्त्री॰ धरायाम् । धरित्र्याम् ॥ सागरोऽम्बरं वस्त्रमस्याः ॥

सागरालयः पुं॰ अप्पतौ । वरुणे ॥

सागरोत्थम् न॰ समुद्रलवणे । त्रि॰ सिंधुजे ।

सागुरुः । पुं॰ शिंशपायां ॥

साग्रः । त्रि॰ अग्रेणसहिते ॥

साङ्कर्य्यम् । न॰ सङ्करतायाम् ॥ जातिसाङ्कर्य्यम्॰ पङ्क्तिसाङ्कर्य्यमिति । तत्रपङ्क्तिसाङ्कर्य्यदोषा यथा । नसंस्पृशेत्पतितं नचाण्डालं नपुक्कसैः । नमूर्खं नातिलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ एकशय्यासनंपङ्क्तिभाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापने योनिस्तथैव सहभोजनम् ॥ सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेवच । एकादशसमुद्दिष्टा-

दोषाः साङ्कर्य्यसंज्ञिताः ॥ समीपेवाप्यवस्थानात्पापंसंक्रमतेनृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेनसाङ्कर्य्यंपरिवर्ज्जयेत् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्यदोषवारणोपायायथा । एकपङ्क्त्युपविष्टायेन स्पृशन्तिपरस्परम् । भस्मनाकृतमर्य्यादानतेषांसङ्करोभवेत् । अग्निनाभस्मनाचैवषड्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यतइति कूर्म्मे १५ अध्यायः ॥

साङ्काश्यम् । न॰ नगरविशेषे ॥ सङ्काशेननिर्वृत्तंनगरम् । सङ्काशादिभ्योण्यः ॥

साङ्कृतिः । पुं॰ मुनिविशेषे । वैयाघ्रपद्यगोत्रप्रवरे ।

साङ्ख्यः । पुं॰ कपिलमुनिकृतदर्शनविदिकापिले ॥ सङ्ख्यांप्रकुर्वतेचैवप्रकृतिंचप्रचक्षते । तत्त्वानिचतुर्विंशत्तेनसाङ्ख्याः प्रकीर्त्तिताः ॥ औपनिषदेपुरुषे ॥ सम्यक्ख्यायते॰ सर्वोपाधिशून्यतया प्रतिपाद्यते॰ परमात्मतत्त्वमनयेति॰ सङ्ख्या॰ उपनिषद्॰ तयैवतात्पर्य्यपरिसमाप्त्याप्रतिपाद्यतेयः साङ्ख्यः । सचौपनिषदः पुरुषएव ॥ सन्यासे । सङ्ख्यासम्यगात्मबुद्धिः॰ तांवहतीति॰ ज्ञानान्तरङ्गसाधनतयाससाङ्ख्यः॰ सच सन्यासः ॥ न॰ वेदान्तशास्त्रे ॥ निरतिशयपुरुषार्थप्राप्त्यर्थंसर्वा

मथ विवरणार्थं सङ्ख्यातव्याः जीवो॰
ब्रह्म॰ तयोरैक्यं॰ तद्बोधोपयोगि
नश्वरणाद्य : पदार्था : ॰ ते स
ङ्ख्यायन्ते॰ व्युत्पाद्यन्तेऽस्मिन् ॥
चात्मज्ञाने ॥ शुद्धात्मतत्त्वविज्ञानं
साङ्ख्यमित्यभिधीयते इति व्यासस्मृ
ति : ॥ ज्ञानशास्त्रे षड्दर्शनान्त
र्गतदर्शनविशेषे । कापिले ॥ पञ्च
म : कपिलो नाम सिद्धेश : कालवि
प्लुतम् । प्रोवाचासुरये साङ्ख्यं त
त्त्वग्रामविनिर्णयम् ॥ इति श्रीभा
गवतम् ॥ साङ्ख्यं सङ्ख्यात्मक
त्वाच्च कपिलादिभिरुच्यते॰ इ॰ म
त्स्यपुराणम् ॥ सम्यक्ख्यायते प्रका
श्यते वस्तुतत्त्वमनयेति॰ सङ्ख्या स
म्यग्ज्ञानम्॰ तस्यां प्रकाशमानमा
त्मतत्त्वं साङ्ख्यमिति श्रीधरस्वा
मी ॥ अपि चाहु : । साङ्ख्यं हि क
पिलमुनिना संसारविमुक्तिकारणं
प्रोक्तम् । एता : सप्ततिरार्याभाष्य
ञ्चाप्यत्र गौडपादकृतम् ॥ एतत्प
वित्रमग्र्यं मुनिरासुरयेऽनुकम्पया
प्रददौ । आसुरिरपि पञ्चशिखाय ते
न च बहुधा कृतं तन्त्रम् । शिष्यपरम्प
रयागतमीश्वरकृष्णेन चैतदार्या-
भि : । सङ्क्षिप्तमार्यमतिना सम्य
ग्विज्ञाय सिद्धान्तम् ॥ सप्तत्यां कि
लयेऽर्थास्तेऽर्था : कृत्स्नस्य षष्टितन्त्रस्य
। आख्यायिकाविरहिता : परवाद

विवर्जिताश्चापि ॥ इति साङ्ख्य
प्रवचनभाष्यम् ॥ अस्याध्ययने प्रार
म्भशुद्धिमाह कालिदासो यथा । चि
दुग्धो श्ववायुग्मभैः सद्ग्रहाणां समा
रक्षितं साङ्ख्यशास्त्रादिशास्त्रम् ।
मृदुक्षिप्रशम्भु शम्भुयुक्ते दिने
ध्वेवतद्बोधसिद्धिं तनोतीति ॥
साङ्ख्यामृतम् । न॰ षष्टितन्त्रादौ ॥
साङ्ख्यानां मतम् ॥ यथा । त्रिगु
णं यत्प्रधानं तत्पुरुषार्थेन हेतुना
। प्रवर्त्ततेवासनात्वक्तृप्ति॰ स्तचे
तिकापिला : ॥ नान्त : करणमेवा
त्मा॰ किन्त्वन्य : सर्वगत : स्वप्र
काश॰ स्तद्भोगापवर्गानुगुण्येन
हेतुनायत्प्रधानरक्षितदात्मने व-
स्थितमन्त : करण तत्सधर्म्मकं प्र
वर्त्तते॰ तदेवमुत्थानासनात्वेना
च्यत इति वदन्तीत्यर्थ : ॥
साङ्ख्ययोग : । पुं॰ चिन्तनविशेषे ।
निदिध्यासनपूर्वभाविना श्रवणम
ननरूपेण॰ नित्यानित्यविवेकादि
पूर्वकेण॰ इमे गुणत्रयपरिणामा अ
नात्मन : सर्वे मिथ्याभूता : ॰ त
त्साक्षीभूतो नित्यो विभुर्निर्विका
र : सत्य : समस्तजडसम्बन्धशून्य आ
त्मा त्वहमेव वेदान्तवाक्यविचारज
न्ये चिन्तने ॥
साङ्गः । त्रि॰ अङ्गसहिते ॥ अङ्गेन
अङ्गैर्वा सहित : ॥

साङ्गतिकः । त्रि॰ लोकेषु विचित्रपरिहासकथादिभिः सङ्गत्याहत्यर्थिनि ॥ सङ्गतोभवे ॥

साङ्गमाः । पुं॰ सङ्गमे ॥

साङ्गुष्ठा । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥

साङ्गोपाङ्गः । त्रि॰ सम्पूर्णे ॥ अङ्गोपाङ्गैः सहितः ॥

साङ्ग्रहसूत्रिकः । त्रि॰ सङ्ग्रहसूत्राभिज्ञे ॥ सङ्ग्रहसूत्रमधीते॰ वेद वा । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥

साङ्ग्रहिकः । त्रि॰ सङ्ग्रहाभिज्ञे ॥ उक्थादित्वात्‌ठक् ॥

साङ्ग्रामिकः । त्रि॰ सङ्ग्रामोपयोगिरथादौ ॥ सङ्ग्रामेसाधुः ॥ गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

साङ्कुट्टिकः । त्रि॰ सङ्कुट्टज्ञे ॥ सङ्कुट्टं वेद । उक्थादित्वाट्ठक् ॥

साङ्घातिकः । त्रि॰ मारात्मके ॥ अन्यभातप्रोडशेनवर्त्ते ॥ सङ्घाते साधुः । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

साचि । अ॰ वक्रे । तिरोर्थे । तिर्यगर्थे ॥ सचनम् । अवसमर्थे । इञजादिभ्यः ॥

साचिशाटिका । स्त्री॰ श्वेतपुनर्नवायाम् ॥

साचिव्यम् । न॰ साहाय्ये ॥ सचिवस्यकर्मभावोवा । ष्यञ् ॥

साञ्जनः । पुं॰ कृकलासे ॥

साटोपः । त्रि॰ ससम्भ्रमे ॥

साट्टः । त्रि॰ । सान्द्रे ॥

सातत्यम् । न॰ अविच्छिन्नतयावर्त्तमाने । सततस्यभावः । ष्यञ् ।

सातवाहनः । पुं॰ शालिवाहननृपे ॥

सातिः । स्त्री॰ दाने ॥ अवसाने । समापनेसननम्॰सानस्त्र । अन्नदाने॰ वोत्तकर्म्मणिक्तिन् । ऊतियूतीत्यादिना॰ इतेरौत्वाभावो निपात्यते । सनोतेर्वा॰ जनसनेत्यात्वम् । सनुताद्वा । क्तिच्क्तौचेतिक्तिच् ॥

सातिसारः । त्रि॰ अतिसाररोगयुक्ते । अतिसारकिणि ॥ सहअतिसारेणवर्त्तते ॥

सातीनकः । पुं॰ कलाये । सतीनकएव । प्रज्ञाद्यण् ॥

सात्म्यः । त्रि॰ हिते ॥

सात्यः । त्रि॰ सत्यशीले । सत्यंशीलमस्य । छत्रादिभ्योणः ॥ स्त्रियां ॰ तात्स्त्रीनिकीषपीति॰ ङीपि॰ हलस्तद्धितस्येतियलोपे॰ सातो॰ । सांचो॰ दू॰ भा॰ ॥

सात्यकिः । पुं॰ पार्थशिष्ये । युयुधाने ॥

सात्यवतः ।)
सात्यवतेयः ।) पुं॰ माठरे । बादरायणे । वेदव्यासे ।

सात्वान् । त्रि॰ उपासके ॥ भगवद्भक्ते ॥ सच्छब्देन॰ सत्त्वमस्तिअस्य

वान्। सत्त्वाख्यतया विद्यतेऽस्य। मतुप्। स्वार्थेऽण्। वृद्धिः। मपर्यायाद्वत्वोऽप्यत्वम्। यथा। सुतप्तानासि भद्रन्ते भगवान्सात्वताम्पतिरिति॥ सात्वतं नामतन्त्रम्। तत्करोतीति तदाचष्ट इति णिचि कृते। क्विप् चेति क्विप्प्रत्यये णेरनिटीति णिलोपे च कृते पदं सात्वदिति सात्वतांपतिरिति नामभाष्यम्॥ तथाच। सात्वतां सात्वततन्त्रमाचक्षाणां भक्तानांपतिः पालक इति व्याख्येयम्॥

सात्वतः। पुं। कामपाले। मधुप्रिये। बलदेवे। रामे। हरौ। इत्यमरः। श्रीकृष्णे॥ [illegible]। उपासके। भगवद्भक्ते॥ यथोक्तं पाद्मे उत्तरखण्डे। सत्त्वं सत्त्वाश्रयं सत्त्वगुणं सेवेत केशवम्। योऽनन्यत्वेन मनसा सात्वतः समुदाहृतः॥ विहाय काम्यकर्मादीन्भजेदेकाकिनं हरिम्। सत्यं सत्त्वगुणोपेतो भक्त्या तं सात्वतं विदुः॥ मुकुन्दपादसेवा वा तन्नामश्रवणेऽपि च। कीर्त्तने वरतो भक्तो नाम्नः स्मरणे हरेः। वन्दनार्चनयोर्भक्तिर्नित्यं दास्यसखायोः। रतिरात्मार्पणे यस्य दृढा नन्तस्य सात्वतः। इति ९९ अध्यायः॥ सत्त्वशब्दात्स्वार्थिकः प्र व्रात्य। विजन्मनि। सुधन्वाचा

र्ये। यादवे॥ सत्वतोऽपत्यम्पुमान्। उत्सादिभ्योऽञ्॥ पुंभूम्नि। देशविशेषे॥ यथा। यदवस्तु दशार्हाः स्युः सात्वताः कुकुरा-धते। इति त्रिकाण्डशेषः॥ न० प-ञ्चरात्रतन्त्रे॥

सात्वततन्त्रम्। न। वैष्णवतन्त्रे॥ पञ्चरात्रागमे॥ सात्वतानाम भगवदुपासकानां तन्त्रम्॥

सात्वतसंहिता। स्त्री। महापुराणे श्रीभागवते। यस्यां वै श्रूयमाणायां कृष्णे परमपूरुषे। भक्तिरुत्पद्यते पुंसः शोकमोहभयापहा॥

सात्वती। स्त्री। शिशुपालमातरि। कृष्णपितृष्वसरि। सात्वतोऽपत्यं स्त्री। उत्सादिभ्योऽञ्। ङीप्॥ नाट्यवृत्त्यन्तरे॥

सात्वतीसूनुः। पुं। चैद्ये। शिशुपाले॥

सात्त्विकः। पुं। ब्रह्मणि। विधातरि॥ चित्तविषयभावान्तर्गतभावविशेषे॥ तल्लक्षणं यथा। सत्त्वोत्कटे मनसि ये प्रभवन्ति भावास्ते सात्त्विका इति विदुर्निपुणा बते॥ ते यथा। स्तम्भः स्वेदोऽथ रोमाञ्चः स्वरभङ्गोऽथ वेपथुः। वैवर्ण्यमश्रु प्रलय इत्यष्टौ सात्त्विका गुणाः। प्रलयो मूर्च्छा॥ पक्षान्तरे॥ यथा। अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य

ह्रूयते । यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥ आहारप्रभेदे । यथा । आयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्द्धनाः । रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः ॥ सत्त्वे गुणे प्राधान्येन स्थितः ॥ नगण० ।।।० ॥ त्रि० सत्त्वगुणाढ्ये ॥ सत्त्वेन मानेन वृत्त्या निर्वृत्तः ॥ तेन निर्वृत्तमिति ठञ् ॥ सत्त्वभवो वा । अध्यात्मादित्वात् ठञ् वा ॥

सात्त्विकधनम् । न० शुद्धधने ॥ यथा । श्रुतशौर्य्यतपःकन्याशिष्ययाज्यान्वयागतम् । धनं सप्तविधं शुद्धं मुनिभिः समुदाहृतम् ॥ श्रुतेनाध्ययनेन शौर्य्येण जयादिना कन्यागतञ्च कन्यया सहागतं श्वशुरादेर्लब्धम् शिष्यागतं गुरुदक्षिणादिना याज्यागतं आर्त्विज्यलब्धम् अन्वयागतम् दायादिभ्यो लब्धम् शुद्धं सात्त्विकमित्यर्थः ॥

सात्त्विकी स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पूजाविशेषे । यथा । शारदीया चण्डिकापूजा त्रिविधा परिगीयते । सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तत् शृणु । सात्त्विकी जपयज्ञाद्यैर्नैवेद्यैश्च निरामिषैः । माहात्म्यं भगवत्याश्च पुराणादिषु कीर्त्तितम् । पाठस्तस्य जपः प्रोक्तः पठेद्देवीमनास्तथे

ति ॥ देवीप्रकृतौ ॥

सादः । पुं० सन्नतायाम् । अवसादे ॥ सदनम् । षद्लृ० । घञ् ॥ कार्श्ये । कृशत्वे ॥ यथा । शरीरसादादसमग्रभूषणा ॥ इति रघुः ॥

सादनम् । न० गृहे । सदने ॥ स्वार्थे णिजन्तात् सदेर्ल्युट् ॥ मज्जने ॥

सादनी । स्त्री० कटुक्याम् । रक्ताङ्गाम् ॥ ङीप् ॥

सादिः । पुं० सारथौ ॥ योधे । योद्धरि । सीदति । षद्लृ० । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् ॥ त्रि० सादियुते ॥

सादितः । त्रि० स्तम्भिते । विध्वस्तीकृते ॥

सादी । पुं० अश्वारोहे । असवार० इ० भा० प्र० । मातङ्गारोहे ॥ रथारोहे ॥ अवश्यं सीदति सादयति वा । षद्लृ० । आवश्यकेणिनिः । ग्रह्यादिः ॥

सादृश्यम् । न० उपमायाम् । तुल्यत्वे सदृशत्वे । तद्भिन्नत्वे सति तद्गतभूयोधर्म्मवत्त्वे ॥ यथा चन्द्रभिन्नत्वे सति चन्द्रगताह्लादकत्वादिमत्त्वं मुखे चन्द्रसादृश्यम् । तत्पर्य्यायाः । तमन्वेत्यनुबध्नातीत्यच्कौञ् तत् निषिध्यते । तद्यथानुकरोतीति शब्दाः ॥ सादृश्यवाच

का: द्रुतिदगडौ ॥ सदृशस्य भाव: गुणवचनब्राह्मणादिभ्य: ष्यञ् ॥ स्त्रियां षित्वान् ङीषि• सादृशी ॥ ष्यञ: षित्करणादीकारो बहुलमिति वामनसूत्रादेकलिङ्ग: ॥

साद्धान्त: । पुं० राद्धान्ते ॥

साद्यस्क: । पुं० सोमयागविशेषे ॥

साधक: । त्रि० साधनकर्त्तरि । निष्पादके ॥ श्रवणाद्यनुष्ठातरि ॥ साध्नोति । साध संसिद्धौ ण्वुल् ॥ पुं० पुत्रजीवद्रुमे ॥ षष्ठतारायाम् ॥

साधकतमम् । न० करणे । क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारके ॥ हेतौ ॥ त्रि० अतिशयसाधके । अतिशायने तमप् ॥ प्रकृष्टं साधकं साधकतमम् ॥

साधनम् । न० करणकारके ॥ साध्यते• कर्म निष्पाद्यतेऽनेन । साध• । ल्युट् ॥ मृतसंस्कारे । सैन्ये ॥ सिद्धौषधौ ॥ गतौ ॥ निवर्त्तने । निवृत्तौ । उपाये ॥ साध्यमुद्दिश्य साधनं निरूप्यते । मेढ्रे ॥ दापने ॥ अनुगमे । धने ॥ मारणे । वधे । प्रमाणे । मैत्रे ॥ मोहने ॥ लवे । वेगे ॥ मन्त्रसिद्धिकरणे ॥ सिद्धौ ॥ मोक्षसाधकेषु विशेषे । साधनचतुष्टये ॥ यथा । नित्यानित्यवस्तुविवेक: • इहामुत्रार्थफलभोगविराग: • शमदमादिषट्कसम्पत्ति: • मुमुक्षुत्वञ्चेति ॥ साध० । भावकर्मकरणादौ ल्युट् ॥ साधयति वा । नन्द्यादित्वाल्ल्यु: ॥ तपसि । यथा । तपोभि: प्राप्यतेऽभीष्टं नासाध्यं हि तपस्यत: । दुर्भगत्वं वृथा लोको वहते सति साधने ॥ अल्पसाधनैरधिकारम्भो न सुकर: ॥

साधननिर्मुक्त: । त्रि० साधनाभ्यासरहिते ।

साधना । स्त्री० आराधनायाम् ॥

साधनाव्यापकत्वम् । न० साधनवन्निष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगितायाम् ॥

साधनीय: । त्रि० साध्ये ॥

साधन्त: । त्रि० भिक्षुके । साध्नोति साध• तॄभूवहिवसिभासादिना• झच्• षित् ॥

साधयन्ती । स्त्री० मांसिकायाम् ॥

साधर्म्यम् । न० समानधर्मत्वे ॥

साधर्म्यवैधर्म्यसमौ । पुं० न्यायमते जातिविशेषलक्षणे ॥ यथा गौतम: । साधर्म्यवैधर्म्याभ्यामुपसंहारे तद्धर्मविपर्ययोपपत्ते: साधर्म्यवैधर्म्यसमौ । २ ॥ उपसंहारे साध्यस्योपसंहरणे • वादिनाकृते • तद्धर्म्मस्य साध्यरूपधर्मस्य यो विपर्ययो व्यतिरेकस्तस्य साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां व्याप्त्यनपेक्षाभ्यां यदुपपादनं ततो हेतो: साधर्म्यवैधर्म्यसमावुच्येते । तदयमर्थ: ।

धादिना। अन्वयेन व्यतिरेकेण वा सा
ध्ये साधिते। प्रतिवादिना साधर्म्यमा
त्रप्रयुक्तहेतुना तदभावापादनं साध
र्म्यसमा। वैधर्म्यमात्रप्रयुक्तहेतुना
तदभावापादनं वैधर्म्यसमा। तत्र
साधर्म्यसमा यथा। शब्दोऽनित्यः
कृतकत्वात्। घटवत्। व्यतिरेके
ण वा व्योमवत्। इत्युपसंहृते। नै
तदेवम्। यद्यनित्यघटसाधर्म्यादनि-
त्य आकाशवैधर्म्याद्वाऽनित्यः स्यात्
नित्याकाशसाधर्म्यादमूर्त्तत्वान्नित्य
स्यात्। विशेषो वा वक्तव्यः। वैध
र्म्यसमा यथा। शब्दोऽनित्यः कृत
कत्वात्। घटवत्। आकाशवद्वे
ति स्थापनायाम्। आकाशघटवै
धर्म्यादमूर्त्तत्वान्नित्यः। अविशेषे
चोत्तरकदूषणम्। तत्साधर्म्यत्वमथ वा
वैधर्म्यत्वं। तत्र समस्तोपाधिकृ-
मिथ्याभिमानतः मतप्रतिपक्षदेश
नाभिनिवेशितकालात्ययदेशनाभा
सितवाक्यिकेतुमनेकान्तवदूषि
तान्यत प्रतिपक्षपरम्। एकान्त
तः साध्यसाधकत्वस्याभावात्॥

साधारणः। पुं। वत्सरविशेषः॥ त
त्फलं यथा। तोयपूर्णा भवेन्मेदि
नी सर्व्वत्र वह्निनैर्दिने। निरुपद्रवा
राजानः सर्वसाधारणे प्रिये। ४४
॥ आह्लादः पल्लवसम्पन्नदेशे।
यथा। मिथ्याविरूढस्तुषैर्देशः सहि
साधारणः स्मृतः। तस्मिन् देशे य
दुदकं तत्तु साधारणं स्मृतम्॥
साधारणाम्बु मधुरं दीपनं शीतलं
लघु। तर्पणं रोचनं तृष्णादाहदोष
त्रयप्रणुत्॥ त्रि। समानि। अनेकस
म्बन्धिन्येकस्मिन्। सामान्ये॥
अनेकसाधारणवस्तुनि। यथा। सा
धारणं समाश्रित्य यत् किञ्चिद्वाहना
युधम्। शौर्यादिना प्रीतिधनं भ्रा
तरस्तत्र भागिनः॥ सर्गे। तत्त
द्रितरसव्यभिचारिनि। सत्साधारणे
नरन्ते। नैतन्मतं न शोभते। स
भावः। अन्योऽन्यसाधारणाभ्यामि
तिसिद्धं। साध्यस सिद्धेः
आरम्भाद्दूषणात्। स्त्रियां
साधारणी॥ हेत्वाभासविशेषे॥ य
था। अनैकान्तोऽविरुद्धश्चाप्यसिद्धः
प्रतिपक्षितः। कालात्ययापदिष्ट
श्च हेत्वाभासस्तु पञ्चधा॥ आद्यः
साधारणस्तु स्यादसाधारणकोऽ
परः। तथैवानुपसंहारी त्रिधानै
कान्तिको भवेत्॥ यः सपक्षे विपक्षे
च सतु साधारणो मतः। यस्तूभय
स्माद्व्यावृत्तः सत्वसाधारणो मतः।
तथैवानुपसंहारी केवलान्वयिप
क्षकः॥

साधारणत्वम्। न। असाधारणभि
न्नत्वे॥

साधारणधर्म्मः। पुं। चतुर्वर्णा

तव्ये । यथा । प्रजनार्थंस्त्रिय : सृष्टा : सन्तानार्थंचमानवा : । त स्मात्साधारणोधर्म्मः श्रुतौपत्न्या सहोदित : ॥ अपिच । अहिंसा सत्यमस्तेयंशौचमिन्द्रियसंयमः । दम : चमाजंवन्दानंसर्वेषांधर्मसाधनमिति ॥ आत्मज्ञानंतितिचा अधर्म्म : साधारणोनृपेतिच ॥
साधारणस्त्री० । स्त्री०वेश्यायाम् ॥
साधारणानैकान्तिक : । पुं० हेत्वाभासान्तरे । साध्याभाववद्वृत्तौ ॥ यथापर्वतोऽग्निमान्० प्रमेयत्वादिति । प्रमेयत्वस्यवह्न्यभाववतिह्रदे विद्यमानत्वात् । साध्यवदन्यवृत्तौ । यथा । शब्दोनित्य : ० मि : स्पर्शत्वात् नचविरुद्धसङ्कीर्णदोष : ० उपधेयसङ्करेऽप्युपाधेरसङ्करात् ॥
साधारणी । स्त्री० सदृशायाम् । समानायाम् ॥ कुञ्चिकायामितिहेमचन्द्र : ॥
साधारण्यम् । न० साम्ये ॥ कुञ्चिकायाम् । इतिहेमचन्द्र : ॥
साधारिका । स्त्री० घटिकायाम् । नाडिकायां ॥
साधिका । स्त्री० साधनकर्त्र्याम् ॥ सुषुप्तौ ॥ सुप्तसुसाधकेतिहैम : ॥
साधित : । त्रि० दापिते । धनादिना वशीकृते । धनादिप्रदापिते ॥ प्रदापितधने ॥ साध्यतेस्म । साध० । क्त : ॥ सिद्धे ॥
साधिमा । पुं० साधुत्वे ॥ साधोर्भाव : । इमनिच् ॥
साधिष्ठ : । त्रि० अतिशयेनबाढे । अतिदृढे । साध्ये ॥ न्याय्ये ॥ शोभनतमे । अयमेषामतिशयेनबाढ : । अतिशायिनेतमविष्ठनाविति ष्ठन् । अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ ॥
साधिष्ठान : । त्रि० जीवे । अधिष्ठानेन कूटस्थेनचैतन्येनसहिते ।
साधीयान् । त्रि० अतिबाढे ॥ अतिशोभने । अतिसाधौ ॥ अयमनयोरतिशयितोबाढ : साधुर्वा । द्विवचनेतीयसुन्० अंतिकबाढयोरिति बाढशब्दस्यसाधादेश : । टेरिति साधोष्टिलोप : ॥
साधु : । त्रि० उत्तमकुलोत्पन्ने । अस्य पर्यायायथा । महाकुलकुलीनार्य्यसभ्यसज्जनसाधवइति । वार्द्धुषिके ॥ चारौ । शोभने । मनोज्ञे । स्वभावसुन्दरे ॥ प्रवीणे । योग्ये ॥ स्वधर्म्मवर्त्तिनि ॥ अपकारिष्वप्युपकारशीले ॥ अद्रोहिणि ॥ पुण्यकारिणि ॥ वेदमार्गस्थे ॥ शास्त्रविहितकारिणि ॥ सर्वहिते ॥ नित्यानित्यवस्तुविवेकादिसाधनचतुष्टयसम्पन्ने मुमुक्षौ ॥ कुलधर्माश्रिते ॥

सर्वपूज्ये ॥ यथा । शाक्तैर्वैदैश्च-
वैः शैवैः सौरैर्गाणपतैरपि । कौ
लधर्म्माश्रितः साधुः पूजनीयो
ऽतियत्नतः ॥ साध्नोति परकार्य्यम् ।
धर्म्मम् अर्थम् । कामम् । मोक्षं
वा । साध । कृवापाजिमीत्युण् ॥ पुं०
व्याकरणेन प्रतिपादिते शास्त्रीयश-
ब्दे ॥ यद्यपि साधूनेवभाषितेतिन-
श्रूयते तथापि फलनिर्द्देशवाक्ये त-
न्निर्द्देशादेवैतद्विधिः कल्प्यते ।
साधूनेवभाषितेनापशब्दानिति ;
मन्त्रोहीनः स्वरतो वर्णतो वेतिद-
र्शनात् ॥ मुनौ ॥ जिने ॥

साधुज: । त्रि० उत्तमकुलोद्भवे ।
साधौ ॥

साधुधी: । स्त्री० वरवत्सलायाम् ।
श्वश्रूम् ॥ सुन्दरबुद्धौ ॥ त्रि०
तद्वति ॥ साध्वी धीर्यस्याः ॥ कर्म
धारयो बहुव्रीहिर्वा ॥

साधुनिन्दित: । त्रि० प्रशस्ये । सा
धुभिर्निन्दिते । साध्वसम्मत इतिया
वत् ॥

साधुपुष्पम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थ
लपद्मे ॥ साधु च तत् पुष्पञ्च ॥ उत्त
मप्रसूने ॥

साधुभाव: । पुं० असाधुत्वशङ्कायां
साधुत्वे ॥

साधुवाद: । पुं० सतामनुमोदने ॥
साधुवादोपन्यस्त इति यथा ॥ सा
धीकरणे ॥

साधुवाह: । पुं० विनीताश्वे ॥ सा
धुश्चासौ वाहश्च ॥

साधुवाही । पुं० विनीताश्वे । सुशि
क्षिततुरगे ॥ साधु वहनशील: ।
वह० । सुप्यजातौ णिनिः ॥ त्रि० शो
भनाश्वयुक्ते ॥

साधुवृक्ष: । पुं० कदम्बद्रुमे ॥ वरुण
वृक्षे ॥ साधुश्चासौ वृक्षश्च ॥ मनो
ज्ञतरौ ॥

साधुवृत्त: । त्रि० सुचरित्रे ॥ साधू
नां मित्रसमानसुखदुःखानां सुवृ
त्तं यस्य ॥

साधुवृत्ति: । स्त्री० उत्तमजीविकाया
म् ॥ सद्व्यवहारे ॥ सुन्दराचारे ॥
साध्वी चासौ वृत्तिश्च ॥ साधुर्वृत्ति
र्वा ॥ त्रि० तद्वति ॥ साध्वी वृत्ति
र्यस्य ॥

साधुसङ्गम: । पुं० मनोनिग्रहस्यो
पायविशेषे ॥ यस्तु बोधितमपि तत्त्वं
न सम्यग् बुध्यते । ये वा विस्मरन्ति त
यो: साधुसङ्गमरूपोपाय: । साध
वो हि पुन: पुनर्बोधयन्ति स्मारय
न्ति च ॥

साधुसमागम: । पुं० साधुसङ्गमे ।
यथा । त्यज दुर्ज्जनसंसर्गं भज साधु
समागमम् । कुरु पुण्यमहोरात्रं स्मर
नित्यमनित्यतामिति ॥

साधूतम् । न० वह्निसङ्घाते ॥ प

ण्यशीध्याम् ॥ चात१वे ॥ इत्यम
यपाल : । पाठान्तरे॰ साधुतम
पि ॥

साध्य : । पुं॰ गणदेवताविशेषे ॥
साध्यसिद्धि : । साध॰ । कर्त्तरि
ण्यत्॰ इतिभावेण्यत् । साऽस्त्य
स्य । अर्श आद्यच् । साध्याद्वादश
विख्याता : पुराणे षुपुरातनै : ।
तेयथा । मनोमन्ताप्राणस्तथैवापा
नोद्वयस्तथा । नारायणोनरश्चैवहं
सश्चैवस्तथाविभु : ॥ प्रभुश्चद्वाद
शैवैतेसाध्या : प्रोक्ता:पुरातनैरिति
॥ विष्कम्भाद्यन्तर्गतयोगविशेषे ॥
तत्रोत्पन्नस्यफलं यथा । असाध्यसा
ध्य : किलसाध्यजात : शूरोतिधी
रोविजितारिपक्ष : । बुद्ध्यात्युपा
यै : परिसाधितार्थ : परं कृतार्थ:
सुतरांविनीत : ॥ स्मरे । कामे ॥
देवे । सुरे ॥ त्रि॰ साधनीये ॥
कृच्छ्रोपाय : सुखोपायोद्विविध :
साध्यउच्यते ॥ साधनार्हाभिमते ॥
साध्यतेऽत्र । सतुपक्ष : । यथा ।
प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तं साध्यंसत्कार
णान्वितम् । निश्चितंलोकसिद्धस्य
पक्षंपक्षविदोविदु : ॥ साध्यंसाध
नार्हाभिमतंपक्षंविदु : । यद्यप्यन्य
त्साध्यं व्याप्यम्॰ तद्विशिष्टधर्मी
पक्षइतिभेद : । तथाप्यत्रवाक्प्रत्या
प्यर्थादिधर्मविशेषविशिष्टस्यपक्षत

याधर्मिणोऽधर्मस्यापदेशेवसाध्यत्वात्
साध्यपक्षयोरभेदाभिधानमितिव्यव
हारतत्त्वम् ॥ व्याप्ये ॥ साध्यते
ऽत्रेतिव्युत्पत्त्यापक्षे ॥ यथा । प
र्वतोवह्निमानित्यत्रपर्वत : ॥ सा
धयितुंयोग्ये ॥ यथापर्वतोवह्निमा
नित्यत्रवह्नि : साध्य : ॥ साध्यस्य
वस्तुनोऽभावेसाधनै:किंप्रयोजनम् ॥

साध्यतावच्छेदकम् । न॰ अनुमिति
विधेयांशभासमानधर्मे ॥

साध्यव्यापकत्त्वम् । न॰ साध्यसमा
नाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगि
त्वे ॥

साध्यसम : । पुं॰ हेत्वाभासान्तरे ॥
यथाहगौतम : । साध्याविशिष्टस्य
साध्यत्वात्साध्यसम : ॥ ४८ ॥
साध्येनवह्न्यादिना॰ अविशिष्ट॰
कृतइत्यनआह॰ साध्यत्वादिति॰
साधनीयत्वादित्यर्थ : । यथाहि॰
साध्यं साधनीयं॰ तथाहेतुरपिचेत्
॰ साध्यसमइत्युच्यते । अतएवचा
सिद्धइतिव्यवह्रियते । अयञ्चाश्र
यासिद्धिस्वरूपासिद्धिव्याप्यत्वासिद्
धिभेदात्॰ त्रिविध : । आश्रयासि
द्धिश्च॰ पक्षेपक्षताच्छेदकाभाव :
। यथाकाञ्चनमय : पर्वतोवह्निमा
नित्यादौ । स्वरूपासिद्धि : ॰ प
क्षेहेतुताऽवच्छेदकावच्छिन्नस्याभा
व : । यथाह्रदोद्रव्यंधूमादित्यादौ

। व्याप्यत्वासिद्धिश्च॰ अव्यभिचरितसामानाधिकरण्यस्याभाव : । नचस्वरूपासिद्धेरेवसूचाक्षत्व्यत्वप्रतीतैर्नोभयोस्त्वव्यत्वमितिवाच्यम् । हेतुरितिपदंश्चपूरणीयम् ॰ हेतुपदस्वगमकहेतोर्व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मस्यबोधकम् ॰ व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मत्वंवापर्यन्तम् । तथा च॰ तस्यकि स्विद्ंग्रसाध्यत्वेनैव साध्यसमत्वम् । अतएवसाध्येसाध्यतावच्छेदकाभाव :साधनेसाधनतावच्छेदकाभावश्चव्याप्यत्वासिद्धि : । यथा॰ पक्षतावच्छेदकाभावपक्षतावच्छेदकवह्न्यादेरन्यतमत्वेनाश्रयासिद्धित्वम्॰ यथाच॰ पक्षेहेत्वभावहेतुमद्वह्न्यादेरन्यतमत्वेनस्वरूपासिद्धित्वम्॰ तथासाध्यतावच्छेदकाभावादेरन्यतमत्वेन व्याप्यत्वासिद्धित्वं॰ चितयान्यतमत्वस्यासिद्धिसामान्यलक्षणंनीलधूमत्वादेरपिव्याप्यत्वासिद्धत्वाव्यभावंवदन्ति । तेषामयमाशय : । व्याप्तिर्हि साध्यसम्बन्धितावच्छेदकरूपा॰ गुरुधर्मश्चसाध्यसम्बन्धितानवच्छेदकोऽतोनीलधूमत्वादे : साध्यसम्बन्धितानवच्छेदकत्वान्नव्याप्तिस्वरूपत्वम् । तथाचसाध्यतावच्छेदकाभावादिरिव॰ साधनतावच्छेदकेव्याप्यतानवच्छेदकत्वमपि

भवतिव्याप्यत्वासिद्धिरिति । ४८ । साध्यसिद्धिपाद : । पुं॰ व्यवहारस्य चतुर्थपादे । सचमिथ्योत्तरपाद : । यथा । प्रत्यर्थिनोऽयतोलिख्यमिति॰ भाषापाद: प्रथम : । श्रुतार्थस्योत्तरंलेख्यमित्युत्तरपादोद्वितीय : । ततोर्थीलेखयेत्सद्यप्रतिज्ञायापाद स्तृतीय : । तत्सिद्धौसिद्धिमाप्नोतिसाध्यसिद्धिपादश्चतुर्थ: । यथा ।भाषोत्तरक्रियासाध्यसिद्धिभि : क्रमवृत्तिभि : । आक्षिप्तचतुरंप्रस्तुवतुष्पाद्भिधीयते । इतिमिताचरा ॥

साध्वसम् । न॰ भये ॥ साधून्ग्रस्यति । अस० । अजितिमुकुट : तन्न । अण : प्रसङ्गात् । तस्मात्॰ साधूनाम्ग्रस : ॥ सम्भ्रमे ॥

साध्वी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ मेदायाम् ॥ पतिव्रतायाम् ॥ तल्लक्षणमाहहारीत : । आर्त्तार्त्ते मुदिताहृष्टे प्रोषितेमलिनाकृशा । मृतेम्रियेतयापत्यौसाध्वीज्ञेयापतिव्रतेति ॥ मनुरपि । पतिंयानाभिचरति मनोवाग्देहसंयता । साभर्तृलोकानाप्नोतिसद्भि : साध्वीतिचोच्यते॰ इति ॥ वोतोगुणवचनादिति ङीष् ॥ शोभनायाम् ॥

साबन्द : । पुं॰ गुच्छकरञ्जे ॥ क्षुपकप्रभेदे ॥ यथा । अष्टादशाघरे

यं स्नीयमीरवर्षप्रदेशभुव: । कश्यक संयम्बीताविसामन्दोवोरक्रिरसी ॥ वि॰ साह्लादयुक्ते ॥

सानन्दूर: । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सानसि: । पुं॰ काञ्चने । सनोति षणु दाने । सानसिवर्णसीत्यादि नाषसिप्रत्ययश्च धातोर्वृद्धिश्च ॥ वि॰ सम्भजनीये ॥

सानिका । स्त्री॰ वाद्यविशेषे । सनः ई॰ इतिवोक्सप्रसिद्धे ॥ वंशी- वाद्ये ॥

सानु: । पुं॰ न॰ स्त्री । प्रस्थे । पर्व तस्यसमभूभागे ॥ वने ॥ वात्या याम् ॥ मार्गे ॥ अग्रे ॥ कोविदे ॥ सनोति । षणु॰ । दृसनिजनी तिञुण् । अर्के ॥ पल्लवे ॥

सानुक्रोश: । वि॰ सदये ॥

सानुज: । पुं॰ तुम्बुरुवृक्षे । तोम्बा यश्च ॥ न॰ प्रपौण्डरीके ॥ वि॰ अ नुजेनसहवर्तमाने ॥ सानुजोरा मसीङ्गे ॥

सानुबन्ध: । वि॰ सपरिवारे ॥ अवि च्छिन्ने । सानुकूले ॥

सानुमान् । पुं॰ पर्वते ॥ सानवोवि द्यन्तेऽस्य । मतुप् ॥

सानेयिका । स्त्री॰ सानेय्याम् ॥

सानेवी । स्त्री॰ वंश्याम् ॥ इ॰ म॰ र॰ ग्री॰ ।

सान्तपनम् । न॰ कृच्छ्रसान्तपनाभिधे व्रतविशेषे ॥ यथा । गोमूत्रंगोमयं क्षीरं दधिसर्पि: कुशोदकम् । ए कराचोपवासश्चकृच्छ्रंसान्तपनंस्मृ- तम् ॥ गोमूत्रादिषड्द्रव्याण्येकी कृत्यकस्मिन्नह्निभक्षयेत्॰नान्यत् किञ्चिदद्यात् । अपरेद्युरुपवास इत्येतत्॰सान्तपनंकृच्छ्रंस्मृतमित्य र्थ: ॥ सन्तपति । तप॰ । ल्युः । तस्येदमण् । अण् ॥

सान्तर: । वि॰ विरले ॥ अन्तरेणस हित: ॥

सान्त्वम् । न॰ अत्यर्थमधुरेवाक्ये । अर्थमन: प्रीतिजनके ॥ साम नि । प्रियशब्दार्थप्रदानसम्बन्धादि भि: क्रोधोपशमने । इत्यंदास्या मितुभ्यंमाभैषीरित्यादिसमाधा- नोक्तौ ॥ सान्त्वयति । षान्त्वसामप्र योगे । चुरादिरदन्त: । एरच्॰ घञ् वा ॥ दान्तत्त्वे ॥

सान्त्वनम् । न॰ प्रणये ॥ सामोपाये ॥ षान्त्व॰ । ल्युट् ॥

सान्त्वना । स्त्री॰ प्रणये ॥ प्रणय: सा न्त्वमानमितिकोषान्तरम् ॥ सामनि

सान्त्वमावाद: । पुं॰ प्रियवचने ॥

सान्दीपनि: । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ अ स्त्रादिविद्याभिज्ञ॰अवन्तिपुरवासि निकाश्योरामकृष्णयोर्गुरौ । सन्दी पनस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

सान्द्रष्टिकम् । पुं॰ व्यापारामन्तरं

आयमानि॰सद्यः फलि । सन्दृष्टौप्रत्यक्षभवम् । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥ समानदृष्टिविषये ॥

सान्द्रम् । न॰ वने ॥ त्रि॰ घने । निविडे ॥ मृदौ ॥ सह॰ अन्यते । अदितम्भने । बाहुलकाद्रक् ॥

सान्द्रपुष्पः । पुं॰ विभीतकवृक्षे ।

सान्द्रस्निग्धः । त्रि॰ घनस्निग्धे । मेदुरे ॥

सान्धिकः । पुं॰ शौण्डिके ॥ त्रि॰ सन्धिकर्त्तरि ॥

सान्धिवेलम् । न॰ संधिवेलायामभवे ॥ सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् ॥

सान्ध्यः । पुं॰ स्वप्ने ॥ सन्धिभवे ॥ सन्ध्यायामभवः । सन्धिवेलादित्वादण् ॥

सान्ध्यकुसुमा । स्त्री॰ त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे ॥

सान्नहनिकः । त्रि॰ योधानांरणसन्नाहप्रवर्त्तके ॥ सन्नहनंप्रयोजनमस्य । तदस्यप्रयोजनमितिठक् ॥

सान्नाय्यम् । न॰ हौतव्यद्रव्ये । हविषिसम्यङ्नीयतेहोमार्थमग्निम्प्रति । णीञ्॰। पाय्यसान्नाय्येतिनिपातः । यादेशः समोदीर्घश्चनिपात्यते ॥

सान्निध्यम् । न॰ नैकट्ये ॥ निकटे ॥ सन्निधिरेव । चतुर्वर्ण्यादित्वात् स्वार्थेष्यञ् ॥

सान्निपातिकः । त्रि॰ सन्निपातज्वरोगे ॥ सन्निपातसम्बन्धे । रोगपदं वा । सन्निपातादिठञ् ॥

सान्यासिकः । पुं॰ भिक्षौ । पाराशरिणि ॥

सान्वयः । त्रि॰ सम्बन्धिनि ॥ कुलसहिते ॥ पुत्रपौत्रादिसहिते ॥ यथा । योऽनघोवहितोवेदमन्यवकुरुतोत्तमम् । सखोवत्रेवगूढत्वमाशुगच्छतिसान्वयः ॥

सापत्नः । पुं॰ सपत्नीतनये ॥ सपत्न्याअपत्यम् । शिवादिभ्योण् । तवसपत्नेतिपाठेपिलिङ्गविशिष्टपरिभाषया॰ सपत्नीशब्दादपिसामान्यचिन्तया॰ठकंबाधित्वाऽणितिबोध्यम् ॥ वैरिणस्तनये ॥ तस्यापत्यमित्यण् ॰ शिवादित्वाद्वा ॥

सापत्नेयः । त्रि॰ सपत्न्यास्तनये ॥ सपत्न्याअपत्यम् ॥ स्त्रीभ्योढक् ॥

सापत्नेयी । स्त्री॰ सपत्न्यादुहितरि ॥

सापत्रपा । स्त्री॰ लज्जायाम् ॥

सापराधः । त्रि॰ कृतापराधे ॥

सापिण्डः । पुं॰ सपिण्डे ॥ प्रज्ञादिभ्यश्चेतिस्वार्थेऽण् ॥

सापिण्ड्यम् । न॰ सपिण्डतायाम् ॥

साप्तपदीनम् । सख्ये । मित्रत्वे ॥ सप्तभिः पदैरवाप्यते । साप्तपदीनंसख्यमितिसाधु ॥

साफल्यम् । न॰ सफलतायाम् ॥

सामाव्याप्तिः । स्त्री॰ साम्यप्राप्तौ ॥

सामकः । पुं• तर्कुशाणे ॥ सामाभिज्ञे ॥ सामवधीते• वेदवा । क्रमादिभ्योवुन् ॥ न• मूलकरणे ॥

सामगः । त्रि• ब्राह्मणविशेषे । छान्दोगे ॥ सामगायति । गैशब्दे । गापोष्टगितिटक् । टाङ्कोबर्थः । तेनस्त्रियांसामगी ॥

सामगर्भः । पुं• विष्णौ ॥

सामग्री । स्त्री• कारणसमूहे ॥ यथा । सामग्रीचेन्नफलविरहोव्याप्तिरेवेति तत्त्वमुक्त• पदाङ्कदूतः ॥ द्रव्ये ॥

सामग्राम् । न• समुदायत्वे ॥

सामजः । पुं• गजे ॥ कुञ्जरे ॥ त्रि• सामोत्थे । सामार्थे ॥

सामञ्जस्यम् । न• औचित्ये । युक्तियुक्ते ॥

साम । न• सहस्रशाखिपितृदेवताकेवेदविशेषे ॥ गीतिविशिष्टायामृचि ॥ ऋच्यध्यूढंसामोच्यते ॥ वाक्यविशेषस्थायांगीतौ ॥ सामपदन्तुगीतिमात्रस्यैवाभिधायकमित्यन्यत् । चतुर्णांवेदानांमध्येगानमाधुर्येणातिरमणीयत्वाद्विष्णोर्विभूतिः सामेत्युच्यते । राज्ञांशत्रुवशीकरणायोपायविशेषे । सान्त्वे । प्रियवादस्तुप्रदानसम्बन्धादिभिः शत्रोः क्रोधोपशमने ॥ यथा । परस्परोपकाराणांदर्शनंगुणकीर्त्तनम् । सम्बन्धस्यसमाख्यानमायत्याः सम्प्रकाशनम् ॥ वाचापेशलयासाधुतवाहमितिचार्पणम् । इतिसामविधानज्ञैः सामपञ्चविधंस्मृतम् ॥ स्यतिपापं• दोषंवाऽनेनवा । षोऽन्तकर्म्मणि । सातिभ्यांमनिन्मनिणाविति मनिन् ॥ सान्त्वनम् । सामसान्त्वप्रयोगे । वाहुलकात्कनिन्वा ॥ त्रि• शोभने । अनवद्ये ॥

सामनः । पुं• सामवति ॥ सामास्यास्ति । पामादित्वान्नः ॥

सामनी । स्त्री• पशुबन्धनरज्जौ ॥

सामन्तः । पुं• प्रतिवासिनि । संलग्नोन्तएकदेशोस्य । प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमासः । समन्तायाः स्वदेशाव्यवहितभूमेरयम् । तस्येदमित्यण् ॥ माण्डलिके ॥ चतुर्दिक्के ॥ त्रि• सहाये ॥

सामन्यः । पुं• सामविदि ॥ सामसुसाधुः• प्रवीणो• योग्योवा । तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्म्मणोरितिप्रकृतिभावः ॥

सामयिकः । त्रि• समयोचिते । समयेकार्यकर्त्तरि ॥ समयः प्राप्तोस्य । समयस्तदस्यप्राप्तमितिठञ् ॥ विनयादित्वात्स्वार्थेठग्वा । समयोत्थे ॥

सामयोनिः । पुं• ब्रह्मणि । द्रुहिणे । कुञ्जरे । गजे । त्रि• सा

सौत्ये ॥

सामरस्यम् । न० ऐकरस्ये ॥

सामर्थ्यम् । न० योग्यतायाम् ॥ शक्तौ ॥ विशेष्यविशेषणभावावगाह्युपस्थितिजनकत्वरूपे० एकार्थीभावे ॥ परस्पराकाङ्क्षारूपायांव्यपेक्षायाम् ॥

सामर्षः । त्रि० सरोषे ॥

सामवायिकः । पुं० अमात्ये । मन्त्रिणि ॥ त्रि० समवायसम्बन्धिनि ॥ समवायेत्यर्थे ॥ सामूहिके ॥ समवायंसमवैति । समवायान्समवैतीतिठक् । इहसमवपूर्वस्यैवोर्थः प्रविश्यैकदेशीभवनम् । तत्रगुणभूतंप्रवेशंप्रति० प्रकृत्यर्थस्यकर्मताबोध्या । विशेष्यानुरोधेनतु० लिङ्गसप्तमीप्रायेणप्रयुज्यते । कुरुक्षेत्रेसमवेताइतियथा ॥

सामवित् पुं० उद्गातरि ॥ सामानिवेत्ति । विद० । क्विप् ॥

सामवेदः । पुं० कुआधिपेवेदविशेषे ॥

सामाजिकः । पुं० सभासदि । सभास्तारे ॥ समाजंसमवैति । समवायान्समवैतीतिठक् ॥ समाजंरक्षति वा । रक्षतीतिठक् ॥

सामाधिपतिः । पुं० भौमग्रहे ॥

सामानाधिकरण्यम् । न० पदयोः सम्बन्धविशेषे । पदयोरेकार्थनिष्ठत्वे ॥ अथसम्बन्धोभिन्नप्रवृत्तिनिमित्तानांशब्दानामेकस्मिन्नर्थेतात्पर्यसम्बन्धः । यथासोयंदेवदत्तइतिवाक्ये तत्कालविशिष्टदेवदत्तवाचकसशब्दस्य० एतत्कालविशिष्टदेवदत्तवाचकायंशब्दस्य० एकस्मिन्पिण्डे तात्पर्यसम्बन्धः ॥ यथोक्तमाचार्यैः । एकवस्तुनिरर्थेशब्दानांभिन्नवृत्तिनिमित्तानाम् । सामानाधिकरण्यम्भवतीत्येवंवदन्तिलाक्षणिकाइति ॥ एकविभक्त्यन्तानांपदानां विशेषणविशेष्यभावेनैकार्थनिष्ठत्वे । तच्चमुख्यगौणभेदेनद्विविधं यथा । सामानाधिकरण्येकिंवस्त्वैक्येमुख्यतांव्रजेत् । यच्छिद्रमुत्पलंनीलमित्यादौतद्विवेचनात् ॥ अन्यस्यान्यस्यसम्पत्त्यात्सिंहस्यपुरुषेयथा । सामानाधिकरण्यञ्चगौणंसिंहः पुमानिति ॥ समानमधिकरणंवयोः तयोर्भावः ॥ एकाश्रयत्वे ॥ अन्यदुच्छृङ्खलंसत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम्० सामानाधिकरण्यंहितेजस्तिमिरयोः कुतः ॥

सामान्यः पुं० पञ्चमेवर्णे । वर्णसङ्करे । यथोक्तंमहानिर्वाणे । अन्त्यजः कथितावर्णाआश्रमाअपिसुव्रते । आचारास्तानिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्पृथक् । कृतादौकलिकालेतुवर्णाः पञ्चप्रकीर्त्तिताः ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव चेति ॥

सामान्यम्, क्ली, जातिः ॥ तद्द्विविधम् । यथा । सामान्यं द्विविधं प्रोक्तं परञ्चापरमेव च । द्रव्यादित्रिकवृत्तिस्तु सत्ता परतयोच्यते ॥ परभिन्ना च या जातिः सैवापरतयोच्यते । व्यापकत्वात् पराऽपि स्याद्व्याप्यत्वादपराऽपि च । द्रव्यत्वादिकजातिस्तु परापरतयोच्यते ॥ इति भाषापरिच्छेदः ॥ तल्लक्षणं यथा । नित्यत्वे सत्यनेकसमवेतत्वमिति । अनेकसमवेतत्वं संयोगादीनामप्यस्ति अतः सत्यन्तम् । नित्यत्वे सति समवेतत्वं गगनपरिमाणादीनामप्यस्ति अत उक्तमनेकेति । नित्यत्वे सत्यनेकवृत्तिसामान्यमुपेक्ष्य समवेतत्वमुक्तम् । एकव्यक्तिवृत्तिस्तु न जातिः । यत उक्तम् । व्यक्तेरभेदस्तुल्यत्वं सङ्करोऽथानवस्थितिः । रूपहानिरसम्बन्धो जातिबाधकसङ्ग्रहः ॥ एकव्यक्तिकत्वादाकाशत्वं न जातिः । तुल्यवृत्तिकत्वाद्घटत्वं कलसत्वं न जातिद्वयम् । सङ्कीर्णत्वाद्भूतत्वं मूर्त्तत्वं न जातिः । अनवस्थाभयात् सामान्यत्वं न जातिः । विशेषव्यावृत्तस्वभावरूपहानिः स्यादतो विशेषत्वं न जातिः । समवायसम्बन्धाभावात् समवायो न जातिः । द्रव्यादित्रिकवृत्तिरिति । परत्वमधिकदेशवृत्तित्वम् अपरत्वमल्पदेशवृत्तित्वम् । सकलजात्यपेक्षयाऽधिकदेशवृत्तित्वात् सत्तायाः परत्वम् । एतद्बोधनाय द्रव्यादीति । तदपेक्षया चान्यासां जातीनामपरत्वम् । परभिन्ना सत्ताभिन्ना । व्यापकत्वात् पराऽपि स्याद्द्रव्यत्वादपराऽपि च । पृथिवीत्वाद्यपेक्षया व्यापकत्वात् अधिकदेशवृत्तित्वात् द्रव्यस्य परत्वम् । सत्तापेक्षयाऽल्पदेशवृत्तित्वात् द्रव्यस्य अपरत्वञ्च । तथाच धर्मद्वयसमावेशादुभयमविरुद्धम् । इति मुक्तावली ॥ नित्यमेकमनेकानुगतं सामान्यम् । तच्च द्रव्यगुणकर्म्मवृत्तीति तर्कसङ्ग्रहः ॥ सामान्यं गुणसाम्येन यत्र वस्त्वन्तरैकता । इति लक्षणम् । तच्च काव्यालङ्कारविशेषः ॥ यथा । प्रस्तुतस्य यदन्येन गुणसाम्यविवक्षया । ऐकात्म्यं बध्यते योगात् तत्सामान्यमिति स्मृतम् । अत्राह शमपिताद्गगनय किञ्चित्तु यदप्रस्तुतार्थेन सम्पृक्तमपरित्यक्तनिजगुणमेव तदेकात्मतया निबध्यते तत्समानगुणनिबन्धनात् सामान्यम् । उदाहरणम् । मलयजरसविलिप्ततनवो नवहारलताविभूषिताः सितत

रूढ़न्तपङ्क्तयःक्षणरुचोरुचिरामलाभाः । धूमभृन्नविततधाम्निभवलयतिथरामविभाव्यताङ्गताः प्रियवसतिं प्रयान्तिसुदृग्मेघनिरस्तभयोऽभिसारिकाः ॥ अत्रप्रस्तुतयोर्न्यूनानतिरिक्ततयानिबद्धं धवलत्वमेकात्मताहेतुः । अतएव पृथगभावेनानयोरुपलक्षणम् ॥ यथावा । वेलापवानुल्यकर्षांवधूनांकर्णायितेषु गण्डतलागतानि । भृङ्गाः सहेलं यदिनापतिष्यन् कोवेदयिष्यन्नवचम्पकानि ॥ अत्र निमित्तान्तरजनितापि नानात्वप्रतीतिः प्रथमप्रतिपन्नमभेदं नव्युदसितुमुत्सहते प्रतीतत्वात्तस्य प्रतीतेश्च बाधायोगात्

सामानाम् । वि॰ साधारणे । अविशेषे । तुल्यतायाम् ॥ अनेकसत्त्वस्थे वस्तुनि ॥ उत्सर्गे ॥

सामानाच्छलम् । न॰ छलप्रभेदे ॥ सम्भवतोऽर्थस्यातिसामान्ययोगादसम्भूतार्थकल्पनासामानाच्छलम् ॥ ५३ ॥ सामान्यविशिष्टसम्भवदर्थाभिप्रायेणोक्तस्य॰ अतिसामान्ययोगादसम्भवदर्थकल्पनया॰ दूषणाभिधानं सामानाच्छलम् । यथा ब्राह्मणोयं विद्याचरणसम्पन्न इत्युक्ते॰ ब्राह्मणत्वं न विद्याचरणसम्पदं साधयतीति कल्पयित्वा॰ परो वदति कुतो ब्राह्मणत्वेन॰ विद्याचरणसम्पत॰ व्रात्ये व्यभिचारात् । ५३ ॥

सामान्यतोदृष्टम् । न॰ अदृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयेशीतऽनुमाने ॥

सामान्यलक्षणा । स्त्री॰ अलौकिकसन्निकर्षविशेषे ॥ सतु॰ व्याप्यव्यापकसामान्यज्ञानम् । यथा एकघटदर्शनेसकलघटस्य संभवतिहेतुघटत्वादिज्ञानम् । तत्प्रमाणं यथा । अलौकिकः सन्निकर्षस्त्रिविधः परिकीर्त्तितः । सामान्यलक्षणाज्ञानलक्षणायोगजस्तथा ॥ आसत्तिराश्रयाणान्तु सामान्यज्ञानमिष्यते । तदिन्द्रियजतद्धर्मबोधसामग्र्यपेक्षते ॥ इति भा॰ ॥

सामान्यविधिः । पुं॰ अनाभ्यविधौ ॥ यथा । नहिंस्यात्सर्वभूतानीति ॥

सामान्यशासनम् । न॰ सामान्याधिकारे ॥ राजलेख्यविशेषे ॥

सामान्या । स्त्री॰ नायिकाभेदे याचान्तरे ॥ कथितं तैर्वशासरके प्वभिमतफलदाभवेत्सामान्या ॥

सामान्याभिनयः । पुं॰ वागङ्गसत्त्वजेऽभिनये ॥ यथा । सामान्याभिनयोनाम ज्ञेयोवागङ्गसत्त्वजः इति ॥

सामासिकः । पुं॰ साङ्ख्यपिके ।

समासससम्बद्धे ॥

सामि । अ० अर्द्धे ॥ निन्दायाम् ॥ सामयति । सामसान्त्वप्रयोगे । अदन्तः ॥

सामिधेनी । स्त्री० धाय्यायाम् । अग्निज्वालनार्थमृचि । इत्यमरः ॥ सामिधेनीधाय्याचयास्यादग्निसमिन्धने ॥ समिधामाधानी । समिधाम आधानेपिग्व्या । पित्त्वान्ङीप् । यस्येतिलोपः ॥ समिध ॥

सामिधेनाः । पुं० मन्त्रविशेषे ॥ समिधामाधानः । समिधामाधानेपिग्व्यण् ॥

सामीची । स्त्री० वन्दनायाम् ।

सामीप्यम् । न० सान्निध्ये । देशकालाभ्यांकृतायाम् प्रत्यासत्तौ । अव्यवहितत्वे ॥ समीपमेव । चतुर्वर्णादित्वात् ष्यञ् ॥

सामुद्रम् । न० देहलक्षणे ॥ लवणविशेषे । कडके । वशिरे ॥ अस्यगुणा यथा । सामुद्रं मधुरं पाकेमतितीक्ष्णं मधुरं गुरु । नात्युष्णं दीपनं भेदि सक्षारमविदाहि च ॥ श्लेष्मलं वातनुत्तिक्तमरूक्षं नातिशीतलम् ॥ समुद्रोदके सामुद्रमुदकं क्षारं सर्वदोषप्रकोपणम् ॥ समुद्रफेने ॥ धाराजलप्रभेदे ॥ तत्सद्यः लवणं शुक्रदृष्टिबलापहम् । विस्रं दोषलं तीक्ष्णं सर्वकर्मसु गर्हितम् ॥ सामुद्रन्त्वाश्विने मासि गुणैर्गाङ्गवदादिशेत् । यतोऽगस्त्यस्य दिव्यर्षेरुदयात् सकलं जलम् । निर्मलं निर्विषं स्वादु शुक्रलं स्याददोषलम् ॥ तत् सामुद्रजलम् । अन्यच्च । फूत्कारविषदग्धेन नागानां शौचकारिणाम् । वर्षासु सविषं तोयं दिव्यमप्याश्विनं विना ॥ इति ॥ त्रि० समुद्रोत्पन्नवस्तुनि । समुद्रभवम् । तत्रभवइत्यण् ॥

सामुद्रकम् । न० समुद्रलवणे ॥ समुद्रोत्थस्रोतोलवणयन्त्रे ॥ तीर्थविशेषे ॥ त्रि० । स्त्रीपुंसयोश्चिह्नवेत्तरि ॥

सामुद्रिकः । त्रि० स्त्रीपुंसयोश्चिह्नज्ञे ॥ वेत्ता स्त्रीपुंसयोश्चिह्नं सामुद्रिक उदाहृत इति हारावली ॥ समुद्रसम्बन्धिनि ॥ समुद्रचारिणि ॥

सामूहिकाः । त्रि० सामवायिकाः । समूहं समवैति । समवायान् समवैतीति ठक् ॥

साम्परायः । पुं० परलोके ॥ परलोकसाधने । सम्परायः परलोकः । तत्प्राप्तिप्रयोजनमेतल्लीये साधनविशेषे ॥

साम्परायिकम् । न० युद्धे । समीके । समरे । त्रि० पारलौकिके ॥ यथा । प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते । न साम्परायिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलम् ॥ पारलौकि

कीसाधने ॥ सम्परायणम् । चयग
तौङ्गतौवा । घञ् । ततोविनया
दित्वात् स्वार्थे ठक् ॥ सम्परायाय
प्रभवति । सन्तापादित्वाट्ठञ् ॥
सम्परायार्हे ॥ सम्परायमर्हति ।
तदर्हतीतिठक् ॥

साम्प्रतम् अ० अधुनार्थे । इदानी
म् ॥ उचितार्थे सम्प्रतम् ।
तनुविस्तारे डम् । पृषोदरादि
त्वात् समो दीर्घः ॥ यद्वा । सम्०प्र
ति० एतयोः समाहारद्वन्द्वः ।
तस्मात् प्रज्ञाद्यण् । गणपाठा
न्मान्तत्वम् ॥

साम्प्रतिकम् । न० समे ॥ न्याय्ये ॥
सम्प्रतिशब्दाद्विनयादित्वात् स्वार्थे
ठक् ॥

साम्बम् । न० उपपुराणविशेषे ॥

साम्बरम् । न० गडलवणे ॥

साम्बरी । स्त्री० मायायाम् ॥ शाम्ब
रीसाम्बरीमाया०मायाकृद्द्वक्लीन
इति शब्दरत्नावली ॥

साम्भवी । स्त्री० रक्तलोध्रे ॥

साम्मातुरः । पुं० भद्रमातुरे ॥ स
तीतनये ॥ सम्मातुरपत्यम् । मा
तुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाः ॥

साम्मुख्यम् । न० सायाह्नव्यापिन्या
तिथौ । साम्मुख्यंनामसायाह्न
व्यापिनीदृश्यतेयदौतिस्कान्दोक्तेः
॥ सम्मुखत्वे ॥

साम्यम् । न० तुल्यत्वे । समतायाम् ॥ चाण्डालान्नक्षियोगत्वाभ्
स्नापप्रतिष्ठाप । पतच्छ्रानतो
विप्रोस्नानात्साम्यमुपच्छति ॥ नि
र्विशेषे । सर्वभूतेषु विषमसमेष्व
पिश्वमानस्यब्रह्मणः समभावे ॥
समाङ्गविष्यञ् ॥

साम्राज्यम् । न० सार्वभौमेपदे । द
शलक्षाधिपत्ये ॥ यथा । लक्ष्या
धिपत्यंराज्यंस्यात् साम्राज्यंदशल
क्षकं । शतलक्षमहेशानिमहासा
म्राज्यमुच्यतइतिवरदातन्त्रे द्विती
यः पटलः ॥ सम्राजोभावः ।
ष्यञ् ॥

साम्राश्विकर्दमम् । न० जवादिनाम
निगन्धद्रव्ये । गन्धाढ्ये ॥ इ०
रा० नि० सट: ॥

साम्राणिजम् । न० मद्यपारिवते ॥

सायंसन्ध्या । स्त्री० पितृप्रसाम् ॥
सायङ्कालोपास्यदेवतायाम् ॥

सायम् । अ० निशामुखे । दिनान्ते ॥
सानम् । षा० अम् । युगागमः ॥

सायः । पुं० बाणे । शरे । वा
णे ॥ दिनान्ते । विकाशे ॥ स्य
ति० समापयतिदिनम् । षो०
अन्तकर्मणि : ॥ घञ् वा । आतो
युक् ॥

सायकः । पुं० शरे ॥ खड्गे ॥ स्य
ति । षो० । ण्वुल् । युक् ॥

सायकपुङ्खा। स्त्री॰ शरपुङ्खायाम्॥

सायङ्कालः। पुं॰ सायाह्ने॥

सायम्। अ॰ निशामुखे। दिनान्ते॥ सानम्। षो॰। अम्। युगागमः॥

सायम्प्रातिकः। त्रि॰ सायम्प्रातर्भवे॥ कालाट्ठञ्॥

सायन्तनः। त्रि॰ सायङ्कालसम्बन्धिनि॥

सायाह्नः। पुं॰ विकालके। दिनान्ते। पञ्चधाविभक्तस्याह्नः पञ्चमे भागे। यथा। सायाह्ने त्रिमुहूर्त्तं स्यात् श्राद्धं तत्र न कारयेत्। राक्षसी नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्म्मसु॥ अह्नः सायम्। सङ्ख्याविसायेतिज्ञापकात् समासः। सायमोऽह्नेमलोपह्नुतिभाष्यात् साधुः॥

सायिका। स्त्री॰ क्रमस्थितौ॥

सायुज्यम्। न॰ सयुग्भावे। एकदेहत्वे ऐक्ये॥ सयुजो भावः। ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्॥

सायोत्सवः। पुं॰ विकाले।

सारः। पुं॰ बले॥ स्थिरांशे॥ यथा। वेदान्यनेकशास्त्राणि चाल्पायुर्विघ्नकोटयः। तस्मात् सारं विजानीयात् क्षीरं हंस इवाम्भसः॥ मज्जनि। मज्जायाम्॥ वज्रक्षारे। रोगे। इतिधरणी॥ दाडिमे॥ वायौ॥ पाशके॥ नवनीते॥ द्रव्ये॥ काव्यालङ्कारविशेषे॥ यथा। उत्तरोत्तरमुत्कर्षो भवेत् सारः परावधिः॥ परः पर्यन्तभागोऽवधिर्यस्य धाराधिरोहितया तत्रैवोत्कर्षस्य विश्रान्तेः। उदाहरणम्। राज्ये सारं वसुधा वसुधायाम् पुरं पुरे सौधम्। सौधे तल्पं तल्पे वराङ्गनाऽनङ्गसर्वस्वम्॥ न॰ जले। धने॥ न्याय्ये। नवनीते॥ विपिने। लोहसारे। यथा। क्षमाभृच्छिखरः कारायष्ट्यान्यस्ते नलेपिते। लोहस्य यच्च सूक्ष्माणि तत्सारमभिधीयते॥ लोहं सारात्मकं हन्याद्दृष्णामतिसारकम्। षट्सर्वाङ्गजवातं शूलञ्च परिणामजम्॥ छर्दिं स्वपीनसं पित्तं श्वासमाशुव्यपोहति। त्रि॰ वरे। श्रेष्ठे॥ यथा। असारे खलु संसारे सारमेतच्चतुष्टयम्। काश्यां वासः सतां सङ्गो गङ्गाम्भः शिवपूजनम्॥ दृढे॥ विरम्सिष्ठन्सरतिकालान्तरम्। सृ॰ स्थिरे॰ इतिघञ्॥ सारः शबलपीतयोरितिविश्वः॥

सारकः। पुं॰ तरलप्रवृत्तिहेतौ। जयपाले॥ त्रि॰ विरेचके॥ सरति। सृ॰। णवुल्॥

सारखदिरः। पुं॰ दुष्खदिरे। घपतरौ॥

सारगन्धः। पुं॰ चन्दने॥

सारग्राही । त्रि॰ सारग्रहणकर्त्तरि ॥

सारघम् । न॰ मधुनि ॥ सरघाभिः कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥

सारङ्गः । पुं॰ एणे । हरिणे ॥ चातके । मतङ्गजे ॥ विहगान्तरे ॥ चञ्चरीके ॥ छत्रे ॥ राजहंसे ॥ चित्रमृगे ॥ वाद्यभेदे ॥ चशुके ॥ चित्रवर्णे । नानावर्णे ॥ मयूरे ॥ कामदेवे ॥ धनुषि ॥ केशे ॥ स्वर्णे ॥ आभरणे ॥ पद्मे ॥ शङ्खे ॥ चन्दने ॥ कर्पूरे ॥ पुष्पे ॥ कोकिले ॥ मेघे ॥ भूमौ ॥ रात्रौ ॥ दीप्तौ ॥ सिंहे ॥ न॰ सारङ्गमांसे ॥ यथा । सारङ्गजाङ्गलं स्वादु मधुरं लघु पुष्ट्यदमिति राजनिर्घण्टः ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ कर्णध्वजं जाङ्गलं चामरं दिग्वक्त्र सताल सदामं च बोधि । सर्पाधिराजाधिराजस्तदावत मूर्द्धाकारातीव सारङ्गमेतत् ॥ यथा । अद्यापि नैव स्पृशतीन्द्र कर्म यातं न तु : क्वापि लभ्यते वै गमं । किन्दारदेशात्मजमर्पयेन्दुं नयेतो रातिविन्दसि चेन्मुकुन्देन ॥ त्रि॰ चित्रवर्णवति । शबले ॥ भगवद्गीता ॥ यथा । प्रियेनिवासोयमोरः । पापमपाय मुखं हरामि । वाहवे सिता चपलानां सारङ्गाणां पदाम्बुज मिति ॥ सरति । सृ॰ । गृञ्जादिभ्यः । सारङ्गः तथा । गम् खु॰ । खच् ॥ सारमङ्गं यस्य । शकन्ध्वादिः ॥ सह सारङ्गेण वा । सारङ्ग गायतिवा । गै शब्दे । गापोष्टक् ॥

सारङ्गकः । पुं॰ हारितिके ॥ सारङ्गान् हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान् हन्तीति ठक् ॥

सारङ्गिका । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ हिमकरकर्णौ नगणविरचय यस्याश्चरणम् । जगदभिरामं हितवाभवति हि सारङ्गिकया ॥ यथा । प्रथमतराधारमथ मम नृपवाधाशमनम् । चतुरमदापाहरणं यदुकुलचूडाभरणम् ॥

सारङ्गी । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे । यथा माद्गौ कल्य कर्णौ दत्त्वाहारं ताटङ्कम् विद्युन्मालापादं दद्यात्तत्रैषां वाहृतम् । नागाधीशेनोक्तं तस्मात्सारङ्गीत्याख्यातं सङ्क्षिप्तच्छन्दोमार्गे सिद्धाभिप्रायः सर्वेषां नामाचि ॥ यथा । इन्दुः रथ्ये गोधूकर्पूरे गोपायन्तं गोवृन्दं वल्लवैः सार्द्धं बालक्रीडासीलं वन्दे गोविन्दम् । चाभीरीणां मौनव्यूह्याजाहासः कर्णान्ते नीकुञ्जसन्मञ्जुपीरा धार्त्ष्ट्याहृष्यन्तम् ॥ शबलायाम् ॥ चन्द्रतीर्थोपिनिक्षेप् ॥

सारजम् । न॰ नवनीते ॥

सारणः । पुं॰ अतीसाररोगे ॥ रा

बलसमन्विते । इत्यमरभरतौ ॥
आध्माताक्षे ॥ भद्रबलायाम् ॥ न० गन्धभेदे ॥ मलनिर्गमने ॥
सारणिः । स्त्री० क्षुद्रनद्याम् ॥ प्रसारण्याम् ॥
सारिणी । स्त्री० प्रसारण्याम् ॥ सुस्पनद्याम् ॥
सारण्ड: । पुं० सर्पाण्डे ॥
सारत: । पुं० मुनौ ॥ त्रि० अर्ज्जुनसहवर्त्तमाने ॥
सारतरु: । पुं० कदलीवृक्षे ॥ धू० ध० स्थय: ॥
सारत: । अ० बलातद्यर्थे ॥ पञ्चम्य सलिल ॥
सारथिः । पुं० सूते । नियन्तरि ॥ अस्यलक्षणं यथा । निमित्तशकुनज्ञानीहयशिक्षाविशारदः । हयायुर्वेदतत्त्वज्ञोभूमिभागविशेषवित् ॥ स्वामिभक्तोमहोत्साहः सर्वेषाञ्च प्रियंवदः शूरश्चकृतविद्यश्चसारथि परिकीर्त्तितइति ॥ सरत्यश्वान् । सृ० । अन्तर्भावितण्यर्थः । सर्त्तेर्णि च्चतिणर्थम् ॥
सारथ्यम् । न० सारथेः कर्म्मणि० भावेच । पुरोहितादित्वाद्यक् ॥
सारदः । त्रि० सारदातरि ॥
सारद्रुमः । पुं० खदिरे ॥
सारपादः । पुं० आम्रसिवृक्षे ॥
सारभृत् । त्रि० सारग्राहिणि ॥

सारमितिः । स्त्री० वेदे । श्रुतौ ॥ सारस्ययथार्थस्यमितिः ॥
सारमूषिका । स्त्री० देवदाल्याम् ॥
सारमेयः । पुं० कुक्कुरे । सरमायाअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥
सारमेयादनः । पुं० नरकविशेषे ॥
सारमेयी । स्त्री० शुन्याम् ॥ ढगन्तान्ङीप् ॥
सारलोहम् । न० लोहसारे ॥ द्रू० तिभूरियोगः ॥
सारवः । त्रि० सरयूजातवस्तुनि ॥ सरय्वांभवः । तत्रभवइत्यण् । दाण्डिनायनेतियलोपः ॥ स्त्रियां टिड्ढेतिङीपि० सारवी ॥
सारवान् । त्रि० ससारे ॥
सारवती । स्त्री० छन्दोभेदे ॥ यथा । चेद्भगणत्रितयंगमत० स्याद्गुरु र्गणनाचमतः । श्रीधरवल्लभप्रथिता० सारवतीकथिता ॥ सारविशिष्टायां ॥
सारसः । पुं० स्वनामख्यातपक्षिविशेषे । पुष्कराख्ये ॥ अस्य शकुनंयथा । दृष्टयामद्वयः सकलासिद्धिरात्मारमदनुर्विवक्षेनेन । श्रुत्वाप्युक्तेनिनदनगच्छेत्सिद्धिशब्दमभीष्टंगृहप्रवेशात् । वामेनयोपक्वज्ञलाभकारीवद्धस्तथायेन्द्रंतोर्थलवध्यै । यः सारसयोर्युगपद्विराव: शालोपि

रैवतकमतोऽपि वामः ॥ सर्वेन्द्रियव्यः कथितार्थकारी॰ क्लीवहयस्याप्ययमेव वर्ग्गः ॥ इति शब्दराजः ॥ इन्दौ ॥ हंसे । न॰ सरसीरुहे । पद्मे । भौमपानीयविशेषे ॥ यथा भद्राः शैलवराद्भौमियत्र संस्थाय तिष्ठति । तत्सरोजलसञ्छन्नं तद्भ्मः सारसं स्मृतम् ॥ सारसं सलिलं बल्यं तृष्णाघ्नं मधुरं लघु । रोचनं तुवरं रूक्षं बद्धमूत्रमलं स्मृतम् ॥ वि॰ सरोजाते ॥ सरसिभवः । अण् ॥

सारसनम् । न॰ तनुत्रनामोरस्त्रे । कञ्चुकादौ । अर्थिमध्यकायनिबद्धपट्टिकादौ ॥ यथा । कञ्चुकोवारबाणोऽस्त्री॰ यत्तु मध्ये सकञ्चुकाः । बध्नन्ति तत्सारसनमधिकाङ्गोऽथ शीर्षकम् ॥ इत्यमरः ॥ काञ्च्याम् । मेखलायाम् । कटिभूषणे । स्त्री काञ्च्यां पत्तापन्यमे । सारमुत्कृष्टं सनमस्य षणसम्भक्तौ । घः । स सारसनेनाल्पघण्टेन वा । सारसनौ लिखा । पश्चाद्गामे कर्म्मणः श्लिष्टबिन्दुगात्र् । यथा । सारं बलमञ्जी॰ दीप्यतेऽनेन । अभ्यक्तद्रीप्यताद्यवेषु । करणे ल्युट् । घञ्ध्यादि ॥

सारसिका । स्त्री॰ सारस्याम् ॥ स्वार्थे कः ॥

सारसी । स्त्री॰ लक्ष्मणायाम् । सारसस्त्रियाम् ॥

सारस्वतः । पुं॰ देशविशेषे ॥ विल्वदण्डे ॥ कल्पविशेषे ॥ यथा । सारस्वतस्य कल्पस्य मध्ये ये स्युर्नरामराः । तद्वृत्तान्तोद्भवं लोके तत्सारस्वतमुच्यते ॥ इति मात्स्ये ५० ध्यायः ॥ सरस्वतीनदीपूर्व्वमुनिविशेषे ॥ इति कश्चित् । सारस्वतदेशीयब्राह्मणे ॥ स च पञ्चविधगौडेषु प्रसिद्धः । यथा । सारस्वताः कान्यकुब्जा इति ॥ न॰ ब्रह्मीघृते ॥ त्रि॰ सरस्वतीतीरवासिनि ॥ सरस्वतीतीरसम्बन्धिनि ॥ सारस्वतदेशसम्बन्धिनि ॥

सारस्वताः । पुं॰ भूम्नि॰ देशविशेषे । विकर्णिकेषु ॥ यथा । काश्मीरास्तु मधुमताः सारस्वतास्तु विकर्णिकाः इति हेमचन्द्रः ॥

सारस्वतकल्पः । पुं॰ स्वायम्भुवमाद्य कातन्त्रोक्ते डामरे सरस्वत्युपासनाप्रकरणे ॥

सारस्वतव्रतः । पुं॰ न॰ मत्स्यपुराणोक्ते व्रतविशेषे ॥

सारस्वती । स्त्री॰ इष्टिविशेषे ॥ याज्ञिकाः । पठन्ति । आहिताग्निरपशब्दं प्रयुज्य प्रायश्चित्तीयां सारस्वतीमिष्टिं निर्व्वपेदिति प्रायश्चित्तीया मा भूमेत्यध्येयं व्याकरणमिति महाभाष्यम्

सारा । स्त्री॰ स्नुहीप्रभेदे ॥ दूर्वाया म् कृष्णत्रिवृतायाम् ॥
सारार्थ : । त्रि॰ निष्कृष्टार्थे ॥
साराल : । पुं॰ तिले ॥
सारि : । पुं॰ स्त्री॰ पाशके ॥
सारिका । स्त्री॰ शारिकाख्यखगे । पीतपादायाम् । गोराटिकायाम् ॥ सरति । सृ॰ । ण्वुल् । प्रत्यय स्थादित्वोत्वम् ॥ वचान्तरे ॥
सारिणी । स्त्री॰ कपिलशिंशपायाम् ॥ कार्पासिकायाम् ॥ दुरालभा याम् ॥ प्रसारण्याम् ॥ रक्तपुनर्न वायाम् ॥ सहदेव्याम् ॥ वृन्तिरा जनिघण्टः ॥
सारी । त्रि॰ बलयुक्ते । सबले ।
सारिष्ठ : । त्रि॰ अतिशयेनसारे ॥
सारी । स्त्री॰ सप्तलायाम् ॥
सारु । न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ हारद्वयड धारिसारु ॥ यथा । नन्दनन्दनम् भजामि ॥
सारुण : । त्रि॰ अरुणवर्णयुक्ते ॥
सारुणा । स्त्री॰ जपायाम् ॥
सारूप्यम् । न॰ सरूपतायाम् ॥
सारोष्ट्र : । पुं॰ देशभेदे ॥ सारउष्ट्रोय स्मिन् ॥
सारोष्ट्रिक: । पुं॰ विषविशेषे ॥ सा रोष्ट्रे देशेभव : । अध्यात्मादित्वाट्ठ ञ् ॥
सार्गल : । त्रि॰ सप्रतिबन्धे ।

सार्थ : । पुं॰ जन्तुसङ्घे ॥ वणिक् समूहे ॥ समूहमात्रे ॥ यात्रिक जनानांसङ्घाते ॥ त्रि॰ सधने ॥ सफले । अभिधेयसहिते ॥ सरति । सियतेवा । सृ॰ । सर्त्तिंपि दि शियन् ॥ अर्थेनसहवर्त्तमानोवा ॥ बापोप्सिवसवश्लीघुवनेषपवने प्सिव । सार्थः : स्वरंतद्वोऽपिपुंसिन वैश्यप्रसिवादिषु ॥
सार्थक : । त्रि॰ सप्रयोजने ॥ अर्थे नसहवर्त्तमान : । सार्थक : ॥
सार्थवाह : । पुं॰ वणिजि ॥ सार्थं वहति । वह॰ । कर्म्मण्यण् ॥
सार्थिम : । त्रि॰ सार्थेस्थिते । सार्थी तिख्याते ॥
सार्द्र : । त्रि॰ आर्द्रे ॥ पर्यायास्तु । आर्द्रसार्द्रक्लिन्नतिमितस्तिमित समुन्नमुत्त्त्विति ॥ सहआर्द्रगुणे नेतिनवा ॥
सार्द्ध : । त्रि॰ अर्द्धसहिते ॥ अर्द्धेनस हवर्त्तमान : ॥
सार्द्धम् । अ॰ साकमर्थे । सत्रम् । समम् । सहार्थे ॥ ऋध्यति । ऋधु वृद्धौ । बाहुलकात्कम् । सहऋद्धं वर्त्तते ॥
सार्प्प : । पुं॰ अश्लेषानक्षत्रे ॥ स र्पोदेवतास्य । सास्यदेवतेत्यण् ॥
सार्प्पराज्ञी । स्त्री॰ सर्पराजस्वामु की : पत्न्याम् ॥

सार्पिष: । त्रि॰ सर्पि: सम्बन्धिनि । सर्पिषा संस्कृते ॥ अण् ॥

सार्पिष्क: । त्रि॰ घृतसंस्कृते ॥ सर्पिषा संस्कृतं तेन संस्कृतमिति ठक् ॥ सार्पिष्कन्दाधिकं सर्पिर्दधिभ्यां संस्कृतं क्रमादिति हेमचन्द्र: ॥

सार्व्व: । पुं॰ अर्हति । जिने ॥ त्रि॰ सर्वहिते ॥ सर्वस्मै हित: । सर्वपुरुषाभ्यां णढञाविति ण: ॥

सार्व्वजनिक: । त्रि॰ सर्व्वजनीने ॥ सर्वजन: । पूर्वकालैकेति समास: । सर्वजनाय हित: । सर्वजनाट्ठञ् खश्चेति ठञ् ॥

सार्व्वभौम: । पुं॰ सर्वपृथ्वीपतौ । चक्रवर्त्तिनि । कान्यकुब्जदेशे ॥ उत्तरदिग्गजे ॥ सर्वस्याम् भूमौ विदित: । तत्र विदित इत्यण् । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धि: ॥ सर्वभूमेरीश्वरो वा । तस्येश्वर इत्यण् ॥ सर्वभूमेर्निमित्तं संयोग उत्पातो वा । सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञाविति अण् ॥

सार्व्वजनीन: । त्रि॰ सर्व्वजने साधौ ॥ खञ् ॥

सार्व्वलौकिक: । त्रि॰ सर्वलोकविदिते ॥ सर्व्वलोके विदित: । लोकसर्वलोकाट्ठञ् । अनुशतिकादि: ॥

सार्षपम् । न॰ सर्षपशाके ॥ गुणा यथा । कटुकं सार्षपं शाकं बहुमूत्रमलं गुरु । अम्लपाकं विदाहि स्यादुष्णं रूक्षं त्रिदोषकृत् ॥ सक्षारं लवणं तीक्ष्णं स्वादुशाकेषु निन्दितम् ॥ सर्षपतैले ॥ दीपनं सार्षपं तैलं कटुपाकरसं लघु । लेखनं स्पर्शवीर्योष्णं तीक्ष्णं पित्तास्रदूषकम् ॥ कफमेदोनिलार्शोघ्नं शिर:कर्णामयापहम् । कण्डूकोष्ठकृमिश्वित्रकुष्ठदुष्टव्रणप्रणुत् ॥ तद्वद्राजिकयोस्तैलं विशेषान्मूत्रकृच्छ्रकृत् ॥ राजिकयो: कृष्णराजिकारक्तराजिकयो: ॥

साष्टिता । स्त्री॰ समानर्द्धित्वे । समानैश्वर्य्ये ॥

साल: । पुं॰ वृक्षमात्रे ॥ प्राकारे ॥ सर्ज्जपादपे । सखुआ॰ इ॰भा॰ प्र॰ ॥ सल्यते । चलगतौ । कर्म्मणि घञ् ॥ न॰ धूनके ॥

सालग्राम: । पुं॰ शालग्रामे ॥

सालन: ।)
सालनिर्यास: ।) पुं॰ धूनके । सर्ज्जरसे ॥

सालपर्णी । स्त्री॰ सालपर्ण्याम् । विदारिगन्धायाम् ॥ इ॰ अ॰ र॰ लो । साल: पर्णमस्या: । सालशब्दस्य शालपर्णसदृशे लक्षणा । पाककर्णेति ङीष् ॥

सालपुष्पम् । न॰ स्थलपद्मे ॥

सालरस: । पुं॰ रालै । धूनके ॥

सालवेष्टः । पुं॰ धूनके ॥

सालशृङ्गम् । न॰ प्राचीराग्रे ॥

सालसारः । पुं॰ तरौ । हिङ्गुनि ॥

सालिका स्त्री॰ शारिकायाम् ॥ षल॰ । ण्वुल् । ह्रस्वम् ॥

सालोक्यम् । न॰ एकलोकवासे । सलोकतायाम् ॥

सालिकः । पुं॰ पक्षिविशेषे । गूथलके । क्षुद्रचूडे ॥

साल्वः । पुं॰ देशविशेषे । तद्देशस्थे॰ पुं॰ भूम्नि॰ कारकुक्षीयेषु ॥ साल्वास्तु कारकुक्षीयामरवस्तु दशेरक इत्युक्तं हेमचन्द्रः ॥ पुं॰ नृपतिविशेषे ॥ न॰ मूलविशेषे ॥ साल्वस्य मूलम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणो लुक् ॥ वृत्तिप्रामाण्यात् साल्वशब्दस्य वृद्धत्वेपि बिल्वादित्वं गवादित्वं वा बोध्यम् ॥ त्रि॰ साल्वदेशजे । साल्वेषु भवः । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥ यथा॰ साल्वः पदातिर्व्रजति ॥

साल्वकः । त्रि॰ साल्वदेशजे ब्राह्मणादौ ॥ गवि ॥ यवाग्वाम् ॥ साल्वेषु जातः । अपदातौ साल्वादिति॰ गोयवाग्वोश्चेति वुञ् ॥

साल्वती । स्त्री॰ नाट्यवृत्तौ ॥

साल्वहा । पुं॰ श्रीकृष्णे ।

साल्वेयः । पुं॰ नृपान्तरे ॥ तस्यापत्ये ॥ साल्वेयस्यापत्यं॰ राजा वा । साल्वेयगान्धारिभ्याञ्चेत्यञ् ॥

सावधानः । त्रि॰ समाहितान्तःकरणे ॥ अवधानेन सह वर्त्तमानः ॥ सचेतने ॥

सावन । पुं॰ यज्ञकर्मान्ते । यजमाने ॥ प्रचेतसि । वरुणे ॥ दिवसविशेषे । यथा । खरमरीच्युदयद्वयजान्तरं यदिह सावनसंज्ञदिनं स्फुटम् ॥ अपि च । अहोरात्रं चैकेन सावनो दिवसः स्मृतः । इति । त्रिंशद्दिनात्मकैर्मासैः ॥ त्रिंशतासौ र्दिवसैः सावनः परिकीर्त्तितः ॥ न॰ सवनसम्बन्धिदिने । सोमयागे सवनत्रयस्याहोरात्रसाध्यत्वात् तत्सम्बन्धिदिनं सावनमिति माधवाचार्य्यः ॥

सावयवम् । न॰ व्यक्तौ ॥ अवयवनमवयवो मिथः संश्लेषः मिश्रणं संयोगः इत्यावत् अप्राप्तयोर्विका प्राप्तिः संयोगः तेन सह वर्त्तत इति सावयवम् । तथाहि॰ पृथिव्याद्यः परस्परं संयुज्यन्ते॰ एवमन्येपि । नतु प्रधानस्य बुद्ध्यादिभिः संयोगस्तादात्म्यात् । नापि सत्त्वरजस्तमसां परस्परं संयोगोऽप्राप्तेरभावात् ॥ त्रि॰ अवयवविशिष्टे ॥

सावरः । पुं॰ मृगविशेषे ॥ न॰ तन्मांसे ॥ यथा । मांसं सावरसम्भूतं पाचितं मधुघावृते । सैसवारोषधा

क्षीर्णे हिङ्गुसैन्धवसम्भृते ॥ बलपुष्टिकरं रुच्यं विष्टम्भि गुरु पाचनम् । सावरं पललं शीतं सुस्वादु कफकृन्मतम् ॥ रसे पाके च मधुरं रक्तपित्तनिवारणम् । तद्भुक्त्वा शर्करां भूयो भक्षणाय प्रकल्पते ॥ भावप्रकाशेऽपि । सावरं पललं स्निग्धं शीतलं गुरु वृष्यमतम् । रसे पाके च मधुरं कफदं रक्तपित्तहृत् ॥ त्रि० सवर्णसंहिते ॥

सावर्णः । पुं० अष्टममनौ ॥ यथोक्तं देवीभागवते । छायासंज्ञासुतो योऽसौ द्वितीयः कथितो मनुः । पूर्वजस्य सवर्णोऽसौ सावर्णस्तेन कथ्यतइति ॥

सावर्णिः । पुं० सूर्यतनये । अष्टममनौ ॥ अष्टमेऽन्तरआयाते सावर्णिर्भविता मनुः ॥ सवर्णाया अपत्यम् । अत इञ् । इत्यधिकारे बाह्वादिभ्यश्चेति इञ् ॥ यद्वा । अग्रजस्य वैवस्वतमनोः समानो वर्ण इति सावर्णिः । यथोक्तं विष्णुपुराणे । छायासंज्ञासुतो योऽसौ द्वितीयः कथितो मनुः । पूर्वजस्य सवर्णोऽसौ सावर्णिस्तेन कथ्यतइति ॥ गोत्रविशेषे ॥ यथा । वात्स्यसावर्णिगोत्रयोरौर्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्रवतः प्रवरा इत्युद्वाहतत्त्वं ॥

सावर्णिकः । पुं० मन्वन्तरान्तरे ॥ सावर्णिः कः प्रकाशो यस्मिन् ॥ अष्टममनौ । सावर्णिकोनाम मनुर्भवान् भुवि भविष्यतीत्युक्ते ॥

सावित्रः । पुं० शङ्करे ॥ वसौ ॥ ब्राह्मणे ॥ सूर्ये ॥ गर्भे ॥ म० यज्ञोपवीते ॥ सवितुरयम् । तस्येदमित्यण् ॥

सावित्री । स्त्री० शाल्वदेशीयसत्यवद्राजपत्न्याम् । मद्रदेशीयाश्वपतिराजकन्यायाम् ॥ ब्रह्मपत्न्याम् । सवितुः पृश्न्यामपत्न्यां जातायाम् । उमायाम् ॥ तन्नामकारणं यथा । त्रिदशैरर्चिता देवी वेदयोगेषु पूजिता । भास्करस्वरूपा तु सावित्री तेन सा स्मृतेति देवीपुराणे ४४ ऽध्यायः ॥ गायत्र्याम् ॥ सर्वलोकप्रसवनात् सविता सतु कीर्त्यते । यतस्तद्देवता देवी सावित्रीत्युच्यते ततः ॥ वेदप्रसवनाच्चापि सावित्री प्रोच्यते बुधैरिति वह्निपुराणे ब्राह्मणप्रशंसानामाध्यायः ॥ सन्ध्यायामन्यच्च समये च त्यक्तसावित्रीजपः सायंप्रातर्होमादिरूपया स्वकीयक्रियया च स्वकालिकयक्तो ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्योऽपि सत्त्वमेषु निन्दां गच्छति तस्मात् स्वकाले सावित्रीजपस्वक्रियाश्च न त्यजेत् सवितुरियम् । अण् । ङीप् । पुचलौ पप्रसिद्धायां नद्याम् ॥

सावित्रीव्रतम् । न॰ ज्येष्ठकृष्णचतुर्द्दश्यामुक्तौकर्त्तव्ये नियमविशेषे । वटसावित्री॰इ॰भाषाप्रसिद्धे ॥

सावित्रीसूत्रम् । न॰ यज्ञोपवीते ॥

साशङ्क: । त्रि॰ सभये ॥

साश्रुक: । पु॰ कञ्चुके । इ॰ हारावली ॥

साश्रुधी: । स्त्री॰ श्वश्रूम् इ॰ चि॰ शेष: ॥

सास: । पुं॰ चापविशेषे ॥ असिना धनुषा सह वर्त्तते । तेन सहेति बहुव्रीहि: ॥

सासि: । त्रि॰ सखड्गे ॥ सहासिना वर्त्तते । तेन सहेति तुल्ययोगइति बहुव्रीहि: ॥

सासुसू: । पुं॰ सबाणे ॥ असुसूभिर्बाणै: सहित: ॥

सास्थितास्त्रंहम् । न॰ कांस्ये ॥ इ॰ त्रि॰ शे: ॥

सास्ना । स्त्री॰ गलकम्बले । गवाङ्गलस्थितकम्बलाकृतिमांसे ॥ सस्ति । षस स्वप्ने । रास्नासास्नेति साधु: ॥

साहङ्कार: । त्रि॰ गर्व्वयुक्ते ॥

साहचर्य्यम् । न॰ साहित्ये । एकस्मिन्नन्वयित्वे । सामानाधिकरण्ये एकाधिकरणवृत्तित्वे ॥ सहचरस्य भाव: । ष्यञ् ॥

साहस: । पुं॰ अग्निविशेषे ॥ यथा । प्रायश्चित्ते विधुश्चैव प्राकथर्व्वे तु साहस: । लक्षहोमे तु वह्नि: स्यात् कोटिहोमे हुताशन: ॥ इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥ दमे । दण्डविशेषे ॥ स च त्रिविधो यथा । प्रथम: साहस: स्मृत: । मध्यम: पञ्चविंशश्च: सहस्रन्त्वेव चोत्तम: ॥ लोभात् सहस्रं दण्डन्तु मोहात् पूर्व्वन्तु साहसम् । भयाद्द्वौमध्यमौ दण्डौ मैत्र्यात् पूर्व्वं चतुर्गुणमिति मानवे साक्षिप्रकरणे ८ ऽध्याय: ॥ न॰ बलात्कारकृतकार्य्ये । बलात् प्रसभक्रियमाणे पारुष्यादौ ॥ तथाच नारद: । सहसा क्रियते कर्म यत्किञ्चिद्बलदर्पितै: । तत् साहसमिति प्रोक्तं सहो बलमिहोच्यते ॥ मनुष्यमारणं स्तेयं परदाराभिमर्षणम् । पारुष्यमनृतञ्चेति साहसं पञ्चधा स्मृतमिति ॥ दुष्कृतकर्म्मणि ॥ अविमृष्यकृतौ । पश्चाद्दोषमनालोच्य करणे ॥ इति ॥ औत्थानपेक्षितकर्म्मणि ॥ सहसि बले भवम् । तत्र भव इत्यण् ॥ शास्त्रत्यागे

साहसाङ्क: । पुं॰ विक्रमादित्यभूपतौ ॥ साहसिके ॥

साहसिक: । पुं॰ चौरे । अविचार्य्यकारिणि ॥ बलेन गृहदाहधनादिग्रहणकारिणि ॥ अवराज्ञाक्षमान कार्य्या । यथाह मनु: । ऐन्द्रं स्थान

मभिप्रेप्सुर्यशश्चाक्षयमव्ययम्। नो
पेक्षेत क्षणमपि राजा साहसिकं नर
म्॥ वाग्दुष्टात्तस्कराच्चैव दण्डे
नैव च हिंसतः। साहसस्य नरः
कर्त्ता विज्ञेयः पापकृत्तमः॥ सा
हसे वर्त्तमानन्तु यो मर्षयति पार्थिवः
। स विनाशं व्रजत्याशु विद्वेषं चाधि
गच्छति॥ न मित्रकारणाद्राजा विपु
लाद्वा धनागमात्। समुत्सृजेत्सा
हसिकान् सर्वभूतभयावहानिति
॥ सहसा बलेन वर्त्तते। ओजस्स
होऽम्भसा वर्त्तते इति ठक्॥

साहसिक्यम्। न॰ सहसाप्रवर्त्तने॥
साहसिकस्य कर्म्म। ब्राह्मणादित्वा
त् ष्यञ्॥

साहसी। त्रि॰ साहसान्विते॥

साहस्रः। पुं॰ सहस्रसङ्ख्याकगजा
दिसैन्यवति॥ सहस्रं बलमस्य।
अण् चेत्यण्॥ न॰ सहस्राब्दे
सहस्राणां समूहः। भिक्षादिभ्योऽ
ण्॥ सहस्रमात्रे॥ स्वार्थेऽण्।
यथा। हरिरिति साहस्रकमलकलिमा
धायपद्ययोर्यदेको मेतस्मिन्निजमुद्
हरन्नेककमलमिति॥ त्रि॰ सहस्र
गुणाधिके॥ यथा। शिखिपश्चाग्न्य
पथश्चो विशिष्टो दशभिर्गुणैः। उपां
शुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मान
सः स्मृत इति॥ सहस्रेण क्रीते॥
शतमानविंशतिकसहस्रवसनाद्-

ण्॥ सहस्रसम्बन्धिनि॥

साहस्रकम्। न॰ तीर्थविशेषे॥

साहस्रवम्। न॰ तीर्थविशेषे॥

साहायकम्। न॰ साहाय्ये॥ सहा
यस्य कर्म्म भावो वा। सहायाद्वेति वु
ञ्। योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञि-
ति वा॥

साहाय्यम्। न॰ सहायतायाम्॥
सहायस्य कर्म्म भावो वा। ब्राह्मणा
दित्वात् ष्यञ्॥ साहाय्यं वरयामा
सेति यथा॥

साहित्यम्। न॰ मेलने॥ सहितस्य
भावः। ष्यञ्॥ तल्लक्षणं यथा।
परस्परसापेक्षाणां तुल्यरूपाणां युग
पदेकक्रियान्वयित्वं साहित्यमिति
श्राद्धविवेकः॥ एकक्रियान्वयित्वं
वा॥ मनुष्यकृतरघुभट्टिमाघादि
ग्रन्थे। काव्ये॥

साह्नम्। न॰ साहाय्ये॥ सहशब्दः
सहायवाची। राक्षसानां वधे साह्नं
लङ्कायाश्च प्रधर्षणे कुरु तं रामायणव-
चनात्॥ सहितत्त्वे। मेलने॥

साह्वयः। पुं॰ समाह्वये॥

सिंहः। पुं॰ मृगेन्द्रे। पञ्चास्ये।
कण्ठीरवे॥ महासिंहे॥ हिनस्ति
। हिसि हिंसायाम्। पचाद्यच्
। पृषोदरादिः॥ सिंहः प्र
मुखानां पालने मुहूर्त्तमाह। स्था
यमेषामधिमनुष्यारण्यानामङ्गिमे

बलघ्नभर्गकर्मेन्द्रैः । कर्म-पालनमुखैर्हिंसपूर्वैः पुण्डरीकमुखैस्तिनखानाम् ॥ इति ॥ पञ्चमरामौ ॥ तदग्नोत्पन्नस्य फलमाह । सिंहलग्ने समुद्भूतोऽभोगी शत्रुविमर्दनः । स्वल्पोदरोऽल्पपुत्रश्च सोत्साहीगजविक्रमः ॥ उत्तरस्थः स्मृतः श्रेष्ठे ॥ राशिभागे । पर्वतांश्चश्री ॥ सिंहति । षिचक्षरणे । सिचीः संज्ञायां हनुमीकच ॥

सिंहकेलिः । पुं॰ पूर्वजिने । मञ्जुघोषे ॥

सिंहकेशरः । पुं॰ बकुले ॥ सिंहसटायाम् ॥

सिंहतलः । पुं॰ संहतले । सव्यदक्षिणयोः पाण्योर्मिलितयोर्विस्तृताङ्गुल्योः । प्रतले ॥ सिंहस्येव तलमस्य ॥

सिंहतुण्डः । पुं॰ सीहुण्डे । स्नुह्याम् ॥

सिंहद्वारम् । न॰ प्रवेशद्वारे प्रवेशने । सिंहपौल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ द्वाराग्रे स्तम्भोपरिस्थिते । तोरणे ॥

सिंहध्वनिः । पुं॰ सिंहशब्दे ॥

सिंहनादः । पुं॰ युद्धे सैन्यानां योऽहङ्कारेऽत्र : स सिंहनादः । चूडायाम् ॥ सिंहवन्नदनम् । यद्॰ । घञ् ॥ सिंहनादे भटानां हि सिंहवन्नदनं स्मृतम् ॥ गजयूथदर्शनात्॰ तद्भङ्गाय॰ यथा सिंहस्य नादस्तथा॰ परबलभङ्गाय॰ स्वोत्साहविवृद्धये च योऽराव : स सिंहनादः ॥ कलहंसाख्ये छन्दोभेदे गुल्गुलौ ॥

सिंहनादिका । स्त्री॰ दुरालभायाम् ॥

सिंहपर्णी । स्त्री॰ वासके ॥

सिंहपुच्छः । पुं॰ वासके ॥

सिंहपुच्छिका । स्त्री॰ चित्रपर्णिकायाम् । चाकुलिया॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

सिंहपुच्छी । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥ सिंहपुच्छाकारपुष्पत्वात् । उपमानात्पच्च पुच्छाच्चेति ङीष् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ वासके ॥

सिंहपुष्पी । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

सिंहमुखी । स्त्री॰ वासके ॥

सिंहयाना । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

सिंहरथा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

सिंहलः । पुं॰ जम्बुद्वीपस्थोपद्वीपप्रभेदे । सिलोन॰ इ॰ गौ॰ दे॰ प्र॰ । देशविशेषे ॥ यथा । दक्षिणेऽवन्तिमाहेन्द्रमलयाचलमूकका : चित्रकूटमहारण्यका ञ्चीसिंहलकोङ्कणा इति ॥ देशान्तरेपि च । सरुदेशात्पूर्वभागे कामाद्रेर्दक्षिणे शिवे । सिंहलाचो महादेश : सर्वदेशोत्तमोत्तम : इति ॥ न॰ पित्तले ॥ रङ्गे

त्वचे ॥ दालचीनी॰ इ॰ भा॰ ॥
सिंहलस्था । स्त्री॰ सैंहल्याम् ॥ त्रि॰ सिंहलदेशवासिनि ॥
सिंहलास्थान : । पुं॰ तालवृक्षसदृशवृक्षविशेषे : प्रोतफले ॥
सिंहलील : । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । लिङ्गोपरि स्थितानारीभ्रुम्योदूख्वापदद्वयम् । हृदयेदत्तहस्ता च सिंहलील : प्रकीर्त्तित : ॥ लिङ्गोपरिस्थिताःनारीबाह्मोरूध्वपदद्वया । हृदयेदत्तहस्ताचसिंहलीलोप्यसावपि ।
सिंहवाहिनी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ यथा । सिंहमारुह्यकन्याग्निनिहतौम हिषोयथा । महिषघ्नीततोदेवीकन्यावैसिंहवाहिनी ॥
सिंहविक्रान्त । पुं॰ घश्चेऽश्वे ॥ त्रि॰ सिंहतुल्यविक्रमवति ॥
सिंहविन्ना । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥
सिंहविलोकितम् । न॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ शृणुसिंहविलोकितमुत्तवरंवरयमकमनोहरचरणधरम् । धरणीपतिमानसमधिकविलसितविहितविदग्धतुष्टमलगणललितम् ॥ यथा । दिवसादवसादिततिमिरचयंचयनावलिवीधनिसर्गधनम् । धनदेन्द्रकृताञ्जलिपाणिनमितमभुवनतलंनमदिवसकृतम् ॥ सिंहावलोकिते ॥
सिंहसंहनन : । त्रि॰ वराह रूपीपीते

॥ सिंहसंहनन : सत्याद्योपिस्सिर्वाहिसुन्दर: ॥ सिंहस्येवसंहननंदेहोऽस्य । रूढिशब्दोयम् ॥ न॰ सिंहस्यसम्बन्धे ॥
सिंहसिन : । पुं॰ जिनाईत्पितरि ॥
सिंहा । स्त्री॰ धमन्याम् ॥ नाड्याम् ॥
सिंहाणम् । न॰ मलघूरे । लौहमले । सिंहमानयति । अन॰ । कर्म्मण्यण् । पृषोदरादि : ।
सिंहाधिप : । पुं॰ सूर्य्ये ॥
सिंहानम् । न॰ मलघूरे ॥ सिंहवद्धनमिति । अन॰ अच् ॥
सिंहासनम् । न॰ हिमशैराजासने । सिंहवद् सने ॥ सिंहाकारमासनम् : सिंहदुवासनम्वा ॥ परासनस्थोयो राजायोराजवनिरासन : सपरैर्हन्यतेसिंहैरिवमत्तगजाधिप : ॥ पुं॰ रतिबन्धभेदे । यथा । स्तनकुंदयवाहुजलवैवापदद्वयम् । स्तनौधृत्वारमेत्कामोबन्ध : सिंहासनोमत : ।
सिंहास्य : । पुं॰ वासके ॥ सिंहास्यमस्य । सिंहास्यसदृशपुष्पत्वात् ॥ त्रि॰ सिंहसमानमुखे ॥
सिंहिका । स्त्री॰ राहुमातरि ॥ कश्यपपत्न्यांदितौतु सिंहिकाराहुमातृतनयावक्त्रोलनत् । पूर्वशोषरिनिकृत्तकन्धरादेवतैरवशोनिपातित :

सिंहिकात्मज : ।) पुं॰ राहौवि
सिंहिकासूनु : ।)

धुन्तुदे ॥ वास्तुपुरुषे ॥

सिंहनी । स्त्री॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ यद्गिाथातुर्यंपदं विंशतिमात्रंचगाथिनीभवति । फणिपतिपिङ्गलभणितंतद्विपरीतन्तु सिंहिनीवृत्तम् । यथा । पर्याप्ताजलधाराविरमति नचरुन्तलोचनेजलधारा । जगत् : प्रसादमाशास्तदपिनमेभवतिजीविताशा ॥

सिंही । स्त्री॰ कण्टकार्याम् । वार्त्ताकौ ॥ वासके ॥ राहुमातरि ॥ हिनस्ति । हिंसो॰ पचाद्यच् । पृषोदरादि : । गौरादि : ॥ सुवर्णवर्णवराटके ॥ मुद्गपर्ण्याम् ॥

सिंहीलता । स्त्री॰ बृहत्याम् ॥

सिंहोन्नता । स्त्री॰ शक्करीछन्दोभेदे १४ । वसन्ततिलके ॥

सिकता । स्त्री॰ सिकतिले॰ देशे ॥ सिकताऽस्त्यत्र । देशेलुबिलचौचेति॰ सिकताशर्कराभ्यांचेतिविहितस्याणोलुप् ॥ रुज्जि ॥

सिकता : । स्त्री॰ भूम्नि ॥ वालुकायाम् ॥ सिच्यते । षिच्क्षरणे । वाहुकादतच् । पृषोदरादि : ॥

सिकतामयम् । न॰ वालुकामयदेशे । सैकते ॥ सिकतानांविकार : । मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोरितिमयट् ॥

सिकतावान् । त्रि॰ वालुकाबहुलेदेशे सैकते ॥ पक्षमप्रायमृदधिकेदेशे ॥ सिकताऽस्त्यत्र । मतुप् ॥

सिकतिल : । त्रि॰ सिकतावति ॥ सिकताऽस्त्यत्र । देशेलुबिलचौचेति॰ इलच् ॥

सिक्त : । त्रि॰ अभिषिक्ते ॥ कृतसेचने । सेकाश्रये ॥ सिचे : क्त : ॥ एके मुनि : कुम्भकुशाग्रहस्तमाम्रस्यमूलेसलिलंददान: । आम्रश्चसिक्त : पितरश्चतृप्ता एकाक्रियाद्व्यर्थकरीप्रसिद्धा ॥

सिक्थ : । पुं॰ भक्तपुलाके । ग्रासे ॥ न॰ मधूच्छिष्टे । मेण॰ सिथा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ गोम॰ इतिच । नौल्याम् ॥ सिच्यति । सिच्यतेवा । षिच॰ । पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् ॥

सिक्थकम् । न॰ सिक्थे ॥ स्वार्थेक : ॥

सिक्थवर्त्तिका । स्त्री॰ मधूच्छिष्टवर्त्तिकायाम् । सिक्थदीपे । सिक्थस्यवर्त्तिका ॥

सिङ्घाणम् । न॰ सिङ्घाणे ॥

सिक् । स्त्री॰ वस्त्रे ॥

सिचय : । पुं॰ वस्त्रे ॥ जीर्णवस्त्रे ॥

सिस्नन् । त्रि॰ स्नपयति ॥ षिचे : शतृप्रत्यय : ॥

सिञ्चिता । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥

सितः । पुं० शुक्रग्रहे ॥ चन्द्रांशे । गौरवर्णे ॥ बाणे । शरे ॥ न० चन्दने । रूप्ये ॥ मूलके ॥ त्रि० समाप्ते । अवसिते ॥ शुक्लवर्णविशिष्टे । धवले ॥ बद्धे । बं० धा० इ० भा० ॥ ज्ञाते । सीयतेस्म । षिञ् बन्धने । क्तः । स्यतिस्म । षो० क्तः । द्यतिस्यतिमास्थामित्तीत्वं वा ॥ सिनोतिर्वा । अञ्चिघृसिभ्यः क्तः ॥ समाप्ते ॥

सितकण्टा ।
सितकण्टारिका) स्त्री० श्वेतकण्टकार्याम् ॥

सितकण्ठः । पुं० दात्यूहपक्षिणि ॥

सितकरः । पुं० चन्द्रे । कर्पूरे ॥

सितकर्णी । स्त्री० वासके ॥

सितकुञ्जरः । पुं० इन्द्रे ॥ इन्द्रगजे ॥

सितगङ्गा । स्त्री० कामरूपप्रसिद्धनदीविशेषे । स्वर्ण्याम् ॥ इ० कालिकापुराणम् ॥

सितगुञ्जा । स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम् । काकपीलौ ॥

सितचिह्नः । पुं० बालुकागडे० मत्स्ये ॥

सितच्छत्रम् । न० नृपच्छत्रे ॥

सितच्छत्रा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ सितं बद्धं शुभ्रं वाच्छत्रमस्याः ॥

सितच्छत्रितः । त्रि० श्वेतच्छत्रयुक्ते ॥

सितच्छदः । पुं० हंसे ॥ श्वेतच्छदविशिष्टे ॥ त्रि० सिताः शुभ्राः छदा यस्य ॥

सितच्छदा । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥

सिततुरगः । पुं० अर्जुनाख्यपाण्डवे ॥

सितदर्भः । पुं० श्वेतकुशे ॥

सितदीप्यः । पुं० श्वेतजीरके ॥

सितधातुः । पुं० कठिन्याम् ॥

सितपक्षः । पुं० हंसे । शुक्लपक्षे ॥ त्रि० तद्वति ॥

सितपर्णी । स्त्री० अर्कपुष्पिकायाम् ॥

सितपाटलिका । स्त्री० काष्ठपाटलायाम् ॥

सितपुङ्खा । स्त्री० श्वेतशरपुङ्खायाम् ॥

सितपुष्पः । पुं० तगरवृक्षे ॥ श्वेतरोहिते ॥ काशे ॥ न० कैवर्तीमुस्तके ॥

सितपुष्पा । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

सितपुष्पी । स्त्री० श्वेतापराजितायाम् ॥ नागदन्त्याम् ॥

सितमरिचम् । न० शिग्रुबीजे ॥ शुभ्रमरिचे ॥

सितमाषः । पुं० राजमाषे ॥

सितरञ्जनः । पुं० पीतवर्णे ॥

सितरश्मिः । पुं० चन्द्रे ॥

सितवर्षाभूः । पुं० पुनर्नवायाम् ॥

सितवाजी । पुं॰ अर्जुने ॥

सितशिंशपा । स्त्री॰ श्वेतशिंशपायाम् ॥

सितशिम्बिक : पुं॰ गोधूमे ॥

सितशूरण : । पुं॰ वनजौषे ॥

सितसर्षप : । पुं॰ [illegible]षे । सिद्धार्थे ॥

सितसायका । स्त्री॰ श्वेतशरपुङ्खायाम् ॥

सितसार : पुं॰ शालिञ्चशाके ॥

सितसारक : । पुं॰ तिन्दुके ॥ शालिञ्चे ॥

सितसिंही । स्त्री॰ श्वेतकण्टकार्याम् ॥

सितसिन्धु : । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

सिता । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥ सिनोति । षिञ् बन्धने । अर्शआद्यच्भ्य: क्त: । टाप् । शुभ्रवर्णत्वात्तथा । खण्डन्तु सिकतारूपं सुश्वेतं शर्करा सिता । सिता सुमधुरा रुच्या वातपित्तास्रदाहहृत् ॥ मूर्च्छाछर्दिज्वरान् हन्ति सुशीता शुक्रकारिणी ॥ मल्लायाम् ॥ तरुन्याम् ॥ जरायाम् ॥ गिरिजातापराजितायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥ आयमाणायाम् ॥ मद्ये ॥ पिङ्गायाम् ॥ बिदार्याम् ॥ सितकण्टकार्याम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ चन्द्रिकायाम् ॥ कुटुम्बिन्याम् ॥ गङ्गायाम् ॥

सितांशु : । पुं॰ चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥

सितांशुतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ॥

सिताखण्ड : । पुं॰ मधुशर्करायां ॥

सिताङ्ग : । पुं॰ बालुकागडमत्स्ये ॥

सिताङ्ग : पुं॰ श्वेतरोहिते ॥

सिताजाजी । स्त्री॰ श्वेतजीरके ।

सितादि : । पुं॰ गुडे ॥ सिताया आदि : ॥

सितानन : । पुं॰ गरुडे ।

सितापाङ्ग : । पुं॰ मयूरे ॥

सिताब्जम् । न॰ श्वेतकमले ॥

सिताभ : । पुं॰ कर्पूरे ॥

सिताभ्र : पुं॰ हिमवालुकायाम् । कर्पूरे ॥ सितं श्वैत्यं बध्नन् वा ॰ चन्द्रं वा॰ अभ्रति । अभ्रगतौ । कर्मण्यण् ॥ शुक्लत्वात् । सिताभ्रमिव वा ॥

सिताभ्रकम् । न॰ कर्पूरे ॥

सिताम्बर : । पुं॰ श्वेतवस्त्रपरिहितव्रतिनि ॥ त्रि॰ शुक्लवस्त्रवति ॥

सिताम्भोजम् । न॰ शुक्लपद्मे । पुण्डरीके ॥ सितं शुक्लं यदम्भोजम् ॥

सितार्जक : । पुं॰ श्वेततुलस्याम् । कुठेरके ॥

सितालता । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥

सितालर्क : । पुं॰ श्वेतमन्दारे ॥

सितालिकटभी । स्त्री॰ श्वेतकिण्टकी वृक्षे ॥

सिताम्बरः । पुं॰ सुचौपञ्चके । श्रीबारके । सितवासादृतिख्यातेयाक्षि मुनिषण्डे ॥

सितावरी । स्त्री॰ वाकुच्याम् ॥

सितासितः । पुं॰ बलभद्रे । हलायुधे ॥

सिताह्वयः । पुं॰ श्वेतशिग्रौ ॥ श्वेतरोहिते ॥

सितेक्षुः । पुं॰ श्वेतेक्षौ ॥

सितेतरः । पुं॰ कृष्णशालौ ॥ कुलत्थे ॥ कृष्णे । त्रि॰ कृष्णवर्णवति ॥

सितेतरगतिः । पुं॰ वह्नौ ॥

सितोदः । पुं॰ सरोविशेषे ॥ विपुलाख्यस्याद्रे र्मूर्द्धि वैभ्राजाख्यं वनं तत्र सितोदं नाम सरः॰ यदर्कक्रान्तिभिरब्जै र्मण्डितं सुरैरासेव्यते । तदुक्तम् । वैभ्राजं वैपुलं मूर्द्धि सितोदश्चकदोत्तमः । देवैर्निषेव्यते च्छन्नः कमलै रंशुमत्प्रभैरिति ॥ सितमुदकं यस्य । उत्तरपदस्येत्युदकस्योदादेशः ॥

सितोदकः । पुं॰ सितोदे ॥ स्वार्थे कः ॥

सितोदरः । पुं॰ कुवेरे ॥

सितोपलः । पुं॰ स्फटिके ॥ खटिकाधातौ ॥ सिताश्मनि । मिश्री॰ चोला॰ इ॰ भाषाप्रसिद्धा ॥

सितोपला । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥ शर्कराविकारभेदे । मिश्रीतिलोके विश्रुते ॥ सितोपलासरालघ्वी- वातपित्तहरीहिमा । यथायथास्य नैर्मल्यं मधुरत्वं तथातथा ॥ स्नेहलाघवशैत्यानिसरत्वञ्चतथातथा ॥

सिद्धः । पुं॰ व्यासादौ ॥ देवयोनिविशेषे । अणिमादिगुणोपेतेविश्वावसुप्रभृतौ ॥ विष्कम्भादियोगान्तरगतयोगविशेषे ॥ तज्जातस्य फलं यथा । जितेन्द्रियः सर्वकलानिधानो गौरोतिशूरो मधुरो विनीतः । सत्त्वोपपन्नः कृतभूरिभोगो यस्य प्रसूतौ किल सिद्धयोगः । इति ॥ शुद्धे षिधु इति सिद्धः षिधु हिंसासंराद्ध्योः । गत्यर्थकर्मकेतिकर्त्तरिक्तः । सिद्धिरस्यास्तीतिवा । अर्शआद्यच् ॥ कृष्णधत्तूरे ॥ व्यवहारे ॥ क्ली । शब्दशृणोमीत्यादिव्यवहारेणप्रसिद्धे । न॰ सैन्धवलवणे ॥ त्रि॰ योगिनि ॥ जन्मनैव विनाप्रयत्नं धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यातिशयं प्राप्ते ॥ पूर्णमनोरथे ॥ अधिगतपरमार्थे । पुत्रभृत्यादिभिः सहायैः सम्पन्ने ॥ प्रसिद्धे ॥ नित्ये । यथा सिद्धाद्यौः॰ सिद्धापृथिवी॰ सिद्धमाकाशमिति

॥ कार्य्यं च विद्यते । तद्यथा सिद्धयोदन : सिद्ध : सूप : सिद्धा यवागूरिति ॥ मुक्ते ॥ निष्पन्ने । पक्के ॥ सिध्यति स्म । षिधु संराद्धौ । क्त : । सिद्धि साधना प्रयोग : ॥ सर्व्वभूतादौ विशाधिष्ठानेपरमेश्वरे ॥ तत्पत्या लब्धात्मकं शिवघटादि सिद्धमित्युच्यते । परमात्मा तु । सर्व्वदालब्धसत्तात्मक : सर्व्वैवकप्रमाणाभावादिति नित्यनिष्पन्नरूपत्वान्नित्यसिद्धइत्युच्यते ॥ सिद्धिर्म्मोक्षोज्ञानं वातदुभयमीश्वरस्य स्वत : सिद्धं इत्यनन्याधीनसिद्धत्वात्सिद्धोवा ॥ सिद्धिविशिष्टे ॥

सिद्धक : । पुं० शालवृक्षे ॥ सिन्धुवारे ॥

सिद्धकामेश्वरी । स्त्री० कामाख्याया : पञ्चमूर्त्त्यन्तर्गतप्रथममूर्त्तौ ॥

सिद्धकोरल : । पुं० कोरलदेशान्तर्गतदेशविशेषे

सिद्धगङ्गा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥

सिद्धजलम् । न० काञ्जिके । पक्कतोये ।

सिद्धदेव : । पुं० शिवे ।

सिद्धधातु : । पुं० पारदे ॥

सिद्धपीठ : । पुं० सिद्धस्थाने ॥ यथा । जालन्धरलिङ्गतढ्ढोमोवा कोटिसङ्ख्यक : । महाविद्याजप : कोटि : सिद्धपीठ : प्रकीर्त्तितइति ॥

सिद्धपुरम् । न० भूगोलस्याधोदेशविशेषे ॥ तच्चोत्तरकुरुवर्षस्यनिरक्षदेशेऽस्ति ॥ यथा । लङ्काकुमध्ये यमकोटिरस्या : प्राक्पश्चिमेरोमकपत्तनञ्च । अधस्तत : सिद्धपुरं सुमेरु : सौम्येऽथयाम्ये वडवानलञ्च ॥ कुवृत्तपादान्तरितानितानिस्थानानि षट्गोलविदोवदन्ति ॥

सिद्धपुरी । स्त्री० सिद्धपुरे ॥

सिद्धपुष्प : । पुं० करवीरवृक्षे ॥

सिद्धप्रयोजन : । पुं० गौरसर्षपे ॥ त्रि० लब्धकार्य्ये ॥ सिद्धं प्रयोजनं येन० यस्यवा ॥

सिद्धमन्त्र : । पुं० सिद्धिप्राप्तमन्त्रे

सिद्धमोदक : । पुं० तवराजोद्भवखण्डे ॥

सिद्धयोगिनी । स्त्री० योगिनीविशेषे ॥

सिद्धरस : । पुं० पारदे । रसे ॥ त्रि० व्याडिप्रभृतिषु ॥ सिद्धआमीरसश्च ॥ सिद्धोरसोयेषाम् ॥

सिद्धविद्या । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ महाविद्यायां ॥

सिद्धसङ्घ : । पुं० कपिलादिसिद्धानांसमूहे ॥

सिद्धसलिलम् । न० काञ्जिके ॥

सिद्धसाधन : । पुं० गौरसर्षपे ॥ न० सिद्धस्यवस्तुन : साधने । सा

ध्यवस्थानिश्चयेसत्त्वेप्यनुमाने ॥

सिद्धसिन्धुः । स्त्री॰ स्वर्नद्याम् । गङ्गायाम् । आकाशगङ्गायाम् ॥ सिद्धानांसिन्धुः ॥

सिद्धसेनः । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥

सिद्धसेवितः । पुं॰ भैरवे ॥ त्रि॰ कपिलादिसिद्धोपासिते ॥

सिद्धा । स्त्री॰ ऋद्ध्याख्यौषधौ ॥ सिद्धिरस्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् टाप् ॥ योगिनीविशेषे ॥

सिद्धान्तः । पुं॰ वक्तृतात्पर्यविषयार्थावधारणे ॥ पूर्वपक्षं निरस्य सिद्धपक्षस्थापने । वादिप्रतिवादिभ्यां निर्णीतेऽर्थे ॥ सिद्धान्तं लक्षयति गोतमो यथा । तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिः सिद्धान्त इति ॥ अस्यार्थः । तन्त्रं शास्त्रं तदेवाधिकरणं ज्ञापकं तथा यस्य॰ तादृशो योऽभ्युपगमः॰ तस्य समीचीनतयाऽसंशयरूपतया स्थितिः॰ तथा च शास्त्रितार्थनिश्चयः सिद्धान्तः । अत्र चाभ्युपगम्यमानोऽर्थः सिद्धान्त इति भाष्यम् । अभ्युपगमः सिद्धान्त इति वार्त्तिकटीका । न चात्र विरोधः शङ्कनीयः । आचार्यैः परिहृतत्वात् । तथा च विसूत्री निबन्धः । अर्थाभ्युपगमयोर्गुणप्रधानभावस्य विवक्षातन्त्रत्वात्॰ अर्थाभ्युपगमोऽभ्युपगम्यमानो वार्थः सिद्धान्तः॰ ते न सूत्रभाष्यवार्त्तिकटीकासु न विरोधः । अत्र च भाष्यानुसारात् सर्वतन्त्रप्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमः सिद्धान्तास्ततः सिद्धान्त इति सूत्रार्थ इति तु न युक्तम् अग्रिमसूत्रानुत्थानापत्तेः । तं च सिद्धान्तत्वेन द्वयमनुगम्य तं चाधिकरणाभ्युपगमान्यतमसिद्धान्त इति कश्चित् ॥ २६ ॥ सिद्धान्तं विभजते । स सर्वतन्त्रप्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितीनामर्थान्तरभावात् ॥ २७ ॥ स चतुर्विध इति शेषः । सर्वतन्त्रादिसंस्थितीनामर्थान्तरभावात्॰ भेदादित्यर्थः ॥ २७ ॥ राद्धान्ते ॥ सिद्धोऽन्तो निश्चयो यस्मिन् ॥ नवविधज्योतिर्ग्रन्थेषु । ब्रह्मसूर्यसोमबृहस्पतिगर्गनारदपराशरपुलस्त्यवशिष्ठसिद्धान्तेषु ॥

सिद्धान्ताचारः । पुं॰ वामाचाराद्युत्तमआचारविशेषे ॥ यथा । आत्मानं देवतां मत्वा यजेद्दोषशौचमानसैः । सदाशुद्धः सदाशान्तः सिद्धान्ताचार उच्यते॰ इत्याचारभेदतन्त्रम् ॥

सिद्धान्ती । पुं॰ मीमांसके ॥ सिद्धान्तो विद्यतेऽस्य ॥ इनिः ॥

सिद्धापगा । स्त्री॰ स्वर्णद्याम् । गङ्गायाम् ॥

सिद्धायिका । स्त्री॰ जिनशासनदेव

ताविशेषे ॥

सिद्धार्थः । पुं॰ विष्णौ ॥ सिद्धो निर्वृत्तो निष्पन्नः काम्यमानोऽर्थोऽस्य । आप्तकामत्वादिति ॥ रुद्रे च । सितसर्षपे ॥ शाक्यसिंहे । शौद्धोदनौ ॥ वृत्तार्हत्पितरि ॥ जिनमतप्रसिद्धटीकवर्त्ते ॥ सिद्धार्थोऽस्मादस्यथा ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । तोयपूर्णाः स्मृता मेघा बहुसस्यार्घमेदिनी । निष्ठुराः पार्थिवा देवि सिद्धार्थे वत्सरानने ॥ ५३ ॥ त्रि॰ प्रसिद्धार्थे ॥

सिद्धार्था । स्त्री॰ वृत्तार्हन्मातरि ॥

सिद्धासनम् । न॰ ब्रह्मणि ॥ सिद्धं यत्सर्वभूतादिविश्वाधिष्ठानमव्ययम् । यस्मिन्सिद्धाः समाविष्टास्तद्वै सिद्धासनं विदुः ॥ सिद्धस्य तदासनञ्च । सिद्धानामासनं वा । कर्मधारयतत्पुरुषाभ्याम्॰ ब्रह्मैवेत्यर्थः ॥ योगिनामासनविशेषे ॥ यथा । योनिस्थानकमङ्घ्रिमूलघटितं कृत्वा दृढं विन्यसेन्मेढ्रे पादमथैकमेव हृदये कृत्वा समं विग्रहम् । स्थाणुः संयमितेन्द्रियोऽचलदृशा पश्यन् भ्रुवोरन्तरे तिष्ठेदेतत्तौ च योगिसुखदं सिद्धासनं प्रोच्यते॰ इति ॥ योनिस्थानकमिति ॥ एकपादमूलं लिङ्गमूले॰ द्वितीयं पादमूलं मेषणाधःकृत्यर्थः ॥

सिद्धिः । स्त्री॰ निष्पत्तौ ॥ पादुकायाम् ॥ अन्तर्धाने ॥ वृद्धौ ॥ ऋद्धौ नामौषधौ ॥ दुर्गायाम् ॥ सम्पत्तौ ॥ योगे ॥ साङ्ख्यानामष्टविधसिद्धौ । यथा । ऊहः शब्दोऽध्ययनं दुःखविघातास्त्रयः सुहृत्प्राप्तिः । दानञ्च सिद्धयोऽष्टौ ॥ विहन्यमानस्य दुःखत्रयत्वात् तद्विघातास्त्रय इति । इमा मुख्यास्तिस्रः सिद्धयः । तदुपायतया चेतरा गौण्यः पञ्च सिद्धयः । ता अपि हेतुहेतुमत्तया व्यवस्थिताः । तत्राद्याध्ययनलक्षणा सिद्धिर्हेतुरेव । मुख्यास्तु हेतुमत्य एव । मध्यमास्तु हेतुहेतुमत्यः । पुम्प्रकृत्यादिविषया बुद्धिर्या सिद्धिरूहसा । पुंस्यात्मनि॰ प्रकृतावव्यक्ते॰ चादिग्रहणाद् व्यक्ते च या बुद्धिर्विज्ञानं सा सिद्धिरित्युच्यते ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा वर्गोत्तमगते लग्ने शुभे वाथ बलान्विते । सिद्धिसंज्ञो महायोगो यायिनां सिद्धिदायकः । इति ॥ राज्ञां शक्तित्रयसाध्यासु पुरुषार्थलाभात्मिकासु॰ प्रभुसिद्धिमन्त्रसिद्ध्युत्साहसिद्धिषु ॥ सहायाः साधनोपाया विभागो देशकालयोः । विनिपातप्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्गमिष्यते ॥ तथा च । कर्मणामारम्भोपायः । पुरुषद्रव्यसम्पत् । देशकालविभागः । विनिपातप्र

तीकारः। कायसिद्धिस्त्विति नीतिशास्त्रविदः॥ मोक्षे॥ सत्त्वशुद्धिद्वाराज्ञानोत्पत्तौ॥ ब्रह्मभावलक्षणायाम्। पुरुषार्थप्राप्तियोग्यतारूपायामन्तःकरणशुद्धौ। ज्ञाननिष्ठालक्षणायाम्॥ सिद्ध्यति। षिधु संराद्धौ। क्तिन्। यद्वा। कारणे क्तिन्॥

सिद्धिदः। पुं॰ प्रत्यगभिन्नब्रह्मापरोक्षज्ञानद्वारा स्वस्वरूपावस्थानलक्षणमुक्तिप्रदे श्रीगुरौ॥ परमेश्वरे॥ सिद्धिम् फलं कर्तृभ्यः स्वाधिकारानुरूपतो ददाति। डुदाञ्॰। आतद्दातिकः॥ भैरवे॥ त्रि॰ सिद्धिदातरि॥

सिद्धियोगः। पुं॰ शुभयोगविशेषे॥ यथा। शुक्रे नन्दा बुधे भद्रा॰ शनौ रिक्ता॰ कुजे जया। गुरौ पूर्णा च संयुक्ता॰ सिद्धियोगः प्रकीर्त्तितः॥

सिद्धियोगिनी। स्त्री॰ योगिनीविशेषे। वह्निपुराणोक्तामुद्रास्वरूपस्थापनतत्कन्यासु

सिद्धिस्थानम् न॰ पुण्यस्थानविशेषे॥

सिद्धेशः। पुं॰ कपिलमुनौ॥ सदाशिवे॥ सिद्धानामीशः॥

सिद्धेश्वरः। पुं॰ शिवे॥

सिद्धेश्वरी। स्त्री॰ देवीविशेषे

सिद्धौघः। पुं॰ गुरुक्रमविशेषे॥

सिध्मम्। न॰ किलासरोगे। सिद्ध वा॰ इ॰प्र॰॥ सिध्यति। षिधु संराद्धौ। बाहुलकान्मक्॥

सिध्मा। पुं॰ न॰ किलासरोगे॥ सिध्मा किलासं त्वक्पुष्पं सिध्ममितिद्वे मयन्द्रः। किलासं सिध्मवत्यमरः॥

सिध्मलः। त्रि॰ किलासिनि॥ सिध्ममस्यास्ति। सिध्मादिभ्यश्चेति लच्।

सिध्मला। स्त्री॰ मत्स्यविकृतौ। मत्स्यचूर्णे॥

सिध्मवान्। त्रि॰ सिध्मले॥ सिध्ममस्त्यस्य। मतुप्।

सिध्यः। पुं॰ पुष्यनक्षत्रे॥ सिध्यन्त्यस्मिन्कार्याणि। षिधु॰। पुष्यसिद्ध्यौ नक्षत्रे इति क्यपि निपातितः॥

सिध्रः पुं॰ वृक्षे॥ साधौ॥ सिध्यति। षिधु॰। स्फायितञ्चीतिरक्॥

सिध्रका। स्त्री॰ सौधकृतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षे। सेधति॰ सिध्यते वा। षिधु॰। बहुलमन्यत्रापीति॰ स्फायितञ्चीति वा रक्। ततः स्वार्थे कन्। क्षिपकादित्वादित्वाभावः॥

सिध्रकारण्यम्। न॰ देवोद्याने

सिध्रकावणम्। न॰ सिध्रकारण्ये॥ सिध्रकाणां वनम्। वनं पुरगामिश्रकेत्युत्तरपदस्थस्य नस्य णत्वम्॥

सिनः। पुं॰ ग्रासे॥ पिण्डीक्रियमाणो ग्रासो यदा दध्यादिव्यञ्जनश्चाहन्यनेनुकूलो भवति तदा कर्मणः कर्तृत्वम्। तथाच सिनो ग्रासक

र्मकर्म्मेति निष्ठान्तशब्दः ॥ कार्ष्णे ॥ सिनोति । षिञ् + । क्त । षिञ्
तिनक् ॥ त्रि + शुक्लगुणविशिष्टे ।

सिनी । स्त्री + शुक्लगुणवत्याम् । श्वेतासितासिनीश्येनीतिव्याडिः ॥

सिनीवाली । स्त्री + दृष्टेन्दुकलामायाम् ॥ चतुर्दशीयोगादृष्टचन्द्रा सती + अमा + सिनी + वालीपदवाच्या भवति । एतद्विपर्यासश्च अमावास्या तैत्तिरीयाः । तद्योगात् सिनीचन्द्रकला । ब्राह्म्यादित्वादिनिः । सिनीवलति । वल + । कर्म्मण्यण् । ङीष् ॥ दुर्गायाम् । इ + मे + नी + ॥

सिन्दुकः पुं + । सिन्दुवारे ॥ स्यन्दते । स्यन्दूप्रस्रवणे । स्यन्देः सम्प्रसारणञ्चेत्युः । बाहुलकात् दधो न । स्वार्थसंज्ञायां वा कन् ॥ श्वेतनीलपुष्पभेदात् सिन्दुकोऽद्विविधो मतः ।

सिन्दुवारः । पुं + निर्गुण्ड्याम् । सिन्दुके । स्फोटी + सजाल + बहुणा + इ + भा + प्र + ॥ निसिन्दा + इनकर + इ + गौ + दे + भा + ॥ सिन्दुं वृणोति + वारयति वा । वृञ् वरणे वञ् णिच् वा । कर्म्मण्यण् ।

सिन्दूरः । पुं + वृक्षविशेषे ॥ न + रक्तवर्णचूर्णविशेषे । नागसम्भवे । सीसके ॥ तद्धारणात् स्वाम्यायुषो वृद्धिर्भवति यथोक्तं काशीखण्डे । हरिद्राकुङ्कुमञ्चैव सिन्दूरं कज्जलं तथा । कार्पासकञ्च ताम्बूलं माङ्गल्याभरणं शुभम् ॥ केशसंस्कारकबरीकरकर्णविभूषणम् । भर्त्तुरायुष्यमिच्छन्ती दूषयेन्न पतिव्रतेति ॥ अस्य पर्यायाद्यो यथा । सिन्दूरं रक्तरेणुश्च नागगर्भञ्च सीसजम् । सीसोपधातुः सिन्दूरं गुणैस्तत् सीसवन्मतम् ॥ संयोगजप्रभावेण तस्यान्ये गुणाः स्मृताः । सिन्दूरमुष्णं वीसर्पकुष्ठकण्डूविषापहम् ॥ भग्नसन्धानजननं व्रणशोधनरोपणम् ॥ अस्य शोधनं यथा । दुग्धाम्लयोगतस्तस्य विशुद्धिर्गदिता बुधैरिति ॥ स्यन्दते । स्यन्दू + । स्यन्देः सम्प्रसारणञ्चेत्यूरन् ॥

सिन्दूरकारणम् । न + सीसके ॥

सिन्दूरतिलकः । पुं + मतङ्गजे । हस्तिनि ॥

सिन्दूरतिलका । स्त्री + सधवायां नार्य्याम् ॥

सिन्दूरपुष्पी । स्त्री + सिन्दूरीतिख्याते पुष्पक्षुपविशेषे । तृणपुष्प्याम् । करच्छदायाम् ॥ अस्या गुणाः । कटुत्वम् + तिक्तत्वम् + कषायत्वम् + श्लेष्मवातशिरोर्त्तिभूतनाशित्वम् + चण्डीप्रियत्वञ्चेति ॥ सिन्दूरवत् पुष्पाण्यस्याः । पाककर्णेतिङीष् ।

सिन्दूररसः । पुं॰ रससिन्दूराभि
धौषधे ।
सिन्दूरितः । त्रि॰ सिन्दूरवत्कृते ॥
सिन्दूरवच्छब्दात् तत्करोतीतिण्य
न्तात्कर्म्मणि क्तः । यादिवद्वक्षोया
त्॰ विम्मतेलुंक् ॥
सिन्दूरी । स्त्री॰ रोचन्याम् ॥ रक्तचे
लिकायाम् ॥ धातक्याम् ॥ सिन्दू
रीविषपित्तास्रदृष्याबारिक्तहरीहि-
मा ॥
सिन्धुः । पुं॰ अब्धौ । समुद्रे ॥ स्य
न्दन्ते॰ आपोऽत्र । स्यन्दू॰ । स्यन्देः
सम्प्रसारणं धश्चेत्युः ॥ वमथौ ॥
रामेणभरताय्यर्पितदेशविशेषे ॥ का
श्मीरदेशप्रसिद्धनदविशेषे ॥ गज
मदे ॥ सिन्धुवारवृक्षे ॥ रोगविशे
षे ॥ श्वेतटङ्कने ॥
सिन्धुः । स्त्री॰ नद्यां । सरिति ॥ न
दीविशेषे ॥ तज्जलगुणायथा । शत
द्रोर्विपाशायुताः सिन्धुभवाः सु
शीतं लघुस्वादुसर्व्वशमनम् । जलं
निर्म्मलंदीपनंपाचनञ्चप्रदत्ते बलं
बुद्धिमेधायुतञ्च ॥
सिन्धुकः । पुं॰ सिन्दुके । निर्गु
ण्डाम् ॥ सिन्धुशब्दात्स्वार्थे सं
ज्ञायांवाकन् । गुणायथा । सिन्धु
कः स्मृतिदस्तिक्तः कषायः कटु
कोलघुः । केश्योनेत्रहितोहन्तिशू
लशोथाममारुतान् ॥ क्रिमिकुष्ठारु

चिश्लेष्मश्वासाग्निलापित्तहिध्माः ॥ सि
न्धुवारजलं जन्तुवातश्लेष्महरं लघु
॥ त्रि॰ सिन्धुजाते ॥ सिन्धुपक्ष
राभ्यांकन् ॥
सिन्धुकफः । पुं॰ समुद्रफेने ॥
सिन्धुप्रभवः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
सिन्धुरम् । न॰ श्वेतटङ्कने ॥
सिन्धुखेलः । पुं॰ सिन्धुदेशे ॥
सिन्धुजम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥ सि
न्धुजातम् ॥ सप्तम्यांजनेर्डः ॥
त्रि॰ समुद्रजाते ॥
सिन्धुजन्मा । पुं॰ चन्द्रे ॥ न॰ सैन्ध
वलवणे ॥
सिंधुजा । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् ॥
सिंधुडा । स्त्री॰ मालवरागभार्या-
याम् ॥
सिंधुनन्दनः । चन्द्रे ॥
सिंधुपुत्रः । पुं॰ चन्द्रे ॥ मर्कटेन्दौ ।
सिंधुपुष्पः । पुं॰ शङ्खे ॥
सिंधुमन्थजम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥
सिंधुरः । पुं॰ हस्तिनि ॥
सिंधुरद्वेषी । पुं॰ सिंहे ॥
सिंधुरवदनः । पुं॰ श्रीगणेशे ॥
सिंधुराजः । पुं॰ समुद्रे ॥
सिंधुलवणम् । न॰ सैन्धवे ॥
सिंधुवारः । पुं॰ उत्तमाश्वे ॥ सिं
धुवारे । निर्गुण्डाम् ॥ सिंधुवा
रोविषश्लेष्मव्रणकुष्ठक्षयापहः ॥
सिंधुंवारयति॰ वारयतिवा । अच्

च्छादनेषा । कमण्डलु ॥
सिंधुवारक : । पुं॰ सिंधुवारे ॥
सिन्धुवारित : । पुं॰ सिन्धुवारे ॥ त्रि॰ समुद्रेणवारिते ॥
सिन्धुवेषण : । पुं॰ गम्भार्याम् ॥
सिन्धुसङ्गम: । पुं॰ संभेदे । सिन्ध्वो: सङ्गमोमेल : ॥
सिन्धुसमम् । न॰ तीर्थभेदे ॥
सिन्धूत्थम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥ सिन्धुपुत्त्रवोऽस्य ॥
सिन्धूपलम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥
सिप्र : । पुं॰ चन्द्रे । हिमांशौ ॥ निदाघसलिले । स्वेदे ॥ न॰ सरोविशेषे ॥ यथोक्तङ्कालिकापुराणे । ततोहिमवत : प्रस्थे प्रतीच्यन्त : पुरस्थच । सिप्रंनामसर : पूर्णंदृष्टमुद्रेहिणादयद्रुति ॥
सिप्रा । स्त्री॰ नद्यन्तरे ॥ सिप्राख्यात्सरसोयस्मान्निर्गतासामहानदी । अत : सिप्रेतितन्नामपुरैवब्रह्मणाकृतमितिकालिकापुराणम् ॥ साचोज्जयिनीदेशेवर्त्तते । तस्या श्चोत्पत्ति : कालिकापुराणे २३ अध्यायेद्रष्टव्या ॥
सिम : । त्रि॰ समस्मिन् । सर्वशब्दार्थे ॥ सिनोति । षिञ्॰ । अविसिञ्चिषिभ्य : किदितिमन् ॥
सिम्बा । स्त्री॰ शम्याम् । शिम्बायाम् । बीजगुप्तायाम् । सेम॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ फली॰ इ॰ प्र॰ च ॥ समति । षमवैक्लव्ये । उलत्वादय स्येतिसाधु: ॥
सिम्बि : । स्त्री॰ शिम्बाम् । सिम्बायाम् । नखनामगन्धद्रव्ये ॥
सिम्बी । स्त्री॰ शिम्ब्याम् ॥
सिर : । पुं॰ पिप्पलीमूले ॥
सिरा । स्त्री॰ नाड्याम् । अम्बुवाहिन्यांनाड्याम् । सोर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ सिनोति । षिञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीतिरक् ॥
सिराल : । पुं॰ सिरासन्तते ॥
सिरिविटका । स्त्री॰ चतुरकुटुम्बिन्याह्वयचूपे । दुराधर्षायाम् ॥
सिलक : । पुं॰ शलावतीपत्ये॰ ऋषिविशेषे ॥
सिल्लकी । स्त्री॰ शल्लकीवृक्षे ॥
सिषाधयिषा । स्त्री॰ साधनेच्छायाम् ॥ यथा । सिषाधयिषयाशून्यासिद्धिर्यत्रनविद्यते । सपक्षस्तत्रवृत्तित्वज्ञानादनुमितिर्भवेत् ॥
सिषिचा । स्त्री॰सेक्तुमिच्छायाम् ॥
सिसृक्षन् । त्रि॰ स्रष्टुमिच्छति ॥
सिहुण्ड : । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ सीतिहुण्डते । हुडिवरणे । पचाद्यच् ॥ सिंहतुण्डस्यायमपभ्रंशइतिस्वामी॰ पृषोदरादि: ॥ अस्यगुणायथा । सिहुण्डोरेचनस्तीक्ष्णोदीपन : कटुकोगुरु : । शूलामाष्ठी

सिक्थाध्मानकफगुल्मोदरानिलान्
उन्मादमेहकुष्ठार्शःशोथमेदोश्म
पाण्डुताः । व्रणशोथज्वरघ्नोहृच्छिष
दूषीविषंहरेत् ॥ उष्णवीर्यस्तुहीबो
रं स्नग्धस्वकटुकंलघु । गुल्मना
ङ्कुष्ठिनांस्वापिलथ्यैवोदररोगिणा
म् । हितमेतद्विरेकार्थेयेचान्येदो
र्घरोगिणः ॥

सिहुण्डदलम् । न० स्नुहीपत्रे ॥
तस्यागुणायथा । सिहुण्डस्यद
लन्तीक्ष्णंदीपनंरोचनंहरेत् । आ
ध्मानाष्ठीलिकागुल्मशूलशोथोदरा
णिच ॥

सिह्लः । पुं० तुरुष्के । पिण्डके ।
यावने । लोबान० इ० भा० प्र०
॥ सिह्यति । सिहप्रीतौ । अ
स्माभावितप्रत्यथः । बाहुलकात्क् ।
पृषोदरादि० ॥

सिह्लकः । पुं० सिह्ले । नागोरी
गंद० इ० भा० लोबान० इ० य
वनभाषाप्रसिद्धे ॥ सिह्लकः कटु
कः स्वादुस्निग्धोष्णः शुक्रकान्ति
कृत् । वृष्यः कण्डूस्वेदकुष्ठज्वर
दाहग्रहापहः ॥

सिह्लकी । स्त्री० सल्लक्याम् ॥ सि
ह्ले ।

सिह्लभूमिका । स्त्री० शल्लक्याम् ॥

सिह्लसारः । पुं० तुरुष्के । धूम्र
वर्णे । पीतसारे ।

सीकरः । पुं० शीकरे ॥ धनपाला
दिमतेदन्त्यादिः ।

सीता । स्त्री० लाङ्गलपद्धतौ हल
रेखायाम् ॥ जनकनन्दिन्याम् ।
मैथिल्याम् । वैदेह्याम् ॥ सीता
लाङ्गलपद्धतिः । तदुत्पन्नत्वात्सी
तेतिनिर्दिश्यते ॥ यथा । अथमे
कृषतः क्षेत्रंलाङ्गलादुत्थितांततः
। क्षेत्रंशोधयतालब्धानाम्नासीतेति
विश्रुतेतिरामायणे ६६ सर्गः ॥
स्वर्गगङ्गायाम् ॥ यथा । पूर्वस्मा
त्सीतातुशैलयाम्यन्तरिक्षगा ।
ततश्चपूर्ववर्षाभद्राश्वेनैतिसागर
रम् ॥ सातुभद्राश्ववर्षगङ्गा । य
थोक्तंश्रीभागवते ; सीतातुब्रह्मस
दनात्केशवाचलादिगिरिशिखरेभ्यो
ऽधोऽधः प्रस्रवन्तीगन्धमादनमूर्द्ध
सुपतित्वान्तरेणभद्राश्ववर्षंप्राच्यां
दिशिक्षारसमुद्रमभिप्रविशतीति ॥
श्रियि ॥ दुर्गायाम् । सप्ताधिदेव
ताथम् ॥ मदिरायाम् । गङ्गास्रोत
सि । वाइनमालायाम् ॥ सीयते ।
षिञ्० । क्तः । पृषोदरादिः ॥

सीताद्रव्यम् । न० काष्ठकुद्दालादौ ॥

सीतापतिः ।)
सीतायापतिः) पुं० रामचन्द्रे दा
शरथौ ॥

सीत्कारः । पुं० मनुष्याङ्गसुरता
गजशब्दे ॥ यथा । शब्दोगणानु

रागोत्थ : प्रपाद् : सीत्कृतं त्वा मितिहेमचन्द्रः ।। दन्तनिष्पीडनायां । सीरितिशब्दे ।।

सीत्कृतम् । न॰ सीत्कारे सुरतध्वनौ ।।

सीत्यम् । न॰ धान्ये ।। त्रि॰ हल्ये । हलेनकृष्टक्षेत्रे ।। सीतयासमितं॰ सङ्गतं॰ निम्नोन्नतादिरहितङ्कृतं॰ समीकृतमितियावत् । नौ वयोधर्मे तियत् ।।

सीदमान : । त्रि॰ अवसीदति ।।

सीद्यम् । न॰ आलस्ये ।।

सीधु : । पुं॰ शीधुशब्दार्थे ।।

सीधुगन्ध : । पुं॰ वकुले ।।

सीधुपुष्प : । पुं॰ कदम्बे ।। वकुले ।।

सीधुपुष्पी । स्त्री॰ धातक्याम् ।।

सीधुरस : । पुं॰ आम्रवृक्षे ।।

सीधुसञ्ज्ञ : । पुं॰ वकुलद्रुमे ।।

सीप : । पुं॰ तर्पणाद्यर्थं ताम्रादिनिर्मितेजलपात्रे । अर्घा॰ कोषा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ।।

सीम् । अ॰ सर्वतोभवे ।।

सीमा । स्त्री॰ आघाटे । मर्यादायाम् । सीमायाम् । ग्रामादीनामवधारितान्तभागे । सीम॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ।। स्थितौ ।। क्षेत्रे । अण्डकोषे ।। सीयते । षिञ् । नामन्सीमन्नित्यादिनानिपातित : । मनङ्गतिन ङीप् । सीमानौ॰ सीमान : ॰

इत्यादि ।।

सीमन्त : । पुं॰ सीमन्तोन्नयनसंस्कारे ।। पुं॰ न॰ केशवेशे । केशरचनाभेदे ।। केशेषुवर्त्मनि । मस्तकमध्यपद्धतौ ।। सीमन्तमस्त्रियांस्त्रीणांकेशमध्येतुपद्धतिरितिवैजयन्ती । सीम्नोऽन्त: । शकन्ध्वादि: ।

सीमन्तक : । पुं॰ नरकावासे । यथा । लक्षपञ्चैवनरकावासा : सीमन्तकादय: हेमचन्द्र : । न॰ सिन्दूरे ।

सीमन्तित : । त्रि॰ सीमन्तिनीकृते ।। सीमन्तशब्दान्मत्वन्तात्॰ ततकरोतीतिण्यन्तात्कर्म्मणिक्त: । णाविष्ठवद्भावे॰ विन्मतोर्लुक् ।।

सीमन्तिनी । स्त्री॰ नार्य्याम् ।। सीमन्तोऽस्त्यस्या : । अतइनि : । नान्तलक्षणोङीप् ।

सीमन्तोन्नयनम् । न॰ गर्भाधानात्॰ षष्ठेऽष्टमेवामासिकर्त्तव्ये॰ संस्कारविशेषे ।। यथा । मासिषष्ठेऽष्टमेवापिकर्त्तव्ये पुंसवनेदिते । रिक्ताहीनेतिथौकुर्यात्सीमन्तोन्नयनंस्त्रियो: ।।

सीमा । स्त्री॰ अघाटे । मर्यादायाम् । सीमनि । ग्रामादीनामवधारितान्तभागे । सीम॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ।। स्थितौ ।। क्षेत्रे । अण्डकोषे ।। सिनोति॰ सीयतेवा । षिञ् । नामन्सीमन्नित्यादिनानिपातित :

मत्वर्थीय इनिः । ङीप् । डाबुभाभ्यामिति पक्षे डाप् । सीमे । सीमाः । इत्यादिशब्दार्थः ॥ वेलायाम् ॥

सीमाविवादः । पुं० ग्रामादीनां सीमाविषयकेकलहे ॥ सीमाविषयको विवादः सीमाविवादः । सीमा चतुर्विधा । जनपदसीमा० ग्रामसीमा० क्षेत्रसीमा० गृहसीमेति भेदात् ॥

सीमिकः । पुं० वृक्षविशेषे ॥ वल्मीके ॥ सूक्ष्मकृमिजातौ । वृक्षचत्वविभागकृतिकीटे ॥ स्यमति । स्यमुशब्दे । स्यमेः सम्प्रसारणञ्चेति किकन् ॥

सीरः । पुं० अर्के । सूर्ये ॥ हले । लाङ्गले ॥ सिनोति । सीयतेवा । षिञ् । शुसिचिमीनां दीर्घश्चेति० क्रन्० दीर्घत्वञ्च ॥

सीरकः । पुं० शिशुमारे ॥ अर्के ॥ हले ॥

सीरध्वजः । पुं० चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

सीरपाणिः । पुं० बलभद्रे । कालिन्दीभेदने ॥ सीरोलाङ्गलंपाणौ यस्य ॥

सीराङ्गम् । न० फालाधारे ॥

सीरी । पुं० बलदेवे ॥

सीलभ्‍ः । पुं० मत्स्यविशेषे । सिलिन्दा० इ० गौ० दे० भा० प्र०

॥ तद्गुणायथा । सीलभ्‍ः श्लेष्मसीतल्यौविपाकेमधुरोगुरुः । वातपित्तहरोहृद्यआमवातकरस्मृतः॥

सीवनम् । न० सेवने । स्यूतौ । तुन्नवायकर्मणि । सेलाई० इ० भा० ॥ षिवुतन्तुसन्ताने । ल्युट् पृषोदरादित्वाद्दीर्घः ॥ छिवुसिव्योल्युटिवाद्दीर्घइतिवामो ॥

सीवनी । स्त्री० लिङ्गमध्यस्थसूत्रे । लिङ्गाधाद्गुह्यपर्यन्तसीवनी ॥

सीसम् । न० सीसके । येलेड् । नागे । सीसा० इ० भा० प्र० धातौ ॥ सिनोति । षिञ्० । क्विप् । अनित्यत्वान्नतुक् । इं स्यति । षो० । आतोनुपसर्गेकः । विच० तत्० ईसश्च० सीसम् ॥ अस्यगुणा यथा । सीसंरङ्गगुणंज्ञेयंविशेषान्मेहनाशनम् ॥ नागस्तुनागशततुल्यबलंददातिव्याधिंविनाशयतिजीवनमातनोति । वह्निंप्रदीपयतिकाममलंकरोतिमृत्युञ्चनाशयतिसन्ततसेवितः सः ॥ पाकेनहीनौकिलवंगनागौकुष्ठानिगुल्मांश्चतथातिकष्टान् । पाण्डुप्रमेहानिलमन्दशोथभगन्दरादीन्कुरुतःप्रभुक्तौ ॥ अस्यशोधनमारणविधिर्यथा । तमसादिकादीर्घावङ्गश्चनिर्दिष्टाः । शोधनंचापितद्वच० भिषग्भिर्गदितंपुरा ॥ ताम्रवत्स

म्पिष्टशिलालेपात्पुनः पुनः ।
द्वाविंशद्भिः पुटैर्नागो निरुत्थं भ
स्म जायते ॥ शिलासमः शिला ।
अन्यच्च । अश्वत्थचिञ्चात्वक्चूर्णं
चतुर्थांशेन निःक्षिपेत् । मृत्पात्रे
विद्रुते नागे लोहदर्व्या प्रचालितः
॥ यामैकेन भवेद्भस्म तत्तुल्या स्यान्म
नःशिला । काञ्जिकेन द्वयं पिष्ट्वा
पचेद्दृढपुटेन च ॥ स्वाङ्गशीतं पु
नः पिष्ट्वा शिलया काञ्जिकेन च ।
पुनः पचेच्छरावाभ्यामेवं षष्टिपु-
टैर्मृतिः ॥ अपिच । तैलतक्रे
गवां मूत्रे काञ्जिके च कुलत्थके । त्रि
धा त्रिधा विशुद्धिः स्यात्स्वर्णादीनां
सनागकः ॥ मारणम्पुनः । कु
ण्डं नागपत्राणां कुर्यात् स्यात्प
त्रार्द्धकम् । तण्डुलीयरसैर्यामं यामं
वासारसैस्तथा ॥ सम्मर्द्य चक्रिकां
कृत्वा घर्मसंशोष्य तम्पुनः । शरा
वसम्पुटे कृत्वा पचेद्वन्योपलैर्भिषक्
॥ एवं सप्तपुटैर्नागो भस्मीभवति नि
श्चितम् । हिङ्गुलोयं ध्रुवं हन्यात्तप्त
ह्रानन्विलानपीति वैद्यदर्पणः ॥
सीसकम् । न० सीसे ॥ स्वार्थे कः ॥
सीसपत्रकम् । न० सीसके ॥
सौहुण्डः । पुं० स्नुह्याम् । सिहु
ण्डे ॥ सौति हुण्डते । हुडि वरणे
। पचाद्यच् ॥ सिंहतुण्डस्यापभ्रंशो
यमिति स्वामी । पृषोदरादिः ॥

सु । अ० पूजायाम् ॥ भृशार्थे ॥ नि
र्भरे । अतिमात्रे ॥ अनुमतौ ॥
कृच्छ्रे ॥ समृद्धौ । अनायासे ॥
सूयते० सवति वा । सुगतौ । क्वि
पि० तुगभावः० ह्वा ॥
सुकण्टका । स्त्री घृतकुमार्याम् ॥
सुकाण्डः । पुं० काण्डीरे ॥
सुकथा । स्त्री० नैमिषारण्याधिष्ठात्री
देवतायां ॥
सुकन्दः । कशेरुणि ॥ धरणीकन्दे ॥
सुकन्दकः । पुं० पलाण्डौ ॥ शोभ
नमतीव वा० कन्दयति० अन्नकस्य
अतिभ्रंशकरत्वात् । कदि रोदने
। अच् । स्वार्थे कन् । गवृत्वा ॥
धरणीकन्दे ॥ वाराहीकन्दे ॥
सुकन्दी । पुं० सूरणे ॥
सुकम् । अ० अतिशये ॥
सुकरः । त्रि० सुखकरे । सुखेनक
र्त्तुं शक्ये । सुसाध्ये ॥ ईषद्दुःसु
ष्विति० भावे० कर्मणि वा० अकृ
च्छ्रार्थे खल् ॥ अल्पसाधनैरधिका
रम्भोनसुकरः ॥
सुकरा । स्त्री० सुशीलायाङ्गवि । अव
ण्डाम् ॥ सुसुखङ्करोति । अ
च् ॥ सुक्रियतेवा । ईषदुःसुष्वि
ति खल् ॥
सुकर्णः । पुं० हस्तिकर्णे ॥ त्रि०
शोभनकर्णवति ॥
सुकर्णकः । पुं० हस्तिकन्दे ॥ त्रि०

सुन्दरकार्यवति ॥

सुकर्णिका । स्त्री॰ मूषीकर्ण्याम् ॥

सुकर्णी । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥

सुकर्मा । पुं॰ विष्कंभाद्यन्तर्गतयो गविशेषे ॥ तज्जातफलं यथा । परो पकारी कुशल : कलासु स्वर्णयुक्तो नितरां यशस्वी । प्रसूतिकाले यदि चेत् सुकर्मा नर : सुकर्मा भवति प्रसि द्ध : । देवानां शिल्पिनि । विश्वक र्मणि ॥ त्रि॰ सत्क्रिये । शोभन कर्मकारयितरि ॥

सुकल : । त्रि॰ दातृभोक्तरि मानवे । यएकएवदद्याति॰ भुङ्क्ते चतथ । दाताभोक्ता॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सु कल्यते । कल शब्दसङ्ख्यानयो : । ईषद् सुष्ठुवितिखल् । शोभनाक लायस्येति वा ॥

सुकल्प : । त्रि॰ अतिनिपुणे ॥

सुकाण्ड : । पुं॰ कारवेल्ले ॥ त्रि॰ शोभनकाण्डवति॰ वृक्षादौ ॥

सुकाण्डी । स्त्री॰ काण्डीरे । काण्ड वेल्लइति॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ लता- याम् ॥

सुकाण्डी : । पुं॰ भ्रमरे ॥

सुकामा । स्त्री॰ त्रायमाणायाम् । ब लिते॰ बहुलेति भ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सुकालो । पुं॰ वर्हिषदाख्येषु॰ शूद्रा णांपितृषु ॥

सुकालुका । स्त्री॰ डोडीक्षुपे ॥ इ॰ रा॰ नटी : ॥

सुकाष्ठकम् । न॰ देवकाष्ठे ॥

सुकाष्ठा ।
सुकाष्ठिका । स्त्री॰ कटभ्याम् ॥ का ष्ठकदल्याम् ॥ इ॰ रा॰ नट : ॥

सुकुन्दन : । पुं॰ बर्बरे ॥

सुकुमार: । पुं॰ पुण्ड्रेक्षौ वनचम्प के ॥ श्यामाके ॥ त्रि॰ कोमले । मृदौ ॥ सुष्ठु कुमारयति । कु मारक्रीडायाम् । चुरादयन्त : । पुंसीतिघ : । इरज्चा ॥ यद्वा । सु काम्यते । कमे : कित्दुच्चोपधायाः इत्यारन् ॥

सुकुमारक: । पुं॰ शालौ ॥ सुन्दरबा लके ॥ न॰ तमालपत्रे ॥

सुकुमारतर : । त्रि॰ अतिपेलवे ॥

सुकुमारता । स्त्री॰ अतिपेलवायाम् । प्रकृतौ ॥ यथाह । प्रकृते : सुकु मारता न किञ्चिदस्तीति समर्थतिभ वति । यादृशास्मीतिपुनर्न दृश्यते सुपरिपुरुषस्येति ॥

सुकुमारा । स्त्री॰ कदल्याम् ॥ मालत्याम् ॥ नवमालिकायाम् ॥ जा त्याम् ॥ पृक्कायाम् ॥ चिरबिल्व- पुष्पे ॥

सुकुमारी । स्त्री॰ नवमालिकायाम् ॥

सुकृत् । त्रि॰ पुण्याढ्ये ॥ धार्मिके ॥ सुष्ठुकृतवान् । डुकृञ् । सु कर्मपापेतिकृञ : क्विप् । तुक् ।

सुकृतम् । न० शुभे ॥ स्वर्गादिप्रापके । पुण्ये ॥ चि० सुविहिते । सुविधाने ॥ सुष्ठु कृतम् । प्रादिसमासः ॥ सुष्ठु क्रियते स्मेति वा । क्तः ॥

सुकृतिः । स्त्री० सत्कर्मणि । शोभनाकृतिः ॥

सुकृती । चि० पुण्यवति । धन्ये ॥ सुकृतमस्यास्ति । अतइनिः ॥

सुकेतुसुता । स्त्री० ताडकायाम् ॥

सुकेशरः । पुं० बीजपूरे ॥

सुकेशी । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥ चि० शोभनकेशयुक्ते ॥

सुकोमलः । चि० अतिमृदुले ॥ अतिमनोज्ञे ॥

सुकोमला । स्त्री० सिन्दूरीतिप्रसिद्धे पुष्पे ॥

सुकोली । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥

सुकोशः)
सुकोशकः) पुं० कोषाम्रे । क्षुद्राम्रे ॥

सुखसुगः । पुं० खट्वाङ्गे ॥ इति० हे० चन्द्रः ॥

सुखम् । न० आत्मवृत्तिगुणविशेषे ॥ मुदि । प्रीतौ ॥ हर्षे । सम्मदे । आनन्दे । शर्मणि । सर्वेषामनुकूलवेदनीये ॥ स्वर्गे । नाके । त्रिदिवे ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ जले ॥ न्यायमते० धर्मजन्ये जगताङ्काम्ये ॥ यथ सुखन्तु जगतामेवकाम्यं धर्मेणजन्यते । अधर्मजन्यं दुःखं स्यात्प्रतिकूलं सचेतसाम् ॥ तच्च मनोगोचरत्वं यथा । मनोग्राह्यं सुखं दुःखमिच्छाद्वेषोमतिः कृतिरिति भा० प० द० ॥ सुखं चतुर्विंशतिगुणान्तर्गतगुणविशेषः । तत्तु नित्यं जन्यञ्च । नित्यं परमात्मनो विशेषगुणान्तर्वर्त्ति । जन्यसुखं जीवात्मनोविशेषगुणान्तर्वर्त्ति । तच्च शुभादृष्टजन्यम्० धनमित्रलाभारोग्यमिष्टान्नपानपुरीषोत्सर्गपुत्रादिजन्मतत्पाण्डित्यकान्तासम्भोगादिजन्यञ्च । तस्यहि चावस्थायित्वं स्वोत्तरोत्पन्नानुभवनाश्यत्वात् । सुखाद्युपरागेणैवात्मनोमानसबोधः । सुखं तदुपायश्चेष्टः । बालकस्तन्यपानप्रवृत्तौ सुखसाधनत्वज्ञानं हेतुः तत्सुखञ्चैवेष्टत्वम् । दुःखजनकागमनादिप्रवृत्तौ सुखोपायोधनं तद्वेष्ट० तत्साधनत्वज्ञानमेवहेतुः । यागादिप्रवृत्तावपि पारलौकिकसुखसाधनत्वज्ञानङ्कारणम्० सुखोपायस्वर्गादिरूपेष्टसाधनत्वज्ञानमपिकारणम् । सुखञ्च कालावच्छेद्यत्वं शरीरावच्छेद्यत्वञ्चपतोऽव्याप्यवृत्तित्वम्० शरीरैकदेशावच्छेदेनदुःखसम्भवेप्यन्यदेशावच्छेदेनसुखसम्भवात्० एकक्षणावच्छेदेनजीवस्यदुःखसम्भवेपि०

संगीतराघवच्छन्दे सुखसम्बन्धाञ्च॰ तत्तु विस्फोटकभवति निष्टम्भोजनादौ दृष्टव्यमिति तत्त्वाविद्याः ॥ * ॥ सुखरूपे ब्रह्मणि ॥ परमानन्दलक्षणब्रह्मानन्दे ॥ सर्वतो निवृत्तिकेन चित्तेन लयविक्षेपविलक्षणे । चित्ते पि वृत्तिसत्त्वात् ॰ तथैव मनसि पिण्डरूपेणाऽसत्त्वात् ॰ सर्ववृत्तिशून्येन सूक्ष्मेण मनसा सुखानुभवे समाधौ ॥ धर्मासाधारणकारणकेऽनुकूलवेदनीये । निरुपाधीच्छाविषयीभूतधर्मासाधारणकारणिकायामिच्छिसत्त्वो । परमात्मसुखव्यञ्जिकायाम् । मोक्षानन्दे ॥ मोक्षानानन्तराह्लादे । तृप्तौ ॥ तत्त्वसात्त्विकादिभेदात् त्रिविधम् । यथा । अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तञ्च निगच्छति । एतद्विवृणोति । यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् । तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ॥ परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः । निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ आत्मगुणे ॥ आत्मतत्त्वरूपे ॥ शोभनानि परिपुष्टानि॰ खानीन्द्रियाणि येन तत् ॥ यद्वा । सुखयति । सुखद्ःखतत्क्रियायाम् । चुरा

दिः । परसाद्यच् ॥ चि॰ घमेदेन॰ सुखविशिष्टे ॥ यथा । त्रिषुद्रव्ये पापपुण्यसुखादि चेत्यमरः । पापपुण्यशब्दौ सुखादयश्च शब्दान्ता गुणे यथोक्तलिङ्गाः उपचारात्तद्वति द्रव्ये विशेष्ये वर्तमाना वाच्यलिङ्गाः । यथा । पापात्कृतमतौ कन्या पापो राजाप्यरकः । पापं व्याधकुलं हिंस्रं पापे विप्रस्य सेवकाः ॥ पुण्यं तीर्थं नदी पुण्या चाश्रमः पुण्य एव च सुखा भूतिः सुखो वासः सुखं कामो कुलं मतम् । सुखसाध्ये ॥ स्वर्गे ॥ सुखहेतौ ॥ सुखदुःखसाधनानामस्थिरत्वं सुखस्य मनोविलासमात्ररूपत्व ञ्चोक्तं विष्णुपुराणे । यथा । वस्त्वेकमेव दुःखाय सुखायेर्ष्याद्भवाय च । कोपाय च यतस्तस्माद्वस्तु वस्त्वात्मकं कुतः ॥ तदेव प्रीतये भूत्वा पुनर्दुःखाय जायते । तदेव कोपाय ततः प्रसादाय च जायते ॥ तस्माद्दुःखात्मकं नास्ति न च किञ्चित् सुखात्मकम् । मनसः परिणामोऽयं सुखदुःखोपलक्षणः इति २ अंशे ६ ऽध्यायः ॥ सर्वकामविहीनोऽतः सुखं सर्वत्र्यवस्थितमित्यन्यच ॥ दुःखानि सुखं प्राप्नुवन्ति सुखं किलेति देवी भागवतम् ॥ सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् । एतद्विद्यात् समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥

सुखकरः । त्रि॰ सुकरे ॥

सुखङ्करी स्त्री॰ लताविशेषे । जीवन्त्याम् ॥ सुखकर्त्तरि ॥

सुखङ्घुणः । पुं॰ शिवखट्वाङ्गे ॥ हे॰ शि॰ शेषः ॥

सुखचरः । त्रि॰ सुखगामिनि ॥

सुखचारः । पुं॰ उत्कृष्टाश्वे ॥

सुखजातः । त्रि॰ जातसुखे ॥

सुखदः । पुं॰ परमात्मनि । विष्णौ ॥ सद्वृत्तानां सुखं ददातीति । उ॰ अ॰ । असद्वृत्तानां सुखं द्यति खण्डयतीति वा । दो॰ । आत इति कः । त्रि॰ सुखप्रदे । न॰ विष्णोः स्थाने ॥

सुखदा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ सद्यःपातकसंहन्त्री सद्योदुःखविनाशिनी । सुखदा मोक्षदा गङ्गा गङ्गैव परमा गतिः ॥ ब्रह्मवैवर्त्ते ॥ सुखदत्त्वम् ॥ स्वर्वेश्यायाम् ॥

सुखदोह्या । स्त्री॰ सुखसन्दोह्यायां गवि ॥ सुखेन दुह्यते । दुह॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥

सुखमोदा । स्त्री॰ शल्लकीवृक्षे ॥

सुखरात्रिः । सुखरात्रिका । स्त्री॰ दीपान्वितामावास्यारात्रौ ॥ यथा । तुलाराशिगते भानावमावास्यां नराधिपः । स्नात्वा देवान् पितॄन् भक्त्या सम्पूज्याथ प्रणम्य च ॥ कृत्वा तु पार्वणश्राद्धं दधिक्षीरगुडादिभिः । ततोऽपराह्णसमये घोषयेन्नगरे नृप ॥ लक्ष्मीः सम्पूज्यतां लोका उल्काभिश्चाभिचेष्टताम् ॥ * ॥ दर्शे चैव प्रदोषव्याप्त्या निर्णयः । तुलासंस्थे सहस्रांशौ प्रदोषे भूतदर्शयोः । उल्काहस्ता नराः कुर्युः पितॄणां मार्गदर्शनम् ॥ उभयत्र प्रदोषप्राप्तौ परदिन एव । दण्डैकरजनीयोगे दर्शः स्यात्तु परेऽहनि । तदा विहाय पूर्वेद्युः परेऽह्नि सुखरात्रिका । उभयत्र प्रदोषव्याप्तावपि उल्कादानं परदिने॰ पूर्वोक्तपार्वणानुरोधात् । भूतदिने प्रकुर्वन्ति उल्काग्रहणमचेतसः । निराशाः पितरो यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥ अत्रैव लक्ष्मीः पूर्वाह्णे रात्रौ पूज्या । अमावास्याय दारावौ दिवाभागे चतुर्दशी । पूजनीया तदा लक्ष्मीर्विज्ञेया सुखरात्रिका ॥ उल्काग्रहणादिपितृकृत्यं त्वात् प्राचीनावीतिना दक्षिणामुखेन कर्त्तव्यम् ॥ तथा च मनुः । प्राचीनावीतिना सम्यगपसव्यमतन्द्रिणा । पित्र्यमानिधनात्कार्यं विधिवद्दर्भपाणिनेति ॥ उल्काग्रहणमन्त्रो यथा । शस्त्राशस्त्रहतानाञ्च भूतानां भूतदर्शयोः । उज्ज्वलज्योतिषा देहं दहेयं व्योमवह्निनेति । दानमन्त्रो यथा । अग्निदग्धाश्च ये जीवा

येप्यदग्धा : कुलेमम । उज्ज्वल ज्योतिषादग्धास्ते यान्तु परमां गतिमिति । विसर्जनमन्त्रो यथा । यमलोकं परित्यज्य आगता ये महालये । उज्ज्वलज्योतिषा वर्त्म प्रपश्यन्तो व्रजन्तु ते ॥ इति ॥

सुखलुब्ध : । पुं० देहिनि ॥ यथा । मांसलुब्धो यथा मत्स्यो लोहशङ्कुं न पश्यति । सुखलुब्धस्तथा देही यमबाधां न पश्यतीति कुलार्णवतन्त्रम् ॥

सुखवर्च्चक: । पुं० सर्ज्जिकाक्षारे । सुखं वर्च्चयति । वर्च्च दीप्तौ । क्कुन् ॥

सुखवर्च्चा : । पुं० सर्ज्जिकाक्षारे ॥ सुखेन वर्च्चोयेन ।

सुखवास : । पुं० तरम्बु० इ० प्र० फलविशेषे ।

सुखवासन : । पुं० मुखवासनगन्धद्रव्ये । यथा । मुखवासकरो गन्धश्चमेदो मुखवासन : । सुखवासनद्रव्ये केशभावासनद्रव्यपीतिशब्दरत्नावली ॥

सुखसंविति : । स्त्री० सुखानुभावे ।

सुखसन्दोह्या । स्त्री० सहज्याम् । सुव्रतायाम् । सुखेन सन्दुह्यते । दुह० । ऋहलोर्ण्यत् ।

सुखा । स्त्री० प्रचेतस : पुर्याम् ॥ अमरेन्द्रपुरस्याम् ॥ शोभनेन्द्रियायाम् ॥

सुखाधार : । पुं० स्वर्गे । त्रि० सुखाधारे ॥

सुखायत : । पुं० उत्कृष्टाश्वे । सुशिक्षितेश्वे ॥ यथा । सुखायत : शुभमुख : सुखचार : सुखायनः इति शब्दमाला ॥

सुखायन : । पुं० उत्कृष्टघोटके ॥ सुखेन अयनं गमनं येन ॥

सुखालुका । स्त्री० वकुहल्याम् । जीवन्त्याम् ॥

सुखावती । स्त्री० बुद्धभूमौ ॥

सुखावतीश्वर । पुं० बुद्धभेदे ॥

सुखावह : । पुं० भर्त्तरि ॥ त्रि० सुखदातरि ॥

सुखाश : । पुं० वरुणे । प्रचेतसि ॥ सुखभोजने ॥ तरम्बुजे । पर्य्यायो यथा । स्यात्कालिन्दफल : सुखाशो राजतेमिष : । लतापनसनाटाम्रौ सितदुरिति चिकाराङ्कशेष ॥

सुखासनम् । न० नरवाह्ययानविशेषे । खासा० इ० भा० प्र० ॥ सुखेन आसनं यस्मात् ।

सुखित: । त्रि० सुखं कृतम् अस्य । सुखं सञ्जातमस्य । इतच् ॥

सुखी । त्रि० सर्व्वथा नीरोगे ॥ निरामयस्थिते ॥ तथायोगिनि ॥ सुखमस्त्यस्य । सुखादिभ्य इति० इनि : ॥ दु : खमूलं हि संसार : सयस्यास्ति स दु : खित : । तस्य त्याग : कृतो येन स सुखी नापर: प्रिये ।

इतिश्रीकुलार्णवतन्त्रम् ॥ ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तं मायया कल्पितं जगत् । सत्यमेकं परं ब्रह्म विदित्वैवं सुखी भवेदिति महानिर्व्वाणतन्त्रम् । विदित्वा गुरोर्मुखादध्यात्मविद्यया श्रवणादिभिः ॥

सुखोत्सवः । पुं॰ भर्त्तरि । पत्यौ ॥ सुखस्य उत्सवोऽस्मिन् ॥

सुखोदकम् । न॰ सुखोष्णे । सुखजनके पानजले ॥

सुखोर्ज्जिकः । पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे ।

सुखोष्णम् । न॰ सुखोदके ॥

सुगः । पुं॰ गन्धर्व्वे ॥ सुष्ठु गायति । गै॰ कः । न॰ विष्ठायाम् ॥ त्रि॰ सुगमे ॥ सुखेन गच्छत्यत्र । उणादौ "सुदुरोरधिकरणे" इति गमेर्डः ॥

सुगतः । पुं॰ सर्व्वज्ञे । जिनिश्रद्धानात्मवादिनि । बुद्धे । शोभनं गतं ज्ञानमस्येति सुगतः ॥ सुष्ठु अपुनरावृत्त्यै गतः इति वा ॥ सुखेन संसाराद्गतो वा ॥

सुगतिः । पुं॰ अतीतकल्पीयार्हद्भेदे ॥ स्त्री॰ शोभनगतौ ॥ पुण्यात्मनां शरीरान्तप्राप्यस्थाने ॥ यथा । सुवृत्तः शीलसम्पन्नः प्रसन्नात्मात्मवित् बुधः । प्राप्येह लोके सम्मानं सुगतिं प्रेत्य गच्छतीति ॥

सुगन्धः । पुं॰ कर्पूरादिगणे ॥ यथा । कर्पूरो मृगनाभिश्च कस्तूरी लतिकातथा । गन्धसारं मलयजं श्रीखण्डं पीतचन्दनम् ॥ कालीयकं रक्ताङ्गं पतङ्गमगुरुद्वयम् । देवदारुसरलस्थागरः पद्मकं तुरः ॥ सर्ज्जो निर्य्यासश्रीवासः कुन्दुरुर्यक्षिलारसः । शिल्हकं सल्लकी स्वजातीपत्री फलं तथा ॥ एलाद्वयं दारुचीनी त्वक्पत्रं नागकेशरम् । बालुकं वीरणं मांसी कुङ्कुमं रोचनानखम् ॥ सुगन्धि वीरणं बालं जटामांसी मुराघनः । शटी कर्च्चूरएलाद्या सुगन्धोयं गणो मतः ॥ रक्तशिग्रौ ॥ चणके ॥ गन्धके ॥ भूतृणे ॥ न॰ चन्द्रजीरके ॥ गन्धतृणे ॥ श्वेतचन्दने ॥ नीलोत्पले ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥ कृष्णजीरके ॥ कत्तृणे ॥ पुं॰ तीक्ष्णगन्धे । रक्ततुलस्याम् ॥ त्रि॰ समवायातिरिक्तसम्बन्धेन सद्गन्धविशिष्टे ॥

सुगन्धकः । पुं॰ गन्धके ॥ रक्ततुलस्याम् ॥ ककोडा॰ इ॰ भा॰ प॰ फलशाके ॥ तत्पर्य्यायो यथा । कर्कोटकः किलासघ्नस्तिक्तपत्रः सुगन्धकः इति हेमचन्द्रः । कांकरोल इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ शालीविशेषे ॥

सुगन्धतैलनिर्य्यासम् । न॰ गन्धद्रव्यविशेषे । जवादिनि । मृगधर्म्मजे । कृत्रिमे ॥

सुगन्धपत्रा ।)
सुगन्धपत्रिका ।) स्त्री॰ रुद्रजट-

याम् ॥

सुगन्धभूतृणम् । न० गन्धतृणे ॥

सुगन्धमूला । स्त्री० रास्नायाम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ सुगन्धीमूलेऽस्या: ॥

सुगन्धा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ शोभनो गन्ध: । कुगतीतिसमास: । सुगन्धोऽस्त्यस्या: । अर्शआद्यच् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ गङ्गापत्र्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नवमालिकायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ मधुकर्कटिकायाम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥ चन्दनमूले ॥ सल्लक्याम् ॥ माधव्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

सुगन्धामलकम् । न० सर्वौषधिभि: शुष्कामलकत्वग्योगे ॥ यथा । सर्वौषधिसमायुक्ता: शुष्कास्त्वामलकत्वच: । यत्रासदायं योग: स्यात् सुगन्धामलकाभिध: ॥ इति राजनिर्घण्ट: ॥

सुगन्धि: । पुं० शोभनगन्धे । सुरभौ । प्राणतर्पणे । इष्टगन्धे ॥ तुम्बुरुवृक्षे । तीक्ष्णकन्दे ॥ परमात्मनि ॥ इति मोक्षधर्मटीकायांनीलकण्ठ: ॥ सहकारे ॥ न० एलवालुके । तगरे ॥ कुस्तुम्बुरौ । धान्याके ॥ मुस्तके ॥ कशेरुणि ॥ गन्धतृणे ॥ पिप्पलीमूले ॥ त्रि० सुगन्धयुक्ते । शोभनोगन्धोऽस्य । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्य इतीत्वम् ॥ गन्धस्येत्वे तदेकान्तग्रहणं नाद्रियन्ते कवय: । यथा । काकुत्स्थत: कटभुवः करिणो मदेन स्कन्धं सुगन्धिमनुलीनवतानगस्येति माघे० सुगन्धिं शोभनगन्धमित्यर्थात् ॥

सुगन्धिक: । पुं० सिल्हके । तुरुष्के महाशाली ॥ गन्धके ॥ न० कल्हारे ॥ पुष्करमूले ॥ गौरसुवर्णे । वारिजे । पत्रशाकविशेषे ॥ सुपर्णे ॥ उशीरे ॥

सुगन्धिकुसुमम् । न० सुगन्धिपुष्पे पुं० पीतकरवीरे ॥ शोभनगन्धवन्तिपुष्पाण्यस्य ॥

सुगन्धिकुसुमा । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

सुगन्धिता । स्त्री० सौरभ्ये ॥ शोभनोगन्धोयस्य० तस्यभाव: । तल् । टाप् ॥

सुगन्धितैलम् । न० । सुगन्धिजले । केतकादिपानीये ॥

सुगन्धित्रिफला । स्त्री० जातीफले न० पूगफलेनचसंयुक्ते लवङ्गकलिकाफले ॥

सुगन्धिनी । स्त्री० आरामशीतलायाम् ॥

सुगन्धिमूलम् । न० उशीरे ॥

सुगन्धिमूषिका । स्त्री० छुछुन्दर्याम् ॥

सुगम : । त्रि० सुखेनगमनीयेस्थाना दौ ॥ सुखेनगम्यतेप्राप्यते । गम्लृ० । ईषद्दुःसुष्विति खल् । यथासुगम : पन्था : ॥

सुगरम् । न० रङ्गे । हिङ्गुले ॥

सुगहन : । त्रि० निबिडे ॥

सुगहनावृत्ति : । स्त्री० कुम्बायाम् । यज्ञस्थाने० चतुर्दिक्षुर्नराणांनिविडेवेष्टने ॥ सुगहनानिरवकाशावृत्ति : ॥

सुगृह : । पुं० चञ्चुसूचीखगे । पीततुण्डे । यथा० द्र० भो० प्र० ॥ न० शोभनालये ॥ त्रि० शोभनगृहवति ॥

सुगृहीत : । त्रि० सुन्दररूपेणकृतग्रहणे ॥

सुगृहीतनामा । पुं० शुभकाम्ययाप्रात : स्मर्त्तव्ये युधिष्ठिरादौ ॥

सुग्रन्थि : । पुं० ग्रन्थपर्णप्रभेदे । चोरके ॥ शोभना : ग्रन्थयोयस्मिन् ॥

सुग्रीव : । पुं० कपिपुङ्गवे । सूर्यपुत्रे । किष्किन्धाधिपे । श्रीरामभित्रे ॥ विष्णोरथहये ॥ देवीम्प्रतिशुम्भनिशुम्भाभ्यांप्रेषितेदूतविशेषे ॥ हस्तार्हत्पितरि । शोभनाग्रीवायस्य स : ॥ शिवे । इन्द्रे । राजहंसे ॥ असुरविशेषे ॥ पर्वतविशेषे ॥ अस्त्रविशेषे । नागप्रभेदे ॥ त्रि० शोभनग्रीवायुक्ते ॥

सुग्रीवी । स्त्री० कश्यपपत्नीविशेषे ॥

सुग्रीवेश : । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

सुघोष : । पुं० विष्णौ । नारायणे ॥ शोभनोघोष : शब्दोवेदात्मकोयस्य ॥ नकुलस्यपाण्डवस्यशङ्खे ॥

सुचक्षु : । पुं० उदुम्बरे ॥ न० शोभननेत्रे ॥ वेदान्तजन्यज्ञाने ॥ यथा । एवंविधंत्वांसकलात्मनामपिस्वात्मानमात्मात्मतयाविचक्षते । गुर्वर्कलब्धोपनिषत्सुचक्षुषायेतेतरन्तीवभवान्नृताम्बुधिम् ॥ त्रि० उत्कृष्टाक्षे ॥ आत्मविदि ॥ शोभनेचक्षुषीयस्य स : ॥ सुष्ठुशोभनश्चक्षुर्यस्य वा ॥

सुचञ्चु : । पुं० महाचञ्चुशाके ॥

सुचतुर : । त्रि० शोभनानिचत्वारियस्य० तस्मिन् ॥ अचतुरविचतुरेत्यादिनासाधु : ॥

सुचरित्र : । त्रि० सुशीले ॥ शोभनंचरित्रमस्य ॥

सुचरित्रा । स्त्री० साध्व्याम् ॥ शोभनंचरित्रमस्या : ॥

सुचर्म्मा । पुं० भूर्जवृक्षे ॥ त्रि० सुचर्म्मवति ॥ शोभनंचर्मास्य ॥

सुचारु : । त्रि० मनोहरे ॥

सुचित्रम् । न० शोभनचित्रे ॥

सुचित्रक : । पुं० मत्स्यरङ्गविहङ्गमे ॥ चित्रसर्पे । मातुलाहौ ॥ त्रि० सुन्दरचित्रयुक्ते ॥

सुचित्रबीजा । स्त्री० विडङ्गे ॥

सुचिक्का । स्त्री० चिचिण्टायाम् ॥

सुचिरायुः । पुं० सुरे । देवे ॥ मार्कण्डेयादौ ॥ शोभनं चिरायुर्यस्य ॥

सुचुक्रिका । स्त्री० तिन्तिड्याम् ॥

सुचुटी । स्त्री० सन्दंशिकायाम् ॥ इति सन्दंशिकाशब्दार्थे मेदिनीकरः ॥

सुचेलम् । न० शोभनवस्त्रे ॥ शोभनं चेलम् ॥ त्रि० शोभनवस्त्रवति ॥

सुचेलकः । पुं० तदल्ले । पटे ॥ सुचेलमेव । स्वार्थे कन् ॥ त्रि० त इति ॥

सुच्छत्री । स्त्री० शतद्रुसरिति ॥ इ० श० र० ॥

सुजनः । पुं० कुलीने ॥ सदाचारे । साधौ । सज्जने ॥ यथा । दुर्जनस्पृष्टमिव सुजनोऽपि विनश्यति । प्रसन्नं जलमिवाहुः कर्द्दमैः कलुषीकृतम् ॥

सुजनता । स्त्री० सौजन्ये ॥

सुजलम् । न० कमले ॥ शोभने सलिले । त्रि० शोभनजलयुक्ते ॥

सुजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥ यथा । यत्रार्जवात् सगाम्भीर्यं सदैन्यं सहचापलम् । सोत्कण्ठश्च हरिः स्पृष्टः सजल्पो निगद्यते ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

सुजातः । त्रि० सुन्दरे

सुजाता । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । तुवर्याम् ॥

सुजिह्वः । पुं० हव्यवाहने ॥

सुजीवन्ती । स्त्री० स्वर्णजीवन्त्याम् ॥

सुज्ञः । त्रि० विज्ञे ॥ सुशोभनं जानाति । ज्ञा अवबोधने । आतश्चोपसर्गे इति कः ॥

सुज्ञेयः । त्रि० सुष्ठु विज्ञेये ॥ सुविज्ञातुं योग्यः । ज्ञा० । अचो यत् । ईद्यति ॥

सुडीनम् । न० पक्षिणः सुकुमारपाते ॥

सुतः । पुं० आत्मजे । तनये । पुत्रे ॥ मातृपितृस्वभाववत्स्वभावे सुतस्य भवतः । यथा मार्कण्डेयपुराणे । शीलं सञ्जायते पुंसो मातुस्तातस्य वै सुत । यथा शीला भवेन्माता तथा शीलो भवेत् सुतः ॥ यद्वर्णविभवे भूमिस्तद्वर्णं सलिलं भवेत् । मातृणां शीलदोषेण पितृशीलगुणेन च ॥ विभिन्नास्तु प्रजाः सर्वाः भवन्ति भवशीलिनामिति ॥ सूयते स्म० सौतिर्वा । षुञ् अभिषवे० षुप्रसवैश्वर्ययोर्वा । क्तः ॥ नृपे । पार्थिवे ॥

सुतजीवकः । पुं० पुत्रजीवे ॥

सुतनुः । स्त्री० नार्य्याम् ॥ त्रि० सुकृशे ॥ स्वङ्गे ॥

सुतपादिका । स्त्री० हंसपद्याम् । गोधापद्याम् ॥

सुतपाः । पुं० सूर्य्ये ॥ मुनिविशेषे

। मुनौ ॥ नरनारायणरूपेण भगवति बदरिकाश्रमे सुशोभनं मनसश्चेन्द्रियाणाञ्चैकाग्र्यरूपं तपोऽस्येति सुतपा नरनारायणः ॥

सुतराम् । अ० अत्यन्ते । अतिशये ॥ अवधारितार्थप्रतिपादके ॥ यथा । शृणु द्विजमहाबुद्धे त्वमेनामपि स्मृतौ हरिः । दृष्टान्तिमेव सुतरां किम्पुनर्दर्शनादिति ॥ द्विवचनविभज्येत्यादिना सुशब्दात्तरप् । किमेत्तिङव्ययेत्यादिनाम्प्रत्ययः । तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्ययसंज्ञा ॥

सुतकारी । स्त्री० देवदालीलतायाम् ॥

सुतर्दनः । पुं० ताम्राक्षे । कोकिले ॥

सुतलः । पुं० अट्टालिकाबन्धे ॥ नागलोकप्रभेदे ॥

सुतस्करा । स्त्री० सप्तपुत्रप्रस्वाम् ॥

सुतश्रेणी । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥ सुतानां श्रेणिरस्याः ॥ पुत्रवृन्दे ॥

सुता । स्त्री० स्वापत्ये । कन्यायाम् ॥ दुरालभायां ॥

सुतात्मजः । पुं० पौत्रे । दौहित्रे ॥ सुतस्य सुतायाश्चात्मजः ॥

सुतात्मजा । स्त्री० पौत्र्याम् ॥ दौहित्र्याम् ॥ सुतस्य सुतायाश्चात्मजा ॥

सुतारम् । न० द्वितीयायामशब्दाख्यायाम्प्रसिद्धौ ॥

सुतारका । स्त्री० बुद्धशासनदेवीविशेषे ॥

सुतिक्तः । पुं० भूनिम्बे । किराततिक्ते ॥ पर्पटे । पित्तपापडा । इ० भा० प्र० ॥

सुतिक्तकः । पुं० पारिभद्रे । भूनिम्बे ॥

सुतिक्ता । स्त्री० कोशातक्याम् । भृङ्गफलिकायाम् ॥

सुतिक्तिका । स्त्री० कोशातक्याम् ॥

सुती । त्रि० पुत्रवति ॥

सुतीक्ष्णः । पुं० शिग्रौ ॥ श्वेतशोभाञ्जने ॥ रामायणप्रसिद्धमुनिविशेषे ॥ नाम्ना सुतीक्ष्णश्चरितेन दान्तः ॥ त्रि० अतिशयेन खरे ॥

सुतीर्थकम् । न० । तीर्थविशेषे ॥

सुतुङ्गः । पुं० नारिकेलागमे ॥ ग्रहाणामुच्चांशविशेषे । अत्यन्ततुङ्गे ॥ त्रि० अतिशयोच्चे ॥

सुतृणः । पुं० कुन्दरे । उखर्वले । मृगवल्लभे तृणविशेषे ॥

सुतेजनः । पुं० धन्वङ्गे । धन्वनवृक्षे ॥

सुतेजाः । पुं० सुतेजस्त्वगुणविशिष्टे द्युलोके ॥ स्वर्गे ॥ प्राक्कल्पार्हद्विशेषे स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥ त्रि० तेजसान्विते ॥

सुतेला । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ।

सुत्या । स्त्री॰ अभिषवे । सोमलताकण्डने ॥ अभिषवदिने ॥ सवनम्॰ सूयते सोऽस्मिन्॰अस्यां वा । षुञ् अभिषवे । संज्ञायां समजेति क्यप् ॥

सुत्रामा । पुं॰ गोत्रभिदि । इन्द्रे ॥ सुष्ठु त्रायते॰ पालयति । त्रैङ् पालने । आतोमनिन्॰ सर्वधातुभ्योमनिन् वा ॥

सुत्वा । पुं॰ अभिषवस्नाने । यज्ञाङ्गस्नानकर्त्तरि ॥ सुतवान् । षुञ्॰ । सुयजोर्ङ्वनिप् । तुक् ॥

सुत्वरी । स्त्री॰ मातरि ॥ ङ्वनिप्रत्ययात्॰ वनोरचेति ङीप्रौ ॥

सुदग्धा । स्त्री॰ दग्धाख्यतृणे । सुदग्धिकायां ॥ मेरुजम्बुद्रुमे ॥

सुदग्धिका । स्त्री॰ क्षुरक॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प॰ वृचे । दग्धरुहायाम् । भस्मरोहायाम् ॥

सुदण्ड: । पुं॰ वेत्रे ॥

सुदण्डिका । स्त्री॰ गोरक्ष्याम् ॥

सुदन् । त्रि॰ शोभनदन्तविशिष्टे ॥ शोभनादन्तायस्यस: । वयसिदन्तस्य दत् । नुम् ॥

सुदर्भा । स्त्री॰ तृणविशेषे । इक्षुदर्भायाम् ॥

सुदर्शन: । पुं॰ । हरिचक्रे ॥ अस्य लक्षणं यथा । द्वादशारन्तुषट्कोणं वलयत्रयसंयुतम् ॥ चक्रं स्या

त्दक्षिणावर्त्तः शंखवच्चोहरे:स्मृतमिति ॥ जिनानांबलदेवे ॥ इक्ष्वाकुनृपतिरि ॥ शोभनं दर्शनमस्य । भर्त्ता: सुखेनदृश्यतेवा । भाषायांशासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युच् ॥ गन्धर्वे ॥ जम्बूद्वीपे ॥ सुदर्शनाकारत्वात् ॥ मेरौ ॥ वंशे ॥ रोगभेदे ॥ न॰ शक्रनगरे ॥ अवगमने ॥ त्रि॰ सुदृश्ये ॥

सुदर्शनचूर्णम् । न॰ भावप्रकाशोक्ते ज्वररोगस्यौषधविशेषे ॥

सुदर्शनद्वीप: । पुं॰ न॰ जम्बुद्वीपे ॥

सुदर्शना । स्त्री॰ आज्ञायाम् ॥ औषधिप्रभेदे । सोमवल्ल्याम् । इक्षुपर्ण्याम् । सुदर्शनगुलञ्चइ॰ पञ्चगुलञ्च॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ सुदर्शनास्वादुरुष्णाकफशोफास्रवातजित् ॥ मेरुजम्ब्वाम् ॥ सुरविशेषे ॥

सुदर्शनी । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

सुदल: । पुं॰ चीरमोरटे ॥

सुदला । स्त्री॰ तरुण्याम् । गम्भार्य्याम् । सेवन्त्याम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥

सुदान्त: । पुं॰ शाक्यमुनिशिष्यविशेषे । त्रि॰ तप:सहे ॥

सुदामा । पुं॰ वारिधरे । मेघे ॥ पर्वतविशेषे ॥ गोपविशेषे समुद्रे ॥ श्वेतद्वीपे । ऐरावते ॥ श्रीकृष्ण

मित्रावासवविशेषे । त्रि॰ सुदातरि ॥ सुष्ठुददाति । डुदाञ्॰ । आतोमनिन् ॥

सुदामा । स्त्री॰ नदीविशेषे । टाप् ॥

सुदाय : । पुं॰ हरणे । आत्मादानकाले॰ व्रतभिक्षादीवदीयमानद्रव्ये । सुष्ठुदीयते । डुदाञ्॰ । घञ् । युगागम : ॥

सुदारु : । पुं॰ पारियात्रकेपर्वते ॥ सुदारु:पारियात्रकइतिहेमचन्द्र: ॥ न॰ शोभनदारुणि ॥

सुदि । अ॰ शुक्लपक्षे ॥

सुदिनम् । न॰ शुभदिवसे ॥ त्रि॰ प्रशस्ते ॥ यथा । सुदिनासुसभा सुकार्य्यमेतत्प्रविचिन्त्योतविशेषत : स्वयमितिप्रयोग : ॥

सुदीर्घ : । त्रि॰ अतिविस्तारे ॥

सुदीर्घघर्मा । स्त्री॰ चसनपर्य्याम् ॥

सुदीर्घफलिका । स्त्री॰ वार्त्ताकुविशेषे । सिङ्गावैंगन॰ इतिगौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

सुदीर्घा । स्त्री॰ चीनाकर्कट्याम् ।

सुदुर्दर्श: । त्रि॰ अत्यन्तद्रष्टुमशक्ये ॥ सर्वथादर्शनायोग्ये परमात्मनि ॥ तस्यादृष्टरूपत्वात् ॥

सुदुर्लभ : । त्रि॰ अतिदुष्प्राप्ये । दु : खेनापिलब्धुमशक्ये ॥ यथा । बहूनांजन्मनामन्ते ज्ञानवान्मांप्रपद्यते । वासुदेव : सर्वमितिसमहात्मासुदुर्लभइति ॥ सुष्ठतिमात्रंदुर्लभ : ॥

सुदुश्चर : । त्रि॰ अतिशयदु : खेनाचरणीये ॥

सुदुष्कर : । त्रि॰ सर्वथाकर्त्तुमशक्ये ॥ अत्यन्तक्लेशकरे ॥

सुदुस्तर : । त्रि॰ अतिदु : खेनतरणीये ॥

सुदूर : । त्रि॰ दवीयसि । दविष्ठे । अतिदूरे ॥ यथा । सुदूरमपिगन्तव्यंयत्रमाहेश्वरोजन : ॥

सुदूरपराकृत : । त्रि॰ अतिदूरनिराकृते ॥

सुदृढम् । न॰ अतिदृढे । गाढे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

सुदृढत्वक् । स्त्री॰ काश्मर्य्याम् ॥

सुदृक् । त्रि॰ शोभननेत्रयुक्ते ॥

सुदृश्य : । त्रि॰ सुन्दराकृतौ ॥

सुदेवी । स्त्री॰ नाभेर्भार्य्यायाम् । मेरुजंब्वाम् ॥

सुदेश: । पुं॰ सत्यदेशे । उत्तमदेशे ॥

सुद्युम्न : । पुं॰ वैवस्वतमनो : पुत्रे ॥ त्रि॰ बहुधने । अतिबलशालिनि ॥

सुधन्वा । पुं॰ विश्वकर्म्मणि । त्वष्टरि । नृपविशेषे ॥ त्रि॰ धन्विनि । प्रौढधानुष्के ॥ शोभनंधनुर्यस्य : । धनुषश्चेत्यनङ् ॥

सुधन्वाचार्य्य : । पुं॰ व्रात्याद्वैश्यात्सवर्णायांजाते॰ जातिविशेषे ।

काकुषि । यथाश्मनुः । वेश्मासु ज्यायसीनामात्सुधन्वाचार्य एव च । कारूषश्चविजन्माचमैत्रः सात्वत एव चेति ॥

सुशर्मः । पुं॰ जिनगणाधिपविशेषे ॥

सुधर्मा । त्रि॰ धर्मशालिनि ॥ कुटुम्बिनि ॥

सुधर्मा । स्त्री॰ देवसभायाम् । शोभनोधर्म्मोऽस्याम् । धर्मादनिच्केवलात् । डाबुभाभ्यामिति पक्षे टाप् । अनोबहुव्रीहेरिति ङीब्न । सुधर्म॰ सुधर्मादृश्यादि । डाब भावे । सुधर्माणी॰ सुधर्माणइत्यादि ॥

सुधा । स्त्री॰ पीयूषे । अमृते । रसे । सुरायाम् ॥ स्नुहीनामौषधे । घेटपाने । भातश्चोपसर्गइतिकर्मण्यङ् । लेपने । तुरायाम् । मूर्वायाम् ॥ सुधायाम् ॥ गलिष्टकायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ विद्युति ॥ गुडूच्याम् ॥ जले ॥ तोये ॥ रसे ॥ धात्र्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ पुष्परसे । मधुनि ॥ हरीतक्याम् ॥ सुष्ठुदधातिपुष्णाति । डुधाञ्॰ । क्विप् ॥

सुधांशुः । पुं॰ इन्दौ । चन्द्रे ॥ सुधायुक्ताअंशवोयस्यसः ॥

सुधांशुतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ।

सुधांशुरत्नम् ॥ न॰ मौक्तिके ॥ इन्दुकान्ते ॥

सुधाकरः । पुं॰ चन्द्रे ।

सुधाधारः । पुं॰ सौधमूषर्ण । चून॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सुधाधारो ऽभिसङ्काश : पाकोक्तिदोविदारणः ॥

सुधाङ्गः । पुं॰ चन्द्रमसि ॥

सुधाजीवी । पुं॰ पलगण्डे । लेपके । राज॰ इ॰ भा॰ ॥ सुधयालेपनेनजीवति॰ तच्छील: णिनिः ॥

सुधाधारः । पुं॰ चन्द्रे । इन्दौ । अमृतपात्रे ॥ सुधायाः आधारः ॥

सुधानिधिः । पुं॰ चन्द्रे ।

सुधाभुक् । पुं॰ गीर्वाणे । देवे । सुधांभुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ॥

सुधामय । पुं॰ सौधे । राजसदने । त्रि॰ अमृतात्मके ॥

सुधामोदकः । पुं॰ यवासशर्करायाम् ॥

सुधामोदकजः । पुं॰ तवराजोक्षखण्डे ॥

सुधावर्षी । पुं॰ विधातरि । विश्वसृजि । बुद्धभेदे ।

सुधावासः । पुं॰ चन्द्रे । न॰ त्रपुषि ॥

सुधास्रवा । स्त्री॰ रुपुष्प्याम् ।

सुधासंज्ञयोगः । पुं॰ अमृतसिद्धियोगे । यथा । हस्तश्चव्रजदैज्ये॰

अर्थं निजार्थं निजार्थं त्क्रमोद० द्वा
सप्तारे । सर्गेऽत्र । भवेद्मध्यधि
ष्ण्यवधिर्ष्णं० कथिष्यं मनीचैत्त
द्दैवं सुधासंज्ञयोग : ॥

सुधासिन्धु : । पुं० अमृतार्णवे ॥

सुधासूति : । पुं० चन्द्रे ॥ यथा ।
प्रदीपज्वालाभिर्दिवसकरनीराजन
विधि : ० सुधासूतिश्चन्द्रोपलजल
लवैरर्घ्यघटना । स्वकीयैरम्भोभि:
सलिलनिधिसौहित्यकरणं० त्वदी
याभिर्वाग्भिस्तवजननि वाचांस्तुति
रियमिति ॥ मत्रि । यज्ञे ॥ पद्मे ॥

सुधास्रवा । स्त्री० अधोजिह्विकाया
म् । गलशुण्डिकायाम् । घण्टि
कायाम् । दुग्धानाड्याम् । रुद
न्त्यौषधे ॥

सुधाहर : ।)
सुधाहृत् ।) पुं० गरुडे ॥ देवे ॥

सुधिति : । पुं० स्त्री० स्वधितौ । प
रशौ ॥

सुधी : । पुं० विदुषि । सति । को
विदे । पण्डिते । न्यायगृहीतमो
क्षार्थवाक्ये ॥ सुष्ठु ध्यायति । ध्यै
० । ध्यायते : क्विपिसम्प्रसारणम्
॥ स्त्री० सुन्दरबुद्धौ ॥ सुष्ठु धी:
त्रि० शोभनबुद्धियुक्ते ॥

सुधूप : । पुं० सरलद्रवे ॥

सुधूम्य: । पुं० स्वादुनामगन्धद्रव्ये ॥

सुधोद्भव : । पुं० धन्वन्तरौ । दिवि
दासे ॥

सुधोद्भवा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

सुनन्द. । पुं० श्रीकृष्णस्यपार्षदविशेषे ॥
द्वादशविधराजगृहान्तर्गतगृहवि
शेषे ॥ तत्पर्य्यायः स्वस्तिकादि
नैकपञ्चाशत्तम : परिखाद्विचत्वारिं
शद्दस्तश्च ॥ यथा । यद्यवेक्ष्यते
मानं तथैतेन विकल्पना । राज्ञ :
स्वस्तिकाद्युद्दीर्घे सर्व्वतो निः क्षिपे
त् ॥ मायामितसुनन्द : सार्द्धाष्ट
हस्तैरष्टभि : । परिखाविचतुर्भि
रानहस्तै : प्रतिष्ठित : । अस्या
धिदेवताभौमोरत्नौमासुन्दराम्
द्वाराण्यपि प्रतिश्चायत्नाविवाहृता
निच ॥ रक्तपट्टावृतोगेह : सकला
यं प्रसाधक : । अवस्थित्वामहीपा
ल : सुचिरं पातिमेदिनीमितियु
क्तिकल्पतरु : ॥ दैर्घ्यं ५१ प्रस्थे
४० ॥ न० हलभृन्मुसले ॥

सुनन्दा : स्त्री० रोचनायाम् ॥ उ
मायाम् ॥ अङ्गनायाम् ॥ अनन्या
म् ॥ उमासखीभेदे ॥ अर्कपर्वौष
धे । वृषिसूल० ह्र० गौ० दे०
भा० प्र० ॥

सुनन्दिनी । स्त्री० मज्जुभाषिणीछ-
न्दसि ॥

सुनयन : पुं० मृगे ॥ त्रि० शोभननेत्र
युक्ते ॥ शोभनेनयनेयस्य स : ॥

सुनयना । स्त्री० नार्य्याम् ॥

सुरेन्द्राधिप : । पुं० यगणे । ऽऽ ॥
सुनाकृत : । पुं० कर्पूरके ॥ हृ० प्र० चन्द्रिका ॥
सुनाभ : । पुं० मैनाकाचले ॥
सुनामद्वादशी । स्त्री० द्वादशमासी यद्द्वादशीकर्त्तव्यव्रतविशेषे ॥
सुनार : । पुं० शुनीस्तन्ये ॥ सर्पाण्डे ॥ चटके । कलविङ्के ॥
सुनाल : । पुं० उशीरे ॥ लामज्जके ॥
सुनालक : । पुं० बकवृक्षे ॥ त्रि० सुन्दरनालयुक्ते ॥
सुनासिका । स्त्री० काकनासायाम् ॥ शोभननासायाम् ॥ त्रि० तद्युक्ते ॥
सुनासीर : । पुं० इन्द्रे ॥ नासते । पास्तशब्दे । बाहुलकादीरन् । सुष्ठु नासीरं सेनामुखम् । नासीरा ऽग्रसरावायवस : ॥
सुनिर्य्यासा । स्त्री० जिङ्गिन्याम् ॥
सुनिश्चित : । पुं० बुद्धविशेषे ॥
सुनिषण्णम् । न० सुनिषण्णकशाके । अम्लोणिकासदृशे० चौपतिया० हृ० प्र० जलप्रभवशाके । चतुष्पत्र्याम् । अश्मगुणायका । चाङ्गेरीसदृश : पत्रैश्चतुर्द्दलवृतोरितः । शाकोजलान्वितेदेशेचतुष्पत्रीति चोच्यते ॥ सुनिषण्णोहिमोग्राही मोहदोषत्रयापह : । अविदाहीलघु : स्वादु कषायोरूक्षदीपन : ॥ वृष्योरुच्योज्वरश्वासमेहकुष्ठभ्रमप्रणुत् ॥ सितावरशाके । श्रीवारके ॥ त्रि० सूपविष्टे ॥
सुनिषण्णकम् । न० शाकविशेषे । वितुन्ने । सुनिषण्णे ॥
सुनीति : । स्त्री० ध्रुवमातरि ॥ शोभननये ॥ त्रि० शोभननीतियुक्ते ॥
सुनीथ : । त्रि० धर्मशीलके ॥ नीतिमति ॥ पुं० बटौ ॥ ब्राह्मणे ॥ सुष्ठु नयति । णीञ् । क्रनिकुषिनीरम्यादिना क्थन् ॥
सुनीथा । स्त्री० मृत्यो : कन्यायाम् । वेणस्यमातरि ॥
सुनील : । पुं० नीलरत्ने ॥ दाडिमे ॥ सुन्दरनीलवर्णे ॥ न० लामज्जके ॥
सुनीलक : । पुं० नीलरत्ने ॥ नीलासने ॥ दाडिमे । नीलभृङ्गराजे ॥ न० नीरणाङ्गे ॥
सुनीला । स्त्री० तृणविशेषे । चणिकायाम् । गोदुग्धायाम् ॥ अतस्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । अपराजितायाम् ॥
सुनीलिका । स्त्री० सुनीलायाम् ॥
सुनेपाली । स्त्री० पिण्डखर्जूरिका प्रभेदे ॥ तद्गुणायथा । सुनेपाली सुमृदुलाबलिष्ठीनफलाचसा । सुनेपालीश्रमभ्रान्तिदाहमूर्च्छासपित्तहृत् । सुलेमानीतिलोके ॥

सुन्दः । पुं॰ रामायणप्रसिद्धवानरविशेषे । राक्षसविशेषे ॥ करुणाकरे परमेश्वरे । सुन्द उनत्ति । आर्द्रीकरोति । उन्दी॰ । पचाद्यच् । शकन्ध्वादिः ॥

सुन्दरः । पुं॰ कामदेवे । सुन्दरी॰ वृत्ति॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ वृक्षे ॥ त्रि॰ रुचिरे । चारुणि । शोभने । मञ्जुले ॥ सुद्रियते । दृङ् आदरे । अश्वशद्रित्यप् । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । सुष्ठु उनत्ति॰ चित्तं द्रवीकरोति । उन्दी क्लेदने । बाहुलकादरः । शकन्ध्वादिः ॥

सुन्दरिका । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

सुन्दरी । स्त्री॰ रूपलावण्यसम्पन्नायां नार्य्याम् ॥ द्रुमान्तरे । त्रिपुरसुन्दर्य्यान्देव्याम् । योगिनीविशेषे ॥ हरिद्रायाम् ॥ काकमाच्याम् ॥ छन्दोविशेषे ॥ अयुजोर्यदि सौ जगौ युजोः सभरा लगौ यदि सुन्दरी तदा । यथा । यदवोचदवेक्ष्य मानिनी परितः स्नेहमयेन चक्षुषा । अपि वागधिपस्य दुर्वचं वचनं तद्विदधीत विस्मयम् ॥ वर्णवृत्तान्तरेपि । कुसुमगन्धरसैरभिभूषिताचरणसङ्गतनूपुरमण्डिता । करसुवर्णलसद्वलयान्विता कुरु तिकस्य न चेतसि सुन्दरि ॥ यथा । नसुलभा शरदिन्दुमुखी प्रिया मनसि काममिचेष्टितमोहरम् । मलयमारुतचालितमालतीपरिमलप्रसरोद्धतवासरः ॥ सुन्दरशब्दस्य गौरादित्वान् ङीष् ॥ पार्वत्याम् ॥

सुन्वन् । त्रि॰ सोमयाजिनि । सोमाभिषवङ्कुर्वति ॥ सुनोतेर्लटः शत्रादेशः ॥

सुपक्वः । पुं॰ सुगन्ध्याम्रे ॥ त्रि॰ शोभनपरिणते । परिपक्वे ॥

सुपक्वकः । पुं॰ सहकाराम्रे ॥

सुपत्रः । पुं॰ पत्राढ्यतृणे । आदित्यपत्रे । न॰ तेजपत्रे । पत्रके ।

सुपत्रकः । पुं॰ शिग्रौ ॥

सुपत्रा । स्त्री॰ पालङ्क्याम् ॥ शतावर्य्याम् ॥ शम्याम् ॥ रुद्रजटायाम् । शालपर्ण्याम् ॥

सुपत्रिका । स्त्री॰ जतुकायाम् ॥

सुपथः । पुं॰ शोभनवर्त्मनि । सत्पथे ॥ यथा । सत्पथस्त्वतिपन्थाश्च सुपन्थाः सुपथोपि च इति शब्दरत्नावली ॥

सुपन्थाः । पुं॰ अर्च्चितेऽध्वनि । सत्पथे । अतिपथि ॥ सुः पूजायाम् । कुगतीति समासः । नञ्जनादिति समासान्तनिषेधः । छान्दसमान्तनिर्देशात् पथः सङ्ख्याव्ययादेरिति नक्लीबत्वम् ॥

सुपथ्यः । त्रि॰ अपीडाकारिभोजनादौ ॥

सुपथ्या । स्त्री॰ श्वेतचिल्लाम् ॥

सुपद्मः । पुं॰ व्याकरणविशेषे ॥ पुं॰ न॰ शोभनारविन्दे ॥

सुपद्मा । स्त्री॰ वचायाम् ॥

सुपर्णः । पुं॰ पन्नगाशने । गरुडे ॥ कनकमयत्वात् शोभनोपर्णो यस्य सः ॥ स्वर्णचूडे । पक्षि ॥ कृतमालके । राजवृक्षे ॥ सुष्ठु पर्णान्यस्य ॥ भगवतिवासुदेवे ॥ शोभनानिपर्णानिच्छन्दांसि संसारतरुरूपिणोस्य सम्बद्धोपस्येऽद्रिविशेषे ॥ श्येनप्रभेदे ॥ वैनतेयानस्पविपत्र सुपर्ण इतिव्याख्यातारः ॥ सप्तपर्णे ॥

सुपर्णकः । पुं॰ आरग्वधे । सप्तच्छदवृक्षे ॥ गरुडे ॥

सुपर्णकेतुः । पुं॰ विष्णौ ॥

सुपर्णा । स्त्री॰ कमलिन्याम् ॥ विनतायाम् ॥

सुपर्णाख्यः । पुं॰ नागकेशरे । तीर्थविशेषे ॥ यथा । उत्पलाक्षीसुपर्णाख्ये । इति ॥

सुपर्णिका । स्त्री॰ स्वर्णजीवन्त्याम् ॥ पलाश्याम् ॥ बाकुच्याम् ॥ रेणुकायाम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥

सुपर्णी । स्त्री॰ कमलिन्याम् ॥ विनतायाम् ॥

सुपर्णीतनयः । पुं॰ गरुडे । तार्क्ष्ये

सुपर्व्वा । पुं॰ सुमनसि । देवे । सुरे ॥ सुष्ठु पर्व्व यमावास्यादिचरितम् यज्ञस्यादिर्यान्थः उत्सवो वा यस्य ॥ शरे ॥ वंशे ॥ पर्व्वणि ॥ धूमे ॥

सुपर्व्वा । स्त्री॰ श्वेतदूर्व्वायाम् ॥

सुपर्व्वाङ्गना । स्त्री॰ देवाङ्गनायाम् ॥ यथा । सुपर्व्वाङ्गनागानगम्भीरतानस्तमत्स्वक्षशोभाविपक्षैरिव । क्षपत्किङ्किणीनादपूर्णं नतूर्णं सुखेनास्वसम्पूर्णघूर्णाकरोषि ॥

सुपाचिका । स्त्री॰ गन्धपत्रायाम् ॥

सुपाक्यम् । न॰ विडलवणे ॥

सुपात्रम् । न॰ दानयोग्यव्यक्तौ शोभनभाजने ॥ त्रि॰ उत्तमपात्रयुक्ते ।

सुपानः । त्रि॰ पानयोग्ये ॥ सुखेनपीयते । पा॰ । कर्म्मणिल्युट् ॥

सुपार्श्वः । पुं॰ प्लक्षवृक्षे ॥ स्वतःस्वर्गे दे ॥ सम्पातेः पुत्रे पक्षिविशेषे । पश्चात्तत्सहस्रयोजनेोच्छ्राये सहस्रवर्णमेरोः सौम्यादिषु तत्त्वादाख्यायिस्थितं विष्कम्भशैले ॥ तत्र सहस्रयोजनोन्नतमाश्वयोधपादपोऽस्ति ॥

सुपार्श्वकः । पुं॰ गर्द्दभाण्डे । कन्दराले । कपीतने । प्लक्षे । बोलम॰ पीलखन॰ निर्गुडी॰ गर्डी॰ इ॰ प्र॰ वृक्षे ॥ शोभनम् पार्श्वमस्य ॥ भाण्डहिरिषि ।

सुपिङ्गला । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥ ज्योतिष्मत्यां ॥

सुपीतम् । न० गर्ज्जरे ॥

सुपुटः । पुं० कोलकन्दे ॥ विष्णुकन्दे ॥

सुपुत्रिका । स्त्री० लताविशेषे । जतुकायाम् । जतुकार्याम् । तिर्य्यक्फलायाम् ॥

सुपुष्करा । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ।

सुपुष्पः । पुं० राजतरुण्याम् । हरिद्रौ । शिरीषे ॥ रक्तपुष्पके । पालितामदार० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ म० लवङ्गे ॥ प्रपौण्डरीके ॥ तूले । तूदे । पार्श्वपिप्पलाभिधे ॥ स्त्रीणांरजसि ॥ आहुल्ये ॥

सुपुष्पिका । स्त्री० पाटलायाम् ॥ जीर्णदारुणि ॥

सुपुष्पी । स्त्री० श्वेतापराजितायाम् ॥ कदल्याम् ॥ जीर्णफञ्ज्याम् । जीर्णदारुणि ॥ द्रोणपुष्प्याम् ॥ मिश्रेयायाम् ॥ शतपुष्प्याम् ॥

सुपूरः । पुं० बीजपूरे ॥

सुपूरकः । पुं० बकपुष्पवृक्षे ॥

सुपूर्व्वप्रवेशः । पुं० यात्रानिवृत्त्यनन्तरकगृहप्रवेशे ॥ यात्रावसाने तु सुपूर्व्वसंज्ञः ॥

सुपेशलः । त्रि० अतिरम्ये । सुन्दरे ॥

सुपेशा । त्रि० सुकुमारे । कोमले ॥ सुरूपे ॥

सुप्तम् । न० स्वापिकायाम् । सुषुप्तौ ॥ त्रि० निद्रिते । निद्राणे । शयितेसूता० इ० भा० ॥ अत्रबोधनेविधिनिषेधौयथा । क्षुधितस्तृषितःकामीविद्यार्थीकृषिकारकः । भाण्डारीचप्रवासीचसप्तसुप्तान्प्रबोधयेत् ॥ मक्षिकाभ्रमरीसर्पोराजावैबालकस्तथा । परश्वापिच मूर्खश्चसप्तसुप्तान्नबोधयेत्इति ॥ स्वापितिस्म । ञिष्वप्शये । क्तः । सम्प्रसारणम् ॥

सुप्तघातकः । त्रि० दृशेरे । हिंस्रे ॥ इ० त्रि० ष० ॥

सुप्तजनः । पुं० अर्द्धरात्रे ॥ निद्रिते जने ॥

सुप्तज्ञानम् । न० सुप्तविज्ञाने । स्वप्ने ॥

सुप्तिः । स्त्री० स्पर्शाज्ञतारुजि ॥ विस्रम्भे ॥ शयने । निद्रायाम् । स्वापे विज्ञानविरतौ ॥ अस्यास्त्रैविध्यमुक्तंयथा । आहारादिविभेदेन० सात्त्विकीराजसीतथा । तामसीतिविधासुप्तिःसापरास्मृश्यतेत्रिधा ॥ सुखमस्वाप्समयाद्दुःखमस्वाप्समयनु । गाढमूढोहम

स्वाप्नमित्युक्तिः सार्वलौकिकीति ॥ ञिष्वप् शये । क्तिच् । सुप्तःसुप्तिं नजानातिनासुप्तिस्वप्नजागरौ ॥

सुप्तोत्थितः । त्रि० सुप्त्वाश्चादुत्थिते । यादौसुप्तः पश्चादुत्थितः ॥

सुप्रजाः । पुं० सत्सन्तानवति ॥ नित्यमसिच्प्रजामेधयोः ॥

सुप्रतिभा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ प्रगल्भतायाम् । धीशोत्कर्षे ॥

सुप्रतिष्ठा । स्त्री० शोभनप्रतिष्ठायाम् ॥ पञ्चाक्षरायांवृत्तौ ॥ सारिधा । पङ्क्तिप्रियाच ॥

सुप्रतिष्ठितः । पुं० उदुम्बरे ॥ त्रि० शोभनप्रतिष्ठायुक्ते ॥ सुस्थिरे ॥ यशस्विनि ॥

सुप्रतीकः । पुं० ईशानदिग्गजे ॥ शिवे ॥ कामदेवे ॥ शोभनाङ्गे ॥ त्रि० साधौ ॥ शोभनाङ्गविशिष्टे शोभनाः प्रतीकाः अवयवायस्य ॥ यद्वा । सुप्रपूर्वादिणोऽलीका दित्वात्कीकन् । नुगस्तुट्च ॥

सुप्रभः । पुं० जिनविशेषे । शुक्ले ॥ त्रि० सुन्दरप्रभायुक्ते ॥

सुप्रभा । स्त्री० वाकुच्याम् ॥ अग्नेर्जिह्वाविशेषे ॥ सुप्रभापद्मरागाभाखरूणांदिशिसंस्थितेतितन्त्रसारः ॥ शोभनदीप्तौ ॥

सुप्रभातम् । न० शुभसूचकप्रातःकाले ॥

सुप्रभाता । स्त्री० शोभनप्रभातयुतायांरात्रौ ॥ प्रलयोपक्रमरिति ॥

सुप्रयुक्तः । त्रि० शोभनप्रयोगविशिष्टे ॥

सुप्रयुक्तशरः । पुं० कृतहस्ते ॥

सुप्रयोगविशिखः । पुं० कृतहस्ते । सुशिक्षितबाणमोक्षे । सम्यक्कृतशराभ्यासे ॥ शोभनप्रयोगोऽस्य सुप्रयोगः । सुप्रयोगोविशिखोऽस्य ।

सुप्रलम्भः । त्रि० सुखलभ्ये ॥

सुप्रलापः । पुं० सुवचने । सुष्ठूक्तौ ॥ सुष्ठुप्रकृष्टं लपनम् । घञ् ॥

सुप्रसन्नः । पुं० कुबेरे ॥ कृष्णार्जके ॥ त्रि० सुप्रसादयुक्ते ॥

सुप्रसन्नकः । पुं० कृष्णार्जके ॥

सुप्रसरा । स्त्री० प्रसारण्याम् । गन्धालिकायाम् लतायाम् ॥

सुप्रसादः । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥ शोभनप्रसादोऽस्य ॥ अपचारवतां शिशुपालादीनामपिमोक्षप्रदातृत्वाद्वा ॥ सुप्रसन्नतायाम् ॥ त्रि० प्रसन्नमुखे ॥

सुप्रातः । पुं० सुप्रभाते ॥ शोभनंप्रातरस्य । सुप्रातसुश्वेत्यादिना० बहुव्रीहावच्प्रत्ययान्तोनिपातितः ॥

सुप्रिया । स्त्री० सुभगायाम् । भर्तुःप्रियायाम् । सुहृद्यायाम् ॥ मघास्त्वम्परित्यज्ययदासिंहगुरु

भवेत् । तथाच्छे कन्यकावोढा सुभगा सुप्रियाभवेत् इति माण्डव्यः ॥
सुफल: । पुं० दाडिमे । बदरे । मुद्गे । कर्णिकारे । राजतरौ । आरग्वधविशेषे । छोटासोनालु० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ कपित्थे ॥ सत्फले ॥ त्रि० शोभनफलवति ॥ सुष्ठु शोभनानि फलान्यस्य ॥
सुफला । स्त्री० कुष्माण्डामोषधौ ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ काश्मर्याम् ॥ कदल्याम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥
सुफेनम् । न० समुद्रफेने ॥
सुबन्ध: । पुं० तिले ॥
सुबलपुत्री । स्त्री० गान्धार्याम् ॥
सुबल्ली । स्त्री० पुत्रदात्र्याम् ॥
सुबल्ली । स्त्री० वाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥ शोभनावल्लिरस्याः ॥ कटुव्याम् ॥
सुब्रह्मण्य: । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ गुहे ॥ केरलादिदेशप्रसिद्धे सर्पाधिकृतदेशे० तत्रत्ये सर्पराजे च ॥
सुब्रह्मण्या । स्त्री० निगदविशेषे ॥
सुब्रह्मवासुदेव: । पुं० ब्रह्मरूपवसुदेवसुते ॥
सुभग: । पुं० चम्पके ॥ अशोके ॥ रक्ताम्लाने ॥ टङ्कणे ॥ त्रि० हृष्टे ॥ सुन्दरोपभुज्ये ॥ शोभनम् भगं श्रीर्यस्य ॥
सुभगा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पतिप्रियायाम् । सुप्रियायाम् ॥ शालिपर्ण्याम् ॥ वनमल्लयाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ सुवर्णकदल्याम् । चम्पककदल्याम् । चम्पाकेला० इ० भा० प्र० ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ कस्तूर्याम् ॥ तुलस्याम् ॥ कैवर्त्तिकायाम् ॥ शोभनम्० भगं श्रीर्यस्याः ॥
सुभगासुत: । पुं० सौभागिनेये ॥ सुभगायाः सुतः ॥
सुभङ्ग: । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥
सुभद्र: । पुं० विष्णौ । राजभेदे ॥ त्रि० सुमङ्गलयुक्ते ॥
सुभद्रक: । पुं० विमाने । विल्ववृक्षे ।
सुभद्रा । स्त्री० श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ घृतमण्डायाम् ॥ श्यामालतायाम् ॥ काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ॥
सुभद्राणी । स्त्री० त्रायन्त्याम् । बटुला इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥
सुभद्रिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥
सुभद्रेश: । पुं० अर्जुने ॥
सुभानु । पुं० वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । सुभिक्षं क्षेममारोग्यं विग्रहस्त्विरुपद्रवम् । व्यवहारोभवेदुष्ट: सुभानौ देवपूजिते ॥ १० ॥
सुभाषित: । पुं० बुधे ॥ न० सुवचने ॥ हितोपदेशवचने ॥ यथा स्वर्गापवर्गसिद्ध्यर्थं भाषितंयत्सु

शोभनम् । वाक्यमुनिवरैः शांतैस्तत्त्वज्ञैः सुभाषितमिति ॥

सुमित्र : । त्रि॰ सुलभभैक्षद्रव्ये ॥ सुलभभैक्षयुक्तकालादौ ॥

सुमित्रा । स्त्री॰ धातकीपुष्पायाम् ॥ शोभनायाम् ॥ भिक्षायाम् ॥ त्रि॰ लब्धान्ने ॥ सुष्ठु भिक्ष्यते॰ । भिक्ष याच्ञादौ । घञ् ॥

सुमीरक : । पुं॰ पलाशवृक्षे ॥

सुमू : । त्रि॰ सुजन्मनि ॥

सुमूता : स्त्री॰ चैलोक्यात्मनः कोशक्षोद्गभाते ॥ भूतिमद्भिरीश्वरकुबेरादिभिरधिष्ठितत्वात् ॥

सुमूतिक : । पुं॰ बिल्ववृक्षे ॥

सुमूम : । पुं॰ कार्त्तवीर्ये ॥

सुमृगम् । अ॰ गाढसिक्षर्षे ॥

सुमाता । त्रि॰ स्निग्धभ्रातरि । शोभनः स्निग्धो भ्राता यस्य सः । नद्युतश्चेतिकप्तुनभवति । वन्दितेभ्रातुरिति निषेधात् ॥

सुमू : । स्त्री॰ योषिति ॥ त्रि॰ शोभनभ्रूविशिष्टे ॥

सुमम् । न॰ पुष्पे ॥

सुमङ्गलम् । न॰ पुष्पादिद्रव्ये ॥ त्रि॰ सदाचारे ॥ अतिशयचमत्ति ॥

सुमङ्गला । स्त्री॰ वायसोल्याम् । च इन्मातरि ॥

सुमत : । त्रि॰ अनुमते । सुन्दरज्ञानविषये ॥

सुमति : । पुं॰ भरतात्मजे ॥ सगरादृष्टिभेदे । भूतावृत्तिभेदे ॥ स्त्री॰ शोभनमतौ । विश्वयशसः पत्न्याम् । कल्किमातरि ॥ त्रि॰ सुबुद्धौ । निपुणे ॥

सुमदन : । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

सुमदात्मजा । स्त्री॰ स्वर्गनन्दायाम् । अप्सरसि ॥

सुमधुर : । पुं॰ जीवशाके ॥ न॰ अत्यर्थमधुरवाक्ये । सान्त्वे ॥ त्रि॰ अतिशयमधुररसयुक्ते ॥

सुमन : । पुं॰ गोधूमे ॥ सुष्ठु मन्यते । मनज्ञाने ; अच् । धत्तूरे । त्रि॰ मनोहरे ॥

सुमन : पत्रिका । स्त्री॰ जातीपत्त्याम् जावित्री॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ।

सुमन : फलम् । न॰ जातीफले । पुं॰ कपित्थवृक्षे

सुमना : । पुं॰ देवे । सुरे । धीरे । पण्डिते ॥ शोभनं मनो यस्य सः । पूतीकरञ्जे । महाकरञ्जे ॥ निम्बे ॥ गोधूमे ॥ देवप्रायेषायमभूमि ॥ त्रि॰ प्रशस्तमनसि ॥

सुमना : । स्त्री॰ सुमनसः स्त्री॰ भूम्नि॰ पुष्पे ॥ सुमनाः पुष्पमालत्योः स्त्रियांमितिमेदिन्यादेरेकत्वम् । विश्वाञ्श्मशानसुमनाश्चवदज्जनीयेतिश्लोकोऽत्र ॥ स्त्रियः सुमनसः

पुष्पम् प्रसूनं कुसुमं सुमनमित्यमरोक्तेः । भूम्नि स्त्रियः सुमनस इति रत्नकोशात् बहुत्वमपि ॥ सुष्ठु मन्यते आभिः । मन० । असुन् ॥ यद्वा । शोभनं मनोऽस्याम् ॥ मालत्याम् ॥

सुमनः । न० पुष्पे ॥ पुष्पं सुमनः कुसुममिति नाममाला । अप्रत्याख्येयेऽर्थे सुमनसोऽतिप्रयोगाच्च क्लीबत्वेऽनुकूलः । क्लीबत्वं छान्दसमित्यन्ये ॥

सुमना । स्त्री० मालत्याम् । जातीपुष्पवृक्षे । चम्बेली इति भाषाप्रसिद्ध- सुमनाया अपत्यमिति सुश्रुतेदर्शनाज्ज्ञायतेऽपि ॥

सुमनोरजः । न० परागे ॥ सुमनसां रजः ॥

सुमन्तुः । पुं० मुनिविशेषे । अथर्वाङ्गिरसानुधारके व्यासशिष्ये ॥

सुमन्त्रः । पुं० कल्किदेवस्य ज्येष्ठभ्रातरि । यथा कल्केर्ज्येष्ठास्त्रयः शूराः कविप्राज्ञसुमन्त्रकाः । तातमातृप्रियकरा गुरुविप्रप्रतिष्ठिता इति कल्किपु० २ अ० ॥ दशरथभूपतेः सारथौ ॥

सुमन्त्रा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सुमर्षणः । त्रि० सुसहे ॥ सुखेन मृष्यते । मृष० । भाषार्थाशासियुधीत्यादिना खलर्थे युच् ॥

सुमालतिका । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ यदा जगणौ हि भवेद् मलघू । फणीशितमीरितसुमालतिकेति ॥ यथा । मनोज्ञभरेण विषक्ततरेण । भवादिनतेन भवद्दयितेन ॥

सुमित्रः । पुं० ईश्वरे ॥ सुष्ठु मित्रं जीवपक्षिणः सखा ॥ दशार्हस्य पितरि । वृष्णिकुलीयवृद्धलान्वये सुरथराजपुत्रे ॥ न० हिते ॥

सुमित्रभूः । पुं० जिनचक्रवर्तिविशेषे । सगरे ॥

सुमित्रा । स्त्री० लक्ष्मणशत्रुघ्नयोर्जनन्याम् । दशरथराजपत्न्याम् । लक्ष्मणप्रसूम् ॥

सुमित्रानन्दवर्द्धनः । पुं० लक्ष्मणे ॥ सुमित्राया आनन्दं वर्द्धयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

सुमुखः । पुं० गरुडात्मजे ॥ नागविशेषे ॥ शाकभेदे ॥ पण्डिते ॥ हेरम्बे ॥ वनबर्वरिकायाम् ॥ बर्बरे । सितार्जके ॥ प्राग्दक्षिणपश्चिमद्वारगृहे ॥ भगवति वासुदेवे ॥ शोभनं मुखमस्य ॥ न० नखक्षतविशेषे ॥ उत्तमास्ये ॥ त्रि० पण्डिते । मनोज्ञे सुन्दरे । सुन्दराननविशिष्टे । सुन्दरवदने ॥

सुमुखा । स्त्री० तार्क्ष्यवध्वाम् ॥

सुमुखी । स्त्री० देव्यन्तरे ॥ तार्क्ष्यवध्वाम् । त्रिष्टुप्छन्दो ११ भेदे ॥

नजजलगैर्गदितासुमुखी । यथा । तरणिसुतातटकुञ्जगृहेवदनविधुस्मितदीधितिभिः । तिमिरमुदस्य मुखंसुमुखीहरिमवलोक्यचुचुम्बचिरम् ॥ सुन्दरवदनायाम् ॥ स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधादितिङीष् ॥

सुमुष्टि: । पुं॰ विषमुष्टिवृक्षे । डोडिकायाम् ॥

सुमूल: । पुं॰ श्वेतशोभाञ्जने ॥

सुमूलकम् । न॰ गर्जरे ॥

सुमूला । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ पृश्निपर्ण्यां ॥

सुमेखल: । पुं॰ मुञ्जे ॥ त्रि॰ शोभनमेखलायुक्ते ॥

सुमेधा: । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् । त्रि॰ सुबुद्धौ । विदुषि । शोभना मेधाप्रज्ञायस्यस: । नित्यमसिच् प्रजामेधयोरित्यसिच्समासान्त: ॥

सुमेरु: । पुं॰ पर्वतविशेषे । मेरौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये । मिनोतिक्षिपति॰ उन्नत्वाज्ज्योतींषि । डुमिञ्प्रक्षेपणे । मि पीभ्यांरु: । सुमेरुरित्युपसर्गान्तरनिबन्धनार्थम् ॥

सुम्नम् । न॰ सुखे ।

सुम्पलुगठ: । पुं॰ कर्पूरके ॥

सुम्भ: । पुं॰ देशविशेषे । असुरभेदे ।

सुम्यम् । न॰ रज्जौ । सुपूजितंमौर्वी । मौङ्गस्याम् । एरच् । बाहुलकाद्यण् ॥ सुमेपृथ्वेसाधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

सुयन्त्रित: । त्रि॰ शास्त्रीयनियमिते विप्रादौ ॥

सुयामुन: । पुं॰ वत्सराजे । प्रासादे ॥ अद्रिविशेषे ॥ अच्युते । श्रीकृष्णे ॥ शोभनायमुनासम्बन्धिन: परिवेष्टारोऽस्य ॥ यामुना: परिवेष्टार: पद्मासनाद्य: शोभनायस्येतिवा ॥

सुयोजित: । त्रि॰ नियुक्ते ॥

सुयोधन: । पुं॰ दुर्योधने । सुखेन युध्यतेसस्सुयोधन: । भाषायांशासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्योयुच् ॥

सुर: । पुं॰ अमरे । निर्जरे । देवे । सुरति । षुरप्रसवैश्वर्ययो: । तुदादि: । इगुपधेतिक: ॥ यद्वा । क्षीरसमुद्रोत्थासुरा॰ साअस्ति॰ अस्य स्यर्थे॰ अर्शआद्यच् ॥ सुरापरिग्रहात्सुर: । तथाचार्षेरामायणे । वरुणस्यतत: कन्यावारुणी रघुनन्दन । उत्पपातरसात्तस्मान्मार्गमाणापरिग्रहम् ॥ १६ ॥ दिते: पुत्रानतांरामजगृहुर्वरुणात्मजाम् । अदितेस्तुसुताप्रीतास्तामगृह्णन्तवैसुरा: ॥ २७ ॥ सुरापरिग्रहाद्दैवा: सुराइत्यभिविश्रुता: । अपरिग्रहणात्तस्यादैतेया

त्वासुरोस्तथैत्यावैरामायणे त्वादि काण्डे त्वमृतोत्पत्तिनामनि षट्चत्वारिंशद्ध्यायेत्वोक्तः ॥ शोभनं राजते । राजृ दीप्तौ । त्वन्येभ्योपीति डः ॥ यद्वा । सुनोति । षुञ् । सुसूधाग्रधिभ्यः क्रन् ॥

सुरकः । पुं॰ त्वहिविशेषे ॥ सुरावर्णोऽहिः । सुरायाश्वाहाविति कन् ॥

सुरकरीन्द्रदर्पापहा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ यथा । भगीरथपथानुगा सुरकरीन्द्रदर्पापहा महेशमुकुटप्रभा गिरिशिरः पताका सिता । सुरासुरनरोरगैरजभवाच्युतैः संस्तुता विमुक्तिफलदायिनी भगवतिस्वयं राजते ॥ इति कल्किपुराणे ३४ ऽध्यायः ॥

सुरकारः । पुं॰ विश्वकर्मणि ॥

सुरकृता । स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥

सुरक्तः । पुं॰ रक्तचन्दने । त्रि॰ मधुरकण्ठे ॥ अत्यन्तानुरक्ते ॥ शोभनरागयुक्ते ॥

सुरक्तकः । पुं॰ कोशाम्रे ॥ स्वर्णगैरिके ॥

सुरगण : । पुं॰ इन्द्रादिदेवगणे ॥

सुरगण्ड : । पुं॰ रोगविशेषे । वरगण्डे ॥

सुरगुरुः । पुं॰ वृहस्पतौ ॥

सुरग्रामणी : । पुं॰ इन्द्रे ॥

सुरङ्गः । पुं॰ नागरङ्गे ॥ भूमौगुप्तमार्गात्मकेगर्तविशेषे ॥ न॰ पत्तङ्गे । वक्कम्॰ इ॰ भाषा॰ प्र॰ । हिङ्गुले ।

सुरङ्गकृत् । पुं॰ खनकइतिइतिहासप्रसिद्धेभूमौगुप्तमार्गकर्त्तरि ॥

सुरङ्गदम् । न॰ पत्तङ्गे ॥

सुरङ्गधातुः । पुं॰ गैरिके ॥

सुरङ्गयुक् । पुं॰ सुरङ्गयापहर्त्तरि । कुलभिले ॥

सुरङ्गा । स्त्री॰ लताविशेषे । कैवर्त्तिकायाम् । दृष्टारुहायाम् ॥ भित्तिगभूखाते । सन्धौ । सीँध॰ इ॰ सुरङ्ग॰ इतिचभाषाप्रसिद्धे ॥ सुखदुरव्यतेऽत्राम्रवमसा । रत्नरागे । इत्यतिघञ् । पक्षेःरितिकुर्वे ॥

सुरङ्गिका । स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥

सुरङ्गी । स्त्री॰ काकनासायाम् ॥ रक्तशोभाञ्जने॰ इतिरत्नमाला ॥

सुरजः फलः । पुं॰ पनसवृक्षे ॥

सुरजनी । स्त्री॰ रात्रौ ॥

सुरज्येष्ठः । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ सुराणां सुरेषु वा ज्येष्ठः ॥

सुरञ्जनः । पुं॰ गोपदले । गुवाकवृक्षे ॥

सुरतम् । न॰ निधुवने । मैथुने ॥ सुरतं द्विविधम्॰ बाह्यमाभ्यन्तरञ्च । तत्र बाह्यं प्रेक्षणभाषणालिङ्गनचुम्बनाद्यनेकविधम् । आभ्यन्तरञ्चासनादिभेदेनापि ॥ त्रि॰ दया

युक्ते ॥ अभिरती ॥

सुरतकण्टकः । पुं॰ रतकीले ॥ *

सुरतताली । स्त्री॰ दूत्याम् ॥ शिरःस्रजि ॥

सुरतरङ्गिणी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ यथा । आगतावततरेबहिमानीसेव्यतांसुरतरङ्गिणीसदा । कष्णवर्त्मनिगुणान्कलयन्तीजीवनेषु च यत्यनुरागम् ॥

सुरतरुः । पुं॰ देवतरौ ॥ अश्वत्थद्रुमे ॥

सुरता । स्त्री॰ देवत्वे ॥ देवतायाम् ॥ पूर्वंप्रभावितल् । अपरत्रदेवान्लिति॰ देवशब्दीर्थपरः ॥ यद्वा । सुराणांसमूहः । गजसहायाभ्यांचेतिवार्त्तिके॰ चकारादन्यथापितल् ॥

सुरतोषकः । पुं॰ कौस्तुभमणौ ॥ त्रि॰ देवप्रीतिकारके ॥

सुरथः । स्वारोचिषेऽन्तरेचैत्रवंशसमुद्भवेन्द्रपतिवरे । सचचन्द्रवंशीयः । यथोक्तंब्रह्मवैवर्त्ते । श्रीनारायण उवाच । अत्रिवब्रह्मणः पुत्रस्तस्यपुत्रोनिशाकरः । सचकृत्वाराजसूयंद्विजराजोबभूवह । गुरुपत्न्यास्ततारायांतस्यभूत्बुधःसुतः । बुधपुत्रश्चैत्रश्चतत्पुत्रःसुरथस्स्मृत ॥

सुरदारु । न॰ देवदारुणि ॥

सुरदीर्घिका । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् वियद्गङ्गायाम् ॥ सुराणांदीर्घिका॰ वापीव ॥

सुरदुन्दुभिः । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥ द॰ रा॰ ष्ट ॥

सुरद्रुमः । पुं॰ मन्दारादिदेवतरौ ॥ सुराणांद्रुमः ॥ देवनलि ॥

सुरद्विट् । पुं॰ असुरे । पूर्वदेवे ॥ सुरान्द्वेष्टि । द्विषअप्रीतौ । सत्सूद्विषद्रुहदुहेत्यादिनाक्विप् ॥

सुरधनुः । न॰ इन्द्रायुधे । शक्रधनुषि ।

सुरधूपः । पुं॰ धूनके ॥

सुरनदी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

सुरनन्दा ।) स्त्री॰ नदीविशेषे ॥
सुरनन्दिका ।)

सुरनायकः । पुं॰ इन्द्रे ॥

सुरनालः । पुं॰ देवनाले । नलोत्तमे ।

सुरनिम्नगा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ सुराणांनिम्नगा । अभ्वादि ॥

सुरनिर्गन्धम् । न॰ पत्रके ॥

सुरपतिः । पुं॰ इन्द्रे । बलारातौ सुराणांपतिः ॥ आदिगुरुर्विकषि ॰ऽ । ॰ ॥ प्रथमत्रयचतुर्थप्रभेदे॰ ऽ । ऽ ॰ ।

सुरपत्तनम् । न॰ स्वर्गे ॥

सुरपथम् । न॰ व्योम्नि ॥

सुरपर्णम् । न॰ देवपर्णे ॥

सुरपर्णिकः । पुं॰ सुरपुन्नागे ॥

सुरपर्णिका । स्त्री० पुन्नागे ॥

सुरपर्णी । स्त्री० पलाश्याम्

सुरपादपः । पुं० कल्पवृक्षे ॥

सुरपुन्नागः । पुं० पुन्नागभेदे । न० मेरौ ॥

सुरपुरी । स्त्री० अमरावत्याम् ॥

सुरप्रियः । पुं० अगस्त्यवृक्षे ॥

सुरप्रिया । स्त्री० जात्याम् । स्वर्णरम्भायाम् ॥

सुरभिः । पुं० चम्पके ॥ वसन्ते ॥ जातीफले ॥ सुगन्धौ ॥ चैत्रमासे ॥ कणगुग्गुलौ ॥ धूनके ॥ कदम्ववृक्षे ॥ वकुलद्रुमे ॥ गन्धतृणे ॥ शमीवृक्षे ॥ न० स्वर्णे ॥ गन्धोपले । गन्धपाषाणे ॥ साधुगन्धे ॥ सुन्दरे । स्त्री० शल्लक्यामोषधौ । गजभक्षायाम् ॥ मातृभिदि ॥ मुरायाम् ॥ गवि । रुद्रजटायाम् । नवमालिकायाम् । नखाल्याम् ॥ जात्याम् । चपेतराचद्याम् । तुलस्याम् ॥ बर्बरीतुलस्याम् ॥ क्षमायाम् । मेदिन्याम् ॥ सुरायाम् । गवां मातरि ॥ यथा । गवामधिष्ठातृदेवी गवामाद्या गवाम्प्रसूः । गवाम् प्रधानः सुरभिः गोलोके सा समुद्भवा ॥ त्रि० सुगन्धौ ॥ कान्ते । शोभने ॥ विख्याते ॥ सचिवे ॥ धीरे ॥ सुष्ठु रभते० रभ्यते वा० सुष्ठु रभन्ते रभसयुक्ता भवन्त्यनया । रभराभस्ये । सर्वधातुभ्य इन् । आगमानित्यत्वान्नुम् ॥

सुरभिका । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥

सुरभिगन्धा । स्त्री० मालत्याम् । चंवेली० इ० भा० प्र० ॥

सुरभिगन्धिः । त्रि० शोभनगन्धविशिष्टे । सुरभिर्गन्धोयस्य । गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः ॥

सुरभितः । त्रि० वासिते ॥

सुरभित्रिफला । स्त्री० सुगन्धित्रिफलायाम् ॥

सुरभित्वक् । स्त्री० बृहदेलायाम् ॥

सुरभिदारुः । पुं० सरलवृक्षे ।

सुरभिपत्रा । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥ राजजम्बूवृक्षे ॥

सुरभिवल्कलम् । न० गुडत्वचि ॥

सुरभिस्रवा । स्त्री० शल्लक्याम् ॥

सुरभी । स्त्री० आमोदमाने ॥ सुरभौ । गवांप्रसवां ।

सुरभीरसा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥

सुरभूरुहः । पुं० देवदारुणि ॥ कल्पवृक्षादौ ॥

सुरमृत्तिका । स्त्री० तुवर्याम् । काच्याम् । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । फटकरी० इ० भा० ॥

सुरमेदा । स्त्री० महामेदायाम् ॥

सुरराजः । पुं० इन्द्रे । सुराणां राजा । टच् ॥

सुरर्षिः । पुं० नारदादौ ॥ नारदा

था: सुरर्षयस्त्वमर : । सुराचेव ह्यादिपुत्रत्वादृषयश्च ॥ चश्चैसमा सीता ॥ ब्रह्मर्षि देवर्षि राजर्षि मह र्षिपरमर्षि काण्डर्षि श्रुतर्षि भेदात् सप्तप्रकाराऋषय : । तत्रनारदा द्या : सुरर्षय : ॥

सुरलता । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ·

सुरला । स्त्री० पुरन्दरायाम् । गङ्गा याम् ॥

सुरलोक : । पुं० द्यवि । दिवि । स्वर्गे ॥ सुराणांलोक : ॥ .

सुरवर्त्म । न० खे । आकाशे ॥ सुराणांवर्त्म । सुरानभूमिस्पृशोन्तरी चगात्तेन ॥

सुरवल्लभा । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ।

सुरवल्ली । स्त्री० तुलस्याम् ॥

सुरवैरी ।) पुं० असुरे । दानवे ॥
सुरशत्रु : ।)

सुरशाखी । पुं० कल्पवृक्षे ॥

सुरश्रेष्ठ : । पुं० ब्रह्मणि ॥

सुरश्रेष्ठा । स्त्री० ब्राह्म्याम् ।

सुरस : । पुं० मोचरसे ॥ सिन्धुवारे ॥ न० पर्णासे ॥ बोले ॥ त्वचि ॥ दालचीनीतिभा० प्र० वल्कले ॥ गन्धतृणे ॥ वि० स्वादौ ॥ शोभ नोरसोऽस्य ॥

सुरसख : । पुं० इन्द्रसचिवे ॥ गन्धर्वे ॥

सुरसद्म । न० स्वर्गे ॥

सुरसम्भवा । स्त्री० चादित्यभक्ता याम् ॥

सुरसरित् । स्त्री० गङ्गायां ॥

सुरसर्षप : । पुं० देवसर्षपे ॥

सुरसा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ नाग मातरि ॥ तुलसीभेदायाम् । बर्बरीतुलस्याम् । तुलस्याम् । पर्णासे ॥ सुरसाश्वेतुपर्णासि । इति शब्दरत्नावली ॥ पर्णासितुनपुंसक मितिमुद्राङ्कितामेदिनी । पर्णासिपुंनपुंसकमितिश्लाघरामेदिनी । सुरसस्तुविषुस्वादौपर्णासिनपुंस कमितिचक्रव्याख्यामेदिन्यांपाठ : पर्णासिसुरसास्त्रियामितितुबहव : ॥ ब्राह्म्याम् ॥ महाशतावर्याम् ॥ कपित्थपर्ण्याम् ॥ मिश्रेयाया म् ॥ काश्मीरप्रसिद्धायांगन्धपत्रा ख्या मितिभाषप्रकाश : ॥ भारतव र्षस्थनदीप्रभेदे ॥ चतिधृतिछन्द : १८ प्रभेदे ॥ नौभौयोनोगुरवश्चेत् स्वरमुनिकरणैराइसुरसाम् । य था । कामक्रीडासक्तोमधुसमय समारम्भसात्प्रकाशितकोकिलकुञ्ज विहरणकुतुकाकृष्टहृदय : । शोभि न्दीवरश्यामामधररसमुग्धाम प्राप्य सुरसांगच्छपीयूषपानप्रचयमतनुं स्वंव्यस्मरदसौ ॥ शोभनोरसोऽ स्या : ॥

सुरसाष्ट : । पुं० अष्टमातृविशेषे ॥

यथा । निर्गुण्डीतुलसीब्राह्मीवृहतीकण्टकारिका । पुनर्नवेतिमुनिभिः सुरसाष्टः प्रकीर्त्तितः ॥
सुरसिन्धुः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
सुरसुन्दरी । स्त्री० देवाङ्गनायाम् । दुर्गायाम् । योगिनीविशेषे ॥
सुरा । स्त्री० चषके । सुरापानपात्रे मदये । अनुतर्षणे ॥ अवभोज : । यत्पात्रपात्रं भूपानाज्जन्यं यंच चकं तुषः । कान्तं राजतञ्चैव स्फाटिकं काचमेव च ॥ तत्र सूराष्ट्रदिकोर्णं चतुर्णां पृथ्वीभुजाम् । इत्यन्यसम्मतं तेषां निर्णयः पाठसम्मतः ॥ सुमुष्टिसम्मितं रत्नैश्चतुर्वर्णसमन्वितम् । माक्तिकं राथकाञ्चं वा सर्वेषामुपयुज्यते ॥ काष्ठजं धातुजं शैलं जाङ्गालादिमहीभुजाम् । यदन्यत्तीयपामादिपात्रं पृथ्वीभुजां भवेत् ॥ एवं तत्रापि नियमः इति भोजस्य निश्चय इति ॥ मद्ये ॥ तत्पर्यायाय था । सुराहलिप्रिया हाला परिस्रुद्वरुणात्मजा । गन्धोत्तमा प्रसन्ने रा कादम्बर्यः परिस्रुता । मदिराकश्यमद्ये इति ॥ सुष्ठु राति याम् । रादाने । सु० अतीवरायन्त्यनया वा । रैशब्दे । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥ शोभनं राजन्तेऽनयाया । राजृदीप्तौ । अन्येभ्योपीति डः ॥ गौडी पैष्टी तथा माध्वी त्रिविधा चोत्तमा सुरा । सैव नाना विधा प्रोक्ता तालखर्जूररसम्भवा ॥ तथा देशविभेदेन नाना द्रव्यविभेदतः । बहुधेयं समाख्याता प्रशस्ता देवता च्च गैः ॥ येन केन समुत्पन्ना येन केनाहृतापि वा । नात्र जातिविभेदोऽस्ति शोधिता सर्वसिद्धिदेति कुलार्णवतन्त्रम् ॥ अन्यत्रापि परिपक्वान्नसन्धानसमुत्पन्ना सुरा मतेति ॥ अपि च । गौडी पैष्टी तथा माध्वी फलोत्था च सुरा स्मृतेति ॥ शालिषष्टिकपिष्टादिकृतं मद्यं सुरा स्मृता । सुरा गुर्वी बलस्तन्यपुष्टिमेदः कफप्रदा ॥ ग्राहिणी शोथगुल्मार्शोग्रहणीमूत्रकृच्छ्रनुत् ॥ सुराशब्दः पैष्टीमात्रे मुख्यो गौड्यादिमादिरासु गौण्यामपि सुराशब्दप्रयोगोपपत्तिः । अतएव भविष्यपुराणे सुरा च पैष्टी मुख्योक्ता न तथान्ये इति तरे समे इति ॥ सा च द्विव्याप्रसन्नाकृतसुरादिभेदा बहुविधा भवति । समुद्रमथनोत्पन्ना दिव्येति परिकीर्त्तिता । अतः सुरा माघवी । शर्करासवमाध्वीका : पुष्पासवफलासवाः । वासवः कैश्चिद्विविधैरष्टाभिस्तैः पृथक्पृथगिति ॥ तथाः पानेप्रायश्चित्तयथा । ब्रह्मचसुरापस्तेयी गुरुतल्पगः । सेतं दृष्ट्वा विशुद्ध्यन्ति ततः संयोगीच

पञ्चम : ॥ ततो धेनुशतं दद्याद्ब्राह्म
णानाञ्च भोजनम् । इति गारुडे
२२६ अध्याय : ॥ तत्पाने शुक्रशा
पो यथा । सुरापानहृतज्ञानम्प्राप
यित्वा मं तामाशुस्वैव मत्यातिघोर-
म् । दृष्ट्वा कचञ्चापि तथा विरूपं पीतं
तथा सुरया मोहितेन ॥ समन्युरुत्थाय
महानुभावस्तदोशना विप्रहितं चिकी
र्षु । काव्य : स्वयं वाक्यमिदं जगाद सु
रापानम्प्रति वै जातशङ्क : ॥ यो ब्रा
ह्मणोऽद्यप्रभृतीह कश्चिन्मोहात् सुरां
पास्यति मन्दबुद्धि : । अपेतधर्मा ब्रह्म
हा चैव स स्यादस्मिन् लोके गर्हित :
स्यात् परे च ॥ मया चैमां विप्रधर्मोक्ति
सीमां मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके
सन्तो विप्रा : शुश्रुवांसो गुरूणां देवा
दैत्याश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ॥ इति मा
त्स्ये २५ अध्याय : ॥ ब्राह्मणक्षत्रिय
विशां त्रिविधसुरापानप्रायश्चित्तादि
यथा । सुरां पीत्वा द्विजो मोहादग्नि
वर्णां सुरां पिबेत् । तया स काये नि
र्दग्धे मुच्यते किल्विषात्तत : ॥ गो
मूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा ।
पयो घृतं वामरणाद्गोशकृद्रसमेव वा
॥ कणान्वा भक्षयेदब्दम्पिण्याकं वा
सकृन्निशि । सुरापानापनुत्यर्थं वा
लवासा जटी ध्वजी ॥ सुरा वै मलम
न्नानाम्पाप्मा च मलमुच्यते । त
स्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पि
बेत् ॥ गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञे
या त्रिविधा सुरा । यथैवैका तथा स
र्वा न पातव्या द्विजोत्तमै : ॥ यक्ष :
रक्ष : पिशाचान्नं मद्यं मांसं सुरास
वम् । तद्ब्राह्मणेन नात्तव्यं देवानाम
श्नता हवि : ॥ अमेध्ये वा पतेन्मत्तो
वैदिकं वाप्युदाहरेत् । अकार्यम
न्यत्कुर्य्याद्वा ब्राह्मणो मदमोहित :
॥ यस्य कायगतम्ब्रह्म मद्येनाप्लाव्य
ते सकृत् । तस्य व्यपैति ब्राह्मण्यं
शूद्रत्वञ्च स गच्छति ॥ एषा विचित्रा
भिहिता सुरापानस्य निष्कृति : । इति
मानवे ११ अध्याय : ॥ अथ ईश्वर :
कुलार्णवे । पेयं मद्यं पलं खाद्यं
समालोक्यं प्रियामुखम् । इत्येवा
चरणं जप्यं परं प्राप्यम्परम्पदम् ॥
गुरुकारुण्यसुलभमीदृशं कुलदर्शन
म् । त्यक्त्वा एव जानन्ति नेतरे भुक्ति
मुक्तिदम् ॥ गुरूपदेशरहिता महा
न्तश्च केचन । मोहयन्ति जनान्
कांश्चित् स्वयमप्येवं विमोहिता : ॥
दुराचारपरा : केचिच्छ्रुयं तिष्ठ
पामरा : । यथा भूता भवेत् स्वामी से
वका : स्युस्तथाविधा : ॥ वहव :
कौलिकं धर्मं मिथ्याज्ञानविडम्बका
। स्वबुद्ध्या कल्पयन्तीत्थं पारम्पर्य
विवर्ज्जिता : ॥ मद्यपानेन मनुजा
यदि सिद्धिं लभन्ति चेत् । मद्यपान
रता : सर्वे सिद्धिं यान्तु समीहिताम् ।

मांसभक्षणमात्रेण यदि पुण्यागतिर्भवेत् । लोके मांसाशिनः सर्वे पुण्यवन्तो भवन्ति च ॥ स्त्रीसम्भोगेन देवेशि यदि मोक्षं लभन्ति चेत् । सर्वेऽपि जन्तवो लोके मुक्ताः स्युः स्त्रीनिषेवणात् ॥ कुलमार्गो महादेवि न मया निन्दितः क्वचित् । आचाररहिता ये च निन्दितास्ते न चेतरे ॥ अन्यथा कौलिके धर्मे ह्याचारः कथितो मया । विचरन्त्यन्यथा देवि मूढाः पण्डितमानिनः ॥ कृपाणधारागमनाद्व्याघ्रकण्ठावलम्बनात् । भुजङ्गधारणान्नूनमशक्यं कुलवर्त्तनम् ॥ अयापानन्तु देवेशि सुरापानं तदुच्यते । तन्महापातकं ज्ञेयं वेदादिषु निरूपितम् ॥ अनाघ्रेयमनालोक्यमस्पृश्यञ्चाप्यपेयकम् । मद्यं मांसं पशूनान्तु कौलिकानां महत्फलम् ॥ अमेध्यानि द्विजातीनां मद्यान्येकादशैव तु । द्वादशन्तु सुरामद्यं सर्वेषामधमं स्मृतम् ॥ सुरा वै मलमन्नानाम् पाप्मा च मलमुच्यते । तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत् ॥ सुरादर्शनमात्रेण कुर्य्यात् सूर्य्यावलोकनम् । तद्गन्धाघ्राणमात्रेण प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ पानानुभ्यां भवेत् स्नानं सौत्यम्भ्युपवसेद्द्विजः । ऊर्द्ध्वं नाभेः स्थिरा यन्तु मद्यस्य स्पर्शने विधिः ॥ सुरापाणे कामकृते ज्वलन्तीं तां विनिःक्षिपेत् । मुखे तया विनिर्द्दग्धो मृतः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ मद्यस्पर्शादिदोषस्य प्रायश्चित्तमितिस्मृतम् । अविधानेन यो हन्याद्दात्मार्थं मन्प्राणिनम् प्रिये ॥ निवसेन्नरके घोरे दिनानि पशुरोमभिः संमितानि दुराचारस्तिर्य्यग्योनिषु जायते ॥ अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी । संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादिताऽष्टौ च ते समाः ॥ धनेन क्रयिको हन्ति खादितो चोपभोगतः । घातको वधबन्धाभ्यामित्येष त्रिविधो वधः ॥ मांसच्छेदनं कृत्वा सुरादर्शनवच्चरेत् । तस्मादविधिना मद्यं मांसं सेवेत न क्वचित् ॥ विधिवत्सेवितं देवि तरसा त्वम् प्रसीदसि । नाशयत्यविधानस्त्रं सत्यमेतद्वरानने ॥ दत्वं वाप्यविधानेन च्छेदयेन्नकदाचन । विधिना गां द्विजं वापि हत्वा पापैर्न लिप्यते ॥ बहुनाऽत्र किमुक्तेन सारमेकं शृणु प्रिये । मोक्षभुक्तिसुखोपायः कुलशास्त्रेषु गोपितः ॥ यन्म सुधो : फलं देवि कनकक्षवसौरभम् । कुलज्ञोऽप्यूर्द्ध्वं वितृष्णाश्च जनस्तत्त्वादनुत्तमः ॥ कुलशास्त्राणि सर्वाणि मयैवोक्तानि पार्वति । प्रमाणानि न सन्देहो न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥ देवताभ्यः पितृभ्यश्च मधुवातायते । स्वा

दिष्टयामदिष्टया। क्षीरं सर्पिर्मधू
दकम् ॥ हिरण्यपात्रस्थाहोति। बध्न
न्ति पुरुषं पशुम्। सद्योदीपयती
त्याद्याः प्रमाणं श्रुतयः प्रिये ॥
इति श्रीकुलार्णवे द्वितीयोल्लासः ॥
श्रीमहानिर्व्वाणतन्त्रे पिष्टीसदाशिव
आहयथा। सुराद्रवमयीतारा जीव
निस्तारकारिणी। जननीभोगमो
क्षाणां नाशिनी विपदां रुजाम् ॥ दा
हिनी पापसङ्घानां पाविनी जगतां
प्रिये। सर्व्वसिद्धिप्रदा ज्ञानबुद्धिवि
द्याविवर्द्धिनी ॥ मुक्तैर्मुमुक्षुभिः
सिद्धैः साधकैः क्षितिपालकैः
। सेव्यते सर्व्वदा देवैरात्माभीष्टसि
द्धये ॥ सम्यग्विधिविधानेन सुस
माहितचेतसा। पिबन्ति मदिरां म
र्त्या अमर्त्या एव ते क्षितौ ॥ प्रत्येक
तत्त्वस्वीकाराद्विधिनाख्याः शिवो न
रः। न जाने पञ्चतत्त्वानां सेवनात्
किं फलम्भवेत् ॥ इयञ्च वारुणी देवी
निपीताविधिवर्ज्जिता। नृणां विना
शयेत् सर्व्वं बुद्धिमायुर्यशो धनम् ॥ अ
त्यन्तपानान्मद्यस्य चतुर्व्वर्गप्रसाधिनी
। बुद्धिर्व्विनश्यति प्रायो लोकानाम
त्तचेतसाम् ॥ विभ्रान्तबुद्धेर्मनुजा
त्कार्य्याकार्य्यमजानतः। स्वाऽनि
ष्टञ्च परानिष्टं जायतेऽस्मात् पदे पदे
॥ अतो नृपो वा चक्रेशो मद्यमादक
वस्तुषु। अत्यासक्तजनान् कायधन

दण्डेन शोधयेत् ॥ सुराभेदाद्धाक्ति
भेदान्न्यूनेनाप्यधिकेन वा। देश
कालविभेदेन बुद्धिभ्रंशो भवेन्नृणाम्
॥ अतएव सुरापाणादतिपानं मल
च्यते। स्खलत्वाक् पाणिपदादृग्भि
रतिपानं विचारयेत् ॥ नेन्द्रियाणि
वशे यस्य मदविह्वलचेतसः। देवता
गुरुमर्य्यादोल्लङ्घिनो भयरूपिणः ॥
निखिलानर्थयोग्यस्य पापिनः शि
वघातिनः। दृष्टिस्त्रिश्वाहरेदर्था
स्ताडयेत् स च पार्थिवः ॥ विचलत्
पादवाक्पाणिं भ्रान्तमुन्मत्तमुद्धत
म्। तमुग्रं यातयेद्राजाद्रविणस्वा
पहरेत्ततः। अपवाग्वादिनङ्क्रम
न्तं लज्जाभयविवर्ज्जितम्। धना
दानेन तं शास्यात् प्रजाप्रीतिकरो न
पः ॥ शताभिषिक्तः कौलश्चेद
तिपानात् कुलेश्वरि। पशुरेव स म
न्तव्यः कुलधर्म्मबहिष्कृतः ॥
पिवन्ति ये यं मद्यं शोधितं वाप्यशो
धितम्। त्याज्यो भवति कौलानां
दण्डनीयोऽपि भूभृतः ॥ ब्राह्मीं भा
र्य्यां सुरां मत्ताः पाययन्तो द्विजात
यः। शूद्रां युभार्य्यया सार्द्धमपश्वा
हं कणभोजनात् ॥ असंस्कृतसुरा
पानात् शुद्ध्येदुपवसंस्त्र्यहम्। भु
क्त्वाप्यशोधितं मांसमुपवासद्वयं चरे
त् ॥ असंस्कृते मीनमुद्रे खादयन्नुपव
सेदहः। अवैधं पञ्चमं कुर्व्वन्नराज्ञो

दण्डेनशुद्ध्यति ॥ अपिच । वीरघातीब्रह्मघातीवीराङ्गनागमस्तथा । स्तेयोमहापातकिनस्तत्संसर्गीचपञ्चमः ॥ कुलवर्त्म कुलद्रव्यं कुलसाधकमेवच । येनिन्दन्तिदुरात्मानस्ते गच्छन्त्यधमांगतिम् ॥ नृत्यन्तिरुद्रडाकिन्योनृत्यन्तिरुद्रभैरवाः । मांसास्थिचर्व्वणानन्दाः सुराकौलहिषांनृणाम् ॥ दयालवः सत्यशीलाः सदापरहितैषिणः तान्गच्छन्तोनरकान्निष्कृतिंयान्तिनकश्चित्त्विति ॥ सुरामांसादिभिर्देवीगङ्गापिसुप्रसीदति । अत्र प्रमाणंसीतायाः वाक्यंसुस्पष्टमुच्यते । तथाहि । मध्यन्तुसमनुप्राप्यभागीरथ्यास्त्वऽनिन्दिता । वैदेहीप्राञ्जलिर्भूत्वातांनदीमिदमब्रवीत् ॥ पुत्रोदशरथस्यायंमहाराजस्यधीमतः । निदेशंपालयत्वेष गङ्गे त्वदभिरक्षितः ॥ चतुर्दशहिवर्षाणिसमग्राण्युष्यकानने । भ्रात्रासहमयाचैवपुनः प्रत्यागमिष्यति ॥ ततस्त्वांदेविसुभगे क्षेमेणपुनरागता यक्ष्येप्रमुदितागङ्गे सर्व्वकामप्रदायिनि ॥ त्वंहित्रिपथगेदेविब्रह्मलोकंसमीक्ष्यसे । भार्य्याचोदधिराजस्यलोकेऽस्मिन्सम्प्रदृश्यसे ॥ तांत्वांदेविनमस्यामिप्रशंसामिचशोभने । प्राप्तराज्येनरव्याघ्रे शिवेनपुनरागते ॥ गवांशतसहस्राणि वस्त्राण्यन्नानि शोभने । ब्राह्मणेभ्यः प्रदास्यामितवप्रियचिकीर्षया ॥ सुराघटसहस्रेणमांसभूतौदनेनच । यक्ष्ये त्वांप्रयतादेविपुरींपुनरुपागता ॥ यानित्वत्तीरवासीनिदैवतानिवसन्तिहि । तानिसर्व्वाणियक्ष्यामितीर्थान्यायतनानिच ॥ पुनरेवमहाबाहुर्मयाभ्रात्राचसङ्गतः । अयोध्यांवनवासात्तुप्रविशत्त्वनघोऽनघे ॥ तथासम्भाष्यमाणासासीतागङ्गामनिन्दिता । दक्षिणादक्षिणन्तीरंक्षिप्रमेवाभ्युपागमत् ॥ इत्यार्षेरामायणे अयोध्याकाण्डे द्विपञ्चाशत्सर्गः ॥ पुनश्च । कालिन्दीमध्यमायातासीतात्वेनामवन्दत । स्वस्तिदेवितरामित्वांपारयेन्मेपतिर्व्रतम् ॥ यक्ष्ये त्वांगोसहस्रेणसुराघटशतेनच । स्वस्तिप्रत्यागतेरामेपुरीमिक्ष्वाकुपालिताम् ॥ कालिन्दीमथसीतातुयाचमानाकृताञ्जलिः । तीरमेवाभिसम्प्राप्तादक्षिणंवरवर्णिनी ॥ इत्यार्षेरामायणेअयोध्याकाण्डे पञ्चपञ्चाशत्सर्गः ॥

सुराकरः । पुं० नारिकेलद्रुमे ॥ मद्योत्पत्तिस्थाने ॥ यथा । आकराः भूयः सर्व्वर्ज्जयित्वासुराकरम् ॥

सुराग्र्यम् । न० अमृते सुराणामग्र्यं

श्रेष्ठम् ॥
सुरा[illegible] । स्त्री० देवपत्न्याम् ॥ अप्स
[illegible]
सुरा[illegible]र्य : । पुं० बृहस्पतौ ॥ सुरा
णामाचार्य : ॥
सुराजक : । पुं० भृङ्गराजे ॥
सुराजा । पुं० शोभननृपे ॥
सुराजीवी । पुं० शौण्डिके ॥
सुरानन्द : । पुं० हरौ ॥ सुरान् आन
न्दयत्यमृतप्रदानेनेति तथा ॥ क्की
बे सुराया० सुराणां वानन्दोऽस्य ॥
सुराप : । त्रि० मद्यपे । सुरापानक
र्त्तरि ॥ सुरां पिबतीति । पा० । गा
पोष्टगित्यत्र० पिबते : सुराशीध्वो
रिति वार्त्तिकेन टक् । टित्वात् स्त्रि
यां ङीप् । सुरापी ॥ ब्रह्महा गाय
तेयच्च सुराप : स्वर्णतस्कर : । सु
वर्णहारीकुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्प-
ग : ॥
सुरापगा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
सुरापाणम् । न० मद्यपाने ॥ सुरा-
या : पानम् प्राच्यदेशे ॥ वाभाव
करणयोरिति णत्वम् ॥
सुरापाणा : । पुं० भूम्नि० प्राच्येषु ।
पूर्वदेशस्थेषु ॥ पीयतइति पानम् ।
कर्मणि ल्युट् । सुरापानं येषाम् ।
पानन्देशे० इ० णत्वम् ॥
सुरापानम् । न० सुरापाणे । मद्य
पाने ॥ सुराया : पानम् । भावा
करणयोरिति पक्षे णत्वाभाव : ॥
ब्राह्मोज्झितावेदनिन्दाकौटसाक्ष्यं
सुहृद्वध: । गर्हितान्नाद्ययोर्जग्धि:
सुरापानसमानिषट् ॥
सुराभाग : । पुं० सुराग्रे । सुराया अ
ग्रभागे ॥
सुरामण्ड : । पुं० सुराया अग्रभागे ।
कारोत्तरे ॥ सुराया मण्ड : ॥
सुरारि : । पुं० दैत्ये । सुराणाम्
अरि : ॥
सुरारिहा ।) पुं० विष्णौ । श्री
सुरारिहन्ता ।)
हरौ ॥ सुरारीन् हन्ति ॥ सुरारी
णां हन्ता ॥
सुरार्हम् । न० हरिचन्दने ॥
सुरालय : । पुं० सुमेरुशैले ॥ स्वर्गे ।
सुराणामालय: ॥ सुराया निलये ।
सुराश्रय : । पुं० इन्द्रे ॥
सुराष्ट्र : । पुं० देशविशेषे । सूरत०
इ० भा० प्र० ॥ शोभनोपवर्त्तमे ॥
सुराष्ट्रज : । पुं० कृष्णमुद्गे ॥ वि
षविशेषे ॥ न० तुवरिकायाम् ।
सौराष्ट्रमृदि ॥ सुराष्ट्रे जातम् ।
जनी० । सप्तम्यां जनेर्ड : ॥ त्रि०
तद्देशजाते ॥
सुराष्ट्रजा । स्त्री० तुवरिकायाम् ।
सौराष्ट्राम् ॥ टाप् ॥
सुराह्व : । पुं० देवदारुणि ॥ मरु
वके ॥ हरिद्रुवृक्षे ॥

सुरी । स्त्री॰ देवाङ्गनायाम् ॥ पुरः सुरीणांभयविविमानवो ॥

सुरुङ्गः । पुं॰ शोभाञ्जने ॥

सुरुङ्गा । स्त्री॰ सुरुङ्गायाम् । सन्धिलायाम् । सन्धौ । रोध॰ द्र॰ प्र॰ खातविशेषे ॥

सुरुङ्गाहिः । पुं॰ सन्धिचौरे । कुलम्भिले ॥

सुरुक् । त्रि॰ अतिकमनीये ॥

सुरूपः । त्रि॰ शोभनरूपयुक्ते । सुन्दरे । रुचिरे । मनोज्ञे । मनोरमे । शोभनं रूपं यस्य सः ॥ विदुषि । विपश्चिति । न॰ तूले ॥

सुरूपा । स्त्री॰ भार्ग्याम् । शालपर्ण्याम् ॥ सुन्दर्याम् । रुचिरायाम् । मनोरमायाम् ॥ शोभनं रूपं यस्याः ॥

सुरूहकः । पुं॰ गर्दभाश्वे । इ॰ हि॰ चन्द्रः ॥

सुरेज्यः । पुं॰ वृहस्पतौ ॥

सुरेज्या । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥

सुरेन्द्रः । पुं॰ इन्द्रे ॥

सुरेन्द्रजित् । पुं॰ गरुडे ॥ सुरेन्द्रं जयति । जि॰ । क्विप् । तुक् ॥ इन्द्रजिति ॥

सुरेभः । पुं॰ देवहस्तिनि ॥ शोभनवृंहणे । न॰ रङ्गे । त्रपुणि ॥

सुरेवटः । पुं॰ राजपूगे मुनिपूगे ॥

सुरेशः । पुं॰ भगवति । विष्णौ ॥ शिवे ॥ सुराणामीशः स्वामी ॥

सुरेशलोकः । पुं॰ ब्रह्मलोके ॥ यथा । नयत्र वैकुण्ठकथासुधापगा न साधवो भागवतास्तदाश्रयाः । नयत्र यज्ञेशमखा महोत्सवाः सुरेशलोकोपि न वै स सेव्यतामिति देवीभागवतं ॥

सुरेश्वरः । पुं॰ इन्द्रे ॥ शिवे । शङ्कराचार्य्य शिष्यविशेषे । वार्त्तिककारे ॥

सुरेश्वरी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ मन्दाकिन्याम् ॥ सुराणामीश्वरी ॥

सुरेष्टः । पुं॰ वकवृक्षे । शिवमल्लाम् ॥ शाले ॥ सुरपुन्नागे ॥

सुरेष्टा । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् ॥

सुरोत्तमः । पुं॰ सूर्य्ये ॥ त्रि॰ देवश्रेष्ठे ॥

सुरोत्तरः । पुं॰ चन्दने ॥

सुरोदः । पुं॰ सुराब्धौ । सुरासमुद्रे ॥ सुरा॰ उदकं यस्य । उत्तरपदस्थस्योदकस्योदादेशः ॥

सुलक्षणः । त्रि॰ शोभनलक्षणविशिष्टे ॥

सुलक्षणा । स्त्री॰ उमायाः सखीविशेषे ॥

सुलभः । पुं॰ विष्णौ ॥ यथा । पत्रेषु पुष्पेषु फलेषु तोयेष्वक्रीतलभ्येषु सदैव सत्सु । भक्त्यैकलभ्ये पुरुषे पुराणे मुक्त्यै कथं न क्रियते प्रयत्नः इति महाभारतम् ॥ त्रि॰ अनायासप्राप्ये । सुखेन लभ्यते॰ इति । दुष

द्वः सुप्रतिलम्भे : खलु ॥

सुलभा स्त्री० तुलस्याम् ॥ धूम्रपत्रायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥

सुललाटः । त्रि० शोभनभालविशिष्टे । ललाटेयस्यदृश्यन्ते चतुस्त्रिद्व्येकरेखिकास्तस्य तु क्रमचतुर्लेखासौ भाग्यविशिष्टे ॥

सुललितम् । न० मात्रावृत्तविशेषे ॥ द्विजवरयुगमिहरचयविलघुकगणमथकलय । सुललितकलितरसपदिसरसिजमुखिभवतियदि । जगतिविदितसुललितमितिवरफणिपतिरितिवदति ॥ यथा । प्रविचल कुवलयनयनजलनिधिकृतवरशयन । दितितनयनिवहदमनशमनविविधभयशमन । मयिवरमुपनयसुचिरमभिनवजलधररुचिर ॥ त्रि० अतिसुभगे ॥ सुकोमले ॥

सुलेखा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

सुलोचनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ शोभनं लोचनं नयनं । ज्ञानं वास्य ॥ मृगे । हरिणे ॥ त्रि० शोभननेत्रविशिष्टे ॥ शोभनेलोचनेयस्य सः ॥

सुलोचना । स्त्री० सुमेधायाम् ॥ माधवराजपत्न्याम् ॥

सुलोमशा । स्त्री० का[illegible]जङ्घायाम् ॥ त्रि० शोभनलोमके ॥

सुलोमा । स्त्री० मांसच्छदायाम् ॥ ताम्रवल्ल्याम् ॥

सुलोहकम् । न० पित्तले ॥

सुलोहितः । पुं० सुन्दररक्तवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

सुलोहिता । स्त्री० अग्निजिह्वाविशेषे ॥

सुवक्त्रः । पुं० वनबर्व्वर्याम् ॥ न० सुन्दरानने । त्रि० तद्वति ॥

सुवचनम् । न० सुप्रलापे । शोभनोक्तौ ॥ शोभनं वचनम् ॥

सुवचाः । त्रि० वाग्मिनि ॥ सुष्ठु वक्ति । वच० । सर्व्वधातुभ्योऽसुन् ॥ यद्वा । मिथुनेऽसिः । उपसर्गविशिष्टोधातुर्मिथुनम् । तदासुनोपवादोऽसिः । स्वरेभेदः ॥

सुवदनः । पुं० श्रीगणेशे । शोभनं वदनमस्य ॥ त्रि० सुन्दराननवति ॥ न० शोभनानने ॥

सुवदना । स्त्री० सुन्दराननविशिष्टायां नार्याम् ॥ कृतिच्छन्दः २० प्रभेदे ॥ ज्ञेयासप्ताश्वषड्भिर्म्मरभनययुताभ्लौगः सुवदना ॥ यथा । प्रत्याहृत्येन्द्रियाणित्वदितरविषयाण्यासाद्यनयना० त्वांध्यायन्तीनिकुञ्जे परतरपुरुषं हर्षोत्थपुलका । आनन्दाश्रुप्लुताक्षीवसतिसुवदना योगैकरसिका० कामारिर्यस्य-तु कामाममुनरकरिपोराधाममसखी ॥ सुष्ठुशोभनं वदनंयस्याः सा ॥

सुवनः। पुं॰ दिवानाथे। सूर्य्ये॥ ब
ह्नौ॥ सूते॰ सूयते वा। षूङ् प्राणि
गर्भविमोचने। भूसूधूभ्रस्जिभ्य
श्छन्दसीति क्युन्॥
सुवयाः। स्त्री॰ प्रौढायाम्॥
सुवर्चकः। पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे॥
सुवर्चला। स्त्री॰ सूर्य्यपत्नीविशेषे।
मत्स्यायाम्। अतस्याम्॥ ब्राह्मया
म्। आदित्यभक्तायाम्। हुलहु
ल॰ इ॰ प्र॰ शाके॥ अस्या गुणा
यथा। सुवर्चला हिमा रूक्षा स्वादु
पाकरसा गुरुः। अपित्तला कटुः
क्षारा विष्टम्भकफवातजित्॥ अ
न्यातिक्ता कषायोष्णा सरा रूक्षा लघुः
कटुः। निहन्ति कफपित्तास्रश्वा
सकासारुचिज्वरान्॥ विस्फोटकु
ष्ठमेहास्रयोनिरुक्कृमिपाण्डुताः॥
सुवर्चाः। त्रि॰ दीप्तमति॥ अति
तेजस्विनि। शोभनं वर्च्चो यस्य सः॥
सुवर्च्चिकः। पुं॰ सर्ज्जिकाक्षारे॥
सुवर्च्चिका। स्त्री॰ जतुकायाम्। त
रुवल्ल्याम्। जतुकायाम्। नि
शाख्यायाम्॥ सर्ज्जिकाप्रभेदे।
सोरा॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥ सुवर्च्चि
का सर्ज्जिकावद्बोद्धव्या गुणतो जनैः॥
सुवर्च्ची। स्त्री॰ सर्ज्जिकाक्षारे॥
सुवर्णः। पुं॰ स्वर्णकर्षे। बिस्ते।
हेम्नोऽक्षे। हेम्नः षोडशमाषेषु
॥ षोडशभिर्माषैः परिमिते परि

माषविशेषे॥ सुवर्णाली॥ सुव
र्णनामनिर्यन्ते॥ धत्तूरे। लङ्का
दिद्वीपवत् समुद्रान्तर्वर्त्तिनि द्वी
पविशेषे॥ कर्णगुग्गुलौ॥ न॰
सोना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ धातुश्रे
ष्ठे। तत्पर्य्याया यथा। स्वर्णं सुव
र्णं कनकं हिरण्यं हेमहाटकम्।
तपनीयं शातकुम्भं गाङ्गेयं भर्मकर्बु
रम्॥ चामीकरं जातरूपं महारज
तकाञ्चने। रुक्मं कार्त्तस्वरं जाम्बू
नदमष्टापदोऽस्त्रियामिति॥ तदुत्प
त्तिस्त्वं सर्वदेवतात्मकत्वञ्चोक्तं रामाय
णे॰ महाभारते च परशुरामं प्रति व
शिष्ठवाक्यम्। सर्वरत्नानि निर्म
थ्य तेजोराशिसमुत्थितम्। सुवर्ण
मेभ्यो विप्रेन्द्र रत्नं परमनुत्तमम्॥
एतस्मात् कारणाद्देवगन्धर्वोरगराक्ष
साः। मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता
धारयन्ति तत्॥ तथा। तस्मात् स
र्वपवित्रेभ्यः पवित्रं परमं स्मृतम्
॥ तथा। अग्निर्वै सकला देवाः सु
वर्णञ्च तदात्मकम्। तस्मात् सुव
र्णं ददता दत्ताः स्युः सर्वदेवताः
॥ तस्मात् पादेन धार्य्यम्॥ अस्योत्प
त्तिर्हेम्नि॰ गुणाश्च स्वर्णे द्रष्टव्याः॥
कृष्णागुरुणि॥ हरिचन्दने॥ स्व
र्णगैरिके। वित्ते। धने॥ नाग
केशरे॥ पुं॰ न॰ हेम्नोऽक्षे। अशी
तिरक्तिकापरिमिते स्वर्णे॥ त्रि॰

उत्कृष्टवर्णे ॥ शोभनोवर्णः स्तुतिर्वासुष्ठुवर्ण्यतेवा । वर्णवर्णने । ण्यन्तः । एरच् ॥

सुवर्णकः । पुं० आरग्वधवृक्षे ॥ पुष्पैः शोभनोवर्णोऽस्य ॥ न० पित्तले ॥

सुवर्णकदली । स्त्री० कनकमोचायाम् । चम्पकरम्भायाम् । चम्पाकेला० इ० भा० प्र० ॥

सुवर्णकारः । पुं० स्वर्णकारे ॥

सुवर्णकेतकी । स्त्री० हेमकेतक्याम् ॥

सुवर्णगैरिकम् । न० गैरिकप्रभेदे । स्वर्णधातौ । सुरक्तके । सन्ध्याभ्रे । बानीमाटी० पीलागेरू० इ० भा० प्र० ॥ सुवर्णगैरिकन्त्वन्यत्ततोरक्ततरंहितत् । ततोगैरिकात् ॥ अस्यगुणाः । गैरिकंमधुरंशीतंकषायंव्रणरोपणम् । विस्फोटाशेऽग्निदाहघ्नंवरंस्वर्णादिकंशुभम् ॥

सुवर्णनकुली । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

सुवर्णपुष्पः । पुं० राजतरुण्याम् ॥

सुवर्णप्रसरम् । न० एलवालुके ॥

सुवर्णमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

सुवर्णयूथी । स्त्री० सुगन्धायाम् । हेमपुष्पिकायाम् । सोनजुही० इ० भा० प्र० ॥

सुवर्णवणिक् । पुं० अम्बष्ठाद्वैश्यकन्यायांजातेवर्णसङ्करजातिविशेषे । कस्यचिद्वणिग्विशेषस्यसंसर्गात्स्वर्णकारिणः । स्वर्णचौर्यादिदोषपतितोब्रह्मशापतः ॥

सुवर्णवर्णः । पुं० विष्णौ । त्रि० रुक्मवर्णे ॥ सुवर्णस्येववर्णोऽस्य ॥

सुवर्णवर्णा । स्त्री० काञ्चन्याम् । हरिद्रायाम् ॥

सुवर्णबिन्दुः । पुं० विष्णौ । हरौ ॥ बिन्दवोऽवयवाः सुवर्णसदृशाअस्य ॥ शोभनंवर्णमक्षरम्० बिन्दुश्चयस्मिन्मन्त्रेतदात्मकोवा ॥

सुवर्णा । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ बाह्यालके ॥

सुवर्णाह्वः । पुं० नागकेशरे । धत्तूरे ॥

सुवर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

सुवर्त्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

सुवल्लिः । स्त्री० सोमराज्याम् ॥ शोभनावल्लिरस्याः ॥

सुवल्ली । स्त्री० सोमराज्याम् ॥ कटव्याम् ॥

सुवसन्तः । पुं० मधूत्सवे । चैत्र्याम् ॥

सुवसन्तकः । पुं० वासन्त्याम् । मदनोत्सवे ॥

सुवहः । त्रि० सुखवाह्ये ॥ सुखेनवहति । वह० । पचाद्यच् ॥ पुं०

वायोः प्रभेदे ॥

सुवहा । स्त्री० गोधापद्याम् ॥ सुष्ठु वहत्यामोदम् । वह० । अच् । टाप् ॥ शल्लकीद्रुमे ॥ एलापर्ण्याम् । तुलस्याम् ॥ वीणायाम् ॥ रास्नायाम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ त्रिवृतायाम् ॥ नीलसिन्धुवारके ॥ रुद्रजटायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मुसल्याम् ॥

सुवास : । पुं० शोभनगन्धे ॥ उत्तमनिवासे ॥

सुवासा: । त्रि० । निर्ग्रन्थवाससि ॥

सुवासिनी । स्त्री० ऊढाल्पवयःस्त्रियाम् । चिरण्ट्याम् ॥ सुष्ठु अतीव वसति पितृगेहे० तच्छीला । सुप्यजातौ णिनिः । यथोक्तं ज्ञानार्णवे । विवाहिताश्च देवेशि बाला एव कुमारिकाः । सुवासिन्यो महाप्रौढाः संशयो नास्ति सुव्रते । इति ॥

सुविक्रम : । पुं० सुष्ठु पादविन्यासे ॥ विक्रमस्य सौष्ठवं नाम गजसिंहादिगतिसदृशत्वम् । त्रि० तद्वति ॥

सुविज्ञ : । त्रि० अतिनिपुणे ॥

सुविज्ञेय : । त्रि० सम्यग्ज्ञातुं शक्ये ॥

सुविदत्रम् । न० कुटुम्बे ॥ सुष्ठु वेत्ति । विद्ज्ञाने । सुविदेः कत्रः ॥

सुविदित : । त्रि० प्रख्याते ॥

सुविधि : । पुं० उत्तमविधाने ॥ अर्हद्विशेषे ॥

सुविनीत: । त्रि० अतिविनयविशिष्टे

सुविनीता । स्त्री० सुकरायाम् ॥

सुवीजम् । न० खस्खसे । त्रि० साधुवीजे ॥

सुवीर : । पुं० देशविशेषे । त्रि० सुष्ठुवीरे ॥ शोभनाविविधाङ्कुरागलयोऽस्य ॥ शोभनवीर्यपिते ॥

सुवीरकम् । न० सौवीराञ्जने । पुं० एकवीरवृक्षे ॥

सुवीरजम् । न० सौवीराञ्जने । सुवीरेजातम् । जनी० । डः ॥

सुवीराम्लम् । न० काञ्जिके । सुवीरेषु० अभिषुतमम्लम् । शाकपार्थिवादिः ॥

सुवीर्य्यम् । न० बदरे ॥ उत्तमवीर्ये । त्रि० तद्वति ॥

सुवीर्य्या स्त्री० नाडीहिङ्गुनि ॥ वनकार्पास्याम् ॥ महाशतावर्य्याम् ॥

सुवृत्त: । पुं० शूरणे ॥ त्रि० सदाचारनिष्ठे ॥ सुष्ठु वर्त्तुले । परिवर्त्तुले ॥

सुवृत्ता । स्त्री० काकलीद्राक्षायाम् ॥ शतपत्र्याम् ॥

सुवृष्टि : । स्त्री० समयस्थितशोभनवर्षणे ॥

सुवेगा । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

सुवेल : । पुं० त्रिकूटाचले । त्रि०

प्रणते ॥ शान्ते ॥

सुवेश : । पुं॰ श्वेतेक्षौ ॥ त्रि॰ उचितशृङ्गारसम्पन्ने ॥

सुव्रत : । पुं॰ श्रीहरौ ॥ शोभनंव्रतमस्य । यथा । सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते । अभयंसर्वथातस्मै ददाम्येतद्व्रतंममेति ॥ यद्वा । शोभनंव्रतयतिभुङ्क्ते सुदामादत्तपृथुकादीनीति॰ सुष्टुव्रतयतिभोजनान्निवर्त्ततेनरनारायणरूपेणतपश्चरन्निति वा । कृताशीर्वचनेनिवर्त्ताचेतिणिजन्तात्पचाद्यच् ॥ शिवमनुष्यात् ॥ भाविकल्पीयार्हद्विशेषे ॥ वर्त्तमानकल्पीयार्हद्विशेषे त्रि॰ शोभनव्रतयुक्ते । सद्व्रते ॥

सुव्रता । स्त्री॰ सुखसंदोह्यायांगवि ॥ शोभनंव्रतमस्याः ॥ सद्व्रतायाम् ॥ शच्याम् ॥ वर्त्तमानकल्पीयार्हन्मातरि ॥

सुशर्म्मा । पुं॰ भारतादिप्रसिद्धेक्षत्रियविशेषे ॥ शोभनंशृणाति । शॄ॰ । अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् ॥ मिथुनेमनिरितिमनिर्वा ॥

सुशल्य : । पुं॰ खदिरे ॥

सुशाक : । पुं॰ तण्डुलीये ॥ पिण्डायाम् ॥ चञ्चौ । पत्रशाकविशेषे । विजलायाम् । चञ्चुपत्रे ॥ न॰ आर्द्रके ॥

सुशान्ता । स्त्री॰ कल्किपुराणप्रसिद्धायाम् शशिध्वजराजपत्न्यां ॥

सुशिख : । पुं॰ वह्नौ ॥ त्रि॰ उत्तमशिखावति ॥

सुशिखा । स्त्री॰ मयूरशिखायाम् ॥

सुशीत : । पुं॰ प्लक्षवृक्षे ॥ न॰ पीतचन्दने ॥

सुशीतलम् । न॰ गन्धतृणे ॥ क्षुपे । खीरा॰ काकडी॰ इ॰ प्र॰ ॥ कत्तृणे ॥ त्रि॰ । अतिशीतगुणविशिष्टे ॥

सुशीता । स्त्री॰ शतपत्र्याम् ॥

सुशील : पुं॰ विष्णोर्दूतविशेषे ॥ त्रि॰ सद्वृत्ते । शोभनशीलयुक्ते ॥ शोभनंशीलंयस्यसः ॥

सुशीला । स्त्री॰ श्रीकृष्णस्याष्टमहिष्यन्तर्गतमहिषीविशेषे ॥ इतिपद्मपुराणम् ॥

सुश्राव्यम् । न॰ नलरामयुधिष्ठिरादीनांयशसि ॥ शोभनवाक्ये ॥

सुश्री : । त्रि॰ सुंदरे ॥ शोभनाश्रीर्यस्य ॥

सुश्रीक : । त्रि॰ शोभनश्रीविशिष्टे ॥

सुश्रीका । स्त्री॰ शल्लक्यां ॥

सुश्रुत : । पुं॰ विश्वामित्रमुनिपुत्रे॰ चिकित्साशास्त्रकर्त्तरि ॥ चिकित्साग्रन्थविशेषे । सुश्रुतेनकृतंतन्त्रं सुश्रुतंबहुभिर्यतः । तस्मात्तत् सुश्रुतंनामविख्यातंक्षितिमण्डले ॥

सुशुश्रुवान् । त्रि॰ सुश्रुतवति ॥ शृणो

ति: क्रमु: ॥

सुषमः । त्रि॰ चारौ । रुचिरे । शोभने । सुन्दरे ॥ समे ॥ सुशोभनं समं सर्वमस्य । सुविनिर्दुर्भ्य इति षः ॥

सुषमा । स्त्री॰ परमायां शोभायाम् । अनन्तशोभायाम् ॥ जिनानां कालभेदे ॥ वर्णवृत्तविशेषे । कर्णौ द्विलघुः कर्णो भगणः शेषगुरुणापूर्णचरणः । यस्यां भविता बालेपरमा सैषा सुषमा प्रोच्यते सुषमा ॥ यथा । रागीनयने कोलौकलहे प्रेयान् यद्किञ्चिन्नौकुरुते । धन्या रमणी सर्वं सहते दुःखं सुखशतं स्वान्ते मनुते ॥ शोभनं समं सर्वमनया । सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाइति षत्वम् ॥

सुषवी । स्त्री॰ कारव्याम् । कृष्णजीरके । जीरके ॥ कारवेल्ले ॥ सुखं सुवति । षू प्रेरणे । अच् । गौरादि: । उपसर्गात्सुनोतीति षत्वम् ? सुषवणं वा । ऋदोरप् । सोऽस्यास्ति: । पिप्पल्यादि: ॥ क्षुद्रकारवेल्ले । इति राजनिर्घण्ट: ॥

सुषि: । स्त्री॰ छिद्रे ॥ सुष्ठु स्यति । षो॰ । उपसर्गे घो: किरिति बाहुलकात् कि: ॥

सुषिरम् । न॰ विवरे । बिले । छिद्रे सुषिरे ॥ सुषिरस्त्यस्य । ऊषसुषि

सुष्कमधीर: ॥

सुषीम: । पुं॰ सर्पविशेषे ॥ चन्द्रकान्तमणौ ॥ त्रि॰ शिशिरे । शीतगुणयुक्ते ॥ चारौ । रम्ये । मनोज्ञे सुष्ठु सीमा मर्यादा यस्य । सुषामादित्वात् षत्वम् ॥

सुषुप्त: । पुं॰ न॰ स्वप्नान्ते ॥ सुषुप्तास्यं तमोऽज्ञानं बीजं स्वप्नप्रबोधयो: ॥ सुषुप्त्यवस्थायाम् ॥ यथा । योजागरे बहिरनुक्षणधर्मिणोऽर्थान् भुङ्क्ते समस्तकरणैर्हृदि तत्सदृक्षान् । स्वप्ने॰ सुषुप्त उपसंहरते॰ स एक: स्मृत्यन्वयात्त्रिगुणवृत्तिदृगिन्द्रियेश: । इति श्रीभा॰ ११ स्कं॰ ११ ऽध्याय: ॥ त्रि॰ सुषुप्तियुक्ते ॥

सुषुप्तस्थान: । पुं॰ प्राज्ञे ॥ सुषुप्तं स्थानमस्य ॥

सुषुप्ति: । स्त्री॰ सर्वोपरमावस्थायाम् । अहं किमपि न जानामि सुखेन मया निद्राऽनुभूत इत्येवं प्रकारेण स्वप्रधानेऽज्ञाने ॥ तस्या नामान्तरं कारणशरीरम्॰ आनन्दमयकोषश्चेति ॥ सर्वस्य सूक्ष्मोपाधे: कारणोपाधौ लयत्वं सुषुप्तित्वमिति तल्लक्षणम् ॥ शोभना सुप्ति: सुषुप्ति: ॥

सुषुप्सु: । त्रि॰ स्वप्तुमिच्छौ ॥ स्वपे: सन्नन्तादुप्रत्यय: । रुदविदेत्या

दिनासन : किञ्चाद्दविस्वपौष्यादिनासम्प्रसारणम् ॥

सुषुम्णा । स्त्री॰ नाडीविशेषे ॥ सा च । इडापिङ्गलयोर्मध्ये वर्त्तमाना॰ पृष्ठवंशान्तर्गतानाडी॰ सुषुम्णेत्युच्यते ॥ शोभनं सुम्नं सुखं यस्याम् ॥ पुं॰ ॥

सुषेण : । पुं॰ करमर्द्दे ॥ विष्णौ ॥ सुग्रीववैद्ये ॥ तारायाख्यभार्यायाः पितरि ॥ वेतसे ॥ शोभना सेना यस्य । एतिसंज्ञायामगादिति षत्वम् । रषाभ्यामिति णत्वम् ॥

सुषेणिका । स्त्री॰ कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ सुष्ठु सेनयति । सेनाशब्दात्॰ सत्यापपाशेति णिच् । पचाद्यच् । एतिसंज्ञायामगादिति षत्वम् । णत्वम् । स्वार्थे कन् ॥

सुषेणी । स्त्री॰ त्रिवृति ॥

सुषोमा । स्त्री॰ नदीभेदे ॥

सुष्ठु । अ॰ प्रशंसने ॥ अत्यर्थे ॥ सुतिष्ठति॰ सुस्थानं वा । ष्ठा॰ । अपदुस्सुषुस्थ इति कुः । सुषामादित्वात् षत्वम् ॥

सुसंयत । त्रि॰ कृतसंयमे । यथाविधिसंयमविशिष्टे ॥

सुसंवृत : । त्रि॰ सिद्धे ॥ अतिनिगूढे । आचारनिर्वारविहारयोगाः सुसंवृताधर्म्मविदा तु कार्य्याः ॥

सुसंस्कृत : । त्रि॰ घृतादिनानाद्रव्यप्रयत्नतः सुपक्वे व्यञ्जनादौ । प्रयत्ने ॥ सुष्ठु संस्क्रियते स्म । कर्म्मणि क्तः । सम्परिभ्यामिति सुट् ॥

सुसंस्थान : । त्रि॰ शोभनाकृतौ ॥

सुसत्या । स्त्री॰ जनकभार्य्यायाम् ॥

सुसम्पत्॰द् । स्त्री॰ परभागे ॥

सुसम्मृष्ट : । त्रि॰ अलङ्कृते ॥

सुसह : । त्रि॰ दुःसहभिन्ने ॥

सुसाध्य : । त्रि॰ सुकरे ॥

सुसार : । पुं॰ रक्तखदिरे ॥ मणिविशेषे ॥ त्रि॰ अतिशयसारवति ॥ शोभनः सारोऽस्य ॥

सुसारवत् । न॰ स्फाटिके ॥

सुसिकता । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥ शोभनवालुकायाम् ।

सुसीमा । स्त्री॰ साधुसीम्नि ॥ वृत्रहन्मातरि ॥

सुसेव : । त्रि॰ सुष्ठु सेवितुं योग्ये ॥

सुस्थ : । त्रि॰ नीरोगे । स्वस्थे ॥

सुस्थता । स्त्री॰ आरोग्ये ॥

सुस्थिर : । त्रि॰ चाञ्चल्यरहिते । स्थिरतरे ।

सुस्ना । स्त्री॰ खञ्जकारी । खिसारी॰ इ॰ प्र॰ शमीधान्ये ॥ सुस्नोदुर्वा लतारूक्षाकषायाविषदागुरुरिति-राजनिघण्ट : ॥

सुस्नात : । पुं॰ यज्ञान्तस्नानकृति । त्रि॰ सुन्दररूपेण कृतस्नाने ॥

सुस्नातक : । पुं॰ शोभनस्नातके ।

सुस्मित: । त्रि० सुन्दरीषद्धास्ययुक्ते ॥

सुस्वादु: । त्रि० सुमधुरे ॥

सुहस्ति: । पुं० बौद्धभेदे ॥

सुहित: । त्रि० विहिते ॥ तृप्ते ॥

सुहिता । स्त्री० अग्निजिह्वाविशेषे ॥

सुहृत्तम: । त्रि० उपकारानपेक्ष्योपकारके ॥

सुहृत्प्राप्ति: । स्त्री० अम्बष्ठाख्यायां सिद्धौ । सुहृदां गुरुशिष्यसब्रह्मचारिणां संवादकानां प्राप्ति: । न्याये न स्वयं परीक्षितमप्यर्थं तावन्न श्रद्धत्ते । यावद्गुरुशिष्यसब्रह्मचारिभि: सह न संवाद्यते ॥

सुहृत् । पुं० मित्रे । सदैवानुगतौ चाकार: स्वपरभूरिकार्याणां प्रायशो हि सुहृदो: सहवास: ॥ शस्तचित्ते । प्रत्युपकारनिरपेक्षतयोपकारिणि । प्रत्युपकारमनपेक्ष्य पूर्वं स्नेहं सम्बन्धं च विना वोपकर्त्तरि । कृतोपकारे ॥ सर्व्वस्मिन् । शोभनं हृदयमस्य । सुहृद्दुर्हृदाविति साधु: ॥ सहाये ॥ यथाहस्तुविचार: । चन्द्रश्चन्दनमिन्दुधामधवलागारं त्वौ हिरेफावलीझङ्कारो मृदुबालिकास्मितपिनोपान्तावसन्तोदया: । मन्दध्वानधनोद्धवाश्च दिवसा मन्दा: कदम्बानिला: शृङ्गारप्रमुखा: सखा मसुहृदो नार्यो जितायाजिता: ॥ कामस्य सुहृद: सखाया नार्यो जिता या जिता: • सर्वेषां तदुपरक्षकत्वात् ॥ सर्वान्तर्यामिणि ॥

सुहृदय: । त्रि० सुचेतसि । सहृदये । हृदयालौ ॥ शोभनं हृदयमस्य । मित्रत्वाविवक्षायां न हृदयस्य हृद्भाव: ॥

सुहृद्गुण: । पुं० शुचितादौ० मित्रगुणे । यथा । शुचितात्यागिताशौर्यं समानसुखदु:खिता । अनुरागश्च दाक्षिण्यं सत्यता च सुहृद्गुणा: ॥

सुग्रीव: । पुं० वानरविशेषे ॥ चन्द्रवंशोद्भवहर्दिपुराजपुत्रे ॥

सुह्म: । पुं० जातिविशेषे ॥ पुं० भूम्नि० नीवृद्विशेषे ॥ सुह्मानां निवासो जनपद: • सुह्मा: । अणो लुप् । लुपियुक्तवद्भाव: ॥

सू: । पुं० प्रसवे सवनम् षूङ् प्राणिप्रसवे । क्विप् ॥

सूक: । पुं० वाणे ॥ वाते ॥ उत्पन्ने ॥

सूकर: । पुं० वराहे । शूकरे । कुम्भकारे ॥ मृगविशेषे ॥ सवनम् । षूङ् प्राणिगर्भविमोचने । सम्पदादि: । सुवं प्रसवं करोति । कृञो हेत्विति ट: ॥

सूकरी । स्त्री० क्षुपविशेषे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥ शूकरस्त्रियाम् ॥

सूक्ष्मम् । न० प्रवचने ॥ त्रि० गम्भी

र्थे ॥ शोभनोक्तिविशिष्टे ॥ वेदोक्तस्तोत्रमन्त्रादौ ॥

सूक्तवाकः । पुं॰ इदं द्यावापृथिवी भद्रमभूदित्यादिके मन्त्रे ॥ मन्त्रमात्रे । सुभाषिते ॥ सूक्तं वक्ति । वच॰ । घञ् ॥

सूक्ता । स्त्री॰ चित्राख्याम् । शारिकायाम् ॥

सूक्तिः । स्त्री॰ शोभनोक्तौ ॥

सूक्ष्मः । पुं॰ कणे ॥ कतके । सूक्ष्मात्मनि ॥ जातिक्रियादिप्रवृत्तिनिमित्तशून्यत्वात्मनो रागादीन्द्रियाद्यगोचरे परमात्मनि ॥ आत्मा सूक्ष्मोऽणुपरिमाण इति कश्चित् । तन्न । युगपदशेषशरीरव्यापिवेदनानुसन्धानासिद्धेः ॥ न॰ कैतवे ॥ शाठ्ये अध्यात्मे । सूक्ष्मशरीरे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । कुतोऽपि लक्षितः सूक्ष्मोऽप्यर्थोऽन्यस्मै प्रकाश्यते । धर्मेणकेनचिद्यत्र तत्सूक्ष्मं परिचक्षते ॥ कुतोऽप्याकारादिङ्गिताद्वा सूक्ष्म॰ स्थौल्यमतिसंवेद्यः । उदाहरणम् । वक्त्रस्यन्दिस्वेदबिन्दुप्रबन्धैर्दृष्ट्वा भिन्नं कुङ्कुमं कापि कण्ठे । पुंस्त्वं तन्व्या व्यञ्जयन्तीव यस्या स्मित्वा पाणौ खड्गलेखां लिलेख ॥ अत्राकृतिमालोक्य कयापि वितर्कितं पुरुषायितमसिलतालेखनेन वैदग्ध्योदभिव्यक्तिमुपनीतं पुंसा मेवकृपाणपाणितायोग्यत्वात् । यथावा । सङ्केतकालमनसं विटं ज्ञात्वा विदग्धया । ईषन्नेत्रार्पिताकूतं लीलापद्मं निमीलितम् ॥ अत्र जिज्ञासितः सङ्केतकालः कयाचिदिङ्गितमात्रेण विदितो निशासमयशंसिना कमलनिमीलनेन लीलया प्रतिपादितः ॥ त्रि॰ अल्पे । स्तोके ॥ इन्द्रियागोचरे ॥ सूच्यते । सूचपैशुन्ये । सूचेः स्मन् ॥

सूक्ष्मकृष्णफला । स्त्री॰ मध्यमजम्बूवृक्षे ॥

सूक्ष्मतण्डुलः । पुं॰ खसखसे ॥

सूक्ष्मतण्डुला । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥

सूक्ष्मदर्शी । त्रि॰ प्रपण्डिते ॥ कुशाग्रीयमतौ । प्रत्युत्पन्नमतौ ॥ विशेषज्ञे । इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था इत्यादिप्रकारेण सर्वविशेषसूक्ष्मतापारम्पर्यं दर्शनेन परं सूक्ष्मं द्रष्टुं शीलं यस्य तस्मिन् ॥

सूक्ष्मदलः । पुं॰ देवसर्षपे ॥

सूक्ष्मदला । स्त्री॰ दुरालभायाम् ॥

सूक्ष्मदारु । न॰ कलिङ्गे ॥ तनुकाष्ठे ॥

सूक्ष्मपत्रः । पुं॰ धान्यके ॥ वनजीरके ॥ देवसर्षपे ॥ लघुबदरे ॥ सुपर्णे ॥ वनबर्बर्याम् ॥ लोलितचोत ताम्रचूडे । कुक्कुरद्रौ । कुक्कुरौ धा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ बाबलसृष्टे

। खर्वपुष्पे ॥ न० वितुन्नके । सूक्ष्मपर्णे ।

सूक्ष्मपत्रकः । पुं० सूक्ष्मपत्रे ॥ खार्वकः ।

सूक्ष्मपत्रा । स्त्री० क्षुद्रजम्ब्वाम् ॥ जीवन्त्याम् । दीर्घपत्रायाम् । डिण्डाम् ॥

सूक्ष्मपत्रिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ शतावर्याम् । क्षुद्रोपोदिकायाम् दुरालभायाम् । आकाशमांस्याम् ॥ लघुब्राह्म्याम् ॥

सूक्ष्मपत्री० स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥

सूक्ष्मपर्णी । स्त्री० जीर्णदारुणि । जीर्णफञ्ज्याम् ॥ डिण्डाम् ॥

सूक्ष्मपर्णी । स्त्री० रामदूत्याम् । नागदन्तिकायां ॥

सूक्ष्मपिप्पली । स्त्री० वनपिप्पल्याम् ॥

सूक्ष्मपुष्पी । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥ गर्भे ।

सूक्ष्मप्रयस्व । : पुं० हिरण्यगर्भे ।

सूक्ष्मफलः । पुं० भूकर्बुदारे ॥

सूक्ष्मफला । स्त्री० तामलक्यां ॥

सूक्ष्मबदरी । स्त्री० भूबदर्यां ॥

सूक्ष्मभुवनाष्टकम् । न० अमरपुरविशेषेषु ॥ यथा । सूक्ष्मामरपुराण्यष्टौ वुधैः पैशाचमादितः । राक्षसं याक्षगान्धर्वं माहेन्द्रस्समर्धिमत् ॥ सौम्यं प्राजेश्वरं ब्राह्मं दीप्तपरमयाश्रियेति । वृत्तितत्त्व० सूक्ष्मभुवनाष्टकम् । तेषु पैशाचमादितस्त्व्यादौ पैशाचम् । ततो राक्षसादि । ब्राह्मं दीप्तं परमयाश्रियेति । महर्षिमतो महेन्द्रादप्यतिशयाय । अधिकक्रान्ति ॥ इ० सृ० सं० ता ॥

सूक्ष्मभूतम् । न० अपञ्चीकृताकाशादिभूते ॥

सूक्ष्ममर्चकः । पुं० मशके ॥

सूक्ष्ममूला । स्त्री० जयायाम् । वैजयन्तिकायाम् । आहि० इ० प्र० पुष्पके सूक्ष्ममूलमथाः ॥

सूक्ष्मबदरी । स्त्री० भूबदर्याम् ॥

सूक्ष्मवल्ली । स्त्री० जतुकायाम् ॥ ताम्रवल्ल्याम् ॥

सूक्ष्मवस्त्रम् । न० श्लक्ष्णवसने ॥

सूक्ष्मबीजः । पुं० खसखसे ॥

सूक्ष्मव्रणः । पुं० किणे ॥

सूक्ष्मशरीरम् । न० सप्तदशावयवे लिङ्गशरीरे ॥ विज्ञानमयमनोमयप्राणमयकोशाः । ज्ञानेच्छाक्रियाशक्तिप्रधानाः । एतत्कोशत्रयमिलितं सत् सूक्ष्मशरीरमित्युच्यते । यथाह भगवती हिमाद्रिं प्रति देवीगीतायाम् । ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्चकर्मेन्द्रियाणि च । प्राणादिपञ्चकञ्चैव धिया च सहितं मनः ॥ एतत्सूक्ष्मशरीरं स्यान्मम लिङ्गं यदुच्यते । इति । सूक्ष्मस्थतत० शरीरञ्च ॥

सूक्ष्मशर्करा । स्त्री॰ वालुकायाम् ॥

सूक्ष्मशाखः । पुं॰ जालबर्बुरे ।

सूक्ष्मशालिः । पुं॰ अणुधान्यविशेषे । सूचिशालौ ॥

सूक्ष्मषट्चरणः । पुं॰ पक्ष्मयूके ॥

सूक्ष्मा । स्त्री॰ यूथिकायाम् ॥ वालुकायाम् ॥ क्षुद्रैलायाम् ॥ करुण्याम् । सूक्ष्म : अनिकृतेटाप् ॥ आम्रातकेश्वराधिवासिन्यामम्बायाम् ॥

सूक्ष्मेक्षणम् । न॰ शिल्पविद्याप्रसिद्धयन्त्रविशेषे ॥

सूक्ष्मैला । स्त्री॰ उपकुञ्चिकायाम् । त्रिपुट्याम् । त्रुटी । छोटीइलायची॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्या गुणा यथा । एलासूक्ष्मा कफश्वासकासार्शोमूत्रकृच्छ्रहृत् । रसे तु कटुका शीता लघ्वी वातहरी मता ॥

सूचः । पुं॰ दर्भाङ्कुरे ॥ सीव्यति । षिवुतन्तुसन्ताने । सिवेष्टूचेति षट् ॥

सूचकः । पुं॰ सीवनद्रव्ये । वेधके ॥ शुनि । ओतौ । बिडाले ॥ काके । वायसे । बुद्धे । सिद्धे ॥ पिशाचे ॥ कथके ॥ सूक्ष्मशालौ ॥ सूत्रधारे ॥ त्रि॰ पिशुने । दुर्जने । कर्णेजपे । परदोषप्रकाशके । परस्य सतामसतां वा दोषाणां ख्यापके ॥ सूचयति । सूच पैशुन्ये॰ ण्यादिरदन्तः । ण्वुल् ॥

सूचनम् । न॰ गन्धने ॥ ज्ञापने ॥ सूच॰ । ल्युट् ।

सूचना । स्त्री॰ व्यधने । वेधने दृष्टौ । गन्धने । अभिनये । टाप्

सूचिः । स्त्री॰ व्यधिन्याम् । सूच्याम् । सुई॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ नृत्यप्रभेदे ॥ शिखायाम् । सूच्यतेऽनया । सूच॰ । अचइः ॥ अल्पगर्ते ॥

सूचिकः । पुं॰ सौचिके । तुन्नवाये ॥

सूचिका । स्त्री॰ सूच्याम् । सीवनद्रव्ये ॥

सूचिकाधरः । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥

सूचिकापुष्पः । पुं॰ केतक्याम् ॥

सूचिकाभरणम् । न॰ औषधविशेषे ॥

सूचिकामुखम् । न॰ जलकरङ्के । जलजीशङ्खे । त्रि॰ सूच्यास्ये ॥

सूचितः । त्रि॰ ज्ञापिते ॥ सङ्क्षेपतोदर्शिते । सूच॰ । क्तः ॥

सूचिपत्रकः । पुं॰ शितावरशाके ॥

सूचिपुष्पः । पुं॰ केतकवृक्षे ॥

सूचिरोमा । पुं॰ शूकरे ॥

सूचिवान् । पुं॰ गरुडे ॥ इ॰ श॰ र॰ लो ॥

सूचिवदनः । पुं॰ नकुले । मशके ॥ सूचितुल्यं वदनं यस्य ॥

सूचिशालिः । पुं॰ सूक्ष्मशालौ ॥

सूची । स्त्री • सीवनसाधने ॥ आङ्गि
काऽभिनयान्तरे । अङ्गहारचेष्टा
याम् ॥ स्त्रिया : करणं ॥ सीव्य
तेऽनया । षिवु तन्तुसन्ताने । सि
वेष्टेरूच्चेतिचट् । टित्वान्ङीप् ॥
चि• पिशुनइति• श्रीधरस्वामि
न : ॥

सूचीदल : । पुं• शितावरे ॥

सूचीपत्रा । स्त्री• गण्डदूर्वायाम् ॥
जलस्थायाम् ॥

सूचीपाश : । पुं• सूचीरन्ध्रहेतुभूते
छिद्रे ॥

सूचीपुष्प : । पुं• केतक्यां ॥

सूचीमुख : । पुं• शुक्रद्रुमे ॥ व्यूह
विशेषे ॥ न• हीरके ॥ नरकान्त
रे ॥ त्रि• सूच्यास्ये ॥

सूचीरोमा । पुं• सूकरे । त्रि• सूची
तुल्यरोमविशिष्टे ॥ सूचीसदृशा
निरोमाण्यस्य स : ॥

सूचीव्यूह : । पुं• सूच्याकारव्यूहवि
शेषे ॥ पिपीलिकापङ्क्तिरिवाग्र
स्थाङ्गेन• संहतरूपतया• यत्र
यत्र• सैनिकावस्थानं• सचीप्रप्रवी
रपुरुषमुख : सूचीव्यूह । तैस्ता
ग्रतोभयेसतियायात् ॥

सूच्यग्र : । पुं• खरच्छदे । उलूख
ड• इ• गौ• दे• भा• प्र• तृण
विशेषे ॥ न• दर्भे ॥ सूच्यग्र
भागे ॥

सूच्यग्रस्थूलक : । पुं• तृणविशेषे ॥
यथा । सूच्यग्रस्थूलकोदर्भोऽमूर्वा
व्ययवखरच्छदइतिरत्नमाला ॥

सूच्यास्य : । पुं• मूषिके ॥ मशकर
केशप्रभेदे ॥ त्रि• सूचीतुल्यमुखे ॥

सूच्याह्व : । पुं• सितावरे ॥

सूत : । पुं• सारथौ ॥ सुवतिगम
यतिस्माश्वान् । षू• । गत्यर्थत्त्वा
त्क : ॥ त्वष्टरि । तक्ष्णि ॥ ब्रा
ह्मण्यांक्षत्रियाज्जाते ॥ यथा । क्ष
त्रियाद्विप्रकन्यायांसूतोभवतिजा-
तितइति । अथविवाहासम्भवात्
कन्याग्रहणं स्त्रीमात्रप्रदर्शनार्थम् ।
ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातस्यासूतसंज्ञा
सजायते ॥ पितामहदैवत्ये पृथी
वैण्यस्ययज्ञे सूत्यांसोमाभिषवभूमौ
सौत्येऽहनिसमुत्पन्नेनारायणांशे•
पुराणानांवक्तरि । पौराणिके ॥
यथोक्तंविष्णुपुराणे । हस्ते तुदक्षिणे
चक्रं दृष्ट्वातस्यपितामह : । विष्णो
रंशंपृथुं मत्वापरितोषंपरंययौ ॥
तस्यवैजातमात्रस्ययज्ञे पैतामहेशु
भे । सूत : सूत्यांसमुत्पन्न : सौ
त्येऽहनिमहामते ॥ तस्मिन्नेवमहा
यज्ञे जज्ञे प्राज्ञोथमागध : । प्रोक्तौ
तदामुनिवरैस्तावुभौसूतमागधौ ॥
स्तूयतामेषनृपति : पृथुर्वैण्य :
प्रतापवान् । इति १ अंशे १३
ऽध्याय : ॥ बन्दिनि ॥ सूर्ये ॥

पुं॰ न॰ पारदे ॥ त्रि॰ प्रसूते ॥ प्रेरिते ॥ सुवति॰ सूयते स्म वा क्तिवेन । षू प्रेरणे । क्तः ॥

सूतकः । पुं॰ न॰ पारदे । रसे ॥ न॰ जनौ । जन्मनि ॥ जननाशौचे ॥ यथा । यावन्नच्छिद्यते नालं तावन्नाप्नोति सूतकम् । छिन्ने नाले ततः पश्चात् सूतकन्तु विधीयते ॥ अपि च । मृतेन सूतकं गच्छेन्नेतरस्सूतकेन तु ॥ इति मनुरपि । शावस्योपरि शावे तु सूतकोपरि सूतके । शेषाहोभिर्विशुद्धिः स्यादूर्द्ध्वं सूतकं विनेति ॥ मरणाशौचे ॥ यथा । सर्वेषामसंस्पृश्यं तथा स्यात् सूतके सति । तथ्येपि सूतके दद्यात् पिण्डान् प्रेतस्य पतयइति ॥ प्रतिबन्धके ॥ यथा । व्रतयज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमेऽर्च्चने जपे । आरब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकमिति ॥

सूतका । स्त्री॰ सूतिकायाम् । सूता शब्दात् स्वार्थे कन् । मृतकापुत्रिका वृन्दारकाणां वेतिसाधुः ॥

सूतकागृहम् । न॰ सूतिकागृहे ॥ सूतकाया गृहम् ॥

सूततनयः ।
सूतनन्दनः ।
सूतपुत्रः ।
सूतपुत्रकः । } पुं॰ कर्णे । कुन्त्या ज्येष्ठाऽपत्ये ॥

सूतराट् । पुं॰ पारदे । रसे ॥

सूतिः । स्त्री॰ प्रसवे ॥ सोमाभिषवभूमौ ॥

सूतिका । स्त्री॰ सूतकायाम् । नवप्रसूतायाम् ॥ तदन्नभोजनप्रायश्चित्तं यथा । चाण्डालान्नं भूमिपान्नं मद्यजीविजीविनाम् । शौण्डिकान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वा मासं व्रती भवेदिति ब्रह्मवैः ॥

सूतिकागारम् ।
सूतिकागृहम् ।
सूतिकागेहम् ।
सूतिकाभवनम् । } न॰ प्रसवालये । अरिष्टे ॥ तस्याकृतिर्यथा ।

सूतिकावासः । पुं॰ अष्टहस्तायतं चारुचतुर्हस्तविशालकम् । प्राचीद्वारमुदग्द्वारं विदध्यात् सूतिकागृहम् ॥ तत्रापि शास्त्राणां वासो यथा । सर्वपगानप्रतिघान् सूतिकागृहसेविनः । पृष्ठतः पाणिपादांश्च पृष्ठचौरान् सुरक्षसः । एवंविधान् पिशाचांश्च दृष्ट्वा ब्रह्मानुकम्पया । अन्तर्द्धानं वरं प्रादात् कामचारित्वमेव चेति वह्निपुराणम् ॥ अपि च । सूतिकावासनिलया जन्मदानाम देवताः । तासां यागनिमित्तन्तु शुद्धिर्जन्मनि कीर्त्तिता । षष्ठेऽह्नि रात्रौ च यागन्तु जन्मदानान्तु कारयेत् । इति सूते वस्त्रार्थे कन् । सूतिकापुंस्त्रिकेति पक्षेऽतद्भुत्वम् । सूतिकायाः॰

आगारं॰ गृहम्॰ गेहम्॰ भवनम्॰ आवासीवा ॥

सूतिकारोगः। पुं॰ नवप्रसूतायाव्याधिभेदे ॥

सूतिकाषष्ठी। स्त्री॰ सूतिकागारेजातबालकस्यषष्ठदिनेपूज्यदेवीविशेषे॥

सूतिगृहम्। न॰ सूतिकागारे ॥

सूतिमासः। पुं॰ जन्ममासे। वैजनने ॥ सूतेः प्रसवस्यमासः ॥ सूतिमासोवैजननोनवमोदशमोपि चेतिजटाधरः ॥

सूत्कटम्। न॰ गुडत्वचि। त्वक्पत्रे। चोचे

सूत्थानः। त्रि॰ दक्षे। चतुरे ॥ सुष्ठु॰ उत्थानमुद्योगोयस्य ॥ न॰ शोभनोत्थाने ॥

सूत्या। स्त्री॰ यज्ञस्नाने। अभिषवे। सवने ॥ युवत्याम् ॥ सूतयुवत्यामितिव्याडिः ॥ सोमलतारसपाने॰ इतिकश्चित्भरतः ॥

सूत्रम्। न॰ सूत्र॰ भा॰ प्र॰ वस्त्रारम्भके। तन्तौ ॥ व्यवस्थायाम् ॥ शास्त्रादिसूचनाग्रन्थे ॥ पदसाधकग्रन्थे ॥ सूत्रलक्षणन्तु। यथा। संज्ञाचपरिभाषाचविधिर्नियमएवच। प्रतिषेधोधिकारश्चषड्विधंसूत्रलक्षणम् ॥ अपिच। अल्पाक्षरमसंदिग्धंसारवद्विश्वतोमुखम्। अस्तोभमनवद्यञ्चसूत्रंसूत्रविदोविदुरिति ॥ सूचनात्सूत्रमुच्यतइतिच ॥ सूत्यते। सूत्रवेष्टने॰ अदन्तः। एरच् ॥ सीव्यतेनेनवा। षिवु॰। सिविमुच्योष्टेरूचेतिचकारात्॰ किन्प्रत्ययः ॥ भूतकारणे ॥ यथा। अण्डारम्भकभूतानामपञ्चीकृतभूतत्वम्। एवङ्कारणमित्यर्थः। तदागमेनैवगम्यते ॥ अण्डारम्भकपञ्चभूतकारणस्यापञ्चीकृतपञ्चभूतत्वकार्यात्मकसूत्रस्यागमैकगम्यत्वात्तर्कागम्यत्वम्। तत्स्मृतिम्प्रमाणयति। अचिन्त्याः खलुयेभावानतांस्तर्केणयोजयेत्। सूत्रान्तर्यामिप्रभृतिभिः किञ्चानानुमन्वते ॥ तर्काभासोभवेत्तत्रहेतुदृष्टान्तवर्ज्जनादिति ॥ पवित्रेपवित्रसूत्रच्छन्नाः पुंसिचेतिपुंस्त्वमपि ॥

सूत्रकण्ठः। पुं॰ विप्रे। द्विजन्मनि ॥ खञ्जरीटखगे ॥ कपोते ॥

सूत्रकोणः। पुं॰ डमरौ ॥

सूत्रगण्डिका। स्त्री॰ एषण्याम् ॥

सूत्रतन्तुः। पुं॰ सूत्रे ॥

सूत्रतर्कुटी। स्त्री॰ तर्क्वाम्। तर्कु॰ वा॰ द्व॰ भा॰ ॥

सूत्रधारः। पुं॰ इन्द्रे ॥ शचीपतौ ॥ नान्द्यन्तरसञ्चारिणि॰ नटविशेषे ॥ सतुरङ्गभूमिंपरिक्रम्य नाटकीयकथासूत्रसूचकः। तल्लक्षणं यथा। चतुरातोद्यनिष्णा

तोऽनेकभूषासमावृतः । नानाभाषणतत्त्वज्ञो नानानाट्यार्थतत्त्ववित् ॥ नानागतिप्रचारज्ञो रसभावविशारदः । वेषोपचारचतुरो नानाशिल्पकलान्वितः । छन्दोऽभिधानतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्रविचक्षणः । तत्सङ्गीतानुगणकः कलातालावधारणः ॥ अवधार्यप्रयोक्ता च योक्तॄणामुपदेशकः । एवं गुणगणोपेतः सूत्रधारः स उच्यते ॥ शिल्पकारिप्रभेदे । त्वष्टरि । रथकारे । बढ इ॰ इ॰ दे॰ भा॰ । छुतार॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ सूत्रं धरति । धञ् । कर्म्मण्यण् ॥

सूत्रपुष्पः । पुं॰ कार्पासे ॥

सूत्रभित् । पुं॰ सौवनकृति । सौचिके । तुन्नवाये ॥

सूत्रमध्यभूः । पुं॰ धूनके । यक्षधूपे ॥

सूत्रयन्त्रम् । न॰ वापसूत्राढ्यकाष्ठे । सूत्रवेष्टनकाष्ठे । तांत॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ॥ यथा । वायापनं सूत्रयन्त्रं यत्सूत्रैरभिवेष्ट्यते ॥ इति शब्दमाला ।

सूत्रला । स्त्री॰ तर्कुट्याम् ॥ इ॰ हा॰ लो॰ ॥

सूत्रवीणा । स्त्री॰ वीणाप्रभेदे । लावुक्याम् ॥ इति हारावली ॥

सूत्रवेष्टनम् । न॰ तन्तुवायोपकरणे । वसरि । तासनी॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सूत्रस्य वेष्टनम् ॥ सूत्रं वेष्ट्यतेऽनेनार्थं यद्वेति तु स्वामी ॥

सूत्रात्मा । पुं॰ समष्टिलिङ्गशरीराभिमानिनि चैतन्ये । हिरण्यगर्भे ॥ सर्वत्रानुस्यूतत्वात् सूत्रात्मा ॥ वायौ ॥ यथा । योगाङ्गादिष्टः स्थितो वायुः सूत्रात्मेति श्रुतीरितः ॥

सुत्रामा । पुं॰ देवभिदि । इन्द्रे सुष्ठु उत्॰ अत्यर्थम् पुनः पुनस्त्रायते । त्रैङ्पालने । आतोमनिन्निव्यादिनामनिन् ॥

सूत्राली स्त्री॰ गलधृते । गलमेखलायाम् ॥ इति हारावली ॥

सूत्री । पुं॰ काके । अस्य पर्य्याया यथा । काकस्तु करटारिष्टबलिपुष्टसकृत्प्रजाः । ध्वांक्षात्मघोषपरभृद्बलिभुग्वायसा अपीत्यमरः । काकेरतज्वरः सूत्री श्राद्धीकी गूढमैथुनः । कारवः परभृत्युस्तलुवटाकी मौद्गलिङ्गिकः ॥ मक्षजः सत्यवाक् काणोऽपक्कष्टीनगरीवकः । एकद्रिष्टनाडीजङ्घवलिकाण्डेकाकवाचकाः ॥ त्रि॰ सूत्रविशिष्टे ॥

सूत्रोद्देशः । पुं॰ भूमिकायां ॥

सूदः । पुं॰ सूपकारे बल्लवे । आरालिके ॥ व्यञ्जने ॥ सारथ्ये ॥ लोध्रे ॥ अपराधे ॥ पापे ।

सूयते॰ सूदयतिवा। षूद्क्षरणे
एरच्। पचाद्यच्वा॥
सूदनम्। न॰ हनने॥
सूदशाला। स्त्री॰ रसवत्याम्। पा
कस्थाने। महानसे॥ रत्नमा॰ स्म॰
भा॰॥ सूदानांसूपकाराणांशाला॥
सूदाध्यक्षः। पुं॰ पाकशालाध्यक्षे
। पौरोगवे॥ तल्लक्षणं यथा। चन्दना
द्यायः शुचिर्दक्षश्चक्लिस्मितशिशा
रदः। सूदशास्त्रविशेषज्ञः सूदा
ध्यक्षः प्रशस्यते॥ इतिमात्स्ये
१८९ऽध्यायः॥
सूनम्। न॰ प्रसवे॥ पुष्पे॥ पुं॰
किरणे। सूर्ये॥ त्रि॰ पुष्पिते॥
जाते॥ सवनम्॰ सूयतेवा। षूङ्
प्राणिप्रसवे। भावेकर्मणिवाक्तः।
स्वादयश्चोदितइतिनिष्ठानत्वम्॥
सूना। स्त्री॰ पुत्र्याम्॥ अधोजिह्वा
याम्॥ गलशुण्डिकायाम्। घण्टि
कायाम्॥ जन्तुवधस्थाने॥ यथा
। पञ्चसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युप
स्करः। कण्डनीचोदकुम्भश्चबध्यते
यास्तुवाहयन्॥ सूनेः॰ सूना॰
हिंसास्थानगुणयोगात्॥ शुण्डा
याम्, वेश्यायाम्। सूनोस्त्यस्या
म्। दुञ्अभिषवे। सुञोदीर्घ
श्चेतिनः॥ यद्वा। सवनम्॰ सू
यतेवा। षूङ्प्राणिगर्भविमोचने
भावेकर्मणिक्तः। स्वादयश्चोदित
इतिनिष्ठानत्वम्॥
सूनुः। पुं॰ पुत्रे॥ अनुजे॥ अर्के।
रवौ॥ सूयते। षूङ्प्राणिप्रसवे।
सुवः किदितिनुः॥ स्त्री॰ कन्या
याम्॥
सून्वः। स्त्री॰ कन्यायाम्॥
सूनृतम्। न॰ प्रियसत्योक्तौ। सत्य
प्रियवाक्ये॥ इन्द्रोभवानितिप्रिय
म्॰ नसत्यम्। काणोभवानिति
सत्यम्॰ नप्रियम्॥ मङ्गले॥ सु
ष्ठुनृत्यन्त्यनेन। नृतो॰। घञर्थे
कः। अन्येषामपीतिदीर्घः॥
त्रि॰ तद्वति॥
सूनृता। स्त्री॰ प्रियसत्येवचसि। ऋ
ते॥ ऋतञ्चसूनृतावाणीप्युक्ता॥
सून्मदः। त्रि॰ उन्मत्ते॥
सून्मादः। त्रि॰ उन्मन्दिष्णौ॥ उन्म
त्ते। उन्मादरोगविशिष्टे॥ सु॰
ष्ठुतमयितउन्मादोऽस्य। सोपसर्ग
त्वान्मदेर्घञ्॥
सूपः। पुं॰ सूदे॥ भाण्डे॥ व्यञ्ज
ने। दाल्याम्॥ यथा। दलितन्तु
शमीधान्यंदालिर्दालीस्त्रियामुभे।
दालीन्तुसलिलैःसिद्धालवणार्द्रकहि
ङ्गुभिः। संयुक्तासूपनाम्नीस्यात्
कथ्यन्ते तद्गुणाश्चय॥ सूपोविष्टम्भ
कोरूक्षः शीतस्तुसविशेषतः। नि
स्तुषोभृष्टसिद्धः सलाघवंसुतरांप्र
णीत्॥ शोभनात्पोऽस्मिन्। स्वक

सूरित्यः ॥ कुसुयुभ्यश्चेत्यपप्रत्ययः ॥ अहनीरित्यत्र दीर्घनिर्देशादन्यत्राप्यूदिति वा ॥ यद्वा । सव तिरसम् । सुप्रसवादौ । सुगृभ्यां निच्चेतिपोदीर्घश्च ॥

सूपकारः । पुं॰ पाककर्त्तरि । बल्लवे । आरालिके ॥ औदनिके ॥ तल्लक्षणं यथा । हृष्टितोकारतत्त्वज्ञो बलवान्मिष्टपाचकः । शूरश्च कठिनश्चैव सूपकारः स उच्यते ॥ अपि च । पितृपैतामहो दक्षः शास्त्रज्ञो मिष्टपाचकः । शौचयुक्तो दृढभक्तश्च सूपकारः स उच्यते ॥ भवेयुर्धार्म्मिकाः स्निग्धाः सूपकाराः क्रमागताः । धृतोष्णीषाश्च शुचयस्तथा ये चात्र संस्थिताः ॥ अन्येपि तत्र ये केचिद्विश्वस्ताः परिचारकाः । तेपि चैवंविधाः शस्तास्तदध्यक्षोपि तादृशः इ-ति ॥ सूपं करोति । कृ॰ । कर्म्मण्यण् ॥ शूद्रपाकोपजीविनि ॥

सूपकारपतिः । पुं॰ पाचकाध्यक्षे ॥ तल्लक्षणं यथा । सूपकारपतिस्तत्र प्रायो वैद्यगुणान्वितः । तत्तद्व्यञ्जनतत्त्वज्ञस्तत्तत्प्राशनतत्परः । जीवनं जीवनामन्नं तद्युक्तं विधिपाचितम् । तदेवाविधिनाभुक्तं परिणामे विषोपमम् ॥ सूपकाराणां पतिः ॥

सूपधूपनम् । न॰ हिङ्गुनि ॥

सूपपर्णी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥

सूपश्रेष्ठः । पुं॰ मुद्गे ॥

सूपाङ्गम् । न॰ हिङ्गुनि ॥

सूप्यः । पुं॰ वैदले । शमीधान्ये ॥

सूमम् । न॰ पुं॰ क्षीरे ॥ नभसि ॥ सूते । षूङ् प्राणिगर्भविमोचने । सूयते वा । षूङ् प्राणिप्रसवे । इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्यो मक् ॥ पुं॰ चन्द्रे ॥

सूरः । पुं॰ सूर्य्ये । रवौ ॥ सुवति प्रेरयति कर्म्मणि लोकम् । षू प्रेरणे । सुसूधागृधिभ्यः क्रन् ॥ यादवे । वसुदेवजनके । वृत्तार्हत्पितृविशेषे ॥

सूरणः । पुं॰ अर्शोघ्ने । शूरणे । कन्दे ॥ सूर्य्यते । सूरी हिंसायाम् । बहुलमन्यत्रापीति युच् । कर्म्मणि ल्युड्वा ॥ बाहुलेसूरणं नाद्यात् ॥

सूरतः । त्रि॰ कृपालौ ॥ सुष्ठु रमते । रम॰ । क्तः । बाहुलकात् पूर्व्वपदस्य दीर्घः ॥ सूरोकङ्कतपतिवा । डः ॥ उपशान्ते ॥ सौरमेः सौरमेः पूर्व्वपदस्य च दीर्घः । क्तित्वादनुनासिकलोपः ॥

सूरसूतः । पुं॰ अरुणे । गरुडाग्रजे ॥ सूरस्य रवेः सूतः सारथिः ॥

सूरिः । पुं॰ धीरे ॥ पण्डिते । सङ्ख्यावति ॥ सूते॰ सूयते वा । षू

ङ प्राणिगर्भविमोचने । प्राणिप्रसवे वा । सूङ् क्तिः ॥ यादवे ॥ सूर्ये ॥
सूरी । पुं॰ पण्डिते । विदुषि ॥ सूरः सूर्योऽस्त्युपासकतयाऽस्य । अस्त्यर्थे इनिठनाविति ईतिः ॥ न॰ पुंसि ॥
सूरी । स्त्री॰ कुन्त्याम् । पृथायाम् ॥
सूर्यपत्नी । पुंयोगादिति ङीष् । सूर्यतिष्यागस्त्येति यलोपः ॥ राजसर्षपे । राजिकायाम् ॥
सूर्क्षणम् । न॰ आदरे ॥ सूर्क्ष आदरे । ल्युट् ॥
सूर्म्यः । पुं॰ माषे ॥
सूर्पः । पुं॰ प्रस्फोटने ॥ शोधितभाजने ॥ कुम्भपरिमाणे । द्रोणद्वयपरिमाणे । स्तिरैव ककपरिभाषा । स्तर्ति । स्वगती । स्त्रशूभ्यामूङ् चेतिदृशापादौस्यपाठात्पः ॥
सूर्पणखी । स्त्री॰ रावणस्य भगिन्याम् ॥ सूर्पशोधितभाजनम् । नखविदूषणे । सूर्पवत्शोधितभाजने नयस्मादिसत्क्रियानखयतिदूषयतीति सूर्पणखी ॥
सूर्पपर्णी । स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम् ॥ पूर्वपदादितिणत्वम् ।
सूर्पारकम् । न॰ तीर्थविशेषे । रामतीर्थे ॥
सूर्मी । स्त्री॰ अयः प्रतिमायाम् ॥ शोभनाऊर्मिः । बहुव्रीहिर्वा । सर्वतोऽक्तिन्नर्थादिति॰ गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥ सूर्मीज्वलन्तीमालिङ्ग्य मृत्यवेगुरुतल्पगः ।।
सूर्य्यः । पुं॰ अर्कपर्णे ॥ सूरे । अर्यम्णि । आदित्ये । तपने । सवितरि । रवौ ॥ अस्यद्ध्यादिभिः पूजोक्ताद्वादशपुराणे । यथा । उदयाद्रिः स्तर्त्तव्यं यत्सुभक्त्यानरोत्तमः । दद्ध्यचताञ्जलिभिस्तत्रभिः पूजयेच्छुचिः । तत्प्रभावप्रवर्त्तमाशुभं यत्समुपार्जितम् । तत्क्षणादेवनिर्दग्धंभस्मीभवतितत्क्षतदिति ॥ रश्मीनांप्राणानांरसानाञ्चस्वीकरणात्सूर्यः ॥ यद्वा । सरत्याकाशे । सृ॰ । कर्त्तरिक्यप् । निपातनादुत्वम् । तत्त्वरपरत्वा चलिचेतिदीर्घः ॥ यद्वा । सुवति॰ कर्मणिलोकंप्रेरयति । षूप्रेरणे । कर्त्तरिक्यप् । निपातनात्क्यप् सेरुडागमः । उभयत्रराजसूयसूर्येत्यादिनानिपातनम् ॥ यद्वा जनयति सर्वंजगदितिवा । षूङ् प्राणिगर्भविमोचने । पर्वर्यन्निपातनम् सर्वावभासके ॥ पौर्णमासीचन्द्रे ॥ यथा । परीतन्तुदिवाप्रोक्तं विपरीतन्तुशर्वरी । पौर्णमासीगतश्चन्द्रः सूर्यइत्यभिधीयतइति ॥
सूर्य्यकान्तः । पुं॰ अग्निमणौ । अग्निगर्भे । सूर्यमणौ । सूर्याश्मनि । पुष्पकवविशेषे । सूर्यमणौ

। पुष्परक्ते । पद्मतुपुटे ॥ स्फटिके । सूर्य्यः कान्तोऽस्य ॥

सूर्य्यकान्तिः । स्त्री॰ पुष्पविशेषे ॥ यथा । सूर्य्यकान्तिस्ताम्रवर्णा शोड्र पर्यायसूर्य्यपीतिशब्दचन्द्रिका ॥ सूर्य्यद्युतौ ॥

सूर्य्यकालः । पुं॰ दिने ॥

सूर्य्यकालानलचक्रम् । न॰ स्वरोदय प्रसिद्धे मानवानांशुभाशुभज्ञानार्थं मनुष्यघटितचक्रविशेषे ॥ विवादे युद्धे रोगार्त्ते गमने तथा ॥ सूर्य्यकालानलं चक्रं ज्ञातव्यन्तु प्रयत्नतः ॥

सूर्य्यगृहम् । न॰ सिंहराशौ ॥ अत्राह कालिदासः । पञ्चाननाख्ये हि यथेभचक्रे पञ्चाननाख्योऽस्ति तथा भचक्रे । एनं हरिः पालयितुं समेत्य कृतं तदित्थं तदगारमाद्यैरिति ॥ सूर्य्यस्य गृहम् ॥

सूर्य्यग्रहः । पुं॰ सूर्य्योपरागे । सूर्य्यग्रहणे ॥ यथा । सूर्य्यग्रहः सूर्य्यवारे सोमे सोमग्रहो भवेत् । चूडामणिरयं योगस्तत्र दानफलं स्मृतम् ॥

सूर्य्यग्रहणम् । न॰ सूर्य्योपरागे ॥ तत्कारणमुक्तं वह्निपुराणे । सूर्य्येन्द्वोरुपरागस्तु गोलकच्छायया भवेत् । अन्योन्ययोस्तयोरेवं भ्रमयोर्वक्रकरणात् ॥ ग्रासमोक्षौ तु जायेते

तत्पातः पूर्वपश्चिमौ । तत्र पुण्यफलाकाङ्क्षी कुर्वीत स्तुतिध्यानेति ॥

सूर्य्यजः । पुं॰ यमे पितृपतौ ॥ शनैश्चरे ॥ सुग्रीववानरे ॥ कर्णे । कुन्त्यात्मजे ॥ सूर्य्याज्जात । अनो॰ । डः ॥

सूर्य्यजा । स्त्री॰ कालिन्द्याम् । यमुनायाम् ॥

सूर्य्यतनयः । पुं॰ यमे ॥ शनिग्रहे ॥ कर्णे ॥ सुग्रीववानरे ॥

सूर्य्यतनया । स्त्री॰ कालिन्द्याम् । यमुनायाम् ॥ सूर्य्यस्य तनया ॥

सूर्य्यतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

सूर्य्यपत्रः । पुं॰ अर्कपर्णे । आदित्यपर्णे ॥ सूर्य्याभानि तीक्ष्णानि दर्शानि पत्राणि यस्य ॥

सूर्य्यपुत्रः । पुं॰ सूर्य्यजे सूर्य्यतनये ॥

सूर्य्यपुत्री । स्त्री॰ यमुनायाम् । यथा । यमस्वसर्नमस्तेऽस्तु यमुने लोकपूजिते । वरदा भव मे नित्यं सूर्य्यपुत्रि नमोऽस्तु ते ॥

सूर्य्यफणिचक्रम् । न॰ स्वरोदयोक्ते मनुजानां सर्वकार्य्यशुभज्ञापके चक्रविशेषे ॥

सूर्य्यवल्ली । स्त्री॰ अर्कपुष्पिकावृक्षे ॥

सूर्य्यभक्तः । पुं॰ बन्धूके ॥ त्रि॰ अर्कपूजके ॥

सूर्य्यभक्ता । स्त्री॰ सुवर्च्चलायाम् । आदित्यभक्तायाम् । हुलहुल् ॰ इ॰ भा॰ ॥

सूर्य्यमणिः । पुं॰ सूर्य्यकान्तमणौ ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । नवत्पुटे । पुष्पवृक्षे ॥

सूर्य्यमण्डलम् । न॰ अर्कबिम्बे ॥ सूर्य्यस्य मण्डलम् ॥

सूर्य्यमण्डलभेदी । पुं॰ परिव्राजि । योगिनि युद्धरणेऽभिमुखो भूत्वा हतस्तस्मिन् ॥

सूर्य्यलता । स्त्री॰ आदित्यभक्तायाम् ॥

सूर्य्यमुखी । स्त्री॰ सूर्य्यमुखीतिख्यातपुष्पवृक्षे । सूर्य्यमुख्याः हरेत्स्फोटयोनिरुक्त्राभिपाण्डुताम् । अर्कवृतिशेषः ॥

सूर्य्यलोकः । पुं॰ सौरभुवने ॥

सूर्य्यवंशः । पुं॰ सूर्य्यसन्ताने ॥

सूर्य्यसञ्ज्ञम् । न॰ कुङ्कुमे ॥

सूर्य्यसारथिः । पुं॰ अरुणे ॥

सूर्य्यहृदयम् । न॰ सूर्य्यस्तवविशेषे

सूर्य्या । स्त्री॰ सूर्य्यस्य देवतायाम् । सूर्य्य इति सूर्य्यश्चासौ देवता । सूर्य्यदेवतायां चाप् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ओषधौ । विशालायाम् ॥ नवोढायाम् ॥

सूर्य्यार्घ्यम् । न॰ सूर्य्यसम्प्रदानकार्य्ये ॥

सूर्य्यालोकः । पुं॰ आतपे ॥

सूर्य्यावर्त्तः । पुं॰ हुलहुल॰ इति प्रसिद्धे क्षुपविशेषे । सुवर्च्चलायाम् ॥ सूर्य्यावर्त्तो विस्रगन्धः । सुलचिवा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ शाकविशेषे । अस्य पर्य्याया यथा । पार्व्वतीयपुष्करमौर्व्विशिरः कपिपिप्पलो । आमातासौक्षावत्प्रोक्ता सूर्य्यावर्त्तः सितोऽपरद्युतिरक्तमाला ॥ वराहमाली कथितः सूर्य्यावर्त्तस्तु शाब्दिकैरितिहारावली ॥ शिरोरोगविशेषे ॥ यथा । सूर्य्योदयं या प्रति मन्दमन्दमक्षिभ्रुवं रुक् समुपैति गाढम् । विवर्द्धते चांशुमता सहैव सूर्य्यापवृत्तौ विनिवर्त्तते च ॥ शीतेन शान्तिं लभते कदाचिदुष्णेन जन्तुः सुखमाप्नुयाद्वा । सर्व्वात्मकं कष्टतमं विकारं सूर्य्यावर्त्तं तमुदाहरन्ति ॥ सूर्य्योदयमिति लक्षणोक्त्यारभ्येतियावत् । सूर्य्यावृत्तौ सूर्य्यस्याधोगतौ ॥ इति ॥

सूर्य्यावर्त्ता । स्त्री॰ आदित्यभक्तायाम् ॥

सूर्य्याश्मा । पुं॰ सूर्य्यकान्तमणौ ।

सूर्य्याश्वः । सूर्य्यघोटके ॥ सूर्य्याश्वे वालाटहरितौ समाविति त्रिकाण्डशेषः ॥

सूर्य्याह्वम् । न॰ ताम्रे ॥ पुं॰ अर्कवृक्षे ॥ त्रि॰ सूर्य्यनामके ॥

सूर्य्येन्दुसङ्गमः । पुं॰ दर्शे । अमा

नक्षायाम् ॥ सूर्येन्दुसङ्गक्केतीच क्षिन् । च : ॥

सूर्योढ : । पुं॰ सूर्यास्तकालप्राप्तेऽतिथौ ॥ यथा । सूर्योढस्तु सम्प्राप्तो य : सूर्येऽस्तङ्गतेऽतिथिरितीमच न्द्र : । अप्रणोद्योऽतिथि : सायंसूर्योढोगृहमेधिनेतिमनु : ॥ सूर्येण ऊढ : प्रापित: ॥ अस्तंगतसूर्ये ॥ यथा । दिवातिथौतुविमुखेगतेयत्पातकं भवेत् । तदेवाष्टगुणंपुंसा तुसूर्योढेविमुखे गतइतिविष्णुपुराणम् ॥

सूर्योदय : । पुं॰ भानो : प्रकाशे । सय थादेवीभागवते । पञ्चपंच ५५ उष : काल : सप्तपंचा ५७ रुणोदय : । अष्टपंच ५८भवेत्प्रात: शेष : सूर्योदय : स्मृतइति ॥ तत्त्वयनंनिश्चियंयथा । सूर्योदयेचास्तमितेच शायिनंविमुंचतिश्रीरपिचक्रपाणि नमिति ॥

सृक : । पुं॰ वाणे ॥ कुमुदे । करवे ॥ उत्पले । पद्मे वाते । वायौ ॥ सरति॰ सवर्त्ति॰वा । सृगतौ । सृवृभूशुषिमुषिभ्य: कक् ॥ सृकंसरणशीलमितिवेदभाष्यम् ॥

सृकण्डु : । पं॰ कण्डुरोगे ॥

सृका । स्त्री॰ शङ्खवत्यांरक्तमण्यांमालायाम् ॥ अकुत्सितायांकमंमध्यांगतौ ॥ टाप् ॥

सृकाल : । पुं॰ शृगाले ॥

सृक्कम् । न॰ सृक्कणि ॥

सृक्कणी । न॰ २ ओष्ठयो : प्रान्तभागे । सृजतिलालादि । सृजविसर्गे । बाहुलकात्कनिन् । अस्य म् ॥ प्रान्तावोष्ठयस्सृक्कणीइत्यम र: । ओष्ठस्यं तिप्रान्तावेकस्वचनं ॥

सृक्क ।)
सृक्व ।) न॰ सृक्किणि ॥

सृक्कि । न॰ सृक्कणि ॥ वृक्षरूपोभरतश्च ॥

सृग : । पुं॰ भिन्दिपाले ॥ सरति । सृ॰ बाहुलकात्॰ गक् ॥

सृगाल : । पुं॰ गोमायौ । अस्युके । सियाल॰ ह॰ भा॰ प्र॰ मृगधूर्त्तके ॥ सृजतिमायाम् । सृज॰ । बाहुलकात्कालन् । न्यङ्क्वादि : । असृगालातिवा । क : । पृषोदरादि : ॥ सृगंनलातिवा । पृव्वंवत् ॥ दैत्यविशेषे ॥

सृङ्का । स्त्री॰ शृङ्कायाम् ॥ सृतौ ॥

सृज् । पुं॰ सृष्टिकर्त्तरि ॥ सृजे : क्विप् ॥ सृजौसृज॰ इत्यादिकपाणि ॥

सृजकाचार : । पुं॰ सर्जिकाक्षारे ॥

सृज्यमान : । त्रि॰ सर्जनभूतसङ्के ॥

सृञ्जय : । पुं॰ पाण्डवानांसेनापतौ ॥

सृणि : । पुं॰ चन्द्रे ॥ सूर्य्ये ॥ वायौ ॥ सरति । सृ॰ अनिदेभ्या

द्गिमासर्त्तः क्तिन् ॥ यज्ञौ । पुं॰ स्त्री॰ चञ्चुणि ॥ सृणिः स्त्रियामित्यमरः । सृणिः स्यादङ्कुशेपुमानितिशाब्दार्णवात्सरम् । तेनोभयलिङ्गोयमङ्कुशि ॥ सरतिअन्तरंगच्छति अनयावा । सृ॰ । सृवृषिभ्यां कित्‌द्विति निः ॥

सृणिका । स्त्री॰ लालायाम् ॥ संज्ञायांकन् ॥

सृणीका । स्त्री॰ लालायाम् ॥ सरति । सृ॰ । सर्त्तेर्नुम्चेति ईकन् ॥

सृत । त्रि॰ गते ॥ सृधातोः क्त प्रत्ययेननिष्पन्नः ॥

सृतिः । स्त्री॰ गमने ॥ मार्गे ॥ सरत्यनया । सृगतौ । क्तिन् ॥ स्रुक्रायाम् । कुत्सितायांमृढजनप्रसृतायांगतौ ॥

सृत्वा । पुं॰ विसर्पे ॥ पश्चिमि ॥ हरौ ॥ प्रजापतौ । सरति । सृ॰ । शीङ्‌क्रुशोरुहादिनाक्वनिप् । तुक् ॥

सृत्वरः । त्रि॰ गमनशीले ॥ सरति तच्छीलः । सृ॰ इणनशजिसर्त्तिभ्यः क्वरप् ॥

सृत्वरी । स्त्री॰ गमनकर्त्र्याम् ॥ टिड्ढेतिङीप् ॥

सृदरः । पुं॰ । सर्पे ॥

सृदाकुः । पुं॰ वायौ ॥ वज्रे ॥ ज्वलने ॥ यज्ञौ ॥ प्रतिसूर्य्यके ॥ दावाग्नावितिहैमः ॥ सरत्यत्यर्थम् । सृ॰ । सर्त्तेर्दुकुचेति काकुप्रत्ययः ॥

सृदाकुः । स्त्री॰ नद्याम् ॥

सृपाटः । पुं॰ सृपाव्याम् ॥

सृपाटिका । स्त्री॰ चञ्चाम् ॥

सृपाटी । स्त्री॰ मामे । गौरादित्वान्ङीष् ॥ रक्तधारीयाम् ।

सृप्त । त्रि॰ गते । प्रविष्टे ॥

सृप्यमाण । त्रि॰ पच्यमाने ॥ सृप्यमाणपर्यायाश्मन्यपतन्त्युपरिगाः खगाः ॥

सृपः । पुं॰ चन्द्रे । निशाकरे ॥ सर्पति । सृप्लृगतौ । स्फायितञ्चिवञ्चिमर्कीत्यादिना रक् ।

सृमरः । पुं॰ मृगविशेषे ॥ यस्य गौतवाले : कान्ताकचमाहाय्यं क्रियते सचमहिषाकृतिर्भवति । सरणशीलः । सृ गतौ । सृघस्यदः क्मरच् ।

सृष्टः । त्रि॰ निर्म्मिते । रचिते । युक्ते ॥ निश्चिते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये । भूषिते ॥ मुक्ते । त्यक्ते । सर्ज्जनम् । सृज॰ । भावेक्तः ॥

सृष्टिः । स्त्री॰ सर्गे । निर्माणे । निर्मितौ ॥ स्वभावे । त्यागे ॥ सर्ज्जनम् । सृज॰ क्तिन् । सृज्यतेद्रूतिकर्म्मणिवाक्तिन् ॥

सृष्टिप्रदा । स्त्री॰ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

सै : । स्त्री० गङ्गाभार्यायाम् । हु नाम्नामेनसश्चर्मणा । वैपस ज्ञानर्त्तिस : ॥

सेक : । पुं० सेचने । धारे । सेच नम् । षिच० । घञ् अभषिके ॥

सेकद्रोणी । स्त्री० सेकपात्रे । सेक स्य० सेकार्थकाद्रोणी ॥

सेकपात्रम् । न० सेकद्रोण्याम् । सेच ने । नौस्थजलनिस्सारणपात्रे ॥ येननौजलमुद्धियते । सिंच नी० इ० गौ० भा० । सेकस्य पा त्रम् ॥

सेकभाजनम् । न० सेकपात्रे । सेक स्य भाजनम् ॥

सेक्किमम् । न० मूलके ॥

सेक्ता । पुं० भर्त्तरि । त्रि० सेचन कर्त्तरि । सिञ्चति । षिच० । तृच् ॥

सेक्त्रम् । न० सेकपात्रे । सिच्यतेऽ नेन । षिच्धातो: । दाम्नीशसयुयु जीतिकरणेष्ट्रन् ॥

सेचक : । पुं० मेघे । त्रि० सेक्तरि । सिञ्चति । षिच० । ण्वुल् ॥

सेचनम् । न० सेकपात्रे ॥ क्षरणे ॥ सेके । सिच्यतेऽनेन । षिच० । क रणे ल्युट् ॥ रचणे ॥

सेट् : । पुं० चिर्भटे । मतापनसि ॥ गेडुम्बायाम् ॥

सैतका । स्त्री० वयोध्यायाम् ॥

सेतु : । पुं० आलौ । व्यवस्थापके । अङ्गेरुङ् धेवमङ्गेदङ्गेवमिति व्यवस्थाहेतौमृदादिमये । छीली० मेंड० भिंड्ली० इ० भा० प्र० । पिण्डले । सस्यार्थजलधारणे । उदकसन्तानस्यविघातरि । जलब न्धे । संवरे । बन्ध० इ० भा० प्र० पुल० इ० भा० प्र० नदीसङ्क्रमे । सांको० इ० गौ० भा० ॥ सेतो र्द्विप्यमुक्तं नारदेन । सेतुश्चद्विवि धोज्ञेय : खेयोऽबन्ध्यस्तथैवच । तो यप्रवर्त्तनात्खेयोबन्ध्य : स्यात्त न्निवर्त्तनादिति ॥ धर्ममर्यादाया म् । श स्त्रीयनियमे ॥ मर्यादाया म् । कुमारके । वरुणवृक्षे ॥ मन्त्र विशेषे । सिनोति० सीमतिवा । षिञ् बन्धने । सितनीतितुन् । ति तुत्रेतिनेट् ॥

सेतुक : । पुं० वरुणद्रुमे ।

सेतुबन्ध : । पुं० लङ्कागमनार्थश्रीरा मकृतसमुद्रबन्धनसेतौ । समुद्रारौ । षानितबन्धे । सेतुबन्धेशुभमा हकालिदास : । सर्वाश्विवारीश्वलमौ भत रकालक्षुधाधिप्रजमावबास रान् । यमायमार्दस्यविशेषी निराकुलानुशान्त्यविहारवसेतुबन्ध ने ॥ पादेशुभासपक्षतुपक्षपांशिस मोदरेपक्षपरांशकेषु : । पादेस दापक्षमिता : परस्मिंस्तारावरा :

सेतुसंमूढसंस्थाः ॥ लग्नशुद्धिमाह । लेयेतिमीनावुरिमेमियेऽस्त्रिणि द्विपुंसिलग्ने समदस्वरायमे । चतुष्टयेविक्रमके रिलाभगेरसाधुभिः सेतुनिबन्धनंश्रिये ॥ इति १८ अध्यायः ॥

सेतुभेदी । पुं॰ दन्तीवृक्षे ॥

सेतुवृक्षः । पुं॰ वरुणद्रुमे ॥

सेवम् । न॰ बन्धनद्रव्ये । निगडे । वेडीइ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सीयतेऽनेन । षिञ् बन्धने । दाम्नीशसेतिकरणे ष्ट्रन् ॥

सेदिवान् । त्रि॰ निषस्से । षद्लृ॰ । भाषायां सदवसश्रुवइति॰ लिटः क्वसुरादेशः लिटिधातोरितिद्वित्वे॰ अतएकहलमध्यइति॰ एत्वाभ्यासलोपौ । इट् ॥ स्त्रियामुगितश्चेति ङीपि॰ वसोरितिसम्प्रसारणे वलादित्वाऽभावान्नेट् । सेदुषी ॥

सेदुः । पुं॰ नाटाम्रे । राजनिम्बे । तरम्बुजे ॥

सेना । स्त्री॰ ध्वजिन्याम् । वाहिन्याम् । पृतनायाम् । सैन्ये । हस्त्यश्वादौ ॥ सिनोति । षिञ्॰ । कृहजुसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्योनित् इतिनन् । टाप् ॥ सहइनेनस्वामिनावा ॥

सेनाग्रगः । पुं॰ सेनापतौ ॥ सेनाया अग्रे गच्छतिगम्लृ॰ । डः ॥

सेनाग्रणीः । पुं॰ सेनाग्रेसरे ॥

सेनाङ्गम् । न॰ हस्त्यादिचतुष्के ॥ तद्यथा । हस्त्यश्वरथपादातं सेनाङ्गस्याच्चतुष्टयमिति ॥ अम॰ नाविकाटविकादीनांपदातावन्तर्भावः । नौकानांरथेष्वन्तर्भावः । महिषादीनां गजाश्वेष्वन्तर्भावः । सेनायाअङ्गम् ॥

सेनानायकः । पुं॰ बलाध्यक्षे । सेनापतिदशकस्यैकस्मिन्प्रभौ ॥

सेनानिवेशः । पुं॰ शिबिरे ॥

सेनानीः । पुं॰ अग्निभुवि । गुहे । कार्त्तिकेये । सेनापतौ ॥ पृतनाधिपे । सेनांनयति । णीञ्॰ । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

सेनानुचारी । पुं॰ सेनाग्रगे ॥ सेनामनुपश्चाद्गामीकरोति । णिनिः ॥

सेनापतिः । पुं॰ सैन्यपे । वाहिनीपतौ ॥ नृपतिदशकस्यैकः पतिः सेनापतिरुच्यते । तल्लक्षणं यथा । कुलीनः शीलसम्पन्नोधनुर्वेदविशारदः । हस्तिशिक्षाश्वशिक्षासु कुशलः श्लक्ष्णभाषणः ॥ निमित्तशकुनज्ञानेवेत्ताचैवचिकित्सिते । कृतज्ञः कर्मणांशूरस्तथाक्लेशसहोऋजुः । व्यूहतत्त्वविधानज्ञः फल्गुसारविशेषवित् । राज्ञासेनापतिः कार्य्योब्राह्मणः क्षत्रियोथवेति मात्स्ये राजधर्मः ॥ कार्त्तिकेये ।

महासेने । षडानने । गुहे । स्कन्दे । सेनायाः वाहिन्याः पतिः ॥

सेनामुखम् । न० तिसृषु पत्तिषु ॥ यथा । एकेभैकरथात्र्यश्वा पत्तिः पञ्चपदातिका । पत्त्यङ्गैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादाख्या यथोत्तरम् ॥ सेनामुखं गुल्मगणौ वाहिनी पृतना चमूः । अनीकिनी दशानीकिन्यक्षौहिणीति । सेनसेनामुखे० इभाः चि ३ । रथाः ३ । अश्वाः ९ । पदातयः पञ्चदश । समस्तसङ्ख्या ३० भवन्ति । एतत्परिमाणपरिमिता सेना सेनामुखमुच्यते । सेनायाः मुखमुपक्रमः ॥

सेनारक्षः । पुं० सैनिके । प्रहरिकाटौ । पहरिया० इ० भा० प्र० ॥ सेनां रक्षति । रक्षपालने । कर्म्मण्यण् ॥

सैनिका । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ हारणङ्खकुण्डलेन मण्डिता या पयोधरेण वीणयाङ्किता । रूपनूपुरेण चापि दुर्लभा सैनिका भुजङ्गराजवल्लभा ॥ यथा । सायुधाष्टबाहुराजिमण्डिता रक्तबीजरक्तपानपण्डिता । चण्डमुण्डशुम्भदम्भखण्डका मङ्गलानि मे ददातु चण्डिका ॥

सेपुरम् । न० वाह्लीकग्रामविशेषे ॥

सेरः । पुं० तुरुष्कपरिकल्पितपालि कपसिवसंज्ञया विख्यातेधान्यमानविशेषे ॥ यथा । पादोनगद्याणकतुल्यटङ्कैर्द्विसप्ततुल्यैः कथितोऽत्र सेरः इति लीलावती ॥

सेराहः । पुं० पीयूषवर्णाश्वे ॥ स तु दुग्धवच्छुक्लवर्णः । इ० हेमचन्द्रः ॥

सेवः । पुं० सेवने । सेवते । सेव० पचाद्यच् ॥ न० सेवबदरे ॥ यथा । मुष्टिप्रमाणं बदरं सेवमाहुर्भिषग्वराः । सेवं समीरपित्तघ्नं वृंहणं कफकृद्गुरु । रसे पाके च मधुरं शिशिरं रुचिशुक्रकृत् ॥

सेवकः । पुं० प्रसेवे । त्रि० अनुजीविनि परिकर्म्मिणि । परिकरे । भृत्ये । सेवाकर्त्तरि ॥ स्निग्धः स्थिरश्च बलवान् सेवायां सेवको मतः ॥ अस्य प्रभुसन्निधौ प्रश्रयकारणत्वं यथा ॥ किङ्करः किङ्करो वापि सर्वथा प्रष्टुमीश्वरम् । योयस्य सेवानिरतः स कं पृच्छति तं विना ॥ सेवते । सेवसेवने ण्वुल् ॥

सेवकालुः । पुं० दुग्धपुच्छाम् । निशाभङ्गायाम् । दुग्धपेया० इ० गौ० भा० प्र० वृत्तं ॥

सेवती । स्त्री० कुमार्याम् । भङ्गष्टायां । तरुण्याम् ॥

सेवनम् । न० उपास्तौ । चित्तानुवृत्तौ । सेवनायाम् ॥ सूच्यादि

नावस्त्रादिसीवने । ष्यूती । षिवु तन्तुसन्ताने ल्युट् । सेवसेवनेवा ॥

सेवना । स्त्री॰ परिचर्य्यायाम् । सेवायाम् ॥

सेवनी । स्त्री॰ सूच्याम ॥ शरीरावयवसंयोगविशेषे ॥ यथा । सेवन्य : सप्त तासान्तु भवेयु : पञ्च मस्तके । एका शिफासि जिह्वायामेका विच्छिन्नता : क्वचिदिति भावप्रकाश : ॥

सेवन्ती । स्त्री॰ शतपत्न्याम् ॥

सेवा । स्त्री॰ । सेवने । भक्तौ ॥ सेव्यचित्तानुवृत्तौ । सर्व्वभावेन सेव्यानुकूलकारितायाम् । श्ववृत्तौ । वेतनग्रहणेनाज्ञाकरणं सेवेति व्याख्यातार : सेवातुह्रोनहष्टसन्दर्शनस्वामितर्ज्जनोच्चक्रियादिधर्म्मयोगात् श्वजवृत्तित्वमिति । ब्राह्मणेनसा न कार्य्या । सेवाश्ववृत्तिराख्याता तस्मात्तां परिवर्ज्जयेदिति मनुवचनात् ॥ सेवनम् । सेव॰ । गुरोश्च हलच : । टाप् ॥ सेवनमाराधनमुपभोगमाश्रयणाञ्चेति । यथ ह्रिपासेवते॰ सुखसेवते॰ तीर्थं सेवते साधु रति ॥ परस्मैपदं चतु । नीचं सम्बन्धमपि सेवितनीचपथ । स्वाधीने विभवेप्यहो नरपतिं सेवन्ति किं मानिन : इत्याद्युदाहरन्ति ॥

सेवि : । न॰ सेवे । सेविते । मुष्टि प्रमाणबदरे ॥

सेविका । स्त्री॰ दुग्धपक्वाल्पपिष्टके । सिमञ्जो॰ सेवीं॰ इ॰ भाषा॰ प्र॰ ॥ यथा । समितावर्त्तिता : कृत्वा सुसूक्ष्मा यवसन्निभा : । शुष्का: क्षीरेणसंसाध्या : भोज्या घृतसितान्विता : ॥ सेविकातर्पणी बल्या गुर्व्वी पित्तानिलापहा । ग्राहिणी सन्धिकृद्रुच्या तां खादेन्नातिमात्रया ॥

सेविकामोदक : । पुं॰ लड्डुकविशेषे । सेवकालड्डु॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ तत्प्रक्रिया यथा । घृताढ्यया समितया कृत्वा सूत्राणि तानि तु । निपुणो भर्ज्जयेदाज्ये खण्डपाकेन योजयेत् ॥ युक्तो मोदकान्कुर्य्यात् ते गुणे संठका यथा ॥

सेवित । न॰ सेविबदरे । सेवफले ॥ त्रि॰ समुपासिते गुर्व्वादौ । परिचरिते ॥ अनुष्ठिते ॥ उपभुक्ते ॥ आश्रिते ॥

सेव्य : । पुं॰ अश्वत्थवृक्षे ॥ हिज्जलद्रुमे ॥ न॰ उशीरे । वीरणमूले । त्रि॰ सेवार्हे ॥ सेवितुमर्ह : । षेवृसेवने । ण्यत् ॥

सेव्या । स्त्री॰ वन्दाकायाम् ॥

सैंह : । त्रि॰ सिंहसम्बन्धिनि ॥ सिंहस्यायम् । अण् ॥

सैंहली । स्त्री॰ सिंहलीपिप्पल्याम् ।

सर्पदण्डायाम् ॥ कुरुव्याम् ॥ त्रि० सिंहलद्वीपजे ॥

सैंहिक: । पुं० राहौ ॥ इ० श० र० मलौ ॥

सैंहिकेय: । पुं० विधुंतुदे । राहौ । स्वर्भानौ । सिंहिकायाअपत्यम् । ढक् ॥

सैकतम् । न० वालुकामयतटे । सिकतामये । त्रि० सिकतामये । सिकतावति । सिकतिले । सिकता: सन्त्यस्मिन् । सिकताशर्कराभ्याञ्चेतिमत्वर्थेऽण् ॥ सिकतैववा । शर्करादण् ॥

सैकतिक: । पुं० सन्न्यस्ते ॥ क्षपणके । न० मङ्गल्यधार्याम् ॥ मङ्गलसूत्रे ॥ त्रि० भ्रान्तिजीविनि । सन्देहजीविनि ॥

सैकतेष्टम् । न० आर्द्रके । त्रि० सैकतिलप्रिये ॥

सैतवाहिनी । स्त्री० नदीविशेषे । बाहुदायाम् ॥ सितानिवाहनाभियस्या: अर्जुनस्य० तस्येयम् । तस्येदमित्यण् टिड्ढेतिङीप् ॥ यद्वा सितस्य अर्जुनस्य यंसैतौ । सैतीचासौवाहिनी नदीच ॥

सैद्धान्तिक: । त्रि० सिद्धान्तज्ञे ॥

सैनापत्यम् । न० सेनापते: कर्मणि ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक् ॥ यद्वा । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्य: ॥ सेनापतित्वस्वामिनि ॥ सेनापते: कर्म० सेनापतेरिदं वा ॥

सैनिक: । पुं० सेनारक्षे । प्रहरकादौ ॥ सेनांरक्षति । रक्षतीति ठक् ॥ सैन्ये । सेनायांसमवेते ॥ सेनांसमवैति । सेनायावेतिण्योऽभावे० ठक् ॥

सैन्धव: । पुं० जयद्रथनृपे । सिन्धुदेशजाश्वे ॥ सिन्धुरभिजनोऽस्य । सिन्ध्वादित्वादण् ॥ पुं० न० लवणोत्तमे । माणिमन्थे । सिन्धुजे ॥ अस्य गुणायथा । सैन्धवंलवणं स्वादुदीपनंपाचनंलघु । स्निग्धंरुच्यंहिमंवृष्यंसूक्ष्मंनेत्र्यंत्रिदोषहृत् ॥ सैन्धवंद्विविधंज्ञेयंसितरक्तमिति क्रमात् । रसवीर्यविपाकैस्तुगुणाढ्यंकथितंसितम् ॥ अपिच । पूर्वाह्णकालेचाश्वानांप्रायशोलवणंहितम् । शूलानाहविबन्धघ्नंलवणंसैन्धवंवरम् ॥ त्रि० सिन्धुदेशभवे । सिन्धुके ॥ सिन्धुवुनातोभवेश ॥ कच्छादिभ्यश्चेत्यण् । अणञौचेतिवा ॥ पुं० सिंधुदेशे ॥ स्वार्थेऽण् । लङ्काप्रदेशमारभ्यमक्कांपरमेश्वरि । सैन्धवाख्योमहादेश: पर्वतेतिष्ठतिप्रिये ॥

सैन्धी । स्त्री० तालादिमद्ये । हालायाम् ॥ सैन्धीशीताकषायाम्लापि

तद्दाह विनाशिनी । यःतद्दारात्मनि
षंष्टेनरसंहितवर्त्तिता ॥

सैन्यम् । न० वलि । सेनायाम् । से-
नैव । चतुर्वर्णादित्वात् ष्यञ् । त्रि०
सेनासमवेते । सैनिके । सेनां सम
वेति । सेनायां वेतिष्य : । सेना-
यां समवेतायैसैन्यास्ते सैनिकाश्च ते
इत्यमरः । त्रिलिङ्गस्य स्वरथपा
द तं सेना० तत्रये समवेता एकदेशी
भूतास्ते सैन्याः सैनिकाश्च ॥

सैन्यनियाशिका । स्त्री० चक्रपङ्क्त्या
म् । मेरचाद्वितियस्याश्चनभाषा ।

सैन्यपृष्ठम् । न० प्रतिपद्ये । यत्रस्थि
तो राजा स्वसैन्यं प्रतिगृह्णाति ॥

सैरन्ध्री । स्त्री० सैरिन्ध्याम् । सीरं धर
ति । धृञ्० । मूलविभुजादित्वा
त्कः । वाहुलकादलुक् । सीरन्ध्र
स्येयम् । तस्येदमित्यण् । शिल्प
कारणात्कर्षकस्त्रीवत् ॥ यद्वा ।
स्वैरं स्वाच्छन्द्यं धरति । प्राग्व-
त्कः । पृषोदरादिः । गौरादिः
चतुःषष्टिकलाभिज्ञाशीलरूपादि
सेवनी । प्रसाधनोपचारज्ञा सैर
न्ध्री परिकीर्त्तिता इति काल्यः ॥ द्रौ
पद्याम् ॥

सैरिकः । पुं० हालिके० वृषे । लाङ्ग
लिकि । त्रि० सीरसम्बन्धिनि । सी
रेण चरति । तेनदीव्यति खनतीति
ठक् सीरस्येदं वा । हलसीराट्ठक् ॥

सैरिन्ध्रः । पुं० वागुरावृत्तौ० सङ्कीर्ण
जात्यन्तरे ॥ यथाह मनुः । प्रसाध
नोपचारज्ञमदासं दासजीवनम् ।
सैरिन्ध्रं वागुरावृत्तिं सूते दस्युरयो-
गवे० इति ॥

सैरिन्ध्री । स्त्री० सैरन्ध्र्याम् । परवे
श्मस्थशिल्पकृत्स्वस्त्रियाम् ॥ सै
रन्ध्री परवेश्मस्था स्ववशा शिल्पकारि
केत्यमरः । चतुःषष्टिकलाभिज्ञा
शीलरूपादिसेविनी । प्रसाधनोप
चारज्ञा सैरन्ध्री परिकीर्त्तितेति का
ल्यः ॥ वर्णसङ्करसम्भूतस्त्रियाम् ॥
महिषिकायाम् ॥ द्रौपद्याम् । नि
त्ययौवनायाम् । याज्ञसेन्याम् ॥
सीरं धरति । धृञ्० । मूलविभुजा
दित्वात्कः । वाहुलकादलुक् ।
सीरन्ध्रस्येयम् । तस्येदमित्यण् ।
शिल्पकरणात्कर्षकस्त्रीव । पृषो
दरादिः ॥ यद्वा । स्वैरं स्वाच्छन्द्यं
धरति । प्राग्वत्कः । पृषोदरा
दिः । गौरादिश्च ॥

सैरिभः । पुं० लुलाये । महिषे ।
कासरे ॥ सीरोऽस्त्येषाम् : पत
इनि : । सीरिणां कर्षकाणामिभ
इव । वकस्थ्यादिः । प्रज्ञाद्यण् ।
यद्वा । सोरश्च सूर्यश्च इभश्च० पुत्र
वाहनत्वात् । पूर्ववत् । यक्षभव
ने । स्वर्गे ॥

सैरीयः । पुं० भिण्टायाम् । सैरिभ

वः । तत्रभवइत्यण् । कर्षः । सैरेभः । शवाच्छः ॥ सैरीयः कफवातहृत् ॥

सैरीयकः । पुं॰ झिण्टाम् ॥ संज्ञायांकन् ॥

सैरेयः । पुं॰ झिण्टाम् ॥ सैरेभवः । नद्यादिभ्योढक् ॥

सैरेयकः । पुं॰ झिण्टाम् ॥ सैरेयशब्दात्संज्ञायांकन् ॥ अस्यगुणायथा । सैरेयः कुष्ठवातास्रकफकण्डुविषापहः । तिक्तोष्णोमधुरोदन्त्यः सुस्निग्धः केशरञ्जनः ॥ इति ॥

सैवालम् । न॰ शैवाले ॥

सोढः । त्रि॰ क्षान्ते । सहिष्णौ ॥ सह्यतेस्म । षहमर्षणे । क्तः । सहिवहोरोदवर्णस्य ॥

सोढा । त्रि॰ तितिक्षासंयुक्ते । सहितरि ॥ शक्ते ॥ सहते । षहमर्षणे । णवुल्तृचाविति तृच् ॥

सोत्कण्ठः । त्रि॰ उत्कण्ठायुक्ते । उत्के । उन्मनसि ॥

सोत्प्रासः । पुं॰ सशब्दहासे । आच्छुरितके । स्यादाच्छुरितकं हासः सोत्प्रासइत्यमरः । उत्प्रासनम् । असुलेपणे । असुगतिदीप्त्यादानेषुवा । घञ् । उत्सहितः सोत्प्रासः । उत्प्रासेनाधिक्येनक्षेपणेनवासहितः सोत्प्रासः ॥ न॰ सोल्लुण्ठे । प्रियवाक्ये ॥

सोदकः । पुं॰ पिण्डप्रदातारं पुरुषमारभ्यदशमपुरुषान्तेषु ॥ यथा । पिण्डदात्सप्तपुरुषाः सपिण्डाः कथिताः प्रिये । सोदकादशमान्ताः स्युस्ततः शेषगोत्रजाइति ॥

सोदयः । त्रि॰ उदयेनसहवर्त्तमाने । वृद्धियुक्ते । लाभसमेते । इ॰ भाषा ॥

सोदरः । पुं॰ सहोदरे ॥ सहउदरेणवर्त्तते । वोपसर्जनस्येतिसः । सहसमानमुदरं यस्येतिवा ॥ लग्नात्तृतीयस्थाने ॥

सोदरा । स्त्री॰ सहोदरायांभगिन्याम् । टाप् ॥

सोदर्य्यः । पुं॰ समानोदर्य्ये । सगर्भ्ये । सहजे ॥ समानेउदरेशयितः स्थितः । सोदराद्यः । विभाषोदरे॰ इतिसमानस्यसः ॥

सोनहः । पुं॰ लशुने ॥ इ॰ श॰ र॰ लो ॥

सोन्मादः । त्रि॰ उन्मादिनि । सोन्मादे । सहोन्मादेनवर्त्तते । वोपसर्जनस्य ॥

सोपकरणः । त्रि॰ उपकरणेनसहवर्त्तमाने । उपकरणविशिष्टे ॥

सोपकारः । त्रि॰ उपकारविशिष्टे ॥

सोपधम् । त्रि॰ सच्छद्मदानादौ ॥

सोपपदा । स्त्री॰ अनध्यायविशेषे ॥ यथा । सिताज्येष्ठेद्वितीयाचआश्विनेदशमीतथा । चतुर्थीद्वादशी

माधिरूढाः सोपपदाः स्मृताः ॥ इति ॥

सोपप्लवः । पुं॰ राहुग्रस्ते॰ इन्दौ । राहुग्रस्ते पूषणि । राहुग्रस्तेन्दौ च॰ पूष्णि च । सोपप्लवोपरक्तौ द्वावित्यमरः । राहुकर्तृकग्रहणकर्मीभूतचन्द्रे पूषणि च । उपरक्ते ॥ सह उपप्लवेन राहुणा॰ इति सोपप्लवः । तेन सहेति तुल्ययोग इति समासः । वोपसर्जनस्येति सहस्य सः ॥ त्रि॰ आपद्गते ॥

सोपमर्दः । त्रि॰ तिरस्कारसहिते ॥

सोपवासः । त्रि॰ उपवासविशिष्टे ॥

सोपाकः । पुं॰ चाण्डालेन पुक्कस्यां जनितेऽन्त्यजविशेषे । भङ्गीति प्रसिद्धे ॥ मारणोचितापराधे॰ राजादेशेन मारणम्॰ तेनास्य वृत्तिः । यथा ॥ चाण्डालेन तु सोपाको मूलव्यसनवृत्तिमान् । पुक्कस्यां जायते पापः सदा सज्जनगर्हितः ॥ इति मनुः ॥

सोपाधिः । त्रि॰ उपाधियुक्ते ॥ प्रतिज्ञाभेच्छादिनादानादौ ॥

सोपानम् । न॰ पाषाणादिरचितैः सौधाद्यारोहणे । आरोहणे । पैडी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । सहउद्यमानउपरिस्थानेगमनमनेन । आरोहणस्य सोपानं पैडी इति समाख्यये । सोपानैकाष्ठघटितैनिः श्रेणि-

स्त्वधिरोहिणीतिशब्दरत्नावली ॥

सोभाञ्जनः । पुं॰ शोभाञ्जने ॥

सोमः । पुं॰ शिवे ॥ उमया सहितः । हिमदीधितौ । चन्द्रे ॥ सोमेऽमावास्यायामरुणोदयमारभ्य स्नानकालपर्यन्तं मौनीभूत्वा स्नानान्गोसहस्रदानफलं भवतीत्याह व्यासः । मनोवाक्कायहर्षेपि यदि सोमदिने भवेत् । गोसहस्रफलं दद्यात् स्नानं यन्मौनिना कृतमिति । अमृतं सूते सोमः । षुप्रसवैश्वर्ययोः । अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्यो मन्निति मन् ॥ वानरे ॥ कुबेरे ॥ पितृदेवे । यमे ॥ समीरणे ॥ वसुप्रभेदे । नीलवर्णे ॥ कर्पूरे ॥ सोमलतौषधौ ॥ सोमलतारसे ॥ सोमलतासाधनकेयागे ॥ दिव्यौषध्याम् ॥ अमृते ॥ पर्वतविशेषे ॥ न॰ क्षीरे । जले ॥ काञ्जिके ॥ स्वर्गे ॥

सोमगर्भः । पुं॰ विष्णौ ॥ सोमो गर्भोऽस्य ॥

सोमजः । पुं॰ बुधे ॥ न॰ दुग्धे ॥ त्रि॰ चन्द्रजे । सोमाज्जातः । अनौ॰ । डः ॥

सोमतीर्थम् । न॰ प्रभासतीर्थे ॥

सोमधारा । स्त्री॰ देवपथे । नभःसरिति ।

सोमा । पुं॰ चन्द्रे । इन्द्रौ । चमू
तं सौति । षु प्रसवने । मामन् सोम
न् सोमन्निव्हन्निमद्यपाद्यांनिपातित:
सोमाभास: ।

सोमप: । पुं॰ सोमपीतिनियागेपी
तसोमलतारसे । सोमंपिबति ।
पापाने । आतोनुपेतिक: ।

सोमपत्र: । पुं॰ उलपे । कोमलत्वे ।

सोमपा: । पुं॰ सोमपे । यज्ञे सो
मलतारसपानकर्त्तरि । सोमंपि
बति पा॰ क्विप् । भृगो: पु
त्रेषु॰ ब्राह्मणानांपितृषु ।

सोमपीती । पुं॰ यागेपीतसोमरसे
। सोमपे ॥ सोमश्चपीतम् । सो
मपीतमस्यास्ति । इनि: ।

सोमपीथ: । पुं॰ सोमपाने ।

सोमबन्धु: । पुं॰ कुमुदे ॥ सोमो
बन्धुरस्य । सूर्यबुधयो: । यथा
। मित्राणिसूर्याच्छशिभौमजीवा:॰
सूर्येन्दुजौ॰ सूर्यमयात्मजौवा:
। आदित्यशुक्रौ॰ रविचन्द्रभौमा॰
बुत्रार्कजौचन्द्रजभार्गवौचेति॰ ज्यो
तिस्तत्त्वम् ॥

सोमभू: । पुं॰ बुधग्रहे ॥ जिनरा
जभेदे ॥ त्रि॰ सोमवंशोद्भवे ॥
सोमाद्भवति । भू॰ क्विप् ॥

सोमयाग: । पुं॰ सोमलतारसपा
नात्मकवार्षिकयज्ञविशेषे ॥

सोमयाजी । पुं॰ सोमयागकर्त्तरि ।

सोमयोनि । न॰ चन्दनविशेषे । यथा
। सुशीतलंचन्दनंयत्तैलपर्णिक
मुच्यते । उभौतुयस्य पर्य्यायौ सोमयो
नि॰ शिलोद्भवमितिशब्दचन्द्रिका ।

सोमराज: । पुं॰ चन्द्रे । द्विजराजे
। सोमश्चासौराजाच । टच् ॥

सोमराजिका । स्त्री॰ सोमराजिनि ।
बाकुच्याम् ॥

सोमराजी । पुं॰ ओषधिविशेषे ।
तत्पर्याया यथा । अवल्गुज: सोम
राजीसुवल्लीसोमवल्लिका । कालमे
षीकृष्णफलाबाकुचीपूतिफल्यपीति
। सोमराज॰ ह॰ हकुच॰ ह॰
च॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ सोमहूव ।
सोमेनवा॰ राजति । राज्॰ । उप
मानइतिवासुप्यजातावितिवाणि
नि: ॥

सोमराजी । स्त्री॰ सोमलतायाम् ।
बाकुच्याम् । सोमराजिनि । मा
त्रावृत्तछन्दोभेदे ॥ यत्कारद्वयेनप्र
भाविहित: । भवेत्सोमराजीत
याशङ्खनारीद्वियासोमराजीत्य
पिलक्ष्यलक्षणम् । यथा । हरेसो
मराजीसमातेवश्री: । जगन्मण्ड
लच्छिन्नत्यन्धकारम् । ङीप् ।

सोमलता । स्त्री॰ स्वनामप्रसिद्धायां
लतायाम् । तस्या: पर्य्यायागु
णाश्चयथा । सोमवल्लीसोमलतासो
माख्योरोद्रुमप्रिया । सोमवल्लीति-

देोषघ्नोत्कट् त्रिकाारसायनोति ॥ अपिच । सोमवल्लीमहागुल्मायच्च अस्ताधनुर्लता । सोमार्हगुल्मवल्ली यज्ञाङ्गीद्विजप्रिया । सोमक्षीरा च सोमाख्यवल्लाङ्गकट्रुगरुण्त्वया । सोमवल्लीकट्ः शीतामधुरःपित्त दाहहृत् । तृष्णाविशोषणमनी पावनीयज्ञसाधनीतिरा० नि० घट: ॥ ब्राह्मीषधी ॥

सोमलतिका । स्त्री० गुडूच्याम् । सोम वल्लयाम् ॥

सोमवंश : । पुं० युधिष्ठिरे अजात शत्रौ चन्द्रवंशे ॥ सोमत्वयंश: ॥

सोमवल्क : । पुं० श्वेतकट्फले । खदिरे । रीठाकरञ्जे ॥ करञ्जे ॥ सोमवृक्षवल्कोवल्कनामक ॥

सोमवल्कल : । पुं० कट्फले । श्वेत खदिरे ॥ सोमवृक्षवल्कलमस्य ॥

सोमवल्लरी । स्त्री० ब्राह्म्यामोषधौ ॥ सोमराजवल्लरी ॥ सोमलतायाम् ॥

सोमवल्लिका । स्त्री० सोमराजिनि ॥ सोमराजवल्ली । स्वार्थेकन् ॥

सोमवल्ली । स्त्री० सोमलतायाम् । छि न्नरुहायाम् । गुडूच्याम् ॥ सोम राजवल्ली ॥ वाकुच्याम् । सोमलता याम् ॥ सोमवल्लीविदेोषघ्नोत्कट् त्रिकाारसायनो ॥ पातालगरुड्याम् । ब्राह्म्याम् ॥ सुदर्शना- याम् ॥

सोमवार : । पुं० सोमस्यमेोष्यदिने ॥

सोमविक्रयी । पुं० सोमलतारसवि क्रयकर्तरि ॥

सोमवृक्ष : । पुं० कट्फलवृक्षे ॥ श्वे तखदिरे ॥

सोमशकला । स्त्री० शशाखण्डस्याम् ॥ चन्द्रखण्डविशिष्टायाम् ॥

सोमसञ्ज्ञम् । न० कर्पूरे ॥

सोमसद : । भ् नि० पितृगणान्तरे ॥ विराट्सुता : सोमसद : साध्या नांपितर : स्मृता : ॥

सोमसवन : । पुं० ब्रह्मसोमकाख्यान्यतमे ॥ सोमोऽमृतंसवतीति । युच् ॥

सोमसार : । पुं० खदिरे ॥

सोमसिद्धान्त : । पुं० बौद्धविशेषे ॥

सोमसिद्धान्ती । पुं० सोमसिद्धा न्तवेत्तरि । कापालिके ॥ तल्लक्षणं पाद्मिकंयथा । नरास्थिमालाकृत चारुभूषण : श्मशानवासीनृकपा लभोजन : । पश्यामियोगाञ्जनशु द्धदर्शनोजगन्मिथोभिन्नमभिन्न- मीश्वरात् ॥ अपिच । मस्तिष्कान्त्र वसाऽभिघारितमहामांसाहुतीर्जुह्वतां० वह्नौब्रह्मकपालकल्पितसु रापानेनन : पारणा : सद्य : कृ त्तकठोरकण्ठविगलत्कीलालधारो ज्ज्वलै रर्च्योन : पुरुषोपहारबलिभि र्देवोमहाभैरवइति ॥

सोमसिन्धुः । पुं॰ राहुमूर्द्धभिदि । विष्णौ ॥

सोमसुता । स्त्री॰ नर्मदायाम् ॥

सोमसूत्रम् । न॰ देवालयाज्जलनिर्गमस्थाने ॥ यथा । शिवप्रदक्षिणे मन्त्रीचण्डचन्द्रक्रमेण तु । सव्यासव्यक्रमेणैव सोमसूत्रं न लङ्घयेत् ॥

सोमाख्यम् । न॰ रक्तोत्पले ॥

सोमालः । त्रि॰ कोमले ॥

सोमाश्रमः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

सोमेश्वरः । पुं॰ काश्यां सोमकर्त्तृकप्रतिष्ठिते शिवे ॥

सोमोद्भवा । स्त्री॰ रेवायाम् । नर्मदायाम् ॥ सोमात् सोमवंशजात् पुरूरवस उद्भवति सोमावतारित्वात् ॥ यद्वा । सोमोऽमृतमुद्भवत्यस्याः स्वर्गप्रदत्वात् । अप् ॥ सोमाद्रुद्राद्भवति वा । पचाद्यच् ॥ सोमोऽद्रिविशेषः उद्भवो यस्या वा ॥

सौम्यः । पुं॰ उपद्वीपभेदे ॥ त्रि॰ प्रियदर्शने ॥ सोमदैवः । शाखादिभ्यो यः ॥

सोरट्टा । स्त्री॰ मात्रावृत्तान्तरे । तत्सोरट्टाख्यममलसुरगणपतिरितिदिति । यद्दोहाविपरीतमिह जगदादिसुदमुपनयति ॥ यथा । अभिनवजलनिधिनीलसमलकमलदलसविभावनम् । सखि पश्यामिव दापिमधुमथनं भवमोचनम् ॥

सोलुण्ठः । पुं॰ सोलुण्ठने ॥

सोलुण्ठनम् । न॰ सोपप्लवदुक्तौ । स्तुतिपूर्वकदुर्वादे । समुपलब्धादिवोपलक्षकाये ॥ लुण्ठति । लुण्ठ आलस्ये प्रतिघाते च । ल्युट् । लुण्ठनेन सहितम् ॥

सोलुण्ठोक्तिः । स्त्री॰ सव्यङ्ग्योक्तौ ॥

सौकर्य्यम् । न॰ अनायासे ॥ सुकरस्य क्रियायाम् ॥

सौकुमार्य्यम् । न॰ मार्दवे ॥

सौक्ष्म्यम् । न॰ सूक्ष्मतायाम् ॥ सूक्ष्मस्य भावः । ष्यञ् । अवयवभावे । गुणविशेषे ॥ अत: सत्स्वरूपत्वं शब्दानां सौक्ष्म्यमुच्यते ॥

सौखरात्रिकः । त्रि॰ सुखरात्रिप्रश्नकर्त्तरि ॥ सुखरात्रिं पृच्छति । पृच्छतौ सुस्नातादिभ्य इति ठक् ॥

सौखशायनिकः । त्रि॰ सुखशयनप्रश्नकर्त्तरि ॥ सुखशयनं पृच्छति । पृच्छतौ सुस्नातादिभ्य इति ठक् । अनुशतिकादिः ॥

सौखसुप्तिकः । त्रि॰ वैतालिके । वैतालिका बोधकराश्चाक्रिकाः सौखसुप्तिकाः । इ॰ हे॰ चन्द्रः ॥

सौखिकः । त्रि॰ सुखार्थिनि । सौखीन इति भाषाप्रसिद्धे । म॰ भा॰ राजधर्मः ॥

सौख्यम् । न॰ सुखे । सुखमेव । स्वार्थे ष्यञ् । अकिञ्चिदपि कुर्वाणः

सौख्येदुः : स्त्रान्यपीष्टति ॥

सौगन्धिकवनम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

सौगतः । पुं॰ बौद्धविशेषे । शून्यवादिनि । नास्तिके ॥ सुगतोबुद्धोधर्मशिक्षकोयेषांस । भक्तिरित्यण् ॥

सौगन्ध्यम् । न॰ कत्तृणे । सौगन्धिके ॥

सौगन्धिकः । पुं॰ गन्धपाषाणे । गन्धके । सुगन्धव्यवहारिणि । गन्धवणिजि । गन्धीतिभाषाप्रसिद्धे । नपुंसकविशेषे । नासायोनौ । यः पुंस्त्रियोर्नोजायेतस हि सौगन्धिको भवेत् ॥ न॰ कह्लारे । श्वेतोत्पले । सौगन्धिकं॰ भा॰ प्र॰ ॥ पद्मरागमणौ । कत्तृणे । नीलोत्पले । इति राजनिर्घण्टः ॥ सुगन्ध्येव । स्वार्थे॰ विनयादिभ्यष्ठक् ॥ शोभनो गन्धोऽस्य॰ शोभनोगन्धोवा । सुगन्धः प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमिति ठग्वा ॥

सौगन्धिका । स्त्री॰ पद्मभेदे ॥ इ॰ म॰ भा॰ वनपर्व ॥

सौचक्यम् । न॰ सूचकस्य कर्मभावयोः । पुरोहितादित्वाद्यक् ॥

सौचिः । पुं॰ सौचिके ॥

सौचिकः । पुं॰ सूचीविनिर्तुन्नवाये ॥ वर्णसङ्करप्रभेदोऽयम् । कैवर्त्तस्य चकन्यायां शौण्डिकाद्देवसौ चिकट्टतिपराशरपद्धतिवचनात् ॥ सूचीशिल्पमस्य । शिल्पमिति- ठक् ॥

सौचिक्यम् । न॰ सौचिकस्य कर्मभावयोः ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥

सौजन्यम् । न॰ सौहार्द्दे । सुजनतायाम् ॥ यथा । सौजन्यं॰ वरवंश जन्म॰ विभवो॰ दीर्घायु॰ रारोग्यताविज्ञत्वं विनयित्व॰ मिन्द्रियवशः ॰ सत्पात्रदानेरुचिः । सन्मन्त्री॰ ससुतः ॰ प्रियाप्रियतमा ॰ भक्तिश्चनारायणे॰ सत्पुण्येन विनाभयोदशगुणाः संसारिणाम् दुर्ल्लभाः ॥

सौत्यम् । न॰ सारथ्ये ॥ सूतस्य कर्मभावो वा । ष्यञ् ॥

सौत्रः । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ नियतप्रयोगाभावे धातुविशेषे ॥ त्रि॰ सूत्रसम्बन्धिनि ॥

सौत्रामणी । स्त्री॰ सुराग्रहप्रधानेवैदिकेयागविशेषे । सौत्रामण्यां सुराग्रहान् गृह्णीयादिति श्रुतिविधि ॥ सौत्रामण्यां कुलाचारे ब्राह्मणः प्रपिवेत् सुराम् । अन्यत्र कामतः पीत्वापतितस्तु द्विजोभवेत् ॥

सौदामनी । स्त्री॰ तडिति । विद्युति सुदाम ऐरावतगजः । सुदाम्न एकदिक् । तेनैकदिगित्यण् । ष

क्षितिप्रकृतिभावाद्दिलीपादीनां पीनभवत:। यद्वा। सुदामा पर्व्वत: सुदाम्ना पर्व्वतेन एकदिक्। पूर्व्ववदण् प्रकृतिभावो। स्फटिकादिमयपर्व्वतप्राकाशमात्रिहितविद्युत्स्फुटाभवतीत्यर्थात्। सुदामा माला तद्भवा वा। सौदामनी। मालाकारेत्यर्थ:। तडिद्विशेषे। अप्सर:प्रभेदे। देवविशेषे। इत्यमर:॥

सौदायिकम्। न० स्त्रीधनविशेषे॥ यथाह कात्यायन:। ऊढया कन्यया वापि पत्यु: पितृगृहेऽथवा। भर्त्तु: सकाशात् पित्रोर्वा लब्धं सौदायिकं स्मृतम्॥ सौदायिकं धनं प्राप्य स्त्रीणां स्वातन्त्र्यमिष्यते। यस्मात्तदानृशंस्यार्थं तैर्दत्तं तत्प्रजीवनम्॥ सौदायिके सदा स्त्रीणां स्वातन्त्र्यं परिकीर्त्तितम्। विक्रये चैव दाने च यथेष्टं स्थावरेष्वपीति॥ सुदायेभ्य: पितृमातृभर्तृकुलसम्बन्धिभ्यो लब्धं सौदायिकम्। आनृशंस्यम्० अनैष्ठुर्य्यम्। इतिदायतत्त्वम्॥

सौदास:। पुं० इक्ष्वाकुवंशीयअयोध्याधिपतौ। कल्माषपादे। मित्रसहे॥

सौध:। पुं० न० राजसदने। सुधालेपोऽस्यास्ति। ज्योत्स्नादित्वादण्। सुधयाऽवलिप्तं वा। रौप्ये। त्रि० सुधासम्बन्धिनि। पुं० दुग्धपाषाणे॥

सौधभूषणम्। न० काटस्वर्णरावाम्। भू० मा० शू० भावप्र०।

सौन:। त्रि० सूनायां भवे।

सौनन्दम्। न० बलभद्रमुसले॥

सौनन्दी। पुं० बलदेवे। सौनन्दमस्यास्ति। इनि:॥

सौनिक:। पुं० वधस्थानाधिकारिणि। वैतंसिके। मांसिके। शाकुनिके। सूनया चरति। ठक्।

सौनिकी। स्त्री० दीर्घच्चीयेष्याम्॥

सौन्दर्य्यम्। न० सुन्दरतायाम्॥ तल्लक्षणं यथा। अङ्गप्रत्यङ्गकानां य: सन्निवेशो यथोचितम्। सुश्लिष्टसन्धिबन्धं यत्तत्सौन्दर्य्यमुदाहृतमित्युज्ज्वलनीलमणि:॥ सुन्दरस्य भाव:। ष्यञ्॥

सौपर्णम्। न० मरकते॥ शुण्ठ्याम्॥ गारुत्मतास्त्रे॥ त्रि० सुपर्णसम्बन्धिनि॥

सौपर्णी। स्त्री० पातालगरुडीलतायाम्॥

सौपर्णेय:। पुं० गरुत्मति। गरुडे॥ सुपर्ण्या अपत्यम्। स्त्रीभ्यो ढक्॥

सौपर्णेयी। स्त्री० सुपर्ण्या: पुत्र्याम्॥ सुपर्ण्या अपत्यं स्त्री। स्त्रीभ्यो ढ

क् । टिड्ढाणञिति ङीप् ॥

सौप्तिकम् । न॰ रात्रिमारणे । रात्रियुद्धे ॥ महाभारतस्य पर्वविशेषे ॥ वि॰ सुप्तसम्बन्धिनि ॥

सौभम् । न॰ खसञ्चारिपुरे ॥ हरिश्चन्द्रपुरे ॥

सौभगम् । न॰ सुभगत्वे ॥

सौभद्रः । पुं॰ सुभद्रातनयेऽभिमन्यौ ॥ सुभद्राया अपत्यम् । अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्य इत्यण् ॥ सङ्ग्रामविशेषे ॥ सुभद्राप्रयोजनमस्य । सङ्ग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्य इत्यण् ग्रन्थविशेषे ॥ सुभद्रामधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । अधिकृत्य कृते ग्रन्थे इत्यण् ॥ त्रि॰ सुभद्रासम्बन्धिनि ॥

सौभद्रेयः । पुं॰ अभिमन्यौ ॥ सुभद्राया अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥ विभीतकवृक्षे ॥

सौभरम् । न॰ सामविशेषे ॥

सौभरिः । पुं॰ पुराणप्रसिद्धे परमहंसे । मुनिविशेषे । *

सौभागिनेयः । पुं॰ सुभगासुते ॥ सुभगाया अपत्यम् । कल्याण्यादीनामिनङिति ढक् । इनङादेशश्च । हृद्भगेत्युभयपदवृद्धिः ॥

सौभागिनेयी । स्त्री॰ सुभगात्मजायाम् ॥

सौभाग्यम् । न॰ विष्कंभाद्यन्तर्गतयोगविशेषे ॥ तज्जातफलं यथा ।

सौभाग्यम्

सौभाग्यजन्मा सुभगो मनुष्यः श्लाघ्यो जनानामधमवान् गुणज्ञः । उदारचित्तो बलवान् विवेकी महाभिमानी प्रियभाषणश्चेति ॥ सिन्दूरे ॥ टङ्कणे ॥ सुभगत्वे । तल्लक्षणं यथा । अल्पनिद्रोऽल्पभुग्वाग्मी मितभाष्यनसूयक इति । सुभगस्य कर्मभावो वा । ष्यञ् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः ॥ व्रतविशेषे ॥

सौभाग्यकरणम् । न॰ वाक्यहृतौ ॥ यः सार्वजन्यं सुभगत्वमिच्छेद्गुणान् स सर्वस्य वदेत्परोक्षम् । प्राप्नोति दोषानसतोऽप्यमिथ्यान् परस्य यो दोषकथां करोति ॥

सौभाग्यचिन्तामणिः । पुं॰ सारकौमुद्युक्तौषधविशेषे ॥

सौभाग्यशुण्ठी । स्त्री॰ पाकविशेषे ॥ यथा । नागरस्य पलान्यष्टौ घृतं देयञ्च तत्समम् । क्षीरं प्रस्थसंयुक्तं खण्डस्यार्द्धशतं पलम् । पचेन्मृद्वग्निना सम्यक् यथा पाको भवेत्तदा । चूर्णं दद्यात् त्रिजातस्यार्द्धपलोन्मितम् । भक्षयेन्नाशयत्याशु शिरःशूलं समारुतम् । सूर्यावर्त्तं हनुस्तम्भं मन्यास्तम्भं गलग्रहम् ॥ बलवर्णकरं हृद्यं बलीपलितनाशनम् । अमवातप्रशमनं सौभाग्यकरमुत्तममिति पाकावली ॥

सौभ्रात्रम् । न॰ सुभ्रातॄणां भावे ॥ यु

वादित्वादण् ॥
सौमदत्ति: । पुं॰ क्षत्रियविशेषे । भूरिश्रवसि । सोमदत्तस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥
सौमनसा । स्त्री॰ जातिपत्र्याम् ॥
सौमनसायनी । स्त्री॰ जातिपत्र्याम् । मालतीपत्रिकायाम् । जाविची॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥
सौमनस्यम् । न॰ शोभनमनोभवे ॥ कुसुमस्रम् हि ॥ श्राद्धेपिण्डदाना नन्तरं ब्राह्मणहस्ते पुष्पदानम् मन्त्र
सौमनस्यवान् । त्रि॰ प्रीतिमति ॥
सौमनस्यायनी । स्त्री॰ मालतीकलिकायाम् । यथा । मालतीपुष्पकलिकां सौमनस्यायनीं विदुरिति लिङ्गा द्यशेष ॥
सौमिक : ... सोमयागसाध्येऽग्नि ष्टोमा...
सौमित्रो ... इ॰ हि॰ ...
सौमित्र : । पु...
सौमित्रि: । पुं॰ रामानुज ... ॥ सुमित्रायाअपत्यम् । बाह्वा दित्वादिञ् ॥
सौमी । स्त्री॰ ... विशेषे । ... देवताऽस्याः । सोमाट्ट्यण् । ङी प् । यस्येति : ॥
सौमेधिक : । पुं॰ सिद्धे ॥
सौमेरव : । त्रि॰ सुमेरुसम्बन्धिनि ॥
सौमेरुकम् । न॰ सुवर्णे ॥
सौम्य: । पुं॰ सोमात्मजे । बुधे ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । सुभिक्षं क्षेममारोग्यं सस्यवृद्धिरुपद्रवम् । सौम्यहृष्टिभवेद्राजा सौम्ये सौम्यं प्रकीर्त्तितमिति ॥ ४३ ॥ भास्करे ॥ इतिधरणीविप्रे ॥ उदुम्बरद्रुमे ॥ भूखण्डविशेषे ॥ कृच्छ्रव्रतविशेषे ॥ न॰ मृगशिरोनक्षत्रे ॥ तीर्थविशेषे ॥ करमध्ये सौम्यतीर्थम् ॥ त्रि॰ अनुग्रे ॥ साधौ ॥ मनोज्ञे ॥ सोमदेवते ॥ सोमदेवताऽस्य : । सोमादिभ्यो य । ततः प्रज्ञादयण् ॥ सोमो देवताऽस्या । सोमाट्ट्यण् ॥ य ... । सोमदेवसोम : । ततश्चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥
सौम्यकृच्छ्र : । पुं॰ व्रतविशेषे ॥ यथा । पिण्याकाचामतक्राम्बु सक्तूनांप्रतिवासरम् । एकैकम् उपवासश्च कृच्छ्र : सौम्योयमुच्यते ॥
...री । स्त्री॰ व्रतपत्र्याम् ॥
... पुं॰ शुभग्रहे ॥ यथा ॥ ... सौराराः पापाः सौम्यास्तथापरे । पापयुक्तोबुधः पापैरादृक्तितश्चपापदो ॥
सौम्यता । स्त्री॰ प्रियदर्शनतायाम् ॥
सौम्यत्वम् । न॰ सौमनस्ये ॥ ...

वंशीकस्तिर्त्विल्वे ॥ प्रतिविद्भुषा
चिन्तने ॥
सौम्यधातु : । पुं॰ कफे । श्लेष्मणि ॥
सौम्यवपु : । न॰ अनुग्रहशरीरे ॥
सौम्या । स्त्री॰ अनुग्रायाम् । मनो
ज्ञायाम् । दुर्गायाम् । गौर्याम्
॥ शालपर्ण्याम् ॥ महाज्योतिष्म
त्याम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ उत्तरदि
शि ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मल्लिकायाम्
॥ रुद्रजटायाम् ॥ मध्याम् ॥ म
हेन्द्रवारुण्याम् ॥ महिषवल्ल्या
म् ॥
सौम्या : । स्त्री॰ बहुत्वे॰ मृगशिर :
शिर : स्थासु पञ्चतारकासु । इल्व
लासु ॥
सौम्यायनम् । न॰ उत्तरायणे ॥
सौर : । पुं॰ शनैश्चरे ॥ मासविशेषे
। सूर्यैकराशिभोगावच्छिन्नमासे ॥
यथा । आदित्यराशिभोगेन सौरो
मास : प्रकीर्तितइति । एतञ्च
त्वङ्माद्यासङ्क्रान्ति : सौरोभिधी
यतइतिच ॥ दिनविशेषे ॥ वर्ष
विशेषे ॥ तुम्बुरुद्रुमे ॥ त्रि॰ सू
र्यसम्बन्धिनि ॥ न॰ उपपुराण
विशेषे ॥ त्रि॰ सूर्योपासके ॥ सू
र्यश्चाकश्चायन् । तस्येदमित्य
ण् ॥
सौरज : । पुं॰ तुम्बुरुवृक्षे ॥ फलवि
शेषे ॥ त्रि॰ सौरजाते ॥

सौरदिनम् । न॰ सौरदिवसे ॥
सौरनक्तम् । न॰ व्रतविशेषे ॥ यथा ।
हस्तयुक्ते चार्कदिने सौरनक्तं समाच
रेत् । सप्तसप्तिं समभ्यर्च्य नीरो
गोबहुजीवति ॥ आत्मनोद्विगुणा
च्छायं यदा संतिष्ठते रवि : । सौर
नक्तं विजानीयान्न नक्तं निशि भोज
नमिति नारसिंहे ६४ अध्याय : ॥
सौरभम् । न॰ कुङ्कुमे ॥ बोले ॥ सु
गन्धितायाम् ॥ विपसङ्कमान्तरे ॥
अयसुन्दतासहशरीरे पद्मिनिहरतीय
मन्यया । जायते रत्नभगेर्य धित
श्च परितः सौरभमिदं तदीहशम् ॥ य
था । परिभूतफुल्लगलपद्मवनविश
तरा धविभ्रमा । कस्य इन हरतीह
हरे मुखपद्मसौरभकलातशङ्कुता ॥
सौरभेय : । पुं॰ वृषे ॥ सुरभ्याअपत्य
म् । स्त्रीभ्योढक् ॥
सौरभेयी । स्त्री॰ सौरभेय्याम् । गवि ।
उस्रायाम् ॥ सुरभ्या : स्त्र्यपत्य
म् । ढक् । ङीप् ॥
सौरभ्यम् । न॰ मनोज्ञत्वे ॥ सौग
न्ध्ये । सुगन्धितायाम् ॥ गुणगौर
वे ॥ पुं॰ कुबेरे ॥
सौरमास : । पुं॰ सूर्यैकराशिभोगा
वच्छिन्नकाले ॥ यथा । एकराशौ र
विर्यावत्कालं मास : स भास्कर : ।
अयपदभि : सौरमासैरयनं परि
कीर्तितम् ॥

सौरसम्वत्सरः । पुं॰ सूर्य्यस्य द्वादश राशिभोगावच्छिन्नकाले । यथा । सौरसंवत्सरस्यान्ते मानेनानेन तु पञ्चाद्गातिरिच्यन्ते दिनानि भृगुनन्दन ॥

सौरसेनः । पुं॰ देशविशेषे । यथा । मागधाद्दक्षभागेतु विन्ध्यात्पश्चिमतः शिवे । सौरसेनाभिधो देशः सूर्य्यवंशप्रकाशकः ॥

सौरसेयः । पुं॰ कार्त्तिकेये । स्कन्दे । सुरसाया अपत्ये ॥

सौरमेध्यः । त्रि॰ गन्धसम्बन्धिनि ॥ सुरभिर्गन्धो रयम् । अण् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्व्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः ॥

सौराष्ट्रः । पुं॰ देशविशेषे ॥ कोङ्कणात्पश्चिमं तीर्थं समुद्रप्रान्तगोचरम् । हिङ्गुलाजान्तको देविदशयोजनदेशकः । सौराष्ट्रदेशो देवेशि तस्मात् गुर्ज्जराभिधः ॥ कुन्दुरुके ॥ न॰ कांस्ये ॥

सौराष्ट्रकम् । न॰ पञ्चलौहे ॥

सौराष्ट्रमृत्तिका । स्त्री॰ काच्याम् । तुवर्य्याम् । फटकरी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

सौराष्ट्रा । स्त्री॰ तुवर्य्याम् ॥

सौराष्ट्रिकः । पुं॰ विषप्रभेदे । सौमलखार॰ सङ्खिया॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सुराष्ट्रविषयेषु स्यात्सौराष्ट्रिक उच्यते ॥ त्रि॰ सुराष्ट्रजे सुराष्ट्रदेशविशेषभवः । धन्वादित्वात् ठञ् ॥

सौराष्ट्री । स्त्री॰ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ स्फटिकाया गुणाः सर्व्वे सौराष्ट्र्यामपि कीर्त्तिताः । सुराष्ट्रे भवा । अण् । ङीप् ॥ सौराष्ट्री कफपित्तघ्नी विसर्पव्रणनाशिनी ॥

सौरिः । पुं॰ शनैश्चरे । शनिग्रहे ॥ सूरस्यार्कस्यापत्यम् । अतइञ् ॥ श्रीकृष्णे । सूरोयादववेदन्यस्तानपौत्रिमधुमाधवौ । सचवसुदेवस्यापिता । तदंशस्वात्.सौरिः कृष्णः । बाह्वादित्वे पिवाह्नादेराकृतिगणत्वादिञ् असनवर्त्ते ॥ पादित्यभक्तायाम् ॥

सौरिकः । पुं॰ स्वर्गे ॥ न॰ सुरानिर्म्मलधने ॥

सौरिरत्नम् । न॰ नीलमणौ ॥

सौरी । स्त्री॰ रश्मौ । सूर्य्यकिरणे ॥ सूर्य्यस्येयम् । अण् । ङीप् । सूर्य्यतिष्येत्यादिलोपः ॥

सौव । त्रि॰ स्वकीये ॥ स्वस्येदम् । अण् ॥

सौवर्च्चलम् । न॰ सर्ज्जिकाक्षारे ॥ सुवर्च्चलाया इदम् । तस्येदमित्यण् ॥ सचर॰ इ॰ प्र॰ लवणे । कृष्णलवणे । अक्षे । रुचके । सुष्ठुवर्च्चते । वर्च्चदीप्तौ । वृषादित्वात्कलच् ।

प्रज्ञाद्यण् ॥

सौवर्ण: । त्रि० सुवर्णस्य विकारे कटकादौ ॥ तस्य विकार इत्यर्थे० जातरूपेभ्यः परिमाण इत्यण् ॥

सौवर्णभेदिनी । स्त्री० प्रियंगौ ।

सौवली । स्त्री० गान्धार्य्याम् । सुवलस्यापत्याम् ॥

सौवस्तिक: । पुं० पुरोहिते ॥ त्रि० स्वस्तिकृति ॥

सौविद: । पुं० राजस्त्र्यागारे वर्षवराधिकृते । सौविदल्ले । कञ्चुकिनि । स्थापत्ये ॥ यहि: सम्बरन्तोनामत: पुरस्त्रीणां प्रेक्षकपुरुषा स्तरवारणाय राज्ञा स्त्र्यागारे ये वेत्रधरा नियुक्तास्ते वहिर्मञ्चकाः सौविदल्लादिशब्दवाच्याः । सुष्ठु वेत्ति । विद ज्ञाने । इगुपधेति कः । सुविद एव । प्रज्ञादित्वात् स्वार्थेऽण् । यद्वा । सुविदस्य तुरा: स्त्रियस्तासामयं रक्षकः । तस्येदमित्यण् ॥

सौविदल्ल: । पुं० सौविदे ॥ सुष्ठु दन्तं विद्वांसमपि० लान्तिवशवर्त्तिनं कुर्व्वन्ति सुविदल्ला: । तासामयं रक्षक: । तस्येदमित्यण् ॥

सौवीर: । पुं० नीहदन्तरे । कुमालके ॥ शूरसेनात् पूर्वभागे गंडक्याः पश्चिमे च । सौवीरदेशो देशेषु सर्वदेशाधमाधमः ॥ न० काञ्जिके ॥ यथा । सौवीरन्तु यवैरामैः पक्वैर्वा निस्तुषैः कृतम् । गोधूमैरपि सौवीरमाचार्य्याः केचिदूचिरे । सौवीरन्तु यवग्राह्यं : कफघ्नं भेदि दीपनम् । उदावर्त्ताङ्गमर्द्दास्थिशूलानाहेषु शस्यते ॥ स्रोतोञ्जने । सौवीराञ्जने ॥ बदरीफले । महद्बदरे ॥ यथाहुः । पच्यमानं सुमधुरं सौवीरं बदरं महत् । सौवीरं बदरं शीतं भेदनं गुरु शुक्रलम् । बृंहणं पित्तदाहास्रक्षयतृष्णानिवारणमिति ॥ सुवीरदेशे भवम् । तत्र भव इत्यण् ॥

सौवीरकम् । न० सुवीराम्ले । काञ्जिके ॥ पुं० बदरवृक्षे ॥

सौवीरसारम् । न० स्रोतोञ्जने ॥

सौवीराञ्जनम् । न० स्रोतोञ्जने । सुरमा इति भा० प्र० । सौवीरस्य तदञ्जनञ्च ॥ यथा । सौवीराञ्जनमिदमम्बवधू दृशोस्ते विन्यस्तं कनककलाकया चयत् । तन्नूनं मलिनमपि स्वदयितदृशा ब्रह्मेन्द्राद्यभिलषणीयतामियायेति शाङ्करीमानसोपज्ञा ॥

सौशब्द: । पुं० गुणविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सुप्तिङन्तपरा व्युत्पत्तिः सौशब्दमिति ॥

सौष्ठवम् । न० सुष्ठुतायाम् ॥ सुष्ठु भाव: । उद्गात्रादित्वादञ् ॥

सौस्नातिक: । त्रि० सुस्नातप्रश्नकर्त्तरि ॥ सुस्नातं पृच्छति । पृच्छतौ सुस्नातादिभ्यष्ठक् ॥

सौहार्द: । पुं० मित्रतनये ॥ सुहृ

दोपत्यं तस्यापत्यमित्यण्। हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिः॥ न० सौजन्ये। शोभनहृदयत्वे॥ सख्ये। मैत्र्यम्॥ सुहृदयस्य भावः कर्म्म वा। मित्रे सुहृदादेशः॥

सौहार्दम्। न० सौहार्दे। सख्ये॥ सुहृदयस्य भावः। ष्यञ्। वाशोकष्यञ्रोगेष्विति हृदादेशः॥

सौहित्यम्। न० तृप्तौ॥ सुहितस्य भावः कर्म्म वा। पुरोहितादित्वात् यक्॥ पर्य्याप्तौ॥

सौहृदम्। न० सौहार्दे। सख्ये॥ सुहृदः कर्म्म भावो वा। युवादित्वादण्॥ प्रेमणि॥

सौहृद्यम्। न० सौहार्दे॥ सुहृदयस्य भावः। ष्यञ्। वाशोकष्यञ्रोगेष्विति पक्षे हृदादेशाभावः॥

स्कन्दः। पुं० कार्त्तिकेये। महासेने। पार्व्वतीनन्दने॥ सेनापतीनां मध्ये देवसेनापतिः कार्त्तिकेयो भगवद्विभूतिः॥ स्कन्दति गच्छति शोषयति वा दैत्यान्। स्कन्दिर् गतिशोषणयोः। पचाद्यच्। तथा च वायुपुराणम्। स्कन्दिता दानवगणास्तेन स्कन्दः प्रतापवानिति॥ देव्या द्वारपालविशेषे॥ नृपतौ॥ पुराणविशेषे॥ शरीरे॥ पारदे॥ बालग्रहविशेषे॥

स्कन्दनम्। न० रेचने॥ क्षरणे॥ गमने। शोषणे॥

स्कन्दपुराणम्। न० स्कान्दे महापुराणविशेषे॥ तच्छ्लोकसंख्योक्ता श्रीदेवीभागवते यथा। एकाशीतिसहस्राणि स्कन्दाख्यं परमाद्भुतमिति॥

स्कन्दांशकः। पुं० पारदे॥

स्कन्धः। पुं० देहावयवविशेषे। भुजशिरसि। अंसे॥ अस्य लक्षणं यथा। कदलीस्तम्भसङ्काशा यस्य स्कन्धाश्च ये नराः। राजानस्ते च विज्ञेया महाशौर्य्यमहाबलाः॥ निर्म्मांसरोमबहुला निर्द्धनाश्च प्रकीर्त्तिताः॥ इति सामुद्रः॥ स्कन्द्यते। स्कन्दिर्। कर्म्मणि घञ्। स्कन्देश्च स्वाङ्गे इति० बाहुलकादनलोपः पृषोदरादिर्वा॥ नृपतौ॥ सम्पराये॥ व्यूहे। समूहे॥ काये॥ प्रकाण्डे॥ यथा। अस्त्री प्रकाण्डः स्कन्धः स्यान्मूलाच्छाखावधिस्तरोरिति। आर्य्यादौ॥ छन्दोभेदे॥ विज्ञानादिपञ्चसु॥ तेष० विज्ञानवेदनारूपसंज्ञासंस्कारसंज्ञकाः पञ्च बौद्धानां नये प्रसिद्धाः॥ ग्रन्थपरिच्छेदे॥ पथि॥ कं शिरो दधाति। डुधाञ्०। घाते ऽनुपेतिकः। पारस्करादित्वात् सुट्॥ वा स्कन्द्यते आरुह्यते। स्कन्दिर्०। कर्म्मणि घञ्॥ पृषो

दरादिः ॥

स्कन्धकम् । न॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ स्कन्धकमितितत्कथितंयच्चतुष्कलगणाष्टकेनार्द्धंस्यात् । तत्स्यमपिमदलं भवतिचतुःषष्टिमात्रिकशरीरमिदम् ॥ यथा । चयमेतिशिमलविद्युत्करालकरवालकलितजलधरकाल: । उद्यद्वनगर्जितजितपथिकाङ्गनानिवहहृदयतल: ॥

स्कन्धचाप: । पुं॰ वंशादिनिर्मितेशिक्याधारे । विहङ्गिकायाम् ॥

स्कन्धज: । पुं॰ वटे ॥ शल्लक्यादौ । पचर्यानयद्दृत्तायाः स्कन्धजा: सल्लकीमुखा:॰ इतिहेमचन्द्र: ॥

स्कन्धतरु: । पुं॰ स्कंधफले ॥

स्कंधदेश: । पुं॰ चासने । द्विरदस्कंधे ॥ स्कन्धप्रदेश: ॥ स्कंधमात्रे ॥

स्कंधफल: । पुं॰ नारिकेले ॥ स्कन्धे फलान्यस्य ॥ उदुम्बरवृक्षे ॥

स्कन्धफला । स्त्री॰ खर्ज्जूर्य्याम् ॥

स्कन्धबन्धना । स्त्री॰ मधुरिकायाम् ॥

स्कंधमल्लक: । पुं॰ कङ्कखगे ॥

स्कन्धरुह: । पुं॰ वटवृक्षे ॥

स्कन्धवाह: । पुं॰ शकटादिवाहकवृषे । शक्रे । अचलधूर्त्तिले ॥

स्कन्धवाहक: । पुं॰ वृषे ॥

स्कंधशाखा । स्त्री॰ वृक्षस्यमुख्यशाखायाम् । शाखायाम् ॥ स्कंधजा शाखा ॥

स्कंधशृङ्ग: । पुं॰ महिषे ॥ इतिकश्चित् ॥

स्कंध: । न॰ वृक्षमूलाच्छाखावधिकभागे । प्रकाण्डे ॥ अंसे ॥ स्कन्द्यते । स्कन्दिर्॰ । स्कन्देश्चस्वाङ्गेत्युत्पन्नधचान्तादेश: ॥

स्कन्धाग्नि: । पुं॰ वडवाग्नौ ॥ समिन्धने: ज्वलयज्ञाग्निभेदे ॥

स्कंधामल: । पुं॰ बृहत्काष्ठाग्नौ ॥

स्कंधावार: । पुं॰ कटके ॥ सैन्यस्थितौ ॥ राजधान्याम् ॥

स्कंधिक: । पुं॰ स्कंधवाहकवृषे ॥

स्कंधी । पुं॰ द्रुमे ॥

स्कन्नम् । त्रि॰ हस्तादित: पतिते अस्यपर्यायायथा । स्रस्तंध्वस्तंभ्रष्टं॰ स्कन्नं॰पन्नंच्युतंगलितमिति ॥ स्कन्द्यतेस्म । स्कन्दिर्॰ । कर्मणिक्त: गत्यार्थाकर्मकेतिकर्त्तरिक्तोवा ॥ कठिनीभूते ॥

स्कोटिका । स्त्री॰ हापुत्रिकाखगे ॥

स्कोनगरम् । न॰ वाह्लीकग्रामविशेषे ॥

स्खदनम् । न॰ विद्रावणे ॥ स्खद स्खदने । ल्युट् ॥

स्खलत् । त्रि॰ चलति ॥

स्खलनम् । न॰ रिङ्गणे ॥ बालाभ्यां हस्तपादाभ्यांचलने ॥ निर्निमि

संचलनादितः पतने । पिच्छिलादौ पतने । धर्मादिस्खलने । स्खल सञ्चलने । भावे ल्युट् ॥

स्खलितम् । न० कूटयुद्धादिनायुद्धमर्यादाच्युतौ । छले । छलिते ॥ भ्रंषे । स्खलनम् । स्खल० । क्तः ॥

स्खालित्यम् । न० व्यभिचारे ॥

स्तनः । पुं० स्त्रीस्तनपाङ्गे । कुचे । पयोधरे । वक्षोजे । स्तनौ पुंसस्त्रयानार्याः विशेषस्तूभयोरयम् । यौवनागमने नार्याः पीवरीभवतः स्तनौ ॥ गर्भवस्थाः प्रसूतायाः स्तनौ क्षीरपूरितौ ॥ अरोमशौ स्तनौ पीनौ घनाववियमौ शुभौ ॥ स्तनमोहारत्वकारकौषधं यथा । कुष्ठनागबलाचूर्णं नवनीतसमन्वितम् तज्ज्ञेयं युवतीनां स्तनयोः कुर्यान्मनोहरं-स्तनम् ॥ स्तनयति कथयति यौवनोदयम् । स्तन शब्दे । अच् । पुंसी तिवोधा ॥

स्तनम् । त्रि० शब्दायमाने । स्तन० । घटः अवादेश ॥

स्तनमम् । न० धूमिमार्वे ॥ मेघगर्जे ॥ कुन्थिते ॥

स्तनंधयः । न० अतिबालके । उत्तानशये ॥ स्तनंधयति । धेट् पाने । नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोरिति खश् । अरुर्द्विषदिति मुम् ।

स्तनंधयी । स्त्री० स्तनपायाम् । अतिबालिकायाम् । उत्तानशयायाम् ॥ धेट इत्त्वान्ङीप् ॥

स्तनपः । पुं० अतिशिशौ । अर्भके ॥ स्तनौ पिबति । पा० आतोनुपसर्गे कः ॥

स्तनपा । स्त्री० डिम्भायाम् । स्तनंधय्याम् ॥ टाप् ॥

स्तनभरः । पुं० स्तनाभोगे ॥

स्तनभवः । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । स्वजङ्घाद्वयमध्ये तु कृत्वा योषित्पदद्वयम् । स्तनौ धृत्वा रमेत् कामी बन्धः स्तनभवः स्मृतः ॥

स्तनमुखम् । न० चूचुके ॥

स्तनयित्नुः । पुं० वारिधरे, मेघे । मुस्तके । स्तनिते । मृतौ । रोगे ॥ अशनौ ॥ विद्युति । स्तनयति । स्तन गदी देवशब्दे । चुरादावदन्तः । स्तनिहृषिपुषिगदिभ्यो णेरित्नुच् । अयामन्तेति णेरयादेशः ॥

स्तनवृन्तम् ।) न०
स्तनाग्रशिखा ।) स्त्री० स्तनमुखे ॥
स्तनाग्रम् ।) न०

स्तनान्तरम् । न० हृदये ॥

स्तनाभोगः । पुं० कुचभरे । स्तनभरे ॥ कुचपरिपूर्णतायाम् ॥

स्तनालिङ्गनम् । न० कण्ठसूत्रे ॥ तल्लक्षणं यथा । उरसि दयितमुच्चै

रादिशब्दितशराक्षीस्तनयुगमुपधत्ते य
त्स्तनांशुकं तदिति ॥

स्तनितम् । न० गर्ज्जिते । मेघनिर्घो
षे ॥ स्तनगदीदेशब्दे । भावे क्तः
॥ त्रि० शब्दिते ॥

स्तनितफलः । पुं० विकङ्कटकवृक्षे ॥

स्तन्यम् । न० दुग्धे ॥ स्तनेभवम् ।
शरीरावयवत्वात् ।

स्तब्धः । त्रि० साभिमाने । अविनी
ते । अप्रगल्भस्वभावे । अनम्रे । गु
रुदेवतादिष्वप्यनम्रे ॥ स्तम्भिते ।
जडीकृते ॥ स्तभ० । क्तः ॥

स्तब्धरोमा । पुं० वराहे । सूकरे ।
घोणिनि ॥ स्तब्धानि० अनम्राणि
रोमाणियस्य ॥

स्तम्बः । पुं० गुल्मे । स्कन्धरहिते०
अप्रकाण्डद्रुमे ॥ तृणयवादिगुच्छे
॥ व्रीह्यादीनामप्रकाण्डे ॥ आला
ने ॥ तिष्ठति० अचला । ष्ठा० ।
स्थस्तोम्बजबकाविस्तम्बच्० तिष्ठ
ते: स्तादेशश्च ॥ तृणादौ ॥

स्तम्बकः । पुं० स्तम्बे ॥ स्वार्थे० या
वादिभ्यः कन् ।

स्तम्बकरिः । पुं० धान्ये ॥ स्तम्बङ्
करोति । स्तम्बशकृतोरिन् । व्री
हिवत्सयोरितिवक्तव्यम् ॥ त्रि० स्त
म्बकृत्स्तम्बे ॥

स्तम्बकारः । पुं० गुच्छकारके ॥

स्तम्बघ्ना । पुं० स्तम्बघ्ने ॥

स्तम्बघनः । पुं० स्तम्बघ्ने । तृणादि
गुच्छोन्मूलनसाधने । स्तम्बघ्नस्तम्ब
घनः स्तम्बोयेननिहन्यते० भूस्य
मरः । स्तम्बस्तृणं वीरुच्च । सहन्य
तेयेन । स्तम्बेकचेत्यप्रत्यये हनोघ
मादेशः ॥ नीवारादिग्रहणार्थं कृ
तवंशपात्रे ॥

स्तम्बघ्नः । पुं० तृणाद्युन्मूलकखनि
त्रादौ । स्तम्बघने ॥ स्तम्बोहन्यते०
येन । स्तम्बेकचेतिकः ॥ नीवारा
दिग्रहणार्थं कृतवंशपात्रे ॥

स्तम्बपूः । स्त्री० पुरीभेदे । तामलि
प्ते । विष्णुगृहे । तमोलुक् ० द्र०
भा० प्र० देशे ॥

स्तम्बहननम् । } न०
स्तम्बहननी । } स्त्री० स्तम्बघ्ने ॥

स्तम्बेरमः । पुं० हस्तिनि । हस्ताव
ते । द्रुमे । स्तम्बेरमते । रमु० । स्त
म्बकर्णयोरमिजपोरित्यच् । हस्ति
सूचकयोरितिवक्तव्यम् । अन्यत्र
स्तम्बेरन्ता । ततपुरुषेकृतीति०
हलदन्तादितिवाऽलुक् ॥

स्तम्भः । पुं० स्थूणायाम् । थम्भ०
भा० ॥ जडत्वे । चाञ्चल्ये ॥ स्त
भ्नाति । स्तन्भुरोधने । पचाद्यच्
भावेघञ्वा ॥ गतिनिरोधे । नि
ष्पत्ति[illegible]याम् ॥ गर्वे ।

स्तम्भकरः । पुं० वेष्टने । त्रि० स्थूणा
कारके ॥ जाड्यकारके ॥

स्तम्भन : । पुं० कामबाणविशेष । यथा । उन्मादन : शोषणस्तापनः स्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च पञ्चैते विख्याताः कामसायकाः ॥ न० मन्त्रयुक्तादिरोधने । अभिचारकर्मविशेष । प्रतिरोधे । यथा । प्रतिरोध : सर्वपापस्तम्भनं समुदाहृतमिति ॥

स्तम्भित : । त्रि० रुद्धान्तरवृत्ति । जडीभूते । स्तम्भ : सञ्जातोऽस्य । इतच् ।। जडीकृते ।।

स्तरिमा । पुं० तल्पे । शय्यायाम् ॥ स्तृणोति । स्तृञ् आच्छादने । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥

स्तरी । स्त्री० धूमे । स्तृणाति । स्तृञ् आच्छादने । अवितृस्तृतन्त्रिभ्य ईः ॥

स्तव : । पुं० स्तोत्रे । नुतौ । स्तुतौ ॥ स्तूयतेऽनेन० स्तवनं वा । ष्टुञ् स्तुतौ । ऋदोरप् ॥

स्तबक : । पुं० गुच्छे । पुष्पकलिकादिकदम्बे । पुष्पादिसङ्घाते ॥ स्तोमे । ग्रन्थपरिच्छेदे । समूहे ॥ स्तूयते । ष्टुञ्० । क्वुनादिभ्यो वुन् ॥ यद्वा । तिष्ठति । ष्ठा० अस्तोभ्वजनकाविस्थवकाः० तिष्ठतेः स्तादेशश्च ॥

स्तबक : । पुं० स्तब[illegible] ॥

स्तबकफल : । पुं० तेज : फले । वि कयस० श० भा० प्र० ह० ॥

स्तवेय्य : । पुं० इन्द्रे । इत्युणादिकोष : ॥

स्तव्य : । त्रि० विष्णौ । सर्वैः स्तूयते० मस्तोतव्यमिति । स्तोतुमर्हः । अर्हे कृत्यतृचश्चेति अर्हार्थे यत् ।

स्ताव : । पुं० स्तवने । प्रस्तावे ॥

स्तावक : । त्रि० स्तवकर्तरि । स्तुतिकारके । स्तौति । ष्टुञ् । ण्वुल् ॥

स्तिभि : । पुं० समुद्रे ॥ स्तभ्नाति । स्तम्भु० । क्रमितमीत्यादिनेन् । अतइत् । अनुनासिकलोप : ॥

स्तिमित : । त्रि० अचञ्चले । निश्चले ॥ आर्द्रे । क्लिन्ने ॥ तिम्यति स्म । ष्टिम आर्द्रीभावे । अकर्मकत्वात् कर्तरि क्त : ॥ स्तिमित:० आर्द्रेच सर्वगुणविरहितनिर्वृत्तिभिषज: ॥ अपक्वे ॥ यथा । योगव : स्तिमिते दीर्घैर्यावन्तं कालमातुर : । तावत्कालं स लघ्वन्नमश्नीयात् सुविरक्षवत् ॥

स्तिभि : । पुं० समुद्रे ॥ स्तभ्नाति स्तम्भुरोधने । क्रमितमियमिस्तम्भामतइच्चेति० इन् ॥ बाधायाम् ॥

स्तोभि : । पुं० अध्वर्यौ ॥ स्तभ्नाति । ष्टुभ् अनुपूर्व आरम्भ : क्लिन् । रुधिरे ॥

स्तुत : । त्रि० ईडिते । नुते ।

प्रार्थिते । अर्चिते । अभिष्टुते ।
स्तूयतेस्म । ष्टुञ् + क्त ॥

स्तुतिः । स्त्री० सतो गुणानां कथने । गुणोत्कर्षप्रतिपादिकायां वाचि । सा च विषयं स्वप्रशंसार्थकवाक्ये । स्तूयतेऽनया । ष्टुञ् + क्तिन् ॥ आदरेण यथार्थ्योतिशयवर्णनं यथेच्छया । तथा चेतिवस्तुकारणं कीर्तनमुच्येत स्मरणात् ॥

स्तुतिपाठकः । पुं० भाट० वृ० प्र० सङ्गताती । बन्दिनि । प्रातर्गेये । राजादेर्याचाटोर्यादिना स्तुतिकर्त्तरि । स्तुतेः पाठकः ॥

स्तुतिग्रन्थः । पुं० भोगावल्याम् । । बन्दिपाठे ॥

स्तुतिव्रतः । पुं० स्तुतिपाठके ॥

स्तुत्यः । त्रि० स्तव्ये । स्तवनीये । यथा । प्रत्यच्चे गुरवः स्तुत्याः परोक्षे मित्रबान्धवाः । कर्मान्ते दासभृत्याश्च पुत्रा नैव मृताः स्त्रियः ॥ स्तोतुं योग्यः । ष्टुञ् + । एति स्तुशास्वृदृजुषः क्यबिति क्यप् । तुक् ॥

स्तुत्या । स्त्री० विद्रुमलतिकायाम् । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । तुवर्याम् ॥ टाप् ॥

स्तुभकः । पुं० छागे ॥ वृ० प्र० चं० च्या ॥

स्तुभः । पुं० छागे ॥ स्तुभ्नोति । स्तुभ्

भुरोधने । मूलविभुजादित्वात् क प्रत्ययः पिपीलिकात्र ॥

स्तुषेय्यः त्रि० स्तोतव्ये । स्तूयते । ष्टुञ् + । स्तुवः कत्यच्छन्दसि । छान्दसोयम् ॥

स्तूपः । पुं० मृदादिकूटे । रामोक्तमृत्तिकादौ । समुच्छ्राये । स्तौति । ष्टुञ् + । स्तुवो दीर्घश्चेति पः ॥

स्तेनः । पुं० चौरे । तस्करे । प्रच्छन्नवञ्चके । प्रच्छन्नवञ्चकास्त्वेते ये ते नाटविकादयः इति मनुः । यः परं विप्रलभ्य द्रव्यमिति निश्चिते स्वकीयान्मनः परस्य स्वत्वविहितुमन्तरेण वस्तु स्वमारोपयति० स्तेनमङ्गुलिचिह्नैः प्रविशन् ॥ स्तेनयति । स्तेनचौर्ये । पचाद्यच् ॥ परमेयममातिष्ठेत् स्तेनानां नियमेनृपः । स्तेनानां निग्रहादस्य यशो राष्ट्रञ्च वर्द्धते ॥ म० स्तेये । चौरकर्मभावयोः ॥

स्तेमः । पुं० आर्द्रीभावे । क्लेदने । समुन्दने । स्तेमनम् । स्तिमधातोः आर्द्रीभावे । घञ् ॥

स्तेयम् । न० चौरकर्मभावयोः चौर्ये । यथा स्तेयमार्गेण परद्रव्यमपहरणे ॥ स्तेनस्य भावः । प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा निशायामथवा दिवा । यत्परद्रव्यहरणं स्तेयं तत्परि

क्रोशितम् । अपिच । अन्यायेनपरस्वस्यहरणं स्तेयमुच्यते० इति ॥ स्तेनस्यभावः कर्म वा । स्तेनाद्यन्नलोपश्च ॥ महापातकेषु ब्राह्मणसुवर्णहरणं ॥ निःक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च । भूमिवज्रमणीनाञ्च रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥

स्तेयफलः । पुं० कण्टकवृक्षे । तेजःफले ॥

स्तेयी । पुं० चौरे । स्वर्णकारे ॥ स्तेयमस्यास्ति । अतइनिः ॥

स्तेनम् । न० स्तेये ॥

स्तैन्यः । पुं० चौरे ॥ न० स्तेनस्यभावे० कर्मणिच । चौर्य्ये । स्तेनस्यभावःकर्मवा । स्तेनाद्यन्नलोपश्चेत्यत्र च० स्तेनादितियोगविभागात् ष्यञ् ॥

स्तैमित्यम् । न० जडतायाम् ॥ शरीरस्यार्द्रचर्मावगुण्ठितत्वमिति वैद्याः ॥

स्तोकः । पुं० चातके ॥ त्रि० अल्पे ॥ स्तुच्यते । ष्टुचप्रसादे । घञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ स्तूयतेवा । बाहुलकात्स्तुञः कः ॥

स्तोककः । पुं० चातके । स्तोकं कं जलमस्य ॥ स्तोकंकायतिवा । कै शब्दे । आतोऽनुपेतिकः ॥

स्तोतव्यः । त्रि० स्तवनीये । स्तुत्ये ॥

स्तोता । त्रि० स्तवकर्त्तरि ॥ स्तौति ष्टुञ् । तृच् ॥

स्तोत्रम् । न० स्तवे ॥ स्तूयतेऽनेन ष्टुञ० । दाम्नीतिकरणे ष्ट्रन् । तितुत्रेतिनेट् ॥ प्रगीतमन्त्रसाध्यायां स्तुतौ । उद्गात्रादिनागीयमानेऋग्जाते । प्रगीतमन्त्रसाध्यगुणिनिष्ठगुणाभिधानंस्तोत्रमितियाज्ञिकानां व्यवहारः ॥

स्तोभः । पुं० न० अर्थशून्येवर्णे ॥ स्तोभः साम्नामविच्छेदे हेलनेस्तम्भनेऽपिचेतिहेमचन्द्रः । साङ्केत्यं पारिहास्यं वास्तोभंहेलनमेववा । वैकुण्ठनामग्रहणमशेषाघहरंविदुरित्यत्र० स्तोभंगीतालापपूरणार्थंकृतमितिश्रीधरस्वामिनः ॥

स्तोभितः । त्रि० प्रोत्साहिते ॥

स्तोमः । पुं० समूहे ॥ यज्ञे । स्तोत्रे ॥ स्तूयतेऽनेन । ष्टुञ० । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् । सोमयागेछन्दोगैः क्रियमाणायांपृष्ठादिसंज्ञकायांस्तुतौ । मन्त्रसमूहे ॥

स्तोमघारः । पुं० सर्वघारे ॥

स्तोमवल्ली । स्त्री० काण्डीरे । नासासंवेदने । काण्डवेल० इं० गौ० भा० प्र० लताप्रभेदे ॥

स्तौपिकम् । न० बुद्बुदद्रव्ये । वोधा० इ० भा० प्र० ॥

स्त्यानम् । न० स्निग्धे ॥ प्रतिध्वानौ ॥ घनत्वे ॥ आलस्ये ॥ स्त्यैष्ट्यै शब्दसङ्घातयोः । क्तः । अकर्म

ष्यतायाम् । गुरुणाभिद्यमानायाः प्यासनादिक्रमानष्टतायामिति यावत् । निश्चये

स्त्येनः । पुं० चौरे ॥ अमृते । सुधायाम् । स्त्यायति । स्त्यै० । स्त्याहृञ्भ्य इनच् ॥

स्त्री० । स्त्री० स्तनकेशवत्याम् । अस्याः पर्याया यथा । स्त्री योषिदबला योषा नारी सीमन्तिनी वधूः । प्रतीपदर्शिनी वामा वनिता महिला तथेति ॥ स्त्यायति गर्भोऽस्याम् । स्त्यै० । स्त्यायतेर्ड्रट् । टिलोपः । यलोपः । टिड्ढेति ङीप् ॥ वृषककर्ककन्यावृश्चिकमकरमीनराशिषु । अत्युक्थभेदे ॥ गौस्त्री । यथा । गोपस्त्रीभिः । कृष्णोरमे ॥ देवतिर्यङ्मनुष्येषु पुंनामा भगवान् हरिः । स्त्रीनाम्नी लक्ष्मीर्मैत्रेय नानयोर्विद्यते परमिति विष्णुपुराणम् ॥ प्रजनार्थं महाभागाः पूजार्हा गृहदीप्तयः । स्त्रियः श्रियश्च गेहेषु न विशेषोऽस्ति कश्चन ॥

स्त्रीकरणम् । न० रतबन्धे ॥

स्त्रीगवी । स्त्री० धेनौ ॥

स्त्रीचित्तहारी । पुं० प्रिये ॥ त्रि० नारीमनोहारिणि ॥

स्त्रीचिह्नम् । न० भगे । योनौ ॥ स्त्रीणामवाच्यदेशच्छिन्ननाडीव्रणश्च । अभेदेऽपि मनोभेदाज्जनः प्राये

णानुच्यते ॥ धर्मखण्डं द्विधाभिन्नमपाङ्गाक्षरं पूजितम् । ये रमन्ते नमस्तेभ्यः साहसं किमतः परम् ॥ नारीलक्षणम् ॥ स्त्रिया चिह्नम् ॥

स्त्रीधिष्ठितम् । न० स्त्रीणां व्यवहारे ॥ नासानुत्तिलिप्यगचेष्टितत्त्वमुक्तं यथा । धर्माणीयो विनिगूढितेन विदृश्यं मे महिषीजघान । अपप्रदिग्धे न च न पुरी यदेवी विरला क्षितलक्षाभिराजमिति ॥ तत्प्रायश्चित्तं ब्रह्मवैवर्ते प्रकृतिखण्डे १४ ऽध्याये द्रष्टव्यम् ॥

स्त्रीचौरः । पुं० कामुके । रतहिण्डके ॥ त्रि० योषिदपहारिणि ॥ स्त्रियाः चौरः ॥

स्त्रीजितः । पुं० स्त्रैणे । स्त्रीवशीभूते ॥ वस्तुगत्या स्त्रीजितो योऽनिन्दितः सर्वथैव हि । यथा । अनिन्दितश्चाप्यशुचिर्यः पुमांश्च स्त्रिया जितः । निन्दन्ति पितरो देवा बान्धवाः स्त्रीजितं नरम् ॥ स्त्रीजितं न नसा माता पिता भ्राता च निन्दतीति ॥ अपि च । शुचिर्विप्रो दशाहेन जातके मृतके यथा । भूमिपो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशाहतः । शूद्रो मासेन वेदेषु मातृवद्दुर्गीमहत्त्वरः । अशुचिः स्त्रीजितः शुद्धश्चितादाहमकालतः ॥ न गृह्णन्ति स्त्रीजितस्य पितरः पिण्डतर्पणम् । न गृह्ण

नित्यदेवार्च्चनञ्च पुष्पजलादिकम् ॥ ज्ञानेन किं किं तपसा जपहोमप्रयत्नैः । विद्यया चैव यशसा स्त्रीभिर्यत्नमनोहरामिति श्रीदेवीभागवते तुलस्युपाख्यानम् ॥ तथा स्त्रीपि निषिद्धः । यथा । स्त्रीजितस्याग्र्यं मासं वा सर्वं पुण्यं प्रणश्यति । न भूमौ पातकी पापात् पापिनां स्त्रीजितात् परः ॥ इति । स्त्रियाजितः ॥

स्त्रीधनम्, क्ली, स्त्रीस्वत्वास्पदीभूतधनम् । यस्मिन् धने पतिनिरपेक्षतया स्त्रिया अधिकारस्तस्मिन् ॥ तद्विधाः । पितृमातृसुतभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकं बन्धुदत्तं शुल्काभिधेयकमिति ॥ मनुश्च । अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तञ्च प्रीतिकर्म्मणि । भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ नारदोऽपि । अध्यग्न्यध्यावाहनिकं भर्त्तृदायस्तथैव च । भ्रातृदत्तं पितृभ्याञ्च षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ याज्ञवल्क्यः । पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकाद्यञ्च स्त्रीधनं परिकीर्त्तितम् ॥ तदेव मन्वादिस्थितसङ्ख्यस्त्रीधनकीर्त्तनात् षट्त्वसङ्ख्याविवक्षिता । किन्तु स्त्रीधनकीर्त्तनमात्रपराणि मुनिवचनानि । तदेवञ्च स्त्रीधनं यत्र तः स्वातन्त्र्येण दानविक्रयभोगान् कर्त्तुमधिकरोति ॥ यदिदं किञ्चित् सङ्क्षिप्यादर्शात्यायनः । प्राप्तं शिल्पैस्तु यद्वित्तं प्रीत्या चैव यदन्यतः । भर्त्तुः स्वाम्यं भवेत्तत्र शेषं तु स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ अन्यत इति । पितृमातृभर्त्तृकुलव्यतिरिक्तात् । यल्लब्धम् । शिल्पं न वा यदर्जितम् । तत्र भर्त्तुः स्वाम्यम् । स्वातन्त्र्यम् । अनापद्यपि भर्त्ता ग्रहीतुमर्हति । तेन स्त्रियाश्चापि धनं न स्त्रीधनमस्वातन्त्र्यात् । एतद्व्यतिरिक्तधनन्तु स्त्रिया एव दानाद्यधिकारात् ॥ कुलार्णवसेतौ श्रीमहानिर्वाणे श्रीसदाशिवः । पितृभिः श्वशुरैर्वापि दत्तं यद्धर्म्मसम्मतम् । स्वकृत्योपार्जितं यच्च स्त्रीधनं तत् प्रकीर्त्तितमिति ॥ स्त्रियाः । धनम् ॥ न भर्त्ता नैव च सुतो न पिता भ्रातरो न च । आदाने वा विसर्गे वा स्त्रीधने प्रभविष्णव इति दायभागः । प्रभविष्णवः प्रभवः ॥

स्त्रीधर्म्मः, पुं, ऋतौ । पुष्पे । आर्त्तवे । रजसि ॥ स्त्रीणामनुष्ठेये ॥ तत्र मनुः । बालया वा युवत्या वा वृद्धया वापि योषिता । न स्वातन्त्र्येण कर्त्तव्यं किञ्चित् कार्यं गृहेष्वपि ॥ बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत् पाणिग्राहस्य यौवने । पुत्राणां भर्त्तरि प्रेते न भजेत्

स्त्रीस्वतन्त्रताम् ॥ पित्रा भर्त्त्रा सुतैर्वापि नेच्छेद्विरहमात्मनः । एषां हि विरहेण स्त्री गर्ह्ये कुर्य्यादुभे कुले ॥ सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्य्येषु दक्षया । सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ॥ यस्मै दद्यात् पिता त्वेनां भ्राता वानुमते पितुः । तं शुश्रूषेत जीवन्तं संस्थितञ्च न लङ्घयेत् ॥ मङ्गलार्थं स्वस्त्ययनं यज्ञश्चासां प्रजापतेः । प्रयुज्यते विवाहेषु प्रदानं स्वाम्यकारणम् ॥ अनृतावृतुकाले च मन्त्रसंस्कारकृत् पतिः । सुखस्य नित्यं दातेह परलोके च योषितः ॥ विशीलः कामवृत्तो वा गुणैर्वा परिवर्ज्जितः । उपचर्य्यः स्त्रिया साध्व्या सततं देववत् पतिः ॥ नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम् । पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे महीयते ॥ पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा । पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरेत् किञ्चिदप्रियम् ॥ कामन्तु क्षपयेद्देहं पुष्पमूलफलैः शुभैः । न तु नामापि गृह्णीयात् पत्यौ प्रेते परस्य तु ॥ आसीतामरणात् क्षान्ता नियता ब्रह्मचारिणी । यो धर्म्म एकपत्नीनां काङ्क्षन्ती तमनुत्तमम् ॥ अनेकानि सहस्राणि कुमारब्रह्मचारिणाम् । दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुलसन्ततिम् ॥ मृते भर्त्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्य्यव्रते स्थिता । स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ अपत्यलोभाद्या तु स्त्री भर्त्तारमतिवर्त्तते । सेह निन्दामवाप्नोति पतिलोकाच्च हीयते ॥ नान्योत्पन्ना प्रजास्तीह न चाप्यन्यपरिग्रहे । न द्वितीयश्च साध्वीनां क्वचिद्भर्त्तोपदिश्यते ॥ पतिं हित्वापकृष्टं स्वमुत्कृष्टं या निषेवते । निन्द्यैव सा भवेल्लोके परपूर्व्वेति चोच्यते ॥ व्यभिचारात्तु भर्त्तुः स्त्री लोके प्राप्नोति निन्द्यताम् । शृगालयोनिं प्राप्नोति पापरोगैश्च पीड्यते ॥ पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयता । सा भर्त्तृलोकमाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥ अनेन नारी वृत्तेन मनोवाग्देहसंयता । इहाग्र्यां कीर्त्तिमाप्नोति पतिलोकं परत्र च ॥ इति मानवे धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

स्त्रीधर्म्मिणी, स्त्री, ऋतुमत्याम् ॥ स्त्रीधर्म्मो रजोऽस्त्यस्याः । अत इनिठनाविति इनिः । ङीप् ॥

स्त्रीधवः, पुं, पुरुषे ॥

स्त्रीपरः, पुं, कामुके । षिड्गे ॥

स्त्रीपण्योपजीवी, पुं, सम्भोगार्थमन्यस्मै स्त्रियं दत्त्वा तद्धनोपजीविनि ॥

स्त्रीपुंसौ, पुं, स्त्रीपुंसमिथुने । द्वन्द्वे ॥ स्त्री च पुमांश्च । अचतुरेत्यच् ॥

स्त्रीपुंसलक्षणा, स्त्री, पोटायाम् ॥

स्त्रीपुंसयोरुभयोश्चिह्नं स्तनश्मश्रु
निरूपयत्याम् सा ॥

स्त्रीपुन्धर्मः । पुं॰ स्त्रीपुंसयोर्व्यव
हारे । स च मानवे नवमाध्याये द्र
ष्टव्यः ॥

स्त्रीपूर्वः । पुं॰ स्त्रीजिते ॥

स्त्रीप्रसाधः । पुं॰ कुटुम्बिनि ॥
स्त्रीप्रसाधौषधम् । अस्य पुरस्त्रीप्रसा
धौरितृषप् ॥

प्रशंसा । स्त्री॰ नारीश्लाघायाम्
। सा यथा । जयेधरित्र्याः पुरमेव
सारं पुरे गृहं सद्मनि चैकदेशः तथा
पि शय्याशयने वरस्त्री रत्नोज्ज्वला रा
ज्यसुखस्य सारम् ॥ रत्नानि विभू
षयन्ति योषाः भूष्यन्ते वनिता न
रत्नकान्त्या । चेतो वनिता हर
न्त्यरत्ना नो रत्नानि विनाङ्गनाङ्ग
सङ्गम् ॥ आकारं विनिगूहितारि
पुबलं जेतुं समालिङ्गितां तन्वं चिन्त
यितां क्षतां कुसुमतल्पारम्भां खाकु
लम् । मन्त्रिप्रोक्तनिषेविणां क्षि
तिभुजामाशङ्कमानं सर्वतो दुःखा
म्भोनिधिवर्त्तिनां सुखलवः कान्ता
समालिङ्गनम् ॥ श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं स्मृत
मपि नृणां ह्लादजननम् न रत्नं स्त्री
भ्योऽन्यत् क्वचिदपि कृतं लोकपतिना
। तदर्थं धर्मार्थौ सुतविषयसौख्या
नि च ततो गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सत
तमवलामानविभवैः ॥ येऽप्यङ्गना

नां प्रवदन्ति दोषान् वैराग्यमार्गेण
गुणान् विहाय । ते दुर्जना मे मनसो
वितर्कः सद्भाववाक्यानि न तानि ते
षाम् ॥ प्रब्रूत सत्यं कतरोऽङ्गनानां
दोषोऽस्ति यो नाचरितो मनुष्यैः । धा
र्ष्ट्येन पुम्भिः प्रमदा निरस्ता गुणा
धिकास्ता मनुनात्र प्रोक्तम् ॥ सोम
स्तासां ददच्छौचं गन्धर्वः शिक्षि
तां गिरम् । अग्निश्च सर्वभक्षत्वं त
स्मान्निष्कसमाः स्त्रियः ॥ ब्राह्म
णाः पादतो मेध्या गावो मेध्याश्च पृ
ष्ठतः अजाश्वा मुखतो मेध्याः स्त्रियो
मेध्यास्तु सर्वतः ॥ स्त्रियः पवित्र
मतुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् मा
सि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यप
कर्षति ॥ जामयो यानि गेहानि शप
न्त्यप्रतिपूजिताः । तानि कृत्याह
तानीव विनश्यन्ति समन्ततः ॥ जा
यायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः । स्त्री
कुलीनानाम् । ईदृशाः स्त्रि
यो निन्द्यो कुर्वतीव कतः शुभ
म् । दम्पत्योर्व्युत्क्रमे दोषः सम
शास्त्रे प्रतिष्ठितः । नरा न तमवेक्ष
न्ते तेनात्र वरमङ्गनाः ॥ बहिर्लो
मा तु षण्मासान् वेष्टितः खरचर्म
णा । दाराविक्रमणे भिक्षां देहीत्य
स्त्रो विशुध्यति ॥ नत्वेनापि सवर्णा
नामपैति सद्गुणाश्रयः । तथा शक्त्या
निवर्त्तको नराधर्म्ये णयोषित ॥

अहो धार्ष्ट्यमसाधूनां निन्दतामनघाः स्त्रियः । मुष्णतामिव चौराणां तिष्ठ चौरेति जल्पताम् ॥ पुरुषचटुलानि कामिनीनां कुरुते यानि रहसि न तानि यद्यात् । सुकृतमञ्जलिकृता गतासु नगरस्थमनिशमिसंमिलितुम् ॥ स्त्रीरत्नमेणीतिलकमयस्यान्नि स्त्रीविसम्प्रत्ययवनीश्वरोसी । राज्यस्य सारोऽवमनङ्गनाबन्धमस्त्रीर्हीपनवाहप्रियम् ॥ कामिनीप्रथमयौवनान्वितां मन्दवल्ला मृदुपीडितस्तनाम् । उत्पलमीसमवलम्ब्य यारतिः मानवानुभवनेऽस्तिमेमतिः । तवदेशमुनिसिद्धचारणैर्मान्यमावर्पिवसेव्यसेवनात् । ब्रूतधातुभवनेस्तिकिंसुखं यद्दवः समवसन्नव्यमस्थिवम् ॥ चाब्रह्मकीटान्तमिदं निबद्धं पुंस्त्रीप्रयोगेण जगत्समस्तम् । व्रीडावकायव्य तुर्मुखत्वमीशोऽपिलेभाकुमितायुवस्था ॥ इति वारास्त्रीसंहितायाम् ७१ अध्यायः ॥

स्त्रीप्रियः । पुं॰ षटपदातिथौ । आम्रवृक्षे ॥

स्त्रीमुखपः । पुं॰ दोहदे ॥

स्त्रीयात्रा । स्त्री॰ योषित्प्रयाणे । यथा । कुलीरकन्याघटसंस्थिते रवौ सितपक्षे प्रथमामयोत्तराम् । विहाय यात्रावनितासु यञ्चसी विशेषवि

शीर्षोऽन्यदशीषमुत्तमम् ॥ प्रथमाप्रतिपत् । उत्तरा॰ उत्तराषाढम् ॥

स्त्रीरोगः पुं॰ नारीणामामये ॥

स्त्रीलग्ना । स्त्री॰ पिपीलिकायाम् ॥

स्त्रीवमम् । न॰ योषितांसमूहे ॥ स्त्रीणांसमाचस्त्रालाचेतिनपुंसकत्वम् ॥

स्त्रीस्वभावः । पुं॰ महल्लके । सौविदल्ले ॥ योषितांशीले ॥ यथा । एषा हि प्रकृतिः स्त्रीणामासृष्टे रघुनन्दन । समस्थमनुरज्यन्ति विषमस्थं त्यजन्ति च ॥ शतह्रदानां लोलत्वं शस्त्राणां तीक्ष्णतां तथा । गरुडानिलयोः शैघ्र्यमनुगच्छन्ति योषितः ॥ ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मखण्डे च यथा । हृदयं क्षुरधाराभं शरत्पद्मोत्सवं मुखम् । सुधोपमं सुमधुरं वचनं स्वार्थसिद्धये ॥ प्रकोपे विषतुल्यं तदनुमीलितम् । दुर्ज्ञेयं तदभिप्रायं निगूढं कर्म केवलम् ॥ तद्दातासमर्थितयं प्रवलं साहसंपरम् । हदीकार्य छलात्कार्य अस्नम्माय दुरत्यया ॥ पुंसश्चाष्टगुणः कामः सुरूक्तः सोऽग्रदगुरो । आहारो द्विगुणो नित्यं नैष्ठुर्यं च चतुर्गुणम् ॥ कोपः पुंसः षड्गुणश्च व्यवसायश्च निश्चितम् । यच्चैते दोषनिषाः काष्ठात्तत्रपि

तामह ॥ कान्तौ ङाविंसुखं पुंसि स्त्रियम् कामयतीत्यर्थमति । तेनः प्रवृत्तं सम्भोगेच्छा वा पुरुषः स्त्रियः ॥ धनधान्यवस्त्र तिप्रीतोरस्य । सङ्गोपधः स्त्रियः । साध्वीस्त्रीपौरुषं नष्टं कामार्ताऽऽगमनम् ॥ सर्वनाम स्त्रियः स्त्रीत्वम् नारीपुंविंसुखम् ॥ यावत्तौ पतिसखो सम्भोक्ता ये अयतापरः । पुमान् नारीं स्वीकर्त्तुं समर्थः स्याद्वदि ॥ रागित्वं निर्गुणं इद्धृधंयी स्त्रियाप्यतिप्रियम् । सा कामारतया तस्मै दद्यात्याश्चारमल्पकमिति ॥

स्त्रैण : । त्रि० । स्त्रीसम्बन्धिनि ॥ स्त्रियाः इदम्० स्त्रीषु भवः० स्त्रीभिः करणिः० स्त्रीभ्योहितो वा । स्त्रीपुंसाभ्यां नञ् स्नञौ भवतो नञ् ॥ स्त्रियाम्० स्त्रैणी ॥

स्त्र्यागारम् । न० स्त्रीणां गृहे ॥

स्थ : । पुं० स्थले ॥ तिष्ठत्यस्मिन् । स्था० । घञर्थे क : ॥

स्थग : । त्रि० धूर्त्ते ॥

स्थगनम् । न० अपिधाने । अन्तर्द्धौ

स्थगित : । त्रि० आच्छादिते । संवीते । रुद्धे । स्तब्धे ॥

स्थगितगी : । त्रि० स्तब्धवाचि ॥

स्थगी । स्त्री० ताम्बूलपात्रविशेषे । ताम्बूलकरङ्के । पानवट्टा० इ० भाषा० प्रसिद्धे ॥

स्थगिलम् । न० स्थलसीमनि । अ-

स्वरे ॥

स्थगिलशायी । त्रि० अस्वरशायिनि ॥ स्थगिलि० शेते । शीङ् शयने । अ ते० इतिणिनि : ॥

स्थग्गु । न० गर्त्ते ॥

स्थण्डिलम् । न० अस्वरे । भूमौ । अजिरे । अनिम्नोन्नतायां परिष्कृतायां भूमौ ॥ यज्ञार्थं परिष्कृतायां भुवि ॥ यज्ञे परिष्कृतस्यामिष्यातां स्थण्डिलमस्वरे । इतिशब्दरत्नावली ॥ होमनिमित्ताऽग्निस्थापनार्थं परिमितभूमौ । यथा । रम्ये परिष्कृते देशे तुषाङ्गारादिवर्जिते । हस्तमात्रप्रमाणं तु स्थण्डिलं रचयेत्सुधीरिति मत्स्यानिर्वाणतन्त्रम् ॥ वशिष्ठसंहितायामपि । तस्मात् सम्यक्परीक्ष्येव कर्त्तव्यं शुभवेदिकम् । हस्तमात्रं स्थण्डिलं वा सर्वेषां कर्मणामिति ॥ क्रियायोगसारेऽपि । कुण्डमेवंविधं नस्यात् स्थण्डिलं वा समाश्रयेदिति । शारदातिलकेऽपि । नित्यं नैमित्तकं काम्यं स्थण्डिले वा समाचरेत् । हस्तमात्रन्तु तत्कुर्याच्चतुरस्रं समन्ततइति ॥ केचिदत्रावांशुभभूमौ ॥ स्थलत्यस्मिन् । इलस्थाने । तिष्ठत्यस्मिन्निति वा । स्था० । मिथिलादयश्चेति साधु ॥

स्थण्डिलशायी । पुं० स्थाण्डिले । यः स्थण्डिले शेते तस्मिन्

प्राप्सौ । स्थण्डिलेकुशाय्यावतिस्थ शेशेते । व्रती० इतिणिनिः ॥

स्थण्डिलसितकम् । न० वेदाम् ॥ इ० हा० लौ ॥

स्थण्डिलेशयः । पुं० स्थाण्डिले । व्रतेनस्थंडिलेशेते । शीङ्० अधिकरणे शेतेरित्यच् । अलुक् ॥

स्थपतिः । पुं० बृहस्पतौ । बृहस्पतिसवकर्त्तरि । जीवेष्टियाजके । स गोष्पतीष्ट्यास्थपतिरित्यमरः । स जर्ज्जेतिसम्बन्धः ॥ कुबेरे । कञ्चुकिनि । सौविदे ॥ यज्वनि ॥ का रुभेदे । शिल्पिविशेषे । राज० था को० इ० भा० प्र० ॥ तल्लक्षणं य था । वास्तुविद्याविधानज्ञोलघुहस्तोजितश्रमः । दीर्घदर्शीचशूरश्च स्थपतिः परिकीर्त्तितः । इति ॥ स्थानंस्थः । सुपिस्थइत्यच० स्थ इतियोगविभागात्कः । स्थस्थपतिः । यद्वा । तिष्ठन्त्यस्मिन् । ष्ठा० । घञर्थेकः । स्थस्यासौपतिश्च ॥ त्रि० प्रधाने ॥

स्थपुटः । त्रि० विषमोन्नते ॥ विषमसञ्चारकौशिनि ॥

स्थलम् । न० जलशून्याकृत्रिमभूभागे । स्थल्याम् ॥ स्थलति । स्थल० । पचाद्यच् ॥ वस्त्रगृहे ।

स्थलकन्दः । पुं० अयास्यकन्दे । वनशोलइतिभाषाप्र० ॥

स्थलकमलम् । न० स्थलपद्मे ॥

स्थलकुमुदः । पुं० करवीरे ॥ इ० रा० गट् ॥

स्थलपद्मः । पुं० मानके । मानकच्० इ० भा० । न० पुष्पप्रभेदे । छत्रपत्रे । तमालके ॥ प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मंसाधुपुष्पं इष्टिकृत्पुण्डरीयकमितिरभसः ॥

स्थलपद्मिनी । स्त्री० स्थलपद्मे ॥

स्थलपाकलम् । न० पक्वमांसविशेषे । यथा स्थलेनपक्वंयन्मांसंतत्तुवैस्थलपाकजम् ॥

स्थलमञ्जरी । स्त्री० अपामार्गे ॥

स्थलविहङ्गमः । पुं० मयूरादौ ॥ स्थलचरविहङ्गमः ॥

स्थलशृङ्गाटः ।)
स्थलशृङ्गाटकः ।) पुं० गोक्षुरे ।

स्थलसीमा । पुं० स्थण्डिले ॥

स्थला । स्त्री० पुरुषेणसंस्कृतायां भूमौ । स्थलति । स्थल० । पचाद्यच् । टाप् ।

स्थली । स्त्री० अकृत्रिमायांभूमौ । जानपदेतिङीष् ॥

स्थलेरुहा । स्त्री० घृतकुमार्याम् । दग्धायाम् ॥ त्रि० स्थलजाते । स्थलेरोहति । रुह० । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

स्थलेशयः । पुं० मृगादौ ॥ स्थलेशेते । अधिकरणेशीङ...

ऽस्य । यथवासिस्थलुक् । त्रि० स्थपतसार्थिनि ॥

स्थविः । पुं० स्थपतिः । तन्तुवाये । तिष्ठति । स्था० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिविभ्य इति क्विन् । निपातनात् स्वः ॥ नाके । स्वर्गे ॥

स्थविरः । पुं० । ब्रह्मणि । सुरज्येष्ठे ॥ न० शैलेये । शिलापुष्पे ॥ त्रि० वृद्धे । यथा । न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः । यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुरिति मनुः ॥ अचले । तिष्ठति । स्था० । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरेति किरच् । तिष्ठतेर्वुक् च । ह्रस्वश्च ॥

स्थविरा । स्त्री० महाश्रावण्याम् । महाश्रावणिकायाम् ॥

स्थविष्ठः । त्रि० अतिस्थूले । स्थूलतमे । अयमेषामतिशयेन स्थूलः । स्थूलदूरेतीष्ठनि साधुः ॥ येरा व्यक्षिप्ते स्थविष्ठे भगवद्रूपे ॥

स्थवीयान् । त्रि० स्थूलतरे । अयमनयोरतिशयेन स्थूलः । ईयसुन् । स्थूलदूरेत्यादिना पूर्वस्य गुणश्च ॥

स्थाणुः । पुं० शम्भौ । ईशे । शिवे । प्रलयेऽपि तिष्ठति एकरूपेण । स्था० । स्थो णुरिति णुप्रत्ययः ॥ स्थितानि पृथिव्यादीनि तिष्ठन्त्यस्मि-

न्निति वा ॥ कीले ॥ गम्भद्रव्यविशेषे । जीवके ॥ पुं० न० शाखापत्रादिरहिततरौ । ध्रुवे । ध्रुवौ ॥ त्रि० स्थैर्यान्विते । स्थिरे । अविकारिणि । सदैकरूपे ॥

स्थाणुप्रिया । स्त्री० कुरुक्षेत्रवर्ति-न्यां सरस्वत्याम् ॥

स्थाणुवटतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

स्थाणुतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे । कार्यो ? शिवस्थलिङ्गनवयवाचितं तीर्थम् । स्थाणुतीर्थम् ॥ कानो ? शाखागुसंज्ञके ॥

स्थण्डिलः । पुं० स्थण्डिलशायिनि । स्थण्डिलेऽवश्यं शयितुं नियमोऽस्य । स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते इति अण् ॥

स्थानकम् । न० अवस्थानादिषु पुंसि तेम माकोटादौ यथा कक्षस्थापि श्रेष्ठमासत कथयामि ते । माकोटमण्डलेऽनान्तरण्डस्थानकस्थाः ॥ अलस्य स्थानोऽयं कथं स्थानकाप्तीति । इदमप्यवरेतस्य अनन्द्यनस्थानरे० माकोटादिस्था सृष्टक्षितमित्यर्थः ॥

स्थानक्रीया । स्त्री० स्थानतीर्थाधिष्ठात्र्यां देव्याम् ॥

स्थानेश्वरः । पुं० कुरुक्षेत्रस्थशिवलिङ्गविशेषे ॥

स्थानव्यः । पुं० स्थानीये ॥

स्थानम् । न० सादृश्ये । अवकाशे ॥

स्थितौ । वसतौ । अन्यमन्त्रे । आज
मि । राज्ञोऽष्टवर्गस्यापचयोपचयाभा
वेन संस्थितौ ॥ अष्टवर्गस्यापचय :
क्षय : । तस्य वोपचयो वृद्धि : । त
स्योरुपचयोनाप्यपचय : स्थानम् ।
तदुक्तम् । क्षय : स्थानञ्च वृद्धिश्च त्रि
वर्गो नीतिवेदिनाम् । क्षयवृद्ध्यो
रभावेनस्य समुक्तं मनीषिभिरिति
॥ राज्ञश्चिन्तनीयेषु दण्डकोषपुररा
ष्ट्रेषु चतुर्षु ॥ तिष्ठत्यनेनेति । ष्ठा ·
। करणे ल्युट् । तत्र दण्डोऽस्मिन्
ति · दण्डोऽस्त्रस्य रथपदातय : ·
तेषां पोषणं रक्षणादि राज्ञा चिन्तनी
यम् । कोषोऽर्थनिचय : · तस्याय
व्ययादि । पुरस्य रक्षणादि । राष्ट्रं
देश : · तत्रासिमनुष्यपश्वादिधा
रणक्षमत्वादि च राजा चिन्तयेत् ॥
मीचे ॥ तिष्ठत्यस्मिन्नतुकदा
चिच्छ्रयते । ष्ठा · अधिकरणे ल्यु
ट् ॥ च धार्य ॥ यद्दे ॥ देशसाम्या
न्यं स्थानमिति मीमांसका : । त
द्विविधम् पाठसादेश्यमनुष्ठान्
सादेश्यञ्च । स्थानञ्च क्रमश्चेत्यन
र्थान्तरम् । पाठसादेश्यमपि द्विवि
धम् । यथासङ्ख्यपाठ : · सन्नि
धिपाठश्चेति । तत्रैन्द्राग्नमेकादश
कपालं निर्वपेत् · वैश्वानरं द्वाद
शकपालं निर्वपेदित्येवं क्रमविहि
तेषु · इन्द्राग्नी रोचना दिवेत्यादी

नां याज्यानुवाक्यामन्त्राणां यथासङ्
ख्यं प्रथमस्य प्रथमं द्वितीयस्य द्वितीय
मित्येवं रूपो विनियोगो यथासङ्
ख्यपाठात् । प्रथमपठितमन्त्रस्यैकौ
मध्याकाङ्क्षायां प्रथमतो विहितं
कर्मैव प्रथममुपतिष्ठते समानदेशत्वा
त् । एवं द्वितीयमन्त्रस्यापि द्वितीया
काङ्क्षायां प्राकृतत्वानुवादेन विहितानां
मदर्थपठितानां विकृत्यर्थत्वं सन्नि
धिपाठात् । यथा · पाशमष्टौ माना
म · तेषां द्विवेमध्याकाङ्क्षायां प्रकृ
तं विकृत्यपूर्वमे · भाव्यत्वं मन्त्रस्या
ध्यसि · उपस्थितत्वात् । स्तनन्धयप्र
त्यो विकृतिसन्निधिपाठाद्वैकल्पिकः
। पशुधर्माणामग्नीषोमीयार्थत्वम
नुष्ठानसादेश्यात् । अग्निष्टोमेऽग्नि ·
अग्नीषोमीय: पशुरनुष्ठीयते ; तस्मि
न्नहनि · तद्धर्मा पठ्यन्ते · अतस्ते
षांअध्याकाङ्क्षायामनुष्ठेयत्वे
नोपस्थितं पशुमपूर्वं गीर्भाव्यत्वेन
सम्बध्यते । तन्त्रयोगं ममाख्यात :
प्रकरणम् । अतएव शुन्धनमन्त्र : सा
न्नाय्यपात्रम् · पाठसादेश्यात् ·
नतु पौरोडाशिकमिति समाख्यया पु
रोडाशपात्राणीति ॥ समाख्यापि शि
षि पदमिति यस्यार्थविधि : । य
था । पितृस्थानीय : । पितुरिव स्था
नमस्येति बहुव्रीहि : ॥ स्थीयतेऽ
त्र । ष्ठा · अधिकरणे भावे वा ल्युट्

। तिष्ठन्त्यस्मिन्निति शब्दव्युत्पत्त्या
क्वचित्स्थानशब्दोऽयं वाच्यः । नि
कटे । स्वधर्मानुष्ठायिनामसम्यग्व
र्त्तिनाञ्च स्थानविशेषप्राप्तिर्यथा ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च सम्यग्धर्मानु
पालिनाम् । असम्यग्वर्त्तिनां लो
कान् ब्रह्मा चक्रे यथाक्रमम् ॥ प्राजा
पत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रिया-
वताम् । क्षत्रियाणां तथा चैन्द्रं सङ्
ग्रामेष्वनुवर्त्तिनाम् ॥ वैश्यानां मा
रुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्त्तिनाम् ।
गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचर्यानुका
रिणाम् ॥ अष्टाशीतिसहस्राणां य
तीनामूर्द्ध्वरेतसाम् । स्मृतं तेषान्तु
यत्स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ॥ स
प्तर्षीणाञ्च यत्स्थानं स्मृतं तद्वनौक
साम् । प्राजापत्यं गृहस्थानं गृहध
र्मानुवर्त्तिनाम् ॥ न्यासिनान्तु पर
ब्रह्म योगिनाममृतं स्मृतम् । ए
कान्तवासिनां ब्रह्मध्यायिनां परमं प
दम् ॥ तामिस्रमन्धतामिस्रं महा
रौरवरौरवम् । असिपत्रवनं घोरं
कालसूत्रमवीचिमत् ॥ वेदनिन्द
कानान्तु यज्ञव्याघातकारिणाम् ।
स्थानमेतत्समाख्यातं स्वधर्मविनि
वर्त्तिनाम् ॥ इति वह्निपुराणे सर्ग
कथननामाध्यायः ॥

स्थानकम् । न० आलवाले ॥ नगरे ॥

स्थानचपला । स्त्री० वर्वराचर्चे ॥

स्थानच्युतः । त्रि० स्थानभ्रष्टे । यथा
। स्थानस्थितस्य पद्मस्य मित्रवरुण
भास्करौ स्थानच्युतस्य तावेव क्ले
दशोषणकारकौ ॥ इति ग० पु० ॥

स्थानपालः । पुं० स्थानरक्षके ॥

स्थानभ्रष्टः । त्रि० पदच्युते ॥ यथा
। स्थानस्थितानि पूज्यन्ते पूज्य
न्ते च पदस्थिताः । स्थानभ्रष्टा न पू
ज्यन्ते केशा दन्ता नखा नराः ॥ इति
गारुडेऽध्यायः ११५ ॥

स्थानाध्यक्षः ।
स्थानिकः ।) त्रि० स्थानरक्षके ॥

स्थानी । त्रि० स्थानविशिष्टे । स्थानी
वति ॥

स्थानीयम् । न० पुरीम् । पत्तने ।
निगमे । नगरे ॥ प्राकारादिना दु
र्गयोजनविस्तीर्णं नगरं स्थानीयम्
। स्थानाय हितम् । तस्मै हितमि
ति छः ॥ त्रि० स्थानभवे ॥ स्था
नसम्बन्धिनि ॥

स्थाने । अ० कारणार्थे । हेतौ । यु
क्ते ॥ सादृश्ये । साम्ये स्थानस्थक
रणम् । स्थानशब्दात् तत्करोती
ति णिजन्तादेप्रत्ययः ॥

स्थापकः । त्रि० स्थापनकर्त्तरि ॥ स्था
पयति । स्था० । णिजन्ताण्वुल् ॥

स्थापत्यः । पुं० राज्ञां स्त्र्यागारे वशीर
न्ताधिकृते । सौविदल्ले । कञ्चुकि
नि । स्थपत्यः पुरुषाः । घञर्थे

क : । स्थामोद्रारोष्णांपति : पाल
क : । स्थपतिरेव । चतुरश्चांदित्वा
त्स्वार्थेष्यञ् ॥ न० स्थपतेर्भावे ॥
स्थापनम् । न० रोपणे । निवेशने ॥
पुंसवने ॥ समाधौ ॥ स्थितिहेतु
प्रयत्ने ॥ स्थापयति । ष्ठा० । ल्यु
ट् ॥
स्थापना । स्त्री० स्थापने । निवेशने ॥
मनुष्याद्याश्रयत्वे ॥
स्थापनी । स्त्री० पाठायामोषधौ ॥
स्थापित : । त्रि० निश्चिते ॥ न्यस्ते ॥
स्थाप्य : । त्रि० रक्षितधने । न्यास-
धने ॥
स्थाम । न० सामर्थ्ये ॥ सिंहस्यैव ।
ष्ठा० । सर्वधातुभ्यो मनिन् ॥
स्थायी । पुं० भावभेदे । रत्यादिभावे
षु । यथा । रतिर्हासश्च शोकश्च क्रो
धोत्साहौ भयन्तथा । जुगुप्सा विस्म
यशमौ : स्थायिभावा : प्रकीर्त्ति
ता : ॥ समवेय : समुद्भूत : स्था
न्तं यश्च वर्त्तते । भाव : स्थायीस
विज्ञेयोऽव्यभिचारीततोऽन्यर्थं इति ॥
त्रि० स्थिरे । स्थितिमति ॥ योऽपि
राजा खदेशेऽदुर्गं कृत्वा तिष्ठति० स
स्थायीत्युच्यते ॥ तिष्ठति । ष्ठा० ।
आतो युक् चिण्कृतोरितियुक् ॥
स्थायुक : । पुं० एकग्रामाध्यक्षे ॥
स्थानशीलमस्य । ष्ठा० । लषप

तपद्स्थाभूवृषिभ्य उकञ् ॥ त्रि०-
स्थिरे ॥
स्थालम् । न० स्वर्णादिनिर्मितेभोजन
पात्रे । थाल० इ० भा० प्र० ॥ तिष्ठ
त्यत्र । ष्ठा० । स्थाचतीत्यालच् ॥
स्थाली । स्त्री० ओदनादिपचनपा-
त्रे । पिठरे । उखायाम् । कु-
ण्डे । हांडी० इ० भा० प्र ॥ तिष्ठति
ष्ठा० । स्थाचतिमृजेरालच् आलजा
लीयच : । जातेरितिङीष् ॥ पा
टलावृक्षे ॥
स्थालीपाक : । पुं० भोजनपक्वान्ना
दौ ॥ मांसाष्टकायाश्च स्थालीपाकस्य
मांसप्रतिनिधित्वं यथागोभिल : ।
अपि वा स्थालीपाकं कुर्वीतेति । त
द्विधानन्तु । स्थालीपाकं पशुस्थाने कु
र्याद्यद्यानुकल्पिकम् । श्रपयेत्तं सव
त्साया तरुण्यागो : पयस्तु । वृ
तिकन्दौ गवरिश्चिष्टो कागयाश्चम् । अ
न्त्येहि० ओदनचरो : पयस्तु ।।
स्थालीपुरीषम् । न० स्थालीमध्ये द्र
व्यान्ते ॥
स्थालीपुलाक : । पुं० न्यायविशेषे
॥ यथा । स्थालीस्थानामेकः पुलाकस
र्वेषांसिद्धिभागिन : । समस्ताना
मिवसैषामेकाभिस्वात्प्रतिपन्नवत् ।
कृतिस्थालीपुलाकन्यायेनैवैकलि
ङ्गमात्पत्त्येदे तात्पर्यं अधिकारत्वेना
त् । प्रतिपन्नर्नदृष्टमदंनादिनासृ

टिरात्वं नश्वरात्मितमसमासत्वम्।

स्थालीबिलम्। न॰ पाकपात्राभ्यन्तरे। स्थाल्याः मध्यभागे॥

स्थालीबिलीय।)
स्थालीबिल्य।) त्रि॰ पाकयोग्यतण्डुलादौ॥ स्थालीबिलमर्हतीति। स्थालीबिलादिति॰ छयतौ॥

स्थालीवृक्षः। पुं॰ नन्दीवृक्षे। अश्वत्थभेदे। वैद्यकपर॰ शू॰ भा॰ प्र॰॥

स्थावरः। पुं॰ पर्वते॥ न॰ धनुषि। कोदण्डे॥ त्रि॰ जङ्गमेतरे। अचलवस्तुनि॥ स्थितिशीले॥ चलनशीलः। स्वभावस्थितत्व॥

स्थावरगुल्मः। पुं॰ एकस्थानस्थायिसैन्यसमूहे। धा॰ ८॰ भा॰ प्र॰॥ स्थावरश्चासौ गुल्मश्च॥

स्थावरादि। न॰ वत्सनाभादिविषे॥

स्थाविरम्। न॰ वृद्धत्वे॥ तच्च सप्ततिवर्षात्परं भवति। यथा। अशी तिवर्षाद्वैद्यास्तत्र स्थविरं वदन्ति। स्थविरः स्थानुसन्धानेऽपि योगिनां तत्पर्भितस्मृतिः॥ स्थविरस्य भावः कर्म वा। युवादित्वादण्॥

स्थासकः। पुं॰ चर्चिक्ये॥ जलादेर्बुद्बुदे॥ बुद्बुदाकारमण्डले॥ हस्तविन्यासनिर्माणमुद्राया

म्। सा॰ द॰ भा॰ प्र॰॥ तिष्ठति। स्था॰। बाहुलकात् पः। स्वार्थे कन्॥

स्थास्नुः। त्रि॰ स्थिरतरे॥ स्थानशीलः। ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः॥ स्थायिनि॥ शाश्वते ध्रुवे॥

स्थिकः। पुं॰ कटिप्रोथे॥ शू॰ श॰ र॰ हा॰॥

स्थितः। त्रि॰ प्रतिज्ञातवति। सप्रतिज्ञे। ऊर्द्ध्वे। निश्चले। स्थिरे। वर्त्मसामे। समुत्थिते॥ स्था॰। क्तः। द्यतिस्यतिमास्थामित्तिकारान्तादेशः॥ मर्यादया स्थितौ॥ निवृत्तिगतिकोपेष्विह स्थितः प्रोच्यते जनैः॥

स्थितधीः। त्रि॰ स्थितप्रज्ञे। स्थिता निश्चला धीर्यस्य सः॥

स्थितप्रज्ञः। त्रि॰ असम्मूढे। परमात्मज्ञाननिष्ठे तत्त्वविदि॥ स्थिता प्रतिष्ठिता आत्मानात्मविवेकजा प्रज्ञा यस्य सः॥ स्थिता निश्चला॰ च स्वरूपाणि स्थितप्रज्ञस्य यथा। अथ स्थितप्रज्ञवर्तिता। अत्र भगवान्। प्रजहाति यदा कामान् सर्वान् पार्थ मनोगतान्। आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः। वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते॥

स्थितिः । स्त्री० अवस्थाने । ऊर्द्धाव
स्थाने ॥ मर्य्यादायाम् ॥ न्यायपथ
स्थितौ । संस्थायाम् ॥ ईश्वरेच्छा
निरुद्धस्य सर्व्वलोकस्य स्वर्गोपरि नि
योगस्थापने ॥ विद्यमानतायाम्
। सृष्टिप्रलययोर्मध्ये ॥ सीमनि ॥
स्थानम् । ष्ठा० । स्थागापापचोभा
वे० क्तिन् ॥ तिष्ठत्यनया ।
बाहुलकादधिकरणे क्तिन् ॥

स्थितिस्थापकः । पुं० संस्कारविशेषे
। अन्यथाकृतस्य पुनस्तदवस्थापादके
घटादिपृथिवीवृत्तौ ॥

स्थिरः । पुं० शनैश्चरे । मोक्षे । दे
वे ॥ नगे । पर्व्वते ॥ वृक्षे ॥ का
र्त्तिकेये ॥ धववृक्षे ॥ वृषे ॥ वृष
सिंहवृश्चिककुम्भराशिषु ॥ न० न
क्षत्रविशेषेषु ॥ यथा । उत्तरात्रय
रोहिण्योभास्करश्च ध्रुवं स्थिरम् ।
तत्र स्थिरं बीजगेहशान्त्यारामादिसि
द्ध्यतीति ॥ त्रि० कठिने ॥ अच
ले ॥ दृढप्रयत्ने ॥ रसाद्यैरनश्वर
कालस्थायिनि शरीरे ॥ तिष्ठति ।
ष्ठा० । अजिरशिशिरशिथिलस्थिर
स्फिरस्थविरखदिराः । इति किर
च् ॥ टिलोपः ॥ षड्भावविकार
रहितेसदेकरूपे ॥

स्थिरकर्म्मा । त्रि० आफलोदयका-
रिणि ॥

स्थिरगन्धः । पुं० चम्पके ॥ त्रि० स्थि
रस्थायिसौरभयुक्ते । स्थिरो गन्धो
यस्मिन् ॥ *

स्थिरगन्धा । स्त्री० पाटलायाम् ॥ के
तक्याम् ॥

स्थिरचक्रः । पुं० मञ्जुघोषाभिधेजि
नविशेषे ॥ त्रि० सुस्थसैन्ये ॥

स्थिरच्छदः । पुं० भूर्ज्जपत्रे ॥ स्थि
राः छदा यस्य ॥

स्थिरच्छायः । पुं० देवद्रुमे ॥ स्थिरा अ
चञ्चला छाया यस्य सः ॥ वृक्षमात्रे
॥ छायावृक्षे ॥

स्थिरजिह्वः । पुं० मत्स्ये ॥

स्थिरजीविका । स्त्री० स्थिरवृत्तौ ।
शाल्मलौ ॥ त्रि० स्थिरवृत्तिमति ॥

स्थिरजीविता । स्त्री० शाल्मलिवृक्षे ॥

स्थिरतरः । त्रि० स्थास्नौ । स्थेयसि
। अतिस्थिरे ॥ अतिशयेन स्थिरः ।
द्विवचनविभज्येतितरप् ॥ एकरू
पतयातिस्थिरे ॥

स्थिरदंष्ट्रः । पुं० भुजङ्गमे ॥ वराहा
कृतिविष्णौ । ध्वनाविस्वनय ॥

स्थिरदारुः । पुं० शाकवृक्षे ॥

स्थिरपत्रः । पुं० हिन्ताले ॥

स्थिरपुष्पः । पुं० चम्पके ॥ बकुले ॥

स्थिरपुष्पी । स्त्री० तिलकद्रुमे ॥

स्थिरफला । स्त्री० कुष्माण्डाम् ॥

स्थिरबुद्धिः । त्रि० स्थिरप्रज्ञे । लब्ध
श्रवणमननफले ॥ सन्धिरानिश्चला
सन्न्यासपूर्व्वकवेदान्तवाक्यविचार

परिपाकेणासर्वसंशयशून्यत्वेन निर्विचिकित्सा निश्चिता ब्रह्मणि बुद्धिर्यस्य ॥

स्थिरमतिः । स्त्री० निश्चलायां बुद्धौ ॥ परमार्थवस्तुविषयायां मतौ ॥ त्रि० तद्वति ॥ स्थिरा परमार्थवस्तुविषया मतिर्यस्य ॥

स्थिरयोनिः । पुं० द्रुमे ॥

स्थिरयौवनः । पुं० विद्याधरे ॥ त्रि० चिरस्थायितरुणावस्थे ॥ स्थिरं यौवनं यस्य ॥

स्थिररङ्गा । स्त्री० नील्याम् ॥

स्थिररागा । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥

स्थिरश्रीः । पुं० विष्णौ ॥ त्रि० निश्चलश्रीविशिष्टे ॥ स्थिरा श्रीर्यस्मिन् । यथा ॥ स्थिरोपायो हि पुरुषः स्थिरश्रीरेव जायते । रचितुं नैव शक्नोति चपलश्चपलां श्रियमिति मत्स्यपुराणम् ॥

स्थिरसाधनकः । पुं० सिन्धुवारवृक्षे ॥

स्थिरसारः । पुं० शाकवृक्षे ॥

स्थिरा । स्त्री० भुवि । धरित्र्याम् । विश्वम्भरायाम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । अजिरशिशिरेत्यादिना किरच्० टिलोपः । टाप् । काकोल्याम् ॥

स्थिराङ्घ्रिपः । पुं० हिन्तालवृक्षे ॥

स्थिरायुः । स्त्री० शाल्मलिद्रुमे ॥ स्थिरमायुर्यस्याः ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि वने जीवति शाल्मलिरिति वचनात् ॥

स्थूणा । स्त्री० गृहस्याधारभूते स्तम्भे काष्ठमयी हि कर्णिका स्थूणा भवति । थूणी० इ० भा० प्र० गृहपूर्वः स्थूणाशब्दः क्लीबे । यथा गृहस्थूणमिति ॥ सूर्म्याम् ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । रास्नासास्नेति साधुः ॥ दृगन्तरे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

स्थूरः । पुं० मनुष्ये ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । स्थः किच्चेति स्थूरम् ॥ स्थूरश्चायमिति मन्त्रे तु योगपुरस्कारात् स्थिरस्यार्थः ॥

स्थूरी । पुं० खरवृषभवत्पृष्ठेन भारवाहकेऽश्वे ॥

स्थूलः । पुं० शिराजि । पनसे ॥ न० कूटे । समूहे ॥ त्रि० निष्प्रज्ञे ॥ जडे ॥ उपचितावयवे । पीने । पीवरि । पीवरे । मोटा० इ० भा० ॥ स्थूलशरीरे । आत्मन उपाधिविशेषे ॥ स्थूलो देहोऽहमप्रत्ययादात्मेति लोकायतभेदः । तन्न । मृतसुषुप्तयोरपि सङ्घाताविशेषाच्चैतन्यप्रसङ्गात् । एकैकस्य च भूतस्याचैतन्यादर्शनात् । सङ्घातस्य चावस्तुत्वात् ॥ स्थूलयति । स्थूलपरिबृंहणे । चुरादावदन्तः । पचाद्यच् ।

स्थूलक्षः । पुं० तृणविशेषे । सूच्य

ये । खरच्छदे । उलुखड० इ० गौ० टि० भा० प्र० ॥ त्रि० स्थूले ।

स्थूलकङ्गुः । पुं० बरकधान्ये ॥

स्थूलकणा । स्त्री० स्थूलजीरके ॥

स्थूलकण्टकः । पुं० जालबर्बुरे ॥

स्थूलकण्टकिका । स्त्री० शाल्मलिवृक्षे ॥

स्थूलकण्टा ।) स्त्री० बृहत्याम् ॥
स्थूलकण्टिका ।)

स्थूलकन्दः । पुं० हस्तिकन्दे ॥ शूरणे । मानकन्दे ॥ रक्तलशुने । राजपलाण्डौ ॥

स्थूलकायः । पुं० स्थूलशरीरे ॥

स्थूलकाष्ठधृक् । पुं० बृहत्काष्ठाग्नौ । स्कन्धानले ।

स्थूलकाष्ठाग्निः । पुं० स्कन्धाग्नौ ।

स्थूलखण्ड । : पुं० बाणे ॥

स्थूलकेश्वरः । पुं० सिद्धस्थानविशेषे ॥ स्थूलाख्यात्स्थूलकेश्वरे० इति देवीगीता ॥

स्थूलग्रन्थि : । स्त्री० वचाप्रभेदे । महाभरा० इ० भा० ॥

स्थूलचञ्चुः । पुं० महाचञ्चुशाके ।

स्थूलचापः । पुं० तूलपरिष्कारार्थधनुषि । तूलचापे ॥ इ० श० र० लौ ॥

स्थूलजीरकः । पुं० कृष्णजीरके । उपकुञ्चिकायाम् । कालौञ्जी० मं

गरैला० इ० भा० प्र० ॥

स्थूलतालः । पुं० हिंताले ॥

स्थूलत्वचा । स्त्री० काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ।

स्थूलदण्डः । पुं० देवनले ॥

स्थूलदर्भः । पुं० मुञ्जे ॥

स्थूलदला । स्त्री० घृतकुमार्याम् ॥

स्थूलनालः । पुं० देवनले ॥

स्थूलनासः ।) पुं० शूकरे ॥
स्थूलनासिकः ।)

त्रि० पीनमासायुक्ते ॥

स्थूलपटः । पुं० स्थूलशाटके । पटति । पटगतौ० पटविस्तारे वा । पचाद्यच् । स्थूलश्चासौ पटश्च ॥ त्रि० स्थूलवस्त्रवति । यथा । कृष्णगृह्याः स्थूलपटाय वर्गोधूमशालिनः । प्रलयेपि न सीदन्ति यदि कन्या न जायते ॥

स्थूलपट्टः । पुं० कर्पासे ॥

स्थूलपट्टाकः : पुं० स्थूलवस्त्रे ॥

स्थूलपादः । पुं० हस्तिनि । व्याधिना स्थूलचरणे ॥

स्थूलपुष्पः । पुं० वकद्रुमे ॥

स्थूलपुष्पिका । स्त्री० गिरिजापराजितायाम् ॥

स्थूलप्रपञ्चः । पुं० विराजि ।

स्थूलफलः : पुं० शाल्मलिवृक्षे ॥

स्थूलफला । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

स्थूलभद्रः । पुं० श्रुतकेवलिनामनि

जैनभेदे ॥

स्थूलभुक् । न॰ व्यष्ट्युपहितचैतन्ये॰ विश्वशब्दाभिधेये ॥ स्थूलान्विषयान् भुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ॥

स्थूलभूतम् । न॰ पञ्चीकृताकाशादिभूते अपञ्चीकृतानामेव भूतानां परस्परव्यवहार्थप्राणिनिकायव्यवहारनिर्वाहकतदीयधर्माधर्मापेक्षपरमेश्वरेच्छादृष्ट्यादिनिमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ । पञ्चीकृतभूते ॥

स्थूलमरिचम् । न॰ कक्कोले ।

स्थूलमूलम् । न॰ चाणक्यमूलके ।

स्थूललक्षः । त्रि॰ वदान्ये ॥ स्थूलैर्महद्भिर्लक्ष्यते । लक्ष॰ । कर्म्मणि घञ् ॥

स्थूललक्ष्यः । त्रि॰ दानशौण्डे । बहुप्रदे । वदान्ये ॥ स्थूलं कूटं लक्ष्यमस्य ॥ स्थूलैर्महद्भिर्लक्ष्यते वा । लक्ष॰ । कर्म्मणि ण्यत् ॥

स्थूलवर्त्मकृत् । पुं॰ ब्रह्मगर्त्याम् ॥

स्थूलवल्कलः । पुं॰ रक्तलोध्रे ॥

स्थूलवृत्तफलः । पुं॰ मदनवृक्षविशेषे । स्निग्धपिण्डीतके ॥

स्थूलवैदेही । स्त्री॰ गजपिप्पल्याम् ।

स्थूलशरः । पुं॰ महाशरे । क्षुरप्रे ॥

स्थूलशरीरम् । न॰ आत्मन उपाधिविशेषे । अन्नमयकोषे ॥ यथा । रसादिपञ्चीकृतभूतसम्भवं भोगालयं दुःखसुखादिकर्मणाम् । शरीरमाद्यन्तवदादिकर्मजं मायामयं स्थूलमुपाधिरात्मनः ॥

स्थूलशाटकः । पुं॰ स्थूलवस्त्रे । वराशौ ॥ शटति शटकन् आदौ स्थूल । स्थूलश्चासौ शाटकश्च ॥

स्थूलशाटका ।)
स्थूलशाटिका) स्त्री॰ स्थूलवस्त्रे
स्थूलशाटिः ।)
। वराशौ ॥

स्थूलशालिः । पुं॰ महाशालौ । स्थूलतण्डुले ॥

स्थूलशिराः । पुं॰ ऋषिविशेषे ॥ न॰ वृहन्मस्तके ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥ स्थूलं शिरो यस्य ॥

स्थूलशीर्षिका । स्त्री॰ क्षुद्रपिपीलिकायाम् ॥

स्थूलषट्पदः । पुं॰ वरोलि । बोलता॰ वृ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ॥

स्थूलस्कन्धः । पुं॰ लकुचे ।

स्थूलहस्तः । पुं॰ करिशुण्डायाम् । हस्तिहस्ते ॥ त्रि॰ पीनभुजे ।

स्थूला । स्त्री॰ स्थूलैलायाम् । कृष्णपिपीलिकायाम् । गन्धपत्रायाम् ॥ एर्व्वारौ ॥ गजपिप्पल्याम् ॥ स्थूलकेशरस्थायांदेव्याम् ॥

स्थूलांशा । स्त्री॰ गन्धपत्रायाम् ॥

स्थूलाम्रः । पुं॰ महाराजाम्रे ॥

स्थूलास्यः । पुं॰ सर्पे ॥ त्रि॰ बृहन्मुखे ।

स्थूलैरण्डः । पुं॰ महैरण्डे ॥ स्थूलैरण्डो गुणाढ्यः स्याद्रसवीर्यविपाकिषु ॥

स्थूलैला । स्त्री॰ बृहदेलायाम् ॥ अस्या गुणा यथा । स्थूलैला कटुका पाके रसे चानलकृल्लघुः । रूक्षोष्णा श्लेष्मपित्तास्रकण्डूश्वासतृषापहा ॥ हृल्लासविषबस्त्यास्यशिरोरुग्वमिकासनुत् ॥

स्थूलोच्चयः । पुं॰ गण्डोपले । गण्डाश्मनि । स्थूलोपले ॥ असाकल्ये । अकात्स्न्ये ॥ वरण्डे ॥ गजानां मध्यमगतौ ॥ नीचैर्गतम्॰ स्थूलोच्चयः॰ बौथिमार्ग इतिति स्तोऽहस्तिगतयः ॥ उच्चयनम् । वि अ॰ । एरच् । स्थूलस्योच्चयः । गजानां दन्तरन्ध्रे ॥

स्थेमा । पुं॰ स्थैर्ये । स्थिरस्य भावः पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेतिस्थादेशः ॥

स्थेयः । पुं॰ विवादपदस्य निर्णेतरि । अक्षदर्शे । प्राड्विवाके ॥ तिष्ठत्यस्मिन्विवादपदनिर्णयार्थम् । स्था॰ । बाहुलकादधिकरणे॰ अचोयत् । ईद्यति ॥ पुरोधसि । त्रि॰ अतिस्थिरे ॥

स्थेयान् । त्रि॰ स्थास्नौ । स्थिरतरे ॥ अयमनयोरतिशयेन स्थिरः । द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनाविती यसुन्॰ प्रियस्थिरेतिस्थादेशः ॥ स्त्री॰ स्थेयसी ॥

स्थेष्ठः । त्रि॰ स्थिरतमे । अयमेषामतिशयेन स्थिरः । अतिशायने तमबिष्ठनाविती इष्ठन्॰ प्रियस्थिरेतिस्थादेशः ॥ सुस्थिरे ॥

स्थैर्य्यम् । न॰ स्थिरत्वे । अचञ्चलत्वे । मोक्षसाधने प्रवृत्तस्याऽनेकविधविघ्नप्राप्तावपि तदपरित्यागेन पुनः पुनर्यत्नाधिक्ये ॥ स्थिरस्य भावः । ष्यञ् । स्तब्धत्वे ॥

स्थोरी । पुं॰ भारवाहितुरगे ॥

स्थौणेयम् । न॰ ग्रन्थिपर्णप्रभेदे । कुकुरौंधाख्यौषधौ । गांठियाला॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्य प्रभेदा गुणाश्च यथा । ईषत्सुगन्धि स्थौणेयं ग्रन्थिपर्णे इति लोके । स्थौणेयकं बर्हिबर्हं शुकबर्हं च कुक्कुरम् । शीर्णरोमः शुकश्चापि शुकपुष्पं शुकच्छदम् । स्थौणेयकं कटु स्वादु तिक्तं स्निग्धं त्रिदोषनुत् । मेधाशुक्रकरं रुच्यं रक्षोघ्नं ज्वरजन्तुजित् ॥ हन्ति कुष्ठास्रतृट्दाहदौर्गन्ध्यतिलकालकान् । इति भा॰ प्रकाशः ॥

स्थौणेयकम् । न॰ सुगन्धद्रव्यभेदे ।

बर्हिश्शिखे । स्थौणेये ॥

स्थौरी । पुं॰ खुरत्तृषभवत् पृष्ठेन भारवाहकेऽश्वे । पृष्ठ्ये । स्थूलस्येदम् । तस्येदमित्यण् । रलयोरैक्यम् । स्थौरं बलमस्यास्ति । इनिः ॥

स्थौललक्ष्यम् । न॰ बहुप्रदत्वे ॥ *

स्थौल्यम् । न॰ स्थूलत्वे ॥ स्थूलस्य भावः । ष्यञ् ॥

स्नपनम् । न॰ अभिषेचने ॥ स्नाने ॥ यथा । पूजनात् स्नपनं श्रेष्ठं स्नपनात्तर्पणं स्मृतम् । तर्पणाम्मां सदामन्त्रमहिषाजनिपातनमिति- दुर्गोत्सवप्रकरणे तिथ्यादितत्त्वम् ॥

स्नपितः । त्रि॰ क्षालिते ॥ सिक्ते ॥ स्नातेर्ण्यन्तात् क्तः । अर्त्तिह्रीत्यादिना पुक् । मितां ह्रस्वः ॥ आप्लुते ॥

स्नवः । पुं॰ स्रवे । स्रवणे । क्षरणे ॥ स्नवनम् । आप्रस्रवणे । ऋदोरप् ॥

स्नसा । स्त्री॰ स्नायौ ॥

स्नातः । त्रि॰ आप्लुते । कृतस्नाने ॥ यथा । स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पैत्रे च कर्म्मणि । अस्नातस्य क्रियाः सर्वाः भवन्ति हि यतोऽफलाः ॥ प्रातः समाचरेत् स्नानमतो नित्यमतन्द्रितः ॥ इति प्रायश्चित्ततत्त्वम् । स्नात्वा कर्म्माणि कुर्वीत । शिरःस्नातश्च कुर्वीत दैवं पित्र्यमथापि वेति स्मृतिः ॥ आप्लुते । भावे क्तः ॥

स्नातकः । पुं॰ आप्लुतव्रतिनि । समाप्तवेदपाठे॰ अगृहस्थे । आश्रमान्तरगते समाप्तवेदव्रते । कृतस्नाने ॥ अत्र हारीतः । त्रयः स्नातका भवन्ति । विद्यास्नातको॰ व्रतस्नातको विद्याव्रतस्नातकश्चेति । तत्र यः समाप्य वेदमसमाप्य व्रतानि समावर्त्तते॰ स विद्यास्नातकः । यः समाप्य व्रतानि॰ असमाप्य वेदं समावर्त्तते स व्रतस्नातकः । य उभयं समाप्य समावर्त्तते स विद्याव्रतस्नातको भवति ॥ अत्र भवन्ति च यः पक्षाः । यथा । मन्त्रब्राह्मणात्मकं वेदमधीत्याबुद्ध्य च स्नायादित्येकः पक्षः । साङ्गवेदमधीत्याबुद्ध्य च स्नायादित्यपरः । ग्रन्थमात्रमप्यधीत्य यस्य विद्यास्नाभ्यस्य स्नायादिति तृतीयः पक्षः । यस्तु विद्याविरहेण ग्रन्थमात्रेऽधीते न स्नायादिति निषेधः । यतो वेदाध्ययनं वेदविहिताग्निहोत्रादिकर्माद्यनुष्ठानप्रयोजनमिति ॥ स्नाति स्म । आ॰ । गत्यर्थाकर्मकेति क्तः । संज्ञायां कन् ॥ याज्ञादिषु॰ स्नातवेदसमाप्ताविति पाठाद्वा कन् ॥ गृहस्थब्राह्मणे ॥

स्नानम् । न॰ मज्जने । आप्लावे । आप्लवे ॥ स्नानं षड्विधं भवति । यथा

दृष्टञ्च : । नित्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियाङ्गं मलकर्षणम् । क्रियास्नानं तथा षष्ठं षोढा स्नानं प्रकीर्त्तितमिति ॥ विशिष्टाङ्गस्नानानि तत एवावगम्यताम् । तथा गरुडस्मृतिः ॥ आग्नेयादिप्रभेदेन तच्च प्रोक्तं चतुर्विधम् । यथा । आग्नेयं भस्मना स्नानमवगाह्यन्तु वारुणम् । आपोहिष्ठेति च ब्राह्मं वायव्यं गोरजः स्मृतमिति ॥ ष्णा शौचे । भावे ल्युट् ॥ स्नानं तर्पणपर्यन्तं स्नानान्तं देवपूजनम् । आह्निकस्वविसन्ध्यान्तं विप्राणां स्मृतौ श्रुतम् ॥ तत्प्रातःस्नानं प्रशंसन्निदृष्टादृष्टकरं हितम् । सर्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायी जपादिकमिति दक्षः । दृष्टञ्च कर्माधिकारः । अदृष्टं जपादिद्वारा परलोकसिद्धिः ॥

स्नानतृणम् । न० कुशे ॥

स्नानीयम् । न० स्नानसाधने चूर्णादौ ॥ स्नात्यनेन । ष्णा० । कृत्यल्युटो बहुलमित्यनीयर् ॥

स्नान्ती । स्त्री० जलमवगाहमानायाम् ॥

स्नायी । त्रि० स्नानकर्त्तरि ॥

स्नायुः । स्त्री० वायुवाहिन्यां नाड्याम् ॥ वस्नसायाम् ॥ स्नाति । ष्णा० । भूवाजिकारादुण् । आतोयुक् चिण्कृतोः ॥

स्नाय्वर्म्म । न० नेत्ररोगप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । स्थिरं प्रस्तारि मांसाढ्यं शुष्कं स्नाय्वर्म्म पञ्चममिति माधवकरः ॥

स्नावा । पुं० रसिके ॥ स्नाति । ष्णा० । स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्यो वनिप् । धीवावत् ॥

स्नावरी । स्त्री० नद्याम् ॥ स्नात्यस्याम् । ष्णा० । वनिप् । वनोर चेति ङीब्रौ ॥

स्नावा । स्त्री० शिरायाम् ॥ स्नु प्रस्रवणे । स्नावयति शरीरमिति ज्वावा ॥

स्निग्धः । पुं० वकुवारे । रक्तैरण्डे ॥ सरलद्रवे । बयके ॥ न० समूहगन्धे । जवादिके । सिक्थके ॥ त्रि० स्नेहयुक्ते । चक्कणे । चिक्कणे । मसृणे ॥ सहजेनागन्तुकेन वा स्नेहेन युक्ते । प्रिये । वत्सले । स्निह्यति स्म । ष्णिह प्रीतौ । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः । वा द्रुहेति वः ॥ मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति चाद्वर्त्तमाने क्तः ॥

स्निग्धकन्दा । स्त्री० द्रोणपर्ण्याम् । भूमिकदल्यां ॥

स्निग्धतण्डुलः । पुं० षष्टिशालौ ॥

स्निग्धता । स्त्री० स्नेहे । प्रियत्वे ॥

स्निग्धदारु । न० देवदारुणि ॥ देवदारुप्रभेदे पूतिकाष्ठे ॥ सरलद्रवे ॥

स्निग्धपत्रः । पुं० गजरक्षणे ॥ घृत

करञ्जे । गुच्छकरञ्जे ॥

स्निग्धपत्रा । स्त्री० बदर्याम् ॥ पालङ्क्याम् । काश्मर्याम् ॥

स्निग्धपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ॥

स्निग्धपिण्डीतकः । पुं० मदनवृक्षविशेषे । स्थूलवृक्षफले ॥

स्निग्धफला । स्त्री० कर्कटीप्रभेदे । वालुङ्क्याम् । मूर्वालतायाम् ॥

स्निग्धा । स्त्री० मेदायाम् ॥

स्नुः । पुं० प्रस्थे । सानौ । पर्वतसमभूभागे । स्नौति जलम् । स्नाति वा । ष्णु प्रस्रवणे । ष्णा शौचे वा । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ स्त्री० स्नायौ ॥

स्नुक्छदः । पुं० चौरकस्नुकीवृक्षे ।

स्नुतः । त्रि० स्रुते । च्युतजलादौ । स्नूयते स्म । ष्णु० क्तः ॥

स्नुषा । स्त्री० सुतस्त्रियाम् । पुत्रवध्वाम् । स्नौति । ष्णु० । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः किदिति सः ॥ स्नुह्याम् ॥

स्नुक् । स्त्री० स्नुह्याम् ॥ स्नुह्यति । ष्णुह उद्गिरणे । क्विप् । वाहौ इति कुत्वम् । तदभावे हो ढः इति ढत्वे स्नुट् स्नुड् ॥

स्नुहा । स्त्री० स्नुहीवृक्षे ॥ भागुरिमते० स्नुहष्टाप् ॥

स्नुहिः । स्त्री० स्नुह्याम् । स्नुह्यति । ष्णुह० । सर्वधातुभ्य इन् ॥

स्नुही । स्त्री० सिहुण्डे ॥ इगन्तात् स्नुहेः कृदिकारादक्तिनः इति ङीष् ॥

स्नेहः । पुं० सौहृदे । प्रेम्णि । प्रियतायाम् ॥ तामसोऽयं चित्तवृत्तिविशेषः । यस्मिन् सत्यन्यदीयेहानिवृद्धी स्वस्मिन्नारोप्येते । अन्यविषयः प्रेमापरपर्यायः स्नेहः ॥ यथा । स्मृत्वा वियोगजं दुःखं त्यज स्नेहं प्रिये जने । अतिस्नेहपरिष्वङ्गाद्वर्त्तिरार्द्रापि दह्यते इति । स्नेहयति प्रीणयति पुरुषम् । ष्णिह० । पचाद्यच् । स्निह्यन्ति पुरुषा यस्मिन् । अधिकरणार्थे घञ् ॥ घृतादिरसविशेषे ॥ यथा स्नेहश्चतुर्विधः प्रोक्तो घृतं तैलं वसा तथा । मज्जा च तं पिबेन्मर्त्यः किञ्चिदभ्युदिते रवौ ॥ स्थावरो जङ्गमश्चैव द्वियोनिः स्नेह उच्यते । तिलतैलं स्थावरेषु जङ्गमेषु घृतं वरम् इति ॥ द्वाभ्यां त्रिभिश्चतुर्भिर्वा० यमकस्त्रिवृतो महान् ॥ न्यायमते० स्पर्शादिविशेषभाववृत्ति० गुणविशेषे० जलमात्रवृत्ति ॥ जलीयपरिमाणावयवं निष्ठोऽन्यत्व निष्ठः । तैलादावस्य प्रकर्षोऽस्त्यतस्तेषां दाहो भवति । यथोक्तं भाषापरिच्छेदे । स्नेहो जले स नित्योऽणौ नित्योऽवयविनस्त्वसौ । तैलान्त

एतत्प्रकर्षाद्दहनस्यानुकूलतेति ॥ स्नेहनम् । ष्णिह० । भावे घञ् ॥ स्निह्यतेऽनेन वा ॥ स्नेहस्तु दुःखमूलत्वमुक्तं गारुडे ११४८अध्याये । यत्स्नेहो भयं तत्र स्नेहो दुःखस्य भाजनम् । स्नेहमूलानि दुःखानि तस्मिंस्त्यक्ते महत्सुखमिति ॥ स्निग्धतायाम् ॥ यथा । स्नेहः पञ्चसु लक्ष्यो वाग्जिह्वादन्तनेत्रनखसंस्थः । सुतधनसौभाग्ययुताः स्निग्धैस्तैर्निर्धना रूक्षैरिति ॥

स्नेहुः । पुं० व्याधिप्रभेदे ॥ सुहृदि ॥ चन्द्रे ॥ स्निह्यति । ष्णिह० । श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्क्लेदन्स्नेहन्... इत्यादिना० कनिन्० निपातनाद्गुणश्च ॥

स्नेहनम् । न० तैलमर्द्दने । म्रक्षणे । अभ्यङ्गे ॥ स्निह्यतेऽनेन । ष्णिह० । ल्युट् ॥

स्नेहपात्रम् । न० कुत्वाम् । चर्ममयतैलादिभाण्डे ॥ स्नेहस्य तैलघृतादेः पात्रम् ॥

स्नेहप्रियः । पुं० प्रदीपे ॥ त्रि० तैलादिप्रिये ॥

स्नेहफलः । पुं० तिले । पापघ्ने ॥

स्नेहभूः । पुं० श्लेष्मणि । त्रि० स्निग्धभूमौ ॥

स्नेहरङ्गः । पुं० तिले ॥

स्नेहवती । स्त्री० मेदायाम् ॥ स्नेहोऽस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेति मतुप् । ङीप् ॥

स्नेहाश्रयः । पुं० प्रिये । प्रदीपे ।

स्नेहवस्तिः । स्त्री० अनुवासनवस्तौ । तैलपिचकारी० इ० भा० ॥ यथा । वस्तिर्द्विधाऽनुवासाख्यो निरूहश्च ततः परः । यः स्नेहैर्दीयते स स्यादनुवासननामकः ॥

स्नेहबीजः । पुं० पियालवृक्षे ॥ त्रि० स्नेहकारणे ॥

स्नेहाशः । पुं० प्रदीपे । दीपे ॥

स्नेही । पुं० वयस्ये ॥ त्रि० स्नेहयुक्ते ॥

स्नेहुः । पुं० व्याधिभेदे ॥ चन्द्रे ॥ स्निह्यति । ष्णिह० । मृस्वृस्निहीत्यादिनाउः ॥

स्पन्दः । पुं० स्पन्दने । प्रस्फुरणे ॥ स्पन्दते । स्पदि किञ्चिच्चलने । पचाद्यच् ॥

स्पन्दनम् । न० स्पन्दे । किञ्चिच्चलने ॥

स्पर्द्धकः । त्रि० स्पर्द्धाकारे ॥

स्पर्द्धा । स्त्री० सङ्घर्षे । पराभिभवेच्छायाम् ॥ स्पर्द्धते [illegible] ॥ साम्ये ॥ क्रमसमुन्नतौ ॥ स्पर्द्ध सङ्घर्षे । भिदाद्यङ् ॥

स्पर्द्धालुः । त्रि० स्पर्द्धायुक्ते ॥ स्पर्द्धां लाति । ला० । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥

स्पर्शः । पुं० रुजायाम् ॥ सन्तमे ॥

सन्तापे । स्पृशति । स्पृशबाधनस्पर्शनयोः । पदरुजेत्यादि० स्पृश उपतापइतिकर्त्तरिघञ् ॥ यद्वा, स्पर्शनंस्पर्शः भावेघञ् ॥ दाने । स्पर्शके । कादिमावसानेवर्गाक्षरे । उपतापे । रोगविशेषे । स्पर्शके ॥ मणिविशेषे । पारस० इ० भा० प्र० ॥ त्वगिन्द्रियविषये । स्पर्शने । त्वगिन्द्रियमात्रग्राह्यगुणविशेषे ॥ सत्रिविधः । शीतोष्णानुष्णाशीतभेदात् । पृथिव्यप्तेजोमात्रवृत्तिः । तत्रशीतोजले । उष्णस्तेजसि । अनुष्णाशीतः पृथिवीवाय्वोः । रूपरसगन्धस्पर्शाः पृथिव्यांपाकजाः ० अनित्याश्च । जलादावपाकजाः ० नित्याः अनित्याश्च । नित्यगतानित्याः ० अनित्यगताअनित्याः अथाहुः । कठिनः पार्थिवः स्पर्शः शीतोष्णोजलवह्निजौ । मृदुर्वायोरिति स्पर्शविशेषाद्बहुकीर्त्तिताः ॥ स्पर्शसामान्येस्पर्शविशेषाणांतथइति ॥ इन्द्रियैःस्पृश्यन्ते ० इतिव्युत्पत्त्या० शब्दादिविषयेषु ॥ मात्रामात्रे ० । ० ॥ स्पर्शनम् । स्पृशस्पर्शने । अन्तरित्यकारकेसंज्ञायामितिघः ॥ पुराणे ० एकादशविधः स्पर्शउक्तोयथा । उष्णः शीतः सुखोदुःखः स्निग्धोविशदएवच । खरोमृदुश्चश्लक्ष्णश्चलघुर्गुरुरितिक्रमात् ॥ कामिनस्तु । शब्दादीनाञ्चपञ्चानांमध्येस्पर्शसुखंवरम् । । आनन्दरसमूलंवैनान्यदस्तिसुखंकिलेत्याहुः ॥

स्पर्शकः । पुं० स्पर्शे ॥ त्रि० स्पर्शनकर्त्तरि ॥

स्पर्शज्ञानम् । न० त्वाचप्रत्यक्षे ॥

स्पर्शनः । पुं० श्वसने । वायौ ॥ स्पृशति । स्पृश० । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ न० दाने ॥ स्पर्शे ॥ स्पृशेर्भावेल्युट् ॥

स्पर्शमणिः । पुं० स्पर्शे । पारस० इ० प्र० मणौ ।

स्पर्शमणिप्रभवम्० । न० काञ्चने । स्वर्णे ॥

स्पर्शलज्जा । स्त्री० लज्जालुवृक्षे ॥

स्पर्शशुद्धा । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

स्पर्शस्पन्दः । पुं० भेके ॥

स्पर्शा । स्त्री० कुटलायां ॥

स्पर्शानन्दा । स्त्री० रतिमदायाम् ॥ अप्सरःसु । स्पर्शेन० स्पर्शेनआनन्दोऽस्याः ॥

स्पर्शितः । त्रि० प्रतिपादिते ॥

स्पशः । पुं० सम्पराये । युद्धे ॥ प्रणिधौ । चरे । हेरिके । अस्यपर्याया यथा । यथार्हवर्णः प्रणिधिरपसर्पश्चरः स्पशः । चारश्चगूढपुरुषश्चेति ॥ स्पशति । स्प

शसपर्शनयोः । पचाद्यच् ॥

स्पष्टः । त्रि॰ स्फुटे । प्रव्यक्ते । उल्वणे । प्रकटे ॥ स्पष्यतेस्म । स्पश॰ । णिजन्तात् क्तः । वा दान्तेति साधुः ॥

स्पष्टीकृतः । त्रि॰ व्यक्तीकृते ।

स्पाशनः । पुं॰ स्पर्शे । स्पर्शेनेनगृह्यते शेषद्रव्यम् ॥

स्पाशितः । त्रि॰ स्पष्टे । स्पश॰ । क्तः । वा दान्तेति साधुः ॥

स्पृक्का । स्त्री॰ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । शाकभेदे । पृक्कायाम् ॥ गुणास्तु । स्पृक्का स्वाद्वी हिमा वृष्या तिक्ता निखिलदोषनुत् । कुष्ठकण्डूविषस्वेदहृद्दाहाश्रीज्वररक्तहृत् ॥ स्पृश्यते । स्पृशस्पर्शने । बाहुलकात् कक् ॥

स्पृशा । स्त्री॰ भुजङ्गघातिनीवृत्ते । कङ्कालिका॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

स्पृशी । स्त्री॰ कण्टकार्याम् । स्पृशति । स्पृश॰ । इगुपधेतिकः । गौरादि : ॥ *

स्पृश्यः । त्रि॰ स्पर्शनीये ।

स्पृष्टः । त्रि॰ कृतस्पर्शे ॥

स्पृष्टास्पृष्टम् । न॰ परस्परस्पर्शने ॥

स्पृष्टास्पृष्टि । अ॰ परस्परस्पर्शने । कृ॰ अभेदौ॰ कृ॰ पाकृत॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । तीर्थ विशेषेयात्राचांसङ्ग्रामेदेशविप्लवे । नगरग्रामदाहेच स्पृष्टास्पृष्टिनदुष्यति ॥ आपद्यपिचकष्टायां सङ्गभयेपीडितेतथा । मातापित्रोर्गुरोश्चैवनिदेशेवर्त्तनात्तथा ॥ स्पृष्टास्पृष्टि॰ इत्यव्ययं क्रियाव्यतीहारे । तथेतिनदुष्यतीत्यर्थः ॥

स्पृष्टिः । स्त्री॰ स्पर्शे । पृक्तौ ॥ स्पर्शनम् । स्पृशेः क्तिन् ॥

स्पृहणीयः । त्रि॰ श्लाघ्ये । कमनीये । मनोहरे ॥

स्पृहयालुः । त्रि॰ सस्पृहे । स्पृहाशीले । लोभिनि ॥ स्पृहयति॰ तच्छीलः । स्पृहेप्सायाम् । स्पृहिगृहीत्यालुच् ॥

स्पृहा । स्त्री॰ दोहदे । इच्छायाम् । काङ्क्षायाम् ॥ भिदादेराकृतिगणत्वात् स्पृहेरङ् ॥ धर्माविरोधेन प्राप्तीच्छायाम् ॥ उक्तञ्चेषु परधनेषु दृष्टाङ्केषु॰ येनकेनाप्युपायेनोपादित्सायाम् ॥ हर्षात्मिकायां चित्तवृत्तौ । सुखानुभवकाले॰ तज्जातीयसुखस्यकारणं धर्ममननुष्ठायैवतदाकाङ्क्षारूपायांतामसीं चित्तवृत्तौ ॥ भाक्तिरेवसा ॥ तस्यानिन्दाप्रशंसेयथा । सर्पौवनं श्मशानानां तपः कल्पतरुस्तथा । तपस्याकामधेनुश्च तस्मात्तपसिस्पृहा ॥ ऐश्वर्यं चत्रियाणाञ्च शाणिक्यञ्चतथाविशाम् । शूद्राणांविप्रसेवा

यांस्पृहा विदेष्वभिनन्दिता ॥ क्षत्रियाणां स्वतपस्विस्पृहा नीचप्रशंसिता । ब्राह्मणानां विप्रादेः पुंस्पृहा नीचविनिन्दिता ॥ क्षत्रियाणां रणे धर्मे मृत्युर्न गर्हितः । रणे स्पृहा ब्राह्मणानां लोके विडम्बना ॥ तपोधनानां विप्राणां ग्वलानां युगे युगे । शान्तिस्वस्त्ययनं कर्म विप्रधर्मो निरन्तरः ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिखण्डे ३५ अध्यायः ॥

स्पृह्यः पुं० फलपूरे । मातुलुङ्गके । त्रि० स्पृहार्हे । वाञ्छनीये ।

स्पृष्टः । त्रि० उपतापके । उपतप्तरि । स्पृगस्ति । स्पृश संस्पर्शने । क्तः । अनुदात्तत्वान्नागमः ॥ स्पर्शनम् । कृत्यल्युटो बहुलमिति भावे क्तः ॥ सन्नमे ॥ सन्नापि ।

स्फटः । पुं० स्फटायाम् । स्फुटति ॥ स्फुटविकसने चुरादिः । णिजभावे पच अच् । पृषोदरादिः ॥

स्फटा । स्त्री० फणायाम् । स्फटे अटाप् ।

स्फटिकः । पुं० स्वनामख्यातप्रसिद्धे मणौ । सूर्यकान्ते । भास्वरे । शालिपिष्टे । शीतशिवे ॥ अस्य गुणा दयो यथा । स्फटिकः समवीर्यश्च पित्तदाहार्त्तिदोषनुत् । तस्याक्षमालां जपतां दत्ते कोटिगुणं फलम् ॥

परीक्षा च यथा । यद्गङ्गातोयबिन्दुप्रतिमिव विमलं निस्तुषं नैव दृष्टं स्निग्धं शुद्धान्तरालं मधुरमतिहिमं पित्तदाहास्रहारि । पाषाणैर्यन्निघृष्टं स्फुटितमपि निजां स्वच्छतां नैव जह्यात् तज्जात्यं जातुलभ्यं शुभमुपदिशते तैर्वै रत्नवरत्नम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ अपिच । मुक्ताविद्रुमवज्रेन्द्रवैदूर्यस्फटिकादिकम् । मणिरत्नं सरं शीतं कषायं स्वादु लेखनम् ॥ चक्षुष्यं धारणात् पापालक्ष्मीविनाशनमिति राजवल्लभः ॥ तद्धोत्पत्तिपरीक्षे यथा । कावेरीविन्ध्ययवनचीननेपालभूमिषु । लाङ्गलीव्यकिरन्मेदो दानवस्य प्रयत्नतः ॥ आकाशशुद्धं नीलाभ्यमुत्पन्नं स्फटिकं ततः । मृणालशङ्खधवलं किञ्चिद्वर्णान्तरान्वितम् ॥ न तत्तुल्यं हि रत्नानां तथा पापप्रणाशनम् । संस्कृतं शिल्पिना सद्यो मूल्यं किञ्चिल्लभेत ततः ॥ इति गरुडे ७८ अध्यायः ॥ तथा । हिमालये सिंहले च विन्ध्याटविसटे तथा । स्फटिकं जायते चैव नानारूपं समप्रभम् ॥ हिमाद्रौ चन्द्रसङ्काशं स्फटिकं तद्द्विधा भवेत् । सूर्यकान्तं तथैकं चन्द्रकान्तं तथा परम् । सूर्यांशुस्पर्शमात्रेण वह्निं वमति तत्क्षणात् । सूर्यकान्तं तदाख्यातं स्फटिकं रत्नवेदिभिः ॥

पूर्णेन्दुकरसंस्पर्शादमृतं स्रवति क्षणात्। चन्द्रकान्तं तदाख्यातं दुर्लभं तत्कलौ युगे॥ अशोकपल्लवच्छायं दाडिमीबीजसन्निभम्। विन्ध्याटवितटे देशे जायते मन्दकान्तिकम्॥ सिंहले जायते कृष्णमाकरे गन्धनीलके। पद्मरागभवे स्थाने द्विविधं स्फटिकं भवेत्॥ अत्यन्तनिर्मलं स्वच्छं सर्वतोऽन्तं शुचि। ज्योतिर्ज्वलनमाश्लिष्टं मुक्ताज्योतीरसंज्ञितम्॥ तदेव लोहिताकारं राजावर्त्तमुदाहृतम्। आनीलं तत्तु पापापहं प्रोक्तं राजमयं शुभम्। ब्रह्मसूत्रमयं यत्तु प्रोक्तं ब्रह्ममयं द्विजैः। इति स्फटिकपरीक्षा। इति भोजराजकृतयुक्तिकल्पतरुः॥

स्फटा। स्त्री० स्फट्याम्। रङ्गदायाम्। स्फटिकायाम्। फटकरी। इ० भा० प्र० पाषाणे॥

स्फटिकाचलः। पुं० स्फटिकोऽभ्रति। कैलासे॥

स्फटिकात्मा। पुं० स्फटिके॥

स्फटिकाभ्रः। पुं० कर्पूरे॥

स्फटिकारिः। स्त्री० स्फटिकायाम्॥

स्फटिकारिका।)
स्फटिकारी।) स्त्री० स्फटिकायाम्॥

स्फटी। स्त्री० स्फटिकायाम्॥

स्फुरणम्। न० स्फुरणे। स्फारस्फुरण

इत्यकारोपधं केचित्पठन्ति। स्वार्थे गत्तादस्माद्युच्॥

स्फाटिकम्। न० स्फाटिकोपले॥

स्फाटिका। स्त्री० स्फटिकोपले। फटकरीतिख्याते पाषाणे॥ अस्या गुणा यथा। स्फाटिका तु कषायोष्णा वातपित्तकफव्रणान्। निहन्ति श्वित्रवीसर्पान् योनिसङ्कोचकारिणीति॥

स्फाटिकोपलः। पुं० स्फटिकायाम्॥ स्फटिके॥

स्फाटिकीभृत्। पुं० कैलासे॥

स्फातिः। स्त्री० वृद्धौ। स्फायनम्। स्फायी वृद्धौ। क्तिन्॥ *॥

स्फायितः। त्रि० वृद्धिङ्गते॥

स्फारः। पुं० विकटे॥ करकादेर्बुद्बुदे॥ त्रि० विपुले। विशाले॥ यथा। तस्मिन् विहर्पणे स्फारे समस्ताः स्तुहृष्टयः। इमास्ताः प्रतिबिम्बन्ति सरसीवतटद्रुमाः॥ स्फायते। स्फायी०। स्फायितञ्चीति रक्॥ यद्वा। स्फुरणम्। स्फुरस ञ्चलने। घञ्। स्फुरतिस्फुलत्योर्घञ्योरित्यात्त्वम्॥

स्फिगघातनकः। पुं० कट्फले॥

स्फग्देशः। पुं० वालधिमूलप्रदेशे॥

स्फिक्। स्त्री० कटिप्रोथे। कटिदेशस्थमांसपिण्डे। स्फायते। स्फायी०। बाहुलकात् क्विप्प्रत्ययः॥

स्फेटति । स्फिट हिंसायाम् । क्विप् । स्फिगपूतेतिनिपातनात्० टस्य चङ्गतिमुकुट : ॥

स्फिर : । त्रि० प्रचुरे ॥ स्फायते । स्फायी० । अजिरशिशिरेतिकिरच्टिलोपश्च ॥

स्फीत : । त्रि० समृद्धे ॥ विकसिते ॥ स्फायतेस्म । स्फायी० । क्त : । स्फाय : स्फीनिष्ठायाम् ॥ कथं स्फीतिकाम इतिस्फीतमाचष्टे० इतिण्यन्तादचङ्ग : । अल्लोपणिलोपौ ॥

स्फुट् । स्त्री० ईश्वरी ॥ पादस्फोटे । स्फुटति । स्फुट० । क्विप् ॥

स्फुट : । त्रि० व्यक्ते । स्पष्टे । सच घटादीनांविषयेन्द्रियसन्निकर्षजन्यप्रतिद्ग्यायांप्रमाणभेदाद्भवतीति प्रसिद्धमेव । प्रफुल्ले ॥ व्याप्ते ॥ सिते । शुक्ले । स्फुटति । स्फुटविकसने । इगुपधेतिक : ॥ स्फुटिते । भिन्ने ॥

स्फुटता । स्त्री० विशदार्थतायाम् ॥

स्फुटनम् । न० विदरे । विदरणे ॥ स्फुट० । कुटादि० । ल्युट् । विकसने ॥

स्फुटबन्धनी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥ पारावताङ्घ्र्याम् ॥

स्फुटल : । पुं० तुम्बुरुवृक्षे । म्लघ्ने ॥

स्फुटा । स्त्री० फणायाम् ॥ स्फुट० । क : । टाप् ॥

स्फुटि : । स्त्री० पादस्फोटामये । विपादिकायाम् ॥ निर्भिन्नकर्कटीफले । इर्वारुशुक्तिकायाम् । फुट० इ० भा० प्र० ॥

स्फुटित : । त्रि० विकचे । विकसिते । दीर्णे । भिन्ने ॥ अस्फुटत् । स्फुट० । क्त : ॥

स्फुर : । पुं० फलके ॥ स्फुरणे ॥

स्फुरणम् । न० स्फरणे । फरकना इतिभाषा । यथा० अङ्गस्फुरणंनेत्रस्फुरणम् ॥ किञ्चिच्चलने ॥ भाने ॥ कम्पने ॥ स्पुरस्फुरणे सञ्चलनेच । कुटादि : । ल्युट् ॥

स्फुरन् । त्रि० कम्पनयुक्ते ॥ दीप्यमाने ॥

स्फुरितम् । न० स्फुरणे ॥ त्रि० मनस : कल्पनायाम् ॥ उल्लसिते ॥ उज्ज्वले ॥ प्रतिफलिते ॥

स्फुर्जक : । पुं० कालस्कन्धे । तिन्दुके ॥

स्फुर्जथु : । पुं० वज्रपतनजनितध्वनौ ॥ स्फूर्जथौ ॥

स्फुलम् । न० तम्बू० इ० प्र० वस्त्रवेश्मनि ॥

स्फुलिङ्ग : । त्रि० अग्निकणे । चिनगारी० इ० भा० ॥ स्फु० इत्यनुकरणशब्द : । स्फुना० फूत्कारेण०

लिङ्गति० गच्छति। लिगिगतौ।
पचाद्यच्॥

स्फुलिङ्गा। स्त्री० अग्निकणजातौ॥ आतापिनङ्गोष्। अजादित्वात्• टाप्॥

स्फुलिङ्गिनी। स्त्री० अग्नेर्जिह्वाविशेषे॥

स्फूत्कारः। पुं० फूत्कारे॥

स्फूर्जकः। पुं० तिन्दुकवृक्षे। तेंटू• इ• भा• प्र०। स्फूर्जति। टुओस्फूर्जावज्रनिर्घोषे॥ ण्वुल्॥

स्फूर्जथुः। पुं० वज्रनिर्घोषे। वज्रपातजध्वनौ। स्फूर्जनम्। टुओस्फूर्जा•। ट्वितोऽथुच्। मेघनादे। तण्डुलीये॥

स्फूर्जनः। पुं० तिन्दुके॥

स्फूर्त्तिः। स्त्री० स्फुरणे॥

स्फूर्त्तिमान्। त्रि• पाशुपते॥ यथा। पाशार्थिकः पाशुपतश्चिद्रूपः स्फूर्त्तिमान्मतः। इतिच काण्डशेषः। स्फूर्त्तिविशिष्टे॥

स्फेमा। पुं• स्फिरत्वे। प्रचुरतायाम्॥ स्फिरस्यभावः। पृथ्वादिभ्यइमनिच्। प्रियस्थिरेत्यादिनास्फादेशः॥

स्फेयः। त्रि० प्रचुरतरे। स्फिरतरे॥ द्वयोरनयोरतिशयेनस्फिरम्। ईयसुन्। प्रियस्थिरेतिस्फादेशः॥

स्फेरम्। त्रि० भूयिष्ठे॥

स्फेष्ठः। त्रि० अतिशये। भूयिष्ठे॥ अयमेषामतिशयेनस्फिरः। इष्ठन्। प्रियस्थिरेतिसाधुः॥

स्फैयकृतः। पुं० स्फायकृतापत्ये॥ अण्॥

स्फोटः। पुं० स्फोटके। विस्फोटे। पिडके। शब्दव्यापारे। स्फुट्यते• व्यज्यतेऽर्थः• स्फुटत्यर्थोऽस्मादितिवा। स्फुटविकसने। घञ्• अज्वा॥

स्फोटकः। पुं० फोडाइतिख्याते• रोगे। पिडके॥ स्फोटति स्फुटिर्विशरणे। ण्वुल्॥

स्फोटनम्। न० विदारणे॥

स्फोटनी। स्त्री० मणिशङ्खादिवेधोपकरणे। आस्फोटन्याम्। स्फोट्यतेऽनया। स्फुटभेदनेचुरादिः। करणेल्युट्॥

स्फोटबीजः।)
स्फोटबीजकः।) पुं० वातारीभल्लातके॥

स्फोटायनः। पुं० मुनिविशेषे। कक्षीवति। स्फोटप्रतिपादनपरे• वैयाकरणे। स्फोटोऽयनं परायणं यस्य सः॥

स्फोटिका। स्त्री० खञ्जनिकायाम्। छापुचिकायां॥

स्फ्यः। पुं• यज्ञाङ्गभूते• खड्ग

कारकाम

स्म । अ॰ अतीते ॥ पादपूरणे । प्रसिद्धौ । स्मयते ॥ ष्मिङ् ईषद्धसने । अन्येभ्योपीतिडः ॥

स्मिति । स्त्री॰ हास्ययोषा ॥

स्मयः । पुं॰ अद्भुते ॥ गर्वे ॥ स्मयनम् । ष्मिङ्॰ । एरच् ॥

स्मरः । पुं॰ कामे । पञ्चशरे ॥ स्मरयति॰ उत्कण्ठयति । स्मृ आध्याने । पचाद्यच् । स्मर्यतेऽनेनवा । पुंसिसंज्ञायांघः ॥ अन्तःकरणधर्म्मे स्मरणाख्ये ॥ स्मरणम् । भावे घोवा ॥

स्मरकूपकः । पुं॰ भगे । स्मरागारे । योनौ ॥

स्मरगृहम् । न॰ भगे । स्त्रीचिह्ने ॥

स्मरचक्रः । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । धृत्वा वामकरेण कं स्वपादं स्कन्धोपरिस्थितम् । दृढस्मरमतेः कामी स्मरचक्रः प्रकीर्त्तितः ।

स्मरच्छत्रम् न॰ योनौ ।

स्मरणम् । न॰ चिन्तायाम् । स्मृतौ ॥ आध्याने ॥ स्मृ चिन्तायाम् । ल्युट् ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । यथानुभवमर्थस्य दृष्टे तत्सदृशे स्मृतिः । स्मरणम् ॥ यः पदार्थः केनचिदाकारेण नियतो यदा कदाचिदनुभूतोऽभूत् स कालान्तरे स्मृतिप्रबोधाधायिनि तत्समानेव-

स्तुनि दृष्टे सति यत्तथैव स्मर्यते तदेतत्स्मरणम् । उदाहरणम् । निम्नाभिकुहरेषु यदम्भः प्लावितं चलदृशां लहरीभिः । तद्भवैः कुहरैः सुरनार्यः स्मारिताः सुरतकण्ठकृतानाम् ॥ यथा वा । करतुगाहितजसोदा॰ यथामुखीविषि सि आधरपुटस्य । सम्भारिचपक्ष्मजस्य स्मरणमहक्कष्ठस्मरामस्म् । अप्रसंस्कृतं यथा । करद्रुगपश्रीतयशोदास्तममुखविनिवेशिताधरपुटस्य । स्मृतपास्तजन्यजनमतत्कण्ठस्मरा-मास्वमिति ॥

स्मरणापत्यतर्पकः । पुं॰ कच्छपे ॥

स्मरदशा । स्त्री॰ कामावस्थायाम् ॥ सा दशविधा यथा । नयनप्रीतिः प्रथमं चित्तासङ्गस्ततोऽथ सङ्कल्पः । निद्राच्छेदस्तनुता विषयनिवृत्तिस्त्रपानाशः ॥ उन्मादो मूर्च्छा मृतिरित्येता स्मरदशा दशैव स्युरिति ॥

स्मरदायी । त्रि॰ कामोद्दीपके ॥

स्मरध्वजः । पुं॰ वाद्ये । शिश्ने ॥ न॰ योनौ ।

स्मरधूली । स्त्री॰ ज्योत्स्नायां रात्रौ ॥

स्मरप्रिया । स्त्री॰ कामपत्न्याम् । रतौ ॥

स्मरमन्दिरम् । न॰ भगे । योनौ ॥

स्मरलेखनी । स्त्री॰ शारिकापक्षिणि ॥

स्मरवल्लभः । पुं॰ अनिरुद्धे ॥

स्मरवीथिका । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥
स्मरवृद्धिः । स्त्री॰ कामवृद्ध्याख्यौ षधौ । मदनायुधे ॥ स्मरस्यवृद्धि यया ॥
स्मरसखः । पुं॰ वसन्ते ॥ कामो द्दीपकत्वात् ॥ स्मरस्यसखा । ट च ॥
स्मरसहः । त्रि॰ कामोद्दीपके ॥ स द्दते । सह॰ । पचाद्यच् । स्मरस्य सहः ॥
स्मरस्तम्भः । पुं॰ उपस्थे । मेढ्रे ॥ स्मरस्यस्तम्भइवस्तम्भः ॥
स्मरस्पृश्यः । पुं॰ गर्द्दभे ॥
स्मरहरः । पुं॰ शिवे । स्मरं हरति । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥
स्मरागारम् । न॰ भगे ॥
स्मराङ्कुशः । पुं॰ कामुके । नखे ॥
स्माम्रः । पुं॰ राजाम्रे ॥
स्मासवः । पुं॰ लालायाम् । मुख सुरे । मद्यप्रभेदे ॥
स्मेरकः । पुं॰ ऋषभे ॥
स्मर्त्तव्यः । त्रि॰ स्मरणीये ॥ यथा । स्मर्त्तव्यः सततं विष्णुर्विस्मर्त्तव्यो नजातुचित् । सर्वेविधिनिषेधाः स्युरेतयोरेवकिङ्कराः ॥
स्मायः । पुं॰ गूढहसिते ॥
स्मारकः । त्रि॰ स्मरणकारके ॥
स्मार्त्तः । त्रि॰ स्मृतिशास्त्रविदि ॥ स्मृतिविहिते ॥ स्मृतिसम्बन्धिनि ॥ न॰ स्मृतिशास्त्रोक्तकर्म्मणि ॥ यथा । श्रौतंकर्मस्वयंकुर्यादन्योऽपि स्मार्त्तमाचरेत् । अशक्तौश्रौतमप्य न्यः कुर्यादाचारमन्ततः ॥
स्मार्त्तयज्ञः । पुं॰ यज्ञविशेषे ॥ सच तुर्विधोयथा । देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञस्तथैवच । मनुष्ययज्ञइ त्येवं स्मार्त्तयज्ञश्चतुर्विधः ॥
स्मितम् । न॰ ईषद्धास्ये ॥ तल्लक्षणं यथा । ईषद्विकसितैर्दन्तैः कटा क्षैः सौष्ठवान्वितम् अलक्षितद्वि जद्वारमुत्तमानांस्मितंभवेदिति ॥ ष्मिङ्ईषद्धसने । भावेक्तः ॥ त्रि॰ विकसिते ॥
स्मितदृक् । त्रि॰ स्मेराक्षे ॥
स्मृतः । त्रि॰ स्मृतिविषये । कृतस्म रणे ॥ यथा । यान्धिकैर्विंतत्कृत्ये समासम्मान्द्रममः स्मृतः । विना ह्याद्रोमृतः सौरेयज्ञाद्देवावनो मतः ॥
स्मृतिः । स्त्री॰ धर्मसंहितायाम् । मन्वादिप्रणीतेधर्मशास्त्रे ॥ अर्थ तेअनुष्ठानप्रकारोऽनया । स्मृतिचिं तायाम् । स्त्रियाम्क्तिन् । वेदा र्थस्मरणपूर्वकंरचितत्वाद्वा ॥ शा स्त्रमात्रे । स्मर्य्यतेवेदमनयाइति स्मृतिः ॥ महर्षिभिर्वेदार्थस्मर णंस्मृतिः । तद्योगाद्ग्रन्थोपिस्मृ तिः ॥ स्मरणे । सार्द्धत्यानुसन्धा

ने ॥ धियि ॥ इच्छायाम् ॥ अनुभूतविषयज्ञाने ॥ स्वाम्याश्रितक्रियाजन्यसंस्कारजन्यज्ञानं स्मृतिरितिरघुनाथः ॥ शास्त्राचार्योपदिष्टार्थानुसन्धाने ॥ अनुभवान्यसंस्कारजन्यज्ञाने ॥ यथा । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवान् बुद्धिस्तु द्विविधा मता । अनुभूतिः स्मृतिश्च स्यादनुभूतिश्चतुर्विधेति भाषापरिच्छेदः ॥ सा स्मृतिर्द्विधा । यथार्थाऽयथार्था च । तत्र प्रमाजन्या यथार्था अप्रमाजन्याऽयथार्था ॥ अनुभूतविषयाऽसम्प्रमोषप्रत्यये ॥ पूर्वानुभवसंस्कारजे ज्ञाने । चिरानुभूतार्थस्मरणशक्तौ ॥ एतज्जन्मनि पूर्वानुभूतार्थविषया यथा तथा योगिनां जन्मान्तरानुभूतार्थविषयापि स्मृतिर्भवति ॥ अनुभूतक्रियादीनामर्थानां चिन्तनं स्मृतिः । तत्र कश्यप इत्यृग्यवार्षिः स्वसितादयः ॥ तत्पर्यायाः । चिन्ता । आध्यानम् । चिन्तिया । ध्यानम् । स्मरणम् । चर्च्चेति । स्मरणम् स्मृ ध्याने । क्तिन् ॥

स्मृतिमान् । त्रि॰ पूर्वानुभूतार्थविस्मरणशीले । स्मृतिविशिष्टे ॥ स्मृतिरस्त्यस्यास्मिन् वा । मतुप् ॥

स्मृतिविभ्रमः । पुं॰ स्मृतेर्विचलने ॥

स्मृतिविरुद्धः । त्रि॰ धर्मशास्त्रविपरीते ॥ यथा कूर्मपुराणे हिमालयं प्रति देवीवाक्यम् । यानि शास्त्राणि दृश्यन्ते लोकेऽस्मिन् विविधानि च । श्रुतिस्मृतिविरुद्धानि निष्ठा तेषान्तु तामसी ॥ करालभैरवञ्चैव यामलं वाममेव च । एवंविधानि चान्यानि मोहनार्थानि तानि वै ॥ मया सृष्टानि चान्यानि मोहायैषां भवार्णवे ॥ इति । जीवप्रवृत्तिकारीणि कानिचित्कथितानि चेतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

स्मृतिशास्त्रम् । न॰ धर्मसंहितायाम् ॥

स्मृतिहेतुः । पुं॰ स्मरणबीजे । शामनायाम् । संस्कारे । भावनायाम् ॥

स्मेरः । पुं॰ हस्ते । त्रि॰ प्रकाशयुक्ते ॥ ईषद्धसनशीले ॥ स्मयतेऽनेन स्मेरः । स्मिङ् ईषद्धसने । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः ॥

स्मेराक्षः । त्रि॰ स्मितदृशि ॥

स्यदः । पुं॰ जवे । वेगे ॥ सवेगगतिवचनेऽस्यप्रयोगः स्यन्दतेऽनेन । स्यन्दनं वा स्यन्दूप्रस्रवणे । स्यदो जवइति घञन्तो निपातितः ॥ वेगाख्यगुणे ॥

स्यन्दः । पुं॰ छन्दे ॥

स्यन्दनः । पुं॰ तिनिशवृक्षे । नेमि

निः । रथद्रौ । अतिमुक्तके । अतीतकल्पेऽष्टह्रदे ॥ न० स्रुतौ । क्षरणे । नीरे । सलिले ॥ पुं० न० रथे । त्रि० जवने । स्यन्दते स्यन्द० । बहुलमन्यत्रापीति युच् । चलनशब्दार्थादकर्मकाद् युच्० इति युच् ॥ यद्वा । स्यन्दते प्रद्रवति । स्यन्द० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

स्यन्दनद्रुमः । पुं० तिनिशवृक्षे ॥

स्यन्दनारोहः । पुं० रथिनि । रथारूढे योद्धरि । स्यन्दनमारोहयति । रुह० । कर्मण्यण् ॥

स्यन्दनाह्वयः । पुं० तिनिशे ॥ तिन्दुके । स्यन्दनमाह्वयो यस्य सः ॥

स्यन्दनिः । पुं० तिनिशद्रुमे ॥

स्यन्दनिका । स्त्री० क्षुद्रनद्याम् ॥

स्यन्दनी । स्त्री० लालायाम् । मूत्रनाड्याम् ॥

स्यन्दी । त्रि० स्रवणशीले ॥

स्यन्दनी । स्त्री० लालायाम् ॥ अवश्यं स्यन्दते । स्यन्द० । आवश्यके णिनिः ॥

स्यन्नः । त्रि० स्रुते जलादौ । स्यन्दते स्म । स्यन्द० । क्तः । रदाभ्यामिति नत्वम् ॥

स्यन्नम् । त्रि० स्रुते । रीणे ॥

स्यमन्तकः । पुं० श्रीकृष्णहस्तमणौ । मणिः स्यमन्तको हस्ते भुजमध्ये तु कौस्तुभ इति हेमचन्द्रः ॥ सौरभाद्रपदीयचतुर्थ्यां चन्द्रदर्शने स्यमन्तकोपाख्यानं श्रुत्वा वक्ष्यमाणमन्त्राभिमन्त्रितं जलं पिबेत् । मन्त्रस्तु । सिंहः प्रसेनमवधीत् सिंहो जाम्बवता हतः । सुकुमारक मा रोदीस्तव ह्येष स्यमन्तक इति ॥

स्यमीकः । पुं० मुनिविशेषे ॥ पादपे । वृक्षे ॥ नाके । वल्मीके ॥ स्यमति । स्यम शब्दे । स्यमेरीट् चेति कन् ॥

स्यमीका । स्त्री० नीलिकायाम् ॥

स्याद्वादी । पुं० जिने ॥

स्यालः । पुं० पत्नीभ्रातरि । श्याले ॥ स्यामयति । स्यम वितर्के चुरादिः । अच् पृषोदरादिः ॥

स्यूतः । पुं० प्रसेवे । वस्त्रगुणादिनिर्मिते थैला इति ख्याते ॥ त्रि० ऊते । प्रोते । वुना० इ० भा० ॥ कृतसीवने । सीव्यते स्म । षिवु तन्तुसन्ताने । क्तः च्छ्वोरिति ऊठ् । यणादेशः ॥

स्यूतिः । स्त्री० सूच्यादिना वस्त्रादिसीवने । सेवने । सीवना० इ० भा० प्र० ॥ षिवेः क्तिन् । ऊठ् । सन्ततौ ॥

स्यूनः । पुं० किरणे ॥ सूर्ये ॥ सीतकटे ॥ सीव्यतेऽनेनासौ । षिवु० । सिविष्ठ्यूचेति नः । दीर्घो

कारणसामर्थ्यान्निगुणः॥

स्यूमः। पुं० किरणे॥ सूत्रतन्तौ। सीव्यतेर्षिवु०। अविसिविसिशुषिभ्यः कितिमन्। छ्वोरूठ्॥

स्योगवा। स्त्री० मागमापत्येषु॥ यथा। अर्जुनस्येमेवापामिमेमाणाः क्षिवगाडमः। सोदन्तिमम गाचापिमागमास्योगवाइवेति॥ मागमाक्रकटौप्रोक्तातदपत्यानि स्योगवाः॥

स्योगिः। पुं० कर्कटपुच्छे॥ कुलीरात्स्योगविरितिविकाण्डशेषः॥

स्योतः। त्रि० स्यूते॥

स्योमः। पुं० किरणे॥ सूर्ये॥ धीतकटे। सीव्यति। षिवु०। अतुल्लक्षात्रः। यस्तअठ्। अनारद्धत्वादाघ्०। गुणश्च॥ न० घनन्दे। त्रि० समीचीने। सुखकारिणि॥

स्योनाकः। पुं० श्योनाकौ। पर्णोऽस्मि॥ स्योनमाकति० अव्यर्ते वा०। अत०। पचाद्यच्० घञ्वा॥

स्रंसनम्। न० अर्द्धगतदोषपाचिनयने। अधः पतने॥ स्रंसि ल्युट्॥

स्रंसमानः। त्रि० गलति॥

स्रंसी। पुं० पीलुवृक्षे॥ स्रंसयतिमलम्। अनुमधः पतने। णाद्यञ्जिणिनिः

स्रंसनीफलः। पुं० भण्डीरे। शिरीषवृक्षे॥

स्रक्। स्त्री० कौणे॥

स्रक्सुगन्धः। पुं० भूमिजम्बूवाम्॥

स्रग्धरा। स्त्री० प्रकृतिच्छन्दः २१ प्रभेदे॥ तल्लक्षणं यथा। म्रभ्नैर्यानां त्रयेणत्रिमुनियतियुतास्रग्धराकीर्त्तितेयम्॥ यथावा। कर्णौताटङ्कयुक्तं वलयमपिसुवर्णञ्चमञ्जीरयुग्मं पुष्पं गन्धं वहन्तीहिमकररुचिरान् पुरहन्‌ह्युक्ताश्च हारं दधानासुन्नलिततरसनारूपवत्कुण्डलाभ्यां मुग्धाक्षीणां नचित्तं तरलयतिवलात्स्रग्धराकामिनीव॥ यथा। अन्तप्रोताहिमालावलयितविलसद्वाहुदण्डप्रचण्डावैगव्यालोलमुण्डावलिकलिततरत्काराकराटोपकण्ठः। क्रुरंन्दोनामन्युद्गतगहनचलदघवंशध्वानमुग्धे दल्कृपे दतमाद्रिंदधतिवशिरः नन्दुककौवितानि॥

स्रग्विणी। स्त्री० जगतीच्छन्दः १२ प्रभेदे॥ तल्लक्षणं यथा। कीर्त्तितैषाचतूरेफिकास्रग्विणी। यथा। इन्द्रनीलोपलैर्नैवयानिर्मिताभातकुम्भद्रवालङ्कृताशोभते। नव्यमेघ

ष्टुवि : पीतवासा हरेर्मूर्त्तिरात्र साञ्जयायोरसि स्रग्विणी ॥ मालास्याम् ॥

स्रग्वी । पुं० भूततन्मात्ररूपांबै जयन्त्याख्यां स्रजं बिभ्राणे हरौ ॥ त्रि० कुसुममालाधारिणि ॥ स्रगस्य अस्तीति । अस्मायामेधास्रजोविनिरिति विनिः ॥

स्रक्, ग् । स्त्री० मूर्द्धन्यस्तपुष्पदामनि ॥ माल्ये ॥ सृज्यते० सृजातेऽत्र । सृज विसर्गे । ऋत्विगित्यादिना० कर्म्मणि० कारिवाक्विन्० अमागमश्च । कुत्वम् ॥ अतिशक्वरीच्छन्दः १५ प्रभेदे ; तल्लक्षणं यथा । स्रगियमपिचरसनवरविरतयतिः । यथा । अथितबधरि० रुचिरतरगुणमयीस्त्रिदशवसतिरनपगतपरिमला । स्रगिवनिश्वसितकृतनुभ्रमरसा सुमुखि मुदितदनुजदलनहृदये ॥

स्रज्वा पुं० प्रजापतौ ॥ पटसङ्घे ॥ रज्जौ ॥

स्रवः । पुं० स्रवे । स्रवणम् । स्रुगतौ । ऋदोरप् ॥ वारिप्रवाहे । यथा हेमचन्द्रः । निर्झरस्तु झरः सरिः । उत्सः सवः प्रस्रवणमिति ॥

स्रवणम् । न० सच्छिद्रद्रव्ये : शनैः शनैर्जलनिर्गमे । क्षरणे ॥ स्रु० । ल्युट् ॥ मूत्रे ॥

स्रवत्तोया । स्त्री० रुदन्त्यां ॥

स्रवद्गर्भा । स्त्री० पतितगर्भायाङ्गवि । अवतोकायाम् ॥ पतितगर्भायाम् ॥ स्रवन् गर्भो यस्याः ॥

स्रवद्रङ्गः । पुं० पण्यन्थौ । हाट० बजार० इ० भा० प्र० ॥

स्रवन्ती । स्त्री० नद्याम् । सरिति । निम्नगायाम् ॥ स्रवति । स्रु० । लटः शतृ । उगितश्चेति ङीप् । शप्श्यनोर्नित्यमिति नुम् ॥ गुल्मस्थाने ॥ औषधिभेदे ॥ सरन्त्याम् ॥

स्रवा । स्त्री० मूर्वायाम् । मुरहरा० इ० भा० प्र ॥ स्रवति । स्रु० । अच् । गुणावादेशौ । टाप् । श्रन्त्यामोषधौ ॥ जीवन्त्याम् ॥

स्रष्टा । पुं० प्रजापतौ । निर्म्मातरि । वेधसि । शम्भौ । शिवे ॥ विष्णौ ॥ सृजति । सृज विसर्गे । तृच् । सृजिदृशोरित्यम् ॥

स्रस्तः । त्रि० च्युते ॥ स्रस्यतेस्म । स्रंसु अवस्रंसने । गत्यर्थाकर्म्मकेति कर्त्तरि क्तः ॥

स्रस्तकम् । न० च्युते ॥

स्रस्तरः । पुं० न० बोरबकटे । पल्लवादिशये ॥ पुं० कुशमुष्टौ ॥

स्राक् । अ० द्रुते । झटित्यर्थे ॥ स्रै पाके । सम्पदादित्वात् क्विप् । स्राम्यति । वक्रकुटिलायाम्गतौ ।

क्विप् ॥

स्रामः । त्रि० एकर्मचे ॥ यस्य सदा च स्रुमसिकावा स्रवति तस्मिन् ॥

स्रावः । पुं० क्षरणे ॥ आगर्भाधानाच्चतुर्थमासपर्यन्तं गर्भस्य क्षरणे ॥

स्रावकम् । न० मरीचे ॥

स्रावणी । स्त्री० ऋद्धिवृक्षे ॥

स्रावितः । त्रि० गालिते ॥

स्रुग्दारु । न० व्याघ्रपादवृक्षे । विकङ्कते ॥

स्रुघ्नः । पुं० नगराख्ये० नगरे । तदुपान्तदेशे ॥ मथुरायामिव० मथुरावत्स्रुघ्नप्राकारादिति कौमुदी ॥

स्रुघ्नी । स्त्री० सर्जिकाक्षारे ॥

स्रुक्०ग् । स्त्री० खादिरीयवनपात्रविशेषे ॥ तद्भेदा यथा । ध्रुवोपभृज्जुहूनां तु स्रुवो भेदाः स्रुचः स्त्रियामित्यमरः । तत्र वटपत्राकृतिर्ध्रुवा । उपभृच्चक्राकारा । जुहूरर्द्धचन्द्राकृतिः । वैकङ्कती ध्रुवा प्रोक्ता आश्वत्थी चोपभृन्मता । जुहूः पालाशका ... खदिरस्य स्रुवो मतः ॥ स्रुवाद्विकन्तु यज्ञादौ पात्रमित्यभिधीयते । स्रुवः पुमानेकहस्तो वा हुमात्रा स्रुगीरिता । तद्विशेषाः शरामाया: स्त्रीजुहूरुपभृद्ध्रुवेति शब्दरत्नावली ॥ स्रवति घृतादिकम् । स्रु स्रवणे स्रुवः कश्चिच्चेति चिक् प्रत्ययः हूकारश्चारणा

र्थः । कृत् । कुत्सम् ॥

स्रुतः । त्रि० क्षरितजलादौ । ञ्र । रीणे । च्युते ॥ स्रूयते स्म । स्रु गतौ । क्तः

स्रुता । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् ॥

स्रुवः । पुं० यज्ञपात्रविशेषे । स्रुचि ॥ स्रवति । स्रु० । अच् । संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः । उवङ् ॥ यथा । स्रवति घृतादिकम् । स्रुवस्रवणे । स्रुवः कः ॥

स्रुवा । स्त्री० होमपात्रान्तरे । स्रुचि ॥ मूर्व्वायाम् ॥ शल्लक्याम् ॥ टाप् ।

स्रुवावृक्षः । पुं० विकङ्कते । स्वादुकण्टके ॥ स्रुवायावृक्षः ।

स्रूः । स्त्री० होमपात्रविशेषे । यज्ञोपकरणे ॥ स्रवे । निर्झरे । स्रवत्यतो घृतादिकम् । स्रु स्रवसे । क्विब्वचिप्रच्छिश्रिस्रुद्रुकटप्रज्वां दीर्घोऽसम्प्रसारणञ्चेति क्विप् दीर्घौ ।

स्रोतम् । न० स्रोतसि ॥

स्रोतईशः । पुं० समुद्रे ॥ स्रोतसामीशः ॥

स्रोतः । न० स्वतोम्बुसरणे ॥ प्रवाहे । वेगेन जलचलने ॥ इन्द्रिये ॥ शरीरस्थनवच्छिद्रेषु ॥ स्रवति । स्रु गतौ । स्रुरीभ्यां तुट् चेत्यसुन् तुडागमश्च ।

स्रोतस्वती । स्त्री० नदीमात्रे सरि

ति । द्वीपवत्याम् । स्रोतांसि सन्त्यस्याः । तदस्यास्तीति मतुप् । मादुपधायाश्चेति वत्वम् । उगितश्चेति ङीप् ॥

स्रोतस्विनी । स्त्री॰ सरिति । स्रोतांसि सन्त्यस्याः । अस्मायामेधास्रजो विनिः । नान्तत्वान् ङीप् ॥

स्रोतोऽञ्जनम् । न॰ सौवीरे । कापोताञ्जने । यामुने । अस्य लक्षणादि यथा । नदस्रोतोऽञ्जनं कृष्णं सौवीरं श्वेतमीरितम् । वल्मीकशिखराकारं भिन्नमञ्जनसन्निभम् ॥ घृष्टन्तु गैरिकाकारमेतत्स्रोतोऽञ्जनं स्मृतम् । स्रोतोऽञ्जनसमं ज्ञेयं सौवीरं तत्तु पाण्डुरम् ॥ स्रोतोऽञ्जनं स्मृतं स्वादु चक्षुष्यं कफपित्तनुत् । कषायं लेखनं स्निग्धं ग्राहि च्छर्दिविषापहम् ॥ सिध्मक्षयास्रहृच्छीतं सेव्यमेव सदा बुधैः । स्रोतोऽञ्जनगुणाः सर्वे सौवीरेऽपि मता बुधैः ॥ किन्त्वेतयोरञ्जनयोः श्रेष्ठं स्रोतोऽञ्जनं स्मृतम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥ स्रोतोऽञ्जनन्तु तद्विद्यादञ्जनाभं यदञ्जनमिति मदनपालः ॥ अपि च । स्रोतोऽञ्जनं मतं श्रेष्ठं विशुद्धं सिन्धुसम्भवम् । दृष्टेः कण्डूमलहृद्दाहक्लेदरुजापहम् ॥ अक्ष्णो रूपावहश्चैव सहते मारुतातपौ । नेत्रे रोगा न जायन्ते तस्मादञ्जनमाचरेत् । स्रोतोऽञ्जनं कृष्णसुरमेति प्रसिद्धम् । अज्यते नयनमनेन चक्षुष्यत्वात् । अञ्जू व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । करणे ल्युट् । स्रोतसोऽञ्जनं स्रोतोऽञ्जनम् ॥

स्रोतोभेदकः । पुं॰ प्रवहज्जलानां सेतुभेदादिना देशान्तरनेतरि ।

स्रोतोवहा । स्त्री॰ नद्याम् ॥

स्वःसिन्धुः । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

स्वः । पुं॰ आत्मनि ॥ ज्ञातौ । पुं॰ न॰ धने ॥ न॰ द्वितीयभवने । त्रि॰ आत्मीये । स्वनति । स्वनशब्दे अन्येभ्योऽपीति डः ॥

स्वकः । त्रि॰ स्वीये । आत्मीये ॥

स्वकम्पनः । पुं॰ वायौ ॥

स्वकर्म्मकृत् । त्रि॰ निजकार्य्यकर्त्तरि ॥

स्वकीयः । त्रि॰ आत्मसम्बन्धिनि । स्वीये । निजे । आत्मीये ॥ स्वस्येदम् गहादिषु स्वस्वेति च्छः कुगागमश्च ॥

स्वकुलक्षयः । पुं॰ मत्स्ये ॥ निजवंशनाशे ॥ त्रि॰ तत्कर्त्तरि॰ तद्विशिष्टे च ॥

स्वगतम् । न॰ मनोगते ॥ त्रि॰ आत्मप्राप्ते ॥ आत्मनोगते ॥

स्वगुप्ता । स्त्री॰ आत्मगुप्तायाम् । शूकशिम्ब्याम् । लज्जालौ ॥

स्वगृहः । पुं॰ कलिङ्कारपक्षिणि ॥

पुं॰ न॰ पितृालये ।
स्वङ्ग : । त्रि॰ सुरूपे । सुन्दराङ्गवि शिष्टे । सिवसंहनने । शोभना नि शाखोत्तमत्वमालितान्यङ्गान्य-स्य ॥ न॰ शोभनावयवे ॥
स्वच्छ : । पुं॰ स्फटिके । न॰ मौक्तिके ॥ त्रि॰ प्रकाशगुणादीयस स्वस्वरूपे परमात्मनि । निर्मले । यथा । आसनं वसनं पात्रं शय्या यानं निवेशनम् । गृहकं च सुजातश्च स्वच्छ तु स्वच्छं शक्ततेर्न कर्य्याधिपत्ये ॥
स्वच्छटी । स्त्री॰ अङ्गुलिमोटने । अङ्गुलिसन्देशे ।
स्वच्छन्द : । त्रि॰ स्वतन्त्र । स्वतन्त्रो पात्र : स्वैरीस्वच्छन्दो निरवग्रहइत्यमर : ॥ स्व : आत्मा छन्दोऽभिलाषोऽस्य ॥
स्वच्छन्दचारी । त्रि॰ स्वच्छन्दं विहरणशीले ।
स्वच्छा शु । न॰ अभ्रके । स्वच्छमतत्पत्रच ॥
स्वच्छमणि : पुं॰ स्फटिके ॥
स्वच्छमालुकम् । न॰ विमलोपरसे । निर्मले ।
स्वच्छा । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायां
स्वज : । पुं॰ प्रस्वेदे । पुत्रे । न॰ रक्ते । त्रि॰ आत्मजाते ॥
स्वजन : । पुं॰ ज्ञातौ । सगोत्रे । स्वआत्मीयश्चासौ जनश्च । आत्मीयैवस्यवर्गे । आश्रितशास्त्रवादी ॥
स्वजा । स्त्री॰ कन्यायाम् ।
स्वतन्त्र : । त्रि॰ स्वच्छन्दे । निरवग्रहे । यथा । समयादभयं प्राप्तस्तत्रैवैतदेवय : । सपुन : समयं गन्तुं स्वतन्त्रश्चेन्नृपोच्छयीति ॥ न॰ अन्यतन्त्रानपेक्षे । तन्त्रविशेषे । स्वकीयशास्त्रे ॥
स्वतस्प्रमाण : । पुं॰ व्यासादिपु : स्मृत्यपेक्षामन्तरेणापौरुषेयशाखोपनया श्रुतिशब्दैरशुद्धार्थप्रतिपत्तिसम-र्थोपि त्वय : ॥
स्वत : । अ॰ आत्मनइत्यर्थे ।
स्वत्वम् । न॰ शास्त्रसम्मतयथेष्टविनियोगार्हत्वे । सप्तपदार्थातिरिक्तपदार्थे ।
स्वदनम् । न॰ अशने । आस्वादे । लेहे ।
स्वदृष्टान्त : । पुं॰ स्वराष्ट्रे । स्व : स्वीय : दृष्टान्तोयत्र ।
स्वधर्म : । पुं॰ स्ववर्णाश्रमोचिताचारे । यं स्वर्ग मोक्षमन्यातिशयोविहित : सत्वधर्म : । स्व : स्वकीयो-धर्म : ॥
स्वधा । अ॰ पितृभ्योदीयमानेऽन्ने । पितृणामन्नं । पितृदाने । यथा । पितृणांसुरपत्नीसमन्निभिर्मन्त्रभिमरै : । पूजितापितृदानेविनि

अफलंचययाविधितिभागवतम् ॥ पि
त्र्यदानमन्त्रे । देवहविर्दाने । यथा
स्वाहादेवहविर्दानेश्रौषट् वौषट् व
षट् स्वधेत्यमरः । अत्र पितरो देवता
हूतिस्म तैस्तं पिदेशः । स्वमात्मा
नं शरीरं पोषयतीति स्वधा । स्वधा
पितृणामन्नमिति श्रुतिः ॥ देवपि
तृहविर्दाने । स्वद्यतेऽनेन । ष्वद
आस्वादने । आप्रत्ययः । पृषोद
रादित्वात् दस्य धः ॥

स्वधा । स्त्री॰ पितृदाने ॥ स्वधाऽस्त्य
स्याम् । अच् । टाप् । पितृपत्न्या
म् ॥ स्वामुधत्ते इति व्युत्पत्तेः ।
नमः स्वधायै स्वाहायै॰ इति प्रयो
गश्च ॥

स्वधाप्रियः । पुं॰ कृष्णतिले ॥

स्वधाभुक् । पुं॰ पितृगणे । दिव्य
पितरि । देवे ॥

स्वधाम । न॰ स्वरूपविस्फुरणे ॥

स्वधायी पुं॰ पितृषु । स्वधागमन
शीलः । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छी
ल्ये ॥

स्वधावाचनम् । न॰ श्राद्धयोग्ये काल
विशेषे ॥ यथा । अर्द्धमुहूर्तात्
कुतपाद्यत् मुहूर्त्तचतुष्टयम् । मु
हूर्त्तपञ्चकञ्चैव स्वधावाचनमिष्य
ते ॥ कुतपादूर्द्ध्वं मुहूर्त्तचतुष्ट
यं॰ मुहूर्त्तपञ्चकस्य कुतपात्पूर्व
म्॰ अर्थादेकं मुहूर्त्तं कुतपएव ।

स्वधाप्रोच्यतेऽत्र । अत्र॰ । अधिक
रणे ल्युट् ॥

स्वधितिः । पुं॰ स्त्री॰ कुठारे । य
था । द्वयोः कुठारः स्वधितिः
परशुश्च परश्वधः इत्यमरः ॥ स्वं धि
यति । धिधारणे । क्तिच् ॥ छेद
नीयमांसस्य शस्त्रविशेषे ॥

स्वनः । पुं॰ शब्दे । निनादे । निन
दे । ध्वनौ ॥ स्वननम् । स्वनश
ब्दे । स्वनहसोर्वेतिपक्षेऽप् ॥

स्वनचक्रः । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ।
यथा । धृत्वा बाहू तथा कण्ठं पाद-
तोऽपि शिरः स्थितः । गाढं स्वकाम
येत् कामी स्वनचक्रं प्रकीर्त्तितम् इति
रतिमञ्जरी ।

स्वनितम् । त्रि॰ ध्वनिते ॥ न॰ ग
र्ज्जिते । मेघशब्दे ॥ स्वन्यतेस्म ।
स्वन॰ । क्तः ।

स्वनिताह्वयः । पुं॰ तण्डुलीयशाके
। अल्पमारिषे ॥

स्वनुष्ठितः । त्रि॰ सर्वाङ्गोपसंहारेण
सम्पादिते ॥

स्वमोत्सहः । पुं॰ गण्डके ॥

स्वन्तः । त्रि॰ अन्तेतरकाले । शुभो
दर्के ॥

स्वपन् । त्रि॰ निद्रामनुभवति ॥ स्वपि
ति । ञिष्वप॰ । लटः शत्रा
देशः ॥

स्वपतिः । पुं॰ आढ्ये । निजभर्त्तरि ॥

स्वपनम् । न० निद्रायाम् । ञिष्वप् शये । ल्युट् ॥

स्वपाण्डा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्य्याम् ॥

स्वप्नः । पुं० निद्रायाम् । शयने । स्वापे ॥ प्रसुप्तस्य विज्ञाने । अज्ञानवासनामये । जागरितसंस्कारजः प्रत्ययः सविषयः स्वप्न इत्युच्यते । स च अन्तःकरणस्यार्द्धविकाशे यथा । जाग्रदवस्थायां यद्दृष्टं श्रुतं तज्जनितवासनया निद्रासमये यः प्रपञ्चो यत्र प्रतीयते सा स्वप्नावस्थेति वासुदेवसरस्वती ॥ तथाच । बाह्येषु करणेषूपसंहृतेषु जागरितवासनानुसारेण मनसस्तदर्थाभासाकारावभासनं स्वप्नशब्दितम् ॥ यथाहुः । इन्द्रियाणामुपरमे मनोऽनुपरतं यदि । सेवते विषयानेव तद्विद्यात् स्वप्नदर्शनमिति ॥ स च सप्तविधो यथा । दृष्टः श्रुतोऽनुभूतश्च प्रार्थितः कल्पितस्तथा । भाविको दोषजश्चेति स्वप्नः सप्तविधः स्मृत इति ॥ स्वप्नजाग्रदादिकल्पमयात्मवर्णे विद्यमाह । स्पष्टस्मृतिरथास्पष्टस्मृतिरस्मृतिरित्यमी । स्वप्नभेदाः । स्वप्नमध्ये जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तय इति ॥ सन्ध्यं तृतीयं स्वप्नस्थानमिति श्रुतिः ॥ स्वपिष्यमेन । ञिष्वप् शये । ऋहजृसिद्धुवन्यनिस्वपिभ्यो निदिति नन् ॥ स्वप्नोऽन्यथाग्रहणं सर्प इव रज्ज्वामिति भाष्यम् । यथा रज्ज्वां सर्पो गृह्यमाणोऽन्यथा गृह्यते । तथा आत्मनि देहादिग्रहणमन्यथाग्रहणम् । आत्मनो देहादिवैलक्षण्यस्य श्रुतियुक्तिसिद्धत्वात् ॥ अन्यथा गृह्णतः स्वप्नो निद्रातत्त्वमजानतः । विपर्य्यासे तयोः क्षीणे तुरीयं पदमश्नुते ॥

स्वप्नकृत् । पुं० सुनिषण्णके ॥ जीवे ।

स्वप्नक् । त्रि० शयालौ । निद्राशीले । स्वप्नशीलः । ञिष्वप्० । स्वपितृषोर्नजिङ् ॥

स्वप्नदृक् । पुं० जीवे ॥ स्वप्नान् पश्यति । दृशिर्० । क्विप् ॥

स्वप्नस्थानः । पुं० तैजसे । स्थूलप्रपञ्चलयस्थानस्वप्नव्यष्ट्युपहितचैतन्ये ॥ स्वप्नः स्थानमस्य ॥

स्वप्नान्तः । पुं० स्वप्नमध्ये । स्वप्नविषये ॥ सुषुप्तिस्थाने । स्वप्नस्यान्तोऽवसानं यस्मिन् ॥

स्वप्रकाशः । पुं० अन्यानपेक्षप्रकाशे । चन्द्रसूर्य्यादिप्रकाशनिरपेक्षे । स्वयमेव भासमाने द्रष्टरि । दृश्यानां जडानां बुद्ध्यादीनां दर्शनं स्वप्रकाशं द्रष्टारं विना न घटते । यथोक्तं लक्ष्मीधरसूरिभिः । न प्रकाशे इमिथ्यत्वं यं तत्प्रकाशे कबन्धना । स्वप्रकाशं तमात्मानमप्रकाशः कथं स्पृशेदिति ॥ स्वेनात्मनैव प्रकाशते । काशृ दीप्तौ । पचाद्यच् ॥

स्वप्रमाणकः । त्रि० स्वतः सिद्धे ॥

स्वभावः । पुं० सत्त्वधर्मविशेषे । संसिद्धौ । प्रकृतौ । स्वरूपे । निसर्गे । स्वभावस्यान्तरं कश्चिद्येन सदाऽसद्वा सदसद्वा कर्म निष्पद्यते । जन्मान्तरकृतधर्माधर्मादिशुभाशुभसंस्कारे । इदानीन्तनजन्मारम्भके प्राक्तनसंस्कारे ॥ स च सात्त्विकादिभेदात् त्रिविधः अनाद्यविद्यायाम् ॥ स्वतएवाविर्भावे ॥ यथा । वह्निः स्वनपेक्षो तु स्वभावोऽयं प्रकीर्त्तितः । निसर्गस्तु स्वरूपस्थो लोकेऽपि भवति द्विधा । निसर्गः सुदृढाभ्यासजन्यः संस्कार उच्यते । अन्यस्तु स्वतः सिद्धः स्वरूपं भावधूष्यतद्रूप्युज्ज्वलनो नमपि: । स्वो भावः सत्तायस्य स स्वभावः अनन्याधीनसत्ताकः ॥

स्वभावोक्तिः । स्त्री० अर्थालङ्कारविशेषे । यथा । स्वभावोक्तिस्तु डिम्भादेः स्वक्रियारूपवर्णनम् । अधीःस्तदेकाश्रयिणः रूपं वर्णः स्थानं च । उदाहरणम् । पश्चादङ्घ्रीप्रसार्य त्रिकनतिविततं द्राघयित्वाङ्गमुच्चैरासज्याभुग्नकण्ठोमुखमुरसि सटां धूलिधूम्रां विधूय । घासग्रासाभिलाषादनवरतचलत्प्रोथतुण्डस्तुरङ्गो मन्दं शब्दायमानो विलिखति शयनादुत्थितः क्ष्मां खुरेणेति ॥ स्वभावोक्तिरलंकारो यथावस्तुवर्णनमिति लक्षणान्तरम् ।

स्वभूः । पुं० विष्णौ । हरौ ॥ ब्रह्मणि । प्रजापतौ । परमेष्ठिनि ॥ स्वतो भवति । भू क्विप् ॥

स्वमेकः । पुं० संवत्सरे ॥ यथा । स्वमेकमेकं वरदा तृप्ता भवति चण्डिका । रुधिरेणौरभ्रस्य हतपितामिविधिवन्नृपेति पुराणम् ॥ स्वमेकं संवत्सरीयव्योमारूढ़िति स्मृतिः ॥

स्वयंहारिका । स्त्री० स्त्रीविशेषे ॥

स्वयङ्कृतः । त्रि० आत्मनाकृते ॥ स्वयङ्कृतमिति तत्पुरुषः ॥

स्वयङ्गुप्ता । स्त्री० शूकशिम्ब्याम् ।

स्वयङ्ग्रहः । पुं० प्रार्थनाविनाग्रहणे ॥

स्वयन्दत्तः । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे ॥ यथाह मनुः । मातापितृविहीनो यस्त्यक्तो वा स्यादकारणात् । आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै स्वयन्दत्तस्तु स स्मृत इति ॥ आत्मानं स्वयं ददाति तवाहं पुत्रो भवामीति । स्वयन्दत्तः उपनतः स्वयं प्राप्त इति यावत् ॥

स्वयम् । अ० आत्मनेत्यर्थे । आप् । सु० भा० प्र० ॥ सुष्ठु अयते । अय गतौ । अम् ॥

स्वयमुपस्थितः । त्रि० स्वयमागते ॥

स्वयम्प्रकाशः । त्रि० स्वतः साधना

न्तरनिरपेक्षतयाऽवभासमाने ।

स्वयम्प्रभः । त्रि॰ स्वयम्प्रकाशे स्वयंप्रभाप्रकाशोऽस्य । पुं॰ चतुर्थ्यां मतिभाव्यर्हन्नगतौ चतुर्थार्हति ।

स्वयम्भुः । पुं॰ विरिञ्चौ । इति हैमप्रक्षेपः ॥

स्वयम्भुवा । स्त्री॰ चूर्णविशेषे । धूम्रपत्रायाम् ॥

स्वयम्भूः । पुं॰ चतुरानने । ब्रह्मणि । काले । परमात्मनि । परमेश्वरे । परमात्मा हि स्वयं भवति स्वेच्छया शरीरपरिग्रहं करोति॰ न त्वितरजीववत् कर्म्माधीनदेहः । यद्वा । स्वयमेव स्वतन्त्रो भवति भवदानपरतन्त्रो जनकरहितत्वात् । स्वयमेव भवति । भुवः क्विप् ॥ ऋषिविशेषे । जिने । जिनचक्रवर्त्तिविशेषे । रुद्रतनये । माषपर्ण्याम् ॥

स्वयम्भूः । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् । लिङ्गिन्याम् । इ॰ रा॰ नि॰ व॰ ॥

स्वयम्वरः । पुं॰ विवाहविशेषे । स्वयम्वरे । यत्र कन्या परीक्षां कामं वृणोति कामिनी वरं तत्र । स च त्रिविधः । स्वयम्वरस्तु त्रिविधो विद्वद्भिः परिकीर्त्तितः । राज्ञां विवाहयोग्यो वै नान्येषां कथितः किल ॥ इच्छास्वयम्वरश्चैको द्वितीयश्च पणाभिधः । यथा रामेण भग्नं वै त्र्यम्बकस्य शरासनम् ॥ तृतीयः शौर्य्यशुल्कश्च शूराणां परिकीर्त्तितः ॥ इति ॥ शौर्य्यशुल्कः शौर्य्यमेव शुल्कं यस्मिन् । यस्य शौर्य्यं वर्त्तते॰ तेन सर्वान् राज्ञो जित्वा कन्या हरणीयेति देवीभागवते तृतीयस्कन्धे १८ अध्यायः ॥

स्वयम्वरा । स्त्री॰ स्वयंवरायाम् । स्वेच्छया कृतपतिवरणायाम् ये पायाम् । पतिंवरायाम् । वर्यायाम् ॥ स्वयं वृणीते पतिम् । वृङ् सम्भक्तौ । संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदम इति खच् ॥

स्वः । अ॰ प्रेत्य । परलोके । स्वर्गे । नाके । त्रिदिवे । सुरलोके । यथा । यन्न दुःखेन सम्भिन्नं न च ग्रस्तमनन्तरम् । अभिलाषोपनीतं यत्तत् सुखं स्वःपदास्पदम् ॥ आकाशे । नभसि । व्योम्नि । शोभने । स्वृ शब्दोपतापयोः । स्वर्य्यते स्तूयते॰ इति स्वः । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्त इति बाहुलकात्॰ कर्म्मणि विच् ॥ यद्वा । स्वरति॰ अप्राप्नोति॰ उपतापयति॰ इति कर्त्तृव्युत्पत्तिरपि ग्राह्या ॥

स्वरः । पुं॰ अच्प्रत्याहारे । उदात्तानुदात्तस्वरितेषु । स्वरति । स्वृ शब्दोपतापयोः । पचाद्यच् । स्वरा अचः तद्धर्म्मत्वात्॰ उदात्तादयोऽपि स्वरा उच्यन्ते । उक्तञ्च । उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च स्वरास्त्रयः ।

चतुर्थः प्रचयो नाम्नोदात्तो सौ छान्दसः स्मृत इति । उदात्तादिभिः स्वयं राजन्त इति नानोक्त्युक्तेश्च । स्वर इति कण्ठगतं माधुर्यमिति भगवत्पूज्यपादाः ॥ श्रुत्यारम्भेऽनुरणने । तदुक्तम् । श्रुत्यनन्तरभावी यः स्निग्धोऽनुरणनात्मकः । स्वतो रञ्जयति श्रोतृचित्तं स स्वर उच्यत इति ॥ शब्दे ध्वनौ ॥ यथा । करिवृषरथौघभेरीमृदङ्गसिंहाब्दनिस्वनाभनृपाः । गर्दभजर्जररूक्षस्वराश्च धनसौख्यसंत्यक्ता इति ॥ नासासमीरणे ॥ निषादादिसप्तसु । ते यथा । निषादर्षभगान्धारषड्जमध्यमधैवताः । पञ्चमश्चेत्यमी सप्त तन्त्रीकण्ठोत्थिताः स्वराः ॥ आह नारदः । षड्जं रौति मयूरस्तु गावो नर्दन्ति चर्षभम् । अजाविकौ च गान्धारं क्रौञ्चो नदति मध्यमम् । पुष्पसाधारणे काले कोकिलो रौति पञ्चमम् । अश्वस्तु धैवतं रौति निषादं रौति कुञ्जर इति ॥ सस्वरोथः श्रुतिस्थानेस्वनन्हृदयरञ्जन इत्यन्यच ॥

स्वरतः । अ॰ स्वरेणेत्यर्थे । आद्यादित्वात्तसिः ॥ यथा । दुष्टः शब्दः स्वरतो वर्णतो वेति ॥

स्वरपत्तनम् । न॰ सामवेदे ॥ इ॰ चि॰ शेषः ॥

स्वरभङ्गः । पुं॰ गलरोगविशेषे ॥

स्वरभङ्गी । पुं॰ पक्षिविशेषे ॥

स्वरभेदः । पुं॰ स्वरभङ्गरोगे ॥

स्वरमण्डलिका । स्त्री॰ वीणाविशेषे ॥

स्वरलासिका । स्त्री॰ वंश्याम् ॥

स्वरसः । पुं॰ वस्त्रनिष्पीडितरसे ॥ यथा । अहतात्तत्क्षणाकृष्टाद्द्रव्यात्क्षुण्णात्समुद्भवेत् । वस्त्रनिष्पीडितो यस्तु स्वरसो रस उच्यते ॥ अहतः कीटाग्निशीतादिभिरनुपहतः ॥ शिलापिष्टकल्के ॥ यथा । क्षीररसः स्वरसः प्रोक्तः कल्को दृषदि पेषित इति ॥ कषायविशेषे ॥ यथा । सद्यः समुद्धृतात्क्षुण्णाद्यः स्रवेत्पटपीडनात् । यो रसस्त्वभिनिर्यातिस्वरसः स प्रकीर्त्तित इति ॥ अपि च । पिष्टः कल्को विनीयस्तु रसः पीडितो रसः । क्वाथः कषायो निर्यूहो निर्यासो विष्टकस्तथेति रत्नमालः ॥

स्वरा । स्त्री॰ ब्रह्मणो ज्येष्ठपत्न्याम् । गायत्रीसपत्न्याम् ॥

स्वरांशः । पुं॰ सङ्गीतस्वरस्यार्द्धपादे वा ॥

स्वराट् । पुं॰ स्वतो भासमाने सवितरि ॥ इन्द्रियानपेक्षस्वतः सिद्धज्ञाने परमेश्वरे ॥ स्वेन राजते । राजृ दीप्तौ ॥ सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् ॥

स्वरापगा । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् ॥

स्वरालु: । पुं॰ वचायाम् ॥

स्वरित: । पुं॰ मध्यस्वरे । उदात्तानुदात्तस्वरधर्मौ समाह्रियेते यस्मिंस्तस्मिन्नचि ॥ शब्दनिष्ठधर्मविशेषे । स्वर: सन्ततीव । द्रुतच् ॥

स्वरु: । पुं॰ शम्बे । क्कादिन्याम् । वज्रे ॥ यूपखण्डे । यूपितच्यमानप्रथमपतितशकले ॥ यूपैकदेश प्रादेशमात्रकाष्ठे ॥ अध्वरे ॥ शरे । बाणे ॥ स्वरति॰ स्वर्यते वा । स्वृ शब्दोपतापयो: । शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च-त्यु: ॥

स्वरुचि: । त्रि॰ स्वच्छन्दे । स्वतन्त्रे ॥ स्त्रीस्वेच्छायाम् ॥

स्वरु: । पुं॰ स्वरौ । वज्रे ॥ शोभनानि स्वरूपविधारावयवास्त: ॥

स्वरूपम् । न॰ स्वभावे । निसर्गे ॥ स्वस्य रूपम् । स्वमेव रूपं यस्य वा । परमानन्दप्रकाशात्मन: स्वरूपम् । येन धर्मेण व्यपदिश्यते तेन तस्य स्वरूपम् ॥ त्रि॰ आर्ये । विदुषि ॥ मनोज्ञे ॥ प्राज्ञरूपाभिरूपावुध मनोज्ञेष्वित्यमर: ॥

स्वरूपलक्षणम् । न॰ अध्यासाधिष्ठानत्वेन सत्ये॰ सर्वज्ञे ॥

स्वरूपस्थिति: । स्त्री॰ समाधिविशेषे ॥ यथा । संशान्तसर्वसङ्कल्पा याशिलाद्वयस्थिति: । जाग्रन्निद्राविनिर्मुक्ता सा स्वरूपस्थिति: परेति ॥

स्वरूपासिद्ध: । पुं॰ हेत्वाभासविशेषे ॥ यथा । शब्दो गुणश्चाक्षुषत्वादिति । अत्र चाक्षुषत्वं शब्दे नास्ति । शब्दस्य श्रावणत्वात् ॥ स्वरूपेण असिद्ध: ॥

स्वरूपासिद्धि: । स्त्री॰ साध्यसमाख्यहेत्वाभासभेदे । पक्षहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नस्याभावे । यथा । ह्रदो द्रव्यं धूमादित्यादौ ॥ स्वरूपस्य असिद्धि: ॥

स्वरेणु: । स्त्री॰ सूर्यपत्नीविशेषे । संज्ञायाम् । यममातरि ।

स्वरोदय: । पुं॰ स्वरज्ञापकग्रन्थविशेषे ॥

स्वरोदयवित् । त्रि॰ दिक्परमार्थवादिनि ॥ सर्वदिश: परमार्थदृष्ट्या । भ्रान्तिमात्रमेतत् । तद्विदाम विपराजयदर्शनात् ॥

स्वर्ग: । पुं॰ नाके । त्रिदिवे । त्रिपिष्टपे । देवलोके । सुखाधारे ॥ सुष्ठु अर्ज्यते । अर्ज अर्जने । कर्मणि घञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । सामवेदे । दु:खविरोधिनि सुखविशेषे । उत्कृष्टसुखे ॥ स च स्वर्ग: स्वसत्तया समूलघातमपहृत्य दु:खम् । न चैष क्षयी । तथाहि श्रूयते । अपाम सोमममृता अभूमेति

अत्यन्तयैकुतोऽमृतत्वसम्भवः । यन्नदुःखेन सम्भिन्नं न च ग्रस्तमनन्तरम् । अभिलाषोपनीतञ्च सुखं स्वर्गपदास्पदम् ॥ ऋज्यतेऽस्मिन्निति वा । ऋज गतिस्थानार्ज्जने ॥ हलश्चेति घञ् ॥ मनःप्रीतिकरः स्वर्गो नरकस्तद्विपर्ययः । नरकस्वर्गसंज्ञे वै पापपुण्ये द्विजोत्तमाः ॥ पारिभाषिकस्वर्गो यथा । मनोऽनुकूलाः प्रमदारूपवत्यः स्वलङ्कृताः । वासः प्रासादपृष्ठेषु स्वर्गः स्याच्छुभकर्म्मभिरिति गारुडे १०८ ऽध्यायः ॥

स्वर्गगामी । त्रि० स्वर्गगमनकर्त्तरि ॥ यथा । सर्व्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्व्वसहाश्च ये । सर्व्वस्याश्रयभूता ये ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

स्वर्गङ्गा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥

स्वर्गद्वारम् । न० तीर्थविशेषे ॥

स्वर्गपतिः । पुं० इन्द्रे । पुरन्दरे ॥

स्वर्गपरः । पुं० स्वर्गप्रधाने ॥ स्वर्ग एव श्रेयाद्युपितत्त्वेन परत्वस्वीकृतो यस्य सः ॥

स्वर्गलोकः । पुं० वैकुण्ठे ॥ स्वर्गीयते इति स्वर्गः । स्वर्गश्चासौ लोकश्च ॥ यजमाने । स्वर्गो लोकोऽस्य सः ॥

स्वर्गलोकेशः । पुं० इन्द्रे ॥ शरीरे ॥

स्वर्गवधूः । स्त्री० उर्व्वश्याम् ॥

स्वर्गसरित् । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥

स्वर्गसरिद्वरा ।)
स्वर्गापगा ।) स्त्री० भागीरथ्याम् ॥

स्वर्गायः । पुं० हरौ ॥ स्वर्गीयत इति स्वर्गीयः ॥

स्वर्गिगिरिः । पुं० सुमेरौ ॥

स्वर्गी । पुं० देवे । सुरे । त्रि० स्वर्गगामिनि ॥ तल्लक्षणन्तु । दयाभूतेषु सम्वादः परलोकं प्रति क्रिया । सत्यं परहितायोक्तिर्व्वेदप्रामाण्यदर्शनम् ॥ गुरुदेवर्षिपूजा च केवलं साधुसङ्गमः । सत्क्रियाभ्यसनं मैत्री स्वर्गिणां लक्षणं विदुरिति ॥

स्वर्गिवधूः । स्त्री० अप्सरसु ॥

स्वर्गिगिरिः । पुं० मेरौ । सुरालये ॥

स्वर्गौकाः । पुं० अमरे । सुरे ॥

स्वर्ग्यः । त्रि० स्वर्गलोकप्राप्तिसाधनभूते ॥ स्वर्गस्य निमित्ते । स्वर्गाय हिते ॥ स्वर्गस्य निमित्तं संयोगउत्पातो वा । गोद्व्यचोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत् ॥

स्वर्णम् । न० लोहवरे । भृङ्गारे । अस्य पर्य्याया यथा । स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेम हाटकम् । तपनीयं शातकुम्भं गाङ्गेयं भर्म्म कर्व्वुरम् । चामीकरं जातरूपं महारजतकाञ्चने । रुक्मं कार्त्तस्वरं जाम्बूनदमष्टापदोऽस्त्रियामिति ॥ अस्यपरीक्षादिर्यथा । दाहेऽतिरक्तमथश्वेतस

सुवर्णम्

तं छिद्यां काश्मीरकान्ति च विभाति निकाषपट्टे । स्निग्धं गौरवमुपैति च यत्तुलायाम् जानीत देवकनकं मृदु रक्तपीतम् ॥ तच्चैकं रसवेधजं तदपरं जातं स्वयं भूमिजं किञ्चान्यद्बहुलोहसङ्करभवम् चेति त्रिधा काञ्चनम् । तत्राद्यं किल पीतरक्तमपरं रक्तं ततोऽन्यत्तथा गौराभं तदिति क्रमेण गदितं ख्यातं पूर्वं पर्यायमम् ॥ अस्योत्पत्तिप्रकारोऽपि तु द्रष्टव्यो हेमनि स्फुटे । गुणानुभावप्रकाशोऽनुपठाभिमारणादिकम् । यथा । सुवर्णं शीतलं वृष्यं बल्यं गुरु रसायनम् । स्वादु तिक्तं तुवरं पाके च स्वादु पिच्छिलम् । पवित्रं बृंहणं नेत्र्यं मेधास्मृतिमतिप्रदम् । हृद्यमायुष्करं कान्तिवाग्विशुद्धिस्थिरत्वकृत् । विषद्वयक्षयोन्मादत्रिदोषज्वरशोषजित् ॥ बलं सवीर्यं हरते नराणां रोगव्रजं पोषयतीह काये । असौख्यकार्यं च सदा सुवर्णमशुद्धमेतन्मरणञ्च कुर्यात् ॥ असम्यङ्मारितं स्वर्णं बलं वीर्यञ्च नाशयेत् । करोति रोगान्मृत्युञ्च तद्धन्याद्यत्नतस्ततः । मारणयोग्यं सुवर्णमाह । दाहे रक्तं सितं छेदे निकषे कुङ्कुमप्रभम् । तारशुल्वोज्झितं स्निग्धं कोमलं गुरु हेम सत् ॥ उत्तमम् । तच्छ्वे-

सुवर्णम्

तं कठिनं रूक्षं विवर्णं समलं दलम् । दाहे छेदेऽसितं श्वेतं कषे स्फुटदलं लघु त्यजेत् ॥ अथ शोधनम् । पत्रीकृतस्य पत्राणि हेम्नोऽग्नौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये तु त्रिधा त्रिधा । एवं हेम्नः परीषासु धातूनां शोधनं भवेत् ॥ अथ मारणम् । सुवर्णस्य द्विगुणं सूतमम्लेन सह मर्दयेत् । तद्गोलकसमं गन्धं निदध्यादधरोत्तरम् ॥ सुवर्णस्य पतितनूकृतपत्रस्य : गन्धं • गन्धकचूर्णं ॥ गोलकस्य ततो रुद्ध्वा शरावसम्पुटे । त्रिंशद्वनोपलैर्दद्यात्पुटान्येवं चतुर्दश ॥ निरुत्थं जायते भस्म गन्धो देयः पुनः पुनः । कृत्वा • सर्वत्र कूटितचिक्कणमृत्तिकया । वनोपल • गोइठा • इति लोके । निरुत्थं यत्पुनर्न जीवति ॥ अथवान्यप्रकारेण हेम्नो मारणमुच्यते । काञ्चने गलिते नागं षोडशांशेन निःक्षिपेत् । चूर्णयित्वा तथाम्लेन घृष्ट्वा कृत्वा तु गोलकम् ॥ गोलकेन समं गन्धं दत्त्वा चैवाधरोत्तरम् । शरावसम्पुटे धृत्वा पुटेत्त्रिंशद्वनोपलैः । एवं सप्तपुटैर्हेम निरुत्थं भस्म जायते । अथापि पूर्ववद्गन्धः प्रदातव्यः पुनः पुनः ॥ काञ्चनारसैर्घृष्ट्वा समसूतक-

गन्धयोः । कज्जलीकृतपाराभ्यां विलिप्येत् समयात्तया ॥ काञ्चनारत्वचः कल्कैर्मूषायुग्मं प्रकल्पयेत् । धृत्वा तत्सम्पुटे गोलं मृन्मूषासम्पुटे च तत् । निधाय सन्धिरोधञ्च कृत्वा संशोष्य गोलकम् । वह्निं खरतरं कुर्य्यादेवं दद्यात्पुटत्रयम् ॥ निरुत्थं जायते भस्म सर्व्वकर्म्मसु योजयेत् । काञ्चनारप्रकारेण लाङ्गलीहन्तिकाञ्चनम् ॥ लाङ्गलीकलिहारी ॥ ज्वालामुखी तथा हन्यात्तथा हन्ति मनःशिला । शिलासिन्दूरयोश्चूर्णं समयोरर्कदुग्धकैः ॥ मर्द्दयेद्भावनां दद्यात् शोषयेच्च पुनः पुनः । ततस्तु गोलकं कृत्वा शरावपुटेन पचेत् ॥ पुनर्द्देमे दत्तिनरां यथा कल्कं विलीयते । एवं दिला चयं दद्यात् कल्कं हेमनिर्भयतः ॥ सुवर्णकांति । अग्नुपती । पश्चाच्च ॥ यज्ञा । सर्ज्जनम् । घनम् । शिमनीऽर्णीश्च ॥ धसूरे । गन्धशाके । गौरसुवर्णशाके ॥ नागकेशरे ॥

स्वर्णक्षयः । पुं॰ कणगुग्गुलौ ॥

स्वर्णकायः । पुं॰ गरुडे । त्रि॰ सुवर्णमयशरीरे ॥

स्वर्णकारः । पुं॰ स्वनामख्यातवर्णसङ्करजातिविशेषे । स्याकरा इति भाषा । तदुत्पत्तिस्तु । विश्वकर्म्मा च शूद्रायां वीर्य्याधानं चकार सः । ततो बभूवुः पुत्राश्च नवैते शिल्पकारिणः ॥ मालाकारः कर्म्मकारः शङ्खकारः कुविन्दकः । कुम्भकारः कांसकारः षडेते शिल्पिनां वराः ॥ सूत्रधारश्चित्रकरः स्वर्णकारस्तथैव च । पतितास्ते ब्रह्मशापादयाज्या वर्णसङ्कराः ॥ स्वर्णकारः स्वर्णचौर्य्याद्ब्राह्मणानाञ्च शीघ्रतम् । बभूवश्च पतितो ब्रह्मशापेन कर्म्मणे ति ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मखण्डे १० अध्यायः ॥ स्वर्णं करोति । कृ + अण् । कर्म्मण्यण् ।

स्वर्णकृत् । पुं॰ स्वर्णकारे ॥

स्वर्णकेतकी । स्त्री॰ हेमकेतक्याम् । कनकप्रसवायाम् । हैम्याम् ॥ अस्या गुणा यथा । सुवर्णकेतकी त्वन्या लघुपुष्पा सुगन्धिनी । केतकीकुसुमं वर्ण्यं केशदौर्गन्ध्यनाशनम् । हेमाभं मदनोन्मादवाकुच्छसौख्यकारि च ॥ तस्यास्तनोतिशिशिरः कटुः पित्तकफापहः । रसायनकरो वर्ण्यो दीप्तदाढ्यकरः परः ॥

स्वर्णक्षीरी । स्त्री॰ क्षीरविशेषे । पट्पर्य्यामम् । हेमवत्याम् । हिमावत्याम् । चोकमिटी इति भाषाप्रकाशः । अस्याः पर्य्यायाः गुणाश्च यथा । स्वर्णक्षीरी स्वर्णदुग्धा स्वर्णाह्वा रुक्मिणी तथा । सुवर्णाहिम

दुग्धी स्वर्णक्षीरी च काञ्चनी ॥ स्वर्णक्षीरी हिमा तिक्ता कृमिपित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्राश्मरीशोफदाहज्वरहरा परा इति ॥ स्वर्णमिव पीतत्वात् क्षीरमस्याः, गौरादिः ॥

स्वर्णगैरिकम् । न० सुवर्णगैरिके । सोनागेरू० इ० भा० प्र० ॥

स्वर्णग्रीवा । स्त्री० कामरूपदेशप्रसिद्धनद्याम् ॥ यथा । यानिर्गता पूर्वभागात्तस्माद्गिरिवरान्नदी । स्वर्णग्रीवेति विख्याता सा गङ्गासदृशी फले ॥ तस्मात्ना[illegible]र्णलात् ॥

स्वर्णचूडः । पुं० चाषे । किकीदिवौ ॥

स्वर्णजम् । न० त्रपुणि । वङ्गे । रङ्गे ।

स्वर्णजातिः । स्त्री० पीतमालत्याम् ।

स्वर्णजीवन्ती । स्त्री० जीवन्तीभेदे । हेमाह्वायाम् । हेमजीवन्त्याम् । हिमाश्रयायाम् ॥

स्वर्णतुला । स्त्री० नाराच्याम् ॥

स्वर्णधातुः । पुं० स्वर्णगैरिके ॥

स्वर्णदी । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥ स्वः स्वर्गस्य नदी । पूर्वपदात् संज्ञायामग इति णत्वम् ॥ कामरूपप्रसिद्धायां सितगङ्गायाम् ॥ यथा । नद्याः स्वर्णश्रियाः पूर्वे नदी कामाख्यया तया । कामाख्यायाः पूर्वभागे नदी सोमासनाख्यया ॥ सोमासनायाः पूर्वस्यां नदी नाम्ना ऋषिका । ततः पूर्वे कामरूपपीठान्ते जगतां प्रसूः ॥ जगन्माया महामाया देवी दिक्करवासिनी । एतायाः कथिता नद्यः सकलादृषिपूजिताः ॥ तासु स्नात्वाथ पीत्वाथ स्वर्गलोकमवाप्नुयात् । प्रान्ते दिक्करवासिन्याः सदा वहति स्वर्णदी ॥ सितगङ्गाख्यया लोके सा चाद्भुतफलप्रदा । साभूमिपीठसंस्था तु देवी दिक्करवासिनी ॥ एभिर्जलैः प्लावयन्तीयाति प्रत्यन्ततां सुरैः । सितगङ्गाजले स्नात्वा स्पृष्ट्वा शम्भुं हरिं विधिम् ॥ दृष्ट्वा ललितकान्ताख्यां पुनर्योनौ न जायते ॥ इति कालिकापुराणे ८२ऽध्यायः ॥ वर्षिकाख्याम् ॥

स्वर्णदीधितिः । पुं० अग्नौ ॥

स्वर्णदुग्धा । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥

स्वर्णद्रुः । पुं० आरग्वधे ॥

स्वर्णपक्षः । पुं० गरुडे ॥

स्वर्णपद्मा । स्त्री० मन्दाकिन्याम् ॥

स्वर्णपाठकः । पुं० टङ्कणे । सोहागा इति ॥

स्वर्णपारेवतम् । न० रूपापारेवते ॥

स्वर्णपुङ्खः । पुं० शरविशेषे ॥

स्वर्णपुष्पः । पुं० आरग्वधे ॥ चम्पके ॥

स्वर्णपुष्पा । स्त्री॰ कलिकार्याम् ॥ सातलायाम् ॥

स्वर्णपुष्पी । स्त्री॰ राजतर्वी ॥ पीतिकायाम् ॥ सुवर्णाख्याम् ॥ सातलायाम् । कलिकार्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ स्वर्णकेतक्याम् ।

स्वर्णप्रस्थः । पुं॰ जम्बुद्वीपोपद्वीपभेदे ।

स्वर्णफला । स्त्री॰ पीतरम्भायाम् । त्रि॰ पीतफलके ॥

स्वर्णवणिक् । पुं॰ वर्णसङ्करजातिभेदे । सुवर्णवणिजि ॥ यथा । स्वर्णकारः स्वर्णवणिक्कायस्थ व्रजेश्वर । नरेषु मध्ये ते धूर्त्ताः कृपाहीना महीतले ॥ हृदयं क्षुरधाराभं तेषां नास्ति सादरम् । अतेषु सज्जनः कोऽपि कायस्थो नेतरौ व्रताविति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

स्वर्णभूषणः । पुं॰ आरग्वधे ॥ त्रि॰ हेमाभरणविशिष्टे ॥

स्वर्णभृङ्गारः । पुं॰ स्वर्णभृङ्गराजे ॥ हेमकलसे ॥

स्वर्णरेखा । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥

स्वर्णमाक्षिकम् । न॰ उपधातुविशेषे ॥ तन्नामानि गुणाश्च यथा । स्वर्णमाक्षिकमाख्यातं तापीजं मधुमाक्षिकम् । तीक्ष्णं माक्षिकधातुश्च मधुधातुश्च संस्मृतः ॥ किञ्चित्सुवर्णसाहित्यात्स्वर्णमाक्षिकमीरितम् । उपधातुः सुवर्णस्य किञ्चित्स्वर्णगुणान्वितम् ॥ तथाच काञ्चनाभावे दीयते स्वर्णमाक्षिकम् । किन्तु तस्यानुकल्पत्वात्किञ्चिदूना गुणास्ततः ॥ न केवलं स्वर्णगुणा वर्त्तन्ते स्वर्णमाक्षिके । द्रव्यान्तरस्य संसर्गात् सन्त्यन्येऽपि गुणा यतः ॥ सुवर्णमाक्षिकं स्वादु तिक्तं वृष्यं रसायनम् । चक्षुष्यं वस्तिरुक्कण्डुपाण्डुमेहविषोदरम् ॥ अर्शः शोथं विषं कण्डुं त्रिदोषमपि नाशयेत् । अशुद्धस्यास्य दोषमाह । मन्दानलत्वं बलहानिमुग्रां विष्टम्भितां नेत्रगदान् सकुष्ठान् । तथैव मालां व्रणपूर्विकाञ्च करोति ताप्यीजमशुद्धमेतत् ॥ शोधनन्तु । माक्षिकस्य त्रयो भागा भागैकं सैन्धवस्य च । मातुलुङ्गद्रवैर्वाथ जम्बीरस्य द्रवैः पचेत् ॥ चालयेल्लौहजे पात्रे यावत्पात्रं सुलोहितम् । भवेत्ततस्तु संशुद्धिं स्वर्णमाक्षिकमृच्छति ॥ अथ मारणम् । कुलत्थस्य कषायेण घृष्ट्वा तैलेन वा पुटेत् । तैलेन वाजमूत्रेण म्रियते स्वर्णमाक्षिकमिति भावप्रकाशः ॥

स्वर्णयूथी । स्त्री॰ पीतयूथिकायाम् । पीतिकायाम् । हेमपुष्पिकायाम् ॥

स्वर्णरेताः । पुं॰ सूर्ये ॥

स्वर्णलता । स्त्री॰ ज्योतिष्मत्याम् ॥

स्वर्णवर्णा । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

त्रि॰ सुवर्णसदृशवर्णयुक्ते ॥

स्वर्णवल्कलः । पुं॰ श्योनाके ॥

स्वर्णवल्ली । स्त्री॰ लताविशेषे । रक्तफलायाम् । काकनासायाम् ॥ स्वर्णवल्ली शिरःपीडां त्रिदोषाम् हन्ति कटुगन्धदा ॥

स्वर्णविन्दुः । पुं॰ विष्णौ । हरौ ॥ विन्दवोऽवयवाः स्वर्णसदृशा यस्य सः ॥ शोभनवर्णमक्षरं विन्दुश्च यस्मिन्मन्त्रे तदात्मकोवा ॥

स्वर्णशेफालिका ।)
स्वर्णशेफाली ।) स्त्री॰ राजवृक्षे ॥

स्वर्णाङ्गः । पुं॰ कृतमाले । आरग्वधे ॥

स्वर्णारि । न॰ गन्धके ॥

स्वर्णाह्वयः । पुं॰ नागकेशरे ॥

स्वर्णाह्वा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥

स्वर्णुली । स्त्री॰ क्षुपान्तरे । हेमपुष्प्याम् ॥

स्वर्भानवः । पुं॰ गोमेदमणौ । पिङ्गस्फटिके ॥

स्वर्भानुः । पुं॰ राहौ । स्वर् आकाशे विपरीतलक्षणया भाति । भा॰ । दाभाभ्यानुः । धुभ्वादिः ॥

स्वर्भानुसूदनः । पुं॰ सूर्ये ॥

स्वर्यातः । त्रि॰ मृते ॥

स्वर्गौकः । पुं॰ स्वर्गे । तद्भूतकोटिः स्वर्गौकः स्वर्गवर्गसमाश्रयः ॥ पञ्चाशीतिलक्षोच्छ्रायः स्वर्गवर्याणां सूर्यादिमुख्यानामास्पदं स्वर्गौकसु-स्यथः ॥

स्वर्वधूः । स्त्री॰ स्वर्वेश्यायां ॥

स्वर्वापी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

स्वर्वेश्या । स्त्री॰ उर्वशीप्रधानास्वप्सरःसु । तासां । घृताचीमेनकारम्भा उर्वशी च तिलोत्तमा । सुकेशी मञ्जुघोषाद्याः कथ्यन्तेऽप्सरसो बुधैरिति ॥ सः स्वर्गवेश्या ॥

स्वर्वैद्यौ । पुं॰ २ अश्विनीसुतयोः । नासत्ययोः ॥ सः स्वर्गस्य वैद्यौ एतयोः सर्वपर्यायाणि द्विवचनान्ताः । एकत्वविवक्षायामेकवचनान्ताश्च । तयोर्नामार्कण्डेयपुराणे । नासत्यश्च दस्रश्च स्मृतौ द्वौनामतौश्विनाविति ॥

स्वर्लीनः । पुं॰ दानवविशेषे ॥

स्वर्लोला । स्त्री॰ स्वाचारे ॥

स्वल्पः । त्रि॰ अत्यल्पे ॥

स्वल्पकेशरी । पुं॰ कोविदारे ॥

स्वल्पकेशी । पुं॰ भूतकेशे ॥

स्वल्पतपाः । पुं॰ तीर्थस्नानादिमात्रतपोवृत्तौ ॥

स्वल्पपत्रः ।)
स्वल्पपत्रकः ।) पुं॰ गौरश्वाके । मधूले । गिरिजे ॥

स्वल्पपर्णिका । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

स्वल्पफला । स्त्री॰ क्षुपप्रभेदे । कच्छुघ्न्याम् । मोहमणौ ॥

स्ववान् । त्रि॰ धनिनि । स्वमस्यास्तीति मतुप् ॥

स्ववशः । त्रि॰ अपराधीने । स्वतन्त्रे ॥ स्वस्मिन् वशः आयत्तः ॥

स्ववासिनी । स्त्री॰ सुवासिन्याम् । चिरण्ट्याम् । स्वेषु पित्रादिषु वस्तुं शीलमस्याः । सुप्यजातौणिनि- णिनिः ॥

स्ववीजः । पुं॰ आत्मनि । न॰ निजकारणे ॥ स्वीयवीर्य्ये ॥

स्वसंवित् । स्त्री॰ स्वस्वरूपसम्यग्ज्ञाने ॥

स्वसा । स्त्री॰ भगिन्याम् । सुष्ठु अस्यति॰ अस्यतेर्वा । असुक्षेपणे । सावसेर्ऋन् ॥

स्वसुखम् । न॰ स्वस्वरूपभूतेपरमानन्दे ॥

स्वस्तनः । त्रि॰ स्वर्गभवे ॥

स्वस्ति अ॰ मङ्गलेसमीहितसाधने । समीहितसम्पत्तौ । पुण्ये ॥ आशंसायाम् ॥ आशीर्वादे ॥ दानस्वीकारमन्त्रे । यथा । स्वस्तिर्देवीवायुपत्नीप्रतिविश्वेषुपूजिता । आदानस्यप्रदानस्यनिष्फलस्ययया विना इतिदेवीभागवतम् ॥ अस्यति॰ असतिवा । असलोपे॰ असुक्षेपणेवा । सुपूर्व्वकात्॰ क्तिच् । बाहुलकात्तिर्वा ॥ यद्वा । सु॰ अस । असभुवि । सावसेरितितिः । बहुल

वचनाद्भूभावः ॥

स्वस्तिकः । पुं॰ मङ्गलद्रव्ये । तण्डुलचूर्णनिर्म्मितत्रिकोणाकाराधिवासद्रव्ये ॥ चतुष्के ॥ पिष्टकप्रकारे ॥ रक्तालिके । जिनानांचतुर्विंशतिचिह्नान्तर्गतचिह्नविशेषे ॥ रसोनके ॥ राजादीश्वरसद्मविशेषे ॥ चतुष्पथे ॥ सर्पाणांफणास्थनीलरेखाविशेषे ॥ पुं॰ न॰ राजादीश्वराणांसद्मविशेषे । तल्लक्षणंयथा । प्रागुत्तरद्वाररहितः स्वस्तिकाख्योधनप्रदइति ॥ अपिच । स्वस्तिकंप्राङ्मुखंयत्स्यादलिन्दानुगतंभवेत् । तत्पार्श्वानुगतौचान्यौतत्पर्य्यन्तगतोऽपरः ॥ इति । मितावरणाके ॥ अभिप्रेतार्थस्याविनाशे । अष्टाङ्गयोगस्यतृतीयाङ्गविशेषे । तद्यथा । जानूर्वोरन्तरेसम्यक्कृत्वापादतलेउभे । ऋजुकायोविशेद्योगीस्वस्तिकंतत्प्रचक्षतेइति । स्वस्तिशंमङ्गलंकायति । कैशब्दे । आतोऽनुपेतिकः । मूलविभुजादित्वात् ।

स्वस्तिमुखः । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ लेखे । पत्रे ॥ त्रि॰ वन्दिनि ॥ स्वस्तिमुखेयस्य ॥

स्वस्तिवाचनम् । न॰ विहितमङ्गलकर्म्मारम्भेमन्त्रविशेषाणांपाठे । मन्त्रोच्चारणपूर्व्वकतण्डुलविकिरणे ।

यथा। हृव्यास: । सम्यक्स्वगम्यपुष्पा र्यैर्ब्राह्मणान्स्वस्तिवाचयेत् । धर्मे कर्मणि माङ्गल्ये सङ्ग्रामाद्भुतदर्शनइति ॥ स्वस्त्ययं स्ववाचनम् ॥

स्वस्त्ययनम् । न॰ अभिप्रेतार्थस्य प्राप्तौ ॥ स्वस्तिप्रकाशनमन्त्रविशेषे ॥ स्वस्तिरक्षाच्यस्य अयनम् ॥ स्वस्ति अनेन॰ ईयतेप्राप्यतेऽनेन । इण् ॰ । ल्युट् ॥

स्वस्थ: । त्रि॰ सुस्थे । प्रकृतिस्थे ॥ यथा । समदोष: समाग्निश्चसम धातुमलक्रिय: । प्रसन्नात्मेन्द्रिय मना: स्वस्थइत्यभिधीयते ॥ क्रियाऽयक्रम । तेनसमक्रिय: • श रीरानुरूपकर्मा ॥ स्वात्मनिस्थिते । उपरतकृतदेहमनोव्यापारे । स्वरूपस्थे ॥ वरदे ॥

स्वस्रीय: । पु॰ भगिनीपुत्रे । भागिनेये ॥ स्वसुरपत्यम् । स्वसुश्छ: ॥

स्वस्रीया । स्त्री॰ भागिनेय्याम् ॥

स्वा । स्त्री॰ आत्मीयायाम् ॥

स्वाद्यम् । न॰ स्वीयाचरे । सञ्ज्ञ॰ स्वाद्या॰ द॰ यभाव प्र॰ ॥

स्वागतम् । न॰ कुशलप्रश्ने ॥ शुभागमने ॥ सुखेनागमनम् ॥ सुनागतं वा ॥ त्रि॰ सुखमागते ॥

स्वागता । स्त्री॰ त्रिष्टुप् ११ प्रभेदे तद्वचणन्तु । स्वागतेतिरनभाद्गुरुयुग्ममिति ॥ अपिच । हारिणीकनकुण्डलयुक्तापुष्पयुक्तयुगावलयश्री: । वर्णितास्फिपतिवकुचसङ्गे । स्वागताहरतिकृष्णमचेत ॥ यथा । पङ्कजंतदपिपारसिमग्नं चन्द्रमा: सघनान्तरितोभूत् । तन्मुखेन्दुतुलयापिविलोद् चकृमनैवसहतेतवबेधा: ॥ स्वयमागतायाम् ॥

स्वागतिक: । त्रि॰ स्वागतवादिनि ॥ स्वागतमित्याह । ठक् । स्वागतादीनाञ्चेत्यैचागमाभाव: ॥

स्वाङ्ग: । पु॰ विष्णौ ॥ स्वात्मैवाङ्गं सहकार्यं स्वजगत्सृष्ट्यादाविति स्वाङ्ग: ॥

स्वाङ्गि । पु॰ स्वङ्गात्मजे ॥ स्वङ्गस्यापत्यम् । अतइञ् । स्वागतादित्वान्नैजागम: ।

स्वाङ्गिक: । पु॰ माङ्गिके ॥

स्वाच्छन्द्यम् । न॰ स्वच्छन्दतायाम् ॥

स्वातन्त्र्यम् । न॰ अपराधीनतायाम् । परस्परानुमतिनैरपेच्यो ॥ यथा । प्रभु: स्वातन्त्र्यमापन्नोयदोच्छतिकरोतितत् । पाणिनेर्दीर्घ ह्रस्वम्नाचस्खलीनदो ॥ इति ॥ स्वतन्त्रस्यभाव: ॥ ष्यञ् ॥ त्रि॰ स्वाधीनताविशिष्टे ॥

स्वाति: । स्त्री॰ सूर्यपत्न्यन्तरे ॥ खड्गे ॥ पु॰ स्त्री॰ पञ्चदशनक्षत्रे ॥ तत्राजातस्यफलंयथा । का

न्दर्परूपप्रभयासमेतः कान्त्याजन प्रीतिरतिप्रसन्नः । स्वातिः प्रसूतौयदिमानवश्च महाकृतिः प्राप्त विभूतियोग ॥ त्रि० स्वात्यांजाते ॥ अविद्धाफल्गुनीष्वपोलुक् ॥

स्वाती । स्त्री० पञ्चदशनक्षत्रे ॥

स्वातीपथः । पुं० छायापथे । स्वातीवीथ्याम् ॥

स्वातीवीथी । स्त्री० सूर्यादीनांमध्यमार्गमध्यमवीथ्याम् ॥ यथा । सूर्यादीनांत्रयोमार्गादक्षिणोत्तरमध्यमाद्भुत्पक्रम्य० तथाहि चापिफल्गुन्योमघायाश्चर्षिभिर्मता । हस्तश्चित्रातथास्वातिर्मध्यवीथ्यभिविश्रुता ज्येष्ठाविशाखानुराधाब षिराजगवीमता । एतासुवीथषु तिसृषुमध्यमोमार्गउच्यतइतिवायुपुराणात् ॥

स्वात्मा । पुं० स्वकीयात्मनि ॥

स्वात्मामृतरसास्वादः । पुं० स्वात्मैवामृतरसः तस्यास्वादने ।

स्वादः । पुं० । रसग्रहणे स्वादनम् । स्वाद० । घञ् ॥

स्वादनम् । न० चर्वणे । स्वादनमन्नभक्षणम् स्वादीभोजनं स्वादनमित्यमरः । प्रीतिकरणे ॥

स्वादितः । त्रि० आस्वादिते ॥

स्वादिमा । पुं० स्वादुतायाम् । स्वादोर्भावः । इमनिच् ॥

स्वादुः । पुं० मधुररसे ॥ यथा । मधुरस्तुरसज्येष्ठोरल्पस्य । दुर्मधुलकाङ्गतिस्मिषन्दः ॥ गाण्डोले । गुडे । जीवकौषधौ ॥ सुगन्धिद्रव्यभेदे । अगुरुसारे ॥ स्त्री० द्राक्षायाम् ॥ त्रि० मिष्टे । रसनाकर्षिणि ॥ मधुरे । मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ स्वदते । स्वदआस्वादने । क्वापि स्युण् ॥

स्वादुकण्टकः । पुं० विकङ्कते । गोक्षुरके ॥ कण्टकोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् । स्वादुश्चासौकण्टकश्च । स्वादुः कण्टकोऽस्यवा ॥

स्वादुकन्दा । स्त्री० विदार्याम् ॥

स्वादुका । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

स्वादुखण्ड । पुं० गुडे ॥ मधुरभागे ॥

स्वादुगन्धा । स्त्री० विदार्याम् ॥

स्वादुङ्कारम् । अ० स्वादूकृत्येत्यर्थे ॥ स्वादुमिणमुल् ॥

स्वापर्णी । स्त्री० दुग्धिकायाम् ॥

स्वादुपाका । स्त्री० काकमाच्याम् ॥ स्वादुः पाकोऽस्याः ॥

स्वादुपिण्डा । स्त्री० पिण्डखर्जूर्याम् ॥

स्वादुपुष्पः । पुं० कर्म्भ्याम् ।

स्वादुफलम् । न० बदरीफले ॥

स्वादुफला । स्त्री० द्राक्षायाम् । कोली ॥

स्वादुमज्जा । पुं॰ शैलपीलौ । अक्षोटे ॥

स्वादुमस्तका । स्त्री॰ खर्ज्जूर्य्याम् ॥

स्वादुमांसी । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

स्वादुमूलम् । न॰ गर्ज्जरे ॥

स्वादुरसा । स्त्री॰ काकोल्याम् । आम्रातकफली । मदिरायाम् । शतावर्य्याम् ॥

स्वादुलता । स्त्री॰ विदार्य्याम् ॥

स्वादुरः । पुं॰ स्वादुशारिणी ॥ स्वादु॰ उत्तमः । उत्तरपदस्थितश्चाल्लिङ्गः ॥

स्वाद्वम्लः । पुं॰ दाडिमे । मधुराम्ले ॥

स्वाद्वी । स्त्री॰ द्राक्षायाम् । स्वदते । ष्वद आस्वादने : ष्वापाजिमस्वाद्युक् : वोतोगुणवचनादिति ङीष् ॥ खर्ज्जूर्य्याम् ॥

स्वाधिष्ठानम् । न॰ षट्चक्रान्तर्गत द्वितीयचक्रे ॥ स्वशब्देन परं लिङ्गं स्वाधिष्ठानं ततो विदुः । परलिङ्गाधिष्ठानं यतस्तस्मात् स्वाधिष्ठानमुच्यते इत्यर्थः ॥

स्वाधीनः । त्रि॰ स्वतन्त्रे । अपराधीने । स्ववशे ॥ यथा । आसीद्वल्कलमास्तरः किशलयान्योकस्तरूणां तलं मूलानि क्षतये क्षुधां गिरिनदीतोयं तृषाशान्तये । क्रीडा मुग्धमृगैर्वयांसि सुहृदो नक्तं प्रदीपः शशी स्वाधीने विभवे तथापि कृपणा याचन्त इत्यद्भुतम् ॥ इति शान्तिशतके शिह्लणमिश्राः ॥ अपि च । स्वाधीनवृत्तेः साफल्यं न पराधीनवृत्तिता । ये पराधीनकर्म्माणो जीवन्तोऽपि च ते मृताः ॥ इति गारुडे ११५ अध्यायः ॥ स्वस्मिन्नधि । सप्तमी शौण्डैरिति समासः । ततः स्वार्थे॰ अषडक्षेति खः ॥

स्वाधीनपतिका । स्त्री॰ स्वाधीनभर्तृकायाम् ॥ स्वाधीनपतिका सानुयानमुत्सविबभङ्गभम् । स्वाधीनः पतिर्यस्याः । कप् ॥

स्वाध्यायः । पुं॰ वेदे । जपे ॥ स्वाभिमतप्रणवादिमन्त्रजपे । ब्रह्मयज्ञे ॥ वेदाध्ययने । फलश्रद्धया शेषपर्य्यन्ताध्ययने । अदृष्टार्थं स्वगृह्यवेदाध्ययनरूपे ब्रह्मयज्ञे ॥ उपनिषद्ग्रन्थाभ्यासे ॥ मोक्षशास्त्राणामध्ययने । सुष्ठु आ अधीयते । इङ् अध्ययने । इङश्चेति घञ् ॥ स्वस्याध्ययनं वा ॥

स्वाध्याययज्ञः । पुं॰ यथाविधि वेदाभ्यासपरे ॥ स्वाध्याय एव यज्ञो यस्य सः ॥

स्वाध्यायवान् । पुं॰ स्वाध्यायविशिष्टे ॥

स्वाध्यायाभ्यसनम् । न॰ यथाविधि

वेदाभ्यासे ॥ स्वाध्यायस्त्वभ्यसनं ॥

स्वाध्यायी । पुं॰ पण्यवणिजि ॥ स्वाध्याययुक्ते ॥ स्वाध्यायि स्त्यस्य । इनिः ॥

स्वाध्वरिकः । त्रि॰ स्वध्वरशब्दादिनि ॥ शोभनोऽध्वरः स्वध्वरः । स्वध्वरमित्याह॰ तेन चरतीति वा । ठक् । स्वागतादीनाञ्चेत्यैजागमो न ॥

स्वानः । पुं॰ निर्घोषे । निह्रादे । शब्दे ॥ स्वननम् । स्वनशब्दे । स्वनहसोर्वेति पक्षे घञ् ॥

स्वानुभवः । पुं॰ आत्माकारान्तःकरणसाक्षात्कारे ॥

स्वान्तम् । न॰ हृदि । मानसे । मनसि । चित्ते ॥ गह्वरे । स्वन्यते स्म । स्वन॰ क्षुब्धस्वान्तध्वान्तेति मनस्यनिट्कमेतन्निपातितम् ॥ स्वान्तोऽस्त्रच्छेदो भवति येन तदिति वा ॥

स्वापः । पुं॰ निद्रायाम् । कारणभाविनावस्थाने । शयने । शय्यायाम् । अज्ञाने । तत्त्वाप्रतिबोधे । दृश्यं मन्दं पश्यति यदृशमन्दं पश्यतीति द्विप्रकारनिरूपितजीवावस्थाभेदे । स्पर्शाज्ञतायाम् ॥ स्वपनम् । ञिष्वप् शये । घञ् ॥ धातोर्गुरुकृतां स्वराणां सन्निवेशी दुपदिनाप्यनुवंशम् । मोत्तरापरशि-

रामचनगीनवचाट्टं चरणः श्रियमिच्छन् ॥

स्वापतेयम् ।)
स्वापतेयकम् ।) न॰ धने । वित्ते ॥ स्वस्यपतिः॰ स्वपति॰ ः । स्वपतौ धनस्वामिनी साधु । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् । स्वागतादित्वान्नैजागमः ॥

स्वापनः । पुं॰ न॰ अस्त्रविशेषे । पुं॰ श्रीहरौ । विष्णौ ॥ स्वापयति स्वप्नाययात्मज्ञानविधुरान् करोति । ञिष्वप् शये । अस्मात् णन्तात् ल्युट् । औणादिको युक्त्वा ॥

स्वाप्ययः । पुं॰ सुषुप्तौ । स्वस्मिन्नप्ययः ॥

स्वाभाविकः । त्रि॰ स्वभावसिद्धे । स्वभावतस्तत्पन्ने ॥ स्वभावोऽनादिरविद्या॰ तत्कार्ये । सहजे । अकृत्रिमे ॥ स्वभावे भवः । स्वभावादागतो वा । ठञ् ॥

स्वाभाविकी । स्त्री॰ प्रकृतौ । द्रव्यस्वभावत एव सिद्धायां प्रकृतौ ॥ यथाऽग्न्यादीनामुष्णप्रकाशादिलक्षणा स्वाभाविकी प्रकृतिः ॥

स्वाभासः । त्रि॰ रमणीये ॥ सुष्ठु आभासते । भास॰ । पचाद्यच् ॥ पुं॰ कुबेरे ॥ स्वेन धनेन आभासते ।

स्वाभाव्यः । पुं॰ हरौ । स्वभा

वेर्न च भाव्योऽसाध्यो नित्यनिष्पन्नरूपत्वात् ॥

स्वामिजङ्घी । पुं० परशुरामे ॥

स्वामिता । स्त्री० स्वामित्वे ॥ स्वामिनो भावः । तस्य भावस्त्वतलौ ॥

स्वामी पुं० कार्त्तिकेये । विशाखे । शिखिवाहने । पत्यौ । भर्त्तरि । गुरौ । श्रीनाथे ॥ यथा । गुरुं मान्मानभाषितमपकालादृते शिवे । श्रीनाथदेवस्वामीति विवादे बोधयेद्वदेत् ॥ हरे ॥ हरौ ॥ परमहंसे ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ प्राक्स्त्पीयाह्वह्रदे ॥ नृपे । भूपे ॥ त्रि० अधिपतौ । अस्य पर्यायास्तु । स्वामीत्वीश्वरः पतिरीशिता । अधिभूर्नायको नेता प्रभुः परिवृढोऽधिप इति ॥ स्वमैश्वर्यमस्यास्तीति स्वामि ऐश्वर्ये इत्यामिनच्० निपात्यते ॥

स्वाम्यम् । न० आधिपत्ये ॥

स्वायम्भुवः । पुं० प्रथममनौ । ब्रह्मणः पौत्रे ॥ स्वयम्भुवोऽपत्यम् । अण् । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वान्न गुणः ॥

स्वायम्भुवी । स्त्री० ब्राह्मीमोषधौ ॥

स्वारः । पुं० उपतप्तरि ॥ स्वरति । स्वृ शब्दोपतापयोः । अच् । स्वरण : प्रज्ञाद्यण् ॥ भावे घञ् ॥

स्वारस्यम् । न० स्वभावे ॥ स्वरसस्य भावः । ष्यञ् ॥

स्वाराट् । पुं० इन्द्रे । नमुचिसूदने ॥ स्वः स्वर्गे राजते । स्वेषु देवेषु० स्वेन धनेन वा० आराजते । सत्सूद्विषेति क्विप् । रो रीति लोपे० ढ्रलोपद्धति दीर्घः । जान्तः ॥

स्वाराज्यम् । न० स्वातन्त्र्ये । स्वराड्भावे ॥ ष्यञ् ॥

स्वारामगुच्छकम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥ ऐन्द्रपदे ॥

स्वारोचिषः । पुं० द्वितीयमनौ ॥ स्वरोचिषोऽपत्यम् । अण् ॥

स्वार्थः । पुं० स्वप्रयोजने ॥ स्वीयाभिधेये ॥ स्वकीयधने । स्वीयवस्तुनि ॥

स्वार्थदर्शनः । त्रि० निजार्थावलोकने ॥ स्वस्यात्मनोऽर्थं पश्यतीति तथा ॥

स्वार्थानुमानम् । न० स्वानुमितिहेतौ ॥ तथाहि । स्वयमेव भूयोदर्शनेन यत्र धूमस्तत्राग्निरिति महानसादौ व्याप्तिं गृहीत्वा० पर्वतसमीपं गतः० तद्गते चाग्नौ सन्दिहानः पर्वते धूमं पश्यन् व्याप्तिं स्मरति यत्र धूमस्तत्राग्निरिति । तदनन्तरं वह्निव्याप्यधूमवानयं पर्वत इति ज्ञानमुत्पद्यते । अयमेव लिङ्गपरामर्श इत्युच्यते । तस्मात्प

वतीवह्निमान् । इतिज्ञानमनुमि
तिरुत्पद्यते । तदेतत् स्वार्थानुमा
नम् ॥

स्वाश्रयः । त्रि॰ अनन्याश्रये ॥

स्वास्थ्यम् । न॰ आरोग्ये ॥ स्व
रूपेऽवस्थाने । सन्तोषे ॥ स्व
स्थस्यभावः । ष्यञ् ॥

स्वाहा । अ॰ देवहविर्दानमन्त्रे ॥ स्वा
दते । स्वादयाऽस्वादने । आप्रत्यय
। पृषोदरादित्वाद्ध्रस्वः ॥ सुष्ठु
आहूयतेऽनेनवा । डाप्रत्ययः ॥

स्वाहा । स्त्री॰ अग्नेः पत्न्याम् । अ
ग्नायाम् ॥ यथा । स्वाहादेवीवह्नि
पत्नीप्रतिविश्वेषु पूजिता । ययावि
नाहविर्दानं नग्रहीतुं सुराः क्षमाइ
तिदेवीभागवतम् ॥ सुष्ठु आहूय
न्ते देवा अनया । अन्येभ्योऽपीतिडः
। टाप् ॥ स्वाहाऽस्त्यस्यावा । अर्श
आद्यच् ॥ स्वान् आजिहीतेवा ॥
बुहशक्तिविशेषे । तारिण्याम् ॥

स्वाहापतिः । पुं॰ अग्नौ ॥ इ॰ ध-
रणौ ॥ *

स्वाहाप्रियः । पुं॰ वैश्वानरे । वह्नौ
॥ स्वाहाप्रियायस्य । अपूर्वीप्रिया
दिभ्यितिनिषेधात्पुंवद्भावः ॥

स्वाहाभुक् । पुं॰ त्रिदशे । देवता-
याम् ॥

स्वित् । अ॰ प्रश्ने ॥ वितर्के । नानाप
क्षावमर्शे ॥ पादपूरणे ॥ सुष्ठु एति

॰ अग्रतिशा । इण् गतौ॰ इङ्गतौ
वा । क्विप्॰ तुक् ॥

स्विदितः । त्रि॰ स्वेदिते ॥

स्विन्नः । त्रि॰ प्रस्विन्ने । स्वेदाश्रिते ।
घर्मयुक्ते ॥ स्विन्नोघर्माऽपितोजनड्
तिहलायुधः ॥ पक्वे ॥ यथा । अ
ग्निसंतगतप्राहुः सतुषंधान्यमु
च्यते । आमं वितुषमित्युक्तं स्विन्न
मन्नमुदाहृतमितिश्रभिधः ॥

स्विष्टम् । न॰ सम्यग्यजने ॥ त्रि॰ स
म्यक् पूजिते ॥

स्विष्टकृत् । पुं॰ पूर्णाहुत्यन्ते क्रियमा
णे होमविशेषे । सु॰ सुष्ठुशोभनं
इष्टंसर्वमपिकरोति । उ कृञ्॰
क्विप् तुक् ॥

स्विष्टिकृत् । पुं॰ होमविशेषे ॥ शोभ
नाइष्टिः स्विष्टः । तांकरोति ।
कृञ् । क्विप्तुक् ॥

स्वीकारः । पुं॰ अङ्गीकारे । स्वीकर
णम् । च्व्यन्तस्वशब्दपूर्वात् कृञो
भावेघञ् ॥ यावत्ताश्चात् स्वनिर्वा
हः स्वीकुर्यात् तावदर्थवित् । आ
धिक्यन्यूनतायांस्तच्यवतेपरमार्थ
तः ॥

स्वीकृतः । त्रि॰ अङ्गीकृते ।

स्वीयः । त्रि॰ आत्मीये ॥ प्राक्क्री
तोच्छः ॥

स्वीया । स्त्री॰ स्वामिन्येवानुरक्ता
यांनायिकायां ॥

स्वस्थः । त्रि० सुसमृद्धे ॥

स्वेच्छा । स्त्री० आत्मेच्छायाम् । यदृच्छायाम् । स्वैरितायाम् ॥ स्वच्छन्दइच्छा ॥

स्वेच्छाचारी । त्रि० स्वैरिणि ॥ स्वेच्छाचारोऽस्त्यस्य । इति ॥

स्वेच्छामृत्युः । पुं० भीष्मे ॥ स्वेच्छया मृत्युर्यस्य सः ॥ स्वेच्छया मरणे ॥ त्रि० तद्वति ॥

स्वेच्छाविहारी । त्रि० स्वेच्छाचारिणि ॥ यथा । मन्दीकृतस्तनुकान्तं तत्प्रयाङ्गं निवारितुम् । स्वेच्छाविहारिणं सन्तं कोवा वारयितुं क्षमः ॥ सन्तं कौतुकम् ॥

स्वेदः । पुं० घर्मे । घर्माम्बुनि । श्रमादिना देहान्निःसृतजले । पसीना इ० भा० । सर्वपार्थिवद्रव्याणां तापेन क्लेदरूपः ॥ स्वेदने । भाव० इ० गौ० दे० भा० प्र० । प्रस्वेदस्तेन तापि ॥ स चतुर्विधो यथा । स स्वेदश्चतुर्विधः प्रोक्तस्तापोष्मस्वेदसंज्ञितः उपनाहो द्रवस्वेदः सर्वे वातार्त्तिहारिणः । तापस्वेदः ० उष्मस्वेदश्च ० तद्भ्यां संज्ञितः । उपनाहः ० उपनाहः स्वेदः । स्वेदीतापोष्मप्रायः श्लेष्मघ्नौ समुदीरितौ । उपनाहस्तु वातघ्नः पित्तरोगे द्रवो हितः । द्रवो द्रवस्वेदः ॥ स्विद्यत्यनेनाङ्गम् । स्विदा गात्रप्रक्षरणे । घञ् ॥

स्वेदकः । पुं० अयस्कान्तप्रभेदे । त्रि० स्वेदकृति ॥

स्वेदजः । त्रि० कृमिदंशादिजन्तुषु । यथा । स्वेदजं दंशमशकयूकामक्षिकामत्कुणम् । ऊष्मणश्चोपजायन्ते यच्चान्यत् किञ्चिदीदृशम् ॥ स्वेदजनकत्वात् ऊष्मा स्वेदः । तस्माज्जातः । पञ्चम्यामिति डः ॥ स्वेदमुद्भिद्य जायमानं दंशमशकादि० तदुद्भिज्जोऽस्मभवात् । यथा स्वेदजं यूकादि० तथाण्डजोऽस्मभवतीति नाण्डजोद्भिज्जाभ्यां स्वेदजीति रिच्यते ॥

स्वेदनम् । न० स्वेदे । दोलायन्त्रे । यथा निबद्धमौषधं सूतं भूर्जे तत्त्रिगुणाम्बरे । रसपोटलिकां बद्ध्वा दृढं बाध्वगुणेन हि । सन्धानपूर्णकुम्भान्तः स्वावलम्बनसंस्थितम् । अधस्ताज्ज्वालयेद्वह्निं तत्तदुक्तक्रमेण हि ॥ दोलायन्त्रमिदं प्रोक्तं स्वेदनाख्यं तदेव हि । सन्धानं काञ्जिकादि ॥ अपि च । साम्बुस्थालीमुखाबद्धवस्त्रे संस्वेद्यं निधाय च । पिधाय पच्यते यत्र तद्यन्त्रं स्वेदनं स्मृतम् ॥ इ० भा० प्र० ॥ *

स्वेदनिका । स्त्री० कन्दौ ॥ भर्जनपात्रे ॥ भर्जनशालायाम् ॥

स्वेदनी । स्त्री॰ कन्दौ ॥ कन्दुशालायाम् ॥ स्विद्यतेऽस्याम् अधिकरणे ल्युट् । ङीप् ॥

स्वेदमलोज्झितदेहः । पुं॰ सर्वज्ञकल्पीयजिनोत्तमे ॥ स्वेदमलरहितशरीरे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

स्वेदावरोधः । पुं॰ प्रस्वेदानिर्गमे ॥ दोषैर्गाढतराग्नेराच्छन्नतायाम् ॥ स्विद्यतेऽनेनेति स्वेदोऽग्निः । तस्यावरोधः ॥

स्वैरः । त्रि॰ स्वच्छन्दे । स्वतन्त्रे ॥ मन्दे ॥ स्वस्मात्स्वात्माद्वा ईरितेति वा । ईरगतौ कम्पने च॰ ईर प्रेरणे वा । पचाद्यच् । स्वादीरेरिणोरिति वृद्धिः ॥

स्वैरिणी । स्त्री॰ सवर्णरतायाम् । व्यभिचारिण्याम् । भ्रष्टाः पञ्चयास्तु । पुंश्चलीधर्षिणीबन्धक्यसती कुलटेत्वरी । स्वैरिणी पांशुलेत्यमरः ॥ तद्विशेषस्तु । स्वैरिणी यः पतिं त्यक्त्वा सवर्णं कामतः श्रयेत् । चतुर्विधास्तासम्प्रोक्ता नारदेन सुराधिपा ॥ यथा । स्त्री प्रसूताऽप्रसूता वा पत्यावेव तु जीवति । कामात्समाश्रयेदन्यं प्रथमा स्वैरिणी तु सा ॥ कौमारं पतिमुत्सृज्य यात्वन्यं पुरुषं श्रिता । पुनः पत्युर्गृहं यायात् सा द्वितीया प्रकीर्त्तिता ॥ मृते भर्त्तरि तु प्राप्तान् देवरादीनपास्य या । उपगच्छेत्परं कामात् सा तृतीया प्रकीर्त्तिता ॥ प्राप्ता देशाद्धनात्क्रीता क्षुत्पिपासातुरा च या । तवाहमित्युपगता सा चतुर्थी प्रकीर्त्तितेति ॥ स्वयाज्ञवल्क्यः॰ स्वैरस्वातन्त्र्येण वा॰ स्वेनात्मना वा ईरितुं शीलमस्याः । ईरगतौ । सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये इति णिनिः । नान्तलक्षणो ङीप् । स्वादीरेरिणोरिति वृद्धिः ॥ महाभारते आदिपर्वणि॰ चतुः पुरुषगामिनी स्वैरिणीत्युक्ता ॥

स्वैरिता । स्त्री॰ अन्यानपेक्षणे । यदृच्छायाम् । स्वच्छन्दतायाम् ॥ स्वैरिणो भावः । तल् ॥

स्वैरी । त्रि॰ [illegible] स्वेनेर्इरितुं शीलमस्य । ईरगतौ । सुप्यजातौ णिनिः । स्वादीरेरिणोरिति वृद्धिः ॥ परदारगमनशीले ॥

स्वैरिन्ध्री । स्त्री॰ सैरिन्ध्र्याम् ॥ स्वैरं स्वच्छन्दं धरतीति तथा ॥ पृ॰ रमस ॥

स्वोपार्जितम् । न॰ स्वयमर्जितधने ॥ तदुक्तं श्रीमद्भागवते । पुत्रं वित्तं स्वविद्यां च नाश्येदर्गिणम् । अपौत्रं तु पितुर्यश्चात् किञ्चिन्न स्यात्पैतृकं वसु ॥ पृथगर्थैः पृथग्वित्तैर्मनुजैर्यदुपार्जितम् सर्वत्र पितृसम्बन्धात् तदा स्वोपार्जितं कृतः ॥ अतीमहैर्विस्वायासैर्यैर्म

यद्धनमर्ज्जितम् । स्त्रीपार्जितं ।
तदेवस्यात्सततंस्वामीनचापरः इ
ति ॥ त्रि० स्वार्जितधनादौ ॥ च
वविष्णुसूत्रम् । पिताचेत्पुत्रान्
विभजेत्तस्यस्वेच्छास्वयमुपात्तेर्थे ॥
पैतामहेतुपितापुत्रयोस्तुल्यंस्वामि
त्वमिति ॥

(**—*‡*‡*—**)

हकारस्यप्रारम्भः

ह । अ० सम्बोधने ॥ पादपूरणे ॥
विनिग्रहे ॥ नियोगे ॥ क्षिपायाम्
अपणे ॥ कुत्सायाम् ॥ ऐति
ह्यार्थे ॥ प्रसिद्धौ ॥ हन्ति । हन
हिंसागत्योः । अन्येभ्योपीतिड
॥ हस्तावद्योतकोयंनिपातइतिवै
दिकाः ॥

हः । पुं० शिवे ॥ सलिले ॥ शून्ये ॥
धारणे ॥ मङ्गले ॥ गगने ॥ नकु
लीशे ॥ रक्ते ॥ नाके ॥ स्वर्गे ॥ पा
पहरणे ॥ चन्द्रे ॥ हरौ ॥ हंसे ॥
रणे ॥ रोमाञ्चे ॥ वाजिनि ॥ ह
र्षे ॥ हकारे ॥ सकोपवारणे ॥
शुष्के ॥

हंसः । पुं० मानसौकसि । श्वेतग
रुति । चक्राङ्के ॥ अस्यमांसगुणा
यथा । स्निग्धंहिमगुरुवृष्यंमांसंज
लपक्षिणान्तुवातघ्नम् । तीव्रपित्तं

समांसंश्लेष्मतमंतिमिरहरञ्चेति
रा० निघण्टः ॥ अस्यशकुनन्तु ।
यात्रासुसर्व्वासुचपिदर्शनेनहंसस्य
शब्देनतुसर्व्वसिद्धिः । नामानिहं
सस्यशृणोतिचस्तुप्रयान्तिनाशंदुरि
तानितस्य ॥ चौरैः समंदर्शनमा
द्यशब्देनिषिद्धितीयेऽथभयंतृतीये
॥ युद्धंचतुर्थे॰ नृपतिप्रसादः स्या
त्पञ्चमेहंसरवेनराणामितिवसन्त
राजः ॥ निर्लोभनृपे ॥ विष्णौ ॥
अर्के ॥ परमात्मनि ॥ मत्सरे ॥
योगिभेदे ॥ मन्त्रभेदे ॥ शरीरस्थम
रुद्विशेषे । प्राणवायौ ॥ ब्राह्मणे ॥
अश्वमेधीयाश्वे ॥ यथा । किमयं
दृश्यतेहंसः सतिसैन्येचतुर्विधे॰
इत्यादिपुराणम् । अयतः स्थित
श्रेष्ठे । गुरौ ॥ शिवे ॥ विशुद्धे ॥
पर्व्वते ॥ गन्धर्व्वविशेषे ॥ जीवे ॥
चतुर्विधावधूतान्तर्गतावधूतवि
शेषे । यथा । श्रीदेव्युवाच । वि
विधावाश्रमोप्रोक्तोगार्हस्थ्योभैक्ष्
कस्तथा । किमिदंश्रूयतेचित्रमव
धूताश्चतुर्विधाः ॥ एतद्वेदितुमि
च्छामितत्त्वतः कथयप्रभो । चतु
र्विधाऽवधूतानांलक्षणंसविशेषतः
॥ श्रीसदाशिवउवाच । ब्रह्ममन्त्रो
पासकायेब्राह्मणः क्षत्रियादयः ।
गृहाश्रमेवसन्तोपिज्ञेयास्तेयतयः
प्रिये ॥ पूर्णाभिषेकविधिनासंस्क

तादृशमानवाः । ये चावधूतास्ते
ऽपि वै पूजनीयाः कुलार्च्चिते ॥
ब्रह्मावधूताः ये चाश्रमाचा
रवर्ज्जिताः । विदध्युः सर्व्वकर्म्माणि
मद्दृष्टेरितवर्त्मना ॥ विनाब्र-
ह्मार्पितं चैतत्पाचकार्पितं विना
। निषिद्धमन्नं तोयञ्च नगृह्णीयुः
कदाचन ॥ ब्रह्मावधूतकौलानां कौ
लानामभिषिक्तानाम् । प्रागेवकथि
तं धर्म्ममाचाराश्च वरानने । स्नानं
सन्ध्याशनं पानं दानञ्च दारसङ्गमम्
। सर्व्वमागममार्गेण ब्रह्मावधू
तयोः ॥ उक्तावधूतो द्विविधः पू
र्णापूर्णविभेदतः । पूर्णः परम
हंसाख्यः परिव्राडपरः प्रिये ॥
कृतावधूतसंस्कारो यदि ज्ञानादृशा-
न्नदुर्ब्बलः । तदा लोकालये तिष्ठन्ना
त्मानं संशोधयेत् ॥ रक्षन् स्वजा
तिचिह्नञ्च कुर्व्वन् कर्म्माणि कौलवत्
। सदाब्रह्मपरोभूत्वा साधयेज्ज्ञा
नमुत्तमम् ॥ ओंतत्सदिति मन्त्रमुच्चा
र्य्य सोऽहमस्मीति चिन्तयन् । कुर्य्या
दात्मोचितं कर्म्म सदा वैराग्यमाश्रि
तः ॥ कुर्व्वन् कर्म्माण्यनासक्तो नलि
नीदलनीरवत् । यतेतात्मानमुद्धर्
र्त्तुं तत्त्वज्ञानविवेकतः ॥ वृत्त्युपक
स्योत्तमम् । चतुर्णामवधूतानां तुरी
योहंस उच्यते । त्रयोऽन्ये योगभो
गाढ्या मुक्ताः सर्व्वे शिवोपमाः ॥
हंसो न कुर्य्यात् स्त्रीसङ्गं न चापि धातुपरि
ग्रहम् । प्रारब्धमश्नन् विहरेन्निषेध
विधिवर्ज्जितः ॥ त्यक्त्वा सन्तत्यजा
तिचिह्नानिकर्म्माणिगृहमेधिनाम्
। तुरीयो विचरेत् क्षौणीं निः सङ्क
ल्पो निरुद्यमः ॥ सदात्मभावसन्तु
ष्टः शोकमोहविवर्ज्जितः । नि
र्निकेतस्तितिक्षुः स्यान्निःशङ्को
निरुपद्रवः ॥ नार्पणं भक्ष्यपेयानां
न तस्य ध्यानधारणा । मुक्तो विर
क्तो निर्द्वन्द्वो हंसाचारपरो यतिः ॥
इति ते कथितं देवि चतुर्णां कुलयोगि
नाम् । लक्षणं सविशेषेण साधूना
मात्मरूपिणाम् ॥ एतेषां दर्शनस्प
र्शालापतोषणात् । सर्व्व
तीर्थफलावाप्तिर्जायते मनुजन्मना
म् ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यक्षे
त्राणि यानि च । कुलसन्न्यासिनां देहे स
न्तितानि सदा प्रिये । इति श्रीमहानिर्व्वा
णतन्त्रे १४ उल्लासः ॥ हन्ति गच्छति ।
सृ षांक्क शंवा । हम । पचाद्यच् । भ
वेद्वर्णागमाद्धंसङ्गिसक् ॥ हन्ति
। वृतॄवदिहनीतिसो वा । स्तविशे
षे ॥ पिङ्गलदृष्टोभादिविशिष्टः
कर्णयुतो सौभाग्यभिन्नहंसः ॥ यथा
। एतिवमस्तेघातिदिग्गस्ते । किंस
खिकान्तः कोऽपिकृतान्तः ॥
हंसकः । पुं । पादकटके । पादपल
ये । हंसइव कायति मधुरध्वनित्वा

त् । कर्षमध्ये । यस्य ध्योपवीतिनः ॥ हंसदूषवा हंसाकृतित्वात् । दृष्टिप्रतिकृताविति कन् । स्वार्थे वा कन् ॥ राजहंसे । तालप्रभेदे । यथा । लघुर्गुरुर्लघुर्यत्र तालो हंसकः स्मृतः ॥

हंसकाख्यः । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपादद्वयं कृत्वा कान्तस्योरुयुगोपरि । कटिमान्दोलयेद्यस्माद्बन्धोऽयं हंसकाख्यकः ॥

हंसकेरलः । पुं॰ रामेश्वरवेङ्कटेश यर्देशे ॥

हंसगः । पुं॰ सुरज्येष्ठे । परमेष्ठिनि ॥

हंसगद्गदा । स्त्री॰ मधुरभाषिण्याम् । मधुरनिस्वनायाम् ॥

हंसगामिनी । स्त्री॰ ब्रह्माण्याम् । ता ऽस्ये गामिनिः । नारीविशेषे । हंसवद्गमनकर्त्रि । गज॰ । कर्णयुगमानहंसगतिः ॥

हंसडिम्बः । पुं॰ हंसबीजे ॥

हंसदहनम् । न॰ अगुरुणि ॥

हंसनादिनी । स्त्री॰ नारीविशेषे ॥ यथा । गजेन्द्रगमना तन्वी कोकिलानादिता । नितम्बगुर्विणी या सा कथ्यते हंसनादिनी ॥

हंसपदी । स्त्री॰ हंसपदीविशेषे । मधुस्रवायाम् । हंसपाद्याम् । त्रिपद्याम् ॥ गोधापद्याम् ॥ यथा ।

हंसपदीगुणः शीता हन्ति रक्तविषव्रणान् । विसर्पदाहातिसारलूताभूताग्निरोहिणीः ॥

हंसपादः । पुं॰ हिङ्गुले ॥ यथा । जपाकुसुमसंकाशो हंसपादो महोत्तमः ॥ पुं॰ हंसचरणे ॥

हंसपादिका । स्त्री॰ हंसपद्याम् । गोधापद्याम् ॥

हंसपादी । स्त्री॰ गोधापद्याम् ॥

हंसमाला । स्त्री॰ कादम्बे । हंससमूहे ॥

हंसमाषा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

हंसरथः । पुं॰ ब्रह्मणि । द्रुहिणे ॥ हंसो रथोऽस्य ॥

हंसलोमशः । पुं॰ न॰ कासीसे ॥

हंसलोहकम् । न॰ पित्तले ॥

हंसवती । स्त्री॰ हंसपादीलतायाम् ॥ त्रि॰ हंसयुक्ते ॥

हंसवाहनः । पुं॰ ब्रह्मणि । सुरज्येष्ठे ॥ हंसो वाहनमस्य ।

हंसबीजम् । न॰ हंसडिम्बे । यथा । हंसबीजं परं बल्यं बृंहणं वातनाशनम् । पाकेऽलघुतरं प्रोक्तं सर्वामयविनाशनमिति राजनिघण्टुः ॥

हंसाङ्घ्रिः । पुं॰ गोधापद्याम् ॥ हिङ्गुले ।

हंसाधिरूढा । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥

हंसाभिख्यम् । न॰ रूप्ये ॥

हंसारूढः । पुं॰ कमलासने । ब्रह्मणि ।

हंसारूढा । स्त्री० ब्रह्माण्याम् ॥

हंसिका । स्त्री० हंस्याम् ॥ हन्ति । हन० । हंसिमभिभ्यां सिकन् ॥

हंसिनी । स्त्री० शिखरिण्याः प्रभेदे । यथा । निम्बीरसुधारसंयुक्तं गालितं दधि । शर्करैलामसाह्वारसं युक्तं हंसिनी भवेत् ॥ हंसी शिखरिणी रुच्या शुभा वर्णविकाशिनी । सुशीतजननी पैत्तकफपित्तविनाशिनी ॥

हंसी । स्त्री० हंसयोषिति । वरटायाम् ॥ हंसिन्याम् । आकृति २२ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणन्तु । मौगौनाख त्वारोगोगौ वसुभुवनयतिरितभवति हंसी । यथा । सान्द्रकान्ते नकाक्षेसौ विकचकमलमधुसुरभिपिवन्तीकामक्रीडाकूतस्फीतप्रमदसरसभरमलघुरसन्ती । कालिन्दीयेपयोधौ पवनपतनपरितरलपरागे कंसारातिपश्यस्वेच्छं सरभसगतिरिह विलसति हंसी ॥ वृत्तान्तरेऽपि । यथा । श्यामश्वेतैर्भिमनगणतः पञ्चाष्टैर्यतिविपुलफणतः । हंसी ख्याता श्रुतिरसयतिस्तञ्छाकिषां नयतिमतः ॥

हंसोदकम् । न० अंशूदके । यथा । नादेयं नवमृद्घटेषु निहितं सम्प्रमर्कांशुभिर्यामिन्यां तु निविष्टमिन्दुकिरणैर्मन्दानिलान्दोलितम् । एलाद्यैः परिवासितं सुमधुरं पित्तोष्णदाहेषिमूर्च्छारिक्तमदात्ययेषु वहितं शंसन्ति हंसोदकमिति राजनिघण्टः ॥

हंहो । अ० प्रश्ने ॥ दम्भे । दर्पे ॥ सम्बोधने ॥

हक्कः । पुं० गजसमाह्वाने ॥

हक्कारः । पुं० आह्वाने ॥

हञ्जा । अ० नाट्योक्तिचेटीसम्बोधने ॥

हञ्जः । पुं० द्युति । दवि ॥

हञ्जिका । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ भनक्ति रोगान् । भञ्जोपामर्द्दने । ण्वुल् । पृषोदरादिः ॥

हञ्जी । स्त्री० फञ्जिकायाम् । भार्ग्याम् ॥ हन्ति रोगान् । पचाद्यच् । पृषोदरादिः । गौरादिः ॥

हञ्जे । अ० नाट्योक्त्या चेटीसम्बुद्धौ ॥ ह्वयते । ह्विगत्यमादरयोः । बाहुलकादेप्रत्ययः । हतोऽकारोडस्याऽपि ॥

हटपर्णिका । स्त्री० शैवाले ॥

हट्टः । पुं० क्रयविक्रययोः प्रसिद्धस्थाने । आपणे । हाटइतिभाषा प्रसिद्धिः ॥

हट्टचौरः । पुं० प्रसह्यचौरे । बन्दीकारे । चिल्लाभे ॥

हट्टवणिक् । पुं० हट्टवाणिज्यावृत्तिख्यातेगर्भविशेषे ॥

हट्टविलासिनी । स्त्री॰ गन्धद्रव्यविशेषे । धमन्याम् । अञ्जनकेश्याम् । हरिद्रायाम् । हट्टे विलसति॰ तच्छीला । लसक्रीडायाम् । सुपीति णिनिः ॥

हट्टाध्यक्षः । पुं॰ अधिकर्मिके ॥

हट्टी । स्त्री॰ क्षुद्रहट्टे । पुरतन्याम् ॥

हठः । पुं॰ प्रसभे । बलात्कारे ॥ अम्बुपर्ण्याम् । प्रश्न्याम् । हठनम् । हठप्लुतिशठत्वयोः । पुंसीति॰ खनोघचेति घः ॥

हठनिग्रहः । पुं॰ मूढानुगृहीतनिग्रहविशेषे ॥ तथाहि । चक्षुः श्रोत्रादीनि ज्ञानेन्द्रियाणि॰ वाक्पाण्यादीनि कर्मेन्द्रियाणि च॰ तत्तद्गोलकमात्रोपरोधेन हठान्निगृह्यन्ते । तद्दृष्टान्तेन मनोऽपि हठेन निग्रहीष्यामीति मूढस्य भ्रान्तिर्भवति । न च तत्तथा निग्रहीतुं शक्यते॰ तद्गोलकस्य हृत्कमलस्य निरोद्धुमशक्यत्वात् । अतः क्रमनिग्रह एव युक्तः ॥

हठपर्णी । स्त्री॰ अम्बुतालि । शैवाले ॥

हठयोगः । पुं॰ पातञ्जलोक्तप्रसिद्धेऽष्टाङ्गयोगे । योगस्वरोदयोक्तयोगे । यथा । इदानीं हठयोगस्तु कथ्यते हठसिद्धिदः । कृत्वासनं पावनाय शरीरे रोगहारकम् । पूरकं कुम्भकञ्चैव रेचकं वायुना भजेत् । इत्थं क्रमोत्क्रमं कृत्वा पवनं साधयेत् सदा । धौत्यादिकर्म षट्चक्रं कुर्याद्धठसाधकः । एतन्नाडीन्तु देवेशि वायुपूर्णं प्रतिष्ठितम् ॥ ततो मनो निश्चलं स्यात्तत आनन्दमेव हि । हठयोगात् प्रकाशः स्यान्मनः शून्ये भवेद्यदि । इदानीं हठयोगस्य द्वितीयं भेदकं शृणु । आकाशे नासिकाग्रे तु सूर्यकोटिसमं स्मरेत् । श्वेतं रक्तं तथा पीतं कृष्णमित्यादिरूपतः । एवं ध्यात्वा चिरायुः स्यात् ज्ञानानन्दवर्ज्जितः ॥ शिवतुल्यो महात्मासौ हठयोगप्रसादतः । हठाज्ज्योतिर्मयो भूत्वा ह्यमरो वा शिवो भवेत् ॥ अतोऽयं हठयोगः स्यात् सिद्धिदः सिद्धसेवितः इति ॥

हठालुः ।)
हठालुका ।) स्त्री॰ कुम्भिकायाम् ॥

हठी । त्रि॰ हठविशिष्टे ॥

हठी । स्त्री॰ वारिपर्ण्याम् ॥

हडिः । पुं॰ बन्धनसाधनकाष्ठयन्त्रविशेषे । यथा । निगडो लोहबन्धेऽस्त्री हडिः काष्ठमयन्त्रणा॰ इति शब्दमाला ॥

हड्डिकः । पुं॰ मलाकर्षिणि॰ नीचजातिविशेषे । हाडि॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

हड्डम् । न॰ अस्थनि ॥

हड्डकः । पुं॰ हड्डिकः ॥

हड्डजम् । न॰ मज्जनि ॥

হণ্ডি : |)
হণ্ডিকা : | } পুং• হড়িকেমনিগ্রহী ॥
হণ্ডিপ : |)

হণ্ডা । অ• কুৎসিতাহ্বানে । নীচসম্বোধনে ॥ যথা হণ্ডে ইতি চেটকাহ্বানং মধ্যাহ্বানং হঞ্জেতি চ । হণ্ডে ইতি কুৎসিতাহ্বানমাৰ্য্যৈরিতি উচ্যতে ইতি ভাগুরিঃ ॥ হণ্ডাহঞ্জাহলা শব্দাঃ স্যুঃ সম্বোধনাৰ্থকাঃ ॥ পাণিনিঃ ॥

হণ্ডিকা । স্ত্রী• হাণ্ডী•ইতি প্র•মৃৎপাত্রে । উখায়াম্ ॥

হণ্ডিকাসুত : । পুং• কৃপণে । ক্রোটৌ হাঁড়ী•কু•ভা• ॥ হণ্ডিকায়াঃ সুতো মুখ্যস্তু কাণ্ডপ্রিয় : ॥

হণ্ডী । স্ত্রী• হণ্ডিকায়াম্ ॥

হণ্ডে । অ• নাট্যোক্ত্যাং নীচাং প্রত্যাহ্বানে ॥ হিণ্ডতে । হিড়িগত্যনাদরয়োঃ । বাহুলকাদে প্রত্যয়ঃ ইতোঽকারশ্চ ॥

হত : । ত্রি• হননক্রিয়াকৰ্ম্মভূতে । নষ্টে । প্রমাপিতে ॥ আঘাতিতে । ভগ্নমনসি । মনোহতে । প্রতিহতে । প্রতিরুদ্ধে ॥ আহতে । গুণিতে । তাড়িতে ॥ হন্যতেস্ম । হন• । ক্ত : ।

হতক : । পুং• নীচলোকে ॥

হতাশ : । ত্রি• নির্দ্দয়ে ॥ আশারহিতে ॥ পিশুনে ॥ হতা আশা যস্মাৎ• হস্ত্যাদিহিংসক : ॥ বন্ধ্যে ॥

হতি : । স্ত্রী• অপকর্ষে ॥

হতৌজা : । ত্রি• নিস্তেজস্কে ॥

হত্নু : । পুং• ব্যাধৌ ॥ শস্ত্রে ॥ হস্তি•আহারমন্নং বা । হন• । কৃহনিভ্যাং ক্নুঃ । অনুনাসিকলোপদেশিত্বাদিনাঽনুনাসিকলোপ : ॥ হন্তারি ॥

হত্যা । স্ত্রী• হননে । বধে ॥

হথ : । ত্রি• বিষণ্ণে ॥ হন্তি । হন• । হনিকুষিনীরমিকাশিভ্যঃ ক্থন্ । * ॥

হন : । ত্রি• হননকর্ত্তরি ॥

হননম্ । ন• প্রাণবিয়োগফলকব্যাপারে । বধে ॥ মারণে ॥

হনু : । স্ত্রী• হট্টবিলাসিন্যাম্ ॥ মৃত্যৌ ॥ অস্ত্রে । গদে ॥ অগদে । রক্তরোগে । হরিদ্রায়াম্ ॥ নখৌষধৌ । নৃত্যারম্ভে ॥ আয়ুধে ॥ পুং•স্ত্রী•কপোলাবয়বে । কপোলাধোভাগে ॥ হন্তি । হন• শৃস্বৃস্নিহীত্যু : ।

হনুগ্রহ : । পুং• হনুস্তম্ভাখ্যেবাতব্যাধৌ ॥

হনুমান্ । পুং• বায়ুজে । হনুমতি । আঞ্জনেয়ে । যোগচরে । রামদূতে । মহাবীরে ॥ অতিশয়িতৌ হনুর্বিদ্যতেঽস্য । অতিশায়নে মতুপ্ ॥

হনুস্তম্ভ : । পুং• অনুগ্রহে ।

হনূ : । স্ত্রী• হনুশব্দাৰ্থে ॥ হস্তম

रटीकायांभरत : ॥

हनुमान् । पुं॰ । वातात्मजे । महावीरे ॥ यथा । जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबल : । राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालित: ॥ दासोऽहं कोशलेन्द्रस्य रामस्याक्लिष्टकर्मण: । हनूमान् शत्रुसैन्यानां निहन्ता मारुतात्मज : ॥ न रावणसहस्रं मे युद्धे प्रतिबलं भवेत् । शिलाभिस्तु प्रहरत : पादपैश्च सहस्रश : ॥ अर्द्दयित्वा पुरीं लङ्कामभिवाद्य च मैथिलीम् । समृद्धार्थो गमिष्यामि मिषतां सर्वरक्षसामिति ॥ अतिशयिता हनुरस्त्यस्य । अतिशायने मतुप् । अन्येषामपि दृश्यत इति पाणिनिसूत्रात् दीर्घ : ॥ शरादीनाञ्चेति दीर्घ इति रघुव्याख्याने मल्लिनाथ : ॥

हनूष : । पुं॰ राक्षसे । हन्ति॰ । हन॰ । ऋतहनिभ्यामूषन् ॥

हन्त । अ॰ वाक्यारम्भे । खेदे । शोके । यथा । कालेन स्नायते नानाकार्यै : संसारसम्भवै : । सुखदु : खैर्जन्तुर्भवति हन्त न वेत्ति हितमात्मन इति । विषादे । अवसादे ॥ हर्षे ॥ सम्भ्रमे ॥ यद्वार्थे ॥ दाने ॥ अनुकम्पायाम् ॥ निश्चये ॥ प्रसादे ॥ अनुमतौ । वृद्धाणोमर्थ । हन्ति । हन॰ । बाहुलकात्त : ॥ आर्त्तौ । वादे । अल्पकल्पने ।

हन्तकार : पुं॰ अतिथये दानार्थं भोज्यद्रव्येषु ॥ यथा । भिक्षाञ्च याचते दद्यात् परिव्राड्ब्रह्मचारिणाम् । ग्रासप्रमाणभिक्षा स्यादग्रं ग्रासचतुष्टयम् ॥ अग्रं चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तकारं द्विजोत्तमा : भोजनं हन्तकारं वा अग्रं भिक्षामथापि वा । अदत्त्वा तु न भोक्तव्यं यथाविभवमात्मन इति ॥ हन्तशब्दे । इति मार्कण्डेये मदालसोपाख्यानम् ॥

हन्ता । त्रि॰ हननक्रियाकर्त्तरि । वधे घातके । हन्ति । हन्॰ । तृच् ॥

हन्न : । त्रि॰ कृतपुरीषोत्सर्गे । गूने ॥ हदते स्म । हदपुरीषोत्सर्गे । क्त : ॥

हन्यमान : । त्रि॰ ताड्यमाने ॥

हपुषा । स्त्री॰ हवुषायाम् ॥

हवुषा । स्त्री॰ हपुषायाम् । हीवेर॰ इ॰ हाउबेर॰ इ॰ अप्रसिद्धे फलविशेषे । तच्च फलं द्विविधम् । मत्स्यसदृशं विस्रगन्धं प्रथमम् । अश्वत्थफलसदृशं मत्स्यगन्धमपरम् । गुणा यथा । हवुषा दीपनी तिक्ता कटूष्णा तुवरा गुरु : । पित्तोदरसमीरार्शोग्रहणीगुल्मशूलहृत् । अपराप्येतद्गुणा प्रोक्ता रूपभेदो द्वयोरपि ॥

हम् । अ॰ रुषोक्तौ । रोषभाषणे ॥ अनुनये ॥ अनुशये । प्रश्ने । असूयायाम् ॥ स्मृतौ । अपाकृतौ ॥

हम्बा । स्त्री० हम्भायाम् ॥

हम्भा । स्त्री० गोध्वनौ, रम्भायाम् ॥

हय: । पुं० घोटके । तुरगे । अश्वे । वाजिनि ॥ तपःसंश्लिष्टितालक्ष्मी: सन्नियच्छोत्तमा हया: । हयति । हयगतौ । अच् ॥ हिनोति गच्छति । अच् ॥ शरीररथस्याकर्षकादिन्द्रियेषु ॥ धनूराशौ ॥

हयकातरा ।) हयकातरिका ।) स्त्री० अश्वकातरायाम् ॥ यथा । कातराहयपर्यायै: कातरान्ता: प्रकीर्तिता: । अश्वकातरिका तिक्ता वातघ्नी दीपनी परा ॥ इ० रा० नि० घट: ॥

हयगन्धम् । न० काचलवणे ॥

हयगन्धा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥

हयग्रीव: । पुं० वेदोद्धारार्थं विष्णो: अवतारविशेषे ॥ असुरप्रभेदे ॥

हयग्रीवहा । पुं० विष्णौ ॥

हयङ्कष: । पुं० मातलौ ॥

हयद्वीप: । पुं० लङ्कादिद्वीपवत्समुद्रान्तर्वर्त्तिनि द्वीपविशेषे ॥

हयनम् । न० पुरुषस्कन्धवाह्य चौडोलाख्ये यानविशेषे । कर्णीरथे ॥ हयगतौ । ल्युट् ॥

हयपुच्छी । स्त्री० माषपर्ण्यामोषधौ ॥ हयपुच्छमिव पर्णान्यस्या: । गौरादि: ॥

हयप्रिय: । पुं० यवे ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

हयप्रिया । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ खर्ज्जूर्याम् ॥ इति राजनिर्घण्ट: ॥

हयमार: । पुं० करवीरे ॥

हयमारक: । पुं० करवीरे ॥ हयानां मारक: ॥

हयमारण: । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥

हयवाहन: । पुं० सूर्यपुत्रे । रेवन्ते ॥ त्रि० हयारोहे ॥ हयो वाहनमस्य: ॥

हयवानमञ्जर: । पुं० रक्तकाञ्चने ॥

हयशाला । स्त्री० मन्दुरायाम् । अश्वालये ॥

हयशीर्ष: । पुं० विष्णौ ॥

हया । स्त्री० अश्वगन्धायां ।

हयाध्यक्ष: । पुं० अश्वाध्यक्षे ॥ सञ्जयस्तु । हयशिक्षाविधानज्ञ-स्तच्चिकित्सितपारग: । अश्वाध्यक्षोमहीभर्त्तु: स्वासनश्च प्रशस्यत इति ॥

हयानन्द: । पुं० मुद्गे ॥

हयायुर्वेद: । पुं० अश्वचिकित्सा-शास्त्रे ॥

हयारि: । पुं० करवीरे ॥ महिषे ॥

हयाशना । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥

हयाह्वया । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

हयी । स्त्री० वाम्याम् । अश्वायाम् । वडवायां । घोटी० इ० भा० प्र० ।

रत्नोविषयादिश्चन्न० योपधप्रतिषे
धेगवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानाम
प्रतिषिद्धत्वात्‌ङीष्‌ ॥

हयेष्ट:। पुं० यवे ॥

हयोत्तम:। पुं० कुलीनाश्वे । भा
जानेये । वाताश्वे ॥

हर:। पुं० स्मरहरे। शम्भौ । शङ्क
रे। हरतिसहेतुकंसंसारदु:ख
म्। हञ्‌हरणे । पचाद्यच्‌॥ वै
श्वानरे॥वानरयूथपतिविशेषे ॥
वि० नाशके ॥

हरगौरी। स्त्री० अर्द्धनारीश्वरमू
र्त्तौ ॥

हरचूडामणि:। पुं० चन्द्रे ॥ शिव
शिरोरत्ने ॥

हरणम्‌। न० सुदाये। यौतकादीनां
द्रव्ये। यौतकादिधने॥ दोर्ष्णि।
भुजे। हृतौ॥ भोज्याङ्काङ्गाज
काङ्कहाराभागहरणे॥ क्रियते।
हृञ्‌हरणे। कर्मणिल्युट्‌॥ हर
णम्‌० प्रापणम्‌स्वीकार: स्तेयंना
शनञ्चेतिवैयाकरणा:। उदाहर
न्तिचसे। भारंहरति० प्रापयति।
अंशंहरति० स्वीकरोति। स्वर्णंह
रति० चोरयति। पापंहरति० ना
शयतीति:

हरतेज:। न० पारदे ॥

हरवल्लभा। स्त्री० पार्वत्याम्‌ ॥

हररूप:। पुं० महेश्वरे। शिवे॥

जातिङ्‌० श० र० की० ॥

हरबीजम्‌। न० पारदे ॥

हरशेखरा। स्त्री० गङ्गायाम्‌॥

हराक्षम्‌। न० रुद्राक्षे॥

हराद्रि:। पुं० कैलासे॥

हरि:। पुं० ब्रह्मणि। भूम्नि। ष
णरे॥ ब्रह्मदातरिश्रीगुरौ॥ हर
त्यविद्यामात्मज्ञानप्रदानेनेतिनिरु
क्ते:। विष्णौ; नारायणे॥ य
था। हराम्यघंहिस्मर्तॄणांहविर्भा
गंक्रतुष्वहम्‌। वर्णश्चमेहरिश्चेष्ट
स्तस्माद्धरिरहंस्मृत:॥ हरति।
हृञ्‌०। अचइ:। हपिपीत्यादि
नेन्‌वा॥ चन्द्रे॥ अर्के। भानौ
। यमे॥ अनिले। वाते॥ इन्द्रे
॥ सिंहे॥ अंशौ॥ अश्वे। वा
जिनि॥ शुके। अहौ। सर्पे॥
कपौ। वानरे॥ भेके॥ हरे।
शिवे॥ अजे। परमेष्ठिनि॥ लो
कान्तरे। वर्षविशेषे॥ मयूरे॥
कोकिले। हंसे॥ अग्नौ॥ भर्त्तृ
हरौ॥ वि० कपिलवर्णे। पि
ङ्गे॥ हरिद्वर्णे॥ पीतवर्णे॥
श्रीकृष्णरूपगुणवर्णनशास्त्रवर्गवो-
धाधिकारद्रुहचेद्धलमन्यशास्त्रै:।
तत्प्रेमभावबलभक्तिविलासनोम
हासेषुचेद्यदिरति: किमुकामि
नोभि:। तंचेतसाविभजतांव्रज
बालकेन्द्रंवृन्दावनक्षितितलंयमुना

नलस्य । तल्लोकनाथपदपङ्कजधूलि
भिर्वेष्टितं वपुः किलवत्थाऽगुरुच
न्दनाद्यैः ॥ इतिपाद्मेपातालख
ण्डे १२ ऽध्यायः ॥

हरिकः । पुं॰ पीतहरितवर्णाश्वे ।
। हालके ॥

हरिकेलीयाः । पुं॰ भू॰ वङ्गदेशेषु ॥
त्रि॰ तद्देशस्थे ॥

हरिकेशः । पुं॰ शिवे ॥ शिवभक्तोय
क्षविशेषे ॥

हरिकान्तः । पुं॰ अश्वे ॥ इ॰ का
ण्डविशेषः ॥

हरिक्रान्ता । स्त्री॰ विष्णुक्रान्तायाम् ॥

हरिक्षेत्रम् । न॰ हरिहरच्छत्रे । पुल
हाश्रमे । इदंहरिच्छत्र॰इ॰भा॰प्र॰ ॥

हरिगन्धनम् । न॰ हरिचन्दने ॥ ॥

हरिगीतम् । न॰ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥
तल्लक्षणन्तु । इन्द्रासनंप्रथमंविर
चय्यतदनुसन्तनुषट्कलम्॰ इत्थ
दनुपञ्चकलचयंकिलकुरुविरामेकु
ण्डलम् ! अष्टाधिकाविंशतिंयति
चकला: कलावतिसुन्दरं॰ हरि
गीतमितिहरिगीतकंवरवृत्तमतिर
समन्दिरम् ॥ यथा । सखिचन्द्रमौ
लिरयंनिभृतंजगदीश्वरान्यमवेच्यते-
परिभिद्यतेममहृदयममनममसम्प्र
तिचीयते । परिहीयतेवपुषाभृ
शंनलिनीवहिमकरसङ्गता॰ कद
तीपरंवदतीतिसासुदतीरतीशवश

इता ॥

हरिगृहं । न॰ एकचक्रे । शुंभपुर्य्याम्
। हरिमंदिरे

हरिचक्रम् । न॰ सुदर्शने ॥ सिंहीघे ॥

हरिचन्दनम् । न॰ गोशीर्षे । तैलप
र्णिके ॥ अस्यगुणायथा । हरिचन्द
नन्तुदिव्यंहिमंतदिहदुर्लभंमनुजैः
। पित्ताटोपविलोपिश्रमथुश्रमशो
षमान्द्यभेदोह्लादि ॥ पारिभाषि
कहरिचन्दनन्तु । घृष्टस्तुलसीका
ष्ठंकर्पूरागुरुयोगतः । अथवाकेश
रैर्योग्यंहरिचन्दनमुच्यते ॥ ज्योत्
स्नायाम् ॥ कुङ्कुमे ॥ अतिशीतेपी
तचन्दने ॥ कान्तौ ॥ पद्मकेशरे
॥ पुं॰ न॰ सुरतरुविशेषे ॥ चन्द
यति॰ आह्लादयति । चदिआह्लाद
ने । ण्यन्तः । नन्द्यादित्वाल्ल्युः
। हरेश्चन्दनोहरिश्चन्दनः ॥ हरेरि
न्द्रस्यचन्दनम् । हरिः कपिलवर्णं
चन्दनंवा ॥

हरिणः । पुं॰ सारङ्गे ॥ अस्यपर्यायाः
। मृगेकुरङ्गवातायुहरिणाजिनयोन
यइति । ताम्रवर्णीयम् ॥ अस्यमांस
गुणायथा । हरिणः शीतलोबद्ध
विण्मूत्रोदीपनोलघुः । रसेपाकेच
मधुरः सुगन्धिः सान्निपातहृदिति ॥
त्रि॰ विशदे । पाण्डुवर्णवति । ध
वले ॥ हरतिमनः॰ ह्रियतेगीतेनवा
। हृञ्॰ श्यास्त्याहृञ्विभ्यइनच् ।

हरिणनर्त्तकः । पुं॰ किन्नरे । मृगस्य नर्त्तके ॥

हरिणप्लुता । स्त्री॰ अर्द्धसमवृत्तप्रभेदे ॥ विषमे सगणत्रितयं लगौ यदा समे न गणौ भगणौ गुरुः । यदि कामयसे ऽद्रिदितात्मजैः कुरु रमणे हरिणप्लुता ॥

हरिणहृदयः । त्रि॰ भीरौ ॥

हरिणाक्षी । स्त्री॰ रमण्याम् । मृगलोचनायाम् । हट्टविलासिनीनामगन्धद्रव्ये ॥

हरिणाङ्कः । पुं॰ चन्द्रे । शशिनि ॥

हरिणी । स्त्री॰ मृग्याम् । एण्याम् ॥ हरिणस्त्री । पुंयोगादिति ङीष् । हरितायाम् ॥ वर्णादनुदात्तादिति ङीब्नौ ॥ नारीभेदे । चाक्याबिति ॥ सुवर्णप्रतिमायाम् स्वर्णयूथ्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ सूर्यभार्यायाम् ॥ अत्यष्टिच्छन्दः १७ प्रभेदे । तल्लक्षणं यथा । नसमरसलागः षड्वेदैर्हयैर्हरिणी मता । यथा । भवति हरिणीनृसौश्री-सलौ गौ रसाम्बुधिविष्टपैरिति ॥ यथा । व्यथितसिन्धुर्मनीरन्ध्राध्-स्तहरिणीगणात्॰ वनमृगहशांस्न्दीहस्रोल्लसन्नयनश्रियाम् । मदयमनिशं दूर्वाश्यामैस्तरारिवलैवरैर्व्यक्तिरद्धिकाश्चक्राकाण्डाविलोल-विलोचनम् ॥

हरित् । पुं॰ अश्वविशेषे । नीलपीतमिश्रितवर्णे । पालाशे । हरिते । हरात्कुतिभावात्प्रसिद्धे ॥ मुद्गे ॥ स्त्री॰ दिशि । हरिद्रायाम् । पुं॰ न॰ तृणे ॥ त्रि॰ हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ हरति॰ हरन्ति विनयन्त्यनया वा । हृञ्॰ । हृसृरुहियुषिभ्य इतिः ॥

हरितः । पुं॰ हरिद्वर्णे । पालाशे । हरा॰ वृ॰ भा॰ प्र॰ ॥ मन्यामके तृणे ॥ न॰ स्थौणेयके । त्रि॰ हरिद्वर्णयुक्ते ॥ हरति । हृञ्॰ हृश्याभ्यामितन्नितीतन् ॥

हरितकम् । न॰ शाके ॥ शिग्रौ ॥ हरितो वर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् । स्वार्थे कन् ॥ हरति । क्रियतेवा । हृञ्॰ । हृश्याभ्यामितन् । कन् ।

हरितपत्रिका । स्त्री॰ पाठ्याम् ॥

हरितशाकः । पुं॰ शिग्रौ ॥

हरिता । स्त्री॰ दूर्वायाम् । जयन्त्याम् । आश्वो॰ वृ॰ प्र॰ पुष्पहस्ते ॥ हरिद्रायाम् ॥ पाठ्याम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नइति पक्षे ङीप्नकारादेशयोरभावः ॥

हरितालम् । न॰ धातुविशेषे । पिञ्जरे । पीतके । ताले । आले । हरितालकि ॥ तत्तु हरेर्वीर्यम् ।

पर्य्यायाः । हरितालं हरेर्वीर्य्यं लक्ष्मीवीर्य्यं मनःशिला । पारदं शिववीर्य्यं स्याद्गन्धकं पार्व्वतीरजः ॥ इति ॥ तन्निरूपणं यथा । हरितालं द्विधा प्रोक्तं पत्राख्यं पिण्डसंज्ञकम् । तयोराद्यं गुणैः श्रेष्ठं ततो हीनगुणं परम् । स्वर्णवर्णं गुरु स्निग्धं सपत्रञ्चाभ्रपत्रवत् । पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनम् । निष्पत्रं पिण्डसदृशं स्वल्पसत्त्वं तथा गुरु । स्त्रीपुष्पहारकं स्वल्पगुणं तत् पिण्डतालकम् ॥ हरितालं कटु स्निग्धं कषायोष्णं हरेद्विषम् । कण्डूकुष्ठास्यरोगास्रकफपित्तकचग्रहान् ॥ हरति च हरितालं चारुतां देहजातां सृजति च बहुतापानङ्गसङ्कोचपीडाम् । वितरति कफवातौ कुष्ठरोगं विदध्यादिदमशितमशुद्धं मारितञ्चाप्यसम्यक् ॥ अशुद्धस्याप्यदोषमाह । अशुद्धं तालमायुर्घ्नं कफमारुतमेहकृत् । तापस्फोटाङ्गसङ्कोचान् कुरुते तेन शोधयेत् ॥ अथास्य शोधनविधिः ॥ तालकं कणशः कृत्वा तच्चूर्णं काञ्जिके क्षिपेत् । दोलायन्त्रेण यामैकं ततः कूष्माण्डजे रसे ॥ तिलतैले पचेद्यामं यामञ्च त्रिफलारसे । दोलायन्त्रे चतुर्यामं पक्वं शुद्ध्यति तालकम् । अथ मारणम् । सद्यः तालकं शुद्धं पौनर्नवरसैर्मृदु । खल्वे विमर्द्दयेदेकं दिनं पश्चाद्विशोषयेत् ॥ ततश्चक्रीकृतं तस्य माद्यन्तश्च शोषयेत् । ततः पुनर्नवाक्षारैः स्थाल्यामर्द्धं प्रपूरयेत् ॥ तत्र तच्चक्रकं धृत्वा पुनस्तेनैव पूरयेत् । स्थाल्याः कण्ठं पिठरं तस्यापिधानं धारयेन्मृदि ॥ स्थालीं चुल्ल्यां समारोप्य क्रमाद्वह्निं विवर्द्धयेत् । दिनान्यत्र शुद्ध्यानि पञ्च वह्निं प्रदीपयेत् ॥ एवं तन् म्रियते तालं मात्रा तस्यैव रक्तिका । अनुपानान्यनेकानि यथायोग्यं प्रयोजयेत् ॥ इति । तालकं हरते रोगान् कुष्ठमृत्युज्वरापहम् । शोधितं कुरुते कान्तिं वीर्य्यवृद्धिं तथायुषः ॥ हरितं वर्णमालाति । ला आदाने । आतोऽनुपसर्गे कः ॥

हरितालः, पुं, पीतवर्णपक्षिविशेषः । हरियाल० इ० गौ० भा० प्र० ॥ तन्मांसगुणा यथा । हरितालोऽल्पवातकः कषायो मधुरो लघुः । रक्तपित्तप्रशमनस्तृषाघ्नो वातकोपनः ॥

हरितालकम्, क्ली, हरिताले । स्वार्थे कः ॥

हरितालिका, स्त्री, हरितालयाम् । भाद्रशुक्लचतुर्थ्याम् । दूर्व्वायाम् ॥

हरितालो, स्त्री, दूर्व्वायाम् ॥ आकाशरेखायाम् ॥ खड्गलतायाम् ।

स्वर्णाख्यायाम् ॥ भाद्रशुक्लचतुर्थ्याम् ॥ यथा । भाद्रे मासि सिते पक्षे चतुर्थी हस्तसंयुता । हरितालीचतुर्थीयं स्वर्णगौरीप्रीतिदा सदा ॥ भाद्रे मासि सिते पक्षे चतुर्थ्यामभियोगतः । ददाति किल्बिषघ्नोऽरं हृष्टस्वान्तोऽसंशयः ॥ करविन्यासलक्षे च हस्ते सूर्ये चतुर्थिका । हरितालीसमाख्याता रुद्राणीप्रीतिदा सदा ॥

हरिताश्मम् । न० तुत्थे । नीलाश्मनि ॥

हरिताश्म । न० तुत्थे । पुष्परागे ॥

हरितोषणम् । न० भगवत्प्रीतिकरे सर्वभूतदयालक्षणे कर्मविशेषे ॥ हरेराराधने ॥ हरितोषणं येन ।

हरित्पर्णम् । न० मूलके ॥

हरिदश्वः । पुं० हरित्कपिशे ॥ अर्कवृक्षे ॥

हरिदश्वः । पुं० रवौ । सूर्ये ॥ हरिन्ति शीघ्रं गन्तव्यदेशं प्रापयन्तीति हरितो हरिन्नामकाः अश्वाः यस्य सः ॥ अर्कवृक्षे ॥

हरिदासः । त्रि० भगवद्भक्ते ॥

हरिदेवः । पुं० श्रवणर्क्षे ॥ हरिर्देवोऽधिष्ठातास्य सः ॥

हरिद्गवः । पुं० नागकेशरचूर्णे ॥

हरिद्रा । स्त्री० निशाख्यायाम् । काञ्चन्याम् । पीतायाम् । वरवर्णिन्याम् । हलदी० इति भा० प्र० ॥ अस्या गुणाः । हरिद्रा कटुका तिक्ता रूक्षोष्णा कफपित्तनुत् । वर्ण्या त्वग्दोषमेहास्रशोथपाण्डुव्रणापहा ॥ पिण्डगन्धि हरिद्रान्या सा पीता वातला मता । पित्तघ्नी मधुरा तिक्ता सर्वकण्डूविनाशिनीति ॥ हरिद्रवर्णविशिष्टं द्राति । द्राकुत्सायां गतौ । आतोऽनुपसर्गे कः । हरिद्रुर्यस्मिन्वा । हरितं द्रवतीति वा । द्रुगतौ । अन्येभ्योऽपीति डः ॥ हरितं राति शीघ्रा ॥ टाप् ॥

हरिद्राङ्गः । पुं० हरितालपक्षिणि ॥ हरिद्रावदङ्गमस्य ॥

हरिद्राभः । पुं० पीतवर्णे । गौरे ॥ वसन्तद्रुमे । कर्पूरे ॥ त्रि० पीतवर्णवति ॥ हरिद्रेवाभा दीप्तिरस्य ॥

हरिद्राराग । त्रि० अस्थिरस्नेहे । चलसौहृदे ॥ हरिद्रारागइवरागोऽस्य । हरिद्रारागस्याचिरस्थायित्वात्तथात्वम् । यथा । क्षणमात्रानुरागश्च हरिद्रारागउच्यते इति हलायुधः ॥

हरिद्रुः । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ वृक्षविशेषे । पीतदारुणि । पीतकाष्ठे । हलदुवा० इति भा० प्र० ॥ हरित्पिङ्ग० पीतो वा द्रुरस्य । यद्वा हरिभिर्द्रूयते । द्रुगतौ । हरिमितयोर्द्रुव

हृतिकृः ॥

हरिद्वारम् । न० तीर्थविशेषः । गङ्गाद्वारे । मायापुर्याम् ॥

हरिनामा । पुं० मुद्गे ॥

हरिनाम । न० श्रीहरेराख्याने ॥

हरिनेत्रम् । न० श्रीहरेश्चक्षुषि । श्वेतपद्मे ॥

हरिनेत्रः । पुं० पेचके । घूके ॥

हरिन्मणिः । पुं० गारुत्मणौ । मरकतमणौ ॥ हरिद्वर्णमणिः । शाकपार्थिवादिः ॥

हरिन्मुद्गः । पुं० आरण्यमुद्गे ॥

हरिपदम् । न० विष्णुपदे ॥ रवेः सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । तासु विसङ्क्रमतोऽपक्रमेऽभवेद्धरिपदमिति । २ । ५ । ८ ११ ॥

हरिपर्णम् । न० मूलके ॥

हरिप्रस्थः । पुं० इन्द्रप्रस्थे ॥

हरिप्रियः । पुं० कदम्बवृक्षे ॥ विष्णुकन्दे ॥ पीतभृङ्गराजे ॥ बन्धूके ॥ शङ्खे ॥ करवीरे ॥ न० उशीरे ॥ कृष्णचन्दने । कालीयके ॥

हरिप्रिया । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम् ॥ हरेः प्रिया ॥ तुलस्याम् ॥ तन्त्रसारे ॥ गङ्गादिचतसृषु ॥ यथा । गङ्गासरस्वतीलक्ष्मीश्चैताः स्त्रियः प्रिया हरेः । तुलसीसहिताश्चैताः कीर्त्तिताः शुभाः श्रुतिर्देवीभागवतम् ॥

हरिवालुकम् । न० एलवालुके । ऐलेये ॥ हरिवर्णवालुकम् ॥ पुं० हारीतपक्षिणि ॥

हरिभक्तः । पुं० हरिसेवके ॥ तल्लक्षणं यथा । सर्वजीवेषु यो विष्णुं भावयेत् समताधिया । हरौ करोति भक्तिञ्च हरिभक्तः स च स्मृतः ॥

हरिभद्रम् । न० हरिवालुके ॥

हरिभुक् । पुं० मयूरे ॥ सर्पे ॥

हरिमा । पुं० काले ॥ हरति । हृञ् । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् ॥

हरिमन्थः । पुं० अग्निमन्थे । गणिकारिकायाम् ॥ चणके ॥ हरिभिर्मथ्यते । मन्थ विलोडने ॥ कर्मणि घञ् ॥

हरिमन्थकः । पुं० चणके ॥ स्वार्थे कः ॥

हरिमन्थजः । पुं०० चणके ॥ हरीन् मन्थं जनयति । जनी० अन्येष्वपीति डः ॥

हरिमन्दिरम् । न० विष्णोरायतने । तिलकविशेषे ॥ यथा । तिलकन्तूर्द्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये छिद्रं हि नारद । यदि कुर्यात् ललाटे तद्विद्धि तं हरिमन्दिरम् ॥ हरेः सर्वावताराणामस्यादौ मांपि संस्थितः । उपासनां तिलकञ्च तत् हरिमन्दिरमित्यब्जपुराणम् ॥ अपि च । नासिकायास्त्रिभागैको भागो मानमयो भवेत् । मध्यम

दश : स्थानं मृगमं पुमनोपिच : इति ॥
हरिय : । पुं० पीतवर्णहये ॥
हरिलोचन : । पुं० तिर्यग्गमे । कुलीरे ॥
हरिवंश । पुं० महाभारतीयपर्वविशेषे ॥ श्रीकृष्णान्वये ॥
हरिवान् । पुं० इन्द्रे ॥ त्रि० हरिविशिष्टे ।
हरिवर्षम् । न० निषधहेमकूटयोर्म्मध्यवर्त्तिवर्षविशेषे ॥ यथा । निषधाद्धरिवर्षं यस्मात् हेमकूटत इति ॥ अपि च । दक्षिणेनेलावृतं निषधो हेमकूटो हिमालय इति प्रागायता यथा नीलादयोऽयुतयोजनोत्सेधा हरिवर्षकिम्पुरुषभारतानां यथासङ्ख्यमिति श्रीभागवतम् ॥
हरिवल्लभा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ तुलस्याम् । जयायाम् । अजयायाम् ॥
हरिवासर : । पुं० न० द्वादश्याःप्रथमे पादे ॥ यथा । द्वादश्या : प्रथम : पादो हरिवासरसंज्ञक : । तमतिक्रम्य कुर्वीत पारणं विष्णुतत्पर: इति ॥ इति विष्णुधर्म्मोत्तरसंहिता ॥
हरिवाहन : । पुं० गरुडे ॥
हरिविक्रम : । पुं० हरे : पराक्रमे ॥ योपिदेकपदं समुच्छ्रितं जायते हि हरिविक्रमाख्यवृत्तमिति क्रियावि

शेषे ।
हरिबीजम् । न० हरिताले ॥
हरिवृषम् । न० हरिवर्षे ॥
हरिशयनम् । न० हरेर्निद्रायाम् ॥ तच्चाषाढशुक्लैकादशीत: प्रसिद्धम् ॥
हरिश्चन्द्र : । पुं० नृपतिविशेषे । सत्याभक्ते । त्रिशङ्कुजे ॥ ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्वस्य हरिश्चन्द्राख्यपौत्र इति साधु : ॥ चन्द्रिका देवीस्थानतीर्थविशेषे ॥ इति देवीगीता । शुभेश्वरो हरिश्चन्द्रस्त्यागम : ॥
हरिश्चन्द्रपुरम् । न० सौभे । खपुरे । जङ्गेपुरे । हरचन्द्रावली० वृ० भा० प्र० ॥
हरिषेण : । पुं० जिनचक्रवर्त्तिविशेषे । हरिसुते ॥ यथा । हरिषेणो हरिसुतो जयो विजयनन्दन : । ब्रह्मसूनुरुदत्त : सर्वे चेक्ष्वाकुवंशजा : ॥ हरि . सेनायाम् । एतसंज्ञोपा सगादिप : ॥
हरिसुत : । पुं० स्मरे । कामे । मीनकेतने ॥ हरिषेणे ॥
हरिहय : । पुं० इन्द्रे । अग्निपतौ ॥ हरिर्हयोऽस्य ॥ अश्वविशेषे ॥ यथा । श्वेतकीशवालरोमाभिसुरवाभा नियस्तु । हरि : सपर्णतोऽश्वस्तु पीतकोपियसप्रभइति शालिहोत्र : ॥ सूर्ये ॥
हरिहर: । पुं० संयुक्तहरिहरमूर्त्तौ ॥

यथा । हरिहरमनुस्मराधीपारं प्रयातुमिच्छसि चेत्तनुजलधेः । रूपतभयभवदसि वस्तुतएकं भजानासि ॥

हरिहरक्षेत्रम् । न० हरिक्षेत्रे ॥

हरिहरात्मकः । पुं० शिवस्यवृषभे ॥ गरुडे ॥

हरीतकी । स्त्री० स्वनामख्यातप्रसिद्धपथ्यावृक्षे । तत्फले ॥ तत्पर्य्यायायथा । अभयात्वव्यथापथ्याकायस्थापूतनाऽमृता । हरीतकीहैमवतीचेतकीश्रेयसीशिवेति । अस्याः प्रभेदागुणाश्चयथा । हरीतक्यमृतोत्पन्नासप्तभेदैरुदीरिता । तासांनामानिवर्णांश्चवक्ष्याम्यथयथाक्रमात् ॥ विजयारोहिणीचैवपूतनाचामृताऽभया । जीवन्तीचेतकीचेतिनाम्नासप्तविधास्मृता । अलाबुवृत्ताविजयावृत्तारोहिणीमता । स्वल्पत्वक्पूतनाज्ञेयास्थूलमांसाऽमृतास्मृता । पञ्चास्राचाभयाज्ञेयाजीवन्तीस्वर्णवर्णभाक् । त्र्यस्रात्वचेतकींविद्यादित्थंमारूपलक्षणम् ॥ विन्ध्याद्रौविजयाहिमाचलभवास्याच्चेतकीपूतनासिंधौस्याद्रथरोहिणीतुविजयाजाताप्रतिष्ठानके । चम्पायाममृताऽभयाचजनितादेशेसुराष्ट्राह्वयेजीवन्तीतिहरीतकीनिगदितासासप्तभेदाबुधैः ॥ सर्वप्रयोगेविजयाथरोहिणीक्षतेषुलेपेषुचपूतनोदिता । विरेचनेस्यादमृतागुणाधिकाजीवन्तिकास्यादिहजीर्णरोगजित् ॥ स्याच्चेतकीसर्वरुजापहारिकानेत्रामयघ्नीमभयांवदन्तिताम् । इत्थंयथारोगमयंप्रयोजयेज्ज्ञेयागुणाव्यानकादौचिदन्यथा ॥ चेतकीधृताहस्तेयावत्तिष्ठतिदेहिनः । तावद्विरिच्यतेवेगात्तत्प्रभावान्नसंशयः ॥ सप्तानामपिजातीनांप्रधानंविजयास्मृता । सुखप्रयोगसुलभासर्वव्याधिषुशस्यते ॥ क्षिताप्सुनिमज्जतियाभाण्डेसागुणवतीभिषग्वरैः । यस्याश्च [illegible] निमज्जनं सागुणाढ्याख्यात् ; हरतिप्रसभंव्याधीन्भूयस्ताश्चतियद्वपुः । हरीतकीतुमाप्रोक्तातत्र [illegible] ॥ हरीतकीतुकषायांबुनुस्तम्भगलग्रहे शोषेनवज्वरेजीर्णेगुर्विण्यांनैवशस्यते । इति राजनिर्घण्टः ॥ अपिच । अस्याःप्रकाशे [illegible] नवास्निग्धघनावृत्तागुर्वीचप्रक्षिप्तातुजलेनिमज्जेत्साप्रशस्ताकथितातिगुणाप्रदा ॥ नवादिगुणयुक्तत्वंतथैकत्रद्विकर्षता । हरीतक्याःप्रशस्यत्वंतज्ज्ञैःसमुच्यते ॥ चर्विताबर्द्धयत्यग्निंपेषितामलशोधिनी । स्विन्नासङ्ग्राहिणीपथ्याभृष्टाप्रोक्तात्रिदोषनुत् ॥ उन्मीलिनीबुद्धिबलेन्द्रियाणांनिर्मूलिनीपित्तकफानिलानाम् ।

विस्रंसिनीमूत्रकृच्छ्राश्मनाहानाहरीत कीस्यात्सहभोजनेन ॥ अन्नपानकृतान्दोषान्वातपित्तकफोद्भवान् । हरीतकीहरत्याशुभुक्तस्योपरियोजिता ॥ लवणेन कफं हन्ति पित्तं हन्ति सशर्करा । घृतेन वातजान् रोगान् सर्वरोगान् गुडान्विता ॥ सिन्धूत्थशर्कराशुण्ठीकणामधुगुडैः क्रमात् । वर्षादिष्वभया प्राश्या रसायनगुणैषिणा ॥ अध्वातिखिन्नो बलवर्जितश्च रूक्षः कृशो लङ्घनकर्षितश्च । पित्ताधिको गर्भवती च नारी विमुक्तरक्तस्त्वभयां न खादेत् । इति ॥ अस्याः शिवेति नामदृष्टिमांश्च कालिदासः । कृष्णाभयानागरपूर्वसैन्धवारम्भो विधेयो लघुभेन्त्यभेमृगे । अवकल्पयेत्कैन्द्रसितिथ्यवारैः पूर्णाश्रयानन्दवतीषु धीमतीति ॥ हरीतक्याः फलं हरीतकी । विकारावयवयोरुत्पन्नस्य प्रत्ययस्य॰ हरीतक्यादिभ्यश्चेति लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने । हरीतक्यादिषु व्यक्तिरिति लिङ्गमेव प्रकृतिवन्नसङ्ख्या ॥ पथ्यामल्लातु चञ्च्वौ वातपित्तहरो गुरुः ॥ अस्यापाकः पाकाल्योद्दर्णीयः ॥

हरीश्वरः । पुं॰ हनूमति ॥ बालिवानरे ॥ सुग्रीवे ॥

हरेषा । स्त्री॰ पक्वमांसप्रभेदे ॥ यथा । छागपार्श्वे तु दहति मांसखण्डानि निःक्षिपेत् । पानीयं प्रचुरं सर्पिः प्रभूतं हिङ्गु जीरकम् ॥ हरिद्रामार्द्रकं शुण्ठीं लवणं मरिचानि च । तण्डुलांश्चापि गोधूमान् जम्बीराणां रसान् पचेत् ॥ यथा सर्वाणि वस्तूनि सुपक्वानि भवन्ति हि । तथा पचेत निपुणो दृढमाण्डस्थितिर्यथा ॥ एषा हरीषा बलकृद्वातपित्तापहा गुरुः । शीतोष्णा शुक्रदा स्निग्धा सरा सन्धानकारिणी ॥ इ॰ भा॰ भ ः ॥

हरेणुः । पुं॰ सतीने । कलाये । कनकायपुटः प्रोक्तः सतीनो वर्त्तुलोमतः । हरेणुरपुटोऽन्ये यो विशिषायमुदाहृतः ॥ हरति । हृञ्॰ । कृहृभ्यामेणुः ॥ स्त्री॰ रेणुकायाम् । भस्मगन्धिन्याम् । कुलयोषिति ॥

हरेणुकः । पुं॰ कलाये ॥

हर्त्ता । त्रि॰ हरणकर्त्तरि ॥ हरति । हृञ्॰ । तृच् ॥

हर्म्म । न॰ जृम्भणे । इ॰ श॰ र॰ लौ ॥

हर्म्मितः । त्रि॰ क्षिप्ते । दग्धे ॥

हर्म्यम् । न॰ धनिनां वासे । काष्ठेष्टकादिनाकृतेधवलगृहे ॥ यथा । रम्यं हर्म्यतलं नवि सततैश्वर्य्यं न गीतादिकम् किं वा प्राणसमासमागमसुखं नैवाधिकं प्रीतये । किन्तु

प्रान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपा
ङ्कुरच्छायाचञ्चलमाकलय्य सकलं-
सन्तोषमाम्लायताः ॥ हरतिमनः
हृञ् । श्वन्नादित्वात् मुटच् ॥

हर्य्यक्षः । पुं॰ सिंहे ॥ हरिणी पिङ्ग
लेऽक्षिणी यस्य सः । बहुव्रीहौ षि
तिषच् ॥ कुबेरे ॥

हर्य्यतः । पुं॰ वाजी ॥ अश्वे ॥ ह
र्यति । हर्य गतिकान्त्योः । भृमृ
दृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्षि
भ्योऽतच् ॥ हर्य्यतः सर्वैः स्पृह
णीय इति वेदभाष्यम् ॥

हर्य्यश्वः । पुं॰ इन्द्रे । हरिहये ॥
हृ॰ क्षिपत् ॥

हर्षः । पुं॰ मुदि । प्रीतौ । धर्म्मवि
। सुखे ॥ स्वल्पप्रियलाभेरोमाञ्चाश्रु
पातादिहेतुरानन्दाभिव्यञ्जकश्चित्त
वृत्तिविशेषो हर्षः स्मृतः ॥ हृ
षतुष्टौ ॥ घञ् ॥

हर्षकः । पुं॰ पर्वतविशेषे ॥ त्रि॰
हर्षकारके ॥

हर्षक्षयः । पुं॰ धातुक्षये ॥

हर्षणः । पुं॰ अक्षिरुग्भेदे ॥ श्राद्ध
देवे ॥ योगविशेषे ॥ तत्र जातस्तु फ
लन्तु । सुचारुगात्रः स्फुटपद्मने
त्रः शास्त्रप्रयत्नं विनयोपपन्नः ।
प्रसूतिकाले यदि हर्षणः स्यात् मर्ष
णीमेव जनः कदाचित् ॥ न॰ ह
र्षे ॥ त्रि॰ हर्षके । हर्षकारके ॥

हर्षमाणः । त्रि॰ विकुर्व्वाणे । प्रमन
सि । हृष्टमानसे । हर्षति । हृषु
अलीके । ताच्छील्ये चानश् ॥

हर्षयित्नुः । पुं॰ पुत्रे । सुते ॥ न॰
काञ्चने । स्वर्णे ॥ हर्षयति । हृष
तुष्टौ । तनिहृषीतोलुच् । त्रि॰
हर्षणशीले ॥

हर्षस्वनः । पुं॰ किलकिलायाम् ॥
हृ॰ त्रि॰ घोषः ॥

हर्षणी । स्त्री॰ विजयायाम् ॥

हर्षितः । त्रि॰ हृष्टे । सञ्जातहर्षे
॥ हृषु॰ । क्तः । हर्षः सञ्जातोऽस्य
वा । इतच् ॥

हर्षुलः । पुं॰ मृगे ॥ कामिनि । का
मुके ॥ हृष्यति । हृषतुष्टौ । हृषे
रुलच् ॥

हलम् । न॰ लाङ्गले । गोदारणे । सी
रे ॥ हलति । हलविलेखने । अ
च् ॥ अचगोयोजने दोषादेःषोय
था । अष्टागवं धर्म्म हलं षड्गवं जीवि
तार्थिनाम् । चतुर्गवं नृशंसानां
द्विगवं ब्रह्मघातिनामिति स्मृतेः ॥

हलदण्डः । पुं॰ ईषायाम् । हलयु
गयोर्मध्यकाष्ठे ॥

हलद्दी । स्त्री॰ हरिद्रायाम् । दृ॰
र॰ गट ॥

हलधरः ।) पुं॰ बलदेवे ॥ हा-
हलभृत् ।)
लिनि ॥

हलपद्धति: । स्त्री॰ लाङ्गलपद्धतौ । सीतायाम् । हलरेखायाम् हलस्य पद्धति: ॥

हलप्रवाह: । पुं॰ सीरकर्षणे ॥

हलभूति । स्त्री॰ कृषिकर्मणि ॥

हलभृति: । पुं॰ मुनिविशेषे । उपवर्षे । कृषिकर्मणि ॥

हलराख्यम् । न॰ बाहुल्ये । का स्वमपुष्पके । तरवट॰ इ॰ काश्मीरभाषाप्र॰ ।

हलरेखा । स्त्री॰ सीतायाम् ॥ हलस्य रेखा ॥

हल: । अ॰ नाट्योक्त्यासख्यामन्त्रणे ॥ समानाभिस्तथासख्योहलाभाष्य: परस्परमितिभरत: ॥ हल॰ । बाहुलकाट्टाप्रत्यय: ॥

हला । स्त्री॰ सख्याम् ॥ पचाद्यजन्ताद्धलात्टाप् ॥ मद्ये । जले ॥ भूमौ ॥

हलायुध: । पुं॰ बलदेवे ॥ हलमायुधंयस्य ॥ हलस्य बलभद्रस्य गगनादागतं ज्वलदग्निकरासम्यद्युद्धेयोगेविष्णुपुराणम् ॥

हलाह: । पुं॰ चित्रिताश्वे ॥

हलाहल: । पुं॰ अहिसर्पे ॥ हयभाले ॥ हले । बुद्धभेदे ॥ पुं॰ न॰ विषप्रभेदे ॥ हलतिअठरम् । हल॰ । अच् । नद्धनति॰ बाहुलतिवा । अच् । अहलम्॰ बाहुलंवा ।

तत: कर्मधारय: ॥ स्त्री॰ अञ्जनायाम् ॥ हस्त्याम् ॥

हलि: । पुं॰ महाहले । विस्तायायाम् । कृष्टसमीकरणार्थमूक्ष्मकाष्ठे ॥

हली । पुं॰ बलभद्रे ॥ हलोस्त्यस्य । सुखादिभ्यइतीनि: ॥ कर्षके ॥

हलिनी । स्त्री॰ लाङ्गलिकायाम् ॥ हलसमूहे ॥

हलिप्रिय: । पुं॰ कदम्बवृक्षे ॥ हलिनोबलदेवस्यप्रिय:॰ सुरायाअधिवासनत्वात् ॥

हलिप्रिया । स्त्री॰ सुरायाम् । मदिरायाम् ॥ हलिन: सङ्कर्षणस्य प्रिया ॥

हली । स्त्री॰ कलिकार्याम् ।

हलीन: । पुं॰ वैतक्याम् । शाकवृक्षे ॥

हलीमक: । पुं॰ पाण्डुरोगप्रभेदे ॥ यदातुपाण्डोर्वर्ण: स्याद्धरितश्यावपीतक: । बलोत्साहक्षयस्तन्द्रामन्दाग्नित्वंमृदुज्वर: ॥ स्त्रीष्वहर्षोऽङ्गमर्दश्वासतृष्णारुचिभ्रमा: । हलीमकंतदातस्यविद्यादनिलपित्ततद्गतिमाबमिश्र: ॥ पाण्डो: पाण्डुरोगिण: ॥

हलीषा । स्त्री॰ लाङ्गलदण्डे ॥

हल्यम् । त्रि॰ हलकृष्टक्षेत्रे । कृष्टे ॥ हलेनकृष्टम्॰ हलस्यकर्ष: । मतअनहलादिनियत् ॥

हल्या । स्त्री० हलसमूहे ॥ हलानां समूहः । पाशादिभ्योयः ॥

हल्लकम् । न० रक्तसन्ध्यके । रक्तसौ धीतिख्याते । हेला० इ० गौ० भा० प्र० पुष्पे ॥ रक्तवर्णविकाल विकाशिपुष्पविशेषे० इत्यन्ये ॥ हलति । हलविकसने । ण्वुल् ॥ यद्वा । हलनम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । हलं लाति । लादाने । घातोनुपेतिकः । संज्ञायांकन् ॥

हल्लनम् । त्रि० प्रचलायिते । इ० ज० धरः ॥

हल्लीषम् । न० गोपिनांमण्डलीनृत्ये ॥ स्त्रीणांहल्लीषं सहनर्त्तनमितिचि काण्डशेषः ॥

हल्लीषकम् । न० स्त्रीणांमण्डलिका नृत्ये । मण्डलेनतुयन्नृत्यं स्त्रीणां हल्लीषकन्तुतदितिहेमचन्द्रः ॥ एकस्यपुंसोबह्वीभिः स्त्रीभिः सह क्रीडने ॥ तत्तुरासक्रीडा । यथा । गोपीनांमण्डलीनृत्यबन्धेहल्लीषकंविदुरितिकोषात् । तल्लक्षणं रासगोष्ठ्यांद्रष्टव्यम् ॥

हवः । पुं० आह्वायाम् । निदेशे ॥ आह्वाने । हूतौ ॥ अध्वरे । समतन्तौ ॥ ह्वानम् । ह्वेञ् स्पर्द्धायांशब्दे च । भावेऽनुपसर्गस्य अप् सम्प्रसारणञ्च ॥ हूयतेऽत्रेतिवा ॥ आहवे० हुतवेदविदः । आहूयन्ते परस्परं युद्धार्थं योद्धारोऽत्र ॥

हवङ्गः । पुं० कांस्यपात्रे दधिमिश्रितान्नभक्षणे । इतिकश्चित् ॥

हवनम् । न० होमे ॥

हवनायुः । पुं० अग्नौ ॥

हवनी । स्त्री० हवनकुण्डे ॥

हवनीयम् । त्रि० हविषि । होमीयद्रव्ये ॥ हूयते । हु० । अनीयर् ॥

हविषी । स्त्री० होमकुण्डे ॥

हविरशनः । पुं० अग्नौ ।

हविर्गन्धा । स्त्री० शम्यां ॥

हविर्गृहम् ।
हविर्गेहम् । } न० यज्ञगृहे । होत्रीये ॥

हविर्भुक् । पुं० अङ्गिरसः पुत्रे वर्हिषदांपितरि ॥ अग्नौ ॥ हवींषि । भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ।

हविर्भूः । स्त्री० पुलस्त्यस्यपत्न्याम् ॥

हविर्मन्थः । पुं० अग्निमन्थे । श्रीपर्णे ॥

हविष्कृत् । स्त्री० देवानामर्थे या हविः सम्पादयति तस्याम् ॥

हविष्मत् । पुं० हविर्भुजि । त्रि० आज्यादिमति ॥ ध्यानभावनावति ॥

हविष्यम् । न० हवनीये ॥ भोज्यभेदे ॥ मुन्यन्नादिषु ॥ घृते ॥ हविषेहितम् । उगवादिभ्योयत् ॥

हविष्यान्नम् । न० हविष्ये । व्रतादा

यद्गणीयद्रव्यविशेषे ॥ हविष्यव्रत द्रव्यश्च ॥

हवि : । न॰ होमद्रव्ये । सान्नाय्ये । देवतोद्देशेनाग्नौत्यज्यमानद्रव्ये । स्यागपरपर्यायायाः साक्षात् कर्मकारके ॥ तद्विविधम् । पुरोडाशरूपमाज्यरूपञ्च ॥ घृते । सर्पिषि ॥ हविषांपरिणामोयंयदेतदखिलंजगत् ॥ हूयते । हुदानादनयोः अर्चिशुचिहुसृपीत्यादिनाइसिः ॥ मुन्यन्नानिपयः सोमोमांसंयच्चानुपस्कृतम् । अक्षारलवणञ्चैवप्रकृत्याहविरुच्यतइतिमनुः ॥

हवुषा । स्त्री॰ हपुषायाम् ॥

हवै । अ॰ कृताथस्मरणार्थौनिपातौ ॥ प्रसिद्ध्यर्थश्चोतकौवैदेनिपातौ ।

हव्यम् । न॰ देवेऽन्ने । हवनीये । हूयन्तेप्रीयन्तेदेवायेन॰ हूयते॰ प्रक्षिप्यतेवा । हु॰ । अचोयत् । गुणोवादेशौ ॥

हव्यपाक : । पु॰ चरौ ॥ पच्यते । पचेःकर्मणिघञ् । हव्यस्यतत्॰ पाकश्च यस्य । भावेघञ् । पचनम्॰ पाकः । हव्यस्यपाकः । पाकोऽधिकरणम् ॥

हव्यवाह : । पु॰ अग्नौ ॥

हव्यवाहन : । पु॰ अग्नौ ॥ हव्यंवहति । वाहनाद्दहेल्युः ॥

हव्याश : ।)
हव्याशन : ।) पु॰ अग्नौ ॥
हव्येश : ।)

हस : । पु॰ हास्ये ॥ हसनम् । हसेहसनो । खनहसोर्वाप् ॥

हसन् । त्रि॰ हास्यंकुर्वति ॥ हसेर्लटः शतृ ॥

हसनम् । न॰ हास्ये ॥ हसे॰ । ल्युट् ॥

हसनी । स्त्री॰ अङ्गारधान्याम् ॥ हसति । हसे॰ । कृत्यल्युटइतिल्युट् । टिड्ढेतिङीप् ॥

हसनीमणि : । पु॰ पर्यग्नौ । अग्नौ ॥

हसन्तिका । स्त्री॰ हसन्त्याम् । अङ्गारधान्याम् ॥

हसन्ती । स्त्री॰ अङ्गारधान्याम् ॥ मल्लिकाप्रभेदे ॥ शाकिनीविशेषे ॥ हसति । हसे॰ । लटः शतृ । उगितश्चेतिङीप् । शप्श्यनोर्नित्यमितिनुम् ॥

हसितम् । न॰ अट्टहास्ये ॥ हास्ये ॥ त्रि॰ विकसिते । फुल्ले ॥ हसे॰ । नपुंसकेभावेक्तः ॥

हस्त : । पु॰ करे । पञ्चशाखे । शये । पाणौ । शब्द॰ र॰ भा॰ प्र॰ ॥ करिकरे शुण्डायाम् । सं॰ र॰ र॰ भा॰ प्र॰ ॥ मानभेदे । चतुर्विंशत्यङ्गुलमितेसप्रकोष्ठकरे ॥ यथा । यथानानाङ्गुलैरेकमङ्गुलंचाष्टभिर्भवेत् । चतुर्विंशतिरङ्गुलैर्हस्त

चतुर्विंशद्भिरङ्गुलैरितिकालिकापुराणम् । द्रुमेदे ॥ त्रयोदशर्क्षे । हस्तायाम् ॥ यथा । पुष्ये हस्ते ऽभिषमप्याश्विनस्वस्वार्याहः सर्वदिग्द्वारकाणीति ॥ केशात्परो ऽग्रे ॥ यथा केशहस्तः • अव्ययम् हठार्थर्थः । हसति• हस्यतेषा । हसे• । हसिस्मृग्रिणिभ्यस्तन् ॥ त्रि• हस्तायांजाते ॥ श्रविष्ठाःफल्गुनीत्यणो लुक् । न• चर्मप्रसेविकायां ॥

हस्तधारणम् । न• परित्राणे ॥ प्राहन्तुमुद्यतस्य हस्तस्य धारणं रोधः । रथकस्य पृष्ठहस्तस्थापनं वा ॥ भुजग्रहणे ॥

हस्तपुच्छम् । न• कन्युषि । कल्मषे । हार्थोक्ति• शू• भा• प्र• ॥

हस्तवारणम् । न• परित्राणे । मारणोद्यतस्य निवारणे ॥ हस्तेन• हस्तस्य वा• वारणम् ॥ करेण निषेधे ॥

हस्तविम्बम् । न• चन्दनादिना देहविलेपनविशेषे । स्थासके ॥

हस्तसिद्धिः । स्त्री• भृतौ । वेतने । हस्ताभ्यां साध्या सिद्धिः ॥

हस्तसूत्रम् । न• करसूत्रे । कङ्कणा • इति विवाहे प्रसिद्धे ॥

हस्ता । स्त्री• अश्विन्यादौ त्रयोदशर्क्षे ॥ तत्र जातस्य फलं यथा । दातायशस्वी सुतरां मनस्वी भूदेवदेवार्चनतत्परश्च । न नयज्ञः । प्रसूतिकाले किल यस्य हस्ता हस्तस्थिता तस्य समस्तसम्पत् ॥

हस्ताङ्गुलिः । स्त्री• करशाखायां ॥

हस्तामलकम् । न• करस्थितामलकीफले ॥ करस्थितस्वच्छजले । वेदान्तग्रन्थविशेषे । पुं• शङ्कराचार्यस्य शिष्यविशेषे ॥

हस्तावसेचनम् । न• उत्तरापोशाने ॥

हस्तास्त्रम् । न• प्रहरणे । हथियार शू• भा• प्र• ॥

हस्तिकन्दः । पुं• बृहत्कन्दविशेषे । कुष्ठहन्तरि• गजकन्दे ॥

हस्तिकन्दकः । पुं• हस्तिकन्दे । स्वार्थे कः ॥

हस्तिकरञ्जः । पुं• महाकरञ्जे ॥

हस्तिकर्णः । पुं• उरुबूके । एरण्डे । रक्तैरण्डे । स्वनामख्यातपलाशप्रभेदे ॥ हस्तिकर्णः परं वृष्यो मेधायुर्बलवर्द्धनः ॥ हस्तिकन्दे ॥ गणदेवताप्रभेदे ॥

हस्तिकर्णकः ।)
हस्तिकर्णदलः ।) पुं• हस्तिकर्णाभिधेपलाशे । किंशुके ।

हस्तिकारवी । स्त्री• अजमोदायां ।

हस्तिकोलिः । गोमघोघटायाम् ॥

हस्तिगिरिः । पुं• काञ्चीदेशे ॥

हस्तिघोषा । स्त्री• कोशातकीप्रभेदे । महाकोशातक्याम् । तुनिस्या• घोयातोरञी• शू• भा• ॥

हस्तिचारिणी । स्त्री॰ महाकरञ्जे ॥
हस्तिचेष्टितम् । न॰ गजेङ्गिते ॥ त
द्यथा । तत्रादौ दन्तकल्पनविधान
म् । दन्तस्य मूलपरिधिं द्विरायतं
प्रोज्झ्य कल्पयेच्छेषम् । अधिकम
नूपचराणां न्यूनं गिरिचारिणां कि
ञ्चित् ॥ कल्पितदन्तस्य लक्षणान्तु-
। श्रीवत्सवर्द्धमानच्छत्रध्वजचामरा
नुरूपेषु । छेदे दृष्टेष्वारोग्यविज
यधनवृद्धिसौख्यानि ॥ प्रहरणस
दृशेषु जयो नन्द्यावर्ते प्रणष्टदेशाप्तिः
। लोष्टे तु लब्धपूर्वस्य भवति देशस्य
सम्प्राप्तिः ॥ स्त्रीरूपेऽस्वविनाशो भृ
ङ्गारेऽभ्युत्थिते सुतोत्पत्तिः । कुम्भे
न निधिप्राप्तिर्यात्राविघ्नं च दण्डेन ॥
४ ॥ कृकलासकपिभुजङ्गेष्वसुभिक्ष
व्याधयो रिपुवशित्वम् । गृध्रोलूक
ध्वाङ्क्षश्येनाकारेषु जनमरकः ॥
५ ॥ पाशेऽथवा कबन्धे नृपमृत्युर्ज
नविपत्तिरक्ते । कृष्णे श्यावे रूक्षे
दुर्गन्धे चाशुभं भवति ॥ शुभच्छेदल
क्षणन्तु । शुक्लः समः सुगन्धिः
स्निग्धश्च शुभावहो भवेच्छेदः । ग
लनम्लानफलानि च दन्तस्य समानि
भङ्गेन । अथ शुभाशुभमाह । मू
लमध्यदशनाग्रसंस्थिता देवदैत्यमनु
जाः क्रमात्ततः । स्फीतमध्यप
रिपेलवं फलं शीघ्रमध्यचिरकालस
म्भवम् ॥ अथ विशेषफलमाह ।

दन्तभङ्गफलमत्र दक्षिणे भूप्रदेशबल
विद्रवप्रदम् । वामतः सुतपुरोहितेभ
यानृहन्ति साटविकदारनायकान् ॥
पुनरपि । आदिशेदुभयभङ्गदर्शना
त्पार्थिवस्य सकलं कुलक्षयम् । सौ
म्यलग्नतिथिभादिभिः शुभं वर्द्धते
शुभमथोऽन्यथा भवेत् ॥ दन्तभङ्गस्य
विशेषफलमाह । क्षीरमिष्टफलपुष्प
पादपेष्वापगातटविघट्टनेन वा । वा
ममध्यरदभङ्गखण्डनं शत्रुनाशकृद
तोऽन्यथा परम् ॥ ११ ॥ अथ नागेङ्गि
तमाह । स्खलितगतिरकस्मात्त्रस्त
कर्णोऽतिदीनः श्वसिति मृदु सुदीर्घं
न्यस्तहस्तः पृथिव्याम् । द्रुतमुकुलि
तदृष्टिः स्वप्नशीलो विलोमो भयकृ
दहितभक्षी नैकशोऽसृक्छकृत्कृत्-
॥ १२ ॥ शुभचेष्टितमाह । वल्मी
कस्थाणुगुल्मच्युपतरुमथनः स्वेच्छ
या हृष्टदृष्टिर्यायाद्यात्रानुलोमं त्वरि
तपदगतिर्वक्त्रमुन्नम्य चोच्चैः । क
क्ष्यासन्नाहकाले जनयति च मुहुः शी
करं बृंहितं वा तत्काले वा मदाप्तिर्ज
यकृदथ रदं वेष्टयेद्दक्षिणं च ॥ प्रवेश
नं वारिणि वारणस्य ग्राहेण नाशाय
भवेन्नृपस्य । ग्राहं गृहीत्वोत्तरणं द्वि
पस्य तोयात्स्थलं वृद्धिकरं नृभर्त्तुः
॥ १४ ॥ इति वाराह्यां ९२ऽध्यायः ॥
हस्तिच्छाया । स्त्री॰ गजच्छायायाम्
॥ कुञ्जरच्छायायाम् ॥

हस्तिजिह्वा । स्त्री० नाडीविशेषे । यथा । हस्तिजिह्वोत्पलप्रख्या नाडी तस्याः पुरः स्थिता । तस्या इडायाः । सव्यभागस्थमूर्द्धादिपादाङ्गुष्ठान्तमाश्रिता । हस्तिजिह्वाख्या नाडी दक्षिणचक्षुषि स्थितेति ॥

हस्तिदन्तः । पुं० मूलके । मूलौ० इ० प्र० मूषि ॥ नागदन्ते । खूंटी इ० भा० प्र० ॥ हस्तिनो रदे ॥

हस्तिदन्तकम् । न० मूलके ॥

हस्तिदन्तफला । स्त्री० एर्वारौ । ककडी० इ० भा० प्र० ॥ हस्तिदन्तवत्फलान्यस्याः ॥

हस्ती । पुं० मत्तमृगे । पीलौ । तस्य पर्य्यायास्तु । दन्ती दन्तावलो हस्ती द्विरदोऽनेकपो द्विपः । मतङ्गजो गजो नागः कुञ्जरो वारणः करी ॥ इभः स्तम्बेरमः पद्मीति ॥ हस्तः शुण्डोऽस्यास्ति । हस्ताज्जाताविती निः ॥ हस्तिनापुरस्य निर्माणकर्त्तरि सुहोत्रराजपुत्रे । यथा । बृहत्क्षत्रस्य सुहोत्रः पुत्रः सुहोत्राद्धस्तीति विष्णुपुराणम् । नारीचित्सुतामुक्षोन्मत्तगजं राजा बद्धा वनमध्यात्कृष्टवान् मुक्तं तत्पुरवं हस्तिपोदतीति कालिकापुराणम् ॥

हस्तिनखः । पुं० अपसोपाने । पूर्द्वारिमृत्कूटे । पुरद्वाराऽऽवरणार्थं शतिकर्माणि मृत्कूटे । दुर्गपुरद्वारसमीपे युद्धार्थं यद्दूरतटमन्तः सोपानयुक्तमृत्कूटं यत्र स्थित्वा विपक्षे पुकाण्डादिकं क्षिप्यते तत्र हस्तिनखः अन्ये ... पूर्द्वारि यद्धस्तिनखस्तस्मिन्नित्यमरः । हस्तिनो नखइव । हस्तिनामनखः सन्निवा । खनुष्वद्वारणे । अन्ये त्वपीतिष्ठः ॥

हस्तिनपुरम् ।
हस्तिनापुरम् । न० गजाह्वये हस्तिनपुरे ॥ हस्ती नाम राजा तेन निर्मितत्वात् ॥

हस्तिनी । स्त्री० गजयोषायाम् । करिण्याम् ॥ धेनुकायाम् । वशायाम् ॥ भाद्रपदादौ हस्तिनीप्रसूतेत द्वाममाह कालिदासः । भावीतदापिकरभे कलभः करिण्याज्ञेयं प्रसूयतद्धस्तिभिर्भौनभश्चे । चक्रव्ययेऽनरपतेर्यदि भूमिदेवे तद्दानमस्ति तदुपद्रवशान्तयेन० इति ॥ नारीजातिविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । स्थूलाधरा स्थूलनितम्बभागा स्थूलाङ्गुली स्थूलकुचा सुशीला । कामोत्सुका गाढरतिप्रिया च नितम्बखर्व्वा खलु-हस्तिनीसेति ॥ हट्टविलासिन्याम् । हस्तिशुण्डयाम् ॥

हस्तिनीदुग्धम् । न० हस्तिन्याः क्षीरे ॥ तद्गुणा यथा । वृंहणं हस्तिनीदुग्धं मधुरं तुवरं गुरु । वृष्यं बल्यं हिमं स्निग्धं चक्षुष्यं स्थिरताकरमिति ॥

हस्तिनीपुरम् । न० हस्तिनापुरे ॥

हस्तिपः । पुं० हस्तिपके ॥ हस्तिनं पाति । पा० । आतोऽनुपसर्गे कः ॥

हस्तिपकः । पुं० हस्त्यारोहे । आधोरणे । निषादिनि ॥ स्वार्थे कन् ॥

हस्तिपत्रः । पुं० हस्तिकन्दे ॥

हस्तिपर्णिका । स्त्री० राजकोषातक्याम् ॥

हस्तिपर्णी । स्त्री० राजकोषातक्याम् । मैनुका० इ० भा० प्र० ॥ एर्वारौ । कर्कव्याम् ॥ मोरटायाम् ॥

हस्तिमदः । पुं० गजमदे । दाने ॥

हस्तिमल्लः । पुं० सुरद्विपे । ऐरावते । अभ्रमातङ्गे ॥ विनायके । विघ्नराजे ॥ शङ्खनागे ॥

हस्तिमुखः । पुं० गणेशे ॥ हस्तिवन्मुखं यस्य ॥

हस्तिरोहणकः । पुं० महाकरञ्जे ॥

हस्तिलक्षणम् । न० गजस्वरूपे ॥ तन्निरूपणं यथा । भद्रो मन्दो मृगो मिश्रस्ततस्तो गजजातयः ॥ तत्रादौ भद्रलक्षणम् । मध्वाभदन्ताः सुविभक्तदेहा न चोपदिग्धाश्च कृशाः क्षमाश्च । गात्रैः समैश्चापसमानवंशा वराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः ॥ मन्दलक्षणं यथा । वक्षोऽथ कक्ष्यावलयः श्लथाश्च लम्बोदरस्त्वग्बृहती गलश्च । स्थूला च कुक्षिः सह मेचकेन सैंही च दृङ् मन्दमतङ्गजस्य ॥ २ ॥ मृगसङ्कीर्णलक्षणन्तु । मृगास्तु ह्रस्वाधरबालमेढ्रास्तन्वङ्घ्रिकण्ठद्विजहस्तकर्णाः । स्थूलेक्षणाश्चेति यथोक्तचिह्नैः सङ्कीर्णनागा व्यतिमिश्रचिह्नाः ॥ ३ ॥ अथ तेषामुन्नतिदैर्घ्यपरिणाहानां प्रमाणमाह । पञ्चोन्नतिः सप्त मृगस्य दैर्घ्यमष्टौ च हस्ताः परिणाहमानम् । एकद्विवृद्धावथ मन्दभद्रौ सङ्कीर्णनागोऽनियतप्रमाणः ॥ अथ तेषां वर्णमदलक्षणमाह । भद्रस्य वर्णो हरितो मदश्च मन्दस्य हारिद्रकसन्निकाशः । कृष्णो मदश्चाभिहितो मृगस्य सङ्कीर्णनागस्य मदो विमिश्रः ॥ ५ ॥ गजानां शुभलक्षणान्याह । ताम्रोष्ठतालुवदनाः कलविङ्कनेत्राः स्निग्धोन्नताग्रदशनाः पृथुलायतास्याः । चापोन्नतायतनिगूढनिमग्नवंशास्तन्वेकरोमचितकूर्मसमानकुम्भाः ॥ ६ ॥ विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्याः कूर्मोन्नतैर्द्विनवविंशतिभिर्नखैश्च । रेखात्रयोपचितवृत्तकराः सुबाला धन्याः सुगन्धिमदपुष्करमारुताश्च ॥ दीर्घाङ्गुलिरक्तपुष्कराः सजलाम्भोदनिनादबृंहणाः । बृहदायतवृत्तकन्धरा धन्या भूमिपतेर्मतङ्गजाः ॥ ८ ॥ अथाशुभलक्षणान् गजानाह । निर्मदाभ्यधि

कर्हीनमखाङ्गान् कुब्जवामनकमेव
विषाणान् । ह्रस्वकोषफलपुष्कर
हीनान् श्यावनीलशबलासितताल्
न् ॥ स्वल्पवक्त्रकहमत्कुणषण्ढा
न् हस्तिनीश्च गजलक्षणयुक्ताम् । ग
र्भिणीं नृपतिः परदेशं प्रापयेद्‌थ
विरूपफलास्ते ॥ १० ॥ अत्रकुब्जा
दीनां लक्षणमितु । सङ्क्षिप्तवक्षो
जघनः पृष्ठमध्यसमुन्नतः । प्रमा
णहीनस्तन्नाभिः सकुब्जो वारणा
धमः ॥ नानाच्छायासंयुक्तो यो
लिङ्गश्चोभवेद्गजः । वामनः सस
माख्यातो भर्त्तुर्नार्थयशः प्रदः ॥
सर्व्वलक्षणसम्पूर्णो दन्तैस्तु परिवर्ज्जि
तः । मत्कुणः स समाख्यातः
सङ्ग्रामे प्राणघातकः ॥ पादयोः स
न्निकर्षैः च्छायास्य नागस्य गच्छतः
। सघट्टेऽध्वनियुक्ते षण्ढलक्षणैर्न
पूजितः ॥ अनन्ताभ्यधिकं यस्य वि
स्तारेणास्तनान्तरम् । त्रिकटः स वि
निर्द्दिष्टो दुर्गतिर्निन्दितो गजः ॥
इति वाराह्यां ६३ अध्यायः ॥

हस्तिलोध्रः ।) हस्तिलोध्रकः ।) पुं॰ लोध्रे ॥ इति
राजनिर्घण्टः ॥

हस्तिवाहः । पुं॰ अङ्कुशे ॥

हस्तिविषाणी । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

हस्तिशाला । स्त्री॰ चतुरे । गजगृहे
पीलुस्थाने ॥

हस्तिशुण्डा ।) हस्तिशुण्डी ।) स्त्री॰ क्षुपविशेषे । ह
स्तिन्याम् । भूरुण्ड्याम् । हातीशुंडा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ । अ
स्थिसंहारे ॥ यथा । वज्रवल्ल्यऽस्थि
संहारी हस्तिशुण्डी मता लिङ्गिनी हरा
रावली ॥

हस्तिश्यामाकः । पुं॰ हातियाशामा
इति गौडप्रसिद्धशस्ये ॥

हस्ते । अ॰ पाणौ ॥

हस्तेकरणम् । न॰ पाणिग्रहणे । वि
वाहे ॥

हस्त्यध्यक्षः । पुं॰ गजाध्यक्षे ॥ तल्ल
क्षणं यथा । हस्तिशिक्षाविधानज्ञो
वन्यजातिविशारदः । क्लेशक्षमस्त
थाराज्ञो हस्त्यध्यक्षः प्रशस्यते ॥ इ
ति मात्स्ये १८९ अध्यायः ॥

हस्त्यायुर्वेदः । पुं॰ हस्तिचिकित्सा
शास्त्रे । गजायुर्वेदे ।

हस्त्यारोहः । पुं॰ हस्तिपके । निषा
दिनि ॥ तल्लक्षणन्तु । एतैरेव गु
णैर्युक्तः स्वासनश्च विशेषतः । ह
स्त्यारोही नरेन्द्रस्य सर्व्वकर्म्मसु शस्य
ते इति मात्स्ये १८९ अध्यायः । ए
तैर्हस्त्यध्यक्षगुणैः ॥ हस्तिनमा
रोहति । रुहेः कर्म्मण्यण् ॥

हस्त्यालुकम् । न॰ कुञ्जरालुके । दी
र्घतायुक्ते महाशरीरे कन्दविशेषे ।

हसः । त्रि॰ मूर्खे ॥ हसति । हसि॰

। स्फायितश्रीलिरक् ॥

हहलम् । न० हालाहले ॥ इ० श० चं० का ।

हहः । पुं० हाहानामगन्धर्वे ।

हा । अ० विषादे ॥ शुचि । शोके ॥ आर्त्तौ । पीडायाम् । दुःखे । कुत्सायाम् ॥ विस्मये ॥ आर्त्तौ ॥ जहाति । ओहाक् त्यागे ॥ क्विप् ॥ यथा । प्रारब्धे निरुद्योगी आगन्तव्ये प्रसुप्तकः । विश्वस्तव्ये भयस्थाने हा नरः हिमवृत्ते ।

हाकलिः । स्त्री० मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ तल्लक्षणम् । द्विजगणसगणभगणकलितामन्तिमचतुर्थकलकलितः । अन्तेगुरुसुपदाद्यपदा हाकलिरेषा भवति सदा ॥ यथा । कौमुदकुसुमवन्धुवदना स्मितदीधितिपुञ्जजनितमदना । चपलविलोचनजितहरिणी हरति मनो व्रजवनितस्तवली ॥

हाहरः । पुं० ग्रहरव्येयाहमि ॥

हाटकः । पुं० न० स्वर्णे । हेमनि । काञ्चने । हटति । हटदीप्तौ । ण्वुल् ॥ हाटकनिभा । तान् । धत्तूरे । त्रि० स्वर्णनिर्मिते ॥

हाटकीशः । पुं० पातालाधिपतीश्वरे ॥ हाटकाख्यपारसविशेषश्चमः ॥

हाटकेश्वरः । पुं० गोदावरीतीरस्थे शिवविशेषे ॥

हातव्यः । त्रि० त्यक्तव्ये ॥ यथा । वीभत्सा विषयाज्जुगुप्सिततमः कायो वयोगत्वरप्रायो वन्धुभिरध्वनीव पथिकैर्योगो वियोगावहः । हातव्योऽयमसारएष विरसः संसार इत्यादिकं सर्वस्यैव हि वाचि चेतसि पुनः कस्यापि पुण्यात्मनः ॥

हावम् । न० भृतौ । वेतने ॥ प्रमथने ॥ पुं० राक्षसे ।

हानम् । न० त्यागे । उत्सर्गे ॥ आत्मनिकोपरमे ॥

हानिः । स्त्री० अल्पत्वे ॥ अपचये । क्षतौ ॥ आयुषः क्षणमेकमपि न लभ्यः स्वर्णकोटिभिः । स चेन्निष्फलतां याति का नु हानिस्ततोऽधिका । विनाशे ॥ हानम् । ओहाक् त्यागे । ग्लाम्लाज्याहाभ्यो निः ॥ यद्वा । हीयते । ओहाक् । वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित् इति निः ॥

हानुः । पुं० दन्ते ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

हान्त्रम् । न० मृतौ । मरणे ॥ हन्ति । हन० । भस्जिगमिनमिहनिविश्यशां वृद्धिश्च इति ष्ट्रन् ।

हापनीयः । त्रि० वर्जनयोग्ये ।

हापितः । त्रि० त्याजिते । हानिङ्गमिते ॥

हापुत्रिका ।) स्त्री० पक्षिविशेषे ॥
हापुत्री ।)

तत्पर्यायो यथा । अथसर्षपी॰ खञ्जनिका तुलिका॰ स्फोटिकेति त्रिकाण्डशेषः ॥ गोभाण्डीरः वक्कोरोऽपुष्पी राजभट्टिकेति हारावली ॥

हाफिका । स्त्री॰ जृम्भणे । जृम्भायाम् । उपपुष्पिकायाम् । जम्भाई॰ ई॰ भा॰ ॥

हायनः । पुं॰ वर्चिषि । ज्वालि । चर्मः शिखायाम् ॥ व्रीहिप्रभेदे । नीवारादावितिमुकुटः । षष्टिकव्रीहिस्वामी । शालिजातिविशेषे॰ इतिभिषग् ॥ पुं॰ न॰ संवत्सरे । शरदि । वर्षे ॥ जहातित्यजत्युदकम् । ओहाक् त्यागे । भावाम् जिहीतेर्व्याप्नोति वा । ओहाङ् गतौ । हश्वौहिभ्यामयीरित्युः भयतत्पुट् ।

हारः । पुं॰ मुक्तावली । मुक्तादामनि । युधि । सङ्ग्रामे । संयुगे । गुरुवर्णे॰ऽ॰ ॥ सुग्रीवधानरस्य पुरे । न॰ हरेश्चरिते ॥ त्रि॰ मनोहरे । मनो ह्रियतेऽनेन । हृञ्॰ । घञ् ॥ यद्वा । हारयतिमनः॰ स्वार्थण्यन्तादच् ॥ हरणम् । भावे घञ् ॥

हारकः । पुं॰ कितवे । चौरे ॥ गद्यभेदे ॥ विज्ञानविशेषे ॥ शाखोटवृक्षे ॥ भालकाङ्के ॥ त्रि॰ हरणकर्तरि ॥ हरति । हृञ्॰ । ण्वुल् । क्रियते । बाहुलकात् कर्मणि वा ण्वुल् ॥

हारहारा । स्त्री॰ कपिलद्राक्षायाम् ॥

हारहूरम् । न॰ मद्ये ॥ पुं॰ हेमचन्द्रः ॥

हारहूरा । स्त्री॰ द्राक्षायाम् ॥

हारहूरका । स्त्री॰ गोस्तन्याम् ॥

हारावली । स्त्री॰ पुरुषोत्तमकृतकोषविशेषे ॥ हारपङ्क्तौ ॥

हारिः । स्त्री॰ पथिकसन्ततौ । पथिकपङ्क्तौ ॥ द्यूतादौ पराजये ॥ त्रि॰ मनोज्ञे । रुचिरे ॥ शुभे ॥ हरति । हृञ्॰ । बाहुलकादिञ् ॥

हारिकण्ठः । पुं॰ कोकिले ॥ त्रि॰ हारान्वितगले ॥

हारिणिकः । पुं॰ मृगयौ ॥ हरिणान् हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान् हन्तीति ठक् ॥

हारिणी । स्त्री॰ अत्यष्टिछन्द १७ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणन्तु । वेदत्वं श्वैर्मभनमयलागश्चेत्तदा हारिणी । यथा । यस्यानित्यं श्रुतिकुवलयश्री शालिनीलोचनेऽरागः स्वीयोऽधरकिसलयेलाक्षारसालङ्करणम् । गौरीकान्ति प्रकृतिरुचिरारम्याङ्गरागच्छटा साकंसारेः काननकधराधाम मे हारिणी ॥ हारवत्याम् ॥

हारितः । पुं॰ पक्षिविशेषे । हारी

ते ॥ हारमित : ॥

हारितक्रम् । न॰ शाके ॥

हारिद्र : । पुं॰ कदम्बवृक्षे । नीपे ॥ विषविशेषे ॥ यथा । हारिद्रातुल्यमूलो यो हारिद्र : समुदाहृत : ॥ हरिद्रावर्णे ॥ त्रि॰ हरिद्रारञ्जिते ॥ हरिद्रया रक्तम् । हरिद्रामहारजनाभ्यमञ् ॥

हारिद्रव : । पुं॰ मैत्रायणीयानां शाखाप्रभेदे ।

हारिद्रुमत : पुं॰ गौतमगोत्रे मुनिविशेषे ॥ हरिद्रुमतोऽपत्यम् । अण् ॥

हारी । त्रि॰ हारविशिष्टे ॥ हारोऽस्यास्ति । इनि : ॥ हर्त्तरि ॥ अवश्यं हरति । हृञ्॰ । णिनि : ॥

हारी । स्त्री॰ मौक्तिके । यथा । मुक्ता मुक्ताफलं शुक्तिबीजं हारी च मौक्तिकमिति शब्दरत्नावली ॥

हारीत : । पुं॰ धर्मशास्त्रप्रवर्त्तकेमुनिविशेषे ॥ कैतवे । धूर्त्ते ॥ पक्षिविशेषे । हरितो हारीतश्च तित्तिरकप्रसिद्धे ॥ अस्य मांसगुणा यथा । हारीतो रूक्षउष्णः स्याद्रक्तपित्तकफापह : । स्वेदस्वरकर : प्रोक्तः ईषद्वातकरश्च स : ॥ हारीतो रक्तपीत: स्याद्धारितोऽपि स कथ्यते ॥ हारीमीत : ॥ हारोऽस्यस्मिन् वा । इनि : । हारिमनोहरमितं गमनमस्य ॥ यद्वा । हारयति । क्विप् । एतिसम् । इङ्गतौ । गत्यर्थे तन : । हारचासावीतश्च ॥

हारीतक : । पुं॰ हारीतखगे ॥ स्वार्थे क : ॥

हार्द्दम् । न॰ प्रेमणि । स्नेहे ॥ अभिप्राये ॥ हृदयस्य कर्म । युवादित्वात्॰ हायनान्तयुवादिभ्योऽणिस्यण् । हृदयस्य हृल्लेखेति हृदादेश : ॥ हृदमर्थे वा ष्यञ् ॥

हार्द्दी । त्रि॰ स्नेहवति ॥

हार्य्य : । पुं॰ कलिद्रुमे । बिभीतके हरणीयाङ्के । भाव्ये ॥ जरणे ॥ त्रि॰ हर्त्तव्ये ॥ हर्त्तुं योग्य : । हृञ्॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥

हाल : । पुं॰ बलदेवे ॥ शालिवाहनभूपतौ ॥ हलौ ॥ हलति । हलविलेखने । ज्वलितिकसन्तेभ्यो ण : ॥

हालक : । पुं॰ पीतहरितवर्णाश्वे ।

हालहलम् । न॰ पुं॰ हालाहलेविषे ॥ हालि हलति॰ जठरम् । हल॰ । पचाद्यच् । हलमिव हलतिवा । अच् । प्रज्ञाद्यण् ॥ मधुलिहितवाचियोषितां हृदये हालहलं महाविषम् । अतएव निपीयतेऽधरो हृदयं मुष्टिभिरेव ताड्यते ॥

हालहाल : । पुं॰ न॰ हालाहले ॥

हाला । स्त्री॰ सुरायाम् । बलदेवप्रियायाम् । वरुणात्मजायाम् ॥ ह

सथ्यम् । हल० । ज्वलतीति ण: ॥ हल्यतेऽनयावा । हलयतेति घञ् ॥ हालाहलं हन्ति चैकं हालातु सामगीरूपम् ॥ तालमद्यं ॥

हालास्थानम् । न० चिदम्बराभिधेदेश्या: स्थानि ॥

हालाहल: । पुं० न० विषप्रभेदे ॥ ततुस्वरूपन्तु । गोस्तनाभफलोगुच्छस्तालपत्रच्छदस्तथा । तेजसायस्यदह्यन्ते समीपस्थाद्रुमादय: किञ्चिच्छायां हिमालये । दक्षिणाब्धितटे देशे कोङ्कणेपि च जायते ॥ हालेन चाहलति । हल० पचाद्यच् ॥ हालाहलेनैव विषं विषं रमादरं जनाव्ययमेवमन्वते । येनेन जागर्ति निपीय तं शिव: स्मरन्नरं तामुच्चैर्निद्रयाहरि: ॥

हालाहल: । पुं० कीटविशेषे । अञ्जनिकायाम् । कुटिलकीटके ॥

हालाहलधर: । पुं० सर्प्पे । हालाहलस्य धरो धारक: ॥

हालाहला । स्त्री० अञ्जनिकायाम् । गिरिकायाम् । बालमूषिकायाम् ॥

हालाहली । स्त्री० मदिरायाम् ॥

हालिक: । पुं० कर्षकवृषे । सैरिके । हलेन खनति । तेनदीव्यति खनतीति ठक् ॥ हलं वहति० हलस्यायं वा । हलसीराट्ठक् ॥

हालिनी । स्त्री० स्थूलपल्ल्याम् ॥

हाली । स्त्री० कनिष्ठशालिकायाम् । यथा । कनिष्ठाश्यालिका हाली यन्त्रिका केलिकुञ्चिकेति हेमचन्द्र: ॥ मदिरायाम् ॥

हालु: । पुं० दन्ते ॥

हाव: । पुं० आह्वाने । स्त्रीणां विलासादौ । नारीणां शृङ्गारभावसूक्रियासु । यथा । स्त्रीणां विलासो विब्बोको विभ्रमो ललितं तथा । हेला लीलेत्यमी हावा: क्रिया: शृङ्गारभावजा: ॥ शृङ्गारात् रत्यादे: भावात् मनोविकारात् जाता: क्रियाश्चेष्टाश्च शृङ्गाराख्या विलासादिका हावशब्दवाच्या इत्यर्थ: ॥ ह्वानम् । ह्वेञ् आह्वाने ॥ क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोऽभिनिविशते० इत्युक्तेर्विषयेघञ् । इतिशब्द: प्रकारे । तेनान्येपि बोध्या: । लीलाविलासोविच्छित्तिर्विभ्रम: किलकिञ्चितम् । मोट्टायितं कुट्टमितं बिब्बोको ललितं तथा । विहृतञ्चेति मन्तव्या दश स्त्रीणां स्वभावजा इति ॥ हूयन्ते रागिणोऽनेनेति हाव: । यद्वा हूयन्ते रागिण: कामान्ता वनेनेति हाव: । अधिकरणे करणे वा घञ् ॥ यथोक्तम् । युवानोऽनेन हूयन्ते नारीभिर्मदनानले । अतो निरुच्यते हावस्तं विलासादयो मता इति ॥ हाक्

हेवायतिशोषयति वेशोषणे ।
छ : ॥

हास : । पुं० हास्ये ॥ हसनम् । हसि हसने । स्वनहसोर्वेति पक्षे घञ् ॥ प्रकाशे ॥

हासिका । स्त्री० हासे । हासी० द्रु० भा० ॥ हसि० । धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् । प्रकाशे ॥

हास्तिकम् । न० गजतायाम् । करिसमूहे ॥ हस्तिनांसमूह : । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ॥ हस्तिनीनांसमूहो वा ॥ भस्याढे तद्धिते पुंवद्भाव : ॥ त्रि० हस्त्यारोहे ॥ हस्तिनाचरति० गच्छति । चरतीतिठक् ॥

हास्तिनम् । न० हस्तिनापुरे ॥ हस्तिदघ्न । गजपरिमाणे ॥ हस्तिप्रमाणमस्य । पुरुषहस्तिभ्यामण् चेत्यण् । द्वन्नञ्पन्दघ्नन्तयद्भवतिभाव : ॥

हास्तिनपुरम् । न० हस्तिनापुरे ॥

हास्तिनायन : । पुं० हस्तिनो गोत्रापत्यम् ॥ नडादित्वात्फक् । हास्तिनायनेस्थिटिलोपाभाव : ॥

हास्यम् । न० रसविशेषे । हसे हासे । यथा । विकृताकारवाग्वेशचेष्टादेः कुहकाद्भवेत् । हास्योहास: स्थायिभाव : श्वेत: प्रमथदैवत : ॥ विकृताकारवाक्चेष्टं यदालोक्यहसेज्जन : । तदत्रालम्बनंप्राहुस्तच्चेष्टोद्दीपनंमतम् ॥ अनुभावो निमेषश्चावदनस्मेरतादिका : निद्रालस्यावहित्याद्या अत्र स्युर्व्यभिचारिण : ज्येष्ठानांस्मितहसितेमध्यानां विहसितावहसितेच । नीचानामपहसितं तथातिहसितस्तु षड्भेदा: ॥ ईषद्विकासिनयनंस्मितंस्यात्स्पन्दिताधरम् । किञ्चिल्लक्ष्यद्विजंतत्रहसितंकथितंबुधै : । मधुरस्वरंविहसितंसांसशिर : कम्पमवहसितम् । अपहसितंसास्राक्षं विक्षिप्ताङ्गं भवत्यतिहसितम् । हसि० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ त्रि० परिहसनीये ॥

हाहलम् । न० हालाहले ॥

हाहा । अ० विस्मये । शोके ॥

हाहा : । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥ हाहा हूहूश्चैवमाद्यागन्धर्वास्त्रिदिवौकस इत्यमर : । हाहूरितिशाकटायनाख्यक शब्दं जहाति । ओहाक्त्यागे । विच् । शसिहाहा : । अव्युत्पत्तिपक्षे० शसि० हाहान् । आतोधातो रित्यस्याप्रवृत्ते : ॥

हाहाकार : । पुं० शोकध्वनौ ॥ हाहा शब्दे । हाहाकरणम् । भावे घञ् ॥

हाहालम् । न० हालाहले ॥

हाहा : । पुं० देवगन्धर्वे ॥ साक्योयम् । गन्धर्वोहाहाप्रोक्तोगन्धर्वोगायनेषिचेतिसाहसाङ्क: । गन्धर्वप्रोतिहाहहोरितिमाधवश्रुति : ॥

हाहाहूहू : । पुं० गन्धर्वे ॥

हि । अ० पादपूरणे ॥ हेतौ । विशेषे । अवधारणे । प्रश्ने । हेत्वपदेशे । सम्भ्रमे ॥ असूयायाम् ॥ अप्यर्थे ॥ विषादनुभवप्रसिद्धौ । हिनोति । हि गतौ । विच् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभावः । क्विपि तुगभावोऽपि । भावेषाप्रत्ययौ ॥

हिंसकः पुं० व्याघ्रे । हिंस्रपशौ । अथर्ववेदज्ञब्राह्मणे ॥ शत्रौ ॥ त्रि० हिंसाकर्त्तरि । नृशंसे । घातुके ॥ हिंस्+तच्छीलः । हिसि हिंसायाम् । निन्दहिंसक्लिशेति वुञ् । शरणागतबालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्नतु चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥

हिंसा । स्त्री० चौर्यादिकर्मणि ॥ आदिना परधनग्रहणासत्यभाषणादयो ग्राह्याः । घाते । वधे । अशास्त्रीये प्राणिवधे ॥ सा च कृतकारितानुमोदितभेदेन त्रिविधा । कायवाङ्मनोभिः प्राणिनां पीडने । प्राणवृत्तिच्छेदे । स्वाभिप्रायप्रकटने अपरवृत्तिच्छेदने ॥ कायक्लेशं मनोदुःखं वधं वा प्राणिनां पुनः । यः प्रवर्त्तयति तस्य आत्मसा हिंसेति समासतः इति देवलः ॥ हिंसनम् । हिसि० । गुरोश्च हलः अः टाप् ॥ गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान्द्विजः । नाऽवेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ कथं तर्हि तुल्ये हिंसात्वे वैदिकीदीक्षादि पशुहिंसा नाधर्मायेत्यत आह । या वेदविहिता हिंसा नियताऽस्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ । इति मनुः ॥ याश्रुतिविहिता कर्मविशेषदेशकालादिनियता । अस्मिन् जगति स्थावरजङ्गमात्मनि अहिंसामेव तां जानीयात् हिंसाजन्याधर्मविरहात् । दैवपशुहननम् अधर्मः प्राणिहननत्वात् ब्राह्मणहननवदित्याद्यनुमानम् उपजीव्यशास्त्रबाधादेव न प्रवर्त्तते । दृष्टान्तीकृतब्राह्मणहननस्याप्यधर्मत्वे । शास्त्रमेवोपजीव्यम् । वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ । यस्मादनन्यप्रमाणको धर्मो वेदादेव निःशेषेण प्रकाशतां गत इति कुल्लूकभट्टः ॥ यज्ञार्थं ब्राह्मणैर्वध्याः प्रशस्ता मृगपक्षिणः । भृत्यानाञ्चैव वृत्त्यर्थमगस्त्यो ह्याचरत् पुरा ॥ बभूवुर्हि पुरोडाशा भक्ष्याणां मृगपक्षिणाम् । पुराणेष्वपि यज्ञेषु ब्रह्मक्षत्रसवेषु चेति मनुः ॥ पुरातनेष्वपि ऋषिकर्त्तृकयज्ञेषु भक्ष्याणां मृगपक्षिणां मांसैः पुरोडाशा अभवन् । तस्मात् यज्ञार्थमधुनातनैरपि मृगपक्षिणो वध्या इति कुल्लूकभट्टः ॥

हिंसाकर्म्म । न० अथर्ववेदोक्तमन्त्रयन्त्रादिनिष्पादितमारणोच्चाटनादिक्रियायाम् । अभिचारे ॥ हिंसाफलं कर्म्म । शाकपार्थिवादिः ॥

हिंसात्मकः । त्रि० हिंसास्वभावे ॥

हिंसारुः । पुं० व्याघ्रे ॥

हिंसालुकः । पुं० खादुकेशुनि । कटखना० खाणया० कुत्ताइ० भा० ॥

हिंसितः । त्रि० प्राप्तहिंसे । हिंसां प्राप्ते ॥ यथा । यस्तु कन्यां पिता दत्त्वा न प्रयच्छति तां पुनः । अष्टौ पितृगणास्तेन हिंसिता नात्र संशयः ॥ इ० वाराहपु० ॥

हिंसीरः । पुं० व्याघ्रे ॥ त्रि० खले । दुष्टे । हिनस्ति । हिंसि० । हिंसीरन्नीरचौ । स्वरभेदः ॥

हिंस्रः । पुं० घोरे ॥ भीमसेने ॥ हरे ॥ त्रि० हिंसाशीले । शरारौ । घातुके ॥ हिंस्राणां हिंसने दोषाभावो यथा । कृपाकार्य्या सता शश्वद्धिंस्रेष्वपि जन्तुषु । हिंसायां न हि दोषश्च हिंस्राणां व्रजेश्वर । इ० ब्र० वै० कृ० जन्मखण्डे ८५ अध्यायः ॥ हिनस्ति । हिंसि० । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः ॥

हिंस्रकः । पुं० हिंस्रपशौ । व्याडे ॥ स्वार्थे कः ॥

हिंस्रपशुः । पुं० हिंसकजन्तौ । व्याडे । हिंसके ॥

हिंस्रा । स्त्री० मांसी० इ० भा० प्र० खण्डे । काकादन्याम् ॥ जटामांस्याम् ॥ वसायाम् ॥ हिनस्ति । हिंसि० । रः । टाप् । नगवेडुकायाम् ॥ नाड्याम् ॥

हिक्का । स्त्री० ऊर्द्ध्ववातप्रवृत्तौ शब्दविशेषे ॥ रोगोपसर्गविशेषे ॥ रोगविशेषे ॥ अस्या विप्रकृष्टनिदानमाह । विदाहिगुरुविष्टम्भिरूक्षाभिष्यन्दिभोजनैः । शीतपानाशनस्थानरजोधूमैस्तथानिलैः ॥ व्यायामकर्म्मभाराध्ववेगाघातापतर्पणैः । हिक्काश्वासश्च कासश्च नृणां समुपजायते ॥ अपतर्पणम् अनशनादि । सम्प्राप्तिमाह । वायुः कफेनानुगतः पञ्च हिक्काः करोति हि । अन्नजां यमलां क्षुद्रां गम्भीरां महतीं तथा ॥ सामान्यलक्षणन्तु । मुहुर्मुहुर्वायुरुदेति सस्वनो यकृत्प्लिहान्त्राणि मुखादिवाक्षिपन् । सघोषवानाशु हिनस्त्यसून् यतस्ततस्तु हिक्केत्यभिधीयते बुधैरिति ॥ हिनस्तीति हिक्का । पृषोदरादित्वात् रूपसिद्धिः । हिगिति कायति शब्दं करोतीति वा ॥ हिक्कनम् । हिक्क अव्यक्ते शब्दे । गुरोश्च हलः । टाप् ॥ यद्वा । हिक्कयते । हिक्क हिंसायाम् । पचाद्यच् ॥

हिङ्कारः । पुं० सामभक्त्यन्तरे । पाञ्च

भक्तिकस्य चास्य प्रथमायाम् भक्तौ ॥

हिङ्गु । न॰ मूलविशेषस्य निर्यासि धूपनि ॥ अस्य पर्य्यायो गुणाश्च यथा । सहस्रवेधि जतुकं बाह्लीकं हिङ्गु रामठम् ॥ हिङ्गूष्णं पाचनं रुच्यं तीक्ष्णं वातबलासघ्नम् । रसे पाके च कटुकं स्निग्धं वह्निप्रदीपनम् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकृमिघ्नं पित्तवर्द्धनमिति ॥ हिनोति । हिगतौ वृद्धौ च । हिंसां गच्छतीति वा । मृगय्वादिः ॥ वंशपत्र्याम् ।

हिङ्गुनाडिका । स्त्री॰ नाडीहिङ्गुनि । रामठ्याम् ॥

हिंगुनिर्य्यासः । पुं॰ निम्बवृक्षे ॥ हिङ्ग्वाकारो॰ हिङ्गुगन्धो वा निर्य्यासो यस्य ॥ हिङ्गुरसे ॥

हिङ्गुपत्रः । पुं॰ इङ्गुदीवृक्षे । हिगोटा इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ हिङ्गुनः पत्रमिव पत्रं यस्य ॥

हिङ्गुपत्री । स्त्री॰ कारव्याम् । पृथ्वीकायाम् । त्वक्पत्र्याम् । अस्या गुणा यथा । हिङ्गुपत्री भवेद्रुच्या तीक्ष्णोष्णा पाचनी कटुः । हृद्बस्तिरुग्विबन्धार्शः श्लेष्मगुल्मानिलापहा ॥ हिङ्गुपत्रमिव पत्रमस्याः ॥ हिङ्गुनः पत्रं ॥

हिङ्गुपर्णी । स्त्री । वंशपत्र्याम् ॥

हिङ्गुलः । पुं॰ न॰ कुरुविन्दे । हंसपादे ॥ अस्य नामानि॰ लक्षणानि॰ गुणाश्च यथा । हिङ्गुलं दरदं म्लेच्छं चित्रासं चूर्णपारदम् ॥ दरदस्त्रिविधः प्रोक्तश्चर्मारः शुकतुण्डकः । हंसपादस्तृतीयः स्याद्गुणवानुत्तरोत्तरः ॥ चर्मारः शुक्लवर्णः स्यात् सपीतः शुकतुण्डकः । जपाकुसुमसङ्काशो हंसपादो महोत्तमः ॥ तिक्तं कषायं कटु हिङ्गुलं स्यान्नेत्रामयघ्नं कफपित्तहारि । हृल्लासकुष्ठज्वरकामलांश्च प्लीहामवातौ च गरं निहन्ति ॥ ऊर्द्ध्वपातनयुक्त्या तु अम्लं यत्नपाचितम् । हिङ्गुलं तस्य सूतं तु शुद्धमेव न शोधयेत् ॥ शोधनविधिस्तु । मेषीक्षीरेण दरदमम्लवर्गैश्च भावितम् । सप्तवारान् प्रयत्नेन शुद्धिमायाति निश्चितम् ॥ शोधितस्य गुणास्तूक्तास्तिक्तं कषाय-मित्यादिना ॥ हिङ्गुलाद्रसाकर्षणविधिर्यथा । निम्बूरसैर्निम्बपत्ररसैर्वा याममात्रकम् । घृष्ट्वा दरदमूर्द्ध्वं तु पातयेत् सूतयुक्तिवत् । तत ऊर्द्ध्वपिठरीलग्नं गृह्णीयाद्रसमुत्तमम् । शुद्धमेव हि तत्सूतं सर्वकर्मसु योजयेत् ॥ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ सिन्दूरे ॥

हिंगुला । स्त्री॰ देशविशेषे । यथा । ब्रह्मरन्ध्रं हिंगुलायां भैरवो भीम-लोचनः । कोट्टवी सा महामाया त्रिगुणा या दिगम्बरी ॥ इति मन्त्रचूडा

महापीठमाला ॥ वामनपुराण मपियथा । कन्याचेतृखेदसम्ना तासाङ्गविलिलिङ्गता । ततस्ता माङ्गलाश्चप्रभांभेरवम्लिमान् शङ्करोवरदोलोकश्रेयोर्थायचोम हत् त्वांपूजयिष्यन्तिसुराश्चयः पितरस्तथा ॥ यक्षविद्याधराश्चैव मानवांस्तशुभङ्करि । त्वांतोष्यन्तिस दादेविवलिपुष्पोत्करैः करैः । चर्चिकेतिशुभनामयस्माद्रुधिरच र्चिता । तस्यैवमुक्ताबरदेनचर्चि काभूतानुयाताहरिचर्मवासिनी- महीसमस्ताद्विचचारसुन्दरीस्थलंग ताहिङ्गुलमाख्यमुत्तममिति ॥

हिंगुलिः । पुं० हिंगुले ॥

हिंगुलिका । स्त्री० काण्टकार्याम् । भण्टाक्याम् ॥

हिंगुली । स्त्री० वार्त्ताक्याम् । सि ह्याम् । भण्टाक्याम् ॥ हिंगुला ति । ला० । वातेनुपेतिकः । गौरादित्वान्ङीष् ॥ बृहत्याम् । काण्टकार्याम् ॥

हिंगुलुः पुं० न० रक्तगद्रव्यविशेषे ॥ यथा । दारदन्तुहिंगुलुः स्याद्धि ङ्गुलं रक्तपारदमितिवैद्यकशब्दसिन्धुः ॥

हिंगुशाटिका । स्त्री० वंशपत्याम् ॥

हिंगूलम् । न० धातुविशेषे । मधुमूले । मौचालू० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

हिज्जः । पुं० हिज्जले ॥

हिज्जलः । पुं० इज्जले । निचुले । जलवेतसविशेषे ॥ यथा । इज्जलो हिज्जलश्चापिनिचुलश्चाम्बुजस्तथा । जलवेतसवद्वेद्योहिज्जलोयंविषाप हः । इतिभावप्रकाशः ॥ हिनो ति । हिगतौवृद्धौच । क्विप् । हिन्जलमस्य ॥ स्थलवेतसइत्यन्ये ॥ समुद्रफलेतिख्यातवृक्षपरे ॥

हिन्ताल: । पुं० वृक्षपाद्वृक्षे । नि गडे । चन्दमे । इतिहेमचन्द्रः ॥

हिडम्बः ।) पुं० असुरविशेषे ॥
हिडिम्बः ।)

हिडम्बजित् ।)
हिडिम्बनिसूदनः ।) पुं० भीमसेने ।
हिडिम्बभित् ।)

हिडिम्बा । स्त्री० हिडिम्बासुरभगि न्याम् ।

हिडिम्बापतिः ।)
हिडिम्बारमणः ।) पुं० हनूमति । रामदूते । अर्जुनध्वजे ॥

हिण्डनम् । न० भ्रमणे । रते ॥ या ने ॥ क्रीडायाम् ॥ हिडिगत्यनादरयोः । ल्युट् ॥

हिण्डकः । पुं० लग्नाचार्ये ॥

हिण्डिरः । पुं० हिण्डीरे ॥

हिण्डी । स्त्री० शिखरवासिन्याम् । । दुर्गायाम् ॥ इ० चि० शेषः ॥

हिण्डीप्रियतम : । पुं॰ शिवे ॥

हिण्डीर : । पुं॰ समुद्रफेने । अब्धिकफे । फेने । हिण्डीति यद्धमीरयति । ईरगतौ कम्पने च । पचाद्यच् । अच्च वा ॥ यद्वा । हिण्डते॰ भ्रमतीति गच्छति । हिडि॰ । बाहुलकादीरन् ॥ वार्त्ताकौ ॥ पुरुषे ॥ रुचके । अलङ्गके ॥

हितम् । न॰ पथ्यवाक्ये । परिणामे सुखकरवाक्ये । त्रि॰ पथ्ये । उत्तरकाले इष्टफलवति । अनुकूले ॥ गते ॥ धृते ॥ आप्ते । उपकर्त्तरि ॥ डुधाञ् : क्त : । दधातेर्हि : ॥ अङ्गति ॥

हितक : । पुं॰ शिशौ ।

हितकारी । त्रि॰ मङ्गलकारके ॥

हितप्रणी । पुं॰ चारे । हिते ॥

हितावली । स्त्री॰ औषधविशेषे । अङ्गारकुष्ठके ।

हितैषी । त्रि॰ हितार्थिनि । हितेच्छाकारिणि ॥ हितमिच्छतीति णिन् ॥ विमलं कलुषीभवच्च चेत : कथयत्येव हितैषिणं रिपुञ्च ॥

हितोक्ति : । स्त्री॰ पथ्यवचने ॥

हितोपदेश । पुं॰ सत्परामर्शदाने ॥ विष्णुशर्म्मकृतनीतिग्रन्थविशेषे

हिन्ताल : । पुं॰ वृक्षविशेषे । अस्य पर्यायाः गुणाश्च यथा । हिन्ताल : स्थूलतालश्च मन्थपत्रोऽथ वल्कल : । स्थिरपत्रो हिमालेख्य : स्थिरापत्रोऽस्थिराश्लुक. । गर्भस्रावी मौलतालो भीषणोऽहुकपट्टक : । अम्बहारोहहताल : स्यान्मधुरश्च भाभिध : ॥ हिन्तालो मधुराम्लश्च कफपित्तदाहमृत् । श्रमतृष्णापह : शीतशिशिरो वातदोषकृत् । इति राजनिर्घण्टीयम् । यथा रघुवंशे : । गुवाताल हिन्तालास्तथा तालीचकेतकौ । खर्ज्जूरनारिकेलौ च समे सेतूपचरा अमी । इति । पूगवाटस्तु हिन्ताल : कौ व किरिटितत्फलमिति चिकालशेष : ॥ हीनोऽल्पताल : । पृषोदरादि : ॥

हिन्दु : । पुं॰ कलौ । साम्प्रतिकानां चतुर्वर्णानां संज्ञेयम् ॥ यथोक्तं मेरुतन्त्रे २३ प्रकाशे । पश्चिमाम्नायमन्त्रास्तु प्रोक्ताः पारस्यभाषया । अष्टोत्तरशताशीतिर्येषां संसाधनात्कलौ ॥ पञ्चखाना : सप्तमीरा नव साहा महाबला : । हिन्दुधर्म्मप्रलोप्तारो जायन्ते चक्रवर्त्तिन : । हीनञ्च दूषयत्येव हिन्दुरित्युच्यते प्रिये । पूर्व्वाम्नाये नवशतं षडशीति : प्रकीर्त्तिता : । फिरङ्गभाषया मन्त्रास्तेषां संसाधनात्कलौ अधिपा मण्डलानाञ्च संग्रामेष्वपराजिता : । इङ्गरेजा नव षट् पञ्च लण्डजाश्चापि भाविन : ॥

हिन्दोलः । पुं॰ श्रावणशुक्लपक्षविहितभगवद्यात्राविशेषे । दोलयात्रेति प्रसिद्धे । षड्रागान्तर्गतरागविशेषे । यथा । भैरवः कौशिकश्चैव हिन्दोलो दीपकस्तथा । श्रीरागो मेघरागश्च षडेते पुरुषाह्वया इति ॥

हिन्दोलकः । पुं॰ रागविशेषे । दोलायाम् । प्रेङ्खायाम् ॥

हिन्दोलनम् । न॰ दोलने ॥

हिन्दोला । स्त्री॰ दोलिकायाम् ॥

हिबुकम् । न॰ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥

हिमः । पुं॰ चन्दनतरौ ॥ कर्पूरे ॥ चन्द्रे । हेमन्तर्त्तौ ॥ हिमालयपर्वते ॥ न॰ तुषारे । रजनीजले ॥ तत्पर्यायो यथा । अवश्यायस्तु नीहारस्तुषारस्तुहिनं हिमम् । प्रालेयं महिकेति ॥ चन्दने ॥ नवनीते ॥ मौक्तिके ॥ पद्मकाष्ठे ॥ रङ्गे ॥ शीते ॥ त्रि॰ शीतले । हन्ति । हन॰ । हन्तेर्हिचेति मक् ॥

हिमकः । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे ॥

हिमकरः ।)
हिमकिरणः ।) पुं॰ चन्द्रे । कर्पूरे ॥ हिमाः करा किरणा यस्य सः ॥

हिमकूटः । पुं॰ शिशिरर्त्तौ ॥ हिमकदम्बे ॥

हिमगिरिः । पुं॰ हिमालयपर्वते ॥

हिमजः । पुं॰ मैनाकाचले । मेनकापुत्रे । हिमात् जातः । जनी॰ । पञ्चम्यामिति डः ॥ च॰ । हिमोद्भवे ॥

हिमजा । स्त्री॰ गौर्य्याम् । पार्वत्याम् ॥ हिमात् हिमालयात् जाता । जनी॰ । डः । टाप् ॥ शच्याम् । इन्द्राण्याम् । क्षीरिण्याम् ॥

हिमझटिः । पुं॰ भूमिकायाम् । कुहेलिकायाम् ॥

हिमतैलम् । न॰ कर्पूरतैले ॥

हिमदुग्धा ।)
हिमदुग्धिका ।) स्त्री॰ क्षीरिण्याम् ॥

हिमदुर्द्दिनम् । न॰ पचहिमे । हिमनिपातितैनदुःखदायकदिने ॥

हिमद्युतिः । पुं॰ इन्दौ । चन्द्रे ॥ हिमा द्युतिर्यस्य सः ॥

हिमद्रुमः । पुं॰ महानिम्बे ॥

हिमनामा । पुं॰ कर्पूरे ॥ हिमस्य नामान्येव नामान्यस्य ॥

हिमप्रस्थः । पुं॰ हिमगिरौ ॥

हिमवान् । पुं॰ उमागुरौ । नगाधिराजे । हिमालये ॥ शतद्रुचन्द्रभागाद्याः हिमवत्पादनिःसृताः । सर्वानिषिद्धो हिमवान् भोगिनामलयाऽचलः ॥ हिमम् अस्त्यस्मिन् । मतुप् । वत्वम् ॥

हिमवत्सुतः । पुं॰ हिरण्यनाभे । मैनाकाचले ॥

हिमवत्सुता । स्त्री॰ उमायाम् ।

गौर्यामि हिमवतः सुता । ग ङ्गायाम् ॥ इ॰ ध॰ य: ॥

हिमवत्सुतावन्धः । पुं॰ । भीमे तीर्थविशेषे ॥

हिमवालुकः । पुं॰ कर्पूरे । इ॰ राजनिघण्टः ॥

हिमवालुका । स्त्री॰ कर्पूरे ॥ हि माचासौवालुकाच ॥

हिमशर्करा । स्त्री॰ यावनाल्याम् ॥

हिमशैलः । पुं॰ हिमवति । मे नाधवे ॥ हिमप्रधानः शैलः ॥

हिमशैलजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

हिमसंहतिः । स्त्री॰ महाहिमे । हिमान्याम् ॥ हिमानांसंहतिः ॥

हिमहः । पुं॰ चाद्रिले ॥ वह्नौ ॥ हिमंजाड्यंहन्तीतिहिमहः । ड: ॥

हिमहासकः । पुं॰ हिन्तालवृक्षे ॥

हिमा । स्त्री॰ नागरमुस्तके । सू क्ष्मैलायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ पृ क्कायाम् ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ च णिकायां ॥

हिमांशुः । पुं॰ चन्द्रमसि ॥ हि माश्च:अंशवोयस्यस: ॥ कर्पूरे ॥

हिमांशुभिख्यः । पुं॰ कर्पूरे । न॰ रौप्ये ॥

हिमागः । पुं॰ हिमालये ॥ हि मप्रधानोगः ॥

हिमागमः । पुं॰ हेमन्ते ॥ हि मस्यागमोयस्मिन् ॥

हिमाचलः । पुं॰ हिमालये ॥

हिमात्ययः । पुं॰ वसन्तर्तौ ॥ हि मस्यात्ययोयस्मिन् ॥

हिमाद्रिः । पुं॰ हिमशैले ॥

हिमाद्रिजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

हिमाद्रिजाता । स्त्री॰ । ड: । टाप् ॥ चोरिकायाम् ॥

हिमाद्रितनया । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

हिमाद्रितनयापतिः । पुं॰ शिवे ॥

हिमानी । स्त्री॰ हिमसंहतौ ॥ महद्धिमम् । हिमारण्ययोर्महत्त्व इति ङीषानुकौ ॥ यथा । आगतावत-चरैवहिमानीसेव्यताम् सुरतरङ्गि-णीसदा । कृष्णवर्त्मनिगुणानुकूल यन्तीजोवनेपुलवयन्त्यनुरागम् ॥ यावनालशर्करायाम् ॥

हिमारातिः । पुं॰ चीतिहिवे । ध-नञ्जये ॥ किरणमालिनि । सूर्ये ॥ हिमस्यारातिः ॥

हिमालः । पुं॰ हिमशैले ॥ हिमेन चलति । अनभूषणादौ ॥ घञ् ॥

हिमालयः । पुं॰ भारतवर्षस्य सीमापर्वते । उदगद्रौ । नगपतौ । मेनाधवे । उमागुरौ ॥ स्थावराणां मध्ये भगवतोविभूतिरयम् ॥ हि मस्यालयः ॥ शुक्लखदिरे ॥

हिमालयसुता । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

हिमालया । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥

हिमाजम् । न॰ उत्पले ॥

हिमावती । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हिममस्त्यस्या : । मतुप् । शरादीनाञ्चेति दीर्घ : ॥

हिमाश्रया । स्त्री० स्वर्णक्षीरिण्याम् ॥

हिमाह्वय : । पुं० कर्पूरे ॥

हिमिका । स्त्री० तृणोपरिपतितहिमे । इति कश्चित् ॥

हिमेलु : । त्रि० हिमार्त्ते । हिमकम्पिते ॥ हिमं न सहते । हिमाश्चेलु : ॥

हिमोत्तर : । त्रि० शीतले ।

हिमोत्तरा । स्त्री० कपिलद्राक्षायाम् ॥

हिमोत्पन्ना । स्त्री० यावनाल्याम् ॥

हिमोद्भवा । स्त्री० शट्याम् ॥ क्षीरिण्याम् ॥

हिम्या : । पुं० भूम्नि हिमवतिपर्वते ॥ प्रशस्तं हिममस्यास्मिन्वास्ति । अन्येष्वपि दृश्यत इति यप् ॥

हिरण्म् । न० रेतसि । स्वर्णे । वराटे । हिरण्यमिव वराटं ह० हेमचन्द्र : ॥

हिरण्मय : । पुं० सुरज्येष्ठे । ब्रह्मणि । विश्वसृजि । न० भारतवर्षादिनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । त्रि० तेजोमये ॥ सुवर्णमये ॥ हिरण्यस्य विकार : । मयट् । दाण्डिनायनेति टिलोपो निपात्यते । हिरण्यये० छन्दसि मलोपो निपात्यते । हिरण्यये मसविर्ततिदर्शनात् ॥

हिरण्यम् । न० रेतसि । द्रव्ये । धात्तकुम्भे । स्वर्णे । वराटे । अक्षये ॥ मानभेदे । अकुप्ये ॥ रूप्ये । श्वेतपर्वतादुदीच्यां दिशि वर्त्तमाने वर्षविशेषे । हर्यति । हर्यतिकान्त्योः । हर्यते : कन्यन्हिरच्च ।

हिरण्यक : । पुं० देवदत्तादिहिरण्यश्चायाम ॥ हिरण्यकाम : । धनहिरण्यं तत्कामकृतिकम् ॥

हिरण्यकशिपु : । पुं० कश्यपाद्दित्यां जातदैत्यविशेषे । हिरण्यंकशिपुरस्य ।

हिरण्यकशिपुहा । पुं० विष्णौ ।

हिरण्यकामधेनु : । स्त्री० षोडशमहादानान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरण्यकोष : । पुं० घटिताघटितहेमरूप्ययो : ॥ यथा । हिरण्यकोषा : कुप्यानि हेमरूप्ये कृताकृते० इति हेमचन्द्र : । अमरस्तु० स्यात्कोषश्च हिरण्यञ्च हेमरूप्ये कृताकृते । ताभ्यां यदन्यत्तत्कुप्यमित्याह ॥

हिरण्यगर्भ : । पुं० ब्रह्मणि । लोकेशे । चतुरानने । हिरण्यं हिरण्मयमण्डम्० तद्गर्भ इव तदन्तर्वर्तित्वात् । यथाह मनु : । तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन्जज्ञे स्वयंब्रह्मा सर्वलोकपितामह इति ॥ यद्वा हिरण्यं हिरण्मयमण्डं गर्भोऽस्य ॥ अथवा० हिरण्यं हिरण्मयं सुवर्णप्रचुरम्० तत्तत्प्रकाशवतुलं ब्रह्मा

ब्रह्माण्डं गर्भ उदरे यस्य स हिरण्यगर्भ : ।
विराड्देहान्तर्गतवैराजपुरुषस्य तद
न्तर्यामिणश्चाभेदेनोपासना हिरण्य
गर्भोपासकै : कर्त्तव्येति विज्ञपयेयं
निरुक्ति : सङ्गच्छते । एतदुपपत्ति
तेन यद्युरन्तमनन्ततया त्वमपि यद
न्तरा ब्रह्माण्ड निचयाननुसारयन्ति । खलु व
रजांसि न्यान्ति सह यस्य तदुत्तस्त्व
यि विफलत्वत स्तिरस्तेन भवन्निधना
दूति वेदस्तुत्युक्तत्वात् ॥ यद्वा ।
विराडपरनाम्नो हि हिरण्मयब्रह्माण्ड
स्य गर्भाभ्यन्तरे वर्त्तित्वाद्वैराजपु
रुष एव हिरण्यगर्भ इत्युच्यते इति ।
अथवा हिरण्मयं वेदलक्षणमक्षयद्रव्यं ग
र्भे उदरे यस्य स : । हिरण्मयमक्षयद्र
व्यं वराटे स्वर्णरेतसीत्यभिधाना
दिति ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमा
निनि चैतन्ये ज्ञानशक्तिमदन्त :
करणोपहितत्वात् ज्ञानशक्तिप्रधा-
ने ॥ सूक्ष्मरूपे । प्राणे । सूत्रात्म
नि । ईशे । ईश्वरे ॥ हिरण्यगर्भो
नाम सूक्ष्मप्रपञ्चाभिमानी सूर्यम-
ण्डलान्तर्गत : सूक्ष्मसमष्टिदेहो लि
ङ्गात्माख्य : त्रिलोकानुगतेन्द्रियानु
ग्राहक : संसारिणोऽर्थान्तरमिति
व्याख्यातार : ॥ मायोपाधिक : प
रमात्मा लिङ्गशरीरसमष्ट्यभिमानी
न हिरण्यगर्भ इत्युच्यते ॥ अयञ्चा
दिपुरुष आदिजीव ईश्वरश्चोच्यते ।

यथा । स वै शरीरी प्रथम : स वै पुरु
ष उच्यते । आदिकर्त्ता स भूतानां ब्र
ह्माग्रे समवर्त्तत इति स्मृते : । वि
ष्णौ ॥ शालग्रामविशेषे ॥ महादा
नविशेषे ॥

हिरण्यदंष्ट्र : । पुं० अमृतदंष्ट्रे । अ
भग्नदंष्ट्रे ॥

हिरण्यद : । पुं० समुद्रे । त्रि० स्व
र्णदातरि ॥

हिरण्यदा । स्त्री० भूमौ ॥

हिरण्यनाभ : । पुं० मैनाकाचले ॥
हिरण्यमिव नाभिरस्य । अच् प्रत्य
न्वेत्यवाजितियोगविभागादच् ।

हिरण्यबाहु : । पुं० शोणनदे । हिर
ण्यवाहोबाहस्य ॥

हिरण्यरेता । पुं० हुतभुजि अग्नौ
॥ हिरण्यरेतोऽस्य ॥ सूर्ये । चित्र
कवृक्षे ॥ शिवे ॥

हिरण्यव : । पुं० दैवधने । न० नि
धिविशेषे ॥ त्रि० सहिरण्ये ॥ हिर
ण्यमस्त्यस्य । अन्येभ्योपीति वप्र-
त्यय : ॥

हिरण्यवर्ण : । त्रि० शुद्धवर्णे ॥

हिरण्यवर्णा । स्त्री० नद्याम् ॥ इ०
हे० न्द्र ॥

हिरण्यवाह : । पुं० शोणनदे । हिर
ण्यं वहति । कर्मण्यण् ॥

हिरण्यग्रीव : । पुं० ब्रह्मणीपक्ष्यादिवि
शेषे ।

हिरण्यस्तूप : । पुं॰ ऋषिविशेषे । अङ्गिरस : पुत्रे ॥

हिरण्याक्ष : । पुं॰ कश्यपाद्दित्यां समुत्पन्ने॰ आद्यदैत्यविशेषे ॥

हिरण्याश्व: । पुं॰ तुलापुरुषादिषोडशमहादानान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरण्याश्वरथ : । पुं॰ षोडशमहादानान्तर्गतमहादानविशेषे ॥

हिरुक् । अ॰ विनार्थे ॥ हिरुक् कर्मणिमैत्र : ॥ मध्यार्थे ॥ हिनोति । हिगतौ । रुक् प्रत्यय : । सामीप्ये ॥ अधमार्थे ॥

हिलमोचि. । स्त्री॰ हिलमोचिकायाम् ॥

हिलमोचिका । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् । आचार्याम् । चक्राङ्ग्याम् । हिलस्रा॰ भू॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ हिलसाख्यशाके । यथा । शोथकुष्ठकफपित्तहरीहिलमोचिका ॥ हिलति । हिलभावकरणे । इगुपधेतिक : । मोचयति । मुचेण्वुल् । हिला चासौमोचिका । कर्मधारय : ॥ चुरा ॥

हिलमोची । स्त्री॰ हिलमोचिकायां ॥

हिल्ल : । पुं॰ शरारिपक्षिणि ॥

हिल्लोल: । पुं॰ तरङ्गे । नद्यादिजलस्य वायुनातिर्यगूर्द्ध्वगमने । रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । हृदिकृत्वास्त्रिय: पादौकराभ्यांधरयेत्कुचौ । यथेष्टंताडयेद्योनिंबन्धोहिल्लोलसंज्ञक : ॥

हित्वला । स्त्री॰ क्रुश्वलायाम् ॥

हिवुकम् । न॰ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥

ही । अ॰ दु : खहेतौ ॥ विषादे ॥ विस्मये ॥ यथा । हा विधिस्तुलितामांहीविचित्रोविपाक : ॥ हिनोति । हि॰ क्विप् । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुण : । क्विपितुगभावोवा । भावेवाप्रत्ययौ । पृषोदरादित्वाद्दीर्घ: ॥ हननम्वाहुलकाड्डीः ॥ शोके ॥

हीन : । त्रि॰ गर्ह्ये ॥ ऊने ॥ प्रतिवादिविशेषे ॥ यथाहनारद : । अन्यवादीक्रियाद्वेषीनोपस्थायीनिरुत्तर : । आहूतप्रपलायीचहीन : पञ्चविध : स्मृतइति ॥ ओहाति॰ हीयतेस्मवा । ओहाक्त्यागे । आदिकर्मणिक्त:॰ कर्मणिवा । ओदितश्चेतिनत्वम् । घुमास्थेतीत्वम् ।

हीनक्रिय : । त्रि॰ जातकर्मादिक्रियावर्जिते ॥

हीनवर्ण : । त्रि॰ नीचजातौ ॥ यथा । हीनवर्णोपभुक्तायाम्याज्याबध्यापिवाभवेदिति ॥

हीनवादी । त्रि॰ विरुद्धार्थवादिनि ॥ यथाहनारद : । पूर्वंवादंपरित्यज्ययोन्यमालम्बतेपुन : । वादसंक्रमणाज्ज्ञेयोहीनवादीसवैनरइति ॥ वाक्यवर्जिते अधरे ॥

हीनाङ्ग : । त्रि॰ स्वभावतोन्यूनाधि

क्षांगे । विकलाङ्गे । अपोगण्डे ॥ तेनसहपरिहासनिषेधो यथा । जातिहीनं वित्तहीनं कुरूपोमम द्रव्यम् । हीनाङ्गमतिरिक्ताङ्गं तेषदोषितुञ्चनाक्षिपे ॥ इतिब्रह्मापुराणप्राप्त वेदोघार्थविनिश्चयसिद्धिकालिका-पुराणे ४४ऽध्यायः ॥

हीनाङ्गी । स्त्री० क्षुद्रपिपीलिकायाम् ॥

हीरः । पुं० शङ्करे । शिवे । हरे ॥ प्रलयेकृत्स्नं हरति । हृञ्० । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वाद्दीर्घत्वम् ॥ वज्रे ॥ सर्पे । श्रीहर्षकवेः पितरि ॥ हारे । तगणे० ऽऽ।० ॥

हीरकः । पुं० रत्नमुख्ये । सूचीमुखे । दधीच्यस्थ्नि । हीरे । वज्रे । हीरा० इ० भा० प० रत्ने ॥ अत्र यत्किञ्चित्तु योग्यं तद्वज्रे लिखितं मया । तत्रैव तस्माद्द्रष्टव्यं गुणनामादिवर्णनम् । मात्राक्षरान्तरे ॥ यथा । वक्त्रटगणमन्त्यरगणमेवचरणाश्रितम्० पञ्चमद्वितीयगन्त्यति रवइतिनोदितम् । राजभवनकालेपठनएवरटनरञ्जनं हीरकइतिनामभवतिकामसमर्पितसज्जनम् ॥ यथा । ध्यानमटतसामपठतनामरटतकौथवंधमंमयतममं भजतकर्मसृजतशोधनम् । इत्थरभवनद्वारप्रमणासारथवमवासनातावद्यति-नाथतरति० कालमपति शासना स्वार्थेकः ॥

हीरा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । श्रियि । तैलपायिकायाम् ॥ पिपीलिकायाम् ॥ काश्मर्याम् ॥

हीराङ्गः । पुं० ह्रादिन्याम् । वज्रे कुलिशे ॥

हीलम् । न० रेतसि ; इति कश्चित् ॥

हीलुकम् । न० मद्यविशेषे । गौडाम् ॥

हीही । अ० विस्मये ॥ हासे ॥ यथा । आह्वलेहिहतेघनाख्य चरणोऽयम् : कुतोमामस्मात्क्षित वाल्मिकिग्रन्थ्यङ्क्तजश्चनं नीरं सदाविमलम् । रत्नानांनिचयः प्रवालललितश्चन्द्रोदयः कश्चिमगडुकाः शिवन्तस्मिन्नत्रकोराकारग्रं हीही कृतम् ॥

हुङ्कृतम् । न० हुङ्कारे ॥ वन्यवराहशब्दे ॥

हुङ्कृतिः । स्त्री० रणभीरुध्वनौ ॥

हुडः । पुं० । मेषे ॥ पाञ्जिकाकाटा इ० गौ० दे० भा० प० । चौरादिनिवारणार्थं भूमिनिहितलौहमयतीक्ष्णाग्रकुविशेषे ॥ लगुडे ॥ इ० महाभारतम् भाषयाबुरुज इतिख्यातेयोधगणाश्रयस्थाने ॥ विष्ठामूत्रोत्सर्जनस्थाने ॥

हुडम्बः । पुं॰ हुडुम्बे ॥

हुडुः । पुं॰ मेषे ।

हुडुकः । पुं॰ दात्यूहे ॥

हुडुक्कः । पुं॰ वाद्यप्रभेदे मदमत्ते ॥ दात्यूहपक्षिणि ॥ द्वारकीले । हुडुका इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ लगुडविशेषे ।

हुडुत् । न॰ वृषशब्दे ॥

हुडुम्बः । पुं॰ भृष्टचिपिटे । हुडुम॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

हुण्डः । पुं॰ व्याघ्रे ग्रामशूकरे ॥ मूर्खे ॥ राक्षसे ॥

हुतः । पुं॰ देवयज्ञाख्ये होमे ॥ त्रि॰ वषट्कृते । मन्त्रेणाग्नौ प्रक्षिप्ते घृतादौ । हविःप्रक्षेपे ॥ हूयते । हु दानादनयोः । क्तः ॥ न॰ हवने होमे । अग्नौ हविःप्रक्षेपक्रियायाम् ॥ नपुंसके भावे क्तः ॥

हुतभुक्प्रिया । स्त्री॰ अग्निपत्न्याम् ॥ स्वाहायाम् ॥ हुतभुजः प्रिया ॥

हुतभुक् । पुं॰ वैश्वानरे । अग्नौ ॥ हुतं भुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ॥ विष्णौ ॥ हुतं होमं भुनक्ति पालयति विगुणमपि सगुणं करोतीति स्वनामोच्चारणादिति हुतभुक् ॥

हुतवहः । पुं॰ अग्नौ ॥ हुतस्य वहः ॥

हुताशः । पुं॰ अग्नौ ॥ हुतमश्नाति । अश॰ । कर्मण्यण् ॥

हुताशनः । पुं॰ अग्नौ । हुतमशनमस्य । यथा । लक्षहोमे तु वह्निः स्यात् कोटिहोमे हुताशनः । पूर्णाहुत्यां मृडो नाम शान्तिके वरदः सदा ॥ शिवे ॥

हुताशनी । स्त्री॰ होलिकायाम् ॥

हुतिः । स्त्री॰ हवने हु॰ क्तिन्॰ ॥

हुम् । अ॰ स्मृतौ ॥ अपाकृतौ ॥ अर्धप्रश्ने ॥ अभ्यनुज्ञायाम् ॥ वितर्के ॥ भये । भर्त्सने । कोपे । हूयते । हु॰ । बाहुलकान्मः ॥

हुलहुली । स्त्री॰ मुखघण्टायाम् । स्त्रीणां मङ्गलजनकमुखध्वनिविशेषे । हुलहुलु इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

हुहुः ।) हूहूः ।) पुं॰ गन्धर्वविशेषे ॥ यथा । हूहूर्हुहुश्च द्विविधो हुहूर्हूहुश्च कुर्वन्तीति शब्दरत्नावली ॥

हू अ॰ आह्वाने । अवज्ञायाम् । अहङ्कारे ॥ शोके ॥

हूङ्कारः । पुं॰ हूमिति भयजनकध्वनिकरणे ॥

हूडः । पुं॰ मेषे ॥

हूणः । पुं॰ । म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । श्वपाकश॰ पुरुष्क

हूहूर्णोयवनहूत्यपि । लोकवाह्यास्तु
येवा:किरातशाख्याचारवर्जित : ॥
म्लेच्छ : किरातशवरपुलिन्दाद्यास्तु
तन्निदेतिजटाधर : ॥ देशविशेषे ॥
यथा । कामगिरेर्दक्षभागेमरुदेशा
त्तथोत्तरे । हूणदेश : समाख्यात :
शूरास्तत्रमन्तिच ॥

हूतम् । न० आह्वाने ॥ नाम्नि ॥ त्रि०
आहूते ॥

हूति । स्त्री० आकारणायाम् । आ
ह्वाने ॥ ह्वानम् । ह्वेञ : क्तिन् ।
वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम् ॥

हूम् । अ० प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ रुषो
क्तौ ॥ अनुनये ॥ स्मृतौ सम्भाव्ये ॥
अभ्युपगमे । कुत्सने ॥ प्राकाश्ये ।
हूयते । हु० । बाहुलकात् : ।
पृषोदरादि : ॥ यद्वा । हवनम् ।
• डुम प्रत्यय : ॥

हूरव : । पुं० शृगाले ॥

हूर्च्छनम् । न० कौटिल्ये ।

हूहू । पुं० गन्धर्वविशेषे ।

हूहू : । पुं० देवगन्धर्वे ॥ हूहूरिति
स्वाह्वयति । ह्वेञ स्पर्धायांशब्देच
। क्विप् । वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम्
। हलइतिदीर्घ : । अतादौ० हूहु
वौ० हूहूवइत्यादिरूपाणि । अव्युत्प
त्तिपक्षेतुअण् हूहौ०हूहूवइत्यादि ।

हृच्छय : । पुं० मदने । मन्मथे । का
मदेवे ॥ हृदिशेतेविवेकिनांचेतसि
शेते । शीङ्स्वप्ने । अधिकरणेशी
तेरित्यच् ॥

हृच्छयालु : । पुं० कामदेवे ।

हृच्छूलम् । न० हृदयशूले ॥ यथा ।
कफपित्तावरुद्धस्तुमारुतोरसमूर्छि-
त : । हृदिस्थ : कुरुतेशूलमुच्छ्वा
सरोधकम् । सहृच्छूलइति
ख्यातोरसमारुतकोपज : ॥

हृणिया । स्त्री० जुगुप्सने ।

हृणीया । स्त्री० अर्त्तने । जुगुप्सने ॥
हृणीङ्कण्ड्वादि : । यक् । अप्रत्य
यात् ।

हृत : त्रि० मुषिते । आकृष्टे ॥ अ
हारि । हृञ० । क्त : । उपात्ते ।

हृति : । स्त्री० हरणे । देशाद्देशान्त
रप्रापणायां ।

हृत्कम्प : । पुं० हृदयकम्पने ।

हृत्पति : । पुं० अन्तर्यामिणि ।

हृत्स्थ : । त्रि० बुद्धिस्थे ॥

हृत् । न० बुक्के । चित्ते । बुद्धौ । मा
नसे । अन्त : करणे । हृदयकम
ले ॥ नवमभवने । हृदयस्य०पद्दन्न
तिहृदादेश: • प्रभृतिग्रहणस्यप्र
कारार्थत्वात्क्वचित्स्वादावपि ।
यद्वा । हरति० ह्रियतेवा हृञ •
। वृक्षो : सुक्दुकेचेति० बाहुल
कात्केवलादपिदुक् । यथा । अ
चलंपृथुतुङ्गस्तन्याणांहृदयंश्रुत
म् । विपरीतंसिरालञ्चरोमशंतु :

स्वभागिनामिति ॥

हृदयम् । न० उरसि । वक्षसि ॥ बुक्कायाम् । हृदयान्तर्गतमांसविशेषे । अग्रमांसे । मानसे । स्वान्ते ॥ स्मृतिप्रत्ययास्पदेज्ञाने ॥ हरति० आहरति विषयान् । ह्रियते विषयैर्वा । हृञो : पुक् दुकौ चेति कयन् दुगागमश्च ॥ परमात्मनि ॥ हृदिस्थम् ॥ हृदयकमले ॥ यथा । पद्मकोशप्रतीकाशं रुचिरं चाप्यधोमुखम् । हृदयं तद्विजानीयाद्विश्वस्यायतनं महत् ॥ अपि च । हृदयं पुण्डरीकेण सदृशं स्यादधोमुखम् । जाग्रतस्तद्विकसति स्वपतस्तु निमीलति । आश्रयस्तत्र जीवस्य चेतनस्यानुत्तमम् । अतस्तस्मिंस्तमोव्याप्ते प्राणिनः स्वपन्ति हि ॥

हृदयग्रन्थिः । पुं० अहङ्कारे । चिज्जडग्रन्थनरूपेऽहङ्कारे चिदहङ्कारतादात्म्यरूपे ॥ चिज्जडात्मकत्वात् ग्रन्थिरिव ग्रन्थिः ॥ हृदयमेव ग्रन्थिर्वा ॥ हृद्रुग्णे ॥

हृदयङ्गमम् । त्रि० सुखजनकोक्तौ । युक्तियुक्तवाक्ये । सङ्गते ॥ हृदयं गच्छति । गमश्चेति खच् ॥

हृदयजः । पुं० पुत्रे ॥ त्रि० हृदयउत्पन्ने ॥

हृदयज्ञः । त्रि० हृदयप्रिये ॥ हृदयाभिज्ञे ॥

हृदयदौर्बल्यम् । न० मनसोऽसमत्वादिरूपेऽधैर्ये ॥ हृदयस्य दौर्बल्यम् ॥

हृदयवान् । त्रि० हृदयालौ ॥ मतुप् ॥

हृदयशङ्कुः । पुं० सन्देहे ॥

हृदयशुद्धिः । स्त्री० अनवरोधे ॥ हृदयस्य शुद्धिः ॥

हृदयस्थः । त्रि० सर्वान्तर्यामिणि ॥

हृदयस्थानम् । न० भुजान्तरे । क्रोडे । उरसि ॥

हृदयस्पृक् । त्रि० मनोज्ञे । हृद[illegible]त । स्पृश० । स्पर्शोऽनुदके क्विन् ॥

हृदयात्मकः ।)
हृदयात्मा ।) पुं० कङ्कखगे ॥

हृदयालुः । पुं० प्रशस्तचेतसि । सुहृदये ॥ प्रशस्तं हृदयमस्यास्ति । हृदयाच्चालुरन्यतरस्यामित्यालुः ॥

हृदयाविध् । त्रि० पिशुने ॥ हृदयमाविध्यति । क्विप् ॥

हृदयिकः । त्रि० प्रशस्तचेतसि । हृदयिनि ॥ हृदयं प्रशस्तमस्यास्ति । ठन् ।

हृदयी । त्रि० प्रशस्तचेतसि । हृदयालौ ॥ हृदयं प्रशस्तमस्य । इनिः ॥

हृदयेशः । पुं० धवे । भर्त्तरि पत्यौ ॥

हृदयेशा । स्त्री० प्रेयस्याम् । भार्य्यायाम् । कान्तायाम् ॥

हृदामय:। पुं॰ हृद्रोगे॥

हृदावर्त्त:। पुं॰ अश्वहृदयावर्त्ते। श्रीवत्सके॥ इ॰ चि॰ शेष:॥

हृदिस्पृक्। त्रि॰ मनोज्ञे। हृद्ये। हृदिस्पृशति। क्विन्॥

हृदीकृत:। त्रि॰ हृदये प्रवेशिते॥

हृद्गत:। त्रि॰। वाग्व्यापारविहरप्रकाशिते। अन्तर्गते॥

हृद्गोल:। पुं॰ पर्वतविशेषे।

हृद्गोलीय:। पुं॰ आयुधजीविविशेषे। हृद्गोलोऽभिजनोऽस्य। आयुधजीविभ्यश्छ:। पर्वते॥

हृद्ग्रन्थि:। पुं॰ हृद्व्रणे॥

हृद्य:। पुं॰ वशकृद्वेदमन्त्रे। हृदयस्य बन्धन:। बन्धने चर्षावितियत्॥ न॰ धवलजीरके॥ गुडत्वचि॥

हृद्य:। त्रि॰ हृज्जे॥ हृद्धिते॥ हृत्प्रिये॥ हृदयङ्गमे। मनोज्ञे॥ मनोहरे॥ दुर्गन्धाशुचित्वादिदृष्टादृष्टदोषशून्ये॥ हृदयस्य प्रियम्। हृदयस्य प्रियमितियत्। हृदयस्य हृल्लेखेतिहृदादेश:॥

हृद्यगन्ध:। पुं॰ विल्वे॥ न॰ सौवर्चले॥ स्वल्पजीरके॥ त्री॰ सुगन्धे। सुरभौ॥ हृद्यो मनोहरो गन्धोऽस्य॥ हृद्यश्चासौगन्धश्च॥

हृद्यगन्धा। स्त्री॰ मालत्याम्। जात्याम्।

हृद्यगन्धि। न॰ क्षुद्रजीरके। हृद्यो गन्धोऽस्य॥

हृद्या। स्त्री॰ वृद्धिनामौषधौ॥

हृद्रोग:। पुं॰ व्याधिप्रभेदे। हृदयपीडायाम्। हृदयरोगे। अस्य विप्रकृष्टनिदानन्तु। अत्युष्णगुर्वम्लकषायतिक्तश्रमाभिघाताध्यशनप्रसङ्गै:। संचिन्तनैर्वेगविधारणैश्च हृदामय: पञ्चविध: प्रदिष्ट:॥ सम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणन्तु। दूषयित्वा रसं दोषा विगुणा हृदयं गता:। हृदि बाधां प्रकुर्वन्ति हृद्रोगं तं प्रचक्षते॰ इति। शुण्ठीसौवर्चलं हिङ्गु पीतं हृदयरोगनुत्॥ कामे। यथा। हृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेण धीरइति॥ हृदयस्य रोग:। वाशोकष्यञ्रोगेष्वितिहृदादेश:। कुम्भराशौ।

हृद्रोगवैरी।)
हृद्रोगारि।) पुं॰ अर्जुनवृक्षे॥

हृद्दाटक:। पुं॰ जठरे। इ॰ श॰ चं॰का॥

हृद्दाटुक:। पुं॰ कोष्ठरोगे॥

हृल्लास:। पुं॰ हिक्कायाम्॥ हिक्का हेक्का च हृल्लास इति हेमचन्द्र:॥ हिक्काभिधरोगे॥ हृदयात्कण्ठनिर्गमे॥ हृदयादीषद्व्यथासहितास्रवण पानीयोद्गिरणं हृल्लासइतितद्विद:॥ हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेष्विति॰

हृदादेश : ॥

हृल्लेख: । पुं॰ तर्के ॥ ज्ञाने ॥ हृदयं लिखति । लिख॰ । कर्म्मण्यण् । हृदयस्य हृल्लेखेत्यादिना हृदादेश : ॥

हृल्लेखा । स्त्री॰ मायाबीजे ॥ औत्सुक्ये ॥ भुवनेश्वर्याम् ॥ ज्ञानिनां हृदयाम्भोजे हृल्लेखा परमेश्वरीति देवीगीता ॥ हृदि लिखि जागर्त्ति प्राणाम्भिरियं परा हृल्लेखा कथ्यते तस्मादिति भुवनेश्वरीरहस्यम् ॥

हृषित : । त्रि॰ विस्मिते ॥ प्रीते ॥ प्रहते ॥ हृष्टरोमणि ॥ प्रणते ॥ वर्म्मिते ॥ हर्षितस्म॰ हृष्यतिस्म वा । हृषु अलीके॰ हृषतुष्टौ वा । क्त: । हृषेर्लोमस्विति विकल्पे नेट् ॥

हृषी : पुं॰ अग्नि मयो : ।

हृषीकम् । न॰ श्रोत्रादीन्द्रिये ॥ हृष्यत्यनेन । हृषु॰ अनिहृषिभ्यां कित् ईकन् ॥

हृषीकेश : । पुं॰ विष्णौ ॥ सर्वेन्द्रियप्रेरकत्वेन सर्वान्तर्यामिणि । सर्वात्म : कारणभूतेऽस्मिन् । सर्वनिगूढाभिप्रायज्ञे ॥ हृषीकाणामिन्द्रियाणामीशोऽधिष्ठाता ॥ हृषीकाणि नियम्यात्मवत : प्रत्यक्षतां गत : । हृषीकेश इति ख्यातो नाम्ना तत्रैव संस्थित : ॥

हृषु : । पुं॰ हर्षे ॥ सूर्ये ॥ अग्नौ ॥ शशी । राहौ ॥ हृष्यति । हृषु तुष्टौ हर्षितवा हृषु अलीके । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिहृषिभ्य: कु: इति पठित्वा॰ एष्वर्थे कु प्रत्ययश्च इति केचिदिति मनोरमा ॥

हृष्ट : । त्रि॰ जातहर्षे । अस्य पर्याया यथा । हृष्टमत्तस्तृप्त : प्रह्लन्न : प्रमुदित प्रीत इति ॥ रोमाञ्चिते । अप्रतिहते । विस्मिते ॥ हर्षितस्म॰ हृष्यतिस्म वा । हृषु॰ वा । क्त : । हृषेर्लोमस्विति विकल्पितेट्कत्वात्॰ यस्य विभाषेति नेट् ॥

हृष्टमानस : । त्रि॰ सहर्षमानसे । हर्षमाणे । विकुर्वाणे । प्रमनसि ॥ हृष्टं मानसं यस्य स : ॥

हृष्टरोमा । त्रि॰ रोमाञ्चिते ॥ हृष्टानि रोमाणि यस्य स : ॥

हृष्टि : । स्त्री॰ आनन्दे । माने ॥

हृष्यत् । त्रि॰ रोमाञ्चिते ॥

हे । अ॰ सम्बोधने । आह्वाने ॥ असूयादौ ॥ हिनोति । हिगतौ । विच् ॥ पादपूरणे ॥

हेक्का । स्त्री॰ हिक्कायाम् ॥ हृ॰ शि॰ शेष : ॥

हेठ : । पुं॰ बाधायाम् । विहेठे ॥

हेडावुक्क : । पुं॰ अश्वविक्रयिणि । घोटकविक्रयकारिणि ॥

हेति : । स्त्री॰ रवेरर्च्चिषि । अस्त्रे ॥ वह्निज्वालायाम् ॥ हिनोति

इतस्ततोगच्छति हि०। ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्चेति निपातिता। हन्ति० हन्यतेऽनयावा। क्तिन्। ऊतियूतीतिसाधुः॥

हेतुः। पुं० कारणे। वीजे। निमित्ते। नियतपूर्व्वभाविनि। येन विनायन्नभवति तस्मिन्॥ हिनोति व्याप्नोति कार्य्यम्। हिगतौ कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्चेति तुः॥ फलसाधनयोग्ये पदार्थे॥ हेतुंलक्षयति गोतमः उदाहरणसाधर्म्यात्साध्यसाधनंहेतुस्तथावैधर्म्यात्॥ ३४॥ अत्रसाध्यसाधनं हेतुरिति सामान्यलक्षणम्। साध्यसाधनं साध्यसिद्ध्यनुकूलज्ञापकत्ववोधकवृत्त्यर्थः तथाचसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यान्वितज्ञापकत्ववोधकः साध्यान्वितस्वार्थवोधकोऽवयवइतिफलितार्थः। तद्द्वैविध्यमाह उदाहरणसाधर्म्यात्० तथा वैधर्म्यादिति। साधर्म्यमन्वय० वैधर्म्यं व्यतिरेकः। तादृशव्याप्तिरितिफलितार्थः। उदाहरणसाधर्म्यम्० उदाहरणवोध्यान्वयव्याप्तिस्तस्मेऽन्वयीहेतुर्ज्ञातव्यः उदाहरणेतिष्ठार्थम्। तथाच ज्ञातान्वयव्याप्तिकहेतुवोधकोहेत्ववयवः। अज्ञातव्यतिरेकव्याप्तिकहेतुवोधकोहेत्ववयवः इतिफलितार्थः। एवमप्रतीतान्वयव्याप्तिकहेतुवोधकोहेत्ववयवोव्यतिरेकी हेतुः इत्थमेवप्रतीतान्वयव्यतिरेकव्याप्तिकहेतुवोधकोहेत्ववयवोऽन्वयव्यतिरेकीत्यपिसूचितमितिवदन्ति। साधने॥

हेतुकः। पुं० कारणे॥ स्वार्थेकः॥ त्रि० तत्सम्बन्धिनि॥

हेतुता। स्त्री० कारणतायाम्। हेतुत्वे॥ अलङ्कारविशेषे। प्रत्यक्षप्रमाणं हेतुतांसङ्गतः। हेतोर्भावः। तस्यभावस्त्वतलाविति तल्॥

हेतुमान्। त्रि० व्यक्ते। कारणवति युक्तियुक्ते। हेतुरस्त्यस्मिन्नस्यवा मतुप्। फले॥

हेतुशास्त्रम्। न० तर्कशास्त्रे॥

हेतौ। अ० निमित्तार्थे॥

हेत्वाभासः। पुं० हेतुदोषे॥ सपञ्चविधः। सव्यभिचारविरुद्धसत्प्रतिपक्षासिद्धवाधितभेदात्। यथाह भाषापरिच्छेदे। अनेकान्तोविरुद्धश्चाप्यसिद्धः प्रतिपक्षितः। कालात्ययापदिष्टश्चहेत्वाभासास्तुपञ्चधा। आद्यः साधारणस्तुस्यादसाधारणकोऽपरः। तथैवानुपसंहारीत्रिधानैकान्तिकोभवेत्। यः सपक्षेविपक्षेचभवेत्साधारणस्तु सः। यस्तूभयस्माद्व्यावृत्तः सचा

साधारणोमत: । तथैवानुपसंहारो केवलान्वयिपक्षक : । य : साध्यम तिनैवास्तिसविरुद्धयउदाहृत : ॥ चाश्रयासिद्धिरावाद्यात्स्वरूपा- सिद्धिरप्यथ । व्याप्यत्वासिद्धिरप राद्वाद्सिद्धिरतस्त्रिधा । यत्रास्सिद्धिर्यश्चपक्षोभवेन्नास्विमशैगि- रि : अदेद्रव्यधूमत्वाद्त्रासिद्धिरथापरा ॥ व्याप्यत्वासिद्धिरप रानीलधूमादिकेभवेत् । विरुद्धयो : परामर्शहेतो : सत्प्रतिपक्षता । साध्यशून्योयत्रपक्षस्त्वसौबाधउदाहृत । उत्पत्तिकालीनघटेगन्धादिर्यत्रसाध्यते । इति । सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमातीतकालाहेत्वाभासइतिपाठार्थसूत्रम् ॥ हेतुलक्षणरहितेहेतुवद्भासमानेहेत्वाभास : ॥

हेम : । पुं॰ माषकपरिमाणे । इ॰ वैद्यकपरिभाषा ।

हेमकन्दल : । पुं॰ प्रवाले ।।

हेमकान्ति : । स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम् । त्रि॰ सुवर्णद्युतिमति ।।

हेमकार : । पुं॰ स्वर्णकारे । हेमकर्त्तरि ।

हेमकिञ्जल्क : । पुं॰ नागकेशरे ।।

हेमकूट : । पुं हिमालयादुत्तरे॰ वृत्तात्ततश्चदक्षिणे किंपुरुषवर्षीजनविस्तीर्णे पर्वते । दीर्घे किम्पुरुषवर्षसमर्याद्गिरौ ।। हेम : कूटेऽस्मिन् : ।।

हेमकेतकी । स्त्री॰ सुवर्णकेतक्याम् ।। उष्णातिक्तारसाः स्यु यासाचक्षुष्या हेमकेतकी ।।

हेमकेलि : । पुं॰ वह्नौ । इ॰ अ॰ माला ।।

हेमकेश : । पुं॰ शिवे ।

हेमक्षीरी । स्त्री॰ सुवर्णक्षीर्याम ॥ मधुरक्षीरसत्त्वा : । गौरादि : ।।

हेमगन्धिनी । स्त्री॰ रेणुकाख्यगन्धद्रव्ये ॥ इतिरत्नमाला ॥

हेमगौर : । पुं॰ । पद्मीकवृक्षे । किङ्किराते । त्रि॰ स्वर्णवद्गौरवर्णयुक्ते ॥

हेमज्वाल : पुं॰ वह्नौ । पवने ।

हेमतारम् । न॰ पक्षनविशेषे । नीलतुत्थे । मूषातुत्थे ॥

हेमदुग्ध : । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ।

हेमदुग्धक : । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे । यज्ञाङ्गे । हेमवर्णदुग्धमस्य । क. ॥

हेमदुग्धा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ।

हेमदुग्धी : पुं॰ यज्ञाङ्गे । उदुम्बरे ।

हेमदुग्धी । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ।

हेमा । पुं॰ बुधग्रहे ॥

हेम । न॰ कानने । स्वर्णे । चक्षोत्स्वादिक्षयथा । पुराजिनाश्रमस्थामांसमर्षीयजितात्मनाम् । चलोविलोकयताचाल्पलक्ष्मीसम्पन्नयौवना : । कन्दर्पदर्पविध्वस्तचेतसो

जातवेदसः। पतितं यत्तदा पृष्ठे रेतस्तद्धेमतामगात्। कृत्रिमञ्चापि भवति तद्रसेन्द्रस्य वेधतः। स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेमहाटकम्॥ तपनीयं कलधौतं गाङ्गेयं गर्भकाञ्चनम्। चामीकरं शातकुम्भं तथा कार्त्तस्वरमुत्तमम्॥ जाम्बूनदं जातरूपं महारजतमित्यपि। दाहे रक्तं सितं छेदे निकषे कुङ्कुमप्रभम्॥ तारशुल्वोज्झितं स्निग्धं कोमलं गुरु हेम सत्। तच्छ्वेतं कठिनं रूक्षं विवर्णं समलं दलम्॥ दाहे छेदे सितं श्वेतं कषे त्याज्यं लघुस्फुटम्। दलं• दोषतरूतिलेः। स्फुटं यद्घनाहतं॥ स्फुटतीति हि मौ। तिष्ठोयतेवा। हिनोति गच्छतीव। मनिन्॥ धत्तूरे॥ नागकेसरे॥

मन्तः। पुं• ऋतुविशेषः। सहःसहस्ययोः। मार्गशीर्षपौषयोः॥ हन्ति लोकान् शैत्येन। हन्तेर्मुट् चेति झच् प्रत्ययः। हन्तेर्हिं चेति हि रादेशो मुडागमो गुणश्च॥

हेमन्तनाथः। पुं• कपित्थे॥

हेमपर्वतः पुं• सुमेरुगिरौ॥

हेमपुष्पम्। न• अशोके॥ जवापुष्पे॥ पुं• चम्पकवृक्षे॥ हेमवर्णपुष्पं यस्य॥ राजवृक्षे॥

हेमपुष्पकः। पुं• चम्पकवृक्षे। हेमवर्णपुष्पमस्य॥ लोध्रे॥ अशोके॥

हेमपुष्पिका। स्त्री• स्वर्णयूथिकायाम्। पीतयूथिकायाम्। गणिकायूथिकाम्बष्ठासापीताहेमपुष्पिका॥ हेमवर्णपुष्पमस्याः। पाककर्णेति ङीष्। स्वार्थे कन्। ह्रस्वः॥

हेमपुष्पी। स्त्री• स्वर्णयूथ्याम्। मुशल्याम्॥ स्वर्णुल्याम्॥ कण्टकार्याम्॥ इन्द्रवारुण्याम्॥ स्वर्णजीवन्त्याम्॥ मञ्जिष्ठायाम्॥ हेमवर्णपुष्पमस्याः। पाकर्णेति ङीष्॥

हेमफला। स्त्री• स्वर्णकदल्याम्॥

हेममाला। स्त्री• यमपत्न्याम्॥ स्वर्णस्रजि॥

हेममाली। पुं• सूर्ये॥ कार्त्तवीर्ये॥ त्रि• हेममालायुक्ते॥

हेमयूथिका। हेमयूथी। स्त्री• स्वर्णयूथिकायाम्॥

हेमरागिणी। स्त्री• घर्षण्याम्। हरिद्रायाम्॥

हेमलः। पुं• कलादे। स्वर्णकारे॥ कृकलासे। सरटे॥ शिलान्तरे। कषपाषाणे। कसौटी• इ• भा• प्र•॥

हेमलता। स्त्री• स्वर्णजीवन्त्याम्॥

हेमलम्बः। पुं• वत्सरविशेषः॥ तत्फलं यथा। पीडान्ते सर्वशस्यानि देशे देशे शुचिस्मृतौ। हेमलम्बे प्रजाः सर्वाः चौर्यनैवावसंशयः॥ ३१॥

हेमवलम्। न• मौक्तिके॥

हेमशङ्खः। पुं• विष्णौ॥

हैमशिखा। स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्य्याम्॥

हैमसारम्। न॰ तुत्थे। पु॰ रसचन्द्रिका॥

हैमसूत्रकम्। न॰ हारविशेषे॥

हैमहस्तिरथ। पुं॰ महादानविशेषे॥

हैमा। स्त्री॰ अप्सरसांभेदे॥ सुन्दर्य्यां नार्य्याम्॥

हैमाङ्ग:। पुं॰ गरुडे॥ परमेष्ठिनि॥ सुमेरौ॥ सिंहे॥ चम्पके विष्णौ॥ न॰ हेमवर्णशरीरे॥ त्रि॰ तद्वति। हैमेवाङ्गंवपुर्य्यस्य:॥

हैमाद्रि:। पुं॰ सुरपर्वते। मेरौ॥ हैमोऽद्रि:॥ चिन्तामणिकामधेनुकल्पद्रुमनामकस्मृतिसङ्ग्रहकारकेच विप्रराजविशेषे॥

हैमाद्रिजरक्त:। पुं॰ स्वर्णक्षीर्याम्॥

हेमाह्व:।)
हेमाह्वय:।) पुं॰ वनचम्पके॥ चम्पके॥ धत्तूरे॥

हेमाह्वया। स्त्री॰ स्वर्णजीवन्त्याम्॥ हेमआह्वयोयस्या:॥

हैमाह्वा। स्त्री॰ हेमक्षीर्याम्॥ चोके॥ गुणायथा। हैमाह्वा रेचनी तिक्ता मादिन्युत्क्लेदकारिणी। क्रिमिकण्डूविषानाहकफपित्तास्रकुष्ठनुदिति॥ स्वर्णजीवन्त्याम्॥

हैय:। त्रि॰ त्याज्ये। हातव्ये॥ पुरुषश्रेष्ठश्चसिद्धयेसदुपयुक्तमविरोधितदुपादेयं विपरीतन्तुहैयम्॥ हातुं शक्य:। ओहाक्॰। अचोयत् ईद्यति। गुण:॥

हैर:। त्रि॰ मुकुटप्रभेदे॥ हरिद्रायाम्॥ आसुर्य्यांमायायाम्॥ पु॰ किरात्॥

हेरम्ब:। पुं॰ विनायके एकदन्ते। लम्बोदरे। विघ्नराजे। गणेशे॥ हेशब्दे॰ रणे वाशिवसमीपेवारम्बते। रविशब्दे। घोऽशोपध:। पचाद्यच्। तत्पुरुषेकृतीत्यलुक्। हेउपसि रम्बते॰ इतिस्वामी॥ महिषे॥ शौर्य्यगर्विते॰ बुद्धविशेषे। हेरुके। वज्रटीके॥

हेरम्बजननी। स्त्री॰ दुर्गायाम्॥

हेरम्बहट्ट:। पुं॰ देशविशेषे॥

हेरिक:। पुं॰ चरे॥

हेरुक:। पुं॰ कामाख्यायांप्रसिद्धेशिवलिङ्गविशेषे। महाकालगणे॥ बुद्धभेदे। वज्रटीके।

हेलञ्ची। स्त्री॰ हिलमोचिकायाम्॥

हेलनम्। न॰ अवज्ञायाम्। अवहेलने॥ हेडृअनादरे। ल्युट्। लडयोरैक्यम्॥

हेला। स्त्री॰ अवज्ञायाम्॥ वरयोषितांविलासे। स्त्रीणांशृङ्गारभावजेक्रियाविशेषे॥ ख्याङ्गारसूचकोहावोहेलाऽत्यैवानुभावनम्। अपिच। हाव एवभवेद्धेलाव्यक्त: शृङ्गारसूचक इति॥ सुरतेप्रौढेच्छायाम्॥ यदा

च। प्रौढेच्छायाभिरूढानां नारीणां सुरतोत्सवे। शृङ्गारशास्त्रतत्त्वज्ञैर्हेला सा परिकीर्त्तितेति॥ हिलभाव करणे। हेडनादरे वा। डलयोरभेदः। भावे घञ्॥

हेलाबुकः। पुं॰ अश्वविक्रयिणि॥ इ॰ हारावली॥

हेलिः। पुं॰ रवौ। सूर्य्ये॥ हिलति। हिल॰ इन्॥

हेलिः। स्त्री॰ हेलायाम्॥

हेषा। स्त्री॰ हयशब्दे। ह्रेषायाम्॥ हेषणम्। हेषशब्दे। गुरोश्च हलः।

हेषी। पुं॰ अश्वे॥ हेषा॰ अस्त्यस्य। ब्रीह्यादित्वादिनिः॥

हैहै। अ॰ सम्बोधने। हूतौ। दूरात् सम्बोधने॥ हैवहैव।

है। अ॰ सम्बोधने। आह्वाने। हिनोति। हिगतौ डैप्रत्ययः॥

हैतुकः। त्रि॰ सद्युक्तिव्यवहारिणि॥ यथाह मनुः। त्रैविद्यो हैतुकस्तर्कीनिरुक्तो धर्म्मपाठकः। त्रयश्चाश्रमिणः पूर्व्वे परिषत् स्याद्दशावरेति॥ हेतुद्वारा सत्कर्मसु सन्देहकर्त्तरि। शुष्कतार्किके। यथा। पाषण्डिनो विकर्मस्थान् वैडालव्रतिकान् शठान्। हैतुकान् वकवृत्तींश्च वाङ्मात्रेणापि नार्चयेदिति विष्णुपुराणे ३ अंशे १८ अध्यायः। पाषण्डादीनां लक्षणन्तु। भ्रष्टः स्वधर्मात् पाषण्डो विकर्मस्थो निषिद्धकृत्। यस्तु धर्मध्वजी नित्यं सुरध्वज इवोच्छ्रितः॥ प्रच्छन्नानि च पापानि वैडालं नाम तद्व्रतम्। वैडालव्रतमस्यास्तीति वैडालव्रतिकस्तु सः॥ प्रियं वक्ति पुरोऽन्यत्र विप्रियं कुरुते भृशम्। व्यक्तापराधचेष्टश्च शठोऽयं कथितो बुधैः॥ सन्देहकृद्धेतुभिर्यः सत्कर्मसु स हैतुकः। अर्वाग्दृष्टिर्नैष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः॥ शठो मिथ्याविनीतश्च वकव्रतिरतो द्विज इति तट्टीकाधृतम्। हेतुना चरति। ठक्॥ फलाभिसन्धियुक्ते॥ स्त्री॰ हैतुकी॥

हैमः। पुं॰ भूनिम्बे। न॰ प्रातर्हिमेऽम्बरजले॥ द्रव्यपानीयप्रभेदे॥ यथा। हिमवान्नक्षत्रादृश्योद्भवीभूय अभिवर्षति। यत्तदेव हिमं हैमं जलमाहुर्मनीषिणः। हिमाम्बु शीतं पित्तघ्नं गुरु वातविवर्द्धनमिति भावप्रकाशः॥ अन्ये तु। यो निशाधूमितमम्बु समुद्रस्य यद् घनीभूतम्। पतनान्नीसमुद्रोच्चां तद्धिममिति कथ्यते मुनिभिः॥ हिमन्तु शीतलं रूक्षं दारुणं सूक्ष्ममप्यपि। न तु दूषयतेऽत्यन्तं नवपित्तं न वा कफमित्याहुः॥ त्रि॰ हिमभवे॥ हेमजाते। हेम्नो विकारे॥

हैमनः। पुं॰ न॰ हेमन्तर्त्तौ॥ पुं॰ मार्गशीर्षे॥ हिमकालोद्भवषष्टिकधान्ये। यथा। हैमनास्तु हिमाद

व्या मधुरा वट्धवर्चं सद्गृति ॥ त्रि॰ हेमन्तसम्बन्धिनि । हेमन्ते त्ये । हेमन्ते जातः • भवः • साधुर्वा । सर्व्वत्राण्चतलोपश्चेत्यण् ॥

हैमन्तम् । न॰ । पुं॰ हेमन्तर्त्तौ ॥ त्रि॰ हेमन्तसम्बन्धिनि ॥ हेमन्तभवे ॥ सन्धिवेलेति॰ ऋत्वण् ॥

हैमन्तिकम् । न॰ शालिधान्ये । आमनधान॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ ।

हैमवतः । पुं॰ विषप्रभेदे ॥ न॰ भारतवर्षे ॥ यथा । नाम्ना दं भारतं वर्षं हिमाद्रेस्तच्च दक्षिणे । तेन हैमवतं नामपरिच्छिप्यं वसुन्धयेत् ॥ इलावृतं सौमेरवं सुमेरोः परितो स्थितदिति ॥ त्रि॰ हिमवति जाते ॥

हैमवतवर्षम् । न॰ हैमवते । भारतवर्षे । यथा । एतद्धैमवतं वर्षं भारतीयत्र सन्तति: । हेमकूटं परं यत्र नाम्ना किम्पुरुषं मतमिति ॥

हैमवती । स्त्री॰ उमायाम् । काल्याम् । पार्व्वत्याम् ॥ हिमवतोऽपत्यं स्त्री । हिमवतो भवा वा । अण् । ङीप् ॥ गङ्गायाम् ॥ हिमवतः प्रभवति प्रकाशते • तत्र प्रथमं दृश्यत इति यावत् । प्रभवतीत्यण् ॥ स्वर्णक्षीर्य्याम् । पट्टुपर्ण्याम् । हिमावत्याम् ॥ इयं पीतक्षीरा नागजिह्वाकारा भवति । यथा । हैमवत्यपरस्या हिमवद्भूमिसम्भवा । सा नागजिह्वाकारात न्मूलं वा विजौषधमिति ॥ हरीतक्याम् । श्वेतवचायाम् । हिमवति जाता • भवा वा । तत्र जात इति • तत्र भव इति वा अण् । क्षीरिण्याम् । रेणुकायाम् । अतस्याम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

हैमा । स्त्री॰ पीतयूथिकायाम् ॥

हैमी । स्त्री॰ पीतयूथिकायाम् ॥ हैमवत्याम् ॥ स्वर्णकेतक्याम् । क्षीरिण्याम् । काञ्चनक्षीर्य्याम् । हिमाद्रिजायाम् ॥

हैयङ्गवीनम् । न॰ एकरात्रिपर्युषिताद्दुग्धउत्पन्ने • ह्योगोदोहोद्भवे घृते । तत् हैयङ्गवीनं यत् • ह्योगोदोहोद्भवं घृतमित्यमरः ॥ यथा । हविष्यंस्तनदुग्धोत्थं तत्स्याद्धैयङ्गवीनकम् । हैयङ्गवीनं चक्षुष्यं दीपनं रुचिकृत्परम् । बलकृद् बृंहणं वृष्यं विशेषात् ज्वरनाशनम् ॥ ह्योगोदोहस्य विकारः । हैयङ्गवीनं संज्ञायामिति ह्योगोदोहस्य हियङ्गुरादेशो विकारार्थे खञ् निपात्यते ॥ नवनीते ॥

हैरण्यगर्भः । पुं॰ स्वायम्भुवमनौ ॥ हिरण्यगर्भस्यापत्यम् । अण् हिरण्यगर्भोपासके ॥

हैरिकः । पुं॰ चौरे ॥

हैहयः । पुं॰ कार्त्तवीर्य्ये एकवीरनृपे । हय्यापत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् । पृषोदरादिः । यद्वा । हेमव्लेनहेषा • नामैकदेशेन नामग्रहणात् । हेषा शब्दं कुर्वन् हयमिगच्छतीति हैहयोऽ

भ्रस्तस्यायं हैहयः। यद्वा। हेमन्त॰ हेमन्तइतिवदन् हयति गच्छतीति हेहयो विष्णुस्तस्यायम् हैहय। देशविशेषे॥ यथा। पश्चिमे हैहयास्ताद्रिम्ले च्छशासमकाद्य इति कूर्मचक्रम्॥

हैहयः। पुं॰ कार्त्तवीर्य्ये। इ॰ श॰ र॰ लौ॥

हो अ॰ विस्मये। सम्बोधने। आह्वाने। ह्वानम्। आह्वाङ्गतौ। डो प्रत्ययः॥

होडः। पुं॰ तराम्बौवहने। भङ्ग॰ हुडी॰ डु॰गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ नौकाविशेषे॥ न॰ लोप्त्रे। चौरधने।

होडा। स्त्री॰ बालिकायाम्। वयसि प्रथम इति ङ्पि न। धिस्त्वाजादित्वाट्टाप्।

होडा। पुं॰ चौरे। अकारान्त। इति कश्चित्॥

होढम्। न॰ चौरकर्त्तृकहृतधने।

होता। पुं॰। ऋग्वेदविदि। देवानामशाह्वनकर्त्तरि॰ ऋग्वेदर्त्त्विजि। अग्नौ देवानां होतरि स्तुतिरस्तो। होमकर्त्तरि। जुहोति। हुदानादनयोः। नप्तृनेष्टृत्वष्टृविहोतृपो त्यादिना साधुः। तन्विधानं त्विच्चानुपसर्गस्येति तृन्वा॥

होत्रम्। न॰ हविषि। हूयते। हु॰। हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्।

होत्रा। स्त्री॰ ऋत्विजि॥ टाप्॥ स्तुतौ॥

होत्री। स्त्री॰ यजमानरूपायां शिवमूर्त्तौ।

होत्रीयम्। न॰ होमालये। त्रि॰ होतृसम्बन्धिनि।

होमः। पुं॰। पञ्चमहायज्ञेषु देवयज्ञे। साधनात्तर्मयोः॥ सामिधचरुहोमादौ। हवने। देवतोद्देशेनाग्नौ हविःप्रक्षेपे। यागएवस्वस्य मानद्रव्यस्याग्नौ प्रक्षेपाद्धोम इत्युच्यते॥ अत्रानुकल्पस्त्वीकम्। ऋत्विक् पुत्रोगुरुर्भ्राताभागिनेयोऽथ विट्पतिः। एतैरेव हुतं यत्तु तद्धुतं स्वयमेव होति। हवनम् हु॰। अर्त्तिस्तुसुहुसृ... इतिमन्॥

होमकः। पुं॰ होतरि।

होमकुण्डम्। न॰ हवन्याम्।

होमधान्यम्। न॰ तिले।

होमधूमः। पुं॰ निगणे। इति हेमचन्द्रः॥

होमभस्म। न॰ वैष्टुते॥

होमाग्निः। पुं॰ यज्ञाग्नौ। महाज्वाले। महावीरे॥

होमिः। पुं॰ पावके। अग्नौ। घृते॥

होमी। पुं॰ होमकर्त्तरि जुहोति। हु॰। उल्पचतुर्थे होमिनइतिवत् होतैमिनिः॥

होमीयः। त्रि॰ होतव्यद्रव्ये।

होम्यम्, न, घृते ॥ त्रि, होमीयद्रव्यमात्रे ॥

होम्यधान्यम्, न, तिलः । पिष्टतर्घो ॥

होरा, स्त्री, रेखाप्रभेदे । शास्त्रविशेषे । लग्ने ॥ राश्यर्द्धे ॥ तथाहि । विषमर्क्षेषु प्रथमा होरा सूर्यस्य रविः । द्वितीया शशिनो बुधैः । व्यत्ययाद्गणयेत् सदा । मेषमिथुनसिंहतुलाधनुःकुम्भेषु प्रथमार्द्धं सूर्यस्य द्वितीयार्द्धं चन्द्रमसो होरा । वृषकर्कटकन्यावृश्चिकमकरमीनेषु प्रथमा होरा चन्द्रस्य द्वितीया सूर्यस्येत्यर्थः ॥ मार्त्तण्डेन्द्वोरयुजि समभे चन्द्रभान्वोः सुहोरे इति बृहज्जातकम् । सार्द्धदण्डद्वयात्मकः कालः । चौघर इति भाषाप्रसिद्धिः ॥ यथा । चतुर्विंशतिहोराभिरहोरात्रं प्रचक्षते पश्चिमाद्धोरातः तु विहोराणां विद्यात् क्रमतः इति वह्निपुराणम् ॥ होलति, कुत्सितं वा । कुत्सिं सम्बरणयोः । पचाद्यच् । शब्दः । रत्नयोरैक्यत्वम् ॥

होलकः, पुं, तृणाग्निना भृष्टार्द्धपक्वशमीधान्ये । होरहा, होला, इति लोकप्रसिद्धे । यथा । अर्द्धपक्वैः शमीधान्यैस्तृणभृष्टैश्च होलकः ॥ होलकोऽल्पानिलो मेदः कफदोषत्रयापहः । भवेद्यो होलको यस्य स

तत्तद्गुणो भवेत् ॥

होलाकः, पुं, स्वेदविशेषे । यथा । धीतीकां तु करीषाणां यथोक्तानां प्रदीपयेत् । शयनान्तः प्रमाणेन शय्यामुपरि तत्र च ॥ सुदग्धायां विधूमायां यथोक्तामुपकल्पयेत् । स्वपच्छन्नः सुखं तत्राभ्यक्तः स्विद्यति नातुरः ॥ एवं होलाकस्वेदस्तु प्रोक्तो महर्षिणा ॥ धीतीका, शुष्कगोमयकरीषाग्निविशेषः । इति चरकसूत्रस्थानम् ॥

होलाका, स्त्री, वसन्तोत्सवे होलिकायाम् । होलीइ, भा,

होलिका, स्त्री, हुताशन्याम् । भविष्यपुराणोक्तवसन्तोत्सवे । अस्या निर्णयमाह कालतत्त्वे । हुताशनीफाल्गुनपूर्णिमायां निशीथपूर्वं सन्ध्यां कुर्यात्रौ । पश्चात्तामीतज्ज्वलनमिद्दक्षान्धकारे पश्यन् यन्त्रपरिपत्तितर्वा । सूर्यास्तकालादधिरेव पूर्णिमाऽधिका मनागाकलयात्तदा कृते । अहोवृतवज्ज्वलितायां हुताशनीनन्दातिथौ स्याद्ध्रुवसत्त्वम् । प्रिये । रिक्ताभ्यतायां च युतिः तपूर्णिमानियास्त गतदृग्ज्वलनैरवाविद । विप्रस्तुतं न्यस्यत यानदोषकृतृतयोपरं गपरिपूर्णमा रः ॥ ४५ ॥ पर्यन्तु । निशीथपूर्वमध्यरात्रतत्पादिमोहुताशनीनयेत्कुर्यात् । इति कर्मकौमुदी ॥

नपुनः पश्चात्तमीतज्वलने मध्यरात्रत पश्चात्तस्यामिप्रामतत् ज्वलनवतस्मिन् २ वा अथवा दिवादिने हुताशनोज्वलने सति परति : प्रतिपत्यान्तपर्यन्तराज्यलक्ष्मीर्हस्ति ॥ सूर्य्यास्तेति । यदा सूर्यास्तकालावधिः सूर्यास्तसमयं यावत्पूर्णिमा एव निर्धारणे वा अथवा कलया च हीन० अधिका वा ऊना हीना हुताशनो च्छात् तदा क्लीश्रा हेसतितवज्वलित हुताशनोऽग्निका स्यात् । चपुनः रजसा रेण नाउत्सव : श्रियैस्यात् । कस्मिन्नन्दातिथौ प्रतिपत्तिथौ ॥ रिक्तेति । ज्वलने होलिका ज्वलने रिक्तान्विता चतुर्दश्यो युक्ता० उतप्रयद्युता प्रतिपदा युक्ता पूर्णिमा नेया । रवौ सूर्येऽस्तगे स ०त० हुहोलिकायाम् ० तुरवधारणे विष्टिर्भद्रा दोषकृत्स्यात् । कायात ग्रस्यतया होलिकायामित्यभावात् । तथा उपरागं ग्रहणं दीपकृत्तया परिपूर्णिमा रजो दोषकृत्स्यादिति ॥ ४५ ॥ इति ज्योतिर्विदाभरणे २१ ऽध्यायः ॥

हौ । अ० सम्बोधने । हूतौ । आकारणायाम् । आह्वाने ॥

हौ । अ० सम्बोधने ॥ आह्वाने ॥

हौत्रम् । न० ऋत्विदविहिते ॥ उद्गात्रादिभ्योऽञ् ॥ होतुः कर्मभावयोः ॥ युवादित्वादण् ॥

हौम्यम् । न० घृते । त्रि० होमार्हे द्रव्ये ॥

हौम्यधान्यम् । न० तिले ॥ हौम्यञ्च तद्धान्यञ्च ॥

ह्यः । अ० गतेऽह्नि ॥ यातमहः । पृषोदरादिः । ऐषमोह्यः श्वसोऽन्यतरस्यामिति निर्देशाद्भाषानुकूलः ॥

ह्यस्तनम् । त्रि० ह्योभवे । अतीतेऽह्नि जाते ॥ ह्योभवम् । ऐषमोह्यः श्वसोऽन्यतरस्यामिति पक्षे त्यप् ल्युट् तौ ॥

ह्यस्त्य । त्रि० ह्यस्तने ॥ ह्योभवम् । ऐषमोह्यः श्वसोऽन्यतरस्यामिति त्यप् ॥

ह्योगोदोहनम् । न० हैयङ्गवीने । दुह्यतइति दोहः । गोर्दोहः । गोदोहः । ह्यस० सुप्सुपेति समासः । ह्योगोदोहाद्भवति । भू० । अच् ॥

ह्रदः । पुं० अगाधजले । यत्पातालादुदकमागच्छति स्वयमेव स ह्रदः । तज्जलगुणास्तु । ह्रदवारि वह्निजननं मधुरं कफवातहारि पथ्यञ्चेति ॥ ह्रादते । ह्राद अव्यक्ते शब्दे । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वात् ह्रस्व ॥ धीरे ॥

ह्रदयहः । पुं० जलशूकरे । कुम्भीरे ॥

ह्रदालयेशः । पुं० सरोविशेषे । रैवासर० बृ० भा० प्र० । क्रोधपञ्चा० हृ० मह० चीनभा० ० । यथा । ह्रदालयाः सुराः सर्वे तेषामीशो जगद्गुरुः । ह्रदालयेश्वराख्यस्तु तेरेवपरिसेवित इति स्कन्दपुराणम् ॥

ह्रदालयेश्वर : । पुं॰ ह्रदालयेशस्यशि वे ॥

ह्रदिनी । स्त्री॰ नद्याम् । सरिति ॥ ह्रदा : सन्त्यस्याम् । अतइनि : । ङीप् ॥

ह्रसिमा । पुं॰ ह्रस्वत्वे ॥ ह्रस्वस्यभाव: । पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूलदूरेतिसाधु : ॥

ह्रसिष्ठ : । त्रि॰ अतिह्रस्वे । ह्रस्वतमे ॥ अयमेषामतिशयेनह्रस्व : । इष्ठनि स्थूलदूरेतिसाधु : ॥

ह्रसीयान् । त्रि॰ ह्रस्वतरे ॥ अयमनयोरतिशयेह्रस्व : । ईयसुनिस्थूलदूरेतिसाधु : ॥

ह्रस्व : । पुं॰ द्व्यणुके ॥ एकमात्रवर्णे ॥ न॰ परिमाणविशेषे ॥ यथा । अणुदीर्घमहद्ध्रस्वमितितस्य द्वैविध्यइति ॥ गौरसुवर्णशाके । पुष्पकासीसे ॥ त्रि॰ प्रकृतपुरुषपरिमाणात् न्यूनमनुष्ये । खर्वे । वामने । वीना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ क्षुद्रवस्तुमात्रे । वामने । न्यञ्चि । नीचे । खर्वे ॥ ह्रसति॰ ह्रस्यतेवा । ह्रसशब्दे । बाहुलकात् व : । उल्वादिवा ।

ह्रस्वकुश : । पुं॰ श्वेतकुशे ॥

ह्रस्वगर्भ : । पुं॰ कुशे ॥

ह्रस्वगवेधुका । स्त्री॰ नागबलायाम् । काँगहीतिख्यातायाम् ॥ गवेधुमीएधते । एध॰ । बाहुलकादु : संज्ञायांकन् । ह्रस्वाचासौगवेधुकाच ॥

ह्रस्वजम्बु : । स्त्री॰ क्षुद्रजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वतण्डुल : । पुं॰ राजान्ने ॥

ह्रस्वदर्भ : । पुं॰ श्वेतकुशे ॥

ह्रस्वदा । स्त्री॰ शल्लक्याम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥

ह्रस्वपत्र : । पुं॰ गिरिजमधूकागमे ॥

ह्रस्वपत्रिका । स्त्री॰ अश्वत्थ्याम् ॥

ह्रस्वप्लक्ष : । पुं॰ क्षुद्रप्लक्षवृक्षे । पुण्ड्रे । ह्रस्वपर्णे । पीपरी ॥ गुणास्तु । प्लक्ष : कटु : कषायश्चशिशिरोरक्तदोषजित् । मूर्च्छाभ्रमप्रलापघ्नोह्रस्वप्लक्षोविशेषतइति ॥

ह्रस्वफल : । पुं॰ मधुनालिकेरे ॥

ह्रस्वफला । स्त्री॰ भूमिजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वमूल : । पुं॰ रक्तेक्षौ ॥

ह्रस्वशाखाशिफ: । पुं॰ ह्रस्वशाखामूले । क्षुपे ॥ शाखाच॰ शिफामूलञ्चतेशाखाशिफे । ह्रस्वेशाखाशिफेयस्यस: ॥

ह्रस्वा । स्त्री॰ खर्वायाम् । वामन्याम् ॥ नागबलायाम् ॥ मुद्गपर्ण्याम् ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥

ह्रस्वाग्नि : । पुं॰ चित्रके ॥ हयाग्नौ ॥

ह्रस्वाङ्ग : । पुं॰ अष्टवर्गगतजीवकौषधौ । कूर्चशीर्षे ॥ ह्रस्वान्यङ्गान्यस्य ॥

ह्रस्वैरण्ड : । पुं॰ रक्तैरण्डे ॥

ह्राद : । पुं॰ स्तनिते । गर्जिते ॥ श

ब्दे । हिरण्यकशिपोः कनीयसि पुत्रे ॥

ह्रादनिः । पुं॰ गर्जितशब्दे ॥

ह्रादी । त्रि॰ सशब्दे ।

ह्रादिनी । स्त्री॰ वज्रे । ह्रादस्यवश्यम् । ह्रादअव्यक्ते शब्दे । आवश्यके णिनिः । ह्रादः स्फूर्जथुरस्त्यस्या इतिवा । ह्रनिः ॥ तडिति । विद्युति । ह्रादोऽव्यक्तशब्दोऽस्त्यस्याः । ह्रनिः । अव्यवहितोत्तरेत्यस्तिकत्वं यस्या इतिषष्ठ्यार्थः । शल्लक्याम् । गजभक्ष्यायाम् । सुवहायाम् । नद्याम् ॥ ह्लादयत्यवश्यम् । ह्लादी सुखेव । आवश्यके णिनिः । रलयोरैक्यम् ॥

ह्रासः । पुं॰ शब्दे । अभिलापे । ध्वनौ ॥ यथा । शब्दाभिलापौत्वभिधाऽभिधानं वाचकोध्वनिः । ह्रासः कुहरितक्ष्वेतिमुद्राक्ष्वितक्ष्वेकाण्डशेषः ॥ आरवे ॥ क्षये ॥ यथा । ह्रासवृद्धोऽथसततं दिनरात्र्योर्यथाक्रमम् । सन्ध्यामुहूर्त्तमाद्यान्तौ ह्रासवृद्धौसमासमेति ॥

ह्रिबेरम् । न॰ ह्रिबेरे । ह्रीबेरे ॥ इ॰ ह्रि॰ ष ॥

ह्रीः । स्त्री॰ लज्जायाम् । अकार्यप्रवृत्तस्य रम्भेतस्मृतिबन्धिकायांलोकलज्जायाम् ॥ ह्रीलज्जायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । पार्वत्याम् ॥

ह्रीकः । पुं॰ काके ॥ नकुले ॥ सद्दे वे ॥ त्रि॰ लज्जिते ॥ जिह्रेति । ह्री॰ । ह्रियेरश्वमोवेतिकन् ॥

ह्रीका । स्त्री॰ त्रपायाम् । लज्जायाम् । टाप् ॥ त्रासे ॥

ह्रीकुः । पुं॰ जतुके ॥ त्रपुणि ॥ वाले ॥ मार्जारे ॥ त्रि॰ अप्रगल्भे ॥ अप्रगल्भे ॥ सलज्जे । लज्जिते । जिह्रेति । ह्री॰ । ह्रियः कुक्रश्वलो वा । किस्वान्नगुणः ॥

ह्रीकूः । स्त्री॰ भुवि ।

ह्रीजितः । त्रि॰ सलज्जे । लज्जाशीले । लज्जिते ॥ ह्रियाजितः ॥

ह्रीणः ।) ह्रीतः ।) त्रि॰ लज्जिते । सपदे ॥

अक्रेषीत् । ह्री॰ । क्तः ॥ नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योन्यतरस्यामितिनिष्ठातस्यनोवा ॥

ह्रीता । स्त्री॰ लज्जितायाम् ।, ह्रियः कर्त्तरिक्तः ॥

ह्रीवेरम् । न॰ सुगन्धिवाला॰ इ॰ भा॰ प्र॰ गन्धवस्तुनि । तत्पर्यायःयथा । वालंह्रीवेरवर्हिष्ठोदीच्यंकेशाम्बुनामचेति ॥ गुणास्तु । ह्रीवेरंकर्हिहर्षास तृष्णातीसारनाशनमितिराजवल्लभ ॥ ह्रीयुक्तंवेरमस्य ।

ह्रेपितः । त्रि॰ ह्रियंलज्जांप्रापिते । जिह्रीतेर्ण्यन्तात्कर्म्मणिक्तः । अर्त्तिह्रीत्यादिनापुगागमः ॥ *

ह्रेषा । स्त्री॰ अश्वशब्दे । हेषायाम् । ह्रेषणम् । ह्रेषृ शब्दे । गुरोश्च हलः । टाप् ।

ह्लादः । पुं॰ आह्लादे । प्रमोदे ।

ह्लादकः । त्रि॰ ह्लादियुक्ते ॥ आकर्षादिभ्यः कन् ॥

ह्लादिः । त्रि॰ । आह्लादके ॥

ह्लादी । त्रि॰ । ह्लादविशिष्टे ।

ह्लादिनी । स्त्री॰ शल्लक्याम् । गजभक्ष्यायाम् ॥ ह्लादयत्यवश्यम् । ह्लादिसुखेच । आवश्यके णिनिः ॥ शक्तिविशेषे । यथा । ह्लादिन्या संविदाश्लिष्टः सच्चिदानन्द ईश्वरः । स्वाविद्यासंवृतो जीवः संक्लेशनिकराकरः ॥

ह्लीकः । पुं॰ नकुले ॥ सहदेवे ॥ त्रि॰ लज्जिते । सत्रपे । जिह्रेति । ह्री॰ । ह्रियो रश्च लो वेति कन् ॥

ह्लीका । स्त्री॰ त्रपायाम् । लज्जायाम् ॥ जिह्रेति । ह्री लज्जायाम् । ह्रियो रश्च लो वेति कन् । टाप् ॥

ह्लीकुः । पुं॰ जतुनि ॥ त्रपुणि ॥ काले । मञ्जारे । त्रि॰ लज्जिते ॥ अप्रशस्ते ॥ अप्रगल्भे ॥ जिह्रेति । ह्री॰ । ह्रियः कुक्रश्च लो वेति कुक् ॥

ह्लीकूः । स्त्री॰ धरित्र्याम् । भूमौ ॥

ह्लेषा । स्त्री॰ ह्रेषायाम् ।

ह्वरणम् । न॰ कौटिल्ये ॥ धूर्तीरूप्य

ह्वरणम्

निःशेषशब्दभुजगोऽखिलवाङ्मयाद्रिर्यज्ज्ञानतः प्रोन्मीलत्यथतन्ननमौलिततरां यदज्ञानतः सर्वतः ॥ शान्तं निष्क्रमम् अद्वितीयममलं सच्चिद्घनं व्यापकं स्वात्मानं सकलाश्रयं श्रुतिशिरःसारं सदोपास्महे ॥ १ श्रीमच्चिद्घनदात्मकं हरिहरानन्दाभिधं निजस्मारं स्मारमजस्रमेकमतुलं संसारपाशच्छिदम् ॥ नत्वा तच्चरणाम्बुजन्मसुखपूर्णानन्दनाथो मुदे । साधूनां सुधियां चकार सुखदं शब्दार्थचिन्तामणिम् ॥ २ ॥ सप्तत्र्यङ्कधरामिते वर्षे चैत्रे कृते नामिमा घासितसप्तम्यां शनौ समाप्तिं गतो ग्रन्थः ॥ श्रीसुखानन्दनाथस्य कृतिरेषजगद्धिता । प्रोक्तैभूयाद्भगवती भवानी विश्वनायिका ॥ इति श्रीहरिहरानन्दनाथभारतीशिष्यत्वाद्यावधूतश्रीसुखानन्दनाथसङ्कलितः शब्दार्थचिन्तामणिः समाप्तः ।

श्रावण कृष्णसप्तम्यां द्विवेदाङ्कशशाङ्कमिति वैक्रमेऽब्दे शब्दार्थचिन्तामणिकोशः पण्डितवंशीधरवाजपेयिनोऽधिकारेण मुद्रितः ।

ओं

तत्सत्

१९१७

श्रीएकलिङ्गो विजयते .

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

रावलवंशवर्णनम्

यस्यांशानावगम्यं निखिलनिधिकरं सूर्यवंशोद्धरोयं नत्वा विख्यातकीर्तिं नृपतिकुलमणेः सज्जनस्याधिपस्य ॥ तत्सूनोः कीर्तिमूर्तेः कनकपदरवः सिंहशब्दोयनाम्नि वंशश्रेणीं विशालां रचयति सर्वविश्वामलख्यातिदेशात् ॥ १ ॥ भानोर्वंशस्य मध्ये रघुकुलतिलकः श्रीसुमित्रो बभूव जातो वंशे तदीये नरपतिविजयः शत्रुविच्छिन्नशक्तिः ॥ त्यक्त्वायोध्यां स भूपो यमदिशि कृतवान् विस्तृतं स्वीयराज्यम् देशे सौराष्ट्रभागे नगरमतिधनं वल्लभीपौरसंघम् ॥ २ ॥ तस्मिन्वंश्यास्तदीया बहुसमयतया राज्यभाजो बभूवुस्तेषामन्त्यो नृपालो कुटिलविधिवशाद्यः शिलादित्यसंज्ञः ॥ युद्धे नष्टस्स्वसेनाकुलजनसहितः शत्रुपक्षस्य सैन्यात् तद्राज्ञी गर्भयुक्ता प्रमरकुलभवा नाम पुष्पावती सा ॥ ३ ॥ तामाचख्युर्मनुष्या मृदुलतनुतया पद्मसौन्दर्यदेहा मन्मायात्रागताया बहुविपदि गिरिशौ जन्मजातं हि तत्र ॥ तत्पुत्रो दीर्घजीवी रुचिरतनुयशो केशवादित्यनामा भाण्डेरे चैडरादौ नृपतिकुलमणिर्दीर्घराज्यं चकार ॥ ४ ॥ नागादित्यः क्षितीशो व्यक्रमत सुखतया

नागदात्यामराज्यं भोगादित्यो नृपालो ॥ निजगुणविदितो नीतिविद्याप्रसिद्धः ॥ श्रीगादित्यो विभूपः स्वजनगणहितो दीपसौभाग्यमहान्ता चाहारेद्रव्यपूर्णं बहुजनसुखतया चक्रतुस्तौ च राज्यम् ॥ ५ ॥ तीर्थं गंगोद्भवाख्यं सकलजनहितं तत्प्रभावात्प्रसिद्धं देवादित्यो नृपोभूत्परमहितकरः कालभोजो नृपालो ॥ गेहादित्यो नृपोभून्निखिलजनहितस्तस्य पुत्रो हि भाषा श्रीमान् धीरो नृपालो विपुलबलयुतो रावलेति प्रसिद्धः ॥ ६ ॥ तस्माद्देशे क्षितीशा विपुलरणमदा रावलाख्यातिमन्तो बापाभूपेन हस्त्यादि विधुजवतुरगै विक्रमे मानसिंहम् ॥ मोरीसुतेनं हीतं प्रबलनयतया चित्रकूटस्य राज्यं तस्मै रुद्रेण दत्तं परमकरुणया मेदपाटीयराज्यम् ७ गौरीनाथप्रसादात् तदनधिसमयात् तद्वंशेस्मिन् राज्यं बापाभूपः सुशर्मा गगनविधुगजैर्विक्रमे शौरदेशे । सन्यासध्वस्तदोषो यमनियमरतश्चोर्ध्वलिङ्कं जगाम सर्वं श्रीएकलिङ्गो बहुसमयवशाज्जीवभूतस्समाधिः ॥ ८ ॥ सोयं वर्धति धीरो बहुनृपतिगणास्तत्कुलेसं तमुख्याः तत्पुत्रः ख्यातकर्मा नयपटुमहितस्तस्य वंश्यास्तनेके । तामा गुहिलोत नाम सकलजनहितान् तस्य पुत्रो हि भोजः तत्पुत्रश्शीलसंज्ञो बहुधनविभवः कालभोजस्सुतस्य ॥ ९

॥ तत्सूनुर्विजयसिंहोनिखिलगुणनिधि
र्भर्तृहर्य्याख्यभट्टः सोऽदृष्टोलोकविघ्नः
सकलगुणनिधिः सर्वशास्त्रैकदक्षः ।
तत्पुत्रश्चाथसिंहः खलभिदसमहा
वैकपुत्रो विद्यावस्तस्य पौत्रैरखुमाण :
परमहितरतस्मात्त्राटोभूत्सुकर्मा १०
नरवाहनसूनुश्च शूर्यविधुश्चन्द्रके ॥
येसर्वराज्यभोक्तारो वैक्रमाब्देसमाभ
वन् ११ ततोकुमारएवासौ पृथ्वीवर्मा
ततःपरं ॥ नरवर्मास्यसूनुश्च कीर्ति
वर्माचनन्तरम् ॥ १२ ॥ वैरडोऽ
भूत्तत्पुत्रो वैरीसिंहस्ततोभवत् ॥
पश्चाद्विजयसिंहोभूदरिसिंहस्तथै
वच ॥ १३ चोडसिंहोस्यसूनुश्च
खलुविक्रमसिंहकः ॥ तत्सूनुः
क्षेमसिंहोथ सामन्तासिंहएवच १४
ततः कुमारसिंहोभूत् तस्मान्मथ-
नसिंहकः ॥ पद्मसिंहोभवत्तस्य
तत्पुत्रोजैत्रसिंहकः ॥ १५ ॥
तेजःसिंहाभिधः पुत्रस्ततस्समर
सिंहकः ॥ विधुविलोकचन्द्राब्दा
दाविवेदचिभूमिकम् ॥ १६ ॥
ऊर्ध्वंराज्यस्य : तत्सूनुः कीर्ति
मान्पश्चात् ॥ रत्नसिंहोनृपालोभूत्
महायुद्धंतदाभवत् ॥ १७ ॥ पति
मानीच्छिदिल्लीशो ऽल्लाउद्दीननामकः ॥ खिलजीपदसंयुक्तश्चित्र-
कूटेसमागमत् ॥ १८ ॥ तेनसार्धंम
हद्युद्धंनवपंचखिचन्द्रके । रत्नसिं-

हस्यपुत्रोभूत् कर्णसिंहोमहाबली १९
तत्पुत्रोराहपस्तेन त्यक्तंवैराणं-
पदं ॥ महाराणाख्य पदवीगृहीता-
तेनभूभुजा ॥ २० ॥ नरपतिस्तत-
त्पुत्रस्ततोदिनकरोनृपः ॥ तस्मा-
ज्जसीयब्रह्मकर्णो नागपालस्ततोभवत्
२१ पूर्णपालाभिधः पश्चात्पृथ्वीपा
लस्ततोभवत् ॥ भूवसिंहोभवत्तेन
चित्रकूटंहियुक्ततः २२ लक्ष्मा
श्चपुनर्नीतं नयबुद्धिविचारतः ॥
ततोभवद्भीमसिंहस्तत्सूनुर्जयसिं
हकः ॥ २३ ॥ लक्ष्मणःस्तत्सुतो
जातो युद्धंतत्समयेभवत् ॥ तुम्ल
कोपाधियुक्तोदिल्लीशोऽहमुहंमदः २४
महत्यासेनयासार्द्धं चित्रकूटंसमा
ययौ ॥ दारुणंयुद्धमभवत् तस्मि
न्नष्टाः सहस्रशः २५ सैनिकाः
क्षौयलोकाश्च चित्रकूटंतदागतं भ्रा
तरश्चाष्टसंख्याका स्तथैवाष्टसुन
वः २६ एतेसर्वेरणेकृत्वा वीरतांस्व
र्गतिंगताः एकएवावशिष्टोयं हाद
शोऽजयसिंहकः ॥ २७ ॥ पश्चा
त्पजोरिसिंहोभूत् सकृत्वावीरतांग
तः ॥ पश्चाद्जयसिंहोपि गतएव
समस्तके ॥ २८ ॥ प्रतीच्यां
मेदपाटस्य सन्तिपर्वतभूमयः ॥ त
त्रस्थितिंचकाराशौ भिल्लानांचसहाय
तः ॥ २९ ॥ अरिसिंहस्यचः पुत्रो
हम्मीरोहिमहाबली ॥ चित्रकूटग

ढंतेन म्लेच्छान्नीतं बलात्पुनः ॥ ३० ॥ तदाधिकारं कुर्वाणो बहुवारं समागतम् । हम्मीरश्च सेवसिंहो म्लेच्छान्सजितवान्बली ॥ ३१ ॥ तत्सूनुर्लक्षसिंहोऽस्य चंडाज्येष्ठोऽपि पुत्रकः ॥ गिरस्थाग्नीं पितुर्धृत्वा सतु राज्यं स्वकं ददौ ॥ ३२ ॥ मोकलाय कनिष्ठाय स्वभ्रात्रे च महामतिः पितुराज्ञांसमादाय यथा रामश्चकार तत् ॥ ३३ ॥ स्वयं मोकलसेवायां स्थित्वा कालं निनाय सः ॥ चंडावताख्यया ख्यातास्तद्वंश्याश्च महीतले ॥ ३४ ॥ मोकलस्य सुतो वीरः कुंभकर्णः प्रतापवान् शून्यांकवेदचन्द्रेऽब्दे वैक्रमे राज्यमाप सः ॥ ३५ ॥ युद्धे मांडुपतिं म्लेच्छं खिलजीमहमूदकं ॥ बलाज्जित्वा च संगृह्य कारागारे न्यवेशयत् ॥ ३६ ॥ ओबदानं ततो दत्वा पुनस्तं निरमोचयत् ॥ चित्रकूटे जयस्तंभ स्वजयस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥ पंचशून्येषुचन्द्रेऽब्दे निर्मितः सूचनाय सः ॥ सच्चित्रवर्ति चाद्यापि तत्र संतिष्ठते स्वयम् ॥ ३८ ॥ गुर्जराधिपतिं म्लेच्छं कुतबुद्दीननामकम् ॥ नागौराद्रिपतिं सर्वान्बहुवारं जिगाय सः ॥ ३९ ॥ कुंभकर्णश्चवांशालचसंख्याप्रमाणतः । अर्बुदे पर्वते रम्ये निर्मितं चाचलं गढम् ॥ ४० ॥ कुंभलमेरुकं दीर्घगढं सोपि विनिर्ममे । कुल्यं च-

कुसुखं कर्मकृतं तेन महीतले ॥ ४१ ॥ कुंभकर्णस्य पुत्रोऽभूदुदाभूपो भवत्तदा । पंचद्विपंचचंद्रेऽब्दे हत्वा स्वपितरं शठः ॥ ४२ ॥ एतत्कुकर्मतः सर्वे रुष्टास्तदधिकारिणः । खद्विपंचविधौ वर्षे मिलित्वा मेदपाटजाः ॥ ४३ पदच्युतं च सकृतो देशान्निष्कासितः पुनः । कुंभाधीशस्य च पुत्रो हितो रायमल्लकः ॥ ४४ ॥ तं राज्ये स्थापयामासुः सर्वे राज्याधिकारिणः । पंचषट्कामचंद्रेऽब्दे रायमल्लो दिवं गतः ॥ ४५ ॥ रायमल्लजसंग्रामसिंहस्तत्पदेऽभवत् । यं सांगापि जगुर्लोकाः सोऽतिवीरोद्भटोऽभवत् ॥ ४६ ॥ मांडुदेशपतिं म्लेच्छं खिलजीमहमूदकं । युद्धे जित्वा च रुद्ध्वा विमोचयामास सादरम् ॥ ४७ ॥ तस्मै दत्तं धनं भूरि किरीटादिकभूषणम् । स्वस्थाने स्थापयामास यथावद्योगतश्च सः ॥ ४८ ॥ विंशाष्टरसचन्द्रेऽब्दे बयानाग्रामसंनिधौ । बादशाहादभूद्युद्धं तस्मिन्नसंख्याहता जनाः ॥ ४९ ॥ सप्तविंशदधोमहीपालो रणथंभौरके गढे । तस्मिन्वर्षे च तत्रैव दिवं यातः स भूमिपः ॥ ५० ॥ तत्सूनू रत्नसिंहो हि राज्यं प्राप प्रजाहितः गजाष्टपञ्चचन्द्रेऽब्दे परलोकं गतो हि सः ॥ ५१ कनिष्ठस्तस्य हि भ्राता विक्रमादित्य

४

लामकः । राज्यासनेसमारूढो
दुराचाररतः सदा ॥ ५२ ॥
नवाष्टपंचचन्द्रेब्देगुर्जरप्रतिपा-
लकः । बहदुराभिधोम्लेच्छश्चित्र
कूटं समाक्रमत् ॥ ५३ ॥ स्वात्मो
न्नतंमत्वाद्रव्येणसप्रसादितः
। पुनर्विध्वंसकपक्षस्तौचित्रकूटमरो
धयत् । ५४ । तदाविक्रमादित्
यः कनिष्ठभ्रातृसंयुतः । मातु
लालयंदाह्यं रिपुभीतः समाग
मत् ॥ ५५ । तन्मातावर्मवत्या-
ख्याचैकीकृत्यनिजान्नृपान् ।
सर्वान्नगंरक्षासारात्सैनेनसाकंस्व-
योधयत् । ५६ । स्वस्वपुत्र
त्रिलोकाच क्षत्रियाः स्वर्गतारणो
त्रयोदशसहस्राणिवीरदग्धाश्चवह्नि
षु ॥ ५७ ॥ राष्ट्रोत्कर्षयतोवी
राश्चकृत्वाजौहरंतांरात्रौमन्त्रेणयुं
प्रत्यद्विवंयातास्तुनिर्भया । ५८ ॥
चित्रकूटेचकारोथतद्दानहुंदभूप
तेः । हुमायूंनामदिल्लीशोविख्याये
मेदपाटके । ५९ । चित्रकूटेसमा
याते तन्नयाद्धुर्जराधिपः ॥ निजसै
न्यैसमायायचित्रकूटोद्विनिर्गतः ६०
हुमायुंवादशाहश्चसमुद्रतटपारगः
। तस्याङ्गनायसंप्राप्तः तद्दासौनौका
यागतः ॥ ६१ ॥ पुरंगीजजनैश्चा
पि देवांतरिपनामकं ॥ बुन्दीनगरत
श्चूर्णविक्रमादित्यआगतः ॥ ६२ ।

तत्रराज्यंचकाराशौतद्दुराचाररतोज
नाः ॥ मेदपाटीयसैन्यानांजातैषा
नुमतिः परा । ६३ ॥ तस्मात्स
रावमल्लस्यपुत्रोराजोपदेवजः । सं
ग्रामस्याग्रभ्रातुष्पदासोजातवणवीर-
कः । ६४ । मिलित्वाविक्रमादि
त्यंहाकंपंचनिशाकरे ॥ जघान
दुष्टकर्माणमोश्वरेच्छावलीयसी ६५
धात्रीच्छ्रदयसिंहस्यगोपनाच्चित्रकूट
तः ॥ निनायतंमुतंवीराकुंभलेषा
मतावरा । ६६ ॥ तत्रासादेपुरा
ध्यक्षः स्वामिनंदुर्गरक्षकः । जपादुद
यसिंहाख्यमदादाश्रयमाश्रयन् ६७ ।
तदात्वुदयसिंहायुवतुदंममितंस्थित
म् । मेदपाटजनैः सर्वैर्वणवीरो
विवासितः ॥ ६८ ॥ उदयः स्था
पितोभूपोवेदहिरसचन्द्रके ॥ दि
ल्लीशोऽकबराख्यश्चित्रकूटेसमाययौ
। ६९ ॥ उदयश्चित्रकूटाद्गतः प
श्चिमपर्वते । दुर्गाधिकारिणः स
र्वेराठौरेजयमल्लकः ॥ ७० ॥ चू
ण्डावतः साहदासो राठौरेश्वरदास
कः । चुण्डावतस्तथापत्ता इशी
शियासोदसंयुताः । ७१ । रावत्
सांगापत्तानईश्वरौसंग्रामोदयः ।
चाष्टसाहस्रसंख्याताश्चित्रकूटस्यसैनि
काः । ७२ । इमाञ्चचतुर्मासंतेषां
युद्धंचदारुणम् ॥ सामग्र्यालघुता
इष्टादारानुद्धाश्चाटाः ॥ ७३

अतिवीरतया वीरा युयुधुस्ते रणाजिरे। तस्मिन्युद्धे राजपुत्रास्त्वन्यहिसिंहकादयः ॥ ७४ ॥ खखशून्यखचत्वारः सर्वे वीरगतिं गताः। अकबरस्याधिकारोऽभूत् चित्रकूटाख्यदुर्गके ॥ ७५ ॥ अष्टद्विषट्निशानाथे गोगुंदानामपत्तने। भूपालोदयसिंहश्च परलोकं जगाम सः ॥ ७६ ॥ प्रतापसिंहस्तत्सूनुर्महीपासनमग्रहीत्। लोकविरसचंद्रेऽब्दे चित्रकूटे पुनर्गतः ॥ ७७ ॥ अकबरो बहुसैन्येन सोऽतिष्ठदजमेरके। मानसिंहाय राज्ञे वद्त्वाशीतिसहस्रकम् ॥ ७८ ॥ सैन्यं पर्वतमार्गेण प्रेषयंश्च बहूद्यमम्। प्रतापसिंहयुद्धार्थं संनिनाय महाबली ॥ ७९ ॥ कारणांचेदमस्यास्ति प्रतापार्कप्रभाषणे। मानसिंहेन वै साकं न करिष्ये हि भोजनम् ॥ ८० ॥ इमं निषेधं संश्रुत्य चाकबरस्तं हि प्रैषयत्। प्रतापसिंहः संगृह्य षड्विंशतिसहस्रकम् ॥ ८१ ॥ विपक्षसेनया साकं हल्दीघाट्यां समायुधत्। युद्धं हि प्रहरं घोरमस्त्रशस्त्रादिभिः परम् ॥ ८२ ॥ प्रतापसिंहसैन्यस्य चाष्टादशसहस्रकाः। नष्टा विद्धा रणे भूवन् विपक्षस्य ततोऽधिकाः ॥ ८३ ॥ भग्नामृताश्वसंग्रामे प्रतापो भूपतिर्गतः। सार्द्धमपि ये देहात् कवचं मोक्तुमिच्छन्नृपः ॥ ८४ ॥

यस्यायुश्च गतं सर्वं घोरयुद्धाङ्गणेषु सदा। पर्वताभ्यन्तरे गच्छन्स्वत एवाकबरो गतः ॥ ८५ ॥ बहुसेनायुतो म्लेच्छस्तं वशं नानयन्नृपम्। लज्जितः पुनरायातो दिल्लीशोऽकबरो नृपः ॥ ८६ ॥ त्रिपञ्चरसचन्द्रेऽब्दे बली वीरगणाग्रणीः। दर्शयन्निजवीरत्वं जित्वारीन्दिवं गतः ॥ ८७ ॥ तत्पुत्रोऽमरसिंहाख्यो राज्यासनमधिष्ठितः। नृपेणानेन दिल्लीशाद्कबराज्जहाँगीरतः ॥ ८८ ॥ युद्धं घोरं महज्जातं तेनात्र सप्तदश वारकं। ततो जहाँगीरशाहः शून्यसप्तरसेन्दुके ॥ ८९ ॥ बहुसैन्यं समानायमेदपाटे समाययौ। स्वयं तस्थौ चाजमेरे पुत्रं खुर्रमसंज्ञकम् ॥ ९० ॥ शाहिजहांबदिष्यन्तियं सर्वसेनया युतम्। बलिनोऽमरसिंहस्य युद्धार्थं प्रैषयत्तदा ॥ ९१ ॥ यस्मिन्सैन्ये बभूवुर्हि राज्यसर्वाधिकारिणः। खुर्रमेन युताः सर्वे संस्थिताश्चोदयेपुरे ॥ ९२ ॥ उभासामरसिंहोऽपि पर्वते चैकवत्सरं। युद्धं कुर्वन्विपक्षाच्च संस्थितो वीरमार्गतः ॥ ९३ ॥ विधुसप्तरसेन्द्वब्दे खुर्रमेण हि मेलनं। कृतम्भूम्नाहावीरात् सर्वाधिकारसंमतात् ॥ ९४ ॥ तनयोऽमरसिंहस्य कर्णसिंहाभिधो महान्। खुर्रमेणापि संयुक्तः आजमेराख्यके पुरे ॥ ९५

जहांगीर सभांयात : शाहस्तं प्रीति तोयहीत् । राज्यवस्तु निधायं तं चैकं कृत्वाहिद्गतवान् ॥ ९६ ॥ इत्थं प्रीतिर्दृढाजाता परस्पर सुखावहा । रससप्तषट् चन्द्रेऽब्दे ऽमरसिंहो दिवंगत : ॥ ९७ । कर्णसिंहाभिध : पुत्रो राज्यंप्राप प्रतिष्ठित : । तेन सर्वं प्रकारेण राज्यदेशौ सुरक्षितौ ॥ ९८ ॥ तदानींयुगपद्दैवात्कारणंगूढमप्यहि । पितु : कोपात्समायातं पालयामासखुर्रमम् ॥ ९९ ॥ युगाष्ट रसचन्द्रेऽब्दे कर्णसिंहोदिवंगत : । तदपत्यो जगत्सिंहो राज्यं प्राप स्वसत्वकम् ॥ १०० ॥ तस्मिन् काले राज्यदेशौ महतींश्रियमापतु: । नव ख सप्त चन्द्रेऽब्दे जगत्सिंह स्तनुं जहौ ॥ १०१ ॥ तस्मान्नृ राजसिंहोऽपि राज्यंप्रापस्वगौरवात् । राजसिंहे नृपे जाते देशं मालपुरादिकं लुलुण्ठसुभट्टवीरो बादशाहो प्रभागकम् ॥ १०२ ॥ स्वदेशेराज सामुद्रं तडागं च चकार-स : । गजेन्दु सप्त चन्द्राब्दात् प्रारंभं कृतवान् नृप : । १०३ ॥ विलोक सप्त चन्द्रेऽब्दे तत्पूर्तिं च चकारस : । तडागं दृश्यते नित्यं भारते बहुविस्तरम् ॥ १०४ ॥ आलम्गीर स्तदागर्वौ बहु सेनासमा

स्वराजवंशवर्णनम्

युत : । मेदपाटे समागत्य बहु वारं च राजत : ॥ १०५ ॥ युयुधेऽस्वेच्छ भूपोऽपि सप्त चि सप्तचन्द्र-के । राजसिंहो दिवंयातो जयसिंहोन्नृपो भवत् । १०६ । चतुष्क-युयुधे वीर आलम्गीरेण गर्विणा । गज चि सप्तचन्द्रेऽब्दे समती रविकारिण : ॥ १०७ । पश्चादर तयो संधिर्भूवहि दृढस्तत : ॥ १०८ ॥ स्वदेशे मध्यगे भागे जयं सामुद्र नामकम् । तडागं बहु विस्तारं कारयामास वैनृप : । १०९ । तद्दृष्ट्वा न समूहेऽपि राज पूर्वसमुद्रकं । पंचेषुसप्त चन्द्रेऽब्दे जयसिंहस्तनुं जहौ ॥ ११० ॥ द्वितीयो मरसिंहाख्यो राज्यासनेसु संस्थित : । सप्ताष्ट सप्तचन्द्रेऽब्दे स्वर्गं प्राप नृपोऽपि स : ॥ १११ ॥ संग्रामसिंह स्तत्स्वामी संस्थि-तो युयुधेसकृत् । मध्यःवरणा-ख्या श्वान्यदयुद्धं नचाभवत् । ११२ ॥ शून्यांक सप्त चन्द्रेऽब्दे भूपालोऽपि दिवंगत : । तत्पदे चजगत्सिंहो रराज बलबुद्धिमान् ॥ ११३ ॥ जयपत्तनभूपाला-दीश्वरीसिंहनामत : । जयसिंहस्य तनयात् युयुधे स्वसनूनवे ॥ ११४ ॥ तनयौ जयसिंहस्य ईश्वरो सिंह आदिम : । कनिष्ठो माधवो

जातः तस्मै राज्य मदापयत् ११५ ॥ ततो हालाहलं पीत्वा ज्येष्ठो भ्राता ममार सः । अष्ट शून्याष्ट चन्द्रेऽब्दे जगत्सिंहो दिवंगतः ॥ ११६ ॥ भूपः प्रतापसिंहस्त्वो द्वितीयस्तत्पदेऽभवत् । शून्येन्दुगजचन्द्रेऽब्दे भूपालः स तनुं जहौ । ११७ ॥ राजसिंहो भवद्राज्ये सप्तैक गज चन्द्रके । परलोकं समागच्छत् पदेतस्यारिसिंहकः ११८ ॥ तद्राज्येषाढि संजाताः पंच हि गज चन्द्रके । माधवाराव भूपाला दुश्चिन्त्याम भूद्रणम् ॥ ११९ ॥ अस्मिन्रणांगणे वीरा हतयुद्धे हितान्भृशम् । शाहपुरीय राजोऽभूदुम्मेदसिंह नामतः ॥ १२० ॥ सलूम्बरीयकोरावत् पाहाडसिंह संज्ञकः अतिवीर तया युद्धे चेदगौराबतासव : ॥ १२१ ॥ बीजोलियाधिपो राघोभीमसरोडेभराबत . विदशीकारो गृहंगतो माधवश्चिदभूपते : ॥ १२२ झालाजालिमसिंहश्च गरचन्द्रेनसंयुतः ॥ माधवाराव संरुद्ध : सेनासर्वास्त्वयंगता ॥ १२३ ॥ रसदिग्गजचन्द्रेऽब्दे माधवाख्येनभुजा रुद्ध्वोदयपुरं रौप्यं नीतं हि षष्टिलक्षकम् ॥ १२४ । इत्थं दत्वारिसिंहेन कृतसंधिर्विपक्षतः ॥ नवदिग्गजचंद्रेऽब्दे

वृन्दासत्योऽपि पिंगतः ॥ १२५ ॥ वंशीशाजीतसिंहेन कुंभलखिटकच्छलात् । माधवानन्दशाऽभावे ह्यरिसिंहोन्नृपोहतः । १२६ ॥ हम्मीरसिंहस्तत्सूनुस्त्वरितं तत्पदे स्थितः ॥ युगाश्वगजचन्द्रेऽब्दे स हलोकांतरंगतः १२७ ॥ भीमसिंहः कनिष्ठोऽस्य भ्राता तत्पदमास्थितः ॥ यावद्राद्रिक देशाश्च तैनवै बन्धकीकृताः ॥ १२८ ॥ युगाब्धिगजचन्द्रेऽब्दे पूर्तविभीनवाऽत्यजत् । भीमसिंहो बलात्तेषु स्वाधिकारं चकार हि १२९ । पश्चान्मरहटीसैन्यात् चलदूयामसंनिधौ । हड्क्याख्यालसंभागि युद्धं जातं स्वसेनया । १३० । अस्मिन्युद्धे विपक्षीयाः संहताबहवो नराः । मेदपाटीय सैन्यस्य जातस्तत्पराजयः ॥ १३१ ॥ विपक्षस्याधिकारश्च पुनस्तत्र भूमिहि । पश्चाद्वध्यस्तितस्थे बसेंधयानामभूपतेः ॥ १३२ । युगसप्ताष्टचन्द्रेऽब्दे मेदपाटनृपालकः इङ्गिलंडीयमहीपस्य संधिपत्रं बभूवहि । १३३ ॥ पश्चाष्टगजचन्द्रेऽब्दे भीमसिंहो दिवंगतः ॥ पुत्रोजवानसिंहोहि राज्यं प्राप्य प्रतिष्ठितः ॥ १३४ ॥ गजाष्टगजचन्द्रेऽब्दे सोऽजमेरं गतो नृपः ॥ इङ्ग्लंडाध्यक्षमेलार्थं सूर्यसाहस्रसेनया ॥ १३५ ॥ शून्यांकगजचन्द्रेऽब्दे सगयाग्राहेत

ये ॥ चान्यतीर्थादियात्रायै दृष्टसाक्षस्सेनया । १३६ । गत्वा काशीप्रयागाख्य मथुराचित्रकूटकम् । द्वादशमासिकीं यात्रां कृत्वा हि पुनरागतः ॥ १३७ ॥ पक्षाङ्कगजचन्द्राब्दे परलोकं गतश्च सः । तत्पदे भूपसर्दार, समर्तसिंहभालयो : ॥ १३८ ॥ जसमसिंहतुल्योऽपि तीर्थयात्राचकार सः ॥ नभोऽङ्कगजचन्द्राब्दे परलोकं गतो नृपः ॥ १३९ ॥ तस्य राज्यासनं प्राप्तः स्वरूपसिंहभूपतिः ॥ अनूपीकृतवान् राज्यं कोशवृद्धिं चकार सः ॥ १४० ॥ इत्यश्च भूषणं सर्वं वस्त्रं हृद्यमकारयत् सर्वप्रबन्धकं राज्यं कृतवानिन्द्रसन्निभम् ॥ १४१ युगचन्द्राङ्कचन्द्राब्दे यदे ग्लिंडोयवाहिनी प्रातिकूल्यं चकार । भीतदारच्चाकृतापर ॥ १४२ ॥ इङ्ग्लिशडीयान् समायातान् जगमन्दिरमध्यतः स्थापयित्वा महाप्रीत्या चारक्षत् स वस्तुतः ॥ १४३ ॥ स्वरूपसिंहभूपोऽयं जातश्चेन्द्रसमो बली । कृतः स्वर्गोपमो देशो द्रव्यसम्पत्तिभारतः ॥ १४४ ॥ अष्टचन्द्राङ्कचन्द्राब्दे सन्नृपः स्वर्गतिं गतः । राज्यस्थः शंभुसिंहाख्यः शम्भुः शम्भुरिवाभवत् ॥ १४५ ॥ सप्तद्वनवचन्द्राब्दे अजमेरे पुरे गतः भारतस्थभूपाला लार्ड म्योमामहाष्टये ॥ १४६ ॥ कर्नेलब्रुकएजसट : सम्प्रयायोदयपुरम् । पदवीं दत्तवान् दीर्घां मेंदपाटेशकीर्तये ॥ १४७ ॥ सुधांशुत्र्यंकचन्द्राब्दे महीपः सोऽदिवं गतः । तत्पदे संस्थितो विज्ञो भूपः सज्जनसिंहकः ॥ १४८ ॥ रसेन्दु नवचन्द्राब्दे नवम्यां च शुचेः सिते श्रीशागौरमहाराज शक्तिसिंहादभूज्जनः ॥ १४९ ॥ श्रीसज्जनमहीपेन राज्यं प्राप्य हि सादरं स्वल्पेन दिवसेनैव कृतं कार्यं सुविस्तरम् । १५० । देशप्रजाहितार्थाय देशभ्रमणलालसा तेषां चित्ते समायाता देशाचारसुदृष्टये १५१ ॥ डूंडरेप्रथमोद्वाहः पश्चाद् दिल्ल्यं कचन्द्रके बंबई नगरे मान्या हेलज राजसमागमः ॥ १५२ अधीशयोर्द्वयोर्मध्ये जाता प्रीतिर्वरीयसी स्वचिन्हयं हृदत्तानि चाङ्गुतानि परस्परम् ॥ १५३ ॥ अष्टजादेनदत्तानि वैक्सप्रसरैफलम् होरकांगुलिका तस्यां चित्रं हि स्वस्वरूपकम् ॥ १५४ ॥ करवालं कीरचाख्यं स्वर्णं स धनसंयुतं राजवंशीयचित्राणां पुस्तकं महदद्भुतम् ॥ १५५ नक्शाख्यमुत्तमं दिव्यं मेरमादिमहोत्सवम् प्रसन्नचित्तराजेन्द्रः सज्जनेशाय दत्तवान् ॥ १५६ ॥ कृत्यमार्यपतिस्तस्मै बहुमौल्यान्यनेकशः

स्वराजवंशवर्णनम्

। हस्त्याभरणशस्त्राणि दिव्यानि
परिसंददे ॥ १५७ ॥ राजधान्यां स
मायात लण्डनाथं ब्रुकनिजम् । अ
त्याहृतवान् सांगं प्रसन्नं कृतवान्नृ-
पः ॥ १५८ ॥ अस्मिन्नेवत्सरे
चैव नृपः सौहृदसिद्धकम् निष्का
स्यचेमं वागीरस्य विषत्काशिकापु-
रीम् ॥ १५९ ॥ नाथद्वारेचगोस्वा-
मी गोस्वामिगिरिधरः सदा निजकृत्ये
नियतः कृतवांस्तत्पदच्युतम-
म् ॥ १६० ॥ तस्मै नन्दत्वदेका
षीति स्वामिगोवर्धनाभिधम् विलो
काक्य नियामनाथे प्राप्तराज्याधिकार
कः ॥ १६१ ॥ प्रभुर्दलेलसमायातः
पोतायम्बर्हिभुजः तस्यांद्वाधिकि
जाते गमागमसुहृत्के ॥ १६२ ॥
एकविंशतिसंख्याकः शतघ्नागर्ज-
नध्वनिः राजकाध्वजापोता लार्ड
मेटिननिर्मितम् । १६३ ॥ पुस्त
कं त्वाख्याव्यस्य प्रसंशीप्रभुणात-
दा कृष्णगढे विवाहं च वर्षेऽस्मिन्कृ
तवान्नृपः । १६४ ॥ युगलो
कांकचंद्रेब्दे दुर्भिक्षं जौबमवर्ष
चतुर्भ्यः साधिकारिभ्यो दत्ताज्ञाप्रभु
णाऽधरा ॥ १६५ ॥ क्षुधितेभ्यः सम
स्तेभ्यो देयमन्नं समर्पितः द्रव्योऽस्म
राज्यहि नभवेदन्नपीडितः । १६६ ।
जीर्णोद्धारे रुचिस्तस्य विलक्षण तथा
भवत् । यानि जीर्णानि जातानि

स्वराज्यवंशवर्णनम्

नानामन्दिराण्यकारोत् ॥ १६७ ॥
हिलघमुद्रयाकं जीतं अयसामुद्रको
हूर्तं । वेदलोकांकचन्द्रेऽब्दे कर्तुं देश
प्रारब्धकम् ॥ १६८ ॥ अद्भुतः
स्मिथ नामाख्यो यः आंकृत्वा विधा
नतः । तेषु मापक यंत्रेषु नवे
यामाहिमापिताः ॥ १६९ ॥ इत्थं
सर्वप्रकारेण प्रबन्धनियमः कृतः
। अस्मिन् संवत्सरे दिव्ये चैकासिना
सुशिक्षिता ॥ १७० ॥ स्थापिता
नामतस्याश्चि सज्जना पत्तनाभिधम्
। कृतस्तस्मीय उद्वाहो भगिन्या
ईडरेशितुः ॥ १७१ ॥ शाम्बे
गाजनरस्याथ सर्रोबर्ट सम्पलः ।
राजधान्यां समायातः तस्मिन्मानो
महामकृतः ॥ १७२ ॥ बाण
लोकाङ्क चन्द्रेऽब्दे सुप्रयन्धो जिला
भिधः । कृतो भूपेन देशेऽस्मिन्
सप्तविंशतिसंख्यया ॥ १७३ ॥
जिलानां स्थितिमयं च तत्स्थाने
स्थापितादश । जिलाधिकारिणा
मदाद्वित्तिमूल्यं च मासिकं ॥ १७४
शतपञ्चाशतस्तेषां पञ्चाशद् द्वि
शतं क्रमात् । भारतीयपरीत्यति
लं शयास्थितिशायमे ॥ १७५ ॥ कृष्णो
राडमुनिमातत्र स्वाधिकारः कृतः
परः लब्धोत्पत्तिहनेन द्रव्यं दत्तो
हिमभुजे ॥ १७६ ॥ मेदपाटस्य भू
पाय द्रोकल्यैकतुर्मेयकम् । रौप्यं

ददातितदृशाने स्तोजातामहर्षं-
ता ॥ १७७ ॥ करुणारूपभूपेन
पंचयुग्माब्धिवत्सरे। राजकीयकारस्य
क्त: पीठाइानिस्त्वनल्पिका। १७८
। रूप्येषु पञ्च वेदैश्च कार्षं रौप्या
णि संचया ॥ रौप्यषोडशांशीय
तत्पंच सहितानि ह । १७९ ॥
यज्ञपुर्यांश्चसेनाये शिचाशांकतवान्नृ
प: । राजधान्यांमहादीर्घा शुभल
चणशाटिकाम् । १८० ॥ ऋतुल्यं
कशर्गाकाब्दे याशांकत्वाहिभूभुजा ।
दृष्टा: स्वदेशभागाश्च तान्हित्वचमिस
मागत: ॥ १८१ ॥ प्रथमंचित्रकूटं
चयज्ञपुरंद्वितीयकम्। तृतीयंमाराड
लमुख्य मादिभागंगतेनृप: १८२
अष्टसहस्रसेनाभि: सभ्यसुभटसंयु
त: । कविश्यामलदासस्य पामेढा
कलियाभिधे ॥ १८३ ॥ कविराजे
नसंस्नेहात् सर्वातिथ्यंकृतंपरम् ।
सेनासुभटसंयुक्तो नृपेहर्षाधिकोभ
वत् ॥ १८४ ॥ जहाजपुरमुख्याश्च
हाकिमश्चक्रसहस्रकम्। रौप्यंनृपाय
संप्रीत्या दत्तवंतउपायनं ॥ १८५॥
स्वीकृत्यतत्प्रसन्नार्थं दत्तवानधिकंनृ
प: । स्थापनीयमिदंद्रव्यं तस्मा-
त्कार्येजलाश्रय: ॥ १८६ ॥ यतोभू
मि: कृषियोग्या स्यादुपादुपकारि
णी। इत्थंसर्वै: सदाभूमि: कार्या
चेदृंभवादृशां ॥ १८७ ॥ श्रुत्वाभूप

खराजवंशवर्णनम्

मुखानित्यं मोदमानाजनास्तदा ।
पर्वतस्यप्रवन्धाय शैलसम्बन्धिनोस
भा ॥ १८८ ॥ स्थापिताभूभुजात
स्था: कृतोध्यचोनिजप्रिय: जानो
मुकुंदलालाख्य: स्वधर्मकुशलोमहा
न् । १८९ ॥ तेनाधिकारिणादूरे
पर्वतोपद्रवा: कृता: । अस्यप्रबन्ध
तोजाता स्वस्थतोत्तसर्वथा १९०
निर्विघ्ना: पर्वताजाती: चलत्प
दृर्शकानना । यस्यसज्जननाम्ने
दं कृत्वायंचसुशोभनम् । १९१ ॥
सज्जनोत्कीर्तिविन्यासं कृतवान्सज्ज
नोनृप: । तडागमध्यगेस्थानेजगन्नि
वासकंस्थलम् ॥ १९२ ॥ पत्यद्भुत
मिदंस्थानंयत्र मानस्य माननम् ।
तस्मिन्कारयितं स्थानं तस्मञ्जन
विलासकम् । १९३ ॥ तस्मिन्
संवत्सरेचैवकविराजोय धीमते ।
मेदपाटेतिहासस्य रचना ह्याकृता
तदा ॥ १९४ ॥ उत्साहवृद्धि
मकरोत् धनंतत मनोजनै: ।
कर्तुमाज्ञाहि संदत्ता सर्वसा-
हित्य साधनात् ॥ १९५ ॥ सा-
मान्य रीतितश्चास्य प्रभुसिंहा
ख्यसन्निधौ । नवनेत्राङ्क चन्द्रेऽब्दे
प्रारंभो जात एव ह ॥ १९६ ॥
ऋतुलोकाङ्क भूम्यब्दे यस्य कार्या
लयंपरं । [illegible] सन्मानात्
स्थापितं चार्थत: परम् ॥ १९७ ॥

ताम्रपत्रं सु लिख्यं हि पाषाण मय
चित्रकम् । बहु प्रकार मुद्राढ्य
पुस्तकस्य सहस्रश: ॥ १९८ ॥
बूंदिगाड पारसीकं च बहु गुर्जर
दैवकम् । तस्मिन्सहस्रशो मुद्राः
कविश्यामल ष्वन्त : ॥ १९९ ।
भूपाज्ञया व्ययीभूता यस्मिन्चोत्तम
कर्मणि । तन्मुद्रणेपि चेत्यं हि
भविष्यति बहुव्यय : ॥ २०० ।
युधिष्ठिर महाराज काल. पौराणि
कोभवत् । तथैवास्मिन्निति हासस्य
समयो वर्ततेधुना ॥ २०१ ॥
यत्र विद्वज्जना : सर्वे स्वस्व कर्म
समुद्यता : । सप्त लोकाङ्कचन्द्राब्दा
प्रजादेश सुखाप्तये ॥ २०२ ॥
भूपेनेजलासखासस्य महद्राज सभा
कृता । तत्रामष्टादश प्रौढा निय
ताश्च सभासद : ॥ २०३ ॥ पण्डि-
तो मोहनेलाल: सेक्रेटरिपदेकृत
। सम्यान्याय व्यवस्थाच ह्युत्तमा
रीतितोभवत् ॥ २०४ ॥ यस्मिन्
वर्षे पितृव्यं हि कालीत : ससमा
ष्ठ्यत् । रामसिंहस्य मृत्युं हि
श्रुत्वा शोका दनुत्तरी ॥ २०५ ॥
श्रीमान् जयपुरे यात स्तस्मिन्नहि
वत्सरे । बूंदिगाडोया त्रयाभूप :
स्वदेशगहमोनुषान ॥ २०६ ॥ गण-
यित्वैक रात्रौ हि संख्यामेकामकार
यत् । तस्मोच्च मेदपाटस्य यम

स्वराजवंशवर्णनम्

पश्चिमभागिन : ॥ २०७ ॥
भिल्ला उपद्रवं कर्तुं मुद्यता : क्रोध
कारिण : । सेवका ङ्गतवं तथ्थाने
द्वारादिकान्वहून् ॥ २०८ ॥ वृत्तं
श्रुत्वा जवान्भूपो मातुलं मानसिंह
कम् । श्यामलं कविराजं च पदा
तिहयसेनया ॥ २०९ ॥ शतघ्नी
द्वयस युक्तं तत्र संप्रैषि पत्तदा ॥
। सेनया सहितौ प्राप्तौ ग्रामं
बारहपालकं ॥ २१० । तत . पला
यितोभिल्ला स्ततानांचोत्तरक्रिया : ।
तत्रैवकारितानून भैषज्यार्थंहिप्रैष-
यत् ॥ २११ ॥ विद्धानप्राणावशेषां
श्च नगरोद्वयसंज्ञके । भस्मीकृतानि
रोहानि भिल्लानामपकारिणम् ॥
। २१२ ॥ गच्छन्त्य सेनयाभिल्लै :
पड्नाग्रामवासिभि : ॥ सान्मुख्य
त : कृतयुद्धं छिन्न तत्रशिरोयुग-
म् ॥ २१३ ॥ प्रासादश्च मकद्वाश्च
प्रेषितानगरोद्ये ॥ पुरोस्तषभदेव
स्य यातु ताधिकारिणौ ॥ २१४ ॥
अग्रे गातौ नदासच [illegible]पालकां
तिके ॥ युद्धघोरं ह[illegible]ज्जातं पंचाश
द्भिल्लकाहता : ॥ २१५ ॥ राजप
[illegible]सेनाया मेवार. लिस्वयोश्च : ॥
सरविद्वोहितीयोभूत्याभत्रुष्यदाभ
वत् ॥ २१६ ॥ देशीकृपावशाद्धानि
स्तत्रकाप्यभवन्नहि ॥ [illegible]कविश्यामल-
दासस्य सुज्ञातामासिक्तोथिल :

॥ २१७ । पर्यास्तपमदेश्च जाता वांछानुकूलनवा ॥ दशाधिकारिशि [illegible] भूप [illegible] स्वरम् । २१८॥ [illegible] पर्वतसर्वतो [illegible] ॥ [illegible] शशांकेव्दे लार्डी [illegible] । २१९ । चित्रकूटे [illegible] नष्टेतवे । [illegible] वष्ट उत्सरं [illegible] । २२० ॥ लोकान्दर्शितचेत [illegible] त । चित्रकूट गढान्वयात् [illegible] ॥ २२१ । [illegible] नरेन्द्रेण स्थापिता [illegible] ॥ यूरोपीय [illegible] मे जलादिविधोम्नमम् । २२२ ॥ श्रीमज्जननरेन्द्रण चतुर्लं च व्यथीकृतम् । नयलोकांकच-द्रेन्द्रे दयानन्दसरस्वती । २२३ ॥ भूपाश्रयामवाप्तः परोपकृतकारको ॥ सभासंस्थापिता [illegible] सज्जनपासिनो । २२४ । [illegible] सर्वदा [illegible] ॥ [illegible] स्यर्थे तत्कर्यधुनालि जन : । २२५ ॥ [illegible] सा [illegible] । अस्मिन्संवत्सरेचेव [illegible] श्रु २२६ श्रीसज्जनमहीप [illegible] पुण्यप्रभावतः । जवानसिंहसंस्थाप्य श्रीशंभुसिंहकाविधि । २२७॥ नजातः कश्चित्पुत्रः स चैका [illegible]

दिगतः ॥ शून्यवेदांकचन्द्रेब्दे सज्जनादिगढ कृतः॥ २२८॥ वासं दरभघे नाले पृथ्वीसावहुलाद्भुते । स्वदेशीमेदपाटेस्मिन् दुर्जिनोपरमा गतं । २२९ ॥ सनदीम लकांकर्तुं मा [illegible] नृपः संवत्सरस्य चास्यैव चैत्रमासि समागतः । २३० । मद देशीश्वरो धीमान् यशवन्ताख्यभूपतिः । शतमं वत्सरादूर्ध्वं गमनंजात मद्भुतम् । २३१ ॥ तथा कृष्णगढाधीशो नाम्ना शार्दूल सिंहकः ॥ समीचीनप्रकारेण तिथ्यं बहुविधं कृतम् ॥ २३२ । द्वतरेपि च राजान स्वागताः प्रीतिभावतः । नृपि [illegible] सर्वेषां वैमनस्यं निराकृतम् । २३३ । सर्वतः [illegible] भावकृतः [illegible] शयात । विधुवेदांकचन्द्रेव्दे [illegible] कूटाद्विरेलकम् । २३४ ॥ नाथद्वारे भवद्यातु [illegible] धि ॥ द्रुत्यं कर्तुं विचारो हि रेलप्रबंधकारकः ॥ २३५ । टामसेनाभिधः कार्ये नियतोप्यग्रकारकः । विद्याशालातथा कार्या स्त्रियारुग्णा पचालयाः । २३६ । ग्रामीणाः [illegible] संतु विद्या युक्ता चरोगकाः । २३७ । शालालारा अधान्या [illegible] विद्या वैद्यकयोस्तथा । चिकित्सां तत्र कुर्वंति पाठयंति पठंति च । २३८ । पुरुषाः पुरुषस्थाने -यां

न्ति चोषु विषयस्तथा साधयन्तिस्म कार्याणि श्रुतमाचारतस्तदा ॥ २३९ ॥ अस्मिन्संवत्सरे चैव श्रीमाल्लोधपुरं गतः। मार्गखिन्न शरीरोऽपि भूपः प्रमदशंवदः ॥ २४० ॥ डाक्टराणां चिकित्सातः स्वस्थता सर्वभावतः। चित्रकूटस्य मार्गेण सर्व सभ्य गणैः सह ॥ २४१ ॥ पौष कृष्णस्य पञ्चम्यां राजधान्यां समागतः। तृतीय दिवसे ऽकस्मान्मूर्च्छां प्राप्तो नरेश्वरः ॥ २४२ ॥ चतुर्घंटा मिता मूर्च्छाऽतिष्ठत्स्यस्याम चेतनः। चिकित्सा बहुला वैद्यैः सर्वोपायैस्तदाकृता: ॥ २४३ ॥ तत्समये समातिष्ठत् डाक्टरा अकबरादिकाः। एतादृशीं दशां दृष्ट्वा कृष्णसिंहो जवादतः ॥ २४४ ॥ रजीडन्टस्य संस्थाने शिफर्डं डाक्टरं ततः। समानयच्चि तूर्णं च व्यतिष्ठन्नधि कारिणः ॥ २४५ ॥ कविराजः श्यामलस्य पन्नालालः प्रधानकः। श्रीमनोहरसिंहस्य जानीमुकुन्दलालकः ॥ २४६ ॥ चेष्टां प्राप्तो नृपः पश्चात् पौष कृष्णाष्टवासरात्। चित्तभ्रमोऽपि संजातः चतुर्दश्यामवर्द्धयत ॥ २४७ ॥ मनुष्यज्ञान राहित्यं गता निद्रापि वैरिणी। सर्व वैद्या स्ततो जाता

निराशा जीवनात्प्रभोः ॥ २४८ ॥ परन्तु चार्द्ध रात्रेश्च शंकरस्य प्रसादतः। नृपोऽपि लब्धवान् निद्रां रोगो दूर तरंगतः ॥ २४९ ॥ पौष कृष्णस्य षष्ठ्यास्तु सायंकाले महीश्वरः। प्रसन्नः सर्वथा जातो नैर्बल्यं चावशेषितम् ॥ २५० ॥ दिवसस्यास्य मष्टस्य सप्तता सप्त घण्टिका। रात्रौ मूर्च्छांगतो भूपो व्याकुलश्च तदा भवत् ॥ २५१ ॥ सर्वे डाक्टर वैद्याश्च नानो पाय चिकित्सकाः। निरुद्योग फला भूता रोगे भूपस्य चांतिमे ॥ २५२ ॥ दयालु भूभुजा नूनं युग पत्सर्वलोकतः। स्नेहंत्यक्त्वायतिर्मार्गात कैलाशं गतवान्नृपः ॥ २५३ ॥ कैलाश वासमं प्राप्ते सर्वे बन्धु जनादयः। वेदले राव संज्ञश्च देलवाडीशकस्तथा ॥ २५४ ॥ वेगम राव संज्ञश्च मेजा रावतकस्तथा। श्रीकुराबड रावश्च कविः श्यामलदासकः ॥ २५५ ॥ श्री भींडर महाराजः पन्नालाल प्रधानकः। चादयो निखिलाः सर्वे खिन्ना रुदन्त आगताः ॥ २५६ ॥ कर्नेलवाल्टरा भिख्यः प्रबन्धं कृतवा निमम्। अन्तः पुरालय द्वारं गत्वा राज्ञीं न्यवेदयत् ॥ २५७ ॥ सर्वैर्बंधु गणै

मुख्यै रधिकारि जनैस्तथा । गज-सिंहस्य सत्पुत्र : फतहसिंहभूपति : । २५८ ॥ सुप्रसन्न:कृतोविज्ञैर्महाराजस्ययोऽहिसूचिता : । इत्थं च सर्व संमत्या राज्यास्पदं हि दत्तवान् ॥ २५९ ॥ सर्व लक्षणतो नूनं ज्ञायते सर्व रीतित : । प्रजा पालन कार्येयं चोत्तम : संभविष्यति ॥ २६० ॥ तदानीं सर्व लोकानां मुखतो वाग् सुनिसृता । चिरायुर्भवतात् क्षोश : श्रफतेसिंह भूपति : । २६१ ॥

श्री १०८ श्रीमदार्यभूपभानु श्रीमहाराणाश्रीफतहसिंह विषयकम्

——*

संग्रामसिंह पुत्रा हि वीर धर्माधिकारिण : । तेषां मध्ये ऽर्जुनो वीर स्तत्सूनुश्शिवसिंहक : ॥ २६२ ॥ सूर्य मल्ल स्तदापत्यं तत्सूनुर्दलसिंहक : । तस्य पुत्रास्त्रयस्सन्ति प्रथमो गजसिंहक : । २६३ ॥ सूर्तसिंहो द्वितीय स्तृतीय: फतहसिंहक : । गजसिंहस्य भ्रातुश्च दत्तकत्वेन संस्थित : ॥ २६४ ॥ श्रीमान् फतहसिंहाख्य स्तत्सज्जन भूपते : । जातोऽहि दत्तकस्तस्मात् मेदपाटीय भूपति :

२६५ ॥ कथ्यते ततएवेदं भाग्यं हि कर्म मूलकम् । वर्तमानं कृतं कर्म भविष्ये भाग्यमुच्यते ॥ २६६ काले स्वल्पे पि भूपेन वर्तमाने न धीमता । लवणीय करादीनि कार्याणि मुक्तानि हि ॥ २६७ तेषां मध्ये परं कार्यं मितिहासस्य मुद्रणम् । तदुत्कण्ठा कृता पश्चा दधिकारं च दत्तवान् । २६८ ॥ कवि : श्यामलदासाय सर्व प्रकार तोऽधुना । तदुपकारि वस्तूनि कुर्वंति सज्जिता निहि ॥ २६९ ॥ कविराजेन विज्ञेन बहु ग्रन्थाविलोकिता : । ग्रन्थो यो रचित स्तस्मात्कोशे सारं समुद्धृतम् ॥ २७० ॥ इदानीं कवि राजस्य वंश कीर्तन मुच्यते । [illegible] स्य ते : साकंमेदपाटीय भूभुजाम् । २७१ ॥ श्यामलदासवंशस्त संक्षिप्तं वच्मि कीर्तये । लाखा पुत्रो महाराणा मोकलो भूमहाबलो ॥ २७२ ॥ मरुदेश रुणा ग्रामे विवाह कृतवांश्च स : । सांखला वशतो यस्य राजासीत्तस्य चारणा : ॥ २७३ ॥ यदा मण्डोवराधीशो जोधा राठौर भूपति : । सांखलान् क्षत्रियान्जित्वाक्रणाराज्यं गृहीतवान् ॥ २७४ ॥ तदाते क्षत्रिया : सर्वे चित्रकूटे समा ययु : ।

मेदपाटे तदा भूपः कुम्भाख्यो मोकलात्मजः ॥ २७५ ॥ स्वस्यैव सांखलानां यः तद्राजाय ददौ नृपः । युगः सौति ग्रामयुक्तं ताणानाम कपर्गनम् ॥ २७६ ॥ सांखलक्षत्रियाणांच चारण श्चालितस्तदा । राठौरैश्च दधीवाडा ग्रामो नीत एव हि ॥ २७७ ॥ शून्यसप्तेषु चन्द्राब्दे तद्ग्राम चारणागतः । राठौरस्या भवद्वैरं तदैवं जातमद्भुतम् ॥ २७८ ॥ चत्वारः भ्रातरो भूपन् सांखलानां च चारणाः । तेषां मेको मही पश्च ह्रितीयो माराडनो भवत् ॥ २७९ ॥ देवस्तृतीय कराशो हरसिंह श्चतुर्थकः । दधिवाडां परित्यज्य मेदपाटे समागताः ॥ २८० ॥ तत्समये महाराणा कुम्भा [illegible] भवत्तदा । रायमल्लस्य पुत्रो ऽभौ सांगा नाम्ना महीपतिः ॥ २८१ ॥ पञ्च सप्तेषु चन्द्रस्य वैशाख सित पञ्चके । सांगा नृपश्च सग्राम्यां सहस्रं द्वादश ददौ ॥ २८२ ॥ श्रीगङ्गानुमितं भागं माराडले गढपर्गने । स्थापयामास सुग्रामं ढोकलियेति नामतः ॥ २८३ ॥ देवाय धारता ग्रामो बरसिंहाय गेंठिया । सावरो माराडलायैव दत्तो भूपतिना स्वयम् ॥ २८४

खराजवंशवर्णनम्

यत्समयात्समायाता मेदपाटे वरस्थले । तदारभ्य हि विख्याता चारणा दधिवाडियाः ॥ २८५ ॥ दधिवाडां परित्यज्य मेदपाटे समास्थिताः । व्यतिस्मृत् सर्वथा [illegible] चारणा दधिवाडियाः ॥ २८६ ॥ अयं ढोकलियाग्रामः स्थापितो मेपसंज्ञिना । तत्पुत्र श्च शुभकर्णोऽभूत् तस्मात् स्तरो ऽभवत् ॥ २८७ ॥ ढोकलियाग्रामो हि गतो ग्रासो युग ऋ रस चन्द्रके । माराडल गढपर्गने नीत मकरेश भूभुजा ॥ २८८ ॥ ढोकलियाऽपि ग्रामोऽयं शाहशासनतो गतः । तदा तु मानतः सम्वत् गुण वेदाङ्ग चन्द्रतः ॥ २८९ ॥ वेद पक्ष [illegible] ये [illegible] कस्थलेश [illegible] : ॥ २९० ॥ [illegible] निजम् । [illegible] चतुरा [illegible] ॥ २९१ ॥ [illegible] सिंहस्य भूपतेः । [illegible] गोरस्य स धिया भवत् [illegible] प्रीतये ॥ २९२ ॥ नृपस्य कर्णसिंहस्य चामुण्डादास धीमतः । चतुरापत्यकाले च ढोकलिया यथास्थितः ॥ २९३ ॥ जगत्सिंहस्य भूपस्य समये शाहजहात्मजः । गृहीता

माण्डलो भागो दिल्लीं गत्वा लभत्पुनः ॥ २९४ ॥ महाराणा जगत्सिंहः क्रुद्धस्तांगणदासतः । तस्मात्सङ्कटभिः सर्वैः सुन्दराद्यैः सुभाजितुम् ॥ २९५ ॥ ग्राम मुल्कगठ केर्यस्मात राज्याधीनं हि परगनम् । तस्माच्चावणदासस्याधिकारे ग्राम एवसः ॥ २९६ ॥ जगतसिंहेन तन्नीतं परगनं माण्डलं यदा । तदा ढोकलियाग्रामोराजकोपाच्च निर्गतः ॥ २९७ ॥ पश्चाच्चावणदासस्य हरिदासो भवत् सुतः । सोऽतिकष्टं सहन् खिन्नः कालं स्वीयं निनाय च ॥ २९८ ॥ आलमगीरशाहेन नीतं माण्डल परगनम् । दिल्लीं गतो हरिदासो ग्राममन्न प्राप दुःखितः ॥ २९९ ॥ स्वग्रामंठकोनीत्वा चाजमेराधिकारिणः । हरिदास प्रथम तु शून्य पश्चाद्विचन्द्रतः ॥ ३०० ॥ परं सम्वत्सरं भूपोऽमरसिंहो महामतिः । तं ग्रामं नीतवान् ठेका दालमगीरशाहतः ॥ ३०१ ॥ हरिदासस्तु भूपाय ददौ सम्वत्सरं करम् । ग्राम ढोकलियार्थं च ठेकारोत्यनुसारतः ॥ ३०२ ॥ हरिदासस्य पुत्रो भूदर्जुनः प्रीतिवर्द्धकः । वक्रोक्त्यातं जगादैवम् मौनाच्चातिवसं बलः ॥ ३०३ ॥ वाक्यविद्धोऽर्जुनस्तिष्ठन्

शाहस्तत्परगनं ददौ । जुहारसिंर ठौर जातयो तत्प्रसादतः ॥ ३०४ ॥ जातोऽर्जुनाधिकारोऽपरं स्वल्प दिनाश्च वे : । माण्डलं परगनं नीतं ममराख्येन भूभुजा ॥ ३०५ ॥ तदा वेदाङ्क सप्तेन्दौ शून्यपश्चाब्दतः परम् । अर्जुनो मरसिंहाच्च स्वसुता करपीडने ॥ ३०७ ॥ निज्ये ढोकलिया ग्रामं ददौ तस्मात्तल्लभागिने । तं ग्रामं स्वाधिकारे हि स्थापयामास चार्जुनः ॥ ३०८ ॥ अर्जुनस्या भवत्पुत्रः केशरीसिंहनामतः । तत्पुत्रश्च मयारामः कनीरामश्च तत्सुतः ॥ ३०९ ॥ भीमसिंहो महाराणा तस्मै ग्राम द्वयं ददौ । नयसिंहपुरं चैकं द्वितीय भालराभिधम् ॥ ३१० ॥ कनीरामस्य पुत्रोऽभूद्रामदासोऽस्य देहजः । कायमसिंह संज्ञश्च कविताशास्त्रकोविदः ॥ ३११ ॥ तत्सुनुः कविराजोऽपि श्यामलो बुद्धिसागरः । सज्जनस्यन्तपश्चायं मुख्यमंत्रीविचक्षणः ॥ ३१२ ॥ शून्याद्रिगजचन्द्रेऽब्दे षष्टिवर्षात्मको महान् ॥ ॥ ३१३ ॥ कनीरामोऽदिशं यातो रामदानस्तदात्मजः । ग्रामढोकलियाग्रामाप्ति चिविंशतिवर्षोऽभवः ॥ ३१४ ॥ अधिकारी बभूवासौ सर्वप्रियकरो भवत् । तस्य : कायमसिंहाख्यो

अधिकारी तदाभवत् । ३१५ । सप्त
रसनगशीमृद्वर्षेऽस्मिन्माघेसजन्मवान् ।
तस्य नन्दनाश्चत्वारः प्रथमो नारसिंह
-कः ॥ ३१६ ॥ दत्तकत्वेनयश्चासौ
ग्रामे खेमपुरे गतः । द्वितीयः
श्यामलो विप्रः स्वङ्क नागेन्दु
वर्षके । ३१७ । द्वितीया चाढ
कस्य सप्तम्यां कवीजनत ।
तृतीयो ब्रजलालस्य गोपालस्य चतु
र्थकः ॥ ३१८ ॥ कायमसिंह
देशांतः सप्तद्वनव चन्द्रके ।
वैशाखस्य सिते पक्षे नवम्यामभ
वत्तदा । ३१९ । श्यामलः कवि
राजोऽपि पितृस्थाने न्यवीविशत् ।
तस्योपरि महाराणा शम्भुसिंहस्य
दीर्घिका ॥ ३२० ॥ कृपाजाता
तथैवापि श्रीमत्सज्जन भूभुजः । श्री
मेदपाट प्रभुणा प्रसन्नस्वेच्छयाक्तिना
॥ ३२१ । पदं दत्तं प्रतिष्ठायाः
कविश्यामलधीमते । कविराजपदं
चैव मभ्युत्थानं द्वितीयकम् ३२२
। तृतीयं स्पर्शनं चाङ्के चतुर्थं
पादभूषणम् । हेमादिकस्य तस्यैवं
वीटीदानस्य पञ्चमम् । ३२३ ।
स्वासनस्थायकरतः षष्ठं दत्ताऽपि मु-
द्रिका । राणा श्रीसज्जनेन्द्रस्य चर
णाज प्रसादतः ॥ ३२४ ॥ कवि
राज पदस्थात श्यामलस्यैवमुद्रि-
का । श्रीमनेन्द्रस्य वैप्रीतिर्यथा

श्यामलधीमति ॥ ३२५ ॥ वि-
श्वासभूता सत्याङ्गी नतथान्यच दृश्य
ते । सप्तमं रौप्य यष्टिश्चाष्टमं
परिलेखनम् ॥ ३२६ ॥ पत्रोपरि
सदालिख्यं नवमं वासगेहकम् ।
हस्तिपीलस्य वाद्यं च दशमं वाटि-
कास्थलम् ॥ ३२७ । प्रभुणा
स्थापितं नाम श्यामलाराम संज्ञ-
कम् । मन्दिरं तस्यमध्येऽपि देवं
रम्यं मद्भुतम् ॥ ३२८ ॥ नि-
र्मापितं पुनस्तस्य जीर्णोद्धारो पि
कारितः । चित्रकूटगढाधस्तात्
गम्भीरीबेडचोभयोः ॥ ३२९ ॥
नद्योर्मध्येऽपि रेलस्य भूमिदत्ताऽपि
पश्चिमे । तत्र श्यामलदासेन
रचिते काछवाटिका ॥ ३३० ॥
मन्दिरं कालिका देव्या निर्मितं
परमाद्भुतं । रसलोकाङ्कचन्द्रेऽब्दे
चाष्ट सांख्य सैन्यतः ॥ ३३१ ॥
भूपो ढीकलिया ग्रामे सुभटैः सह
सङ्गतः । दिनद्वयं वरातिथ्यं
श्यामलेन कृतम्परम् ॥ ३३२ ॥
प्रभोः प्रसन्नता तस्माज्जातात्यन्ता
धिकारिणी । इत्थं सर्व प्रकारेण
मुख्यमत्यधिकारवान् ॥ ३३३ ॥

इति

॥ राजवंशस्य सूचीपत्रम् ॥

आशय :	पृष्ठ	पंक्ति :
मंगलाचरणम्	१०४१	१
महाराजासुमित्र	तथा	११
राजाविजय	तथा	१२
राजाशिलादित्य	तथा	१९
राज्ञीपुष्पावती	तथा	२२
राजाकेशवादित्य	तथा	२६
राजानागादित्य	तथा	२९
राजाभोगादित्य	तथा	३१
राजाआशादित्य	तथा	३३
राजादेवादित्य	तथा	३७
राजाकालभोजादित्य	तथा	३८
राजागेहादित्य	तथा	३९
महाराजाबापारावल	तथा	४०
रावलपद्मशी	तथा	४१
रावलगुहिल	तथा	५६
रावलभोज	तथा	५८
रावलशील	तथा	५८
रावलकालभोज	तथा	५९
रावलभर्तृभट्ट	१०४२	३
रावलअघसिंह	तथा	५
रावलसमहायक	तथा	५
रावलखुमाण	तथा	६
रावलअल्लट	तथा	७
रावलनरवाहन	तथा	८
रावलशक्तिकुमार	तथा	१०
रावलशुचिवर्मा	तथा	१०
रावलनरवर्मा	तथा	११
रावलकीर्तिवर्मा	तथा	११

॥ राजवंशस्य सूचीपत्रम् ॥

आशय :	पृष्ठ	पंक्ति :
रावलवैरड	तथा	१२
रावलवैरिसिंह	तथा	१३
रावलविजयसिंह	तथा	१४
रावलअरिसिंह	तथा	१४
रावलचौंडसिंह	तथा	१५
रावलविक्रमसिंह	तथा	१६
रावलक्षेमसिंह	तथा	१७
रावलसामंतसिंह	तथा	१७
रावलकुमारसिंह	तथा	१८
रावलमथनसिंह	तथा	१८
रावलपद्मसिंह	तथा	१९
रावलजैत्रसिंह	तथा	२०
रावलतेजसिंह	तथा	२१
रावलसमरसिंह	तथा	२१
रावलरत्नसिंह	तथा	२५
रावलकर्णसिंह	तथा	३२
महाराणाराहप	तथा	३३
राणापद्मशी	तथा	३४
राणानरपति	तथा	३५
राणादिनकर	तथा	३६
राणा यशकर्ण	तथा	३७
राणानागपाल	तथा	३७
राणापूर्णपाल	तथा	३८
राणापृथ्वीपाल	तथा	३८
महाराणाभूणसिंह	तथा	३९
राणाभीमसिंह प्र०	तथा	४२
राणाजयसिंह	तथा	४२
राणालक्ष्मणसिंह	तथा	४२

॥ राजवंशस्य सूचीपत्रम् ॥

आशय :	पृष्ठं	पंक्तिः
महाराणा अरिसिंह	तथा	५४
राणा अजयसिंह	तथा	५३
महाराणा हम्मीरसिंह प्र०	तथा	६०
राणा क्षेत्रसिंह	१०४३	४
राणा लक्षसिंह	तथा	५
राणा मोकल	तथा	८
महाराणा कुम्भकर्ण	तथा	१४
महाराणा उदयसिंह	तथा	६३
राणा रायमल्ल	तथा	४०
महाराणा संग्रामसिंह	तथा	४४
राणा रत्नसिंह	तथा	५७
राणा विक्रमादित्य	तथा	६०
तस्मात् कर्मवती	१०४४	१२
राणा उदयसिंह	तथा	४०
महाराणा प्रतापसिंह प्र०	त० १०४५	१०
महाराणा अमरसिंह प्र०	तथा	४०
महाराणा कर्णसिंह	तथा	५८
महाराणा जगत्सिंह प्र०	त० १०४६	१५
महाराणा राजसिंह प्र०	तथा	२०
महाराणा जयसिंह	तथा	३५
राणा अमरसिंह द्वि०	तथा	४७
राणा संग्रामसिंह	तथा	५०
महाराणा जगतसिंह द्वि०	तथा	५५
राणा प्रतापसिंह द्वि०	१०४७	६
राणा राजसिंह द्वि०	तथा	९
राणा अरिसिंह द्वि०	तथा	११
राणा हम्मीरसिंह द्वि०	तथा	३५
महाराणा भीमसिंह द्वि०	तथा	३८

॥ राजवंशस्य सूचीपत्रम् ॥

आशय :	पृष्ठं	पंक्तिः
महाराणा जवानसिंह	तथा	५५
महाराणा सरदारसिंह	१०४८	७
महाराणा स्वरूपसिंह	तथा	१२
महाराणा शंभुसिंह	तथा	२७
महाराणा सज्जनसिंह	तथा	३७
महाराणा फतेसिंह	१०५४	१३
तद्विषयकवर्णनम्	तथा	१७
अतः परं कविराज	तथा	४६

॥ इति वंशवर्णनम् समाप्तम् ॥

श्री १०८ श्रीमहाराणाफतहसिंहः

चितौशा : शौर्यार्थे कुशल जन
युक्ता अभिरता : सदा भोगाशक्ता
विविध सुहृत्साहित्य निचयै : ।
ततश्चायं विज्ञो नृप फतहसिंहो
ऽ द्भुतनय : प्रजा शिक्षारक्षाकरण
पटु, संस्थान नियत : ॥ १ ॥
नृपाणां विज्ञाना मुचितपरिपाटी
जनहिता प्रजा रक्षा सीमा सकल
जन पीयूष लहरी । तथैमास्त्री
कुर्वन् नृप फतहसिंहस्य, मुदितो
प्रजा रक्षा शील : सकल वसुधा
पालन रुचि : ॥ २ ॥ दिनानां
संख्यानं विविध तर कर्मार्जन
विधेर्बहु स्वल्पं स्पष्टं नृप फतह
सिंहस्य बलिन : नृपाणां शूराणां
समरविजय श्रीरतिहिता जयश्री
न्यायश्रीरविकुलनृपश्रीपदरता ३

कोशशब्दार्थचिन्तामणौ चतुर्थभाग :

‡—‡—‡

शब्दार्थचिन्तामणि रत्नपूर्णः शब्दार्थचिन्ताहृत चित्तभाजाम् ।
विद्वद्वराणां मथवामराणां चिन्तामणि स्वार्थं करो नराणाम् ॥ ४ ॥
इति शब्दार्थचिन्तामणि कोश : समाप्त :॥

इत्यादि गौडकुलोत्पन्न डीडवाल पदोपनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीरुद्र कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राजकाचार्य श्री महाहिरहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्रह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथापरनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ यवर्ग शवर्गयो चतुर्थभाग : समाप्तिङ्गत :॥

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीश मिश्रापरनाम ब्रह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीति कामै :, श्रीमन्महाराजाधिराज रविकुलावतंस महिमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरै : मेदपाटदेशाधीशै : रखिल भूपाल मौलिमणिभि : श्रीयुत महाराणा कैलाशवासि सज्जनसिंहै स्थापिते तत्पुत्र श्री १०८ श्रीयुत महाराणा श्र फतहसिंहै रक्षिते उदयपुरस्थ सज्जनयन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डित वाजपेयि वंशीधरेण अकिञ्चनाजितदेव शर्मणाचशोधित : जीवनराम शम्भुनाथ श्यामसुन्दर गुलाबराम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंह प्रभृतिभिर्द्विजै : वर्णक्रमेणदर्भित : सदारवेग यवनेन मुद्रित : ॥

—...—

एकोनविंशत्यधिक द्विचत्वारिंशत्तमे सम्बत् १९४२ वैक्रमाब्दे
राजधान्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये मेदपाटेश्वर
कोशधनव्ययात् वाजपेयि वंशीधरस्य प्रबन्धतो
पञ्चम्यामाश्विन शुक्लायां संवत् १९४२
तदनुसारेण १३ अक्टूबरे सन् १८८५
ईसवीये मुद्रित :

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सुक्	०० ० ०	१	प्र०	१६
- त	यत्राप्रयय्कर्दम :	१	द्वि०	१६
- षः	वटवृत्ते	१	०	१७
- य	दृश्यते	२	०	१४
- म	मो।कृत्या०	३	प्र०	१४
- षं	विशेषे	३	०	१५
- ऋ	मतिपूर्वपि०	३	०	२२
- मु	मखे	३	०	२६
- ष्ठा	ज्योतिष्ठोमा०	३	द्वि०	१८
- ष्ट	जुहोति	३	०	२८
- रिषच	परिच्चयति	४	प्र०	१२
- द्री	शूद्रास्तु	४	०	२४
० ष्टा	वयस्थेष्ठा । स्तो०	४	द्वि०	२५
- वृहो	अग्निजिह्वोद्भवेशा	५	प्र०	१८
- घा	नर्मोघोर :	५	०	२४
- ह्या	गुह्याप०	५	द्वि०	५
- हि	त्रोहीन्	५	०	१५
- स्फय	स्फावकपालादि०	५	०	२६
- स्फय	स्फायवकपालानि	५	०	२७
- र्ह - त्यु	तत्कर्मार्हतात्युपलह्	६	प्र०	८
- ड्र्य	सुयज्ञोद्भिप्	६	द्वि०	१४
- न् - न्	अहं देवान्नमामि०	७	प्र०	१
- ष्य	हविष्याशो०	७	द्वि०	१८
- ख	खञ्जनरते	८	प्र०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- य । थ	तथाशब्दस्तथशब्दो	८	द्वि०	२१
० भा	वथार्थानुभवः। पुं०	९	प्र०	२५
- थ	अर्थ्यगतं	१०	द्वि०	२४
- न	असाधून्	११	प्र०	२३
- असाधुन्	० ० ० ०	११	०	२४
- घ । य	माधुर्यदृश्येतियमाः	१२	द्वि०	१८
- पि पि	प्रहरमयिनविरमयि	१३	प्र०	१४
मिशौमो	अभियमिशोऽभ्य :	१४	द्वि०	१०
- ते	नृपतौ	१४	०	२२
- यो :	यापो :	१४	०	२९
- स्य	स्वल्पयशःकीर्त्तितः	१५	प्र०	१०
- र्या	स्वर्धोऽस्वकरोगुरु :	१५	०	१४
- रो	स्थेयं कारोष	१५	०	१६
- घो	यौति	१५	०	२९
- न्हि	वह्निदीपन :	१५	द्वि०	२१
- प्र - ष्टा	चौराद० भो० प्र० चारि	१५	०	२५
प	वृत्रान्याम्	१५	०	२९
वृक्ष	नूर्णाक्षये	१६	०	५
ष्य	पुष्यिकायाम्	१६	०	६
- स्म	यवनस्य	१६	०	११
- स्या	फलान्यस्य०	१६	०	१८
- ड	ढक्कायाम्	१८	प्र०	९
- ष्ठे	विशिष्टे	१८	द्वि०	१५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
२१ -पक्षक्षु	पिङ्गला०	१८	०	२०
०ष्ठि	यष्टिमधु ।	१९	०	२
-स्म	स्मार्ताग्नि	२०	प्र०	१७
- ण	अभिजित्	२०	द्वि०	२
- न्हा	विज्ञानि -	२०	०	२५
- णि	अस्माच्छ्रुतमात्	२२	०	७
- स	आयात्वा	२३	०	२३
- स्व	तस्येदमित्यण्	२४	प्र०	२२
- दा	स्त्रिंशच्छतानि	२६	०	८
-म-तो	यामवती। स्तो	२६	०	२१
- ञ्	अञादिभ्यो वुन्	२७	द्वि०	१०
- य	पर्यन्ते	२७	०	१५
- त्या	वह्नियुक्त्यामिदित्य सच्	२८	प्र०	२५
- र्श	आश्रमुनिपुङ्गे	२८	०	२७
-स-म।	सांपरदैवानां	३०	०	१०
- व	युग्मं पुत्रस्य	३१	०	३३
- गो	शोधनेवा	३२	द्वि०	५
- सु -	सुखसम्पदारि	३२	०	१५
- ध	युधि :	३३	प्र०	११
- व	शुद्धः स्यात्	३३	द्वि०	१९
-त्वम्।भि०गन्द यंचास्य मतम्। द्वितानपङ्क्तिभ्यः पूर्ववर्णवर्द्धयित्वा मन्दसेस्वत्मेयमशुद्धिः		३४	प्र०	८
- ण्य	पुसां	३४	द्वि०	४
ऽऽ -पियुक्ष्यु	लुपियुक्षवत्	३४	०	१७
-र्ख-त	[illegible]	[illegible]	०	२५
- त्व	तत्त्वम्	३५	प्र०	४
- शा	चषाले	३५	०	८
- शु :	वपुः	३५	द्वि०	१३
-र्मा-छ	सुकर्माखधृतिः	३५	०	१९
- ण्डये	गण्डोलुद्विधुं वद्धैव	३५	०	२०
- यं	सम्यग्दर्शनोपाये	३५	०	२६
- त-पा।	चित्तेशात्रतयापाज	३६	प्र०	२
-त्व। भा	तत्त्वस्यस्वानुभवा०	३६	०	३
- र्वि	निर्वृत्ति०	३६	०	६
-द्।ध्यो:	सिद्ध्यसिद्ध्योः	३६	०	७
- त्व	तत्त्वमस्यादि	३६	०	१२
- ह	ईश्वरसङ्कल्पे	३६	०	२१
- म्ये	आत्मौपम्येन०	३८	०	२०
- सु	देवतासु	३८	०	२०
- ष्ट	दृष्टयोगिनोः	३८	द्वि०	९
ऽ -दायिपि	प्रदायिनो	३९	प्र०	५
श	हरिनामौषधी	३९	द्वि०	७
- यु०	युज्०	४०	प्र०	६
- ष	कोशचतुष्टये	४०	०	८
ऽ - मे :	गर्भाधानस्थाने	४१	०	७
- श	प्रदर्शनीया०	४१	द्वि०	२८
ऽ ऽ -द्राकार वि	मुद्राविशेषे	४२	प्र०	१
- मा	मांसेषु	४२	०	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-जा-न्ति। ता	विजानन्तिमनसा तानपण्डिता :	४२	द्वि०	१
व :	सर्वभूतानां	४२	०	३
र्हि। त ऽ	मर्हति	४२	०	१२
न्धि। नि	संवन्धिनि	४३	प्र०	[illegible]
- वि	निषेविणाम्	४३	द्वि०	८
- च	कुचे	४३	०	१०
- स्य	संवर्तयौवनायस्य	४३	०	२३
- थ	चतुर्थत्व०	४४	प्र०	१५
- त	नेत्रान्तानि	४४	द्वि०	३
- ष्ठो	धरोष्ठौच	४४	०	४
- त	पित्तल :	४४	०	१४
- स्ता	स्तावर्णोप०	४४	०	२५
- द्ये	पाद्ये	४५	प्र०	२०
- त। ङ्क	पत्तङ्के	४५	द्वि०	१
- व्यो	हृचे	४५	०	१६
०।-	रक्तपुष्प :। पु०	४७	प्र०	२
- कु	कन्दूरी०	४७	०	२२
- ङ्	कुङ्कुमे	४८	द्वि०	१८
- खाद	रक्तखदिरे	४८	प्र०	२
- च	रचिका :	५०	द्वि०	२
- घो	भविष्योत्तरे	५१	प्र०	१०
- न्ध	दुर्गन्धे	५२	द्वि०	२८
- ज	रजश्वर्णम्	५३	प्र०	३
- णि	०मिणिव्या०	५४	द्वि०	१०
-. त	धावक	५४	०	१७
- गौरादित्वान्ङीष्	क्रदिकारादितिङीष्	५५	प्र०	२२
- रञ	रञ्जनम्	५५	द्वि०	२५
- न्हि	चतुर्थीङ्कि	५६	प्र०	१५
- ता	बहुलत्वाच्च	५६	द्वि०	२०
- त्या	रागीत्यादनयोर्व्ये	५७	प्र०	२०
- ग	जनपद	८९	०	५
- पौ- स्य	रक्तपौतस्य	६१	०	६
- स्य	गोलकस्य०	६२	द्वि०	४
- ष्य	पुष्पसंयुता	६२	०	२२
- प्रो	पोतके	६२	०	२५
- स्य	त्वाद्रांम्	६३	०	६
- प	नित्यचुत्रि	६४	प्र०	१६
२ १ - स्यलग्न	तूलसलग्नस्य	६४	द्वि०	३
क	कत्तेथ	६४	०	२०
- न्द्र-स	सन्द्रसरणी	६७	०	१४
- ल्या	वहन्न्यपीग०	८६	प्र०	३
- च	मधान्ये०	७०	०	८
- सो	सरमोनोभवन्द्	७५	द्वि०	२५
- का	मधुरकामत :	७६	प्र०	६
० स्य	राचसेन्द्र : पु०	७७	द्वि०	१
- त्व	व्यत्पत्या -	७७	०	२७
- ग	तिरागाइति -	७८	०	३
- त्रा	त्रिगर्ता -	७८	०	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- म	मालनीचिव -	७८	प्र०	१०
- ष्क	मध्याह्न.क्षा -	७९	द्वि०	५
- क्षा	शक्रोत्थानं -	७८	०	१८
- वो	मन्दिरं -	८०	प्र०	२२
- षि	निषण्णा०	८०	द्वि०	८
- त्रि	पद्मागाणांस्तोपु	८३	०	१२
- ष्ये	वेविकापुष्पे	८४	०	२
षि :	राषि	८४	०	२५
- से	परिरंभिन	८६	प्र०	१४
- व	- स्वचक्रस्य	८६	०	१९
ता०म्	चिचताम्	८६	द्वि०	२४
- णा	विसर्गम्	८८	प्र०	२६
- न्या	रा॰॰वेशि	८८	द्वि०	८
- विराज॰	विराटजं	८८	०	२१
- ल्प	परतल्प.धी :	८९	०	२९
- क्षा	नेभ॰क्षविका०	९०	०	६
० ण	राजभोगीनम्	९१	०	१२
- ग	ततामत :	९२	प्र०	१९
- य	पामय नि	९२	द्वि०	८
- ल्युट्	कर्तरि॰च्यु :	९५	प्र०	२२
- ग्यं	प्रदर्य०	९५	द्वि०	२०
- स्वऽपप	वापलस्वपरित्यज्य	९६	प्र०	२९
- ष्ट्र	पुरराष्ट्रं	९८	द्वि०	१४
- पु	राधेय:पुं०	१०२	प्र०	१९
- स्मऽम्मृ	लोकिस्मॅ स्तम्भ्यं	१०२	द्वि०	२६

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- मू	शूलातो	१०५	प्र०	११
- श्रो	श्रीक्षणास्य ०	१०७	द्वि०	१
० र	विरंसु : त्रि०	१०८	प्र०	१८
ऽ ० म् : ।	रिपुफम् । न०	१०९	द्वि०	६
- ये	स्वादयर्पादित :	१०९	०	२४
- य	सम्ताप	११०	०	१६
० रि	वीतिकम् । न०	११०	०	२५
॰ शि	शोभायाम्	१११	०	२०
० वि	कवो । स्तो	११२	०	२६
- थैं :	कन्दिविदिभ्यांङ्किदित्वथ :	११३	प्र०	२४
- दा	नदाप्रकारा०	११३	द्वि०	७
- स्य	कतस्य.ष्टाधिकंय :	११५	प्र०	६
- शु	शु.कवक्षा०	११५	द्वि०	५
- श	कहहिसायाम्	११६	प्र०	२४
२ १ हवंअर	कहवाजजन्म.ग०	११६	द्वि०	११
- शु	क्षरायाम्	११६	०	२८
- तत:	प्रतायाथ°	११७	प्र०	१
त्या	पक्षात्यादीनां	११७	०	२४
- र्घ :	दीर्वा :	११८	०	२
- ङ्गा	मङ्गान्य	११८	०	१४
२ १ - । :	०नोममणि : ।	११८	०	१७
- वंन्तो	कुर्वन्ते०	११९	०	२५
- त्या	त्यन्तो	११९	०	७२
- प्या । मा	कप्यंमीतंकमायाम्नं-	११९	द्वि०	१८
- ट	पाट्प्याट्	१२०	०	१९

अशुद्धिलेख	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	[illegible]	पङ्क्ति:
- न्य	न्यं शाद्रिस्वात्मतुल्यम्	१२१	०	२२
- वि	रोमावांराजा	१२४	प्र०	६
- रे	गोरोचना०	१२५	०	१२
- रू	रूपविमोहने	१२६	द्वि०	१३
- रूप	रूपयं	१२६	०	१५
- म :	रोम । म०	१२८	०	१०
- क्षि	भिक्षिरिष्टा०	१२८	०	८
- चे	रोमाश्चे	१२८	०	११
० ट	रोट्। भि०	१२८	०	२०
- प	हेमघर्षणे	१२९	प्र०	६
- मा - न	समापनकाल:	१२९	द्वि०	८
- ष्टो	स्रेष्टोषौ	१३०	०	५
० त्मा	योत्पातादिना०	१३१	प्र०	४
० ला	कला: पं०	१३१	द्वि०	२
- ला	कला भोजने	१३१	०	३
- विमृषे	विभ्रषे	१३१	द्वि०	२६
- नं	रोहितं०	१३२	०	१०
- त्व	तत्त्वम्	१३२	०	१३
- र	रकार:	१३२	०	२८
क्षि	वक्षिस्वं०	१३३	प्र०	१५
- भ०	भा०	१३३	०	१८
० पु०	लघवा। पो०	१३४	०	१५
- त्मा	हास्य०	१३४	द्वि०	१७
- स्य	वैकस्य०	१३४	०	२०
- त्मा	हास्या०	१३५	प्र०	१
- त्मा	लभ्या०	१३५	०	३
- त्मा	गुणहस्या०	१३५	०	८
- सु	दृश्योविना०	१३५	द्वि०	२०
- मे	भिक्षे	१३६	प्र०	१२
- च	चेति०	१३६	०	१४
- म	मोक्षं	१३६	०	१५
- वा	पामादिस्वाव:	१३६	०	१६
- च	यापयम्: । स्त्री०	१३६	०	१८
- चर	मागपर्ण्ं म्	१३६	०	२५
- न्य	दुर्योधनकन्याय:म्	१३६	द्वि०	३
- त्व	सत्त्वगुणे	१२९	[illegible]	४
- य	तदाभिर्योतित्वात्	१४०	०	७
- स	मनोहारं	१४१	प्र०	७
- छे	पुच्छं	१४१	०	१७
- स्य	दधिशार्व ०	१४१	द्वि०	८
- सु	सद्भका:	१४१	०	१२
क्ष	पर्योम्बोदक्षं	१४३	प्र०	४
- त्मा	हस्या०	१४२	०	११
- पौ	सुपेता०	१४३	०	१७
- मा	महा०	१४४	०	१०
- भि	एकताभि:	१४५	द्वि०	१८
- त	स्तनाटे०	१४६	प्र०	१५
- स्य	माल्यधारो०	१४६	द्वि०	१३

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- क्रि	नेत्रादिक्रिया०	१४६	०	१८
- म्य	लिम्पन्तौ०	१४६	०	२३
ईस्मि.तं	ईप्सि.ते	१४७	प्र०	१३
- मे	देवकुसुमे,	१४७	द्वि०	१३
- मा०	भा०	१४७	०	१५
- य - ।	स्वादुकरद्यसारकस्य।	१४८	प्र०	७
- प्र	विपये	१५०	द्वि०	१८
- त्व	सत्त्वगुणे	१५०	०	२५
- ल्पा :	कल्पावल्या :	१५१	०	२४
- कोमस	औषादिकोमस	१५२	०	२८
- क्ट	नैकट्याम्	१५३	प्र०	२४
- ग्न	लग्नोऽकेन्दु०	१५३	द्वि०	२३
- ष्ट	तिष्ठत	१५४	प्र०	६
- मा - च्चे	लतामश्चे तिठक	१५४	०	१२
वलमस्तवि- तस्ये ति	पूर्वादरादित्वात्	१५४	द्वि०	२३
- गु	मगुरेणमा०	२५५	प्र०	८
० यू	सान्त्रु: । स्त्री०	१५५	०	२०
- ज	लघगुम्रेति	१५५	०	२१
- क्ट	क्टहलंसर्षित्	१५५	०	१६
- द्धि :	[illegible]	१५६	०	६
- लि - तं	प्रमाणंलिखितं	१५६	०	२०
द्धि	शद्धित०	१५६	०	२७
ईश	लिङ्गादिनियोगे। ०	१५७	०	५
- ह्रं	निमित्तन्तु०	५५७	द्वि०	२४
- द	क्रादिकारादितिद्धो ष्	१५८	०	२२
- ग्धे	दिग्धे	१५८	०	२५
- लि	लोहस्नोपगे	१५८	०	२८
- त्या	प्रत्ययस्यपुट्	१५८	प्र०	१
- ङ्का	न्यङ्क्वादित्वाद्वा	१६०	द्वि०	१६
- र्ये	लुभगार्घ्यै	१६१	०	७
- य	लुलयासावापद्य	१६१	०	१३
- य	लुलापकम्र: । पुं०	१६१	०	१७
- य	लुलापकान्त: स्त्री०	१६१	०	१८
- ल्पे	वाल्ये	१६१	०	२८
- या - न्तु	लूतायास्तन्तु:	१६१	प्र०	१५
- ल्ये	बाल्येन	१६२	द्वि०	२०
- न्वे	हितान्वेषी	१६३	प्र०	५
- र्द	छर्दने	१६३	०	१३
- खं	लेखं०	१६३	द्वि०	१
- ठ	कठान्यत :	१६३	०	१७
- ल्पे	ताक्रोल्पे	१६४	०	१७
- का	आत्मलोकं०	१६५	०	१४
० । - ज	लोकधातु।पुं०जम्बु	१६६	प्र०	१०
० पं०	लोकलोचन: । पुं	१६६	०	१८
- स्य	यस्यं तिवा	१६७	०	२
- ग्नि	हविमृगित्यादिना०	१६८	द्वि०	२२
० भ्र - ह्र	लोध्रकहुस:।पुं०	१६९	प्र०	९
- ० ला	लोप : । पुं०	१६९	०	७

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
पद्व	सुझ०	१६८	०	२४	त्त	सत्त्ववर्जिताः	१८५	प्र०	२८
मी	सामनीये	१७०	०	२२	क्रोधा	क्रोधान्	१८५	द्वि०	१७
स्था	स्थोत्पन्या दयो	१७२	०	१३	ष्य	घसृथा०	१८६	प्र०	२
त्वा	दत्वा	१७२	द्वि०	२३	द्री	प्रतद्विपश्या	१८६	०	२१
त्वा	दत्त्वोपवि०	१७२	०	२८	० म	जामसम् न०	१८८	प्र०	४
ष्टा	परिसहा या	१७४	प्र०	४	स्न	वस्रु	१८८	द्वि०	८
त्व	तत्त्वमिति०	१७५	द्वि०	६	प्रे	विशिपे	१८८	०	२८
टू	टूवमङ्क्षिणे	१७६	०	१०	ता	पूजिताः	१८९	प्र०	१०
क्षौ	संक्षौ	१७८	प्र०	१६	स्य	[illegible]	१९०	द्वि०	५
सि	अगस्तोप्रसङ्गे	१७८	०	२१	२ १ राधा	आधारा	१९०	०	२६
न्ये	कुन्ये	१७८	द्वि०	१३	क्रा	अनुक्रोगे	१९१	०	२२
काः	वालुकाः	१७८	०	२८	प	तंमयसि	१९१	०	२८
कु	कुप्या०	१७९	प्र०	१	भ्	गातरम्	१९२	प्र०	८
अ	कुत्रमादेशीवा	१७९	द्वि०	१०	म्रा	अनुकम्पया	१९२	द्वि०	१६
णा	महाराज्ञी०	१७९	०	२८	ता	[illegible]दृता स्तो०	१९३	०	२६
व	कुटिलाशवयवे	१८०	द्वि०	८	प्रा०	प्र०	१९४	प्र०	१६
०वोक्ष	वक्षो । पं०	१८०	०	१२	य	नवांडायाम	१९४	०	२५
व	नैवा[illegible]नाली भवान्	१८०	०	२०	[illegible]	मिथ्यैरगाम्	२००	०	१५
व	अश्वीकेन०	१८०	०	२४	दृ	दृप	२००	०	२३
क्षु	कृत्तिकायाम्	१८२	०	२	[illegible]	दृप	२००	द्वि०	१
पृ	विक्रिय	१८३	०	१२	० पं०	वपुनः । पं०	२००	०	११
म	धाताम्	१८४	प्र०	०	दृ	दृप	२०१	प्र०	१४
सौ	स्तैसर्गिक	१८४	द्वि०	१०	द्रु	अर्द्दमे	२०१	०	२२
सु	से:सनदर०	१८४	०	२५	० पं	दयः । न-	२०१	द्वि०	१२

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-हा ऽ तिबोगवि	वबोवापिलावबवि	२०२	प०	२
ऽ भागात्क:	सर्पौतिक:	२०२	०	२१
-कौ	हकौ	२०३	द्वि०	२२
-क्षा	[illegible]	२०४	प्र	२८
-वराटका				
रुजा:	[illegible] नागेश्वरश्च	२०६	द्वि०	१८
-चि०	चि०	२०७	द्वि०	१
-व	वरणा०	२०८	प्र०	१६
-हो	[illegible]	२०८	०	२३
-भ्यां	[illegible]	२०८	द्वि०	१५
-भि०	[illegible]	२११	प्र०	५
-ण:	[illegible]	२१४	०	२१
[illegible]	समय	२१६	०	११
-कु	कु०	२१६	०	२०
-त्ता	[illegible]	२१६	०	२८
-स्व	[illegible]	२१७	०	२८
-ट	[illegible]	२१७	द्वि०	२८
-ब	मन: पुत-	२१८	प्र०	२
ऽ -संयत्	संख्या०	२१८	०	१२
-स०	प्रात: सूर्योदय:	२१८	०	१८
-श्चा	[illegible]	२१८	द्वि०	७
-थ	प्रमोदाथे	[illegible]	०	१०
-न०	[illegible]	[illegible]	०	१८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-त	[illegible]	२१८	प्र०	१२
-मा	[illegible]	२१८	०	२०
-कु	[illegible]	२१८	द्वि०	१६
ऽ -ययाया	देवकार्या [illegible]	२१८	०	१८
-स्व	[illegible]	२२०	प्र०	८
-य०	स्वय-	२२०	द्वि०	३
ऽ -स्वदद	तत्त्वदर्शिना	२२०	०	७
-ज्य	[illegible]	२२०	०	१४
-प	[illegible]	२२१	प्र०	२०
-व	[illegible]	२२२	द्वि०	७
-जा	भागजन:	२२२	प्र०	१
०न-	वर्गि: । पुं०	२२३	०	१०
त्य -स्य	[illegible]	२२३	०	१८
-सि -ति	[illegible]	२२५	०	२०
-टा	[illegible]	२२५	द्वि०	५
-ते	[illegible]	२२५	०	७
-च्छे	[illegible]	२२५	०	१३
२ १ [illegible]	[illegible]	२२७	०	११
-यु	[illegible]	२२७	०	१२
-यू	[illegible]	२२७	०	१४
-।।-	[illegible]	२२८	०	८
ऽ विस्तरो	[illegible]	२२८	०	१०
भा -म	प्रथमं	२२८	०	२१
-मा	[illegible]	२२८		१०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ष्या ऽ	र्गोष्ठादि :	२३०	प्र०	२५
-ऽऽ ०	ऽ०	२३०	द्वि०	२०
-ला-या	वलाकायाम्	२३०	०	२९
-त्व	म० त्वचे ।	२३१	प्र०	२२
-चौ	वापितृ०	२३१	द्वि०	८
- ष	तृषा	२३२	प्र	१०
- णौ	तृष्णा चौ	२३३	०	२१
- ष्याम्	वन्ध्यमवि	२३३	द्वि०	१९
- श्व	मध्यन्दौ	२३४	०	१०
- म	गर्भापिप्पल्याम्	२३४	०	११
- व	यज्ञाभावेपि०	२३४	०	२४
-निवता ऽ	वसानिवाने	२३५	०	२
- स	ष्ठीलावामास	२३६	०	१२
- -का	पुं०क्रिपिप्पल्याम्	२३७	प्र०	२
- सू	वास्तूमी	२३७	द्वि०	१
- य	स्वतपिञ्जोग्राणं	२३८	०	१३
· य	छिद्र	२३९	०	२३
• ज	वस्त्रविज्ञनौ । स्त्री०	२४०	०	१
- पृ	धापुवस्त्रज्यतिष्योनः	२४०	०	१०
०क । म	वमनम् । न०	२४०	०	१२
- पृ	भापवस्त्रज्यतिष्योनः	२४०	०	१५
- ष्या । पु	व्यष्य पविहतचैतन्यो	२४१	०	७
०।-	वल्लोकः पं-	२४२	प्र०	१७
०।-	वा । ष-	२४३	०प्र	१८
· ष्ट	कुवमव्देतारै	२४३	द्वि०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- नि	द्वति -	२४५	०	१९
- क्य	वाक्याभि-	२४५	०	२०
·वा- ङ्ग	वादुङ्ग	२४६	०	८
- र्मी	परोधर्मी	२४६	०	१५
- न्त	कमशान्त	२४७	०	१८
- य	पूपविशेषे	२४८	प्र०	२७
- वि	प्रलापकः	२४९	०	७
- र्धं	वीयं वक्त्रदृष्टे	२५०	द्वि०	७
-प्र दु	अन्नुटष-	२५०	०	१२
- ज्ञ	स्वञ्जकायाम्	२५१	प्र०	१०
-क्ति	सूक्तिस्थाने	२५१	०	१
- णौ	द्वणौ	२५१	०	१२
- ध	वाटधानः पुं०	२५१	०	१६
- घ	पघिरोधक०	२५१	०	२०
- ह	द्रुष्कटकुचे	२५१	द्वि०	३
- वा	वहवाग्नौ	२५१	द्वि०	२२
- ह	वाहप्रयत्ने	२५२	प्र०	१०
- प्रा	प्रसादहस्तया	२५२	द्वि०	२६
- यासु	स्निग्धाक्ष्या : सु. पूजिताः	२५३	०	२२
-वा	अपराजितायाम्	२५४	प्र०	३
- त्रा	स्वर्गाग्रे	२५४	द्वि०	१०
-य- ट	उन्मत्तादवनटवमृ-	२५५	प्र०	९
- चे	वृहसूत्र	२५५	०	१८
- ष्ट	परसङ्गमे	२५६	०	१५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
० त	धातोः : । पुं०	२५६	द्वि०	२२
- स	धातोः :	२५६	०	२३
- र्	रुत्वधादारु०	२५७	०	३
- तथा	राजयद्माग्रमौद-रम्	२५७	०	६
- म	भाराटाक्रम्	२५८	प्र०	२
- सहे	मोहताहते	२५८	०	१५
- : - ०	पश्चात्ययोपपन्नः : पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहौ।।३८।।	२५६	द्वि०	१४
- म	भावनम्	२५६	द्वि०	१७
- ध्य-: :	मध्यस्थ :	२६०	प्र०	१०
- ठ	दुर्दुरुद्वादिमि	२६०	०	१३
- भ्या	योन्य याभास	२६३	द्वि०	७
- ख्य	भट्टार्ल्ये	२६३	०	१६
- ण	क्षतरुतावोजे	२६४	प्र०	६
- भ्मा	सम्भवात्	२६४	०	२७
० द	वादामम् । न०	२६४	०	४
- व	भूयादिरुदभ्यागमनात्	२६४	द्वि०	१७
० नौ	भवतावगौ	२६५	प्र०	१५
- न्य	महोत्याल्त्यागलावणौ	२६५	द्वि०	१२
- द्र	तारेमन्द्रे, तत्र नेत्र	२६५	०	१५
- न्ध :	तत्रकाद्रत्न्, शिरोभिः	२६६	प्र०	१६
- त्नौ	सम्भुतौ ०	२६७	प्र०	१६
- प	धारण्य	२६७	०	२८
- ०ो	पवच्छेदशाद्र्यंयम	२६८	०	६
- शा-वा	गजवाचाकम्	२६८	०	१२
- कि-धि	तकिधिकतकिधिका०	२६८	०	१४
- क्ष	तक्ष ०	२६८	०	१५
२१ - नञ	ठेषम	२६८	०	२२
- त्	भ्रज्भ्रातालस्य	२६६	०	१५
- ये-मा	नयोदनाङ्,	२६६	०	१८
२१ - यवे	वाक्ये	२७१	०	४
ऽ - या वे ॥	दीर्घिकाणाम् ।।	२७१	द्वि०	२६
ऽ - पप	परिमाणे	२७२	प्र०	३
गाथावा	गुणनापि	२७२	०	८
- रा ति	छद्मिकारादिति०	२७२	०	२२
- मौ	वसूगौ	२७२	द्वि०	१३
- ० वा	० म०वायसमम्०	२७४	०	१६
- मा	परातिः :	२७४	०	२६
- - स्य	मच्चस्य, मंगुणी	२७५	प्र०	१४
- मँ	तस्यकर्म०	२७५	०	२०
- मृ	मृषादे :	२७५	द्वि०	१४
- घे - च	स्तुधैवच०	२७६	०	३
- ख	स्वे	२७७	प्र०	१७
० यु	वायु० स्यदम् । न०	२७७	द्वि०	६
० व	वारटा । स्त्री०	२७८	प्र०	८
- र	वाराणस्याम्	२७८	०	२२
- र्घ	पराहार्थे	२८०	द्वि०	१०
० धारि : सो० प्रच्छोयं व्याख्यातत्वनमुद्रितम्		१६६	प्र०	५
- धौ	वारी	२८१	प्र०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	[illegible]	पङ्क्तिः
-हृ	कुक्षिकायाम्	२८१	०	२१
-न्या	पर्णान्यस्याः	२८१	०	२५
-प्य	ष्प्यती	२८२	प्र	१६
-य	मुस्तायाम्	२८२	०	२२
-घ	मिघ	२८२	०	२४
-वी	तीव्र	२८२	०	६
०व	वाकुडकिः। पुं०	२८२	द्वि०	१२
-म। इ	व्यासमकुड्यादिनित्र	२८२	०	१३
०व	वारुणकर्म०न	२८२	०	१८
-क्ता	सकायुक्ता	२८२	०	२८
-स	सामवावारुणो०	२८३	प्र०	६
-बा	हन्दानगस्य०	२८३	०	१८
-ष्या	निष्यादितांककार्य०	२८३	०	२४
०सु	मुद्रम्	२८३	[illegible]	६
-नि-श	निःशङ्को०	[illegible]	०	१८
-वे	भाजते	२८३	०	२६
-ष्टः	समुद्रि	२८४	प्र०	६
०र्गा	सार्थं दुर्गम्। न०	२८	०	८
०व	वातिकः। पुं०	२८४	द्वि०	१२
-क्य	मिगटाक्याम्	२८४	०	१८
-ग	शुक्रप्रदा०	२८४	०	२५
-खं	लक्ष्यादित्वाट्टक्	२८५	प्र०	२२
-न्त	तार्थं	२८५	०	२८
-ऽहृ	वृक्षएव	२८६	द्वि०	२२
ऽयाद्मं	वायताभायासीपो	२८७	०	१
-द	वावदूक०	२८८	०	२५
तः	वातप्तः। त्रि०	२८८	०	२
-न्य	वातस्यैस	२८८	द्वि०	४
२ १ टाप् कः	कःटाप्	२८८	०	१२
०ष्टी	वाभिष्टो। स्त्री०	२८८	०	१२
ङ्गा	०ङ्गाङ्गिभ्यठरच्	२८८	०	२७
-स-को	वासःकोपः पुं०	२८९	०	१
-सि	चिकित्सकाके	२९०	०	११
-भ्य	आभ्यन्तर०	२९०	०	२४
-द	वहन्तोवा	२९१	प्र०	१
-पा०	पट्वासादित्वोट्टे	२९२	द्वि०	११
-घाऽदंग	लक्षणस्वरथा	२९४	०	५
-क्र-त	०तक्रमवस्तात्पञ्च	२९४	०	६
-ल्प	ग्रयमाप्यते	२९४	०	२०
-स्ता	वास्ताव्यतेषि	२९५	०	२४
-गा	कुलुत०	२९६	प्र०	५
-गाऽप	रागाद्रल्	२९६	द्वि०	११
-प	वयुच्चा०	२९८	प्र०	२५
-र्मा	तत्त्वोद्धेरेनमां	२९८	द्वि	१५
०व	वाह्निः। पु०	२९९	प्र०	३
-म	वह्निकरोभव:	२९९	०	७
-स्य	आरभ्य०	२९९	०	१२
-न्य	कायवस्यने	३००	०	१४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
॰ स्य	भावेल्युट्	२००	द्वि०	१२	॰न॰	दिक्तिमम् । प्रि०	३१८	०	९
॰ स्य	कारशून्ये	२००	०	२७	॰ मा	कंटामास्याम्	३१८	०	१८
॰ [illegible]	[illegible]	२०३	०	८	॰ स्व	तत्त्वं	३१९	द्वि	२
॰ माने	[illegible]माने	२०४	प्र०	२	॰ ऽ स्वत्व	स्वयस्वत्वा[illegible]त:	३१९	०	१०
॰ ऽ [illegible]	[illegible]	२०४	द्वि०	८	॰ द्वा	पीडा	३१९	०	१९
॰ त्रि:	[illegible] :	२०६	द्वि०	१०	॰ त	तिर्यङ्	३२०	०	६
० त्रा	[illegible] । प्रि०	२०६	०	२४	॰ अ	आदर्शो	३२१	प्र०	१६
॰ स्य	[illegible]	२०७	प्र०	७	॰ [illegible]	[illegible]	३२१	द्वि०	१८
॰ ऽ [illegible]	[illegible] :	२०७	०	[illegible]	[illegible]	[illegible] प्रताप[illegible]	३२१	०	२३
॰ [illegible]	[illegible]	२०७	[illegible]	[illegible]	० [illegible]	[illegible]म्बित: । प्रि०	३२१	०	२७
॰ ऽ [illegible]	[illegible] :	२०८	प्र०	[illegible]	॰ [illegible]	परपक्षो०	३२२	०	२९
॰ स्य	[illegible]	२०८	[illegible]	[illegible]	॰ स्य	[illegible]स्था०	३२३	०	११
॰ [illegible]	[illegible]	२१०	[illegible]	२[illegible]	॰ स्रा	[illegible]	३२४	प्र०	६
॰ [illegible]	[illegible]	२१३	०	२	॰ [illegible]	[illegible]	३२४	०	११
॰ [illegible]	[illegible]	२१[illegible]	०	२४	॰ दु	[illegible]यन –	३२४	०	२५
॰ [illegible]	[illegible]	२१[illegible]	[illegible]	१[illegible]	॰ त	[illegible]तमधु :	३२४	द्वि०	२
[illegible]	[illegible]	२१४	[illegible]	१	॰ [illegible]	महा[illegible]०	३२६	०	१८
० [illegible]	[illegible] । न०	२१४	०	११	॰ । ॰[illegible]	[illegible] वा०	३२७	०	१७
० [illegible]	[illegible] । स्रो०	२१४	द्वि०	१	॰ [illegible]	। [illegible] ।	३२७	०	२६
० [illegible]	[illegible] । स्रो०	२१४	०	१८	॰ [illegible]	[illegible]	३२७	०	२[illegible]
[illegible]	[illegible]	२१५	प्र०	१८	॰ [illegible]	[illegible]	३२८	०	२५
[illegible]	[illegible]	२१५	द्वि०	२	॰ ऽ [illegible]	नन्दफलको	३२९	०	२१
[illegible]	[illegible]	[illegible]	प्र०	२८	[illegible]	[illegible]पृथक्	३२९	०	२९
[illegible]	[illegible]	[illegible]	०	४	॰ [illegible]	[illegible]	३३०	प्र०	२[illegible]

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-वा	वाद्दिमीवदिसंदेहे	३३१	द्वि०	२५
-त्वा। स्था। पूर्ई	कत्वा। यतस्या तृतृषै०	३३२	०	[illegible]
-ता। वा। वा।	देवता। वा। वा। कार०	३३३	प्र०	७
-शा	शाकवाप :	३३४	०	१२
-ह	यथा। शुक्ला। मकर्म य।	३३५	[illegible]	[illegible]
-ह	द्रुहिषि	३३६	०	[illegible]
-वो	विपूर्वाद्धाञो गव्युस	३३६	[illegible]	५
-य	नियम :	३३७	प्र०	[illegible]
-षि-त	निषिञ्चतयो।	३३८	[illegible]	८
-त्यु०	थम०	३३८	०	११
-त। दि	विलोमता। स्मार्षि	३३८	द्वि०	१४
-द्वि	निम्र्द्धिंसलिश-वाद	३४०	०	१३
-तं	नस्वं धंविधत्तं	३४१	०	३
-थ	यथादर्श	३४१	०	६
-षत्वे	दधिकरणकत्वे	३४१	०	८
-म। मत्य	:प्र० नियुक्ति। शि इष्ट। निरस्तो	३४२	प्र०	११
-स	तमेत्	३४२	द्वि०	१०
स्या-जो	मिवस्या। पिजीव०	३४२	०	१८
-रि	वेद्दितव्ये	३४३	प्र०	[illegible]
-ञा	ज्ञाते	३४४	द्वि०	[illegible]
-व	विपंचयति	३४५	प्र०	१
-थ	यथा	३४५	०	२८
-ष्टः	विशिष्टे	३४५	द्वि०	१८
-तं-सि	विकल्पितंवक्तिमा गमि	३४७	०	२५

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-क-य	तस्यक० यथा	३४८	०	७
त्य	कृत्वा०	३४९	प्र०	६
-ऽ ष्टं	दृष्टं दृष्टं तिस्र वे०	३४९	०	१६
ऽ ऽ विषवुष्या।	० ० ० ०	३५०	०	८
मु	नुरी	३५१	द्वि०	६
-ष	विशिषेष	३५१	०	८
-ऽ श। यां	विमिश्रिते	३५२	०	९
-मि०	दिमोत : पु०	३५२	०	२०
ऽ [illegible]	[illegible] वीर्ये हिमस्वयं	३५३	०	२०
-स	वर्तिते	३५६	प्र०	८
-गो	ग्रा० मायाम्	३५९	द्वि०	१४
[illegible]	[illegible] हितुवि०	३६२	प्र०	१४
-[illegible]	[illegible] इत्यशक्ति०	३६२	०	१६
-प	[illegible] प्रिये यत्वे	३६२	०	१७
-ष्ट	विशिष्टे	३६२	०	२३
०ि	विकल्पम् न०	३६२	०	२४
ऽ [illegible]	न। तन्निरतम्	३६३	द्वि०	२०
-म	तृपत :	३६४	प्र०	१
२ १ कुस	सुकुरा०	३६४	०	३
नि	[illegible] सिञ्जैर्मति:	३६४	०	१६
०-[illegible]	[illegible] चतः मिर्णव०	३६५	०	१६
थो	गिलव त्रो०	३६७	०	१७
त	वासः स्त्र अवरी	३६८	०	११
त	वातकफावनम्	३६८	०	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	[illegible]	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	[illegible]	पङ्क्तिः
-त	सुजतं०	२६८	द्वि०	२०	-न्त	सुवन्तं	२७८	०	६
-षि॰॥	पेषिका॥	२६८	०	२८	-न्या	चान्यान्य-	२७८	०	१८
-च-य	यच्चयच्चाद्दा	२६८	०	१४	-च	मानव्रषे	२७८	०	२१
-ती	पपावृती	२६९	०	१८	पारर्थः	विशेषादित्यर्थे	२७८	०	२५
-न्द	चामन्दं	२७०	प्र०	३	मा	शीघ्रिनी॰। स्तो०	२७८	द्वि०	२६
-म	वंचनं	२६०	द्वि०	८	भ	विभ्रमे	२७९	प्र०	१२
-व	निवव	२७०	०	१०	स्था	स्थामथ्यदः	२७९	प्र०	२८
-ये	निशाचयोन्ये	२७१	०	६	-क	फोत्कृक्का	२७९	द्वि०	५
-क्ष	क्षोभिकरणं-	२७१	०	१२	-च	मोच-	२७९	०	६
-व	येनाङ्ग॰	२७२	प्र०	११	-प	पाषिनीयम्	२७९	०	८
-पा	धारथादिष्टो-	२७२	प्र	२०	-वि	वोद्गुत्युह्दितवक	२७९	द्वि०	२८
-ष्ट	ष्टमाश्रः	२७२	०	२१	-सस	सत्योन॰स्तो०	२८०	०	२२
-य	चाद्भिःक्षुधा॰	२७२	०	२२	-त्य	कुत्सत्पर्वे॰	२८२	०	१८
-म	सर्वाद्गुरीर्षा	२७३	द्वि०	६	-ठ	चेतिटक	२८६	०	४
-ण	मारणं	२७४	प्र०	१६	ध्यै	विषध्यैनिनिनतः	२८७	०	२
-शैल्य	अल्पेनरक्षितायाम्	२७४	०	२८	-स	स्तनुस्कं	२८८	प्र०	१६
-तचौ	श्चासन्तीनभवे०	२७५	०	४	०ऽकामि	विषमेषुः पुं-कामि	२८८	प्र०	२०
-मायय	विमायय०	२७५	०	८	-चम्	लक्षणम्	२८८	द्वि०	५
-ऽव	विधुवे	२७५	०	१८	-द्र	द्रूपंश्रुक्कभास्वरम्	२८८	द्वि०	१२
-तऽिम	तमिविधिः	२७५	द्वि०	२६	-ने	दृष्टावीनं	२९०	प्र०	१८
-तुमम	विभाल्ल तुमहाफला	२७५	०	१३	गर्विविऽ	निगिनारयायोगविशेषे	२९०	द्वि०	१२
-षा	सर्वचलाः	२७६	प्र०	२३	-ततसो	विषादयतभोमर्षे	२९१	०	१२
-मि-त	निमितयो०	२७६	०	२७	-ववत्वे	स्वभावत्वेनानु०	२९१	०	१८
अ॰कस	विश्व प्रकृतिःविश्व भव०	२७६	०	२८	यो	व्यामयो॰विनम्	२९२	०	१८

अशुद्धिर्निम्न :	शुद्धिलेख	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
-था	प्राप्तावरोपयु	२८४	०	१८
-ब	वस्मादिम्य मिदं	२८६	प्र०	१०
-प	स्वरूप	२८६	द्वि०	२८
-त्	० कन् सत्परमो ०	२८७	प्र०	१४
-ष्वा	विष्वग्देवयोरि-ष्वा०	२८८	द्वि०	२२
-भा-वो	विभावर्योयनमिदं	२८८	प्र०	२०
-ब	सविताऽसा नो	४००	०	२७
-ः म्यामेना पार्जिमस्यघनारे : सत्य ष रि नियोगे		४०२	०	[illegible]
-न०-द्वार	न० म्यायेना पार्जिस स्यघनारे : सत्या न [illegible]	४०३	०	२५
-०।	विद्यस्य मा न०	४०३	द्वि०	१६
-ष	विद्दुतं	४०४	प्र०	८
-पु	पवियुधूमौघ्या०	४०४	०	२८
-•	कोजनमा न०	४०५	द्वि०	२२
-स्य	स्युवँनमस्ति	४०६	प्र०	१८
-वृ-ति	वाद्द्मति	४०७	०	२५
-स-य	समस्य०	४०८	०	८
०।-	चौतम्रव :। षि :	४०८	द्वि०	१०
-ः मय	ः षम्नो	४१०	प्र०	[illegible]
-ः-शु०	ः म० मृहुस्याम्	४१०	०	१०
-ःपुं०चौ	ःचौरयन्ति	४१०	०	२१
-ये	सदुभय	४१०	द्वि०	२
-सा-नेत	प्रेषौशोक्षानिम्य	४१०	०	८
-ब	शुभ्रस्यने :	४११	०	५
-स्यः	चौरान्	४११	०	२१

अशुद्धिर्निम्न :	शुद्धिलेख	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
-ः-वि	दुर्विकायाम [illegible] कादुस्वविकायाम्	४११	द्वि०	२८
-राः ग	चौरा पाप स्यन्तो	४१२	प्र०	११
-०स्प :	चौरोस्पा : पुं०	४१२	द्वि०	१२
०:-।	स्तः पुं० कोषि	४१३	०	६
-प्रयति	दंशति	४१३	०	१३
-मो	गोमयेन	४१५	प्र०	२२
-स्य	वमस्य ते :	४१६	०	७
-ब	वृथादृश्यं	४२१	०	२५
-द	तदास्ते	४२४	०	३
-कं	[illegible]	४२४	०	[illegible]
-०र्क :	वृन्दारिमिरङ्गपुं०	४२४	द्वि०	१५
-ः र	तस्मादप [illegible]	४२८	०	७
-पा	[illegible]	४२८	०	१५
-म	विविमाना म०	४२९	०	१५
-स्य	वा दस्य नि :	४३२	प्र०	७
-द	[illegible]	४३५	०	२०
-सुग	[illegible]	४३६	०	१२
[illegible]	[illegible] सुप्रतिष्ठित	४३७	०	६
०पा	[illegible]	४३७	द्वि०	४
०ष्य	[illegible]	४३७	प्र०	५
-प	वेद [illegible] पुं०	४३७	०	८
-द	पूर्वाभिहितेति	४३७	०	२१
[illegible]	[illegible]	४३८	प्र०	२
[illegible]	[illegible]	४५८	[illegible]	४

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धांशः	शुद्धांशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-वे	वेनेहसंर्वादि	४२३	प्र०	२७
-ख्य	का।ख्य	४२८	द्वि०	१०
०।-	वेधिनः। वि०	४२८	०	२०
-षड्भो	मम्युधायर स्त।	४३८	प्र०	१६
-स	वेसनम्	४३८	द्वि०	१८
-व	वेनन०	४३[illegible]	[illegible]	२३
-त	यथा	४३[illegible]	०	२१
-प	[illegible]धुर्ये	[illegible]	प्र०	११
०य	[illegible]का। स्व०	४४०	द्वि०	७
-स्था। क्र	[illegible]	४४०	०	८
-धे	[illegible]पादुर्दु	४४१	०	[illegible]
-स्व	वे[illegible]।रस्य	४४२	प्र०	२
०स्य	[illegible]म्। म०	४४३	द्वि०	[illegible]
-श्च	[illegible]श्चं	४४४	०	[illegible]
-ध्या	मध्यमा०	४४५	०	१५
-क्व-क्त	[illegible]कृपर्व्यातिः	४४५	०	[illegible]
-क्षा	क्ष्यरूपा	४४५	[illegible]	२८
-न्ध	वो[illegible]कमन्त्र	४४६	[illegible]	२७
-पाक्वि०	पाक्रिम	४४८	०	२०
-ते	[illegible]वृत्तो०	४४९	०	३
-न्न-ग्रा	मूर्द्ध्न्यर[illegible]रः	४५	०	२७
-व	मन्येत[illegible]	४५३	द्वि०	[illegible]
-स्ये	[illegible]	४५[illegible]	प्र०	१७
-सा	पस्रा।च्चो	४५[illegible]	द्वि०	[illegible]
-ह	विपदें त्तं	४५[illegible]	०	२७

अशुद्धांशः	शुद्धांशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ध	[illegible]भावः	४५६	प्र०	२७
-म	भूमिस्थ्म	४५७	द्वि०	१८
-ठ	तत्तराधा[illegible]णे	४५८	प्र०	१२
०श्व	वेद।श्वे:वि०	४६०	प्र०	७
-ता म्	पुत्रगामतायाम्	४६१	द्वि०	२
-व्य	मूर्त्तिव्यक्ति०	४६१	०	११
-त्या	सेवेत्यात्र	४६१	०	२२
-।-कि	[illegible]कमगतिवा	४६२	प्र०	२
० छ	व्यञ्जकः। पुं०	४६२	द्वि०	१
-व्य	व्याकृत्तो	४६३	प्र०	२३
०व्य	[illegible]तिरेकव्याप्तिः। श्लो०	४६३	द्वि०	१६
-गा	उपधर्मा[illegible]गोतो०	४६४	प्र०	१५
०प	व्यपैत :। वि०	४६५	०	२९
-ररए	किद्रःपस्मारएवच	४६६	०	२
-य	[illegible]पस्मार	४६६	०	१५
-ग्वरा	[illegible]ग्वरापारे	४६६	द्वि०	१७
-का	[illegible]रत्नाकरणे	४६६	०	२८
-सा	सोऽस्मि	४६७	०	२
०सा	व्यधमार्त्त:। वि०	४७०	प्र०	१४
-मि	प्रदानमभ्यो०	४७०	द्वि०	१२
-च	[illegible]	४७२	प्र०	४
-ए	पाह्य[illegible]०	४७२	०	१८
-न्दा-व्	निन्दाभिःव्यञ्ज्या०	४७२	द्वि०	२४
-पि	[illegible]पिपाव	४७५	प्र०	२२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- म	अपाधिर्भवेत्	४७५	द्वि०	१
- अधि	अनधिकदेश	४७६	प्र०	२७
- स	संशययुक्तः	४७६	द्वि०	७
- प्रा	प्रतियोगित्वं	४७६	०	१९
० व	व्याप्तः : त्रि०	४७७	प्र०	१०
-व्या-मी	व्याया मी०	४७७	०	२०
- वि	०ोष्यङ्गं	४७७	द्वि०	२६
० ऽम	व्यासग्राहः । पुं०	४७८	प्र०	१४
- व्यवस्य	व्यस्यति	४७९	०	२४
- स	संस्कृते	४८०	द्वि०	१६
- स्ये -	कस्ये	४८०	०	२२
- पू-व	विपूर्वादवते०	४८२	प्र०	५
- व	सवर्ण०	४८२	०	३
- त्र्या	गोत्रापर्य्याम्	४८३	०	४
- म	सुमिकाले०	४८३	द्वि०	१०
- म्र ।	वाम्रान्	४८४	द्वि०	१२
- द्र	नाचरेद्ब्राह्मणः	४८४	०	१३
० म	व्रात्यस्तोमः । पुं०	४८४	०	१८
	यवर्गः समाप्तिमुपगतः			
०।-ष० ऽ	शकट ष० षन्तः र्ण	४८९	प्र०	१५
- स्वरवि	कश्मस्वविम्बे	४८८	०	८
- मं	समान्	४८८	०	११
- म	वोहनः	४८८	०	१६
- व	संयुक्तः	४८८	द्वि०	२५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
मा	साक्षसाक्षे	४४८	०	२८
- क्य	सद्वाक्यं	४८९	प्र०	१०
- मि:	नरोभिरूपः	४८९	०	१८
- त्रः	छत्रातपत्रः	४८९	०	२९
- स्रा	आदायविस्रं	४८९	द्वि०	७
- क	छिक्करः	४८९	०	१९
- सो	श्रीकण्ठभासो	४८९	०	२९
- म्ब	पत्न्याम् ॥	४९०	०	५
-:- द्यो	अर्णाऽदृशनादित्य	४९०	०	२५
- रणौ	रथ्यौ	४९१	प्र०	१३
ऽ -तुं वा नि	निस्सर्तुं निस्सारयितुं	४९१	०	१७
- य	तद्वक्ष्म	४९२	द्वि०	५
- दं	वदन्त्येवं	४९२	०	२१
- धे:	स्मृतोद्भवे:	४९३	प्र०	४
- क्	सम्यग्	४९३	०	१२
- या	सोपास्येति	४९३	०	२९
- होनोप्य	होनोप्यकर्मकृत्	४९३	द्वि०	७
- का	संहारकारकः	४९३	०	९
२ १ दे ग	जगदेतच्चराचरम्	४९३	०	१७
- ष	कोषाग०	४९५	प्र०	१०
- र	परंज्योतिरोमिति	४९५	०	१९
- ति	शिवान्तगामिनौ	४९५	०	२४
-ग्रो-ष	व्यग्रोऽव्यक्तमयाश्रय	४९६	०	१
- म	अर्जुनपादपे	४९६	०	११

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ये	शक्तः पर्यां योस्या	४८६	द्वि०	१०
ना	चापं मघोनः	४८७	०	८
२ १ -हरि	शरस्थापत्ररहितस्तरौ	४८८	प्र०	१
-प	शङ्कमस्येतिवा	४८८	द्वि०	२७
ऽ -ववति	पाशात्ज्योवतिभेषज्य	५००	प्र०	८
-ष्ण	सुष्णः	५००	०	२८
-पुष्पा	युष्मामा०	५००	द्वि०	२४
-नो	पिचित्रगोरमती	५०१	०	७
ऽ -॥ शण	॥ शङ्का :	५०१	०	१३
० चो	शचिः। स्त्री०	५०१	०	१८
-पे	मध्यस्थपुरुषे	५०२	प्र०	२१
-श	शागत्रे ॥	५०२	द्वि०	२३
-थं	प्राकाररक्षार्थं	५०३	०	२३
-श	गलरोगविशेषे	५०३	०	२८
०न्द :	शतच्छदः। पुं०	५०४	प्र०	१
-बद	निर्मलदीपनं	५०४	०	१२
०)-	शतधा]प्र०	५०४	०	१६
-स्थो	पद्मस्थे	५०४	द्वि०	४
-स्त्ण	लघुतीक्ष्णा	५०६	०	६
-जि-त्वा	रःजितत्वात्	५०७	प्र०	१८
-दे-च्छ	देवच्छन्दे	५०७	द्वि०	४
-न्या	पत्न्यामेति	५०७	०	१२
-द्र :	इन्द्रः :	५०८	०	२
-स्व	निर्भर्त्सने	५१०	०	५
-याय	नित्यत्वादुत्पत्तिः	५११	०	१४
-भ	भासवाक्ये	५१२	प्र०	२
-ति-क्ष	श्रुतिर्विकल्पनितं	५१२	०	७
क्ला	तत्त्वाष्टचर्या-	५१४	०	१४
-य	षष्ठ्यादिषु	५१४	द्वि०	३
-ष्टो	षष्ठे गुणक्रिया	५१४	द्वि०	४
-ब्द	शब्दानुशासन०	५१४	०	१४
-मो	गीते	५४१	०	२४
-ष्टा	निष्ठायाम्	५१५	०	४
-भ्य	शाम्यति	५१६	०	१३
० क	शम्बूकः। पुं०	५१७	०	३
-या	कर्णे स्नुह्या	५१८	०	२५
-न्त	स्नेपातके	५१[illegible]	०	२७
+ म्	-उभम्	५१८	द्वि०	१३
-प	युक्तादेश :	५१८	०	१७
-कल्	प्रातिकूल्यस्य	५२०	प्र०	२३
-रि	सम्प्रचारणिर्म्योक्षः	५२२	०	१३
-स्था	भस्यादच्छिण०	५२२	द्वि०	१५
-य	मन्वयाश्व ष्टा०	५२३	प्र०	२४
-न्त	भेदामरसिंहत्व०	५२३	द्वि०	२३
-। १-॥	॥ ११ ॥	५२३	०	२४
२ १ -रस	सरवत०	५२५	प्र०	५
२ १ -रपूं	कर्पूरमरिचेय	५२५	०	७
ऽ -तिलि ऽ इ-माषा	००००	५२६	०	२६ २

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
२१ चक्र	चक्रवर्तिन :	५२६	द्वि०	४
-॥- अ	। अर्वति । अवगतो	५२७	०	१६
०व-पा	अवरपादप :। पुं-	५२७	०	२८
× अु	त्यसुन्	५२८	प्र०	१८
- खो	वमाखो	५२८	०	२७
- रे	नरेन्द्रोयदिखात्	५२८	द्वि०	२६
- ा त	अर्वति	५३०	०	२८
० स्ता	अस्ताङ्गः । पि०	५३१	प्र०	१
- स्त	अस्तास्तेॱहुभा-	५३१	०	५
ऽ -भेदेदा	भेदात्	५३१	०	२६
- भा	आक्रमाणे	५३२	०	२७
- ल	मूलं मूलकादेः	५३२	द्वि०	४
- र्वी	बर्वीषि	५३२	०	२१
२१ - रक	वर्णस्यकरणे०	५३३	प्र०	२७
- क	आक्रमीयं	५३३	द्वि०	२७
- स्तृण	नास्तृणं	५३४	प्र	१
२१ -र्ग्ध	गन्धर्वतन्त्रम्	५३५	द्वि०	१
दु - ख	दुःखदात्वल-	५३५	०	१
- आ	स्वगाखाश्रय०	५३६	प्र०	१३
- श्लो	अश्लोका	५३६	०	१८
- ख	खरच्छद :	५३७	०	१०
- स्त	वस्त्रं	५३८	०	३
०ताम	गातमानम् । पि०	५३८	०	१७
- स्या	खामाच्यात्	५४१	द्वि०	२०
ऽ -विविध	सादिवा०	५४२	प्र०	६
- मा	काङ्क्षायामिति	५४२	द्वि०	१
- गो	गोवर्दोरोग०	५४२	०	२१
० अ	अक्रूरः । पु०	५४३	प्र०	२०
- पा	कालाट०	५४६	०	२३
- अ	अर्ति	५४६	द्वि०	४
- मृ-न्तु	पदमृतन्तु-	५४६	०	१८
ऽ -ःसर्व-	ऽ स्वास्त्रः सर्वमास्त्र। थैकाविदाः	५४६	०	२०
- न्ना	आलयाम ०	५४६	०	२४
- हरा	हारवतो	५४६	०	२८
० ञ्जि	गालाञ्जिः । स्त्री-	५४८	प्र०	६
० - वि	गालानो । स्त्री- विदाथीम् ॥	५४८	०	११
० - मृ	आलामृगः । पुं- मृगाली	५४८	०	१२
- ता	गोताख्वापिताः	५४८	०	७
य	यथा	५४८	०	२८
- प	घाषोहन्ति	५४८	द्वि०	४
- ति	मूर्यद्युतिः	५५०	०	१२
ऽ -करगि	अकगिरजा म्	५५१	प्र	२५
०लि :	शाल्कलः । त्रि०	५५१	द्वि०	२१
- ह	बाहुलकात्	५५२	प्र०	२६
को	आसकं	५५२	द्वि०	१
-षां	सर्वेषां	५५२	०	१२
- रेत	घोरजाममाना०	५५३	प्र०	१०
- स्य	तस्येव०	५५३	प्र०	१४

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न:	वाध्यतेऽनेः	५५२	द्वि०	१५	-०म	शिवभट्टारकः पुं०	५६८	०	२८
-श्वि	वुहकपिणा	५५५	प्र०	१	-प्र	ऽमयानुताय०	५६८	द्वि०	२१
-सान्द	सन्दिग्धा०	५५५	०	८	-।-च	। अञ्चतुर्दश्यामेव०	५७०	प्र०	१
०।-प	शास्त्रमत्त्वस्य:।चि० पर० ऽ	५५५	द्वि०	१	०शिववा	शिवाटिका स्त्री	५७०	द्वि०	२१
-संस्र	स्रंसतेस्मात्	५५६	प्र०	२८	-य	याप्यशाने	५७१	प्र०	१७
-।च	शाविषे	५५६	द्वि०	४	।-शिवं	।संज्ञायां कन्।शिवं०	५७१	०	२०
-ष-ट	इष्टयिषातिशिशो०	५५७	०	२७	-प्र-क्त०	तस्य प्रतिकृतिरिव	२५७	०	२३
वि ऽ	रोमालम्बयाम् ।	५५७	०	२८	-स्था ऽ	उत्तानपादस्स्य ।०	५७३	०	८
श्यायाम्	वेशयाश्याम्	५५८	प्र०	१७	-कारि	अम्बकेषु	५७५	०	१
क	कातिरवे	५५९	०	१९	-द-ण	विशेषणत्वाद०	५७५	०	९
०घा	शिङ्घाणम्। न०	५६०	०	१४	-ग	शिविभाषावि	५७५	०	१४
-श	शालिपिष्टक०	५६०	द्वि०	१३	-प	करे०	५७५	द्वि०	६
-ज्ज	लत्वस्य निपात्यते	५६१	प्र०	२१	-श।श्र	धर्मधाराच्	५७५	०	१२
-ष्ठ	पृषोगतम्	५६२	द्वि०	११	-व	वायुभक्ष्यः	५७६	प्र०	२७
-ता	नाज्ञाम्	५६३	प्र०	३	०शो	शोतश्मश्रकः।पुं०	५७६	द्वि०	३
-श्र	शिश्राश्चनाशो०	५६५	०	२	-त	शोतार्तिः।	५७७	प्र०	१
०ले	शिलीश्चयः।पुं०	५६६	०	१०	-न्द	द्वन्दौ	५७७	०	५
-यो	पर्यायौ	५६६	०	१८	-ष्ट	वेष्टभ्यो	५७८	द्वि०	७
-व।न	व्रासगाश्च	५६६	द्वि०	१९	-व	द्रवावयवो:	५७९	०	१२
-ष ऽ	गोष्ठ	५६७	०	१९	०ष ऽ	शणो म०	५७९	०	१९
-श्राक	-गाश्रकणम्	५६८	०	२०	स्यताम्	काष्ण्यम्	५८०	०	२७
-त्व	महापीठत०	५६८	०	२	-।-स	।शोलनम्	५८०	०	२९
-र्त	पद्मवेदिकालिङ्ग	५६८	०	१०	-स्न	वस्ते	५८१	०	
-स्त	सन्मस्मिन्	५६९	प्र०	२५	-प्य	कृष्ये	५८२	०	१३

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-मु	मुक्तोष्ण •	५८३	•	२२	-त्व	संज्ञा । पूर्वं कृत्वा शुद्ध :	५८४	प्र०	६
०म	शुक्लकृष्णा । चि०	५८४	प्र०	१०	•पुं०-शु०	शुक्र : । पुं० शुक्र	५८४	•	१०
-न्ता	शुक्लसन्तान्ता :	५८४	•	२२	-पस्य	शुक्रस्य च	५८४	द्वि०	१५
-क	नित्याक्षक	५८४	०	२४	-य०	कामस्यस्वय :	५८५	प्र०	२७
-ष्ठ	ष्ठे सक्ष्मशुक्ले :	५८४	द्वि०	३	-त्व	जनयित्वा	५८६	द्वि०	१५
-ब	सप्रतीयद्रव्ये	५८४	द्वि०	१४	ऽ ब्राह्मण्य	ब्राह्मण्या०	५८६	•	१५
-र	विशुपधोत्	५८५	०	१८	-मा	शूद्रस्य भार्यायाम्	५८६	•	१५
-ग	[illegible]यापत्य	५८५	•	२६	-म शू ऽ	भिन्नजातीयायाम् -विशूद्र०	५८६	•	१७
-च	संपन्ने	५८५	०	२८	-ज्ञा	ऊर्जो	५८७	प्र०	२७
त्व	शुचित्वं	५८६	प्र०	४	-टे	निर्घोषटे	५८८	•	२
-षाकव-षाप	[illegible] वेत्	५८७	प्र०	२	-न्नै०	[illegible]	५८८	•	५
-ग्र	शुश्यते	५८८	०	१८	-[illegible]	[illegible]त्यर्थ :	५८८	द्वि०	५
-न्त	अमन्तात् :	५८७	०	१८	-य	शूयते	५८८	०	२०
०म	[illegible]	५८७	०	२६	-द	[illegible]	५८८	•	२१
-श्र	[illegible]कुलीनत :	५८८	द्वि०	८	-स्य द्रा	अस्यनिद्रानादिकं	५९९	•	२१
-स	[illegible]	५८८	०	१७	-य	ओयते	५९९	०	२७
-वे	भवेत्	५८८	•	२५	०क	शूलधृक्पुं ०	६००	द्वि०	६
-भा।मि	[illegible]	५८९	प्र०	२०	-त्रि०शू	त्रि शूलास्त्रधारिणि प्र०	६०१	प्र०	४
-च	[illegible]	५८९	द्वि०	४	-यां	दुर्गायाम्	६०१	•	८
-स्या	[illegible]यायाम्	५९१	१०	५	•ल	शूल्यवे	६०२	•	११
,मि	[illegible]	५९२	द्वि०	१८	०पु	पुं०	६०२	•	११
-न्द्रै	[illegible]	५९३	•	५	-ग्र	गृणाति	६०२	द्वि०	१७
-ला-वर्म	[illegible]	५९३	•	१७	-रा	[illegible]	६०३	प्र०	२१
०ष्क	शुष्का : । पुं०	५९३	•	१८	-स्य-भि	[illegible]स्याभिमता	६०३	द्वि०	१८

अशुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्ष्णो	कर्तविक्षे	६०४	द्वि०	४
- तं	समुच्चारतीति	६०५	०	१९
- म	शिवसंश्रिता	६०६	प्र०	२०
- ६	१०६	६०६	द्वि०	८
- न	नानारूपत्वात्	६०८	०	८
ऽ -ामन । स्य	। मध्यादिभ्यस्तिटक	६०८	०	२५
- मि	योगविभागेन०	६०[illegible]	०	२७
० म०	पं०	६०९	प्र०	५
- श्रु	श्रोत्राभ्यु०	६०९	०	२८
- प	इत्युपातिमयाघव	६१०	०	७
ऽ -रु शेषांच	पुरुषंशेषयतीति	६१०	०	२० २१
- । मि	गुभिः	६१०	०	२१
- प्य	अनुक्रमृच्छ	६११	०	१
- श्च	शोचितास्वे	६११	०	६
- ण	शोणृ वर्णगत्योः	६११	०	१६
० त	शोणितासृक् न०	६११	द्वि०	१२
- थे	साथोऽस्म०	६१२	०	६
- शे	शोथे०	६१२	०	७
२१ - नम	रक्तापुनर्नवायाम्	६१२	०	१०
ऽ अऽपमाके पुचे	समनुष्कम्प्तेचेति ८क	६१२	०	११
- श्रा	शोफहारके	६१२	०	१५
- तंरि	कर्मणिक्ताः	६१२	द्वि०	१३
ऽ -श्रादिदि ऽ	विष्कम्भादिषु०	६१२	द्वि०	२६
रम०	सुधीरः०	६१३	प्र०	१

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ -श्रानोल ज्य	मध्यग्याप्यायनोऽर्थ लेति	६१२	०	२८
- श्वेः	रसाश्वाश्वैः	६१३	द्वि०	३
- श्वे	त्रिफलाश्वेता	६१३	०	२९
- सु मि	शाकनमिति	६१४	प्र०	६
- त	क्षोतनवे	६१४	०	१३
० शी	शीकम् । न०	६१४	०	१८
- ता	शुक्ततायाम्	६१४	०	२९
- से	वासोऽजिन०	६१४	द्वि०	१५
- भ्य	मृण्मलाभ्यो	६१४	०	२९
ऽ - यकं	चयकरं	६१५	प्र०	११
-:- को	कृशोपकण्टोपटि०	६१५	द्वि०	२१
- तं	जायते	६१६	०	१४
० क्लि	शीक्लिक्षः । पुं०	६१७	प्र०	१०
- ल्क	शुल्वबद्धं	६१७	०	१२
- मात:	शौषिरोनामनामतः	६१७	०	२७
- ॥- सि	॥श्यामत्वमस्यास्ति । सिध्मा०	६१८	द्वि०	१२
- क	कालिकायाम्	६१८	०	२४
- ध	घनाघनम्	६१९	प्र०	८
० वं	सर्वेषामस्यसमपद्यत	६१९	०	१०
- ष्णा	कृष्णास्ते	६१९	०	२२
- क्षो	वाक्षोरे	६२०	०	११
ऽ हवर्ण	तद्वर्णयुक्ते	६२०	द्वि०	२५
- रा	शकरे	६२०	०	२७
-:- शा	श्वास्याश्र	६२१	प्र०	५

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	कॉलम	पङ्क्तिः
-म्या	हर्म्यान्तरभुवि	६११	०	२५
-म	मण्डपगोपुरोपरि	६२१	द्वि०	[illegible]
-ति	परितोभ्यां	६२२	०	१०
-त्व	शब्दतात्पर्य०	६२२	प्र०	२८
-क्षा	शुक्लद्वादश्यां	६२३	द्वि०	१६
-:-म । ए वि	प्रतिमायनेतत्कविष मापि	६२४	प्र०	१०
-म-म्	अत्र्यम् । न०	६२४	०	१५
-र्थं	तत्रियार्थं	६२५	द्वि०	८
-द्	यादृशं	६२५	प्र०	२८
-त्त्वस	कैवित्तस्मिन्नपि	६२६	०	२५
-म	मियमस्य०	६२६	द्वि०	२८
-भू-यामा म	भूतायामविद्यायाम्	६२७	प्र०	२०
-ह	चन्द्रने	६२८		५
-द्	बुद्ध्याथा	६२८	०	१२
-नि	अनपायिनी	६२८	द्वि०	९
-नी	पूर्वस्त्रीनापि	६२८	०	२१
-म	कात्फले	६२९	०	२८
-ह	गम्भीर्याम्	६२९	०	२
-र्धा	समर्था	६३१	०	११
-म्	[illegible]	६३२	०	१६
-ग	गाङ्गलम्	६३३	०	१०
-क्ष	लिङ्गामन्द्रो०	६३३	०	२२
-पु	अयुतैर्भिः	६३५	द्वि०	१६
-:मं ॥	०स्तमितमनुगा॥	६३६	प्र०	१६

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	कॉलम	पङ्क्तिः
-स्य	[illegible]यस्मात्स्य ।	६३८	द्वि०	२४
-वि	बक्रोमूर्द्धि०	६३८	०	१
-त्रि	मूर्द्धि नमके	६३८	०	४
-वि	मौलीत्पत्रस्थर्थिनी	६३८	०	१३
-न	ममम	६३८	०	१७
-ट	प्रतिपादका	६३९	प्र०	१२
-स्था	निमेषमा०	६३९	प्र०	१८
-सा	म.षाम्बु०	६३९	द्वि०	१
-तां	भिरतां०	६४०	प्र०	४
-ग्ध	स्निग्धमधुर०	६४०	०	९
-म्बे	स्वेदोपनां०	६४०	०	१५
-ङ्क	मङ्कन्ते	६४०	द्वि०	२९
-मो	स्तम्भोऽप्यनपे०	६४१	द्वि०	८
-भ	दशाशय :	६४२	प्र०	९
-य	कल्पतरु :	६४२	०	२०
-स्य	वामेयस्या	६४२	०	२२
-म	लम्बकर्णी	६४२	०	२४
-ण-तु	कणाचतुर्द्दशो०	६४२	द्वि०	१
-त्य-त	तस्यान्यपि[illegible]था	६४३	प्र०	११
-वे	खस्मेति०	६४३	द्वि०	२५
-न	मितिनिर्देश्या०	६४४	प्र०	१५
-त	घृतैतम०	६४५	०	८
-णं म	०णं समधुखाद०	६४५	०	११
-र	खोसकुठारः पिं०	६४५	०	२०

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-श्वा	श्वेतयाश्वो०	६४६	०	८
०श	श्वेतदूर्वा । स्त्री०	६४६	द्वि०	११
०ह्वो	श्वेतद्विप : । पुं०	६४६	०	२७
०वे-पुङ्ख ऽ	श्वेतपुङ्खक : । पुं०	६४६	०	३
-का	सादाप्य-	६४८	प्र०	६
-च्य	श्वेतेनाश्नुते	६४८	०	१५
-द	सुद्रागतीक्याम्	६४८	०	२६
० र्ष	श्वेतसर्षप : । पुं०	६४८	द्वि०	१३
-वी	श्वेतदूर्वायाम्	६४९	प्र०	२
-भा	त्रिभण्डाम्	६४९	०	१०
-क्ष्ये	सख्याये	६५०	द्वि०	१५
-विं	चतुर्विंशति	६५०	०	२०
-ट	षट्पदानि	६०५	०	२९
-वा	मात्रापत्तीन्तरे	६५०	०	२९
-र-	गदाधर :	६५३	प्र०	४
-कोकीति ऽ	ऽलक्ष्मीति -	६५३	०	१२
-निवय ऽ	पक्षिन्द्रनियन्तरि०	६५३	०	१५
-स्वा	मासाश्वतरस :	६५४	०	१४
ऽ ऽ -स्पर्शनम्	० ० ० ०	६५५	प्र०	१०
०ष्ठि :	षष्टि : । स्त्री०	६५५	०	१९
-म	मतपुष्पादीनाम्	६५५	द्वि०	२१
-ष्ठ	षष्ट्. क्र०	६५५	०	२४
-षी	वाजपुरुषो०	६५६	०	४
० ष्ट,	पाषगुप्तम् । न०	६५७	प्र०	६

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ -सम्मार्न-	यामासनम० युक्तार्थ यामम	६५७	०	९
-षि	क्रियते वा	६५७	०	२७
-ना-स्व	देवसेनास्वधास्वाहा	६५८	०	१५
-त्वि	चंडप्रस्विकसाध्ये	६५८	०	१९
ऽ -ववव	वयववति	६५८	द्वि०	२१
ऽ ऽ -।।ऽ पं-।	।। ऽ	६५९	प्र०	२४
-न्या-र	जन्ये। रणे	६६०	द्वि०	२८
-ङ्गु	माङ्गुणाभाव :	६६०	०	२९
-त	कीर्तित :	६६१	०	४
-स-	संयोगद्रूष्यते	६६१	०	१०
+र -	तारकादित्वादितच्	६६२	प्र०	१२
ऽ ऽ -। कादित्वादितच् ।। ००००		६६२	०	१४
-स्वसु	रमेरश्वलिटो	६६२	०	२७
-ग्र	कमन्तीति -	६६३	०	१६
-या	कालात्मना-	६६३	०	२५
-:-।	: पदार्थ : ।	६६३	द्वि०	१५
-त्य	संवर्गस्यविद्या-	६६३	०	२६
-ये	परमस्य मेऽग्ने रवतारे	६६४	०	१
-य	तीर्थविशेषे	६६४	प्र०	१३
-व्व	समवाप्यन्तर्गत-	६६४	द्वि०	६
०वि	संवीत : । वि-	६६५	०	१०
-नि-र्त्ति	निवर्तिनो -	६६६	प्र०	२९
-ति	उपपत्तिर्ज्ञानम्	६६७	०	१
-वि	पक्तिर्विवृ०	६६७	०	०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	[illegible]	पङ्क्तिः
-रटणं	निर्घोरणं	६६७	प्र०	१२
-स०	संशयो०	६६७	०	२३
-च	विशेषापेक्षः	६६७	०	२७
-म षां	आयमाने मेषांषां०	६६८	०	१८
-म	संमृज्यतेवा	६६८	०	१७
-म	सम्भिनि	६६८	द्वि०	६
-हिसंसं	दुःखमूलं हिसमारः	६७०	प्र०	१४
-।-त्य	।तस्यत्यागः	६६०	०	२६
-खो	मखो कृतमष्टाविषम्	६७०	०	२०
-स्य	सङ्घातस्या०	६७१	०	१६
-सा	संसरणम्	६७१	०	२३
-सं	सम्मोलितमने	६७१	०	२६
-व	रागासंसृष्टः	६७१	द्वि०	८
-ष्य	एष्यिगामि	६७१	०	२०
-र्यैतो	सप्तर्न्तोपित्वरे	६७१	०	२३
-णा	उत्कृष्टगुणाधानि	६७२	प्र०	१४
-स्मास्मा।	०स्मातिक०	६७२	०	१८
-धा	शुद्ध्यादि०	६७२	०	२०
-ष	रिष्टा०	६७२	०	२७
-भ्र	पश्चाभियम्रा	६७२	द्वि०	१८
-त्स	व्युत्पत्तौ	६७२	०	२५
-न्य	कुपिदुगजन्यः	६७२	०	२८
-ष्य	अगायशिति	६७३	प्र०	८
-स्क	संस्कारः	६७३	०	११
-स्य	कश्चित्सम्यो०	६७३	०	१२
-तेऽमेन।	संतिष्ठते ।	६७४	द्वि०	३
-पङ्	आसयेतिकः	६७४	०	४
-प णि	दूषमणा०	६७५	०	१०
-स्य	स्पर्द्धायाम्	६७६	प्र०	१२
०दू	संस्कृतिः । स्मो०	६७६	द्वि०	१८
-ष्य	षवस्य०	६७८	प्र०	१६
०पु०न०	सम्भवः पु०	६७८	०	२१
-त	यवतिष्ठते	६७८	प्र०	२३
-म या	नैत्रामयापश्चा	६७८	द्वि०	५
-स्य	सम्पत्तिश्च०	६७९	प्र०	११
०पुं०	सगुणः । चि०	६८०	०	६
-न्य	सम्भाजन्या	६८०	द्वि०	८
-श्रा	अधिश्रास्ति	६८०	०	२१
-स्य	परम्परमनु०	६८०	०	४
-ष	हारं	६८१	प्र०	३
-म	धर्मो स्ति	६८२	०	१
-ष्णु	अमृत्वाविष्णुं	६८२	०	४
-त	अङ्गीकृतः	६८२	०	१४
-क्षि	कुचमङ्कोचने	६८३	०	२०
-स्य	सम्पर्थं	६८४	०	५
-स्य	स्वर्गानकृत्वा०	६८५	०	८
-वं	वर्षुन्दमञ्च	६८६	०	११
-तां।म	स्वस्तांमप्रगते	६८६	द्वि०	१७

अशुद्धिलिपी:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:	अशुद्धिलिपी:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-अ	परस्मिन्	६८८	प्र०	६	-स-प	भवतीति	७०१	द्वि०	२ अ
-इ-।	इति	६८७	०द्वि	७	-नो	एवाविति	७०२	०	५
-न्दा	इत्यादृश्या ०	६८८	०	११	-ष	निर्विकारे	७०२	०	१६
०स-प	सङ्ग्रहमीजनम्मान०	६८८	०	१८	-म	स्वाचवत्वात्	७०३	०	१७
०ष-या	सङ्गत्मा:पुं०	६८८	०	२०	-|स्म	सस्मिन्	७०४	प्र०	२१
-म ऽ	भवेच्छायाम्	६९०	द्वि०	२	स्वा	प्रतीत्योयत्नानि	७०४	द्वि०	१५
०न्दलल ऽ	नचिद्गाभन्दसचयम्	६९१	०	१२	-दे	कुन्दे	७०५	०	१७
-सयो:पु	पुंसोपुत्रे	६९१	०	२५	+ स्व	त्यदादिष्वितिकत्	७०६	०	७
-।-स	समानोजानेय:प-मा०	६९८	प्र०	१	-मि|स	तत्कथमेव |सेतासौ०	७०७	०	१४
-त्वा	यथत्या ०	६९२	०	२६	-नि	नकारलोप:	७०८	प्र०	२८
-षा	अभिचरति	६९५		१७	०त्म	सनत्कुमार:|पुं०	७०८	द्वि०	८
-ट	अट:शब्दे‍य:	६९५	द्वि०	६	-य	यापने	७०७	प्र०	१८
-स्तिमत	०स्मितविद्रि	६९५	०	८	× इ	पृषोदरादित्वा०	७०८	द्वि०	२८
०षा	अविश्वाती	६९५	०	४	-ब	शब्दनीलेनेति	७१०	प्र०	१४
-व	वंशे	६९६	प्र०	२७	-म्य	पारम्पर्ये	७१०	द्वि०	२
स्म	अमस्मात्	६९९	०	४	-नसुम ऽ	समस्तापितसस्तमो	७१०	०	६
-त	भूत येवचने	६९९	प्र०	६	× व	इत्यचे तिषज्ञवा	७११	प्र०	१
-त|त्य	मत्तयत्नवत्सात्य०	६९९	०	१८	-क|	घोरादित्वे	७११	०	२
-प्य	मध्यं चक्रपकम्।	६९९	द्वि०	८	-ध	प्रसिद्धे	७११	०	२८
-ि	मध्विनिगतो	७००	प्र०	१२	-ध-लु	कुतसद्धानलुस्ताना	७११	द्वि०	१०
-नां	चतुर्युगानां०	७००	०	२३	-थ्य	स्पृष्ट	७११	०	१५
०वं:	सत्यवचा:पुं०	७००	द्वि०	१३	०न्द	सन्दानितमो०	७१२	प्र०	७
-म	मस्यवचने	७००	०	२८	-इ	वाचिकांशरति	७१२	द्वि०	२८
०-कर्ता	क. तत्वमिति०	७०१	प्र०	२५	-त्वा	मोत्वशास्त्रमराचव:	७१४	प्र०	२

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-म्र	मम्रुति	७१४	०	९
-मसम	मयसन्धाने	७१४	द्वि०	८
·/ले·	देशकालेद्रुध्यायाकृ वि॥	७१४	०	२३
-·-	।समृथ्यायस्थस्या:	७१४	०	२३
·म:	सम्रुचित: चि०	७१५	प्र०	१५
-ग्रा	सङ्ग्रा०	७१५	०	२८
-दृश्चि	शयुद्द्रदृश्चिक्षायैः	७१६	०	२२
-तं	ततकाले०	७१६	द्वि०	१६
०म्र	शस्थ्यापुष्पो। स्रौ०	७१७	प्र०	२८
-।-	॥ व्युठ ।	७१८	०	१९
-समेणिग्रा मा:	भाविवाम:	७१८	०	२२
-शु	इयुग्म वर्ण०	७१९	०	७
ऽ ०मात्रा	०मात्राणा:	७२०	द्वि०	१३
-र्गः	नाम्यमार्गः	७२१	प्र०	११
-स्त्ये	कथीनास्त्ये म	७२१	०	१४
ऽ -द्रे सं	भद्रे मंन्यामयाकृण	७२१	०	१७
-म	सन्न्यास:	७२१	द्वि०	२३
ऽ -वव्य	स्थाप्यो वयव्यवस्थित:	७२२	प्र०	१२
-चा०	तोटकाचार्ये:	७२२	द्वि०	५
ऽ -यद्द	पवदग्रनामानि	७२२	०	६
-त	धारणात्	७२३	प्र०	२
-पु-द्र	पुराणादिपुषद्रष्टव्यम्	७२३	०	१८
ऽ ग्रव	ततोऽथवगन्तव्यम्	७२३	०	२०
-या	पिगहरम्	७२४	द्वि०	१०

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ति	समानापीनि:	७२५	प्र०	२९
-ङ्ग	फुलिङ्गिनो०	७२५	द्वि०	१८
-न्।मे	मात्पञ्चमे:	७२६	प्र	१६
-पु ष्टत्	॥मपपुरोष्ट्॥	७२६	०	२१
०यम	समद्रगोवयवमद०	७२६	प्र०	२४
० स्व	कोस्वाद्यै।०	७२६	द्वि०	४
-स्वमघो	निपस्वाघमध्याणिच	७२६	०	१२
ऽ स्य मतय मो	०पास्यसमतंमायेत्	७२७	प्र०	१६
-स्नि	स्निग्धाच्च०	७२७	०	२५
-सा-क	रमाकृष्ठ०	७२७	द्वि०	१५
:य:	घटनीया	७२८	प्र०	२०
-षि:	समार्षि पि	७३०	प्र०	९
-म्	स्वविषया:	७३०	०	१०
-त	स्तुषेणोजन	७३०	द्वि०	१
-स	मामाभ्सि	७३१	प्र०	१२
-येलुसु	समयेसुप्त्रादे०	७३१	०	२३
-मा	सपाश्विधाम:	७३१	द्वि०	२०
-स	सर्वमर्थे	७३२	०	६
-से	वभास्वत्	७३२	०	१०
-त	विधाता	७३२	०	२०
-द	कल्प्यबा	७३३	०	२९
-त्वं	समयति त्वं	७३४	प्र०	४
-गं	-रागद्वेषादि	७३४	०	५
-गोसु	समागेषु	७३४	०	९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-प्र	समन्तात्	७३४	द्वि०	१६
-य	समति	७३५	०	५
-त्या	दोषोत्पादे	७३६	०	१५
० सु	सुगसुखान :। भि-	७३७	०	३
-वे	स्रोऽस्यैकेन	७३८	प्र०	१२
-ह्	मासमासकृति	७३८	०	२१
-ना	कल्याणःस्	७३८	०	२७
-प	संश्रयिति	७३८	०	१८
-न	नपुनः	७३९	०	१७
-म २१	ग्रहाम्पपत्ते-	७३९	०	२४
-क्षिप्र	काव्यगुणविशये	७४०	०	६
-र	नर्त्तारितः	७४०	०	२३
-व	एवंचिन्तानपि-	७४१	प्र०	७
-नि	निरुद्धिरनाद्या-	७४१	०	१३
-नि	पहेनापि	७४३	०	१७
-कांगं। व्यम्	कादिगुणान्नाम्ना	७४४	०	२१
-प	नियत०	७४४	द्वि०	२४
० म	समासादितः। पि०	७४६	०	२८
भ्रु २१	सहितजगतुभ्रु०	७४७	प्र०	१७
-ष्टंस ऽ	विरहितकुल-	७४७	०	२४
-।वछ ऽ	। समुदायकरणं	७४७	द्वि०	२
-नमव	त्रिभुवनचन्द्र०	७४७	०	५
-व ' क्षि	समाक्षिपति	७४७	०	२५
० म	ऊर्मिमि :। क्षौ	[illegible]	०	१
×ति	पन्नीकानस्येतीकम्	७४८	०	१
गाभा-र्णा	र्णाभनाभोर्मिमनोभ:	७५१	प्र०	११
-ये -गु	क्रियेनगुणक्रिया	७५१	०	१४
-हे	सषोमे	७५१	०	१८
० त्य	समुत्थानम्। म०	७५१	द्वि०	२०
-ह्	छह्ने	७५२	प्र०	११
-वे	षद्	७५२	०	२७
-ध	उद्धृतः	७५३	०	२८
-नि ऽ	विरोधमारोति	७५४	०	१८
-ष्म	असायाम्	७५४	०	२४
-सं	सार्द्धमपिद्रत०	७५४	द्वि०	२५
० म	समुद्रमिन्धुसङ्गमः। पुं०	७५५	प्र०	६
-द्रा	समुद्रान्ता-	७५५	०	१७
० न्	समुद्रधः। त्रि०	७५५	०	१०
-म्प्र	सम्प्राप्ते	७५५	०	२१
-व्य ऽ	गन्धाव्ये	७५६	प्र०	१७
-ष्टव	पारक्यमेव च	७५७	०	२१
-स्थ	मार्गोऽस्य०	७५७	द्वि०	४
-स	मत्समापर०	७५७	०	२८
० गो	गोकुले	७६०	प्र०	२२
-श	सखौ	७६०	द्वि०	१६
-ष्ठ	विशिष्टे	७६२	प्र०	४
-ष	विषय०	७६२	प्र०	८
-भ	सम्यक्‌वाप्यन्ते	७६३	०	७